De Nieuwe Gids. Jaargang 27

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 27. Luctor et emergo, Den Haag 1912

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002191201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

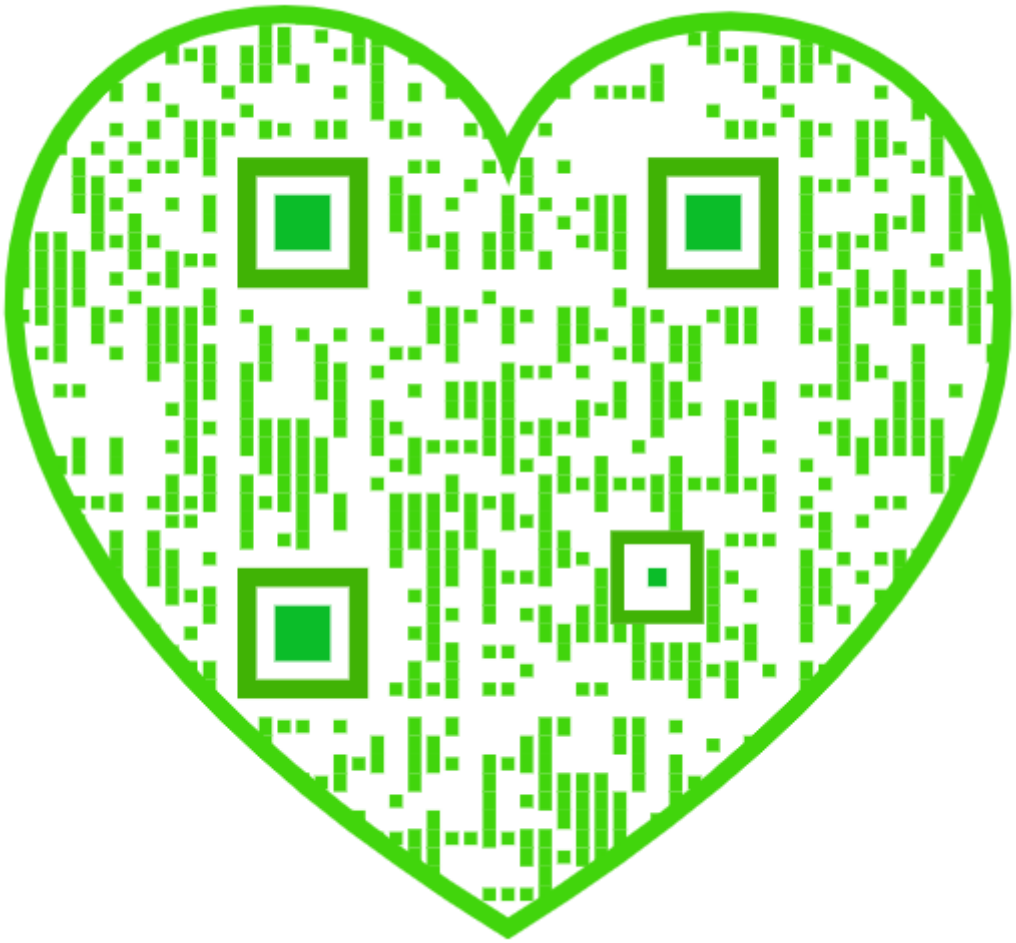

[De Nieuwe Gids. Jaargang 27. Deel 1]

De Nieuwe Gids Prijs

Oorkonde

Op heden, den vijf en twintigsten
Maart des jaars 1911, werd
de Poëzie-Prijs
van De Nieuwe Gids
toegekend aan den Dichter
H. Lenning Jr.

's Gravenhage den 28ste Mei 1911

De Commissie van Beoordeeling

De Nieuwe Gids Prijs

Oorkonde

op heden, den vijf en twintigsten
Maart des jaars 1911, werd de
Proza Prijs
van De Nieuwe Gids
toegekend aan den letterkundige
Stijn Streuvels.

's Gravenhage, den 1 en Mei 1911.

Op een derde verkleinde reproductie van de door den Heer J.P. Roovers in kleuren gecalligrafeerde Oorkonden, aangeboden aan de bekroonden met den 'Nieuwe-Gids-Prijs', in het jaar 1911.

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. I.

Kort, haperend, met 'n schor geluidje dat je nauwelijks in de kamer kon hooren als 't raam zóó wijd open stond, ging de schel over.

‘Stil nou even’, zei mama, die 't 't eerst op had gelet, omdat ze languit op de sofa lag met 't hoofd naar de zij van de kamerdeur: ‘'k geloof dat 'r bij òns gebeld wordt... Stil dan, Duczi!’

Een moment - 't niet geloovend, omdat mama zich al twee maal vergist had - zaten ze onbewegelijk - 't spinnend gesnor van de naaimachine door Duczika's voetjes gedreven hield op - en in de plotse luistrende stilte klonk enkel rumoerig en schel 't geschreeuw en gegil van de meiden uit de Hochparterre-keuken, die met mekaar aan 't stoeien waren, nu ze met de slapende kinderen van de ‘Herrschaften’ alleen thuis waren.

‘Is natuurlijk hiernaast geweest’, zei Lotte: ‘hoe is 't mogelijk, moeder!’

‘Ik heb toch heusch...’, verdedigde zich mama, opnieuw achterover leunend.

‘Vooruit dan maar weer’, lachte Duczika, de afgezakte mouwen van 'r blouse opstroopend: ‘en eer 'k nou nòg 'ns ophou, Laurie, moet de brandweer met minstens zes wagens voor 't huis staan!’

Langzaam van aanloop hervatte de machine 'r gonzend gezoem, maar tegelijk, nu raker, vinniger, tikkelde 't electrisch schelletje van de voordeur.

't Gaf 'n vroolijken schrik, 'n prettig even verstard zitten. Duczi lei de hand op 't vliegwiel der machine keek met 'n glim van verrassing naar 't door de lamp beplast tafelzeil met z'n snippers, klosjes, lint, spelden en stuiptrekkende kevers - Lotte hield de naald in de mee-luistrende vingers, zonder 'n trilling, zonder 'n ook maar zwakjes verzitten - Betty, die zoo net de schaar in de blauw-zijden voering, langs den rand van 't papieren model, wou laten happen, boog 't hoofd naar de deur, en de kaken der schaar sparden of ze niet meer tezaam zouen klikken - mama, op 'n elboog gestut, trok met de schichtige snelheid van 'n reflexgebaar de wit-gekookte voeten, die ze nog geen vijf minuten geleden geweekt had, in de beschermende rokkengrot.

'Nou, heb ik gelijk?', vroeg ze, de anderen wekkend.

Maar omdat 't schelletje met de driestheid van 'n dikwijls teleurgestelde beer, of met de vrijpostigheid van 'n meer dan goeien bekende, in één zenuwzet, of 'n wekker afliep, snaterend lawaaide, nam niemand van 'r notitie.

Met 'n smak, tegen 't onderstel van de lamp keilend, vloog de schaar uit Betty's hand op tafel. De voering en 't patroon smeet ze op 'r stoel, en nog vóór Lotte den mouw der blouse, die ze à jour moest bewerken, van 'r knie los had gespeld, schoot ze op de kamerdeur, die met 'n ruk tegen de buffetkast flapte, toe.

Al de stemmen schreeuwden 'r na.

'Eerst vragen wie 'r is!', riep mama, 'r achter de sofa geglejen kousen en toffels zoekend.

'Niemand binnenlaten, Betty! Niemand!', zei Lotte, half in de gang.

'Wèl binnenlaten! Iedereen binnenlaten!', riep Duczika, en blij dat ze even kon uitblazen, dat ze 'n oogenblik lekker rechtop mocht zitten, dat 'r misschien, misschien 'n kleine afwisseling na 't benauwend gepieker en 't gesloof van den eindeloozen dag wachtte, spelde ze de slippen van 'r matinee, die bij 't werken de bovenste knoopen had verloren, lachend-gehaast en met de diepste aandacht voor wat 'r bij de deur gebeurde, vast.

'Nou, wie is 't'?, fluisterde Lotte de gang in, omdat Betty zonderling lang door 't kleine kijkgat van de deur loerde, en

je toch waarachtig, omdat 't nog vóór tienen was, en de gaslamp buiten brandde, vlug genoeg kon zien wie 'r schelde.

‘Weet 'k niet’, antwoordde Betty, nu ook voorzichtig fluisterend: ‘'k zie niemendal.’

't Licht was of uitgedraaid, of de bezoeker hield z'n hand voor 't kijkgat - daar hoefde je niet an te twijfelen.

Weer snaterde de schel, harder, brutaler, nerveuzer, nijdiger, nu ze 'r zoo dicht bij stonden.

‘Dat 's natuurlijk Erich!’, riep Lotte: ‘dat kàn enkel Erich zijn!’

‘Suscht!’, zei Betty, 'r oor tegen de deur: ‘ze praten!... 't Zijn 'r twéé...’

‘Twéé?’, herhaalde Lotte ongeloovig.

En dat ‘twee’ ging in de kamer, waar mama al één kous met 'n gat, waar de groote teen kiekeboe door speelde, aan had getrokken, en waar Duczi 'n eindje sigaret bij 't glas van de lamp op trachtte te steken, als 'n echo rond.

‘Wie daar?, vroeg Betty, de deur ongeduldig beklоppend: toe nou wie daar?’

‘Ik’, zei 'n stem, die ze niet thuis kon brengen - en 'r werd zacht gelachen.

Toen eindelijk, wat ze wel eerder had kunnen doen, schoof ze den veiligheidsketting in den haak, en keek door den kier.

‘Hè, wat aardig, wat vreeselijk aardig!’, praatte ze den lichtbundel toe: ‘maar 'k kan je niet binnenlaten! Even wachten, hoor!’

‘Waarom? Waarom? Wie moeten jullie verstoppen?’, zei de vroolijke, jonge stem, die ze allemaal kenden: ‘doe open! 'k Breng 'n boef eerste klasse, 'n zeeschuimer, 'n vrouwenschaker, 'n bekkensnijder mee, hahaha!’

De gezonde, stevige, gezellige lach, die al zooveel avonden 'n verkwikking geweest was, leek de schakels van den veiligheidsketting stuk te rammeien en met niet te weren geweld de kamer binnen te stormen.

‘Wacht twéé seconden, Erich’, glimlachte Betty, den bleuen onbekende, die 'r niet aan dorst te kijken, nieuwsgierig door den deurkier taxeerend: ‘Lotte is niet aangekleed, en wij zien 'r zoo schrikkelijk uit... 'k Kom dadelijk!’

De deur liet ze aanstaan, zonder den ketting uit den haak te lichten, en in de kamer terugstuivend, hielp ze Lotte, die na 'r ballet-oefeningen in 'r pantalon was blijven naaien.

Buiten rammelde Erich tegen de deur, binnen giegelden, ginnegapten de meisjes - en mama, nu achter de sofa gekropen, hengelde tusschen de spinnewebben en stofnesten, graasde met 'n uitgestrekten arm links en rechts heen en weer, en omdat de eene kous 't verdraaide voor den dag te komen, en ze sekuur wist, dat ze twéé kousen en twéé toffels uit 't keukentje - waar ze bij de afschuwelijke hette 'n vol kwartier met 'r voeten in 'n emmer kokend water letterlijk g e l e d e n had, om 'r sinds drie dagen met tinctuur besmeerde eksteroogen kwijt te raken - mee had gebracht, sprak ze in 'r gejaagdheid de meest onbeminnelijke zaken, en omdat ze nog e n f a m i l i e was, en familie alles van elkaar pleegt te verdragen, vloekte ze zelfs, zij 't met halve kracht.

‘Wel allemachtig nog toe! Wat 'n judasserij! Zie je niet hoe 'k sappel? Zou d'r niet is een van jullie drie mee helpen zoeken? As je te lui ben, Lotte, zeg 't dan, hè? Wel gedorie, gedorie, waar is-ie! Da's om helsch bij te worden!’

Met 't walmend endje sigaret tusschen de lippen, zich in den rook verslikkend, schaterde Duczika 't over de herrie uit. ‘Laurie’, als 'n roofdier, op handen en voeten - een verschrikt-bloote voet verward in 'n slier sajet waarin-ie was blijven haken! - Laurie zóó bekneld achter de zware sofa, dat 't rekje met de portretten 'r van beefde - èn Lotte 'r verzakte vlechten opstekend, terwijl Betty paars werd door 't wringen om den rok om 't corsetlooze lijf dicht te knijpen - èn buiten 't gestommel en stooten van de deur tegen den ketting - 't was om 't te besterven!

‘Wel allemachtig!’, vlamde mama op - 'r laatste beetje geduld sloeg bij zooveel tegenstand aan flarden: ‘sta me niet te treiteren, Duczi! Of heb je 'm verstopt?’

‘Laurie! Laurie!’, lach-proestte Duczika: ‘'t is zonde dat 'k Erich z'n toestel niet hier heb! Je zit daar zoo prachtig, dat 't jammer is dat 'r geen kiek van genomen kan worden, hahaha!’

Dan, ook op handen en voeten, als 'n 'n muis beloerende poes, 't eindje sigaret hoestend bezuigend, kroop ze aan de voorzij

der sofa, 'r neus op 't vloerzeil, en zocht benauwd van 't lachen waar de geniepige smakker heen was geglejen.

'Doen jullie open of niet!', schreeuwde Erich achter de huisdeur: 'als 'k nog langer moet darren, gaan we op de traptree zitten en eten 't lekkers alleen op!'

Rom-rom-rom dee de deur tegen den flappenden ketting, en alsof dat geen spektakel genoeg maakte, gierden en lachten Lotte en Betty - precies twee bezetenen - om 't ongeluk, dat te voorzien was geweest, de fatale ineenstorting van 't rekje met de portretten, dat als de slinger van 'n pomp aan een van de spijkers bleef bungelen en zwabberen, terwijl de dierbare souvenirs van mama als tragédienne, in God weet welke glansrollen en van papa in z'n pels en van Lotte in 'r balleteuse-kostuim en van nicht Mizzi met 'r vier dochters, als 'n getuimel van confetti op Laurie achter de sofa neerkwakten.

'Wel gedorie', zei mama, de handen in beschutting om 't hoofd, omdat ze ook de bons van 't rekje wachtte: 'wie doet dat nou?'

En omdat natuurlijk niemand behalve 't satansche noodlot 't dee, lei Duczi slap van 't lachen, gewoon haveloos languit op den grond en hield Lotte zich aan de buffetkast, die 'r met al 'r pulletjes bij dreunde, om niet flauw te vallen, vast.

'Zijn jullie dronken, of wat voeren jullie in Jezusnaam uit?', riep Erich door den kier: ''k tel nog tot tien en dan gaat de ketting 'r an!'

'Nou', nijdaste mama, zich uit 'r benarden toestand loswrikkend, en 't eerste 't beste portret dat 'r in de handen kwam met 'n vaart wegscherend: 'jullie stellen je as idioten an - jullie...'

Meer zei ze niet. Met 'n gezicht, waarmee niet te gekken viel, en dat, als 'r geen wonder gebeurde, 'n allergezelligst boudeeren voor de rest van den avond beloofde, mepte en veegde ze de stofkwallen van 'r rok, en den boel boel latend, hinkte ze met 'n wonderbaarlijk-witten voet naar den leunstoel bij 't raam, waar de kanarievogel, die al dien tijd als 'n oogenloos buideltje had zitten dommelen, door 'r massief neerplompen wakker schrikte, en 'n verrast-vroolijk 'Pie-pie-ie-iet!' riep.

‘Laurie! Laurie!’ lachte Duczi na: ‘Wat heb jij van-avond 'n pech!’

‘Laurie, 't was onbetaalbaar’, praatte Lotte moeilijk: ‘'k heb 'r pijn van in m'n zij!’

‘En 'k zou m'n voet terugtrekken, tante!’, zei Betty, opnieuw gierend van pret, omdat nu ze zich bukte om 't kluwen sajet op te rapen, ze met den voet onder den stoel als 'n hengelaar peuerde: ‘'k geloof, dat 'k beldeur bij je speel, hahaha!’

‘Ach, ach, Laurie’, troostte Duczi, 'n lucifer onder de sofa afstrijkend, en omdat de kous 'r nièt was, mama als ‘Judith’, mama als ‘Nora’ en mama als ‘Macbeth’ uit de stofbedding grissend: ‘ach Laurie, wat 'n moeite voor niemendal! 'k Wed honderd tegen een, dat je 'r vanmorgen maar één heb angetrokken!’

‘'k Antwoord niet op je onwijze praat!’, viel mama geprikkeld uit, en terwijl ze nijdig 't sajet van 'r grooten teen rukte, en Betty schuddend van 't lachen 't kluwen her-wond naarmate 't door de verklitte mysterie om den blanken voet werd gevierd, en de kanarie, nu lekker wakker, 't eene ‘Pie-ie-iet’ na 't andere, met 'n getrippel van stok naar stok of 't dag was, schril-roepend floot, en 't wekkertje in de slaapkamer dat 't vanmorgen vertikt had, ineens bij de drie bedden achter de gesloten deur den klepperman uithing, en Duczika met de door de inspanning weer zoo opengesprongen matinee, dat 'r prachthalsje tusschen de slippen kiepte, 'lijk 'n pagode naast de sofa knielde - terwijl mama nog waarlijk ziedde en 'n raken uitbrander bespon, rinkelde de veiligheidsketting neer, stommelde 't in de gang, en had je de surprise van Erich en 'n onbekende in de kamerdeuropening.

‘Menschen, zijn jullie vanavond dol?’, vroeg-ie, 't frissche snuit met de heldere, grijze oogen en 't verlegen vlas-snorretje, dat niet bij z'n gezicht paste, boven 'n zonderling pak, dat-ie voor zich uitdroeg: ‘zijn jullie aan 't fuiven, dat we 'n vol uur moeten antichambreeren! 't Is netjes, hoor!... 'k Zal me weer uitslooven! 'k Zal weer kapitalen aan jullie bestejen! 'k Zal me weer ruineeren! 'k Zal weer 'n eenzaam kluizenaar, die 'n vrouw zonder 'n duit zoekt, met Mosel en Düdesheimer bij jullie introduceeren! 'k Zal...’

‘Zou je niet liever voorstellen?’, viel de onbekende, die onbeholpen met z'n hoed en z'n stok scharrelde, 'm in de rede. Door de groote glimmende glazen van z'n bril met 't stalen montuur, keek-ie zoo bleu als 'n schooljongen naar mama, die 'r voet wegmoffelde, naar de slaapkamerdeur, waarachter de wekker klepperde en naar 't op den grond geknield meisje met de tot 't onderlijfje zichtbare, soepel-bleeke hals.

‘Dat hoeft niet, lijkenschenner’, praatte Erich, 't hol-bolle pak voorzichtig op 't buffet leggend: ‘als 'k enkel “Poldi” zeg, weten ze wie en wat je ben! 'k Heb lang genoeg kwaad over je gesproken! De dame bij 't raam, met de brillanten in 'r ooren, die natuurlijk valsch zijn, omdat ze anders al lang bij oome Jan zouen staan, is mama Laurie - dat is nicht Betty van 't “Kaufhaus des Westens” - dat Lotje, die straks solo voor je zal dansen - en dat Duczi, die zich speciaal voor jou decolleteert - voor mij heeft ze 't nog nooit gedaan!’

‘Hè, wat 'n mop!’, zei Duczika, lachend naar de slippen tastend, en met de vrije linkerhand drukte ze de rechter van den mageren, met z'n gebaren stotterenden reus, over wien ze 't werkelijk dikwijls hadden gehad, en dien ze nu voor 't eerst zagen.

‘Ga zitten, meneer Poldi...’, sprak mama met de geaffecteerde beminnelijkheid van 'n vrouw, die te recipieeren weet.

‘Poldi Röse’, hielp de gast 'r, met half-genepen oogen in 't lamplicht starend, terwijl-ie de brilleglazen met 'n jaspunt, waaraan-ie ook z'n pen pleegde te drogen, schoonschuierde.

‘Ga u zitten’, zei mama nog eens: ‘maak 't u makkelijk, meneer Röse. We zijn blij met u kennis te maken...’

‘Toe Laurie’, interrumpeerde Erich, en z'n impertinent-zekere stem, snee mama's ontzaggelijke liefheid in nauwlijks nog spartelende mootjes: ‘hou op met je anstellerij om van te rillen! 'k Hoor je liever vloeken dan dat 'k je met zoo n snoes van 'n lach m'n braven vriend Poldi, die 'n psycholoog eerste klasse is, zie vernikkelen!’

‘Nou, nou, nou’, verweerde mama zich: ‘wat zeg jij voor r a r e dingen, Erich..

‘'k Heb 'm op straat nog tienmaal raarder historische, psychologische en ethnologische dingen over jou en de familie gezegd’, biechtte Erich met de onthutsende eerlijkheid en de vlijmscherpe

tong, die ze van 'm kenden, en waarvoor Laurie in 't bijzonder als de dood zoo bang was: ‘'k ben begonnen met 'm voor je coquette, gedistingeerde woorden te waarschuwen - 'k heb 'm verteld dat je in den grond geen knip voor je neus waard ben - en blief nou niet een-twee-drie voor leugenaar te poseeren, wat!’

‘Meneer, die vriend van u is 'n malle’, sprak mama, om tenminste iets te antwoorden, maar boven 'r nog altijd in lach gewrongen wangen - twee liegende, kille, onnatuurlijk-vroolijke wangen, flitsten de oogen met 'n vinnige, moeilijk-bedwongen verbolgenheid.

‘Tja’, antwoordde Poldi Röse, den hoed en den stok opnieuw van de piano-toetsen, waarop-ie ze onbehouwen neer had gelegd, nemend en 'r mee balanceerend of-ie weer zoo de deur uit zou gaan.

't Gesprek tusschen hem en mama gaapte - in de gang en bij 't buffet rumoerden, buitelden, duikelden de uitgelaten stemmen van Duczika, Lotte, Betty en Erich.

‘Jongen!’, schreeuwde Duczi, paf van verbluffing, en ze likte zich de klodderende mayonaise van 'n ingedeukt Aschinger-carton van de vingers - 'n druipend carton met waarachtige kreefte-mayonaise, drie groen-zwarte kapers en 'n verschrompeld schijfje ei -: ‘jongen heb je ingebroken, of heb je 't groote lot getrokken...?’

‘Heeft *hij* dat gekocht?’, vroeg Betty, ook over 't pak met meer van die druipende cartons met... kalfskoteletten in gelatine, cartons met caviaarbroodjes, cartons met aardappelsla, cartons met varkensrib en wat al niet, gebogen: ‘heeft *hij* dat gekocht?’, herhaalde ze met 'n onhebbelijken, vernederenden nadruk op 't ‘hij’.

't Meeste spektakel maakte Lotte. Van uit de keuken, waar mama's emmer met zeepsopwater en mama's vuile handdoek en mama's borstel en mama's nagelschaar nog als 'n kostelijk stilleven tusschen plasjes water slobberden, kwam ze jodelend en trillers gillend de gang in, en van uit de gang met 'n boordevolle teil, die bij elken stap golfjes over den rand klutste, de kamer in.

‘Mosel en Düdesheimer! Düdesheimer en Mosel! Uit den

weg, kinderen! Laat me geen ongeluk vallen!', schaterlachte ze - dan met 'n plons, die 't water dee rimpelen en de langhalzige flesschen schokkend bufferen, smakte ze de teil op de sofa naast de verwaaide portretten.

'Mosel! Mosel!', riep Duczika, de flesschen met de losweekende etiketten, nog geblufter bekijkend.

'En Düdesheimer! Wie is 'r gek geworden?', zei Betty, 'r handen zoo diep in de teil stekend, dat 'r mouw slordige lekstraaltjes droop.

'Schatten van kinderen!', rakette de schelle stem van Erich, en in z'n gespreide armen greep-ie èn Duczika èn Betty: 'nou dekken jullie de tafel, en wie nog 'n naald, 'n speld, of 'n schaar op durft nemen, of wie nog enkel aan werken dènkt, trappen Poldi en ik de deur uit! Vooruit, weg met je rommel! Weg met de naaimachine! Weg met de bende!'

'Als je eerst vertelt', zei Betty, 'r mouwen uitwringend: 'hoe *jij* aan geld ben gekomen! Gisteravond nog zei je...'

'Wat raakt je dat, schaap!', praatte Erich, de klosjes garen en zij, de brokken kant en lint en wat-ie meer in 't bereik van z'n onstuimige handen vond, in de naaidoozen loozend: 'wat duivel helpen jullie of help je niet?'

't Ging met 'n lollige vaart. Ieder hielp. Zelfs mama. Poldi en Lotte versjouwden de zware machien, Betty lei de half-afgewerkte blouses op 'r bed in de slaapkamer, Erich blies de draden, pluksels en verbrande torren van 't zeil, Duczika collectioneerde al wat 'r aan glas was uit 't buffet, mama wreef in 't keukentje de vorken en messen, die 'r nog van 't middageten tukten, aan 'n schoonen doek droog - toen met z'n allen, ontzaggelijk van bedrijvigheid, etaleerden ze de kreefte-mayonaise, de kalfskoteletten, de caviaarbroodjes, de aardappelsla, de varkensrib en 't restant zweetende kaas van dien middag, naast de borden, glazen, en de feestlijke flesschen.

Mama, poeslieverig lachend - 't groote wonder had 'r op de Rutschbaan van 'r humeur onweerstaanbaar omhoog gefloept - zat op de eereplaats tusschen de twee m a n n e n - Duczika zat links van Poldi - Betty, die 'r op geloerd had, rechts van Erich - en Lotte, naast den gurglend-uithalenden kanarie, in 't midden.

‘Smakelijk eten, kinderen’, wenschte Erich, die, nu ie vlak bij de lamp van 'n caviaarbroodje snoepte, 'r jonger, brutaler, leniger, fleuriger uitzag dan anders: ‘en niet zoo met je óógen werken, Laurie: geeft je geen sikkepit, mamaatje! De vrouw die Pol te pakken krijgt, moet nog geboren worden! Prosit, jongelui!’

‘Prosit, Prosit, Prosit!’, klonk 't over de tafel, en zachtjestinkelend, in 'n stemming om te zoenen, trilde 't carillon der glazen.

‘Als 'k nou nòg 'ns vragen mag’, hield Betty zeldzaam hardnekkig vol; ‘we eten en we smullen nou, maar van wie z'n geld? Moeten we 'r meneer dankie voor zeggen? Hè, Erich, doe niet zoo geheimzinnig! Van jóú kan 't toch niet wezen!’

‘Nee, dat 's onmogelijk!’, zei mama, pijnlijk-beminnelijk: ‘van hèm kan 't beslist en zeker niet wezen!’

‘Asjeblief! Asjeblief!’, protzte Erich, en in 'n stilte waarin je 'n speld zou hebben kunnen hooren vallen, als de vogel niet zoo gefloten had, en als de brooddronken meiden van de ‘Hochparterre’ minder gekrijscht en getierd hadden, rinkelde-ie over de honderd Mark aan goudstukken op 't tafelkeed.

‘Wel gedorie!’, ver-sprak mama zich en ze had 't menschelijk recht dat te doen, omdat de kapitalist van vanavond nog pas gister 'n halve Mark had geleend, om z'n ‘doodstuip’, zooals-ie 't zelf had gezegd, nog vier-en-twintig uren te rekken...

Betty, Duczika en Lotte lieten een oogenblik de borden in den steek, en met de zonderlinge grijphandigheid van vrouwen, niet aan geld gewend, havikten ze op de goudstukken los.

‘Dank je wel!’, zei Betty, die 'r natuurlijk, omdat ze naast Erich zat, 't eerst bij was - en 'r vingers omknepen 't goud onder de grabbelende handen van Duczi en Lotte, die 'r ook bij wouen komen:... ‘dank je wel, Erich, dat 's mijn portie, hè?’

‘Hoe is 't mogelijk!’, lachte Erich z'n vriend toe, terwijl-ie z'n hand op Betty's vinnig knuistje lei: ‘dat elk geldstuk, dat je in de buurt van 'n vrouw op 'n tafel legt, als 'n magneet werkt! Wil je los laten, Bettylief?’

‘Nee’, zei ze met 'n kleur van plezier, omdat-ie 't met geweld terug probeerde te krijgen, en 't niet lukte.

‘Wil je los laten, Bettylief?’, herhaalde-ie steviger, en z'n twee kleine meisjeshanden schroefden bedenkelijk om de rukkende, zich verzettende vrouwevuist.

‘Nee’, hield ze vol, 'm lachend in z'n lachende oogen kijkend: ‘dan had je 'r niet mee moeten strooien!’

‘Zoo!’, zei Erich zich inspannend: ‘'ns zien wie de baas in 't leven is, de man of de vrouw...’

‘De vrouw!’, praatte Betty moeilijk, omdat ze 'r adem moest inhouden.

‘De man!’, lachte Erich: ‘wil je los laten, Bettylief, voor 'k je pijn doe?’

‘Nee!’, zei ze door 'r saamgeklemde tanden sprekend.

‘Nou, nou’, praatte mama, bang voor 't geschommel der flesschen: ‘schei 'r mee uit, Betty!’

‘Nee!’, zei ze moeilijk. Ze was 'r rood bij geworden en ze snoof door 'r neus, zoo als ze zich inspande, om de vuist gesloten te houden.

‘Bettylief, 'k waarschuw je voor 't laatst: 'k moet je pijn doen’, drong Erich aan. Hij had 'r zelf 'n kleur bij gekregen. Schouder aan schouder, knie aan knie, de warmte van 'r meisjeslichaam voelend, de koorts van haar hand in de zijne, wond-ie zich op, wilde-ie c o u t e q u i c o u t e de sterkste, de meerdere zijn.

‘Doe niet zoo mal, Betty!’, verweet Duczika, die zich aan 't gestoei ergerde: ‘meneer Röse zal nog de gekste dingen van ons denken!’

‘Bemoei je 'r niet mee!’, zei Betty bijna in ruzie-toon, en met 'n wilden zet van 'r stoel opstaand, poogde ze zich nog eens los te rukken. Maar Erich, ook opgestaan, hield 'r met z'n stalen handen vast.

‘Nou tel 'k nog tot drie’, waarschuwde-ie de meisjespols grijpend en de kleine vuist zacht beduwend: ‘en al was je dan de sterkste kerel, Bettylief, al had je oud-testamentarische spieren... Eene, tweeë, drieë... Et voilà!’

Rik-tik-tik-tik vielen de goudstukken op de tafel, en tegelijk, bleek van drift, omdat 't ombuigen der hand heusch venijnig pijn had gedaan, gaf ze 'm met de vingertoppen 'n tik op z'n wang.

‘Dat's gemeen!’, zei ze spijtig neerzittend en de hand wrijvend: ‘dat's gemeen en dat's laf, om iemand z'n pols om te draaien!

‘'k Zal je morgen m'n getuigen sturen’, lachte Erich, 't geld weer in z'n vestzak schuddend: ‘want je heb me daar gruwelijk

beleedigd, niewaar Poldi, hahaha! Kerel, wat heb jij 't achter je mouwen! Terwijl ik vecht dat 'k 'r van transpireer, om m'n eerlijk verdiend kapitaal uit de handen van dat gespuis terug te krijgen - 'n bandiet kon 't niet listiger probeeren dan jij, diepverontwaardigde! - eet jij meer kreefte-mayonaise dan je toekomt!'

'Dat 's misschien 't verstandigste', merkte Poldi, die nog geen woord gesproken had, met 'n vollen mond op.

Even babbelden enkel de vorken en messen. De kanarie floot en van de binnenplaats met 'r verlichte keukenramen en 'r zware schaduw-kontoeren, zweefde 't praten van schijnbaar verwijderde stemmen aan.

''k Verwed 'r wat onder', begon mama weer: 'dat je oom je geld heeft gestuurd...'

'Nee Laurie', antwoordde Erich, ongerust naar Betty, die zoo vreemd naar 'r bord boog of 'r wat met 'r gaande was, kijkend - zat ze zich aan te stellen, of had-ie 'r erger pijn gedaan dan-ie bedoeld had? -: 'nee die gaat liever bij 'n open gaskraan slapen dan dat-ie wat afschuift! We zijn in Grunewald geweest, Poldi en ik! Gesnapt?'

'In Grunewald?', vroeg mama, 't niet begrijpend, en omdat 'r tafelheer 't niet dee, zelf 'r glas tot over den rand bijschenkend: 'wat kies je nou, Erich!'

'Ik kles,' zei-ie hoffelijk: 'dat 'k eerst Poldi z'n horloge naar 'n jood heb gebracht - goddank dat 'r nog joden zijn! - en dat we toen met de twintig Mark net zoo lang bij den totalisator gezweet hebben, tot we ons horloge met woekerwinst terug hadden...'

'En met bloed,' viel Poldi 'm met 'n onprettigen glimlach in de rede.

'Met bloed?', vroeg Duczi.

'Met bloed?', herhaalde Lotte.

'Hebben wij daar schuld an, kankeraar!', schold Erich: 'prakkizeer je daar nog over!'

'Nou,' sprak de reus, met de glimmende brilleglazen straf in de lamp kijkend: ''k wil wel weten, da'k 't beroerd vind m'n horloge langs zoo'n omweg terug te krijgen... En als 'k 't had kunnen denken, had 'k 't liever niet gedaan...'

‘Wel Christus nog toe!’, verdedigde zich Erich, en weer kreeg z'n stem 't felle, zekere betoog, waartegen geen van de vrouwen ooit had durven optornen: ‘hebben wij de stommelingen gezegd onder de paarden te raken...!’

‘Nee, dat natuurlijk niet...,’ haperde de ander.

‘...Hou dan je mond en zanik niet!’, redeneerde Erich tegen 't zingen van den vogel in: ‘eerst zijn we vijf Mark kwijt geraakt en toen nog 'ns vijf Mark - en toen we 't de derde keer probeerden - of laat je mij alleen de kastanjes uit 't vuur halen? - had je net zoo'n vaatdoeken-kleur als ik! Als de vent niet gevallen was, zou onze outsider 't niet met 107 tegen 10 hebben gewonnen!’

‘Tja,’ zei Poldi zwakjes: ‘maar ik vond 't beestig...’

‘Beestig!’, viel Erich onstuimig uit: ‘beestig is de heele wereld! Jij ben beestig en ik ben beestig, beestig zijn we allemaal, zonder uitzondering!’

‘Dank je wel,’ glimlachte mama: ‘je hangt vanavond wel de sjentelman uit!’

‘Zijn 'r dan ongelukken gebeurd?’, vroeg Duczika, de gelatine van 'r kalfskotelet schrappend.

‘Ja’, zei Poldi, z'n glas langzaam ronddraaiend: ‘de jockey die de favoriet beree is bij 'n sprong blijven liggen, en omdat-ie geen tijd meer had op te staan, heeft-ie drie, vier paarden op zich gekregen... 't Was 'n oogenblik 'n klomp van beesten en menschen, dat je 'r koud bij werd. Twee jockeys hebben ze met brancards weg moeten dragen. De een heeft 'n hersenschudding, de ander twee gebroken beenen... Tja, dat is onze eerste winst geweest - en de tweede keer was 't 197 tegen 10, omdat de favoriet U l k boven op z'n jockey terecht kwam...’

‘Mooier symbool van 't leven,’ lachte Erich, 't vleesch uit 'n kreefteschaar peuterend: ‘kun je je niet bedenken: onder 'n U l k begraven te worden!’

‘Doe me een genoegen,’ zei Poldi voor 't eerst minder bleu, en bij z'n nauwlijks bedwongen drift, leken de scherpe trekken bij z'n neus, die 'm op 'n oud mannetje deden lijken, harder en bitser te worden: ‘doe me 't genoegen, en flap 'r niet zulke cynische dingen uit!’

‘Wel wat weerlicht!’, kwam Erich geprikkeld los: ‘heb 'k de laatste weken anders dan als 'n gejaagd dier, als 'n rat in 'n val, 'n drenkeling met 't water in z'n strot, geleefd! Zou een van de bende, die vandaag lapjes van duizend verdobbeld hebben, 'n hap minder hebben gevreten, als 'k wat tabletten sublimaat, 'n portie lysol of 'n lepel cyankali had geslikt? Tel ik mee? Tel jij mee? Telt iemand mee? Is dat niet je eigen redeneering, uur in, uur uit, om me op te vroolijken? Wat hang je dan den gevoelige uit! Is 'r 'n principieel verschil tusschen 't ineens doodsmakken onder 'n paardebuik, of 't langzaam kapotgemarteld worden bij je volle bewustzijn, zonder dat je 'r ook maar dat aan kan doen?’

‘Wat zitten jullie nou te kibbelen,’ suste mama, terwijl Erich's driftige vingers nog knapten: ‘mag ik u nog is bijschenken, meneer Röse...?’

‘Dank u,’ weigerde de gast, de hand op z'n glas leggend: ‘strakjes misschien wel...’

‘Prosit Betty,’ zei Erich, weer over z'n geprikkeldheid heen: ‘blijf je boos?’

Maar ze lachte al weer, en ze lachten allemaal, toen ie vertelde, hoe-ie gister voor-ie den gordiaanschen knoop doorhakte, om bij Laurie voor de derde maal 'n halve Mark te leenen, de dolste dingen in Berlijn uitgehaald had, hoe-ie proefondervindelijk en wetenschappelijk had bewezen, dat als je maar genoeg geld voor 'n glas Weissbier bezat, Berlijn voor de rest zorgde! Je school voor den regen bij Wertheim in de Leipzigerstrasse, of in 't ‘Kauthaus des Westens,’ bij die schat van 'n Betty - je las al de kranten van de wereld in 'n ‘Lesehalle’ - je ging, als je geen onderdak had naar 'n ‘Obdach’ of je kroop vóór tien uur op 'n zolder van 'n huis met Centralheizung - je schreef als 'n globetrotter zoo behagelijk brieven op 't keurigst papier in de conversatiezaal van 't Savoy-Hotel, waar geen sterveling 'r aan dacht je naar 't nummer van je kamer te vragen - je liep bij Kempinsky binnen, en maakte 'r al weer gratis van de ‘Toilette’ gebruik - je dronk bij Aschinger, bij Bützow of bij 'n ander 'n Helles, en vulde je maag met ‘Sämmel’ of met hompen ‘Schwarzbrot,’ als de kelner, wien 't trouwens z'n zorg was, je z'n rug toekeerde - en - en, daar gaf-ie z'n woord

van eer op, dat-ie 't gedaan had! - en, als je je bijzonder op wou knappen, liep je 't Central-Hotel, of Adlon, of desnoods Kaiserhof met 'n superieure poenigheid binnen, en in een van de badkamers, op de eerste, tweede of derde verdieping, kroop je lekker onder de douche...

'Die douche zuig je uit je duim!', schaterlachte Duczika, die met smakkende lipjes van 'r Düdesheimer zat te slurpen.

'Zie je 'r daarom zoo schoon uit,' lachte mama, en 'r vette bloote hals klukte van pret: 'daar moest je ons ook 'ns op trakteeren!'

'Ben je betoeterd, Laurie!', riep Erich, en de leeggepeuterde kreefteschaar zwiepte-ie 't raam uit: 'denk je da'k dat met 'n heele familie onderneem! En je heb toch pas 'n voetenbad genomen!'

''k Geloof 'r niemendal van,' glimlachte Poldi: 'die malligheid heb je natuurlijk niet uitgehaald.'

''k Steek 'r m'n vingers voor op,' verzekerde Erich: 'je kan 't morgen met me samen probeeren! Hoe wou je, dat ze in zoo'n hotel, waar honderden in en uit gaan, en waar niemand je iets vraagt, als je fatsoenlijk gekleed ben, 'n bad meer of minder controleeren...?'

Met z'n klare, schelle stem snee-ie verder over dat avontuur op. Hij had bijna alleen 't woord, zei hatelijkheden, regeerde Laurie, die 't zich enkel van hem liet welgevallen, plaagde Betty, takieneerde Lotte, ergerde Duczi, liet ze lachen, brutaliseerde ze, viel ze in de rede, als ze ook wat wouen beweren - had 't heerlijk evenwicht van 'n frisschen, jongen tyran, die bij vier vrouwen tegelijk getapt was, en dat wist.

Nog altijd z'n glas met 't zelfde nerveus-verlegen gebaar bij den steel ronddraaiend, zat Poldi dommelend te luisteren, 't ontembaar-jongensachtige van z'n vriend te bewonderen, en Erich's verhalen over de kleine familie aan z'n eigen rappe waarnemingen te toetsen. 't Klopte. Erich had zich niet vergist en zeker niet overdreven. Mama, de gewezen tooneelspeelster, ergens uit de buurt van Weenen, die - als 't waar was - schuld aan den dood van twee mannen had - mama, die niet meer kon optreden, omdat ze voor ouwe of nieuwe rollen geen geheugen meer had, die soms dagen lang in bed bleef, als alles

'r de keel uithing, die telkens met zelfmoord dreigde, om dan 'n half uur later irriteerend-vroolijk te doen - mama, die kopjes thee in de slaapkamer dronk, terwijl Duczika en Lotte al 'n halven werkdag achter den rug hadden, die zich liet bedienen en beklagen, vertroetelen en achterna-loopen, en hoogstens 'n naald opnam, als 'r bezoek was - mama coquetteerde nu al met 'm, schuifelde met 'r arm langs z'n mouw, lachte afstootend-dierbaar, en als-ie schuinsweg onder de tafel keek, zag-ie den eenen blooten voet, waarmee ze, de lijn van z'n oogen volgend, ongegeneerd-joviaal zat te wiebelen. Ook 't ‘signalement’ - zooals Erich 't in z'n genegenheid voor buitenissige woorden had gezegd - de beschrijving van de twee dochters, van Duczi en Lotte, klopte volkomen. Lotte, de onverschillige, die zich driemaal per dag als balleteuse oefende - meer dan twee jaar had ze 't volgehouden - at en ginnegapte met 'n sterken, gulzigen mond, zich 't meest en energievolst voor 'r bord en den schotel in 't midden van de tafel interesseerend. Toch wekte ze meelij en sympathie door 'r smal, afgebeuld, zonneloos gezichtje met de lichtblauwe wallen onder de oogen. Als ze zich niet voor de balletschool van den ex-solo-danser Palou, die 'r op crediet les gaf, in 't zweet werkte, zat ze over Duczika te naaien. Woensdag en Zaterdag kwam ze in de lucht, wanneer ze naar den dansmeester wandelde, 'n half uur heen, 'n half uur terug - de andere dagen oefende en naaide ze in de kamer van 't ‘Gartenhaus’ vier hoog. Duczika betaalde de huur van de piano. Duczika werkte voor de buitengewone onkosten, die 'r iedere maand, meer of minder, waren - Duczika, met 'r bleek Madonna-kopje, 'r omkringde bruine oogen, 'r aanbiddelijk-zacht humeur, 'r eindeloos geduld en 'r pracht van 'n levens-opgewektheid, sloofde, ploeterde, wurmde voor zuster en moeder, 'r Blanke arm lag naast 'm, de rook van 'r sigaret - voor sigaretten en sardines dee ze 'n misdaad! - sloomde op 'm toe. Ja, 't klopte: ze was 'n in kamermufheid en altijd bij 'r machine gebogen-zitten, verwaarloosde, verwelkte schoonheid, een die op zomersche zon en buitenlucht wachtte, een met 'n ontroerend, bekoorlijk lijdensgelaat in 'n verrassenden nimbus van blijmoedigheid, 'n fijn-besneden, teer-doorzichtig gelaat, waarnaar je telkens en telkens weer, als in reflex, móést kijken, omdat 't zoo echt

en volkomen, zoo door-en-door-onbedorven vróúwelijk was. ‘De oudste dochter, met 'r reeëoogen, is 'n pracht van 'n schepsel!’ had Erich 'm eindeloos dikwijls en met 'n gretige overtuiging, die voor zichzelf sprak, gezegd: ‘'t is alleen 'n gruwel en 'n vervloeking, dat ze zich voor 'r kreng van 'n moeder en voor 'r egoist van 'n zuster, die de goddelijke roeping voelt 'r beenen in 't een of ander ballet te steken, kapot werkt!’

Glimlachend-luisterend, en nu-ie niet meer met z'n glas speelde 't mes op en neer baleinend, om de stuiptrekkende uiltjes, vliegen en kevers rondom den lampevoet 'n genade-tik te geven, keek Poldi Röse den kring af. Mama, die door 'r dochters en de huisvrienden bij 'r voornaam Laurie genoemd werd, klopte opvallend met Erich's descriptie - ook Duczika en Lotte herkende je zonder aarzelen - Betty maakte 'n uitzondering. ‘'r Is nog 'n nichtje in huis,’ had de introduceerende kameraad 'm verteld: ‘'n lange slungel, die overdag in 'n Kaufhaus is en 's avonds Laurie en de nichten, als ze geen afspraakjes heeft, en niet met 'r verkeerden been uit bed is gestapt, 'n handje tegen betaling helpt. Voor niemendal doet ze niets. 't Is duizend tegen een 'n amphibie, driekwart kanalje, eenkwart 'n prachtdier. Soms heb 'k lust 'r te knuffelen, soms kan 'k 'r niet luchten! Je zal 'r waarschijnlijk bij eerste kennismaking geprononceerd-antipathiek vinden!’

Nee, dàt klopte niet. Zooals-ie nu zelf de blonde Betty met 'r scherp neusje, 'r rood-blond haar, 'r volle wangen en 'r wilskrachtigen mond met de verzorgd-witte tanden, waarnam, moest ze 'n goed, rustig, wat nerveus, maar toch vrindelijk en bereidvaardig ding zijn - en een, die zoo smoor-verliefd op den jongen met z'n frisschen kop en de meisjeshanden was, dat ze om 't flauwste gezegde van 'm lachte, geen oog van 'm afliet, enkel met hèm zenuw-babbelde, en stil werd als-ie van Duczi notitie nam. En dat dee-ie natuurlijk, omdat-ie nog voor geen uur, toen ze samen achter op de electrische stonden, van z'n gek zijn met de nooit klagende, van 's morgens vijf tot 's nachts een, twee piekerende, altijd geduldig-lachende en zich waanzinnig-opofferende Madonna-Duczi, die-ie zoo wanhopig-graag uit 'r hel zou hebben gehaald, gesproken had.

Buiten, op de plaats, was 't stiller geworden, nu de lichten

op de trappen gedoofd en de huisdeuren gesloten werden. De meeste ramen waren donker en als 'r plots 'n ris gekleurde ruiten onder mekaar uit 't duister opfleurde, wist je dat iemand in 't ‘Vorderhaus’ thuiskwam of nog 'n besogne te doen had.

‘Mahlzeit, kinderen!’ wenschte Erich, Laurie en Betty ridderlijk de hand kussend: ‘smijt eerst de vuile herrie van de tafel, dan trekken we de Mosel open!’

Eerst protesteerde Laurie tegen die kouwe drukte, maar omdat ze allemaal lust hadden even op te staan, en de tafel waarlijk 'n ruine van doorweekte cartons, smerige borden, pere-schillen, amandeldoppen, broodkruimels, asch, afgekloven beentjes, roestige vorken en messen was, en je in die broeiende warmte gezelliger voor 'n opgeruimden boel zat, begonnen de meisjes, terwijl mama, die zich in de slaapkamer van een van Duczi's kousen voorzien had - 'n bij uitstek excellente, doch wel wat late inval - en 't zich nu op de sofa makkelijk maakte, 't vaatwerk en den rommel naar de keuken te dragen.

‘Zal 'k meehelpen?’, vroeg Poldi, omdat ook Erich met 'n zeldzame handigheid de vette borden op elkaar plakte, en wat 'm daarbij hinderde buiten 't vensterkozijn deponeerde.

‘Nee, hou jij je 'r buiten’, zei Erich, en met de gillende, lachende lawaai-schoppende meisjes, stommelde-ie de gang in.

‘Is u weer heelemaal beter, meneer Röse?’, vroeg mama, die den jongen student met 't in zorg oud geworden acteursgelaat, erg ‘interessant’ vond, en ze blies zware rookwolken van de sigaret, die 'r niet smaakte, maar die ze sierlijk hanteerde, om 'r tanden te laten zien.

‘Ja’, zei Poldi, tegen de piano leunend: ‘'k ben in zoover beter, dat 'k naar menschelijke berekening nooit meer terug krijg wat ze van me hebben weggenomen...’

‘Ben u geopereerd geworden?’ vroeg mama, over 't spektakel in de keuken heen, waar Erich de een of andere krankzinnigheid uithaalde.

‘Ja’, knikte Poldi: ‘'k weeg momenteel links zwaarder dan rechts...’

‘Links zwaarder dan rechts?’

‘'k Had nephritis...’

‘Wat?’, informeerde de stem op de sofa.

‘Nephritis’, herhaalde hij: ‘aandoening van m'n rechter nier, en omdat die toch lager dan de linker zit, heb 'k 'r geen bezwaar tegen gehad, 'r héélemaal te laten zakken...’

‘Hè!’, zei mama, 'r gezicht viezig vertrekkend: ‘en heeft dat geen erge pijn gedaan?’

‘Och, zoo-zoo’, glimlachte hij: ‘je krijgt in de “Charité” 'n doek met odeur voor je neus en je mond, en terwijl je van de zeven scheppingsdagen droomt of van je microscoop, die je in géén geval meer terugziet, omdat je geen gelegenheid had 'r in 't “Leihhaus” in te lossen - pellen ze 't ding uit je sterfelijk hulsel...’

‘Hè!’, sprak de mond in 't nog viezer kijkend gelaat op de sofa: ‘hè, wat akelig, en was u niet bang?’

‘Waarvoor?’

‘Nou - nou - om 'r in te blijven, om dood te gaan?’

‘Nee’, zei-ie droog: ‘als 't leven je niets meer doet, doet de dood je nog minder...’ - dan, z'n vergissing bemerkend, om zulke dingen aan die vrouw met 'r drank-kleurtje, 'r half-blooten arm, 'r sigaret, 'r eene witte en 'r andere bruine kous, te zeggen, viel-ie zichzelf met 'n komiekigheid in de rede: ‘m'n eenige angst was, dat ze de verkeerde nier te pakken zouen nemen, en dat Erich m'n ratten zou vergeten...’

‘Houdt u ratten?’

‘Ja, en omdat 't wijfje moest jongen, en Erich niet van beesten houdt, was 'k ongerust, dat 't mis zou loopen, maar goddank: ze is van twaalf welgeschapen zoonen en dochteren bevallen. Kraamvrouw en kinderen maken 't wel...’

‘Hahaha!’ lachte mama met 'n geaffecteerd, inderdaad onuitstaanbaar falsetje: ‘maken ze 't heusch wel?’

‘... Tenminste naar - mijn omstandigheden’, zei hij, liever naar z'n bottines met de onaesthetisch-uitwippende lipjes dan naar mama's aanvalligheden kijkend.

‘God, God’, klaagde ze even bij 't gejoel en 't gesnater in de keuken, waarbij je hooren en zien verging: ‘as die vrind van u hier is, staat 't huis op stelten! Ja, 't is 'n vreeselijk-aardige jongen, en we houen allemaal van 'm...’

Omdat ze te lui was op te staan, en ze met 'r restant sigaret geen raad wist, wrikte ze zich op 'n elboog om, en doofde 't

smeulend mondstuk tegen 'n groezelig plekje van 't behang, dat 'r meer voor gediend scheen te hebben. Dan, in de meening, dat-ie nog over z'n lang ziek-liggen in de ‘Charité’ zat te prakkizeeren, hervatte ze 't gesprek op de meest taktvolle en van belangstelling getuigende wijze:

‘Dat's zeker 'n verschrikkelijk litteeken na zoo'n operatie’, meende ze: ‘daar zou ik niet na kunnen kijken...’

‘Ik ook niet’, antwoordde hij met waarlijk lachende brilleglazen.

‘U ook niet?’

‘Nee’, zei hij in den zelfden drogen toon: ‘'t litteeken zit op m'n rug - 'k zou 'r twee spiegels voor noodig hebben, en zoo coquet om me die moeite te geven, ben ik niet...’

‘Nou maar, ik vind 't erg stakkerig’, insisteerde ze, z'n ironie niet snappend: ‘en 'k hoop maar, dat 't u gauw zoo goed zal gaan, dat u 'n vrouw zal kunnen nemen, om u op te passen. Voor de meeste mannen, meneer, is de vrouw 't beste geneesmiddel...’

‘Ja, ja’, zei hij: ‘maar 'k hou niet van geneesmiddelen, die je héële leven duren!’

‘Hè!’, antwoordde ze enkel, maar in dat ‘hè!’ lag 'n wereld besloten.

Weer keek-ie naar z'n bottines, en weer in 't stokkend gesprek, klaterde 't gillend gelach uit de keuken.

Toen, als vrouw van de wereld voor de derde maal 't gesprek ophoudend, en eigenlijk niet goed wetend wat ze moest beweren - alles leek op dien man z'n vierkant hoofd en z'n vierkante schouders af te stuiten - zei ze:

‘Is dat met die ziekte - met uw nieren - meer in uw familie geweest?’

‘'t Is mogelijk, maar nauwelijks denkbaar’, sprak-ie opstaand en 'n krant over de kooi met den schor-hijgenden, zich nog moeite gevenden kanarie leggend: ‘maar m'n vader, dien 'k nooit gehad heb, en m'n moeder, die 'k me niet meer herinner, mag 'k dáárvoor tenminste niet verantwoordelijk stellen...’

‘God, wat 'n roman’, redeneerde ze, den triestigen ondergrond van z'n woorden evenmin begrijpend: ‘weet u niet wie uw vader is?’

‘Nee’, glimlachte hij: ‘en dat spijt me wel - 'k had graag willen

weten in wèlk deel van dien man z'n lichaam z'n ziel stak...'

'Dat kan 'k me denken', knikte mama, luk-raak wat zeggend, of ze 't over 't weer hadden - voor zulk soort toespelingen, was ze vooral na 'n glas wijn, ontoegankelijk.

Ongeduldig, den vriend die 'm dit gezellig discours opdrong en 'm als Mephisto met Martha alleen het, verwenschend, betrommelde Poldi 't vensterkozijn. Boven de donkere, logge rompen van daken, gevelspitsen en schoorsteen-stompjes, vreemdelijk 'r op toe-gedrongen, lei 'n brok transparante hemel met limpiede, zacht-twinklende, schijnbaar bewegende sterren. 't Was 'n koel-schoon, door z'n eenvoud imponeerend, droomrig geflonker en ademend lichten, maar in 't glimmen van de schuinstaande vensterdeur, als 'n potsierlijke werkelijkheids-schreeuw, dwaas en grotesk tusschen 't groenig gestippel van planeten en asteroiden, had je 't kamer-intérieur, de behangselwand, de sofa met 'n witte en 'n zwarte kous...

''k Zal 'ns kijken waar ze blijven', zei-ie, zich met 'n ruk omdraaiend. 't Was niet meer noodig. Op 't zelfde oogenblik ravotten ze de kamer binnen, Duczi, Betty en Lotte achter Erich, die zich als 'n krankzinnige met 'n rok van mama, 'n blouse van Lotte, 'n voorschoot van Duczi en 'n hoed met voile van Betty, toe had getakeld. Om z'n gedecolleteerde hals droeg-ie 'n ketting van amandelschillen, die ze in de keuken voor 'm geregen hadden, en om de pols van z'n blooten, harigen rechterarm Betty's armband van Boheemsche granaatsteentjes.

'Mal dier!', lachte mama: 'wat heb je nou weer uitgevonden?'

'Goeien avond', praatte Erich met 'n telkens overslaande vrouwestem, en als 'n welopgevoed schoolmeisje maakte-ie voor Laurie en Poldi allerliefste 'kniksjes': 'zou u me 'ns willen voorstellen aan dien bekoorlijken jongen man, dien 'k al zoo dikwijls op straat tegen ben gekomen, en dien 't toeval eindelijk, eindelijk in m'n nabijheid voert?'

'Mal dier!', schudde-buikte mama, te slap van 't lachen, om 't woord te kunnen voeren - zag de jongen 'r as 'n vogelverschrikker met den elegant-opgenomen rok en de in rimpels verzakte sokken uit!

'Baronin Von Schüler - meneer Poldi Röse!', schaterde Betty, op 'n stoel zakkend, de handen op de heupen.

‘Aangenaam uw kennis te maken’, lachte ook Poldi, diep met 't beenig hoofd met de gekarteld-koperbruine haren buigend: ‘wil u 't je niet wat makkelijk maken, Baronin?’

‘O nee! O nee!’, babbelde de baronesse, door je ziel snijdend hoog-hysterisch: ‘'k heb nog zooveel bezoeken af te leggen bij Oberregierungsrat Levysohn en bij Geheimrat Cohn en bij den Geheimer Regierungsrat Pech zu Pech, dat 'k hoogstens één glaasje meedrink! Maar ik ben heel erg verheugd, dat ik eindelijk eens van zoo dichtbij met u kennis maak! U is 'n snoes van 'n jongen man en u permiteert zeker dat ik u omhels, niewaar?’

Laurie's rok floepte ongracieus neer en de twee harige, gespierde jongensarmen, met Betty's granaten bracelette, vlogen om Poldi's in lach purperenden nek.

Mama, Duczika, Lotte leien krom op de schuddende sofa, en Betty, die 'r houvast verloor, glee met 'n smak, of ze 'n flauwte kreeg, op 'n onder 'r gewicht, als 'n chapeau-claque, plat-zuchtende kartonnen doos.

‘Barones’, verweerde zich Poldi, en z'n bril, nog aan een oor balanceerend, kwam vervaarlijk in 't gedrang: ‘barones, dit is 't gelukkigste uur van m'n leven, maar 't is wat te warm vanavond voor lànge omhelzingen!’

‘O foei!’, zei de dame beleedigd, en in 'r geluid was inderdaad iets van 'n gechoceerde, preutsche ouwe juffrouw: ‘wat 'n affreus affront! Ik zal u nooit meer mijn jonkvrouwelijke lippen toesteken, dier van 'n man, ongalant schepsel! Foei, foei, foei!’

En met 'n hyper-modieuzen zwaai 'r afsjokkenden hoed terugwippend en 'r rok zoo hoog grissend, dat de met touwtjes omhoog gebonden mannebroekspijpen zichtbaar werden, zette ze 'n eleganten cancan, als je op 'n ‘Schwoof’ van Confectioneusen niet beter zag, met bedreiging van de pullen op 't buffet, die onrustig mee begonnen te cancaneeren, in.

Poldi, bang voor 'n nieuwe omhelzing van de onstuimige dame, was achter de tafel gevlucht, en daar, voor 't eerst na de misère en de eindelooze downheid van de laatste maanden, stond-ie met tranen in z'n oogen om den ontembaren rakker met z'n onverwoestbare jeugd en z'n mallootig jongensgedoe, te schaterlachen.

't Duurde 'n poos eer ze tot bedaren kwamen, en toen ze eindelijk weer om de tafel met de flesschen Mosel zaten, en Erich z'n karnevalscostuum vergetend, met den bloemenhoed op 't hoofd en de tegen z'n slapen geplakte voile, 'n reuze-Bismarck-sigaar smookte, schoot 'r nog telkens weer een in den lach over de ontzaggelijke bak.

Omdat Duczi bij eenen 'n paar maal geeuwde en naar 't verramponeerd Zwitsersch klokje met z'n verbogen wijzers keek, dacht Poldi, zelf vermoeid, en nog niet aan opblijven gewend, aan opstappen. Maar ze verdedigde zich met geweld. Morgen was 't Zondag en 's Zondags bleef ze altijd wat langer slapen. En dan: zoo'n vroolijken avond hadden ze in geen maanden, geen jaren gehad!

'Toe geef u nou niet 't voorbeeld', praatte ze zacht: ''k zit zoo dikwijls in m'n eentje op! Voor mijn part mag 't vannacht vier, vijf uur worden! Ik vind 't goddelijk zooveel prettige gezichten om me heen!..'

'Ik ook', glimlachte hij, tegen z'n melancholie, die 'm, als-ie te laat blokte, als-ie te veel dronk, of als-ie physiek uitgeput was, te pakken nam, in.

'Wat zitten jullie te smoezen en te fluisteren, tuig!', klonk dadelijk de tyranniek-schelle stem van onder den dameshoed: 'als je probeert te conspireeren, om op te stappen, Pol, draai 'k de deur op slot!'

'Hè, nee, wees u geen spelbreker', zei Laurie met vochtig-zwammende oogen - en Betty werd haast nijdig.

'Jakkes, Duczi, begin jij weer? Je kan morgen toch den heelen dag maffen!'

'Gut, kind, 'k zeg pas dat 'k niet voor vijf uur van m'n stoel opsta! Wat wil je van mij?'

'r Was 'n lichte scherpte in de stemmen, maar Erich ging 'r subiet met 'n fel nonsens-verhaal, dat geen interrupties duldde, over heen, en Lotte schonk sussend de glazen vol.

Op de binnenplaats was 't nu geheel donker. Nergens, bij geen van de buren en overburen, brandde licht. En omdat ook 't hemelbrok, dat straks nog zoo feestlijk getinteld had, goriggeel fletste, als 'n damp neer scheen te builen, òf door 'n wolk die aan was gedruild, òf door den jongen, gloednieuwen zomer-

dag, greep de overzij-muur van den ‘Linkerflügel’ van 't ‘Gartenhaus’ raker en kloeker 't lampegeplas van 't ééne verlichte venster, en de gigantisch-vergroote schaduwen van Poldi, Duczika en Erich, tusschen de lamp en 't raam gezeten, bewogen grimmig en dreigend over de ruiten, gordijnen, kozijnen en balkonnetjes van den naar den vadzigen hemel opdoffenden pleisterwand. Verschoof 'n hand, rekte 'n arm, schudde 'n hoofd, dan herhaalden de reuze-schaduwen 't zelfde gebaar, soms zoo vinnig en stellig, of de zwarte luisteraars met de lompe tot den gevel reikende lijven, de kneutermenschen achter 't venstergat grunnekend bespotten.

Laurie, die 'm zachtjes begon om te krijgen - als Poldi nee zei, bediende zij zich dubbel - vertelde van 'r ontzaggelijke successen, toen ze in Brünn gasteerde, en ze zelfs de Czechen, die geen woord Duitsch verstonden, gewoon dol van geestdrift maakte. Ze had de portretten van 't rekje gehaald, gaf den goedig-geduldig bewonderenden Poldi explicaties, die de anderen oneindig dikwijls gehoord hadden, en probeerde, nu de drank 'r 'n dappere en obstinate stemming bezorgde, alleen 't woord te hebben. Dat zat 'r bij Erich niet glad. Die viel 'r telkens met beminnelijke venijnigheden in de rede, zei dat ze wel de helft minder leugens en ophakkerijen kon vertellen, schold 'r uit, en prikkelde 'r tenslotte zoo, dat ze den hoffelijken gast naast zich vergetend, sans gêne en ongemanierd vloekte, en driftiger, op ruzie belust, van 'r glas slurpte.

‘Toe, Laurie’, zei Duczika, de toetsen der piano met voorzichtig-glijdende vingers, en zoo delikaat mogelijk voor de buren, bespelend: ‘blijf nou gezellig! Je weet toch hoe-ie is!’

En Lotte begon te leven. Al die uren had ze gegeten, gesnoept, geknabbeld, gekauwd, gedronken. Zij had de laatste amandel, de laatste hazelnoot uit de onuitputtelijke schaal gekraakt. Ze was indolent en onverschillig gebleven. De muziek porde 'r wakker, dee 'r als 'n paard in 'n circusstal, dat z'n ritournel hoort, nerveus met de voeten trippelen, en toen Duczika een van de Spaansche dansen, waar ze verzot op was, preludeerde, sloeg ze 't op 'n stoel liggend tafelkleed om de schouders, en met de vingers als castagnetten knipperend, walste ze 'r met hartstocht en bravoure op los. Plots had ze 'n ander ge-

zicht gekregen. 'r Heupen wiegden, 'r hoofdje veerde met rukken achterover, 'r voeten, nog in de oude dansschoentjes, die ze als pantoffels droeg, wipten, slipten, spitsten zich op de teenen, liepen mekaar als twee in 't zonlicht stoeiende vlinders na, betipten 't zeil en waren weer weg - en de twee gracieuse armen bogen, strekten, hieven zich als vleugels, leien rank en soepel om 't anders geworden, plots met jeugd belaaid hoofd. 'r Lenig, passievol dansen, waarbij 'n stoel ondersteboven werd gesmeten en de glazen op de tafel licht-trillend bewogen, werkte zoo aanstekelijk, dat Duczika sneller en voller speelde, en Erich en Betty 't geknipper der vinger-castagnetten met ratelend handgeklap begeleidden.

Dan, ineens, was 'r 'n schrik-stilte.

Duczika verstarde op de piano-tabouret - Lotte bleef staan of 'r iemand vast had gegrepen - Betty keek met groote angstoogen, en zelfs Erich, nog altijd met den vrouwenhoed op 't hoofd, hield de handen, waarmee-ie nog pas geklapt had, of 'r 'n ding van niet te overkomen tegenstand tusschen was geraakt, in gapende sparring.

'r Klopte iemand met 't een of ander stuk hout, dringend en heftig tegen de huisdeur. En zelfs nu de piano zweeg, de handen niet meer spektakelden en Betty's voeten 't zeil niet meer betipten, nu 'r 'n stilte van ademlooze monden en bleeke gezichten was, klopte en hamerde 't voort tegen 't paneel.

‘Half drie - wie kan dàt zijn?’, sprak mama 't eerst, en zonder 'n antwoord af te wachten, gaf ze zich zelf 'n repliek, die vermoedelijk den spijker op den kop sloeg: ‘dat komt van je pianogespeel zoo laat in den nacht! Da's natuurlijk een van de buren!’

‘Hè!’, zei Betty met 'n doodswit gezichtje 'n slok van 'r glas nemend: ‘m'n hart bonst 'r van!’

‘Dan zullen we dat heer 'ns te woord staan’, praatte Erich toch wat onzeker, en met haastig-plukkende vingers knoopte-ie de blouse los, liet den rok vallen, smeet den hoed op de tafel, en z'n broekspijpen neerstroopend, terwijl-ie op de deur toeliep, zette-ie al in de gang 'n grooten mond tegen den ‘proleet’ die ze zoo onverwacht de stuipen op 't lijf had gejaagd, en die nu weer den schelknop bedrukte, op: ‘nou,

is 't gedaan! Ben je gek, kerel, om zoo'n herrie te schoppen! Afgeloopen hoor!'

Ook Poldi, bang voor Erich's drift - hij kende de opvliegendheid van z'n vriend en nog meer z'n lust, om 'r met de ijzersterke meisjeshanden op los te slaan, als 'm wat in den weg werd gelegd - was, met de groote vuisten in de zakken, in de gang gekomen. In de kamerdeur-opening, schichtig kuddetje schapen, drongen zich de meisjes en mama te hoop.

'Hang eerst den ketting in den haak, Erich!', waarschuwde Betty.

'Hou je voet tegen de deur!', riep Duczika benepen.

Hij, juist om z'n lef bij zooveel vrouwen te toonen, smeet de deur wijd-open, en blafte den man in 't portaal ongemakkelijk aan:

'Nou, wat mot dat, hè? Wat sta je de deur te bombardeeren, hè?...'

't Zwakke licht uit de kamer beschemerde 'n hoekig, flets, onverzorgd gezicht van 'n jongen man, die 'n strijkijzer in de hand hield.

'Gut, da's Ginzel!', riep Duczika, blij dat 't niet de Italiaan van de derde verdieping, waarvoor ze helsch-bang was, als ze 'm op de trap tegenkwam: 'ben je boos Ginzeltje, dat we wat pret maken?'

Nee Ginzel - daar hoefde je niet ongerust over te zijn! - was zeker geen vechtersbaas...

'Neem me niet kwalijk', praatte 'n bescheiden, zwakke stem: ''k heb wel tien, twintigmaal gebeld, en omdat niemand me hoorde, ben 'k zoo vrijpostig geweest met me ijzer te kloppen...'

'Hindert 't erg, Ginzeltje?', riep Lotte, nog wat buiten adem van 't dansen: 'kom 'r in, dan kun je 'n glas Mosel meedrinken!'

'Nee, nee', zei de stem vermoeid: ''k kom niet over de muziek - 'k kom omdat me vrouw in mekaar is gezakt - 'k heb geen droppel azijn in huis...'

'Ach Jessus!', sprak Duczika, de keuken in-wippend, om de flesch tusschen den gezegenden rommel van leege Apenta-flesschen, die mama in vele jaren van constipatie leeg had gedronken, en tusschen 't overige uitnemend-verwaarloosde glaswerk, onder de vensteraanrechtbank, te zoeken. Haastig streek ze lucifertjes af,

lichtte de halzen bij, en terwijl de eerste lucifers tot bij 'r vingertoppen in-brandden, zag ze de plots levenslustig-geworden kanjers van torren, die wat je 'r ook tegen dee door de spleten van 't gemetseld fornuis aanrukten en 't goddelijk gebod van 't gaan-en-je-vermenigvuldigen met eerbied en blijmoedigheid nakwamen. Links en rechts, de Ieege kruiken, potjes, medicijnfleschjes en beugelflesschen van 't bier op de griezelige dieren rondmeppend, kreeg ze eindelijk den azijn-flacon te pakken, maar toen ze in de gang terugkwam was 'r niemand meer. De heele familie - zelfs mama, die geen trek had gehad alleen achter te blijven - was 't trapportaal naar den zijbuurman Ginzel overgeloopen. De deur met 't op 'n kwart velletje postpapier gecaligrapheerde adres

ARTHUR FRITZ GINZEL.
Atelier für moderne Haararbeiten.

stond aan, en in de vunzig-benauwde, kleine balkonkamer klonk 't geluid van gedempte stemmen.

Mama, Erich, Lotte, Betty stonden om den stoel met de onder Poldy's handen al bijkomende vrouw en de geel-bleeke kapper, die zich in z'n vrije uren kapot sloofde, om 'r voor z'n ziekelijk jong wijf met de drie kinders wat bij te verdienen, slierde den kinderwagen met 't jongste drensende wurm, dat de fopspeen kwijt was geraakt en nu met twee machteloos-tastende poppepootjes, verblind door 't schelle licht van de gloeikouslamp, graasde en grabbelde, heen en weer.

‘Hier is de azijn, meneer’, zei Duczika, 'r witte tanden in de kurk zettend, om 'r uit de flesch te trekken.

‘Dank u’, zei Poldi, ‘maar doen jullie me 't genoegen niet allemaal hier te blijven: jullie staan in den weg en als ze bijkomt, zal ze 't, denk 'k, niet zoo heel plezierig vinden door zoo'n massa menschen bekeken te worden’.

‘Hij heeft gelijk’, fluisterde Erich: ‘toe gaan jullie vast. Wij komen dadelijk!

‘Nacht, Ginzel’, wenschte mama, blij uit de kamer met 't onhebbelijk luchtje te komen: ‘en 't beste, hoor! En als je ons nog noodig heb, heb je maar te bellen!’

‘Dank u - 't duurt nooit zoo lang bij 'r’, zei de kapper, en terwijl de vrouwen, behalve Duczika, die 't voorhoofd van juffrouw Ginzel begon te betten, en dat zoo prettig-handig dee, dat Poldi 'r liet begaan, over 't portaal terugslopen, duwde-ie de onder 't kussen gevonden speen tusschen de dadelijk gretig-zuigende lipjes van 't kind.

‘'k Zal wat lucht maken’, zei Erich, 'n stuk oud tapijt, dat aan twee spijkers voor de geopende vensterdeuren op was gehangen, om 't inkijken van de buren tegen te gaan: ‘ze zal 't van de warmte gekregen hebben!’

‘Nee’ ontkende Ginzel, den kinderwagen in den hoek bij de roestige naaimachine terugduwend.

‘Nee’, herhaalde Poldi, de fanatiek-gesloten, epileptisch-gekromde vuisten der op haar tanden knarsende vrouw in 'n kan water stekend: ‘de warmte heeft 'r waarschijnlijk geen schuld aan...’ en om 't z'n makker duidelijker te maken, zei-ie zacht: ‘Morbus sacer...’

‘O’, antwoordde Erich, begrijpend dat ze voor 'n geval van epileptie stonden, en 't kamertje rondkijkend, nog verhit van de fuif in de woning naast-an, voelde-ie zich wrevelig en belabberd. Hier - terwijl zij gejoold en gelachen hadden, terwijl Lotte danste en zij met handgeklap 't slaan der castagnetten markeerden - hadden twee van de massa's ‘Heimarbeiter’ van Berlijn, om zich met drie kinderen staande te houden, nog tot zoo laat in den nacht bij haarwerk gebogen, gezeten. Je zag 't aan de twee halfgevulde glazen melk op de versleten tafel, waaraan de instrumenten voor 't ‘mêlieren’ en 't ‘dressieren’ vast waren geschroefd, en waarop plukken haar naast scharen, balletjes ijzergaren, ‘Kartetchen’, strijkijzers en 'n brievenweger, die voor contrôle van 't fabrieksgewicht diende, neergesmeten waren - je zag 't aan 't nog gekleed zijn van den man en de vrouw.

‘Voel je je wat beter, Grete?’ vroeg de magere, verschrompelde kapper, wiens leelijk misdadigerssnuit met de uitwiggende jukken, de diep-liggende oogen en de wreede, vlassig-begroeide kin, 'n heel andere, teere, bezorgde uitdrukking kreeg, nu-ie de gesloten rechtervuist van de groote, stevige, schijnbaar volkomen gezonde vrouw, met z'n verweerde werkhanden poogde te openen: ‘nou Grete: je kent me toch?’

‘Ja, ja!’, beweerde 't schepsel, en 'r waterige, wezenloos-vervloeide oogen zochten den kring af: ‘ja, ja - 't is al over, hè?.. hè?.. hè?’

Dan, diep-ellendig, nu ze begreep dat ze 't weer had gehad, en onmachtig de bevroren handen te ontdooien, snikte ze 't zwaar-hijgend uit.

‘Nou, nou!’, troostte Ginzel: ‘we zallen je in je kooi stoppen, wat? Ken je loopen?’

Ze schudde snikkend 't hoofd.

‘Laten we 'r opnemen’, zei Poldi, z'n arm om de schouders van de vrouw leggend. Met den kapper samen droeg-ie 'r naar de slaapkamer, terwijl Erich waslucifers afstreek, om ze bij te lichten.

En weer, in die zelfs bij die broeiende warmte kille kamer, met de lompe, hooge steenen kachel, de drie ijzeren bedden, de vervelooze kast en 't tafeltje met 't luxe-bezit van 'n grammophoon, steeg 't bloed Erich naar 't hoofd. In 't bed, waarop ze de moeder voorzichtig neer hadden gelegd, lei 'n verlept jongetje van 'n jaar of twee - in 't kleine, tegen den beschimmelden muur aan, sliep 'n meiske van drie met 'n verhavende pop in de armen. De eenige wandversiering waren door vocht en schimmel losgeweekte behangselflarden - de eenige weelde was de grammophoon met 'n bek als 'n scheepsroeper.

‘Allemachtig, Ginzel, wat is 't hier vochtig!’, zei Erich, de hand om de brandende waslucifer, om 't meisje in 't ledikant niet te storen: ‘daar ben je toch met 'n briefkaart aan de bouwpolitie van af!’

‘Ja, ja, dat zal wel’, fluisterpraatte de kapper: ‘maar betaalt de bouwpolitie de verhuiskosten? Nee, meneer, daar mag 'k op 't oogenblik niet an denken - en 'k ben met m'n huur achterstallig geraakt, omdat 'k eerst van de week volop werk heb gekregen. As de Herrschaften buiten zijn, hebben wij met haarwerk minder te doen...’

‘Ach, wat 'n dotje’, zei Duczika, zich over 't rustig-ademend mondje buigend: ‘hou je lucifer wat dichterbij, Erich...’

‘As je d'r beter wil zien’, glimlachte Ginzel - goddank, de vrouw in 't bed naast 't jongetje, snikte niet meer! -: ‘zal 'k 't gas ansteken!’

‘Nee, nee’, weigerde Duczi, maar hij in z'n trots, om 't kind aan 't bezoek-van-den-laten-nacht te laten kijken, draaide de kraan van den bungelenden gasarm met 'n gesprongen glas en 'n gescheurde kous open, en 't bleek-witte licht beplaste 't haveloos bed, 't gezond-tierig kopje, de gedoken wimpers, de 'n duim vasthoudende lippen en de pop met 'n gespleten voorhoofd, 'n verwoesten neus en 'n geamputeerd been.

‘Ach, wat 'n dotje’, herhaalde Duczika.

‘De vervloekte sallemanders!’, viel de kapper verbeten uit, en z'n voet vergruizelde 'n paar van 't bed vluchtende monster-torren: ‘daar zet je pappies voor klaar, die trap je bij dozijnen dood en die kommen met heele families terug!’

‘Nou, bijten doen ze tenminste niet’, troostte Duczika: ‘en je kan 'r van ons ook wat cadeau krijgen.’

Ze draaide, omdat 't kind zich onrustig bewoog, 't licht uit - en 'n moment later waren ze weer in 't balconkamertje, dat Ginzel z'n ‘atelier’ noemde, en namen afscheid, terwijl de trekkende vingertjes van de zuigeling in den kinderwagen boven 't dek uitwoelden.

‘Spelen jullie maar rustig piano!’, riep Ginzel, die nu in z'n eentje, de bundeltjes van vier, vijf haren aan den dunnen ijzerdraad en aan 't garen, met gewikste knoopjes ‘dressierte’: ‘mij hinder je 'r niet mee - au kontrarie: we hadden 'r allebei lol in en zij zat mee te zingen, tot ze ineens voor mirakel lei! En nog is welbedankt...’

Maar, bij Laurie, Betty en Lotte in de kamer terug, was de stemming 'r finaal uit. Wel dee mama, die zich bij de absentie van de anderen niet onbetuigd had gelaten, hinderlijk-overmoedig - wel was Lotte bereid nog 'n fantasie-wals in te zetten en wel begeleidde Duczika 'r met timieden aanslag van de rammelende toetsen, die, om hoorbaar geluid te geven, bebeukt moesten worden - wel zei Poldi, die over z'n vermoeidheid heen, op dreef begon te komen, onnoozel-droge dingen, waarom Laurie in 't bijzonder schaterde, langs z'n neus weg - en wel zong de kanarie, die de krant kwijt was geraakt, lang-gesponnen, snerpende liederen - maar Erich, die ze allemaal den heelen avond en nacht met z'n vinnige tong, z'n sarkasmen en brutaliteiten,

geregeerd had, Erich die z'n colbert weer aan had getrokken en z'n blonde pruik achterover gekamd, was en bleef stil.

De kleine scène bij den buurman had 'm 'n opstopper gegeven, en omdat Laurie's luidruchtigheid 'm hinderde, en de pleisterwanden der binnenplaats vaal-grauw, bijna troosteloos in den dagenden dag op begonnen te schimmen - en Duczika vermoeid-wit, met wallen onder de oogen, de onprettige komedie van heelemaal-niet-moe-zijn speelde, gaf hij, hij! hij! - hij, die anders niet weg was te krijgen, die nog pas de vorige week bij glazen water, omdat 't bier op was, tot bij vijven had zitten plakken, en toen nog gesoebat moest worden, om asjeblief weg te gaan - gaf *hij* 't teeken, om op te breken. Daar protesteerde mama met gloed en overtuiging tegen, en daar keek Betty, die even over driëen nog geen tijd vond, onbehoorlijk-zuur bij: hardnekkig als-ie altijd was, verdraaide-ie 't toe te geven.

'Komen jullie morgen dan nog 'n uurtje babbelen', drong mama aan: 'zoo'n Zondag is gedorie niet door te komen! As je niet komt, akelig dier van 'n jongen - lamme spelbreker! - blijf 'k den heelen dag in m'n bed...'

En bij dat geweldig dreigement, door Duczi met den huissleutel en Betty met 't druipend endje kaars uit de slaapkamer, geëscorteerd, bij intuitie zachter pratend voor Ginzel's deur, ondernamen ze de daling van vier-hoog naar omlaag.

Drie-hoog, bij de deur van den Italiaan, die nooit voor vier uur thuiskwam, omdat-ie met de vrouw waarmee-ie leefde en met nog 'n Italiaan, die bij 'm inwoonde in 'n Bar musiceerde - driehoog, de melkflesch van den anderen bewoner onderste-boven loopend, wipte Erich nog eens de trap terug, omdat-ie z'n manchetten bij de verkleedpartij in 't keukentje had laten liggen.

'Wil ik ze voor je halen?', vroeg Betty, zonderling lachend.

'Nee, Bettylief!', riep-ie, drie, vier traptreden tegelijk grijpend: 'dat doe ik vlugger!'

Halfweg de tweede verdieping, haalde-ie ze weer in en lachte hijgend:

'Tuig, wat hebben jullie met m'n manchetten uitgevoerd! Wie heeft 'r dat moois opgeschreven?'

'Niemand!', giegelde Betty - met 'n kleur.

'Ik zeker niet', zei Duczika.

‘Wanneer gij deze letters ziet’, begon Erich 't met potlood op de manchet geschreven ‘vers’ te lezen: ‘als ge weer henen zijt...’

‘Toe, loop nou door’, viel Betty 'm in de rede, omdat ze zich voor Duczika geneerde - en omdat-ie toch wou lezen, blies ze de kaars uit.

‘Wat gebeurt 'r?’, vroeg Poldi, zich aan de leuning vasthoudend en bij de donkerte geen tree meer wagend: ‘is de kaars uitgewaaid?’

‘Ja’, lachte Erich, en in 't duister, om 'r te dwingen 't licht op te steken, bleef-ie op Betty's rokslip staan.

Duczika, die vlak achter 'm kwam, lei 'r hand op z'n schouder - en voor 't eerst sinds z'n kennismaking vrijpostig, vatte-ie die tusschen de zijne en hield 'r zoo vast - valsch en geniepig - met Betty's vers om z'n pols en Betty's rokslip onder z'n voeten.

Toen streek Poldi een van z'n eigen waslucifers af, en langs de aan de schelknoppen hangende broodzakken en de den morgen wachtende melkflesschen, kwamen ze op de plaats, waar de grasperkjes stoffig-groene vakken in den vroegschemer sneden, waar de ronde vulnisemmers in 'n hoek stonden te mokken, en waar 't rek voor de kleeden 'n norsche, lompe, loerende galg geleek.

‘Tot weerziens! Slaap lekker!’, riep mama, die vierhoog uit 't raam hing.

‘Vat geen kou, Laurie - en val 'r in Jezusnaam niet uit! De menschheid heeft je te noodig!’ schreeuwde Erich, de handen als 'n roeper voor den mond. Nu de buitenlucht 'm wat opknapte, moest-ie 'r z'n ‘opperste genegenheid’ nog even tusschen nemen.

‘Adieu! Adieu! Tot weerziens!’, lijsde Lotte, die't zich lekker gemaakt had en met 'r volle, bloote armen, kuischelijk door den schemer beschermd, op 't kozijn leunde.

‘Adieu!’, riep Poldi, met de parelmoeren brilleglazen omhoog loenzend.

Zwijgend, met 't tintel-warme, nabevende gestreel van de twee jongenshanden in 'r vingertoppen, ontsloot Duczika de zware glasdeuren van 't ‘Vorderhaus’ en Betty 'r onhandig met klukkende stearine-spetjes bijlichtend, glimlachte genoegelijk om wat Erich zou denken, als-ie op z'n kamer 't in de keuken gewrochte

vers, terwijl-ie bij den kapper was, héélemaal las - en de teekening met de initialen, die ze met niet uit te vlekken merkinkt op z'n beenen manchetknoop gekrabbeld had, zou zien...

Op den looper van 't ‘Herrschaftliche’ portaal, naast 't emaille bordje ‘Bitte die Füsse zu reinigen,’ wenkten ze de studenten na, en beiden aan 't zelfde denkend, kwamen ze in de snikheete herriekamer, waar mama in 'r onderlijfje op de sofa 'n sigaret lag te rooken, en waar Lotte met 'r beenen languit op twee stoelen zat te geeuwen, terug.

Neuriënd, gewend 't alleen te doen, begon Duczika de bende glazen, flesschen, amandelschillen, asch en sigarenstompjes te redderen.

(*Wordt vervolgd*).

Uit mijn reisdagboek door Frans Erens.

Zuid-Duitschland heeft een complex van steden, dorpen en bosschen, waarin de sagen van den ouden tijd, de middeleeuwen, als een geurige rook van herinneringen drijven, nog tintelen met den stillen gloed van het teere en hooge: een rein waas opgestegen uit den grond eener verdwenen triviale realiteit. Boven die spitse daken en in die ruischende zee van bladeren en takken wiegelen heen en weer geidealiseerde gestalten, sluimeren de droomen der vergane tijden, gouden omrand en geheven. Een stilte van rust, een bezonkenheid en een eenvoud is er geworden uit het honderdvoudige van der menschen onrustig trachten en willen. Die stilte begint heden ten dage te geluiden in den geest van den wandelaar, die de pelgrimsreize aanvaardt naar het verleden, dat als een heiligdom zijn stralen spreidt van zegenende kracht. Er hangt over die streken van den jongen Rhijn en de Main een sluier van zilveren draden, geweven uit geweld en zachtheid, uit mannenmoed en vrouwelijke teerheid. De sage heeft hier geweven met vollen ijver, gevoegd en opgebouwd, verzameld en afgenomen, gestooten in afgronden van vergetelheid het eene, en het andere getild naar het licht van de zon, die met vollen luister het al heeft doordrenkt en gezet tot onuitwischbare herinnering. Het is de simpele, ‘derbe’ man, die voor het oog van den geest en voor het oog op de straat verschijnt krachtig en breed, zooals Riemenschneider hem heeft gebeeldhouwd, niet strevend en fier, als in sommige streken van Tirol, waar de mannen gelijken op adelaars, maar een figuur als Hans Sachs tot mindere stoerheid gereduceerd. Het zijn geen mannen verkleind, vermagerd, verminderd door de industrie, geen spichtige

adepten van het socialisme, rijp voor de gemeenschap, slaven der massa, die geen slaven meer wilden zijn, maar toch knellender werden geteekend door de tyrannie van de Volksmajesteit, maar nog de stille individueele arbeiders van vroeger met boerschen en vierkanten groei. De vrouwen ook zijn niet mooi, maar stevig en degelijk, niet groot en niet klein, doch met zachten lach en teerklinkende stem. Mannen en vrouwen, die in de diepte van een stilsuizend gemoed de gebeurtenissen en daden des levens gedwêe over zich heen laten gaan en toch ingrijpen zullen met kracht, wanneer de beurt aan hen komt en zij zullen worden geworpen in de stroomen der beweging. Zij zitten gaarne in vrede onder den lommer hunner linden en onder hunne schaduwende daken in een halfdonker, waarin den heelen dag het roode licht voor een heiligen-beeldje gloeit met mystieken schijn. In vroome fransche streken of huizen, ziet men niet deze lichtjes branden voor de heiligenbeelden. De vroomheid der Franschen is eene meer innerlijke, heeft een dieperen kern. In Zuid-Duitschland is zij wolkig en wazig. Hier en daar zijn er zelfs op de kerkhoven brandende olielampjes, die dag en nacht een geheimzinnig punt van licht steken in de verte. De groote wouden, het welige plantenleven in de vrije natuur, op de bergen en in ruischende dalen, waar de beeken schuimen in wilden val onder daken van groene bladerenmassa's, omgeven hier den mensch met breedere gevoels-aureolen, verdunnen en verwazen zijn ziel tot breederen omvang.

Wat heerlijke, onmetelijke bosschen! Het eene schakelt zich aan het andere met nauwelijks merkbaren overgang: de trotsche Schwarzwald klimt naar den ‘sinnigen’ Odenwald en de Odenwald naar den eenzamen, wijden Spessart en van daar gaat het naar Taunus en Rhön, de groene frissche Taunus en de meer desolate Rhön en dan oostelijk de Thuringer Wald en de bosschen van het Fichtelgebirge en het droog-harde Erzgebirge en ten zuiden komen de imposante massa's van het Beiersche en het Boheemsche woud met hunne stille meeren, omkranst door stukken oerwoud, waarin de boomen onder elkander slag schijnen te leveren, overgelaten aan hun eigen ontwikkeling, zonder de vele bemoeienissen en dressuren van den mensch. Daar ruischen zeeën van bladeren en boomenkruinen en roept de specht de eenzame echo's wakker. Daar stuift de ever met woeste vaart over het pad of zoekt

knorrend zijn eikels aan den voet der duizendjarige eiken. Nog zijn daar onder dezen te vinden veteranen, die de legers van Wallenstein en Gustaaf Adolph hebben doen opzien naar hun stevige takken, waaronder de lansknechten hebben geslapen en beschermd voor den regen de wapperende pluimen van hunne hoeden. Er was eens een tijd, een tijd, maar voor hen is hij er nog, die tijd. Zooals het was, is het nu nog. De boomen doen nog zooals vroeger en de specht roept en klopt tik, tok, zooals voorheen en schiet voorbij als de gele bliksemstraal in de op en neergaande welving van zijn vlucht. De mensch voelt zich hier volkomen door de natuur beschermd, geen gang van zijn ziel is er naar buiten tot het aanbinden van strijd met den evenmensch. Uit zijn hersens ontspringt hier geen gedwongen streven, maar hij laat zijn ziel drijven op de onzichtbare stroomingen, die uitgaan van deze bladeren en takken, op het gezang van de beek aan zijn voet, die de losgespoelde steenen bespeelt als een orgel. Kathedraal aan kathedraal wordt hier gebouwd door de slanke pijlers: de rechte, zeer gladde snel opstrevende pijlers van de statige dennen, als kaarsen zoo recht, als een pijl borend de lucht. Gouden zonnevlekken zijn hier en daar gevallen en verlichten de donkere hoeken, waarin het leven der insekten zich heen en weer beweegt, als een stad van het zeer kleine. Vliegen en muggen, die dansen en hangen in de lucht, kevers die kruipen en glinsteren tusschen de laag van afgevallen dennenaalden. De berken blank en smetteloos staan hier en daar als praalstaven geplant tusschen de zwarte en blauwe stammen en trekken de blikken als iets spookachtigs, iets dat leeft en bij nader bekijk het geheel versiert tot rustige pracht. Alleen heel hoog in de toppen der dennen ruischt het verre geluid, als dat van de zee in de verte, aaneengesloten als geheel, als een bruischende vlakte van geluid, als een van wiegegezang, waaronder het stil rusten is in vrede. Van twijg op twijg danst een vogel, verdwijnt en weer komen anderen. Het is de tocht van een zwerm meezen of goudhaantjes, die gaan en trekken daarboven vangend en pikkend in spelenden gang. Zie, daar gaat een kind met een mand op den rug, bleek en mager, de dunne beentjes komen van de knieën af onder hare rokjes uit; zij is barvoets en men hoort haar niet in hare trappen over de

dennenaalden, men *ziet* haar alleen verdwijnen en uitkomen achter de boomstammen. Waar gaat zij heen? want hier zijn geen huizen in de buurt en het bosch wordt meer en meer donker en diep. Zij is weg. Waar is zij gebleven? Geluidloos is zij verschenen, geluidloos is zij verdwenen.

Verder op ga ik uren lang. Daar komt een oude vrouw van de helling zwaar geladen met hout is de korf op haar gebogen rug. Hoe kan zij het dragen? Daar, de roep van een dier! Was het een hert of een ree? Daar, vlucht iets en schiet een straal tusschen de stammen. Wat was het? Ik weet niet. Op eens rook! Daar! Daar! Toch geen brand? Dan is alles verloren. Neen, daar staat een man. Het is een kolenbrander, die rustig zijn berg van hout laat rooken en dampen en zijn gekookte aardappelen eet, droog en warm, die ook dampen, naast zijn slaapkooi van takken gevlochten. Hij is een zwijgend mensch, bleek en vermagerd in den harden arbeid, maar hij verlangt niets van de andere menschen en is zonder nijd en zonder afgunst, en is niet tegen de groote natuur vertoornd. Hij ondergaat hare nukken als eene noodzakelijkheid en zijn innerlijk blijft daardoor ongeschonden. Hij blijft zijn eigen geluk behouden, omsluit het in zijn binnenste door zijne overgave aan de groote krachten van weeren en winden. Zijn ziel geeft hij niet weg door nijd en door haat, en een straal uit zijn gelaat verraadt een inwendig licht van blijdschap en vrede. Ik vraag hem of ik ben op den rechten weg en wij spreken te samen over afstanden van het eene dorp tot het andere. Dan ga ik mijn weg na rondom het gloeiende ronde houtbergje te zijn geloopen om te zien hoe langzaam het hout wordt tot kool. Weldra nader ik een spoorstation en 's avonds ben ik in Würzburg.

* * *

Over het groote, breede voorplein, geplaveid met steenen, die geheel zijn uitgesleten, ga ik naar het paleis, de Residenz. De keien, met zorg daar gelegd, zijn gebleekt door de jaren, gezonken en geheven hier en daar door de tijden. Het plein is bijna wit en alléén in de voegen of waar de steenen gespleten zijn, zijn er zwarte streepen. Over dien bodem loop ik met een

zekere behagelijkheid, gewijd als hij is door vele generaties, die er overheen hun voetstappen hebben doen schuiven. Rollende raderen van gouden hofkoetsen hebben hier gereden, waarin groote heeren en hooggekapte edelvrouwen zaten, gereed om op de avondfeesten hun beminnelijksten glimlach te toonen. Waar zijn ze allen gebleven die honderden met schoonklinkende namen, die graven, vorsten, keurvorsten en prins-bisschoppen? Hunne beenderen zijn verbleekt evenals deze steenen.

Het plein is leeg en wijd. Ik ben de eenige mensch, die zich daarover beweegt en hier gaande moet ik denken aan het paleis te Versailles, waar dezelfde leegte en pracht van verlatenheid den bezoeker kalmeert tot stille mijmering. Ook daar zoo een afgelegen paleis en pompeus aangelegd park, doch daar nog grootscher van omvang en majesteit. Doch ook hier is er pomp en grootschheid. Ik prijs deze leegte en verlatenen luister, omdat ik het heden hier kan vullen met de volte van het verleden, met den weemoed der geschiedenis. Dat zou ik niet kunnen doen wanneer het heden tegen het verleden opwoog in drukte en beweeglijkheid en deze plaatsen nog hadden een leven, dat nu nog zou krioelen als voorheen.

Hier heeft het verleden geheel voor zich het terrein behouden en wij vinden het hier ongeschonden. Mijn fantaisie heeft nu ruimte en een verren horizont, dien ik bevolk met schoone gestalten en die ik laat acteeren volgens zekere gegevens. Ik weef hier naar eigen teekening den gobelin van een tijdperk.

Het plein is zoo wijd en de twee gebouwen, die het dichtst het paleis naderen, waarvan een hotel, schijnen uit eerbied op een afstand gebleven. Ook dit hotel is een weerspiegeling van het eenzame breedgevleugelde vorstenverblijf door zijnen stillen voorgevel, waartegen slechts zelden een mensch verschijnt, doch dat uit zijn poort nu en dan een met Engelschen gevulden omnibus opslokt of uitlaat. Een druk café, hoe schitterend ook, zou hier allerminst passen en zoo komt men hier plotseling in een andere wereld.

Op breede trappen van marmer ga ik in de Residenz naar boven om de zalen te zien van dit superbe Roccocco product. Boven het voorportaal, dat toegang geeft tot de vertrekken en

galerijen welven zich de zwierige en kleurrijke schilderingen van Tiepolo, voorstellende de toen bekende vier werelddeelen in gloeiende en nog frissche kleuren, die daar schijnen aangebracht van gisteren en toch was de man een achttiende eeuwer. Hij lijkt een voorlooper der nieuwere Franschen, van Roll en Rochegrosse, van Laurens, maar is toch een grooter artiest dan deze, iemand van grooter gebaar en scherpere teekening. De bewondering voor hem dateert van de laatste vijfentwintig jaren, toen schilders van onzen tijd in hem een geestverwant ontdekten. Zoo gaat het met de meeste artiesten. Zij zijn de wentelende zonnen, die verdwijnen achter de wolken voor een poos, voor eeuwen dikwijls en dan weer opkomen en bloot staan in het volle licht van hun kunnen, zoodat al de glorieën hunner prestaties stralen in duidelijken luister. Niet alleen in dit Treppenhaus, maar ook in den aangrenzenden Kaisersaal is het plafond door Tiepolo geschilderd en ook in de Slotkerk en voornamelijk hier heeft men mooi werk van hem. Jammer alleen, dat niets goed zichtbaar is, zoodat het genot van den Venetiaanschen schilder te Würzburg gering is en alleen bij vermoedens de schoonheid daarvan kan benaderd worden.

Men geniet in dit paleis niet zoozeer van de enkele schilderingen en schilderijen, die er zijn, waaronder o.a. een aan Van der Meer toegeschreven stilleven, als wel van de reeks kostbare zalen, die stralen van zilver en goud, en van de spiegelende muren en gewelven. In den spiegelzaal zijn er figuren gebrand op de glazen uit Venetië afkomstig en dit vertrek, dat maar klein is, zou den Versailles en Parijs aan Würzburg kunnen benijden. Ik geloof, dat die paleizen in Frankrijk er geen bezitten, dat zoo zeer aan den bezoeker de illusie geeft zich te bevinden in een fonkelenden, reusachtigen edelsteen. Het is eene feeërie van glinsterende tikjes van licht, eene weerkaatsing van krullende en kronkelende figuren in zilver en goud, met figuren ook kunstig geteekend en gebrand op de wanden en het gewelf. Het is hier een geluk van kristal broos en teer, maar dat den geest verheldert en het hart doorstraalt. Dit is alles gedaan en bewerkt in moeitevollen arbeid. De menschelijke arbeid van vroeger wint het bijna altijd in schoonheid van dien van heden. Alles werd vroeger met liefde en vooral met geduld bewerkt en voltooid

en geen telegram riep den rustigen artiest van zijn werk en geen spoor gaf hem de gelegenheid heen en weer te rollen en zijn doel te doen vergeten. De indruk werd bij hem niet uitgewischt door veelheid van berichten en het beeld van zijn werk bleef ongedeerd staan voor des kunstenaars geest. In zwoegenden opgang arbeidde hij zich naar boven, tot de hoogte zijner conceptie en zag niet om en viel niet van zijne moeite terug naar de laagte, die hij had verlaten. De ijzeren mechaniek der moderne machines vermorzelde de indrukken niet onder hare raderen in hare bliksemsnelle, vergankelijke vaart. De artiest van voorheen bond geen strijd aan met den Tijd, die langzaam wil voortschrijden in het menschelijk lichaam en hij was geen ongelukkige Titan, die dagelijks nu tegen de godheid zijn ziel slaat tot gruizelen.

Zoo dacht ik in dezen triumf van het glas, in den glans van den kunstig bewerkten parketvloer, die gelegd met stukjes en stukjes onder mijne zolen schoonheid deed vloeien en het hout maakte tot een warmen spiegel.

Verder gingen wij langs Gobelins, voorstellende een slag van Alexander den Groote, een geschenk van Lodewijk XIV met monumentale lijnen van teekening en fijn harmonisch verwelkte kleuren. Middelerwijl had zich een gezelschap van Duitschers bij het mijne aangesloten. Een man in blauwe uniform, die er voor was aangesteld, diende ons tot gids. Gewoonlijk heeft men van wegwijzers en uitleggers meer stoornis dan nut. Doch deze ‘beambte’ was niet vrij van eene zekere bekoorlijke naiviteit, zooals men in de provincie er dikwijls aantreft onder zijne ambtgenooten. Niet, dat hij de onschuld en argeloosheid zoover dreef, als mij eens in een kleine Duitsche stad is gebeurd, toen een museumbewaker mij op een schilderij wees met de woorden ‘nach dieser Copie ist das Original gemacht’, maar deze man in den dienst der schoone kunsten voerde ons door de kamer, die koning Ludwig I als kroonprins had bewoond. Daar stond een groote buste op een hoog voetstuk: ‘En die buste daar’, zeide onze leider ‘das ist der schriftsteller Homer’. Geen enkele van de schare, die achter den man liep, sprak een woord, zij volgde hem als een stomme kudde en met volkomen ernst werd op het baardige contrefeitsel van den Griekschen dichter gewezen en even ernstig werd deze schoone qualificatie van beroep aan-

gehoord. Zij scheen niet den geringsten indruk te maken op deze eerbiedwaardige burgers en burgeressen der germaansche landen. Waarschijnlijk heeft deze kundige en door den staat aangestelde gids reeds meer dan honderd maal den ouden zanger tot schrijver gemaakt en zou hij zeker opgehouden hebben dit te doen, ware hij door spotternij of glimlach terecht gezet. Doch dat scheen tot heden niet gebeurd en heeft hij dus aan honderden of duizenden menschen reeds het zelfde verteld zonder te zijn terechtgewezen. Hoe vreemd dit aangeven van beroep bij Goethe of Shakespeare zou hebben geluid, bij Homerus zoude het een luiden schaterlach verdiend hebben. Een goede richting van smaak duidt niettemin het aanwezig zijn van die buste aan en ik werd gunstig gestemd bij het denken aan den dichtenden koning Lodewijk, den vriend van Lola Montes, maar ook dien van Homerus.

Onder deze zalen is een groene niet de minst interessante. De wanden zijn met spiegels bekleed. Daartusschen is de muur met zilver belegd, waarover een grasgroene kleur is geschilderd. Door dit groen heeft men zeker de behagelijke stemming willen verhoogen van de heeren en dames, die van hazardspel hielden, want voor het spel werd dit vertrekje gebruikt. Zuiver zilver en glas ware voor een verblijf van spelers niet geëigend geweest. Deze hadden behoefte aan de soliede kleur van het groen, dat tegelijk die van de hoop is.

En waar vindt ge het spoor van Napoleon niet zoodra ge een paleis van vroeger binnentreedt? Ga door de steden van Europa, waar ge maar wilt. Neem Genua, Aken of Amsterdam, gij vindt de kamer, waar hij heeft gelogeerd en die u steeds door de gidsen zorgvuldig wordt getoond. Ook hier was hij met Marie Louise. Het vertrek, waar hij overnachtte, is in den stijl van den tijd: de stoffen zijn van roode zijde en het goud schittert er naast. Inderdaad zijn dit naar mijn meening, de schoonste meubels en de keurigste decoratie. De empire-stijl, meer dan Barok, Rococco of Renaissance beantwoordt zuiver de eischen van schoonheid. De strenge sobere lijn, de fijne lauwer, en het grieksch-romeinsche profiel der figuren treft door zijn vaste en fiere rustigheid, door zijn kalme berusting na den gevoelsopgang van den zegevierenden strijd. Er is hier geen

overlading van grillige versieringen, geen warboel van ornamenten, waarin men met moeite bij het bekijken een weg vindt. Met eenheidsblik kan men het geheel overzien en opnemen als harmonischen indruk. De kronkelende ronding is weggevallen en heeft zich versterkt in de zekerheid van de rechte lijn, die gebiedt en heerscht in kortheid en helderheid. Zij benadert het Eeuwige beter, dan het wroeten en ploeteren der Rococcolijnen, die in den nutteloozen dans hunner ijdele sprongen onmacht en uitputting brengen voor den geest van den toeschouwer. De Empirestijl bevredigt trouwens naar mijn meening voor ons nog meer het fijne gevoel dan de zuiver Grieksche, die kouder en harder en zuiver intellectueel ons niet genoeg nabijkomt.

* * *

Achter het paleis ligt de Hofgarten, een park met hooge boomen, fonteinen, bloemperken, terrassen met breede trappen van hardsteen, waarlangs op de leuningen gebeeldhouwde kinderfiguren, die door hun levendige vormen de vreugde van de opgaanden en dalenden verhelderen. Zij zijn grijs door de jaren geworden, doch door hunne grijsheid beschouwen wij hunne lachende jeugd op een beteren afstand. Waren zij geheel nieuw, dan was deze afstand niet eerbiedig genoeg en zouden zij aan de eischen van onzen blik niet voldoen. Met tientallen huppelen hier de merels over den grond, over de trappen, op de leuningen, over de perken van gras, zij ratelen door het loof, fladderen en springen, dat het een lust heeft, of ook zitten zij stil aandachtig te loeren, naar wat om hen heengaat. Zij vliegen op en strijken neer zonder schuwheid om mij henen, terwijl ik zit op een bank onder een plataan en door de lengte van een dichte berceau zie ik de boekvinken hoogmoedig en met veerkrachtigen tred over den grond trappen en hoor ik hun metalen geluid vandaar tot mij komen. En nog andere vogels zie ik, meezen en muurnachtegalen op en neer slaande met de veeren van hun staart. Er is hier een heele vogelenwereld. Die dieren worden hier in eere gehouden met een soort bijgeloovigen cultus. Het is alsof zij zijn gekomen naar Würzburg op de lokstem en den zang van Walther von der Vogelweide, die in deze stad lag

begraven. Deze, een der grootste dichters van de middeleeuwen, heeft hij niet in zijn testament bepaald, dat de vogels moesten worden gevoerd op zijn graf en daarvoor zijn geld met die opdracht aan een klooster vermaakt? In een bakje werd dagelijks zaad gestrooid, en de vogels kwamen in zwermen neder uit de hoogte, totdat de heeren van het Stift, de koorheeren het geld gebruikten voor hun eigen witbrood. En nu pikten de bekken tegen de leege wanden van de schaal, en zij zaten te piepen en te roepen om den leegen bak, totdat zij niets meer vindende, hun weg zochten over de daken.

Boven deze stad hangt de beschermende geest van dezen dichter. Hij reisde en ging al zingende door de duitsche landen. In Bozen vond ik zijn groot standbeeld als symbool van zijn intocht, om te trekken naar het Noorden en te gaan rusten verder naar het Noorden, aan de boorden van den Main. In Bozen staat Walther en niet ver van daar in Trente staat Dante, de twee zangers van verschillende geluiden; de woorden van den eene zoet en innig van klank, en die van den anderen zwaarder en machtiger, volkomener zeker, maar niet zoo menschelijk en simpel als de natuur zelve. De een, een deel van het leven der burchten, de noodzakelijke aanvuller van de eenzame levensvreugde in de stormende winternachten, de andere, de hoogere, de individueele denker en zanger, die hoog boven zijn tijd de hemel omvatte en de hel en de opgang en neergang van het menschdom deed klinken voor alle landen der wereld. Buiten Germanie is de eenvoudige Walther niet gekomen, maar de duitsche harten heeft hij ontroerd, zooals geen ander.

Des dichters naam, Walther von der Vogelweide, drukt zoo goed het echte, spontane van zijn zang uit. Geen diepten, zooals bij Wolfram en geen roode gloed, zoo als bij Gotfried, maar de klank van de volle melodie is zijn deel; het vluchtige lied met de hoogste tonen van den kinderlijken eenvoud, de engelenstem uit den hemel van een rein gemoed, de verpersoonlijkte hymne van het middeleeuwsche geluid. Hij was de man, die zong als de vogel, omdat hij moest zingen en ‘wanderen’ van burcht tot burcht en zijn zang deed luiden met zoeten zeem van woorden in kemenades en ridderzalen.

Weinige steden van Zuid-Duitschland hebben de bekoorlijkheid

van Würzburg. Dikwijls moet ik hier denken aan de Provence, aan Avignon, aan Arles, waar ook nog gezang zweeft door de zoete luchten. Anders weliswaar: kaal en verdord zijn daar de oevers van de Rhône, die met meer angstwekkende slangenkronkelingen door de aardkorst zich wringt, dan de kalme, gladde zilveren Main, waarin de blauwe hemel en zijn wolken zich spiegelen onverstoord en helder, bijna zonder een rimpel. Doch één overeenkomst is er: het zijn beiden landen van zangen en licht, landen van het grijze verleden, verleden van wapenen en roem en nu van stilte en pracht. Klaar zijn hier in Duitschland de wateren, die dalen van hoogten, die nog met onafzienbare wouden zijn bedekt en door welig groene weilanden, zilveren zij voort met den geur der bosschen geladen. Daar ginds in de Provence is het gras langs de oevers verdord en de beeken sijpelen langs dorrende braamstruiken en brem, langs spichtige, en bestofte olijven-groepen.

In het ronde bassin van den Hofgarten, waar de visschen in de heldere diepten hun staart heen en weer slaan en glijden in het droomerige licht, springt een fontein met bizonder hoogen waterstraal. Zij verheft zich uit een stuk rots en niet, zooals gewoonlijk uit een zichtbare metalen pijp. Die rots is dik begroeid met mos en als een groene haardos hangt dit in het water. Het opgaan van de straal schijnt een hulde aan den blauwen hemel. Vonken komen en verdwijnen en begenadigd schijnt die rots, die onophoudelijk wordt gelaafd en gewasschen door het vallende water. In deze omgeving van stilte en weelde van groen is het zoet rusten, en gaarne zoude ik hier langer toezien het spel der fontein, indien niet nog een andere curiositeit mij opriep uit mijn droom.

Onder het Paleis zijn de grootste wijnkelders van Duitschland. Lange donkere gangen, waarvan aan weerszijden reusachtige vaten mij aanzien met het oog van hun ronde bodems. Uit 's Rijks wijnbergen wordt daarin de wijn verzameld. Een wijn met zorg behandeld, doch hoog in prijs. Hier werd door de vereenigde studentencorpsen van Duitschland niet lang geleden een commers gehouden en deze catacomben van den Bachus-cultus waren toen verlicht met honderden kaarsen.

Nieuwsgierig naar den smaak van dezen wijn en om mij geheel

aan te passen aan omgeving en verleden trad ik in een eng straatje het oude restaurant ‘Zur Kette’ binnen, waar de waard den rijkswijn op een bizonder stelletje, de ronde flesch in ijs gekoeld naar mij toerolde. Het kleine lokaaltje, dat blijkbaar door den tijd een trapje lager dan de straat ligt en laag is van zoldering, is merkwaardig door zijne historische herinneringen. Goethe ging hier in en uit en Menzel, de schilder, kwam hier zijn norsch gezicht vervroolijken.

Beter nog dan schilderijen en beelden omringen zulke oude kroegjes den bezoeker met de atmosfeer van het land en den geest van zijne bewoners. Zij brengen in hem de illusie van een medespeler te zijn op dit stukje levenstooneel. Hier mag hij doen en laten, wat hij wil, terwijl hij in een paleis of voor een schilderij slechts een geduld toekijker is. Hier verwisselt hij zijn contemplatieve rol voor de actieve en den ouden Goethe, of liever den jongen Goethe mag hij hier begroeten met eenige collegialiteit. Wanneer hij in den stormwind buiten het uithangbord en de hangende ijzeren keten hoort krassen, dan voelt hij zich hier veilig en rustig gezonken en gezeten in het stille verleden, dat opkomt voor zijn geest met zijn ware kleuren en bewegingen. Op zulk eiland voelt hij zich nog veilig, terwijl om hem heen de vloeden der jaren alles hebben stuk geslagen en meegevoerd.

Om mijn stemming niet te bederven, geef ik een gepast drinkgeld, eerder iets te veel dan te weinig, zoodat de kellner haast niet merkt, dat hij mij heeft bediend en ik ongemerkt het lokaal kan verlaten, beladen met de bloemen en vruchten mijner eigen fantasie. Ik wil immers spelen mijn rol met de gestalten van vroeger en niet met die van nu, van het oogenblik. Om deze laatsten ben ik niet gekomen. De referendar, die naast mij zit zijn portie zuurkool te eten en zijn paperassen na te zien, moet mij niet brengen van de wijs en alléén in een weidsch nieuw café zoude ik met hem een gesprek willen beginnen.

* * *

De oude huizen zijn in deze stad zeer talrijk. Ik kom door straten, die tweehonderd jaar geleden, waren zooals nu. Alleen zijn ze nu beter verlicht, terwijl vroeger kaarsen en olielampen flauwe schijnsels langs de wanden deden flikkeren. Het is hier

druk van gaande en komende menschen langs de goed gevulde winkeluitstallingen en op sommige plaatsen zie ik, dat ik onder poorten door moet gaan, waarboven woningen zijn. Het is de oude wirwar van een gedrongen menschennest, waarin met een veilige behagelijkheid alles woelt in eendrachtelijk beweeg, warm gespoel van menschenlichamen door een, langs een, met welwillenden lach of weinig hinderlijke nieuwsgierigheid. Niet de zware struggle for life, of het koortsige haasten van angstige gezichten der lands-hoofdsteden, van Berlijn of Hamburg. Niet het meedogenlooze gestomp en opdringen van moderne beursspeculanten, maar het kom-ik-er-van-daag-niet-dan-kom-ik-er-morgen, zorgeloos en opbloeiend in rustige goedheid.

Würzburg is een stad waar de universiteitsstudent niet overheerscht door zijn baldadigheid en ook niet de soldaat met zijn hoogmoed, maar wetenschap en handel en landsverdediging harmonisch samenwerken. Het is geen doodsch nest, dat alléén nog voortleeft op zijn glorierijken naam, ook niet een plaats vol van het gewone mecanisme van het moderne stratengedoe. Het verleden met zijn innigheid en eenvoud schijnt hier voort te leven met de zoete klanken van Walther von der Vogelweide. Zijn geest en melodie schijnt den toon te hebben aangewezen van uit de middeleeuwen naar de nieuwe tijden heen en deze te hebben vastgehouden met zijn warme levenskracht. Zijn zang was de volkomen uiting van menschengroepen, die zich hebben verdrongen en elkander opgevolgd in de keten van vele generaties, waarvan hij is geweest de puurste expressie van menschelijk trachten en voelen. Echt middeleeuwsch was hij en zijn zang omvatte den Godsdienst, den heerendienst en den vrouwedienst. Echt duitsch was hij ook, nationaal boven alles, doordat hij vooral de reinheid der vrouw prees en den vollen rhytmus weergaf der groote natuur, wentelend van den gloeienden, groenen zomer, naar de ijzig blazende winterkou en juichte, wanneer van de hellingen de eerste lauwe lenteluchten de sneeuw deden smelten en de knoppen der witte madelieven langzaam opengingen. Dat natuurgevoel heeft hij zooals geen ander en mag hij in Bozen fier zijn hoofd heffen, al staat daar in zijn nabijheid, in Trente de sombere en grootsche figuur van den dichter der Divina Commedia.

Ook Walther kan genoemd worden een der grootste dichters van alle tijden, om de teerheid van zijn melodieën, om de plastiek van zijn vers, om het spontane van zijn gevoel, zijn klank en zijn toon. En wanneer ik bij avond over de oude, steenen, zeer lange Mainbrug ga en aan weerszijden de kolossale standbeelden zie oprijzen en zich in het duister verliezen, dan verlang ik, onder deze koningen en heiligen ook den dichter te mogen zien, wiens verzen zoo menig duister hebben verlicht en wiens gloed zoo lang over deze landen heeft mogen schijnen. De arme zwerver van land tot land, van hof tot hof, die zocht naar een thuis en er nergens een vond, totdat eindelijk op het laatst van zijn leven een vorst er hem een schonk, hier. De zwerver, die de vogels zoo zeer lief had, omdat hij in hen zooveel zag van zich zelf, die ze telkens en telkens bij zijn levensgebeuren laat zingen aan zijn zij en ze na zijn dood niet wilde missen boven zijn graf.

Zooals Walther's verzen eenvoudig en krachtig zijn, is ook heden nog Würzburg een stad van eenvoud en kracht, nog geen stad van fabrieken of chic. Eene niet meer jonge maar stevige ‘biedere’ vrouw, die het noodzakelijke biedt met goede, trouwe hand. Eene huizenmassa met propere, eerlijke gevels, waarin vele menschenlevens schoon hebben gebloeid, wier namen zijn opgeteekend in het boek der Historie. Eene stad ook van vroomheid en simpel menschengemoed, zooals de verweerde heiligenbeelden met hunne lichtjes getuigen op menigen hoek van de straten.

Het glorierijke licht door Stijn Streuvels.

Wie herrlich ist die Welt!
Wie schön!

GOETHE.

Nu is de dartele, de jolige voorjaarswind ineens gaan liggen. Heel de lente lang deed hij niets dan stoeien en zottebollen over 't land en, als een jong, een levenslustig dier, dat moe gespeeld en uitgejoeld is, heeft hij zich ergens bachten den heuvel neergevleid er gebaart te rusten.

Hij is weg, de wind, en evengauw is de stilte gekomen, als eene verrassing, als iets wonders, of de voorbode van iets wonders dat aanstonds gebeuren zal. 't Is of heel de wereld opgehouden heeft te ademen in afwachting van de nieuwe gebeurtenis.

En het wonder is geschied. Uit die ingetogen stilte is het licht ontstaan - het schoone, het glorierijke licht! Het schittert als een geweldig feestvuur over 't aanschijn der wereld en in dat licht, pralen alle dingen in een ongekenden, nieuwen luister. Met het licht is t' eenegader een wondere blijheid, een grenzeloos geluk ontstaan. Over de heele wereld is 't als een galmende zang, een zang waarin de zon met gouden trompetten den jubel uitklettert door de wijde luchten.

Te morgen eerst is hij begonnen, de zonnezang en nu dat 't middag is, of effen na den noen, is hij gezwollen reeds tot een almachtig gedruisch, tot een onverroerbaar geweld van samengetroepte krachten gegroeid; hij is geworden de zegekreet die 't al vervult, die 't al omvat, die 't al omschept en wakker

schudt en levend maakt en op doet springen voor 't heerlijke straalgestoot der gouden hoornen.

Effen is de zonne in haar pracht gestegen, in 't hoogste van den hemel, effen heeft ze, de vorstinne, plaats genomen in haar machtig hemelrijk en 't aanschijn van de wereld is veranderd.

Hare heerschende almacht is van stonden aan als iets bestendigs, iets dat onverroerbaar is en van altijd, zonnevast en onvergankelijk. Amper heeft ze haar blij gelaat vertoond en daar is de vrede reeds, de gerustheid, de hoop op schoone, zomersche dagen!

De zomer is er! Ei, de langverwachte, de goddelijke zomer; de levenswekker, de vruchtbare, de albezielende, de goudene zomer is geboren! Hij leeft, de sterke, de geweldige zomer; met de zon heeft hij zijne intrede gedaan als een felle heerscher over de wereld.

Zie wat de dag geworden is in 't aanschijn van de zon, in 't wezen van den zomer!

Zie de lucht, het onmetelijke heelal, de grenzeloos diepe ether, het ruime veld, blauw als een laken, effen uitgemeten, dat over de wereld zijn ronden koepel spant, hemelhoog in het zenith en neerwelvend evenwijdig naar alle zijden van den einder, in een boog die zonder naad of nerven 't heelal overhuift.

En in die vlekkelooze ruimte vol doorzichtig blauwsel, de wolkjes die drijven als de adem zoo licht, als sneeuwschuim zoo blank en omrand met den blos van goudglans als met een kertel-franje van cristal waarop de zon haar licht ontbindt in zevenvoudig tintsel. Ze varen of ze drijven als 't ware in een droom zoo hoog, zoo stil in onaanraakbare reinheid - de onwewezenlijke wolken in hun traagwisselenden vorm en anderende gedaante.

Over 't oppervlak der wereld ligt de zonnezang als een ontastelijk goudpulver, iets als glinsterend bloemenstof, te mierelen en neer te sneeuwen in een schitterschijn.

Al wat vorm heeft staat nu scherper omlijnd, met een schaduwbeeld gedubbeld, hel tegen donker en duidelijk zoowel in de verte als in de nabijheid, als 't ware op eender plan.

Al wat kleur heeft staat te schitteren in fellen toon. Als een samenzang van volle acoorden in hoogsten toonaard gestemd,

stroomt de veelvuldigheid van kleur en tintsel samen tot een machtig geheel waarin elk deel zijn weerde houdt, waarin elke schakeering zijne eigen stemme buigt in evenredigheid en opklinkt in 't geheel dier grootsche symphonie.

Het hoogblauw van 't glinsterend luchtgewelf kaatst op het wereldvlak met duizend groene tonen; - als zang en tegenzang, oppe en onder, hoog tegen laag, galm en wedergalm, uit de hoogte naar beneden en van beneden naar omhoog, vormen die twee eenheden, ééne machtige eenheid waarover het aanschijn van het zonnebeeld zijn tooverwonder werkt.

't Is de zonne nu voortaan, het zonnewiel, het kleisterend zonnevuur die weerde geeft en gewicht aan 't uitzicht aller bestaande dingen. Kleur en schakeersel schijnt nieuw voor alle zaken dat wisselde eerst en onvast scheen als 't loopen van een ademtocht, als 't ijle galmen van een broos geluid; maar nu is de wezenlijkheid bestendigd en ligt de weeke doorschijnendheid nevens de zware, sombere kleurmassa gedeeld over 't oppervlak der aarde.

Het oppervlak, de opperste uitwendigheid van den wereldbodem ligt te glanzen in een groenen schijn, bevlekt en bedeeld in perken van duizend soorten groen, in al zijn kleinigheden beschongen door het groote licht, gebaad in den luister van de gouden helderheid, omwonden in een wasem van droomstilte en wezenlooze rust en onuitgesproken zaligheid.

Overstraald met dien luister schijnt het heele oppervlak als een ding van loutere schoonheid, een siersel op zich zelf. Alle doelmatige voorbestemming, alle nuttigheid van groei of vruchtbaarheid, schijnt maar bijkomstig en van geenen tel. Het aanschijn is schoonheid, sieraad, weelde in den vrede van het albeheerschend licht, dat de opperste oorzaak en éénig einddoel is van alle bestaande dingen. Uit het licht ontving de wereld zijn luister, uit het licht ontving het groen zijn leven.

Zie het effengroen der weiden van hier en rondom tot aan den einder - en 't levende vee overal, de roerende stippels, zwart en wit of rood of bont - de koeien die te baden liggen of te grazen staan in 't warme licht der zon.

Verder is 't het geboende groen der donsklaver, iets als de don-

kertonige vacht met den malschen blos overtogen van rooden bloei, in vierkante schrooden of perken waarover de zonneglans ligt te gloeien.

En de velden vol goudblonde koorn, een zee van halmen die wiegelt en wuift als baren in gestadige deining waarop de zonne de kuivende lijnen met keerende blank-tintsel glimmen doet. Over de onmetelijke beetenvelden weegt het licht als gedegen goud met geel geschitter.

Daar tusschen pralen de vlaschaards in eigen weelde van allerfijnste kleurenmengsel: het lichte groen van den tengeren stengel draagt aan de kroon van elken herel een blauwe perel zoo rein als ware 't een druppel geleekt uit het blauw van den hemel; en over 't geheel zweeft die blauwe dauwwasem over het groene effene vlak zoo licht, als ware 't kleur er met teederen adem over geblazen.

Andere velden, andere wasdom, elk in zijn eigen toonaard getint, elk in eigen verscheidenheid, vormen zij de schoone eenheid van het groene legwerk of het kostelijk vloerkleed dat de wereld tooit. En de boomen daarin, de heesters, de tronken, de struiken, te pralen op hun hooge schachten met donkere pluimbossen, als sierranken aaneengereekt of als machtige gestalten in hun eenigheid: de blondgrijze populieren, twee en twee, of geschrankt langs de heirwegen; de zilvergrijze wilgen keerkleurend met de twee-tonige blaren, de wegels zoomend en de grachten; de porcelein-teedere berken met hun loof als vlottend goudene haren. De abeelen met hun zilverwitte stammen die blekkeren onder 't lichttrillend groen van ranke loof; de iepen, de eiken, donkerder van toon, de linden, de esschen, in dubbele rei, tot dreven neveneen geschaard, als reuzen omhoog geschoten; in nesten getrappeld of verscheen, overal steken hun slanke gedaanten op en staan ze in 't genot van 't zonnelicht, de armen wijd uit, de kruine schragend die vol schaduw steekt al den binnenkant maar die omvademd door het licht, doorboord met de gouden spietsen, als een lafenis schijnt voor het duizendtallig loof dat de kroonen omhangt als de wanden van een donkeren bouw.

Ze staan roerloos, de boomen, overal verzaaid, in die groote warande, onwezenlijk in hun schoonheid en in 't genot van dien

eeuwigen zonnedroom, te staren als 't ware op hun schaduwbeeld dat veruit gespreid ligt aan hun voet in reusachtige gedaanten.

Maar het opperste siersel van dit zonnige landschap is wel bijzonderlijk: de stroom! Wat is zoo schoon als de levende waterweg, die een zilveren bane gelijk, uitgekronkeld over heel de lengte der groene landen, door een bedding van groene weiden, stil zijn wegen vordert van ends ont ends de vlakte? Reis met de lage oevers, sleektevol, ligt de waterspiegel, blank als gepolijst metaal, effen en helder, zonder rimpel of bubbel met de heerlijkheid erin van den zonnehemel - heel de diepte erin van het blauw geluchte en op elken waterschilfer 't geweldige vuur van 't zonnewiel in verblindende menigvuldigheid. Al het licht van den zomerdag draagt hij vergaard over heel zijn oppervlak en zijn wezen brengt de blijheid, de lafenis, de veiheid met de koele wateren over heel de streek. Zijne intrede is als eene verrassing, zijn doortocht is een gloriesleep van luister over 't land en in zijnen uittocht draagt hij iets mee van 't mysterie van zijn wezen, naar de onvermoede en ongekende verten waar hij plechtig heentrekt.

Rechts en links over de verten, van wederkanten de vlakte, staan de huizen en hoven met het wezen naar de oevers der waterbane gekeerd; al de wegen en wegels loopen de glooiende helling neer, links en rechts van den waterkant, mede met de vele beekjes en wikkelende waterleikes die zachtjes neêrwaards in de diepe grachtjes stroelen tot hun helder water in het groote bedde openspreidt. En alzoo ligt de stroom in het landschap als de middenlijn waar alles naartoe wendt, als naar een grooten evenaar.

Het wezen van den stroom is heel en al statigheid en zijn voorkomen is overal even indrukwekkend. Waar hij recht door de evenwijdige oevers doortrekt, schuift het water in schoonen gelijken gang, als een rollende vlak, effen voort; en waar het bedde een breeden bocht beschrijft of een kronkel teekent, is er geen gang meer te bespeuren aan het oppervlak; in die kroken of ellebogen schijnt de stroom stil te liggen of te slapen, zoo glad en blank is de waterspiegel en zoo rustig schijnt hij hier te verwijlen dat het riet en de wompelblaren er zate of stand gevonden hebben in zijn schoot en heel de bocht eruit ziet als

een verlatene vischvijver waar beesterije en vogels woekeren in 't waterkruid en 't wier en de elzentronken als in een wildernisse. Maar achter dien kraak waar hij doodgeloopen scheen, laat de stroom een deel van zichzelf liggen en strekt een anderen arm in linkere of rechtere richting en volgt even staag zijn wegen door de vlakte, zonder haast, wagend nog en dralend, maar immer voortdoend aan de trage reis, naar het eindpunt zijner bestemming.

Over heel de vlakte schijnt de stroom het eenig groote, bezielde wezen, het eenige element dat eigen beweging heeft en eigen gevoel uitdrukt, dat een wezen is op zichzelf - in 't groot is hij 't geen de menschen zijn in 't kleine, die ginder, hier en overal aan de bezigheid zijn en woekeren in de geelgroene perken der beetenvelden, in 't vlas, in 't koorn, langs de wegen; die menigvuldige roering van bonte stippels die beweging brengen over 't effengroen der landerijen. Maar niet gelijk de levende waterstroom is hun verschijning overwegend en de noodzakelijke bijveerde in 't samenstel en 't aanbehoor van het zomerlandschap. Met hoevelen ze ook zijn, en hoe druk hunne gebaren ook, blijven zij zoo klein in de onmetelijke omgeving van de groote onderdeelen dier onmetelijke ruimte, dat hun beweeg en geruchte niet in 't minst de eenheid schenden kan of de ruste stooren van den zomerzwaren namiddag. Ze staan zoo ver, zoo afgezonderd en gesmaldeeld in de breede zonnevelden dat 't maar aan 't hevig licht te wijten is als hunne gedaante zoo klein, toch zoo net is afgeteekend en kleurig afsteekt op de omgeving. De meiden zijn kennelijk uit de knapen aan de rankheid der gestalte, met de leden afgeknoopt in 't midden, 't bovenlijf opbloeiend in 't lichttonig jakje, op de donderblauwe rok of voorschoot die rond de heupen spant; hare gebaren en bewegingen zijn stil, vol gratie en fatsoen alsof het spelen ware dat ze doen met oplettendheid in 't bekoorlijke van haar voorkomen. De mannen en knapen staan zwaarder op den grond en tweebeenig gespleten, heel hun gedaante blijft eentoniger van kleur, met grauwe of eerdebruine kleeren; zij voeren de peerden of de loome ossen en maken geen enkel nutteloos gebaar, niet meer dan hun dieren die stapaan, op en neer, weg en weer, hun gang gaan over 't veld dat ze bewerken. Een spaman enkel, of

een maaier zijn hier en daar afgezonderd aan de bezigheid en trekken de aandacht door den wijden zwaai van hun gelijkmatige, stadige gebaren.

In den lust der bezigheid gaat er al een blijde roep uit de bende landwerkers of de galm van een lach van een koppel die minninge maken uit de verte, ofwel het getater van een meid die haar levenslust en jonge blijheid niet houden kan en haar gemoed los laat op 't wekkerspel en de trillers van haar wakkere kele; maar daarboven uit en met veel machtiger klank gaat de roep van den koekoek einde en ver; veel duidelijker vallen de slagen van den kwakkel en de vinke en luider klinkt 't gerinkel van den leeuwerk die in 't stijgen en in 't dalen aanhoudend 't zelfde jubellied verkondigt.

En toch zijn al die geruchten samen, uitgewaterd en gedempt in de ontzaglijke ruimte, waar 't trompettend zongekletter neerbruischt uit den hoogen hemelkoepel met de hooggestemde accoorden van den kleurenzang op 't zonbeschongen oppervlak der wereld. Alle geruchte wordt overdempt en doodgedrukt in dien fellen zang en tegenzang die 't eenparig vreugdgejubel vormen waar de groote blijheid uitspat en 't genot van 't alverkwikkend licht en hooggeweldig Leven.

De vruchten te velde in den groei van hun duizendmalig groen, ze zingen meê. De boomen in de macht van hun groote gestalten en hun somberheid van struischen wasdom, in de weelde van hun dichte loof, hun zware stemme dreunt meê in den grooten zang. De stroom die 't beeld van den hemel draagt en den luister van 't licht, hij zingt meê en overstemt met zijn zwaren ondertoon al de lichtere geluiden uit zijne omgeving. En de menschen die baden in de heerlijkheid, die 't licht inademen als een sterke drank, die de zonneglorie laten binnenstroomen door de opene oogen, die 't licht der zon omvademen met al hunne zintuigen als door zooveel opene vensters, die 't binnen laten dweers door hun gemoed tot in 't diepste van hun ziel, - al wordt hun stem overschreeuwd en te niet gedaan in 't luidruchtige gedruisch der machtige accoorden, - zij zingen meê; maar bovendien hooren ze den zang, voelen ze 't leven dat bruischt op de stroomen van 't geweldige licht; ze kennen het als de koninklijke gave, het opperste, het eenige werkelijke

waardoor de wereld en alle bestaande dingen aan hunne zintuigen wordt voorgesteld.

Te midden die jubeling is 't alsof hun werken spelen ware, zij voelen lust tot minninge en tot vreugde want de wereld zien zij schoon en het leven wordt heel en al verrukking.

De zonne troont daar hooge als het opperwezen, als de groote weldoener in grenzelooze almacht, eeuwig en onvergankelijk evenals 't gene dat ze aanraakt met heur levendmakenden adem.

Zoolang de zonne leeft is er trouwe en vastheid in het leven aller schepsels en gaat alles, bewust of onbewust zijn eigen wegen op naar eigen volmaking en naar 't einddoel van zijn bestaan.

Angst of onrust zijn onbekende dingen, boomen en planten groeien, 't water stroomt, de vogels zingen, de menschen zorgen... en zie, die twee kinders hier op den grasbodem onder de kruine in de schaduw van den grooten boom. 't Is alsof ze voor 't licht geschapen waren, om te genieten van de zon. Ze hebben nooit een blik geslagen over de vlakte rondom, nooit hebben ze getracht met een gedacht hunne omgeving te begrijpen of den zin te vatten van 't geen ze zijn of wat er bestaat. Hun vertrouwen in de goedheid aller dingen en in 't algeheel geluk werd nooit gestoord en nu de zonne de lucht verblijdt en de wereld warmt, hebben zij 't nuttelooze van hun kleeding weggeworpen en zijn meegegaan in den wellust die allenthenen opstraalt. Ze liggen nevenseen achterover in 't gras, een meiske en een jongen. Voor alle kleeding heeft zij een roode jurkje op haar blank hemdeke en hij een gebreid bruine baaitje en een blauw broekske. En dat rood en dat wit en dat bruin en dat blauw klettert tegen 't groen der graszode. Waar de twee liggen te robbelen, waar ze de beenen opsmijten en met de armen vechten is het een wemeling met die vier felle kleuren ondereen als een schatering in het malsche lommer, onder dien boom.

Ze tateren daarbij, ze lachen, ze roepen en hun eigen schelle stemmetjes waarmede zij hun opperste kindergeneuchte uitbellen, klinkt om al 't geschuifel der vogels in den boom te overschreeuwen. Als ze achterover liggen en pieren door de spleten der opene vingers waarmede zij het wezen schutten, zien ze in

de diepte van den boom zijn eendlijke kruin als in de kappe van een groot gebouw waar de spillen en 't zware takwerk 't gebinte vormen waarop het dichte loof gedragen wordt en waar de zonnespietsen als door venstergaten, de diepe verholenheden doorsteken met lichtende schichten.

Als ze maar een stonde stil kunnen liggen en hun dartelen zin gespannen houden om 't licht-wonder der zonne-pinkeling te aanschouwen - maar 't verbijstert hun groote, nuchtere kinderoogen met al te fellen glans en ze doen niets dan lachen om de hevigheid die hun blik niet verdragen kan en ze wenden de oogen vlakvloers, voor zich, over de lijn van hun buik en tusschen den openen driehoek van hun opgetrokken knieën. En daar hebben ze, in één smete, heel 't vertoog van 't landschap met 't goud van de zon over den praal van de groene velden; - heel de onafzienbare verte met de boomen erin en de huizen en den stroom, en dat alles overwelfd door 't schitterend blauw van den zonnehemel!

Zoo wijd hun oogen grijpen kunnen, zooveel licht die opene vensters slikken kunnen, drinken ze 't naar binnen. En ze lachen van weelde; ze voelen de kriebeling in hunne jonge, dartele leden, den lust om 't uit te gieren, te schreeuwen, te schateren, te robbelen en hun leden te reppen in zotte welgezindheid.

En zoo doen ze 't overhands, voor de aardigheid en kijken ze naar buiten over de wereld waar 't licht over laait als een brand, ofwel naar 't licht in de schaduw onder 't groen glanzend gewelf van den grooten boom, en ze wentelen hun lijf van genot omdat de zonne schingt en dat 't zomer is!

Middelerwijl zien ze niet wat er bachten hen, op de hoogte van den grooten steenweg verschijnt.

Tusschen de dubbele rei iepen, die als een fries, kruin aan kruin, hevig bronsgroen, op haar hooge ranke zuilen geschraagd staat, waar 't licht van den hemel schijnt tusschen elken stam als door de openingen eener machtige gaanderij, - daar daagt er iets op dat met den eersten blik de verschrikking wekt en een eindeloos wee; iets dat stoort en ongelegen komt als de armoede zelf, als de opperste ellende in den gouden luister dier prachtige omgeving. Moet de heerlijke zomerzang nu ophouden en zullen de dikke mistlagen en de zware smoor de dingen weer

dekken in hun grijze onzijdige derfheid? Zal alle kleur-schittering weer gedempt worden tot vale eentonigheid gelijk te najare, in de donkere weken? Moet de levensjubel nu in eens uitscheiden en getaand worden door levenlooze somberheid, als wanneer de zon haar wezen duikt of dood is - zij die bestendig scheen in hare macht en eeuwig ging heerschen in 't geluchte?

Ginder over den steenweg stapt een enkele man, - heel alleen, - zijn kleeding is kleurloos als de eerde, zijn half doorzakte beenen stuiken met de voeten tegen de steenen; zijn rug is gebogen en zijn kop staat aan den uitgestrekten hals, met den kin vooruitgesteken. In de rechte hand houdt hij den stok waarmede hij de steenen betast waarover hij gaat; bij de linkere hand wordt hij voortgetrokken door een touw waaraan een vaal hondje gespannen is en neerstig voorop stapt.

Wat is er schrikwekkends aan die groote gestalte op den hoogen weg? Wat is er dat slaat met ontroering als was er op den stond eene ramp gebeurd? De man zijn omhoogstarend wezen zit onder den grooten bek gedoken van zijne muts - maar op den stond, aan heel de verschijning ziet men dat zijne oogen dood zijn.

Hij ziet niets.

De blindeman gaat daar over den steenweg, onder den glorie-koepel van de aaneengereekte boomen, tusschen wier stammen, als door de vensters eener kathedraal, het heerlijke landschap openspreidt als een visioen van duizendmalig groen, als een donzig tapijt waarop de zonnigheid te praal ligt in schattige weelde, met de lange zilverbane die erdoor kronkelt en die heel de glorie van den hemel opvangt en weerspiegelt. De blindeman daar op den steenweg, is omgeven door de ruimte waarin de zonne knettert als een laaie vlam, het licht omgeeft hem als een stralende mantel en hij vangt het niet op - hij wandelt in het licht en binnen hem is 't pikdonkere nacht - door zijne doode oogen valt geen genster van heel dien overvloed in zijne angstige ziel, - niet zooveel om zijn stap te richten en te weten waar hij den voet moet zetten. Het glorierijke wonder gebeurt in zijn bijzijn en het levende licht bevat hij niet. In hem weegt de zwaarte der duisternis als een nooit te lichten last en al voelt hij de hitte van 't licht zijn lijf omsingelen en

omlaaien als een zindering van vuur, hij moet die groote gave derven waar alleman van leeft, dat 't eenige schijnt en 't opperste, de reden en de oorzaak - het leven zelf!

In zijne onbeholpenheid en ellende stapt hij met aarzelende schreden en volgt de lange bane gelijk het hondje - dat nietig diertje met zijn ziende oogen, hem aanwijst.

Hij spreekt geen woord, hij uit geene klacht, hij kermt niet, hij huilt zijne wanhoop niet uit, zijn jammerkreet galmt niet over de blijde feestjuichende wereld. En terwijl hij daar gaat, stom, - gelaten of oproerig? - joelt het vreugdevuur van de zon over 't land; schuifelen de vogels, zingen de menschen. Niemand houdt zich in; niemand wacht tot hij zal verdwenen zijn; niemand vraagt hoe het in zijn donkere ziel gesteld is waar de luiken nooit open gingen; niemand vraagt hoe hij 't leven opvat zonder 't alverkwikkend, 't glorierijke licht. En als hij uit het gezicht verdwijnt, als zijn jammervolle gedaante de schoonheid van den hoogen weg niet meer ontsiert - is alles weer alsof er nooit een blindeman geweest is, of bestond.

De luidgalmende, de helklinkende zang waarin alle dingen juichen in het licht, die een stonde bedreigd scheen door de mogelijkheid dat 't groote wonder ineens kon uit zijn, - heft nu weer aan met vernieuwde kracht en verschen wellust.

De zon is er nog!

Over de velden strijkt haar glans en 't veelschaaierige groen schijnt te jubelen in zijnen groei en gezonden wasdom; de boomen staan ten toog met den luister op de uitwendigheid hunner kruinen en de diepten tusschen 't loof hunner takken vol heimelijke weelde. De stroom voert zijn zilveren wateren als een schattigheid tusschen de oevers waar de koeien 't levende goud staan te grazen van de weiden. De huizen toonen overal de vriendelijkheid hunner witte gevels en onder 't rood of 't mosgroen der breede euzies schitteren de gensters uit de ruiten als uit loerend-lachende oogen. De menschen zijn voort aan de bezigheid of aan 't spel; zij staan in de koesterende hitte te baden als in eene eindeloosheid van weelde, in eene zaligheid niet te omvademen met de oogen.

Het zonnelicht hangt over de wereld als een tastelijk geluk, een levensbronne die 't al verblijdt wat leeft en 't leven zelf omschept als in een roes van dronken wellust.

En al maar door, uit de hoogte regent de vloed van zonneschichten met een macht, een overvloed die knetterend als levend vuur, neergulpt in een brand die niet verslindt; zoodat de heele wereld ervan omsingeld, doorzichtbaar schijnt als een cristallen bol waarop het witte licht zijn gensters in rijkdom van zevenvoudig kleur ontbindt en opensprietelt en schichten kaatst dweers door de ruimte.

Hier op den rand van den barm, onder de kappe van den grooten boom, zijn de twee kinderen in slaap gevallen. Moe gespeeld en gerabbeld hebben zij zich neveneen neergevleid waar 't meisje een tooversprookje vertelde dat broer heur woord voor woord herhaalde en na zei en eindelijk gebaarde nog te luisteren en... zweeg. Want hij eerst is bezweken en zij daarna, te midden haar vertelsel en nu liggen ze gelijk de vaak hen overmeesterde, met hun hoogroode wezens tegeneen waarop de fijne zweetdruppeltjes perelen rond hun neusje en halfopen mond. De lach leeft nog op hun gelaat en achteloos vertrouwelijk, met de lokken van elkanders haar ineen vernesteld; hij met den kop in de ronding van zusters gebogen arm, ligt zij daar met de handjes over zijn schouder als wilde zij broer nog nader bijhalen, uit vrees dat de wildvang haar in den slaap zou ontloopen. 't Rood van het jurkje ligt over 't bruin van het baatje en 't blauw van het broekje vlekt hevig over het blanke hemdetje; - Hun malsch roze beenen liggen lang uitgestrekt met de bloote voeten in 't groene gers.

Ze weten van geen wereld meer of van bestaande dingen. Boven hun hoofd, in de hooge kruine van 't dichte gebladert, schuifelen de vogels allemaal dooreen zonder dat de slaap gestoord wordt.

En middelerwijl de twee daar liggen, heeft de zon haar weg gevonden en een dikke stralenbundel schettert met dubbele kracht door eene opening uit den donkeren schaduwkoepel en overplascht het open gelaat der twee slapende klnderen en schettert op de teederroze vliezen die hunne groote oogen geloken houden.

Tot in hun droom toovert het licht zijn wonder en in hun visioen ontstaat nu de heerlijkheid van 't geen hun oogen nooit en zagen.

Over heel de ruimte, tot in 't hoogste van 't gewelf, tusschen

de takken, onder die groenglanzende stolp die 't licht onderschept, zijn deze venkleurige draden gespannen tot bundels tegeneen, als snaren die al de richtingen doorkruisen; en daartusschen draait een aaierd van stofgoud of lichtend schuim alsof 't een heir ware van glinsterende muggen die dansende om en op malkaar, de zonne-snaren zinderen doen en klinken, zoodat het ruischt en zoemt door heel die tooverhalle als de zang van een zwerm zonnebietjes, in dien eindeloozen zomernamiddag.

Van verre vrienden door Hein Boeken.

I. ‘De Aard' wordt dra één’. - II. d'Annunzio. - III. May Nora French. - IV. Mistral.

‘De Aard' wordt dra één’ zoo lees ik telken male dat ik het Damrak passeer den aanhef van het opschrift op de Beurs; maar tot mijn leedwezen gaat de tram, waarop ik sta, altijd weer voort juist als ik er mij op spits om te zien hoe Albert Verwey dat één-worden van de Aarde nader verklaart. Ik zal dus wachten tot ik niet op een tram het Damrak langs kom, maar te voet - doch dat zal dan moeten zijn op een heel vroegen morgen en dàt in den zomer, wanneer er wèl daglicht, maar nog geen opstuwende schare is, die me, terwijl ik sta te lezen, onder den voet mocht loopen. In afwachting van zulk een buitenkansje, blijf ik mij voorloopig verheugen in het feit dat de Aard' nog niet één is en de verschillende volken nog allen hun verschillende talen spreken, van welke ik er tenminste enkele - ten naasten bij - versta. Verscheidenheid van spraak, - in welk eene droom-betoovering brengt gij mij zoo dikwijls! Want droom ik dan niet, dat ik niet enkel die spraken zoo goed en zoo kwaad als mij dat mocht geworden, versta, zooals zij, gesproken of gezongen, tot mijn dorstende ooren komen; maar ook dat ik zelf ze kon spreken, dat ik zelf daarin me voor die sprekers en zangers, spreeksters en zangsters, kon verstaanbaar maken - o wèl-gewenschte samenspraken, wèl-gewenschte beurt-zangen zouden dat zijn. Niet enkel met degenen, van wie de dood mij voor eeuwig of althands voor dit leven scheidt - de dood èn de tijd, de onverbiddelijken, de beiden,

die niet weten van ‘terug’ maar van wie de ééne ten minsten, de tijd, ook met de volhandige beloften ons lokt en steeds voorwaarts weet te trekken, al doet hij ook samen met den ander, den dood, altoos verlangend ons in het verloren land van 't verleden met zijn eindelooze paradijzen, door zoo wèl bevriende bewoners bevolkt, terugblikken. Neen ook met die anderen droom ik mij dan te leven in verkeer van gesproken woorden of beurtzang, met de velen, van wie de plaats, de afstand, mij scheidt en verre houdt. Hoe zeer gaarne wilde ik den afstand verwinnen en met hen het saamzijn genieten, dat de nijdige, maar hierin toch nog gulle tijd ons nu gunt en dan begaafd mèt de gave dier spraak, waarin zij zingen en spreken.

II.

O konde ik spreken en zingen in het rijk-klankig Italiaansch, zoude ik hem dan niet toespreken, den armen dichter, zoo ongelukkig, daar hij zoo veel heeft genoten, den zoo zeer verguisde, daar hij zooveel geroemd, maar ook zooveel bemind is geweest - want hoe zouden roem en liefde met hunnen blakerenden zonnen-schijn niet ook bij den naderenden avond den bleeken nevel der afgunst opwekken? - zoude ik hem dan niet vragen, dien ik zoo veel te danken hebbe: den zonnigen blik in het Hellas van heden[1)], maar waar de schimmen en goden-gestalten van het Verleden een inniger leven hebben dan de levende stervelingen van het Heden; de herinnering aan eene jeugd[2)], waarin de voldoening der zinnen de wrangheid bracht der onvoldaanheid van de ziel, waarin de Onbereikbare tot schoonste droomen noopte en de ongemeten schoonheid der van verre lokkende schepping den schoonsten troost aan den dervenden kunstenaar bracht; dat stralend herfst-visioen[3)] van de Stad, de stad[4)] des lichts en des verledens, des afstervens, en der onvergankelijkheid van het schoone, en te zamen daarmede het visioen dier kunstenares, de kunstenares[5)] der Teder-

1) In *Maja*, het eerste boek der *Laudi* del Ciclo del Mare, della Terra e degli Eroi
2) In ‘il Piacere’.
3) In ‘il Fuoco’.
4) Venetië.
5) la Foscarina, de heldin van ‘il Fuoco’, in wie men Eleanora Dusa heeft meenen te herkennen, want schooner want tragischer rol dan deze hier vervult, kan aan geene vrouw worden toegewezen. Er is zéér ten onrechte den Dichter een verwijt van gemaakt, deze kunstenares tot de heldin van zijn boek gemaakt tehebben. en het is of men, eerst *nu* er op opmerkzaam gemaakt, het verruischen hoort van een eerst aanzwellende, lang aanhoudende regenbui van klanken.

heid en der Smart en der Liefde, der zich zelve verzakende, zich zelve ontvliedende, maar zich èn hare begeerten en verlangens in al de liefdes-scheppingen der dichters, die altoos-brandende altaar-vuren der eeuwen, en in den zelf als onbluschbaar brandoffer zich verteerende ziel des kunstenaars weer-vindende kunstenares; - hèm, dien ik dit al en zooveel meer te danken hebbe, zoude ik hem dan niet vragen? ja, wàt zoude ik hem vragen? een diepe, een veel-, een al-omvattende vraag zoude ik hem doen: 'Wat dunkt u van de toekomst?' 'Want,' zoo zoude ik voortgaan indien het mij gegeven ware hem te spreken: 'de dichter is toch naar het woord van aller dichtren vader, Homerus, de man, die ziet wat was, wat is, wat wezen zal.

Wat wàs - zoo één, zijt gij het niet, die de schoonheid weet, die wàs? leeft gij niet in het land van de schoonheid, die was, en leeft niet dat land met al zijn schoonheid allermeest in u? Want o ik lees ze en herlees ze die klinkerts[1] waarin zoo rijke klank werd dat Verleden, zoo stil nu huizend in die Steden der Eenzaamheid en der Stilte? Maar wacht, maar stil, wat verheerlijken zij allen, die stille werken, die die stille steden bevolken, maar die toch zoo helle klanken, zoo schelle en felle lichten en verwen kunnen worden in de oogen van hen die ze zien, wat anders verheerlijken zij allen dan den mensch, den mensch, zoo als hij was, maar toch ook zooals hij is of ten minsten zijn kan? en dus zijn zal?

Ja, de mensch, die is, daar komt het op aan, wat dunkt u dat de mensch is?

Ja, ik weet het, gij hebt haar gevoeld, de dronkenschap der klanken[2]. En heeft zij u niet ijdel gemaakt? Maar mag dat niet? Want wat is zij inderdaad, die dronkenschap der klanken, wat is zij anders dan de dronkenschap der liefde? En als die dronkenschap bedaarde, kwam dan ook die liefde tot rust? Is het nog

1 le Cffià del Silenzio in 'Elettra' het tweede Boek der Laudi.

2 Aan het eind gekomen van het bovengenoemde 1e boek der Laudi zegt de Dichter: Si placa l'ebrezza dei suoni,

liefde, dus eerbied voor den mensch, die spreekt uit uw laatste werk “Forse?” Zou in de tweede helft van uw leven die liefde u begeven? O laat het niet waar zijn? Ja ik weet het, nieuwe idealen gaaft gij aan uw land: den strijd en de overwinning, de heerschappij op de zee, die gij zoo gaarne de Latijnsche Zee noemt, de herwinning van de landen-van-over-zee op de barbaarsche scharen, die ze den Romein ontnamen, de verkenning van die ver-gelegen streken, welke de zon den menschen van het noorden betwist - maar zijn dit de idealen, die ik van u mocht verwachten, van u, die - ja, van wien zoo veel kwaad is gezegd, maar die ook, dat weet ik, dat is het voornaamste, dat is het eenige, de liefde hebt gekend, want zijt gij het niet, die u voornaamt om aan Hermes daar hij u verschijnen zal ter begeleiding op de leste reize, Hermes, dien gij onder zoo vele namen, als liefsten dien van Herm-erote gaaft, te vragen vóór hij u de teuge reike der vergetelheid[1)], als dierste gave van hem te mogen vernemen hoe de blik was waarmede Orpheus in 't snel vervlogen oogenblik de zoo moeitevol herwonnene, zoo snel weer vervlogene in de oogen zag?’

III.

Honderd of ik weet niet hoeveel meer millioenen kelen van mannen en vrouwen, jonge en oude, klinken van de klanken, de weeke en forsche, der Britsche sprake - maar toch geen enkele van de thans levende, uit wier bewogen keel de zelfwellende klanken zóó klinken, geene die ik wel zoo lief wilde hooren als die van die ééne, welke nu reeds weer sedert vier jaren de aarde dekt, - haar[2)] bedoel ik, wier woorden ik reeds even bij mijn landgenooten heb willen bekend maken - hoevelen, die, mijne aanduiding volgend, aan hare woorden gehoor gaven? - die zong van de smart en de vreugde der liefde op

1) Maja pag. 125 zegt de dichter tot Hermes, den geleider der zielen:

> Mirasti i due volti, e quegli ocehi?
> Euridice! Orfeo! Notte eterna,
> Ah parlami di quel dolore,
> di quella bellezza, Ermerote!
> E poi fa ch'io beva l'obblio.

2) Zie mijn stukje in de N.G. van Nov. 1910.

zoo simpele en toch zóó 't hart veroverende, 't hart meê trekkende wijze?

O hoort het nog even, gij enkelen onder de mijnen, die niet voor zulke taal doof zijt:

I had no more imagined love
Than dreams the moon-flower of its hue.
What sun that warmed its shielding glove, -
What long blind eve that gave it dew,

Could tell that hueless folded thing
Of shining texture silken-loomed,
Or say what marveling birds would sing
The morning that it thrilled and bloomed?

O wie der onzen zou het durven, schoon ook bij menigeen de stem wel van liefde doortrild zij en hij wel weeke en forsche klanken vond om de liefdestroomen, die hem de zinnen doorzegen, te evenaren, wie zoude 't durven met die klanken de zijne te huwen? Toch zou wel sterk de drang ons dringen om te weten wat geheim het was dat haar uit dit leven drong - o is het leven geen woestenij, daar het haar liet verdorsten naar de teug, die haar mocht laven, naar den dronk, die haar mocht lesschen? Hoevele harer zusteren heffen de trotsche gestalten nog aan gene zijde van den Océaan, maar allen met het hart verhard voor zulke tonen, ze aanhoorend wellicht tot een oogenblik van vluchtig genot, maar geene beseffend dat dit eerst het heerelijk einddoel is, waartoe de vele namelooze en de enkele glorie-rijk-verluchte namen dragende scheppers de alom meegedragene sprake schiepen? Een groot volk breidt zich daar uit; de gouden dagen beschijnen het; de rivieren stroomen er dagelijks van de sneeuw-koppen tusschen de landen door; de zee omruischt het met haren eindloozen zang, doch wie dan zij in wier stem die lichtende en ruischende wonder-wezens hun wedergade vonden? Wat beoogt dat volk, dat macht zich wil winnen en om rijkdommen zwoegt, terwijl die Eéne, wier hart wat anders vraagde dan het leven haar bood, zich hemel en aarde verwon om dien een nieuw leven te doen leven in enkele zwevende, in enkele voor eeuwig gevleugelde klanken van ziele-schoonheid?

Oh, never wings the sisters chide,
  Wild upward wings that shine and blur,
Nor mourn they winds of eventide
  That bid the rhythmic garden stir,

And yet this life I cannot still,
  This winged and restless strength of flight,
That swings me down a singing hill
  Or answers to the calling night,

They curb when I would dance, would dance!
  By all the graven Saints, it seems
Most strange they make for my mischance
  No grim confessional of dreams!

The flower of Heart's Desire is sown
  In fields unknown to waking sight,
Down glittering spaces, all alone
  I whirl the fire of my delight -

Then, on the music's ebb and flow,
  Pause as a poising bird is hung
With supple body swaying slow,
  With parted lips and arms up-flung.

IV.

Heeft hij nu het Kerst-blok op de haard laten leggen, het kerstblok, dat Siboul[1)] is komen hakken, Siboul uit het naburig Montfrin, die op de hoeve is aangekomen met duffel en baard wit van de eerst gevallen sneeuw, Siboul, die de geheimen kent van den ruischenden Rhône, van de visschen en de otters, van de zomer- en winter-vogels die er overheenen schieten of op neer strijken, van de kruiden en rieten, die er in, die er langs wassen en tieren, van de wolken en luchtverhevelingen, die er boven zweven en wegschemeren, voorbeduidend de buieen en vlagen en de drooge en hooge zomerdagen; en tuurt hij de Provençaalsche Homerus, Mistral, o, tuurt

1) Frederic Mistral Memoires, Chap XI.

hij er nu in de vlam die er van opflakkert, hij met de oogen, die nog licht zijn van zoo vele gezichten, en die de heuchenissen dragen van zoo vele kleuren en bewegingen van zon en menschen, dieren en dingen. Want wel woont hij in het land, is hij zelf de ziel van het land van de zon, maar waar de zon niet altijd heerscht. Want het is een land dat ook zijn donkere dagen heeft, als ware het een land van het noorden; ook daar komt de lente als eene verlossing, als eene verwinning van de zon op de duisternis en de gure vlagen die van 't gebergte neerstrijken. Dan eerst komen de lauwe warmte-stroomen van de zee, de blauwe zee die het van de zuidkant omzoomt, de zee van Homerus, de zee waarover de oude voorvaderen uit het Helleensche vaderland kwamen aangestevend, maar waarover ook de apostelen en de drie Marias de heilige boodschap uit het verre oosten kwamen aanbrengen.

Konde ik hem nu bezoeken zooals hij daar zit aan het vlammend kerstvuur, zoude ik hem dan spreken van de bleekere schoonheid van onzen noordschen winter, of niet liever van den eenderen gloed die noorder- en zuider-harten doorlaait, en van den eenderen lust die hèn en ons dringt de zon en haren donkeren brand in fonkelende oogen te hervinden - maar - maar zacht de grijze, in wien de heuchenis leeft van gansch een groot volk in zoo veel-bewogen eeuw, hij worde niet gestoord in zijn verre mijmeringen, hij worde niet verontrust door de mededeelingen van wie nog zijn in den strijd, hij worde slechts bezocht door de eigen grootsche geslalten van zijn verleden en door den verren nagalm van zijn eigen gezangen, het onverminderd gezelschap dat hem bijbleef uit jeugd en lateren leeftijd van mannelijke geestesbloei en scheppende kracht.

December 1911.

Jeremias de Decker 1609-1666, door Dr. K.H. de Raaf.

Geswets of woorden-pronkerij
En vindt ghij, Lesers niet in mij:
d'Autheur acht sulcx voor nuts beletsel;
En heeft, al heeft hij 't schoon vermocht,
Niet dat, maar kracht van stof gesocht:
't Natuurlijk schoon hoeft geen blanketsel.

C a m p h u y s e n .

Wanneer ge van een overledene, dien ge tijdens zijn leven om zijn deugden moest liefhebben, geringschattend spreken hoort, of hem hoort prijzen in termen, zoo flauw, dat loven laken wordt, dan ergert u zulk een onbillijkheid en ge beijvert u, den miskende de eer te doen geven welke hem rechtens toekomt. Het is een plicht van piëteit en rechtvaardigheid tevens. Zoo wensch ik thans een poging te wagen, om een bescheiden dichter van de tweede grootte, die naast Vondel met zwakker maar even zuiver licht geschitterd heeft, door hem een dichter van een ‘cierlijke netheid’ geprezen,[1)] bij het groote publiek van tegenwoordig ook niet bij name bekend, zelfs met eenige achterdocht of meewarigheid aangezien door letterkundige geleerden onzer dagen, van onverdiende blaam te zuiveren en in zijn wezenlijke beteekenis als mensch en dichter te doen erkennen.

Ik moet toegeven dat ik niet de eerste ben die het voor Jeremias de Decker opneem. J^{o} de Vries, vriend o.a. van Bilderdijk en den jongen Potgieter, heeft ‘om de Deckers verdiensten in het

1) Zie Brandt, ‘J v.d. Vondel's Leven’.

licht te stellen' die [zijns] 'oordeels niet naar waarde werd geëerd', in 1807 een levensschets van den dichter uitgegeven met een bloemlezing uit diens R i j m o e f f e n i n g e n ; een warm pleidooi, dat evenwel naar den aard dier dagen haast nog meer den nadruk leggend op het godsdienstige en brave in den persoon dan op het schoone in zijn poëzie den kunstzinnigen lezer van nu niet voldoende overtuigen kan.

Zestig jaren later ongeveer spreekt van Vloten[1] van zijn 'voortreffelijke verzen, zijn 'verheven-eenvoudige dichtgaaf', waardoor hij ons 'onweerstaanbaar aantrekt', terwijl Hofdijk o.a. getuigt[2]: 'Weinige Nederlandsche dichters dier dagen hebben de innige bewegingen van het gemoedsleven uitgestort met zoo edele eenvoudigheid'. Tijdens zijn leven was De Decker een dichter van erkende beteekenis. Zijn werken waren gezocht. Vondel heeft hem geprezen, Joachim Oudaen hem, boven zijn tijdgenooten, tot in den tienden hemel verheven:

Mijn Vaaderland, gij schijnt aen 't eynd' geklommen
Van Moogentheyd, die weerelden en zêên
En oover-schrijdt, én oover-heerst meteen;
En oover-treft een ry van Vorstendommen:
Wat in die stand uw' lust ter handen nam,
En noch vermagh, in konst, gevaart,' en krachten
Van Metselwerk, blijk aan zo veele Grachten,
En 't Raad-huys meest, van 't schatrijk Amsterdam.
Wie zagh, als hier, der Dicht'ren heyl'gen Tempel,
Apollo's kerk, gesteegen tot aan 't dak?
Wie zulk een schaar bewieroken het vlak
Van haar Altaar, of kussen haaren drempel?
Waaraan de hand van Spiegel d'eerste steen
En gronden ley, en schuymde van 't vervuylen;
Daar Hoofd, en Heyns, en Zuylichem de zuylen
Aan vestighden, van marmer uyt-gesne'en;
Daar Vondels geest het prachtige muraadje
Trok uyt de grond, als met vergoode stem;

1) Zie zijn 'Bloemlezing uit de Nederlandsche Dichters der zeventiende eeuw'.
2) Geschiedenis der Nederl. Letterkunde.

Daar 't Brandwijk, Brand, en Anslo dreef in klem;
En Cats 't Gebouw met kracht dwongh in spannaadje:
Volmaakt Gebouw! waar zagh het oude Room,
Of Griekenland, of 't ijver-ziek Italien
Uw' weedergaa? men legge goude schalien,
(Dit rest er noch), ô dat de D e c k e r koom!
De D e c k e r koomt; hoe schitt'ren zijne schilden
Van goud en glans, als 't dak van Salomon;
Een gouden bergh in 't weerschijn van de Zon,
Waarop de Nijd vergeefs haar pijlen spilde.

Toegegeven dat in de aangehaalde allegorie de waarheid aan een vernuftigen inval is opgeofferd, toch blijkt hieruit, dat De Decker tenminste in zijn tijd heeft meegegolden. - In onze dagen is men niet eenstemmig. Willem Kloos heeft met warme waardeering over hem gesproken, stelt hem zelfs boven Hooft.[1)] Zeer gunstig over 't algemeen ook is het oordeel van prof. te Winkel[2)] bij wien zich het nieuwe *Biografisch Woordenboek* aansluit. Prof. Kalff's critiek[3)] daarentegen is weinig vleiend, soms geringschattend. In het weliswaar beknopte werk van Dr. de Vooys, maar dat toch zoo véle namen geeft, wordt De Decker eenvoudig dood gezwegen.

Welnu, laten we dan zelf oordeelen. Kloos heeft slechts terloops een enkel klein stukje aangehaald[4)] en dit bewonderend aan zijn lezers getoond, of hij hen wilde opwekken, naar ‘de vruchten te oordeelen van het land en van den hof’. Ik zou u in dien hof zelf willen leiden, zoodat ge zijn overvloedige schoonheid met eigen oogen genieten kunt.

Wanneer ik dan beginnen mag met u iets van De Decker's poëzie voor te leggen, doe ik opzettelijk eerst een keuze uit het werk van zijn jonge jaren, waarvoor hij in het voorwoord van

1) ‘De Decker met zijn sterkgebouwden, en toch van a-z muzikaal doorvoelden, lenigen rhythmus, waaruit telkens weder een bliksemsprank van voelen energisch-menschelijk naar voren komt schieten, is zeker een der bewonderenswaardigste dichters van de heele zeventiende eeuw bij ons.’ - ‘Als ik Jeremias de Decker lees, voel ik mij langzaam-aan een zachte, weldadige warmte doordringen, die mij eerbied inboezemt voor het mooi-godsdienstige voelen van dien man.’ (Zie: Jac. Perk, eene Studie, bl. 4 vlgg.)
2) De Ontwikkelingsgang der Nederl. Letterkunde, II, 314 vlgg.
3) Geschiedenis der Nederl. Letterkunde, IV, 444 vlgg.
4) Het begin van ‘Christus gekruist’ uit *Goede Vrijdagh.* Zie: Jac. Perk, eene Studie, bl. 164.

zijn *Klaegliederen* des lezers toegevendheid inroept: ‘Ten anderen soo weet oock ('t welck 't voornaemste is) dat dese dingen alhoewel hier de leste in ordre, d'eerste nochtans in tijd sijn, en u maer en worden opgeschaft voor een kleen nagerecht van onrijpe fruyten, gepluckt, van mijne doen noch seer jonge en byna kinderlycke jaren: derhalven en moet ghy hier niet al te keurig of te lecker van ooren sijn. 't Selve versoeke ik oock ontrent de voorgegane Psalmen, Hymnus van Prudentius, Liersangen van Horatius en een goed deel van den Dooper; sijnde alle dingen, die my heel vroeg sijn ontvallen, en dienvolgens niet en voldoen.’[1)]

De psalmen, op naam van koning David gesteld, hebben velen en daaronder de grootsten tot dichterlijke behandeling verlokt. Op 't voorbeeld van Marnix (ik noem alleen wezenlijke dichters) volgden Dirk Rafelsz Camphuysen, Pieter Cz. Hooft, Joost van den Vondel, Joachim Fransz Oudaen. Ook De Decker heeft er enkele, slechts een vijftal, berijmd. In getal de minste behooren zijn psalmen door hun gehalte tot de beste die er zijn. Een vergelijking kan het leeren. Ik kies den 16^{den}. Bij V o n d e l luidt de XVe Harpzang, die hieraan beantwoordt, aldus:

Behoeder van uwe uitgeleze troepen!
Behoê me voor 't genakende gevaar;
Want ik niet ruste, in nood U aan te roepen,
Waarop mijn hoop, als op een troostpilaar,
Gebouwd is. 'k Heb uw Godheid aangehangen,
Die, rijk van heil, van mij niet hoeft t'ontvangen.

Dit 's d'oorzaak, dat ik d'uitgekore zonen,
Uw heilig volk, in 't lang beloofde land,
Hun errefdeel, de hand bood, waar ze wonen,
En holp ze aan rust, en in een vasten stand.
Gij zelf getuigt, hoe ik voor Uw genooten
In 't openbaar mijn hart heb uitgegoten.

Maar toen ze nu verzwakten in hun ijver,
Verlieten ze U, hun toeverlaat en lot.
Afgoderij wint veld door haren drijver.

1) Uitgave van 1659, 3e Boek, bl. 160.

Elk volgt zijn droom, en dient zijn eigen God,
Totdat ze 't eind en spade naar hem spoeden,
God kennen voor den oorsprong aller goeden.

Ik wil geensins, ten smaad van Uw geboden,
Den offerdisch des Afgodists bekleên,
Mijn lippen aan den bloedkelk van zijn Goden
Noch offerbloed besmetten; neen, o neen,
Ik wil geensins die gruwelen verbloemen,
Noch hunnen naam gewaardigen te noemen.

'k Verwacht van God mijn erflot na dit strijden;
De rijke loon des kelks van mijn verdriet
En zwarigheên en overbitter lijden,
Verwacht ik van het oog, dat alles ziet.
Gij zult me, o Heer! en niemand zal 't beletten,
In 't wettig erf, mij toebeschoren, zetten.

Het beste lot is mij ten deel' gevallen,
Mijn erfdeel munt in alle loten uit;
Dies loof ik God, wiens gunst mij boven allen
Gezegend heeft. Hij steef mijn raadsbesluit
Met kennisse en verstand, om recht te mikken,
En 't hoogste lot voorzichtig uit te pikken.

Hij prikkelde mijn hart en mijn gedachten
Inwendig, spâ, tot midden in den nacht;
'k Had Hem alleen voor oogen, onder 't wachten
Op Zijn genade en goedheid; want zijn macht
Mij handhaafde, opdat ramp noch ongelukken
Gods dienaar van zijn wacht en schildwacht rukken.

Dit 's d'oorzaak, dat de blijschap in mijn harte
Niet schuilen kan, maar uitberst op de tong,
Die huppelt na het uitstaan van de smarte;
En schoon de dood mijn sterflijkheid besprong,
Mijn lichaam zal geen worm in d'aarde spijzen,
Maar sluimeren met hope van verrijzen:

Want Gij, o God! zult nimmer meer gedoogen,
Dat mijne ziel in Helsche duisternis
Gedompeld blijf, noch 't lichaam, uit elks oogen
In 't graf verrott'; het lichaam dat U is
Geheiligd, zal noch kan, na 't bitter sterven,
Geensins vergaan, verrotten, noch bederven.

Gij leert me klaar de baan des levens kennen,
De baan naar God, en Gods onsterflijkheid;
Bestraal me met Uw blijschap, onder 't rennen,
Die neêrstraalt van Uw aanschijns Majesteit.
Uw rechte hand begaaft, na deze ellende,
Den hopenden met blijschap, zonder ende.

Ik weet niet of de ‘doorluchtigste koningin Christina van Zweden’, aan wie Vondel zijn Harpzangen heeft opgedragen en die ‘de kerne en kracht van vele tongen, ook 't Neêrlandsch’ kende, bij het lezen van dezen psalm is geroerd: mij hindert de veelheid der woorden welke geen gebrek aan innigheid vergoeden kan. Laten we hooren hoe C a m p h u y s e n de harp hanteert:

Bewaert my God, want ick vertrouw
Op U alleen,
Dien ick voor mijnen Heere houw
En anders geen.
Den dienst, die U van mij geschiedt
Naer uw bevel
Behoeft ghy, salig' Heere niet;
Dat weet ick wel.
Hierom is't dat mijn ziele nu
Haer vreugde schept,
Om 't volck te dienen, dat ghy U
Verkoren hebt.
Quaedt avontuur en herten-pijn
Dat is den loon
Van die van U geweecken zijn
Tot vreemde goo'n.

Het offer, dat sulck volck U doet
Wil ick versmaen:
Haer uytgestorte bockenbloedt
Roer ick niet aen:
Haer stem wordt niet van my geacht,
Daer 't waerheydt geldt:
Haer naem in geen verbondt ghedacht,
Of oyt gemeldt.
Godt is myn erf en al myn goedt
Daer ick op sta;
Die my en 't mijn alt'saem behoedt
Door sijn genae'.
Soo lieflyck, als een hof die bloeyt
Staet nu mijn lot.
O heerlijck erf, my toegevloeyt
Van mijnen Godt!
Ick danck den Heere, mijnen raedt
Die 't al regeert,
En 's nachts hem in myn hert in laet
En wysheydt leert.
Wat dat ick doe, wat dat ick poogh,
Godt is my by:
Hij staet my in mijns herten oogh
't Zy waer ick zy.
Syn hulp staet my altijdt ghereedt;
Des blijf ick wis:
Soo dat mijn hert, nu ick dat weet,
Vol blydtschap is.
Mijn tongh, door vreught, wil met haer spraeck
Gods eer verbreen;
En een inwendigh herts vermaeck
Verquickt mijn le'en.
Want ghy sult my, als doodes noodt
Nu is besuurt
Niet laten blijven in een doodt
Die altijdt duurt;
Of niet ghedooghen, dat het lijf
Uws Vriends, soo waerd,

In 't graf een aes der wormen blijf
Of rott' in d'aerd.
Den wegh, die na het leven leydt,
Ontdeckt ghy my:
Volkomen vreughd en lieff'lijckheydt
Vloeyt al van dy.
Ghy syt de geen, die 't alles geeft,
En t'aller tijdt,
Wat eenigh mensch geniet en heeft,
Dat hem verblijdt.

Dit is eenvoudiger dan Vondels berijming, maar vindt ge in dit eentonig-stootend rhythme de breede plechtigheid terug van het bijbelsche proza? Beluister thans eens aandachtig dit aandoenlijke vers van den jongen d e D e c k e r.

Psalm 16 gevolgt.

Bewaer mij, God, neem mij in uw behoed;
Op u alleen rust alle mijn vertrouwen:
U oock alleen wil ick in mijn gemoed
Voor mijnen Heer erkennen, kennen, houwen;
Doch schoon ick u noch dieper hulde bode,
Den dienst eens worms en hebt ghij niet van noode.

Hun evenwel, die u ten dienste staen,
Believe, lieve en vier ick als uw' knechten:
Maer straf op straf sal die ontsinde slaen,
Die alteren voor vreemde goden rechten:
Hun offerbloed sal noyt mijn' hand besproeyen,
Hunn' namen noyt van mijne lippen vloeyen.

God is mijn deel, mijn hoogste goed is God:
Ghij hoed my, Heer, en myn besit voor vallen.
O hoe gewenscht, hoe lieffelyck een lot,
Hoe schoon een erf is my te deel gevallen!
't Is overschoon: hoe kan ick een gewinnen,
Dat tot mijn' ziel meer vreugds send door mijn' sinnen?

Lof, lof zy God, die my dus raed en red,
Die 's daegs my leyd, die 's nachts door mijn' gedachten
My onderricht, selfs op het eensaam bed.
Ick wil voortaen als voor sijn' oogen trachten
Te wandelen: sijn' hand is aen mijn' sijde,
Op dat mijn voet niet ergens uyt en glijde.

Siet, hierom maekt mijn herte blij geschal,
Mijn' tonge juycht, mijn vleesch is wel te vreden,
Versekert dat mijn leven niet en sal
In 't duyster graf neervaren met mijn leden:
Selfs sult ghy, Heer, de leden vry van vlecken
Uws Heyligen den stanck des grafs onttrecken.

Ghy toont my 't pad waer langs men niet en faelt
In 't lustig land des levens te geraken:
Het vrolijck licht dat van uw aensicht straelt
Kan ons alleen ten vollen vrolijck maken:
De giften ook, die van uw' handen komen,
Sijn lieffelijck, sijn heylsaem en volkomen.

Hoe nu te bewijzen dat deze verzen schooner zijn dan die van Vondel en Camphuysen? Het is een bekend feit dat men aan iemands stemklank, evengoed als aan de uitdrukking van zijn gelaat, kan merken of hij met oprechtheid of geveinsdheid spreekt, of hij uit volle overtuiging een eigene of met voorgewende een ontleende meening verkondigt. Ik wil hiermee niet zeggen dat Vondel en Camphuysen niet gemeend en niet gevoeld hebben wat zij zongen, maar alleen dat De Decker het sterker gemeend en dieper gevoeld heeft. Inhoud en vorm zijn nu eenmaal onafscheidelijk één in de kunst.

Zoo is er in deze verzen een geluid, zoo vol en diep, een zegging, zoo klaar en krachtig, een rhythme zoo breed en vast, een zoo edele eenvoud, dat men niet twijfelen kan aan de echtheid van het gevoel waaruit ze geboren zijn.

Een ander voorbeeld: een bewerking van den 8sten Psalm.

God, groote God, hoe heerlijck blaest de fame
Den hoogen galm van uwen hoogen Name
All 't aerdrijk door, van waer hij opwaerts dringt,
En door 't gewelf des Hemels henen klinckt!

Ghij doet den roem van uwe krachten dringen
Selfs door den mond der teere suygelingen;
Dien hebt ghy u ter eeren opgedaen,[1)]
Tot schand en spot van die Dy tegenstaen.

Maer als ick sie hoe wonderlijck uw' handen
Dat schoon gewelf, die breede lengde spanden
Der Hemelen, daer Sterren, Son en Maen
Met wissen tred nu op, nu ondergaen,

Mijn' siele roept gelijck als opgetogen:
Wat is de mensch, die worm, in uwen oogen,
Dat sulck een Geest van sulck een groot bestier
Denckt aen soo kleen, aen soo gering een dier?

Ghij hebt hem, Heer, genomen in uw' hoede,
Ja, hem met eer en allerhanden goede
Soo heerelijck, soo mildelijck verrijckt,
Dat hy by na een' kleenen God gelijckt.

Ghy hebt hem, Heer, door all' des werelds landen
Ten vorst gekroont der wercken uwer handen:
All watt' er leeft in water, locht en veld,
Hebt ghy hem, God, tot sijnen dienst gestelt.

Ghy onderwerpt sijn willen en bestieren
De menigten der wol- en horen-dieren;
Ja, 't fel gedrocht, dat wild en onbesuyst
In bergen woont, en woeste wouden huyst:

1) Opengedaan.

De vogelen der hemel-hooge boomen:
De visschen glad der grondelooze stroomen:
All wat de locht met snelle vleugels spout[1]:
All wat de zee in haren boesem houd.

God, groote God, hoe heerlijck blaest de fame
Den hoogen galm van uwen hoogen Name
Door all het land, van waer hy opwaerts dringt,
En wijd en sijd door all' de wereld klinckt.

Vergelijk hiermee het werk van Camphuysen, Oudaen, Vondel, Bilderdijk; ge zult dat van De Decker boven alles moeten stellen wegens een vormschoonheid die de noodzakelijke, de adaequaat-harmonische uitdrukking is van een innige ontroering. ‘Mooie’ woorden waar geen wezenlijk gevoel achter zit, of een vrome stemming die zich niet in het schoone woord verzinnelijkt, zijn op zich zelve niet voldoende om een poëtisch geheel te vormen. Mooie woorden! Hoor maar hoe Bilderdijk denzelfden psalm berijmt:

Jehova, aller Heeren Heer,
Hoe heerlijk is uw naam, en 't kunstwerk uwer handen,
Door aarde en hemel, lucht en meir
Aanbidlijk! hoe uw Majesteit
In duizend duizenden van wondren uitgebreid...
Lieve onschuld, die om 't mondjen lacht
Van teedren zuigeling en stamelende lippen,
Verkondt, gelijk de morgenpracht
Van kimdoorgloeiend inkarnaat,
Die 't glinsterend voorhoofd siert der nuchtre Dageraad,
Uw glorie - - -

Hinderlijke opsiering en woordenpraal in plaats van gevoel, nietwaar? Het is een overdrijving van den stijl van Vondel die hier evenzeer zondigt door zwierigheid:

O Heer, ons aller Heer!
Hoe schiet de zon van uwen naam en eer

1) Klieft.

Haar heldre wonderstralen
Zoo verre om d' aarde, en over alle palen!
Want uwe heerlijkheid,
Uw goedheid, macht, en wijsheid, uitgespreid
In 't scheppen, wijder springen
Dan 't groot begrijp der heemlen en hun ringen - enz.

Maken de v i e r regels van De Decker op u geen dieper indruk? Munten ze in klank en stijl niet uit boven deze van Camphuysen:

Grootmachtig Heer, bestuurder aller dingen,
Hoe krachtig gaan door alle landen dringen
Uws godlijkheyds hoog waard ontzaglijkheên,
Waarvoor en aard en hemel is te kleen.

Bij verzen moet men in den stijl de ziel beluisteren. Ook is om een enkelen regel die ons wat alledaagsch of gemoedelijk klinkt een gedicht nog niet te veroordeelen. Zoo is de eerste regel van psalm 103 eenvoudig-gemoedelijk, maar daarom nog niet poëtisch verwerpelijk: Wel op, mijn siel, wij moeten weer iet singen - Meent ge dat het dichterlijker zou zijn, te zeggen: ‘het lust mij iet te singen’?

Wel op, mijn siel, wij moeten weer iet singen
Ten prijse van den Vader aller dingen:
Op, seg ik, op, en seg hem lof en dank,
Hem, die uit sucht tot sijn barmhertigheden
In lof en dank verkeert heeft uw' gebeden
En uw gesucht verwisselt in gesank.

En daarom kan ik prof. Kalff geen gelijk geven, waar hij De Decker's *Goede Vrijdag* prijzend (‘hij heeft Jesus' lijden niet alleen mede geleden maar het ook gezien en ons doen zien’) op zijn lof dadelijk weer afdingt door te zeggen: ‘doch wij worden argwanend gestemd tegenover een dichter die de behandeling van zulk een stof aanvangt met de overweging: ‘Wat kan ik beter doen // *Dan* die gedachten eens uitwerpen in gedichten? // en die argwaan blijkt op meer dan een plaats gegrond.’ Kalff citeert, dit mogen we niet over 't hoofd zien, blijkens *Dan*

in plaats van *Als*, uit de editie van 1726. Zie ook de Aanteekeningen, waar naar deze uitgave telkens verwezen wordt. Deze volgens J^{o} de Vries beste uitgave is in werkelijkheid, haar grootere volledigheid daargelaten, de allerslechtste wegens haar vele zinstorende drukfouten of eigenmachtige veranderingen, zoodat men in deze uitgaaf lezend dikwijls een scheeve voorstelling van De Decker's poëzie moet krijgen. Het is hier de plaats niet om dit uitvoerig te bewijzen. Een beetje tekstcritiek zij mij echter geoorloofd. Het is wel merkwaardig. De zevende regel van onderen in het volgende citaat luidt in de uitgave van 1726: ‘Om komst van kracht t'erlangen’ wat klinkklare onzin is. Onzin treffen we ook aan in den tweeden zang van ‘Goede Vrijdagh’. De Decker schreef daar o.a. (Christus in 't Hofken): ‘Die schuld die lang te voren // Uyt hoogmoed was geboren // En dat in eenen hof, die loed ghy sonder schuld // In eenen hof op u met ootmoed en geduld.’ Christus maakte in den hof van Gethsemane goed wat in den hof van Eden misdaan was. De latere uitgever begreep loed (= laadde) niet meer en maakte er van *leed!* Een bekend klinkdicht van De Decker is ‘Op de vernieude Verbintenisse der Vrije Vereenigde Nederlanden’: ‘Nu heeft de Leeu weer klem in sijnen klaeu gekregen’ enz. Over hetzelfde onderwerp volgt in de eerste uitgave nog een sonnet met den titel *Aen de selve.* In de uitgaaf van 1726 is hiervan gemaakt *Aen Denzelven* en volgt het op *Aen Amillus*, dat er niets mee te maken heeft. En zoo zouden we kunnen voortgaan! Maar we keeren tot prof. Kalff's critiek terug. Op welke plaatsen de argwaan omtrent het gehalte van De Deckers poëzie gegrond blijkt, wordt door hem niet vermeld. Laat ik de Inleiding tot de G o e d e V r i j d a g h afschrijven, waar de gewraakte regel voorkomt. Dan kan men oordeelen.

Nadien ons dese dag te nooden schijnt veel eer
Tot klachten als tot kluchten:
Soo voel ik mij beweegt, uw bitter lijden, Heer,
En in uw lijden, laes! mijn' sonden te besuchten.
Een ander, Christe, mag (indien 't hem lust) een lied
Op vorsten-daden smeden:
Voor my (ick spreke rond) 't en raekt, 't en roert my niet

Wat Caesar heeft gedaen, maer wat ghy hebt geleden.
Ik dencke menigmael nu aen die felle roên,
  Nu aen dat valsch betichten,
Nu weer aen kroon en kruys; wat kan ik beter doen,
Als die gedachten eens uytwerpen in gedichten?
  En ik en hoeve hier toe, 'k en weet wat Musen niet
  Om konst en kracht t'erlangen:
Neen, neen: uw geest, die kracht in alle geesten giet,
Geef kracht aen mijnen geest, en geest aen myn gesangen;
  Opdat ik, onvermoeyt van aerdsche sorgen, sing,
  Hoewel niet sonder schreyen,
Hoe swaer die smerte was die u door 't herte ging,
En welk' een' dood ons moest in 't eeuwig leven leyen.

Dit is ontroerend mooi, nietwaar? Hoort gij het wel? Wie zoo spreekt, die meent wat hij zegt. Uit de volheid van een vroom gemoed zijn deze krachtige verzen opgeweld; hier was drang tot dichten; niet alleen de taal, maar ook de toon zegt het u. Voortdurend moet hij denken, aan het treurspel van den Heiland; zijn gedachten laten hem geen rust. Wat kan hij beter doen dan uiten wat hem zóó vervult: ‘Dichter lieben nicht zu schweigen, wollen sich der Menge zeigen’! Wie, dan die slechts oppervlakkig leest, wordt hier ‘argwanend gestemd’! Is het niet of prof. Kalff den dichter den smet wil aanwrijven van rederijkerij, die nuchter-weg rijmelt naar eigen wil en verkiezing?

Maar er is niet alleen gevoel, er is ook kunst en kracht in deze soberheid, waarbij hij de hulp der mode-muzen van zijn tijd niet noodig had. Ziet! hoe ongezocht zijn de alliteraties aangebracht. Merkt op, hoe woordspeling en tegenstelling pittigheid geven aan zijn verzen. En vraagt u dan af, of het oordeel van prof. Kalff billijk is.

Maar ik moet tot de verworpelingen van 's dichters jeugd terugkeeren (de ‘Goede Vrijdag’ is een werk van zijn mannelijken leeftijd[1)], waaronder ook zijn berijmingen hooren van de vijf *Klaegliederen van Jeremias* (*Klaeglieden Jeremiae.*) Ze zijn te lang om in hun geheel aan te halen; een enkel voorbeeld dan om te

1) De oudst bekende druk komt voor in de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, van Grotius, Hooft, Barlaeus, Huygens, Vondel en anderen, Amsterdam, Lodewijk Spillebout, 1651.

laten zien, hoe bescheiden de dichter was, die voor zulk werk vergeving vraagt. Een stuk uit de ‘derde klachte’:

‘Gelijck een beer, noyt woêns noch slindens sat,
Gelijck een leeu die luymt en leyt gescholen,
Beloerde hy[1] my. Hy heeft my laten dolen
Van 't rechte spoor, en dolende gevat,
En staende voets vernielt van lid tot lid.
Sijn' fellen boog, die 't all alom doet swichten,
Heeft hij gereckt, en my (och armen!) 't wit,
Het eenig wit gemaeckt van all' syn' schichten.
Sijn' schichten heeft de schrickelijcke God
My met geweld ten nieren ingesonden.
Ick moet (helaes!) alom en t'allen stonden
Mijn' borgeren en buuren staen ten spot,
En 't inhoud sijn van all hunn schimpgesanck;
Doordien de Heer na sijn' gestrenge rechten
My heeft gedrenekt met droeven alssendranck
En opgedischt gal-bittere gerechten.

Nog een ander gedeelte, op goed geluk af gegrepen:

Want onse God, den sijnen wonder goed,
Sal ons niet heel, niet eeuwelijck verlaten:
Sal wel een' wijle ons onder 't lijên laten;
Maer endelijck weer vriendelijck en soet
Ons kussen met sijn vaderlijck gemoed;
Met dat gemoed, dat aen des sondaers smerten
Geen lust en heeft; dat als het noodig moet
Wel somtijds toornt, maer nimmermeer van herten.
  Hoe? soude God gedurig even koel
D'ellendigen sien kruyssen en versmaden,
En buygen sien hunn' goede saeck ten quaden?
Sou't recht eens mans voor sijnen rechterstoel
Verloren gaen en gelden niet met all;
Als of hij 't oog, gewoon op ons te waken,
Liet sluymeren, en eenig blind geval
Vertroude 't roer der menschelijcke zaken?

1) Jahwe.

- Wie is hij dan die dwaesselijcken sal
Des Heeren wil van desen handel scheyden?
En loochenen den hoochsten te beleyden
Bey goed en quaed, bey heyl en ongeval?
Wat mort, wat kijft; wat kibbelt vleesch en bloed?
Wat vischt en wroet in averechtsche gronden
Het blind vernuft? elck daele in sijn gemoed,
Doordelf sijn' siel, en kibbel op sijn' sonden.
Laet (seg ick) ons doorgronden onsen aerd,
Laet ons wel nau all' onsen handel wegen,
En, wijckende van d'oude wandelwegen,
t'Saem hand en hert gaen strecken hemelwaerd,
En bersten uyt, en roepen, Heere, wy,
Wy hebben ons te schandelijck verloopen:
Daerom met recht. met dubbel recht, hebt ghy
Ons misdrijf ons ten diersten doen bekoopen.
Daarom hebt ghy (spijt allen tegenstand),
Ons overstort met sware toren-vlagen,
Ons nagejaegt, en vreesselijck geslagen,
En wijd en sijd vernielt met feller hand.
Daerom hebt ghy ons roepen, ons' gebeên
Met eenen dijck van nevelen en wolcken
Tot dijn gehoor den toegang afgesneên:
En ons gemaekt 't uytveegsel aller volcken.

Om afscheid te nemen van De Deckers Juvenilia, zonder uitzondering vertalingen, besluiten we met een van de L i e r-s a n g e n van Horatius[1].

Aen Apollo.

QUID DEDICATUM POSCIT APOLLINEM VATES?

Wat voor fortuyn, wat luck of levenslot
Wenscht de Poët? wat vordert hy van God
Apollo doch? en nieuwen offerwijn
Vast plengende, wat mag sijn bede zijn?

1) De Decker vertaalde behalve deze *Sic te diva potens Cypri. Septimi Gades aditure mecum. Eheu fugaces*, *Posthume*, *Posthume Labunter anni. Quo me Bacche rapis tui Plenum, Diffugere nives.*

Hij wenscht voorwaer geen vet Sardinisch graen:
Geen hoopen vees, die 't van de Son gebraën
Calabre queekt: het wit van sijn' gebeên
En is noch Goud, noch Indisch elpenbeen,

Noch d' ackeren, die Liris stil en soet
En slecht van stroom steeds knaegt met sachten vloed:
Een ander nutte en pluck de lieflijckheyd
Der wijngerden van 't luck hem toegeleyt.

De Koopman, rijck in schatten sonder tal,
En van de Goôn getroetelt overal,
Als die gerust en veylig voor verdriet
Dry, viermaal 's jaers d' Atlantsche golven siet,

Suyge als 't hem lust, en onbenyd van my,
Uyt gouden kop de weelde en lekkerny
Der wijnen frisch, gewisselt en gekocht
Voor waren verre uyt Syriën gebrogt.

't Is my genoeg, wanneer my tuyn of wey
Schaft luchte Malve, Olyf en Cicorey.
O geef, Apoll, dat ick gesond en frisch
Van lijf en geest mijn haest bereyden disch

Met blyschap nutte, en vorder bid ick, laet
Mijn ouden dag niet eerloos noch versmaed,
Noch treurig zijn, noch onversien van lied
En cyterspel, en meer en wensch ick niet.

Men legge hier het oorspronkelijke naast en bewondere naast de betrekkelijke getrouwheid waarmede het korte Latijn is gevolgd, de schoon-rustige gang en zang van dit Hollandsche lied, de rhythmische fijnheid van de verzen afzonderlijk, b.v. van de cursief gedrukte, welke beantwoorden aan ‘Non rura quae Liris quieta Mordet aqua taciturnus amnis.’ En men vergete niet, dat deze poëzie de vrucht is van De Deckers bijna kinderlijke jaren, ‘onrijpe fruiten’, die ‘diensvolgens niet en voldoen’. Van

zulk eene, we zouden haast zeggen overdreven, maar zeker innemende bescheidenheid krijgen we telkens de overtuigende bewijzen. De Decker heeft een lofdicht, een sonnet, geschreven voor Huygens' *Korenbloemen* van 1658. Allerlei dichters zenden lofdichten; en nu vraagt Huygens aan zijn Amsterdamschen vriend Jacob van der Burgh, of De Decker het niet kwalijk nemen zou, indien zijn gedicht geplaatst werd achter dat van andere lofredenaars, waarop Van der Burgh aan Huygens schrijft: 'Pour le Sr. Decker je ne le cognoy que par quelques vers moreaux de sa façon et par l'addresse de M. Vondel; à ce que je puis juger de *sa modestie*, vous ne sauriez pescher contre la distributive en plaçant son epigramme quelque part que ce soit.' (*Dietsche Warande*, V, 253 vlg.) Een bescheidenheid die gunstig afsteekt tegen de licht gekwetste ijdelheid van vele andere poëten, die ons voor den dichter inneemt als bewijs van zelf-critiek, waarbij zijn kunst slechts baat kon vinden.

Hoe moeilijk was hij te bewegen, zijne verzen in het licht te zenden. Jacob Colom 'wonende op 't Water, in de Vierige Colom', de eerste die een bundel poëzie van De Decker uitgaf, heeft het ondervonden en zwijgt er niet van[1]: 'doch alsoo hij in de nareden van 't eerste deel zijner Punt-dichten[2] den Leser noch een tweede belooft, soo hebbe ick allen vlijt aangewent om 't selve oock uyt zyne handen te krijgen, waer toe ick endelijck ben geraeckt, met geen kleene moeyte, alsoo hy meer genegen scheen tot het onderdrucken, als drucken des selfs'.

Kenschetsend is ook de titel der uitgave van 1659: R y m o e f f e n i n g e n , waarvan ik in strijd met wijlen Dr. Penon het vaderschap liever toeschrijf aan den dichter zelf dan aan den gretigen uitgever Abraham van Blanken.

Den gretigen van Blanken? Men leze slechts zijn voorbericht *aen den Leser*, hoe tuk hij is op de uitgave van De Decker's gedichten: de lezers kunnen niet wachten, ze roepen er om! En hoe hij, tot schade van Jacob Colom, ze met geweld doordrijft, die uitgave, trots de heftige weigering van den fijngevoeligen, kieschen dichter '[hem] 't elckemale te gemoete voerende de spreucke: Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris'; daar hij

1) Zie J. de Deckers G e d i c h t e n , 1656, d'uytgever aen den Leser.
2) Deze oudere uitgave is mij niet bekend.

(iets zeldzaams in de zeventiende eeuw) nadruk ongeoorloofd achtte en zìjn vorigen uitgever niet wilde benadeelen.

Een kiesch, een bescheiden man, maar vooral een oprechte vrome. Wat de wereld voor anderen moge zijn, voor hem is ze een schoone tempel, waarin hij der Godheid, zoo dikwijls deze zich aan hem openbaarde, bewondering en lof toezingt:

Aen mijnen Sterfdag.

Dag, die my eens van son versteken sult en dag,
Dag, die my binnen 't graf, dag, die my eeuwig buyten
De ruyme Wereld sult, dien schoonen Tempel, sluyten,
Dien Tempel, daer ick God in toe te singen plag
Verwondering en prijs, soo dik ik hem besag;
Dag, die my in den loop suit van mijn' dagen stuyten
En 't na-wee proeven doen der dier verbode fruyten;
Dag, seg ick, dien ick vliên, maer niet ontvlieden mag;
Hoe spoed ghy herwaerts aen doch als op wolle voeten!
Ghy sult, ghy sult misschien my in dit jaer ontmoeten,
Misschien in deze maend, in dese week misschien;
En kleef ick, dwase, noch soo vast aen mijn' gebreken,
En leef ick noch soo los als of ick noch veel weken,
Noch vele maenden sou, noch vele jaren sien?

Bescheiden, vroom man die hij was, draagt zijn werk ook den stempel van eenvoud; geen leêge simpelheid, teeken van armoede aan gedachten, maar een eenvoud die allen ophef verfoeit en zuinig is met woorden wijl elk woord gèldt en overdaad den zin vertroeb'len zou. Geen spoor bij dezen dichter van den bekenden renaissance-trots, waarvan we de beteekenis voor onze woordkunst niet miskennen, maar die toch ook dikwijls leidde tot ijdele pronk. Een trots die het eerst zich krachtig openbaart in de verzen van den zestiende-eeuwer Jonkheer Jan van der Noot; die Hooft's rhythmen u fier en fraai gedost voorbij doet stappen; dien we niet missen bij den zeker niet minder vromen, maar toch meer zinnelijken en zich zoo gaarne in taalweelde vermeienden Vondel; welke den boerschen Abtswouder een enkele maal de borst zwellen doet, waar hij juicht: ‘de kunst maakt goôn van sterfelijke menschen!’ en - gelukkig voor onze eens verdufte

poëzie, goddelijk raasde in sommige demonische sonnetten van Perk en Kloos. De Deckers muze is geen ‘Vrouw, fier en geweldig’, maar als Dante's Beatrice ‘benignamente d'umilt à vestuta’. Zijn tot zwaarmoedigheid neigende, vrome ziel is voor dichtertrots en -vreugde en triomfantelijkheid niet toegankelijk. Zoo mist zijn stijl, al munt die uit door kracht en keurigheid, dan ook de dithyrambische verrukking der grootste zangers; maar is hij tevens onbesmet gebleven met die gezochte virtuositeit, die drukke mooidoenerij, die klassicistische godenkraam, waarmede b.v. zijn iets jonger tijdgenoot Antonides van der Goes een Vondel zelfs heeft weten in te pakken. Noemde hij Antonides niet zijn ‘zoon in de kunst’? Zeker is deze eenvoud van zijn dictie mede de oorzaak dat een modern mensch, die zich immers door mythologische fraaiïgheden niet meer laat overbluffen, de verzen van De Decker kan inzien, zonder ze het volgende oogenblik teleurgesteld op zij te schuiven. Ook het proza van zijn brieven aan Jacob Westerbaen[1)] doet weldadig aan door een natuurlijkheid en eenvoud, welke men bij de zuivere Renaissance-poëten, Hooft of den Latijnschen Barlaeus bij voorbeeld, niet zoeken moet. Westerbaen had gelijk toen hij schreef[1)]: ‘Ick verlangde al ijets te zien van uwe goede penne, die mij sonderling wel gevalt het zij ghij dicht of ondicht schrijft, ende die door haere naturelijcke aerdigheden en ongesochte en onbestudeerde schoonheijd mij tot haere liefde trekken konde, van de eerste uijr af, dat ick ijets van haer quam te zien.’

Als voorbeeld van De Deckers briefstijl volge hier dan een aanhaling uit een der belangrijkste brieven aan Westerbaen, waarin hij den bovengenoemden beantwoordt. Een van de onderwerpen is de brandende, of moeten we zeggen de smeulende kwestie van dien tijd: de predestinatie-leer. De Decker heeft er vrij wat over gelezen; zijn vader nl. had indertijd, in de troubeljaren '18 en '19, alles opgekocht wat over die zaak *pro* en *contra* in het licht kwam, ‘jae de curieusheidt des vroomen mans is so groot geweest, dat hij alle de opgekochte stucken bijeen vergadert in 23 seer dicke boecken *in quarto* heel sinnelijck heeft binden laten op dat se niet en souden werden verstroijt of verlooren

1) Zie Westerbaen's en de Decker's briefwisseling in het pamflet *Kostverlooren*, of in de verhandeling van Jo de Vries.

1) Zie Westerbaen's en de Decker's briefwisseling in het pamflet *Kostverlooren*, of in de verhandeling van Jo de Vries.

gaen: want (op dat ick noch dit tot sijnen lof hier tusschen invoege) hij is altijd groot leser en liefhebber van boecken geweest.' Vooral de geschriften van den pleitbezorger der Remonstranten, Uijtenbogaert, trokken den jongen De Decker aan. Hij prijst ze om hun aerdigen en dapperen stijl; hij heeft ze deurkroopen en deurloopen, en, al is hij de publieke kerk trouw gebleven, daar de predikanten zich zijn gaan richten nae de *conditioneele* predestinatie en 'de disputen niet meer so vierigh op stoel en werden verhandelt', toch heeft hij, 'bewogen door Uijtenbogaert's schriften, altijd gehelt nae de sachtste zijde en noyt veel smaecks kunnen vinden in een Besluijt waarachter niet alleen heel groote maer oock grousame ongerijmtheden schuijlen'. ''t Is sotte vermetelheijd (ick beken 't) God's diepe verborgentheden en hooge oordeelen met de elle van ons kindsch, sot en versuft vernuft te willen afmeeten; maar geen mindere vermetelheijd (dunckt mij) en is 't, op twee of drie schriftuur-plaetsen, misschien qualijck gevat of niet wel verstaen, eene Theologie te gaen timmeren, waer uijt noodwendelijck gevolgen schijnen te vloeijen, die God's gerechtigheijt, oprechtigheijt, goetheijt etc. regelrecht tegen gaen....

Neen; een Noodlot, dat ons willen
Onbesuijst geweld aendoet
En met kracht tot quaed of goed
Noodsaeckt, hiel ick oijt[1)] voor grillen.
't Waere Noodlot gaet heel sacht:
't Laet ons willen onbenepen, -
't Houd van leijden, niet van slepen.

Men moet (gelijk U Ed. weet) in eene gelijckenisse niet al te groote gelijckheijd soecken: alle gelijck is oock ongelijck [segt men], loopt op geen vier voeten, andersins waere gelijck de saecke self. Als eene gelijckenisse de saecke ten principalen wel afbeeld, dan doetse genoegh, gelijck dese redelijckerwijse doet. Maer vergelijck (so 't U Ed. blieft) 't Noodlot of de Voorzienigheid eens bij een schip, ende onse wille bij de geene die der in vaeren, so sal de saecke noch wel soo klaer staen. 't Schip,

1) Altijd.

schoon voortgaende, en belet daer mede niet het gaen en keeren der geene die 't voert; 't laet hun hunne gangen van 't eene boort tot het ander, van voren tot achteren, van achteren tot voren gansch vrij en liber, en niet te min 't gaet sijne gangen, en sleept se mede. Also oock 't groote Schip der Voorsienigheijd, waer inne wij alle vaeren, schoon 't ons met sich ruckt of leijd, 't laet onse willen en hunne bewegingen teenemael vrij, jae noch veel vrijer als eenig schip de gene die 't voert: want die weten waerse henen moeten, jae voelen 't eenigsints; maer wij, niet wetende werwaerts ons de Voorsienigheijd leijden wil, jae daer niet eens aen denkende, loopen elck voor hoofd d'een hier d'ander daer, niet alleen met vrijen maer veeltijds met onbesuijsden loop tot ons bijsonder wit en oogmerck; en niet te min komen wij alle endelijck ter haven, daer 't de Voorsienigheijd op heeft gemunt. Aerdigh en aenmerckens waerdigh sijn ten desen propooste de woorden des Heeren van *Plessis*: Efforçons nous [segt hij] tout que nous voulons contre icelle [a scavoir la divine volonté ou la providence] notre desobéissance mesme lui obëit: allons en Orient quand il va en Occident, tousjours son mouvement nous conduit.' 't Noodlot dan aengemerckt op dusdanige wijse en krenckt [mijns achtens] in generley wijse de vrijwilligheijt... Voorts verwondere ick mij dat onser beijder oordeel soo wel over een stemt ten aensien eeniger schrijvers van onsen tijd en taele; daer is volxken in 't land, dat meer houd van brullen als van spreken, en 't wel seggen schijnt te stellen in een deel opgeblasene en verwaende woorden, *in verbis tumidis ventique plenis*, die dan noch (als U Ed. wel segt) so vol schemeringen en duijsternisse steken, dat men deurgaans den sin der selve met pijn en moeijte moet opspeuren; van sodanige *Apulejen* is ons Amsterdam redelijck wel voorsien; ik geswijge noch de grove misslagen, begaen ontrent derselver spellinge en 't samenstellinge, die dickmaels nae geslachte, geval, noch getal en luijstert.

Dit hadde ick noch te seggen, en hier mede sluijtende versoecke ick vriendelijck dat U Ed. mijne fouten, so hier als elders begaen, en voornamelijck mijn traeg antwoorden, veroorsaeckt door den swaren slag van mijn verlies, die mij in eene swijmelinge hadde gesmeeten, waer uyt ick noch niet heel en ben geraeckt,

en mogelijck niet licht en sal geraecken, gunstelijck gelieve te verschoonen.’

Merkwaardig zijn deze briefregelen in velerlei opzicht. Ze zeggen ons welk een verstandig-gematigd Protestant en wijsgeerig-gemoedelijk Christen De Decker was, op nieuw bevestigen ze zijn afkeer van woordgepronk en zijn prijsstellen op keurigheid, terwijl ze ons ten slotte den dichter als zoon doen zien, waar ze gewagen van de bedwelming waarmede de dood zijns vaders hem geslagen heeft. Aan dezen vader was De Decker met meer dan kinderlijke liefde verbonden; hij heeft hem vereerd ook als leermeester en vriend, en beweend en betreurd, niet minder dan Montaigne het zijn dierbaren La Boëtie deed, in vier gedichten welke door innigheid ontroeren.

Son, derft ghij 't hoofd noch uyt de baren
Opheffen, nu dat vroom gesicht,
Die sedige oogen, die uw licht
Ten allerhoogsten waerdig waren,
(O schade! o jammer al te groot!)
Geloken liggen door de dood?

Ach! wilt uw' kar terugge leyden;
Ach! drijf uw rossen weer te koy;
De deugd ligt uytgestreckt op 't stroy;
De Godsvrucht is te nacht verscheyden;
Waer wilt ghy met uw' Torts dan heen?
Aen wien uw heylig licht besteên?

Doch soo 't u noodig is te rijsen,
En uwen ouden gang te gaen;
O, treek met ons dan 't roukleed aen,
En help my d'uyterste eer bewysen
Aen 't lyck mijns Vaders, aen gebeent
Soo eerlyck als ghy oyt bescheent.

Hang eenen mantel om van wolcken;
Treck aen een nevelig gewaed.

Dat duyster, droef en deerlijck staet;
Werp in veel weken lang den volcken
Den minsten lonck niet toe en lach
Van eenen aengenamen dag.

Dat oock de droeve wind van 't Zuyen
Met ons in 't suchten stem-maet hou:
Dat al de lucht, gekleed in rou
Met endelooze regenbuyen
Ons help beschreyen 't waerde Lijck;
En lent geen' lente en sy gelijck!

Zoo klaagt de dichter in ‘Tegens de Lente des jaers 1658’, een van de vier gedichten welke bij eerste uitgave (in die van 1659) betiteld zijn *Suchten en tranen over 't Lyck mijns Vaders*, overleden den 16 Mei, 1658.

‘Nog treffender’, zeggen wij Jeronimo de Vries na, ‘is het Gedicht, *Aen mijnen Broeder*, *op Batavië in Oost-Indiën overleden.* De aanhef, het slot, de gansche houding van dit gedicht heeft eene zachte en treffende droefgeestigheid, die men bij het lezen zelf gevoelen moet, en die zich vergeefs door een ander laat aanwijzen’.

O saligh ghij, die ons verdriet,
Ons' bitt'ren huys-rou niet en siet,
En niet en hoort ons' lyck-gebaren;
Maer sacht en vreedsaam uytgestreckt
In 't uyterst end der Oosterbaren
Ligt van 't Javaensche sand gedeckt!

Dit, Broeder, was 't, dat ick u seyde
Ten dage doen ghy van ons scheyde:
Dat ghy wel gingt in groot gevaer,
Maer grooten rou ontgingt met eenen;
En vry soud sijn van Vaders baer
Te volgen op besweke beenen.

'Tver af-sijn hiel uyt uw gesicht
Soo schadelijck een blixem-licht;

En om den donder niet te hooren,
Heeft ook de dood gedaen het haer;
En gunstelijck bijtijds uw' ooren
Gestopt voor een' soo droeve maer.

Maer ach! die bittre en ongetrouwe
Ruckt ons alhier van rouw in rouwe:
Wij hadden nau aen u volbracht
Dees treur-gewaeds vereyschte plichten;
Of sy en loost op ons geslacht
Flux weer een' van haer' felste schichten

En treft (o onversetlijck kruys!)
Het Hoofd en d'eere van ons huys;
Sy schiet de groote spil in stucken,
Waer op het hing als op sijn' as;
En komt den kinderen ontrucken
Den besten Vader die oyt was:

Een' Vader, die beset van sinnen,
In 't heerschen maet hiel en in 't minnen:
Een Vader, die de teere jeugd
De deugde socht in 't bloed te prenten,
Meer met wel voor te gaen in deugd,
Als door ontsich of dreygementen.

Een' Vader, die op sijn gewin
(Op dat hy die van sijn gesin
Aen 't eten hiel en in de kleeren)
Oyt kloek en wacker heeft gepast;
Die 't aan den disch noch in de vêren
Noyt heeft verluyert noch verbrast;

Die 't oock aen malle kramerijen,
Aen tulpen, schulpen, schilderijen
Noyt sottelijck en heeft verquist;
Die noyt oock om 't onnoodig slaefde,
Maer voor den buyck, niet voor de kist,
Langs d'Amsterdamsche straten draefde;

Een Vader van beleyd en moed,
Die als de wind van tegenspoed
Sijn' Huys-hulk schudde dat se kraekte,
De hand soo wist aen 't roer te slaen,
Dat sy uyt eenen draeystroom raekte,
Daer duysenden in sijn vergaen;

Die oock, wanneer hem voorspoed streelde,
Noyt swol van trots, noyt smolt in weelde;
Die al te wijs was en te vroed
Om over kinderlijcke leuren
Van aerdschen voor of tegenspoed
Te seer te dert'len of te treuren:

Een' Vader, ongeveynst van grond,
Oprecht van handen, waer van mond;
Die elcken 't sijne socht te geven;
Die sijn gesin t'ontlasten socht
Van 't pack van schuld, en all sijn leven
Soo graeg betaelt heeft als gekocht:

Een' Vader, die sich wel genoegde
Met all wat God en Noodlot voegde;
Die alles wat hem overquam
Droeg met een effen hert en wesen,
En seggen kon: *God gaf*, *God nam;*
De Naem des Heeren sy gepresen:

Een' sulcken Vader, waerde Broeder,
Een' sulcken trouwen Kinder-hoeder
En Voeder van sijn Huysgesin,
Heb ick in 't bedde neer sien smijten,
En door syne oude vyandin,
De kortse, allencken wech sien slyten.

Die mond helaes! die t'elckemael
Plag op ons Noen- en Avondmael
Des Heeren segen uyt te spreken,

Heb ick op een' te droeve wijs
Ruym eenen tyd van dry paer weken
Sien quijnen sonder treek tot spijs.

Die lippen, die beleefde lippen,
Die noyt een woord en plag t'ontglippen,
Dat niet na tucht en reden rook,
Heb ick door 't stadig opwaerts wellen
Van eenen heeten galle-smoock
Peckswert sien uytslaen en vervellen.

Die tong, die tot ons onderwijs
Soo dickmael song des Hemels prijs;
Die stem, die ons de wetenschappen
En deugden plag te preken aen,
Heb ick allencken hooren slappen,
Allencken flauwer hooren gaen.

Dat aengesicht, dat eerlijck wesen,
Waer uyt d'oprechtheid was te lesen;
Dat vroom en ongemaekt gelaet,
Soo aengenaem, soo waerd bij allen,
Heb ick allencken sijn cieraed,
Sijn' verwe en volheyd sien ontvallen;

Heb ick allencken ongedaen,
Allencken dor en doodsch sien staen;
En derven sien sijn' oude trecken;
Ja, endelijck (o bitter kruys!)
Geheel van sterf-mist sien bedecken
Die Son en glory van ons huys.

Ick heb die handen sien verstijven,
Die onsen Huys-staet deên beklijven;
Ick heb die beenen, die soo vast
Den ganschen last der huys-sorg droegen,
Sien beven onder 's lichaems last,
En yskoud sich tot sterven voegen.

Ten laetsten heb ick 't waerde lijck
Sien domp'len onder 't swerte slijck,
Sien in den duystren graf-kuyl douwen;
En noch, en noch sie ick den dag;
Noch derf ick harde 't licht aenschouwen:
Hoe? ben ick oock noch die ick plag?

't Docht my een beestigheyd voor desen
Ja een' onmooglijckheyd te wesen,
Te recken 't leven na de dood
Des genen, die 't my heeft gegeven;
En (o versteentheyd al te groot!)
Ick sie hem dood, en blijve in 't leven.

[+] O, brave Telg van Montpensier,
Wat wierd uw hert van edel vier,
Van roemens waerden rou gedreven;
Doen 't niet alleen wat tranen gaf,
Maer met sijn' tranen' oock sijn leven
Uytgoot op 't vaderlijcke graf!

[+]Guicc. Lib. 5 cap. 5.

Och of, och of mijn treurig herte
Oock aen so glory-rijck' een' smerte
En eed'len rouwe waer gestickt,
Doen ick de Vaderlijcke wangen,
Nae 't versch verscheyden al verschrickt
Met doodsweet-drupp'len sag behangen;

Soo mocht ick onder eenen steen
Bij hem ontschuylen all' mijn ween;
En all de droeve en donckre dampen
Ontduyken in dat stil vertrek,
Die grof en zwanger van veel rampen
Mij hangen over hoofd en neck:

Soo lage ick vry en ongeslagen
Van vreese en hoop, en sou mijn' dagen
Niet meer vervliegen sien in smert,

Noch rusteloos mijn' nachten slijten:
Maer 't hert was al te boersch en hard
Om aen soo edlen rou te splijten.

Sie, Broeder, wat all huys-verdriet
Ghy met uw Vaderland verliet;
Ach! sie, wat ysselijcke slagen,
Wat eenen oceaan, beroert
Van lijck-gesucht en jammer-vlagen
U uwe Walvisch[1)] heeft ontvoert.

Merck oock wat overdroeve maren
Ghy in uw' graf-rust sijt ontvaren:
Derhalven meugt ghy met goed recht
Uw lof ver boven 't onse loven;
En ick alhier, mistroostig knecht
Noch eens uytroepen als hier boven:

O salig ghy, die ons verdriet,
Ons bittren Huys-rou niet en siet,
En niet en hoort ons' lijckgebaren;
Maer sacht en vreedsaem uytgestreckt
In 't uyterst end der Ooster-baren
Ligt van 't Javaensche sand gedeckt!

Laat ik na dit eenvoudig en innig gedicht nog enkele stukken mogen aanhalen uit het daarop volgende: *Aen mynen Vader*, waarin de smart is verzacht door het troostend denken aan de hemelsche zaligheid van den ontslapene, en de dichter ons in bizonderheden meedeelt, wat hij al aan zijn vader te danken heeft.

Ick smake noch de vrucht
  In boesem en gemoede
  Van uw' beleefde roede
En Vaderlijke tucht.

Elck woord uw' tong ontgleden
Docht my een stale Wet,

1) Schips naem.

Een Godspraek elcke reden:
   En als ghy altemet
   Uyt Oud of Nieu Verbond
Iet heyligs ons deed hooren,
Hoe kleefden dan mijn' ooren
Aen uwen wijsen mond!

Dan sat ick opgetogen
In uwen hoogen praet;
Dan docht my in uw' oogen
   En degelijck gelaet
   'T gelaat te sien herstelt
Der Goddelijcke Vaders,
Waervan in sijne bladers
De Geest des Heeren meld:

Dan docht my datse spraken,
En preekten door uw' stem
De wonderlijcke saken
   Van 't nieu Jerusalem:
   O Stem, die mijn gehoor
Soo dikmael sloegt met galmen
Van liederen of Psalmen
Gespeelt in Sions koor;

Stem, die oock menigmalen
Aen haerd of over disch
Ons lust gaeft in 't verhalen
   Van Lands geschiedenis,
   Wat sit ick laes! bedruckt!
Wat heb ick herts verloren,
Sints dat de dood mijn' ooren
Uw' toonen heeft ontruckt!

En dan noemt hij ons de historieboeken waaruit zijn vader hem verhaalde: van Livius, Bor, van Meteren, Froissard en Comines.

Deze liefhebberij voor geschiedenis verhinderde hem evenwel niet, zijn huisvaderlijke plichten met de grootste nauwgezetheid

te vervullen. Aristoteles heeft dan ook met zijn woorden niet volkomener het leven van een goed huis-voogd vertoond dan de vader van Jeremias het deed door zijn voorbeeld.

O, rechte wijs van leeren!
Wie soude een' sulcke deugd
Na waerde konnen eeren?
  Al van mijn kindsche jeugd
  Heb ickse naekt en klaer
Sien glinstren door uw' seden,
Geviert en aengebeden
En, Vader, u om haer.

Doch is by my van buyten
Noyt veel gewachs geschied!
'K en kon niet glory-tuyten,
  En ghy en socht'et niet.
  Uw' seer oprechten grond
(Ach! hou mij dit te goede)
Vierde ick met hert en moede
Meer, als met oog en mond.

Wat syn my wel gebeden
Voor uw' gesonden stand
Niet uyt den mond gegleden,
  Maer uyt mijn ingewand!
  De versch bevruchte Maen
Vergulde noyt ons daken,
Of mijn gedachten spraken
Aldus den Hemel aen:

Och! hoed, och! hoed voor qualen,
(Terwijl de zee-vorstin
Swelt van haers Broeders stralen)
  Dat Hoofd van ons gesin:
  Laet oock geen ongeval
Dien vromen Vader krencken,
Terwijlse weder slencken
En glans verliesen sal.

Want zedert twintig jaren
Quam u der kortsen quael
Soo menigmael beswaren,
   En my soo menigmael
   Met dood-schrick slaen in 't vleesch,
Dat selden twalef Manen
My swollen sonder tranen
Of slonken sonder vrees.

Wanneer die plaeg der plagen
U maer te dreygen scheen,
Stracx sat ick als verslagen;
   Mijn eten-lust verdween:
   Een voncxken uwer smert
Joeg schrick door all' mijn leden:
Uw minste suchten sneden
Als messen door mijn hert.

Ach! dacht ick menigwerven,
Als ick u quijnen sag,
Hoe sal ick uytstaen derven
   Dien lang gevreesden slag?
   Hoe sien dien ouden stam,
Den lesten dood-snick geven,
Van welcken my 't wel-leven
Soo wel als 't leven quam?

Sal ick mijn Vader, voeder,
Mijn' stut, mijn' steun, mijn' staf,
Mijn heyl, mijn heul, mijn' hoeder
   Sien stulpen in het graf?
   Sal ick mijn' kroon, mijn' eer
Sien lev'ren aen de wormen?
Ach! neen; voor sulcke stormen
Is 't herte veel te teer.

En toch heeft hij den slag doorstaan en is niet van rouw bezweken. Maar zijn vader zal het hem ten goede houden, daar

zijn zalige ziel geen behagen schept in onmatig leed al zal ze het willen vergeven wanneer hij een enkele maal zijn tranen niet bedwingen kan.

Laet my somwijlen weenen,
Dat sal mij dienstig zijn;
Laet my somtijds bestenen
Niet uw verlies, maer 't mijn.
Dat ghy Gods aensicht nu
Geniet, is my geen' smerte;
Maer 't druckt my tot in 't herte,
Dat ick moet derven 't uw;

'T uw, 't welck de lust en 't leven
Is van ons huys geweest;
'T uw, 't welck altijd sal sweven
Voor 't oog van mijnen geest;
'T welck 's daegs in mijn gedacht
Mag duysend werven komen,
En in mijn droeve droomen
My voorkomt elcken nacht.

Vaer wel, mijn Hoofd; mijn Hoeder!
Rust sachtkens in den schoot
Der aerde, ons' aller moeder:
Ick mag hier naer uw' dood
Noch wat op schildwacht staen;
Doch hoe mijn' saken loopen,
'K en sal niet bevers hopen,
Als haest tot u te gaen.

Zoo ziet men dat ook in de huiselijke poëzie de zeventiende eeuw iets voortreffelijks kon voortbrengen. Het lag er maar aan, wie aan het woord was.

Onder het adellijke wapen dat vader Abraham de Decker voerde, zou Bredero's woord ‘'t kan verkeeren’ als devies hebben gepast. Zeker zou men uit zijn jeugd het lot niet hebben voorspeld dat hem ten deel moest vallen: ‘Langs Water, Dam, en Nieuwen

dijck.' 'Om kleenen makel-loon te loopen,' ten einde zijn gezin het allernoodigste te kunnen verschaffen. Dat was het lot van den Antwerpschen patricierszoon, die, - wij geven het woord aan zijn levensbeschrijver, 'gekittelt door den gloor van zijne edele magen, den krijgsdienst voor andere bezigheden verkoos en met een vendel begiftigt, naulijx twee en twintigh jaren bereikt hebbende, de Stadt Ostende in Vlaenderen tegen den Aertshertogh Albert van Oostenryk in die vermaerde driejarige belegering kloekmoedigh hielp verdedigen en daer binnen pest en waternoot manmoedigh doorstond; deese belegering doorgestreden hebbende begaf hij zich den derden April des jaren 1607, pas vijf en twintigh jaren bereikt hebbende, in huwelijk met Maria van den Bremden, uit een onbesproken en aanzienelijk geslacht, op een zelven jaer met hem geboren, zette zich eerst te Dordrecht, naderhant te Amsterdam ter neder, en vont, verlaten van zijne bloetvrinden, omdat hij den Roomsch Katholyken Godsdienst en Kerkplechtigheden verliet, en der Hervormden kerkleere omhelsde, zich genootzaekt den Degen voor den koophandel te ruilen, om met eere zijn huisgezin te bevorderen.'

Zoo was Abraham de Decker dus de martelaar van zijn geloof geworden. Door zijn naaste verwanten verlaten, waarschijnlijk onterfd, moest hij een bedrijf kiezen dat zeker weinig met zijn lust en aanleg strookte.

Zou het gewaagd zijn, te onderstellen, dat ook in hem iets gloeide van den wrok des renegaats? Dat de zoon uit liefde voor den vader een geloof haatte dat zijn ouders naar beneden had geduwd? Dit is zeker, de zachtvrome dichter wordt scherp en bitter als Marnix, wanneer hij de paus-gezinden op hun zeer tast. Alleen aan de anti-Roomsche stemming van zijn tijd, aan de loopende geruchten van Roomsche samenzweringen zal men dien hekelzucht toch wel niet hebben toe te schrijven, een hekelzucht dien hij den teugel viert in twee gedichten, de *Merx Tartarea*, *of onderhandeling en verdrag tusschen den Roomschen Bisschop en Helschen Kramer* en *Roomens ouden ijver*, *in Piemont vernieuwt.*

Het eerste is zoowel door zijn omvang als door de algemeenheid van zijn strekking het belangrijkst. Wegens de ongemeene kracht van zijn sarkastischen stijl mag het hier niet ontbreken.

‘De roode Draeck’, zoo betitelt hij Lucifer, ‘de Paus der Helsche torren,
Die tegen God noyt af en laet van morren,
Die om den mensch staeg omswiert als een Leeuw,
De Vorst der Locht, de Prince deser eeuw,
Had eens soo ver sijn sinne-wit verloren,
Dat hij Gods Soon dorst droomen te bekoren
Met aerdschen draf, met kroonen, die ontstaen
Uyt louter slijck, haest weer in slijck vergaen.
.....
.....

Maer 't was gemist; hij vond sich ver bedrogen:
Want met Gods Soon gevaren in den hoogen
Vertoont hij hem de prael en heerlijckheyd
Van alle rijck, dat in de leegte leyt,
En bied hem aen het hoog gebied van allen;
Indien hij hem te voete neergevallen
(O stout versoek!) Aenbid en hulde bied:
Maer die God-mensch, die op wat hoogers siet,
En sich van leur noch seur en laet betrecken,
Gebied staens voets dien vogel te vertrecken,
En seyt hem rond in 't aensicht aen: ghy sot,
Soodanige eer komt niemand toe als God.

Het is eenige eeuwen later. De Christenen
worden niet meer als ketters vervolgd; ‘(men) sag,
Geen Christenen meer villen, braden, blaken,
Geen leeu meer klaeu in hunne lenden slaen,
Geen lemmeren meer door hun necken gaen’.

De Kerk van Rome staat gevestigd, en wordt gevierd door de grooten der aarde die haar vroeger vervolgden.

‘Maer onderdies soo sag die loosert mede,
Dat dese kerk aen ootmoed, liefde, vrede,
juist soo veel scha ging lijden en verlies,
Als sy in pracht, gemack en weelde wies.
Lucifers besluit is genomen; den paus zal hij bekoren.

Syn vodde-kraam haelt hij dan voor den dag,
En steltse toe soo prachtig als hy mag.
Hij wil hier niet als goud en silver blaken,
Niet blosen sien als purper en scharlaken;
Voor op den marsch stelt hij wel prat ten toon
Eens Konings staf en Keyserlijcke kroon.
Hij raept en schraept hier t'samen all' de leuren,
Daer sotten nu op stoffen, nu om treuren;
Daer wijf en kind verwondert over staen;
En stapt er mê recht toe na Vatikaen.

Juist droomde de paus over de keizers van het oude Rome; hoe die geestelijke en wereldlijke macht in zich vereenigden. Daar staat Satan vóór hem met het aanlokkelijke sieraad. Zijn' Heiligheid is verlekkerd en vraagt naar de beteekenis en herkomst van al het fraais.

Roem (antwoord hij) van 't wijd beroemde Roomen
Vraeg niet soo naeu van waer dees' puyken komen;
Hoor slechs een woord, en sijt daer op gerust;
All dit is 't mijn, en 't uw, wanneer 't u lust.
Dus sprekende wijst hij op staf en kroone,
Die breed voor op te prijck staen en ten toone,
En segt: mijn Soon, vergaep u niet te seer
Aen 't bloote goud; hier schuylt al vry wat meer;
Hier schuylt iet groots; dit sijn twee rare stucken,
Twee machten, Soon, daer 't all voor buygen, bucken
En beven moet wat voeten set op troon,
Hand slaet aen staf, en hairen kreukt met kroon.
Dien 't my dees kroon gelusten sal te geven,
Sal keyseren oock met een woord doen beven;
Dien ick 't gebruyk van desen scepter schenk,
Sal Koningen verbasen met een wenck;
Sal als een God met 's werelds heerschappijen
Doen wat hem lust; sal staten, monarchijen,
(Dien gevende dat hij den desen nam)
Van volck tot volck, van stam doen gaan tot stam.
Sal eindelijck all 't aerdrijck wetten stellen,

En alle macht vlack voor sijn' voeten vellen;
Ja derven treên met voeten als 't hem lust,
All wat bedeest sijn' voeten niet en kust.
'T is al geleên een goed getal van eeuwen,
Dat ick den Vorst of Prince der Hebreeuwen
Oock aenbod dê van een soo grooten goed:
Maer hij och arm! te kleen en slap van moed
Koos voor een' staf uyt louter goud geklocken,
Koos voor een' kroon, deursaeyt van Saffyr-voncken
(O snoode keur! keur die my noch verdriet!)
Een' doornekroon, een' scepterstock van riet.
Maer ghy, mijn Soon, betoon nu daerentegen
Dat u het hert vrij hooger is gelegen;
Neem (bid ick), neem de kansse beter waer,
En grijp het luck, nu 't schoon staet, bij den hair.
Ghy hebt na prijs te vragen noch te dencken;
'T sal gifte sijn; 'k heb macht u dit te schencken,
En met all dit (want wat vermag ick niet?)
'T gebied van all wat onder maen gebied.
Sijn' Heyligheyd begint te kokermuylen;
Soo vetten brock en kan hij niet verpruylen:
Hij watertand op dat gesegent woord.
En onse quant die vaert aldus weer voort.

Maar wij kunnen niet voortgaan en het heele gedicht overschrijven. De paus hoeft niet te aarzelen, kroon en staf aan te nemen. Hij heeft er recht op. Ook de keizers van Rome paarden den myters-hoed met kroon en zwaard. En is er niet een tekst, die duidelijk spreekt van twee zwaarden, symbolen van het tijdelijk en het geestelijk bewind? Aanvaardt hij de aangeboden geschenken, dan zullen de wereldlijke vorsten hem liefkoozen en troetelen ‘als minnaer sijn vriendin.’

Dus boven 't peyl der mensheyd opgestegen
Sult ghy na wensch verhoogen en verleegen
All wien ghy wilt, en 't kroon en scepter-lot
Op uwen duym doen draeyen als een God,
Sulcx dat ghy weer mijn lang beswijmelt Roomen

Geest geven sult, en tot sijn hert doen komen
En vorig heyl, en helpen met uw' hand
'T oud keyserdom weer in sijn' ouden stand.
Dan sult ghy, Soon, op uwen seven Bergen
In pracht en praal all d'oude Cesars tergen,
En blosen in uw' purperen gewaed
Gelijck de mond van 's Hemels dageraed.
Dan sult ghy eerst omstraelt van alle kanten
Van perlen, goud en gloênde diamanten,
Staen glinsteren en schitteren van verr
Gelijck een God of aerdsche Lucifer.
Wat dunkt u? he! en kan 't u niet bekoren?
'T gemijtert hoofd toont dat hem in sijn' ooren
Dat helsch gespreek niet minder soet en klinkt,
Als 't vodde-kraem hem schoon in d'oogen blinkt.

Zoo wordt hij dan gekroond en van knecht der knechten, tot heer der heeren; Satan zal hem eeuwig handhaven in zijn staat door uit de hel zijn trawanten op te jagen:

Een fel gespuys, van angelen en ruggen
Niet ongelijck den horselen en muggen,
Een loos gespuys, dat vangt, en niet en jaegt,
Eet, niet en werekt; en wint, en niet en waegt;
Een vreemd gespuys, dat noyt en soekt te trouwen,
Of sich in echt te koppelen aen vrouwen;
En niettemin wel voortset en wel tiert,
Ja, door de lucht met heele swermen swiert.
Dit stout gebroed, dees' kloeke kovel-dieren,
Soo schalck van breyn als grof en sterk van spieren,
Die sullen, Soon, uw' kroon en monarchy
Niet weynig krachts en senuws setten bij.
Maer bovenal sal uw gebied vermeeren
Een' andre soort van hooger vlucht en veren,
Die sich quansuys na Jesus noemt en heet,
Maer uyt den pens van Judas is gesweet;
Dees soort en sal met kloosteren noch koten
't Ompercken sijn, maer met haer hoornen stooten

Door wand en dack, en vlichelen om buyt
Der koningen paleysen in en uyt.
Sy sal den snuyt in alle gaten steken,
En afgerecht op staet- en oorlogs-treken
Selfs vorsten schrick aenjagen doodsch en schuw,
En alle kroon doen duycken onder d'uw'.
'K en rep nu niet van 't rot der purpre vaders,
Dat met in 't root te proncken, in sijn' aders
Sich dorstig toont na 't snoode kettersch bloed,
'T welck tegens ons soo vinnig woelt en woed.

Mochten er nog eenige vorsten zijn, die 's pausen gezag niet erkennen, dan heeft hij slechts hun onderzaten van hunnen eed te ontslaan.

Uw' achtbaerheyd moet ghy vooral beschudden,
Al soud'er 't rijck van daveren en schudden,
Al soud er, Soon, van wagen land en vloed,
Ja, Gansch Euroop om swemmen in sijn bloed.

Het middel daartoe is de Cabale of onbeschreven leer. Die zal buik en buidel doen zwellen. En dan hoort daarbij een verfken

Van wonderen, van droomen en gesichten,
Waer met ghy, Soon, uw' opperkerkvoogdy,
Uw' bêvaerden, uw' beelden-kramerij,
Uw vagevier, aflaten, ordens, missen,
Heel fraeykens meugt blancketten en vernissen;
En helpen soo uw' waren aen den man:
En waer uw' konst niet deurgeraken kan,
Daer sal ick, Soon, de myne gaerne leenen,
En sweeten bloed door goud, door hout en steenen,
Of prevelen door mond van pop of beeld,
Gelyck ick eer te Delfos heb gespeelt.
Maer wat? my dunckt dat ick al ree de muylen
Der ketteren hoor bulken, brullen, huylen,
En all' uw' waer uytschelden vol van spijt
Voor helsch vergif in honig geconfijt.
'T schijnt dat die guyts, die boeven drijven willen

Dat meest uw' leer op droomen rust en grillen,
En in Schriftuur geen' grond met al en heeft,
Ja, regelrecht Schrifture tegenstreeft.
Maer lust u, Soon, een' nutte les te hooren?
Laet u van Schrift noch Bijbel ringelooren,
Bij lijve niet, of doe ten minsten Schrift
Of Bijbel-text eerst loopen door uw' sift.

Zijn er ketters, dien den neus eigenwijs in den bijbel steken, laat ze in rook en asch vergaan! Slaat hun het zwaard door nek en strot.

'k Sal onder 't pack uw' moede schouders stercken
('K belove 't u) ja selve medewerken,
En temperen somtijds den wrangen smaek
Der moeyte met wat honigs van vermaek,
Met wat gestreels, wat troetelings van vrouwen;
.....

Voor alles wat Satan hem schenkt, vraagt hij ten slotte slechts dat hij hem eeuwige leenmanschap zweert. Wat zou er ook van zijn Heiligheid worden, als hij volhardde in Jezus' dienst. Hij kwam tot den bedelzak! Weldra zou zijn hoofd in plaats van met goud, met doornen zijn omringd. De koningen zouden zijn banier vertrappen, Sint Pieters boot zou weer drijven op de baren van martelbloed. Dus laet dien meester varen,

Dien kruysheer, Soon, die mager, die beroyt
Meer kruyssen deelt als goude kroonen stroyt.
Ghy sult 'et doch noyt eens sijn met u beyden,
Uw beyder aerd is al te wijd verscheyden;
Hij stond na smaed, beroytheid en verdriet;
Ghy vlamt op goud, op wellust en gebied;
Hij is den last der aerdsche kroon ontweken;
Ghy hebt er oyt groothertig na gesteken:
Hij wierd weleer (ô wat verschil von lot!)
Van God een mensch, ghy nu van mensch een God.
Ghy sijt in all's soo strijdig, soo verscheyden,
Dat wolf en schaep eer 't samen sullen weyden,

Eer vier en vloed te samen zijn gepaert,
Eer ghij en hij eens werden sult van aerd.
Maer wij, mijn Soon, zijn van gelijcke sinnen,
'T welck onderling d'een d'ander doet beminnen;
Wij zijn van kop bey even trots en stijf,
Bey groot van hert, bey dapper van bedrijf.
Wy dencken bey niet als op staetbestieren;
Wy droomen bey niet als van scepter swieren;
Wy hebben bey 't vernuft deurtrapt en kloeck;
Kortom wij sijn twee billen in een' broeck.
Dus laet u, Soon, dit licht bespreek bevallen;
'T en heeft geen' last, geen' swarigheid met allen:
Soo sullen wij doen buygen in den tijd
Voor onsen troon all wat hier troon beschrijd,
En na den tijd oock eeuwig heerschen t'samen.
Wat segt ghy, Soon? de Myter antwoord: Amen.
En wierd daer op dit soet Verdrag aldus
Van wedersijds versegelt met een kus.

Hoe heeft de haat hier De Decker welsprekend gemaakt! Het is niet het eenige voorbeeld van zijn hekelend talent. In des dichters nagelaten papieren vond zijn broeder D. de Decker onder meer een lijvig stuk, 128 blz. octavo-druk, gereed voor de pers: *De Lof der Geldsucht*, dat hij in 1668 met andere verzen als het vervolg der Rijmoefeningen heeft uitgegeven. Stof noch inkleeding waren nieuw; het is waar. De spottende allegorie was een navolging van Erasmus' Lof der Zotheid; van de burgerlijke middeleeuwen af met Maerlant en Van Boendale, tot op zijn eigen tijd, met Huygens en Vondel, heeft welvaart tot weelde verbasterd, dichters de tuchtroede ter hand doen nemen; maar welk een oorspronkelijke taalkracht, valt ook hier weer te bewonderen!

Ik kies als voorbeeld het slot. Vrouwe Geldsucht spreekt.

Maer houd, waer wil ick heen? mijn' ouden teem herhalen
En weer op d'overdaed gaen donderen en smalen,
En d'onmaet hekelen? neen toch, ick scheyd' er uyt:
'T is hoog tijd dat ick sluyt, en oock met vriendschap sluyt.

Weken ghy vroukens dan, ghy vriendelijcke dieren,
Die soo geweldig veel van toyen houdt en cieren,
En in het moygaen vind soo sonderlingen soet,
Wilt ghy te kercke gaen met dierbaer poppegoed,
Met geele, groene, blaeuwe en roode syde mouwen,
Gelijck een Switsers broeck deurhackelt en deurhouwen,
Met hangers swaer van wicht, met boiten rijck van glans,
Al soud' er schier de banck af kraken uwer mans,
Met eenen regenboog, een' heele meersch van stricken?
Al desen kermis-bras kan u mijn geld beschicken;
Dit gansche poppekraem getast op eenen hoop,
Staet voor mijn' munte veyl, is voor mijn goud te koop.
En ghy Apicien, Slampampers, Nomentanen,
Die altijd slempt en dempt, en halsen wenscht van kranen,
Op dat de lust des smaecks met tragen tred vertreck,
En hooger lessen niet, als buyck studeert en beck;
Lust u uw' tafelen of disschen te verladen
Met macht van tam en wildt gesoden en gebraden,
Met keur van suykerwerck, met puyck van wyngaerdvocht,
Met all de leckerny van aerde, zee en locht,
En ('t welck niet selden beurt) u selven en uw' gasten
Tot overswalpens toe daer mede t' overlasten?
Hier geld mijn geld al mê, dat kan u dag voor dag
Versorgen van ail 't geen een leck-spit wenschen mag.
Ghy hoere-kateren, ghy vuile Venus-brocken,
Die sonder achterdocht, en als in spijt der pocken,
Hoe dickmael ghy gestooft, gesweet hebt en gequijlt,
Staêg na den geylen schoot der veyle nymfen gijlt;
Gelust u alle daeg verandering van hairen,
En allerhande soort van havens aen te varen,
Tot dat ghy hinckt en stinckt, en wechvalt van de graet?
Mijn' munte weet tot sulcx al mede kans en raed.
Ghy groote meesteren, ghy krijgs- en oorlogs-Hanssen,
Die om een leur of seur, om lof of lauwerkransen,
Den vrede geeft den schop, het kalfsvel klincken doet,
En wind van tijtels koopt, met dierbaar menschenbloed;
Wilt ghy uyt dertelheid uws nabuurs staet bestoken,
Of eenig bloeyend rijck hier bloeden doen, daer rooken,

Niet omdat ghy daer van in 't minste zijt misdaen,
Maer om voor held quansuys, voor kloekaerd deur te gaen?
Wat kond ghy sonder geld? by Mavors! niet een' vijg;
'T geld is (soo 't spreekwoord segt) de senuw van den krijg.
Waer toe meer tijds gespilt met overtollig klappen?
Het geld verschaft'et all, eer, Adel, Ridderschappen,
'T zy staet-, 't zy tempel-ampt, 't word all op prijs gestelt,
Ja zelfs Sint Pieters stoel veylt Roomen op om geld.
Wat duysend daelderen! wat valt 'er meer te wenschen?
Wat dunckt u, Hoorderen, sijn 't dan geen' wijse menschen,
Die 't geen ons soo veel soets, ons soo veel moys en groots
En kostelijcks verschaft, uytschreeuwen voor iet snoods,
En 't hitsig hengelen en hijgen na mijn' gelden
Voor snoode vuyligheyd, voor vuyle snoodheyd schelden?
Sulcke esels, by mijn' bors! verdienen noyt het soet
Te proeven van mijn' munt, noyt met een kastor-hoed
Van tien pond vlaems of meer hunn' ooren te bedecken,
Noyt fulpen innocent, noyt strick-broeck aen te trecken,
Noyt disch met wijn te sien en wildbraed dicht bestouwt,
Maer hoy te nuttigen in plaets van hoenderbout.
Doch laet die bulckers vry all bulken datse sweeten,
Dat mensch dat edel dier tot eenig hooger lot,
Tot ietwes edelers geschapen is van God,
Als om wat rond metaels, wat leuren, bagatellen,
Te stapelen op een, en hert daer op te stellen,
By Mammons gouden hoofd! al hadden se den praet
Bey van Demosthenes en Tullius te baet,
Dat sullen se my noyt in 't herssebecken praeten,
Noch (ken ick u te recht) u oock, mijn' Ondersaten;
Ghy schud het hoofd, 't is goed; maer toont met uw' gelaet,
Dat ghy na 't slot verlangt van mijnen langen praet.
Bij Midas! ghy hebt recht: ick toon (ick ken 't) dat wijven
Heel selden matig gaen, wanneer se staen aen 't kijven,
En wey te machtig breed; doch hoe men 't vat of duyd,
Gal lag my in de borst, die moest er grondig uyt.
Wel aen dan, voor besluyt, ghy trouwe Mammons-knapen,
Speelt als ghy sijt gewoon, doet niet als rapen, schrapen,
Als grijpen overal na 't allergrootste deel

Rechts-slincks-om, al soo 't valt, 't gell u al even veel.
Soo sult ghij u van elck sien troetelen en toeven
Om 't seerst, soo sult ghy hier, schoon ghy de booste boeven
En botste buffelen sijt van het gansche land,
Voor vrome lieden gaen, voor lieden van verstand;
En namaels nevens my naer uw' verdienste en waerde
In 't onderaerdsche rijck (want in en onder d'aerde
Heeft doch uw' siel altijd gesworven en gedwaelt)
Als Tantalen u sien aen Plutoos disch onthaelt,
[1)] Als Tityons u sien begroeten en vereeren
En eeuwig spijt den beek des wreek-giers triomferen.
Maer past dat ghy voortaen met meer eerbiedigheyd
Van uw' Godesse spreeckt. Vaert wel. Ick heb volseyt.

Jonckbloet heeft het gedicht ongunstig beoordeeld. Hij zegt dat er geen poëzie in zit, uitgezonderd de schildering van een storm op zee; dat de dichter buiten zijn onderwerp gaat en de eenheid verstoort, daar Vrouw Geldzucht in plaats van zich zelf te prijzen soms vervalt in den lof van de meest eerzame bedrijven die ze voorstelt als door haar in stand gehouden. Ja zelfs ‘houdt zij een preek tegen de geldzucht zelve’. Als zijn eerste opmerking juist was, dan behoefden we er geen woord meer over te verspillen. Geen poëzie? Het ligt er maar aan, wat men onder poëzie verstaat: Is dan het onderwerp alleen of ook de behandeling, de vorm beslissend? Dat stuk van den storm is niets poëtischer dan andere gedeelten. Zeker, het gedicht is meer redeneering dan tafreel. Dat lag aan het onderwerp, maar er is nog genoeg plastiek en taalmuziek om te bewonderen. De andere aanmerking, over het gemis aan eenheid van conceptie, heeft een schijn van waarheid. Maar als men de zaak ziet in het licht waarin de dichter zelf ze gezien wil hebben, dan blijkt haar onjuistheid.

Hoor slechts hoe De Decker in zijn woord tot den lezer over Vrouwe Geldzucht spreekt: ‘en doordien wij haer snoevende ten Pleijt- ot Praetstoele voeren en sich selven prijsende, so moeste sij na der snoeverijen wijse hyperboliseren, breed opgeven, sich eene beleydster roemen van alles, en alles onder

1) Praebet volucri Tityus aeternas dapes. *Sen.*

haer trachten te trecken, oock dingen die geensins onder haer en gehooren:... derhalven datse soo hier, soo daer en voornaemlijck ontrent de kunsten en handwercken oock eenigsins onder haer gebied schijnt te willen vervangen degene die door wettelijcken weg en eerelijcke middelen 't geld natrachten, niet om 't geld, maer simpelijck om de noodwendigheden die voor 't geld werden verkregen, sulcx doet se (moet ghy dencken) als eene stofster en grootspreekster, die sich aenmeet 't gene haer in genen deele toe en komt, of als eene die selve niet deugende meent dat oock alle andere niet en deugen: doch word op die plaetsen 't gesprek alsoo gematigt, dat ieder lichtelijck rieken kan, dat 'et aldaer niet en werd gemeent, en datse sich aldaer vertast of mistast, en haer besteck te buy ten loopt'.

Het blijkt dus, dat Jonckbloet met de bedoeling van den dichter-zelf geen rekening heeft gehouden. Maar bovendien (nu komen we op zijn laatste aanmerking) heeft hij niet goed gelezen wat er staat. Dat Geldzucht een preek tegen zich zelve houdt is niet waar. Zij komt op de markt te Athene en hoort daar een wijsgeer heftig tegen haar uitvaren.

> Wie (riep hij) Hoorderen, wie van u allen zend
> Oyt een aendachtig oog na 's Hemels blauwe Tent,
> Tent die des Scheppers hand soo prachtig ging borduuren
> Met soo veel vuurig gouds, met soo veel goude vuuren,
> En soo grootdadelijck doorwrocht aen allen kant
> Met vlammenden robijn en gloênden diamant?

Zoo gaat het door; een heele preek. En dan komt aan het slot Vrouw Geldzucht en zegt er het hare van. 'Dus dorst die kale vinck ons varen in de vêren', met de weerlegging die daarbij behoort. Dat ziet er dus heel anders uit, dan Jonckbloet het ons voorstelt. Deze onbillijkheden worden niet goed gemaakt door wat hij lofwaardigs van het werk vermeldt: de groote kennis en verbazende belezenheid waarvan het op elke bladzijde getuigt.

We hebben gesproken over de Decker's godsdienstige verzen, over enkele die op huiselijke gebeurtenissen betrekking hebben. Vóór we nog een paar andere, over gemengde onderwerpen, ter

sprake brengen, wenschen we nog even terug te komen op de eerste groep. Veel dier vrome poëzie is vertaald werk: de *Goede Vrijdag*, *ofte het Lyden onses Heeren Jesu Christi*, is oorspronkelijk. Het is niet uit zijn jonge jaren; de eerste druk dien we kennen komt voor in den bekenden bundel *Verscheyde Nederduytsche gedichten* van 1651. In zijn uitgave der gedichten van 1656 laat de Decker een wat gewijzigde, hier en daar uitgebreide lezing verschijnen. Het gedicht is zeer bekend geworden en verdient het. Een droeve, smartelijke toon, teeken van innige deelname aan het geval, beheerscht het werk van het begin tot het einde. Diepe deernis, schuldbesef en verontwaardiging die nopen tot kastijding van zich zelf en anderen, hebben in verbinding met een scherpe dichterlijke vizie een merkwaardig gedicht geschapen.

Het is voor het grootste deel plastiek, voor een ander deel van gevoel doortrokken beschouwing. Een vrij omvangrijk werk: De gansche lijdensgeschiedenis speelt zich af voor onze oogen, met als inleiding het laatste avondmaal en als slot de verrijzenis. Verweij heeft in zijn *De honderd beste Gedichten* een der schoonste tafereelen opgenomen: *Christus gegeesselt*, *gespogen*, *bespot.* Indien de plaats het toeliet, zou ik een ander stuk geven; nu kan ik verwijzen naar het genoemde boekje. Een moderne uitgave van De Decker bestaat er immers niet en de oude deelen heeft niet ieder zoo maar tot zijn beschikking. Alleen dient hier vermeld te worden, dat gebrek aan critiek dezen verzamelaar de slechtste lezing heeft doen kiezen zoodat het mooie stuk op ééne plaats door onzin ongenietbaar wordt. Men moet, zooals ik boven zeide, met de uitgave van 1726 voorzichtig zijn. Ze zit vol ergerlijke drukfouten of veranderingen die geen verbeteringen zijn. Ik gaf reeds enkele voorbeelden. Ziehier nog een: Christus is op weg naar Golgotha:

> Dus naekt, dus nadert hy met sweeten en met stenen
> Den heuvel, dien de dood
> Met schedels heeft besaeyt, en half verrotte beenen,
> Op dat hy haer aldaer als in haer vest bestoot.

Dus Christus ‘bestoot’ de Dood, dat is, hij valt haar aan, hij

gaat haar te lijf in haar eigen veste.[1] Het is de bekende voorstelling, dat Christus, hoewel den dood lijdend, den dood bevecht en overwint. In de uitgave van 1726 vindt men de dwaasheid *verstoot* en Verweij neemt haar over! Wil men het gedicht in zijn geheel genieten, dan kieze men dus niet de uitgave van 1726, maar die van 1656 of 1659.

Door de *Goede Vrijdag* hier niet te vertegenwoordigen is er plaats gewonnen voor een paar andere stukken.

Gesang aen de H. Dryeenigheyd. Muretus gevolgt.

Onendelijk Dryeenig Wesen,
Daer alle wesen uyt ontstond;
Dat boven ons begrijp geresen
U self alleen begrijpen kond:

Onmetelijk en eeuwig Vader,
Soon, beeld van 's Vaders aengesicht,
Geest, uytgegaen van bey te gader,
Ontwolk ons' herten met uw licht.

Laet ons een blixken van uw' oogen
Als door een' spiegel henen sien:
Geef dat wy u ten hoogsten mogen
Believen, lieven en ontsien.

Erberm u, Vader, onser qualen:
Geley ons, Soon, op 't rechte spoor;
En licht, ô Geest, met heldre stralen
Ons slibberende voeten voor!

O, dat door aerde, locht en water,
Ja, door 't gewelf des hemels heen,
De glory eeuwig klink en klater
Van 't eeuwige Dryvuldig Een.

1) De zelfde beteekenis o.a. ook in deze regelen uit een sonnet van De Decker.

Afgunste, zucht tot baat, begeerte tot gebied
En konden op 't gemoed der Grieken niet gewinnen,
Zoo lang de dertle Pers hen dreigde te verslinnen
En met zijn wapenen hun vestingen *bestiet.*

Het volgende is een navolging van een ander latijnsch, mystiek gedicht, de Epidorpides van Scaliger.

Jesus aen de geloovige Siele.

De schoone Aurore en steeg noyt schooner uyt de baren;
Met peirel-rijcker licht
Is noyt de morgen-ster den Oceaan ontvaren;
Noyt sag men 't aengesicht
Der Son in schooner goud op vollen middag gloeyen,
Als gloeyt, als blinckt en blaekt
Een' kuysche siel, die vry van 's werelds duystre boeyen
Na 't licht des hemels haekt;
En hoort den Bruydegom uytgalmen in haer ooren
Dit lieffelijck geluyd:
Rijst, schoone, rijst, sneewitte uyt duysenden verkoren,
Rijst, onbevleckte bruyd,
Meer waerdig dan fijn goud, meer vierig dan de vieren,
Die aen den hemel staen;
Men hoort geen' regens meer, geen' hagel-buyen tieren;
De winter is vergaen:
De Lente swelt en bot: bloeylustig staen de weyen:
Kijck eens hoe blonde blom
Door blancke leliën sich mengen gaet en spreijen:
Kom, mijn' vriendinne, kom,
Die oyt[1] in suyver wit de duyfkens hebt verwonnen,
Kom daer een bedde, daer
Een ruste u is bereyd, die nimmer stooren konnen
Geval noch fel gevaer.

Ook naar Scaliger is *De tot God wakende Siele* met deze prachtige beginregels:

De gramme zee ligt stil en als van vaek verkracht;
Met vlerken houd de nacht
De fackelen beset,
Die 't blaeu doorwandelen der lucht met stillen tred.

1) Altijd.

De geschiedenis van Johannes de Dooper heeft, zooals men weet, den dichter bizonder geboeid. Reeds in zijn jonge jaren had hij er een groot deel van tot treurspel bewerkt. Hoor, hoe hij later zelf spreekt als boetgezant:

Op Joannis Boet-stemme.

Daer roept een' Stemme: Boet
Is u vóór allen goed:
Wel, siele, laet u wecken:
Wilt, achteloos gemoed,
Niet langer, wat ghy doet,
Uw beternis vertrecken.[1)]
Daer roept een' Stemme: spoed
Is u voor allen goed;
Ick wil[2)] mijn' Sonne decken:
Een' Stemme streng en soet,
Die u, mijn' siele, moet
Een' wet of vonnis strecken.

Voor dit volgende vraag ik bizondere aandacht.

Aen Paulus.[3)]

Ghy hebt door sweet en bloed uw' renbaen eens volronnen:
Nu rust ghy sekerlijck; all d'onrust leyt verwonnen.
Ick vatte van uw' tong, die als een blixem gloeyt,
Uw spreuken, die door 't oor als donderslagen breken:
Ontstellen kond ghy my en stillen door uw spreken.
'T wordt als van Nektar-dau all, wat ghy zaeit, besproeyt.
Trompette Gods, ô geest van hoogen geest gedreven,
O onuytputbaer vat, ô vat van vlecken vrij!
'T geen ghy aen anderen soo hemelsch hebt geschreven,
O laet dat, Vader, oock geschreven zijn aen my.

Zoowel om zijn ziels- als zijn zinnelijke hoedanigheden is dit een der schoonste kleinere gedichten van De Decker, misschien

1) Uitstellen.
2) Zal.
3) No. 393, 2e Boek der Puntdichten, uitgave van 1656.

wel van onze gansche 17e eeuwsche literatuur. Het komt voor in het Tweede Boek zijner *Puntdichten*, onder welken titel hij samen gebracht heeft een groote menigte van kleinere, zinrijke gedichten, waarbij vooral gestreefd werd naar kracht en bondigheid van uitdrukking. Naast puntdichten in den engeren zin, die, zooals de dichter geestig zegt ‘aen 't ende meest scherp zijn, en voornaemlijck in den staert het angelken voeren of immers behooren te voeren’, treft men er ook sonnetten aan. Onder de eigenlijke puntdichten vindt men vrij wat aardigs, ook wel moois. Prof. Kalff acht ze niet luimig genoeg. ‘Over het algemeen is de zwaar-degelijke geest van den ernstigen Jeremias niet geschikt voor dit genre.’ Maar mag vroolijkheid, lichtheid wel het eenig criterium zijn waarnaar men de waarde van een puntdicht bepaalt? Ik meende dat het hierbij vooral op den vorm aankwam. Is er ook niet veel ernstigs in de puntdichten van Staring? En de Xeniën van Schiller-Goethe, zijn die grappig? Luimig mogen ze niet alle zijn, in geest en kracht van taal hoeven ze voor geene van tijdgenooten onderdoen.

Ik geef enkele voorbeelden:

Ghy, die dit leest, gelooft dat ik u straffen zal
Van afjonst, pryst gy niet; van dwaesheyd, prijst gij 't al.

Op iemand.

Een dubbel onverstand heeft over u gebied:
Een weet-niet sijt ghy, vriend, en ghy en weet 'et niet.

Op eene lichte.

Uw schoenen zijn gekorkt, gepluimt is uwe hoed:
Gij sijt een lichte pop van hoofde tot den voet.

Aen sekere doorluchtige Vrouwe.

Als ick u roem, 'k en weet van vleyen noch verbloemen:
Geen' die meer roems verdient, geen' die min roems begeert.
Roemwaerdig sijt ghij meest, doch minst vermaekt met roemen;
En dit 's van all' uw' roem in u meest roemens weerd.

Onderscheyd tusschen wijzen en zotten.

't Gemoed eens wijzen mans en weet van geen bewegen;
Geen voorspoed maekt hem trots, geen tegenspoed verslegen:
Een zot in tegendeel is niet als ebbe en vloed;
Hij stoft heel stout in voor-, hij suft in tegenspoed.

Schaduw-min.

Wanneer het lichaam volgt, de schaduw tijt aen 't vlugten;
Maer volgt in tegendeel, als 't lijf den rugge bied.
Der Vrouwen losse min heeft even zulke kluchten:
Zij vlieden, zoo gij volgt; zij volgen, zoo gij vlied.

Nummus Numen, 't goud is God.

't Geld geit nu meer als d'eer, 't Goud word als God gesmeekt:
Men juicht als Pluto pleit; men dut als Plato preekt.

Levende Stemme en Geschrift.

Een levende is wel 't woord, 't geschrift een doode klank:
Lank leeft nogtans 't geschrift, de woorden niet zoo lank.

Op Livinus.

Gij staet naer hoogen naem, maer hoe? gij rept geen handen,
En wykt van uw gemak en wellust niet een' voet.
De kaers en kan, Livyn, niet blincken zonder branden;
Is 't dat gy lichten wilt, weet dat gy lyden moet.

Graf-schrift van Dido.

Gij hebt twee mans bezogt, maer, Dido, bei bezugt:
Gy vlugt als dese sterft, gij sterft als geene vlugt.

Venus.

De min, als zee, doet niet als zwellen, niet als zwichten:
Ook Venus is uit zee gesproten, zoo ik meen.
Z' is licht; ook Venus is niet een der vaste lichten;
De lichte Venus is der wandel-lichten een.

Ik mag niet meer aanhalen. Alleen dan nog dit eene:

Van d'uyt zee opklimmende Venus door Apelles geschildert.

Van diep verwonderen kond ick my nau onthouen,
Als ick dat wonderstuck, die Venus quam 't aenschouwen,
Die opklimt uyt de zee, en in dat aensicht sag
Een lachelyke schaemte, een schaemtelijcken lach.
Sy had haer rechterhand geslagen in haer' hairen,
Om die te suyveren van 't siltig schuym der baren,
Schuym 't welck te ruysschen scheen: de slincker hing gestreckt
Voor 't deckens noodig deel, noch van den vloed gedeckt.
Het rouwe koude nat omvloende haer teere zijen
Dê koude en siddering selfs door de mijne rijen.
Lag Mars van sulck een schoon omarmt in 't listig net,
'K wed hy den Hincker noyt sou smeeken om ontset.

Dit epigram en het sonnet ‘op d' Afbeeldinge van den verrezen Christus en Maria Magdalena, gedaen door den uytnemenden Mr. Rembrant van Rijn,’ getuigen van De Deckers liefde voor de schilderkunst en zijn vaardigheid om met enkele rake trekken het aanschouwde beeld ook voor anderen te doen leven. Welk schilderij de dichter bedoelt is niet duidelijk. Daar men van Apelles vertelt, dat hij eene Venus anadyomenè geschilderd heeft, zou men kunnen aannemen dat De Decker een Italiaansch schilderij heeft gezien, dat dit geliefd, aantrekkelijk onderwerp behandelde naar de beschrijving die Plinius gaf van Apelles' werk. Eene Venus van Titiaan komt bijna geheel overeen met De Deckers beschrijving. Of zouden we moeten gelooven aan een loutere fictie?

Ik zeide boven, dat men onder de puntdichten ook sonnetten aantreft. Laat het mij vergund zijn tot besluit ook van deze enkele aan te halen. Ze zijn opmerkelijk wegens de kloeke mannelijkheid van hun taal, de lenige stevigheid van hun rhythmischen bouw.

Op de dood van Iemand.

Stort nu een' beek van tranen, ô mijn oogen,
Dooft voor een' wijl in eenen droeven vliet

Uw vrolijck licht, nu ghy die oogen siet
Soo jammerlijck met duysternis betogen,

Die boven al met ongeveynst mêdoogen
En waeren druck oyt sagen mijn verdriet;
Die uyt mijn heyl, dat luttel was of niet,
Oprechte vreugde en waer genoegen sogen.

Ach! ach! sy, die mijn sweerende gesicht
Behouden dê 't genot van dag en licht,
Ligt nu bestulpt van endeloose nachten:

Doch of al schoon haer lichaem van de dood
Verslonden leyt; in Jezus sachten schoot
Leeft haere siel, haer' deugd in mijn' gedachten.

Wie de vrouw of het meisje is geweest die met zachte, zorgende hand den dichter verpleegde en hem voor blindheid wist te behoeden, wij weten het niet en het doet ook weinig ter zake[1]. Voor ons is het slechts van belang, dat de Decker in een uitmuntend vers gezegd heeft wat hij voelde, toen die voortreffelijke gestorven was.

De heldendaden, de heldendood van onze vlootvoogden, Michiel de Ruyter, Marten Harpertsz. Tromp en Jacob van Wassenaer van Obdam, heeft hij in krachtige, klankvolle sonnetten gevierd: Op W a s s e n a e r v a n O b d a m.

Wierd Eerbeeld oit met recht aen Zeeheld opgedragen,
Zoo dient sulcx boven al aen Held Obdam gedaen,
Die fors de vuist aen 't roer van Hollands Vloot dorst slaen
Toen 't andren weigerden, ja gruwelden te wagen;

Die dwers door 't zee-geweld der Zweeden heen geslagen,
Op Koppenhagens kruin de Rijks-kroon vast hield staen.
En door zijn' dapperheid, Zont, Belt en Oceaen
Van schuimeren heel schoon en zuiver wist te vagen;

En strevende endelijck dwers door de Britsche Vloot

1) Prof. J. te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederl. Letterkunde* oppert de gissing dat het zijn geliefde zou zijn geweest

Getroffen in dien storm van ijzer wierd of loot,
't Welk laes! den levens-draed doorkerfde van dien braven:

Maer zijn beroemd bestaan en Ridderlijk bedrijf
Trotst ijzer, loot en vuur; en 't water houd wel 't lijf,
Niet den Doorluchten naem van Wassenaer begraven.

In den strijd tusschen Italianen en Turken kiest hij, anders dan velen in onze dagen, partij voor de eersten met dit fraaie klinkdicht.

Op den zeeslag tusschen den Turck en Venetiaen. In den jare 1656.

Ofschoon Sint Marcus Leeu wat mack schijnt of gedwee,
En boeck en vleugelen voor wapens voert en vlimmen:
Hij weet nochtans, als 't naeut, afgrijsselijck te grimmen,
Ja vetten roof in 't diep te vatten van de zee:
't Bleek korts, als hij met bus en sabel, scherp van snê
Het Ottomansche boort stouthertig dorst beklimmen,
En lijcken sonder tal nae 't bleeke rijck der schimmen
Afsenden in 't gesicht der Bysantijnsche ree.
Nu mag de Christe kiel voortaen d'Aegeesche baren
En 't Middellandsche meir met min gevaers bevaren
Ja soo maer altemet de Machometsche maen
Haer' hoornen voelen mogt van sulck' een swijm verrasschen,
Sy soude niet alleen vergeten meer te wassen,
Maer all haer zee-gezag sien krimpen en vergaen.

Een ander maal hooren we den godvruchtigen De Decker:

Op 't spreekwoord: 'Elck vogelken is geerne daer 't gebroeyt is'.

Men segt dat all de lust in ver gelege landen
Wijd van geboorte-plaets ons niet soo soet en is,
Als slechte en rechte spijs op ongepronkte disch
By eygen huys en hof bereyd van vrienden-handen;
Schijnt dit als door natuur geprent in ons verstanden,
En houd men 't door versoek voor seker en gewis;
Soo geef, mijn Siele, ghy hier van getuygenis,
Ghy die hier swerft en sweeft langs onbekende stranden;

Ghy hier een vreemdeling, een vreemde niet alleen,
Maer staeg van ongemack belegert en bestreên.
Wat lust 'et u dus lang in ballingschap te steken?
Op, op, vlieg Hemelwaert, vlucht naer uw' vader-stad,
Daer u een heyl verbeyd van 't herte noyt gevat,
Van 't oore noyt gehoort, van 't ooge noyt bekeken.

Ik wil nu scheiden van 's dichters werk met dit laatste vers:

Ter gedachtenisse van mijns Vaders Broeder, overleden de 19 November 1652.[1)]

'K heb veelmaels van dit jaer geseyt tot myn gemoed,
Als ick soo menig lyck ten grave sag geleyden:
'T sal tijd syn, mijn gemoed, dat wij ons oock bereyden:
Maer 't ging my noyt soo diep gelijck het heden doet,
Nu my de slag der dood als van naby begroet,
En onverhoeds vaneen twee vrienden dwingt te scheyden,
Die niet min overeen en stemden met hun beyden
In wesen en in gelaet als in geslacht en bloed.
O brosse sterflijckheyd! ick sie den mond gesloten,
Waer uyt de woorden oyt veel soeter sijn gevloten
Als uyt mijn' dorre pen oyt vloeide mijn gedicht:
Mijn' siele, 'k sie noch meer, ick sie de frisse trecken
(O laat u dit voortaen voor eenen spiegel strecken)
Van mijn gelaet verflenst is mijns Ooms aengesicht.

Voor dit gelaat van De Decker heeft het nageslacht nauwelijks meer piëteit getoond dan voor zijn dichtwerk. Het prachtige portret waarmee Rembrand zijn vriend vereeuwigde,[2)] is voor Nederland verloren gegaan. De gravures hiernaar gemaakt, geven nog minder dan een schaduw van het origineel, want de levende ziel die Rembrand wist vast te houden, vindt ge daar niet in terug. Als ge dan ook Jan ten Brink's ‘Onze gouden Eeuw’ opslaande, een leelijk prentje ziet dat De Decker heet te zijn, een suf, somber gezicht zonder uitdrukking, en ge leest daarbij

1) De pest woedde in dien tijd meer dan eens in Amsterdam en maakte duizenden slachtoffers. (zie Wagenaar, Gesch. v. Amsterdam).
2) In het tijdschrift *Oud-Holland* hoop ik binnenkort waarschijnlijk te maken, dat het portret in de Ermitage werkelijk Jeremias de Decker voorstelt, iets, waaraan men in den laatsten tijd was gaan twijfelen. Een reproductie van het portret zal hierbij worden opgenomen.

de vale beschrijving van des dichters werk, waarin geen sprankje van waardeering tintelt, dan zal uw belangstelling niet in hooge mate zijn opgewekt.

Laat ik pogen, u een flauwe voorstelling van De Decker's uiterlijk te geven.

Wie, die de moeite nam, deze verdediging van een minder bekend zeventiende-eeuwsch poëet te lezen, kent niet het voorname werk van onzen grootsten schilder, de afbeelding van die groep lakenkeurders, die daar als levend voor u zitten en opzien, alsof ze even hun gesprek staakten bij uw onverwacht binnentreden? Eenvoudige burgers in stemmig zwart, zwart de breedgerande, hoogbollige hoeden, boven gezichten welke treffen door niets dan hun zuivere levenswaarheid. Zóó ongevéér zag De Decker er uit. Het Petersburgsch museum, de Ermitage, bewaart zijn portret. Het moet een heerlijk kunstwerk zijn, te oordeelen naar de uitnemende fotografie van Braun en Clement. In de stille kleedij der Staalmeesters staat de dichter halflijfs voor u. De breede rand van den hoed overschaduwt de opgetrokken dunne wenkbrauwen, de ietwat weemoedig peinzende, maar heel vriendelijke oogen. Ook de mond is gevoelig. Een zachte, edele ernst ligt verspreid over het gansche fijn besneden gelaat, dat, lang en smal, omlijst wordt door op een platte, eenvoudige kraag neergolvende haren. Neen, dat is geen gewoon mensch als die anderen! En zijn poëzie kennende, gelooven we gaarne de getuigenissen van een vriend en een broeder, dat het portret den dichter geeft zooals hij werkelijk was.[1)] Uit dit ‘aanschijn’ straalt een ziel gelijk aan die waarvan zijn verzen getuigen. Een ziel, beminnelijk door zacht menschelijk medegevoel, ootmoedige vroomheid, ernst en oprechtheid en dien protestantschen eenvoud welke niet alleen in de kerk-interieurs van Johannes Bosboom tot schoonheid is geworden.

1) O Rembrand, schoon uw vlijt de Decker heeft gemaelt.
Soo kunstig dat de ziel als uit het aanschijn straalt;
't Is maar een schaduw van de schors, die hem bedekte, enz.

(J. van Petersom, op zijn afbeelding).

Soo ghy de Decker noyt en saegt in sijnen tijd,
Siet hem hier afgebeelt met meesterlijcke streken; enz.

(D.D. op sijn conterfeytsel).

Gedichten door Aart van der Leeuw.

Dichters eenzaamheid.

Wagens dragen mijn ramen voorbij
Geur van het hooi, den oogst der wei,
De maaiers zingen en dansen,
Kindertjes vlechten hun kransen,
Hoog loopt het Juligetij.

Eenzame, heeft mij het lot verplicht
Woorden te rijen tot blij gedicht,
Die vreugden daarin te bewaren,
Wijnen voor latere jaren,
Dan treden zij purper aan 't licht.

Gaarne zou ik naar 't gouden verschiet
Volgen die wagens, galmen dat lied,
In vrijheid springen en dansen,
Met meisjes winden de kransen -
Ach, maar zij dulden mij niet.

De grondtoon.

Wij hooren, als de regen stroomend ruischt,
Van daken klatert en door struiken suist,
In tik en droppeldans slechts één geluid,
Dat al die klanken in zijn snik omsluit.

Ook waar de waterval van klippen springt,
En schaterend in alle schalen zingt,
Geeft toch, in onveranderlijk gedreun,
Een doffe donder aan die stemmen steun.

Ja zelfs de wind, een vogelschal, de zucht
Der blaadren en het verre zeegerucht
Hen samen houdt één volle toon omprangd,
Alsof een harpsnaar van den hemel hangt.

Zoo ook in mij - al mag ik traan en lach
Doen wisslen met de stonden van den dag -
Schenkt vast hun beider wankelend verbond
Een stage roep om Liefde stut en grond.

Nieuwe taak.

Eens schiept gij, schilder, plant en dier,
Genegen kelk, gespannen spier,
Bont samenspel van kracht en glans,
Zonnige sluimer, bronstendans,
En om dit droomen en genieten
Liet gij de blonde waatren vlieten.

Uw vinger beefde als hij het zwerk
Deed koeplen tot azuren kerk,
En knielde' er menschen zij aan zij,
Vreugdige schepper, lachte gij,
Want waar zich beider monden vonden
Eindde uwe taak, sloot zich de ronde. -

Lang wacht gij roerloos, vorm en beeld
Heeft zich in dichten damp verheeld;
Dan langzaam maakt die misten licht
Een stralenkrans, een godsgezicht;
En rustig vouwt gij uwe handen -
Zij zullen straks van arbeid branden.

Mijn bloemen.

In bloemen staat mijn leven neergeschreven;
Zoo ik met zangen 't grazig veldpad treed
Vind ik mijn lach ontvlamd, mijn tranen beven,
In 't dauwig, bont-bespikkeld klaverkleed.

Uw lippen kussend, liefste, voor mijn spiegel,
Weerkaatst het glas, naast onze blos en mond,
In slanke vaas, het tartende gewiegel
Der roode roos, die zich heur knop ontwond.

Ik hang zoo gaarne door mijn droom een slinger
Van beeldjes, in een middeleeuwsche sier;
Dan vat ik graaslijk, tusschen duim en vinger,
Een zoet-gekruide, purpren anjelier.

Als licht mijn beden naar de sterren ijlen,
En ik geknield een last van zonden beur,
Zoo buigt gij mede, lelie, in Uw wijlen
Van blanke kuischheid en gewijden geur.

Wanneer mij bloed-omdropen koortsen kwellen,
De dood zijn zeispunt in mijn boezem zet,
Brengt een boeket onwelkbare immortellen
Zijn goeden troost bij mijn doorwoelde bed.

Weet, dat waar dorre smarten vruchtloos branden,
Ik zelfs dit leed een heilkruid plukken zal:
Aan de verlaten, bittre winterstranden
Doorzichtgen kelk uit schuimvlok en kristal.

Het lezen en de beeldende kunst door Cornelis Veth.

Dat de verschillende talen, die de beeldende kunst spreekt, moeten worden verstaan door hem, die beoordeelen en genieten wil, is een waarheid die wel algemeen erkend mag worden geacht. Dat het lezen en verstaan van een boek of artikel kennis vergt van de taal waarin ze geschreven zijn, zal niemand betwisten. Minder algemeen begrepen is het feit, dat het vermogen tot het verstaan eener bepaalde soort uitingen van beeldende kunst ons niet aangewaaid wordt, maar moet worden verwonnen; de kunstschilder, de prentliefhebber zal soms zeer vreemd staan en onontroerd tegenover beeldhouwwerk of ceramiek, borduursels, als anderszins. Dat duurt, bij goeden wil, niet lang, maar het is schier onvermijdelijk.

Doch het is over een ander, schoon verwant, onderwerp, dat ik iets zeggen wou: over de letter in de beeldende kunst. Niet, alweer, over de deugdelijkheid, de decoratieve waarde, de leesbaarheid. Daarover is door vaklieden in den laatsten tijd te veel verstandigs gezegd, waartegen het niet in mij opkomt, iets in te brengen. Neen, het is de letter, als deel van het woord, over de gedachte-associatie, die, - misschien moet men zeggen, helaas - door het geschreven of gedrukt karakter wordt opgewekt.

De kwestie, die ik wensch te bezien, bestaat niet voor den analphabeet. Voor dezen, gesteld dat hij buitendien - het wordt zeer speculatief! - aesthetisch gevoelig was en een eigen smaak bezat, zou de letter slechts als vorm, als lijnsamenstel, misschien als vlek bestaan. Maar ook de Chineezen en Japanners weten blijkbaar niet slechts voor ons, (die tegenover hun letters als analphabeten staan) maar ook tegenover hun eigen landslieden de letter in het

geheel van het kunstwerk te doen spreken als een versiering. Ook de decoratieve kunstenaar ten onzent zal men zeggen, verstaat dit, en menig teekenaar van populaire prenten en spotprenten heeft het van oudsher gekund.

Bij de Chineezen en Japanners werkt dan echter nog mede ten eerste de omstandigheid, dat hun karakters oorspronkelijk verbeeldingen, dus teekeningen meer dan teekens zijn. Ten tweede de verticale orde, die maakt, dat het lezen niet ineens geschiedt, dat dus het woord en zijn beteekenis zich den toeschouwer niet opdringt, hoewel het mogelijk is, dat de daaraan gewende lezer de in die orde geplaatste letters even snel verbindt als wij de in horizontale richting elkaar opvolgende. Europeesche teekenaars hebben die gewoonte gevolgd, maar bij hen werkt de onnatuurlijke wijze van schrijven - het is niets anders - als een trucje.

Maar het is mijn bedoeling niet, van den uiterlijken vorm te spreken der letters, die direct verband houden met het voorgestelde. Die een verklaring zijn. Neen, veel zuiverder is de kwestie te stellen.

Ik zie van mijn raam uit op een mooi, frisch groen weiland, waarvan de kleur vooral in den herfst en een winter als deze, van een prachtige teedere volheid kan zijn, vooral wijl daarachter de grijze lijst-zijde van een modern blok huizen, met tallooze witte vensters die de grauwheid accentueeren, het landschap afsluit. Bijna bij iedere lucht, bij iedere weersgesteldheid is dit geheel mooi. Maar ziet, een gedeelte van dit mooi wordt voor mij ongenietbaar gemaakt door een enorm bord waarop met groote rechthoekige letters staat:

BOUWGROND TE KOOP.

Tot nog toe is dit bord mij altijd een ergernis geweest. Is het leelijk? Maakt het de wei en de lucht en het blok huizen en de greppels met struikjes minder mooi? Ziedaar de vraag. Of is het alleen de gedachte-associatie? Is het alleen de beteekenis der woorden, die prozaisch is en een bedreiging insluit, welke dit vierkant ding mij hatelijk maakt? Ik had er tot nog toe niet over gedacht. Tot ik, bij winderig en regenachtig weer, en een natte, bewegelijke lucht van gejaagd opstuwende dunne wolken,

met de blijheid van licht, even blauwwit, heerlijk-rein wit daarachter, dit bord nat zag, den grond goudbruin en de letters zonnig geel. En het was mooi.

Breitner en andere schilders hebben onbevangen-weg op hun stadsgezichten de opschriften overgenomen, die de huizen droegen. Vroegere teekenaars en schilders van stadsgezichten of enkele huizen zouden alleen zulke opschriften hebben nageschilderd of geteekend, indien deze zeer fraai waren, of er door een bepaald historisch of anecdotisch feit aanleiding toe bestond.

En nu wilde ik, zoo zonder te zoeken naar verklaring voor het geval, de vraag stellen, of er hierin reden bestaat te gelooven, dat wij onder weg zijn tot een meer elementaire, wat onbevangener visie?

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(A. Roland Holst. *Verzen.* C.A.J. v. Dishoeck. Bussum. 1911. Laurens v.d. Waals. *Een Verzenboek.* J.W. Boissevain & Co., Haarlem. 1911).

Op dit oogenblik zit het bosch der Nederlandsche Letterkunde vol van de zangvogels, die men dichters noemt. Dat kweelt en fluit en kwettert, dat deunt en tjettert en neuriet, en allen hebben zij talent, de een wat meer, de andre wat minder, zoodat het soms zelfs lijken wil, alsof er in geen enkle periode onzer vaderlandsche dichtkunst zóóveel genie-tjes in-den-dop hebben bestaan.

Maar *dit* is, in allen gevalle, zeker, dat er nog nooit zoo'n verscheidenheid van toon is geweest. Iedre dichter van heden heeft zijn eigen onderwerpen en zangwijze, en het individualisme, zonder hetwelk alle dichtkunst slechts nuchtre rijmkunst kan wezen, zit heerlijk ten troon en heerscht overal.

Hoe anders stond het daarmeê, over 't algemeen gezien, in de vorige generatie! Want toen zongen bijna alle dichters eender: over dezelfde algemeene onderwerpen rijmden zij allen op dezelfde wijze, met de zelfde beelden en gedachten, en of men een vers onder oogen krijgt van Beets, ter Haar, of Hasebroek of nog een ander der dichtende predikanten, wie het heeft geschreven kan men meestal slechts gewaar worden uit het opschrift dat den naam des makers vermeldt. Want men gaf er toen minder om, of een vers wezenlijk schoon en een waarachtig gedicht was, d.w.z. of de psychische diepte en de suggestieve vorm elkaar volkomen dekten, dan wel dáárom, of de verzen dadelijk verstaanbaar konden wezen voor den eersten den besten weinig-voelenden en -denkenden lezer, en buitendien of ze dien lezer

gedachten in 't geheugen riepen, waar hij met andren gemoedlijk-ernstig over napraten kon. En vandaar de toenmalige populariteit van een aantal poëten, wier ernstig zich voordoende maar niets waarlijk-psychisch-gevoelds te kennen-gevende tekst ook bij de oppervlakkigste inzage zoo glad als gesneden koek naar binnen kon glijden, omdat de lezer er telkens de bekende klanken van iedre Zondagsche predikatie voor zich kreeg.

Men verstond die dichters, of men verbeeldde zich dit tenminste, want wanen de meesten niet, te verstaan, wat ze sinds hun vroegste jeugd hoorden, en waarvan de woorden hun dus geheel en al eigen geworden zijn? En wel onuitspreeklijk-jammer, maar geen wonder dan ook, dat, als er eens Iemand opstond in dien tijd van, naar vorm en inhoud, streng-gereglementeerde letterkundige uiting, die het waagde geheel en al zichzelf te wezen, en zijn wezenlijk-eigen binnenleven in zijn verzen uit te spreken - E.J. Potgieter, bedoel ik - dat men hem dan, in 't gunstigste geval, met verbaasde oogen, bleef aanstaren, om ten slotte zich weer van hem af te wenden met de averechtsche machtspreuk: ‘Ja, hij is wel knap: maar wat schrijft hij gewrongen: het is alsof hij 't expres doet’.... terwijl men vergat, dat op zóó'n manier gezien, d.w.z. vergeleken met het vlot-ondiepe rijmwerk der toenmalige Hollandsche poëten-van-den-dag, de meeste groote buitenlandsche dichters, Shakespeare, Wordsworth, Shelley, Goethe, Platen, Hebbel, Dante, Calderon en Whitman, voor een vluchtig, alledaagsch lezer niet minder moeilijk te benadren dan onze Potgieter zijn.

Neen, wie waarlijk hoog genot wil smaken door de lectuur van literaire kunstwerken, doet dwaas met te eischen dat de literatuur afdale tot zijn eigen daaglijksch peil, zooals de ‘populaire’ dichters van '40 dit laatste met veel ijver deden, maar heeft integendeel zich een beetje in te spannen, om, mocht zijn ontwikkeling van dit oogenblik hem daartoe nog niet in staat stellen, dan toch langzaam-aan, door oefening, zelf die hoogte te bereiken, waarop de waarlijk-groote dichters, en dus ook Potgieter, zich bevinden en van waaruit alleen zij te begrijpen zijn.

Want buitendien nog: waarlijk-populaire poëzie, die de eerste de beste mensch uit het volk onmiddellijk zou kunnen begrijpen en meevoelen, kan niet ontstaan in de hoofden van reflectief-

deftige, maatschappelijk-gewikste burgers met lange zwarte jassen, en witte, stijve dasjes, maar kan alleen van 't ongeleerde, naïeve volk zelf komen, zooals b.v. in vroeger eeuwen de prachtige Duitsche volksliedren geboren werden, die ontsprongen van de lippen der onbewuste reizende zangers, en zoo van mond tot mond gingen of hoogstens op vliegende blaadjes werden gedrukt en verspreid. Dát is de éénig-echte volkspoëzie, de spontane, naïeve, zonder eenige voorafgaande wilsdaad gewordene, zooals zij door latere verzamelaars, van alle kanten opgevangen en bijeengebracht tot verschillende verzamelingen,[1)] in haar bekoorlijke onbeholpenheid nog een schat is van hooge vreugde voor ieder die met onbevangen gemoed haar leest.

En neem daartegenover al onze dichters van het vorige geslacht, op Potgieter na en het allerbeste van De Génestet en Da Costa, dus behalve datgene wat ook nog in de moderne tijdschriften en bundels van heden op zijn plaats zou wezen, - en gij zult in al dat inwendig-kalme rustig-meedeelende of bewerende rijmwerk maar hoogst zelden iets aantreffen wat u aangrijpt en vasthoudt, wat u roert in het diepst van uw wezen, dus wat waarlijk-levende dichtkunst heeten mag.

En toch leefde men destijds in den algemeenen waan - waar slechts de degelijker en meer inzichtige Potgieter en Huet niet ten volle in meegingen - dat de Nederlandsche poëzie toen een hoogvlak bereikt had, waar alleen boven uitstaken de toppen der Zeventiende eeuw. Want de waarde van een gedicht, dus de onsterflijkheidskans ervan, bepaalde men *niet* naar zijn wezenlijke schoonheid, d.i. naar het uit de diepten van des dichters ziel opzingende, dat een echo kon wekken in de ziel van den lezer en waardoor dus ieder onderwerp den ontvankelijken luistraar pakken kan, maar naar het in-abstracto aan het toenmalige publiek sympathieke van den inhoud, die, in proza gezegd, misschien wel minder zou gepakt hebben, maar toch volgens de toen bij het Hollandsche publiek gangbare godsdienstige en zedelijke overtuigingen en gevoelens, even nuttig om te weten en te onthouden waar' geweest. En de dichtkunst daalde dus-

1) O.a. in '*Des Knaben Wunderhorn*' door Arnim en Brentano, al is niet alles in dat mooie boek van zuiver-ouden oorsprong, en schijnen de uitgevers-dichters er aan meegewerkt te hebben met hun eigen talent.

doende van haar hooge plaats als Openbaarster van het Psychische zooals zij bij alle volken en alle tijden geweest was, tot die van een hulpmiddel, dat slechts grooter suggestie, meer indringende kracht moest bijzetten aan wat overigens evengoed in proza had kunnen staan. Ja, niet de psychische emotie, niet de zingende zichzelf-onthulling van 's menschen Onbewustheid, maar de expresgewilde inhoud, en het wijzer of beter-makende, wat de lezer daaraan kon hebben, was voor het vorige geslacht het eigenlijke der poëzie. En zelfs de groote, goede Potgieter is die kritisch-theoretische dwaling, die nog uit de 18e eeuw stamde, niet geheel mis kunnen loopen en heeft dus wel eens wat geprezen o.a. het broddelwerk de Geusen van O.Z. Van Haren, dat voor het begrip van ons lateren niet zoozeer een waarachtig dichtwerk, als wel een patriottische privaat-liefhebberij van een welmeenend maar weinig talentvol achttiende eeuwsch adellijk heer heeten moet. Geen sterfling zou dan ook, als hij zich goed bezon, onder eede kunnen bevestigen, dat hij, tijdens zijn lezing van 's Heeren van Haren's quasi-dichtstuk, van dat werk zelf, dus van de woorden en rhythmen, aesthetisch genot had gesmaakt. Ook Potgieter niet, en toch verbeeldde deze zich dit. Maar dat kwam, omdat hij zóó gloeide voor onzen vrijheidsoorlog met Spanje, dat zelfs de flauwste of gebrekkigste aanwijzing reeds voldoende was, om opnieuw als in levenden lijve voor hem wakker te roepen, wat hij door zijn eigen aanhoudende studie, geheel buiten de Geusen om, liefgekregen had.

Neen, het belangrijke of ons aantrekkende van het onderwerp, heeft zeer stellig geenerlei gewicht in de schaal te leggen bij de bepaling der poëtische waarde van een dichtwerk, daar deze uitsluitend afhangt van de psychische kracht en diepte en schoonheid, waarmede de dichter zelf zijn onderwerp, welk dit dan ook zijn moge, heeft opgevat en uitgezegd. Want ware het anders, dan zou men immers tot de absurde slotsom moeten komen, dat een gewichtig feit uit onze vaderlandsche historie, of een groote wijsgeerige, godsdienstige of staatkundige waarheid, gebracht in rijm en maat door den eerste den beste, uit den aard der zaak een beter en schooner gedicht zou moeten geven, dan zelfs de prachtigste liedren van Hooft met hun in vergelijking weinig-beteekenende onderwerpen kunnen zijn.

Men zou echter verkeerd doen, het Potgieter hoog aan te rekenen dat hij zich in zijn oordeel over Onno Zwier (zooals elders ook in dat over Cornelis Loots) heeft vergist. Want deze fout lag niet zoozeer bij hemzelf, maar kwam eenvoudig door zijn tijd, zijn drogen, dorren tijd, die zóó weinig begrip van kunst had, dat zij bv. Israël's latere natuurkunst verre stelde onder zijn jeugd-compositie's à la Gallait, en aan de zotte als schooljongensknoeierijen van Wiertz, den arme, veel meer kunstwaarde toekende dan aan de heerlijkste scheppingen der Marissen, alle drie.

Mijn heelen jongelings-leeftijd door, hoorde ik door mannen, die ik hoog moest stellen, het zotte misverstand als eerste theoretische waarheid verkondigen, dat in een kunstwerk *niet* de kunstenaar, maar het onderwerp de hoofdzaak was, en eerst toen ik uit eigen oogen ging zien, en met vrije hersens lezen, vond ik mijn aarzelend vermoeden hoe langer hoe meer bevestigd, dat het precies andersom was, als die knappe heeren dachten, en dat dus geenszins de behandelde stof, maar uitsluitend het genie van den kunstenaar een kunstwerk onsterfelijk-waardevol maken kan.

Neen, droog-verstandlijk mededeelende of nuchter-vlak verhalende verzen, waar geen spoor van muziek of verbeelding en van het je ne sais quoi van 't onbewust-psychische uit spreken, kunnen, al lijken zij den gewonen prozamensch ook nog zoo ernstig of deeglijk, en al staan er waarheden in berijmd, waar een eerlijk Nederlander of Christen wel een week-lang geestlijken houvast of zieletroost in kan vinden, kunnen, herhaal ik, zoolang het diep-innerlijk bewogene, dat ook den lezer weet te bewegen, er volkomen of nagenoeg-volkomen in gemist wordt, volstrekt niet als waarachtige dichtkunst, als wezenlijke poëzie gelden, maar zijn niets meer dan vervelend rijmwerk alleen.

Laten de jongeren van tegenwoordig zich dit waarlijk bewust worden, en dus nooit, zooals ik geloof, dat wel eens hier en daar gedaan wordt, het poëtische voor synoniem houden met een technisch-korrekten vorm waarin dan de een of andere zich gewichtig voelende wijsheid met veel rustig aplomb, als van een Nuts-gestoelte, wordt meegedeeld. Poëzie toch is alleen, wat ondanks allen mooglijken ernst, niettemin luchtig-lijkend, want

als van binnen-uit opgetild en dus met ingehouden of vlugger gratie dansende is: en zij mag dus niet met zwaren schuif langs de bladzijden kruipen, maar schijnt erover heen te zweven, als waar' ze telkens op het punt er van af te vliegen, de vrije ruimten in, waar zij, als alle vogels, eigenlijk thuis behoort.

Die diep-innerlijke, psychische bewogenheid, de in den zingenden dans van het levende woord naklinkende, die aan de door het groote publiek meest gelezene dichters van het vorige geslacht slechts in onaanzienlijke mate was meegegeven, vindt men daarentegen veel sterker en konstanter bij de dichters, die na '80 opgekomen zijn. Ik bedoel hier natuurlijk slechts meê, een algemeenen indruk te geven, zooals de moderne literatuur zich voordoet, in het groot gezien, zonder dat men daarbij acht slaat op de individueele op- en neêrgangen in het talent van verschillende thans nog levende poëten, van wie een enkle, in den loop der jaren, zeer aan zichzelf ongelijk gebleken is, terwijl een andre, meer populaire nu eens flink opstijgt maar dan weer plat neerploft, met onzekere, slappe bewegingen, uitsluitend, omdat hij mist alle zelfkritiek.

Maar over het algemeen berijmen toch de dichters van heden niet langer in gladde woorden wat er abstract in hen omgaat, alsof de kunst slechts een succursale van de Kerk had te wezen, gelijk de meeste Veertigers in hun goedmoedigen ijver zich dat verbeeldden, maar zingen zij uit in melodische rhythmen wat zij wezenlijk voelen en geestlijk vóór zich zien.

* * *

Doch, zij dit al zoo, de onverbreeklijke wet van opgang en neergang, van daling na stijging, deed niettemin wel eens vreezen dat het geslacht van '80 niet alleen het begin van een betere periode, maar tegelijkertijd ook het einde daarvan moest heeten, en dat het volgende geslacht, het dertig jaar jongere, geen kracht genoeg zou bezitten, om de gelijkwaardige opvolgers hunner oudere tijdgenooten te zijn.

Ik geloof echter zeker te gaan met te zeggen, dat men zich, in dat opzicht, veel te gauw, ja, geheel overbodig bang heeft gemaakt.

Want naast en met de Tachtigers zijn niet alleen de niet al te talrijke Negentigers, maar zelfs twee lichtingen van Twintigste

Eeuwers zich in de gelederen komen plaatsen van het leger der Nederlandsche letteren dat nu optrekt naar de toekomst als een steeds van achtren aangroeiende kolonne van stevige werkers en strijders, zoodat onze altijd levende hoop op de toekomst der Nederlandsche dichtkunst geen ijdle blijkt te wezen, maar integendeel hoe langer hoe sterker en stelliger groeit.

Want een aantal zelfs der allerjongsten geeft nu reeds blijk, dat zij volstrekt niet zullen wezen nakomers en dekadenten die alleen-maar verzen schrijven, omdat en zooals de vroegren dat gedaan hebben, maar dat zij in later tijd gerust zullen kunnen vergeleken worden met de besten der Tachtigers, daar zij deze nú reeds, met enkele hunner verzen, in hun eigen karakter ter zijde komen, en in echtheid van innerlijken aandrang niet voor hen onder behoeven te doen.

Over twee dier jongste dichters dient hier thans een woordje gezegd te worden, nl. over A. Roland Holst en Laurens van der Waals.

Want waarom schrijf ik over Hollandsche verzen? Eenvoudig omdat het Hollandsche publiek nog altijd, als in vroeger dagen, iets anders schijnt te verlangen van poëzie, als deze kan geven, en het dus geregeld-door verzen, die niet anders als zuivere poëzie zijn, onverschilling laat liggen, als bestonden zij niet. Dat is een curieus verschijnsel der hollandsche volkspsychologie, dat wel, voor een oogenblik, de aandacht verdient. In andere landen, Frankrijk en Engeland bv., worden verzen gewaardeerd, als wat zij moeten zijn, nl. als de getrouwe weergaven van een in zichzelf zingende dichterziel. Het oogenschijnlijk meer verfijnde, en, in elk geval, meer ontvanklijke temperament dier buitenlanders voelt zich bewogen worden en geniet dus voor wat de dichters te uiten hebben, omdat het in hun binnenste ziel leefde en zong: Doch daar schijnen de praktische Hollanders niet genoeg aan te hebben: en voor hèn, moet er dus in een gedicht nog altijd iets anders bijkomen, dat niet het gedicht zelf is, en zelfs veelal met het Wezen der Poëzie, die een openbaring van 's menschen spontaan-onbewust-zingende geestlijkheid heeft te wezen, in strijd komt te zijn. Als er in een Hollandsch gedicht niets blijkt van een zedelijke, staatkundige of godsdienstige bijbedoeling, die de dichter, onder het schrijven

door zeer bewust-expres in het oog heeft gehouden, dan laat dat gedicht een groot aantal Hollanders vrijwel koud, al is dat gedicht ook overigens, voor meer letterkundig-ontwikkelde menschen, een wonder van psychische schoonheid dat hen tot in het diepst van hun wezen treft. Poëzie en abstracte leering zijn tegenovergestelde grootheden, en daar nu abstracte leering juist datgene is, wat den doorsneê-Hollander het allermeest, meer dan gevoel, verbeelding en muziek, kan behagen, moet er voor hem, bij deze drie essentieële en eenige bestanddeelen der dichtkunst, nog altijd iets bijkomen, iets algemeen-verzekerends, praktisch-voortstuwends, nuttig-helpends, zal hij pleizier krijgen in zijn letterkundige lectuur.

Om nu deze erfelijke hollandsche volkseigenschap, welke misschien daardoor ontstaan is, of zekerlijk tenminste versterkt, dat waarschijnlijk in geen enkel ander land in Europa, als het onze, de mensch zóó heeft te vechten gehad met de elementen en de ongunst der natuur, wilde hij zichzelf en zijn gezin niet van honger zien omkomen, zoodat de geest der zwoegende bewoners zich geheel en al op het practische moest toespitsen en richten, om nu deze hereditaire ònletterkundige geaardheid van de Hollanders zooveel mogelijk buiten werking te stellen, kan, onder meer middlen, niets zoo goed dienen, als het thans-levende, volwassene geslacht te wijzen op hun zonen-zelf, op de Nederlanders der toekomst, die, onbewust, een ander, vrijer en juister begrip van dichtkunst toonen te bezitten, en die dàt aan den dag leggen in hun zuiver-schoone, maar daarom toch volstrekt niet ‘leêge’. enkel-uiterlijke, neen, psychisch-doorwerkte, want doorleefde, doorvoelde en doordachte kunst.

* * *

A. Roland Holst dicht niet in stout-hartstochtlijken opzwaai van zijn diepste wezen, maar dat diepste wezen geeft hij ons toch, en wel in stil-doordachte, harmonisch-stuwende en krachtige gevoelspeinzing, want de hartstocht werpt zich bij hem niet naar buiten, maar blijft de stuwende achtergrond van zijn zieleleven en zijn kunst: en zoo kan de lezer van zijn werk zich gelijkvoelen aan een mensch, die languit in een boot liggend, langs een zacht-sterken stroom glijdt, terwijl aan weerskanten de oevers,

in hun golvende glooiïng, hun bloeiende struiken voorbij doen wieglen, zoodat weer nieuwe kunnen komen als een diep-aandoende streeling voor het oog. Inderdaad, de beelden der verzen van Roland Holst, zij doen zich als groote bloemen voor, die men waarneemt op een afstand, zoodat men een kleur merkt en een paar lijntjes, maar de omtrekken teekenen zich niet fotografischscherp, en vloeien hier en daar in het omringende weg. Doch dat draagt juist bij tot het suggestieve van deze verzen, dat doet hen dichter bij de natuur staan en ontneemt er al den schijn van kunstige gemaaktheid aan. En in zooverre zijn deze verzen het tegenovergestelde van klassicistisch, maar toch ook weer niet romantisch, want daarvoor is dit werk van een der besten onder de komende jongren veel te klaar en rustig en te vast van toon. R.H. is het tegenovergestelde van koud en nuchter, en toch weet men, onder het lezen, volkomen wat men heeft aan zijn kunst omdat alles wat hij zien laat, fijn en scherp is geteekend, en het gevoel, dat er in beeft en stuwt, toch uit een vasten grond komt, en geheel en al reëel en menschlijk is.

Men voelt iets hollandsch-positiefs, iets rustig-gewetens en kalm-zich-zelf-beheerschends in dezen jongen dichter, maar tegelijkertijd iets, dat hem boven alle Hollandsche strakheid en nuchterheid ver uitdraagt, omdat hij diep-stil en echt, zonder eenigen schijn der opwinding, te voelen weet. Alle aanstellerij, al zich uiterlijk-dichterlijk voordoen zonder dat er inwendig iets in hem geleefd heeft, een gebrek, waar jonge dichters, in hun onnadenkende onschuld, zoo vaak aan kuunen lijden, is hem zoo vreemd, als het allen waarachtig-psychischen dichters vreemd is, en de lezer kan dus, met een gevoel van gerustheid, deze verzen genieten, als een eerste, maar op zich zelf reeds ongemeene en diep-inslaande proeve van wat dit een groote toekomst voorspellend talent vermag.

Laat ik deze kenschetsing mogen besluiten met een korte aanhaling niet van het hoogste, maar van een der teêrste gedichten uit dit schoone boek.

O, Liefde's teederste innigheid,
Kind, zij is woordenloos
Als traandoorlachen zaligheid
Heel zuiver maar heel broos.

Jij zat, zacht mijmrende en alleen
  En wist geen woord en zond
Mij wat uit alles om je heen
  Je 't zachtste en 't liefste vond.

Die bloemen. - Dieper zachtheid, kind,
  Bestaat voor liefde niet.
Dan geven aan wien zij bemint
  Het liefste wat zij ziet....

* * *

Een heel ander soort van dichter, maar op zijn eigen wijze óók voortreflijk, is Laurens van der Waals.

Zijn vers danst luchtig over de bladzijden, veerkrachtig van geleding, en doet menschlijk en opgewekt, maar zonder iets van dat banale, deftige en abstracte, dat hollandschen dichters, als zij menschlijk wilden wezen, wel eens eigen placht te zijn.

Men kan v.d. Waals' verzen aangenaam-vlot lezen: zij ontroeren u niet tot in het diepst van uw Binnenwezen, en toch laten zij een niet gauw vergeten emotie bij u achter, de emotie nl. van een mensch te hebben leeren kennen, wiens hart warm klopt, omdat hij zich voelt leven en er pleizier in heeft, dat hij leeft.

Van der Waals let op alles, wat hem omringt: niet met den pijnlijk-aandoenden blik van een waarnemer; neen, hij wordt alles gewaar, omdat het er nu eenmaal is, en omdat hij zelf als een spiegel is, waar alles, onder het voorbijgaan, natuurlijkerwijs invalt en zichzelf weerkaatst.

Hij kan ook geestig zijn, doch niet expres-gewild, om grapjes te maken, maar omdat hetgeen hij tegenkomt, hem onwillekeurig een enkel keer prikkelt tot een door hem zelf waarschijnlijk nauw-bespeurde joligheid of liever luchtig-tillendheid op een grond van jeugdigen ernst.

Wij wenschen Van der Waals een even schoone toekomst toe, in zijn voelen, zien en uiten, als zijn Heden reeds is.

Errata.

Op bldz. 880 (Dec.-afl.) *staat*: slaat niet van Oordt.
lees: slaat niet op van Oordt, r. 14 v.b.
Op bldz. 880 (Dec.-afl.) *staat*: schetsen.
lees: schetser, r. 3 v.o.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.

‘Wat kan de blinde staatzucht brouwen,
Wanneer ze raast uit misvertrouwen!
Wat luidt zoo schendig, dat haar rouwt!’

Vondel.

LVII.

Het is al eenige jaren geleden, dat de Fransche schrijver Marcel Barrière, het voorbeeld volgend dat Zola indertijd gaf met zijn roman-serie ‘Les Rougon-Macquart, Histoire naturelle et sociale d'une familie sous le second empire,’ 't stoute stuk bestond een Heptalogie te schrijven, waarvan reeds eenige deelen verschenen zijn. In die reeks zijn er een paar, die juist nu belangrijk worden, omdat de fictie van den roman zich aansluit bij de werkelijkheid. Het verhaal speelt in Afrika en behandelt in twee deelen de stichting van een groot Fransch-Afrikaansch rijk.[1)]

Wat Marcel Barrière in deze beide deelen in romantischen vorm beschrijft is een denkbeeld, dat sinds een aantal jaren de voornaamste, de meest vooruitziende, de bekwaamste Fransche staatslieden bezig houdt. Het was in de kiem aanwezig bij de onderwerping van Algiers, het zat voor bij de verovering van Tunis, het bezielde mannen als de Brazza bij het doen van hunne tochten door Afrika, en bij hun pogingen tot het stichten van Fransche koloniën in het binnenland van het zwarte werelddeel. En de geheele onderwerping, de ‘pénétration pacifique’ van Marokko is de bekroning ervan.

Marcel Barrière schrijft den roman, den epischen en wetenschap-

1) Marcel Barrière: La dernière Epopée: I Le Monde Noir, II La Nouvelle Europe. Paris. Alphonse Lemerre.

pelijken roman, van de kolonisatie van Afrika niet alleen, maar van de stichting van een nieuw, groot Fransch rijk, dat, hoewel zich zelf besturend, met onverbreekbare banden aan het moederland zal verbonden zijn. De steeds verder gaande fantaisie van den schrijver ziet dan in de hulp der zwarte troepen uit dat rijk voor Frankrijk de gelegenheid, om de positie die het in 1870 in Europa verloor, te herwinnen, het Duitsche Rijk te verslaan, de dynastie der Hohenzollern omver te werpen, de Vereenigde Staten van Duitschland op te richten, als voorbereiding voor de vorming van het 'Nieuwe Europa,' de Republiek der Vereenigde Staten van Europa. Et patati, et patata!

Het ligt niet op den weg van den geschiedschrijver van den dag, integaan op de romantisch-historische toekomst-fantasiën, die Marcel Barrière in zijn romanreeks beschrijft.

Maar toch heeft zoo'n toekomstroman wel een eigenaardige bekoring. Niet alleen omdat de romanschrijver zijn verbeelding daarin den vrijen teugel kan geven, en als een aeronaut kan opstijgen 'hoog boven menschen en hun klein bestaan,' om zijn vaderlandslievende en chauvinistische gevoelens te luchten, zonder vrees dat de wreede, onverbiddelijke werkelijkheid hem meedoogenloos zal neersmakken op den beganen grond. Maar ook, omdat hij in zijn fantasiën als 't ware de plannen beschrijft, die het Fransche volk in Afrika heeft. De romanschrijver wijst in zijn toekomstbeeld den politicus den te volgen weg. En voor een goed begrip van de staatkunde onzer dagen kan zulk een wegwijzer waarde hebben, ook al ziet hij de gevolgen van de gebeurtenissen die hij beschrijft van den meest rooskleurigen kant, wijl hij ons doet verstaan, wat de denkers en droomers in zijn land verwachten van die toekomst, waarvan toch het heden de voorbereiding is.

En dan is het merkwaardig, dat deze schrijver - evenals zoovele zijner voorgangers, - steeds in de toekomst een oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland ziet.

Niet als revanche voor 1870, maar als onvermijdelijk gevolg van den voortgaanden ontwikkelingsgang van Europa, van den overgang van het absolutisme, van het imperialisme, tot de democratie, de republiek. Hij voorspelt:

‘Eerst was het Portugal, dat zijn streven naar het republikeinsche ideaal verwezenlijkte. Morgen zal het Spanje zijn, wat later Italië. Engeland zelfs, waar na den dood van de krachtige persoonlijkheid van Edward VII het Koningschap nog slechts een schaduw is, zal volgen. Dan komt de beurt aan de volken, die het meest zijn opgegaan in, het ergst zijn saamgesmolten met de routine, die zich het gehoorzaamst onderwierpen aan het juk der monarchen, in wie zij de vertegenwoordigers zagen van het gezag bij gods genade, of de traditioneele heerschers.’ (‘*La Nouvelle Europe*’ Préface).

Het is niet onmogelijk, dat de toekomst dien strijd tusschen de democratisch-republikeinsche staatsopvatting, en het monarchale koningschap brengen zal, en dat dit de laatste groote oorlog wezen zal, die de stichting van de Vereenigde Staten van Europa, van het ‘Nieuwe Europa’ ten gevolge zal hebben. Maar vóór dien tijd zal er nog wel wat anders gebeuren, en zal het oude Europa nog wel andere botsingen zien.

Het jaar, dat thans voorbijging, heeft daarvan de treffendste bewijzen geleverd. Zelden is, na de bewogen revolutie-jaren, een jaar voorgekomen, dat in de geschiedenis zoo zeer verdient gekenmerkt te worden als een jaar van onrust en van spanning.

Maandenlang heeft een geschil tusschen Frankrijk en Duitschland over het ‘zwarte werelddeel’ Europa bezig gehouden, en al was de vrees voor een oorlog over de Marokkaansche quaestie niet groot, niemand kan voorzien wat uit diplomatieke onderhandelingen voortkomt, vooral als ze gevoerd worden met een zekere brutale lichtzinnigheid. Oscar Blumenthal heeft dat eens uitgesproken in een gedicht, waarvan de slotregels luiden:

> ‘Der Friede war noch nie verraten,
> Wenn off'ne Rauflust ihn bedroht -
> Doch schützen ihn die Diplomaten,
> Hilft ihm ein wunder nur vom Tod.’

Grooter gevaar echter dan Europa en den vrede dreigde van de onderhandelingen tusschen Von Kiderlen-Wächter en Cambon, heeft van Engelands zijde bestaan. Het is altoos Engelands

taktiek geweest, ook in de dagen van de ‘most splendid isolation,’ ter beveiliging van zijn overwicht op maritiem, commercieel en koloniaal gebied, elken mededinger, waar die zich ook mocht opdoen, zoo meedoogenloos te bestrijden, dat hij eindelijk de vlag moest strijken en Engeland de overhand laten. Zoo is het gegaan met de Republiek der Vereenigde Provinciën, zoo ging het met Frankrijk, zoo moet het nu weer gaan met Duitschland. Sedert de ‘Landratte vom Vetter,’ zooals Bismarck dat uitdrukte, ook schepen ging bouwen en de zee bevaren, koloniën ging verkrijgen en zich bovendien verstoutte op de wereldmarkt een lastige mededinger te worden, is er in Engeland een stemming ontstaan, die geleideiijk ontaard is in haat tegen en vrees voor Duitschland. Er zijn, zegt Stead, in het departement van buitenlandsche zaken en in de Engelsche gezantschappen in Europa menschen, die geheel onder den indruk leven, dat Duitschland Engelands onverzoenlijke vijand is, dat een oorlog tusschen deze beiden onvermijdelijk is, en dat daarom alle andere overwegingen moeten worden ondergeschikt gemaakt aan den hoogen plicht, Duitschland bij alle gelegenheden den voet dwars te zetten, ook al zou de wereldvrede daardoor in gevaar worden gebracht. Die menschen lijden aan een soort vervolgingswaanzin. Zij gaan uit van de meening, dat Duitschland geen ander doel heeft, dan de Engelsche zeemacht te vernietigen en Engelands koloniën in te palmen. En daarom moet Engeland niet over wereldvrede en ontwapening spreken, maar zich krachtig wapenen, en zich gereed houden om dien aanval af te slaan.

Tegen die meening is sedert jaren krachtig opgetreden in Engeland. Sir Henry Campbell-Bannerman, de vorige minister-president en Lord Haldane, de tegenwoordige minister van oorlog, - om er slechts twee te noemen, - hebben in woord en geschrift gepoogd, een andere en betere strooming te doen ontstaan. In het land moge dat bij dezen en genen invloed hebben gehad. In het departement van buitenlandsche zaken bleef de vrees voor Duitschland's plannen de leidende gedachte. En dat is de oorzaak van den zeer gespannen toestand, die dezen zomer ontstond, en die den Europeeschen vrede zoo ernstig heeft bedreigd.

Nu alle stukken voor ons liggen, nu Von Bethmann-Hollweg,

von Kiderlen, Sir Edward Grey, Caillaux en de Selves in de gelegenheid zijn geweest hun meening en hun inzicht over de gevoerde onderhandelingen en over den daardoor ontstanen toestand uit te spreken, nu is het duidelijk, dat de Afrikaansche ambitie, die Marcel Barrière in zijn 'Monde noir' beschrijft, de aanleiding - maar de houding van Sir Edward Grey de onmiddellijke oorzaak had kunnen worden van een Europeeschen strijd.

De Acte van Algeciras, die op 7 September 1906 door Engeland, Duitschland, Frankrijk, Spanje, Oostenrijk-Hongarije, Italië, Rusland en de Vereenigde Staten onderteekend werd, bepaalde in den aanhef, dat deze mogendheden zich verbonden hadden, om de onafhankelijkheid en integriteit van Marokko te handhaven. Aan Frankrijk en Spanje werd opgedragen de zorg voor de handhaving van orde en rust, het inrichten van politietroepen in de havensteden, onder Fransche en Spaansche officieren; aan alle mogendheden werden gelijke handelsrechten verzekerd.

Die bepalingen zijn in den loop van dit jaar feitelijk geschonden. Nadat Frankrijk reeds vroeger Casablanca en het Chaujas-gebied in het Westen, Oudjda in het Oosten had bezet, zond het een troepenmacht naar Fez, onder voorwendsel den Sultan te moeten beschermen tegen oproerige stammen. Geen der onderteekenaars van de Acte van Algeciras verzette zich tegen die daad, Engeland keurde haar zelfs onmiddellijk en openlijk goed. Slechts Spanje rukte uit het Rifgebied op, en bezette Larrasj en El Ksar. En Duitschland zond de *Panther*, een zijner oorlogsschepen naar de haven van Agadir.

Het is nog steeds niet duidelijk, wat Duitschland bewogen heeft dien stap te doen, wat de regeering te Berlijn in het schild voerde. Officieel werd de uitzending van de *Panther* verklaard met de vrees voor leven en eigendom der in Sous verblijvende Duitschers; maar die vrees is gebleken zeer denkbeeldig te zijn. Stead schrijft de zending toe aan een misverstand. Hij meent dat in Duitschland, tengevolge van de hartelijke ontvangst die keizer Wilhelm in Londen was te beurt gevallen, de indruk was gewekt, dat Engeland Duitschland's optreden niet met een onwelwillenden blik zou beschouwen.

Buiten Duitschland werd die zending echter algemeen afgekeurd, en in Duitschland vond zij slechts warmen bijval bij de Panger-

manen, die hoopten dat bij de verdeeling van Marokko ook Duitschland een deel van den buit krijgen zou.

In Engeland had die daad een zeer ongunstigen indruk gemaakt, en vooral Sir Edward Grey, de Engelsche minister van buitenlandsche zaken, was er diep door getroffen. Naar zijn meening was de Duitsche daad niets dan een provocatie, die door Engeland moest worden beantwoord met het zenden van een Engelsch oorlogsschip naar Agadir. Slechts de tegenstand van zijn ambtgenooten, gebleken in een expresselijk bijeengeroepen kabinetsraad, kon Grey van dit voornemen afhouden.

Inmiddels had de Duitsche gezant aan Sir Edward verklaard, dat de Duitsche regeering geen plan had, zich van een deel van Marokko meester te maken, dat zij slechts de gelegenheid zocht, om met Frankrijk over de Marokkaansche quaestie te praten.

Sir Edward Grey zag in die verklaring van den Duitschen gezant een ‘diplomatieke waarheid.’ Hij moest natuurlijk de hem gegeven verzekering gelooven, maar hij geloofde tevens, dat Duitschland een gedeelte van den Franschen Congostaat wenschte, met de bedoeling een maritieme basis te verkrijgen aan de Afrikaansche kust. En die meening werd de ‘causa causans’ van de merkwaardige redevoering, door Lloyd George op 21 Juli in Mansion House gehouden, een redevoering die den indruk maakte een bedreiging tegen Duitschland te zijn.

Sedert Lord Beaconsfield in 1876-78 zijn best deed Engeland in een oorlog met Rusland te verwikkelen, sedert Chamberlain en Lord Milner den Engelschen jingogeest aanwakkerden die tot den rampzaligen Zuid-Afrikaanschen oorlog leiden moest, heeft geen Engelsch minister een gevaarlijker spel gespeeld, dan op 21 Juli gespeeld werd, door Lloyd George, in overleg met Sir Edward Grey en met Asquith. Het is werkelijk een bewijs van de uiterst vredelievende houding door Duitschland aangenomen, dat op die redevoering geen oorlog gevolgd is. In den Duitschen Rijksdag heeft men den kanselier - en naar het bleek ten onrechte - beschuldigd de beleediging door Engeland te hebben geduld. Sir Edward Grey verontschuldigde de redevoering van zijn ambtgenoot met de mededeeling, dat hij tot het oogenblik dat die gehouden werd, niet wist wat Duitschland in het schild voerde. Alsof er in die drie weken geen gelegen-

heid was geweest om de inlichtingen te vragen, die op de eerste aanvrage welwillend werden verstrekt!

Het is wellicht goed, dat dit alles is voorgevallen, en dat in den Duitschen Rijksdag en in het Engelsche parlement de mogelijkheid van een oorlog tusschen Engeland en Duitschland besproken is. Wanneer zulk een quaestie in het openbaar besproken wordt op een wijze zooals dat in het Engelsche parlement is geschied, dan wordt de scherpte, de stekeligheid er aan ontnomen. Sir Edward heeft de vrees voor oorlogsgevaar, die in den afgeloopen zomer geheerscht heeft, ‘politiek alcoholisme’ genaamd, en daardoor de geheele zaak als 't ware terug willen brengen tot een product van over-verhitte gemoederen, gesprekken aan de biertafel of in het wijnhuis. Dat dit politieke alcoholisme zooveel invloed heeft kunnen hebben in zoo velerlei kring, dat het Europa aan den rand van een oorlog bracht, waarin vijf of zes groote mogendheden - gezwegen van de kleine, die contre coeur tot deelneming zouden genoodzaakt zijn - betrokken zouden worden, geeft een merkwaardig denkbeeld van de stemming, die in het afgeloopen jaar in de kanselarijen heeft geheerscht.

Moet men thans, nu het oogenblikkelijk gevaar geweken is, met Shakespeare zeggen: ‘All's well that ends well’?

Het beste wat de beide ministers, Sir Edward Grey en Asquith, gezegd hebben is wel de verzekering, dat het Engelsche volk een uitdagende politiek niet zou goedkeuren. Zoo Duitschland geen plannen heeft, om Engeland aan te vallen, zal Engeland zich niet verzetten tegen Duitschland's gerechtvaardigde wenschen. Maar die verzekering werd onmiddellijk beperkt door de opmerking, dat Engeland ter wille van Duitschland zijn oude vriendschapsbanden niet wil los knoopen. Zoo het moest, zou Engeland bereid zijn Frankrijk en Rusland bij te staan.

Dat is de nieuwe Engelsche politiek. Frankrijk steunen in Marokko, tegen Duitschland niet alleen, maar tegen wie dan ook; en Rusland in Azië, zooals in de Perzische quaestie reeds gebleken is. En terecht vroeg de *Daily News:* of dit nu de conclusie was, die uit de redevoering van den minister van buitenlandsche zaken moest worden getrokken, dat Engeland

werkeloos toeziet wanneer Frankrijk Marokko inpalmt, wanneer Rusland Perzië bedreigt of Italië zich van Tripolis meester maakt; maar dat de wereldvrede in gevaar wordt gebracht, als Duitschland een oorlogsschip naar Agadir zendt.

Het gevaar voor oorlog is voorbijgetrokken; maar de aanleiding ervoor, de haat en het wantrouwen zijn gebleven. En zoolang als die bestaan, blijft het gevaar, zij het ook in latenten vorm. Wat in het Engelsche Hoogerhuis zoo juist werd gezegd door Lord Morley, ook een Engelsch minister, toen hij er op wees:

'That conflict is not a conflict, that could possibly be averted, or suppressed, or conducted to a hopeful issue, either by war or the shock of battle or by any diplomacy starting from fixed antipathies and prepossessions, wether those antipathies and prepossessions are in the mind of the Government, or in the minds of its agents and informants abroad.'

Dit is, hoe men het ook keert of wendt, een besliste afkeuring van de houding van Sir Edward Grey en zijn germanophobe medewerkers; een afkeuring ook van Grey's meening, dat op den achtergrond van elke politieke actie van Engeland de overtuiging moet staan, dat dit land in Duitschland een stadigen vijand heeft te zien.

De Grieken pleegden te zeggen, zoo besluit Lord Haldane zijn mooie studie over Engeland en Duitschland, dat zelfkennis zoo moeilijk te verwerven schijnt:

'Dit geldt van volken, zoowel als van individuen. Maar het is zeker van belang dat allen die kennis pogen te verkrijgen. Want zij alleen kan ons zekerheid verschaffen, dat geen der beide naties de gelegenheid zal verzuimen, den omvang in te zien harer verantwoordelijkheid, om de andere te leeren kennen en te leeren begrijpen. Daardoor kan veel onheil, kunnen veel rampen worden voorkomen.'

Dit bedoelde Burns toen hij zijn veel aangehaalde, maar weinig begrepen regels schreef:

> 'O wad some power the giftie gie us,
> To see oursels as ithers see us.'

Bericht van de redactie.

De heer Frans Netscher, zal in de Febr.-afl. aanvangen met zijn Staatkundige Kronieken. Voor de Jan.-afl. was hij, zeer tot zijn en ons leedwezen, verhinderd.

Boekbeoordeeling door Mr. G.J. Grashuis.

Cosmologie. Elementen der Practische Astrologie **door A.E. Thierens. Uitgegeven te 's-Gravenhage door de N.V. Electrische Drukkerij 'Luctor et Emergo'. 4 September 1911.**
Over de Gemeenschap tusschen de Ziel en het Lichaam**, door Emanuel Swedenborg oorspronkelijk in het Latijn geschreven en door hem uitgegeven te Londen 1769. Tweede geheel nieuwe Nederlandsche vertaling met een Aanhangsel over Swedenborg en zijn wetenschappelijk werk. Door G. Barger. Swedenborg Genootschap voor Holland en België. Voorburg 1911.**

Al schrijf ik ook niet om door de menschen te worden geprezen, toch waardeer ik het als een lezer of een beoordeelaar mijne goede bedoeling ziet en erkent. Vooral dan heb ik reden mij te verheugen, als een bevoegd en niet alledaagsch beoordeelaar een woord van erkenning over mijn werk uitspreekt. Zoo iets had plaats, toen ik in het gedenkwaardig jaar 1903, tijdens 'de Amsterdamsche Beroerten' een boek uitgaf over 'De Leer van Groen van Prinsterer'. 'Men vatte dit boek, schreef toen Mr. J.A. Levy, als een blijk van geestverwantschap, en eene daad van piëteit. Eerst dan, zal men den schrijver en zijn werk recht doen weervaren... Zijn boek is een krans, gevlochten om de slapen van een grooten doode, de lijst om een louter karakter, om een hoog gestemden, idealistischen geest, gevat. Hetgeen Michel de Montaigne als wegwijzer voor zijne "Essais" plaatste: "s'est icy un livre de bonne foy, lecteur", mag de heer Grashuis

zich toeëigenen. Overigens hebben de fijne scepticus en de oudzendeling weinig gemeen.'

Van de beide boeken, die ik ga bespreken, kan ik met volle overtuiging ook zeggen: 's'est icy un livre de bonne foy,' hoe vreemd de dingen mogen zijn, die in beide boeken worden medegedeeld door de beide propagandisten, die in betrekking tot de behandelde onderwerpen geen *sceptici*, maar overtuigde geloovigen zijn. De schrijver Thierens is een ijverig prediker van de Theosophie, en de vertaler Barger is een warm aanhanger van 'Het nieuwe Evangelie dat Swedenborg voor het geluk en de vrede der wereld te brengen had.' Oppervlakkig gezien behooren de boeken niet bijeen, en men is geneigd te vragen wat Astrologie en Gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam met elkander g e m e e n hebben. Zoo men echter beide geschriften ontleedt, komt men tot inzicht van de nauwe verwantschap. De spil van de Cosmologie is de Leer van Karma en Reïncarnatie en de kern van Swedenborgs boek is de stelling: 'Het Geestelijke omkleedt zich met wat Natuurlijk is, zoo als een mensch zich met een gewaad omkleedt (Sw. 16).'

Om den belangstellenden lezer van deze Boekbeoordeeling terstond midden in de zaak te leiden, neem ik eene vraag, door Thierens gesteld in zijne 'Algemeene Inleiding', als punt van uitgang. Ter aanbeveling van zijne Cosmologie, dat is: van de Astrologie, vraagt de Schrijver (XI): 'Is Goethe opeens verlaten van al zijn overigens erkende genialiteit, wanneer hij zijn levensverhaal aanvangt met de mededeeling van zijn horoscoop?' Wat zegt nu Goethe? Hooren wij hem zelf voor een oogenblik in zijn krachtig en prachtig Duitsch.

'Am 28. August 1749, mittags mit dem Glockenschlage zwölf, kam ich in Frankfurt am Main auf die Welt. Die Konstellation war glücklich; die Sonne stand im Zeichen der Jungfrau und kulminierte für den Tag; Jupiter und Venus blickten sie freundlich an, Merkur nicht widerwärtig, Saturn und Mars verhielten sich gleichgültig: nur der Mond, der soeben voll ward, übte die Kraft seines Gegenscheins um so mehr, als zugleich seine Planetenstunde eingetreten war. Er widersetzte sich daher meiner Geburt, die nicht eher erfolgen konnte, als bis diese Stunde vorübergegangen.

'Diese guten Aspekten, welche mir die Astrologen in der

Folgezeit sehr hoch anzurechnen wussten, mögen wohl Ursache an meiner Erhaltung gewesen sein: denn durch Ungeschicklichkeit der Hebamme kam ich für tot auf die Welt, und nur durch vielfache Bemühungen brachte man es dahin, dass ich das Licht erblickte. Dieser Umstand, welcher die Meinigen in grosse Not versetzt hatte, gereichte jedoch meinen Mitbürgern zum Vorteil, indem mein Grossvater der Schultheiss Johann Wolfgang T e x t o r , daher Anlass nahm, dass ein Geburtshelfer angestellt und der Hebammenunterricht eingeführt oder erneuert wurde; welches denn manchem der Nachgeborenen mag zu gute gekommen sein.'

Met dat verhaal vangt Goethe zijne 'Dichtung und Wahrheit' aan en zijne gemeenzaamheid met astrologische studie blijkt ook uit de woorden, die hij Faust op de lippen legt. 'Flieh! zegt deze, Auf! Hinaus in 's weite Land! Und diess geheimnissvolle Buch, Von Nostradamus' eigner Hand, Ist dir es nicht Geleit genug? Erkennest dann der Sterne Lauf, Und wenn Natur dich unterweist, Dann geht die Seelenkraft dir auf, Wie spricht ein Geist zum andern Geist. Umsonst, dass trocknes Sinnen hier Die heil'gen Zeichen dir erklärt: Ihr schwebt, ihr Geister, neben mir. Antwortet mir, wenn ihr mich hört (*Er schlägt das Buch auf, und erblickt das Zeichen des Makrokosmus.*) Ha, welche Wonne fliesst in diesem Blick Auf einmal mir durch alle meine Sinnen! Ich fühle junges, heil'ges Lebensglück Neuglühend mir durch Nerv und Adern rinnen. War es ein Gott, der diese Zeichen schrieb, Die mir das inn're Toben stillen, Das arme Herz mit Freude füllen, Und, mit geheimnissvollem Trieb, Die Kräfte der Natur rings um mich her enthüllen? Bin ich ein Gott? Mir wird so licht! Ich schau' in diesen reinen Zügen, Die wirkende Natur vor meiner Seele liegen'. Van Wallenstein spreekt Thierens niet, en met Schiller gaat hij niet naar het vertrek, waar de beroemde Veldheer met S e n i voor ons optreedt. Dat was, zegt Schiller, 'ein Zimmer, zu astrologischen Arbeiten eingerichtet und mit Sphären, Karten, Quadranten und andern astronomischen Geräte versehen,' en waarbij zich 'eine Rotunde' aansluit, 'in welcher die sieben Planetenbilder, jedes in einer Nische, seltsam beleuchtet', te zien waren. 'Seni beobachtet die Sterne. Wallenstein steht vor einer grossen, schwarzen Tafel auf welcher der Planetenaspekt gezeichnet ist.' Ook maakt hij geen melding van de gemeenschappe-

lijke studie, door Goethe en Fräulein von Klettenberg gewijd aan ‘Wellings, aan Paracelsus, aan Valentinus, aan Helmont, Starckey en anderen’, waarvan Goethe verhaalt in het Tweede Deel, Boek Acht, van zijne ‘Dichtung und Wahrheit.’

‘Cosmologie’ heet het boek van den Heer Thierens en dit is een veelomvattend begrip. Voor den Schrijver bestaat het uit drie deelen: hij gaf in ‘de Cosmologie-opstellen in Urania het zuiver exoterisch aspect; het later te verschijnen deel (zal) de zuiver esoterische zijde van het groote cosmologisch geheel (geven), waarvan wij eigenlijk slechts de praktische of uiterlijke zijde “astrologie” noemen’, zegt Thierens. ‘Dit werk over de Elementen der Practische Astrologie is te beschouwen als tusschen het esoterische en het exoterische in - semi-esoterisch als het ware’... ‘De hier aangeboden studie, waaraan de cursussen te Den Haag, Arnhem en Nijmegen (1910-'11) een groot deel van den denkarheid hebben geleverd, geeft blijkens ervaring, juist den thans noodigen schakel tusschen exoterisch en esoterisch denken en eene bijna redelijke verklaring van de elementen der astrologie (XV)’. De Schrijver bekent eerlijk dat deze semi-esoterische uiteenzettingen eenerzijds het nadeel hebben, dat ze nòch volkomen den esoterischen filosoof, nòch den praktischen astroloog gehéél bevredigen. Maar de laatste vindt stof genoeg voor zijn arbeid in de hierachter (XVI) genoemde werken - en voor de esoterische filosofie is de tijd nog niet voldoende gevorderd. Althans niet zóóver, dat de uitgave van een werk in dien geest financieel ook maar eenigszins mogelijk zou zijn (XV).’

‘Astrologie, zoo leert Thierens, is de zuivere kennis van het organisch leven in zijn eigenlijk wezen. Godsdienst, wetenschap en wijsbegeerte zullen dáárin te samen komen (XIII). De astrologie zal de wáre culte de la Raison worden, de wijsheids- of redelijkheids-godsdienst, waarin het concrete gevoel en het concrete verstand “natuurlijk” zijn opgeheven en verheven tot redelijk zien en beleven van de waarheid der Natuur, de Openbaring Gods, - dus tot het beleven der Goddelijke Werkzaamheid in de Natuur (XIV).’ Meer licht dan die verklaringen geven aan hem die vraagt: Wat is astrologie? verspreiden eenige stellingen

en uitspraken van den Schrijver, voorkomende op bladzijde XII. Daar wordt de zoo even gestelde vraag aldus beantwoord. ‘In beginsel is astrologie het verband van lichamelijke wezens onderling in dit lichamelijk heelal. In 't bizonder verstaat de menscheronderde invloeden of werkingen die hij zelf ondervindt van de lichamen van zijn zonnestelsel en van den geheelen toestand en de onderlinge verhoudingen in dat stelsel.’ - Tot recht verstand van het boek is het noodig in het oog te houden, dat de Schrijver onder Kosmos verstaat: ons Zonnestelsel, en niet: het Heelal.

Vijftien Hoofdstukken vormen het boek: het Eerste behandelt ‘De ware Elementen der Astrologie’ en het vijftiende ‘Geest, Ziel en Lichaam’. Daartusschen liggen dertien korte verhandelingen, die den lezer voeren naar en door het Zonnestelsel en ten slotte naar ‘De Maan’ en hare ‘Aspecten’. Vooral het derde Hoofdstuk: ‘Het Organisch Verband’, eindigende met de verklaring van ‘Karma en Reïncarnatie’, hoe kort ook, is van groote beteekenis: het is de kern, of wil men: de spil van het stelsel, door Thierens voorgedragen. - ‘De ware Elementen der Astrologie, zoo vangt hij aan, zijn de cosmische wetten. De mensch is - evenals elk wezen in dit Heelal - uit de wetten opgebouwd, *phenomenon* uit *noumena.* En wanneer men de wereld der *noumena* of cosmische wetten de *Macrocosmos* noemt, dan is elk *phenomenon* als veld van openbaring, waarin die wetten hunne vertegenwoordiging hebben of afgespiegeld zijn, een *microcosmos.* In de verhouding van “Macrocosmos en Microcosmos” zoo bekend uit de geschiedenis van filosofie, theosofie en occultisme, moeten wij dus in hoogste instantie zien, de verhouding van *noumenon* tot *phenomenon.*

... Wij zullen ons in dezen cursus bezig houden met de verhouding van het concrete *phenomenon* “mensch” tot zijn concrete *noumenon* dat het “zonnestelsel” of liever: de Zonnelogos is... Moge de mensch in hoogsten zin het Absolute Al, in naderen maar nog abstracten zin de abstracte Macrocosmos als zijn God beschouwen, in directen zin is hij voor zijne geheele concrete openbaring, dus voor zijn “werkelijk bestaan” afhankelijk van het leven van den Zonnelogos. “In hem leven en bewegen en bestaan wij” - en het is derhalve niet ten onrechte dat de

Zonnelogos door ons als onzen onmiddellijken God en heerscher, als vertegenwoordiger der Almacht wordt beschouwd. Voor ons is de Zonnelogos de Almacht en door zijn leven ervaren wij aan ons zelven de abstracte cosmische wetten... Hij is voor ons de verpersoonlijking van die Volstrekte Almacht, waarvan wij in de verte kunnen droomen, maar die wij slechts in een of anderen vorm concreet kunnen ervaren. En dan natuurlijk slechts in *dien* vorm, uit welken wij zelf, ons eigen bestaan geheel en al is te voorschijn gekomen In het wezen en de wetten van onzen Zonnelogos zullen wij het wezen en de wetten van het Al vinden, en in zijne concrete vormen weder zijne wetten en zijn wezen. En zoo kunnen wij ten slotte "aan den lijve", aan onze eigen fysieke, astrale en mentale voertuigen de cosmische wetten leeren kennen. Die weg tot kennis is *Astrologie* genoemd en heeft in vele tijden vele menschen tot kennis gebracht. Ook in onzen tijd staat die weg wederom open (I).'
Die beide eerste bladzijden (1 en 2) moest ik bijna geheel overnemen, en ik heb den Schrijver niet in de rede willen vallen bij zijne verklaring van 'Noumenon en Phenomenon (I)'. Eéne opmerking moet ik nu echter maken, en wel deze, dat de lezer, die hier aanvankelijk wordt ingeleid in de Theosophie, - want er is sprake van 'fysieke, astrale en mentale voertuigen' - door het medegedeelde *niet volledig* wordt ingelicht omtrent de tegenstelling van de N o u m e n a , de d i n g e n op zich zelf, en de P h a e n o m e n a , de *verschijnselen* van die dingen, welke zich aan ons voordoen en vertoonen: Want wel komt op bladzijde 1 na de uitdrukking: 'de verhouding van *noumenon* tot *phenomenon*', de verklaring, dat die 'verhouding is eene cosmische wet', maar daaruit is niet op te maken dat het noumenon is *het ding*, zoo als de gewone term luidt.

In II handelt verder Th. over 'Het Zelf en het Niet-Zelf, Zonne-Zelf en Zodiac. Het veld en de planeten of *tjakrams*'; in III over 'Den oorsprong van den Zodiac'; in IV over 'Den Zodiac in aanleg en zijne vervulling tot werkelijkheid', en in V over 'Den Zodiac als fysiek gewaad (3-9)'. Hier vernemen wij dat er is te 'onderscheiden een positieve en eene negatieve zijde aan het wezen van het geheele stelsel, de zijde van den 'Geest' en die van de 'Stof' of van het *Zonne-zelf* met

zijne P l a n e t e n en het Niet-Zelf, de omgeving, die zich in den Z o d i a c openbaart. De positieve zijde geeft de scheppingsmacht en de negatieve de substantie. Gezien de drievuldigheid van 'Zelf', 'Niet-zelf' en 'Betrekking tusschen de beide' personifieert de Z o n het Zelf van het stelsel en is het centrum of hart van het totaal-lichaam van den Logos, de Z o d i a c het Niet-Zelf, de ring van Hierarchiën, die zijne openbaring begrenzen en hem de substantie leveren voor zijn veld van ervaring, terwijl de planeten de bizondere verbindingen tot stand brengen omdat in de planetaire lichamen de verbizonderde openbaringen van het stelsel zich ontwikkelen, waardoor de Logos verbizonderde ervaring erlangt en de planeten hem dus den dienst bewijzen van zintuigen of, gelijk ze in de indische theosofie worden genoemd, '*tjakrams*'. Dit wordt nader toegelicht en omschreven, en ten slotte wordt II besloten met de volgende alinea, die wij in haar geheel moeten aanhalen. 'Staat het nu eenmaal voor ons vast, dat de Zonnelogos en zijn stelsel de ziel en het lichaam zijn van een hoogeren en voor ons "volkomen abstracten Geest", dan begrijpen wij ook, dat het stelsel zelf met zijn veld, zijn Zonnelichaam in het centrum en zijne planeten, eene verschijning is van de volkomen abstracte wetten. Elk der planeten vertegenwoordigt dus een bepaald beginsel in die wetten en stelt den Zonnelogos in staat, dat beginsel in werking te brengen, en, omgekeerd, het ook te ervaren, gelijk het oog ons in staat stelt, de bizondere trilling, die wij "licht" noemen te ervaren, en ook deze trilling in werking te brengen (4)'.

Hoewel nu, zoo als boven is opgemerkt, de heer Th. in zijn boek alleen handelt over ons Zonnestelsel, en niet, zoo als de sterrenkundigen doen, over het waarneembare Heelal, niet, zoo als de Bovennatuurkundigen doen, over het *denkbare* Heelal, licht hij toch in III even een tip van den sluier op, die hetgeen b u i t e n ons Zonnestelsel valt, voor zijn oog bedekt. Bij de verklaring van 'Den oorsprong van den Zodiac' of Dierenriem zegt hij namelijk het volgende. 'Ervaring en leven bestaan alleen in zooverre er beweging is. De beweging van ons Zonnestelsel ten opzichte van *buiten gelegen stelsels* heeft dus tengevolge eene zekere ervaring en getuigt van een zeker leven van onzen Zonnelogos als *deel* van een grootere eenheid, een

grooter stelsel (5)'. Daarop gaat hij aldus voort: 'Maar zooals wij weten, bewegen zich ook de verschillende lichamen van ons zonnestelsel en zeer vermoedelijk dus de geheele fysieke samenhang van het stelsel in eene bepaalde richting. Bij de zon het centraal-lichaam, zoowel als bij de planeten, de bizondere centra, nemen wij eene beweging van aswenteling waar. De zon wentelt om zijn eigen middelpunt, dat tevens middelpunt van het stelsel is, en ook de andere lichamen wentelen om dat middelpunt. Zij bewegen zich hierdoor dus alle in een kringproces ten opzichte van de omgeving. En daar nu zoowel de planeten als het zonnelichaam zelf, middelpunten van waarneming of ervaring zijn,' - hier houdt de Astronomie op en begint de Astrologie - is hier het verband heel duidelijk tusschen de beweging en de ervaring.' Duidelijk voor den geloovigen astroloog, niet voor den astronoom, die aan de zon en aan de planeten en aan de maan geen ervaring, geen denken toekent. 'Het geheele stelsel, zoo gaat Th. voort, maakt daardoor klaarblijkelijk een cyclus-proces van *leven* door, waarbij het zijn ervaring trekt uit de buitenwereld, het omringend Heelal, en in dat cyclus-proces zullen wij moeten vinden de twaalfvoudige indeeling van perioden (6)'. Zijn III^{de} paragraaf was Th. aldus begonnen: 'Om eenig begrip van den Zodiac te krijgen, moeten wij eveneens' - dit doelt op het slot van II - 'uitgaan van de abstracte wetten, die wij echter ook in dit geval weder niet kunnen aantoonen hier ter plaatse. Wij kunnen alleen in heel vagen omtrek aanduiden, dat eene concrete, vormelijke openbaring of geopenbaarde vorm niet te voorschijn treedt uit het Absolute dan nadat een zestal stadiën, elk tweevuldig in aard, zijn doorloopen, zoodat een twaalfvuldige wet het inwezen van elken vorm van openbaring is. Die stadiën heeten in hun concreet aanzicht in de theosofie de "Gebieden" van Zijn of bestaan. Na zes tweevoudige gebieden van abstractheid komt dus eerst de concrete vorm te voorschijn. De wet van het twaalfvoudig inwezen is dan als 't ware de stempel of het zegel dat op de geheele openbaring gedrukt is. En elk proces van ontwikkeling draagt diezelfde wet in zich, aanvangende met het eerste en doorloopende alle twaalf stadiën. Zoo zijn van elk proces van ontwikkeling of openbaring twaalf perioden of stadiën aan te geven, analoog steeds met de twaalf

perioden of stadiën van het groot-cosmisch - d.i. het abstracte - proces (4 en 5).'
Menig lezer zal in zijn binnenste van het vorenstaande zeggen:

'Die Botschaft hör' ich wohl, allein mir fehlt der Glaube. Immers denkt hij zich den astronomischen Dierenriem als een n a t u u r l i j k iets, als een denkbeeldigen gordel aan den hemel, binnen welken de loopbanen liggen van alle ons bekende planeten, met uitzondering van eenige der kleinere tusschen Mars en Jupiter, die door groote helling harer loopbanen eenigen tijd buiten den Dierenriem zijn. En van waar nu ook de indeeling van den Zodiac in twaalf zoogenaamde t e e k e n s moge afkomstig zijn, voor den gewonen mensch is zoowel de Riem als elk Teeken een natuurlijk iets, waarin of waarachter niets bovennatuurlijks is verborgen. Voor den astroloog is dat niet het geval, zoo als wij hooren in de zoo even aangehaalde stellingen. De heer Th. zoekt veel in de t e e k e n e n van den Riem. "De sterrekundigen zegt hij, van die vroegere tijdperken" - die de sterrenbeelden van den Riem uitdachten en daaraan namen gaven - "waren allen priesters of althans lieden die een geestelijk leven leidden, en wien dus eenige geestelijke kennis kan ten dienste gestaan hebben, naar men zou meenen. Zij op hunne beurt kunnen weer zijn voorgelicht door nog méér ontwikkelde wezens, in menschelijke of andere gedaante. Schrijver dezes is daar stellig van overtuigd, al kan hij er niet eenig uiterlijk aantoonbaar bewijs van leveren. En zoo kan het ook zijn dat het eerste punt van dezen Dierenriem" - waarvan even te voren was gezegd: "Het eenige punt, dat voor ons op dit oogenblik volkomen onverklaarbaar schijnt, is het beginpunt: Waar is het het beginpunt van *die* twaalfvoudige verdeeling?" - en daarmee tevens alle verdeelingen van de twaalf "Teekens" zijn medegedeeld aan vroegere sterrekundigen door hen die meer wisten. Dit is althans geen veronderstelling die meer verwerpelijk is dan dat een schoolmeester van wat hij meer weet kan leeren aan een boerenknaap (6 en 7).' - Dit is, zoo luidt het slot van III de D i e r e n r i e m of z o d i a c d e r S t e r r e n b e e l d e n, door den Hindoe-sterrekundige en -astroloog genoemd de 'V a s t e Z o d i a c' in onderscheiding met den zodiac der Aarde, waarover wij in 't volgend hoofdstuk zullen spreken.'

Kenmerkend voor het boek zijn nog de volgende stellingen. ‘Die twaalfvoudig-verdeelde cyclus is inherent aan het wezen van het zonnestelsel, dit lichaam van den Logos dat de betrekkingen tusschen zijn Zelf en de omgeving is. Die cyclus met zijn twaalf “vakken” of “teekens” is een a a n l e g van dat stelsel. En de aanleg wordt vervuld door de krachten die van buiten komen.’ V a n b u i t e n, dus uit het Heelal, waarvan het Zonnestelsel niet meer dan een deel uitmaakt. En van die krachten heet het verder: ‘Deze stralen als 't ware gezamenlijk in de twaalf openstaande mogelijkheden (8, uit IV: ‘De Zodiac in aanleg en zijne vervulling tot werkelijkheid.’) ‘Men zou dezen levenscyclus misschien kunnen illustreeren door de voorstelling van een ring met twaalf poorten, straalsgewijze op het middelpunt gericht. Door elk der twaalf poorten, die elk hare principieele beteekenis in den ring hebben, valt het zeer samengestelde licht van alle hemellichamen daarbuiten.... Zoo wordt door den zodiac het lichaam of fysiek gewaad van den Zonnelogos gekleurd en wij zijn genoodzaakt tot de veronderstelling, dat er geen twee zonnestelsels geheel gelijk van uiterlijk zijn, maar zien tevens eene verklaring voor deze ongelijkheid, die de astronoom door middel van zijn spectroscoop reeds heeft gevonden (9 en 10, uit V: “De Zodiac als fysiek gewaad”)’.

In ‘Het Gastmaal’ laat Plato door Diotima, wier woorden Socrates mededeelt, eene verklaring geven van *mystische Erotiek*, de geheimnisvolle en alleen voor den i n g e w i j d e verstaanbare *Liefdeleer.* Uitvoerig handelt ‘de zeer wijze vrouw’ over de liefde, zoo als die zich werkzaam betoont in de zinnenwereld, dat is: in het menschenleven en in de geschiedenis (H. 22-27). Dat eerste deel harer rede, bijna het geheel van haar onderwijs uitmakende gaat over in het tweede (H. 28 en 29), het slot, de overschoone finale van haar dichtstuk in ongebonden stijl, met de volgende woorden: ‘Wat die dingen aangaat, mogelijk zijt gij ook door mijn onderricht in de liefdegeheimenissen ingewijd. Wat echter het volmaakte en het schouwelijke aangaat, ter wille waarvan die dingen er zijn, zoo iemand die recht nagaat, ik weet niet of gij daarvoor *bekwaam* zoudt zijn’. Drie graden of trappen van de mystische Erotiek kent Diotima. In den eersten graad heeft zij, al leerende, haren hoorder ingewijd en

hem dus bij aanvang tot *mustês*, tot *mysticus*, tot ingewijden kenner van het liefdegeheim gemaakt. Tot Socrates had zij eerst gezegd: 'Tracht mij te volgen, indien gij daartoe *bekwaam* zijt' en nu gaat zij voort om de taak van zelfoefening in de liefde, voor de *volmaakten* bestemd, en de aanschouwing van het Goddelijk Schoon, de taak der *schouwers*, voor den aandachtigen leerling te beschrijven en te verklaren. Hare rede eindigt met drie vragen. De eerste luidt: 'Wat moeten wij wel denken van iemand, dien het gebeuren mocht, dat hij het Schoone zelf zag, louter, zuiver, onvermengd en geenszins beladen met menschelijk vleesch, maar dat hij *het Goddelijk Schoon* zelf éénbeeldig mocht kunnen aanzien?' Al leerende ontvoert Thierens zijne hoorders en zijne lezers aan hunne gewone omgeving en in den geest gaan zij met hem opwaarts naar den Dierenriem en hij handelt met hen over den Zonnelogos om hen in te wijden in de Astrologie. Maar zal die stoute poging van den man, die om zoo te zeggen, langs de poorten van den Riem wandelende, aan den hemel een roman dicht, voldoening geven aan degenen, die angstig vragen om l i c h t en om w a a r h e i d?

In Hoofdstuk 2 wordt gehandeld over: 'Zonne-zodiac. Zodiac der Aarde. Horoscoop', en in Hoofdstuk 3 over: 'Het Organisch Verband', en dit wordt besloten met paragraaf XIII: 'Karma en Reïncarnatie'. Hooren wij over dit laatste den Schrijver zelf. 'Het begrip van K a r m a, zegt hij, de volstrekte en eenige wet van oorzaak en gevolg, ligt duidelijk besloten in het voortdurend en alom uitwisselen van trillingen, niet slechts op één gebied, maar ook van beneden naar boven en omgekeerd. Voortdurend wordt binnen en buiten iets veranderd. Het Ego neemt door zijne lichamen op mentaal, astraal en fysiek gebied de indrukken van buiten op, realiseert die allereerst in de "etherische" matricen op elk gebied en daarna in de permanente atomen, terwijl de weerspiegeling van deze concrete indrukken door het Ego wordt opgenomen als zijne ervaring, die te denken is als de verzameling abstracte kwaliteiten, welke zijn wezen verrijkt en doet groeien in bewustzijn, het ware zelfbewustzijn. De permanente atomen zijn de blijvende zaadkiemen waaruit en waaromheen telkens weer door de uitademing van binnen-uit lichamen opgebouwd zullen worden met behulp van de substantie

dier gebieden. Karma en Reïncarnatie zijn aldus onafscheidelijk verbonden. De indrukken van één concreet bestaan in deze concrete gebieden hebben eene gedeeltelijke ervaring in het Ego teweeggebracht. Eene zéér gedeeltelijke. Bij die gedeeltelijke ontwikkeling kan het niet blijven. Het Ego is verbonden door middel van zijne permanente atomen aan de concrete bestaansgebieden. Dat verband is een plicht en het is 't zelfde als wat in de Christelijke Kerk onder "erfzonde" verstaan wordt, de plicht om de gedeeltelijke en eenzijdige ervaring te volmaken tot eene alzijdige. En daarom is reïncarnatie in deze gebieden regel. Dan wordt telkens weer een lichaam opgebouwd, een organisme of samenstel van organen, waaruit de ervaring getrokken zal worden, doordien het trilt op de "harmonie der sferen" rond zich heen, een organisme, dat als instrument steeds meer en meer volmaakt kan en moet worden. De macht der cosmische krachten omringt het Ego op alle gebieden, maar het is afgesloten als in een duikerklok van die overweldigend machtige omgeving. Slechts enkele kleine middelpunten van waarneming stellen het in verbinding met het daarbuiten. Slechts enkele draden geleiden de trillingen naar binnen (25 en 26).' Wij hebben, dit lezende en volgende, voor zoover wij nog oningewijden zijn, eenige oogenblikken rust noodig voor ons denken, dat hier wordt bezig gehouden met de beschrijving van het K a r m a en van de R e ï n c a r n a t i e, de beide polen, waarin de as rust van het wentelend menschenleven. Maar Th. laat ons eigenlijk geen rust, en wij moeten voortwandelen onder zijne geleide, nu hij gaat spreken van 's menschen 'horoscoop' in betrekking tot het K a r m a. In het 'Leerboek der Astrologie', I, van het jaar 1909, zegt Th.: 'De horoscoopteekening is het beeld van den hemel - zodiac, zon, maan, planeten en eventueel ook vaste sterren - op een bepaald oogenblik op eene bepaalde plaats, afgeteekend in den kring van den etmaal-cyclus van die plaats.'. Dit is, zou ik zeggen, astronomische verklaring met astrologische strekking. Nader wordt de gegeven bepaling toegelicht (2) en die toelichting laten wij rusten. In paragraaf VII: 'Het etmaal-proces; de horoscoop' wordt ook eene uiteenzetting gegeven van astronomisch-astrologischen aard (14-16). - Na de aanhaling van de omschrijving der begrippen: K a r m a en

R e ï n c a r n a t i e gaat Th. voort als volgt. ‘Beschermd door zijn ‘horoscoop’, zijn zodiac - als een *Ring-pass-not* - gelijk de planeet en het zonnestelsel door hunnen zodiac beschermd worden, zien wij hier, wat bedoeld wordt met het gezegde: ‘de machtige Hierarchiën - de Lipika of “Heeren van Karma” - die het Karma der Wereld tegenhouden en de wezens daarbinnen behoeden tegen vernietiging’. Door de tusschenkomst van deze Hierarchiën wordt ons in onze horoscoop toebedeeld een lot of K a r m a , dat juist zwaar genoeg is voor onze krachten en dat ons te leeren geeft de eerst-noodige les in vervolg op het vroeger geleerde. Door hunne tusschenkomst wordt die magnetische aantrekking, waardoor het Ego naar deze werelden getrokken wordt, toegestaan te werken tot eene zekere grens en niet verder. Dit karma wordt vervuld door het bewustzijn van het Ego, dat alzoo deze taak ziet als *de* wereld omdat het 't eenige is dat het van deze wereld gewaar wordt, wat dus zeggen wil, dat de taak tevens de bepaling van het zelf-bewustzijn is. Die bepaling van het zelf-bewustzijn noemt men in 't Oosten D h a r m a (26)’. Ten slotte wordt gezegd: ‘De verhouding van het Zelf tot zijne openbaring is tweeledig: 1e. het leert zijn lichaam of voertuig kennen als zijn orgaan van bewustzijn en zijn veld van waarneming, waaraan het ervaring te danken heeft - en 2e. het ziet zijn voertuig als middel om zijn *zelf*-bewustzijn naar buiten te openbaren, dus als werktuig bij zijn arbeid in de wereld. In het eerste opzicht is het voertuig de beperking, de begrenzing (*karma*) te noemen, in het tweede de *zelf*-bepaling (*dharma*). Hiermede zal duidelijk zijn, welke beteekenis de horoscoop heeft, die de voorstelling van dat voertuig is (27).’

Negen Hoofdstukken van het werk (4-12), de bladzijden 27-150, zijn gewijd aan den Zodiac en de Planeten, en aan ‘De Maan’ is Hoofdstuk 13 gewijd. Met die tien Hoofdstukken leidt de Schrijver ons binnen in den werkkring of wil men: in den invloed der hemellichamen op den mensch. Wij zijn dus gekomen in de volle zee van de A s t r o l o g i e . Het meest vreemde voor den lezer is wel wat in Hoofstuk 6 wordt medegedeeld. Het heet: ‘Vuur, Aarde, Lucht en Water’, en voert ons, wat de termen aangaat, terug tot vorige, lang vergeten tijden, toen de S c h e i k u n d e nog moest geboren worden. Ook in het

Hoofdstuk over ‘De Maan’ komen stellingen voor die den gewonen lezer in verbazing brengen. Hij hoort dat ‘de Maan is een doode planeet en wel het stoffelijke overblijfsel van de laatste incarnatie van de Aarde (151)’; dat zij ‘kan worden genoemd de “Moeder der Aarde” want zij is immers de personificatie van de etherische moeder-zee en matrix waaruit deze fysieke Aarde geboren is’, en dat de auteur van de *Secret Doctrine* dus mocht zeggen: ‘de koude, kuische Maan... staat in nauwere betrekkingen tot de Aarde dan alle andere siderische lichamen. De Zon is de Gever van het Leven voor het geheele Planetenstelsel; de Maan is de Levensgever voor onzen bol (152).’ - Het Veertiende Hoofdstuk handelt over: ‘Aspecten’, en het Vijftiende, het is boven reeds gezegd, over: ‘Geest, Ziel en Lichaam’. In paragraaf LXVII: ‘Incarnatie’ komt deze opmerkelijke stelling voor: ‘De astrologie is in redelijken zin onmogelijk te denken zonder de begrippen van Reïncarnatie en Karma, Dharma en Evolutie (187)’. In de laatste bladzijde (200 en 201) van het boek spreekt de Schrijver ons in eenigszins dichterlijken stijl op gemoedelijke wijze toe en laat hij ons een blik slaan in zijn gevoelig hart. ‘Voor zooverre wij kunnen nagaan, zegt hij, is dus het Leven een proces van bewustwording, en zijn doel: volmaking van het innerlijk wezen door evolutie; het middel daartoe: opvolgende geboorten in een organisch lichaam, orgaan, dat het leven der wereld tot bewustzijn van het Zelf zal brengen, om die daardoor tot bewustzijn van zich-zelf te brengen en tot een telkens verhoogd bewustzijn, al naarmate het Zelf op steeds hoogeren trap leert zeggen: “ik ben dat niet”.

Telkens een nieuw begin, om telkens tot een nieuw en beter eind te geraken en eindelijk te komen tot het Eind, dat ook het Begin was. Maar dán bewust, wetend, wakker.

Kringen binnen kringen, kleine “slangen” binnen grootere.

En telkens is “de toon van het begin de opening van een geheel, aanleg en toonaangevers.

Het leven is de symfonie, die daaruit ontwikkeld wordt: door vele overgangen, uitwerking van motieven, strijd om klaarheid en inwikkelingen, door dissonanten, herstellingen en oplossingen heen, wordt gestreden en geleden naar het einde, het

slotaccoord, dat alles samenvat, wat is voorbijgegaan, en dat wegsterft als een snik of een juichkreet in de ruimte... Maar niet weg voor altijd, want de Moeder van Mededoogen heeft alles opgevangen en zal alles bewaren zoolang ge slaapt en uitrust om later alles terug te geven wat ge verdiend hebt en wat voor eeuwig uw verdienste zoowel als uw last zal zijn.

De laatste snik wordt de glimlach van het kind in moeders schoot, de juichkreet van den vallenden strijder het recht op zwaarderen arbeid.'

Een andere toon, dan ons toeklinkt uit den mond van Thierens, dringt in ons oor, als wij Swedenborg hooren spreken. In het jaar 1788 verscheen 'In 's-Gravenhage, Bij Isaac du Mee en Zoon' een boek met den volgenden titel. 'Van de betrekking tusschen het Geestelijke en het Stoffelijke; of de Gemeenschap tusschen de Ziel en het Lichaam; door Emanuel van Swedenborg: waar by gevoegd is eene V o o r r e e d e n van den Engelschen Godgeleerden Dr. Thomas Hartley. Beneevens, verscheide andere stukken, hunne betrekking hebbende tot de Geschiedenis van het Leven en de Geschriften, van den, door God zonderling uitverkoorenen en begenaadigden Schrijver. Uit, en door vergelyking van het Oorspronkelyk Latyn, met de Fransche en Engelsche Vertaalingen van de Heeren Peraut en Hartley, in het Nederlandsch overgebracht'. Van dat boek verscheen kortelings eene nieuwe uitgave, tevens eene nieuwe vertaling, en daarmede wil de vertaler zielen winnen voor zijn Geloof, even als de Heer Thierens dat poogt te doen voor het zijne. In de Voorrede zegt de Heer Barger: 'Het is zeker een merkwaardig feit, dat vrijwel alleen staat in de geschiedenis van het boek, dat er 125 jaar verloopen tusschen eene eerste en eene tweede uitgave; en menigeen zou hieruit misschien afleiden, dat het onderwerp dan ook zeker niet belangrijk is. Toch hebben we hier werkelijk te doen met een werk van groot gewicht, dat met vele andere van dien aard, in de liefdevolle Voorzienigheid van onzen Hemelschen Vader gegeven werd voor de toekomstige behoeften van het menschdom.' In de Voorrede handelt Barger verder over Swedenborg en zijne voornaamste geschriften. Reeds eenigen tijd geleden verscheen in de Baarnsche Serie:

‘Kerk en Secte’ als Nummer LI (Serie III, 8) een boekje van drie vellen druks, getiteld: ‘De Swedenborgianen’ door G. Barger, Ingenieur te Voorburg.’ Daarin wordt met hartelijke liefde gesproken over ‘Emanuel Swedenborg (1688-1772), Zweedsch mijningenieur, groot philosoof en natuurvorscher (die) op 57-jarigen leeftijd door den HEER tot hooger werk werd geroepen. Zijne geestelijke zintuigen werden toen naar de geestelijke wereld geopend, en daardoor kon hij gedurende de overige jaren zijns levens met volkomen bewustzijn in die wereld verkeeren, en de toestanden en wetten aldaar onderzoeken en beschrijven, evenals hij dat vroeger, in onbewuste voorbereiding tot dit hooger werk, in zijne diepe studie der natuurlijke wereld, had gedaan.’ Zoo luidt de aanvang van het leerzame geschrift, dat de Heer Barger samenstelde voor zijne tijdgenooten, die verlangen iets van Swedenborg te vernemen. Thans biedt genoemde volgeling van den wonderbaren Zweed ons een nieuwe uitgave aan van een klein werk, door hem in het jaar 1769 te Londen uitgegeven. Sprak ik boven van de ‘Cosmologie’ als van een roman *aan* den hemel geschreven, ik mag van Swedenborgs geschrift zeggen, dat het als het ware *in* den hemel is geschreven. Immers vinden wij daarin mededeelingen van bijzonderen aard, namelijk beschrijvingen van hetgeen Swedenborg verklaart te hebben gezien en gehoord in hetgeen wij gevoegelijk *de vierde afmeting* kunnen noemen. Bij Swedenborg ontmoeten wij redeneeringen en gezichten of visioenen. Zijne korte verhandeling: ‘Over de gemeenschap tusschen Ziel en Lichaam’ eindigt met zulk een visioen. Woordelijk zegt hij: ‘Hieraan zal ik nog de volgende G e d e n k w a a r d i g h e i d toevoegen. Nadat ik de vorige bladzijden geschreven had, bad ik den HEER, dat het mij mocht vergund wezen om te spreken met leerlingen van Aristoteles en tegelijkertijd met leerlingen van Descartes en met leerlingen van Leibnitz, opdat ik daardoor zou kunnen leeren de denkbeelden van hun gemoed over de gemeenschap tusschen de ziel en het lichaam. Nadat mijn gebed voleindigd was, vertoonden zich negen mannen, drie Aristotelianen, drie Cartesianen en drie Leibnitzianen, die zich om mij heen schaarden, de aanhangers van Aristoteles links, de aanhangers van Descartes rechts en de aanhangers van Leibnitz achter mij. Op eenigen afstand van mij

en door tusschenruimte van elkander gescheiden, vertoonden zich drie personen met lauweren gekroond, die ik door *eene invloeiende gewaarwording* kende als de Leiders of Meesters zelven. Achter Leibnitz stond iemand, die de slip van zijn gewaad vasthield en die *naar mij gezegd werd* Wolf was. Toen die negen mannen elkander zagen, groetten zij eerst elkander op hoffelijke wijze en begonnen een gesprek. Spoedig kwam er echter van beneden een geest op, met eene fakkel in zijne rechterhand, die hij voor hunne aangezichten heen en weer zwaaide, waarop zij in vijandschap geraakten, drie tegen drie en elkander met verwoede gezichten aanstaarden (32).' Nu verhaalt Sw. verder dat elke partij hare meening voordroeg over de betrekking tusschen de Ziel en het Lichaam. In korte woorden kwam dat neder op hetgeen boven in de opgave van den titel is weggelaten en wel deze woorden: 'welke men onderstelt plaats te hebben of door natuurlijken invloed, of door geestelijken invloed, of door vooraf vastgestelde overeenstemming'. Na de uiting van de derde partij 'verscheen, zegt Sw. de geest met zijn fakkel op nieuw, maar hield die nu in zijne linkerhand en zwaaide die achter hunne hoofden, waardoor hunne denkbeelden alle werden verward en zij te zamen uitriepen: - 'Noch onze ziel, noch ons lichaam weet welke partij te kiezen, laat ons daarom dit dispuut door het lot beslissen, en dan zullen wij ons houden aan het lot dat het eerst uitkomt.'

'Zij namen toen drie kleine stukjes papier en schreven op een daarvan Natuurlijke Influx, op een ander Geestelijke Influx en op het derde Vooraf-vastgestelde Harmonie, en legden ze alle drie in den bol van een hoed. Zij kozen daarop één uit hun midden om het lot te trekken; deze stak zijne hand in den hoed en trok daaruit het papier waarop Geestelijke Influx geschreven was. Nadat zij dit hadden gezien en gelezen, zeiden zij allen, ofschoon sommigen met eene heldere vloeiende stem, andere met een doffe en ingehouden stem: - 'Laten wij ons hieraan houden, daar het het eerst getrokken werd'. Op dat oogenblik verscheen er een engel en stond bij hen, zeggende: - 'Verbeeldt Uzelven niet, dat het papier ten gunste van Geestelijke Influx bij toeval getrokken werd, want dit geschiedde door de Voorzienigheid; omdat Uwe denkbeelden over dat onderwerp

verward zijn, ziet Gij de waarheid daarvan niet in, maar de waarheid zelve heeft zich vertoond voor (? misschien: door) de hand van hem die het lot trok, opdat Gij er Uwen bijval aan zoudt schenken (33).'

Van welken aard de oplossing is, door Sw. gegeven van het vraagstuk der betrekking tusschen Ziel en Lichaam, blijkt uit de volgende stellingen, die door hem kortelijk worden verklaard:

'I. Er zijn twee Werelden: - een Geestelijke Wereld, waarin geesten en engelen zijn, en een Natuurlijke Wereld, waarin menschen zijn.
II. De Geestelijke Wereld is ontstaan en bestaat voort uit haar eigen zon; en de Natuurlijke Wereld uit de hare.
III. De Zon der Geestelijke Wereld is zuivere Liefde uit Jehovah God, die in het midden daarvan is.
IV. Uit die Zon gaan Warmte en Licht voort en de Warmte, die van haar uitgaat, is in haar wezen Liefde, en het Licht, dat uit haar schijnt, is in zijn wezen Wijsheid.
V. Die Warmte, evenals dat Licht vloeien in den mensch; de Warmte in zijn wil, en brengt daar het goede der Liefde voort, en het Licht in zijn verstand, waardoor het ware der Wijsheid voortgebracht wordt.
VI. Deze beide, Warmte en Licht, of Liefde en Wijsheid, vloeien saamverbonden uit God in de ziel des menschen, en door de ziel heen in zijn gemoed - en deszelfs genegenheden en gedachten; en uit deze in zijne lichamelijke zintuigen - in spraak en handelingen.
VII. De Zon der natuurlijke wereld is louter vuur, en door deze zon is de natuurlijke wereld ontstaan en blijft zij voortbestaan.
VIII. Daaruit volgt, dat alles wat uit deze zon voortkomt in zichzelf beschouwd, levenloos is.
IX. Het geestelijke omkleedt zich met wat natuurlijk is, zooals een mensch zich met een gewaad omkleedt.
X. Het zoo bekleedde geestelijke in den mensch maakt dat hij redelijk en zedelijk, dat is, als een geestelijk-natuurlijk mensch leven kan.
XI. De opname van die Invloeiïng is zoodanig als de staat van liefde en wijsheid in den mensch zelf.

XII. Het verstand des menschen kan in het licht worden verheven, dat wil zeggen, in de wijsheid waarin de engelen des hemels zijn, al naar gelang van den graad zijner verstandelijke ontwikkeling, en zijn wil kan ook worden verheven in de warmte, dat is in de liefde, al naar gelang van de daden zijns levens; maar de liefde van zijn wil wordt slechts in zooverre verheven als een mensch wil en doet wat de wijsheid van het verstand hem leert.
XIII. Bij de dieren is het geheel anders.
XIV. Er zijn drie Graden in de geestelijke wereld, en drie graden in de natuurlijke wereld, volgens welke alle Invloeiïng plaats heeft.
XV. In den eersten graad zijn Doeleinden, in den tweeden Oorzaken, en in den derden Gevolgen.
XVI. Uit het voorgaande wordt het duidelijk wat de aard van de Geestelijke Invloeiïng is, vanaf haar oorsprong tot haar werking.'

In de O p d r a c h t , de 'Z u e i g n u n g ', die Goethe laat voorafgaan aan zijn kunstwerk, waarin hij zich bezig houdt met den *Strijd tusschen de Natuur en den Geest*, spreekt hij op eigen wijze zijn Geloof uit. 'Mich ergreift, zegt hij, ein längst entwöhntes Sehnen Nach jenem stillen, ernsten Geisterreich; Es schwebet nun in unbestimmten Tönen Mein lispelnd Lied, der Aeolsharfe gleich: Ein Schauer fasst mich, Thräne folgt den Thränen, Das strenge Herz, es fühlt sich mild und weich; Was ich besitze, seh' ich wie im Weiten, Und was verschwand, wird mir zu Wirklichkeiten.' Beide Schrijvers, Thierens en Swedenborg, houden zich, ieder op *eigen* wijze, bezig met wat Goethe noemt het 'stille, ernste Geisterreich.' Thierens verhaalt ons van de hemellichamen, die bewust werken op ons, en Swedenborg leidt ons binnen in hemelsche kringen, waar bovenaardsche Wijsheid wordt geleerd. Beide komen tot ons met openbaringen: door de Leer van Thierens stroomt de Theosophie, en door de Leer ven Swedenborg stroomt 'Het Woord der Heilige Schrift.' Beider streven is hunne prediking aannemelijk te maken door die te doen voortkomen uit grondwaarheden, bij den een ontleend aan de Theosophie, bij den ander aan de Bijbelleer. Vooral

Swedenborg is een echt Bijbelkenner en in dat Boek, van Godswege tot ons gekomen, weet hij den weg. Dat mag ik niet zeggen van Thierens, al blijkt ook dat hij den Bijbel niet ter zijde laat liggen. Toch is er, bij veel overeenkomst tusschen beide predikers, een opmerkelijk verschil. Voor Swedenborg bestaat de Astrologie niet, voor Thierens zijn de hemellichamen levende, en denkende, en willende Wezens. Swedenborg verhaalt in de eerste plaats, en Thierens verklaart; beide komen daarin weder overeen dat zij het o n b e k e n d e, bij wijze van eene soort van Metaphysica, van Bovennatuurkunde, ons willen bekend maken.

Wat Swedenborg in eene reeks van werken en Thierens, voor het oogenblik, in één boek heeft uiteengezet, valt, naar mijne overtuiging, binnen den kring van voortbrengselen der scheppende *Verbeelding*. Oprecht zijn beide en innig overtuigd zijn zij van de waarheid hunner leeringen; maar kunnen zij ons ook overtuigen? Kunnen zij hun G e l o o f, al wordt het ook voorgedragen bij wijze van W e t e n s c h a p, mededeelen aan ons, die buiten staan, dat wil zeggen: buiten de Astrologie en de Theosophie, en buiten den omgang met Geesten van hoogere orde? Swedenborg heeft 'een Nieuwe Kerk (106)' gesticht, en Thierens voegt zich in 'eene nieuwe openbaring van de oude Astrologie'. Beide willen ons voorlichten omtrent het 'Ueberbewusste', om een woord over te nemen van Karl Trost, die in zijn warm geschreven studie over 'Goethe und der Protestantismus des zwanzigsten Jahrhunderts (1902)' een Hoofdstuk heeft gewijd aan het 'Bovenzinnelijke'. Hij vangt aan met een motto, aan Shakespeare ontleend: '*All this little life is rounded with a sleep*', en spreekt dan als volgt. 'Traumbefangen ist unser Dasein. Von allen Seiten greifen geistige Mächte, gute und böse, freundliche und schreckende Geister, die für unser Bewusstsein sich in ein ahnungsvolles Dunkei hüllen, in unser waches Leben. Für die geheimnissvolle Fühlung mit dem Uebersinnlichen, wie es sich im Ueberbewussten, im Genialen und Dämonischen offenbart, hat Niemand je ein zarteres Empfinden, ein feineres Organ besessen als Goethe. Wir wollen hier nicht näher eingehen auf die Vorstellungen Goethes von einer göttlichen Weltregierung. Genug, er glaubte an eine Vorsehung und schrieb dieser einen ethischen Charakter zu. Er war nicht Fatalist, obwohl er zugab,

dass es eben nur ein aus der Beschaffenheit unserer Natur entspringender Anthropomorphismus sei, wenn wir die Begriffe gut und bös in die Gottheit hineinverlegen. Wir stehen hier vor einem der grossen Räthsel, für die eine Lösung niemals gefunden werden wird, vor einer Antinomie, die eben nur im Glauben ihre Synthesis finden kann. Zu diesem Glauben aber, zum Glauben an einen Gott der Liebe, bekannte sich Goethe aus vollem Herzen. 'Die Probleme des Erdenlebens', - zoo sprak Goethe - 'nöthigen uns alle, einer Vorsehung und ihren unerforschlichen Rathschlüssen die Kniee zu beugen und unbedingte Ergebung als höchstes politisch-sittlich-religiöses Gesetz auszusprechen.'

'Auch im Schicksal des Einzelnen erkennt Goethe eine göttliche Leitung. 'Die Angelegenheiten unseres Lebens haben einen geheimnissvollen Gang; der sich nicht berechnen lässt.' 'Der Einzelne vermag seine Verwandtschaft mit der Gottheit nur dadurch zu bethätigen, dass er sich u n t e r w i r f t u n d a n b e t e t.' Und weiter: 'Man fragt mich oft, welche 'Ideen' ich in meinen Werken habe ausdrücken wollen, und so will man auch die Tendenz vom 'Wilhelm Meister' wissen. Will man dergleichen durchaus, so halte man sich an die Worte Friedrichs, die er am Ende an unseren Helden richtet indem er sagt: 'Du kommst mir vor wie Saul, der Sohn Kis, der ausging, seines Vaters Eselinnen zu suchen, und ein Königreich fand.' Hieran halte man sich. Denn im Grossen und Ganzen scheint das Ganze nichts anderes sagen zu wollen, als das der Mensch, trotz aller Dummheiten und Verwirrungen, von einer höheren Hand geleitet, doch zum glücklichen Ziele gelangt.

'Jawohl! das ewig wirkende bewegt
Uns unbegreiflich, dieses oder jenes,
Als wie von ungefähr, zu unserem Wohl,
Zum Rathe, zur Entscheidung, zum Vollbringen,
Und wie getragen werden wir an's Ziel.
D i e s z u e m p f i n d e n i s t d a s h ö c h s t e G l ü c k,
E s n i c h t z u f o r d e r n i s t b e s c h e i d 'n e P f l i c h t,
E s z u e r w a r t e n, s c h ö n e r T r o s t i m L e i d e n.'

24 November 1911.

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. II.

Over de daken, grijs-transparant met zwak-rosse nerven en teer-violette vervloeiing, waar huizen in aanbouw 'n ruimtegat groeven, koepelde de hemel van den nieuwen zonne-dag, toen ze 't asfalt bestapten - Poldi, stug-gebogen, in zichzelf gekeerd, Erich opzettelijk-schel fluitend.

De stad leek hier op dit late uur bijna uitgestorven, zonder 'n voorbijganger, zonder 't klappend gehamer van 'n paardehoef, zonder 't toetend gestoot van 'n auto.

De electrische hanglantaarns waren gedoofd - nergens, in geen van de huizen, brandde licht - de winkelkasten waren met morsige lappen behangen, en als niet uit een van de zijstraten 't klikkend gemoker van arbeiders, die de granieten bedding van 't plaveisel opbraken, hard en bijtend aan was geketst, zou 't de grauw-vlakke stilte van 'n onbewoonde stad zijn geweest.

Nerveus met z'n stok den stoeprand betippend, met 't schril gefluit niet even pauzeerend, liep Erich naast den langen, mageren vriend, die met de handen in de zakken, of-ie iets bijzonders waarnam, de vierkante neuzen van z'n schoenen en de saamgeklonken brokkel-steentjes van 't trottoir bekeek, en 'n snauwende trekken om z'n mond en neus had, of-ie bij 't minste, 't geringste, 'n afhap zou geven.

Ze sloegen 'n dwarsstraat in, nog 'n dwarsstraat, staken 'n plein met zandhoopen, loodsen en stapels gasbuizen over, en zwegen, wat ze dikwijls uren lang deden, als ze mekaar de keel uithingen, of als de vriendschappelijke harmonie, die geen behoefte

aan woorden heeft, 'r hoogtepunt bereikte. Soms, in de allerbeste verstandhouding, tevreden dat ze bij elkaar waren, sigaretten dampend, ieder voor zich in gedachten, mekander vergetend en 't toch niet alleen kunnende stellen, zaten ze zoo, zonderling-zwijgend, geen syllabe sprekend - en vonden dat de supérieurste vriendschapsoogenblikken.

'Praten', was een van Poldi's stellingen: 'is de behoefte van 't geborneerdst deel van de menschen, om zich verstaanbaar te maken. In de sterkste momenten van je leven, zwijg je. Als je droomt, zwijg je. Als de natuur je wat dóét, je te pakken heeft, zwijg je. Als twee verliefden v e r l i e f d zijn, zwijgen ze. Van de duizend dieren, zwijgen 'r negen-honderd-negen-en-negentig. De boomen zwijgen, de nacht zwijgt: waarom maken wìj 't mekaar met zooveel nutteloos, onzinnig geplapper lastig? Zoolang 't je geen genoegen geeft, als je met iemand waarvan je hóúdt samen ben, je voortreffelijke stembanden en je onvolprezen tong uit te schakelen, heb je 't nog niet tot 't begin van intimiteit gebracht...'

Naast elkaar voortstappend, half vermoeid, half onder de reactie van 't rumoer in 't kamertje, dat warriger na scheen te leven, nu ze in de nacht-leege, stil-kille straten liepen, genoten ze inderdaad, toen ook Erich de handen in de broekzakken plonste en 't stupiede fluiten staakte, van zoo'n oogenblik van 'geestelijke intimiteit'. Als ze zich gloeiend-verveeld hadden, hadden ze niet hardnekkiger stommetje kunnen spelen...

Bij de spoorbaan, waar de straat smaller was, de huizen logger, zwarter leken, werd 't anders.

Voor 'n paar lompe, vervelooze, door 't schuren van karwielen mishandelde deuren, stond Erich plotseling stil. Of de uitgelatenheid, die 'm voor anderhalf uur in Laurie's rok, Lotte's blouse en Duczika's voorschoot had laten cancaneeren, opnieuw in 'm losbarstte - ineens, zonder eenige uiterlijke aanleiding, gaf-ie 'n aan de poortronding bevestigd schild

> LOMBARD- UND LAGERHAUS SEMMY LUBINSKY & COMP.
> beleihen Waren aller Branchen, Wohnungseinrichtungen Klaviere, Automobiele etc. bei sofortiger Auszahlung in jeder Höhe, coulant und diskret. IIIe Stock.

met z'n rotting-stok zoo'n verwoeden opstopper, dat Poldi die half droomde, half sliep, door den knetterslag wakker werd.

'Wat zijn dat voor flauwiteiten!', zei-ie geërgerd - hoe kòn 't iemand invallen zulke jongensstreken, zonder overgang, uit te halen: 'als de een of andere agent je snapt, krijg je de grootste onaangenaamheden!'

'Dat moest met l a p i s i n f e r n a l i s uitgebrand worden!' foeterde Erich: 'de beesten, de afzetters, de joden!'

'Nonsens!', zei Poldi ongeduldig: ''k heb 'r 'n hartklopping van gekregen!'

'Hahaha!', schaterlachte Erich: 'ik heb door die smeerpijpen máánden lang hartklopping! Licht dat jij 'r ook van geniet! 'k Wou dat 'k 'm zoo voor z'n achterwerk had kunnen meppen - de jood!'

'Jood, jood', herhaalde Poldi verveeld: 'dat is de derde of vierde maal vanavond: 'k wou dat je 'r mee ophield de menschen in stompzinnige rubriekjes in te deelen!'

'Dàt is géén menschheid!', zei Erich snerpend: 'als je zulk woekertuig meetelt, beleedig je den eersten, den besten fatsoenlijken kerel!'

'In elk geval', verzette zich Poldi: 'kun je dat schimpen net zoo goed laten! Je bewijst 'r niets door en verkleineert jezelf...'

Ontstemd - 't s o o r t gesprek hinderde 'm - opende-ie de huisdeur, 'n paar dwarsstraten verder - zwijgend stapte-ie achter den vriend over de uitgeloopen steenen treedjes van 't 'Vorderhaus' aan.

Vierhoog, in 't geschemer van 't trappenhuis, peuterde Erich driftig met 'n verkeerden sleutel naast de kaartjes E r i c h S c h ü l e r en P o l d i R ö s e .

'Wat weerlicht is dat vanavond! Zijn ze 'r met loopers in bezig geweest!'

'Nee, anarchist', merkte Poldi droogjes op: '... je forceert net zoo min de genegenheid van 'n vrouw, als dat je dàt slot met je kastsleutel dwingt!'

De deur, eindelijk getemd, bulkte tegen den wand, schuierde paperassen mee, en botste dicht, terwijl Erich in de kamer te-keer ging. Z'n colbert vloog op 'n stoel met boeken en tijdschriften, z'n bottines smakten bij de kachel, z'n manchetten en boord kwakten op de schrijftafel, z'n overhemd stroopte over

z'n hoofd, en spurtend, als iederen avond, om Poldi voor te zijn, jakkerde-ie de kleine keuken in, om de naakte borst boven den vatenbak van de aanrecht te bespoelen. 't Koele, neerspuiend water roetschte over z'n tengere, gespierde armen, omklaterde polsen en handen, overstroomde z'n kokenden kop.

Poldi, bedaarder, gematigder, niet zoo impulsief, ontkleedde zich achter 'm, praatte met de tamme, witte ratten, die in 'n geïmproviseerde kooi van kistehout en pasklaar-gesneden ruiten, uit 't zaagsel schoten, en met machtloos-uitglijdende klauwpootjes 't glas bekrabden, nu ze 'm zagen.

Over mekaar buitlend, kopje-over, met verheugde kreetjes, kropen ze door de spleet, zoo toen 't glas op werd geschoven. 'n Paar van de jonge, die 't langharig wijfje geworpen had, terwijl-ie in de C h a r i t é lag, flitsten schreeuwend de werkkamer in - de oudere 'm herkennend, ondernamen met rappe klimbeweginkjes 'n tocht langs z'n broekspijpen, boorden de scherpe nagels in z'n overhemd, bereikten over z'n uitgestrekte armen de twee handen, die ze met vochtige neuzen besnuffelden. 't Waren kanjers van beesten, vetlijvig, met glitteroogjes en lollig-beweeglijke, besnorde snuiten.

'Ziezoo, jongelieden', praatte Poldi, ze op den grond zettend, en schijfjes wortel voor ze neerwerpend: 'eet 't met meer smaak dan ik van m'n Aschinger-kreefte-mayonaise, die voortreffelijk was, maar die me voor m'n maag draait, geschransd heb! Ho! Ho! Niet 'r om vechten, roovers, en niet meer dan je verdragen kan onder de aanrecht sleepen! En, wat duivel, haal 't je nageslacht niet uit d'r bek, schavuit! Heb je weer niet 't flauwste benul van vaderplichten?'

Op deze vrij-wel nuttelooze, niets uitwerkende wijze, wachtend op Erich, die 'm met z'n vlugheid bij de waterkraan de loef af had gestoken - 'n race, die zich elken avond, als ze uit waren geweest, herhaalde - redeneerde-ie met de gulzig-vretende ratten, waarmee-ie, als-ie alleen in z'n kamer studeerde, in tegenstelling met z'n betoog over de verwerpelijkheid van véél praten, boomen van gesprekken op kon zetten. Elke rat had 'n naam, en iedre rat luisterde 'r naar. Maanden lang met ze samen, geduldig over z'n boeken gebogen, als-ie geen karweitjes moest opknappen, om 't hoofd boven water te houden, had-ie ze zoo gedresseerd,

dat ze geen onvertogen dingen meer uithaalden. Ze liepen over de schrijftafel, tusschen inktkoker en pullen door, speelden achter de boekenrekken, nestelden zich in de papiermand, kropen in z'n mouwen, keken met listig-glurende oogjes, zonder te verwrikken en dat minuten lang, naar de over 't papier haastende pen, als de lamp brandde en 't tafelzeil door de lampewarmte gloeide. Voor-ie bij Erich in was komen wonen, had-ie de wanhopigste tijden doorstaan, zoo'n diepe ellende gekend, dat 'r zelfs een dag was geweest, dat hij *en* de dieren honger hadden geleden. Dat was z'n ergste herinnering aan 'n geworstel, 'n zich vernederen zonder einde. Als-ie daarvan met wrok en verbittering vertelde - als-ie oprakelde, hoe-ie de beesten op had moeten sluiten, omdat ze wild van honger, vijandig deden als-ie ze streelde, kreeg-ie nog zotte tranen in de oogen. Dien dag had-ie zonder resultaat meer dan 'n uur, zelf met koppijn van honger, 't asfalt langs gezocht, om 'n korst brood of schillen voor de dieren te vinden. En eerst den volgenden dag, toen-ie eindelijk, goddank, 'n gevangenisloon, met 't schrijven van adressen - op 'n 'Zeitungsnachrichten-Bureau', waar ze met 'n zestig man werkten, verdiende, raakten ze - hij en zij - uit de dadelijkstnijpende misère. Eens had-ie van de straat 'n gewonde, wilde rat, uit 'n opgebroken kelder gevlucht, en door jongens met steenen gemarteld, mee naar huis gedragen, den vermorzelden poot, tegen 't kwaadaardig verweer van 't zich verzettend en bijtend beest in, met 'n ouwe balein gespalkt - weken aan-een had-ie gepoogd den bruinen kanjer te temmen, maar de z'n vrijheid zoekende woesteling, aan riolen en diefstal gewend, slokte wel 't vreten dat 'm toe werd gestoken, vloog niet meer tegen de wanden van de doos op, als-ie met 'm praatte, kniesde niet aan een stuk door in den hoek, waar-ie in 't begin als 'n naalden-buidel zat gedoken: zóó toen-ie 'm met de witte ratten saam bracht, en nog voor-ie als opperste macht tusschen beiden kon komen, werd 't 'n catastrophe, kostte 't 'n ratteleven. De bruine duivel met den omzwachtelden, hinkenden poot, de schooier met den harigen staart, die z'n heele bestaan gemoerd, geschobberd, gevochten, gevrijbuiterd had, viel als 'n roofdier op de witte kameraden aan, naar alle kanten klauwend en bijtend, en toen 't mannetje zich dol-van-angst verdedigde, sprong-ie 'm naar de

strot, beet nog door bij 't stuiptrekken van 't machteloos dier. Bang dat-ie ook 't wijfje zou vermoorden, had Poldi 'm bij z'n staart gegrepen en 't rauw-krijschend beest in de eigen doos terug-geslingerd. Daar had-ie zich op 'n nacht uit los gewroet, en in de dakgoten en op de zolders 'n schuilplaats gevonden.

Na dat brok ‘klassenstrijd’ op z'n kamer, had Poldi geen nieuwe proefnemingen met losbandelingen meer genomen. 't Dooie mannetje was door 'n levend vervangen - 't loeder van 'n wijfje, dat van den onzaligen strijd tusschen 'r gesoigneerden vegetarischen echtgenoot en den bloeddorstigen proletarier getuige was geweest, flirtte binnen de vier-en-twintig uur met den plaatsvervanger, liet zich door 'm pakken, wees 'm den weg naar de schrijftafel, de prullenmand en Poldi's mouwen, maakte zich over geen verleden en vroegere idealen druk.

Toen ze pas samen woonden, had Erich, die gruwelijk 't land aan ‘ongedierte’ had, die geen spin kon zetten en bij muizen 'n gevoel van onbehagelijkheid kreeg, over de familie die met de bagage meekwam en meer in 't bijzonder over 't griezelig-vrijpostig gekuier der beesten door de kamer, herrie geschopt.

Alles verdroeg-ie: alleen geen getrippel van zoo'n smerigen rat over z'n pantoffels, z'n boeken, z'n bed. 'n Dergelijke maniakale voorliefde voor een van je onsympathiekste diersoorten, was 'm 'n raadsel. Daar redeneerde Poldi met spottende geestdrift tegen in. Een van de fouten van 'n stad als Berlijn, zei de magere philosoof, was 't saamklitten van millioenen menschen, gedwongen buiten de natuur, die voor 't kudde-dier Mensch 'n noodzakelijkheid was, te vegeteeren. ‘In Berlijn’, betoogde-ie: ‘door wijze en vernuftige voorouders op 'n meer “veilige” dan schoone plek gebouwd, moet 't kudde-dier zich aan straten en asfalt wennen. Als je wandelt stap je in diepe, dorre, gladde kanalen, tusschen huiswanden door. 'r Is haast geen groen, geen vergezicht, geen horizon, geen water. De eenige dieren, die je ziet, zijn paarden, gemuilkorfde honden, tamme musschen. We hebben de zingende vogels, de vlinders, de boomen, de frissche lucht verjaagd en verdreven. Wandel je, Zondags, wanneer 't bij ongeluk zonnig weer is, naar 't prachtig Grunewald, dan trap je met tienduizenden tegelijk zooveel stof uit den grond, dat de struiken en blaren meer op vunzige brokken theaterdekor, waarvan

de kleur in 'n theaterloods is verschoten, dan op 'n deel van de zalige natuur gelijken. 't Kudde-dier, dat bij zon, groen en lucht, zeker gezond en - misschien gelukkig kan zijn, heeft in z'n koortsachtig beschavingsproces de natuur afgedankt. Als 'r geen "Zoo"[1] was - geschikt voor spelende kinderen, afspraakjesmakenden, provincialen, vreemdelingen en soupeerende families - zouen we nauwelijks nog eenig begrip van den voorraad uit Noach's ark hebben. We stikken rampzalig, wij millioenen, die geen gelegenheid en geen geld hebben, om naar badplaatsen en bergen te trekken, tusschen de eindelooze hoeveelheden huizen. Laat mij m'n plezier, zoo lang 'k hier, vier-hoog nog geen melkgevende koeien kan stallen, om door 'n paar brave ratten-met-cultuur de herinnering aan wat 'r is, en wat we nóóit te zien krijgen, levend te houen!'...

Tegen deze paradoxale aanschouwing had Erich natuurlijk georeerd en de vele uitnemende zaken, die de wereldstad bood en die 't taaie platteland miste, opgesomd, maar tenslotte zelf op 't troosteloos kamertje aangewezen, en blij als-ie 'r werken kon, had-ie in 't nijver gedoe der altijd bezige, altijd geduldige ratten behagen gevonden.

'Zie zoo', zei Erich, bij de aanrecht plaats makend; 'ik ben klaar!'

Opgeruimd-fluitend, 'n ander mensch door 't frissche water, liep-ie naar de werkkamer, terwijl Poldi z'n geplas onder de kraan begon. 't Klare daglicht bescheen de tafel met de boeken, de rekken aan den wand, de Simplicissimus-prenten, die ze met spelden in 't behang hadden gestoken, de portretten, de glazen potten met preparaten, van de snijkamer mee naar huis gebracht. In Poldi's 'afdeeling' stonden pullen met hersen-fragmenten, hersenen van honden, hersenen van papegaaien, ook 'n gedrochtelijk klein foetus van 'n drie-maandsch kind - in die van Erich was 'n zorgvuldig-geschikte collectie c o l e o p t e r a , bijna eenig souvenir aan z'n jeugd en 't ouderlijk huis, 'n doodskop zonder onderkaak, die al lang naar 't 'pandjeshuis' zou zijn gebracht, als-ie gaaf was geweest, en 'n ris uit sportbladen geknipte portretten van athleten en worstelaars, waarmee-ie dweepte.

1) "Zoo" = dierentuin.

Zonder 'r 'n oog voor over te hebben, stak-ie 'n sigaret op, en 'n tijdschrift van de tafel nemend, stapte-ie in 't ijzeren bed van de kleine slaapkamer, waarin enkel nog Poldi's bed en 'n withouten kast stonden. Zoo, genoegelijk lezend en rookend, zonder aandacht voor de door de kamer hollende ratten, ongestoord door 't gedaas van den ratten-fokker, die met 'n stem of-ie kinderen naar kooi bracht, knus en honnig en met 'n onverwoestbare toewijding babbelpraatjes in de keuken verzon, zou-ie met 't sigarette-mondstuk aan de lippen ingetukt zijn, als Büchner, de jongste, leepste, ongezeggelijkste rakker uit 't voorbeeldig nest, geen baldadigheden in de buurt van de schrijftafel uit had gehaald. Twee, drie maal klirde 'r iets naar den grond...

'Is 't gedaan, ellendeling!', riep-ie, ongerust opstuttend, maar omdat de onverlaat 't vertikte te luisteren, en 'r meer dingen vielen, wipte-ie kregel 't bed uit.

Penhouders, potlooden, vouwbeen, liniaal - de heele rataplan tolde over de morsige vloerplanken - en Büchner, die de aansnellende bloote voeten met z'n brutaal snuit in de spiezen had, smeerde 'm met 'n vaart naar de keuken.

'Poldi, sluit de krengen op voor je naar bed gaat!', schreeuwde Erich. Hij raapte de dingskes op, glimlachte.

Glimlachend greep-ie z'n eene manchet van de tafel.

Glimlachend draaide-ie 'r rond - glimlachend las-ie 't met onvaste, hobbelende potloodletters geschreven vers, dat-ie op de trap had willen lezen, glimlachend bekeek-ie de op 't gladde ijs van de stijfsel-glimming verzwikte regels. Wel moest ze 'r 'r best op hebben gedaan, om de rijmen in zoo'n k o r t e n tijd te vinden!

'Wanneer gij deze letters ziet
'Als gij weer henen zijt,
'Vergeet dan uwe vriendin niet
'Die u dit vers gewijd!
'Bewaar Erich!!!, deze manchet
'Liever uw leven lang
'Dan dat de waschvrouw elke spet
'Door chloor en zeep vervang!
'Zet haar - wil u? - onder een stolp
'Als dierbaar souvenir

‘En kust gij haar, denk dan wat lief
(ik ken geen woord dat op stolp rijmt!!!!)
‘Aan eene van de vier!
(waar u vanavond was.)

Dicht op 't raam, in 't al glanzend licht van den zomerschen vroegmorgen, las, herlas-ie, en nog sterker werd z'n glimlach bij de inktteekening op den beenen knoop.

Daar scheen ze nog meer 'r best op te hebben gedaan. Keurigjes, met halve drukletters, nauwelijks gevlekt stond 'r:

Ich bleib dir

4 + 4

en onder dat makkelijk te ontleden ‘Ich bleib dir treu, Herz, für und für’, krulde Betty's initiaal *B* met 'n te dikke, uitgeloopen punt.

‘Wat sta jij uit te voeren?’, vroeg Poldi, eindelijk klaar.

Op z'n bloote, mager-knokelige voeten was-ie de kamer ingeslipt en verbaasde zich over 't nog op zijn van z'n vriend.

‘Niemendal’, ontweek Erich neuriënd, en met 'n zet schoof-ie de twee manchetten in mekaar.

‘'t Is ongezouten laat’, klaagde Poldi, z'n wiebel-knarsend ledikant, waarin-ie met opgetrokken knieën, of met door de spijlen heen-spakende voeten moest liggen, bestappend.

‘'t Is goddelijk vróég, jongen’, zei Erich, zich vadzig uitrekkend, en voor 't eerst na 't methodisch gezwijg bij 't naar huis gaan - in de plots wakkere stemming om minstens 'n paar uur te verbabbelen, begon-ie over den avond te praten: ‘heb je je verveeld, dat je geen woord loslaat?’

‘Nee’, zei Poldi, de beenen op 't luchtbed leggend: ‘nee, verveeld heb 'k me zeker niet. Integendeel. 'k Vond de “mama” bijzonder merkwaardig - bijzonder...’

‘Trouw 'r - ze is vrij, en zal je geen blauwtje laten loopen!’, viel Erich uit, en bij de gedachte aan diè absurditeit, aan 't arm

in arm kuieren van 't langbeenig skelet in 't overzijbed met Laurie's mollige ruïnes, schoot-ie zoo in den lach, dat 't ijzeren bed op de dunne pooten als de stampende, uitgeschakelde motor van 'n wachtende auto trilde en schudde.

'Wat heb ik jóú gedaan?', vroeg Poldi op z'n ouwe, droge manier: 'dat je me zóó iets toewenscht?'

'Ze zegt beslist en zonder 'n seconde na te denken ja en nog eens ja!', schaterde Erich.

'Dank je - 'k stel 't liever 'n kwarteeuw uit! 'k Zou bang zijn m'n dochters 't hof te maken!'

'Alle twee?'

'Nou, tenminste één van de twee. 'k Geloof, dat de oudste, die Duczika, 'n engel is, al kan je 'r na 'n eerste kennismaking weinig van zeggen...'

'Ze *is* 'n engel!', zei Erich met 'n stelligheid, waartegen niets in te brengen viel: alleen is 't vervloekt jammer, dat ze in dat nest onder moet gaan! 'k Kom 'r enkel voor háár - dat heb 'k je gezegd, toen we 'r heen gingen, en dat zeg 'k je nog eens!'

'Ja, ja', antwoordde Poldi, de zware handen om de knieën slaand - en 't raam, dat, boven den lap voor 't inkijken, door de ingevreten regendruppels met grauwe schubben beleid leek, toedroomend, zàg-ie 't fijnbesneden, teer-doorzichtig gezichtje met de vermoeide oogen en den vrouwelijken lach.

'Als 'k morgen op een of andere manier bof, laat 'k 'r geen naald meer in 'r handen nemen', praatte Erich, de lekstrepen van 't plafond bestarend.

'Dat kan wel', knikte Poldi: 'maar snappen doe 'k je niet!'

'Waarom niet?'

'Omdat je met die ander, met 'r nichtje, nog meer flirt...'

'Wat zou dat?'

'Dat zou... dat zou... dat zou zooveel, dat 't me op is gevallen... Jij houdt 'r 'n speciale manier op na, om via de eene aan de andere 't hof te maken! Ik snap je niet, Erich!'

'Dat verbeeld jij je!'

'Dat verbeeld 'k me niet! 'k Durf 'r wat onder verwedden, dat 'r drie op je verliefd zijn!'

'Hoe meer ziel, hoe meer vreugd!', spotte Erich: ''k wist niet dat 'k zoo'n veroveraar was...'

‘Stil even!’, waarschuwde Poldi.

In de woning benee, waaruit overdag ieder geluid opklonk, rumoerde, stommelde 't of ze mekaar te lijf gingen. Daar huisden in twee kamers 'n grondwerker met z'n vrouw, twee kinderen en vier commensalen, die op dezelfde karwei, 'n U n t e r g r u n d b a h n in aanbouw, sinds maanden steenen en zand kruiden. In 't eene optrekje, raak onder de studeerkamer, sliepen de grondwerker, de vrouw, de twee kinderen - in 't andere, bed aan bed, als varkens in 'n kot, de vier commensalen. Meestal kwamen ze Zaterdagnacht, met 't al dronkenmakend vooruitzicht van den rustdag en met 't pas-gebeurd weekloon in de zakken, straal-bezopen thuis, maar hielden zich koescht voor de vrouw, die als 'n ketter vloekte als ze 't 'r te bar maakten - vannacht schenen ze niet tot rust te komen. Een rauwe stem, over 't gesmoezel der andere heen, raasde, griende, vloekte of 'r mishandeld werd.

‘Waarvoor moet 'k naar die kaffers luisteren!’, zei Erich, ongeduldig: ‘hoe meer ze mekaar toetakelen hoe gauwer 't gedaan is!...’

‘'k Geloof dat ze 'r een wurgen...’

‘Dan is-ie uit z'n lijjen’, antwoordde Erich cynisch: ‘wou jij tusschenbeiden komen, idioot?’

‘Nee - maar 'k zal zoo vrij zijn te kloppen!’

De stoel naast z'n bed betrappelde de planken - benee vloekten, lachten ze - toen, of ze bang voor de buren waren of omdat de vrouw op was gestaan, werd 't stil.

‘Waarom denk jij?’, vroeg Erich, geprikkeld op 't onderwerp doorgaand: ‘waarom verbeeld jij je, dat Lotte èn Betty èn Duczi zoo maar een-twee-drie “verliefd” op me zijn. Nou?’

‘Dat merk je als o u t s i d e r vlugger op...’

‘En dan? Ik verlei ze toch niet!’

‘Dat niet, maar vanavond waren 'r minstens twee ongelukkig!’

‘Klets! Nonsens!’

‘Als jij naar Duczika keek, keek Betty met 'n stel belabberde oogen mee, en als je met je buurvrouw gekheidjes uithaalde, was de ander dood-ongelukkig...’

‘'k Wou dat 't waar was, jongen!’

‘Dat 'r twéé tegelijk...?’

‘Nee, dat Duczi...! 'k Probeer 'r te prikkelen door Betty

te aaien - 'k vind Betty, zooals 'k je vanmiddag zei, charmant, heel charmant - maar dat schat van 'n kind, die verdomde lieve Duczi, reageert niet...! Als 'k Betty om 'r middel pak, voel 'k dat ze 'r van gediend is - als 'k Duczi bij ongeluk - of met opzet, wat weerlicht! - aanraak, doet ze of ze zich brandt en trekt ze zich met 'n haast terug of 'k 'n besmettelijke ziekte heb!'

'Ezel', glimlachte Poldi, geeuwend in 't kussen terug-leunend.

'Ezel?'

'Die Duczi zou voor jou 't water ingaan!'

'Jawel! Morgen brengen! 'k Heb 'r al meer dan driemaal opgewacht - 'k weet precies wanneer ze 'r afgewerkte blouses wegbrengt - en dan praten we godbeter over de krankzinnigste kul - en verdraaid dat ze me begrijpt, als 'k miniatuur-toespelingen maak!'

'Wat voor miniatuur...?'

'Wat voor! Wat voor! Dat hoef 'k je toch niet in kleuren en geuren te vertellen, lijkenschenner! En dat herinner je je trouwens ook later niet meer! Natuurlijk zeg 'k, kàn 'k bij d i e oogen geen platte dingen beweren!... Bij Betty flap 'k 'r alles uit wat me voor me mond komt, en als ze 'r om lacht, scheld 'k 'r 'r huid vol - Betty durf 'k beetpakken en zoenen, en dat heb 'k nog pas vanavond in 't keukentje gedaan - èn Lotte zoen 'k, waar 'r dierbare mama bij is - zóó als 'k met Duczi - wat 'n lollige naam, hè? - zóó als 'k met háár alleen ben, wauwel 'k over de lutteputtigste dingen, en als 'k quasi-vrijpostig wil doen, stel 'k me simpel an! Adieu! Nou ga 'k maffen!'

Dat kwam 'r nog niet van. In de verste verte niet. Want Poldi, zelf vol van den zoeten droom van 't limpiede meisjes-gezicht, sloeg de monsterhanden opnieuw om de knieën, en betoogde met 'n triestigheid in z'n stem, die den ander verwonderd dee luisteren:

'Ja, ja, dat is 't haast banaal geschermutsel, Erich, 't ingehouden gedoe van twee, die misschien geen woorden noodig hebben, om 't van elkaar te weten! Ik dweep niet met vrouwen op 't eerste gezicht - dat weet je. Als 'k 'n lachenden mond zie, zoo'n meisjesmond met witte poppetanden, erger 'k me - dikwijls. Als 'k in 'n paar oogen kijk, die me dronken maken,

erger 'k me nog meer. Je zoekt 'n beetje ziel in je eenzaamheid, en je wordt door tanden, oogen en 'n lief gezicht platweg bedrogen!... Toen 'k aan m'n fatsoenlijke ratten niet genoeg had - vóór 'k jou leerde kennen - ben 'k door 't razende heen met twee zwarte oogen geweest - nou, met m'n eene nier, die 't, als 'k bof, nog vijf - laten we taxeeren tien jaar hardt - zou 'k de komieke, malle, sublieme beklemming nog ééns willen voelen - als je zoo'n meisje niets durft zeggen - jij haar niets - zij jou niets... Ach, ach, uitverkoren, dolgelukkige kerel...'

'Ik? Ben je betoeterd!'

'Jij!'

'Omdat 'k twee nieren heb?'

'Spot 'r mee! Kan 'r tegen!... Je ben 'n gelukkige kerel, omdat je maar één hand naar 'n glas, waaraan nog niemand de lippen gezet heeft, uit te steken heb!... Dat heb *ik* nooit, nooit, gekend! De glazen, waaruit ik dronk, waren gebarsten of hadden vette vlekken van anderman's lippen! 'k Zou met je willen ruilen, zondagskind!'

'Hahaha!', lachte Erich, en 't was om te lachen!

Büchner, nog niet door den ruigen kamergenoot gevangen, had zich langs 'n beddepoot op weten te werken, balanceerde listig op Poldi's schouder, besnuffelde met de witte snorharen 't oor van den klagende, en omdat deze te zeer in z'n melankoliek gedoe zat besloten, voelde-ie enkel 't haren-gekriewel en bewreef zich de plek met voortreffelijk geduld.

'Als jij met me ruilt, rattenvanger', sprak-ie, terwijl Poldi 't spartelend dier eindelijk in de handenklem greep: 'heb je voor je heele verder leven 'n blok aan je been! Ik stik in de schulden!'

'Schulden tellen niet mee', ontkende de ander: 'je ben gezond, je ben intelligent, je ben jong - wat kan jou in 't leven gebeuren? Of ben je van plan je nek net zoo dociel te buigen als de philister-bende, die 'n onbetaalde kruideniers-rekening, 'n waarschuwing van de belasting, 'n geprotesteerden wissel, belangrijker, gewichtiger, merkwaardiger dan 't opkomen van de zon of 't wisselen van de maan vindt? Al leien 'r op 't oogenblik tien dozijn kankerende, schreeuwende, blaffende, bijtende berenleiders op de vloermat, wat duivel, is 't leven,

dat van huis uit imbeciel genoeg is, 'n lachspiegel, waarin je met net zoo'n paar vette lippen en net zoo'n loddergezicht als de rest grinneken moet? In de uren, dat 'k geen hap eten geproefd had, dat de eerste de beste kaffer-met-wat-centen 'n recht meende te hebben me te trappen, ben 'k ze nog met m'n minachting, met 'n lach, die over lijken zou zijn gegaan, de baas geweest! Schulden! 'n Blok aan je been! Als je moreele fut heb, als je ook maar zóóveel wijsgeerig begrip in je patente boddie met je ronddraagt, láát je je door geen duizend stervelingen met onsterfelijke zielen 'n blok, 'n blok, hahaha! aan je vrijgeboren been binden!'

'Ja, ja', praatte Erich, lekker breed geeuwend: 'je heb 't voor 't bestellen! Zwam 'r tot vanavond over, overtuig Büchner, die net zoo'n lak an onbetaalde quitanties heeft als jij - omdat jullie geen van twee in 't gedrang ben geraakt! - probeer 't leven te leven in plaats dat 't jou leeft: ik hèb m'n blok, ik voel m'n blok...'

'Larie, onzin...', begon Poldi, Büchner van 't bed zettend.

'Larie, onzin beweer jij!', viel Erich 'm in de rede - en al uitvarend tegen den buurman, die 'm telkens poogde te interrumpeeren, wond-ie zich tot in 't onstuimige op: '... jij ben zoo naakt als Büchner en de rest geboren en je ben gloeiend-naakt gebleven! Heb jij herinneringen an 'n comfortabele jeugd? Ben je in Berlijn W en W-in-'t-kwadraat vertroeteld geworden? Heb je tot je zeventiende jaar anderen voor je laten zorgen? Heb je je vader door 't gezwendel van 'n pak uitzuigers zien duikelen?... Christus, laat me nou ook praten! 'r Valt met jou geen gesprek meer te voeren, zoo als je op iemand's woorden loert!... Heb jij op 't minste, 't geringste door deurwaarders beslag zien leggen? Ben jij midden in 'n winternacht, te duizelig om op de been te blijven, naar 'n raam gesukkeld, om 't open te wurmen - om niet bij den stank van gas te krepeeren? Heb jij staan grienen bij 'n vader, 'n fatsoenlijken, goeien kerel, die niet meer bij te maken was, door geen zes dokters - die je in de helsche overspanning van 't gejaagd en gesard worden, mee in den dood wou nemen, zonder je permissie te vragen, of je 't 'r mee eens was...? Als 'k dien nacht vijf minuten langer had geslapen, waren wij hier niet samen! En als jij over moreele fut en wijsgeerig begrip

doorslaat, gooi je m'n dooien ouwen heer net zoo goed en net zoo wreed met drek als de gauwdieven en oplichters, die nog bij z'n lijk schimpten, die de koets na-jauwden, omdat 'r van 'n dooie geen sou meer te halen valt! 'k Zou ze met 'n hondenzweep, een voor een, kunnen afranselen, de ploerten, de gieren!'

Rood van opwinding wipte-ie 't bed uit, en omdat-ie zóó fel-wakker toch in 't eerste uur niet kon slapen, haalde-ie uit de werkkamer de doos met de sigaretten.

'Geef me 'r ook een', zei Poldi tam.

Weer beiden languit, spuierden ze rookwolken naar 't geellekstrepig plafondje. Van benee, waar de grondwerkers zich met elkaar verzoend schenen te hebben, grommelde 't ronkend gesnurk uit moegeruziede strotten en van de plaats kwiekte 't gurglend getjilp van 'n spreeuw.

'Als je me dat vroeger had verteld', sprak Poldi, en met z'n hand wuierde-ie den rook van 't dek, of de speelzieke Büchner 'n bakvischje was: 'zou 'k die woorden natuurlijk niet zóó hebben gebruikt'.

''k Hou 'r niet van in vuil te roeren', zei Erich stug.

'Heeft je vader zich van kant gemaakt?', drong de vriend voorzichtig-belangstellend, bang voor 'n nieuwe drift-explosie, aan.

'Om je te dienen!'

'Hè, wat buitengewoon-hartelijk!', protesteerde Poldi, zich aan den vinnigen toon in 't andere bed ergerend: 'hoe kon ik vermoeden, hoe kon 'k ook maar gissen, dat 'k iets kwetsends beweerde! Daar moest je me te goed voor kennen...'

'Jóú neem 'k 't geen seconde kwalijk! 't Bloed stijgt me alleen naar me kop, als 'k an dat vervloekte, tiendubbel-vervloekte verleden denk, als 'k me de gezichten - de ellende herinner.... Ja, hij héeft zich van kant gemaakt, en omdat-ie krankzinnig van me hield, omdat-ie vader èn moeder voor me was - moeder ken 'k enkel van 'r portret: die is héél jong gestorven! - wou-ie me niet zonder steun, zonder 'n cent, zonder toekomst, zonder vrienden achterlaten. Ja, Poldi, jongen, 't is 'n fatale historie geweest, 'n klap om gek bij te worden... Tot m'n zestiende, zeventiende jaar was 'k, dat zal je niet willen gelooven!, 'n bleu kereltje, 'n bibberend schippertje, jenkend om op 'n vrouwe-schoot geknuffeld te worden... 'k Snee uit als 'r gevochten werd, dorst

niet toekijken als 'r 'n paard voor 'n wagen op 't asfalt viel, sufte, droomde, sliep, nam m'n pet voor ieder af, voelde me verlegen in letterlijk alles, taxeerde m'n schoolfrik als 'n heilige en m'n vader als 'n god... 'k Was 'n jongen met 'n timiede meisjesziel - 'k was geen jongen: 'k was positief 'n meisje, 'n angstig, schuw, in elk opzicht op 'r vader drijvend meisje... Soms noemde-ie me met 'n teederheid, die me kan laten snikken, als 'k 'r an denk, Erica in plaats Erich. Soms, midden in den nacht, kwam-ie an me bed, en als 'k wakker werd, bleef-ie op den rand van 't ledikant als 'n moedertje babbelen. We waren vader en zoon - moeder en dochter... Verroest, wat zijn dat voor belabberde sigaretten!'

Omdat de tranen 'm dwars zaten en ie ze voor den ontroerd-luisterenden Pol niet de baas wou laten zijn, smeet-ie z'n vuurlooze sigaret, die dadelijk door Büchner te grazen werd genomen, tegen den grond, en met sloome, zinnende gebaren rekte-ie 't opsteken van 'n nieuwe.

Terwijl lag Poldi met gevouwen handen achter 't vierkant hoofd en vroeg niemendal, omdat-ie door 't bevend-wrokkig geworstel van de anders zoo klare stem, meer dan woorden konden aandikken, begreep.

'Nou kan 'k 't kort maken, jongen', zette Erich, na wat ploffende rook-halen, valsch-onverschillig, op 't poenige af, in: '... op 'n avond - nee, 't was diep in den nacht, sloop-ie op z'n kousen in m'n slaapkamer - we sliepen naast mekaar, hij in de groote, ik in de kleine kamer, en de tusschendeur stond voor de gezelligheid aan - en, en maakte me wakker, wat-ie nog nooit had gedaan. 'Hindert 't je, Erica - is zoo'n souvenir, zoo'n meisjesnaam, niet iets prachtigs? - hindert 't je, als 'k 't gas opsteek?', zei-ie, me over m'n voorhoofd streelend. Ik, slaapdronken, half-wakker, knikte met gesloten oogen, dat 'k 't prettig vond met 'm te boomen - je ziet, dat 'k 't voor jaren dee! - en omdat 't felle licht me hinderde, draaide 'k me naar de behansel-zij van 't bed. Hij ging op 't voeteneind zitten, praatte geen woord. Misschien zou 'k blind van slaap en met de prettige sensatie van hèm naast me te weten, weer subiet zijn ingemaft, als 'k niet door 'n geluid, dat 'k niet thuis wist te brengen, maar dat me zelfs in diè doezeling hinderde of prikkelde

of opschrikte, gepord was geworden. Huilen dee-ie niet. Tenminste niet met tranen. Maar z'n gezicht was witter, akeliger, vreemder dan 'k 't later zag, toen ze 'm af hadden gelegd - de spieren om z'n mond werkten en de adem snoof door z'n neus, of-ie moeite had 't niet uit te barsten. Ongerust, bang voor den gróóten man, dien 'k nog nooit zóó had gezien, zat 'k rechtop, vroeg wat 'm scheelde. Dadelijk lachte-ie, babbelde over dingen, die me interesseerden, en toen-ie in 't donker, na 't gas uit te hebben gedraaid, m'n hoofd in z'n handen nam, zei-ie enkel nog: 'Ben ik àltijd goed voor je geweest?'... 'Hè, George, wat 'n vraag!', lachte ik - 'k noemde 'm, als 'n broer bij z'n voornaam. 'Ik heb', zei-ie toen weer, z'n baard tegen m'n jongensgezicht: 'ik heb voor jou gedaan wat 'k kón, niet?'... 'Natuurlijk, George!', praatte 'k van z'n bedoeling niets snappend. 'Dan is 't in orde', zei-ie me 'n zoen gevend. In de verlichte deuropening, stond-ie nog even stil. Daar zag 'k 'm voor 't laatst levend. 'Misschien gaan we s a m e n op reis, Erica', sprak-ie schor - ja, z'n stem was schor. 'Asjeblief, George', zei ik: 'asjeblief, hoor!'... 'Ik was van plan alleen te gaan', zei-ie nog: 'maar 'k vertrouw jou niet zonder vader en moeder o n d e r d e m e n s c h e n ...' - 'Dat zou ik je ook erg kwalijk hebben genomen, George!', redeneerde 'k, 't dek om m'n schouders trekkend: 'waar jij gaat, ga ik mee, al loop je naar de Noordpool en van de Noord naar de Zuid!' - 'Slaap lekker, Erica', zei hij toen. 'Slaap lekker, George', zei ik. Kijkend naar z'n schaduw, die telkens voorbij 't lichtgat van de deur schommelde, wachtte 'k tot 't donker werd, en in 't donker wenschte 'k 'm nog eens wel-te-rusten.

't Vooruitzicht van met hèm op reis te gaan had me uit m'n gewone doen gebracht - 'k lei met m'n oogen open, had moeite 'r niet over te beginnen. 'k Woelde van links naar rechts, trok 't dek over m'n ooren, smeet 't weer weg, luisterde onrustig.

'r Suisde iets - iets wat 'k nog nooit in de kamer gehoord had. De wind kon 't niet zijn. De wind dee anders.

'George!', riep 'k: 'wat is dat?'

'Wat?', vroeg-ie mat.

'Dat geluid - dat rare geluid?'

'Dat weet 'k niet', zei-ie zoo slap, of 'k 'm in z'n slaap stoorde: 'dat weet 'k niet... Je ben toch niet bang?'

‘Bij jóú nee, George... Wel te rusten!’

‘Wel te rusten!’

't Gesuis, waaraan 'k begon te wennen, floot me in slaap.

'k Droomde afschuwelijk, monsterachtig, waanzinnig, strompelde vroeg, bij schemerlicht buiten, naar 't raam, kreeg 't open, weet zelf niet hoe en waarom 'k 't dee en wat me dreef - en glee als 'n zoutzak naast den stoel met de kleeren.

Daar vonden ze me, toen ze de deur open hadden gestoken.

Hij lag in 't groote lit-jumeau, waarin na moeder's dood nooit meer 'n vrouw had geslapen.

Hij lei met 't hoofd dicht op den gas-uitbulkenden gashaard.

Hij lei met 'n brief in z'n handen, 'n brief dien 'k van buiten ken, 'n brief, waarin-ie dezelfde woorden die-ie op m'n bed zittend had gesproken, herhaalde:... ‘Ik was van plan a l l e e n te gaan, maar ik vertrouwde mijn zoon niet onder de menschen...’

Later, veel later, Pol, heb 'k àlles begrepen... Wat moet de man, die niet gek geweest kàn zijn, gelejen hebben...

‘Ja, ja’, zei Poldi zwakjes. Half op de elboog gestut, zich niet verroerend, om niet te storen, keek-ie naar de slap-afhangende jongenshand met de niet meer smeulende sigaret. Van de heele tragische historie, van dien meer dan noodlottigen dood, had-ie in de maanden dat ze samen woonden nooit iets gehoord. Je leerde mekander - zelfs als intieme vrienden - bij stukken en brokken kennen. 'r Was geen vriendschap zonder 'n geheim, geen genegenheid zonder 'n gaping, denkbaar. 'r Moest 'n oogenblik van drang, van behoefte aan uitwisseling zijn. En 't was heerlijk als je zoo'n nieuw oogenblik van vertrouwen onderging! Zwijgend, 't zwaar-gehouwen gelaat met de lichtende brilleglazen naar de naden van de planken gericht, wachtte-ie de verdere confidenties af, wetend dat 'r bij zulk soort herinnering niets sympathieker dan 'n discreet luisteraar stemde.

‘'k Ben blij’, hernam Erich plotseling opzittend, en onwillekeurig, hoe mal-ie 't vond, keek-ie of Poldi bij 't lange verhaal niet in was geslapen: ‘dat 'k 't 'r uit heb geflapt, dat je 't weet!...’

‘Ik dank je wel voor je vertrouwen’, zei Poldi prettig-ernstig: ‘van mij zal niemand 'r 'n woord over hooren...’

‘Goeie, beste ezel, schaap van 'n kerel, tertiaire uil!’, klonk 't opgewekt antwoord: ‘als je je verbeeld, dat 'k je iets bijzonders, 'n familie-mysterie, 'n ding waarover je met niemand praten mag, toe heb vertrouwd, ben je 'r faliekant naast!’

‘Ik dacht...’

‘Dan dacht je verkeerd, onmaatschappelijk verschijnsel! 't Heeft tien jaar gelejen in geuren en kleuren in minstens twee honderd goed-ingelichte Berlijnsche en provinciale kranten gestaan! 'n Ochtend of 'n avond hebben 'r 'n paar millioen medemenschen aan gesmuld! 'k Kan je vanmiddag - nou heb 'k geen lust in ouwe papieren te scharrelen! - 'n collectie knipsels uit die dagen laten lezen! Voor 't eerst en 't laatst van m'n leven heeft m'n naam de attentie van 't publiek gehad, en 'r waren waarachtig 'n paar wildvreemde ouwe tantes, die zich voor me interesseerden en me troostbrieven schreven, terwijl 't lijk nog boven aarde stond! Nee, Pol, 'n allemansgeheim is geen geheim meer...’

‘Dan heb je héél wat meegemaakt, Erich!’

‘Ja, Goddank!’

‘Had-ie - gespeculeerd?’

‘Ja - maar wat doet dat 'r toe! Als-ie niet in handen van gespuis, genre Semmy Lubinsky & Comp., die *mij* nou te pakken heeft - hahaha, de zonde der vaderen zal ik verhalen tot in 't zesde geslacht! - als-ie niet in de klauwen van zùlke schobbejakken was gevallen, zou-ie de gaskraan niet open hebben gedraaid, zou-ie niet geprobeerd hebben z'n eenigen zoon, waarvan-ie zóó veel hield “mee op reis te nemen”, zou 'k niet als 'n half-krankzinnige naast z'n doodsbed hebben gestaan, zou 'k niet godsliederlijk-gemeen wakker zijn gepord, zou 'k iets van m'n meisjeszieltje hebben behouen! Ja, 'k ben veranderd! M'n bleuheid is naar de weerlicht! In plaats van 't schippertje, dat op 'n schoot wou zitten, ben 'k 'n kwaadaardige straathond geworden - en als 'k nog iets hoop, iets voornemens ben, iets met hartelust wil, is 't van m'n gebit gebruik maken en op mijn beurt bijten!’

Kwaadaardig of-ie iemand in z'n bereik had, scheurde-ie met de ijzersterke vingers 't mondstuk van de sigaret in stukken, en omdat 'm dat niet opluchtte dreunde-ie de vuist tegen den

behangselmuur, die zich niet verzette. Daar zou Poldi anders om gelachen hebben - nou hield-ie de lippen geplet. Hij had z'n vader, waarover-ie spottend met Laurie gesproken had, nooit gekend - nooit had-ie 'n jeugd gehad - toch leek 'm dat beter, aangenamer, beminnelijker dan zóó'n rampzalige herinnering!

Wat 'n arme kerel, dacht-ie, terwijl de bepatste muur met smakkende lippen de slagen telde, maar op 't punt iets hartelijks te beweren, hield-ie zich in, omdat Erich Büchner, die zich bloot had gegeven, bij z'n staart had gegrepen en tot 't spartelend-schreeuwend dier 'n verwarde toespraak richtte:

'Dank je ratten-god, ontembare sinjeur, dat je bij je moeder en zusters in de kist geen andere misdaad dan bloedschande op je bestiaal geweten heb! Jij ben tenminste geen huisjesmelker, geen meerwaarde-dief, geen beginselruiter - hou je gemak, ondermijner van mijn gezag en schreeuw de proletariërs van benee niet wakker, boef! - jij ben geen oplichter, geen flesschentrekker, geen falsaris, geen uitlegger van christelijke bijbelteksten, geen komediant, geen dienstdoener - balk je longen niet uit, speenvarken: rand ik je eer aan, als ik je staart molesteer? - je ben geen dienaar van den staat, geen pluimstrijker en niet naar God's evenbeeld geschapen - je ben niets en waardeer dat met gloeiende dankbaarheid! Want als je een van de schenners was, een van de bandieten en pooiers, die zich op wetten beroepen, als je nog andere dan uiterlijke gelijkenis met de rat *homo sapiens* bezat, was je staart 't begin van je einde, zette 'k m'n tanden in je geschminkte bast!'

'Doe 'm geen pijn', zei Poldi lachend.

'Integendeel, ik sauveer 'm', zei Erich, plotseling nuchter: 'hij vreet tabak en 'k blief geen lastig bedgenoot! Vooruit, crapule! En avant, eerbare tijdgenoot!'

Even verdween-ie in de keuken, om den spijbelaar in de kist te laten, toen schoot-ie weer op 't dek van 't bed.

'Wat zou je 'r van denken, Pol, als we ons aankleedden? Ik ben over m'n slaap heen. 't Is hier om te bezwijken! We zouen naar buiten kunnen kuieren, met den trein naar Wannsee en daar 'n halven dag in 't water blijven, wat?'

'Nee, jongen...'

‘We kunnen vanmiddag in 't heete zand onze scha inhalen! Vooruit! 't Is 'n idee!’

‘Nee - 'k durf die buitensporigheden niet meer aan! 'k Moet 'n tikje voorzichtig zijn...’

‘Jammer! 't Wordt 'n verrot-heete dag! We zouen - hahaha, wat 'n inval, Pol! - we zouen Laurie en de meisjes af kunnen halen en met z'n allen in 't F r e i b a d onze botten kunnen weeken! Kan j i j slapen?’

‘Nee nog niet, maar 'k móét de eerste uren op m'n rug liggen... 'k Verbeeld me telkens dat 'k links wat voel... Dat 's nonsens en neurasthenisch gedoe - weet 'k - maar toch, niewaar?... Vertel liever nog wat!... Vanmiddag ben ik je man!’

‘Vertellen?... 'k Ben voor de eerste kwarteeuw uitgepraat!’

‘Een ding is me niet duidelijk...’

‘Wat dan?’

‘Hoe kan jìj - als 'k te veel vraag, hou je je mond - hoe kan jij, die tóén minderjarig was, door die ellendige historie 'n blok aan, je been hebben gekregen? Voor schulden van 'n vader is toch nooit de zoon...’

‘Verantwoordelijk, wil je zeggen?’

‘Ja...’

‘'k Heb ook geen blok aan 't been, omdat 't móét, 'k heb 'r een omdat 'k w i l ...’

‘Omdat je wil?’

‘Omdat 'k wil. Snap je niet?’

‘Nee!’

Voor 't eerst sinds ze 't gesprek waren begonnen, voor 't eerst z'n onstuimigheid meester, aarzelde Erich, leek-ie z'n woorden te overleggen. Over den gordijnlap heenkijkend, met den rug naar z'n vriend, langzaam en voorzichtig, trachtte-ie den ander van 't waarom, de noodzaak te overtuigen.

‘Ik wil, omdat ik 'r 'n vloek op heb gedaan... Dat mag je sentimenteel vinden - en dat is natuurlijk bij jóúw opvatting van de dingen hyper-sentimenteel - ik kan niet anders en ik wìl niet anders... 'r Zijn bij vader's schulden: verplichtingen, verbintenissen, beloften - geef 'r den naam an, die je wil - noem 't “eere”-schulden of wat ook! - die de m i j n e zijn

geworden - die me wegen als 'k 'r, zoo naakt als 'k hier sta, aan denk!...'

'Die schuldeischers zullen van jóú toch geen duit verlangen! Ben je gek!'

'Dat doen ze - en ze hebben 'n recht 't te doen...'

'Is 't veel?'

'Meer dan jij en ik in jaren bij mekaar zullen scharrelen...'

'Enfin, je weet 't zelf 't beste, maar begrijpen doe 'k 't niet...'

'Ik ook niet en voorloopig zal 'k me 'r niet moeilijk over te maken hebben, hè? Maandag kan 'k tenminste Lubinsky z'n rente betalen... Wat dee de vent, die U l k beree 'n smak, hè? Zou me verbazen als-ie op 't moment nog leeft! De een z'n dood, de ander z'n brood... 'k Geloof dat we toch verstandig doen nog 'n paar uur te maffen... 't Leven is zacht gesproken en zonder lugubere overdrijving 'n keet...'

Om 't in de kamer iets donkerder te maken, trok-ie den lap hooger, en terwijl-ie voor de zooveelste maal in bed stapte, bedacht-ie of-ie Pol, die bliksems goed moest voelen, dat-ie niet àlles van 't verleden los liet, ook nog dàt zou vertellen. Maar 't ging niet. 't Ging nù niet. Daar voelde-ie zich plots te moe, te futteloos, te week, te uit-mekaar-getrokken voor. Dat zou-ie morgen of 'n anderen dag doen. Voor vandaag was 't welletjes...

'Slaap lekker', zei-ie stug.

Poldi antwoordde niet dadelijk. Op z'n schuiten van voeten morrelde-ie de werkkamer in, en toen-ie terugkwam, lang, beenig, topzwaar door 't sterk-gebogen hoofd, stond-ie als 'n vogelverschrikker naast 't bed van z'n vriend.

''k Wou je nog zeggen, Erich', zei-ie, meer den aanzilvrenden, blanken dag dan 't jongenshoofd op 't kreukel-kussen toesprekend: 'dat je die verdomde misère uit je kop moet zetten, dat je je eigen beetje toekomst zelfs door geen ééreverplichtingen van - van - van wie ook verpesten màg... Eer is nonsens... Eer is niemendal... Eer is 'n verzinsel van menschen, waar voor je nergens in de gezonde natuur 'n equivalent vindt... Eer...'

'Laten we slapen!', viel Erich 'm gewild-hard geeuwend in de rede: 'we zwammen 'r bij gelegen over... Nacht!'

'Nacht...'

't Bed piepte en ze zwegen.

Poldi lei, om niet door 't hinderlijk daglicht gestoord te worden z'n arm over z'n oogen - Erich keek naar 't hemelschijfje boven den raamlap. Alles in z'n hoofd leefde, bewoog, rumoerde. Als-ie 't niet voor Poldi had gelaten, zou-ie opgesprongen zijn en den eersten den besten trein naar buiten gepakt hebben, zooals-ie 't den vorigen zomer, als-ie te laat op was gebleven, zoo dikwijls gedaan had. 't Was over zessen. Telkens hoorde je door 't wijd openstaand raam de voetstappen van menschen, die over de binnenplaats liepen, en met lompklotsende schoenen de trappen bestommelden. Dat konden op dien zomerschen Zondagmorgen alleen krantenombrengsters, bakkersjongens, melkmeiden, rondspokende portiers zijn. Was 't even suizelend-stil, dan floten de tamme merels, die van de vulnisbakken en uit de goten 't voedsel voor de jongen sleepten. Dat vreemd, tegen de huiswanden opstootend gefluit, soms schrilangstig of ze voor 'n gevaar waarschuwden, soms zoetelijk-teeder, als ze bij 't nest neerstreken, maar toch altijd door de echo der muren en door de stilte verscherpt en verruwd, klonk in z'n zenuwwakker hoofd als 'n verontrustend ding, dat ontstemde en afleidde.

Nee, 't was beter de ouwe herinneringen, waarover-ie door 't drinken van te veel wijn en door de stemming van den laten nacht door had geslagen, voor zich alleen te houen. Pol was 'n beste kerel, 'n zeldzaam fijngevoelige baas, 'n uitzonderingsvriend met wien je over alles wat je dwars zat, wat je kropte en je de smoor injoeg, praten kon, maar wat had 't voor nut, zin, bedoeling 'm van dàt, 't geworstel, de... fouten van George op de hoogte te brengen?

De oogen vermoeid sluitend, dacht-ie aan 't gebeurde uit die lang geleden dagen, toen-ie met z'n hulpeloosheid, z'n kinderangsten, z'n ontzettend verdriet alleen tusschen de groote menschen stond, terug. De slaapkamer, waarin 't gebeurd was - de kamer met 't lit-jumeau, de glimmende gaskroon, de spiegelkast, de geel-bleeke gevouwen handen, die-ie niet van dichtbij had durven bekijken, de handen met den brief door den spiegel gekaatst - 't roode behang met de dof-gouden lijst - de door den tochtenden wind traag bewogen gordijnen - de snikkende groomoe met 't witte haar bij 't voeteneind van 't bed - de

bloemen, die de meid aan had gedragen - alles zag-ie, zoo klaar en zoo zeker, of-ie enkel de oogen had te openen, om 't in z'n volle wreedheid nog eens te doorleven...

Had-ie toen de bitse, kwaadaardige levensfut in zich gehad, die 'm vandaag voor geen God en geen mensch 'n stap achteruit liet gaan, dan zou-ie 'r 't respect in hebben getrapt, dan had-ie 't bruute, ploertige, laf-vijandige geschimp niet geduld en George met z'n vuisten verdedigd. Als 'n bleek, moe-gehuild, doodelijk-verlegen joggie, nog duizelig door 't inademen van 't gas, had-ie in de huiskamer 't driftig, schreeuwerig gepraat van de twee ooms, de neven en van tante Toni, die door de catastrophe totaal geruineerd was, 't gevloek, de hartstocht en de verwenschingen gehoord. Vooral 't gesnik, 't gelamenteer, de rauwe wanhoop van tante, die 'r man vroeg had verloren en George 't beheer over 't geld van 'r vijf kinderen toe had vertrouwd, was afschuwelijk geweest. Toen ze van de begrafenis terugkwamen, had-ie 'r geen hand kùnnen geven, 'r niet in de van 't huilen rood-gezwollen oogen durven kijken. Toch, en dat wist-ie nu zeker, daar hoefde je niet bij te aarzelen, was George zelf dupe geworden, hadden ze 'm overrompeld, de gauwdieven. 'n Schurk maakte zich niet zóó van kant. 'n Oplichter, 'n zwendelaar schreef geen paar minuten voor-ie bewust den dood in-ging: '... ik was van plan alleen te gaan, maar ik vertrouwde m'n zoon niet onder de menschen'. Zulke woorden teekenden den teleurgestelde, den bedrogene - geen bedrieger. En had de bouwgrond, waarvan anderen zich meester hadden gemaakt, geen drie jaar later 't tiendubbele opgebracht? Groomoe had geprobeerd te redden - oom Ludwig had tusschenbeiden willen komen - te laat. De doode was niet meer levend te maken - 't geld van de familie, van vreemden en vrienden - 't kapitaal van tante Toni, die met 'r kinderen op straat stond - was, bleef verloren.

Weer met wijd-geopende oogen luisterde-ie naar de regelmatige ademhaling van Poldi in 't overzij-bed. Groomoe was gestorven - oom Felix was gestorven - tante Toni, die den zelfmoordenaar nog iederen dag verwenschte en die 'r groot geworden kinderen den haat tegen den doode in had gelepeld, lééfde. Zocht-ie 'r op - dwong-ie zich 'r op te zoeken - dan

verweten ze niet, zeien ze niets, scholden ze niet langer, maar in 't mekaar aankijken onder 't gesprek, in 't gezwijg en kleingeniepig doen, krijschte 't, raasde 't, foeterde, hoonde 't tegen den man, die ze zoo onverwacht, zoo onherstelbaar aan lager wal had gebracht. Jetchen, de oudste, had tuber, teerde weg, omdat ze niet naar buiten kon. Karl, jongen van zeventien, die op 'r volgde, leerde 'n vak, waaraan-ie 't land had. Klärchen, de tweede dochter, sukkelde zoo met 'r oogen, dat de sterkste brillen al niet meer hielpen. Frida, de vierde, dapper kindje van vijftien, naaide voor dezelfde fabriek, die Duczika en Lotte aan werk hielp. Mariechen, de jongste, kuchte. Tante zelf lee aan gewrichts-rumathiek. Ieder had wat en ieder was zonder klacht - 'n altijd weerkeerende, altijd woekerende aanklacht. Als 't vreemden geweest waren, menschen waarvan-ie de bezoeking niet had kunnen taxeeren, zou-ie 'r zich geen jota van hebben aangetrokken, zou-ie ze zonder eenig onderzoek mee verantwoordelijk voor 't rampzalig doodsbed van z'n vader hebben gesteld. Dat had hier geen zin. Te goed en van te dichtbij wist-ie, dat tante Toni èn de kinderen slachtoffers waren...

Kort na den slag, toen groomoe gestorven was, had oom Ludwig, die elke duit tienmaal omdraaide voor-ie 'r uitgaf, per se gewild, dat-ie bij tante Toni in zou gaan wonen, om kosten te sparen. 't Had 'n verwoede mot gegeven - hij had 't vierkant geweigerd. Liever honger of droog brood dan 't uur aan uur samen zijn met menschen, die zoo over z'n vader spraken. Drie maanden had oom 'm aan z'n lot overgelaten, en nog als-ie 'm bezocht of als-ie 'n brief schreef, mokte en mierde-ie over 't weggesmeten geld! Ja, ja! 't Waren herinneringen, waarbij je de tanden in je lippen zette!

't Dek over de oogen trekkend, wrevelig pogend 't getob kwijt te raken, luisterde-ie naar 't praten der kinderen in de benedenwoning. De schelle stemmetjes filterden door den vloer, waren haast te verstaan. En 'n klok sloeg - een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven. Zeven uur! Allemachtig! Wat 'n waanzinnige nacht! Zachtjes begon-ie in te slapen. 't Leek tenminste zoo. Loomer, slapper, onwezenlijker dacht-ie, om zich bij 't verwarde aanstuwen van dingen en gebeurtenissen 'n houding te geven, om langs 'n bewuste lijn in te tukken, aan de zenuw-

drukte, de herrie, de volte van Grunewald - de barstend-volle tribunes - 't gedrang bij den totalisator - 't in één stommel voort-ellebogen naar de nummer-borden om te zien hoe 't met ‘Sieg’ en ‘Platz’ was. 't Gesnuif van den eigen adem hoorde-ie nog, onderscheidde-ie als iets dat van hèm was, hinderde 'm. Bang dat-ie toch weer aan de beroerdheid, waarover-ie in geen jaren met iemand gesproken had, die 'm weer zoo raak had te pakken genomen, terug zou denken, forceerde-ie z'n aandacht naar 't zelfde. Zoo levendig zag-ie de gele, roode, blauwe, groene mutsen van de jockeys over de paardehalzen gebogen, zoo klaar de rondingen van de baan, de kort-geschoren heggen, 't warren der hoofden op de overladen tribunes, 't geklauter op de stoelen van 't grasveld, 't wuiven met handen en zakdoeken, dat-ie 't gedreun vnn den grond, 't zacht-deinend, opwindend gegolf, meende te voelen - en 't onthutst, klagend rumoeren der stemmen bij 't storten van de favoriet waarop ze d'r spaarduiten hadden gezet, 'm als in de werkelijkheid van dien middag dee schokken.

Nee, geslapen had-ie nog niet... Benee praatten de vrouw en de kinderen - benee snurkten de commensalen als versjouwde karrevrachten tegen mekander op, en op de plaats spoot de portier de tegels met 'n sissend-knersende waterstraal.

Kreunend draaide-ie zich naar de behangselzij van 't bed. Z'n slapen klopten, z'n achterhoofd dee pijn. Duizend tegen een hadden de M o s e l of de R ü d e s h e i m e r niet gedeugd. Zóó beroerd na 't drinken van wijn was-ie in geen tijden geweest. Alles hinderde - 't blij-op fluiten van de merels, Poldi's geadem, de geluiden van 't ontwakende huis, 't gescharrel op en over de plaats.

Toen, met 'n ruk stond-ie op.

't Was niet te harden in 't heet-muffig kamertje. Pol laten maffen en alleen den boer opgaan!

Hij zou wel 'n boodschap op 'n stukje papier krabbelen - waar-ie te vinden was - hoe laat-ie werom kwam...

Fluitend liep-ie de trap af - vóór achten...

(*Wordt vervolgd.*)

Drijfzand
Tooneelspel in vijf Bedrijven door A. Zelling.

Dramatis personae.

ARL SPENDEL, dichter.
XONY RIALT, zijn vriend.
Dr. FOLKS, zijn raadsman.
TULO MORE } gasten bij Arl Spendel.
VERON COTRIN } gasten bij Arl Spendel.
BUREON } gasten bij Arl Spendel.
CLANDOR, gevangene.
GRILBERT, Bohême.
Mevr. ALANDT - SPENDEL, Arl's moeder
VERA SPENDEL, Arl's vrouw
Mevr. RIALT, Xony's moeder.
VIOLET BUREON, vrouw van Bureon.
Verder bedienden, wachters, publiek, cipiers, gevangenisdokter, logementhoudersechtpaar, geneesheer, enz.

Acte I Ten huize van Arl Spendel.
Acte II In de villa Luxor van Xony Rialt
Acte III. De vestibule eener rechtszaal.
Acte IV. Gevangeniscel.
Acte V. Logementskamer.

Alle auteursrecht voorbehouden. Het recht van opvoering is tot 1 October afgestaan aan de *Nederlandsche Tooneelvereeniging.*

Drijfzand.

‘Een keten is nooit sterker dan haar zwakste schakel.’
Een Oostersch woord.
‘... Wee den eene die gevallen is!
Want er is geen tweede, om hem op te helpen...!’

Prediker.

Eerste bedrijf.

Speelt ten huize van Arl Spendel.
Een duister salon, waarin een links aangrenzende zaal een hel schijnsel werpt, zóó, dat een deel van den linker-achterwand wordt belicht, waar een schilderij van den tempel van Luxor hangt.
Het is vijf uur in den morgen, zoodat door de gesloten gordijnen aan den achterwand al een glimpje van het ochtendgloren merkbaar is. Als straks de gordijnen opengeschoven worden, biedt het stijlvolle salon bij het nog matte morgenlicht een luxueuzen aanblik. Rechts tegenover de zaal een portière.

Tooneel I.

(Stemmen-gedruisch in de zijzaal, dat schijnt aan te zwellen, wanneer de laatste onstuimige klavierklanken van Bizet's Toreador-lied verspeeld zijn, juist als het doek opgaat. Een bediende komt door de rechterportière binnen, licht in het voorbijgaan een der gordijnen op, zoodat het schemerig morgenlicht invalt. Hij laat het hoofdschuddend weer vallen, en gaat dan door naar de feestzaal, om een brief af te geven, dien hij op een blaadje heeft. Na eenige aarzeling gaat hij naar binnen, doch zijn schaduw blijft zichtbaar.
Een stem arrogant:)

Wat nu weer? Ach, loop rond met je brief! Hè? Wat? voor wien zeg je? Voor Arl Spendel? Arl! een brief!

(met eenigen pathos uit de Carmen zingend)

. Een brief van zijne moeder, een brie-ie-ief van zijne moe-oe-oeder!

(Stem van Arl Spendel: geïrriteerd:)

Een brief? Een spoedbrief nog wel? En van mijn moeder zeg je? Dat kan haast niet meer - geef eens even hier

(de schaduw van den bediende verdwijnt; eenig stoelgeschuifel)

- want ja

(zingt ook op de wijze van de Carmen.)

Een brief is van de meeste zaken
Het minst te brengen onder dwang.
Zij, die het vurigst daarnaar haken,
Kunnen wachten hun leven lang.

(zenuwachtig gejaagd ineens)

Sta me even toe, mevrouw Bureon, een oogenblik!

(Komt het salon in.)

Tooneel II.

Arl Spendel:

(werpt zich met een smartelijke zucht, waarin ook walging ligt, op een sofa. Hij is een voornaam heer van omstreeks 35 jaar, met moede trekken in het gelaat, maar een voorhoofd, waarop het genie zetelt, al lijkt het vuur der wilskracht in zijne oogen laag-neergeflakkerd. Zijn avond-toilet verraadt al de overdreven zorgen van een pronker, echter beweegt hij zich er nu in met wrevel als ware het een dwangbuis. Zijn slanke gestalte is zorgelijk gebogen, en op zijn open gelaat zoowel als over zijne fijne gebaren ligt een teruggekeerd hartstochtelijk verdriet, dat naar uiting schreit.
Hij beschouwt den brief als iets teeders; richt zich ineens energiek op, en werpt zijn cigarette weg. De bediende steekt op zijn zwijgende aanwijzing kaarsen aan.

Arl Spendel:

(zacht tot bediende)

Hoe krijg ik dien brief eerst nu in handen?

Bediende:

(aarzelend)

Meneer was... ik heb geprobeerd, meneer eerder te bereiken, maar...

A r l S p e n d e l :

(onaangenaam getroffen, streng)

Maar? Wat wil je zeggen?

B e d i e n d e :

Toen mevrouw uw mama den brief gisterenavond zelf uit haar rijtuig aanreikte...

A r l S p e n d e l :

(driftig den brief opensnijdend)

Wat, mama zelf?

B e d i e n d e :

Ja, mijnheer Spendel, toen was u er niet, en

toen u thuis kwam, dorst ik niet... U was in gezelschap en wilde niet...

Arl Spendel:
Wilde niet gestoord zijn? Maar voor zooiets... heb je bij mij dan nòg niet geleerd in de uitzondering te leven... denk toch wat meer uit jezelf, Thomas,... laat ik dan tenminste één vertrouwde hebben, die mij de zaken niet nòg méér in de war stuurt... Nu is het

(rumoerig gerucht in de zijzaal)

... groote goden, die enerveerende drukte, die hitte, die rook... doe toch die vensters open... of neen, dat gaat niet... mijn hoofd... mijn hoofd... ik kan die drukte niet meer hebben...

Bediende:
Wil ik...

Arl Spendel:
Neen, bied nu je diensten maar niet meer aan... 't Is zoo geen toestand... sta daar niet zoo... ga heen... waarom, waarom kwam mijn mama niet binnen, is ze, heeft ze mijn vrouw nog gesproken...

Bediende:
Neen, mijnheer, mevrouw wilde niet gezien zijn. Mevrouw had gehoopt u thuis te treffen, maar ik moest den brief dan maar bewaren tot u kwam, er was haast bij...

Arl Spendel:
Goed... ga...

(bediende gaat. Arl Spendel valt peinzend terug op de sopha)

Wéér dus niet gezien. Of de duivel er mee speelt. En steeds mijn eigen schuld. Of mijn kwaad gesternte haar uit mijn verder lot wil houden?

Een stem

(uit de zijzaal)

: Arl... Arrrel... Spendel... waar ben je, zeg hoor eens!

Arl Spendel

(uit zijn gedachten pijnlijk opgeschrikt)

: Ja... eh... Wat is er... Pardon - Ja?

Stem:
Raad eens, wat we onder ons baccarat vergeten hebben? - Veron van het Casino-theater te halen...

Andere stem

(erg druk in de rede vallend)

: Geloof maar vrij, die zal van zijn roem als Hamlet zoo vol zoeten wijns zijn, dat hij ons vergeten heeft. Absent of niet absent...

Eerste stem:

Stil jij nou! Arl, vind je goed, dat we hem met den triomfwagen inhalen?

Arl:

(nerveus, toch ingehouden naar de zijzaal loopend)

: Gaat uw gang! De weg is bekend? Maar laat mij even hierblijven. Ik...

Stem:

Geen nood, geen nood! - Past op, mevrouwtje, niet

uitglijden!

(verder weg)

Die stoep is zeker zoo nat van den dauw!

(Het geluid sterft weg. Met een zucht van verlichting keert Arl terug, en laat ziek doodmoe op een sopha vallen - springt dan weer haastig op, haalt den brief uit het couvert, en doorleest hem snel. Droevig glimlachend legt hij het papier dan naast zich op tafel):

Neen moeder, dat gaat niet. Noblesse... maar die heb ik niet meer... dan toch de uwe, uw adeldom verplicht. En is er wel iets lagers dan lafheid? Neen, ik blijf, en zal afwachten, welke gevolgen mijn daden ook na zich zullen sleepen. Bij al mijn zwakheden niet nog deze, die de ergste zijn zou. De wijk nemen - ik?

(staat rechterop en steekt uit gewoonte weer een cigarette aan, voor den spiegel. Hij schikt zijn das wat, soigneert zijn hoofdhaar even, en gaat dan - op ineens anderen toon - voort, al bekijkende zichzelf in den spiegel.)

Wát wijk? Of het zoo heel erg spande! Mijn nieuwste wandelcostuum zal de mode meer brengen dan mijn proces aan de lasterschool.

(Den brief op tafel ziende, bezint hij zich en lacht dan schamper tegen zichzelf in den spiegel.)

Vervloekte badineur, die ik ben! Dwaas, dwaas, dwaas!

(Slaat zich tegen het hoofd, en gaat met vertwijfeling nu het salon op en neer loopen.)

Mijn God! wat verspeel ik groote dingen! En dat juist nu te gevoelen, nu zwarte wolken opkomen. Ik verspeel ze niet, ik heb ze verspeeld. O, mijn God - hoe toch die kracht weergevonden, die mij weer zoo doet werken als

(komt voor de tempel-schilderij te staan)

toen, toen

(verrukt droomend)

toen in Luxor... zoo rustig, zoo welbeheerscht, zoo klaar, zoo gedragen... zoo gedragen

(komt pijnlijk tot de werkelijkheid)

O, hadde ik die macht toch weer, om bij schoonere harmonieën te leven dan nu zoo, in deze verwarring

(neemt den brief weer van tafel, leest even, en gaat dan verhelderd voort)

Dank u, moeder

(kust den brief en legt hem dan naast zich - in een plooi van de sopha)

. Ja, dat is het: zich zelf zoeken in afzondering... in rust, in zoeken vooral, niet in vergetelheid. Hadde ik de kracht toch, dat te doen! Wat is een moment eenzaamheid toch een harde kastijdster, als het daar binnen nog niet dood is. En het is daar nog niet dood, want wat zou ik dan nog zijn?

(lacht bitter, vervolgens onstuimig)

O, mijn kunst, wat vraagt ge offers

(naar de tempel-voorstelling loopend)

... neen, bij God, neen, dat is het niet. Zóó is het: o, ikheid, wat weinig offervaardig zijt ge...

Tooneel III.

(Vera Spendel, zijn vrouw, komt door de rechter portière binnen, een tengere, schuchtere figuur.)

Vera:

Wat is 't hier donker. Zijn ze eindelijk weg?

(Arl bemerkend)

Ben jij er nog? Ging je niet met ze mee?

Arl Spendel:

(bewogen op haar toeloopend)

Ach lieve, neen. Wees rustig. Nog even komen ze terug van het Casino, maar dan ook...

Vera:

(verbaasd)

Wat moeten zij daar? Zijn Xony en mevrouw Bureon meegegaan? Neen toch! Dat is geen plaats voor haar!

Arl Spendel:

(afgetrokken)

Daar zullen ze jou niet naar vragen.

Vera:

En ze komen terug?

Arl Spendel:

Ze brengen Veron en Tulo More even hier, die daar hun kunsten vertoonden uit

(schamper)

liefdadigheid.

Vera:

Is het niet schande, zoo'n dolle troep in ons huis. Maar goed, dat ik me vroeg terugtrok. Maar jij, je zoudt werken, wat doe je nu?

Arl Spendel:

(over zichzelf geërgerd)

Ik? Wel, meegaan, meedoen!

Vera:

(smartelijk)

Kon je niet meer van mij en van jezelf houden? De kinderen kunnen boven niet slapen van het gerucht, en ze hebben erg aan wat rust behoefte voor de reis van morgen.

Arl Spendel:

(gejaagd)

Je gaat dus morgen vroeg, beste? Ik zal ze meer tot stilte roepen! Dus je gaat morgen, en blijft acht weken in de badplaats. Heusch acht weken? Werkelijk, het zal je goed doen.

Vera:
Als het kan, ja! Wij gaan morgen vroeg.

(lachend)

Misschien voor jij goed wakker zijt.

Arl Spendel:

(innig)

Neen, lieve, dat gebeurt niet. Jij reist niet zonder een kus af. Ik zal bij het afscheid zijn.

Vera:
Nu, voor het geval je er niet bent - ja, ik ken je! -

(houdt haar wang toe)

dan nu maar een kus.

(Arl Spendel kust

haar)

En denk je om je gezondheid! En meer met jezelf zijn, Arl! Ik ben maar een dom vrouwtje, maar ik geloof, dat je je werk schade doet, met... waarom bleef je niet in de residentie wachten, tot daar je nieuwe stuk ging? Wil je de kinderen nog even zien - ze zijn toch wakker. Of liever morgen vroeg?

Arl Spendel:
Morgen liever!

(haar omarmend)

Neem jij ook nog een beetje rust, lief kind. En geniet je buitenleven naar hartelust, hoor! Ik kom je nog wel eens opzoeken.

Vera:

(hem liefderijk in de oogen ziend)

Ik wil het hopen! Nu, dag!

Arl Spendel:
Tot morgen, liefste!

(Vera Spendel gaat door dezelfde portiere weer weg. Arl Spendel ziet haar weemoedig nadenkend na.)

Tooneel IV.

(Arl Spendel alleen. Hij loopt bitter nadenkend het vertrek rond. Zegt dan melancholiek)

: Ik wil het hopen! - merkte ze wat? En de kleinen zien?

(veegt zich met afschuw den mond)

met zulk een groclucht aan mijn lippen. Abah! Mijn werk?

(loopt peinzend weer naar de schilderij)

Mijn werk?

(schudt driftig het hoofd, dan klagend terugloopend naar de sopha)

Moet dan alles mijn ellende schreeuwen, elk woord, elk ding? De ziel van een kunstenaar... maar heb ik die wel meer?...

Ach God, die brandend heete twijfel en toch die snijdende zekerheid dat de ziel van een kunstenaar moet zijn als een klare bron, niet anders zijn kan om goed de

sterren te weerkaatsen. Bij mij zijn de beelden verfloerscht door de troebelheid mijner ziel... ik ga blind worden...

(grijpt zijn voorhoofd!)

't Is hier weg, dat mooie rustige licht der wilskracht en 't gaat weg langs mijn klamme handen...

(angstig rondziend)

En dan komt die leegte

(uitkrijtend)

die waanzin weer over me, die buitenste der duisternissen met zwarte wroeging en donker berouw... hier een sater, daar een duivel, van alle kanten aandringend om me heen

(staat bruusk op, met de voet stampend)

Weg... weg... ik wil het weer hooren, het mooie van vroeger, maar dat ik nu zoo kwijt ben, al ruischt het me zoo soms van heel verre toe als een droevig verwijt... Heere, geef het mij toch terug... ik wil er

met alles voor breken!...

(ziet luisterend op.)

Ja, hoort, daar komt het weer, zoo weemoedig ver weg... ik wìl weer naar die wereld op omhoog

(hij loopt naar de kaarsen, dooft die uit, gaat dan naar de gordijnen op den achtergrond, schuift die weg, en doet het venster open. Een ver landschap strekt zich voor hem uit, nog bleekig grauw, maar reeds lichter wordend. Hij staat even een poos te staren, laat zijn ziel zich verzadigen aan al, dat hij daar ziet, en improviseert dan, terwijl hij droomend terugloopt)

:

Geen gedachte: - niet geleefd
Niets bereikt: - zoo zwak gestreefd
Ontevreden: - niet gebeden
Ster! - ik sta nog zoo beneden
Zeg me, toe, hoe word ik sterk?

En 't antwoord glinst en flonkert: ‘Werk!’

(Hem doorvoert een koele huivering. Hij strekt zijn gestalte in volle lengte uit, haalt een paar malen diep adem en zegt dan)

! Welaan, ik geloof ik heb het terug. De *W* in het sterrebeeld heeft mijn ziel gevonden. Dank u, dank u! Zoo wil ik de nacht weer bezingen, het gezilverstippeld firmament, de roze dageraad, die me zoo vreugdig stemmen gaat al huivert mijn ziel van onrust nog en koude. Ik krijg het weer terug, hoe zeer het ook weg was. Het bindt nog niet zoo vol, maar toch.... ik voel nu al.... gelijk voorheen... weer rhythme in mijn zeggen komen, en rijmen doet reeds wat ik zie. Ik geloof - ik ben weer bij den tweesprong terug, het Quatre Bras van ieder sterveling, het punt, waar men recht door kan gaan of afslaan. Naar verkiezen. Ach, dat ik in deze stemming mijn wil mocht stijven...

(voelt zich naar het raam gedreven, waar hij met teruggevonden innerlijke sterkte naar toe treedt, en zich zóó plaatst, dat men zijn rustig geworden gelaat en profiel ziet).

Zoo is het nacht'lijk uur verstreken
Want zachtkens gaat verbleeken
De pracht van 't zilveren firmament.
De trans, van maanlicht koel gedrenkt
Krijgt matten weerschijn aan 't verschiet
Als lichte waas, die de zon verliet
En haar vooruitzweeft als een bode

Om den naderenden dag te melden...
Het daagt... nog slaapt de aard'
In klamme nevels kalm verzonken
Nog is het zwijmelstil... Een frissche koelte
Gedruischloos aangeluwd en heengevoerd
Komt wekken uit de sluimering
Voor nog de hemel, peinzend stil,
Een sprankje juichend zonnevuur weerkaatst...
De zefier, die een tuin van geuren
Meevoert over bosch en beemd,
Heeft gouden vleugels aangebonden.
De horizont, nog parelgrijs daareven
Zet zijne sluizen open. Een rozenvloed
Stroomt binnen. Het grauwe hemelruim
Wordt overgutst van kleurig vuur...
De aardsche dommel is verbroken, en blijder echo
Van 's hemels lichtegalm klatert op
Uit duizend vogelkelen...

(In droom verzonken blijft Arl Spendel daar staan. Men hoort in de zijzaal een deur opengaan en sluiten).

Tooneel V.

(Xony treedt binnen. Een jeugdig edelman, uit wiens doen een vereerende aanhankelijkheid tot Arl Spendel spreekt. Verlegen komt hij op zijn vriend toe, die nog steeds, verdroomd, naar buiten staart.)

A r l :

(zich uit zijn mijmerij losmakend)

'k Ga nu even naar mijn jongens.

(wil gaan.)

Xony kucht. Arl Spendel opschrikkend, draait zich om. Xony ziend loopt hij blij verrast op hem toe, en zegt lachend)

: Is de jonge vader zóó bezorgd over zijn geesteskinderen, dat hij nu al bij den dokter terugkomt?

(Xony wil schuchter iets zeggen)

Ja! zeg het maar! De vergelijking is nog te malsch, zal je zeggen. Ik beken, een criticus is veelal voor een kunstwerk, wat een operateur is voor een jong bloeiend

leven. Waar ze hun koud, hard, vlijmscherp staal inpriemen, maken ze smartelijke voren.

X o n y :

Ja... eh... ik ben zoo benieuwd, hoe u ze vinden

zult, dat ik het gezelschap maar vooruit ben geloopen om... u heeft ze toch gelezen?

Arl Spendel;

(van een tafel een bundeltje geschreven gedichten nemend, biedt ze Xony met een sierlijke buiging aan.)

Vous aimez les fleurs? En bien, voici le petit Trianon

(ernstiger)

Ze klinken waar die verzen. Toch, het wijsgeerig element moet niet zoo sterk domineeren. Laat je dichterlijkheid zich bruischend in, niet boven of over het leven uiten. Niets, dat een grooter vijand is van dichterlijke inspiraties dan overdenken. Hoe onbewogener wij zijn, des te eer en des te beter zullen wij de klanken in ons hooren. Wees een etherisch rozenblaadje, en laat je onwedersterfelijk henevaren op den kristallen stroom der poëzie... laat elk zuchtje je beroeren; laat stil de geheimzinnige machten om je heen op je inwerken; laat je bewustzijn al z'n gedachten afvoeren en in stralend wit oplossen... een hemelsche dauw zal over je hoofd neerkomen... laat je gaan, en het gewillig rozenblaadje wordt over de heilige rivier gedragen... af en toe dipt het dan zijn schulpe lipjes in den kristallen stroom, en het bereikt de haven van het Paradijs als een graal, als een kostelijk mengvat van mirrhe. Maar... beïnvloed nooit...! De eenige persoonlijkheid van een groot kunstenaar ligt in zijn onpersoonlijkheid. In zooverre is de kunstenaar een priester. De priester dient zijn Goden, de kunstenaar zijn Muzen. Dienen, onpersoonlijk dienen.

(Xony ziet verzvonderd van dezen woordenstroom op.)

Arl Spendel:

(welsprekend doorgaand)

Persoonlijkheid? Beste Xony, die heb ik gecultiveerd tot het uiterste, omdat zij opgeld deed. Maar wat bereik je? Ze is een wigge, die je natuur spalkt. Als je eens wist, wat het gepoesaaide ik van ons maakt... het in volle overgave aan den geest der natuur toevertrouwde rozenblaadje wordt tot een stugge plomp, die zich met een taaie stengel aan de aarde vastklemt en weerbarstig de strooming van het kristallen water wederstreeft. Kikkers maken zijn bladeren tot een gewilde plaats van samenkomst...

(rijtuiggeratel klinkt zacht door en allengs keert het stemmengezoem in de zijzaal terug. Xony en Arl Spendel letten er niet op. Arl Spendel gaat in ernstigen toon voort)

en de grootste tragedie voor het rozenblaadje is, in zijn teere vlucht over het

glinsterend vocht te worden tegengehouden door deze grove, kroppig uitgezette plompenfamilies...

(smartelijk)

Die tragedie is ook de mijne, zij is in haar geheel in mij verpersoonlijkt...

(tot den hem in verwondering aanzienden Xony)

... zeg, zie je mij niet verteren?

Xony:
Waarvan zou je?

Arl Spendel:

(somber)

Van zelfverwijt.

Xony:
Iemand, die het zoo goed voelt!

Arl Spendel:
Precies. Voor zoo iemand is de wroeging grooter. Wat Portia zoo luchthartig zegt: Ik kan er beter twintig leeren hoe ze moeten doen, om goed te doen, dan een van die twintig zijn... enz. is een hard ding voor wien die ervaring als een spook najaagt. Dat valt niet kwijt te raken: nooit en nergens.

Xony:

(vuur vattend)

Dat spook is wèl kwijt te raken, zoo goed als alle zorg en ellende. En wel door iets, dat u vergeet.

Arl Spendel:

(geïrriteerd door het geraas in de zijzaal)

Wat dan?

Xony:

(met de overtuiging van een geloovig denker, aan zijn jaren vreemd)

Dat er een wil is, die ons boven alle aardsche moeiten en smarten kan verheffen! De vele gedachten maken de daad en de gewoonte, de vele gedachten kunnen ze ook teniet doen.

(Arl Spendel geroerd door dit antwoord, knikt nadenkend)

Tooneel VI.

Het gezelschap komt het salon binnen. Mevrouw Bureon, druk pratend met Veron, die in een wapperend Hamlet-costuum is gehuld, terwijl Bureon, die met Tulo More loopt, als een Polonius is uitgedost, en juist zijn baard met een zucht van verlichting afdoet.
Tulo More snelt naar de gordijnen en trekt die dicht, zoodat het salon weer duister wordt.

Mevr. Bureon:
Op mijn woord, Veron Cotrin, dat was een mooie Hamlet.

Veron Cotrin:
Ik miste u als mijn Ophelia!

Bureon:
Spendel!

(deze is intusschen naar Tulo More geloopen en draait zich nu even om)

je mist zeker een deel van het gezelschap, niet? Ik breng je hun excuses. Die zijn blijven hangen

in 't Casino. Ik wist niet, dat het daar zoo aardig is. 'k Moet straks nog eens even aanloopen.

Mevr. Bureon:

Ja, en Henriette is doodelijk gaan flirten met...

Veron:

(toespringend)

Met wien?

Mevr. Bureon:

(hem afwerend)

Uit de rol, Hamlet! Ha, ha! uit de rol! Ik zeg het niet, als ge zoo jaloersch zijt.,.

Arl Spendel:

(verwijtend tot Tulo More, die de gordijnen dichttrok)

Waarom deed je dat nu!

Tulo More:

(quasi ruziënd)

Wel daarom! Ons feestje is nog niet afgeloopen. Ben jij een gastheer. De pret begint pas! En wou jij er nu hanegekraai doorgooien? Vooruit, champagne.

Arl Spendel:

Ja, juist! En voor dat licht daar

(wijst naar de zijzaal)

moet dit hier buitengesloten worden. Dat verdraagt elkander ook niet...

(schelt een bediende, die gedurende het volgende kaarsen aansteekt en champagne dient)

.

Mevr. Bureon:

Volkomen juist, aestheticus. Of niets dan kunst òf enkel natuur...

Tulo More:

(lachend)

De dames huiveren anders niet voor een alliage van beiden!

Mevr. Bureon:

(quasie beleedigd)

Wat crû gezegd! Foei!

(plagend tot Arl Spendel en Xony)

Wat staan jullie daar als echte zondebokken!

(coquet dreigend op Arl Spendel toekomend)

Waar zijn uw goede manieren gebleven? Waar waart ge zooeven toen ik een kopje koffie wilde? En door wiens afwezigheid zwikte ik daareven haast van het hooge bordes? Pas op, hoor, niet sentimenteel worden! Ja, dat zijt ge wel! en daarom gingen de gordijnen dicht. Wildet ge een nachtelijk pretje verstoren door de ramen open te gooien? De bedienden hebben toch straks gelegenheid genoeg, hier schoonmaak te houden?

Arl Spendel:

(iets verslikkend)

Maar zou het, lieve mevrouw, niet beter zijn, het daglicht vrijer te laten intreden, als het zich voordoet? We werden er dan meer aan herinnerd, dat er ook een dag is, een dagelijksch leven, een ander leven en andere verplichtingen dus dan een vegeteeren aan schitterend gedekte tafels bij fonkelende lusterkronen.

Bureon:

Dat ge beleefd zijt tegen mijn vrouw, kan ik niet zeggen, Arl!

Tulo More:

Neen! 'k Vind het ook, als je pas zoo'n hoofsche jonkvrouw als tafelbuur had....

Arl Spendel

(onmachtig)

Nu ja.... ik meen.... als het dag is....

Mevr. Bureon:

(lachend)

Dan is het dag...., o, Arl, neemt ge de bakerpraatjes van Polonius over? Neen maar!

(tot haar man)

Zeg lieve, je gastheer....

Bureon:

(spottend)

De gastheer legt als het dag is zijn taak neer, om over al de wijn heen sonnetten in 't corset te steken....

Arl Spendel:

(met kwalijk verholen walging)

Is dat nu dichtkennis of uit 't corsettenvak?....

Mevr. Bureon:

(moederlijk)

Mijnheer Spendel, wat is u kort aangebonden vandaag! Als ik niet veel door de vingers zag, had ik reeds lang eerder een twist met u gehad. Maar 'k zal lankmoedig zijn, al kijk ik u niet meer aan, voor ik de beloofde ode op onze laatste buitenpartij bezit. En nu

(inmiddels heeft de bediende champagne geserveerd, en is op aanwijzing van Arl heengegaan)

gedronken op de roerend schoone vertolking van Veron.

(ineens verlegen)

Wat klinkt dat gek van een dame tusschen zooveel heeren. Die Henriëtte ook! Nu heeren! Veron!

(men klinkt; bravogeroep. Arl Spendel en Xony staan wat achteraf)

.

Mevr. Bureon:

(dartel)

Mijnheer Veron Cotrin, uw spel was roerend. Vooral dat doodsteken! 't Heeft Shakespeare zeker op het eind verveeld, dat hij er ineens zooveel liet opruimen. Maar 't spel was mooi, en welverdiend waren dan ook.... ach, hemel! wij hebben Veron's lauweren vergeten.

(tot haar man)

Wil jij ze even halen, of neen, laat ons allen gaan. En, Arl Spendel, laat ik u nog eens in genade ontvangen. Wilt ge mij een arm geven, dan moogt ge uw daglicht zien.

(Arl Spendel doet gehoorzaam aldus, en men gaat de zijzaal in. Alleen Xony en Tulo More blijven over).

Tooneel VII.

Xony en Tulo More.

Tulo More:
Wat een vrouwtje, hè?

Xony:
Begint een beetje vulgair te worden, zooals de overigen al lang zijn.

Tulo More:
Maar Xon, wat een praat! Ze is een vrouw van smaak, geestig, gevat, als geconserveerd uit het tweede keizerrijk. Het zeggen is geweest, dat ze zou huwen met Arl Spendel. Dat vergeeft Bureon hem nooit! Anders, 't was een prachtige partij geweest, beter als met Vera, dat goedige kindersloofje. Toch geen doen, om midden in de soirée quasie met hoofdpijn weg te loopen. Ik had voor Arl Spendel wel een andere vrouw gewild!

Xony:
Als je het weet moet je het zeggen! Die beschouwingen van jullie: smaak en geest, geest en smaak, meer onderscheidingen bestaan er schijnbaar niet. - Over wat anders. Je hebt Dunan en de anderen gesproken?

Tulo More:
Ja, maar ze willen niet komen. Ze hebben bedankt. Afgezegd.

Xony:
Maar dat kan toch niet! Voor een maand nog schreef Dunan mij, dat hij met nog eenige vrienden over zou komen, om hier bij Arl Spendel te logeeren.

Tulo More:
Ja, voor een maand! Maar nu zijn proces zoo'n draai gaat nemen....

Xony:
Wat dan?

Tulo More:
Wel, weet je dan niet, dat er een heele ommekeer in het proces op til is? Arl, die Dahlen aanklaagde voor beleediging wordt nu zelf door Dahlen beschuldigd van deel te hebben in de zaak van 't Casino.

Xony:

(verbleekend)

Daar wist ik niets van!

Tulo More:
Hijzelf ook niet, wil ik wedden.

Xony:
Hoe weet je het zoo?

Tulo More:
Ik hoorde het op de club.

Xony:

(ongeloovig)

Oh!

Tulo More:
Neen, geen ‘oh’! Van den advocaat van Dahlen zelf. Die vertelde 't.

Xony:
Wat heeft dat uit te staan met Dunan? Zijn weigering zal Arl Spendel opnemen als....

Tulo More:
Hij zal het voor lief te nemen hebben, denk ik. Ja! zooals ik zeg, de draai van zijn proces maakt zijn toestand min of meer onmogelijk. En onze omgang

(men hoort het gezelschap terugkeeren)

met Arl Spendel begint op zoo'n manier nog eens riskant te worden. Een beetje spelen met de openbare meening....

Xony:

(minachtend)

Abah! Geloof je maar op het eerste gehoor? De eerste de beste tong kan die je bang maken?

Tulo More:
Bang? Bang? Beleid gaat voor onverschilligheid, en de wereld leert niets uit een houding....

Tooneel VIII.

(Arl Spendel; daarna treden de overigen binnen.)

Arl Spendel:

(half van toon veranderd)

Maar More, hoe heb ik het met jou? Leert de wereld niets uit een houding? Helaas te veel! Men kan geen pose verzinnen, of zij wordt overgenomen. En zijn de Venus van Milo en de Apollo's geen klassieke toonaangevers op dit punt? Semper beweert, dat de geheele rococo-stijl zich ontwikkeld heeft uit het porcelein. Hij waagt zelfs het stukje Sèvres te noemen, waaruit het is opgedarteld. Een poppetje, een klein bibelotje, welks pose Falconnet heeft vervoerd tot zoo'n geniale ontplooiïng van zijn capricieuzen smaak. En dan de mode! Mode zou niet bestaan - en daardoor meer recht van bestaan krijgen - als niet het individu meer persoonlijken smaak toonde. Ik vind, dat de mode daar ophoudt, waar zij wordt nagevolgd....

Mevr. Bureon:
Nu draaf je door. We hadden het over pose!

Arl Spendel:
Wat meer nog dan de dracht de mode maakt is de pose. Een modedracht is dood zonder pose. Een poppenkleedje. Een houding bezielt, schenkt uitdrukking.... Bij elk costuum behoort een andere pose, andere allures, zoo goed als de zonnebloem anders troont dan het madeliefje, en de gouden regen zijn boom anders drapeert dan de kastanjebloesem. Het een loopt in het ander over. Waar wij Napoleon dankbaar voor kunnen zijn is niet zijn driesteek of zijn wit vest, maar zijn pose. Maar a propos, More, wat was jullie uitgangspunt?

(als hij hen ziet aarzelen)

Enfin, het doet er niet toe!

(tot Veron Cotrin en Bureon, die ieder met kransen achter hem staan)

Hier, mijn waarden! Een waar Birnam-wood, al die prachtige kransen!

Bureon:
Daar moet op geïmproviseerd worden.

Arl Spendel:
Best: begin maar, ik neem het wel over.

Mevr. Bureon:
Hè ja, Arl, improviseeren! Ik heb ook nog een ode te goed! Dat zal vrij wat beter zijn dan hatelijke bespiegelingen...

Arl Spendel:
Hoe?

Mevr. Bureon:
Ja zeker hatelijk! Bah! als ik nog denk aan dat kromme pleidooi over het daglicht, het dagelijksche leven en nog meer van die burgerlijkheden! En dan die kille schemering in je salon zooeven! 't Maakte op mij den indruk van een glazige aardappel.

Arl Spendel:

(nederig)

Mevrouw, vergeef mij deze wansmakelijkheid. Maar improviseeren? Op wie of wat? Als Cyrano op mijn neus, of op iets anders, waaraan kleinzieligheid zich stoot? Op een nieuwe vaas, uw laatste costuum...

Veron Cotrin:

(waardig plaatsnemend in een fauteuil)

Op mijn Hamlet-creatie in 't, hm, in 't Casino.

Arl Spendel:
Dat 's waar ook: jij speelde den Hamlet!

Veron Cotrin:

(beleedigd)

Zeg eens, moet je je dat herinneren? 't Is een gebeurtenis, man, waar heel de elite...

Arl Spendel:
Over zwijgt, zooals alle grootheid wordt verzwegen tegen alle nietswaardigheid druk bebabbeld. Maar amice, al is het ook heel mooi geweest - die kransen vertellen het - ik ben er niet bij geweest, en bij improvisaties behooren minstens impressies...

Veron Cotrin:
Wat geeft dat? Zoo'n man als jij, Koning van het Woord, kan toch wel...

Arl Spendel:

(krijgt weer minachting voor het gezelschap)

Wat?

Mevr. Bureon:
Wel ja! Arl Spendel! Al ben je er niet bij geweest, je kunt toch best den schijn...

Arl Spendel:

‘Niet schijn, maar is, mevrouw’, zeide Hamlet tegen zijn moeder. Dat schijnt Veron Cotrin niet begrepen te hebben, al is hij Hamlet geweest. Maar

(wrevelig)

nietwaar, het gaat maar om wat klinkklank, die het oor moet streelen.

Veron Cotrin:

(gepiqueerd)

Laat het, als je het liever niet doet...

Arl Spendel:

(waardig)

Toch niet! Je zult een improvisatie hebben. Maar niet over jouw spel in het bijzonder, niet over de kransen, want die zijn allen stereotiep even ovaal en van lauwerbladen. Over den Hamlet-acteur in het algemeen zal het zijn. Neemt er uit, wat op je toepasselijk is.

(Xony en Tulo More, die al dien tijd wat achteraf stonden,

komen naderbij. Het gezelschap schaart zich om den, een Hamlet-pose aannemenden Arl. Men roept:)

Bravo! Nu komt het! Opgelet! Sst!

Bureon gaat geërgerd op de sopha zitten, waar de brief van Arl Spendel ligt. Hij ziet hem in en steekt dan het velletje papier heimelijk in zijn zak. Het couvert moffelt hij weer in den plooi van het sopha-kleed. Dan luistert hij met een minachtenden trek om den mond toe, terwijl hij zijn uitgebrande cigarette nonchalant op den grond gooit, vertrapt, en een nieuwe rolt. Veron Cotrin, wien de komende toespraak geldt, gaat zitten, of hij zich zal laten toe-feestredenen.

Arl Spendel:

(kalm en volkomen beheerscht, met sober gebaar en sobere dictie)

Te zijn of niet te zijn... de tolk des denkers,
Van diens gedachte 't vleesch geworden beeld,
Te volgen 't aangewezen spoor of eigen wegen,
Gediend de kunst of meer zichzelf...?
Twee schalen meest uit evenwicht,
Toewijding links en eerzucht rechts gelegen.
Hier geeft men de muziek in hare stemming weder;
Niet meer maar weer te geven is er 't doel,
Te zijn een water, dat door grooter klaarheid
Te beter weergeeft aan rimp'loos oppervlak
Wat het ten spiegelbeeld wierd voorgehouden.
Dààr richt de dans zich enkel naar de maat des pijpen
En gaat voor 't overig eigen gang.
Niet kunst, maar gunst wordt daar gediend
In 't kiezen ver van keurig...

Mevr. Bureon:

O, neen! meneer Spendel!

Arl Spendel:

(moedeloos afbrekend)

Nu valt u me in de rede... had mij door laten gaan, ik was als Ahasverus alle dramaspelen der oudheid door gegaan tot de moderne tragedies toe...

Mevr. Bureon:

Waartoe die moeite... u doet zoo geloovig, zoo vroom zou ik haast zeggen... wat heeft Veron nu aan zooiets? En dan trouwens, niet eens op rijm en in 't geheel niet geestig.

(De stemming bekoelt wat).

Tulo More:

(gemaakt lachend)

En nou ging Veron nog wel

zitten als bij zijn barbier: ‘toe, zeep me eens in!’

(gelach)

Zeg, Veron, was het een schoen?

Veron Cotrin:
Heelemaal niet! Werd jij soms wijs uit dat abracadabra?

Arl Spendel:

(merkend, dat het discours hapert, en gevoelende, dat het door zijn toedoen is, werpt zich edelmoedig in het gezelschap)

Waarde gasten! Ge ziet bestorven, als hadde ik van uit de put met groote stemverheffing geprofeteerd. Beviel u iets niet in mijn monoloog?

Xony:
Mij alles...!

Veron Cotrin:

(opstaande)

Wel, geen syllabe! Maar beste Arl, waarom al die verhevenheid en diepzinnigheid. Wees wat feestelijker gestemd! Je reikt zoo hoog ineens. Wees geestig zonder diepzinnig te zijn. Dat Hamlet-pakje verveelde me al genoeg vanavond. Ik snap niet waar ze den wijzen jongeling uit dien lamenteerder vandaan halen. Zegt hij nu een verstandig woord behalve over de schoot van zijn meisje?

(gelach)

Waarom moet de diepzinnigheid toch altijd gaan in het kleed der zonderlingheid, en de wijzerigheid zich hullen in een pij, die meer vertoon maakt dan een pauwestaart?

Arl Spendel:

(ernstig wordend)

Omdat alles zijn eigen symbool is. En het ware staat in het teeken der vaagheid, opdat niet de vuigheid er de hand oplegt...

Bureon:

(opstaand van de sopha, smalend)

Met die vuigheid bedoelt Zijne Onbereikbaarheid natuurlijk ons...

Arl Spendel:

(gemaakt lachend)

Als ik eens ja zeide...

Mevr. Bureon:

Dat ware hoogverraad aan uw gasten...

Veron:

Ja, Tulo More, jij bent er ook bij begrepen. Alleen Xony doet niet mede, die heeft bij onzen grooten dichter evenals de schapen: vier witte voetjes...

(Xony wendt zich minachtend af)

Arl Spendel:

(haastig)

Maar toch niet, hoe komt ge daaraan? Allen zijt ge me even dierbaar. En eer ik aan u hoogverraad beging, mevrouwtje, zou ik het geloof aan de schutsgodinnen moeten verliezen, en aan de goede feeën... Maar mijn hemel, komen wij dan nooit uit de sfeer, waarin Veron Cotri ons heeft opgetrokken? Om minder beeldsprakig en breedsprakig te zijn, bedoel ik, dat gij en ook u, mevr. Bureon, mij in een leelijk parket gebracht hebben, met zoo voorbarig aan te kondigen, dat

op de aanstaande fancy-fair in het Casino een operette zal worden gegeven, naar het meest origineele libretto... Ik denk mij suf de laatste dagen, om maar iets te vinden, dat dien titel rechtvaardigen zal, maar ik kom er niet uit. Toch heb ik tenminste al iets.

(trekt zijn toehoorders geheimzinnig naar zich toe, en wordt dan komisch pathetisch. Alleen Xony blijft achteraf)

De operette moet zóó beginnen: De muziek zet een statige ouverture in. Het publiek denkt er aan, het discours even op te schorten... er komt rust in de éblouissante grande-toilette-pyramide. Men luistert de ouverture met echte kennersconscientie toe. Daar gaat plotseling het doek op. Het tooneel geeft een wanhopigen chaos van decors en decors-aandragende tooneelknechten te zien. Een vergissing? Niettemin blijft een 'pas encore' en overhaaste daling van het scherm achterwege. Het publiek is stom van verbazing... De dames sluiten heur shawls, de heeren nemen hun claques onder den arm uit. De dirigent laat zijn stokje zakken... Zou er brand zijn, of staking? De knechts smijten hun werk neer. Hun belhamel roept ze bijeen, en... ze dwingen het orchest, voor hen ook eens een liedje te begeleiden. Coulisse-geheimen worden dan in geestige coupletjes ontvouwd... het publiek zal zich juist verzoenen met de achteraf beschouwd toch hoogst schilderachtige tooneelbaaierd en tranen lachen om deze burlesque vóór-klucht, als de tooneeldirecteur op komt stormen, die de duivelsche kerels aan hun werk vloekt. Het doek zakt dan pijlsnel, en de statige ouverture herneemt haar beslag...

(Gelach; alleen Xony staart somber voor zich uit.)

Mevr. Bureon:

Zie je! daar ken ik je nu weer eens aan! Wat een idee! Veron Cotrin, wat een idee! En ge bedenkt er zeker ook voor mij wel iets in! Ik sta bijvoorbeeld als operette-diva juist mijn aanwijzingen te geven, als het scherm ineens - desnoods compromitteerend - opgaat. Brillant, Arl Spendel, brillant! Maar

(op haar horloge ziend)

't wordt tijd, kinderen, en ik wil nog wel wat rusten voor de lunch.

(de heeren groetend)

Arl, zet je mij even in het rijtuig? En beterschap met Vera! wat zag ze bleekjes, he? Hemel ja, zou ik niet even...

Arl Spendel:

(een bediende schellend)

Naar haar toegaan? Neen, ze zal slapen. Maar ze gaat voor een zes weken uit! Zeg, Xony, heb je je hippischen naamgenoot al gezien, sinds je hier bent?

Xony:

Neen.

Tulo More:

Hoe is het met hem? Dat koopen is nog zoo gek gegaan, weet je wel, Arl?

Arl Spendel:

(tot binnenkomenden bediende)

Span Xony voor het kleine rijtuig!

(bediende af)

O, ja, dat is waar, jij bent hem nog mee gaan koopen! Gaan jullie even mee hem zien?

(tot Veron Cotrin en Bureon)

Ik ben zóó terug, heeren! Wacht, mevr. Bureon, laat ik even voorgaan 't is zoo donker

(door de portière gaand)

ach, hoe kon ik zoo dom zijn, 't is haast middag!

(het viertal af.)

Tooneel IX.

(Veron Cotrin en Bureon.)

Veron:

(spottend tot Bureon)

Hij houdt zich maar goed!

Bureon:

Zoolang als het duurt! Hij is me te hatelijk in den laatsten tijd, om niet een beetje in angst te zitten. Enfin, wie niet!

Veron:

(lachend)

Ja, als puntje bij paaltje komt, wordt al de adel en variété in de Casino-zaak betrokken, en dan geloof ik van Arl Spendel nog niet zooveel ergs. In gezelschap heeft hij zich altijd waardig weten te vertoonen als een edelman...

Bureon:

(schamper)

Pas op! Je hebt pas zijn gastheerschap kunnen waardeeren!

Veron:
Ja toch! Ik weet het niet anders te zeggen. Een fijne geest dat was hij, ook al is de merg aangestoken en heeft het been den eter...

Bureon:
Zeg, je hebt het niet tegen den doodgraver in Elseneur! Maar a propos

(haalt den brief uit zijn zak)

kijk eens, wat ik hier vond!

Veron:
Een brief! Van wien? Van Arl Spendel? Daar kan wat instaan! Laat eens zien!

Bureon:
Hier

(terwijl Veron leest)

formeel een aanmaning om te vluchten. Van zijn moeder! Als daar Dahlen's advocaat eens achter kwam!...

Veron:
Ja, je hebt gelijk! Dahlen's advocaat? Duivels, de arme kerel zou...

Bureon:
Wie bedoel je met arm?

Veron:
Wel, Arl natuurlijk.

Bureon:
Hm! Mag ik dien brief terug?

Veron:

(aarzelend teruggevend)

Wat wil je daar dan mede? Toch niet...?

Bureon:
Mijn hemel, wat ben je naïef. Zou je nu heusch zoo vreeselijk hoog staan voor een beetje leedvermaak? Je hebt toch genoeg ondervonden van zijn wereldwonderschap, om er ook eens een einde aan te willen.

Veron:
Je zegt het nog al zoo onverbloemd, in den stijl der bleeke verraders...

Bureon:
Of jij in je hart niet evenzoo denkt!

Veron:
Wat doet 't er toe? 't Gaat niemand aan, welk hart ik hem toedraag. 'k Verantwoord het met mezelf...

Bureon:
Ik dito. Alleen maak 'k niet zoo'n moordkuil van m'n gemoed. Dat karakterlooze terugtrekken van jullie. Hier is nu een kans, die je makkelijk te baat kunt nemen. Voor hij 'm mist, is de brief alweer terug immers! Wat gevaar loop je ermee? Stel dat ie het land uitgaat, dat kan je toch zoo maar niet laten passeeren! Ik profiteer er van hoor! en zeg, laat jij vast een en ander in de club los. Van de club gesproken: Dahlen's advocaat was er dezer dagen. Die vertelde daar al een en ander, Tulo More zat er ook. Die schijnt op Spendel's hand te zijn.

(stemmen)

Maar daar komen ze terug! Laten wij snel afscheid nemen!

Tooneel X.

(Spendel met Xony en Tulo More komen binnen.)

Bureon:

(met veel vertoon van hartelijkheid tot Arl Spendel)

Arl Spendel, beste, 't rijtuig staat zeker al voor, en Violet wacht me. Ik ga. Het gaat je goed, en je vrouw ook!

Arl Spendel:
Merci! Zoo! gaat Veron Cotrin ook al heen. Blijf je nog niet wat praten?

(Xony en Tulo More maken ook aanstalten)

En jullie ook al? Nu, ik kan je niet tegenhouden. Wacht, ik zal je uitlaten.

(Arl Spendel, Veron Cotrin en Bureon af.)

Tooneel XI.

(Xony en Tulo More dralen nog wat.)

Tulo More:
Ik zeide je immers straks, dat zijn toestand voor ons onmogelijk wordt?

Xony:

(onverschillig koud)

Je zeide zoo iets.

Tulo More:
Neem dat nu niet zoo onverschillig en lichtvaardig op! Waarachtig, ik vind het ook laag, wanneer wij als ratten het zinkend schip...

Xony:
Arl is geen zinkend schip!

Tulo More:
Tut, tut! De houding van de wereld is jou en hem nog onbekend. Maar kijk de bladen eens, vraag eens waarom Dunan niet komt, ga het proces eens na...

Xony:

(vast vertrouwend)

Arl Spendel kunnen ze niets maken!

Tulo More:
Dat zeide Socrates ook van zichzelf, toen hij vergif innam. Iets maken, iets maken? Zijn verleden, daar kunnen ze hem over aanspreken. En iedereen weet - behalve jij dan zoo het schijnt - dat dat verleden zijn toekomst in de termen van tuchthuisstraf brengen kan.

Xony:
't Zullen leugens blijken!

Tulo More:
Het tiende deel van alles is nog genoeg.

Xony:
Jij acht Arl Spendel niet!

Tulo More:
Toch wel, maar met open oog voor alles. Wie voor altijd de reputatie van dief gaat verdienen, moet tenminste eenmaal gestolen hebben. En dat is genoeg in deze maatschappij van pharizeeërs. Het ‘kruisigt hem!’ zal je nog wel eens hooren. Let op mijn profetie!

Xony:
Mijn hemel!

Tulo More:
Ik heb hem nog geraden te vluchten.

Xony:

En?

Tulo More:
Hij wilde niet!

Xony:
Hij is een edelman, en zeker van zijn zaak!

Tulo More:
Praat nu maar door! Een raad nog! Men stelt de helers gelijk aan de stelers. En de wreede oogen van de domme massa zien in hun bloeddorst ieder voor heler aan. Daarom, mijn beste, nog eens: onze omgang dient met beleid te gaan, om de openbare meening niet te trotseeren. Ons aanzien woont nu eenmaal in de huurhuizen van het publiek. En het publiek houdt van deurwaardersexploten! Ga je mee?

Xony:
Neen, ik blijf nog wat! Adieu, wereldwijs mensch

(geeft hem een hand).

Tulo More:

(droevig glimlachend)

Ik begrijp je bitterheid, maar 't is toch niet aardig van je!

(Xony loopt, met een zakdoek voor zijn oogen, de zijzaal in. More, bij het verlaten van het salon, loopt tegen Arl Spendel en den bediende op).

Tulo More:

(grappig tegen Arl Spendel)

Ja, nu kan je de gordijnen laten opschuiven. Adieu!

(More af)

.

Tooneel XII.

(Arl Spendel laat den bediende de gordijnen openschuiven en de lichten uitdooven. Bediende verdwijnt dan in de zijzaal, waar ook het licht uitgedaan wordt. Als de bediende heen is, loopt Arl Spendel, zichtbaar uitgeput, naar het raam, en ziet naar buiten. Een haan kraait).

Arl:

(zwak glimlachend)

Je hoeft mij niet te herinneren, dat ik den Meester in mij verloochend heb! Ofschoon, het zou wel goed zijn, af en toe dien haan van de nederlaag eens te hooren. Maar ach neen! Wij zijn nu eenmaal niet van buitenaf te genezen...

Xony:

(die uit de zijzaal was binnengetreden)

Zeg, Arl Spendel, praat je veel zoo in jezelf?

Arl Spendel:

(blij verrast zich omwendend)

Hé, jij nog hier? Ja, Xony, altijd! Je gedachten in woorden uitdrukken, doet ze voet bij stuk houden. Woorden laten de gedachten een stroomdraad volgen. Woorden zijn de koorde van de verstandsboog, die de gedachte-pijl opzendt. Ik kan mij het best met woorden concentreeren. Als ik denkende spreek en sprekende denk, maak ik mij het best ontvankelijk voor stemming en gevoelsrede. Zoo heb ik nu een gevoel, zoo vreemd,... ik kreeg het, toen Bureon mij zooeven een hand gaf bij het afscheid. Zoo'n gevoel als: ‘wilt gij mij verraden met een kus?’ Gek hè? Soms voel ik gedachten. En die kunnen mij dan zoo neerdrukken, zoo afmatten...

(hij wil op de sopha gaan zitten; ziet dan de enveloppe van zijn brief liggen en grijpt die hevig verschrikt)

Leeg! God nog toe, hoe kon ik zoo nonchalant zijn. In mijn zakken

(doortast die)

heb ik hem niet... neen!... te duivel, wat nu! Wie, bij God, wie kan...

Xony:
Wat is het?

Arl Spendel:
Ach niets.... van geen beteekenis.... een brief ben ik kwijt....

Xony:
Als het dan niets is, waarom ontstel je dan zoo? Arl, Arl! waarom neem je mij zoo weinig in vertrouwen! Ben

ik soms te jong, om je van raad te dienen en tot hulp te zijn? Mijn God, je moest eens weten, hoe ik lijd en mij afpijnig om jou en meer nog om je stilzwijgendheid. Men beleedigt, belastert, grieft je, en je leeft er onder, of er niets gebeurt. Dat is een cynisme, dat je vrienden het zwaarst wondt. Je staat op een werkende vulkaan en.... je causeert. Ik kon je haten, als ik wilde, om zoo'n cynische comedianterie. Er was een tijd, dat ik je adoreerde, je tot richtsnoer van mijn leven stelde, totdat ik eens uit je eigen mond vernam, dat schrijven je verveelde. Toen heb je je laten zien als een egoist, als een poseur, die zijn gaven misbruikte, om zich en anderen te behagen. Een geniale saletjonker, die zijn hoogsten roem bereikt vond in de reputatie, de blaasbalg bij uitnemendheid te zijn van smeulende partijen.

(den somber voor zich uitstarenden Arl Spendel smeekend bij de hand vattend)

Toe! ontval mij niet, blijf toch mijn ideaal! Ik voel me soms zoo grenzeloos eenzaam door jouw toedoen. Je vervaagt soms zoo voor mij..... af en toe zie ik je niet..... je persoon, je kunst wordt aangevreten door die vervloekte zucht, hyperhyper te zijn. Je noblesse....

Arl Spendel:

(opgeschrikt)

Om Godswil, niet meer! Niet noblesse! niet noblesse!

Xony:

(ontdaan)

Wat.... dus toch.... toe! zeg me alles!

Arl Spendel:
Je zult me verachten!

Xony:
Ik zal je blijven acht.... ik zal je helpen, steunen, billijken....

Arl Spendel:

(schamper)

Billijken!

(ontfermend)

je bent nog te jong om....

Xony:
Te jong nog! Zijn baard en rimpels dan teekenen van ingewijdheid? Wat jou ontbreekt, en heel de wereld je niet geven kan, is evenwicht, en 't is juist daarom, dat ik je aanbied, samen dien waarborg der zielenvrede te gaan zoeken....

Arl Spendel:

(Xony getroffen aanziend)

Ja, dat ben ik kwijt! Jij verstaat me! Jou wil ik het zeggen. Ja, ik heb zoo geleefd, me zoo vergooid, als waarvan men mij beschuldigt, ik ben die zwakkeling geweest, ik.... ik.... 't is allemaal zoo, allemaal! Waarom hield je mij voor zoo'n ideaal? Dat had je niet moeten doen. Dat moet je nooit doen! Je verzwaart daar noodeloos iemands verantwoordelijkheid mee. Je had gelijk Xony, je had gelijk. Ik

heb me vergooid aan die verfoeide wereld van nietsdoeners. En, o, gruwel, was het aan dat maar alleen! O, nieteling, zwakkeling die ik ben! De visch blijft in het water, de vogel kiest de lucht, maar de mensch, die de sterren plukken kan, heeft aardvoeten. Hu! wat een ellende brengen we in ons leven!.... Wat een hel maken wij ervan. Narcissus keek in een waterspiegel, om de schoonheid, die daar boven overheen boog, te verzwelgen, en vond in die passie den dood. De fabel is sindsdien gewijzigd: men slokt zich nu als een bloedzuiger zat aan eigen en elkaars leelijkheid....

(komt weer tot bezinning)

Maar komaan! Nu weer stil zijn! Groote emoties en hartstochten hooren niet in een salon, zegt Ouïda ergens, en ze heeft gelijk!

Xony:

(snel op Arl Spendel toeloopend, klopt hem op den schouder)

Zeg, Arl, weet je waarom ik achtergebleven was? Om je te vragen, bij moeder en mij te komen logeeren voor een paar weken op Luxor, naar jouw Egyptische impressies gedoopt. Doe dat! Keer tot je mooiste innerlijk terug. Wees rustig, profiteer van de buitenlucht en werk!

Arl Spendel:
Maar mijn proces dan? Dat gaat niet!

Xony:

(gemaakt luchthartig)

We hebben toch een paard en rijtuig om dat akkefietje af te doen! Heusch, dat laat zich wel regelen!

Arl Spendel:

(na eenige aarzeling)

Nu.... goed dan!

(schelt den bediende)

We zullen hem zeggen de tilbury klaar te maken, niet? En wat zullen we meenemen?

Xony:

(ineens koortsig gehaast)

Niets, niets natuurlijk. Wilde je weer een verhuiswagen boeken medezeulen? Komt niets van in, hoor! Omnia tecum porta!

Arl Spendel:

(tot binnen komende bediende)

Thomas, het rijtuig.

Bediende:
Goed, mijnheer.

Arl Spendel:
En dan nog: ik ga voor een paar weken uit de stad, naar.... enfin, dat doet er niet toe....

Bediende:
Hm, Mijnheer, maar als er brieven komen?

Xony:

(gejaagd)

Die stuur je maar op naar villa Luxor. Mijnheer Spendel logeert daar een paar dagen bij mij....

Arl Spendel:
Een paar weken bedoel je. Maar wat ben je zenuwachtig!

Xony:

Nu ja, dat getalm ook! We hadden al weg kunnen zijn!

Bediende:

Ik kan gaan, mijnheer?

Xony:

Ja, en Arl, ga jij vast vooruit. Ik haal onderwijl mijn jas daar uit de zaal!

(Arl Spendel en bediende af.)

Tooneel XIII.

(Als Arl Spendel en de bediende weg zijn, schiet Xony op de enveloppe toe, die Spendel op de sopha had laten liggen. Hij beziet ze nauwkeurig en steekt ze met een zucht van verademing weg).

Goddank, dat hij er niet meer aan gedacht heeft! Als hij die weer gezien had, was hij niet meegegaan.

(zoekt even op en onder de sopha)

Wat die brief toch behelsde? De hand van zijn moeder was het. En wie hem gestolen kan hebben?.... Wie heeft er alzoo op de canapé gezeten vanavond?

(een eindje cigarette bij de sopha oprapend)

Een cigarette van Bureon, ik ken ze.... duivels, die zal het gedaan hebben....

Arl Spendel

(met zijn vrouw buiten voor het raam)

Hoe is het, kom je nog? Wat voer je daar uit? Je jas? Die vindt je immers daar niet!

Xony:

(gemaakt)

Dat is waar ook. En nou stond ik me hier toch te bezinnen....

Arl Spendel:

(Vera's hoofd vattend, en het kussend)

Zeg Xony, nu heeft mijn vrouwtje toch niet kunnen slapen van ons lawaai? Vind je dat niet criant.

(heengaand)

Xony! je komt toch gauw, hè?

(zachter)

Je neemt het me toch niet kwalijk, hè vrouwtje. Wanneer ga je weg. Straks? Veel wandelen hoor!....

X o n y :

(luid)

Ik kom, ik kom!

(voor zichzelf)

Bureon! Dat is het begin van de tragedie. Als die er de hand in krijgt, zie ik er weinig heil bij.... Maar laat ik mijn gedichten meenemen....

(neemt ze van tafel en gaat rechts af).

EINDE EERSTE BEDRIJF.

Tweede bedrijf.

Ten huize van Xony Rialt, villa Luxor.
Een rijke serre, waarin men alleen van rechts kan opkomen. De vensters met openslaande deuren aan den achterwand zien uit op een bekoorlijken tuin; een zee van lucht en licht vallen binnen, en de wazige mouseline gordijnen stuifelen af en toe op. Op een tuintafel, waaromheen rieten stoelen, staat koffieboel.
(Het tempo van dit bedrijf is zeer nerveus.)

Tooneel I.

(Arl Spendel; dan Xony en Mevrouw Rialt).

Arl Spendel:

(door een bediende binnengelaten)

Zoo, is de mokka klaar, Frans! Maar er is nog niemand. Ik zal dorstig lijken. Nu

(smakt met den tong)

dat ben ik ook wel wat.

(tot bediende)

Zeg, je hebt toch mijn koffer al naar het hôtel laten brengen? Ik trek overmorgen weg, naar de stad weer terug.

Bediende:
O, mijnheer, hij is al lang weg!

Arl Spendel:
Prachtig. Je kunt gaan

(bediende af) (Arl Spendel valt moedeloos op een stoel.)

Oh, oh! Dat is bij God niet uit te houden! Waar moet dat op uit draaien?

(wrijft zich gejaagd de handen)

Jongen, jongen, dat belooft vanmiddag een oordeelsdag te worden!

(ziet op zijn horloge)

Over drie uur! Half een het rijtuig voor, een uur in de rechtzaal, en dan... en dan... de duivel mag het weten,

(springt op en loopt zenuwachtig heen en weer)

.

Xony:

(binnenkomend met een courant, steekt die verstolen in zijn zak)

Morgen, Arl! Vandaag voor het laatst hè!

Arl Spendel:

Ik ben er hard bang voor. Maar wat stak je daar weg?

Xony:

Bang voor? Ik heb het moeder al gezegd, dat het voor het laatst vandaag is. Zorg dus, dat je het waar maakt... Oh! een courant, Arl, een courant... ik... ik... keek de effectenlijst na, en zorg streng dat bij de algemeene snelle daling moeder geen courant in handen krijgt.

(Arl Spendel lacht ongeloovig, mevr. Rialt, een eerbiedwaardige dame treedt binnen. Beide heeren groeten haar.)

Mevr. Rialt:

(tot Arl Spendel)

En blijft u steeds goed slapen, ja? U ziet er wat down uit, ondanks u al een week hier zijt. Een kopje koffie, heeren?

(schenkt in; de heeren gaan zitten)

Blijft het niet gezellig hier, met dat uitkijkje op den tuin?

(een vaasje bloemen schikkend)

Dus mijnheer Spendel, vandaag voor het laatst naar Londen?

Xony:
Ja, mama, en dan blijft hij nog een paar weken...

Arl Spendel:
Neen, Xony, niet voorbarig! Ik hoop mevrouw, dat vandaag de laatste maal...

Mevr. Rialt:
De historie is voor u wel pijnlijk!

Arl Spendel:
't Hangt er van af, wat u met u bedoelt. Mijn naam, mijn garderobe of mijn persoon. Dahlen tracht mijn naam in opspraak te brengen; dat is pijnlijk voor mijn naam en kan mijn rok schade doen. Mijn persoon

(somber)

blijft voorloopig buiten questie...

Mevr. Rialt:

(schenkt onderwijl koffie in en neemt dan ook plaats)

Zijn aantijgingen moeten grof geweest zijn. U had gelijk er tegen op te komen.

Arl Spendel:
Had ik maar niet gemoeten!

Xony:

(onaangenaam verrast toch quasi zorgeloos)

Hoe zoo?

Arl Spendel:
Wacht af!

Mevr. Rialt:
Wel ja? Een afwachtende houding is in elke compromitteerende zaak de houding. U zult eens zien, hoe best dat alles afloopt, zoo wij maar niet vooruitloopen. Ik begrijp niet, hoe u er nog door gedrukt wordt. Xony, hoe komt het, dat er in den laatsten tijd geen couranten gebracht worden? Je moest eens opgeven, dat wij al een week buiten wonen. Ik kan heel niets van het proces volgen, en het interesseert mij toch ten hoogste. Mevrouw Bureon komt vanmiddag. Die moet mij alles vertellen, omdat ik niets hoor van mijnheer Spendel en jou. Ge doet beiden zoo geheimzinnig, dat ik de zaak in haar verloop niet weet. Dat is lastig bij de conversatie. En vooral voor mij, die er, om zoo te zeggen, vlak bij zit. Een paradoxaal geval. Over paradoxen gesproken, hoe kwam u er toe, gisteren aan tafel de vrouw een groote paradox te noemen?

Arl Spendel:
Mevrouw Rialt, u lokt een zwaar antwoord

uit. De vrouw is inderdaad een groote paradox, want: zij weet alle slechts goed en alle goeds slecht...

Mevr. Rialt:
Foei, toch!

Arl Spendel:
Ja, maar, deze paradox heeft die merkwaardigheid, dat zij uitzonderlijk even hard herroept wat zij algemeen veroordeelt.

Xony:

(lachend)

't Is wel de grootste paradox!

Arl Spendel:
Neen, de grootste paradox is de paradox zelf. Deze wereld van schijnbaarheid heeft aan waarheid behoefte; die haar in schijnbaarheden wordt geschonken. Iemand brengt het verder met onwaarheden te bestrijden dan met waarheden te verbreiden. In den aard is het 't zelfde, maar wij doen - ook in het goede - liever te niet dan tot stand brengen. Ik denk, dat in hoofdzaak ons werk op deze planeet er in bestaan zal: het slechte te laten. Het goede komt dan wel van zelf. Wij doen niets... per slot van rekening niets... of het moest kwaad zijn.

Mevr. Rialt:
U stelt de kroon der schepping niet hoog!

Arl Spendel:
Juist, mevrouw, een kroon der schepping is hij... hij kroont het maaksel... maakt hij daarom?... hij kroont - mits ongerept zijnde - den geest... doch van zichzelf is hij niets, zoo hij niet doorzichtig worde als water, en rein als loutervuur...

Xony:
Maar Arl, uit uw mond...

Arl Spendel:

(geestdriftig)

Klinkt dat als een vreemde bekeering tot een tegenvoetende geloofsleer... ik en persoonsverguizing, nog meer in tegenstelling dan het is...

(berouwend droevig)

Dat komt, ik heb in wat ik vroeger levensstijl noemde, het geloof verloren. En nog zooveel meer is mij uit de hand geslagen als brooze beuzelingen! Of ik mijn denkwezen met leugendraden doorragd had... ik weet het niet... maar waarheden, die mij eertijds door ervaring belevendigd dachten, ontglissen mij nu met het spotachtig gerinkel van Judas' penningen. Ik zie nu wat armoedig de geest is, wanneer hij ontdaan wordt van het klatergouden manteltje, dat wij zoogaarne beteekenen met alle letters

van het alphabet... zalig, hoor, die geesten, die het geloof hebben, voor hun armoede een hemelsche bekleeding te ontvangen, en in stellige afwachting daarvan opgesmukt door dit leven gaan. Maar, Xony, ik ben het eens, je moet door

alle persoonlijkheden zijn heengegaan, om dat te voelen...

Mevr. Rialt:

(lachend)

Dus u gaat uw persoonlijkheid afleggen, uit de kunst en het leven stappen, om aan den weg zittende af te wachten..,

Xony:

Foei, mama, wat is u bitter...

Arl Spendel:

Toch niet, ook in den weg, die hier bedoeld is, zijn twee splitsingen... uit het leven, mevrouw, kan niemand stappen, zelfs niet door zelfmoord, en ware kunst blijft eeuwig bij. Aan den weg neerzitten gaat ook al niet, tenminste zoo lang als 't duurt, want die achter ons loopen, kunnen ons vertreden. En wat de aflegging der persoonlijkheid aangaat, dat is niet mijn wil maar mijn lot, dat ik nog niet meester ben. Zoo om de zeven jaar, zegt de volksmond, verandert de mensch zijn levensloop. Zoo geloof ik nu dat de mijne zwenken gaat, nadat eerst weer eens de verharde schillen worden gekraakt...

(mevr. Rialt en Xony zien verwonderd op)

... doch laat ik u niet langer vervelen met iets, dat op een biecht zou gaan lijken.

Mevr. Rialt:

(bij intuïtie iets radend)

Ja! Dat begint het! Heeft u iets, dat u hindert...

Arl Spendel:

(licht sarcastisch)

Ja, mevrouw, het besef, dat de mensch zoo veel en zoo weinig kan doen.,.

Xony:

Nu, maar paradoxaal blijf je toch...

Mevr. Rialt:

Ik vrees, dat u als alle nieuw bekeerden erg fanatiek is. Ik denk, dat de mensch niet verder behoeft te gaan dan zijn eigen terrein...

Arl Spendel:

(met iets moe geslredens)

Maar als het je daar nu onmogelijk gemaakt wordt...

Mevr. Rialt:

(hem oplettender aanziend)

Zoo! Verliest u bij alle mooie theoriën van daarstraks het geloof in het leven zelf?

Arl Spendel:

(zich lichtelijk doorziend voelend, vuurrood)

Ik... ik... ach neen, toch niet... ik bedoel... een mensch...

Xony:

(dààr nog te jong voor, om deze verwarring te begrijpen)

Neen, Arl, nu ben je toch geknipt... zeg maar ronduit... je nieuwe stelling...

Arl Spendel:

(smartelijk)

't Is geen nieuwe stelling, 't is een doorn.

(zich ineens bevreesd sluitend voor zijn openhartigheid)

Maar weet je dan niet, dat van oudsher de mensch niet wijs en vermogend van zich zelve heet? Homo Sum!

(Bediende komt binnen).

Mevr. Rialt:
Excuseer.

(tot bediende)

Wat is er Frans?

Bediende:
Dr. Folks, om mijnheer Spendel te spreken.

Xony:

(opspringend)

Je advocaat? Nu al? Wat is dat?

Arl Spendel:

(bedaard opstaand)

Een ietsje vroeg bij de hand, anders niets!

Mevr. Rialt:

(tot bediende)

Laat mijnheer in de spreekkamer.

(bediende af) (tot Arl Spendel)

Toch geen onaangenaamheden?

Arl Spendel:
O, stel u gerust. Een kleine affaire. U excuseert mij?

(af)

.

Tooneel II.

Mevr. Rialt en Xony.
Mevr. Rialt bindt aan het venster een klimoprankje recht; Xony steekt een cigarette aan. Een pauze.

Mevr. Rialt:

(voortgaande)

Xon, weet jij ook, waarom Arl Spendel nog in het geheel niet naar zijn vrouw is gegaan?

Xony:
Neen, moeder!

Mevr. Rialt:
Hij is vannacht ook niet naar bed geweest, zegt Frans. Toch zegt hij tegen mij, dat hij goed geslapen heeft. Weet ik het rechte wel van de zaak, Xony?

Xony:

(na een aarzeling, met beslistheid)

Neen, moeder!

Mevr. Rialt:

(zich omdraaiend)

Wat? Je bedoelt?

Xony:
Dat Arl Spendel er ongelukkig aan toe is. Wat u voor een zaak van beleediging hield, dreigt tot een proces te worden van... van...

Mevr. Rialt:
Van?

Xony:
Van...

(ontwijkend den strengen blik van mevr. Rialt)

nu ja,... toe, laat mij het niet vertellen, moeder. Het kan ten goede keeren, en dan hebben wij ons noodeloos verontrust...

Mevr. Rialt:
Toch niet! Je zult mij... ah! ontving ik daarom geen couranten in den laatsten tijd! Dank voor je kieschheid! Maar wat is het? Je maakt me bang! Net als op de soirée eergisterenavond, toen zoo terloops de schandalen in het Casino werden genoemd. Je werd bleek, en Arl Spendel leidde zoo vreemd het gesprek op iets anders. Waarom was dat? Xony, waarom zeide Arl Spendel straks zoo wanhopig ‘had ik maar niet gemoeten’?

Xony:

(bedroefd)

Omdat hij er reden toe had!

Mevr. Rialt:
Waarom?

Xony:

(gebroken)

Zijn proces gaat over dat schandaal.

Mevr. Rialt:
Mijn hemel! En daar hield je mij buiten? En jij, Xony? Je werd bleek? Je hebt toch niet...

Xony:

(haar droevig in het gelaat ziend)

Neen moeder, ik niet. Je zoon niet. Maar ik wist het van Arl. Arme vriend!

Mevr. Rialt:
Maar dat is verschrikkelijk! Het zedenschandaal van het Casino... en Arl Spendel?... ach, maar dat kan toch niet... hoe vreeselijk,... maar dan... onze naam...

Xony:

(geërgerd)

Onze naam... dadelijk ons ego in veiligheid dragen...

Mevr. Rialt:
Ja, maar kind, wij zijn verplicht...

Xony:
De conventies in ganzepas na te dribbelen!

Mevr. Rialt:
Je hecht toch aan je naam!

Xony:
Die wordt alleen hecht, als wij onze plichten nakomen!

Mevr. Rialt:
Plichten? Versta jij onder plichten, huisvesting te verleenen aan een zedenschandaal?

Xony:
Moeder! ik dacht u grooter!

Mevr. Rialt:
Onzen naam te verbinden aan zoo iets vreeselijks? Acht jij het een plicht, dusdanige houding aan te nemen tegenover een zaak, die verfoeid wordt door heel de...

Xony:
Door heel de wereld, door heel die wereld, die in unanieme houding den Christus kruizigde!

Mevr. Rialt:
Mijn kind, ontwijdt dien naam niet bij dit zedenschandaal...

Xony:
Ik wilde van den medicijnmeester op den kranke komen! Want, moeder, dat is zonde; krankte - en afschuw moet medelijden worden. De eerste Christenen kusten melaatschheid weg. Zoo groot een liefde, moeder, kent niet deze eeuw, uw wereld...

Mevr. Rialt:
Zoo praat je alles goed!

Xony:
Ik hoop eens zoover te komen, dat te kunnen doen!

Mevr. Rialt:
Waar blijft op die manier het onderscheid tusschen goed en kwaad?

Xony:
In de handen van hen, die het kwaads tot goeds weten te brengen!

Mevr. Rialt:
Maar er zijn toch zonden, waarvoor geen vergeving bestaat?

Xony:
Elke zonde, moeder, zal wel haar straf op den voet volgen laten, zooals de leugen de waarheid; de zwaarste straffen voor de zwaarste zonden. Wat tegen den geest der natuur inging, moet weer terug Dat is een onverzettelijke wet, moeder. U gebruikt het woord 'on-ver-geef-lijk' op een wijze, zooals een moeder nooit over haar kind, hoeveel te minder dan een Vader over Zijn kinderen zou uitspreken! Onze Christenplicht, moeder, is, de zwakken en kranken te helpen, niet met de sterken recht te spreken...

Mevr. Rialt:
Mijn kind, ge weet niet...

Xony:
Alweer, de baardelooze knaap weet niet, wat de wereld wil... ach moeder, verslecht haar niet, door u naar haar te voegen. Zeker, wat Arl deed, is zijns onwaardig, en van een gouden jeugd hield hij slechts droesem over. Ik beklaag hem om dien willekeurigen slechten ruil, alweer zijns on waardig. Maar, moeder, hij is - moet ik u daar nog op wijzen - een mensch, en als zoodanig is zijn eerste behoefte: liefde. Ziet eens hoe alleen hij reeds staat. Met de aanmatiging van een eerste steenworp, het verderfelijke voorrecht van onze beschaafde kringen, heeft men hem den rug toegekeerd. Hij staat alleen in zijn droeve verwarring, waar wij hem uit konden redden door een berustigende vertrouwelijkheid. Hij zwijgt, omdat wij niet tot hem komen, en al wat leelijk en zwart is, daartegen heeft hij geen beschutting. Zijn verleden is hem duister, zullen wij zijn toekomst niet verlichten?

Mevr. Rialt:
Maar hem hangt iets onafwendbaars boven het hoofd!

Xony:
Laten wij hem helpen staande te blijven!

Mevr. Rialt:
Ik zal hem moeilijk weer kunnen...

Xony:
Is dat geen droeve tekortschieting in liefde?

Mevr. Rialt:
Maar jongen: je zeide zelf onlangs van Henriëtte, dat je haar verachtte, omdat ze bij haar onschuldige duivenoogen een hart had van spinrag. Is het waar, wat jij vertelt, dan kan ik Arl niet anders zien.

Xony:
Ik wilde, dat u het verkeerde in mij niet tot voorbeeld nam. Als ik dat zeide, was het, omdat ik mijzelf, nog onbeteu-

geld, de speelbal liet van anti- en sympathie. Ik heb het recht niet te verachten. Zoolang wij niet alles weten, laat ons zwijgen. De stoïcijn Epictetus was verder dan uw wereld. Die zeide, dat we nooit smalend mochten zeggen: ‘hij is dronken’, want hoe weten wij, waarom hij veel dronk! In zijn geval hadden wij wellicht evenzoo en misschien nog veel ergers gedaan. Ik begrijp niet, hoe Arl Spendel af kon dalen tot die lage wereld, die het proces in al haar verdorvenheid zal openleggen. Weet u het?

Mevr. Rialt:

Is het zòò erg?.... Neen, dat niet, maar....

Xony:

Dan, laat ons zwijgen. Modder kan alleen de hand van het grauw vullen. Uw wereld loopt op modder en steenen. Laat ons probeeren te vergeven. Als elke zonde een zonde tegen de Goddelijke Liefde is, dan weegt onze onbarmhartigheid zwaarder dan Arl Spendel's misstap.

Mevr. Rialt:

(tot knecht, die met een koffer binnenkomt)

Wat is dat?

Knecht:

De koffer van mijnheer Spendel, mevrouw. Mijnheer Spendel had mij gezegd, dat ik die naar het hotel moest brengen, waar mijnheer overmorgen zijn intrek dacht te nemen. Maar men zeide mij, dat er geen plaats voor mijnheer was, en dat mijnheer maar ergens anders moest zien te logeeren. Zal ik hem hier zoolang neerzetten, mevrouw?

Xony:

(gooit woest zijn cigarettenkoker op den grond)

Ja, zet hier maar neer, en verbindt me dadelijk met het hotel. 't Is 1857....

Mevr. Rialt:

(ontsteld)

Maar Xony, wat ga je doen? Neen, Frans, blijf! Xony, wat bezielt je? Wat wil je?

Xony:

Zulke honden!

Mevr. Rialt:

(zacht tot bediende)

Ga heen!

(huisknecht af)

Xony, wat is dat nu!

Xony:
Ik wil die schoften...,

Mevr. Rialt:
Met windmolens vechten, anders niet! Kind, weet toch, wat je doet. Nooit werd de openbare meening ongestraft....

Xony:
Ik zal bliksems slaan in uw geparfumeerde côterieluchtjes....

Mevr. Rialt:
Als je je grijze moeder wilt afsnauwen, ga ik heen....

Xony:

Vergeef mij, moeder, maar u drijft mij ook....

Mevr. Rialt:

Niet tot het uiterste, maar tot je plaats terug. Ervaring, mijn jongen, kan onbesuisde handelingen nooit goedkeuren. Edele dwaasheid blijft dwaas, en overleg doet aan gevaar ontkomen. Wil jij den gérant van het hotel laten zien, dat jij partij trekt voor Arl Spendel? Hij zal overal uitkramen, dat je één lijn met hem trekt! En dat wil je je grijze moeder toch niet aandoen, dat haar zoon met den vinger wordt nagewezen! Ik vrees de wereld niet, toch ben ik bang voor haar. Toen onlangs in het bad-hotel een gast den typhus kreeg, heette het, dat het water typhus verwekte. Deskundig onderzoek hielp niet; het gerenomeerd hotel werd sindsdien geschuwd en ging ten onder, Zoo moet je denken, Xony, dat het ieder gerenomeerd mensch ook kan gaan. Ik noem het met vuur spelen, de openbare meening blindelings te willen trotseeren....

Xony:

Wat moeten we dan doen?

Mevr. Rialt:

Afwachten! Bedaard zijn. En bij hulp de linkerhand gescheiden houden van de rechter....

Tooneel III.

Arl Spendel keert terug. Hij is doodsbleek, doch zijn gang is veerkrachtig, zijn houding vastberaden en zijn gelaat drukt vastbesloten moedige lotsaanvaarding uit. Zijn oog valt op den koffer.... hij verslikt een pijnlijke aandoening; raapt dan Xony's cigarettenkoker op.... Mevr. Rialt neemt hem een oogenblik besluiteloos van terzijde op. Xony durft niet opzien.

Arl. Spendel:

(met trillende stem)

Mag ik nemen?

(neemt een cigarette en geeft dan de koker over aan Xony. Deze neemt haar aan en peutert er zenuwachtig druk ook een cigarette uit, wat Arl Spendel niet ontgaat. Mevr. Rialt, quasie druk zich iets herinnerend, loopt de deur uit. Xony gaat voor het venster staan.... Arl Spendel steekt aan het nog brandende comfoortje zijn cigarette aan.... ziet dan even om naar Xony.... loopt dan eenige malen heen en weer.... Staat dan stil, ook met het gezicht naar het venster, achter Xony. Een pauze....
Eindelijk klopt hij Xony op den schouder, en wijst hem zwijgend een stoel aan. Beiden gaan ontroerd zitten)

.

Arl Spendel:

(na eerst een tijd zijn nagels bezien te hebben)

Xony, het blijmoedigste moment mijns levens is aangebroken. Ik ga mijn schuld afdoen!

(Xony ziet op)

Ik ben waardig bevonden, een kruis te mogen gaan dragen. 't Is wel van mijzelf zoo zwaar, maar 't is toch een Kruis.

Xony:

(met dichtgeschroejden keel)

Je bedoelt?

Arl Spendel:

(met trillende blijheid in zijn stem)

Ik ga morgen terecht staan. Je komt toch ook, Xony?

Xony:

(doodelijk ontsteld)

Mijn God! Je bedoelt....

Arl Spendel:

(glimlachend)

Dahlen heeft het uitgebracht. Goddank is de benauwde dekmantel afgescheurd.... ik zal met mijn bekentenissen de beschuldigingen vooruitloopen! Ik zal....

Tooneel IV

Mevr. Rialt komt op, quasie om haar sleutelmandje van de tafel te halen. Zenuwachtig snel monstert zij Arl Spendel. Zijn opgewonden blij gelaat stelt haar gerust.

Arl Spendel:

(springt op en drukt haar de hand, wat haar hevig doet ontroeren)

Mevr. Rialt.... en jij, Xony, nooit had ik meer behoefte, om een sprookje te vertellen dan nu. Wilt ge luisteren, gaat dan zitten!

(Mevr. Rialt neemt verwonderd plaats in een rieten stoel; Xony ziet verschrikt naar Arl Spendel's gelaat, dat allengs marmerbleek wordt.)

Arl Spendel:

(neemt onderwijl een bloem uit een vaas, loopt naar een palmplant, en bekijkt in droomerige pose de bloemblaadjes. Dan met aangedaan trillende, zacht muzikale stem)

Nu dan! In de stad Janpur, met haar rose stulpjes en gele minarets, een tuiltje rozen met blonde kastanjepluimen daartusschen, omgeven door het groen van ceder en cypres, zoodat, gezien van de naakte bronzen rotsen der omgeving, de Indische stad aandoet als wat verstoven rozenblaadjes, waartusschen gelige sprietjes de ragfijne puntjes ten azure opheffen... daar leefde eens een prins. Deze werd door het volk, dat nooit anders dan bronzen heerschers had gekend, voor zeer zonderling gehouden, wijl hij zich nooit liet zien, en de geheime kunsten beoefende, naar men zeide. En inderdaad was hij in het bezit van bovenaardsche krachten. Zijn schikgodin had hem een wonder ge-

schonken: een groot bord van sandelhout, bloksgewijs ingelegd met gitzwart hoorn en roomkleurig elpenbeen. Op dat bord lag een tooversteen; die - als de prins iets weten wilde - opsprong, en op het glinsterend wit of glanzend zwart bleef liggen. Zag de prins dan door de sardonyx-schijf,... hij las het antwoord in een kristallen bron, zoo de schijf op een wit blok, in een grijzen nevel, als de steen op een zwart vak rustte. Zoo leerde de prins het witte kennen en het zwarte onderscheiden...

Er kwam nu een tijd, dat hij minder op het bord acht sloeg. Hij minde de dochter van den naburigen Maharadja en dronk veel wijn op hare schoonheid. Maar den nacht voor zijn huwelijk verscheen in zijn droom de sardonyx-schijf, en zij glansde weemoedig weg in een ijlen nevel van feeder avondrood. Toen hij den volgenden dag, zijn droom herdenkend, het bord weder opzocht, was de steen gesprongen, en een helft kwijt, zoodat hij van nu aan slechts ten halve zijn vragen beantwoord kon zien. Toen zijn eerstgeborene genaamd zou worden, vroeg hij het bord, peet te willen zijn. Toen verloor de steen weer de helft van de helft, en gaf ten antwoord, gedeeltelijk door een wit, gedeeltelijk door een zwart blok:

Geef hem Uw aad'laarsnaam
Wellicht dat hij de faam
Die gij beloofdet, weet te gronden...
Maar gij... noem u weer een dergeen'
Die nog te voet de aard betreên
Daar gij opnieuw u hebt gebonden...

(Een pauze... dan, met een droef gelaat voor zich uitstarend).

Toen heeft zich de prins het hoofd kaal geschoren en is in de woestijn gegaan, ver van de rotsen, en heeft zijn dagen met bidden en vasten doorgebracht, zóólang, tot de kwartsteen stuk voor stuk weer een heele schijf werd...

(na een pauze tot Xony)

Xony, weet jij, wat die schijf van den prins was?

Xony:

(nauw hoorbaar)

Neen!

Arl Spendel:

(trotsch zich opheffend)

Zijn zelf. Laat ons dat steeds voor oogen houden en raadplegen. Laat ons de omstandigheden zegenen, die het ons terugvoert...

(Mevr. Rialt, die verbaasd toehoorde, verbergt het gelaat in de handen; Xony steunt, staande, met een hand op tafel, zijn ontroering pogend te overmeesteren. Arl Spendel loopt naar het venster, om de frissche bloemengeur diep in te ademen. Hij staat ineens, als door den bliksem getroffen) (kreunt).

Ach, neen! Mijn God! Ik zal toch zelf wel komen!

Xony:

(zich omdraaiend)

Wat is er?

Arl Spendel:

(terugloopend)

Zie zelf!

Xony en Mevr. Rialt snellen naar het raam. Arl Spendel barst in een stoel in snikken uit. Mevr. Rialt wankelt doodsbleek terug naar Arl Spendel.

Xony:

(een kreet slakend)

Mijn God! De politie!

(terugloopend naar Arl Spendel)

dus toch?...

Mevr. Rialt:

(zich tot Spendel buigend)

Arme jongen!

Arl Spendel:

(kreunend)

Hoe zal ik dat dragen? Neen, dat draag ik niet! Ik zou toch zelf wel komen!

(Mevr. Rialt als een moeder naar zich toe trekkend)

Ik ben zoo bang! Moet nu de heele wereld weten... dat ik...

(zijn angstige blik verdwijnt; een harde lijn plooit zich om zijn mond)

Neen! Zoo niet.

(staat op)

Ik lijk wel gek. Maakt angst iemand zoo klein. Abah... Mevr. Rialt, wat ik u bidden mag, gaat heen! En jij, Xony, gaat ook...

Mevr. Rialt:
Neen, wij zullen blijven!

Xony:
O, moeder, ik zal het niet kunnen zien!

Mevr. Rialt:
Xony, weest dapper! Mijn jongen, nu is het tijd, om Arl te laten weten, dat wij bij hem zijn!

Tooneel V.

De Bediende:

(binnenstormend)

Mevrouw! Daar is de politie! Ze willen meneer Spendel hebben. Kan dat?

Arl Spendel:
Ja... dat kan...

(lachend)

dat kan! Maar ik kan toch zóó niet mee? Waar zijn ze?

Bediende:
In de vestibule wachten ze...

Arl Spendel:

(woedend)

Maar ze hebben het recht niet dat te doen. Als de rechtbank me dagvaardt, èèr niet zal ik komen. Men zal toch een man van eer...

(breekt bitter af)

... ja, God, ze zijn in hun recht...

Mevr. Rialt:
Maar Arl, als we eens...

Arl Spendel:

Ach neen! Maar waar moet ik heen? Xony, zeg hun dat mijn eerewoord nog geldt, zeg dat ik komen zàl! ... ah! ik begrijp, ze denken dat ik vluchten zal... dr. Folks zeide, dat er een brief van mij is gevonden van mijn moeder, die mij aanried...

Xony:

(woest heen willende loopen)

Zulke honden!

Mevr. Rialt:

Neen Xony, niet zoo. Arl, als hij eens zeide dat je op je eerewoord...

Arl Spendel:

Wat zal het baten? Als ze nu de order hebben... Ik ga al...

(ineens doodsbang)

maar wat zullen ze nu zeggen! Mijn vrouw, mijn kinderen,... en mevrouw! u! de groote schande... God, o, God, Xony, mevrouw Rialt, zeg dat ik komen zal... moeder!... wat deed ik dan?...

(wordt aan de kamerdeur geklopt)

Waarheen? wat gedaan... ik kan toch zoo niet...

(wordt dringender geklopt)

.

Bediende:

(handenwringend)

Daar zijn ze!

Arl Spendel:

(zich krampachtig beheerschend)

Nu goed... als het dan moet... moet... dan

(snelt naar de deur, rukt die open)

hier ben ik!

(verdwijnt) (bediende volgt)

.

Mevr. Rialt en Xony blijven over.

Xony:

God! God! zou er geen redding zijn?

Mevr. Rialt:

Daar zal geen letter aan te veranderen zijn!... De brief, weet jij wat die brief is?

Xony:

Ja! ik geloof, dat Bureon die gestolen heeft op de avondpartij bij Arl.

Mevr. Rialt:

Hoe vreeselijk? Als zijn moeder nu maar niet in het proces gewikkeld wordt! Het zou haar dood zijn, de nobele vrouw!

(lange pauze)

.

Tooneel VI.

Mevr. Bureon:

(uitbundig opgetooid, binnenkomend)

Zoo kinders! Wat een tête-à-tête,

(voor het venster haar handschoenen ontknoopend)

Heerlijk weer, hè!... Ik liep zoo maar naar binnen, achter door. Er stond vòòr zooveel plebs! Wat gebeurde er hier?

(zich omdraaiend)

Wat scheelt jullie. Wat zijt ge allebei stil!

(plaats nemend)

O, zeg, weten jullui het al van Arl Spendel? Had je dat achter zoon gentleman gezocht? Je zou het niet

zeggen, en toch, ik merkte wel eens zoo iets. Weet je wat de krant schrijft...

Xony:

(woest opstuivend)

Doet u dat zoo'n plezier?

Mevr. Bureon:

(verschrikt)

Pardon, u meent? Mevr. Rialt, hoort u daar, wat...

Mevr. Rialt:

(moedig)

Mijn zoon bedoelt, dat wij niet voor ons genoegen een anders ongeluk mogen uitpluizen...

Mevr. Bureon:

(opstaand haar handschoenen weer dichtknoopend)

Nu nog mooier. Waarom kwam ik anders hier dan om te praten!

(wil gaan.)

Bediende:

(binnenkomend: tot mevr. Rialt)

Ik moest de koffer van mijnheer Arl Spendel halen en vragen, of er nog meer van mijnheer hier is.

(Mevr. Bureon ziet nieuwsgierig op; Xony en mevr. Rialt maken een verlegen indruk.)

Mevr. Bureon:

(tot bediende)

Wat, was mijnheer Spendel hier?

Bediende:

Ja, mevrouw, u weet het treurige nieuws ook al?

Mevr. Bureon:

(half radend)

Dus is mijnheer Spendel hier in huis...

Bediende:
Ja, mevrouw!

(tot mevr. Rialt)

Heeft u nog iets?

Mevr. Rialt:
Neen, Frans, niets dan die koffer.

Mevr. Bureon:

(tot bediende die met de koffer gaan wil)

Wacht even, Frans, dat moet je mij eens even...

(tot Mevr. Rialt en Xony gemaakt condoleerend)

Neemt me niet kwalijk, lieven, maar als ik geweten had, dat... datte... dan had ik natuurlijk niets gezegd... goedendag!

(met een buiging af, met den bediende.)

Xony:

(zijn moeder in de armen vallend, snikkend)

Moeder!

Mevr. Rialt:
Arme jongen! - Arme Arl!

EINDE TWEEDE BEDRIJF.

(*Wordt vervolgd.*)

De vrouw zooals zij is? door Louis Carbin.

Harry Mary: - D'ailleurs il y a femme et femme c'est clair.
Brennelis: - Non il y a 'la femme'.

H e n r i B o u r g e r e l .

Men is vluchtig door een vreemde plaats gegaan, en behoudt daaraan zijn herinneringen.

Dan gaat het eigenaardig toe met die herinneringen.

Dan gaat het er eigenlijk mee als met goud-erts, dat gewasschen wordt.

Het water, dat de chaotische klomp be-, door- en overspoelt brengt er ten laatste het blijvende element uit te voorschijn. Zoo doet de tijd in het onderbewustzijn met de verwarrende veelheid van beelden, en ten slotte blijft vast en onverwoestbaar de herinnering aan een enkel typeerend geval - dat aldus schijnt geworden het begrip van die plaats.

Daarom dan dit van het mondaine Ostende, dat in nu háát:

Het was een laten namiddag in het begin van Augustus. Een warm-winderigen dag met heldere zon.

Enkele losse wolken, blank in de wijde open hemelblauwte, zeilden langzaam kustwaarts.

Op den breeden boulevard wemelde het over heel diens lange lengte van den lichtgetinten stroom en tegenstroom der modezieke slenteraars.

Verblindend wit en torenhoog stonden de kleurig-bevlagde, suikerblanke hotels in eindelooze reeks er langs te blinken.

En beneden, voor het smalle grauwe strand, lag levendig de

zee ver en wijd te ruischen, het wisselende blauw en groen doorspeeld van witte kopjes schuim. -

- Even had ik op het havenhoofd er naar staan kijken, samen met René Dubourg. Tenminste, dit is de naam waaronder Rijn van Dalen tot beroemdheid kwam, - als viool-virtuoos, in het bùitenland natuurlijk, in Brussel.

Toen waren we drentelend mee gaan drijven met den stagen slenterstroom. -

Ik merkte, dat men hem in 't voorbijgaan nog al opnam en dat hij al de vrouwen, die we passeerden met iets spottends recht in de oogen zag.

We waren oude vrienden. Maar telkens moest ik me dit te binnen brengen zoo vreemd stond ik tegenover zijn veranderde gezicht. Zeker, hij was nog dezelfde stevig-gebouwde groote figuur, met ook nog dezelfde diep-donkere oogen in het blanke gezicht, dat zoo opviel door zijn ravenzwarte haar. Zeker, maar, - trof ik in hem vroeger een wat laffe weekheid - nù was alles aan hem hard.

Hard de een beetje spottend vertrokken mond, hard zijn aldoor hoonende oogen, en hard de kort-afgebeten woorden, die hij sprak.

- We flaneerden achter een drietal kleine Swells, Franschen naar het scheen, en liepen naar links te kijken, waar we de vrouwen van den tegenstroom vlak in de schoone gelaten konden zien.

‘Wat een magnifieke toiletten zie je hier’ kon ik niet nalaten op te merken, nadat me weer was voorbij gegaan een van die excessief sluitende wit-liberty empires, waarvan heup en borst spande als een maillot en er rozig schemerde van de onbedekt bedekte huid.

‘Je bedoelt, dat ze hier de boel goed uitstallen.’

‘Nou ja... de mode...’

‘O... ik zeg er niets van hoor... 't hoort immers bij het vak...’

‘'t Vak?’

‘Ja... je zult waarschijnlijk wel alleen hebben loopen kijken naar de horizontaaltjes.’

‘Hoedat?’

‘Niet?... wat kom je hier dan eigenlijk wèl doen?’

‘Dat heb ik je toch al geschreven... dat ik in Brugge moest wezen... en nog net vier en twintig uur de tijd had om Ostende eens te komen bekijken?’

‘Zoo zoo... ja... je hebt zeker niet veel kopeken bij je... een leege beurs houdt het hoofd koel.’

Ik zweeg. We drentelden en drentelden. Om ons het zoete stemmengegons van menschen, die alleen hebben te babbelen. Daar doorheen het bescheiden begeleidend zeegeruisch, overgedragen door den wind, die hier zijn fijne ziltheid verloor om bezwangerd te worden met zoete parfums. Langs den kant op de klapstoeltjes zaten dames en heeren met kinderen te kijken naar wat voorbijkwam.

De kinderen waren meest meisjes als mooie popjes gekleed. Warm-getint de fijn-stengelige bloote beenen, met de zeer korte knierokjes zagen zij er uit als zoete beloften in knop.

‘Je àdemt hier de vrouw’ zei ik.

‘Ja man... hier leer je dat wel kennen... wat dat is: de vrouw?’

‘Het is hier wel het dure luxe-artikel.’

‘Hier?... waarom hier?... is het dan ergens anders soms niet zoo?’

‘Ik kan zien amice, dat je lang uit Holland bent.’

Even keek hij me met zijn donkere spot-oogen fel aan.

‘Holland?’ sprak hij toen ‘Holland?... nonsens man... daar zijn er maar twee: de huissloof en de dame... de eerste is geen vrouw en de tweede is net zoo... maar zeker je hebt millionairs-luxeartikels, en gewone luxeartikels... en...’

‘Je kletst!’

‘Nou... maak je niet nijdig.’

Ik zweeg. Ik was een beetje ontstemd. In Holland was ik zoo wat verliefd op een mooi èn lief modern meisje. Dan wordt men ontstemd door zulke cynismen. Die bovendien als ieder cynisme onwaar zijn. Zij ontkennen immers het diepere in den mensch?

Toch, na dit praten van ons, bleef me voortdurend iets opvallen, waar ik tevoren zoo niet op had gelet:

- De dúúrte der kleedij van dìè soort vrouwen. -

‘Ze hebben heele kapitalen aan haar lichaam hangen hier’ mopperde ik als rechtgeaarde Hollander.

‘Nou... en of... en iederen dag iets anders... voor de affaires vat je... een goede winkel in een groote stad etaleert iederen dag anders...’

‘Hè man schei toch uit.’

Dubourg lachte even, kort en droog.

‘Waarom?’ vroeg hij ‘'t ìs zoo... en nou zul je wel weer gaan steigeren... maar... wie bekijken nu die wisselende étalages per slot van rekening nog het meest...?’

‘Weet niet.’

‘Wie doen dat in jouw Holland, in de stad, voor een werkelijken winkel?’

‘Dames...’

‘Juist... hier net zoo.’

‘Je wilt toch niet zeggen, dat de fatsoenlijke dames die vrouwen komen bekijken...?’

‘Juist.’

‘Nou ja... misschien uit een nieuwsgierigheid naar een wereld die hun vreemd is...’

‘O... ik zeg er niets van hoor, begrijp me goed... maar... nieuwsgierigheid is het nìet... hier komen weinig provincialen... het is jaloerschheid...’

‘Klets!’

‘Met je permissie... jaloerschheid.’

‘Ik geloof er geen jota van.’

Als eenig antwoord haalde Dubourg de schouders op. Zwijgend drentelden we voort.

- Plotseling, vóór de drie druk gesticuleerende Fransche Swells, waar we achteraan wandelden, liep snel een klein fijn-blond meisje, met een elegant schrikgebaartje, een wegrollende bal achterna.

We moesten er even stil voor staan.

‘Fi donc Loulou.’

Een innig lieve, warme alt-stem zei het zingend zacht.

Dubourg, ineens, groette, gejaagd als met een schrik het bijna verzuimd te hebben.

Haastig, zoekend voor wie het was, groette ik mee naar de stoeltjes langs den kant, nieuwsgierig.

Er had mij in die stem sterk getroffen een milde moederlijkheid,

die niet grof was en burgerlijk maar streelend aandeed door een natuurlijke mondainiteit.

En ik zag nu de moeder, die terugboog, effen koel, maar toch met even een genegen herkenning in de oogen, die dadelijk daarop weer keken naar het kind.

Betrekkelijk jong, was zij een werkelijk edele figuur, zooals zij daar in een eenvoudig parel-grijs costuum zat onder den sierlijk grooten hoed. Zij imponeerde door een grootheid zonder zwaar te zijn. En in haar blanke gezicht met de zacht-grijze vochte oogen was een ingehouden zachtheid, die alleen op een sfeer van teruggetrokken intimiteit scheen te wachten om werkelijk uit te stralen.

Haar blonde haar tegen de zwarte onderzij van den hoedrand blonk als goud op donker fluweel.

Zoet en wat verlegen met neergeslagen oogen vegend aan haar bal, vleide het kind zich terug in haar arm.

En, terwijl we al weer door begonnen te loopen, zag ik even onversluierd de milde moederlijkheid op het mondaine gelaat. Maar het verwonderde me achteraf, dat ze dadelijk weer zoo strak keek en zelfs niet heel even meer opblikte naar toch zulk een beroemden kennis als Dubourg. 't Was, als wilde ze het kind niet doen opletten.

‘Ken je die’ vroeg ik onwillekeurig.

‘Ja... maar ik wist niet dat ze hier was... ik begrijp het niet...’

Er was een nauw bedwongen gejaagdheid in zijn stem, die me verbaasde.

‘Nou... wat is daar voor geks aan dat die dame hier is... wat valt daaraan te begrijpen?’

‘Och nee... niets eigenlijk... maar je verbaast je altijd een beetje als je iemand, die je ergens al den tijd nog niet gezien heb zoo maar ineens voor je ziet’.

Zijn stem was rustig nu, blank mededeelend.

‘O... ja... dat is zoo’ kwam ik langzaam, maar vervolgde nu zelf spottend ineens:... ‘nou... die zal hier zeker niet komen om cocottes te benijden.’

‘Hoe bedoel je... wat zeg je...?’ verbaasde me Dubourg door een driftigheid, die dadelijk echter vervloeide in een kalm:

‘Wie bedoel je nu eigenlijk?’

‘Nou... de moeder van dat kind.’

‘Met die bal?... Die we groetten?’

‘Ja...’

‘Zoo... zou je denken... weet je wie dat is?... een bekende verschijning in Brussel... trouwens hier ook wel... een Belgische... gravin de Beukelaar... van zich zelve de Rohan... van den kardinaalstak...’

‘Nou en...?’

Even aarzelde Dubourg, kwam toen kort:

‘Een knappe vrouw... maar ik wist niet dat ze hier was.’

Ik zweeg, glimlachend, dat hij nu toch blijkbaar maar niets te vertellen had.

‘'t Wordt tijd om te dineeren’ viel hij in.

‘Goed.’

Zoo gingen we dan terug naar zijn hotel.

Het was avond geworden.

Na den eten gebruikten we onze koffie en sigaren op het balkon van zijn hooggelegen zeezij-kamer.

De wind was gaan liggen.

Al de wolken had hij weggevaagd. De zwart-blauwe verwijkende hemel stond vol met ster-geflonker. Een nauw zichtbare vlakte was de verte der zee. Geheimzinnig beduidenis-vol, gingen regelmatig aan en uit de dikke wit-gloeiende vonken der lichtboeien van het vaarwater achter de bank. Ze schommelden zacht.

We hoorden de zee niet meer ruischen. Doodstil was de nacht en roereloos.

Alleen steeg tot ons op het gemurmel der vele babbelende stemmen op den boulevard, met het gerol van rijtuigen, en soms de doffe toeting van een auto.

Ik herinnerde me de ontmoeting met het poppig fijne meisje, dat met zoo lief schrikgebaartje haar bal achterna was geloopen. En de mooie moeder met haar milde stem.

‘Zeg...’ vroeg ik.

‘Ja...’

‘Een mooie moeder was dat... die kennis van jou... die gravin de Beu... de Beu...’

‘De Beukelaar.’

‘Weduwe?’

‘Nee... maar haar man heeft altijd andere besognes...’

‘Hoe ken je haar zoo?’

‘Och in Brussel kom ik natuurlijk met velerlei menschen in aanraking.’

‘Muzikaal zeker?’

‘Zéér.’

‘Het kind scheen je niet te zien’ verwonderde ik me weer.

‘Nee... heb je nog meer?’

‘Hoe bedoel je.’

‘Nou... je schijnt je verbazend voor die dame te interesseeren.’

‘Ja... ik vond het zoo'n edele verschijning.’

‘Zoo...’

We zwegen. Zij interesseerde mij, zooals alles wat ik van een pure schoonheid vind, maar het scheen hem te vervelen. Maar waarom?... Ja waarom eigenlijk?... Er zou toch niet tusschen hem en haar... nee dat was weer romanesk gefantaseer... dat kon immers niet... om haar uiterlijk durfde ik mijn vage vermoedens niet aanvaarden. Ik zette ze van mij af als té absurd... Een de Rohan... en dan zoo'n van Dalen al was hij nu beroemd... dat kòn niet...

Een wijle keek ik er hem zwijgend op aan.

Dan langzamerhand, zoo half buiten zittend in den zachten nacht zonder de dichte omringing van menschen, kwam het over me, dat nu wel heerlijk zou zijn muziek te hooren, wat weeke lieve muziek.

‘We zullen vanavond de dijk maar weer oploopen, ik heb vanavond toch geen engagement en jij bent, zooals je immers zei, gekomen om Ostende te zien... is 't niet?’

Ik antwoordde een vaag ja, zoodat hij merkte hoe ik weer langzamerhand bevangen werd door het droomerige van den besterden zomernacht.

Hard keilde hij dadelijk in die stemming.

‘Je wou immers zoo de eigenlijke badplaats zien hè... nou ik zal je wel een indruk bezorgen, vriend... je vindt het hier zeker nog al mooi.’

Ik antwoordde niet op zijn spinnig gezegde. Het voor zijn

kunst zoo enthousiaste menschdom had hem biijkbaar niet veel edels verder laten zien. Ik antwoordde maar niet.

En hoewel hij niets had gezegd, dat er aanleiding toe kon geven en hoewel ik nooit eenig bijzonder verhaal omtrent hem had gehoord, voelde ik toch een medelijden. Zoo hard kon toch iemand niet zijn.

Een oogenblikje zat ik sterk en met goede belangstelling aan hem te denken, en begreep mezelve niet. Medelijden, dat was het wat ik voor hem voelde en wist toch waarachtig niet of hij... de beroemdheid... die wel van noode had.

Mijn denken scheen toch zijn stillen invloed te hebben, want met iets goedigs kwam hij:

‘Je zou zeker zoo in den avond even wat willen hooren? Wil ik je wat spelen?’

‘Meen je dat...?’

‘Ja... maar wat?’

‘Doet er niet toe... wat weeks...’

‘Zeg liever iets... anders denk ik aan meerdere dingen tegelijk... ik heb graag dat me van buiten af iets aangegeven wordt...’

‘Goed... speel dan 't Ave Maria.’

‘Van Gounod zeker?’ Hij spotte; maar nu met de goedertierendheid van een vader.

‘Ja... wat afgezaagd hè... en niet hooge kunst... maar het is nauw verweven geworden met een gemoedstoestand, die ik eens heb doorleefd...’

‘O... 't was al goed hoor... maar... aan Dubourg vragen om het Ave Maria te spelen van Gounod... ik zou er niet mee voor 't publiek moeten komen...’

‘Ben ik publiek?’

‘Ik ga al’ wuifde hij met de hand en verdween in de kamerdonkerte.

- Een oogenblik later dreef die zoete zang warm en teeder naar buiten.

Het was als een gebed.

Daar zoo gezeten op het balkon in de stille zwoele buitenlucht, onder den blooten hoogen hemel, wiens blauw-zwart beflonkerd stond met sterren, was die verplechtigde zoet-zinnelijke hartstocht

me als een gebed. Ik kwam er weer geheel van onder den indruk, de oude onbestemde verwarrende indruk van juichende smart en weenend geluk. -

- De viool zweeg.

En bleef zwijgen.

Stil, wenschte ik niet meer te vragen. Het was teeder geweest en goed. Hoe kon iemand, wiens spel me zoo bedroefd gelukkig maakte, toch altijd zoo snijdend praten. Even dacht ik dit, maar begreep al weer gauw, dat zijn kunst er toch maar eene was van zeer zuiver reproduceeren; en ik hem niet aansprakelijk kon stellen voor het lieve, dat lag in een compositie van Gounod.

- Van uit de kamerdonkerte omdreef mij nu die bijzondere wachtende stilte, wèlke immer trilt na het versterven van muziek.

Eindelijk - inééns met een harden klap - hoorde ik hem zijn doos dicht slaan.

Zou hij hebben staan luisteren?

Of ik soms iets vroeg?

Zou hij een aanmoedigend woord dan toch gewenscht hebben, om iets te geven van zich-zelf...?

'Nou gaan we het stelletje op de boulevard weer bewonderen, is het niet?'

Met deze woorden al het zachte, dat hij om mij had gebracht als moedwillig weder brekend, trad hij naar buiten, den hoed in de hand.

En er was weer die stille hoon als een broedende wrok...

Zoo kwamen we dan, als den middag, opnieuw te drentelen in den roezemoezigen slenterstroom; onregelmatig beschenen door de hooge lantarens, beneden onzichtbaar in het zwart de zwijgende zee.

'Nou zullen wij het voederen van de cocottes maar eens gaan bekijken hè?'

'Voederen?... wat?'

'Ja dat is zoo het vermaak hier... dan kun je nog eens van die jaloersche vriendinnen van je zien...'

'Jaloersche vriendinnen?'

'Nou ja... je weet wel... dames, die volgens jou nooit

anders dan uit nieuwsgierigheid kijken naar... hoe noemen ze ze ook weer... o... ja... naar die “schepels”.’

We kwamen nu te loopen over het zuidelijk gedeelte van den boulevard. Daar zijn de groote restaurants, waar in onafzienbare rijen achter elkander langs de immense stralende ruiten de diner-tafeltjes staan gerangschikt, beladen met bloemenbrand en lichtdruppels van vonkend kristal.

Zij waren vol.

Men zat er blijkbaar zoo aan de ramen, vlak bij de kijkende hoofden der wandelaars om te zien en om gezien te worden.

Er waren zwaar gedecolleteerde avondtoiletten.

Groote wuivende bloembedden waren de hoeden.

Er werd door de wandelaars brutaal ingekeken, soms dichtbij stil gestaan. Maar binnen at men onverstoord door. Enkele vrouwen keken soms vagelijk met doode oogen naar buiten. De begeleidende oude en jonge lui aten, dronken, rookten en praatten. Maar schenen niet op te letten. Het was eigenlijk of ze het wel eervol vonden met zooveel moois als momenteel eigendom gezien te worden.

Ik liep me ten slotte te ergeren.

Dubourg grinnikte.

‘Mooi hè’ zei hij.

‘O, er is wel iets moois in te zien... om de sierlijkheid en de kleuren... en om de misdadige dwaasheid...’

‘De Singerieën meen je... van hoe heet die Fransche schilder ook weer?’

‘La Touche?’

‘Ja... Gaston la Touche... móói zijn kleuren... levend licht...’

‘Meer techniek dan diepte’ kwam ik even scherp ondanks me zelve.

Maar Dubourg grinnikte:

‘Ja man... dat wil men zoo tegenwoordig... men wil zooveel techniek dat het diepere genekt wordt.’

Even was ik stil. Als hij het niet zoo luchthartig gezegd had met iets sluws van ‘ik weet wel wat ik moet doen voor mijn publiek’ dan had het me misschien als een ontroerende klacht kunnen treffen.

Nu niet.

Vlak daarop stond ik verbaasd stil.

‘Dat is toch te erg’ kon ik niet nalaten te zeggen.

‘'t Zal een heel laag decolleté-tje zijn’ lachte Dubourg.

Voor een der restaurant ruiten toch was zuiver een gedrang. Men verdrong elkaar om naar een tafeltje te zien, waarvan ik nu slechts alleen een paar wuivende bloemehoeden kon opmerken.

Onwillekeurig aangegrepen door het massa-instinct traden wij mede in het menschenkluwen.

‘Toch te erg’ bromde ik, maar de nieuwsgierigheid was me de baas. Dubourg zei: ‘Wel ja... laten we ook maar eens kijken... dat is hier behoorlijk... iedereen doet het immers... minder publiek is hier trouwens nooit.’

Doch dadelijk daarop, plotseling, greep hij mij, als onwillekeurig, bij den arm. Maar liet weer los.

‘Wat is er?’

‘Och niks... maar laten we maar liever doorloopen.’

‘Welnee... waarom.’

‘Och... zoo'n gedrang’ praatte hij zachtjes, terwijl hij zich wat achter hield, de oogen neergeslagen.

‘Nonsens.’

Trouwens we waren al zoo in de stuwing, dat doordringen per slot van rekening nog het gemakkelijkste was.

Weldra, tusschen de hoofden van een paar netgekleede badgasten door, kon ik zien.

En ik zag nu, waarom men zich zoo verdrong.

Vlak aan het raam zaten tegenover elkaar twee oudere jongelui en twee... dametjes.

En nu had de joffer aan den kozijn-kant een leelijk gezicht, maar was, zeker tot schadeloosstelling, niet gedecolleteerd, doch van bovenlijf schier ontkleed.

En hier nu was ze wel mooi.

Zij was een brunette met vaag zondoorgloeide bronzen huid.

Zij was in een dof doodsch zwart met vaag zilvergrijs, zoodat de levende huid er tegen lichtte in het gouden lampeschijnsel.

De driehoekige uitsnijding der japon op den rug daalde tot aan het middel, zoodat men bij bewegingen onder het fluweelig matte vel de vrouwelijk-slanke schouder- en rugspieren zag leven.

En de ronde breede uitsnijding der buste daalde zoover als waarschijnlijk in verband met zedelijkheidswetten ook maar eenigszins mogelijk was.

Haar buste bleek vol en klein met de stevigheid van jeugdig sterke vrouw.

Hiervoor dus verdrong men zich.

Sprakeloos bleef ik een wijle nu ook staan kijken.

Verbààsd was ik niet méér.

Opnieuw schenen meerdere menschen van achter ons op te dringen, zoodat ik per ongeluk een dame naast me een duw gaf. Voor ik nog een excuus kon mompelen, verlegen, schrikte ik stil door haar:

'Fi donc monsieur.'

Die stem!

Het was ondanks de gemeende verontwaardiging, een innig lieve warme alt-stem, die bijna zong.

Ineens herhoorde ik in mijn herinnering die stem zacht uitroepen met milde moederlijkheid: Fi donc Loulou.

Toen keek ik scherp lettend op zij.

En ik zag de moeder.

Ik zag de moeder, die me dien ochtend getroffen had door haar edele figuur, door haar blanke gezicht met de zachtgrijze oogen, dat gezicht met die ingehouden zachtheid, welke alleen op een sfeer van teruggetrokken intimiteit scheen te wachten om werkelijk uit te stralen...

Maar nu... stond dat gelaat hard...

Alleen haar stem had getrild van een bedwongen zenuwachtigheid.

Verlegen zocht ik even achter me Dubourg, maar vond hem niet in mijn nabijheid meer. Dus zou er toch...? schoot door mijn denken, en onweerstaanbaar geboeid, keek ik naar die vreemde vrouw, daar naast me.

Er was een harde gretigheid in de oogen, die, wat toegeknepen, scherp speurden door de op die cocotte gerichte face-à-main.

De kin vooruit stond ze daar alleen tusschen nog andere badgasten - allen dan zoo men noemt fatsoenlijke lieden - te loeren en te loeren naar die vrouw aan dat tafeltje met een alles opmerkende gretigheid, die onmiskenbaar scheen te zijn... een allesvergetend groote jaloerschheid. Wel was zij dan ook

eenvoudig gekleed, zonder eenige weelde, deze gravin de Beukelaar, vergeleken bij die van armbanden en ringen fonkelende halfnaakte cocotte.

Verstomd stond ik haar van ter zijde op te nemen. Ze lette niet op me. Ze lette op niets. Alleen, toen zij merkte, dat ik niet verder naar voren drong, stapte ze pardoes voor me heen en ging door met haar gretige geloer.

Toen had ik er genoeg van.

Ik weet niet wat me overkwam, maar ik kreeg het gevoel tusschen al die lieden in het nauw te zitten en driftig me omdraaiend duwde ik me onhebbelijk een uitweg.

En Dubourg, die met een somber hard gezicht een eindje achter me stond, rukte ik aan zijn jas, schreeuwend:

‘Ga mee, ik verdom 't verder.’

Rustig even ging hij mee.

Dan ineens grinnikte hij.

Ik had hem wel willen stompen.

‘Heb je gezien waar ze naar keek?’

‘Jawel...’

‘Hoe is 't verdomme mogelijk!’

We liepen nu weer mee met den eeuwig- eeuwigdurenden stroom van drentelende leegloopers.

‘Ja man... de vrouw...’ begon hij weer te oreeren.

‘Jawel... stik!’

Dubourg grinnikte.

‘Ja man... ik zag het aankomen... ik wou je nog meetrekken... maar... als ik je precies gewaarschuwd had zou je me toch niet hebben geloofd.’

‘Nee.’

‘Maak je nou niet nijdig, goede brave Hollander, dat is toch heusch de moeite niet...’

‘Je hebt gelijk... maar het slaat me op mijn spraak...’

‘Daar merk ik nou niet zoo heel veel van.’

‘Nou ja... maar zeg... toen ik haar vanochtend zag, weet je wel... toen zei ik nog...’

‘Jawel.’

‘Hoe is 't toch eigenlijk mogelijk... nee... ik heb er niet veel zicht op.’

‘Blijkbaar niet... maar... (met een grinnik!)... ik heb nog meer voor je.’

‘Zoo, kan moeilijk... wat dan?’

‘Die vrouw...’ zei hij overdreven langzaam, hóónend.

‘Ja?’

‘Die daar zat, waar zij ook zoo naar keek hè?’

‘Ja!!’

‘Als de Beukelaars in Brussel zijn is dat de publiek erkende maitresse van haar man...’

‘Nou ja...’

Toen ineens woedend, viel hij uit:

‘Ja maar, dat wéét ze!’

Een praatje over ‘vertalen’ met eenige vertaalde fragmenten door Jac. van Looy.

Naar aanleiding van de vele kritiek op mijne Shakespeare-vertalingen uitgebracht, werd van bevriende zijde mij meermalen gevraagd mij eens uit te spreken over ‘vertalen’. Ik heb altijd gemeend dat dit wel nimmer zou gebeuren, er de noodzakelijkheid niet genoeg van voelend, daar al het slagen of niet-slagen van dichterlijke wedergave, enz., herleidbaar is tot het al of niet hebben van de daartoe noodige vermogens. Toch schijnt er nu iets van te willen komen. De dadelijke aanleiding werd mij gegeven door het verschijnen van een ander wereld-bekend tooneelwerk: de Faust van Goethe, vertaald door den heer Adama van Scheltema en uitgegeven door de ‘Maatschappij voor goede en goedkoope lektuur’: de ‘Wereld-Bibliotheek’, om weldra ook op het Tooneel te worden vertoond.

De heer Adama van Scheltema heeft mij, naar ik hoor, in zijn beroemd boek: ‘Grondslagen eener nieuwe Poëzie’, duchtig aangevallen, zoo niet gescholden. Dit nu is zijn zaak, gelijk het de mijne is, zulks voor zijn rekening te laten. Begrijpelijkerwijze echter is mijne belangstelling voor iemand die mij dús, om hoogere redenen, ònschadelijk tracht te maken, wel een weinig aangewakkerd, en om een tegenstander, zij het slechts een gewaanden, te leeren kennen, is er, dunkt mij, niet beter, kent men een boom niet het best aan zijne vruchten? dan kennis te maken met een arbeid van hem, die hem op zijn voordeeligst doet verschijnen en bovendien van gelijksoortigen aard is, als wat zoo strijdhaftig hem tegen mij maakte. Doch er was erger. Er was weêr eens *iets*,

dat het mij onmogelijk maakte, ander voor de hand liggend werk te doen; de winteravonden zijn lang, ik kocht het boekje en begon mij wat werk te verschaffen.

Ik kende den Faust slechts gelijk zoovelen hem kennen. In mijn akademie-tijd was het door mijn vriend Witsen, ik ben er hem nog altijd erkentelijk voor, dat ik er het eerst van hoorde en als gevolg er van, liep ik weldra enkele, mij uitgelegde regels, met groote voorliefde wel eens voor mij op te zeggen. Later zag ik schilderijen, enz, door het gedicht ontstaan, ik hoorde er door mijn leermeester over, zag een tooneel-voorstelling en toen ik wat ouder was geworden, las ik ook wel in het gedicht, of las er wat over, doch er wat dieper ingaan, daartoe kwam het niet.

Om een in vreemde taal geschreven dichtwerk in mij op te nemen, te weten wat er staat, er mij rekenschap van te geven, is het voor mij bijna noodzakelijk het te vertalen. Geldt het werk als van Shakespeare, dan boeit het mij bijna oogenblikkelijk, mijn eigen vermogens komen er spoedig door aan den gang; ik maak mij voorstellingen; onderga den drang dien de dichter moet hebben gehad toen hij werkte en eer ik hetzelf goed weet, tracht ik het te benaderen. Al krabbelend, lezend, kom ik zoo tot de geheele ziening, neem de samenstelling in mij op en wanneer ik dan geregeld ben begonnen, beeld ik het over naar de aldus verkregene ziening, handhavend mijne voorstelling van personen, of die veranderend van meet af aan, wanneer het mij bleek niet goed te hebben gezien, doch altijd werkend onder den drang dien het oorsponkelijke niet naliet in mij over te storten, hoorende dat voornamelijk als hèt bewegende rythme.

Zelfs indien het woordelijk vertalen van een in gebonden vorm geschreven werk geen onmogelijkheid ware, is mijns inziens, deze wijze van overzetting voor het tooneel nog zoo kwaad niet. De heer Verkade heeft mij meer dan eens gezegd, te hebben bemerkt dat zijn medespelers ook, zich door de woorden voelden gedragen. En dat moet wel zoo zijn, daar die woorden de voorstellingen droegen die ik mij maakte. Bij Shakespeare staat elke aanleiding tot uitbeelding eener rol in den tekst; hoogere of bewogener gevoelens schieten vleugels aan bij wijze van spreken; soms komt met een vaak verwonderlijke juiste breuk, het proza den vers-gang vervangen.

Deze volheid is voor een overzetter in het Hollandsch dikwijls

bezwaarlijk en verdrietig tevens. Het korter-zijn der meeste Engelsche woorden laat een grooteren rijkdom van uitdrukken toe in den maatgang van den regel dan met onze taal te bereiken is. Dan moet zoo een stel van veel uitdrukkende woorden overzien worden, men moet trachten er het meest beeldende van, de kern als het ware, voor het tooneel te behouden en dat kost hoofdbreken genoeg. Er waren natuurlijk veel andere moeielijkheden te overwinnen en die konden ook niet altijd worden opgelost langs de wegen der literatuur. Mijne afkomst getrouw, Hals en Bredero beminnend, zocht ik mijn heil wel eens bij een ganschelijk ongeletterd mensch, een waterlandsch boertje bijv., op de wijze dus werkend der roekeloozen en visionnairen, die ons vaderland, voor het verviel aan de almacht der pedagogen, hebben groot gemaakt. Wat er van zij, ons Hollandsch lijkt mij een prachtige taal om de mannelijke stem van Shakespeare eenigszins recht te doen wedervaren.

Voor het Duitsch, dunkt mij dit zoo niet en ook niet voor den dichter Goethe; al lijken de woorden ook dikwijls op de onze en kan een eenigszins begaafd H.B.S. scholier vele regeltjes van Goethe wel dadelijk in verstaanbaar Hollandsch overzetten, daarmede is het hoorlijke zien, zal ik maar zeggen, en het zienelijke hooren, nog niet gered. Men kan in het woord dat de heer Adama van Scheltema aan zijne vertaling vooraf deed gaan, over allerlei moeielijkheden waarmede een Goethe-vertaler heeft te worstelen, veel wetenswaardigs lezen; men kan er de edele lijn veler verzen in hooren roemen en over Gretchen aandoenlijk hooren redeneeren, veel meer nog, maar 't lijkt mij toch ‘des pudels kern’ hier niet te zijn.

In zijn inleidend woord spreekt de vertaler over het beginsel, waarnaar hij zijn arbeid verrichtte. Het staat er met een zijdelingsche veroordeeling van andere nieuwe vertalers en met een kleineerend woordje voor de leuze eener, ‘achter ons liggende’ literatuur-beweging, die sinds eenigen tijd, ‘de Tachtigers’ voortdurend wordt verweten, het: ‘l'art pour l'art’. Het staat er met een bezwaarlijken eisch en dat alles is gedekt door het beroep op een geleerde, misschien wel zoo vriendelijk om *niet* te zeggen, dat hij ‘gretig naar schatten gravend’ erg ‘veel pieren vond’.

De heer Adama van Scheltema betoogt, op poene van alle

bestaansreden te verliezen, de noodwendigheid: een dichtwerk van voorbije tijden, thàns, van uit die tijden te vertalen, opdat de beste ‘copie’ ook de beste ‘reproductie’ zij. Hoe is dat zoo? Men bewondert of bewondert niet; het is een eenigszins geringschatten van het te bestreven werk; een zich-zelf in het treffen der wedergave belemmeren; een aanleggen op den rand der schijf en niet op het wit. Een werk is *goed* zeiden wij vroeger, wanneer er het werkelijke, schoon in staat vertegenwoordigt en het schoone, werkelijk; vorm en inhoud zijn één, heette het kortelijk omschreven. Genoeg. Gesteld eens de eisen van den heer Adama van Scheltema bleek een deugdelijke, dan lijkt me die hier nog onredelijk. Een schilder kan, mits gevoelig en bekwaam, een meesterstuk van vroeger en anderen landaard wel reproduceeren, - ofschoon door groote schilders beweerd wel wordt, dat ook dit niet mag - de verf en de penseelen hebben geen nationaliteit en verschillen, voor dit geredeneer, niet bij vroeger. De taal echter waar een overzetter over beschikt, heeft dat niet in die mate. De vertaler moge door kennis van taalvormen aan die vroegere tijden ontleend, meer overeenkomstig aan zijn voorbeeld kunnen worden, hij weet innerlijk te goed, dat niets zoo werkelijk, dat wil hier zeggen: van heden is, dan juist de taal. Het aardige hier dan ook is, dat in deze, naar geest en stijl des tijds gemaakte overzetting, de twintigeeuwsche, gangbare taal zoo bijzonder tot zijn recht is gekomen.

Men kan zonder veel tegenspraak zeggen, dat Shakespeare's werken tooneelspelen zijn die tot letterkunde zijn geworden en dat de Faust daarentegen een letterkundig tooneelwerk is. Dit geldt vooral voor het eerste deel; ik weet niet waar ik ergens las dat het tweede deel door Goethe werd gedacht voor een opera. Ik weet eigenlijk niets; ken evenmin Duitsch als Engelsch, en neem dus gaarne van den vertaler aan, dat Goethe's bedoeling reikt over Shakespeare heen. De heer Adama van Scheltema is een dichter der toekomst waar bijna iedereen met verzen van in den zak loopt, hij zal dus wel waar en frisch zijn, en om zijn beginsel goed te verstaan, had ik toch eerstens zijn boek moeten lezen, dat door vele dèskundigen reeds wordt aangehaald, en wellicht ingezien dan, waarom hij zich veroorloven mag, wat onze beginselloosheid nooit zou gedoogen, en van ‘compro-

missen maken' spreekt, waar wij 'onvermogen' zouden zeggen.

> Zum Augenblicke dürft ich sagen:
> Verweile doch, du bist so schön!
> Es kan die Spur van meinen Erdetagen
> Nicht in Aeonen untergehn.

Met deze aanhaling de oude vriendschap herdenkend, gevoelde ik mij altijd in een goede stemming bij mijn vergelijkende Faust-lektuur. Doch, daar het nu geen opdracht gold, zou ik mij niet langer met deze vertaling behoeven bezig te houden dan mij werkelijk genoegen doet. Evenwel, mag dit ook zoo zijn, met den 'grooten mensch' waar de inleider van spreekt? Wat zal ik zeggen? Ik herinner mij eens een aardige voorstelling te hebben gezien, het was slechts een genre-schilderijtje: de landvorst van Saksen-Weimar, op de wandeling zijnde, gevolgd door een lakei, ontmoet Goethe met Beethoven aan den wandel. Op dat schilderijtje nu staat de dichter Goethe onberispelijk in de houding, het voorbijgaan van den vorst af te wachten, terwijl Beethoven, zijn gezel onderdanig daar latend staan, schouder-schuddend en met een gelaat als een onweêr, bijna de lijst uit komt stevenen. De vorst lachte, geloof ik, op het schilderijtje, maar, wie was nu hier 'den grooten mensch?' Wat er van wezen moge, een vraag blijft altijd geoorloofd, waarom heeft de vertaler hier geen 'Grietje' durven zeggen? Is Grietje geen lieve naam? En welk een onderwerp, denk ik nu, voor een proletarisch dichter die naar hij ons meldt in een noot, gaarne nog meer studies zou willen schrijven, welk een onderwerp: 'Welluidendheid of verwording'.

Zal ik nu ten slotte nog iets mededeelen van wat mij prikkelde in deze Hollandsche bewerking? Zal ik zeggen dat inde hemel-proloog, de door Goethe zoo omzichtig behandelde stoffe, of wilde hij er ons stilletjes uit leeren, dat in een zang klank en beweging harmonisch behooren samen te gaan, wijl zang evenzeer beweging is als geluid, het mij te veel dreunde. Zal ik zeggen, welk eene nieuwsgierigheid mij beving naar het eerste optreden van den akteur die dezen Mephisto zal te spelen hebben. Want, indien hij hier den inhoud niet minder schat dan den vorm, zal hij bezwaarlijk mij den Duitscher Possart kunnen doen vergeten, die eens, en ik zag nadien geen ander in deze rol, op een jonker-

achtige wijze, het gesprek aan het hemelsche hof voerde en plotseling, bij het: ‘Staub soll er fressen’ mij een huivering op het lijf joeg. Zal ik zeggen, hoe bij de Faust-monoloog, waar Goethe zoo uitnemend den peinzenden, wrokkenden geleerde heeft ingezet, hij vergeet in zijn wroetelen zelfs zijn *ik* en begint de alleen-spraak: ‘Habe nun, ach...’ de vertaler mij verbaasde. Zal ik, maar alweêr, komt mij die waarlijk verbijsterende inleiding in de gedachten, waar de heer Adama van Scheltema spreekt van de ‘dure daad’, laat ik dus liever om te besluiten, zoo maar, eenige mijner krabbelingen bij dit praatje voegen, vruchtjes dus van mijne eigene boom; wie ze niet smaken kunnen ze laten liggen.

Proloog in den hemel.

De Heer, de hemelsche Scharen, later Mephistopheles De drie Aartsengelen.

R a f a e l :
In 't lofgeding der broedersferen
Schalt ouderwijz' der zonne zang,
En daverend en niet te keeren
Volendt zij haar omschreven gang.
Aan haar gezicht zich d'englen sterken,
Waar géen doorgronden het vermag;
Al d'onbevatlijk hooge werken
Zijn heerlijk als ten eersten dag.

G a b r i e l :
En snel, in onbevatlijk snellen,
Wentelt zich rond der aarde pracht;
En keert het paradijzig-helle
Tot huiverdiepen, duistren nacht;
De waatren woelen breed van zoomen,
Beschuimen rif en rotsgen aard,
En rots en zee zijn meegenomen
In eeuwig snelle sferen-vaart.

M i c h a e l :
En bruisend, dingend, stormen jagen
Van zee naar land, van land naar zee,

En klinken in verwoede vlagen
Een keten van gevolgen meê.
Daar vlamt een bliksmend overheeren,
Den weg baant voor den donderslag;
Doch uwe boden, heer, vereeren
Het zoet vervlieden van uw dag.

Te zamen:
Aan dat gezicht zich d'englen sterken,
Daar géen doorgronden u vermag;
En alle uwe hooge werken
Zijn heerlijk als ten eersten dag.

Mephist:
Daar 't u, o heer, goedgunstig weêr behaagt,
Te weten hoe of wij beneê het stellen,
En gij voorheen mij niet ongaarne zaagt,
Zoo ziet ge mij ook onder de gezellen.
Vergeef, ik kan geen hoofsche tale voeren,
Al hoont me ook dies dit gansche parlement;
Mijn pathos zou gewis tot lachen u roeren,
Zoo gij u niet het lachen hadt ontwend.
Van zonne' en werelden kan 'k niet gewagen,
Ik enkel zie, hoe zich de menschen plagen.
Het godeke der wereld blijft van eender slag,
Is nog zoo wonderlijk als eens, ten eersten dag.
Allicht zou hij wat beter leven,
Hadt gij geen schijnsel hem van 't hemelsch licht gegeven;
Hij heet het rede en 't dient hem fijn
Om dierlijker dan eenig dier te zijn.
Hij lijkt mij, met verlof van uw genade,
Aan een van die hoogbeenige cikaden,
Die altijd vliegt en vliegend springt
En dan in 't gras het oude deuntje zingt;
En lag hij in het gras nog rustig maar!
Hij stopt zijn neus in iedre drekhoop daar.

De Heer:
Hebt gij mij wijders niets te zeggen?
Immer beschuldigingen voor te leggen?
Is u op aard dan nooit iets recht?

M e p h i s t :
Neen, heer, ik vind het daar, als immer, hartlijk slecht,
De menschen mij verdrieten, hun gelamenteer,
Ik kan de stakkers zelfs niet plagen meer.

D e H e e r :
Kent gij daar Faust?

M e p h i s t :
Den doctor?

D e H e e r :
Mijnen knecht!

M e p h i s t :
Hij dient, voorwaar! u wel zéer eigenaardig.
Geen aardsche kost den zot begeerenswaardig.
Hem drijft zijn nooddruft naar het vèrre;
Hij is zich van zijn dolheid half bewust:
De hemel dwingt hij om zijn schoonste sterren,
En eischt van de aarde elke hoogste lust,
En 't dichtebije en al het verre
Brengt 't diep bewogen innerlijk geen rust.

D e H e e r :
Zoo hij mij dient in zijn ontwikkeling nog,
Zal ik hem spoedig tot de klaarheid leiden.
Als 't boompje groent, dan weet de gaard'nier toch,
Dat bloem en vrucht hem in de toekomst beiden.

M e p h i s t :
Waar wedt gij om? hij zal u nog ontglijden!
Wanneer gij mij vergunning geeft,
Hem zoetjes langs mijn gangetjes te leiden.

D e H e e r :
Zoolang hij op de aarde leeft,
Zoolang zij zulks u niet verboden.
De mensch verdoolt, zoolang hij streeft.

M e p h i s t :
Mijn besten dank; want met de dooden
Gevoel ik mij niet onbevangen.
Het allerliefste zijn mij volle, roode wangen.
Voor zoo'n stilliggend lijf ben ik niet thuis;
Het gaat mij als 't de kat gaat met de muis.

De Heer:
Welnu, ik laat hem aan u over!
Trek dezen geest van zijnen oorsprong af,
En, komt hij onder uw getoover,
Voer hem met u de hoogte af,
En sta beschaamd dan bij d'erkentnis dat,
Een goed mensch, gaande in zijn donkre drangen,
Zich wel bewust is van het rechte pad.

Mephist:
't Mag zijn! alleen het duurt niet lange.
'k Ben voor mijn weddingschap ganschlijk niet bange.
Raak 'k tot het doel van mijn verlangen,
Gun me een triomf om al de moeit' die 'k had.
Stof zal hij vreten, zich eten zat,
Als mijne moei, de roemruchtige slange.

De Heer:
Wees ook daarbij u vrijelijk overgevend;
Ik haatte nooit wie bij u hoort en past.
Van alle geesten in ontkenning levend,
Is mij de schalk het allerminst tot last.
't Bedrijfge in den mensch is vaak te wars van werken,
Hij mint te zeer onaangevochten vreê;
Ik geef hem gaarne dus gezelschap meê,
Dat aanzet, spoort en moet, als duivel, sterken.
Doch gij, Gods zuivere zonen,
Verheugt u aan het levend, rijke schoone!
Dat 't wordende, wat eeuwig werkt en leeft,
In liefde's hooge huive omgeve u zachte,
En wat in vluchtige verschijning zweeft
Bestendigt het in durende gedachten.

(De hemel gaat toe, de Aartsengelen verspreiden zich.)

Mephist:
Zoo af en toe zie 'k de oude baas graag weêr,
En neem me in acht met hem te breken.
Het is toch hupsch van zulk een grooten Heer,
Zoo menschlijk met den duivel zelf te spreken.

Eerste Deel van het Treurspel.

In een hoog-gewelfde, nauwe, gothische kamer zit Faust onrustig op zijn stoel aan den lezenaar.

F a u s t :

Heb dan nu, ach! philosophie,
Der rechten kunstjes, artsenij,
En, lacie! ook theologie
Doorgestudeerd, gezwoegd er bij.
Daar sta 'k nu, arme onnoozle, ik!
Zoo wijs als 't eerste oogenblik;
Noem mij magister, doctor bovendien,
En voer nu reeds, wel een jaar of tien,
Opwaarts en neêr, en schots en krom,
Mijne jongren bij hun neuzen om. -
En zie in, dat wij niets kunnen weten!
Dat knaagt me aan 't hart, met vuurge beten.
Toch ben 'k bekwamer dan die laffe praters,
Doctoren, magisters, schrijvers en fraters;
Scrupules kwellen mij niet, noch twijfel,
Geen hel maakt beducht mij, ik vrees geen duivel -
Daarom is mij ook alle vreugd' benomen,
'k Maak mij niet wijs tot iets stelligs te komen,
Maak mij niet wijs iets te kunnen leeren,
De menschheid te beetren of te bekeeren.
Ook niet gewerd mij goed of geld,
Noch eer, wat 't hoogst de wereld stelt;
Zoo mocht zelfs 'n hond niet langer leven!
Daarom heb 'k mij aan de magie gegeven,
Of niet door geestenkracht en mond
Menig geheim mij werd verkond;
Opdat 'k niet meer in 't zure zweet
Leeraren blijf wat ik niet weet;
Dat ik het innerlijke vind
Wat al 't geschaapne samenbindt,
Peil iedren oorsprong, elk verloop,
En kraam geen woorden meer te koop.

.....

Koor der Vrouwen.

Geurende rouwe
Hadden wij hem bereid,
Wij, zijn getrouwen,
Hadden hem afgeleid;
Zuivere doeken
Wonden wij om zijn leên,
Ach, waar wij zoeken,
Jezus is heen.

.....

Straat.

Faust Margaretha voorbijgaand.

Faust:

Mijn schoone jonkvrouwe veroorloof mij,
U de arm te bieden tot gelei.

Marg:

Noch jonkvrouw ben'k, noch schoon, mijnheer,
Kom ongeleid naar huis wel weêr.

.....

Marg.

zingt.

Er was eens 'n koning in Thoele,
Trouwhartig tot aan 't graf,
Wien, voor zij stierf, zijn boele
Een gouden beker gaf.

Niets dat zoo hoog hij stelde,
Hij leêgde 'm elk festijn,
Zijn oogen over welden,
Dronk hij daaruit den wijn.

En toen het kwam tot sterven,
Hij schatte zijn gebied,
Gunde alles aan zijn erven,
Den beker echter niet.

Hij zat ten koningsmale,
Al de eedlen om hem rond,
Ter hooge ridderzale,
Bij zee, waar 't slot aan stond.

Daar stond de zwelger, d'oude,
Dronk laatsten levensgloed,
Den heilgen beker, gouden,
Hij wierp hem naar den vloed.

Hij zag hem storten, drinken,
En zinken, langs hoe meer;
Zijn oogen gingen meezinken;
Dronk nooit eene droppel meer.

.....

M a r g a r e t h a

(aan 't spinnewiel, alleen.)

Al mijn rust is weg,
Mijn hart bezwaard;
Ik vind ze meer nergens
Neen, nergens op aard.

Daar waar hij niet is,
Is doods-droefenis,
En overal
't Mij bitter als gal.

Mijn arme hoofd
Verward is zoo;
Mijn arme zinnen
Verslagen zoo.

Al mijn rust is weg,
Mijn hart bezwaard;
Ik vind ze meer nergens
Neen, nergens op aard.

Naar hem slechts kijk ik
Door 't vensterkruis;
Naar hem slechts ga ik
Nog buitenshuis.

Zijn eedle gestalte,
Zijn gang vol kracht,
Zijn mond die monkelt,
Zijn oogen macht

Wanneer hij mij toespreekt,
Verrukkelijk, dus
Mijn handen vat;
En ach, zijn kus!

Al mijn rust is weg,
Mijn hart bezwaard;
Ik vind ze meer nergens
Neen, nergens op aard.

Mijn gansche binnenst
Wil niets dan hem;
Ach, kon ik hem grijpen
En houden hem!

En kussen hem,
Zooals ik wou,
Tot 'k in zijn kussen
Verteren zou!

.....

In de muurnis een heilgenbeeld der Mater Dolorosa: bloemvazen er voor.

Margaretha

doet frissche bloemen in de vazen.

Erbarm u,
Moeder van smarte' erbarm u,
Neig, ach, uw aanschijn naar mijn nood!

Duizende smarten
Doorvlijmen u 't harte,
Ziende uw zoon in pijn van dood.

Ten vader gij ziet,
Uw zuchten gij liet
Tot hem, om zijne' en uwen nood.

Wie voelt,
Hoe het woelt
Door het ingewand mij?
Wat mijn arme hart hier uitstaat,
Hoe het krimpt en wat er omgaat,
Dat weet enkel, enkel gij!

Waar ik mij loop vertreeën,
Zoo wee, zoo wee, zoo weeë,
Wordt 't in mijn boezem mij!
En ben ik weêr alleene
Dan moet ik weenen, weenen,
Het hart mij breekt er bij.

De planten voor mijn venster,
Heb ik met tranen bevocht,
Toen ik van morgen plukte
De bloemen die 'k u brocht.

Als 't eerste zonneschijnen
't Licht in mijn kamer zendt,
Dan zit ik met mijn pijnen
In 't bed al overend.

Help! red mij toch van schande en dood!
Erbarm u,
Moeder van smarte, erbarm u
Neig, ach, uw aanschijn naar mijn nood!

Dec. 1911.

Over een ‘koninklyke Nederlandsche opera’ door Peter Spaan.

1. Koninklyk.

Alle groote daden van den geest zijn koninklyk. Te midden van ulieden is de kunstenaar *kolonist* uit den hemel, schouwend over tijden en volken, begrijpend en richtend, voor u ongekend. Hoogmoed en ootmoed zijn hèm onbelangrijke zaken. Maar gij, geeft hem wat geven gij kunt aan den *hemelschen* zoon: zijn geslacht toch is ouder dan welk der tyrannen, zijn gedachte is blijvender, zijn gebied uitgestrekter, tijd onbenaderbaar; geef hem, wat gij, arme, bieden hem kunt, geef hem een *vorstelyk* gebouw.

2. Het theater.

Bouwt een theater dat *roept.* Bouwt *nu* een theater dat roept. Zie, bouwt voor de roepende stem om Sjamuel, voor het orakel, dat in spaarzame woorden over daden en menschen laatstelijk richt, voor de Sibylle, die het boek voor u opent: grenz'loos begrypen, dwingend, bevelend, wijzend. Bouwt voor de profeten, de *roependen in de woestijn.* Zie, maak u tot een woestijn, wil gij de woestijn zijn, woestijn dan van menschen, dorre woestijn van dorre gedachten, weest menigvuldig, en geeft over u *ruimte.* Bouwt een roepend theater, laat daar getuigen *in groote dimensies*, en weest gij de woestijn, het zand der aarde.

3. De scène.

Geef *ruimte* ook haar. Laat den kunstenaar wijd, laat weidsch hem toch spreken. Geef hem, naar alle zijden, een *groote* stem.

4. Het orkest.

Stel het orkest waardig, stel het *plastisch*, stel het *niet* begeleidend verborgen, maar *zakelijk* en open. *Toon het*, als massa, toon ook, vanwaar ieder, afzonderlijk, u roept. Geef ook dezen hun deel in 't gebouw van lijnen, klanken, kleuren, gebaren en woorden, getuigende alle, te saâm, tot het ééne.

5. De regisseur-dirigent

blijft het wenschelijke. Hij beheersche alzijdig het werk. Hij is de eerste, de gebiedende. Waar is deze beschaafde, deze begrijpende, deze kunstenaar? Verstaat hij de orkestdirectie niet, zoo stel hem boven den dirigent, die noch het gebaar, nòch het decor beheerscht. Is hij geheel niet te vinden, zoo vervang hem door de *traditie*, die *te* spoedig in conventie ontaardt. Zoekt de alzijdige schoonheid, ze is te zien in de gewelven, te zien in lijn en in kleur, te hooren in klanken, in stemmen, zoekt schoonheid in alles, álles.

6. School.

Te wenschen is school in een *Hollandsch* gebaar. Een machtig en statig gebaar zal ons passen, een evangelisch gebaar zal ons staan. Rustige, bezonken eenvoud, we kunnen uit ons wezen het leeren.

7. Beschaving.

Beschaving is: hoogste geest.

8. Verlangen.

Ik zie zoo gaarne den kunstenaar als een priester, monnik, jezuiet. Toegewijden tot de groote zaak, wereldwijze devoten, vol brandende liefde, tempels bouwend in schitterend zonlicht.

9. Het publiek.

Is het land hier te klein? Gaan té weinigen op naar de schoonheid?... Roep ze, roep ze! En weest gij de woestijn, het zand der aarde.

De hedendaagsche stand van het internationale recht door Mr. M.J. van der Flier.

Voornamelijk twee redenen hebben schrijver dezes er toe gebracht een uiteenzetting te geven van den hedendaagschen stand van het internationale recht.

In de eerste plaats de actualiteit van het onderwerp. Het internationale recht gaat in onze dagen van overgroote beteekenis voor de samenleving worden en dient reeds daarom aan ieder, die met en in die samenleving wil medeleven, belang in te boezemen.

Maar in de tweede plaats de overweging, dat een behandeling in het belang van het onderwerp zelf zal kunnen zijn.

Waar onder juristen nog vaak vreemdsoortige opvattingen over het internationale recht heerschen; waar de verwarring en onkundigheid bij leeken des te grooter is, maar deze laatsten vaak met te grooter beslistheid een oordeel meenen te mogen vellen over de beteekenis èn voor het heden èn voor de toekomst van dit recht, kan dit niet anders dan groote schade aan zijn ontwikkeling toebrengen.

Immers het recht in het algemeen, dus ook het internationale recht vloeit voort uit het *rechtsbewustzijn* van de menschen, maar omgekeerd oefent de kennis van het bestaande recht een verhelderenden invloed uit op de vage voorstellingen, van wat recht is en recht moet zijn, welke menig individu zich maakt. Naarmate nu die kennis vermeerderd wordt, zal de kracht van het rechtsbewustzijn versterkt worden, hetgeen niet anders dan ten goede zal komen aan de ontwikkeling van het internationale recht.

Het ware te wenschen, dat degenen, die gevoelen voor dat recht, hetwelk toch als zijn hoogste doel heeft het redelooze geweld op zij te dringen, meer van deze waarheid overtuigd waren.

Mij aan mijn onderwerp houdende zal ik, ten einde het overzicht te vergemakkelijken, al wat niet noodzakelijk is, trachten te vermijden en mij niet inlaten met bespiegelingen over een toekomstigen gang van zaken zoomin als met retrospectieve beschouwingen; ook critiek en eigen meening wordt hier uit den aard der zaak niet op den voorgrond geplaatst.

Alvorens nu tot mijn onderwerp te komen, dien ik, daar het meerendeel der lezers zeker geen vakmenschen zijn, nog enkele beschouwingen te doen voorafgaan.

Onder *recht* wordt gewoonlijk verstaan de door de wet voorgeschreven regelen betreffende onze gedragingen tegenover onze medemenschen: buiten de wet is er dus geen recht.

Dat recht is niet plotseling gemaakt. Het is opgekomen - ik wees er reeds op - uit het rechtsbewustzijn den menschen ingelegd; de rechtsbeginselen, welke door dat bewustzijn der menschen of liever door dat bewustzijn van die menschen, welke op een gegeven oogenblik den wetgever vormen, gevoeld worden, legt men vast in algemeene regelen en deze zijn: het recht.

Althans op deze wijze wordt het nationale recht gevormd, hetwelk dan weer onderverdeeld wordt in twee groepen n.l.:

a. het publiek recht, regelende de verhouding tusschen de overheid en de individuen of tusschen bestuursorganen onderling;

b. het privaat recht regelende de rechtsbetrekkingen tusschen de individuen onderling.

Anders is het gesteld met het internationale recht.

Beschouwde men hier het recht ook alleen als te omvatten geschreven rechtsregelen, zoo behoefde men deze slechts uit de tractaten op te diepen en zou men ondanks het groote aantal tractaten spoedig met het werk gereed zijn.

Maar dus doende, zou men in flagranten strijd komen met de werkelijkheid, want tal van niet aldus vastgelegde regelen worden door de volkeren evenzeer in acht genomen als en door hen op gelijke lijn gesteld met de geschreven regelen.

Waar ik mij toch gaarne houden wil aan de zoo even genoemde gangbare omschrijving van het nationale recht, zou ik deze niet

in tractaten vastgelegde regelen willen kwalificeeren als onvolledig gevormde rechtsregelen (die dan in het internationale recht gelijke waarde als het geschreven recht hebben).

Vraagt men nu naar het kenmerk van zulk een onvolledig gevormden rechtsregel, dan is het antwoord: de erkenning door de gewoonte.

Scherp omlijnd is dit kenmerk niet; in dit opzicht staan deze regels achter bij die welke geschreven zijn, waarmee tevens de benaming: onvolledig gevormde rechtsregels gerechtvaardigd wordt.

Aan deze tweërlei aard van regelen heeft het internationale recht niet genoeg.

Het komt meermalen voor, dat verhoudingen of gedragingen der volkeren beoordeeld moeten worden overeenkomstig het internationale recht en beiderlei regelen daarbij niet van toepassing kunnen zijn.

In dat geval neemt men wel eens zijn toevlucht tot *rechtsbeginselen*, rechtstreeks afdalende derhalve in het menschelijk rechtsbewustzijn, natuurlijk het rechtsbewustzijn van hervorragende personen.

Zoo kon b.v. in het bekende Casablanca-geschil, waar de positie van den Duitschen consul in conflict kwam met die van den Franschen bezettingscommandant, het scheidsgerecht noch in het geschreven, noch in het gewoonte-recht een bepaalde gedragslijn vinden en oordeelde het ten slotte naar rechtsbeginselen.

In het internationale recht heeft men dus te maken met geschreven recht, gewoonterecht, en rechtsbeginselen.

Afgerond is dit alles zeker niet en de rechtszekerheid wordt op deze wijze niet bevorderd.

Immers de vraag, waar begint het gewoonterecht en waar het rechtsbeginsel, geeft gemakkelijk aanleiding tot groot verschil van meening.

De wijze, waarop het internationale recht zich moet ontwikkelen, is hiermede tevens aangegeven.

Waar geen scherp omlijnd gewoonterecht bestaat, is geschreven recht plicht. Zoo geschiedt het ook.

Het gewoonterecht is meest van ouderen, het geschreven recht van jongeren datum.

En aangezien het internationale recht zich met buitengewone

snelheid ontwikkelt, neemt het aantal tractaten, waarin de geschreven rechtsregels zijn vervat, haast reusachtig toe.

Die ontzaglijk snelle ontwikkeling zelve is het gevolg van de oneindig grootere behoefte, die men thans heeft aan het internationale recht, vergeleken bij vroeger.

En deze behoefte wordt verklaard uit het in zoo korten tijd zoo verwonderlijk snel toegenomen verkeer.

Dit verkeer doet de belangensfeer van tal van individuen tot ver buiten de grenzen van hun vaderland zich uitstrekken, waardoor internationale relaties geschapen worden, die slechts stand kunnen houden bij deugdelijke regeling van dat verkeer, maar op hun beurt ten gevolge van hun veelvuldigheid zelve regeling behoeven.

Zoo wordt de post, de telegrafie, de spoorweg binnen den kring van het internationale recht getrokken. Zoo gaat dit zich bemoeien met de internationale burgerlijke en handelsbetrekkingen, begint reeds een internationaal huwelijksrecht op te komen en bestaat reeds een volledig internationaal wetboek van een gedeelte van het handelsverkeer (het goederenvervoer met spoorwegen).

Al deze internationale betrekkingen vergemakkelijken weer de ontwikkeling van het internationale recht in hooge mate. Want zij vermeerderen de internationale onderlinge bekendheid, hetgeen leidt tot onderlinge waardeering der tot verschillende volken behoorende individuen. En dit verzwakt een exclusief soort vaderlandsliefde, dat bang is voor het internationale recht en scheidt de begrippen chauvinisme en patriotisme, van welke het eerste het internationale recht miskent, maar het laatste dit recht gunstig gezind is. Die ontwikkeling wordt ook nog door andere factoren vergemakkelijkt. Vorstenoorlogen zijn uit den tijd; de volksinvloed op den gang van zaken wordt meer algemeen; oorlog tegen de volksovertuiging in zal een regeering steeds minder aandurven, terwijl het volk in zijn geheel vredelievender, althans vatbaarder is voor vredelievende neigingen dan autocratische heerschers. Op dit gebied valt nog heel wat te arbeiden. De vredelievende gezindheid der volkeren is nog niet van dien aard, dat versterking niet meer van noode is. Vredesbonden en soortgelijke organisaties hebben vooralsnog werk te

over. En nog veel te weinig wordt in deze gebruik gemaakt van de hulp der vrouw, bij uitstek voor vredesapostel geschikt.

Na deze inleidende beschouwingen tot de zaak zelve komende, zal ik, ten einde het overzicht te vergemakkelijken, de stof in drie gedeelten splitsen en wel:

1°. het gedeelte, dat betrekking heeft op de verhoudingen der staten als zoodanig: het eigenlijke *volkenrecht* aldus, waarbij volk met volk te maken heeft;

2°. het gedeelte, dat inhoudt éénvormige regelen betreffende verhoudingen tusschen de staatsorganen der verschillende landen eenerzijds en de daar verkeerende individuen anderzijds: het *internationaal publiekrecht;*

3°. het gedeelte, dat inhoudt éénvormige regeling betreffende verhoudingen tusschen de individuen onderling van welke nationaliteit ook: *het internationaal privaatrecht*[1].

De beide laatste gedeelten van het internationale recht beoogen dus eenheid te brengen in de aan de individuen op te leggen rechten en plichten. Het individu treedt hier meer op den voorgrond, in tegenstelling met het volkenrecht, waar de volken zelve de dragers der rechten zijn.

In de eerste plaats moet dan nu nagegaan worden, welke de hedendaagsche stand is van het *volkenrecht.*

Wellicht geschiedt dit het gemakkelijkste door de aandacht te bepalen bij de beantwoording van een tweetal vragen, die zich hier als van zelf voordoen n.l.:

Wie omvat het volkenrecht?

Welke zijn de voornaamste regelen van het volkenrecht?

Op de vraag: wie omvat het volkenrecht? kan het antwoord luiden: die staten, welke een cultuur hebben, die naar het oordeel van het blanke ras niet te veel beneden de beschaving van dat ras staat.

Oogenschijnlijk is dit antwoord duidelijk.

Maar op den keper beschouwd, bevat het tal van moeilijkheden, deels van academischen aard en, voor zoover ze dit zijn, daarom hier niet te behandelen; deels toonen zich die moeilijk-

1) Gewoonlijk worden deze beide laatste gedeelten tesamen als het internationaal privaatrecht gekwalificeerd.

heden lastig voor de praktijk en moeten ze ook hier worden aangestipt.

Volgens de gegeven omschrijving zijn subjekten van het volkenrecht: *staten.* Maar men gevoelt, dat de vraag komen moet: wanneer is er van een staat sprake? Een vraag, blijkens de ervaring, geenszins van uitsluitend theoretisch belang.

Gewoonlijk noemt men als de drie bestanddeelen, waaraan een staat te kennen is: een hoogste macht, een grondgebied, een georganiseerd volk.

Daarmee is men er echter niet.

Wat beteekent dat: hoogste macht?

Sommigen vatten dit in absoluten zin op, identificeeren het begrip hoogste macht met het begrip *souvereiniteit*, maar komen dan aanstonds in conflict met de praktijk, daar bv. de bondsstaten van Duitschland of Zwitserland volstrekt niet de hoogste macht hebben, en toch wel degelijk door het volkenrecht erkend worden als geschikt om met andere, wel souvereine staten rechtshandelingen te verrichten.

Daarom spreken anderen, die evenzeer de noodzakelijkheid van dit kenmerk gevoelen, van heele en half-souvereine staten, welke laatste dus gedeeltelijk de souvereiniteit hebben. Waar dan de souvereiniteit geheel ontbreekt, is het begrip staat niet van toepassing.

Maar dan komt aanstonds verzet van de zijde van hen, die souvereiniteit een absoluut begrip achten, haar als één en ondeelbaar beschouwen en de hier bedoelde onderscheiding eenvoudig onzin noemen.

Weer anderen trachten de moeilijkheid te vermijden en spreken van onafhankelijke en afhankelijke staten, waarmee het kenmerk van hoogste macht verdwenen is en b.v. elk verschil met provincie of gemeente ontbreekt.

M.i. is een oplossing te vinden door souvereiniteit of onafhankelijkheid niet als een zoodanig begrip te beschouwen, hetwelk den staat of den mensch in al zijn gedragingen omvat.

Kenmerk wordt dan de onafhankelijkheid in het verrichten van handelingen, zij het dan ook op een beperkt gebied i.c.: het recht om zelf zijn verkeer geheel of gedeeltelijk met andere staten te regelen. Waar de juiste grenslijn ligt, is m.i. een kwestie

van feitelijken aard en voor juridische constructie niet vatbaar.

De moeilijkheid doet zich sterk gevoelen, wanneer b.v. burgeroorlog of opstand ontstaat, die het aanzijn geeft aan een nieuwen staat.

Op welk tijdstip vangt dan zulk een staat aan?

Geschiedenis noch schrijvers wijzen een vaste gedragslijn aan.

Wel leert de ervaring, dat de nieuwe staat gewoonlijk het laatst erkend werd door den staat, van welken hij zich had losgescheurd, terwijl voorbarige erkenning door derden dezen soms een oorlog op den hals haalde.

Zoo erkende Spanje eerst in 1668 Portugal, hoewel het zich reeds in 1640 had vrijgemaakt; zoo Engeland eerst in 1783 Amerika, terwijl de erkenning van Amerika door Frankrijk in 1778 door Engeland als een casus belli werd opgevat; zoo volgde Nederland eerst in 1839 het voorbeeld der groote mogendheden, reeds in 1831 gegeven, om België als een onafhankelijken staat te erkennen.

Als tweede bestanddeel van den staat noemde ik: grondgebied.

Ook dit kenmerk heeft veel aanleiding tot strijd gegeven. Maar hier was meer de zucht naar machtsuitoefening de oorzaak, dan de onmogelijkheid om de grenzen naar rechtsregelen af te bakenen.

Het ging hier om de vraag, wat, behalve den eigenlijken grond tot het grond*gebied* behoorde.

Vele staten rekenden vroeger een deel der zee tot hun grondgebied. Engeland heeft zelfs een tijd lang de meening verkondigd, dat alle zeeën aan zijn heerschappij onderworpen waren. Bekend is, hoe de Groot's mare liberum die opvatting in kracht deed verzwakken.

Thans wordt algemeen aangenomen, dat de zee een res communis is, dus voor iedereen ter beschikking, terwijl alleen over een smalle strook langs de kust: de z.g. territoriale wateren, de oeverstaat zijn macht kan uitoefenen.

Eenigszins in den trant van Engeland, beschouwden de vastelandsstaten in vroeger tijden de rivieren, voor zoover ze door hun land stroomden, als hun eigendom, waarmee zij naar goedvinden konden handelen. Men denke b.v. aan de afsluiting van de Schelde door de Vereenigde Nederlanden.

Verbetering kwam eerst met de Fransche revolutie. De ver-

klaring van de Fransche regeering in 1792: que le cours des fleuves est la propriété commune et inaliénable de toutes les contrées arrosées par leurs eaux, is thans gemeen goed geworden. Alle groote rivieren zijn nu internationaal verklaard en de scheepvaart is voor een ieder vrijgesteld.

En nu deze twee moeilijkheden uit den weg zijn geruimd, begint een derde de aandacht te trekken, n.l. of en zoo ja, hoever het grondgebied zich uitstrekt over den luchtkolom boven den grond.

Een internationale regeling bestaat hierover nog niet. Wel vergaderde in het voorjaar van 1911 een congres van afgevaardigden uit verschillende landen te Parijs om te trachten een gemeenschappelijke regeling te ontwerpen, evenwel zonder definitief resultaat.

Reeds in 1906 verklaarde na langdurige beraadslaging het internationale Instituut - een zeer gezaghebbend college van rechtsgeleerden - 'L'air est libre. Les Etats n'ont sur lui, en temps de paix et en temps de guerre, que les droits nécessaires à leur conservation'.

M.i. beteekent deze uitspraak weinig, daar de restrictie van zelfbehoud zeer rekbaar is en voor allerlei maatregelen dienst kan doen. Waar de gevaren, die van uit de lucht de veiligheid van den staat bedreigen, wel tot de allerergste mogen worden gerekend en bij niet deugdelijke afweering gemakkelijk den volslagen ondergang van den staat kunnen veroorzaken, meen ik, dat de staten eerder de opvatting aan die van het Instituut tegenovergesteld zullen moeten aanvaarden en de lucht in beginsel zullen beschouwen als te behooren tot het grondgebied. Daarmede kan dan nog zeer goed samengaan de vaststelling van internationale regelen betreffende het luchtverkeer.

Ook de Nederlandsche regeering, die voor eenige maanden een ontwerp vliegwet bij de Tweede Kamer heeft ingediend, stelt zich op het hier verdedigde standpunt, in navolging der Engelsche regeering.

Opgemerkt moge nog worden, dat, hoezeer men ook getwist heeft en nog twist over hetgeen tot het grondgebied behoort, tegen den eisch, dat de grond zelf een noodzakelijk element is voor het bestaan van een staat, geen verzet wordt aangeteekend.

Hieruit volgt, dat de Paus dus niet als een staat kan worden beschouwd en dientengevolge rechtens aan een congres van staten niet kan meedoen. Uit juridisch oogpunt beschouwd, was zijn protest tegen het feit, dat hij niet uitgenoodigd was om aan de Vredesconferentie deel te nemen, onjuist.

Niet alle staten maken deel uit van het volkenrecht. Boven werd als eisch gesteld, dat om aan het volkenrecht deel te mogen hebben, een staat een cultuur moet hebben, welke niet te zeer beneden die van het blanke ras mag staan.

Vroeger was de kring nauw getrokken. Bij den aanvang van een eenigszins geordend volkenrecht - als zoodanig wordt vrij algemeen de 17de eeuw ten tijde van het sluiten van den Westfaalschen vrede aangewezen - omvatte de internationale rechtsgemeenschap alleen de Christelijke Staten van Europa. Eind achttiende eeuw kwam Amerika hierbij. In den loop der negentiende eeuw werd de opvatting ruimer en nam men ook niet-Christelijke staten in den kring op: b.v. Turkije na den Krimoorlog en Japan na den Chineesch-Japanschen oorlog.

Thans omvat het volkenrecht in Europa, Amerika en Australië: alle staten; in Azië: Japan en - nog niet ten volle - China, Perzië, Siam; in Afrika: Liberia. (Op de 2de Vredes-conferentie waren 44 staten vertegenwoordigd; Lichtenstein, Monaco, San Marino, Honduras, Costa-Rica, Korea, Afghanistan, Kongostaat, Abessinië, Marokko en Liberia waren afwezig).

Al moge nu uit alles, wat meegedeeld is, blijken dat ook in onze dagen de vraag, wie het volkenrecht omvat, tot moeilijkheden aanleiding geeft; daartegenover staat, dat reeds vele strijdvragen vereffend zijn en veel, wat getuigde van een opvatting, die de ontwikkeling van het volkenrecht belemmerde, uit den weg geruimd is. Met name betreft dit de gebiedsafbakening en het aantal der deelgenooten aan het volkenrecht.

De tweede vraag nu aan de orde: welke zijn de voornaamste regelen van het volkenrecht? eischt uitvoeriger bespreking.

In aansluiting aan vele anderen kies ik uit het groot aantal regelen er eenige uit, die om hun groote gewacht en veelvuldige toepasselijkheid als grondregelen te beschouwen zijn, als regelen, die steeds de verhoudingen der staten beheerschen.

Ik bepaal mij tot een viertal en noem als eersten, zoo niet voornaamsten regel:

I. de staten zijn allen gelijkgerechtigd.

Geen staat heeft meer rechten dan eenige andere; en tegen zijn wil mag aan geen staat eenige nieuwe rechtsverplichting worden opgelegd. Een regel, die waar men uitgaat van de onderlinge onafhankelijkheid der staten vrijwel van zelf spreekt, maar eerst na eeuwen van strijd algemeene erkenning vindt. Geen wonder, waar de feitelijke ongelijkheid zoo groot is, kost het moeite om daaruit ook niet een rechtsongelijkheid te distelleeren. Begrijpelijk is het, dat dit laatste in vroeger tijden bij de geringe ontwikkeling van het volkenrecht maar al te vaak gebeurde.

Zoo eischte Engeland in de 17de en 18de eeuw, dat zijn vlag het eerst moest gesalueerd worden; zoo was het bekende gezegde in 1713: chez vous, sur vous, sans vous, evenzeer een uiting dier opvatting. Zoo werd in 1815 de kaart van Europa door vijf groote mogendheden naar eigen inzicht herzien; trad de Heilige Alliantie als statenvoogd op; en zou het hedendaagsche Europeesche concert wellicht dezelfde neigingen hebben, indien deze thans niet als verouderd mogen worden beschouwd!

Het is deze regel, die ten gevolge heeft, dat in den Volkenraad voor algemeen bindende regelingen alle stemmen noodig zijn.

Een laatste overblijfsel uit vroeger tijden is m.i. het verschil in rangorde der gezantschappen. Men spreekt dan van courtoisie, van erkenning van de feitelijke politieke ongelijkheid[1)].

Maar bij gelijken rang in rechte is *zulk* 'n courtoisie onzinnig; 'n werkelijke courtoisie eischt, dat ieder om beurten den voorrang krijgt, daarom dient m.i. dit kleingeestige rangverschil te vervallen.

Het spreekt van zelf, dat het behoud der rechtsgelijkheid voor de kleine staten een levensvoorwaarde is. En hoe noodzakelijk het is in dezen steeds scherp toe te zien, leeren de beraad-

1) Met een beroep op die politieke ongelijkheid kan men ten slotte wel alles goed praten. Zoo bv. de Fransche geleerde Despagnet in zijn Cours de droit international public, 4de editie, bl. 219, waar hij van de bovengenoemde en nog andere voorbeelden van het dwingend optreden der groote mogendheden schrijft: Ce ne sont là que des combinaisons politiques étrangères au Droit international *sans influence* ([1]) sur le principe de l'égalité des Etats et que les événements modifient sans cesse. Prof. de Louter, die tot een kleine mogendheid behoort, stelt in zijn werk: Het stellig Volkenrecht, het zijn lezers wel anders voor, verg. deel I, blz. 236, 237.

slagingen der Vredesconferenties, leert bovenal de instelling van het Prijzenhof, dat jammerlijk ontsierd is door zijne, het beginsel der rechtsgelijkheid verkrachtende samenstelling.

Een tweede regel, in nauw verband met den eersten staande, is:

II. Vreemde inmenging in de innerlijke huishouding van een staat behoeft niet te worden geduld: interventie is niet geoorloofd.

Oppervlakkig bezien, zou men ook van dezen regel geneigd zijn te meenen, dat afzonderlijke vermelding overbodig is. Zoo min ik met mijn buurman's huisgezin iets te maken heb, zoo min heeft de eene staat zich te bemoeien met de huishouding van den anderen staat.

Toch is dit recht eerst in den laatsten tijd erkend.

De Heilige Alliantie moest hiervan niets hebben en het Europeesche concert, dat herhaaldelijk in Turkije ingreep, al evenmin heel veel.

Nu is dit anders geworden.

Reeds in 1823 eischte Monroe in zijn bekende boodschap de erkenning van het interventie-verbod voor Europeesche staten in Amerikaansche aangelegenheden en thans is men zoover, dat ook zonder uitdrukkelijke overeenkomst de regel allerwege aanvaard wordt; getuige de omwenteling in Servië, Turkije, Portugal. In vroegere tijden ware het onmogelijk, dat, wanneer zich in kleine staten zulke gebeurtenissen afspeelden, de groote mogendheden werkelooze toeschouwers bleven.

Er zijn evenwel natuurlijke grenzen aan dit recht.

Wanneer de binnenlandsche toestand aan den eenen staat de levensbelangen van den anderen schaadt, dus wanneer er een noodtoestand aanwezig is, is ingrijpen geoorloofd, evenals wij, gewone menschen, in een noodtoestand dingen doen mogen, die anders verboden zijn. Zoo was b.v. het ingrijpen der vreemde mogendheden in de binnenlandsche toestanden van China ter redding der gezanten in 1900 geoorloofd. Zoo grondde Engeland zijn interventie in de Transvaalsche aangelegenheden op noodrecht, waar de talrijke Engelschen in Transvaal van alle politieke rechten verstoken heetten. Welke de grenzen zijn van dit noodrecht, staat nog niet vast. Trouwens het recht is in het geheel nog niet geregeld en dientengevolge is willekeur in deze nog zeer

wel mogelijk, gelijk uit het zoo even gegeven voorbeeld van Engeland blijkt.

De schrijvers spreken meestal van een noodrecht voor den enkelen staat.

Men zal m.i. verder mogen en moeten gaan en wanneer een bepaalde staat de algemeen erkende levensbelangen der menschheid tracht te vernietigen (b.v. door ketterjacht en invoering van inquisitie) een ingrijpen ter bescherming daarvan mogen en moeten plaats hebben.

De voortgaande ontwikkeling der internationale rechtsgemeenschap zal dit eischen.

Bij de uitwerking van dit beginsel zal dan tevens geregeld moeten worden, wie tot ingrijpen bevoegd is.

In zijn bekend boek verzet Prof. de Louter zich hiertegen en meent dat aldus aan de willekeur vrij spel wordt gegeven. Met instemming haalt hij van een Fransch schrijver de uitspraak aan: le droit, c'est l'indépendance, l'intervention, c'est la violation de l'indépendance.

Men zou hiertegenover kunnen stellen: le droit, c'est l'interdépendance, l' intervention permise c'est la garantie de l'interdépendance.

Niettegenstaande zijn volledige erkenning eerst van jongen datum is en de natuurlijke begrenzing nog niet scherp omlijnd is, mag het interventie-verbod zeer zeker van de grootste beteekenis geacht worden.

Als derde grondrecht noem ik:

III. Elke staat heeft recht op deelneming aan het internationaal verkeer.

Hieruit volgt, dat een staat de onderdanen van een anderen staat niet en bloc mag uitsluiten, noch die van alle andere staten: het oprichten van een Chineesche muur stelt den zich daarachter verschuilenden staat buiten het volkenrecht. Van daar dat een optreden als van Amerika tegen Japan tot wering van alle Japanners niet geoorloofd is, al mag b.v. de immigratie op rationeele gronden worden tegengegaan; *het geheele verkeer mag echter niet worden stopgezet.* Jammer genoeg strekt dit recht zich slechts tot personen uit en verbiedt het niet ten opzichte van het goederenverkeer vrijwel het tegenovergestelde te doen.

Jure constituendo is dit laatste te veroordeelen. De dag, waarop alle douane-, alle invoerrechten werden afgeschaft, *zou een daad van enorme beteekenis voor de verdere ontwikkeling van het volkenrecht zijn.*

Eindelijk zou ik ook voor het volkenrecht onder de grondrechten willen rangschikken den bekenden rechtsregel:

IV. Pacta sunt servanda: de verdragen moeten nageleefd worden.

Eigenlijk is de regel in dezen korten vorm niet juist. Er moet een restrictie bij: pacta sunt servanda, totdat de goede trouw dit niet meer vereischt. Want de verdragen mogen niet voor de eeuwigheid gesloten worden; met de opvolging van nieuwe geslachten ontstaan nieuwe behoeften en nieuwe denkbeelden, veranderen de vroegere toestanden en zijn vaak vroeger gemaakte regelen niet meer te dulden. De dooden kunnen niet te sterk over de levenden heerschen.

Dit alles is van ondergeschikt belang, wanneer in de verdragen een opzeggingstermijn binnen redelijke grenzen (dus b.v. niet een paar eeuwen) is bepaald. Anders wordt dit, wanneer het verdrag voor onbepaalden tijd gesloten is. Om den zooeven genoemden reden moet ook dan opzegging geoorloofd zijn en wel wanneer dit in overeenstemming is met den eisch van goede trouw.

Alleen - de moeilijkheid is te tasten - *wanneer* zal dit het geval zijn?

De goede trouw is een vaag begrip. Zijn er wellicht nadere kenmerken?

Een tweetal wordt vaak genoemd: het ééne laat opzegging toe, wanneer de tegenpartij het verdrag schendt; het tweede, wanneer de toestanden veranderd zijn; rebus niet meer sic stantibus.

Inderdaad juiste kenmerken.

Als België b.v. aan ons jaarlijks volgens verschillende verdragen ruim *f* 50.000 moet uitkeeren voor de verlichting der Wester-Schelde en het zou door een nieuw kanaal Antwerpen rechtstreeks met de zee verbinden, zoo zou het zeer zeker in zijn recht zijn om deze gelden voor het nu, althans voor België, doelloos geworden werk niet meer uit te geven.

Zoo was het geen onrecht, toen Rusland in 1870 eenzijdig de verplichting, dat het geen oorlogsvloot in de Zwarte Zee mocht hebben, in 1856 voor altijd aangegaan, verbrak en de motiveering

zijner handelwijze, dat n.l. zijn levensbelangen dit eischten, was juist.

Hetzelfde geldt voor Oostenrijk-Hongarije, dat in 1908 ondanks het tractaat van Berlijn, terwille van de eenheid van het rijk, Bosnië en Hercegovina inlijfde.

Maar al zijn beide kenmerken juist, daarmede is de moeilijkheid geenszins verdwenen. Zij is slechts verplaatst en het verwijt van onnauwkeurigheid blijft bestaan.

De staat toch, die het verdrag verbreekt, beoordeelt zelf de rechtmatigheid van zijn eigen houding, is dus rechter in eigen zaak en wie zal ontkennen, dat dit tot de grootste willekeur kan leiden?

Zoo is dan deze regel verre van volmaakt en zal hij eerst werkelijk het rechtsbewustzijn bevredigen, wanneer de uitzonderingen alle willekeur uitsluiten. Dit is misschien te verkrijgen door aan het Arbitragehof op te dragen om voor elk afzonderlijk geval uitspraak te doen of de verbreking van een voor onbepaalden tijd gesloten verdrag of vóór het afgesproken tijdstip rechtmatig is.

Zijn de genoemde vier regelen als leidende voorschriften te beschouwen, als de lijnen, waaraan de bouwmeesters van het volkenrecht zich steeds meer houden, hetgeen verder reeds tot stand gekomen is, heeft een reeds zoo grooten omvang gekregen, dat ik bij deze grondslagen niet langer mag stilstaan.

Ik noemde als derde grondrecht: het recht op verkeer, en waar nu door dit verkeer de volkeren met elkander in aanraking komen en zijn omvang vooral in de 19de eeuw zoo ontzaglijk is toegenomen, ligt het in de rede, dat de verschillende staten door onderlinge overeenkomsten een groote menigte regels geschapen hebben, die alle òf dat verkeer rechtstreeks regelen òf daarmede in verband staan.

Maar ook toen het verkeer nog zeer primitief was, waren toch reeds enkele algemeen geldende regelen in zwang, die in wezen onveranderd, toch het proces van den tijd hebben doorgemaakt.

Zoo wordt van ouds aan het hoofd van den vreemden staat, binnen het land vertoevende, ex-territorialiteit verleend d.w.z.: de wetten des lands worden op hem niet toepasselijk geacht, op hem, zijn gezin en zijn gevolg; zoo wordt een dergelijke

ex-territorialiteit verleend aan de officiëele vertegenwoordigers van een vreemden staat: zijn gezanten; een ex-territorialiteit, die evenwel steeds in omvang afneemt. Dit is verklaarbaar. Naar mate de beschaving toeneemt en meer internationaal wordt, behoeft men voor kwade behandeling in den vreemde minder te duchten. En de geschiedenis geeft leerzame voorbeelden van misbruik vooral van het *asylrecht*: de onschendbaarheid van de woning van den gezant, dat vroeger zelfs uitgebreid werd tot gansche wijken, waarin dan samenzweerders heel veilig en rustig hun plannen konden beramen.

Dit asylrecht bestaat nagenoeg niet meer: alleen wordt de tijdelijke bescherming door een gezant aan politieke vluchtelingen bij binnenlandsche beroeringen verleend erkend.

Over de positie der consuls bestaat nog steeds verschil van gevoelen. Aan zijn wapenbord en vlag zou men zeggen, dat hij een vreemden staat vertegenwoordigt, en dan dezelfde rechten als een gezant moet hebben, maar gewoonlijk beschouwt men hem als ambtenaar. In afzonderlijke verdragen pleegt men zijn bevoegdheden en rechten nauwkeurig af te bakenen.

Ik wijs verder nog op den stilzwijgend geldenden regel, dat een land zijn eigen nationalen niet mag uitstooten noch weigeren toe te laten, maar ook den vreemdeling gedurende zijn verblijf de gelijke bescherming der landswetten dient te verleenen, voorzoover de rechtszekerheid geen uitzondering toelaat. (Gelijk onze wetgeving er nog enkele kent).

Zooals ik reeds opmerkte, begint de groote ontwikkeling van het volkenrecht in de negentiende eeuw en zijn in den loop dier eeuw een overgroot aantal tractaten gesloten, deels tot verbetering van bestaande rechtsregelen, maar vooral tot schepping van nieuwe rechtsregelen.

Die tractaten zijn van tweeërlei aard; òf *collectief*, omvattend een complex van staten, òf slechts de verhouding tusschen enkele staten regelende.

Natuurlijk trekken de eerste de meeste aandacht, al zou het dwaasheid zijn om het overgroote aantal der laatste te negeeren, daar zij in den regel de beteekenisvolle voorloopers zijn der collectieve verdragen.

Veel systeem is in de volgorde der tractaten en den opbouw dus van het volkenrecht niet te bespeuren.

Men regelt hetgeen het meeste voor de hand ligt, het meeste noodig is. Van daar een bonte verzameling van rechtsregelen voor de meest uiteenloopende aangelegenheden, waarin ten slotte toch een telkens terugkeerend verschijnsel als iets verklaarbaars, zij het bedroevends, opvalt, n.l. dat, wanneer men het volkenrechtelijk verkeer in oorlogs- en vredesverkeer onderscheidt, het eerste eerder en nauwkeuriger geregeld werd dan het laatste. Verklaarbaar, want de volkeren kwamen veel vroeger door den oorlog, dan door den vrede met elkander in aanraking; gelijk ook veel gemakkelijker is - of was - tot den oorlog over te gaan dan den vrede te handhaven. In deze door de historie aangewezen volgorde zal ik trachten een nader overzicht van hetgeen alzoo in rechtsregelen is vervat en dus niet meer aan de willekeur is overgelaten te geven.

In de eerste plaats dan het *oorlogsrecht.*

Na veel strijd en ook na veel laksheid zijn thans eindelijk als leidende beginselen hiervoor erkend, vooreerst: dat de oorlog moet worden gevoerd tusschen *staten* en niet tusschen staten en particulieren, noch tusschen deze laatsten onderling;

in de tweede plaats: dat alle *onnoodige* barbaarsheden moeten worden vermeden. Men strijdt dus oordeelkundiger en geciviliseerder.

Beide beginselen zijn - het klinkt haast ongelooflijk - feitelijk eerst in de 19de eeuw algemeen aanvaard; met de toepassing van het tweede heeft men zelfs eerst in de laatste helft na het verschijnen van het ontstellende boek van Henri Dunant een begin gemaakt.

In hoofdzaak is het tegenwoordige oorlogsrecht geregeld op de beide Vredesconferenties en waar bijkans alle beschaafde staten de toenmaals vastgestelde regelen voor het grootste gedeelte aanvaard hebben, is hier werkelijk universeel volkenrecht.

Men mag dan thans geen oorlog aanvangen zonder *voorafgaande oorlogsverklaring*; aan de bestaande onzekerheid dienaangaande is in 1907 een einde gemaakt.

Een ieder ligt nog in het geheugen, hoezeer men twistte over

de al of niet rechtmatigheid van Japan's nachtelijken aanval van 8 Februari 1904 op de Russische vloot te Port-Arthur.

Gelijk de conventie voorschrijft mag een oorlog niet begonnen worden zonder voorafgaande en ondubbelzinnige waarschuwing, die den vorm hetzij eener met redenen omkleede oorlogsverklaring, hetzij van een ultimatum met voorwaardelijke oorlogsverklaring moet hebben. Waarbij dan volgens de toelichting: voorafgaande (préalable) beteekent, dat de verklaring ontvangen moet zijn.

Overigens hechte men hieraan niet te groote waarde. Onmiddellijk na de verklaring mogen de vijandelijkheden beginnen (een Nederlandsch amendement om de aanvang van den strijd eerst na 24 uur te stellen, werd verworpen). Alleen kan nu het beginpunt gefixeerd worden, wat in verband met de rechtsgevolgen van den oorlog voor neutralen en eigen onderdanen van belang kan zijn; terwijl verder de regel van moreele beteekenis is, doordat b.v. sluip-aanval niet meer toegelaten is.

Niet iedereen mag thans zoo maar meevechten. De schoone tijden der eenzaam op het oorlogspad gaande ridders zijn uit. Het recht valt behalve aan de officieële troepen (vrijwilligers en militie) slechts ten deel aan vrijwilliger-*korpsen*, mits openlijk de wapenen dragende en een vast en uit de verte herkenbaar kenteeken hebbende en onder verantwoordelijke aanvoerders staande. Aldus kunnen thans de franc-tireurs niet meer als vrijbuiters behandeld worden, gelijk Duitschland in 1870 deed. Bovendien is nog de z.g. levée en masse, het eigenlijke volksverzet, toegestaan, ook al wordt wegens tijdsgebrek aan de eischen voor de vrijwilligerskorpsen niet voldaan, mits de wapens openlijk gedragen worden en het land nog niet door den vijand bezet is.

In overeenstemming hiermede is in den zeeoorlog de kaapvaart gelukkig de wereld uit (1856), maar dreigt ze thans op vermomde wijze er weer in te komen door het nieuwe middel om gewone koopvaardijschepen in oorlogstijd om te tooveren in hulpkruisers, gelijk in den Russisch-Japanschen oorlog het geval was met de Smolensk en de Petersburg, die als gewone handelsschepen door de Dardanellen stoomden, maar in de Middellandsche Zee de Russische oorlogsvlag heschen.

Pogingen, in 1909 te Londen aangewend, om hieromtrent tot overeenstemming te komen, zijn mislukt.

In de keuze zijner oorlogsmiddelen is de oorlogvoerende staat evenmin meer geheel vrij. Verboden is b.v. het gebruik van vergif en besmetting (in de Indianen-oorlogen vergiftigden de inboorlingen de bronnen en verspreidden de Amerikanen de pokken onder hun tegenstanders); het gebruik van kogels met springstoffen minder dan 400 gram wegende; van dum-dumkogels; van drijvende mijnen, die niet binnen een uur na het niet meer uitoefenen van controle hun kracht verliezen. Of van verankerde mijnen, die los van de verankering hun kracht behouden, enz. (Hoe ontzettend is de klacht der Chineesche afgevaardigen op de tweede Vredesconferentie, dat ondanks al de genomen voorzorgsmaatregelen na het einde der Russisch-Japanschen oorlog ongeveer 5 à 600 Chineesche visschers, doordat hun vaartuigen in botsing kwamen met ronddrijvende zeemijnen, een vreeselijken dood zijn gestorven).

Deze opsomming wijst op een verzachting der zeden: al te barbaarsche middelen worden tegenwoordig geweerd.

In overeenstemming hiermede is het verbod om onversterkte plaatsen te bombardeeren, terwijl plundering in het geheel niet meer toegestaan is.

Oneindig beter dan vroeger is thans het lot der direkte slachtoffers van den oorlog: de gewonden en de krijgsgevangenen.

Onbegrijpelijk is het, hoe schandelijk slecht in vroeger tijden voor de gewonden en voor de ‘vermisten’ gezorgd werd.

Hoe overduidelijk spreekt in dezen de arbeid van Florence Nightingale, die, sedert zij met haar veertig helpsters de verpleging der gewonde Engelschen in den Krimoorlog op zich nam, het sterftecijfer van 22.8% op 2.2% zag dalen. Men kan het niet gelooven, dat b.v. bij haar komst de Engelschen voor het vervoer van 1600 gewonden slechts twee wagens beschikbaar hadden.

Of wil men - zoo mogelijk - nog sprekender cijfers?

Na den oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk waren nog in 1868 12000 Oostenrijkers en 800 Pruisen vermist, zonder dat men wist, hoe of waar.

Hoe schandelijk oordeelen wij de houding der machthebbers dier tijden, die zich zoo weinig bekommerden om het lot van

hen, wier bloed voor het vaderland vergoten werd. En toch, het is nog geen vijftig jaar geleden, dat voor het *eerst* een algemeene afspraak betreffende de verpleging van gewonden werd gemaakt tusschen Europeesche staten (te Genève 1864), terwijl eerst de tweede Vredes-conferentie - dus in 1907 - zich het lot der gewonden in zee-gevechten aantrok en verder ook regelen voor een inlichtingdienst vaststelde gelijk deze o.a. reeds door Prof. Molengraaff in den Boerenoorlog zoo uitnemend was georganiseerd.

Dit stemt tot nadenken.

Maar al is men laat begonnen, de moderne voorschriften regelen de materie op deugdelijke wijze. Zij komen in het kort hierop neer, dat het ambulancepersoneel benevens het materiaal zoowel van staat als particulieren onschendbaar is. Blijft het op het slagveld achter, zoo mag de overwinnaar het in zijn arbeid niet belemmeren.

Hetzelfde geldt voor hospitaalschepen.

Tusschen de behandeling van krijgsgevangenen tegenwoordig en vroeger is het verschil buitengewoon groot.

De soldaat, die zich op het slagveld wilde overgeven, liep vroeger kans reeds aanstonds afgemaakt te worden, wanneer het parool gegeven was, dat geen kwartier zou worden verleend. Dit mag thans niet meer. De overwinnaar *moet* genade doen gelden en den ander krijgsgevangen maken, noch mag hij dezen *later* doodschieten.

Het leven van de krijgsgevangen is thans gewaarborgd. Maar indertijd werden ze door Napoleon op groote schaal doodgeschoten of naar Siberië vervoerd of wel werd een bezetting met den dood bedreigd, als ze zich niet overgaf.

Zij moeten verder behoorlijk behandeld worden en - ziedaar weer een uiting van de verzachting der zeden - mogen niet gedwongen worden tot arbeid rechtstreeks in verband staande met de krijgsoperatiën; zij behouden hun persoonlijk eigendom, behalve paarden, wapenen en militaire papieren, en de officieren kunnen op eerewoord worden ontslagen.

Omdat men geen oorlog tegen particulieren voert, moeten de particuliere eigendommen ontzien worden en is in beslagneming of requisitie slechts toegestaan in geval van noodzaak en tegen

schadevergoeding; voor plundering is - ik wees er reeds op - in dit stelsel heelemaal geen plaats.

Alleen: ten opzichte van den zeeoorlog is het oorlogsrecht nog van den vroegeren zuurdeesem doortrokken.

Nog steeds mag het koopvaardijschip van den particulier, wiens regeering den ooglog begon, door den vijand goeden prijs verklaard worden. Ziehier nog een leelijke vlek.

Heftig zijn de aanvallen op dit instituut geweest; Amerika stond steeds in de bres, als men streefde naar het verkrijgen van de onschendbaarheid van den eigendom ook in den zeeoorlog; het mocht echter tot nu toe niet baten; al zal dit streven misschien in de toekomst wellicht eindelijk succes verkrijgen.

Eenige beperkingen zijn intusschen reeds aangebracht.

Zoo is bepaald, dat aan de onwetende, in 's vijands havens bij het uitbreken van den oorlog vertoevende, schepen een termijn tot uitvaart toegestaan is;

voorts, dat de kustvaart vrij en de post onschendbaar is, terwijl de bemanning van het genomen schip vrijgelaten wordt, mits belovende tijdens den oorlog niet meer op een vijandelijk schip te dienen.

Een bizonder groote vooruitgang is verkregen door een zeer groote uitbreiding van de rechten der neutralen. Het heeft lang geduurd, voordat men zoo ver gekomen is.

Aanvankelijk hadden de oorlogvoerenden vrij spel en werd met de rechten der neutralen naar willekeur gesold. Trouwens de neutralen voldeden zelf geenszins aan den eersten eisch der neutraliteit: n.l. zich neutraal te houden. Men denke b.v. aan Hendrik IV en Elisabeth (Leicester), die ons steunden tegen Spanje, zonder dat dit in casus belli was.

Naar mate het verkeer grooter werd, werd de rechteloosheid der neutralen, die niet mee wenschen te doen, hinderlijk en leidde ten slotte tot verzet.

Als Engeland eeuwen lang goederen van neutralen, die zich bevonden in vijandelijke schepen en omgekeerd, in beslag nam, komt eindelijk het verbond van de gewapende neutraliteit, in 1780 tusschen Rusland, Zweden, Denemarken gesloten, hieraan paal

en perk stellen en verklaart het, dat de neutrale vlag de lading dekt en dus de vijand aan zulke schepen niet mag raken.

In het Napoleontisch tijdperk ging dit voordeel voor de neutralen weer verloren en eerst in 1856 werd een beslissende verbetering verkregen, toen op nieuw vastgesteld werd, dat de neutrale vlag de lading dekt en tevens, dat neutrale goederen in vijandelijke schepen vrij zijn.

Op de beide vredesconferentiën en vooral ook bij de conventie te Londen in 1909 is de positie der neutralen scherp omschreven en een heel stel rechten en plichten voor hen vastgesteld.

Duidelijk blijkt daaruit, dat de rechten der oorlogvoerenden heel wat ten bate der neutralen zijn ingekrompen, terwijl in het algemeen tal van gevaarlijke twistpunten tot oplossing zijn gebracht.

De voornaamste plicht der neutraliteit gebiedt thans den neutralen staat zich van elke rechtstreeksche deelneming te houden, te beletten dat op zijn gebied gestreden wordt, wapenplaatsen worden opgericht, vijandelijke schepen worden uitgerust, vijandelijke oorlogsschepen in zijn havens langer dan 24 uur blijven (tenzij zijn eigen wetten anders bepalen) of meer dan strikt noodig is de geleden avarij herstellen (kolen mogen slechts ingeladen worden tot den naasten eigen haven, tenzij de eigen wetten dit anders voorschrijven) enz.; voorts moeten zij trachten de territoriale wateren zoo goed mogelijk te beschermen.

De ingewijde weet hoeveel moeilijkheden door de vaststelling van dezen plicht en vooral door zijne begrenzing tot oplossing zijn gebracht.

Slechts op een enkele regeling wil ik hier wijzen n.l. die van de *inbeslagneming van contrabandeartikelen*, op de Londensche conferentie van 1909 eindelijk tot stand gekomen.

Het ging hierbij om twee oude vragen: 1°. welke goederen moeten onder het begrip contrabande gerangschikt worden? 2°: waardoor wordt de contrabande bepaald, door de eerstvolgende of door de eindbestemming van het schip?

In vroeger eeuwen werd door de vastelandsstaten als contrabande beschouwd een bepaald aantal goederen, in hoofdzaak alles wat krijgsmateriaal was, waarbij dan nog salpeter, zadels en teugels. Door den invloed van Engeland werd de opvatting in de 19de eeuw ruimer, en ging men niet slechts goederen,

die *per se* voor militaire doeleinden dienden, als contrabande rekenen, maar ook dezulke, welke voor oorlogsgebruik *konden* dienen, waarmee de deur voor willekeur wagenwijd werd opengezet.

Zoo beschouwde Frankrijk in 1885 in zijn oorlog met China den invoer van rijst als contrabande, en mochten dus zijn oorlogsschepen deze zonder eenige schadevergoeding confiskeeren; Amerika in den oorlog tegen Spanje *geld*; Engeland in den Boerenoorlog *levensmiddelen.* Door de bedreiging der Boeren, dat dan de krijgsgevangenen er de dupe van zouden worden, liet Engeland later het vervoer van levensmiddelen weer vrij.

Zoo ooit dan was deze staat van onzekerheid geschikt om de gevoeligheden der neutralen te kwetsen.

Engeland, dat steeds voor een ruime opvatting was, tenminste wanneer het zelf oorlog voerde en het dus zijn belang was zooveel mogelijk te rooven; was het neutraal, zoo kromp het aantal contrabande-artikelen aanzienlijk in, - Engeland heeft zich in de laatste jaren gebeterd en dientengevolge is eindelijk op de Londensche conferentie overeenstemming gekregen tusschen de voornaamste zeemogendheden.

Hoe is nu deze regeling?

De goederen worden in drie groepen verdeeld, waarvan de ééne nooit, de tweede steeds, de derde soms als contrabande kunnen worden geacht.

Voor contrabande onvatbaar zijn b.v. de meeste grondstoffen, modeartikelen, papier, landbouwmachines; hiertegenover zijn wapentuig, paarden, toestellen uitsluitend voor de vervaardiging van oorlogstuig steeds contrabande-artikelen.

De overige zijn dan te beschouwen als *voorwaardelijke* contrabande, waarbij sommige artikelen eerst contrabande worden na met name door een der oorlogvoerenden als zoodanig te zijn aangeduid: dus hieronder levensmiddelen, geld, steenkolen.

Het merkwaardige van deze regeling is, dat zij een bevestiging is van de opvattingen van *de Groot*, destijds in zijn standaardwerk: De jure belli ac pacis uiteengezet.

Ook op de tweede vraag, die tot bijkans even groote moeilijkheden aanleiding gaf, is nu een eenstemmig antwoord gegeven.

Om een enkel voorbeeld van het groote belang, hierbij betrokken, te geven: toen in 1896 een Ned. schip de ‘Doelwijk’

van Rotterdam naar Britsch Indië voer, nam desniettegenstaande de Italiaansche Marine het in beslag, omdat men vermoedde, dat het in de Fransche haven Djiboeti oorlogsmateriaal voor Abessinië wilde lossen. In dit geval werd dus geen rekening gehouden met het feit, dat de bestemming geenszins was een vijandelijke haven - het vervoer van Djiboeti naar Abessinië moest over neutraal land geschieden - en ging men op *vermoedens* af. Bij zulk een handelwijze is de grootste willekeur mogelijk.

Thans is hieraan paal en perk gesteld.

Onvoorwaardelijke contrabande mag alleen genomen worden, wanneer bewezen is, dat de goederen als einddoel het vijandelijke land of de vijandelijke overheid tot bestemming hebben (dus ook bij tusschentijdsche overlading); voorwaardelijke alleen, wanneer de goederen *rechtstreeks* bestemd zijn voor het gebruik der vijandelijke strijdmacht of van een regeeringslichaam van den vijandelijken staat, tenzij in het laatste geval bewezen wordt, dat de goederen in den oorlog niet kunnen gebruikt worden, en een neutrale tusschenhaven niet meer wordt aangedaan.

Nog zeer vele kwesties kunnen zich intusschen hierbij voordoen.

Zij allen hebben echter hun scherpe kanten verloren door het bewonderenswaardige werk der Tweede Vredes-Conferentie: de instelling van het internationale Prijzenhof, dat voortaan als opperste rechter zal te oordeelen hebben.

Ik noemde dit bewonderenswaardig, omdat hier eindelijk een overwinning is behaald op den onderlingen naijver der volkeren, die bij deze gelegenheid de grootste moeilijkheid in den weg legde bij het regelen van de samenstelling van dit hof. Erkend moet echter, dat die overwinning verkregen is ten koste van schending van het beginsel der rechtsgelijkheid.

Het Prijzenhof zal bestaan uit 15 rechters, waarvan de 8 groote mogendheden er ieder één aanwijzen; terwijl de overige leden door de kleinere staten bij beurten worden benoemd.

Deze laatste zijn hierdoor in het gedrang, ware niet de bepaling mede opgenomen, dat in geval van oorlog, de oorlogvoerende steeds recht heeft een eigen vertegenwoordiger in het college zitting te doen nemen.

Zeker is deze regeling nog voor verbetering vatbaar. Maar

dat zij er reeds is, wijst m.i. op een zeer groote vooruitgang. De ratificatie van deze overeenkomst heeft echter in de meeste staten nog niet plaats gehad[1].

Ik ben hiermede aan het eind van het oorlogsrecht gekomen.

Gaat het den lezer zooals mij, dan is de indruk deze, dat de vooruitgang hierin bestaat, dat 1°. de vreeselijke werking van den oorlog vergeleken bij vroeger in belangrijke mate is verzacht; 2°. zijn omvang meer dan vroeger is *beperkt* binnen de noodzakelijke grenzen; 3°. tal van gevallen, tot nu toe aan den willekeur der oorlogvoerenden overgelaten, zijn geregeld en aldus het gevaar, dat uit den oorlog een nieuwe geboren wordt, zeer sterk is verminderd.

In tegenstelling met het oorlogsrecht, dat vrijwel uitsluitend in algemeene conventies geregeld is, bevat het *vredesrecht* nog talrijke waardevolle elementen in verdragen tusschen enkele landen gesloten. Om niet te veel in bizonderheden af te dalen zal ik mij in hoofdzaak bepalen tot die rechtsregelen, welke voor de verhoudingen van belangrijke statencomplexen zijn vastgesteld, waarbij ik ter wille van de duidelijkheid getracht heb de voornaamste van al die regelen in verschillende rubrieken te brengen.

I. In de eerste plaats trekt de wijze, waarop het zoo ontzaglijk toegenomen verkeer plaats heeft, de aandacht; de meest omvangrijke tractaten zijn dan ook aan de regeling der verkeersmiddelen gewijd.

Als het grootste mag dan genoemd worden het posttractaat, bijkans de geheele beschaafde wereld omvattende (49 staten en koloniën met meer dan duizend millioen menschen), tengevolge waarvan in dit ontzaglijke gebied een *uniform*tarief is ingevoerd en elk der deelen zich verplicht heeft de doorzending van het verzonden materiaal te bevorderen, verder ook de wijze van aanteekening is geregeld, alsmede inning van kwitanties door de post en tal

1) De beteekenis van hetgeen hier geschreven werd, is sedert verzwakt, doordat in Dec. 1911 het Engelsche Hoogerhuis de Prijzenwet heeft verworpen. De instelling van het Prijzenhof en het van kracht worden der Londensche declaratie is nu weer onzeker geworden. De omstandigheid, dat de hernieuwde indiening in het Hoogerhuis mogelijk is, maar vooral de ervaringen van den Italiaansch-Turkschen oorlog geven hoop, dat uitstel geen afstel wordt.

van andere ondergeschikte zaken. Tot uniforme postzegels is men echter nog niet gekomen.

In grootte hierop volgend is de *telegraafunie*, omvattend nagenoeg hetzelfde volken-complex met uitzondering van het grootste gedeelte van Amerika (± 900 millioen menschen): De aangesloten staten hebben zich verbonden te zorgen voor: 1°. een voldoend aantal lijnen; 2°. doorzending der onderweg zijnde telegrammen; 3°. geheimhouding. Het resultaat der internationale samenwerking is hier veel geringer; een *plicht* tot doorzending bestaat niet, terwijl de afzonderlijke Staten de doorzending kunnen vertragen, zelfs naar eigen inzicht beletten mits kennis gevend aan de naburige staten. Van daar het streven van verschillende staten om b.v. met hun koloniën zooveel mogelijk eigen lijnen te bezitten. Op soortgelijke wijze is sedert 1906 ook het radio-telegrafisch verkeer geregeld.

In omvang minder, maar zeker niet in gewicht, zijn de verschillende spoorwegovereenkomsten, meestal tusschen groepen van landen tot stand gekomen. Als een schoon voorbeeld van wat internationale samenwerking reeds thans weet te bereiken, mag steeds genoemd worden de overeenkomst tot regeling van het goederenverkeer over de spoorwegen, in 1890 te Bern tot stand gekomen. Hierdoor hebben de staten van Centraal Europa van af Nederland tot en met Rusland voor het geheele goederenverkeer éénzelfde regeling verkregen en bestaat thans voor die landen dus een uniform vervoercontract met al wat daartoe behoort: verzending, doorzending, lossing, schavergoeding enz. Terecht is dit het eerste internationale handelswetboek genoemd.

II. In een tweede rubriek zijn de gemeenschappelijke maatregelen tot bescherming van het leven van menschen, dieren en planten samen te vatten.

Ik wijs slechts op enkele dier maatregelen. Maar een daarvan is van zoo overweldigende beteekenis voor de menschheid, dat deze overeenkomst reeds voldoende is om het groote nut van het volkenrecht voor altijd vast te stellen.

Bedoeld wordt de conventie van Parijs (1903) tot bestrijding van pest en cholera. Alleen de volhardende internationale samenwerking is oorzaak, dat Europa tegenwoordig voor deze vreeselijke ziekte gevrijwaard blijft.

Reeds in of bij het verlaten van zijne geboortegrond wordt deze vijand nauwkeurig opgespoord en bewaakt: de koloniale

mogendheden houden thans scherp toezicht op de uitvarende pelgrimschepen en nog voor de aankomst in Mekka - vrijwel brandpunt der besmetting - wordt het onderzoek in Persische golf en Roode Zee herhaald.

Dan zijn verder belast met het toezicht dicht bij de gevaarlijkste plaatsen de gezondheidsraden, permanente organisaties, een te Constantinopel en een te Alexandrië, terwijl te Parijs een internationaal Gezondheidsbureau is opgericht belast met het verzamelen der gegevens omtrent den loop der besmettelijke ziekten. En eindelijk, wanneer de ziekte des ondanks Europa toch dreigt binnen te dringen, waarschuwen de aangesloten landen aanstonds elkander en neemt ieder de bekende maatregelen naar gelang der omstandigheden (ontsmetting, quarantaine, enz.). Op dergelijke wijze wordt krachtens een andere overeenkomst gehandeld tegen het voortdringen van de druifluis, het voor den wijnoogst zoo schadelijke insect. Verder noem ik nog de internationaal geregelde bescherming van nuttige vogels.

Het lijdt geen twijfel, of in de toekomst zullen op dit terrein nog zeer veel gemeenschappelijke maatregelen genomen worden, b.v. tot bestrijding der tuberculose en van het mond- en klauwzeer.

III. Een derde groep omvat die verdragen, welke strekken tot bescherming der maatschappelijke orde en der goede zeden.

Zoo is in 1890 te Brussel door alle Europeesche staten behalve Zwitserland en de Balkan-staten overeen gekomen om met kracht de *slavernij* in Afrika te bestrijden; een breede strook om de kust van Afrika wordt dientengevolge voortdurend bewaakt en de slavenschepen zooveel mogelijk buit gemaakt, waarbij de kruisers schepen beneden 500 ton vrij kunnen visiteeren, terwijl ook op de binnenlandsche karavaanwegen vaste stations moesten worden opgericht. Een internationaal bureau te Zanzibar en een tweede te Brussel regelen verder de uitvoering der conventie.

Tegen den handel in blanke slavinnen richt zich de bekende conventie te Parijs van 1904, waarbij een 12-tal staten zich verplicht hebben: 1°. een afzonderlijken politie-ambtenaar aan te stellen tot het tegengaan van dien handel; 2°. elkander alle van belang zijnde inlichtingen te verstrekken; 3°. toezicht te houden vooral op stations en havenplaatsen; 4°. de vrouwen en meisjes, die dit verlangen, of door haar wettige verzorgers

opgeëischt worden, zooveel mogelijk terug te zenden naar het land van herkomst.

Een derde, tot deze rubriek behoorende, conventie is die van 1887 tusschen Nederland, Duitschland, België, Denemarken, Frankrijk en Engeland gesloten om den *verkoop van sterken drank* op de Noordzee te beletten. Ook hier een eerste stap op een tot nu toe vrij braak liggend terrein.

Bij de conventie te Brussel is behalve het verbod van slavernij een verbod van invoer van sterken drank en vuurwapenen voor een bepaald gedeelte van Afrika uitgevaardigd.

Eindelijk de jongste, maar zeer merkwaardige conventie te Bern van 1906, waar verschillende Europeesche staten *gezamenlijk de sociale wetgeving* ter hand namen en deze dus een internationaal karakter kreeg. De toen verkregen resultaten zijn, dat internationaal verboden is: 1°. de invoer, vervaardiging, enz. van witte phosphor; en 2°. de nachtarbeid voor vrouwen. Een weerslag hiervan toont de wijziging in onze arbeidswet nog in 1911 tot stand gekomen. Daarnevens bestaan reeds talrijke tusschen enkele staten gesloten verdragen betreffende ondersteuning van armen, zwervelingen, zieken, kinderen, enz.

IV. In een vierde rubriek kunnen gerangschikt worden die tractaten, welke beoogen de in een afzonderlijken staat aan particulieren verleende rechten ook elders gelijke erkenning te doen verkrijgen.

De voornaamste betreffen het door een enkelen staat verleende *auteursrecht*, het *octrooirecht* het *merkenrecht.*

Geven vele dezer hier opgesomde tractaten blijk van onze vergevorderde internationale samenwerking, de mate van intensiteit dezer samenwerking bepaalt zeer zeker den inhoud van de vijfde rubriek, welke thans aan de beurt is en wellicht als de meest belangwekkende kan gelden, n.l.:

V. de rubriek, welke omvat de organisatie der middelen om geschillen langs vredelievenden weg op te lossen en aldus den oorlog te voorkomen.

Dat vooral hierop de aandacht der beschaafde wereld is gevestigd, behoeft geen uitlegging. Vaak worden geschillen, tusschen staten gerezen, de aanleiding tot den rampzaligen oorlog en wie is er, die deze oplossing niet, zoo mogelijk, zou willen vermijden?

Het was vooral de taak der beide Haagsche Vredesconferenties om hierin een uitweg te zoeken. En al heeft het zoeken nog niet beslist tot een vinden geleid, het spoor wijst toch in goede richting en doet met tevredenheid op de reeds verkregen resultaten terugzien.

En deze resultaten bestaan hierin, dat thans duidelijk geregeld zijn een drietal middelen, volgens welke de staten de tusschen hen gerezen geschillen kunnen beslechten.

Welke zijn deze?

Als partijen het niet eens worden, kunnen in de eerste plaats derden als *bemiddelaars* optreden. Deze worden dan - het woord duidt het reeds aan - de verbindingsschakel tusschen de partijen en trachten deze tot elkaar te brengen. Maar de partijen zelve houden niet slechts de beslissing, maar ook de onderhandeling aan zich.

Het middel is vrij onbeduidend. Men heeft het een tikje van belangrijkheid gegeven door te verklaren, dat de bemiddeling ook *ongevraagd* kan worden aangeboden en dit nooit als een onvriendelijke daad mag worden aangemerkt, terwijl de staten, die de verdragen van 1899 en 1907 onderteekend hebben, daarbij uitspraken, dat zij het als hun plicht beschouwden om alvorens tot de wapenen te grijpen deze bemiddeling in te roepen - maar slechts: voor zoover de omstandigheden dit veroorlooven. Van een *verplichting* in dezen wilde men dus niet weten. In de praktijk heeft deze bemiddeling tot nu toe niet veel succes gehad.

Een tweede middel bestaat in de benoeming van internationale onderzoekingscommissies. Deze commissies worden door partijen uit een lijst van personen, door de andere mogendheden opgemaakt, gekozen en moeten dan *zelfstandig* het punt van geschil onderzoeken. Na afloop brengen zij een rapport uit, waarna de twistenden *zelf* beslissen, of zij met de conclusie al of niet meegaan.

Op de eerste Vredesconferentie werd aan dit instituut weinig waarde gehecht. Maar de Doggersbank-affaire, die het gevolg was van de beschieting van Engelsche visschersvaartuigen door Russische oorlogsschepen in den Russch-Japanschen oorlog, heeft het zeer sterk in de achting der volkeren doen rijzen. Als gevolg van het toen uitgebrachte rapport heeft Rusland fr. 1.625.000 aan Engeland vergoed.

Het derde middel, het voornaamste der drie, is de arbitrage.

Arbitrage is de oplossing van een geschil door derden, onpartijdigen, die daarbij moeten uitgaan van beginselen van *recht* en *billijkheid* beide en dus zooveel mogelijk partijen met elkander moeten verzoenen. Bij arbitrage geldt niet de regel: vivat jus, pereat mundus; zij sluit de gratie in zich.

Men wijst er wel eens op, dat door de geheele geschiedenis gevallen voorkomen, waarin arbitrage is toegepast. Ik wil dit niet tegen spreken, maar in ieder geval doet dit weinig ter zake, daar deze gevallen steeds op zich zelf stonden en eerst een *voortdurend* gebruik zich is gaan ontwikkelen in den loop der negentiende eeuw en dientengevolge de beteekenis van het instituut nog van jongen datum is.

Vaak wordt als aanvang der hedendaagsche ontwikkeling gewezen op de arbitrale uitspraak in 1798 over een geschil tusschen Engeland en Amerika. Het ging over de noordwestelijke grens van Amerika: men was het niet eens over den juisten bovenloop van de rivier St. Croix. Beide partijen waren weinig geneigd om opnieuw een oorlog te gaan beginnen en daar toch een beslissing gewenscht was, lag het voor de hand zijn toevlucht te nemen tot arbiters. Zoo werd in 1794 een tractaat gesloten en de uitspraak opgedragen aan 3 Commissarissen, die in 1798 eenparig ten gunste van Engeland beslisten.

Na dien tijd ging men de arbitrage meer en meer toepassen;

hetzij dat men er eerst toe overging, nadat een geschil gerezen werd; hetzij - en dit was weder een stap vooruit, - dat men, zooals bv. in handelstractaten, de clausule reeds van te voren opnam om toekomstige geschillen aan arbitrage te onderwerpen.

De toename is gelijdelijk en volgt naar de berekening van den Franschen schrijver La Fontaine een meetkundige reeks door dat het getal arbitrale uitspraken sedert 1820 elke 20 jaren verdubbelde:

'20-'40:	10
'41-'60:	25
'61-'80:	54
'81-1900:	111

Naar mate de arbitrage ruimer toepassing vond, won zij in beteekenis en zoo moest, nadat reeds in tal van tractaten de

compromissore clausule voor de uit die tractaten voortvloeiende geschillen was opgenomen, noodwendig de beperking tot zulke geschillen vervallen en de arbitrage aanvaard worden ook voor geschillen buiten die verdragen om, alzoo dus *algemeene arbitrage.*

Inderdaad zien wij dan ook zulke algemeene arbitragetractaten sedert de laatste vijf en twintig jaren gesloten worden, aanvankelijk tusschen kleine staten of tusschen staten, die bijkans geen contact met elkander hebben, allengs ook tusschen staten van grooter beteekenis of voor wie in hun internationale betrekkingen meer aanleiding tot wrijving bestaat.

Deze algemeene arbitragetractaten verplichten dus de contracteerende partijen al de tusschen hen opkomende geschillen door arbiters te doen beslechten. Ik zeide alle: evenwel placht men nog steeds een uitzondering te maken voor die geschillen, welke de eer, onafhankelijkheid of levensbelangen van een der partijen raken.

Als het denkbeeld der arbitrage zoover onder de volken doorgedacht is, komt het groote wereldcongres in 1899 bijeen. De publieke opinie verwachtte daarvan - het is bekend - de vaststelling van een algemeen wereldverdrag, voorschrijvend de verplichte arbitrage voor alle volkeren.

Nog duidelijk voor den geest staat de bittere teleurstelling, die volgde, toen bleek, dat zelfs een bescheiden poging om althans voor eenige aangelegenheden de berechting van geschillen door arbitrage dwingend voor te schrijven mislukte en de conferentie zich in dezen een brevet van onvermogen moest geven.

Uiterst merkwaardig en een bewijs tevens van de diepte der beweging is het feit, dat deze mislukking niet het minst aan de ontwikkeling van het arbitrage-instituut afbreuk gedaan heeft.

Bedroeg het aantal algemeene arbitrage-tractaten van 1880-1900 slechts 11; in den korten tijd tusschen de eerste en de tweede Vredesconferentie werden er niet minder dan 64 gesloten. En niet alleen is het dit groote aantal, wat treft: het beginsel gedijdde niet slechts in de breedte, maar won ook aan innerlijke kracht, gelijk bleek, toen in 1904 Nederland en Denemarken een arbitrageverdrag sloten en daarbij overeenkwamen om aan arbitrage alle mogelijke geschillen, zonder eenige onderscheid, te onderwerpen.

Hier werd dus het bekende voorbehoud van eer, levensbelang

of onafhankelijkheid uitgeschakeld. Wat een papier is moeten volgeschreven, wat een massa woorden moeten gesproken zijn, voordat dit - inderdaad de consequentie - aangedurfd werd. Wat een zwaarwichtige menschen hebben daarover de hoofden geschud en - doen dit nog.

Maar daartegenover staan gelukkig anderen, die meenen, dat beide staten wijs hebben gehandeld en door hun voorbeeld op grooten dank aanspraak hebben.

Zoolang de uitzonderingen werden gemaakt, zoolang bovenal de uitzonderingen aan de beoordeeling der staten zelve bleven overgelaten, zoolang kon, zeker, arbitrage in vele gevallen gunstig werken, maar zou het toch zelden het vermogen hebben, indien werkelijk oorlog dreigde, dezen te keeren.

Waren deze uitzonderingen nu werkelijk noodzakelijk, dan zou men er in moeten berusten. Maar zijn ze dat? Hierover een enkele, korte opmerking.

Wat de eer betreft, zal iedereen wel toestemmen van niet. Zoomin in het leven der individuen, zoomin is in het leven der volkeren de sabel het juiste middel om eerherstel te geven en slechts nog niet voldoende cultuur geeft aan het redelooze geweld in dezen den voorkeur. En wat aangaat de beide andere; vooreerst is het vrijwel ondenkbaar, dat waar de souvereiniteit (om dit woord te gebruiken) der afzonderlijke staten erkend is, een geschil met een anderen staat werkelijk het *bestaan* van den staat zou kunnen bedreigen. En gesteld, zulk een geval deed zich voor, dan vraag ik met den bekenden vredesapostel Fried, wat dan liever: zich toe te vertrouwen aan het geweld, dat slechts den sterke steunt of aan de uitspraak van onpartijdige, onafhankelijke mannen, die immers ook naar *billijkheid* hebben te oordeelen? Voor zwakke staten is de keus zeer zeker niet twijfelachtig. Spreekt niet de wijze waarop Sleeswijk Holstein voor Denemarken verloren ging in deze boekdeelen?

Intusschen, Nederland en Denemarken staan niet meer alleen; andere meer belangrijke staten volgden, zij het dan ook in dezelfde orde als vroeger; eerst nog staten van weinig beteekenis, dan staten welke weinig met elkander in contact komen.

Zoo volgde Italië en Denemarken in 1905; Portugal en Denemarken in 1907; terwijl thans - en dit beteekent m.i. heel

veel voor de snelle ontwikkeling - door de leidende staatslieden moeite gedaan wordt voor een dergelijk arbit ragetractaat tusschen Amerika en Engeland. Het verzet van den Amerikaanschen Senaat heeft echter een eerste poging verijdeld.

Inmiddels gingen bijna alle landen met elkander algemeene arbitragetractaten met opneming der bekende uitzonderingen aan.

Toen nu in 1907 het tweede wereldcongres werd gehouden, meenden velen, dat de tijd thans rijp was voor algemeene arbitragetractaten. Maar wederom liep de poging op een mislukking uit. Alle voorstellen, hierop betrekking hebbende, werden verworpen of stoten op een aanzienlijke minderheid. Intusschen, gegeven de gevolgen der eerste Vredes-Conferentie, wekt dit niet moedeloosheid. De onderbouw is blijkbaar nog niet voltooid; maar de lust om dien onderbouw te bevestigen, is in geen deele verminderd.

Hebben de conferenties nu niets op het gebied der arbitrage tot stand gebracht?

Men weet beter. Al is geen overeenstemming verkregen omtrent de *gevallen*, waar arbitrage *zal en moet* worden toegepast, er bleef nog een ander deel van, laat ik het noemen: het arbitragerecht, te regelen nl. de wijze, waarop de arbitrage behoort toegepast te worden. Het formeele arbitragerecht alzoo. Men onderschatte de beteekenis hiervan niet.

Immers het geldt hier evenzeer een aangelegenheid, die tot groote oneenigheid kan leiden. Het is toch zeer wel denkbaar, dat staten reeds in beginsel overeengekomen zijn om zich met elkander te verstaan, maar, wanneer zich in werkelijkheid een geschil voordoet en men nog geen enkele afspraak gemaakt had over de *wijze* waarop de beslissing moet gegeven worden, dat dan oneenigheid aan den dag komt, die voor geen oplossing vatbaar blijkt, althans groote moeilijkheden verwekt. Zoo was in het beroemde arbitragegeval: de Alabamacase, welke Engeland en Amerika in hevigen twist deed geraken, n.b. een *apart* tractaat van Washington noodig om de regelen voor de arbitrale uitspraak vast te stellen.

Evenzeer als in een burgerlijk geding een goede procesorde volstrekt noodzakelijk is, moet ook in arbitragezaken de wijze van onderzoek en beslissing van te voren duidelijk zijn aangegeven.

Een arbitraal procesrecht dan - als ik het noemen mag -

is dank zij de Vredes-conferenties tot stand gekomen. Daarenboven nog - het is overbekend - het Permanente Hof van Arbitrage, dat intusschen geenszins permanent is. Het wordt n.l. gevormd uit een groot aantal personen, waarvan elke staat er vier aanwijst, die aldus officiëel door de staten voor het ambt van arbiter worden geschikt geacht en aan de twistende partijen worden aanbevolen. Want de bedoeling is, dat uit dit aantal door de staten, wanneer zij een arbiter noodig hebben, ieder twee personen worden uitgekozen, die dan met een door hun vieren gekozen voorzitter het scheidsgerecht zullen vormen. Het voordeel hierbij is m.i. vooral dat aldus allengs een eind gemaakt zal worden aan het gebruik *om* een arbitrale uitspraak te verzoeken van vorsten en dergelijke personen, die ten slotte slechts leek zijn en toch hun licht elders moeten ontsteken, terwijl men nu in dezen voor dilettantisme bewaard blijft.

Het eigenlijke procesrecht bevat voorschriften omtrent de te bezigen taal, de positie der advocaten en agenten, de indeeling in schriftelijke en mondelinge behandeling, enz. Op twee voorschriften dient in het bizonder de aandacht gevestigd te worden. Vooreerst is bepaald, dat in de motiveering van het vonnis de opvatting der minderheid niet mag worden opgenomen, waardoor de berusting in de uitspraak in de hand wordt gewerkt. En een tweede, niet minder belangrijk voorschrift houdt in, dat de beslissing definitief is, dus hooger beroep of cassatie buitengesloten is, en slechts *revisie* mogelijk is, wanneer zich een *novum* voordoet, mits *hetzelfde* arbitrale college de revisie behandelt.

De jurist, bekend met het procesrecht, weet, dat hier stelling is genomen in tal van betwistbare opvattingen. Ik zal daarop hier ter plaatse niet nader ingaan.

Slechts wil ik er op wijzen, dat dit alles niet verplicht, maar facultatief is. Twistende partijen *kunnen* van het Hof gebruik maken, *kunnen* de processueele regelen volgen. En dit is voor het oogenblik misschien heel gelukkig. Ook de volkeren gedragen zich soms als kinderen. Waar dwang verzet zou kweeken, aanvaardt men thans vrijwillig de aangegeven regeling en in ruime mate is het toch reeds algemeen gebruik om bij het aangaan van nieuwe scheidsgerechtsverdragen voor de procedure te verwijzen naar het Hof van Arbitrage en het aldaar gevolgde procesrecht. Inderdaad een groote voldoening voor den op de Vredesconferentie verrichten arbeid.

Het Hof - hoezeer op zijn samenstelling gesmaald werd - heeft bewezen praktisch te kunnen functioneeren. Na zijn instelling heeft het nu achtmaal een scheidsrechterlijke uitspraak gegeven, waarvan twee van groote beteekenis, en wel die inzake het bekende Casablanca-geschil, dat in Frankrijk en Duitschland heftige agitatie verwekte en den oorlog dreigend naderbij bracht, zoozelfs, dat troepenverschuivingen naar de grenzen reeds plaats vonden, en die in het van ouden datum dagteekenende geschil tusschen Engeland en Amerika over de visscherij bij New-Foundland. Dat in 1907 het niet gelukt is om een werkelijk permanent college van een kleiner aantal voortdurend zittende arbiters in te stellen, is niet zoo erg. Men moet in dezen niet overhaasten. De arbitrage is nog jong en nog nieuw voor de volken. En de Grieksche spreekwijze: de molens der goden malen langzaam, maar ze malen fijn heeft ook voor onze dagen haar beteekenis nog niet verloren.

Men maakt zich tegenwoordig zeer bezorgd over de wijze, waarop de nakoming van arbitrale vonnissen moet worden verzekerd.

Men verzint allerlei dwangmiddelen, het een al meer fantastisch dan het andere. Zoo wordt tegenwoordig ijverig propaganda gemaakt voor de oprichting eener internationale politiemacht.[1)] En men theoretiseert door, zonder te beseffen de onmogelijkheid om zijn theoriën praktisch door te voeren.

Die praktische onmogelijkheid is anders gemakkelijk genoeg te bespeuren.

Stel, dat Engeland weigert zich aan een arbitrale uitspraak te onderwerpen.

Er is werkelijk geen vlootrevue te Spithead noodig om te doen inzien, dat men dan wel bijkans alle oorlogsschepen van de andere mogendheden bijeen moet zamelen om den strijd met succes te kunnen aanbinden. Dat men volstaan kan met een betrekkelijk geringe politiemacht, die zwakker is dan de verdedigingsmiddelen van den staat, tegen wien men ageert, is ondenkbaar: hoe zal ooit een staat, die zich niet schaamt zich te verzetten tegen de uitspraak van den scheidsrechter, dit verzet plotseling opgeven, als men gaat dreigen met dwangmiddelen, die toch eigenlijk geen dwangmiddelen zijn? En zal het ooit mogelijk zijn zulk een wereldoorlog te organiseeren alleen om een land voor woordbreuk te straffen? En wellicht ook, wanneer de niet-nakoming een

1) Men zie hierover: In 't zicht der Derde Vredesconferentie, bewerkt door Jhr. Mr. B. de Jong van Beek en Donk.

arbitrale uitspraak van gering belang betreft? Want het is de schending op zich zelve, die gestraft moet worden. Het is daarbij onverschillig of het een geding van groote of wel van geringe beteekenis betreft.

Hoe zal men de noodige geestdrift onder de volkeren kunnen opwekken?

En zoo werkelijk een tijd aanbrak, dat men de volkeren er toe zou kunnen brengen op zoo groote schaal hun bloed te vergieten voor een zuiver ideëel belang, dan zou de internationale rechtsidée zoo diep wortel geschoten hebben, dat zulk een dwang niet meer noodig ware.

En zoo men meent, dat, hetgeen zooeven ontkend werd, de internationale politiemacht alleen als ultimum remedium in hoogst belangrijke zaken zou moeten dienst doen, - door wie en waar zal dan de grens getrokken worden, waar de woordbreuk wel, waar ze niet dusdanig gestraft zal worden?

Het trekken van die grens zou zuiver willekeur zijn en bron voor eindeloos krakeel.

Men wantrouwt den geïsoleerden staat en vreest, dat hij uit politieken overweging er wel eens toe komen kan een arbitrale uitspraak niet na te leven. Maar zou men niet met evenveel recht kunnen vreezen, dat de staat, wiens contingent noodig is om aan de internationale politiemacht voldoende kracht bij te zetten, eveneens uit politieke overwegingen zich aan zijn verplichting onttrok, ja zelfs samenspande met den wederstrevenden staat en aldus een prachtige kans kreeg om die politiemacht, die ook hij gevaarlijk acht voor zijn bestaanszekerheid, voor goed onschadelijk te maken?

Inderdaad zulk een instelling zou eerder als een blijvend gevaar voor den vrede dan voor den oorlog geacht mogen worden te zijn.

Men zij nuchter: zoolang er staten zijn, die zulke reuzen-krijgsmachten als Engeland of Duitschland er op na houden, is de creatie eener internationale politiemacht een onmogelijkheid, afgezien nog van de schadelijkheid der instelling, wanneer dit niet het geval ware.

Behoeft alzoo voor het scheppen van zulk een instelling niet gevreesd te worden; het ware te wenschen, dat voor het denkbeeld niet gepropagandeerd werd. Want deze propaganda is niet

in het belang van de ontwikkeling van het volkenrecht te achten.

De voorstanders zijn te veel verward in de voorstelling van de rechtsstrijd tusschen de individuen onderling. Zij zien te weinig in, welk hemelschbreed verschil er is tusschen het internationale recht en het nationale recht, zelfs het nationale publiekrecht. Waar de historie leert, dat dwang onmisbaar is in de beslechting van de rechtsstrijd der individuen en de naleving der rechtspraak, meent men naar analogie, dat dwang ook noodig is in de rechtstrijd der volken.

Maar het is reeds zoo vaak gezegd, bijkans uitgeschreeuwd, dat vooreerst de historische verhoudingen nooit klakkeloos op hedendaagsche toestanden mogen worden toegepast, en dat voorts analogie alleen dan geoorloofd is, wanneer de overige omstandigheden gelijk zijn: ceteris paribus. Maar juist die omstandigheden verschillen ontzaglijk.

Fried merkte naar waarheid op: het individu, dat zijn woord breekt en daardoor de achting zijner medemenschen verliest, ontrekt zich aan zijn bekenden en schuilt weg in de menigte, terwijl een staat in zulk een geval dit troostmiddel zou ontberen en de minachting der andere staten zou moeten verduren.

Maar onder de individuen zijn er duizenden, ja millioenen, die geheel vrijwillig wet en rechter gehoorzamen. Dwang is slechts noodig voor die anderen, die verkeerd willen.

Naarmate nu een individu meer op den voorgrond treedt, een gewichtiger positie inneemt, blijkt dwang minder te worden aangewend. Zelfs ontbreekt in sommige gevallen de dwang geheel. De koning, de staten-generaal, de justitie, zij allen doen hun werk, zonder dat politiedwang noodig is om hen de wet te doen gehoorzamen.

De verklaring hiervan is eenvoudig.

Den mensch is zin voor orde en wet ingeschapen. Degene, die zich daaraan niet stoort, vindt bij zijn medemenschen afkeuring.

Naar mate nu zijn daden meer in het licht treden, tracht hij des te meer die afkeuring, die in gelijke mate toeneemt, te vermijden. (Zelfs degeen, die openlijk onrecht pleegt, de usurpator tracht aan zijn handelingen een glimp van recht te geven.)

Zoo wordt het ingeschapen besef geschraagd door de publieke opinie.

Hoeveel te meer klemt dit alles bij het volkenrecht.

Hier geen tallooze individuen, goed en slecht willende op gelijke lijn staande.

Hier alleen bestuursagglomeraten, ieder gevormd uit zoo niet de beste, dan toch de meest hervorragende elementen uit hun land, die, wetende, dat zonder handhaving van orde en wet het regeeren onmogelijk is zoomin als de geregeerden daarbuiten kunnen, van nature de sterkste neiging hebben zoowel zelve voor die handhaving te zorgen als het besef van de noodzakelijkheid bij de geregeerden te versterken, in ieder geval niet te verzwakken.

Hier een zoo sterk mogelijke publieke opinie en, geldt het de buitenlandsche aangelegenheden, niet alleen die van het eigen volk, maar van bijkans de geheele wereld.

Men zegge niet: er wordt tegenwoordig toch ook zooveel onrecht gepleegd door de machthebbers en het wordt lijdelijk gedoogd, zoodat deze publieke opinie al heel weinig beduidt.

Want dit onrecht geschiedt bijna altijd binnen de grenzen van de wet, van de erkende rechtsregelen. De machthebbers zorgen er juist voor om niet in conflict met het positieve recht te komen en gebeurt het een enkele maal, dat een tractaat geschonden wordt, dan is òf het groote publiek met de juiste beteekenis van dusdanig tractaat onbekend en weet een regeering gewoonlijk gemakkelijk de niet-naleving goed te praten, òf wel de omstandigheden zijn in die mate veranderd, dat de verbreking volgens het gewoonterecht als opzegging kan worden beschouwd.

Hoe geheel anders, hoe oneindig meer wordt het rechtsgevoel beleedigd, wanneer in een speciaal geval, nadat eerst bij het sluiten eener arbitrage-overeenkomst opzettelijk of stilzwijgend verklaard was zich aan die uitspraak te zullen onderwerpen, - een verklaring, die ieder toch wel als van zelf sprekend beschouwt - kort daarna het gegeven woord wordt gebroken, de goede trouw geschonden door, als de uitspraak gevallen is, die niet na te komen.

Het betreft hier één voortgezette handeling, waardoor de ontroering des te grooter zal zijn, vooral wanneer het geding de belangstelling der geheele beschaafde wereld gaande heeft gehouden.

Niet slechts in het eigen land zal de houding der regeering afgekeurd worden: in het buitenland zal men natuurlijk nog

luider zijn verontwaardiging uiten en deze verontwaardiging zal zich niet alleen richten tot de regeering van het betrokken land, voor wie de overige landen zich voortaan zullen hoeden, maar ook de bewoners van dat land zullen in de schande deelen en in hun internationale betrekkingen telkens opnieuw verwijten aan te hooren hebben. Gelijk in het dagelijksch leven woordbreuk het individu aan verachting prijs heeft, zoo zal het ook gaan met de volken, wanneer zij zoo openlijk woordbreuk plegen.

Onbetwist is, dat dwang een middel van lager orde is om de naleving van het gegeven woord te verzekeren. De toepassing van dwang kweekt wrok en kan tot verzet leiden, terwijl de instelling zelve vol gevaren is.

Daartegenover is het besef, dat de goede trouw om haar zelfs wille moet worden nageleefd een sanctie van hoogere orde. Deze sanctie, mits van voldoende kracht, biedt, gelijk betoogd werd, louter voordeelen. En acht men haar nog niet sterk genoeg, welnu dat dan alle krachten geconcentreerd worden om daartoe mede te werken. Laat men dan hier de kennis aangaande het volkenrecht, thans nog bij velen nagenoeg niet aanwezig, met kracht verbreiden. Laat men door het uitgeven van geschriften, door het houden van cursussen enz. de belangstelling voor het volkenrecht verlevendigen en den menschen een juister inzicht in zijne beteekenis geven.

Dit is geen werk voor de Vredesconferenties. Zij kunnen hoogstens de staten uitdrukkelijk laten beloven zich aan de uitspraken der arbiters te onderwerpen: een uitgesproken belofte toch kan van grooter waarde zijn dan een stilzwijgende. Deze arbeid moet voortdurend en ononderbroken door de propagandisten voor de uitbreiding van het internationale recht ieder in zijn eigen kring verricht worden.

Men meene echter niet, dat de toepassing van dwang in het hedendaagsche volkenrecht geheel onbekend is. Het gebeurt meermalen, dat de eene staat tegen een anderen staat dwangmiddelen aanneemt.

Door de praktijk wordt het recht om bepaalde dwangmiddelen te gebruiken erkend. Men geeft aan die dwangmiddelen verschillende namen en spreekt van retorsie, embargo, vredesblokkade.

Het spreekt van zelf, dat deze middelen alleen door een sterken

tegenover een zwakken staat worden toegepast. En bijna even begrijpelijk is, dat dit gebruik aanleiding tot de grootste willekeur geeft.

Het sterkste voorbeeld hiervan geeft wel het optreden van Engeland tegen Griekenland in 1850.

Toen de Portugeesche consul te Athene, Don Pacifico, die te Gibraltar geboren was, bij een binnenlandsch oproer in Griekenland schade geleden had, riep hij, zonder zich aan de Grieksche rechtbanken te storen, Engeland's hulp in om van de Grieksche regeering genoegdoening te verkrijgen. Engeland voldeed volijverig aan zijn verzoek en ging de Grieksche kusten blokkeeren en de schepen opbrengen. Er kwam tenslotte eindelijk een scheidsgerecht te Lissabon bijeen met het gevolg, dat de consul zich van de geëischte £21 à 23000 £150 toegewezen zag!

Zoo men dan werkelijk dwang onmisbaar zou achten, zou toch een einde gemaakt moeten worden aan de hedendaagsche rechteloosheid op dit stuk bestaande, en in ieder geval moeten verboden wrorden, dat de staat, die dwang wil uitoefenen, zelf den aard en het gebruik van de dwangmiddelen mag bepalen.

De groote ontwikkeling van het volkenrecht rechtvaardigde een betrekkelijk groote plaats aan zijn behandeling ingeruimd.

Waar thans nog over het internationale *publiek- en privaatrecht* moet gesproken worden, kan tengevolge der veel geringere ontwikkeling de behandeling aanzienlijk korter zijn.

In deze beide laatste takken van het internationale recht komt het internationale rechtsbewustzijn wel het sterkste uit en reeds daaruit is te verklaren, dat ze de minst ontwikkelde zijn, al mogen zij in belangrijkheid bij het volkenrecht geenszins ten achter gesteld worden, ja, is wellicht te verwachten, dat zij de beteekenis van het volkenrecht zullen gaan overtreffen.

Ook bij het internationale publiek- en privaatrecht doet de in den aanvang van dit artikel bedoelde wisselwerking zich sterk gevoelen.

Hier toch, waar niet de staten, maar de individuen zelven de subjekten, de dragers der rechten zijn, zal, wanneer een individu weet, dat een hem in zijn eigen land toekomend recht onvoorwaardelijk en in denzelfden omvang elders erkend wordt, dit zeer sterk het besef wekken van het gemeenschappelijk leven der volkeren. En omgekeerd, eerst wanneer dit besef voldoende

krachtig gevoeld wordt, kan tot uitbreiding der aldus geregelde verhoudingen overgegaan worden.

Ten aanzien van het internationale publiekrecht kan ik zeer kort zijn: dit is nog zeer weinig aanwezig. Men vindt nog slechts hier en daar sporen, b.v. in de regeling van het auteursrecht, het octrooirecht, het merkenrecht, het verkeersrecht.

Anders staat het met het internationale privaatrecht.

Na mislukte pogingen van den Italiaan Mancini slaagde onze landgenoot T.M.C. Asser in 1893 de Nederlandsche regeering te bewegen om de verschillende staten uit te noodigen tot het houden eener conferentie, ten einde te trachten eenige aangelegenheden van privaatrechterlijken aard internationaal, dus gelijkvormig, te regelen.

Dertien staten van het Europeesche vasteland gaven aan de uitnoodiging gehoor en zonden hun vertegenwoordigers in 1894 naar den Haag.

Bij de in dat jaar gehouden conferentie is het niet gebleven. Nog vier maal daarna werd zulk een bijeenkomst, waaraan sinds 1904 ook Japan deelneemt, herhaald met het resultaat, dat een aantal conventies zijn tot stand gekomen en dientengevolge internationaal geregeld zijn: gedeelten van het burgerlijk recht (fragmenten van het huwelijksrecht en de voogdij); van het procesrecht (executie van vonnissen, rogatoire commissies, lijfsdwang, gratis-admissie) en het handelsrecht (het wisselrecht en ten deele het faillietenrecht, beide nog niet bekrachtigd).

Te wenschen ware, dat deze toch altijd nog half-officiëele conferenties, hoe nuttig ze ook gewerkt hebben, vervangen zouden worden door een permanente organisatie, samengesteld uit vaste leden, afgevaardigden der verschillende landen, die hetzelfde doel voor oogen hebben. Dit college zou dan tot taak moeten hebben zelfstandig te onderzoeken, welke onderwerpen zoowel van publiekals privaatrechterlijken aard voor internationale regeling vatbaar zijn; zelf dan zulke regelingen uit te werken en uit eigen initiatief aan de verschillende staten voorstellen te doen. Om werk zou zulk een college niet verlegen behoeven te zijn; men zou eerder verlegen zijn met de vraag, wat het eerst onder handen te nemen. En de resultaten zouden zeker practischer en duurzamer zijn dan die der Vredesconferenties.

Ik ben nu aan het einde van mijn taak gekomen.

Achtereenvolgens wees ik op de grondslagen van het volkenrecht; op het hedendaagsche oorlogsrecht; op het vredesrecht met zijn reusachtige uitbreiding in de negentiende eeuw, zijn pogingen tot vermindering van de kansen voor den oorlog; op de verkregen resultaten en de opengelaten ruimten.

Eindelijk werd nog de stand vermeld van de beide andere takken van het internationale recht, zij het in omvang, toch zeker niet in beteekenis achterstaande bij het volkenrecht.

Drie trekken van dat internationale recht hoop ik daarbij in het bizonder naar voren gebracht te hebben:

1°. de jeugd van het internationale recht. Vóór de negentiende eeuw was er van een internationaal vredesrecht van eenige beteekenis geen sprake; voor het laatste kwartaal nog niet van een internationaal privaatrecht; en op het oogenblik is het internationale publiekrecht nog geheel in wording.

2°. desniettegenstaande de reusachtige omvang, die het internationale recht reeds verkregen heeft en welke nog steeds wassende is, vooral sedert het nooit genoeg te prijzen, in de geschiedenis onbekende feit, dat tweemaal over wereldcongressen gehouden zijn met als gevolg daarvan de schepping van een reeks rechtsregelen, neergelegd in wereldtractaten.

3°. de ontzaglijke massa werk, die nog te doen valt, deels tot verbetering van het reeds bestaande, deels tot schepping van nieuw recht.

Veler, ja aller medewerking is hiertoe noodig. Zullen de regeerders ooit nieuwe rechtsregelen kunnen scheppen, - deze kunnen alleen gedijen als de bodem toebereid is; als zij zijn in overeenstemming met, of liever een uitvloeisel van het rechtsbewustzijn der volkeren.

Welnu, aan de versterking van dat rechtsbewustzijn kan een ieder op zijn eigen wijs meewerken in de eerste plaats door zich kennis te verschaffen van den omvang van ons hedendaagsch internationale recht.

Daartoe moge ook deze bijdrage dienen.

Den Haag, 1911.

‘Armor’

Aan Th. Goedvriend.

Ik hoorde 't held're lok-geluid,
Van herdersfluit
Uit rozenriet gesneden,
Waar ik op ruige rotsen stond,
Ik zocht, en vond
Een herdersknaap beneden.

Die zat te turen naar de zee,
Die deinde mee
Op 't lokken van zijn liedje,
En 't was of uit het water klonk
Dat rees en slonk,
Het held're melodietje.

De geiten die hij hoeden moest,
Op klippen woest
Zag ik ze sprongen wagen,
Maar 't knàapje zag zijn geitjes niet
Blies maar zijn lied,
Door 't golf-gedein gedragen.

JULES SCHÜRMANN.

Verzen van J. Philip van Goethem.

I. Verlangen.

Ik ben weer even eenzaam als voor jaren
En buig mijn trotsche hoofd weer in mijn leed;
Men kan zijn oud geluk wel lang bewaren,
Maar 't wordt ten einde, God, zoo wrang en wreed

Om nooit een nieuw geluk meer te vergaren
En nooit te vinden wat men èrgens weet
En nooit meer naar het land der vreugd te varen
Uit der ellenden zee zoo eind'loos breed.

Daar gaat van al dat brandend schoone leven,
Zoo bitter weinig door mijn hunkrend hart;
En wat is zìen alléén, voor wie niet vinden?

O mocht ik altijd nemen, altijd geven
En niet gebogen gaan in stage smart,
Ik die het leven altijd zóo beminde!

II. De storm.

Hoe zal dit alles, àls het is, na jaren
Geworden zijn: zal ik den strijd bestaan?
Zal ik een schip zijn dat komt trots gevaren
De havens binnen waar de menschen staan?

Of zullen zwiepend mij de ontzinde baren,
Van 's levens zee zóo fel en gees'lend slaan,
Dat wie aan land mij lief en dierbaar waren,
Mij in de branding zullen zien vergaan?

O arme menschen die uw reddingsbooten
In diepste stormnacht naar mij uit zult zenden,
Ook gij kunt van deez kust geen onheil wenden:
Wij moeten wachten tot de Storm, de Groote,
Weer siddrend vlucht voor schooner dageraad:
Zijt gij verwonderd dat de mast nog staat?

III. Levensstrijd.

O uit den nacht van smart en zware zorgen
Zal toch wel ééns 't geluk weer mogen dagen:
Mij rijst ter kim een nieuwe levensmorgen:
Zal ik het felle daglicht kunnen dragen?

Diep in mijn hart houd ik den angst verborgen,
Dat ik zal néergaan in de felle vlagen
En dat mij 't sterke leven wreed zal worgen
Als ik in overmoed mijn deel kom vragen.

Maar 'k weifel niet den wedkamp aan te binden,
Al sta ik méer in 't aanzien van den dood
En mocht ik veilger me aan de stilte geven;

Want schooner is 't in hellen gloed te vinden
Een kort bestaan, maar in zijn kortheid groot:
Zoo laat mij leven in den brand van 't leven.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Aeg. W Timmerman. - *Leo en Gerda.* L.A. Dickhoff. Den Haag. 1911

Ik geloof niet, dat men het socialisme onrecht aandoet, indien men het opvat als een soort van *geloof.* Want voor den buitenstaander, die alle wereldbewegingen graag zoo objectief mogelijk wil waardeeren, worden zoodoende vele dingen erin, die anders allicht vreemd, ja verkeerd konden schijnen, volkomen begrijpelijk en zelfs leuk om te zien. Eigenaardigheden toch, als het onverdraagzaam staan tegenover alle andre partijen, het onvermoeid werpen met nadrukkelijke woorden, en het krachtdadig beloven van onbestaanbare heerlijkheden, ziedaar wat men bij alle idealisten, die tevens practici willen wezen, noodzakelijkerwijze aantreffen zal.

Doch dit gelde - om den dood niet - als een afkeuring van dier idealisten doen. Want al wijkt ook de hemel, dien zij voorspiegelen, hoe langer hoe meer naar achtren, hoe heftiger zij erheen dringen, toch doen alle geloovigen, van welke soort ook, altijd eenig goeds. Zij houden den boel in beweging, en zonder hun prikkelend drijven, zou misschien al heel gauw, krachtens de oer-inertie van alle dingen, het heele leven gaan lijken op een stilstaande sloot.

Socialist-zijn is gelooven, en gelooven is voelen, vol overtuiging voelen en willen.

En zoo'n echt gevoel, dat op iets oirbaars doelt, in dit geval: de verbetering der menschlijke samenleving, men neemt het aan of verwerpt het, al naar gelang men meent, dat het goede doel, waartegen niemand iets mag hebben, er door bereikt zal worden,

maar het te bestrijden, - de historie leert het - dient absoluut tot niets. Wetten en geweren staan daar machteloos tegenover, want de eenige vijand, die het socialisme kan overwinnen, indien het zal overwonnen worden, is het socialisme zelf, zooals ook de Fransche revolutie door haar eigen fouten verging.

Doch ook nog op een andre wijze kan het socialisme indirect door zichzelf worden bestreden. Indien, nl., de burgerlijke partijen, die, om de een of andre reden, misschien voor de uiterste konsekwentie's van dien toekomstdroom terugschrikken, zelf de hand aan het werk slaan, en tienmaal krachtiger dan tot heden, voor de gemeenschap gaan voelen en denken en doen. Want ik verbeeld mij, misschien in mijn naïefheid, dat wat door ontevredenheid opkwam en hoe langer hoe sterker omhoog rees, bij vermindering dier ontevredenheid, langzaam luwen zal. En vooral ook, dat de beste socialisten, wien het inderdaad te doen is om het geluk der menschheid, en niet om de verwerklijking van een kunstig stelsel, dan allicht zullen gaan denken: Wel, het ging *niet* geheel op de wijze, waarop wij zelf het wilden, maar zooals het nú gaat, zoo normaal en geleidelijk, komen wij waarschijnlijk toch éven ver, ja verder dan op onze oude, dogmatisch-gewelddadige, en dus in haar uitkomst, meer onzekere manier.

Al het maatschappelijk-goede zou waarschijnlijk bereikt kunnen worden, buiten-om het socialisme, maar nu de heerschende partij bij de pakken blijft neerzitten, om heel andre dingen denkende, dan om het waarlijk eenig-noodige, de oplossing der sociale kwestie, terwijl de meest vooruitstrevende burgers des lands thans gedwongen zijn op den achtergrond te blijven, nu geloof ik, dat het maatschappelijk streven der socialisten meer dan ooit ieder's aandacht en vriendlijk-onderzoekende belangstelling verdient. Want geen waarachtig-ontwikkeld mensch-van-heden zal kunnen beweren, zooals men dat met eenig recht nog dertig jaar geleden deed, dat wij thans leven in de beste der werelden, en dat iedere radicalere poging om betere toestanden te scheppen, van te voren reeds afkeurenswaardig heeten moet.

* * *

Om den merkwaardigen roman Leo en Gerda van Aeg. W. Timmerman op zijn juiste waarde te schatten, om hem te kunnen

lezen met het volle genot, dat hij geven kan, geloof ik dat men zich, zonder bijgedachten, op het hiervoren aangegeven standpunt plaatsen moet.

Want wandelt men er bevooroordeeld voorbij, omdat men denkt: dit boek is socialistisch-gekleurd, dus geen spekje voor mijn bekje, of gaat men het lezen met een weerbarstigen geest, omdat men alles beter dan de schrijver meent te weten, dan loopt men ten eerste allerlei lezenswaarde, want puntig-gezegde en volstrekt niet banale gedachten mis over het maatschappelijke vraagstuk, en ten tweede ontzegt men zich een letterkundig genoegen van bijzondere bekoring, omdat de figuren zich even natuurlijk voordoen als waarlijk-levende menschen, en de stijl zich laat lezen, alsof het boek gesproken waar' door een levendig causeur, die met al zijn vlotheid, toch hier-en-daar geenszins de middelen der plastische kunst versmaadt.

In geenen deele is Leo en Gerda dus een strekkingsboek, en al moge in den schrijver een beetje de stille achtergedachte geleefd hebben, om het, volgens hem, ten ondergang neigen van de klasse der ‘bourgeois’, door het weinig beteekenende, vrij inhoudlooze, schoon volstrekt niet mallotige van een paar getitelde personen te verzinnelijken, en al geeft één enkle figuur van tijd tot tijd een wezenlijk aanhoorbare socialistische redeneering ten beste, voor de rest schiep hij een levensbeeld, dat evenzoo had kunnen worden, al had hij het werk van Marx nooit in handen gehad. Het boek mist dus gelukkig al het onpleizierig-doordravende, dat socialistisch-gestemden werken wel eens eigen pleegt te zijn, waar iedre pijp, dien een arbeider rookt, om een socialistische speech heenblaast, terwijl de minste boterham, dien een ‘kapitalist’ zich snijdt, besmeurd heet met bloed en zweet van den arbeidersstand. Deze schrijver blijft ook objectief genoeg om in te zien, dat het socialisme niet in de eerste plaats beschouwd moet worden als een dwingend systeem van beweringen en daarop gebouwde wilsdaden, neen hij ziet het als een maatschaplijke billijkheid en een verstandlijke uitkomst van het rustig-doordenkende menschlijke gevoel. En zijn kunst heeft hij dus geenszins misbruikt als een licht te hanteeren hulpmiddeltje, een zoetfluitende lokvink, om zijn theorieën maklijker ingang te doen vinden, want zij is hem, gelukkig datgene gebleven wat zij bij

alle goede realistische kunstenaars van alle tijden geweest is, n.l. een beeldende weergave van een stuk menschlijk leven, zooals het hem, door zijn temperament heen, voorkwam te zijn.

En dus, al is Leo en Gerda in het geheel geen propagandageschrift, of liever juist, omdat het dit niet is, daar het absoluut vrijblijft van alle strekking en expresheid, weet het niet-socialisten, zooals den schrijver dezer recensie, een aangenameren en, óók geloof ik, juisteren blik op de waarde der socialistische beweging te geven, dan soms door al te droog-dogmatische of voorthollend-redeneerende partij-publicatie's verkregen worden kan. En dus - het klinkt als een paradox, maar toch is het de zuivere waarheid - heeft deze auteur de zaak, waarvoor hij een overigens geheel platonische sympathie voelt, veel beter gediend door een zuiver kunstenaar te willen blijven, dan indien hij door allerlei onware voorstellingen, lyrische ophitsingen en hatelijke zetten door zijn boek te vlechten, een eigenlijk-gezegd propagandist had willen zijn. Want de ontwikkelde, vrijzinnige lezers, voor wie L. en G. in de eerste plaats geschreven is, zullen er de overtuiging door krijgen, dat het socialisme niet zoo buitenwereldsch-excentriek is, als ze tot dusver gemeend hadden, en in elk geval zullen ze tot nadenken gebracht worden, omdat de schrijver ergens te verstaan geeft, dat het Marxistische maatschappij-beeld volstrekt niet het eindpunt der menschlijke ontwikkelingsgeschiedenis zal wezen, maar slechts een tijdelijk stadium, een overgangsperiode tot iets veel beters, iets wezenlijk-definitiefs. (L. en G. bladz. 269). De schrijver zegt dit slechts terloops, op een der allerlaatste bladzijden, en menigen lezer, die, zooals er velen zijn, hoofdzakelijk in het verhaal en zijn afloop belangstelt zou deze treffende verzekering dus allicht kunnen ontgaan.

Doch eer ik hier nader de aandacht op vestig, zal het goed zijn des schrijver's toekomst-verwachting weer te geven met zijn eigen woorden.

Hij begint met te verklaren, dat ‘de ‘intellectueelen’ (onder de socialisten, natuurlijk) ‘die immers de taak van onderwijzer op zich genomen hebben, de theorie niet in hun macht hebben. Zij staren zich blind op de toekomst-maatschappij en zien nog niet wat er achter ligt, weten nóg niet, *wat haar later vervangen zal.* Ze zien alleen naar den toren in de verte, aan het einde

van den zwaren weg, dien zij hebben te gaan. Zij beproeven zich in te denken in de moeilijkheden, die zij op dien weg zullen hebben te overwinnen, te begrijpen hoe zij zich in zullen moeten richten in het schoone gebouw, dat die toren kroont, maar denken er niet aan 'dat er achter dien toren nóg een weg ligt, dien de menschheid zal hebben te gaan tot een nieuwer, nóg schooner leven.'

Tot zóóver slechts citeer ik: het overige, even verrassende over de veronderstelde na-socialistische toekomst gelieve de lezer na te slaan in Leo-en-Gerda-zelf.

Het zal wèl de moeite loonen, want men leert er een intuïtief denker door kennen, die heel goed begrijpt, dat het rabbinistisch-gereglementeerde maatschappijbeeld, dat Marx wou opstellen, en dat tal van ontwikkelden er van terughoudt, om anders als met schouderophalen over de socialistische idealen te spreken, onmogelijk het slot-stadium onzer Kaukasische beschaving kan zijn.

Genoeg is dit, om aan te toonen dat niemand zich van de lezing van dit boek zal behoeven te laten weerhouden door de vrees van dan gehinderd te zullen worden door een allerengst exklusivisme, dat over niets anders denkt en praat als over zijn eigen voortreflijkheid, en iedereen, die deze niet onmiddellijk wil erkennen, als minderwaardig, dom of slecht qualificeert.

Zooals Dr. Timmerman het socialisme hier ontwikkelt en voorstelt, zoo objectief ondogmatisch en zuiver-menschlijk, zal ieder, die niet verblind is door de gewaande volmaaktheid van eigen richting, er eenige sympathie voor kunnen gaan voelen, en het in elk geval leeren zien op hetzelfde plan met, en met een evengroote waardeering voor het goede er in, als hij over heeft voor iedre andre partij. De algemeen-menschlijke diepste kern van het socialisme, ontdaan van al marxistische stelselmatigheid, dus datgene erin, waar elk denkend en voelend mensch het mee eens moet wezen, nl., dat de onderste klassen der maatschappij spoediger dan dit tot dusver pleegt te geschieden, tot een, zoowel in geestelijk als in stoffelijk opzicht, ten volle menschwaardig bestaan moeten gebracht worden, dat is het wat er uit dit boek valt te leeren, en wat de lezing ervan tot nog iets anders als een, in engeren en zuiveren zin, letterkundig genoegen maakt. Want als hij op het daar gelezene door gaat

denken, zullen hem ongetwijfeld nieuwe verschieten voor de menschheid openbaar worden, en zal hij zich beter kunnen troosten over wat er in het Tegenwoordige reactionnairs schijnt te zijn.

Zonder een roode geestdrijver te worden, die bezield door een idée fixe, minachtend gaat neerslaan wat hem tegen durft spreken, kan men zeer goed sociaal, dat is maatschappelijk leeren voelen en denken, iets dat bij vele overigens verlichte en vrijzinnige menschen, uit gebrek aan voortwillende daadkracht, nog maar al te zeer ontbreekt. En zoo zal dit boek, indien het maar druk wordt gelezen, er waarschijnlijk toe kunnen bijdragen, dat de modernen, uit hun onverschilligheid ontwakend, voor datgene gaan voelen en willen en handlen, wat meer dan alles noodig blijkt, n.l. vooruitgang van alle klassen der bevolking, stoffelijken en geestlijken voor de laagste, alleen geestlijken voor de hoogste, in zooverre en overal waar die noodig mocht zijn.

***

Mijn doel met deze recensie was, dit boek te bespreken, zoo zeer buiten allen partijgeest om, als maar mooglijk is. Want, zooals uit de meeste boekbeoordeelingen blijkt, wordt het in onzen tijd maar al te vaak vergeten, dat het tot de waarde van een letterkundig werk volstrekt niets afdoet, of de schrijver een orthodoxe dan wel een agnosticist, of hij een liberaal dan wel een sociaal-demokraat moet heeten, indien hem tenminste maar genoeg kunstenaarsbegaafdheid, dat is: macht van te zien en te voelen en te zeggen, is meegegeven, om zich boven zijn eigen staatkundige, godsdienstige en nog andersoortige overtuiging te kunnen verheffen, en alles in het licht der eeuwigheid te zien. Want alle overtuigingen kunnen in een kunstenaar geduld worden, en elke staat hem goed, als hij tenminste maar altijd in het oog houdt, dat het hoofddoel der Kunst *niet* in het verkondigen van overtuigingen, maar in het plastische en doorvoelde weergeven van reëele of psychische werklijkheid bestaat. En daarom mag dan ook zijn overtuiging ongetwijfeld naar voren springen uit zijn kunst, van tijd tot tijd, gelijk dit bij Timmerman het geval is, maar *nooit* mag zij de koud-dwingende potentaat zijn, die

alles in het werk vervormt en veropzettelijkt, totdat het ten slotte een karikatuur van de wezenlijke werklijkheid wordt.

Ook nog buiten zijn niet geringe letterkundige verdiensten om - de slotscène b.v. is een meesterstukje van stemming, dat den roman prachtig afsluit - verdient dit boek gelezen te worden, zoowel door socialisten, als door hen, die zich verre van of zelfs tegenover deze politieke partij voelen staan. Want de eersten kunnen er kalmte en objectiviteit door krijgen, en aan den andren kant zal het soms al te stereotiepe gedachteleven der laatsten, door de aandachtige overweging van de in dit boek gegeven opmerkingen en wenken, er toe gebracht kunnen worden, om zichzelf wat te herzien, en zich, in hun eigen belang, meer dan tot dusverre open te stellen voor de, bij verwaarloozing, hoe langer hoe gevaarlijker dreigende nooden des tijds.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Over het Bewustzijn door Dr. C.J. Wijnaendts Francken. Baarn, Hollandia-Drukkerij (No. 7 van Serie I: *Uit Zenuw- en Zieleleven*, zonder jaartal).
II.

Onze K r o n i e k van December 1911 ving aan met Plato's antwoord op de vraag: 'Wat is de ziel?', thans moeten wij beginnen met Aristoteles, wiens geschrift: P e r i P s u c h ê s, Over de Ziel, uit drie boeken bestaande, de grondslag is geworden van alle volgende Westersche Z i e l e l e e r. De O o s t e r s c h e, de Hindoesche, moeten wij nu buiten beschouwing laten. Over de persoonlijke verhouding tusschen de beide groote grondleggers der Grieksche Wijsbegeerte en der Grieksche Wetenschap zijn verschillende dingen overgeleverd, die niet alle betrouwbaar mogen heeten. Ten opzichte van de Z i e l e l e e r, de Psychologie, staat echter vast dat de leerling niet alleen verschilde van den Meester in opvatting en verklaring, maar ook dat hij hem noemende niets meer doet dan hem op voet van gelijkheid met andere voorgangers behandelen. In het tweede Hoofdstuk van het Eerste Boek noemt hij eerst Empedocles (uit het midden der vijfde eeuw vóór Christus) van Agrigentum op Sicilië, die in zijn leerdicht 'Over de Natuur' verklaarde, dat de ziel bestond 'uit al de grondstoffen.' Na de aanhaling uit het leerdicht gaat Aristoteles aldus voort: 'En op dezelfde wijze laat ook Plato in den Timaeus de ziel voortkomen uit de grondstoffen.' Dan draagt hij de meeningen voor van een achttal andere wijsgeeren, en in het derde Hoofdstuk zegt hij, dat er zijn, 'die zeggen dat de ziel is hetgeen zichzelf beweegt of kan bewegen'. Hier

noemt hij Plato niet, en toch bedoelt hij hem, zoo als hij het in de vorige Kroniek aangehaalde betoog in den Phaedrus had geleverd. Met de leeringen van zijn voorgangers kon Aristoteles zich niet vereenigen: voor hem is de ziel (II, 1) 'de eerste voltooiïng (entelecheia) van een natuurlijk lichaam, dat in vermogen leven heeft', en dit drukt hij enkele regels verder, aldus uit, dat 'de ziel is de eerste voltooiïng van een natuurlijk bewerktuigd lichaam'. Nu is volgens Aristoteles 'de voltooiïng tweeërlei', en zij doet zich voor 'vooreerst als wetenschap, ten anderen als beschouwing (begin H. II)'. Zoo men dit laatste in aanmerking neemt, kan men niet zeggen dat het den Realist aan helderheid van inzicht en klaarheid van uitdrukking ontbreekt. Hierbij moeten wij nog voegen dat hij de Z i e l kent in twee toestanden. 'In het bestaan van de Ziel, zoo wordt gezegd, is èn slaap, èn waken, en overeenkomstig met de beschouwing is het waken, en de slaap met het hebben en niet werken'. De slaap brengt ons tot het Tweede Hoofdstuk van Francken (16-26): 'Het Onderbewustzijn'. In 1905 sprak de Schrijver nog als volgt: 'Er worden alle mogelijke overgangen gevonden tusschen bewuste en onbewuste toestanden in den vorm van *half*- en *onder*-bewustzijn; vandaar dat Jelgersma het bewustzijn meer beschouwt als een quaestie van *quantiteit* dan van *qualiteit.* Zoowel de experimenteele als de pathologische psychologie wijzen aan, dat de benedenste grenzen van het bewustzijn niet scherp zijn te bepalen en samenvloeien met zuiver materieele zenuwprocessen (99 en 100)'. Thans wordt de term '*half*-bewustzijn' niet gebruikt en de bespreking van 'Het Onderbewustzijn' vangt aldus aan. 'Volgens Ziehen en Fouillée is slechts datgene wat in ons bewustzijn bestaat, als p s y c h i s c h te beschouwen, zijn psychisch en bewust min of meer i d e n t i s c h e begrippen, terwijl al wat z o n d e r bewustzijn plaats vindt, *niet* behoort tot het eigenlijk veld der psychologie'. Met die scherpe onderscheiding en volstrekte tegenstelling van psychisch en physisch kan Fr. zich niet vereenigen. 'Wel is waar, zegt hij, bestaan er geen onbewuste voorstellingen; maar wèl onbewuste processen, die ten nauwste met de psyche samenhangen: de geheele psyche laat zich niet terugbrengen tot enkel voorstellingen. Wellicht is het beter te spreken van onbewuste h e r s e n w e r k z a a m h e i d

dan van onbewuste psychische verschijnselen; maar onmogelijk is het gebied der zielkunde te beperken tot een wereld van bewustzijn, daar zonder kunstmatige splitsingen ook tal van onbewuste processen daarin mede dienen te worden opgenomen. Ons psychisch leven toch is doorweven met een ontelbaar aantal onbewuste elementen; onze wil b.v. tot stand komend door de samenwerking van een reeks van bewuste zoowel als onbewuste agentia. Bewuste en onbewuste elementen wisselen elkander onophoudelijk af (16)'.

Belangrijk is het tweetal stellingen omtrent den aard van de reeksen der p h y s i s c h e en der p s y c h i s c h e processen in het zieleleven. De eerste, 'welke den onmisbaren ondergrond vormen der "laatste", vormen noodwendig een o n a f g e b r o k e n doorloopende reeks'. Om dit te bewijzen beroept zich Fr. op het 'als algemeen geldig aangenomen causaliteitsbeginsel', en op 'de wet van het behoud van het arbeidsvermogen'. 'De reeks, zoo zegt hij dan, der p s y c h i s c h e processen, welke aan (de physische) beantwoorden, is daarentegen geenszins onafgebroken; zij is niet continu, maar d i s c o n t i n u '. Om dat te bewijzen zegt hij eerst in het algemeen: 'Tal van processen, die zich in ons centrale zenuwstelsel afspelen, zijn n i e t vergezeld van bewustzijn', en dan in het bijzonder: 'Slechts van bepaalde zenuw-werkzaamheid is bet bewustzijn een begeleidend verschijnsel en dat slechts van een zeer gering gedeelte (16 en 17)'. Wij komen dus tot deze waarheid: 'Geen bewustzijn is mogelijk zonder organische processen, maar zeer wel is mogelijk hersenwerkzaamheid z o n d e r bewustzijn', en tot deze gevolgtrekking: 'Een groot deel van laatstgenoemde heeft plaats zonder dat daaruit voorstellingen voortvloeien die rijzen boven den bewustzijnsdrempel'; - het grensvlak tusschen bewustzijn en niet-bewustzijn (10) - 'en waarvan wij eerst veel later de uitkomsten bemerken zoo deze wèl boven dien drempel rijzen'.

Als een kostelijke, niet genoeg te waardeeren waarheid, leert Fr., dat 'voor het grootste deel de opbouw en de ontwikkeling van ons geestelijk leven plaats vindt z o n d e r dat wij daarvan bewustzijn hebben (17)'. Dit wordt betoogd op volgende, naar mijne overtuiging, onwederlegbare wijze. 'Voortdurend, zoo wordt gezegd, ontvangen wij ongemerkt uit de buitenwereld allerlei

indrukken, die herinneringssporen in onze hersenen ophoopen, zonder dat wij op het oogenblik zelf daarvan bewustzijn verkrijgen; op dezelfde wijze als een groot deel van ons uitwendig optreden beheerscht wordt door onbewuste reflexen (17)'. Dit feit brengt Fr. tot den Amerikaanschen Wijsgeer William James, over wiens Leer reeds kortelijk door mij is gesproken in de K r o n i e k van November 1911, toen ik niet kon voorzien, dat ik weldra opnieuw over dien merkwaardigen man zou moeten spreken. De aanhaling uit James, door van Dijk gedaan, neemt Fr. over, om aan zijne lezers duidelijk te maken wat wij hebben te verstaan onder 'het onderbewuste of subliminale', en ik verwijs daarvoor den Lezer der K r o n i e k naar het Novembernummer van 1911 (731). Zeer juist is wat Fr. daarna zegt: 'En korter nog zoekt Prof. van Dijk dit alles saam te vatten in de woorden: 'In het onderbewuste ligt onze erfenis van de voorgeslachten en de slapende ervaring van het achter ons liggend leven (18)'.

Voortreffelijk is wat Fr. opmerkt omtrent de beteekenis van h e t o n b e w u s t e, en hij zegt dat 'de gewichtige rol daarvan gewoonlijk veel te veel is veronachtzaamd en over het hoofd gezien door de r a t i o n a l i s t i s c h e wijsbegeerte. Deze was te uitsluitend bezig met de werkzaamheid der vol-bewuste rede om aan de onbewuste recht te doen wedervaren. Daarnevens kwam veelal eene eigenaardige ijdelheid en zelfverblinding: de zelfverheffing van het denken was niet genegen de beteekenis van het onbewuste te erkennen (18)'. Vervolgens wijst hij met een enkel woord op de rol van het onderbewuste in de k u n s t s c h e p p i n g wat betreft 'intuïtieve phantasie, inspiratie enz.', en maakt hij melding van Lombroso, die 'verwantschap ziet tusschen genialiteit en waanzin'. 'Loewenfeld e.a., zegt Fr., daarentegen zoeken het genie bij voorkeur in een abnormaal groote associatie- en combinatiegave, waaraan zij weigeren een p a t h o l o g i s c h karakter toe te kennen. Het plotseling in een familie opduikend genie zou veeleer te verklaren zijn uit een gunstigen samenloop van vaders- en moederszijde gedurende vele geslachten opgehoopte en tot dusverre latent gebleven vermogens (19)'.

Hoe het onderbewuste werkt, gaat Fr. in eenige voorbeelden aantoonen, en hij begint met ‘de zoogenaamde s e c u n d a i r e f u n c t i e: hieronder verstaat men in de nieuwere psychologie de n a w e r k i n g van psychische indrukken, nadat deze zelve ons niet meer bewust zijn. Door een dergelijke nawerking wordt voor een groot deel ons denken en handelen beheerscht; ja wij kunnen zonder haar ons het leven niet goed indenken (19)’. Die ‘secundaire functie als een onwillekeurig associatief voortwerken van vroeger gevormde psychische indrukken is ten nauwste verwant met het o n b e w u s t g e h e u g e n. Door haar verkrijgt onze psyche zekere doorloopende eenheid en samenhang’. Toch is het van belang in het oog te houden dat ‘het o n b e w u s t g e h e u g e n zich verder uitstrekt dan tot de secundaire functie (20)’. Het betoog voor de waarheid van deze laatste uitspraak zal niet licht, of althans niet dadelijk ieders instemming verwerven. Het luidt aldus: ‘Het herinneringsvermogen is niet een uitsluitend psychologisch, maar, naar Hering en later Semon uitvoerig hebben uiteengezet, een algemeen b i o l o g i s c h verschijnsel, een kenmerk van alle leven en inhaerente grondeigenschap van alle georganiseerde materie, van hetwelk het psychologisch geheugen slechts een onderdeel uitmaakt. Maar in zijn hoogste en meest gecompliceerde gedaante is dat vermogen eigen aan het zoo hoog bewerktuigde centrale zenuwstelsel (20)’. - Op eigenaardige wijze weet de Schrijver verklaring te geven van het d r o o m e n: ‘Van elke gewaarwording, zegt hij, blijft eene l a t e n t e geestelijke rest over; en ons psychisch leven wordt geheel beheerscht door dergelijke restanten, die in onzen geest zijn opgehoopt, al wordt onder invloed van ideeënassociatie telkenmale slechts een klein gedeelte daarvan tot b e w u s t e herinneringsbeelden. Een duidelijk voorbeeld hoe uit het verleden herinneringsbeelden kunnen worden wakker geroepen, van wier bestaan men zich niet eenmaal bewust was, vinden wij in ons d r o o m l e v e n. Gebeurtenissen, die wij volkomen vergeten waanden, kunnen daarin plotseling met vernieuwde kracht en scherpte ons voor den geest rijzen, doordat latente sporen, die te midden van al de wisselende indrukken des dagelijkschen levens zich verborgen hielden en niet tot hun recht kwamen, alsdan plotseling in de gelegenheid zijn hun bestaan te openbaren... Daardoor

kan een droom getuigenis afleggen van een kennis die men niet vermoedde te bezitten en welker oorsprong het veelal niet gelukt op te sporen'. - Wat de Schrijver nu laat volgen verdient onze volle aandacht, en wij mogen hierbij niet vergeten dat dit droomgebied hem veel heeft bezig gehouden, en dat hij er in 1907 toe kwam om een geschrift samen te stellen met den titel: 'De Psychologie van het Droomen'. Hij zegt dan: 'Zoodoende verkrijgt voor ontvankelijke geesten de droom somwijlen een schijn van b o v e n n a t u u r l i j k karakter; en gaan zij, die niet beschikken over voldoend psychologisch doorzicht, allicht in den waan verkeeren dat zekere magische krachten in 't spel zijn en dat wij in den droom eene bovenaardsche kennis zouden bezitten, die buiten alle ervaring om tot stand kwam (21)'. Kortelijk handelt nu nog Fr. over h y p n o s e en over s p i r i t i s t i s c h e en o c c u l t i s t i s c h e verschijnselen, en wat deze laatste betreft acht hij 'de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de door een medium aangewende k u n s t g r e p e n e n b e w e g i n g e n verricht worden in een soort van droomtoestand, zonder dat daarbij tijdens de uitvoering een bewust nagestreefd doel klaar voor oogen staat (23)'.

'Als tweede voorbeeld' - naast den slaapdroom - 'van onderbewustzijn noemt Fr. de verschijnselen van a u t o m a t i s m e. Terwijl elk wilsproces de aanwezigheid onderstelt van bewustzijn, bestaat daarentegen eene automatische beweging in een spontane en samengestelde reflex van schijnbaar willekeurig, maar in werkelijkheid werktuigelijk karakter, die zonder overleg of overweging plaatsgrijpt. Vele handelingen, die schijnbaar met bewustzijn geschieden, zijn inderdaad niets anders dan reflex-bewegingen van hooger orde (23)'. Als voorbeeld noemt Fr. 'iemand, die in gedachten verzonken loopt over een drukke straat, en die daarbij dan kan uitwijken voor allerlei personen en voorwerpen, allerhande gevaren vermijden, ja zelfs bekenden groeten die hij tegenkomt, zonder dat dit alles tot zijn bewustzijn doordringt en terwijl zijn geest bezig is met problemen en kwesties, die niets met dat alles hebben uit te staan'. Na de bespreking van d r e s s u u r en o p v o e d i n g, ook van de m o r e e l e opvoeding, waarin het automatische ook optreedt (24), handelt Fr. over den s l a a p, den s l a a p w a n d e l a a r en het d r o o m e n (25 en 26). 'Een leerzaam voorbeeld eindelijk, zegt hij, van de schommelingen

welke ook in normalen staat het bewustzijn ondervindt, levert ons de s l a a p . De slaap is een tijdperk van rust vooral die functies, welke met bewustzijn samenhangen. Evenals de overige werkzaamheden van het organisme, zoo kunnen ook deze functies niet onafgebroken werkzaam zijn, maar behoeven zij regelmatig wederkeerende perioden van rust tot herstel van verloren energie en verbruikte vitaliteit. Hoofdsymptoon nu van den slaap is de inkrimping van bewustzijnssfeer en verhooging' - dit beteekent hier: rijzing - 'van den bewustzijnsdrempel. Evenwel die drempelverplaatsing is zoowel bij verschillende individuen onderling als bij eenzelfde individu op verschillende tijden zeer uiteenloopend. En ook gedurende het normaal verloop van den slaap is de graad van bewustzijnsverlies of diepte van den slaap geenszins voortdurend even sterk, maar vertoont zich daarin de bekende physiologische curve, waarbij het maximum bereikt wordt op 1½ tot 2 uren na den aanvang van den slaap'. Deze aanhaling was in haar geheel noodig, en de Lezer ziet dat de huidige wetenschap zich niet meer kan tevreden stellen met de verklaring van Aristoteles, boven aangehaald. Fr. spreekt van een 'inkrimping van bewustzijnssfeer' en bedoelt daarmede eene v e r m i n d e r d e werkzaamheid van het bewustzijn, eene soort van verduistering van het bewustzijn. Daarom gaat hij dan ook voort als volgt: 'Is alzoo gedurende den slaap de drempel van het bewustzijn verschoven (dat is: opgeschoven), toch is daarmede de prikkelbaarheid der periphere organen noch de centripetale zenuwgeleiding opgeheven' Hierbij geven wij plaats aan eene alinea uit 'Lipps: Grundriss der Psychophysik', en wel voornamelijk daarom dat zij eenvoudig en duidelijk beschrijft. 'Het zenuwstelsel, zegt L., heeft tot taak, eensdeels inwerkingen die van buiten op het lichaam plaats grijpen of van toestandsveranderingen in de lichaams-werktuigen zelf afhankelijk zijn, in zich op te nemen en aan het centrale deel (dat is: de hersenen) toe te voeren, anderdeels opwekkingen, die van het centrum uitgaan, naar den omtrek (die Peripherie) te geleiden. Men onderscheidt daarom c e n t r i p e t a a l en c e n t r i f u g a a l geleidende zenuwen (Sammlung Göschen, 98, 28)'. - 'Al geraken, zoo gaat Fr. voort, de zintuiglijke prikkels niet tot k l a a r bewustzijn, toch wekken zij reflexbewegingen op en manifesteeren zij hunnen invloed in den

droominhoud. Dat bewegingen niet zijn uitgesloten bewijst de s l a a p w a n d e l a a r. Door inkrimping van zijn bewustzijnsveld of een soort van psychische blindheid is deze in staat tot bewegingen, in welker uitvoering hij in waaktoestand, door allerlei storend ingrijpende voorstellingen verhinderd ware... Zoo behoort het slaapwandelen evenals de slaapdronkenheid tot die geestestoestanden, welke een soort van overgang vormen tusschen waken en droomen. Want door allerlei tusschentrappen van half- en onderbewustzijn gaat het bewustzijn geleidelijk over in volledige bewusteloosheid; ja zelfs terwijl men droomt, heeft men veelal besef er van slechts te droomen. De d r o o m e n wijzen er op dat gedurende den slaap de werkzaamheid der hersenen nog geenszins volkomen is opgehouden, maar, zij het ook in verminderde sterkte en in verwarden en onlogischen vorm, nog steeds aanwezig is'. - Aan hetgeen de Schrijver in beknopten vorm mededeelt over het Onderbewustzijn moet ik nog tweeërlei toevoegen. Vooreerst dat ook, naar mijne overtuiging, alle graden van krankzinnigheid moeten worden gerekend tot het geheimzinnige S u b l i m i n a l e, dat gansch en al staat onder den invloed van het lichamelijke, want evenals de droom in nauw verband staat met de werking van het s p i j s v e r t e r i n g s v e r l o o p, staat de krankzinnigheid in oorzakelijk verband met lichaamstoestanden. Tijdelijke overheersching van het physiologische over het psychische brengt den droom en den waanzin over de menschelijke ziel, terwijl tijdelijke ontheffing van de macht des lichaams over de ziel deze laatste brengt in een toestand van e c s t a s e, op het gebied van de Kunst en van het Geloof, of zoo als veelal wordt gezegd: van den Godsdienst. Ten anderen ontleen ik aan het belangrijk boekwerk van Dr. Geelkerken over 'De Empirische Godsdienstpsychologie', reeds genoemd in de Kroniek van November 1911, de volgende mededeeling (78, 79 en 80).

'Vooral F.W.H. Myers is de man geweest, die zijn levenswerk van het onderzoek der onderbewuste psychische gebieden heeft gemaakt en deze verschijnselen voor goed een plaats gegeven heeft in de wetenschappelijke psychologie. Orthodox opgevoed, richtte hij in de wanhoop zijner twijfelingen tot Professor Henry Sidgwick de vraag, of er na het bankroet van traditie, intuïtie en metaphysica nog mogelijkheid overbleef om het wereldraadsel,

en met name de vraagstukken van het bestaan en de onsterfelijkheid der ziel, op te lossen en zoo zekerheid te verkrijgen aangaande een andere, geestelijke, eeuwige wereld. En die avondwandeling onder de sterren in 1869, op zijn 26ste jaar, besliste over Myers' wetenschappelijk leven. Sedert onderzocht hij met ontembaren ijver, voortgedreven door de brandende begeerte, om deze, zedelijk-religieus zoo belangrijke, dingen te weten, de abnormale en occulte verschijnselen welke de officieele wetenschap van toen nog vrijwel verwaarloosde. Myers werd de ziel van de in 1882 te Londen gestichte "Society for Psychical Research" waarvan ook William James een tijdlang voorzitter was. Deze vereeniging van wetenschappelijke mannen van allerlei richting en denkwijze, plaatst zich in onderscheiding van andere dergelijke vereenigingen op het vasteland van Europa en in Amerika, welke eene spiritistische kleur vertoonen, op het standpunt, in hare statuten uitgedrukt, dat geen particuliere verklaring der leden van eenig verschijnsel door haar wordt aanvaard, tenzij gegrond op krachten, welke de physische wetenschappen erkennen. De resultaten van Myers dertigjarig onderzoek werden twee jaren na zijn dood verzameld en neergelegd in het posthume werk, bezorgd door Miss Alice Johnson en M. Hodgson: F.W.H. Myers, *Human Personality and its survival from bodily death.* 2 *vol.* London, 1903. Al moet er onderscheid worden gemaakt tusschen Myers' spiritistisch stelsel en zijn hypothese van het onderbewuste, wat de laatste aangaat, verdient hij den naam van schepper der subliminale psychologie.

Volgens Myers is ieder mensch een geestelijke entiteit, waarvan onze gewone persoonlijkheid, ons bewuste ik slechts een klein deel vormt, dat in den loop eener lange evolutie op den voorgrond is getreden; een deel echter dat zich naar twee zijden verlengt in het subliminale: eenerzijds in de rudimentair overgebleven, lagere vermogens onzer dierlijke voorouders waarover onze bewuste persoonlijkheid de beschikking heeft verloren, zooals bij voorbeeld het vermogen om de physiologische functies van voeding, afscheiding, groei te beheerschen en te regelen; en anderzijds in de hoogere vermogens, welke opkomen uit een sfeer van extramundanen aard, waarover ons tegenwoordig lichaam ons nog niet de vrije beschikking laat, maar die toevallig aan den

dag treden, als lichtstralen in het donker, in verschijnselen als de clairvoyance, de profetie, de telepathie, etc. De wortels van ons wezen liggen dus eenerzijds in onze organische weefsels en functies, en anderzijds in de transcendentale geestelijke wereld aan gene zijde van het stoffelijk heelal, welke Myers, wijl de physici dat heelal zich in den ether gelegen voorstellen, de "metetherical world" noemt.

Tusschen ons gewone supraliminale bewustzijn en dat latente, subliminale is nu de grens niet beslist vast te stellen; deze wisselt. Er is als het ware osmose, vermenging op die grens. De persoonlijkheid is in dit opzicht te vergelijken met het vervagend zonnespectrum, de verklinkende toonladder, de eenerzijds verweerende en anderzijds versmeltende aardkorst. Wij vergeten; maar in den droom komt het vergetene weer op. Deze opborrelingen uit het subliminale heeft Myers saamgevat onder den naam van psychologische automatismen. Het zijn gezichts-, gehoors- en andere hallucinaties, invallende ideeën, emoties en onberekenbare, onredelijke aandriften tot handelen. Zij verschillen in waarde; sommige staan op het peil der onbeduidendheid, zooals grillige verbeeldingen en onbeteekenende herinneringen; maar andere zijn van de hoogste beteekenis en waarde, als geniale bezieling, en waarachtige openbaringen uit de metetherische wereld'. - Tot dusver Myers, in een kort begrip ons voor oogen gesteld.

In de Ziel onderscheidt Aristoteles vermogens, en bij hem is het eigenaardige van de plantenziel het v o e d e n d e , *to threptikon;* van de dierenziel het w a a r n e m e n d e , *to aisthêtikon*, en van de menschenziel het d e n k e n d e , *to noêtikon*, en die Leer wordt ook aangekleefd en uitgesproken door Augustinus, bij wien het plantaardig en het dierlijk zieleleven ineenvloeien. In zijne 'Bekentenissen (X, 7)' vraagt hij: 'Wat heb ik dan lief, als ik God liefheb? Wie is Hij boven het hoofd mijner ziel? Door mijne ziel zelve zal ik opklimmen tot Hem. Ik zal mijne kracht voorbijgaan, waardoor ik kleef aan het lichaam en l e v e n g e v e n d de samenvoeging daarvan vervul. Niet met die kracht vind ik mijn God: want daarmede zou ook het paard en de muilezel Hem vinden, die geen verstand hebben, en het is d e z e l f d e k r a c h t , waardoor ook hunne lichamen leven. Er is e e n a n d e r e k r a c h t ,

waardoor ik niet alleen *leven* geef, maar ook g e v o e l geef aan mijn vleesch hetwelk mij de Heer heeft gevormd, het oog bevelende, dat het niet hoore, en het oor, dat het niet zie, maar het eerste dat ik daardoor zie, en het laatste dat ik daardoor hoore, en de overige zinnen op hunne zetels en met hunne diensten elk voor zich het eigenaardige: en die verschillende dingen verricht ik, ziel, alleen, door hen. Ook d i e k r a c h t van mij zal ik voorbijgaan; want die heeft ook het paard en de muilezel: zij zelf *gevoelen* ook door het lichaam'. Na aldus te hebben gesproken komt Augustinus tot zijn r e d e l i j k denkvermogen, en hij gaat voort als volgt (X, 8): 'Ik zal dan ook die kracht mijner natuur voorbijgaan, bij trappen opklimmende tot Hem, die mij heeft gemaakt, en ik kom aan de velden en de ruime paleizen van h e t g e h e u g e n, waar de schatkamers zijn met tallooze beelden van allerlei waargenomen dingen binnengevoerd. Daar is verborgen wat wij ook denken, of door vermeerdering, of door vermindering, of door eenige wijziging van hetgeen de zin heeft aangeraakt, en indien er iets anders is toevertrouwd en nedergelegd, hetwelk de vergetelheid nog niet heeft verzwolgen en begraven. Wanneer ik daar ben, e i s c h i k' - hier treedt Augustinus op in zijn volle zelfbewustzijn - 'dat te voorschijn worde gebracht al *wat ik wil*, en sommige dingen komen terstond te voorschijn en naar sommige wordt langer gezocht en zij worden als het ware uit sommige meer verborgene bewaarplaatsen opgedolven, sommige komen bij hoopen voor den dag en, terwijl iets anders wordt verlangt en gezocht, springen zij te voorschijn, als wilden zij zeggen: "Zijn wij het soms?" en ik verjaag ze met de hand mijns harten van voor het aangezicht mijner herinnering, totdat zich ontwolkt *wat ik wil* en voor het oog te voorschijn komt uit het verborgene. Andere dingen worden gemakkelijk en in ongestoorde volgorde aangebracht zoo als zij worden geëischt, en die voorgaan maken plaats voor de volgende, en plaats makende verbergen zij zich, wederom als ik het zal willen te voorschijn zullende treden. En dat alles geschiedt, als ik iets uit het hoofd verhaal'. - Zelfstandig treedt hier de denkende ziel op, in zich zelf gevoelende zegt zij: 'Inwendig doe ik dat, in den grooten hof van mijn geheugen. Want daar zijn voor mij hemel, en aarde, en zee tegenwoordig, met alle dingen, die ik daarin heb kunnen waar-

nemen, behalve die dingen, welke ik heb vergeten. Daar ontmoet ik ook mij z e l f en ik overdenk weder wat, wanneer en waar ik iets heb gedaan, en op welke wijze ik, toen ik het deed, was aangedaan'.

Nu wij voor eenige oogenblikken een van de meest zelfstandige denkers uit de Oudheid hebben aangehoord, zetten wij ons om te luisteren naar de mededeelingen van een leerling der nieuwe Wetenschap. Zijne beschouwing van het Z e l f b e w u s t z i j n (III, 26-34) heeft dezen aanvang: 'Slechts een zeer klein gedeelte onzer psychische processen is vergezeld van zelfbewustzijn in eigenlijken zin. Onze z e l f b e w u s t e persoonlijkheid vormt slechts een gering deel van onzen geestelijken opbouw, welks samenstellende elementen ons grootendeels onbewust blijven. Wel is er geen sprake van een eigenlijk psychisch leven zonder een zichzelf voelend subject; maar dit neemt niet weg dat de meeste psychische processen plaats vinden zonder eenige op de eigen persoonlijkheid als object gerichte reflexie'. Dan verklaart Fr. hoe 'het ik-bewustzijn eerst langzaam en geleidelijk zich ontwikkelt' bij het kind, en allengs leert de mensch zichzelf 'als waarnemend s u b j e c t onderscheiden van zichzelf als gelijktijdig s u b j e c t van waarneming'. - 'Gaan wij, zegt hij verder, den inhoud van het zelfbewustzijn na, dan leert dit ons oogenschijnlijk eene o n v e r a n d e r l i j k e en zichzelf gelijkblijvende grootheid'... 'Evenwel bij nadere analyse blijkt het zelfbewustzijn geenszins een enkelvoudig en ondeelbaar iets te wezen, maar veeleer een resultante, een samengesteld complex van wisselenden inhoud. De persoonlijke ziel of ikheid is in werkelijkheid geen homogene of identische grootheid: slechts schijnbaar bezit zij dit karakter, doordat de wijzigingen in hare samenstelling gewoonlijk uiterst geleidelijk en bijna onmerkbaar plaatsgrijpen. Ons "ik" is opgebouwd uit onderling zeer uiteenloopende bewustzijnsinhouden; het verandert feitelijk voortdurend, en een zoogenaamd onveranderlijk "ik" is niet anders dan eene met de werkelijkheid niet overeenstemmende abstractie. Inderdaad heerscht er een onophoudelijke b e w u s t z i j n s s t r o o m , al bestaat er dan ook een verband en onderlinge samenhang tusschen de opeenvolgende en elkander afwisselende bewustzijnstoestanden (27, 28 en 29)'. Sterk drukt zich de Schrijver vervolgens uit in deze woorden:

‘De voorstelling als bleven wij steeds dezelfde mensch is niets dan een waan; de voorstelling van een gelijkblijvend ik niets dan een zelfbegoocheling’. Dan wijst Fr. op ‘de Indische philosophie’, met name op het ‘Boeddhisme, (hetwelk) leert dat 's menschen ziel, niet minder dan de stoffelijke wereld, begrepen is in voortdurende wisseling... Eene soortgelijke leer vinden wij bij David Hume. Met hem leert de nieuwere zielkunde, dat de wereld onzer psyche niet anders is dan een reeks van opeenvolgende beelden en toestanden zonder een daarvan afgescheiden afzonderlijken ondergrond. Een ziel als substantie is ons niet bekend (30)’. Na deze stellige uitspraken wekt het wel eenigermate onze verbazing den Schrijver te hooren zeggen, dat al ‘is de ziel een collectief begrip als samenvatting van 's menschen verschillende psychische openbaringen, die ziel terzelfder tijd toch nog iets meer is dan een eenvoudige optelsom van afzonderlijke gewaarwordingen en voorstellingen (30)’. In onze K r o n i e k van December 1911, haalden wij een woord aan van Jelgersma, dat Fr. had overgenomen. Het luidt aldus: ‘Het bewuste is eigenlijk buiten de waarneming, in onzen geest zelf gelegen, die met de onbewuste gewaarwording verbindingen aangaat en het geheel daardoor bewust maakt’. Die geest verdwijnt thans bij Fr.: alleen erkent hij: ‘Immers er bestaat hier een doorloopende draad van samenhang,... een soort van aaneensluiting en continuïteit, en, zij het ook telkens onderbroken, bewustzijnsverloop’. Fr, gevoelt zelf dat hij zijne lezers voor een moeilijkheid plaatst, en hij vraagt: ‘Hoe nu die c o n t i n u ï t e i t van zelfbewustzijn te verklaren?’ Zijn antwoord zal niemand tevreden stellen. ‘Ook hier, zegt hij, schijnen wij te doen te hebben met een onoplosbaar raadsel. Evenwel, volkomen raadselachtig is het verschijnsel niet’. Ten bewijze dat het verklaarbaar is, noemt hij ‘vooreerst de m n e m e of het algemeen organisch geheugen; in de tweede plaats de voortdurende g e l e i d e l i j k e en c a u s a a l s a m e n h a n g e n d e overgangen van bewustzijnstoestanden, en in de derde plaats den algemeenen individueelen a a n l e g , die aan alle levensverschijnselen van het individu zekere gemeenschappelijke grondtrekken verleent, omdat hij zich overal vertoont en zich bijna nergens verloochent in de levensuitingen van den persoon (31)’. Hier gekomen moet ik nogmaals teruggaan tot de K r o n i e k van December 1911, en wel

tot het Materieel Substraat van onzen Schrijver. ‘Al is het wezen, zoo sprak hij, van het bewustzijn ons volkomen duister, wij weten toch dat zijn bestaan afhankelijk is van verrichtingen in ons stoffelijk lichaam (7 en 8)’. Meer heb ik niet aan te halen, maar het is voldoende om te bewijzen dat Fr. met zichzelf in strijd komt. Ons lichaam is de drager van ons bewustzijn, en onze persoonlijkheid is niet denkbaar zonder of buiten ons lichaam. Dat lichaam nu zal toch wel steeds hetzelfde zijn, daargelaten ziekelijke of andere storingen, die sporen hebben doen achterblijven. Het bewustzijn kleeft, om zoo te zeggen, aan het lichaam, en zoo lang wij lichamelijk aanwezig zijn, is ook ons bewustzijn als een zelfbewustzijn aanwezig, en onze zelfheid is en blijft dezelfde wezenheid. - Wat Fr. verder aanvoert over psychopathologische gevallen, over hysterie, over hypnotische toestanden, over de gevallen van verdubbeling van persoonlijkheid, zoo als die b.v. voorkomen bij epilepsie, over mediamieke verschijnselen, dat alles kan geen bewijs opleveren voor de waarheid van de stelling dat de menschelijke ziel niet zou zijn ‘een gelijkblijvend ik’.

Zes bladzijden (IV, 35-40) geeft Fr. aan het onderwerp: Bewustzijn en Kenleer, en daarmede besluit hij zijne schets. Dit laatste gedeelte van de verhandeling is niet het minst gewichtige, en de Schrijver heeft eene poging aangewend om het belangrijk vraagstuk van de zoogenaamde Kenleer op eenvoudige wijze te behandelen. ‘Bezien wij ten slotte, zegt hij, de beteekenis van het bewustzijn voor de leer van het Kenvermogen. Wij kennen de wereld slechts in zooverre zij in ons bewustzijn aan ons is gegeven en zich aan ons voordoet. Wat van die wereld buiten ons bewustzijn omgaat, bestaat feitelijk niet voor ons. Die overweging voert in hare consequentie noodwendig tot de gevolgtrekking, dat al onze kennis der buitenwereld is terug te brengen tot kennis van in ons zelven omgaande psychische gebeurtenissen, en dat dus het bestaan dier buitenwereld niet is iets primair gegevens maar slechts eene secundair afgeleide veronderstelling of hypothese (35)’. In die woorden hooren wij den leerling, zoo als Fr. boven door mij is genoemd, van de Nieuwere Psychologie. Het bestaan van de buitenwereld

is geen feit, neen, het is niet meer dan hypothese. Hooren wij het bestaan, dat ons moet leeren erkennen wat hier als waarheid wordt verkondigd. ‘Alle verandering toch, zoo wordt gezegd, die het bewustzijn waarneemt, is uitsluitend eene verandering in dat bewustzijn z e l f. Ons eigen bewustzijn is doorgangspunt van al ons weten. Ook de geestelijke voorvallen bij anderen kunnen wij nimmer o n m i d d e l l i j k als zoodanig waarnemen, maar slechts middellijk, aangezien in laatste instantie slechts de processen in eigen geest ons bewust worden. Wij nemen niet de buitenwereld zelve waar, maar hare reflexen in onze geest; en zoo vormen wij ons een beeld van die buitenwereld naar de in onzen geest gewekte indrukken (35)’. Die leer brengt den denkenden lezer twee vragen op de lippen, waaraan de Schrijver twee bladzijden (36 en 37) wijdt. Kortelijk komen zij hierop neder: ‘Is mogelijk alle kennen hallucinatie? Is mogelijk alleen s o l i p s i s m e als waarheid denkbaar, dat wil zeggen de leer, die twijfel predikt ‘aan het bestaan van al het waargenome en alleen het eigen ik als vaststaand gegeven erkent?’ Onze vrees dat wij niet uit den doolhof zullen geraken, weet de Schrijver ons spoedig te ontnemen. Hij zegt: ‘Evenwel 's menschen aangeboren aanleg verzet er zich ten sterkste tegen op zulk een wijze het b e s t a a n der dingen geheel afhankelijk te stellen van het w a a r g e n o m e n w o r d e n d.i. van het al dan niet bestaan van waarnemers. Moge al in strikten zin het bestaan eener buitenwereld feitelijk o n b e w i j s b a a r zijn, toch aarzelt bijkans niemand de waarheid van dat bestaan te aanvaarden (37)’.

Omtrent de mogelijkheid om iets te kunnen k e n n e n wordt ten slotte gehandeld, en Fr. eindigt zijn geschrift aldus:

‘Spencer verklaarde: Reason cannot show itself more reasonable than to leave reasoning on things above reason.

‘Maar de ervaring leert, dat de overgroote meerderheid der menschen zich niet neerlegt bij zulk eene critische zelfbeperking, ingegeven door zuivere rede, maar uit hoofde van onoverwinnelijke behoeften des gemoeds vrede, berusting en levensenergie ontleent aan allerlei gedachten en voorstellingen die omgaan buiten wetenschap en zuiver verstandelijke wijsbegeerte.

DEN HAAG, 18 December 1911.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Kuyper en de Kuyper-politiek zijn weer troef.

Dit is een der belangrijkste feiten, die uit de laatste Begrootingsdebatten naar den voorgrond is gekomen.

Dr. Kuyper, die zich blijkbaar nog altijd als den door God gegeven Leider beschouwt, heeft weer naar dit leiderschap gegrist en op zijn teenen staande naar de hoogte gegrepen, om de hem bijna ontglipte macht weer in zijn hebzuchtige vingers te knellen.

Wie dachten, dat hij voor goed had uitgediend, en gehuld in zijn boetekleed, beladen met het Westmeijer-schandaal, zich voortaan wijselijk in de Kanaalstraat zou schuil houden, kenden het naar macht hunkerende, voor domineeren geboren, van ziekelijke afgunst vergaande en door de wol geverfde karakter van dezen politicus niet.

Hij heeft gewacht; hij had immers geduld, want wie gelooven, haasten niet; de eerste stormvlagen heeft hij over zijn hoofd laten heentrekken, en toen de buien waren gaan liggen, is hij bij de eerste gunstige gelegenheid de beste weer met zijn oude brutaliteit vlak voor het voetlicht op het politiek tooneel komen staan.

En die gelegenheid boden hem de algemeene beschouwingen over de Begrooting voor 1912; wel had hij al eerder deelgenomen aan de beraadslagingen over het Indisch budget, waarbij het ‘diepbeklagenswaardig misverstand’ met Minister de Waal Malefijt plaats greep, dat met den bekenden ‘zoen’ eindigde, maar toen had hij nog niet kunnen doen blijken met welke plannen hij rondliep; dat zou eerst later aan den dag komen. En dat was, zooals we zeiden, bij de algemeene beschouwingen over de Begrooting.

Toen hij, kort na den heer de Savornin Lohman, 't woord verkreeg, gebruikte hij in zijn rede twee uitdrukkingen, die de aandacht trok-

ken. Hij verklaarde in de eerste plaats, dat hij niet ‘voor zich zelf alleen’ sprak, en ook dat hij 't woord voerde ‘namens geestverwanten’... Daar had men 't dus! Dr. Kuyper had ergo de opdracht gekregen om weer namens de anti-revolutionaire partij 't woord te voeren. Ja, zoo merkte men op, hij heeft alleen maar gezegd namens ‘geestverwanten’ en niet ‘namens *al* zijn geestverwanten’ te spreken, en dit fijne onderscheid heeft natuurlijk in den mond van zulk een gewieksten politicus als deze man een bepaalde beteekenis. Er waren er nog, die hoopten en verwachtten, dat enkele zijner partijgenooten in de Kamer hem alleen zouden laten staan. Maar toen niemand hem désavourde, viel die verwachting in duigen, en stond men voor 't niet meer te ontkennen feit, dat zijn geestverwanten den Brusselschen kluizenaar, die zijn boetekleed voor de oude plunje weer had verwisseld, opnieuw in genade als hun leider hadden aangenomen.

Maar waarvoor had hij 't woord genomen, om niet ‘voor zich zelf alleen te spreken’, en wat had hij ‘namens geestverwanten’ te zeggen?

Niet meer of minder dan dat hij uit naam der anti-revolutionaire partij een ultimatum aan de regeering, en nog wel aan dit Christelijk Kabinet had te stellen! Nadat hij eerst zijn voorhoofd had gefronst tegen den leider der vrijzinnig-demokratische partij, die gezegd had, dat het Ministerie-Heemskerk onder de groote kwesties van zijn program de onderwijskwestie had moeten opnemen, en deze bewering had gerefuteerd onder de opmerking, dat dit Kabinet volstrekt niet was opgetreden in het gestarnte van het onderwijs maar in het gestarnte van het sociale vraagstuk, keerde hij zich eenige oogenblikken later met een boos gebaar naar de Ministerstafel. Kijk, zei hij, men heeft in 1901, onder het Kabinet-Goeman Borgesius, de groote fout begaan, om de Ongevallenwet aan te nemen zonder dat de Ziekteverzekering er was; vandaar is alle ellende gekomen. En nu was hij bang, dat we onder den heer Heemskerk 1913 zouden halen zonder dat de Invaliditeitsverzekering tot stand zou zijn gekomen. Alles zou hij liever op zijde zetten, dan dat dit zou gebeuren. Daarom dreigde hij het Ministerie, namens zich zelf en ‘geestverwanten’, dat zij zich een termijn hadden gesteld, binnnen welken zij de totstandkoming dier wet nog wilden afwachten; mocht die termijn

beginnen te verloopen - de Minister moest 't wel weten - dan zouden zij alle medewerking aan de andere as suran tiewetten staken!

Een formeel staatkundig deurwaarders-exploot dus!

Maar dat was nog niet àlles.

De ‘leider’ voorzag, dat men nog zou trachten zijn gemoed week te stemmen met het vooruitzicht op de Tariefwet. De opbrengst der beschermende rechten was toch immers noodig om de kosten der sociale verzekeringswetten te dekken, en er was dus mogelijkheid, dat men van dit argument gebruik zou beproeven te maken, om zijn vertoornd gemoed te vermurwen.

En wat antwoordde hij?

Dat hij zich een termijn had gesteld - we zeiden 't al - binnen welken hij de totstandkoming der Ziekteverzekering nog wilde afwachten, doch, wanneer die termijn begint te verloopen - aldus sprak hij - dan zal ik, wat mij betreft, alle medewerking staken aan de andere assurantiewetten van dien aard, ‘*ook al waren wij midden in de behandeling*’.

Na een deurwaarders-exploot dus nog een bedreiging met werkstaking, ja, met obstruktie. Dr. Kuyper zal dientengevolge, wanneer hij zijn zin met de behandeling van de Ziektewet niet krijgt, der regeering den voet gaan dwars zetten!

Is dit gemeend geweest? Zou hij van plan wezen en den moed hebben dit voornemen uit te voeren? Zou hij 't op een crisis durven laten aankomen met het Kabinet, dat voortkomt uit de ‘beginselen, die leven in de partijen van rechts’ en dat stoelt op denzelfden wortel des geloofs als hij?

Een antwoord op die vraag kan voor 't heden nog niet door Dr. Kuyper zèlf gegeven worden, want dit zal afhangen van hen, die hij, als hij met zijn obstruktie begint, achter zich vindt. Eenige antirevolutionaire aanhangers door dik-en-dun en die alles goed praten en prijzen wat hun leider doet, ja, die mogelijk wèl. Maar zou Dr. Nolens met zijn garde van Rome, die nog onlangs te Utrecht den heer Talma zich hebben doen te zwijmel snuiven aan den wierook der hulde over diens sociale wetten, nu dezen zelfden heer Talma over een parlementaire obstruktie willen doen struikelen? En zou de heer Lohman lust gevoelen zijn christelijk-historischen willen helpen spannen voor de zegekar van den Caesar uit de Kanaalstraat? Want 't meegaan met

Dr. Kuyper in dezen taktiek heeft dèze beteekenis en geen andere. Obstruktie tegen de in behandeling-neming der sociale wetten van het Ministerie-Heemskerk kan tot niets anders leiden dan tot een abdikatie van dit Kabinet. En de heer Kuyper weet heel goed, dat, nu de heer Lohman den druk der jaren al zoo begint te voelen, dat hij er over denkt zich in 1913 niet meer beschikbaar te stellen voor een herverkiezing tot kamerlid, hij dan 't hoogste aan bod zou wezen als formator van een nieuw Kabinet.

Zou de politicus, die nog vol blauwe vlekken zit van het Westmeijer-schandaal en nu - na zich eenigen tijd buitenaf te hebben gehouden - weer als leider zijner partij een rol willen gaan spelen en misschien.... nog hooger ambieeren?

De teekenaar van het weekblad ‘De Wereld’ heeft dezer dagen de meening van velen, die zoo schijnen te denken, in beeld gebracht door dr. Kuyper af te beelden als staande voor zijn kleerenkast met oude plunje, waar hij bezig is zijn ministers-rok weer voor den dag te halen!

Zou deze verwachting nog eens werkelijkheid worden? Wij kunnen dit niet aannemen. Nederland is nog niet het land der zich verwezenlijkende onmogelijkheden.

Een andere vraag is - en men heeft ze dadelijk na het uiten van het obstruktie-dreigement op 6 December gesteld - of Dr. Kuyper alleen maar zoo gehandeld heeft, om misschien een verandering van meening ten opzichte van de Tariefwet te maskeeren en dat hij, met 't eischen van een zoo spoedige behandeling der Ziektewet een truc had bedacht om de Tariefwet op den achtergrond te dringen? En waarom ook niet! Dr. Kuyper is toch immers de man der nooit gedachte mogelijkheden! Neen, maar we zijn gauw uit den droom gewekt. De Standaard is ons de oogen doen openen. Hij toch heeft doen verkondigen, dat wanneer men de Tariefwet deed vallen, dit den dood van het Kabinet zou beteekenen en 't weder aan het bewind komen de liberalen. En daarom waarschuwde hij antirevolutionairen, roomschen en christelijk-historischen, om niet deel te nemen aan een aktie tegen die wet, omdat men haar zoo min mogelijk in gevaar moest brengen.

Een tweede feit van belang, dat uit de Begrootingsdebatten

naar voren is gekomen, is de motie-Troelstra inzake de ouderdomsverzekering. Deze motie luidt:

> ‘De Kamer,
> overwegende, dat het gewenscht is, de pensionneering der personen bedoeld in art. 357 van het ontwerp tot verzekering tegen geldelijke gevolgen van invaliditeit en ouderdom onafhankelijk te maken van eventueele vertraging ìn de totstandkoming der sociale verzekerings-wetten,
> verzoekt de Regeering, zoo spoedig mogelijk een eenvoudig wetsontwerp in te dienen, waarbij, met gebruikmaking van de postkantoren of van andere bestaande administratieve lichamen, de regeling in genoemd artikel voorgesteld, wordt ingevoerd, om te werken, totdat de wet, regelende de materie in haar geheel, in werking is getreden.’

Deze zaak zit zoo.

In het ontwerp-Invaliditeitsverzekering van Minister Talma komt een overgangsbepaling voor, die voorschrijft, dat gewezen loontrekkenden, die op het tijdstip der invoering van de wet 70 jaar of ouder zijn, *f* 2. - pensioen per week zullen krijgen. Nu is 't nog lang niet zeker dat deze wet vóór 1913 zal worden aangenomen, al zit Dr. Kuyper er nog zoo achterheen; en al is zij eenmaal door Eerste- en Tweede Kamer gevoteerd, dan zal 't nog een heelen tijd duren eer zij in werking zal kunnen treden, want er zullen nog de noodige maatregelen moeten getroffen worden voordat de machinerie der wet in orde is en funktioneeren kan.

En al dien tijd moeten de arme loontrekkenden van 70 jaar en ouder, om 't hen in uitzicht gestelde mager pensioentje van veertig stuivers in de week deelachtig te worden blijven wachten?

De heer Troelstra wilde nu door zijn motie trachten te bereiken, om, wat ook het lot der Invaliditeitsverzekering in het Parlement mocht worden, de oudjes van 70 jaar en daarboven tenminste nu vast aan hun pensioentje te helpen.

En waarom ook niet? Wij hebben hier toch te doen, zooals Mr. Troelstra terecht deed uitkomen, met een zaak, die onafhankelijk is van het stelsel, waarop men de verzekering wil bouwen; bovendien zijn de financieele berekeningen, die er mee in verband staan, gereed, en bij aanneming weet men dus, waartoe

men zich verbindt. Maar dan is er nòg iets. In alle ontwerpen voor een Ouderdomsverzekering komt toch een bepaling voor, die lieden boven een bepaalden leeftijd vrijstelt van het nakomen der verplichtingen, die anderen, welke onder de wet vallen, hebben na te komen. En dat om de doodeenvoudige reden, dat zij te oud zijn om zulks nog te kunnen doen. Tot welke partij men dus ook moge behooren, aan welk stelsel men ook persoonlijk de voorkeur moge geven - als een paal boven water staat, dat eenieder ter zijner tijd zijn stem zal moeten geven aan een overgangsbepaling in den geest van den hierboven bedoelde.

Welnu, waarom dan getalmd? Waarom vandaag dan niet gedaan, wat tot morgen niet behoeft uitgesteld te worden? Waar nog op gewacht?

Op de dekking van de kosten dan misschien? Maar die zullen volgens de berekening van den heer Talma zelf niet meer dan 2½ millioen bedragen. En zouden die niet te vinden zijn? Ligt 't nog niet versch in ons geheugen, hoe de heer Kolkman kans heeft gezien, om in niet langer tijd dan een paar weken een bedrag van ongeveer het dubbele los te krijgen door de Kamers een verhooging van den Drankaccijns te doen aannemen? En zou de heer Kolkman dan geen middel weten om aan de helft te komen?

Als er maar een *wil* is!

En zou die er zijn?

Men zou zoo zeggen, dat er, nu het Kabinet-Heemskerk een dergelijke overgangsbepaling in zijn wetsontwerp heeft opgenomen, er voor de verschillende politieke partijen toch geen bezwaar meer behoeft te bestaan, om deze alvast van kracht te doen verklaren en in werking te doen gaan. De anti-revolutionaire heer P. van Vliet heeft toch immers vroeger al eens beproefd om onmiddellijk in den nood van de arme ouden van dagen te voorzien. En geldt 't hier ook niet een maatregel, die, behalve door de regeering, ook gewenscht wordt door de unie-liberalen, de sociaal-demokraten, de vrijzinnig-demokraten, en de rechter-partijen met uitzondering alleen van de christelijk-historischen? Er zou dus gemakkelijk genoeg een meerderheid voor te vinden zijn.

't Is daarom vreemd en te bejammeren, dat een verzoek van den heer Troelstra om deze motie, die toch zoo'n eenvoudige zaak behandelde en welke bovendien rijp was om even af te

handelen, urgent te verklaren, door de Kamer werd afgewezen, en dat men besloot ze aan de orde te stellen als de Kamer dit jaar weer bijeenkomt.

De motie van den heer Troelstra is een meesterlijke politieke zet geweest, want niet alleen dat zij de regeering voor de konsekwentie van haar eigen voorstel plaatst, maar 't is tevens een middel om de verschillende politieke partijen eens aan den tand te voelen en eens te zien hoe zwaar hun liefde voor de arme ouden van dagen weegt.

't Is te hopen, dat inmiddels de leden der verschillende partijen er bij hun partijbesturen achterheen zullen zitten om te trachten de motie-Troelstra aangenomen te krijgen, opdat de leden der onderscheiden Kamerfracties een grooten drang van onderen op in die richting voelen.

Dit is dus een zaak, waarvoor een tijdelijke coalitie der linkerpartijen mogelijk is, een samengaan voor en op één punt, omdat een verlangen in die richting bij hen allen reeds bestaat.

Maar zou tusschen die partijen ook een coalitie van langer duur en van inniger aard, ook daar waar het geen punt van urgentie betreft, dat men zoo onderhands even kan afdoen, mogelijk wezen?

't Is nog moeilijk te zeggen en aan politieke sterrenwiggelarij maken we ons niet gaarne schuldig. Maar als men de teekenen des tijds nagaat, dan zou men zoo zeggen, dat daar nog maar weinig kans op bestaat.

Met 't oog op de stembus van het volgend jaar zijn reeds een paar pogingen in dien geest gedaan. In het Noorden en in de Residentie heeft men al getracht deze vlieger te doen opgaan. Maar zoowel de Friesche als de Haagsche poging hebben schipbreuk geleden. Niettegenstaande deze mislukkingen heeft Dr. Bos onlangs er toch nog een balletje over opgeworpen, zich daarbij beroepende op de ‘vrijzinnige gedachte’ die in de partijen van links zou leven, zonder echter deze ‘vrijzinnige gedachte’ nader te omschrijven. Maar we zouden toch willen weten op welke andere punten dan op die van vrijhandel en openbaar onderwijs een concentratie der oud-liberalen met de vrijzinnig-demokraten en de unie-liberalen mogelijk zou wezen. Van sociale wetgeving willen de eerstgenoemden niets weten en van algemeen kiesrecht al evenmin; wel zouden zij iets kunnen voelen voor een *uitbreiding*

van het kiesrecht, tenminste als dit zou samengaan met een uitbreiding van de bevoegdheden der Eerste Kamer en wanneer aan ons Hoogerhuis het recht van amendement werd toegekend. Bovendien hebben zij militairistische neigingen en willen zij de ouden van dagen 't liefst helpen door een stelsel van vrijwillig sparen in den geest van de Belgische wet, hetwelk aldaar vrijwel fiasco heeft geleden.

En nu vergete men niet, dat de unie-liberalen en de vrijzinnig-demokraten, ofschoon geen anti-militairisten, toch tot bezuinigingen op de oorlogsuitgaven willen komen, en de oplossing van het vraagstuk der ouderdomsverzorging liefst in de richting van Staatspensionneering en langs den weg van rechtstreeksche bijdragen van de belanghebbenden willen zoeken.

Een concentratie der drie linkerpartijen op *deze* punten mag dus wel naar het rijk der illusies worden teruggewezen.

Maar op de àndere punten dan? Wat te zeggen van het algemeen kiesrecht en de sociale wetgeving?

Kan men zich de stembus van 1913 voorstellen anders dan dat 't, van de zijde der vrijzinnig-demokraten en unie-liberalen, juist om deze twee punten zal gaan? - punten waarvan de oud-liberalen niets willen weten! En hoe kan men zich dus een concentratie denken bij politieke strijdvragen, waarover een diepgaand verschil bestaat onder de partijen, die eventueel zouden moeten samengaan?

Maar zal men dan in Juni 1913 van links de oud-liberalen alleen en in de kou moeten laten staan?

Welneen. Dat behoeft tenminste nog niet altijd het geval te wezen.

Wanneer 't bij de herstemmingen mocht gaan tusschen een man van rechts, die dus tegenstander is van vrijhandel en openbaar onderwijs, en een oud-liberaal, en mochten deze vragen dus alleen nog in het debat blijven, zoodat de politieke kleur der kandidaten zich mocht afteekenen volgens hun positie tegenover deze kernpunten, dan zouden de overige kiezers van links wel weten aan welken kant zij zich zouden moeten scharen.

Maar zijn zulke beschouwingen eigenlijk nog niet wat prematuur?

Staat de stembus van 1913 nog niet te ver af?

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LVIII.

‘Mir geht es, wie der Katze mit der Maus.’.
G o e t h e : *Faust.*

Als de kat met de muis, zoo speelt het groote Russische Rijk met de Aziatische staten. Het is alsof Rusland nooit genoeg grondgebied krijgen kan, of het bij zijn uitgestrekt Europeesch gebied nog geheel Noord-Azië wil voegen. Reeds nu is het een kolos geworden, die bijna niet meer te besturen is, die voor een centrale regeering, door de verscheidenheid van volken, rassen, talen en opvattingen, allerlei moeilijkheden oplevert. En toch gaat die regeering voort, met een onbegrijpelijke kortzichtigheid, voortdurend nieuwe gebieden met nieuwe volken, nieuwe rassen, nieuwe talen en opvattingen, aan het reuzengebied toe te voegen. Het historische proces van de uitbreiding der grenzen in Azië schijnt nooit tot stilstand te komen. Met een regelmatigheid, die bewondering zou moeten afdwingen zoo zij voor een beter, een loffelijker doel werd aangewend, poogt de regeering van den Tsaar altoos weer nieuwe aanleiding te vinden, om zich te mengen in de aangelegenheden van tot dusver onafhankelijke volken in Azië, ten einde daarvan gebruik te maken, om eerst economischen invloed te verkrijgen, en dien dan door troepenzendingen te versterken. Want, bewust of onbewust, iedere Russische regeering kent het woord van Thucidides en past het toe: dat de handel de jongere broeder is van den oorlog.

Wat niet anders zeggen wil, dan het bekende woord van Rhodes: ‘The Union Jack is the best commercial asset’.

Wij hebben die houding van Rusland in deze eeuw kunnen opmerken in Mantsjoerije en Korea. Toen in 1900 in China de Boxersopstand uitbrak, achtte Rusland het oogenblik aangebroken, om den eersten stap te doen ter verdeeling van het Chineesche Rijk. Door het aanleggen van den spoorweg van Charbin naar Port-Arthur, dat het na den Japansch-Chineeschen oorlog aan den overwinnaar had weten te ontfutselen, - zooals Engeland Wei-hai-Wei, - had het zijn economischen voorsprong gemaakt. In 1900 rukte Alexejef met zijn Russische troepen uit Siberië Mandsjoerije binnen en bezette hij de voornaamste plaatsen langs den spoorweg; de plaatsen, die in den Russisch-Japanschen oorlog een zoo treurige beroemdheid voor Rusland zouden erlangen.

Om Europa en Japan gerust te stellen, vaardigde Alexejef de berucht geworden proclamatie uit, waarin hij verklaarde: dat de Russen de grens van Mantsjoerije overschreden en dit gebied bezet hadden, niet om het te behouden, maar uitsluitend om er de orde en de rust te handhaven, en de vreemdelingen te beschermen. Zoodra de onlusten in China zouden zijn gedempt en de orde hersteld, zouden de Russische troepen het bezette gebied weder verlaten en naar Siberië terugkeeren.

Dit gebeurde in denzelfden tijd, dat de vereenigde Europeesche strijdmacht, onder bevel van den Duitschen maarschalk Von Waldersee, van Tientsin naar Peking oprukte, met een soortgelijk doel, als de Russen voorgaven in Mantsjoerije na te streven. En de Europeesche regeeringen hadden dus geen reden kunnen aangeven, om de Russische verzekeringen te wantrouwen.

Maar toen de onlusten gedempt waren in China, de leiders der Boxersbeweging waren onthoofd en verbannen, de keizerin Tsu-Hsi en keizer Koeang-Hsü in Peking waren teruggekeerd, en prins Tsjoen als ‘boeteprins’ naar Duitschland was vertrokken, om voor den Duitschen keizer ‘kotau’ te maken wegens den moord op den Duitschen gezant Von Ketteler, - toen de vereenigde Europeesche strijdmachten China weder verlieten, met achterlating slechts van eenige detachementen als wachtposten voor de in 1900 ernstig bedreigde gezantschapswijk, toen bleven de Russen in Mantsjoerije. Want als de Russische beer eens zijn grooten klauw op een plek heeft gezet, is het al heel moeilijk, hem dien te doen terugtrekken. Aan beloften ontbrak het

niet; maar er waren altoos wel redenen om die niet na te leven. Op de Russische diplomatie - en op haar alleen? - is gewoonlijk het bekende woord van Mephisto toepasselijk:

> '.... Da wärt Ihr's nun!
> Ist es das erste Mal in Eurem Leben,
> Dass Ihr falsch Zeugnis abgelegt?'

Het was in die dagen, dat Rusland, in plaats van Mantsjoerije te ontruimen, poogde den economischen voorstoot ook in Korea te beproeven, en dat het beruchte syndicaat, waarvan Beobrasef de leidende gedachte en Russische grootvorsten de geldschieters waren, in Noord-Korea - dat toch bij den vrede van Semonoseki onder de sfeer van invloed van Japan gekomen was - houtaankappingen wilde gaan ondernemen.

Dat ging Japan wat over de schreef. Het vroeg, kalm en waardig, aan Rusland: 'wanneer het dacht zijn belofte, om Mantsjoerije te ontruimen, te vervullen?'

Door die brutale vraag een beetje verrast antwoordde Rusland: 'Op 8 October 1903'.

Japan wachtte; de 8ste October kwam; maar inplaats van ontruiming zond Rusland reusachtige troepenmassa's naar Mantsjoerije. Alexejef hield een wapenschouwing bij Port-Arthur, die er op berekend was, Japan een wonderbaar denkbeeld van de Russische strijdmacht te geven.

Maar de zonen der Zon lieten zich daardoor niet van de wijs brengen. Zij wisten wel, en zij hadden er leergeld voor betaald, dat die Russische schittering slechts schijn was

De gebleken onwil van Rusland, om het gegeven woord te houden, bracht Japan er toe den oorlog te beginnen. Men weet met welk gevolg.

Maar Rusland heeft daardoor niets geleerd. Bismarck heeft eens (Poschinger, *Tischgespräche*) deze diagnose van Rusland opgesteld:

'Russland gleicht einem starken und gesunden Manne, der von einer Krankheit befallen ist. Wenn er Rat annehmen, und zwei oder drei Tage zuhause bleiben will, wird er unmittelbar wohl werden und so stark wie je. Aber wenn er darauf bestehen will, auszugehen, umher zu spazieren und draussen Geschäfte zu erledigen, als wenn er wohl wäre, wird sich seine Krankheit fest

auf ihn legen, und vielleicht wird er sterben. Zwei oder drei Tage im Leben eines Mannes, bedeuten zehn, zwanzig oder dreissig Jahre im Leben einer Nation. Russland muss “zuhause bleiben”. Es hat eine grosse Zukunft; seine höchsten Adeligen sind intelligent und ehrenwerth; seine Bauern sind die besten Kerls in der Welt; in der Mitte ist es faul, der Beamtenadel ist ein giftiges Geschwür, welches seine Eingeweide hinwegfrisst’.

Die diagnose is nog even juist, als op den dag dat Bismarck ze stelde. Rusland moet zich rustig houden en eerst zorgen, dat het eigen huis in orde komt. Het is in den Japanschen oorlog gebleken, hoe slecht dat ingericht is. De ziekte, waaraan Rusland lijdt, is in en door dien oorlog toegenomen, en de slechte eigenschappen der bureaucratie, die daarin op zoo overtuigende wijze te voorschijn traden, zijn sedert nog niets verbeterd. De rust, die Rusland noodig heeft, om zich zelf te herzien, gunt de bureaucratie het niet. Integendeel, om zich te beter te kunnen verrijken, om het gierenwerk te kunnen voortzetten dat Bismarck reeds als het hoofddoel van dien ‘Beamtenadel’ aangaf, zocht deze naar afleiding, naar conflicten, naar buitenlandsche onaangenaamheden, naar grensuitbreiding, die zoo gereede aanleiding geeft voor wat Bismarck in een andere aanteekening, in zijn *Gedanken und Erinneringen* (II: 216), als het voornaamste werk der Russische ambtenaren aangeeft, wanneer hij zegt dat deze den Tsaar beliegen of op een dwaalspoor brengen.

En zoo zien wij dan thans de Russen weer druk bezig om den goeden raad in den wind te slaan, dien zij van Bismarck, en van andere goede kenners der Russische toestanden ontvingen. Zij kunnen zich niet rustig houden, om de kwaal die aan de welvaart en de ontwikkeling van hun land teert, te laten genezen. Zij zijn vergeten, dat hun eigen staatsman, Gortschakof, na den Krimoorlog evenzeer de rust noodzakelijk achtte en op Europa's toernooiveld de verklaring aflegde: ‘La Russie se receuille’. Het acht thans een ‘receuillement’ onnoodig, doch ontwikkelt een verbazingwekkende werkzaamheid in de buitenlandsche politiek, die men van een krachtigen, volbloedigen man zou kunnen verwachten, niet van een tot rust veroordeelden. De twintig, dertig jaar, die Bismarck noodig achtte, zijn nu wel

verdubbeld. Want de gezondheidstoestand is er heusch niet beter op geworden.

Maar getrouw aan zijn historische tradities poogt het, naar de bekende methode van Potemkin, aan de Europeesche zijde een krachtigen, schitterenden, trotschen gevel op te richten, die den indruk maken moet van een geweldig bouwwerk; achter dien decoratieven voorhang echter is niet veel meer dan vergulde armoede en ellende. Door Frankrijk van geld voorzien, door Engeland gevleid, door Duitschland met sympathie behandeld - keizer Wilhelm gedraagt zich steeds naar het woord, dat zijn grootvader hem op zijn sterfbed zou hebben toegevoegd: ‘Zorg steeds voor een vriendschappelijke verhouding tot Rusland!’ - meent het tegenover de wereld een goed figuur te kunnen maken, en zijn va banque-politiek ongestraft te kunnen voortzetten. En terwijl in het binnenland een reactionaire politiek wordt gevoerd, zooals de wereld nog zelden te zien kreeg - zelfs niet na de onderdrukking van den Decabristenopstand door Nicolaas I - wordt in het buitenland een hooge toon aangeslagen. Zoowel in Azië als in Oost-Europa.

Zoo zagen wij allengs de Perzische, de Mongoolsche en de Turksche quaestie ontstaan.

De wijze waarop Rusland in Perzië optreedt, doet denken aan de tyrannie, waarmede in de jaren na de onttrooning van Alexander van Battenberg de Russische generaals Kaulbars, Sobolef en Ignatief - dien de Turken den ‘Vader der leugenen’ noemden - in Bulgarijë optraden en de Bulgaren met den knoet poogden te maken tot gewillige werktuigen voor de Russische politiek.

In 1907 werd tusschen Engeland en Rusland een overeenkomst aangegaan betreffende Midden-Azië, waarin werd bepaald: ‘de contracteerende regeeringen verbinden zich, de onaantastbaarheid en de onafhankelijkheid van Perzië te eerbiedigen en te beschermen’. Scherpzinnige opmerkers waagden het toen reeds, het vermoeden uit te spreken, dat die aanhef maar ‘voor de leus’ was, en dat de economische sfeeren van invloed, die in het vervolg van het tractaat werden aangegeven, de voorboden van een latere politieke onderwerping en verdeeling zouden wrorden. Vier jaren lang hebben de ‘beschermende mogendheden’ hun ongeduld weten te beheerschen. Thans schijnt Rusland het oogen-

blik gekomen te achten, om de vruchten te plukken van deze economische politiek van voorbereiding. Voor de onafhankelijkheid van Perzië is het laatste uur aangebroken, en de nakomelingen der vroegere wereldbeheerschers hebben slechts de vraag te beantwoorden gehad, of zij vrijwillig de vasallen van Rusland zouden worden, dan wel of zij eerst door Rusland met geweld van wapenen daartoe moesten gedwongen worden.

De Perzische regeering, die wel inzag dat tegenstand tegen den wil van den machtigen Russischen buurman toch vergeefs zou zijn, heeft besloten zich vrijwillig den strop om den hals te halen; het parlement, dat zich nog wilde verzetten, is naar huis gestuurd. En de bewoners van enkele streken, die den moed hadden zich tegen de Russische overheersching en interventie met geweld te verzetten, maakten aldra kennis met Russische argumenten, waartegen geen hooger beroep bestaat; zij werden gevangen genomen, als oproerlingen voor een Russischen krijgsraad gebracht en opgeknoopt. Wijl zij zich verzetten tegen een indringer, dien zij te recht als een vijand van hun land aanzagen.

Naar de berichten te oordeelen, die van beide zijden over de aanleiding tot dit Russische optreden in de wereld zijn gekomen, is het buiten twijfel, dat Perzië volkomen in zijn recht was. Maar wat baat dat? Lafontaine heeft ons in zijn fabel van den wolf en het lam reeds geleerd:

> ‘La raison du plus fort est toujours la meilleure’.

En het recht van den sterkste was in dit geval zeker aan Ruslands zijde.

De revolutie in Perzië, die aan de autocratische heerschappij van Sjah Mohammed Ali, een einde maakte en een constitutioneel bewind invoerde, was in Rusland van het eerste oogenblik gehaat. De Russische commandant der kozakken in Teheran streed tot het laatste oogenblik aan de zijde van den viermaal meineedigen sjah tegen de constitutioneelen. En toen eindelijk de sjah in zijn paleis was gevangen genomen belastte Rusland zich met de zorg voor zijn interneering en bewaking op Russisch grondgebied. Hoe goed het dit deed bleek wel uit het feit, dat Mohammed Ali in zijn gevangenschap gelegenheid vond tegen Perzië een samenzwering op touw te zetten, troepen aan te werven, aanhangers om te koopen, en zelfs geschut naar de

Perzische grens te voeren, dat door meegaande Russische douaniers - die anders o zoo weinig meegaand zijn! - voor mineraalwater werd aangezien. En toen eindelijk de sjah, zijn gevangenschap moede, het interneeringsoord verliet en zich naar Perzië begaf om zijn rijk te herwinnen, bracht een Russische gouvernementsstoomboot hem, over de Kaspische zee, naar Perzië.

Dat was de eerste poging om in Perzië den burgeroorlog te doen ontstaan, en van de gerezen onlusten gebruik te maken, ten einde het slot van de genoemde fabel plastisch voor te stellen:

> '... Il faut que je me venge.
> Là-dessus, au fond de la forêt
> Le loup l'emporte et puis le mange
> Sans autre forme de procès.'

Verschillende omstandigheden beletten, dit plan zoo uit te voeren als het was opgemaakt. Maar de uitvoering ondervond daardoor toch geen vertraging. Openlijk steunde Rusland - ondanks de officiëel afgelegde verklaring van onzijdigheid in den strijd tusschen Mohammed Ali en de regeering, - de rebellen. Een Perzisch gouverneur, die met een afdeeling regeeringstroepen tot den vroegeren sjah overliep en dus hoogverraad pleegde, werd door de regeering gevangen genomen en in Tebriz opgesloten. De Russische consul-generaal trok met Russische kozakken naar het paleis waarin de hoogverrader was opgesloten, stelde hem in vrijheid en gaf hem de gelegenheid zich opnieuw bij den ex-sjah aan te sluiten. Dit is slechts een staaltje. Zoo als zij in Tebriz deden, deden zij overal. Voor Rusland bestond de onzijdigheid slechts, om haar te schenden ten gerieve van den ex-sjah. En toch werd Mohammed Ali verslagen en zijn legertje door de regeeringstroepen uiteengedreven.

Dat was een streep door Ruslands rekening. Doch het had nog meer koorden op zijn boog. De Perzische regeering had de bezittingen van de in het leger van den ex-sjah strijdende prinsen verbeurd verklaard. Op grond van dit besluit nam de Amerikaansche directeur der Perzische financiën, Morgan Shuster, maatregelen om het landgoed aan prins Shoa-es-Sultaneh door zijn ambtenaren in bezit te doen nemen.

Dit gaf Rusland de gezochte aanleiding voor interventie. Een Russische bank had vorderingen op dien prins, waarvoor op diens landgoed een hypotheek was geplaatst. Optredende voor die bank eischte de Russische consul-generaal te Teheran uitlevering van het in bezit genomen landgoed. En toen dit werd geweigerd, werden de Perzische gendarmes, die met de bewaking van het goed waren belast, gearresteerd door Russische kozakken van de consulaatswacht te Teheran, onder aanvoering van Russische consulaire ambtenaren. Toen Perzië zich daarover beklaagde en terugroeping vroeg der ambtenaren, die hier toch zeker in strijd met hun ambt en plicht waren opgetreden, zond de Russische gezant het Perzische protest terug, met den eisch dat Perzië aan Rusland verontschuldiging zou aanbieden. Dit moest binnen 24 uur geschieden, anders zouden de Russische troepen de Perzische grens overschrijden.

In zijn benauwdheid riep Perzië de hulp van Engeland in. Doch de regeering te Londen, die alleen oogen heeft voor het Duitsche gevaar, en overigens de slippendraagster is van Frankrijk en Rusland, wist Perzië geen anderen raad te geven, dan zich te onderwerpen aan Ruslands eisch.

Het ongelukkige lam deed het; het verontschuldigde zich voor het niet begane misdrijf, meenende daardoor den toorn van den wolf te kunnen bezweren. Het had misgetast.

Rusland, in plaats zich tevreden gesteld te verklaren, stelde onmiddellijk een nieuw ultimatum. Morgan Shuster, de Amerikaansche directeur der Perzische financiën, en de Amerikaansche ambtenaren door dezen benoemd, moesten worden ontslagen, de regeering te Teheran moest beloven geen buitenlanders in Perzischen dienst aan te stellen, dan na verkregen goedkeuring van Rusland en Engeland; bovendien moest Perzië aan Rusland een schadeloosstelling betalen van drie millioen Roebels voor de kosten der Russische expeditie, wijl het eerste ultimatum niet spoedig genoeg beantwoord was.

Het is duidelijk dat voor zulk een eisch ook geen schijn van recht bestaat. Als Perzië, zooals het tractaat van 1907 verklaart, een onafhankelijke staat is, dan heeft het recht zijn ambtenaren te benoemen naar eigen keus, zonder daarvoor van iemand vergunning noodig te hebben. Het is een zonderling soort on-

afhankelijkheid, die niet eens vrijheid geeft voor de benoeming van staatsambtenaren....

Opnieuw vroeg de Perzische regeering de hulp en den steun van Engeland, en opnieuw wist dit geen anderen raad te geven dan: toegeven aan Ruslands eisch. Dit is weliswaar geheel in strijd met de steeds door Engeland gevolgde staatkunde, van conservatieve en liberale kabinetten, die altijd gereed en bereid waren de verdrukten te helpen tegen den onderdrukker. Het moderne Engeland, zoo klaagde immers Disraeli al, toen hij zijn roman 'Sybil, or two worlds' schreef, is aan zijn tradities ontrouw geworden:

> 'In olden times, o, Romans, was thy care
> To crush the migthy and the weak to spare,
> But modern Engeland higher glory seek,
> To spare the mighty and to crush the weak'.

Terecht mocht lord Rosebery er op wijzen, dat de door Engeland onder Sir Edward Grey gevolgde staatkunde onjuist is. Om Duitschland maar te kunnen isoleeren, steunt Engeland Frankrijk in Marokko, in strijd met zijn eigen belangen, helpt het Rusland in Turkije, Perzië en China en ondermijnt daardoor de grondslagen van de imperiale belangen en de oude tradities der Engelsche staatkunde, en handelt het in strijd met plechtig aangegane verbintenissen, waarbij de integriteit van Perzië als van China werd vastgesteld, zoowel als met belangen van Engeland. Bij zulk een staatkunde moet zelfs de kundigste kop de kluts kwijt raken.

En Rusland, dat al deze zwakke zijden in Engelands politiek duidelijk inziet, weet daarvan met groote handigheid gebruik te maken.

Zonder een vinger uit te steken, om Perzië te helpen, ziet Engeland toe, dat van alle zijden Russische troepen de Perzische grens overtrekken, een aantal plaatsen bezetten, zich daar huiselijk inrichten, de Russische veldkrijgsraden invoeren, en daarvoor een aantal Perzen terecht doen staan, die zoo ze iets deden, zich bevonden in staat van wettige zelfverdediging tegen een inbreker. Voor dit feit werden zij op Russische manier aan een galg gehangen, totdat de dood er op volgde.

En bij dit alles verzekert Rusland aan ieder die het hooren wil, dat het volstrekt geen plan heeft, Perzië te bezetten of te behouden! Integendeel, het wil er slechts rust en orde herstellen. Maar het gebruikt daarvoor dan ook de meest afdoende middelen.

Wie de onwaarachtigheid der Russische verzekeringen al meermalen heeft ondervonden, weet wat hij er van te denken heeft.

De Engelsche regeering alleen doet of zij het in allen ernst gelooft. En zij geeft daardoor een bijna komische illustratie bij het bekende epigram van lord Byron:

> 'The world is a bundle of hay,
> Mankind are the asses who pull;
> Each tugs it a different way
> And the greatest of all is John Bull'.

Het is echter zoo erg niet. Het is meer zelfverblinding dan domheid, die Engelands houding bepaalt.

Nog merkwaardiger is de wijze waarop Rusland in Turkestan en Mongolië optreedt. Gebruik makende van de revolutionaire beweging in China, poogt het ook daar zijn gebied uit te breiden, zijn invloed te vergrooten, zijn macht te vestigen.

Reeds in het voorjaar is dat begonnen. En de geheele geschiedenis is, evenals zoovele andere diplomatieke handelingen van Rusland, een bewijs voor de juistheid van Bismarck's stelling: dat de Russische diplomatie - al is de eenheid van actie nooit verzekerd - in haar methode altoos onveranderlijk blijft, wijl zij absolutistisch, tataarsch of barbaarsch is.

In 1881 sloot Rusland met China een verdrag tot regeling der Russisch-Chineesche handelsbetrekkingen, en der consulaire en douane-quaesties in het geheele gebied buiten den grooten Chineeschen muur. Nu had Rusland, in 1871, tijdens den Mongolenopstand, Koeldscha, een Chineesche plaats, bezet, onder voorwendsel China hulp te willen verleenen bij het onderdrukken van dien opstand. Op de belofte vertrouwende, dat Koeldscha weder zou worden ontruimd als de orde en rust hersteld waren, liet China de bezetting toe. Doch toen de Regeering te Peking na het einde van den opstand, op ontruiming aandrong, weigerde

Rusland. Precies dezelfde geschiedenis, als in 1900 met Mantsjoerije.

Tien jaren duurde de kibbelarij over Koeldscha en het omliggende gebied van Turkestan. En toen in 1881 het bedoelde verdrag met China gesloten werd, stemde Rusland in de ontruiming toe, onder voorwaarde, dat China negen millioen roebel schadeloosstelling zou betalen, en den Russen aanmerkelijke economische en handelsvoordeelen zou toestaan in Mongolië en Turkestan.

In het voorjaar van 1911 werd plotseling door Rusland de eisch gesteld, dat China Koeldscha zou ontruimen en aan Rusland teruggeven.

Dat was de eerste stap op den weg, dien Rusland wilde inslaan, om zich in dat deel van Azië te nestelen. In de dagen waarin de eerste verschijnselen zich voordeden van de ontwaking van China, waarin de eerste revolutionaire woelingen voorkwamen, wilde Rusland zijn plannen, om zich van Mongolië en Turkestan meester te maken, voorbereiden. En Koeldscha is een belangrijk handelspunt; het ligt aan den grooten karavaanweg naar Semipalatinski, naar Bokhara, naar Chokand, en de belangrijkste plaatsen van Mongolië, en was dus een gewichtige bezitting voor Rusland.

Zonder het antwoord van China af te wachten werd Koeldscha door de Russische troepen bezet. De Chineezen waren te zwak om aan dit opdringen weerstand te bieden. Sedert is de revolutie in China uitgebroken. De Mantsjoe-dynastie, die steeds de Chineesche grensvolken, waartoe ook de Mongolen behoorden, heeft onderdrukt en afgeperst, ziet zich bedreigd door de Jong-Chineesche Republikeinen. In Mongolië is de oude haat tegen de onderdrukkers ontwaakt. Zij hebben den Lama of Kotoechtoe van Oerga, die naar de meening der Boeddhisten in heiligheid onmiddellijk volgt op den Dalai Lama van Thibet, en die nog onlangs een gevangene was in handen der Chineesche troepen, tot hun onafhankelijken heerscher uitgeroepen.

En van deze gelegenheid wil Rusland thans gebruik maken, om zijn invloed duurzaam in Mongolië te vestigen.

Het had dit alles krachtig voorbereid. De Russische handels-expedities, de intieme betrekkingen tot Mongoolsche vorsten,

waarover China in het antwoord op het Russische ultimatum klaagde, zijn gebleken de voorboden te zijn van de nieuwe Russische politiek. In de meeste plaatsen in de nabijheid der grens en in enkele voorname handelsplaatsen van het binnenland werden consulaten gevestigd, die, ter bescherming van den consul en zijne ambtenaren, consulaatswachten kregen van Russische kozakken. Te Oerga en te Koeldscha is die consulaatswacht een regiment cavalerie sterk. In den laatsten tijd is het aantal consulaten tot 13 uitgebreid, en is aan elk consulaat een regiment kozakken toegevoegd, zoodat zonder verdere troepenzendingen reeds dertien regimenten kozakken in Mongolië gelegerd zijn.

En nu behoeven wij slechts na te gaan, hoe de Russische consuls in Perzië optraden, om precies te weten, met welk doel die consuls en hunne kozakken-regimenten naar Mongolië zijn gezonden. Bovendien hebben de Russische kooplieden in de verschillende handelsplaatsen een soort autonomie of zelfbestuur ingevoerd, onder leiding der gekozen oudsten, en zich daardoor volkomen weten vrij te maken van de Mongoolsche of Chineesche autoriteiten.

Onder die omstandigheden krijgt het bericht, dat onlangs Mongoolsche gezanten te Petersburg zijn aangekomen, om Rusland het protectoraat over Mongolië aan te bieden een bijzondere beteekenis. De Kotoechtoe, de ‘levende Boeddha’ in Mongolië, die hen zond, is niet meer dan een willoos werktuig in handen der Russen.

Deze priester-vorst is een betrekkelijk jonge man, die aan den drank verslaafd is, en zich uitput door weinig met zijn monnikschap strookende genoegens, door de bedevaarten der duizenden Mongolen, die naar Oerga komen om zijn geheiligd aangezicht te zien, en de geschenken die de Russische consul Schichmaref - een in Aziatische gebruiken zeer ervaren ambtenaar, die jarenlang te Oerga gevestigd is - hem bij alle gelegenheden met gehuichelden eerbied aanbood, heeft hij een wel wat overdreven denkbeeld van zijn positie en zijn waardigheid gekregen.

Onder den invloed van zijn Russischen raadgever heeft hij den Chineeschen Amban, den vertegenwoordiger van den keizer en gouverneur van Mongolie, verjaagd, en zich zelf tot heerscher uitgeroepen. Maar hoe een, achter de palissaden aan zijn klooster-

paleis volkomen wereldvreemd geworden monnik, die bovendien aan drank- en opiumgenot verslaafd is, het herstel van het Mongoolsche Rijk, dien droom van de nakomelingen van Djengis-Khan zal kunnen tot stand brengen, is een raadsel.

Dit wordt dan ook niet van hem verwacht. Rusland zal hem de heerschappij in Mongolië, in naam, laten, maar tevens wel zorgen, dat hij niets kan doen, dan hetgeen de Russische ambtenaren willen. En inmiddels wordt zijn land, door de bemoeiing der Russische consuls, ondersteund door de kozakken-regimenten, en door den aanleg der Russische spoorwegen, wel zoo geheel en al door Rusland beïnvloed, dat hij niets meer is dan een satraap of pasja in Russischen dienst.

Een Mongoolsche legende, die de Fransche majoor de Bouillane de Lacoste op een reis door 'le pays sacré des anciens Turcs et des Mongols' opteekende, zooals zij hem door een Boeddha of Llama werd verteld, komt onwillekeurig in de herinnering, bij het lezen dier berichten over Ruslands optreden in Azië.

In den ouden tijd was er een strijd uitgebroken, zoo luidt dat verhaal, tusschen de Kalkas en de Dzoungaries. Voor een verwachten aanval hunner vijanden vluchtten de Kalkas naar Oerga en lieten het klooster onverdedigd. De Dzoungaries, een rijken buit verwachtend, trokken naar dit heiligdom op.

Maar op den drempel zag men hen stilstaan, verstijfd van schrik en ontsteltenis. De groote bronzen Boeddha was opgestaan op zijn voetstuk, en strekte dreigend de hand, met gebalden vuist, uit naar de indringers.

Maar spoedig waren dezen van den eersten schrik bekomen. Zouden zij bang zijn voor een standbeeld? Al was het dan ook van een God? Waren zij geen machtige krijgslieden, krachtiger dan die Boeddha zelf?

Moed vattend drongen zij derhalve den tempel binnen; maar plotseling begonnen de beide steenen leeuwen, die den toegang tot het heiligdom beschermden, op zoo ontzettende manier te brullen, dat de aanvallers, doodelijk verschrikt, afdropen.

De Goden hadden het spel gewonnen. Buiten gekomen vluchtten de Dzoungaries, hals over kop naar de rivier, om zich weder aan de overzijde bij het gros des legers te voegen.

Doch de wraak der goden was nog niet voldaan. De Orkon was onverbiddelijk. Hij sloot zijn gele wateren over de aanvallers en allen, die aan den heiligschennenden tocht hadden deelgenomen, verdronken in zijn stroom.

De Bogdo Khan, de keizer van China, besloot tot belooning van deze daad, dat de Orkon zou worden verheven tot den rang van prins der vijfde klasse. En ieder jaar wordt op een dag, door de wichelaars vastgesteld, het tractement van dien prins, ongeveer 300 lans zilver, onder het zingen van gewijde liederen, in den stroom geworpen.

De tijd is lang voorbij, dat de goden in den tempel, de leeuwen aan de poort en de rivieren daarbuiten, zich opmaken om het land te verdedigen tegen de invallen der heidensche barbaren. De Chineesche autoriteiten zouden anders, bij gebreke aan troepen, nog wel eens gaarne al die legendarische strijdmachten willen mobiliseeren, om de Russen uit hun gebied te verdrijven.

Maar de betoovering is verdwenen. Zij kunnen den vijand niet meer tegenhouden.

En de Russen, die dit weten, aarzelen dan ook niet, om de hand te leggen op de gebieden, die hen het best aanstaan. Voor China behoeven zij zich niet te geneeren. Dat is machteloos.

Slechts voor Europa dient een doekje voor 't bloeden te worden aangebracht. Daarmede is Rusland echter nooit verlegen geweest. Het spreekt eenvoudig alle mededeelingen over zijn plannen tegen. Wetend hoe juist Mephisto's woord is:

> ‘Denn ein vollkommner Widerspruch
> Bleibt gleich geheimnisvoll fur Kluge wie für Thoren.’

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. III.

Uit Breslau, waar-ie 't wormstekig-kwakkelend zaakje van z'n doofstommen vader, toen-ie zelf eindelijk heer en meester was, in minder dan drie maanden op de flesch had geholpen, vertrok-ie zonder 'n kik te geven, zonder iemand gedag te zeggen, vierde klasse naar Berlijn, 't gastvrije, dat als 'n sterke kloek al zooveel geruineerde levens onder 'r vleugels had genomen. Geen sterveling zag 'm in 't donker instappen. Niemand vermoedde, dat Semmy, 't levendig-schrander zoontje van Bennie Lubinsky, die zoo hulpeloos als-ie was, fatsoenlijk z'n verplichtingen na was gekomen, met de noorderzon zou verdwijnen.

Omdat de luiken voor de eens welvarende Negotie van meubelen, bedden, antikiteiten, en dingen die ‘verhuurd’ werden, eerst Donderdag, toen ook den godganschelijken Vrijdag gesloten bleven, en de bastaard-kees bij 'r nest van zeven levende en twee gestorven jongen - 't was voorjaar: lentegroen botte aan boomen en struiken - helsch-kwaadaardig jenkte en blafte, dacht de waardin van 't verkapte overzijbordeel, die de naaste buur was, aan moord, zegge inbraak.

De gewaarschuwde politie liet de deur opensteken - van Semmy Lubinsky Bennie-zoon vonden ze 'n paar versleten pantoffels, 'n parapluie met stukkende baleinen, vier nog niet verloopen lommerdbriefjes, 'n bekauwden penhouder, 'n gebedenboek met ezelsooren, de restanten van verbrande papieren, en 't hondennest voornoemd. In 'n teil zonder bodem, op 'n ouwe jas van vader, zaliger nagedachtenis, leien de zeven blinde, over

mekaar en over de twee dooie krielende jongen. Met moeite kreeg de moeder, die an buren, politie, waardin en smid - bij 't hardnekkig gezoek naar Semmy, die 'r niet was - 'r venijnige tanden liet zien, 'n koord om 'r nek.

De straat liep uit. Wie geld van Lubinsky & Co. moest hebben, vloekte, schreeuwde, verwenschte - de paar, die 'n meer dan onnoozel kleinigheidje an de firma schuldig waren, hielden zich koest. 't Gaf 'n kort, zéér bescheiden schandaal. Aanklachten bij de justitie werden niet ingediend - niemand smeet goed bij kwaad geld door 'r 'n advocaat in te betrekken.

De ouwe kasten, buffetten, stoelen, tafels, de muffe bedden en 't keukengerei werden verkocht - de zeven levende jongen met de twee dooie samen in 'n zak gepropt en verdronken - de keeshond verhuisde naar 't overzijbordeel.

Semmy zelf reisde 'n nacht en 'n dag met landverhuizers, Polen, mijnwerkers en arbeiders. Zoo vervloekt-lang had-ie nog nooit in 'n trein gestaan. Onder de zijbank, waarop anderen zaten, lag z'n bordpapieren met touwtjes gebonden valiesje. In z'n jaszakken builden prakjes met besuikerde boterhammen en Tilsiterkaas, die-ie met voorbeeldig overleg 'n uur voor z'n vlucht klaar had gemaakt. Maar eten, waarachtig-eten, dee-ie niet. De zenuwen, de vermoeidheid zaten 'm dwars. Geen twee happen wrong-ie door z'n keel. 't Breslauer verleden, de herinnering, was te versch. Tegen den rammelenden, schokkenden, dreunenden wagonwand aangeleund, dacht-ie 'r met wegsliependen moed an in 't eerste, beste station weer uit te stappen, en in Breslau de luiken van de ramen te nemen. Maar wat dan? Zou-ie dan tòch niet binnen 'n week door huisheer en schuldeischers op de keien worden gesmeten? Nee. Hij had a gezeid, most b zeggen. En hij zei b. Dien nacht probeerde-ie staande te slapen. 't Was 'n overvulde wagon. 't Stonk 'r. As-ie schuchter vroeg of 'r geen raampje open mocht, gaven ze niet eens antwoord. Doodelijk op, geradbraakt, maakte-ie van 't valies 'n zitje. De touwtjes barstten en 't beetje linnen, de twee halfhemdjes, de kousen, 't zondagsche pak en de pakjes papieren, die-ie niet had durven verbranden, tolden met 't stukje zeep, de portretten van vader en moeder, den haarborstel en de nieuwe papieren manchetten over de zwiepende, morsige, be-

spuwde planken van den wagen. Midden in den nacht werd-ie 'r om uitgelachen, want slapen deeën enkel de boffers, die tegen mekaar angedoken op de twee banken konden rusten. De rest kletste, lachte, dronk, speelde kaart, vloekte, ruziede. En 't duurde - duurde eindeloos. Om 't kwartier of half uur stopte de trein, werd 'r gerangeerd, haakten ze goederenwagens aan, moest 'r gewacht worden tot de hoofdlijn weer vrij was. Soms smeet een van de landverhuizers op de bonnefooi 'n deur open, en als dan de kondukteur zei dat ze den tijd hadden, aarzelde Semmy zoo'n verlaten, kil perron in, en terwijl anderen 'n borrel of 'n kop koffie trachtten te krijgen, sloop hij naar 'n waterkraan en slurpte uit de kom van z'n handen, om 't even of 't drinkwater was of niet. Dan weer haastig naar den wagon terug, 't fluiten van de locomotief niet vertrouwend, bang dat de trein zonder 'm zou vertrekken en dat ze 'm met z'n beetje bagage 'n loer zouden draaien, leunde-ie opnieuw tegen den wand, als z'n plaatsje niet in was genomen, en keek naar 'n jonge vrouw van de landverhuizers, 'n pracht van 'n deerne, die 'r borsten aan 't mansvolk liet zien, als ze 'r zuigeling te drinken gaf. Nooit vergat-ie die reis, 't staan op gezwollen voeten, 't inademen van stofkrinkels uit de planken opgedwarreld, 't misselijk worden door 't stampen, slingeren, rukken van den wagen, die in iedere bocht uit de rails leek te kantelen, 't botsen der buffers als de vaart werd verminderd, 't klagend loeien van koeien wanneer de trein op 'n sein wachtte, 't huilen van de zuigeling en de stijgende norschheid van de pootige kerels, wier ruwe gezichten nauwlijks door 't lampje werden beschenen. Ook de morgen bracht geen verlossing. 'r Stegen mijnwerkers uit, anderen namen hun plaats in. En 'r nijdigde 'n felle, snerpende ruzie. De jonge deern met de zuigeling werd door 'n schooier met altijd-starende, staal-harde, bijtende slangoogen lastig gevallen. Ze draaide 'r hoofd af - hij liet 'r niet los. Ze keek door 't raam - hij ging dicht naast 'r staan, loerde, lachte. Toen stiet ze 'r slapenden man an. De stemmen schreeuwden ruig en woest, en als 'r geen arbeiders partij hadden getrokken, zou 't op messen uit zijn geloopen. De zon joolde kort na zevenen binnen, overvlamde de ruiten, begon den wagen te stoven. Dat maakte nog moeier, nog ellendiger.

Uitgeput hingen de landverhuizers tegen mekander. Om beurten zaten de vrouwen, de mannen, om beurten sliepen ze. En als 'r gepleisterd werd, om nieuwe goederenwagens aan of los te haken, werd 't 'n dringen, om buiten op de stoffige perrons 'n luchtje te happen.

Met blaren onder de voeten, bij onweer en stortregen, kwam Semmy Lubinsky, na meer dan zestien uur in dien vierde-klaswagen te hebben gestaan, in Berlijn aan. Gaar, groen-witjes, 't valies dan in de linker, dan in de rechter hand, modderde-ie door de plassen, 'n goedkoop logement tenminste voor dien eersten nacht zoekend. An lager wal was-ie niet. In den binnenzak van z'n vest, door 'n stel veiligheidsspelden voor anker, droeg-ie 'n portefeuille met honderd-dertig Mark, 't door de politie afgestempeld ‘verhuisbiljet’, z'n geboorteakte, 'n lot ‘Rote Kreuz’, waarvan de trekking over 'n paar dagen moest plaats hebben, 'n net-geschreven staatje van hebben en houen (eens hoopte-ie z'n verplichtingen na te komen) en 'n uit 'n waarzeggers-automaat getrokken blaadje, waaraan-ie met bijgeloovig vuur gelóófde, 'n papier-vlodder, dat woordelijk zei: ‘Sie sind so voller Tatkraft und Energie, dass Sie sich zu wenig Ruhe gönnen. Sie fangen dadurch zu viel auf einmal an und können nachher nicht alles durchführen. Es wäre viel besser, langsamer vorzugehen, denn dadurch würden Ihre Erfolge grösser sein. An Geld wird es Ihnen indes nicht mangein. Ihr Leben wird lang sein, ohne Krankheiten, jedoch durch zwei Unfälle gestört, die beide glücklich verlaufen. In der Familie werden Sie einige Unannehmlichkeiten haben.’

Met z'n geldswaarden, papieren en toekomst-voorspelling, sjokte Semmy Lubinsky over 't asfalt. Moe, doornat, zonder eenig plan of voornemen, liep-ie de ongewoon-breede, drukke, schel-verlichte straten door. En toen-ie eindelijk, na vier-, vijfmaal z'n hoofd te hebben gestooten - goor en verreisd als-ie 'r met z'n zwart, ingezakt papieren boord en z'n sjofele bagage uitzag, lustten de meeste portiers 'm niet, of wanneer ze 'm lustten was hèm de prijs van de kamer, zonder ontbijt, meer dan 'n schrik om 't hart! - toen-ie eindelijk vier-hoog làg, door de oververmoeidheid, 't vreemde, zuur-riekend bed en 't roggelend snurken van 'n buurman, geen oog dicht kon doen, griende-ie

om z'n verlatenheid, z'n niet weten wat te beginnen, z'n vaal-angstige aanvoeling van de millioenenstad. Heel vroeg, al om vijf, stond-ie op. Eerst hing-ie 'n poos uit 't raam, keek in de diepte, naar 't nattig glimmende asfalt, de schaarsche menschen, de gesloten winkels, de paar wachtende 'Droschken'. 't Viel 'm alles mateloos, diepst-wanhopig tegen. 't Leek niet te aanvaarden, vol bezwaren en moeilijkheden. 't Liefst had-ie 'n biljet terug genomen, en in de groezelige achterkamer, waar vader gestorven was, den storm ondergaan. Hoofdpijnachtig, willoos, stak-ie, zoo nuchter as-ie was, 'n zware sigaar op, en op dat oogenblik vergat-ie negen tienden van z'n troostelooze eenzaamheid. Bij een van de overzijburen, ook vierhoog, kleedde 'n vrouw zich aan. Omdat 't nog zoo vroeg en 't weer zoo drukkend-zwoel was, had ze 't gordijn weggetrokken en 't raam geopend. Van uit de donkerte van zijn dakkamer loerde Semmy Lubinsky. De sigaar bekluivend, zwaar door z'n neus ademend, zag-ie 'r bloote borsten en armen, 'r trisch gezicht en 't lange, vlammende, goudblonde haar, dat bij iedere armheffing over borsten en hals schuimde en plaste. Sensueel manneke, als-ie van af de jongensjaren geweest was, enkel z'n gepruts om geld te verdienen bij groote erotische gedachten en kleine, immers dure, erotische daadjes vergetend - nog nooit, om z'n ouwekereltjeshoofd op 't zwak jongenslichaam en de slappe beentjes, door 'n vrouw b e g e e r d , en zelf vol gestadig verlangen, was 'r maar één ding, dat 'm in z'n buien van melancholie en moedeloosheid, z'n stemmingen van flegma en onverschilligheid, plots en veerkrachtig opmonterde: 't lijf van 'n vrouw. Wat de schooier in den vierde-klas-wagen, driest-onbeholpen gedaan had, had hij door z'n uitgeputheid heen, bescheidener, minder in 't oog vallend, maar opgewondener volgehouden. En in Breslau, wroetend om zich uit de klem te redden, op heete kolen zittend na mislukte, kleine spekulaties, was 'm 't bordeel met de verlepte, niet meer voor de groote stad geschikte aftandsche meiden, telkens weer 'n toevlucht en 'n troost geweest. Nu, inert, gekookt, ziek en bang voor de reuzenstad, waar-ie 'n tweede leven zou beginnen, loerde-ie met branderige, 't hoofd uitgloeiende oogen, en toen de overbuurvrouw 'm in de spiezen kreeg en nijdig 'r raam dichtbonsde, nam hij 'n schoon boord uit 't bordpapieren valies,

en met fiksche energie, neuriënd en opgekikkerd, kuierde-ie 't ontwakend Berlijn in.

Van 'tgeen 'r later, in komende jaren, met 'm gebeurde onthield-ie nauwlijks de détails. 't Werd 'n benauwend, gejaagd, grijze haren gevend geworstel. Dat van de reis, 't zestien uur staan in den trein, 't gekrakeel om de deerne met de zuigeling, 't door modder en regen heen zoeken naar 'n bed, 't wakker liggen en 't als eerste evenement beloeren van 'n zich aankleedende c h r i s t e n vrouw met goudhaar, vergat-ie nooit en vertelde-ie graag met 'n sentimenteelig gekrop in z'n keel. Over de rest praatte-ie weinig - de rest: goeie God, wat had-ie nièt meegemaakt! 'r Waren dagen, dat-ie met 'Ansichten' in koffiehuizen ventte, dat-ie 'r nooit meer bovenop meende te komen - èn dagen, dat-ie zich, snuivend van lekkere rust, stiekeme weeldedingetjes veroorloofde. Wat 'r an zwendel in de wereldstad denkbaar, mogelijk en zonder last met de justitie uitvoerbaar was, had-ie met overleg in toepassing gebracht. Niks was 'm vreemd en an letterlijk alles had-ie zich om beurten de vingers gebrand. Maanden colporteerde-ie advertenties voor 'n schandaalblad en plotseling was-ie pachter van 'n 'Balhaus'. Tweemaal dee-ie den 'Offenbarungseid'[1] en tienmaal was-ie op 't randje af 'n welgesteld burger. Soms kende Berlijn 'm als schurftigen straathond en dan ineens, zonder dat iemand snapte waar-ie de luxe vandaan sleepte, kuierde-ie als 'n keurig verzorgde fox met 'n blauw lintje an den halsband.

Bij de vijftig geschiedde de catastrophe. Z'n heele, kwaadaardig tezaam geschraapte kapitaaltje raakte in Engelsche goudshares vast, en tegelijk diende 'n officier, waarvan-ie 'n geheim wist, en die-ie lang genoeg geld af had geperst, 'n aanklacht tegen 'm in. Waanzinnig van angst - 'r leek ditmaal geen ontkomen aan de wanhoopssituatie - dronk-ie dien avond - z'n gewoonte om geen drank an te raken vergetend - ontelbare glazen, schijnbaar-onschuldige, kouwe Zweedsche punch in 'n kleine, elegante, druk door acteurs, studenten en hippen bezochte Bar. Op 'n kruk voor 't buffet, de armen op 't glanzend schenkblad gesteund, bezoog en beslurpte-ie 't rietje, bekeek z'n ouwelijk hoofdje, 't aan

1) De eedsverklaring bij faillissement dat men niets bezit.

de slapen grijzend haar, de afgezakte schouders, in de wandspiegels, en tracteerde door 't dolle heen, zonder de consumties te tellen, een van de buffet-dames met vuurrood haar, die omdat ze zwanger was en op advies van den dokter niet te onmatig mocht leven, de voortreffelijke ‘cocktails’, als-ie omkeek of voor zich uit zat te dommelen, met 'n beminnelijk-zakelijke gratie in den glazenspoelbak leegde. Gladweg dronken, niet wetend wat-ie dee, waar-ie was, wat 'r met 'm gebeurde, liet-ie zich in 'n auto sjorren, vroeg den chauffeur geen geld van 't tien-Markstuk werom, en plompte op z'n kamer in den stoel voor 't schrijfbureautje. En daar - bewusteloos, met opzet of bij ongeluk - niemand was 'r getuige van, en 'm zelf bleef 't 'n mirakel - pleegde-ie... zelfmoord. Hij, Semmy Lubinsky, te lafjes om zich ooit met ruziezoekers in te laten, hij die geweld 'n ding voor gekken en 't vuistrecht 'n ergernis vond - hij, die 't gijntje gelanceerd had, dat je ‘niet te dicht in de buurt van 'n sabel most kommen, want dat zoo'n ding mogelijk a f k o n g a a n !’ - hij die zich 'n revolver aan had geschaft, omdat 't altijd goed was zoo iets g l i m m e n d s bij de hand te hebben, ofschoon-ie 'r niet aan zou gedacht hebben den haan onder welke omstandigheden ook over te halen - hij, zoo huiverig voor den dood, dat-ie om elke neurasthenische inbeelding naar z'n dokter liep en 's nachts 'n pitje in z'n slaapkamer liet branden - hij, die niet voor 't eerst door 'n advocaat, bij ‘gebrek aan bewijs’ vrij was gepleit en nog minder voor 't eerst aan lager wal was geraakt - hij had dien nacht, vermoedelijk in de overspanning van z'n zenuwen en onder de werking der gemeene Zweedsche punch, den revolver zoo misdadig-onzinnig gehanteerd, dat de toeschietende huishoudster, door den knal opgeschrikt, 'm bewusteloos en met 'n deerlijke, gapende wond, naast de omgevallen prullenmand vond. Vier weken lag-ie in 'n kliniek. Vier weken tobde-ie z'n hersens af, hoe 't ‘angekommen’ kon wezen - of de revolver vanzelf af was gegaan - of-ie op dat moment krankzinnig was geweest - of-ie 't wel zelf, zèlf, had gedaan.... De vijfde week kwam-ie met 'n zwart lapje voor 't linkeroog, dat ontoonbaar-verminkt was, onder behandeling van 'n tandarts, die dagen lang boorde, hamerde, plombeerde, om de door den kogel verbrijzelde tanden en kiezen naar beste menschelijke wetenschap

te vullen en te ‘overbruggen’ - de zesde week wandelde-ie weer in 't zonnetje Unter den Linden, den rechtvaardigen God dankend, dat-ie 'r zoo uitnemend af was gekomen, dat de Engelsche goudshares 'n slordige paar procenten hooger waren en dat de officier, bevreesd voor 't onderzoek van den rechter, óók, maar beter met 'n revolver gespeeld had...

Van af dien gruwelnacht keek Semmy Lubinsky met een oog. Met 't zwarte, door twee zwarte bandjes om 't hoofd gehouden lapje, de half-vernielde onderkaak, 't rose litteeken, waar de kogel de wang doorboord had, met 't zware bovenlijf en de korte, wiegelende beentjes, was-ie nog leelijker, nog afstootender dan vroeger. En nog onbarmhartiger voor de debiteuren van 't lompe, vet-kaftige grootboek, dat door den eenigen sterveling, dien-ie op de wereld-van-gauwdieven-en-oplichters volkomen vertrouwde, door Nathan Stief bij werd gehouden. Nathan was z'n rechterhand, z'n steun, de in b i j n a alles in-gewijde. In de kliniek, met 't verstelde hoofd de nachten doorwoelend, beurde de gedachte an Nathan 'm op, en als deze 'm precies op tijd de brieven en correspondentie op z'n bed bracht, drukte-ie 'm met 'n dankbaarheid, als-ie tegenover niemand voelde en nog minder toonde, de beenige hand.

Voor 'n jaar of vijf, toen-ie na 'n zwendel met borgtochten op 't punt was geknipt te worden, en 't op de renbanen met verdachte reuzentips als bookmaker probeerde, lette-ie in 't gedrang 'n bultenaar, precies zoo gedrongen-klein als-ie zelf was, op. Met 't gretig bijgeloof, dat 'm 't papiertje uit den waarzeggersautomaat in z'n versleten portefeuille dee bewaren, sloop-ie achter 't bultje aan, en in de herrie bij den totalisator, lei-ie herhaaldelijk de hand op de vergroeide ruggegraat van 't gedrochtje.

De aanraking van 'n bult dwòng 't geluk.

En 't geluk liet zich dien dag zoo verbazend dwingen, dat-ie Nathan Stief, die z'n eenige vijf-Mark stuk - meer dorst-ie niet meenemen - verspeeld had, en met dikke zorg op z'n gezicht de twee uur naar huis terug wou loopen, 'n kop koffie aanbood. In de meening dat-ie voor den mal werd gehouden, haalde de bultenaar kregel de schouders op. Ongeduldig wees-ie naar z'n mond, en toen had Semmy Lubinsky 'm kunnen omhelzen:

Nathan Stief was bijna zoo gebrekkig op de vlakte gekomen als z'n vader, zaliger nagedachtenis: hij had 'n fortuin-aanbrengenden, ànderen fortuin-aanbrengenden bochel, en hij was al als kind, door 'n keelpolyp-operatie, ongeneeslijk-stom geworden. Nathan, glunderend van plezier, dat-ie in die volte 'n mensch met rechtschapen tong, die 't manuaal der stommen voortreffelijk verstond, had gevonden, accepteerde de koffie, accepteerde 'n door vliegen besprongen portie koek, dankte met uitkrullende lippen voor de gulheid, waarmee de ander z'n tram betaalde, en 'm in de stad op longenhachee, aardappelsla en bier trakteerde, en 'n paar dagen later, zat-ie op proef op 't kantoortje van Semmy Lubinsky & Comp., zwijgende, aan niemand wat oversmoezende, zich met niets bemoeiende, alles vinnig-beluisterende klerk, aan wien je onvoorwaardelijk je brandkast en je contanten kon toevertrouwen, omdat 'n stomme bochel zóó gesignaleerd was, dat-ie 'r onder geen omstandigheden vandoor zou gaan. En daar dacht Nathan Stief geen seconde aan. Integendeel. Murw geknauwd door 't leven, getrapt, in 'n hoek gewrongen, dankte-ie 't genadige toeval, dat-ie z'n kop zoo zalig boven water kon houen. Hij verdiende nu dubbel. 't Mes snee aan twee kanten. Overdag schreef-ie met volmaakte rondschriftletters in de boeken van Lubinsky & Co. - 's avonds, dikwijls 'snachts, als 'r gerepeteerd werd, zat-ie als pianist in 'n tingeltangel, waar alleen ‘verplichte consumtie’ was, waar de kelnerinnen de heeren tot vlugger drinken animeerden, en waar-ie de vrouw had leeren kennen, waarmee-ie getrouwd was, en bij wie-ie 'n dochter van achttien had.

Op proef bij Semmy Lubinsky gekomen, was-ie 'r na vijf jaar de man, die alles ordende, die nauwkeurig wist waar de kavels beleend goed op de zolders leien, die waarschuwde als 'n klant met rente-betaling en aflossing in gebreke bleef, die in een woord hart voor de zaak - 't ‘Lombard- und Lagerhaus van Semmy Lubinsky & Comp’, tegen welks schild de rottingstok van Erich Schüler, dien vroegmorgen zulke principiëele bezwaren uitte - toonde. Toch gaf-ie 't spelen in de nu meer gemoderniseerde tingeltangel, die 'n zijlokaal als ‘wijnafdeeling’ in had gericht, die echte ‘damesworstelwedstrijden’ organiseerde en behalve verplichte consumtie ook 'n verplicht programma à twintig Pfennig eischte, niet op, omdat Semmy Lubinsky van den gezonden

stelregel uitging, dat je niemand moest laten blijken dat je 'm noodig had, derhalve niet te scheutig met loonsverhooging dee - èn omdat 't z'n dierbaarste eerzucht was z'n rechtlijvig dochtertje Wanda 'n ‘opvoeding’ te geven. Als-ie had kunnen vermoeden, dat Semmy Lubinsky z'n bochel voor geen goud miste, dat de eenoogige patroon 'r heilig in geloofde, dat de aanwezigheid van den bultenaar naast de brandkast, de waarde van 'n talisman bezat, zou-ie misschien zulke eischen gesteld hebben, dat-ie z'n avonduren vrij had gekregen. Maar dat liet Semmy niet merken...

Arthur Fritz Ginzel van 't ‘Atelier-voor-moderne-haarwerken’, Laurie's buurman, beklom de steenen, uitgeloopen treden, rond de goederenlift, stapte de ijzeren deur met 't opschrift: ‘L a g e r - u n d S p e i c h e r r a u m d e s L o m b a r d - u n d L a g e r h a u s e s ’ voorbij, en schelde aan de tweede ijzeren deur, met de vervelooze letters: ‘Eingang zum Comptoir. Bitte zu klingeln. Geschäftszeit von 9-6’. Dat aanschellen was wel onnoodig, omdat de deur meestal aanstond, maar Semmy Lubinsky kon als de hel uitvaren, als-ie 't vergat en-ie zelf in 't prikkelbaar humeur was, om 'r aan te denken.

Nathan Stief dee open.

‘Morgen’, zei de barbier.

Nathan knikte, wees naar de tusschendeur van de ruime zolders, waar Semmy zich gewoonlijk liet scheren, om door geen ‘beter’ bezoek gestoord te worden - en klom weer wijdbeens op 't krukje achter den lessenaar.

'r Was bezoek. Bij 't ouwerwetsch schrijfbureau van den patroon, 'n bureau met openkleppende, volgestopte vakken, waarin Nathan alleen in gevallen van opperste f o r c e m a j e u r e mocht morrelen, zat 'n prima-gekleed heer met panama-hoed, witte handschoenen en nieuwe souspieds, die zich bij 't openscharnieren der deur onrustig, bevreesd h i e r gezien te worden, omkeerde.

‘Mijn baardschrapper’, zei Semmy Lubinsky, de honneurs waarnemend, en zonder verder van den kleinen, schralen, geel-bleeken barbier notitie te nemen, vervolgde-ie met 'n voor 't gave oog balanceerende loupe, de controle van 't driemaandsch-

acceptformulier, dat Nathan met zeldzaam mooi gecaligrapheerde rondschriftletters uit had geschreven.

Met voorzichtige slofstapjes, om de heeren in 't kantoor niet te hinderen - soms wachtte-ie halve uren - drentelde Ginzel tot aan 't haveloos spinragvenster, dat, drie-hoog, op de ‘Stadtbahn’ uitkeek. 'r Passeerden juist twee grijs-vuile, langzaam opstommelende treinen. De wagondaken, met de zwart-gesmookte luchtkokers, schoven futteloos aan mekander voorbij. De witte stoomslieren der locomotieven floepten klapwiekend naar de open plaats van 'n fabriek, waar kleuterkisten op karren werden geladen. De huizen, de muren, de kozijnen, de spoorwegbalustrade, 't fabrieksterrein - alles was roet-goor, oud, verweerd, en 't smijdig zomerzonnetje, dat jong-montere glansgeulen groef, als de achterzij-baksteenkolossen geen schaduwen norschten, had 'r leut in 't groezel-verlepte nog meer te ontredderen.

Geeuwend - hij had geen nachtrust gehad, zóó gesappeld dat-ie z'n duim aan de haarstrengen stuk had gehaald - zette de barbier zich in een van de twaalf voorbeeldige ‘clubsessel’, die de een of andere meubelmaker beleend moest hebben, en verkneuterde zich aan 't godgezegend zitje en de veelheid der roerende goederen, waarop Semmy Lubinsky geld schoot. Naast mekaar, elk met 'n ander inventariscijfer, elk vermoedelijk van 'n ànder eigenaar, omdat de nummering met te wilde, onmotiveerbare sprongen uiteenliep, lummelden gelakte en eikenhouten pianos, sommige nieuw, andere zwakjes beschadigd. Iets verder stonden massieve, bont-opgedirkte buffetten, eetkamer-ameublementen, kompleete ‘Herrenzimmer’, en weer verder, achter gesloten houten hekken, had je enorme stapels koopmansgoederen. Semmy Lubinsky & Comp. deden e n g r o s . Voor den kleinen man had je prutsfirma's en 't ‘Königliche Leihamt’ met z'n ongehoorde concurrentie van máár twaalf procent in 't jaar - voor den benarden middenstand, winkeliers, voor mannen-van-eer en particulieren, die snel en ‘diskreet’ geholpen wilden worden, en die als ze geen erfenis te wachten waren of geen soliede borgen konden stellen, 'r niet tegen opzagen hun meubilair tijdelijk naar de tegen brand- en waterschade verzekerde zolders van 't ‘Lombard- und Lagerhaus’ te doen verhuizen - voor die in-de-knel-zittenden nam Semmy Lubinsky coulant de

belangen waar. Coulant, streng-reëel. Omdat de wet 't opleggen van woekerrente verbood, en je met de twaalf procent van 't ‘Königliche Leihamt’ je kosten niet dekte, betaalden de klanten van de firma Lubinsky behalve de wettelijk getolereerde rente van 'n driemaandsaccept, dat geprolongeerd k o n worden, de kosten van 't bewaren der goederen, de kosten van 't eventueele onderhoud, de kosten van de brandassurantie, de kosten van de inbraakassurantie, 't vervoer heen, 't vervoer terug - en dat alles naar plaatsruimte en waarde berekend. Ieder in nood werd geholpen. Ieder betaalde matige rente. Ieder betaalde bloedgeld voor den ‘opslag’ op Semmy's zolders. Het was 'n met zorg overlegde, voorbeeldige, zakelijke methode, die voor iederen schipbreukeling 'n uitkomst was. Werden de accepten niet op tijd betaald, of op tijd door betaling van driemaandelijksche rente plus driemaandelijksche opslag-kosten geprolongeerd, dan had de firma Semmy Lubinsky & Comp. 't contractueele recht, de als waarborg gedeponeerde goederen ‘voor rekening’ van den patient te verkoopen en de ‘eventueele’ mindere opbrengst door 't accept op den schuldenaar te verhalen. Maar dat laatste was nog nooit noodig gebleken, daar de eenoogige taxateur van de firma zich niet zoo in de waarde van goederen, die-ie al in z'n Breslauer jeugdjaren had leeren kennen, pleegde te vergissen.

Van dezen handel in accepten, met verademing geteekend en met wanhoop ingelost, had de barbier Ginzel, wiens bestaan aan ‘Haararbeiten’, mes en zeepkwast vastzat, niet 't flauwste benul, en als-ie 'r van geweten zou hebben, zou 't nog latijn voor 'm geweest zijn. Hij bewonderde alleen den gestadig wisselenden, met 't jaargetij varieerenden voorraad van den kleinen eenoog, en - als-ie op 't kantoor zelf bediende - de gek-makende hoeveelheid rulle bankjes, die de zwijgende Nathan Stief minutenlang met speekselnatte vingers telde.

Vandaag duurde 't wachten korter dan gewoonlijk. Na 'n klein kwartier plofte de ijzeren buitendeur dicht. De meneer met den panama, de witte handschoenen en de souspieds, wipte fluitend, met geld in z'n vestzak, rondom de goederenlift naar de straat, en Semmy Lubinsky trok op den meubelzolder z'n luster jasje, z'n linnen boord - papieren droeg-ie niet meer - en z'n das uit. De tusschendeur naar 't kantoor liet-ie schuins open. Hij

vertrouwde geen vreemden, en onder 't mes van den schrielen, bleeken, krom-schoudrigen barbier had-ie doorloopend de onaangename maniakale gedachte, dat de armoedzaaier, wien je den honger van 't gezicht las, 'ns plotseling krankzinnig zou kùnnen worden en zich aan z'n strottenhoofd vergrijpen.

Daarenboven praatte-ie onder de bewerking door met den bultenaar, die 'm met 'n half woord begreep, en 'm met rare vingertrekkingen antwoordde. Van dat laatste snapte Ginzel geen jota...

Lubinsky was in 'n opgewekt-humane stemming. De ochtendstond had goud in den mond gehad, had de week onberispelijkgoed gemaakt.

'Ginzel, jongetje', babbelde-ie 'n tikje lispelend, omdat de vernielde onderkaak 'm 't spreken bij heet weer moeilijker maakte: 'knippen èn scheren, jongetje! Heb-ie alles bij je?'

'Ja, meneer, as u de kapmantel maar geeft!'

'Nathan! De kapmantel!', riep de patroon, en Stief, 'r op verdacht, kreeg uit de kast bij de copieerpers 'n opgerold stuk vloepapier, dat al maanden gediend had, maar nog in uitstekende conditie was. Terwijl spreidde Ginzel 'n half dozijn 'Vorwärtsen' en 'Deutsche Tageszeitungen' - in wat werd 't goed al nièt geëmballeerd, als ze 't naar boven droegen! - tot 'n morstapijt voor 't haar, zette 'n clubsessel in 't midden - haar gaf geen vlekken - en de schaar begon in Semmy Lubinsky's peper-en-zout te happen. Echter met tegenzin. Ginzel kende geen belabberder baantje dan 't kappen van den eenoog. Als de eigenaar van 't Lombard- und Lagerhaus zich liet snijjen, moest 't zwarte lapje, dat met z'n bandjes om den schedel greep, los worden gehaakt, en 't verwoeste oog, met de halfvergroeide leden en den bloederig-gezwollen appel was miserabel om an te zien.

Zoolang de schaar bezig was, praatte Lubinsky minder met Nathan. In z'n handen hield-ie 'n kleinen spiegel, om de coupe te controleeren, en 't gezwendel van den barbier, die z'n verloren tijd in wou halen, tegen te gaan.

'Veel werk, Ginzeltje?', vroeg-ie zeurig-belangstellend - 't interesseerde 'm geen lor - je leuterde maar wat....

'Ja, Goddank, meneer! We kennen 't niet af, ik en me compagnon, hèhèhè! Uw hoofd meer voorover, meneer!...

Vannacht, ja vannacht, hebben we zonder ophouen geploeterd, me vrouw en ik! Om half twee is zij gaan slapen tot vier uur. Toen heb ik 'r gepord, hèhèhè!, en ben van vier tot zes op haar warm plekkie gekropen, hèhèhè! Enne, om zes heb ik 'r weer afgelost... An twee uur gezonde slaap heb je in dezen tijd van 't jaar rijkelijk genoeg, wat? Is 't niet, hèhèhè?'

Met onnoozele geitelachjes, dicht over de schaar gebogen, plapperde-ie aan een stuk door, prat op z'n taai werken en de fut waarmee-ie 't uithield. Sinds-ie z'n aan toevallen lijdende vrouw getrouwd had, om geen alimenten-ballast[1)] an z'n beenen te krijgen, en sinds-ie bijna uitsluitend voor haarfabrieken sloofde, omdat 't meer rendeerde dan 't gepruts bij 'n kleinen kapperspatroon - bij de groote in 't Westen had-ie door z'n ongunstig voorkomen geen kans - sjouwde-ie hardnekkig en zich zelfs sigaren ontzeggend, om zich te vestigen. Dat was z'n ideaal. Daar dacht-ie over nacht en dag. Daar potte-ie geduldig, elke vijf Pfennig wegleggend, op eten en drinken bezuinigend, voor. Maar elk nieuw kind had 'm alweer met 'n vaart achteruit gezet, en vooral de laatste bevalling, waarbij Grete vier weken had moeten liggen, was 'n gemeene strop geweest, had 'm zelfs met de huur in 't gedrang gebracht. Nou was 'n parterre-woninkje in 'n Gartenhaus met uithangkasten aan de voorzij, z'n gloeiendste hoop. Al moest-ie 'r bij inzakken, bereiken zou-ie 't, en af en toe nam-ie bij Lubinsky, voor wien 500 Mk. 'n peuleschil was, 'n doorzichtig-leep, onhandig aanloopje, dat niet 'begrepen' werd. Ook vandaag snapte de eenoog geen woord van de toespelingen. Hij knikte enkel slaperig, zei afwezig: 'Ja, ja', of: 'Ja, zeker', en bekeek verveeld 't ingevallen, magere, leelijke barbiersgelaat met de bruine oogwallen, de scherpe jukken en de baardstoppels-om-'t-havikskinnetje, in 't verweerd handspiegeltje, dat even geel-groenig-verwezen z'n eigen gezicht reflecteerde. Hij hield niet van verhalen-van-hard-werken en nog minder van sluwheid, die je met soeplepels van elke lettergreep, elk oogengeknipper kon scheppen. Daar had-ie in zaken al te veel mee kennis gemaakt. Niks voor hem. Zóó'n afbetalingsklant kon-ie net nog gebruiken!

Ginzel praatte, de schaar klikte, klakte - de bosjes haar

1) Alimenten: de verplichte verzorging.

glejen als zwarte sneeuwvlokken over den papieren mantel. Toen kwam Nathan Stief met 'n uitgesponnen grijns rond den goedigbreeden mond, en met komiekig-wriemelende vingers iets vertellen, en dat moest allerdolst zijn, want Semmy stuiplachte zoo onder 't afhangende vloe, dat-ie tot zelfs 't zwarte ooglapje liet glippen. Beminnelijk-gedienstig bukten Ginzel en Nathan, maar de bultenaar was de vlugste. An z'n kantoorjasje schuierde-ie 't fluweelen vodje, witgevoerd van binnen, schoon, en lei 't op de klep van 'n fonkelnieuwe, nog nooit bespeelde vleugelpiano. Dan schommelde-ie weer naar 't kantoor terug en Ginzel harkte 't borstelig haar van den eenoog op de tanden der kam, en de schaar beet 'r zoo lekker op los als 'n eend in 'n krooskwak.

Tweemaal ging de schel over, zat Semmy Lubinsky in onbeweeglijke luistering, moest de barbier ophouden. Gewichtige dingen waren 't niet: 'n ‘Geldbriefträger’ met 'n quitantie en 'n opkooper, die teruggestuurd werd. Verder bleef 't rustig, zoo genoegelijk-rustig, dat de eigenaar van 't ‘Lombard und Lagerhaus’ bij 't gescharrel an z'n haar 'lijk 'n geaaide poes indommelde.

‘Is 't na uw genoegen?’, vroeg Ginzel, 'm wakkerschrikkend. Den scheerhanddoek hield-ie tegen 't beknipte hoofd, om 't uitkijkje makkelijker te maken.

‘Daar zit nog 'n piek’, wees Semmy, heen en weer verzittend: ‘en daar hebbie geknoeid, jongetje! Over wat hebbie zoo'n haast?’

Op alles ja zeggend, nooit in de contramine, mikte de kapper de oneffenheidjes weg. Dan moest-ie met de punten der schaar de stekelharde haren uit Semmy's oorgrotten peuteren, en als dan, God zij geprezen!, 't lapje weer voor 't monsteroog plakte, zeepte-ie met z'n hand de litteekenwang en 't misvormde kinnetje in. Onder 't mes zat Semmy Lubinsky als 'n muisje zoo stil. Want al verstond Ginzel 't vak als z'n naam, in de buurt van de litteekens, die soms 'n kelner: ‘Herr Dokter’ deden zeggen, werd 't gevaarlijk.

‘Dank je wel, jongetje’, zei Semmy, eindelijk opstaand, en voor-ie zich bij 't kraantje op 't kantoor afspoelde, telde-ie veertig Pfennig voor 't knippen, vijftien voor 't scheren en vijf Pfennig fooi neer. Bij den barbier op den hoek kreeg je 't goedkooper gedaan, en hij zou 'r ook niet aan gedacht hebben, zich op kantoor

of thuis te laten bedienen, als-ie 't oog in 'n Salon had kunnen ontblooten en de litteekens aan de eerste de beste handen had durven toevertrouwen. 't Fatale revolverschot had Ginzel 'n klant voor 't leven bezorgd.

'Hoe laat wil meneer morgen?', vroeg de barbier, den papieren mantel weer netjes in de plooien vouwend.

'Om twee uur precies, Ginzeltje!'

'Morgen, heeren...'

'Morgen', zei de patroon, de kin bij de kraan.

Nathan knikte, glee van z'n kruk, maakte den zolder an kant. Met 'n langen stoffer zwiepte-ie de stuivende haartjes van de kranten, die nog te gebruiken waren, onder de vleugelpiano. Hij hóéfde dat soort werk natuurlijk niet te doen. Hij dee 't c o n a m o r e , zooals-ie alles met genegenheid voor de zaak prutste en prakkizeerde. De 'Vorwärtsen' en 'Deutsche Tageszeitungen' - lektuur voor Semmy Lubinsky! - gladde-ie bij den hoop en met 't brokje papier, waarop Ginzel de zeepkwakken gesmeerd had, liep-ie naar 't kantoor terug. De ouwe prullenmand, naast 't bureau van den patroon, de mand waarin Semmy met opzet en bekwaamheid pleegde te spuwen, om gesnuffel, zelfs van z'n vertrouwde tegen te gaan - bijzonder-confidentiëele snippers gingen in 't closet - kreeg 't restant.

'Nathan, kind', zei Semmy Lubinsky, z'n kin voor 't spiegeltje drogend: 'ga jij wat sigaren voor me halen, wil je?'

'Van acht, van tien, of van twaalf?', vroeg de bultenaarboekhouder, de vingers dicht bij z'n machteloozen mond strekkend.

'N o b l e s s e - en tien stuk', zei de patroon, die van tien bedoelend.

Nathan knikte, nam 'n Mark uit de 'kleine kas' en 't eigeel zomerhoedje, dat in den regen van menig seizoen zoo hard als 'n veertiendaagsch-ouwbakken brood was geworden, van den kleerenstandaard, en trok de ijzeren deur achter zich toe.

Z'n met stalen hoeven voorziene hakken behamerden de treden der trap, klapperden echos in de holte van 't trappenhuis.

Semmy trok z'n vest aan, schoot in z'n jasje, schreef 'n briefkaart, verscheurde 'r, smeet de flardjes in de mand, spuwde 'r in, en voor-ie voor de tweede maal begon, opende-ie 'n vak van 't gecompliceerd schrijfbureau, dat 'n bankroetier had toe-

behoord, en schonk zich 'n kroesje c o g n a c f i n e , van 30 Pfennig koffiehuisprijs, in. Sedert de vervloekte kouwe Zweedsche punch 'm zoo waanzinnig met den revolver had laten manoeuvreeren dronk-ie geen druppel meer. Alleen op dit uur van den dag, voor 't middageten, pleegde-ie 'n apéritif te snoepen. Een. En vandaag, na de paar buitengewoon-gelukte transacties, welgeschoren, welgeknipt, had-ie 'r bepaald trek in, Kluk, met één polswrichting, hevelde-ie 't kroesje bij 't goud van z'n gebit, en tegelijk verslikte-ie zich haast. Nee, waarachtig, hij had 'r niet hooren binnenkomen!

'Dag Wandaatje,' zei-ie, in reflex-beweging 't vak dichtkleppend: 'had je niet gebeld? Hè?... Hè?'

'Nee,' praatte ze angstig, bang voor 'n uitbrander, maar nog banger, omdat ze Nathan niet zag: ''k dacht dat vader...'

'Je vader is 'r niet, kleuter,' knipoogte hij met 't eene oog dat 't kon: 'ga zitten... Kom 'r in! Heb-ie 'm niet op de trap ontmoet?'

'Nee,' zei ze, achter 't hekje blijvend en 't krantepakje onrustig in de handen knijpend.

't Liefst was ze de trap afgehold. Ze wist wat 'r wachtte, als ze met 'm alleen bleef - en dat ze zich niet bij Nathan kon beklagen.

'Zoo, zoo,' smoezelde hij, dicht op 't hek, en lacherig driest fixeerde-ie 'r: 'ben je zoo vlug na boven geklommen, Wandaatje, dat je je adem kwijt ben, en 'n paar bellefleurtjes heb gekregen, om in te bijten?'

'Ja, meneer,' antwoordde ze, om wat te antwoorden.

'En krijg ik geen hand?... Nou?... Hè?... 'k Heb je toch in geen maanden gezien - na onze rijtoer!... Hè?... Wil je niet?'

''k Doe 't toch al,' zei ze, 'm met weerzin 'r hand toestekend.

En daar had je 't dadelijk weer, of-ie 'r op geloerd had, 't vrijpostig 'r blooten onderarm bestreden. Ze rilde als ze 'm ankeek, als ze z'n klamme vingers voelde, z'n hideuzen mond met de goudspitsjes zag. Zenuwachtig poogde ze 'r hand los te trekken - lief-goedig hield-ie 'r vast.

'Ben jij boos op me, Wandaatje?', vroeg-ie, met z'n wijsvinger in 'r zij piekend.

'Nee,' praatte ze gejaagd, en zich nu stelliger, onverwachter

losrukkend, week ze tegen 't houten beschot: ‘'k ben niet boos, maar 'k hou daar niet van!’

‘Van wat niet? Van wat niet?’, vroeg-ie nog eens, en voor de tweede maal piekte-ie 'r op dezelfde plek.

‘Toe, laat dat nou!’ soebatte ze: ‘u doet zoo raar als vader 'r niet bij is...’

‘Als vader 'r nièt bij is?’ spotte-ie 'r met bedoeling na - dan 'r met meer aanrakend, beloerde-ie met 't bijtend-venijnige oog 't mager-bloot halsje en de stippeltjes vleesch, die de à jour bewerkte, witte blouse, nu ze in 't zonlicht stond, door liet schemeren. Fel was-ie op meisjes van dien leeftijd, fel op de reebruine oogen van juist dat kind, dat van 'r moeder 'n schuldigzinnelijk gezichtje met haast perverse trekken geërfd had. Mooi was ze niet, mooi kon ze met 'r uitwippende sleutelbeenen, 'r bruinig halsvel, 'r dunne armen niet zijn, maar ze had oogen, prachtig-troebele oogen, die je ophitsten en 'n wel bleeken, maar sappigen mond met klater-witte, egale tandjes.

Voor 'n jaar, door Nathan met 'n boodschap naar 't woonhuis gestuurd - ze moest toen nog zeventien worden - had-ie eerst zoetig-voorzichtig, toen, hoe verlegen-dringender ze: ‘Hè, toe nee, meneer’ zei, smerig-handtastelijk gedaan. Z'n huishoudster was uit. Hij had 't rijk alleen. Niemand hoorde 't gestommel, en als 't kind niet huilend door de eetkamer naar de achtertrap was gevlucht, zou Semmy Lubinsky glad z'n laatste restant gezond verstand hebben verloren. Als ze later weer door 'r vader, wien ze geen syllabe dorst zeggen - Nathan ging voor z'n patroon door 't vuur! - met boeken of papieren naar 't woonhuis werd gezonden, belde ze niet meer aan de voordeur. En zelfs voor de huishoudster was ze bang.

Nog ééns had Semmy Lubinsky gelegenheid gehad 't kind lastig te vallen. In Strausberg, op de renbaan, ontmoette-ie den bultenaar, die 't niet kon laten z'n vijf-Mark te vergokken, met 't dochtertje. 't Was net zoo'n toevallige ontmoeting als den eersten keer van de kennismaking. Opgewonden, verspilziek - 't was 'n winst van duizenden geweest - trakteerde de patroon op 'n auto. Nathan ree achteruit. Zij zat naast hèm. En bij elken schok van den open wagen, van 't vroegdonker en van 'r zwijgen misbruik makend, had-ie onder de bescher-

mende auto-deken naar 'r dij en 'r been getast. Met den vader praatte, lachte-ie - met 't kind dee-ie liederlijk. Week ze uit, dan week-ie mee, tot ze niet verder kon. 't Was 'n marteling voor 't meisje, en uit doodsangst dat 'r ruzie zou komen, dat de bochel, die z'n twee sprekende handen voor 'r zou hebben laten afhakken, iets zou merken, zweeg ze nog eens en verdedigde zich nauwelijks.

Nu had ze 't hatelijk judasgezicht met 't zwarte ooglapje en den walgelijken mond weer en dichtbij voor zich. Ze rook dat-ie cognac had gedronken. Ze zag de haarsprietjes, die na 't knippen op z'n voorhoofd waren blijven kleven. Als-ie nog een stap dee, holde ze den meubelzolder op.

Maar Semmy, die den boekhouder met de sigaren ieder moment wachtte, hield zich merkwaardig in bedwang. Zelfs trok-ie correct 't deurtje van 't hek achter zich toe. Met de elbogen op 't betaalplankje geleund, keek-ie 'r enkel aan - keek-ie door 'r blouse héén - en praatte.

'Wanneer kom je me weer wat brengen, Wandaatje, bij me thuis?... Zooas tóén...? Kom je is bij me op visite?... 'n Jongetje wil toch wel is 'n meissie bij zich zien... Kom je Zondag...?'

'Nee, meneer...'

'Waarom niet? Dat hoef je toch niet an je vader te zeggen, wat?'

''k Heb voor vader geen geheimen...'

'Zoo, zoo', zei-ie langzaam en moeilijk - 'r witte tanden, 'r mondje, 'r bloote hals, 't nerveuze gehijg van 'r jonge borsten, 'r heuplijn, 'r miniatuur-voeten wonden 'm zoo op, dat z'n tong leek te dorren: 'zoo, zoo! Heb je 'm dan verteld, hoe we - samen - jij en ik - in de auto - of ben je dat weer vergeten? - ge - gevrejen hebben... Nou?... Nou dan!'

'Toe, meneer, hou op met die akelige, vieze praatjes! 'k Zou me wel schamen an vader te zeggen, hoe schandalig u toen...'

'Ik?... Ikke? Wat heb *ik* dan...?'

'Dat weet 'k niemeer...

'As je 't dan niet weet, schatje, wat hebbie je dan te schamen? Hè?... Is-ie goed, hè?'

Zwijgend, elken voetstap in 't trappenhuis beluisterend, keek

ze naar de vierkante, doorrimpelde, opwippende neuzen van z'n schoenen achter de spijlen van 't hek.

Hij, met de knip van 't deurtje spelend, of-ie weer naar 'r toe zou komen, gaf 't niet op - jammer, dat Nathan niet meer boodschappen te doen had.

'Hebbie je onderlijfie uitgelaten, Wandaatje?'

'Nee, meneer...'

'O - o - dat dacht 'k zoo...'

'Dan dacht u verkeerd...'

'Zoo - zoo...', lachte hij, 'r niet met 't brandend oog loslatend: 'hebbie vanmorgen gebaad, dat je 'r zoo frisch uitziet?'

'Nee!'

'Nee?... Nee?... Waarom niet?'

'Omdat we thuis geen bad hebben...'

'Zoo... zoo... Da's jammer... Dan most je bij mij, wat? Ik heb 'n bad, waar we met z'n drieën in kennen... En - en ik droog je wel af, hahaha!'

'Dank u wel, hoor!', zei ze vinnig: ''k wasch me net zoo lief nooit!'

'Zoo', praatte-ie schor, en even, bij 't tikken van 't wekkerklokje, bleef 't stil. Ze had zich half afgedraaid, om 't loeren van 't oog kwijt te raken - hij, nu-ie niet handtastelijk durfde worden, begon 'r met kleverig-geniepige woorden te bevuilen.

'Kom-ie Zondag?'

'Vraag 't an vader!'

'Je zal je toch wel 'ns meer hebben laten pakken?'

'Hou u op?'

''k Heb je laatst met 'n jongen in 't Grunewald gezien...'

'Dan heb u je vergist...'

Ze moest zich bedwingen, om 'm geen kwaadaardigen afhap te geven.

'Voor elken zoen, die je me cadeau doet, krijg je 'n Mark... Hoor je niet?... Me huishoudster heeft wel 'ns meer meissies bij me binnengelaten... Nog wel jongere as jij... En nog banger as jij... Maar as ze eenmaal in d'r hemmetje stonden...'

'As vader u hoorde, zou-ie net zoo misselijk van u worden as ik!', viel ze 'm met 'n kleur van woede in de rede: ''k zeg 't, hoor!'

'Dat doe je niet', sarde hij, zeker van z'n zaak.

‘Nou, dat zal je zien!’, dreigde ze net zoo doorzichtig-bevreesd als Ginzeltje straks doorzichtig-leep was geweest.

‘Je doet 't werachtig niet, Wandaatje’, knikte hij plezierig-stellig: ‘en daar hoef ik niet eens je woord op te vragen, wat?...’

Weer was-ie aan de andere zij van 't hekje, weer was-ie op 't punt den bultenaar te vergeten.

‘Ga u weg!’, zei ze razend-angstig: ‘toe ga nou weg...’

Dat had ze 'm honderd maal kunnen vragen - maar op de trap klotsten de stalen hoeven van Nathan Stief, en de telefoonschel ging over.

Kalm, zakelijk, of 'r niets was gebeurd, duwde Semmy 't hekdeurtje toe, en riep ‘Hallo, ja Lubinsky!’ in de gehoorbuis, terwijl 't meisje en de buitendeur beloerend. Dan, bol-lawaaiïg, schreeuwde-ie: ‘Nee! Verkeerd angesloten!’, en in denzelfden toon, de buis in den haak nijdassend, nam-ie Nathan, om zich 'n houding te geven, en om Wanda te toonen hoeveel lak ie an 'r gedreig had, te grazen:... ‘Waar blijf-ie?... Most de tabak eerst geplukt worden?... Hebbie voor elleke sigaar 'n minuut noodig!... Bij God, 'n slak ken 't niet langzamer!’

De glunderlach bij 't zien van z'n dochter sloeg op Nathan's gezicht aan flarden. Zoo zon, zoo winter: soms wist je niet of je an Lubinsky haring of kuit had!

‘Dat komt’, verklaarde-ie met luidloos bewerende lippen en handen: ‘omdat hier vlak voor 't huis 'n paard op hol sloeg, en omdat...’

‘Hou op met je smoesies!’, zei Lubinsky, alweer goedigkregel: ‘we kennen je, ouwe pierewaaier! Daar!... Omdat je je beenen zoo uit je lijf heb geloopen, hahaha!’

Nathan knikte dankbaar voor de gekregen sigaar, die-ie met z'n plat-groven neus berook, wenkte Wanda naar de zolder-spreekkamer te gaan, hing 't looden stroohoedje aan den kapstok, en van de quasi-aandacht waarmee de patroon 'n contract begon te bestudeeren profiteerend, babbelde-ie achter de zolderdeur, zonder dat 't 'n ander geluid dan 'n voorzichtig-fluisterende meisjesstem leek.

De bultenaar verafgoodde z'n slank, jong dochtertje. Al teederheid werd z'n gebaar - al teederheid glansde in z'n verweerde, omrimpelde, grijze oogen, als-ie met 'r sprak. Zoo

cynisch als-ie door z'n mismaaktheid over God en de wereld kon oordeelen, zoo gedwee-teeder werd-ie in haar tegenwoordigheid. De laatste jaren had-ie alleen voor 'r gezorgd. De vrouw, van wie-ie eindeloos geduld had, die 'm als aftakelende tienderangs-chanteuse trouwde, omdat ze anders onvoorwaardelijk 'n boekje van de 'Sittenpolizei' zou hebben gekregen, en die 'm al de eerste weken met de onverschilligste driestheid bedroog - kwam niet meer van 'r stoel. Op 'n kermis in Westfalen, zakte ze na 'n met mijnwerkers verbrasten nacht in mekaar. 'r Beenen bleven verlamd, en in den verloopen winter was ze zoo achteruit gehold, dat ze geen glas meer in de bevend-machtelooze hand kon vasthouden.

'Ik dank je wel', praatte Nathan - zij begreep z'n geringste gebaren -: 'en ik dacht wel, dat je 't zou merken en me niet laten verhongeren!'

Dien morgen, te lang door 't verbedden der vrouw, die 'm geen nacht liet slapen, opgehouden, had-ie de in papier verpakte boterhammen met 'Schmalz' en sneedjes soepvleesch, op den stoel naast de deur glad vergeten - stommiteit, die 'm nog nooit overkomen was. Nou voelde-ie iets ongewoons door de vettige krant heen, en plukte nieuwsgierig 't papier open. Onderweg had ze 'n 'neue saure Gurke' voor 'm gekocht, wetend hoe ze 'm daarmee trakteerde.

Omdat-ie met gevulde handen niets kon betoogen, lei-ie de boterhammen met de augurk op den clubsessel, waarop Lubinsky door Ginzel bediend was geworden, zoende 'r links en rechts.

'Dank je', herhaalde-ie, 'r zoo dankbaar toeknikkend, of ze 'n koningsgeschenk aan had gedragen - dan ongerust omkijkend - Semmy was opgestaan en Semmy's humeur scheen veranderd - zoende-ie 'r nog eens, de boterhammen in de eene, de reuzenaugurk in de andere hand, en met z'n vierkanten schoen - aflegger van den patroon, maar gaaf! - 't hekdeurtje openhortend, stapte-ie diepst-gelukkig naar de taboeret.

'Dag meneer', zei Wanda, schuw.

'Dag kleintje', zei Semmy Lubinsky, opstaand en weer evenwichtig van stemming.

Hij kauwde. Zoo tusschen twee en drie - eten dee-ie pas

tegen half vier - knabbelde-ie 'n reep chocola, wat gezond was, bloed aanzette en je eetlust niet te zeer verlei.

Met de N o b l e s s e in den wrikkenden mond, en 'n afbrokkelend pietsie chocola in de hand, kwam-ie naar 't hekje.

‘Hou je mond is open’, grunnekte-ie.

‘Voor wat?’, vroeg ze, schichtig naar 'r vader kijkend.

‘Zal je wel merken! Open! Open! Nog wijder open!’, kommandeerde de eenoog.

Toen moest ze. As je weigerde, was 't 'n beleediging.

‘Hap!’, zei Semmy Lubinsky, 'r 't warme chocolademepje tusschen de lippen stekend.

‘Dank u’, praatte ze met 'r keel, om 't niet in te slikken, maar zóó buiten, spuwde ze 't met walging uit, en de trappen afwippend, veegde ze drie, viermaal 'r lippen, die-ie angeraakt had, af.

‘Groot wordt ze!’, zei Lubinsky.

‘En hoe!’, knikte Nathan Stief trotsch.

‘En knap!’, prees de patroon.

‘En hoe!’, lachte de bochel.

Bij al wat 'r over z'n dochter gesproken werd, zwom-ie. Dan kreeg 't lompe gezicht, 't beenig snuit met de ouwe, scherpe trekken rond den goedaardigen neus, 'n zonderlingopgewekte expressie. Als-ie had kunnen praten zou-ie 't bij tijden uitgebulkt hebben, dat hij - hij! - zóó'n dochter bezat.

‘Leert ze nog altijd?’, vroeg Semmy, joviaal belangstellend - goddank hij was dan toch in z'n humeur! - en om 't verzorgde toilet van 'n geschoren kin en geknipt haar te volmaken, begon-ie z'n nagels boven de alles accepteerende, nooit chicaneerende prullenmand te effenen, hoekerig maantje voor, kartelig sikkeltje na.

‘En hoe!’, antwoordde Nathan voor de derde maal 't zwaaiend gebaar van de rechterhandvingers bij 't rechteroor, of-ie iets ongemeen-lekkers proefde, herhalend. Zelf had-ie 'r pianospelen geleerd, van gamma tot étude, zelf 'r eerste, klare kinderliedjes begeleid, zelf voor de zanglessen aan 't kleine conservatorium achter de tingeltangel-rammelkast, gesappeld en gezweet. 's Zondags accompagneerde-ie 'r uren lang, de moeilijke passages zoo dikwijls als ze 't wou, doornemend. Omdat-ie op z'n ooren dreef, ontging

'm geen nuance, en omdat-ie 'r niet uitvloekte, als de door 't onderricht aan zooveel talentloozen zenuwoverspannen, om alles geirriteerde piano-begeleidster van 't conservatorium, kweekte-ie 'r stemmetje zoo, dat 't niet lang meer kòn duren! Nee, onmogelijk. 'r Zat zoo'n timbre, zoo'n natuurlijke hoogte in - ze was zoo muzikaal, had zoo'n lieve, charmeerende voordracht, dat ze de concertzaal móést halen. Van de opera, de operette wou-ie niets weten. Om daar 'n positie te krijgen moest 'n jong, knap meisje de spitsroeden van theateragenten, direkteuren, regisseurs, en wat 'r meer invloed had, loopen. Zonder protectie kwam je 'r niet. En al was de concertzaal niet makkelijk, al kostte 't jaren lang wurmen, om 'r te komen, je was 'r op jezelf angewezen - en - en: *hij* zou op 't podium zitten - in rok en witte das - en 'r Brahms, Schubert, Wolff begeleiden - hij. Van die ontzaggelijke plannen wist Semmy Lubinsky niets, had geen levend schepsel eenig vermoeden. Dat was 'n zaak tusschen Wanda, hem en de paar stukjes effect, die-ie in de laatste vijf jaren zalig gepot had. Tweemaal in 't jaar knipte hij couponnetjes - stiekum - hij - zooals de patroon nu z'n nagels knipte.

'Zoo, zoo', redeneerde Semmy Lubinsky, 't ziende oog lodderig verknepen, om 't gewalm der in z'n mondhoek beklemde N o b l e s s e tegen te gaan - en de nagelsikkel van z'n duim tipte de mand in -: 'wel, dat doet me genoegen - dat is prettig om te hooren! En - en...' - hij aarzelde voor-ie z'n bedremmelden aanloop nam -: '... en kan je 'r geheimen toevertrouwen?... Hè?'

'As an mijn', glimlachte de bultenaar.

'Zoo - zoo', overwoog Lubinsky, de sigaar neerleggend, omdat-ie an de rechterhand, die je met 'n nagelschaar haast niet in je macht had, begon: 'zoo, zoo! Jammer dat ze geen vrijen tijd heeft, jammer!'

'Waarvoor?', vroeg Nathan Stief, met z'n zakmes de boterhammen in kien-blokjes snijdend. Ook dat sprak-ie zonder handen.

'Nou 'k zou nog wel 'n vertrouwde, 'n heel erg vertrouwde hier of bij me thuis kennen gebruiken', lei de chef uit -: 'al was 't eens in de week - 'n uur of zoo - wat?'

'Dat ken ik toch!', knikte en wees de boekhouder.

'Jij?... Jij!', praatte Semmy ongeduldig: 'ken jij me de bedragen

van de accepten en van de contracten en van-weet-'k-veel! o p l e z e n voor de controle?... Ken jij me de controle makkelijk maken?... Of mot 'k niks meer controleeren?... Denk je dat 't plezierig voor me is - met me gebrekkige oogen - telkens weer te moeten zoeken, waar 't staat?... Ben jij geen hinkend paard, wat?... Hè?

'Ja, dàt ken 'k niet,' zei de bochel bedrukt.

'Nou dan?'

'Tja - tja,' zon de boekhouder, met nadenkend-smakkende lippen.

'As zij uit de boeken opleest,' betoogde Lubinsky: 'sla ik de stukken om - spaart minstens de helft tijd... Probeer jij 't met een oog en met zoo'n beroerde loupe!... As 'k blind wor, staan we allemaal op straat, wat?'

'Ja, ja...'

'En 'k wil d'r graag voor betalen - ofschoon 't jouw afdeeling is, wat?... Hè?'

'Ja, ja...'

'Ken 't niet - heeft ze geen tijd - of geen lust - nee, daar hoef-ie je hoofd niet bij te schudden:... jonge meissies zijn jonge meissies! - dan mot 'k 'r iemand bijnemen... Alleen hou ik 't niet vol!... Asjeblief! Knijp jij nou je eene oog dicht en hou de loupe zoo is vast!... Nou?... Hoeveel cijfers lees jij op die manier in 'n uur?... Valt niet mee, hè?...'

'Nee, nee,' zei Stief ernstig de koeie-letters door 't bol-geslepen glas bekijkend.

'Ze hoeft niet iederen dag,' sprak Semmy Lubinsky geeuwend: 'dat ken je op je tien vingers en de mijne 'r bij narekenen... Maar zoo'n verloren oogenblikkie hè?... Maandag of Dinsdag of Woensdag of Zondag...'

'Nee, Zondag ken niet...'

'Waarom niet?', vroeg Semmy, nu ook met de handen.

'Zondag is de eenige dag, dat ik 'r ken leeren...'

'Dan geen Zondag! Schadt wat! Wichtigkeit!', zei de eenoog verveeld-kribbig: 'stuur 'r Maandag...'

'De moeilijkheid is,' verdedigde zich Nathan, z'n gebaren wikkend, om den patroon niet te ontstemmen:... 'de groote

moeilijkheid is m'n vrouw... Die kan de laatste maanden zoo lastig alleen worden gelaten...'

'En straks dan!', riep Lubinsky, plots weer in 't tyrannetjes-humeur van 'n man-die-'n-ander-weldaden-bewijst, en om 'n tegendienst moet s m e e k e n : 'ken ze je vrouw wel voor je boterhammetjes alleen laten, en ken ze voor mijn geen uurtje uitbreken?... Of vertrouw je d'r niet bij mijn?... Ben je bang dat 'k 'r zal opeten?...'

'Ach wat!' glimlachte Nathan Stief, smakelijk-verwonderd: 'as 'k zes dochters had, as 'k 'r tien had, mochten ze allemaal bij u logeeren!'

'Vraag 'r - vraag 'r - of ze Maandag wil - van tien tot elf - of van twaalf tot een! Jij ben 'r toch bij, wat?... Hè?... 'k Haal 'r niet graag 'n vreemde in, wat?... Of weet jij 'r wat anders op?... Misschien ja, as ze handig is, duurt 't 'n half uur... Licht koopt ze d'r 'n japonnetje voor...'

'Ja, ja,' knikte Nathan Stief: 'komt in orde...'

Langzaam begon-ie 't eerste blokje te kauwen - 't praten ging ook met 'n vollen mond. Hij zou 't Wanda vragen. En 'r extra voor te laten betalen, was niet noodig - als 't maar niet op Zondag hoefde. Zondag was de heerlijke dag, dat ze samen studeerden!

Van den lessenaar schoof-ie 'n end achteruit. Uit 't winkel-papier wikkelde-ie de nieuwe pekelaugurk los en hapte met 'n uitbundigheid, dat 't sap 'm langs kin en kantoorjasje droop.

Toen piengelde de schel.

'Binnen! Binnen dan!', riep Semmy Lubinsky ongemakkelijk.

'Ja, ja, ja! Wat schreeuw je! Wat heb je 'n haast!', zei 'n stem, die uit duizend te herkennen was.

'Jij hier?... Wat gebeurt me?', vroeg Lubinsky, lacherigverwonderd - in geen afzienbaren tijd had Felix Krüger, met wien-ie 'per Du' stond, op 't Lombard en Lagerhaus 'n voetstap versleten!

''k Haal je af! 'k Inviteer je bij 'Adlon', in 'Kaiserhof' of bij 'Dressel', zei Krüger komiek.

'Is 'r wat?', informeerde Semmy, de bandjes van z'n ooglapje sekuurder hechtend.

''r *Is* wat', knikte Felix Krüger, den grijzen flambard op 't

betaalplankje leggend, en 't zweetend voorhoofd - schwietzen dee-ie of 't heet was of niet! - met 'n geparfumeerd zakdoekje drogend.

'Iets de moeite waard?', drong Lubinsky fluisterend aan - Nathan Stief hoefde niet letterlijk alles, tenminste niet op slag te weten.

'Iets de moeite waard', herhaalde Krüger blazend, op 't asthmatieke af van 't verroeste trappengeklauter met z'n buikje.

'Wat dan?... Wat lach je?'

'Vertel 'k je bij de koffie in 'Adlon', in 'Kaiserhof', bij 'Dressel' of bij - 'Kimpinsky', droogstoppelde Felix Krüger, achter Nathan's rustig-kauwenden rug 'n waarschuwinkje gebarend.

'Ken 'k zoo mee na Adlon?', lachte Semmy Lubinsky, z'n sjebbie kantoorjasje bespottend.

'Ken *ik* zoo?', lachte Krüger schorrig, en met 'n molligen smak be-zat-ie 'n stoel, die 'r van in z'n ouwe lendenen kraakte.

'Effen geduld dan', zei de patroon van 't Lombardhaus. Haastig knipte-ie den laatsten, half-ingescheurden pinknagel, trok z'n gammele jasje uit, sloot 't gecompliceerd vakken-bureau en stak de uitgegane Noblesse weer op.

Terwijl waaide Felix zich lucht met z'n zakdoek toe. Hij was de eenige 'Dutzfreund' van den gewiksten, kleinen eenoog. Voor 'n paar jaar, op 'n Pokeravond, hadden ze mekaar bij 'n flesch 1891er C h a t e a u M o u t o n R o t h s c h i l d, uit Krüger's fameus keldertje, den kus der kussen gegeven. 't Kameraadschappelijke pokeren (met veel ruzie) en de flesch 1891er C h a t e a u M o u t o n R o t h s c h i l d (die naar de kurk smaakte, en die de laatste was) waren de u i t e r l i j k e oorzaak tot het Bruderschaft-drinken geweest - de i n n e r l i j k e zat dieper. In 't groote Berlijn, waar menschen mekander zoo uiterst-zelden vonden, waar iedere provinciaal zich 't eerste jaar ongelukkig voelde, omdat-ie 'r met niemand de vriendschap der eigen kleinstad sloot - in 't amusementen-Berlijn, waar uit 'n oppervlakkige kennismaking in bierhuis, restaurant of nachtlokaal, zoo herhaaldelijk groote-stadsvriendschap, koffiehuis-sympathie, late-avond-intimiteit, drankstemming-vertrouwelijkheid ontstond, hadden die twee, beiden ongetrouwd, beiden van niets tot iets gekomen, beiden met vrouwen uit 't Linden-Casino, 't Linden-Buffet, den

Moulin-rouge, de Jugend-Säle, uit Arkadia en andere Balhuizen scharrelend, maar 't liefst en met de meeste passie met heel jong goed, elkander ‘ontdekt’. Andere kwestie dan bij 't pokeren, verkoeling van heviger aard, hadden ze nog niet gekend, omdat ze uit mekaar's beurzen bleven. In den grond g e l o o f d e n ze geen van twee in mekanders soliditeit, hoezeer ze 'n enkelen keer, met voorzorgen en overleg, samen 'n beurszaakje opknapten. Voor die laatste transacties had Felix Krüger 'n bijzonderen flair. Bij al wat-ie anraakte liep 't fortuin 'm na. Z'n groote troef was 'n ontzettende fabrieksramp, waarbij dozijnen arbeiders 't leven hadden gelaten, en waarbij-ie zóó toen 'r verbloemende telegrammen afkwamen à la baisse gespekuleerde, geweest. Ook Semmy Lubinsky had 'r, zij 't helaas in aanzienlijk-mindere mate, van gesnoept. Alleen 'n zoo uitgeslapen kerel als Felix Krüger, die 't letterlijk geroken had. dat 't bedrijf stop zou worden gezet, profiteerde 'r met kapitalen van. En trouwens, hoe had-ie zich als ‘Zwischenmeister’ van 'n ‘Damenmantelkonfektion’ opgewerkt! Tegen de groote, ouwere, lang-gevestigde zaken in 't vak, begon-ie al aardig te concurreeren. In z'n jeugd, vóór de Grosskonfektion in Berlijn 'r groote vlucht nam, was-ie kleermakersleerling bij z'n vader geweest - van af 't oogenblik dat-ie voor 'n exportzaak ‘Zwischenmeister’ werd, verdiende-ie aan den eenen kant door de ‘Schmu’ en aan den anderen door 't uitbuiten der huisgezinnen, portiersvrouwen, vrouwen van brievenbestellers, confectioneusen enz., die voor hem werkten.

‘Schmu’ was de usance, om den patroon te bestelen. Je kreeg voor 't vervaardigen van 50 Paletots zóóveel stof, zóóveel voering, zóóveel linnen, zóóveel groote en zóóveel kleine knoopen, zóóveel franje, moiré, atlaszijde en soustache mee, en je moest dan verschillende taillewijdten ‘mustergetreu’ opleveren - en dat dee je, maar de Paletots, die je door handig knippen overhield - en dat waren 'r dikwijls twee tot drie - bleven iedere week je privé eigendom, dat je gretig aan Detailleurs kwijt raakte. Elke ‘Damenmantelkonfektion’ wist dat de clausule op den ‘Arbeitszettel’: ‘Stoffe und Zutaten verbleiben Eigentum des Arbeitgebers’ praktisch niet te controleeren was, dat door eiken Zwischenmeister aan ‘Schmu’ werd verdiend. Schmu was de winst van den Zwischenmeister, en als-ie geen Schmu

maakte door te onhandig knippen, drukte-ie de loonen der huisarbeidsters. Die waren aan hèm overgeleverd. Die konden moeilijk betere betaling eischen, omdat ze door heel Berlijn verspreid woonden, en Berlijn altijd weer vrouwen bij massa's voor de huisindustrie opleverde. Felix Krüger kende die toestanden van haver tot klaver. Nu-ie zelf ‘Inhaber’ van een ‘Kostümkonfektion’ was geworden, zelf door Zwischenmeister ‘französische Kleider, Blusen, Matinees, Morgenröcke en Jupons’ liet maken, zelf de ‘Stoffe und Zutaten’ met dezelfde clausule op den ‘Arbeitszettel’ aan de tusschenpersonen meegaf, twijfelde-ie 'r geen seconde aan, dat ze hem op zijn beurt met ‘Schmu’ bestalen, en dat z'n opvolgers zijn taak om op de loonen te piengelen, hadden overgenomen. Interesseerde 'm niet meer! Bij de berekening der verkoopsprijzen werd 't beetje Schmu, dat hoogstens tien procent bedroeg, in aanmerking genomen. 't Behoorde tot de onkosten der zaak. 't Voorkwam 't oprichten van fabrieken. 't Hield de arbeidsters van mekaar vervreemd. 't Belette organisatie. Nee, 'r ging niets boven huisarbeid. De huisindustrie had de ‘Berliner Damenmäntelkonfektion’ en de ‘Kostümkonfektion’ wereldbekend gemaakt, had 'r 't ‘fabrikmässige’ aan ontnomen, omdat iedere Zwischenmeister weer anders werkte en elke arbeidster 'n tikje eigen smaak kon toonen. Bouwde je 'n fabriek, dan leek alles op mekaar, stookten ze mekander op, en had je 't gesappel met de sociaaldemokraten, die nu machteloos waren! Opwinden kon Felix Krüger van de firma Krüger & Cahn - Cahn was een jaar firmant geweest en plotseling gestorven: de weduwe was nu compagnon - opwinden kon-ie zich als-ie met z'n vakbeschouwingen aan de sociaaldemokratie toe was. Die haatte-ie. Die was voor hem de kanker van den tijd. Die dreef 'm 't bloed naar 't hoofd - die dee 'm paars worden, als-ie 'r gewroet om 't vak te bederven, met hartstocht besprak. Die liet 'm met de vuist op de pokertafel slaan, als ze 'm met sarrend opzet op 't hatelijk chapiter brachten. Zou de heele Konfektie-industrie niet naaide weerlicht gaan, als de Zwischenmeister uitgeschakeld en de arbeidsters in fabriekslokalen zaten? Zouen de fabrieken niet net zoo goed tweemaal in 't jaar, in 't voor- en in 't najaar, stop moeten worden gezet? Hadden de vrouwen nu geen

gelegenheid tegelijkertijd 'n oog op d'r kinderen te houden en 't potje voor d'r man te koken? Was de konfektie geen prachtige bijverdienste voor tienduizenden? Was 't niet schitterend, dat je alleen in Berlijn honderd-duizend menschen had, die voor de konfektie werkten en dat zonder vervloekt fabriekssysteem? Maar 't was de ellendelingen, de opruiers en gewetenloozen om de m a c h t te doen. Maling hadden ze 'r an, of ze ontelbare huisgezinnen ongelukkig maakten! De macht! De macht!... Met purperzwellende aren en 'n vuurrooden, zich in 't mondaine boord ongemakkelijk-bewegenden spek-nek, argumenteerde, bulderde, betoogde-ie tegen de pokervrienden, die net zoo min van 't rooie spook gediend waren, maar die 'r onbetaalbaar schik in hadden, als Felix, de joviale Felix, die meestal in de restaurants 't heele clubje vrijhield, 't ouwe, onvermoeibare stokpaardje met zweepslagen en spoor-trappen beree. In de latere jaren was z'n omzet en z'n kapitaal verdubbeld. Zelf ging-ie ieder seizoen met z'n vertegenwoordigers naar Parijs, minder om de keus der teekeningen te controleeren dan om 't verzetje. Van 't Fransch verstond en sprak-ie geen woord. Was niet noodig. Verliefde oogen en geld waren internationaal. Ze begrepen je, op slag. Bankpapiertjes en goud waren de ‘telegraphie zonder draad van de liefde!’ Eens had-ie zoo'n Française mee naar Berlijn genomen, veertien dagen met 'r gefuifd en 'r, toen ze de grap zoo ver dreef, om bij 'm te willen blijven, en niet goedschiks de woning uit wou, als ‘lästige Ausländerin’ door de politie over de grenzen laten zetten. Van Parijs bracht-ie de ‘neuen Ideeën’ voor 't modeseizoen in Berlijn, dat enkel Franschen chic en Franschen smaak wou, mee. En als 'n spin, midden in 't web, spon-ie die ‘neuen Ideeën’ op z'n kantoor verder uit, en de nu al duizenden arbeidsters, die in 't Oosten en 't Noorden voor 'm werkten, hadden 'r geen benul van, dat 't welgedaan heertje, met de nauwlijks door 't vest ompantserde buik, de grijze stekelharen, den rullen, zwarten (geverfden) snor en 't bol-bleek gelaat, dat de rust-van-veel-geld had, zoo direct en veelzijdig met hun bestaan had te maken. In bijna alle betere restaurants was-ie bekend. Hij at de duurste zaken, at onmatig-veel, om z'n lichaam ‘gezond’ te houden, dronk weinig, maar de voortreffelijkste merken, gaf ruime fooien, reed in 'n eigen voiturette, had niet

een vàste maitresse - aan alle pseudo-huwelijken had-ie 'n broertje dood! - en was enkel bij z'n concurrenten minder getapt, omdat-ie de reputatie had ‘Schmu’ van anderen door z'n reizigers te laten opkoopen.

‘Klaar?’, vroeg-ie den kleinen eenoog. Hij hield van Semmy Lubinsky. Hij hield van 't Breslauer joodje, dat vierde klasse naar Berlijn was gekomen, en 'r zich zoo doorheen had geslagen, dat-ie 'r eindelijk, na zorgen, tegenspoed en misère, voor goed bovenop scheen. Hij hield van den leepen kameraad, die Berlijn als geen tweede, in alle lagen, kende. Hij hield van den taaien, mismaakten worstelaar, wiens eene oog 't in de struggle-voorzaken af had geleid. Hij hield van den vertrouwde-in-vrouwen-aangelegenheden. Deugd bracht sòms menschen saam. Ondeugd hechtte ze sterker, langer, intiemer. Deugd was 'n maatschappelijke-extérieure band. Ondeugd 'n band-voor-'t-leven. Als je van mekaar dingen, die 't nachtlicht verdroegen, wist - escapades, waartegen geborneerde wetten bezwaar maakten, en je elkander daarbij op hou-en-trouw had gepeild, groeide 'n zoo waarachtige genegenheid, of je in familieverwantschap stond.

‘Klaar, Felixje,’ zei Semmy Lubinsky. Hij had z'n vrij toonbaren, door-de-weekschen ‘Gehrock’ en z'n witte vest aan getrokken, zag 'r met z'n zwart hoedje, z'n wandelstok met gouden knop, vooral door 't bedekte oog, dat 'n duel liet vermoeden, uiterst-correet, op 't aristocratische af, uit.

‘'k Ben tegen half vijf terug, Nathan!’, riep-ie den goedigknikkenden bultenaar in de deuropening toe.

Achter Felix Krüger tipte-ie de trap af.

Maar halfwege de ronding was 'r nog even 'n kort oponthoud.

Met lekker-vlugge stappen, twee aan twee treden, liep 'n jongmensch naar boven.

‘Ken je nou niet helpen. Schüler! Mot je terugkommen na half vijf!’ zei-ie, plezierig-vertrouwelijk.

‘'k Heb vanmiddag geen tijd!’

‘Dan maak-ie tijd, jongetje! Dan mot je wat vroeger opstaan! Zeker bij de meissies geweest!... Hé?... Wat?’

‘Ken 'k 't niet an Stief afdragen?’

‘Nee! Nee!... Daar ben 'k zelf bij!... Of motten wij twee niet is met mekaar praten!... Hè?... Hè?’

‘Wel Christus, denk je dat 'k niets anders te doen heb, dan hier de trap op en af te loopen?’

‘Doe 't niet! Mijn me zorg!... Zit ik bij jóú in de schuld?’

‘En ik verdom 't tweemaal te komen!’

‘Goed! Verdom 't, jongetje!’, zei Lubinsky, geprikkeld.

Benee wachtte Felix Krüger.

‘Wat was dat?’ vroeg-ie: ‘kwestie?’

‘'n Kwajongen!’, lei de eigenaar van 't ‘Lombard- und Lagerhaus’ uit: ‘zoon van zekeren Schüler - herinner je je George Schüler niemeer, jawel!, jawel! - je heb 'm gekend - met naam en toenaam heit 't in de kranten gestaan! - Schüler uit de Potsdamerstrasse - architect Schüler, kom nou! - die zich met gas van kant heit gemaakt...’

‘O, Schüler? Ja, ja!... En speelde die z'n zoon zoo tegen jou op?’

‘Leer 'k 'm af, Felixje! Heb honderden d'r praats afgeleerd, hahaha!’

‘Heb je 'm geld voorgeschoten?’

‘Nou, nee!... Dacht je dat-ie 't mijn?... As ze bij je kommen, kruipen ze - en as ze motten dokken - 'k leef me van wind, wat? - schreeuwen ze of ze mishandeld worden!... Die kwajongen krijg 'k! We wachten sámen tot z'n oom sterft - hij en ik...’

‘O zoo! Voorschot op 'n erfenis?’

‘Of je 't raait!...’

‘Jongen, is dat niet geriskeerd?’

Semmy Lubinsky schudde glimlachend 't hoofd.

‘Ik ga niet over nachtijs’, zei-ie, stilstaand, om de slechttrekkende N o b l e s s e nog eens op te steken: ‘... ken me niks gebeuren... As z'n oom uitstapt, zijn de accepten zoo goed as de Bank... Maar vóór dien tijd spreek 'k met 't kereltje! Ken je mijn overlaten!’

De portier van 't restaurant tikte aan en even later bestelde Felix Krüger 'n dozijn R o y a l N a t i v e s en 'n portie Malossol-Beluga-Kaviar.

(*Wordt vervolgd*).

Drijfzand
Tooneelspel in vijf Bedrijven door A. Zelling.

‘Een keten is nooit sterker dan haar zwakste schakel.’
Een Oostersch woord.

‘...Wee den eene die gevallen is!
Want er is geen tweede, om hem op te helpen...’
Prediker.

(*Vervolg en slot.*)

Derde bedrijf.

Speelt in de vestibule van een paleis van justitie; eenige weken later. Drie zuilen op het middenplan. De achtergrond sluit architecturaal. Rechts, voor de pilaren, een eikenhouten wand, waarin twee machtige vleugeldeuren, toegang gevende tot de rechtszaal, links dito deuren voor de wachtkamer. Weerszijden banken aan den wand.

Tooneel I.

Een wacht, in uniform, drentelt fluitend heen en weer en ziet af en toe op zijn horloge. Een griffier, in ambtsgewaad, met papieren onder den arm, komt van links op.

Griffier:
Zeg, stil jij eens een beetje, je hoeft niet zoo te laten zien, dat jij je niet aan het fooien-verbod houdt!

Wacht:

(quasi beleedigd op zijn medaille wijzend)

Ik ben van beproefde trouw!

Griffier:
Dergelijke proeverstrouw ken ik! Is het vol?

Wacht:
Vol, mijnheer de griffier? Sinds Koningsbegrafenis heb ik nog niet zoo'n vroolijke drukte gezien. En de fijnste sjiek! D'r hebben hier al meer koetsen stil gehouden, dan je er 's avonds bij den schouwburg ziet...

Griffier:

(doorloopend naar de rechtszaaldeur)

Ja, ja! 't Laat

zich denken. Zeg, denk er om, precies half elf moet de beklaagde hier zijn, hoor!

W a c h t :
'k Zal er voor zorgen, mijnheer.

Griffier gaat de deur in. De vleugeldeur is van binnen groen bekleed, en draagt het bordje: 'Stilte'! Toch, als de deur even opengaat, is er een heel geroezemoes van stemmen in de gerechtszaal. (Een tweede wacht met een bos sleutels, komt van links achter het beschot op).

W a c h t I:
Zoo, nieuweling! Je denkt wel om je tijd, hè? Half elf precies!

W a c h t II:
Ja zeker!

W a c h t I:
Hoe houdt hij zich? Nogal koest?

W a c h t II:
Net een springbal! Nu eens heelemaal uitgezet, dan weer weggekrompen als een egel voor een vossenneus.

W a c h t I:
Een gekke snuiter! En nogal een voornaam sinjeur, niet?

(Een voornaam heer en dame komen links uit de wachtkamer. Tot den wacht I, die dadelijk op ze afschiet).

H e e r :
Wanneer komt het proces Arl Spendel voor?

W a c h t I:
Zoo dadelijk, mijnheer, om half elf.

D a m e :
Met toegang?

W a c h t I:
Ja, mevrouw.

(met een lachje)

Maar het is al stampvol!

H e e r :

(in zijn vestjeszak wroetend)

Nu ja, we hebben niet meer plaats noodig, dan dit geldstukje inneemt.

(geeft wacht Liets)

.

W a c h t I:

Ik weet het niet mijnheer! Maar ik zal eens zien. Wilt u mij maar volgen?

(Gaan de rechtszaal in. Weer hetzelfde stemmengeraas)

.

Tooneel II.

B u r e o n :

(was links achter een pilaar komen staan. Komt nu te voorschijn)

Héla!

W a c h t II:

(verrast zich omdraaiend)

Hé! U, mijnheer?

B u r e o n :

Ja! Is het goed gegaan?

W a c h t II:

Nu, mijnheer, 'k had moeite genoeg! Van huisknecht ineens hierheen, dat ging maar zoo niet! Maar uw getuigschrift hielp!

B u r e o n :

(omziende)

Ssst!... Kende hij je niet?

W a c h t II:
Neen, mijnheer, hoe zou hij ook?

B u r e o n :
Je diende toch eens tafel die voorlaatste keer, dat mijnheer Arl Spendel bij mij was?

W a c h t II:
Aai! Dat is waar ook. Daar had ik zoo gauw geen erg in!

B u r e o n :
Maar heeft hij jou herkend?

W a c h t II:
Hij? Hij ziet niks, hoort niks; hij beert maar heen en weer. Ik geloof, dat hij gek...

B u r e o n :
'k Heb met je geloof niets te maken. Zag je wat bijzonders?

W a c h t II:
Ikke? Neen - niets mijnheer!

B u r e o n :

(driftig)

Heb ik je daarvoor hierheen gestuurd? Je let maar goed op, hoor! Brieven, bezoeken of zoowat; je rapporteert alles...

(Wacht I komt terug, alleen).

B u r e o n :
't Is de deur daar, niet? van de rechtszaal!

W a c h t I:

(op hem toeschietend)

Er is geen plaats meer, mijnheer!

B u r e o n :

(hooghartig iets gevend)

Vooruit, geen praatjes! 'k Heb geen tijd!

(De wacht brengt hem tot de deur en wijst hem in de zaal een plaats; sluit daarna de deur weer. Komt, horloge kijkend terug).

W a c h t I:

't Wordt zoo zoetjesaan tijd, nieuweling! Je valt met je neus in de boter. De eerste dag de beste zoo'n proces! Wat wordt er een oploop van gemaakt! 't Is dan ook wat! Hij was een schrijver niet?

W a c h t II:

Ja, een schrijver, uit de groote wereld.

W a c h t I:

Dat volk is toch raar uitgevallen. Je zou toch meenen, dat zulke lui behoorlijker waren!

W a c h t II:

(schamper)

Kan je net denken! Op dat punt zijn ze ons de baas. Ze hebben er den tijd voor, hè! Wat zal je er meer van zeggen!

W a c h t I:

Dat moet al een heel exemplaar zijn. Hoeveel denk je, dat hij krijgt?

W a c h t II:

Ik heb er geen hoogte van!

W a c h t I:

(wijsgeerig)

't Zal wel zooiets zijn als een jaar

of drie tuchthuis. Net als die kerel verleden jaar. D'r moest doodstraf op staan! Wat is zoo'n kerel nog nut? Als je van schuim der maatschappij spreekt, dat is schuim, en bezinksel d'r bij. Stil! Daar heb je z'n advocaat! Wie is dat, die er bij loopt, ook al zoo'n voorname

(zachter)

't is toch allemaal drab!

Tooneel III.

Dr. Folks (advocaat in ambtsgewaad, edel voorkomen) en Xony (in reiscostuim, bleek en afgemaf) in gesprek komen van links-achter op.

Xony:
Dus u denkt, dat hij voor zichzelf zal spreken?

Dr. Folks:
Hij wilde in zijn cel tenminste niets van mij weten. Zoo ineens.

(zachter)

Ik geloof, dat hij in hoogst overspannen toestand verkeert!

Xony:

(medelijdend)

Geen wonder!

Dr. Folks:
Hij ging vlak voor mij staan oreeren. Weet u wat een heros is? Dat is iemand, die verkoren is, om de tragiek des levens te dragen. Verkoren, omdat hij er de kracht toe heeft. Oedipus maakte zich onwaardig, door zich de oogen uit te steken. Neen, om koel en onbewogen, met sterker spankracht dan die van den neerkomenden arm des Noodlots het wee te dragen, maakt ons tot een heros. Als ik pen en papier onder mijn handen krijg, zal ik een verhandeling over helden schrijven, want zij zijn de schakels, die de geschiedenis der menschheid bijeenhouden. Zij zijn de beproefde schalmen, die de eeuwen dragen, zij zijn de dragers van het wee, die elke eeuw mèèr op zich laadde, dan over de menschheid gelijkelijk was uitgedeeld. En hoe het lijden tot hen komt, is bijzaak. Hoofdzaak is, dat aller inhoud een doornenkroon oplegt. Zoo denk ik mij een andere heldenvereering dan Carlyle. Helden zijn martelaars. Hun taak is, met het bloote lijf op te vangen de vergiftige pijlen, waarmede de menschheid de lucht verduisterde. Zoo moet ook ik lijden gaan. Een gruwelijk lijden, maar het zal leering brengen, veel leering. Ik hoor hier in mijn cel, hoe het volk op den buitenhof dreigend zijn stem verheft. Maar ik wilde, dat het tot een bulderende orkaan werd,

tot een oceaan van brandbaar vocht, dien ik had aangestoken tot felle laaiïng, waarvan de hemelkoepel zengde. Goddank, er is nog rechtsgevoel in de

natie, en ik heb haar mogen aanwakkeren, Ik mag, goden geprezen, daarvoor martelaar zijn! Een verdediger, ik een verdediger? Neen, ik zal het van de daken schreeuwen! Wie zal terugschrikken, als hij het voorrecht ontvangt, de heilige verontwaardiging van een gansch volk te mogen gaande maken? Ik zal mij de oogen niet uitsteken en 'wee mij!' roepen. Lijden heeft een doel, voor den enkeling en voor de gemeenschap'... toen viel hij in zwijm...

Xony:

(ontroerd)

De arme! hij sprak zich wel op vreemde wijze moed in!

Dr. Folks:

Toch moet ik zeggen, dat mij op dat oogenblik die woorden niet zoo gek klonken. Het was, als was er een heel anderen geest in hem gekomen. Maar toen hij uit zijn bezwijming ontwaakte, was hij een wild dier. Hij schreeuwde om genade, huilde, beet in zijn matras van angst en bad, zijn moeder te sparen. Toch wilde hij van mij niets weten. Ja, toen hij mij weer aanzag, kreeg hij zijn vastberadenheid terug, en snauwde mij toe, dat hij wel voor zich zelf zou zorgen.

(Wacht I, die onderwijl de rechtszaal even was ingegaan, komt weer naar buiten, haakt een gong van het beschot).

Wacht II:

(die op den uitkijk stond, nadertredend)

Is 't al zoo laat?

Wacht I:

Ja, komt heeren, waar moet u zijn? U, dr. Folks, moet zeker naar binnen. Gaat u achterom?

(Dr. Folks geeft Xony een handdruk, en gaat rechts-achter af.)

Wacht I:

(tot Xony)

Waar moet u heen? Binnen is geen plaats meer!

Xony:

Ik ga straks naar de advocatenbank!

(toont een kaart)

Wacht I:

O, dat is wat anders!

(slaat drie malen op de gong. Wacht II gaat links achter af)

.

X o n y :
Is 't al tijd? Komt Arl Spendel dezen weg?

W a c h t I:
Ja, zoo van daar achter deze deur uit.

(wijst op de linker deur en naar links-achter het beschot)

.

Tooneel IV.

Als de gong weerklinkt, komen uit de wachtkamer links vele personen haastig het tooneel op waaronder mevr. Bureon, Veron Cotrin, Tulo More en mevr. Rialt.

Tulo More en mevr. Rialt voegen zich bij Xony, die het dichtst bij de rechtszaaldeur staat. Mevr. Bureon en Veron Cotrin zijn met andere heeren en dames druk in gesprek. Ze staan meer naar links.

Xony:

Is u nu toch gekomen, moeder?

Mevr. Rialt:

Ja, mijn kind. Zijn moeder was vanmorgen bij mij, en was er niet af te brengen, vanmiddag... of wat is het... ik ben geheel in de war... naar hier te komen, om haar zoon te zien. Ze is haast dood, de lieve vrouw!

(praat zacht voort)

.

Mevr. Bureon:

(uitgelaten lachend)

O, verleden jaar? O, nee, die zaak was heel anders! Gunst neen!

Veron Cotrin:

Nu ja, maar 't kwam zoowat op het zelfde neer! en het slot van alles was: hondenbrood voor pâté de foie gras!

Mevr. Bureon:

Nu, dit zal ook niet uitdraaien op es-bouquet en rozenolie.

Veron Cotrin:

(geheimzinnig)

Zeg, weten jullie wat die Bureon gedaan heeft? Die heeft een van zijn bedienden in allerijl het baantje van wacht bezorgd, en krijgt nu de berichten uit de eerste hand.

(argwanend omziend)

Je moet anders oppassen, want die speurneuzen van reporters sluipen hier als roofvogels om een lijk.

(een man in colbertpakje met een miniatuur-phototoestel komt de wachtkamer uit)

Nu, wat zeg ik!

Journalist:

(na eenige aarzeling beleefd voor Veron Cotrin aantikkend)

Mag ik u vragen, is de beklaagde al de rechtszaal in?

Veron Cotrin:

(luidruchtig)

Neen hoor! je kunt zijn ‘joyeuse entrée’ nog kieken!

Wacht I:

Als ik u verzoeken mag daarginder: stilte wat!

Tooneel V.

(De vorigen; daarna Arl Spendel.
Mevr. Rialt, die even was gaan zitten, voegt zich weer bij de bescheiden fluisterende Xony en Tulo More, als wacht II van rechts achter het beschot plechtig opkomt, en bij de pilaar stilstaand, den wacht I een teeken geeft, de deuren der rechtszaal te openen... het is doodstil... Nu verschijnt Arl Spendel tusschen twee gevangenbewaarders. Hij is

doodsbleek, en ofschoon hij rechtop loopt, ziet men hem aan, dat hij de uitputting nabij is. Hij heeft een zwart pak aan waarin hij nog elegant toont, zijn haar zit slordig. Hij heeft de oogen strak op den grond gericht en loopt langzaam.
In het verst verwijderde troepje personen komt een levendig gefluister, uit de rechtszaal een heftig gezoem, hetgeen de eerste wacht poogt te temperen met een nijdig 'ssst'. De journalist komt onbescheiden dicht op Arl Spendel toe, en neemt hem, nog voor den wacht het verhinderen kan. In het voorbijgaan neemt Xony diep zijn reispet af, wat Arl Spendel vluchtig beschaamd doet opzien en hevig ontroeren. Uit het troepje heeren en dames stijgt een afkeurend zacht gesis op. Als de deuren dicht zullen gaan, dringen de dames en heeren, ondanks de heftige protestaties van den wacht I ook naar binnen, en stoppen hem de hand met een zacht gefluister van: 'een staanplaats is ook goed!'
Xony kust zijn moeder, en gaat rechts achter af. More geleidt de wankelende Mevr. Rialt naar de wachtkamer. Bij de deur ontmoeten zij Arl Spendel's moeder...)

Tooneel VI.

(Arl's moeder, Mevr. Spendel-Alandt, valt weenend in de armen van Mevr. Rialt. Zij is een grijze dame, eerbiedwaardig, in rouwgewaad. Op haar gelaat ligt het lijden diep uitgedrukt. Haar oogen zijn roodgeweend.)

Mevr. Rialt:

Maar lieve vriendin, had dat toch niet gedaan!

Mevr. Spendel-Alandt:

Waar is mijn arme jongen? Is hij al binnen?

(Mevr. Rialt knikt bevestigend).

Tulo More:

(nadat hij in de wachtkamer gezien heeft)

Gaat u hier op de bank zitten, het is binnen zoo vol!

Mevr. Spendel-Alandt:

(droevig glimlachend)

Binnen zoo vol! Ja, mijn moederhart mocht wel gevleid zijn met zoo'n belangstelling! Waarom moest ik eerst mijn dochter verliezen, en nu mijn zoon? O, mevr. Rialt, hij is niet schuldig! Hij is zoo edel als uw zoon Xony. Zijn ziel is zoo zwart niet, als waarom het grauw buiten tiert, en aanplakbiljetten op wijzen. Ik ken hem tot in alle schuilhoeken van zijn groot, mooi hart... o, stelt u eens voor, dat uw zoon morgen verpletterd en verminkt van onder de treinwielen u wordt thuisgebracht... uw tranen zullen

nog vreugde zijn bij mijn leed... men zegt dat mijn bloed een pest voor de maatschappij is, mijn zoon een misdadiger... God, dat is toch niet waar! Gij Goede God, Gij zijt toch niet tot zoo wreed beproeven besloten...

Mevr. Rialt:
Kon ik u troosten!

Mevr. Spendel-Alandt:
Maar gij gelooft toch ook niet, dat mijn zoon...

Mevr. Rialt:
Neen, dat niet, maar...

Mevr. Spendel-Alandt:
Men zal bewijzen? O, zeg dat niet. Zegt dat niet. Dat zou de tweede, de zwaarste slag zijn. Hij is immers onschuldig! Had hij mijn raad maar gevolgd en was hij maar heengereisd. Want het is een complot, waar ze hem in verstrikt hebben. Een complot!

Mevr. Rialt:

(ziet even verschrikt op) (dan zacht tot More)

Weet u geen weg, waarlangs wij ongezien buiten komen?

Tulo More:

(denkend)

Neen! Ik zal den wacht eens vragen.

(gaat links-achter af)

.

Tooneel VII.

Mevr. Rialt, Mevr. Spendel-Alandt, later Vera Spendel, (Arl's vrouw).

Mevr. Spendel-Alandt:

(op de rechter deur wijzend)

. Is dat daar de rechtszaal?

Mevr. Rialt:
Ja!

Mevr. Spendel-Alandt:

Mijn God, wat kwelling! Hoe lang duurt het wel? Ik houd het niet langer uit! Mijn jongen, mijn jongen, wat doen ze je moeder lijden! Geve God, dat hij genade vindt...

Mevr. Rialt:

(haastig)

O, weest verzekerd!

Mevr. Spendel-Alandt:

(droevig het hoofd schuddend)

Ach neen!... Maar ik kàn toch niet gelooven, dat hij... hij was toch zoo goed... en zoo edel... hij bezocht mij dikwijls en was dan zoo... zoo... hij was mij een godheid met zijn rijk vernuft, zijn schitterende talenten, zijn groot hart... zijn beeld was mij altijd voor oogen... het kan nu toch niet in scherven liggen...

Vera Spendel komt zenuwachtig op.

Mevr. Spendel-Alandt:

(haar ziende, ontroert nog sterker,

en trekt haar naar zich toe)

Arm kind, wat moet gij lijden! Komt ge heelemaal hierheen? Kind, waarom?

Vera Spendel:
Moeder, waar is hij? Ik wil hem zien! Is hij daar?

(wijst naar rechts)

.

Mevr. Spendel-Alandt:
Kind, wat zou het je baten?

Vera Spendel:

(meer in zichzelf)

En ik wist van niets! en nog begrijp ik niet! Waartoe dit alles? Waarom heeft hij mij buiten dit alles gehouden? Moeder!

Mevr. Spendel-Alandt:
Wat is het, kind?

Vera Spendel:
Zal men hem gevangen zetten? Hij heeft niet aan mij en aan de kinderen gedacht. Hoe moet het nu? Waren wij hem dan niets. Wist hij wel wat hij deed?

Mevr. Spendel-Alandt:
Mijn kind, ge gedenkt uw man toch wel met liefde?

Vera Spendel:

(weenend)

Ik weet niet, wat ik denken moet. Waarom deed hij mij dat aan?

Mevr. Spendel-Alandt:

(zacht)

Deed hij iets u aan?

(hoopvol)

Maar zoo nu eens...

Vera Spendel:
Wat? Ik weet niets! Als hij mij lief had, zou hij mij dan zoo achterlaten? Het is, of een onbekende hand mij de oogen heeft doorgeprikt. Ik sta ineens in duister. Ik dacht mijn man in glorie, en men spuwt ineens op zijn naam. Ik dacht dat hij mij liefhad, en hij heeft leed, dat ik niet ken. Wat is het toch?

Mevr. Spendel-Alandt:
Arm kind, arm kind!

Mevr. Rialt:

(bewogen)

Komt mede, ik hoor Tulo More's stem. Gaan wij heen!

Tooneel VIII.

Tulo More en een portier komen van links-achter op.

Tulo More:

(ontroerd bij het zien van Vera Spendel)

U hier, mevrouw? dat is geen plaats voor u. Komt mede, de portier zal ons uitlaten.

Vera Spendel:
Neen, ik blijf! Ik moet weten...

Mevr. Spendel-Alandt:
Dan zal ik ook blijven, om je te troosten...

Mevr. Rialt:
Doe dat toch niet! Uwe gezondheid, mevrouw Spendel!

Mevr. Spendel-Alandt:
Neen, laat mij maar.

(smartelijk zuchtend)

Haar leed is toch ook zoo groot!

(zachter)

Ze is radeloos. Wij kunnen haar toch zoo niet laten! Blijft gij ook? O God, geef toch uitkomst!

Portier:

(medelijdend)

Wilt u mij volgen in mijn woning? daar kunt u den uitslag afwachten...

Vera Spendel:
Uitslag? Wat is er dan te wachten?

Mevr. Spendel-Alandt:

(haastig)

Niets kind, dat zal ik je straks uitleggen. Kom nu mee!

(Allen gaan links-achter af. Het tooneel is een oogenblik leeg. Men hoort een even opbruisend stemmengeraas in de gerechtszaal).

Tooneel IX.

Bureon komt uit de rechtszaal. Loopt haastig naar een der zuilen en wrijft gejaagd zijn handen. Even later komt van rechts achter wacht II.

Wacht II:
U wees me, hierheen te komen?

Bureon:
Ja, stommeling. Waarom heb je mij niet gezegd, dat er een advocaat bij Spendel is geweest, en dat hij hem weggejaagd heeft. Ezelskop! dat moest ik nu binnen hooren....

Wacht II:
Ik dacht...

Bureon:
Ik dacht... hersenloos vee... jullie hebt een koffer van villa Luxor meegebracht?

Wacht II:

(brommend)

Ja, mijnheer!

Bureon:
Ga eens hooren, of daar wat bijzonders in zat! Als iemand je wat vraagt zeg je maar dat de griffier het vroeg. Begrepen! Je noemt mijn naam niet! Heb je het gehoord!

Wacht:
Ja, mijnheer!

(gaat rechts-achter af.)

Tooneel X.

Journalist met photografietoestel komt uit de rechtszaal.

Bureon:
Ah, ben je daar?

Journalist:
Ja, mijnheer, maar ik heb eigenlijk geen tijd! Wat wilt u mij zeggen?

Bureon:
Nu ja, jij schrijft immers toch niet. Met hoevelen zit jouw krant er wel.

Journalist:
Drie stenografen, mijnheer! Heeft u iets bijzonders?

Bureon:

Krijg je boekje maar en schrijf op

(als journalist aarzelt)

Wat koop je voor die getuigenverklaring. Dat heb je verleden week toch al gehoord! Ze beweren niets. Neen! er moet nieuwe olie op het vuur. Allo schrijf op.

(Journalist gaat op de bank zitten met zijn opschrijfboekje).

Bureon:

Of neen! Ik weet beter, hier heb je een afschrift van den bewusten brief, die ze van hem gevonden hebben, over zijn vlucht, je weet wel,

(leest een brief voor)

'In je eigen belang en in dat van ons huis raadt mij je oom Harry, die op de hoogte schijnt van jouw zaak, je te schrijven, uit het land te gaan voor een jaar. Ik sluit mij geheel bij zijn raadgeving aan. Mijn kind, wat is er toch gebeurd! In welk gezelschap ik kom, overal word ik met koele reserve ontvangen, en in mijn bijzijn doet men omtrent jou erg geheimzinnig. Wat is er met mijn zonnetje gebeurd? Lieve jongen, zoek toch de eenzaamheid wat meer, en leef wat meer in afzondering. Ik lees ook zoo weinig meer van je in de laatste dagen! Denk er aan, mijn kind, arbeid is het water, waar wij allen doorheen moeten, eer wij schoon genoeg zijn voor den hemel. Dus je gaat voor een jaar op reis? Toe laat ik je er eens toe bewegen! Kom me dan niet meer opzoeken, maar gaat zoo spoedig mogelijk...'

En dan staat er nog meer, dingen van minder belang. Hier,

(geeft journalist den brief)

zet die in je krant, goed vooraan, en zeg er bij, dat ze hem in villa Luxor, waar die mevrouw Rialt woont, hebben gevat, juist toen zijn koffers gepakt stonden.

Wacht II:

(met een lijstje terugkomend)

Hier meneer, staat alles opgeschreven wat er in die koffer zat.

Journalist:

(begeerig)

Ik heb eigenlijk geen tijd, maar heeft u nog iets?

Bureon:

(de strook afloopend, houdt bij het eenigst belangrijke op)

Gedichten en drukproeven! Heb jij daar wat aan? Dan mag je het houden!

J o u r n a l i s t :

(met den deurknop in den hand; teleurgesteld)

Die namen we vroeger wel op, maar nou willen de lezers wel wat anders...

B u r e o n :

(lachend)

Dat vind ik ook! Maar à propos, je laat dien brief en de aanhouding toch goed in het oog vallen. Dik het gerust maar wat aan! Een sigaar?

(overreikt den journalist een sigaar)

.

Journalist:

(aannemend)

Heel gaarne, dank u wel! Zeker! Ik zal het goed vooraan zetten. Ik krijg op die manier een prachtige courant!

(stemmengeraas in de rechtszaal)

Hoort eens. Ik ga maar weer gauw! Dank u nog wel!

(opent de deur.)

Tooneel XI.

(Als hij de zaal weer in wil gaan, komt daaruit een lawaaierig geroezemoes van stemmen. Wacht I en een deel der toeschouwers komen uit de rechtszaal. De wacht I slaat op den gong en roept luide):

'Beraadslaging der jury! De rechtszitting is voor een oogenblik geschorst'.

(tot het publiek)

Willen de heeren en dames zoolang in de wachtkamer gaan, alsjeblieft! Niet wachten hier!'

(Alles spoedt zich druk pratend naar de wachtkamer. Mevr. Bureon bedient onder het gaan een klein gezelschap van wijn uit een reisflacon).

Veron Cotrin:

(steekt een cigarette aan, en zegt tot een buurman)

Mijn hoofd er af, als dat geen tuchthuis wordt.

Tooneel XII.

(Het tooneel is een oogenblik leeg. De deur der rechtszaal is open. Xony verschijnt, van achter-rechts met Dr. Folks).

Dr. Folks:

Nooit heb ik zoo iets bijgewoond! Hij heeft gewoonweg alles wat maar eenigszins bezwaren kon, opgenoemd. De feiten, waarvoor hij terecht stond, waren - hoe

verzwarend ook - toch juridisch min of meer weerlegbaar geweest. Maar hij heeft een sneeuwlawine aan het bewegen gebracht. Ontzaggelijk, wat een fanatisme!

Xony:

Ja, ontzaggelijk, dat was het. Maar nooit heb ik iemand zoo zien wisselen. Mijn God, wat een zielestrijd was dat tusschen schaamte en offerlust. Laag vind ik het, dat de zitting niet met gesloten deuren ging.

Dr. Folks:

Dan ziet u toch verkeerd. Nu ja, de philisters hadden best gemist kunnen worden met hun achterbuurtig gesis. Maar heb je niet gezien, met hoeveel hartstocht Spendel het gloeiend ijzer der bekentenis op zijn huid drukte. Hij schepte in die zelftuchtiging een woest behagen, en hij greep naar elk bezwarend feit als een asceet naar de geeselroede. Hij sprak

meer tot het publiek dan tot zijn rechters. Tot er een oogenblik van reactie kwam, van geesteszwakte na zoo'n overspanning. Hij duizelde... u spreekt van een zielestrijd van schaamte met offerlust; ik geloof van zielengrootheid en walging, zelfafschuw. Ik weet er geen andere verklaring voor te geven, maar ik geloofde op zeker moment, dat hij - zooals hij in zijn cel zeide - martelaar was. Waar ligt per slot van rekening de zonde? In mijn praktijk komt het meer voor, dat ik zeg: hoe komt hij er toe, zoo'n misdrijf te begaan! Deed hij het bij vol bewustzijn, of moest hij dat doen, door een onbekende drijfkracht bewogen? Ik geloof in sommige gevallen aan een voorbeschikking in die dingen, onverklaarbaar en onontkomelijk als het fatum der ouden...

Arl Spendel's stem:

(koortsig opgewonden van uit de rechtszaal)

Gij zijt de verpersoonlijkte barmhartigheid. Ja, de koele atmosfeer in de corridor zal mij goed doen.

Xony:

(bleek, verschrikt willende heenloopen)

Daar komt hij!

Dr. Folks:
Waar wilt u heen? Toch niet wegloopen?

Xony:

(gemaakt lachend)

Ik schoot uit. Ik vergiste mij.

Tooneel XIII.

Arl Spendel:

(komt de rechtszaal uit, met twee bewakers op zijde. Hij wischt zich het zweet met de mouw van het gelaat)

Au! Mijn huid is zoo stram van zweet, dat ik hem haast openscheur. Wat bonst mijn hoofd. Wat zijn mijn polsen gezwollen.

Bewaker:
Daar zal je den eersten tijd wel meer last van hebben, denk ik!

Arl Spendel:

(ineens somber)

Ja, dat zal wel.

(ontdekt Xony en dr. Folks, valt dan weenend op de bank)

.

Xony:

(op hem toeloopend)

Arl, hoe gaat het met je?

Bewaker:

Wilt u zoo goed zijn, op afstand te blijven?

(Arl, gebroken, maakt - over zijn geheele lichaam schokkende - een afwijzend gebaar).

Xony:

Moeten wij heengaan, Arl? Wil je, dat wij...

Arl Spendel:

(zich zoo klein mogelijk makend, kreunt)

Ga heen, ga heen, mijn God, ga heen...

(Dr. Folks loopt, ontroerd, tusschen de zuilen weg. Xony volgt hem, weenend).

Arl Spendel:

(zonder opzien)

Ga heen, ga heen! O, mijn hoofd! Het barst! Breng me weer binnen, weer binnen

(de bewakers nemen hem weer op).

Tooneel XIV.

Vera Spendel komt van links achter het tooneel op, gevolgd door den portier, mevr. Spendel-Alandt, mevr. Rialt en Tulo More. Als Arl Spendel hen ziet, valt hij in zwijm. Een der bewakers haalt water. Vera Spendel valt weenend voor hem op de knieën; Mevr. Spendel-Alandt is de ontroering te groot, Tulo More en mevr. Rialt moeten haar terugvoeren.

Vera Spendel:

Arl! Arl! zie naar me, je vrouw. Zeg me toch, wat ik moet doen. Als je mij nog lief hebt, hebt dan medelijden met me. Ik sta zoo alleen, en de menschen schuwen me. Wat deed je toch, dat je er zoo afschuwelijk uitziet? Wat bracht je hier in dit nare gebouw? Kom toch mee. Zeg! dat je niets gedaan hebt! Dat deed je toch niet? Je was altijd bij mij, en zoo goed voor me. Wat kan je gedaan hebben? Arl, Arl, de kinderen!... hij hoort me niet!

Bewaker:

Dat wil ik wel gelooven! Hij is flauw gevallen.

(tot portier zachter)

Wat moest je dat vrouwvolk hier brengen? Straks krijg ik er herrie mee! Hij moest op zijn plaats blijven, maar nou ja, een luchie op z'n tijd mag je geen mensch misgunnen, ook al is het er zoo eentje als deze...

Vera Spendel is vastberaden opgestaan, haar gelaat heeft een koele, harde, stroeve, starre uitdrukking gekregen. Lang bekijkt ze het gelaat van Arl Spendel... dan loost ze een diepe zucht en gaat, zonder omzien heen, links achter af. De portier volgt haar.
Bewaker komt met water terug. Men besprenkelt Arl Spendel.

Eerste Bewaker:

(onderwijl)

Een fijn heerschap, hé! Heb je dat allemaal aangehoord? Dat benne nou - God beter 't - je meerderen.....

Arl Spendel:

(half ontwakend ijlend)

Heeren rechters! deze zijn mijne zonden! En noemt mij er meerderen en zij zullen mij aanwijzingen zijn tot nog meerderen...

Eerste Bewaker:

(zacht tot tweede)

Lekker is die! Zoo dee die vanmorgen ook!

Arl Spendel:

(als vorig)

... en gijlieden! daar in de tribune! Zamelt u steenen, en steenigt mij, want gij zijt zonder zonden bij de mijnen, wier veelheid het zand der zeeën overtreft. Zult gij een slang dulden in uw midden, of een wolf onder uwe schapen, een steen in uw brood of een splinter in uw oog en onkruid tusschen uwe tarwe? Zoo neemt dan een ergernis aan mij, en slaat mij naar de mate uwer toorn, want ik zeg u, ze is gerecht. In mij treft ge het symbool der slechtheid. Wie aan mij geen aanstoot neemt, wil met den duivel vrede. Het kwade in mij zal u een prikkel ten goede zijn, en z o o zal het booze dienstig wezen tot het goede...

(tot bezinning komend)

Waar ben ik?

(rondziend)

Hier? Geen droom dus? Helpt me op, en brengt me weg

(terwijl de bewakers hem oprichten)

Een drempel is mijn plaats niet. Zeg me eens, wat is de straf?

Bewaker I:

Daar zijn ze juist over aan 't delibreeren. En de tijd schijnt al om te zijn, want de griffier komt binnen. Dan maar weer naar je bankje!

Arl Spendel:

(angstig)

Mijn God! wat willen ze met me? Mijn leven breken, verwoesten? Straffen wil men mij? Voor wat ik deed? Dat strafte zichzelf al! Wilt ge dan een netel leggen op mijne wonden? Geeft mij de vrijheid weer! Wat zullen mijn gedachten zijn in een cel, wat mijn geestesspijs, wat het gevoel der wroeging, dat men mij beletten zal, weg te werken? Straf is ongerecht... is liefdeloos...

(Stem van Griffier:)

Laat hem den mond houden en brengt hem binnen, vóór nog de juryleden binnenkomen. Is dat een misbaar!

(Bewakers sleuren hem met veel moeite de rechtszaal in. Wacht I slaat weer op den gong. Uit de wachtkamer spoeden zich in allerijl de belangstellenden naar de rechtszaal.
Dr. Folks en Xony komen ook terug. Dr. Folks gaat rechts-achter weg, Xony blijft met knikkende knieën bij een pilaar staan. Wacht, terwijl hij de rechtszaaldeur sluiten wil).

Komt u nog binnen?

Xony:

(hakkelend)

Neen ik blijf hier.

(De deur sluit zich. Angstig snelt Xony naar de deur, en luistert. In de doodsche stilte hoort men een zeurende voorlezende stem. Het duurt lang, heel lang. Plotseling een joelend hoera-

geroep, gefluit en gesis. Xony valt als een blok op de bank, moeilijk uitbrengend):

Wat hoorde ik... wat roepen zij?...

(De rechtszaaldeuren gaan weer open. Een stroom menschen komt eruit. De reporter snelt triomfantelijk vooruit de wachtkamer door en een oogenblik later klinkt van buiten op straat een fel gejoel door... Het publiek gaat door de wachtkamer terug. Mevr. Bureon leunt op den arm van Bureon, en plukt aan haar kanten zakdoekje. Tulo More en Veron Cotrin volgen, in twistgesprek. Dr. Folks is bij Xony komen zitten. Men loopt snel door).

Mevr. Bureon:

Wil je wel gelooven: het werkte oplaatst op mijn zenuwen! Bepaald enerveerend! Het was net, of Spendel een slag met een hamer voor zijn hoofd kreeg...

Bureon:

Ja, 't was een heel moment! Maar zeg eens, je waart juist na zijn aanhouding op villa Luxor? Hoe waren mevr. Rialt en Xony daaronder?

(spreken voort).

Tulo More:

(tot Veron Cotrin)

Nu hebben de hyena's hun zin! Bah! wat een honden! Gisteren slurpten ze nog zijn wijn en lazen zijn werken, om op conversaties met zijn kennis te geuren...

Veron Cotrin:

(lachend)

Wil je grooter bewijs, man, dat er onpartijdig geoordeeld wordt!

Tulo More:

Jullie hebt niet het recht te oordeelen. Blijf bij je leest... Hoor buiten dat plebs gillen! Tot diezelfde massa behoor jullie. Dezelfde laagheid van ziel drijft je tot juichen om een gevallene. Een zondaar beschimpen! bravo, dat is werk!

(Het groepje gaat de wachtkamer door weg. Xony en Dr. Folks zijn over).

Tooneel XV.

(Arl Spendel temidden zijner bewakers komt uit de rechtszaal. Hij staart versuft voor zich uit, en let niet op Xony en Dr. Folks).

Wacht I:

Neen niet dien kant! Achter de wachtkamer om naar den buitenhof!

Arl Spendel:

(verschrikt ineenkrimpend)

Moet ik... moet ik over den buitenhof?... toe, mijnheer, wacht tot vanavond...

dan is het donker... dan ziet niemand... ze schreeuwen zoo!... dat doet me pijn!

X o n y :

(diep medelijdend op Spendel toeloopend)

Arl!

(Versuft kijkt Arl Spendel hem lang aan, zonder herkennen. Dan krijgt hij langzaam een harde stroeve uitdrukking in zijn oogen, zijn gestalte rekt zich uit, en met een fanatiek gillende stem zegt hij):

Allo! Naar den buitenhof. Dwars door de menschen... door de menschen! Kerel, hou me niet zoo strak vast!... Denk je dat ik weg zal loopen?

(tusschen de pilaren gaan ze naar links-achter af)

... Laat de menschen niet zien, dat ik weg zou willen loopen... ik loop niet weg!... ik loop niet weg!...

(Xony blijft versteend staan. Een pauze. Dan buiten helsch getier!)

X o n y :

(tot Dr. Folks, als in zenuwaanval)

Ik moet weg! Ik moet heen! Adieu!

D r . F o l k s :
Wat wilt ge doen?

X o n y :
Ik wil weg, weg! Ik houd het hier niet meer uit! Adieu

(snelt de wachtkamer in).

D r . F o l k s :

(hem hoofdschuddend volgend)

Hij komt wel terug!

(ook af)

.

(De beide wachters keeren terug).

W a c h t I:

Een lollige boel buiten. Ze maken d'er verdomd een pretje van, dat ie 5 jaar tuchthuis heeft. Haast je wat, dan gaan we ook eens op straat kijken! Je maakt voor de eerste keer een mooi zaakje mee. Tracteer je er op?

EINDE DERDE BEDRIJF.

Vierde bedrijf.

(Speelt in de strafgevangenis. Vier jaar en eenige maanden later.
Een cel. Links vooraan en rechts vooraan een kort stuk traliehek, hetwelk aan weerszijden toegang verschaft tot de cel. Links een vooruitspringend beschot, waartegen een bank staat, meer rechts een breed traliehek, waarachter de eigenlijke strafcel ligt, met een tafel, een bank, en een brits. Een venster aan den achterwand geeft de cel spaarzaam licht. Het voorgedeelte is goed verlicht).

Tooneel I.

(Een cipier komt links het traliehek door, sluit het achter zich, en opent dan het groote traliehek. In de hand heeft hij eenig gereedschap. Met welwillende stem):

Nummer drie! Hier is, wat je gevraagd hebt!

(Arl Spendel op de brits liggend met een blad in de hand, springt veerkrachtig op. Hij ziet er in zijn grof werkpak slecht, maar toch opgeruimd uit. Er straalt geest in zijn oog, en zijn bewegingen zijn opgewekt. Bovenal is hij gentleman gebleven. Hij komt snel toegeloopen).

Ik dank je, kameraad. Een schaaf, een beitel, een hamer en nog zoo wat, prachtig man! Nu ga ik het verleden uitwisschen.

(keert zijn tafel om; dan aarzelend.)

Zeg, brave, mag ik soms daar in den voorhof, aan gene zijde dezer liefelijke vergulde kooi, met het gezicht op de riante binnenplaats mijn arbeid verrichten?

Cipier:
Je kunt je gang gaan. 't Is trouwens vandaag je...

Arl Spendel:
Ontvangdag? Ja, zie je

(torscht de tafel naar voren)

en - nu - wilde - ik - mijn gasten - aan een behoorlijke tafel zetten - hè - hè!

Cipier:
Wat scheelt er dan aan?

Arl Spendel:
Zooals ik zeide; het verleden - onzaliger nagedachtenis - moet uitgewischt worden, of beter, wat de

tand van het onzalige verleden afgeknaagd heeft, wil ik onzichtbaar maken. Kijk eens

(wijst op spikkels in de tafelpoot)

weet je hoe die muizentandjes er in kwamen?

Cipier:
Nee!

Arl Spendel:
Voor vier jaren, toen ik hier kwam, beten mijne muizenissen ze er in. Thans zijn ze me een ergernis.

Cipier:
O! nu begrijp ik! Uit waanzin beet je in de tafelpoot...

Arl Spenel:
Ik herdenk het met schaamte! Vandaar dat ik nu

(begint met beitel en hamer de gaatjes weg te steken)

die sporen ga verbleeken. Er blijven wel lidteekens van, maar die volgen nu eenmaal onafscheidelijk onze wandaden. Dat zijn de ringen van onzen levensboom.

Cipier:
Je praat altijd zoo verduiveld geleerd voor ons!

Arl Spendel:
Vind je? Dat is toch mijn bedoelen niet. Ik wilde je zeggen, dat wij niets ongestraft doen. Ja, man in het uniform, ook zonder jouw bos sleutels 's avonds te hooren rammelen, kan men gestraft worden voor zijn wandaden.

Cipier:
Dan is de gevangenis dus overbodig?

Arl Spendel:
Hoe kom je zoo wijs! Ja, die dingen verharden het lidteeken. Als de menschheid liefderijk de hand der vergetelheid wilde leggen op de wonden harer zwakkere broeders, wat zou de wereld aan wilskracht en onverdroten wederoprichtings-inspanning winnen! De maatschappij is zeer verward, beste, zeer verward. Men denkt haar een gebouw, en zij bestaat slechts uit wat losse stellages, die maar in de lucht bouwen. De grondslag, maat, de maatschap ontbreekt.

(Arl Spendel stelt onderwijl de tafel, met het blad loodrecht, op den grond, en gaat er tegen leunen, met alleen een hamer in de hand)

.

Cipier:

(gaat op de punt van de bank zitten)

Ja wel! dus ook al socialist! Dat worden ze allemaal, die hier op water en brood zitten!

Arl Spendel:

Dat is een kostelijke paradox, vriend! Maken water en brood den mensch tot een nijdas jegens hen, die de aandoenlijke harmonie van zemelen en hemelwater niet naar waarde schatten kunnen?

Ik wil van mijn leven niets anders meer eten, en als ik over vier maanden - het schiet al op! - heenga, neem ik de maat

van mijn brits mee. Sociaal? Daar mag jij je zeker van superieurs-wege niet mee inlaten, is het wel?

Cipier:
Toch niet, ik ben ook socialist. - Hoe denkt u er over?

Arl Spendel:
Blijf me jij en jou noemen, vriend, anders word je nooit een echt socialist! Wat ik er van denk? Ach, als de room boven verzuurt, gaat de melk onder klonteren. 't Een is het gevolg van het ander. Een strooming brengt tegenstrooming, en de mensch is nog zoover niet, grove zelfzucht met lijdelijke zelfverloochening te beantwoorden. Voor we zoover komen, is alles tijdelijk, en met het tijdelijke is geen toekomststaat te bouwen, zoomin als persoonlijk geluk. Het ideaal ligt over de grens van het tijdelijke. Zoolang aller harten nog niet één klopping hebben, moet je wachten met te droomen. Help mee leed verzachten, vreugde bereiden, vrede brengen, en werk vooral, dat is beter! Wanneer hier buiten de wal de Maria-kerk haar klokken luiden gaat, begint aan het andere einde der stad een klok van het carillon der Bastiaanstoren te trillen. Op zòò verren afstand verstaan elkander twee stukken *ijzer.* Als onze harten ook wilden trachten, tezamen één trilling voort te brengen... ik ben zeker, de Hemel zou ten antwoord opengaan. Ben je getrouwd?

Cipier:
Niet meer!

Arl Spendel:
Niet meer? Gescheiden dus? En toch socialist? Ga dan tot haar, praat tot haar, niet van het socialisme, waarin je school wilt maken, maar reikt haar de practischer broeder*hand.* Het huwelijk is een levensschool, zòò hoog en heilig, en zoo moeilijk ook, daar kan je gerust voorloopig mee volstaan!

Cipier:
Ja, maar u weet niet...

Arl Spendel:
Ik weet niets beste, en jij denkt van jezelf van wel wat. Goed begrijpen is vergeven. Deze gevangenis bewijst het uit het omgekeerde. Vergeven is verstaan, zooals die twee klokken elkaars trilling beantwoorden. Ik weet! ik weet! ieder heeft zijn speciale gevalletjes, wil ze tenminste maken, en men maakt de regels slechts, om in de uitzonderingen te leven.

(gaat voort met werken)

Maar de zaak is: je hebt iets, dat je in de hand kreeg, om vast te houden, laten vallen. Net als ik! Nu zie je tegen het bukken op - precies als ik eens - en dat is jammer, kerel, dat is jammer. Doe het nog, want er zal anders

een tijd komen, dat je ruggegraat gekrookt wordt, om het bukken te leeren. En dan kom je pas, aan wat je nu liet liggen!

Tweede cipier:

(binnenkomend van links met een takje seringen)

Hier, nummer 3, daar heb je wat! 'k Mocht het eigenlijk niet geven!

Arl Spendel:

(neemt het tcedcr aan)

Ik dank je! Dank je!

(tot cipier I)

Denk er nog eens aan.

(geeft hem het gereedschap terug)

.

Cipier I:

(opstaande)

Ja, da's goed.

(naar het groote hek wijzend)

Ik zal het maar open laten!

Arl Spendel:

(omziend)

Ja, laat mijn vleugeldeuren maar open.

Cipier II:

(tot Cipier I)

Ga je mee?

(tot Arl Spendel)

Nou, bonjour!

Arl Spendel:

(tot Cipier II)

Ik dank je nog wel hoor! Adieu!

(Beide Cipiers links af).

Arl Spendel:

(zet de tafel recht, en haalt uit zijn buis een portret en kust het).

Lieve moeder! Arme moeder! Dit bloemetje moet me op uw sterfdag de herinnering versterken. Dat kan alleen een bloem doen. Dat is mijn diepste wond: uw heengaan!

(zoekt zijn drink-kommetje, en zet daartegen het portret, waarvoor hij het takje seringen legt)

. En zoo zal ik veel door mijn schuld veranderd vinden. Maar ik zal aller lijden tot het mijne maken...

Tooneel II.

(Het traliehek rechts gaat open, en Clandor, een gebrekkig oud man, ook in gevangenispak, wordt naar binnen geduwd).

Arl Spendel:

(op hem toeloopend)

Zóó, celgenoot, hoe gaat het? Je ziet bleek

(neemt het takje bloemen op)

Hier! laat dit je opfleuren. Wat zegt de hospitaal-dokter?

Clandor:

(zich vastgrijpend aan het groote hek)

Ik... ik moet naar het hospitaal! Naar die lange zaal met jodenform! Ik zal er stikken! Ik ben nooit ziek geweest! In mijn dorp was ik nooit ziek! Ik had een stuk land, en daar werkte ik in de zon. Maar in deze cel moest ik wel ziek worden

(barst in tranen uit)

. Alles weg! Mijn eenige zoon weg, mijn vrouw dood,

mijn naam weg, mijn huis weg. Neemt de Goede God nu mijn gezondheid ook? Wat is het leven mij nog? Heb ik dan in mijn voorspoed zoo slecht geleefd, voor zooveel ellende?

Arl Spendel:

(een bankje aandragend)

Beste Clandor! daar wordt niet naar gevraagd, dat is het leven niet! Elk schip, al loopt het nòg zoo goed, krijgt weleens een zee in! Wij gaan door het leven. Vandaar, dat wij - kruis naar kracht - er ons deel van in-krijgen. Vader! draag het lijden! Moedeloosheid is een onherstelbaar lek!

Clandor:

(hoofdschuddend)

Nee jongen.

(verlegen opziend)

Als ik je zoo noemen mag - je begrijpt het niet! Ach, wat je zelf dragen moet, is nog zoo erg niet. Maar het leed van mijn zoon maakt me kapot. Een galeiboef! hij, mijn oppassende jongen!

(gaat schuifelend naar het bankje en gaat zitten; legt het bloementakje voorzichtig op tafel)

En hij was onschuldig! Wat deed ie? Hij was doodgraver en had pas zijn vrouw begraven. Hij had zoo vurig van d'r gehouwen, de arme jongen. Het verdriet vrat hem op. En op een nacht, dat hij uit beroerdigheid was opgestaan, om uit te huilen op het graf, zag ie tot zijn schrik, dat het was opgegraven. Hij ging op zoek naar de lijkenschenners en vond ze in het beenderhuisje Ze waren juist bezig, de kist open te schroeven, de honden...

Arl Spendel:
Ontzettend!

Clandor:
Hij wou ze te lijf,... om hulp roepen... maar ze grepen hem aan, smeten hem op den grond, en sloegen toen de deur achter hem op slot. De jongen werd half gek van angst, en toen ze 's-morgens de deur openbraken, vonden ze hem wezenloos de half geopende kist omknellend... Weken heeft hij toen in ijlende koorts terneergelegen, en toen hij weer half herstelde, moest hij voor de rechtbank verschijnen. Ze wouwen hem beschuldigen, hem, mijn jongen, van lijkenschennis. 't Was zijn gereedschap geweest, dat de ploerten uit het beenderhuisje hadden gehaald. Dus kon hij niets bewijzen!

Arl Spendel:

(ontzet)

Maar de deur? Die was op slot!

C l a n d o r :

(hoofdschuddend)

Toegewaaid zeien ze. O, God! En dan die praatjes die er gingen! Heilige Maria! 't was of ie er onder most. Je bent nog jong, jij, en als je straks buiten komt, zal je nog genoeg te verduren hebben van praatjes, dan

dat je er zelf aan zal meedoen. Maar God nog toe, laat je er nooit mee in, want je weet niet, wat duivel daarin zit. Later zag ik door een vonkie van mijn pijp - het ongeluk moest ons wel hebben - mijn hooiberg in de lucht vliegen. De praatjes waren ook zoo'n venijnig vonkie. Mijn vrouw stierf van verdriet, nadat ze toch al half kapot was van de verpleging van d'r zieken jongen. O! vast heeft de kwaadsprekerij van de buren eraan meegeholpen! En mijn jongen, hij wist van ellende niet meer wat ie zeide tegen de rechters. Ik houd het er voor, dat de dood van z'n moeder hem in den kop is geslagen. Ik most ook nog voorkomen, en ik heb gesmeekt en gepleit, of de getuigenis van een vader dan geen waarde had. As ik toch bezwoer, dat ie... maar neen, ik bezwaarde hem nog, door te zeggen, dat ie meer 's nachts naar het kerkhof ging. Toch werd hij, 'bij gebreken aan betuigende bewijzen' - zooals ze dat geloof ik noemen - vrijgesproken. Ach Jezus, die eerste avond dat hij thuiskwam. We hebben samen gehuild, dagen lang om zijn moeder, zijn vrouw en hemzelf. Natuurlijk werd hij geschuwd, of hij de pest had, en z'n ontslag had ie zoo. Maar wij droegen het geduldig, en hadden afgesproken, ergens anders heen te gaan...

(houdt even op)

God nog toe, wat brandt mijn borst... Toen, op een avond, kwam hij doodsbleek thuis. Hij deed zoo gek, dat ik hem vroeg, wat ie had. Maar hij dorst het niet zeggen, en sloot zich op... Ik hoorde een tijd niets... trapte toen de deur in, en jawel, hij wou zich ophangen! Mijn jongen, zeg ik, wat ga je doen?

(hij wordt aschgrauw en klemt zich aan de tafel vast).

Arl Spendel:

(diep geroerd)

Vertel niet verder, vader! Het grijpt je zoo aan!

Clandor:

(heesch)

Nee, ik wil het je zeggen. Hij had een van die kerels ontdekt, en hem de hersens ingeslagen. En toen hebben ze hem naar de galeien gestuurd.

Tooneel III.

Cipier:

(komt van rechts door het traliehek binnen)

Zeg vier, heb je je boeltje al bijmekaar? Wat moet je nog hebben?

Clandor:

(door het groote traliehek naar links achter het beschot strompelend)

Ach, ik wou nog zoo graag een portretje

meenemen. Dat had ik voor de securigheid naast mijn brits aan de muur hangen.

(komt teruggehinkt met een portret in de hand. Op Spendel's portret wijzend)

Je hebt daar ook zoo iets, waar je elken dag naar kijkt

(krijgt, zijn eigen portret weer beziend, tranen in de oogen)

elken dag weer overnieuw voor zit te huilen.

(tot Spendel, die met zijn mouw over de oogen strijkt)

Kijk! dat is ie! Liegen die oogen nou? Wat flink was ie toen, hè! Hij zal nu wel heel anders zijn!

Arl Spendel:

(ontroerd)

Ja, een trouwhartig gelaat!

Clandor:
Vind je niet? Zonde hè, dat zoo'n jong, edel leven verwoest moest worden.

Arl Spendel:
Ja, vader, dat is het. Hoe oud is hij wel?

Cipier:

(die verwonderd deze scène heeft aangezien, gaat op het klinken van een bel naar het traliehek links)

Nummer vier, ik kom dadelijk terug om je te halen. Maar zorg dan ook klaar te zijn, hoor!

(gaat af)

.

Clandor:

(even omdraaiend)

Goed, mijnheer!

(tot Spendel)

Wel, toen was hij zes-en-twintig, en nou zes jaar daarbij - dat is twee-en-dertig. Vandaag is hij juist zijn laatste jaar ingegaan. Nou nog een jaar en hij is vrij. Zou ie aan zijn vader denken op het oogenblik?

(een hevig en pijnaanval verbijtend gaat hij op zijn bankje zitten)

.

Arl Spendel:

(toeloopend)

Wat scheelt je?

Clandor:

Ik... mijn hart en mijn longen... ik zal het niet lang meer maken, denk ik.

(ineens smeekend Spendel's hand omvattend)

Zou je hem eens willen schrijven? Ik ben maar kort hier geweest. Maar drie dagen geloof ik. Ik zat drie jaar al ergens anders, omdat ik... omdat ik uit venijn over die kwaadsprekerij brandstichtte... Ik ken je dus maar kort. Ik geloof dat je een trouwe kerel bent, en daarom vraag ik het je... wil je hem schrijven

(dringend smeekend)

schrijf hem dat zijn vader het goed maakt... Dan zou ik mijn hoofd gerust kunnen neerleggen. Hij weet niet, dat ik hier ben...

Tooneel IV.

(De cipier komt links op, gevolgd door Xony. Deze laatste, zeer ontroerend bij het zien van Arl, gaat op aanwijzing van

den cipier op de bank zitten. De cipier fluistert hem iets in, vraagt zijn luciferdoosje op en wijst hem op zijn horloge den toegemeten tijd aan. Spendel en Clandor merken niets. Xony volgt aangedaan hun gesprek).

Clandor:

En stuur hem dan meteen dit medaljonnetje

(haalt een medaljonnetje, dat hij op zijn bloote borst droeg, met veel moeite te voorschijn)

Ik bid je, doe dat voor me: zijn vader en zijn moeder staan er in...

Arl Spendel:

(het aannemend; plechtig)

Ik beloof het u, en meer nog! Als ik vrij kom, zal ik het hem zelf gaan brengen!

Clandor:

Jij? Je zult...! Ach nee! dat is te ver. 't Is heelemaal op... op Malga...

Arl Spendel:

(vastberaden)

Al was het op Jupiter, vader, ik zal gaan.

Clandor:

Edele, edele jongen!

(valt hem snikkend in de armen)

Zal je mijn zoon vertellen van zijn vader? Ik zal er dan niet meer zijn...

(begeerig)

Wanneer ben je vrij?

(Xony zvil opstaan, doch de cipier drukt hem terug).

Arl Spendel:

Over een paar maanden!

Clandor:

En ga je dan al?

Arl Spendel:

Dadelijk!

Clandor:

't Is hier een week varens vandaan... o, ik vraag je te veel, is het niet, ik vraag...

Spendel:

(zijne vingers zwerend omhoogstekend)

Ik zeg u, ik ga!

Clandor:

En dan zul je hem zien. Hij zal je een hand geven, zóó, met twee handen tegelijk, dat gaf hij altijd. En hij zal naar vader vragen! Zeg, dat z'n vader niet komen kon, omdat hij... nee zeg hem maar, dat hij dood is, want

(richt zich, den cipier ziende, op. Spendel merkt nog niets)

mijn einde is nabij. Ik voel het! Zeg, zal je hem het medaljon vooral geven?

(neemt het Spendel even af, kust het en geeft het terug)

. Want je gaat toch immers?

Arl Spendel:

(plechtig)

Ik beloof het u, ik zal gaan!

(Xony luistert getroffen toe. De cipier treedt nader).

Clandor:

Ik dank je! Ik dank je!... Wil je... wil je hem ook mijn zegen geven.

(Spendel knielt tot antwoord; bevend houdt

de grijsaard hem de hand boven het hoofd)

Mijn lieve zoon! ik zegen je, en bid God, dat hij zijn vloek van je moge afwerpen. Je vader heeft je steeds lief!

Cipier:

(op Clandor toeloopend; geroerd)

En nu mee, vadertje. Wil ik dat prentje voor je vasthouden? Je beeft zoo!

Clandor:

(angstig het portret verbergend)

Nee! nee! dat mag niemand zien! Hij is te goed voor jullie oogen!

Arl Spendel:

(steeds Xony niet ziende, grijpt van tafel het takje seringen, en loopt Clandor na, die met den cipier al half het rechter traliehek uit is)

Hier! vader! Je zoon gaat immers nu zijn laatste jaar in? Hang het om het portret! Het ruikt lekker!

Clandor:

(getroffen)

Dank je. Maar jij dan?

(Spendel wil iets zeggen, maar het blijft hem in de keel stokken).

Clandor:

Arme jongen! Je hebt zeker ook veel verdriet! Daar heb ik je nooit over gehoord. Laat me je een kus geven!

(Spendel laat eerbiedig zich een kus op het voorhoofd drukken).

Clandor:

Dus je belooft het?

Arl Spendel:

Ja!

Clandor:

Dank je! Nu kan ik gerust gaan slapen.

(Clandor en de cipier verdwijnen)

.

Arl Spendel:

(ziet hem ontroerd na. Dan, omhoog ziend)

Niet waar moeder, dat takje mocht ik hem wel geven?

Stem van gevangenisdokter:

(ruw en bazig)

Wat is dat voor rommel? Nee - geef hier! Als je van de ziekenzaal komt, kan je het wel terug krijgen! Cipier, hoe komt hij aan dat takje?

Stem van den Cipier:
Die kreeg hij van nummer drie, dokter!

Stem van den dokter:
Van dien kerel? Gooi weg die smeerboel!

(Spendel wordt bleek, hij wil zijn vuisten ballen, hij wil aan de tralies rukken, doch herwint zijn zelfbeheersching. Hij draait zich om, en ziet nu eerst Xony).

Xony:

(springt op en loopt hem tegemoet)

Arl!

Arl Spendel:

(reikt hem weenend de hand)

Xony!... Zag je hoe die man leed! God, God! wat zijn er toch vreeselijke dingen in de wereld!

Xony:

(ontroerd)

Arl! hoe gaat het? Wat ben je veranderd!

Arme vriend! Wat moet je geleden hebben! Ik heb je na de rechtszaak niet meer gezien. Vergeef me dat, ik kon niet! Eerst kon ik niet, en toen werd mijn moeder ziek, nadat jouw moeder... Nu kwam ik jou haar groeten brengen. Ze is nog ziek. Jouw ongeluk ging haar zoo ter harte! Maar nu zal het wel beter worden. Je bent toch gauw vrij, hè. Dan kom je bij ons...

Arl Spendel:

(ziet Xony vreemd aan en wrijft zich snel de tranen af)

Vrij? Ik vrij? Ik wil niet vrij! Kan ik vrij zijn, als die man lijdt? God, wat een leed! Zòò heb ik nooit geleden. Dat is lijden, dàt is pijn! Dat heb ik nooit gekend.

(laat zijn oogen vallen op het portret; dan, hevig verschrikt)

Moeder!

(neemt het portret, en kust het luid weenend)

Jezus! moeder! Zou ik - o, God - heb ik jou misschien zoo - misschien erger hebben laten lijden!

(valt op de knieën)

O, moeder, genade! genade! Ik bid u, genade! Lieve, lieve moeder! Ja! ik zie het! je oogen staan zoo bedroefd! Wat moet ik doen, om je tranen weg te wisschen?

(tot Xony)

Ik vrij? Mijn schuld is nog als een nachtmerrie zoo reuzig! Ik zal me een blok aan het been laten slaan, en barrevoets zijn zoon gaan opzoeken. Je hebt mijn eed gezien! Ik zal door alle landen zwerven, en nooit nooit zeg ik - wil ik meer rusten.

(met zijn voorhoofd op den grond)

O, God! wat heb ik gedaan!...

Cipier:

(inmiddels aan het rechter traliehek teruggekomen)

Wat is dat nu, nummer drie? Anders ben je zoo kalm! Toe, sta eens op! Is dat een helsch kabaal! Vooruit, op die bank zitten daar!

(Arl Spendel staat op, en Xony ondersteunt hem naar de bank. De cipier blijft nog even staan, en loopt daarna fluitend heen en weer de corridor naast de cel, af en toe gedurende het volgende naar binnen ziend).

Arl Spendel:

(met klagende stem, als hij naast Xony op de bank zit)

Heb ik bijna vijf jaar daarover moeten doen, om nu eerst te weten, wat berouw is? Oh! ik moest nog tien jaren hebben!

(na een pauze onstuimig denken)

Dat is het dus! Wat deed ik veel slecht, met slecht te doen! Ik sloeg, die mij zielslief had, een doorn in het hart. Ik liet van nameloos verdriet haar sterven, terwijl ik de dagen telde, voor ik vrij zou zijn. Vrij, haha, vrij! Een mensch zal niet vrij zijn, zoolang er nog een lijdt! Tot zoolang is al het andere ijdel. O, Koning van Jeruzalem, thans

begrijp ik u: ‘beter is het in het huis der treurenden dan in het huis der vreugde in te gaan’!... En, God! hoe heb ik niet gezondigd in Uwe Liefde! Hoe veel grooter nog dan mijner moederhart heb ik Uw Hart bedroefd

(weenend)

Vergeving, vergeving...

Xony:

(medelijdend)

Arl! geloof je in Christus vergeven!

Arl Spendel:

(verschrikt)

Nog meer, nog meer! Ja, stel mij de oogen open! Ook aan den doornekroon van Hem heb ik een doorn gehecht, en jou, mijn Xony, heb ik gegriefd. En je moeder! Je moeder ook, die ziek is!

(valt voor hem op de knieën)

Vergeef me, vergeef me...

(grijpt zijne handen. Xony weent)

Tooneel V.

Gevangenisdokter:

(dezelfde van tevoren, nu aan het rechter traliehek zichtbaar)

Wat was dat toch daar straks en nu weer! Cipier!

(deze komt ook naar het hek gesneld)

Sluit jij nummer drie weer eens op. De kerel lijkt wel gek!

(Het traliehek gaat open. Beiden komen binnen. Xony staat ontroerd op. Arl Spendel richt zich onderworpen op, en staart op den grond. De cipier voert hem naar de cel, en doet het groote traliehek op slot. Het portret is op den grond blijven liggen).

Dokter:

(tot Xony)

Uw tijd zal wel zoowat om zijn! Heeft u nog iets te zeggen?

Arl Spendel:

(door de tralies)

Xony! blijf nog even!

Dokter:

(tot Arl Spendel)

Hou je stil. Wie vraagt je wat?

Arl Spendel:

(smeekend)

Toe, mijnheer, laat hem nog even blijven!

Xony:

Ja, dokter, ik wil hem nog even spreken!

Dokter:

(brommend)

Nou, vooruit dan!

(tot cipier, die hem naar het rechter traliehek vergezelt)

Blijf jij binnen het hek.

(dokter af)

.

Arl Spendel:

(fluisterend door de tralies)

Geef me alsjeblieft het portret, dat daar op den grond ligt. Ik wil niet dat iemand er aan komt.

(Xony geeft het hem)

Dank je!

(Een pauze)

.

Xony:

(eindelijk, schuchter)

Is je vrouw al eens geweest?

A r l S p e n d e l :

(klagend)

Ja, die ook! en mijn kinderen!

(kust het portret)

Arme moeder, arme vrouw, arme kinderen. O, God, is dàt het kwaad, is dàt het leed,
is dàt het berouw...

Xony:

Kwamen ze wel eens?

Arl Spendel:

(somber)

Nee nooit. Natuurlijk! ze zijn ongelukkig! Arme Vera! Nooit zal ik u in de oogen meer durven zien! En jullie, mijn jongens, ook niet! Arme kinderen! Arme, arme kinderen! Xony! laat me alleen! Laat me alleen met mijn leed...

(Xony wil diep bewogen gaan).

Arl Spendel:

(de hand door de tralies stekend)

Een hand nog, Xony. Je bent oud geworden! Toch niet van mij, wel? Vergeef me? Ik zal het je nooit weer aandoen! Ik zal veel bidden om kracht, en boetedoening brengen voor het leed, dat ik om mij heen geslagen heb. Gevloekt deze ruwe, wreede hand, die zooveel wonden toebracht!

Xony:

(zijn hand drukkend)

Vat moed, Arl! vat moed! Wij hebben je allen in onze gedachte, en zullen je daarin steunen. Ons leed eindigt met het jouwe.

Arl Spendel:

(somber)

Dan is het eeuwig...

Xony verlaat het hek. Er wordt gebeld. Arl Spendel verdwijnt achter het beschot. Xony verlaat rechts het tooneel, gevolgd door den cipier. Een pauze. Het wordt duister. Men hoort Arl Spendel snikken).

Tooneel VI.

Cipier, gevolgd door Dr. Folks, komt links binnen. Als Dr. Folks binnentreedt, moet hij zich een oogenblik aan het traliehek vasthouden van ontroering).

Cipier:

Nummer drie, daar is nog iemand voor je:

(Geritsel in stroo. Arl Spendel komt met verwilderde uitdrukking voor de tralies staan).

Dr. Folks:

(nadertredend, doch dan een stap achteruit)

God! is u... ben jij dat!

(zich behecrschend)

Mijnheer Arl Spendel, goedendag! Ik kom u eens opzoeken.

Arl Spendel:

(schor)

O! zoo!

(drukt hem door de tralies de hand)

Neemt u dat bankje, daar!

(wijst)

.

Dr. Folks:

(doet zoo, en gaat aldus zitten, dat men hem in profiel ziet. Arl Spendel blijft staan. Dan, tot cipier)

U kunt nu wel gaan, en kom, als afgesproken, over vijf minuten terug.

Cipier:

Goed, mijnheer!

(gaat rechts af)

.

Arl Spendel:
Wat komt u doen?

Dr. Folks:

(aarzelend)

Ik?... hm... hm... ikke...

Arl Spendel:
U komt wel eens bij mijn vrouw en kinderen?

Dr. Folks:

(beklemd)

Ja! En wel zoo juist!

Arl Spendel:
Hoe maken zij het? Brengt ge hunne groeten?

Dr. Folks:

(angstig een uitvlucht zoekend)

Ik wilde u juist spreken over...

Arl Spendel:

(woest)

Brengt u ze, ja of neen!

Dr. Folks:

(opstaand, na bange weifeling)

Neen!

Arl Spendel:

(opspringend; als een gewond dier)

Wat?

Dr. Folks:

(bedroefd)

Ach neen! blijft u bedaard! U maakt mij de zaak anders nog moeilijker. U moest eens weten, wat me deze gang... ik bedoel... Arl Spendel, ik ben altijd uw vertrouwde

vriend geweest, en nog!... O, God! het valt me op het laatste oogenblik toch nog te zwaar...

Arl Spendel:

(aan het hek rukkend)

Wat toch, wat is het toch? Is ze dood? Zijn mijn kinderen ziek?

Dr. Folks:

Neen!

Arl Spendel:

Wat dan? Je brengt me geen groet, ze is niet dood, ze... ze... ach!... ze wil me toch... begrijp ik... ze wil me niet meer zien, als ik vrij kom!

(Dr. Folks zwijgt).

Arl Spendel:

(na een lange pauze)

Dus dàt is het?

Dr. Folks:

(zacht, met gesmoorde stem)

Er is echtscheiding aangevraagd.

Arl Spendel:

(duizelend)

En?

Dr. Folks:

Wacht op uw bewilliging.

Arl Spendel:

(huilend)

O, God! ook dat nog! Dat is het zwaarste! Ik zal het niet dragen! Vera! Vera! vergeef me! Heb me nog een beetje lief! Uw haat treft me zwaarder dan het leed mijner dierbare moeder. Mary! Kinderen! Jullie willen je vader toch niet haten, wel?

(trekt zich weer in het duister terug)

Waar moet ik nu heen? Verstooten door mijn bloed, verlaten door de mijnen. Neen, dat kan niet!

(verschijnt weer voor het hek)

Ik zal mijn gewond hart toonen, en ge zult u mijner ontfermen, ik zal mij offeren, en gij zult mij ontvangen, ik zal boete doen, en ge zult eindigen met mij weer lief te hebben. Ik zal de wereld verzetten om uwe liefde te herwinnen, want zonder die zal mij de

wereld duister zijn en doelloos mijn boetedoening en eindeloos mijn wroeging. Ik zal gek worden! O, Vera, vergeef me! Vergeef me, om der kinderen wil.

(snikt lang)

.

Dr. Folks:

(eindelijk beklemd)

Mijnheer Spendel!

Arl Spendel:

(klagend)

Ja?!

Dr. Folks:
Ik raad u, aanvaardt uw lot. Ik vind het vreeselijk, dat te moeten zeggen, doch laat ik u met nadruk raden: berust in deze! Draag uw lot. Ik kan niet veel meer zeggen! Mevrouw Vera is met hare kinderen heengereisd, en heeft mij gelast, u de akte van echtscheiding ter onderteekening voor te dragen. Haar besluit staat onherroepelijk vast. Ik raad u, onderwerpt u er aan. Uw weigering zal...

Arl Spendel:
Maar zoo ge vader zijt, zegt dan, kan ik...

Dr. Folks:
U zult juist ongeluk over drie hoofden brengen met uw weigering...

Arl Spendel:

(woest)

Maar waarvoor hou je me dan?

Dr. Folks:
Ik houd u voor dengeen, van wien ik houd: mijn vriend. Doch hier, geloof me, Arl Spendel doet uw oogen open, is een breuk, een onherstelbare breuk. Laat me morgen nog eens terugkomen, doch ik bid u, open uwe oogen...

Arl Spendel:
Dus mijn vrouw haat me?

Dr. Folks:
Zij wil van u gescheiden worden.

Arl Spendel:
Ze wil dus beslist?

Dr. Folks:
Ja!

Arl Spendel:
Maar de kinderen dan? Die zijn toch van mij evengoed?

Dr. Folks:
Ze blijft liever ongescheiden dan dat ze er u een liet!

Arl Spendel:

(ontzet)

Haat ze me zoo erg?

Dr. Folks:
Ze vlucht liever dan u weer te moeten zien!

(Spendel duizelt, snakt naar lucht. Valt op de bank. Hij steunt).

Dr. Folks:
Begrijpt ge nu, dat ge... of moet ik morgen nog eens...

Arl Spendel:

(nauw hoorbaar)

Neen, blijf! blijf!

Tooneel VII.

(Cipier komt voor het hek en kucht even).

Dr. Folks:

(zich omdraaiend)

Ja! kom binnen!

(tot Spendel)

Dus ge besluit?

Arl Spendel:
Ja! Ik zal!

Dr. Folks:

(tot cipier)

Dan, draag die tafel in de cel en haal me pen en inkt!

(Cipier doet het hek open, en draagt de tafel in de cel... Spendel snikt... Dr. Folks haalt eenige papieren te voorschijn en bladert daarmede. Als de cipier links af wil gaan, zegt Dr. Folks zich oprichtend, met trillende stem).

O ja, cipier! Ik moet twee getuigen hebben. Is er nog iemand hier? Jij kunt toch schrijven, nietwaar?

Cipier:
Ja zeker mijnheer! Ik stel altijd zelf de rapporten op...

Dr. Folks:
Nu goed, is er nog iemand bij de hand?

Cipier:
De hospitaaldokter?

(Spendel kreunt even)

.

Dr. Folks:
Ja goed! Dat is heel goed!

(Cipier vertrekt. Groote pauze. Spendel snikt krampachtig. Dr. Folks bladert zenuwachtig in zijn papieren. Het schemerdonkert. Eindelijk komen de gevangenisdokter en de cipier, met pen en inkt, van rechts op.

Dokter:

(onder het binnenkomen tot cipier)

Denk er aan, nummer 4 is pas dood - dat je zijn afdeeling schoon maakt!

(tot dr. Folks)

U liet mij roepen?

Dr. Folks:

Ja, dokter, voor een rechtsformaliteit! Het betreft een echtscheiding.

Cipier:

(achter Spendel omloopend, staat even stil; tot Spendel)

Zeg, wat hoor ik? Gaat u nu echtscheiden. En dat was zoo verkeerd, zei u!

Arl Spendel

(snikkend zijn gelaat verbergend)

God, o, God!

Dr. Folks:

(tot Spendel)

Mijnheer Spendel, toe! beheerscht u wat en teekent!

Dokter:

(gemaakt vriendelijk)

Ja, teekent u. Maar kunt u wel zien?

(loopt gedienstig naar het zijhek en roept tegen een juist voorbijgaanden cipier)

Haal eens even een licht!

(terugkeerend tot Dr. Folks)

Als u even vroeger gevraagd had, zou ik van een stervende hebben moeten wegloopen.
Een oude man, die brand stichtte...

Arl Spendel:

(opspringend)

Wat zegt u? is nummer vier dood?

Dokter:

Ja, interesseert u dat. O ja, hij was uw celgenoot!

Arl Spendel:

(met veranderde, koortsige stem)

Ik heb een plicht, een plicht. Dr. Folks, waar moet ik teekenen?

(neemt zenuwachtig pen en inkt)

Hier?

Dr. Folks:

Ja daar! maar zoudt u niet even wachten tot er licht komt?

Arl Spendel:

(gejaagd teekenend)

Neen! dat doe ik wel op den tast. Ik kan immers toch niet zien!

(Cipier II komt met kaars rechts op.)

Dr. Folks:

Dokter wilt u even de getuigenverklaring teekenen, en u, cipier?

(beiden doen zoo) (Spendel is stil.)

Dokter:

(tot Spendel)

En wat denkt u nu te doen en waar heen te gaan, als u vrij komt?

Arl Spendel:

(opspringend)

Naar Malga! Ik heb een plicht.

Dokter:

(verbaasd)

Naar Malga?

(zachter)

Daar sprak die Clandor ook van!

Arl Spendel:

Ja! God! die arme Clandor!

Dokter:

(zacht tot dr. Folks)

Wat overspannen!

(luider)

Wat zult u daar doen?

Arl Spendel:

Boete! boete! boete! Aan allen!

(wild lachend)

En ik zal niet terugkeeren! want haat en vloek zijn mijn gezellen...

Dokter:

(tot Dr. Folks)

Is het niet beter, dat u heengaat?

Dr. Folks:

(knikt; tot Spendel)

Adieu, Arl Spendel! als ge vrij zijt, komt ge...

Arl Spendel:

(schamper)

En ik zal welkom zijn!

Dr. Folks:

(ernstig)

Ja, en het zal u blijken dat meerderen u trouw wisten te blijven...

Arl Spendel:

(woest opstuivend)

Wilt ge daarmede zeggen, dat mijn vrouw dat niet is gebleven? Ik ben een ellendeling, en ik verdien nog zwaarder straf. Nooit, neen nooit zal ik goed meer kunnen maken

wat ik misdeed! Slechts kan ik boete doen, mij hullen in een vacht van netelblaren en gaan over een pad van doornen. Ik heb het verdiend! Nooit wil ik meer een zacht woord hooren, noch een kinderoog op mij gevestigd zien.

(vlucht achter het beschot weg.)

Dr. Folks:

Spendel! Zoo kan ik u niet verlaten. Aanvaardt toch uw lot!

Arl Spendel:

(onzichtbaar)

Ik zal het, doch laat mij nu... Ik zal de galbeker ledigen, doch... ach! licht mij eens bij, mijn portret is gevallen!

(Dr. Folks schiet toe, met den blaker. Keert dan met Spendel terug.)

Arl Spendel:

(op het portret ziend)

Moeder, bij uwe droeve oogen wil ik zweren, dat ik mijn kruis dragen zal. En gij zult me bijstaan moeder? En gij, God, om mijn moederswil, laat mij mijn taak volbrengen, het leed te delgen, dat ik haar aandeed... naast U!

(vastberaden tot Dr. Folks)

En nu vaartwel! Ik dank u! Hebt geen bezorgdheid over mij! Ik dank u voor uwe vriendschap. Doch ik behoef de bewijzen niet meer. Gedenkt mij in uwe gedachten, dat is al, wat ik vraag. En nu, gij allen, goeden nacht! Ik wil nadenken!

(Dr. Folks drukt hem de hand. De dokter en de cipiers groeten hem. Dan gaan zij allen af, met het licht. Arl Spendel zoekt zijn stroo op.)

EINDE VIERDE BEDRIJF.

Vijfde bedrijf.

(Slot).
(Speelt een jaar later, in een logeerkamer van een derde-rangslogement. In den achterwand links een deur, die op een trapportaal uitkomt. Naast de deur; rechts, een bedstede, met gordijnen er voor. De linkerzijde heeft een venster, dat, openstaande, af en toe eenig rijtuig-geratel doorlaat. De rechter zijwand is met één enkele Engelsche plaat (geen schilderij) versierd, voorstellende een jachtpartij. De helroode livrei-kleuren der jagers maken eenig contrast met de van een pover kleedje overdekte ronde tafel in het midden der kamer. Op een theeblad staat ook een flesch en een glas. Een vouwbare leunstoel staat bij het raam, met den rug naar de deur. Verder een penantkastje, een nachttafeltje en een paar rieten stoelen. Het groezelig milieu ontvangt van buiten een triestig licht).

Tooneel I.

Arl Spendel:

(slordig gekleed, vermagerd en met diep ingezonken, glanslooze oogen, springt uit de bedstede, en gooit geeuwend de dekens terug)

. Hoei! hoei! zoo'n middagdutje, daar frisch je van op.

(Haalt uit een kastje naast de bedstede een lampetkan, en begiet zich even boven een kom op het nachtkastje).

Ik ben toch nog wat domp in mijn kop, en een smaak!

(Smakt, vieze gezichten trekkend; loopt naar de flesch, en schenkt zich in).

Zoo flauw! Even drinken!

(doet zoo; gaat met den handdoek in zijn hand op de leunstoel zitten)

Wat een mensch gek droomt, zoo tusschen waken en slapen!

(ziet geeuwend naar buiten)

Ajasses, wat een weer!

(springt op)

Wacht! ik heb nog een sigaar!

(haakt een jas van den binnenkant der bedsteedeur en morrelt daarin. Hij smijt een paar papieren op tafel, en woelt voort)

Die beroerde dingen ook! Het zou je uit de stemming helpen! Wacht, hier is ie!

(geeuwt weer)

Een paar lekkere trekjes

doen!

(steekt een sigaar aan, schenkt zich nog eens in, en gaat voor het raam zitten)

En nou voor het raam, en gezien of ie komt. Daar is nog wel iets uit te maken. Kijken! Dat zou twintig, dertig gulden verdiend wezen, dat is voor ieder vijftien gulden. En daarvan tien afbetalen en vijf over voor... voor

(opstaande drinkt hij weer)

Dat mindert de pijn...

(naar de tafel gaand en de papieren opnemend)

Dat gaat ook al niet meer. Verslaggeverij bij de vleet. Daar kom je niet meer in.

(somber)

Voor mijn doen wel idioot, maar enfin! 't Is nou eenmaal zoo! Je moet het ongeluk maar meehebben!

(wil weer drinken, houdt dan even op)

Doe je daar nou wel goed aan?

(wil het glas neerzetten, maar drinkt toch weer; neemt dan het papier in de hand)

Had je dat nou niet beter gekund? 't Is toch ook idioot gesteld!

(leest hoofdschuddend)

Neen, neen, neen! God, ik ben alles kwijt, gedachten en woorden. Dat is geen taal!

(gooit de papieren op tafel)

Ben ik dat zóó verleerd? Verdomme nog toe, wat is dat beroerd.

(neemt een slok)

Waar moet dat heen?

Tooneel II.

(De hotelhouder, een argwanend, doofachtig mannetje komt binnen zonder kloppen).

Arl Spendel:

(afkeurend)

Wat wil je? Kan je niet kloppen?

Hotelhouder:
Kloppen? Nee! Wat ik wil? 't Is Zaterdag! Hier is de rekening.

Arl Spendel:

(minachtend)

Kom straks maar terug!

Hotelier:
Straks? Da's zeker weer over een week. Kan je wèèr niet betalen?

Arl Spendel:

(woedend)

Zeg, heb je geen manieren geleerd?

Hotelier:
Nee! hè toe! leert u ze me eens!

Arl Spendel:
Fielt! Straks schop ik je het portaal af!

Hotelier:
Jij, jij? Als je straks... straks zeg ik... betaald hebt, kan je opschieten met je bagage.
Ik wil zulke kerels als jij niet al te lang in m'n huis!

Arl Spendel

(wit van drift)

Kerel, hou je stil!

Hotelier:
Dacht je soms, dat ik niet wist wie je was?

Arl Spendel:

(geslagen)

Nu goed! Laten wij er niet om twisten. Jij krijgt je geld en ik reis Maandag weg!

Hotelier:

'k Wou maar zeggen!

(Naar de leunstoel loopend neemt hij den handdoek er af, en gooit dien zóó op tafel, dat de bladen papier er afvallen.)

Zeg! denk er eens aan, mijn boel moet langer mee dan vandaag.
Zoo'n doek hoort niet op een stoel. Tenminste: dat weet ik van manieren.

(loopt heen en slaat de deur hard achter zich dicht.)

Arl Spendel:

(knauwt op zijn sigaar, en loopt met groote driftige stappen rond, huilend van woede)

Wat een pest, om aan zulke stukken venijn te zijn overgeleverd, aan zulke bekrompen hyena's! Daar zal ik nou weer den heelen dag kapot van zijn. Ik ben toch al zoo ziek... en nou dat weer...

(balt zijn vuist en gaat aan het uitvaren, of de hotelier voor hem stond)

Wat wil je, laag krapoelje? Wil je me tot het uiterste drijven? Je maakt een furie van me! Ik schop je de trappen af, giftige hond!

(valt, van overspanning zenuwschokkend in de stoel)

Hè, wat kan ik me opgallen aan dien schooier! De godsgansche dag moet ie sarren en me wantrouwend nagaan! Ik ben er van kapot. En wat beroerd gist mijn maag! Keert mijn ziekte weer terug? En dan weer naar het ziekenhuis. Dat doe ik niet!

(gooit zijn sigaar het raam uit)

Dat smaakt me ook al niet! - Zou er nog brood zijn?

(opent de deuren van het wankel penantkastje, maar vindt niets) (met de leege broodschaal in de hand)

Naar beneden gaan? Ik moet toch vreten

(grinnikt zenuwachtig)

vreten zeg ik, vreten... ik bedoel eten... Maar als ik hem weer tegen zijn giftigheid aanloop? Nou ja! Ik waag het er op...

(gaat met de broodschaal de deur uit.)

Tooneel III.

(Men hoort Spendel op de trap struikelen en vallen. Ook het gerinkel van scherven. Het geraas van opengaande deuren.)
(Geroep in vele schakeeringen, 'Wat - is - dat' -? het geroes van stemmen; dan, gestommel op de trap.
Spendel wordt kreunend binnengedragen door den hotelier, zijn vrouw, en nog een derde persoon, Grilbert, een slordig artiesten-type. Spendel houdt de hand op de zijde gedrukt. Men zet hem in de leunstoel.)

H o t e l i e r :
Verdomme altijd wat met hem! Is het 't een niet, dan is het 't ander!

Grilbert:
Zeg, kon hij dat helpen!

Vrouw:

(onderwijl de bedstee in orde makend)

Jezus! Ach, kijk nou eens! Is 't ie waarachtig met zijn baggerlaarzen aan in bed geweest. Zeg, geef ik daarvoor soms schoone lakens?

Art Spendel wil om excuse vragen, doch kan van pijn niet spreken.)

Hotelier:
Of hij het kon helpen? Hij heeft toch oogen in zijn kop. Dat is me een grappie!

Vrouw:

(terugkeerend)

En van het blauwe servies! Wat moest je hebben, hè?

Arl Spendel:

(naar adem hijgend)

Ik... wou... brood... hèb...

Vrouw:
Dat leg ik altijd in de la. Zit er dan niets meer in?

(schuift de la open)

Wel heerejee! nog een heel kallefie! Hoe kom je d'erbij, om brood te willen?

Hotelier:
Hij wou die schaal zeker eens beneden aan dien mijnheer laten zien, vrouw!

Grilbert:
Zeg, kerel, ben jij...

Arl Spendel:

(pijnlijk, doch vastberaden opstaand)

Grilbert, steun me. Ik wil hier weg!

Hotelier:
Wat is dat? Zeg ik soms wat? Eerst mijn geld!

Arl Spendel:
Grilbert! betaal hem!

Grilbert:
Ik kreeg er niets voor!

Hotelier:
Waarvoor?

Grilbert:
Dat gaat jou geen zier aan. Beroerlingen, zijn jullie te lamlendig en te nijperig om dien armen kerel een bed te geven?

Arl Spendel:

(van pijn in de stoel terugvallend)

Nee! ik wil weg! Ik houd het hier niet uit! O, God, mijn zij! Er is zeker een scherf ingedrongen. Au, au! ik stik haast! Lucht! Lucht!

(steekt zijn hoofd buiten het venster)

.

Hotelier:
Zoo! en wie betaalt voor hem? Mijn huis is geen hospitaal! Ik heb altijd fatsoenlijke menschen gehad...

Grilbert:
Dat doet me plezier voor jou, maar het kan mij weinig schelen. Je zult dien kerel toch niet op straat willen zetten!

Vrouw:
Ja, maar jij denkt zeker, dat het bij ons ezeltje-strek-je is. We hebben al een week te goed! Zie maar eerst, man, dat je dat krijgt!

Grilbert:

(zijn horloge afdoend)

Hoeveel is het?

Hotelier:
O, nee, veel meer!

Grilbert:
Ja, maar 't is goud!

Hotelier:

(wantrouwend)

Hoe kom je daaraan?

Grilbert:

(woest)

Zeg, schelm, raakt jou dat wat! Ben jij behekst! Nee, Spendel, hier moet jij niet blijven. Ik zal dien bloedhond zijn centen geven, en dan ga je maar met mij mee...

(Arl Spendel valt met een kreet van doodelijke ontzetting terug in de stoel. Zijn gelaat is aschgrauw en ontzettend verwrongen).

Grilbert:
Zeg, wat scheelt jou?

Vrouw:
Ach Jezus, wat ziet hij naar!

Hotelier:

(ongevoelig schouderophalend)

Komedie!

Arl Spendel:

(hijgt een tijd piepend naar adem. Dan heesch)

Grilbert! nee - laat me hier - hier blijven - ik kan niet heen - ik wil niet heen -

(grijpt Grilbert's hand)

toe! betaal als je kan! ik heb nog iets van waarde - dat waarde heeft - maar laat me hier - juffrouw! - toe - u zult me toch niet - ik betaal alles - heusch mijnheer - maar niet de straat op

(schuift angstig met zijn stoel van het raam af)

- niet de straat op.

Vrouw:

(tot hotelier)

Ja, je kan haast niet weigeren!

Hotelier:

(brommend)

Nu, vooruit dan! maar ik ben gloeiend verdomd, als ik een cent betaal voor...

Grilbert:

Dat hoeft ook niet, Christenmensch. Hier! verpand dit horloge, en breng mij het geld!

(Hotelier grijpt begeerig aan en loopt weg).

Grilbert:

(tot vrouw die nog staat te dralen)

Ja, ga maar heen, ik zal me zelf wel redden!

Vrouw:

Help je hem zelf? Ook al goed.

(gaat weg en smakt de deur achter zich dicht)

.

Tooneel IV.

(Grilbert neemt Spendel, die opgehouden heeft met steunen, en wezenloos voor zich uitstaart, op, draagt hem naar de bedstee en maakt zijn bovenkleeren los. Zegt onderwijl)

God God wat een paria's! - Maar zeg! wat bezielde jou ineens te blijven?

Arl Spendel:

(kreunt weer)

Niets, niets! au! die pijn!

Grilbert:

Ja, kerel, die borstrok moet toch open! Hij plakt temet aan je boddie! Deksels, kerel, je bloedt leelijk! Daar

ben je nog zoo niet mee klaar! Een bezopen geschiedenis!

(rondziend)

Nou moest ik een linnen lap hebben! Weet jij zoo iets?

Arl Spendel:
Nee! Beneden! Vraag beneden eens!

Grilbert:
Goed. Blijf je stil liggen?

(Grilbert gooit zijn hoed op een stoel en gaat af. Als de deur dicht is, richt Spendel zich wild op, en ziet schuw naar het venster).

't Was Xony! Hij was het! Wat zag ie ernstig! Hij keek hierheen! Maar 't was net, of ie me niet zien wou! Hij schreef iets op! Wat? Wat?... Au! die pijn!

(valt weer terug in de kussens)

Ik krijg hem niet uit mijn oogen, al word ik blind! Hij reed met... met

(richt zich weer op naar het venster ziend)

wie was dat ook weer... met Bureon... daar was hij vroeger kwade vrienden mee... om mij... en wat zag hij ernstig!... Xony! Mevrouw Rialt! wilt ge me niet meer zien? Waarom zou u ook! Ik stink naar absinth, naar vuile ale en... ik... kan... niet meer schrijven! Ik ben heelemaal weg, Xony, heelemaal weg! Maar ik kon ook niet anders! Ik had geen geld meer, en ze wilden mijn geschrijf niet!

(wijzend op de bladen papier op den grond)

Daar - kijk maar - daar ligt nog wat! Mijn kop liep om, zie je Xony, en dan mijn kinderen weg, en mijn vrouw... en moeder! Dat vrat me op, Mevrouw Rialt, dat wou ik wegdrinken, en toen - ach, maar je hoort me niet

(valt in de kussens terug en weent)

. Jij rijdt nu hier langs de musea, Xony, jij kunt het schoone genieten... Xony, neem me mee! Ik wil, ik zal willen, ik... au! die pijn.

(zenuwschokt)

.

Grilbert:

(komt terug met door en door versleten vuilen doek. Houdt hem optimistisch voor zich uit)

Je nieuwste zwachtel. Vervangt taf en elk ander verbandmiddel!

(de bitse stem der vrouw nadoend, terwijl hij naar het penantkastje loopt)

. Denk je, dat ik mijn schoone linnen voor dien kerel verscheur? Ik ben daar gek!

(stem van den man nabootsend)

Laat 'm verrekken!

(haalt uit het kastje het azijnstelletje en behandelt daarmee de touwerig opgerolde doek)

Ja! en nou mot je weten, dat ik toch in tien winkels wel geweest ben, om die geschilderde waaier van je te verkoopen. Een bijzonder mooi ding is het! Je wou er met dat metalen snoepdoosje en die tooneelkijker dertig gulden voor hebben? An je laars! De hoogste bood twaalf. Is dat een geld! Het kan me niet uit mijn kop, dat

zulke dingen niet mèèr waard zijn.

(tot Spendel zich omdraaiend)

Zeg, hoe gaat het?

Arl Spendel:
Waar heb je het toen gelaten, waar heb je de waaier?

Grilbert:
Wel, bij mij! thuis! Wat zwets je van die waaier? en die wou je juist het eerst weg hebben, omdat ie van je vrouw geweest was!

Arl Spendel:
Ja! - maar - ik wou hem nou toch maar liever weer terug hebben! Wat heb je met dat verband gedaan? In de azijn toch niet? Dan zal ik verbranden!

Grilbert:
Dan verbranden, ook al goed! Vooruit! Het zuivert!

(loopt met het verband naar hem toe)

en lig nou stil hoor, anders kan ik je niet helpen.

(legt het verband. Spendel steunt van pijn. Grilbert kijkt zelfvoldaan naar zijn patiënt, en snijdt zich dan, uit de lade, een stuk brood)

.

Arl Spendel:
Nee! zeg! dat hou ik niet uit. Haal af dat verband, of ik word nog gek!

Grilbert:
Je bent al gek! Stiekem zitten laten, hoor je! Hier!

(houdt de flesch tegen het licht)

Zit er nog wat in? Nja! Neem dan een slokkie, dat verwarmt. En hou dan je gezicht!

(loopt met een ingeschonken glas op hem toe)

.

Arl Spendel:

(afwerend)

Nee! dat gif niet! nu niet! ik walg er van, sinds ik... sinds ik... Xony weer zag! Ik walg er van! 't is gif, het maakt een mensch gek, en ik wil dat niet worden! Ik wil terug, terug... naar... naar...

(richt zich met zaligen glimlach op)

naar... ja! dat zal mooi zijn!... dan ga ik weer naar Lux... naar Luxor...

(ijlende)

Heb je meer gedichten gemaakt, Xony? Laat ze mij eens zien! Frans, geef me thee, maar zet de likeuren ook klaar... O! Xony! dat is prachtig, dat gedicht, dat zie ik zoo al, met één oogopslag, zonder te lezen... een schilderij van rythme en rijm...

Grilbert:

(verbaasd)

Zeg! wat scheelt je nou?

Arl Spendel:

(tot bezinning komend)

Was Xony hier niet?

Grilbert:
Wie zei je?

Arl Spendel:
Xony! Hij zag ernstig! en was in het zwart!

verschrikt)

Ja, hij was in den rouw.

(ziet naar het venster)

Hoe kan dat? Wie zou?

(tot Grilbert)

laat me eens drinken!

Grilbert:
En 't was gif?

(neemt het glas op)

.

Arl Spendel:

Wie zou?

(grijpt begeerig het glas af. Grilbert rommelt weer in de la, en haalt er eindelijk het medaljonnetje uit. Spendel klokt gulzig en zet zuchtend het glas weg, en smakt dan weer in de kussens)

Zijn moeder!... zijn moeder zal het zijn!

(met beneveld bewustzijn)

Zoo! is die dood! Dat is ook jammer!

Grilbert:

(met het medaljonnetje naar 't bed komend)

Zeg! zijn dat je vader en moeder?

Arl Spendel:

Ja, zijn moeder is dood! Hij hield veel van d'r!

Grilbert:

Klets morgen! is dat een antwoord! Ik vraag, of dat jouw ouders zijn!

Arl Spendel:

Ouders? Welke ouders?

Grilbert:

(houdt hem het medaljonnetje voor)

Toe nou zeg, ik vraag of dat jouw moeder en...

Arl Spendel:

(springt op, rukt hem het medaljon af)

Wat doe je er aan! Ik zal immers toch wel gaan! Wat ik beloofd heb zal ik doen! Steek jij je neus er niet in!

(wordt wat meer nuchter)

Hoe kom je er aan? Het lag toch in die la? Je mag het niet aanraken, want het is niet van mij! Ik kreeg het van een stervende 't Moet naar Malga, heel ver hier van daan, naar zijn zoon! Ik zal het erheen brengen!

Grilbert:

(lachend)

Het reisgeld heb je d'r zeker al doorgeboemeld! Hoeveel was het?

Arl Spendel:

Nee heusch! ik moet naar Malga!

Grilbert:

Hou nu maar op met je gekkenpraat! Absinth is voor jouw kop te...

Arl Spendel:

(suf starend, op klagelijken toon)

Dronk ik dan weer? En ik zou het toch niet meer doen! 't Is gif, weet je, en

(het medaljon opnemend)

ik moet weg, ik moet naar Malga, en ik heb nog zooveel meer beloofd! Ik heb geen tijd om hier te liggen. Ik moet noodig op weg!

(wil de dekens weggooien)

.

Grilbert:

Blijf liggen, zeg ik! Vooruit! Moet je moedwillig krepeeren? Je botten hangen temet buiten je vel!

Spendel:

(terugvallend)

Ik heb nog zooveel te doen! maar mijn hoofd bonst zoo erg! Ik kan niet denken, en toch moet ik weten...

Tooneel V.

Hotelier:

(komt binnen met briefje en geld, tot Grilbert)

Hier! ze gaven er niet meer op als vijf gulden

(minachtend)

Doublé!

Grilbert:
Ben jij van Lotje! Doublé! Kan je net denken! Je hebt het er toch niet voor gelaten?

Hotelier:
Ja zeker wel! Geld is zekerheid! Beter iets dan heelemaal niks!

Grilbert:
Inhalige vrek!

Hotelier:
En als ik de ontbrekende tien gulden niet gauw krijg, sta je binnenkort met je vriend op straat!

(ziet rond)

Jullie maken m'n kamer d'er wel mooier op!

(ziet naar Spendel die wezenloos op zijn medaljon staart)

Wat heeft die daar?

Grilbert:

(die stond te prakizeeren, ziet verrast op; in zichzelf)

Deksels! Daarmee konden we uit den brand zijn! 't Is een mooi dingie!

(luider)

Spendel!

Arl Spendel:
Ja? Wat is er? Moeten we weg...

Grilbert:
Wat denk je dat dat medaljonnetje waard is?

Arl Spendel:
Waard? Clandor's zoon zal het zeggen!

Grilbert:

(tot hotelier)

Hij ijlt!

Hotelier:

(begeerig)

Wat is het? 't Is een mooi dingie! D'er zit een steentje in! Was dat het ding, dat ie zei dat waarde had! Ik geef je er dadelijk tien gulden voor!

Grilbert:
Tien? Geen denken aan! Voor nog geen twintig!

Hotelier:
Nou! vijfentwintig dan...

Arl Spendel:
Grilbert, je moet er eens een lintje doorheen doen. Dan draag ik het naar Malga... om mijn hals gebonden.

Grilbert:
Goed! geef op!

Arl Spendel:

(wantrouwend)

Ja! maar teruggeven hoor!

Grilbert:
Ja, goed! ik zal het doen! Zou je niet eens gaan slapen?

(neemt het aan)

.

Arl Spendel:
Eerst moet ik denken!

(huivert)

Ik heb nog zooveel te doen! Hoe kom ik daaraan? Ben ik dan niet vrij? Ik ga naar Malga! Wat moet ik daar doen? Ik ben er toch al geweest! Vanmiddag nog!

Grilbert:
Praat nou maar voort!

Hotelier:

(begeerig tot Grilbert)

Laat eens zien?

Grilbert:
Ja, maar...

(loopt hem vooruit naar de deur)

hoor nog eens even...

(beiden af.)

Arl Spendel:

(beslist oprijzend; koortsig)

Jawel! Ik ben er vanmiddag nog geweest! 't Was smoorheet, en de arme kerels werden met de zweep geslagen. Ik vroeg ook eens of ik mee mocht werken want ik weet nog goed, ik zou het beschrijven! Toen kwamen er ineens een paar soldaten uit het riet en die dreven me tusschen de anderen. Ze kleedden me uit en ik moest meewerken! Maar ik had het medaljonnetje aan mijn borst hangen, en daar kwamen ze niet aan! Toen vroeg ik naar Clandor, of ze die konden. Jawel, zeien ze me, die is opzichter. Dat gaat goed, dacht ik, nou kom ik meteen vrij... vrij... vrij... en ik laat me naar hem toebrengen... en toen... en toen...

(met uitpuilende oogen en schorre stem)

kwam ik voor... voor den dooden vader te staan. Hij rukte mij het medaljonnetje af, en brulde: ‘te laat’... Toen moest ik ook in de galeien...

Grilbert:

(terugkeerend met een mand allerleitjes)

Nou is die bloedhond wel toegefelijker! Als ze maar centen zien! Zoowaar, met geld maak je lachers en engelen van de grootste boeven...

Arl Spendel:
En ik ben steeds in de galeien...

Grilbert:
IJl je nog? Wacht even

(een koude compres om zijn hoofd leggend)

Zoo, nou zal je wel weer eens even bedaren!

Arl Spendel:

(rillend)

Hè... dat doet goed! Ik bekom!

(met zachte stem)

Koelte, koelte! Ik was zoo heet! Ik was zoo moe! Ik herleef! Hu! wat een nachtmerrie daarstraks

(nadenkend)

en vanmiddag ook! Vreeselijk gewoon! Grilbert! heb je dat lintje al door het medaljon?

Grilbert:

(verlegen)

Begin je nou weer!

Arl Spendel:
Ja, ik hecht er aan! Geef het zoo gauw mogelijk!

Grilbert:
Ik... ik heb het niet meer. De baas hier heeft het... je moet toch onderkomen hebben...

Arl Spendel:

(ontzet zich oprichtend)

Wat? Grilbert? Wat zeg je?... Heb je... ach nee... je maakt gekheid...

Grilbert:
Wat maak je een drukte... 't Lijkt wel of...

Arl Spendel:

(hartstochtelijk)

O! nog veel belangrijker! nog veel meer is het waard! Mijn ziel heb je verkocht! De sleutel des hemels beteekent dat ding voor mij! En nog voor twee!

(angstig)

Als mijn droom eens uitkwam! Niet alleen te laat, maar ook

zonder reliquie! Misschien houdt de doode vader het mij voor! Zóó!

(doet het schrikbeeld na, en valt dan achterover)

En ook nog te zwak om te gaan! Misschien komt hij hier!

(snikkend)

O, God! waarom hebt ge mijn wil niet gesterkt, waarom moest ge mij zoo zwak en ellendig scheppen! Moet ik dan het redelooze slachtoffer worden van mijn zwakheden? Wat ben ik nog? Niets! De scheede enkel, maar het fijngeslepen staal is weggeworpen in de modder... een toorts zonder licht... een onkruid... Wie raapte mij op, toen ik viel? Wie wees mij den weg en geleidde mij... Wie?

Tooneel VI.

(Een dokter en de hotelier komen binnen).

Hotelier:
Naar omstandigheden geloof ik hem nog al wel, dokter!

Arl Spendel:
De omstandigheden! Wezen die mij?

(knikt bang)

Ja, die wezen mij!

Dokter:
Hij ijlt! Wondkoorts zeker!

(Hotelier geeft Grilbert geld, en gaat dan heen).

Arl Spendel:
Neen! dokter! geen wondkoorts! Integendeel ik ben gezond... ik wil opstaan... Dokter, hebt u wel eens patiënten gehad, die een goeden raad in den wind sloegen?

Dokter:
Ja, zeker! en ik geloof er een bij te krijgen!

Arl Spendel:
Hoe liep het met hen af?

Dokter:
Meestal slecht!

Arl Spendel:

(somber)

Meestal slecht!

(pauze)

Dokter, ik heb ook goeden raad in den wind geslagen! Goeden raad der omstandigheden, vriendelijken raad mijner vrienden, nadrukkelijken raad mijner voornemens, en hemels belovenden raad van mijn gevoel! Zóó, van alle kanten geschraagd en gesteund lig ik nu hier met een absinth-adem, met hersens, waarin m'n gedachten steeds slaapdronken tuimelen, met teruggegeven copie en roet judaspenningen mijn schuld betalend. Is dat niet vreeselijk? U kijkt verbaasd. Ha, ik ben... doch laat den naam rusten. Mijn familie is er al genoeg mee gelasterd. Wat is de wil? Ik heb gewild! Toen ik uit de gevangenis kwam, of ik toen wou! De bloemen vingen mijn beloften op, het azuur mijn eeden, de zon had geen devoter aanbidder...

ik ontzegde mij alles, en ging dwars door de menschen, zonder opzien, snel mijn weg. Ik zocht geen vrienden op, geen bekenden, wilde een nieuw leven beginnen, een jonge frissche loot brengen op een voos verstorven oude tak. En ik was nieuw, fonkelnieuw! Ach! wat was het leven mooi! Ik wist niet meer wie Arl Spendel - ach! nou noem ik den naam toch! - was, en wat ik van hem las, raakte mij niet. Ik zou immers voortaan een ander ik probeeren te hebben! Tot ik hier in de stad doodziek werd. De gevangenis had me ook zoo kapot gemaakt! Ik moest naar een ziekenhuis. Daar herkenden ze me, en toen zijn ze me gaan negeren. Aan mijn ziekbed demonstreerden ze in het Latijn het type van een dégénéré; wezen op mijn afgekloven nagels op mijn gekringde oogen, en behandelden me zoo schoeljeachtig, dat ze me moreel en physiek vernielden. Toen ik 'hersteld' uit het ziekenhuis kwam, was ik uitgemergeld. Nog wilde ik dapper voort, maar mijn physiek was op. En als ik dan op straat liep, wezen de menschen me na: 'Kijk wat een zonderling sujet!' of 'Wat een verloopen individu!' en de politie keek me wantrouwend na. Zoo moest ik verder: steeds suisde in mijn ooren: 'dégénéré,' 'dégénéré,' en ik voelde me op laatst opgejaagd. En nu ja, toen viel mijn oog weer op die wereld, waarvan ik me vreesachtig had afgewend. Ik heb tot bloedens toe op mijn tong gebeten, ik heb me avonden achtereen in slaap gebeden of geteld van een tot duizend, ik sliep op het gebedenboek van mijn zaliger moeder, ik heb gevochten als een tijger... maar de eerste keer kwam toch, arglistig, met schoonschijnende praat... ik stak mijn hoofd hoog, ik vocht, ik redeneerde ook, maar het hielp niet... het was, als werden mijn hersenen weer van het oude kwaad doortrokken 'dégénéré' drensde het domp in mijn ooren, 'verschoppeling' riep de wereld, en zoo verging mijn goede wil in een bodemlooze diepte... ik trapte en sloeg, als een vliegje dat - toch tegen zijn eigen wil in een web raakte... maar tevergeefs: de giftige spinnen zogen mijn wilskracht en merg uit tot de laatste drup. En had ik dan toch maar kunnen schreeuwen! Maar niemand lette op me. 't Was of ik met den klap liep, of ik melaatsch was! Toen, de eerste keer, dat ik me weer inliet met... ja, God, ik werd ook zoo fel in mijn zwak bestookt!... toen wou ik mijn vrienden, mijn vroegere

vrienden om raad en hulp vragen. Maar ik wees die gedachte beschamend af. Ik dacht sterk te zijn. En toen ik viel, dacht ik nog sterk genoeg te zijn, en telkenmale als ik weer struikelde richtte ik mij moedig en vastbesloten op. Tot ik mij schaamde voor mijn zwakte, en ik was weg! Schaamte, valsche schaamte is een uitvinding van dien bloedvijand van mij, 't is een prop, die hij in den keel van den zwakke en ellendige duwt, om het roepen en schreeuwen te beletten. Zóó ben ik doodgemarteld! Langzaam in het drijfzand der wereld weggezakt en gesmoord. Nu lig ik uitgeput, uitgemergeld, willoos, doelloos en zinneloos. Zelfs de duivel laat me hier met vrede. Hij heeft z'n zin. Het staal kon hij in de modder gooien. De versleten scheede deert hem niet! En toch wil ik het nog niet opgeven! Nog eens wil ik mijn vuist ballen, nog eens mij oprichten, nog eens probeeren, of ik, wat ik bij de oogen mijner moeder bezwoer, volbrengen kan. Helpt er dan niets tegen dat monster?

(na een pauze)

Dokter?

Dokter:
Wat wilt u?

Arl Spendel:
Bestaat er geen middel tegen een zwakke wil?

Dokter:
Ja zeker! Een sterke wil!

(Een pauze).

Arl Spendel:

(zich dan wendend tot Grilbert)

Grilbert, wilt ge mij een genoegen doen?

Grilbert:

(die bewogen toeluisterde)

Zeker! en dat is?

Arl Spendel:
Ik moet het medaljon terughebben. Waar is het?

Grilbert:
De hotelhouder heeft het net zelf verkocht en gaf mij een deel van de winst. Voor jou natuurlijk!

Arl Spendel:
Hoeveel maakte hij ervoor?

Grilbert:

Dat zei hij niet!

Arl Spendel:

(terwijl de dokter hem begint te onderzoeken)

Ik weet er geen raad op! Ai - zou! - ja! dat zal... Grilbert! jongen... neen - dat gaat toch niet...

(na een tweestrijd)

Neem een tram naar de Boulevard, hier vlak bij, 63, aan dezen kant, een groot huis... woont een zekere meneer Bureon. Vraag daar naar een zekeren mijnheer Xony Rialt, en zeg dien dan, dat ik hem bid, hier te komen.

(Grilbert wil iets vragen)

Ga! ga! doe zoo en haast je!

(de dokter ziet hem verbaasd aan)

Ja! dat is de eenige weg, die mij overblijft. Hij zal me helpen, hij zal me sterken! Toe dokter, haast u, want ik moet me ook

haasten, ik heb geen tijd meer! Grilbert, ben jij nog niet weg? Toe, vooruit! haast je!

Grilbert:
Maar als die meneer nu niet thuis is?

Arl Spendel:
Dat is een tweede! Ga eerst maar eens zien. Je weet het huis nu. Ga snel!

(Grilbert gaat schouderophalend af).

Tooneel VII.

(Dokter behandelt Spendel).

Arl Spendel:
Hoe is het, dokter?

Dokter:
Nou! Rust houden! Een paar weken loopt het licht aan!

Arl Spendel:
Onmogelijk! Dat houd ik niet uit!

Dokter:
U zou een sterken wil hebben!

Arl Spendel:
Maar niet daarvoor!

Dokter:
Juist daarmee te beginnen!

Arl Spendel:
Ik heb nog zooveel te doen!

Dokter:
Die dat zeggen doen bij slot van rekening niets!

Arl Spendel:
Ge hebt gelijk, maar ik ben moe. Ik wil even rusten, maar dan moet ik straks daar voor het raam in de stoel. Kan dat?

Dokter:
Als u dood wil gaan, voor u uw plicht gedaan hebt, ga dan uw gang!

Arl Spendel:
Wat weet u van mijn plicht?

Dokter:
Ge hadt het er zelf over!

Arl Spendel:
Ja! Had ik er maar steeds over gehad, en alles voor over gehad! Misschien is het al te laat. Hoe ver ligt Malga hier vandaan?

Dokter:
Een paar weken varens ongeveer. Hoe zoo?

Arl Spendel:
Daar moet ik een man, die al zes jaren onschuldig in een strafkolonie is, volgens belofte een medaljon brengen, dat intusschen al verschacherd is, een vaderlijke groet, die vergeten is, en een vaderlijke zegen, die door mijn absinth verjaagd is. Dàt moet ik daar doen! Toch zal ik het doen!

Dokter:
Maar weet u dan niet, dat de Koning het begin van het vorig jaar amnestie heeft verleend aan de gevangenen daarginds?

Arl Spendel:

(ontzet)

Neen!

Dokter:
Welnu, zij hebben de vrijheid herkregen en zullen al wel weer allen in 't land terug zijn.

Arl Spendel:
Maar dan... maar dan is hij dus vrij! Was dat maar eerder gebeurd! Maar ik nu, wat moet ik doen?

Dokter:
Bij uw voornemen blijven, natuurlijk, en hem nu hier bezoeken...

Arl Spendel:
Ja, dat zal ik!

(slaat het dek op, en trekt, ondanks de protestaties van den dokter zijn kleeren dicht)

.

Dokter:
Bega toch geen dwaasheden! Ge bekoopt het met...

Arl Spendel:
... nieuw leven, dokter, inplaats van met den dood!

(laat zich met moeite uit bed zakken, en kleedt zich verder aan)

Ik begin met wil te toonen. Als ik weer ga liggen, dokter, moet het zijn om heen te gaan. Staande zal ik vechten.

(hij duizelt)

.

Dokter:
Dat hebt u er al van!

Arl Spendel:
Neen, dokter, dat is niets! Een beetje zwakte anders niet. Wilt u me even op die stoel helpen?

(voetje voor voetje wordt hij er heen gebracht, en gaat zitten, met een kussen in den rug; ziet naar buiten)

Daar komt een atmosfeer naar binnen... net als toen, toen ik pas uit de gevangenis kwam... maar nu zal ik beter

(balt de vuisten)

die geur bewaren

(hijgt even kreunend, wat de dokter bezorgd doet neen-knikken)

... Hoor dat gezwatel van straatgeluidjes! Is het niet heerlijk. Menschen! zoo moegemarteld als ik ben, mag ik het nog eens onder ulieden probeeren?

(lachend tot dokter)

Nu moesten ze eens allemaal hier voor mij komen juichen, zooals ze doen voor het paleis, als de Koning er is! Wat zou dat een verrassing zijn! Maar toch, ik wil het leven weer in! Ik wil, ik wil!

(kreunt even om de pijnlijke krachtsinspanning)

Wat stinkt het hier naar absinth. Toe dokter, giet die flesch even bij het portaal uit, en smijt hem weg.

(dokter doet zoo, Spendel kijkt uit het raam; zijn gelaat heeft een vredige uitdrukking aangenomen. De zon komt uit de wolken en valt nog even in de kamer)

.

Arl Spendel:

(in zichzelf)

Zie eens, de zon zelfs komt nog eventjes mijn nieuw voornemen begroeten. Maar morgen terugkomen hoor!

(tot terugkeerende dokter)

Dokter, waar denkt u, dat ik dien Clandor zou kunnen aantreffen?

Dokter:
Dat weet ik natuurlijk niet, maar het is te informeeren.

Ze worden nagegaan, dus men weet altijd waar ze blijven!

Arl Spendel:

Is 't waarachtig? Wat moet dat beroerd voor zulke kerels zijn, om steeds als gebrandmerkt te worden nagegaan. Arme jongen! Wellicht, dat mijn boodschap hem een beetje troost brengen zal! Mij althans zal de zending verlichten. Door het vooruitzicht al.

(ziet naar buiten, heftig ontroerend)

O God, daar is hij... dokter, laat me weg...

(pijnlijk lachend)

ach nee... ik liet hem toch zelf roepen... dokter, ziet daar! Daar gaat hij juist, die ik bedoel! Grilbert heeft hem zeker niet thuis getroffen

(schrikkend)

Hij komt hierheen! hij loopt hier op af. Dokter, zie eens beneden, of hij hierin komt. Als hij voorbijgaat, roep hem dan... of nee... laat hem dan gaan... niet roepen dan! hoor! niet roepen dan!

(Dokter gaat de deur uit).

Arl Spendel:

(zwak in zijn stoel terugvallend)

Zou ik hem nu ontmoeten?... ik ben bang!... ik wou dat het niet gebeurde... we zijn elkaar vreemd geworden... misschien wel vijandig... en ik... wat ben ik... wat zal hij zeggen?

(droevig)

hij zal me ten gronde gericht vinden, verhartstocht tot stompzinnigheid, een vat zonder bodem... weg... heelemaal weg... een ontaarde... een dégénéré...

(houdt, schrikkend voor zijn eigen woorden, op. Dan smeekend)

Nee, dàt zal hij niet! Hij zal mij niet mijn voornemen uit handen slaan... hij zal mij niet knakken... dat zou voorgoed zijn... hij kan me redden of me verstooten... maar hij kan me verachten... wat dan

(springt op, strompelt naar de la, en haalt er na zenuwachtig rommelend het portret uit)

Moeder! Voor het laatst! Help je zoon!... laat hem nog eens zijn gekneusde knieën buigen voor een goed voornemen, laat hem nog eens het goede aanvatten, maar nu zonder dat het hem willoos ontgaat...

(gaat wankelend tegen de stoel leunen)

Zoo wil ik hem ontvangen, als... áls hij komt... Ik hoor op de trap loopen... Een... twee personen! O, God, ik vrees, dat ik hem van schaamte niet zal durven aanzien.

(zich vermannend)

Nu, goed! ik wil me schamen, maar ook hem in het gelaat zien, en vragen, mij te helpen. Ik wil hem zeggen, hoe ellendig ik vervallen ben, met een eed aan jou

(kust het portret)

op de lippen. Maar ik wil hem ook zeggen, dat ik wil, dat ik wil!

Tooneel VIII.

(Dokter komt binnen, gevolgd door Xony. Xony is veel verouderd, bleek, ernstig, in den rouw. Als hij Spendel ziet, bijt hij zich op de lippen, doch doet geen stap naar voren).

Arl Spendel:

(de leunstoel krampachtig vastklemmend leest met angst Xony's koud gelaat)

. Xon... Mijnheer Rialt... ik... ja... ik liet u roepen... voor een zaak ziet u... wilt u niet gaan zitten?...

(Xony staat onbewegelijk).

Arl Spendel:

(werpt zich na een pauze van lange weifeling voor Xony op de knieën)

Xony! vergeef me! Xony, vergeef me... ik...

Xony:

(een stap achteruitdoend)

Pardon! Niet ik werd hier geroepen, maar ik kwam zelf om eene zaak...

Arl Spendel

(nog in dezelfde houding)

O, Xony! ik smeek je, houdt mij niet af! Hoor me even toe!

(dokter verwijdert zich stil)

Ik ben zoo ongelukkig! Ik ben zoo verlaten, zoo alleen! Was jij dat wel eens...

Xony

(schamper)

Neen! Vooral in den laatsten tijd niet!

Arl Spendel:

(verwonderd opziende)

Hoe!... o, God! je bent in den rouw... is je... is je...

Xony:

Zwijg! Ga niet verder!

Arl Spendel:
Is je moeder...

(Xony begint te weenen)

Vergeef me, ik bid je, vergeef me, als ik je leed doe!

Xony:

(bitter)

Ik deed het eens, doch daarna stierf mijn moeder...

Arl Spendel:

(duizelend)

Hè... wil je daarmee zeggen, dat ik... dat ik... jouw moeder...

Xony:
Eens wilde mijn moeder je verafschuwen.. verafschuwen, zooals ik je nu haten zal...

Spendel:
O, God!...

(laat het portret vallen)

.

Xony:
En toen heb ik haar gesmeekt, gebeden, jou niet van haar te stooten... omdat je een mensch... een mensch was... en dus voortgeholpen moest worden. Toen heeft de edele vrouw het bovenmenschelijke gedaan, door zich niet af te keeren van wat haar in nature tegenstond... ze heeft je haar teeder moederhart toevertrouwd, ze heeft jouw moeder op haar

sterfbed beloofd, voor je te zorgen... en wat deed je?... Je gingt uit de gevangenis dadelijk weg, en toen we voor het eerst iets van je hoorden, was je alweer diep gezonken... Dàt heeft mijn moeders gezondheid geknakt... dat is jouw schuld...

Arl Spendel:

(als een geslagen hond naar de andere zijde van de stoel strompelend)

Ja, dat verwijt kan me treffen! Ben ik zooveel leed wel waard geweest! Verdiende ik uw vloek niet! Xony! ik was zoo ongelukkig! Ik werd zoo vervolgd!

Xony:
Ons huis stond toch voor je open!

Spendel:
Maar, God, ik kon toch niet... ik wilde sterk zijn... een nieuw leven beginnen... ik schaamde me zoo...

Xony:
Ik geloof je niet!

Spendel:
Ach nee! zeg dat niet! Ik zweer het je! Ik wilde opnieuw beginnen... werken, denken, dichten, sterk worden... en dan terugkeeren in jullie midden...

Xony:
Nu, en waarom deed je dat niet?

Arl Spendel:

(weenend)

Ik weet het niet... ik weet het niet... ik wou zoo graag... maar het ging niet... ik viel er telkens bij neer... Xony! Xony! ik ben zoo bang voor mezelf... zoo bang... wat moet er van mij worden...

Xony:
Wat je zelf van je gemaakt hebt!

Arl Spendel:
Dat... dat... is een dégénéré...

(Xony haalt de schouders op).

Arl Spendel:
Dus dat denk je ook al van me? Dat ik verworden ben?

(duizelt tegen de raampost)

Neen, nou heb ik ook geen kracht meer! Nou ben ik weg!

(de zon valt weer in)

Neen! Toch wil ik nog. Ik wil, ik wil. Xony! haat me niet! Ik wil! O! stonden hier duizend menschen, dien ik het roepen kon, ik wil...

Xony:
Je moeder heb je het bezworen! Je houdt je eed niet! Neen! ik help je niet! Ik haat je wel! Ik vloek je. Nog één ding! Clandor's zoon

(Arl Spendel grijpt zich doodelijk ontsteld aan de stoel vast bij dien naam)

is teruggekomen en eischt zijn vaders medaljon op. Dr. Folks - die jou ook al vriendelijk bescherming, steun en hulp aanbood - heeft mij verzocht, het bij jou te laten terugvragen.

(sarcastisch)

Je bent zeker tevergeefs op Malga geweest!

Arl Spendel:
Neen, maar ik zou er heen gaan!

Xony:
Zoo, zou je!

Arl Spendel:
Ja, maar ik heb het... medaljon... niet meer...

Xony:
Wat zeg je daar? Eerlooze...

Arl Spendel:

(ineenkrimpend)

Nee! scheldt me zoo niet!

Xony:

(woest)

Jawel! Dan ben je, eerloos.

(raapt het portret op).

Arl Spendel:

(smeekend)

O, ik bid je, bij de beeltenis...

Xony:
Zwijg, bezondig haar nagedachtenis niet. Ik zal dit portret meenemen, anders verkoop je dat ook nog...

Arl Spendel:
O, God, doe dat niet!

Xony:
Je hebt er geen recht meer op. Voor jou schijnt niets meer heilig.

Arl Spendel:
Neen, Xony, dat is niet waar! Heilig zijn mij de beeltenis van mijn en jouw moeder gebleven. Neen, laat me uitspreken! Ik zweer je, dat ik ze nachten en nachten heb aangebeden om bijstand als ik gefolterd werd door mijn kwelduivels, door honger, dorst, door verdriet, door ongeloof. God, Xony, als je eens zoo gestreden had als ik. Zeg toch zelf, heb jij ooit zoo met jezelf moeten strijden, heb jij ook zoo als ik dien strijd gekend, die je krachten opteerde en je wil verslapte? O, ik ben schuldig! Ik heb in roekeloosheid spelenderwijs het te ver laten komen, maar o, God, het is zoo vreeselijk, nu hopeloos en reddeloos te moeten verbranden. Ik heb het te ver laten komen, Xony! Maar ik wilde daarvoor juist boete doen. Ik dacht, dat alle zonden vergeving was! Toen heb ik jouw moeder en mijn moeder gebeden om bijstand, ik

heb van vrouw en kinderen mij zonder tranen laten scheiden, om als een fenix te kunnen herrijzen uit mijn asch... ik ben weggetrokken van mijn vrienden, omdat ik ze na de loutering wilde terugzien... zóó zeker was ik van de zaak... van mijn kracht, van mijn wil... maar ik was en bleef vergiftigd, eersten tijd niet, omdat ik me angstvallig sloot, maar toen viel ik terug... biddend, en smeekend zonk ik weg... absinth was het slot... ik wou hulp maar kon niet meer roepen... ik wou... maar ik kon niet meer... Xony, ik wou nog eens... toe... vloek me niet... dat portret daar, laat me dat... misschien zal het me de kracht voorgoed laten...

X o n y :

(treedt op Spendel toe, om het portret te geven; Spendel

wankelt. Xony ziet bloed, en steunt hem daarna in de stoel.)

Je bloedt? Hoe komt dat...

Arl Spendel:

(het portret beziend)

Moeder, ik zal wel gauw sterven... maar ik zal niet bij je mogen komen... Ik was zoo slecht, moeder, en zoo zwak! Zal er dan geen vergeving bestaan? Moeder! u weet toch, hoe ik wilde!...

Xony:

(geroerd)

Arl!

Arl Spendel!

(ziet op)

Ja?

Xony:

(hem weenend de hand vattend)

Ik - geloof - je!

(Spendel valt snikkend in Xoni's armen)

Tooneel IX.

(Grilbert komt binnen met medaljon zegevierend in de hoogte, de hotelier en de dokter volgen. Xony en Spendel zien verschrikt op.

Grilbert:
Spendel! Hier is het medaljon!

Hoteler:
Dat zit nog!

Grilbert:
Hier deze smiegt had het nog! Hij zei, dat ie hem al verkocht had, maar dat was een listige truc. - Die mijnheer was niet thuis Spendel.

(Spendel wijst op Xony)

O! was ie er al.

(neemt zijn hoed af)

Hotelier:
Ik doe het niet! Dat ding is mijn eigendom! Ik heb er vijftig gulden voor gegeven... eh... eh... ik bedoel...

Dokter:

(glimlachend)

Daar versprak je je, hè! Hoeveel moet je er voor hebben?

Hotelier:
't Is een zuivere steen!

Grilbert:
Leugens! 'n Stukkie glas, meer niet. Zeg, Spendel, die dokter was ook gauw. Die had er hier van hooren spreken, en beneden bood die slimmert het hem aan. 'n Gladdakker, hè. Maar de dokter was hem te vlug af. Die vroeg het op zicht. Nou heb ik het. Hier!

Arl Spendel:

(het overnemend)

Dank je Grilbert. Dank u, dokter!

(pijnlijk lachend tot dokter)

Ik geloof, dat ik moet gaan liggen, dokter! Mijn sterfbed dan!

Hotelier:
Ja, maar dat gaat zoo niet. Ik moet geld hebben!

Xony:

(geërgerd op hotelier toekomend)

Wat wou je dan?

Hotelier:
Honderd gulden!

Xony:

(het medaljon bekijkend)

De steen is valsch. Maar als

ik hem voor echt betaal, kom ik toch niet verder als vijftig gulden. En neem daar genoegen mee, of je krijgt heelemaal niets, want op dit ding heeft niemand van jullie recht.

Hotelier:
Nou - nou - dan - zal - ik - maar...

Grilbert:
Als de weerga zorgen dat je opmarcheert! Vooruit! Er uit!

(hotelier de deur uitdrijvend)

.

(Spendel wordt, door Xony en den dokter ondersteund, op bed gelegd).

Arl Spendel:
Xony... ik... geloof... mijn krachten minderen, ik ga heen... wil je me vergeven?

Xony:

(bewogen)

Ja!

Arl Spendel:
Wilt dan even voor mijn bed knielen.

(doet Xony het medaljon om)

Zoo zou ik het Clandor's zoon gedaan hebben. Zóó! En dan zou ik gezegd hebben: ik heb uw vader gekend... hij heeft mij van uw onschuld verteld... en ik heb hem geloofd... Uit dat geloof wil ik de kracht putten, u uws vaders zegen te geven... Xony! wil jij die zegen overbrengen?

Xony:

(zacht)

Ja! dat wil ik!

Arl Spendel:

(zich oprichtend, met krachtige doch allengs verzwakkende stem)

Nu dan! Clandor, bij het geloof in uw onschuld en bij het berouw mijner ziel zeg ik uw vaders zegen na: Mijn zoon! mijn lieve zoon! ik zegen je! en smeek God... en smeek God... uw vader heeft u steeds lief... ik sterf...

(Arl Spendel valt terug in de kussens. Xony drukt hem een kus op het voorhoofd, Grilbert vat zijn hand, de dokter staat terzijde. De ondergaande zon verlicht deze scene met een rozig licht).

Arl Spendel:

(zich ineens oprichtend)

En ik wil beter! En dan zal ik ook beter! Ik ga nu heen, maar mijn taak ligt er nog. En ik zal haar afwerken, afwerken... ik zal... o, goede God! nu begrijp ik vergiffenis... ik mag een nieuw leven beginnen... ik moet een nieuw leven beginnen... en dat zal ik... dat zal ik!... Is dat het morgenrood, dat straalt, en wil, dat wij naar 't licht den dag steeds richten zullen? In de kerker zuchtte mijn ziel naar vrijheid... in de vrijheid smeedde mijn ziel zich een kerker... maar thans... thans wil ik baden gaan in het purper uwer stralen... o, zon... vrede schijnt gij uit op mijn gelaat... o, zeg aan mijn hart, dat gij vrede brengt, en dat uw rood het symbool, de belofte mijner genade zij:

hoopvol de avond... hoopvol de dageraad!...

(met bevende handen Xony's gelaat vattend, en het kussend)

Ik dank U, God, dat Gij mij dit beleven liet. Ik dank u, Xony! Laat dit medaljon voor Clandor een amulet worden tegen bitterheid jegens zijn medemenschen... Laat hij zijn vijanden liefhebben... zooals ik mijn vrienden haatte... Maar ik ben zwaar gestraft, Xony... maar nu toch ook vergeven... ik weet nu, wat ik ga doen... ik ga goed-maken, wat ik verkeerd deed... Het wordt donker.

(grijpt naar de zonnestralen)

Wacht, ik ga met u! - Dag Grilbert, jongen! Het beste Dokter! - Xony, beste Xony, ik dank je...

(ineens juichend omhoogziend)

Moeder! Kom je me halen! Ik kom! Ik kom!

(valt in de kussens terug; dood. Allen blijven in treurende houding voor het bed staan)

.

EINDE VIJFDE (LAATSTE) BEDRIJF.

's-GRAVENHAGE, 1912.

De gevilde aap
Indische Schets door Maurits Wagenvoort.

De trein, die om half-vier had moeten aankomen, bereikte zijn eindstation aan den Ganges eerst om over half-zes. Eer de bagage van den Europeaan uitgeladen, en naar den veerpont gebracht, eer dit logge vaartuig met de opvarenden in beweging gekomen was, ging de groote zon als een vlek van lichtend bloed onder in den machtigen gelen stroom, waaraan zij gedurende eenige oogenblikken den luister van haar purperen weerschijn had geschonken.

Het gezelschap op den veerpont was weinig talrijk, maar bijzonder. Het bestond, behalve uit wat lagere-kaste Indiërs, herkenbaar aan hun donkere huidskleur, bewoners waarschijnlijk van het aan genen oever liggende gehucht, uit twee jogi's en een derwisj. De jogi's waren naakt als geschoren poedels, op een doekje na. Hun opmerkelijk blanke lichaam met roode strepen over de borst was grauw besmeurd, wijl ingewreven met asch van verbrande koemest. Hun verward hoofdhaar als een zware wrong stond hoog op van overjarig vuil. Zij waren vereerders van god Çiwa, want zijn drietand was in rood boven den neus op hun met asch gewitte voorhoofd getrokken. De derwisj zag er haast nog onguurder uit. Gekleed, was zijn lijfrok saamgenaaid van honderden driehoekige stukjes stof, veelkleurig, vuil en gescheurd, om zijn lenden vernauwd door een lederen band, waaraan zijn kalebas hing met gebedeld voedsel, dat een doorvoede hond afkeerig geweigerd zou hebben. Op zijn hoofd met lange gekrulde lokken, in vergelijking met den haardos der twee jogi's opmerkelijk

gekamd, droeg hij een puntige vakjes-muts van verschillende stof ook deze, maar met veel Profetengroen er in. Alle drie medereizigers van den Europeaan waren zwaar van baard, maar die van de jogi's was ongekamd, de derwisj had den zijne verzorgd. Trouwens zijn houten kam lag naast een gevuld buideltje van leder op zijn voedsel in de kalebas, welke bij elk zijner bewegingen aan zijn zijde schommelde.

De reiziger in Indië, ontmoet iederen dag op zijn weg jogi's en derwisjen, echter zelden bijeen. Immers Hindoes gene, Muzelmans deze, straatbedelaars, straatkunstemakers, straatroovers zoo mogelijk alle twee, dus concurrenten, ontwijken zij elkaar meestal. Zij beschouwen wederkeerig elkaar als van nature onrein.

Misschien had het toeval deze drie ‘zonen van den weg’ en ‘vaders van den reisstaf” bijeengebracht, toen de Europeaan, ‘zoon van den weg’ als zij, hen zag op dien veerpont op den heiligen stroom, waarover de duisternis bijna onmiddellijk op den zonsondergang volgde. Hun gezelschap docht hem op dit oogenblik bedenkelijk genoeg. Immers, terwijl de derwisj, gewapend met een zware met ijzeren punten beslagen knods, een tijger aan een ketting vasthield, prachtig dier, dat met zijn kop op de pooten als een kat schijnbaar lag te slapen, had de eene jogi een groote aap aan een touw vast, en naast den andere stond een dier dubbele korfjes van Indisch vlechtwerk, waarin de slangenbezweerders hunne cobra's en andere giftslangen dragen. En nauwelijks had de aap, agressief dier bij uitstek, hem gezien, of aan het touw deed hij een sprong in zijn richting, de tanden wit blikkerend in den open muil, de oogen fel stekend in den blauwen snoet onder de snel op-en-neer bevende oogleden. De verwoede uitval van het dier bezorgde den reiziger een gehuicheld beleefden groet van den meester, met de in Bengalen niet ongewone betiteling van ‘god’. ‘Wees heil, god, voor uw slaaf’, zei de jogi met een bevallige buiging van zijn lenig naakt met asch bevuild lichaam.

* * *

Zonder op den groet te antwoorden, ging de Europeaan hem en den twee anderen vagebonden met hunne gevaarlijke dieren, op zoo grooten afstand als de breedte van den pont het veroorloofde,

voorbij, en voegde zich naast zijn bagage bij de kleine groep bruine inlanders, die nog eerder zwegen van verbazing over zijn tegenwoordigheid op dat uur, alleen, in dàt gedeelte van Bengalen, waar zelden een Europeaan komt, dan over die van jogi's en derwisj, voor wier dieren zij zich toch op een afstand van vrees hielden. Zijn weg leidde naar Casimbazar, dat aan den linkeroever, op de kaart, op geringen afstand ligt van het eind-station van den Zuidelijk-Bengaalschen Spoorweg aan den rechteroever van den Ganges. Daar wilde hij, na de Hollandsche begraafplaats der Oost-Indische Compagnie bezocht te hebben, zijn reis vervolgen met den trein van de Noordelijk-Bengalen-en-Assamsche lijn. Nu bleek hem echter bij navraag, dat die ‘geringe afstand’ volle twee uur loopens eischte.

Het was volkomen duister, toen de veerpont de overzijde bereikt had, en zijn zware bagage door inlanders tegen den hoogen en drassigen oever opgesjouwd was. De jogi's en de derwisj gingen hem zwijgend voorbij, de eene met den aap op den schouder, de ander met den makken tijger achter zich aan den ketting. Binnen enkele oogenblikken waren zij in de duisternis verdwenen, niet zonder dat hij een gevoel van verlichting uitademde om het kwijtraken van hun in zoo vele opzichten ongewenscht gezelschap. Waarschijnlijk hielden zij hem voor een reizend Britsch-Indischen ambtenaar, ofschoon dan het feit, dat hij, alleen op weg, zooveel bagage meevoerde, - zijn Indische boy was ziek geworden, en zou zich eerst weer in Calcutta bij hem voegen - hen moest hebben bevreemd. Toch, de omstandigheid van zijn alleen-zijn kon hen hebben doen gelooven, dat hij met land, inwoners en taal goed bekend was.

Zij hadden zich dan vergist: zijn kennis van het ‘Hindoestani’ beperkte zich tot de honderd meest-gebruikelijke woorden en werkwoorden, en van het Bengaalsch verstond hij geen syllabe. Daar stond hij - 't was intusschen reeds halfacht - in de duisternis midden in een kleine modderige vlakte, in een gehucht aan den Ganges, waarvan hij zelfs den naam niet kende, omgeven door inlanders, die met hunne zeker veel-betere oogen meer van hem zagen dan hij van hen. Hun houding was echter welwillend, zelfs onderdanig, ofschoon traag om hem van dienst te zijn. Een rijtuig, om hem naar Casimbazar te brengen, was

op dat uur niet beschikbaar; koelies, om zijn bagage te dragen en hem daarheen den weg te wijzen, waren evenmin te krijgen; de weg werd onveilig geacht.

'Is er hier een *dawk-bungalow*?'[1] vroeg hij.

Er *was* een *dawk-bungalow*, maar een slechte, half vervallen, de bewaker lag ziek: in jaren was het niet voorgekomen, dat in dit gehucht een *sahib* overnacht had. Hij zou dus niets te eten of te drinken kunnen krijgen.

Het laatste voedsel, dat hij tot zich genomen had, was zijn *dinner* in den sneltrein van den Centraal-Indischen Spoorweg naar Calcutta, juist vier en twintig uur geleden. In den bommeltrein van de Zuidelijk-Bengaalsche lijn, waarmee hij dien dag gereisd had, en waarvan hij de eenige Europeesche passagier was geweest, niet enkel geen restauratie-wagen, maar aan de stations niets te krijgen, zelfs geen eieren of bananen. Op zijn best was het hem gelukt aan een station, waar de trein anderhalf uur stopte, wat thee te doen zetten, maar zoo slecht, dat hij haar onder andere omstandigheden als ondrinkbaar geweigerd zou hebben.

Het vooruitzicht in dit dampige oord te moeten overnachten in de ruïne van een *dawk-bungalow*, zonder eten te gaan slapen, indien er met de God-weet-welke en hoevéél insecten van slapen sprake zou kunnen zijn, grijnsde hem in die van duizenden lichtkevers doorzweefde duisternis zoo vijandig aan als de blauw-gemaskerde aap van den jogi. In verlegenheid, keek hij om zich heen, tusschen de donkere gedaanten door en over hunne schouders en hoofden van de inlanders, die hem omringden. In een klein van binnen rood-beschilderd tempeltje met het beeld van den aap-god Hanoemân achter een van bloemen omringd lichtje op een altaartje, zat een naakte priester gehurkt te lezen op den met matten belegden vloer, in het licht van een paar petroleum-hanglampen, op zijn blank lichaam de roode weerschijn der kleur van het heiligdom. Tegenover het tempeltje, eveneens onder het zwakke licht van een hanglamp, een uitstallinkje van Indische specerijen, vruchten, uien en - ha! - eieren, waarachter een oude inlander zat te knikkebollen, terwijl vlak achter de korf met eieren, een jongetje, zijn naakte bruine lichaam voor-

1) Br. Ind. 'posthuis' = rusthuis = N. Ind. *pasan-grahan.*

en achter over wiegende, zingend zijn les leerde. Verder op was in de nachtdamp de zwakke maar wijde uitstraling te zien van nog een ander licht. Maar overal in die duisternis het gezwier en gezweet, omhoog en omlaag, dicht bij en ver weg, van lichtkevers zonder tal.

* * *

Er was niets aan te doen. Hij moest hier overnachten. Zijn koffer en valiezen werden dus naar de ruïnen van de *dawk-bungalow* gebracht.

Deze lag, op geringen afstand van het gehucht, in een verwaarloosden tuin, onder het loof van eenige dier indrukwekkende Indische vijgenboomen, heilig geacht door de lieden van het land, grootsch schouwspel van Oosterschen natuurweelde overdag, bevoorkeurde verblijfplaats van slangen en ander gevaarlijk gedierte dàn, en ook 's nachts. Overigens scheen bij het licht van de nu opgekomen maan, dat reeds stammen en gebladert scherp op den lichten bodem afschaduwde, de *dawk-bungalow* minder een ruïne, dan waarop de inlanders hem hadden voorbereid. Zij bezat drie ruimten, in een waarvan een verroest ijzeren veldbed stond, maar het venster met ijzeren tralies had geen luik, en de voordeur hing nog slechts op een scharnier, en kon niet gesloten worden.

Nadat hij een der koelies, die zijn bagage hadden gedragen, had uitgezonden om gekookte eieren met wat inlandsch zout te koopen, en, zoo mogelijk, thee voor hem gezet te krijgen, want aan andere inlandsche dranken of het plaatselijke water durfde hij zijn maag niet wagen, onderzocht hij met zijn zaklantaarn alle hoeken en gaten van het verlaten huis, of er zich geen slangen in ophielden. Gelukkig leek dit niet het geval te zijn, maar de onmiddellijke nabijheid der vijgenboomen stelde hem allerminst gerust. Hij diepte uit zijn bagage op wat voor dien nacht noodig was: slaapgerei en muggengaas. Er bleek echter, dat er boven of aan het ledikant niets was om dit op te hangen, zoodat hij voor dien nacht blootgesteld zou zijn aan de steken dier venijnige Indische muggen, die reeds aan zijn frisch Hollandsch bloed te gast waren gegaan. Adieu, hoop om te kunnen slapen!

Daar kwam de eene koelie terug met de gekookte eieren, zes,

waarvan drie oneetbaar waren. De andere bracht een vuile theepot, smerige suikerpot, kleverig glas, verroest lepeltje, maar de thee docht hem uitmuntend, ofschoon dan te veel vermengd met rozenbladen. Hij at en dronk, en was weldra alleen.

* * *

Van slapen kon echter geen sprake zijn. Behalve dat hij, met de geopende deur, werd wakker gehouden door vrees voor slangen, lieten de muggen hem geen minuut rust. Hij sleepte dus een zijner valiezen naar buiten, op de *istoepo*, zooals een der koelies een verbasterd Hollandsch woord had gezegd.

De bijna volle maan was nu reeds aanmerkelijk hoog, en haar schijn teekende het loover van het statige geboomte als met inkt op den bodem af. Hij zat neer op zijn valies, en zijne gedachten hielden zich bezig met dat *istoepo* voor ‘stoep’, laatste levende herinnering aan het verblijf der Hollanders in deze streek. Misschien was zelfs het oude, vervallen huis, in welks voorgalerij hij zich bevond, wel door hen gebouwd, immers een dependentie van de eertijds naburige Hollandsche factorij te Casimbazar. Had hij niet reeds meer dan eens, gedurende zijn reis door Hindoestân, overnacht in een dier tijd-uitdagende Hollandsche gebouwen? Om het gegons der muggen aan zijne ooren, het knirren van krekels dichte bij, het gebulk der reuzenkikvorschen verder af, en het vervaarlijk gejank en gehuil, nu eens als schreiende kinderen, dan als weeklagende vrouwen, straks als gillende meiden in een orgie van bezopenheid, aanzwellende en wegstervende, stil nu of zeer veraf, dan plotseling in de onmiddellijke nabijheid - het jakhalzenkoor, zonder 't welk een Indische dorpsnacht niet is te denken - waren de stilte en de rust van dezen van duizenden lichtkevers doorzweefden maannacht een verrukking.

Terwijl hij daar op de *istoepo*, op zijn valies neergehurkt, slaperig èn tevens onrustig, zat te peinzen in een grootsche, haast vreeswekkende eenzaamheid, leek het hem, alsof in het loover van het geboomte een ongewoon geritsel was ontstaan, klaarblijkelijk van een apenkolonie, welke zich verplaatste. Immers overal omhoog seifelden fijne geluidjes van angst en

ontroering door de wijde boomkronen van den woesten tuin, deinde een siddering, tevens dreunde, zacht doch niet ver af, iets als het gegrom van een roofdier. Hij stond op, greep naar zijn revolver, en keek den tuin in. Er was niets te zien, om en tusschen de honderden dunne stammen van het geboomte geen beweging te bespeuren. Toch hield de siddering van het loover, en daarin het gelispel en gefluister der apen, aan. Hij trad naar buiten, liep met zijn revolver in de hand een der stammen-groepen van den *waringin* om, en toen eerst bemerkte hij, dat er in den tuin nog een huis stond. Zelfs scheen de oorzaak van de ontroering der apen het gegrom, dat zich daar binnen liet hooren. Hij herinnerde zich die twee naakte jogi's met hun vechtlustigen aap, en de slangen in het korfje in gezelschap van den derwisj in zijn lappenrok, en den tijger aan den ketting. Zouden zij, zou althans de derwisj met zijn tijger, zich in dat huis ophouden?

Deze gedachte was weinig geschikt zijn onrust, door slaapbehoefte en honger opgewekt, te kalmeeren, doch onmiddellijk gevaar scheen er niet te zijn. Dit bewees hem de houding der honderden apen, die hij in den daghelderen maneschijn om en over zich heen zag. Zijn komst verjoeg hen allerminst, integendeel, zij schenen zijn bijzijn aangenaam te vinden. Zoover als de breed-uitgeloopen takken van den reuzenboom zich uitstrekten in de richting van het huis, wezen de dieren boven zijn hoofd hem den weg daarheen. De tientallen, die zich op den lichten bodem, onder de scherp-afgeteekende lommerschaduw, bij zijn komst voorzichtiglijk ietwat verwijderd hadden, gingen, met fijne geluidjes hem lokkend, met waggelenden loop hem voor naar het huis, op welks dak andere apen door de reten naar binnen gluurden.

Het was een inlandsch huisje van gewitte leem, reeds op eenigen afstand herkenbaar aan zijn *curry*-lucht, welke aan woning en kleeren van Indiërs eigen is. De deur was gesloten, maar door de benedenreet scheen licht. Het had een klein, getralied venster aan de achterzijde, een paar apen klemden zich daaraan vast, die zijn komst verjaagde. Het stond open, doch er hing een roode lap voor, die hij wat ter zijde schoof. Wat hij toen zag, gaf hem een hartbons van ontroering.

Een kleine ruimte verlicht door een petroleumlamp, die aan een ketting van een balk afhing. Ter zijde op den vloer, op

een matje, zat de derwisj, en hij vilde den grimmigen aap van den veerpont, aan zijn blauwen snuit herkenbaar. Door een afgrijselijke snede half van de romp gescheiden - er lag naast de kalebas met vuil eten van den derwisj een groote plas donkerrood bloed - hing de kop lammelijk te schudden, onder de manupulatiën van den vilder, die met een kort maar klaarblijkelijk zeer scherp mes het lijk van de huid ontdeed, zoodat de bleek-roode romp in zijn kille kaalheid reeds gedeeltelijk bloot lag. Tegenover den derwisj zat de tijger op zijn achterdeel, zijn staart in dreigende slingerbewegingen heen en weer het stof van de aarden vloer opschuierende. Het dier was zijn temmer zoo dicht genaderd als de ketting, aan den klink van de deur vast, het toeliet, zijn opmerkzaamheid op het villen van het apenlijk uiterst gespannen. Zij uitte zich in het dreunend gegrom, dat de Europeaan reeds op de *istoepo* der *dawk-bungalow* had gehoord. Gegrom van dreiging of welbehagen: het beangstigde den derwisj allerminst. Integendeel, in volmaakte kalmte en door korte sneedjes met het mes, alsof hij den naad van een kleed los tornde, ging hij voort zijn afkeerwekkend werk te doen, terwijl hij den tijger tegenover hem slechts nu en dan, zonder stemverheffing, maar met onmiskenbaar krachtbewustzijn, toesprak in een taal, welke *Oerdoe* leek.

Wonderlijker nog dan deze groep van een zwartgebaarden man in een lappenrok, neergehurkt op den vloer, die tusschen een bloedplas en het korfje met slangen van den afwezigen jogi-slangenbezweerder, een apenlijk vilde, onder toekijken van een tijger, verlekkerd op een beloofd vet brok, reeds met den staart kwispelende van welbehagen, was het den jogi te zien, den meester van den aap. Hij zat in de volkomen naaktheid van zijn met asch ingewreven lichaam neergehurkt op een bamboerustbank, zacht maar wezenloos te grinneken. Zijne zwarte oogen, de leden met antimonium omblauwd, leken op het villen van den aap uit te staren, maar zonder uitdrukking, zonder àndere uitdrukking op geheel zijn mager gezicht, bleek, onder het aschvuil, tusschen den zwarten drekkroon van zijn haar en de verwarde zwarte haardof van zijn baard, dan dat onzinnig grinnekend gelach, waarbij het kwijl over zijne roode lippen siepelde.

* * *

Het duurde eenige oogenblikken êer de Europeaan de ontsteltenis, door dit ongewone schouwspel in hem gewekt, te boven was. Inwendig verkalmd, boeide het hem echter in de uiterste mate: hij wilde het tot het einde genieten. Onderwijl trachtte hij zich te verduidelijken wat hij zag. De jogi had gerookt, zijn van een kokosnoot vervaardigde waterpijp stond nog naast hem. Hij was dronken, bedwelmd... het moest een *datura*-bedwelming zijn. Voorheen werd dit middel, om iemand wezenloos te maken, vooral aangewend door Portugeesch-Indische vrouwen, bedacht op ontrouw aan haar jaloersche echtgenooten. De derwisj was een kwakzalver, zooals de meeste van zijn gewetenloos slag. Hij had den jogi *datura* gegeven, en diens aap gedood om vel en lever te bemachtigen, die beide, gedroogd, geneesmiddelen worden geacht. Reeds was den Europeaan door jaren reizens en lezens in klein-Azië, in Perzië, in Indië deze kwakzalverij bekend: hier zag hij haar gedeeltelijke toepassing.

De derwisj gaf zijn vaste aandacht geheel aan zijn verkillend werk. Wat hij er verstrooid van over had, sprak hij klemmend uit tot den tijger, die, hem op de handen schouwend, zijn gebrom nu en dan afbrak om zich, na een vervaarlijken geeuw, den muil te likken. De grinnikende jogi scheen niet meer voor den vilder te bestaan. Achter en boven zich hoorde de Europeaan het ontroerde geritsel van het loover en de klagende geluidjes der apen.

Toezien bleef hij. Het leek, alsof het suffe gegrinnik van den jogi allengs minder werd. Zijn mond sloot zich, zijne oogen staarden niet zoo star en sloten zich tevens. Toen bleef hij stil zitten, alsof hij sliep. Maar hij sliep niet: het was duidelijk aan zijn gelaat te zien. Hij bracht ook de hand aan zijn voorhoofd, alsof hij er de versuffing uit weg wilde strijken. Opnieuw bleef hij bewegingloos, met gesloten oogen zitten, terwijl, sneedje bij sneedje, het vel strak opgetrokken door vinger en duim van de linkerhand, de derwisj het kil-rose apenlijkje afstroopte, onder het bijna intelligent toeschouwen van den tijger.

Opnieuw opende de jogi de oogen, de blik slaperig en verdroomd nog, nu reeds niet meer geheel zonder uitdrukking, toch zonder kracht van opmerking. Zoo keek hij nu wezenloos op het villen van zijn aap neer, waarmee de derwisj, torntje na torntje.

doorging. De jogi streek zich opnieuw over het voorhoofd, en nu, plotseling, scheen hij te begrijpen, wat de derwisj deed. Zijn oogen sperden zich wijd open, terwijl door den rooden drietand van god Çiwa diepe sneden op zijn voorhoofd schaduwden. Met een wilden schreeuw sprong hij van zijn rustbank op, en uit den hoogen drekkroon van zijn haar greep hij een mes. Op hetzelfde oogenblik was de derwisj verschrikt op de beenen, en in zijn onsteltenis trapte hij het slangenkorfje naast hem om en open: grauw en kronkelend, de koppen platbreed en bochtig opgestoken, verspreiden de serpenten zich om en aan de naakte beenen der twee elkaar toeschreeuwende kerels. De derwisj had den bijna geheel gevilden aap, waaraan de huid nu loshing als een half-uitgetrokken kleed, laten vallen of weggeworpen, de tijger wierp er zich op, en sleurde het bloote apenlijk weg in den hoek bij de deur.

Na dien eersten schreeuw van den jogi, na het opspringen wan den derwisj, hadden de twee elkaar eenige woorden toegesnauwd, die de toeschouwer daarbuiten niet verstond, maar zich tevens bijna onmiddellijk op elkaar geworpen in een omhelzing van woede. Hoe de jogi den derwisj trof, kon den Europeaan niet waarnemen, maar hij zag den arm van den derwisj, het mes waarmee deze het apenlijk had gevild nog in de hand, zich om het naakte lichaam, dat zich lenig en gespierd in zijn omhelzing bewoog, heenbuigen, en met een krachtigen stoot van de hand verdween het in den rug, waaruit het bloed terzelfder tijd wegspoot...

Verbijsterd, snelde de Europeaan van dit schouwspel heen, naar den *dawk-bungalow*, waar hij op zijn valies neerviel en eenige oogenblikken behoefde om zijn ontsteltenis te bemeesteren. Wat moest hij doen?

Daar waren twee met messen gewapende woestelingen, daar was een tijger die bloed gesnoven had, daar waren de giftigste slangen: het was duidelijk, dat het krankzinnigheid van hem zou zijn zich in dat huis der verschrikking te wagen. Niettemin daar waren menschenlevens in gevaar!

Het eenige wat hij doen kon, was de lieden uit het dorp op te kloppen. Hij snelde uit den woesten tuin naar buiten, den weg op, en bonste in het eerste huisje, dat hij zag, de bewoners uit hun slaap. Verschrikt opende een bejaard man de deur, maar

hield hem voor krankzinnig of dronken: op het paar gebroken woorden, in het Hindoestaansch door den Europeaan geuit, smeet de oude de deur dicht. Niet beter verging het hem in het volgende huis; in het derde liet de bewoner een waakhond op hem af, dien hij slechts, achteruitdeinzende en met steenworpen, van zich af kon houden.

Onder deze omstandigheden keerde hij naar den *dawk-bungalow* terug, maar op den weg er heen liep nu de andere jogi, de slangenbezweerder, wien het hem gelukte duidelijk te maken wat hij gezien had. De kerel had zijn gezicht versch met witte asch van koemest ingewreven, maar het leek in het helle maanlicht groen te worden, toen hij begreep wat de Europeaan bedoelde.

Zonder een woord te spreken snelde de jogi vooruit op het huis af. De Europeaan liet aan hem de zorg voor het overige, en trok zich in de verlaten *dawk-bungalow* terug, met angstige ontroering den dag afwachtende. Toen, met het krieken van den dageraad, het rijtuig, dat hij den vorigen avond besteld had, hem naar Casimbazar bracht, was daar zijn eersten gang naar den districts-collector, wien hij mededeelde wat hij gezien had.

Van dezen ambtenaar vernam hij in den loop van dien dag, dat èn de jogi èn de derwisj bij het villen van den nijdigen aap het leven hadden verloren.

De Indiërs, ter plaatse, wisten te vertellen, dat dit de wraak was van god Hanoemân, aan wien het gehucht aan den Ganges gewijd was.

Verloving door Dr. A. Aletrino.

Voor mijn ouden vriend A. Henriques de Castro.

De spoorboomen schuinden lijn-strak op, kort rammel-schuddend vóór zij beweegloos omhoog rechtten. Even nog wachtte hij om het boerenwagentje langs zich te laten gaan, week kraak-wiegelend over de ongelijke rails. Toen liep hij traag-stappend den smalgrijzen weg op, die leeg tusschen de jong-gegroeide boomen naar het dorp bochtte.

In het koel-wazige licht van den laten Oktoberochtend lagen de weilanden aan beide zijden vochtig-groenend naast de rechttrekkende spiegeling der slooten, die diep tusschen de dichtpluimende vlechting van het breed-schermend riet beweegloos smalden, ver egalend naar den horizont, waar doezel-schimmig in neveligen opstand de boomgroepen schemerden, even goud gelicht, wanneer de zon moeilijk-langzaam door den traag-wijkenden damp vloeide. De boomen naast den weg hoogden beweegloos met de bruin-gele spreiding der vol-dorrende takken, telkens onverschillig neer-ritselend een schrompel-dood blad, dat loom-zwevend uitschoof, klein-ineenplekkend op de glimvochtte laag, die in het laat-hooge gras herfst-geurde. Luidloos in den òmdoffenden damp stond een geheim-mattende stilte, even teer doorruischt van zacht-gefluisterd suizen, waarin de blader-takken tril-schuivend bewogen, plots ineengevast tot roerlooze doodheid. En welfscheidend loomde telkens de misting uiteen, dunner vagend naar omhoog, een teer-gulden weving van zonne-schijnsel dempend over het landschap, zacht ineen-wittend tot een kleurloos licht, waarin langzaam een roze-weekende tinting stond, overhelderend

in een warm-glanzend tooveren van diepe goudheid, de herfstdraden zilver-zwevend in rag-buigende spanning. En langzaam staager dunde de damp in ijler weving wijkend naar omhoog, onzichtbaar lossend in de straling van de zon, die wijd een koepeling van zwijgend-diepe lichtheid neer-kleurde uit de bleek-geblauwde lucht.

In langzaam-dralend stappen ging hij voort, verwonderd telkens starend naar het einde van den weg, of zijn verloofde nog niet kwam, met wie hij afgesproken had, dat zij hem te gemoet zou loopen. Het was een moeilijk-zware dag, die eindeloos voor hem leek te zijn en die hij had zien naderen, een onvermijdelijke dreiging dof-duisterend op het droevig-teer geluk, waarin zijn leven nieuw weer zou beginnen.

Hij wilde weer gaan trouwen na een lang-gëeenzaamd, triest bestaan, alleen gebleven in de leegheid van zijn doode huis, toen zìj gestorven was, die met hem was geweest van ver al in zijn jeugd. Zij was een kind nog toen hij haar ontmoette voor het eerst, een kind waarin de schoone bloeiing van haar vrouw-zijn al beloofde en dat hem aan zich had gebonden van het eerste uur, de teere klanking van een vreemd-gehoord geluk zacht fluister-zangend in zijn droevig jongensleven. Zij waren samen groot-gegroeid, zij steeds een kind nog blijvend in haar voelen, waar al bij hem, diep in het binnenst van zijn ziel, het teer behoeften waakte naar het zachte steunen van een vrouwenhand, het kleur-omzangend warmen van een vrouwen-liefde door zijn dagen. Toen was zij heengegaan voor langen tijd, hem eenzaam latend met alleen het lief visioen, dat - nu zij weg was - mooier kleurde, van het tenger-slank bewegen van haar kinderlijf en toover-zangend klanken van haar spreken. Maar toen zij weerkwam was zij volgegroeid, een vrouw geworden in de wisseling van tijd, plots voor hem staande als een nooit-geziene schoonheid, waarin nog even, vaag-herinnerend als uit een ver geweten droom, het oud-gekend bewegen van haar lichaam boog en het toonen van haar woorden nazong in een lang-vervloeide gouding van geluid. En zwijgend had hij naar haar hooggestaard, op voelend droeven in de pijnklemmende benauwing van zijn hartslag, dat hij zoo heel veel minder was dan zij, dat hij dezelfde schuwe jongen was gebleven, klein, onaanzienlijk in het wijd-uitstralend

schijnsel van aureoolend licht, dat in een zachte heldering te weven leek een raggend-teere webbe van onzegbaar mooi rondom haar gaan. En stil, den eersten keer van hun ontmoeten, was hij weer terug gekomen in zijn huis, dat duisterder dan anders voor hem leegde, nu hij de na-visioening telkens voor zijn staren zag van haar bewegen in de toover-wondere prachte-kleuring van haar vrouw-zijn. En hij had voortgesomberd door zijn dagen, zijn verder leven ziende in een duister-sleepend gaan, nu hij háár mee-zijn missen zou, dat heel zijn jeugd doormooid had met een nooit te dooven lichtheid.

Toen had zij - op een avond dat hij met haar zat te praten in de schemer-droeve stijging van den nacht en langzaam meer en meer hun stemmen zwegen, een innig stillen dekkend over hun bijeen zijn - haar oud-gebleven voelen voor hem uitgezegd, haar aan hem blijven denken al den tijd dien zij was weggeweest en in het zachter, warmer stemmen van haar woorden had hij in háár gevoeld wat hij zoolang wist van zìjn voelen: dat zij van hem hield. En lange jaren waren heengehaast over hun samen-zijn, belovend in een ver verschiet hun naast-elkaar-bestaan, een inniger nog leven door de dagen, wanneer zij met hem blijven zou tot aan het eind, één wijd-omzangend vreugden over hun voortgaan hand in hand, hun langzaam, ongemerkt ouder worden dekkend achter de staege jongheid van hun liefde, die voor hun oogen toover-blijvend zou visioenen dezelfde kleuren-schoonheid van hun samen-leven als den eersten dag.

Slechts weinig jaren waren zij getrouwd geweest. Al heel gauw was zij ziek geworden, een langzaam, stadig sloopend ziek-zijn, waarin hem elken dag, onzienbaar bijna voor een vreemde, maar wat hij meer nog voelde dan hij zag, haar eenmaal heen-zijn uit zijn dagen hooger op kwam dreigen. En elken avond weer, als hij haar opdroeg van haar rustbed en haar zóó tilde, dat haar moe-gemagerd hoofd kon steunen aan zijn borst, leek hem haar lichaam tengerder te wegen in zijn handen, haar arm dunner nog te buigen rond zijn hals. En langzaam, ongemerkt voor haar zelf, had hij de sluipende verandering gehoord, waarin haar zeggen telkens dieper klaagde, dat zij hem lief had en dat dit het mooiste uur was van haar dag, als hij haar klemde met de vastheid van zijn liefde tegen de forsche trouwheid van zijn

mannenlijf. En zacht, als werd zij kleiner in de wijde blankheid van haar bed, had hij haar heen zien leven uit haar jong bestaan. Tot op een dag de teeder-lieve klemming van haar tenger-dunne vingers week was gegleden uit de streeling van zijn hand en zij in starre roerloosheid gebleven was, haar laatste glimlach vredend nog rondom haar mond. En zij was dood.

Hij had weer doorgeleefd als vóór zijn trouwen, een nieuw weer loomen van zijn jeugd. Maar groezelig, verlepter in het licht, treurden de dagen, nu niet meer in een ver gebeuren de verwachting bloeide van het mooie, háár telkens weer te vinden, het eenig blijde, dat die jaren dragelijk had gemaakt. En pijnender dan vroeger, klagender, omdat hij ondervonden had het steunend, troostend helpen van een vrouwenziel in zijn zwaar-vertobbend, moeielijkend leven, huilde de behoefte naar haar mee-zijn in hem op, zijn peinzen radeloos slaande in een stik-benauwend angsten, wanneer het telkens weer bewustte in zijn hoofd, dat zij was heengegaan voor goed, de vergelijking met den tijd dien zij eertijds was weggeweest herinnerend in wanhopig-droevend schrijnen. En hij had doorgeleefd eentoonig, stil, alleen, een eindelooze, wisselooze waning van de dagen, een dof-egale lichteloozing tot een lange maandenrij, een matte, scheidinglooze achterschimming van telkens weer een jaar.

Maar ongemerkt, langzaam, toen hij de andere had ontmoet, was - zonder duidelijk opstaan van een eerst-begonnen uur - een verandering geslopen in zijn voelen, de onverschillig-matte looding van den tijd gemakkelijk luchtend, een vaag nog vreugdend helderen lichtend in de duistere leegheid van de uren.

Hij was geloopen tot de helft van den weg, daar waar men hem gezegd had, dat een zijweg afboog door de velden. Het uitzicht was op eens, alsof een ander landschap tusschen was geschoven, van stemming en van kleur veranderd. Rechts, helderplekkend met de doffe witheid van de muren, waarin de hooge vensters donker-diepend glansden, geschaduwd met een grijzen schemer van de dicht-geblaarde takken, die forsch zich kromden uit de oude dikte van den strak-gegroeiden stam, stond stil, in veel-geweten zwijging het groote heerenhuis, waarboven met een glimmend-doffe lichting, de daken-leien schuinden. En naast de breede zonne-plekking der helder-groene perken langs het huis,

waar klein, in helle kleuren-wazing de bloementinting vaagde, stond, met de donker-kegelende bezeming der takken-groenheid in het wit-blauw van de lucht, het dichte dennenbosch, waarvan de voorste stammen, ros-bronzend in de zon, snaar-strakten naar omhoog, een roze-wevend wolken spreidend tusschen de warreling der achter naast-elkaar lijning der boomen. De grond, in lage heuveling roest-bruinend door het dekkend-zacht tapijten van de dennennaalden, waarboven rank, in weeke hanging, de varenplanten pluimden, met telkens mos-fluweele plekken wissel-tintend in de glad-egale kleur, geurde in vochtig-wolkend zweven een koele helderheid, waarin het scherp-harsend lauwen trok van zon-gestoofde lucht, ver op-gedreven uit het midden van het bosch, waar - even goud-gekleurd - de bundeling der stralen schuin-strakkend neerstond van omhoog. En aan de andere zij, een smallen grasrand scheidend van den weg, lag donker, glad-metalend, de rimpellooze breeding van een vijver, met weeke bochting snijdend in den glooiend-schuinen grond, beweegloos dragend de glanzend-platte ronding van de plompenbladen, een laat nog open bloemen-blankheid wit-starend rond de schitter-geelheid van haar hart, in diepe roereloosheid kleurend het blauwen van de lucht, een toover-wondere beelding dragend in de eindelooze bodemloosheid van het water. En weer daarachter duisterde het bosch, met - even helder-bochtend, heengeschaduwd in de samendichting van het hakhout - de smalle paden, grauw-zandend tusschen de donker-groene zooming van het gras, een wijde stilte zwijgend naar de zonne-lichte lucht, waar traag de uit-gëijlde nevel een stadig dunner floersing bleekte, heenlossend in het blauw.

Neer-rustend op de bank, die bij den vijver stond, wilde hij hier wachten, tot zijn aanstaande komen zou. Hij schuwde er voor terug om verder voort te gaan en kans te loopen, dat hij haar misschien niet zou ontmoeten en dan genoopt te zijn alleen te komen in het huis bij hen die vreemd voor hem, haar ouders waren, die hij nooit nog had gezien en die hij eindelijk toch gedwongen was te gaan bezoeken. Hij had het uitgesteld al langen tijd, weer telkens een andere uitvlucht vindend, terug-angstend voor de pijning die hij wist, dat hij zou voelen, wanneer in nieuwe, andere beelding, de droef-naklagende herinnering zou opstaan, onvermijdelijk, van denzelfden dag, dien hij zoo kort

geleden nog, al leek het lange jaren door de traag-geslopen wijking van den tijd, had doorgevreugd.

Het was al ver voorbij, dat hij haar voor het eerst ontmoet had, die nu zijn vrouw zou worden. Het was de avond na een langen dag van eenzaamheid, die leeg en duister voortgeslopen was onder het loode heenvallen der uren. Hij had beproefd te werken, zijn denken af te leiden van het staeg weer op-pijnend visioen der beelden uit de dagen toen zij nog met hem was. Maar niets van alles wat hij had gedaan had hem geholpen, hij was machteloos gebleven, dof-droevend neer-verdrietigd in zijn stoel, gedwongen voort te staren naar de schrijnend-pijne werkelijking, die voor hem beeldde. En toen het daglicht eindelijk was heen-getreurd, had hij den moed niet meer gevoeld alleen te blijven in de leege triestheid van zijn kamer, behoeftend in een angst-huilend verlangen naar het beweeg van menschen rond zijn eenzaamheid, naar menschen-stemme-luiding in zijn stil-zijn. En hij was uitgegaan, moe-dwalend door de drukke straten van de stad, waar hij zich meer nog eenzaam voelde tusschen het onverschillig voortgaan van de menschen en was bij vrienden ingeloopen, ze vragend of hij in de stil-intieme kleuring van hun huis mocht rusten uit de somber-matte droevenis van zijn alleen-zijn. Daar had hij haar gevonden.

Hij was bij hen gebleven heel den avond, een langzaam-luchtend helderen voelend in zijn hoofd van alles wat dien dag zoo hopeloos gedrukt had op zijn denken, een wonder-luchte lichtheid in de duister-voor-angstende dreiging der nog te komen dagen. En toen hij wegging had hij, voor het eerst na langen tijd, een zacht berusten in zich voelen kalm-troosten, een vaag-gelijnd verwachten fluisteren gehoord, dat eens zijn snijdend-rauw verdriet ineen kon zachten tot een diep, teer-klagend leed. Daarna had hij haar meer ontmoet, onwillekeurig zoekend haar gezelschap, een moeilijk te zeggen weten voelend, dat zij begrijpen kon wat in hem ronddacht. En toen zij, na een langen tijd, weer teruggegaan was naar haar huis, had - zonder duidelijk vast-gepland begin, - een wisseling van brieven tusschen hen gebonden, een langzaam inniger intimiteit opwakend in hun vriendschap.

Weer was zij teruggekomen bij hun vrienden. Het was hem, toen hij haar ontmoette, of zij een andere was geworden, onkenbaar voor hem

uit de moeilijk weer te vinden beelding die hij van den laatsten keer onthouden had, veranderd door de onbewuste denking in de uren dat hij aan haar schreef, haar plots weer ziende, toen zij met hem sprak en hij haar stemklank hoorde, die hij zoo vaak gehoord had in de luidelooze zegging van haar schrift, zooals zij voor hem had bewogen al den tijd en telkens wanneer hij voor zijn brieven had gezeten. En in hun langer samen-blijven nu, was meer en meer zijn vriendschap-voelen uitgemooid tot een veel teerder innigheid, waarin hij diep zijn liefde hoorde zingen, stil, langzaam opgewaakt, een zachte droefheid wekkend in zijn ziel, waar staeg nog zijn gepijnde voelen klaagde voor háár, die eens de wijde lichtheid in zijn leven was geweest. En hij had trachten weg te dringen wat hij vaster voelde klemmen in zijn binnenste, plots in een stikkend angsten soms haar later mee-zijn ziende in zijn huis, waar alles, de stemming van de kamers, het zwijgend staren van de meubelen rondom, de kleuren-ciering van alles wat de andere had neergezet, naherinnerde aan haar levendlief bewegen, waar overal haar levend mee-zijn droef-verwijtend bleef. Maar telkens, waneeer hij voorgenomen had hun vriendschap heen te laten zwijgen, stond weer zijn toekomst op, de sleependleege volging van de dagen, die hij zoolang al had gezien, een weder-duisteren der maanden, één kleurelooze looding van den tijd, veel zwaarder dreigend nu hij missen zou het diepe in zich zelf weten, dat ergens ver een vrouwenziel meeleefde in zijn dor bestaan en dat er iemand was, die teerder dan een mannenvriendschap ooit het kon, haar warm-innig zorgen naar hem voelde.

Toen, op den avond vóór zij weg zou gaan, had zij het hem gevraagd, hem zeggend in een fluistering van haar spreken, dat zij begreep wat in hem woelde, dat zij den moeilijk-zwaren twijfel wist die in hem pijnde, maar dat zij wilde trachten door haar komen in zijn huis, zijn leven dragelijk te maken, ofschoon zij heel goed wist, dat zij hem nooit vergoeden kon wat eens gemooid had in zijn dagen. Zij wist, dat hij voor haar nooit zijn kon wat hij voor de andere was geweest, maar dat zij zooveel van hem hield, dat zij tevreden was, wanneer zij naast hem voort mocht leven en, zooveel zij kon, de lichting van haar liefde schijnen in de duister-doffe dorring van zijn triest bestaan. Het was een pijnlijk-schreiend oogenblik voor hem geweest. In scherp-lijnend

werkelijken klankte de herinnering van den eersten keer toen hij eenzelfde voelen naar zich op had hooren fluisteren, waarschuwend in een zuiver-dreigend beelden, dat telkens weer, zoowel in klein gebeuren als in heel de leving door de dagen, het wonde-schrijnen in de diep-zwijgende geheiming van zijn ziel zou bloeden, onmogelijk te ontkomen, waar een zelfde kleuring van de vroeger-heengemooide uren noodzakelijk moest opstaan, waar het klanken van dezelfde woorden als eertijds niet te vermijden was. Toch had hij toegestemd, geen moed meer voelend na de warm-lichte koestering die al dien tijd getroost had in zijn denken, weer moeilijk voort te gaan in kille eenzaamheid. Maar tevens had hij ja gezegd, omdat hij wreed vond, waar zij zóó behoefte om haar tederheid te geven, waar zij tevreden was terwijl zij wist, dat hij maar weinig ruilen kon, haar langzaam opgedroomd illusieën te breken en haar weg te laten gaan, bedroefder nog, omdat zij zeker was dat hij zou achterblijven in een staeg ellenden van zijn leven, dan om de onvoldaanheid van haar vrouwen-hart, waarin de liefde-wijding voor hem bloeide in nooit te kleinen hoogheid. Hij hield van haar, zooveel hij van een ander houden kòn. Het was de kleuren-prachte passie niet, die hij eertijds gevoeld had, het wijd-omvlammend vreugden van een nooit-gewacht geluk, een leege blindheid slaande voor zijn oogen, waarin alleen de visioening bleef van hand in hand te loopen tot het eind, hun voeten zachtend op een bloem-gedekten grond, één mooi-voortzangend droomen door de dagen. Het was vooral een wijde dankbaarheid, wijl zij hem steunen wilde, waar hij niet langer rechten kon onder de zwaring van het leven. Hij hield van haar, wijl zij een helder-nieuwe kleuring in zijn dood bestaan gezongen had, zijn verder leven ziende in de troostendkalme vloeiïng van een zacht geluk, waar zij er altijd zijn zou, die zijn moe-geschreide hoofd zou laten rusten aan haar borst, de smart-visioenen van zijn mat herinneren voorbij zou troosten door het met hem voelen van zijn droefheid. De groote, breedomvastte liefde was het niet, die hij eertijds had hooren juichen in zijn borst, die zonnevlammend had veranderd in zijn dagen een werveling van kleuren-schoonheid, zijn schreden zweve-dragend in het gaan, zijn hooren duizel-droomend met een nooit-getoonde toovering van zange-klanken. Hij hield van haar, zooveel hij van

een andere vrouw nog houden kon, nadat hij al zijn liefde eenmaal had gegeven.

De maanden waren heengehaast over hun samen-zijn, tot eindelijk - na langen tijd, dat hij had teruggeschuwd voor het ontmoeten - hij zich gedrongen voelde, haar ouders en haar broers en zusters op te zoeken.

Ver in de stille, zonne-gouden rust klonk hel-gedempt het rythmend kloppe-stappen van paarde-hoeven op den dof-gezanden grond, zacht doorschoven van het staege gaan der wielen. Een boerenrijtuig, de blanke glanzing van strak-gespannen lederwerk van den kap plots plekkend in het licht, terwijl het kleurend-klein te voorschijn wiegde uit de donker-koele schaduwing der boomen, voorgrootend in het naderkomen, loomde langs zijn zitten en stilde verder, kort achter-schuivend nog een weeke zachting van geruisch. Van uit het tuinmanshuis, dat even wit te zien stond in de schemering van het hout, klapte mat-luidend in de lucht het toonloos praten van een menschenstem, plots weer heen, waarna het drooge wringen van een pomp een krakend zeuren klaagde. En dan was alles stil in roerloos droomen, waardoor het zoenend tjilpen van de vogels welvend trok, nog wijder wevend in hun telkens zwijgen de suizend-verre drijving van de rust.

Hij was het afgewend, door zijn alleenig-leven, met vreemden om te gaan. Maar nu vooral, waar hij het zeker wist - gewaarschuwd door de telkens opwrangende herinnering, die elken dag een nieuwe pijning in zijn voelen smartte door alles wat hij eens doorleefd had - dat deze uren niet anders dan één lange, sleeptrage martel-moewing voor hem zouden zijn, zag hij er tegen op. Die menschen daar, zij konden het niet weten, en onverschillig moest het voor hen zijn, al wat er droefde in zijn diepe peinzen. Zij voelden vroolijk in het groot geluk een van hun kinderen getrouwd te zien. Zij konden niet vermoeden, dat waar hij, vrij om te trouwen of alleen te blijven, hun dochter bij zich nam, nog zóó gehecht was aan zijn eerste liefde, dat elk doen, dat elk zeggen hem kwetste met een vlijm-krimpende pijn. En voor de denke-staring van zijn oogen zag hij zijn doen straks, zijn leugen-opgewektheid, meêpratend in de zwateling van stemmen rond zijn hoofd, alsof hij met hen leefde in dit uur, alsof er geen verleden ooit gemooid had in zijn dagen en of het diep niet,

ongeweten voor hen allen, huilde in zijn ziel, hem moeilijk zwakkend zijn tranen in te stikken, zich op te strakken dat hij niet neerbreken zou in toomeloos gesnik, omdat hij hier zoo heel gewoon en vroolijk zat, terwijl zijn arme liefde ver alleen, verlaten dood lag, vergeten in de wisselende jachting van het leven. En even sneed het denken door zijn hoofd, weer terug te gaan, te vluchten naar de scherming van zijn huis en voort te leven in het doode van zijn eenzaamheid, zonder een warm liefde-voelen in zijn dagen, maar tevens zonder smart die steeds verwijtend in zijn denken klagen zou.

Ver, haastend om de bochting van de laan, snel-stappend in de schemer-grijze, licht-doorplekte schaduwing der boomen, waarin het helder kleuren van haar kleed een vroolijk tinten vlekte, zag hij haar komen, hoog-wuivend met haar armen naar hem heen. En lijnloos weggevaagd zijn tobben van zoo-even, een plotse veilig-voeling kalmend in zijn borst, rechtte hij vlug op uit zijn zitten, haar te-gemoetend met het juichend zwaaien van zijn handen. Zijn arm klem-gebogen in de hare, ging hij naast haar voort, vaag-hoorend wat zij vreugde-pratend zeide, het denken luisterend dat diep in zijn binnenst sprak, verwonderd zoekend wat zoo gauw veranderd opstond in zijn voelen, den raadsel-zachten invloed van haar naast hem zijn, waardoor zijn bijna hatend schuwen voor haar ouders uitgoedde tot een lieve vriendelijkheid. Wanneer hij nu, terwijl zijn angsten neergekalmd was, in rustig denken naging wat hij straks nog had gepeinsd, wist hij dat hij onbillijk was geweest. Die menschen konden het niet helpen, dat zij niet wisten wat er rondging in zijn ziel, dat hij een vreemde voor ze was, voor wien zij niets nog voelden, geen liefde en geen haat. Waarschijnlijk zelfs voelden zij nog eerder liefde, al was het maar alleen, omdat hij oorzaak was van het gelukkig-vreugden van hun dochter. Dat deze dag, als zooveel andere momenten, voor hem een droeve stemming weefde in het stil geluk, dat in zijn ziel diep vreugdde, was toch hùn schuld niet. Hij had het alles vaak genoeg bedacht, lang vóór hij hier kwam, telkens weer dezelfde dingen heen-en-weerend in zijn hoofd. Hij wist het, lang vooruit had hij het al geweten, dat het niet anders kon. En eigenlijk, wanneer hij nauwer lette op alles wat hij in zijn moeilijk-tobbend staren voor zich beeldde, viel

het in kleinheid heen, zoo onverschillig klein tegen de grootgevoelde schoonheid van haar wijd-offerende liefde, dat hem niets pijnen kon, waar hij háár naast zich wist, die staag de troosting van haar teer begrijpen uitweefde rond zijn gaan. En dankbaar starend naar haar vreugde-mooi gezicht, dat zij gelukkig-lievend naar hem opboog, nam hij haar arm vaster in den zijne, haar vingers vattend in de klemming van zijn hand en ongemerkt trager dralend in hun stappen, gingen zij voort, een innig-stil begrijpen zwijgend in hun voelen.

Het bosch stond in een roerloos-wijde scherming langs hun gaan, een zweef-gedragen harse-geuren broeiend uit de stammen, dof-wolkend uit den herfst-vochtten grond een dampig-koele kleuring van mos en nat-gedorde bladen, waarop week heen-en-weerend, door de tusschen-wijking van de takken, wanneer een luwe windzucht, onhoorbaar over-zwevend uit het wijde veld, weeksuizend langs de toppen streelde, de zonneplekjes schoven. De ijle neveling der uitgedunde mist was langzaam heengezogen in het warm-gouden van de zonne-glanzing, een wijde koepeling van roerloos-kleurend licht neer-welvend op het veld, dat breed weer strekte na de recht-getrokken lijning van de laatste randing van het bosch, heenleegend tot de huizen van het dorp, die klein de vlekking van de hel-gelichtte daken oprijden in de verte. In welf-volle trilling, buig-galmend door de rust, begon het luiden van de zondag-middags-klok, een wijde volheid dragend door de lucht, in lange golving wijkend naar de verte, nauw hoorbaar rekkend in een laat-nawiegend toonen, dat traag heenlosde in de eindelooze diepte van het blauw.

Toen, vóór zij uit het donker-dekkend, heen-gescheiden voelen van het bosch de leegend-helle lichtheid van den straatweg zouden opgaan, bleven zij even staan. En forsch haar drukkend tegen zijn borst, boog hij zijn armen rond haar hals, zijn dankbaar liefde-voelen kussend op haar lippen.

Het koffie-drinken was gedaan. Benauwend-dof dreef in de kamer een lauwe lucht van eten en van menschen-veelheid, waarin laag-zwevend, met een langzaam-loom bewegen, het wolken van sigarenrook traag-grijzend hing. Tusschen de ongeregeld weggeschoven stoelen, bewogen de lijven, voortpratend in een

zwateling van stemmen boven de hoofden van hen, die voor de tafel waren blijven zitten. Hij was meê opgestaan en was voorzichtig voortgeschoven naar het venster, uitsoezend naar de stille dorpsstraat, die leeg, met de klein-vierkante regelmaat der klinkers breed-lag in het stille middaglicht, waarin de smal-uit-eene loopering der tramrails spande en in een langzaam-harde kleuring het gaan van kinderen in helle zondags-kleeding kort bewoog, in snel voorbijgaan doorgeluid van donker-diep gepraat van mannenstemmen. En daarna stond de stilte weer beweegloos, tot ver, luidbellend met een staag-metalend klanken, de stoomtram dreunde, in langzaam-lange rijing van de wagens schuivend langs het raam, heendoffend met een duister-zacht gedruisch tusschen de huizen van de dorpsstraat.

Hij was moe, gespannen pijnend in zijn hoofd van dompe strakheid, door de klam-warme atmosfeer en door het staege dwingen van zijn denken, te luisteren naar wat al dien tijd geroesd had naar zijn hooren. Gestadig had een moeilijk neer-te-houden neiging in hem opverlangd stil-zwijgend heen te soezen in de vage drooming van zijn denken, waarin hij zich verdubbeld zag, zijn doen en spreken van het oogenblik voor zich zelf vreemdend, zooveel verschillend van zijn doen en zijn bewegen in zijn dagelijksch bestaan, waarvan de menschen hier niets wisten en niet dachten, dat hij anders had geleefd. Dat voelen van zijn dubbel-ik was langzaam in hem opgeslopen, kort-dadelijk na zijn komst in huis, terwijl hij pas nog met haar ouders zat te praten, onwillekeurig vergelijkend wat hij werkelijk rond zich zag met wat hij zich had voorgesteld in zijn verbeelding. Toevallig doende, waren een na een de broers en zusters de kamer ingekomen en hij was aan ze voorgesteld, dadelijk gemeenzaam-los elkaar begroetend, terwijl hij telkens kort verwarde in hun naam. Maar met de oude schuwheid, die in hem opverlegende, toen zijn aanstaande even uit de kamer was gegaan en hij op eens vereenzaamd tusschen al die menschen terugbleef, bitterde weer het onrechtvaardig voelen, dat ook dien ochtend in hem had gehaat, in hem omhoog. En in zijn diepe binnenste treiterde het vragen waarom dat alles moest, waartoe dat alles diende, dat kennen van elkaar, dat altijd oppervlakkig blijven moest en nooit kon groeien tot een warm-innig vrienden, omdat voor hem - dat wist hij al vooraf

- zij altijd vreemden zouden blijven, wijl nooit een dieper hechten aan hen binden kon, zooals het eens gevast had met de ouders en de broers en zusters van zijn vrouw, waar in het wijd omvâmen van zijn eerste, jonge liefde, hij allen die zij liefhad was gaan voelen als een deel van haar. En op eens had zacht het lachen in hem opgespot om dat gemeenzaam, losweg, lief-bekende doen, waar zij een half uur geleden ter nauwernood iets wisten van elkaar's bestaan. En de behoefte plaagde in hem op, hen niet te laten kennen wie hij was, omdat hij wist, dat zij hem keurden en hun oordeel over hem bedachten, wat zij - wanneer zij straks, zonder de hindering van zijn bijzijn, te samen zouden zijn - zouden bepraten met elkaar. En hij dwong zich vroolijk-los en levendig te doen, veel erger dan hij ooit nog was geweest, zelfs vóór de groote knauw, die in zijn leven had gebroken, diep in zich zelf spottend, dat hij zich aan hen liet kennen, heel anders dan de wezenlijking van zijn echte zijn. Hij wist, dat het onbillijk was, dat hij zoo voelde, zóó sterk, dat hij zich - terwijl hij deed alsof hij luisterde naar wat zij met elkander praatten, - in angstig-stil verwonderen vroeg, of hij op eens krankzinnig was geworden en of dat vreemd-baroque denken soms het begin van waanzin was. En weer, als straks, verweet hij zich, dat het toch niet de schuld was van die menschen, dat hij hier was, dat hij dat alles toch vrijwillig had gedaan en dat hij met zijn volle neiging voor de tweede maal ging trouwen. En meer en meer begon zijn voorgewende vroolijkheid hem pijn te doen, onwillekeurig voelend of zij echt was en die hem in de stille diepte van zijn borst liet huilen. Maar in een schreinender behoefte om zich pijn te doen, te striemen en te sarren in zijn voelen, lachte hij hooger op, zich strak verwijtend met een bitter leugen-weten, dat hij zoo vroolijk was, terwijl zijn liefde dood lag, smartend weg-vergeten in haar vroege heengaan. En daarna had het niet meer van hem losgelaten, dat weten van zijn dubbelheid, zooals hij deed en sprak en die hij werkelijk was, zooals hij anders deed en voelde. In een gestadig zeuren had het telkens in hem opgevraagd, in 't eerst ontmoeten, in 't loopen later met hen door den gang om te gaan eten, onder het eten zelf en midden in zijn spreken, of hij het was die liep en met hen zat, of hij het was die sprak en

zoo gewoon deed, en telkens had het hem verwonderd, dat hij dezelfde was, dat hij dat alles meedeed, alsof hij nooit een ander was geweest.

Achter hem was de kamer langzaam uitgeleegd. Zij waren naar den tuin gegaan, waar hij ze loopen zag in groepjes, onder het lachend hellen van hun stemmen bewegend op de smalle paden tusschen de perken. Vlug binnen zoekend naar zijn achterblijven, vroeg zij hem of hij meeging, kort even steune-vleiend haar hoofd tegen zijn schouder, haar handen streelend langs zijn moe gezicht. Hij had een huilende behoefte naar lucht en stilte, een plotseling verlangen met haar alleen te gaan en zwijgend lang te loopen in het wijd-omzangend vreden van de zon-gelichtte velden, ver buiten mensch-meegang en het roezend luiden van stemmen rond zijn hoofd. Nog even moest zij zeggen, dat zij uitging en van de verte groetend liep zij met hem voort, een leege zijstraat langs, die in een korte buiging eindde in het weiland.

Het licht stond roerloos neer in stille goudheid, wijd-droomend onder de welvende koepeling van tenger blauw, dat eindeloos, in hooge wijking langs den hemel spande. Ver-uitgeschoven naar den horizont, waar vaag een dunne nevel traagde, een zachte dekking schimmend op de boomen-afstand en de huizen, waarvan de daken even week-gedempt hun kleuren plekten in den blanken schijn, lagen de velden, het glanzend-vochtte groen egalend in een glad-getinte strekking, met helder-glimmend in het weeke licht de logge ligging van het vee, een vredend-rustig leven kalmend in de wijde rust rondom. Zij liepen zonder spreken naast elkaar, in langzaam-tragend stappen op den smallen weg, die zonne-licht, met regelmatig schaduw-plekken van de lage wilgeboomen, schuin-knoestend aan de slootkant, voor-bochtte naar het eind, waar gras-begroeid een nauw-te-vinden pad afweek tusschen de dichtgetakte volheid van de lage struiken, plots breeder liggend langs den hoogen afstand van een molen, de wieken kruis-strakkend beweegloos in de lucht. En na elkaar, hun stappen hol-verklinkend op de kleine brug, die kort lag boven de helder-diepe trekking van het water, gingen zij voort tot waar de land-tong schuinde naar de breede wijdheid van de plas, die klein-moireerend door het even over-streelen van de

zoele wind, opademend een geur-gedragen koelen uit de stille verte, in glanzend-zachte spiegel-strakheid uitlag naar de even groen-geziene overzij, waar verder in een eindelooze grenzeloosheid de weilanden weer weken in een luidelooze rust. Tegen de zachte glooiing aan het einde lagen zij neer, zwijg-starend naar de kleine donkering der laag-geheven stukken land, onregelmatig klompend uit de gladheid van het water, waarboven in een weeke wuiving het lang-gepluimde riet zacht heen-en-weer bewoog en naar het luidloos drijven van de vogels langs de lucht, die plots, bewegend in het kleppen van hun vleugels, een scherpkortend fluiten trokken in de rust.

Het was hem of de moewe roezing van zijn denken heengleed tot een kalm-mattend stillen, of langzaam-licht een helder leegzijn vreedde in zijn hoofd, waaruit de kriebelige zeuring ruimde, de oud-gekende voeling in hem schreiend van droevig-zacht geluk. En hij leek eindeloos ver te zijn van menschen-vreemdheid, gescheiden voelend uit den woelgang van de wereld, waarvan hij vaag nog achter zich het druk bewegen wist, alsof hij altijd zoo zou blijven, alleen met haar, voortlevend onbewust in staag vertederende mooiheid van de uren. De trage sleeping van den ochtend, die zoo langzaam was voorbijgepijnd, was voor zijn herinnering als een nauw-geziene droom, waarvan nog even vaag een klein bewusten opangst in het dag-bestaan, een dun-nalijnend beelden wonderend, snel weer heen, een twijfel-weten of het waar geschied is, dan of het maar een onbewust verbeelden was geweest.

Maar in het lief tevreden, dat hij hier alleen met haar in vergescheiden stilheid zat, sloop zacht het weten, dat hij dit al lang geleden, nog eenmaal had doorleefd. Zij was zijn vrouw nog niet, toen hij zoo met haar had gezeten, een dag als nu, eenzelfde vrede in hetzelfde zonnegoud, ook aan het water, dat in een wijde, zacht-moireering door het teere zuchten van den luwen wind, breed voor hen uitlag. Hij had toen niet gedacht, dat ooit een hard veranderen knauwen zou in hun gelukkig met-elkaar-zijn, nooit, dat een tweede zelfde uur zou kunnen opstaan in zijn dagen. Het was geschied en zij was heen-verdwenen uit het leven, beweegloos liggend in het stille duister van haar graf, en hij, hij leefde voort, hetzelfde doende als toen zij nog met hem was, zijn willen volgend alsof zij nooit in zijn leven was

geweest, of hij haar droevend heengaan had vergeten, onverschillig in een zelfzuchtig lichter willen van zijn leeg bestaan. En door het zien van zijn herinneren gleed in een luidelooze rijing langs zijn oogen het zacht verdroeven van dien dag. Maar klankloos eerst, waarin gestadig-hooger kleurend een warmer toonen dreef, wolkte het zachte spreken van haar die naast hem zat, uit naar zijn hooren. En door het dwalen van zijn peinzen, luisterde hij naar wat zij voortvertelde, dat zij stil had opgelet al wat er in die ochtenduren had bewogen door zijn denken, al wat gepijnd had in zijn ziel, zijn langzaam moewer zitten in het roezend luiden van de stemmen, de droeve marteling die hij geleden had en die zij had geweten uit de diepe voring langs zijn mond, het telkens ingeknepen trillen van zijn lippen en die zij meegeleden had, omdat hij alles had doorleefd om harentwil, wijl zij gewild had, dat hij komen zou. En lachend in een vroolijkmooi gelukkigen van haar gezicht, vleide zij naar zijn stil-zijn, dat zij alleen uit trotschheid had gewild, dat zij hem wilde toonen aan haar ouders en haar verdere familie, omdat zij hoog hem zag, zich zelf hooger voelend door de steuning van zijn liefde. En week haar arm buigend naar omhoog, liet zij haar kleine hand neersteunen op zijn weggebogen hoofd, haar vingers lievend-zacht, teer-streelend door zijn haar.

Van uit zijn lager liggen keek hij naar haar op. Hij zag haar kleine voeten, in hun beweegloosheid het luchtend passen levend van hun loopen, de vaag-gelijnde buiging van haar schoot opwelvend in de blank-geplooide kante-dekking van haar boezem, de ranke teerheid van haar hals, de rustig-mooie goedheid dragend van haar hoofd, waarin de ernstig-zachte oogen diep fluweelden, haar lippen stil-gelukkig lachten langs haar mond, de jeugdig-frissche hoogheid van haar voorhoofd, waarlangs het haar in dichte golving vreedde, breed-vollend in een warmkleurend schijnsel rond haar slapen. Haar armen zag hij in de jeugdig-forsche volheid van hun ronding, een schermend-ruim verlangen buigend hem dien zij liefhad vast te nemen tegen zich aan, haar handen mooi-gereed de zegenende troosting van hun streelen uit te kalmen op het moewe hoofd van hem, die voor haar neerboog. En toen zij zweeg, herinnerde in zijn staren voor hem op de visioening van het triest gebeurd-zijn van dien

ver-geleden dag. Toen was zij, die hij liefhad, in de weeke drooming van hun langzaam ingestilde zwijgen, weggeslapen aan zijn zij, beweegloos liggend in het losse strekken van haar leden, onmerkbaar levend door de weeke op-en-neering van haar ademende borst, haar jong gezicht plots ouder-slappend door de heengespannen vaging van haar trekken, een zieke bleekheid mattend over haar gezicht, doordat de schaduw van haar wimpers dieper kleurde onder haar oogen, die vast gesloten staarden als in eindeloozen dood. En in het angst-benauwen van zijn hartslag had hij op eens de dreiging voelen wreeden, dat eens gebeuren kon in werkelijke pijn, waarvan hij op dit oogenblik de schreiend-droeve beelding voor zich zag. Want korte jaren later was het zoo geschied. En krop-verstikkend in zijn keel, sloeg plots het vrezen in zijn borst, dat in het duister-stil geheimen van de toekomst-uren misschien het doodgaan van de vrouw, die hij nu liefhad en die het eenig mooie was, waardoor zijn leven niet meer leeg en waardeloos voor hem voorbij sloop, al onvermijdelijk dreigde. En schrijne-vochtend duisterden de tranen voor zijn zien, een wijd-omlievend medelijden triestend in zijn voelen voor haar, die jong en mooi-gelukkig in de gouden zonning van dit uur, ver onbewust was van het leed, dat stil misschien in dichtnabije pijning wachtte. Toen wischte in een stikkend-moewe droefheid het dof verdriet, dat hij nog in zich meedroeg om zijn vrouw, ineen met wat er liefde-bloeide in zijn ziel voor haar die met hem was. En vast zijn vingers grijpend rond haar hand, die op haar schoot in kleine blankheid mooide, boog hij zijn hoofd omlaag, zijn kussen dekkend op het lievend-trouw beduiden van haar weer-druk.

In tijdelooze vloeiing weken de uren heen, de gulden lichting van den middag droom-verstillend in een nevel-dunne tint, een week-egale kleuring vagend op het watervlak, een tenger-webbend dampen mistend aan den horizont, waar in een verre wijking het landschap lijnloos losde in den welvend-dichten neerstand van de wolken. Het was of in het ongemerkt heen-gezonde licht de stilte wijder-scheidend weefde, onwerkelijk na-visioenend in een sprookjes-beelding de stemming van den dag, hun denke-zwijgen dieper mijmerend op het fluister-schurend schuiven van het water, dat in een langzaam golf-rekkend rythmen langs de schuinte,

terugwijkend en weer naderdeinend, heen-en-weer bewoog. Koel zweve-suizend uit de laag-gedreven wolken, begon de wind te ruimen op het diepe spiegel-donker van de plas, een kleine kartel-kabbeling onrustig plekkend op de vlakte, waarin een lager-wiegend wuiven van het riet verboog, de paarschend-hooge pluiming trillend in het matte licht. Toen, overluidend op de draging van de wind, vielen de late klokketoonen van het uur dof-kortend in het staag-aansuizend ruischen, een plots ontwaken schokkend in hun ver-vergeten droomen, herinnerend het verder einden van den dag, dat in een matte leegheid weer voor hen opstond en dat zij weer moesten meezijn in het kleur-gewone leven van het huisgezin. Maar eindelijk gingen zij, hun stappen moeilijk dwingend uit hun graag terugblijvend loopen, hun telkens omzien naar de leeggelaten plaats begrepen-lachend naar elkaar. Tot op den grintweg zij met vlugger passen haastten.

Terwijl hij naast haar ging, napeinzend in het weer gewone praten een zacht-gezongen stemming, die de snel-voorbije uren van den middag in hem hadden opgemooid, was 't of hij anders de familie zag, die op hen wachtte. Hij voelde als een lief vertederen voor de menschen, niet alleen wijl zìj veel van ze hield, maar ook omdat hij wist, wat zij hem had verteld, dat zij met haar gesproken hadden en dat het vreemd in hen verwonderde, dat zij hem nog zoo kort geleden kenden, waar zij hem zagen of hij altijd met ze was geweest en een der hunnen was. En hij nam zich voor zijn leugen-doen gewoon en eerlijk te veranderen en zich te laten kennen als hij was, hetzelfde nogmaals overwegend in zijn denken, wat hij vandaag al twee keer in zich zelf had gezegd, dat 't alles hun schuld toch niet was en dat hij alles had gekozen met zijn eigen wil. Hij mocht de droefheid, die hij wist dat onvermijdelijk was door zijn herinneren en die hij leed om harentwil van-daag, wel dragen. Hij wist toch, dat hij telkens weer, maar dan om eigen wil, haar zou verdragen, omdat hij uit zich zelf een ander hellender bestaan te leven zocht dan hij gesleept had in de laatste jaren. Om harentwil moest hij het doen, waar door haar liefde een vernieuwing van zijn heele zijn beloofde, al was het maar alleen uit dankbaarheid, een wijde danking die zijn daden leiden moest, omdat de taak - zijn neergewrakte voelen op te steunen - die

zij gekozen had, zoo zwaar was en zij die vervulde met een blijheid, die liet denken of zij alles deed voor haar plezier en niet om hem. Hij wilde trachten met hen mee te leven en van hen te houden, zich zoo aan hen voor te doen, dat - wijl hij het voorbije deel van zijn bestaan gescheiden in zich zelf zou stillen, het zacht geheimen diep geborgen in zijn ziel - zij nooit, al was het onbewust, het denken wakker zouden kwetsen aan zijn eerste vrouw. Want het verwijt, dat altijd, wat hij ook verzachtte voor zijn doen, snik-huilend in zijn voelen pijnde, dat hij maar voortging in het leven alsof zij nooit het groote in zijn dagen was geweest, zou scherper in hem snijden, wanneer zij door zijn schuld over haar denken zouden, alsof zij hun gelijke was en niet veel hooger en veel mooier in het licht van zijn herinneren.

Toen zij t'huis kwamen, was het huishouden bijeen in de groote kamer, waar hij ook 's morgens was geweest en die met breede deuren wijd openruimde naar den tuin. Er waren nog een broer en schoonzuster gekomen, die van hun getrouwd-zijn al niet meer op het dorp woonden. De middag-thee stond klaar en in een vroolijk-druk gepraat zaten zij met elkaar, de stil-intieme kleuring van de kamer warm-vullend met het samen-eenen van de stemmen, waarin een telkens helder lachen trok, zijn zachtmetalend klanken slaande in het dieper toonen van het spreken. Dicht bij de open tuindeur ging hij rusten, zich even moeilijk wennend in het vaag gedruisch, waar nog de stilte in zijn hooren suisde. Maar hij was heel gauw mee in het gesprek, zich veel gemakkelijker voelend door het meer bekend zijn als dien ochtend, zelfs als hij in gedwongen stil-zijn bleef, wanneer zij over dingen spraken, die vreemd voor hem, maar vage klanken waren. Verwonderd vroeg het soms in hem op, of dat dezelfde menschen waren met wie hij ook van ochtend was geweest en die zoo vreemd gemoeilijkt hadden in zijn voelen, zich schuldig schamend dat hij zoo gedacht had over hen en dat hij zich zoo op een afstand had gehouden. Zij waren heusch wel goed en moesten goede menschen zijn, waar zij zoo ongeveinsd en zonder schijnvertooning met elkander zaten in een warm-lieve vriendelijking van toegenegenheid en beproefden, ongemerkt moeite doende dat het heel gewoon leek, zóó met hem om te gaan, dat hij niet voelen zou een vreemde nog te zijn, maar of zij hem al lange

jaren kenden en hij al lang in hun familiekring was meegeweest. En hij sprak vroolijk voort, een opgewekte blijheid voelend ruimen in zijn borst, waarop het droevig-trieste peinzen dat nog in verre diepte in hem na was blijven klagen, in staege luchting wijder loosde, een lang-verloren kleuring voorbelovend, waarin zijn nieuw te wachten leven voort kon mooien tot het eind.

Maar onverwacht, rauw-scheurend in de broosheid van zijn voelen, stond plots de even heen-vergeten visioening voor hem op van alles wat voorbij was, het langzaam ingevreugd verwijten nieuw weer snijdend met een wranger pijning door zijn ziel. Kort was een stille leegte opgegaapt in het gesprek, een kleinverlegen zwijgen mattend in de kamer, die na de volle zwateling van stemmen, veel wijder nog van matte luideloosheid op hen neer te dompen leek. Onwillekeurig, zonder reden, was hij opgestaan en was gaan leunen tegen een blader-dicht omgroeide pijler van de veranda, zijn oogen dwalend naar den leegen tuin, die in het langzaam avond-stillend licht triest en verlaten neerlag en waar de schaarsche kleuren van de laat-gebloeide bloemen nog even vaagden, klein-matte plekjes helder-tintend in de vroege schemering. Maar na een korte poos was een der aangetrouwde zwagers naast hem komen staan en had met hem gesproken over het leven in de stad, waar hij al jaren woonde en waar hij dezen avond, samen met hem, terug zou gaan. Hij had geantwoord alsof hij het prettig vond met hem te praten, stil in zich zelf wenschend dat hij niet gekomen was, wijl hij een leege moeheid voelde in zijn hoofd van al het lange in elkaar verroezen van de stemmen, behoeftend voor de moelijk-ziende drukte van het middag-eten, een korte poos alleen te zijn. En na een tijd had hij niets meer gezegd, gedachteloos een kleine meeklank sprekend in het vragen en was geleidelijk heen-geëenzaamd in de vage dwaling van zijn peinzen. Toen was hij plotseling terug-gewakkerd uit zijn verre denke-heenzijn naar de werkelijkheid. Want uit de grijze wolking van geluid, die hij op hoorde nevelen naar zijn staan, zag hij hard-scherp - zóó scherp dat hij duidelijk de samenvoeging voelde vóórfiguren - de woorden ‘je eerste vrouw’, met snijdend-diepe lijnen-bochting van de letters, alleen, hel-licht te voren krassend uit de schemering van klanken, die rondom verdween.

Kort, slag-hakkend, felde straf de haat weer in zijn hoofd, een

moeilijk in te houden lust bewegend in zijn vingers, die in een nijdig-hardend knijpen samenvuistten, plots neer te beuken op het aangezicht dat vlak voor hem was. Wat dacht die vreemde wel, dat hij zoo heel gewoon die woorden had gezegd? Kon hij het dan niet voelen, begreep hij niet, dat achter die paar woorden een wijd ellenden lag, dat iets geweldigs huilde in de klanking van dat zeggen? Dacht hij misschien, dat haar zoo jonge doodzijn gelijk en onverschillig weg-vergat als dat van zooveel anderen, dat zij niet beter en niet hooger was geweest dan zooveel honderden, wier dood-zijn anders niet bepraat kon worden dan iets heel gewoons. Verbeeldde hij, dat alles wat voorbij was en zijn komen hier tot oorsprong had, een klein, banaal gebeuren was geweest, als van zoovele vrouwen die gestorven zijn en wier man gaat trouwen voor de tweede maal? Hij had die woorden op een toon gezegd, alsof zijn liefde, nu hij weer ging trouwen, op eens vergeten, heen-gëonverschilligd uit zijn voelen was, alsof zijn vroeger leven nu had afgedaan en of zij, die zoolang het groote, wijdomzangend mooie in zijn dagen was geweest, nu niets meer gold in zijn herinneren. Die man daar voor hem had het recht niet haar te noemen, evenmin als wie dan ook, haar nagedachtenis te wakkeren als een voor iedereen beschikbaar iets, zoo maar te midden van een onverschillig en banaal gepraat. Alleen hij zelf had het recht van haar te spreken en hoogstens zij, die haar hadden gekend en die haar, wijl zij haar even hoog en mooi zagen als hij, hadden liefgehad. Het voelen van haar dood-zijn en de nagedachte van haar leven waren zóó subtiel en tenger in zijn weten, dat hij nog nooit met duidelijke woorden er van gesproken had, zelfs niet tot haar die met hem trouwen zou. Wanneer hij voelde, dat in hun bijeen-zijn het zeggen van haar alleskleurend mee-staan in zijn dagen onmogelijk uit te wijken was, had hij altijd met vage, nauw voor een ander dan voor haar te weten woorden haar vroeger leven aangeduid, onduidelijk een moeilijk te verklaren wroeging voelend, haar dood-zijn en haar niets meer weten, haar voor eeuwig onbewust-zijn mee te mengen in de vreugde, al was het ook een vreugd waarin heel diep de droefheid klaagde van zijn nieuw bestaan. En evenmin had zijn aanstaande die jaren uit zijn leven ooit aangeroerd. Hij wist, dat zij er over nadacht, hij voelde, dat het altijd in haar denken stond, om op

te passen, dat zij het vermeed luid-op het mee te zeggen in hun spreken, een lieve kieschheid in haar angstend, dat zij hem kwetsen zou. En nu op eens, rauw-scheurend uit het stil-geheime duister waar hij het had geborgen, zette die man dat bijna heilig-mooie, zijn innig-teere smart, ruim-open in het licht en gooide het te grabbel voor die vreemden. En tusschen die omgeving, tusschen al die menschen die moesten voelen als die man, moest hij zijn verdere dagen leven, altijd in angst, dat in een onverwacht moment zou wreeden in zijn hooren hun spreken over haar, dat voor zijn schrikkend staren hij haar nagedachtenis zou leven zien, beduimeld en bepraat alsof zij een der hunnen was geweest, hun gelijke en gewoon als wat zij zelf waren. De tranen schrijnden pijne-vochtend in zijn oogen, scherp het verwijten striemend in zijn ziel, dat het zijn schuld was, dat het alles zoo gebeurde, dat het een laagheid was om voort te leven in een nieuwe mooiheid van de dagen, waar zij vergeten, heengescheiden, ver alleen haar eeuwig stil-zijn sliep, in wijde onbewusting van de vreugde en het nieuw geluk dat uit haar dood-zijn bloeide. En zwijgend bleef hij staren naar den leegen tuin, waar langzaam dieper-zachtend de avond-schaduw grijsde, een zacht-verstillend droeven klagend naar omhoog, een wijd-omvademende triestheid wevend in het heene-snikkend licht, wanhopig huilend naar zijn roerloos staan het nooit-te-troosten leed dat had gesomberd in zijn leven.

Zonder dat hij er op had gelet, was zijn zwager van hem weggegaan. Hij wakkerde, kort even schrikkend door het verre stil-zijn van de stemmen om hem heen, op uit zijn peinzen. De kamer achter hem was leeg gelaten in de vage schaduw-vreemde lichtheid, die dun, teer-rossend uitdreef van de kleine lamp, die achter in een verren hoek, een roerloos schijnsel helde tegen het behang, een wijder-kringend kleuren wevend langs de zoldering, dat week vervloeide naar de verre hoeken. Toen, in het scherpsnijdend smarten van zijn peinzen, klonk zacht hem vragend of hij met haar meeging in den tuin, de stem van zijn aanstaande vrouw. En in zijn moeilijk terug-zien uit de diepte van zijn droomen, voelde hij week de lievend-zachte steuning van haar arm vleien op de zijne, hem willoos leidend uit zijn somber- denkend staan naar het schemer-schermend nacht-fluweelen van de boomen.

Het was, terwijl hij zwijgend-stappend naast haar ging,

of langzaam, in een staege ruiming zijn droeve voelen van zoo even luchtte tot een kalm-rustig vreden, het pijn-harde verdrieten van zoo straks heenweekend tot een eindeloos-ver naklagend leed. En als van ochtend, toen hij met haar had geloopen in de gouden lichtheid van den dag, zachtte ook nu zijn wrang verdrieten heen, uitlossend in de breed-schermende zegening der takken, die schaduw-dichtend dekten boven hun hoofd, een schemer-kleurend spreiden spannend onder de avondstrakke blauwheid van de lucht, waar in een dunne bleekheid de sterren stil begonnen neer te lichten, een eindelooze troosting zwijgend in den opdroomenden nacht. Terwijl haar vingers streelden op zijn hand, haar wijd-teêrend lieven overwarmend in zijn voelen, viel alles wat hij straks doorpijnd had, alles wat hij voor zich had zien dreigen, in verre kleinheid weg, weer als van daag het groote offeren ziende van haar liefde, waaruit een wijde kleuren-schoonheid zong, die in het komen van de dagen, op zijn bestaan zou lichten.

Toen klonk, luid-stemmend door de stilte van den tuin, het roepen, dat zij binnen moesten komen. Het middag-eten wachtte.

Het wijd-uitvloeiend lichten van de groote hanglamp boven de tafel aan het einde van de kamer, kleurde een warm-zacht tinten door het vertrek, ijl-schemerend naar de voorzij, waar het schijnsel van twee kleinere vlammen, beweegloos hoogend boven de rechte strakheid van de standaard, neergezet op kleinen afstand van elkaar, een nieuw-zuiverend helderen geelden in het dunne drijven van de schaduw.

In stil-intieme zondagavond-stemming waren zij bijeen. Een troepje zat te lezen om de tafel, waar uit de trechter-wijde rondheid van de kap het lichten helder neerstond, het thee-stel met de matte witheid van het porselein boven de doffe gladheid van het zilver roerloos zuiverend uit de kleur-doorweefde fulping van het tafelkleed en wit de boeken-bladen overglansde, die breed onder de voorgebogen duistering der hoofden lagen. De overige zaten in het voorgedeelte van de kamer, dicht bij de open deuren, leunend in de lage breedheid van hun stoel, met drie en vieren pratend met elkaar, een grijze doezeling van stemmen op-toonend in het licht, dat in een weeke weving uit-

vaagde naar het donker van den tuin, een smalle helder-kleuring plekkend op het grint, die langzaam, dun vertengerde in het nachte-duister, de lage roerloosheid der bladen van de dichtnabije heesters toover-kleurend met een schaduw-bronze tint.

Hij was het achterst, vlak bij de hooge luchting door het donker vierkant van den tuin, voortgeschoven en was gaan zitten op de canapé, waar zijn aanstaande naast hem was gekomen, een ver-alleenig blijven van de anderen door haar fluisterpraten scheidend. Een duizel-zware holheid pijnde in zijn hoofd, een zenuwend verlangen in hem huilend, dat de avond eindelijk òm zou zijn en dat hij weg kon gaan en eenzaam, rustig zitten in de lang-gevoelde vriendschap van zijn kamers, heen uit de langzaam hooger-opgespannen moeheid van heel een langen dag niets oud-bekends, geen jaren-al-geweten uiterlijk te zien, van talloos traag-verkropen uren lang het luiden aan te hooren van stemmen, die in ongewende vreemdheid klonken. Een snakkende behoefte - die hem haastte telkens naar het dralend, bijna niet-bewegend schuiven van de wijzers van de klok te zien - om alleen te zijn en in een regelmatig volgen het moewend woel-gedwaal van zijn gedachten voor zijn denke-zien te zetten, was van den aanvang van den avond al in hem opgeklaagd, zijn gevoelens zuiver van elkaar te scheiden, waar de emoties die dien heelen dag in hem hadden gehuild, waren ineen-gemengd tot één groote, moeilijk uit te kluwen warring.

Lang had de rust, die voor het eten in hem was gekalmd door haar lieven invloed, in het 's middags wandelen en later in het loopen met haar in de stille nachte-schaduw van den tuin, niet in hem voortgeduurd. Al dadelijk bij het binnen-komen voor het eten, had zijn verdriet weer opgewrangd. De lange tafel strekte in het warm-rozend licht, dat uit de ruime wijdheid van de lampe-kappen neerstond, met aan de beide einden de weeke kleuring van de kaarse-vlammen, door heel de kamer, een vroolijk glanzen van het zilver schitter-tikkend tusschen de helle zachtheid van de bloemen, waarboven met een zuiver, klein-weerkaatsen van het scherp-schuin figuren de glazen in een dun-doorzichtig glimmen hoogden, een feestelijke stemming stillend in hun roerloos staan, waarin het weeke geuren van de vruchten trok, opdragend uit de breed-kristallen randing van de donker-volle

schalen. En toen hij met ze zat, al waren het alleen maar broers en zusters, had in zijn niet gewoon-zijn met zoovelen saam te eten, op eens het voelen opgespeten, dat hij hier meedeed aan het vieren van een feest en was het hem geweest, alsof hij voor het eerst na langen tijd, in opgewekte roezing mee ging leven.

Hij schuwde terug voor al die kleur en al dat licht. Het mogelijke was nooit nog in zijn denken opgekomen - waar hij alleen het lange, moeilijk-slepen van de uren voor zich had gezien - dat in het eten 's middags met zoovelen bij elkaar iets feestelijks zou zijn. Had hij er aan gedacht, hij zou het zeker hebben afgesproken, dat zijn aanstaande kon beletten, dat het zoo gebeuren zou. Het was voor hem geen dag, dat hij een feeste-stemming voelen kon, zijn denken was niet zóó, dat hoog de toonen van zijn vreugd in hem op konden zangen. Hij was gelukkig, dat het dompe droeven van zijn moe bestaan weer heen zou lichten, opgelevend door de offer-blije liefde van een wonder-mooie vrouwenziel. Maar zijn geluk was niet het ongetroebeld gouden van een hoog-gestemden zang, het weven rond zijn hoofd van zuiver-dragend klanken. Stil in de diepte van zijn dankbaar-troostend, zachte vreugden, fluisterde een klagesmartend pijn-verdrieten voort om het geluk dat hij weer voelde en dat nooit kon zijn geworden, als niet eens een nooit-te-heelen scheuren in zijn binnenst had gewond. En in zijn zwijgend rondzien langs de tafel, waar de gezichten in een vroolijk-opgewekte blijheid lachten, wonderde het in hem op, dat van het huisgezin er geen van allen, die daar zaten in de mooie kleuring van hun feest-kleedij, aan had gedacht. Zij wisten toch, dat hij ging trouwen voor de tweede maal, dat niet de blind-vlammende omjuiching van een eerste liefde hem bij ze had gebracht, maar dat een voor een ander niet-te-begrijpen leed de oorzaak was. Zij wisten het, al konden zij de diepte van de knauw die in zijn ziel gebroken had niet voelen, zij wisten het en als zij hadden nagedacht, zou het gewaarschuwd hebben, dat zij zóó niet moesten doen. Zij waren alle als die eene zwager, die hem van middag zoo had pijn gedaan. Zij dachten niet aan wat zij kwetsen konden in zijn ziel. Alleen hùn vreugde zagen zij; de stille blijheid van hun zuster en hun kind was in hen overvreugd tot een luid-op geluk, dat zelfzuchtig in hen juichte en voor

een teerder voelen met den vreemde geen plaats meer liet.

En angst-voorzichtig schuinde hij zijn oogen naar zijn bruid, die zonder mee te spreken naast hem zat, een schrijnend vreezen schrikkend, dat zij zwijgend mee zou vroolijk zijn. Maar toen zij opkeek uit haar stille, voorgebogen staren naar zijn gezicht, zag hij een doffe floersing in haar oogen, een moeilijk-teruggedrongen tranenblinding kleinend in de anders wijde lichtheid van hun kleur, een zenuw-trillend knijpen van haar goede mond, waarlangs haar lippen beefden, een matte bleekheid doodend langs haar witgedroefde wangen. En zonder zeggen week zij haar arm naar hem uit en zacht haar hand neer-vleiend op de zijne, in het schermend hangen van het tafelkleed, hielp zij de streeling van haar mee-begrijpen wat er in hem ronddacht, in zijn trieste zitten. Het was of in het tragend volgen van de spijzen, geen lichtend einde ooit beloven kon. En hooger kriebelde de onrust in hem op, dat hij zijn willen niet meer in zou kunnen vasten, maar dat hij onverwacht zijn woede uit zou schreeuwen om het verdriet, dat hij om hunnentwil verduren moest. Maar door het staege - telkens als zij voor een korten tijd haar hand had teruggenomen - weer-zachtend lieven van haar vingers op de zijnen, kon hij zijn zenuw-trillend ongeduld tot kalm-schijnen dwingen. Een snikkend medelijden huilde in zijn borst, wanneer hij dacht, dat heen-vergeten door hen allen, zijn groote liefde onbewust haar roerloos, stille liggen sliep, terwijl hier vreugd en hoog-geklank van stemmen juichten, waarin hij meezat, hij van wien zij had gehouden, niet vermoedend, dat hij ooit weer met een ander trouwen zou. En tranen vochtten in zijn oogen, de wroeging schreiend die wrangde in zijn ziel, dat hij niet zooveel van haar had gehouden, dat hij genoeg gelukkig voort kon leven, alleen met wat er van het hooge, mooie van haar liefde in hem navisioende.

Toen was hij opgeschrokken uit zijn diepe peinzen, een wijde stilte hoorend, die plotseling in de kamer stond en waarin het scherp tikken klankte, waarmee de vader om hun zwijgen vroeg. Hij was bewegeloos gebleven, meer luisterend naar wat hij nieuw wêer op voelde vervreemden in zijn hoofd, dan naar de woorden, die door de ingehouden stilte luidden. En gloeiend golfde het schamend rooden door zijn gezicht, een strakke bleekheid achter-

killend door zijn heele lichaam, een klamme beving trillend in zijn hand, die vaster door de hare werd omknepen. Maar langzaam, een na een, lengden de zinnen voort, een feeste-vroolijk vreugden lachend in het licht, met in het helle kleuren van de woorden een vaag-gepoogde tusschen-duistering van mee-geweten smart, een oppervlakkig, ongevoeld herinneren van wat de oorzaak van hun kennismaking was, plots eindend in een zwierend galmhoogen, waarin de stemmen van de anderen meejuichten, hun opgeheven glazen vòór-gewezen naar zijn zitten. En hij was opgemoeilijkt van zijn stoel, geholpen door het smeekend steunen van haar, hand en had gebogen naar hun voor hem staan, zijn tanden vast gebeten achter de knijping van zijn lippen, onmachtig iets te zeggen uit de stikking van zijn keel, een duizelende leegheid voelend in zijn hoofd, dat leek uiteen te persen in een band-gespannen knelling. Maar toen het samen-zitten eindelijk was gedaan, was hij stil heengeslopen naar het duister van den tuin en was lam neergebroken in schuddend-wilde snikken, zacht fluistervleiend de liefheid van haar naam, vergeving smekend voor zijn nieuwe leven.

Toen hij weer binnen was gekomen, was hij voortgeschoven tot achter bij de hoog-vierkante luchting van de deur, waar zijn aanstaande naast hem was gaan zitten, een verre scheiding fluisterend van de anderen rondom. Zij had begrepen wat hij had geleden, zelf droef zich schamend voor al wat haar familie had gedaan, zich streng verwijtend, dat zij niet vooraf bedacht had, hoe het alles kon gebeuren. Als zij het had voorzien, zou zij gewaarschuwd hebben, dat zij in klein, goedhartig mee-gelukkig zijn met haar geluk, hun voelen en hun denken voor een ander niet zóó vergeten zouden laten onverschillig blinden, dat zij hun vroolijkheid zóó luid - al was het onbewust en zonder opzet om te kwetsen - hadden gezegd. Het was haar plicht geweest er voor te zorgen, dat zij hun vreugde in een stil bijeenzijn zonder hem hadden geuit, zooveel zij die behoefte voelden, maar dat zij dezen dag, den eersten dien hij met hen was, hadden voorbij doen kleuren in een zachte, lief na te stemmen eenvoud van intimiteit, een mooi nazangend klanken van teer heenkleurend licht, die altijd op-visioenen zou in zijn herinnering als tengerschoon beginnen van een nieuw geluk. Het was háár schuld, dat

straks de luiding van hun feeste-voelen zoo ruw gehard had in de broosheid van zijn onder-droevend droomen, háár schuld alleen. En stil-verdrietend, wijl zij vreesde, dat hij de menschen die zij liefhad en aan wien zij zou gebonden blijven heel haar leven lang, al zag zij ook hun fouten en het klein-verkeerde van hun doen, al ging zij van ze weg en gaf zij ook het grootste van haar liefde aan hem dien zij gekozen had tot man, zou minder voelen dan zij waren, vergrootte zij haar schuldig-zijn, de goedheid en de liefheid van haar huisgezin uit-zeggend in een zelf-bedriegend kleuren. Hij keerde met een zacht-lachend begrijpen zijn oogen naar haar op en week zijn handen streelend langs haar wangen, fluisterde hij in warm-dankbaar zeggen, dat zij niet moest verdrietig voelen, dat hij van haar hield en om haar liefde alles kon vergeven en hij, wijl zij háár ouders en háár broers en zusters waren, zóó voor ze voelen zou, alsof het altijd zijn familie was geweest. Maar toen zij, na een snel, nauw-kussend zachten van haar lippen op zijn hand, van hem was weg-gegaan, verstarde weer het lachen om zijn mond en hardde weer zijn vreemd-zijn in het donker dwalen van zijn oogen. Hij voelde, dat het uit was, dat het nooit weer goed kon worden. Nooit zou het vreemdzijn, dat de eerste dag van hun bijeen-zijn niet had heen-gezacht, zóó kunnen anders worden, dat vast zijn voelen aan hen binden kon en dat hij met ze kon verkeeren, als hij geleefd had met het huisgezin van zijn eerste vrouw. Dat zij van middag zóó onnadenkend en zóó ongevoelig hadden kunnen doen, al was het ook geweest zonder het opzet om te kwetsen, was het bewijs voor hem, dat zij te veel verschilden, dat veel te wijd een klove scheidde tusschen hùn voelen en het zijne, dat zij te veel andere menschen waren, dan dat hij ooit als hun gelijke en in liefde met ze om zou kunnen gaan. En angstig-schrikkend dacht hij aan zijn bruid. Zou die niet ook zoo zijn als al die anderen? Zou een vergissing hebben blind-geslagen in zijn oogen, dat hij haar anders zag en dat hij voelde, dat zij zijn toekomstig leven kon gelukkig kleuren door haar mooie goedheid en de liefde-bloeiing van haar hooge vrouwen-ziel? Zou een vergissing, waar hij lam was neergeslagen in de duisterheid der dagen, zóó hebben bedrogen, dat hij haar in een prachte-lichtheid was gaan zien, waar zij niet anders was dan van een zelfde gewoonheid en

banaalheid als haar huisgezin? Dat kòn niet zijn. Wanneer hij naging hoe zijn liefde langzaam hooger was gebloeid, begonnen met een kleine fluistering van zangend klanken en in den voortgang van de dagen stil gegroeid tot zij op eenmaal hoog-gevast was in zijn voelen, wanneer hij nadacht hoe hij langen tijd met haar had omgegaan en haar had leeren kennen meer en meer, dan wist hij zeker, dat zij anders was dan al die rond haar leefden en dat zijn voelen van haar wezen, het goede was. Zóó duister-blind had hij zich niet vergist!

Rondom zijn zitten was het leeg geworden in de kamer. De thee was weggeruimd. Een troepje was gaan loopen in den tuin, waar ver-gedempt hun stemmen bromden in het langzaam-regelmatig knarsen van hun stappen op het grint, een stille ruimte latend in het helder van de kamer, waar klein-gezeten om het vierkant van een groen-gedekte tafel de vader met drie anderen kaart waren gaan spelen. De moeder zat nu eenzaam in de wijde lichtheid van de groote lamp, stil met de rommelige volheid van haar handwerk op de donkere ruimheid van het tafelkleed. Hij had, terwijl zij langs hem gingen, kort even met ze heen en weer gepraat en was weer terug-gezwegen in zijn peinzen, een veilige gerustheid voelend nu zijn aanstaande weer naast hem zat en met een zachte drooming, zonder spreken, haar vingers willoos streelde op zijn hand. Week stond de uitgemoeide stilte in het zacht-wevend kleuren-lichten van de kamer, waarin het even korte zeggen van een der spelers een wit geluiden klapte.

En het verschil van hoe hij steeds had voort-geleefd in een lief-warme trouwheid met het huisgezin van haar, die eens zijn vrouw geweest was, en wat er voor-beloofde in de koming van de jaren rouwde in hem op. Hij had van die gehouden in het eerst, omdat zìj van ze hield, ze later ziende in de echte mooiheid van hun teder, voor een ander mee-zachtend gevoel, waardoor hij ze had lief-gekregen om hun zelfs-wil, een nieuwe leving in ze vindend van zijn eigen huisgezin. Nooit zou hij zoo met dezen kunnen worden. En schreiend dacht het in hem op, zooals hij wist dat zij nù zaten, in stille rouwing om het dood-zijn van hun kind, in in-gezwegen pijning om het sterven van hun zuster, terwijl diep in ze hun machteloos mede-voelen woelde met hem, die als hun eigen kind en broer met ze had voort-

bestaan. Wat zouden ze wel zeggen, als zij wisten waar hij was op dit moment en wat hij deed? Zij zouden niet begrijpen, dat hij het was, dat hij dezelfde was als dien zij kenden. En zij die dood was, die in verre onbewustheid weg-gescheiden lag in eeuwig-roerloos rusten! Hoe zou ze smarte-pijnend met haar stil-gedroefde oogen verwijtend naar hem staren, als zij hem zien kon, haar bleek-gedroefde wangen tranen-vochtend van verdriet, dat hij haar ontrouw was, dat hij de liefde die háár had toebehoord, nu uit-gaf aan een vreemde. Zij zou het niet begrijpen. Even min als hij het zelf begreep en even goed als het een raadsel voor hèm was, dat hij hier zat, dezelfde als vroeger. Maar hij was het niet, onmogelijk, hij kon het toch niet zijn, dezelfde als voorheen, op eens hier onder vreemden, die hij niet kende, die hij niet wist en die hem onverschillig waren! En de benauwing vreemdde weer in hem omhoog van zijn verdubbeldzijn, van zich te zien bewegen en te zitten als een ander dan die hij was en die hij in de echtheid van zijn wezen duidelijk zag leven, als hij altijd had gedaan. En achter het stil gesloten houden van zijn lippen sprak het met moewend teemen in zijn hoofd, ik ben het niet, ik ben een ander, het is niet waar wat hier gebeurt, wat is in dit moment, het is een droom, een leugen, schijn, ik ben een ander, dien zij hier niet weten en dan zij werkelijk meenen. Nooit zou hij hier zijn echte ik-heid kunnen toonen, nooit echt zooals hij was en zooals de anderen hem kenden. Zij stonden veel te ver met hem uiteen, zij zouden nooit begrijpen hoe hij voelde, hoe hij dacht. Nooit zouden zij gesproken hebben als van daag, nooit hebben feest gevierd, wanneer zij dichter in zìjn voelen hadden mee-gevoeld, als zij zich hadden kunnen plaatsen in zijn denken. Alleen zijn bruid wist hoe hij was, aan haar vertoonde hij het echt-natuurlijke van zijn karakter, zijn ware diep-inwendig-zijn, haar zeggend hoe hij voelde, wat hij dacht, nooit voor haar in-geheimend wat er woelde in zijn peinzen, wat in hem op-verdriette van verleden tijd, wat in hem droevig-vreugde door haar mee-zijn in zijn dagen, wat wade-triestend dekte op zijn nieuw geluk door zijn herinneren van wat er eens gebloeid had in zijn leven. O, ver alleen met haar te zijn, ver buiten ruwen menschen-omgang en het kwetsend schokken van hun grove voelen! Alléén met haar kon hij een

nieuw, al was het ook een anders-luidend vreugden dan eertijds had gezongen, hooren klanken door zijn neer-gewrakt bestaan, een teer vergeten wadend op de beelding van alles wat zoo hoog, in zachte-vlammend kleuren gebloeid had door zijn jeugd. En heftig-dringend vraagde het verlangen in hem op getrouwd te zijn en rustig-stil met haar alleen te wonen in hun huis, gescheiden, met een verrend, telkens onvermijdelijk tusschenbrekend kort maar weerzien van haar familie, met wie hij toch nooit leven kon zooals zìj wenschte en zooals hij had omgegaan met hen, aan wie hij altijd denken zou met hooge, nooit-te-doven liefde, wijl zij het eenige nog-levend waren, dat hem gebleven was van haar mooi-gelukkig zegen-spreiden in het snel-gelichtte van zijn jaren.

En nauw zijn uit-gebogen arm rondend om haar middel, nam hij haar vaster naar zich toe, een inniger omforsching van zijn liefde-voelen steunend in haar weemoed-doorgetrieste zwijgen.

Zacht in de avond-dorps-rust, dof-donker brommend in het nader harden, rolde het rijtuig aan, dat hem naar het station zou brengen, kort stilte-mattend in het voorstaan bij het huis, met even nog een week verknarsend schuiven van de wielen door het keeren. De avond was gedaan!

Vlug-rechtend uit zijn zitten stond hij op, een plotselinge luchting voelend, dat het nog maar kort zou duren voor hij, zonder menschen en geluid rondom, de moewe denke-woeling van zijn duizel-spannend hoofd zou kunnen regelmatig-rustig peinzen in het schemer-stil, gezellig kleuren van zijn kamer. En haastig afscheid nemend, zich in gemakkelijk spannen van zijn wil - nu de belofte voorstond, dat hij dadelijk weg zou zijn - opdwingend om met de broers en zusters, die snel geloopen kwamen uit den tuin, en met haar ouders nog even vriendelijk te praten, ging hij weg, zich onverschillig troostend voor het moeten samen-reizen met dien zwager, in het vooruitzicht, dat hij over korten tijd van hem verlost zou zijn en heerlijk eenzaam door de slille zondag-avond straten van de stad zou loopen.

Terwijl hij, dicht-geschoven naast zijn bruid, die met een triestend zwijgen, haar arm liefde-vragend door de zijne had gesteund, haar vingers zenuw-droevend in zijn hand, in 't zachtintieme donker van het rijtuig, zwijgend het spreken van zijn

zwager liet ongeluisterd luiden langs zijn hooren, verwijtte week een schuldig-voelen in hem op, alsof - wijl hij geen wil genoeg gehad had om zijn somber peinzen heen te dwingen - zij zoo verdrietig was geworden en of het door zìjn toedoen was geweest, dat de voorbije dag niet zóó in kleuren-mooi was heen-gelicht, als zij verwacht had. Maar toch, wanneer hij dieper nadacht, de heen-gemooide uren een voor een weer-zoekend voor zijn zien, wanneer hij nadacht hoe hij telkens had gevoeld de wilgespannen wissel-goedheid van zijn stemming, dan kon hij zich niet schuldig wijten, dat de dag zóó was voorbij-gedroefd. Hij had zijn best gedaan, hij had zijn trieste denken telkens neergedwongen, zijn warm willen voelen voor hen allen, die zij lief had, telkens hooger steunend tegen de slapping van zijn smart, die staag-pijnend in hem onder-klaagde.

Het was zijn schuld niet, dat tot tweemaal, midden in het teer nog hooger-bloeien van zijn vriendschap-voelen, hun klein-gewoonzijn, niets minder maar niet erger ook dan van het meerendeel der menschen, ruw gehakt had, hem smarte-klauwend in het liefste en het droefst van zijn herinneren, plots rauwend naar de helle strieming van het licht wat hij voorzichtig, zacht geheimedekte in het tenger-kleurend mooi van zijn gedachten, te grabbel gooiend voor het praten van een ieder, wat hij bewaarde als een heilige visioening van zijn denken. Het was zijn schuld niet, wanneer door dat alles een wijde droefheid op hem was gesomberd, waarin zijn vriendschap- en zijn liefde-willen waren neergehard tot een nooit mooi-te-groeien dorheid.

De lange dag, de lange avond waren nu voorbij; wat hij geleden had was achter hem. Eén groote lichtheid was omhoog gevast uit al die droeve duistering: dat forscher dan voorheen het mooi beloven van zijn verder leven, alléén met haar, was in hem opgevoeld. Hij had ten minste niet voor niet de wrangheid van de uren doorgeproefd!

Schok-zachtend hield het rijtuig stil voor het station. Terwijl zijn zwager, toen zij waren uitgestapt, met een paar kennissen te praten stond, liep hij het smal perron in langzaam stappen met haar op en neer. Hoog in een zachten nevel-schemer stilden de sterren, een gouden lichtheid wevend langs het dunne blauw, waar ver in mattend witten de mane-bleekheid dreef, klein, met

een smalle streeping vlekkend in de wijde verheid van de ruime welving der lucht. Week-suizend in een fluister-teer geruchten, stond de zwijging van den nacht, een roerloos rusten droomend op de weiden, waaruit een dunne wazing van vochtend-witte damp naar boven mistte, laag-dekkend in een donze vaging naar de verte. Beweegloos, strak-starend met een scherp-kleurend plekken in het donker, hoogde het lichten van de seinpaal boven de breede, glim-trekkende buiging van de rails, die langzaam verder-stillend met de doode donker-ligging van de spoorbaan ineen-dofde. Geheim-opbrommend uit de wijde duister-diepheid van den nacht, rommelde in een hardend trillen het nader-dreunen van de trein, staeg luider schokkend door de stilte de volle klanking van het rammel-stootend rollen.

Zij waren voortgeloopen tot het eind van het plankier, waar even nog een vage lichtheid uit de ver-terugstaande lantaarn moeilijk kleurde. Hij voelde in het klanken van haar spreken, dat haar verdriet was ingetroost door even kort, in innig zwijgen, met hem alleen te zijn geweest, zooals hij in zich zelf zijn stil geluk weer hoorde klanken in zijn hoofd, nu hij een kleinen tijd met haar, gescheiden van een ieder, had geloopen. Alléén met haar, kon hij gelukkig zijn, dat wist hij! Maar na van daag wist hij ook zeker, dat de nieuw-mooie lichtheid van zijn leven een teer, dun-spreidend kleuren was, waaronder steeds de nooit te stillen droefheid klagen zou, de altijd op te pijnen smart zou dreigen der herinnering van wat eens hoog-gejuichd had door zijn dagen, dat nimmer de visioening van zijn eerste liefde zou kunnen heen-vergeten in de klanke-schoonheid van geluk, die door zijn nieuw bestaan zou zangen.

Snel nader-jachtend met het grooter-stralend staren van de lichten, schoof de trein in langzaam-schuddend stil-staan langs hun wachten. Hij steeg in de wagon, kort even nog, terwijl hij uit het vierkant van het venster boog, haar vingers kussend, die hij hoog naar zich had op-gevraagd. En in het langzaam-sneller voortgaan van de trein, bleef hij voorover-leunend staren naar haar eenzaam groete-staan, zijn liefde naar haar juichend met het wuiven van zijn handen.

Juni 1909.

Charles Dickens.

Charles John Huffam Dickens, tweede zoon van John en Elisabeth Dickens, werd geboren in de Commercial Road, te Landport, Isle of Portsea, den 7^{en} Februari 1812. Zijn vader was toen beambte aan het betaalkantoor der marine te Oxford, tegen een salaris van *f* 960. - per jaar. Het gezin verhuisde naar Chatham in 1816, en terwijl zij daar woonden, kreeg Charles, die van zijn moeder lezen had geleerd, het hoofd vol van 'Partridge', 'Strap', 'Tom Pipes' en 'Sancho Panza'. Een paar jaren ging hij ook te Chatham op school, en was een trouw bezoeker van den schouwburg aldaar. In 1823 verhuisden zij naar Bayham Street, Camden Town, waar zij met groote tegenspoed en armoede te kampen hadden, totdat de vader zelfs voor schuld gevangen werd gezet in de Marshalseagevangenis. Charles, die tot dusver zijn moeder thuis met de kinderen geholpen had, de schoenen gepoetst, en ander huishoudelijk werk gedaan, moest nu ook zien zijn eigen brood te verdienen, en vond een plaats als jongmaatje in een fabriek van schoensmeer. Daar, bijna twee jaar lang, in een soort van kelder, vulde hij potjes met schoensmeer, en plakte de etiketten er op, zijn maal doende met een gedroogd vischje en een stuiversbroodje, en de Zondagen met zijn ouders in de gevangenis doorbrengende. Zijn vader werd in 1824 ontslagen; een paar jaar ging Charles toen nog naar school, om daarna op een kantoor loopjongen te worden, en later jongste klerk bij een andere firma. Hij was, nu hij de schoensmeer-periode achter den rug had, een vroolijke, opgewekte jongen, dol op den schouwburg, en geheel doordrongen van het besef, dat hij vooruit moest komen in de wereld. In zijn vrijen tijd zat hij te lezen in het Britsch Museum, leerde Gurney's stenographie, en besloot verslaggever te worden. Als journalist kreeg hij een zeer groote schrijfvaardigheid; zijn stijl was sober, exact en plastisch; en hij

had een tooneelspeler's oog voor allerlei eigenaardigheden en de details van een geval, wat men zou kunnen noemen de *mise en scène.* Vanzelf begon hij er over te denken, om zijn aanleg meer daadwerkelijk te maken, dan die alleen te ontwikkelen door de vluchtige journalistiek. In December 1833 verscheen in *The Monthly Magazine* een schets van zijn hand, waarschijnlijk de allereerste, getiteld *A Dinner at Poplar Walk.* Dit verhaal vormde de kern van zijn eerste boek *Sketches by Boz*, (Boz was de naam, waarbij Charles door zijn jongste broertje werd genoemd) dat bij de critici dier dagen de aandacht op hem vestigde. Een lid der flrma Chapman and Hall had Dickens' naam opgevangen, ontdekte zijn adres, en bezocht hem op zijn kamers te Furnival's Inn, met het voorstel, dat Dickens copie zou leveren voor een serie Nimrod-schetsen, die de artiest Seymour voor hem wilde etsen. *Pickwick* is het bijna éénige boek onder de werken, die om zoo te zeggen wereldberoemd werden, dat niet ontstond in den geest van den auteur zelf, maar dat uitsluitend een uitgeversspeculatie was, om copie te krijgen bij zwart-en-wit teekeningen van een welbekenden mededinger van Cruikshank. Het aanbod was voor Dickens natuurlijk te verleidelijk, en hij nam het dadelijk aan.

In dit boek vond Dickens onmiddellijk zichzelf. Het onderwerp paste zich geheel bij zijn mate van kennis aan en van zijn bekwaamheid om gebeurtenissen in elkaar te zetten. Geen enkel modern boek is zoo onberekenbaar als Pickwick: we beginnen met te lachen om Pickwick en zijn gezellen; maar onze lach neemt allengs een vriendelijker karakter aan; we worden rondgeleid door een opeenvolging van avonturen, en weten nooit, wat ons wacht; het tooneel verandert; Pickwick wordt voor ons het symbool van goedhartigheid, eenvoud en onschuldige lichtzinnigheid. Plotseling wordt er in Fleet Prison een dieperen toon aangeslagen. De tragedie van het menschelijk leven wordt ons getoond temidden der meest komische omstandigheden. De dwaze en grappige hoofdpersoon krijgt voor ons sympathiseerend meegevoel de gedaante van een soort van weldoenden engel. Zonder zich te storen aan de eenmaal vastgestelde regels, overschreed Dickens hier de aan zijn kunnen gestelde grenzen, en schreef een boek, dat hem toegang gaf tot het hart van Engeland, en

waarmee hij definitief een ruimer en veelomvattender karakter aan den Engelschen roman had gegeven.

Toen het publiek nog van ganscher harte genoot van wat men den ‘nieuwen humor’ noemde, wierp de schrijver zich op de wanhopig-sombere toneelen van *Oliver Twist*, de geschiedenis van een weesjongen, de opzet waarvan reeds te vinden is in zijn *Sketches.* Wat ieder lezer dadelijk in dit boek zal treffen, dat is de fraaie, eenvoudige, gevoelige stijl, dien Dickens in zijn latere werken niet altijd heeft bewaard. De rit van Oliver en Sikes naar Chertsey is een meesterstuk van beschrijving, zoo ook de extase van den ter dood veroordeelden Fagin, en het onvergetelijke onderhoud tusschen Oliver en den Artful Dodger.

In November 1837 ging Dickens een overeenkomst aan om nog een boek te schrijven op de manier van Pickwick. Hij noemde dit boek Nicholas Nickleby, en de verwachtingen, die men daarvan had, werden geheel vervuld, want de verkoop overtrof nog dien van Pickwick. Wat opvatting betreft, is het een zijner zwakste werken; het heeft een onmiskenbaar achttiende-eeuwsch karakter, maar sommige gedeelten behooren tot de aangrijpendste tooneelen, die ooit zijn geschreven. Geheele stukken er uit zou men totaal ongezien en conventioneel melodramatisch kunnen noemen, maar het Portsmouth Theatre, en Dotheboys Hall, en Mrs. Nickleby (die, naar men zegt, tot op zekeren grens gebaseerd is op Mrs. Bates in Emma, maar ook op Dickens moeder) zullen altijd voor ons leven.

Dickens werd redacteur van Bentley's Miscellany (waarin Oliver Twist oorspronkelijk verscheen); hij schreef daarna nog *Life of Grimaldi;* maar na het succes van Nicholas Nickleby kwam hij op het denkbeeld om een werk uit te geven in wekelijksche afleveringen, getiteld Master Humphrey's Clock, op de manier van Addison's *Spectator.* Om er den gang in te krijgen, liet hij er verschillende personen uit Pickwick (Samuel Pickwick, Sam Weller en diens vader) in vriendschappelijk gesprek in optreden. Maar het publiek verlangde liever een ‘verhaal’, en in No. 4 begon Dickens er dan ook een *The Old Curiosity Shop*, dat gevolgd werd door *Barnaby Rudge.* Wat de figuur van *Nell* in *The Old Curiosity Shop* betreft, Landor en Jeffrey vergelijken dit kinderkaraktertje met dat van Cordelia in King Lear. In *Barnaby Rudge*

vertoont Dickens den invloed van Scott, wiens werken hij altijd met bewondering en eerbied heeft beschouwd. Het gegeven was van dien aard, dat het misschien alleen door een Poe, (die de oplossing voorspelde) beheerscht had kunnen worden.

Maar weinige van Dickens boeken zijn in zoo'n voortreffelijken stijl geschreven.

In 1842 begaf Dickens zich voor de eerste maal naar Amerika, hetgeen een gebeurtenis werd als in de Engelsche literatuur-historie nog niet was voorgekomen; want hij werd overal met de uiterste geestdrift ontvangen. Evenwel griefde hij de Amerikanen diep, door wat hij met niets-ontziende oprechtheid, over hen schreef in zijn *American Notes*.

Martin Chuzzlewitt is belangrijk omdat dit boek zijn groote periode van karakter-uitbeelding afsloot. Zijn *sève originale*, zooals de Franschen het zouden noemen, was op dat tijdstip vrijwel uitgeput, en hij moest zich tevreden stellen met gezochte tooneelen, satiren en gewilde beschrijvingen. Maar dit alles vormde niet zulke goede geheelen als zijn vorige boeken, totdat hij zich zette tot het schrijven van autobiographische herinneringen, als in *David Copperfield* en *Great Expectations*, de beide groote werken, behoorende tot zijn latere periode.

Na deze beide meesterstukken en de drie verrassende werken, waarmee hij zijn letterkundige loopbaan begon, volgt in rang *Martin Chuzzlewitt*, dat ook grooten opgang maakte, en waarin Mr. Pecksniff en Sairy Gamp spreekwoordelijkheden zijn geworden.

In 1843 schreef Dickens den voorlooper van alle kerstverhalen, - een *national benefit*, zooals Thackeray het noemde, de overbekende, onsterfelijke *Christmas Carol*.

In Juni 1844, vertrok hij met zijn vrouw en kinderen naar Marseille, waar hij op een villa in de omstreken *The Chimes* schreef, dat hij, gedurende een kort uitstapje naar Londen tegen Kerstmis, in een besloten kring vrienden voorlas, (dit werd de aanvang van zijn latere lezingen) o.a. Forster, Carlyle, Stanfield, Dyce, Maclise en Jerrold.

In Januari 1846 trachtte hij, maar ongelukkig zonder succes, een Londensche courant uit te geven *The Daily News*.

Hij vertrok daarop weer naar Lausanne, waar hij opnieuw zijn gewone, levendig-gestelde brieven aan zijn vrienden schreef, en

dagelijks veertien mijlen wandelend; daar begon hij ook aan *Dombey and Son.* De verkoop van dit boek bleek een kolossaal finantiëel succes; hij keerde naar Engeland terug, waar hij zijn zoon naar Eton zond. Artistiek gesproken was het boek minder geslaagd; het bevat tal van Dickens typische eigenaardigheden in karakterbeschrijving: Cuttle, Bunsby, Toots, Blimber, Pipchin, Mrs. Macstinger, Toby Biler; bevat een overvloed van sentimentaliteit, waardoor het voortdurend wankelt tusschen het sublieme en het ridicule. Hierop volgde een lange rusttijd te Broadstairs; waarna hij zijn ouden, goeden, eigen weg hervond in *David Copperfield*, waaraan hij in 1849 begon.

'Van al mijn boeken,' schreef Dickens, 'is dit mij het liefste; als de meeste ouders heb ook ik mijn liefste kind, en dit heet *David Copperfield*'. De tragedie van Emily en Rosa Dartle voldoet ons niet, zij is tooneelmatig en onwerkelijk; Agnes is als 'troost' veel minder overtuigend dan Dickens ons dit wil doen voorkomen, maar dit alles wordt ruim en ruimschoots vergoed door de prachtvolle, levende schildering der vroegste kindsheid, door de beschrijving van Mr. Creakle's-school, de Peggotty's, de onnavolgbare Mr. Micawber, Betsey Trotwood, en dat monument van ellendige zelfzucht, Mrs. Gummidge.

In Maart 1850 werd het weekblad *Household Works* opgericht, waardoor Dickens bedoelde een directe verbinding te hebben tusschen zichzelf en zijn lezers, en tegelijk als een middel beschouwde om de talenten van de jongere generatie gelegenheid te geven zich uit te spreken. Niemand was beter voor dezen arbeid geschikt, daar hij volkomen vrij was van al wat letterkundige afgunst heet, en een bijna wonderdadige kracht bezat, om de inspiratie bij jonge auteurs wakker te roepen.

Hard Times, dat in 1854 volgde op het eenigszins sombere en onsamenhangende *Bleak House*, was het eerste lange verhaal, dat Dickens schreef voor *Household Works.* Ruskin beschouwde dit als Dickens beste werk. Omstreeks dezen tijd vestigde Dickens zich op het buiten Gad's Hill, bij Rochester. Merkwaardig is het, dat Dickens in zijn jeugd, toen hij in den schoensmeerkelder werkte, altijd met de diepste en eerbiedigste bewondering op zag tot Gad's Hill, - en dat hij later in staat is geweest, er zijn eigen verblijf van te maken.

Hier voleindigde Dickens *Little Dorrit.* Niettegenstaande de prachtige comedie van den meester van de Marshalsea, en de slot-tragedie van de hoofdfiguur, schiet *Little Dorrit* veel te kort in levendheid van weergave; de humor is er verworden tot een soort van spot, en de voortdurende herhaling van komieke woordjes, en allerlei beeldspraak, maakt den lezer ongeduldig en nerveus. De intrige en de karakters vermoorden elkaar in dezen slecht-gecomponeerden roman.

De naam *Household Works* werd veranderd in *All the Year round*, en daarin verscheen in 1859 *The Tale of two Cities*, een groote verbetering bij het vorige boek vergeleken; de hoofdpersonen zijn krachtig geschilderd, de geschiedenis is waarlijk tragisch, en de atmosfeer evenzoo, maar een overdreven arbeid is er besteed aan de details der beschrijving. *The Tale* werd gevolgd door twee boeken, die tot het beste behooren, wat hij in dit genre schreef; het eerste is *Great Expectations,* waarover de donkere mist van de moerassige oevers van den Lower Thames schijnt te hangen; het tweede is *Our Mutual Triend*, waarin de modder en het slijk en het drab van Rotherwithe, met zijn schippers en bootslieden het geheele boek beheerscht. Niets, in de geheele rij van Dickens werken, overtreft de eerste hoofdstukken van *Great Expectations*, in volkomenheid van techniek, en in meesterlijke ontplooiïng van 's kunstenaars geheele begaafdheid, terwijl dit boek nog bovendien een groote autobiographische waarde bezit.

In November 1867 maakte Dickens een tweede reis naar Amerika. Zijn doel was een groote som gelds te verdienen, zoodat hij zich vrij kon maken van alle financiëele moeilijkheden; en hij begon daartoe een reeks van uitputtende lezingen, waarvan de eerste gehouden werd te Boston, den 2^{en} December. Dickens geheele leven was zoo ingericht op hard en gestadig werken, dat het misschien wat sterk is, om te beweren, dat deze afmattende reis zijn gezondheid knakte, maar een feit is het toch, dat hij drie maanden daarna is gestorven. Zijn laatste lezing hield hij den 15^{en} Maart 1870, in de St. James Hall. Toen vertrok hij voor altijd van '*those garish lights*,' zooals hij zich uitdrukte weer naar Europa.

In den korten levenstijd, die hem nog restte, hield hij zich

voornamelijk bezig met *The Mystery of Edwin Drood.* Dit boek, dat niet is voltooid, was zeer karakteristiek werk, en bevatte veel fraaie beschrijvingen van een plaats, die hem uit den aard der zaak goed bekend en dierbaar was. (Met Cloisterham is natuurlijk Rochester bedoeld.)

In zijn laatste levensdagen verkeerde Dickens in de hoogste kringen, dineerde met den Prins bij Lord Houghton, en bezocht tweemaal het Hof; eerst voor een privaat onderhoud met Koningin Victoria, die hem verzocht, daar hij elke onderscheiding tot dusver geweigerd had, de benoeming aan te nemen van *Privy Councillor.*

Dinsdag, den 8^{en} Juni, na een langen tijd geschreven te hebben in het châlet, waar hij gewoonlijk werkte, kreeg hij aan het diner een flauwte. Zijn schoonzuster (Georgie Hogarth) zag het eerst de veranderde uitdrukking op zijn gelaat. 'Ga wat liggen', ried zij hem. '*Yes on the ground*', zei hij zeer duidelijk, maar dit waren zijn laatste woorden, hij gleed uit haar arm, en viel op den grond. Hij stierf in den vroegen morgen van den 9^{en} Juni 1870; en werd begraven in den Poet's Corner van de Westminster Abbey, den 14^{en} Juni daaraanvolgende. In zijn uitersten wil verzocht hij zijn vrienden geen monument voor hem op te richten, en wenschte, dat alleen zijn naam, geboorte- en sterfdatum in eenvoudige letters op zijn grafsteen zouden voorkomen, terwijl hij er deze trotsche voorspelling bijvoegde: '*I rest my claim to the remembrance of my country on my published work.*'

'Menschen, die Dickens gekend hebben', zegt Yates, 'beschreven hem als agressief, heerschzuchtig en onverdraagzaam, en ik kan wel begrijpen, dat hij op sommigen dien indruk maakte; maar voor mij was hij altijd een en al vriendelijkheid en zachtmoedigheid. Ik geloof wel, dat hij spoedig uit zijn humeur raakte, en dit dan ook vrijuit toonde, maar meestal had hij dan ook reden. Hij was heerschzuchtig in dien zin, dat zijn leven geleid werd door het *sic volo sic jubeo* principe, en dat men gewoon was tegenover zijn optreden ruim baan te maken. Het gezelschap, waarin hij verkeerde, de uren, die hij zoo en zoo besteed wenschte te zien, de gewoonten, die hij er op na hield, zijn smaak, en zijn tegenzin, zijn denkbeelden over wat kon of niet kon, dit

alles was door hemzelf vastgesteld, niet slechts voor zijn eigen persoon, maar voor allen, die tot hem in betrekking stonden, en er was bij hem nooit quaestie van, dat daarover gediscussieerd worden kon. Toch werd hij nooit beschouwd als een soort van tyran; hij had een groote wilskracht, en een sterk suggestie-vermogen, die hij beide zeer vaak tot het welzijn van anderen aanwendde, en het scheen ons allen heel natuurlijk toe, dat hij ons raad gaf en ons leidde'.

Het spreekt vanzelf, dat iemand met Dickens veelomvattenden arbeid wel buitengewoon punctueel moest zijn in zijn dagelijksch leven. Alles ging bij hem als 't ware op de klok: zijn werkuren, zijn uitgaan en zijn thuiskomen, was van tevoren bepaald, en slechts zeer zelden week hij af van den regel, dien hij zichzelf had gesteld. Hij kon niet leven in een huis of een kamer, vóór hij zelf aan elk meubelstuk zijn vaste plaats had gegeven. En de geringste overtreding in zijn gewoonten, irriteerde hem sterk. Waarheen hij ging, en hij verhuisde dikwijls, overal stelde hij dezelfde orde en regelmaat in. Hij stond vroeg op, en voor het ontbijt had hij reeds alles nagegaan. Als een vaste regel, bijna als een heilig ritueel, had hij ingesteld, elken morgen tusschen ontbijt en lunch drie of vier bladzijden te schrijven. 's middags maakte hij lange wandelingen. Wanneer hij zijn uitvoerige, interessante brieven schreef, en zijn natafel-conversaties (waarin hij slechts één had, die met hem kon worden vergeleken, Disraëli) samenstelde, is nauwelijks te begrijpen. Maar het was met hem, zooals met Hazlitt, die van zichzelf zeide, dat hij hoe meer hij deed, hoe meer tijd vond om wat te doen. Als tijdschrift-redacteur was hij zeer nauwgezet; van slordigheid, half-gedaan werk, onachtzaamheid, en al die soort van dingen had hij een hartgrondigen afkeer, en zijn grootste antipathie was een besluiteloos mensch, of een, die er maar zorgeloos op toe leefde. Hoofdbevelhebber in kleine, zoowel als in groote dingen; inspecteur-generaal van de geheele huishouding; alles nagaande, onderzoekende; een opwekkende troost in ziekte, een toevlucht in allerlei zaken, was Dickens een soort van aardsche voorzienigheid voor allen, die in zijn onmiddellijke nabijheid leefden. Zijn overal-in-thuis-zijn was eenig. Hij was buitengewoon vlug van begrip, en intelligent en snel op de hoogte van alles, waar-

aan hij zijn aandacht gaf. In zijn werk of in zijn vrije uren, in ernst of vroolijkheid, hij was altijd dezelfde. Waar hij kwam, was hij gemakkelijk het middelpunt. Op diners zocht men altijd de plaats naast Charles Dickens te krijgen. Op het Athenaeum wees men hem aan, vol trots: ‘De heer Dickens, een onzer leden’; in de hofkringen werd hij gaarne ontvangen, en de grootste staatslieden van zijn tijd beschouwden hem met eerbied en bewondering. ‘Staatslieden, mannen van wetenschap, philantropen kunnen sterven’, schreef The Times ‘maar zullen niet die leegte achterlaten, die veroorzaakt wordt door Charles Dickens' dood.’ En dit was volkomen waar: in Londen liet Dickens' heengaan een open plaats achter, die door niemand anders kon worden ingenomen.

N.G.

Willem Royaards door Hein Boeken.

Het tijdschrift, dat zich van den beginne af tot taak heeft gesteld en voortgaat zich tot taak te stellen, het orgaan te zijn van de Nederlandsche literaire kunst, wil niet achter blijven met het brengen van zijn hulde aan dien vernieuwer van de Nederlandsche tooneelspeelkunst, die tot zijn vernieuwings-arbeid voornamelijk werd gedrongen door zijne liefde voor de Nederlandsche Dichtkunst. Wien toch anders dan Royaards is het gelukt, Vondel op het tooneel te brengen, Vondel niet als een literaire of philologische rariteit of een delicatesse enkel voor kenners, maar Vondel als de levende vertegenwoordiger van Nederlands volks-aard en geest op hun best? Wat zou Potgieter, wat zou Jozef Alberdingk Thym gezegd hebben, hadden zij het beleefd, dat van hun beider lievelings-dichter, den door beiden schoon op verscheiden wijze toch om strijd als grootsten Nederlander vereerde, het werk nog eens aldus van de planken op de saamgestroomde en aandachtig luisterende, door kluisters van sympathie geboeide schare mocht inwerken? Nooit was bij 's Dichters eigen leven de Adam in Ballingschap, slechts luttel malen de Lucifer ten tooneele gevoerd; in den sinds verloopen tijd geen van deze beide treurspelen ooit; in onze dagen beleefden de beide stukken elk hun honderdsten avond, en gingen daarna door, met graagte gehoord te worden.

Ademloos zaten we te luisteren, zaten we te zien; zagen we de zalige scharen en het zaliger menschen-paar de witte voeten op de groene zoden zetten van het Paradijs, zagen we ze den dans, van zon en maan en de overige planeten, uitvoeren, terwijl de monden het kort en bondig scheppingsverhaal saam-zingend

zeiden, amdemloos hoorden we de listige slangentong de heillooze logica uitspinnend; hoorden we de argelooze onschuld ter heillooze bete getogen; hoorden we den weeroep der engelen over het in flarden gereten witte kleed der erfrechtvaardigheid des mans, over het gehavend kleed der onschuld, dat in zoo veel rijker verven de onschuld der eerste bruid had getooid.

Als waardig opvolger van ‘aller treurspelen treurspel’ kwam het hemel-drama van den Aarts-engel Lucifer. Naast Royaards' eigen spel daarin, naast dat van de Eva van zooeven, als de Engel, die in meelij versmeltend aan de borst van den verwatene, de laatste poging tot redding waagde, zoude ik als meesterstuk van Royaards' indeeling en groepeering der partijen, het tafereel willen in herinnering brengen, waarin de Luciferisten, in woordstrijd met de getrouwe engelen geraakt, hunne zaak bepleiten en de weldra te volgen hemel-breuk voorbereiden.

Nog veel mag de kunst van het levend Nederlandsche Woord, afgaande op de belofte door het reeds gegevene gedaan, verwachten van den op zijn eigen spoor steeds verder voortschrijdenden Willem Royaards en van degenen, die hij door zijn voorbeeld, woord en wenk weet te bezielen.

HILVERSUM, Februari 1912.

De afkomst van Schopenhauer's wijsbegeerte door K.J. Pen.

In de vorige eeuw begint een tijdperk der wijsbegeerte, dat vooral in den aanvang wordt beheerscht door de denkers Fichte, Schelling en Hegel. Dezen hebben 't oor der tijdgenooten; en prikkelt hun optreden nog al tot verzet, dit verzet wordt spoedig bedwongen door de zegevierende kracht der nieuwe ideeën, die inslaan, en waar ze een tegenstander ontmoeten, heftig strijdbaar blijken. Dit laatste is haar wel eens ten kwade geduid; doch ten onrechte. Het is met ideeën als met een staat: ze hebben slechts zooveel kracht en hechtheid van binnen, als waarmee ze zich naar buiten kunnen doen gelden, en gelijk een onweerbaar volk alleen bij de genade van het toeval blijft bestaan, doch bij den eersten stoot van buiten ineenzakt en ten onder gaat, heeft ook het stelsel van denken, dat zich niet tegen de daarop uitgeoefende kritiek kan handhaven, door zijn innerlijke zwakheid zijn tijd spoedig gehad.

Zoo staat het eerste vierde deel der negentiende eeuw onder haar ban; doch omstreeks 1830 komt er verandering. De voormannen zelf verdwijnen van het tooneel en zwakkeren, volgelingen, nemen hun plaats in, terwijl de oppositie voortdurend in sterkte toeneemt: van Bachmann tot von Hartmann een lange slagorde. Onder die tegenstanders heeft Schopenhauer zich wel het meest geweerd om de ‘sophisterij’ en ‘kwakzalverij’ der ‘marktschreeuwers’ dood te hoonen, en van omstreeks het midden der eeuw heeft een steeds grooter wordend deel van het ontwikkeld publiek met welbehagen van de philippika's genoten, die in vlotte prikkelende taal met veel gezag voorgedragen de overtuiging geven, dat men zoo'n onzin ongelezen kan laten liggen.

En men laat zich heel gemakkelijk overtuigen! Ook weer best te begrijpen. Want wanneer het woord der waarheid te allen tijde doordringt waar het wordt gesproken door hem, die zich zijne overtuiging in eigen denkarbeid heeft verworven, en geest zich tot geest richt, - daar wendt men zich teleurgesteld af, waar de dressuur de natuur vervangt en de schijn voor het wezen wil worden genomen. Abusus optimi pessimum. Dat is het noodlot van het groote: het treedt op, nietig in den beginne, 't wordt sterk en verwint de wereld; de wereld half overtuigd, half meegevend, bukt en neemt het aan, - en daarmede gaat het te gronde. Het wordt algemeen, en naar mate het dieper doordringt, zelfs gemeen. Philosophieën vertoonen, populair geworden, zulke wonderlijke vervormingen, dat ze haast alleen aan enkele woorden en uitdrukkingen nog zijn te herkennen. Ze verworden tot een mode: de ergste dood. Want al wordt het grootsche erin nooit gemeen goed, en al is het populaire nooit de levende kern, - de vooronderstelde bekendheid stelt meteen vrij van 't kennis nemen, en al spoedig worden ze aangezien als afgedaan. Dat verval openbaart zich 't eerst in de school der volgelingen, bij hen die de klok hebben hooren luiden, en aan de menigte willen wijs maken dat ze den klepel weten te hangen. De -ianen van alle tijden verkondigen het nieuwe wel van de daken, maar men bemerkt al spoedig dat verguldsel voor goud wil doorgaan, en eerst geërgerd, later geeuwend, wendt men zulk gedoe den rug. Wie de werken opslaat van hen, die de wachters der overgeleverde wijsheid meenen te zijn, - en als getuigen van 't groote, dat is geschied, zijn ze niet zonder hunne waarde -, kan 't begrijpelijk vinden dat men van dit laf geworden zout niet gediend is, vooral niet in den tijd, waarin de natuurwetenschappen door het ontsluiten van een nieuwe wonderwereld de algemeene belangstelling terecht tot zich trekken.

Maar ‘homo est animal metaphysicum’: zelfs het tijdperk der industrie kan niet zonder wijsbegeerte, en als men dan op den dwaalweg geraakt is, dan zal men van het algemeene punt van uitgang nog weer eens beginnen. Tot Kant terug, en nog eens overdoen, kritisch! En jaren lang is Kant geplet, gerold, gekneed om daardoor uit hem te krijgen wat men reeds in zich zelf moet bezitten om 't aan anderen te kunnen verwerven: inzicht. Het

hiermede bezige Nieuw-Kantianisme is, over 't geheel genomen, echter niet meer dan met Kant-philologie getooid alledaagsch geredeneer, dat, niet zeker van eigen waarde, zich gelukkig acht meer of minder de slippendrager der vakwetenschappen te zijn. Het is het drabbige vocht, waarmede de hooger strevende geest zich moest laven, bij gebrek aan wat beters.

Doch onze tijd laat zich hiermede niet meer tevreden stellen, en uit deze dorre woestenijen ziet hij reikhalzend naar een dronk van het levende water. En hij zál het krijgen, want Fichte komt weer op, zelfs in Amerika in de specifiek Amerikaansche humbugphilosophie van het pragmatisme; Schelling ligt voor ons in hernieuwde uitgaven, die menigten lezers vinden en Hegel is ook weer opgestaan. Zelfs is men al ‘boven hem uit’, naar men voorgeeft. Doch dan is men een beetje voorbarig en 't is niet moeilijk aan te toonen, dat men daarbij zich zelf en anderen wat wijs maakt.

Maar hoe het verloop der beweging ook moge zijn, waar is 't, dat we op de grens staan van 't oude en het nieuwe; dat de geest van onzen tijd vergaart, wat in het verleden is verworven, het waardelooze aan de vergetelheid prijs laat, zich weer concentreert en mobiel maakt. Daarbij heeft hij een anderen kijk gekregen op de zoo even genoemde ‘sophisten’ en de over hen uitgesproken veroordeelende vonnissen worden gecasseerd. En gaan we de akten na, dan treft het ons, hoe weinig soms een tegenstander zich van de draagkracht en de afkomst van eigen gedachten bewust is; de grootste valt ons juist daarom het meest op. Om dit van hem aan te toonen, volgen hier, grootendeels met de woorden van Schopenhauer zelf, de hoofdlijnen van zijn ‘stelsel’; daarna zal hij ons vertellen hoe hij zich zijne verhouding tot de philosofen van zijn tijd denkt, en ten slotte gaan we na, wat een vergelijking met Fichte en Schelling ons omtrent de werkelijke verhouding leert.

I.

Zijn eerste waarheid. Schopenhauer gaat uit van de *allerzekerste waarheid*, dat alles wat kan worden gekend, dus *de geheele wereld*, *slechts objekt in betrekking tot een subjekt* is, anders gezegd, aanschouwing van het aanschouwende, in een woord: voorstelling. Deze waarheid, die op 't eerste gehoor vreemd klinkt, en waar-

mede men niet dadelijk vrede heeft, omdat ze de heele wereld tot illusie, phantasie van 't subjekt schijnt te willen maken, is ook maar half; laat ons maar één kant zien. Ze slaat op de zijde der *kenbaarheid*, volgens welke we alle objekten, ook het eigen lichaam, slechts als voorstelling beschouwen. We hebben dan geabstraheerd van (wat Sch. tegenover de *kenbare* zijde aanduidt als) de *andere* zijde der wereld, gevormd door den *wil*, want de wereld is eensdeels door en door voorstelling, anderzijds door en door wil. Dit is het thema van zijn werk en van deze twee gezichtspunten uit moeten we de wereld nu gaan beschouwen.

A. De wereld als voorstelling valt uiteen in *objekt* en *subjekt*, gelijk we hoorden; het óbjekt verschijnt in de vormen van *ruimte* en *tijd*, vormen waardoor de veelheid van objekten ontstaat, - het súbjekt ligt buiten ruimte en tijd, omdat ze volgens de gewichtige ontdekking van Kant, twee onmiddellijke aanschouwingen zijn, die niet uit de ervaring behoeven te worden afgeleid, maar reeds vóór alle ondervinding in 't subjekt zijn.

Gelijk nu het objekt in 't algemeen slechts voor het subjekt in 't algemeen bestaat, als deszelfs voorstelling, is nu elke bijzóndere klasse van voorstellingen slechts voor een even zoo bijzóndere bepaling in 't subjekt, die men kenvermogen noemt: er moet harmonie zijn tusschen de bijzondere objekten en hun subjekt. Op de ruimte en den tijd toegepast: het subjektieve correlaat van beide is de zuivere zinlijkheid. Dit is dus de *eerste trap.*

Tot den *tweeden trap* komen we door de volgende redeneering. De ruimte en de tijd, deze twee aanschouwelijke voorstelbaarheden gaan op in de *materie.* Deze moet de eigenschappen van de ruimte en den tijd, hoe zeer beiden met elkaar in strijd zijn, tegelijk aan zich dragen, en wat in elk van die beiden voor zich onmogelijk is, moet zij in zich vereenigen: de bestandlooze vlucht van den tijd met het starre onveranderd blijven in de ruimte. Is zoo door het verschijnen der materie het objekt veranderd, dan is er ook meteen een nieuw súbjektief correlaat. Stond tegenover het objekt het subjekt, tegenover de ruimte en den tijd de zuivere zinlijkheid, aan de materie beantwoordt het *verstand.* En daar de materie niets anders is dan veranderend werken, en door en door causaliteit - eigenlijk is materie maar een ander

woord voor causaliteit -, heeft het verstand dus tot eenige taak causaliteit in te zien.

Nu komt onder de objekten het *lichaam* ter sprake, omdat dat een bijzondere plaats inneemt. Het is n.l. het zoogenaamde *onmiddellijk gekend* objekt, dat als objekt inwerking ondergaat van buiten, door onbewust causaal te redeneeren van de uitwerking tot de oorzaak concludeert, en deze oorzaak dan als een objekt voor zich ziet. Men hoede zich voor de grove vergissing, dat objekt en súbjekt met elkaar in causaal verband zouden staan; causaal verband is er alleen tusschen objekt en óbjekt: de heele wereld is voor het verstand een rij van causaal verbonden voorstellingen.

En weer dringt zich hier de vraag naar voren, wat deze aanschouwelijke wereld is, buiten en behalve dat ze mijne voorstelling is? Is zij, die ik slechts eens, als voorstelling, ken, misschien gelijk mijn eigen lichaam, waarvan ik me tweemaal bewust ben, eenerzijds voorstelling, en anderzijds wil? Is mogelijk de wereld een makranthropos, gelijk de mensch een mikrokosmos is?

De noodzakelijkheid daarvan klemt nog meer op den nu volgenden *derden trap* van de *rede*, of de *reflexie*, die als objectief correlaat de *begrippen* heeft en als haar werktuig de taal gebruikt, die al het hooger menschelijke: godsdienst, poëzie, philosophie mogelijk maakt. Men overschatte deze begrippen niet: het zijn maar flauwe, bleeke nabootsingen; ze leveren nooit een aanschouwelijke kennis, maar blijven steeds abstrakt, leeg en ruim. Ze zijn niet in staat de fijne modificaties van het aanschouwelijke weer te geven, doch leveren het stelselmatige, dat het onderscheidende is der wetenschap, en als de philosophie een volledige herhaling, als 't ware een afspiegeling der wereld in abstrakte begrippen lijkt, dan bedoelt ze toch iets meer dan die doode abstrakties. De wetenschap is hun eigenlijk domein, doch ook zij leert ons het wezen der voorstelling niet kennen en het ware aan de wereld blijft hieroglyphisch. Wetenschappen zijn variaties op een niet meegegeven thema en de krachten in de natuur blijven haar eeuwig een geheim.

Zoo besluiten we, ten derden male, dat ook hier van buiten af niet tot het wezen der dingen is door te dringen; hoe men ook vorscht, altijd krijgen we beelden en namen. Men gelijkt op

iemand, die om een slot loopt en vergeefs een ingang zoekt.

De wereld als voorstelling is hiermede afgehandeld. Het is de weg, dien, zegt hij, alle wijsgeeren voor hem zijn gegaan.

Is er dan niet binnen te komen?

B. De wereld als wil. De onderzoeker is zelf niet een engelkopje met vleugels, maar heeft een lichaam, dat voor het zuiver kennend subjekt een voorstelling is als elk ander, 'n objekt onder objekten. Doch ook op ándere wijze is dat lichaam ons gegeven: eens als voorstelling, en dán ook tegelijk op een geheel andere wijze, n.l. als dat aan ieder *onmiddellijk* bekende, wat het woord *wil* beduidt. De handelingen van den wil en die van het lichaam zijn een en hetzelfde, slechts op twee geheel verschillende wijzen gegeven, eens onmiddellijk en eens in de aanschouwing voor het verstand. Zoo is het lichaam aan den eenen kant objekt, anderzijds zoo door en door wil, dat we het de 'objektiteit' van den wil moeten heeten. Daarmede hebben we den wil-op-zich-zelf nog niet, want die zit in zooverre hij niet verschijnt, nog weer achter die objektiteit.

Wie deze verklaring vreemd vindt, moet dit aan zich zelf wijten, want de identiteit van lichaam en wil kan worden áángewezen, d.w.z. uit het onmiddellijke bewustzijn, uit de kennis in concreto, in de kennis in abstracto worden overgebracht; daarentegen kan ze naar hare natuur nooit worden béwezen, d.w.z. als onmiddellijke kennis uit een ander onmiddellijk gegeven worden afgeleid; juist omdat ze de onmiddellijkste is, en wanneer we ze niet als zoodanig opvatten en vasthouden, zullen we te vergeefs verwachten ze ergens middellijk als afgeleide kennis weer te verkrijgen.

Dit is nu 'zijn groote ontdekking', de philosophische waarheid □ατ□□ξοχ□ν, het pivot van zijn stelsel. Deze zoogenaamde waarheid wordt ons tallooze malen ingestampt.

De wil nu is het ding op zich zelf. Daaraan komt hij op de volgende wijze. We zullen dientengevolge de nu tot duidelijkheid verheven dubbele op twee geheel heterogene wijzen gegeven kennis, die we van het wezen en werken van ons eigen lichaam hebben, in het vervolg als een sleutel tot het wezen van elke verschijning in de natuur gebruiken, en alle objekten, die niet ons eigen lichaam zijn, dus niet op dubbele wijzen, maar alleen als voorstellingen aan ons bewustzijn zijn gegeven, juist *naar analogie*

van dat lichaam beoordeelen en *daarom aannemen*, dat de natuur, gelijk ze eenerzijds, geheel als dat lichaam, voorstelling en daarom daarmede gelijksoortig, ook anderzijds naar haar binnenste wezen hetzelfde moet zijn, als wat wij in ons *wil* noemen. Want... welk ander soort aanzijn of realiteit zouden we aan de overige wereld der dingen anders toekennen?

Van deze redeneering verwacht hij wonderveel. Deze aanwending der reflexie is het, die ons dan niet meer bij de verschijning laat blijven staan, maar overleidt tot het inwendige der dingen: het *ding op zich zelf.* (Zoo heeft hij er niet altijd overgedacht. In 1813 is het ding op zich zelf nog een onding, een nul; daarna wordt het het onkenbare wezen van Kant, om ten slotte het onmiddellijk gevoelde en gekende te worden).

Dat ding op zich zelf dan, dat als zoodanig nooit objekt is, juist wijl alle objekt reeds weer slechts zijne verschijning, niet het zélf is, moest, als het toch objektief moest worden gedacht, naam en begrip van een objekt borgen, van iets op een of andere wijze objektief gegevens, dus van een zijner verschijningen, maar deze mocht, om als punt van opheldering te dienen, geen andere zijn dan onder al zijn verschijningen de volmaaktste, d.w.z. de duidelijkste, het meest ontvouwde, door het kennen onmiddellijk belichte; dit is echter de *wil des menschen.* Het begrip wil is het eenigste, dat zijn oorsprong niet in de verschijning heeft, maar uit het binnenste komt, te voorschijn treedt uit het onmiddellijkste bewustzijn van iedereen, waarin deze zijn eigen individuum naar zijn wezen, onmiddellijk, zonder eenigen vorm, zelfs zonder dien van subjekt en objekt, inziet en tegelijk zelf is, daar hier het erkennende en het erkende samenvallen.

Men heeft er echter wel op te letten, dat we hier zeer zeker *slechts eene denominatio a potiori* gebruiken, waardoor juist daarom het begrip *wil* een *grootere uitbreiding* verkrijgt, dan het tot nu had. Tot nu heeft men de *identiteit* van het wezen van iedere kracht in de natuur met den wil niet ingezien, en ze daarom als heterogeen beschouwd; daarom was er geen woord voor het geslacht van deze soorten. Hij benoemt nu het geslacht naar de *voortreffelijkste* soort, waarvan de ons nader liggende, onmiddellijke kennis tot de bemiddelde kennis van alle andere leidt. Daarom

zal wie niet in staat is, de hier geëischte 'verruiming' van het begrip te voltrekken, maar bij het woord *wil* altijd slechts de tot nu alleen daarmede aangeduide eene soort, den door het kennen geleiden, dus onder leiding van de rede zich uitenden wil wilde verstaan, die, gelijk gezegd, slechts de *duidelijkste* verschijning van den wil is, in een altijd voortdurend misverstand bevangen blijven. Het ons onmiddellijk bekende binnenste wezen juist van deze verschijning moeten we nu in de gedachten zuiver uitscheiden, het dan op alle zwakkere, onduidelijkere verschijningen van hetzelfde wezen overdragen, waardoor we de verlangde verruiming van het begrip wil voltrekken.

'*Uitbreiding' van den* '*wil*'. We zullen er dan niet bij blijven staan de *dieren* in handelingen en organisatie als verschijningen van den wil te erkennen, maar zullen deze ook ons alleen gegeven onmiddellijke kennis van het wezen op zich zelf der dingen op de *planten* overdragen en als laatste stap blijft ons nog over, den sleutel tot het begrip van het wezen op zich zelf der dingen ook aan de verschijningen der *anorganische wereld* aan te leggen, die van alle op den versten afstand van ons staan. Wanneer we ze met vorschenden(?) blik beschouwen, wanneer we den geweldigen onweerstaanbaren drang zien, waarmede de wateren naar de diepten ijlen, de standvastigheid, waarmede de magneet zich altijd tot de Noordpool wendt, het verlangen, waarmede het ijzer naar hem toevliegt, de heftigheid, waarmede de polen der elektriciteit tot hereeniging streven, en die, juist als bij die der menschelijke wenschen, door hinderpalen wordt vergroot, wanneer we het kristal snel en plotseling zien aanschieten, met zooveel regelmatigheid van vorming, die blijkbaar slechts een door verstijving gegrepene en vastgehoudene geheel verschillende en nauwkeurig bepaalde *streving* naar verschillende richting is; wanneer we de keuze bemerken, waarmede de lichamen door den toestand der vloeibaarheid in vrijheid gesteld en aan den band der starheid onttrokken, elkaar zoeken en ontvluchten, zich vereenigen en uiteengaan; wanneer we eindelijk heel onmiddellijk voelen, hoe een last, welks streven naar de massa der aarde ons lichaam tegen houdt, hierop voortdurend drukt en dringt, zijn eenigste *streven* volgend; - dan zal het ons geen groote inspanning der *verbeeldingskracht* kosten om zelfs uit zoo groote

verte ons eigen wezen te herkennen, datzelfde, dat in ons bij het *licht* der kennis zijne doeleinden nastreeft, hier echter, in de zwakste van zijn verschijningen slechts blind streeft - ook hier, als daar, den naam *wil* moet dragen.

Omtrent die verschijningen van den wil leeren ons de wetenschappen slechts het *hoe*, niet het *wat*; slechts den vorm, niet den inhoud. Mechanika, physika, chemie leeren de regels en de wetten, volgens welke de krachten der ondoordringbaarheid, zwaarte, starheid, vloeibaarheid, samenhang, rekbaarheid, enz. werken, d.w.z. de wet, de regels welke deze krachten met betrekking tot haar telkenmalige intrede in tijd en ruimte in acht nemen; de krachten zelf echter blijven daarbij, hoe men zich ook wende of keere, qualitates occultae. Want *het is* juist *het ding op zich zelf*, *dat*, terwijl het verschijnt, die *objectivaties vertoont*, *van deze zelf geheel verschillend;* wel is waar in zijne verschijning aan de causaliteit als den vorm der voorstelling, geheel onderworpen, zelf echter nooit daartoe te herleiden en daarom niet tot op het laatste te verklaren, niet altijd volledig te doorgronden; wel geheel begrijpelijk, in zooverre het verschijning is, maar naar zijn binnenste wezen door die begrijpelijkheid niet in 't minst verkláárd. Dat zal gebeuren als we het tooverwoord ‘wil’ uitspreken.

Idee. Een leerling van Plato zal al begrepen hebben, dat deze verschillende graden der objektivatie van den wil niets anders zijn dan Plato's ideeën; want idee heet iedere bepaalde en vaste trap van de objektiveering van den wil, in zooverre hij ding op zich zelf, en daarom vreemd is aan de veelheid. Daarmede zijn we in 't eigenlijke gebied der wijsbegeerte gekomen en nu geeft Schopenhauer ons een klimax van ideeën, die in en door tijd en ruimte aan ons verschijnen in de eindelooze veelheid van naar 't oerbeeld strevende individuen, en van de zwaarte af door het natuurrijk heen naar den mensch objectiveert zich de wil als ding op zich zelf hoe langer hoe duidelijker.

Omtrent de onderlinge verhouding van deze ideeën, verbijzonderingen van den een en denzelfden wil, dus omtrent het verband in zijn stelsel geeft Schopenhauer ons eenige vage aanwijzingen.

Deze ideeën kunnen *niet* tot elkaar *herleid* worden. Toch mogen we aan den anderen kant niet voorbijzien, dat in alle ideeën, d.w.z. in alle krachten der anorganische en alle gestalten der

organische natuur, het een en dezelfde wil is, die zich openbaart. Zijne eenheid moet zich daarom ook door een innerlijke verwantschap tusschen al zijne verschijningen te kennen geven. Omdat juist alle dingen der wereld de objektiteit van den een en den zelfden wil, dus naar het binnenste wezen *identiek* zijn, moet er niet alleen een onmiskenbare analogie tusschen zijn en zich in elke onvolmaaktere reeds een spoor, aanduiding, aanleg van het naast aanliggende volmaaktere toonen, maar ook, omdat al die vormen toch slechts tot de wereld als voorstelling behooren, *laat zich zelfs aannemen*, dat reeds in de algemeenste vormen der voorstelling, in dat eigenlijke fondament der verschijnende wereld, dus in ruimte en tijd, het grondtype, de aanduiding, aanleg van alles wat de vormen vult, is te vinden en aan te toonen. Al mogen we dus de ideeën niet vereenzelvigen, al hebben ze analogie en al kunnen ze als hoogere potenties worden aangezien, dan kan men toch, om een herleiding van de eene tot de andere idee binnen bepaalde perken te rechtvaardigen, het volgende met veel waarschijnlijkheid aannemen:

Wanneer van de verschijningen van den wil, op de lagere trappen van zijn objektivatie, dus in het anorganische, meerdere onder elkaar in strijd raken, daar elk, aan den leiddraad der causaliteit, zich meester wil maken van de voorhanden materie, dan komt uit dezen strijd de verschijning van een hoogere idee, die de vroeger bestaande onvolmaaktere alle overweldigt, echter zoo, dat ze het wezen daarvan op een ondergeschikte wijze laat bestaan, doordat ze een analogon daarvan in zich opneemt; welk gebeuren juist slechts uit de identiteit van den verschijnenden wil in alle ideeën en uit zijn streven naar altijd hoogere objektivatie begrijpelijk is. De uit zulke overwinning over meerdere lagere ideeën te voorschijn tredende volkomenere krijgt juist door dat ze van elk overweldigde een *hooger gepotentieerd analogon* in zich opneemt, een geheel nieuw karakter: de wil schenkt hier, oorspronkelijk door generatio aequivoca, aan een idee het aanzijn.

Dat deze uiteenzetting aan doezeligheid leed, heeft hij blijkbaar gevoeld; doch de schuld daarvan ligt weer... bij den lezer.

Hij wilde, dat het hem mogelijk ware geweest, door de klaarheid der uiteenzetting de aan de stof verbonden duisterheid dezer gedachten te overwinnen, maar hij ziet heel goed, dat de eigen

beschouwing van den lezer hem zeer te hulp moet komen, wanneer hij niet onverstaan zal blijven, of verkeerd zal worden verstaan. Dienovereenkomstig zal men weliswaar in het organisme de sporen van chemische en physische werkingswijzen kunnen aantoonen, maar het nooit daaruit kunnen verklaren; omdat het in geen geval een door het vereenigde werken van zulke krachten, dus toevállig geleverd phaenomen is, maar een hoogere idee, die zich die lagere door *overweldigende assimilatie* heeft onderworpen, omdat de in alle ideeën zich objektiveerende eene wil, terwijl hij naar de hoogst mogelijke objectivatie streeft, hier de lagere trappen van zijne verschijning, na een strijd daarvan opgeeft, om op een hoogeren des te machtiger te verschijnen, terwijl de lagere ideeën, al zijn ze tot dienstbaarheid gebracht, toch altijd nog trachten tot de onafhankelijke en volledige uiting van haar wezen te geraken.

Tegenstrijdigheid in den wil. Zoo zien we overal in de natuur strijd en afwisseling van overwinning, en zullen daarin juist de aan den wil wezenlijke tegenstrijdigheid duidelijker leeren inzien. Deze zelfverdeeling van den wil is vooral het duidelijkst bij den mensch: homo homini lupus; maar gaat door alle trappen heen, door alle ideeën, in hooger zelfpotentieering die *innerlijke tegenstrijdigheid* steeds heftiger en duidelijker openbarend. Doch dit kwaad brengt eigen tegengif.

Is de wil in de lagere objektivaties nog *blind* werkend, volstrekt zonder kennis, van het dier af reeds hebben we den wil, die zich op dezen trap een licht aansteekt, als 'n met de ‘intrede’ der rede *noodzákelijk* geworden middel, nu alle zekerheid en instinktmatige onbedriegelijkheid der wilsuitingen verloren gaat. Oorspronkelijk een middel ten dienste van den wil blijft ze hem bijna voortdurend geheel dienstbaar, doch *niet altijd.* Deze mogelijke, maar slechts als uitzondering te beschouwen overgang van de gewone kennis van afzonderlijke enkele dingen tot inzicht in de idee, het komen tot ware, wijsgeerige bezinning, geschiedt nu *plotseling*, doordat de kennis zich van den dienst des wils losscheurt, waardoor het subjekt ophoudt enkel individueel te zijn, en nu *zuiver*, *willoos subjekt der kennis* is. Hier hebben we dus het subjektief correlaat bij de ideeën.

Hoe komt dat subjekt der kennis tot kennis der ideeën? *Niet* door redeneering, maar door:

'*Aanschouwing*'. Wanneer men, door de kracht van den *geest* geheven, de gewone beschouwingswijze der dingen laat varen, ophoudt slechts hunne onderlinge verhoudingen na te gaan volgens de causaliteit, dus niet meer het waar, het wanneer, het waarom en waartoe der dingen beschouwt, maar enkel en alleen het wát, ook niet het abstrakte denken, de begrippen der rede, het bewustzijn laat innemen, maar in plaats van dit alles, de geheele macht van zijn geest overgeeft aan de *aanschouwing*, zich geheel hierin verzinkt en het geheele bewustzijn laat vervullen door de rustige contemplatie van het juist aanwezige natuurlijke objekt; wanneer men zich geheel verliest in dit objekt, d.w.z. zijn individuum, zijn wil vergeet, en slechts nog als zuiver subjekt, als klare spiegel van het object blijft bestaan, zoodat het is alsof het object er alleen was, zonder iemand, die het waarneemt, en *men* dus *niet meer den aanschouwenden van de aanschouwing kan scheiden*, *maar beide één zijn* geworden, doordat het geheele bewustzijn van een enkel aanschouwelijk beeld geheel is vervuld en ingenomen, wanneer dus zoo het óbject uit alle relatie toch iets daarbuiten, het súbjekt buiten alle relatie met den wil is getreden, dan is wat zoo wordt gekend niet meer het enkele ding, maar het is de idee, de eeuwige vorm, de onmiddellijke objektiteit van den wil op dezen trap; en juist daardoor is tegelijk de in deze aanschouwing verzonkene geen individuum meer, maar hij is zuiver, willoos, pijnloos, tijdeloos subject der kennis. Het individuum als zoodanig kent slechts énkele dingen, het zuivere subject van het kennen slechts ideeën. Het is het gebied der kunst, poëzie en philosophie. De (redelijke) wetenschap beschouwt alles in het verband der causaliteit: de (geniale) aanschouwing hoort in de kunst thuis. *Genialiteit* is objectiefste zuiverste contemplatie: het *genie* is hét zuivere subjekt, het *klare wereldoog*. Hier is dus geen lijden meer: we zijn slechts nog als 't eene wereldoog, dat uit alle erkennende wezens blikt, maar in den mensch vrij is geworden van den dienst van den wil.

Begrippen en ideeën worden met dezelfde woorden aangeduid, doch waar het individu als zoodanig in een woord het abstrakte diskursieve begrip heeft, is de idee volstrekt aanschouwelijk, en alleen voor het genie, of voor hem die door het lezen van

goede werken in een geniale stemming is gebracht, bereikbaar; is het begrip een dood vat, de idee lijkt op een levend, zich ontwikkelend, met teeltkracht begaafd organisme, dat voortbrengt wat er niet in lag verborgen.

Dat het hier met den wil moet zijn afgedaan, is niet alleen waar in de theorie, maar ook in de praktijk het hoogste.

De wil wendt zich. Een en dezelfde wil is het, die in allen leeft en verschijnt; welks verschijningen echter zich zelf bestrijden en zich zelf verscheuren. In dit individu treedt hij geweldig, in dat zwakker op, hier meer daar minder tot bezinning gebracht en getemperd door het licht der kennis, tot eindelijk in een enkeling dit inzicht, gelouterd en verhoogd door het lijden zelf, het punt bereikt, waar de verschijning ze niet meer kan misleiden en het individu en het egoísme sterft,... en in plaats daarvan het volledige inzicht in het wezen der wereld, als quietief van den wil werkend, de berusting aanbrengt, het opgeven niet alleen van het leven, maar van den geheelen wil tot het leven zelf. De wil wendt zich, affirmeert niet meer zijn zich in de verschijning spiegelend wezen, maar ontkent het. Hem heeft zich het laatste geheim van het leven geopenbaard, dat de gekwelde en de kweller een zijn, verschijning van den eenen wil tot het leven, die eigen tegenstrijdigheid zoo objektiveert.

De eerste stap naar die ontkenning is dan de *askese*, niet de zelfmoord; die is juist 't tegendeel van ontkenning van den wil. Volledig opgeheven kan de wil alleen worden door *inzicht*, of liever daardoor zich zelf opheffen, en zoo het lijden eindigen: de natuur leidt juist den wil tot het *licht*, omdat hij slechts aan het licht zijne verlossing kan vinden.

Het inzicht, *het hóógste*, *leidt tot 'n nirvānam.* De kennis in 't algemeen, redelijke en aanschouwelijke, komt dus oorspronkelijk uit den wil zelf te voorschijn, behoort al tot het wezen der hoogere trappen zijner objectivatie, om - en dit houde men goed in 't oog! - als hoogere *wils*-objectivatie de kracht van den wil te overweldigen en zich los te scheuren. Nu is men wedergeboren, begenadigd; de natuurlijke mensch is afgelegd. Doch daar met het subjekt dan ook 't objekt is verdwenen, blijft *niets* over.

Het geheele, op *niets* uitloopende proces is dus *het tot zelfkennis geraken van den wil* (2: 303).

Doch *leeg* is 't niet gebléven. De mogelijkheid voor iets positiefs hooren we al in de slotzinnen van zijn hoofdwerk: Het begrip van het *niet* is wezenlijk *relatief* en heeft altijd slechts betrekking op een bepaald iets, dat het ontkent. Men heeft (Kant met name) deze eigenschap slechts aan het nihil privativum, wat in tegenstelling van met +, met - aangegeven is, toegeschreven, welk -, bij omgekeerd standpunt tot + zou kunnen worden, en heeft in tegenstelling van dit nihil privativum het nihil negativum opgesteld, dat in iedere verhouding niets zou zijn, waarvoor men als voorbeeld de logische, zich zelf opheffende tegenstrijdigheid gebruikt. *Nader beschouwd echter is geen absoluut niets*, geen geheel eigenlijk nihil negativum, ook zelfs *denkbaar;* maar elk van die soort is, van een hooger standpunt uit beschouwd, of onder een wijder begrip gesubsumeerd, altijd weer slechts een nihil privativum. Elk niets is zoo slechts in verhouding tot iets anders gedacht, en vooronderstelt deze verhouding, dus ook dat andere. Zelfs een logische tegenstrijdigheid is slechts een betrekkelijk niets. Want ze is een verbinding van woorden, een voorbeeld van het niet denkbare, dat men in de logika noodzakelijk noodig heeft, om de wetten van het denken aan te toonen; daarom zal men, wanneer men tot dit doel uitgaat op zulk een voorbeeld, den onzin, als het positieve, dat men juist zoekt, vasthouden, den zin als het negatieve, over het hoofd zien. Zoo zal dus elk nihil negativum of absoluut niets, als het aan een hooger begrip wordt ondergeschikt, als een nihil privativum, of betrekkelijk niets, verschijnen, dat ook altijd met dat, wat het negeert, de teekens kan verwisselen, zoodat dát dan als negatie, hetzelf als positie kan worden gedacht. En het algemeen als positief aangenomene, wat wij het zijnde noemen en welks negatie het begrip niets in zijn algemeenste beteekenis uitspreekt, is juist de wereld der voorstelling van welke ik heb bewezen dat ze de objektiteit van den wil is, als zijn spiegel.

Een omgekeerd standpunt, als dat voor ons mogelijk was, *zou de teekens laten verwisselen en het voor ons zijnde als het niets*, *en dat niets als het zijnde toonen.* Zou men er dan toch absoluut op aandringen, de een of andere positieve kennis te verkrijgen van dat, wat de philosophie slechts positief als ontkenning van den wil kan uitdrukken, dan bleef ons alleen over naar den

toestand te verwijzen, dien men met den naam exstase, vereeniging met God enz. heeft aangeduid; welke toestand echter niet eigenlijk kennis is te noemen, omdat hij niet meer den vorm van object en subject heeft, en ook overigens slechts voor de eigen, niet meer over te vertellen, ervaring toegankelijk is. Wij echter, op het standpunt der philosophie, moeten ons hier met het negatieve inzicht tevreden stellen. Voor ons blijft dan zeer zeker slechts het niet, doch dat komt, omdat we nog willen *zijn*; en hij bekent het openlijk: wat na de geheele opheffing van den wil overblijft is voor allen, die nog vol van wil zijn, zeer zeker niets, maar omgekeerd is voor hen, in wie de wil zich heeft gekeerd en ontkend, deze zoo zeer reëele wereld met al haar zonnen en melkwegen - niets. -

Het positieve nirvānam: het '*betere bewustzijn*'. Zoo dacht hij er in 't eerst over; later bleek hij omtrent dat niets het inzicht te hebben gekregen. Want het willoos subject van het kennen dat de platonische idee tegenóver zich heeft, beantwoordt feitelijk niet aan den eisch, en is dus nog niet het laatste: er komt nog het zoogenaamde *betere bewustzijn* dat nòch objekt, nòch subjekt kent, dat noch praktisch noch theoretisch is.

De eene zijde van het bewustzijn, de in verstand, zinlijkheid en rede bevangene, door het object gereflekteerde, wordt geheel vernietigd door het betere bewustzijn. Met de intrede van dit betere bewustzijn verdwijnt die geheele wereld, als een lichte morgendroom, als een optisch bedrog; slechts naar hare beteekenis vragen we nog, naar de platonische ideeën, waarvan alle tijd en alle ruimte met hun inhoud slechts de letters, de ruwe materie waren om ze uit te drukken; en *zelfs de ideeën verdwijnen ten slotte*, wijl het bewustzijn zich terugtrekt in de eeuwige rust en onvertroebelde zaligheid, de geestelijke zon van Plato. Dat betere bewustzijn kan hij wel 'God' noemen, en reeds Homerus heeft het betere bewustzijn in ons geobjektiveerd en gepersonifieerd in de zalige onsterfelijke goden die rustig van den Olympus toezien en voor wie alles maar spel is.

Dit is dus ten slotte de hoogste potentie van den wil, die geen *wil* meer heet maar een bijzonder bewustzijn is, waarin subject en object volkomen identiek, en samengevallen zijn.

II.

Om met kans op goeden uitslag dit stelsel bekend te maken, wil hij gaarne hoogleeraar worden. In 1819 schrijft hij aan prof. Lichtenstein te Berlijn, dat hij gaarne privaat-docent aldaar zou willen worden, want ‘door Solger's dood (is) eensdeels een leemte in de wijsgeerige voordrachten ontstaan, en derhalve te vervullen, andersdeels een professoraat opengekomen waarop hij erkent (zich zelf) hoop te geven’ (Br. 58), ondanks de zware mededinging (Vgl. Br. 44); in 1821 schrijft hij in een brief over geldzaken aan den handelsraad A.L.M. te Danzig, die hem een akkoord wenschte aan te bieden, waarop hij niet wilde ingaan, dat ‘diens kinderen (hem) nog hier in schitterende rijtuigen voorbij zouden rijden, terwijl (hij) als een oude versleten professor over straat kuchte’ (Br. 54). Doch spoedig geeft onze privaat-docent het op, na twee pogingen in 1820 en '25. Zijn tegenzin tegen Hegel (hij geeft college op dezelfde uren als deze) wordt nog vergroot door diens tegenkanting bij het in 't openbaar verdedigen van stellingen, en terwijl door deze mededinging zijn voordrachten haast niet worden gevolgd, heeft hij ook geen stof genoeg voor een heelen leergang: zijn optreden loopt op een bankroet uit en Schopenhauer trekt zich uit het akademieleven terug, al blijft zijn naam nog als privaat-docent op de series. En terwijl hij in 1828 tracht te Heidelberg een professoraat te krijgen, heet het nog in 1830 in een brief aan Longwood: ‘Ik ben een Duitscher en sinds tien jaar geef ik college in logika en metaphysika aan de universiteit dezer hoofdstad, waarvan u zich kunt overtuigen op onzen Catalogus lectionum’ (Br. 58).

Na den dood van Gabler, leerling en opvolger van Hegel, komt Schelling met de veranderde tijden in Berlijn; voor den Kantiaan Schopenhauer is er geene plaats. In Sept. 1840 schrijft hij daarom in de ‘voorrede tot de eerste uitgave’ van ‘de beide grondproblemen der ethika’, dat, het (hem) sedert geruimen tijd duidelijk is geworden, dat (hij) de wijsbegeerte te ernstig opvat, om professor daarin te hebben kunnen worden’, en na 1843 ziet hij daarom af van het leven aan de universiteit, ‘wat hem een flinker optreden veroorlooft’ (Br. 77), want aan de hooge-

scholen zit de kameraadschap, de bende der philosophie-professoren, die het doorbreken van zijn ideeën hebben verhinderd; daar is de wijsbegeerte aan banden gelegd: die priesters der waarheid moesten zijn, zijn veile oogendienaars; van hen deugt er geen. Eerst als hij, den geheelen dag doorloopend, ook aan het doel is gekomen (aan hoogachting onder de menschen, die hij verachtte (Br. 429 - I: 20), hooren we klanken van een begrijpend inzien, maar welke! De arme kerels hadden immers brood noodig voor hunne vrouw en kinderen, en menigeen had al als huisleeraar geleerd naar het pijpen van anderen te dansen (een steek onder water op Fichte, Schelling en Hegel), terwijl hij, onafhankelijk door zijne middelen, altijd voor de zuivere waarheid, die geen rijke erfdochter was, heeft kunnen opkomen. Van zijn vroeger streven, zelf hoogleeraar te worden, herinnert hij zich dan niets meer: ‘ik heb alleen de waarheid gezocht, en nooit een professoraat’ (IV: 167 Noot). Het is de giftige uiting van een verbitterd gemoed.

Bij zijn waardeering van Kant en de na-Kantische philosofen maakt Schopenhauer een scherpe afscheiding tusschen Kant en hem, - en de rest.

Kant is de groote man: de studie van zijn werken werkt als een staaroperatie, bewerkt een geestelijke wedergeboorte. Toch zwéért Schopenhauer niet bij hem. Kant is met zijn denken niet ten einde gekomen. Hij leverde niets minder dan wat hij meende, een eindbeslissing over alle metaphysische vraagstukken, en een laatste rustpunt in de wijsbegeerte: Schopenhauer's geheele uiteenzetting is slechts de *vervolmaking* van het transscendentale idealisme van Kant. Het is zijn groote ontdekking, dat Kant's ding op zich zelf datgene is wat wij in het zelfbewustzijn als den wil vinden. *Hij neemt* daarom werkelijk *aan*, *hoewel het niet te bewijzen is*, *dat Kant*, *zoo dikwijls hij van het ding op zich zelf sprak*, *in de duisterste diepten van zijn geest altijd reeds den wil onduidelijk mededacht*, zoodat Schopenhauer den bril heeft gemaakt, die na de operatie noodig is om te zien. Dus is hij de ‘ware en echte troonopvolger van Kant’, de ‘keizer der philosofie te Frankfort a/d Main’.

Zoo denkt hij zich de verhouding tusschen Kant en hem. En nu tot de anderen.

Als hij aan de professoren in de philosofie van zijn tijd denkt, breekt hem de verontwaardiging aan alle kanten uit; dan kent zijne woede haast geen palen. Háást; - want zoozeer is hij overtuigd van de heftigheid zijner uitvallen, dat hij meermalen aan rechtskundige vrienden verzoekt te willen nagaan, of hij door sommige uitdrukkingen niet met den strafrechter in aanraking zou kunnen komen (Br. 129, 130, 141). ‘Natuurlijk geloof ik het niet’, zegt hij, ‘want ik heb er op gelet, maar ik zou me kunnen vergissen’. Zijn werken en zijn brieven wemelen van wilde uitingen.

Na Kant is er niets gebeurd in de wijsbegeerte: de ruimte tusschen Kant en hem wordt in beslag genomen door de korybanten, de bordpapieren theaterridders, voor wie de waarheid een veel te onfatsoenlijke nymf is, door de sophisten, het tijdperk der oneerlijkheid. In den tijd tusschen Kant en hem valt geen wijsbegeerte, maar slechts universiteitskwakzalverij.

Nu gaat het hem wel tegen de vleug, het te moeten zeggen, maar *'t is niet te loochenen dat Kant aanleiding heeft gegeven tot de daarop volgende verdraaiïngen.* Kant's stijl draagt doorgaans den stempel van een superieuren geest, van echte vaste eigenaardigheid en van geheel ongewone denkkracht... Desniettegenstaande is Kant's voordracht dikwijls onduidelijk, onbepaald, soms duister. Weliswaar is dit laatste ten deele door de moeilijkheid van het onderwerp en de diepte der gedachten te verontschuldigen. Maar het grootste nadeel, dat Kant's hier en daar duistere voordracht heeft gehad, is, dat hij als exemplar vitiis imitabile werkte. Het publiek was genoodzaakt geworden in te zien, dat het duistere niet altijd zonder zin is: dadelijk verborg zich de onzin achter een duistere voordracht. Fichte was de eerste, die dit nieuwe inzicht aangreep, en sterk gebruikte; Schelling evenaarde hem daarin minstens, en een leger van hongerige broodschrijvers zonder geest en eerlijkheid overtrof beiden spoedig. Maar de grootste onbeschaamdheid in 't opdisschen van klinkklaren onzin, in 't samenklodderen van zinledige, razende woordverbindingen zooals men ze tot dien tijd alleen in gekkenhuizen had vernomen, trad eindelijk in Hegel op en werd het werktuig van de plompste mystificatie, die ooit bestaan heeft, met een succès dat aan de nakomelingen fabelachtig zal schijnen.

En 't is niet alleen zijn duistere vóórdracht, die den lateren ten voorbeeld was. In zijn transscendentaal ideaal treedt het ens realissimum op met de aanmatiging van een noodzakelijke gedachte der rede te zijn! Hier vindt hij bij Kant het verafschuwde ontologische bewijs, die identiteit van denken en zijn, en *Kant*, die hier dus een begrip heeft dat alle realiteit in zich bevat, *zou* derhalve wel *zelfs beschuldigd kunnen worden*, *aanleiding te hebben gegeven tot een in onze dagen beroemd geworden wijsgeerig marktgeschreeuw*, dat in plaats van de begrippen voor uit de dingen geabstraheerde gedachten te erkennen, omgekeerd de begrippen tot het eerste maakt, en in de dingen slechts versmolten begrippen ziet, op deze wijze de verkeerde wereld als een wijsgeerige hansworstiade, die natuurlijk grooten bijval vinden moest, aan de markt brengend; ja wilde hij nu zelfs aan 't misbruik herinneren, dat Hegel en zijne gezellen met dergelijke wijde en leege afgetrokkenheden hebben gepleegd, dan zou hij te vreezen hebben, dat de lezer onpasselijk zou worden, en hij ook: want de allerwalgelijkste verveling zweeft over den hollen woordenkraam van deze misselijke philosofasters. Daarom: al heeft Kant wel aanleiding gegeven tot de volgende sophisterijen, mogen altijd nog Hegelianen en dergelijke onwetenden van een wijsbegeerte van Kant-Fichte praten: er is een wijsbegeerte van Kant, en een gezwéts van Fichte, - dat is de ware verhouding van de zaak. Fichte is de vader van de wijsbegeerte van den schijn, van de oneerlijke methode, welke door dubbelzinnigheid in het gebruik der woorden, door onbegrijpelijke redeneeringen en door sophismen zoekt te misleiden, door een voornamen toon indruk te maken, dus den leergierige te bedotten; haar hoogtepunt heeft deze, nadat ook Schelling ze heeft aangewend, zooals bekend is in Hegel bereikt, waar ze tot eigenlijke boerenbedriegerij was gerijpt.

Deze klimax in zijne verachting komt ook hierin uit, dat hij van Fichte en Schelling nog wat goeds weet te zeggen, van den eerste een beetje meer dan van den tweede.

Fichte's voordracht was duidelijk; hij had veel rhetorisch talent, en in zijne ethika staat veel lezenswaardigs over den... wil. Fichte en Schelling steken in hem, maar hij niet in hen, d.w.z. het weinige ware, dat in hunne leeren ligt, is mee vervat in datgene, wat hij heeft gezegd. Ook prijst hij de Schellingianen om hun

unité de plan, en de droomerijen van de Schellingsche natuurphilosophie en hare aanhangers waren meestal geestrijk, pittig of ten minste geestig. Schelling heeft in zijn natuurphilosophie, die de beste is onder zijne menigvuldige proeven en nieuwe aanloopjes, de niet te miskennen verdienste van het dorre skelet van Spinoza's leer met vleesch en bloed te hebben bekleed; hij is vast en zeker de meest begaafde van de drie. Ware hij eerlijk geweest, had hij minder willen imponeeren, en vooral... had hij minder willen schelden, zegt Schopenhauer, dan had hij een goed eklekticus van den zooveelsten rang kunnen zijn.

Doch Hegel! Die is de moeite niet waard. ‘Over hem alleen heb ik, *zonder commentaar*, mijn *ongequalificeerd* veroordeelend vonnis in de meest besliste uitdrukkingen uitgesproken’ (3: 360). Bewijzen heeft hij onnoodig geacht, tot hij, voelend dat het toch niet ging, en door zijn aanhangers aangezet, er toe wilde overgaan, maar al spoedig in de poging bleef steken om tot onvertaalbare scheldwoorden over te slaan: 't mocht hem niet gelukken, zich zelf baas te worden en bezonnen Hegel te weerleggen.

In dien vloed van ongedokumenteerde scheldwoorden gaat het altijd om eenige punten, waar hij met zijn gezond verstand niet bij kan. Ze spreken van de redelijke aanschouwing, van 't absolutum, van de rede; dat zijn voor hem leege woordklanken, en zijn geest martelt zich af om er wat bij te denken, maar te vergeefs.

Sommige philosofieën gaan uit niet van 't objekt, òf van 't subjekt, maar van een derde: het door de redelijke aanschouwing kenbare absolutum, dat nòch objekt, nòch subjekt, maar de eenerleiheid van beide is. Hij zal zich niet verstouten over die genoemde eerwaardige eenerleiheid en dat absolutum mee te spreken, want ze ontbreken hem te eenenmale, en al die dat vooronderstellende voordrachten zijn voor hem een boek met zeven zegelen: wat dan ook in zulke mate het geval is, dat het hem bij die leeren van diepe wijsheid altijd is, alsof hij niets dan ontzettende en nog bovendien hoogst vervelende zwetserijen hoorde.

Toch aanschouwde hij zelf anders nog al sterk intellektueel! En 't absolutum was hem ook niet bepaald vreemd. Al vond hij 't *woord* dwaas, al zal hij niet meepraten over zoo'n leeg, negatief begrip, - de *gedachte* blijkt hij ook niet te kunnen ontberen.

Tegen Fichte heeft hij, dat deze de dingen als produkten van

het kennende ik neemt, tegen Schelling, dat die het geheele onderscheid van ding en denken, van het ideale en het reëele voor nietig verklaarde, en ze één noemde. Zoo men hieruit wilde opmaken, dat hij, kritisch, een diepe kloof laat tusschen beide, zou men zich vergissen. Hij heeft, als de sophisten -, de kloof gedempt. ‘Bij (hem) vindt de tegenstrijdigheid van materie en bewustzijn hare oplossing. De uiteenzetting, waartoe (hij) is gekomen, dient om de onderscheidbare wederkeerige onafhankelijkheid, bij niet op te heffen tegenstelling, tusschen subjekt en objekt aanschouwelijk te maken: welk inzicht daarheen leidt het binnenste wezen der wereld, het ding op zich zelf.. in iets van de voorstelling geheel verschillends te zoeken, dat niet met zulk een oorspronkelijke wezenlijke en daarbij onoplosbare tegenstelling is aangedaan. Want alle tegenstrijdigheid is betrekkelijk en men kan van iedere tegenstelling af naar een algemeen standpunt stijgen, waar de tegenstelling ophoudt.’

Een ónoplosbare - en betrekkelijke - tegenstelling, die - ophoudt. Of het hem ook helder is geweest!

Nu, een dergelijke eenheid was dat absolutum van de identiteits-philosophie ook; doch Schopenhauer... noemt ze alleen maar anders.

III.

Schopenhauer's wijsbegeerte is een van die stelsels, die na de kritieken van Kant zijn verschenen, en die alle meer of minder van Kant uitgaan. Zooals we hebben gezien, beschouwt hij zich als de ware erfgenaam van Kant, de ware voortzetter, en loochent alle verwantschap met Fichte en Schelling en Hegel, die ook van Kant zeiden uit te gaan. Zijn tijdgenooten hadden die wél gezien. Bij zijn eerste optreden beschouwde Herbart hem als een Fichteaan (Herbart XII: 270 v.); Noack zei, dat zijn leer de werken van Kant met de bril van de wetenschapsleer van Fichte gelezen, was, (vgl. Br. 443-4); Noack verzekert verder, dat hij alles gestolen heeft van Fichte en schelling (vgl. Br. 354); Weisse wil hem tot Schellingiaan maken, Fricke zelfs tot Hegeliaan (vgl. Br. 350).

Héeft Schopenhauer wel 't recht alle gemeenschap met de ‘sophisten’ af te snijden?

De ‘kritiek der zuivere rede’ begint met de transscendentale

aesthetika, of waarnemingsleer, met hare leeren omtrent de ruimte en den tijd; ‘twee hoofdstukken, die op zich zelf reeds in staat zouden zijn iemand de onsterfelijkheid te bezorgen.’ Van deze ruimte en dezen tijd leert Kant, dat ze a priori zijn, vóór alle ervaring in 't subjekt zich bevinden en de ervaring mogelijk maken.

Dat treffen we ook bij Schopenhauer aan: als eerste graad van de subjekt-objectiviteit hebben we de zuivere zinnelijkheid met als correlaat ruimte en tijd.

Terwijl men tot Kant aannam, dat alle kennis zich naar de voorwerpen moest richten, waardoor men a priori niets door begrippen kan uitmaken, beproeft hij of men niet gemakkelijker kan voortkomen, wanneer men aanneemt, dat de voorwerpen zich naar onze kennis moeten richten. En zoo ziet hij dan een wetenschap geboren worden, *een stelsel van begrippen*, dat *uit het denkende subjekt* zou kunnen worden *afgeleid.* Maakt nu onze zinlijkheid door de in ons zelf liggende vormen van ruimte en tijd van de gegeven ‘stof’ onzer gewaarwordingen onze aanschouwingen, dan vormen deze weer de stof voor het *verstand*, dat de verschijnselen verbindt in *oordeelen.* Deze oordeelen schift hij en scheidt daaruit de vaste stambegrippen van het verstand af: de *kategorieën.*

Deze kategorieën hebben nu *algemeene* of *objektieve* geldigheid, wanneer ze niet alleen voor mijn empirisch ik, maar voor het algemeene, of zuivere ik gelden. Dit zoogenaamd transscendentale ik is *actief*, scheppend, voegt samen tot oordeelen, en er is geen ervaring, of ze staat onder deze kategorieën. Uit het *ik* nu tracht Kant deze stamvormen af te leiden; dat, zegt hij, is het hoogste punt waarvan nu alle gebruik van het verstand, zelfs de eigenlijke logika en na haar de transscendentale wijsbegeerte moet af hangen.

[Schopenhauer heeft deze kategorieën vroeger ook aangewend; later verwierp hij ze, niet zonder daarmede zijn stelsel te ontwrichten. Hij heeft in plaats daarvan aan de eene kategorie der causaliteit de groote plaats ingeruimd, die we bij hem als ‘tweeden trap’ hebben leeren kennen. Hier wijkt hij veel meer van Kant af dan de volgende sophisten.]

We staan hier bij Kant bij een zeer merkwaardig punt. Tegenover dit Ik stelt deze het transscendentaal objekt, het ding op zich zelf. [De plaats daaromtrent luidt: ‘Al onze voor-

stellingen worden inderdaad door het verstand tot een of ander objekt in betrekking gebracht, en daar verschijningen niets dan voorstellingen zijn, brengt het verstand ze in betrekking tot een *iets*, als het objekt der zinnelijke aanschouwing, maar dit iets is in zooverre slechts het transscendentaal objekt. Dat beteekent een iets = X, waarvan we volstrekt niets weten, noch in 't algemeen bij de tegenwoordige inrichting van ons verstand kunnen weten. Dat transscendentale objekt laat zich in 't geheel niet van de zinnelijke gegevens afzonderen, omdat dan niets overblijft, waardoor het zou worden gedacht.']

In de 'Kritiek der zuivere rede' reeds spreekt Kant al van een ding op zich zelf, als *noumenon*, doch in 't negatieve; verstaan we daaronder een objekt van een niet zinlijke aanschouwing, dan nemen we een bijzondere wijze van aanschouwing aan, n.l. de intellektueele, die echter de onze niet is. Doch de hoop op eene benadering spreekt hij uit in de beroemde passage: 'Hoewel nu... alles, wat onze uitwendige zinnen slechts konden leveren, niet *gedachten* zijn, of die zullen bevatten, omdat die nu eenmaal geene voorwerpen der uitwendige aanschouwing zijn, kan toch wel dat iets, dat aan de uitwendige verschijningen te gronde ligt, dat onze innerlijkheid zoo aandoet, dat zij de voorstellingen van ruimte, materie, gedaante enz. krijgt, dat iets, als noumenon beschouwd, kon toch ook tegelijk het subjekt der gedachte zijn.'

Alle volgende wijsbegeerten hebben die eenheid gesteld en daarmede getracht het onbekende ding op zich zelf te vervluchtigen; hier hebben ze de levende kiem van hunne stelsels gevonden en in den geest van Kant diens werk voorgezet.

De eerste, Fichte, heeft altijd gezegd, dat zijn stelsel geen ander was dan dat van Kant: hij weet, dat hij nooit iets zal kunnen zeggen, waarop niet reeds Kant onmiddellijk of middellijk, duidelijker of duisterder heeft gezinspeeld. En terecht inziende, dat de afleiding van het stelsel van kategorieën uit het zuivere ik het centrale punt der Kritiek was, zal hij volgens de door hem 't eerst geziene methode die afleiding leveren.

Wanneer Schopenhauer nu vooronderstelt, dat Kant in de diepste diepten van zijn geest altijd aan den wil heeft gedacht, als hij 't over 't ding-op-zich-zelf had, - een vooronderstelling, die hij naar eigen zeggen niet kon bewijzen, dan heeft Fichte

dit op hem vóór, dat Kant zelf het Ik als centraal punt had aangegeven.

Door dat woord Ik sloeg de philosofie de richting in naar de subjektiviteit, en was er aanleiding tot misverstand. Er is veel over te doen geweest, doch Fichte heeft 't herhaaldelijk gezegd, dat hij niet zijn ik, maar het algemééne ik bedoelde, en dat dit niet als subjekt, maar als dátgene, wat subjekt én objekt omvatte, moest worden opgevat. Daarom noemt hij het subjekt-objekt, ook leven, het algemeene leven, ook... *wil*, dan weer denken, of absoluut denken, of het zich zelf ziende wereldoog.

Dezelfde subjektieve richting gaat ook Schopenhauer. Hij, die in Berlijn de colleges van Fichte heeft gevolgd in 1811-13, schrijft in 1814 in Dresden zijn dogma op, dat de wil het ding-op-zich-zelf is, en het intiemste gegeven in ons zelfbewustzijn. En daarover heeft hij Fichte kunnen hooren spreken! En Fichte's invloed zal er evenmin vreemd aan zijn, als Schopenhauer spreekt over het ‘wereldoog’: ‘zoowel aan den wil, als ding-op-zich-zelf beschouwd, als aan het zuivere subjekt van het kennen, het eeuwige wereldoog, komt zoomin een duur als een vergaan toe’ (1: 369); dat steeds een en hetzelfde, de drager is van de wereld der blijvende ideeën.

Het Ik, zegt Fichte, is noodzakelijk identiteit van het subjekt en het objekt, is subjekt-objekt. Niet door zich zelf en zijne kracht denkt het individu, maar slechts als een, en met vernietiging van zijne individualiteit denkt het; waarbij men zich dan de uitspraak van Schopenhauer te binnen brengt, dat het zuivere subjekt van het kennen, als het in de aanschouwing verzonkene, geen individuum meer is.

Dat Ik is verder datgene, wat de ware *wet* van Fichte heeft opgeleverd: geen subjekt, geen objekt, geen objekt, geen subjekt; geen gij, geen ik, geen ik, geen gij; geen idealiteit, geen realiteit.

En deze wet van Fichte is de ‘allerzekerste waarheid’ volgens Schopenhauer; daarvan gaat hij uit, en zijn stelsel schijnt een scala van met elkaar correspondeerende subjekten en objekten te zullen worden, waarna zelfs zijn groote Kant wordt verwrongen. Het ding-op-zich-zelf blijft bij Fichte alleen nog als iets negatiefs, waar niets van te zeggen viel, als het Niet-ik, over, dat alleen dient om het Ik aan 't handelen te brengen en te houden.

Vragen we dus aan den ‘wetenschapsleeraar’, hoe de dingen op zich zelf zijn, dan antwoordt hij: zoo, als wij ze willen maken. Daardoor wordt de wetenschapsleer volstrekt niet transscendent; want alles vinden we in ons zelf, *dragen het uit ons zelf op iets anders over*, omdat in ons iets zich bevindt, dat slechts door iets buiten ons zich volledig laat verklaren.

Zoo kan ook Schopenhauer door een overdracht van den wil op de natuur, in de objekten eigen wezen terugvinden.

Wat de kenbaarheid van het ding-op-zich-zelf betreft, - dat zal later wel zoo worden beslist, zegt Fichte, dat onze kennis weliswaar niet onmiddellijk door de voorstelling, maar wel middellijk door het *gevoel* met het ding-op-zich-zelf samenhangt; dat de dingen zeer zeker slechts als verschijningen worden voorgpsteld, dat ze echter als ding-op-zich-zelf *gevoeld* worden, slechts subjektief, d.i. in zooverre ze op ons gevoel werken, worden gekend; waarmede bij Schopenhauer overeenstemt, dat wij in ons zelf onmiddellijk voelen, dat het lichaam onze wil is.

Reeds hier bij Fichte kan worden gewezen op de *intellektueele aanschouwing*, die bij Kant al te voorschijn komt, - al heeft Schelling er wel het meest gebruik van gemaakt.

Fichte zegt al, dat de wetenschapsleer een samenvatten van een veelheid is volstrekt met een blik (II: 7-8), noemt alle weten aanschouwing (II: 2), wil, dat wij zelf deze aanschouwing zijn, die... bij voorkeur intellektueel ware te noemen. In II: 33-8 heet het: het weten is zijn... het zijn is weten: de grondslag van het universum is niet óngeest... maar zelf geest; in het middelpunt staat de intellektueele aanschouwing. Deze is het eenige vaste standpunt van alle wijsbegeerte (I: 466).

Niet iedereen valt het te beurt, ze te hebben, want áán te redeneeren is ze niet. Ieder moet ze onmiddellijk in zich zelf vinden, of hij zal ze nooit leeren kennen. Zoo is bij Schopenhauer het zuivere subjekt van het kennen alle dingen, in zoo verre het die aanschouwt, en hebben we gezien, welke groote beteekenis de aan genieën eigene aanschouwing en aanschouwelijke kennis bij hem heeft.

En wanneer men dan ten slotte bedenkt, dat Fichte's Subjekt, Ik, geen werkeloos ding is, maar de werkzaamheid zelf (gelijk Kant's Ik), - niet eens *iets* werkzaams moet men het noemen, omdat door deze uitdrukking op iets bestáánds gewezen wordt -,

dat het Ik zich alleen vertoont in zoogenaamde ‘thathandlungen’; dat hij den wil als aequivalent van het Ik noemt; verder zegt aan te toonen, dat het stelsel onzer voorstellingen van onzen wil afhangt, van onzen ‘Trieb und Willen’, en bij Schopenhauer eveneens de wereld eenerzijds door en door voorstelling, anderzijds door en door wil is, zonder welken die voorstellingen leege schimmen zouden zijn, - dan zal men het woord van Herbart begrijpen in zijne recensie van Schopenhauer, dat als volgt luidt:

‘Bij deze gelegenheid komt het uit, hoe onbillijk hij is tegen zijne onmiddellijke voorgangers, vooral tegen Fichte, op wiens leer het opschrift van het boek: “de wereld als wil en voorstelling”, zoo precies past, dat recensent in den beginne geloofde een Fichteaan voor zich te hebben, en zich niet weinig verbaasde, toen hij bij het lezen een van de hardste oordeelen over Fichte aantrof, dat ooit is geschreven.’

En toch had Schopenhauer gelijk, wanneer hij geen Fichteaan wilde heeten. Een enkele blik in zijn werken laat ons zien, dat hij veel aan de kennis der natuur had gedaan, welke voor Fichte als niet-Ik alleen de moeite waard was, in zoover ze materiaal was voor het Ik, - doet al vermoeden, dat hij met Schelling ook punten van overeenkomst zal hebben; want Schelling had, van Fichte uitgaand, en teruggrijpend naar Kant, juist die Natuur tot objekt van overdenking gekozen. Bovendien hoorden we al, dat aan Schelling en zijne school op dit gebied door hem verdienste was toegekend. Ze hadden de verwantschap aangetoond van de ideeën in de anorganische natuur, en er in 't bijzonder opmerkzaam op gemaakt, dat de polariteit een grondtype van bijna alle verschijningen der natuur, in den magneet en het kristal tot den mensch toe is.

Schelling ziet in 't door Fichte verwaarloosde Niet-ik, in 't Objekt, 't zelfde als in 't subjekt. Voor hem is niet als bij Fichte de eene zijde van 't subjekt-objekt 't voornaamste, maar 't gelijke in beiden, beider identiteit, en hij is de eerste, die de natuurleer levert, van den trap, waar bij de meeste objektiviteit de minste subjektiviteit is, tot daar, waar deze verhouding tusschen subjekt en objekt hoe langer hoe meer zich heeft vergeestelijkt en uitgeloopen is op de intelligentie. Het natuurlijke streven, zegt Schelling, van alle natuurwetenschappen is van de natuur op het

intelligente te komen... De hoogste vervolmaking der natuurwetenschap ware de volkomen vergeestelijking van alle natuurwetten tot wetten van het aanschouwen en het denken. De verschijningen (het materieele) moeten geheel verdwijnen, en slechts de wetten (het formeele) moeten blijven. Van daar komt het, dat, hoe meer in de natuur zelf het wettelijke te voorschijn treedt, des te meer het omhulsel verdwijnt, de verschijnselen zelf geestelijker worden en ten laatste geheel ophouden. De optische verschijnselen zijn niets anders dan eene geometrie, welker lijnen door het licht worden getrokken en dit licht zelf is reeds van twijfelachtige materialiteit. In de verschijnselen van het magnetisme verdwijnt reeds alle spoor van materialiteit, en van de verschijnselen der gravitatie die zelfs natuurvorschers slechts als onmiddellijk geestelijke inwerking geloofden te kunnen begrijpen, blijft niets achter dan hare wet, welker uitvoering in het groot het mechanisme der hemelsbewegingen is. De voleindigde theorie der natuur zou die zijn, krachtens welke de geheele natuur zich in eene intelligentie oploste. De doode en bewustelooze produkten der natuur zijn slechts mislukte pogingen der natuur om zichzelf te reflecteeren, de zoogenaamde doode natuur echter is in 't algemeen een onrijpe intelligentie, waarom in hare verschijningen, nog bewusteloos, reeds het intelligente karakter doorschijnt. Het hoogste doel zichzelf geheel objekt te worden, bereikt de natuur eerst door de hoogste en laatste reflectie, welke niets anders is dan de mensch, of algemeener, dat is, wat wij rede noemen, waardoor eerst de natuur volkomen in zichzelf terugkeert, en waardoor openbaar wordt, dat de natuur oorspronkelijk identiek is met de intelligentie.

Dat Schopenhauer dezelfde beschouwing voordraagt als Schelling, blijkt uit eene vergelijking met het vroeger aangehaalde; beiden gaan door dezelfde natuurkategorieën naar de gravitatie, doch dan gaat Schelling naar de intelligentie, Schopenhauer naar den wil.

Dat deze begrippen evenmin als bij Fichte, ver uit elkander lagen bij Schelling blijkt duidelijk uit een plaats als I, 3: 248: ‘Deze van te voren bepaalde harmonie is zelf niet denkbaar, wanneer niet de werkzaamheid, waardoor de objektieve wereld is te voorschijn gebracht, oorspronkelijk identiek is met die, die in het willen zich uit.’ Schelling is te objectivistisch om ze ‘wil’ te noemen, en een

woord als ‘*beter* bewustzijn’, had te veel een moralistisch tintje, paste meer voor den ‘ethischen’ Fichte en den hierin met dezen overeenkomenden Schopenhauer.

Al die graden echter zijn maar onwezenlijkheden aan de volstrekte identiteit. Ze zijn verschillende *potenties* van het subjekt-objekt; de absolute identiteit blijft onveranderlijk, en wordt er niet door aangedaan. En de ‘duister-drijvende’ kracht, die in de lichtende intelligentie opgaat, levert Schopenhauer's scala van objectivaties van den ‘bewusteloozen’ wil, die ook met ‘potenties’ stijgend, uitloopt op het betere ‘bewustzijn’.

Die absolute identiteit is, volgens Schelling, slechts in een niet zinnelijke, maar intellektueele aanschouwing bepaalbaar (1: 181). Dit objekt van het weten wordt niet op de gewone wijze geweten. Het moet vrij worden geweten, dus zonder bewijzen en sluitredenen, dus volstrekt een aanschouwen zijn, maar niet 't gewone, doch eene aanschouwing waarin het produceerende met het geproduceerde een en hetzelfde is: dat is eene intellectueele aanschouwing. Ook bij hem, als bij Fichte, is ze het orgaan van alle transcendentale denken; ze treedt dan in, wanneer we voor onszelf ophouden objekt te zijn, maar in zich zelf teruggetrokken, het aanschouwende zelf met het aanschouwde identiek is. Dit orgaan missen de meesten; alleen de uitverkorenen, voor wie de philosophie is, zien in een samenhang, een gradatie van aanschouwingen of verschijningen van de absolute identiteit, de natuur zich verheffen door de materie, 't licht, 't organisme; door plant, dier en mensch, naar weten, ethiek en kunst in voortdurende zelfpotentieering. Toch is er ook voor diegenen, die deze vrijheid der zelfaanschouwing niet bezitten, ten minste nadering daartoe mogelijk; er zijn middellijke ervaringen, waardoor zij haar bestaan laat vermoeden. Er is een zekere diepzinnigheid, waarvan men zich zelf niet bewust is.

Zoo is ook Schopenhauer's wil zelf de tegenstrijdigheid in zich, is eenheid en onderscheiding van subjekt en objekt; deze wil vertoont zich ook in tegen zichzelf gewende objektivaties. Ook wordt de rij der ideeën door het genie alleen in zuivere contemplatie aanschouwd; welke aanschouwelijke kennis de hoogste heet. En evenmin als Schelling veel redeneert, maar ons een scala geeft van naar de machtspreuken van den schrijver zich hooger poten-

tieerende graden van de absolute identiteit, geeft Schopenhauer ook uit de volmacht van zijn *genie* ons een reeks van ideeën te zien, die bij de zwaarte beginnend bij den mensch en de kennis eindigt. Het genie wordt ook bij hem noodzakelijk, al zullen ook zij, die door het lezen van boeken van genieën zullen in een congeniale stemming zijn geraakt, kunnen ‘schouwen’.

Schopenhauer gaat dus, gelijk Fìchte en Schelling, uit van Kant. Hij blijft, evenmin als beiden, bij Kant staan; als beiden, gaat hij op eene eenheid van subjekt en ding-op-zich-zelf uit, en vindt die in den wil. Dezen *wil* heeft hij bij Fichte kunnen krijgen, die, in de door Kant aangegeven richting, die eenheid had gevonden in het Ik, welk Ik een handelen is. Ook heeft hij bij Fichte de onscheidbaarheid van subjekt en objekt gezien, die zijn eerste en zekerste waarheid is, en even subjektief als 't Ik is de wil, die door Schopenhauer wordt overgedragen op 't objekt.

Dan knoopt hij aan bij Schelling. Deze heeft de eenheid meer objektief genomen, als de absolute identiteit, en de *potenties* van Schelling leveren hem zijn objektivaties van den in zich zelf verdeelden (wijl subjekt-óbjekt) wil, dien hij aanschouwde, intellektueel, - als Fichte was begonnen, als Schelling als het eenige philosophische inzicht van het genie erkende. Als Schelling is Schopenhauer er van overtuigd, dat de wetenschap nooit de waarheid heeft, te kort schiet voor 't schouwen der ideeën.

En als Schopenhauer nog eens zijn denken op nieuw had kunnen beginnen, nadat hij de hoogste objectivatie, het beter bewustzijn, had bereikt, had hij alles weer moeten omwerken. *Want zijn principe had hij niet meer ‘wil’ mogen noemen;* daartoe was hij gekomen, door alle streving naar de hoogste objektivatie te benoemen, en in 't eerst was hij nog niet zoo ver, al sprak hij tusschendoor wel van den ‘geest’. Dan had hij met een stelsel van het beter bewustzijn, van het, objekt en subjekt tegelijk omvamend, dénken kunnen aanvangen, en was dan boven Fichte, en Schelling uit... tot de voeten van Hegel gekomen. Want Schopenhauer gaat wel van den met de bril der wetenschapsleer van Fichte bekeken Kant uit, zooals Noack zeide, doch onbemiddeld, met een sprong, dien hij dan ook het wonder bij uitstek acht, heeft hij daarnaast in zijne philosophie

de aan Schelling en diens school ontleende ‘geniale’ ideeën. Door zijn ‘stelsel’ loopt dus een scheur; wel heeft hij Fichte en Schelling in zich, zooals hij beweerde, maar zijn philosophie is toch maar ‘ein Ragout von beider Schmaus’: de bestanddeelen zijn niet opgegaan in de organische eenheid van een concreter stelsel, zooals we dat bij Hegel aantreffen, en de poëtische eklektische geest van Schopenhauer heeft in zijne machteloosheid zijne innerlijke tegenstrijdigheid zelfs niet door de nevels van zijne beeldende uitdrukkingen kunnen verbergen.

Daarom valt hij, wat het wijsgeerig gedeelte van zijn werk betreft, waartoe we ons hier beperken, onder het oordeel van Hegel over de philosophie van het begin der 19^{e} eeuw, dat als volgt luidt:

‘Buiten Fichte's en Schelling's wijsbegeerten zijn er geene. *De anderen* nemen van dezen een hap en een snap en bestrijden en bekibbelen ze daarmede. Ils se sont battus les flancs, pour être de grands hommes. Zoo zijn er in Duitschland veel philosophieën geweest, als die van Reinhold, van Krug, van Bouterweck, van Fries, van Schulze, *enz. enz.*; hierin komt echter slechts een grootdoenerige geborneerdheid aan den dag; een brouwsel van hier en daar gegrepen gedachten en voorstellingen of feiten, die ik in mezelf vind. Hare gedachten zijn echter alle uit Fichte, Kant, of Schelling genomen - voor zoover er gedachten in zijn; of er is een modificatietje aangebracht, en dit bestaat grootendeels uit niets anders, dan dat de groote principes zijn verschrompeld, de levende punten zijn gedood: of er zijn minder beteekenende vormen veranderd, waardoor dan een ander princiep moet worden gesteld, maar nader beschouwd blijven het de principes van deze philosophieën. Dit mag als troost dienen, dat ik van al deze philosophieën niet verder spreek; het uiteenleggen daarvan zou niets zijn dan een aantoonen, dat alles uit Kant, Fichte of Schelling is gehaald, en dat de modificatie der vormen slechts de schijn van een verandering is, maar eigenlijk een slechter maken van de principes van deze wijsgeeren.’

Een streng, en vernietigend, maar... een rechtvaardig oordeel.

's-Gravenhage, Juli 1911.

Verzen door P.N. van Eyck.

De graalridders.

Zij allen zijn 's morgens uitgetogen,
Sterk tot den strijd om den heiligen Graal,
En dat ééne beeld blonk hun allen voor de oogen:
Christus' beeld in die zilveren schaal.

Christus' brood kan den honger stillen,
Die het lichaam rijt tot het nimmer rust, -
Zoo trokken zij heen, want het smartelijk trillen
Der begeerte dreef hen naar berg, woud en kust.

Eén in den ijzeren dwang van zijn harnas
Reed noordelijk uit naar het sombere woud,
Waar de dompige hemel der nacht zonder star was,
Waar 't geboomte door 't mistige licht werd vergrauwd.

Daar bevocht hij eenzaam de giftige draken,
Die den doorgang versperde' aan zijn lans en zijn zwaard,
Vurig weerstond hij den gloed hunner kaken,
Waar de speerspits aan kromde en het staal werd geschaard.

Daar drong hij tot diep in de vochtige bosschen,
Uit wier donkers een smeekende noodkreet weerklonk, -
En de kracht zijner arm dreef hem, háár te verlossen,
Die van verre om zijn bijstand hem weeklagend wonk.

Hij worstelde voort door het woud naar dat smachten.
't Klonk nader. Toen rilde zijn hart: in een licht,
Als gepuurd uit ontelbare maanlichte nachten,
Lokte zoet uit het loover een hemelsch gezicht.

Een gelaat met den lach van oneindig verblijden,
Een blik, die gezweefd had langs zeeën van lust,
Armen, die koel tot zijn moeheid zich spreidden,
Een boezem, die noodde als een peel voor zijn rust.

En hij wíst, dat de Sátan hem tot haar gevoerd had,
Maar ook, dat hij níet meer ontkomen zou
Aan het net, waar haar weelde zijn lijf mee gesnoerd had, -
Zoo verlamde zijn kracht in de zwoelte dier vrouw.

En na jaren eerst, walgend, vergrijsd en gebroken,
Kwam hij langzaam terug naar het hooge Kasteel,
Ledig de handen en de oogen geloken,
Met een wanhoop in 't hart en een hitte in zijn keel.

En des avonds bij 't lied der begeerde minstreelen,
Als de weemoed ontbloeide in de stilte der nacht,
Bloedde een wond in zijn ziel, die geen deernis kon heelen:
Eerst de dood heeft zijn weedom ter rust gebracht.

Een ander voer weg over stormige zeeën,
Zich sterkend in 't lied van den wind door zijn zeil,
Hij stuurde zijn schip naar de zuidlijke reeën:
Daar zocht hij het blinkend symbool van zijn heil.

Daar begon hij zijn tocht door de heete woestijnen
Naar de verre valleien van 't Heilige Land,
Maar zijn lichaam verdorde in de vlam zijner pijnen, -
En wát was zijn ziel dan een schroeiende brand?

Een brand van verlangst naar het lommer der dalen,
Waar de Christus klaagde, in Gethsemané:

Daar zou hij voor altijd getroost mogen dwalen,
Daar vond hij den Graal van zijn eeuwige vree!

Hij stierf aan den rand der woestijn, toen de galmen
Zijner makkers weerklonken, daar 't doel was bereikt.
Ver van zijn vaderland, laag bij de palmen
Ligt het graf dat de zandstorm onzichtbaar strijkt.

En de stem in het Slot: ‘zal hij nimmermeer komen?’
Vond nimmer haar antwoord, hoe dringend zij vroeg,
Tot de dood ook den laatste had weggenomen,
Die, hem ziend toen hij trok, om zijn wederkomst kloeg.

En één dwaalde weg langs de rekkende stranden,
Langs de weemoed der duinen, de grijsheid der zee, -
Al verder, al verder langs 't ruischen en 't branden,
Al verder langs 't zand, dat als eindloos verglêe.

Dat zoo eindloos vergleed als zijn peinzende leven,
Dat hem altijd weer, altijd weer verder drong,
En hem nimmer de simpele troost heeft gegeven
Eéner glimp van die vondst, waar zijn mijmring naar dong.

En ook hij, op een dag, dien de loom-grijze regen
Met de scheemring mistroostig had saamgeweefd,
Keerde wéér langs de kille, verlaten wegen
Tot de Burcht, om wier warmte zijn hart had gebeefd.

Daar hoedt hij gestadig, het hoofd gebogen,
Het eentonig gezicht eener slepende lijn,
Wier zwijgzame dringen zijn droom heeft bedrogen
Langs de ruischende rust van der golven gedein.

En één, o de laatste van hen niet, die gingen,
Dreef zijn paard naar de woeste gebergten heen,
Ook hij heeft in hoop en in wanhoop gevochten
Om den Graal, dien des Middelaars zeegning bescheen.

De dag zag hem hoog op bestegen toppen,
Als hij staarde, waar 't Heiligdom schuilen kon;
Dan voelde in zijn hart hij de bloedgolven kloppen,
Sterk in 't geloof, dat hij éénmaal verwon!

En hij daalde weer af, om nog telkens te stijgen,
Voort ging zijn tocht, schoon hij nimmer vond:
Waarheen, ach, waarheen drong zijn droom hem te hijgen?
Reeds vaker ontvluchtten de zuchten zijn mond.

Tot hij éénmaal - en tóch was hij voorwaarts geschreden,
Hoe had hem zijn tocht in een kringloop gebracht? -
Tot hij eenmaal, omhoog, in der lijnen verbreeden,
Het Kasteel zag, dat jaren zijn komst had verwacht.

En het was, of een waanzin zijn bittre gedachten
Tot verdooving klemde in zijn plotslinge knel,
Hij reed huiswaarts als een, die te moede is voor klachten,
Wien het duister te zwart is, het zonlicht te hel.

En de wachters der Burcht, die omhoog van de tinnen,
Hem daar zagen, versufd op het traag-stromplend paard,
Dat, het hoofd aan den grond, zich het voetpad moest winnen,
Om den meester te voeren ten veiligen haard,

Zij weenden om 't schrijnende beeld van zulk komen
En méér nog, daar velen reeds waren gekeerd,
Om 't ellendig bedrog ook der hoopvolste droomen
En de wanhoop, die 't leven hen had geleerd.

Want geen van hen allen, die hopensrijk togen
Tot de worstling, daarginds, om den Heiligen Graal,
Had éénmaal zijn hunkrende handen bewogen
Om de ontroerende glans van die zilveren schaal.

En anderen gingen weer, sterker en jonger,
Maar állen keerden, grijs en vermoeid,
En hurkten verkild, als hun reutlende honger
Hen sloeg met den smaad, dat hun kracht was verschroeid.

En één hoort weemoedig den zang der minstreelen,
En één ziet de slepende lijnen der zee,
En allen, vermoeid, droome' in 't klagen der veêlen
Van den Graal als 't onvindbare beeld hunner vree.

Maar sterk ligt het Slot op de stralende toppen
En steeds bergt het andren, wier strevend gemoed,
Als zij staren ontroerd, weer gejaagd wordt door 't kloppen
Van dat eeuwiglijk hunkrend en rusteloos bloed.

En zóó zal het zijn tot het einde der tijden:
De vermoeide keert weder, de sterke trekt voort, -
Maar beide', in de daad of den droom van hun strijden,
Lijden zwaar aan den daad of den droom van het Woord.

Nazang tot een bundel.

Ik heb mijn zuiverst goud tot bekers omgegoten,
Die wachten, rijk-versierd, en schittren vol van zon, -
Maar wáárom zag 'k hun rand nog nimmer overvloten
Door 't schuimen van den most, dien 'k in mijn wijngaard won?

Ik vond aan 's levens strand reeds vele schoone schelpen
En droeg ze naar mijn huis. Maar wáárom hoorde ik nooit,
Als 't oor zich tot hen boog, in hen die zoete en felpen,
Die eindelooze stem, die zweeft, maar stijgt noch glooit?

Ik mocht reeds menigmaal de wijdste kim aanschouwen,
Maar nimmer ging mijn blik, die smeekte om kleur en gloed,
Tot haar langs 't weeldrig schoon dier bloesemende gouwen,
Waar geur en kleur de lucht van oog tot kim doorzoet.

Mijn druiven, teer-verzorgd, verdroogden aan de ranken,
De maand van de oogst verstreek en liet mijn bekers leeg...
Der schelpen horen zong slechts broozer vreugden klanken,
Wier streelende ijdelheid beschreid ten einde neeg.

En dus, als een mij tháns zal vragen, of het leven
Een heerlijkheid bezat, die 't gansch geheiligd heeft,
Zal al mijn moeite en leed, door 't bloed omhooggedreven,
Mijn stem doordringen, tot haar luide spreken beeft.

Mijn kreet zal klinken: ‘neen’, tot al de hemelstreken
Des winds, die 't antwoord draagt en meevoert op zijn stroom.
Zal 't ver, waar geen het hoort, aan steile wanden breken,
Of vélen 't antwoord zijn, dat hoonlacht om hun droom?

Wellicht zal 't als een klacht op 't breed-uitgolvend bruisen
Van aarde's ijdle storm naar aarde's laatst verschiet,
Vol heesch-geschreide smart nog drijven over 't ruischen,
Waarmee 't gestild geweld naar de eeuwigheid vervliet...

Maar 'k buig mijn hoofd omlaag en zal den morgen wachten,
Wanneer de roode zon haar windselwieg ontstijgt,
Dan wil 'k de man weer zijn, die trouw, bij 't eind der nachten,
Gelaafd naar buiten treedt, getroost ten arbeid tijgt.

En weder zal mijn oor bij 't zorgen om de ranken
Nog luistren naar den zang, die 't hart bezitten wil,
Maar de avond nadert snel en 't sterven veler klanken
Maakt de aarde tot een droom, weemoedig, schoon en stil.

Ja, de avond heb ik lief, hij schept een tweede wereld,
Waar de eerste zweeg en week; misschien ontwiekt een glans
Aan 't hart, dat bangt en beeft, misschién, o hope, perelt
In 't oog een weeke dauw, die glinstert naar den trans.

Misschien rijst uit de bloem der schemer-volle rozen
Een zacht-gezwingde geur, die rimplend deint, omhoog,
Van verre suist, misschien, bij lange vredepoozen
Het loover, dat de wind, slechts noode ontwaakt, bewoog.

Misschien, uit hen, uit mij, gaan al die stille dingen,
In de avond saamgevloeid, tot één geluk bijeen,
En zal, mijn hart ten troost, een hooplied uit hen zingen,
Dat graag den zegen geeft van dankbaar, warm geween.

Dat graag, o, diep-bemind, voor vele, vele dagen
Den moed, de krachten schenkt voor nieuwe moeite en zorg,
Tot 'k éénmaal door den dauw den last mag huiswaarts dragen
Van wie zijn rijksten oogst in veilge schuren borg.

Dan breng ik, als de zon de rood-bedropen kammen
Van 't oostlijk bergland kroont, op 't hooge brandaltaar,
Dat mijn verrukking bouwt, naar 't flakkren van de vlammen
Het weligst deel, als dank, ten offer voor dit jaar.

De rook, van geuren zwaar, zal winden langs de landen,
Beladen met den zang, die, naadrend uit de nacht,
Tezaam zong met den toon der schelpen in mijn handen,
Toen de eigen vreugd hun holte een eindloos juublen bracht.

O laat hen ver van mij in 't wijd geheim verzinken,
Waar 't grenzenloos heelal der eeuw'ge ruimten ruischt,
Ik zal, wijl 't altaar dooft, met lange teugen drinken
Den vuurwijn van de zon, die bínnen de einder bruist.

Een groote, gouden gloed zal in uw spiegels breken,
Mijn ziel, tot blank gebloemte en blinkend loof van schijn,
En 't lied, dat dringend stijgt, 't lied, dat van u moet spreken,
Zal dán geen weeklacht meer, maar luide juichklank zijn.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Johan de Meester, *Lichte Lijnen*, - Bussum. C.A.J. van Dishoeck.
H. van Loon, *Onder één Dak*, - 's-Gravenhage, L.A. Dickhoff Jr.
I.

Waar halen de hedendaagsche novellisten, waar de moderne romanschrijvers hun stof vandaan? Sinds Emile Zola zijn theorieën ontwikkelde, sinds hij vast wilde stellen, dat de zelfgedane waarneming der den schrijver omringende werklijkheid de eenige voorraadschuur der verhalende letterkunde te zijn heeft, sindsdien schijnt mijn vraag eigenlijk geen antwoord meer te behoeven, omdat die grondstelling van den grooten franschen romanschrijver, in samenwerking met den geest des tijds, zoo'n invloed heeft geöefend op het schrijversgeslacht dat ná hem kwam, dat geen enkel ernstig auteur, zelfs niet in ons eigen vaderland, die 't leven zegt te schilderen, dat leven geheel en al uit zijn geestlijken duim zal zuigen, gelijk dat vroeger, zelfs door de beteren, zoo vaak werd gedaan.

Maar al schijnt de kwestie dus opgelost, toch behoudt mijn begin-vraag haar recht-van-bestaan. Want Zola's theorie moge in beginsel de juiste wezen, toch blijft zij een theorie, een algemeene leering, en zij sluit dus niet zonder uitzondering op het werkelijke Zijn, in dit geval op wat een schrijver bij machte is om te doen. Een realistisch auteur toch kan, met geen mooglijkheid, alles zelf gezien en gehoord hebben wat hij schrijft in zijn boek. En bij hem werkt dus de verbeelding, d.i. het scheppende

voorstellingsvermogen, evengoed als bij den meest fantastischen romanticus, en alleen mag zij niet langs de luimige lijnen der willekeurigheid loopen, maar bouwt, met haar intuïtie, uit de losse brokstukken der waarneming, een geheel, dat dus geenszins een fotografisch-juiste weergave eener bepaalde werklijkheid kan heeten, maar dat wel, tot in al zijn onderdeelen, een natuurlijke werklijkheid zou kunnen zijn.

Een schrijver, die zich streng hield binnen de enge grenzen der naturalistische theorie, dat alles in een boek geobserveerd moet wezen, zou er, uit den aard der zaak, nooit toe kunnen komen, om een roman te komponeeren, want het eenige, wat hij aan die theorie getrouw blijvend, te voorschijn zou kunnen brengen, zou hoogstens een reeks van korte als-kinematografische schetsen kunnen zijn.

* * *

Eenigszins als een museumpje van zulke echt-naturalistische schetsen kan gelden het heerlijke boekje van Johan de Meester, dat ‘Lichte lijnen’ heet. Want elke maakt er den indruk van ‘pris sur le vif’ te zijn, zooals een vijver dat doet met alles er boven en er om heen. Johan de Meester geeft alles weer, zooals hij zelf het gezien heeft, het krachtens zijn organisatie heeft *moeten* zien. De letterkundige kritiek van het vorige geslacht, die met al haar verdiensten, toch voor de kunst die na haar zou komen, en zich reeds overal aankondigde, al zeer weinig oog toonde, heeft een waarheidsgetrouwe weergave van het werkelijk-bestaande, zooals waar thans de Kunst van leeft, geheel ten onrechte, en met een schamperen glimlach, ‘fotografeeren’ genoemd. Het was eenvoudig niets meer dan de eigenwijsheid van een oppervlakkigen leekeninval, die haar zoo deed spreken, daar een ook maar een klein beetje rustig beschouwen en ernstig overdenken van de naturalistische definitie ‘un coin de nature vu à travers un tempérament’ haar had kunnen leeren, dat alle als-mechanische reproductie in de nieuwe kunst vanzelf was uitgesloten, omdat, krachtens haar, de eigen persoonlijkheid van den auteur een krachtig-meewerkende factor bij het scheppen van kunst had te zijn.

En zoo zag men het gebeuren, dat de letterkundige theorie

van Zola hier te lande telkens weer besproken en afgekeurd werd, zonder dat de veroordeelaars iets bleken bespeurd te hebben, noch van haar goede helft (de vermelding van de natuurlijke gesteldheid der schrijvers) noch van haar minder-juiste (n.l. de bewering, dat alles in een kunstwerk onmiddellijk door den kunstenaar-zelf geobserveerd zou moeten zijn).

Maar als de aard van een letterkundig werk bepaald wordt o.a. door den aard van den maker, is ook ieder zoo'n werk van nature subjectief, d.w.z. vertoont het een persoonlijk karakter, dat gelijkloopt met de individueele onderscheidenheid van den auteur. Dit ziet men zelfs aan de Ouden: men spreekt wel eens van de objectieve kunst der Grieken en Romeinen, doch wie goed en juist weet te lezen, en in verband daarmee, zuiver zijn lectuur te doorvoelen, zal toch nooit wanen, dat de Antigone van Sophokles zooals zij is, evengoed door Aischulos had kunnen geschreven zijn, wat wèl het geval had moeten wezen, indien de Grieksche dichters, zooals de schoolgeleerden het voorstellen, hun stoffen zuiver-objectief, d.i. onpersoonlijk hadden bekeken en begrepen en uitgebeeld.

Neen, de Grieksche schrijvers - niet alleen de dichters, maar ook de historici en zelfs de wijsgeeren - schreven evengoed subjectief, d.i. persoonlijk voelend en denkend en zeggend, als alle mooglijke kunstenaars - want dat waren hun philosophen en geschiedschrijvers - altijd en overal op de wereld hebben gedaan. De dood is eigenlijk het eenig-objectieve, want voor alle menschen het eenige gelijk-en-gelijkvormige op deze wereld, en daar Kunst het tegenovergestelde van Dood, want een der hoogste uitingen des Levens is, kan ik Johan de Meester dus geen beter kompliment maken, of liever geen aangenamer waarheid zeggen, dan door te verklaren, dat zijn kunst een prettig-subjectief, d.i. wezenlijk-levend karakter vertoont.

En hij bewijst daardoor, gelukkig, een echt zoon van den tegenwoordigen, d.i. zijn eigen tijd te zijn. In de vorige generatie toch zag het er absoluut anders uit in de Nederlandsche letterkunde: de kunst der allermeesten was destijds ‘objectief’ in den slechtsten zin des woords, omdat er toen in de verzen van al die poëten op een paar - o.a. den grooten Potgieter - na, niets persoonlijk eigenaardigs viel te onderkennen, zoodat het thans,

indien men de namen dier poëten en wat elk hunner op het papier gebracht heeft, niet wist, uiterst moeilijk, ja, bijna altijd onmooglijk zou zijn, te beslissen, of een bepaald gedicht aan dezen of dien dichter toe te schrijven waar'. Want allen rijmden toen op precies gelijkvormige en gelijke wijze over precies hetzelfde gelijke en gelijkvormige: allen gebruikten, tot op een haar na, dezelfde beelden, dezelfde wendingen - alleen ten Kate is soms wat aangenaam-vlugger van versbeweeg - en wilde men zacht schertsen, dan zou men dus kunnen zeggen, dat al die poëten in de hoogste mate objectief, want wat toen algemeen voor mooi en waar gold, gewetensvol betrachtend, maar ook, juist door die objectiviteit, zoo ondichterlijk, want zoo eentonig onpersoonlijk, als maar mooglijk is, zijn geweest.

De Meester's werk is dus, als dat van de allerverdienstvolste zijner tijdgenooten, zeer persoonlijk, om maar eens af te stappen van dat woord subjectief, dat, bedenk ik mij, zoo licht voor verkeerde uitlegging vatbaar is, en dan in afkeurenden zin wordt gebruikt. Want in waarheid is subjectief wat afkomstig is van een subject, d.i. van een zelfstandige, levende persoonlijkheid, dus het tegenovergestelde van iets verkeerds.

Zooals men het gezicht van een ongemeen mensch dadelijk van dat van alle andren kan onderscheiden, omdat het door zijn expressie, die ontstaat door duizend kleine eigenaardigheden, een persoonlijk-levenden indruk maakt, zoo is het ook met De Meester's novellistische kunst gesteld: zij lijkt op die van niemand anders onder onze autochthone kunstenaars, omdat de toon van zijn eigen temperament er uit spreekt. En dat temperament... Levendig en toch ernstig, gemoedlijk en toch kritisch, epigrammatisch-fel en toch ook soms een beetje kinderlijk-naïef, zoo zou men het, in hoofdlijnen, kunnen teekenen, als een geestesgesteldheid, die den bezitter bij uitstek er toe dient, om zonder lafheid vermakelijk, en zonder drift te wekken, een enkel keer koud-scherp te zijn. Dit levendige, spontane, plotsling-voelende en onmiddellijk-uitdrukkende, dit, om zoo te zeggen, Fransche van zijn geäardheid, moge hem, in zijn kritische uitspraken, soms dingen laten zeggen, die hij, bij degelijker doordenken, achterwege zou hebben gelaten, het maakt hem, aan den andren kant, als kunstenaar, tot een der leesbaarste auteurs van onzen tijd.

Ja, vooral draagt tot die leesbaarheid bij het reeds hier opgenoemde epigrammatische in zijn schrijfwijze, wanneer hij werkt met korte zinnetjes, waarvan ieder telkens iets bijzonders zegt. En De Meester moge dus een enkel keer door die kort afgebeten zeggingswijze wat elliptisch worden, zoodat men hem tweemaal moet overlezen, voordat men precies begrijpt, wat hij eigenlijk bedoelt, vervelend van languitgesponnen slapheid kan hij onmogelijk ooit lijken, omdat hij steeds het markante verkiest boven het duidelijk-uitgelegde, en liever twee woorden te weinig zegt dan één te veel.

En deze kortheid zonder gewrongenheid, deze pittigheid zonder stellige duisternis, is bij hem niet het gevolg van het een of andre stylistische systeem door een methodisch-koude navolging van, laat ik het noemen, 's grooten Potgieters eigenaardigheden, gelijk die indertijd hier te lande bij eenige auteurs van weinig gaven te bespeuren viel, neen, zij komt bij hem, geheel uit hem-zelf, is een onmiddellijk uitvloeisel van zijn eigen innerlijk Wezen, zoodat zij volkomen gerechtvaardigd blijkt.

Dit natuurlijke, autogene van De Meester's kort-zeggendheid is van zelf sprekend voor ieder die dezen schrijver persoonlijk kent en dus weet, dat hij spreekt precies zooals hij schrijft, en dat men de beste momenten van zijn levendig-vlugge gespreksvoering soms slechts op zou behoeven te teekenen, om even zoo vele nieuwe schetsen van den kunstenaar vóór zich te zien op 't papier.

Maar natuurlijk wil ik hiermede geenszins te kennen geven, dat deze schetsen improvisatie's zouden zijn, en zij dus precies zóó door den schrijver zouden zijn in woorden gebracht, als zij opkwamen in zijn hoofd.

Want er is hier natuurlijk veel zorg besteed, om al het minder beteekenende weg te houden, al het er inderdaad op aankomende naar voren te duwen, meer zorg, in elk geval, dan een improviseerend verteller kan ten koste leggen aan zijn stof.

En daardoor zijn er dan ook een serie kameetjes ontstaan, wier voorstellingen met vaste en toch nerveus-gevoelige hand in de grondstof van De Meester's taal zijn getrokken, en die den levensvollen auteur van ‘Geertje’ alle eer aandoen.

II.

Zet men zich, na De Meester's ‘Lichte Lijnen’ te hebben genoten zonder tusschenpoos tot de lezing van H. van Loon's ‘Onder één Dak’, dan wordt men al heel spoedig getroffen door een overeenkomst van stelwijze, tusschen deze beide schrijvers, die schijnt te bewijzen, dat, gelijk men zoo vaak ziet gebeuren, de Jongre hier den Oudre onbewust tot een soort voorbeeld nam. 't Veelzeggend-abrupte van de Meester's korte zinnetjes, die, als even zoovele dolkstootjes, telkens weer uit zijn proza naar voren schieten, vindt men in Van Loon's manier-van-schrijven, van tijd tot tijd, terug. Doch het overnemen van zulke kleine eigenaardigheden-van-stijl bewijst nog geenszins dat Van Loon een dekadent zou moeten heeten. Dekadent is slechts hij, die door de lectuur van het werk eens andren auteurs, er toe komt om iets te schrijven, wat veel heeft van, ongeveer zoo doet als het werk diens andren, maar zwakker is. Want neemt men het begrip ‘dekadeeren’ ruimer, zoodat alle mooglijke navolging, hoe gedeeltelijk dan ook, eronder valt, gelijk tegenwoordig wel eens gedaan wordt, dan zou er geen auteur ter wereld zijn, hoe groot en beroemd ook, die niet met dat brandmerk geteekend worden moest.

Want het moge als een parodox klinken, maar toch blijft het waar, dat men wel eens al te veel hecht aan volstrekte ‘oorspronkelijkheid’. De groote Racine b.v. is voor ons het allergenietbaarst, waar hij een nieuwere antieke tracht te wezen, terwijl overal elders, waar hij geheel zich zelf, d.i. de vroom of nationaal doende zeventiende eeuwsche Fransche hofpoeët zijn wil, hij ondanks zijn fraaie verzen, ons lateren weinig meer lijkt dan een plechtstatig-bevallige redenaar-op-rijm.

En zoo is ook ‘Onder één Dak’, ondanks zijn de-Meester-iaansche allures, hier en daar, een levendig en leesbaar-geschreven boek kunnen worden, vol oorspronkelijke levensziening, dat een goed figuur slaat in onze jongste literatuur.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LIX.

‘Bedenkt, hier ist ein altes Volk bereit
Und machte gern sich auf zum neuen Streit.’

G o e t h e : *Faust.*

De dag van Philippi is gekomen.

En de voorspelling, die Bülow in 1909, toen hij in arren moede het bewind neerlegde, tegen de jonkers en het centrum uitte, is vervuld.

Het zwart-blauwe blok, dat het Duitsche Rijk de meest onmogelijke, meest zelfzuchtige belastinghervorming oplegde, dat meende het Duitsche volk de wet te kunnen en te mogen stellen, is aanmerkelijk gedecimeerd. In den Rijksdag van 1907 hadden 156 leden der drie linkergroepen zitting tegen 241 der rechtergroepen; in den nieuwen Rijksdag tellen de linkergroepen 202 zetels de rechtergroepen 195. Dit is de eerste stap op den weg naar verandering der toestanden in het Duitsche Rijk.

Het is een zonderling constitutioneele staat, dit Duitsche Rijk!

Geboren onder moeite en zorgen, bestaat het uit zes-en-twintig staten, die door Bismarck onder een grondwet zijn bijeengebracht. Die aaneensluiting van wat men in de eerste helft der vorige eeuw een ‘geografisch begrip’ noemde was een politieke en economische noodzakelijkheid. De volkeren van het Duitsche Rijk hadden die noodzakelijkheid reeds lang ingezien. Zij hadden geen gelegenheid laten voorbijgaan, om hun meening uit te spreken; en zij hebben voor het recht om die meening te hebben en te uiten heel wat over gehad. Want bij de regeeringen vonden zij niet alleen geen steun, maar openlijken tegenstand. Wie den

moed had met het embleem der eenheid, den zwart-rood-gouden band te loopen, werd als ‘staatsgefährlich’ beschouwd, en gevangen gezet, somtijds zelfs aan den scherprechter uitgeleverd. Welk lot den Duitschen patriotten te beurt vallen kon, behoeven wij slechts na te lezen in Reuters: ‘Ut mine Festungstid’. ‘Wegens het deel uitmaken van een vereeniging, die zich ten doel stelde het doen ontstaan eener op volksvrijheid en volkseenheid gegronde Duitsche staatsinstelling’, werden honderden jonge mannen als ‘hoogverraders’ in den kerker geworpen, ter dood veroordeeld, en door den koning van Pruisen tot ‘levenslange vestingstraf’ begenadigd!

‘De jaren, die op de beweging van 1848 volgden’, zegt prof. Dietrich Schäfer in zijn *Deutsche Geschichte*, ‘zijn de somberste die ons vaderland in de 19e eeuw heeft doorleefd’. De verwachtingen van millioenen, van duizenden der edelste en beste mannen, waren verijdeld. De reactie zegevierde. Had men demagogen-vervolgingen willen houden, dan had de eene helft van het Duitsche volk de andere helft moeten gevangen zetten. Er viel genoeg te straffen wegens openlijk verzet tegen de bestaande staatsmacht. Alle rechten en vrijheden, die het jaar 1848 had gebracht, kon men niet weder afschaffen. Maar wat men deed, maakte het begrijpelijk dat het volk zich verdroten afwendde van den staat. Duizenden en duizenden keerden het vaderland den rug toe, wijl zij wanhoopten aan de toekomst van Duitschland, niet wilden blijven in een land, dat hun niet toestond, de meeningen en overtuigingen te bezitten die zij wenschten.

Wat het volk in 1848 niet kon bereiken heeft Bismarck in 1866 en 1870 weten tot stand te brengen. Als alle groote mannen, die een blijvend werk ondernamen, moest hij zich laten leiden door de volksstemming, die steeds sterker de Duitsche eenheid begeerde. Maar hij had niet den tijd, noch de gelegenheid, dat eenheidswerk zoo te maken als hij wel zou hebben gewild. Het was een ruw ineengezet gebouw, dat de groote Rijksarchitect oprichtte, en aan de toekomst moest hij het overlaten, het af te werken en op te sieren. Hij bracht echter de zes-en-twintig Duitsche staten in zijn gebouw bijeen, en gaf ze een gemeenschappelijke grondwet, en een gemeenschappelijke vertegenwoordiging in den Bondsraad en den Rijksdag.

De Rijksgrondwet is, op zich zelf beschouwd, een knap stuk werk. Zij vormt een grondslag, waarop het gebouw, door Bismarck begonnen, kon worden voltooid, en tevens vormde zij een beletsel voor de vernietiging van dat bouwwerk. Maar in de veertig jaren, die het Duitsche Rijk thans bestaat, hebben de opvolgers van den eersten kanselier weinig gedaan, om de voltooiïng van het werk ter hand te nemen. Zij hebben de façade, waar Europa tegen aankijkt, steeds hechter en sterker willen maken; maar het gebouw zelf is in die jaren niet beter, noch meer bewoonbaar geworden. Zoodat thans onder de bewoners, onder het Duitsche volk, een steeds toenemende geest van ontevredenheid heerscht, die een groote meerderheid gedreven heeft in een richting, welke op den duur niet dan noodlottig wezen kan voor de Rijksidée.

Twee oorzaken zijn daarvoor aan te geven.

In de eerste plaats het ver gedreven particularisme, dat in de meeste Duitsche staten bestaat. Bismarck achtte het noodig, om de eigenaardigheden en bijzondere toestanden van de verschillende staten en stammen niet aan te tasten; hij meende dat een verstandig gedecentraliseerde regeeringsvorm meer kans op werkelijke eenheid bood dan een gesloten eenheids-staat, die uit een centraalpunt wordt bestuurd. Maar daardoor verzuimde Bismarck de geweldige opruiming van middeleeuwsche toestanden juist daar voort te zetten, waar ze het meest noodig was. Het bestuur van de tallooze kleine en groote bondsstaten, waaruit het Rijk is samengesteld, is veel te kostbaar in verhouding tot het nut, dat daarvan voor het openbare leven kan worden verwacht. Landjes van enkele vierkante kilometers oppervlakte zijn genoodzaakt een vorst met diens familie, hofhouding, ministeries, kanselarijen, kabinetten en alles wat daarmede in verband staat, te onderhouden. Zelfs de meest overtuigde aanhanger van het monarchale beginsel zal moeite hebben, het nut in te zien van een paar dozijn souvereinen, met hun hof- en regeeringsstaat, in het Duitsche Rijk. Want de civiele lijsten, de hofhoudingen, de apanages, en andere uitgaven voor deze gekroonde hoofden drukken zwaar op een volk, dat bovendien nog de zeer belangrijke kosten van het rijk torsen moet.

Maar dat particularisme heeft nog een anderen, en veel ernstiger kant. Het heeft voedsel gegeven aan den kleinstaats-dienst, de

'Kleinstaaterei,' den 'esprit de clocher'. Het 'Duitsche' vaderland staat voor dien geest steeds achter bij het kleinere eigenlijke vaderland. En toen Hohenlohe rijkskanselier was, had hij telkens gelegenheid dat op te merken. In zijn 'Denkwürdigkeiten' vinden wij deze merkwaardige uitspraak: 'Alle diese Herren pfeifen auf das Reich und würden es lieber heute als morgen aufgeben'. Dat waren de Pruisische jonkers, die volgens Hohenlohe: 'zu zahlreich, und zu mächtig sind und das Königtum und die Armee auf ihrer Seite haben'. Die jonkers zijn altoos de tegenstanders van het rijk geweest, en doen zich thans slechts als de 'patentierte Reichsstützen' voor, omdat zij daardoor van het Rijk een grooter Pruisen denken te maken. Bismarck's woord: 'Preussen immer voran im Reiche' vatten zij zoo op, dat in hun Rijk alles Pruisisch zijn moet, dat volk en regeering door en door verpruist moeten worden, en dat de korporaalsstok het emblema zou moeten zijn van de regeering. Elke vrijzinnige gedachte, elke liberale neiging moet worden onderdrukt, en slechts de begrippen van de 'Edelsten der Nation' kunnen worden geduld; maar onder hun leiding is Pruisen een half-absolutistische, half feudaal-aristocratische militaire staat geworden, die in de overige Duitsche landen gehaat, buiten Duitschland gewantrouwd en gevreesd wordt. Pruisen bezit een veel geringer politieke vrijheid dan een der andere bondsstaten, Mecklenburg uitgezonderd, omdat de willekeur en de zelfzucht der regeerende klasse wenscht, dat de staat bij voortduring het patrimonium, het erfdeel der agrariërs en der jonkers blijven zal.

Zoo er iets is, wat over het bezit van zes-en-twintig duitsche staten iets milder kan doen oordeelen dan is het wel de vrees - en de gerechtvaardigde vrees - dat de invloed dezer Pruisische jonkers nog grooter zou zijn, zoo daar niet de wat zelfstandiger, wat vrijzinniger invloed van Zuid-Duitschland tegenover stond. Beieren, Wurtemberg en Baden hebben, op het gebied van kiesrecht en constitutioneele opvatting een grooter mate van inzicht in de volkswenschen getoond, dan de Pruisische jonkers. En al verklaarde Bismarck in zijn Frankforter bondsdagtijd reeds: 'Der Grad politischer Freiheit, welcher zulässig ist ohne die Autorität der Regierung zu beeinträchtigen, ist in Preussen ein viel höherer als im übrigen Deutschland', de geschiedenis leert

dat in bijna geen Duitschen bondsstaat de politieke vrijheid zoo gering is als in Pruisen en nergens meer wordt beknibbeld. De pogingen zelfs, die von Bethmann Hollweg in het afgeloopen jaar deed om het Pruisische kiesrecht, dat Bismarck reeds voor een halve eeuw, het ellendigste en slechtst denkbare noemde, te hervormen zijn door de jonkers in den Pruisischen Landdag totaal onmogelijk gemaakt; en de voorstellen van den kanselier waren waarlijk niet in staat een eenigzins vrijzinnig denkend mensch tot geestdrift te brengen.

De heerschappij dier Pruisische jonkers heeft zich in geheel het Rijk doen gevoelen. Zij waren de meest krachtige politieke partij en om hun macht te versterken vereenigden zij zich met de katholieke kerk, die den staat beheerschen wil, zelfs waar zij dien niet erkent. Het Duitsche Rijk kwam weer, in de negentiende en twintigste eeuw, als in de dagen van het ‘liebe, heil'ge röm'sche Reich’ in handen der beide ultra's, de ultra-montanen en de ultra-reactionairen, van wie Goethe in zijn *Faust* reeds zeide:

> ‘... Kaisers alten Landen
> Sind zwei Geschlechter nur entstanden.
> Sie stützen würdig seinen Thron:
> Die Heiligen sind es und die Ritter;
> Sie stehen jedem Ungewitter
> Und nehmen Kirch und Staat zum Lohn.’

Feudalen en clericalen beheerschten het Duitsche Rijk, en deden wat zij goed vonden. Zij werden gesteund door het platte land en door de kerkelijk-roomsche kringen. Wat wisten de boeren van politiek? Zij stemden op den candidaat der grootgrondbezitters, der landheeren, en bleven de jonkers in den Rijksdag brengen, die daarin slechts eigen voordeel en eigens macht najoegen. Wat wisten de centrum-kiezers van politiek? Zij kozen de candidaten eener partij, die feitelijk geen politieke partij is, maar een mengsel van allerlei partijmeeningen; hun stembiljet was een religieuze geloofsbelijdenis in plaats van een politiek wapen. Zij stemden voor leden van een kerkgenootschap, waar zij burgers van den staat hadden moeten kiezen.

Het gevolg bleef niet uit.

De groote, moderne industrieele staat, die het Duitsche Rijk

is, werd bestuurd naar de meest achterlijke grondslagen. Een beschermend tarief werd ingevoerd, dat thans, na tien jaren, algemeen wordt veroordeeld, wijl het de voornaamste oorzaak is van de duurte en schaarschte der levensmiddelen; een belastinghervorming werd ingevoerd, die door handhaving en uitbreiding van het noodlottige stelsel van indirecte belastingen en rechten op de verbruiksmiddelen - inplaats van de veel rechtvaardiger en veel eerlijker directe belasting op de erfenissen, op de vermogens of op de inkomsten - den druk geheel legde op de minst krachtigen. Een politiek werd toegepast, die ondanks het gevleugelde woord van den Keizer: 'Unsere Zeit steht im Zeichen des Verkehrs' beslist vijandig was tegen alle verkeersmiddelen, en die haar uiting vond in belasting op spoorwegkaartjes, het heffen van scheepsvaartrechten op de natuurlijke waterwegen en den tegenstand der jonkers tegen elke uitbreiding van het kanalennet. De rechten en vrijheden die het Duitsche volk in een langen en moeilijken strijd had weten te veroveren werden verkort en beknibbeld; de macht der politie werd uitgebreid, de wetten werden toegepast op een eenzijdige manier, en elke vooruitgang werd tegengehouden door de reactionaire meerderheid.

De burgerij in het Duitsche Rijk heeft zich jarenlang onverschillig betoond voor het bestuur van den staat; zij deed geen politiek, maar zaken. En terwijl zij vooruitging in welvaart, met taaie volharding de vruchten najoeg van haar arbeid en haar kennis, liet zij zich beheerschen door jonkers en clericalen. Een groote staat als het Duitsche rijk moet zijn vertegenwoordiging vinden in alle klassen der maatschappij, en niet bestaan uit een kleinen kring van heerschers en een groote massa beheerschten.

Het eerste verzet tegen deze overheersching kwam van de zijde der georganiseerde arbeiders, van de sociaal-democratische partij. In en buiten het parlement oefende deze scherpe critiek op de toestanden en verhoudingen, en vele ontevredenen sloten zich bij haar aan, of stemden op haar candidaten bij de verkiezingen. Met bewonderenswaardige energie heeft de sociaal-democratie in Duitschland haar wil getoond, om de macht te ontnemen aan adel en geestelijkheid, om politieke rechten te

eischen voor het volk. Maar op het programma der sociaal-democratie staat die verovering der macht als middel om haar program uit te voeren; en dat bleef chiliasme, zoolang de aanhangers der socialistische partij voor haar toekomstdroomen het tegenwoordige vergaten, zoolang zij de macht eerst wilden gebruiken, wanneer zij die geheel en al in handen hadden. Dat de tegenwoordige maatschappij door evolutie te verbeteren is, al is het dan ook geleidelijk, in de richting van het socialistische ideaal, moest de arbeiderspartij er toch toe brengen, saam te werken met andere partijen, die ook verbetering wenschen, al willen zij niet zoover gaan in hun wenschen en verlangens. Het is in aller belang, dat de macht der reactionairen, van de blauw-zwarte meerderheid, wordt gebroken; dat de eerste schreden worden gezet op den weg naar een vrijzinnig bewind; dat de autocratie en de bureaucratie worden vervangen door een constitutioneel bestuur. De onderlinge strijd tusschen de linker partijen, vooral tusschen de sociaal-democraten en de beide burgerlijke groepen, kon slechts strekken om de macht van de reactionairen te versterken en te bevestigen.

Von Bülow deed een poging om tegenover de clericalen en de sociaal-democraten een burgerlijke regeeringsmeerderheid te vormen. Het was een proefneming, die in het Duitsche Rijk met zekere ingenomenheid werd begroet. Maar zij moest mislukken bij de zoo zeer verschillende opvattingen tusschen de conservatieven en de liberalen. Samenwerking van twee zoo heterogene partijen bleek op den duur niet mogelijk. Iedere schijn zelfs van een eenigszins vrijzinniger opvatting werd onmiddellijk door de conservatieven fel bestreden. Zij waren wel bereid samen te werken, als hun zin werd gedaan, als zij de leiding in handen konden houden, maar aan eenig toegeven aan de zelfs zeer gematigde wenschen der liberalen was geen denken. Dit is het echte kenmerk van de Duitsche conservatieven, die zich voordoen als de steunpilaren van troon en altaar, maar die nog even als in de dagen van Chamisso denken:

‘Hört, ihr Herrn, so soll es werden:
Gott im Himmel, wir auf Erden,
Und der König absolut
Wenn er unsern Willen thut!’

Wir, dat zijn de jonkers, de edelsten der natie; zij zijn de gewillige medewerkers van den koning, als hij hun zin doet, van de regeering als zij slechts regeert naar den wil der rechterzijde, anders zeggen zij: 'Die Minister können uns sonst was!' En zij willen ook wel met de andere burgerlijke groepen samenwerken, indien deze slechts zwijgen, en stemmen zooals de rechterzijde wil. Maar zoodra iemand zich verzet tegen die overheersching, is de duivel los.

Deze jonker-opvatting is nog onveranderd, zooals bij de behandeling der financieele hervorming in 1909 bleek. De band met de liberale groepen werd verbroken, toen deze zich niet wilden leenen, om de zelfzuchtige plannen van de jonkers te steunen. Bülow werd genoodzaakt af te treden, en de financieele wetten werden in den geest der rechterzijde, met de hulp van het centrum, aangenomen.

Dit heeft het Duitsche volk wakker geschud. Overal ontstond een heftige beweging tegen de blauw-zwarte groep, die deze ongerechtvaardigde belastingen had ingevoerd. Maar die beweging had een dieper oorzaak dan de woede over de honderden millioenen onrechtvaardige belastingen, en de verontwaardiging over de schaamtelooze politiek der agrariërs en der clericalen. Zij ontstond uit een plotseling ontwaakt gevoel van wrevel over de geheele wijze van bestuur. De belastingwetten waren slechts de aanleiding, de uiterlijke stoot voor den strijd om licht en lucht en vrijheid, niet alleen voor nu, maar ook voor de toekomst. Wat tot nog toe door een minderheid was gepredikt, en vaak te vergeefs, is plotseling een levensquaestie geworden voor het geheele volk. En dit stond in eens voor de beantwoording der vraag: Wat zijn wij, waarheen gaan wij, wat zal er van ons worden?

Op die vragen gaven de Januari-verkiezingen en de voorbereiding ervoor het antwoord. Een nieuwe phase is ontstaan in de Duitsche politiek. Niet meer zal de kleine reactionaire groep Oost-Elbische jonkers den toon aangeven, maar het Duitsche volk, de handel, de nijverheid, het ambacht, de arbeid. De 'Hansabond' werd opgericht, om tegenover den 'Bund der Landwirte' de belangen van industrieëlen, kooplieden, fabrikanten,

werklieden te bevorderen. De strijdleuze was: ‘Bürger heraus!’ En die leus vond overal gehoor.

Zoo werden de verkiezingen voor den nieuwen Rijksdag voorbereid. En ondanks de slechte indeeling der kiesdistricten, die het platte land een reusachtig overwicht geeft op de steden, ondanks de hulp der geheele jonkerlijke bureaucratie, ondanks de houding der regeering die zich ook thans, hoewel in naam boven de partijen, de slippendraagster van het blauw-zwarte blok toonde, ondanks alle nadeelige omstandigheden voor de groepen der linkerzijde, ondanks den grooten invloed dien de geestelijkheid ten bate van het centrum in de weegschaal wierp, en die in sommige streken zelfs zeer weinig in overeenstemming was met de roeping en de waardigheid der bedienaren van den godsdienst - is voor de eerste maal sedert de Rijksdag bestaat een linksche meerderheid gekozen. In den Rijksdag is die meerderheid nog klein, slechts een handvol stemmen; maar in het land is de meerderheid tegen het conservatief-clericale blok krachtig gebleken. Er werden toch 7½ millioen stemmen uitgebracht op de candidaten der drie linker groepen, 4½ op de candidaten der rechtsche partijen. Het resultaat in den Rijksdag had nog beter kunnen zijn, wanneer de tegenstanders der zwart-blauwe meerderheid met meer eensgezindheid hadden gewerkt, wanneer werkelijk een aaneengesloten blok van Bassermann tot Bebel alle linkergroepen had omvat, en wanneer niet, door candidaten van de linkergroepen tegenover elkaar te stellen, versnippering van stemmen was ontstaan.

Maar het resultaat is er; de linkerpartijen hebben een meerderheid en al kunnen zij wellicht Goethe's woord nazeggen:

> ‘Haben wirklich Platz genommen,
> Wissen nicht, wie es geschah,
> Fraget nicht, woher wir kommen,
> Denn wir sind nun einmal da,’

zij zullen moeten toonen, door daden, dat er iets veranderd is in het Duitsche Rijk.

Zij - en de regeering.

De verantwoordelijke rijkskanselier, de heer von Bethmann-Hollweg, heeft lang genoeg geweigerd zich als de minister van

het zwart-blauwe blok voor te doen, en heeft vaak genoeg de regeering boven de partijen als zijn ideaal gekenschetst, om de kiezers niet dankbaar te wezen, dat zij hem van de reactionaire ultra-montaanschemeerderheid hebben bevrijd. Voor een regeerings-kunstenaar, die graag met meerderheden 'von Fall zu Fall' werkt - mits dit niet vertaald worde zooals de vroegere Oostenrijksche gezant te Konstantinopel, graaf Frans Zichy eens deed, met: 'des majorités de chûte en chûte' - biedt de nieuwe Rijksdag zelfs zeer mooie kansen aan, wijl er voor verschillende ontwerpen wisselende meerderheden kunnen worden gevonden.

Maar de kiezers hebben zich met de combinatie- en permutatie-formules die voor verschillende gevallen te vinden zijn, het hoofd niet gebroken. Zij hebben zich beslist uitgesproken voor een zwenking naar links. En daarmede zal de Rijksdag moeten rekenen. Een groote massa noodzakelijke en nuttige arbeid kan worden gedaan, zoowel voor de binnenlandsche als voor de buitenlandsche staatkunde van het rijk. Met eenige samenwerking, en zonder dat de geschilpunten tusschen de linkerpartijen aanleiding tot botsing en scheuring behoeven te worden, kan worden gezorgd voor bevestiging en versterking van de macht van het parlement, opdat in Duitschland een werkelijk constitutioneel bewind de plaats kome innemen van de crypto-absolutistische bureaucratie. De niet meer van dezen tijd zijnde bevoorrechting van den adel moet plaats maken voor de gelijkheid van alle burgers voor de wet, in het bestuur en in het leger. De belastingen moeten worden verbeterd, opdat de druk gelijkmatig worde verdeeld, en niet het zwaarst zij voor de minst bedeelden, de kleine burgerij, den middenstand, de arbeiders. Goede sociale wetten moeten worden ingevoerd, aan de agrarische beschermings-politiek moet een einde worden gemaakt, en door goede handelsverdragen moet de commercieele staatkunde worden verbeterd.

En tegenover het buitenland moet nog veel meer worden gedaan, opdat de afkeer van de irriteerende Duitsche machtspolitiek en het wantrouwen in Duitschlands bedoelingen bij de andere mogendheden zullen verminderen.

Dit kan geschieden, de meerderheid is er voor.

Maar zal het ook gebeuren?

Daarvoor is veel noodig. De nationaal-liberalen, wier standvastigheid zoo vaak veel te wenschen overliet, en wier overtuiging nog al eens wisselde, zullen niet alleen eenstemmig, maar ook 'liberaal' moeten zijn. De beloften, door hun leider Bassermann te Saarbrücken na zijn verkiezing afgelegd, doen het beste hopen voor de toekomst. Maar zal het voorbeeld van dien nationaal-liberalen heer von Böttinger geen navolging vinden, die uit het partijverband trad, omdat eenige nationaal-liberalen bij de presidentsverkiezing op den socialistischen candidaat stemden. Er zijn in die partij nog te veel elementen, op wie voor ernstige samenwerking met de uiterste linkerzijde niet te rekenen valt, wijl zij 'noch visch, nog vleesch' zijn.

De sociaal-democraten, die thans de grootste partij in den Rijksdag vormen, en 110 afgevaardigden tellen moeten uit de nevelachtige theoriën van den 'Zukunftsstaat' in het heldere daglicht der practische politiek treden. Zij moeten, - ook zonder hun einddoel op te geven - inzien, dat dit ook te bereiken is zonder gewelddadigen ommekeer, langs den weg der evolutie, door krachtige verbetering van de bestaande toestanden, door geleidelijke ontwikkeling van de maatschappij. Groote woorden zijn steeds gemakkelijker geweest dan groote daden. Maar thans is het oogenblik aangebroken, om de woorden door daden te vervangen. De kiezers hebben den Rijksdag daarvoor het materieel gegeven. Zij zullen nu, en met recht, resultaten willen zien. En met den Faustdichter zullen zij zeggen:

> 'Der Worte sind genug gewechselt
> Lasst uns jetzt endlich Thaten sehn,
> Indess ihr Komplimente drechselt
> Kann etwas nützliches geschehn.'

Dat er echter veel van komen zal is niet te verwachten.

De nationaal-liberalen hebben bij de presidentsverkiezing en bij de daaropgevolgde gebeurtenissen een houding aangenomen, die duidelijk toont, dat deze partij nog geen begrip heeft van de nooden en behoeften van het Duitsche volk. De rechtervleugel dier partij bezit meer geestverwantschap met de reactionairen, dan met de overige groepen der linkerzijde; en zij trekt den

linkervleugel, wier leider Bassermann is met zich mede. Het zal bij de behandeling van door de linkerzijde ingediende voorstellen moeten blijken, of deze Rijksdag, die gekozen werd als uiting van een meer democratische stemming van het volk, werkelijk een linker meerderheid heeft

De nationaal-liberale fractie heeft inmiddels haar reputatie, van meer nationaal dan liberaal te zijn, gehandhaafd; en daardoor heeft zij de beteekenis van deze verkiezing in de waagschaal gesteld. Wat slechts ten nadeele van deze partij kan uitloopen. Want ook voor haar schreef Schiller: 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht'.

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. IV.

Met de kartonnen doos naast 'r knieën, zat Duczika in den ‘Untergrund’, smalletjes, gebogen.

De dag had zich ellendig ingezet. Laurie was radeloos, redeloos onuitstaanbaar geweest, niet te temmen van humeur, ruzie over elke kleinigheid zóékend, grof en onhandelbaar, en met zulke huilerige besluipingen van zelfmoord, als ze in geen lange maanden getoond had.

't Werd verontrustend.

Vandaag was 't niet heelemaal dreigen, niet enkel doorzichtige bangmakerij en nog minder pure anstellerij. Laat opgestaan, na 'r ‘kopjes thee’ op bed te hebben gedronken, hoofdpijnachtig, vermoeid, had ze zich over 'n kleine nonchalance, 'n bagatel, waar 'n evenwichtig mensch om gelachen zou hebben, zoo onstuimig opgewonden, dat ze 'r gebalde vuist niet meer ontsluiten kon.

‘God! God! Kijken jullie me hand is!’, had ze gelamenteerd en snikkerig geklaagd: ‘zóó doen jullie me de dampen an, jullie twee, jullie twee miserabele egoïsten!’

Lotte, bleek, met pijn in den rug van 't eerst 'n half uur in 'r onderbroek dansen, van 't toen uren gebogen zitten over de blouse, die af moest, die ingeleverd móést worden, die al over 'r tijd was, had met onverschillige vinnigheden geantwoord. Die maakte zich over Laurie's onhebbelijkheden en ziekten-van-niks nooit druk. Die had 'r 'r bekomst van uitgescholden en gekoejeneerd te worden - zij, vol meelijden voor de moeder,

die betere en hóé betere dagen gekend had, was naar den drogist van de overzij geloopen, om baldriaan te koopen.

Glimlachend-opgewekt, de overspannen vrouw als 'n kind toesprekend, had ze de druppels op 't lepeltje met suiker geteld, de weerbarstige vuist in 'n kom water gestoken. 't Had niet dadelijk geholpen. Meer dan 'n uur, bij 't binnendartelen van 't zonnetje en bij 't schelle gefluit van den kanarie, die na den ruitijd z'n scha inhaalde, was de hand beverig-krampachtig gesloten gebleven.

Terwijl had Laurie angstig voor zich heen zitten staren, al maar in één richting, en 't wit van 'r oogen was bloederig beloopen geweest. Drie-, viermaal had ze zacht-kermend gevraagd. 't raam te sluiten. Lotte, stikkend, rebelsch, niet van plan zich af te beulen zonder 'n hap frissche lucht van de binnenplaats, waar ze den godganschelijken morgen kleeden hadden geklopt, verzette zich - zij, ongerust over 't taai aanhouden van Laurie, had de vensterdeurtjes hàlf dicht-getrokken. Hielp niet. Laurie zei, dat ze de hoogte niet hebben kon. Laurie hield de gezonde hand voor de oogen, om 't kozijn niet te zien. Laurie kermde zachjes, dat ze 't gevoel had na benee te moeten springen - dat ze 't mosten weten, als 'r 'n ongeluk gebeurde. Toen had Duczi, innerlijkst met de schijnbaar-zieke vrouw begaan, 't venster toe gedaan, en na 'n poos was Laurie onder den invloed van 't drankje op de sofa ingeslapen. Daar lei ze nou nog en voor ze van huis was gegaan, had ze 'r 'n kop bouillon met 'n ei laten drinken.

Achterover geleund, met 't gelaat naar de zij van de ruit - over 'r zat 'n heer, die 't 'r lastig maakte, die z'n snor niet met rust liet, om 'r aandacht te trekken - wikte ze wat 'r van worden moest, als mama in zoo'n zenuwtoestand bleef, als ze zich niet leerde bedwingen. Gesteld dat ze 't déé - 't krankzinnige - waarover ze met angststuipen daasde - dat je niet van 'r geloofde, omdat ze 'r later zelf om lachte, of 'r niet over gesproken wou hebben - gesteld dat ze 'r 'ns toe kwam - God, je las 't zoo dikwijls in kranten, dat iemand in 'n zwaarmoedige bui uit 'n venster van de tweede of derde verdieping op 't asfalt sprong! - wat zou je dan 'n afschuwelijk, nooit meer kwijt te raken zelfverwijt met je ronddragen, dat je 't *niet* geloofd had, dat je 'r in zoo'n abnormale geëxalteerdheid

af had gesnauwd, 'r an 'r lot overgelaten... Je zou zeggen - nee, dat zou je niet zèggen - je was 'r van overtuigd, dat Laurie ergere aanvallen kreeg. Ze kon niet tegen hoog wonen. Ze dorst niet op 't balkon staan. 's Nachts sliep ze bij open ramen niet in. Was dat akelig. Was dat naar. Was dat om bij te huilen, dat je je moeder - wat 'r ook voor was gevallen: je móéder bleef ze! - 't plezier van 'n 'Hochparterretje' niet kon gunnen, omdat 't telkens verhuizen je je nek brak! Nee, voorloopig was 'r geen denken an - en dan: als Laurie 'n beetje matig leefde, zich niet zoo an drank en sigaretten te buiten ging, als dien avond met Erich en z'n vriend, dee ze zoo niet, had je dién last tenminste niet.

Schrikkend schoof ze 'n eindje verder de bank op. 't Vervelend sujet over 'r, dien ze smakelijk zou uitgelachen hebben - als ze met Betty, die dat héérlijk kon, 't afpoeieren van mannen, die zich aan je opdrongen - als ze met Betty, die voor niemand uit den weg ging, samen was geweest - 't brutaal, arrogant heertje, had bij 'n stopplaats, naast 'r z'n snorgedraai en z'n driest glimlachen hervat en z'n knie raakte de hare. Kalm, met 'n voorbeeldig-beleedigende kalmte, verzette ze 't karton naar zijn kant, draaide 'm 'r rug met 't uitgesneden halsje toe. Walgelijk, dat ze je nergens met rust lieten, dat je je soms als 'n gejaagd dier voelde, dat de meeste heeren - heeren, hahaha! - zoo weinig respect voor 'n vrouw toonden! Als je Erich uitzonderde, waren ze allemaal en overal 't zelfde. De huisheer, die juist bij háár zélf de huur ophaalde en dan 't oogenblik scheen te beloeren - hij woonde Parterre, voor - dat Laurie met Lotte naar de dansles was, had 'r al tweemaal 't aanbod gedaan de quitantie zonder betaling achter te laten, en dat met 'n insinueerende oogen, waarbij je - of je wou of niet - 'n kleur tot achter je ooren kreeg - en de volgende week zag je 'm weer - terwijl 't geld 'r niet was... de huisheer leek als twee druppelen water op den getrouwden vischhandelaar van de overzij-étage, die niet van de ramen weg was te slaan, als z'n vrouw met 't kind wandelde, die altijd 'n ouwen tooneelkijker in 'n oud foudraal bij de hand had, en 'r de platste, naaktste voorstellen, in woorden die je niet zoo h o e f d e uit te leggen, dee, als-ie 'r in de 'entree' telkens-weer toevallig tegen 't lijf

liep. De huisheer leek op den vischhandelaar - de vischhandelaar op den ‘Zwischenmeister’ Neumann, verdorde gluper, met onvaste broei-oogen, die zelf geen veroveringen bedoelde, maar 'r hardnekkig adviezen gaf - welke adressen ie wist, met wat voor prima-prima-lui ie 'r in connectie kon brengen - hoe-ie relaties met 'n heer had, die op geen duizend Mark zag - ze snapte wien-ie bedoelde - Krüger - Krüger! - verkikkerd was-ie op 'r - gek was-ie met 'r - geen gelegenheid, om te informeeren, liet-ie voorbijgaan...

De hand onder de kleine kin, blij dat ze zat, blij dat ze 'r uit was, blij met de variatie van 't rijden in den ‘Untergrund’, keek Duczika door 't glimmend gewiegel der ruit met 't dobbrend weerkaatsen van lijven, hoofden en hoeden, 't goudplassen van in rythmischen cadans drijvende lampen, 't droomrig schommelen van paneelen, deuren en bont-klittende reklamebiljetten, naar de grauw-gecementeerde wanden van den ondergrondschen spoorweg, die door de snelheid der vaart stil leken te staan. Als de wagen niet geschokt en gedreund had, zou je je hebben kunnen verbeelden op dezelfde plek te blijven. Maar bij de stations begon 't voor je oogen te rumoeren, golfden de ijzeren binten op je toe, floepte 'n rood of 'n groen of 'n wit licht, als 'n knetterstreep aan je voorbij, trillend-zigzaggend en weer door 't gewarrel van 't cement opgeslokt - en als je dan half-verblind, half-doezelig naar de inkooptasch van je overbuurvrouw staarde, blinkelde 't blauw-groene, kil-verwezene daglicht al aan alle kanten door de goud-druipende ruiten binnen.

‘Neem me niet kwalijk, als 'k stoor’, zei plots de vrijpostige, naast 'r, en de scheef-gebonkte kartonnen doos hield-ie met z'n gehandschoende hand overend: ‘weet u waar de Alte-Jacobstrasse is?’

‘Nee’, antwoordde Duczika, de doos naar zich toehalend - ze kende 't soort manieren -: ‘'k ben hier zelf vreemd!’

Ze kletste om 'r af te zijn.

‘Jammer - ik ook’, hield hij aan, nu ze haast alleen zaten: ‘is u van buiten?’

‘Weet 'k niet’, zei ze stug, en opnieuw, verveeld, nijdigjes - zou zij 'r aan denken 'n man aan te spreken? - ver-zat ze verder

naar den hoek, en keek naar den rug van den wagenvoerder achter de glazen deur.

't Volgende station moest ze uitstappen. Als-ie 't 'r nog langer lastig maakte, de kwast met z'n stijf-gebranden snor, zou ze 'm den wind van voren geven.

Dat hoefde gelukkig niet. Wel schuifelde-ie dicht bij 'r op de steenen trappen naar 't Plein, en zei 'n paar maal idioot: ‘hum!’, wel was-ie vlak op 'r hielen, toen ze de kaartjes-contrôle passeerde - maar boven - verrassing, die al bijna geen verrassing meer was, omdat ze 't voorvoeld had, en ie 't de laatste drie keer precies zoo gedaan had, stond Erich. Gisteravond, langs 'r neus weg, zonder bedoeling, had ze gezegd dat ze om vier uur ging afleveren - had-ie natuurlijk begrepen...

‘Dag Duczi’, lachte-ie 'r toe - en de meneer snee uit: ‘'k had zoo'n heel-klein, gedecideerd vermoeden...’

‘Ik ook’, lachte ze, even opgewekt, maar de kleine hand, die de doos wou grijpen, weerde ze af: ‘... nee, toe, Erich - 't staat zoo mal voor de menschen!’

‘Voor wèlke menschen?’, vroeg-ie, frisch-poenig rondkijkend, en toen-ie daarbij den meneer met den snor en de leverkleurige handschoenen zag, zei-ie in denzelfden, schellen, zekeren toon: ‘mot die vent wat van òns?’

‘Hoe weet ik dat?’, praatte ze monter: ‘kan 'k gedachten lezen?’

‘Je ben minstens twee treinen later dan Maandag’, rekende-ie 'r voor: ‘'k heb 'n kwartier in de hette staan blauwbekken!’

‘'k Kon toch niet ruiken, dat je op me zou wachten’, loog ze, zichzelf tegensprekend - met 'r als vlinders in de zon rondwuftende gedachten mateloos-ver boven de moeilijke dracht van 'r woorden uit - was dat zalig, bedrukkend-van-teederheid, liefheerlijk van 'm, dat-ie 'r was, wéér was, dat-ie naast 'r liep, naast 'r in den laaienden glans van den dag, dat ze z'n lenigen stap en 't getip van z'n stok hoorde, dat de twee schaduwen met mekaar versmolten, zonderling-grappig, om hardop te lachen zoo ontzettend-leuk bij de doodkiste-schaduw van de kartonnen doos...

Vandaag was 't de vierde maal, dat-ie 't dee - Maandag - Vrijdag - Maandag - Vrijdag - je kon je 'r niet in ver-

gissen - 't niet vergeten - 'r geen verkeerde uitlegging an geven... Ze glimlachte. Ze meende dat ze nog sprak en glimlachte. Ze voelde den adem tegen 'r lippen en glimlachte. Ze zag de kartlende spinwebjes tusschen de steenbrokjes van 't trottoir en glimlachte. Ze droeg de doos aan 't koord, dat 'r pijn dee en glimlachte.

't Heele getob over Laurie, dat 'r in den Untergrund dwars had gezeten, dat 'r slap-smaltjes had laten murmureeren, was ze kwijt. 'r Was voor nièts anders dan voor 'n tintelend-zoete sensatie van lachende, glimlachende, onpeilbare leegheid, plaats.

Maar van al dat groot-vrouwelijk heilige zag hij niets. 'r Haast onverschillig-klinkende stem met de hatelijke aldaags-woorden: ‘'k kon toch niet ruiken, dat je op me zou wachten’, irriteerde 'm. Daar had-ie voor staan hunkeren en popelen bij de trap van den Untergrund. Daar had-ie met nerveuze gretigheid de filistersnuiten, de kaffer-gezichten, die naar boven kwamen, ééuwige minuten voor gesorteerd en met stijgende teleurstelling verwenscht. Daar had-ie den beroerden Semmy Lubinsky voor aangeblaft. Daar had-ie den kerel, die 'm in z'n handen had, voor gebruskeerd - enkel om niet te laat te komen - enkel om 't bleeke Madonna-kopje niet te ontloopen. Daar had-ie bij gekreund van ingehouden woede, omdat-ie tòch te laat meende te zijn. Daar had-ie den heelen nacht voor gewikt, geweifeld, gepiekerd, om de juiste, niet te veel en niet te weinig betoogende woorden voor te vinden. En daar had ze weer den ouwen, vervloekt-koelen glimlach - daar zei ze weer zoo'n typisch-lamlendig ding - of ze niemendal begreep - of ze geen duit temperament bezat!

‘Zoo’, zei-ie, ineens stug, schel, bijna vijandig: ‘kon je 't niet ruiken?’

‘Nee, lieve jongen’, sprak ze, nauwlijks verwonderd.

En ze liepen zwijgend, links, rechts, in egalen stap, zij met de doos, hij met den wandelstok, beiden slank, beiden jong - zij, kamerbleek - hij, fleurig, met door niets te molesteeren, in gezondheid purprende wangen.

De zon blakerde 't asfalt, dat, pas besproeid, vlamde en dampte en blonk, en op z'n glimmenden bast vrachtkarren en doffe strepen lijnende auto's droeg. 'r Waren in 't licht spartlendstralende, zilver-rakettende, vuur-gulpende hoekvensters - 'r

waren bijkants verdorde, in de warmte verschrompelende, uit roestige roosters opspakende speelgoed-sparren - 'r waren vertroebelde glansgaten bij de rails, waar 't sproeiwater te hoop riggelde - 'r was gevonk en hijgend gegloei van sintels op 't koper der étalagekasten.

'Wat ben je stil! Hindert je iets?', vroeg zij 't eerst - om niet langer stommetje te spelen.

'Ik? - Jij!', antwoordde-ie kort - of ze ruzie hadden.

'Dat verbeel je je, Erich,' glimlachte ze: 'ik ben nooit vreeselijk druk... Misschien is 't de warmte, misschien ben 'k moe.'

'Moe?'

'Ja, jongen! We hebben 'r 'n kluif aan gehad, Lotte en ik! Je had ons al om half vijf kunnen zien zitten! En Laurie was schrikkelijk vanmorgen... Die wou al wéér eens uit 't raam springen, hahaha!'

Ze lachte 'r om, onoprecht, met zorg om de bloedelooze lippen.

Hij, nog 'n tikje gehumeurd - kleine ongevoeligheden konden 'm geweldig-zwaar hinderen - hield de handen op den rug, mepte zich vinnig met den stok tegen de kuiten, zei studentikoos-bot:

'Dan had je 'r maar moeten láten springen!'

'Dat zou 'k niet graag wagen - verbeel je - verbeel je!', praatte ze, 'm schichtig-verwonderd aankijkend. Wat had-ie? Waarom dee-ie zoo vreemd? Waarom liep-ie zoo onverschillig naast 'r? Waarom kwam-ie zoo ruw uit den hoek?

Omdat 't touw van de doos 'r in den vinger snee, nam ze 't karton in de andere hand, en met 'n vuil zakdoekje, waarvoor ze zich geneerde - Laurie had geen trek gehad te wasschen; zij nog geen tijd - droogde ze zich 't voorhoofd.

Den vorigen keer, Maandag, had-ie 'r de doos met geweld, hoe ze ook stribbelde, afgenomen. Vandaag, bij de hette, liet-ie 't bij de paar woorden van de Untergrundbahn-trap. Hij had iets. 'r Was iets met 'm gebeurd - of - of - en dat maakte 'r ineens doodelijk-triestig: hij was 'r komen ontmoeten, om 'r 't een of ander akelig, naar, je-kon-niet-weten-wèlk ellendig ding te zeggen. Drie-, viermaal vluchtigden 'r oogen naar z'n spitsje vlassnor, z'n kin, z'n schouder - telkens weer keek ze naar

z'n strak-scherp gezicht met den gesloten mond - lei 't 'r op de lippen, 'r vraag of-ie-iets-had en wat-dàn te herhalen - 't ging 'r niet af - ze dorst niet - ze stapte maar stilletjes voor zich uit - plots down, en 't branden van de zon als 'n schrijnende ondragelijkheid voelend.

Ook Erich bleef zwijgen. 't Leek of-ie met Poldie kuierde. Hij zag 'r stoffige schoentjes met 'n losbengelenden veter - den gegarneerden rokrand en 't geschommel der doos.

Hij was gèk. En Pol, die zoo beslist had beweerd, dat ze ‘verliefd’ op 'm was, dat-ie z'n lippen maar an dat ‘ongerept glas’ had te zetten, was stapel.

Ze had geen grein temperament, niet 't duizendste prettig-toeschietelijke van Betty. Christus, hoe krankzinnig-idioot, om nou weer naast mekaar an te stappen, en over nonsens te kletsen! Al 't lieve, echte, teedere, dat-ie in z'n bed had be-dacht, dat-ie 'r met z'n arm door den hare had willen - w i l l e n - zeggen, was naar de weerlicht. Hij moest zich bedwingen, om met geen venijnige opmerkingen los te komen. Ze hinderde 'm. Ze hitste 'm op. Je wist niet of je haring of kuit an 'r had. 'r Was 'n soort ‘dulden,’ dat je als man razend maakte. Bij God, hij zou 'r wel 'ns lekker-driftig, ànders, kwaadaardig, nijdig willen zien! Als-ie Betty, op dezelfde, toch duidelijk-genoege manier, voor de vierde maal van 't ‘Kaufhaus’ afhaalde, zou 't 'r niet invallen onnoozel-weg te antwoorden, dat ze 't niet ‘kon ruiken dat-ie op 'r gewacht’ had!

Driftiger sloeg-ie den stok tegen de kuiten. 't Klakte dat 'n heer omkeek, en de doos, die ze opnieuw aan zijn kant droeg, 'n plonzenden tik kreeg.

‘Wat doe je?’, vroeg ze, schrikkend.

‘Niemendal!’

‘Je slaat met je stok tegen 't karton!’

‘Draag 't dan aan de andere zij!’, zei-ie nukkig.

Ze werd 'r niet boos om, gaf geen repliek, verweet niet.

Met 't hoofd naar 't gedwarrel der steentjes gebogen, greep ze 't koord met de linkerhand, glimlachte pijnlijk.

Dat prikkelde 'm sterker.

‘'k Schijn jou vandaag te veel te zijn, Duczi!’

‘Mij?’

‘Daar kun je jezelf 't best antwoord op geven! 't Is goed 't Is uitstekend!’

Toen stond ze stil, keek 'm met de omkringde, vermoeide oogen, waarmee ze tot ver in den nacht en alweer vroeg in den morgen, bij de machine gewerkt had, aan, en zei op schreien af teleurgesteld:

‘'k Begrijp je niet, Erich!... Ben je me dáárvoor komen halen?’

‘Daarvoor! Daarvoor! Daarvoor!’, praatte-ie 'r onzinnig-heftig na: ‘'k dwing je m'n gezelschap niet op! 'k Dacht je 'n genoegen te doen en...’

‘Laten we asjeblief doorloopen,’ viel ze 'm in de rede: ‘de menschen zullen denken, dat we ruzie hebben, toe, Erich!’

‘Nee, adieu!’, zei-ie geprikkeld, en z'n hoed voor 'r afnemend, of-ie 'r ontmoet had en 'r weer gedag wenschte, stak-ie nerveus-driftig de straat over.

Eerst wou ze 'm na, toen bang voor 't malle figuur - de bediende van 'n hoedenwinkel, waarvoor ze hadden gestaan, en die Erich's schelle stem in de deuropening zéker gehoord had, lachte - bang en met 'n hopeloos-ontredderd gevoel, liep ze over den stoeprand verder, niets voor zich uit ziend. Wat was 'r voorgevallen? Waarmee had ze 'm beleedigd, geprikkeld, gekrenkt? Wat had ze gezegd? Wat? Wat?... Ze móést iets gezegd hebben... Zoo had-ie nog nooit gedaan, zoo brusk, zoo ruw, zoo grof... Dat van Laurie? Dat Laurie weer uit 't raam wou springen?... Dat-ie met z'n stok tegen de doos...?... Of-ie 'r dáárvoor was komen halen?... Maar dat had ze toch niet zóó bedoeld... Daar had ze niet eens bij gedacht... Dat... Dat... Op van plotslinge moeheid - God, was dat afschuwlijk: kwestie om niets, niéts! - wreef ze 'r zakdoekje over 'r transpireerend gezicht, stond even stil, keek of ze 'm nog aan de overzij zag, en stapte inert, met lust 't uit te snikken, over 't heete trottoir, de zijstraat in.

‘Ziezoo - dat's uit!’, redeneerde Erich, onstuimig den stok op en neer zwiepend: ‘'k verdraai 't! 'k Dank 'r voor! 'k Ben weken kompleet imbeciel geweest! Dat lacht en dat speelt met je! Dat houdt zich onnoozel! Nee! Merci! Merci en nog

eens merci! Als ze zoo stomp is, om niemendal te merken, moet ze iemand anders zoeken! Uit! Afgeloopen! Kom 'k over heen! Wat weerga! Wat deksel!'

Zonderling-opgewonden patste-ie den rotting tegen den stoeprand - bol-van-tred of-ie geen tijd te verliezen had, botste-ie tegen de voorbijgangers op. Dan, zonder overgang, bleef-ie voor 'n vitrine staan, zocht in de glimming van 't glas 't overzijtrottoir af. Net als-ie gedacht had. Ze trok 'r zich geen snars van aan. Rustig, beestig-kalm, liep ze met de doos onder de zonnekappen der winkels. Ze was geen vrouw, om op wien ook verliefd te raken. Vooruit maar! Doen of 'r niks gebeurd was. En knap als-ie weer bij ze op visite kwam!

Drie, vier huizen schoof-ie zot-fluitend langs, bedaarder, ingehoudener. Toen bekeek-ie 'n uitstalling van fruit - perziken, peren, pruimen, meloenen, waarvan-ie amper wat zag. Nu z'n plotse drift - hij was zoo, kort-aangebonden, onberekenbaar-warmloopend, snel van besluit - zakte, en-ie zich 'r omkringde, verwijtende oogen herinnerde - de groote, starende, bruine oogen - en 'r zachtzinnig: ''k Begrijp je niet, Erich.!.', trachtte-ie 't wrokkig gevoel, dat 'm als in koorts bezeten had, met tuimel van over mekander heentollende overweginkjes te analyseeren. De trossen bananen bestarend, beet-ie zich op de lippen bij 't pogen Duczika's doen, de vragen, de antwoorden, de kwestie, 't aan-stuipen van gedachten, toen-ie naast 'r ging en over 'r stond, in de simpele leegte van z'n hoofd terug te vinden. Ze had dit gezegd - dat bedoeld - dat geinsinueerd. Maar de hoofdaanleiding tot z'n opvliegendheid, z'n toch feitelijk doldriftig van 'r weg-sjeezen, vernevelde in de aansluiping van aarzelingen en 't niet-meer-zoo-precies-weten van-hoe-'t-aan was gekomen. Dat had-ie dikwijls, wanneer-ie fel-van-verwoedheid met Poldi of den altijd-kalm blijvenden oom Ludwig krakeelde. 't Bloed barstte 'm dan naar z'n kop, deed 'm onhebbelijk, onredelijk worden - drong 'm later, soms op slag, 'n hinderlijk gezeur van stekende verwijten op. Ze hád zich - Christus, was-ie 'n bruut! - afgejakkerd, om de smerige blouses klaar te krijgen. Gisteravond kon ze de trapmachine niet eens in den steek laten, toen-ie, met 'n cigaret in z'n mond, binnen kwam vallen. En vanmorgen vroeg... Christus

nog toe, had-ie weinig consideratie getoond!... En weer 't gedonderjaag met Laurie, die geen poot uitstak, die op háár manier van 'r rente leefde, die altijd vunze komedie-malligheden praktizeerde, om zich interessant te maken... Je zou 'r 'n pak voor 'r broek geven, als ze 'n kerel was!...

'Heeft u uw keus al gedaan?', vroeg de vrouw uit de fruitzaak.

'Nee', zei-ie opschrikkend en met stapte-ie Duczi's weg uit.

Hij zou 't weer goed maken.

Voor 't kazerne-huis, waarin de 'Zwischenmeister' Neumann z'n werkplaats had - Hochparterre, voor aan de straat - drentelde-ie ongerust op en neer, net als bij de trap van den Untergrundbahn, bang dat ze terug was. Telkens liep-ie de morsige gang in, de namen, de beroepen van de drie dozijn gezinnen lezend, telkens weer naar de letters 'E. Neumann, Schneidermeister, eine Treppe, Vorderhaus' kijkend. Toen hoorde-ie 'r. Ze scheen woorden met iemand te hebben, praatte driftig, sloeg 'n deur achter zich toe, holde de traptreden af, zag 'm, lachte. 't Geld hield ze in de eene, de doos met de nieuwe stoffen in de andere hand.

''k Wist dat je niet kwaad zou blijven - 'k had 'r 'n voorgevoel van', zei ze met niet te bedwingen vreugde: 'wat had je dan toch?'

'Dat kan 'k jou vragen', zei-ie, in 't ouwe spelletje van geen ongelijk te willen bekennen: 'jij dee zoo raar...'

'Ik? Wat dan?'

'Niemendal...', weerde-ie af: 'laten we 'r niemeer over praten! Hè? Wat? Vin je niet?... Geef je doos!'

'Nee, Erich!'

'Nee?... Ja!... En subiet!'

'Hè, nee toe!'

Maar hij dwong 'r. Vinger voor vinger plukte-ie van 't touw los, en in hartstochtelijke impulsie trok-ie 't klein-tenger handje met de roode voeg van 't koord en de blauwmarmeren kleuteraartjes naar z'n lippen. Tegelijk werd 'r boven aan 't gore trapje gelachen.

Zwischenmeister Neumann hing met z'n fletsen kop, z'n tandenloozen mond, z'n grunnekende oogen over de leuning. Na z'n zooveelste ruzietje met de blouse-naaister, die naar geen goeien raad, om vooruit te komen, wou luisteren, was-ie 'r op z'n

bloote voeten - als-ie alleen met z'n vrouw thuis was, nam-ie met enkel 'n zwembroek aan en zij met wijlen 'n badkostuum, 'n door geen buren te bespieden luchtbad - was-ie 'r nageslopen, en had z'n geproest bij zoo'n ‘idylle’ niet in kunnen houden! Tjessus, tjessus, was dat de kneep! Hád ze 'n liefie! Enfijn een most de eerste wezen! Door die origineel-psychologische overpeinzing gedreven, riep-ie nog effen, toen 't kraaklachen 'm geen ballast meer was: ‘Goed zoo, jongmensch! Knuffel 'r, jongmensch! Hèhèhè! Hèhèhèèèè!’

't Antwoord bij Erich's verwoede oogen niet afwachtend, krabbelde-ie naar de deur terug, en nog giegelend van plezier, dat-ie 't zoo handig gesnapt had, dat ze 'm nou nòg 'ns most antwoorden, ‘dat ze van geen mannen gediend was!’, smeet-ie z'n jas uit, knoopte-ie z'n broek los - bezoek wachtte-ie vandaag niet meer - en zoo lekker luchtigies begon-ie in de keuken koffie te malen. Hij dee alles. Hij kookte. Hij zorgde voor 't potje. Want z'n vrouw, die zelf met twee ‘Confectioneusen’ 'r handen overvol met blouses die niet buitenshuis werden gegeven, had, liet 't graag an hem over. Hij wist de maten van alles. Geen kok flikte 't beter!...

‘Wie is die ploert?’, vroeg Erich, op 't punt de trap op te stuiven.

‘Hoe weet ik dat?’, jokte ze. Ze kende Erich, was doodsbenauwd voor herrie.

‘Als jij je weer bemoeit met dingen, die je niet angaan, kerel!’, schold Erich de trap-leegte in: ‘zal 'k je leeren waar je zitvlak is!’

Zij, verlegen-lachend, hij met de doos en 'n gebalde vuist, kwamen uit de portaal-donkerte in de weelderige zonneglanzing der straat.

‘Mag ik je arm nemen, Duczi?’ vroeg-ie.

‘Zou je dat?’, zei ze, gegeneerd voor 't huis met z'n starende vensters.

‘Ja, dat zou 'k,’ knikte-ie, en z'n stem was van 'n zoo groote onderworpenheid, of-ie 'r excuus voor z'n mallootig gedoe van 'n kwartier geleden vroeg. Zacht schoof-ie z'n meisjeshand met den trouwring van z'n vader - hoe hard-ie 'r voor had gezeten: nooit was dat souvernir van z'n vinger geweest - over

'r onderarm. Zacht bedrukte-ie den mouw van de blouse, die ze zelf had gestikt. En dat gaf ineens 'n zoo innige vertrouwelijkheid, dat ze zonder 'r bij te denken, omdat 't móést, omdat ze niet anders kon, omdat ze met elk van 'r gedachten in die laatste maanden bij 'm geweest was, 'r vrije hand op de zijne lei. Toen strengelden hun vingers saam, zalig, diepst-gelukkig. De rotting tokkelde tegen 't karton, klok-klok, bij iederen stap, of 'r nog 'n derde meeliep en op de ééne dikke, zwaarlijvige schaduw dreven twee nauwlijks bewegende schaduwhoofden.

'Waarom heb je 't me niet eerder, veel eerder laten merken?', praatte-ie, 'r soepelen, zonnig-warmen arm tegen zich aanstuwend.

'Wat?', vroeg ze, en de kamerbleekte van 'r Madonna-kopje leek voor altijd gevlucht.

'Dat,' zei-ie enkel.

Ze keken mekander aan. Ze zagen geen stoep en geen menschen, geen huizen, geen zonne-geschater - ze zagen 'n wonderlijke, nooit vermoede, van ziel tot ziel laaiende lichtenis, die ze dronken verder deed schuifelen. Al 't voorgevallene, de krankzinnige ruzie voor 't hoedenmagazijn, z'n gemelijk van 'r weg hollen - alles was vergeten. Nou hadden ze mekaar. Nou wisten ze. Nou martelde zij 'm niet langer met 'r glimlach - hoefde ze niet meer jaloersch te zijn.

God, was dat geflirt met Betty rampzalig geweest!

Had ze 'r handen in 'r bed liggen wringen! Had ze 't nichtje, als ze sliep, in 'r slaap gehaat! Had 'r hart gebonsd, als de schel overging, en ze lang voor de anderen wist dat-ie 't was, dat 't niemand anders kon zijn! Had ze zich in 'r gloeiende verliefdheid, waarvan ze niets durfde te toonen, omdat 't niet mocht, niet mogelijk was, zoolang Betty t u s s c h e n ze stond, hahaha! - O, liefste God, wat had ze zich vergist - wat was ze 'n gans geweest! - had ze zich in 'r hartstochtelijk verlangen 'n woeste dingen, minstens den dood, hahaha! voorgenomen, als Erich - Erich: honderden keeren had ze den naam zoo gezegd als *zij* 't alleen kon! - als Erich met, met, met - Betty...

Nou keek ze 'm in de oogen. Nou zag ze z'n neus, zoo dichtbij - z'n snorretje, zoo dichtbij - z'n lippen, zoo dichtbij. Dat zag ze alles eerst nu, eerst op dit moment. Tot vandaag,

tot vanmiddag, had ze 'm nog nóóit gezien, niet met d i e oogen, d i e n neus, d i e n mond, d i e tanden - den schattigen, schattigen jongen...

In de volte van de hoofdstraat werden ze 'n tikje kalmer, durfden ze niet langer oog-in-oog, los van alles, loopen. Maar de vingers van de twee handen bleven gestrengeld, gesmeed, geklonken om den trouwring van den opgejaagde, die bij den gashaard gestikt was.

Ze liepen verstandiger, begonnen te praten.

‘Vannacht, lieve Duczi, had 'k me voorgenomen 't je te zeggen - nou heb 'k 't gezegd.’

Dat had-ie nog heelemaal niet. Ze hadden mekaar in de oogen gestaard, hielden mekanders handen. Dat was alles. Maar 't was voldoende. Ze had begrepen.

‘'k Dacht dat je 't nooit zou doen,’ zei ze, z'n vingers streelend: ‘'k dacht dat je - dat je...’

Nee, ze kòn 't niet uitspreken!

‘Dat 'k wat?’, drong-ie aan.

‘... Dat je Betty...,’ sprak ze haperend.

‘Dat dacht je niet, da's te onzinnig, te absurd! Hoe kwam je daar toe?’

‘Weet 'k niet... Je dee wel 'ns - lief met 'r...’

‘Nonsens!... Betty!... Betty!’, praatte-ie wegwerpend: ‘als 'k vrindelijk voor 'r was, was 't, was 't... Dat heb je je verbeeld, Duczi! Duczi!’ - wat zei-ie 'r naam, om 'r de tranen bij in de oogen te krijgen! - ‘en als je 't je niet verbeeld heb, heb je je vergist, hoor je, Duczi, Duczi?’

Ze lachte z'n oogen toe - even: de mènschen! - waren die menschen hatelijk! - zei ze zacht:

‘Maar je heb 'r een, twee, driemaal - gezoend...’

‘Heb 'k dat, hahaha?’

‘Ja, lieve jongen - dat hèb je...’

‘En Lotte dan?... Heb 'k Lotte niet telkens? En Laurie?... En Laurie, hahaha?

Ze drukte z'n hand. 't Was zoo. Ze h a d 't zich verbeeld. Tenminste van hem. Al geloofde ze nog, dat Betty h a a s t zoo gek met 'm was, als ze zelf. Maar dat raakte 'r niet. Dat ging 'r niet an. Dat hoefde zìj 'm niet te zeggen - stel

je voor! Stel je den waanzin voor, om hèm, hèm te vertellen, dat 'r nòg een was, die graag zóó, hand in hand, arm tegen arm, schouder tegen schouder, met 'm zou willen wandelen... 'r Waren 'r mogelijk duizend, hahaha!... Lieve God, was 't leven zalig! Was 't 'n genot zoo adem te halen, zoo voet naast voet te zetten...

'Willen we den Untergrund nemen?', vroeg-ie plotseling-stilstaand.

'Hè, nee!'

'Hè, ja!'

'Waarom?'

'Om gauwer èrgens te zijn.'

'Ergens?... Waar wil je dan heen?'

'Naar Poldi's ratten, hahaha!'

Daar schrikte ze bij. Daar wou ze nee op zeggen.

''k Heb je vijandin Betty driemaal gezoend, hahaha! En Lotte twee dozijn maal! En Laurie, hoeveel keer wel? Maar jou? Maar jou, wat?... Kunnen we 't hier doen? Heb jij daar idee in, hahaha?'

'Moet 't?', vroeg ze lachend.

''t Moet! Anders laat 'k je hand in geen tweemaal vier en twintig uur los!'

Ze aarzelde - glimlachte - glimlachte in één verwardkinderlijke onbeholpenheid - glimlachte den glimlach van onder 't werk, van naar 'm luisteren als-ie doorsloeg, van aan 'm denken, zooals dien laten nacht, toen Betty op de trap 't eindje druipende kaars uit had geblazen en 'r hand in de zijne gekoortst had...

'Goed', zei ze droomerig: 'maar - maar je moet 't nooit doen, waar - waar anderen bij zijn...'

'Welke anderen?', sprak-ie uitgelaten.

'Laurie, Lotte... Je begrijpt me wel...'

Den eenen naam zei ze niet.

In den Untergrund zwegen ze, praatten ze geen woord. Dicht tegen mekander aan - 't was 'n ding van hun twee - van h u n t w e e - van geen sterveling anders - schokten ze wakker, als de tram stopte, bukten ze zich om den naam van 't station te lezen - doezelden ze weer voort tot 'r 'n nieuwe halte was.

Toen zei-ie:

‘We zijn 'r...’

Ze stapten uit, liepen naar boven, wandelden licht-schuw in 't blakende, zingende, met honderd vogelstemmen fluitende zonnetje.

Maar op 't oogenblik, dat-ie 'r arm weer wou nemen, schrikten ze, werden ze door twee heeren nagekeken, die in 'n open Droschke voorbij reden. De een droeg 'n ‘Gehrock’, 'n wit vest, had 'n door 'n zwart lapje bedekt oog - de ander hield voor de hette den grijzen flambard in de hand, droogde zich den grijsharigen stoppelschedel met 'n zakdoekje, en had om 't zich makkelijk te maken, 't fantasievest om de buik losgeknoopt.

‘Ken je dien vent óók?’, vroeg Duczika verwonderd: ze bedoelde Felix Krüger.

‘Die met 't eene oog?’, zei Erich, korzelig den hoed afnemend - als-ie 't gedrocht niet groette, maakte-ie 't nog slimmer.

‘Nee, den ander! Die met z'n geverfden snor!’

‘Nee!’

‘Dat's 'n ellendeling! Voor dien werk 'k!’

‘Neumann?’, praatte Erich afgetrokken - beroerder kon 't niet, dat-ie den eenoog net nou, terwijl-ie de doos droeg en met Duczi op 't uur, dat-ie 'm ‘terug besteld’ had, wandelde, ontmoette.

‘Nee, dat 's Krüger... Heerlijk, dat-ie me met jóú gezien heeft!’...

En ze vertelde met haat in 'r stem van den patroon, die 'r achter was gekomen, dat ze bij een van z'n ‘Zwischenmeister’ werkte, en, taai als 'n dog, voorstellen bleef doen.

‘Laat-ie 't nog 'ns probeeren!’, dreigde Erich, maar minder schel-zeker dan anders - de gedachte aan Semmy Lubinsky, den sarrenden, geslepen woekeraar zat 'm dwars. Dat je ook net aan modder herinnerd moest worden, terwijl je den blauwen hemel zag!

't Had ze ontstemd - lang duurde 't niet. Zoo om den hoek bij de spoorbaan, nam-ie 'r arm weer, kreeg-ie de warmte van 'r vingers, den glimlach van 'r lippen, 't godengeschenk van 'r oogen, de koestering van 'r stem. Wat deeën 'm menschen, hahaha!... Wat telde zoo'n infaam karkas mee! Nog met geen god ruilde-ie! Al de boeven- en schoeljestreken van de wereld

trapte-ie onder z'n voeten! Tegen z'n jeugd en dat - dat prachtig-vrouwelijke aan z'n arm - lei alles 't af! Haha! Haha!

'Ik hou van je, Duczi', zei-ie opeens met ontroerenden nadruk, en in z'n kijken en bijna fluisterend praten was 't 'meisjeszieltje' ongerept en voldragen, dat George aan geen menschen had durven toevertrouwen -: 'ik hou, hou, hóú van je!'

't Vleesch van 'r hand perste-ie aan de felle klopping van z'n hart en 'n lichte zenuwtrekking groef om z'n mond.

'Ik van jou', antwoordde ze simpel, naar geen andere, dragender woorden zoekend.

Meer spraken ze buiten niet.

Achter 'm, lachend z'n stok in 't geschemer van 't trappenhuis vasthoudend, en met 't gerinkel van 't bij Neumann gebeurde geld, dat ze zoo in 'r zak had laten glijden, tegen 't geflapper van 'r rokken aan, beschuifelde ze de uitgeloopen traptreden, tot ze vier-hoog de op de deur gestoken kaartjes E r i c h S c h ü l e r en P o l d i R ö s e las.

'Is 't hier?', vroeg ze.

'Ja', zei-ie, net als dien avond met Pol, met 't sleutelgat vechtend - de doos hinderde 'm, knelde plomp in den hoek - en omdat-ie toch gejaagd en nerveus 't gat wou vinden, smakte de sleutelbos op den grond.

'Wel Christus!', zei-ie ongeduldig.

Maar voor-ie zich gebukt had, voelde-ie in 't donker twee handen om z'n hals en 'r lippen zochten de zijne, lang, hartstochtelijk, zonder adem te scheppen.

'Zoo', zei ze hijgend: 'nou ben ik jou vóór geweest, Erich - Erich, m'n lieve, lieve jongen!'

De deur bolderde tegen den binnenmuur. Hand in hand liepen ze 't portaaltje door, hand in hand kwamen ze in de voorkamer, waar ze verschrikt-gillend, schaterend van 't lachen 'r rokken op-wrong. Daar, op dat gewriemel, dat krijschen en over mekaarheen buitlen der ratten, dat gejoel om 'r schoentjes, was ze niet verdacht geweest. Van ze gehoord had ze - ze gezien nog niet...

'Weg bende!', dreigde Erich lachend, en om ze kwijt te raken, lokte-ie ze met oud brood de keuken in. De glazen deur trok-ie achter zich toe, z'n hoed smeet-ie bij de doos, en toen, eindelijk, eindelijk, hielden ze mekaar in 't door de openstaande vensters

aangulpende zonlicht - 't licht met z'n glansbundels en stofjesgedamp - 't wijde, oneindige licht van den niet meer doorschaduwden hemel - jong en onstuimig omstrengeld. 'r Hoedje met de kranzing van fel-roode papavers bungelde nog amper aan de pen - 'r handschoenen leien bij 'r voeten. Ze spraken niet. Ze zeien geen verliefde woorden. Ze hielden mond op mond, wang aan wang, adem in adem, lichaam aan lichaam. En eerst toen ze 'r moe van werden, ging zij 'r bij zitten, knielde hij bij haar schoot.

'Nou blijf 'k nog tien minuten, Erich, lieve, lieve Erich!', zei ze z'n hoofd met 'r handen tot zich heffend: '... en, dàn breng je me nièt naar huis...'

'Niet naar huis?... En tien minuten?... Je blijft hier tot 't donker is! Je blijft tot we mekaars hongerige gezichten niet meer zien! Je blijft tot 'k m'n knieën door heb gezeten! Je blijft tot 'k je waarschuw, dat de avondster 'r is'.

'Nee, lieve Erich!'

'Ja, Madonna-Duczi!'

'Als je vriend Poldi komt...'

'Die komt niet voor tien, elf uur, hahaha!'

'En Laurie?...

'Die kan voor mijn part...!'

Hij wou 'r iets hatelijks uitflappen - ze lei 'r hand op z'n lippen:

'Niet doen!... Nee!... Ze wàs overspannen! Ik durf niet zoo lang... Tenminste niet vandaag!'

'Als je nou al van weggaan begint te praten', zei ie 'r handen in de zijne dwingend: 'als je dat nou al kàn, hou je niet van me, Duczike!... Ik zou voor jou op dit oogenblik, om nog één seconde langer in je oogen te kijken, 'n moord begaan!'

'Ik twéé', antwoordde ze 'm dicht tegen zich aandrukkend. Liefste God, wat kon 't 'r schelen! Vanavond en morgen en overmorgen zat ze weer achter de machine! Eerder dan Maandag was 'r geen tweede kans zoo intiem, zoo verrukkelijk-zalig alleen met 'm te zijn!... En Lotte was 'r... En ze was wel 'ns meer opgehouden door 't traineeren, 't vitten van Neumann.

Ze redeneerde niet meer. Ze dacht niet meer. Wou niet meer

denken. Al die jaren, in 't groote Berlijn, was 't 'n geworstel zonder einde geweest, om de huur te betalen, om de schuldjes af te doen, om Lotte's dansmeester 'n voorschot te geven... Ze hadden zich geen vrijen Zondag gegund, waren maar eens, precies eens, op 'n snikheeten avond, toen Erich ze trakteerde en 't werk voorspoedig klaar was gekomen, naar de 'Alte Fischerhüte' gerejen... Nou nam ze zich een uur - twee - drie - nou liet ze zich éven, voor 't eerst van 'r gejakker gaan... Vannacht haalde ze 't in... Als je zooveel geduldige uren bij de lamp op had gezeten, voor de blouses van anderen - mocht je 'r eindelijk 'n paar uitbreken voor je eigen, van God afgesmeekt geluk!

'Doe je hoed uit', lachtte-ie.

En ze deed 't.

'Doe je manteltje uit', zei-ie.

Dat weigerde ze.

'Nee, lieve jongen: 'k zie 'r schandelijk uit!'

'Hindert niet, Duczike!'

''k Heb in de herrie met Laurie 'n ouwe blouse aangehouen....'

'Hoe ouwer hoe beter, Duczike, Duczike!'

''r Zijn van achter knoopjes af...'

''k Zal niet van achter naar je kijken!'

'Op je woord niet!'

'Op me woord niet!'

Maar toen-ie 'r, 'r tegenstribbelende handjes afwerend, hielp, zag-ie 't toch, en zoende 'r juist daar.

'Erich! Erich! Nee toe! Nou gaf je je woord...'

'Heb 'k niet gebroken', schaterde-ie: ''k heb 'r m'n oogen dicht bij gehouen!'

Met 'r ànders, ééns zoo mooi geworden gezichtje naar 'm toe, frunnekte, tastte ze naar 'r rug, om 't ongeluk te verhelpen. Ze schaamde zich over 'r slordigheid, wou zoo niet gaan zitten, zóó niet meer gezoend worden. Hij, schurkend van plezier, bracht 'r spelden. Maar nee! Godbeware als eerste cadeau, bij 'n eerste bezoek, zulke dingen-van-pech an te nemen! Langs 't boekenrek schuifelend, grappig, met al sterker kleur van opwinding, de handen achterwaarts gebogen, liep ze om de schrijftafel heen, zocht 'r zelf, maar toen moest-ie 'r tòch helpen, en dat dee-ie

met 'n verdachte langzaamheid, en 'r telkens in z'n armen nemend, en dat werd 'n gestoei, of de blouse nooit meer zou sluiten!

Omdat 'r geen rustbank was, wou-ie 'r op z'n schoot trekken. Daar vocht ze tegen. Honderd maal zei ze: ‘Nee, toe, lieve Erich?’, honderd maal wou ze heusch, heusch gaan, honderd maal was 't de laatste, laatste kus.

En dan weer opeens praatten ze beiden verstandig. Ze wou uitleg van alles, van de glazen potten met de hersen-fragmenten, hield 'n preparaat tegen 't licht, vond de gele, ivoormassa met de bobbels en gleufjes, die eens in den schedel van 'n hond had gezeten, om van te griezelen, wou weten wat 't foetus-harlekijntje van 'n driemaandsch kind voorstelde, en toen-ie 't 'r met z'n arm om 'r middel verklaarde, keek ze angstig, groot-oogig 't raam uit.

‘Dus zoo...?’, begon ze, kil-van-verwondering, omdat ze 't zich altijd anders gedacht had.

‘Zoo’, zei-ie ernstig, 't naar en onprettig vindend, dat ze 't in 'r witte handen hield: ‘zóó...’ - dan 'r den pot afnemend, sprak-ie snel, opzettelijk-schel: ‘zoo is 't begin van ieder verschijnsel met 'n hoogen hoed, 'n kerkboek, 'n toga, 'n epauletten, 'n kouponschaar! Zoo heb jij 'r uitgezien, zoo heb ik m'n entree gemaakt! God weet wat 'n genie in hem of in haar is verloren gegaan! En God weet hoe-ie geboft heeft, dat ie z'n vader en moeder niet heeft leeren kennen!...’

‘Hoe kunnen jullie zulke akelige dingen bewaren!’, sprak ze verwijtend, en weer even later keek ze naar den doodskop zonder onderkaak in zijn ‘afdeeling’. Van 't spichtige neusbeen tot de glazen doos met torren en vlinders had 'n vetlijvige spin 'n net geweven. Juist vloog 'r 'n vliegje in, dat door 't dier met gretige woede werd besprongen.

‘Jakkus, wat heb je daar an’, herhaalde ze, toch met ontzag voor zijn weten van dingen, waaraan zij nauwelijks dacht: ‘'k geloof niet dat 'k zoo'n doodskop in m'n kamer zou willen...’

Hij lachte. 't Lag 'm op de tong 'r cynisch op los te spotten. Droeg niet elk mensch zoo'n ding met zich rond? 'r Angstgezichtje, 'r klein-vrouwelijk benepen doen, 'r stil worden, hielden 'm van studentikooze uitvallen, waarop-ie Poldi trakteerde, terug.

De keuken met de ratten wou ze niet in, maar de slaapkamer van zoo twee vrijgezellen, die zelf hun huishoudentje deeën, móést ze zien. Daar kwam ze op dreef. Daar was zij de baas. Hemel, niet eens 'n fatsoenlijk gordijn voor de ramen! Enkel 'n door twee spijkers gehouden lap voor 't inkijken! Precies 'n schildersatelier! Nou zij zou zorgen, dat 'r 'n stel tulle kwam! Die bracht ze den volgenden keer mee. Die kreeg je in ieder Kaufhaus voor niemendal! En dan de ruiten! Of-ie dacht dat de regen zulke angebakken kozijnen ooit schoon kreeg, hahaha! En wie z'n kousen stopte?... En wie de wasch dee?... En wie de bedden opmaakte?... Om beurten?... Was 't vandaag Pol z'n beurt geweest?... Hemeltje, wat 'n toestand, wat 'n bestaan!...

Vroolijk, als 'n pas uit 't nest gekwiekte jonge vink, sprong ze van den hak op den tak, dicht tegen 'm aangeleund, 'r arm om z'n middel, 'm zelf in 'r verliefden overmoed kussend en kussend. Was dat 'n heerlijkheid zoo met je tweetjes te zijn - alleen, zonder dat iemand 'r van wist, zonder dat Laurie, die nou wel met Lotte naar de dansles was, 't vermoedde, zonder dat een van de buren 'r an dacht! Toen prikte hij zich aan een van de spelden, keek zij bezorgd naar 't fel-kleurig opbuilend spetje, lei 'r 'n kartelend pleistertje uit 'r beurs op.

‘Dat komt van die gemeene, geniepige spelden!’, lachte hij, 'r op 'r mond en 'r oogen zoenend. Daar haalde-ie zich niet nòg eens de vingers aan open! Ze liet 't toe, verweerde zich maar zwakjes, terwijl-ie ze een voor een tusschen de lippen nam, en 'r met de hand over 'r hals streelde.

‘Nee, toe, lieve Erich’, smeekte ze: ‘wees verstandig!... Nee, nee!... 'k Kom nooit meer terug! Nooit hoor je?’

‘Goed! Nooit!’, praatte-ie hartstochtelijk: ‘maar nou heb 'k je! Nou hou 'k je voor 't eerst in m'n armen, Duczi, Duczike!’

In z'n onstuimigheid rukte-ie 'r zoo wild tegen zich aan, dat de bovenste knoop van de blouse over de planken tolde. 'r Hals, 'r schoeren kwamen bloot, meer nog dan op den avond, toen-ie met de kreeften-mayonaise, de koteletten en de wijn op bezoek was gekomen. Ze schrikte. Ze werd boos. Dat was niet meer lief van 'm. Dat moest-ie niet meer doen. Ze was met 'm mee gegaan in 'n zoo diep, zoo groot vertrouwen. Nou dee-ie zoo vreeslijk-hartstochtelijk...

Hij was 'r zelf stil bij geworden, zat vol lachend berouw op den rand van Poldi's bed, met de voeten op Poldi's versleten pantoffels, en stoorde 'r niet, toen ze in de werkkamer de verwoesting herstelde.

‘Dáár kom 'k niet meer, hoor je?’, zei ze door den deurkier.

‘Waarom niet?

‘Omdat je niet aardig ben!’

‘Nee?’

‘Nee!’

‘Goed, maar ik kom niet bij jou!’

‘Wedden? Wedden?’

‘Om wat?’

‘Om 'n zoen...’, zei ze 'r hoofd door den kier stekend.

En dat gaf 'n nieuw geschater, 'n nieuw gestoei, omdat ze 'n oud jasje van hem aan had getrokken en z'n hoed op had gezet. 't Stond 'r om te stelen. Ze zag 'r in den aandompenden vroegschemer als 'n pracht-kind uit.

‘'k Wed nog eens’, lachte ze, dat ieder me voor 'n man verslijt: ‘'k durf zoo best op 't balkon!’

‘Nee’, waarschuwde-ie. Maar ze was 'r al, nam 'r hoed voor 'n overzij-buurvrouw, op een van de vele bloemenbalkonnetjes, af.

‘Pas op’, zei-ie naast 'r: ‘dat is 'n rare gelegenheid! Kom binnen!’

‘'n Rare gelegenheid’, vroeg ze ongeloovig: ‘waarom?... 't Is toch 'n hotel?’

Ze vergistte zich niet. Drie-, viermaal las ze den naam H o t e l D i e T a u b e. Je las 't in groote witte letters boven de deur, boven de ramen van de eerste, de tweede, de derde, de vierde étage. Je las 't tot aan den hoek van de drukke, woelige straat, waar geen tram door liep, waar de karren, rijtuigen en auto's 'n helsch spektakel maakten, omdat 'r geen asfalt was.

‘Waarom raar?’, herhaalde ze, twintig, dertig, veertig kamers tellend, kamers met neêre jaloezieën, kamers met al brandende lampen, kamers met openstaande balkondeuren.

‘Dat is’, zei-ie aarzelend uit - kòn-ie 'r zeggen, dat 't een van de meest beruchte ‘Absteige-quartiers’ van Berlijn was, dat Poldi en hij dikwijls 'snachts naar de zich achter de stores bewegende figuren hadden gekeken, dat in de kamers,

waar de jalouzieën nog niet waren opgetrokken, de vrouwen waarschijnlijk nog sliepen, omdat 't te vroeg dag was...! -: ‘dat is’, verklaarde-ie langs 'n omweg: ‘zoo'n soort hotel, waar, waar - misschien zul je me met 'n half woord begrijpen - waar vrouwen, die - 'r brood langs de straten verdienen - met, met mannen, die ze ontmoeten, af kunnen stappen... Kom binnen, Duczi!... Ze zullen gekke dingen van je denken!’

‘O’, zei ze, zonder naar 'm te luisteren. In een van de overzijkamers, Hochparterre, kamde 'n vrouw zich 't haar. 'r Naakte armen slierden in 't halfduister op en neer. Vlak 'r boven zat een zich voor 'n spiegeltje te schminken. En op 'n hoekbalkon, hals en armen ontbloot onder 'n keukenvoorschoot, schepte 'r een 'n luchtje voor ze 't pad opging.

‘Wat interesseert je dat, Duczi’, zei-ie 'n tikje ongeduldig, omdat ze met zijn jas en zijn hoed, op 't balkon bleef kijken.

‘Dat interesseert me schrikkelijk, lieve jongen! Wat vind 'k dat typisch, typisch! 'k Geloof, dat als ik hier woonde, 'k alles zou afloeren! Dus die gaan straks - 'n man zoeken?’, redeneerde ze kinderlijk, angstig-nieuwsgierig - ze zag de Friedrichstrasse, de Leipziger, de Tauentzien - 't gedwarrel van chice demi-mondaines - dacht dat 't dié waren -: ‘wat stakkerig, hè? - wat zielig! - om 'n man waar je nièt van...’

Dat was 't eenige waaraan ze op dat oogenblik houvast had, wat ze volkomen begreep - 'n man - 'n v r e e m d e man - een die je 'r gèld voor gaf...

‘Kom binnen, Duczike’, verzocht-ie 'r hand grijpend, omdat uit een van de overzijvensters 't vet-logge lichaam van 'n man hing.

‘Ja’, zei ze, en ze drukte z'n hand zoo stevig, met zoo'n onstuimigheid, dat de trouwring 'm pijn dee.

Binnen, voor de schrijftafel, zat ze in gedachten, telkens over den balkonrand starend.

Toen ineens vroeg ze 'm de deuren te sluiten.

‘'k Vind 't zoo akelig’, praatte ze zacht: ‘dat d i e ons kunnen zien - die vrouwen - die stumpers...’

‘Ze zien ons niet’, zei-ie stellig:’ ‘en als ze ons zien, wat dan?’

‘Wat dan’, sprak ze 'm na: ‘wat dan?... Dat moet 't aller-allerergste zijn - als je zelf zóó radeloos-ongelukkig ben - anderen gelukkig te weten... Niet?... Wat?’

‘Jij ben 'n engel’, zei-ie weer bij 'r knielend en de armen om 'r middel slaand - 'r bijna transparante schoonheid, de volle hals, 't fijne kopje onder den jongenshoed, maakten 'm dronken. Zoo had-ie 'r nooit gekend.

Zwijgend nam ze z'n hoofd in de handen, zwijgend keek ze 'm vreemd-afwezig in de oogen, en voor-ie 'r tegen kon houden, smakte ze met 't gezicht op de tafel, zenuw-snikkend, hortendschreiend, niet tot bedaren te brengen.

‘God, Duczi, wat is 'r? Wat heb je? Wat is 'r? Toe, Duczike, Duczike...’

Ze antwoordde niet, bleef met 't gelaat op de tafel, kreunde of ze pijn had, lachte overspannen, en toen ze 't glas water, dat-ie 'r bracht, met mummelslokjes dronk, beefde ze over 'r heele lichaam.

‘Wat voel je dan, Duczi?’, praatte-ie nerveus-ongerust, 'r handjes in de zijne verwarmend: ‘wil je naar huis?... Zal 'k 'n Droschke fluiten?... Wil je gaan liggen?’

Ze schudde bij alles 't hoofd - ze glimlachte weer - hij hoefde zich niet angstig te maken - de warmte had 'r bevangen - ze zou beginnen met die verstikkende jas uit te trekken - had ze 't ineens ontzaggelijk benauwd gekregen - foei - foei...

Ze liet zich door 'm helpen, stak geen vinger uit om de blouse te sluiten, leunde mat-glimlachend achterover.

‘Had je dat wel 'ns meer’, drong-ie bezorgd aan, en met moedertjes-gebaar streek-ie 'r opwarrend haar glad.

‘Nee’, glimlachte ze, als 'n kind nahikkend: ‘hoe zou 'k dat óóit gehad kunnen hebben!.. Ben 'k ooit, ooit zoo gelukkig-op-sterven-af geweest?’

‘Duczike!’

Hij hield 'r op z'n schoot - maar had 'r geen zoen kunnen geven, 'r niet kunnen omstuimigen zooals ie 't in de slaapkamer gedaan had, toen-ie de spelden in z'n mond greep.

'r Hals was ontbloot, 'r schouders zag-ie naakt -: wat ze zei was zoo rein, zoo goddelijk-heilig, en waarom ze gesnikt en gekreund had, leek 'm zoo teer, zoo broos, zoo aanbiddelijk-schaamtewekkend, dat-ie enkel z'n wang tegen de hare drukte.

''k Weet niet wat 't was', begon ze zich te verontschuldigen: 'en 't spijt me schrikkelijk, schrikkelijk: 'k móést huilen, Erich, lieve, lieve Erich... Als je me nou maar niet afschuwelijk kinderachtig vindt...'

'Nee, engel!'

''k Dacht - verbeeld 'k me - verbeeld 'k me: 'k weet 't niet meer... - dat àl die vrouwen moesten snikken - zoo zot dacht 'k ineens - en dan - zoo'n uur komt nóóit meer werom - nooit...'

'Nog duizend, honderd-duizend maal!', zei-ie, de slippen van de blouse rond 'r hals toetrekkend.

'Niet dat uur - niet 't éérste uur', antwoordde ze met nieuwe tranen in de gazellen-oogen: 'misschien is 't sentimenteel van me - 'k weet 't niet, 'k lag 'r zelf om... misschien komt 't daardoor, dat 'k nog nooit twee menschen zoo gelukkig heb gezien - als wij - wij twee...'

't Schemerde sterker in de kamer. De potten met de preparaten glansden parelmoerig - door de ruiten traagde 't door wolken onderschoven licht, of 't avond werd. Benee zongen de kinderen van de buurvrouw, die 'r achterkamer aan de grondwerkers verhuurde en van de straat dommelde 'n gestadig, verklit, dompreutelend rumoer.

Even zwegen ze, even keken ze naar 't schorrig, met 'n paar stommeltikjes afloopend wekkertje. Zeven uur! Pas zeven. Waren ze zoo kort samen?

''k Had', babbelde ze, de oogen sluitend en de handen gevouwen om z'n hals: ''k had voor drie maanden niet kunnen denken, dat 'k óóit van 'n man zou houen...'

'Duczi!'

''k Heb nooit rustig op straat geloopen, altijd, altijd was 't 'tzelfde... En 'k had geen recht 't kwalijk te nemen... Vader dee net zoo...'

'Net zoo?', vroeg-ie zacht.

'Vader', vertelde ze: 'zond Lotte en mij, toen we kinderen

waren, en als Laurie optrad, de kamer uit - om - om met de dienstmeisjes alleen te zijn. Dan hoorden we 't lachen, 't gillen. Eens ben 'k toch, zooals 'n kind doet, binnen gekomen, en zag iets vreeselijks, vreeselijks... Toen kreeg 'k slaag...'

'De ploert!'

'Dat was', zei ze met 'n smartelijke uitdrukking op 'r gelaat: 'ònze jeugd. Lotte heeft 't minder dan ik opgelet en Lotte heeft 'n onverschillige natuur, Goddank! Later dronk-ie. Hij dronk altijd, maar de laatste jaren zoo krankzinnig veel, dat 'k 'm geen zoen meer wou geven. Ons sloeg-ie en Laurie ook. Laurie kon 'm niet luchten. Die had - die had - maar dat moet je nooit laten merken - hoor je Erich? - ook niet aan háár - die had meer dan één... Dat kan 'k niet uitspreken... Je begrijpt me, niet?... Ik, ik kreeg speelgoed - dan van dien - dan van 'n ander... Als hij, vader!, vader!, op reis was, mochten Lotte en ik niet in de slaapkamer naast de hare blijven... Zien deeën we niks... Hooren!... Toen kwam 't groote, erge schandaal - ik was veertien en speelde met poppen - nee, niet zoenen, lieve jongen: - 'r duelleerden twee mannen om - om m'n moeder - 'n cavalerieofficier met drie kinderen met 'n student... 'k Had van allebei speelgoed gekregen... De cavalerieofficier werd dood naar z'n vrouw gedragen - de student maakte zich 'n dag later van kant, omdat Laurie 'm niet wou ontvangen... Vader las in den trein 't nieuwtje. En liet zich scheiden. En trouwde 'n paar maanden later 'n ander. En bij die ander heeft-ie drie kinderen, en die worden misschien ook de kamer uitgestuurd, als-ie met dienstmeisjes...'

Met 'n hartstocht, 'n haat, 'n woede in 'r stem, als-ie nooit in 'r vermoed had, was ze opgesprongen, betrommelde de ruiten met nerveus-kletterende, als hamertjes kloppende vingertoppen.

'We hebben geen van twee - geen van twee jeugd - wat je noemt jéúgd-herinneringen - Duczike', sprak-ie triestig, en omdat ze voor 't raam bleef, stond-ie op, lei de handen op 'r schouders, dwong 'r heel zacht, zonder 'n schijn geweld, naar 'm te kijken.

Ze bedwong zich, om weer niet te snikken, sloeg de armen om z'n hals, praatte in één driftkoorts:

'Zul jij nooit zóó voor me zijn, Erich?... Erich!... Ik hou zoo van je!... Ik hou zoo ontzettend van je!... Ik hield van je, van af 't oogenblik, dat 'k je met Frida tegenkwam!... Je ben niet meer uit m'n gedachten geweest, Erich, lieve Erich!... Nooit heb 'k van iemand gehouen - van m'n vader niet - van Laurie niet - van Lotte niet!... Jij ben de eerste, de eerste, jongen, lieve jongen, die 'k m'n mond heb gegeven! Als 'k jou niet meer heb, ben 'k alles kwijt!... 'k Had zoo'n behoefte van iemand, iemand te houen - 'k was zoo jaloersch op... op... Zeg dat je alleen van mij, enkel van mij, van geen andere vrouw, van geen anderen man houdt...'

'Alleen van jou, Duczi, Duczi!'

'Dat je nooit van 'n ander gehouen heb...!'

'Na m'n vader - van niemand meer!'

'Dat je nooit, nooit meer van 'n ander zal houen!'

'Nooit!', herhaalde-ie, den adem van 'r lippen drinkend - in dezelfde passie, dezelfde geëxalteerdheid, dezelfde eerlijke, vlammende verliefdheid.

'Zoen me dan - tot je niet meer kan', zei ze, 'm zelf met 'r kussen verstikkend.

Ze vergat de openhangende blouse, 't gepuil van de overzijramen - ze vergat alles bij 'r uitbarstend, optuimlend verlangen eindelijk, na zooveel dorre, verwelkte, leege jaren, van iemand te zijn, iemand in 'r armen te houen.

Ze verzette zich niet meer, wóú zich niet meer verzetten, zocht z'n oogen, z'n voorhoofd, z'n mond, liet zich in z'n bevende armen wiegen en koesteren en naar de andere kamer dragen.

Wat-ie dee was goed. Wat 'r gebeurde moest gebeuren. Ze aanbad 'm, adoreerde 'm, lag voor 'm op de knieën, schrikte zelfs niet, toen 't klokje droog-knarsend negen tikte.

Maar verder dan de voordeur mocht-ie niet met 'r meegaan - asjeblief niet. Ze wou alleen naar huis, herhaalde ze lachend. Als-ie vanavond op visite kwam, zou iedereen 't groote, heerlijke geheim opletten...

'En waarom niet?', drong-ie driftig aan: 'hebben we om iemand te malen?'

‘Om iedereen’, zei ze gelukkig-glimlachend: ‘later - véél later, Erich, m'n m a n - want dat ben je nou, niet?’

‘Tot 't uur van m'n dood’, zei-ie 'r nog eens pakkend.

‘Van ònzen dood’, lachte ze.

Over de slap-verlichte trappen liet-ie 'r uit.

‘Mag 'k over 'n uur aanbellen?’, vroeg-ie nog eens dringend.

‘Nee - nee’, smeekte ze: ‘en je geeft me je woord, dat als je morgen komt, - en dat dóé je, niet? - dat je me niet aankijkt - en me nooit, waar - waar anderen bij zijn, zoent...?’

Bij de buitendeur keerde ze zich om:

‘En als je 't bij 't “Adieu!” voor dat hoedenmagazijn had gelaten?... Hè?’

‘Als... als...,’ lachte hij, 'r terug houdend.

‘Wacht een seconde,’ zei-ie, in 't fletse duister bij de dansende gloeikous scharrelend.

‘Wat doe je?’, vroeg ze.

‘Dat, m'n vrouw’, antwoordde-ie, 'r George's ring aan den vinger schuivend.

Zich voor geen voorbijgangers geneerend, liet ze de doos vallen, drukte 'r lippen op z'n mond, nog eens en nog eens, en zei:

‘Aan m'n vinger kan 'k 'm niet dragen, lieve, lieve Erich - en waar 'k 'm wèl dragen zal, vind jij, jij 'm alleen!’

De openstommelende buitendeur stoorde ze.

‘Goeien avond, meneer Schüler,’ zei 'n jong meisje, dat 'n muziektasch droeg.

‘Dag juffrouw Stief,’ antwoordde Erich stug.

‘Wie is dat?’, vroeg Duczi, de doos van den grond rapend.

‘Nou al jaloersch?’, lachte hij: ‘'n buurmeisje. Woont over me... Zal morgen an 'r stommen vader vertellen, dat 'k damesbezoek heb gehad, hahaha!’

Buiten keerde ze zich nog wel tienmaal om, groetend en wuivend.

Goddank dat-ie niet mee was gegaan, dat ze probeeren kon 'r schandelijke, schandelijke kleur kwijt te raken, en overleggen wat ze Laurie zou zeggen... 'n Standje kreeg ze natuurlijk... De groote moeite was met 'n gewoon gezicht binnen te komen...

Om den hoek, bij 'n lantaarnpaal, stond ze stil. De ring. De

zalige ring. Dien kon ze zoo niet in 'r hand blijven houden. Vannacht, als alles sliep, kreeg-ie 'n koordje om 'r hals. Nou was 'r beurs de beste plek... En tegelijk liet ze 'r 't bij Neumann ontvangen geld in glijden.

'Dat 's niet voorzichtig, juffrouw,' zei 'n mannestem, vlak bij 'r schouder.

Haast had ze de beurs en 't geld laten vallen.

'Wil u zoo beleefd zijn me niet aan te spreken!', hapte ze van zich af.

En schrikte weer. 't Was dezelfde opdringerige kerel uit den Untergrundbahn, die met den snor, dezelfde die 'r naar de Alte Jacobstraat had gevraagd.

'Doet u zoo laat nog 'zaken?', vroeg-ie driest-lachend.

'Gaat u dat aan!', snauwde ze geprikkeld. Begon 't spelletje nog eens?... Dat hatelijk gedoe van den eerste den beste...!

'Misschien', zei-ie in denzelfden toon, en zich omdraaiend op twee hakken gelijk, zei-ie 'r scherp fixeerend: 'u heeft 't daar boven uitgehouen - van vijf tot kwart over negen... Blouses wezen passen?... Of à contant afgeleverd?'

Verwoed liet ze 'm staan. De vlegel had beneê op 'r staan wachten! Had ze Erich toch liever mee genomen...

Snel voortstappend, meende ze dat-ie achter 'r aan kwam, maar toen ze zich in de vestibule van 't Vorderhaus, voor ze de plaats naar 't Gartenhaus overstak, ongerust overtuigde, was-ie positief weg.

Dàt moest ze Erich morgen vertellen! Die ongehoorde brutaliteit!...

Langzaam, nog eens overleggend, wat ze boven zou zeggen - en hoe 'onverschillig' ze 't doen zou - toch gejaagd en met plots-heftige wroeging om 't Laura zoo lang met Lotte alleen laten, liep ze de trappen op.

Ze belde en tegelijk ging bij Ginzel de deur, die aan had gestaan, heelemaal open.

''k Heb al dien tijd opgelet of u kwam', zei Grete Ginzel, de zuigeling in 'r armen sussend: 'ze zijn uit, juffrouw - en hier is de sleutel...'

'Dank u wel, juffrouw Ginzel,' praatte Duczika - was dat 'n opluchting! -: 'hoe laat zijn ze uitgegaan?'

‘Om zes uur zoo-wat, met twee heeren.’

‘Met twee heeren,’ zon Duczika: ‘met twee heeren...? Hé, wie kunnen dat zijn geweest...?’

Daar over prakkizeerend, maar snuivend van genot, dat ze eerder thuis was, dat Laurie niemendal mankeerde - dat ze niet had te liegen - ontsloot ze de deur.

Benee, bij den portier, praatte de man.

(*Wordt vervolgd*).

Vooruitwarende schaduwen door C. van der Pol.

Zooals iedere week, was dien klefkouden Zaterdag-namiddag in Februari 1881, vanaf drie tot negen uur, in alle biechtstoelen van 't haagsche houten noodkerkje gelegenheid om te biechten geweest. Daarna kwamen de biechtvaders, de pastoor en z'n drie kapelaans, allen koud en rillerig, in de huiskamer bijeen, en drongen in de eerste oogenblikken om de lustig snorrende kachel, - 'n goedig burgerlijk meubel, zonder andere pretentie dan die van onberispelijk gepotlood te zijn. Zooals de overige meubelen glimmend geboend waren; zelfs 't zwarte kruis boven 't buffet, waarop 't geelhouten gesneden Christusbeeld zoo in-droevig neerblikte.

De jongste van dit viertal, kapelaan Drooglever, 'n slanke zesvoeter met ravenzwart haar en schalks pinkende oogen, stond zich 't lenige lijf in allerlei bochten te wringen.

'Zeg, eerwaardig slangenmensch, je bent toch niet van plan om kurkentrekker te worden?' - lachte de pastoor, die in z'n mantel gehuld 'n vrij forsch figuur sloeg; doch nu hij dat breed-uithangend kleedingstuk had afgeworpen, 'n schrikbarend vermagerd lichaam te zien gaf. Het wasgele breede gezicht, bekroond door 'n wijd-uitstaande bonnet, waaronderuit dikke grijzende lokken golfden, deed die magerte nog te scherper uitkomen.

'Och, och!' - klaagde Drooglever, zich stevig de handen wrijvend, die hij boven de kachel hield - 'wat kouwe kerk hebben we hier toch!... De voeten vallen je in den biechtstoel schier af!.. 't Wordt hoog tijd dat we van zoo'n unheimischen loods afraken... En dat in 'n groote stad!... 't Is eigenlijk schande!'

'Ja-ja' - meesmuilde de pastoor - 'omdat w i j 't koud hebben, moet er 'n nieuwe kerk komen!... 't Is dan ook altè, wanneer de biechtvader kouwe voeten krijgt!'

'Tsja!' - hernam de jonge kapelaan, terwijl hij zich 'n weinig

verlegen achter 't oor krabde. Z'n beide oudere kollega's, - de oudste reeds ietwat grijzend, de ander 'n blozende blonde, bezig 'n korpulent heer te worden, - keken hem glimlachend aan met oogen, die van achter de brilleglazen de vraag lieten aflezen: 'Hoe red je-je hier nou uit?' - Want ze begrepen allen drie, hoe de nog al strenge pastoor hier doelde op de 'weinig spiritueele opvattingen, waarmee 't seminarie de jongelui tegenwoordig aflevert' - zooals hij, meer bepaaldelijk met 't oog op den Benjamin, placht te klagen.

Maar Drooglever was niet gewoon, zich door puriteinen in den knel te laten brengen. Na nog 'n zeer gewichtig gerekt 'Tsja!' volgde met stalen gezicht: 'De menschen blijven immers weg uit zoo'n kouwe kerk?... Ziet maar 's, hoe slap we 't vanavond hebben gehad... En er wordt me van verschillende zijden verteld, dat de meesten van onze luitjes in 't Westeinde gaan biechten'.

'Bravo!' - riepen de twee andere kapelaans, en ze zagen elkaar aan met gezichten, waarmee ze zeiden: 'Wat schelm toch!' En de pastoor zei, eveneens lachend: 'Kaerel, dat heb je nou 's flink gezegd. Maarre... neem me niet kwalijk!... 'k verdacht je sterk van wèl aan onze kleume voeten, en niet aan onze biechtelingen te denken... Want je weet 't: 'k kan me 'r maar niet overheen zetten, dat 't seminarie tegenwoordig... enzoovoorts... 'k Ken mezelf niet 't recht toe de heeren te vervelen, door altijd hetzelfde te zeggen'.

De twee oudsten zaten te grinniken. Drooglever deed, alsof de zalige vermaning hem nog al aanpakte.

'Veroorloof me heeren, toch nog iets op te merken', - zoo ging de pastoor, nu ernstig, voort. - 'Jullie weten, dat 'k er allerminst van houd den apostel uit te hangen... 'k Heb zelfs 'n broertje dood aan bigotterie... Maar... de menschen verwachten van ons iets beters dan zelfzucht, zinnelijkheid en onverstorvenheid'.

De kapelaans keken strak voor zich uit, en met zorg vermeed de een den ander aan te zien.

'Nou zal je 't misschien vreemd vinden, dat 'k je vanavond zoo bepreek... Maar 't moet me van 't hart, en Rijckmans zal aanstonds wel willen toelichten waarom: laten w' er toch angstig voor waken, de zwakke broeders niet te ergeren... De laatste dagen hebben mij zoo buitengewoon treffend geleerd, hoe gemakke-

lijk we de menschen naar onzen kant kunnen trekken en behouden. Helaas!... helaas!... 't is me eveneens duidelijk geworden, hoe we ook vaak lichtzinnig de lui àfstooten, de kerk uitjagen... Niet de koude en de vocht van onze nederige kerk ontnemen ons de biechtelingen en doet in de ciborie de hosties beschimmelen[1]. Wat Drooglever daar zei van 't biechten in 't Westeinde is al te waar. De paters daar verstaan, beter dan wij, de kunst de lui met ontzag tegen den priester te doen opzien...'

'Juist: de k u n s t ... de k u n s t !' - mompelde kapelaan Van Driel, de middelste.

... 'Heeren, oordeelen wij niet!' - zei de pastoor, die de laatste volzinnen onbestudeerd geestdriftig, dus hartelijk welsprekend, ondanks z'n asthmatisch hijgen, had uitgezegd. - 'Natuurlijk bedoel 'k allerminst dat we 'r 'n "kunstje" van moeten maken. Wèl, dat we streng op onszelf hebben te letten, opdat we, zij 't dan zonder eenige booze bedoeling, onze luitjes niet d e s i l l u s i o n e e r e n ... Maarre, laten we even aan tafel gaan, misschien wordt 't anders wel wat laat, vooral voor Drooglever... U heeft immers morgen de eerste mis?'

De jongste kapelaan knikte bevestigend. 'Maar' - zoo liet hij erop volgen - 'daarom behoeven de andere heeren zich niet te haasten... M'n preekie is klaar... trouwens 'n doodgemakkelijk lessie[2] heb 'k morgen-ochtend: over 't gebed'.

* * *

De heeren gingen, ieder achter z'n stoel, om de tafel staan, die slechts voor 'n c o l l a t i o n was gedekt; want 't was vastendag. Alleen voor den pastoor, die als zeer zwak man, van 't vasten gedispenseerd was, stonden eenige uitzonderingen.

Vanonder 'n donkere lampekap wierp de groote suisende gasvlam 'n wijduitgestrekte lichtschijf over 't hagelblanke linnen en deed 't servies behaaglijk schitteren. Alvorens te gaan zitten, namen de heeren de bonnetten af en deden, met 't gezicht naar 't kruisbeeld gekeerd, in stilte 'n kort gebed; de pastoor en beide oudste

1) Er bestaan zeer strenge kerktuchtelijke voorschriften, om te voorkomen, dat het voor uitdeeling en expositie bewaarde gekonsakreerde brood, - de 'heilige hosties' - verzuurt. Wanneer dit proces echter intreedt moeten de hosties vernietigd worden.

2) Volgens kerkelijk voorschrift moet 's Zondags bij de vroegmissen van de diocesane Katechismus 'n les of 'n deel ervan verklaard worden.

kapelaans sloegen ernstig langzaam 'n kruis, Drooglever deed 't oneerbiedig vlug en schuifelde ongeduldig met de voeten, omdat hij op de anderen moest wachten toen hij z'n gebed had afgelispeld.

'Van Driel doet morgen de Hoogmis, niet waar?' - zei pastoor toen men gezeten was. - 'Zou je dus niet wat meer nemen dan de kollatie. 't Is 'n lange rek tot morgen-middag, - en dat voor zoo'n zwakken vogel...'

Van Driel deed koddig verontwaardigd. 'Fortis in medio',... 'k verzoek u wel dit hier in 't oog te houden... Maar... als pastoor gebiedt: 'eet en drink', dan troost ik me met 'gehoorzaamheid is beter dan offerande'. 'Dusse...?'

'Jaja', - zei de pastoor, toen kapelaan Van Driel hem lachend vragend bleef aanzien, - 'eet 'n goeje boterham... Je geeft zekeren pater-kapucijn, die 'k hier 'n paar weken heb gehad, niks toe in gehoorzaamheid... Die beschouwde mij als z'n overste,... dat was hem trouwens gezegd... Nou, je begrijpt...'

'Dat-ie 't er graag op liet aankomen' - spotte Rijckmans de oudste kapelaan - 'Gehoorzaamheid hielp 'm in dit geval af van 't offeren!... 'k Ken dat; zag ook eens 'n kapucijn, puur uit gehoorzaamheid! in no time 'n korpulente karaf brandewijn leegpimpelen; onderwijl rookte-n-ie 'n kwart kistje sigaren op en voerde 'n weinig-stichtelijk discours over de sancta simplicitas van broeder Aegidius[1]... Als zoo'n boetvaardig kloosterling uit is, al is 't om 'n triduum of oktaaf[2] te preken, doet-ie nog al 's raar'.

'Die eerwaarde had dus meer spiritualische dan spirituele opvattingen!' - spotte Drooglever met 'n uitdagend glimpje naar den pastoor.

Deze had z'n avond-eten spoedig beëindigd en dronk nog 'n weinig water en wijn bij kleine teugjes. Onverstoord antwoordde hij op Drooglever's ondeugendheidje: 'dat hàd-ie,... en velen mèt hem. Juist omdat de opvattingen van eenvoud en goede

1) Broeder Aegidius was een der eerste gezellen van vader Franciscus van Assisi, omtrent wiens eenvoudigheid anekdotische staaltjes zijn geboekt, en waarmee Kapucijnen en Minderbroeders gaarne pronken.

2) 'n "Triduum" is 'n drie dagen durende reeks godsdienstoefeningen; 'n "Oktaaf" 'n reeks van acht dagen. Preken en biechthooren worden dan gewoonlijk door vreemde kloostergeestelijken gedaan.

trouw van die bruine heeren vaak wat te drastisch zijn, houden wij hen dan ook liefst uit Holland vandaan... Onder de noordbrabantsche en vlaamsche boertjes is er zoo gauw geen aanstoot;... maar door hun grappenmakerij zou ons hier de boel gauw uit de hand vallen...'

* * *

'A propos!' - met 'n fijn lachje om de saamgeperste lippen in de richting van den jongste, zei de pastoor dit; - 'wanneer Benjamin kaatst mag vader Jakob zeker wel 'n bal terugslaan... Als vervolg van wat 'k daar zei vóór we aan tafel gingen, nog dit: Onze parochie is vrijwel dood en in dien toestand mogen we niet berusten... Heel wat zal er dus moeten gebeuren,... veel gewichtigers zelfs dan 't bouwen van 'n nieuwe kerk...'

'Pastoor wil zeker eerst wat l e v e n d e steenen optasschen!' - zei Van Driel.

'U slaat den spijker op den kop;... maar u zal ook begrijpen, dat dit met wat rethorica niet is te bereiken... Rijckmans, die met dit bijltje al meer heeft gehakt, is nu bezig met 't uitwerken van 'n plan de campagne tegen den duivel...'

'Zoo,... bent u nòg exorcist?'[1] - zei Drooglever tot z'n oudsten kollega. Maar deze gaf geen ander antwoord dan 'n onwillig schokschouderen.

''k Vertrouw dat we vat op de lui zullen krijgen' - vervolgde de pastoor ietwat streng in de richting van Drooglever - 'Er zal dan ook spoedig 'n beroep op uw aller ijver worden gedaan. ... Maar heeren, laten we voorloopig met o n s z e l f beginnen, en optreden als s p i r i t u e e l e menschen. Met bigotterie en ritueele letterknechterij valt hier niets te beginnen...'

Met vorschende, tot spleetjes dichtgeknepen, oogen zat de jongste kapelaan den pastoor aan te staren. 'Daar komt wat,... let goed op!' - zei hij zichzelf. En de ernstige oudste, duchtend 'n verder brengen en verkeerd begrijpen, fronste wenkbrauwen en kin toen hij, haast onmerkbaar 't hoofd schuddend, den pastoor aankeek. Deze merkte dit waarschuwend gebaar op en nam 't dadelijk ter harte; want, even ophoudend, hernam hij:

1) 'Nog exorcist'. Onder de kleine wijdingen die het priesterschap voorafgaan is die van exorcist of duivelbanner.

‘Wat 'k maar wilde zeggen:... niet op eigen ongemak moeten we hier letten, althans zeker niet op de eerste plaats; maar - vergeef me, dat 'k vanavond zoo vervelend braaf ben! - op de zielen der geloovigen komt 't aan. En als we die hebben, dan zullen onze parochianen wel zorgen voor 'n gepaste bewaarplaats van 't hoogheilig Sakrament’.

‘Wat beteekent dit alles toch?’ of ‘Wordt de oude heer nou malend?’ - zulke vragen kon men lezen in den blik, waarmee kapelaan Drooglever 't gezelschap rondzag. Maar de beide andere kapelaans zaten ernstig voor zich te zien.

‘En nu mijnheeren, zal u mij, armen zwakkeling, wel willen toestaan te gaan rusten... 'k Voel me òp’. - Met deze woorden rees de pastoor uit z'n stoel. Na staande z'n gebed na tafel te hebben gedaan, wendde hij zich nog even tot Drooglever. ‘'k Zou u willen verzoeken, morgen-ochtend na uw mis de uitreiking van de heilige Kommunie aan mij over te laten’.

‘Heel graag, pastoor’ - zei de kapelaan gemelijk en met 'n ‘wat-beteekent-dit-nu-weer?’-gezicht.

‘Er komt 'n kommunikant, dien ikzelf bedienen wil’ - zei de pastoor geruststellend. - ‘Misgun me dit genoegen niet...’ En tot 't heele gezelschap ‘Goede nacht heeren!’

* * *

Stil nadenkend bleef 't drietal kapelaans even zitten. 't Eerst onderbrak Drooglever de stilte door plotseling op te staan, zich met de beenen over 'n stoel uitgestrekt, naast de kachel neer te zetten. De twee ouderen deden het gebed na tafel, en toen nam ook de jongste, in z'n achtelooze houding blijvend, de bonnet af en bad mee. - Hij scheen 't eerst vergeten te hebben.

Nauw was 't laatste kruisteeken geslagen, of Drooglever zei vroolijk: ‘na zoo'n mooie oratie van onzen eerwaardigen baas zullen we nu 'n reukoffer plengen’. Hij presenteerde z'n kollega's 'n schitterend gegarneerd kistje goudkleurige sigaartjes en stak zelf 'n dikke havanah op. ‘Geneert je niet, heeren!’ - moedigde hij aan, ziende hoe Rijckmans het kistje onaangeroerd liet. - ‘Vader is nog ruim voorzien, al staat de fabriek dan stil’. Zelf pufte hij dadelijk de kamer vol blauwe rookwolkjes.

‘Neem me niet kwalijk’, - zei Rijckmans - ‘'k zal nog niet rooken... Je zei daar dat jullie fabriek stop staat?’

‘Ja, dat schreef vader me vandaag. Z'n werklui hebben 't op 'n uitsluiting laten aankomen... Die malle kerels... Zoo'n l o c k -o u t moet iets q u i t e m o d e r n s zijn, - althans hier in Holland...

‘Zoo... je schijnt goed thuis in sociale aangelegenheden’ - zei Rijckmans pijnlijk glimlachend.

‘Nou... goed thuis!... Laat 'k je zeggen, dat 'k juist in deze dagen de eerste praktische les heb gehad... 'k Kreeg deze week 'n brief van huis, waarin stond dat vader's werklui allemaal, op 'n paar ouwe stakkers na, zich hadden aangesloten bij 'n vakbond... Da's ook iets van den allernieuwsten tijd!... Nou begonnen al dadelijk de allerergste praatjesmakers zich te roeren... 't Was vader al lang bekend, dat ze meer loon en minder werkuren wouwen hebben... D'r was zelfs al 'n mooi plan de campagne opgemaakt: stukje voor stukje zouen ze hun eischen doorvoeren... Vader hield zich van den domme, dat kan je denken. “Un homme averti en vaut deux”, niet waar?’...

‘Waaruit men dus zou besluiten, dat 't hier 'n kollektief ge voerden belangenstrijd geldt’, - zat Rijckmans voor zichzelf te mompelen, - ‘althans wat de arbeiders betreft’.

‘Dat zou men zoo zeggen... Maar als de fabriek op de flacon raakt, zijn de knechts er nog naarder aan toe dan wij... 'k bedoel dan m'n familie... Denkt u nu 's de komieke situatie: daar krijgt m'n vader, eenige dagen geleden, 'n deputatie op z'n kantoor: 't bestuur van den vakbond, waarvan z'n knechts leden waren geworden; èn... die lui kwamen voorstellen om te onderhandelen, - let wel: “on-der-han-de-len”! - net zoo zwaarwichtig alsof 't diplomaten van 'n groote mogendheid waren!... over: verbetering van de arbeidersvoorwaarden aan de fabriek... Vader, in plaats van die kerels 't gat van de deur te wijzen, - immers 't waren nog niet eens z'n eigen werklui? - was nog goedig genoeg om dezen heerschappen te zeggen, dat-ie 'r wel 's over denken wou... Toen schreef-ie dadelijk aan Heer-Zoon om raad...’

‘Zoo’, - zei Rijckmans, die zich, duidelijk blijkbaar, niet weinig zat te verbijten - ‘dus heb je den ouden heer in deze moeilijke kwestie van advies gediend?’

‘Dat moest 'k wel hé? Want vader schreef me: “Laat me nu eens zien, dat 't goed is 'n Heer-Zoon te hebben... Welnu, 'k vond hier de kwestie nog al eenvoudig... Zoo schreef 'k dan ook eergister, dat-ie zich tegen zooveel aanmatiging van werklui schrap moest zetten. Stel ze voor 't alternatief: bedanken voor den bond of de laan uit... Niet jullie, en nog minder 't bestuur van je bond, maar ik bepaal het loon en de werkuren, - ik, eigenaar van de fabriek, die zelf 't best kan beoordeelen hoeveel 't lijden kan... Nou, zoo is 't gebeurd ook... De heeren verkozen niet voor hun bond te bedanken. “Dan gaan jullie maar bij je opruiers in dienst; ik heb geen werk meer voor je”, - zei vader. De luitjes hebben nog eenige dagen bedenktijd... Haast is er niet bij - schrijft vader - want de tabak is duur en er is groote voorraad in 't magazijn. Mocht 't te lang duren, dan staan er voor elken stijfkop natuurlijk weer tien anderen klaar om in te springen... Zoodat wij reverends hier kunnen dampen ad libitum!... De firma Drooglever kan 't best lijden!...”

* * *

Rijckmans was opgesprongen en liep met zwaar dreunende stappen in de kamer op en neer. Toen hij daar z'n jongsten kollega hoorde spotten met zoo ernstige aangelegenheden, kostte 't hem groote moeite zich kalm te houden. En toch: zoo ooit, dan pastte hier slangenvoorzichtigheid. Schier iederen dag werden hij en pastoor eraan herinnerd, hoe dezelfde spotter, die zoo lichtvaardig oordeelde over 't wel en wee van de werkers in z'n vader's dienst, evenzeer 'n loopje nam met de ernstige opvattingen van pastoor en den oudsten kapelaan, wat de uitoefening van de priesterlijke funkties betrof. In den kring, die de priesters van het dekanaat vormden, haalde hij zich daarover telkens, onder aanmoediging juist van de zeer rechtzinnigen, 't hart op, en was, zonder 't misschien zelf te bevroeden, oorzaak, dat de pastoor als “jansenist”[1] werd gescholden.

Terwijl Rijckmans over dit alles liep na te denken, werd 't zoo stil in de kamer, dat er niets zich deed hooren dan 't getiktak van de

1) De oud-katholieken worden door de roomschen “jansenisten”, met 't oog op hun eersten leider, gescholden. Overdrachtelijk werd, en wordt nòg in priesterlijke kringen de van nieuwigheden afkeerige priester zoo gediskwalificeerd.

klok en 't gepuf van den staag dampenden Drooglever. “U houde 't mij ten goede kollega” - zoo zei Rijckmans eindelijk, in streng afgemeten kadans, - “maar in dit geval kan 'k niet veel achting gevoelen voor den fabrikant Drooglever; en nog minder voor z'n advizeerenden Heer-Zoon... 't Zou, dunkt me, wèl zoo nobel zijn geweest, wanneer de grieven van die werkmenschen eerst ernstig aangehoord, en, als ze gegrond bleken, ook uit de wereld waren geholpen”.

“Wel alle menschen-nog-toe!” - spotte Drooglever, die daar nog altijd zat in studentikose houding, de bonnet op één oor, en door 't blauwe waas van sigarenrook z'n ouderen kollega, met 'n glimlach om de saamgeperste lippen, aanstarend... “Hoor 's, alle respekt voor je goedig hart; maar... als je daarmee 'n sigarenfabriek had opgezet, dan was geloof 'k, de firma Rijckmans al heel gauw straatarm geworden”.

“Wanneer die firma niet kon bestaan dan door haar arbeiders op onbehoorlijke wijze uit te buiten, - wat zou er dan aan haar verbeurd zijn?... Waarom mag de werker bij uw vader niet doen wat 't ellendigste scharrelaartje langs de straat als 'n vanzelfsprekend recht is toegekend: bepalen wat-ie voor z'n werk, voor de kracht van z'n lichaam, voor z'n bekwaamheden zal ontvangen van den man, die daarvan gebruik maakt?... 'k Wil hiermee volstrekt niet zeggen, dat de wederpartij dan maar dadelijk gereed moet staan om de gestelde eischen in te willigen... Maar:... er niet eens over te willen praten met den man in kwestie of met z'n lasthebbers!... dàt vind 'k, neem me niet kwalijk, in één woord s c h a n d e l i j k ... Schandelijk vind 'k 't nog te meer, enkel omdat de lieden van hun recht om lotsverbetering te vragen, gebruik maken, ze hondsch op straat te schoppen;.. gevoelloos te spotten met den hongerdrang, die hen straks weer in de fabriek zal jagen als willooze werktuigen van den broodheer,... van den fabrikant, die nog voordeel trekt uit dezen strijd, waarmee zooveel leed is gemoeid...”

Rijckmans wond zich, al sprekend, meer en meer op. Z'n oogen werden vochtig, z'n stem trilde, vooral toen hij erop liet volgen: “En wat voor indruk zou 't maken, wanneer die onnoozele, bedrogen werkers wisten, dat 't is op advies van 'n p r i e s t e r , dat ze zoo behandeld worden?... Van 'n p r i e s t e r , tegen wien

ze moeten opzien als tegen den Gezalfde des Heeren!”... Nog eens, kollega,... je hebt schandelijk lichtzinnig gehandeld’.

‘Wat had 'k dan moeten doen?’

‘U er buiten houden... Wij, priesters, kunnen in deze zaken geen enkele verantwoordelijkheid dragen... We weten niets - niets helaas!’ - hier zuchtte Rijckmans diep - ‘van de ekonomische verhoudingen... Wij staan wildvreemd tegenover het moderne leven!...’

‘Nou maar’, - zei Drooglever onverstoorbaar - ‘ik acht me niet zóó groen als jij ons afschildert... Ik ken 'n sigarenfabriek althans genoeg, om te weten, dat daar maar één heer mogelijk is; net als er op 'n schip maar plaats is voor één gezagvoerder... 'k Voel m'n konsientie dan ook niet in 't minst bezwaard, wegens m'n advies... 't Was het eenig mogelijke... Ook, - let wel... bezien van priesterlijk standpunt...’

* * *

Van Driel, die tot dusver aandachtig luisterend, lichte trekjes aan z'n sigaartje deed, mengde zich nu ook in 't gesprek. ‘'k Geloof dat Rijckmans deze dingen te t r a g i s c h opvat, en Drooglever wat al te l u c h t i g ... A la guerre comme à la guerre... 't Geval zou zich kunnen voordoen, dat we over deze kwesties moeten preken... Wat zouden we dan moeten zeggen?...’

‘Och toe, kollega’, - zei Rijckmans - ‘och toe: d o c e n o s , ... we hebben 't zoo noodig!

‘Ja maar’ - grinnikte Van Driel - ‘'t doceeren staat eer aan jou dan aan ons... Wat 'k zeggen wil, geef 'k slechts ter beoordeeling... 'k Zou dan de kwestie stellen zooals in de gelijkenis van den wijngaard... De goede eigenaar bepaalt het loon naar zijn goedvinden’.[1)]

‘Er is aan zulke behandeling e x e g e t i s c h 'n steekje los... De gelijkenis slaat heelemaal niet op moderne arbeidsverhoudingen, geeft zelfs voor 't achterlijkste bedrijf van onzen tijd geen enkel criterium ter bepaling van loon... En dat kunnen we niet missen... 't Voorzichtigst zal zijn, van dit gegeven geen gebruik te maken, als we,... wat de Hemel verhoede,... ooit gemoeid worden in arbeidskonflikten... Mijns inziens zullen beide partijen

1) Volgens Mattheus XX-1-15.

telkens stevig dienen te worden herinnerd aan 't s e p t u m , - vooral echter de werkgevers. Niet omdat dezen uiteraard slechter zijn; maar met 't oog op 't profane, echter zoo vanzelfsprekende ‘occasio facit fures’. - Aldus Rijckmans tegen wien de beide anderen opeens opzagen, de oudste met bewondering, de jongste met wantrouwen, - te oordeelen althans naar 't weinig vriendelijke van z'n oogopslag.

‘Maar zou, vóór alle m a t e r i e e l e overweging,... want hierop komt toch in hoofdzaak het van toepassing verklaren van 't s e p t u m neer,... niet de zuiver m o r e e l e in aanmerking komen de g e z a g s k w e s t i e ? - vroeg Van Driel. ‘Zouden we 't ooit kunnen verantwoorden, 't werkgeversgezag te hebben ondermijnd? - Dat gezag is toch, als elk ander, uit God....’

Drooglever's gezicht ontspande zich. ‘Hulde kollega... Dàt noem 'k nou 'ns je ware s p i r i t u e e l e opvatting... En een die volkomen wordt gedekt door S u m m u s en S y l l a b u s ...’[1)]

‘Nou, nou’, - weerde Van Driel af - ‘jij bent 'n beetje te erg partij in de zaak... p r i m o als fils à papa, s e c u n d o als advizeur i n m o r a gesteld... Wat 'k daar zei is 'n sociale wijsheid, in hoofdzaak gegrond op wat Kuilenburg van tijd tot tijd doceert[2)]. Met alle respekt voor de geleerde paters daar, praktisch weten ze er niet veel meer van dan wij, eenvoudige kapelaans... Rijckmans heeft 'n v e n i a l e g e n d a , dus zal hij allicht meer erover hebben gelezen dan wij’.

‘Tut-tut, Rijckmans draafde daar-net zoo'n beetje door in roojen trant!... En graag geef 'k toe, allicht te eenzijdig en te geestdriftig voor m'n vader partij te kiezen!... Wel-nou... d'as toch zeker geen doodzonde!... Maar... toch hou 'k me aan de door jou geponeerde g e z a g s k w e s t i e ... Alle gezag is immers uit God?... Iets anders mogen we op den preekstoel toch niet zeggen?... Hoog dus 't gezag! 't Gezag van den paus, 't gezag van den koning, 't gezag van den kapelaan, 't gezag

1) De ‘Summus’ is 't boek bevattend 't voornaamste van hetgeen de kerkelijke leeraar Thomas van Aquino, 'n Dominikaan (gestorven in 1274) doceerde ter uiteenzetting en verdediging van de roomsche kerkleer. - De ‘Syllabus’ is de encycliek van Pius IX over de christelijke inrichting van de staten, verschenen in 1864; - o.a. de eerste oorzaak van de thans in Nederland bestaande politieke verhoudingen.

2) Te Kuilenburg verschenen de ‘Katholieke Studiën’, 'n maandschrift voor studeerende roomschen, onder redaktie van de paters-Jezuieten aldaar.

van... den fabrikant... Wat zou er van den boel terecht komen, als we dat loslieten?... Nog eens: hier hebben we j e w a r e s p i r i t u e e l e o p v a t t i n g van 't maatschappelijke vraagstuk'.

Drooglever wuifde komisch-geestdriftig met z'n bonnet Van Driel toe. Rijckmans zette zich medelijdend glimlachend neer, ''t joggie is nog niet wijzer!' in zichzelf verzuchtend.

* * *

'En op zoo'n hartig brokje s p i r i t u a l i s m e zal 'n lekker glaasje s p i r i t u a l i a smaken!' - spotte Drooglever met z'n onverwoestbaar humeur, opstaande om aan 'n schelkoord te rukken. - 'Vader liet ons vandaag 'n stroopie piek-piek-fijn goedje bezorgen, waarvan 'k in de keuken door Ka wat heb laten brouwen!'

De meid, kwam spoedig opdagen met 'n blad, waarop drie glazen punch 'n streelend-prikkelende geur uitdampten. 'Ah, jij bent heilige Martha de Tweede, Kaatje', - zoo vleide Drooglever tegen de pastoorsche, - oudachtige meid, gekleed in paarsche, als 'n plank gestijfselde, jurk; boven 't sproetige gezicht blonk 'n dikke sneeuwlaag van geplooide tulle. De kapelaan ontlastte haar van glazen en beschuittrommeltje.

'Och heeren' - krijschte Ka, terwijl heur oogen traanden, - 'wat zit u weer vreeselijk te smoken!... Morgen is de lucht nog niet weg en dan gromt pastoor op de meid!...'

'Nou Ka, verdraag dan dat grommen maar voor de kapelaans... Die geven je toch nooit standjes, is 't wel?' - zei Drooglever.

'Dàt most 'r ook nog bijkomme... 'k Mot toch al genoeg opete!... De kapelaans mosten meer an de arme meid denke!...' Dat kwam snibbig uitdagend uit 'n mond, waarvan de bovenlip anders stijf gekneld leek achter haar beneden-zuster.

'Maar je weet toch wel, dat wij aan vrouwspersonen niet mogen denken, dan alleen om ze God aan te bevelen?... En dat doen we trouw hoor!'...

Droog kuchend liet Rijckmans over deze familiariteiten ergernis blijken. Ka, den wenk begrijpend, zei dan ook geen woord meer terug. Met 'n schier knersend 'genavend heeren!' dribbelde ze heen.

'We moeten niet zoo gemeenzaam zijn met dat schepsel!' - zei Rijckmans.

‘'k Mag ze zoo graag zien rijden!’ - spotte Drooglever - ‘en 'k moet natuurlijk 't “nomen est omen” te schande maken... Maar komaan heeren: n u n c e s t b i b e n d u m ! offe... “op de valreep”, zooals m'n indische oom, 'n stuk varensgast, of die er tenminste graag voor gehouden wordt, gewoon is te zeggen, als-ie z'n laatste pakt... 'k Moet naar boven, m'n preekie over 't gebed nog even nazien... Zoo'n vrome bidziel als ik, zal de lui 'ns leeren bidden!...’ - Met 'n komisch vertoon van zaligheid nam Van Driel 'n slokje uit z'n glas, en knabbelde beschuitjes. - ‘Dat moest de ouwe president[1] nog 'ns kunnen bijwonen!’...

‘Zoo, heeft de ouwe heer plezier van je gehad?’ - vroeg Van Driel.

‘Verbeeld-je, kort vóór m'n wijding zei hij nog tegen me: “Droogie, Droogie, wil je wel gelooven, dat 'k je met vreezen en beven kapelaan zie worden?... Zou je wel ooit buiten mis en brevier bidden?” - 't Schijnt, dat pastoor te Oostpolder al dadelijk 'n “briefje van houd 'm in de gaten” over me kreeg; want... 'k heb wel 'ns lucifers in m'n brevier gevonden...’[2].

‘Da's nou 's 'n echte kapelaansmop!’ - bulderde Rijckmans - ‘Is die pastoor wel ooit boos op je geworden?’

‘Nooit!... zelfs niet als 'k hem de lucifertjes terugbracht!... Eens heb 'k zelfs gedreigd, hèm te gaan kontroleeren... “Waarmee?” vroeg-t-ie. “Niet met lucifertjes!” plaagde ik. Hij was er niks over op z'n gemak, en 'k verdacht 'm sterk van 't met z'n brevier op 'n heel slap akkoordje te gooien[3];... ie had 't veel te druk met... renpaarden... Maar nou basta!’ - Hier nam Drooglever z'n laatste teug. - ‘Als jullie meer lusten van dit produkt van vaderlijke gulheid’ - 'n plagerig knipoogje werd op Rijckmans geworpen - ‘drinkt zooveel als... Pickwick, maar laat je niet wegkruien... Ka gaat over de stroop!... Goede nacht!’

* * *

1) Hier wordt de president van 't groot-seminarie bedoeld.
2) Waarschijnlijk 'n middel, om na te gaan, of de getijden door Drooglever geregeld werden gelezen. Naar 't schijnt, 'n vaak toegepast kontrôlemiddel!
3) Behoudens dispensatie van den paus, is iedere priester op doodzonde verplicht dagelijks z'n brevier te lezen.

‘Goeje jongen toch,... maar als kapelaan 'n rare sinjeur!’ - zei Van Driel. - ‘Zou-ie geen beste reiziger voor z'n vader's zaak zijn geweest...’

‘Och ja’ - zei Rijckmans, die thans, met opgetrokken neusvleugels in de richting van 't kistje sigaren, 'n goudsche pijp met portorico stopte - ‘och ja,... je weet hoe 't met de meesten van ons is gegaan:... 'n Heer-Zoon kleedt de familie... Vokatie en rijksdaalder zijn, althans voor 't gros der diocesane geestelijkheid, nauw verwant’.

‘Zeg 's kollega,... jij zegt de dingen zoo rauwelijks voor je neus weg!... Mij dunkt, ze moeten zich te Haarlem leelijk vergist hebben, toen ze jou 'n v e n i a l e g e n d a [1] gaven.... 'k Geloof toch niet, dat 't de bedoeling kan zijn, vrijgeesten van ons te maken...’

Rijckmans zag z'n kollega met wijde schrikoogen aan. Deze kon eruit verstaan: ‘zou 'k me teveel aan jou hebben bloot gegeven?’

De ander begreep dit. ‘Och beste kollega n o l i t i m e r e ... Je kan je gerust laten gaan tegenover mij... Maar je dient tegenover dat vroolijke Fransje voorzichtig te zijn!’

‘Akkoord!’ - zei Rijckmans weer rustig rookend - ‘Maar wat je daar zei over dat vergissen te Haarlem... Die lui vergissen zich altijd... ze zijn konservatief weet je,... heel kalm en lodderig de wereld aankijkend, soms stug oproeiend tegen den stroom, die ze natuurlijk in 't eind toch meesleurt. Met 't oog op zulke menschen troosten anderen zich met 't

> Maken we ons geen kommer,
> Ze worden immer dommer!’

‘Inderdaad, hun berekeningen komen altijd fout uit... Gelukkig alweer,... anders kostte 't nog meer moeite om de wereld wat vooruit te brengen’.

‘Lieve hemel, je bent 'n kwaje dissident!’

‘Dat zou je ook zijn, als je had moeten doorworstelen wat ik en velen met mij hebben gehad... Ga naar Rome studeeren,

1) Vergunning om, voor apologetischen arbeid, verboden boeken en periodieken te lezen. Zooals vanzelf spreekt, kan ze moeilijk enge grenzen aangeven, en z o o is de v e n i a l e g e n d a niet zelden de oorzaak van 'n heengaan uit de kerk.

of naar 'n universiteit... óf studeer heelemaal vrij op je eigen handje,... je onderworpenheid en zêlotisme, ook je onverschillige rust, - immers de meesten van ons, je mag wel zeggen 99 van de 100, zijn zieltjes zonder zorg? - je meeloopgeest, je onder allerlei leuzen bedolven, gehoorzaam slenderianisme;... 't gaat alles om zeep!... Of, - maar dàt is heel zeldzaam - je wordt zóó'n fanatiekeling, dat geen land meer met je valt te bezeilen. Vide de kloosterlijke agitatoren,... bijvoorbeeld de kuilenburgsche zegslui van seminaristen en jonge kapelaans,... ook van ouderen!... over sociale vraagstukken en historie'.

'Hé, dat ze dat onder de bisschoppen niet zouden inzien!?...'

'Ze zien dat wèl in, maar op 't antieke kerkelijk beleid rust 'n fatum... Het is vastgeloopen... Om bijv. 't r a t i o n a l i s m e te bestrijden houdt men de massa vreemd van de r a t i o ; maar de enkelen die dezen vijand leeren kennen, zien al spoedig, dat-ie zoo kwaad niet is als-ie hun door Heer-oom wordt afgeschilderd... Indertijd zijn we met ons vijven of zessen, hyper-brave jongens, haantjes de voorsten van 't seminarie, te Amsterdam begonnen aan de a p o l o g e t i e k tegen de "Dageraad".[1] Dat ding maakte vooral door Multatuli schrikbarend veel opgang. Monseigneur[2] zag in ons werk veel goeds; vooral - naar-ie zei - "om de jeugd van geestelijke wapens te voorzien"... 't Duurde echter niet lang of m i j werd 't duidelijk, dat Dageraad en kapelaans-apologetiek allebei niet veel meer dan stroovuurtjes waren... Geen van beiden zette de wereld in laaie. Maar 'k leerde 'n grooter "gevaar" voor de Kerk kennen... Let wel: ik zeg "gevaar", maar eigenlijk moest 'k zeggen: "zegen"; - want 'k ben overtuigd, dat 't 'n stormwind zal worden, die, als-ie eenmaal goed losbarst, zal opruimen al de noodlottige oude prullaria en tot vernieuwing dwingen... Maar zoover zijn we nog niet. "Gottes Mühle mahlt langsam,... ach ja,... aber trefflich fein!"'

* * *

1) "De Dageraad", de thans nog vele afdeelingen tellende vereeniging tot bevordering van vrije denken.
2) Bedoeld wordt hier de bisschop. Wel zijn er nog tal van andere titularissen, maar in priesterlijke kringen haalt men over zulken "tot monseigneur gebombardeerden" veelal de schouders op.

Als gefascineerd door zulke, hem geheel vreemde, ja o p r o e r i g lijkende beschouwingen, zat de goedige Van Driel, met de ellebogen op de nog altijd gedekte tafel, de kin stijf gedrukt tegen de in elkaar geknepen vuisten, z'n medekapelaan als 'n orakel aan te staren. Even voelde hij 'n zeker verwijt in zich opkomen over z'n deelnemen aan zulk gesprek:... Maar, Rijckmans was toch 'n geëerd, ernstig en vroom man, van wien hij kon leeren... Diens gemoed was blijkbaar reeds lang vertrouwd met de zeker niet geijkte, maar daarom nog niet noodzakelijk slechte, denkbeelden.

Met de zoo licht breekbare pijp tusschen de slanke vingers gekneld, blies Rijckmans dan ook al pratend, kalm 't eene rookwolkje na het andere uit...

'A propos' - zei Van Driel opeens - 'Je bent ons nog verklaring schuldig van dat kommunie-uitreiken door pastoor-zelf, morgen-ochtend'.

'Ja, dat wordt de bekroning van 'n mooi stuk werk. 't Is pastoor in deze dagen gelukt 'n jongen, die onder de socialisten was terecht gekomen, te bekeeren... Ik voor mij zou dat geen "bekeering" noemen, als 't hier alleen ging om den socialist...'

'Hé kollega!... Ken je dan 'n roomsch jongmensch 't recht toe, socialist te zijn?'

'Waarom zou 'k niet?'

'De Syllabus veroordeelt deze leer'.

'Dat kan 'n vergissing van Pius IX zijn!...'

'Maar kollega!...'

'Ben je zeker, dat Pius met den Syllabus e x c a t h e d r a heeft gesproken?'[1)]

'Neen,... maar moeten we dan altijd op 't kantje van dien afgrond wandelen?'

'Met iemand het recht toe te kennen, s o c i a l i s t te zijn, wandelt men evenmin aan dat kantje als met den komenijsman zelf z'n krentenleverancier te laten kiezen... Op zichzelf heeft socialisme met k e r k l e e r of m o r a a l niets te maken. Dat verliezen wij gewoonlijk uit het oog. Men kan toch moeilijk alles in 't dwangbuis van onze d o g m a t i e k wringen? - Nu geef 'k echter

1) Zoodra 't vast staat, - hetgeen bijna nooit het geval is - dat de paus 'ex cathedra', als leeraar der volken, dus als onfeilbaar instrument van den Heiligen Geest, heeft gesproken, is zelfs t w i j f e l aan zijn uitspraken op doodzonde verboden.

dadelijk toe, dat de socialisten zelf vaak onverstandig genoeg zijn, dit uit 't oog te verliezen. Ze zijn meestal meer anti-klerikaal dan socialist... ja, volkomen ongeloovig en anti-godsdienstig... Daartoe is reden,... 'k erken 't; maar... 't is tòch slecht... Dáárom sprak 'k daar van 'bekeering'. De jongen is weer tot God en de Kerk teruggebracht, die-n-ie den rug had toegekeerd... Vanmiddag is-t-ie te biechten geweest, blijkbaar in zulke gesteltenis, dat pastoor daarvan zoo straks nog onder den indruk verkeerde... En morgen-ochtend, als die jongen ten Hoogtijd gaat, verlaat de afgetobde ouwe heer vóór dag en dauw z'n bed om zelf de kommunie uit te reiken... Zie je, daar heb-je nou weer zoo iets, waarmee het gros van ons den draak zou steken. Maar 't is toch 'n teeken van levendig geloof. Pastoor neemt nooit bloot-automatisch de hosties tusschen z'n vingers om ze rond te deelen als 'n papa de pepermuntjes onder z'n kinderen. Neen, iedere keer is 't voor hem 'n verheven handeling, evenals alles wat-ie aan 't altaar doet...'

'Maar aan devoties doet-ie niet', - merkte Van Driel scherp op. - 'Men ziet dan ook in pastoor 'n wolf in schapenvacht... Dat weet Droogie maar àl te goed... In den kring, waar-ie getapt is, hoort-ie z'n pastoor voor en na als 'jansenist'... 's c h e l d e n ', zal 'k maar zeggen... Ergerlijk is 't, maarre... er is toch wel iets van aan... Pastoor houdt er zienswijzen op na, die... tegenwoordig uit den booze zijn... De man is nog uit den missionnairen tijd...'[1].

'Was dat dan 'n slechte tijd kollega?'

'Welneen,... maarre... men kwam in veel dingen te kort... Er was toen lang zoo'n geloofsleven niet... Dat spreekt dan ook vanzelf, daar 't geloof zich niet zoo naar buiten kon openbaren... Wie dacht er in dien tijd aan roomsch onderwijs? aan processies? aan roomsche vereenigingen?... Geen klok kon er luiden... De kerken leken wel poppenkraampjes...'

'Inderdaad, we hèbben gewonnen aan luister en invloed' - bevestigde Rijckmans. - 'Maar' - zoo liet hij hierop meesmuilend volgen - 'niet aan levendigheid en innigheid van geloof en godsvrucht... 't Kostte vroeger moeite en opoffering roomsch

1) De tijd vóór de toelating der bisschoppen in 1853 was 'missionnair' voor de roomschen. in de noord-nederlandsche kerkprovincie. Strikt genomen heeft dit geduurd tot 1907.

te zijn... 't Katechismusboekje wordt dun, en 't zal nog wel kleiner worden...[1]. Welke roomsche kent nu z'n heelen inhoud? - 'n Halve eeuw geleden kende iedere man en vrouw de mechelsche Katechismus van buiten, 'n boek van eenige honderden bladzijden!... Zoo zou 'k kunnen doorgaan met tal van feiten, die ons leeren, hoe we tegenwoordig slechts winnen aan 't u i t e r l i j k e, maar hoe daarentegen 't i n n e r l i j k e ganschelijk verdwijnt...

''k Behoef toch zeker wel niet aan te toonen, dat dit verwateren van ons godvruchtig leven niet g e h e e l, - dàt staat bij me vast - maar wel voor g e e n g e r i n g d e e l is te wijten aan den tegenwoordigen klerus... Wat moest er vroeger niet hard gewerkt worden om den boel bij mekaar te houden... 't Priesterschap was geen baantje om er erg op gebrand te zijn; als 'n jongen geen heel sterke vokatie voelde, werd-ie geen priester... Naar alle kanten moest er worden uitgekeken en afgeslagen... Maar tegenwoordig vindt men twee kategoriën van Heer-ooms, - 'n stel dwaze zêloten, met devotie voor dit en devotie voor dat, en... 'n bende handige geldkloppers... Van ernstige studie, van populariseering van kerkelijke wetenschap, van zorg om heilig ontzag in te boezemen, - men merkt er niets van. Er werkt geen enkele prikkel meer, - althans geen zuiver religieuse... De ouwe heer heeft gelijk: men doet aan schijnvroomheid en pronkerij, maakt van onzen godsdienst feitelijk 'n heidendom, aninisme en fetischdienst, - zooals 't in Spanje en Italië reeds eeuwen is'.

'Maar kollega, zoo spreken de verbitterste vijanden der Kerk over ons!'...

'Des te erger, wanneer ze gelijk hebben... Laten we ze dan liever nemen voor vrienden, die ons onze feilen toonen... Nou, omdat pastoor van dit gevoelen is, heet hij 'jansenist'. Dat er weinig pastoors meer zijn, die 't zóó ernstig meenen met 't katechetisch onderricht,... dat z'n preken, - laten 't dan geen rethorische meesterstukken zijn, die toespraken van den armen asthmalijder! - 'n echt evangelischen geest ademen; dat niemand met meer ernst dan hij de sakramenten bedient; - och, men let er

1) Nog geen twintig jaar later is 't belangrijk ingekrompen, en ondanks christelijk schoolonderwijs blijkt 't nog te groot.

liefst niet op... Maar nooit heeft-ie 'n vinger uitgestoken voor 'n processie naar Lourdes of Kevelaar... Al 't gekwezel van uit Sittard en Issoudun werkt-ie zelfs zeer bepaald tegen... Volstandig heeft-ie geweigerd v o t i e f s t e e n e n voor den basiliek op de Mont-Martre[1] aan den man te brengen... Dàt alles wordt hem zwaar toegerekend,... zeker niet om ideëele reden!... En hij mag van geluk spreken, dat-ie pastoor is'[2].

Kapelaan Van Driel zat met beide handen voor 't gezicht. 'Hemelsche goedheid, nooit heb 'k met zulke vrijmoedigheid over kerkelijke aangelegenheden hooren uitpakken... Kan-je 't dan in pastoor prijzen, dat-ie 't eene doet, maar 't andere nalaat?'

'Och als-ie overtuigd is, dat 't andere zeer òngodsdienstig bedrog is?...'

'Maar kollega!...'

'Onderzoek 't zelf, door mee te reizen naar Lourdes, Rome, Kevelaar, Loretto, enzoovoorts... Door wat te lezen...'

* * *

'Om dan op die "bekeering" terug te komen, - door z'n echt-priesterlijken ernst en goedheid heeft pastoor dien jongen ingepakt,... gesuggereerd'.

'Dus' - zei Van Driel, z'n slaperigheid niet voelend door de, althans voor hem: vermetele paradoxen van z'n ouderen kollega, - 'je gelooft niet, dat pastoor dat socialistje heeft kunnen o v e r t u i g e n'.

'Natuurlijk niet... Men kan toch met godsvrucht w i t moeilijk zwart maken?... Het eenige argument is hier de g e h o o r z a a m h e i d, aan de kerkelijke overheid verschuldigd... Dat wapen zal echter heel spoedig bot worden... Want 'n gezag, dat tot zonde verklaart het aanhangen van 'n zuiver ekonomisch stelsel, dat niet anders bedoelt dan onteigening van grond en produktiemiddelen ten bate der gemeenschap, - zulk gezag wordt op den duur 'n r i s é e voor de massa, - en daarmee de Kerk-zelf'.

1) Sittard en Issoudun zijn twee centra voor de vereering van Onze Lieve Vrouw van 't Heilig Hart. En de Mont-Martrebasiliek te Parijs is toegewijd aan 't Heilig Hart van Jezus. De tempels zijn voor geen gering deel bekostigd uit de opbrengst van votiefsteenen, - d.z. steenen, die op naam van schenkers zijn gemetseld. Men beschouwt zoo'n steen als 'n voortdurend gebed, en betaald hem rijk.
2) In kerkrechtelijken zin is de pastoor vrijwel onschendbaar, terwijl de kapelaan niet straffeloos tegen 't persoonlijk gevoelen der autoriteiten ingaat.

‘Dus je meent, dat wij als priesters machteloos staan tegenover de moderne richtingen in 't dagelijksche leven?’ - vroeg Van Driel angstig-verwonderd.

‘Mij dunkt van wèl. Want laten we toch beginnen met 't te erkennen: we zijn op 't stuk van de ekonomie des levens, die toch van zeer grooten invloed is op het geestelijk leven, zeer a c h t e r l i j k . En dit wreekt zich op bedenkelijke wijze. Niet alleen staan we vreemd tegenover de arbeidende massa; maar we worden hoe langer zoo meer blinde werktuigen van maatschappelijk bevoorrechten. En die hebben, als 't erop aankomt, toch maling aan ons. Van de werklui vallen de besten, de verstandigen en de moreel hoogstaanden van ons af. De tegenstelling tusschen evangelische voorschriften en levenspraktijken in de Kerk valt voor dàt soort menschen met geen mogelijkheid weg te doezelen’.

‘Maar zou dan de bekeering van dat jonge mensch wel echt zijn?’

‘Aan de o p r e c h t h e i d ervan twijfel 'k niet... Of ze echter d u u r z a a m zal zijn?... Er staat voor te vreezen... 'k Zou tenminste niet graag voor 't geval hebben gestaan. 't Is zoo doodeenvoudig in z'n werk gegaan; maar 't was toch zoo'n ingewikkeld vraagstuk. Ka - tusschen twee haakjes: in deze pastorie 'n noodlottig f a c t o t u m - brengt de klacht van moeder over de goddeloozigheid van haar zoon over; pastoor laat den zondaar bij zich komen en werkt met succes op diens gemoed. Maar straks is de s u g g e s t i e ten einde, en dan komt de jongen tot het inzicht, dat hetgeen men hem heeft doen verfoeien, òf in werkelijkheid met zonde of deugd niets had te maken, òf korrektieven waren voor... ons... Dit kan moeilijk uitblijven als er in dien jongen verstand en karakter zitten... Intusschen beleeft hij morgen 'n mooi moment; en pastoor niet minder... Wat echter niet wegneemt, dat we in zulke gevallen niet anders optreden dan als van dag tot dag knoeiende opportunisten...’

‘Kollega, je lijkt 'n geperfektioneerde editie van dien jongen socialist... Jij moet ook bekeerd worden!’ - Aldus Van Driel half lachend, half ernstig.

‘Dat kan wel. Maar socialisten bekeeren wordt 'n zwaar korvee zoodra men 't met lui te doen krijgt, die wat weten en van konsekwentie houden. Wat had ik bijv. moeten doen, wanneer

dat socialistische jongemensch bij mij was gekomen?... Hem zeggen: “beste jongen, er zijn in 't ekonomische stelsel, dat 'k waarschijnlijk beter ken dan jijzelf, heel wat dingen, die 'k van harte onderschrijf... Ga dus door en tracht beter op de hoogte te komen...” Offe: - wijl er toch p a e d a g o g i s c h wel eenige bedenkingen zijn in te brengen tegen 't bewerken van zulke zwaar op de handsche dingen door 'n jongen: “neem voorloopig nog maar 's vroolijk vakantie; en als die om is, mag je flink meehelpen om ons malle wereldje wat in kommunistischen zin te hervormen!”’

Van Driel's gezicht werd wit, door slaperigheid; - maar niet minder van ontzetting over zulke nooit gehoorde dingen.

‘Men zal verstandig doen, met voorloopig zulke waaghalzerijen niet uit te halen’, - zei Rijckmans gemoedelijk doorpuffend. - ‘Eer we 't zullen beleven, dat dit partij kiezen zal geoorloofd zijn, moet de beslissing vallen in den grooten belangenstrijd, die èn maatschappij èn Kerk thans doorworstelen... En:... wat zal er van de Kerk terecht komen, wanneer ze te lang in dit gedrang blijft?’

‘Zulke vragen, kollega, mogen we toch niet stellen!... We houden 't op den preekstoel den lui zoo plechtig voor: “et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam!”... En dan: de poorten der hel...’[1)]

‘Jawel, jawel:... maar dat is struisvogel... moraal, waardoor in de zestiende eeuw de storm der hervorming zich ontketende en in de negentiende of twintigste eeuw de sociale revolutie ons zal overrompelen’.

* * *

De klok sloeg middernacht. Van Driel zei, opstaande, met 'n grafstem: ‘Twaalf uur,... 't spookuur!... Met schrik hoor 'k je nou als 'n Cassandra profeteeren nopens tijden, waarvan 'k nog nooit heb gedroomd... Verbeeld je, dat de indruk van zulke prophetieën me bijbleef onder de Hoogmis?... als 'k op den preekstoel sta?... 't Zou rammelen... Voor later houd 'k me gerekomandeerd, nu zou 't d e s G u t e n z u v i e l worden!’...

‘Heilige Engelbewaarder!’ - zoo bad Van Driel, alvorens

1) De kerk heet gebouwd op de niet te overweldigen rots van Petrus, volgens Mattheus XVI-18.

naar bed te gaan - ‘verwijder ver van mij de gedachte aan alles wat 'k vanavond heb moeten hooren... 't Wordt mij zoo bang om 't hart, als 'k daarover nadenk. Wek in mij op vrome gedachten, en help mij altijd getrouw te zijn aan mijn heilige priesterlijke roeping. Amen’.

* * *

Den volgenden zondag was er zesmaal dienst in 't houten kerkske, - vier missen in den voormiddag, vesper en lof in den namiddag en avond. Behalve in den vesper - die onstichtelijk vlug door de koristen werd afgerammeld - was 't telkens vol geweest. ‘Behoefte is er wèl aan 'n ruimere en betere kerk’ - zei de pastoor 's avonds, toen in de kerk alles was afgeloopen, en hij, voor z i j n doen bizonder monter, weer 'n poosje deelnam aan de konversatie in de huiskamer.

De jongste kapelaan was er thans niet bij, maar dien avond - zoo vertelde de pastoor - uitgenoodigd bij 'n familiepartij; hij zou er ook wel zaken kunnen doen voor 't fonds; - het in deze arme, bovendien zoo onverschillig gestemde, parochie uiterst langzaam aangroeiende b o u w f o n d s voor 'n nieuwe kerk. Dit had Drooglever gezegd, toen hij pastoor de invitatie meedeelde en verlof vroeg om uit te gaan. ‘Daar komen 'n paar rijke matronen, en die trillen van aandoening, als 'n kapelaan haar eenige attentie bewijst... We zullen die schepsels t' avond of morgen 's flink laten bloeden!’ - ‘Alles goed en wel’, - had pastoor gezegd - ‘maar daar komen ook andere dames!’ - ‘Gelukkig!’, - merkte de deugniet op, - ‘anders zou 't bezoek toch 'n tè zware poenetentie worden’. - ‘Dus jonkman: v i g i l a t e !...’ ‘Ajakkus, wat is de ouwe heer weer zwaar op de hand!’ - zoo foeterde Drooglever inwendig. En nog vóór 't lof kneep hij ertusschen uit, in 'n gedistingueerd lakensch pak gestoken en alles à q u a t r e é p i n g l e s onder 'n prachtig gevlokte winterjas. Voorts den koker ruim voorzien van 't supérieurste uit vader's fabriek. Zich reeds verkneukelend over de ‘goede zaken’, dien avond te doen, maakte hij bij zichzelf allerlei snaaksche opmerkingen over 't ‘pecunia non olet’, - de lijfspreuk van ieder verstandig negentiende-eeuwsch man, - zooals vader hem tijdens de vakanties leerde. In de pastorie dien avond

dus geen schermutselingen tusschen pastorale ernst en vikaristische lichtzinnigheid.

‘Of er behoefte is aan 'n betere kerk!’ - gaf Rijckmans met nadruk toe. - ‘'t Is er te koud of te benauwd!... Wil u wel gelooven, dat 'k 'n krieuweling in de maagstreek voelde, toen 'k zooeven stond te preken?... 'n Echt vies hokkie als 't vol zit;... veel te laag en de stucwanden lijken me als doortrokken met allerlei adempies!’

‘Zoo is 't helaas!’ - zuchtte de pastoor. Maar als schaamde hij zich over z'n te persoonlijken kijk op de kwestie, liet hij erop volgen: ‘Enfin, deze misère zullen we graag nog wat dulden voor de goeje zaak, niet waar?’

Zich genoegelijk de handen wrijvend, liet hij er vroolijk op volgen: ‘Wat mij betreft, 'k voel me vandaag, ondanks allerlei wat tegen zit, bizonder in m'n knollentuin... Willen jullie wel gelooven, dat 'k met smaak de Completen[1)] heb gelezen... En och,... laten we 't gerust bekennen...: zoo iets gebeurt niet alle dagen... Als die getijden niet waren voorgeschreven, wie zou ze lezen?... Maar nu was 't me uit 't hart gegrepen: “Nunc dimittis servum tuum in pace!”’

‘U is toch niet van plan even gauw uit te stappen als Simeon?’

‘Nou... wie weet! Maar àls 't gebeuren moest, dan ging 'k nu met plezier!... Zooals Rijckmans weet, hebben we vanmorgen 'n pracht van 'n kommunikant gehad,... 'n jongen die door de socialisten was ingepalmd;... en niet zoo'n allendaagschen jongen...’

‘'t Moet wel 'n buitenbeentje zijn’, - spotte Van Driel, - ‘want wat doet 'n jòngen nou bij socialisten!... Maar 't is toch mooi, dat-ie er vandaan getrokken is; - daar niet van!’

‘Dàt geloof 'k’ - zei de pastoor - ‘Enne:... 't lijkt me g o e d werk ook!’

‘Proficiat pastoor’, - zei Van Driel.

‘Maar wat denkt u nou met den jongen te doen?’ - vroeg Rijckmans - ‘'k Ben bang, dat, als u 'm aan z'n lot overlaat, de zeven nieuwe duivels gauw zullen komen opdagen’.

‘Hij moet toch eerst 'n beetje z'n best doen... 't Gaat niet aan, om er 'n boetvaardig kasplantje van te maken... Later,

1) “Completen” zijn 't slot van de horas of getijden.

als-ie er zelf over begint, dan praktizeer 'k hem bij 'n flinke kongregatie'.

'U moet 'm naar de paters van Lavigerie[1] sturen... Zoo'n gewone kongregatie is wel heel aardig, maar 't leven wordt er veel te sloom voor 'n jongen met apostolischen geest... Zulke naturen houden 't daar nooit vol'.

Kapelaan Van Driel zag vreemd op bij deze konversatie. 'Hoe durf je dat zoo vrij-uit zeggen?' - dacht hij en keek met groote oogen beurtelings naar z'n makker en naar den pastoor.

'Zou je dat denken?' - vroeg de pastoor in 'n toon van teleurstelling.

'Ja, ik heb reeds meermalen opgemerkt, dat alle luitjes, die we aan de socialisten verspelen, enkele lagere naturen niet te na gesproken, a p o s t o l i s c h aangelegde menschen zijn... We zullen nou daarlaten of ze zich vergissen, maar ze voelen toch klaarblijkelijk behoefte om veel en belangloos voor hun medemenschen te werken... Als de Kerk wijs handelen wil, zal ze met dit niet te loochenen feit rekening houden...'

'Foei, goddelooze kapelaan' - riep de pastoor, Van Driel onderwijl lachend en knipoogend aanziende. - 'Hoe durf je 't bestaan om 't socialisme aan hoogere beweegreden toe te schrijven?!'

'Nou' - spotte Van Driel - 'dat moest Droogie 's hooren!'

'Och wat? "Non tali auxilio" moet 'k hier opmerken', - zei pastoor opeens geërgerd. - 'Onze Benjamin is 'n goedige rekel, die nog wel 's wijzer zal worden... Als-ie maar niet al te duur leergeld moet betalen... Bij dat manneke is nu nog voor geen duit ernst... Je had 'm vanmorgen in de vroegmis weer aan den gang moeten zien - en hooren... 'n Mooi preekie had-ie over 't gebed;... hij kan 't zoo aardig zeggen, en 'k geloof dat-ie op 't laatst de menschen zelfs had ingepakt... Dàt zegt wat in 'n vroegmis!... Hij had ze zoo mooi bidden geleerd en ziet: nauw sloeg-ie zelf 'n kruis en deed-ie de gebeden voor[2] of... weg was alle indruk!... Zelf rammelde-n-ie 't af, of 't strafwerk van 'n schoolknaap was... En op 't altaar stond-ie te werken,

1) Kardinaal Lavigerie is de oprichter van de kongregatie der Witte paters van Afrika, aan wie de roomsche zending is toevertrouwd.
2) Na afloop van de katechismus-uitlegging zegt de prediker de algemeen gekende formulieren voor.

of-t-ie zich met mislezen warm wou maken... Zie-je, bij zoo'n gelegenheid zou je er toch blij om kunnen wezen, dat de menschen er zoo weinig van begrijpen;... want als ze toch ereis ernstig over zulke dingen nadachten, wat voor figuur zouden we dan slaan?... Zoo'n Drooglever zou dus in jouw systeem nooit socialist worden?... Wat?...'

'Kan-je begrijpen!' - lachte Rijckmans. - 'Zulke naturen hebben maar even 'n pasje links te zetten en... Mephisto heeft ze voor goed te pakken!'

* * *

Dertig jaar na deze priesterkonversatie was Drooglever reeds lang 'n vroolijke p a t e r f a m i l i a s en 'n gul en gezellig gastheer. Na - zooals hij zelf pleegt te zeggen - 'de santekraam te hebben verlaten met 'n vereerster op sleeptouw', is hij, profiteerend van voordeelige familierelaties, de wijde wereld ingegaan, werkte steeds door onder de zinspreuk 'pecunia non olet', en werd 'n man in bonus, die aan de Azuren Kust wat lacht met de oud-kollega's en met de 'vrome' families in Holland, in wier oogen hij zich kompromitteerde, door 'ontrouw te worden aan zijn heilige roeping'.

Werden de kerkelijke autoriteiten door den afval van Drooglever volkomen verrast, die van Rijckmans werd verwacht, zoodra hij zich wijdde aan maatschappelijk werk onder de vele misdeelden in de arme parochie. 'n Rektoraat met rijke prebenden onttrok hem spoedig aan 't pastorale werk. 'Et ne nos inducas in tentationem!' moest hij maar vurig bidden, zei de bisschop zalvend en zette hem neer bij muffe folianten der kerkvaders en bij duifjes en bloemetjes, aan de misdeelde massa 'n bekwaam advokaat ontnemend. Van dien eerst zoo breed denkenden Rijckmans kon dan ook op 't zwartgerande bidprentje[1)] worden getuigd: 'Mijn ziel is geworden als aarde zonder water'. De ekonomische bezwaren, verbonden aan zich verzetten tegen 'n gezag, dat van z'n macht misbruik maakte, deed hem berusten.

De als 'jansenist' gescholden pastoor bracht de laatste jaren

1) Wanneer 'n roomsche komt te overlijden, worden gedachtenisprentjes van hem of haar gedrukt, bevattende eenige toepasselijke spreuken en gebeden, met 'n rouwrand er omheen gedrukt.

van z'n leven, fysiek en moreel gesloopt, in otium cum dignitate door. De eenige militante daad, die hij zich èn jegens de slappe vrienden en geestverwanten, èn jegens de ‘vrome’ hateren veroorloofde, was 'n zacht verwijt op z'n bidprentje, - 'n verwijt, dat nauwelijks genade vond in de oogen van den argwanenden censor ad hoc delegatus[1]: ‘Zij, die voor mij waren bleven van verre toezien, en de velen die tegen mij stonden, pleegden geweld’. Maar ‘Heer, Gij weet alle dingen; 't is U dus bekend hoezeer ik U heb lief gehad’.

Onder de slappe vrienden bleef ook Van Driel behooren. Hoewel deze z'n pastoor hoogachtte, zoo heeft hij naar buiten toch nooit eenig blijk durven geven van 't met hem eens te zijn, - evenmin als met den oudsten kapelaan. Reden voor den bisschop, om hem als 'n ‘beproefd Zoon der Kerk’, ten laatste met 'n mooi dekanaat te beloonen. Veel uiterlijks kon hij tot stand brengen; nieuwe kerk, kloosters en scholen bouwen, en tal van ‘ongevaarlijke’ organisaties oprichten. In zeer, zéér vertrouwelijken kring spotte hij wel eens: ‘Fortuna cui favet, sponsa petita manet’.

De eenige der dramatis personae die ten volle de konsekwentie van 'n ernstig idealisme aanvaardde, was de ‘bekeerde’ socialist. Met deze is 't gegaan zooals kapelaan Rijckmans voorspelde, en eenige jaren naderhand de superior van 'n kloosterkommunauteit 't schetste: er kwamen ten slotte zeven nieuwe duivelen, veel slimmer en geweldiger dan de eerstverdrevene. De aanvankelijk zoo boetvaardige en vurige frater kon op den duur den geest van kritiek niet onderdrukken: viel terug tot de erkenning, en ditmaal welbewust, hoe ten slotte toch materieele invloeden in kerk en maatschappij, - zelfs in de kloostergemeenten - allesoverheerschend zijn. Van zulke materialistische opvatting tot 't militante, door den klerus verfoeide socialisme, - dàt was 'n logische overgang.

1) Daar er niets mag worden gedrukt, zonder toestemming van den ordinarius der plaats, - d.i. de bisschop - maar deze zelf niet alles kan nagaan, belast hij met 'n deel van de censuur verschillende priesters, gewoonlijk de dekens.

De vrijheid van den onderwijzer[1] door J.C. van Zelm.

Artikel 21 van de Wet op het Lager Onderwijs luidt aldus:

‘De regeling van de schooltijden en van de vacantiën, de vaststelling van het leerplan en van de bij het onderwijs te gebruiken boeken en de verdeeling van de school in klassen geschieden door het hoofd der school en, zoo de regeling voor meerdere scholen gelijkelijk werkt, door de hoofden van scholen gezamenlijk, onder goedkeuring van burgemeester en wethouders en van den districts-schoolopziener’.

De wetgever ging, bij de samenstelling van dit artikel, van de gedachte uit, dat aan èlke school één onderwijzer, het hoofd, behoorde te zorgen voor den goeden gang van het onderwijs. Hij beschouwde de overige leerkrachten als de ‘helpers’ van het hoofd en noemde hen daarom ‘hulp’onderwijzers. De verhouding van het hoofd eener school tot die van het personeel was - en is nog - die van den ‘vrijen’ mensch tot den ‘onvrijen’, van den vrijen ‘bestuurder’ tot de onvrije ‘bestuurden’. M.a.w. Het bestuur eener school is in zijn wezen autocratisch. De autocratie ontaardt tot despotisme, zoodra de vrijheid van de ‘willekeur’ heerscht: De despootjes onder de hoofden van scholen behooren dan ook niet tot de zeldzaamheden.

Toen de onderwijswet van 1857 in 1878 aan herziening werd onderworpen, oordeelde de wetgever, blijkens de memorie van toelichting bij het wetsontwerp, dat de naam *hulp*onderwijzers vernederend was voor de klasse van ambtenaren, die daarmee werd aangeduid. De minister schreef: ‘In wetten en verordeningen

1) Met den naam onderwijzer worden onderwijzeressen mede bedoeld.

wordt meermalen gesproken van het h o o f d der school en het is dus geraden, in dit wetsontwerp te omschrijven, hoe die uitdrukking moet worden toegepast. Dit schenkt tevens de welkome gelegenheid om de dubbelzinnigheid op te heffen, dat door h o o f d o n d e r w i j z e r dan eens de bezitter wordt aangeduid van den hoofdonderwijzersrang, dan weder de onderwijzer, die aan het hoofd der school staat en de *onwelluidende benaming*[1] hulponderwijzer door het eenvoudige o n d e r w i j z e r te vervangen'.

Al werden de onderwijzers niet meer h e l p e r s van het hoofd genoemd, hun verhouding te zijnen opzichte verloor men geenszins uit het oog. Zoo wordt in verschillende wetsartikelen gesproken van onderwijzers 'tot *bijstand* van het hoofd'. - Hulp of bijstand verleenen blijft in de praktijk vrijwel hetzelfde.

De wettelijk erkende autocratie van het hoofd leidde er van zelf toe, dat het hoofd in zijn streven om op de school als 't ware 'zijn' stempel te drukken, zich niet beperkte tot het in art. 21 opgesomde, maar zijn bemoeiingen uitstrekte tot het eigenlijke werk van 'zijn' onderwijzers: het opvoeden en onderwijzen van hun leerlingen. Leerlingen onderwijzen en onderwijzers leiden: ziedaar de functie's, die, naar het oordeel van vele hoofden, bezwaarlijk konden samengaan. Verschillende gemeentebesturen onthieven daarom de onderwijzers, aan het hoofd eener school geplaatst, van hun voornaamste taak: het onderwijzen en opvoeden van eigen leerlingen, en erkenden hen als leiders van het aan de school verbonden personeel. Terwijl vroeger de onderwijzers aan het hoofd hulp of bijstand v e r l e e n d e n , o n t v i n g e n zij hulp: de 'ambulantus' werd inderdaad... onderwijzer van bijstand.

Het ambulantisme brengt mede, dat het autocratische karakter van het bestuur eener school duidelijk naar voren treedt. De vrijheid van den onderwijzer, aan 't hoofd eener school geplaatst, wordt als 't ware op de spits gedreven, waardoor de tegenstelling: de onvrijheid van de onderwijzers van bijstand, des te sterker uitkomt. In plaatsen, waar het ambulantisme niet bestaat, gaat die tegenstelling om zoo te zeggen schuil: Onderwijzer en hoofd eener school, beiden in de klasse werkzaam, gevoelen niet den afstand, dien het ambulante hoofd scheidt van het onderwijzend per-

1) Wij cursiveeren.

soneel. Het ambulante hoofd, door de samenleving als ‘leider’ erkend, gevoelt zich als zoodanig verre staand boven de ‘geleiden’, die, in overeenstemming met hun ‘bescheiden’ positie zich met een ‘bescheiden’ inkomen moeten tevreden stellen.

Bij onze beschouwingen over het ambulantisme moeten we in aanmerking nemen de omstandigheid, dat de vakopleiding van een ambulant hoofd dezelfde is geweest als die van de klasseonderwijzers. De vakstudie leidde beider denken in een quasi-wetenschappelijke richting. Het is een gelukkig verschijnsel, dat het denken der onderwijzers heden ten dage in verzet komt tegen de vele schijngeleerdheid, waarvan de mannen, die we als hun geestelijke leidslieden kunnen beschouwen, in hun werken blijk gaven. De vervaardigers van tal van methoden toonden een ware virtuositeit in het uitpluizen en rangschikken van werkelijke of denkbeeldige moeilijkheden. Geen wonder, dat menig ambulant hoofd, wien de lust tot uitpluizerij van uit zijn studietijd was bijgebleven, daaraan botvierde in de regelingen, die hij voor de school wenschelijk oordeelde. Het peuterig gedoe, waartoe vele ambulante hoofden in hun besef van allesregelaar vervielen, bracht er niet weinig toe bij, dat de onderwijzers... zich van hun ‘onvrijheid’ *bewust* werden.

Eenige onderwijzers, die de onvrijheid, waarin het ambulantisme hen deed verkeeren, als 't ware aan den lijve hadden gevoeld, gaven zich er rekenschap van, dat goed onderwijs eischt den ‘vrijen’ mensch, den mensch, die zèlf bepaalt hetgeen voor het onderwijs nuttig en noodig is. De beweging voor de zelfstandigheid van den onderwijzer breidde zich weldra snel uit. In woord en geschrift werd het ambulantisme op felle wijze bekampt. De Bond van Nederlandsche Onderwijzers gevoelt zich de aangewezen kampioen voor de vrijheid van den onderwijzer. Hij richt zich tegen het hoofdschap in 't algemeen, tegen het ambulantisme in 't bijzonder. Bij voortduring dringt hij er bij de Overheid op aan, dat deze de ambulante hoofden weder tot klasseonderwijzer... wat moeten we zeggen: bevordert of degradeert? De keuze der woorden laten we gaarne aan den lezer over.

Het spreekt van zelf, dat de onderwijzers, aan 't hoofd eener school geplaatst, noode van de vrijheid, die ze in de school genieten, afstand doen. De Hoofdenvereeniging - waarvan de ambulante hoofden de kern vormen - kampt dan ook voor het

behoud van de bevoegdheid, in art. 21 neergelegd en door de samenleving als recht erkend.

Nog heerscht in de groote steden het ambulantisme, doch de onderwijzers onttrekken zich aan de geestelijke voogdijschap van de ambulante hoofden. In welke richting is nu de evolutie op onderwijsgebied te verwachten?

Het hoofd eener school heeft als ‘autocratisch’ bestuurder een groote mate van vrijheid in het zèlf bepalen der maatregelen, die hij voor de school wenschelijk oordeelt. In den tegenwoordigen tijd heeft hij daarbij rekening te houden met die onderwijzers, die de vrijheid dier zelfbepaling eveneens voor zich verlangen. Dit brengt mee, dat het hoofd eener school zich nu reeds in zijn vrijheid van handelen voelt beperkt. De veranderde geesteshouding der onderwijzers laat zich niet wegredeneeren. Ze doet zich gelden en het hoofd eener school heeft ze bij het ontwerpen van regelingen in aanmerking te nemen, of hij wil of niet. De autoriteiten, krachtens hun functie geroepen het recht te handhaven zooals dat in wetsartikelen is vastgesteld, gevoelen zich verplicht, de wettelijk erkende vrijheid van het hoofd niet alleen te handhaven, maar ze tevens te beschermen tegen de daarop gerichte aanvallen. Door preventieve maatregelen in den vorm van gemoedelijke waarschuwingen als wel door middel van verscherpte instructiebepalingen, gericht tegen het streven naar meerdere vrijheid van de zijde der onderwijzers wordt het hoofd in de uitoefening zijner functie gesteund. De onderwijzers daarentegen beschouwen het in artikel 21 van de wet op het L.O. vastgestelde als niet meer overeenkomende met hun wenschen en den werkelijken toestand. Het recht, dat zich in genoemd artikel manifesteert, doet zich daarin gelden als ‘verouderd’ recht. En verouderd recht wordt door alle tijden heen, als ‘on’recht gevoeld. Het ligt voor de hand, dat het meerendeel der uitingen van de Overheid op de onderwijzers een onaangenamen, tot weerstand prikkelenden indruk maakt, die zich op allerlei krachtige wijzen uit.

Het hoofd der school als ‘autocraat’ belichaamt de *eenheid* der school. ‘L'état, c'est moi!’ mocht Lodewijk XIV in zijn tijd naar waarheid uitroepen. ‘De school, dat ben ik!’ zou een hoofd kunnen zeggen, dat zich zijner vrijheid ten volle bewust is. Wanneer hoofd en onderwijzers ‘beiden’ opkomen voor het

recht op vrijheid in de school, dan mag de schoolen*heid* er in schijn nog wezen, in werkelijkheid is die verbroken of op weg verbroken te worden. Dan treedt het individualisme sterk op den voorgrond, dat, ongebreideld, tot anarchisme zou ontaarden. Het ligt in het wezen der samenleving, dat ze een anarchistischen geest in hare instellingen niet kan dulden noch erkennen. In een zich ordenende samenleving kan de individuëele vrijheid van de onderwijzers pas tot haar recht komen, wanneer van hen weder een streven naar e e n h e i d uitgaat. De Bond van Nederlandsche Onderwijzers wenscht de eenheid te verwezenlijken door de instelling van *verplichte gereglementeerde schoolvergaderingen.* Zoodra deze wenschelijkheid is verwerkelijkt, als recht erkend en vastgesteld, komt het recht, zich aldus manifesteerend, zich zelfstandig stellen tegenover de onderwijzers, doordat het hen *verplicht* zich te houden aan het reglement. Elks 'persoonlijke' vrijheid moge daardoor worden beperkt, de beperking wordt niet als een aantasting er van gevoeld: De bepalingen spiegelen immers eigen geestelijkheid. En zoo 't geval zich voordoet, dat een onderwijzer zich niet zou willen storen aan 't reglement of aan een besluit der schoolvergadering, dan zal hij ondervinden, dat het recht als 'straffend' recht zich op een of andere wijze zal doen gelden.

De gemeenschap, tot de instelling van verplichte gereglementeerde schoolvergaderingen besluitend, schaft het autocratische hoofdschap - en tevens het ambulantisme - af. Dan zijn aan een school onderwijzers werkzaam, van wie één, tot voorzitter benoemd, den verbindingsschakel vormt tusschen School en Overheid.

De werkzaamheid van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers heeft tot gevolg, dat verschillende plaatselijke besturen tegemoet komen aan den wensch naar verplichte gereglementeerde schoolvergaderingen. Kan de Overheid dien wensch geheel bevredigen? Neen: de gemeentebesturen kunnen artikel 21 van de wet op het L.O. niet negeeren, zoodat verplichte gereglementeerde schoolvergaderingen alleen toegestaan kunnen worden met inachtneming van voornoemd artikel. Dat komt in de praktijk hierop neer, dat de besluiten van de tegenwoordige schoolvergaderingen het karakter dragen van *adviezen* aan het hoofd der school.

De verplichte gereglementeerde schoolvergaderingen, toege-

staan onder de tegenwoordige wet, brengen, hoe succesvol ze schijnen voor de actie der onderwijzers, voor hen zeer eigenaardige moeilijkheden met zich. De strijd voor de vrijheid van den onderwijzer is niet alleen in handen van de bestuurders der vakvereeniging, maar wordt tevens gevoerd in de verschillende scholen. Het autocratische hoofdschap en de vrijheidsdrang der onderwijzers ontmoeten elkaar in de schoolvergadering. Afgezien van den inhoud van het reglement, moet het streven van de onderwijzers er op gericht zijn, dat de besluiten, door de meerderheid genomen, geldig zijn: In zulk een besluit komt de wilsuiting der onderwijzers tot haar recht, tot het recht. Het ‘recht’ verkeert zich in den ‘plicht’, om zich aan dat besluit ‘vrijwillig’ te onderwerpen. Het hoofd eener school kan, wel is waar, de uitvoering van een besluit beletten, door het te beschouwen als advies, doch dan zijn de onderwijzers, wien het ernst is met hun wensch naar vrijheid, genoodzaakt de tusschenkomst van autoriteiten of van hun vakvereeniging in te roepen, om het hoofd te dwingen, zich aan het besluit der schoolvergadering te onderwerpen. Zoodra de onderwijzers er bij voortduring naar streven, de besluiten te doen gelden, onverschillig of het hoofd autocratisch dan wel democratisch is gezind, werken zij voor eigen zelfstandigheid en knotten het autocratische hoofdschap.

In de meest gunstige positie voor hun ‘werkelijke’ vrijheid, verkeeren de onderwijzers, die aan een school werkzaam zijn, waarvan het hoofd eveneens de geheele regeling der schoolzaken aan de schoolvergadering wenscht toe te vertrouwen. In dat geval wordt elks persoonlijk inzicht in zake de vrijheid van den onderwijzer op de proef gesteld. Het kan dan voorkomen, dat een onderwijzer in zóó hooge mate den drang naar ‘persoonlijke’ vrijheid in zich voelt, dat hij een besluit der schoolvergadering beschouwt als aanranding van eigen vrijheid. Dan komt de lust in hem op, zich aan het besluit der schoolvergadering niet te storen. Uit zich die neiging op daadwerkelijke wijze, dan ontzegt hij feitelijk aan de schoolvergadering het recht, voor allen geldende en allen bindende besluiten te nemen. In 't geval het reglement geen voldoende dwingende bepalingen bevat, kan het recht zich niet doen gelden, worden de andere leden der schoolvergadering in hun rechtsgevoel aangetast en aan de schoolvergadering het

besturend karakter ontnomen. Zoo kunnen sterk individualistisch gezinde onderwijzers onder de tegenwoordige omstandigheden een hoofd noodzaken, zich strikt te houden aan wet en instructie, d.w.z. in autocratischen geest op te treden.

Een gelijk resultaat kan bereikt worden door onderwijzers, die de eigenaardige moeilijkheden, verbonden aan een overgangsperiode, niet willen zien. Bewust van de tegenstelling: een autocratische of een democratische schoolinrichting, doen ze in hun ultra-verstandigheid de keuze: Zoo de laatste er niet is, dan maar de eerste. Het is wel eigenaardig te bedenken, dat een stap in achterwaarsche richting, d.i. in de richting van het autocratische hoofdschap, gedaan kan worden door onderwijzers, die zèlf in de meening kunnen verkeeren, juist in hooge mate vooruitstrevend te zijn.

Het is een gelukkig verschijnsel, dat de gemeenschap allengs het recht van de onderwijzers op meerdere vrijheid erkent. De onderwijzers, die zich van dat recht bewust zijn of worden, gevoelen wederkeerig, dat de samenleving aan hen hoogere eischen kan en moet stellen. Het recht op vrijheid verkeert zich in de onderwijzers in den plicht hun taak te vervullen op een wijze, die in overeenstemming blijkt met het stijgend besef hunner verantwoordelijkheid. En de schoolvergadering, welker instelling de onderwijzers zich als *doel* stellen, verkeert zich of zal zich verkeeren tot *middel*, tot 'het' middel, waardoor niet alleen de persoonlijke vrijheid van den onderwijzer in de school tot haar recht kan komen, maar ook het onderwijs tot een hooger peil kan worden opgevoerd. Dit is ten slotte het doel, dat de belangstelling verdient van ons heele volk. De school moet zijn een eenheid, een veeleenigheid, waarvan de veelheid der leerkrachten uit vrijen wil de eenheid tracht te bewerkstelligen. De schoolorganisatie vertoone overeenkomst met het levende organisme, waarvan zèlforganisatie het kenmerkende is. De onderwijzer moet zich gevoelen of leeren zich te gevoelen als lid, als orgaan eener veeleenigheid, als middel dus om de schoolorganisatie tot meerdere volkomenheid te brengen. Dan kan sprake zijn van een gezond, opwekkend schoolleven, ten bate van het onderwijs, ten bate van heel het Nederlandsche volk.

Van kind en dood.

Ik heb een biddend kind gezien:
de kleine knietjes vroom gebogen,
in 't stil gezicht geloken oogen,
ging 't Lieven Vader woordjes biên.

Straks ging een oude naar zijn graf:
de kluiten luidden uit z'n leven,
een traan bij hen, die achterbleven,
en zwijgend ging men 't kerkhof af.

Rond kind en oude brandt de tijd,
als toortsen flakkeren de dagen, -
tot men plots stil wordt weggedragen,
geborgen in de oneindigheid...

'Mijn Lieve Vader, ik ben moe:'
Het kinderwoord sluite ook mijn leven;
uit moede dagen opgeheven
voer' Hij mij naar Zijn woning toe.

DAAN VAN DER ZEE.

Over ‘Wieland’ door Ed. Coenraads.

‘Wieland’. Ein Märchen in drei Akten von Karl Vollmoeller. Insel-Verslag, Leipzig 1911.

I.

Opmerkelik váak, waart in vreemde en eigen literatuur van tans een figuur rond, die aan Nietzsche's ‘Ubermensch’ herinnert. Het is zijn schijn, zijn schaduw, wat men er voor houdt, wat men er zich van voorstelt. Bewust of half bewust schiep menig auteur van de laatste jaren de Ubermensch... ‘naar zijn beeld.’ Zeker wordt ook twintig à dertig jaar geleden, bij Ibsen en elders al aangetroffen: de mens, overmatig sterk van wil en zenuwen, in staat en bereid zijn macht aan anderen op te dringen op ruwe of arglistige wijze, zonder zich te bekommeren om anderer belang, geluk, leven. Want dàt is het toch wat de meesten van Nietzsche's held begrijpen, en alle verschil is doorgaans nuancering dáarvan. Maar de versterkte concentratie op deze supermenselike figuur, het hem beschijnen met een stralenbundel van schel licht, zodat hij alleen in verblindende sektor komt te staan, alle anderen in halfduister, - dagtekent toch pas van 1900 of daaromtrent. Heeft Nietzsche dit met zijn ‘Ubermensch’ bedoeld, is Zarathustra (of de Ubermensch) de mens van een nieuwe wereld, die - gelijk Napoleon in 't geweldige - met karakters en zielen zijner medemensen spéélt, ten einde zijn eigen doel, d.i. de grootst mogelike overmacht naar zich toe te scheuren? Nietzsche geeft ons uit zeker artistiek welbehagen op deze positieve vragen nimmer een bondig en

nadrukkelik antwoord; veeleer schijnt hij de zeer goede verstaander van Stéphane Mallarmé's woord, dat degene die de dingen *noemt*, de helft van het genoegen, dat men eraan beleeft, bederven gaat. Zelfs in 'Ecce Homo', zijn nagelaten werk, drijft hij onbarmhartig de spot met elk, die zijn Ubermensch trachtte te interpreteren, verheugt ons met een schat van fijnzinnige uiteenzettingen van al wat de hogere mens *niet* is, om ons, zodra het positieve deel van zijn voorlichting begint, gans alleen en in 't duister te laten; een duisternis, die voor de goedige lezer nog beangstigender wordt, wanneer Nietzsche hem de schrik op 't lijf jaagt met de toefluistering, dat de Ubermensch eerder in de huid van een Cesare Borgia dan in die van een Parsifal zal steken.

Misschien was het wel de vaagheid van deze omlijning, die sommige schrijvers huiverig maakte de naam 'Ubermensch' in den mond te nemen, terwijl ook natuurlik het misbruik, dat de spraakmakende gemeente zowel van 't woord-zelf als van het voorvoegsel 'über' alrêe was gaan maken, een afkeer te weeg bracht, afkeer als van een door te velen gekochte bloem. Wij vinden zulke door kracht bezetenen met meer of minder talent geschapen bij Donnay en bij Bernstein (hier jaagt hij vooral een maatschappelik overwicht na); in het erotiese bij Shaw - minder in 'Man and Superman' dan wel in The Philanderer' - voorts bij Wedekind, en te onzent enigermate bij mevrouw Simons-Mees, en heel kompleet in het karakter van René Richell (J.I. de Haan's roman 'Pathologieën'). Ook het verleden jaar te Parijs opgevoerde toneelspel van Lenormand 'les Possédés', kan in dit verband genoemd worden, terwijl Steynen's artikel in 'de Samenleving' (van 27 Mei 1911) aanleiding geeft, op Pierre Jaudon de aandacht te vestigen.

Dit individualisme, dat niet als bij Max Stirner ('der Einzige und sein Eigenthum') een vadsig eigenbehoud beoogt, maar breed de vleugels uitslaat om de hemelen triomfantelik te bevliegen, deze machtige invloed van de enkeling op het gros of op sommigen, die het gros vertegenwoordigen, zien wij op bizondere en talentvolle wijze ontplooien en weer-òndergaan in het nieuwe dramatiese werk van de dichter-vliegenier Karl Vollmoeller, dat begin 1911 te Berlijn voor de eerste en enigste maal werd opgevoerd: 'Wieland', - een sprookje.

II.

Wie is Wieland? Een Saksies domineeszoon, die al vroeg geld moet verdienen met het geven van muzieklessen, maar wiens begaafdheid hem tot het komponeren van een Wagneriaans muziekdrama[1)] drijft, dat te Leipzig wordt opgevoerd en uitgefloten. Na deze tegenslag leidt hij een zwervend leven, een tijdlang zelfs deel uitmakend van 't orkestje op een Amerikaanse mailsteamer maar nooit geheel ten onder gaand, aldoor vechtend voor eigen individualiteit en voor zijn overwicht op anderen, met alle middelen hem ten dienste. Aan boord weet Wieland het kamermeisje van Mrs. Gladys Stewart onder zijn invloed te krijgen; met háár zieltje experimenteert hij, haar inwijdend in de geheimen van zijn muziekdrama door haar de bedwelmende, grillige motieven voor te neuriën en zichzelf òf stilzwijgend òf met halve woorden te identificeren met de held Wieland van zijn gelijknamige opera. En het is van een ingewikkelde, oneenvoudige natuur als de zijne vaak moeilik te zeggen of hij huichelt, of dat er werkelik - zoals hij later zelf zegt - voor hem een geheimzinnige band bestaat tussen zijn leven en dat van de mytiese Wieland.

> ‘Zie, er zijn mensen, die van hun geboorte af rechtuit en zienderogen leven. Wat zij grijpen is vaste stof; wat zij eten, zijn spijzen; waarop zij lopen, dat is de vaste grond. Ik noemde ze altijd de degeliken! Maar er zijn ook anderen, die nooit leren leven. Hun ogen zien enkel lichten en glanzen, hun handen grijpen de lege ruimte, hun voeten betreden de lucht. Ik was één van hen... tot dat ik mij op zekeren dag in de myte wist te redden. Het was alsof in een donker steil trappenhuis mijn hand aan de leuning zijn steun hervond.

De romantiek van zijn miskend muziekdrama ‘Wieland’, is dus voor hem - en wordt voor haar - een tweede realiteit, minstens even tastbaar en van even klemmende kracht als die van 't alledags-leven, en dit fascinerende spel duurt, totdat haar meesteres, Mrs. Gladys Stewart, een sterk en geslepen karakter,

1) Er bestaat een onvoltooid jeugdwerk van Wagner ‘Wieland der Schmied’ geheten, dat, evenals Vollmoeller's ‘Märchen’ aan de Edda ontleend is. Het zal dit jaar voor 't eerst in Berlijn worden opgevoerd in een bewerking van de jonge komponist Kurt Hösel.

volkomen tegen Wieland opgewassen, de betovering verbreekt en de pogingen tot zelfmoord van het meisje te verijdelen weet.

Het lang-gehoopte gunstige keerpunt in Wieland's leven komt, wanneer Sir Hubert Marks hem aanneemt als muziekleeraar voor zijn kinderen, Ethel en Eric. Groot landgoedbezitter aan de zuidkust van Engeland, millioenair-idealist... is deze Sir Hubert Marks; één, die met zijn aviatiese proeven, zijn uitvindingen, zijn dorst naar 't nog-onbereikte, oud en arm begint te worden, zodat de twee dochters uit zijn eerste huweilk - hij is voor de tweede maal weduwnaar - hem zelfs onder curatele willen stellen.

Tien lange jaren pogen hij en zijn ingenieurs het vliegtoestel uit te vinden - het stuk speelt in 1903, ‘in het verre, legendariese tijdperk, dat de automobiel nog lederkoppelingen had, Engeland nog een groot eilandenrijk heette en nog niemand vloog’ - en angstig volgt Hubert Marks de loop der wereldhistorie, angstig, dat Wright of een ander zoekend uitvinderaviateur hem vóor zal zijn.

Wieland volgt hier het voorbeeld van heel Sir Hubert Marks' hofhouding: men trekt van het goede leventje op het gastvrije landgoed op de aangenaamste wijze partij, en zet daarbij een gezicht alsof dit alles ons rechtmatig toekomt. Maar voor Wieland betekent deze vrijheid, dit milieu van onbegrensde mogelikheden wat ànders, wat méer dan voor de zwerm der gasten. Het is voor hem een akker, waarvan hij met slimheid, ijver en geduld hoopt te oogsten. Hij werkt in het technies bureau, bestudeert met de ingenieurs de tekeningen, de systemen en modellen der vliegmachines, hij schraapt het goud der kennis uit alle hoeken en gaten, om het bij zich te bewaren, alleen voor hemzelf. Maar ook is hier plaats voor het duivelse spelletje, dat hij op de mailboot begon en dat hem blijft aantrekken, onweerstaanbaar. Niet alleen de gekarikaturiseerde gouvernante Bessie Chatterton, maar ook Hubert Marks' jongste dochter Ethel, het ontvankelike nerveus-gevoelige droomstertje, krijgt hij op de bekende wijze in zijn macht. Zijn woorden en modulaties hebben in haar lichtwerkende, overprikkelde meisjes-fantazie een eigen wereld geschapen; zowel zij als Miss Chatterton zien in Wieland's en in hun eigen leven een noodlot, dat in de sage, in het muziekdrama ‘Wieland’ zijn loop neemt en zijn voltrekking vindt. Zij denken

als de dichter, waarvan Couperus in ‘Korte Arabesken’ vertelt: ‘Ik verbeeld mij niet het een of ander: neen, ik *leef* met mijn verbeelding. Ik leef niet anders. Er bestaat voor mij niet anders dan dat verbeelde leven.’

Op zekeren dag ontdekt Sir Hubert Marks, dat Wieland twaalf kilo platina uit het laboratorium heeft gestolen en bij nader onderzoek blijkt, dat ook de 1600 pond sterling, hem door Marks toevertrouwd, niet voor aviatiese proeven maar ten eigen bate werden aangewend. In de gevangenis te Reading, waar hij zijn straf voor deze feiten ondergaat, wordt hij door een journalist geïnterviewd, en de uitgebreide kennis van aeroplaans, die Sir Hubert Marks uit dit interview leest, nopen hem, Wieland terug te nemen, zodra diens tijd verstreken is.

Het is op dezen dag, dat het stuk begint; den dag, dat Wieland, diep in zich verbergend zijn wraak- en wrokgevoelens tegen Hubert Marks, *op krukken* uit de gevangenis naar het grote landgoed terugkeert.

III.

Waarom loopt dit flinkgebouwde, krachtige lichaam op krukken? Omdat het feit, dat Sir Hubert hem in de gevangenis wierp in zijn *tweede realiteit* - het muziekdrama ‘Wieland’ gelijkstaat met het doorsnijden van de kniebogen.

W i e l a n d :

(ernstig)

Het was buitengewoon goedhartig van U, mij alleen maar de kniebogen door te snijden.

M o n k :

(Sir Huberts advocaat)

Wat zegt U?

W i e l a n d :

(zeer kalm)

Ik bedoel, U hadt mij bovendien nog best een oog kunnen laten uitsteken.

M o n k :

(glimlacht tegen Sir Hubert Marks: tot Wieland:)

Moeten wij dat figuurlik opvatten?

W i e l a n d :

Neemt U mij niet kwalik, heren!

(wist zich het voorhoofd met een grove zakdoek)

Figuurlik, dat spreekt vanzelf. Misschien heb ik iets dergelijks ergens eens gelezen.

Met een overgangszinnetje als dit laatste komt hij doorgaans weer op de begane grond terug.

Zijn diefstal erkent hij grif. Hij had schulden en die heeft hij met dat geld betaald; zwendel en oplichterij, - kwalificeert hij het zelf. Het gestolen platina nam een vriend van hem mee

naar Rusland, - hetgeen later een leugen blijkt. Wat het interview betreft: hij begrijpt niet, dat Sir Hubert zo'n krant au sérieux neemt.

Zo als gezegd is: hier *begint* het stuk. Hun die in twijfel verkeerden, of Wieland een genie of een charlatan is - en dat schijnen er bij de opvoering te Berlijn heel wat geweest te zijn - zou ik in 't algemeen in overweging willen geven, of niet de charlatan als hoofdfiguur alleen bruikbaar is: *aan het slot* van een drama of een blijspel. Het spel zelf wordt dan 's mans aanvankelik succes, de ontknooping 's mans ontmaskering. Dat 'Wieland met een ontmaskering - zelfontmaskering - aanvangt, is alvast een overdenkelik feit.

Op de dag van zijn terugkeer, neemt ook Mrs. Gladys Stewart weer haar intrek op Marks' landgoed. Voor haar, de sterke, geraffineerde intrigante, is de goedhartige Hubert Marks een instrument om te bespelen, een prooi voor haar quasi-kinderlike koketterie. In de nu komende jaren blijft zij bij Marks logeren, met de berekenende hoop hem te zullen trouwen; maar de vooroordelen van zijn stand beletten een huwelik en voor een onwettige verhouding is in haar berekening geen plaats. Ofschoon zij en Wieland elkaar uit oude vete haten en bekampen, zijn hun karakters in veel opzichten gelijksoortig; door eenzelfde wil haar liefdemacht te doen gelden, is ook zij bezeten, en Wieland voelt haar dan ook als de enige, die tegen hem opgewassen is. Als hij en miss Chatterton, de gouvernante, bezig zijn hun taal, de taal van het muziekdrama, te spreken, betrapt hen Mrs. Stewart, en haar dreigement, dat zij hem tot een huwelik met Chatterton zal noodzaken, maakt wel indruk op hem. Maar dat ook Ethel Marks naar de dag van Wieland's terugkeer heeft gereikhalsd, - dat weet Gladys Stewart eerst veel later.

Als het bijna nacht is, speelt Wieland zachtjes een motief op de piano, die in de grote hall staat, en als een slaapwandelares, in wit nachtkleed, komt Ethel blootvoets de trap af, gaat naar de vleugel, slaat die open en gaat zitten.

W i e l a n d :

(heel zacht)

Dank, dat U gekomen bent.

E t h e l :
Dank, dat U mij liet halen.

W i e l a n d :
Heb ik U laten halen?

E t h e l :
Ja zeker. Er kwam toch iemand, die mij wekte.

Ik sliep al. Er kwam iemand om mij te zeggen, dat ik direkt naar beneden moest gaan. Was het Eric niet?

W i e l a n d :

(met een achterhoudend lachje)

Och ja, het zal wel Eric geweest zijn.

E t h e l :

Eerst de etude, niet waar?

(speelt een paar frazeringen uit eene etude van Bach. Houdt plotseling op)

Of liever toonladders? We waren gebleven bij ges-majeur

(begint te spelen houdt weer op, bijna huilend)

Ik kan niets zien...

W i e l a n d :

Heel natuurlik. Ik zal de lamp wat opdraaien - Zo -

(Het felle, maar beperkte schijnsel van de piano-lamp valt op de noten, op de toetsen en op Ethel's handen. Haar figuur zelf blijft in donker. Zij begint weer te spelen)

W i e l a n d :

Goed zo! Een-twee een-twee...

(slaat zachtjes met een potlood de maat op de kast van de vleugelpiano.)

E t h e l :

Gaat het goed? Ik heb geen toets aangeraakt, zo lang U op reis was.

W i e l a n d :

Nu de andere vingerzetting: een-twee een-twee.

E t h e l :

Vindt U ook niet, dat de vleugel, zo'n dunne klank heeft, Mr. Wieland?

W i e l a n d :

Vindt U dat? Vindt U dat?

E t h e l :

Hij klinkt als een ingeslapen, stoffige luit

(speelt door)

In vele, vele maanden heb ik niet gespeeld. De leeraar uit de stad zou mij les geven. Maar ik hield mij ziek.

W i e l a n d :
Nu es-mineur. Een-twee een-twee-een...

E t h e l :
De doktoren dachten, dat ik echt ziek was. Maar ik hield me maar zo om geen lessen van hem te krijgen. Waar was U zo lang Mr. Wieland?

W i e l a n d :
Dadelik, prinses! - Nu nog de andere vingerzetting! Een-twee

(stilte)

Wieland lag met doorgesneden kniebogen in den toren.

E t h e l :
In den toren?

(zich bezinnend)

O ja, daar waren wij juist gebleven. Gaan wij daar nu mee door? Waarom zit U niet naast mij Mr. Wieland?

W i e l a n d :
Geduld! geduld!

(loopt op den tast langs de vleugel naar voren. Gaat naast Ethel zitten, slaat de grote, zware partituur op)

Nu nog de terzen? Een-twee-drie-vier iets vlugger.

E t h e l :

(al spelend)

Was het in den toren donker?

W i e l a n d :
Heel, heel donker! Een kleine spleet was er maar in de muur. Daar doorheen zag Wieland een stuk blauwen hemel...

(bladert in de partituur)

Hier staat het; en door den hemel zweefden vogels...

E t h e l :
Altijd en altijd had ik uw partituur onder mijn kussen. Niemand weet dat. Eric ook niet.

W i e l a n d :
Trouw hoedde de Koningsdochter het geheim van de schat...

E t h e l :
Het is een grote schat, de partituur, is 't niet?

W i e l a n d :
Niet de partituur. Het geheim is de schat.

E t h e l :
Ja? Werkelik? Maar de partituur zelf? Vroeger zei U altijd, dat het een lang-vergeten werk van Richard Wagner was. Waarom zei U dat? Nu weet ik, dat het een opera is van U...

W i e l a n d :
Gelooft U dat? Het is mij dikwels, alsof ik zelf niet anders ben dan een lang vergeten opera.

E t h e l :

(met een kinderlike lach)

Wat is er toch, Mr. Wieland? U bent zo heel anders dan gewoonlik - zullen wij beginnen? Ik kan nu ook de bassleutel vlot lezen...

W i e l a n d :
Hier, hier waren wij gebleven...

(slaat een paar bas-akkoorden aan. Ethel speelt een korte satz van geprononceerd-Wagneriaanse modulatie)

.

E t h e l :

Dat is het.

W i e l a n d :

Hier in de cello het motief: ‘In Wieland ontwaakt het heimvee naar vliegen

(speelt de bewuste akkoorden)

.

E t h e l :

(vol vuur)

Ja, ja. De wrede koning heeft hem de kniebogen doorgesneden. Dat was in de voorafgaande scene. - Om het goud, niet waar? - Wat was dat ook weer met het goud?

W i e l a n d :

Dat komt even later, waar Wieland met de koning spreekt. Hij zegt: ‘Hier zit ik en smeed voor U. Slechts voor U smeed ik, o koning’. Maar hij heeft het goud verstopt... en heimelik smeed hij zich vleugelen.

E t h e l :

Gouden vleugelen?

W i e l a n d :

Ja, grote gele vleugels...

(lacht.)

E t h e l :

(richt zich een weinig op, kijkt hem strak aan.

Met vreesachtige stem)

Bent U dat zelf? Bent U dat werkelik, Mr. Wieland?

W i e l a n d :

(verstolen)

Zeker ik ben het. Ik ben Wieland zelf, Wieland, die grote vleugels voor zich zelf smeedt.. hihi... vleugels om er mee te vliegen. Wees niet bang, kleine prinses! - Zie: hier nemen de klarinetten en de hoornen het tema over. De hoorn staat in F. U moet een kwart transponeren. Juist. Zo...

(Ethel speelt een lange satz.)

E t h e l :
En zal Wieland aan het slot werkelik vliegen?

W i e l a n d :
Hij moet immers vliegen.

E t h e l :
O ja natuurlijk, hij kan niet meer lopen! - Ik heb ook gevlogen, Mr. Wieland. In mijn droom - Maar Pa zegt: in z'n droom kan iedereen vliegen.

Zo gaat hun nachtelik gesprek door; zij komen aan het gedeelte van het muziekdrama, ‘waar de zwanenjonkvrouw haar zwanekleed hervindt’; Wieland speelt het motief der zwanejonkvrouw, Ethel waarschuwend, dat nu de jonkvrouw verschijnen zal. En op hetzelfde ogenblik, geheel onderworpen aan de wil van Wieland's muziek, komt Miss Chatterton, met stijf-ritmiese, bijna automatiese bewegingen de trap af. Zij draagt een koffer, op zijn bevel gepakt, want zij moet nog deze nacht naar het kontinent vertrekken. *Hij* heeft haar dat gelast, - om zich aan de uitvoering van Gladys Stewart's bedreiging te onttrekken.

Als zij voorbij is, zegt het broze, ziekelik-overspannen kindje, wie van dit alles een machtige indruk bijblijft:

E t h e l :
U hebt eens gezegd, dat er twee Wielandmotieven waren. Wat is nu uw eigenlike motief?

W i e l a n d :
Dat van Wielands wraak.

E t h e l :
Is dat erg afschuwelik, het wraak-motief? Dat hebben wij nog nooit gehad. - Hé! Ik word alweer bang.

(als schudde zij de angst af)

Speelt U het eens.

W i e l a n d :

(nee-knikkend)

We zullen er gauw genoeg aan toe komen.

En even later, als zij, door slaap bevangen, het hoofdje met de elleboog ondersteunt:

E t h e l :

Zeg toch eens, hoe was dat ook weer met de koningsdochter?

W i e l a n d :

Wieland is er toe veroordeeld haar lief te hebben...

E t h e l :

(Ziet even op. Glimlacht en steunt dan weer het hoofd op den arm)

O ja...

W i e l a n d :

Dat is het andere Wieland-motief. Dat van de wraak en dat van de liefde voor de koningsdochter

(stilte)

.

IV.

Nog meer gasten komen er die dag. De jarenlange proefnemingen en de bestuderingen van het vliegsysteem zullen morgen worden omgezet in een daad: een grote proefvlucht. Sir Hubert Marks heeft alles, àlles op den dag van morgen gezet. Nu of nooit. En zijn ingenieur Glen vecht met de wanhoop in 't hart dagen en nachten lang om op tijd met alles klaar te zijn, wetend dat hij eigenlijk niet gereed *is*. Hij verkiest dan ook het toestel eerst aan een kabel te laten lopen, durft niet de vrije lucht in; en daarom - zo horen wij uit een gesprek van hem en Wieland - heeft hij het hoogtestuur heel klein gekonstrueerd. Eric, de zoon van Sir Hubert, heeft Glen omgekocht de proefvlucht te mogen meemaken.

W i e l a n d :

Weet de ouwe dat?

G l e n :

(drinkt een slok whisky)

Kan me wat schelen.

W i e l a n d :

't Is haast niet te geloven Mr. Glen wat u me daar vertelt. Als we het hoogtestuur eens wat groter maakten?

G l e n :

(drinkt)

Komt er niets op an. Als de boel maar klaar komt. Flinke jongen, die kleine

(stilte)

.

W i e l a n d :

(van het bureau uit)

Ik maak het een derde groter.

En even later koopt de eerzuchtige jongen, Glen voor de tweede maal om, zodat hij morgen de stuurinrichting mag bedienen. Hij, Eric wil het stoute stuk bestaan; hij zal de aeroplaan zó sturen, dat hij zich losrukt van de staaldraad en vrij als een vogel de lucht klieft. Reeds ziet hij, hoe de duizenden hem nastaren. Ook zij zal hem toejuichen... Mrs. Gladys Stewart. Zij heeft op de zoon al even sterke indruk gemaakt als op de vader. Heimelik wakkert Wieland het vuur van de eerzucht bij hem aan, prikkelt Eric's jalouzie door de opmerking, dat diens

vriend Tom Northwick voor zo iets de durf en de gave heeft, Eric niet; die is er ‘te mooi’ voor.

En als de grote dag aanbreekt, de dag dat het juist een jaar geleden is, dat Marks, onder den indruk van Mrs. Stewart's mooie, bevelende ogen, de moeizame proefnemingen hervatte, dan is ook de zon opgegaan over Wieland's wraak... eigenlik over het eerste gedeelte van zijn wraak. Eric zit aan het door Wieland ontworpen hoogtestuur, dronken van roemzucht stuurt hij het toestel naar boven, - los van de staaldraad zweeft de vogel één moment in de matelooze ruimte..... dan stort alles op de aarde te pletter. Eric, de zoon van hem, die Wieland ‘de kniebogen doorsneed’ ligt naast den ingenieur Glen: beiden dood. In zijn blauwe werkblouse lag Eric op het grasveld: een infant, als arbeider verkleed. Zo ziet de vader hem, als hij aan hem terugdenkt, in latere jaren....

V.

Toch kan Marks de vliegproeven niet opgeven. In onverzettelik idealisme laat hij aan de tekeningen in het bureau voortwerken. Zijn eer en zijn liefde gelooft hij ermee gemoeid. ‘Wanneer zullen wij vliegen, Sir Hubert Marks?’ Dat waren de gouden woorden, waarmee indertijd Mrs. Stewart hem aansprak en de klank van haar stem zingt nog in zijn oren na. Maar na nog twee jaar geduldige arbeid, voelt hij zich geknakt. Bovendien wil Mrs. Stewart van hem weg, begrijpend, dat het tot een huwelik toch niet zal komen; zij verlangt naar nieuwe emoties en de weg om zich van hem te ontdoen heeft zij gauw gevonden, - zoals zij voor èlk doel vlug de middelen vindt. Sir Hubert's millioenen zijn uitgeput en hij vraagt zijn ingenieur Baxter, wie er schade zou lijden àls er eens iets gebeurde... ‘Alleen U zelf’, is 't antwoord; tegen brandschade is men niet meer verzekerd; bezuinigingsmaatregel. ‘Dit zou dus een eervolle retraite zijn’ - overlegt Marks.

Doch de uiterlike glorie van het huis weet Sir Hubert hoog te houden, want zelfs de dag van zijn gesprek met Baxter geeft hij een groot diner, en Gladys heeft het zó beschikt, dat Marks aan het dessert haar verloving met de jonge Tom Northwick zal aankondigen: háar eervolle retraite. Dat zij daarmee van

Marks, die - al trouwde hij niet met haar - waanzinnig van haar is gaan houden, het onmogelike vraagt, laat haar koud. Alleen belooft zij, hem een afscheid toe te staan als alle gasten heen zijn; ‘misschien is 't wel voor 't laatst’, zegt hij, niet zonder bedoeling.

De druk-pratende gasten staan intussen van het diner op, en begeven zich naar de hall. De auteur typeert ze in hun dialoog: de twee dochters uit Marks' eerste huwelik als mondaine fortuinzoeksters, Monk als de korrekte advokaat, Lord Northwick en Malcolm Cross als twee vijandige dagbladbezitters, Halifax als de avonturier, die alle gebeurtenissen onder zijn cyniese spot bedelft, Shusterman als de journalistieke parasiet, die uit al deze uiteenlopende oppervlakkelingen òf kopie, of baar geld tracht te slaan. Een charge?! Zeker, - maar een goede, een tintelende. Natuurlik praat men over het vliegen; waarover ànders! Alleen Tom Northwick, de vliegenier van straks - al ziet niemand dat in hem - zwijgt en denkt aan haar en aan het doel van de wereldse komedie, die van avend gespeeld wordt: de bekendmaking van zijn verloving met Gladys Stewart. Eindelik maakt Marks werkelik aanstalten tot spreken, tot het houden van ‘zijn eigen lijkrede’, zo als hij 't tegen Gladys heeft genoemd. Maar hij kàn niet. Als allen, gespannen luisterend de verloving van haar en Marks-zelf denken te vernemen, moet Lord Northwick, Tom's vader de te zware taak overnemen. Dan feliciteert men Tom en Gladys, er wordt geklonken, gelachen, gefluisterd over 't onverwachte nieuws, en niemand heeft oor voor 't zwaarwichtig aviaties gebazel van Sir Malcolm. Zelfs het eindeloos-langgerekt fluiten van de mailtrein in de verre verte wordt bijna bedolven onder het vrolik discours. Maar opeens is er daarbuiten nog meer tumult... Luid geblaf van alle honden door de avendstilte van Marks' landgoed... Twee schoten van de kustwacht in de verte, vlak op elkaar, verrassen huis en hof... Gespannen luisteren allen naar de alarmerende geluiden... Die bij de deur staan, zien een mannengestalte over de schutting klimmen;... met een plof is hij neergesprongen, hijgend loopt hij naar de helverlichte hall. Angstig kijken allen naar de deur, op welker drempel hij staan blijft, verblind door 't licht...

‘Wieland’, - stamelt Ethel, haast onhoorbaar.

VI.

Ja, het is Wieland, de man die twee jaar geleden na het ongeluk van Eric en Glen verdwenen is, en niets meer van zich horen liet. Het is Wieland, de man die daar hongerig, doodsbleek en vermoeid in de deurpost staat in het leren kostuum van een motorrijder. Hoe komt hij hier? ‘Een kwartier geleden’, stamelt hij, ‘de kust bereikt, Ik kom van het kontinent.’ ‘Leugens!’ roept men, ‘er is geen mailboot om die tijd.’

‘Ik vlóóg... met mijn toestel vloog ik de zee over...’

Uitbarstingen van lachen. Hij durft beweren, dat hij vlóog...! Dat is toch àl te dolzinnig! Halifax vraagt, of Sir Hubert deze scène voor zijn gasten heeft gearrangeerd, want hij is de enige, die niet lacht...

Honend, ongelovig, geamuzeerd door zoveel brutaliteit, luisteren nu al de gasten naar Wieland's merkwaardige ‘blufferij’. Maar onder zijn verhaal gaan de vrolike verven der spot verbleken, langzaam neemt de frivole stemming zijn keer...

Sir Hubert Marks:
Vertel uw droom maar helemaal, Mr. Wieland.

Mrs. Stewart:
U droomde dus. - U sprak daarnet van grote mooie cirkels, die U in de lucht beschreef.

Wieland:
Ik dreef wat meer Westwaarts af dan gewoonlik. Toen ik de havenlichten van Duinkerken onder mij zag, kwam de gedachte bij mij op..,

Halifax:
Mijn liefste, het dromen is zoet.

Mrs. Stewart:
Nu?

Wieland:
Wij spraken zo even over de magnetiese attraktie van sommige plaatsen. - De maan stond laatste kwartier en ik had bestendig Oost-Zuid-Oost. Waarom had ik niet eens hier voorbij kunnen gaan?

Mrs. Stewart:
Waarom? - Waarom niet?

Wieland:
Ik hield aan op den Arkturus en had toen niets meer beneden mij dan het lichte, regelmatige ruisen van het Kanaal...

Halifax:
Goed zo. Waren er ook schepen in uw droom?

Wieland:
In 't begin wel. Ze dreven beneden mij als lucifers in een waskom. Toen moest ik wat stijgen om boven

de sluiers van mist te blijven. Ik had geen kompas en durfde de sterren niet uit het oog verliezen. De gehele afstand bleef ik drie à vierhonderd meter hoog, en niets dan een zacht, regelmatig schommelen, niets dan zuivere avondlucht,... maneschijn, het ruisen van ver en de blanke, nevelbanen beneden mij...

Mrs. Stewart:
Verrukkelik! God, dat is verrukkelík! En anders was er niets?

Wieland:

(even ineenkrimpend)

Hm. Er was nog wel wat anders...

Later blijkt, dat hij daarmee de angst, de doodsangst bedoelt, die hij daarboven uitstond, maar die zijn trots hem belet hier te uiten.

Wieland:
Toen kwam de eerste hevige branding bij de zandbank van Goodwin. Een stevige landwind, die de nevelmassa van het watervlak wegjoeg. Dan al gauw het lichtschip en de cliffs voor Margate.

Halifax:
... het dromen is zoet....

Monk:
Voor Margate, zegt U?

Wieland:
Ik herkende het aan het rood-witte flikkerlicht. Ik was al te noordelik en beschreef een grote boog in westelike richting naar de kust toe. Dicht bij het land raakte ik in den warmen luchtstroom, die mij in de hoogte gooide als in een ballon. Met moeite kwam ik weer lager, ik was alle richting kwijt. De hemel was bewolkt, van de zee was al niets meer te zien. Niets dan oneindig heuvelland in de nacht lag beneden mij; enkele lichtere en donkerder vlekken.

Vorstin Sagan:
Net iets voor een droom!

Wieland:
Gelukkig kruiste ik de avendtrein van Margate die hel verlicht was en volgde nu tien mijlen lang de spoorbaan naar Dover. Toen ik daarginds bij de cliffs een landingsplaats zocht, was er iets dat met een ruk mijn arm van het roer afhaalde. Toen hoorde ik een schot. Of waren het er twee? De landing was niet in de puntjes, vrees ik...

Halifax:
Mijn lief het droomen is zoet...

Wieland vraagt Sir Hubert Marks werkvolk naar de spoorbaan te sturen om zijn aeroplaan die de hele lijn verspert, naar het landgoed te transporteren. Hernieuwd, langgerekt gieren der

lokomotieven, verscheurend de landelike rust daarbuiten, geven zijn verzoek meer klem.

M o n k :

En U bent daar zo maar vandaan gelopen?

W i e l a n d :

(ondanks zijn uiterlike zelfbeheersing bleek en ietwat buiten adem)

Nu, een kleine zenuwschok zult U me toch niet kwalik nemen...

(brengt tastend de hand aan het voorhoofd en werpt een wantrouwende blik om zich heen.)

Misschien kunt U mij vertellen, wat U doen zou, midden op de spoorbaan, als er van weerskanten een expresstrein op komst was.

M r s . S t e w a r t :

(tot Halifax)

Waar blijft uw refrein, Mr. Halifax?

't Gepraat der gasten leeft op, stormachtig. Er wordt gewed of alles bedrog is, ja of nee; Tom Northwick is de eerste, die openlik partij trekt voor Wieland's geloofwaardigheid en haast niemand twijfelt nog. Wieland is intussen naar zijn toestel wezen kijken, vertelt de gasten, dat de schade gering is, legt de konstruktie uit, vertelt daarbij zonder blikken of blozen, dat er 12 K.G. platina aan zit, welke hem de kniebogen en bijna een oog hebben gekost, en laat de dynamietpatronen, waarmee de motor funktioneert, van hand tot hand gaan; Marks steekt er een paar in zijn zak.

Maar de algemene bewondering en verwondering duurt niet zó lang, of de kapitalisten en journalisten steken de koppen bijeen en richten de Wieland-Limited op, die de uitvinding zal exploiteren; als een kind tekent Wieland het kontrakt, dat hem wordt voorgelegd.

In bitse woorden wordt hem dat door Ethel verweten, zodra zij alleen zijn achtergebleven. Voor die tijd heeft zij niets gezegd, voortdurend in strakke spanning geluisterd en gekeken naar al wat zich met en om hem voltrok. Wieland, tans met haar alléen beproeft door de oude middelen zijn overmacht op haar te herwinnen. Zij antwoordt, door hem voor te houden, hoe zij zich Wieland's terugkeer had voorgesteld: als in de regie-aanwijzing van de derde akte der Wieland-opera: ‘hij laat de krukken vallen en richt zich in zijn volle lengte op. Nu eerst ziet men, van hoe hoge gestalte hij is...’ Ook is zij de enige, die zijn doodsangst doorpeild heeft; want waarom anders al zijn onhandige

bezwaren, toen de Wieland-limited hem overmorgen wilde laten vliegen?

W i e l a n d :

(bijna smartelik)

Maar dat wéet U toch: eerst komt het groote wonder - dan de vlucht tot de sterren.

E t h e l :
Wat voor wonder?

W i e l a n d :

(na een lange stilte)

De koningsdochter komt op een avend in Wieland's donkere smidse...

E t h e l :
Wat zoekt zij daar?

(lacht)

Ik zal niet in Uw smidse komen.

W i e l a n d :
Zij smeekt om Wieland's hulp.

E t h e l :
Waarom zou zij dat doen? *Ik* zal niet om uw hulp smeken.

Toch wordt haar tegenstand al zwakker; en als hij langzaam op haar toekomt, scherp haar aanziend en dan nog eens op gedempten toon, maar scherp en duidelik herhaalt, dat zij komen zàl, - voelen wij, dat zij verliezen gaat. Straks in haar bed ligt zij, slapeloos, te snikken, uren lang...

Bijna alle luidruchtigheid van gasten is heengegaan, de Northwicks vertrekken het laatst; maar Gladys Stewart wil niet met Tom en zijn familie mee. Deze nacht wenst zij voor 't laatst ten huize van Marks te vertoeven. Tom verzet zich daartegen.

T o m :
Waarom heb je 't me dan beloofd?

M r s . S t e w a r t :
Waarom heb je een zwakke vrouw zulk een onverstandige belofte afgedwongen?

T o m :

(blijkbaar op het teerste punt geraakt)

Ik verzocht je toen al, mij niet naar het *waarom* te vragen.

Zij blijft. Tom weet niet, dat zij Sir Hubert Marks een afscheid beloofd heeft; en dat zij dat Marks niet durfde weigeren, bang dat dan zijn wanhoop hem tot het uiterste

drijven zou. Weinig vermoedt zij, dat het al te laat is: even vóor Marks afscheid van haar neemt, heeft hij vergif ingenomen. Dat vergif heeft hem wanhoopsmoed gegeven, moed de vrouw te *nemen*, naast wie hij een heel jaar voortleefde als een broer. Hij begint met haar te zeggen, hoe hij in dat jaar geleden heeft.

Sir Hubert Marks:

Avend aan avend naast elkander. Vlak naast elkander. Een marteling was het.

Mrs. Stewart:

(ietwat onnadenkend)

Nu, als je denkt,

dat het voor mij zo pleizierig was; en geen ander gesprek dan die eeuwige vliegerij!

Sir Hubert Marks:
W-wat...?

Mrs. Stewart:

(brutaal)

Nu?

Sir Hubert Marks:
Maar jij was het toch altijd, die mijn enthousiasme daarvoor weer opwekte.

Mrs. Stewart:
Je schijnt niet te weten tot wat voor opofferingen een vrouw in staat is!

Sir Hubert Marks:
Wou je zeggen, dat je enthousiasme...

Mrs. Stewart:
Heb je ooit een vrouw gezien, die zich niet zo opofferde, dat ze zich altijd opwond juist voor dat wat - in haar kraam te pas kwam. Dat is een grootheid, waar jij eenvoudig geen idee van hebt.

Sir Hubert Marks:

(de hand tegen het voorhoofd drukkend)

En dat zeg jij - jij - dezelfde vrouw, die indertijd bij Lady Stanhope op mij toekwam en vol vuur mij vroeg: Wanneer zullen wij vliegen, Sir Hubert Marks?

Mrs. Stewart:
Maar mijn God, ik wist toen nog niet eens wat vliegen eigenlik is! - Ik wist alleen, dat ik je aardig vond...

Als zij zich in een zijkamer verborgen heeft, omdat Ethel, na slapeloze uren, opgestaan is, en naar haar vader komt om hem moed in te spreken, wil Marks - na Ethel's vertrek - die zijkamer binnendringen; een verwoede worsteling ontstaat, zij verweert zich in machteloze woede, maar hij overmeestert haar. De grote hall is ledig, wijdopen staat de deur van het zijvertrek, waar Gladys en Marks hun brute kamp vochten.

Dan ziet men door de grote ramen van de hall, buiten rook en vlammen krinkelen: de nachtelike brand, die Baxter op Marks' last heeft gesticht, met de dynamietpatronen. Reeds is de hangar van de grote aeroplaan door het wilde vuur aangevallen...

Op handen en voeten kruipt Gladys Stewart uit het zijvertrek langzaam naar de hall; aan haar lang, rood haar sleept zij iets zwaars mee: het zware, dode lichaam van Marks, die in zijn razernij zich vastklampte aan haar haren. Zij denkt, dat hij bewust nog steeds niet wil loslaten, en schrikt als zij ontdekt, dat hij dood is. Met een schaar knipt zij het haar af, om zich te bevrijden, net éven vóor de komst van Wieland, die de

brandlucht had geroken en per auto naar het landgoed rent, om te zien wat daar gaande is; hij is het, die in Marks' toegeknepen, dode handen enkele lokken van Gladys Stewart vindt. Het gealarmeerde personeel van het landgoed beperkt de brand tot vliegtoestel en hangars, die dan ook totaal vernietigd worden.

VII.

De omstandigheden hebben nu Wieland en Gladys Stewart tot een bestand gebracht. De twee vijanden hebben belang bij elkaars stilzwijgen; zij zou hem kunnen beschuldigen van brandstichting, want de schijn is zeer tegen hem; maar hij zou aan Tom Northwick kunnen verraden, onder welke verdachte omstandigheden hij haar bij het lijk van Sir Hubert Marks heeft aangetroffen. Zozeer beseft Gladys Stewart, dat zij elkaars zwijgen nodig hebben, dat zij niet eens waagt hem in zijn plannen met Ethel - plannen die zij nu doorziet - te dwarsbomen.

Ondanks Sir Hubert's plotselinge dood, zal de grote vliegdemonstratie doorgaan; wat bekommeren zich de geldjagers en journalisten van de Wieland L^{td} om de doden! En Wieland, de eerste dienaar van de Wieland L^{td}., is in de smidse rusteloos in de weer, - geholpen door Tom Northwick, stil en vastberaden als altijd, - het toestel en de onderdelen in gereedheid te brengen voor het grote moment: Wieland's opstijging. Even is hij alleen in de werkplaats, plotseling komt Miss Chatterton terug. Zij is lang weg geweest, in die tijd geheel verkleinburgerlikt en Wieland's geheime taal, die van het muziekdrama, ontwend. Toch, al heel gauw begint zij opnieuw met hem mee te dwepen en Wieland herinnert haar dan kortweg en zonder enig aarzelen aan het verdere verloop: hoe zij, de zwanenjonkvrouw, eerst heel aan het slot voor Wieland verschijnt; en hoe daarvóor eerst nog Wieland's wraak op de koningsdochter moet voltrokken worden en de grote vlucht naar de sterren moet zijn volbracht. Zij is dus te vroeg gekomen, en zij vindt het dan ook natuurlik, dat Wieland haar dwingt zich schuil te houden, zodra hij de koningsdochter, Ethel, hoort naderen.

Ethel komt, en in wat tans tussen haar en Wieland geschieden gaat, ligt het zwaartepunt van het drama: de mislukking van Wieland's wraak.

Zodra zij gekomen is, bemerkt hij: dit kan nooit het uur van wraak worden, daarvoor heeft Ethel hem te veel lief. De wraak, die hij zich voorstelt, haar geweld aan doen, zou zoet genot zijn voor haar, want haar liefde en haar kinderlik-blij vertrouwen, dat hij, de mens die zich vleugelen smeedde, morgen zal zweven door de blauwe en zonnige ruimte, is onbegrensd als die ruimte zelf. Wieland, dit voelend, en in 't volle besef, dat de mythe zijn leven moet blijven beheersen, in 't volle besef, dat vóór hij opstijgen kan, de wraak op de koningsdochter moet zijn voltrokken, hoopt laatste redding van: de pijnlike hagel der *waarheid* waarmee hij die bloesems van vertrouwen en liefde wil verpletteren.

E t h e l :

Als ik eraan denk, hoe je dat beschreef: de bruisende zee, nacht- en havenvuren, lichtschepen en de branding over de zandbanken heen...

W i e l a n d :

Prachtig!

(krimpt ineen van vertwijfeling)

.

E t h e l :

Prachtig! En de geest der wereldzee over de donkere wateren...

W i e l a n d :

Prachtig!

(breekt in een krampachtige sniklach uit)

Je hebt dat dus werkelik geloofd?

(staat op, komt vlak bij haar; zacht en hees)

Ontzettend was het! Ontzettend! Ontzettend!

E t h e l :

(rilt onwillekeurig)

Hoezo dan ontzettend? Wat?

W i e l a n d :

(kromt zich van angst, bij 't herinneren)

De angst! De verschrikkelike angst!

E t h e l :

(springt op)

Niet waar! Wieland!

W i e l a n d :

(knikt)

Het is wel waar.

E t h e l :

Onmogelik! Neen, Neen. - Hoe hadt je dan ooit de moed gehad op te stijgen?

W i e l a n d :

Toeval. Neen, een toestand van verblinding! Toen 't voorbij was, was ik al boven de wijde zee, die siste, siste - lekte naar mij op, lekte...

E t h e l :

Afschuwelik.

W i e l a n d :

Nu zeg je ook: afschuwelik! Er bleef niet anders over dan door te vliegen. Maar de angst...

E t h e l :

Ik kan het niet begrijpen - Wieland?

W i e l a n d :

Kun je je dat niet indenken? - Een mens heeft alles in zich: de fantazie om het wonder over zich te laten

komen, de gloed van verlangen, de koelte van het bereiken, hij heeft de hoogste moed, de moed het nooit gedachte te doordenken - en ten slotte hapert het bij dat doodbanale, bij dat wat ieder welgeschapen lummel zijn zoon nalaat: zenuwen! De doodgewone gemene goeiige zenuwen! Begrijp je dat?

E t h a l :

Nee.

W i e l a n d :

(luistert in zijn vertwijfeling niet meer naar haar)

En zo is het gebeurd, dat de mens, die de Goddelike vonk van den hemel heeft gestolen en de mensheid vleugelen schonk, plotseling voelde,

(hier begeeft hem de stem)

, dat hij zelf nooit vliegen zou...

Zo denkt hij zijn doel te hebben bereikt. Haar stemming is gekeerd, zij veracht hem... nu zal zijn bruut geweld Wraak zijn, en *niet* zoete lust. Als een dier werpt hij zich op zijn prooi, - zij sláát hem om zich te verdedigen; maar als hij in wrede lust wéer en nog eens wéer geslagen wil worden door háar, breekt plotseling alle haat in Ethel en zij valt hem om de hals: 'Je aderen wil ik door bijten, omdat je niet al lang gevoeld hebt, hoe ontzaggelik ik van je houd...' Zij bedekt Wieland's gezicht met haar kussen.

Wieland's wraak is geen wraak kunnen worden.

VIII.

Langzaam begint het te dagen: voor Wieland een dageraad van verborgen wanhoop, voor Ethel de eerste dag van waar geluk. Zij omhelst haar smid, haar held, en het is als hoorde zij in de verte het crescendo van violen en horens uit 'Götterdämmerung', wanneer Siegfried en Brünnhilde uit het bruidsvertrek komen. Maar zij wil straks niet mee aanzien hoe hij zal gaan zweven en zwenken in de vrije luchten, aangestaard door de juichende duizenden. Stil, in haar eigen kamertje zal zij zijn weerkomst afwachten, en hij, de radeloosheid in het hart, brengt haar een eindweegs tot aan de tweesprong, omdat hij haar de laatste illuzie - die van zijn terugkomst - niet ontnemen wil.

Bij zijn terugkeer naar de smidse en het vliegterrein zijn de drommen van duizenden reeds lang van alle zijden per trein en per auto komen opdagen en in lange en brede stroken vult hun gekrioel

de rangen van het vliegkamp. Zij brullen en huilen van ongeduld, terwijl het komitee vruchteloos naar Wieland, de held van den dag, zoekt. Eindelik! Men helpt hem, men rent en draaft voor hem, want het grote moment is aangebroken, nu zal hij vliegen, de oude wonderen zijn niet verloren geraakt. Wieland neemt plaats, de motor wordt geprobeerd - die grote knetterende belofte - het geduld van de menigte is uitgeput en men roept, men schreeuwt zijn naam. De koning is aangekomen, de duizenden groeien tot tienduizende redeloze, razende dwingelanden. Maar Wieland stapt even in de aeroplaan, dadelik weer er uit, onder een voorwendsel; hij gaat naar de smidse, men hoort een korte knal... hij heeft zelfmoord gepleegd, door angst overmand, lamgeslagen doordat zijn wraak mislukt, het verband met de mythe afgesneden was...

Maar het publiek weet dat niet, wil niets weten, is redeloos en zonder stel of stuur. Het publiek *wil* zien vliegen, het is gekomen om te juichen voor de levende mens, die zich gouden vleugelen schiep, en het eist de vervulling van zijn duizelende droom; het zal de afsluitingen verbreken, de soldaten overhoop stormen, het komitee te lijf gaan. Het geluid der duizende wachtenden zwelt aan als een hoge zee, die stormend opkomt hoger en hoger...

En niemand, niemand kan vliegen. De handigen en de scherpzinnigen, de brutalen en de rijken... zij zitten angstig bijeen, zij zitten vast aan deze jammerlike aarde met oude, zware ketens. Hij die vliegen kon is niet meer.

Maar dan komt Tom Northwick, dringt zich naar voren, trekt Wieland's kostuum aan en onder het gedonder der kanonnen en het uitzinnig gejuich der grote mensenklomp wijd en zijd, stijgt hij met de aeroplaan omhoog en regeert triomfantelik de hemelse gewelven. 'Wieland, Wieland!' klinkt het overal. Wat beduidt een persoons-verwisseling, wat beduidt een gestorvene? Naar het leven gaat aller aandacht.

Hij, Tom Northwick is het, die door deze ijzeren tijd wordt geëist; hij, de man met de 'koele, glansloze, vuilgroene ogen' zo als Wieland zei - de man die moed en geen zenuwen kent, hij is het, die als een keizer strijkt boven de geestdriftige hoofden naar hèm opgericht.

Hamlet is dood, - de jonge Fortinbras houdt zijn zegevierende

intocht. Frisse golven van verblijden worden op het strand geworpen, springvloed van daadkrachtig verblijden, die, vroeg of laat, in ebbe van lijden verkeren gaat.

IX.

Het overzicht van de inhoud van ‘Wieland, ein Märchen in drei Akten’, werd wat uitvoerig, *moest* dat worden, om de eigenaardigheden, de ingewikkeldheid van de loop der dingen scherp en op den voet te volgen. Het is niet te verwonderen, dat de tragiek van Vollmoeller's werk op het Berlijnse publiek geen vat heeft kunnen krijgen. Doorgaans gaarne bereid het gemeen in zijn afkeer van kaviaar ongelijk te geven en ze zelf te goutteren, komt het mij toch voor, dat er ditmaal van hun geestelike expansie te veel gevergd is, en dat een parallel-intrigue als die van Wieland's muziekdrama niet aandachtig genoeg door de overstelpte hoorder gevolgd wordt, wanneer hij niet bij voorbaat is gewaarschuwd, dat juist die bij brokstukken verhaalde parallel-intrigue hem tot het zuivere begrip leiden moet van dit lang-niet-banale toneelstuk. Want wel doen de dromen, de waarzeggers, de schimmen in de klassieke treurspelen soortgelijke dienst, - nl. de hoorders voorbereiden op de ontknoping - maar hun optreden beslaat enkele korte, spannende momenten, terwijl een broksgewijze inlassing van de Wieland-sproke, gelijk die hier geschiedt, eer verwarrend en vermoeiend werkt. Dat iemand, die nu en dan van zulk echt, zulk bruisend teaterbloed blijk geeft als Vollmoeller, dàt niet heeft gemerkt! Sterk genoeg is hij in zijn teater-effekten! Wanneer wij voor de eerste maal de vliegmachine te zien krijgen, geschiedt dit, doordat fel magnesiumlicht van een fotografiese opname, plots, één sekonde, ook de dingen van de verste achtergrond wit omscherpt. Iemand die in zijn werk zulke trucs - m.i. geoorloofde! - voorschrijft, *kent* zijn publiek. Maar die kennis strekte zich toch nog niet zó ver uit, dat hij inzag de parallel-intrigue, waarvan ik hierboven sprak op andere wijze te moeten verwerken. Evenmin viel het hem op, dat de geestige en hekelende details, waarvan ‘Wieland’ rijk is - ik noemde er ter wille van de bondigheid in mijn overzicht haast geen ènkele - het dramatiese en de engere samenhang van het werk aanvreten. Aan onze schrijftafel kunnen wij nog lezen en hèrlezen en de

samenhang zoeken, waar hij niet helder omlijnd is aangegeven. Maar in de schouwburg is het anders: daar drijft alles als een groot schip voorbij: herinnering kan niet alles terughalen er is zó véél en onze moeizaam-schiftende geest kent hoofd- en bijzaak eerst uit elkaar als het te laat is... En als dan de mensen op het toneel handelen uit motieven, die voor ons geen motieven *zijn*, als wij ze elkaar zien betalen met munt, die wij ongangbaar noemen, dan voelen wij ons eer van 't vertoonde vervreemden dan dat wij tussen de schrijver en ons de onmisbare en warme verstandhouding voelen aanzwellen, waarin begrijpend genot gedijt. Het gevoelsleven van de belangrijksten dezer personen is soms zo weinig algemeen-menselik, is zo *speciaal*... dat wij, b.v. wanneer Wieland en de twee vrouwen tot de Wieland-sproke opzien als tot een goddelike wet, maar half willig volgen deze nooit-gegane gedachtengang.

Overigens hoort het zeker tot de aangename merkwaardigheden, die zich bij de lektuur voordoen, dat de gebreken zo on-hollands zijn. Nergens die vermaarde, telkens weerkerende fout van 't peuterig uitpenselen der hoofdfiguren: de ‘kleinmalerei’ op het toneel, die men zo terecht, wel eens ‘niederländerei’ 'heeft genoemd. Soms komen de zwakke dingen voort uit een grofheid, die in Holland wel niet zoek, maar toch in geheel andere soorten ‘voorradig’ is. Wanneer bijvoorbeeld Ethel met Eric, één van die beiden met Wieland, of hij met Miss Chatterton een gesprek voert, naderen we - soms door invloed van het onderwerp, het muziekdrama - tot die kenmerkend-suggestieve en zeer tere Maeterlinck-stijl in de dialoog, die vaak vergeefs nagevolgd, maar nooit overtroffen wordt. Op zulke ogenblikken nu, waar 't geringste ongevoelde woord de stemming bederven kan, laat Vollmoeller de toespelingen die Wieland op de mythe maakt, platweg interrumperen door de momentele nuchterheid en 't banale gesnap van Chatterton. Even geeft dit een zeer komies effekt, maar het gevolg is lang niet komies: het gevolg is, dat niemand voor de Wieland-spoke meer sérieuse aandacht heeft. Het is het ‘uur van onbedachtzaamheid’ en aan Vollmoeller het langdurig schreien, wanneer straks zijn hoorders hun Chattertonse opmerkingen niet onderdrukken, op plaatsen, waar hij stemming en aandacht voor de mythe verlangt. Een voorbeeld.

DERDE BEDRIJF. - Wieland is aan het werk voor de montage der aeroplaan. Miss Chatterton, die meer dan twee jaar weg is geweest, kwam zo even plotseling terug. Haar karakter heeft iets zeer huisbakkens gekregen.

Miss Chatterton:
Zo krijg ik het water in geen twee uur aan de kook

(kijkt hopeloos rond, ontdekt de gloeiende kolen in de smidshaard)

Maar wat heb je daar voor een prachtig vuur? Had me dat eerder gezegd!

Wieland:

(met een wantrouwende blik en licht geraakt, toch plechtig)

: Dat is Wieland's smidse! De smidshaard, waarin Wieland zijn ijzer gloeiend maakt... weet je dat niet meer: in de derde akte?

Miss Chatterton:
Jawel! Maar dat is geknipt om er de trekpot op te zetten.

En even vroeger, als zij hem verteld heeft, dat zij met een telegrafist verloofd is:

Wieland:
Een telegrafist? Niet veel zaaks voor een zwanejonkvrouw.

Miss Chatterton:
Dat zeg jij nu maar.

Zo als men ziet, zitten wij hier met de auteur volkomen aan de grond. Dergelijke koffiepraatjes, dergelijke 'spielerei' dunkt mij fnuikend voor alle eerlike belangstelling in de samenhang van dit toch al zo wonderlik gekonstrueerde gebouw. Vergelijk dit eens met dergelijke fragmenten bij Ibsen, - of neen, vergelijken wij maar liever niet.

Van Vollmoeller's persoon, noch van zijn vroeger werk, weet ik iets af, maar alleen met 'Wieland' te rade gaand, dat herlezend en navoelend, zie ik in mijn gedachten de dramaturg als een hoogst begaafd beginneling met twee vaak bij het Joodse ras - waartoe hij echter *niet* behoort - aangetroffen grote liefden: die voor geestigheid, en die voor het internationale, het roerige en eigenaardig-universele; een genegenheid die de op dit punt lang niet verwende Hollander ook in 'Wieland' weldadig aandoet... mits het maar niet tot schoolmeesterachtigheid is uitgegroeid zo als bij vele landgenoten of tot veelzijdige oppervlakkigheid als bij sommige Joden. Met zeker welbehagen wentelt Vollmoeller zich rond in zijn stof! Bewijs: de overlading met burleske en andere details - flauwiteiten soms. Het in-olympiese-rust tronen boven zijn

werk is hem absoluut vreemd. Hij loopt en draaft tussen zijn personen door en heeft met hun gedachten en gevoelens zelf nog lang niet afgerekend.

Behalve de storende mengeling van de reëele sfeer met die van de sage, welke ik boven aangaf is ook in de slotscène van het tweede bedrijf de goede smaak wel vèr uit de buurt. Iemand, die zich vergiftigd heeft en uit het feit dat hem nog maar een uur te leven rest, de kracht put voor een aanranding der begeerde vrouw; die, met haar worstelend, sterft, nog in zijn doodsstrijd zich vastklampend aan haar lange rode lokken; wiens lijk dientengevolge door haar wordt meegesleept van de zijkamer naar de aangrenzende hall, waar zij met een grote papierschaar, die aan de lessenaar hangt, zichzelf bevrijdt door loskkippen... kan het nog naarder, nòg onsmakeliker, nòg meer 'Grand-Guignol'? De draak heeft er wèl zijn adem over heen laten strijken; en de dagen van de aeroplaan zijn nog niet ver van die der diligence. Gekondenseerde voosheid.

Onze tijd heeft zijn *eigen* romantiek en die komt in de betere en in de beste gedeelten van 'Wieland' wel zó schoon aan het licht, dat wij geforceerde taferelen als het genoemde gaarne derven. Wij vragen van het toneel niet meer de werkelikheid-voor-alles - wijder worden telkens de grenzen zelfs in naturalisties-aandoend werk uitgezet - en de kreet om 'de vierde wand' bestierf op onze lippen, toen wij in en door schoonheid nieuwe mogelikheden ontwaarden; maar wij hebben onze oude vriendin, het naturalisme niet de rug toegekeerd om die verslenste joffer, de drakerigheid, weer met schalmeien in te halen. Die heeft afgedaan - voor goed.

Wèl staan wij in een toneelspel als dit ver af van alle naturalisme, dat trouwens op het Duitse toneel nooit zó breed uit dorst te zitten als te onzent. Hier geen minutieuse afbeelding van uiterlike eigenaardigheden; neen, voor de schrijver van Wieland's beste gedeelten is het toneel heel en al de plaats waar hij zijn karakters en hartstochten opstelt om ze als door een sterke lens te laten zien; en deze abstrakties zijn vleselik geworden, ze dragen kleren en schoenen... om aan te duiden, op wèlke tweevoeters uit het heelal hun konflikten slaan. Al weten we na Rostand's dierenstuk - en wellicht al 'n beetje eerder! - dat veren

en pluimen desnoods óok dienst kunnen doen. Zó, van binnen uit, schiep Vollmoeller zijn personen, zijn zeer eigen karakters, en lang blijven ze in onze heugenis, - juist dáardoor. Sir Hubert Marks, wien de uitvinding van de ‘plus lourd que l'air’ zijn leven-zèlf geworden is, dank zij de mooie ogen van de geslepen vrouw, die ten slotte niet zó veel om zijn ideaal blijkt te geven. Jaagt hij niet zijn hele leven schaduwen en schimmen, een ijdele waan achterna?

De overspannen, overprikkelde Ethel, die toch op sommige momenten zulke eerlike en roerend-naïeve dingen zegt... volgt zij niet, zo goed als Miss Chatterton, een inbeelding, een schone schijn, haar opgedrongen door Wieland, door de man, die - ondanks spontane kracht - ten onder moet gaan door zijn menselike zenuwen, die ‘banale zenuwen’, zo als hij ze smaalt? Als hem de wraak ontglipt, - de wraak, die eng verband hield met de mythe, mythe waaruit hij zijn levensdurf putte als anderen uit hun geloof - dan is zijn ontreddering die van den krijgsman, wien de lans uit de handen geslagen wierd, versplinterd. Die Wieland-sage, gelijk hij verwerkt heet te zijn in het muziekdrama, is - ik herhaal het - stuwkracht of rem der daden in dit werk. Zodra we gaan aannemen, dat die sage voor Wieland geen werkelike waarde heeft, dat die voor hem niets is dan een middel om vrouwen naar zijn pijpen te laten dansen, komen we in tegenspraak met het motief voor zijn zelfmoord. Waarom - indien 't niet komt doordat de glans der sage na 't mislukken der wraak verduisterde - waarom zou hij niet durven opstijgen? Gewone, alledaagse angst voor zijn leven? Dat is ongerijmd, want op 't zelfde ogenblik maakt hij aan zijn leven een einde.

Allen, Sir Hubert Marks, Wieland, Ethel, Miss Chatterton, zijn door een schijn, door verrassende, nerveus-flakkerende dwaallichten verblind. Maar zij, die anderen, Gladys en Tom Northwick, de levenssterken, die geen lampen en geen lichten nodig hebben, die voor te pijnlike schelheid de sluwe ogen weten te sluiten en ook in 't duister op den tast hun weg vinden... zij gaan *niet* ten onder, zij blijven overend, hoe 't ook rondom hen bruist en kookt. Is hun dan de macht, beklimmen zij, zij alleen de toppen des levens? Toch niet. Want hij, die het hoogste 't eerst bereikte blijft toch... Wieland. Wieland, in de dagen dat

de waan hem kracht gaf. De nieuwe daad van de nieuwe Held, de trotse vlucht over het Kanaal - breedgewaande kloof tussen twee beschavingen - hij volvoerde hem, toen hij nog wist hoe ‘in vuurgloed kil, in dromen listig te zijn.’

X.

De psychologie en de saamgetrokkenheid der dialoog zijn Vollmoeller's sterke kanten. Want al is het werk overladen - het kost vaak moeite de draad niet kwijt te raken - wat de verhouding onderling der hoofdpersonen aangaat, heeft hij in hoge mate Ibsens deugd: dat hij geen woord neerschrijft of het omlijnt die verhouding scherper, of het heeft zijn betekenis voor de konstruktie. De overlading, waarvan ik sprak, zit dan ook meer in het overgroot aantal bijlopers en in de lust waarmee hij zelfs de onbeduidendste hunner iets eigens meegeeft: défaut d'une qualité. Zonderling: in hoofdscènes trekt de dialoog samen als onder de werking van bijtend zuur; maar gehele bijtonelen met bijfiguren konden zonder smart geschrapt worden. Het brokkelige in Vollmoeller's ‘Märchen’ komt nog sterker uit door het gebrek aan bondig konflikt: véél tragies-geziene karakters, scherp van contour, veel karakterbotsingen en wrijvingen en toch geen grote strijd; zo veel wapens en geen bataille. Er is ook niet één macht, één groot strijdpunt in het werk, één invloed, waar groepen met eigen gevoelens en gedachten naast of tegenover staan. De verovering van de lucht? Ja, al wat daarmee samenhangt brengt de geesten wel in beroering, in oproer soms, en niet ik zal aan dit probleem zijn grootsheid ontzeggen. Maar dat is hier niet geworden tot iets onvermijdeliks, iets nijpends, tot ‘den dach die Elckerlijc niet voorbi en mach.’ De grote hartstochten: wraak, liefde, haat, zelfzucht, zijn met Ibsen in het drama weergekeerd en de dramaturg van tans zal, daarop voortbouwend, - doet Wieland's mislukte poging tot een tweede vlucht niet sterk denken aan Solnes, die immers ook een tweede hoogtepunt van zijn leven zocht? - glimlachen om hem die in dàt verband van dekadentie rept. Maar dat wil dan ook zeggen, dat hij zijn materiaal te gebruiken weet, en dat hij ons het geluid, dat zijn gevoelig oor opvangt wanneer daarbuiten de

degens worden gekruist om diepwortelende beginselen, edel kan verklanken.

Zulk een gemis valt met geen modieus-drakerige kunststukjes à la Wedekind te verbloemen.

XI.

'Geen bedrijf zonder gewrijf', zou men van alle drie der Wieland-bedrijven kunnen getuigen. Nergens is het stuk dood, het roert zich naar alle kanten, het sproeit vuurwerk van satire rondom, het zet telkens weer andere typen in zijn verbluffend licht. De journalist, vertoornd, omdat de uitvinding der aeroplaan zes maanden te vroeg naar zijn zin geschiedt en hij de zomer gereserveerd had voor 't doen ontdekken der Noordpool door kapitein Clapperton. Dan had in het najaar zijn dagblad de aeroplaan laten uitvinden. Zijn hele plan-de-campagne voor dat jaar valt door Wieland's schuld in duigen. 'Je hebt *niet* gevlogen', snauwt hij hem toe. Nog niet half uitgerust van zijn Kanaalvlucht (II, 4.) protesteert Wieland flauwtjes: 'Ik heb drie getuigen.'

Sir Malcolm:
'En ik heb drie millioen abonnees. Als ik verklaar, dat de Saksers een heidense volksstam zijn, en dat ze zich voeden met hondevlees, dan wordt dat een waarheid, die drie millioen maal wordt beaamd. Als ik morgen beweer, dat de hemel boven Engeland door een diepblauwe violet-achtige tint uitmunt, dan is overmorgen de Engelse hemel violet...

Lord Northwick:
Of de Evening Telegraph heeft nog maar drie abonnees.

Sir Malcolm:
Ik vind Uw opmerking tactloos, Lord Northwick.

Lord Northwick:
Het spijt me, Sir Malcolm Cross.

Nu is het de journalistiek, die een veeg uit de pan krijgt, straks geldt het 't snobisme. De twee oudste dochters van Sir Hubert Marks (Mrs. Hutzler en de vorstin Sagan) wonen beiden te Parijs en vertellen, meer met snobistiese trots dan met spijt, dat ze er elkaar nog nooit ontmoetten De dames keuvelen samen over haar leven van vandaag en van gisteren. Mrs Hutzler, verhaalt, hoe zij op zekeren dag telefonies bericht van haar man kreeg, hij zijn hele vermogen kwijt was. Als antwoord stuurde

zij hem zijn revolver naar het kantoor. ‘En hij wist wat hij mij schuldig was.’ Zijn leven was zeer hoog verzekerd, en de lady betuigt, dat zij financieel zich best kan redden.

Vorstin Sagan:
Laatst beweerde men, dat je verloofd was. Met wie ook weer.

Mrs. Hutzler:
Met Halifax natuurlik. Beste jongen. Hij heeft zich aangewend mij om de veertien dagen ten huwelik te vragen.

Vorstin Sagan:

(heel snoezig)

Maar mijn lieve Muriël, waarom trouw je niet met hem?

Mrs. Hutzler:
Nu, *zo* hoog was Charles Hutzler's polis nu weer niet, dat ik me een tweede man kan veroorloven! Net genoeg voor een sekretaris...

Vorstin Sagan:
Shocking.

Mrs. Hutzler:
Volstrekt niet. Direkt na zijn eerste aanzoek heb ik hem, 100 dollar per maand aangeboden, geklede jas en hoge hoed extra! Maar wij kunnen het er absoluut niet over eens worden. Dat weet je toch zelf ook wel, lieve Beatrice: zonder een geklede jas en een hoge hoed achter zich aan, *kan* een dame in Parijs 't doodeenvoudig niet stèllen...

Slag op slag geeft hij op deze kruimige en vernuftige wijze de verwaten wereld 't hem toekomende. In dit soort geestigheid is Vollmoeller onuitputtelik als een jugend- of ‘Simpel’-redakteur, en er zijn gedeelten, waar men zó een tekening van Thöny, Reznicek of Heilemann naast wou zetten.

Toch jammer, dat door dit gewirwar van bijlijnen en zijlijnen bemoeilikt wordt de kijk op de grote lijn, die door ‘Wieland’ loopt, de nu haast uitvindbare, lichtkleurige streep, eerst met vaste hand getrokken, later verdoezeld.

Niet dat Vollmoeller verschieten opent; hij heeft niet de macht de wolken met stoere hand vaneen te scheuren en, groot van gebaar, ons te wijzen naar de eerste stralen van het licht, dat hoog daarachter troont. Noch hoort hij tot hen, die over de hoofden van de door hen geschapenen heen, uitzien naar dagen van meer gemeenzaam en zuiverder bedoelen, en in wier werk het nieuw-ontwaarde gedempt weerkaatst als in stille vijvers. Zijn talent is anders geaard, menseliker, kleiner, maar niet

minder fijn. Fijn ondanks reeds genoemde grofheden, oorspronkelik, ook al blijkt hij soms Ibsen, Maeterlinck, Shaw, te kennen.

'Er zijn verschijnselen', - zo werd onlangs over de jongste schilderkunst geschreven - 'van een verkenning der paden, die liggen kunnen in de goede richting, maar meer nog van een ten einde raad zich vermeien in een doelloozen tocht, in het wenden en keeren door de kronkelgangen van een doolhof.'

Tot die laatste groep 'schilders' - aan wie door de bedoelde kritikus volstrekt geen talent en artisticiteit ontzegd werd! - zou ik Vollmoeller willen rekenen. Met forse vegen weet hij de landschappen der mensenziel in gloed te zetten, wat ruw en ongelikt soms, toch nooit vervelend, nooit doodgeploeterd, van begin tot einde spontaan, fris als een voorjaarsbui. Als hij zich in de doolhof der wereld wendt en keert, doet hij dit niet als een vermoeide, maar als een nieuwsgierige; als een die verwonderd is over zùlk een doolhof; als een geamuzeerde ook heel vaak. Onder zijn bezige en bevende vingers werd tot een nieuwe godensprook van macht de oeroude Völund-sage. De Edda-sage van Völund, de kunstrijke smid, gebrekkig als Hephaistos, maar wien de vliegkracht van Daidalos ten deel viel. Koning Nidhödhr wil hem van zich afhankelik maken, en snijdt hem de kniebogen door; doch groot en eenvoudig is Völund's wraak: hij doodt 's konings zoon en verkracht Bödhvildr, de slapende koningsdochter. Later wint hij de zwanejonkvrouw tot zijn bruid.

XII.

Bij de wraak staan wij op de tweesprong: Völund's wraak gelukt, - Wieland's wraak wordt door liefde en hartstocht verijdeld: het keerpunt in Vollmoeller's 'Märchen.'

Een godensprook van macht...

Hoe het genie, in vereenzaming tot de blinkendste hoogten, tot de stoutste daden komt. Maar door de aanraking met anderen wordt het lager-menselike - dit is (hier) de liefde - wakker. Hoe daardoor het genie zijn doel - en zijn erkenning door datzelfde mensdom - mist, en om niet zelf getuige te zijn van deze ondergang, de draad van zijn leven doorsnijdt in het uur, dat hij de sikkel had moeten slijpen, wijl de velden groot staan om te oogsten, allerwegen.

Dit noem ik de grote lijn die door het grillige werk loopt als verdiepte vaargeul door een kronkelrivier.

Individualiteit, raffinement, eerzucht en heerszucht vieren in Vollmoeller's sprookje sterke triomfen, moeten zwaren nederlagen lijden, te hunner tijd. Door de schokken en verwoestingen heen, die velen, zich krachtig wanend, deden buigen en bersten, is het de vrouw, de sluwe, de machtige, die overend blijft als een slanke, onwrikbre Joniese zuil. Zij, Gladys, die alleen in Wieland bijna haar meester vond, trekt zonder bekommernis over de dode zielen van Eric, Ethel, Marks en Wieland heen het verdere leven in met hem, de onverschrokkene, de zenuwloze man-van-de-daad, door deze tijd vereist. Voor haar en Tom Northwick zal de toekomst hoogstens flauwe onzekerheid brengen, - moeilijkheden, problemen nooit.

Dóch ook *zijn* geluk, zal zij, zodra het maar even dwars ligt op haar weg, weten weg te schoppen als een nietige glasscherf in drukke asfaltstraat, ras vergeten.

'Wieland' geeft het beeld van de tijd in zijn stuurloosheid, in zijn meedogenloosheid. Blinde jacht op goud, op roem, op macht. Jacht op - meer dan dat alles - geluk... Maar jacht op geluk is van véle tijden, terwijl déze tijd het identificeerde met macht, met geld. Wilde jacht op goud, te winnen door overmacht, op overmacht te winnen door goud.

Sterker dan kleine uithoekers voelt het grote, omhoogploeterende Duitse volk de polsslag dezer dagen; het leven is er intensiever, de wereld is er nog meer 'eine Welt von Shustermännern'; en met veel wat wij hier nog précieus vinden, smijt men daar,... wijl men 't immers behendig heeft geïmiteerd. Maar een 'zich vermeien' in deze dingen kan gevaarlik worden, loopt soms uit in tamme verzoening en verzoeting.

Zou volgend, sterker werk van Karl Vollmoeller nóg klaarder blijk geven, dat hij daarvoor gespaard is gebleven, - en toch hij en de Tijd elkaar in de begrijpende ogen hebben gezien?

An English musician: Edward Elgar by R.A. Streatfeild.

Wij hadden het genoegen van den heer R.A. Streatfeild onderstaand artikel voor De Nieuwe Gids te ontvangen.
Ter introductie voor onze lezers, die den heer Streatfeild niet mochten kennen, diene, dat de heer R.A. Streatfeild, B.A. sinds het jaar 1898 muziek-criticus is van de Daily Graphic, en volgens den Hr. de Villiers, (onder-directeur van het Britsch Museum), ‘een autoriteit van beteekenis’.

De werken over muziek die hij het licht deed zien, zijn: *Masters of Italian Music; The Opera;* 3e druk in 1907, *Modern Music and Musicians;* en *Händel.* Bezorgd voor de pers werden door hem: George Darley's *Nepenthe*, Christopher Smart's *Song to David*, Darley's *Selected poems*, T.J. Hogg's *Shelley at Oxford*; en de nagelaten werken van Samuel Butler, den schrijver van ‘Erewhon’; ook vertaalde hij Ibsen's Lyrische gedichten in het Engelsch.
Redactie N.G.

Towards the close of the nineteenth century we English had almost resigned ourselves to the belief that we were, as our German friends had so often assured us, an ‘unmusical nation’. We could look back, it is true, to a glorious past. We could remind ourselves that in the days of Queen Elizabeth, to go no farther back into antiquity, our composers for the virginals were admittedly the first in Europe, and that our madrigalists were worthy of being compared to the great composers of France, Flanders and Italy. We could point also to the great figure of Purcell, whose genius is admitted by critics of all countries to have been of the first rank. But as regards modern times we

felt that it was vain to claim equality with the nations of the continent. We had, it is true, composers whom we ourselves honoured, whose music we loved and admired: Parry, whose great choral works are animated by the mighty breath of Haendel and Mendelssohn: Stanford, who gave us symphonies, quartets and cantatas uniting the gentle melancholy of his native Ireland to the form bequeathed by Schumann and Brahms: Sullivan, whose operettas had been the delight of London for more than twenty years. But it was no longer possible to conceal from ourselves the fact that our music had not a cosmopolitan character. We might amuse ourselves as we chose among our insular fogs, but we could not pretend to form a part of the great international confraternity of art.

But the proverb says that it is always darkest before the dawn, and it was at the moment when the hopes of even the most patriotic music-lover in England had sunk almost to zero that a new voice arose, which, if I am not mistaken, is destined to carry the fame of England far afield and to give a new impression of English music to foreign ears.

It would be difficult for me to recall precisely the moment at which I first met the name of Edward Elgar, but I remember very clearly the occasion when I heard his music for the first time. It was at one of those ‘Three Choirs' Festivals’, which in an epoch of change have retained so much of their intimate and peculiarly English character. The Festival of the Three Choirs is a very ancient institution, dating from the early years of the eighteenth century, when, it is hardly necessary to say, provincial people had far fewer opportunities than they now enjoy of hearing good music, particularly in the West of England, where the three ancient cities of Hereford, Worcester and Gloucester stand like sentinels on the borders of Wales. It was in the year 1724 that the first festival of the Three Choirs took place. The choirs of the three cathedrals joined forces to give a series of sacred concerts in the cathedral of Gloucester. Since then the festivals have taken place every year in turn in one of the three cathedrals. Once in three years the sleepy old cities wake to sudden life. The hotels are full, the dwellers in the city entertain their friends, and from the surrounding districts the

magnates of the county assemble. The venerable weather-beaten streets - usually so quiet - are full of life and activity. But within the cathedral precincts the busy movement is hushed to silence, There, where the grey towers of the old cathedral rise from the trimly kept greensward, all is peace and tranquillity. The secular elms breathe forth their sacred secrets and the holy stillness is only broken by the cries of the jackdaws which wheel their flight around the pinnacles of the cathedral. Within the church the peace is still more profound. A dim light suffuses the mighty nave, where the great pillars spring aloft like the trees in some vast primeval forest, soaring up into twilight shadows far above. Below the audience sits in awed silence, while the strains of the organ float through the mighty arches and the voices of children in the distant recesses of the cathedral sound like a choir of unseen angels.

It was in such surroundings as these that I first heard the music of Edward Elgar, and certainly no environment more completely in harmony with the mystic and devotional character of his short oratorio ‘The Light of Life’ could be imagined. I heard this work for the first time at its production at the Worcester Festival of 1896, and I knew that a new voice had arisen in England. The work as a whole charmed me by its intimate feeling, and by its freedom from the conventionality of English sacred music. In particular the orchestral ‘Meditation’, with which it opened, seemed to me to be different from anything that any English composer had previously written - different in its handling of the orchestra and different in its expression of emotion. After the production of ‘The Light of Life’ Elgar became, if not precisely famous, at any rate a man with whom it was necessary to reckon. People asked who this new composer was and whence he had learnt the secrets of composition, and the history of his early years soon became public property.

Elgar owes nothing to schools and academies and very little to teachers. Born in 1857 of a father who was organist at the Catholic Church of St. George in the city of Worcester and a good violinist, besides keeping a music-shop, the child passed his earliest years in the bosom of the beautiful hills of Malvern which lift their graceful outline above the valley of the Severn.

In the environs of Worcester the landscape has not the savage aspect of the neighbouring country of Wales, with its wild heaths and craggy mountains. The Malvern hills, though the loftiest in the South of England, have nothing terrifying for a childish soul. Nature there shows herself amiable and smiling, and the mild breezes of the Severn valley have a caressing touch such as one finds in few other districts of England. In the midst of scenes for which his pensive and introspective nature must have felt a lively if unconscious sympathy the child grew to boyhood. From his father he learnt the violin and the organ, and circumstances gave him practical acquaintance with many other instruments and diverse forms of music. We hear of his playing the bassoon in a quintet of wind instruments and of composing many pieces for that combination, of his leading the orchestra of a private society of amateurs at Worcester, and of his playing the violin in the orchestra at the annual festivals of the Three Choirs. But of regular musical education he had little. He never crossed the threshold of an academy; he never attended the lectures of a professor; he never wrote an exercise in counterpoint in his life. His father, who realised the talent of his son, wished to send him to Leipzig, but *res angusta domi* forbade the development of this scheme. When he was twenty years old, wishing to make a career as a violinist, he visited London and took a series of lessons from Pollitzer. But this plan also came to nothing, and he returned to the sacred shades of Worcester and to the calm solitudes of the Malvern Hills, to pursue his quiet life of student. There, with the scores of the great masters open before him, his talent slowly unfolded itself. In 1885 he succeeded his father as organist of St. George's Church, Worcester, where he composed a great deal of music for the service of the Catholic church. In 1899, after his marriage, he once more turned his footsteps to London, hoping to win a wider fame in the metropolis than a provincial city could give him. But the citadel was not yet to be stormed. In vain he laid siege to publishers and managers. Disappointment and disillusion met him at every turn, and after two years of unavailing effort he returned once more to Worcester.

In 1896, as we have seen, fortune smiled upon him, and the

production of his oratorio ‘The Light of Life’ marked him out as a composer from whom great things might be expected. A few months later his growing reputation was strengthened by the production at Hanley, an important town not far from Birmingham, of a large choral cantata ‘King Olaf’, a work of remarkable freshness of inspiration and rhythmic force; and soon he was commissioned to write a choral work for the Leeds Festival of 1898. ‘Caractacus’, the work in question, won a success, but it was a success of technique rather than of inspiration. The composer, conscious that the eye of England was upon him, had taken enormous pains with his work, and this *limae labor* was apparent on almost every page of the score. It was admitted at the time that no English composer had ever assimilated the methods of Wagner more completely than Elgar, yet, when one had duly admired the manner in which the intricate web of ‘guiding motives’ was handled, it was after all the simpler scenes that made the deepest impression upon the memory. A love duet full of lyric feeling, a march with a vigorous swing, if with a slight touch of vulgarity, and above all a lament chanted by a vanquished king over his fallen warriors - these were the passages in which the real Elgar peeped out most unmistakably from behind the folds of his Wagnerian mantle.

Hitherto Elgar had been known to the English public mainly as a writer of choral cantatas. He had, it is true, already composed various orchestral pieces, overtures and serenades, which had been performed here and there in the provinces, but these had passed almost unperceived. He was now to reveal himself as a master of the orchestra and to lay the foundations of that fame which will, if I am not mistaken, immortalize his name, when his choral works have passed into oblivion.

Elgar's ‘Enigma Variations’ had the good fortune to be introduced to the world under the aegis of the celebrated conductor, Hans Richter, who performed them for the first time in the now demolished St. James's Hall, London, in June, 1899. As to the enigma, which gives the variations their name, it lies in the fact that the melody on which the variations are founded is itself, according to the composer, nothing but a counterpoint or accompaniment to another melody, said to be a well-known

one, the identity of which he does not choose to reveal. The fact that Elgar has kept his little secret for twelve years proves incontestably that it has little importance for the comprehension of his work. What is far more important is the manner in which he has treated the actual theme of the variations. When one thinks of all the soporific banalities, in the guise of variations, which have been served out to us during recent years, one ought to be grateful to Elgar for having breathed a new life into the musical formula, which is perhaps of all that exist the most old-fashioned and academic. To make ‘programme music’ out of a set of variations is indeed something unexpected. It is true that Strauss had already written his ‘Don Quixote’, which is incontestably a symphonic poem in the form of variations, and it is said that Brahms had in his mind a programme for his variations on Haydn's ‘Chorale S. Antonii’, which according to some critics are intended as a musical picture of the temptation of S. Anthony. But Elgar's variations have little in common with these two works. His work is a musical tribute to a group of his friends, whose respective characters he has traced in each successive variation, viewing, as it were, the theme of the variations through the temperament of each friend in turn. The work is therefore in a sense a ‘tableau de genre’, corresponding to the famous ‘Hommage à Delacroix’ for example, where a group of pupils and friends is assembled around the figure of an adored master. And with what a master's hand Elgar has drawn the portraits of his *dramatis personae!* They are only sketches, it is true, but dashed off with wonderful certainty of touch. One by one the figures rise before us, this one pensive and melancholy, that one proud and noble; another is lively and passionate, and yet another amorous and sentimental. Elgar has labelled each variation with initials or a nickname, some of which have been identified. One can distinguish here the gracious silhouette of his wife, there one finds a noble tribute, under the sobriquet ‘Nimrod’, to a friend, since dead, the young Alfred Jaeger, an enthusiastic musician and one of the first writers to announce to an incredulous world the dawning genius of Elgar. But whether one can trace the identity of each individual or not, one is never in doubt as to the truth of the

likeness. The whole work is a gallery of life-like portraits, enriched with every secret of modern harmony and orchestrated with dazzling brilliancy. The success of the variations was very great. The work was performed at countless concerts throughout the United Kingdom, and Elgar took his place definitely in the front rank of English musicians.

The variations were followed by several other instrumental works, showing an equal mastery of the modern orchestra, if a somewhat less striking individuality of character. The 'Cockaigne' overture is a clever attempt to set the life of London to music. The 'brouhaha' of the streets is well suggested, but the deeper note of London life escaped the composer, and the work, though accomplished in the writing, is a little insignificant and even a little vulgar in general effect. Another overture, 'In the South', translates into music the composer's impressions of Italy. At this point in his career Elgar appears to have undergone the influence of Richard Strauss, of which the traces are perceptible both in the phraseology and in the employment of orchestral devices in this overture. More original, though less showy and effective, is the 'Introduction and Allegro' for stringed instruments, in which Elgar made ingenious use of the concerto form of the eighteenth century, while infusing into it the ideas and emotions of the twentieth.

But in England it is not by instrumental works that the heart of the multitude is reached. The cult of the orchestra is a plant of recent growth. It is only during the last thirty years that English society has learnt from Richter, Manns, Hallé and other conductors how to understand symphonic music. And it is only the *élite musicale* that sits at the feet of these masters. For the mass of Englishmen the summit of musical art is still, as it was in the days of Haendel and Mendelssohn, the oratorio - at least it was so ten years ago, for since the beginning of the twentieth century we have seen great changes effected in the musical taste of England. This fortress of conservatism was taken by Elgar with his 'Dream of Gerontius'. Produced at the Birmingham Festival of 1900 and badly executed, 'The Dream of Gerontius' was somewhat coldly received, but with every repetition the success of the work was strengthened, and it must be confessed that

the triumphant career of the work in Germany and above all the words which the celebrated Richard Strauss addressed to the composer after a performance of the oratorio at Düsseldorf reacted very favourably upon English opinion. At present the success of ‘The Dream of Gerontius’ in England cannot any more be disputed. It is performed everywhere, not merely at the great festivals but in every town where there is a choir and an orchestra capable of struggling with the truly formidable difficulties of the score.

The success achieved by ‘The Dream of Gerontius’ in Protestant England has always been a matter of some surprise to me, for the work is Catholic to the core. It is true that thirty years ago a success no less complete was won by another Catholic oratorio ‘The Redemption’ of Gounod, but the subject of the latter was one that appealed equally to Christians of all sects and churches, and there was nothing in the treatment to shock Protestant susceptibilities.

‘The Dream of Gerontius’, on the other hand, is not merely Catholic but distinctly anti-Protestant in feeling, and the fact that its subject has not militated against its success in England is a proof that Protestant prejudices are less violent in the United Kingdom than they used to be. The poem of Cardinal Newman, which Elgar set to music, is remarkable, whether one regards it as a work of imagination or as a poetical statement of Catholic dogma, designed to instruct the faithful as to what the Church inculcates with regard to the life after death. It deals with the death of a believer, the passage of his soul to the Judgment-seat of God and its subsequent immersion in the healing waters of purgatory. The poem is written with a carefully studied precision of language, which is rare in English poetry, particularly in connection with a subject that is usually shrouded in mystery, and the literary ability of the author cannot be questioned even by those to whom his views are least sympathetic. It is plain that the poem appealed profoundly to Elgar's temperament. To him the composition of ‘The Dream of Gerontius’ was an act of faith. His fervid conviction makes itself felt in every bar of the music. Every resource of his art is consecrated to the task of heightening the poignancy of the poem. The frenzied terror

of the dying man is finely contrasted with the solemn tones of the priest chanting at his bedside. Another striking contrast is found in the passage where the tranquil dialogue between the soul of Gerontius and its Guardian Angel is interrupted, in their flight to the Judgment-seat, by a wild chorus of furious demons. To this succeeds the chorus of angels around the throne of God, which only falls short of sublimity by reason of its over-elaboration of detail, and the work ends in exquisite serenity with the song of the Guardian Angel as it dips the ransomed soul into the lake of Purgatory.

'The Dream of Gerontius' brought a breath of new life into the somewhat jaded atmosphere of English oratorio. Its vivid picturesqueness, its dramatic power and its brilliant and sonorous orchestration struck like a trumpet call upon ears trained to the placid harmonies of the school of Mendelssohn, which had ruled the world of English sacred music almost unchallenged until the advent of Elgar.

To 'The Dream of Gerontius' succeeded two more oratorios, 'The Apostles' (1903) and 'The Kingdom' (1906), works of a more familiar type, neither of which has won in England anything like the degree of success which has been accorded to Elgar's earlier oratorio. In the first of these two works the story of the calling of the Apostles and of their share in Christ's ministry and passion is told, mainly in the words of the Gospels; in the second the foundation of the Christian Church is recounted according to the Acts of the Apostles. The general plan of 'The Apostles' and 'The Kingdom' follows that of Gounod's 'Redemption' pretty closely. The composer has striven to thrust into prominence the dramatic and picturesque incidents of the narrative, and many of the scenes are treated with a masterly hand. But in both works there is a lack of unity and cohesion. Each of them is less an artistic whole than a string of disconnected scenes, and even Elgar's clever use of an elaborate system of guiding themes does not suffice to give continuity to the fabric of the two oratorios. It must be admitted that in 'The Apostles' and 'The Kingdom' there is a great deal of fine music, particularly in the interpretation of individual emotion - as in the scenes allotted to Mary Magdalene and to Judas Iscariot in 'The Apostles', and

in the meditation of the Virgin Mary in ‘The Kingdom’, which are at the same time highly original and profoundly felt - but the grand epical breadth of style which should animate works of so ambitious a plan is absent from both oratorios.

After writing ‘The Kingdom’ Elgar left the field of oratorio and returned once more to that of the orchestra in which his most brilliant triumphs had already been won.

His later years have been mainly devoted to the composition of three important works - two symphonies and a violin concerto, in which in my opinion he has reached far greater heights than he had previously attained. These three works are closely connected in feeling as in form. They are the product of one mood, or rather of one series of moods. Elgar turned from oratorio to symphony, from the objective to the subjective, impelled by a craving for self-expression. In his two symphonies and violin concerto he has written the story of his own soul, the story of his own struggles, beliefs and aspirations, and one cannot but feel that this craving for self-expression came at just the right moment. How many composers have striven to express themselves in music before experience had taught them how to use their material. Others have waited too long, until manner has degenerated into mannerism and character has been stifled by convention. To Elgar, however, the desire came at the moment when the power to express it was ripe. In the three works with which his career so far has reached its climax manner and matter are so closely allied and interact upon each other so harmoniously that his music may be taken as a perfect exemplification of Buffon's famous saying, ‘*Le style est l'homme même*’.

Elgar's first symphony in A flat was performed for the first time in December 1908, his violin concerto in D in November 1910, and his second symphony in E flat in May 1911. During the period of the production of these works he composed nothing else of importance, and we may therefore with reason look upon the two symphonies and the concerto as one great work in three sections, a symphonic trilogy - an artistic Trinity, three in one, and one in three. I ought to say that Elgar himself has given no hint of the existence of any connection between these three works. They have been performed and published independently of each other,

and it is perhaps somewhat fantastic on my part to imagine that they are united by a psychological bond. Yet, having heard all three of them repeatedly and having studied them with love, reverence and enthusiasm, I have persuaded myself that the connection exists, whether the composer is conscious of it himself or not. Summing up the general tendency of the trilogy I should describe the three sections of which it consists as illustrating S t r i f e - C o n t e m p l a t i o n - J o y, the whole composing a vast picture of the development of an artist's soul such as perhaps no other composer of our time has hitherto attempted.

It now remains for me to deal with each work in more detail. Elgar has prefixed no definite programme to his first symphony, but his admission that it represents ‘a composer's outlook upon life’ gives a broad hint that there is more than a touch of autobiography in it. The struggle of a soul towards the light, the warfare of the material and the ideal - this is what the symphony paints in the richest and most glowing colours that the modern orchestra can supply, employed with a science such as only a composer profoundly versed in the history of musical development can command. The first movement is all strife and turmoil. It opens, somewhat in the manner of Schubert's great symphony in C, with the call of the ideal, a melody of arresting breadth and nobility, which pervades the whole work from beginning to end. With this summons to a higher life are contrasted the wiles of the world, the flesh and the devil. Bewildering siren-calls seem to summon the hero to destruction. Pleasure spreads her net around his feet, the call of the ideal sounds brokenly and fitfully and through the maze of changing harmonies winds ever the dark and sinister theme of sin. The conflict of passions is drawn with astonishing vigour, and the movement surges along its tumultuous course with inexhaustible spirit.

The scherzo seems to carry us unto the world of sheer hard work. The music tingles with life and energy. We seem to be plunged into the midst of the human struggle for existence, and a curiously abrupt and square-cut melody shows us the hero bracing himself for his life's task. By a happily conceived transition the scherzo melts, as it were, into the adagio, a movement of extraordinary beauty, in which the deepest and purest aspirations

of the soul of man are clothed in sound. The atmosphere is one of tense yearning and high-wrought rapture. The principal theme soars upward, at first struggling with difficulty like a climber among steep rocks, afterwards mounting aloft as if upon the wings of faith. Throughout the movement the composer's mood is one of peculiar exaltation. He seems to be moving in a world of spiritual ecstasy, through an air growing ever more and more rarified, till at the close the atmosphere becomes so fully charged with mysticism that the hearer seems, like St. Paul in his strange vision, to be ‘caught up into Paradise and to hear unspeakable words which it is not lawful for a man to utter.’

The last movement is in some respects the most remarkable of all, and undoubtedly it is at a first acquaintance the most immediately effective. The introduction is curiously eerie in feeling and colour. The hero seems to be sunk in the lethargy of despair. Memories of his old life, of his early struggles and ambitions flit idly across his mind, but they cannot rouse him to action. At last with a supreme effort he shakes off his torpor, and throws himself once more into the fray. From this point onwards all is feverish energy and exaltation. We are hurried from climax to climax. The horizon seems to widen, the air to grow purer. The magnificent theme of the ideal, transfigured and glorified, seems, like a vast tree, to spread its branches over all, and the work ends in a blaze of triumph and splendour.

Elgar's violin concerto belongs to the same world of thought and feeling as his first symphony, but a different atmosphere envelops it. It is throughout less strenuous and more contemplative in tone. As befits a work in which a soloist rules supreme we are here concerned not with those generalized emotions, in the expression of which one man stands as the type of his race, but with individual struggles and aspirations. To what extent cause and effect interact upon each other in these matters it is hard to say. Did Elgar choose the concerto form because he felt it to be the most suitable for what he had to say, or did his choice of the form mould the character of his music? This is a problem, which perhaps the composer himself could scarcely solve. At any rate, in treatment, if not in character, the later work forms a striking and beautiful contrast to the earlier. The

grand sweep and noble breadth of style which characterize the symphony are exchanged for a more personal and more intimate note. The hearer seems to be taken into the confidence of the composer and to be listening to a recital of his private joys and sorrows, of his most secret emotions and aspirations. The first movement of the concerto resembles *mutatis mutandis* the corresponding movement of the symphony. It is a picture of warring passions, of the clash of high-strung feelings - not on the tremendous scale of the symphony, it is true, - but, though less wide in scope, no less deeply felt and no less sincere. On this tempest of emotion the opening notes of the andante fall like a dewy veil. Peace seems to descend from heaven and to enfold all things in her calm embrace. We seem to be transported to some region of clear air and cloudless radiance. The forms of the blessed seem to move through asphodel meadows under a serener sky than earth has ever known. The deep and tranquil beauty of this movement lies beyond the power of words to express. The music has the serene loveliness of some exquisite fresco by Puvis de Chavannes, some vision of the Elysian Fields, from which all earthly strife and rancour are for ever banished. From the dream-world of the andante we return once more to the bustle of real life in the finale, a movement of abounding energy, which hurries along its vigorous course in the most brilliant style. Yet even here the contemplative note, to which I have already referred as characteristic of the concerto, makes itself felt. The movement is at the zenith of its buoyant career when the solo violin glides almost imperceptibly into a long and elaborate accompanied cadenza - no! that is too conventional a word; I would rather call it a soliloquy - in which, leaving earthly things far beneath, it seems to soar into wondrous regions of spiritual ecstasy. It is as though a man in the midst of his worldly avocations were suddenly rapt away in a trance. The veil of mortal sense is rent asunder and he stands face to face with the vast mystery of eternity. But the vision fades gradually away, and we are once more on the solid earth. Yet memories of this strange interlude of mystic contemplation still survive, and the work ends upon a strain of grave and exalted nobility.

Elgar's second symphony completes his great symphonic trilogy

in the most satisfying manner. After strife and contemplation comes joy, and the symphony in E flat is full of a rapturous exultation which we do not find in the two earlier works. At the head of his score the composer has written the opening lines of a famous poem by Shelley:

> Rarely, rarely comest thou
> Spirit of Delight.

But this motto is only to be taken in the most general sense. The symphony is in no way a musical transcription of the poem. Let no one take Shelley's poem in hand and try to trace it stanza by stanza in the four movements of Elgar's symphony. It is the Spirit of Delight itself that has inspired the composer, and we must look in his music not for the despondent poet, but for the vision of beauty that he regrets. This vision pervades the symphony from beginning to end. It is always the beauty of things on which the musician's eye rests, not upon their ugliness. He sings of growth, not of decay. Even in the passages of deeper feeling, in which the larghetto is rich, the composer derives strength not weakness from suffering and by the magic of his art draws beauty from the sorest trial. The opening allegro strikes the note which prevails through the whole work. Spring is its theme, the Spring of which artists dream and musicians sing. Like a fountain suddenly unsealed the music leaps up to heaven, and surges along in buoyant waves. The swing and rush of it are irresistible. All that Spring ever meant to a poet is here translated into sound - the rising sap, the bursting bud, the opening flower and wild bird-raptures in the clear heaven of March. Yet the movement is not all joy and ravishment. Midway in its course a shadow seems to fall over the scene, and we see the vernal vision, as it were, in a glass darkly, but soon the sky clears, the sun shines forth again, and the movement ends radiantly upon a note of pure ecstasy.

The larghetto offers a broad and striking contrast to this carnival of joy. The fact that the symphony is dedicated to the memory of King Edward VII caused certain not very clear-sighted critics to suggest that this movement was intended by the composer as a funeral march in honour of the dead King. This is not so,

since the symphony was planned early in 1910, before the death of King Edward, nor does the larghetto touch a funereal note. In character it is strong, sober and serene. It looks out upon the world with a calm and steadfast gaze, and though it has moments of almost agonized emotion, moments in which one feels that the musician has not won his way to fortitude and tranquillity without inward struggles that are beyond the knowledge of ordinary men, it never suggests the anguish of bereavement.

The rondo, which takes the place of the usual scherzo, is in some sort a problem. Judged as absolute music it is effective enough, though it has not Elgar's accustomed distinction of style, but it is difficult to understand its connection with the remainder of the work, and throughout its course one has the uneasy sense of a secret lurking somewhere within it, that baffles the inquiring mind. No shadow of doubt, however, hangs over the superb finale, in which we return once more to the glittering realm of the Spirit of Delight. We bask in the same glory that illuminated the initial allegro - the same, yet not the same, for the keen, almost acrid freshness of Spring has yielded to a richer mellower feeling. Resplendent Summer seems to breathe in the glowing music, and the very heartbeat of the world throbs in the wonderful rhythm, upon which the whole movement is built. So the music rolls upon its way, piling climax upon climax, scaling dizzy and still dizzier heights, until after soaring to one final summit, it sinks back, as it were, into an ocean of tranquillity, and the work ends in a peace all the more divine for the tumult and excitement that came before.

I have written of Elgar with an enthusiasm which may appear excessive to those who know little or nothing of his music, and who find it hard to believe that any music worth listening to can come out of England. Time alone can prove whether my estimate of the genius of Elgar is correct, but meanwhile I will venture to conclude with the words that Richard Strauss addressed to him at the supper given in his honour after the performance of ‘The Dream of Gerontius’ at the Lower Rhenish Festival in Düsseldorf in May 1902:

‘I deplore that England has not yet taken her proper place among musical nations because ever since the period of her

musical greatness in the Middle Ages she has lacked progressive men ("Fortschritts-manner"). But the creation of a work like "The Dream of Gerontius" shows that the gap has been filled, and that a day of musical reciprocity between England and the rest of Europe is dawning. I call on all present to drink success to the British musical renaissance and in particular to Edward Elgar, a musician of the highest attainments, whom I am proud to welcome as a fellow-worker in the sacred cause of art'.

Verzen van Henri H. van Calker.

Herfst-tonen.

I.

De berkeboomen vlammen rossig tegen
De laag-gespannen, regengrijze lucht,
De blâren dwar'len als een dolle vlucht
Van bonte vlinders over pad en wegen.

Op veld en weien donker-gouden vegen
Van dorre blâren, die bij 't windgerucht
Nog even ruischen, als een stervenszucht
En dan verkwijnen onder triesten regen.

O zuiver spiegelbeeld van mijn gemoed,
Goud-bronzen herfst met uwe pracht van kleuren!
Gouden illusies droomde ik mij een stoet,

Maar ach! ze zijn, als uw verwelkend blad,
Verschrompeld alle, tot ik niets meer had
En 'k om dien lieven waan nu zacht moet treuren!

II.

Het oog der zon in deze late tijden
Is licht omfloersd en als het maanlicht zacht,
Heel-teer getemperd bleeke glanzen glijden
Over het rood en bruin der najaarspracht.

't Is nu zoo stil en rustig in den wijden
Gewelfden hemel, waar geen wolkje jacht,
Hemel en aarde sterven langzaam beiden,
Uit toon en kleur schreit op één stervensklacht.

O mocht ook ik, als zon en aarde, sterven
In zelfde eenheid met dat ééne heil,
Dat ik zoo vaak in duizenderlei verven

Mij heerlijk beeldde, maar dat is verdwenen
Gelijk het dorre blad, dat voor een wijl
Zoo innig-blij de zon nog heeft beschenen!

III.

Nu lijden alle boomen bitter leed,
Droppel na drop bloedige tranen vallen,
Ze laten zinken 't feestlijk zomerkleed,
De blâren tuimelen bij duizendtallen!

Al hulpeloozer in den grijzen dag
De boomen strekken hunne spichtige armen!
Of éénmaal nog de zonne schijnen mag
Om 't naakte lijf teer-koestrend te verwarmen!

Eéns hebben zij het leven lief gehad,
Toen luwe windjes jeugdig-dartel speelden
Met al de weelde van hun ruischend blad
En jonge vogels in hun schaduw kweelden.

Zoo neêvlen weg illusievolle droomen,
't Wordt alles grijs en als der boomen blad
Valt weg het heil, dat blij eens is gekomen,
Alleen de weemoed blijft om 't geen men had

Zwijgen.

Ik wil je steeds zoo héél veel zeggen
Als je dicht bij me zit
En ik in mijne hand mag leggen
Jou handje, fijn en wit.

'k Zie zooveel blauwe aartjes spelen
Een ragfijn lijnenspel,
Dat ik nauw waag je zacht te streelen
't Doorzichtig blanke vel.

Zoo menig uur wij zitten beiden
Roerloos en spreken niet,
Slechts de oogen zeggen bij het scheiden
Ons duidelijk verdriet!

De sneeuwen wereld door Jeanne Reyneke van Stuwe.

In 't morgen-misten ligt de wereld wit
Van kim tot kim, - één eindelooze vlakte,
Waar hier en daar, als dof en brokk'lig git,
Omhoog zich steekt het dood, verkoold getakte,
Dat dringt zich saam in donker, dicht geklit,
Alsof een harde hand het kneusde en knakte...
En, of de lucht al láger, láger zakte,
Strekt stil en zwaar, grijswit op 't witter wit,
De koude hemel zich, in onbewogen strakte.

En langs het lisch van den bevrozen zoom
Waast, in het schromend licht van 't scheemrig dagen,
De sneeuwen lijn van den gestolden stroom,
Wiens oevers, ver ten einder, vaal vervagen.
Het water rust, zoo loom, zoo doodlijk loom,
Zoo wit en stil, alsof voor goed de grage,
De gauwe golve' in 't ijs gevangen lagen...
Mat flauwt het licht, - licht als van dood of droom, -
Wijl lángzaam, lángzaam slechts nachts uren henen-tragen.

En geen geluid, nérgens geluid... totdat
Opeens, en hel, de wilde zonnespranken
Héen-flitsen door den witten mist, en wat
In 't duister roerloos lag, krijgt kléuren, klánken...
De wereld is geen vlakte meer, nu stad,
Gehucht, en dorp glánzend verrijst op 't blanke
Albast der aard, en boomen spitsend slanken
Ten hemel op... en langs 't zon-gouden pad,
Zoo fijn als ijle kant, berijpte takken ranken.

Het ruischend wuif-riet en het kleinste rijs
Glimt in het licht als gouden vlas aan 't rokken.
Der bleek-geveerde meeuwen snelle krijsch
Klinkt triomfantlijk hoog als lentlijk lokken.
En 't schamelst huis wordt tot een weidsch paleis
Van glinstrend gepolijste marmren blokken,
In kunstig bouwsel kantig opgetrokken.
En 't muschje pijpt zijn klare winterwijs, -
Een vroolijk vlekje op 't wit der week-ivoren vlokken.

Wijd-schaatrend schalt der kindren luid gejuich
Omhoog door 't ruim der goud-en-blauwe luchten.
Zij stoeien wild, in snel gezwenk, gebuig,
De monden frisch als vochtig-versche vruchten.
De sneeuw spritst vlindrend op, veert neer, stuift ruig,
In 't lachend spel van honderderlei kluchten,
Van vluggen worp, van aanval en van vluchten...
En 't arrepaard, in 't rood-gepluimde tuig,
Dráaft, dat de zilvren bellen rinkelend geruchten.

Dan zweeft de schemer aan... zinkt neer... zinkt neer...
En alles wat in zon-gloed lichtte en lachte,
Wordt dof en stil... wég schuift de wereld weer,
Verschaduwd door het paarse waas der nachten.
Vlak, zwijgend-star, ligt alles, als weleer,
Verscholen onder 't dek van 't dichte en zachte,
Sneeuwbleeke dons, te rusten en te wachten...
De wereld is onwerklijk-vaag en teêr,
En vreemd van mystisch-schoone en mystisch-stille prachten.

Niets roert zich meer... 't ligt alles stil in mist...
Traag waast zij aan, en heeft het wereld-wijde
Tot lage, donkre ruimte weg-gewischt...
Het laatste licht is weifelend verscheiden:
Al 't leven, zwart-verkleurd, versomberd is 't...
Steeds vérder strekken zich de neevlen, breiden
De schaduwen zich uit, en glijden, glijden
De sneeuwen velden over... Kil in mist
Ligt de aard den eeuwgen nacht gelaten te verbeiden.

Maar dan... éénsklaps, scherp-fel en flitsend gaan
Er stralen over de aard in bliksmend schichten.
Lúisterrijk rijst, blank als opaal, de maan,
In 't zwart, 't volkomen zwart der lucht. Haar zichten
Met zéekren slag alom verheldrend slaan,
En dringen diep tot in al 't duistre en dichte...
En wáar zich klaar der mane stralen richten,
Begint, op 's werelds blank-bevloerde baan,
Ook ál de sneeuw met fijnen schijn te lichten.

Herwijding van het Paleis tot Raadhuis door Dr. H.J. Boeken.

Wie dit hervormt, misvormt.
Vondel.

(Inwijding van het Stadthuis t' Amsterdam.)

Ik wist niet dat het eene zaak gold van zóó algemeen belang. Wèl had ik altijd met ontzag en bewondering naar dat groote, stille gebouw opgezien, dat ondanks al de schoonheid van zijne lijnen, door zijn bruin-zwarte kleur en effene geslotenheid, iets van de logheid[1)] van een olifant blijft bewaren: toch had ik geen flauw vermoeden van de elpen-beenen witheid der slanke en zin-rijke beelden, welke het in zijn binnenste bergt, welker heuchenis nù voor mij opschemert, zoodra de stille blik zijner bijkans altijd geloken oogen zich weder op mijn geestes-oog richt. Wèl had ik reeds vroeger een paar malen het Paleis bezocht en eene herinnering overgehouden aan de grootsche, maar duistere burger-zaal met het zware tapijt, waar, naar men mij zei, de starrenhemel - ellendig symbool van zoo jammerlijk verschoven schoonheid - onder verscholen lag, eene herinnering verder aan eenige andere, kleinere en grootere zalen met empire-meubels en eenige niet zoo heel bijzonder mooie schilderijen er in. Maar nù heeft het bezoek, dat ik eraan mocht brengen, onder leiding van den Architect Weissman, mij eerst goed doen gevoelen en beseffen welk stukje van Amsterdam den Amsterdammers in dit

1) Men denke vooral niet dat deze woorden gesproken zijn uit miskenning van de eurythmie van 't geheel: aan logheid kan alleen gedacht worden wanneer men de uitwendige soberheid vergelijkt met de levendige en luchtige sierlijkheid, samengaande met de strengste schoonheid, die het innerlijk kenmerken.

als Paleis misbruikte Raadhuis wordt onthouden. Zoo kom ik er nu toe, overtuigd als ik ben geworden door dat bezoek, dat het de dure plicht is van elk wèl-geaard Amsterdammer en Nederlander om mede te werken aan de verwezenlijking van het plan tot herstelling van het Paleis in zijnen ouden staat, om de indrukken bij dat bezoek opgedaan, mede te deelen, al is het aarzelend en schroomvallig[1], wanneer ik denk aan het zooveel degelijker en grondiger werk van deskundigen, die in dezen hunne meening reeds hebben gezegd en met bewijzen gestaafd.

* * *

Vooreerst is die Burger-zaal uitteraard niet duister. Die duisternis, die erin heerscht, wordt veroorzaakt door gordijnen, die er volstrekt niet in hooren en die zelf nog onkenbaar en dikker worden gemaakt door hoezen of zakken, welke ze omhullen; die duisternis wordt nog verergerd door houten schotten, die heele bogen afsluiten en dus als gescheiden doen voorkomen, wie bestemd waren om een grootsch, een vrij en doorluchtig geheel te vormen: de Burger-zaal en de twee kortere, er mee evenwijdig loopende, en de vier lange, loodrecht erop staande galerijen. Deze vijf tezamen konden inderdaad, wanneer ze werden ontdaan van datgene wat ze ontsiert, worden wat ze eenmaal waren: het schoonste door menschen-handen gemaakte plekjen van Noord-Europa. Het schoonste plekje, ja, de mensch is nu eenmaal te-on-vreden met dat volmaakte kunstwerk, dat zich steeds als hemel-dak boven hem welft, en dat in zijn voortdurende wisseling hem den spiegel of het symbool van al zijne stemmingen voorhoudt. De mensch wil een ander dak boven zijn hoofd hebben, wil de voorwerpen zijner liefden en belangen verzinnelijkt, zijne rechten en verplichtingen verbeeld rondom zich zien. Waar ter wereld is aan deze behoefte zóó voldaan als in deze vierhoekige openbare wandelplaats, waartoe twee rechthoekige binnen-plaatsen zuiderzon en noorder weer-licht door hooge vensters overvloedig binnen-laten, maar die nu hervormd, dat is, naar het woord van Vondel -, misvormd is tot de onvoldoende vertrekken eener slechts enkele dagen er ver-

1) Vandaar dat ik eerst nù er toe kom deze regelen in druk te doen verschijnen.

blijvende of soms voor eenige oogenblikken als terloops er nederstrijkende hofhouding.

* * *

Burgers hebben dit wonder-werk gebouwd; burgers hebben in een oogenblik van zwakheid dit wonder-werk zich laten ontnemen. Hoe gelukkig moet men de Vorstin prijzen, wie het lot dit wonder-werk in handen heeft gespeeld dat zij het ten tweeden male den burgeren zoude kunnen geven, dat dezen het niet slechts als hun eigendom, maar ook als de gave hunner Vorstin konden beschouwen. Gelukkig is in ons land de meerderheid nog bij degenen, die overtuigd zijn dat de daad van regeering en wetgeving haren oorsprong moet nemen in het mysterie der erfelijkheid en der wispelturigheid van Fortuna's voorkeur - maar zouden er niet ontevredenen worden gekweekt door aan het volk dit zijn rechtmatig eigendom te onthouden? Zoo de wijsheid van Vorsten berust op de keuze van raadslieden, welke wijsheid zouden wij dan niet onzer Vorstin toewenschen dat zij zich raadslieden koos die haar tot zulk eene milddadigheid aanzetten? En al moge hoop op vergelding niet de edelste drijfveer zijn tot milddadigheid - hoe ruim werd deze gave beloond! De Koningin behoeft waarlijk niet te wachten dat haar een nieuw verblijf in de hoofdstad wordt aangeboden - hoe zou zij dakloos zijn in de hoofdstad van haar rijk, die zulk een dak aan haar volk ten geschenke had gegeven?

* * *

Wat zoude dit gebouw - ten tweede male door de gave der Vorstin het eigendom van het volk geworden - kunnen zijn? De stoutste verbeelding kan nog niet stout genoeg zijn voor dengene, die zich dat voor oogen wil tooveren. Schoot de mijne tekort dat ik er mij iets van voorstelle? Laat anderen in dergelijken arbeid vergrijsd u voorspiegelen hoe achtbaar een plooi 's ambtenaars voorhoofd en gelaatstrekken, ja gansch zijne gestalte, en daardoor zijne inborst zullen zetten door het staêg op hem neêr-zien van zoo schoon ingedeelde, zóó statig geëvenredigde wanden en vensters, daar hij den ganschen dag bezig is ten oirbaar zijner stad het lichaam te slijten, of ter kortstondige

verpoozing zijne oogen zich laat te goed doen aan het vèr onder zijne voeten wemelend gekrioel der aandringende menigte op den Dam en de daarop uitmondende straten en leien. Laat de deskundige in licht overzienbare berekening u het begrip voortooveren hoe de zware wanden en standvaste vloeren van het op den wasdom zoo vele eeuwen voor de stede en 's menschen nooit rustenden geest ingerichte gebouw door de rappe hand des werkmans ruimte en berging zal gunnen aan zoovele geleidingen en doorgangen als al de nieuw door den mensch aan hemel en aarde ontlokte en aan hem onderworpen natuurkrachten zullen vorderen. Ik wil mij liever eenige oogenblikken voorstellen hoe Burger-zaal en weidsche galerijen zullen schateren en deunen en galmen in het wel ietwat gedempte, maar toch nog heldere licht van den laten namiddag of vallenden avond. Meer dan eene eeuw hadden deze ruime en doorluchte gewelven het daglicht moeten derven. Doch nu frisch en zuiver en triumfantelijk als op den eersten scheppingsdag mag het door de hooge ruimten heen stroomen en zijn wonderwerking uitoefenen. En op deze stond: het nuchtere van den uchtend heeft reeds uitgediend: het al te zwoele en koortsige van het noengetij in de volkrijke stad heeft uitgeraasd.

De klok van vier uur heeft de drukkende kluisters der werkzaamheden geslaakt: de dienaren en regeerders der stad zijn van de hooge trappen afgedaald: worden verwelkomd door vrouw en kroost; de schooljeugd komt de trappen van beneden opgesneld; drommen samen, of scheiden zich in luidruchtiger scharen. Enkele stillere groepjes duiden zich met ernstigen blik het gouden gestarnte op azuren grond, dat zij zonder duizeling met voeten treden - of staren met weetgierigen blik naar de beelden-groepen en kunstig doorgevoerde en zinrijk saamgevlochten symbolen aan wand en boven geheimzinnig gesloten deur. Vaders leggen den nauwlettend luisterenden de verbeeldingen uit. Vrienden ontmoeten hun vrienden, gelieven mogen hier in de menigte onopgemerkt elkaar hunne geheimen influisteren en drinken de schoonheid der toekomstige geslachten uit de goden- en helden-gestalten, die de wanden bevolken. De trotsche handelsman onthaalt hier den uit verre streken overgekomen vakgenoot op de grootheid van Amsterdam; de moderne sofist leert hier van diepzinnig

zinnebeeld en leerzaam tafereel strengere eischen stellen aan nieuwe waarheid, die hij den volke verkonden, waardoor hij op het volk inwerken wil. De peinzende jonkman en de vergrijsde dichter vangen nieuwe rhythmen op uit den weergalm van den klank der gonzende menschen-menigt tusschen de zuilen weerkaatst; de athleten, door de zon gebruind, kunnen nieuwe krachten zamelen in de koele schaûw der rijzige kolommen: kortom een herleefd volk put nieuwe kracht van geest en lichaam voor zich en de komende geslachten uit het opnieuw door de gave der Vorstin aan het volk hergeven en weer aldus aan de aêloude doeleinden met hernieuwden eerbied en dieper inzicht in de bestemmingen der volkeren en maatschappijen gewijde heiligdom.

Ernst von Possart door Frans Mijnssen.

Zeker een buitengewoon tooneelspeler. Toch nog eerder: een buitengewone persoonlijkheid. Want een tooneelspeler in den schoonsten en meest wezenlijken zin kan men Possart niet noemen. Bij den tooneelspeler Possart treedt niet de eigen persoonlijkheid terug - zooveel als mogelijk is - voor die andere persoonlijkheid: de persoonlijkheid der rol, gelijk de acteur haar bij zijn studie heeft gezien.

Bij Possart zien en voelen wij niet een andere natuur dan die van den tooneelspeler voor ons leven op het tooneel; een andere natuur: al is zij van de natuur des tooneelspelers min of meer afhankelijk: omdat het innerlijk van den tooneelspeler, ook zelfs van hem die het minst 'zich zelf speelt', mede bepaalt h o e de 'andere natuur' op het tooneel leven zal. (Zooals ook de uiterlijke verschijning van den tooneelspeler-in-de-rol mede bepaald wordt door zijn physiek. En de gewetensvolle werkelijke kunstenaar-tooneelspeler zal er terdege op letten, dat hij innerlijk en uiterlijk niet verder of in eene andere richting reikt dan zijne middelen gedoogen.)

Hem zullen wij den grootsten tooneelspeler noemen (een 'tooneelspeler in den schoonsten en meest wezenlijken zin'), die o.a. ons het meest de persoon van den acteur voor de 'andere natuur' doet vergeten; die ons het innigst en onverdeeld met die andere menschennatuur doet meeleven.

Door zijn uiterlijk zal zulk een tooneelspeler in vele gevallen reeds dadelijk bij zijn opkomen onze verbeelding gewekt hebben en op het goede spoor hebben gebracht. Door zijn volgend

spel gaan wij de persoon die hij ten tooneele voert - ik zou nog minder zeggen: onmiddellijk k e n n e n, dan wel als een z i j n e i g e n l e v e n l e v e n d m e n s c h d a d e l i j k a a n v a a r d e n. Aanvaarden: door middel van ons eigen ontvankelijk innerlijk.

Bij Ernst von Possart nu geschiedt iets anders. Ook z i j n uiterlijk wekt de verbeelding. Wanneer hij als Nathan, als Rabbie Sichel, - de rollen die hij nog onlangs in Nederland vervulde - als Octavio Piccolomini, als Gessler (Schiller's Tell) ten tooneele verschijnt, wekt hij door zijn uiterlijk onmiddellijk de verbeelding. Hij is een meester in het ‘maken van een kop’; hij weet de costuum uitnemend te dragen; zijn verschijning is uiterlijk compleet. Hij is van buiten de man dien hij bij de bestudeering van de rol heeft gezien. Doch bij zijn volgend, weloverwogen, spel blijft het: buitenkant. (Of het moest dan zijn, dat hij een rol speelt die hem innerlijk zoo goed schijnt te liggen als de Rabbie Sichel) Hier geschiedt niet, dat het uiterlijk gaat leven, wijl het, mét de stem, de openbaring is van een bepaald menschen-innerlijk gedurende de wisselingen van de rol.

En wat de stem betreft: wij hebben bij Possart met eene buitengewone persoonlijkheid te doen, zeiden we; met een sterke, zeer intellectueele persoonlijkheid. Possart weet zeer zeker de figuur, die in de woorden van de rol innerlijk leeft, met het intellect te benaderen - tot zoover als dit met het intellect alleen geschieden kan. Hij weet de waarde te beoordeelen van een zin en van het woord in het geheel van den zin. Doch tevens beheerscht hij de techniek van spreken en zeggen als weinigen, en zoo gelukt het hem ten volle in zijn voordracht de waarde van den zin te behouden en haar in een stukje voordrachtskunst weer te geven... zoolang hij niet méér, dat is hier: te veel, wil geven. Want terwijl de andere, bovenbedoelde tooneelspeler, ik zou hem het liefst willen noemen: de s c h e p p e n d e tooneelspeler, altijd van binnenuit den glans verleent aan zijn gesproken woord, gevoelt men bij Possart herhaaldelijk de b e d o e l i n g: schoon te spreken. Daarbij neemt de stem dan iets zoetelijk-zangerigs aan en gaat het wezen van het woord op deze geluidgolvingen schoot.

Wij zien, terwijl Possart tooneelspeelt, het beeld dat hij bij zijn opkomen, door zijn uiterlijk, in onzen geest deed ontstaan, verzwakken. Het keert soms terug, bijvoorbeeld als de tooneelspeler stil te luisteren zit of staat, in een stand, een houding, die weer plotseling de figuur die de acteur bedoelde uittebeelden ons voor oogen voert.

Wij genieten, terwijl hij den tekst zegt, van zijn uitnemend begrip, van zijn meesterschap over de techniek, van de schoonheid van de stem zoolang deze eene dienende rol vervult. Doch wij vergeten niet den acteur voor de ‘andere natuur’. Integendeel, het besef blijft levend: dat daar op het tooneel staat en gaat Ernst von Possart, gegrimeerd en gekleed als de persoon die hij uittebeelden heeft, en met houding, gebaar en gelaatsexpressie, die zeer goed houding, gebaar en gelaatsexpressie van de figuur van de rol kunnen zijn. Het blijft bijna steeds: Ernst von Possart, die ons duidelijk maakt hoe hij die figuur heeft gezien; Ernst von Possart, die met superieur begrip en technisch meesterschap den tekst van de rol voor ons zegt.

Hier vinden wij dus niet die drieëenheid van verbeelding, aanvoelingsvermogen en uitbeeldingsmacht van den scheppenden en bij de volgende voorstellingen zijne schepping telkens herlevenden tooneelspeler, wiens creatie één uiterlijk en innerlijk geheel vormt.

Nogmaals: wij vinden Ernst von Possart. Doch men zag en hoorde dien Ernst von Possart gaarne[1)]... hoewel dan niet al te dikwijls. Niet al te dikwijls: omdat hij niet telkens in een andere verschijning, in den mensch van de rol, tot ons kwam; omdat hij, integendeel, zich nauwlijks hernieuwde. Men zag en hoorde hem gaarne: om de perfectie van spel en dictie; om de schoonheid vaak van houding, gebaar en dictie.

Intusschen, dit alles zou ons niet in die mate hebben geboeid, indien de p e r s o o n Possart van geringer beteekenis ware. Want men behoefde niet te weten, wat al belangrijks deze Koninkl. Intendant-Regisseur-Tooneelspeler in zijn leven tot stand heeft gebracht, als: den bouw van het Prinz-Regenten-Theater te München; en zijne voortreflijke insceneering van Mozart's ‘Figaro's

1) Possart bevindt zich thans op zijn afscheidstournée.

Hochzeit' en andere werken, in het Residenz-Theater, aldaar; hoe hij zich jaren en jaren lang staande wist te houden tegenover een' invloedrijken adellijken kring aan het Beyersche Hof. Men onderging immers, zoo lang von Possart op het tooneel stond, steeds min of meer de suggestie van de 'buitengewone persoonlijkheid', die haar l i c h t mededeelde aan spel en dictie. Vergeten wij ook niet Possart's kostelijken humor.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Milton. - *Het Paradijs Verloren I-VI.* Vertaald door A. Gutteling, *Wereldbibliotheek.*)

Wat is eigenlijk het hoofdverschil tusschen de poëzie-opvatting der Veertigers en die van ons?

De letterkundigen van het vorige geslacht, en het publiek in hun nasleep, verbeeldden zich dat de dichtkunst in het zeggen van ‘gedachten’, in het mededeelen van belangrijke waarheden bestond, terwijl rijm en rhythmus en beeldspraak, dus de zgn. ‘dichterlijke vorm’ zooals zij de zinnelijke verschijning der dichtkunst noemden, daarbij alleen had te dienen als een aangename bijkomstigheid, die aan het in een vers gezegde meer relief geven moest. Zelfs de een vol hoofd boven zijn tijdgenooten uitrijzende Potgieter kon die theoretische dwaling zijner dagen niet geheel-en-al misloopen en prees dus den stijven, strak-deftigen C. Loots en den onbekwamen dilettant O.Z. van Haren als groote dichters, alleen omdat hun onderwerpen opzich-zelf Hem poëtisch leken, want buiten-die-rijmers-om reeds Hem, den met het Verleden van zijn vaderland dwepende, in een stemming konden brengen, die men dichterlijk te noemen pleegt.

Ik houd het voor zeker, dat, als Van Haren en Loots andere stoffen hadden behandeld, zeg maar uit de geschiedenis van Frankrijk, van Rusland of Hindostan, en dit op dezelfde wijze, als waarop zij thans de vaderlandsche in-rijm-brachten, Potgieter alsdan geen vriendelijk woord voor hen over zou gehad hebben, omdat hun gebrek aan wezenlijk-dichterlijke begaafdheid, d.i.

aan zinnelijk-geestlijke schoonheid hem afkeerig van hun slechtgeslaagde dichtpogingen zou hebben gemaakt.

Houdt men *dit* in het oog, nl. dat de vroegeren bij hun waardebepalingen van gedichten zich sterk lieten beïnvloeden door het hun persoonlijk meer-of-minder sympathieke van de onderwerpen, zoodat de schoonheid van een gedicht ophield een volstrekte waarde in-zich-zelf te bezitten, maar grootendeels afhankelijk ging worden van de gemoeds-gesteldheid en het eigene gedachteleven des beoordeelaars, dan kan men begrijpen, hoe de scherp-gestelde formule der Tachtigers: 'Vorm en inhoud zijn één' een juistere opvatting en een grootere objectiviteit in de letterkundige kritiek heeft gebracht.

Want sinds dien tijd kon een gedicht, gelijk het ook behoort, alleen als mooi gelden, indien de dichter het tot een wezenlijk gedicht had weten te maken, door het tot in zijn kleinste onderdeelen te doen saamstemmen met wat hij te kennen geven wou. Immers er mag niets in een gedicht staan wat niet iets psychisch', iets wezenlijk in de ziel ondervondens weergeeft, en alle lintjes en strikjes van taal, alle rhetorische sieradiën, die met hun fraai-doenerij in de verzen van vele Veertigers zoo vaak moesten dienen om het gebrek aan innerlijke, doorvoelde essentie op die plaats te bemantelen, werden sinds '80 door hen, die onze beginselen goed begrepen, dan ook hoe langer hoe meer uit hun dichtwerk geweerd.

Wil een gedicht suggestief werken, wil het wezenlijk levendig in den lezer te voorschijn roepen wat de dichter had te zeggen, dan heeft deze natuurlijk te zorgen, dat de woorden, die hij op 't papier zet, precies gelijkwaardig zijn aan wat er in hem geleefd heeft, een als foto- en fonografisch-juiste weergave van wat hij diep-in-zichzelf heeft gehoord en gezien.

In de Kunst toch kan nimmer - als soms in 't praktische leven - de stelregel gelden, dat iemands goede bedoelingen voor de daden mogen staan: maar moeten de daden zelf zóó heerlijk en onverbeterlijk wezen dat er geen redelijke aanmerking op te maken valt. En dus, of iemand al bezield wordt door den nobelsten wil, om het Vaderland, den Godsdienst of de Deugd te bezingen, ja, zou die goede bedoeling duidelijk uit iedren regel zijner verzen blijken, door de waarheden en wijsheden, die

men er in te lezen vindt, - indien die verzen tegelijkertijd als kunst, als ontroerende schoonheid beschouwd, droog en vervelend, want kalmpjes-nuchter verzekerend moeten heeten, is hij die hen voortbracht geen dichter te noemen, maar alleen een weinig-verdienstlijk schrijver-op-rijm.

Ja, alle literaire kunst heeft zoo volmaakt als maar mooglijk is, een volkomene elkander-dekking van willen en kunnen, m.a.w. van inhoud en vorm te zijn. Inhoud en vorm, of zooals men hen óók zou kunnen noemen: bedoeling en uitvoering zijn twee gelijkwaardige grootheden die in een waarlijk-echt, een eerste-rangs kunstwerk tezamen komen tot een onscheidbare twee-eenheid, wier beide volkomen gelijkloopende factoren volmaakt aan elkander beantwoorden, en, als het ware, elkanders spiegelbeeld zijn.

Bij alle waarlijk-natuurlijke dichters van alle tijden valt dan ook dit één-zijn van vorm-en-inhoud te bespeuren, alle conventioneele uiterlijkheden en innerlijk-leêge trararietjes zijn hun vreemd gebleven, terwijl daartegenover zelfs de allerbeste van hen, bij wie zij niet zoo zuiver wordt aangetroffen, de klassicistische dichters, de Fransche en Engelsche van de 17de en 18de eeuw, met al hun groote verdiensten, toch door hun koude bloemrijkheid en hun traditioneele stijlwendingen de hun vroeger toegekende plaats op de eerste rij niet ten volle behouden hebben, zoodat geen sterfling-van-heden nog Corneille en Aischulos, of Voltaire en Shakespeare, gelijk vroeger wel geschiedde, voor rang-gelijken houdt.

Want waren vorm en inhoud *niet* één in de kunst, zooals met grappige oppervlakkigheid onlangs door iemand beweerd werd, dan zou een lezer bij zijn lectuur immers telkens heel iets anders voor oogen kunnen krijgen en in zijn geest moeten voelen opkomen, dan de schrijver bedoeld had, en al kunstgenot, ja, in het algemeen, elk goed begrijpen van zijn lectuur zou dan een kwestie van willekeurig geluk en toeval zijn.

* * *

Wat ik hier van de Kunst zeide, moet ook geacht worden van toepassing op de vertaalkunst te wezen, indien men dan n.l. onder inhoud verstaat het oorspronkelijke werk, en onder vorm de vertaling ervan.

Want zooals de dichter precies afbeeldt, tot in de kleinste bijzonderheden, wat zijn onbewustheid omhoogwerpt, zoo heeft de vertaler ook lijn voor lijn, haarfijn te volgen wat de schrijver van het oorspronkelijke werk op het papier had gebracht.

Doch haarfijn en haarfijn, vooral in de vertaling van een dichtwerk, kan nog twee zijn, omdat het zoowel op de 'gedachte', waaronder ik hier óók versta: zinswendingen, beeldspraak en al het overige van den inhoud, als op het essentieelst-dichterlijke, de muzikale woordbeweging betrokken worden kan.

Beschouwt men op deze, juist-onderscheidende wijze, de vertaling die nu wijlen de ijverige en nauwgezette Gutteling van Milton's Paradise Lost gaf, dan moet men onomwonden erkennen, dat bij het eerste gedeelte van zijn taak, n.l. het weergeven van het verstandelijk-precies-bepaalbare, m.a.w. het in Hollandsche woorden overbrengen van den feitelijken inhoud, verdienstelijk heeft volbracht.

Zoover als een, in den grond, verstandelijke natuur, dus van slechts matigen dichterlijken aanleg, het brengen kan, indien hij het, wilskrachtig ondernemen gaat, om wat een der allergrootste Engelsche dichters prachtig-breed en toch krachtig-fijn gezongen heeft, in zijn eigen taal en met de hem ten dienste staande middelen te herhalen, zoover is ook Gutteling weten te komen, en men mag hem dan ook geenszins den lof onthouden, dat hij, naar de mate zijner vermogens, heeft gewerkt zoolang het dag was, en, zoo, met prijzenswaardige volharding, van Milton's eerste zes boeken een overzetting heeft vervaardigd die nu kan dienst doen als een uitstekend hulpmiddel voor ieder wiens 's dichters eigen tekst te moeilijk lijken mocht.

Praktisch is deze vertaling dus zeer bruikbaar, en al wordt er van Milton's eigenlijke schoonheid, zijn emotioneerende rhythmus-en-klank, maar uiterst weinig in Gutteling's nadichting teruggevonden, men mag dit den armen doode niet ten kwade duiden, want hij kende natuurlijk die woorden wel, in verband met de dichtkunst, maar blijkens zijn eigen voortbrengselen - oorspronkelijke zoowel als vertaalde - wist hij, want voelde hij, van de zaak zelve niet zoo heel veel.

Neen, het mag niet ontkend worden, terwille van 's grooten dichters gedachtenis bij onze landgenooten, niet: men zoekt in

deze vertaling geheel en al vergeefs naar de hooggaande, zware en toch luchtige, uit de diepte van zijn ziel gestuwde en majestueus voortrollende rhythmenkoralen van Milton's grootmachtig, koninklijk vers. Bij Gutteling liggen de gewichtige sterke woorden van het oorspronkelijke, door hun Hollandsche equivalenten vervangen, als loodzware rotsblokken weinig bewegelijk naast elkander, en de magische stormkracht, die uit de ziel van den onsterflijken zanger stijgende, die gevaarten opstootte en als de baren van een oceaan voor zich uit joeg, die muzikale energie, die als het etherische jubelen der schoonheid zelve steigert, was aan den meer vlakken, redeneerenden geest van Gutteling, uit den aard der zaak, niet meegegeven, zoodat zijn vertaling in dit hooger-letterkundige opzicht een jongemansvergissing moest worden en ook gebleken is te zijn. En zoo komt het, dat, terwijl men door Milton zelf in ademloos bewondren wordt meegesleept, Gutteling's nadichting, in aesthetisch opzicht weinig-treffend, alleen als na-slaboek, bij de zakelijke bestudeering van Milton's Schepping goede diensten bewijzen kan.

* * *

Het is jammer, dat Gutteling niet gekend heeft de oud-Hollandsche vertaling, die in 1728 te Haarlem verscheen. In 1728 - maar de schrijver, Jacobus van Zanten was eigenlijk een zeventiende-eeuwer, want hij werd geboren in 1658, elf jaren later dan Antonides.

Nu ik die vertaling, hier en daar, heb gelezen, moet het mij verwondren, dat zij niet bekend gebleven is. Want van Zanten bleek mij een man geweest te zijn, die het Hollandsche vers wist te hanteeren met een kracht en een zwier en een doorvoelden eenvoud, waardoor zijn werk ook voor ons huidigen nog leesbaar gebleven is. Dat het weinig werd opgemerkt, en eindelijk geheel in 't verleden verdween, valt dan ook uitsluitend aan de omstandigheid te wijten, dat de dichter rijmlooze verzen durfde schrijven en een forsche ongedwongenheid van rhythmus betrachten in een tijd toen klinkend rijm en streng-beperkte regelmaat van vorm golden als de hoofdvereischten der echte poëzie. Voor hen, dan ook, onder ons, die nog aan de vers-traditie's der 18^{e} eeuw hechten, of liever aan die der gedeeltelijke voortzetting er van,

door Bilderdijk heen, welke men ‘onze romantische school’ noemt, voor hen kan de technisch-korrekte, alleen wat-vrije vertaling van J.Ph. van Goethem (1843) nog een aangename herinnering geven aan den goeden, ouden tijd, toen men meer op de lessen der traditie lette, dan luisterde, naar wat een 's dichters eigen onbewustheid op haar eigen wijze te zeggen hebben kon. Van Goethem's vertaling is nu óók vergeten, maar bij onderzoekers onzer letterkundige geschiedenis verdient zij zeker meer belangstelling, dan haar tot dusver te beurt gevallen schijnt.

Voor de wezenlijke modernen echter, die een ruimer inzicht in de Hollandsche verskunst hebben gekregen, en die zoowel onze Middel-Nederlandsche poëzie, als onze zeventiende-eeuwsche en achttiende-eeuwsche, elke in haar eigen karakter waardeeren, verdient van Zanten's vertaling, die geheel uit haar eigen tijd sprong, den eerenaam van een monument der Hollandsche verskunst te zijn.

Om deze stelling te bewijzen heb ik hier alleen over te schrijven de bekende plaats uit het eerste boek, waar Milton Satan met Leviathan vergelijkt, en daar dan naast te zetten de geheel verschillende manieren, waarop de zeventiende eeuwer haar ter eenre, ter andre de romanticus, ten derde onze tijdgenoot haar hebben overgebracht.

Milton schreef:

> Or that sea-beast
> Leviathan, which God of all his works
> Created hugest that swim the Oceanstream:
> Him, haply slumbering on the Norway foam,
> The pilot of some small, night foundered skiff,
> Deeming some island, oft, as seamen tell,
> With fixèd anchor in his scaly rind
> Moors by his side under the lee, while night
> Invests the sea, and wishèd morn delays.

Gutteling vertaalt dit als volgt:

> Of het zee-beest Leviathan
> Dien God het grootste schiep van al zijn werken

Die zwemmen op de zee: hem houdt de loods
Van een klein vaartuig, door den nacht verrast
Vaak, naar 't verhaal van zeeliên, voor een eiland
Als hij toevallig slaapt op 't Noorsche schuim;
En 't anker hechtend in zijn schubb'ge huid
Meert hij het schip tegen zijn zijde vast
Onder den wind, wijl nacht de zee bekleedt
En de gewenschte morgenstond nog draalt.

Dit is verdienstelijk gedaan, maar ik herhaal, omdat het er zoo op aankomt: datgene wat Milton's eigenlijke grootheid uitmaakt, de geheime psychische kracht, die onder zijn verzen doorloopt, en ieder woord, als het ware, schraagt en omhoog tilt - evenals Satan zelf door de golven wordt gedragen - die niet precies te definieeren, maar machtige bekoring, die ook den geest van den lezer omhoog doet gaan, die karakteristieke hoofdzaak van Milton's dichtwerk vindt men bij Gutteling geenszins terug, Want hij bezat daartoe te weinig van de hoogere dichterlijke begaafdheid, die iemand's verzen onsterfelijk-suggestief maakt, en hun met ieder nieuw geslacht weer nieuwe lezers en bewonderaars wint.

Doch, ga nu onmiddellijk vervolgens de wijze na, waarop de geheel vergeten, zooal ooit bekend geworden Dr. van Zanten dezelfde plaats tot Hollandsche verzen heeft gemaakt:

Of als Leviathan, dat zeebeest, 't grootst
Dat God van al zijn werken, die den stroom
Des grooten Oceaans bezwemmen, schiep.
De stuurman van een boot, bij naren nacht
Aan 't zinken (wordt het zeebericht geloofd)
Zag 't monster, drijvende in het Noorsche schuijm
Niet zelden voor een eiland aan, en wierp
Zijn anker uit op 't hard en schubbig vel
En maarde 't hout in luuwte aan zijne zij
Terwijl de zwarte nacht al 't zeerak dekt
En 't wenschlijk licht des daageraads vertoeft.

Voelt de lezer zelf niet, dat hier in deze verzen, die onafgebroken stroomen, in ongestoorde vaart van golving, en waar

geen schijn van kunstmatige aan elkaêr plakking, van zwaargewilde aaneenrijing in bespeurd kan worden, zóó zelfs, dat men hier en daar den rhythmus van Milton zelf te hooren waant, beter verdienen dan het lot, dat hun beschoren werd, zoodat een weder-uitgave, en dus herleving ervan, met recht tot onze pia vota behooren mag?

Ten slotte de vertaling van van Goethem:

> En evenals het grootst, ontzachlijkst zeegedrocht
> De walvisch sluimrend ligt, nabij de Noorsche wallen,
> Zoodat de stuurman soms, door de avond overvallen
> Hem voor een eiland houdt, en wijl de nachtwind snerpt
> In 't monster, dat daar rust, misleid zijn anker werpt.

Men ziet het: ook deze vertaling, met al het verouderde van haar alexandrijnen, is toch vlotloopender van vers-maat, dan die van Gutteling.

Slotsom: deze uitgave der W.B. is weer, zooals gewoonlijk, een nuttige, want ieder kan nu gemakkelijk te weten komen wat Milton eigenlijk zegt: maar zeker zou de ongelukkige, zieke Gutteling wijzer gedaan hebben, indien hij van een vertolking in verzen had afgezien. Daar zijn andere capaciteiten voor noodig, dan die de zijne waren, en hij zou Milton waarschijnlijk meer nabij gekomen zijn, als hij, een beetje minder eerzuchtig, zijn vertaling in krachtig proza had gezet.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Men komt nu al zoo wat aan de weet, met welke strijdleus Rechts in 1913 aan de stembus zal komen.

Minister Heemskerk heeft ons uit de onzekerheid geholpen.

De Eerste-Kamer is weer bijeen geweest, om het jaarlijksche ruminatiewerk te verrichten, want 't is niet al te oneerbiedig onze Senatoren in te deelen bij de politieke herkauwers. Wat aan de overzijde van het Binnenhof versch uit de keuken wordt verorberd, wordt in den Senaat nog eens in den mond genomen, om het, vermengd met het speeksel der verveling, aan een herkauwingsproces te onderwerpen.

Het sterkst komt dit uit bij de behandeling van de Staatsbegrooting. Wanneer tusschen Kerstmis en Nieuwjaar de Tweede-Kamer na afdoening der Begrooting naar huis is gegaan, komt in de eerste dagen van het volgend jaar het Hoogerhuis al weer bijeen, om 't nog eens dunnetjes over te doen. In het begin van Februari zitten onze Senatoren dan in hun praatstoel, om - wat Dr. Schaepman eenmaal van Mr. Wintgens als laatst overgeblevene van de toenmalige konservatieve partij in de Tweede-Kamer, zei - om ‘nog eens te herhalen wat al gezegd is’.

Maar door dit herkauwingsproces in de Eerste-Kamer zijn we dan nu toch te weten gekomen, waarmee de rechtsche coalitie in de Junidagen van het volgend jaar op de proppen zal komen. Dat dit in de eerste plaats wezen zal het vele, dat van haar huidig program onafgedaan zal blijven, omdat 't niet meer klaar te krijgen is, spreekt als een boek.

Maar er zal nòg iets bijkomen.

En dat zal de heropening van den schoolstrijd wezen.

Bij de behandeling der Begrooting in de Tweede-Kamer was de schoolkwestie al ter sprake gekomen, en er bij de regeering op aangedrongen de belangen - en voornamelijk de *financieele* belangen - van het bizonder onderwijs toch niet te vergeten; 't ging alweer meer om de dubbeltjes dan om maatregelen om het gehalte van dit onderwijs te verbeteren; geld, en nòg meer geld wilde men hebben; en zelfs wilde men dien schoolstrijd met behulp van dit Ministerie naar Indië overbrengen. En de regeering had zich toen, zeer voorzichtig, niet tot vaste toezeggingen willen verbinden; zij had er zoowat langsheen gepraat en zich zooveel mogelijk off-side gehouden. Men had de belofte van een nieuwe oorlogsverklaring niet aan haar kunnen ontlokken.

Dit viel niet in den smaak van de rechtsche leden der Eerste-Kamer. Zelfs het vooruitzicht, dat weldra het wetje zou kunnen worden aangenomen, (en dat inmiddels reeds door de Tweede-Kamer is gevoteerd), hetwelk 't mogelijk zal maken het subsidie voor schoolbouw ten behoeve van het sektarisch onderwijs nog te verhoogen, kon de vraatzucht der coalitie in den Senaat niet bevredigen.

Niet een verhooging van het percentage der vergoeding voor schoolbouw kon hun gelddorst stillen: - 't is nu om de volle *honderd* percent te doen. Eerst als de Staat *alle* kosten betaalt voor den bouw van scholen, die het volk in nog meer sektes en sektetjes zal verdeden, zullen zij zich in de handen wrijven.

En wat deed nu Minister Heemskerk tegenover dit aanporren van Rechts in de Eerste-Kamer, vooral van den heer Woltjer, dit duwen in zijn rug om den weg van den schoolstrijd weer op te gaan?

Wel, hij maakte zijn excuses zoo'n beetje tegen de aan deze zijde van het Binnenhof brutaler optredende coalitie en liet er meer los dan in het Lagerhuis. Ja, hij gaf toe, dat de schoolkwestie in deze periode wat had moeten rusten.

En dàt is waar. Maar de heer Heemskerk had tot zijn verontschuldiging kunnen aanvoeren, dat de lastige, arme, oude menschen in die periode waren blijven vragen om voorziening in hun nooden; dat de brutale Nederlandsche arbeiders geen dag en geen nacht meer wenschten te wachten met hun verzekering tegen de geldelijke gevolgen van ziekte en invaliditeit; en dat hij zijn hoofd had moeten breken met het beramen van

middelen om aan het geld te komen, dat die voorzieningen eischen, zonder aan den geldbuidel der rijke menschen te komen. Hij had zich kunnen beroepen op de slapelooze nachten, die een demokratisch Christen in deze tijden heeft, nu de demokratie zich niet meer met frases, verkiezingsbeloften en bijbelspreuken laat afschepen.

Maar dàt deed de heer Heemskerk niet.

Wel deed hij een mondelinge boetedoening en beloofde hij beterschap in de toekomst.

'De achteruitschuiving van het onderwijs - zoo verzekerde hij - in deze legislatieve periode zal een volgende periode niet kunnen voortduren'.

Die volgende periode, is degene, welke met Juni 1913 voor vier jaar duurt. En men weet 't dus nu.

We kunnen 't ons voor gezegd houden.

Het volgend jaar zal 't met de stilte in den schoolstrijd gedaan wezen en zal men de kiezers aan de stembus bijeenroffelen om op te gaan voor een verovering van het laatste gedeelte van den buit.

't Zal om de honderd percent gaan.

Dit lokaas zal boven de stembus worden opgehangen.

En als dit niet trekt, trekt niemendal. En al wat zich Christelijk noemt, zal dan met grissende vingers opgaan om deze appeltjes uit het land van Kokanje voor de jonge Christentjes te helpen plukken. Dit gouden cement zal het beste cement wezen om de Coalitie bijeen te houden.

Minister Heemskerk zal het volgend jaar dus voor een rijken oom uit Indië of Amerika gaan spelen.

In 1913 zal de schoolstrijd opnieuw ontbranden; het Kabinet heeft de lont reeds aangestoken.

En nu roept men de vrijzinnigen toe: 'houdt uw kruit droog', en wil men al wat niet rechts is in het bomvrij fort eener nieuwe, eener 'linksche' Coalitie samenbrengen.

Angst is echter een slechte raadgeefster.

Moet naast het Algemeen Kiesrecht - waar 't niet mee lukken zal - de vrees voor de honderd percent voor het sekte-onderwijs de leus worden, die alles wat links is, te hoop doet loopen tegen Kuyper-Lohman-Nolens? Maar een negatief iets, wat vrees

toch altijd maar is en blijft, kan het K.-L.-N.-spook niet verdrijven. Trouwens het belang van het openbaar onderwijs behoeft de partijen van links in Juni 1913 niet in een verbond samen te brengen, want al ontstaat er op dezen basis geen coalitie of koncentratie, ieder der partijen van links zal ook afzonderlijk, krachtens haar program, wel voor het openbaar onderwijs opkomen en niet doen als de Haarlemsche oud-liberalen in 1909, die bij de herstemming den *tegen*stander van het openbaar onderwijs boven den voorstander prefereerden. Zij zullen in de afgeloopen drie jaar wel wijzer zijn geworden.

Een samengaan van *alle* partijen van links zou, vooral wanneer de oud-liberalen mede in het driespan zouden moeten komen, behalve over het kiesrecht, mogelijk ook komen te struikelen over de kwestie van de bevoegdheden der Eerste-Kamer, die de konservatief-liberalen wenschen uit te breiden - (als kompensatie voor de uitzetting der kiesrechtgrenzen) - door aan het Hoogerhuis ook het recht van amendement toe te kennen.

Goed, wordt er dan gezegd, als een *drie*verbond van de linkerzijde niet mogelijk is, dan blijft een *twee*verbond toch nog tot de mogelijkheden behooren; dan blijven de Vrijzinnig-demokraten en de Unie-liberalen toch nog over; en die zullen in Juni 1913 toch samen kunnen gaan, of liever zou nu al eigenlijk het geschikte oogenblik niet zijn aangebroken, om een fusie tusschen die twee partijen tot stand te brengen? Nu of nooit!

Maar waarom?

Wel, deze twee partijen hebben immers als twee afzonderlijke elementen links geen reden van bestaan meer. Er is in 1901, op een onzalig oogenblik, een scheuring in de Liberale Unie ontstaan, en de meest demokratische fraktie van links is toen, tot schade der demokratie, in tweeën gesplitst. Maar wat in 1901 misschien noodig en begrijpelijk was, is 't nù niet meer. Want de kwestie der urgentie van het algemeen kiesrecht, die den broedertwist had uitgelokt, is nu opgelost: - de Liberale Unie, die er tòen niet aan wilde, is nu bijgekomen en heeft die urgentie thans ook geproklameerd.

Waarom dan thàns nog langer gemokt? Valt elkander weer in de armen!, zoo wordt er van de publieke tribune aan beiden aanmoedigend toegeroepen.

Het is vooral van de zijde der Liberale Unie, dat deze ‘samensmelting’, zooals 't dan heet, tusschen den Bond en de Unie in den laatsten tijd wordt aangeprezen.

En we zouden willen vragen: waarom ook piet?

Wanneer werkelijk de oorzaak der oorspronkelijke scheuring heeft uitgewerkt, waarom zou men dan niet ten bate eener sterkere demokratische koncentratie, ook op intellektueel gebied, niet weer samengaan als vóór 1901?

Nu is 't alleen maar zoo jammer, dat zich bij de oplossing van dit dilemna allerlei persoonlijke gevoeligheden en kleine bisbiljes in de zaak van een grooter belang gaan mengen. Er wordt nu al gevraagd, wie dan de baas van de nieuwe zaak zal worden? Wie voorzitter van deze demokratische Unie moet wezen, Drucker of Goeman Borgesius? Men wil thans al weten, wie ‘de minste’ zal moeten zijn, en welke naam behouden en welke opgegeven zal worden, die van den Bond of van de Unie? Is het billijk, dat degeen die 't hardst geloopen heeft en dus het snelste tempo in de demokratie heeft gehouden - in casu de Vrijzinnig Demokratische Bond - den pas zal moeten gaan inhouden voor haar, die niet mee wilde of niet kon, in casu de Liberale Unie?

Wie zal het tempo bepalen: de slak of antiloop?

Van de zijde van den Bond wordt dan een lijstje opgesteld van feiten uit de geschiedenis van de Unie, waaruit haar slakkengang tegenover de kwestie van het algemeen kiesrecht moet in 't oog springen. Nadat zij - nml. de Unie - in 1901 van urgentie van kiesrecht niets had willen weten, diende in 1903 een door haar ingestelde kommissie een rapport in ten gunste van algemeen kiesrecht en tot ontbindbaarheid der Provinciale Staten; in 1905 wil zij Grondwetsherziening om tot algemeen kiesrecht te kunnen komen; in 1909 gaat zij ter stembus onder de leus van algemeen kiesrecht; en in 1910 zet zij algemeen kiesrecht in haar program en eischt zij zelfs rechtstreeksche verkiezingen voor de Eerste-Kamer.

Kijk, zoo roept men dan aan den anderen kant met een triomfantelijk geluid in de stem uit, is dàt geen gepruts, en moeten wij den gang, dien wij achter de demokratie willen

zetten, bepalen naar wat sukkelaars meenen, dat mogelijk is? Maar zóó komen wij er toch nooit!

Wij zouden willen vragen, of 't voor hen, die aldus redeneeren, niet meer te doen is om de knikkers en *niet* om het spel? Waarom al die vragen nu reeds opgeworpen, waar 't toch duidelijk is, dat zij vanzelf een oplossing zullen vinden, indien de *wil* om tot een fusie der demokratische elementen onder de vrijzinnigen te komen, er maar is.

En zóó beschouwd, moeten de woorden van het Kamerlid Dr. D. Bos, die sinds eenigen tijd voor een vrijzinnigen koncentratie pleit, sympathiek zijn aan allen, die den kant eener nauwere aaneensluiting van hen, die van huis uit bij elkaar hooren, op willen, al mogen zij ook niet met hem kunnen meegaan in het geloof aan de mogelijkheid, dat de oud-liberalen in deze kombinatie zouden zijn op te nemen. Maar zij moeten 't dan ook betreuren, dat, waar de jaren de Unie-liberalen en de Vrijzinnig-demokraten dichter tegen elkander hebben aangedrukt, er in de laatste weken weer een kwestie is opgedoken, die een wig tusschen deze partijen zal indrijven.

Wij bedoelen natuurlijk de kwestie der Staatspensionneering.

Terwijl de Liberale Unie de oplossing van het vraagstuk der ouderdomsverzorging liefst in de richting der Staatspensionneering wenscht te zoeken, heeft de V.D. Bond zich op zijn laatste partijvergadering tegen dit stelsel verklaard, en zijn liefde uitgesproken voor een systeem van Dwangverzekering met verplichte premiebetaling, behoudens de uitzonderingen waaraan geen enkele voorstander van Dwangverzekering kan ontkomen. Komen de Unie-liberalen en de Vrijzinnig-demokraten nu in een nieuwe partijvorming bijeen, dan is dit al vast weer een punt, dat hen gescheiden zal houden en waar heel wat geharrewar uit voort kan komen.

En als men ons zou willen vragen, hoe 't komt, dat de V.D. Bond zich tegen Staatspensionneering heeft verklaard, dan zouden we zeggen, omdat de demokratie in die partij nog voor een groot deel uit de studeerkamer voortkomt. Niet uit het volk.

Wijlen de heer A. Kerdijk moet eens gezegd hebben: ‘wij kennen het volk nog zoo slecht’. En met die ‘wij’ had hij dan de demokratische politici op het oog, die de demokratie met

redevoeringen en tijdschrift-artikelen dienen. Hij voelde wel, dat velen, die de politiek dienen, met het eigenlijke volk nooit in aanraking komen, en 't slechts behandelen en beoordeelen volgens theoriën, die zich in hun studeerkamer niet op hun gemak voelen. Zij leven in hun gedachtenwereld slechts met een volgens een in theorie bestaand volk.

En sinds den tijd van Mr. Kerdijk is 't nog niet veel veranderd, tenminste niet ten goede.

Nog te veel wordt de politiek en de wetgeving beheerscht en overheerscht door groepen politici, die in Den Haag leven en samenklonteren, en het volk vanuit de Residentie zien en bekijken. Een ander ‘volk’, dan wat daar te zien is, kennen zij niet of bestaat voor hen hoogstens bij hooren-zeggen. Zij komen met de verschillende lagen van dat volk nooit in aanraking - hoogstens zien zij 't eens vanaf een sprekersgestoelte op een kiezersmeeting. Maar zij leeren niet met hen voelen en denken; in hun midden zijn zij nooit eens één met hen. En daardoor kunnen zij zich zoo slecht in hun nooden en behoeften, in hun gedachten en verlangens verplaatsen.

De realiteit der zaken en toestanden, waarop de politiek zich moet baseeren, waaruit zij moet voortkomen, en waaraan zij zich moet aanpassen, bestaat voor hen slechts op een afstand. Zij zal er wel zijn - dàt geven zij toe - maar zij hebben ze nooit aanschouwd; zij ligt voor hen in een land, dat zij nooit betreden, en waar een taal gesproken wordt, die zij niet verstaan.

O, wij willen niets kwaads zeggen van de demokraten onder hen. Zij zijn - wel niet allen, maar toch de overgroote meerderheid onder hen - werkelijk demokratisch *van zin;* zij gaan in alle oprechtheid van de bedoeling uit om in demokratischen geest te handelen; en aan goede en eerlijk gemeende pogingen in die richting ontbreekt 't hen niet. Hun goede trouw staat boven alle verdenking.

Maar hun bedoeling staat veelal boven hun daad, die zij niet volbrengen kunnen, omdat daarvoor kennis der realiteit noodig is, welke hen veelal ontbreekt.

Zij zijn ook wel demokratisch van *aanleg*, maar wegens gebrek aan gelegenheid om dien aanleg te ontwikkelen, daar zij nooit te midden van het volk komen, en blijven rondgaan in

akademische kringen en met theoretische beoefenaren, kan deze slechts zelden zich uiten in de richting der demokratie-van-de-daad.

Zij blijven mee ronddraaien om de lengte-as van een of andere Haagsche of Amsterdamsche cénâcle. En de middenpuntvliedende kracht in die cénâcles is zelden groot genoeg om hen eens weg te slingeren uit hun groepje naar de werkelijkheid onder het volk.

En daar hun aanleg hen in de richting der demokratie blijft dringen, landen zij ten slotte in de bibliotheek en in de boeken aan. Hun demokratie groeit in hun studeerkamer, buiten de realiteit.

Zij worden *intellektueele* demokraten, demokraten door deduktie, die door gedachtenspel, door vernuftigheden, door geleerde afleidingen langs de kantjes der groote strooming van dezen tijd meebewegen. Maar die ook alles verwerpen, wat zij niet in een stelsel of bij een theorie onder dak kunnen brengen, waar zij geen deduktie voor vinden kunnen, of waar hun intellektueel weegschaaltje het gewicht niet van kan bepalen.

De *ziel* der demokratie ontbreekt aan hun spreken en hun handelen.

De vrijzinnige demokratie klontert nog te veel in Den Haag en te Amsterdam samen. De ramen moeten wagewijd worden opengezet en de frissche wind van buiten moet er gaan doorwaaien.

En het is deze *intellektueele* demokratie, die in den V.D. Bond in eersten aanleg de nederlaag aan het Staatspensioen heeft toegebracht, omdat zij niet weet wat met taaie kracht, ononderdrukbaren wil en als mooie opbloei der demokratie van de ziel onder dat volk leeft - een Staatspensioen, dat er eenmaal komen *zal*, ofschoon nu nog bestreden met dezelfde intellektueele argumenten welke men indertijd het Algemeen Kiesrecht in den weg heeft gelegd.

Maar even zeker als het Algemeen Kiesrecht er eenmaal als een onafwijsbare eisch der demokratie komen zal, zoo zullen we ook Staatspensioen krijgen.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LX.

‘Nicht vorwärts konnten sie, auch nicht zurück.’
S c h i l l e r : *Wallensteins Tod.*

Het is een nog steeds onoplosbaar probleem twee onafhankelijke staten, ieder met een eigen regeering, onder een hoofd te vereenigen, zonder dat er voortdurend twist en onaangenaamheid ontstaan. De geschiedenis der scheiding tusschen Zweden en Noorwegen heeft dat voldoende geleerd; en de altoosdurende twisten tusschen Oostenrijk en Hongarije zijn er, zoo noodig, telkens opnieuw bewijzen voor.

De toestand, die in 1867 is ontstaan door de Overeenkomst, welke de vorming der dualistische monarchie tengevolge had, heeft maar zeer korten tijd de instemming der volkeren aan beide zijden van de Leitha gekend. En al sinds jaren is een onophoudelijke strijd, van nationalen en parlementairen aard, op te merken, die de betrekkingen tusschen de beide deelen der monarchie vergiftigt.

De oorzaak van dien strijd is steeds dezelfde, al is de vorm, waaronder hij zich voordoet, telkens verschillend.

Sedert in 1867 de monarch met de kroon van den Heiligen Stephanus werd gekroond en den eed op de Hongaarsche grondwet aflegde, is Hongarije een zelfstandige, onafhankelijke staat geworden, met een eigen regeering; slechts in enkele onderdeden van het staatsbestuur moet het met Oostenrijk samengaan: de financiën, het leger en de buitenlandsche zaken.

Hongarije is naijverig op zijn onafhankelijke positie en kan geen bemoeiïng of inmenging van Oostenrijk dulden, in alles wat het

acht te behooren tot de binnenlandsche politiek. Maar Oostenrijk, dat zooveel jaren Hongarije beschouwd heeft als een soort overwonnen staat, als een onderdeel, als een provincie, kan de bemoeiïng met de Hongaarsche zaken nu eenmaal niet nalaten, vooral als het meent, dat die zaken ook de monarchie betreffen. Het kan zich maar niet verplaatsen in den toestand, die in 1867 is ontstaan, en poogt steeds een soort toeziende voogdij op Hongarije te oefenen.

Dat prikkelt het nationale gevoel der Hongaren, die wenschen door Oostenrijk als gelijken, niet als ondergeschikten, behandeld te worden; dat geeft aanleiding tot verzet en tot het stellen van eischen, die wellicht verder gaan dan de Overeenkomst van 1867 bedoelde, maar die uitsluitend ten doel hebben, de onafhankelijke positie van Hongarije te duidelijker te doen uitkomen.

Weigering van den keizer om, op grond van Oostenrijk's tegenspraak, die eischen in te willigen, geeft dan aanleiding tot strijd, tot onaangenaamheden en tot nieuw verzet.

Dat geschiedde in de dagen toen graaf Fejervary, als een trouw soldaat de bevelen van den keizer volgend, in Hongarije een extraparlementaire regeering vormde, en het parlement ontbond. De regeeringsdagen van graaf Fejervary behooren tot de meest zorgelijke uit de nieuwere geschiedenis van Hongarije, wijl zij een tijd vormden waarin Hongarije met den ex-lex-toestand moest worden geregeerd, waarin algemeen geweigerd werd belastingen te betalen, waarin de ambtenaren, door de regeering benoemd, door de bewoners hunner standplaatsen niet werden erkend, somtijds zelfs werden belet zich in hun ambtswoningen te vestigen.

De toestand werd toen zoo, dat ook deze Honved-generaal de verantwoordelijkheid niet langer durfde dragen, en de keizer er toe moest overgaan een kabinet samen te stellen, waarin de Kossuth-partij, de partij der onafhankelijkheid, zitting had.

De meening, dat dit kabinet iets voor Hongarije zou kunnen tot stand brengen, is gebleken onjuist te zijn. De invoering van het gelijke, geheime en algemeene kiesrecht, die de keizer bij het opdragen van de kabinetsformatie aan Wekerle op den voorgrond had geplaatst, werd uitgesteld. Het kostte den minister van binnenlandsche zaken, graaf Andrassy, heel wat tijd, om een ontwerp voor de kieswet op te stellen, dat, ondanks de gelijkheid,

toch de Magyaarsche overheersching in Hongarije zou bevestigen. En toen eindelijk dat ontwerp ongeveer gereed was, werd het bij de kamer niet ingediend, omdat in den boezem der onafhankelijkheidspartij een twist was ontstaan, en twee partijen, die van Kossuth en Justh, elkaar de gelegenheid wilden ontnemen, voor de regeneratie van het gemeenschappelijk vaderland te arbeiden. De vele moeiten en opofferingen, die Wekerle deed, om dezen twist bij te leggen, om Kossuth en Justh tot elkaar te brengen, mislukten. Het kabinet-Wekerle moest aftreden en graaf Khuen-Hedervary trad als hoofd der regeering in Hongarije op.

Graaf Khuen-Hedervary kwam in Hongarije aan het bestuur, juist op het goede oogenblik, om een andere partijformatie te bewerken, om aan de verwarde, vastgeloopen Hongaarsche staatkunde een andere richting te geven. Want het was niet alleen de oneenigheid in Hongarije zelf, die elke vooruitstrevende staatkunde onmogelijk maakte, het was nog meer de tegenstand van Oostenrijk tegen elke poging der Hongaren, om de beginselen der Overeenkomst van 1867 in overeenstemming te brengen met de politiek, die in 1848 door Lajos Kossuth voor Hongarije was vastgesteld. Die staatkunde wilde het beginsel der volkomen onafhankelijkheid van Hongarije erkend zien, in alle quaesties, die niet direct tot de gemeenschappelijke behoorden: de scheiding der financiën, de invoering van Hongaarsche emblemata en Hongaarsche vaandels voor de Hongaarsche regimenten, en van de Hongaarsche taal als diensttaal voor het Hongaarsche deel des legers, en andere eischen van nationalistischen aard, die door de Hongaren als evenveel levensbelangen worden beschouwd. Doch Oostenrijk verzette zich telkens zoo krachtig daartegen, dat de keizer, de koning van Hongarije, zich genoopt zag de machtiging tot die voorstellen te weigeren, zelfs als hij persoonlijk het belang der weigering niet inzag.

Dit is een gevolg van het verschil in de wetgeving der beide landen. Na de invoering van de Overeenkomst van 1867 heeft de Hongaarsche staat, die daarbij als gelijkgerechtigd wordt erkend, een wetgeving ingevoerd, die geheel gegrond is op het door de Overeenkomst vastgestelde beginsel der Hongaarsche onafhankelijkheid.

Oostenrijk daarentegen heeft de wetgeving ‘voor de Oosten-

rijksche landen onder de Habsburgsche monarchie' onveranderd laten voortbestaan, zonder die met de Overeenkomst in overeenstemming te brengen.

Nu hadden de Hongaarsche staatslieden het in hun macht gehad te eischen, dat ingevolge de bepalingen der Overeenkomst Oostenrijk eveneens zijn wetgeving in overeenstemming met dien nieuwen toestand wijzigde. De leidende Hongaarsche staatslieden uit die dagen hebben echter er niet toe kunnen komen, den pas gesloten vrede opnieuw in gevaar te brengen, den geheelen strijd opnieuw te doen beginnen. Zij deden dat in het volle vertrouwen op de samenwerking der beide landen. Zij gingen uit van de verwachting, dat de levenskracht van het nieuwe rijk sterker wezen zou, dan de verschillen in wettelijke bepalingen. En zij vergaten daarbij de juistheid van Goethe's woord:

> 'Es erben sich Gesetz und Rechte
> Wie eine ew'ge Krankheit fort.
> Sie schleppen von Geschlecht sich zum Geschlechte,
> Und rücken sacht von Ort zu Ort.'

En het zijn die Oostenrijksche wettelijke bepalingen, eens gemaakt toen Oostenrijk de leiding gaf aan de geheele reeks landen der Habsburgsche kroon, die thans voortdurend in botsing komen met de Hongaarsche wenschen.

De discussie daarover is vaak een onvruchtbare politieke haarkloverij, een strijd om des keizers baard. Maar toch zit er een practische beteekenis achter. Wijl Oostenrijk poogt de bepalingen der Oostenrijksche wet in de gemeenschappelijke aangelegenheden ook voor Hongarije te doen gelden. Twee van elkaar onafhankelijke wetgevingen hebben, onafhankelijk van elkaar vastgesteld, ieder voor zich alleen, wat als gemeenschappelijk belang moet worden beschouwd en hoe dit gemeenschappelijk belang moet worden behandeld. Geen dezer beide wetgevingen heeft een grooter gewicht dan de andere, en geen van beiden kan gelden voor den anderen staat. En daarom verzet Hongarije zich tegen elke poging om de Oostenrijksche wetgeving en de Oostenrijksche opvatting voor Hongarije geldig te doen verklaren.

De overwegende meerderheid der Hongaarsche natie heeft de overeenkomst van 1867 zonder eenige bijgedachte aanvaard, en

wenscht die trouw en loyaal te handhaven; maar alleen op voorwaarde, dat die overeenkomst ook werkelijk vrede brengen zal tusschen de beide staten, en dat aan deze zijde der Leitha eindelijk het pogen zal ophouden, om de Hongaarsche rechten te beknibbelen en wat door geweld niet kan worden verkregen door geforceerde en kleinzielige juridische exegesen te verkrijgen.

Dit was het standpunt waarop Khuen-Hedervary zich stelde, toen hij voor twee jaren de opdracht aanvaardde, om het bestuur in Hongarije te voeren. Hij kon toen, met te woorden van Wallenstein uit Schiller's drama zeggen:

> 'Da wandte man die Augen
> Auf mich, den Helfer in der Noth.'

Want toen Khuen aan het bewind trad, zat de wagen zoo onherroepelijk vast, dat niemand meer wist hoe men dien weder los zou krijgen. 'Nicht vorwärts konnten sie, und nicht zurück', een toestand die in de geschiedenis der Oostenrijksch-Hongaarsche betrekkingen chronisch dreigt te worden.

Khuen begon met de kamer te ontbinden en nieuwe verkiezingen uit te schrijven. De verspreide groepen der vroegere Hongaarsch-liberale partij, die in de laatste jaren zoo groote verliezen had geleden tegenover de onafhankelijkheidspartij, wist hij te vereenigen tot een partij van den nationalen arbeid. En voor deze partij bleek bij de verkiezingen een meerderheid te vinden te zijn.

Het plan, waarmede Khuen was opgetreden, was: eerst de legerwet te doen aannemen, die het Oostenrijksch-Hongaarsch leger jaarlijks met 30.000 recruten versterken zou, opdat dit leger in overeenstemming zou worden gebracht met de eischen, die tijdens de mobilisatie - in de dagen der Bosnische crisis - noodzakelijk waren gebleken. En daarna de kieswet in te dienen, die Hongarije, ingevolge den wensch van den monarch, het gelijke, geheime, directe en algemeene kiesrecht geven zou.

Tegen dit plan kwam de oppositie in verzet. De onafhankelijkheidspartij en de uiterste linkerzijde wilden eerst de kieswet, om de legerwet ter behandeling over te laten aan de kamer, door het algemeene kiesrecht benoemd.

Zoo ontstond de technische obstructie, die in Hongarije zelfs een kleine groep in staat stelt, den parlementairen arbeid zooal

niet te doen stilstaan, dan toch zeer ernstig te belemmeren.

Maanden lang duurde deze toestand voort; de president van het Hongaarsche huis had reeds, door de obstructie afgemat, zijn ambt neergelegd; zijn vice-presidenten eveneens. De regeering deed al haar best, om de obstructie te overwinnen, maar zonder succes. Het was en bleef een voortsukkelen zonder einde.

Herhaaldelijk had Khuen, om zijn goeden wil te toonen en het parlement in staat te stellen om te werken, met de oppositie besprekingen aangeknoopt, waarbij Andrassy als bemiddelaar was opgetreden. Hij wilde pogen, de legerwet door het parlement te doen aannemen, met inwilliging, zoo mogelijk, van de wenschen der oppositie, en met de belofte, onmiddellijk daarna de hervorming der kieswet in behandeling te zullen nemen.

En het scheen ten slotte, dat die pogingen succes zouden hebben. De obstructie begon te verflauwen, en de groepen van Kossuth en Justh schenen den strijd moede te worden. Besprekingen waren aangeknoopt over de voorwaarden, waaronder de obstructie zou worden gestaakt. Die voorwaarden golden niet alleen de vroeger gestelde eischen betreffende de Hongaarsche onderscheidingsteekenen en de invoering van de Hongaarsche taal in het militaire strafrecht voor de Hongaarsche troepen, maar ook de wensch, dat voortaan de reserves niet zouden kunnen worden onder de wapens geroepen, zoo de jaarlijksche vaststelling van het recruten-contingent niet bij het Hongaarsche parlement was ingediend, of door dit parlement niet was goedgekeurd, of wanneer door ontijdige sluiting der zitting of ontbinding van het parlement de aanneming dier wet onmogelijk was gemaakt.

Deze wensch van het Hongaarsche parlement had een voorgeschiedenis. In het jaar 1888 was door de beide landen een wet aangenomen, bepalende: dat de kroon het recht zou hebben, ook in vredestijd, de jongste lichting der reserve, en de drie jongste lichtingen der aanvullings-reserve onder de wapens te roepen, ‘zoodra dit door bijzondere omstandigheden noodig werd gemaakt.’ De wet geeft alleen aan, welke lichtingen mogen worden opgeroepen, doch bevat anders geen beperkingen. In de memorie van toelichting werd gezegd, dat deze machtiging noodig was om bij eventueele bijzondere omstandigheden in het belang van den staat te kunnen handelen.

In het Hongaarsche huis had de toenmalige Honved-minister, generaal Fejervary, er op gewezen, dat enkele troepenafdeelingen tengevolge van ongunstige omstandigheden niet op de vredessterkte konden worden gebracht, zoodat een aanvulling noodig was, en dat in sommige grensdistricten - in die dagen was de verhouding tot Rusland zeer gespannen - troepenafdeelingen boven de vredessterkte moesten worden aangevuld. De zaak werd als zeer dringend voorgesteld, en het wetje werd aangenomen, zonder met de in bewerking zijnde legerwet rekening te houden. In de volgende legerwetten werden de bepalingen van de wet van 1888 onveranderd overgenomen.

Doch in de dagen van den constitutioneelen strijd, van den ex-lex-toestand, toen de Hongaarsche kamer de begrooting weigerde aan te nemen, om daardoor de heffing van belastingen onmogelijk te maken, en de jaarlijksche vaststelling van het recruten-contingent achterwege bleef, om de regeering te doen gevoelen, dat zij van het parlement afhankelijk was, werd die wet van 1888 toegepast; de jongste lichting der reserve werd onder de wapenen gehouden, en de uitwerking van de weigering om het contingent vast te stellen werd daardoor vernietigd. De minister Fejervary, die deze wet toepaste, heeft later verklaard, overtuigd te zijn dat de toepassing onwettig was, maar als soldaat niet anders te hebben kunnen handelen, wijl hij de bevelen van den keizer-koning moest uitvoeren.

Thans bood zich de gelegenheid aan, om die wijze van toepassing der wet voor den vervolge te beletten. Het ging moeilijk de wensch der oppositie in een wettelijken vorm te kleeden, maar de oppositie stelde zich er mede tevreden, dat de motie, waarin die wensch werd uitgesproken, door de beide huizen van den rijksdag zou worden aangenomen en dus als plechtige wensch van het Hongaarsche parlement zou worden afgekondigd.

Graaf Khuen begaf zich naar Weenen, om van den keizerkoning machtiging te verkrijgen voor het aangaan dezer overeenkomst; en het schijnt, dat hij die machtiging van den keizer heeft ontvangen.

Maar de Oostenrijksche regeering en de minister van landsverdediging der monarchie, generaal Auffenberg, meenden zich daartegen te moeten verzetten, wijl zij in de aanneming van zulk

een motie een uitbreiding der parlementaire rechten in Hongarije zagen, ten koste van de rechten der kroon.

De voornaamste tegenstander van de Hongaarsche resolutie was de aartshertog-troonopvolger, Franz Ferdinand, van wien bekend is, dat hij zeer naijverig is op de rechten der kroon, en dat hij voor de Hongaarsche wenschen naar parlementaire vrijheid zeer weinig gevoelt. Bovendien is aartshertog Franz Ferdinand door den keizer met de opperste leiding van alle militaire aangelegenheden belast, zoodat met diens advies in leger-quaesties wel rekening dient te worden gehouden.

Nu is het duidelijk, dat de door graaf Khuen voorgestelde wijze van doen noch voor de kroon, noch voor de militaire leiders eenige verbindende beteekenis had. Het was een wensch der beide kamers, die hoogstens verbindend kon worden geacht voor het kabinet, dat de motie had aanvaard. Een parlementaire regeering in Hongarije kon natuurlijk geen besluit onderteekenen, waarbij met de wenschen in die motie uitgesproken niet gerekend werd; doch onder een parlementaire regeering zou daartoe nooit aanleiding zijn. Slechts onder een extra-parlementaire regeering, een 'Trabanta'-ministerie, in dagen van parlementair conflict ingesteld, zou het parlement reden hebben, de vaststelling van het jaarlijksche recrutencontingent te weigeren. En zulk een kabinet zou zich, in een strijd met het parlement, toch niet gebonden behoeven te achten door een parlementair besluit. In den ex-lex-toestand zou zulk een kabinet zich er niet tegen verzetten, wanneer, in plaats der niet toegestane recruten, de jongste lichting onder de wapens werd gehouden.

Er was dus voor de Oostenrijksche regeering, noch voor den minister van landsverdediging of voor den aartshertog-troonopvolger *periculum in mora.*

Het Hongaarsche parlement daarentegen zou een zware financieele en militaire verplichting hebben aanvaard, voor een document van zuiver theoretische waarde.

Want nauwelijks had graaf Khuen, gesteund door graaf Andrassy, met de Kossuth-partij en graaf Apponyi de overeenkomst aangegaan, of ook in de Justh-partij, de radicale groep der partij van 1848, werden stemmen vernomen, die op staking der obstructie en aanneming der voorwaarden aandrongen.

De overeenkomst, waarvoor graaf Khuen zich had beijverd, was dus in het werkelijke belang der monarchie, had in Hongarije de wetgevende vergadering in staat gesteld rustig verder te arbeiden, zonder Oostenrijk in 't minst te hinderen of te krenken.

Maar drie factoren verzetten zich tegen de overeenkomst: de aartshertog Franz Ferdinand, wijl deze daarin een krenking van het recht der kroon zag; de generaal Auffenberg, die de geheele legerwet wel wilde verworpen zien, omdat deze hem niet genoeg gaf; en de Oostenrijksche regeering, die niet kon dulden, dat Hongarije een, zij het ook denkbeeldig, recht verkreeg, dat Oostenrijk niet bezat. De drie factoren drongen nu bij den keizer aan, op intrekking der aan Khuen verleende machtiging. De positie van den keizer was zeer moeilijk. Want feitelijk had hij vooraf, voordat Khuen zijn mededeelingen in het Hongaarsche parlement deed, diens voorstellen goedgekeurd, in de hoop dat daardoor aan de obstructie in Hongarije een einde zou komen. Bij den storm die er over opstak, in Oostenrijk, in het gemeenschappelijke ministerie van oorlog en in de partij van den troonsopvolger, begreep Franz Josef dat er een addertje onder het gras school. Hij trok daarom zijn aan Khuen gegeven machtiging niet in, maar droeg hem op, met de regeering van Oostenrijk tot een overeenstemming te komen. Dat was natuurlijk even goed als een intrekking.

Gesteund door aartshertog Franz Ferdinand en generaal Auffenberg, hield de Oostenrijksche minister-president, graaf Stürgkh, onwrikbaar vast aan zijn verzet.

De toestand was dus zoo: Oostenrijk en de aartshertog-troonopvolger namen de rol op zich van beschermers der rechten van de kroon tegen een overeenkomst, die de kroon zelf had goedgekeurd. En daardoor mengden zij zich in een zuiver Hongaarsche quaestie, waarvan de beslissing, volgens de Overeenkomst van 1867, alleen toekomt aan den monarch en de Hongaarsche regeering.

Het was natuurlijk dat graaf Khuen, toen hij met de Oostenrijksche regeering noch met generaal Auffenberg tot een overeenstemming kon komen, den Keizer het ontslag van het geheele Hongaarsche ministerie aanbood, een aanbod dat onmiddellijk werd aanvaard. Als de eenige mogelijkheid om de eens door den Monarch gegeven machtiging te kunnen intrekken.

En daardoor is nu in Hongarije een crisis ontstaan, die niets parlementairs meer heeft, die veeleer moet worden beschouwd als een van buiten opgedrongen crisis.

Want de regeering, die gedwongen is af te treden, bezat het volle vertrouwen van den monarch, had in de Hongaarsche kamer een groote meerderheid en was juist op den goeden weg om haar voorstellen, bij die kamer ingediend, te doen aannemen. Bij de verschillende besprekingen, die na het bericht van Khuen's aftreden in Hongarije zijn gehouden, bleek dat de partij van den nationalen arbeid volkomen instemt met de houding, door graaf Khuen aangenomen, en dat geen Hongaarsch staatsman geneigd zou zijn de opvolging van Khuen te aanvaarden, zonder de motie die in geheel Hongarije, bij alle partijen, instemming vindt. Een oplossing zal moeten gevonden worden, maar welke oplossing het ook zij, het zal altoos een lapmiddel blijken. Opnieuw zal een twistpunt ontstaan zijn tusschen Oostenrijk en Hongarije, een twistpunt dat Oostenrijk had kunnen en moeten vermijden. Want de Hongaren zien in deze voortdurende voogdij van Oostenrijk, en de voortdurende bemoeiïng van de Cisleithaansche bestuurders met de Transleithaansche zaken een ingrijpen in hunne rechten, waardoor het oude wantrouwen wordt versterkt, het geloof der Hongaarsche natie aan de resultaten der Overeenkomst wordt geschokt, en water wordt gebracht op den molen der partijen, die tot den toestand van 1848 willen terugkeeren, die alle betrekkingen tot Oostenrijk - behalve de persoonlijke unie - willen verbreken, of die zelfs nog verder willen gaan, en de scheiding tusschen Hongarije en Oostenrijk verkondigen.

Dat alles kan Oostenrijk echter niet bewegen een andere politiek te volgen, die meer met den geest der Overeenkomst in overeenstemming is. Het is nog altoos de gewoonte van Oostenrijk, om alleen te denken aan eigen voordeel, eigen recht en eigen opvattingen, en de rest niet de moeite waard te achten om er aandacht aan te geven. En bij zulk een opvatting is hier nog altoos het woord uit Schiller's Wallenstein van toepassing:

> ‘Wir werden dieses Kampfes Ende nimmer
> Erblicken. Dieser Krieg verschlingt uns alle.
> Was kümmert's Oesterreich, ob der lange Krieg
> Die Völker aufreibt und die Welt verwüstet?’

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

***Johan v. Beverwijck, in leven en werken geschetst,* door Dr. E.D. Baumann, arts.**
Dordrecht, J.P. Revers, 1910.
***Balzac ignoré* par le Dr. Cabanès, 2me Edit.**
Paris, Libr. Albin Michel.

Johan v. Beverwijck, *in leven en werken geschetst*, door Dr. E.D. Baumann, arts. Dordrecht, J.P. Revers, 1910.

Of de belangstelling der geneesheeren of der aanstaande geneesheeren in de studie van de geschiedenis der geneeskunde in Nederland er na en door de lezing van Dr. Baumann's boek grooter op zal worden, meen ik te mogen betwijfelen. Dit ligt noch aan den schrijver, noch aan diens wijze van werken. Integendeel. De oorzaak moet alleen in het onderwerp worden gezocht. Zelfs al zou de stijl hier en daar beter, de documentatie nog nauwkeuriger en uitgebreider gegeven zijn (ik geloof niet, dat dit laatste mogelijk is), dan nog zou het boek niet aan belangrijkheid winnen, omdat het onderwerp nu eenmaal niet veel belangwekkends oplevert. Men kan niet anders dan eerbied hebben voor de werkkracht, het geduld en het navorschen van een schrijver, die een zóó goed, nauwkeurig en uitgebreid gedocumenteerd werk tot stand brengt, als Dr. Baumann heeft volbracht. De eenige wantrouwende opmerking, die men op zijn arbeid zou kunnen maken, is, dat hij den indruk geeft de kluts zijner waardeering van personen eenigszins te zijn kwijt geraakt. Wanneer hij b.v. op blz. 194 spreekt van ‘mijn grooten leermeester Prof. P.K. Pel’ en op een andere plaats van ‘mijn beroemden leermeester Prof P.K. Pel’, dan is men geneigd te betwijfelen of hij wel den juisten maatstaf weet aan te leggen.

Daarin moet dan ook m.i. de oorzaak worden gezocht, waarom hij zulk een dik boek over Johan v. Beverwijck heeft kunnen en willen schrijven.

Nogmaals, de twijfel of de belangstelling in de geschiedenis der vroegere Ned. geneesheeren na het lezen van Dr. Baumann's boek zal worden opgewekt, moet niet in het werk, maar in het onderwerp worden gezocht. Onwillekeurig toch, vraagt men zich af, welke merkwaardigheden de bestudeering van mindere beroemdheden als v. Beverwijck aan het licht zou kunnen brengen, waar de schrijver als resultaat van zijn diepe en ernstige studie van het 'leven en de werken' van dien geneesheer, die als een cieraad van zijn tijd gold, zich gedwongen voelt te vermelden: 'dat wij in v. Beverwijck een man zien van kennis en verlichting in een tijdperk van verwording, maar ook van vernieuwing, geen persoonlijkheid, verbazingwekkend door de groote gaven en oorspronkelijkheden, geen Vesalius, geen Harvey of Boerhave, maar toch een medicus, die om zijn veelzijdige ontwikkeling, zijn wijde belangstelling in het geestelijk leven van zijn tijd, zijn vernuft en schrijverstalent recht heeft, dat zijn naam met eere wordt vermeld in de geschiedenis van de geneeskundige wetenschap', (blz. 298).

Dat v. Beverwijck op de hoogte was van de anatomie, van de physiologie, de algemeene pathologie, de chirurgie en de therapie, in één woord van de geheele medische wetenschap, zooveel als men er in zijn tijd van wist, is zoo wonderbaarlijk niet. De medische wetenschap toch was kleiner in omvang, lang niet zoo uitgebreid en veel-omvattend als tegenwoordig het geval is. In geen dezer onderdeelen echter of in zijn verschillende werken, die alleen merkwaardig zijn, omdat zij den toenmaligen stand en de toenmalige hoogte der medische wetenschap doen kennen, verhief hij zich boven zijn tijdgenooten. Dezelfde opvattingen en meeningen in de werken van anderen verkondigd, vindt men dan ook in zijn geschriften terug. Hij huldigde dezelfde vreemde en - voor ons - foutieve opvattingen, had dezelfde bijgeloovigheden als zij en mengde zich in dezelfde dwaze theologische vraagstukken, die met de medicijnen of met de hygiëne in verband werden gebracht. Een groote ontdekking of een vondst, waardoor de medische wetenschap een eind is vooruitgebracht,

die een ommekeer in de opvattingen heeft te voorschijn geroepen en die tot heden een blijvende waarde heeft gehouden, is door v. Beverwijck niet gedaan. Het was dan ook onnoodig, het meerendeel dier geschriften zóó in extenso weer te geven, als door Dr. Baumann is geschied, omdat zij toch niet zooveel nieuws of wetenswaardigs bevatten, dat daardoor v. Beverwijck's roem zou verhoogd kunnen worden. Het zou voldoende zijn geweest ze te vermelden of er alleen een opsomming van te geven.

Dit alles daargelaten, zien wij, dat het voornaamste feit, waarop de beroemdheid van v. Beverwijck steunt, is: ‘dat hem de eer toekomt de eerste Nederlander te zijn geweest, die de groote ontdekking van zijn tijd, de leer van Harvey - de circulatie-theorie, in 1628 door Harvey gepubliceerd - openlijk heeft aangenomen en verkondigd!’ (blz. 134). Deze uitspraak nu, is wel een beetje erg chauvinistisch! Het is volkomen waar, dat v. Beverwijck de eerste *Nederlandsche* geneesheer is geweest. Maar men moet niet vergeten, dat een jaar voordat v. Beverwijck ‘getoond had dien loffelijken durf’ (waarom het een ‘durf’ en nogal een ‘loffelijke durf’ is geweest, wordt ons niet gemeld) te bezitten,’ de toen eveneens in Holland wonende Réné Descartes in zijn ‘Discours de la Méthode’ zich verklaarde te zijn ‘entièrement d'accord avec Harveus, touchant la circulation du sang’ (blz. 134). Wanneer men daarbij bedenkt, dat Harvey zijn ontdekking in 1628 deed en dat v. Beverwijck zich pas in 1638 (d.i. tien jaar later) er mee eens durfde verklaren, dat de Harvey'sche theorie reeds in 1631 aan de Leidsche Hoogeschool bekend was en dat Descartes zich aan het hoofd der verdedigers van deze theorie had gesteld door een brief aan v. Beverwijck (zie Heinrich Haeser, Lehrbuch der Geschichte der Medicin. Uitg. Fischer te Jena, 1881. Dl. 2 blz. 268), dan gaat er nogal wat van de verdienste van v. Beverwijck verloren. En ware v. Beverwijck nog door eigen onderzoek, door eigen experiment tot dezelfde overtuiging als Harvey gekomen! Maar neen. Op zuiver theoretische gronden verklaart hij zich er mee eens en doet dan nog niet anders dan de leer van Harvey ‘uiteenzetten’ en ‘beschrijven’.

‘Met uitzondering van de nieuw ontdekte leer van den bloedsomloop vinden we niet veel nieuws in van Beverwijck's physio-

logische beschouwingen, zien wij hem in zijn opvattingen omtrent de levensfuncties zich gansch en al aansluiten aan de oude overgeleverde leer van Aristoteles en Galenus', zegt Dr. Baumann zelf verder (blz. 139).

En wat nu zijn geschrift 'de Calculo', het 'Steen-stuck' betreft, hoeveel ophef het ook in zijn tijd moge hebben gemaakt, een blijvende waarde heeft het niet gehad en niemand zal er van beweren, dat het de geneeskundige wetenschap zoover heeft vooruit gebracht, dat de invloed er van tot in latere jaren merkbaar is geweest. Ook daarin kan iemand, die meer critisch dan chauvinistisch oordeelt, geen reden vinden om v. Beverwijck als een beroemdheid te beschouwen.

De eenige uitspraak van v. Beverwijck, die tot op onzen tijd nog wordt gehuldigd en die tot heden bijna onveranderd is blijven voort-bestaan, is die, waarin hij de eischen opsomt, die men aan een chirurg mag stellen. 'Deze toch moet, zegt hij, zijn een sterke man, nooit bevend van hand en scherp van gezicht, ongevoelig voor het schreeuwen van den patient en kalm blijvend bij 't zien van elk lijden' (blz. 33.) Het bewijs, dat deze uitspraak, waar het 't meerendeel onzer hedendaagsche chirurgen - ten minste in ons land - geldt, nog steeds wordt gehuldigd, kan men vinden in het feit, dat het gebruik-maken van pijn-verdoovende middelen bij kleine operaties nog altijd een uitzondering is. In den tijd van v. Beverwijck kende men noch de middelen om algemeene anaesthesie, noch die om plaatselijke gevoelloosheid te weeg te brengen. Over de algemeene anaesthesie willen wij niet spreken. De middelen daarvoor zijn betrekkelijk al zeer lang bekend en worden dan ook bij groote operaties zonder uitzondering gebruikt. Maar het zijn juist de middelen om plaatselijke pijn-verdooving te weeg te brengen, die wij bedoelen. Deze zijn in de laatste plus minus dertig jaren pas bekend en gevonden en er wordt, om zoo te zeggen, voortdurend moeite gedaan om de gevaren die aan de toepassing er van verbonden zijn, zooveel mogelijk te verminderen. Men kan dan ook gerust beweren, dat die gevaren die het gebruik der nieuwste middelen (het novocaïnum, het alypinum b.v.) meebrengt, tot bijna nul zijn teruggebracht. Nog steeds echter ziet men, dat pijn-verdoovende middelen slechts bij groote operaties worden

toegepast en dat kleinere kunst-bewerkingen, de zoogenaamde ‘petite chirurgie’, hoe pijnlijk ook, worden uitgevoerd, terwijl het een uitzondering is, dat men daarbij van deze plaatselijk-verdoovende middelen gebruik maakt. Al mogen sommige chirurgen en tandheelkundigen ze wèl en dikwijls in ruime mate gebruiken, het is en blijft een uitzondering, dat men de patienten - vooral op poliklinieken - er het voordeel van laat genieten. Het schijnt, dat het meerendeel der chirurgen en der tandheelkundigen er een eer in stelt en er mede coquetteert, zich hard en ruw tegenover hun polikliniek-patienten te gedragen. Wat er tegen is, welke bezwaren men er tegen zou kunnen aanvoeren, om op chirurgische zoowel als op tandheelkundige poliklinieken zooveel als maar eenigszins mogelijk is, van de lokale anaesthesie gebruik te maken, begrijp ik niet en is mij nooit duidelijk geweest.

Behalve nu, dat een algemeene en ruime toepassing dier middelen voor de patienten van voordeel zou zijn, zou zij ook den studenten ten goede komen. Deze toch zouden minder verruwen, leeren minder hard te zijn, hun mee-gevoel voor de patienten - dat toch reeds in zooveel gevallen te wenschen overlaat - zou er door ontwikkeld en verhoogd worden en vooral zou hen daardoor, om zoo te zeggen, ad oculos worden gedemonstreerd, dat de woorden, waarvan hun leermeesters den mond vol hebben, namelijk dat humaniteit de eerste plicht van den geneesheer is, geen ijdele klanken zijn, maar dat men deze ook in de praktijk tot hun recht laat komen.

Keeren wij tot het boek van Dr. Baumann terug, dan moeten wij als ons eind-oordeel uitspreken, dat het, tot een zekere hoogte, te bejammeren is, dat hij zijn werkkracht, zijn moeite, zijn tijd en zijn lust tot onderzoek aan een persoonlijkheid als v. Beverwijck heeft besteed. Te bejammeren ook daarom, wijl hij door de uitgebreide appreciatie van dezen persoon en door zijn oordeel over sommige andere personen, die hij in zijn werk noemt, het euvel helpt bevorderen, dat in de laatste jaren in ons land grooter en grooter afmetingen dreigt aan te nemen, namelijk het bewonderen en overschatten van middelmatigheden! De woorden door Haeser (l.c. bladz. 269) over v. Beverwijck neergeschreven, namelijk: ‘ein gelehrter, namentlich sprachkundiger, Mann und sehr geschätzter Paktiker’ zijn ruim voldoende.

Men kan gerust zeggen, dat het beste en het merkwaardigste, wat ‘het leven en de werken’ van v. Beverwijck hebben opgeleverd, het boek van Dr. E.D. Baumann is.

Balzac ignoré par le Dr. Cabanès. 2me Edit. Paris, Libr. Albin Michel.

Behalve, dat aan Cabanès de eer toekomt, de eerste te zijn geweest, die de ‘Médecine historique’, de ‘Clinique historique’ als een geheel nieuwe wetenschap aan het licht heeft gebracht (zie N.G. 26ste Jaarg. Sept. en Okt. afl. 1911), is het ook zijn verdienste, de eerste te zijn geweest om eenzelfde methode van onderzoek op de literatuur toe te passen. Zijn ‘Balzac ignoré’ is er het bewijs van. Niet alleen echter daarvan, maar tevens, dat hij in zijn poging volkomen is geslaagd. Het is toch pas nà het verschijnen van de eerste uitgaaf van dit werk, dat de merkwaardige serie studies, op aanraden en onder toezicht van Lacassagne geschreven, aan het Laboratoire de Méd. légale te Lyon, het licht heeft gezien, studies o.a. over Dostoïewsky, Edgar Poë, de Qincey, die volgens dezelfde methode als door Cabanès is aangegeven, zijn bewerkt. Naast de ‘Clinique historique’, staat de ‘Critique médicale’, de ‘Critique biologique’, de methode om de afstamming van een schrijver te bestudeeren, zijn overgeërfde eigenschappen na te gaan, uit de verschillende bijzondere omstandigheden, die zijn levens-geschiedenis aangeeft, zijn gebreken en zijn gezondheids-toestand op te sporen, vast te stellen welken invloed deze, zoowel als zijn aanleg, zijn constitutie, de omgeving waarin hij heeft geleefd, de toestand zijner geest-vermogens in verschillende perioden van zijn schrijvers-loopbaan op zijn werk hebben gehad en wederkeerig, hoe en in welke mate zijn arbeid op zijn physiologie, op zijn psychologie en op zijn psycho-pathologie heeft ingewerkt. Het is de eenige manier, waardoor men het oeuvre van een schrijver door en door leert begrijpen, waardoor men een verklaring krijgt van de verschillende uitingen in zijn werk neergelegd, waardoor men op de hoogte komt der oorzaken, die hem er toe hebben gebracht een bepaald boek te schrijven, de eenige methode, die ons een blik laat slaan in de ‘cuisine de l'art’ en die ons de oplossing geeft van den ver-

schillenden inhoud en de verscheidenheid van onderwerpen, die de schrijver behandelt.

Zeker geldt dit voor een schrijver als Balzac, die zooveel kanten vertoont en wiens 'Comédie humaine', zooals Zola het uitdrukt, 'est comme une tour de Babel que la main de l'architecte n'a pas eu et n'aurait jamais eu le temps de terminer', wiens 'Comédie humaine' uit een zóó groot aantal kunstwerken bestaat, die wat hun gehalte en wat hun innerlijke waarde betreft, dikwijls groote afwijkingen onderling mogen vertoonen, maar die toch altijd boven het middelmatige bleven, die zelfs nooit het middelmatige naderen.

Cabanès dan begint ons omtrent den vader van Honoré (de) Balzac in te lichten, omtrent diens leven, diens karakter, zijn opvattingen en zijn denkbeelden, waarvan men den invloed in de werken van den zoon duidelijk kan terugvinden en waardoor men tot een zekere hoogte zijn schrijvers-genie kan verklaren. Zijn vader toch heeft zelf ettelijke brochures geschreven over de meest-uiteenloopende onderwerpen, brochures die in zijn tijd nogal de aandacht trokken, terwijl hij ideeën verkondigde, waarover men in onzen tijd, als over iets geheel nieuws, weer de pen voert. Wij willen slechts op zijn uitingen wijzen over de noodzakelijkheid van een onderzoek der personen, die willen gaan trouwen 'c'est à dire qu'on destine à la propagation de l'espèce. S'ils sont incomplets, scrofuleux, phthisiques ou imbéciles n'importe: ils sont toujours bons à marier...' zegt hij spottend! Ook sommige wonderlijke en vreemde karakter-eigenschappen van Balzac, vinden waarschijnlijk hun oorsprong in het baroque van zijn's vaders karakter en natuur. Wanneer men de biografie van den vader kent, kan men zich de reusachtige conceptie en de vruchtbare verbeelding van Balzac eenigszins verklaren. Vooral in zijn 'le Médecin de campagne' en in 'le Curé de village' vindt men den invloed van zijn vader duidelijk aangegeven. De vader van Balzac was een kern-gezonde man, die zich er op beroemde nooit een penning aan een dokter of apotheker in zijn leven te hebben uitgegeven en is op bijna 90-jarigen leeftijd gestorven en nog wel ten gevolge van een ongeval. Zóó overtuigd was Balzac, dat hij, wat een lang leven betreft, niet voor zijn vader zou onderdoen, dat hij Théophile Gautier - met wien hij zijn toekomst-plannen

op een dag besprak en wien hij vertelde, dat hij na de Comédie humaine eerst een ‘Théorie sur la démarche’ wilde schrijven, daarna een ‘Monographie de la vertu’ in het licht wilde geven, een vijftigtal drama's wilde schrijven, rijk worden en twee kinderen hebben en die hem antwoordde, dat hij dan minstens tachtig jaar zou zijn, voordat hij dat alles zou volbracht en verkregen hebben - antwoordde: ‘Quatre-vingts ans! bah! c'est la fleur de l'âge’.

Even goed echter als den invloed van zijn vader, kan men den invloed van zijn moeder in zijn werken aantoonen, vooral o.a. in ‘Seraphitus-Seraphita’ en in ‘Louis Lambert’. Zijn moeder was een nerveuze vrouw met een groote neiging tot het mystieke. Zij was met Balzac's vader getrouwd op haar 18^{e} jaar, terwijl deze 32 jaar ouder was. Zij bezat een tamelijk uitgebreide bibliotheek met mystieke werken, waaronder het werk van Swedenborgh een eerste plaats innam. Balzac las, terwijl hij nog betrekkelijk een kleine jongen was, al die werken en ondervond er dan ook later den invloed van.

Balzac zelf werd den 20sten Mei 1799 geboren. Omdat zijn moeder haar eerste kind, dat zij zelf had willen zoogen, door den dood verloren had, werd Honoré bij een min buiten Tours uitbesteed. Hij ging vroeg naar school en kwam op zijn 8ste jaar in het Collège de Vendôme. Welk leven hij daar geleid heeft, wat hij daar heeft geleden en welke terugwerking zijn verblijf daar op zijn geheele bestaan heeft gehad, kan men in ‘Louis Lambert’ terugvinden, waar hij een beschrijving van diens jeugd geeft, die eigenlijk zijn eigen jeugd is. ‘Louis Lambert et lui ne font qu'un, c'est Balzac en deux personnes’ vertelt zijn zuster, Mad. Surville. Hij bleef tot zijn 14de jaar op dat collège - zijn meesters beschouwden hem als een leerling, die niet in staat was zich eenige moeite te geven om wat te leeren - en werd er door zijn moeder weg genomen, omdat hij vermagerde, ziek en suf werd. ‘Devenu maigre et chétif, Honoré ressemblait à ces somnabules, vertelt zijn zuster, qui dorment les yeux ouverts, il n'entendait pas la plupart des questions qu'on lui adressait et ne savait que répondre quand on lui demandait brusquement: A quoi pensez-vous? Ou êtes-vous?’ Die toestand was het gevolg, zooals Balzac later zelf schreef, van het vele ezen, ‘d'une sorte de congestion d'idées’ doordat hij - achter

den rug van zijn meesters - een groot deel van de nogal uitgebreide bibliotheek van het collège had uitgelezen. Tegenwoordig zou men zeggen, dat hij aan overspanning en uitputting van zijn hersens leed. Door rust en vermijden van alle inspanning is die hersen-toestand echter weer in het reine gekomen.

Zijn vader wilde, dat Honoré na zijn schooltijd eerst in de rechten zou studeeren en daarna notaris zou worden. Het eerste deed hij, maar toen het op het tweede aankwam, weigerde hij en bekende, dat hij zich alleen tot de loopbaan van schrijver voelde aangetrokken. Na lange en hevige discussies kreeg hij eindelijk verlof om in Parijs te gaan wonen. Twee jaar zou de proeftijd duren en Balzac betrok een klein zolder-kamertje, waar hij van een schijntje geld moest leven en maar moest zien een meesterstuk voort te brengen. Natuurlijk mislukte de proef volkomen. Hij was na die twee jaar zóó vermagerd, dat zijn moeder hem weer bij zich nam om hem op nieuw op te kweeken. Balzac was toen 25 jaar. Op dit tijdstip begonnen zijn rampen, die zulk een geweldigen invloed op geheel zijn verdere bestaan zouden uitoefenen.

In plaats van zelf boeken te schrijven, besloot hij de boeken van anderen te verkoopen. Hij vond gelegenheid een drukkerij en uitgevers-zaak over te nemen en associeerde zich tot dat doel met een ander. Maar heel lang duurde de compagnieschap niet en Balzac nam toen de drukkerij en de uitgeverszaak geheel alleen voor zich. Maar ook dat hield niet heel lang stand en hij was weldra gedwongen (in het jaar 1827) de zaak met een groot verlies van de hand te doen. Dit is het begin geweest van zijn geldzorgen en van de schulden, die hem gedurende zijn geheele leven gekweld hebben en die hem gedwongen hebben zijn dagen in één rusteloozen, moordenden en sloopenden arbeid door te jachten. Hij ging weer naar een zijner kamers terug, waar hij al vroeger had gewoond, maar moest een jaar later eenigen tijd bij vrienden buiten gaan doorbrengen om zijn schuldeischers te ontloopen. Hij kwam daar in een nogal berooiden toestand aan en zag er - vooral wat zijn kleeren betreft - zóó uit, dat zijn vrienden gedwongen waren hem zelfs een nieuwen hoed te koopen. Als merkwaardigheid vertelt Cabanès hierbij, dat de hoedenverkooper van het plaatsje alle moeite van de wereld had een

hoed te vinden, die groot genoeg was om het hoofd van Balzac te bekleeden! Na zijn terugkomst te Parijs begon hij verder aan de formidabele serie werken te arbeiden, die later de Comédie humaine zou vormen en die hij al in het jaar 1827 begonnen was, al was het nog niet onder dien collectief-naam. Hij had toen al die eigenaardige wijze van werken, waarop wij straks terugkomen. Hij bleef echter van dat jaar tot het jaar 1833 niet uitsluitend te Parijs, maar zwierf dan eens hier, dan eens daar, terwijl zijn zwerf-tochten in Parijs zelf ontelbare zijn.

Den 15^{den} Maart 1850 geschiedde eindelijk het heugelijk feit, waarop hij meer dan zestien jaar had gewacht, namelijk zijn huwelijk met een Poolsche dame, met Mad. Hanska. Reeds in het begin van het jaar 1832 had hij een brief van deze dame ontvangen, die een groote bewondering voor hem door en uit zijn werken had opgevat. Door allerlei omstandigheden had het zoo lang geduurd, voordat het huwelijk kon worden gesloten met de eenige vrouw, die hij werkelijk, echt en diep, in zijn leven heeft lief gehad. Behalve de vrouw, van wie hij gedurende zooveel jaar zijn afgod had gemaakt, bracht zijn huwelijk hem ook een bijna vorstelijk kapitaal aan, dat hem de hoop kon doen koesteren eens eindelijk uit de schulden te kunnen en te zullen komen en eindelijk zonder den altijd-durenden druk van geldzorgen en schuldeischers te kunnen leven.

Lang zou zijn geluk niet duren. Al vóór zijn huwelijk hadden zich de verschijnselen van een ongeneeselijke hart-kwaal bij hem geopenbaard, die wel telkens èn door de behandeling van zijn vriend en medicus Nacquart, èn door de behandeling van een Poolschen dokter - gedurende de jaren die hij in Polen, bij zijn geliefde doorbracht - verlicht werden, maar die toch machteloos waren tegen den voortgang van zijn lijden, vooral ook, omdat Balzac zijn slijtend en uitputtend werk-leven, tegen hun raad in, voortzette. Nog geen vijf maanden was hij met Mad. Hanska getrouwd, of zijn hartlijden was zoodanig toegenomen, dat er geen hoop meer op zijn behoud kon worden gekoesterd. Daarbij kwam, ten gevolge van een stoot, dien hij tegen zijn been had gekregen, een grangraeneuze phlegmone, een ontsteking met ‘koud vuur’, aan zijn dij, zoodat er geen redding meer voor hem was. Hij stierf den 19^{den} Augustus 1850.

Voordat zich de verschijnselen van zijn hartlijden openbaarden, vindt men nergens vermeld, dat Balzac ooit ernstig ziek is geweest, behalve dan die hersenuitputting en overspanning in zijn jeugd. Hij heeft eenmaal een fractuur van zijn scheenbeen gehad, die nogal lang geduurd heeft vóór er genezing intrad, doordat het een splinter-fractuur was, waaruit de splinters door ettering moesten verdwijnen. Zijn overige klachten en kwalen waren een gevolg van zijn overwerken, klachten en kwalen die spoedig of betrekkelijk spoedig verdwenen, wanneer hij den raad van zijn geneesheer trouw opvolgde en rust nam. Misschien zou hij ook van zijn hart-kwaal bevrijd zijn gebleven, wanneer hij niet zoo geweldig misbruik van koffie had gemaakt, die hij beweerde noodig te hebben om zooveel uren op een dag te kunnen werken als hij deed.

Het blijft nog altijd een open vraag, of Balzac door zijn huwelijk uit de schuld is gekomen. Cabanès vermeldt er niets van. De Goncourt echter vertelt in zijn Journal van 1889, Dl. VIII, blz. 48 en vlg. dat de Lovenjoul hem heeft meegedeeld, hoe de schuldeischers van Balzac, dadelijk na zijn dood het huis bij hem zijn binnen-gedrongen, zijn vrouw de deur uit hebben gezet en zich van alles, dat eenige waarde had, hebben meester gemaakt. Het merkwaardige daarbij is, dat zij alle papieren en brieven, die zij gevonden hebben, op straat hebben gegooid, zoodat het de Lovenjoul met eenige moeite heeft mogen gelukken een groot gedeelte van de brieven van Balzac en van zijn manuscripten in handen te krijgen, die hij met eenig zoeken bij de verschillende winkeliers in de buurt had opgespoord.

Zeker is het, dat er iets vreemds moet hebben bestaan in de verhouding van Balzac met Mad. Hanska. Heeft Cabanès dit punt niet willen aanroeren, heeft hij het vergeten of heeft hij niet geweten, wat andere daarover - o.a. de Lovenjoul en Victor Hugo - hebben geschreven? Noch het een, noch het ander is van een zoo nauwkeurig, onpartijdig vorscher als Cabanès, te denken. Ten eerste de redenen, waarom Mad. Hanska steeds haar huwelijk met Balzac op de lange baan schoof - men weet, dat het meer dan zestien jaar heeft geduurd, voordat zij in het huwelijk met Balzac toestemde - en die door de Goncourt t.a.p. als hem door de Lovenjoul meegedeeld, verhaald worden; ten tweede het feit, waardoor het mogelijk kon zijn, dat na Balzac's

dood zijn schuldeischers (dat hij nog schuldeischers had is op zich zelf al iets raadselachtigs, waar hij een vrouw met een vorstelijk kapitaal had getrouwd) zijn huis konden binnen-dringen en zich van zijn papieren konden meester maken. Victor Hugo, aan wien wij de prachtige beschrijving van zijn laatste bezoek aan Balzac in zijn 'Choses vues' hebben te danken, waarvan Cabanès ons een gedeelte geeft, vertelt, dat Mad. Hanska gedurende zijn ziekte, niet bij hem kwam, ja zelfs gedurende de laatste dagen van zijn ziek-zijn het huis had verlaten, omdat hij zulk een onaangenamen geur, ten gevolge van het gangraen van zijn been, verspreidde! Zij had hem aan de zorgen van een oude meid overgelaten, keek niet meer naar hem om en was zelfs zoo harteloos om alles voor zijn begrafenis aan anderen op te dragen. Of zij bij zijn begrafenis tegenwoordig was, weet Victor Hugo niet zeker.

Het merkwaardigste van alles is de wijze waarop de Pers (groote P) zich toen ter tijd over den dood van Balzac heeft uitgelaten. Cabanès vertelt, dat men - te midden van allerlei politieke nieuwtjes - niet anders in de bladen van dien tijd vermeld vindt dan: 'Un des écrivains les plus féconds et les plus célèbres de nos jours, M. de Balzac, vient de mourir. Ses obsèques auront lieu le mercredi 21 Août, à 11 heures, en l'église Saint-Philippe-du-Roule. On se réunira à la Chapelle du quartier Beaujon, rue Saint-Honoré, 193'.

Balzac was geen lid van de Académie!

Dat iemand, hoe sterk van lichaam hij ook moge zijn en hoeveel weerstands-vermogen hij ook heeft, op den duur niet bestand is tegen een wijze van werken, zooals Balzac zich die - noodgedwongen - had opgelegd, is te begrijpen. Noodgedwongen, zooals Cabanès citeert, dat Taine van hem zegt: 'L'argent, partout l'argent, l'argent toujours; ce fut le persécuteur et le tyran de sa vie; il en fut la proie et l'esclave par besoin, par honneur, par imagination, par espérance; ce dominateur et ce bourreau le courba sur son travail, l'y enchaîna, l'y inspira, le poursuivit dans son loisir, dans ses réflexions, dans ses rêves, dissipa ses yeux, maîtrisa sa main, forgea sa poésie, anima ses caractères et répandit sur toute son oeuvre le ruissellement de

ses splendeurs’. Wanneer hij met een groot werk bezig was, arbeidde hij twee, drie maanden achtereen zestien of achtien uur van de vier en twintig en veroorloofde zich hoogstens zes uur slaap. Zelf vertelt hij, dat hij 's avonds om zes uur gaat slapen, zoodra hij gegeten heeft en tot middernacht of tot half één doorslaapt. Dan dronk hij een kop koffie en ging zitten werken van 's nachts één uur tot den volgenden dag één uur, in één stuk door. ‘Je n'ai qu'une heure à donner au monde, de 5 à 6, pendant mon diner. J'ai juré d'avoir ma liberté, de ne devoir ni une page, ni un sou et, dussé-je crever comme un mousquet, j'irai courageusement jusqu'à la fin’. Somtijds nam hij, midden onder zijn werk, een bad, waarin hij een uur bleef liggen denken. Van acht tot negen mocht zijn uitgever bij hem komen om over zijn proeven of over zijn werk te spreken en daarna ging hij weer geregeld en aan één stuk met schrijven door, zonder eenige afleiding te nemen. Balzac leefde heel sober en maakte alleen misbruik van koffie, zoowel om zich wakker te houden, als om zijn helderheid van gedachten te bewaren. Nu en dan, maar bij hooge uitzondering, dronk hij thee, hij rookte nooit, maar snoof nogal veel. Andere opwekkende middelen gebruikte hij nooit! Eenmaal slechts heeft hij - door Théophile Gautier er toe verleid - haschich gebruikt, maar vond in de werking er van geen reden om de proef nog eens te nemen. ‘J'ai résisté au haschich, schreef hij aan Mad. Hanska, du moins je n'ai éprouvé aucun des phémomènes dont on m'avait parlé. Mon cerveau est si solide qu'il fallait, à ce qu'on m'a dit, que la dose fût plus forte. Néanmoins j'ai entendu des voix célestes et j'ai ru des peintures divines’. En ook op het gebied van vrouwen was hij eer een onthouder dan dat hij een verleider was. Eenige voorbijgaande verliefdheden daargelaten, leefde hij ook daarin ingetogen en hield er een speciale theorie op na om zijn ingetogenheid en zijn kuischheid, die hij beiden voor een schrijver noodig vond, te verdedigen. Toch was hij - ofschoon hij zoo geweldig werkte - niet afkeerig van genoegens en van allerlei uitspanning, niettegenstaande sommige zijner tijdgenooten (o.a. George Sand) het tegendeel van hem beweren. ‘Il ne mérite pas, schrijft zijn zuster, Mad. Surville, citeert Cabanès, cet éloge; hors le travail qui primait tout, il aimait et goûtait tous les plaisirs de ce monde’. Toch wordt door anderen gezegd, b.v.

door de Goncourt, dat de kuischheid van Balzac nu niet zoo erg groot was. In alle geval kan men niet beweren, al zijn de berichten daaromtrent nogal tegenstrijdig, dat hij een onkuisch bestaan leidde of dat het ‘hoe grooter geest, hoe grooter beest’ op Balzac toepasselijk is!

De oorzaak van den vroegen dood van Balzac moet echter voornamelijk in zijn geweldig en slijtend werk worden gezocht. Sainte-Beuve heeft in een van zijn ‘Causeries du Lundi’, zooals Cabanès aanhaalt, van hem geschreven: ‘M. de Balzac avait le corps d'un athlète et le feu d'un artiste épris de la gloire; il ne lui fallut pas moins pour suffire à sa tâche immense... La personne de l'écrivain, son organisation tout entière s'engage et s'accuse elle même jusque dans ses oeuvres; il ne les écrit pas seulement avec sa pure pensée, mais avec son sang et ses muscles’. En Cabanès voegt er bij: ‘on ne saurait mieux, et en moins de mots, définir l'hygiène de l'écrivain de ce siècle... qui, à l'exemple de Balzac, a entrepris une besogne surhumaine, et qui, comme Sisyphe, doit rouler chaque jour son rocher, pour asseoir et consolider les bases de l'édifice rêvé. Les constitutions les plus vigoureuses, les tempéraments les plus solides, ne sauraient résister longtemps à de tels efforts, et quand dans la lutte la matière est vaincue, l'homme succombe prématurement, comme l'architecte de la Comédie humaine, sans avoir achevé son oeuvre. C'est grâce à une volonté surhumaine, servi par un tempérament d'athlète et une réclusion de moine, que Balzac est arrivé à édifier le monument litteraire dont les proportions babylioniennes nous étonnent et nous déconcertent’.

Zooals in ieder's psychologie - en zeker in die van een genie en van artiesten - kan men ook in de psychologie van Balzac eenige - wil men - pathologische verschijnselen opmerken, waarvan de voornaamste een zekere ‘manie ambulatoire’, een zekere zwerf-neiging, en een grootheids-manie zijn. Dr. A. Fournier, die in 1885 burgemeester van Tours was en een der eersten is geweest, die heeft voorgesteld een gedenkteeken ter eere van het oeuvre van Balzac op te richten, schrijft, volgens Cabanès, van hem: ‘Balzac ne pouvait demeurer longtemps dans le même lieu. Ce besoin de changement était chez lui si prononcé que souvent ni ses parents, ni ses amis ne connaissaient sa résidence

essentiellement temporaire'. Wij zullen hem niet op al zijn zwerf- en verhuistochten, zooals Cabanès die nauwkeurig opgeeft, zoowel in als buiten Parijs, volgen. Zijn reizen naar Polen daargelaten, die - zooals wij hebben gezien - tot doel hadden om zijn aanstaande vrouw, Mad. Hanska, te bezoeken, moet de voornaamste oorzaak van zijn zwerven daarin worden gezocht, òf dat hij zijn schuldeischers wilde en moest ontloopen, òf dat hij een woning verlangde, waar hij rustig en zonder afgeleid of lastig te worden gevallen, kon werken. Want geen zijner tochten of veranderingen van woning was een verloren tijd voor hem en een groot deel van zijn reuzen-arbeid heeft hij op reis, in verschillende steden en plaatsen in Frankrijk verricht. Dikwijls echter is het onmogelijk om een oorzaak te vinden, waarom hij zich zoo herhaaldelijk verplaatste en is men gedwongen met Cabanès in te stemmen, waar deze van een zekere 'manie ambulatoire' spreekt.

Is het reeds moeilijk uit te maken of men inderdaad van een pathologische 'manie ambulatoire' bij Balzac kan spreken, nog lastiger is het vast te stellen of de grootheids-ideeën, die men telkens bij hem ontmoet, alleen een uiting van zijn overtuiging waren, dat hij een genie was en ver boven andere menschen en zelfs boven het meerendeel van zijn collega-schrijvers stond, een uiting van zijn gevoel van eigenwaarde, dan wel of er bij hem sprake kan zijn van een pathologische afwijking. Wanneer men de verschillende anecdoten en gezegden nagaat, die Cabanès opgeeft, dat van hem in omloop zijn, kan men evenzeer het een als het andere verdedigen. Merkwaardig - zoowel om de naïveteit als om het gevoel van eigenwaarde, die er in liggen opgesloten - zijn zij in hooge mate. Om een voorbeeld te noemen. Balzac was op een diner, waar - met andere letterkundigen - ook Jules Sandeau en Gustave Planche tegenwoordig waren. Sprekende over de kwestie van het auteursrecht, dat toen in Frankrijk even slecht was geregeld als nu nog in ons land, riep een der gasten, een soort half-artiest verontwaardigd uit: 'Oui, messieurs, nous tous, gens de lettres, nous devions nous liguer pour faire cesser un tel scandale'. Bij de woorden 'nous tous, gens de lettres' sprong Balzac van zijn stoel op en brak in een schaterlach uit, terwijl hij den spreker spottend toevoegde: 'Vous, monsieur, vous homme

de lettres! Vous osez vous comparer à nous? Allons donc. Vous oubliez avec qui vous avez l'honneur de siéger ici: avec les maréchaux de la littérature moderne'. Dr. Fournier vermeldt, volgens Cabanès, in zijn brochure 'La Statue de Balzac à Tours', een andere uiting van hem, die Fournier van den baron Larrey heeft vernomen. Op een avond, toen Balzac te midden van een aantal van zijn bewonderaars een zijner romans voorlas, hield hij plotseling op en zeide, zonder zich aan de aanwezigen te storen: 'Que c'est donc beau' en ging daarna weer kalm met lezen voort. Fournier voegt er bij: 'Cette exclamation eût été assurément comme intempestive et fate, sortant de la bouche d'un autre que Balzac; chez lui, au contraire, elle devenait le témoignage expansif d'une juste admiration pour son génie'.

Dat niemand dergelijke eigenaardigheden kwalijk nam, was een gevolg daarvan, dat Balzac zich nooit trachtte te verheffen ten koste van anderen en van de naïveteit, waarmee hij ze zeide. 'Chacun sait, schrijft George Sand van hem, zegt Cabanès, comment la conscience de sa grandeur débordait chez lui, comment il aimait à parler de ses ouvrages, à les raconter'; terwijl Taine - als een bewijs van zijn naïeve en openlijke zelf-bewondering, zonder valsche schaamte, - van hem verhaalt, dat hij op een dag tot Champfleury zeide: 'Vous me ressemblez, je suis content pour vous de cette ressemblance'. En hij voegde er aan toe: 'Il n'y a que trois hommes à Paris qui sachent leur langue: Hugo, Gautier et moi'. Wanneer hij in zijn brieven over zijn romans schrijft, kwalificeert hij ze als chefs-d'oeuvre. Toch had hij soms zelf een verkeerden blik op zijn eigen werk. Noch 'Le père Goriot', noch 'Eugénie Grandet' schatte hij zelf op hun echte waarde en toen iemand hem die verkeerde opvatting onder het oog bracht, antwoordde hij: 'Laissez moi donc, ceux qui m'appellent le père d'Eugénie Grandet veulent m'amoindrir. Certainement c'est un chef-d'oeuvre, mais un petit chef-d'oeuvre; ils se gardent bien de nommer les grands'. Hij zegt tot zijn zuster: 'Qu'un de mes amis millionnaires (et j'en ai), ou qu'un banquier ne sachant que faire de son argent, vienne me dire: 'Je connais votre immense talent et vos soucis, il vous faut telle somme pour être libre, acceptez-la sans crainte, vous vous acquitterez; votre plume vaut mes millions... Il ne faut que

cela, ma chère... Ces gens dépensent tout en fantaisies... Une belle action est une fantaisie comme une autre, et qui donne de la joie à toute heure... C'est quelque chose de se dire: J'ai sauvé un Balzac!... L'humanité, a par-ci par-là de bons sentiments, et il y a des gens qui, sans être Anglais, sont capables de pareilles excentricités... Moi, moi, millionnaire ou banquier, je les aurai!... Sa part sera belle dans l'avenir. On dira: Cet homme comprit Balzac, lui prêta de l'argent sur son talent, le mena aux honneurs qu'il méritait: ce sera sa gloire à lui; n'en a pas qui veut! Cela vaut mieux que de brûler un temple pour laisser son nom à la postérité'. Wat mij betreft, kan ik onmogelijk in deze en dergelijke uitingen van Balzac iets pathologisch zien en ben het geheel met de opvatting van Dr. Fournier daaromtrent eens. Iemand als Balzac, een genie als hij, wiens wêerga nog altijd moet gevonden worden, had het recht niet alleen zulk een gevoel van eigenwaarde te koesteren, maar ook om het te uiten! Alleen dàn mag men van grootheids-ideeën spreken, wanneer iemand, die verre beneden een Balzac, die veel lager dan een reuzen-genie als hij staat, dergelijke gevoelens van eigenwaarde uitspreekt! Nogmaals, Balzac had er het volste recht toe! Te meer, wijl hij door zoovel en van zijn tijdgenooten op schromelijke wijze miskend werd.

Dikwijls sprak hij er over hoe hij Membre de l'Institut zou kunnen worden. Van daar tot lid van de Chambre des Pairs was maar één enkele stap en van Pair tot minister een kleinigheid. Hij zou enorme dingen volbrengen en de evenknie van Napoléon den eerste zijn: 'Ce qu'il avait commencé par l'épée, je l'achèverai par la plume'. Hij schrijft aan Mad. Hanska: 'En somme, voici le jeu que je joue: quatre hommes auront eu dans ce siècle une influence immense! Napoléon, Cuvier, et O'Connell; je voudrais être le quatrième. Le premier a vécu du sang de l'Europe, il s'est inoculé des armées; le second a épousé le globe; le troisième s'est incarné un peuple; moi, j'aurai porté une société entière dans ma tête'.

Men moge het fantaisie of - zooals sommige - auto-suggestie noemen, daarin moet de oorzaak worden gezocht, waarom en waardoor Balzac zich zóó in het bestaan, in het doen en laten van de personen kon verplaatsen, die hij in zijn romans ten

tooneele voert, waardoor zij levende menschen voor hem werden en waardoor hij ze zóó levend beschrijft, dat men er zeldzaam de wedergâ van vindt, dat hun omgeving werkelijkheid voor hem zelf wordt, hun doen en laten een werkelijk gebeuren. ‘Levé à minuit, assis douze heures de suite, enfermé chez lui pendant deux mois, perdant le sens des objets extérieurs, jusqu'à ne plus reconnaître les rues, il s'enivre de son oeuvre, il en comble son imagination, il est hanté de ses personnages, il en est obsédé, il en a la vision; ils agissent et souffrent en lui, si présents, si puissants que désormais ils se développent d'eux-mêmes avec l'indépendance et la nécessité des êtres réels. Réveillé, il reste à demi plongé dans son rêve. Il croit presque aux événements qu'il raconte: ‘Je pars pour Alençon, pour Grenoble, où demeurent Mlle Cormon, M. Bénassis’. Il vient donner à ses amis des nouvelles de son monde imaginaire, comme on en donne du monde véritable. ‘Savez-vous qui Félix Vandenesse épouse? Une demoiselle de Grandville. C'est un excellent mariage qu'il fait là, les Grandville sont riches, malgré ce que Mlle de Bellefeuille a coûté à cette famille’. ‘Il faut avoir cette puissance d'illusion pour créer des âmes’, schrijft Taine van hem op een andere plaats, citeert Cabanès. Die fantaisie of auto-suggestie was zóó sterk bij Balzac, dat hij op een dag tot Jules Sandeau, die over zijn zieke zuster sprak, nadat hij eenigen tijd naar hem had geluisterd, zeide: ‘Tout cela est bien, mon ami, mais revenons à la réalité: parlons d'Eugénie Grandet’.

Het merkwaardige daarbij is, dat Balzac alleen die fantaisie voor het tegenwoordige had. In het verleden kon hij zich moeilijk of liever in het geheel niet verplaatsen en het was hem onmogelijk om een persoon uit de oudheid eenig leven te geven of in de werkelijkheid van eenige eeuwen geleden op te voeren ‘Il pouvait transporter sa pensée dans un marquis, dans un financier, dans un bourgeois, dans un homme du peuple, dans une femme du monde, dans une courtisane, mais les ombres du passé n'obeissaient pas à son appel.... Sauf deux ou trois exceptions, son oeuvre est moderne; il s'est assimilé les vivants, il ne ressuscitait pas les morts’ zegt Gautier van hem, zooals Cabanès ons mêedeelt.

Niettegenstaande zijn groote fantaisie, zou Balzac - waar hij

zich op wetenschappelijk gebied begaf, omdat hij dit in zijn werk noodig vond - zich daardoor nooit laten leiden, maar bestudeerde hij de kwestie, waarover hij wilde schrijven, eerst nauwkeurig en tot in kleinigheden. Vandaar, dat men bij hem - den tijd, waarin hij leefde en de hoogte, waarop de wetenschap toen ter tijd stond, in aanmerking genomen - nooit die fouten vindt, waarvan het werk van andere schrijvers, zelfs van den tegenwoordigen tijd, dikwijls zoo vol is. De oorzaken daarvan moeten in de eerste plaats worden gezocht in het feit, dat Balzac zich in hooge mate door de studie der medische wetenschap en door de physiologie - en vooral door de studie der hersen-physiologie - voelde aangetrokken; in de tweede plaats door zijn omgang met les gros bonnets de la science van zijn tijd. Zonder twijfel verkeerde hij met de groote practici die zijn tijdgenooten waren, met Broussais, Dupuytrin en anderen, terwijl hij hoogst waarschijnlijk in relatie stond met Cuvier, Geoffroy-Saint-Hilaire, met scheikundigen als Vauquelin, met psychiaters als Moreau de Tours. Hoe meer men het werk van Balzac bestudeert, des te verbaasder staat men door de nauwkeurigheid van zijn beschrijving der verschillende ziekten, waaraan zijn personen lijden. Daarbij is het merkwaardige, dat hij èn door eigen observatie èn door zijn intuïtie geleid, de verschillende verschijnselen van ziekten te boek stelt, die in zijn tijd òf verkeerd verklaard werden, òf die bij zijn tijdgenooten nog onbekend waren en die pas langen tijd na hem bestudeerd zijn, waarvan pas langen tijd daarna de symptomen zijn te boek gesteld en - voor zoover dat kon - verklaard zijn en vooral, waarvoor pas zooveel later de geneeswijze is aangegeven, die hij reeds heeft opgesteld. Men leze, om eenige voorbeelden te noemen, de beschrijving van de ziekte van ‘le Père Goriot’, de beschrijving van een hysterica in ‘l'Envers de l'histoire contemporaine’, met de isoleer-therapie door den empiricus Halpersohn aangeraden, een therapie die zooveel jaren later door Charcot is aangegeven; de schildering van den typischen neurasthenicus, van de Mortsauf, in ‘le Lys de la vallée’ en van zooveel anderen. Taine vermeldt, zegt Cabanès, dat men spottend van hem zeide: ‘C' est le musée Dupuytrin in-folio’, of ook wel: ‘C' est un beau champignon d'hôpital’ en ook ‘C est Molière médecin’.

Maar behalve daarin, is hij een voorlooper op verschillend ander terrein geweest. In ‘Louis Lambert’, in ‘Seraphita’ kan men reeds zien, dat en hoeveel Balzac geloofde en hechtte aan den invloed van de gedachte en van den wil van den eenen persoon op een ander. In zijn tijd met den naam ‘magnétisme’ bestempeld en aan een zeker occultisme toegeschreven, blijkt het magnetisme, zooals het door hem werd opgevat, niet anders te zijn dan wat men later ‘suggestie’ heeft genoemd. Men leze o.a. het gesprek tusschen den rechter van instructie Popinot en den doctor Bianchon over den invloed dien de magnetiseur op den gemagnetiseerde, dien hij in slaap heeft gemaakt, kan uitoefenen en hoe de laatste, wanneer hij ontwaakt is, alles zal volbrengen, wat hem door den magnétiseur is bevolen en men zal moeten erkennen, dat Balzac zeker een voorlooper is geweest in een vraagstuk, waarin het laatste woord tegenwoordig nog niet is gesproken en waarover sinds jaren reeds een wetenschappelijke twist gevoerd wordt; de Lovenjoul deelt ons mede, schrijft Cabanès dat Balzac eens gezegd heeft: ‘Encore quelques efforts et j'atteindrai mon but. Le magnétisme n'est que l'ascendant irrésistible de l'esprit sur la matière, d'une volonté forte et immuable sur une âme ouverte à toutes les impressions. Avant peu, je possèderai les secrets de cette puissance mystérieuse. Je contraindrai tous les hommes à m'obéir, toutes les femmes à m'aimer. Voyez cette jolie personne qui baîlle à une table d'écarté... eh bien! par la seule fascination de mon regard, je la forcerai de traverser ce salon et de venir se jeter dans mes bras’.

En zoo is hij een voorlooper geweest in sommige kwesties op het gebied der scheikunde, zooals men die kan vinden in zijn novelle ‘Balthazar Claës’ en in ‘la Recherche de l'absolu’, evenals hij een voorzeggenden geest en een ver-vooruitzienden blik heeft gehad op criminalistisch gebied. Men leze daarover het uitstekende opstel van Roux, in de Archives d'anthropologie criminelle, getiteld ‘Balzac jurisconsulte et criminaliste’ (Arch. Jrg. No. 21, 1906. blz. 213 en vlg.) Is het niet of men Lombroso en zijn school hoort spreken, waar Balzac in ‘l'Envers de l'histoire contemporaine’ door den ouden kolonel Nicolas laat zeggen: ‘Il n'y a pas d'atroces coquins, il y a des natures malades à

mettre à Charenton; mais en dehors de ces rares exceptions médicales, nous ne voyons que des gens qui raisonnent mal, et la mission de l'homme charitable est de redresser les âmes, de remettre dans le bon chemin les égarés'... En ook in de beschrijving van den zoogenaamden criminel-né, van den criminel d'habitude, zelfs in de theorie van 'la contagion du meurtre' komt de prioriteit aan Balzac toe. 'Balzac avait, zegt Roux, bien avant les nouvelles écoles de criminologie, tracé un portrait du malfaiteur d'occasion que ne désavouerait pas le plus exigeant des anthropologues'.

Dit is, in groote trekken meegedeeld, de inhoud van het werk van Cabanès, dat ons een geheel nieuwen blik doet krijgen niet alleen in de ziel van den grooten, genialen schrijver, maar dat ons een geheel ander inzicht geeft in zijn werk, dan wij bij een eerst en oppervlakkig lezen zouden vermoeden. Door zijn nauwkeurige ontleding en zijn gewetensvol bestudeeren van alles, wat er èn door de tijdgenooten van Balzac èn door vertrouwbare schrijvers over hem is te boek gesteld, heeft hij - niettegenstaande de leemte, die ik hierboven heb aangeduid - ons een blik gegeven in het diepe, intieme en echte bestaan van een der grootste genieën van de vorige eeuw en heeft ons de prachtige ziel, het groote hart en het enorme denkvermogen getoond van Balzac, zooals men die tot nu toe nog niet kende.

(*Wordt vervolgd.*)

Bibliographie.

Nyhoff's Index op de Nederlandsche Periodieken van algemeenen inhoud.

Deze maandelijks verschijnende Index, die in gemakkelijk te overziene volgorde, een algemeen beeld geeft van den inhoud der verschillende Nederlandsche tijdschriften en eenige couranten, bedoelt als het ware een uitgebreid register te zijn op al deze periodieken tegelijk. Zooals van zelf spreekt, is het dus een zeer nuttige uitgave, en zal voor lezers van op geregelde tijden verschijnende lectuur een bijna onmisbare hulp blijken. In een oogenblik vindt men thans plaats, en tijd van verschijning, van het een of ander artikel, dat men noodig heeft, zelfs wordt in de tijdschriften de bladzijde aangewezen, en in de couranten morgen- of avondblad; bovendien is door talrijke verwijzingen getracht, zoowel het vinden van een speciaal artikel, als van een groep van verwante onderwerpen gemakkelijk te maken. De schrijvers en de onderwerpen zijn gerangschikt in één alphabet, terwijl de namen der eerste met vette letter zijn gedrukt. Buitengewoon geschikt is ook, dat elk nummer een lijst bevat van recensies op Nederlandsche boeken, zoodat het ieder auteur licht valt, te weten te komen, of, en wanneer en waar, er een boek van hem beoordeeld is.

Als men een jaargang van Nyhoff's Index doorbladert, dan moet het ons toch wel schijnen, dat Nederland volkomen belang stelt in zijn tijd, en daarvan geheel op de hoogte is; en dat onze verschillende periodieken een getrouwe en uitgebreide weerspiegeling geven van het geestelijk leven onzer beschaving en de gebeurtenissen der eeuw.

N.G.

Schetsboek. Eene verzameling gedichten en prozastukken, met portretten van eenige inzenders, leden der Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen.

De Vereeniging van Letterkundigen, tot dusverre de eenige organisatie in Nederland, die de belangen van den letterkundige

behartigt, die tracht diens rechtspositie te verbeteren, een normalere verhouding tusschen artiest en uitgever te scheppen, en die met het beste succes geijverd heeft voor de aansluiting van Nederland bij de Berner Conventie, bezit ook een Ondersteuningsfonds, waardoor aan letterkundigen tegemoet gekomen wordt, in moeilijke omstandigheden. Deze, in een klein land als Nederland vooral, zoo nuttige instelling, heeft uit den aard der zaak geen overvloed van middelen beschikbaar. Het is daarom, dat de heer L. Simons, de ontwikkelde, scherpzinnige, actieve leider der 'Wereldbibliotheek', die reeds eens, door de uitgave der twee deeltjes 'Zelfkeur', toonde, der Vereeniging een warm hart toe te dragen, wederom blijk heeft gegeven van zijn goede gezindheid en belangelooze sympathie, door een 'Schetsboek' het licht te doen zien, samengesteld uit bijdragen der leden van de Vereeniging, en versierd met een twaalftal portretten.

Indien de naam *Schetsboek* sommigen op het denkbeeld mocht brengen van iets kleins en schamels in omvang, de beschouwing van dit kloeke, fraai-uitgegeven deel in groot formaat, zal doen begrijpen, dat men hier te doen heeft met een boek, dat men een standaardwerk zou kunnen noemen, omdat het als het ware een staalkaart bevat van hetgeen de moderne Nederlandsche schrijvers kunnen praesteeren.

Natuurlijk hebben niet alle letterkundigen iets ingezonden, maar de bijdragen dergenen, die het wèl deden, zijn talrijk genoeg, om een overzicht te geven van den stand der hedendaagsche Nederlandsche letterkunde. Laten wij van de 49 (dichters en schrijvers), die hier vertegenwoordigd zijn, enkelen noemen: Dr. Aletrino met een fragment 'Wind'; Hein Boeken met Sonnetten 'Tot Milton'; P.C. Boutens met drie gedichten van Novalis, Lodewijk van Deyssel met eenige zijner fijne, gecomprimeerd-veelzeggende 'Opmerkingen'; Marcellus Emants met 'Een Zonderling'; G. van Hulzen met een 'Laatste Litanie'; Willem Kloos met een vers 'In Memoriam'; Jhr. H.M.J. van L.† 15 Juli 1910; Adriaan van Oordt met 'Een Benedictijner Abdijkerk'; W.L. Penning Jr. met een lang en fraai gedicht: 'Het Haagsche Bosch' en Herman Robbers met een zijner innig doorvoelde en fijn begrepen kinderschetsen.

N.G.

Jarlles y ffynnawn *(Het Keltisch sprookje vrij naverteld)* door Frans Erens.

I.

Toen de aarde nog groot was en wijd in oude, zeer oude tijden; toen nog eenzaam lagen de landen en de wouden wuifden in de stilte der dalen, waardoor langs den kronkelenden stroom van kristalhelder water slechts nu en dan de zwaarbepakte handelsman toog, de marskramer voortsukkelde ééns in het jaar, of de ruiter in het blinkend harnas draafde met de lange speer in zijn hand, het schild rammelend aan zijn arm, opjagend den verschrikten vogel, die dronk aan de beek of floot op den tak; toen de herten nog wegvloden met troepen op het gepiep en geknars der ijzeren platen die den voortjagenden ridder het lichaam bedekten, toen stond bij het strand van de zee een kasteel met veel torens bekranst rondom in een kring, als in een romaansche kathedraal de kaarsenhoudende luchterkroon. Tot aan den voet van de rots waarop het scheen gegroeid uit den steen, stond het slot vaal en verweerd, maar stevig nog en vast sinds vele eeuwen. Alléén de windwijzers op de torens, die heen en weer draaiden en knersten, dag en nacht moesten telkens worden vernieuwd, waarbij het menigmaal gebeurde, dat de koene klimmer naar beneden gleed over de gladde leien, weggerukt door een gril van den storm opeens onverhoeds in het diepe water. Tot daar kwamen de dennen van een bosch met hun stuivenden bloei, zingend mee in hun kruinen met het gezang der golven, die tot hen naderden

als reien van witte bruiden, welke zich hieven en bogen, als voor fiere mannen, die hen wachtten.

Dat was het slot van Arthur, den Koning, niet ver van Caerlleon de stad, die lag aan de boorden van de Usk, den stroom van zoete wateren, die ging naar de zee.

Op een dag dat de visschen sprongen en spartelden in de zinkende zon, zat Koning Arthur daar op het slot in den hoogen zaal, waar het zonnelicht speelde tegen de wanden van zware steenen gemetseld en daar tapijten weefde van licht, kleurenrijk en vol fantastische vormen. Om hem heen zaten Owein, zoon van Urien, Kynon de zoon van Clydno en Kai zoon van Kyner. Zijne gemalin Gwenhwyvar zat met hare dienstmeiden vlak bij het licht van het venster, dat diep was gehouwen in den muur van drie armlengten dikte. Sterke ijzeren staven beschermden van buiten den ingang. De Koning zat op groene takken, waarover gelegd was een witte deken met rozen bestikt. Kussens van roode zijde lagen onder zijne ellebogen en zijn hoofd grijs reeds en een weinig gerimpeld steunde op den rechterarm, zwaar van gedachten en moede van de jacht, die vele dagen had geduurd in wouden en bergen. Verdoving zonk in zijn hersens, terwijl hij staarde naar de brandende blokken hout in den schoorsteen en hij zeide: Laat Kai voor u allen brengen kruiken met meet en twee versch gebraden reigers. Eet en drinkt en als gij-lieden het mij toestaat, zal ik een weinig slapen, terwijl gij de een den ander verhaalt, wat u is weervaren op uwe tochten.

De Koning stond op en scheen in den schemerenden zaal nog langer van gestalte dan hij werkelijk was. Hij ging naar zijn legerstede, die gespreid was in den toren, die uitzag naar het Westen.

Kynon zoon van Clydno verlangde van Kai, wat de Koning had gezegd.

Ik verlang, zeide Kai, het verhaal.

Neen, zeide Kynon, volg gij het bevel van den Koning en ga ons eten halen en drinken, dan zullen wij het beste vertellen, wat wij weten.

Aldus ging Kai naar de keuken en braadde twee reigers aan het ijzeren spit en hij ging naar den meetkelder, waar de vaten lagen, met meet gevuld en groote aarden potten stonden met

honig tot aan den boord. Hij bracht naar boven, wat hem was bevolen, eerst een gouden drinkschaal en daarna kwam hij met de handen vol ijzeren spitten, aan wier spitsen staken de stukken van dampend vleesch. Zwijgend aten zij en toen dronken zij de een na den ander uit den goudenen beker, waarin Kai schonk den zoeten goudenen drank. Warm vloeide het bloed in de aderen en behagelijk strekten zij hunne lichamen onder de verfrisschende werking van den honigzeem.

Kynon, zeide Owein, nu is het de tijd dat gij aan mij uwe schuld betaalt. Vertel.

Gij zijt de oudere, Owein! Dus gij moet beginnen, gij kunt beter vertellen dan ik. Begin maar, sprak Owein.

Zoo zij het, antwoordde Kynon.

Ik was de eenige zoon mijner ouders. Mijn lust naar de daad kende geen grenzen, wanneer ik op eenzame wegen ging door de bosschen en op de torens der kasteelen de zwermen zag fladderen van de kauwen en uit het venster een witten arm zag wenken, of het water der bergen schuimend langs mijne voeten spatte. Toen ik nog een kind was, had des avonds een oude meid bij de harsfakkel verhaald van helden, die altijd overwonnen en van veel bleeke vrouwen, die versmachtten in torens van steile rotsen, van ongenaakbare kasteelen op voorover hangende rotsen, van ijzeren grendels en deuren van kerkers in diepe kloven en spelonken. Geen avontuur in de wereld hield ik te zwaar voor mijne krachten en toen ik mijn streek had doorkruist en kende zijn wegen, steden en dorpen, bosschen en bergen en rivieren, trok ik naar verre landen, waar de menschen anders zijn en vele dieren, die men hier niet kon vinden. Eindelijk kwam ik in het schoonste dal van de wereld, waarin de boomen allen even hoog en allen zeer hoog waren. Daar schoten hun stammen naar boven als staven van zilver en trilden hun bladeren als schijven van goud. Een stilte vol geheimen omgaf me van alle zijden. Ook de wind zweeg hier geheel en geen blad bewoog aan een boom, geen grashalm boog, alles lag als verstard in een ademlooze pracht. Alleen een groote rivier dreef hare spoelende wateren kalm in diepe oevers. Geen mensch kwam ik tegen en schuin boven mij zag ik een adelaar drijven in cirkels, heel langzaam, en op sommige oogenblikken

was het alsof hij vasthing in de lucht. Hij zocht waarschijnlijk naar een slachtoffer onder de woudduiven, die argeloos roekoeden in de kruinen der boomen. Vele uren was ik voortgereden door weiden vol bloemen, die daar lagen donker paarsch als velden van amethyst, gereden was ik midden door den luidschallenden zang van ontelbare nachtegalen, totdat op ééns ik stond aan het eind van het dal en daar lag een kasteel bij den oever van de groote rivier, die ik had gevolgd en die hier buitengewoon breed was en zoo helder, dat het kasteel zuiver, rein zich spiegelde in de blauwe diepte der wateren met zijn torens en vurig stralende vensters. Twee torens stonden geheel in het water en de andere twee stonden op de twee andere hoeken. Toen ik naderde (de zon stond nog juist gelijk met den bergkam, want de avond was reeds niet ver meer) zag ik twee jonge mannen uit het slot op mij toekomen. Zij hadden goudblond haar, dat door een gouden reep om het hoofd werd te zamen gehouden. Zij waren gekleed in een gewaad van gele zijde, dat plooide om hun middel door een goudenen gordel. Beiden droegen in hunne handen een boog van ivoor, bespannen met de pees van een hert. Hun pijlen waren van vischhoorn en gevleugeld met pauwenveeren en de punten waren van goud. Aan hunne linkerzijde hingen dolken met goudene handvatsels. Op de brug stond een man met versch geschoren baard, gekleed ook in gele zijde, maar zijn gewaad was met goud geboord. Zijne voeten staken in veelkleurig leder, dat te zamen werd gehouden met spelden van goud. Ik groette hem met diepen zwaai van mijn hand en hij boog zijn hoofd met vriendelijk gelaat en wenkte met zijn hand een welkom. Er stond geen bewaker aan de deur en er was geen ander mensch te zien. Ik ging binnen en zag daar in het vertrek, waarin ik werd gevoerd door den huisheer vier en twintig meisjes bezig aan het venster met het breien der zijde. Deze meisjes waren allen schoon en de minst schoone daarin was nog schooner dan de schoonste van heel Bretagne. Toen ik binnen kwam, stonden ze allen op. Zes van hen namen mijn paard in verzorging en namen mijne wapenrusting af. Zes anderen namen mijne wapenen en vingen onmiddelijk aan ze te poetsen. Zes anderen legden doeken over de tafels en bereidden het eten. De zes laatsten namen mij de stoffige kleeren af en begonnen mij te kleeden

met een onderkleed, een vest van fijn linnen, een bovenkleed en een mantel van gele zijde ook met goud geboord, zooals de huisheer droeg. Op mijn plaats legden zij kussens met rood linnen overtrokken. Toen brachten zij zilveren schalen met waschwater en linnen doeken, grijze en witte en ik waschte mij. De huisheer nam plaats aan eene zilveren tafel en ik zette mij naast hem en de meisjes gingen naast ons zitten. Alleen de zes niet, welke de tafel bedienden. Al het etens gerei, was van goud en de buffelhorens, waaruit werd gedronken waren met zilver beslagen. Allerlei spijzen, de eene na de andere werden opgedragen. Zij waren kostelijk van smaak en de horens werden gevuld met verfrisschenden, koelen drank. Zoolang als wij aten sprak niemand een woord en ieder zweeg. Toen nu de huisheer zag, dat ik mij wilde onderhouden en niet ongeneigd was tot spreken, vroeg hij mij, wie ik was. 'Hoofdman, zeide hij, wij zouden u reeds lang hebben aangesproken, hadden wij niet gevreesd u te storen in het eten, want zoo zou u dat niet wel bekomen en daarvoor te zorgen is de eerste plicht van een gastheer. Doch nu laat ons het een en ander vertellen, gij aan ons en wij aan u.

Ik zeide hem, wie ik was, en het doel van mijn tocht, dat ik iemand zocht, die mij kon overwinnen of wien ik meester kon worden in eerlijk gevecht.

De meisjes zagen allen mij met verwondering aan en ook de man. Met een glimlach antwoordde deze: Wanneer ik niet bang was je in moeilijkheid te brengen, zou ik wel kunnen aanwijzen wat je zoekt.

Ik werd onrustig op dat gezegde en er volgde een stilzwijgen aan tafel. De meisjes zagen ernstig voor zich uit, eenigen zelf mij aan met medelijdende oogen. Zij hadden bijna alle groote blauwe oogen, en blond haar, veel lichter ten minste van kleur dan hier de vrouwen hebben.

'Slaap hier dezen nacht en morgen heel vroeg begeef je op weg. Ga door het dal opwaarts, tot dat je komt aan een bosch. Ga daar door heen. Achter het bosch loopt een pad rechts. Volg dat pad, totdat je op een groote leege plaats komt. Midden op die plaats is een wal van aarde. Daarop zult gij een zwarten man zien, zoo groot en zoo breed als twee andere mannen. Hij heeft maar een voet en één oog op zijn voorhoofd. In zijn

hand houdt hij een ijzeren knods zoo zwaar, dat iemand van onze kracht hem niet zoude kunnen tillen. Om hem heen grazen wilde dieren, ontelbaar veel. Hij is niet vriendelijk en gedienstig, maar als gij hem den weg zult vragen, zal hij je dien aanwijzen.'

Ik stond versteld over wat mijn gastheer mij had verhaald en viel in diep nadenken. Toen merkte ik, dat de meisjes waren opgestaan van tafel en in de hoeken van het vertrek, waar wij zaten lampen hadden aangestoken, en er was nu zeer veel licht om ons heen. Maar niet meer lang bleef ik daar en gaf mijn wensch te kennen vroeg naar mijn rust te gaan, vervuld als ik was over dat, wat mij den volgenden dag zou gebeuren. Weinig kon ik slapen en zag mij in mijn droomen door monsters en slechte menschen omgeven. De nacht duurde zeer lang en de stilte werd door niets daar gebroken. Het was alsof alles dood was. Niet eens kraaide een haan of riep een uil op het dak. Die stilte maakte mijne onrust nog heviger. Des anderen daags stond ik vroeg op, nog vroeger dan ik mij had voorgenomen, besteeg mijn paard, dat ik prachtig vond gezadeld en zorgvuldig gekamd. Het hinnikte, toen het mij zag. Maar ik zag niemand: den huisheer niet en ook geene der meisjes. Ik reed uit. Het was een heerlijke morgen, nog niet was de zon te zien, maar in de schemering hing een waas van komende dingen weldadig en frisch en rein. Er steeg nog witte damp op uit het gras. Ook de vogelen zwegen nog bijna allen en het was mij, alsof ik nog maar alleen op de wereld was achtergebleven. Stil murmelend ging het water der rivier aan mijn zij. Een zachte wind ruischte onmerkbaar door de bladeren. De stilte hield mij een oogenblik op en ik vroeg mij af, of ik niet liever terug zou gaan. Maar dat lag niet in mijn hart, dat altijd voort wilde tegen alles ter wereld en daarom was ik overtuigd, dat niemand mij zou kunnen verslaan. Van een kersenboom die langs den weg stond nam ik eenige kersen en draafde eenige uren door, ongeduldig als ik was mijn man te zien en wat hij mij zou zeggen. Ik vond hem dan ook. Ik vond alles, zooals de heer van het slot mij had gezegd. Maar de man was nog veel grooter, dan ik mij had voorgesteld en de dieren veel talrijker. Boven op den aarden wal zat hij. Hij hield den knods in zijne rechterhand, als een scepter. Hij zeide geen woord meer, dan dat ik noodig had.

‘Wat doet gij met dien knods’, vroeg ik. Dat zal ik u toonen zeide hij en sloeg met een slag een hert dood. Het was een groot dier met veeltakkig gewij. Toen het daar zoo dood lag met droeven blik, waarin geen leven meer was, kwamen alle dieren van rondom hem heen en begonnen door elkander te bewegen en te krioelen, zoodat de open plaats geheel was gevuld. Veel slangen schoven er door heen en draken lieten hun lange tanden zien. Onbewegelijk zag hij ze aan en beval hen te grazen. Zij bogen hunne hoofden en gingen weer rustig grazen. Ziet gij nu, kleine man, welke macht ik over deze dieren heb? zeide hij.

Toen ik nu vroeg naar den weg, werd hij zeer grof en barsch en hij vroeg, waarheen ik ging. Ik zeide hem, wie ik was en wat ik zocht.

‘Volg dezen weg, sprak hij, totdat je komt buiten dit bosch. Dan zult gij een berg zien met zware eiken begroeid. Bestijg dien berg tot den top. Daar zult gij eene groote opene ruimte vinden. In het midden staat een hooge oude boom, een eik met zeer breede takken, zoo breed als gij er nog nooit een hebt gezien. Zijn takken zijn nog allen groen en geen enkele dorre is er aan te bespeuren. Hij is zoo groen als gij nog nooit een boom hebt gezien. Onder dien boom is een bron, aan wier rand is een plaat van wit marmer, waarop eene zilveren drinkschaal staat, bevestigd aan eene zilveren ketting. Neem de schaal vol water en giet dat over de plaat. Dan zult gij een geweldigen donder hooren en gij zult gelooven, dat hemel en aarde vergaan. Op den donder zal een hagelbui volgen, zoo zwaar, dat gij blij zult zijn het leven nog te kunnen behouden. Daarna zal de lucht weer opklaren, maar het onweer zal alle bladeren van den boom hebben afgeslagen. Gij zult daarna uit de blauwe lucht een zwerm van vogels zien neerstrijken op den boom. Zij zullen zingen, zooals gij het in uw eigen land nooit hebt gehoord. En op hetzelfde oogenblik, waarop de zang der vogels u zal bekoren en gij met uw gezicht omhoog zult zien naar de bladerlooze takken, zult gij een weeklagen hooren en een gebrom, dat komt uit het dal. Gij zult dan een ridder zien aankomen op glanzend zwart paard in zwart fluweel gekleed, een vlagje van zwart linnen fladderend aan de opgeheven lans. Daarmede zal hij in woeste vaart tegen u aanrennen. Zoo gij vlucht, zijt gij overwonnen.

Blijft gij echter, dan zal hij u laten genezen, omdat gij dan een dappere ridder zult zijn. Wanneer dit avontuur u niet in nood brengt, zult gij uw heele leven bevrijd daarvan zijn'.

Zittend op mijn paard had ik met groote verbazing de woorden van den vreemden reus aangehoord. Zonder iets te antwoorden reed ik weg. Ik volgde de richting, die hij mij had aangewezen, kwam op den top, vond daar den grooten, ouden eik, zag de bron en de marmerplaat en de zilveren drinkschaal. Ik vond alles, juist zooals hij het mij had gezegd: alleen de boom dacht mij nog veel geweldiger en voller van majesteit, duizendvoudig van getak en zoo breed, dat hij een heel dorp had kunnen beschaduwen. Ik bezag alles om mij heen. Niets verriedt de geringste beweging. Ik rustte uit, zittend met mijn rug tegen den breeden stam en het geruisch van den zoelen wind in den boom dacht mij een eigenaardige verkwikking neer te waaien. Ik werd heel rustig en bedaard in mij zelven en het scheen mij, alsof een bizondere bescherming zich spande boven mijn hoofd. Ik stond op, schepte de schaal vol water en goot ze over de marmerplaat en zie! de grond begon te schommelen onder mijn voeten. De donder brak los en ratelde hoog en laag met slagen alsof er steden omvielen. De hemel was vol vurige slangen en somtijds was het, alsof door de zwarte wolken gloeiende lansen vlogen. Het knalde voor mij en achter mij en links en rechts van mij. En ik wist niet, waarheen ik mijn hoofd moest draaien, daar telkens mijn oogen naar een andere richting werden getrokken. Op den donder kwamen de hagelkorrels naar beneden. Zij prattelden op mijn hoofd, op mijn gezicht en ik moest mij diep buigen, opdat zij alleen op mijn rug konden vallen, want zij waren groot als duiveneieren, eenige zelfs zoo dik als de eieren der ganzen. Omdat het zoo erg werd keerde ik mijn paard naar den kant van het onweer, hield mijn schild boven zijn hoofd en beschermde mijn eigen hoofd nog juist met den rand. Zoo bood ik weerstand aan het onweer. Toen het voorbij was en ik naar boven keek, zag ik geen enkel blad meer aan den boom. De hemel klaarde op, de wolken die er nog waren vervaagden, rafelden uit, smolten weg in het blauw. En zie! in de lucht zag ik een kleine stip en toen twee drie en meer en meer, zoodat het scheen alsof er zwarte sterren kwamen dalen. Het waren de

vogels, de zwerm van duizenden, die gingen zitten in de takken van den boom. Zij zongen allen en ik hoorde ieder in het bizonder en nooit hoorde ik dergelijk gezang. Het zwol op, eerst stil, vol geheime melodieën, dan werd het sterker en scherper en steeg dan fijner en hooger. Het bruischte als een morgenwind, soms vlug en dan weer langzaam rollend als water over bemoste steenen mollig en zacht. Ik zeg u, nooit hoorde ik dergelijk gezang. Zoowaar! mij dacht, dat een engelenkoor uit den hemel was gekomen. Toen ik nu in verrukking als een kind, dat iets wonderbaars ziet, daarheen stond te kijken, daar hoor ik een weeige klacht oprijzen uit het dal. Het scheen een huilen van iemand die een groote pijn had of verwond was, en ik hoorde deze woorden: 'O, ridder! Wat heeft u hierheen gebracht. Wat voor leed heb ik u gedaan, dat gij zoo jegens mij en mijn eigendom u hebt gedragen? Weet wel, dat dit onweer behalve aan u noch aan mensch, noch dier in mijne bezittingen het leven heeft gelaten.' Daarop verscheen een ridder uit het dal en kwam naar boven. Hij was gekleed in zwart fluweel en zijn paard was zwart en zwart ook was het vlagje van zijn lans. Hij rende op mij aan en ik tegen hem. Zijn lans schampte aan mijn harnas af bij den eersten stoot, maar bij den tweeden wierp hij mij op den grond en met zijn lans ving hij mijn paard met den teugel en reed er mede weg. Hij scheen mij niet zeer hoog te achten, daar hij mij niet eens de wapenrusting afnam, maar op den grond liet liggen. De stooten van den ridder en mijn val van het paard, het was alles gebeurd zoo vlug en ik had veel tijd noodig, eer ik weer tot bezinning kwam. Toen ik mij herinnerde, wat er was voorgevallen en mij zelven met verwondering betastte, zag ik reeds sterren aan de lucht en een vuurroode maanschijf zweefde boven de bosschen, die mij omringden. Het geschreeuw der uilen liet mij geen slaap vatten. Het klonk mij telkens en telkens in de ooren als een spot, alsof kwade geesten zich over mij verlustigden, mij wilden tergen. Zij kwamen zitten tot boven mijn hoofd in den boom en loerden naar mij, zoodat ik hunne oogen kon zien gloeien in het donker. Zij keken als kwade katten naar beneden. Ik nam mijn speer en wierp er heen, maar mijn speer bleef hangen in de takken en nu had ik groote moeite die weer los te krijgen. Na herhaalde

malen werpen met steenen en stokken lukte het mij ze zoo te treffen, dat zij naar beneden gleed. Mijn herhaald werpen had de uilen verjaagd en mij nog meer vermoeid, dan ik al was, zoodat ik van uitputting wegzonk in een zwaren slaap van mismoedigheid en neerslachtigheid. Ik was de overwonnene, voor het eerst in mijn leven was ik de mindere. Ik was een geheel ander man geworden. Het kwam mij voor, alsof mij armen en beenen waren afgeslagen en alsof ik voortaan op deze aarde moest draven in het juk als een os onder de zweep van een boer. Ik ontwaakte in zweet, stond op, zag niet meer naar boven, maar steeds naar den grond. Ik ging den weg terug, dien ik den dag te voren was gekomen en moest weer langs den reus voorbij, die in een luiden schaterlach uitbarstte, toen hij mij zag, en ik meende onder zijn spot te vergaan. Tegen hem kon ik niets doen en mijn geringste uitdaging had den knods tegen mijn lijf doen neerkomen van de hoogte van den aarden wal. Ik ging door haastig en keek niet meer naar hem om. Des avonds kwam ik weer aan het slot, waar ik was geweest en werd er tot mijne verwondering nog beter en guller ontvangen, dan den eersten keer. Ik at meer en beter, praatte vrij en los met den huisheer, met de twee jonge knapen en met de meisjes, die mij met evenveel opmerkzaamheid bedienden, als dagen te voren. Niemand sprak over mijn avontuur aan de bron en ook ik zweeg er over geheel. Eene zoete bedwelming kwam over mij, toen ik de groote vlammen van de houtblokken zag glimmen in de zilveren tafel en het zilveren en gouden eetgereedschap, in de gouden lampen, die hingen in de vier hoeken van het hooge vertrek. Toen begon een der meisjes te zingen, een verhaal van een held, die kwam van het Noorden, over de ijsvelden met boog en pijl en neervelde geheele kudden van groote dieren en een vrouw kwam zoeken in de landen van zonneschijn. Zij zong nog veel schooner dan ik ooit hier een zanger heb hooren zingen, hier en in Caerleon in de burcht van Arthur, onzen koning. Wij hoorden allen zwijgend toe en twee of drie van de meisjes zag ik de tranen blinken op de wangen. Ik bleef den nacht daar en sliep zeer lang op de donzen veeren met zijde overtogen. En toen ik het kasteel verliet, vond ik in plaats van het mijne, een nieuw bruin paard met donkerroode deken overhangen. In

mijn geheele wapenrusting, die blank was geschuurd en gepoetst steeg ik op en nam afscheid van den huisheer en de meisjes wenkten mij nog. De twee jongelingen zag ik niet meer. En ik keerde naar huis terug. Dat paard heb ik nog. Het staat in mijn stal; nooit heb ik een beter en gewilliger gehad en ik zou het niet in ruil willen geven tegen het beste van heel Bretagne.'

En Kynon vervolgde: Inderdaad, Kai, nooit heeft iemand zoo oprecht en in zijn nadeel een avontuur verhaald, als ik deed en het komt mij voor, dat aan niemand dan mij dat avontuur bekend is en dat in het rijk van Arthur zulke wondere dingen gebeuren, zonder dat iemand er van weet.

Zou het daarom niet goed zijn nog eens te gaan zien de streek, waarvan gij hebt verteld? zeide Owein.

Waarlijk uwe tong Owein, spreekt dikwijls uit, dat wat gij niet zijt in staat uit te voeren. Gij zoudt het er zeker niet beter afbrengen, zeide Kai.

Gij verdient te worden gehangen, Kai omdat gij zulke grove taal voert tegen een man als Owein, zeide Gwenhwyvar.

Waarlijk, antwoordde Kai, de roem van Owein is niet grooter dan de mijne.

De koning was intusschen wakker geworden en hij vroeg of hij lang had geslapen.

Ja, zeide Owein, gij hebt nog al geslapen.

Is het uur voor den maaltijd gekomen?

Zoo is het heer, sprak Owein.

Toen klonk de hoorn door het heele slot ten teeken, dat ieder zich kon gaan wasschen.

Aan den maaltijd, welke nu volgde, werd er veel gesproken tusschen het opdragen der spijzen. Kai, de hofmeester deed met zijn kwinkslagen en grappen den lach uitbarsten menigmaal en Kynon moest het misgelden zoozeer, dat het hem speet zoo oprecht te zijn geweest en den ongelukkigen afloop van zijn avontuur te hebben verteld. Ja, ja, zeide Kai, ze hebben u daar gewasschen aan de fontein en als gij weer uw paard kwijt raakt, krijgt gij van mij een ezel.

Owein zeide geen woord. Hij scheen in overleg met zich zelven. Na den maaltijd zocht hij zijn paard op in den stal, dat toen hij maar binnentrad, zijn meester had gemerkt en blijde

trappelde met zijne pooten. Het was reeds laat in den nacht, doch te vroeg nog om uit te rijden, maar na een uur bij het eerste hanengekraai en den murmelenden morgenzang der merels kwam Owein terug en leidde zijn schimmel naar buiten. Daar steeg hij op en zonder dat iemand het had gezien, terwijl allen nog lagen in diepen slaap, draafde hij vlug over de wegen en paden, over bergen en door dalen den weg volgend, dien Kynon hem had aangegeven, totdat hij stond voor het kasteel, waar hij de jongelingen zag en den burchtheer. Zij droegen de kleederen nog van dezelfde kleur en versierd, zooals Kynon hen ook had gezien. Het slot lag nog steeds in diepe stilte gedoken tusschen de bosschen en de bergen en het naastbijzijnde dal spreidde een goudglans van geluk in de rondte. Geen wind rimpelde het zilveren water aan den voet der muren. Slechts nu en dan kwam een zwaluw geschoten door den dans van de muggenzwermen in de stralen van de zinkende zon. De huisheer boog diep voor den naderenden ridder en leidde hem binnen in de groote zaal, waar de blonde meisjes zaten in goudene stoelen en de zijde breiden. Zij rezen op, slank met hun lange vlechten. Zij bogen en bedienden den nieuw aangekomen ridder, zooals Kynon had verhaald. Kostbaar linnen werd over de zilveren tafel gespreid en zilveren glom het eetgereedschap naast de met zilver beslagen hoorns van den buffel. In diep stilzwijgen ging de eerste tijd van het maal voorbij. Verkwikking rees op naar het hoofd van Owein en zijn ledematen, die stijf waren van het lange te paard zitten leniger werden en bewogen in sierlijke houdingen. Hij was een man met lang blond haar en alhoewel zijn oogen niet zoo vonkten en draaiden, als die van Kynon, doch matter waren en droever, was hij breeder van schouder en grooter van bouw. Op zijn voorhoofd glansde de trots en de durf als een ster en de vingers van zijne handen waren fijn en drukten vastheid uit, wanneer hij ze spreidde over zilveren tafel. De meisjes voelden een grooteren afstand bij hem, dan zij hadden bij Kynon en toch beschouwden zij hem met een vriendelijken lach. Ook de huisheer zag met zekeren eerbied naar hem op. Hij vroeg hem naar het doel van zijn reis. ‘Ik ben op weg naar den ridder, die de bewaker is van de bron.’ Toen lachte de huisheer goedig en zei, dat hij hem niets kon voorspellen daar-

omtrent. Owein stond nu op van zijn zetel en begaf zich ter ruste. Zoo deed de huisheer en ook de meisjes gingen naar hunne kamertjes. Weldra lag het heele slot in volkomen stilte. Geen enkel licht brandde er meer, en rondom het kasteel was er diepe duisternis. De sikkel der maan school achter wolken, die, toen zij opeens spleten op besneeuwde bergketenen vol rotsgevaarten en afgronden geleken. Enkele witwollige wolkjes dreven vlugger van de toppen der vaste wolkenmassas op en vervaagden in het blauwdonkere van den hemel. Uit de verte kwamen geluiden, men wist niet van waar en wat het was, gesmoord en gedempt als geheimzinnige zuchten.

Toen den anderen morgen Owein de poort van het kasteel verliet, vond hij zijn paard door de meisjes verzorgd en gekleed, gereed voor den tocht. Een breede moed omstraalde zijne gestalte en met vriendelijken groet reed hij weg, terwijl de huisheer van uit zijn slaapvertrek hem nastaarde met een lach van medelijden, want hij geloofde niet, dat hij hem ooit weer zou zien.

Hij kwam aan de plaats waar de zwarte man was en die zijn knods zwaaide met dreigend geweld. Omringd was hij met alle zijne dieren. Deze bekommerden zich niet om Owein en bleven doorgrazen, toen hij hen voorbij ging De zwarte reus wees hem den weg en langzaam reed hij voort in groote kalmte, als iemand, die niets vreest en zich de machtigste weet. Op het hoogvlak gekomen zag hij de open plaats en in het midden den eik, een boom, zooals hij nooit had aanschouwd en die hem nog veel geweldiger voorkwam hier, dan door het verhaal van Kynon. Naast den boom zag hij de opening der bron en de marmeren plaat en de zilveren drinkschaal met de keten bevestigd. Hij raakte nog niets aan, van de bron, maar keek in de duistere diepte naar beneden, waarin het water stil klutsend borrelde en druppelde. Nu en dan meende hij een ruischen waar te nemen, wat hij zich niet kon verklaren en toen hij zijn oor legde op den rand, meende hij weenen en snikken te vernemen. Doch dit hield op en hij zag naar den boom, die kalm bruischte boven zijn hoofd als het zeevlak bij windeloos weer. Toen nam hij de schaal en liet ze af in de diepte, zorgend, dat hij de wanden van den put niet raakte. Hij zag ze dalen en langzaam het zilver van de schaal in de diepte verglimmen, totdat hij door nauw-

keurig kijken den waterspiegel gewaar werd, die als een oog van verschrikking hem van beneden aanstaarde. Hij hoorde een plons. Nu voelde hij aan het zwaarder worden der drinkschaal, dat zij gevuld was en hij trok ze naarboven. Klaar schommelde het water heen en weer en hij stortte het uit over de marmeren plaat. En op dat zelfde oogenblik sloeg een donderslag neer, zoo hard, dat hij meende niet meer te zijn. En een tweede volgde aan den tegenoverstelden kant van den horizont. Bliksems zikzakten horizontaal en loodrecht neer, waarop zonder een tusschenpooze, de donderslagen ratelden beginnend in het Zuiden, wegrollend naar het Noorden, komend van het Westen, gaande naar het Oosten en heen en weer en door elkander. De hagel dicht kletterend schoot van boven neer en deed de takken van den boom kraken en in een oogwenk lagen alle zijn bladeren op den grond en de wind nam ze op tot een groene wolk, die hij wegslingerde naar de omliggende bosschen. Owein ging staan onder den boom en dekte zijn paard en zich zelven met zijn schild, dat gedeukt werd alsof er op was geslagen met een knods. Plotseling bijna klaarde de hemel op en de zon scheen weer in de blauwe lucht. Nu kwamen uit het Westen en van het Oosten de vogels aan in scharen van duizenden. Zij gingen zitten in de takken en zongen hun lied, de eenen vlug rollend, de anderen lang trekkend hun droomerigen zang. Velen kende hij niet. Zij hadden veeren diepblauwe en goudgele, grasgroene en er waren sneeuwwitte vogels bij met vuurrooden bek. Er piepten heele kleine en er riepen in diepen toon groote met lange pooten zachtrood. Als een orgel bruischte de boom vol heerlijkheid. Nu steeg eene melodie heel hoog boven de anderen uit en dan vielen de anderen weer in, tezamen of alleen. Nu eens leek het een waterval neerplassend in korrels van klank, dan druppelend zacht en geheimzinnig, als op bemoste steenen. Dan weer was het een engelenkoor met iets van vervoering, eene stijging, die langzaam wegvlood in duizelingwekkende hoogte. Of het was een klagende minnezang van stil neuriënde maagden in lange witte habyten, die sleepten, een zang van verloren liefde voor eeuwig weg, droef en vergaan in neveligen levensnacht. Dan was het een groeten en uitstooten van vreugdekreten of een algemeenen schaterlach van zegevierende vroolijkheid, allen tezamen

ineensmeltend, gemeenschappelijk als ééne ziel, als één wezen dat juichte in het heelal.

Zoo zongen de vogels en Owein luisterde met gespannen oor en wijdopene oogen in de verrukking van het nooit vernomene. Doch zie! daar klonk de stap van een paard en hij zag den ridder naderen, den zwarten met het zwarte vlagje aan zijn lange speer. Vlug sprong Owein in het zadel en wachtte den stoot af, die, als de bliksem zoo snel, op hem toeschoot. Zijne lans brak tegen het schild van den zwarten en de lans van den zwarten brak op het schild van Owein. Nu trok Owein den degen vóór dat de zwarte den zijnen had genomen en hij kliefde den helm en de kap van zijn vijand, en door de huid en den schedel drong het scherpe staal tot in de hersens. Deze voelde den doodenden slag en hij wendde zijn paard en reed nog weg. Owein zette hem na, doch hij reed nog zoo snel, dat hij hem met zijn zwaard niet meer kon bereiken. Tegelijk zag hij een groot en schitterend kasteel, waar een valdeur van ijzer den ridder inliet. Toen Owein zelf wilde binnenrijden, viel het luik naar beneden. Zijn paard werd midden doorsneden door de valdeur en de raderen van zijne sporen werden weggeslagen. De eene helft van het paard was buiten en de andere met Owein was binnen in de torenpoort. Ook de binnenpoort werd gesloten. Zoodat hij niet verder kon. Hij was daar in een val geraakt, waaruit geene uitkomst mogelijk scheen. Toen hij door eene opening keek, zag hij eene straat met huizen aan beide zijden en een meisje met lange bruine haren met gouden band om haar voorhoofd, gekleed in gele zijde en de voeten geschoeid met bont leder zag hij naderen en zij trachtte de poort te openen. ‘Evenals u, o vrouw, is het mij onmogelijk die deur te doen omhoog gaan’, zeide Owein.

‘Zeer jammer is het, dat gij niet kunt worden bevrijd uit dezen toren, antwoordde het meisje, want gij zijt de trouwste ridder in dienst van de vrouw, gij zijt een minnaar, zooals ik er nog geen heb gezien. Ik zal daarom doen voor u, wat ik kan. Neem dezen ring en steek hem aan uwen vinger, de steen naar binnen gekeerd. Sluit dan uwe hand, zoodat de steen door uwe hand geheel is omgeven. Zoolang gij dezen steen zoo verbergt, zal hij ook u verbergen. Er zal nu hier over u worden gesproken en men zal overleggen, wat met u te doen en u veroordeelen ter dood. Zij zullen komen, maar

u niet vinden. Zij zullen niet weten, wat daarvan te denken. Ik zal u wachten daar ginds bij den houtblok. Je zult mij kunnen zien, maar ik zal u niet kunnen zien. Kom dan en zoo gij bij mij zijt, leg de hand op mijne schouder, opdat ik wete, dat gij er zijt en ga met mij mêe.'

Toen liep het meisje haastig weg, zoo vlug alsof zij vloog en Owein deed, wat zij hem had gezegd. De menschen uit het slot met stokken gewapend kwamen en zochten hem, maar vonden het doode paard. Zij maakten allerlei gissingen, hoe hij had kunnen vluchten en over den toovenaar, die hem misschien had verlost. Zij betastten het ijzeren hek en de muren en duwden er tegen zoo hard dat hun vingers bijna braken van de hand. Zij schudden neerslachtig hunne hoofden, zoodat hun haren vielen in treurnis over hunne voorhoofden. Jammer was het, doodjammer, zoo een schoone vangst te laten ontglippen en zoo een gevaarlijke man!

Owein was verdwenen, ging naar het meisje, dat hijgde van geluk den ridder te hebben gered. Hij legde zijn hand op haar schouder en alhoewel het ijzer van den handschoen zwaar was en hard, voelde zij er geen hinder van. Hij volgde haar tot de deur van een groot vertrek. Toen hij daar rondzag, bemerkte hij veel spijkers met goud beslagen, die staken in den muur, Tegen de zoldering was een groote adelaar geschilderd met ontplooide vleugels en in de muurvakken was voorgesteld in kleuren de geschiedenis van Troje. Hij zag, hoe Achilles het lijk van Hector sleepte om de muren der stad. Gouden lijsten omgaven de groote muurschilderingen. Het meisje legde vuur in de schoorsteen en ging toen water halen in een zilveren schaal. Zij had een witlinnen handdoek hangen over hare schouder en hield de schaal den ridder voor, opdat hij zich zoude wasschen de handen en zijn gezicht verkoelen. Daarna zette zij een zilveren met goud ingelegde tafel neer, waarop zij keurig gebraden vleesch en fijn brood neerlegde en als hij het eene had gegeten, kwam zij weer met iets anders en hij wist niet of zij het zelf in de keuken bereidde of dat er nog andere dienstmeiden waren. Hij hoorde niemand anders in het huis. Nooit zag Owein voller tafel. Zilver was er en goud en er tusschen in dampten en geurden de gebraden vleugels en beenen van kippen, kapoenen, patrijzen en duiven en ook waren er stukken van hazen en van herten.

Geheel alléén at hij en langzaam als iemand, die zeer voldaan is, nam hij de spijzen en dronk met groote teugen den meet uit den zilveren buffelhoorn. En in zijn diepe verzuchting ontvlood de vermoeienis uit zijn lichaam. Toen hoorde hij plotseling een groot geschreeuw en rumoer in het slot en hij vroeg aan het meisje, wat dat moest beteekenen. Zij dienen aan den edelman, wien dit kasteel toebehoort, het laatste Oliessel toe, zeide zij. Toen de stilte was teruggekeerd, begon Owein naar rust te verlangen. Zijn hoofd knikte op zijn borst en toen het meisje dat zag, ging zij de legerstede voor hem bereiden. Zij was zacht en weelderig van pelsen en zijde en het linnen was zoo fijn, dat het wel zijde geleek. Nog nooit had hij gelegen op prachtiger rustbank. Om middernacht hoorde hij weer een klagend geschreeuw en ditmaal scherper en langer aanhoudend dan het eerste maal. En het meisje kwam zeggen dat de edelman, wien het kasteel toebehoorde, zoo juist was gestorven. Het geschreeuw en gehuil hernieuwde zich weer in den vroegen morgen. ‘Nu wordt het lijk van den edelman in de kerk gedragen’, kwam zij vertellen.

Owein stond nu op en opende het venster, maar hij kon niet het begin noch het einde van den ridderstoet zien, die den dooden ridder gingen begraven. Zij waren allen in wapenrusting en de paarden waren met zwart behangen. Ook vrouwen gingen mede, gesluierd tot op de voeten, waarvan er eenige waren gezeten te paard. Daarachter kwamen de geestelijken van alle omliggende steden en dorpen en monniken in bruine pijen en met kaalgeschoren hoofden, barvoets. Zij zongen den Miserere zacht en dan weer dreunend als wilden zij in God den barmhartigen doen zien, maar ook den rechtvaardigen. Hun zang ging langzaam voort onder het gaan en zij zongen met beurten, nu eene groep en dan weer de andere. Daarop volgde de schal van trompetten, als om aan te geven den oproep en de verrijzenis op den jongsten dag, den dag van het oordeel. De lijkkist was bedekt met wit linnen en een woud van brandende waskaarsen gingen aan beide zijden er om heen en van allen, welke ze droegen was er geen, onder den rang van een machtigen baron. Daarachter ging eene vrouw met loshangend haar, dat met bloed was bevlekt en reikte tot ver over haren rug. Haar gewaad van gele zijde was gescheurd en hing in flarden langs haar slank

lijf. Hare schoenen waren van lichtgekleurd leder. Het was nog een wonder, dat hare handen geen sporen droegen van eenige verwonding. Zij waren blank en blank ook en glad waren de fijne lange dunne vingeren, waarmede zij van tijd tot tijd hare haren uit de oogen naar achteren wierp. Hare jammerkreten stegen boven het droeve en sombere gemurmel der anderen uit en klonken scherper nog dan de schal der trompetten. Zij rukte aan hare haren en hief de handen ten hemel. Op het eerste zien van deze vrouw ontbrandde Owein van gloeienden hartstocht. Hij beminde haar geheel en er was niets, dat hij niet voor haar zou doen. Hem was het, alsof zijn lot was beslist. Geen andere vrouw zou hij nu meer verlangen en geen andere had hij bemind ooit in zijn vroeger leven. Dat licht had hij nooit gekend. Het was een baan van licht, een rechte weg van glans, die zich verloor in de wolken en waarvoor hij zijn oogen moest sluiten; zoozeer werd hij verblind. Aan het venster bleef hij staan als versteend en hij bewoog geen hand meer, getroffen als hij was door een slag uit het donker.

Wie is die vrouw? vroeg hij eindelijk.

Het is de schoonste, de meest wijze, de reinste, de meest edele, die er is. Zij is mijne meesteres, genaamd de dame der bron, de gemalin van hem, dien gij gisteren hebt verslagen.

Waarlijk, ik moet bekennen, zij is de vrouw, die ik het meest bemin.

Zij zal uwe liefde beantwoorden ten volle.

Toen deed zij de asch weg uit den schoorsteen, legde er nieuwe blokken van dennenhout in, zorgvuldig gedroogd, zoodat zij opflakkerden en knapten in hooge vlam. Toen haalde zij een emmer met water en legde een handdoek van wit linnen om den hals van den ridder, nam een beker van ivoor en een zilveren waschbekken en wiesch hem het hoofd. Lang spoelde zij zijn haren in het koele water met hare streelende fijne hand, zoodat een merel welke naast het venster zat en toekeek nieuwsgierig, te zingen begon, in de zoete lucht van den zoelen, zonnigen morgen. Daarna opende zij een houten kastje en nam er een scheermes uit met een schacht van ivoor, beslagen met goud. Zij nam hem den baard af en droogde hem het aangezicht, zacht strijkend zijn wang en zijn hals. Toen verdween zij weer en

bracht eten en drinken met volle handen en armen. Hij at en dronk weer overvloedig, doch was zijn eetlust niet zoo groot, als daags te voren. De doorgestane vermoeienissen hadden hem doen verlangen naar hernieuwing van krachten en zoo wilde hij weer slapen en rusten. Zij bereidde zijn leger en schoof het donzige bed en de purperen dekens terecht. 'Slaap nu', zeide zij. 'Ik zal intusschen gaan naar mijne meesteres en haar voor u werven.'

Owein ging liggen. Het meisje sloot zorgvuldig de deur van het vertrek en liep naar de meesteres van het kasteel. Deze vond zij zittend in tranen en zorgen. Zij groette haar, maar zij kreeg geen antwoord en zij deed alsof zij er niet was. Haar verdriet maakte haar vijandelijk tegen iederen mensch, hetzij man of vrouw. Het meisje knielde nu voor haar neer en zeide: 'Wat is u, dat u niemand antwoord geeft?' 'Luned, zeide zij, (dat was de naam van het meisje), waarom hebt gij mij in mijn leed alleen gelaten. Dat was niet goed gedaan van je. Want ik heb je toch rijk gemaakt en je gegeven, alles wat je hebt.'

'Waarlijk, zeide het meisje, ik geloofde uwe ziel sterker en verstandiger. Want wat baat te treuren over een goeden man, die niet meer is? Over iets tranen te vergieten, wat niet meer bestaat?'

'Voor God verklaar ik, als het mij niet ging tegen de borst een mensch te laten dooden, dien ik heb laten opvoeden en verplegen, ik zoude u laten terechtstellen en laten dood maken om die woorden. Nu gij ze u hebt veroorloofd te spreken, zal ik u doen verbannen.'

'Ik ben blij, dat gij geene andere oorzaak hebt, mij weg te zenden. Ik wilde u alleen nuttig zijn.'

Luned ging weg. Doch de gravin volgde haar tot aan de deur en hoestte luid. Toen Luned omkeek, wenkte haar de gravin en zeide: 'Je hebt waarlijk niet goed gesproken, doch als gij iets weet, wat mij kan troosten, zeg het mij dan.'

'Dat zal ik doen. U weet dat in tijd van oorlog het moeilijk is voor eene vrouw haren eigendom te beschermen. Stel daarom niet uit, iemand te zoeken, die dit kan. Als gij die waterbron niet beschermt, zult gij uw land en kasteel niet behouden en geen andere ridder dan een van het hof van koning Arthur is in staat u te verdedigen. Daarheen zal ik gaan en ongeluk

moge mij treffen, wanneer ik zonder strijder zal terugkeeren, met iemand, die nog een betere beschermer is, dan hij, die het was tot nog toe.'

'Dat zal wel niet zijn, zeide neerslachtig de gravin. Ga maar en doe wat gij belooft.'

Luned ging en deed, alsof zij zich begaf naar het hof van Arthur den koning, maar keerde terug in het vertrek, waar Owein nog rustig lag in diepen slaap. Toen hij wakker werd, vertelde zij hem haar gesprek met de meesteres en bleef bij hem, zoo lang als eene heenreis en terugreis kon duren naar het hof van den koning. Toen kleedde zij zich, alsof zij kwam uit verre landen; bemorste hare schoenen van fijn leder en bespatte hare kleeren met modder en zoo ging zij binnen in het vertrek van de gravin met de boodschap, dat zij had gevonden, wat zij had gezocht en zij vroeg wanneer zij den ridder aan haar kon voorstellen.

'Kom dan morgen op het uur van den middag en ik zal zorgen, dat vele voorname mannen der stad hier zijn.'

Des anderen daags voormiddags nadat Owein zich met zorg had gewasschen met overvloedig water, zoodat het spatte in druppelen van kristal tegen muur, en hij met zijn vest van rood fluweel zich had gekleed, nam hij den langen riddermantel van gele zijde, welke hem in wijde plooien omgaf tot aan zijn schoenen, die bont waren van gekleurd leder. Die waren vastgehecht met spelden van goud waaraan leeuwenkoppen blonken. Een gouden voorhoofdband glom om zijne haren en zoo leek hij een koning. Vooreerst trad Luned het vertrek der gravin binnen en achter haar zag zij het hoofd van den ridder uitsteken en de wijde mantel van den ridder aan beide zijden van het meisje in plooien nederdalen. Hij kon niet zien, dat zij verbleekte, want zij zat met den rug naar het venster. Hij kwam nader en zij beschouwde hem opmerkzaam. Haar schrik had plaats gemaakt voor nieuwsgierigheid. 'Deze ridder, zeide zij tegen Luned, ziet er niet uit alsof hij komt van de reis.' 'Wat doet dat,' zeide deze met de onverschilligheid van iemand, die weet, dat hij zijn doel zal bereiken.

'Ik ben overtuigd, dat geen ander de ziel van het lichaam van mijn gestorven man heeft gescheiden'.

'Des te beter, zeide Luned, als hij niet de sterkere was, zou hij hem het leven niet hebben genomen'.

‘Gaat nu heen beval zij. Ik zal er over denken’.

Des anderen daags kwamen de raadgevers uit den omtrek naar de vergadering. De meesten waren oude mannen grijs en gebogen, klein geworden door de jaren. Voor hen, zij waren bijna vijftig in getal, verscheen de gravin en legde hen uit, hoe zij iemand noodig had, om het land te verdedigen door paarden en wapenen, iemand die moed had en kracht, om den moed niet als nuttelooze rook te doen zijn. Moet ik nu nemen iemand uit uw midden of een vreemden, die hier wel niet thuis hoort, maar in staat is te doen, wat ik verlang en wat gij allen verlangt. Daar zij allen oud waren of weinig bedreven in het voeren van den oorlog, vonden zij het goed, dat zij een vreemden zoude kiezen.

De beslissing was haar welkom en zij kwam aan haren wensch tegemoet. Toen zij allen heengingen, blijde een nieuwen heer te zullen ontvangen, die sterk was en hen kon beschermen tegen roovers en schelmen, hield zij twee mannen terug en droeg hun op naar den aartsbisschop te gaan om hem te vragen de trouwplechtigheid te komen verrichten. Owein kwam nu binnen en zij deelde hem den uitslag mede. Vreugde straalde door zijn lijf en uit zijne oogen. Van nu af was hij de meester van het land en van het groote kasteel en de stad, welke er om heen was gebouwd. Hij verdedigde de bron met de lans en het zwaard en telkens, wanneer een ridder voorbij kwam, maakte hij zich van hem meester en verkocht hem voor duur losgeld, dat hij onder zijne baronnen en ridders verdeelde. Dit gebeurde zeer veel en rijkdom, goud en zilver en kostbare stoffen vloeiden in het land van Owein. Kooplieden, die trokken hunne ruggen beladen in de buurt van zijn kasteel werden van hunne goederen ontlast en moesten zonder zaken te doen huiswaarts keeren, gelukkig nog als zij het er met leven afbrachten. En toen eens des nachts een graaf van een naburigen streek aan kwam met veel manschappen te paard en te voet en met groote steenwerpers het kasteel begon te bestoken en trachtte het in brand te steken, verscheen Owein midden onder de catapulten en sloeg zoo handig en geweldig hier en daar onder de vijanden, dat zij in verwarring de vlucht namen naar de bosschen en hun graaf dood moesten achterlaten zonder hem te kunnen wreken. Deze overwinning verspreidde schrik en ontzag tot in verre landen en Owein genoot een rei van stille rustige dagen,

die eentonig elkander opvolgden zonder verandering te brengen. Nog nooit was hij door eene vrouw zoo bemind als door deze. In het slot had hij eene kapel laten inrichten, waar vele kostbare edelsteenen fonkelden roode en groene in geheimzinnigen schemer. Het altaar was van amethyst en het tabernakel was van zuiver goud, gesmeed en gedreven in Oostersche landen. Stoelen stonden er ingelegd met ivoor en de godslamp brandde er omgeven door fonkelende robijnen. Nu en dan slechts ging hij bidden of de mis hooren, want den meesten tijd achtervolgde hij het wild in de bosschen. Lange jachten hield hij waarna veel vleesch werd verslonden in maaltijden, waar aanzaten baronnen en ridders in grooten getale.

De meesteres was geëerd meer dan ooit te voren en hare schoonheid scheen ieder dag te winnen in luister en glans. Eens in het jaar had hij een feest gegeven waaraan heel de stad deelnam. Twee dagen lang werd toen gegeten en gedronken, waarna de ridders zongen en dansten met de dochters van hunne lijfeigenen. Zoo waren Owein en zijne vrouw in aanzien bij allen die hun dienden met liefde en trouw.

Bijna drie jaren waren voorbij gegaan en eensdaags ging Arthur, de Koning met Gwalchmai wandelend langs het strand van de zee. Hij was zeer neerslachtig en zeide geen woord op de vragen van Gwalchmai en deze vroeg nog eens: O Heer! wat is u gebeurd? Het is om Owein, dat ik bedroefd ben. Ik weet niet, waar hij is gebleven. Waarschijnlijk is hij in de strikken gevallen van de vrouw van de waterbron, verleid door het verhaal van Kynon. Hadde ik toen maar niet gezegd op dien avond, dat er verteld moest worden van avonturen en heldendaden, misschien ware hij nog hier en had ik dien besten der ridders behouden. Nu ben ik hem kwijt en ik weet niet, waar hij is en wat ik moet doen, om hem terug te krijgen aan mijne tafel, de ronde. Sinds dat hij weg is, is deze niet meer de schrik der heidensche landen.

Iedere nacht ontwaak ik in vrees, dat de roovers komen van over zee. En in het loeien der stormen meen ik krijgsgeschreeuw te hooren. Geen rustigen nacht heb ik meer gehad in den laatsten tijd en er is maar één middel, om mij de rust weer te geven. Het is Owein die moet worden gezocht.

‘Niet ver van hier in het bosch van de nacht zooals zij het

noemen, woont nog een oude Druide. Men zegt dat hij meer dan honderd jaren oud is. Aan de lengte van zijn witten baard zou men het zeggen, want die ligt als een massa van sneeuw op zijn borst en windt zich tot op zijn knieën. Hij kent iedere ster aan de lucht en haar stand op iederen dag van het jaar. Men zegt, wanneer hij bezig is te zien naar de lucht, dat er sterren vallen en verdwijnen. Ook ziet hij veel uit den kronkelenden rook van de planten, die hij offert aan zijne geesten en uit de schommelingen van het water, wanneer het naar boven wordt gehaald uit de diepten der aarde, zelf haalt hij de maretakken van de boomen en uit deze planten vooral geeft hij antwoord op de vragen, die hem worden gesteld. Hij plukt zorgvuldig de witte kralen. Hij werpt ze in de hoogte en ziet hoe ze vallen op zijn altaar. Nooit faalt zijn voorspelling'.

Des anderen daags gingen Arthur en Gwalchmai naar de spelonk van den Druide. Deze herkende dadelijk den koning en boog zoo diep ter aarde, dat zijn baard zich spreidde op den grond. Zonder een woord te spreken, leidde hij hen naar een grooten altaarsteen, die stond naast een eik en daar gaf hij hun een teeken zich op een afstand te houden. Hij offerde daar ganzeneieren en wierp de marekorrels in de lucht, driemaal ging hij telkens, en dit herhaalde hij driemaal, om het altaar. Nadat de plechtigheid was afgeloopen, kwam hij op den koning en Gwalchmai toe en zijde hun, dat Owein niet zoo moeilijk was te vinden. Hij wees de richting met zijn knokige hand en beduidde hun, dat Owein was bij de dame der bron. Hij gaf hun den weg aan, dien zij moesten volgen en zeide hun, dat de tocht moest worden ondernomen met een klein gevolg van de dapperste ridders uit des konings omgeving. Hij noemde hun namen niet, maar beschreef ze zoo nauwkeurig, dat de koning van ieder wist, wie hij bedoelde. Als dank legde hij toen op den steen eenige takken van dor hout en daarop verbrandde hij een gebak van meel, zoodat de asch daarvan zich vermengde met die van het hout.

De koning uit dankbaarheid nam een gouden ring van zijn vinger, maar de Druide weigerde dien en gaf hem terug aan den koning.

Daarop gingen de twee mannen heen.

Des anderen daags riep Gwalchmai uit naam van den koning de edelen bij elkander die waren aangewezen voor den tocht.

Zij kwamen aan het kasteel waar de jonge mannen zich oefenden in het werpen en de oude heer van het kasteel hen verzocht binnen te treden en den nacht door te brengen. De meisjes bedienden allen met dezelfde zorg, als zij het Kynon gedaan hadden te voren en Owein. Zelf aan de pagen, die de ridders begeleiden werden spijzen gereikt zoo kostelijk, als zij nooit hadden geproefd, en weemoedig zagen deze het uur vooruit, dat zij dat slot zouden moeten verlaten. De maaltijd was weelderig, zilveren tafels waren gezet in vele vertrekken, omdat het eene vertrek waar de koning zat aan de disch, te klein was.

Des anderen morgens bij het vertrek in de vroegte stonden alle paarden gezadeld: dat van den koning met bizondere pracht van purper en goud. Zij kwamen aan den zwarten reus, die hen ongehinderd liet voorbij gaan en zelfs met ontzag den koning wenkte en groette. Deze beantwoordde den groet niet en geen van de ridders deed het. De reus bleef zitten waar hij zat en alhoewel hij zich nauwelijks bewoog, beving een licht gevoel van vrees den koning en de ridders bij het zien van den zwaren knods in de handen van den reus. Eindelijk kwamen zij aan den beboschten berg en stegen naar de plaats, waar de boom stond en de bron. Toen trad Kai op Arthur toe en zeide ‘Heer! ik weet, wat de beteekenis is van deze dingen hier. Geef mij verlof het water op de plaats te gieten en het avontuur te doorstaan.’ ‘Doe het zeide deze’. En Kai goot het water over de plaat, waarop, zooals telkens, de donder losbrak en de hagel neersloeg, zoo hevig zelfs, dat vele ridders van Arthur's gevolg, omdat zij zich niet voldoende konden dekken, werden doodgeslagen door den hagel. De bliksem zelf had ditmaal als gemaaid en gestoken in de dicht op elkander gedrongen ridders en er werden veel harnassen en schilden er door te pletter geslagen. Bij eenigen was zelfs het staal in het vleesch gedrongen. Anderen waren zwart van de hemelsche vuurstralen. De boom verloor zijne bladeren, de lucht werd helder en blauw, de vogels kwamen neer als donkere wolken, zingend als een koor van engelen, zoo zoet, dat allen, die nog leefden in stilzwijgen lagen gezonken onder de macht der ongekende melodieën. Toen kwam een ridder gekleed in het zwart en een zwart vlagje woei aan de spits van zijne lans. Die wist dadelijk wien hij moest aanvallen en hij vloog

op Kai aan met de lans in zijn rechter hand en wierp hem in een oogenblik op den grond. Toen reed de ridder weg en Arthur en zijn gevolg brachten den nacht door op de plaats, waar de bron was. Den volgenden dag verscheen de ridder weer en Kai zeide tot den koning: 'Heer, zoo gij het veroorlooft, zal ik mij stellen ten strijde tegen dien ridder.' Dat moogt gij doen antwoordde de koning en Kai rende met zijn bruin paard af tegen den ridder en gaf hem den eersten slag, doch deze alsof niets was gebeurd, sloeg zijn zwaard door den helm van Kai en verwondde zijn schedel. Toen keerde Kai terug naar zijne tochtgenooten. Deze gingen nu de een na den anderen ten strijde, maar allen werden overwonnen. Alleen Arthur en Gwalchmai hadden nog niet gevochten. 'O Heer, zeide deze laat mij het eerst met hem vechten'. 'Doe het' zeide de koning. Angstig zagen de ridders naar Gwalchmai. De meesten hunner waren diep verwond en het bloed liep in stroomen over hunne harnassen. Eenigen lagen kermend van pijn naast hunne paarden terwijl de pages hun wonden uitwiesschen, zalfden en er olie in goten. Somber zag de koning voor zich uit en was beangstigd, niet zoo zeer voor zijn eigen leven, maar om de vele getrouwen, die hij weldra zou moeten verliezen, daar hunne wonden niet waren te heelen. Toen steeg Gwalchmai op zijn paard en zijn groote eeremantel van kostbare gele zijde doorweven met roode figuren hing lang en breed over zijn ros en woei in den wind, die hem deed fladderen en de flanken van zijn paard er mee zweepte. De takken zonder bladeren van den grooten eik huilden en piepten en sloegen tegen elkander in de vlagen van den storm. Het gevecht begon en duurde uren lang, zoodat het avond was, toen nog niets was beslist, geen vermocht den ander uit het zadel te werpen. Den volgenden dag begonnen zij op nieuw het gevecht en nu met hun lange speeren, die heen en weer flikkerden van boven naar beneden en van beneden naar boven en schampten en schoven langs de harnassen weg. Onwrikbaar bleven beide kampioenen op hunne paarden en weer viel de avond en maakte een einde aan het stooten en slaan. Toen kwam de derde dag en zij namen hunne lansen, sterk en onbreekbaar en zij renden zoo hevig op elkander, dat de koorden van hunne zadels scheurden en zij beiden naar beneden storten

onder hunne paarden. Even vlug beiden, sprongen zij weer te paard en sloegen nu en beukten elkander met de zwaarden. De harnassen en schilden waren zoo bultig geworden, dat de deuken niet meer waren te tellen en zoo vinnig en veelvuldig waren de houwen, dat, indien het nacht ware geweest, het duister zou zijn verlicht door de vonken, die om hen heen spatten, als een regen van sterren. Op eens lukte het den ridder den helm van Gwalchmai af te werpen, met een stoot, die niet eens had gerekend op zoo goeden uitslag en hij herkende Gwalchmai in zijn tegenstander. Toen riep de ridder: 'O Gwalchmai, mijn Heer, ik herkende u niet als mijn neef om den eeremantel, die u omgaf. Ik wist niet, dat ik te doen had met u. Neem mijn zwaard en mijne wapenen.'

'Neen, gij Owein zijt de overwinnaar neem gij mijn zwaard, sprak Gwalchmai.

Intusschen had de koning gemerkt, dat de twee ridders ophielden te vechten en hij kwam nader om de reden te hooren.

'O koning, zeide Gwalchmai, hier is Owein die mij heeft overwonnen en toch mijne wapenen niet wil aannemen.'

'Heer, deze is het welke mij heeft verslagen en hij wil toch mijn zwaard niet nemen.'

'Dan geeft mij beiden uwe zwaarden want geen van beiden heeft den anderen overwonnen.' Daarop hing Owein zijn zwaard om den hals van den koning en beiden omarmden zich ten aanzien der schare van ridders, welke nieuwsgierig waren toegeschoten. Zij drongen allen aan op Owein en omarmden hem gelukkig hem weer te zien, den ouden kameraad en glorievollen vriend.

De nacht viel in en allen verlangden zoo spoedig zij maar konden, ergens te gaan rusten. Velen vonden plaats in omliggende huizen en de koning met Gwalchmai sliepen in vertrekken van het slot, die door Owein en zijne vrouw met groote pracht waren gestoffeerd, nadat zij ze eerst van stof en spinnewebben hadden laten zuiveren. En toen de koning des anderen daags wilde vertrekken, hield Owein hem terug en zeide: 'Heer! dat is niet goed van u. Ik wist, dat gij zoudt komen en lange dagen heb ik uwe komst bereid. De spijzen en dranken voor een gastmaal heb ik in mijn kasteel verzameld, om u voor te zetten. Uit de streken van den omtrek heb ik ze laten komen, zooveel ik

maar kon, en men heeft wild en gevogelte gevangen, zooals gij nooit hebt gegeten en bevelen zijn er gegeven gedurende twee weken wild hier te brengen iederen dag. Ik heb koks laten komen, die verstaan de spijzen te bereiden, zooals nergens ter wereld en bakkers, die zullen bakken de fijnste koeken. En vruchten heb ik laten halen met vrachten van wagens.'

De koning gaf toe en bleef vele dagen met zijne ridders op het slot en zond toen boden naar de gravin, om haar te vragen, dat zij zou toestaan, Owein met hem naar Bretagne te laten vertrekken.

'Niet voor lang' had hij laten zeggen, maar voor drie maanden wilde hij hem houden in zijn paleis, opdat hij hem kon toonen de schoonste vrouwen van zijn rijk.

Op het hooren van die boodschap weende zij lang en veel. Zij wilde haar man niet afstaan, nu zij eenmaal aan hem was gewend en hem had leeren beminnen met een groote liefde. Zij had hem alles gegeven wat zij had en nu wilde hij haar verlaten. Misschien deed hij het om niet ongehoorzaam te zijn aan den koning. Maar een koning, mocht hij haar breken het hart? Zij wist, dat Arthur zeer op hem gesteld was. Zij zoude dan maar toegeven en zijn liefde zoude nog inniger worden misschien, wanneer hij minder schoone vrouwen zoude hebben gezien, dan zij was.

'Ja, zeide zij, dat hij dan ga. Maar drie maanden slechts geef ik hem aan den koning. Daarna verwacht ik hem weer hier.'

Zoo ging Owein met den stoet van den koning weer terug naar het land, waaruit hij was gekomen. De vreugde blonk weer op Arthur's gelaat en alle ridders in Bretagne waren blijde Owein weer te zien en in hunne nabijheid te hebben. Zij hadden gedacht, dat hij was gevallen door verraad van een mededinger of verslonden door den muil van een monster. Maar nu hadden zij hem in hun midden, waar hij vele avonden vertelde van zijn avonturen, van den reus in het bosch en de vreemde ridders, die het waagden het water te gieten over de marmeren plaat en die hij allen had neergeveld, gemakkelijk en zonder moeite. De vrouwen aan koning Arthur's hof zochten hem zeer en zij waren naijverig indien Owein de eene wat langer aanzag dan de andere.

Zoo bleef hij inplaats van drie maanden, drie jaren levend weer zijn leven van vroeger, rijdende en jagende in de bekende bosschen en streken en langzaam vergat hij zijne schoone vrouw, de vrouw van de bron, die schooner was dan allen aan het hof van den koning.

II.

In Caerlleon, de stad aan de Usk zat koning Arthur eensdaags aan tafel met zijne ridders. Owein, zooals meestal, zat aan zijne rechterhand, omdat hij zich het meest met hem onderhield en hem gaarne hoorde vertellen. Want Owein was een man van groote kracht naar het lichaam en zijn geest was er een die zich zelven hield in toom, zoodat hij alles deed naar de wenken des konings, die hem liet begaan in zijn daden en nooit hem kwalijk nam de woorden door hem geuit. Van over den disch, uit de verte kwamen de kwinkslagen en grappen van Kai, die de gesprekken moest zouten evenals de spijzen, waarover hij het toezicht had. De ridders hadden gegeten en gedronken naar welbehagen en lust en zij zaten nog te verhalen van hunne tochten, toen de deur open ging en binnen trad de dame van de waterbron. Verbleekt was zij en vermagerd, maar waardevol en schoon in den slanken bouw van haar lijf. Zij ging op Owein toe en trok hem den ring van den vinger en zei: ‘Zoo moet behandeld worden de verrader, de trouwelooze, de baardlooze.’ Zij ging weg en wachtte niet verder. In den voorhof had zij haar paard laten staan, in wiens lange manen nog het mondschuim hing van den woesten rit, dien zij had gedaan door de landen. Het glom van schitterend bruine kleur en de zadel was met goud geboord. In ijl reed zij weg, en in vollen galop draafde zij over den weg, want zij was bang, dat men haar zou inhalen, of zich zou wreken.

De moed getoond door de blonde vrouw en haar optreden vol fierheid en waarde hadden de ridders aan tafel geslagen met ontzag. In de algemeene, benauwende stilte, die daarop volgde en die alle gesprekken deed verstommen stond Owein op, nam zwijgend afscheid en ging heen naar zijn huis. Daar liet hij zijn paard zadelen en in hollende rit joeg zijn paard in aanhoudenden galop. Ver weg naar de uiterste grenzen der aarde wilde hij heen, van alles af zijn, alléén, waar hij niemand zou kennen en waar niemand hem kende en nooit iemand van hem had gehoord. Door dalen joeg hij zijn paard en door bosschen stormde hij voort, zoodat de herten en reeën vluchtten en de kleine vogels schreeuwden, de kraaien en raven lawaaiden en opvlogen van hunne nesten. Hij reed voort langs beeken en rivieren en zwom

met zijn paard over menigen stroom. Hij lette niet er op, dat hij droop van het water, maar liet zich droogen in den wind en in de brandende zon. Hij kwam in een land, dat woest was en kaal. Rotsblokken lagen er in bruischende wateren, die vinnig en wit van schuim zich kronkelden en wrongen tusschen stijl staande massa's van steen. Daar ging hij liggen in een donkere grot. Zijn voorraad van eten was op en hij at nu en dan de rauwe kruiden, die in de rotsspleeten bloeiden. Of hij nam de eieren van roofvogels, die onheilspellend om hem kreitsten, wanneer hij zijn handen stak in het nest. Zoo lukte het hem een gier met zijn zwaard den hals door te slaan. Met vuursteenen en dor hout maakte hij een vuur en braadde den vogel om hem niet rauw te eten. Maar dagen lang soms leed hij gruwelijken honger. Hij vermagerde tot op zijne beenderen en leek een geraamte. Zijn haren en baard groeiden zoo lang, dat hij geheel onkenbaar werd. Zijn oogen zonken in de kassen en gloeiden met geheimzinnigen glans. De wolven kwamen tot aan de opening van zijn hol, maar zij snuffelden alleen en gingen weer heen, zonder hem kwaad te doen. Toen hij in de nabijheid van de grot geen voedsel meer vond, daalde hij af van de rotsen en kwam in een groen dal vol weiden met geele en roode en blauwe bloemen en met beeken en rivieren doorstroomd. Daar was het zonnig en warm en vlogen de bijen en hommels in de zoele lucht. Hij kwam nu in een grooten tuin, waarin een vijver stil droomde in de blauwe weerspiegeling. Daarbij was een kasteel en de tuin en het kasteel behoorde aan eene gravin, die weduwe was. Deze wandelde met hare vrouwen aan den vijver en zij zagen met grooten schrik de vreemde mannegestalte, liggend aan den rand van het water. Owein was van uitputting in slaap gevallen en had niet gemerkt, dat een stoet van vrouwen hem was genaderd. Daarop ging de gravin met eene der vrouwen in huis en gaf aan haar een flesch met kostbaren balsem. ‘Ga, zeide zij, neem dat paard en die kleederen en breng ze aan den man, dien wij hebben gevonden. Wrijf hem den balsem onder het hart en als hij nog leeft, zal hij door de werking van den balsem opstaan. Zie dan, wat hij zal doen.’ Het meisje ging naar Owein, nam den balsem op hare warme hand, waardoor hij vloeiend werd en wreef hem onder het hart zoo lang dat zijne krachten weer bijkwamen

en hij herhaaldelijk diep zuchtte, alsof hij uit een langen slaap wakker werd. Zij besteedde den geheelen inhoud der flesch aan den ridder, zoodat deze leeg was. Zij bracht het paard en de kleeren naar hem toe en verborg zich op eenigen afstand, om te zien, wat hij zou doen. Zij zag, hoe hij zijne armen uitrekte, zijn hoofd heen en weer draaide, dan opstond en recht ging staan, naar zijne zijden rechts en links keek en naar zijne armen en beenen. Toen zag hij het paard en de kleeren en kroop er heen, want hij kon nog niet goed rechtop staan. Hij trok de kleeren van het zadel en rustte weer een poos. Toen stond hij weer op en nu vlugger en leniger en hij trok de kleeren aan en steeg te paard. Daarop kwam het meisje te voorschijn en op zijne vragen, van wie dat kasteel was, ontdekte zij hem dat het was van eene weduwe, aan wie door een jongen graaf uit de buurt de helft van hare goederen was ontnomen, omdat zij weigerde hem hare hand te geven. Het meisje nam nu Owein mede naar het kasteel in een vertrek, waar zij vuur aanlegde in den schoorsteen en hem alleen liet om naar de gravin te gaan vertellen, hoe het gegaan was. Toen zij aan de gravin de flesch terug gaf, zeide deze verwonderd: ‘Waar is al de balsem gebleven?’ ‘Ik heb hem geheel gebruikt’, antwoordde zij.

‘Dat doet mij verdriet, meisje, want het is toch maar een vreemde en het waren zeven pond, dien gij hebt gehad. Ga nu en bedien hem verder’.

Zoo deed het meisje. Zij verzorgde hem met spijs en drank, legde iederen dag een groot vuur in den schoorsteen, gaf hem velerlei medicijnen en na drie maanden rust en rijkelijke voeding had Owein zijn vorig aanzien en zijn kracht herkregen en hij was nog schooner dan vroeger.

Eensdaags hoorde hij in het kasteel en daarbuiten veel geweld en lawaai en geschreeuw, slagen klonken op de poorten en vlogen steenen tegen de muren. Hij vroeg aan het meisje, wat dat beduidde en deze verhaalde hem, dat de jonge graaf weer was gekomen, om hare meesteres te berooven van haar goed en bezit. ‘Hebt gij een goed paard en sterke wapenen in huis?’

‘De besten van de wereld’, antwoordde zij.

‘Haal ze mij en ik zal mij die menschen eens gaan aanzien’.

‘Dat verheugt mij, zeide de gravin. Het is beter, dat hij ze

krijgt, dan mijne vijanden, die er morgen wel meester van zullen zijn. Nooit zal hij beter paard en schooner wapenrusting hebben gehad'.

Zij beval een jongen zwarten hengst uit den stal te leiden en te zadelen met prachtigen zadel, waarop lagen keur van wapenen, ingelegd met zilver en goud. Met twee schildknapen reed hij weg, recht aan op het vijandelijk leger. Hij vroeg aan zijne schildknapen, waar de jonge graaf zich bevond en toen deze hem hadden aangeduid, dat hij was omgeven door vier dragers van gele vlagjes, spoorde hij zijn paard, dat steigerde met wilden moed en gesnuif en vloog aan op den vijand, dien hij met geringe moeite ter aarde wierp en gevangen nam. Hij gaf hem over aan de gravin met de woorden: 'Dit is mijn geschenk voor den balsem'.

Een blos glansde door de blanke wangen van de nog jonge gravin en zij boog in eerbied haar hoofd voor den ridder. Als losgeld voor zijn leven gaf de roofridder de graafschappen terug aan de meesteresse van het slot en voor zijne vrijheid gaf hij al zijn goud en zijn zilver en de helft van zijn eigene bezittingen. Uit zijn naaste omgeving stelde hij twee baronnen als gijzelaars aan. De gravin en hare onderdanen wilden hem nu houden op het kasteel. Zij smeekte en bad, dat hij toch mocht blijven bij haar; want dat men niet kon weten, wat zou gebeuren, dat er nog wraak was te vreezen van den kant der vijanden, die misschien terug zouden komen met bondgenooten en vrienden en dat haar dat zeker het leven zou kosten. Doch Owein verlangde te hevig naar nieuwe avonturen en wilde niet meer een leven leiden zooals hij gedaan had bij de dame van de bron; want die vrouw had hij werkelijk bemind, zooals geen andere en zij was de liefde van zijn leven geweest.

Op de knieën en in tranen smeekte de jonge gravin den trotschen ridder, die in zijn harnas daar stond als de god van den oorlog. Zijne weigering was kort en hij zeide, dat hij steeds bereid was terug te keeren om haar te helpen, zoodra het gevaar was nabij. 'Laat mij dan roepen en zoek mij overal. Zoo moeilijk zal het niet zijn mij te vinden. Ik dien elke schoone vrouw en vooral ben ik de dienaar van u, aan wie ik mijn leven te danken heb.' En hij steeg te paard en nam nog afscheid van het meisje, dat hem den balsem had geboden en nu hem begeleidde tot aan het paard, het geschenk der gravin.

Op zijn tocht, toen hij reed langs een donker bosch, kwam een gehuil uit de massa van boomstammen. Hij zag om, maar kon niets onderscheiden. Het gehuil hield aan en scheen hem te roepen. Toen verliet hij den weg en reed met opgeheven zwaard in zijne rechterhand aan op de plaats, van waar het kwam. Daar zag hij een berg en aan den voet van den berg eene diepe spleet in den rots, waarin een groote slang heen en weer kronkelde, sissend haar kop verhief met beurten en hare tong liet flitsen, terwijl een zwarte leeuw zocht te ontkomen door den uitgang. Maar telkens kwam de slang en dreigde zich te wentelen om zijn lijf en hem dood te drukken in heftig gewring. Toen Owein naderde hief zij haar hoofd en rees langzaam spiralend omhoog. De ridder sloeg een slag horizontaal en sneed ze in twee. Sissend bewoog zij haar muil en liet groenig speeksel druipen op den grond, terwijl de andere helft met den staart heen en weer schoof over den grond, dien zij veegde met kronkelend beweeg. Hij veegde van zijn degen het giftige vocht, steeg te paard en reed naar den weg en volgde dien weer alsof er niets was gebeurd. Maar achter hem kwam de leeuw geloopen en was steeds om hem, zoo trouw als een windhond om zijn meester. Zoo gingen zij den ganschen dag tot den avond. Owein was moede van den dag, die voorbij was. Hij steeg af en liet zijn paard grazen in de schemering op de weide, die lag aan een afhang met dichte dennen bezet. Murmelend gingen vele kleine beeken door het gras en het paard viel nu en dan met een poot in een gleuf van den grond, die dicht begroeid was met welig gras. Hij stak daar een vuur aan en de leeuw bracht hem een reebok, waarvan Owein de huid aftrok en de stukken braadde op ijzeren stangen. Wat over was van den bok gaf hij rauw te eten aan den leeuw, die gretig alles verslond, wat hij hem toewierp. Zoo was hij bezig met genoegelijk te eten en hij wilde bij het nog smeulende vuur zich leggen ter ruste, toen hij een diep zuchten gewaar werd, dat scheen te komen van een mensch. Maar hij wist, het niet zeker en hij vroeg, wie er was. Ach! zeide een stem, ik ben Luned, de dienares van de gravin der bron. Ik ben gevangen om den ridder, die kwam van Arthur's hof en in trouw werd verbonden met de gravin. Hij was maar korten tijd hij haar, ging terug naar den koning, maar keerde

niet weer. Ik beminde hem als mijn besten vriend, maar twee dienaren der gravin spraken van hem kwaad en noemden hem een bedrieger. Ik zeide hun, dat zij beiden niet zooveel waarde hadden, als hij alléén. Daarom sloten zij mij op in dit onderaardsche gewelf en zwoeren mij te worgen, zoo de ridder niet kwam, om mij te bevrijden op een bepaalden dag. En die dag is nabij. Ik heb niemand, dien ik naar hem kan zenden. Zijn naam is Owein zoon van Urien.'

Zijt gij zeker dat die ridder zou komen, als hij dit alles wist?

'Ja, daarvan ben ik geheel zeker. Hij is een ridder zoo sterk en zoo dapper, als er nergens een is ter wereld. Ik heb hem zelf gezien vele malen en hem verpleegd. Ik kan oordeelen wie hij is en wat hij kan. Ik weet ook, dat hij zijn eigen leven zal wagen om mij te verlossen, al ben ik maar eene dienstmaagd en geene gravin'.

Hij maakte zich nu bekend en zeide wie hij was. Dat gaf haar den moed en de vreugde terug. Zij wist dat nu de verlossing zou komen. Zij voelde zich als geen gevangene meer. Hij vroeg nu aan haar, waar hij kon overnachten en worden geherbergd, want hier in dit hol was geene plaats voor hem.

Ga en volg den weg, langs de rivier zeide zij, dan komt gij aan een slot met vele torens groote en kleine. De huisheer is de meest gastvrije man der wereld. Hij zal u ontvangen met vriendelijkheid en uit blijdschap, want graag heeft hij het gezelschap van een ridder en hoort gaarne verhalen van avonturen.

Owein kwam aan het kasteel tegen den middag en de daken en windwijzers blonken in volle zon. De Graaf een zeer oude man met lang zilverwit haar was overgelukkig door het bezoek van Owein, maar toen hij ook den leeuw zag, die hem volgde, ging hij een weinig terug en sprak alleen door het hek met hem, want de leeuw had een aanzien als of er niet viel meê te gekscheeren. Toen Owein hem had gerustgesteld en den leeuw had medegenomen naar den paardenstal, liet hij hem liggen voor de kribbe van zijn paard. Maar toen de avond naderde en men bij de tafel ging zitten om spijzen te nemen en drank, kwam de leeuw en ging liggen aan de voeten van Owein, die hem stukken toewierp en de beenderen, waarvan hij het vleesch had geknaagd. De eenige dochter van den graaf

zag met bewondering toe hoe wonderbaar trouw de leeuw was gehecht aan zijn meester. Nadat zij in stilte te zamen de graaf en zijn dochter en Owein het maal hadden gegeten, werd het gezicht van den huisheer verduisterd met bekommernis en ook het meisje weende in stilte. En de graaf vertelde, dat hij twee zonen had, die vóór eenigen tijd op jacht waren gegaan in de bosschen en dat zij waren gegrepen door een monster, een reus die hen gevangen hield en hen zou dooden, als hij niet zijne eigene dochter aan hem overleverden.

'Wat zult gij doen'? vroeg Owein in kalmte, maar toch blijkbaar met medelijden.

Het is beter, dat ik mijne zonen kwijt raak dan mijne eenige dochter.

Des anderen morgens verscheen de reus met de beide zonen bij den ingang van het slot. Owein begon met hem een kamp op leven en dood en de leeuw viel aan op den reus en zoude hem bijna hebben gegrepen. 'Met u,' zeide deze, 'zou ik gauw hebben afgedaan maar tegen dit dier vecht ik te vergeefs.' Toen nam Owein den leeuw en sloot hem op en wederom viel hij aan op den reus maar kwam in nood. Toen de leeuw het merkte aan het schreeuwen van Owein, klom hij op den muur, sloeg zijn klauw op den schouder van den reus, scheurde zijn lichaam open, zoodat het hart bloot kwam te liggen en hij neerzonk met gesloten oogen, dood. Hij viel op den grond met een doffen slag, alsof een toren, die stort van een muur. Nu ging Owein naar de beide zonen en sneed met zijn degen de touwen door, waarmede zij door den reus waren gebonden en te zamen gaf hij ze terug aan den blijden vader. Deze wilde Owein bij zich houden en bood hem gastvrijheid aan zoolang hij zoude leven, en eischte van zijne zonen, dat zij hem zouden nemen bij zich in huis, wanneer hij zelf mocht sterven vóór Owein. Doch ook dit sloeg deze af en ging weer terug naar de streek, waar hij Luned had verlaten. De twee jonge mannen waren juist daar en sleurden ze met de haren naar een gloeiend vuur om ze te verbranden. Hij riep hun halt! toe en vroeg, waarom zij dat deden. Zij zeiden, dat zij met haar waren overeen gekomen, dat indien de ridder niet kwam om haar te bevrijden, zij haar zouden mogen dooden. 'Owein heeft zijn woord niet gehouden, en daarom mogen wij ze verbranden'.

‘Owein, zeide Owein, is een goede ridder en wanneer hij wist, dat dit meisje in gevaar was, zoude hij zeker met u den kamp bestaan! Wilt gij mij aannemen als strijder in zijne plaats’.

‘Dat willen wij’. Zij sprongen te paard en vielen aan op Owein. De leeuw schoot toe, ter hulp. Maar zij zeiden: ‘wij hebben met u te vechten en niet met dit dier’. Toen sloot Owein den leeuw op in het gewelf waar het meisje had gelegen en die nu op eenigen afstand naast een boom stond toe te zien. De leeuw brulde luid en wilde met zijn pooten de steenen weg wentelen, die Owein voor den ingang had geschoven. Nu begon de kamp weer en Owein ontving slag op slag. Het gelukte den leeuw een grooten steen los te wroeten en nog een, zoodat hij er uit kon komen. Hij sprong op het paard van den eenen, reet het been van den jongen man uit zijn lijf, terwijl Owein den anderen van zijn paard wierp, hem borend de lans in het hoofd.

Luned van blijdschap vol omhelsde haren bevrijder en ging nu met hem naar de dame der waterbron, die weer haar jeugdig uitzien terug kreeg en weldra door het bijzijn van Owein nog iederen dag jonger scheen te worden. Een diepe rimpel van haar voorhoofd verdween geheel en ook de grijze haren van haar hoofd werden bruin en glanzend, en krulden weer in volle golvingen over haren rechten rug. Haar oogen straalden met den klaren glans der liefde. Zoo vergingen eenige maanden. Niemand wist het nog. De gravin had het geheim gehouden, want zij wilde de weelde van haar genot genieten geheel. Maar het duurde niet lang en werd ruchtbaar, dat de waterbron weer haar beschermer had, want Owein had er op een namiddag een ridder ontmoet, dien hij had neergeworpen, dood in korten strijd en dat was een rijke graaf, niet ver van daar, die veel groote boschen en uitgestrekte landen bezat. Dat hij dezen had overwonnen, verblijdde zelfs zijn onderdanen voor wie hij was een wreed tyran. De leeuw week niet van Owein en zelfs in het slot was hij meestal bij hem in hetzelfde vertrek. Hij was daar even goedig voor de gravin als voor Owein, want hij merkte eenheid en gemeenschap in hun doen en laten.

Nu de terugkomst van den heer van het slot alom was bekend en vele baronnen en ridders hem wenschten te zien, besloot de

dame van de bron een feest te doen vieren en een gastmaal te geven zoo rijk en zoo lang van duur als er nog nooit was gezien op haar kasteel. Zij stuurde boden uit, meer dan tweehonderd in aantal om ossen te halen en koeien, schapen en kippen. Geoefende jagers met boog en pijl werden gezonden naar alle windstreken om reigers, snippen, eenden, ganzen en allerlei vogels te schieten. Er moest worden gejaagd op everzwijnen en herten en hazen. De groote keuken van het kasteel met hare zes schoorsteenen was niet ruim genoeg om dit alles te braden. Er werden nog andere schoorsteenen gebruikt in de vertrekken van het kasteel. Drie dagen lang duurde de maaltijd en de ridders en baronnen werden bediend door hunne pages, die achter hen stonden en hen behulpzaam waren in het aangeven der dampende vleeschen. Van de hooge gewelven hingen gouden lampen aan zilveren ketenen, die het vertrek helder verlichtten met goudenen schijn en in den schoorsteen in de stapels van hout knapten en bruischten de vlammen als een voorbij varende stormwind. En telkens, nadat eene menigte spijzen waren gegeten en veel drank was gedronken, kwam een zanger voor de vroolijke schare en zong een lied uit het lange verleden van helden, die monsters overwonnen en maagden bevrijdden. En daarna verhaalde ieder ridder in het bizonder en aan zijne eigene tafel, wat hem was overkomen.

Eene groote vreugde was dit feestmaal geweest. Zij, die het bijwoonden, hadden nooit iets dergelijks gezien en de dame der bron steeg op in blijde en steeds blijdere jaren naar de hoogte van den ouderdom en zoo ook haar gemaal, die maar zelden meer week van haar zij, omdat ook in hem de krachten gingen rusten tot zelfgenoegzaam genot van herinnering aan de vervlogene dagen. Arthur de Koning was reeds lang dood, toen Owein oud was. Maar hij had zijn dood nooit vernomen. De gravin had nooit het bericht oververteld, om hem geen verdriet te doen. Toen Owein oud was, was ook de leeuw reeds lang dood gegaan. Dat had hem zeer veel verdriet gedaan. Maanden lang had hij daarover gesproken iederen dag. Dat hij hem had moeten missen was het groote verdriet van zijn leven.

Dit is het verhaal van de dame der bron en van den leeuw die de helper was van den ridder Owein.

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. V.

Dien nacht leien ze allen, behalve Betty, die 'r niet dàt belang bij had, klaar wakker.

Lotte was, zonder toezicht van Laurie, bij Palou, den fameuzen dansmeester - voor jaren heette-ie 'n atractie van 't koninklijk Ballet - les gaan nemen.

Anders dacht Laurie 'r niet aan bij de dansoefeningen te spijbelen. Nog geen kwartier verzuimde ze. Palou was volkomen te vertrouwen, had nog nimmer 'n onkuisch woord of 'n oneerbaren oogopslag aan de beenen van z'n élèves verspild - daarenboven had-ie 'n man-wijf, wier minitieuze controle geen moment was te verschalken - nee, 't was volmaakt in orde, zuiverzakelijk, opperst-platonisch - en toch zat Laurie bij iedere les in 'n hoek van den danszolder. 't Ouwe tooneelbloed liet 'r niet met rust. Ze moest 'r ‘bij’ zijn, kende geen grooter, prikkelender genot dan de lucht van voetlicht, hersen, koulissen. Bij Palou, in den stoffigen leunstoel, werd ze p r o f e s s i o n a l, rakelde ze langs 'r neus weg herinneringen op, voelde ze zich met hart en ziel van 't vak, praatte ze met welwillende, neerdalende beminnelijkheid. Hij was aan 't Ballet, zij aan 't Tooneel geweest. Je was collega, maar 'r bestond, 'r bleef 'n nauwlijks te overbruggen afgrond.

Soms gaf ze ‘bescheiden’ wenken. Heel diskreet. En als Palou, die tooneelmoeders om z'n pink wond, maar ze innerlijkst naar den duivel wenschte, omdat de praktijk 'm meer dan 'n kwart

eeuw geleerd had, dat de tooneelmama de pest voor de toekomst van 'n dochter was, dat de Variété-direkteuren gewoon geen kontrakt afsloten, als de ‘mama’ meekwam - als Palou 'r bij zoo'n opmerking met z'n versleten, breedkakigen lach toeknikte, 'r als kenner van de planken aanvaardde en in 't bijzijn der ‘beginnelingen’ respecteerde - zwom ze in tamme, gezeten eerwaardigheid, zat ze nog iets leniger, zonder stut, rechtop, en maakte aan 't eind van de les allerhoffelijkste complimenten, waaraan zelfs vorstelijke personen met 't onoorspronkelijk: ‘mijnheer de burgemeester, het was heel mooi, het heeft mij zeer verheugd!’ 'n puntje hadden kunnen zuigen.

Palou, die door 't dragen van te hooge boorden, 'n massieve puist in z'n nek had doorziekt, trouw door gade en pap bijgestaan - dat was de oorzaak waarom de les, die op Woensdag niet plaats had gehad, op den ongewonen Vrijdag in werd gehaald - Palou geloofde z'n oogen niet, toen Lotte zonder mama verscheen, onderstelde onmiddellijk lugubere motieven. En onder de les, zei-ie herhaaldelijk onbeschrijfelijk-galant, dat-ie Laurie in den stoel miste. Ja, waarlijk! Of Lotte dan aan 'r mama de boodschap wou overbrengen, dat-ie 'n direkteur van 'n eerste-klasse-Variété, 'n over de heele wereld bekende inrichting wachtte - dat-ie al present had moeten zijn, als de trein op tijd was geweest - dat-ie zich veroorloven zou met dien direkteur aan te komen, als Laurie tenminste niet te ongesteld was, en 'r geen bezwaar tegen had 'n kontrakt voor Odessa te teekenen...

Letterlijk gillend, door 't dolle heen, juffrouw Ginzel, die 'n oogje op de ‘zieke’ hield, bijna ondersteboven cancaneerend, orkaande Lotte de kamer in. Eindelijk! Eindelijk, als 't lukte! Hoera! Hoera! Eindelijk in 't publiek optreden!... Niet in 'n ballet!... Alleen!... Solo!... Je oogen niet langer an smerige blouses bederven!... Eindelijk! Hoera!... Hoera!

‘Nou’, zette Laurie 'r den domper op, hoezeer ze inderdaad glad-geëlectriseerd en met 'n paar eens zoo groote oogen, van de sofa, waarop ze - 'n heel eind bijgekomen - 'n cigaret had liggen rooken, sprong: ‘nou laten we afwachten, hè?... Palou heeft al zoo dikwijls van die luilekkerland-dingen gefantazeerd!... 't Zal wel weer 't ouwe, miezerige liedje zijn: wáár je al opgetrejen ben?, en of je kranteknipsels kan laten zien?...

Toe schei uit met je plezier voor je reden heb!... Schei uit, Lotte: me kop barst!'

Juffrouw Ginzel wou 'r ook 't hare van zeggen, dat je de huid van 'n beer niet verdeden most, voor je 'm geschoten had, dat 'r altijd hommeles kwam, as je je hand dichtkneep voor je amen zei, dat wie voor 'n stuivertje geboren was... en zoo voort, maar Lotte liet 'r klessen, danste de slaapkamer in, en Laurie, die de deken en 't kussen van de sofa begon te redderen - zelf! - ze was uit 'r gewone doen! - keek 'r met 'n zoet-lieven lach, nou ze 'r niet meer noodig had, naar 'r eigen apartementen terug.

Werd dat 'n jachten, 'n hurrie, 'n verwenschen omdat Duczika, die 'r zoo den slag van had de kamer te ordenen, op zoo'n ongelegen oogenblik de stad in was!... Lotte, aan zichzelf denkend - en terecht: ze kwamen voor haar en niet voor Laurie! - troste 'r prachtig-lang haar voor den slaapkamer-spiegel, zette zich zwartsel onder de oogen met 'n ris afgebrande lucifers, stopte zweetend de hielen van 'n paar schoone kousen - op de les had ze in de andere gaten getrapt - verschoonde zich, omdat je nooit kon weten of de direkteur niet zou zeggen: 'leg u maar 'ns dadelijk 'n proefje van uw talent af, juffrouw!', en trok de zijden blouse, die anders nooit uit de kast kwam, aan. Terwijl ruimde, vloekte Laurie. Ze vloekte meer dan ze ruimde, klaagde steen en been, dat zij bij die warmte, en bij 'r ongesteldheid, zonder hulp moest sappelen, en dat 't toch wel weer 'n dooie mosch zou zijn, net als de laatste keer, toen de Berlijnsche direkteur ze niet eens 'n stoel aan had gebojen - de over 't paard getilde vlegel, tegenover 'n vrouw van haar tooneelroutine en kennis! - of tóén bij den kwajongen-van-'n-impresario, die over de dertig Mark photographiën moest hebben, en nooit meer gekikt had...

Met den Franschen slag, de dingen die te zeer de aandacht trokken, in de kamerhoeken of in 't donker van de gang, onder lappen en kleedjes vermoffelend, gaf ze de kamer den uiterlijken schijn van gesoigneerdheid. Lotte hielp 'r de naaimachine naar de keuken rollen. 't Vloerzeil dee weerbarstig, haakte in een van de pooten, krulde om als 'n mislukte ommelet - Laurie, woedend over de laksheid van de dochter, die 't verdraaide

'r toilet te bederven - dan had ma 'r eerder aan moeten denken - vóór ze 'r corset dicht had geknoopt - Laurie vloekte als 'n dril-sergeant bij rekruten met kromme beenen, bukte met knarsende knieën - duizend tegen een had ze 't water! - waren dat kinderen, die je zoo vernonchaleerden! - en gladde 't telkens weer als 'n harmonica saamrimplende zeil. Ook bij de twee drempels, waarover de machine moest worden getild, keef, foeterde ze rancuneus en kwaadaardig, zich opwindend om Lotte's sarrend zwijgen - Duczi gaf je tenminste asem! - en zelfs in 't keukentje, dat 'r met z'n uitstalling van haastig neergesmakte doozen, stoelen met naaigerei, rond-slobberend vaatwerk, gapende aanrechtdeurtjes en rood-roestige kachel, als 'n keet uitzag, krakeelde ze in 'r eentje grof-verwijtend, drensend-larmoyant na, terwijl ze zich de handen boven den vaten-spoelbak met 'n in z'n vetheid niet meer schuimend kluitje zeep, wiesch.

Lotte lei de laatste hand aan de kamer. Over 't tafelzeil spreidde ze 'n schoon servet. Een met dikke, roode initialen van Laurie's vroeger huwelijk. 'r Waren 'r drie, die voor gala-gelegenheden bewaard bleven. Ook Erich Schüler had 'r bij z'n eerste bezoek een te zien gekregen.

Op 't servet plaatste ze 'n vaas met kunstbloemen van de piano - daaromheen in gewilde slordigheid de paar boeken met niet te kaduuke prachtbanden, 'n gebonden jaargang ‘Gartenlaube’, 'n verfonfaaiden Fritz Reuter en Dr. Müller's ‘Geistliche Erquickungsstunden’, door Laurie in 'n religieuze stemming van 'n boekenstalletje mee naar huis gesleept, en nog niet heelemaal opengesneden. Als Erich binnen was komen vallen, had-ie zich om 't nieuwe kamerarrangement 'n stuip gelachen, en vooral om Laurie's bestudeerde gratie, toen na 'n schijnbaar-eindeloos wachten, Palou met den Russischen direkteur de beloofde ‘opwachting’ maakte.

‘Mevrouw Laurie Zabransku, ex-tragédienne’, stelde Palou met 't gemak van 'n man, die veel met menschen verkeert, voor.

Laurie, tiré à quatre épingles, niet te herkennen met de weelderigheid van glanzende lokjes, die Ginzel op crediet voor 'r opgemaakt had - vuur en water met 't willoos-hangerig zenuwschepsel, dat dienzelfden morgen over uit 't raam springen

geraaskald had, boog correct. Enkel correct. Maar met 'n correctheid, die van opvoeding, beschaving en uitnemend-betere dagen getuigde.

'En juffrouw Charlotte Zabransku', vervolgde Palou, Lotte in de wang knijpend: ''k mag wel zeggen m'n beste élève, voortreffelijk, magnifieke tooneelverschijning, uitstekende danseuse - geen liflafjes - geen modern niemendal kennen met bloote voeten, maar op de hoogte - ouwe school, meneer de direkteur - klassieke school, meneer de direkteur - meer hoef 'k niet te zeggen!'

'Ja, ja', knikte de direkteur uit Odessa, nauwelijks van Laurie, die 'm 'n stoel toeschoof, opnieuw correct, als femme-du-monde - notitie nemend. Z'n dadelijke, niets verwaarloozende taxatie gold Lotte. 'm Op slag inpalmen, met 'r kamerbleek gezichtje, 'r te groven mond, 'r zelfs bij 'r kleur van geëchauffeerdheid opvallende oogwallen, deed ze geenszins. Z'n 'Dutzfreund' Palou, dien-ie nog van 't Petersburger Ballet kende, had over de 'schoonheid' van z'n beste élève opgehakt. Voor hem was 't niet alleen zaak, op de doorreis in Berlijn, nou-ie zonder bemiddeling van altijd dure agenten, frisch, jong goed zocht, knappe tooneel-verschijningen te engageeren: de soubrettes en danseuses moesten van dichtbij genietbaar blijven, omdat 't in zijn etablissement de gewoonte was, dat de dames na afloop van haar nummer in de zaal verschenen. De entrees alleen dekten de onkosten niet.

Toch, toen Palou 'm 'n enkele inlichting in 't Russisch gegeven had, détail waarbij-ie met belangstelling glimlachte - en na 't zorgvuldig bestudeeren van Lotte's photo's, die 'n flateus getuigenis van 'r jeugd afleien, werd-ie van 'n aangename toeschietelijkheid. Ze moest 'm morgen maar 'ns voordansen. Hij was geneigd 'r 'n kans te geven. Met de methode van Berlijnsche direkteuren, om op gevestigde reputaties af te gaan en bij de meening van de pers te zweren, dweepte-ie niet. Iedere artiste was eens begonnen, niet waar? Meer dan één talent had hij ontdekt, en den weg naar London en Parijs gewezen. Als ze ook maar de helft van de begaafdheid, waarover z'n vriend Palou 'm de ooren volgepraat had, bezat, was de zaak beklonken.

'Dat wil zeggen', interrumpeerde Laurie aimabel, niettegenstaande Palou 'r met knipoogjes en handbewegingen bewerkte:

‘dat wil zeggen, als ik de reis mee kan maken. Ma fille’ - hier sprak ze even Fransch, om 'r internationale begaafdheden te toonen, en om 't den direkteur, die Duitsch met 'n oorverscheurend dialect koeterwaalde, makkelijk te maken -: ‘ma fille est encore si jeune et si innocente, que... que...’

‘Jawel’, zei de direkteur, geen derde que afwachtend: ‘bij mij - in mijn etablissement - kan iedere dochter haar moeder introduceeren!... Ik ken moeders, die in mijn huis gewoon h e r t r o u w d zijn, mevrouw Zabransku!’

‘Ach!... Heusch?’, praatte Laurie, 'r gezamenlijke gave tanden te kijk stellend - ze vond den direkteur met z'n keurigen witten snor, z'n keurig gekapt wit haar, z'n lorgnon, z'n gekleede jas en z'n lila vest, 'n volmaakt gentleman - zoo iets ‘aristocratisch’ had ze nog nooit in 't ‘vak’ gezien.

Omdat Palou den volgenden dag naar Dresden moest - daar studeerde-ie 'n kinder-operette in - en niet vroeger dan zeven uur terug kon zijn, accepteerde de direkteur, wiens naam noch Laurie noch Lotte verstaan hadden - was ook niet noodig: 't ‘Herr Direktor’ zei alles - Mevrouw Zabransku's uitnoodiging, om bij haar te komen.

‘Mijn oudste dochter Duczika’, glimlacherde Laurie, in den oppersten zaligheidshemel - en tegelijk gaf ze den direkteur 't portret van 't rekje -: ‘mijn oudste dochter heeft Lotte altijd geaccompagneerd! Die twee samen, Herr Direktor, leveren kabinetstukjes! Die vullen mekaar aan!’

‘Uitstekend! Uitstekend!’, zei de direkteur, 't jammer vindend dat Lotte niet met Duczika's mooi gezichtje of Duczika met Lotte's beenen ter wereld gekomen was: ‘danst uw andere dochter ook?’

‘O, nee’, loog Laurie: ‘mijn oudste dochter heeft 'n bijzonder métier gekozen. Die verdient zooveel geld als ze wil met kunstnaaldwerk!’

‘Jammer’, zei de direkteur: ‘bijzonder mooi meisje! Compliment, mevrouw! U is een gelukkige moeder!’

Laurie boog in 'r stoel, als Koningin Elisabeth in ‘Maria Stuart’. Ze had den gedistingeerd en, ouden heer, den welverzorgden vieu-beau om z'n hals kunnen vallen, deed 't waarlijk bijna, toen-ie haar, Lotte en Palou gratieus inviteerde met hem

't ‘Abendbrot’ in 'n restaurant te nuttigen. Zulke voortreffelijke manieren had alleen 'n direkteur uit 't buitenland!

Juffrouw Ginzel kreeg den huissleutel - dien van de voordeur, beneden, namen ze mee. 't Werd 'n latertje. Eerst om een uur keerden ze druk-pratend, niet tot bedaren te brengen, mekander de woorden en nieuwtjes afsnoepend, opgewonden door 't vooruitzicht van den komenden dag en door 'n paar flesschen ‘Deutscher Schaumwein’, in de woning terug. Duczika, die op de sofa in was geslapen - 't was 'r nog nooit gebeurd, letterlijk nooit: bij zoo'n onbegrijpelijke herrie in de kamer, zonder naaimachine, zonder gereedschap, had ze liggen wachten, en was al soezelend ingetukt - Duczika luisterde met 'n gesloten hoofd naar de explicatie van 't wonder, glimlachend knikkend, zich over de uitkomst verheugend - meer met 'r gedachten bij háár wonder, háár geheim, háár geluk. Betty, 't laatst van allen op stok - ze was, zei ze, bij nicht Mizzi op visite geweest, had fijntjes op Mizzi's balkon bij 'n perzikkenbowle zitten pimpelen, - vond 't leuk, 'n heele surprise, maar nam 'r den ‘zegen’ af door 'r opmerkingen, dat Mizzi met 'r vier dochters ook 'ns in Rusland - in Riga of zoo - gegasteerd had - en dat 't daar 'n pan in de Variétés moest zijn! Je teekende contracten, die je maar half begreep, en as je d'r eenmaal was, was je an de joden overgeleverd...

‘Daar heb je háár weer’, zei Laurie op slag kijflustig - weinig was 'r toe noodig, om 't weerhaantje te doen omslaan -: ‘kies niet - en hou je wijsheid voor je! - ik ga niet over 'n nacht ijs! Mizzi ken dat gebeuren - mij niet!

Duczi, droomerig-stil - God, was ze in 'r sas, dat enkel juffrouw Ginzel 'r had zien thuis komen! - Duczi wou de machine, de doozen, 't naaigerei nog uit de keuken naar de voorkamer terug-verhuizen - geen denken an - dubbel werk! - morgen om twaalf uur kwam-ie!... Dan most ze 't werk maar 'n dag later afleveren - zoo fel d'r op wachten, dee de fabriek van Krüger & Cahn - stel je voor: meneer Krüger had in 't Weinrestaurant 'n tafeltje verder gezeten en 'r gevraagd of thuis alles wel was! - wat dat 'n indruk op Palou en den direkteur gemaakt most hebben, dat ze met zulke heeren bekend was! - zoo gloeiend 'r in 't slappe seizoen op wachten dee de fabriek niet!

Duczika verzette zich. Dat Laurie nog praatjes met dien ellendeling, van wien ze wist, dat-ie 'r lastig viel, maakte!... En de blouses eerst Dinsdag of Woensdag bij Neumann brengen: nee!... Dacht ze niet an!... Ze had ze stellig, stellig tegen Maandagmiddag vier uur beloofd... Geen minuut later!

'Allemachtige God!' schimpte Laurie: 'wat zijn jullie 'n egoisten! Wat heeft meer haast: jouw ongelukkige blouses of Lotte d'r toekomst? Dan zal *ik* morgen an Krüger of an Neumann 'n briefte schrijven!'

Onbegrijpelijk hardnekkig - nooit was ze in de contramine - schudde Duczika 't hoofd. Terwijl Laurie Ginzel's lokken op Dr. Müller's 'Geistliche Erquickungsstunden' lei, en de tafel enkel haarspeld werd - terwijl Betty in 'r hemd 'r haar kamde en Lotte de nagels van 'r teenen knipte, voor 't geval, dat de direkteur, die duidelijk betoogd had, dat-ie geen principiëele bezwaren tegen dansen zonder tricot had en in dat opzicht Palou's ouwerwetsche ideejen niet deelde, 'r met bloote voeten en kuiten wou zien - stak Duczi de lamp in de keuken aan, en lei ze alles terecht, om 'r schade in te halen. Ze begon ook, trapte dat 't rad snorde, schoof de zij met handige vingers onder de jagende naald: lukken dee 't niet. Om 'n haverklap stopte 't vliegwiel, staarde ze voor zich uit, lachte afwezig, keek ze naar 't getuimel van de door 't openstaand raam binnengelokte insecten bij de lamp. Dan schrikkend, bewoog ze 't pedaal weer. Als ze Maandag, vier uur, niet klaar was, miste ze 'r afspraak - 'r a f s p r a a k . God zij gedankt!, zalig!, zalig! - met Erich, Erich, Erich... Dat dee 'r weer ijverig voortwerken - tot ze niet meer kon. Nee, ze kon niet. Ze was bezig de blouse te bederven, moest 't weer allemaal lostornen. Morgen zóó als ze wakker werd, zou ze tienmaal zoo vlug beginnen... En als ze door dat vervelend bezoek niet gereed kwam, zou ze morgenavond wel even gelegenheid vinden 'm te waarschuwen, dat ze 'n dag later... Jammer!... Vreeselijk jammer!... Maar ze haalde 't in, als Lotte en Betty 'n handje hielpen... Betty!... Betty!... Nee, die vroeg ze 't niet. Die haatte ze tòch nog. Die haatte ze op 't oogenblik sterker...

Bij half drie lag ze. Laurie draaide zich onrustig om, vroeg of 't raam dicht was. Ja! Ze kon 'r zich zelf van overtuigen,

zei ze geprikkeld. Ze wou met 'r gedachten alleen zijn, ergerde zich aan 't hatelijk-gezond snurken van Betty en aan Lotte's gewoel, die tweemaal opstond om water in de keuken te drinken.

Niemand sliep - behalve 't onoprecht schepsel, dat-ie driemaal, driemaal gezoend had - en dat nog dienzelfden avond meer dan eens doorzichtig-quasi gevraagd had, wat Erich scheelde, omdat-ie zich niet vertoonde...

Om vijf was Duczika 'r uit, sloofde ze achter de machine. 't Regende zeurig-tekkerend, spettend tot over de aanrecht bij 't raam. Ze hield nu 'r gedachten bij de blouse, werkte met moeite. Had ze 'n hoofdpijn! Klopten 'r slapen!... Geen nachtrust gehad, al maar liggen fantaseeren en tobben over honderden-een onzinnige dingen - vooral over de fortuinlijke mogelijkheid van 't op reis gaan van Laurie en Lotte - en 'r dan alleen blijven dagen en dagen - met hem. Overdag zou-ie bij 'r kunnen komen - ongestoord - 's avonds - was dat 'n ellende zat je met Betty opgescheept... Dat Laurie 'r ook in huis had genomen! Dat ze niet apart was blijven wonen - als vroeger!... Als ze nu, na Laurie's vertrek, maar goed ruzie kregen - uitstaan hadden ze mekaar nooit gekend! - pakte Betty 'r boeltje... En dan... En dan... 't Liggen uitspinnen, overwegen, plannen maken, had 'r met open oogen naar 't raam laten kijken, 'r de koppijn bezorgd. Onder de kraan van den spoelbak had ze zich 't hoofd gewasschen. Hielp niet. Ze voelde zich uitgeput, lam, gekookt.

Na 't ontbijt - om half acht was Betty naar 't Kaufhaus gegaan - knapte ze op. Laurie uit 'r bed gevallen - zoolang ze in Berlijn woonde, was ze zoo ongezond-vroeg nog niet opgestaan! - spoelde 't vaatwerk van gister en eergister - behalve de pannen, omdat die te dik waren angebakken om nou óók nog onder handen te nemen - droogde alles met 'n kopjesdoek, die naar uien en haring rook, en besteedde toen 'n paar uur aan 'r toilet. In de voorkamer had Lotte 't karpetje opgenomen, 't gat in 't zeil met punaisses en spijkertjes razend-handig gestopt. De stoelen, die niet noodig waren, sleepte ze naar de slaapkamer - de tafel met de deftigdoende uitstalling van boeken en vaas schoof ze naar 't raam - den kanarie in den donkersten hoek bij de sofa waar-ie uit z'n humeur geen kik bliefde te geven.

Om elf uur kleedde ook Duczi zich. Ze kon bezwaarlijk in 'r onderlijfje, zonder corset, begeleiden. Hoe dichter 't veramponeerd Zwitsersch klokje met de verbogen wijzers naar de XII toe-bewoog, hoe grooter 'r belangstelling voor 't evenement werd. Maar de direkteur, die lang niet tegelijk met de dames naar z'n hotel was gegaan, die met Palou nog 'n kijkje in 't 'Linden-casino' en bij 'Tony Grünfeld' was wezen nemen, verscheen met aanzienlijke vertraging - en tòch met den dansmeester. Dresden had nog geen uur geleden afgetelefoneerd. Ze waren a u g r a n d c o m p l e t.

Lotte had 'r balleteuse-kostuum aan, 'n eenvoudig pakje met tullen rokjes en vleeschkleurig tricot. In 'r hoog-opgestoken haar droeg ze 'n krans van dezelfde namaak-papavers, die Duczi op 'r hoed had. 'r Volle bloote armen, 'r jonge, frissche borst zouen 'r geflatteerd hebben, als 't vleeschkleurig tricot niet bedenkelijk door 't gebit des tijds en door koffievlekken geteisterd was geworden.

'Uitstekend! Uitstekend!', zei de direkteur dien Laurie aan Duczika met 'n gemompel van verbrabbelde oooo's - meer had ze van den naam zelf niet verstaan - voorstelde.

Lotte zette 'n Tarantella in, danste waarlijk voorbeeldig. Palou, met 'n pleister in z'n nek, ter plaatse waar de puist onbeminnelijk huis had genomen - zat naast Laurie op de sofa, animeerde z'n leerling met handgeklap en voetgetrappel. De direkteur leunde in Laurie's stoel achterover, elk gebaar van de dansende taxeerend, lachend met 't verzorgd ouwe-heerekopje de maat slaand, en tegelijk Duczi's hals, buste en heupen bewonderend.

Sapperloot, was dat 'n beeld van 'n kind! Die hoefde niet te dansen! Die zou in z'n etablissement opgeld doen, furore maken! Zeker, de kleine Lotte verstond 't métier, trippelde op 'r teenen, dat 't 'n lust voor de oogen was, had 'n uitnemende school doorloopen, en zou op de planken meer dan succes hebben, maar de andere met 'r onbetaalbaar-onschuldig, beeldig smoeltje...

'Bravo! Très bien!... Fameus!... Bravo!', riep-ie de handen voor 't lila vest met zachte drilklapjes bewegend: 'bravo!... En ook m'n respect voor de zeldzaam-muzikale begeleiding!'

'Ja, niewaar, meneer de direkteur', kwijlde Laurie bijna: 'net wat 'k u gister zei: 'n kabinetstukje...'

'La Valse des roses!', riep Palou, en hij suste 't enthousiasme

van z'n vriend met gebaartjes of-ie hardop zei: dat 's nog allemaal niets! De goeie nummers moeten eerst komen!

Duczika preludeerde - de kanarie, door de piano en 't drukke gepraat weer op dreef, spitste z'n geluw bekje, builde z'n strot, zong met gurglend geweld over 't gezellig rumoer heen. 't Liep van 'n leien dakje - 't beloofde botertje tot den boom - tot Lotte plotseling zoo niet aarzelde, dan toch houteriger van beweging en passen werd.

'Allons! Een-twee-drie! Een-twee-drie-vier!', vuurde Palou aan, de melodie met 'n ta-tata-tata-tataaaa mee-neuriënd.

Lotte reageerde niet. In plaats 'r hoofd rechtop, 'r hals achterwaarts gestrekt te houden, keek ze tegen alle traditie en alle onverwoestbare voorschriften in, naar 't vloerzeil, trippelde ongelijkmatig, of ze moe was.

'Allons! Allons!', riep Palou ongerust.

De direkteur glimlachte. Die begreep. En trok z'n lakschoenen op 'n sport van den stoel.

Over 't linoleum, uit de keuken verdwaald, of door 't gedreun van den vloer in hun familieleven tusschen de naden van den steenen kachel gestoord, waggel-draafden drie kanjers van Schwaben.[1)] Anders kuierden ze eerst tegen den avond - nu door 't ongewone ruimen der kamer en 't opnemen der vloerkleedjes vermoedelijk ontstemd, verblind door 't schelle daglicht en door Lotte's dansschoenen den kluts kwijt, schoten ze driftig-nerveus vooruit en weer gejaagd achter de beschermende stoelpooten.

'Jessus, Jessus', gilde 't in Lotte's rood-wordend hoofd: 'wat zal-ie van ons denken!'

Laurie, kippig, lette in 'r tooneelmoederlijke aandacht niets op, Duczi, speelde met 'r rug naar 't onheil.

'Allons! Tatatatata!... Tempo! Tempo!', riep Palou.

Toen toonde Lotte 'n verrassende en den directeur met vlag en wimpel veroverende tegenwoordigheid-van-geest. Ineens sneller van pirouette, met de voetlansjes, die ze merkwaardig in bedwang had en die met nauwelijks 't oppervlak van twee teenspitsen 't zeil raakten, zat ze den vadzigsten, bruin-loggen smakker op z'n

1) Schwaben: bakkerstorren, die in vele oude Berlijnsche huizen voorkomen.

Schwabe-hielen en betrad 'm zoo sierlijk, dat 't 'n estethisch genoegen was 't te observeeren. Dan even zeker van 'r zaak, even schitterend-handig, keilde ze den tweede met 'n veerenden wip van 'r recht-overeind staanden teen onder de sofa, waar-ie z'n weg wel zou vinden en den derde, leepe gladekker met zwarte schilden, reeg ze letterlijk aan 'r linkertoon. 't Was 'n moment van voorbeeldigen Schwaben-dans geweest, door geen dito van eieren te overtreffen.

'Tatatata! Maat houden! Allons, niet zenuwachtig!', riep Palou ongeduldig: 'meneer de direkteur zal je niet opeten!'

''k Ben niet zenuwachtig!', lachte Lotte weer ademend - was dat 'n benauwenis geweest!

'Bravo! Excellent!... Voorbeeldig!', prees de direkteur, ditmaal met enthousiasme in de handen klappend - 't kleine ding had esprit - 'r zat tooneelras in - die kon je op de planken vertrouwen - die zou zich door geen incidenten uit 't veld laten slaan! -: 'bravo!... Fameus!... M'n compliment!'

Z'n lakschoentjes daalden weer naar 't zeil - z'n vak-onverschilligheid was-ie kwijt. En omdat-ie zoo onvoorwaardelijk prees, danste Lotte den derden dans - 'n vlinderdans - met zoo'n entrain, zoo'n meesleepende bravoure, dat ze inderdaad om te stelen was.

De zaak was beklonken, volkomen perfect. 'r Moest alleen nog over de condities onderhandeld worden. Omdat 't buiten stortregende, offreerde Laurie 'n kop koffie. Palou zei gretig ja. De direkteur had liever iets verkoelends - 'n lemon-squash, als 't niet te veel moeite gaf. Duczika zou 't in de keuken klaar maken. Dat wil zeggen: ze holde de trappen af, liet de korridordeur anstaan. Aan de overzij kocht ze 'n 'Viertelpfund' M é l a n g e , vier citroenen en 'n paar beugelfleschjes spuitwater.

In de vestibule, vlak tegenover 't portiersraampje, ontmoette ze den aterling van 'n vischhandelaar.

'Mahlzeit, Fraülein', zei-ie 'r grappig den weg versperrend.

'Mahlzeit', antwoordde ze verveeld, en wou 'm voorbij. Ze had 'r handen vol, stoof op, omdat-ie de driestheid had 'r in de wang te knijpen.

'Dat 's toch meer dan brutaal!', praatte ze, over 'r woorden struikelend, den Adamsappel tusschen de boordpunten, 'n rood

halslitteeken van 'n geopereerde klier, 'n afgekauwden snor en twee waterige oogen, toe: ‘'k blief je vrijpostigheden niet! En anders zal 'k je vrouw waarschuwen!’

De portier, door 't geluid van de stemmen nieuwsgierig geworden en uit z'n humeur, omdat-ie dien nacht alweer niet geslapen had - de oven van 't heete water voor 't ‘Vorderhaus’ was onder z'n slaapkamer: bij warm weer 'n pest! - stak z'n kalen kop door 't luikje.

‘Wat is 'r?... Wie schreeuwt 'r zoo?’, vroeg-ie knorrig.

‘Niemendal!’, lachte de vischhandelaar: ‘de juffrouw wou me met geweld omhelzen, hahaha!’

‘Dat zul je merken!’, zei Duczika nijdig: ‘'k ga dadelijk naar den huisheer!’

‘Nou, nou!’, sprak de portier: ‘as 't gedaan is!... Wat weerlicht, 't is hier geen duiventil!’

Dat laatste hoorde Duczi al niet meer. Bij treden gelijk liep ze de trap van 't zijgebouw op, en terwijl ze in de keuken de koffie opgoot en de halve citroenen tusschen 'r tanden perste, bedacht ze met wrok dat de huisheer precies de laatste was, om zich bij te beklagen.

Laurie bracht zelf de limonade op 't met nog 'n servet met de dikke, roode initialen L.Z. belegde, en daardoor zeer toonbare presenteerblaadje, binnen. Duczi de koffie.

‘'r Zou’, zette de direkteur de onderhandelingen in - en met beschaafde slokjes dronk-ie van 't glas: ‘'r zou van uw twéé dochters 'n buitengewoon nummer te maken zijn...’

‘Van m'n twéé’, zei Laurie verwonderd en 'n tikje teleurgesteld: ‘van m'n twéé...?’

‘Ik dacht zoo’, fantaseerde de Rus: ‘dat 't iets bijzonders, iets ongewoons, 'n bepaalde sensatie zou worden, als uw dochter Lotte danste, en uw dochter - hoe heet de juffrouw...?’

‘Duczika...’

‘En uw dochter Duczika - bijvoorbeeld - bijvoorbeeld in travesti op de piano begeleidde... Is dat geen inval?... Is 't geen idee, Palou? De eene zuster in balkostuum - de ander als heer - frac - witte das - of, of in tricot... Ja, daar lacht u om - dat vindt u misschien onmogelijk: 't zou 'n hoogst-chic, hoogst-modern, hoogst-gedistingeerd nummer

worden... Geen orkestmuziek, geen al honderdmaal gezien ballet-entree - iets aparts - charmants...'

'God, daar hebben we nooit an gedacht', zei Laurie, niet dadelijk nee zeggend, omdat Palou, in wien ze 'n onbegrensd vertrouwen had, met stellige oogen ja knikte.

Maar Duczika, geëmbêteerd door 't taxeerend fixeeren van den ouden heer, die geen oog van 'r heupen en beenen afhield, snee met beslistheid 't tafelkleed door.

'Denk 'r niet an!... Laurie begin geen nonsens!... 'r Gebeurt niets van!... 'k Zal als 'n idioot achter de piano op 'n tooneel gaan zitten!... Da's om te proesten!... Stel je voor!... Ik blijf bij m'n blouses... De nonsens!... 'k Heb ukbeenen, meneer de direkteur, hahaha!'

'Nou, nou, nou!', redeneerde Laurie, in wie 't voorstel begon te gisten - zij, met 'r twéé dochters door de wereld trekkend - dee Mizzi 't niet met vier? - 'zeg nou niet een-twee-drie néé... Je zei vroeger altijd, dat je dol, dol-graag mee zou reizen, waar Lotte en ik... Dan blijven we bij mekaar... Dan raakt de familie niet over de heele wereld verspreid... Niewaar, Duczi, m'n kind?... Wat moet je alleen in Berlijn?... Dan verveel je je dood!... En hoe wou je, zonder hulp, 't werk af? Is 't niet?'

'Al praat je tot morgen - 'k denk 'r niet an! Nog voor geen tienduizend Mark in de maand!... Jullie excuseeren me wel, hè?... Adieu, meneer de direkteur! 'k Heb geen tijd te verliezen!'

Bleek van ergernis - Laurie leek gek! - de krankzinnigheid, om op die nonsens in te gaan! - gaf ze den direkteur 'n hand.

''k Wed', lachte-ie, 'r vingertoppen vasthoudend: 'dat u zich bezint!... Vijf honderd Mark voor u samen - vijf honderd Mark in de maand - tweehonderd voor uw zusje alleen...'

'Nog voor geen miljoen!', zei Duczi 'r vingers loswerkend.

't Eerste wat ze in de keuken dee, was 'r handen wasschen. Meneer de direkteur had kóúwe, natte, je 'n rilling bezorgende lijke-vingertjes. Om door den grond te zinken zoo wee...

Rustig trok ze 'r ouwe blouse - die van gister aan, keek in

'r beursje naar den ring, en de deur sluitend, hervatte ze 't schandelijk-verwaarloosd werk.

Binnen was 'n verkoeling. De direkteur bestaarde z'n lakschoenen, Lotte leunde gepiekeerd tegen 't kozijn, Laurie wiebelde nerveus 'r opmerkelijken meisjesvoet, door honderden, voor jaren, bewonderd - Palou, die z'n koffie tot 't dik toe geslurpt had, zorgde voor taktvolle afleiding door uit 'n snoes van 'n sigaretten-koker, waarin minstens 'n dozijn beroemdheden van Berlijn handteekeningen hadden geplaatst, Q u e e n s te offreeren. Die sloeg niemand af. Zelfs Lotte zei ja. En 't smakelijk geplof der rookslieren herstelde de geschokte harmonie.

Voor 200 Mark dee Laurie 't niet, kòn ze 't niet doen. Dat kon meneer de direkteur op z'n vingers narekenen. Dat was, fatsoenlijk gesproken, 'n sjaggerbod. Waarom zooveel meer, als Duczi achter de piano zat? Kwamen de menschen voor 'n piano of voor de danseuse? Ze had zich vast voorgenomen 'r dochter, die zooveel jaar bij Palou gestudeerd had, niet onder 20 Mk. per avond te laten optrejen!

'Lalalala!', zei de direkteur z'n schouders ophalend: 'zes honderd Mark in de maand! Daar kan 'k Cléo de Mérode, Yvette Guilbert voor laten komen!... Lalalala!... Nee, mevrouw, met zulke eischen werkt u uw dochter tegen!'

Onverschillig-glimlachend bladerde-ie in Dr. Müller's 'Geistliche Erquickungsstunden', waaruit 'n haarspeld en wat gedroogde bloemen van den laatsten godsvruchtigen eigenaar vielen.

Palou, die 't prétentieus gescharrel van de tooneelmoeder verwenschte, en die nu eindelijk, na z'n genereus wachten, geld wou zien, deed 'n tusschenvoorstel: driehonderd Mark en de reis derde klasse vrij. Nee. De onderhandelingen stokten. Als Palou niet met den direkteur in 't Russisch, vervelend, ongemanierd-lang gesmoesd had, 'n onverstaanbaar gesprek, waarbij Laurie zich op zat te vreten, zou 'r mogelijk niets van gekomen zijn. Op twee honderd vijftig Mark en de reis voor rekening van de directie, gaven ze mekander eindelijk de hand. Uit den binnenzak van 't lila vest kwam 'n portefeuille te voorschijn. Twee gezegelde contracten werden gladgestreken en 'n gouden vulpenhouder opengeschroefd. Pech!, daar was de inkt in opgedroogd. Laurie zocht in de slaapkamer naar 't fleschje

‘Kaisertinte’, dat 'r de vorige week geweest was, dat ze met 'n propje krantenpapier hermetisch gesloten had - Lotte morrelde de keuken af, alles opensmijtend en niemendal sluitend - toen moest Duczi 'r natuurlijk op uit, omdat Laurie 't niet dee en Lotte bezwaarlijk met 'r balletjurk en 'r tricotbeenen de straat over kon wippen.

‘Zullen we 'n contract voor de twee zusters of voor juffrouw Lotte alleen...?’, drong de direkteur nog eens aan. De volle, fraaie hals van Duczika in de ouwe werkblouse, inspireerde 'm opnieuw.

‘Toe, schei u uit met die malligheid’, verzocht Duczi, in 'r kregeligheid over z'n aanhouden, de kurk van 't fleschje met 'r schaar aan gruzelementen peuterend: ‘... wou u dat we 't huis hier opbreken voor 'n engagement van 'n maand?... En Betty...? Nee! Ik verdien m'n brood, en ben best tevrejen!’

‘En Betty?... En Betty?’, praatte Laurie geprikkeld na - 't drukke geredeneer in de heete, vol cigarettenwalm staande kamer had 'r verdorde trekjes rond oogen en mond gegeven -: ‘... is Betty 'n zuigeling? Betty heeft genoeg gezond verstand om...’

‘Nee, nee, en nog 'ns nee!’, driftigde Duczika: ‘ik doe 't beslist niet!’

‘Wat heeft die vandaag!’, vlamde Laurie op, toen de deur achter 'r oudste dochter dichtbonsde: ‘ja, meneer de direkteur: zoo word je door je kinderen behandeld!’

‘Jammer’, zei de direkteur: ‘heel erg jammer! Maar als ze van idee verandert, kan u 'r altijd meebrengen! 'k Zal onder aan 't contrakt 'n claus opnemen, dat 'k voor uw twee dochters samen 't dubbele betaal...’

De pen kraste, vulde de opengelaten vakjes van 't papier in, en toen 't zoover klaar was, las Laurie met de nauwgezetheid van 'n advocaat den naast den Russischen afgedrukten Franschen tekst. Tegen 'n paar dingen - 't meest tegen de verplichting van de dames-artisten, om voor en na het nummer in de zaal te blijven - had ze hevige bezwaren. Palou lachte, besloeg z'n knieën, dat 't klapte. Hij kende Rusland als z'n naam. Hoeveel jaren had-ie 'r niet in balletten gedanst? Gewoonte! Gewoonte van 't land! En dan: ging zij niet mee? Liet ze Lotte alleen trekken? Had ze - was 'r 'n betere contrôle?...

Toen teekende Laurie, en onder den eminent geschreven naam L a u r i e Z a b r a n s k u , zette ze 'n mannelijken haal met drie punten.

Ze kreeg 'n voorschot. De direkteur was zoo delikaat 't zelf aan te bieden. Hij begreep, dat als de dames begin van de volgende week vertrokken, 't een en ander aangeschaft moest worden. En, betoogde-ie hoffelijk - waarlijk, 't was 'n héér! - als dat nièt 't geval was, had-ie de contractueele plicht 't reisgeld te deponeeren...

Half drie vertrok-ie met Palou. Omdat Duczika de keukendeur niet heelemaal open wou doen - ze was ontoonbaar en de keuken met de machine, de doozen en wat 'r verder de kamer uit was gedragen, leek 'n zwijnenstal! - stak ze 'r hand door den kier, en liet zich met lachende excuses door Palou 'n handkus en door den direkteur 'n zelfde portie koude zweetvingertjes geven.

'Nou!' riep ze, zoo toen de huisdeur dichtklepte: 'gefeliciteerd hoor!'

Maar noch Lotte, die 'r tricot begon af te stroopen, noch Laurie, die 't corset dat 'r congesties bezorgde uit-zuchtte, deden uitgelaten.

Na de opwindende onderhandelingen, 't soupeeren in 'n Weinrestaurant, 't wakker liggen tot den ochtendschemer, 't opgeprikt zitten in de benauwde kamer, 't dansen en de zenuwspanning of de direkteur niet terug zou krabbelen, was 'r 'n zonderlinge leegte in 't huis.

Gisteravond scheen 't 'n onverhoopte verrassing, nu met 't contract op de tafel en 't honderd-Mark-papiertje 'r naast, had Laurie de knagende sensatie, dat ze te gauw toe had gehapt, en Lotte, zweetend, den krans papavers aan 'n haarspeld bungelend, voelde 'n plotse, downe chagrijnigheid, die 'r kattige dingen dee zeggen.

'God, Duczi, wat heb-ie je angesteld! Wat 'n manieren, om 't gezelschap in den steek te laten, en je in de keuken op te sluiten! Misselijk, hoor! 'k Schaam m'n oogen uit m'n hoofd!'

'Ja, en dat gesmijt met de deur, gedorie!', zei Laurie giftig: 'en dat vierkant weigeren mee te gaan! Wat verdien je met je stinkende blouses?... Wat brengen blouses, waaraan Lotte,

Betty en ik, zonder 'n uur vacantie, zitten te sappelen, wat brengen ze in?... Vijftien Mark, gedode!... Vijftien en 'n halve Mark in drie dagen en drie nachten!... Maar da's uit! Is zien of ik as moeder niks meer in heb te brengen!... Jij zegt nee - ik zeg ja!... Vijfhonderd Mark in de maand!... Zes duizend in 't jaar!... Pik daar je oogen voor blind!... Uit hoor!... 'k Zeg nog vandaag de woning op, 'k laat de piano weghalen en de rest gaat na de Vendu!'

'Ach kom!', suste Duczika kalm door de zekerheid, dat 'r niets van kwam, dat ze 't natuurlijk niet dee: 'laten we de huid van den beer niet verdeelen, Laurie-lief, voor-ie geschoten is! Kijken jullie de kat in Odessa uit den boom, dan kan ik nog altijd nakomen, als 't bevalt!...'

'Wel gedorie!', vloekte mama: 'ben 'k niet oud en wijs genoeg, om te weten wat goed voor ons is! Denk je dat 't smerige Berlijn ons ooit terug ziet?... 'k Zeg de woning op!... 'k Gooi onze toekomst niet weg!...

'Ach kom! Ach kom!', herhaalde Duczika of ze met 'n ondeugend kind sprak - de eenige methode, om met Laurie om te gaan -: 'je zegt de woning op! Uitemetuit en 't sprookje is uit! Hij zal je drie maanden huur schenken! Hij zal je permiteeren de meubelen op je vette schouwertjes te nemen, Laurie, hahaha! De huur van deze maand heb je zeker ergens in 'n kous liggen! Of wou je dat allemaal van je voorschot doen en met 'n Zeppelin-luchtschip naar Odessa reizen, hahaha!'

'Verdikkeme, sar me niet met je bête gelach!', viel mama brusk uit, omdat ze 't tegen Duczi's logica aflei, en 'r dat nog meer de smoor injoeg: 'ik ga naar den huisheer en daarmee basta!'

't Wrokte in de kamer - 't groote, lang-verbeide avontuur zette met ruzie in, zooals alles bij Laurie's wormstekig humeur met botsingen en wrijvingen pleegde te gebeuren.

Lotte, pips, smal van gezicht na de vermoeiende repetitie met 'n leege maag - ze had geen ontbijt kunnen aanraken - zei dat ze geen trek had te ruimen, dat ze in de week, die nog restte, geen vin an de blouses uitstak.

'Ook goed', babbelde Duczika geduldig en innerlijk-opgewekt.

In 'r eentje, terwijl Laurie op 't bed en Lotte op de sofa lei, sjokte ze de naaimachine naar de ouwe plaats voor 't raam,

spreidde 't karpet, dat nijdige stofwolkjes proestte, schoof de tafel onder de lamp, en toen ze zoover was, en 't blonde haar 'r aan de slapen plakte, liep ze blootshoofds door den tammer plassenden regen naar den slager, om de twee boven met 'n kwart pondje varkenskoteletten in d'r humeur terug te brengen. Voor 't venster van de Parterre-woning stond de huisheer, klaar met z'n middageten, en haalde zich de tanden met 'n vlijmgesnejen lucifer uit. Galant wierp-ie 'r 'n kushand toe...

De smeuige geur van de koteletten en van de gebakken aardappelen-van-den-vorigen-dag, kikkerde Laurie op. Ze nam voor zichzelf des varkens rib met 't dunste been en de meest doorbakken aarpels, brokte twee schijven ‘Schwarzbrot’ in 'n saus als alleen Duczi, wanneer ze 'r zich moeite voor gaf, klaar kon smoren - en werd na 't drinken van drie glazen water mensch. Ook Lotte. Die vertelde van 't angstoogenblik met de Schwaben, wat Laurie en Duczika zoo dee schateren, dat de vischhandelaar-van-de-overzij, die juist met z'n tooneelkijker binnenloerde 'r de stuipen van op 't lijf kreeg.

Na 't eten, dommelde Laurie op de kanapee in, hielp Lotte, wier boosheidjes nog te jeugdig waren om te volrijpen, aan de blouses.

't Werd - behoudens 't slot - 'n prettig dagje. De illusie van 't onbekend-komende werkte opnieuw. Na de reactie zette de actie 'r beste beentje vooruit - de reis naar Odessa - 't heerlijk-vrije leven als artist - één nummer per avond - tweemaal in de week matinee - potten voor nieuwe kostuums - en de tournee door de heele wereld voortzetten: God zij geprezen, dat 't begon!

Vijf-, zesmaal las Laurie 't contract - 't eerste, dat ze na de echtscheiding en 't verlies van 'r geheugen, geteekend had - de zevende en achtste maal bestudeerde ze 't met 'r hand over 't bedrag van de gage - je hebben en houen hoefde je niet te laten kijken! - in presentie van nicht Mizzi, die wonder boven wonder, op bezoek kwam.

Mizzi, slaperig wijfje met gele velrimpels om mond en oogen, 'n borstloos bovenlijf en gladgestreken, nauwelijks grijzend haar onder 'n verkleurd-groenen pothoed met gele linten, had elf

kinderen in leven. Bij de geboorte van 't dooie twaalfde was 'r man, stalmeester van 'n circus, gestorven. Had 'r niet in 'r brood gehinderd, omdat toen al de twee oudste meisjes in 't circus-ballet optraden. Vijf dochters waren getrouwd, om beurten van 'r mannen gescheiden en opnieuw getrouwd. Een zoon voer bij de Hamburg-Amerika-lijn, een was kelner in New-York. Met de vier overgebleven jongste dochters reisde ze vierde-rangs-variétés af. Nou lei ze tot den eerste stil. 't Vak had 'r tot de botten uitgedord. 't Leek haast onmogelijk, dat zìj de moeder van de groote, slanke meisjes was, waarvan 'r vanavond twee waren meegekomen. De heeren geloofden 't niet. Die lachten 'r uit, zwoeren dat ze de betaalde kleedster moest wezen. Ze liet ze lachen, hield met 'r quasi-slaperigheid 'n oog in 't zeil, dat 'r geen te zeer onvertogen dingen gebeurden. Als de dochters uit werden genoodigd, trippelde zij, als verstandige door-de-wol geverfde moeder mee. Alice, de oudste van de ongetrouwde, de mooiste uit 't nest van kinderen met welgevormde beenen, had in Dresden, toen de moederlijke raadgevingen niet om de vier en twintig uur herhaald konden worden, omdat Mizzi met zware influenza te bed lag, met 'n ideaal van 'n luitenant geflirt. Zes maanden later werd 't kwartet ‘triangel’ - drie maanden later was 'r 'n schat van 'n jongetje - weer zes weken later, dansten de vier ‘Moonshine Blossoms’ of 'r niets voor was gevallen, en of 'r geen luitenant bestond, die alimenten, naar den stand van de moeder, betaalde. Zoo iets was Mizzi nog nooit gepasseerd. Ze praatte 'r niet graag over. Iedere familie had 'r zwarte vlek. Dit was de hare. Overigens had ze bijzondere opvattingen van 'r moederplichten. Ging ze na 'n voorstelling - 't laatste engagement was in Weenen geweest, waar de zwarte Fritzi kennis aan 'n ambtenaar - weduwnaar met drie kinderen had gekregen - al je dochters bracht je op de reis onder! - ging ze na de voorstelling met heeren uit - zij en 'r vier - dan kwamen bij wijze van aardigheid de vier spaarpotten van Alice, Maude, Fritzi en Eva - vier gentille spaarpotjes in koffervorm op de tafel te staan, en dan onttrok zich nooit een van 't gezelschap, om niet in ongenade te vallen. Ook had elk kind in de handtaschjes 'n afgetelde hoeveelheid Ansichtkarten van 't ‘Moonshine-Blossom-quartet’, die gretig verkocht werden. Alice had, behalve de alimenten, 'n spaarpot van ruim

duizend Mark, de loenzende Maude vierhonderd, Fritzi die prachtige oogen had, twaalfhonderd, Eva de allerjongste, kind van zeventien, met helaas over mekaar gegroeide snijtanden en 'n hinderlijke magerte, een honderd twee en dertig Mark. Mizzi administreerde, verwaarloosde geen Pfennig, verlangde niets voor zichzelf. En juist deze voortreffelijke hoedanigheden van verstandig-overleggende, in 't rumoer van 't Variété met z'n late nachten, liefdoende heeren en door kelners stiekum overhandigde billets-doux, nooit de nuchtere belangen van 'r gezin vergetende huismoeder, maakten dat Laurie 't 'afschuwelijke menschje', dat tusschen de coulissen niet thuis hoorde, dat precies op 'n juffrouw van de 'Damen-Toilette' in 'n bierknijp leek, niet stouwen kon.

Mizzi bekeek suffig-dommelend 't contract-voor-Odessa, terwijl ze met 'r slaperige oogjes tusschen Laurie's 't geheim van de gage bedekkende vingers door trachtte te loeren, om 'r zich van te overtuigen, dat nicht met 'r opsnijjen van zoo'n reuzen-traktement lóóg - Fritzi met de zwarte oogen en de loenzende Maude, geeuwden van verveling en moeheid. Ze waren de laatste week, om van 'r zeldzame vacantie te profiteeren, elken dag met Mizzi in Wannsee geweest, waren zoo bruin gebrand over d'r heele lichaam, dat enkel de plekken, waar de schouderbanden de badpakken vast hadden gehouden, om je dood te lachen zoo komiek-wit waren gebleven! Door de à jour gewerkte blouses zag je d'r nikkervel, en d'r half-bloote armen met de verbrande vel-wondjes zouen aardig wat Schmink noodig hebben, als ze in Mannheim achter 't voetlicht stonden.

Fritzi sprak den heelen avond geen woord. Die kniesde, omdat de weduwnaar in Weenen - 'n knappe vent, maar schrikkelijk fatsoenlijk! - officiëel om 'r hand had gevraagd. Mizzi dwong 'r niet met groote woorden - ze had nog nooit 'n dochter gedwongen, vertelde ze: ze deed passief, Tolstoiaansch-geduldig, telkens slaperig-tam verzekerend, dat Fritzi zelf zooveel gezond verstand bezat, om geen tienduizend kronen in 't jaar - met vooruitzichten - weg te smijten! Driemaal had Fritzi daar tegen in beweerd, dat ze 'z'n gezicht niet meer wist' - driemaal zei Mizzi met slijmerig-gesloten oogjes, dat ze 't gezicht 'lang genoeg' voor zich zou zien, as ze getrouwd was - toen bleef de dochter zeurig geeuwen, en 't licht van de lamp, waarbij

Duczika te zweeten zat, sloeg vonken in 't goud van twee geplombeerde tanden.

Betty, om half negen uit 't Kaufhaus gekomen, maakte een oogenblik 'n gek figuur. Pas had ze gisteravond verteld dat ze bij Mizzi op 't balkon niet minder dan Perzikkenbowle had zitten pimpelen, en daar zei Mizzi langs 'r kleinen, spichtigen neus weg: 'Wel dag Betty! Wat hebben we mekaar in geen langen tijd gezien!'

Daar keken Laurie, Lotte en Duczi mekaar lachend bij aan - en daar kreeg Betty 'n kleur bij, of ze ook minstens 'n week met Alice, Maude, Fritzi en Eva, onder toezicht van de nooit badende moeder, in 't zonnebad had gelegen! Gelukkig kon ze 'r overheen brabbelen, omdat - of-ie met 'r mee was gekomen! geen twee seconden later Erich aanschelde. Zoo vroeg kwam-ie zelden. En zoo gedwongen, haast houterig had-ie nog nooit z'n entree bij zooveel menschen in de kamer gemaakt. Duczi gaf-ie amper 'n hand, maar bij wijze van attentie lei-ie 'n bouquetje naast de machine.

'Me nicht Mizzi en me achternichies Fritzi en Maude - meneer Erich Schüler', stelde Laurie voor, en met 'n rammelenden mond, 'm verwijtend dat-ie gisteravond niet op was geloopen, zei ze 't groote nieuws, 't ongeloofelijk nieuws van Odessa, waar Lotte - Mizzi knipperde met de oogleden op-indutten-af - zes honderd Mark in de maand, met reiskosten tweede klasse vrij!, ging verdienen. 't Contract zwaaide ze in 'r hand, 't 'm niet gevend, omdat ze bang was dat hij met z'n ouwe driestheid 't juiste bedrag zou verrajen.

Betty droeg 'n achtsten kapotten stoel uit de keuken aan - meer zitgelegenheden waren 'r niet - in de kamer had je vier stoelen en 'n pianokruk - in de slaapkamer twee stoelen met stukkende zitting - Erich bleef tegen 't raamkozijn leunen, de volte verwenschend.

Den heelen dag was-ie down, nerveus geweest, zich verwijtend dat-ie Duczi mee naar z'n kamer had genomen, dat-ie zich had laten gaan, dat-ie 'r in z'n hartstocht als 'n scharrel-van-de-straat had behandeld. Christus, de ignobele manier om de blouse van 'r lichaam te scheuren - 't gemis aan respect - de vernedering - voor háár - voor haar prachtige reinheid - dat

ze op z'n bed had gelegen! Hij was 'n ellendeling, 'n schobbejak, 'n schurk - hij was geen schop waard, dat-ie zoo z'n l i e f d e - want, bij God, hij wás verliefd - hij aanbad 'r - hij vond 'r 't gevoeligste, goddelijkste schepsel - had getoond. ‘Ik zal zoo innig-goed voor 'r zijn’, redeneerde-ie, 't eene sigarettemondstuk na 't andere wegsmijtend: dat ze 't woeste uur vergeet, dat ze weer van me zal houen! Vandaag vindt ze me natuurlijk misselijk, misselijk!’...

's Middags had-ie in de buurt gedrenteld, om twee was-ie voor de deur geweest, maar bij 't spelen van de piano en 't gepraat van de onbekende mannestemmen droop-ie af. Tegen den avond zakte z'n onrust, deed-ie 'n schoon boord en schoone manchetten aan, liet-ie zich nog net voor sluitingstijd scheren, en zei opgemonterd tot zichzelf:... ‘Ze houdt van me - ik hou van haar - we hebben 't gewild - 't is geen misdaad - nee, bij God niet - en 'k trouw 'r zoo waarachtig als 'k van George heb gehouen, zóó als oom Ludwig uitstapt!’ Met 't bouquetje boschviooltjes liep-ie toch nog twee-, driemaal 't huis voorbij, bang voor de eerste ontmoeting na de koorts van den vorigen dag, en nou-ie 't zwoele getocht van de binnenplaats in z'n nek voelde, en 'r bleek, zachtzinnig gezichtje met de omkringde, bruine oogen bij 't gesnor van de naaimachine boog - dat moeie, geduldige lijdensgezichtje onder de kap van de helsch-heete lamp - nou most-ie zich op de lippen bijten, om 'r niet in z'n armen te grijpen - en 'r vergiffenis te vragen. Vergiffenis. 'n Ander woord viel 'm niet in. De engel... De stakker... 't Schat-van-'n-kind, dat zich in die hette weer afbeulde, terwijl Laurie over 't engagement lei te teemen, en Lotte om de halve minuut 'n rijgsteekje dee.

Duczi, met 'n neuriënd slippen van 'r adem voortwerkend, alleen kort, snel, angstig-glimlachend naar 'm kijkend, als ze aan 't geluid van de stemmen merkte, dat niemand op 'r lette, verwonderde zich niet over z'n stil-zijn, z'n niet aan 't gesprek deelnemen, z'n vanavond in geen enkel opzicht op den ouden, luidruchtig-schellen Erich lijken. Zoo had ze 't zich voorgesteld, zoo kiesch, zoo onder-den-indruk van 't nooit-meer-te-vergetene, zoo 't mekaar met gedachten en gevoelens aanvullen. Gebukt over de onder de naald heenschuivende zalmkleurige blouse, zag ze

z'n slap-afhangende kleine rechterhand - zonder den ring, 'n rand manchet, 'n streep van z'n mouw - en bij 't prettiggonzend snorren van 't vliegwiel en 't gepruttel van de naald, zei ze telkens weer, eindeloos-dikwijls, en ze moest 'r om glimlachen, dat ze 't als 'n melodie herhaalde, zonder dat een van de anderen 'r weet van had: ‘lieve jongen, lieve, lieve, lieve Erich!’... Alleen als Betty, de gedrochtelijke leugenaarster - met wat voor stalen gezicht had ze 't gister van Mizzi en den bowl op 't balkon beweerd! - als Betty, net zoo valsch-vroolijk als Laurie, met net zulke manne-lachjes, den jongen student tot mee-doen poogde te prikkelen, hortte 't zangerig gemijmer in 'r hoofd.

‘Wel gedorie!’ riep Laurie: ‘wat heb jij toch, Erich! 'k Zou d'r bij gaan zitten en ook is 'n duit in 't zakkie doen! Anders ben je toch niet zoo koescht!’

‘'t Is hier om te stikken’, verontschuldigde-ie zich: ‘en 'k sterf van de dorst!’

‘Ja, 't is heet’, zei Mizzi: ‘we mosten opstappen, meissies...’

Daar wou Laurie niet van hooren. Lotte sloeg 'n doekje om 'r schouders, haalde uit de ‘Stehbierhalle’ van 't hoekhuis, waar 'n halte van auto's was, en waar ze gezellig zaten te kaarten, zes beugelfleschjes ‘Schultheiss’, maar toen ze werom kwam, stonden Mizzi en 'r twee door de zon bruin-gebrande dochters toch afscheid te nemen, omdat ze zoo vroeg op waren geweest en morgen, bij goed weer, opnieuw naar Wannsee gingen.

‘Veel succes in Mannheim!’, wenschte Laurie, zichtbaar-blij dat de taaie visite verkaste: ‘en as we mekaar voor de reis niemeer zien: gezondheid en lang leven!’

‘'t Zelfde nicht’, zei Mizzi: ‘en stuur ons uit Odessa 'n Ansicht, zal je?’

‘Zal niet mankeeren’, verzekerde Laurie, op elk van de wangen-als-vergeelde-blaren van 't burgermenschje 'n imitatiezoen gevend, en 'r op de hare 'n klukkerig-drogen ontvangend.

Met 't dichtvallen van de deur, begon op de trap èn in de kamer 't wederzijdsch, gezellige kwaadspreken.

‘Wat 'n diertje, hè?’, praatte Laurie, 'n beugelflesch an 'r mond zettend, omdat 't zoo lang duurde eer Betty de vuile

glazen in de keuken om had gespoeld: ‘wat 'n godsliederlijkvervelend mensch! En achter de mouw! Die wurmt net zoo lang tot ze nog drie luitenants met alimenten gevonden heeft! Zag-ie Lotte, hoe ze de pee in had, dat jij alleen meer verdiende dan 'r vier dochters samen? 'k Had 'r me draai in! Fijn, hoor!’

‘Jammer dat ze hier d'r spaarpotjes niet op de tafel hebben gezet!’, spotte Lotte: ‘dan had je ze gelukkig kunnen maken, Erich! Jongen, wat ben je vervelend! Ben je niet goed in orde?’

‘Best hoor!’, zei-ie: ‘maar die snoeshanen, wat?’

Betty schonk z'n glas in, reikte 't 'm over, dronk 'r eerst 'n slok van.

‘Je ben toch niet vies van me, Erich?’

Aarzelend keek-ie naar Duczi, die zich dichter over de machine boog, toen slurpte-ie 't glas in een teug leeg.

‘Ik weet wel’, babbelde Laurie, 't zich op de sofa makkelijk makend: ‘dat Lotte en ik ons door geen heeren in Odessa laten uitnoodigen - ik zou je danken!’

‘Jij èn Lotte?’, vroeg Erich - voor 't eerst had z'n stem iets van de vinnige felheid, waarmee-ie ze de baas was: ‘jij èn Lotte? Ben jij van plan mee te gaan, Laurie?’

‘Wat dacht je dan?’, zei mama gebluft: ‘heb *ik* 't contract niet geteekend?... Wou je zoo'n jong ding alleen laten reizen?’

‘Hoe kan ze dan overhouen?’, rekende hij - nou Mizzi weg was, keek-ie 't contract in -: ‘da's toch nonsens met z'n tweeën! Daar teer je bij in!’

‘Gedorie, steken jullie niet allemaal je neus in mijn zaken!’, viel mama onhebbelijk uit: ‘'k zal 'n meissie van benejen de jaren naar Rusland laten trekken!’

‘In ieder geval’, begon Erich: ‘in ieder geval - nee, laat 'k me mond liever houen!’

‘Daar doe je 't verstandigste an’, vlamde Laurie kort op: ‘'k ben nog niet heelemaal ontoerekenbaar! Lotte alleen bij de Kozakken! Lotte alleen in Rusland, waar je ieder oogenblik 'n progroom heb! Lotte alleen in den vreemde...! 'k Hak me net zoo lief me twee handen af!’

‘En Duczi dan?’, merkte Erich onvoorzichtig op - heelemaal zwijgen bij 't egoïsme van de vrouw, die zooveel jaren geparasiteerd

had, en nou 'n nieuwen weg had ontdekt, kon-ie niet -: ‘laat je Duczi dan niet alleen in Berlijn?’

‘Wel gedorie! Wel allemachtigste God’, keef Laurie: ‘verlang 'k 't?... Ken ze niet mee?... Is 'r door den direkteur geen bod op 'r gedaan?... En toont ze geen dwarsen kop?’

‘Ik blijf rustigjes hier’, glimlachte Duczika: ‘ik dènk 'r niet an!... In Berlijn zullen ze me niet opeten!’...

Voor 't eerst keken zij en Erich mekaar in de oogen. Voor 't eerst dachten ze 't zelfde.

‘Kan Duczi mee?’, vroeg Betty, die 't maar half had begrepen.

‘Lees!... Asjeblief lees dan!’, riep Laurie, 'r 't contract gevend: ‘'t dubbele!... 't dubbele!... Zou jij 't niet doen, Betty?’

‘En of!’, zei Betty, 't papier nauwelijks inkijkend, omdat ze 't oogenspel van Erich en Duczi oplette: ‘dan ben je toch simpel, Duczi, als je nee zegt! Dan ben je toch idioot!...’

‘Bemoei jij je 'r asjeblief niet mee!’, sprak Duczika ongewoonscherp: ‘'k heb an Laurie en Lotte genoeg!...’

‘Nou ik zeg 't!’, zei Betty vinnig: ‘wat mot jij in Berlijn?... Je hoort bij je moeder en je zuster!.... En je wou 't toch altijd!... Je zei nog voor 'n maand, dat als Lotte... Jessus, wat 'n krankzinnigheid, om voor 'n lekker leventje, zonder zorg te danken - en blouses te blijven flikken!’

‘Hoor je?... Hoor je?’, triomfeerde Laurie, zich bijna in 'r biertje verslikkend: ‘en nou beweerde ze vanmiddag nog wel, dat ze 't om jou dee!’

‘Om mij?... Nee, die is goed! Die is éénig!’, lachte Betty zoo valsch-druk, dat 't in de binnenplaats resoneerde: ‘om mij? Om mij! Hahahaha! Dat 's om over te vertellen!’

‘Dat hèb 'k niet beweerd’, verdedigde Duczika zich onhandig: ‘'k heb háár naam niet in m'n mond gehad!’

‘Wat zeg je me daarvan!’, ruziede Laurie: ‘nou hiet ze me liegen!... Heeft ze niet geroepen: En Betty? - heeft ze 't of heeft ze 't niet, Lotte?’

‘Toe, laat mij 'r buiten!’, praatte Lotte geeuwend: ‘wat zanikken jullie vanavond allemaal!’

‘Ik vraag of ze den direkteur niet geantwoord heeft, dat ze voor Betty niet uit Berlijn kon gaan?’, hardnekkigde Laurie: ‘dat laat 'k me verdikkie niet afliegen!’

‘Christus nog toe!’, viel Erich fel-domineerend uit - was 't mensch onuitstaanbaar - om je laatste restant geduld bij op te vreten! -: ‘wat dondert 't, Laurie, wat komt 't 'r op an! Wou jij in Jezusnaam hebben, dat Duczi ook naar zoo'n tingeltangel ging! 'k Zou 'n harem mee naar Odessa nemen!’

‘Nou verzoek ik je op je woorden te letten!’, zei Laurie, rood van kalkoensche drift: ‘je mot 'r niet alles uitflappen wat je voor je mond komt! Ben jij van God verlaten!’

‘Ja, al schreeuw je nou!’, sprak Erich vernietigend: ‘al doe je nog zoo theatraal - dat lap 'k aan me zolen! Jij teekent contracten zonder eerst te informeeren wat voor 'n direkteur dat is - jij doet maar raak - Christus, val niet over elk woord! - Duczi heeft groot gelijk!... Tien tegen een is de kerel 'n verkapte bordeelhouder!’

‘Wel Goddorie!’, barstte Laurie los: ‘hoor je dat Lotte?... Da's om uit je vel te springen!... 'n Vriend van Palou - van Palou! - 'n bordeelhouder!... 'k Zal denken, dat je niet wijzer ben!... En in elk geval raakt 't jou niet!... Ik ben de moeder, en me dochters weten wat 'k voor ze gedaan heb!’

‘Gedaan? Wat heb jij gedaan?’, striemde Erich - ja, nou was-ie de ouwe, brutale rakker, die 't verdraaide z'n opinie onder stoelen en banken te steken, de vlijmscherpe, ontembare bengel, die Laurie de waarheid dorst zeggen: ‘gedaan?... Je ben bezig ze naar de weerlicht te helpen! Dat heb jij gedaan! En als 'k 't je niet zwart op wit bewijs, doe 'k 't, om niet te pootig in vuil water te roeren!’

‘Dat mag jij zeggen!... Dat neem 'k van jou an!’, zei Laurie, den beugel van 'n tweede fleschje openwrikkend: ‘... 'k zal 't achter me ooren knoopen... 't Is goed, hoor... Maar je zal me 'n plezier doen bij zoo'n uitschot van 'n moeder niet meer op visite te komen!... As je dat maar onthoudt!... Dat 's gedorie 't toppunt!...’

‘Nou, Laurie!’, suste Duczika - de twee hadden wel meer ruzie, maar zoo als vanavond...

‘Laat me met rust!’, foeterde mama, purperrood om zulke beleedigingen: ‘as jij straks niet had zitten liegen, had 'k 't met hem niet an den stok gekregen!’

‘Menschen, laten we kalm blijven’, zei Betty: ‘is 't niet heet

genoeg! Als Duczi over die kleinigheid gejokt heeft, zal ze 'r d'r redenen voor hebben...'

'Dat mot jìj zeggen!', verweet Duczi uiterlijk-kalm: '*ik* heb gisteravond bij Mizzi op 't balkon geen Perzikken-bowl - Perzikkenbowl, hahaha! - gedronken!'

Pang! Die zat. Die was raak.

Betty kreeg denzelfden kop van straks, toen Erich voor afleiding gezorgd had. Zoo driftig gebaarde ze over de tafel, dat 'r bierglas met 'n floep over 't zeil stortte en de klosjes garen, stukjes voering en scharen in de bruine saus dreven. 't Scheelde geen haar of 't was voor den blouse-stof 'n ruine geworden.

'As je klaar met je gesar ben!', zei ze heesch van woede, geen vin verroerend, om Lotte bij 't redden van 't naaigerei bij te staan:... 'às 'k dan lieg, kom 'k 'r voor uit, wind 'k 'r geen doekjes om! Maar jij!... Jij ben twee druppelen water Mizzi!... Jij knijpt de kat in 't donker!... Met jou samen blijven, as Laurie met Lotte op reis is - dank-ie! Nog niet met geld toe!... Nee, hoor!... Kamerhuur ken 'k overal kwijt!... Dat gepest!... Dat stiekeme iemand 't bloed uit z'n vingers zuigen!'

Kwaadaardig stond ze op, smeet de slaapkamer-deur met zoo'n geweld achter zich toe, dat de portretten van 't rekje vielen, als dien avond van Poldi's bezoek, maar 'n oogenblik later, bij 't schelle gepraat van Erich, die Duczika's partij opnam - elk woord had ze achter 't paneel afgeluisterd - verscheen ze opnieuw, zich verdedigend, den leugen van den vorigen avond met nieuwe leugens excuseerend - dat 'n kind 't had kunnen snappen, dat ze ze voor den mal had gehouen - iets voor Mizzi, tjeetje!, om op perzikken-bowle te trakteeren - Mizzi, die voor 'n speld doodviel - Mizzi!... Ze was bij de moeder van 'n jarige collega geweest, en met moeite om bij half een weggegaan... As ze gister niet allemaal zoo opgewonden hadden gedaan, zouen ze vanzelf om de mop van Mizzi, Mizzi! geschaterd hebben...

De kanarie floot, de naaimachine snorde, 't dopje boven de lamp dobberde wintersch-gezellig, de kapotte Zwitsersche klok tikte huiselijk, Erich dampte en Laurie, door nog 'n glas bier gekalmeerd, smookte - de paisibele rust van de vorige weken, toen ze mekaar wel geplaagd en 'r tusschen genomen hadden,

maar toch bij 't bezoek van den jongen student als in 'n zonnetje hadden gezeten, was voor de haaien.

Laurie mokte, lei slap, ontzenuwd op de sofa, de mondstukjes van 'r sigaretten tegen 't behang doovend, en enkel 'r mond voor 'n stekelige opmerking openend. Lotte, wit van vermoeidheid - was dat 'n dagje geweest! - knikkebolde over 't borduurpatroon, zei al om twaalf uur goeien nacht - Betty, bang dat ze over 'r zouen smoezen, als ze ook naar bed ging, en vastbesloten Erich uit te laten - daar zou ze Duczi tenminste mee dwars zitten! - las de advertenties van 'n ouwe krant.

Uit z'n gewone doen - van de herrie met Laurie trok-ie zich geen sikkepit an! - hield Erich 't gesprek gaande, telkens 'n aanloop zoekend, van Poldi's nieuwste methode om z'n broodje te scharrelen - hij was corrector op 'n drukkerij geworden, had om de week nachtdienst - en van 't schandaal van 'n anderen vriend, die omdat-ie als grondwerker 'n betrekking aan had genomen, door den Senaat ‘relegiert’ was geworden - of je als wetenschappelijk proletarier, zonder vermogen, zonder ondersteuning, zonder stipendium anders kon! - vertellend.

Maar hij was niet en train. Hij vertelde saai, zanikerig of-ie slaap had. Omdat 't bier op was, dronk-ie glaasjes water, die-ie zelf ging halen, en waarbij-ie lang in de keuken bleef, in de hoop, dat Duczi 'n voorwendsel zou vinden, om 'm na te komen - ze begreep 'm niet, durfde niet, zoolang Betty zat te spioneeren en Laurie op de sofa lummelde.

Onder de lamp zweetend, licht-duizelig - 'r waaide geen tochtje over de plaats nu de regen op had gehouden - probeerde Duczika 'r taak klaar te krijgen. Bij eenen gaf ze 't op. Ze zou an Neumann 'n briefkaart schrijven, dat ze zich niet lekker voelde - gebeurde 't niet honderd keer, dat de naaisters mantels, rokken, blouses 'n paar weken later opleverden, als 'r roodvonk bij ze thuis was, of diphteritis, of als de kinderen kinkhoest hadden?... - ruimde den boel wat bijeen, en gaf Erich, die 'r ried 't Neumann Maandag liever zelf te zeggen - de met zenuw-letters bekrabbelde kaart, om 'r in de bus te steken. Nee ze zou Dinsdag om vier uur precies de Untergrundbahn nemen. Je kon moeilijk zeggen, dat je je niet prettig voelde, en 't zelf gaan vertellen!

‘Blaas dan nog even voor 't raam uit’, verzocht-ie met 'n niet te bedwingen deernis in z'n stem.

‘Dat 's goed’, zei ze, de eerste sigaret opstekend - veel had Laurie 'r niet overgelaten.

't Werd kwart over eenen, half twee, kwart voor twee - Betty bleef advertenties lezen - Laurie snurkte op de sofa.

Toen, vol meelij met Duczi's doodswit gezichtje, stond Erich op.

‘Geef me den huissleutel’, praatte-ie teleurgesteld -: ‘dan reik 'k 'm morgen voor twaalf weer an - dan hoeven jullie geen trappen te loopen!... Ga naar bed, Duczi en sta morgen niet te vroeg op... Toe!’

‘Als zij zoo moe is, zal ik wel effen’, sprak Betty gewildgeeuwend: ‘ik heb nog geen trek in die heete slaapkamer met alle ramen dicht, te gaan liggen!

‘Ik kom 'r uit’, weerde Erich 'r af:... ‘'k heb 't voor 'n week ook gelapt!... Nacht Duczi’ - 'r hand hield-ie vast of-ie 'r niet los kon laten -: ‘nacht!... En rust uit!... Anders word je nog ziek!’

‘Ik’, lachte ze: ‘nee, onmogelijk!’

De deur werd achter 'm gesloten. Met waslucifers lichtte-ie zich bij, maar nog voor-ie de tweede verdieping bereikt had, hoorde-ie haastige voetstappen. Toch Betty!

‘Wat is dat voor nonsens!’, zei-ie stug: ‘ben je bang, dat 'k verdwalen zal?’

‘Duczi stuurt me’, loog ze: ‘'t voorportaal moet je tweemaal omdraaien - en we wisten niet of je...’

Ze hakkelde.

‘Dan zal 'k 'm tweemaal omdraaien’, zei-ie verveeld: ‘goeien nacht!’

‘God, ben 'k je zoo te veel?’, vroeg ze met bibberende stem.

‘Dat beweer 'k niet!’, gromde hij: ‘dat heeft 'r geen bliksem mee te maken!... 'k Wou jullie den loop besparen... Dat is alles!’

‘Ik begrijp niet’, sprak ze fluisterend of iemand luisterde - en 't wapperend kaarslucifertje bescheen 'r vochtige oogen: ‘wat je tegen me heb, Erich! Je doet zoo vreeselijk onaardig...’

‘Dat verbeeld je je!’

‘Zeg 't dan, als 'k je iets in den weg heb gelegd! Je praat niet met me... Je doet zoo...’

Verder kwam ze niet. 'r Wangen, 'r mond vertrokken nerveus, op snikken af.

‘Christus’, viel hij grof uit: ‘Laurie schijnt jullie allemaal an te steken! Op die manier wordt 't 'n corvee op te loopen!’

De sleutel draaide 't slot van de vestibule-deuren om - ze liepen over 't loopertje van 't Vorderhaus.

‘Kom je morgen avond?’, vroeg ze timide.

‘Ja’, zei-ie stug.

‘Hoe laat denk je zoowat?’

‘Weet 'k niet - zal je wel zien’, antwoordde-ie wreed - ze hing 'm met 'r opdringerigheid de keel uit.

Diep-ongelukkig, de vernedering voelend, te trotsch om te huilen waar-ie bij was, gaf ze 'm nog eens de hand.

Door de ruit met de wrijfstrepen keek ze 'm na, en zette zich op de onderste tree van de trap, 't hoofd in de handen, 't razend gesnik met 'n krampachtig persen van 'r vingers bedwingend. Ze had kennis an meer dan een, já! - ze ging uit met den rayonchef van 't Kaufhaus - gister was ze nog met 'm in den wijnkelder van Luther & Wegner geweest - ze werd niet met rust gelaten door 'n importeur van Russische sigaretten, die z'n bruid voor 'r wou laten schieten - maar wat deeën die 'r? - wat maalde ze om ze?... - dacht ze niet an Erich, Erich, als ze zich met gesloten oogen liet zoenen - rilde ze niet van ze - als ze ze aankeek?...

Kreunend bleef ze zitten, tot 't gepuil van 'r elbogen 't vleesch van 'r beenen zeer dee en tot iemand de trap af kwam.

'r Oogen drogend wou ze de plaats op, maar Duczika hing over 't kozijn van de bovenste verdieping. De zwarte slagschaduw zag je op den overzijmuur. Dat maakte 'r fel van wraakzucht. Als Erich zoo tegen haar tekeer ging, zoo lomp en grof, was 't om de schijnheilige judas, die nou ongerust afloerde waar ze bleef, waarom ze zoo lang met Erich in de vestibule babbelde. Daar moest ze 'r plezier an beleven. Die moest uit 'r vel springen. Die zou ze laten gelooven, dat ze zoo verdacht lang met 'm samen in 't donker geweest was!...

De bezoekers van boven trokken de buitendeur achter zich toe - zij zette zich opnieuw op de traptree, wreef zich de wangen, trok 'n paar haarspelden uit 'r haar - of ze gestoeid

had - streek waslucifers af, die ze tot 'r vingerspitsen liet neerbranden - dat zàg je boven, als je uit 't raam hing - en toen ze, na nog wel tien minuten de plaatsdeur opende, riep ze lollig-hard: ‘Nou dag Erich! Slaap lekker! De groeten aan je vriend Poldi! Zal je?... Adieu! Adieu!’

Toen ze weer in de woning terug was, vloekte Laurie, dat ze zoo lang benee was gebleven.

Duczi zei niets. Die zat met 'n gehavend marmergezichtje en keek met 'r groote bruine oogen naar de roode kleur en 't verwarde haar van de vijandin.

(*Wordt vervolgd*).

Heidensche vroomheid door Mr. G.J. Grashuis.

‘Men vatte dit boek’, zoo luidde het begin van de aankondiging mijner studie over ‘De Leer van Groen van Prinsterer door Mr. J.A. Levy’, ‘als een blijk van geestverwantschap, en eene daad van piëteit. Eerst dan, zal men den schrijver en zijn werk recht doen weervaren. Den schrijver: ‘allengs rijpte in mijn hart de gedachte om de Leer van Groen kortelijk te beschrijven en in haren samenhang te verklaren’. In mijn hart - juist. De beeldspraak is valsch, maar, de waarheid duidt zij aan. Het werk: ‘een boek met zeven Hoofdstukken’, Levensloop, Studie, Zieleleven, Kerkleer, Staatsleer, Staatsrecht, Staatkunde. De opsomming reeds duidt de leemten der schikking aan. In den aard der zaak ligt het, dat hier hetzelfde leven, slechts uit verschillend gezichtspunt, wordt beschouwd. Herhalingen, hetzij van teksten, hetzij van gedachten waren dus onvermijdelijk. Zij zijn ook niet uitgebleven. Men is echter niet in de stemming om dezen schrijver artistieke eenheidseischen van bouw, stelsel, opzet, afronding te stellen. Daartoe is hij te eerlijk, te openhartig, te rond. Daartoe belijdt hij te veel, en betoogt hij te min. Zijn boek is een krans, gevlochten om de slapen van een grooten doode, de lijst, om een louter karakter, om een hoog gestemden, idealistischen geest gevat.

‘Noode scheidt de schrijver van het boek’. Hij bedoelt, van zijn held, en dit is te begrijpen. Er gaat, van Groen, eene wondere bekoring uit, die hare netten ook voor andersgezinden spreidt. Dat kinderlijk, onwankelbaar geloof, vast als een rots, en vlijmscherp als een damascener kling; die adel in wereld- en levensbeschouwing; die wils- en geestkracht, waarmede iedere

neiging en uiting onderworpen wordt aan het gezag van het albeheerschend middelpunt; die onbevangenheid welke waant elke levensschakeering te kunnen buigen en effenen, mits slechts de uitspraak der Schrift de ziel doortintele; die keurige zegswijs, helder als bergkristal, nobel van zin, en toch zoo weinig begrensd en bepaald; - altegader plaatst het u in eene aristocratische gedachtensfeer, die minder tot nadenken, dan tot inkeer noopt. Niet Groen's woord is het, dat aan het tijdvak onzer parlementaire geschiedenis zijn merkteeken verleent, maar zijn voorbeeld doet het wel. Welk blijk van zelfkennis gaf zijn: 'Staatsman niet, Evangeliebelijder!' Hoe bezegelde hij met de daad van ontslag, zijn verzet tegen het *nog maar ingediende* (deze drie laatste woorden moeten wegvallen, want hierin heeft zich Mr. Levy vergist) Schoolwet-ontwerpvan der Brugghen! Hoe vat hij heel zijn leven samen, in de ééne kernspreuk: 'In ons isolement ligt onze kracht!'

'Groen's pijlers wijst hij aan, als volgt: 'Ik eindig met de verklaring dat ik tegen alle wijsheid der menschen, bij het gevoel van eigen zwakheid twee woorden, als onderpand der zege, ten leus heb: er staat geschreven, er is geschied! een fundament tegen elk schutgevaarte, een wortel tegen iederen wervelwind, van filosofisch ongeloof bestand.' Nader verklaarde hij het tweede punt: 'De geheele Geschiedenis leert mij, dat er voor Overheid en Volk, buiten gemeenschappelijken eerbied voor den hoogsten Wetgever, geen element ter vereeniging van wijsheid en gezag is'. Zóó zeide Wilhelm von Humboldt: 'de wereldgeschiedenis is buiten een Albestierder niet verstaanbaar'.

Die woorden van den kundigen en schranderen zoon van het Oude Volk, van den man, die na Spinoza in Nederland mag worden genoemd als zelfstandig denkenden wijsgeer, uitgesproken over Groen, mogen immers wel voor mij het punt van uitgang zijn, nu ik ga handelen over een merkwaardig, tegelijk een vreemdsoortig boekwerk, door een Christen geschreven over een hem sympathieken Heiden.[1)] In twaalf Hoofdstukken beschrijft

1) De Avondzon des Heidendoms. Het Leven en Werken van den wijze van Chaeronea door J.J. Hartman, Hoogleeraar te Leiden. Eerste Deel 511, Tweede Deel 456 - Leiden, S.C. van Doesburg - 1910.

de Leidsche Hoogleeraar in de Latijnsche Taal en Letteren, die tevens een grondig kenner is van het Grieksch, den L e v e n s l o o p, het L e v e n s w e r k en het L e v e n s d o e l van Plutarchus, een der beste en edelste vertegenwoordigers van de stervende Grieksche Beschaving in Zuid-Europa. Op den dichterlijken titel van het werk: 'De Avondzon des Heidendoms' veroorloof ik mij ééne aanmerking, en wel deze, dat de Schrijver den avond van het Grieksche Heidendom al te vroeg laat aanvangen. Nog twee en een halve eeuw na het verscheiden van Plutarchus was Rome er nog verre van verwijderd om eene Catholieke stad te zijn. Wel was het toen de zetel van een Bisschop, wiens opvolgers later zouden worden erkend als Opperhoofden van de Westersche Christenheid, en wel telde het onder zijne bewoners zeer vele Catholieken, onder welke eenige aanzienlijke familiën als voorbeelden schitterden. 'Maar er waren ook vele aanhangers van alle mogelijke ketterijen en de macht van het Heidendom was er nog altijd groot. Rome stond nog voor het uitwendige daar in zijne oude heerlijkheid, maar het Christelijke Rome was eerst in wording en het Heidensche was nog een sterke uitwendige macht, al was het ook inwendig vergaan en verrot, zoo als de volgende feiten bewijzen. In het jaar 383, omstreeks den tijd dat Augustinus van Carthago te Rome aankwam, ontstond aldaar een zware hongersnood, daar de korenschepen uit Africa door tegenwinden werden opgehouden. Daarom werden krachtens eene wet van Augustus de vreemdelingen uit de stad verwezen. Terwijl Augustus in zijnen tijd eene uitzondering maakte voor de leeraars en geneesheeren, verschoonde men toenmaals van de verwijzing de vreemde danseressen, wier aantal volgens Ammianus Marcellinus bijna drieduizend groot was. Omstreeks denzelfden tijd woedde er een hevige strijd over het Altaar van de godin *Victoria* in de vergadering van den Senaat. In den Heidenschen tijd plachten de Senatoren voor dat altaar te offeren en te zweren. Keizer Constantius, - die eerst met zijn twee broeders, later alleen regeerde (337-361), - had het Altaar laten wegnemen, maar zijn opvolger, Julianus de Afvallige (361-363), had het laten herstellen, en diens derde opvolger, Gratianus, had het kortelings laten afbreken. Nu drongen de Heidensche Senatoren aan op het herstel en daartegen verzetten zich hunne Christelijke ambtgenooten.

Aan het hoofd der strijdende partijen stonden twee mannen, die naar goddelijke beschikkingen invloed hebben uitgeoefend op de toekomst van Augustinus. De eene was Symmachus, een redenaar en schrijver van beteekenis, achtereenvolgens Proconsul of Gouverneur van Africa, Praefectus of Stadsgouverneur en Consul te Rome, een van de laatste degelijke verdedigers van het Heidendom, een man van karakter, - de andere was Ambrosius, de groote heilige Bisschop van Milaan (Mediolanum), een man van buitengewone standvastigheid en bezonnenheid, aan het Keizerlijk Hof, - toen te Milaan gevestigd, - nu eens gevreesd, dan eens als helper in den nood ter hulp geroepen, en ten slotte onder Theodosius (392-395) met hoogachting behandeld. Door zijn invloed wist hij te bewerken, dat Symmachus met zijn godin Victoria, *de Beschermgodin van het Rijk*, de nederlaag leed.'

Met het twaalfde Hoofdstuk (450 en 451) besluit de schrijver zijn tweede Deel, en uit het tweetal bladzijden zal ik enkele volzinnen aanhalen om den Lezer terstond binnen te leiden in het boekwerk, al is het dan ook niet door de voordeur. Onder het opschrift 'B e s l u i t' zegt Prof. H. het volgende: ''t Is een raar boek dat ik daar gemaakt heb. Dat ben ik mij zoo levendig bewust nu ik de pen ga neerleggen en terugzie op de anderhalf jaar, die ik er aan heb besteed, met onderbrekingen van korteren of langeren duur voor velerlei andere bezigheden. Nu en dan had het er iets van alsof ik bezig was aan dien *roman uit vaders pastorie*, dien een mijner beste en geestigste academievrienden mij zoo vaak aanried te schrijven... "Zoo iets als *Jörn Uhl*" placht hij te zeggen... Dan weer zat ik deftig geleerde opmerkingen van kritischen en grammatischen aard op te stellen, zooals er zoovele van mij in de *Mnemosyne* staan. Een anderen keer vertelde ik wijdloopig allerlei wat een man van 't vak zoo bekend is als zijn eigen woonhuis, of wel ik vertaalde lange stukken... Als ik aan iets toe was, dat ik al eens had gezegd, maar dat mij van bijzonder belang leek, heb ik het liever nog eens weer gezegd dan dat ik mij zelven in de rede viel door naar een vroegere bladzijde te verwijzen.' Van eene bijzondere hebbelijkheid van den Schrijver moet ik hierbij nog melding maken, en dat is: herhaaldelijk belooft hij

bij de bespreking van een onderwerp er later nog eens op terug te zullen komen, en hij houdt zijne beloften. - Dan zegt hij nog: ‘Doch nu het boek af is, moet het maar blijven zooals het is. Ik kan mij menschen denken, die het lezen en daarbij de eigenaardigheid van geschrift en schrijver wel willen voor lief nemen. De ‘gewone’ lezer kan er een inzicht door krijgen in het geestelijk leven van een belangrijk tijdperk der geschiedenis, belangrijk vooral voor onzen tijd met zijn vragen en nooden, die voor een groot deel heel wat ouder zijn dan men vermoedt. En van den allerbelangrijksten schrijver en denker van dat tijdvak wordt hem hier heel wat te lezen gegeven wat vroeger voor hem ontoegankelijk was.’ Van de deugden, welke het werk heeft, is zeker deze eene van de voornaamste dat Prof. H. brokstukken en zelfs geschriften van Plutarchus vertaalt, en zich niet bepaalt tot kortere of langere aanhalingen.

Voor ons is het niet mogelijk van Plutarchus' L e v e n s l o o p een overzicht of een geleidelijk verhaal te geven. Daarom heeft Prof. Hartman bij gebrek aan de noodige bronnen voor iets dergelijks zich moeten houden aan hetgeen hij had en dit heeft hij nu en dan met gevolgtrekkingen aangevuld. Het eerste Hoofdstuk van het werk (1-62) heeft dan ook dit opschrift: ‘I n l e i d i n g . Een en ander over de uitwendige levensomstandigheden des wijsgeers’. De Schrijver vangt aan met te spreken van Cobet, die in de jaren 1850-1880 voor studenten ‘in de letteren of rechten’ college gaf ‘over Romeinsche antiquiteiten’. Hij heeft het voorrecht gehad om ‘drie jaren lang zoo goed als Cobet's privaat-leerling te zijn geweest en zich in dien tijd geducht ingespannen, alleen maar om zooveel mogelijk bij te houden en uit te werken al wat hij van hem te hooren kreeg, en die zeker iedere bladzijde, door hem geschreven, gelezen heeft.’ Zijn lof op den onvergetelijken meester eindigt met een woord vol weemoed. Hij roemt eerst boven alle verhandelingen van Cobet het dictaat over Romeinsche Antiquiteiten en zegt dan het volgende: ‘Zelfs wie het nu nog leest in het vaak zielloos handschrift van een onkundigen copiist voelt er leven in tintelen. Maar wie het Cobet hoorde voordragen met dat onvergelijk schoone stemgeluid, met die echte en echt eenvoudige wel-

sprekendheid, hij zag die oude Romeinen vóór zich, hij ving hun levende stem op, hij dacht met hen mee. “Hoe kan een mensch zich toch zoo warm maken over de aediles curules (patricische ambtenaren, belast met de zorg voor de openbare tooneelvertooningen)?” vroeg Cobet eens in een zijner laatste jaren, toen hij van zijn college in de wachtkamer kwam, aan een jongeren ambtgenoot en deze antwoordde snedig: “dat is het jeugdige vuur, collega!” Jeugdig vuur, ja, ja, dat heeft Cobet bezield, tot op dien droeven morgen toen het op eens werd uitgebluscht; bezield bij zijn studie, bij zijn schrijven, bij zijn college over Romeinsche Antiquiteiten bovenal.’ - Vraagt iemand: Waartoe die aanhaling en dat spreken over Cobet? zoo antwoord ik: Zonder Cobet, geen Hartman.

Uit het beroemde dictaat van den grondigen kenner niet alleen van het Grieksch, maar van de gansche Classische Oudheid, vertaalt Hartman voor zijne lezers, een paar volzinnen, die hij noodig had voor zijn boek. ‘Bij de Romeinen, zoo leerde Cobet, was geen vaste stand van priesters: dus konden er ook geen godgeleerde kibbelarijen komen. Dezelfde menschen die aan 't hoofd van den staat stonden hadden ook het opzicht over den staatsgodsdienst, maar als zoodanig voerden zij niets uit: voor de godsdienstige plechtigheden zorgden de pontifices minores, deftige burgers maar nooit van den stand der magistraten! Het geven van zedelessen was het werk der wijsgeeren’. ‘Bij de Romeinen, aldus spreekt nu verder Prof. H. zelf, (en het is voornamelijk op de Romeinen van den Keizertijd dat wij hier het oog moeten vestigen, hoewel wij hetzelfde verschijnsel ook reeds veel vroeger waarnamen) bestond een soort van menschen die *wijsgeeren* heetten, maar eigenlijk meer *priesters* waren, doch priesters vrij van het bedienen van sacramenten en het waarnemen van godsdienstige plechtigheden. Geestelijke leidslieden dus, zieleherders, vermaners, zielverzorgers, zieleartsen, leiders der conscientie, predikanten. Eén zoo'n heiden-dominee kunnen wij ten volle kennen, Plutarchus ven Chaeronea in Béotie, geboren waarschijnlijk 47 n. Chr., gestorven ongeveer 117. En met hem voor een goed deel zijn tijd. Want wie van eenig tijdvak den dominee goed kent, die weet al heel wat van wat er in dat tijdvak heeft geleefd en is

gedacht. Vooral geldt dat van het tijdvak waarin ik mijn lezers wensch te verplaatsen, omdat tóen (gelijk nog lang daarna) de beteekenis van zulk een heiden-dominee zoo buitengewoon groot is geweest: dat zal ons gaandeweg blijken (5).'

Veel heeft H. voor bij zijne geleerde ambtgenooten, Nederlandsche en Buitenlandsche, want door zijn geestig en vernuftig verhaal van hetgeen hij weet bij eigen ervaring, boeit hij zijne lezers, en terwijl hij hen aangenaam bezig houdt, weet hij hun heel wat kennis bij te brengen. De vijfde bladzijde van het eerste Deel doet ons H. kennen als den zoon van een dorpspredikant, die in een klein aantal regels ons voor oogen stelt, hoe de tijdgenooten van zijn vader tegelijk 'vroolijk waren, maar ook hoog-ernstig en streng'. De ondervinding, opgedaan in zijn kinderjaren, stelt hem in staat om te zeggen: 'Ik ken Plutarchus door en door en met hem zijn heelen kring. Dat kan ik zeggen zonder eenige aanmatiging, want ik dank mijn kennis niet aan geleerdheid of vernuft... maar aan mijn eigen levensomstandigheden.'

Duidelijk en ook voor lezers, die niet behooren tot den zoogenaamden geleerden stand, begrijpelijk is hetgeen wordt medegedeeld over hetgeen door Lévèque, Gréard, Volkmann en Kuiper is geschreven over den wijze van Chaeronea, van wien H. zegt: 'Werkelijk houd ik Plutarchus voor een *zeer groot* man (7)'. Zijn beeld wil de Hoogleeraar plaatsen 'in de lijst van zijn tijd', en hij wil ons bekend maken met 'het geheele *geestelijke* leven van Plutarchus dat door al zijn geschriften heen verspreidt zit'. H. heeft zich tot doel gesteld om 'door ijverig lezen in al zijn geschriften de bestanddeelen zijner *geestelijke* persoonlijkheid terug te vinden en die tot een levend geheel te verbinden.' Een schoone en edele taak, die de Hoogleeraar zich heeft gekozen, maar een zware taak. Van Plutarchus hebben wij uit de Oudheid ontvangen: 'meer dan tweemaal de geheele Plato: zeven dikke Teubner-deelen *Moralia* en vijf even dikke *Vitae* (8). Heeft men de Moralia als 't werk van éénen zeer ernstigen, zeer karakteristieken denker duidelijk vóór zich staan, dan ontvangt men al dadelijk tot zijn loon een bij uitstek edel genot, maar dat genot bestaat weer in nieuwen arbeid. Dan gaat men aan de Vitae... Men heeft ze gelezen als levensberichten;

dàt zijn de Vitae niet: het zijn tractaten, preeken, vermaningen even als de Moralia. De vorm is anders maar het wezen is hetzelfde. De Vitae zijn “morale en action”, ze zijn de schoone kunstvolle illustratie van het in de Moralia meer eenvoudigweg doceerend gegevene (10).’ In een kort woord drukt de Schrijver zijn gevoelen uit omtrent de studie, het doorvorschen van Plutarchus' werken, en hij zegt dat men eerst nadat men den ganschen Plutarchus zich door studie heeft eigen gemaakt, ‘zeggen kan dat men hem kent in al zijn ernst en degelijkheid, zijn beminnelijkheid, zijn toewijding, zijn ‘zuivere leer (11)’. Velen houden hem voor een *middelmatigheid*, maar H. zegt: ‘Plutarchus was een groot man. Wyttenbach, die Plutarchus beter heeft gekend dan de meeste philologen vóór en zeer vele ná hem heeft het reeds gezegd... en wie zich met oprechte liefde in Plutarchus heeft verdiept moet het hem nazeggen (11)’.

‘Plutarchus is geboren in 47 na Chr. Een goed deel zijner jongelingsjaren moet hij te Athene hebben doorgebracht onder leiding van (den wijsgeer) Ammonius. Later is hij in Aegypte geweest, althans te Alexandrië. Vermoedelijk is hij ongeveer in 77’, - dus op den leeftijd van dertig jaren - ‘naar Rome gegaan en ongeveer 92 (van daar) teruggekeerd, maar reeds in het begin van zijn verblijf heeft hij weer eenigen tijd in Griekenland doorgebracht, en met langere of kortere tusschenpoozen was hij in Rome (en Italië) van zijn 30ste tot zijn 45ste jaar’. Vragen wij wat de man uit de kleine Grieksche landstad in het groote Rome kwam doen, zoo geeft ons H. ten antwoord ‘dat de jonge Griek, die ‘in de scholen had gehoord en in de boeken gelezen al wat hij aan theoretische kennis noodig had te weten en in kleinen kring de gewenschte oefening (had) opgedaan van spreken, voordragen, onderwijzen, nu naar de wereldstad ging om connecties aan te knoopen’. Welke zal men zeggen, en Prof. H. geeft dan het volgende antwoord. ‘De kundige en geleerde Griek, die nu verlangde wat te worden in de wereld, had de protectie van machtige, aanzienlijke, *rijke* Romeinsche heeren noodig: aan *die* moest hij bewijzen van zijn kennis en bekwaamheid geven, voor *die* moest hij (zouden wij kunnen zeggen) zijn *proefpreeken* houden (19)’. Dat hij, zoo als

men langen tijd heeft geloofd, ‘de opvoeder zou zijn geweest van den lateren Keizer Trajanus en vele andere met dat verhaal samenhangende berichten’, dat moet, zegt H., ‘naar het rijk der fabelen worden verwezen (blijkens) het uitnemende boek van O. Gréard *de la morale de Plutarque* (7)’. Op ééne zaak dient hier nog te worden gewezen, namelijk dat ‘Plutarchus te Rome zeker veel heeft gezien en geleerd, maar wat hij er *niet* geleerd heeft dat is... Latijn (19)’. Dit moge ons vreemd voorkomen, maar toch is het waar, want Plutarchus zelf verhaalt in zijn *Leven van Demosthenes*, c. 2 het volgende. ‘Ik, die een kleine stad bewoon en om haar niet nog kleiner te laten worden liefst zooveel mogelijk tehuis blijf, en die tijdens mijn verblijf in Rome en Italië wegens mijn practisch-politische bemoeiïngen en wegens den drukken aanloop van menschen die om mijn philosophie bij mij kwamen, geen tijd heb gehad om mij in 't Latijn te oefenen, ik ben eerst laat en op ver gevorderden leeftijd Latijnsche geschriften gaan inzien (27)’. Prof. H. betoogt, en hij doet dat op aannemelijke wijze, dat Plutarchus tot die studie is gekomen door het ‘verschijnen van de Historiën van Tacitus, den eersten redenaar en letterkundige van Rome (26)’.

‘Na dan te Rome zijn doel te hebben bereikt, d.i. dus connecties te hebben aangeknoopt, is hij naar Chaeronea, zijn stille geboorteplaats, teruggekeerd en heeft daar rustigjes geleefd (20)’. Dat rustigjes moeten wij niet al te streng opvatten, want Plutarchus had in zijne geboorteplaats ‘een burgerlijke betrekking, die hem van allerlei te doen gaf, en (daarbij) heeft hij te *Delphi*, een priesterlijke waardigheid bekleed. Lange jaren heeft hij 't opzicht gehad over de te Delphi gevierd wordende Pythische spelen en zelfs op hoogen ouderdom dat werk niet uit handen willen geven (20 en 21).’ Op onderhoudende wijze weet H. ons te vertellen hoe Plutarchus zijn dag doorbracht en hij werpt een vluchtigen blik op zijne studiën, waarvan tijdgenoot en nakomeling vrucht heeft kunnen trekken. ‘Op later leeftijd, zoo lezen wij, is Plutarchus aan 't schrijven gegaan, althans in zooverre ons dat schrijven hoofdzakelijk interesseert. Zeker, ook als jonger mensch moet Plutarchus heel wat hebben in 't licht gegeven en onder de Moralia, die tot ons gekomen zijn, moge 't een en ander (niet veel!) zijn dat tot die jongere

levensperiode behoort, de *Moralia* zijn in hoofdzaak, de *Vitae* zonder uitzondering het werk van Plutarchus' laatste levensjaren (36 en 37)'. Een deel, mogelijk wel een goed deel van hetgeen Plutarchus uitgaf, had hij eerst voorgedragen in een kring van vrienden en belangstellende hoorders. 'Den aanvang van zijn groote schrijverij' moeten wij volgens H. 'stellen in 't jaar 107', toen Plutarchus *zestig* jaren oud was (61). 'Zijn sterfjaar weten wij niet precies, maar 70 jaar oud zal hij wel geworden zijn. In die jaren 107-117 (om er een rond getal 10 van te maken) heeft Plutarchus het danig druk gehad èn met schrijven èn met zijn overige bezigheden. En ook van 92-107 wist hij wat hij te doen had van dag tot dag. Wat hij derhalve door schrijven en studeeren tot heil der menschheid, dus bepaaldelijk voor zijn tijdgenooten, in 't bizonder voor z i j n d o r p s g e m e e n t e en verdere vrienden en bekenden heeft verricht, daarover, zegt H., zal nog dikwijls in dit boek worden gehandeld. Allerminst mogen wij vergeten dat de gezellige omgang zeker het grootste deel van Plutarchus' "vrijen tijd" heeft in beslag genomen. Want wat krijgen we van dien kring in Chaeronea een allerprettigsten indruk! Die guitige grootvader Lamprias, die broers van Plutarchus, Lamprias en Timon en zwager Patrocleas, wat hebben ze onder elkaar een aangenamen, geestigen en steeds vriendelijken toon! Wat bekleeden dineetjes en andere gezellige bijeenkomsten in het leven te Chaeronea een belangrijke plaats (62)'. Deze aanhaling uit de laatste bladzijde van het Eerste Hoofdstuk achtte ik noodig, en dat zeg ik ook van den aanvang van het Tweede Hoofdstuk: 'Grieken en Romeinen, Philosoophen, Sophist-Plutarchus historicus'. 'Maar, vraagt de Hoogleeraar, wiens levenstaak is studenten onderwijs te geven in de Latijnsche Taal en Letteren, ik zou Plutarchus plaatsen in de lijst van *zijn* tijd, en wat doe ik me daar? Ik plaats hem in de lijst van *onzen* tijd en maak er zoo'n deftigen, knappen, zachtmoedigen plattelandsdominee van vóór 40, 50, 60 jaren van. Zijn zulke dooreenmengingen van heden en verleden afkeurenswaardig en doelloos? In geenen deele: wanneer ze maar ongemerkt, zonder dwang bij ons opkomen, hebben ze èn voor ons zelven, èn voor onze lezers heel wat waarde; ze bewijzen dat wij de zaak waarover wij

schrijven *begrijpen*, ik bedoel dat wij er een *eigen begrip* van gekregen hebben en daarom is 't onze lezers te doen (63)'.

Ter inleiding van hetgeen H. gaat mededeelen over het L e v e n s w e r k van Plutarchus, houdt hij zelf, ook als een soort van *dominee* een voorafspraak. 'Wij vragen, zegt hij: wat is zoo'n Plutarchus, dien wij zieleherder, zielearts, en wat niet al noemden, maatschappelijk in zijn eigen tijd en eigen maatschappij? Vooreerst: hij behoort tot het in vele species verdeelde genus der menschen, die, zooals hij zelf zegt, met den naam worden aangeduid van "Grieksche geleerden", "Grieksche boekenmenschen", "Grieksche schoolmeesters" en dgl. Die naam, zooals Plutarchus hem opgeeft, is niet zoo heel gemakkelijk te vertalen: hij staat in 't leven van Cicero c. 5 (G r a i k o s k a i s c h o l a s t i k o s [1]) en heeft daar een benaming die bij het Romeinsche ploertendom zeer gebruikelijk is en welke dat ploertendom steeds bij de hand heeft.... De Grieken te Rome, men kon ze niet missen, men gebruikte ze voor alles, ze kregen invloed en aanzien, k e i z e r s e n m a c h t h e b b e r s beijverden zich hun in alles zooveel mogelijk gelijk te worden - maar hun gangbare benaming van "Griek*jes*" raakten ze nooit kwijt. Toch is 't eind geweest dat Griekenland nooit gelatiniseerd is geworden maar dat het heele Romeinsche Rijk is vergriekscht (65)', Van die Griekjes zegt H. nog: 'Ik sprak daar van een in vele species verdeeld genus. Laat ik van die vele er eenige opnoemen: philosophen, taalgeleerden, rhetoren, musici, onderwijzers, gymnastiekmeesters, hovelingen, kappers, parfumeurs, liedjeszangers, voeg er bij koppelaars, giftmengers en ander geboefte (68)'. - 'Beschaving, kennis van letteren, wijsbegeerte, kunst, was een levensbehoefte voor den Romein van toen, die in staat of maatschappij iets wilde beteekenen en die artikelen moest men uit Griekenland "betrekken", zooals tegenwoordig de winkeliers zeggen (77)'. - Verdeelen wij nu - waar wij zeker het recht toe hebben - de Graeculi (de Griekjes) in serieuze en niet-serieuze en beschouwen wij alleen de eerste nader, dan moeten wij twee species van hen wél onderscheiden, die lichtelijk kunnen verward worden: den p h i l o s o o p h , dat is den zielenherder en den s o p h i s t (of rhetor), wien het

1) Griek en geleerde, leeraar, schoolgeleerde, ook: schoolvos.

mooi en handig schrijven en spreken (en ook leeren schrijven en spreken) *eenig doel* is... Nergens misschien wordt ons die tegenstelling duidelijker gemaakt dan bij Plutarchus zelven, in het allerkostelijkste boekje *de recta ratione audiendi* (Over de ware manier van hooren), waaruit wij uitnemend de werkzaamheid van den toenmaligen predikant leeren kennen (81)'. Enkele aanhalingen uit dat werkje geeft nu Prof. H., maar later (I, 247-270) begiftigt hij den Lezer met de vertaling van dat geschrift. Het maakt het eerste gedeelte uit van het Vijfde Hoofdstuk: 'De practijk van den arts der zielen'. 'De philosooph, zoo hooren wij nader, is veel meer verwant aan den staatsman dan aan den sophist. Maar er is nog een derde soort van ernstige denkers en schrijvers, met wie de sophist een tegenstelling vormt: dat zijn de historici (85)'. Voor H. is echter Plutarchus iets anders, iets hoogers dan de gewone historicus. 'Geschiedenis, zoo luidt zijn opmerkelijk woord, is voor Plutarchus middel, geen doel; niets is voor hem doel dan alleen de verbetering van zijn eigen ziel in de eerste plaats en daarna van de zielen van zoo velen mogelijk. Dat is het juist wat in mijn oogen Plutarchus groot maakt, dat hij zijn heele lange leven lang maar één doel voor oogen heeft gehad en dat dat doel zoo goed was... Overigens, beschouwd niet als levensdoel, maar als een edele bezigheid van den menschelijken geest, heeft de geschiedenis zijn warme liefde en hartelijke belangstelling (94 en 95)'. - Om het kort en eenvoudig uit te drukken, mogen wij dan zeggen dat de Wijze van Chaeronea, een van de edelste vertegenwoordigers des Heidendoms in de Geschiedenis van de Grieksch-Romeinsche Beschaving, zijn leven gaf aan de waarneming van eenige ambtsbezigheden, maar bovenal aan de Studie van Letteren en Wijsbegeerte, Godsdienst, Zedenleer en Geschiedenis, en aan de openbaarmaking van hetgeen hij op het gebied van de genoemde vakken had gevonden en medegedeeld als nuttig en noodig voor zijne tijdgenooten.

Als geschiedschrijver wordt hij door H. geprezen om zijn bronnenstudie (98); om zijn 'groote gematigdheid' bij het mededeelen van 'al wat betrekking heeft op wonderen en teekenen, gezichten, droomen en dergelijke', zoodat 'van potsierlijke, lachwekkende mirakeltjes, zooals er zoovele bij Livius en Tacitus

voorkomen, bij hem geen sprake is (99 en 100)'; om 'de kalmte van gemoed, de zachtzinnigheid, de gemoedelijkheid, Plutarchus eigen, die hem in staat stellen tegenover den geschiedschrijver, op wien hij het in zijn hart niet begrepen heeft, steeds de noodige billijkheid te betrachten (105)', en om 'de wijze omzichtigheid, waarmee Plutarchus zijn bronnen heeft gebruikt (108)'. - 'Hoe Plutarchus leeft en omgaat met de personen, die hij beschrijft, daarvan, zegt H., geeft een aardig staaltje de plaats in Pericles (16), waar gesproken wordt over des staatsmans zuinigheid tegenover des wijsgeers onverschilligheid voor aardsche goederen (114). - Van een levendig en klaar begrip van oeconomische toestanden, getuigt bovenal de aangrijpend welsprekende plaats, waar hij van Tiberius Gracchus verhaalt, hoe deze, terwijl de menigte zijn spreekgestoelte omgaf, optrad en sprak voor de armen (116).' - De Hoogleeraar komt dan ook tot deze bekentenis: 'Ik heb nog nooit, kan ik wel zeggen, een geschiedschrijver gelezen, die zoo volstrekt vertrouwbaar is. En 't is niet alleen zijn deugd, eerlijkheid, rechtschapenheid, die ons aan zijn geschriften een zoo volledig geloof doet schenken, eenigszins werken ook aard en bedoeling dier geschriften daartoe mee. Plutarchus wil door voorbeelden leeren en zielen genezen; het mag hem dus volmaakt onverschillig wezen of zijn held in eenig opzicht goed of slecht gehandeld heeft: het afschrikkend voorbeeld is niet minder leerrijk dan het opwekkend, het opwekkend niet minder dan het afschrikkend... Zes woorden uit Cobet's antiquiteiten-dictaat bewonder ik: *amat Graecos*, *admiratur Romanos*, *odit neminem.* Dat enkele, "hij bemint de Grieken, bewondert de Romeinen, haat niemand" roept den vriendelijken en verstandigen Plutarchus in levenden lijve vóór onzen geest (120 en 121).' Aldus handelende over den man, die ons een geschiedenis naliet, bestaande uit dubbeltallen van L e v e n s , telkens een Griek geplaatst tegenover en vergeleken met een Romein, komt de Schrijver tot deze uitspraak: 'Ik zei, de historicus moet kunstenaar zijn. Heeft Plutarchus, zoo vraag ik nu, niet alleen een goed inzicht in het vak, maar kan hij het ook uitoefenen, kan hij met zijn verhaal, zijn beschrijving, de lezers boeien, geeft hij hun, waar 't noodig is, een duidelijke, aangrijpende voorstelling? Ik kan die vraag niet beter beant-

woorden dan met de vertaling van een groot stuk, dat mij bij de lezing steeds bijzonder heeft getroffen, dat mij steeds is voorgekomen een van de best geslaagde beschrijvingen te zijn, van een grootsch, een vreeselijk voorval; ik bedoel de beschrijving van ‘Crassus' nederlaag en ondergang in den krijg met de Parthen’, - en dan ontvangen wij (123-149) de vertaling van Hoofdstuk 17-33 uit het ‘Leven van Crassus’.

In het Derde Hoofdstuk (150-204) worden twee onderwerpen behandeld, namelijk: ‘Philosophie als broodwinning’, en ‘De Philosooph-auteur’. ‘Doch, zoo vangt het aan, de “philosooph” al staat hij als practisch man tegenover den “woordkunstenaar”, den sophist, den rhetor, even als deze leeft hij van het woord, van zijn pen... Als al de Grieksche “schoolmeesters”, boekenmenschen of hoe men ze noemen wil, moet hij het hebben van de rijkelui en wel vooral van de Romeinsche rijkelui.’ Op onderhoudende wijze deelt ons nu H. mede hoe het doorgaans ging met het leven van een ‘letterkundige’, die door het geschreven woord ‘aan den kost’ moest komen. Tevens vernemen wij eenige bijzonderheden over Plutarchus zelf als ‘auteur’. Het Hoofdstuk sluit met de volgende woorden: ‘En nu ten slotte: moge 't ook om vele redenen door en door verkeerd zijn Plutarchus' wijsbegeerte een “propaedeusis tot Christus” te noemen, - Zie in Theologisch Tijdschrift, September 1903 Dr. K.H.E. de Jong's voortreffelijke bestrijding van het, ondanks deze bestrijding hoogst lofwaardige geschrift van Dr. J.D. Bierens de Haan: Plutarchus als godsdienstig denker. - iets Christelijks valt er, in wat hij leert en denkt, zeker waar te nemen. Hij is, iets wat men anders buiten de Christelijke en Joodsche wereld (men wel kan zeggen) *nergens* ontmoet, *vroom* in den vollen zin des woords: hij gelooft aan de liefdevolle leiding eener Hoogere Macht, voelt zich klein daartegenover en van Haar afhankelijk, hij twijfelt niet aan 's menschen hooge, eeuwige bestemming, aan de oneindige waarde eener menschenziel, en daardoor is hij wat iedere arts, vooral de zielearts, wezen moet maar alleen de geloovige zijn *kan*, blijmoedig, opgeruimd, vroolijk (203 en 204).’

Achtereenvolgens verhaalt ons verder H. van Plutarchus, en deze treedt voor ons op als ‘De philosooph-paedagoog (H. IV,

205-246)', als bezig met 'De praktijk van den arts der zielen (H.V., 247-357)', als 'De philosooph-staatsman (H. VI, 358-416)', en 'De wijsgeer als letterkundige (H. VII, 417-511)', als 'De philosooph-vakgeleerde (Deel II, H. VIII, 1-72)', als 'De geleerde philosooph en theoloog (H. IX, 73-235)'. Daarna ontvangen wij eene schets van Plutarchus' eigen philosophie (H. X, 236-364)', en ten slotte staat deze voor ons als 'De philosooph-prediker (H. XI, 365-449)'. Het laatste Hoofdstuk is het Twaalfde (450 en 451), 'Besluit' geheeten, waaruit ik in den aan vang van dit artikel eenige aanhalingen heb gedaan. De hier opgegeven cijfers leeren, zoo men die vergelijkt, op het allerduidelijkst dat 'De praktijk van den arts der zielen', 'De geleerde philosooph en theoloog' en 'Plutarchus' eigen philosophie' den Schrijver vooral ter harte gingen, en dat 'De philosooph-prediker' hem bijzonder aantrekt. Wat den p a e d a g o o g betreft, hem aangaande vinden wij bij H. de volgende opmerkelijke mededeeling. 'Wil men weten hoe Plutarchus zich uitlaat over kunst, wanneer hij eens in 't geheel geen "blad voor den mond" neemt, dan leze men de eerste twee capita van het leven van Pericles (207)'. Daarin spreekt de Wijsgeer met zekere kleinachting over de Kunst, en H. laat ons in zijne vertaling dat oordeel vernemen. 'Eerlijk gezegd, zoo gaat hij voort, ben ik het hier met Plutarchus lang niet geheel eens: hij gaat te ver en ik kan het nooit goedkeuren, dat men menschen minacht, die eerlijk hun best doen en plezier hebben in hun vak, maar toch verkneukel ik mij bij de gedachte aan de woede, die deze passage moet opwekken bij onze tegenwoordige zenuwlijderige kunst-monomaantjes'. Maar hij wil Plutarchus 'om die "eenzijdigheid" niet hard vallen' en haalt een woord aan van een Griek uit de vierde eeuw, een tijdgenoot en beschermeling van Keizer Julianus den Afvallige, die hem uit Athene naar Antiochië beriep, van waar hij na den dood des Keizers weder terugkeerde naar Athene en die aldaar in het jaar 386 overleed. Deze rhetor of sophist, Himerius geheeten, 'spreekt meer dan twee eeuwen na zijn dood over Plutarchus aldus tot de Atheners: "Plutarchus van wien gij u bedient om de heele wereld op te voeden". Plutarchus werd dus in dien tijd niet alleen als een der eerste *Attische* schrijvers geacht, maar zijn boeken golden voor het beste *onderwijsmateriaal* (210)'. Verder vertelt

ons H.: ‘Zoo'n wijsgeer houdt *kostschool*: hij neemt knapen (en zooals wij zien zullen ook meisjes) bij zich in huis om ze in alle denkbare wetenschappen, de moeilijkste niet uitgezonderd te onderwijzen (211)’. Lang staat H. stil bij den Paedagoog van Chaeronea, en tegen het einde van het Hoofdstuk roemt hij de voortreffelijkheid van zijn held: ‘Wil men, zegt hij, nu ééns voor goed weten wat voor een leermeester *voor zijn eigen leerlingen* Plutarchus is, wat hij met zijn onderwijs beoogt, hoe ver dat gaat en hoe veel het wel omvat, dan leze men vooral de *huwelijksvoorschriften*, geschreven voor een vroegeren mannelijken en een voormalige vrouwelijke kweekeling van den Chaeroneër, en voor die laatste wel het meest’. Van dat merkwaardig boekske wordt dan de aanhef gedeeltelijk en het slot geheel medegeeld (243-246).

Geleidelijk laat H. de verschillende samenstellende deelen van den geestelijken Plutarchus voor onze oogen henengaan, en hij heeft veel zorg besteedt aan het Vijfde Hoofdstuk: ‘De practijk van den arts der zielen’. ‘Op de practische vraag, zegt hij: “welk beroep oefende zoo'n Grieksche wijsgeer uit? antwoordden wij voorloopig: ten eerste dat van *auteur*, ten tweede dat van *kostschoolhouder.* Doch bovenal is hij *zieleherder.* Zeker is dit voor Plutarchus de hoofdzaak”. Om hem nu als zoodanig te doen kennen geeft de Hoogleeraar de volledige vertaling van “het boekje over: De plichten van den hoorder (247-270)”. Dit merkwaardig geschrift vangt aldus aan: “Hierbij zend ik u, Nicarchus, de verhandeling, die ik *over het hooren* heb gehouden; ik heb die voor u te boek gesteld, opdat gij zoudt leeren op de juiste wijze te hooren, naar den man, die u *vermaant*, daar gij het kleed van den volwassene hebt aangenomen en dus ontslagen zijt van de heerschappij der menschen, die u mochten *bevelen*... Gij, die vaak hebt vernomen, dat *Gods leiding volgen*, en *de rede gehoorzamen* één en hetzelfde is, houd gij het er voor dat de overgang van kind tot man voor de verstandigen niet is een ontslagen worden van heerschappij, maar een verandering van meester: zij toch krijgen in plaats van een gehuurden of gekochten, een goddelijken leidsman des levens, namelijk den *logos*”. - In eene noot zegt H.: “Ik moest hier in de vertaling het, ook aan niet-literatoren welbekende, Grieksche woord voor *rede* onveranderd laten”. - Wie dezen volgen, die alleen mag

men *vrij* noemen: immers zij alleen leven zooals zij willen, omdat zij geleerd hebben wat zij moeten willen. Doch in onverstandige en redelooze driften en daden is veel dat berouw veroorzaakt, maar wat er werkelijk in is dat men "gewild" kan noemen, dat is onbeduidend en gering (248)'. Schoone en treffende uitspraken komen er voor in het leerboek van 'den arts der zielen'. 'De ziel, zegt Plutarchus, is geen vat, dat gevuld moet worden, zij is een brandstof, die een vonk vraagt welke er in brengt aandrift en lust om de waarheid te verkrijgen (269)'. Naast deze spreuk stellen wij eene andere, mede van diepen zin, namelijk: 'Het woord der wijsbegeerte, dat gewond heeft, lenigt bij jonge menschen van goeden aanleg de pijn (267)', en nog eene andere (254), een woord van ernst en een getuigenis van zelfkennis, namelijk: 'Nooit moet men bij een misdrijf van anderen schromen tot zich zelven het woord van Plato te richten: 'ben ik misschien ook zoo?' Nog enkele andere werkjes, hier tehuis behoorende, bespreekt H. en dan roept hij uit: 'Ja dominee, plattelands-dominee, dat was Plutarchus. Zoo goed als de beste van dat edele ras het maar ooit geweest is in onzen tijd en ons land (339)'.

O n d e r w i j s m a t e r i a a l noemt H. de werken van Plutarchus, en sprekende over 'den staatsman, den letterkundige, den philosooph en den theoloog' geeft hij ons gelegenheid om den Chaeroneër al beter en beter te leeren kennen. Vooral het Negende Hoofdstuk trekt de aandacht, en daarin staat 'De geleerde philosoof en theoloog' voor onze oogen. 'Niet philosophie, zoo lezen wij, maar theologie is Plutarchus' voornaamste studie geweest (155)', en eene theologische verhandeling over Isis en Osiris (157-229) wordt ons in vertaling medegedeeld. Later, in Hoofdstuk X: 'Plutarchus eigen philosophie', spreekt H. op volgende wijze. '*Wijsgeerig theoloog* dat wil Plutarchus zijn, dat is het hoogste waartoe naar zijne overtuiging de mensch het brengen kan (256).' Dan komt hij nog eens terug op 'het boek *over Isis en Osiris*, dat voor de kennis van het geestelijk bestaan van Plutarchus zelven van groot belang is.' Hij schreef dit boek 'als geestelijk leidsman eener *hooggeplaatste* en *hoogontwikkelde* vrouw... In 't bijzonder brengt hij deze in de Isis-mysteriën ingewijde aan het verstand, dat zij moet trachten te

begrijpen, dat in den Aegyptischen eeredienst onder schijnbaar bijgeloof diepe wijsheid verborgen ligt, dat, wat den oppervlakkigen beschouwer dwaasheden lijken, symbolen zijn van hoogverheven gedachten... Hij deelt uit de wetenschap, waarin hij volgens 't algemeen oordeel der deskundige tijdgenooten *de* meester was, de studie van Plato, mede wat maar niet zoo voor iedereen bevattelijk is, althans wat niet den eersten den besten zoo kan interesseeren als de wijze Clea, die in den Aegyptischen godsdienst zooveel belang stelt: hij leert haar, dat de wijsheid der Aegyptenaren voor wie haar goed verstaat, volkomen overeenstemt met de wijsheid van Plato (257, 258 en 259)'. Even te voren had H. gezegd dat Plutarchus' 'wereldbeschouwing noch Stoisch is, noch Epicureisch, (maar dat) zij het meest met de Platonische overeenstemt (253)'. Zoowel het Tiende Hoofdstuk als het Elfde: 'De philosooph-prediker' leveren sprekende bewijzen van Hartman's gemeenzaamheid met de schriften van Plutarchus, dien hij door en door kent. In de beschouwing van 'den prediker' geeft H. de vertaling (397-439) van het geschrift: 'Waarom de godheid zoo lang haar straf uitstelt'. Na de vertaling komt een beschouwing van het boek, en dit wordt hoogelijk geprezen, èn om den vorm, èn vooral om den inhoud. 'De kroon spant, zegt H., het betoog van Plutarchus zelven. Wat *hij* in 't midden brengt over de ontoereikendheid van het menschelijk denkvermogen om steeds God's plannen te verstaan, over de afwezigheid van 't element van drift in de goddelijke bestraffing, over God's bedoeling om door straf te verbeteren, en bovenal dat betoog: de zonde zelf *is* straf, late straf is lange straf, angst voor straf is ook straf, 't een en ander bekroond met het krachtige slot aan 't eind van c. XI: "Ik voor mij geloof, dat, als ik het zoo mag uitdrukken, de bedrijvers van goddelooze daden geen enkelen god en geen enkel mensch als tuchtiger noodig hebben, want dat hun eigen leven, door slechtheid bedorven en verstoord, daartoe voldoende is", - dat alles, ik geef het gaarne toe, het *bewijst* niets, het vermag niet door de macht eener onverbiddelijke logica den ongeloovige tot erkenning zijner dwaling te dwingen. Maar wie in geloofszaken meer waarde hecht aan gevoels- dan aan verstands-argumenten, die zal het hier door Plutarchus gebodene gaarne aanvaarden als een

kostelijke gave, want hij zal moeten erkennen zelden iets gelezen te hebben, geschikter om den *geloovige* in tijden van twijfel en wankelmoedigheid op te beuren en te steunen. Want wat in dergelijke verdedigingen van het godsdienstig geloof het eerst en het meest wordt vereischt, dat is hier aanwezig in volle kracht en rijken overvloed: een innige, oprechte, hartelijke *vroomheid*, een vroomheid, die zielen wint, die den blik verheldert, de hangende hoofden opricht (441)'. Aan die betuiging van instemming met hetgeen Plutarchus leert moet ik nog eene andere toevoegen. 'Vroeg men mij, zoo verklaart H., waar bij Plutarchus zijn meest indrukwekkende geloofsbelijdenis, en dat in weinig woorden, te lezen staat, ik zou geen oogenblik aarzelen, maar terstond Plutarchus' verklaring van het Delphische E aanhalen, zijn eigen verklaring, maar, zooals wij reeds vroeger hebben gezien dat zijn gewoonte is, ook hier legt hij, wat hem zelven het heiligst is, een ander, en wel zijn wijzen leermeester Ammonius in den mond: 'het woord', zegt deze, 'dat met die letter wordt aangeduid, neen dat is niet de conjunctie, maar de tweede persoon van het werkwoord *zijn*, en daarmede beantwoordt de mensch hetgeen de godheid hem toevoegt bij zijn binnentreden: de God spreekt *ken u zelven!* en de mensch antwoordt: ik ben in het geheel niet, ik word, verander, verga, het ware *zijn* komt alleen aan U toe, o God!' 'Zeker is dat de *vroomste* uitspraak, die ergens bij een heidenschen schrijver te lezen staat, maar deze vroomheid is dan ook volmaakt: noch aan de gedachte noch aan de uitdrukking ontbreekt er iets (443).'

Aan het einde van het schoone Hoofdstuk (XI) geeft de Hoogleeraar de vertaling van een ons overgeleverd stuk, een fragment van een 'Gesprek over de ziel', gevoerd 'tusschen Timon, den broeder en Patrocleas, den zwager van Plutarchus (443-448)'. Van dit stuk, dat handelt over de onsterfelijkheid der ziel, zegt H.: 'Het grijpt ons aan met een wonderbaarlijke bekoring door de gewijde stemming, die ook in een vertaling niet verloren gaat. Plutarchus spreekt met een heilige ontroering omdat hij gevoelt te spreken over datgene, wat van alle godsdienstig geloof *de* hoofdzaak uitmaakt: de vaste verzekerdheid van de onsterfelijkheid van 's menschen ziel. Die verzekerdheid is ten slotte het eenige, wat den mensch kan staande houden,

door haar berust hij blijmoedig en tevreden in *de raadselen van het godsbestuur*, wel wetende dat die eenmaal zullen worden verklaard (448 en 449).' Aldus luidt het einde van den langen, boeienden, schoonen en edelen, ons op liefelijke wijze medevoerenden stroom van woorden, waarin de Leidsche Geleerde zijne gedachten over een vakgenoot uit den ouden tijd heeft weten uit te drukken.

Met eenige uitvoerigheid, toch ook met zelfbeperking, hebben wij gehandeld over Plutarchus' l e v e n s w e r k, en wij moeten nog handelen over zijn l e v e n s d o e l. Sprekende over de Geschiedenis heeft H. gezegd, wij haalden zijne woorden reeds aan, dat die 'voor hem geen middel, geen doel is'; dat 'niets voor hem doel is dan alleen d e v e r b e t e r i n g v a n z i j n e i g e n z i e l in de eerste plaats en daarna van d e z i e l e n v a n z o o v e l e n m o g e l i j k (I, 94 en 95)'. Z e l f v o l m a k i n g dus en o p w e k k i n g t o t z e l f v o l m a k i n g bij anderen. Terecht is er door H. op gewezen dat Plutarchus een ander levensideaal had dan de Epicureër, de man van het *genot*, dan de Stoïcijn, de man van den *plicht*, - en naar waarheid wordt van hem getuigd, dat 'hij zich had aangesloten bij de Academie en wel die Academie die door Antiochus van Ascalon uit het moeras eener bodemlooze twijfelzucht weer zoo goed als teruggebracht is tot haar stevigen en soliden oorsprong, tot Plato.... Plutarchus heeft zijn medemenschen lief, stelt belang in hun leven en neemt aan dat leven zelf deel als een hartelijk, welmeenend vriend (380)'. Al voortwandelende en al denkende over het gehoorde ben ik hier op een punt gekomen, waar ik moet scheiden van Professor Hartman, en mij verplicht gevoel eene afwijkende meening in het midden te brengen en te staven. Wat ook door Plutarchus als Platonisch wordt geleerd en aangeprezen, den eigenlijken Plato heeft hij niet gepeild in zijn diepte en met hem is hij niet opgestegen tot de hoogte der M y s t i e k. Voor den waren Plato is het l e v e n s d o e l, het l e v e n s i d e a a l van de ziel, van den mensch in zijn aardsch bestaan 'het Schoone zelf, *het* G o d d e l i j k S c h o o n te kunnen aanzien'. In 'Het Gastmaal', het *Sumposion*, eigenlijk: Drinkgelag na den maaltijd, handelt Plato volgens de overlevering over 'Het Goede', maar dat is niet juist, dat is niet uitgedrukt

in den geest van Plato. Deze beschouwt en beschrijft in den beroemden Dialoog den Erôs, de Liefde, als de begeerte der ziel naar *het Schoone*, en wel naar het schoonste Schoon, het bovenzinnelijke Schoon, welks afspiegeling wordt aanschouwd in het zinnelijk waarneembare Schoon van Natuur en Menschenwereld. Dat Schoon 'is iets wonderbaarlijks, - *zelf op zich zelf met zich zelf éénbeeldig altijddurend*, terwijl alle andere schoone dingen daaraan deel hebben op een dergelijke wijze, dat bij het worden en vergaan van die anderen dingen dat (Schoone) noch meer, noch minder wordt, noch iets te lijden heeft (Sump. 29)'. Die woorden komen uit den mond van Diotima, uit Mantinea, eene vrouw uit de Arcadische bergen; het gesprek dat Socrates met haar had gevoerd over de Liefde, deelt hij mede aan de dischgenooten ten huize van den dichter Agatho. In de rede van Diotima levert Plato *mystische Erotiek*, geheimnisvolle en alleen voor den ingewijde verstaanbare *Liefdeleer.* Uitvoerig handelt 'de zeer wijze vrouw' over de liefde, zoo als die zich werkzaam betoont in de zinnenwereld, dat is: in het menschenleven en in de geschiedenis (S. 22-27). Dat eerste deel harer rede, bijna het geheel van haar onderwijs uitmakende, gaat over in het tweede (S. 28 en 29), het slot, de overschoone finale van haar dichtstuk in ongebonden stijl, met de volgende woorden. 'Wat die dingen aangaat, mogelijk zijt gij ook door mijn onderricht in de liefdegeheimenissen ingewijd. Wat echter het volmaakte en het schouwelijke aangaat, ter wille waarvan die dingen er zijn, zoo iemand die recht nagaat, ik weet niet of gij daarvoor bekwaam zoudt zijn'. - Drie graden of trappen van de mystische Erotiek kent Diotima. In den eersten graad heeft zij, al leerende haren hoorder ingewijd en hem dus bij aanvang tot *mustês*, tot *mysticus*, tot ingewijden kenner van het liefdegeheim gemaakt. Tot Socrates had zij eerst gezegd: 'Tracht mij te volgen, indien gij daartoe bekwaam zijt', en nu gaat zij voort om de taak van zelfoefening in de liefde, voor de volmaakten bestemd, en de aanschouwing van het Goddelijk Schoon, de taak der *schouwers*, voor den aandachtigen leerling te beschrijven en te verklaren. Hare rede eindigt met drie vragen, en daarin hooren de uitspraken van Plato, wiens geest, opklimmende van het zinnelijke, als een adelaar omhoog stijgt, en met forschen wiek-

slag in stoute vlucht het ruim doorklieft, dat de zinnenwereld scheidt van de hoogere wereld, waar het Goddelijk Schoon éénbeeldig woont. De beschouwing van het Schoone in zijn eindige vormen leidt hem tot de *bespiegeling* over het Oneindige Schoon, en voor den wijsgeerigen ziener is Wijsbegeerte en Godsdienst één. - De vragen van Diotima luiden aldus:

> 'Wat moeten wij wel denken van iemand, dien het gebeuren mocht, dat hij het Schoone zelf zag, louter, zuiver, onvermengd, en geenszins beladen met menschelijk vleesch, en kleuren, en vele andere sterfelijke nietigheid, maar dat hij *het Goddelijk Schoon* zelf éénbeeldig mocht kunnen aanzien?
>
> Zoudt gij meenen, dat het leven ongelukkig is van den mensch, die dàárhenen den blik slaat en naar datgene, waarvoor het noodig is dat (de mensch) het aanschouwe en er mede samenzij?'
> 'Of bedenkt gij niet dat het aldaar alleenlijk den mensch, die ziet (en) voor wien het schoone zichtbaar is, zal gebeuren dat hij baart, niet schijnbeelden van deugd, daar hij niet in verbinding treedt met een schijnbeeld, maar wezenlijkheden daar hij met het wezenlijke in verbinding treedt, en terwijl hij ware deugd heeft gebaard en groot gebracht, een godsvriend mag zijn, en evenzeer als door iets anders van de menschen, ook daardoor onsterfelijk is?'

Die leer van Plato, dat de mystische verbintenis met God de grond en oorzaak is van deugd, van Godsvriendschap en van onsterfelijkheid, die leer is *niet* door Plutarchus gekend, *niet* verstaan. Eerst in het Neo-Platonisme, den eigenlijken 'Avondstond van het Heidendom' in Zuid-Europa, is die Mystiek, die Erotiek, erkend, en een deel van die geestesstrooming vertoont zich in de Mystiek van Aurelius Augustinus.

DEN HAAG, 2 Januari 1912.

Inleiding tot een nieuwe ethiek[1] door G. Kapteyn-Muysken.

Een hernieuwing der Ethiek is niet denkbaar zonder hernieuwing van Levens-visie, Levens-beschouwing, wie die het innig verband dezer beiden zou willen loochenen?

Het verlangen en streven van onzen tijd om te komen tot een nieuwe opvatting van geloof en van leven sluit de behoefte aan een nieuwe ethiek in. Alleen van hen wier inzicht het resultaat is der moderne bewustwording en van een nieuw maatschappelijk bewustzijn is hier hulp te wachten. Zeer juist merkt Nietzsche op: 'dat de taak van een herschepping der waarden wellicht meer vermogens vereischt dan ooit in één enkeling bij elkaâr huisden, vooral ook tegenstellingen van vermogens welke elkander niet verstoren mogen.' Nietzsche zelf schoot hier te kort, omdat hij miste of althans in te geringe mate bezat, den zin voor de gemeenschap, het solidariteits-gevoel dat alle ethiek ten grondslag ligt. De groote ethische kracht, die Nietzsche zonder twijfel bezat, werd gebroken door den wil tot macht, door den waan van opper-macht, die het evenwicht tusschen den enkeling en de meer-heid, tusschen het bijzondere en het algemeene, tusschen individu en samenleving verbrak, en daardoor wederom den weg open stelde aan het willekeurig despotisme van den overheerscher, aan de maatlooze zelfzucht van het individu.

Beter dan door Nietzsche werd door Guyau, den jong gestorven franschen dichter-wijsgeer, die overigens in menig opzicht aan

1) 'Over dit onderwerp hield Mevr. Kapteyn - Muysken, daartoe uitgenoodigd door de vereeniging "Tehuis Annette" te Amsterdam op 24 Januari een voordracht, die algemeene belangstelling wekte. Daar deze kwestie, ook met het oog op het a.s. internationale congres voor Zedelijke Opvoeding te houden in den Haag in de maand Augustus, van zeer actueel belang is, werd deze inleiding van Mevr. Kapteyn gaarne door ons geplaatst.'
N.G.

Nietzsche herinnert, de tegenstrijdigheid opgelost tusschen egoïsme en altruisme. In den tweevoudigen drang van het Leven zelf tot zelf-behoud en gave van zelf, zag Guyau de intensieve en expansieve kracht van het individu als grondslag eener natuurlijke moraal. Zijn ethiek welt op uit medegevoel en edelmoedigheid, is het gevolg van zijn geloof in het Leven als een wel-bron van scheppings-vermogen, dat gewekt en gekweekt, verlangt zich uit te storten en mede te deelen. - Guyan is moralist en artiest beiden, ziet den mensch als mogelijke boetseerder van een door hem zelf uitgedacht en verbeeld leven.

Het ethisch, even zoo goed als het aesthetisch instinkt schept, het vormt een karakter, het zet zich om in handelingen, in daden. Dit ethisch instinkt tot bewustzijn en verantwoording te wekken, deze aanleg te leiden, aan te sporen is de taak der ethiek. Guyau heeft de mogelijkheid voorbereid, heeft aangemaand tot deze taak; hij heeft op dit gebied der nieuwe waarde-schatting woorden gesproken van zoo zuiveren, nobelen klank, dat in een beschouwing over dit onderwerp een herinnering aan zijn arbeid niet ontbreken mag. Zijn schets eener vrije moraal blijft een der eerste schreden op den weg der innerlijke bevrijding van traditie, op den weg der zelf-verlossing der menschelijke natuur. Hier is aan het woord de ware opstandigheid, die den uiterlijken dwang verwerpend, toch het rechte, het éénige stuur zoekt, dat op dit moment harer ontwikkeling voor de menschheid past, nl. het zelf-bestuur der edelste menschelijke vermogens en van zelfgekozen ideeën en idealen.

Het is zaak, vooral in dagen van strijd en momentane vertroebeling van bijna elke voorwaarts-beweging als wij nu beleven, leiders als Guyau, van ongerepte intellektueele oprechtheid en zuiverheid in het oog te houden.

Overigens is het ook noodig de woorden en uitdrukkingen die men bezigt wèl te overwegen.

Ik wil daarom de term ‘nieuwe Ethiek’ een oogenblik nader bespreken en de beteekenis zeggen die ik aan deze woorden hecht.

Ethiek is voor mij de leer eener krachtige Levens-ontwikkeling door middel van karakter-eigenschappen. Een Levens-techniek, een Levens-kunst als het ware, die als elke andere kunst, opleiding,

inspanning en oefening vereischt. Het nieuwe in deze ethiek is een natuurlijk gevolg van den voortgang der menschelijke bewustwording, van de meerdere kennis, die het inzicht heeft gewijzigd, en van de daaruit voortvloeiende veranderingen in de verhouding der menschen tot de natuur en in de verhouding der menschen onderling.

Elementen van nieuwheid zijn daarom niet weg te redeneeren. ‘Nu verbergt echter elke nieuwigheid de dialektische staart tegelijk toch ook iets ouderwetsch te zijn.’ Het is nota-bene Jos. Dietzgen, de rechtgeaarde sociaal-demokraat, die dit geestig opmerkt. De nieuwe ethiek, dit begrijpend, erkent haar verband met het verleden; weet zich de consequente logische voortzetting van dit verleden; zij staat dus dit verleden niet vijandig tegenover, zoolang men het haar niet opdwingt in de plaats van wat dit heden zelf kan en moet voortbrengen als resultaat van een verder gevorderden toestand van menschelijk bewustzijn en vermogen. Waar dit echter wèl gebeurt, waar nl. niet alleen het voorheen in zijn zuiverheid geschiedkundig zich handhaaft, maar onder allerlei valschen schijn de rechten van het moderne negeert, daar maakt de nieuwe Ethiek front tegen een conservatisme, dat de Levens-beweging stremt, zoowel als tegen de intellectueele on-oprechtheid of onmacht, die de consequenties niet aandurft van den natuurlijken voortgang der menschelijke ontwikkeling.

Verder nog deze opmerking, dat ik mij zal veroorloven de woorden: ethiek, moraal, levensleer, zedelijkheid als synoniemen te gebruiken, ofschoon strikt genomen deze termen elkander niet geheel dekken, maar toch zóózeer verwant zijn, dat althans in een algemeen inleidende beschouwing als deze, een afwisselend gebruik op zijn plaats mag heeten.

Om het veelomvattend vraagstuk, dat in deze bladzijden gesteld wordt ons zoo duidelijk mogelijk voor den geest te brengen wil ik mijn benadering er van indeelen als volgt:

ten 1e. De oorzaken, het waarom eener nieuwe ethiek;

ten 2e. Deze nieuwe ethiek in hare algemeenheid;

ten 3e. Deze nieuwe ethiek in enkele harer toepassingen op het gebied van opvoeding in het algemeen en in de sexueele opvoeding in het bijzonder.

1e. Wat nu het waarom betreft der nieuwe ethiek dit zien wij als een complex, een veelvoudigheid, waarin het noodig is twee hoofdoorzaken duidelijk te onderscheiden.

De eene oorzaak is: het ontoereikende, ja zelfs het de-moraliseerende van geboden en wetten wier grondslagen zijn ondermijnd, die niet langer overeenstemmen met een algemeene ontwikkeling van mensch en van samenleving; het verval dus van menschelijke voorstellingen en instellingen.

De andere oorzaak is: de wanorde ontstaan door de revolutioneering onzer materieele en ideeële levens-voorwaarden, is de anarchie in de nieuwe begrippen en bestrevingen zelf, die niet onmiddellijk bij machte zijn hun schat van gegevens en materiaal voor den nieuwen opbouw van leer en van Leven volkomen te beheerschen en te regelen.

Samenvattend dus is het waarom eener nieuwe ethiek gelegen in het feit dat: het oude verband, dat menschen en dingen te samen hield verbroken is voor nog het nieuwe verband zich voldoende bevestigd heeft.

Een ernstige situatie voorwaar, die waarschuwt dat het moment der bezinning is aangebroken, dat een concentratie der aandacht wordt verlangd op het probleem dat opduikt in elk ander probleem, het probleem nl. eener juiste waarde-schatting van het geestelijk gewin dat voor ons menschen gelegen is in de sterke vlucht der algemeene evolutie die de moderne wereld heeft aangegrepen. Nu, op dit oogenblik, nu de chaos van den modernen tijd in al zijn stuwing en tegen-stuwing, en al zijn toekomst-beloften en toekomst-gevaren zijn hoogtepunt schijnt bereikt te hebben is een rond-schouw noodzakelijk en komen als van zelf kwesties op den voorgrond, die de meeste voorwaarts-bewegingen in hun eerste stadium nauwelijks erkenden of gewaar werden.

Tot deze kwesties behoort zeer zeker die eener hernieuwing der ethiek, eener herschepping der moraal. Zij is een der meest belangwekkende, meest ingrijpende problemen, die de nieuwe tijd voor ons opwerpt en wordt ook als zoodanig meer en meer erkend.

De noodwendigheid eener ethiek voor onze moderne samenleving en voor den modernen mensch, een ethiek in harmonie met beider evolutie is door de consequente door-denkers, de

eigenlijke zieners van onzen tijd reeds herhaaldelijk beschreven en besproken. Het probleem verkreeg door Nietzsche een zekere populariteit. Reeds jaren geleden schreef Alfred Fouillée: ‘Het is een absolute noodzakelijkheid voor elke natie om de eenheid harer wijsgeerige en moreele concepties te versterken, - de beredeneerde, doordachte studie der ethiek wordt meer en meer een eisch des tijds, want het is onmogelijk te vertrouwen op blind geloof of blinde overlevering.’ En dit is wat een der meest beroemde dokters te Parijs, Dr. Maurice de Fleury, schreef in zijn: ‘Introduction à la Médecine de l'Esprit’: ‘Als de 3e republiek eenmaal bedreigd wordt met dood en ondergang, dan is de oorzaak hiervan, dat zij zich geen zedelijkheid wist te scheppen. Slechts dat heeft haar ontbroken, men zoekt haar te vergeefs de moderne Levensleer overeenkomstig met de hedendaagsche behoeften. De 3e republiek, tijdperk van dilettantisme en van de vrees om zich belachelijk te maken heeft de ethiek, de moraal verwaarloosd,’ en dezelfde dokter, beroemd vooral ook als psychiater, wijst op Guyau als de eerste, die met geniaal inzicht de idee der evolutie in zijn geestelijke beteekenis vattend, zijn schets schreef eener vrije moraal, een poging om dit groote tekort aan te vullen.

Zoo begon dan het zoeken naar de equivalenten voor datgene wat verloren was gegaan met de oude begrippen en geloovingen, zoo begon dan een streven naar bepaling der nieuwe geestelijke waarden, een streven uit de algemeene innerlijke en uiterlijke evolutie zelve geboren! Nimmer is het religieus gevoel en het zedelijk bewustzijn voor een zoo veel omvattende taak gesteld geweest, maar ook nimmer zagen beiden zich horizonten geopend als die welke zich nu op doen voor een meerder weten en begrijpen, en voor de nieuwe intuitie en scheppings-macht die hiermede gepaard gaat. Van alle kanten vermenigvuldigen zich nieuwe levens-begrippen, levens-kansen en mogelijkheden. Tot het aansturen op deze algemeene Levens-stijging voor individu en samenleving is het te doen waar er sprake is eener nieuwe Levens-visie en van een ethiek, die met deze verband houdt.

Het schijnt mij van meer belang de moeielijkheden tegenover welke wij ons bij den opbouw eener nieuwe ethiek bevinden na te gaan in eigen kring der voorwaarts-bewegingen zelf, dan in

den strijd tegen overlevering en behoudzucht. Naar mate het moderne zelf-bewust wordt en sterk in zijn levens-opvatting en levensleer, naar die mate zal ook de traditie en conventie aan kracht en invloed verliezen. Al deze verschillende bewegingen en tegenbewegingen, omwentelingen en bestrevingen zijn natuurlijke processen van verval, gisting en kristalliseering, in welke het opnieuw zich vormende grooter zorg en aandacht verdient, dan het verdwijnende. Bovendien is traditie een berechtigde macht die zich niet breken laat vóór den tijd, niet vóór eene hoogere orde de werkelijke kracht heeft genomen haar te vervangen. Op het wekken en aankweeken dezer kracht komt het aan, dit is het doelwit dat elk ander in belangrijkheid overtreft. De nieuwe ideeën en idealen, die als de goden van weleer opstijgen uit een steeds verder voort-dringende bewustwording en uit de transformatie der stoffelijke wereld, wachten het inzicht, de nieuwe bezieling die uit den chaos de orde zal te voorschijn roepen, een hoogere orde dan die welke nog ooit bestaan heeft.

Het zou mij te ver voeren dit proces der algemeene innerlijke en uiterlijke transformatie binnen de grenzen eener bespreking als deze, geschiedkundig na te gaan.

Ik wil mij daarom bepalen tot de laatste helft der vorige eeuw toen datgene gebeurde wat ons nu on-middellijk be-invloedt. Het zijn de dringende conflikten der laatste en voorlaatste generatie in welke het waarom der nieuwe ethiek voor ons op dit oogenblik gelegen is. Het eeuwen-oud probleem van goed en van kwaad, van Levens-op- of neder-gang, het ethisch probleem, een tijdlang ter zijde geschoven, stelt ons op nieuw zijn vragen.

De eene levens-kwestie voor de andere over het hoofd te zien is nu eenmaal een zwakheid in de menschelijke belangstelling, die door bekrompen partijzucht maar al te zeer in de hand wordt gewerkt. Zoo ooit, dan is nu het oogenblik gekomen om deze eenzijdigheid te laten varen en ons van het straf ‘entweder, oder’ te bekeeren tot een ruimer en toleranter, ‘zoowel dìt, als dàt’, daarbij bedenkend dat de waarheid veel-zijdig is als het leven, en dat beiden van allerlei kanten benaderd moeten worden, wil men in het algemeen tot een vruchtbaar resultaat komen.

Praktische bemoeiingen in alle richtingen op sociaal, op politiek

gebied, arbeiders-beweging, vrouwen-emancipatie, zonder eenigen twijfel, maar dan ook daar naast de erkenning der noodzakelijkheid voor elk dezer van de volledige studie en affirmatie der ideeële Levens-waarden, van bepaling en opbouw van nieuwe beginselen om al het bewegen de juiste richting en steun te kunnen geven. Immers zonder hernieuwing van geestes-leven, zonder gewin van een helder, diep inzicht stranden al deze verschillende partijen op de klippen hunner eng-zichtigheid, wordt het 'élan' gemist eener hoogere, algemeene bezieling die de moeielijke taak der dagelijksche arbeid moet helpen verlichten.

In plaats van het, zooals vele der vooruitstrevenden reeds meenden, te kunnen stellen zonder ethiek, begint in den modernen tijd, de beteekenis, de mogelijkheid eener ethiek of Levensleer eerst recht.

Andere tijden, andere uiterlijke en innerlijke omstandigheden en behoeften, andere zeden, andere opvattingen van en voorwaarden tot leven, ook andere middelen om dezen te realiseeren.

Door de intensieve uiterlijke en innerlijke ontwikkeling, door al het veranderde en nog steeds veranderende in mensch en samen-leving, is een kritieke toestand voor beiden ingetreden. Zelden nog heerschte er zulk een onrust in de wereld in het groot, en in de wereld in het klein. Ondanks alle bemoeiing tot vrede door recht, is er oorlog en onrecht, worden er wandaden begaan door christelijke naties, waartegen het verweer der bedreigde rassen zedelijk zelf-behoud verdient genoemd te worden. De verschillende voorwaarts-strevende partijen, die vereenigd, dit euvel konden keeren zijn onderling verdeeld, splitsen zich en verzwakken zich. De eene theorie voor, de andere nà komt op en deinst terug; elk 'ja' wordt teruggebonsd door een 'neen'; elke bevestiging tegengehouden door een ontkenning. Zoodra is niet een beweging werkzaam in zekere richting of een reflexbeweging duwt haar terug. En van dit spel der tegenstrijdigheden, dat tot op zekere hoogte een natuurlijk verschijnsel is, maakt de sneer der impotente middelmatigheid, het cynisme van den decadent en van den alom-tegenwoordigen philister gebruik om den mensch te verlammen met de idee zijner on-macht.

Het is deze idee die een nieuwe Levens-visie en een nieuwe Levens-leer te overwinnen heeft.

Er wordt naar beiden verlangd, beiden zijn noodzakelijk om de onjuiste voorstellingen der terugdeinzende re-ageerders van allerlei soort het zwijgen op te leggen. Men spreekt bijv. van een bankroet der wetenschap, maar als er sprake is van bankroet, inderdaad dan is het bankroet der kerk nog veel ontzachelijker en het bankroet der onwetendheid zeker niet geringer.

Men hoont de waan van het materialisme, alsof de waan van het spiritisme en andere boven- en buiten-natuurlijkheden iets meer heeft bereikt, alsof deze een hechter grondslag heeft gelegd voor vruchtbare Levens-kultuur.

Mij dunkt wanneer men den tegenwoordigen toestand onpartijdig overziet en overdenkt, dan is er niet zoozeer sprake van een bankroet der wetenschap, dan wel van een tekort dat moet worden aangevuld. Op de wetenschap schimpen, haar te wantrouwen is een overblijfsel van theologische kortzichtigheid. De wetenschap heeft oneindig veel volbracht en kan nog veel meer volbrengen, wanneer zij, zich verruimend, de psychisch-geestelijke faktoren trekt binnen den kring van haar arbeid en onderzoek. Tegenover het groote deficit onzer beschaving staat het verleden machteloos, is de kans grooter uit nieuwe bronnen raad te schaffen dan uit oude.

Om onze hedendaagsche toestanden, het gebrek aan orde en éénheid, dat onzen tijd kenmerkt te begrijpen is het noodig het meest kenteekenende van den nieuwen tijd, vooral van de periode welke de onze onmiddellijk vooraf gaat in herinnering te brengen.

Welnu dit meest karakteristieke is ongetwijfeld gelegen in een zich wenden der algemeene aandacht en belangstelling van het boven-natuurlijke naar het natuurlijke, van een ‘jenseits’ dat niet te vatten was, naar een ‘dies-seits’, dat voor het onderzoek toegankelijk bleek.

De ongemeene vlucht der wetenschap met hare voortreffelijke methode, met haar energisch doorzetten in physisch-mechanische richting, bracht groote dingen tot stand. De wonderen der mechanika, der techniek behoeven geen vermelding. Het moderne is de geschiedenis van de zegepraal der menschelijke intelligentie, van een indrukwekkende reeks overwinningen op tot dusverre nauwelijks gekende, onbeheerschte natuurkrachten. Een waarlijk niet gering deel van menschelijk kunnen kwam hier tot ontwik-

keling. De minachters van het moderne en allen die met voorliefde het verleden ophemelen mogen dit wèl bedenken. Het is immers niet te verwachten, dat de verschillende openbaringen van menschelijk scheppings-vermogen, van dat wat wij gewoonlijk genie noemen, in éénzelfde tijds-periode zich naar alle kanten tegelijk richt.

Tegenover de wonderen der kunst-perioden van oudheid en middeleeuwen, staan de wonderen der wetenschap, der techniek van den modernen tijd en het is niet onmogelijk, neen eerder waarschijnlijk, dat de toekomst onder den spoorslag van meerder weten en aangroeiend vermogen, een ongekenden bloei van alle levens-elementen brengen zal.

Bovendien hebben muziek en litteratuur reeds in onzen tijd een vermogen van uitdrukking gewonnen, dat blijkbaar, evenals het vermogen van menschelijk onderzoek en vindingrijkheid geen grenzen kent. Wie de 8ste symphonie van Mahler heeft gehoord grijpt een niet minder sterke ontroering aan van menschelijk kunnen, als wie de vliegenier boven de wolken ziet verdwijnen. Den lofzang te zingen van den modernen tijd valt mij niet moeielijk, maar ik wil niet utopistisch worden en moet terugkeeren tot de onmiddellijk voor de hand liggende feiten, die het waarom der nieuwe ethiek bepalen.

Zooals gezegd, een werkelijkheids-passie ging door de algemeene omhoogstreving, die plaats greep in de laatste helft der vorige eeuw. De sociale ontwaking stond in het teeken van het historisch-materialisme; in letteren en kunst gaf het naturalisme den toon aan. Dit was het zoo noodige zuiverings-proces der natuur van hare boven-natuurlijkheid, de verwerping van voorstellingen, eener ideologie die verbruikt was, die niet meer paste bij de aangewonnen kennis en de verandering der maatschappelijke verhoudingen. Lang duurde het echter niet of deze preoccupatie met de uiterlijke verschijningen, riep een tegen-beweging in het leven, een re-aktie n.l. tegen de overheersching der exacte wetenschap. Het is deze re-aktie, die vooral onze oplettendheid verdient, want zij werd de aanleiding tot het opduiken van allerlei terug-werkende tendenzen, zoowel als tot de mogelijkheid van die nieuwe gezichtspunten om welke het ons te doen is.

Een streven naar juiste bepaling der laatsten zal ons beste verweer zijn tegen de eersten.

Inderdaad kan een re-aktie tegen de wetenschap voor de werkelijk vooruitstrevenden niet anders beduiden dan een eisch van verruiming van het terrein der wetenschap en van het begrip natuur. Wat hier hoofdzakelijk in den weg staat is de eenzijdig physisch-mechanische opvatting aan den eenen kant, en de verouderde theologische tegenstelling tusschen natuur en geest aan den anderen kant. Een vollediger Natuur-begrip, dat de psychisch geestelijke Levens-feiten trekt en erkent binnen den kring van het natuurlijk gebeuren zelf, moet het te-kort der eerstgenoemde opvatting aanvullen, en de laatstgenoemde dwaling opheffen. Uit dezen wrong van oud bijgeloof en nieuwe eenzijdigheid verlangt men bevrijd te worden. Beiden, Levens-visie en Levensleer zijn voor hunne herschepping der waarden aangewezen op een volledig Natuurbegrip door de wetenschap voorbereid, door de wijsbegeerte voortgezet en vol-eindigd.

De wetenschap na eerst zich hoofdzakelijk te hebben geworpen op de ontraadseling der uiterlijke, physische verschijnselen, der mechanische Levens-beweging staat nu voor de opgave deze verschijnselen, deze Levens-beweging te bestudeeren van binnen uit, d.w.z. in de ongeziene, ontastbare stuwkracht der psychisch-geestelijke faktoren, die intuitief en scheppend door middel van den mensch inwerken op alles wat gebeurt.

De Natuur gezien aldus in haar algemeen bewegen, begrepen als een tweevoudigheid van mechanische èn scheppende werking, van uiterlijke verschijning en innerlijke formeer-kracht, in haar tweevoudigheid daarenboven van destruktieve en construktieve tendenzen, in haar aanleg tot verval en tot opbouw, deze Natuur is tegelijk de bron van elke ethische kracht en het terrein van elke ethische bestreving.

Immers, de Natuur die blind is in de drift harer meest elementaire instinkten, die begrensd is en gebonden in hare eerste primitieve natuurlijkheid, schiep zich het eigen licht in het Bewustzijn, in de Rede, de Intelligentie der menschheid, de eigen onbegrensdheid, het vermogen der vrije keuze in een hoogere natuurlijkheid, in de evolutie der menschelijke gaven en eigenschappen. Zoo viert de Natuur in haar 4e rijk, dat der menschen, de zegepraal harer scheppings-macht.

Met deze opvatting keert de belangstelling terug tot den mensch, niet om zich af te wenden van de maatschappij, maar om beiden in hun éénheid en veelheid, als enkeling en als groep grondiger te bestudeeren en met vollediger erkenning hunner bestaans-voorwaarden een betere toekomst tegemoet te voeren.

Omdat ik dit inzicht fundamenteel acht voor de mogelijkheid eener het Leven rakende ethiek, wil ik hier enkele aanhalingen laten volgen, in welke ik meen eenzelfde zienswijze, verschillend gezegd, terug te vinden.

Diepzinnig heeft de dichter Friedrich Hebbel deze gedachte der Natuur-evolutie in den mensch, aldus samen gevat:

'Der Mensch ist die Kontinuation des Schöpfungsacts, eine ewig-werdende, nie fertige Schöpfung, die den Abschlusz der Welt, ihre Erstarrung und verstockung verhindert.'

Hebbel zelf noemt deze gedachte, de meest belangrijke uit geheel zijn dagboek. Zij is ook inderdaad een toekomst-gedachte, een kernachtige formuleering van de oneindigheid die in den mensch zelf opwelt. Zij is bovendien een consequente voortdenking van het nieuwe weten en van de nieuwe verbeelding door dit weten gewekt; een voorstelling die ons den wijden gezicht-einder opent, noodig om de terugdeinzing van heden door een gemotiveerd vertrouwen in de ontwikkelingskracht der natuur te kunnen overwinnen; een voorstelling die in den mensch voor de menschheid het bewustzijn wakker roept zijner vermogens en verplichtingen; de voorstelling die op nieuw, voorgelicht door meerdere kennis en rijper ervaring, de idee wekt eener mogelijke Levens-volkomenheid en menschelijke volmaking, waarom het elke godsdienst en elke moraal altijd te doen is geweest. Het ideaal dat Christus de menschheid gesteld heeft met zijn 'wees volmaakt gelijk uw Vader in den hemel volmaakt is', dat Shelley den bezielenden dichtregel ontlokt: Yet every heart contains Perfection's germ' dat Wordsworth de zangen doet hooren van een: 'humanized Society'. - Ook in dezen zin ziet Bernard Shaw, een der zuiverste moralisten van onzen tijd, een Levens-schouwer van zeldzaam doorzicht, in 'Life's effort of organizing itself for ever higher organisation', den zin en de belofte des Levens.

Hij, door de meesten slechts als aarts-spotter gekend, is de

Levens-geloover bij uitnemendheid en waarschuwt den duivel dat: ‘Men will die, for human Perfection, will die for an idea, like heroes, if simply the right idea is put into their head.’

En nog onlangs las ik bij een onzer aesthetisch literairen, nl. Franz Erens, deze ethische uitspraak: ‘De lagere drift van het menschelijk lichaam is verdwenen en opgestegen, is de Levenskracht en de juiching der hersenen’, prachtig gezegd inderdaad en wederom overeenstemmend met Shaw's: ‘My brain is the organ by which Nuture strives to understand itself’ en Hebbel's te voren aangehaalde overtuiging, dat de Natuur in den mensch zelf het geheim harer bevrijding, de elementen der Levens-stijging gelegd heeft.

Een merkwaardige éénheid van visie dus, die te meer te waardeeren en in het oog te houden is, omdat juist nu in onze dagen van alle kanten ons het gemis aan éénheid wordt voorgehouden. Wel een bewijs tevens hoe dit gemis meer schijnbaar dan reëel is, en hoe eigenlijk deze éénheid zoo wij haar zoeken en verlangen reeds te vinden is.

De moeielijkheid is niet: het niet bestaan van gegevens tot een nieuw verband, tot een veel-éénheid rijker en schooner dan die welke ooit heeft bestaan, maar de moeielijkheid ligt eerder in een overgroote schat van gegevens en het uit elkander zijn en gaan van dezen door een eenzijdige specialiseering en differentieering die het moderne zeer eigen is. Bovendien schaadt hier een gebrek aan standvastigheid en aan het vermogen de aandacht lang te spannen in één richting; van daar, dat al te snel gewiek der meeningen, dat mode-gefladder eener nog veelal onwetende en weinig bewustte menigte, dat aanhoudend re-ageeren, dat een logisch verder kijken, zoeken en verzamelen der nieuwe waarden in den weg staat.

In de schatten der veroverde kennis, van het nieuw gewonnen vermoeden en begrijpen, de leiddraad te vinden voor leven, voor arbeiden, daarop komt het nu aan, het is op dit moment de groote kwestie, die in elke andere kwestie opduikt. Uit den kring der anarchisten zelf komt een vermaning tot regeling, tot orde om de rijke beloften van onzen tijd te helpen verwezenlijken en bevestigen. Kropotkin schrijft zijn: ‘The ethical need of to-day’, wijst op de noodzakelijkheid eener nieuwe ethiek, veroorzaakt

door de uiterlijke en innerlijke omwentelingen der laatste vijftig jaren. Men begint van alle kanten in te zien dat de voordeelen van vernuft en vindingrijkheid, van materieele levenskansen in hun tegendeel omslaan, zoo niet van binnen uit, geesteshouding, redelijkheid en karakter den toon aangeven en moreelen steun verzekeren.

Dit gevoel van verantwoordelijkheid, van roeping en vermogen binnen de grenzen van menschelijk zijn en samenzijn is de eerste aankondiging eener zelfstandige moraal, van dien steun en dat stuur waarnaar verlangend wordt uitgezien. Het is als een nieuwe Levens-kans geboren niet alleen uit de veranderingen der uiterlijke levens-omstandigheden en verhoudingen, maar evenzeer uit een steeds voortgaande innerlijke, geestelijke evolutie die zich geen grenzen stellen laat.

Ongetwijfeld is het ijdel in een chaotische en beginsellooze maatschappij moraal te prediken, maar eveneens is het ijdel van de hervorming der samenleving groote verwachtingen te koesteren zonder verheldering van Levens-inzicht en de aankweeking van karaktereigenschappen. Het Leven is nu eenmaal tweevoudig, een zich uitwerken van materiëele èn ideëele, van physisch-mechanische èn psychisch-geestelijke krachten beiden. Er is hier een verband, een evenwicht te herstellen dat momentaan verloren ging in den strijd tegen een verouderde ideologie. De bevrijding van het individu en van zijn milieu vallen samen; om deze bevrijding voor beiden een verheffing te doen zijn is een nieuwe ethiek noodig.

2^{e}. Uit de voorgaande beschouwingen, in welke naast het waarom der nieuwe ethiek haar algemeen karakter van zelf reeds ter sprake kwam, blijkt verder duidelijk, dat ik mij de nieuwe ethiek voorstel als een complex, samengesteld uit wetenschappelijke, sociale en individueele faktoren. Bovendien zelfstandig, d.w.z. losgemaakt van een speciaal kerkgenootschap of bijzonderen vorm van godsdienst, maar juist daardoor vrij en in staat om den zin, het essentiëele van het waarachtig religieuze dieper te kunnen vatten.

Het geldt hier het resultaat eener verder gevorderde bewust-

wording, van een dieper religieus bewustzijn, dat de gezindheid heft boven de uitsluitendheid, boven den engeren gezichteinder en oneenigheden, ja oorlog der verschillende godsdienst-sekten.

Het geldt de synthese tegenover de anti-these, de opheffing der tegenstrijdigheden in die hoogere éénheid, die ik meen dat te vinden is in de Natuur zelve, in alles wat leeft en streeft, in den drang van het Leven zelf naar groei, naar bloei, naar volkomenheid.

Deze ethiek wortelt niet in het bovenzinnelijke, zij wil de zinnen niet miskennen, noch verheerlijken, maar ver-reinen en ver-fijnen tot instrumenten der meest volkomen Levens-openbaring. Niet het boven-natuurlijke en boven-aardsche wil zij ophemelen, maar het natuurlijke erkennen in zijn schoone volledigheid, en in het aardsche wil zij den vol-bloei kweeken van edele menschelijkheid. Deze ethiek kan tevens een tweede hygiene worden, die naast den weerstand van het lichaam kweekt een weerstand van geest en karakter.

Darwin's ‘survival of the fittest’ beteekent in de menschenwereld, ‘the survival of the zelf-controlled’; beteekent anders gezegd het vrije zelfstandige bewind der hoogste menschelijke vermogens.

Er is in deze vrije moraal geen kwestie van verlies in zedelijkheid, geen kwestie van ongebondenheid. Een in vrijheid zich zelve binden door eigen inzicht en eigen verantwoordelijkheidsgevoel zal op den duur het karakter meer vastheid, meer stuur geven dan allerlei geboden en wetten opgelegd door uiterlijke autoriteit. Met het innerlijk gezag, dat de nieuwe ethiek wil trachten te wekken en te ontwikkelen vangt de eigenlijke moraal eerst aan. Het richtsnoer, het stuur, dat wij modernen zoeken, dat ons noodig is in het labyrinth van ons streven heeft eigenlijk nooit bestaan, het kan eerst nu gevonden worden, nu de algemeene, menschelijke ontwikkeling het systeem der meer primitieve geloovingen en hulpmiddelen is ontgroeid. Door den voortgang eener uiterlijke en innerlijke evolutie zijn tallooze nieuwe gegevens gebracht voor den nieuwen opbouw van individueel en gemeenschappelijk leven; deze gegevens te verzamelen, te kiezen, te rangschikken is de taak, die een nieuwe opvatting van Leven en Levensleer zich gesteld ziet.

Het is een taak die reeds lang is begonnen, het is een taak

die met volharding, met toewijding moet worden voortgezet en waarop zich aller aandacht meer en meer moet samentrekken.

Nog eens, er is geen kwestie hier van verlies of van gemis, integendeel er is hier groote aanwinst.

Zelf-standigheid, het zelf-bestuur van zelf-gevormd inzicht, van zelf-gekozen gedragslijn, van eigen ideeën en idealen is meer dan een catechismus, dan geboden die dikwijls prikkelen tot overtreding. Het begrip Plicht gegroeid tot een besef van verantwoordelijkheid voor de gave des Levens, met Levens-eerbied tot grondslag, met Levens-verheffing tot doel. De idee der volledige Levens-ontwikkeling als de eigenlijke Zede-leer, een leer die on-zedelijkheid doet zien als wanorde, als een innerlijke en uiterlijke scheuring, een fatale dis-harmonie; het is de eenige opvatting der zedelijkheid die ruim genoeg is voor onzen tijd.

Ethiek als de techniek, de kunst om uit den chaos der Levens-gegevens de schoone Levens-vormen te voorschijn te roepen. Ethiek en aesthetiek raken hier elkander. Wèl beschouwd is er tusschen het ethische en aesthetische een zeer innige verwantschap. Op het hoogste niveau hunner scheppings-macht zijn denkers en artiesten beiden: ‘Ontwarrers van een chaos, scheppers eener nieuwe orde.’

Ethiek, zoowel als aesthetiek is: een in vrijheid zich zelve binden, is het beheerschte tegenover het onbeheerschte, het gevormde tegenover het nog ongevormde. Zegt wederom Friederich Hebbel duidelijk en schoon:

‘Die Sittlichkeit ist das Weltgesetz selbst wie es sich im Grenzen setzen zwischen dem Ganzen und der Einzel-erscheinung äuszert’, en vraagt hij: ‘was tut der Künstler, was tut vor allem der dramatische Dichter anders, als dasz er diese Harmonie auf zeigt und sie an jedem Punkt, wo er sie gestört sieht wiede herstellt.’

Gij hoort het er zijn ethici onder de dichters, er zijn ook artiesten onder de ethici en wijsgeeren, d.w.z. dat beiden, de een bij den opbouw zijner kunstwerken, de ander bij den opbouw van zijn ideeënwereld bezield worden door éénzelfden scheppingsdrang, die een ideaal na streeft van volkomenheid, dat de verwantschap is in hun arbeid.

‘Gluck ist Luxus, aber Vollendung, Notwendigkeit.’ Feuerbach,

de man die dit edel-hooghartig woord sprak werd atheist genoemd; inderdaad is hij de aankondiger eener nieuwe Levens-visie in welke het essentiëele van alle religie, kunst en moraal zich nieuwe perspektieven geopend ziet, zich nieuwe banen scheppen kan.

Wellicht klinkt dit alles eenigszins vaag, te zeer als toekomstmuziek, maar dan geef ik in bedenking, dat toch eigenlijk in de geloovingen van weleer de hemel nog veel verder van ons verwijderd is; dat althans in dit werkelijkheids-idealisme, waarvan ik een eerste aanduiding heb trachten te geven, het kontakt met de realiteit wordt vooropgezet en het evenwicht tusschen gevoel, gedachte en wil zich herstellen kan.

3^{e}. Het spreekt van zelf, dat de algemeene beginselen der nieuwe ethiek van groot belang zijn voor de opvoeding in het algemeen en voor de problemen der sexualiteit in het bijzonder.

Wat de eerste betreft deze is in de laatste 25 jaren breeder opgevat en juister begrepen. Over het kind is veel geschreven en gesproken, voor de jeugd wordt in onzen tijd meer gedaan dan ooit te voren. Men is langzamerhand tot de overtuiging gekomen dat kennis vergaren en africhten voor examens nog geen opvoeding beteekent, ja deze veelal in den weg staat. Van daar in alle landen den opstand tegen de overladen programma's van school en hooge-school, van daar een waarschuwen der beste paedagogen tegen de gevaren die dit, door de competitie opgezweepte leer-systeem beteekent voor een gezonde, krachtige Levens-ontwikkeling. Het grond-beginsel der nieuwe ethiek nl. dat van Levens-eerbied heeft, al is het bij velen nog onbewust, zich hier als op zoo menig ander terrein reeds doen gelden.

Men begint in te zien, dat de kinderen, dat de jonge menschen ruimte moet worden gelaten tot harmonischen groei en tot zelfontwikkeling. Er wordt, het zij met dankbaarheid erkend, voor de opvoeding reeds veel in goede richting gedaan, en ons land dat een Jan Ligthart telt onder zijn paedagogen is in dit opzicht gunstig gesteld.

Toch blijft er nog zeer veel te doen over vooral op dit moment nu allerlei tegenwerking wederom drijft in verkeerde richting.

Meer dan ooit is heden ook op dit terrein behoefte aan de doorzettings-kracht eener vaste ethische overtuiging in den geestt van den nieuwen tijd. Wat betreft, bewust de opvoeding te leiden volgens een ethiek zooals ik getracht heb die in de voorgaande bladzijden aan te duiden, daarvan is echter nog weinig sprake, omdat die nieuwe ethiek nog te weinig bewuste aanhangers telt, zich nog niet scherp genoeg omlijnd en geformuleerd heeft.

Daar waar er tegenwoordig sprake is van ethiek, verbergt dikwijls dit woord, dat een misleidende moderne klank heeft, nog zeer verouderde opvattingen. Vele theologische overblijfselen blijven hardnekkig verscholen in de meeste bewegingen. Vele z.g.n. ethische genootschappen handhaven een verouderde moraal, zijn aan de traditie der kerkelijke dogma's slechts ten deele ontgroeid. Van daar het zekere wantrouwen waarmede oprechte vooruitstrevers de ethiek tot nog toe op zijde schoven. Hoe vele pogingen ook werden gedaan om de moraal te bevrijden van den druk der traditie en conventie, bleven toch deze pogingen veelal het teeken dragen van den overgangstijd waarin zij ontstonden. De Kerk der positivisten, de arbeiderskerk, menig vrije gemeente, zelfs de zoo verdienstelijke ethische strooming uit Amerika overgebracht, hoe veel werkelijk goeds deze allen ook nastreven en hoe vele schreden vooruit zij reeds beteekenen op weg naar een vrije menschen-kultuur, hen allen belemmert nog een zekere angstvallige bekrompenheid, een zekere ‘terre à terre’ nuchterheid die hun pogen den wiekslag onthoudt waarmede alleen het zich heffen kan in den kring eener zuivere, hoogere aanschouwing der algemeene innerlijke en uiterlijke evolutie die bezig is zich te voltrekken in mensch en samenleving.

Zoo zijn er bijv. ethici die op nieuw droomen van een leerstellige kerk en een catechismus, die, evenals alle re-ageerenden, nog altijd niet vertrouwen de menschelijke natuur, en haar daarom weder door uiterlijke middelen en wetten willen bevelen en dwingen. Zeer merkwaardig is hoe in de laatste jaren het woord tucht weer in de mode is gekomen, zelfs in kringen waar men dit het minst zou verwachten. En toch, is niet tucht een woord van bitteren klank? herrinnert het niet aan die zedelooze instelling het tucht-huis, waar meer zonden ontkiemen, dan gebreken worden verbeterd? Moet dan de goddelijke vrijheid schipbreuk

lijden, omdat zij niet onmiddellijk begrepen werd in haar eigenlijke beteekenis? omdat de Levens-visie nog ontbrak die haar het ware begrip en den inhoud kon bijbrengen harer rechten niet alleen maar van hare verplichtingen om van die rechten het beste gebruik te maken?

Hoe ongeduldig, lafhartig toch die snelle terugkeer, dat angstig grijpen naar pasklare woorden en pasklare vormen van het verleden, in plaats van volhardend den langzamen groei der nieuwe beginselen te helpen bevorderen. Het is tegen dit mis-verstaan der gansche Natuur, en der menschelijke natuur in het bijzonder, dat de nieuwe ethiek zich verzet. Hier ligt haar bijzondere taak, een taak die zij snel te aanvaarden heeft en door te zetten, wil men niet het beste gewin der geestelijke evolutie van den nieuwen tijd verloren zien gaan in tegenwerking van allerlei aard.

Wat opvoeding betreft in den geest eener nieuwe ethiek, deze wordt in school noch huisgezin aangetroffen. Of men stelt zich tevreden met de tien geboden en de catechismus, met een soort tucht, die in discrediet is geraakt, òf men beschouwt alle ethiek als overbodig. Het zijn deze beide gezindheden, die van een verdorrend moraliseeren, en die der op zijde schuiving van elke min of meer positieven ethischen invloed, die een nieuwe opvatting der ethiek te bestrijden heeft.

Tegenover het dorre moraliseeren der theologie en de geheele afwezigheid van eenige Levens-leiding, komt nu de nieuwe Levens-leer met haar Levens-ideaal van ongeschonden Levenskracht, van algemeene, harmonische Levens-ontwikkeling, een ideaal, zooals reeds gezegd is, met Levens-eerbied tot grondslag en Levens-vorming, Levens-stijging tot doel. Een leer, die meer invloed verwacht van suggestie, voorbeeld en invloed, dan van tucht en bevelen, een leer die wetend dat uiterlijke dwang veelal het tegenovergestelde bereikt van datgene dat men bereiken wil, vóórop zet de ontwikkeling eener innerlijke zelfstandigheid als grondslag voor innerlijk plichts-gevoel. Een geheele ver-innerlijking dus der zedelijkheid, het scheppen eener auto-nomie, die het kind, mensch-geworden in staat zal stellen zijn leven te richten en te besturen. Het essentieele dezer opvoeding is een suggereeren van de rechte begeerten en verlangens die als motoren van den wil kunnen werken; het is een kwestie van alles wat

in het kind sluimert van goeden aanleg en gaven op te wekken en aan te moedigen tot inspanning, tot oefening. Een moraal dus die den eigen wil van het individu eerbiedigt als de hefboom van zijn daden, als de centrale kracht van zijn karakter. Invloed op den wil van kinderen, van jonge onervaren menschen, ja van volwassenen is natuurlijk op tweeërlei wijzen te verkrijgen, nl. direkt door bespreking en onderricht of in-direkt door voorbeeld, door invloed van milieu, omgeving, het zij in gezin of maatschappij; deze laatste in-direkte wijze, is die der suggestie wier macht sterker is dan men gewoonlijk vermoedt. De hervorming der moraal hangt samen met elke andere hervorming, en de eerste te willen zonder de laatste sluit vruchtbaar resultaat uit.

'Wij voeden de kinderen op voor de wereld, laat ons de wereld opvoeden voor de kinderen' met vreugde las ik onlangs deze opmerking, die mijn beweren bondig staaft. De groote hervormers zijn de beste ethici, de ware moralisten. Deze in-direkte suggestieve methode maakt echter de direkte, onderrichtende methode volstrekt niet overbodig. Onwetendheid is een oorzaak van kwaad, die kan worden weggenomen. Daarom moet aan kinderen en jonge menschen naast vak-wetenschap, die algemeene kennis der meest essentieele levens-feiten gegeven worden, zonder welken zij, hoe rijk ook aan geleerdheid, als arme dwazen blijven wat betreft Levens-geschiktheid en Levens-gedrag.

Het is in dezen zin, dat Flaubert heeft gezegd dat het leven een doorgaande opvoeding behoort te zijn, dat van het oogenblik dat wij beginnen te spreken tot op het oogenblik van sterven het is: leeren en nog eens leeren.

Leeren door eigen ervaring zeker, maar ook en niet minder leeren door de inlichting van ouderen, van anderen wier Levenskennis is gerijpt door meerder ondervinden. Wordt deze opvoeding, deze leiding, die een zedelijke genoemd mag worden in den zin der nieuwe ethiek, overgelaten aan het toeval, dan is gewoonlijk een verspilling van Levenskracht het gevolg, en het is juist deze verspilling die vermeden moet worden.

'Sin is waste of Life' zegt Shaw ergens zeer kernachtig en het is aan deze zonde, dat ook zij zich schuldig maken, die de gelegenheid verwaarloozen dit kwaad te voorkomen door een doeltreffende ethische leiding. Zoo ergens dan is hier het zorge-

looze ‘laissez-faire’ schuld aan veel jammerlijke ellende die de menschheid teistert.

Er wordt dikwijls over getwist of het doeleinde der zedelijke opvoeding individueel is of maatschappelijk; enkele der modernen meenen dat sociale ethiek de eenig noodige is, een opvatting, die, re-ageerend tegen het buitensporig individualisme dat op het einde der 19e eeuw dwaasheden beging, zijn nut heeft gehad en begrijpelijk was. Het is echter duidelijk dat ook deze eenzijdigheid wederom moet worden opgeheven, en het individueele in al zijn verhoudingen overal mede-telt en in zijn rechte beteekenis moet worden erkend. De nieuwe ethiek kan niet anders zijn dan individueel en maatschappelijk beiden, heeft rekening te houden met het bijzonder en algemeen belang der menschen beiden, richt zich op de verheffing der persoonlijkheid, zoowel als op verbetering van het milieu, omdat de wisselwerking tusschen beiden zoo sterk is, dat beider op- of nedergang in onmiddellijk verband met elkaâr staan.

De altruistische, de sociale instinkten bij het kind wakker te roepen en aan te kweeken is, het spreekt van zelf, voor alle moraal een eerste gebod, maar de resultaten der meest zorgzame ethische opvoeding kunnen schipbreuk lijden indien van het maatschappelijk milieu allerlei zedelooze, redelooze suggestie uitgaat. Daarom behooren moreele en sociale hervorming bij elkaâr, zijn elk op hunne beurt voorwaarde voor de algemeene verlossing en verheffing van mensch en maatschappij. Psychologisch gezien is ethiek een geheel van beredeneerde en gerangschikte suggestie, en de taak is hopeloos zoo niet in gezin, in school en in alle verhoudingen en instellingen der maatschappij een hoogere gezindheid, een meer waarachtige zedelijkheid aan het woord komt. De suggestie van het Goede kan en moet de suggestie van het kwade overwinnen; dit hulpmiddel van buiten af is noodig om binnen in het kind en in den mensch de gunstige tendenzen hunner natuur te wekken, te versterken en ten slotte te doen zegevieren over de minder gunstige tendenzen. Leven, vruchtbaar, volledig Leven kan niet anders bereikt worden dan door de werking der edelste menschelijke functies en karaktereigenschappen; het doel der nieuwe ethiek is daarom in elk individu deze hoogere functioneering zooveel mogelijk te bevor-

deren en in de maatschappij de hindernissen uit den weg te ruimen die den gemeenschappelijken groei en bloei van persoonlijkheid en van samenleving in den weg staan.

Het zou den omvang van een opstel als dit ver te buiten gaan deze ethische opvoeding in nadere bijzonderheden uit een te zetten. Alleen wensch ik nog in algemeene trekken den invloed eener redelijke moraal na te gaan op sexueel gebied, waar zij, dit spreekt van zelf van groot belang is.

Het behoeft geen uitgebreid betoog, dat wij hier een terrein betreden waar de meest delikate bijzonderheden, de algemeene levens-vragen omstrikken, een terrein waar een misbruik van vrijheid of dwang de meest ongelukkige situaties in het leven roept.

Toch dunkt mij, dat het op hooger plan heffen, dat de nieuwe Ethiek eigen is, haar ook nu tegenover het verdorrend moraliseeren van voorheen, een grooter kans van slagen geeft. Zooals reeds gezegd, wetten, bevelen schijnen veelal slechts om daar overtreden te worden, en ten slotte is de mensch in alle meest intieme en delikate kwesties van handeling, van gedrag aangewezen op de élan, de veerkracht zijner edelste instinkten en van een langzaam gegroeide hoogere, menschelijke gezindheid en geesteshouding.

Als bij de nieuwe Ethiek in het algemeen valt wederom op sexueel gebied te bestrijden, aan de eene kant een star conservatisme, de dwinglandij van verouderde inzichten en van het boven- en tegen-natuurlijke; aan de andere kant de anarchie der beginsel-looze wanorde, en een verkeerde, onjuiste interpretatie van het natuurlijke. Als altijd willen wij ons in hoofdzaak bepalen tot bespreking en het pogen tot opheffing der laatste moeielijkheid als de meest afdoende wijze van bestrijding der eerste. Wij weten nu reeds waarom het in hoofdzaak gaat in deze nieuwe ethiek nl. om de volledigheid, de alzijdigheid van het begrip Natuur, verder om de realisatie van het Natuurlijke in zijn edelste tendenzen, om de Orde kortom eener hoogere Natuurlijkheid.

Wij hebben dan na te gaan hoe deze Orde op sexueel gebied het meest waarschijnlijk te naderen is. Ongetwijfeld luidt dan de eerste voorwaarde: opheffing der geheimzinnigheid, die al wat het sexueele betreft tot dusverre omduisterd heeft. Zoo ergens

dan staan wij hier voor een distelbed van mystificatie en huichlarij, dat radikaal moet worden uitgewied. In de benauwend geworden atmosfeer van het sexueele moet licht de duisternis verjagen van menschelijke dwaling. In de eerste plaats is noodig een wetenschappelijke behandeling der kwestie, een wetenschappelijke methode van bespreking om alles wat betrekking heeft op het sexueele te zuiveren van de blaam zijner vernedering en de fantasieën eener romantische verheerlijking. Onwetendheid en romantiek, minachting en ophemeling, een oordeel buiten alle verhoudingen der realiteit om, hebben groot onheil gesticht.

Wederom staan wij tegenover twee uitersten van voorstelling, wier on-waarheid alleen de waarheid, een juister vatten der werkelijkheid, kan overwinnen. Het is wel haast bevreemdend te noemen, dat waar het gaat om een der meest belangwekkende natuurfeiten, nl. dat der voortplanting, dikwijls zulk een angstvallige, halsstarrige schuchterheid wordt aan den dag gelegd voor openhartige bespreking. Het moet wel zijn, dat op sexueel meer dan op eenig ander gebied, de primitieve mythologie, meer nog de theologie, gesteund door valsche romantiek en valsch sentiment, het omgekeerde hunner bedoelingen hebben bereikt.

Althans het valt niet langer te ontkennen, dat wij op dit oogenblik staan voor het feit, dat het sexueele is geworden in leven en in kunst als een obsessie, dat het de perken van het levens-vruchtbare verre heeft overschreden, en het pathologische en levens-vernietigende element op onrustbarende wijze toeneemt.

'We are over-sexed', zoo schreef Charlotte Perkins-Gilman reeds jaren geleden in haar: 'Women and economics' 'We are over-sexed', zoo waarschuwt eveneens Bernard Shaw, de op dit gebied bij uitnemendheid scherp-ziende en tegelijke humane rechter. En nog onlangs klaagde Wells, de bekende schrijver van romans en sociale beschouwingen, dat de pre-occupatie met het sexueele als een nachtmerrie drukt op de menschheid, dat het de plaats inneemt, die behoort aan andere levens-faktoren die van even groot belang zijn.

Dezelfde vermaning klinkt uit den kring der psychiaters en hygienici. Vooral de eersten komen tot de gevolgtrekking, dat de invloed van het sexueele van af de wieg tot het graf overheerschend is geworden, een heerschappij die binnen de perken

van het normale dient te worden teruggebracht om haar wezenlijke kracht ongeschonden te kunnen behouden. De grootste literatoren en artiesten zijn sexuaal-psychologen, die een opheffing van dit ‘surplus’ van het sexueele als voorwaarden stellen der menschelijke verlossing. Zoo ergens, dan gaat het op dit terrein om emancipatie, om bevrijding van een gebondenheid, om beheersching van het blinde instinkt door een helder begrijpend bewustzijn, om het wekken der onbewustheid tot bewustheid.

Immers in het sexueele, in de geslachtsdrift heeft de Natuur de twee-voudigheid harer instinkten van schoon en leelijk, van goed en kwaad, van Levens op- en Levens neder-gang op de meest gevaarlijke wijze dooreen geslingerd. ‘Il n'y a qu'un pas du sublime au fatal’, de tragiek der sexueele afdwalingen bewijst het. Naturalisme, zonder meer, met zijn ‘laissez-faire’, met zijn onbeheerschte impulsies en -uitlevings-theorieën is als een draaikolk, waarin de trekking naar omlaag het gewoonlijk wint van de trekking naar boven.

Zooals reeds gezegd, een vollediger Natuurbegrip is noodig om den weg te vinden door het labyrinth van allerlei tegenstrijdige meeningen, die deze Levens-kwestie omduisteren. Eerst nu, nu het materialisme zijn waarheden heeft uitgezegd noodig om de waan eener verouderde ideologie te verjagen, eerst nu is de plaats vrij geworden voor een nieuw idealisme der realiteit, een werkelijkheids-idealisme. Dit idealisme, de Natuur vattend in hare algemeenheid, hare volledigheid, stelt ons haar voor als een universum van tegenstrijdigheden, wier opheffing in een hoogere éénheid van redelijk begrijpen, d.i. van onderscheiding en keuze, een na te streven ideaal voor ons wordt.

Zonder een zekere askese, terug-houding, ja zelfs ontbering is dit ideaal, dat een nieuw hoogtepunt van Leven spelt evenmin bereikbaar als eenig ideaal uit het verleden. Met geluks- en utiliteits-theorieën wordt het Leven niet veroverd. Geluk is als schoonheid een vol-bloei, die het na-jagen ontvliedt, die slechts duurzaam door inspanning en innerlijke geestkracht wordt verzekerd. Er behoort altijd ont-zeggings-moed toe om iets te volbrengen, dat aanspraak kan maken op de naam geluk, schoonheid, op datgene kortom wat men Levens-vruchtbaarheid mag noemen.

Van dit Leven in hoogeren zin is verfijnd materialisme, is de banale en grove genotzucht die het moderne bestaan bedreigt, de aarts-vijand, omdat beiden de vrije, energische functioneering der edelste organen in den weg staan. Slappe toegeefelijkheid, verslappende weelde ondermijnen krachtige levens-ontwikkeling. Sexueele slavernij is niet minder demoraliseerend dan ekonomische of welke andere slavernij ook, en het is een dwaling te meenen dat waar de laatste is afgeschaft, de overwinning der eerste als van zelf sprekend volgt. Niets gaat van zelf, op geen enkel gebied. Er is ethiek, moraal, er zijn algemeene, opbouwende Levensbeginselen noodig, er wordt wekking en kweeking van karaktereigenschappen vereischt om de ekonomische bevrijding tot een algemeen menschelijke en maatschappelijke verheffing te doen worden.

Vrijheid, het kan niet duidelijk genoeg worden uitgesproken is niets waard zonder het vermogen om van deze vrijheid het rechte gebruik te maken. Vrijheid zonder meer wordt gewoonlijk een verwilderings-proces, het tegendeel van alle redelijke en zedelijke kultuur. Vrijheid beteekent in de allereerste plaats verantwoording voor eigen leven en dat onzer medemenschen. Vrijheid is het begin eener zelfstandigheid, die interventie van buiten af of boven uit, ontgroeid, zich de eigen verplichtingen en rechten stelt.

Het is dit besef van verantwoording voor eigen leven en dat van anderen, dat in de eerste plaats moet worden gewekt om de sexueele wanorde te kunnen regelen. Een evenwicht van rechten, plichten en belangen dient in het oog te worden gehouden. De grenzenlooze anarchie van vele quasi-moderne opvattingen werpt een schril licht op het feit hoezeer dit evenwicht op sexueel gebied aanhoudend wordt verbroken. Niet alleen mannen, maar ook vrouwen begaan in onze dagen dwalingen, die, gesteund als zij veelal worden op het een of ander nieuw evangelie eener vrije sexualiteit, toch inderdaad bedenkelijk genoemd moeten worden juist voor die hoogere kultuur van individu en ras, die zij bedoelen na te streven. Heel wat opheldering moet nog gegeven worden, heel wat juister inzicht gewonnen alvorens de sexueele wanorde redelijkerwijze geregeld zal zijn. De sexueele ethiek heeft een ernstige, moeielijke taak, want het

spreekt van zelf, dat zoo ergens, op dit gebied opvoeding en voorlichting dringend noodig is en dat hoofdzakelijk, deze voorbehoedende methode als bevredigend gelden kan.

Immers veelal is een absolute afwezigheid van iets dat naar voorlichting of leiding zweemt regel, waar het betreft de allerbelangrijkste feiten van levens-verrichtingen, als geslachts-verhouding en voort-planting zonder twijfel zijn.

Gebrek aan een juiste, heldere voorstelling der dingen, aan een duidelijk bewustzijn van de vitale belangen die op het spel staan, werken een zorgelooze lichtzinnigheid, ja dikwijls een totale beginsel-loosheid in de hand, wier gevaren en ellende zich bij den dag vermenigvuldigen. In alle kringen der maatschappij doen zich hier verschijnselen voor, kwalen die om genezing ja, maar zeer zeker ook om preventie roepen.

Godsdienstloos als voor het grootste deel tegenwoordig alle standen der samenleving zijn, heeft er een algemeene loslating plaats van beginselen. Men speelt met krachten wier beteekenis niet wordt begrepen, wier mede-slepend geweld en wier tweevoudigheid van heil- en on-heilvolle werking niet vermoed wordt. De vitaliteit van het Leven, de meest ingrijpende functie van het Leven staat op het spel.

Het is de kerk niet gelukt deze geweldige kracht aan banden te leggen, haar te regelen, haar waar het op aankomt, van binnen uit te beteugelen. Boven-natuurlijke middelen zijn vruchteloos gebleken, alleen de ontwikkeling eener hoogere natuurlijkheid, een in balans houden van alle gegevens der menschelijkheid, kan bevrijding brengen. Hiertoe is noodig kennis niet alleen van het physiek van den mensch, maar kennis tevens zijner psychisch-geestelijke gesteldheid, erkenning en aankweeking der onzichtbare, innerlijke kracht faktoren, van ziel, van geest en karakter, als de eenig betrouwbare hulpbronnen om te komen tot een zelfstandige, zichzelf besturende edele menschelijkheid.

Geloovingen uit het verleden hoe bekorend ook in de naïveteit hunner fantasie, hoe schoon ook van symboliek in de voorstelling van het ondoorgrondelijke en onbereikbare kunnen op den duur niet langer bevredigen. De nieuwe menschheid verlangt naar nieuwe idealen, naar de ideeën, die opstuwend uit de Levens-

beweging zelve, in onmiddellijk verband staan met het eigen tijds-bewustzijn.

De tijd der zalige, onwetendheid gaat voorbij, zoowel voor de menschheid als voor het individu, eenmaal bewust geworden, gaat het om door-zetting dezer bewustwording, om meerder, dat is vollediger kennen en begrijpen van de wonderbare mogelijkheden, die de natuur in de menschheid zelve heeft gelegd tot haar eigene bevrijding en verheffing. De tijd is wèl rijp voor het inzicht, het geloof zoo ge wilt, dat het Leven een gave is, met Levens-eerbied als grondslag, met Levens-stijging als doel.

Eerbied voor het Leven sluit van zelf in eerbied voor het geslachtsleven, en het is deze eerbied, die van kind af aan gekweekt, jonge vrouwen en jonge mannen hunne wederzijdsche verplichtingen en rechten oplegt. Geboden en weten van buiten af, allerlei uiterlijke dwang en reglementeering helpt weinig, het is een verouderde paedagogie. Het geldt hier het hooger bewustzijn wekken in de individuen, hen leeren inzien, dat hoewel het natuurlijk is de sexueele bekoring te volgen, het eene hoogere natuurlijkheid is haar te stellen onder de controle der Rede. De ‘survival of the fittest’ beteekent in de menschenwereld, ik mag het wel herhalen, het is eene zoo noodige herinnering! ‘The survival of the self-controlled’. Wel beschouwd, Bernard Shaw heeft het kernachtig uitgedrukt, ‘to be in Hell is to drift, to be in Heaven is to steer’.

Het komt dus aan op de kennis die dit stuur mogelijk maakt, daarom is inlichting op sexueel gebied, wetenschap van physisch en psychische levenswetten een noodzakelijkheid. Elk oogenblik dringt het Leven zelf, dringen ervaring en observatie deze kwestie op den voorgrond. Wat op allerlei gebied zorgzaam wordt aangeleerd en opgebouwd, het kan alles plotseling verwoest worden door totale onwetendheid en zorgeloosheid in betrekking tot het sexueele.

Niet minder belangrijk echter, ik heb er te voren reeds op gewezen is de invloed van het milieu.

De macht der suggestie wordt niet langer betwijfeld. Daarom zijn sociale en individueele ethiek afhankelijk van elkaar. Zoolang in de maatschappij de suggestie van het kwade die van het goede overtreft blijft de zedelijkheid in gevaar. Waar de belangstelling

voor een nieuwe Levensleer niet samengaat met belangstelling in de sociale hervorming, daar is van de ethiek weinig heil te wachten.

Alleen waar betere maatschappelijke toestanden, waar nieuwe Levens-voorwaarden worden geschapen kunnen de nieuwe Levens-vormen worden voorbereid. Het gaat om het stellen eener nieuwe, hoogere Orde in de uiterlijke èn innerlijke wereld der menschheid. Het is dit intiem kontakt met de werkelijkheid, met het aardsche dat de nieuwe ethiek onderscheidt van elke bovenzinnelijke moraal die de heerlijkheden des hemels, van het groote onbekende stelt boven den welstand in het bekende moeder-land.

Deze ethiek, die het te doen is om het opperst-menschelijke, het natuurlijke in zijn hoogsten inhoud en vorm, dankt de elementen harer nieuwheid aan den voortgang der menschelijke bewustwording, de elementen harer behoudend-heid aan de geschiedenis. Zij is het resultaat van het verleden, en de steeds aangroeiende belofte van heden en toekomst. Zij is de natuurlijke voortzetting der Levens-beweging, eener algemeene uiterlijk en innerlijke evolutie, die transformeerend het essentieele, de kern uit het voorbijgaande, het onvergankelijke uit het vergankelijke opheft in een nieuwe synthese. Zij is een vlucht van menschelijk kennen en kunnen, van menschelijk verlangen en willen die nieuwe mogelijkheden spelt. Zij streeft naar de bewuste cultuur van den Opper-mensch.

Reeds Dante dichtte een Levens-zang met dit motief van Levens-stijging; verborgen in het symbolisme der middeleeuwen is ook zijn Jakoks-ladder naar het Paradiso, de trapsgewijze volmaking onzer psychisch-geestelijke vermogens, onzer hoogere Natuurlijkheid.

DEN HAAG, 13 Maart 1912.

Mistige schepen door Joh. W. Broedelet.

De hemel zeeft een laatsten, matten glans
En verder onverbreekb're nevel ligt.
Wij gaan het stijgend pad, of niet de trans
Een milder uitzicht biedt van lichter licht.

Een lage vogel zwenkt met angst-gepiep.
Daar staan de schepen, roerloos, op het vlak,
Dat eindt in heev'ling. Hun stille stem ons riep,
Waar in bedwongen dond'ring 't water brak.

Veel stille barken, in beweegloos wachten,
Verschimmen naar de sluier-ijle kim:
Angst-droom in 't scheem'ren van deez' dage-nachten.

Daar, plots, aan d' einder - klinkt geen sein van nood? -
Opdoemt uit poorte onzichtbaar der schimmen schim:
Het ééne zeil, het zwarte van den dood.

De violiers. *Tragi-Komedie in vier Bedrijven* door Willem Schürmann.

Dit stuk werd voor de eerste maal vertoond op den 30sten November 1911 door de N.V. Het Tooneel te Amsterdam.

Personen:
MARK VIOLIER, koopman in ongeregelde goederen.
ESTHER, zijne dochter.
REBECCA, zijne moeder.
ROSALIE, zijne zuster.
RUDOLF VAN ES.
MAURITS VAN KEULEN.
BAREND DIAMANT.
VAN DAM.
Mr. VON DER SCHUIJL, rechter-commissaris.
Juffrouw SUZANNA, winkeljuffrouw.
Juffrouw KITTY, winkeljuffrouw.
Een oude meid

Het recht van vertoonen voorbehouden volgens de wet op het auteursrecht van 28 Juni 1881 Staatsblad No. 124.

De violiers.
Eerste bedrijf.

Het eerste bedrijf stelt voor de kamer achter een magazijn, waarin keurige ouderwetsche, maar zeèr slordig onderhouden meubelen staan. Stoelen met satijnen, met leeren en rieten zittingen. Het geheel geeft den indruk een boedel te zijn die op verschillende veilingen werd gekocht. De geheele achterwand is van glas, behangen met doorzichtige vitrage ondergordijntjes. In het midden een deur die toegang geeft tot een rommeligen winkel, waarvan men toonbanken, lichten en het bewegen der klanten ziet. Als de winkeldeur opengaat hoort men geroes van stemmen. Schuin in den hoek bij het achterdoek rechts staat een groote ouderwetsche secrétaire waarop zoò vele papieren, dat het telefoontoestel moeilijk te bereiken is. Rechts daartegenover een geopende brandkast. In het midden der kamer een groote ronde tafel. Op den voorgrond een sofa waarop vele kleurige onderrokken, moffen en bonten wanordelijk door elkaar liggen. Rechts in den zijwand vooraan een trapje dat naar de bovenverdieping leidt. Voor dit trapje is een schuifdeur die nu en dan wordt open of dicht gedaan al naar dit voor de stemming noodig is. Daar tegenover staat een kast met Delftsche pullen en schotels waarin van onderen een ruimte tot berging van huishoudelijk gerei is. Alle stoelen zijn belegd met goederen.
Doozenstapels overal. Schilderijtjes en portretten aan de muren.
Wanneer het scherm op gaat zit Rebecca met Barend Diamant in haar groot en leunstoel[1)] te praten.
De tafel is gedekt hoewel men reeds lang heeft koffie gedronken. Servetten, koffiestel, koektrommel, etc.
(Barend heeft een taschje op de knieën. Een stapel bordjes geknoopt in rooden zakdoek heeft hij naast zich op den grond gezet).

Eerste tooneel.

B a r e n d :

Of je hier 's morgens of 's avonds komt, altijd even druk.

1) Naar oud gebruik gaat nooit iemand anders dan de oude vrouw zelve in grootmoeders stoel zitten. Wanneer zij niet op het tooneel is blijft die stoel leeg.

Rebecca:
We hebben goddank geen klagen...

Barend:
Hoe zou je kunnen klage? Een geregelde goudmijn is 't... En ovèral gaat het zoo slècht... Wil je wel gelooven dat ik nog geen handgeld heb.

Tweede tooneel.

(Door de achterdeur komt Susanna een elegant gekleed verkoopstertje).

Suzanna:
Ik moet even een factuur voor meneer zoeken... Mag ik effen?

(Zij gaat naar den rommeligen lessenaar en zoekt)

.

Rebecca:
Ik kan vandaag weer zoo goed hooren... M'n hoorn heb ik heelemaal nog niet gebruikt.

Barend:
Ik wou dat ik vandaag *niet* hooren kon, als m'n vrouw me om geld vraagt...

(Kitty een andere winkeljuffrouw aan de achterdeur)

.

Kitty:

(luid)

Suus of je tegelijk een blauwe vos meebrengt...

Suzanna:
O, da's zoo'n naar dier van een klant... Dat staat nu al een uur om dat bontje te zaniken.

Barend:
Het publiek is verwend door de groote zaken. Ze kennen het artikel net zoo goed als je zelf...

Rebecca:
Ze doen allemaal an grootheid tegenwoordig... Wat me zoon al niet andurft... pakhuizen vol goed...

Barend:

Nou voor wat 't hem kost kon ie nog wel zes maal zooveel hebben... Een raadsel hoe ie altijd aan de partijen komt... Knappe koopman! Van de week schatte iemand 'm op vier ton...

Rebecca:
Schatten... is makkelijk... Ik zeg maar tellen...

Barend:
Ik heb daar straks Esther nog gezien... 'n schilderij in 'n goûen lijst is ze...

Rebecca:
As ie 'r maar niet zoo bedierf... Bijna elke week heeft ze een nieuwe japon.

Barend:
Wat kost hem dat heelemaal... 't is toch gèràmscht...

Kitty:

(aan de deur)

Suus heb je 't bontje nou?...

Suzanna:
Hierzoo neem vast mee.

(Geeft haar een doos. Kitty af)

.

Rebecca:
In 't zij en 't satijn loopt ze... Ik liep vroeger met het pak...

Barend:
En toch was je 'n knappe meid! Weet je nog?... Hoelang zal 't geleje zijn, dat je man de eerste blauwe bordjes van me kocht?... Je had an Mark al... Toen hebben we 's avonds samen gedanst...

Rebecca:
Dat zal ik nou nog weten!

Barend:
Je weet zeker ook niet meer hoe kwaad ie was toen ik je trakteerde... noemde me Barend de Kikker... hè hè.

Suzanna:

(kijkt door de gordijnen)

Nou moet u zoo'n mensch toch 'ns zien... Niks vindt ze mooi genoeg... Of 't er wat op ankomt wat je an doet als je zoo'n gezicht hebt!

Rebecca:
Als ze d'r goeie geld maar geeft...

(Suze af)

.

Barend:

(kijkt Suze lachend na)

Een lust al die mooie jonge meisjes... Zonnetjes!... Een geluk dat Mark zoo'n zakeman is.... Of ik zoo kalm zou blijven als ik in z'n plaats stond?

Rebecca:

(gewichtig)

Da's nu juist de reden dat jij *niks* hebt...

Barend:
Wat zou ik hebben aan een koets en een paard en een slecht humeur? Toch heb ik ook m'n zorgen... maar me zorg zal me vierkant m'n zorg zijn! We hebben allemaal wat... jij hebt je doofheid... Mark heeft nou 't geld... maar zijn vrouw heeft ie moeten missen... En mijn vrouw leeft, en ik heb geen cent...

Derde tooneel.

Violier:

(een bewegelijk gemoedelijk man zonder zorg gekleed, lorgnet op, potlood achter het oor, het hoofd steeds gedekt door vierkanten hoed, altijd een cents sigarenpijpje met veeren-schacht mondstuk tusschen de lippen komt lachende binnen, loopt toe op den openstaanden brandkast en haalt er een portefeuille benevens een geldzak uit)

Zoo Barendje. Ik ben dadelijk klaar... Heb je goed wat verkocht?...

B a r e n d :

Je weet 't, wie voor een ezel geboren is, wordt nooit een paard.

V i o l i e r :

(bij de tafel tellende)

't Is 'n slechte tijd.

B a r e n d :

En als maar telt ie!... Als ik een paar van die papiertjes had, zou je 'ns zien hoe gauw m'n zieke vrouw gezond was...

V i o l i e r :

We hebben ook onze lasten... 't is niet allemaal

winst... Kijk... *f* 68.20 voor èèn maand licht... maar toch zal ik wat van je koopen...

Barend:
Je doet er 'n weldaad mee Mark.

(Violier af)

.

Vierde tooneel.

Rebecca:
Veel te goed is ie... koopen maar... Maurits van Keulen is *heelemaal* naar Duitschland voor hem... Ik ben wel 'ns bang.

Vijfde tooneel.

Rosalie:

(een scherpe drukke vrouw van 48 jaar, groote juweelen oorbellen, potlood achter het oor. Zij is gekleed in bruin satijn, blinkend en duur. Ook draagt zij een zwarte boezelaar met kanten. Uit hare zakken puilen papieren. Hare zwarte haren zijn naar de laatste mode gekruld, schoon deze vrouw vooral niet den indruk wekken mag alsof zij veel werk aan hare kleeding besteedt. Om haar middel een stalen ketting waaraan een schaar, een notitieboek en nog enkele nuttige dingskes bengelen)

Effe opschrijve... Zoo Diamant... Breng je weer prullen in huis?

Barend:
Tsjonge tjonge, juffrouw Rosa wat heb je 'n mooie belletjes an...

Rebecca:
Cadeau van Mark... twee karaat... Van 't zuiverste water...

Rosalie:

(scherp)

Cadeautje toen ik pas 25 jaar in zijn winkel had gestaan!

Rebecca:
Ik draag geen dure dingen... Ik blijf maar juffrouw Violier.

Rosalie:
En ik ben gravin geworden... Moeder zal 't je wel vertellen.

Barend:

(om te sussen)

Dat zachte weer zal 'n heele schâ zijn...

Zesde tooneel.

V i o l i e r :
Zie zoo da's weer betaald... 't staat niet stil... En nou jij edelsteen heb je al handgeld?

D i a m a n t :
Bij m'n leven niet... maar ik heb bordjes bij me, als je die zou kunnen gebruiken...

Violier:
Wij kunnen gelukkig alles gebruiken... niet waar Roos...

Rosalie:
Ja zeker, als ik de vuiligheid maar weer verkoop...

Barend:
't Is echt lampetkan...

Violier:

(lachend)

Ja jouw lampetkan ken ik... Ga maar mee in den winkel.

Rebecca:
Mark.

Violier:
Ga maar even vooruit briljant...

Barend:
Ik ben maar 'n roossie... hi hi... dag Rebecca, dag juffrouw Roos

(af achterdeur)

.

Violier:

(is hartelijk naar Rebecca toegekomen en blijft glimlachend bij haar staan. Er bestaat een groote liefde tusschen moeder en zoon, die dadelijk duidelijk blijkt als zij met elkander spreken).

Rebecca:

(terwijl zij Violiers hand beaait)

Niet koopen jongen... 't is tòch niks... je hebt weer meelij... wie heeft 't met jou?...

Violier:
M'n moeder... m'n lieve zussie... m'n kind en de rest van de wereld lap ik an m'n laars...

(hij gaat heen door de achterdeur.)

Zevende tooneel.

Rebecca:
Bèn je weer kwaad Roos?

Rosalie:
Nee, maar ik kan 't niet uitstaan als ze iets vergeten op te schrijven.

Rebecca:
Jij hebt 't nou toch opgeschreven...

Rosalie:
Als ik er niet was! Waar je bij staat pikken de ‘dames’ je boel in.

Rebecca:
Dan schrijf je wat meer op d'r rekening.

Rosalie:
Ze strijen al af wat ze gehad hebben... Laat staan dat je wat extra's opschrijft.

Rebecca:
Esther moest ook in den winkel zijn.

Rosalie:

(spottend)

Ze zou bederven als ze achter den toonbank stond...

Rebecca:
Als Mark zoo met 'r doorgaat gebeurt er nog 'ns wat.

Rosalie:
Wat zal 'r nou met 'r gebeuren? Dat gezeur van

u!... Eigenlijk heeft Mark gelijk... Hoelang leeft 'n mensch? We hebben het gezien an Sophie...

Rebecca:
Nou geeft 'n mensch je gelijk en dan deugt 't nog niet.

Rosalie:
Als ik an Sophie denk en ik zie Esther dan wor 'k kwaad. Wat had 't arme mensch genoten? Niks!... Van 'smorgens tot 'snachts gewerkt net as ik... Nooit kom ik op straat...

Rebecca:
Ga dan 'ns 'n straatje om.

Rosalie:
Wat zal ik op straat doen? Zeg toch niet zulke domme dingen.

Rebecca:
Kom 'ns zitten... Ik wou je wat zeggen van Esther.

Rosalie:

(terwijl zij bij de tafel gaat zitten)

'k Heb nog al tijd om te zitten.

Rebecca:
Luister nou 'ns... Als Maurits straks uit Duitschland komt... Hij wil Esther zonder mitgift heeft ie mij gezegd... waar vindt ze nog 'ns zoo'n man? Kon jij nou niet maken dat Mark 't ineens in orde maakte...

Rosalie:
Ik hou me d'r buiten... U weet voor mij staat 't vast, dat ze hem niet wil...

Rebecca:
Weet ze veel wat ze wil...

Rosalie:
Met al uw gesmoes maak je alleen maar dat ze hem heelemaal niet wil...

Achtste tooneel.

Suzanna:
Ik heb de blauwe vos verkocht...

Rosalie:
Toch zeker met die dunne staart?

Suzanna:

(knikt)

Een wonder!... En weet je wat d'r nog bij juffrouw Rosa?... Het gele sjaaltje uit de kast... met die vlekkies...

(Rammelt met geld)

. Negen-en-twintig-guldentjes!

R o s a l i e :
Heeft ze betaald?

S u z a n n a :
De helft heeft ze betaald... 't moet voor de helft op de rekening worden gezet... d'r man mag niet weten wat het kost

(telt het geld neer)

.

R e b e c c a :
Nou mag ze 'n koekie.

S u z a n n a :

(koekje nemend uit den trommel op de tafel)

't Was anders 'n toer...

(Etende weg door de achterdeur)

.

Rosalie:
Als ze je den boel voor de helft van de waarde verkoopen, vinden ze nog dat ze kunststukken doen... dezelfde shawls liggen bij den gammer aan den overkant voor twààlf gúlden... 't ligt me zoo bij dat ie gauw pleite gaat...

Rebecca:
God zal 't geven... An vader zaliger hebben ze 't verdiend...

Negende tooneel.

(Violier die langzaam opkwam door achterdeur de gekochte bordjes bekijkend).

Violier:
Wat zei je van vader... ouwetje?

Rosalie:

(is naar den lessenaar gegaan, schrijft in het boek)

We hadden 't over hem aan den overkant...

Violier:
Hé, hé, hé... Geen kip zie je d'r in den winkel... En daarvoor liet-ie 'n marmeren pui zetten... De dag is niet ver dat ie hier z'n boel komt aanbieden, de gammer!... Als z'n vader 't wist keerde ie zich in zijn graf om... Dat scheldt op mij, tegen de fabrikanten... noemt mij 'n kanker... hé, hé... Wou zeker dat ik ook stoeltjes voor de juffrouwen neerzette... twee ploegenstelsel... 9 uur sluiting... zondagsrust... Dat wil filantroop zijn... De Amerikaansche kalfskop!...

Rebecca:
Z'n vader was zoo edel niet...

Violier:
Nee, waarachtig niet... de ellendeling!... Dat zal God me nog 'ns geven dat ik z'n zoon tusschen deze twee handen krijg.

Rosalie:
Komt ook nog! Tonnen zou die moeten hebben om zoo'n huis te bouwen... tonnen kapitaal en tonnen omzet.

Violier:
Al drie jaar zit ie in 't nieuwe huis... nog één jaar geef ik 'm al zou die ook *twée ton van z'n vaders versterf hebben gekregen!*

Rosalie:
Wat gaat ons de piegem eigenlijk an!...

Violier:

Gelijk heeft ze!... Hier zijn de bordjes... ik wou wat koopen... de schlemil z'n vrouw leit ziek...

(Lachend)

En na dat telegram van Maurits kon 't wel wat lijen.

(Tot Rosalie)

Ik heb heelemaal geen tijd gehad 't jou te zeggen. Voor hoeveel denk je dat ie 't heeft losgemaakt?

Rosalie:

Pr?... Po?... Pv?

Violier:

(zacht achter Rebecca)

f 18000

(hard)

Kijk moeder...

is al weer bang dat 'r Mark zich heeft geruïneerd...

(Hij streelt haar onder de kin)

.

Rosalie:
Daar magge we wel 'n boel voor krijgen.

Violier:
Krijge we ook... Zeg ik niet altijd van Keulen is 'n Napoleon?

Tiende tooneel.

De meid:

(door de zijdeur tot Rosalie)

Wat wil de juffrouw van avond eten?

Violier:
Moeder wat wil je eten?

Rebecca:
Visch as 't kan...

Violier:

(tot meid)

Ik zal de jongen d'r effen om sturen...

(Meid af)

.

Rebecca:
Zoûen de tongetjes duur zijn?...

Violier:
U krijgt tong...

Rebecca:
Als ze veel geld kosten lust ik ze niet...

Rosalie:

(keek door de vitrage in den winkel)

Ja, loop me den boel van den toonbank... trap d'r op! Waarom niet?

(Af zijdeur)

.

Violier:

(roept haar achterna)

Roos stuur de jongen om tongen... Laat ie zeggen dat 't voor mijn is.

(Roos af)

. U zal tong eten moedertje...

Rebecca:
Het hemelrijk verdien jij an je moeder...

Violier:

(naast haar)

En laat nu 'ns gauw afnemen... U weet hoe Esther 't land aan slordigheid heeft.

Rebecca:

(heeft z'n hand genomen)

En Mark... wanneer komt Maurits?

Violier:
Van middag...

(Voelt zich behagelijk, puft groote rookwolken uit en doet, want dit is zijne gewoonte, met één hand, die in zijn broekzak gestoken is, de daarin geborgen rijksdaalders rinkelen)

.

Rebecca:
Je weet toch wat ie me gezegd heeft voor ie wegging... Ik neem Esther zonder mitgift... Wees nou verstandig jongen... geef 'm Esther... Esther is 'n duur kind...

Violier:
Ik heb niks tegen hem als Esther 'm wil...

Kitty:

(achterdeur)

Meneer, daar is meneer van Dam.

Violier:
Ik kom of nee...

(kijkt door de ramen)

Vraag meneer van Dam of ie hierkomt.

(Kitty af)

. Als ik *dàt* partijtje

nu *òòk* nog loskrijg dan maak ik vandaag een reuzenslag, moeder. Die van Dam heeft goed, daar zitten we op te wachten.

(Stilte.)

Elfde tooneel.

(Door de achterdeur een langzaam net heer met hoogen hoed. Bij nadere beschouwing ziet men dat zijne kleeding ietwat sjofel is.)

Van Dam:
Dag Violier... dag juffrouw.

Violier:
Het is goedheid van me, dat ik jou ontvang. Je ziet zelf hoe vol 't in m'n winkel is...

Van Dam:
Ik wou 't je nog 'ns vragen... Je besteelt je zelf als je 't niet neemt.

Violier:
Als ik 't nou niet noodig heb! Waarachtig, als ik 't koop doe ik 't om jou uit den brand te helpen.

Van Dam:
Om mij uit den brand te helpen...

Rebecca:
Het huis ligt boordevol goed...

Violier:
Een jaar kan ik 't laten liggen vóór ik 't kan gebruiken...

Van Dam:
Kocht je ooit te duur van me Violier? En nou weer... Maar je moet er wat bij doen... 't Is belachelijk... vitrage en pluche... jij rekent alles dooréén...

Violier:
Geen cent geef ik er bij...

Van Dam:
Als je wist, waar ik 't vandaan heb moeten halen.

Violier:
Wil ik niet weten...

Van Dam:

Je weet even goed als ik dat het door mekaar minstens twee vijftig waard is... 1000 ellen zijn d'r.

Violier:
Waren 't er maar 100... Wat doe ik met zooveel?

Van Dam:
Mark... ik wil er af... dat goed weegt me zwaar. Ik zal je vertellen hoe ik er an kom. Nou ik 't heb zit ik er mee.

Violier:
Je zult me toch hoop ik niet zeggen, dat 't op oneerlijke manier gekregen is... Zaken zijn zaken... vertel ik jou de namen van mijn fabrikanten?

Van Dam:
Fabrikanten... Dat noemt ie fabrikanten!...

Violier:
Ik wou dat ze 't je met Sinterklaas cadeau gestuurd hadden... Jij bent een eerlijk te boek staand koopman... Van Dam... hier in de stad... Ik kan goddank altijd mijn bronnen noemen... dat zal jij ook wel... Trouwens als ik daaraan twijfelde, kocht ik niet van je...

Van Dam:
Kanne... Kanne... Als 't mot, kan 'n mensch alles...

Violier:
Heb ik 't?

Van Dam:
Ik zit om het geld verlegen... Ik moet 't hebben, dat weet je...

Violier:
't Is toch Jantje Contantje... Geen sekonde hoef je te wachten.

Van Dam:
Zet me 't mes niet op den keel... Jij verdient er 'n slag an... en ik...

Rebecca:
Je bent gek, as je 't neemt Mark.

Van Dam:
De ouwe juffrouw ook al; twee tegen één.

Violier:
Wat duivel je doet net, of ik je besteel!

Van Dam:
Zeg ik dàt?... Toe geef me 70 cent, Violier...

Violier:
Mijn laatste woord 65 ja of nee.

Van Dam:
70... als je wist...

Violier:
Ja, als ik 't wist... Je verliest er an!... werk op m'n gevoel!... Kijk ze roepen me al.
Nou? In orde? Bij m'n moeder... ik kan er niet meer voor geven...

Van Dam:
In Godsnaam... goed dan... ik moet wel... Ik zit zonder 'n cent.

(Op dit oogenblik komt Esther binnen, een levendig rijk gekleed meisje)

.

Twaalfde tooneel.

Esther:
Dag ouwe vader van me... dag meneer van Dam... Dag moeder Violier...

V i o l i e r :
Hou jij grootmoeder wat gezelschap.

(Af door achterdeur met van Dam)

.

Dertiende tooneel.

(Terwijl Esther zich van haar hoed en mantel ontdoet die zij op het goed op den canapé legt).

R e b e c c a :
Je goeie vader is 'n genie...

E s t h e r :
Vader is 'n schat voor me.

R e b e c c a :
Heb ie je mooie hoed op?... Pas toch op kind, die dure blouses... Kijk nou die muziekrol.

E s t h e r

(raapt de gevallen muziekrol op)

. Alles ligt hier ook altijd in de kamer.

Rebecca:
En je mooie japon an?

Esther:
't Eenige wat ik heb... m'n kleeren... m'n piano...

(Stilte)

. Nu ja en u natuurlijk...

Rebecca:
Kom 'ns hier...

Esther:
Geheimpjes... mevrouw Violier?...

Rebecca:

(vleierig)

Wat hebben ze me gezegd: Wil jij trouwen?

Esther:

(schertsend)

Nee mevrouw... geen haar op m'n hoofd dat er aan denkt...

Rebecca:
Je moet tegen mij geen mevrouw zeggen... je goeie grootvader was maar 'n arm man.

Esther:
M'n goeie grootvader had m'n goeie grootmoeder... en daarom was ie rijk...

Rebecca:
Ik had nooit zooveel noten op m'n zang... Als jij gelukkig wil zijn, moet je niet zooveel eischen...

Esther:
Ik eischen? Ja, ik eisch... Ik eisch van mezelf, dat ik van m'n man zal houen... anders trouw ik niet... da's 't eenige dat ik eisch... maar dat eisch ik ook.

Rebecca:
Malligheid... Als 'n man maar van jou houdt.

Esther:
O nee grootmoeder, je moet zelf niet buiten iemand kunnen... da's wat je voelen moet... O 't is wel aardig, als je weet dat iemand van je houdt... 't is leuk... ik zal ook nooit onaardig zijn tegen iemand, die me graag mag... maar trouwen doe ik alleen als ik zelf dàt voel... dàt... nu ja... dàt je niet meer buiten iemand kunt.

Rebecca:
Jij leest te veel boekies... Weet je wie 'r van middag komt?

Esther:
Nee...

Rebecca:
Maurits van Keulen... Expres voor jou.

Esther:
Zoo...

Rebecca:
Je neemt 'm natuurlijk.

Esther:

(lachend)

Toe grootmoeder laten we wachten tot 't zoover is...

Rebecca:
Een schandaal zou 't zijn, als je 'm niet nam... zoo'n prins van 'n man.

(Kitty komt binnen zoekt in de doozen in den hoek)

.

Esther:

(lachend)

Ik zou haast zeggen dat u de boekjes las...

Rebecca:
Je moest je schamen om te lachen... Maurits is 'n partij.

Esther:
Ach... grootmoeder.

Rebecca:
Of ben jij soms te goed voor Maurits?

Esther:
Als u dat weet... Houdt u 't dan daar maar op...

Rebecca:
Als je te goed bent voor Maurits van Keulen bèn je oòk te goed voor je vader.

Esther:
M'n vader is m'n vader! En vader wil dit ook niet... alleen u en tante Rosalie, maar ik wil niet gedwongen worden. Ik wil vrij zijn... Ik trouw niet den eersten den besten die voor me wordt uitgezocht...

Rebecca:
Jij hebt 't te groot in je hoofd... Je zult nog 'ns an me denken.

Esther:
Wat doe jij hier Kitty?... Moet je weer alles afluisteren?... Ga in de zaak!

Kitty:
Ik stond niet te luisteren... Kan me wat schelen wat ze hier zeggen... Den heelen dag werk je... van 's morgens tot 's nachts, nooit is 't goed!

(kwaad af achterdeur)

,

Veertiende Tooneel.

(Nadat de deur hard is dicht gevallen).

Rebecca:
Mooi, zoo te handelen tegen de menschen die je vader zijn brood verdienen...

Esther:

(met spijt)

't Is misschien niet mooi...

Rebecca:
Een kwaje meid bè je... Een nagemaakte groote dame!

Esther:

Ach grootmoeder begint u alsjeblieft niet weer... Goed dan ben ik een nagemaakte groote dame... Maar het verveelt me dat alles hier altijd behandeld wordt waar iedereen bij is... wat je eet... wien je trouwen zal; iedereen spreekt er in mee... en kijk dan

(gaat naar de stoelen, gooit er de kleedingstukken af)

. Vier uur en nog is de koffietafel niet afgeruimd... Kijk die rokken... En dit noemen ze de huiskamer... de huiskamer!

Rebecca:

Kind dat goeie goed... Kijk nou!

(staat moeizaam op om het gevallen goed op te rapen)

.

Esther:

(beschaamd)

Nee blijft u maar... Ik zal het zelf wel doen...

Rebecca:

(pathetisch)

Je zult 'r nog 'ns voor gestraft worden... 't is 'n schande!

Esther:

(brengt Rebecca weer naar haar stoel)

. Kom nou

(verdrietig)

. Gaat u nu zitten... 't is ook schandelijk van me... maar ik kan 't niet helpen... tusschen beien hindert 't me zoo...

(Zij legt het goed weg, Rebecca zit weder)

. Zoo... nu is 't weer in orde...

(Komt terug bij Rebecca)

. Zal je niet meer boos zijn grootmoeder?

Rebecca:
Ik ben niet boos, maar wat moet er van zoo'n kind terecht komen?

Esther:

(naast Rebecca)

Waarom wil jullie me dan dwingen?

Vijftiende tooneel.

Violier:

(door achterdeur)

Prachtige tongen heb ik gekocht... Wat is er Esther?

Esther:
Niks pa... niks.

(Lacht zenuwachtig)

Ik ga wat pianospelen.

Rebecca:
Kan ze niet in den winkel helpen?...

Violier:
Nee, dat hoeft niet... Kom Esther... laat jij je vader maar 'ns wat moois hooren voor z'n goeie geld...

(Esther af zijdeur, het trapje op)

.

Zestiende tooneel.

Rebecca:

Ze heeft 't te groot in 'r hoofd...

Violier:

(doet of hij dit niet hoort gaat toe op Kitty, die door de achterdeur komt met een vischemmer)

. Kijk 'ns moeder... Laat 'ns kijken, Kitty.

(Kitty bij Rebecca)

.

Rebecca:

Wat geef je d'r voor?

Violier:

Wees maar gerust... 'n koopje.

(Tot Kitty)

. Geef jij ze even achter.

(Kitty af zijdeur, stilte)

. *Mijn* moeder

(Hij beaait liefkozend haar gelaat)

. Altijd bezorgd dat 'r Mark zich in z'n vingers snijdt. Wat was er weer met Esther?

Rebecca:

(doovig)

. Prachtige tongenvisch...

Violier:

Dat moest u niet doen... Ze is zoo'n fijngevoelig kind...

(Kitty terug, af achterdeur, stilte)

.

Rebecca:

Mark waarom wacht je zoolang?... Laat 'r zich engageeren... Wat heb je toch tegen van Keulen?...

V i o l i e r :

Niks... het zou me een feestdag zijn als ze hem nam...

Rebecca:
Laat 't dan gauw gebeuren...

Violier:

(er overheen sprekend)

Alles loopt me mee vandaag... In den winkel al *f* 300... Ik laat me villen als de kerel aan den overkant er vijftig heeft.

(Er wordt geklopt, de deur gaat open)

.

Zeventiende tooneel.

Van Keulen:

(luidruchtig joviaal)

Hier is ie eindelijk!

Violier:
De wereldreiziger!

Van Keulen:
De wereldreiziger! Dag juffrouw Violier...

Violier:
Kerel! Je hebt 't er weer aardig afgebracht... ga zitten... neem 'n sigaartje... wacht 'n goeie.

(Presenteert uit een zakje)

.

Van Keulen:
Als 't je moeder niet hindert.

Violier:
Moeder moet nu d'r dutje doen... nee, niet om je weg te hebben moeder, maar als je nu een lekker slaapje doet, kan je straks weer voor 't raam naar de menschen komen kijken...

Achttiende tooneel.

(De oude meid door de zijdeur).

De meid:
Ik kom even afnemen meneer.

Violier:
Je moet tegen m'n dochter zeggen, dat dit nou niet kan... help jij moeder naar haar kamer... Kom moeder, betalen wij den dokter voor niks?...

Rebecca:
Je roept me toch weer...

Violier:

(terwijl hij haar liefderijk naar de zijdeur brengt)

Voor wie kocht ik die fijne tongen?

Rebecca:

(fluisterend)

Spreek nou over Esther...

(Af met dienstmeid)

.

Negentiende tooneel.

Van Keulen:

(heeft zijn hoed en jas op een stoel gelegd)

Een krasse vrouw!

Violier:

(trotsch)

Gaat nog alleen den trap op! Vijf-en-zeventig... En gewerkt... En nog zoo bij... Alles wil ze weten!

Van Keulen:
Plezierig, als je ouders kunnen zien dat 't je goed gaat...

Violier:
Dat zien ze niet... Mijn ouwetje heeft voor mij 'n spaarpot gemaakt... een paar honderd gulden... om me vandaag of morgen nog 'ns van de pleite te redden... 't Brave mensch!... Nou en hoe is 't je gegaan?

Van Keulen:
Hoe zou 't me gegaan zijn?...

Violier:
Waren ze lastig?...

Van Keulen:
Gek waren ze niet...

Twintigste tooneel.

Rosalie:

(door achterdeur)

Ik kom effen hooren... Is 't mooi goed?

Van Keulen:
'n Pracht... d'r zijn bonten bij... die heeft hij aan den overkant niet eens... 't is 'n modezaak waar je geen idee van hebt... vijf galerijen... gebrand glas, liften... èn trappen!

Violier:
Wat geven ons de trappen?... Heb je gekocht?...

Rosalie:
Hij zal hier komen als ie niet gekocht heeft.

Violier:
En 't goed?

Van Keulen:
Ingepakt! Afgestuurd! Binnen!

Violier:
Je weet toch zeker precies hoeveel d'r is?

Van Keulen:
Méér dan ik weten wou is er! Ik liep er zoo maar door... keek 't 'ns an en in den roes heb ik voor den heelen boel geboden. Zij woûen tellen... O 't was keurig in orde... Staten hadden ze... inventarislijsten... stuk voor stuk genummerd.

Rosalie:

Zoo stel ik 't me aan den overkant voor... Mooie boeken, maar klanten ho!

Van Keulen:
Ik wou de boeken niet eens inzien... Wat geef ik om wat er op papier staat, zei ik.

Violier:
Goed, maar je hebt die lijsten toch zeker meegenomen toen je gekocht had.

Van Keulen:
Waar zie je me voor an? Nee, die zal 'k laten liggen! Dan krijgen we later de helft.

Violier:
Je kunt hem tenminste om 'n boodschap sturen.

Van Keulen:
En er is zij bij! Stukgoed! En blousies.

Violier:
Daar mag m'n zusje er een van uitzoeken.

Rosalie:
Goddank... daar kan ik dan 's nachts in m'n bed mee geuren.

Van Keulen:
En kant zeg ik je...

Violier:
Goed voor m'n Esther!

Van Keulen:
En dameskousen om er alle vrouwen mesjogge mee te maken. Een wonder dat men over den kop gaat als men zoo inkoopt.

Violier:
Handel jij met menschen zooals wij!

Van Keulen:
O, ze waren niet malsch. Van nacht om drie uur zaten we d'r nog... Zij maar met d'r lijsten! Zeien natuurlijk dat er niets van komen kon. Ik had den tijd... Wachten dacht ik... Ze zaten er op gebrand... En Bernard en Conrad taxeerden terwijl maar...

Violier:
Waar zijn die?

Van Keulen:
Bij het goed! Ja, dat zal ik alleen laten! Wil je wel gelooven dat ik vandaag nog niks gegeten heb...

Rosalie:
Wil ik iets laten klaarmaken?

Violier:
Houdt ons nu niet op. Hij kan hier blijven eten... Eerst de zaken. Hoe moet 't met 't geld?

Van Keulen:
De man is met me meegereisd. Dan kan ie 't ineens meenemen!...

Rosalie:
Ik ga in den winkel... anders worden we vóór bestolen, wat we hier staan te verdienen.

(Rosalie af)

.

Een-en-twintigste tooneel.

Violier:

(na een stilte, gewichtig)

Heb je van contant geld gesproken?

Van Keulen:
Ja... je telegrafeerde toch.

Violier:
O ik heb 't... maak je niet ongerust... Maar sprak je van contant geld?

Van Keulen:
Contant geld? Ik zei reist u mee... dan betaal ik... Ze zitten er om te springen... en omdat 't contant geld was, deeën ze 't dan ook.

Violier:
Nou dan geef je 'n wissel op 'n maand.

Van Keulen:
Dat kán niet!

Violier:
Wat kàn niet? Je zegt tegen den man: da's onze usance, we koopen altijd alles op 'n maand ha ha, dan doet ie 't zeker niet? Ze moeten het geld direct?... Nou daarvoor vraag

je 2 pCt.... 2 pCt. van 18000 gulden is ook *f* 360... Waar verdien je nog 'ns zoo gauw op je portie drie lappies van 60?

Van Keulen:
Jij hebt gemakkelijk praten! Jij zit hier! Ik maak vriendschappelijk de reis met 'm.

Violier:
Wie heeft 't geld?

Van Keulen:
Wie brengt de partijen an?

Violier:
Kan jij koopen zonder geld? Jullie kooplui! Steekt d'r geld in huizen... Jij toch ook... zoo toen je wat verdiend had! Wie is de eenige, in ons vak die over 'n som beschikken kan? Ik! Nou dan wil *ik* ook te zeggen hebben! Een kerel, die tot 's nachts drie uur zijn boel met je verzwendelt. Nee die geeft geen 2 pCt.... drie geeft ie... vier ook. Zes... als je wilt... weet jullie veel!!... Maar ik ben 'n fatsoenlijk man en ik wil de menschen het vel niet over de ooren halen.

Van Keulen:

(kalmer)

Je telegrafeerde toch ‘goed’. De zaak is toch afgedaan...

Violier:
Da's weer 'n *andèrè* zaak... Begrijp dat dan toch! In één zaak zitten wel 10 zaken als je maar koopman bent... Ga jij 'ns uit om contanten? Geen cent krijg je los!

Van Keulen:
Zeg 't 'm dan zelf...

(Esthers pianospel klinkt op. Aufschwung van Schumann).

Violier:
Wat heb ik er mee te maken? Ik geef 't geld... Jij bent de kooper! of durf je misschien niet?...

Van Keulen:
Ik geloof, dat je over mijn durf nooit te klagen hebt gehad, is 't wel?

(Stilte)

.

Violier:
Wat speelt die meid van me, hé!...

(Stilte)

. Dat je daar nog zoo lang over zanikt!

Van Keulen:

(na lang zwijgen, aarzelend)

Twee percent zeg je...

Violier:
Hoogstens zegt ie ‘nee’. Wat kan je gebeuren?

Van Keulen:
Geef 't geld... Ik kan 't probeeren...

Violier:
Zie je, haha! Natuurlijk... Maar dan ga je direkt...

Van Keulen:
En als ie weigert?...

Violier:

(lachend)

Dat 's mij in m'n heele praktijk nog nooit voorgekomen! Ik ga binnen even het geld halen. De doedel heb ik ergens op een plaatsie.

Van Keulen:

(alleen, luistert naar het pianospel).

Twee-en-twintigste tooneel.

Suzanna:

(met een bont over haar arm aan de achterdeur)

Als Esther speelt, kan ik wel huilen...

Van Keulen:
Zoo flink. Je voelt zoo dat ze weet wat ze wil...

Suzanna:
Goddelijk!

Violier:

(door de zijdeur met een portefeuille tot Suzanna)

Wat wou je?

Suzanna:
Voor mevrouw Otter... inkoop P.K.O.

Violier:
Elf gulden.

(Suzanna af achterdeur, stilte)

. Ik zou wel 'ns willen weten, hoe jullie zaken zoudt doen als ik 't geld niet had... Een duizend... Twee duizend.

Van Keulen:
Hoe je met zooveel geld in huis durft slapen?

Violier:
Ik heb zooveel jaren *zònder* geld in huis geslapen... *dàt* was durven... En ik heb 'n goeie waker... m'n moeder doet 's nachts nooit een oog toe 14... 15... 16... 17.

Suzanna:

(in de achterdeur)

Of ie voor tien kan meneer?

Violier:
Als ie ons nou toch maar P.K.O. kost, kan ie toch ook voor tien...

(Suzanna af)

. Ziezoo dat is 'n heele veer uit m'n staart.

Van Keulen:

(het geld natellend)

. Vroeg je me vanmiddag te eten?

Violier:
Als je komen wilt... Ik ruik tong.

(De lichten in den winkel worden ontstoken)

.

Van Keulen:
Ik zou wel willen komen... maar...

Violier:
Tong je niet fijn genoeg?

Van Keulen:
Gekheid! Heeft je moeder niks gezegd?

Violier:
Over Esther... Ja, dat moet 't kind zelf weten.

Van Keulen:
Zonder dat je 'r 'n cent meegeeft wil ik 'r.

Violier:
Ik heb maar één kind. Als zij je wil dan geef ik ook wat mee... voor m'n kind kijk ik niet op geld.

Van Keulen:
Als Esther me nou zelf 'ns vragen wou om te blijven eten... ik zou me meer op m'n gemak voelen.

Violier:
Wil ik 't haar zeggen... of wil je zelf?... Ja doe 't zelf da's beter.

Van Keulen:
Nee, vraag jij 't haar liever... En zeg 't me dan als ik terugkom voor die twee percent.

Violier:
Vòòr de 2 pCt.?... *Mèt* de 2 pCt.! Goed, ik zal 't

vragen...

(Kijkt in den winkel)

. Ze kunnen me nou net even missen.

Van Keulen:
Tot straks dan... de man is in het hotel in de straat.

(Af achterdeur)

.

Violier:

(blijft een poosje alleen luisteren naar het pianospel, dan gaat hij naar de achterdeur en roept)

Rosalie!

Drie-en-twintigste tooneel.

(Stem van Rosalie)

Ik kom daar!

(Zij verschijnt door de achterdeur)

Kijk van Keulen me in 't voorbijgaan 'ns gegeven hebben... Of je 'ns taxeeren wou? Hij heeft die in de gauwigheid nog van iemand in den trein gekocht.

Violier:

(die, terwijl hij alleen was het geld in de portefeuille nog eens zorgelijk natelde)

Dat zijn 'e paar mooie parels... overal ontmoet je toch menschen die hoofdpijn hebben... Wat wil hij hij er mee?

Rosalie:
Ik hoû ze voor mezelf zei die...

Violier:
Hij bedoelde voor Esther.

Rosalie:
Moet je mij zeggen!

Violier:
Hij heeft me daarnet op den man af om 'r gevraagd, wat denk jij daarvan?...

Rosalie:

't Kan jou wat schelen, wat ik er van denk!... En 't geeft wat of ik er iets van denk!... Esther heeft 'n eigen hoofd.

Violier:
Ik ben d'r vader...

Rosalie:
Veel heb je over d'r te zeggen!

Violier:
Wat ik hier wil gebeurt Goddank!

Rosalie:
Jij kunt iedereen an... maar Esther niet... Esther heeft 'n aartje naar d'r vaartje... en wil je 't weten? Ze neemt 'm niet!

Violier:
Ze is toch niet gek! Hij heeft 't goed... Best heeft ie 't... Hij is geen fijne meneer, maar zijn wij zoo fijn? En twintig duizend gulden heeft ie zeker, zèlf verdiend... De vrouw die hij trouwt wordt rijk... Een jongen, die zulke prachtpartijen opduikelt!

Rosalie:
Reken 't mij voor! Vraagt ie mij? En jij met je prachtpartijen, kan háár wat schelen... Zij trekt 'r neus op voor de zaak! Ja d'r neus zeg ik! Maar zij moest toch naar kostschool!

Violier:
Jij zegt altijd lamme dingen... Altijd stook je ruzie

en als iedereen dan kwaad is, wor jij goed... da's zoo je lol... Wat heb je daaraan vraag ik me af?... Moet je ten eeuwige dage op ons wreken, dat ze jou hebben laten zitten?

(Stilte)... (Hij heeft zich te ver laten voeren en wil 't weer goed maken)

Hoor d'r spelen... wat 'n gevoel... en dat is 't... die kinderen met gevoel... 't beste dat ze maar gauw trouwen...

Rosalie:
Als jij gewild had, dat ze 'n jongen als van Keulen had genomen, had je d'r niet toen Sophie stierf in Brussel moeten doen... moest je d'r niet heele dagen aan het raam laten zitten om naar den overkant te kijken. Weet ik veel, waar ze naar kijkt!...

Violier:
Kon ik haar hier grootbrengen?... Moesten wij niet in den winkel?

Rosalie:
Zij was te goed voor de zaak... Ik, moeder, jij... '*s nachts* konden we de etalages doen... Geen vrij uur heeft je eigen vrouw gehad... O, ik klaag niet...

Violier:
Nee, dat hoor ik.

Rosalie:
Maar wat je met ons overdreef, overdreef je ook met haar... Ik heb je dikwijls genoeg gewaarschuwd... Ik loog 't toch... jalouzie, omdat ze mij hebben laten zitten... Nou vraag 't 'r dan 'ns op den man af... maar flink... maar dat doe je niet... Esthertje hier en Esthertje daar, speel je... Je durft 'r niet an.

Violier:
Goed, dat zullen we dan 'ns zien...

Rosalie:
Ja, overdrijf 't nou niet... Jij wordt altijd ineens zoo èrg flink... 't kind kan d'r niks an doen.

Violier:

(aan het trapje)

Esther...

(Het pianospel houdt op, Esther door de zijdeur)

.

Vier-en-twintigste tooneel.

V i o l i e r :
Esther... d'r heeft iemand om je hand gevraagd.

E s t h e r :
Maurits van Keulen...

(Stilte)

.

V i o l i e r :
Ja... Maurits van Keulen... Nou?

(Stilte)

.

E s t h e r :
Ik wou liever nog 'n poos bij jou blijven, vader...

(Zij wil lief op hem toegaan).

V i o l i e r :
Nee geen aanhalerijen nu... geen fratsen... Esther laat mij je 'ns zeggen... Je bent natuurlijk vrij in je keus...

maar je hebt den leeftijd... Maurits is 'n knappe kop... van 'n jongen van niks heeft ie zich in 'n paar jaar tijd d'r bovenop gewerkt... Twee huizen heeft ie... zelf verdiend... Je hoeft niet bang te zijn dat je met hem ooit in den schwindel zult komen... sommen heeft ie je vader al laten verdienen... En hij is gek met je... Zonder dat je een cent meekrijgt wil hij je... Esther dat vindt je niet alle dag.

(Stilte.)

Esther:
Ik wil maar liever bij jou blijven vader...

Rosalie:
Kijk 'ns Esther... Je kunt natuurlijk niet eeuwig thuisblijven.

Violier:
't Is je bestemming... deze parels heeft ie gekocht... voor jou natuurlijk... Hij wou vanmiddag hier eten... als jij hem dan vragen zou... Esther je weet, dat ik jou alleen op de wereld heb... zou ik je slecht raden?..

(Stilte)

Nou... zal je 'm vragen?...

(Stilte)

Je denkt toch niet, dat er nog 'ns een of andere deftigheid om je komt?... Maurits is 'n jongen van je stand...

Rosalie:
Daarom wil ze hem juist niet...

Violier:
Is dat je reden?

Esther:
Tante zegt dat... Ik zeg dat toch niet... maar kijk 'ns vader... Ik ken Maurits niet...

Rosalie:
Zij kent 'm niet!... Hij komt hier pas tien jaar over den vloer.

Esther:
Nee, ik kem hem niet. Ja, dat ie partijen brengt... dat ie hier komt voor zaken en wel 'ns met me praat... zoo ja... maar een man wil je toch anders kennen, als je hem trouwen moet... Je moet toch van hem hoûen.

Violier:
Jij draait er om heen!... *Wil jij misschien geen man uit ons vak...* Zeg de waarheid Geneer... je niet.

Esther:

Als ik 't helpen kan, nee... liever niet... nu weet u het.

Rosalie:
Zie je nou?...

Violier:
Minacht je ons soms?

Esther:
Ik minacht niemand... U niet, dat weet u wel... al stond u nòg met een stal op de markt... U is m'n vader, maar om te trouwen en m'n heele leven in zoo'n winkel te zitten... in zoo'n herrie...

(Gaandeweg opgewondener.)

Asjeblieft spelen en op stuk van zake door niemand te worden aangekeken... Nee, dat zou 'k alleen maar doen als ik stapelgek op iemand was... nu niet...

Violier:
Da's genoeg! hé, hé... En dan geef je zoo'n meid mooie japonnetjes... 't duurste was nog niet duur genoeg! Ik had je beter in *vòdden* kunnen laten loopen... Kijk, dat er uitzien!

Esther:
Waarom gaf u me dan die kleeren?... Waarom die kostschool en de duurste pianolessen, als ik toch den eersten den besten moet trouwen, die me ergens in een steeg in een winkel wil opbergen...

Violier:
Zeg dat niet meer! Dat duld ik niet! Ik zou je waarachtig wat kunnen doen!

(Woedend.)

Jij wou misschien een graaf, hé... een jonker... niet? Een pleitemaker! Een politoerklant!

(Kalmer) (Esther is nu achteruitgegaan, zit nu op de sofa.)

En daarvoor heeft je moeder zich bijna doodgewerkt... Hebben we tot midden in den nacht gesappeld... Gekken die we waren... Gekken!

Rosalie:
Maak je toch niet zoo overstuur... Het is toch beter dat je weet waaraan je je te houden hebt...

(Tot Esther.)

Zeg mij nu 'ns Esther... Je ongeluk willen wij toch niet... maar eindelijk moest er toch 'n antwoord komen... Je hoeft er niet om te huilen...

Violier:

(verteederd)

Natuurlijk niet... Ze hoeft er niet om te huilen... Ik was misschien wat ruw.

(Bij haar.)

Maar... hoe zoûen *wìj mènschen* je nu bij *àndere* menschen kunnen brengen?

Esther:
Ik huil niet... Maar dat u 't zoo opneemt...

Violier:
Ik neem 't op, zooals 't is. O ik had ook liever de zoon van Rothschild geweest... kranten heb ik gevent... blauw verkocht... aan de deuren gevraagd... Nog geen twaalf jaar toen moest ik al meehelpen om voor moeder te zorgen... ja, ik had ook een heeleboel anders gewild... maar ik heb me geschikt, da's de mensch z'n plicht.

(Goedig.)

Nou je hebt het natuurlijk niet zoo gemeend... Maar wat doe ik nu als ie hier wil eten?...

Esther:

Nee vader! Laat hem vanmiddag niet komen!... Morgen! Dan zal ik 't 'm zelf zeggen... nee, niks kwaads... Ik zal hem alleen maar zeggen, dat ik... hem niet genoeg ken... daarom hoeven we toch nog niet kwaad te zijn...

Violier

(overredend)

. Dàt kan je hem van middag toch ook wel zeggen... Eigenlijk heb je gelijk... Tante Rosalie blaast ook alles zoo op. Eigenlijk heeft ze niks miszegd... Ze wil 'm leeren kennen, nou, dan zàl ze hem leeren kennen...

Rosalie:
't Zou 'n wonder zijn als ik 't weer niet gedaan had.

Violier:
Je zult den tijd hebben om hem te leeren kennen... Maken we desnoods 'ns 'n reissie... Ik heb jou alleen toch maar... En als je 'm kent *nèèm* je hem natuurlijk... Je zoudt wel dol moeten wezen als je hem dan *niet* nam... niet waar? Je bent toch het kind van je vader...

Esther:
Mijn goeie vader ben je... Maar laat 'm van middag niet komen...

Violier:
Ja... hoe zeg ik hem dat? Daadlijk komt ie... zoo erg is 't toch niet... dat hij daarom wegblijven moet...

(Telefoonschel.)

Daar belt ie natuurlijk.

Esther:
Nee, vanmiddag mag-ie niet komen vader... Beloof 't nou... Ik ken u... dan maakt u 't met 'n grapje goed.

Violier:
Kind... Kind... in Godsnaam dan... goed...

(Neemt de hoorn)

. Ja... wat... ja, jij Maurits... wat? Zoo... heeft de 2 pCt. gegeven... nou wat heb ik je gezegd?... Is 't effen meegenomen 180 de man?... Hahaha... ja... ja... 't is knap van je... hé hé... en o ja... da's lam, m'n zuster zegt daarnet dat de tongen verbrand zijn... 'n ongelukkie... dan kom je 'ns op 'n anderen middag... Nee niks gewichtigs!.. Hé? Ja!...

(Legt de hoorn neer)

. En ik sta nog met de jongen z'n parels in m'n handen...

Esther:

(lief)

Vader... da's weer lief van je, vadertje...

Violier:

(afwerend)

Die malle kunsten van jou kunnen me nog leelijk geld gaan kosten... Als ie kwaad wordt gaat ie natuurlijk met z'n goed naar een ander.

Rosalie:
Ze zal wel wijzer zijn om hem iets kwaads te zeggen.

(De telefoonschel)

.

Violier:

(aan het toestel)

Wat? Bé jij d'r nog? Ja, ik belde af... dacht dat je klaar was... Wat?... Nee!... wat?... Nee!... Nou al? Wacht 'ns... wacht 'ns... goed!... goed!...

Rosalie:
Wat is er?

Violier:
Hij zit... Hij zit...

Rosalie:
Wie hij?

Violier:
Wel hij! Over welke hij zou ik 't anders hebben? Kon vandaag niet betalen... *die kerel van den overkant!*

(Aan telefoon)

. Je weet 't zeker?... Zòo... goed... goed. Ja, jij gaat er op af... hé hé... En Maurits... 't was maar een geintje

van die visch... Een geintje om 'ns te zien hoe je je hield... Jij komt eten... natuurlijk direct!... We wachten allemaal!

(Legt hoorn neer, tot Esther)

. En ik waarschuw jou, dat je mij geen gekke kunsten uithaalt! Maurits is de eenige, die hem me hier kan brengen... Je hebt me dus begrepen! Ach Roos, Roos, dat had vader zaliger moeten beleven.

(Het scherm zakt langzaam.)

Verzen van Richard de Cneudt.

Wat zijn de wolken roerloos...

Wat zijn de wolken roerloos
en alle blaren stil!
Het is een dag van schoonheid
die zwijgend sterven wil.

In gouden verten tinkelt
een klokske, in teedren schroom,
- een groet uit lichte landen
een stem uit verren droom. -

En in 't geboomt dat ruischend
de zonne sterven ziet,
zingt nog een late vogel
een schoon en eenzaam lied...

II.
Storm-avond.

In dichte drommen draven door de lucht,
de donkre wolken, woeste krijgersbenden,
die Aarde en Hemel teistrend in hun vlucht,
naar 't stervend Licht hun trotsche rossen wenden,

en 't lijk der Zon, nog in den dood geducht,
in dollen roes van grootschen zege schenden,
zoodat alom, langs hun geschokte lenden,
't bloed spruit en spat, en traag, zonder gerucht,

neerdruipt op de aard. Nu breiden de kohorten,
door niets meer in hun zegevaart gestuit,
hun scharen over gansch den hemel uit,

om dol van zege, zich op de Aard te storten,
die schuilend in haar rouwkleed, grauw en groot,
treurt om den rooden, bloedgen zonnedood...

Gedichten door Hein Boeken.

Orion deist.

Weer eerder te elken avond jaagt hij nader
Der kim, de Jager, die, met starren-pracht
Op knods en gordel, nachtlijk vaart ter jacht
Te winter, bij het pinklen al te gader

Der starren, in 't afzijn van aller vader,
De Zon. Weer langer houdt de scheem'ring wacht
Ver achter 't woud en slanker dennen schacht,
Wijl stadig 't star-heir post vat spade en spader.

En in de zelfde mate wint het licht
Des daags, en vroeger komt de morgen krieken
En roeren zwirrend vooglen snebbe en wieken.

Zoo rijpt de zon weer de oogst voor 's maaiers zicht.
Wat oogst rijpt mij, dien grenzenloos de dreven
Van Aarde en Hemel hoop op oogsten geven?

3 April.

Vlaamsche reize.

Tot eenen Vlaming.

Naar kennis dorst uw volk. Een heete koortse,
Zoo zegt ge, woedt hun door het vierig bloed.
Wie bracht den dreupel, wie de tooge zoet,
Die hen kon laven en die niet verdoort ze,

Die, leen'gend dees begeerten, niet vermoordt ze,
Maar temperend en wakkerend den gloed,
Dien in een staege barning branden doet -
Wie hief in donkren nacht hun licht en toortse?

En kwam ik zóó, dat gij mij zeggen moest:
'Gij brengt niet, waarnaar 't smachten is en hunkeren,
Al brandt uw woord in vlam van heldren geest', -

Dan heil, dan dank! - want meer dan arbeid noest
Van menig jaar, deedt gij een licht mij flonkeren,
En 'k zegen de uur', die 'k ginder ben geweest.

27 Maart 1912.

Gezelle's ‘Loquela’.

Tot de Vlamingen.

Naar kennis dorst uw volk - en wij, wij gaan
Ter hooge school in de taal-kunstnarije
Bij uwen trouwen Herder van de Leye,
Die kon der vooglen taal verstaan en raên

Van wàt zij doen met vlerkske en sneb vermaan;
Die kon dat vlug, standvastig volk en vrije,
Dat in en uitwipt, binnen huis, in 't vrije,
Dat stok-oud, jeugdig, nest-vast volkjen vaên;

Dat volk, onsterflijk levend als de vogelen,
Maar niet in 't groot, rumoerig woud, in 't wild,
En vliedend niet voor kou naar zomer-oorden,

Maar levend, zwevend op de onzichtbre vleugelen
Des levens van ons drukkig menschen-gild,
Als elk ze van zijn moeder hoort: de Woorden.

Paasch-nacht 1912.

Wit, blauw, groen.

Voor mijne Vrouw.

Een witte vlaag is over 't land gevaren,
Sneeuw-vlaag, die toch ook voor de zon niet smelt;
Een zachter groen iet komt door takken waren
Van 't jong en oud hout, hoog en laag gesteld,

Wijl voor den goud-blik van het zonne-staren
Borr'ling van blommekens den grond ontwelt,
Zoo hier, zoo daar, waar onder blauwe, klare,
Luchtige welving groen zich strekt het veld.

O, al dees tederheid van 't witte en blauwe
Over de kalmer rust van 't groen gespreid,

Wie wou het niet tot teder tooisel houën
Om zachte lok van dierbaar hoofd gevlijd?

Maar 't ligt ten prooi en buit voor storm en buien
Van 't grimmig Noord en 't wilder, buïig Zuiën.

21 April 1912.

De boomgaard.

Geen Alpen, neen, geen sneeuwige, eeuw'ge toppen,
In de eenzaamheid van hooger regioon,
Die, voor de volkrijkheid van 't menschen-schoon,
Voor zonne-spiegeling in dauw en droppen
Van traan in menschen-oog, in bloem, in knoppen,
Zittend op onaantastbren troon bij troon
Heffen in smetloosheid en trots ten toon
De effene glooiïng van heur hals en koppen;

Geen Alpen, neen, een sneeuwen blankheid nochtans:
Wat bruiden staan, wier hals en zedig hoofd
En arm zich onder sneeuwen sluier teekenen -

Maar neen, maar neen, 'k ontwaar het lief bedrog thans:
De voorbeduidenis van loof en ooft
Deed boomgaard mij een hof van bruiden rekenen.

25 April 1912.

Door de leegten door P.N. van Eyck.

Hij zal vergeefs de hand ten hemel heffen,
Hij zal vergeefs den blik ter kim doen gaan,
Vergeefs den waan van daad na daad beseffen,
Vergeefs in altijd nieuwe ontgoochling staan.

Hij zal vergeefs, vergeefs zich wondend, dwalen
Van land tot land, van nacht tot dag tot nacht, -
Daar zíjn voor hem geen koele schaduwdalen,
Daar ís voor hem geen herberg, die hem wacht.

Daar blijft hem niets, dan steeds den trots te liegen,
Die 't leven onverschillig ondergaat,
Of 't spottend woord, dat niemand kan bedriegen,
Maar 't eigen hart het ongeneesbaarst slaat.

En iedre dag, dat wéér het licht zal stijgen,
Is hem 't gordijn, dat voor een leegte hing,
't Gaat open voor dat zelfde ontzettend zwijgen,
Dat hem ook gistren, worgend schier, omving.

En dat hij angstig overal zal dolen,
Opdat zijn ziel die leegte ontvluchten mocht,
Dat zij hem bijblijft, dreigend, onverscholen,
En met hem trekt op elken nieuwen tocht,

Het zal hem 't kneuzend leven doen vervloeken,
Daar 't hem een hart gaf, dat, door niets vervuld,
Geloofloos hunkrend eeuwiglijk moet zoeken
Naar één vorm, die geen ledigheid verhult.

En weet, dat déze zoeker nooit zal weenen,
Dan in de furie van een schampren lach,
En dat de zonnen, die dien lach beschenen,
Zijn aanklacht zullen branden in den dag.

En eenmaal zal de leege wereld beven
Om 't heesche breken van zijn laatsten kreet,
En met geen vreugd van duizenden kan 't leven
Ooit boeten, dat die schuldelooze leed.

Verzen van Johan Borgman.

I.
Zeg wil weer komen...

Aan Mien...

Zeg wil weer komen als die lichte stond'
Langs landen wit, die lagen stil te droomen,
Kom met dien zelfden tred, dien zelfden mond,
Zeg wil met zelfde liefde wederkomen.

En wil weer spreken, als toen 'k droeve stond
Te staren naar wat maanlicht in de boomen,
Tot 'k in je zachte woorden vrede vond;
Het leven heeft mij liefde-vreugd ontnomen.

En weet tot 't laatst, dat jij mij eens beloofde:
'Ik ben tot troost bereid, als jij moet lijden,
Ook als der dage-zonne voor ons doove.'

Wij weten nog die schoone zomer-tijden
Ik ben nu eenzaam-stil, de liefde-ontroofde,
Maar wil mij weer in jou mijn lief verblijden.

II.
Zomermorgen aan zee.

In vroege morge' aan kabb'lende zee,
Heb ik je, kind, blij hooren zingen,
Je wou wat wade' in wieb'lende zee,
Je zong veel leuke en lieve dingen.

Ik vond je mooi, zoo wadende in zee,
Je beenen rose en golven gingen
Rol-stoeiende er omheen, je dee
Je best om uren-ver te zingen.

Toen steeg de zon, en wilde wind
Kwam waaien door je blonde haren en 't leek
Wel goud, dat dart'le haar, het wuive-waaiende
Om wangen rood en ooren, rose-bleek;
Soms kletste een golf je knieën nat en kraaiende
Omhoog je sprong; je was zoo'n mooi blond kind.

III.
Rondeel.

Door kille gang de vrouw, die 's avends bloemen zocht,
En breede schaduwblâren langs de paden vond;
Zij waakte, en wachtte op dag, ten morgen dacht
Ze in 't licht te vinden, wat haar kind verzocht.

Bij morgen vroeg in tuin vol licht en bloemen, bracht
Zij witte kelken saâm met vreugde om moede mond.
Door kille gang de vrouw, die 's avends bloemen zocht
En breede schaduwblâren langs de paden vond.

Dan keerde zij terug, met lach en bloemen stond
Zij stil bij 't kind;... nacht-nevel over lippen bracht
De droeve dood. - Ze vond het àl te laat, nu mocht
Ze schaduwblâren garen, als zij des avends vond.
Door kille gang de vrouw, die 's avends bloemen zocht.

STILLE ZONDAGAVEND
12-3-'11.

Muzikale kroniek door Frans Vink.

De toonkunst en hare beoefenaren. Beknopt overzicht van de ontwikkeling der muziek door Jhr. A. Rappard, met een hoofdstuk over de beoefening der muziek door Dan. de Lange.
P. Visser Azn., 1911, Haarlem.

De titel van dit eenvoudig doch goed uitgegeven boek doet eigenlijk anderen of anders gevormden inhoud verwachten dan na lezing te doordenken valt.

Niet, dat we ons niet kunnen vereenigen met den schrijftrant, waarmede ons opnieuw wordt kennis gegeven van de chronologisch gerangschikte data op muzikaal gebied en van de biografische bijzonderheden van scheppende en herscheppende toonkunstenaren uit het verleden, Rappard schrijft vlot en vertaalt ongedwongen, maar ‘de toonkunst en hare beoefenaren’, een titel, die een paedagogischen arbeid zou kunnen aankondigen, is slechts een nieuw etiket voor een oude doch daarom nog niet te versmaden zaak: de op traditioneele wijze medegedeelde muziekgeschiedenis.

De omvangrijkheid van bovengenoemd werk dwingt weliswaar eerbied af voor des schrijvers moed, wanneer men bedenkt welke enorme worstelingen het moet gekost hebben om een hollandsch werk te leveren over muziekgeschiedenis, dat niet een vertaling ‘wil’ zijn, toch niet anders dan een aaneenschakeling van vertaalde vreemde citaten plus eigen commentaar ‘kan’ zijn en dan zoo moet ingericht wezen, dat de originaliteit van zulk een werk geen gevaar loopt te worden ontkend.

Het is dan ook of de schrijver, aan het eind van zijn arbeid de inleiding schrijvende, zijn vrees niet meer kan verbergen, als

hij beroep doet op de welwillendheid van den lezer ‘opdat deze niet al te zeer verrast zal zijn, wanneer hij een gedeelte tegenkomt, dat vrijwel een vertaling blijkt van hetgeen door een of ander groot buitenlandsch schrijver reeds over dit onderwerp werd meegedeeld’ en als hij zijn inleiding besluit als volgt: ‘naar wij hopen, hebben wij niet al te vaak gebruik gemaakt van deze wijze, om het voornaamste wat er omtrent muziekgeschiedenis bekend is, in een beknopt werkje te verzamelen, om daarmede onze aanspraak op originaliteit te verliezen.

IJdele hoop en gegronde vrees zijn het, die de schrijver zich had kunnen besparen door eenvoudig overeenkomstig letterkundig gebruik steeds de bronnen te vermelden, waaruit geciteerd werd. Dr. Hugo Riemann, de geniaalste musicoloog van onzen tijd en schrijver o.a. van ‘Geschichte der Musik seit Beethoven’, waaruit zooveel door Rappard werd geput voor het tweede gedeelte van zijn boek ‘De Moderne Muziek’, heeft den schrijver het voorbeeld gegeven en zijne bronnen wel vermeld.

Wij willen gaarne erkennen, dat de schrijver origineel is in zijn commentaar, al zijn wij het vaak met zijn commentaar niet eens, doch het origineele is met het niet-origineele zoo dooreengevlochten, dat wij ternauwernood vermogen te onderscheiden wat van den schrijver en wat b.v. van Riemann is. Toch is het niet al te moeielijk te ontdekken, dat de niet vermelde citaten al te vrij vertaald zijn, zoodat b.v. Riemann's denkvormen een geheel ander aanzijn verkrijgen en zoo is het te betreuren, dat door het door elkander slingeren dier citaten de logische draad, die Riemann's denkvormen b.v. in het zoo uitmuntend doordachte werk ‘Geschichte der Musik seit Beethoven’ aaneenbindt, totaal vernield wordt.

Dat Riemann aan Rappard het voorbeeld geeft in het vermelden der bronnen zou uit een ontal van citaten kunnen blijken; ziehier b.v. eenigen: Riemann schrijft op bldz. 55 van ‘Geschichte der Musik seit Beethoven’ § 3 ‘Beethovens Wiener Studienjahre’: ‘Etwa am 10. November 1792 traf nach Thayers Nachweisen Beethoven in Wien ein, mietete sich ein Zimmer und ein Klavier und begann sofort sein Studium bei Haydn’;

Rappard schrijft op bldz. 242 van ‘Toonkunst en hare beoefenaren’, hoofdstuk XXVIII ‘Beethoven te Weenen’: ‘Te

Weenen aangekomen, huurde Beethoven een kamer en een klavier - hij was dus blijkbaar niet geheel onbemiddeld - en begonnen de lessen van Haydn';

Riemann zegt in genoemde paragraaf: 'Nach Ries' und Wegelers 'Notizen' weigerte sich Beethoven, auf eins seiner ersten Werke zu setzen 'Schüler von Haydn', weil er 'nie etwas von ihm gelernt habe'.

Rappard schrijft in genoemd hoofdstuk: 'Ofschoon Beethoven later vol dankbaarheid aan die lessen terugdacht, stond hij weldra met zijn leermeester op zulk een gespannen voet, dat hij, toen hij zijn eerste compositie liet drukken, weigerde zichzelf te vermelden als 'leerling van Haydn'.

Dat Riemann zich nauwkeurig rekenschap geeft van hetgeen hij zegt en dat Rappard wel wat al te vrij vertaalt en beschouwingen houdt, die zoo beknopt maar dan ook zoo oppervlakkig zijn, dat zij evengoed konden zijn weggelaten, blijke uit de volgende vergelijking:

Riemann zegt op bldz. 57 van 'G.d.M.s.B.' § 3: 'Der Gewissenhaftigkeit und Strenge der Kritik, welche Beethovens Art zu Komponieren charakterisiert, die ihn seine Entwürfe immer wieder umarbeiten liesz, ehe er ihnen eine definitive Gestaltung gab, tritt hier als eine durchaus analoge Aeuszerung seiner Künstlerischen Individualität das intensive Verlangen gegenüber, über die immanenten Gesetze des Musikalischen Schaffens möglichst bestimmte Aufschlüsse zu erhalten';

Rappard schrijft op bldz. 243 van 'T. en hare B.': 'Ongetwijfeld hebben de vele theoretische lessen Beethovens neiging tot zelfcritiek zeer bevorderd en waarschijnlijk stamt daarvan zijn gewoonte om alles, wat hij schreef, grondig om te werken, alvorens het in druk verscheen';

Riemann gaat dan voort: 'Dasz ihm nicht genügte, was ihm seine Bonner und Wiener Lehrer geboten hatten, geht eben zur Evidenz aus den Zusammenstellungen der Hauptlehrsätze verschiedener Theoretiker hervor, die er noch als fast 40-jähriger unternahm';

Rappard schrijft: 'Zelfs toen hij bijna veertig jaar was, hield hij zich nog met theoretische studieën bezig';

Riemann: 'Ein eigentümlicher Widerspruch scheint darin zu

liegen, dasz Beethoven, der schon als Jüngling durch die Ideenfülle und Eigenartigkeit seiner freien Phantasie und durch Unerschöpflichkeit seiner Variierungen gegebener Themen das Erstaunen und die Bewunderung der sachverständigsten Kunstgenossen erregte, so mühsam producierte. Thayer dürfte aber doch wohl die Lösung dieses Widerspruchs auf der falschen Seite gesucht haben, wenn er einen zeitlebens nicht überwundenen Mangel an Gewandtheit, auch seine musikalischen Gedanken auszudrücken, für Beethoven annehmen zu müssen glaubt (Beethoven I, S. 158) und bezweifelt, dass Beethoven, auch wenn er der Schüler Leopold Mozarts gewesen wäre, dieselbe Gewandtheit der Schreibweise erlangt hätte, wie dieser'.....

'Die Leichtheit des Ausdrucks in den durch Mozart und Haydn in Gang gebrachten Formen fehlte ihm sicher ebensowenig wie den sich ohne das Verlangen, über sie hinauszukommen, in ihnen bewegenden Epigonen derselben, den Pleyel, Wanhal und Konsorten, die an Leichtheit der Produktion mit Mozart konkurrierten. Aber gerade seine Meisterschaft in der freien Phantasie und Variation hatte ihm längst geoffenbart, dasz der erste Einfall nicht jederseit der beste ist, und ihn gewöhnt, von einem beliebigen Ausgangspunkte aus immer tiefer sich in das geheimnisvolle Jenseits der Phantasiethätigkeit zu verlieren, bis sich ihm unbekannte neue Pforten aufthaten', enz. om dan tot de conclusie te komen: 'nicht Mangel an Leichtheit des Ausdrucks, sondern vielmehr eine hochgradig verfeinerte und geläuterte Kritik ist der Grund seines langsamen Arbeitens';

Rappard meent nu deze redelijke doordenking te kunnen samenvatten als volgt: 'Wellicht is de min of meer aarzelende wijze om een eenmaal in muziek gekleede gedachte (!?) als vaststaande aan te houden, wel toe te schrijven aan het feit, dat hij te weinig algemeen onderwijs had genoten, hetgeen hem in den omgang ietwat links deed schijnen';

Riemann: 'Mozart hatte das Glück, in einer Zeit zum Künstlerischen Schaffen zu erwachen, wo eine Rückkehr zum Naiven, Schlichtnatürlichen stattfand, wo alles, was einem melodienreichen Genie wie dem seinen entströmte, neu war und von unvergänglichem Werte erschien. Diese Zeit war vorüber;

Haydn und Mozart hatten aus dem Füllhorne der schlichten Natürlichkeit so ungezählte Gaben gespendet, dasz von dem, welcher als dritter neben sie gestellt werden sollte, mehr verlangt wurde, als ein Weitergehen ihrer Art, sich auszudrücken';

Rappard maakt hiervan: 'Echter mag de moeite, die Beethoven had om melodieën te vinden, ook wel daaraan worden toegeschreven, dat Mozart en Haydn hem, om zoo te zeggen, het gras voor de voeten hadden weggemaaid.'

Riemann heeft het in Kapitel 5 van 'G.d.M.s.B.' § 1 bldz. 209 over 'Der Umschwung im Konzertwesen' en redeneert als volgt: 'So naheliegend es auch erscheint, den merkwürdigen Umschwung im gesamten Musiktreiben, der sich besonders in Deutschland in den ersten Dezennien des 19 Jahrhunderts vollzieht, mit den politischen verhältnissen in Zusammenhang zu bringen, so kann doch nicht genug gewarnt werden vor den Fehlschlüssen, welche bei dergleichen kombinationen nur allzuleicht unterlaufen. Gewisz wäre es thöricht, zu leugnen, dasz die verlegung des Schwerpunktes der politischen Interessen von den Höfen und Herrscherpersönlichkeiten in die breiten Schichten des Volkes, die Verdrängung dynastischer Ambitionen durch nationale Ideale einen tiefgehenden Einflusz auch auf die aüszere Gestaltung des Kunstlebens ausüben muszte, aber bezüglich des Wirkungsweges dieser neuen Einflüsse musz man sich doch sehr vor plumpen Täuschungen hüten.'

Waar Rappard spreekt over 'Muziek der Reactie' Hoofdstuk XXXIII bldz. 302 van 'De T. en hare B.', daar blijkt, dat de schrijver weinig beteekenis hecht aan Riemann's advies voorzichtig en niet eenzijdig te oordeelen over zulke beginselkwesties, want hij zegt botweg: 'De politieke denkwijzen vinden hun weerklank in de toonkunst', en uit vrees te ver gegaan te zijn laat hij er op volgen: 'of juister, zij laten niet na, op de kunst in het algemeen invloed uit te oefenen'. Zijn vrees duurt echter niet lang, want onmiddellijk gaat hij voort: 'Zoo moeten wij ons de eerste jaren na de revolutie voorstellen als den bij uitstek reactionnairen tijd'.

Rappard, die het in genoemd hoofdstuk over de componisten der reactie heeft en bldz. 303 zegt: 'Dan begint het besef van eigen kracht te ontwaken en vangt de strijd tusschen volks-

souvereiniteit en vorstensouvereiniteit aan. Die strijd spiegelt zich ook in de muzick af en daardoor ontstaat de Romantiek; de Romantiek, die breken wil met de conventie en ten slotte alles accepteert, wat niet conventioneel is', wil dus blijkbaar den lezer doen gelooven, dat de reactie in de toonkunstbeoefening in het algemeen aan de politiek en in het bijzonder aan de revolutie te danken of te wijten zou zijn en negeert al hetgeen Riemann in 'Fünftes Kapitel' van 'G.d.M.s.B.' bespreekt als historische data, die mede, zoo niet veeleer dan de politiek, van invloed zijn geweest op de openbare muziekbeoefening, zooals: koorgezang, muziekvereenigingen, muziekfeesten, conservatoria, onderwijs-hervormingen, muziek-historische studie, het virtuozendom, waarbij nog zoovele andere gegevens te noemen zouden zijn, zooals het dirigentschap, de kritiek, enz.

Wij zouden ons met den compilatorischen arbeid van den schrijver wel kunnen vereenigen, echter onder voorbehoud van de bezwaren, welke wij hebben tegen het feit, dat de schrijver òf de opzettelijk gewijzigde gedachten van anderen als de zijnen neerschrijft òf de door anderen eenmaal gepubliceerde denkwijzen omtrent muziek-historische gevallen, b.v. van de zich zelf steeds herzienende philosoof en musicoloog Riemann, onwillekeurigerwijze veronzuivert, doch wij moeten protesteeren tegen de wijze waarop de schrijver, die op bldz. 415 en 416 Riemann, wien hij zóovele gegevens dankt, van doctrinaire aanmatiging beschuldigt, zelf doctrineert; want waar het den schrijver bekend moet zijn, dat Riemann, hoewel deze nauwgezette de geschiedenis doordenkende relativist terecht noodzakelijk en wenschelijk acht een 800 tal pagina's te wijden aan de historie der toonkunst 'sedert' Beethoven, in zijn 'G.d.M.s.B.' § 3 bldz. 12 zegt: 'Nicht mit einemmal, als Aufsehen erregende Neuerung, tritt aber der neue Stil an die Stelle des alten, sondern fast heimlich, unmerklich vollzieht sich die Umbildung; bldz. 14: 'Die gesamte musikalische Welt steht zu Anfang des neuen Jahrhunderts im Banne dieser drei Groszmeister' (Haydn, Mozart, Beethoven) en in zijn 'Erstes Kapitel' van 37 pagina's een inleidend overzicht geeft van de omstandigheden en verhoudingen, onder welke Beethoven de muzikale wereld binnentreedt (zie bldz. 45), om tevens te motiveeren, dat Beethoven de door Haydn en

Mozart reeds ontwikkelde nieuwe stijl en vormen tot volmaking brengt: daar schrijft Rappard op bldz. 237 van ‘T. en hare B’. aan het begin van Hoofdstuk XXVII ‘De moderne muziek’:

‘Beethoven is de grondlegger der moderne muziek’. (?!)

Niet alleen waar de schrijver historisch of biographisch, doch ook of juist waar hij paedagogisch doctrineert, daar geschiedt dit zonder dat zijn gezag zich wettigt. De schrijver geeft veel te gelooven doch weinig te begrijpen, als hij philosopheert, zooals op pag. V van zijn inleiding: ‘Het geldt dan ook vrijwel als stelling, dat iemand van algemeene ontwikkeling in staat is, goede muziek van slechte te onderscheiden, tenzij een gebrek in zijn gehoor of gemis aan muzikaal gevoel hem ten eenemale beletten het verschil tusschen goede en slechte muziek op te merken. Muzikaal gevoel en gehoor, ziedaar twee factoren, noodig om muziek te kunnen genieten’. De schrijver acht dus de ontwikkeling van het muzikaal verstand niet van noode en slechts gehoor en gevoel voldoende om muziek te genieten dus te... ‘verstaan’; volgens den schrijver zouden derhalve gehoor en gevoel niet behoeven te worden ontwikkeld onder de regeering van den geest.

Om tot de conclusie te komen: ‘dat de volkeren van Indië en in het algemeen de Oosterlingen een veel belangrijker aandeel aan het rhythme hebben toegekend dan de Westerlingen, bij wie zich juist de toon met zijn combinaties als voornaamste factor heeft ontwikkeld’, (blz. 2 van hoofdstuk I) levert de schrijver een beknopte beschouwing, die toch werkelijk weinig zal bijdragen tot het zuiver begrip van verschijnsel en wezen der muziek; hij zegt, namelijk: ‘De muziek ontstaat uit de samenwerking van twee factoren, de toon en het rhythme. Wanneer men één toon aanhoudt, kan men eigenlijk niet van muziek spreken. Als men op een trom, of met de handen op een tafel in bepaalde volgorde eenige slagen doet hooren, kan men evenmin van muziek spreken; doch verbindt men beide, dus: geeft men den toon en begeleidt dien, dan krijgt men terstond den indruk, dat hier - zij het ook leelijke - “muziek” gemaakt wordt’. Wij gelooven, dat de schrijver het goed bedoelt en zegt, wat hij weet, doch wij begrijpen ook, dat hij niet juist weet uit te drukken, wat hij te zeggen heeft en dat,

bovenbedoelde gedachte-formuleering niet het beste middel is om den lezer wijzer te maken.

In eenige zinnen is zulk een onderwerp niet te behandelen, doch wil men als den schrijver beknopt zijn, dan heeft men toch te doen begrijpen, dat muziek of liever het toonkunstwerk, het muzikaal product van den componist door reproductie van den executant zal hebben te verschijnen in stijl als inhoud en vorm, als gevormden inhoud; dat het wezen van den inhoud op zijn zuinigst genomen dus elementair niet anders is dan toonhoogte, toongewicht en toonduur en dat de vorm verschijnt door het stellen en tegenstellen of samenstellen en veranderen of wisselen van toonhoogte plus toongewicht plus toonduur, die als factoren nimmer van elkander te scheiden zijn doch in vereeniging zich verhouden en zich dus ook zoo kunnen verhouden, dat een of ander dezer elementen meer of minder geaccentueerd blijkt.

Het is echter de vraag of deze en soortgelijke paedagogiek in een werk als ‘de toonkunst en hare beoefenaren’ wel thuisbehoort; en zoo komen we dan vanzelf tot de beginselvraag: in welken vorm en met welken inhoud kan de muziekgeschiedenis verschijnen als lectuur en zal de muziekgeschiedenis dienen te verschijnen als leerboek?

Om muziekhistorische lectuur te verschaffen ‘kan’ de schrijver zich beperken tot compilatorischen arbeid zonder meer en ‘kan’ de Nederlandsche schrijver zelfs volstaan met een goede vertaling van goede buitenlandsche muziekhistorische geschriften, hetzij dan met, hetzij zonder commentaar.

Om echter een muziekhistorisch leerboek te leveren heeft de schrijver aan meerdere en hoogere eischen te voldoen; zulk een arbeid moet natuurlijk en onvermijdelijk om te beginnen compilatorisch zijn voorzoover het verleden door den schrijver zelf niet werd beleefd, doch dan zal deze historische inhoud op systematische wijze moeten worden gevormd, vervormd of hervormd; men zal op een der navolgende wijzen de stof dienen te behandelen 1°. door de historische feiten op gezag van betrouwbare bronnen niet alleen chronologisch, doch ook categorisch te vermelden zonder meer of 2°. door de bestaande muziekhistorische geschriften te verzamelen of te vertalen of te excerpeeren niet zonder meer doch tevens naar persoonlijk inzicht toe te lichten

of te bestrijden of eindelijk 3°. door de chronologisch en categorisch dus systematisch te verzamelen historische data wijsgeerig te behandelen.

Riemann was de eerste en is tot heden de laatste, die van deze laatste wijze een proeve heeft gegeven, die zoo niet aan alle dan toch aan vele eischen voldoet; wij noemen daarom naast Riemann's ‘Epochen und Heroen der Musikgeschichte’ 1900, ‘Geschichte der Musik seit Beethoven’ 1901 en ‘Handbuch der Musikgeschichte’ (1 Bd. 1 Abt. ‘Die Musik des klassischen Altertums’) 1904, zijn reeds in 1888 verschenen en nog altijd hier te lande weinig bekende ‘Katechismus der Musikgeschichte’, waarin hij redelijkerwijs de muziekgeschiedenis categoriseert als de geschiedenis der muziekinstrumenten, de geschiedenis van toonsysteem en notenschrift en de geschiedenis der muziekbeoefening d.w.z. zoowel de productie als de reproductie van muziekvormen, benevens eenige biografische notities aangaande de voornaamste toonkunstenaars, voorzoover deze biographische bijzonderheden van invloed kunnen geweest zijn op de ontwikkeling der toonkunstbeoefening. In dezen zin is de ‘Toonkunst en hare beoefenaren’ van Rappard geen leerboek, want, afgezien van de wijze, waarop de schrijver zijn compilatorischen arbeid heeft verricht, hij heeft zijn boek niet categorisch doch slechts chronologisch behandeld, al moeten wij opmerken, dat de bedoeling niet streng doorgevoerd is en hier en daar in tegenstellenden zin heeft geresulteerd, want vaak heeft de schrijver, wij gelooven meer onwillekeurig dan opzettelijk, geanticipeerd; zoo heeft de schrijver het in § 1 (Egyptenaren, Assyriërs en Babiloniërs) reeds over de Grieken, in § 5 (Grieken) reeds over de Romeinen, in § 12 (Instrumenten der middeleeuwen) reeds over de te Leiden heden ten dage wonende vioolmaker Dr. van Leeuwen en over de hier te lande gevestigde fabrieken van Van der Meer en Kessels, over de tegenwoordige klaviermakers-industrie, over een orgel thans te Berlijn, terwijl daarentegen de schrijver over de blaasinstrumenten der middeleeuwen meent te kunnen zwijgen, omdat... er zoovele waren. Tè veel accent is gelegd op de biographische bijzonderheden van componisten, tè vaak wordt de loop der geschiedenis gestoord door paedagogischen arbeid en tè zeer voelt men het gemis aan een degelijk personen- en

zakenregister, met verwijzing naar de desbetreffende plaatsen, dan dat wij de ‘Toonkunst en hare beoefenaren’ als een leerboek over muziekgeschiedenis zouden kunnen aanprijzen.

Natuurlijk zal Rappard's boek als uitbreiding der Nederlandsche Muziekhistorische lectuur de belangstelling van den Nederlandschen muziekbeoefenaar kunnen opwekken en wellicht ontwikkelen, doch wij mogen niet verzwijgen, dat de niet duitsch lezende nederlandsche muziekbeoefenaren den schrijver dankbaarder zouden zijn geweest, wanneer hij hun bv. een nauwgezette vertaling had geleverd van een der meesterwerken op muziekhistorisch gebied, welke Riemann aan de muziekwereld verschaft heeft. Wellicht brengt de toekomst nog zulk een verdienstelijk en waardeerbaar werk!

Tenslotte verschaft de ‘Toonkunst en hare beoefenaren’ ons nog een hoofdstuk over de beoefening der muziek door Dan. de Lange.

Een verdienstelijk hoofdstuk, dat eenerzijds getuigt van den gezonden hervormingsgeest, die den 71-jarigen directeur van het Amsterdamsch Conservatorium voor muziek kenmerkt tot een strevend paedagoog, doch dat anderzijds zwakheden vertoont, waardoor het hervormingsstreven niet tot ingrijpende, ten einde doordachte en vèrstrekkende voorstellen ten behoeve van muziekonderwijs en -beoefening geraakt.

De schrijver denkt en doceert met de ware bedoeling om de muziek-paedagogie op haar taak te wijzen, welke zij zal hebben te vervullen in de leiding der muziek-beoefening, doch, afgezien van het feit, dat dit hoofdstuk verre van compleet is en bovendien slechts het elementair onderwijs aan het kind behandelt, de schrijver doceert niet met de ware zeggingsmiddelen, de zuivere gedachten en consequent doorgevoerde beginselen. De schrijver zegt b.v. op bldz. 442: ‘De nieuwe physionomie’ - bedoeld wordt de door Wagner en Strauss aan de muzikale kunst gegeven physionomie - ‘toont ons de kunst absoluut (?) als een taal. Elke klank eischt in zijn combinatie met andere klanken een verstaanbare verbintenis.’ Op blz. 443: ‘Zeer zeker ontvangt men ook nu nog van muziek, zooals van elke kunst, indrukken, die in de eerste plaats het gevoel opwekken, maar men stelt zich er niet meer mede tevreden, dat die klanken

een doezelige, onbestemde aandoening verschaffen, daar men zich rekenschap wil geven van wat men hoort, zòò zelfs dat vele hoorders eerst bevredigd zijn, nadat zij de ontvangen klankindrukken in beelden (?) omgezet hebben. Natuurlijk (vult de schrijver gelukkigerwijze aan) nemen die beelden slechts vage omtrekken (?) aan. "Program-muziek" (zegt de schrijver) is aan de orde van den dag, ja, ook bij de werken die zuiver muzikaal gedacht zijn, worden programma's geschreven, zoo b.v. bij de negende Sinfonie van van Beethoven' (helaas, protest van den schrijver blijft hier achterwege).

'Waar men ziet, dat de beoefenaren der muziek zelf grijpen naar middelen om die kunst op meer tastbare (?) wijze tot de imaginatie (?) der menschen te doen spreken, ligt het voor de hand, dat men tevens pogingen aanwendt, om die kunst zelf op zulk een wijze te doen begrijpen (?), dat de menschen, zonder woord of beeldverklaringen (?), uit de kunst zelf de verlossende verklaringen (?) leeren verstaan.'

Het laatste woord is juist en dáarom gaat het; want, hoewel de Lange zijn gedachtengang niet verhelderd heeft door het gebruik van woorden als tasten, verbeelden, begrijpen, verklaren, begrijpen wij, dat de schrijver bedoeld heeft, dat men om de muziekbeoefening te zuiveren, te ontwikkelen en aan haar tendenz te doen beantwoorden niet kan volstaan met de muziek te hooren en te gevoelen, doch moet streven de werken der toonkunst meer en meer te verstaan en verstaanbaar te maken.

Dat nu de schrijver afgeeft op de muziek-acrobaten, (bedoeld is het virtuozendom 'sans phrase') is consequent; dat hij de opvatting der muziek-beoefening als een toevoeging aan een beschaafde opvoeding afkeurt, is zeer terecht; dat hij niet te versmaden middelen aan de hand doet om het vroegtijdig muziekonderwijs te verbeteren, is te waardeeren; maar dat de schrijver, die in zijn adviezen hier en daar middelen aanwijst, welke tot meerdere verstaanbaarheid der muziek zouden kunnen leiden, aan het eind van zijn hoofdstuk schrijft: 'Als "Jenseits des Guten und Bösen" geniet elkeen de taal die aan 's menschen hart(?) geschonken is door die hooge, heilige macht, wier wezen niet door een woord, zij 't ook van den allerhoogsten aard, noch door een beeld, zij 't ook van de hoogste reinheid

en schoonheid tot uitdrukking gebracht kan worden', en zijn hoofdstuk besluit met 'Eerst hier wordt Goethe's woord hooge 'waarheid, waar hij zegt: 'Gefühl ist Alles' moeten wij, onder voorbehoud van onze waardeering voor sommige paedagogische adviezen van den schrijver, een ongerijmdheid noemen.

Neen, hier ware veeleer het advies van den muziek-paedagoog noodig: het werk der toonkunst behoort niet eenzijdig gehoord of gevoeld te worden, doch het gehoorde en gevoelde van het toonkunstwerk diene te worden verstaan en daarom zij de hervorming van het onderwijs in de muziekbeoefening gericht op het streven om het hoorbare en voelbare der toonkunstpraktijk bovenal verstaanbaar te doen zijn.

En dit doel zal men niet bereiken door de hervormingspogingen in het muziekonderwijs te verwijzen naar het ontwikkelingsproces der zangkunst in de bewaarschool, zooals de schrijver van het hoofdstuk wil (bldz. 445); de schrijver kan het niet meenen, dat 'door het in zich opnemen van de toonverhoudingen der toonladder de grondslag gelegd zou zijn voor alle kennis der muziek'; (bldz. 448) en evenmin kan het den schrijver ernst zijn, dat 'op muzikaal gebied de materie, waaruit het kunstwerk gevormd wordt, zelf reeds een mysterie is'.

Zeer zeker doen de bewaarschool en de lagere school en de middelbare school aan het ontwikkelingsproces van de muziek-beoefening mee, doch wil men de toonkunstbeoefening zuiveren, ontwikkelen en haar tendenz doen beantwoorden, dan dienen de conservatoria of 'hoogescholen' der toonkunst de taak op zich te nemen de door Riemann's muziekphilosophischen arbeid mogelijk en tevens noodzakelijk geworden hervorming van het toonkunstonderwijs aan te vangen, door te voeren en te voleindigen.

Op dit onderwerp komen we nog eens terug

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Shelley, *Prometheus ontboeid.* Vertaald door A. Gutteling. Wereldbibliotheek.

De vorige maal beschouwden wij Gutteling's Milton-vertaling en toonden we aan, dat dit werk, ondanks zijn betrekkelijke verdienste van zakelijke nauwkeurigheid, toch meer een onbeschroomd grijpen is gebleven, dan dat het een wezenlijk bereiken kon worden, en wel, omdat de jeugdige Hollandsche strever Milton's essentieelst-dichterlijke schoonheid, d.i. de hooggaande pracht zijner versmuziek, blijkbaar niet sterk genoeg aanvoelen en dan ook geenszins in zijn vertolking nabijkomen kon.

Geen wonder dus, dat ik met eenige aarzeling de tweede vertaling ging lezen, die van Gutteling's hand in de W.B. verscheen.

Want eene het oorspronkelijke volkomen-waardige vertaling van Paradise Lost te maken, moge de krachten van dezen jongen man te boven gegaan zijn, - er is in Milton's gedicht tenminste iets ook voor de nuchterste, ondichterlijkste hersenen verstaanbaars, iets stellig-verstandelijks en dus ook door de meest-alledaagsche menschen navertelbaars in hun eigen taal. Doch vergelijk daar nu eens Percy Bysshe Shelley mee, den meest dichterlijke der dichters, zooals hij menigmaal door groote kenners van zijn werk genoemd is, en vraag u dan af, hoe een jongmensch van nog onvolkomen ontwikkeling en van volstrekt niet geniaal-knappe vormbegaafdheid, met name de brave en vlijtige Alexander Gutteling, in staat zou zijn geweest om, niet te vèr achter het oorspronkelijke blijvend, weer te geven, in zijn eigen woorden, de als de gelijke van Beethoven's muziek, in

golven van genade, opzwalpende en voortzwierende, hoog-stormende en zacht-uitstervende schoonheid van dien grooten negentiende-eeuwer, die den Prometheus, Epipsychidion en Laon and Cythna schiep. Wat diep achter de diepste diepten van den aardschen mensch zit, wat verscholen zich houdt in den grenzenloozen afgrond zijner psychische onbewustheid, al de muziek en de visie's en het hoogere, als-onpersoonlijke, onbaatzuchtige gevoel, die zichzelf niet-wetend sluimren in den gemeenschappelijken ondergrond aller menschenzielen, en van wier bestaan, ofschoon 't meer wezenlijk, want eeuwig, is dan alles wat wij het werkelijk-bestaande gelieven te noemen, de gewone aldagsmenschen, in de staege herrie hunner levensjacht, geen vermoeden zelfs ooit krijgen, dat alles heeft Shelley met de macht van zijn genie, door zijn eigen geest heen, naar boven weten te halen en in ziel-overmeestrende symfonieën van taal aan de wereld geschonken tot een onverganklijk, ieder nieuw geslacht op nieuw gelukkig-makend bezit.

Ik val dooden menschen liever niet hard, maar, omdat het de eer van den wereldkunstenaar Shelley raakt, die over de heele aarde, behalve in ons soms nog wat achterlijke landje, door allen vereerd wordt, mag ik toch niet verhelen, dat de arme Gutteling in een toestand van betreurenswaardige zelfverblinding verkeerde, toen hij in zijn inleiding ging verklaren ‘Wie eenmaal Shelley's toon met den zijne heeft weten te benaderen en den geest van het werk goed verstaat, mag zich menige vrijheid veroorloven.’

Het beste is, dunkt mij, om over zulk een naïeve ijdelheid, zulk een kinderlijk te koop loopen met zelfverbeelde knapheid, en de daarop gebouwde pretentie's, weemoedig-glimlachend de schouders op te halen; want ik, die zonder eenige eigenliefde, maar alleen met groote dankbaarheid, er voor uit kan komen, dat ik dertig jaren met Shelley heb omgegaan en zijn heele kunst en mensch-zijn langzaam-aan heb leeren doorvoelen en aanschouwen, ik kan niet anders dan naar waarheid verklaren, dat Gutteling zich hier jammerlijk vergiste, en dat zijn vertaling al zeer weinig van Shelley, behalve den algemeenen gang van diens meesterwerk, bevat.

En wat anders staat bij Gutteling als 't bij Shelley wordt

gevonden, komt niet, zooals de vertaler het in zijn Inleiding voorwendt, omdat hij Shelley's ‘rhetorische uitdrukking’ hier en daar zou verbeterd hebben, (rhetoriek toch wordt in Shelley's werken, behalve in diens jongensprodukt ‘Queen Mab’, volstrekt niet aangetroffen) maar alleen omdat hij, door zijn jeugdigen leeftijd en daarmede in verband staand gebrek aan wijsgeerige en letterkundige ontwikkeling, Shelley's woorden menigmaal niet voldoende begreep en dan, door toevallige omstandigheden geleid, iets opschreef als vertaling, zonder te vragen, of dit precies met het vorige en volgende sloot. Ik merkte dit toevallig op de volgende wijs: Een paar maal, in mijn lezing van Gutteling's Eerste Bedrijf, viel ik over een plaats, die mijn verwondring wekte, omdat er daar, naar mijn herinnering, bij Shelley-zelf, iets anders staan moest, als de vertaler gaf. Ik sloeg den Engelschen tekst op en wezenlijk, daar stónd iets anders en beters, en mooiers en begrijpelijkers dan de vertaler had gezet. Maar hoe kwam deze tot zoo'n zotte vergissing? vroeg ik mij af. Ik kon er maar niet achter komen, totdat ik op eens een inval kreeg. Ik haalde een Engelsch woordenboek voor den dag, zocht de twee door Gutteling verkeerd begrepen woorden op, en wat bevond ik? In beide gevallen had hij het eerste, onmiddellijk achter het Engelsche woord staande Hollandsche woord gekozen als vertaling van Shelley's uitdrukking, terwijl hij daarop volgende woorden, de eenige die Shelley's bedoeling weergaven, over het hoofd had gezien.

Het geval is te curieus, want te karakteristiek voor de wijze, waarop Gutteling's vertaling tot stand schijnt gekomen, om hier niet te worden meegedeeld: Als volgt zijn de feiten:

Shelley schreef:

> Third Voice (from the air)
>
> I had clothed, since Earth uprose
> Its wastes in colours not their own

Gutteling vertaalde dit zoo:

> Derde stem, van de lucht
>
> Ik die sinds de aard verrezen is, kleedde
> Verwoesting in kleuren haar eigen niet.

Ieder redelijk mensch ziet in, dat dit gekleed worden van verwoesting in kleuren niet veel beter dan onzin is, en dus moeilijk door den dichter kan zijn bedoeld. Maar hoe kwam Gutteling er dan toe? Wel, in het woordenboek, staan als beteekenissen van ‘waste’ vermeld:

‘verwoesting, verkwisting, afneming, schade, verlies, woestenij, wildernis, onbebouwd land.’ En de blijkbaar niet schrandere vertaler heeft hier dus, als weergave van Shelley's ‘waste’, het allereerste woord genomen, dat hij opgegeven vond, zonder zelfs op de gedachte te komen, om verder te kijken, of soms een der andre woorden, door zijn beteekenis, beter geschikt zou zijn. Natuurlijk moet hier dus staan ‘woestenij’.

Het andere geval is dit:

Shelley schreef:

> Sixth spirit.
> Ah sister! Desolation is a delicate thing
> It walks not on the earth it floats not on the air
> But treads with killing footstep and fans with silent wing
> The tender hopes which in their hearts the best and gentlest bear.

Gutteling vertaalde:

> 't Vernielende is iets zeer verfijnds: o zuster, weet, waarom! etc.

en vat dus ‘desolation’ op als ‘het vernielende’, welk woord echter, zooals men ziet, geen duidelijk-verstaanbaren zin aan Shelley's vers-regel geeft.

Ik sla mijn woordenboek dus maar weer op, en lees daar:

Desolation: verwoesting, verlatenheid troostelooshеid.

Wederom heeft Gutteling hier dus het eerste woord, dat hij onmiddellijk achter het Engelsche staan vond, als het juiste genomen, zonder zelfs te merken, dat wat hij als de vertaling van Shelley's sublieme strofe neerschreef, zoodoende tot 'n een beetje grappige wartaal werd.

De waarheid toch is, voor ieder die Shelley kent, dat ‘desolation’ hier geenszins verwoesting of vernieling noch allerminst, zooals Gutteling het noemt, ‘het vernielende’ beteekent, maar een, door den dichter, als persoonlijkheid gezienen geestestoestand van troostelooze hopeloosheid beduidt, in overeenstemming met de twee het laatste staande, door het woordenboek opgegeven beteekenissen, op welke de vertaler echter in het geheel niet heeft gelet.

Vat men het Engelsche woord nu op in den zin dien ik aangaf, dan wordt die door Gutteling's toedoen onverklaarbare strofe op eenmaal volkomen duidelijk en prachtig-mooi. Er komt een rationeel verband tusschen haar en de daaropvolgende en eraan voorafgaande regels, en het sociale begripsgevoel van den dichter treedt er uit te voorschijn met korte, treffende trekken, zoodat wij met hem kunnen meevoelen en hem hooglijk waardeeren om zijn intuïtief-juist inzicht in maatschappelijke toestanden en gemoedsbewegingen. Hij schildert er, op zijn gewone, verbeeldingsvolle manier, de bekende gemoedshouding (desolation) van de beschaafde, de meest-ontwikkelde burgerij tegenover de allernieuwste richtingen in het politieke leven van hun tijd. In hun hart voelen die geestlijk-hoogerstaanden, dat de revolutionnairen gelijk hebben in de essentie van hun willen, maar zij weigren hen te steunen, omdat zij, met recht, door de geschiedenis geleerd, bevreesd zijn voor de excessen die een logisch bijkomstig gevolg van de overwinning der lagere standen zullen zijn. Achter de hervormers toch, met al hun goed-gedisciplineerdheid, trekken de meest veelsoortige en niet altijd even-waardige hulptroepen meê, waarover ten slotte de leiders zelf niet meer de baas zullen kunnen blijven, en onder wier losgebroken geweld de hervormers zelf zullen vallen, zoo goed als het eerst de reactionnairen hebben moeten doen. Dan komt de anarchie, met al de gruwlen die daaraan vastzitten, totdat de reactie, wanneer de wereld moe, want uitgeput door al de herrie is geworden, het hoofd weer nijdig opsteekt, en de oude toestanden, hoogstens met eenige kleine verbeteringen, herstelt.

Dát alles weten de wijzeren onder de burgers, en van daar hun desolation (desolaatheid zou misschien, als het proza betrof, nog de beste vertaling zijn). En zoo doen deze niet mee met het nieuwe, doch sympathiseeren daarom allerminst met het oude, en zij hangen dus in tusschen twee levensbeschouwingen, zonder aan eene ervan mee te kunnen doen. Naar achtren, noch naar voren ziend kunnen zij iets goeds ontwaren, en berusten dus maar vreedzaam, zachtblij, indien op 't oogenblik alles maar kalm om hen blijft.

Dezen toestand van een deel, en niet het minste, der natie, als er een geweldige revolutie aan de kimmen begint te schemeren,

en waarvoor ik vele woorden noodig had, om hem duidelijk te maken, heeft Shelley met de boven-aangehaalde en de volgende regels plastisch gevoeld, en impressief geschilderd, zóó dat die plaats ons, eens gelezen, altijd bijblijven moet.

De half- of kwart-ontwikkelde knaap Gutteling echter heeft met onontvankelijke hersens, maar toch besliste zelfverzekerdheid er volstrekt iets anders, in zich zelf reeds geen zin hebbends, en met het er aan voorafgaande, zoowel als met het er op volgende geen verband houdends van gemaakt.

Dit zijn dus twee sterke voorbeelden - ik zal er nog meer geven - dat Gutteling den tekst van Shelley volstrekt niet verstond, en er dan maar iets voor in de plaats zette wat het toeval hem aan de hand wou doen. De dwaze jongen was nog niet eens in staat om te begrijpen, dat de tekst van een hoog en verheerlijkt dichter, gelijk Shelley thans voor alle ontwikkelden op de heele wereld omhoog staat, aan elken vertaler - laat staan dan aan een jongen, nauw den kinderschoenen ontwassen beginner - heilig heeft te wezen, en ieder, die er niet alleen voor uitkomt, maar er zelfs (met een leugentje omtrent de aanleiding gevende reden) op stoffen durft, dat hij zich in koelen bloede heeft vergrepen aan die schoonheid, heeft blijkbaar zóó sterk àl gevoel voor de juiste verhoudingen, en van zijn eigen stand in de wereld, verloren, dat men slechts mismoedig om hem meesmuilen kan.

Doch laten wij verder gaan. Op bladz. 8 lezen wij:

> Daar zijt ook gij en hangt wringend een schim,
> In wervelwind-bevolkte bergen

wat dienst moet doen als weergave van het indrukwekkende:

> There thou art and dost hang a writhing shade
> Mid whirlwind-peopled mountains.

Ik wil hier geen aanmerking maken op de samenstelling wervelwind-bevolkt, al komt zij mij voor, een beetje onhollandsch te zijn, maar wel moet ik protest aanteekenen tegen de uitdrukking ‘wringend een schim’ inplaats van, zooals het zijn moet, ‘een zich wringende schim’, gelijk duidelijk in Shelley's tekst te lezen staat.

Wie van flauwe moppen houdt, zou hierbij op kunnen merken, dat schimmen op één lijn te stellen met natte vaatdoeken en hen precies zoo te doen behandlen, niet rationeel en allerminst humaan is, zoodat dit geenszins de bedoeling van den meest humanen der Engelsche dichters kan zijn geweest.

Nog weer een verkeerde vertaling (altijd maar in dat Eerste Bedrijf) is het volgende:

Mercurius is tot Prometheus gekomen om dezen de voorwaarde mee te deelen, waarop hij van zijn marteling verlost worden kan. De bode der goden wil den gevangen lijder overreden, om den wil van Jupiter te doen, en zegt dus o.a. tegen hem:

> Wise art thou, firm and good,
> But vainly wouldst stand forth alone in strife
> Against the Omnipotent: as yon clear lamps
> That measure and divide the weary yeàrs
> From which there is no refuge, long have taught
> And long must teach.

Gutteling vertaalde de, op één na, laatste drie regels met:

> gindsche lampen,
> De heldre, die de moede jaren meten
> En scheiden, die niet één ontkomen kan.

Deze vertaling is weer onjuist, want ieder begrijpt, dat ‘weary’ hier, met dichterlijke vrijheid, (de Engelsche dichters doen dat wel eens) door Shelley gebruikt wordt voor wearisome = vermoeiend, vervelend, kwellend; de jaren-zelf hier moede te noemen geeft immers volstrekt geen aannemelijken zin, daar de ‘years’ hier, blijkens Shelley's woorden, eenvoudig een tijdsverloop beteekenen en er dus geen kwestie van persoonsverbeelding kan zijn. Buitendien, alleen indien ‘weary’ hier in den zin van vermoeiend of kwellend gebruikt is, krijgt de zinsnede: ‘die niet één ontkomen kan’ een reden van bestaan. Want ‘moede jaren’ from which there is no refuge’ - men vraagt zich af, waarom degene, die in zulke jaren leeft, zoo'n wanhopig verlangen zou moeten voelen, om er uit te raken; het beste immers doet hij, als hij stil zijn gang gaat, en dus heelemaal niet let op den tijd: want hetzij deze voor zichzelf zich makklijk, 't zij hij

zich moeilijk beweegt, in elk geval gaat hij toch even snel voorbij. Inzonderheid uit deze plaats kan blijken, dunkt mij, hoe onnadenkend en letterlijk mechanisch Gutteling bij zijn vertalen van dit schoone Engelsche gedicht te werk moet zijn gegaan. En toch durfde hij boud-weg in zijn Voorrede verzekeren, dat hij Shelley benaderd had, en diens geest verstaan! Wij gaan verder, steeds maar door in het Eerste Bedrijf.

Prometheus spreekt over de Furiën en wat hij psychisch voelt, als zij hem aanzien:

> Me thinks, I grow like what I contemplate
> And laugh and stare in loathsome sympathy.

Gutteling vertaalt dit, als:

> Is 't me of ik lijken ga op wat ik schouw,
> En lach en staar in walglijke gemeenschap.

Een noodeloos en leelijk germanisme als ‘schouw’ (waarom niet ‘zie’ gezegd?) sla ik maar weer over; doch blijf even staan bij ‘gemeenschap’ dat Gutteling in de plaats van ‘sympathy’ geeft, en dat Shelley's fijne bedoeling (men wordt gelijk aan, want gaat voelen voor datgene waar men lang naar ziet) omzet in een heel andere, in eene, zou men zeggen, van vleeschelijken aard.

Waarachtig: ‘gemeenschap’ te schrijven, waar ‘overeenstemming’ bedoeld is, lijkt mij het bedrijf van een weinig-ontwikkelden jongen, wiens geest nog geen onderscheid kan zien tusschen elkander hoogstens soms rakende, maar volstrekt niet gelijk- en gelijksoortige begrippen, of die de beteekenis van de woorden zijner eigen taal nog slechts onvoldoende kent.

Aan dezen achterstand van Gutteling's geest in fijnheid-van-waarnemen-en-begrijpen is het ook te wijten, dat hij Shelley's indrukwekkende woorden (door een Furie gesproken):

> ‘In each human heart terror survives the ruin it has gorged’

durft weergeven door dezen blinden misgreep:

> In 't menschehart
> Wordt prooi, dien het verslond, steeds overleefd door schrik.

Intelligente hoogere burgerschoolleeraren hebben bijna dagelijks te glimlachen om dergelijke vertalingen, door hun leerlingen begaan, en waaruit blijkt, dat deze wel een vlijtig gebruik van hun woordenboek en andere hulpmiddelen maken, doch dat de ware beteekenis van wat een dichter gezegd heeft niettemin een gesloten boek voor hen bleef. Want iedre volwassen ontwikkelde, die deze plaats van Shelley met ontvankelijken geest in zich op tracht te nemen, bespeurt dadelijk, dat grof materiëele begrippen als ‘prooi’ en ‘verslinden’ hier vèr zijn gebleven bij deze zuiver-geestlijke gebeuringen in het werk van een der meest idealistische dichters, die ooit hebben geleefd.

In mijn gewone taal, die dichter dan die van Shelley, bij de menschen staat, overgebracht, beteekenen deze regels niets minder dan het volgende:

Als het voelende menschlijke hart al de ellende van het leven en de wereld ziet, en weet, dat het er zelf niets aan verandren kan, verbijt het zich in stilte, doet dus, kan men zeggen, alsof het iets afschuwelijks moet binnenslikken, zonder het te kunnen, en een naamlooze ontzetting over al het geziene blijft naleven in den bezitter van dat hart. Dit is de preciese zin van Shelley's woorden, en sluit zich ook volkomen aan bij wat de dichter onmiddellijk daarvoor en daarna heeft gezegd. Ieder die in Shelley's visionnaire zeggingswijze, zoowel als in het gevoelsleven en de denkwijze van dien dichter thuis is, kan dit duidelijk in zijn woorden lezen, maar de jonge, en zichzelf - jammer genoeg voor hem! - behaaglijk-toelachende Gutteling was nog op geen mijlen-na zoo ver, en heeft dus maar wild-weg van 's dichters diep gevoelde en gedachte woorden iets belachelijk-plats gemaakt, dat met geen mooglijkheid uit Shelley's tekst valt te halen (‘ruin’ toch beteekent nimmer ‘prooi’) en waar de kenner-en-vriend van Shelley met verbaasde verontwaardiging tegen aanstaren moet.

Neen, het spijt mij oprechtelijk, dat ik het zeggen moet, maar de niet zeer schrandere en slechts weinig-bekwame Gutteling is in geen enkel opzicht de man geweest, die Shelley's meesterstuk, door een vertolking, aan Nederland kon bekend maken. Want niet alleen heeft hij Shelley's tekst telkens weer niet volkomen, en vaak zelfs geheel en al verkeerd begrepen, maar hij miste

bovendien, - ik zeide het reeds in den beginne - geheel en al de muzikale zangkracht, waardoor Shelley zich zoo heerlijk onderscheidt.

Ik heb mij, in mijne aanmerkingen op de juistheid der vertaling, tot het Eerste Bedrijf bepaald, dat zal wel voldoende wezen, want met de anderen is het precies zoo gesteld. Doch wat den klank van Gutteling's verzen betreft, waarmede hij Shelley's muziek tracht na te doen, zal ik een plaats laten zien, uit een der andere bedrijven, die wezenlijk in zotheid alle karakteristiek te boven gaat. Op het eind van het 2e Bedrijf komt zij voor als een der meest muzikale strofen van den Prometheus, waarbij de lezer visies krijgt van zonneklaren maneschijn die over een mystisch meer speelt, dat altijd in harmonische beweging verkeert. De deskundige lezer voelt onder het genieten de tranen, bij manier van spreken, in zijn geestlijke oogen komen, bedwelmd als hij wordt door de als angelieke en toch zoo reëel-visionnaire schoonheid, die aandoet als het meesterlijke spelen van een eersterangs-kunstenaar op een volmaakt-schoone violoncel.

Dit zijn Shelley's woorden:

> My soul is an enchanted boat,
> Which, like a sleeping swan, doth float
> Upon the silver waves of thy sweet singing

Van dien eersten prachtigen regel maakt Gutteling, in volslagen gemis aan gehoorsfijnheid:

> Mijn ziel is een *bekoorde kaan.*

Toen ik voor het eerst de cursieve woorden las, terwijl ik nog onder den indruk verkeerde van het sublieme oorspronkelijke, voelde ik letterlijk als een schok door mijn leden gaan, en ik wist waarlijk niet, of ik woest-verontwaardigd moest wezen of in hartelijk schaterlachen uitbarsten zou.

Want hoor naar die afgrijslijke alliteratie, bedenk hoe weinig die harde grove klanken passen in deze aetherische stemming, en denk, daarboven op, nog aan de walglijke suggestie's, (‘koren’ en ‘kaantjes’) die deze woorden kunnen maken, op ieder die zijn Hollandsch kent. Maar de arme Gutteling merkte al die

dingen niet; omdat het gevoel voor de schoonheden en leelijkheden der taal hem niet van nature was meegegeven, hij had een alliteratie gevonden... vooruit dus maar!

O, als de geloovigen en de spiritisten het bij het rechte eind hebben en er een persoonlijk-bewust leven nà dit leven bestaat, dan zou men den lust in zich kunnen voelen opkomen, om over den rand van het stille graf heen, den onnoozelen bedrijver van zulk een ergernis, die het schoonste zelfs niet ontzien wou, na te roepen:

'Als daarginds, in de metaphysische gewesten, de groote dichter, dien gij dorst hoonen, verblind als gij waart voor de grenzen van uw eigen geest, als Shelley, de eeuwige, u zijn aandacht waardig mocht keuren, verneder u dan voor Hem, en vraag Hem diep om vergiffenis, omdat gij Zijn werk vrijwel tot een bespotting hebt durven maken: want als verontschuldiging zal u misschien kunnen strekken dat gij, hier op aarde, nog zoo verschrikkelijk onnoozel, en te vervuld van uw eigen voortreflijkheid waart!'

II.

Ten gerieve van lezers, die graag iets zouden willen lezen van en over Shelley, kunnen wij wijzen op de vier volgende recente uitgaven:

The Poetical Works of Percy Bysshe Shelley, edited by H. Buxton Forman. 5 dln. George Bell and Sons. 1908. Deze uitgave is geheel compleet en niet duur (plm. *f* 8.-).

Shelley's Life by T.J. Hogg. Routledge & Sons, Londen.

F. Gribble. *The Romantic Life of Shelley.* Eveleigh Nash. London 1911.

The Letters of P.B. Shelley, ed. by R. Ingpen. Pitman, London. 2 vols.

Het meest zakelijke en uitvoerige Leven van Shelley blijft natuurlijk het werk van Prof. Dowden, in 2 dln.

Wie over het gedachteleven van Shelley, o.a. over dat in den Prometheus, wil onderricht worden, vindt daartoe gelegenheid in:

John Todhunter. *A study of Shelley.* London, C. Kegan Paul.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Terwijl we ons neerzetten om het volgende te gaan schrijven, bereiken ons juist de ochtendbladen met den uitslag van de Kamerverkiezing in Hoorn.

De heer W. de Jong, de Unie-liberaal van Scheveningen, komt er in herstemming met den antirevolutionair A. Vegtel uit den Haag. En 't lijdt geen twijfel, of de heer De Jong zal de volgende week gekozen worden.

Deze Kamerzetel blijft dus voor de Unie-liberalen behouden.

De omstandigheden, waaronder deze verkiezing heeft plaats gehad, geven ons echter aanleiding hier een opmerking te plaatsen, welke mogelijk, met 't oog op den stembusstrijd in 1913, overweging zou kunnen verdienen.

Maar vooraf een woord ter verduidelijking.

Het is een secret de Polichinelle waarom deze verkiezing in Hoorn is noodig geweest en waarom Mr. Ferf zijn Kamerlidmaatschap in Februari heeft opgezegd. Het was: om met eere den aftocht te dekken.

Zij die op de hoogte waren van de politieke konstellatie in het distrikt Hoorn, wisten dat de heer Ferf er het volgend jaar een slechte kans zou hebben gemaakt - niet omdat links er minder sterk zou zijn geworden, maar omdat Mr. Ferf persoonlijke decepties in zijn distrikt heeft veroorzaakt. De mogelijkheid was dus niet uitgesloten, dat Hoorn hem in 1913 niet meer in de Kamer zou hebben gebracht.

Maar de heer Ferf bekleedde ook nog een ander openbaar ambt, n.l. dat van lid der Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Holland, terwijl hij voor het distrikt Zaandam in de

Provinciale Staten zitting had. En nu was hem thans reeds op een stukje papier de zekerheid te geven, dat hij daar, wanneer hij er het volgend jaar aan de beurt van aftreding was, niet meer herkozen zou worden. Over dit distrikt toch hebben de socialisten sinds enkele jaren als heer en meester te beschikken. En ze zouden hem dus hebben gewipt.

In 1913 zou Mr. Ferf dan eensklaps ridder te voet zijn geworden; de deuren op het Binnenhof en op den Jansweg te Haarlem zouden voor hem gesloten zijn geworden, en zijn staatkundige loopbaan zou dus met één gebaar zijn afgesneden en op een wijze, die voor iemand van zijn verleden en zijn verdiensten nu juist niet aangenaam zou zijn te noemen geweest. En misschien kwam daar nog een, op zijn leeftijd begrijpelijk verlangen zijnerzijds bij, naar wat meer rust en een minder, de geheele persoonlijkheid in beslag nemenden werkkring.

Toen zich dan ook de kans voor den heer Ferf voordeed, om door de Staten van zijn gewest naar de Eerste-Kamer te worden afgevaardigd - 't is niet aan te nemen, dat men hem verkoos zonder dat er vooraf overleg met hem was gepleegd - heeft hij blijkbaar niet zonder rouwigheid gebruik gemaakt van deze gelegenheid om zich een eervolle retraîte te verzekeren. En zonder tegenstribbelen heeft hij zich toen in dit tehuis voor oude en rust zoekende staatslieden laten opnemen.

Maar 't is óók bekend, dat er een berekening achter dit alles heeft gezeten. En wel deze: - dat er op die manier een zetel werd open gemaakt voor Mr. Fock. Dit gewezen Kamerlid van Rotterdam, deze oud-Minister van Koloniën, was na zijn terugkeer uit den West, waar hij het ambt van Goeverneur had bekleed, nog steeds buiten de aktieve politiek gebleven. Door 't open komen van Hoorn had men nu een mooie en ongezochte gelegenheid om den heer Fock weer in de Kamer te brengen.

Bovendien zag men in deze kandidatuur het voordeel, dat men van links weer een Indische specialiteit op het Binnenhof kon brengen, welke men vanaf 1909, na de niet herkiezing van Van Deventer en Van Kol, er miste.

Zoo stonden de zaken er in Februari voor.

Maar wàt gebeurde er toen?

Er had een verrassing plaats: - een duveltje sprong uit het politieke doosje.

De heer W. de Jong, sterk door zijn sukces in Hilversum bij een vorige gelegenheid, trok het distrikt Hoorn in en ging, onder de neus van het bestuur zijner partij, in verschillende plaatsen kennis maken met de kiezers door hier en daar als spreker op te treden. En het resultaat is bekend: - de, in de Liberale Unie voor Mr. Fock bestemde zetel, ontglipte deze, en diens partijgenoot gaat er zonder eenige scrupule op zitten, zeker met het plan in 1913 te zeggen: j'y suis et j'y reste.

Dit alles bij elkaar vormt zaken en omstandigheden, die de betrokkenen met hun partijbestuur moeten uitvechten, en wanneer de Liberale Unie reden heeft zich over de gedragingen van een harer leden te beklagen, dan moet zij dit maar binnenskamers met de recalcitranten verder bedisselen; anderen hebben niets te maken met de wijze, waarop in de keuken dezer partij de koks de schotels bereiden of bederven, die hun partijgenooten moeten verorberen of daaraan denken te smullen.

Maar 't wordt iets ànders als anderen mee aan den disch worden genoodigd en indien men gaat afspreken, dat men voor een bepaalde gelegenheid in gezamenlijk overleg het menu zal opmaken.

Dàn mogen de koks niet met het eten knoeien of elkander de schotels uit de handen rukken.

En zijn de geruchten juist, dan zou het voornemen bestaan tusschen de partijbesturen van de Liberale Unie en den Vrijzinnig-demokratischen Bond overleg te plegen over de aktie in 1913 in sommige distrikten te voeren. Dàn moet men elkander kunnen vertrouwen; dàn moet er zekerheid gegeven worden - en dáár wilden we op neerkomen -, dat in Juni van het volgend jaar van geen der beide kanten politieke stroopers met de lichtbak er op uit zullen trekken, die het doel hebben de kiezers te verblinden opdat deze den jager niet zullen kunnen zien, die er achter op het wild loert.

Het dezer dagen in de Liberale Unie gebeurde kan dus mogelijk nog zijn nut hebben.

Maar men profiteere dan van deze les vóórdat het te laat is.

Goede rekeningen maken goede vrienden. En laat men 't scheiden van de markt niet afwachten om elkander te leeren kennen. Handslag moet koop zijn.

Maar niet de verkiezing in Hoorn alléén heeft de aandacht van de wachters op de politieke uitkijktorens en van de mannen in het kraaiennest bezig gehouden. Ook Dr. Kuyper is in de afgeloopen maand weer zijn deel in ‘the topic of the day’ komen opeischen.

En nu bedoelen we niet zijn verweerschift getiteld: ‘Afgeperst’, waarin hij zich zeer breedsprakig verdedigt tegen het ‘afschuwelijk misverstand’, dat bij de behandeling van de laatste begrooting tusschen hem, den Minister van Koloniën en Dr. de Visser was ontstaan. Dit geldt een twist in het Christelijk politiek huisgezin, die de buitenstaanders heel weinig interesseest; dit is een ‘affaire de familie’, waarbij we er niet aan denken door het sleutelgat te loeren of aan de reetjes van de deur te luisteren; we weten toch, dat als de gordijnen weer worden opengeschoven, de betrokkenen in deze huiselijke kibbelarij met blomzoete gezichten, pruimenmondjes en zalvende oogen arm-in-arm achter de ruiten zullen verschijnen. Men heeft elkander niet begrepen... misverstaan... verkeerd gelezen... men neemt van beide kanten de booze woorden terug... en de man met het ‘intellektueel tekort’ stort zich weer broederlijk in de armen van den man met het ‘intellektueel teveel’. En de gordijntjes worden tot 1913 weer dichtgetrokken.

Maar waar we hier op doelen, is op de Kuyper-afgoderij te Leeuwarden en te Utrecht ter gelegenheid van de herdenking van diens veertigjarig hoofdredakteurschap van ‘De Standaard’.

Om te begrijpen en te kunnen verklaren wat in de oude Bisschopstad gebeurd is, na al hetgeen in de laatste jaren met den antirevolutionairen leider is voorgevallen, zou men een kenner van de ‘psychologie van de massa’ moeten wezen. Want ook hier heeft men zien geschieden wat bij volksoproeren en volksmoorden zoo kenmerkend is, nml: dat wat ieder individu afzonderlijk niet in staat zou zijn te doen, wel gebeurt wanneer dat individu zich in een gelijk gestemde massa bevindt. Iemand, die, alleen zijnde - tenzij hij een misdadigen aanleg bezit - er nooit toe zou komen een moord te plegen, zal soms wel mee gaan bloed vergieten als de massa aan 't moorden slaat.

En zoo is 't met de Kuyper-vergoding ook.

't Is merkwaardig het verschil van uitlatingen waar te nemen

van antirevolutionairen, wanneer men ze onder vier oogen over hun leider spreekt, en wanneer zij zich in massa uitlaten. Man tegenover man is hun oordeel volstrekt niet zonder kritiek en zullen zij ook menigmaal durven zeggen wat zij in Kuyper afkeuren. Maar nauwelijks in massa bijeen, verliezen zij hun zin voor kritiek, worden zij door de ‘folie de la foule’ bezeten en vervallen zij in de bekende hysterische extaze voor hun door God gegeven leider.

Dr. Kuyper is dan ook juist de persoonlijkheid om op de massa te werken; hij bezit de gave om die massa's te biologeeren; hij kent haar psychologie; en hij maakt daar een sluw en handig gebruik van.

Is hij eenmaal aan 't werk, gaat de suggestie van hem uit, dan verliest de menigte haar zelfbeheersching en is zij tot allerlei dwaasheden in staat.

Dr. Kuyper is een generaal Boulanger op religieus gebied, die bij machte zou zijn een menigte zoo zeer onder zijn persoonlijke bekoring te brengen, dat hij ze gemakkelijk in een avontuur zou kunnen meesleepen.

In een republiek zou hij een gevaarlijk man kunnen worden.

Wanneer men de werking van deze psychologie van de massa niet aanneemt, hoe zou men dan de delirische uitingen van afgodische bewondering kunnen verklaren, die ter gelegenheid zijner huldiging te Utrecht hebben plaats gehad?

Het was een aanbiddings-delirium, die allen zin voor kritiek en welvoeglijkheid het zwijgen had opgelegd.

Hoe is 't anders te begrijpen, dat, na hetgeen bij het lintjes-schandaal met Lehman aan 't licht is gekomen, door zijn Standaard-bewonderaars als geschenk juist een kistje ter bewaring zijner ridderorden was bedacht?

't Leek wel of Satan zelf aan 't werk was geweest om de zaak in 't ridicule te draaien.

En dat niet slechts wat deze ongelukkige huldigingswijze betreft, maar ook wat deze kwade geest Dr. Kuyper zelf op diens feestdag deed zeggen.

Want slechts te sulfur-dampen, die de verschijning van den ‘evil ghost’ steeds schijnen te vergezellen, kunnen Dr. Kuyper zoo erg hebben bedwelmd en in de war gebracht, dat deze,

met van vroomheid draaiende oogen en van treurigheid schuddend hoofd, tranen dorst te plengen over het feit, dat Lohman - ja, juist Lohman - zich van iedere deelneming aan zijn journalistiek feest had onthouden. De geheele pers van rechts had meegejubeld. Alleen de leider van de christelijk-historischen had gezwegen.

Veelbeteekenend gezwegen!

We herhalen, dat slechts een kwade geest Dr. Kuyper kon hebben ingeblazen om op zijn feestdag op een ostenstatieve wijze over dit feit zijn teleurstelling uit te spreken.

Want hij kon begrijpen en verwachten, dat de heer Lohman, die door hem op deze manier opzettelijk uit zijn tent was gelokt, nu zeker niet meer zwijgen zou.

En dat het antwoord, hetwelk te wachten was, niet malsch zou wezen - het feit, dat de heer Lohman tot nu toe gezwegen had, was voor ieder menschenkenner een voldoende aanwijzing om dit wel te kunnen vermoeden.

Welnu, de heer De Savornin Lohman heeft dan op de tranige jeremiade geantwoord. De ‘Nederlander’ heeft hij doen spreken.

Maar hoe?

De heftigste aanval, de grofste aantijging, de giftigste penneprik in de pers van links in de roerige dagen van het lintjes-schandaal, kan voor den antirevolutionairen leider niet zoo diep grievend zijn geweest, als wat zijn coalitievriend hem toen te slikken heeft gegeven. De heer Lohman heeft hem een pats midden in het gezicht toegediend, die klonk als een klok. En een dusdanige afstraffing juist van dien kant...!

Want de heer De Savornin Lohman heeft op de verwijtende woorden van den hoofdredakteur van ‘De Standaard’ in andere woorden zoo ongeveer het volgende geantwoord: - de manier, waarop gij, Kuyper, in die veertig jaar uw blad hebt geredigeerd, is van een dergelijk min gehalte geweest, dat 't mij als fatsoenlijk man niet mogelijk is u daarmee geluk te wenschen en op dezen dag mee te jubileeren.

En met een roode wang van dezen oorveeg en met zijn ridderordenkistje onder den arm kon de ‘Leider’ van Utrecht naar de Kanaalstraat in den Haag terugkeeren.

Veel reden tot vreugde en feestvieren heeft men, behalve

deze huldiging in meer huiselijken kring, aan den kant der rechtsche coalitie anders niet gehad.

Met de sociale wetgeving wil 't bijvoorbeeld nog maar niet al te best vlotten.

Niet, dat er niet een boel overhoop is gehaald! Dáár mankeert 't niet aan. Er is al voldoende papieren wetgeving klaar. Maar dat is niet voldoende. Zelfs niet voor de kiezers. En men begrijpt nu bij rechts wel, dat 't niet zal aangaan om in 1913 de kiezers slechts te wijzen op wat op het ‘papier’ gereed is.

Zij zullen ook iets in het Staatsblad willen zien.

Men voelt wel, dat de mannen van Patrimonium en den Katholieken Volksbond het volgend jaar ontevreden zullen zijn als zij nog niets gekregen hebben van al wat hen nu al zoo lang op sociaal wetgevend gebied is beloofd. Als de stembus voor 1913 gereed gezet zal worden, zal het Kabinet-Heemskerk bijna zes jaar aan het roer geweest zijn, en de laatste vier jaar een meerderheid op het Binnenhof hebben gehad als waarover bij menschenheugenis ooit een Ministerie heeft kunnen beschikken.

En tòch nog niets!

Want er lijkt wel een vloek op de sociale wetgeving van het huidig Ministerie te rusten.

Daar heeft men nu de Bakkerswet! In eersten aanleg een mislukking! Nu zou eindelijk na Paschen de gelegenheid komen ze in tweede instantie te behandelen en af te doen. Maar de geestelijke vaders van dit ontwerp hebben nu ineens zoo weinig zin meer om hun eigen wetgevend produkt af te handelen, dat zij zelfs een voorstel van Links om 't eindelijk weer op de agenda te plaatsen, hielpen afstemmen.

Abortus provocatis!

En de Invaliditeitswet? Nog in voorbereiding. Maar Minister Talma weigert inmiddels met de kommissie uit de Kamer, die de behandeling moet voorbereiden, te vergaderen, terwijl er bovendien toch zulk een schijnhaast mee wordt gemaakt, dat men niet eens enkele dagen kan wachten opdat de linksche leden gelegenheid zullen hebben aan de werkzaamheden der kommissie deel te nemen.

Afdoening voor Juni 1913 onmogelijk!

En de Tariefwet? Nog in voorbereiding. De kommissie uit de

Kamer in wier handen het ontwerp is gesteld, hoort nog steeds deskundigen.

Afdoening voor Juni 1913 hoogst twijfelachtig!

En de Ziektewet? Weinigen die gelooven, dat zij in de eerste helft van het volgend jaar zal afgedaan zijn.

En de Grondwetsherziening? De kommissie is dezer dagen met haar rapport gereed gekomen.

Maar afdoening door Juni 1913 natuurlijk onmogelijk!

En wat zal Dr. Kuyper nu doen? Zou hij zijn deurwaarders-exploot aan dit Ministerie, waarin hij het sommeerde binnen zekeren tijd de Ziekteverzekering af te doen, daar hij anders alle medewerking aan de assurantiewetten zou ontzeggen, vergeten zijn? Was die termijn niet de maand Juli? En gelooft hij nog in gemoede, dat er vóór zijn termijn nog iets van komen zal?

En zoo niet, wat dàn?

Zou hij de werkstaking aandurven?

We zullen afwachten.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXI.

> ‘I dont say that an Englishman has no other duties. He has a duty to Finland and a duty to Macedonia. But what sane man can deny, that an Englishman's first duty is his duty to Ireland’.
> S h a w : *John Bull's other Island.*

I.

Het is een ernstige, diep-treurige lijdensgeschiedenis die opdoemt voor den geest, als er sprake is, als thans, van de betrekkingen tusschen Engeland en Ierland. Zoolang Ierland tot Engeland behoord heeft is het anders behandeld dan ieder ander deel des rijks. Aanvankelijk was het kolonie, en de geschiedenis bevat al de rampen en ongevallen, die het koloniaal bestuur van alle landen der wereld tesamen kunnen aanwijzen. En zonder eenig nut, want de Engelsche kolonisatie in Ierland is nooit anders geweest dan een volslagen mislukking. Met uitzondering van het door protestantsche Schotten bevolkte deel der provincie Ulster is Ierland, ondanks den uiterlijken schijn en het gebruik der Engelsche taal, steeds vreemd gebleven aan het Engelsche wezen, en heeft het voor Engeland nooit iets anders gevoeld dan haat en vijandschap.

En hoe kon dat ook anders?

Ierland werd van den aanvang af beschouwd als een gebied, dat dienen kon, om geëxploiteerd te worden ten bate der Engelschen. De Ieren telden niet mee. Zij waren een vijandig ras, dat bestemd scheen uitgeroeid te worden. Alles wat mogelijk was werd gedaan, om te beletten dat zij samensmolten met, opgingen in de Engelsche

kolonisten. Huwelijken tusschen Ieren en Engelsche settlers werden verboden. De grond, die aan de Ieren behoorde, werd hun ontnomen en als feudaal bezit gegeven aan de Engelsche baronnen. Het Statuut van Kilkenny, in 1367 onder Edward III uitgevaardigd, verbood, onder bedreiging van dezelfde straffen als op hoogverraad waren gesteld: het gebruik der Iersche taal en der Iersche kleederdracht, of het aangaan van huwelijken met Ieren. Die verbodsbepaling gold voor de Engelschen in Ierland wonende. De Ieren zelf werden als buiten de wet staanden, outlaws, beschouwd. De koning van Engeland was sedert 1172 ook koning van Ierland, door een bul van paus Adriaan IV gemachtigd dien titel aan te nemen. Maar het was geen misdaad in zijn rijk een zijner Iersche onderdanen te dooden, zelfs in streken die geheel en direct onder Engelsch bestuur stonden.

Deze staatkunde is eeuwenlang volgehouden, nu eens met meer, dan met minder volharding. Omstreeks 1500 hadden de Iersche denkbeelden zoo zeer veld gewonnen, ondanks de Engelsche onderdrukking, dat de Normandische edelen, in Ierland gevestigd, de Iersche taal spraken, in hunne kasteelen Iersche rechtsgeleerden en Iersche barden onderhielden, en de Iersche wetgeving voorstonden. Toen was de feitelijke invloed van het Engelsche bestuur, the English Pale, beperkt tot een strook, omstreeks 30 mijlen in omtrek van het kasteel te Dublin. Binnen dien cirkel golden de Engelsche wetten, daarbuiten leefden Normandiërs, Engelschen en Ieren onder Iersche wet. Dit was een tijdperk van groote welvaart voor Ierland. Overal ontstonden groote gebouwen, kasteelen, kerken, kloosters en scholen, wier ruïnes nu nog getuigen van de welvaart en den voorspoed.

Doch onder Hendrik VII en vooral onder Hendrik VIII begon een nieuwe aera van vervolgingen. Een parlementsbesluit van 1495 had bevolen, dat alle besluiten van het Engelsche parlement bindend zouden zijn voor Ierland. Op grond van dit besluit werd in 1536 de earl of Kildare, een der hoofden van het Huis Geraldine, beschuldigd van verraad, ter dood gebracht met verbeurdverklaring van al zijn goederen.

Alle grondbezit, dat aanvankelijk was gegeven aan Normandische baronnen, maar in den loop der tijden was overgegaan aan Iersche eigenaars, werd hun zonder eenige vergoeding ontnomen

en tot eigendom der kroon verklaard: alle grondbezit der kloosters werd op dezelfde wijze verbeurd verklaard. En de bezitters of bewoners, die zich daartegen verzetten, werden als ‘rebellen’ en buiten de wet staande behandeld.

Toen begon wat Bacon noemde ‘the wild chase on the wild Irishmen’. Met ongelooflijke kosten en de meest barbaarsche middelen begon toen de uitroeiïng der Iersche bevolking. Een aanzienlijke legermacht werd uit Engeland naar Ierland gezonden ‘and tortures and hangmen went out with the soldiers’, zegt Green (*Irish Nationality*, 30). Pardon werd niet gegeven: ouden, zieken, kinderen, vrouwen, geestelijken en leeken... werden wegens rebellie ter dood gebracht. Dichters en schrijvers werden gedood en hunne geschriften verbrand, ‘all Irishmen confounded in the same ignorance and abasement, all glories gone, all rights lost. The great object of the Government was to destroy the whole tradition, wipe out the Gaelic memories and begin a new English life. The genius and policy of the English government were directed to the total extirpation of the interests of the natives in their own soil. That was the original scheme, and that it was never departed from for a single hour during the whole reign of Queen Elisabeth’, zegt Sir Charles Bruce.

En om die politiek nog duidelijker te doen uitkomen werd in het Katholieke Ierland in 1560 de Protestantsche godsdienst bij de wet ingevoerd, als de godsdienst van den onderdrukker. Dat kon slechts strekken om het verzet te doen toenemen. Juist wijl de nieuwe leer door de Engelschen werd ingevoerd en opgedrongen verzetten de Ieren zich er tegen, bleven zij trouw aan hunne priesters, aan de vervolgde en onderdrukte katholieke leer. Aan Engeland gaf dat nieuwe aanleiding om tot daden van geweld en wreedheid over te gaan. James Anthony Froude zegt in zijn groot werk ‘*The English in Ireland*’, sprekende over den veldtocht in Munster onder Sir Walter Raleigh:

‘De geheele provincie was ontvolkt. Hecatomben van hulpelooze wezens, ouden en zieken, blinden en kreupelen, de jonge moeder en het pasgeboren kind waren gevallen onder het Engelsche zwaard. En hoewel de authentieke bijzonderheden van den strijd vergeten zijn blijft de herinnering aan die dagen van ontzetting onvergetelijk voor de nationale tradities in Ierland.’

En in 1582 schreef Sir Warham Sentleger aan koningin Elisabeth, dat zijn troepen in zes maanden 30.000 menschen in de provincie Munster hadden doen omkomen, door alle te veldstaande oogsten te vernietigen.

Dat was de Engelsche politiek in Ierland onder de regeering der ‘maiden queen’.

Het was Robert Devereux, Earl of Essex, de minnaar van koningin Elisabeth, die in 1599 naar Ierland gezonden werd, om de Ieren te onderwerpen. In een merkwaardig boek: ‘*With Essex in Ireland*’, geschreven in het proza der dagen van Elisabeth, in de taal die Shakespeare moet hebben gesproken, en naar het voorbericht zegt, het dagboek van Henry Harvey, die Essex als secretaris naar Ierland volgde, vinden wij een schildering van den toestand van dit ongelukkige land, die aandoet als een doorloopende jammerklacht en een beschuldiging tevens.

Essex, die waarlijk geen dweepend idealist, geen vliegenreddend dichter was, zeide eens tot zijn secretaris:

‘Had ik kunnen vermoeden, wat mij hier wachtte, Hall, dan zou ik mij eer hebben laten opknoopen, als Haman, voordat ik dezen post als stadhouder begeerd had; want het zij met allen eerbied gezegd, een Engel des Hemels had dien niet kunnen aanvaarden, zonder met verminderde reputatie voor God's aangezicht te moeten terugkeeren. De man toch, die dit ambt bekleedt, moet onbarmhartig zijn als Nero, maar geen druppel bloed mag zijn hand bevlekken. Hij moet alle smeekelingen te woord staan en alle onrecht beloven te herstellen, maar handelen mag hij niet, want dat zou hem het verwijt bezorgen, dat hij eigenmachtig is opgetreden. Iedere wonde en iedere booze zweer, waaraan dit ongelukkige land doodbloedt moet hij kennen; maar hij kan ze niet verbinden of genezen, want dat zou geld kosten, en geld is het eenige, wat Hare Majesteit in Ierland niet wil verbruikt zien. Zoo moet hij dan alles hooren, alles verdragen, iedereen trachten tevreden te stellen, alle menschen goede woorden geven, zijn eigen ziel in lijdzaamheid bezitten, vroeg en laat aan het werk zijn, zijn geheele kracht verbruiken zonder uitzicht op belooning of waardeering, het onmogelijke mogelijk pogen te maken en ten slotte...’

‘En ten slotte, Mylord?’

‘Nu ja, ten slotte naar Engeland terugkeeren, om daar als een gemeene verrader of misdadiger te worden terechtgesteld.’

En de schrijver voegt daaraan deze pessimistische beschouwing toe:

‘Is het dan altoos zoo geweest en zal het altoos zoo blijven, dat dit Iersche land zich nooit in de zegeningen van den vrede zal mogen verheugen. Noch onder de eigen hoofden, noch onder de bevelen der stadhouders uit Engeland is het ooit rustig geweest op dezen met bloed gedrenkten bodem, en zonder de hulp des hemels zal het ook wel nooit rustig worden, tenzij de zee het verzwelge, en de golven, die toornig tegen den oever slaan, het eiland in een zout meer veranderen, waarin visschen, in plaats van menschen leven.’

En dan vertelt Harvey den indruk, dien het kasteel van Dublin op hem maakte, met al de afgehouwen koppen van Iersche verraders en rebellen. ‘Niet alleen waren zij aan de hoofdpoort bevestigd, wat voor de koppen van verraders de goede en natuurlijke plaats is, en waar wij ze ook in Engeland gewoon waren te zien, maar zij stonden langs den geheelen burchtwal, en tegenover alle vensters op palen, wat mij een dwaas, en zelfs een wreed en onaesthetisch gebruik toescheen.’

En keek men naar de hoogte, dan ontwaarde het oog op een der torens een langen, witgeschilderden vlaggestok, waarop echter geen vlag, maar het hoofd van een der rebellen stond. Wijl het daar zoo hoog stond, boven alle dingen, die levend of dood beneden waren, met niets boven zich dan de blauwe hemel en de krijschende roofvogels, en 's nachts de sterren, noemden de Engelschen dat hoofd spottend ‘de astronoom’ en een dichter onder de kasteelbewoners had er zelfs een versje op gemaakt, dat luidde:

> ‘His head is poled high
> Upon the castle here,
> Beholding stars as though he were
> A great Astronomier.’

Het was in dien tijd, dat de earl of Kildare schreef aan een Engelschen vriend: ‘You hear of a case as it were in a dream, and feel not the smart that vexeth us’.

Dat was de tijd van wreedheid, van moord en doodslag, van gruwelijke vervolging; de tijd waarin de O'Neills en de O'Donnells, de O'Dempsys en de O'Byrnes, de O'Tooles en de Burkes te vuur en te zwaard werden achtervolgd, waarin het Engeland's plan scheen te zijn, heel het ongelukkige eiland uit te moorden.

II.

Toen kwam een andere vorm van verovering onder de regeering der Stuarts.

Het ging met Ierland als het bekende gedicht van Byron *The Dream* zegt: telkens zien wij het oude onder nieuwen vorm en nieuwe gedaante, maar het blijft steeds hetzelfde hoe vaak ook kan getuigd worden:

> 'A change came o'er the spirit of my dream.'

Onder Jacobus I werd de politiek van uitmoording vervangen door die van verdringing. Het was niet genoeg, dat het grondbezit was gebracht in handen van den Engelschen adel, ook de Iersche pachters en farmers moesten worden verdreven en vervangen worden door Schotsche en Engelsche kolonisten. In het boven aangehaalde boek van Green lezen wij:

'Toen Elisabeth en Jacobus I hun werk voltooid hadden, waren alle groote leiders, Anglo-Iersche en Iersche, verdwenen; de bevolking was voor meer dan de helft uitgeroeid, vreemde en vijandig tegen de Ieren gezinde pachters in hunne plaatsen gezet, ieder spoor van Iersche wetgeving weggevaagd, en de Engelsche staatsvorm met geweld ingevoerd'.

Maar nog was het Iersche volk niet volkomen vernietigd. Dat toonden de opstanden in Ulster, die onder Cromwell met geweld van wapenen moesten worden onderdrukt. De moordpartijen van Drogheda en Wexford, door de Roundheads begaan, zijn onuitwischbare vlekken op de nagedachtenis van den Lord-Protector. Maar nog meer het overbrengen van mannen, vrouwen en kinderen uit Ierland naar West-Indië, waar zij in slavernij moesten leven en slavenarbeid moesten verrichten.

Toch poogde Cromwell niet geheel Ierland uit te moorden. Slechts de opstand in Ulster wilde hij onderdrukken, en een herhaling onmogelijk maken door het bevel, dat geen Ieren

mochten wonen in Ulster, Leinster en Munster, behalve in het graafschap Clare. De geheele katholieke bevolking van Ierland werd saamgepakt aan de overzijde van de Shannon, en mocht niet verblijven buiten Connaught.

Voor den burgeroorlog hadden de Ieren nog 9/10 van hun gebied in eigendom gehad, en 2/3 van het bouwland - ondanks de uitzending van Schotten en Engelschen naar Ulster - na de regeering van Cromwell bezaten de vreemdelingen 4/5 van het geheele grondgebied van Ierland en meer dan 2/3 van het bouwland.

De slag aan de Boyne, in 1690, bracht de overwinning geheel en al aan de zijde der Engelsche kolonisten. Na de verovering van Limerick was een overeenkomst aangegaan, waarbij aan de katholieke Ieren, in ruil voor hun onderwerping, vrijheid van godsdienst werd verzekerd. Maar nauwelijks aangegaan werd het verdrag geschonden door de Engelsche regeering. De Iersche katholieken, die in hun parlement vrijheid voor alle godsdiensten hadden erkend, werden zelf van de verkiesbaarheid voor het parlement uitgesloten, en kort daarop zelfs van hun kiesrecht beroofd: zij mochten geen grondbezit hebben en geen pachtcontract aangaan voor langer dan dertig jaren; zij mochten geen scholen bezitten, mochten hun kinderen niet naar het buitenland zenden om onderwezen te worden, werden uitgesloten van alle ambten en bedieningen, met uitzondering der geneeskunde. En Hallam zegt van dien tijd:

'They suffered a system of oppression under a series of laws which have scarcely a paralell in European history'.

Bruce zegt ergens dat voor de behandeling eener bevolking in een veroverd land slechts twee mogelijkheden bestaan: uitroeiïng of samensmelting, 'extermination or amalgamation'. De politiek van gewelddadige uitroeiïng, door Engeland in Ierland toegepast, was mislukt. Met veel moeite en groote opofferingen had Engeland, onder Willem III, Ierland volkomen veroverd en onderworpen. Maar er moest nog heel wat gebeuren, voordat Engeland de extermination-politiek als onmogelijk zou opgeven.

De 'amalgamation' der Engelsche en Iersche elementen was, naar Ranke in zijn '*Englische Geschichte*' uiteenzet, door den veldtocht van Cromwell en zijn puriteinen voor altoos onmogelijk gemaakt.

Want de Engelsche kolonisten, die Cromwell uit zijn troepen in Ulster had achtergelaten, en die zich later naar Willem III 'Orangemen' noemden, vormden een vreemd, vijandig element in Ierland, dat vaak ernstige onderdrukking oefende en de katholieke Ieren met puriteinsche hardheid verachtte.

Voor de zooveelste maal veranderde Engeland thans van politiek.

De uitroeiïng, die niet met het zwaard had kunnen gebeuren, zou nu met andere middelen worden beproefd.

Het voornaamste dier middelen was te beletten, dat Ierland door handel of scheepvaart, industrie of landbouw tot bloei en voorspoed kwam. James Anthony Froude zegt in zijn boven aangehaald werk: *The English in Ireland*':

'The English deliberately determined to keep Ireland poor and miserable, as the readiest means to prevent it being troublesome. They destroyed Irish trade and shipping by navigation laws. They extinguished Irish manufactures by differential duties. They laid disabilities even on its wretched agriculture for fear that Irish importations might injure the English farmer'.

Dit is de derde periode in de lange lijst van Engelsche dwangmaatregelen tegen Ierland: die waarin Engeland door wetten poogde elke nieuwe industrie, elken nieuwen handel van Ierland te vernietigen. Een voor een werden de ontluikende takken van nijverheid òf bij de geboorte gedood, òf onmogelijk gemaakt, belemmerd, bezwaard, door den naijver van Engelsche belangen, tot ten laatste elke bron van welvaart voor goed was gesloten, en zelfs de tradities van handelsondernemingen door de ongewoonte waren verloren gegaan.

De Engelsche veehouders begonnen dien strijd. Bij een besluit van het parlement werd Iersch vee een 'benadeeling van Engeland' genoemd en de invoer ervan verboden. Welnu - als de Ieren geen levend vee mochten uitvoeren over het kanaal dan zouden zij het eerst dooden, en het zusterland van pekelvleesch voorzien. Dit werd onmogelijk gemaakt door een parlementsbesluit, waarbij prohibitieve rechten werden geheven van gezouten vleesch.

De invoer van huiden bleef toen nog over: maar het parlement verbood den invoer van leder.

Toen begonnen de Ieren, in plaats van rundvee, schapen te

fokken. Mochten zij geen vee, vleesch of leder invoeren, dan zouden zij het met wol beproeven. Het parlement verbood den invoer van wol.

Als vanzelf bracht dit de Ieren er toe, het ruwe materiaal te gaan bewerken. Maar de noodkreet van alle fabrikanten van wollen stoffen, flanel en laken door geheel Engeland deed Koning Willem III een bevel uitvaardigen waardoor de geheele wolindustrie van Ierland vernietigd werd. Twintigduizend wevers verlieten het eiland.

Zoo ging het met alle takken van nijverheid, die in Ierland werden beproefd: de linnen- en zijdeweverij, de suiker-industrie, de zeep- en kaarsenfabricage, en iedere andere industrie werd door het parlement vernietigd. Het was onmogelijk geworden, nog een enkele industrie te bedenken, die in Ierland mogelijk was.

Want, uitgesloten van de Engelsche markten, had het aanvankelijk zijn waren, uit de honderden havens die het toegang verleenden tot de wereldzee, gepoogd te voeren naar het buitenland. Maar een mededinger op de handelsmarkt was Engeland nog onaangenamer dan een mededinger op industriëel gebied. En zoo waren reeds onder Karel II de Levant, de Europeesche havens en de zeeën voorbij de Kaap de Goede Hoop verboden voor de Iersche vlag. En in latere jaren werd door de Navigation Acts de uitvoer van goederen uit Ierland geheel verboden, de directe invoer van voor Ierland zoo belangrijke artikelen als suiker, katoen en tabak - behalve door Engelsche schepen - onmogelijk gemaakt.

Wat moest het gevolg zijn van een systeem, met volharding en taai geduld volgehouden gedurende meer dan 250 jaren?

Dat het geheele Iersche volk - elken tak van nijverheid, elken handel voor zich gesloten ziende, moest pogen te leven van den landbouw; dat Ierland afgesneden van elke gelegenheid om iets te verdienen moest verarmen; en dat de grond, onvoldoende opbrengend voor de bevolking en grootendeels in handen van Engelsche landheeren, zoodanig in prijs moest stijgen, dat hij weldra voor den gemiddelden pachter niet meer te verkrijgen was. En het slot was, dat hongersnood chronisch werd onder de bevolking, en dat duizenden stierven, wijl de regeering elke gelegenheid om geld, en dus voedsel, te verkrijgen, onverbiddelijk had gesloten.

III.

Na een zeer kort tijdperk van rust en voorspoed onder een lersch bestuur dat, door de voorzichtige en vrijzinnige staatkunde van Lord Fitzwilliams gesteund, poogde Ierland naar Iersche beginselen te regeeren, en dat in weinige jaren de welvaart vergrootte en de uitvoeren verdrievoudigde, kwam de nieuwste vorm van onderdrukking: de opheffing van het Iersche parlement in 1800 door Pitt, en de afkondiging der Unie met Engeland. Door welke onwettige middelen die vereeniging met Engeland verkregen was is indertijd door professor Dicey in de *Fortnightly Review* (Augustus 1881) breedvoerig uiteengezet. Het is onnoodig zijn mededeelingen over onwettigheid en omkooperij te vermelden; de conclusies, waartoe deze Unionistische schrijver kwam, zijn voldoende voor het begrijpen van zijn betoog:

'The Act of Union was an agreement which, could it have been referred to a court of law must at once have been cancelled, as a contract hopelessly tainted with fraud and corruption.'

En onder die Acte van Unie heeft Ierland sedert honderd en twaalf jaren geleden. Een Unie, die door Lecky in zijn *History of Ireland* een 'crime and a blunder' wordt genoemd, welke de parlementen vereenigde, maar de volkeren hopeloos verdeelde.

Het is bijna wanhopig de geschiedenis dier laatste eeuw te schrijven, een geschiedenis van ellende, rampen, zorgen en misdaden; een geschiedenis die door Gladstone in zijn groote redevoering bij de indiening der Home-Rule bill van 1886 genoemd werd: 'a broad and black blot upon the pages of our history.'

De ellende, de armoede, de schaarschte was zoo groot, dat er zelden een jaar was, waarin de regeering niet voor de grootste aller rampen, den algemeenen hongersnood had te vreezen. Herhaaldelijk poogden regeeringen maatregelen te nemen, om aan dien toestand een einde te maken.

Disraeli schetste in 1844 de Iersche quaestie als een gevolg van: 'een hartstochtelijk volkskarakter, gebrek aan nijverheid, een landbouw die onvoldoende is om de bevolking te voeden, een niet in het land verblijvende en haar inkomsten buiten 's lands verteerende aristocratie, en de voor het katholieke volk vreemde, gehate Anglicaansche kerk. Om zulke toestanden te

verbeteren is het niet voldoende er Engelsche instellingen te vestigen, die hier vrijzinnig zijn, maar daar als onderdrukking worden gevoeld.

Zoo Engeland Ierland als een vreemd land beschouwde, moest het zeggen: Slechts een revolutie kan hier helpen. De band met Engeland maakt echter een revolutie onmogelijk, en daarom moet Engeland vrijwillig alles doen, wat een revolutie aan Ierland zou kunnen geven.'

Een der middelen, die Disraeli daarvoor wilde aanwenden was de invoering der Iersche landwet, waarin werd bepaald, dat pachters, die verbeteringen hadden aangebracht waardoor het land in waarde was toegenomen, daarvoor schadeloosstelling zouden kunnen verkrijgen.

Want volgens het Engelsche recht is alles wat een pachter op een stuk grond aanbrengt, verbetert, bouwt, doet, het eigendom van den grondeigenaar. Nu was in Ierland de toestand aldus:

De landeigenaar, meestal een in Engeland wonende Lord, verhuurde zijn land. De pachter verbeterde het, hij bouwde, draineerde, bemestte, arbeidde, maakte van het land een 'farm'. Dan verhoogde de grondeigenaar de huur- of pachtsom. En de pachter, die de hoogere huur niet kon betalen, werd eenvoudig van zijn land gezet, zonder een cent schadevergoeding voor alle verbeteringen die hij had aangebracht.

Dit stelsel, door de Devon-Commissie in 1845 reeds veroordeeld, wilde Disraeli door de in 1852 ingediende Landwet wijzigen. De wet werd, na een felle bestrijding door Palmerston, die haar als 'confiscatie-wet' kenschetste, door het parlement verworpen.

In latere jaren deed Disraeli zooveel hij kon, om het leven voor de Ieren dragelijk te maken. Maar de maatregelen van den grooten conservatieven leider waren onmachtig om de steeds toenemende ontevredenheid te voorkomen. Het waarschuwend en voorspellend woord van den dichter-staatsman, in 1845 in den wind geslagen, zou weldra blijken een juiste profetie te zijn geweest. Toen Engeland niet vrijwillig wilde toestaan, zonder revolutie, wat de omwenteling kon voorkomen, begonnen in Ierland revolutionaire woelingen te ontstaan.

Hongersnood en haat tegen de Engelsche regeering dreven drie millioen Ieren, ongeveer de helft der bevolking van

het eiland, naar Amerika, waar zij ten minste een menschwaardig bestaan vonden. Van daaruit steunden zij de pogingen der Fenians en Moonlighters om door geweld de Engelsche regeering te noodzaken tegenover de Ieren een andere staatkunde te volgen. En de Iersche parlementsleden begonnen in het Engelsche parlement de groote obstructie, die na jarenlange bemoeiingen slechts door de invoering der ‘closure’, het aannemen van een motie tot sluiting van het debat, kon worden beëindigd.

Geleidelijk werden de eischen der Ieren in het Engelsche parlement geformuleerd; de Iersche parlementsleden, onder leiding van Parnell, eischten zelfbestuur voor Ierland, een eigen parlement. Daar Gladstone hierin niet wilde toestemmen gaf Parnell zijn landgenooten den raad op de conservatieven te stemmen, zoodat in 1885 Lord Salisbury een meerderheid kreeg hoewel in Engeland, Wales en Schotland de liberalen de meerderheid hadden. Spoedig na de verkiezingen echter verklaarde Lord Salisbury zich beslist tegen Home Rule; hij bleef bij een stemming in de minderheid en moest aftreden.

Gladstone, die hem opvolgde, verklaarde zich nu voor de toekenning van zelfbestuur aan Ierland, wat een splitsing in het liberale kamp tengevolge had. Onder leiding van den markies van Hartington (den lateren hertog van Devonshire), Goschen, en Josef Chamberlain scheidden zich een deel der liberalen van Gladstone af, en vormden als liberale Unionisten een afzonderlijke groep, die zich later oploste in de conservatieve partij.

Het gevolg hiervan was dat Gladstone's Home Rule-ontwerp in het lagerhuis met een meerderheid van 30 stemmen werd verworpen. Gladstone moest, na een regeering van zes maanden, weder plaats maken voor Lord Salisbury, die van nu tot 1892 aan het bewind bleef.

De anarchistische toestand echter, die in Ierland ontstaan was, vooral als gevolg van de verbittering over de teleurgestelde verwachtingen, en die zich uitte door boycot van tegenstanders, agrarische moorden, gewapend verzet tegen de politie, en andere ongeregeldheden, dwongen ook de conservatieve regeering haar aandacht te schenken aan de Iersche quaestie.

Het Engelsche parlement, dat tot dusver in de eeuw van de

Unie alle wetten tot verbetering der Iersche toestanden had verworpen of geweigerd in behandeling te nemen, en dat alleen tijd had gevonden om dwangwetten in Ierland in te voeren, (in de jaren van 1800 tot 1887 werden 72 dwangwetten voor Ierland aangenomen, en in 1886 had Arthur Balfour voorgesteld een Perpetual Coercion Bill in te voeren, die thans nog van kracht is) werd onder Lord Salisbury's bewind genoodzaakt een landwet aan te nemen, in den geest van de door Disraeli ingediende, maar toen door het Parlement verworpen wet, waarbij de aankoop van landerijen door de pachters werd vergemakkelijkt.

Gedurende een tiental jaren kwam de Iersche quaestie tot rust, door de verschillende gebeurtenissen in Ierland zelf, die de kracht der leiders verlamden; de veroordeeling van Parnell wegens echtbreuk, waardoor hij den steun der katholieke geestelijkheid verloor, de strijd tusschen Redmond en Healy en de afval van O'Brien.

De parlementaire strijd van 1892 echter werd voornamelijk gevoerd om Home Rule voor Ierland; de algemeene verkiezingen brachten een aanmerkelijke meerderheid voor Gladstone in Westminster en dadelijk na zijn optreden bracht de ‘grand old man’ een nieuw ontwerp tot toekenning van zelfbestuur aan Ierland in behandeling, dat na heftigen tegenstand van de Unionisten op 1 September 1893 met 301 tegen 267 stemmen door het lagerhuis werd aangenomen. Doch ditmaal was het hoogerhuis de hinderpaal voor de invoering van Home Rule. De Lords verwierpen de wet, en gaven daardoor den eersten stoot aan de beweging, die met de ontneming van het vetorecht aan het hoogerhuis zou eindigen.

Zoolang de macht van het hoogerhuis, om de wetten door het gekozen deel van het parlement noodig geacht, te verminken of te verwerpen, niet was geknot, was aan een hervatting der Home Rule wetgeving niet te denken. Twintig jaren lang rustte de Iersche quaestie. Maar in Ierland zelf bleef de propaganda voor het zelfbestuur steeds levendig.

Inmiddels had het parlement wel de noodzakelijkheid ingezien, om aan de behoeften van de Iersche landbouwers eenigzins tegemoet te komen door de invoering van de Iersche landwet, in 1903, waarbij de regeering gemachtigd werd, grond te doen

aankoopen door den staat en dien op langen termijn te doen verkoopen aan de pachters.

Maar de verkiezingen van 1910, waarbij tweemalen een meerderheid voor Home Rule en tegen het veto-recht der Lords naar Westminster werd gezonden, zou aan de liberale regeering de gelegenheid geven voor de derde maal de quaestie van zelfbestuur aan Ierland ter tafel te brengen.

IV.

Disraeli heeft eens de Iersche quaestie aldus gekenschetst:

'Eerst hield men de Iersche quaestie voor een politieke en gaf men den katholieken het kiesrecht, toen voor een religieuse en werd de Iersche kerk van den staat losgemaakt, toen voor een agrarische en werden landwetten gegeven. Maar dit alles leidde niet tot een resultaat'.

Gladstone meende, geheel in overleg met de gezagvoerende Iersche leiders, dat de quaestie een zuiver administratieve is en dat zij alleen kan worden opgelost, in den geest, dien Lord Dudley aangaf in een redevoering te Belfast, waarin hij verklaarde, dat 'Ireland ought to be governed according to Irish ideas' wijl Engeland in een eeuwenlange overheersching niet in staat gebleken was Ierland te regeeren.

En hoe kon het ook anders? Engeland's regeerders kenden Ierland niet, hadden geen sympathie voor Ierland, en namen slechts maatregelen die strekken moesten om in Ierland het denkbeeld van onderdrukking en vernedering door Engeland te handhaven. Een concessie moest met moeite en zorg en inspanning van Engeland worden verkregen, en zelfs voor kleinigheden, als het dragen van de klaverblaadjes, de Shamrock, 'the wearing of the green' op Iersche nationale feestdagen, bestonden verbodsbepalingen, die eerst met veel inspanning en vaak onder hoogen druk konden worden opgeheven.

Wat Ierland vraagt en wat Ierland wenscht, is slechts de gelegenheid, om de eigen gebreken zelf te genezen, de hangende vraagstukken zelf op te lossen. Dat is onder de bestaande wetgeving onmogelijk. Het parlement te Westminster moet worden het parlement, dat de imperiale zaken bespreekt en behandeld. Dezelfde toestanden als in de zelfbesturende dominions zijn

ingesteld, waar eigen parlementen en eigen regeeringen de eigen aangelegenheden regelen, moeten ook worden ingevoerd in Ierland, Schotland, Wales, en desgewenscht ook in Engeland zelf. Dan wordt het parlement van Westminster het zuivere Rijksparlement, dat alleen over de buitenlandsche aangelegenheden, leger en vloot en de algemeene zaken beschikt, en daardoor die taak met meer zorg en meer nauwlettendheid kan volvoeren.

Het is toch werkelijk geen anomalie, als Ierland wenscht, niet achter te staan bij de landen over zee, maar aandringt op het recht, dat die landen hebben verkregen, om zich zelf te besturen. Vooral wanneer in de wet, die dit zelfbestuur mogelijk maakt, bepalingen worden opgenomen, die waarborgen, dat aan het Iersche separatisme geen werktuigen worden toegestaan die het rijksverband kunnen schaden of de weerkracht van het rijk kunnen benadeelen, en die de anglicaansche minderheid in Ulster de noodige bescherming verleenen tegen de katholieke meerderheid, opdat niet, zooals de Orangisten beweren, Home Rule voor hen Rome Rule wordt.

Slechts als eindelijk de voortdurende en sedert eeuwen bestaande grief van Ierland tegen Engeland wordt weggenomen, als aan de jarenlange onrechtvaardigheid en onderdrukking een einde is gemaakt, kan de verstandhouding tusschen Engeland en Ierland zoo worden, als die tusschen het moederland en de andere autonome, zelfbesturende koloniën is.

Dit alles ziet men in Engeland zeer goed in. De meerderheid ook van het Engelsche volk is den langen strijd al lang moede, en begrijpt niet waarom aan Ierland niet kan worden toegestaan wat aan Canada en Zuid-Afrika, de Australische Commonwealth en Nieuw Zeeland zonder eenig nadeel kon worden geschonken.

En toch moet men op krassen, heftigen tegenstand van Engelsche zijde verdacht zijn. De Engelsche Unionisten willen geen Home Rule, verzetten zich met hand en tand er tegen, kondigen oppositie tegen het voorstel aan, in het parlement en daarbuiten. Zij zijn het, die Ulster ophitsen tegen de rest van het Iersche volk, en die den kreet doen hooren: Ulster will fight!

Maar Asquith en zijn kabinet zullen zich daaraan niet storen. Zij zullen, en zij hebben er de macht toe, in het lagerhuis hun plan weten door te zetten.

Het hoogerhuis zal even zeker de wet verwerpen. Doch de macht van het hoogerhuis, dat in 1893 de wet van Gladstone ten doode doemde, is gebroken. Thans treedt de nieuwe bepaling in werking, die de Lords verplicht, de wet ongehinderd te laten passeeren, wanneer zij voor de derde maal onveranderd is aangenomen.

De Unionistische oppositie rekent er op, dat in die twee jaren heel wat kan gebeuren. Maar het Home Rule-schip is thans zoo dicht voor de haven als het nooit is geweest. En als geen onverwachte stormen het ontijdig doen stranden, zal het ditmaal de haven binnenloopen.

Wanneer nu maar niet in Engeland de meening wordt gehuldigd dat toegeven aan Ierland's eischen een vernedering zou zijn, een nederlaag van de ‘predominant part’, en geen rechtvaardigheid kan worden verwacht, wijl Ierland's overwinning een bekentenis van schuld voor Engeland zou wezen.

Zulk een houding zou een groot land onwaardig zijn.

Wat Engeland na een korten maar hevigen strijd toestond aan Zuid-Afrika, kan het niet weigeren aan Ierland, dat in zoo menigen strijd trouw aan Engeland's zijde heeft gestaan. Een bekentenis van vroegere onrechtvaardigheid is geen vernedering maar een daad van edelmoedigheid voor een groot en machtig land. En per slot van rekening is toch nog altoos waar wat Schiller in zijn *Maria Stuart* zeide:

> ‘England ist nicht die Welt, das Parlament
> Nicht der Verein der menschlichen Geschlechte
> Dies heut'ge England ist das künft'ge nicht
> Wie das vergangene nicht mehr ist.’

En in het Engeland der toekomst zal voor centralisatie geen plaats meer zijn, omdat het zal moeten inzien, dat alleen de vrijheid vereenigen kan: ‘nos vinxit libertas’ zal de spreuk moeten zijn van het Empire der toekomst.

Bibliographie door Frits van Raalte.

Taal en Schoolmeester door Th.J. Thijssen, uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck te Bussum in het jaar 1911. Ing. *f* 0.90, geb. *f* 1.35.

De heer *Th.J. Thijssen* heeft de opstellen gepubliceerd in de zes verschenen jaargangen van het tijdschrift 'De Nieuwe School', dat hij met zijn kollega Bol redigeert, voor zoover die opstellen over taal- en letterkunde-onderwijs handelen, in een bundel vereenigd, uitgegeven. De opstand tegen de wijze, waarop het taalonderwijs wordt gegeven is niet een opzichzelf staand verschijnsel, maar een vertakking van de Nieuwe Gidscritiek. Van hetgeen de mannen van '80 leerden, is tot dusver weinig te bemerken in de kringen van hen, die zich bezig houden met de opleiding van onderwijzers. Rustig, alsof er dan heelemaal niets gebeurd is, gaat men veelal het oude, welbekende wegje. Een enkele maal slaat een waarschuwend woord in: zoo b.v. toen de Aya Sofia van Schaepman eenige jaren lang als examenstokpaard op de rooster stond, totdat de critiek van Willem Kloos op het merkwaardige dichtstuk tot gevolg had, dat het bij wijze van spreken op den index kwam. Maar overigens is het nog duistere nacht in de instituten, waar het grootste aantal onzer onderwijzers wordt opgeleid, waar ze kennis moeten maken met en liefde moeten krijgen voor onze dichters en prozaschrijvers, te weten vele normaalscholen. De uiteenrafel-methode, het systeem: maak een paraphraze van dit of dat gedicht, zoo terecht door de Nieuwe Gids afgekeurd, is nog steeds het gewone middel tot het groote doel: liefde te wekken voor de voortbrengselen onzer nationale letterkunde. En het is, voor wie de taal lief heeft,

droefgeestig, te zien hoe telkens weer nieuwe voorlichters opstaan, die den candidaat-onderwijzer nu eens zullen voor-analyseeren, hoe hij een boek, een gedicht moet stukknijpen, om den dichter te begrijpen.

De groote verdienste van Thijssen nu is, dat hij de jongere onderwijzers, vooral hen, die voor de hoofdakte studeeren eens wijst: ziet, dat zijn nu uwe Goden, tegen wie men U geleerd heeft op te zien, dat zijn nu de grooten, die gij moet aanhooren, de leiders aan wie ge U kunt toevertrouwen. Thijssen heeft laten zien, zooals Kloos ons dat van de dichters, die we vereeren moesten, omdat het zoo behoorde, heeft aangetoond, dat zij, die zich aanmatigden, ons te willen onderwijzen, onbekwamen, dus onbevoegden zijn. En het stukslaan van afgodsbeelden in den tempel van schoonheid en wijsheid heeft steeds een verruiming van inzichten, een verbetering van zeden tot gevolg. Ook in de wereld van onderwijs.

Ongeveer een jaar geleden verschenen in de Nieuwe Rotterd. Crt. een aantal artikelen over de opleiding van een onderwijzer. Die opstellen veroorzaakten een merkwaardige onrust bij sommige normaalschool-onderwijzers, blijkens ingezonden stukken en door den schrijver der critiek ontvangen anonieme brieven. In een der opstellen vertelde de schrijver het volgende: Een onderwijzer werd benoemd tot hoofd eener school en in zijn nieuwe woonplaats was een normaalschool. Nu hadden de andere hoofden van scholen in die plaats de functie's, die ze als leeraren aan de Normaalschool hadden te vervullen, reeds verdeeld en zoo bleef er voor den nieuwbenoemde alleen nog maar Nederlandsche taal over. Waarmee hij dus wel genoegen moest nemen. Hij verzocht toen later schriftelijke lessen in taal en letterkunde en een kollega uit een naburige plaats, die dit verzoek hoorde, wenschte nu ook dezelfde correspondentielessen. De kollega, die de lessen per brief zou moeten geven, wees de onderscheiding af. De heeren bovenmeesters zeiden, nu verlegen te zitten, ze hadden Jonckbloet's geschiedenis van de Nederlandsche letteren wel, maar ze vreesden, dat hiermee het rechte inzicht nog niet komen zou. Ik weet zeker, dat die vrees niet werd veroorzaakt door de meening, dat het met Jonckbloet's aesthetische denkbeelden niet in den haak was. Daar twijfelt men over het

algemeen niet aan in den kring der normaalschool-opleiders. Jonckbloet wordt trouw bestudeerd en geciteerd en overgeschreven. Een sprekend staaltje hiervan vermeldt de Heer Thijssen als hij schrijft over *De Voorlichter J.H. Colenbrander.* Hij zegt daarvan (bladz. 186) 'Het eerste stuk van den letterkundige Colenbrander handelt over Joost van den Vondel en "*bespreekt*" van hem: "Gijsbrecht van Amstel en de Leeuwendalers". Toen ik (aldus de Heer Thijssen) zat te lezen, kreeg ik aldoor een gevoel van herkenning; en weldra ook wist ik, wàt ik herkende: *Jonckbloet.* En ik dacht: wat heeft Kloos toch laatst een juiste opmerking gemaakt, toen hij sprak over het gezag, dat Jonckbloet nog maar aldoor heeft onder studeerende hoofdonderwijzers en zulk slag van menschen; en over het gevaarlijke van dat gezag.'

Voor eenige historische kennis moge Jonckbloet in zijn tijd waarde hebben gehad, van zijn kunstdenkbeelden kan men niet dan schouderophalend spreken. Het doet vreemd aan, te vernemen dat F. Wirth (Der Untergang des Niederländischen Volksliedes) Jonckbloet noemt 'de baanbreker der nieuwe inzichten'. Welke inzichten dan? zou men vragen willen. Ook ontmoette ik, als ik mij wel herinner, nogal eens op vragen in de vragenbus van de Vacature Jonckbloet aanbevolen als studieboek voor de hoofdakte, terwijl het Vlaamsche blad voor jonge studenten 'Goedendag' Jonckbloet als studieboek aanbeveelt.

Dat Th. Thijssen waarschuwt tegen het, dus nog steeds levende gezag van het boek, kan dus niet overbodig heeten.

De opstellen van den Heer Thijssen doen hem kennen als een goed leerling van de Nieuwe Gids en van de in Taal en Letteren ontwikkelde nieuwere denkbeelden over taal en stijl en hij deed een goed werk, zijn verworven meeningen onder de kollega's te propageeren. Verschillende would-be aardigheden zullen hopelijk geen afbreuk doen aan den ernst, waarmee oudere onderwijzers het boek, dat de belangstelling waard is, zullen lezen.

De Heer Thijssen noemde de verzameling opstellen: *Taal en Schoolmeester.* Daar de gangbare benaming voor schoolmeester onderwijzer is, moet de schrijver met deze archaïstische benaming een zekere bedoeling hebben. Welke ontgaat mij. Het woord schoolmeester heeft zijn oorspronkelijke beteekenis verloren en

heeft een min of meer ridiculiseerenden bijsmaak. Dat weet de Heer Thijssen ook. Welke bedoeling de schrijver, die zelve ‘schoolmeester’ is, evenals referent, met die benaming heeft, is niet duidelijk.

De ironie, dat men ons schoolmeestert komt niet duidelijk genoeg uit en er zullen er misschien zijn, die door den titel meenen, dat de schrijver, inplaats van trappen te willen uitdeelen in de richting van hen, die ons beschoolmeesteren willen, die onelegante gebaren maakt in de richting van de slachtoffers der beschoolmeestering.

ARNHEM, 14 April, '12.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Balzac ignoré, par le Dr. Cabanès, 2me Edit. Paris, Libr. Albin Michel. *Remèdes d'autrefois,* par le Docteur Cabanès, Edit. Maloine, Paris 1910.

(*Vervolg*)[1].

Balzac ignoré, par le Dr. Cabanès, 2me Edit. Paris, Libr. Albin Michel.

Een der grootste verdiensten van dit werk van Cabanès is, dat hij zich er van onthouden heeft de diagnose ‘dégénéré’ van de persoonlijkheid van Balzac te stellen. Zoowel in Duitschland toch, als in ons land - en vooral in ons land - is het zoo langzamerhand de gewoonte geworden om, waar 't maar even kan, met deze betiteling aan te komen. Even zeker als een zeeman weet, dat - zoodra hij het loodsvischje ziet - een haai in aantocht is, even zeker kan men zijn, dat - wanneer de naam van een artiest genoemd wordt - men de klanken ‘dégénéré’ door een psychiater zal hooren mompelen. Men is geneigd te vragen: dégénéré, goed! Et après? Wat bewijst of zegt dit? Is zijn werk er daardoor minder om?! Het eenige wat men dan ook met deze betiteling bereikt, is dat het publiek een geheel verkeerde opvatting omtrent degeneratie en den dégénéré zal krijgen en krijgt.

Ik ben er dan ook van overtuigd, dat indien een hollandsche psychiater ‘Balzac ignoré’ in handen krijgt en leest - ik zeg met opzet ‘indien’, omdat het meerendeel onzer hollandsche

1) Zie N.G. April-afl. 1912.

psychiaters en geneesheeren (en vooral voor de eersten is veel lezen van literatuur zoo hoog noodig) nu niet bepaald helden in lezen is; de meeste houden zich uitsluitend aan hun studie-boeken en aan een enkel vak-blad - men hard kans loopt, dat hij dadelijk zijn diagnose bij de hand heeft en de figuur van Balzac met het etiket 'dégénéré' beplakt. Hij meent daarmee alles te hebben gezegd! Daarbij dient dan niet te worden vergeten, dat hij - de strooming en de neiging in aanmerking genomen, die er tegenwoordig in ons land bij de zoogenaamde intellectueelen heerschen, om, behoudens een enkele uitzondering, artiesten als des quantités négligeables te beschouwen - met de betiteling 'dégénéré' iets minderwaardigs bedoelt. Vooral vindt men deze gewoonte bij zulke psychiaters, wier 'oeuvres complètes et posthumes' waarschijnlijk in niet anders zullen bestaan dan in hoogstens een 'In memoriam' in het Geneeskundig Tijdschrift en - wanneer zij hoogleeraar zijn geweest - misschien een portret in een of andere Aula! Het opmerkelijke daarbij is, dat deze lieden nooit op de degeneratie van hun kornuiten letten, maar deze gewilde dépréciatie alleen op artiesten toepassen.

Dat het een dwaasheid is, in het algemeen ontaarding met individueele minderwaardigheid gelijk te stellen, zal een ieder moeten toestemmen, die ook maar eenigszins in de studie der degeneratie is doorgedrongen. Sinds de term degeneratie ook bij de leekenwereld in gebruik is geraakt, die daaraan per se de beteekenis van minderwaardigheid is gaan hechten, is het hoog noodig er op te wijzen, dat een dergelijk begrip van ontaarding volstrekt niet op alle gevallen van toepassing is en dat een omschrijving er van, als door sommigen wordt gegeven, om die minderwaardigheid toch vooral te doen uitkomen, volstrekt niet met de werkelijkheid overeenkomt. Wanneer wij bij voorbeeld lezen, zooals de Groningsche Hoogleeraar Heymans in zijn Gids-artikel van eenige jaren geleden, getiteld 'Uitwassen der crimineele anthropologie', zegt, dat degeneratie naast andere teekenen 'psychologisch in hoofdzaak gekenmerkt wordt door verzwakking van het vermogen om willekeurig de opmerkzaamheid te concentreeren', dan kan iemand, die maar een weinig op de hoogte is, met moeite een glimlach over deze uitspraak onderdrukken. Want onwillekeurig denkt men aan de vele

dégénérés die hebben geleefd en aan die welke nog leven, onwillekeurig denkt men aan mannen als Hoffmann, de Quincey, Edgar Poë, die zenuwlijders waren; aan Flaubert, die aanvallen van epilepsie had; aan Baudelaire, Gérard de Nerval, die krankzinnig zijn gestorven; aan Paul Verlaine, die den stempel der degeneratie in hooge mate vertoonde; aan Luther, die aan gezichts- en gehoors-hallucinaties leed, om zoovele anderen niet te noemen en dan vraagt men zich verwonderd af, of deze soms ook dat genoemd hoofdzakelijk psychologisch kenmerk der ontaarding vertoonden, namelijk, dat het vermogen om willekeurig de opmerkzaamheid te concentreeren, bij hen verzwakt was?!

Doch niet slechts bij leeken bestaat een dergelijke opvatting. Ook bij geneesheeren, zooals ik hierboven zeide. Wanneer men bedenkt, hoe een tijd geleden, een psychiatrisch piepkuiken (ik herinner me diens naam niet meer), ik meen te Leiden, een voordracht heeft gehouden, waarin hij o.m. beweerde, dat artiesten minderwaardige menschen zijn, ‘omdat zij niet in staat zijn in hun onderhoud te voorzien’ (ik citeer uit mijn hoofd; het kan dus zeer goed zijn, dat dit vernuft andere woorden heeft gebruikt), dan vraagt men zich af, welk psychiatrisch inzicht een dergelijke specialist mee in zijn praktijk draagt en gaat men onwillekeurig naar de oorzaken zoeken, waardoor zulke foutieve opvattingen ontstaan zijn.

Voornamelijk door de psychiaters zelf! Toen Morel in het jaar 1857 zijn beroemd geworden werk ‘Traîté des dégénérescences’ in het licht gaf, had hij wel degelijk het oog op de wording en het ontstaan van een minderwaardige soort en van ‘gedegenereerden’, van ‘ontaarden’, van lieden die inderdaad minderwaardig zijn. Lang reeds vóór Morel wist men welke rol de erfelijkheid op het gebied der geestesstoornissen, en ook bij andere ziekelijke aandoeningen, speelde. Daarin lag dus niet de verdienste van Morel. Wel echter daarin, dat hij aantoonde, hoe de erfelijkheid een verschillenden invloed heeft naar gelang van het individu waarop zij werkt en dat zij lichter of zwaarder op het individu drukt, naarmate het meer ontaard is, naarmate de erfelijkheid korter of langer tijd reeds invloed heeft gehad op diens voorouders en ouders.

Nemen wij een individu, dat geboren is met een lichaams- of

geesteskracht van een gemiddeld mensch, van een ‘Durchschnitts-Mensch’. Veronderstellen wij, dat het toeval dit individu op middelbaren leeftijd brengt onder omstandigheden, die niet geschikt voor hem zijn, waaraan hij zich niet kan gewennen en waardoor zijn lichaams- en geesteskracht verminderen en achteruit gaan. Wat zal dan daarvan het gevolg zijn? Het gevolg daarvan zal zijn, dat zijn physiek en zijn intellectueel bestaan zullen veranderen; hij blijft niet meer dezelfde, hij zal verminderen en op zich zelf reeds ontaarden. Daardoor zal hij niet meer zooveel en zoo krachtigen weerstand kunnen bieden aan schadelijke invloeden als voorheen. Veronderstellen wij, dat deze persoon huwt en kinderen krijgt, die onder dezelfde uiterlijke, schadelijke invloeden blijven voortleven. Niet alleen, dat hij zijn eigen oorspronkelijke afwijkingen op die kinderen zal overbrengen, ten minste daarvoor bestaat groote kans, maar hij zal ze overbrengen, verergerd met de ziekelijke vermindering in weerstand, die hij zelf heeft gekregen en zijn kinderen zullen dus meer ontaard zijn als hij zelf. Waarschijnlijk zullen de kinderen blijven voortbestaan onder dezelfde en misschien onder nog erger degenereerende invloeden en op deze wijze, vooral wanneer zij eveneens huwen, zal er een voortzetting van het ras plaats hebben, waarbij telkens kinderen worden geboren, die meer en meer gedegenereerd ter wereld komen. Wel kan door een betere opvoeding, of door een huwelijk onder betere omstandigheden, b.v. met een volkomen gezonden persoon, het ras weer verbeterd worden en, wanneer dit bij elke nieuwe generatie voortgaat, weer tot zijn vroegere hoogte terugkeeren. Wanneer dit echter niet geschiedt, zal de degeneratie voortgaan, totdat de keten wordt gesloten en er idioten worden geboren, individuen die niet tot voortplanten geschikt of zóó abnormaal-gevormd zijn, dat voortplanting onmogelijk wordt.

De vraag of eigenschappen van een persoon tijdens diens leven verkregen even goed door erfelijkheid kunnen overgaan op zijn nageslacht, heeft langen tijd een punt van verschil en van geschil onder de geleerden uitgemaakt. Men is in zooverre tot een oplossing gekomen, dat men bewezen heeft, dat een zekere categorie van eigenschappen niet overgaat (b.v. verminkingen en veranderingen, die ontstaan ten gevolge van het beroep, dat

het individu uitoefent), maar dat veranderingen, ontstaan ten gevolge van veranderde levensvoorwaarden, waaronder het individu gedwongen is te leven, zulk een invloed op hem kunnen hebben gehad, dat zij bij een volgend geslacht kunnen nawerken.

De gedegenereerde nu, is langzamerhand, ten gevolge van de ziekelijke veranderingen, die in hem hebben plaats gehad, een geheel nieuwe persoonlijkheid geworden en draagt de lichamelijke zoowel als de psychische kenteekenen van zijn achteruitgang met zich mee. Hoewel de laatste waarschijnlijk een gevolg zijn van een verkeerde, slechte vorming van zijn hersenen (hoe deze is, kan in de meeste gevallen moeilijk worden vastgesteld) - die op haar beurt misschien de oorzaak is van de verkeerde werking van dit orgaan - dus eigenlijk ook berusten op een lichamelijk gebrek, mag men toch het onderscheid bewaren, omdat de laatste zich onder andere verschijnsels aan ons voordoen als de eerste. (Wij willen voor het oogenblik daarlaten, of de lichamelijke en psychische stigmata met elkaar samenhangen en een gevolg van elkaar zijn). De lichamelijke eigenschappen toch zijn direct waar te nemen, terwijl de psychische afwijkingen slechts kunnen worden geweten door de uitingen van het individu. Al deze gedegenereerden immers, beweerde Morel, vertoonen naar gelang van den ernst van hun toestand, naarmate de degeneratie bij hen is voortgeschreden, een grooter of kleiner aantal teekenen van ontaarding. De degeneratie-teekenen vindt men in alle deelen van het lichaam, aan de ledematen, aan het hoofd, aan den romp en ook in het intellect.

De oorzaken dus, waardoor degeneratie ontstaat zijn tweeërlei: invloed van de eigenschappen, die van de ouders zijn overgeërfd en de invloed der omstandigheden, waaronder de persoon zelf verkeert. Daaruit blijkt, dat men gerechtigd is een onderscheid te maken tusschen ontaardings-eigenschappen, welke het individu bij zijn geboorte meebrengt en ontaardings-eigenschappen, die tijdens zijn leven, door omstandigheden zijn geworden. Niet al deze verkregen ontaardings-eigenschappen worden onvermijdelijk overgedragen op het nageslacht, vele blijven alleen beperkt tot het individu zelf. Eerst wanneer zij lang genoeg hebben ingewerkt, om een constitutioneele verandering te weeg te brengen, zullen zij op een volgend geslacht kunnen overgaan.

De ziekelijke eigenschappen dus - zelf dikwijls het gevolg van degeneratie, voortkomende uit omstandigheden buiten het lichaam gelegen, een gevolg van invloeden die op het organisme hebben ingewerkt - kunnen, door erfelijkheid overgaande op een volgend geslacht, oorzaak van ontaarding van dit nieuwe geslacht zijn. Het is nu geen doorgaande regel, dat zich bij de kinderen dezelfde ziekten openbaren als die welke men bij de ouders aantreft. Er kan een transformatie plaats vinden en bij de kinderen kunnen zich andere verschijnselen voordoen, verschijnselen die dikwijls tot een geheel ander ziektebeeld behooren, als dat wat de ouders hebben vertoond. En ook is het mogelijk, en dit gebeurt in een onnoemelijk groot aantal gevallen, dat de kinderen alleen de praedispositie, de voorbeschiktheid of de geschiktheid, mee ter wereld brengen om ziek te worden in het algemeen, om een bepaalde ziekte te krijgen of om aan dezelfde ziekte te gaan lijden als die, waaraan de ouders leden. Zij brengen een verminderd weerstands-vermogen tegen ziekten mee ter wereld, een minderwaardigheid tegenover de schadelijke invloeden, die op hen kunnen inwerken. Immers is het te begrijpen, dat een individu, geboren uit ouders, waarop sinds jaren dezelfde schadelijke invloeden hebben ingewerkt, ter wereld moet komen met een verminderd weerstands-vermogen, dat het door den achteruitgang van zijn ouders heeft geërfd. Het is duidelijk, dat het nieuwe individu, wanneer dezelfde schadelijke invloeden blijven inwerken, door zijn verminderd weerstandsvermogen, nog meer dan zijn ouders, vatbaar en geschikt zal zijn om ziek te worden en onder te gaan in den strijd tegen de schadelijkheden, waardoor hij omringd is.

Een voorname vraag, die zich voordoet is deze: welke teekenen kan men als afwijkende, als bewijzen van degeneratie beschouwen? Het antwoord hierop zou gemakkelijk kunnen worden gegeven, wanneer men het normale type van den mensch voor zich had en men alle individuen daarmee zou kunnen vergelijken. Een normaal type echter is onbekend. Wanneer wij pogen te beschrijven hoe de normale mensch is gevormd, dan gaan wij te rade met de voorstelling hoe het meerendeel der menschen er uitziet, dan vergelijken wij den afwijkenden vorm met dien van den ‘Durchschnitts-Mensch’. Doch deze vergelijking gaat even-

zeer mank, omdat de ‘Durchschnitts-Mensch’ evenmin te construeeren is. De uitspraak van Möbius: ‘Der normale Mensch ist langeweilig’ kan ons evenmin dienen, als eenige omschrijving door anderen van den normalen mensch gegeven. Men moet zich dus hierbij richten naar een, meer of minder, der waarheid nabij-komend, fantastisch beeld, dat men zich van den normalen mensch maakt of gemaakt heeft. En dat hindert niet, waar wij in het dagelijksch leven zoo herhaaldelijk gebruik maken van woorden, die wij zeer goed begrijpen - wij willen hier b.v. wijzen op de woorden ‘ziek’ en ‘gezond’, om vele anderen niet te noemen - en waarvan een duidelijke, nauwkeurige verklaring evenmin kan gegeven worden. Wij willen daarom dan ook niet de talrijke omschrijvingen herhalen ons door verschillende psychiaters gegeven om de beteekenis van het degeneratie-teeken aan te toonen, doch zullen alleen vasthouden aan den uitleg, waarin de meeste overeenkomen, namelijk, dat men de degeneratie-teekenen als gevolgen van een anomalie in de ontwikkeling moet opvatten. En daartoe behooren even goed de verschijnselen van vermindering, als die van vermeerdering van het normale.

Zooals wij gezien hebben, vindt men bij gedegenereerden niet alleen afwijkingen op lichamelijk gebied. Op psychisch gebied kan men de bewijzen van minderwaardigheid en achteruitgang eveneens opsporen. De functies van het centraal zenuwstelsel zijn even goed veranderd. En het is niet verwonderlijk, dat dit zoo is. Immers is de gedegenereerde van zijn geboorte af reeds een afwijking; hij vertoont een gebrek, dat met hem zal blijven van zijn wieg tot het graf en dat op zijn persoonlijkheid zal blijven wegen gedurende den geheelen gang van zijn leven. Een zekerheid echter is het, dat de gedegenereerde iemand is, wiens functies, de geestelijke even goed als de lichamelijke, niet in evenwicht verkeeren. En deze afwijking kan even goed een verhooging als een vermindering der functie zijn.

Hoe dieper men in de studie der degeneratie doordrong, des te meer begon men in te zien, dat - waar Morel het oog had op een echte ontaarding, op een waarde-vermindering zoowel van het ras als van het individu - ook lieden met een buitengewoon intellect, genieën, artiesten, in één woord bijna alle, die zich door hun uitingen boven het gemiddelde of boven den

normalen mensch verheffen, een groote overeenkomst met de ware gedegenereerden vertoonden; dat men in hun afstamming dikwijls dezelfde afwijkingen als bij de echte minderwaardigen ontmoette, dat men dezelfde afwijkingen in hun voorgeslacht kon aantoonen en dat men op hun persoon dezelfde, zoowel lichamelijke als geestelijke en ethische, defecten kon vinden als bij den echten 'gedegenereerde', bij den echten 'minderwaardige'.

Het ging echter niet aan deze lieden, wier uitingen zoo ver boven het normale staan, met den minderwaardige gelijk te stellen. Immers zou het een dwaasheid zijn, iemand die in zijn verstandelijke-, psychische- of gevoels-uitingen meer is dan een normaal individu, als minderwaardig te bestempelen, omdat hij sommige teekenen van ontaarding met zich draagt! Men moet dan ook de ontaardings-teekenen bij zulke lieden alleen beschouwen als het bewijs, dat zij de vertegenwoordigers van een ras zijn, dat - wanneer dit zich niet door allerlei omstandigheden verheft - op weg is achteruit te gaan en te verdwijnen, maar dat zij zelf lieden zijn wier functies niet in evenwicht verkeeren, doch die - waar de functies van den minderwaardigen dégénéré beneden het normale blijven - boven het normale, naar den goeden kant uitslaan en die aan de pool staan, tegenovergesteld aan die, waar de anderen zich bevinden. Met een verkeerden naam, heeft men hen 'dégénérés supérieurs' genoemd, een naam daarom verkeerd, omdat het woord 'dégénéré' de eigenschap 'supérieur' uitsluit. Deze dwaze betiteling heeft dan ook al vrij wat aanleiding tot verwarring gegeven, en ik weet voorbeelden zelfs van psychiaters, die deze betiteling opvatten als een uitdrukking om aan te toonen, dat de persoon een geweldige ontaarde is, dat hij supérieur in zijn ontaarding zou zijn en veel meer ontaard dan eenige andere! Alleen het begrip 'vermindering', 'achteruitgang' van den persoon, is door deze betiteling blijven zitten en men is er zoo langzamerhand door gaan vergeten, dat men oorspronkelijk met den naam 'dégénéré supérieur' alleen heeft willen aangeven, dat - hoewel de persoon alle of vele kenteekenen bij zich draagt, die op een achteruitgang van zijn ras wijzen - hij een supérieur individu is en dat hij zich boven het gemiddelde, boven het normale verheft. Men is zoo langzamerhand over het hoofd gaan zien, dat de kwestie of eenige persoon

gedegenereerd is of niet, op zich zelf niets tot zijn waarde-schatting afdoet en dat het alleen de vraag is in welke richting zijn degeneratie zich uit, beneden of boven het normale. Het eenige waarin de echte minderwaardige, de dégénéré inférieur en de dégénéré supérieur overeenkomen, is dat zij beide buiten de normale lijn staan, dat zij beide - zooals Hoche het in zijn Handbuch der gerichtlichen Psychiatrie zegt - 'aus der Art schlagen'.

Echter, betiteld met den naam dégénéré of niet, noch een intellectueel genie, noch een artiest heeft zich daardoor ooit laten weerhouden om zich te uiten of om een kunstwerk te scheppen, wanneer hij daartoe de neiging of de aandrift gevoelde.

De reden nu, waarom de intellectueele meerderheid van onzen tijd - en vooral de psychiaters - zoo met de minderwaardigheid van artiesten schermt en dadelijk met het etiket 'dégénéré' klaar is, wanneer er van artiesten wordt gesproken, daardoor te kennen gevend, dat zij den artiest een minderwaardig individu vinden, moet waarschijnlijk in een oppervlakkige-roem-jalousie worden gezocht. Het publiek toch kent den naam van den artiest over het algemeen wèl, terwijl niet alleen de naam onzer hollandsche psychiaters - een hooge uitzondering daargelaten - maar zelfs hun bestaan (behalve dan bij vaklieden) geheel onbekend is. Zelfs de naam van zulke, die in hun eigen oogen heel hoog staan. Ik weet een psychiater - niet eens een buitengewone, maar één waarvan men zelfs in ons land een aantal evenwaardigen kan vinden - die zich heeft uitgelaten, dat hij zich de evenknie van een Rembrand voelde!!! Ongelukkig voor hem, wordt zijn komieke waarde-overschatting door niemand anders gedeeld!

Tot een zekere hoogte is het te begrijpen, dat de psychiaters en andere intellectueelen over zulk een miskenning eenige bitterheid voelen. Zij toch geven zich - even goed als een artiest - met hart en ziel aan hun werk, terwijl hun werk in sommige gevallen evenveel als dat van den artiest waard is. Artiesten deprecieeren dan ook nooit het werk van den intellectueel en denken er niet aan hem als minderwaardig te beschouwen. De intellectueelen echter weten vooraf - en het is de aard van hun werk, die er de oorzaak van is - dat, wat het meerendeel betreft, de uitkomsten van hun arbeid worden vergeten en alleen zullen en kunnen worden gebruikt om er verder op voort te bouwen.

Wat en hoeveel toch is er direct van het werk overgebleven van zoovelen hunner voorgangers? Zij weten vooraf, dat hun naam in het verloop van tijd verdwijnt en dat - waar die mocht blijven - hij niet anders dan een klank wordt, terwijl het werk van den artiest blijft en dat diens naam nooit als een simpele klank zal luiden.

De psychiaters vooral, moeten echter niet vergeten, dat zij alle volstrekt geen genieën zijn, op verre na niet, en moeten eens eindelijk gaan begrijpen, dat het werk van een genie als Balzac, dat het werk van zoovele andere artiesten door hun verachtende uitspraken niet gedeprecieerd kàn worden. Zij kunnen er de grootheid zelfs niet van voelen!

Voorwaar, ik zegge u, dat één Balzac, dat één gedegenereerde, echte artiest meer waard is dan honderd psychiaters, trotsch op hun duf-burgerlijke normaliteit.

Remèdes d'autrefois, par le Docteur Cabanès. Edit. Maloine. Paris 1910.

Alleen iemand als Cabanès is in staat, geloof ik, om een boek als dit te schrijven. Niet om den inhoud, maar om de wijze, waarop hij dien inhoud heeft behandeld. Alleen iemand als hij, met zulk een groote belezenheid, met zijn eigenaardige geestigheid en met zijn bekorend vernuft, kan zijn lezers een zoo droog onderwerp op een wijze voordienen, dat het een vermakelijke lectuur wordt, waar men niet alleen moeilijk afscheid van kan nemen, maar die men geneigd is telkens en telkens weer ter hand te nemen. Een historia pharmacologiae - die door een ander behandeld, een bijna ongenietbare wetenschap wordt - tot een aangename, een vergiftenleer en een pharmacopoe tot een bekoorlijke en - onder een losse en schijnbaar oppervlakkige behandeling - toch degelijke lectuur te maken, kan alleen iemand als de schrijver van ‘Le Cabinet Secret -’ en van ‘Les Indiscrétions de l'histoire’. Men moet er een bijzonder talent voor hebben om den inhoud van een drooge geneesmiddel-leer te vervormen tot een serie lichtbeelden, zou men haast geneigd zijn te zeggen, waardoor nu eens leerrijke, dan weer vroolijke, zelfs een weinig-op-het-kantje-af, een ander maal philosophische, maar toch steeds leerzame en belangwekkende voorstellingen langs onze oogen

voorbijgaan. Achter die schijnbare oppervlakkigheid echter ligt een diepte en een uitgebreidheid van kennis verborgen, die ons bij elke lezing iets nieuws leert en die ons telkens opnieuw treft.

Wij zullen niet trachten een beschrijving van den inhoud van ‘Remèdes d'autrefois’ te geven, het zou het boek slechts schade doen. Immers zou het ons toch niet gelukken den fijnen geest te doen weer-voelen, waarvan het geheele werk is doortrokken. Want het meerendeel van den inhoud is al lang bekend, al kan men dien niet dan met veel zoeken - in verschillende boeken en tijdschriften verspreid - terugvinden. Men weet al lang, dat verschillende voortbrengselen, zoowel uit het dieren- en plantenrijk, als uit het rijk der delfstoffen vroeger als geneesmiddelen gebruikt zijn geworden; dat bouillon van adders, bij voorbeeld, een tijdlang als een bij uitstek versterkend voedsel in de mode is geweest; dat spinnen en spinnewebben als geneesmiddelen hebben dienst gedaan; dat suiker, koffie, thee, chocolade - lang voordat zij tot genotmiddelen zijn verlaagd - om hun genezende eigenschappen in zwang zijn geweest; dat edele metalen, edelgesteenten - zoowel diamanten als saphieren, smaragden, amethysten en anderen - hun tijd van beroemdheid hebben gehad om hun geneeskrachtige werking en dat zelfs het menschelijk lichaan het zijne leverde, waardoor de schat der geneesmiddelen vermeerderd werd, waaronder het speeksel, alle se- en excreties, menschenvet, de menschelijke gal een eerste plaats innamen - zooals nu nog (behalve menschenvet) bij het bereiden van sommige volksmiddelen in verschillende landstreken en ook in ons land - en dat zelfs poeder van menschelijke mummies tot het bijbrengen van genezing werd aangewend. Er is geen voortbrengsel uit het dieren- of uit het plantenrijk, even goed als zoovele uit het delfstoffenrijk, om zoo te zeggen, te bedenken, dat niet een tijdlang als universeel of eenig-afdoend middel tegen menschelijke kwalen en tegen het menschelijk lijden is aangeprezen. Dit alles is dus niet het merkwaardigste van het werk van Cabanès. Het is de wijze, waarop hij zijn materiaal heeft behandeld. En deze kan niet zóó worden weergegeven, dat men zijn arbeid daardoor op zijn ware waarde leert schatten, dat men zijn boek zoodanig op prijs leert stellen als het verdient.

Het nut van het werk van Cabanès is, dat het ons bescheidenheid leert omtrent ons weten en kunnen en dat het ons onder het oog brengt, dat het in onzen tijd precies zoo toegaat als vroeger en dat zoovele methoden, die in onzen tijd worden aangewend, reeds jaren en soms eeuwen geleden, onder een anderen naam, in zwang zijn geweest. Hoeveel verschillende geneesmiddelen, hoeveel verschillende methoden ziet niet iedere generatie van geneesheeren opkomen en weer verdwijnen, geneesmiddelen en methoden, waarbij - gedurende hun bestaan en zoolang zij worden aangewend - gezworen wordt als eenig-afdoend middel tegen deze of gene kwaal en die, zonder dat iemand er op let, spoorloos weggaan om soms, jaren later - maar dan onder een anderen naam - weer op te komen.

Er is iets smartelijks in dezen altijd-durenden cirkel-gang, omdat hij het meest beslissende bewijs is voor onze therapeutische onmacht. Alles is beproefd, alles is al toegepast, er is geen voortbrengsel in de natuur, geen natuurkracht, die niet is aangewend, waarvan men niet gebruik heeft gemaakt om te trachten 'la misère humaine' te lenigen. Hoeveel geneesmiddelen zijn er overgebleven uit de onnoemelijk velen, die hun uur van beroemdheid hebben gehad? En wij willen niet eens de vraag herhalen, ons door een geneesheer zelf gedaan, hoeveel er gebleven zijn, die bepaald genezing tot stand brengen, hoeveel geneesmiddelen inderdaad genezing geven. Zij kunnen alleen het lijden verlichten en het bestaan een tijdlang rekken. Maar de kwaal genezen?! Er zijn er zoo heel weinig, die dat kunnen! Is men niet gedwongen tot het besluit te komen 'que c'est la foi qui sauve', dat het alleeen het geloof is aan, dat het alleen het vertrouwen in het geneesmiddel is, het vertrouwen in den geneesheer zelf, in de suggestie, die van den geneesheer uitgaat, die genezing of verlichting aanbrengt?

In deze opzichten is het boek van Cabanès een gevaarlijk en triest-makend werk. Er zijn van die leugens, die men maar beter doet leugens te laten, waar men er toch niet anders dan een droef-makende waarheid voor kan in de plaats stellen!

Er zijn waarheden, die men maar liever niet onder het oog moet zien en aan de menschheid verkondigen, omdat het onnut is en meer schade dan goed doet.

Daartoe behoort de waarheid, dat de geneesheer eigenlijk machteloos tegenover de kwalen en het lijden van de menschen is. Is het niet beter de menschen in de verbeelding te laten, dat geneesmiddelen inderdaad kunnen genezen, dat geneesheeren inderdaad genezing kunnen aanbrengen?!

En toch kunnen wij het boek van Cabanès ter lezing aanbevelen. Het is zóó vol charme, zóó vol bekoring, zóó opwekkend geschreven, dat èn zieken èn gezonden er een tijdlang genot en plezier van kunnen hebben. En deze zijn nog de beste geneesmiddelen! Misschien zelfs wel de eenige...

Boekbeoordeeling.

Een Revolverschot, door Virginie Loveling, H. Honig, Utrecht

Virginie Loveling, die in 1836 te Nevele werd geboren, gaf haar eerste geschriften in Gentsche jaarboekjes uit. In 1870 verschenen haar gedichten, verzameld met die harer zuster, een bekoorlijk bundeltje, waarvan wij ons vooral herinneren het fijne en suggestieve: *Een zomersche Zondag.* Haar proza-arbeid ving zij aan met het schrijven van novellen en kinderverhalen; onder het pseudoniem *Walter* deed zij een bundel politieke schetsen: *In onze Vlaamsche Gewesten* het licht zien. En thans, door de jaren heen, is haar werk tot een respectabel oeuvre geworden, tot een breede rij van romans - vertellingen, die even frisch en natuurlijk als eenvoudig zijn, aantrekkelijk door een zachten, gevoeligen humor, en boeiend door een zuiver inzicht en een ongezochte oorspronkelijkheid.

Aangenaam is het te hooren, dat België aan deze kloeke, begaafde, door-en-door Vlaamsche vrouw een nationale hulde heeft gebracht. Want groot is het land, dat zijn groote... vrouwen eert, - al noodzaakt het zijn talenten ook, om uitgevers en publiek voor een groot gedeelte in een naburig land te zoeken...

Een Revolverschot, het jongste boek van Virginie Loveling, is een merkwaardig bewijs voor de nog altijd even energisch-groote kracht, het intuïtief-zeker beeldend vermogen, van deze onvermoeide vijfenzeventigjarige. Bewonderenswaardig logisch wordt ons hier de psychologie gegeven van twee zusters, simpele, dorpsche meisjes, maar in wie het wilde Spaansche bloed nog werkt en gist. Moge het haar, de sterke, levensvolle, gegeven zijn nog menig jaar te arbeiden in den wijngaard der kunst, - dit zij onze hartelijk-gemeende wensch aan een schrijfster, wie ook *wij* gaarne brengen een welverdiend eeresaluut.

N.G.

Varium.

De Nieuwe Gids en Het Nieuws van den Dag. Een curieuse bespreking van Het Nieuws van den Dag over De Nieuwe Gids van Maart, geeft ons aanleiding, om er onzen lezers even op te wijzen, dat het artikel over Dickens, geteekend N.G. (Nieuwe Gids) onder het hoofd *Bibliographie* behoorde en niet, (zooals het op toevallige wijze bij het gereedmaken van de aflevering ter zetterij, geschiedde) tusschen de andere bijdragen moest worden geplaatst. Deze vergissing hersteld zijnde, kunnen wij overgaan tot de vergissing van Het Nieuws van den Dag, die, zooals men zal zien, van vrij wat ernstiger aard moet worden genoemd.

'... hoe, in 's hemelsnaam, komt het stuk over Dickens, onderteekend N.G. in de N. Gids verzeild? We onthouden ons van kritiek, ze (die kritiek?!) zou waarlijk niet de moeite waard zijn.'

Dit voornemen, om 'zich van kritiek te onthouden', belet den Overzicht-schrijver evenwel niet, kritisch het volgende op te merken:

'Daargelaten den kroniek-stijl, de zonderlinge waardeering van Dickens's werken (bijv. van "Dombey" en van "Bleak House") daargelaten zulke kleinigheden als "Household Works", (driemaal)', - in plaats van Wor*d*s, welke evidente drukfout door iedereen natuurlijk herkend en stilzwijgend verbeterd is, - 'en zinnetjes als 'in de hofkringen werd hij gaarne ontvangen', moet het heele artikel een doorloopende ergenis zijn voor wie ook maar een oppervlakkige kennis bezit van Dickens en zijn werk. Eén staaltje zal voldoende zijn:

'In November 1867 maakte Dickens een tweede reis naar Amerika. Zijn doel was een groote som gelds te verdienen, zoodat hij zich vrij kon maken van alle financiëele moeilijkheden en hij begon daartoe een reeks van uitputtende lezingen, waarvan de eerste gehouden werd te Boston, den 2^{den} December. Dickens' geheele leven was zoo ingericht op hard en gestadig werken, dat het misschien wat sterk is om te beweren, dat deze afmattende reis zijn gezondheid knakte, maar een feit is het toch, dat hij

drie maanden daarna is gestorven. Zijn laatste lezing hield hij den 15^{en} Maart 1870 in de St. James Hall. Toen vertrok hij voor altijd van "those garish lights", zooals hij zich uitdrukte, weer naar Europa.'

Aangezien deze periode niets dan de exacte waarheid bevat, staan wij eengszins vreemd te kijken tegenover den uitroep van Het Nieuws van den Dag: 'Dat is nu nog eens literatuur-geschiedenis!' Verwacht of eischt deze courant dan iets anders van literatuur-geschiedenis, dan dat deze, eerlijk en nauwkeurig, de feiten weergevend zij?

Ter staving van de absolute accuratesse, degelijkheid en betrouwbaarheid onzer feitelijke mededeelingen omtrent Dickens vermelden wij hier, dat ons de gegevens voor ons artikel verstrekt zijn door *The Bookman*, *illustrated History of English Literature,* een der nieuwste en best-bewerkte Engelsche literatuur-geschiedenissen, - welke het Nieuws van den Dag evenwel blijkbaar niet kent.

Geen enkele andere recensie onder de zeer velen, (die ons door het Centraal Bureau voor Persinlichtingen maandelijksch worden gezonden) maakte eenigerlei aanmerking op het stuk; integendeel, velen deden er aanhalingen uit, en een der bladen spreekt zelfs van: 'Verder treffen we in dit nummer aan een vertaling over Charles Dickens, een historische biographie van N.G., prettig geschreven, vol wetenswaardige bijzonderheden...'

Verder behoeven wij over *deze* vergissing van Het Nieuws van den Dag niets meer te zeggen; maar willen alleen nog even een andere, nog sterkere vergissing vermelden uit dezelfde bespreking.

'Zonderling treft, in *dit* tijdschrift (er is toch een 'Tijdschrift voor Wijsbegeerte') het artikel van den heer K.J. Pen over 'De Afkomst van Schopenhauer's Wijsbegeerte.'

Nóg zonderlinger echter is het, nietwaar? dat het den tijdschriften-kroniek-schrijver van Het Nieuws van den Dag nóóit schijnt opgevallen te zijn, hoe er op den omslag van De Nieuwe Gids met duidelijke, groote letter staat vermeld: Maandschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en *Wijsbegeerte*... en hoe er bovendien bijna elke maand een Philosophische Kroniek wordt opgenomen, die een overzicht geeft van wat er verschijnt op wijsgeerig gebied.

The rest is silence...

N.G.

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. VI.

Oom Ludwig Schüler was jarig - vier en zestig.

Juffrouw Treibitz, de voorbeeldige huishoudster, die jaren in 'n eerste-klasse ‘Stadtküche’ eerste-klasse schotels - geen gediplomeerd ‘Traiteur’ had 't 'r verbeterd! - voor eerste-klasse klanten gereed maakte, en na 'n rampzalig huwelijk met 'n oplichter-chauffeur, die van haar spaarduiten 'n auto kocht, en toen-ie genoeg van z'n vrouw had, met de auto en 'n jonge meid verdween - 't I.A. 9999 was 'n vloek in plaats van 'n zegen geworden! - na dien nekslag opnieuw in betrekking moest - juffrouw Treibitz had op de ontbijttafel de attentie van 'n waterglas met voorzichtig in den tuin geplukte anjelieren gesteld.

Oom Ludwig dankte met 'n wrang lachje. Hij hield 'r niet van, dat z i j n bloemen die-ie liever liet uitloopen dan ze af te snijden, door wien en voor welke gelegenheid ook, vernield werden. Om 't den drie sterken Newfoundlanders, met wie-ie na den dood van z'n vrouw in een bed sliep, te beletten, had-ie om elk perk 'n meter-hoog draadwerk aangebracht. Niemand, die bij uitzondering op visite kwam - hij had geen gezelligheid van dèrden noodig! - zou 'r aan gedacht hebben 'n anjelier of 'n rozenstruik of 'n zonnebloem aan te raken. Zelfs de katten van de buurmenschen-die-niet-meer-groetten, omdat oom Ludwig van geen toenadering gediend was, meden de perken, als d

dood voor oom's pult en voor de honden, die op dieren en bedelaars waren gedresseerd.

In z'n maandenlange eenzaamheid - naar Berlijn ging-ie zelden - was oom Ludwig, in z'n tuin aan de Mügelsee 'n rustigen zonderling geworden. Aan de zonnige voorzij van 't huis, vlak bij 'n aanlegplaats van de ‘Sterndampfer’, kwam-ie nooit. De bewoners van Friedrichshagen kenden 'm nauwelijks. Ze versleten de nog toonbare juffrouw Treibitz voor z'n vrouw en minstens voor z'n mintenee. Juffrouw Treibitz accepteerde dat soort onkuische toespelingen als 'n compliment, zei niet ja, zei niet nee, deed 'r inkoopen, betaalde contant, maar alles zoo pondjesmaat, zoo afgepast, zoo preciesjes uitgerekend, dat de villa D a h e i m 'n roep van fatsoenlijke armoe zou hebben gekregen, als 't aan den anderen kant in de kleine gemeente niet ruchtbaar ware geworden, dat de heer Ludwig Schüler zooveel vaste eigendommen in Berlijn bezat, dat-ie tot de hoogst aangeslagenen in de belasting behoorde, en jaarlijks onbebouwde lappen grond in de ‘Vororte’ bijkocht. Hij was waarlijk 'n puissant rijk man, wist misschien zelf niet hoeveel-ie bezat - leefde met de ingetogenheid van 'n burgermannetje, dat met 'n pensioentje toekomen moet. Z'n vrouw en hij hadden zich elk genoegen, elke buitensporigheid ontzegd, om te sparen. Zelfs in de jaren dat de kleine fabriek van suikerwerken 'n niet gedachte vlucht nam, dat 't geld binnenstroomde, aten ze eerst thuis - en matig - voor ze uitgingen, zochten bij voorkeur die gelegenheden op, waar 't bier goedkoop en de koffie in de grootste kommen geschonken werd. Veel vreugde hadden ze niet aan 't geld gehad. Toen de fabriek voor 'n kapitaal over was gegaan in de handen van 'n ‘G.M.B.H.’, en ze 'r over praatten 'n pleegkind aan te nemen, begon zij aan de zelden goed doorvoede maag te sukkelen, en stierf binnen 'n paar weken in Marienbad. Als weduwnaar trok oom Ludwig zich naar 't zomerhuisje in Friedrichshagen terug. Daar had-ie z'n broer George zonder eenige aarzeling, kort, droog, beslist, zonder gezochte verontschuldigingen en zonder krakeel, eenvoudig de vijftig duizend Mark geweigerd, die deze 'm afsmeekte vóór-ie 't besluit nam met z'n zoon den dood in te gaan. Als Ludwig gewild had - maar Ludwig wou niet. En dat gedreig van

George, om 'r 'n eind an te maken, vond-ie 'n moreele flesschentrekkerij, die 'm nog resoluter dee weigeren. De zelfmoord schokte 'm meer dan-ie liet blijken. Angstig stapte-ie achter de kist naar 't graf. Maar toen 't schandaal met de schuldeischers, die 'r op spekuleerden dat de schatrijke broer zou dokken, en den ‘naam’ van de familie redden, aan den gang was, toen groomoe biechtte hoeveel ze geleend, Felix voor wat 'n bedrag-ie borg was gebleven en Toni 't uitkrijschte, omdat 't geld van 'r onmondige kinderen mee in den afgrond verloren was geraakt - toen staakte-ie z'n pogingen om tot 'n accoord te komen. 't Eenige waartoe-ie bereid was, was 't voor zijn rekening overnemen van 'n portie bouwgrond, die voor den overledene 'n strop was geworden maar hem later 'n kapitaaltje inbracht, omdat-ie kon afwachten. Groomoe, die de zotheid beging Felix bij te springen - welke koopman bleef zonder waarborgen, al was 't voor z'n eigen broer, goed? - onderhield Toni met 'r vijf kinderen, maar ze stierf, liet enkel wat inventaris en 'n kleine collectie oud porcelein, dat geen rooien duit opbracht, na. En Felix stierf onverwacht, betrekkelijk jonge kerel, geknauwd door 't verlies van z'n vermogen. Oom Ludwig, alleen overgebleven, om z'n zuster en den jongen, niet door 't gas gestikten Erich te ondersteunen, overwoog dat als Toni voor vijf kinderen kookte, ze 't ook voor 'n zesde kon doen. Erich móést bij Toni inwonen. Maar Erich vertikte 't. Drie maanden leefde de kwajongen - die karakter had: of karakter wat inbracht! - als 'n bedelaar, zonder schoenen an z'n voeten, zonder 'n hap warm eten. En liet oom stikken. Dat werkte zooveel uit, dat Ludwig, die geen beul maar 'n oppassend man was, die soms met 'n tikje berouw aan de scène in de tuinkamer terugdacht - 't witte, radelooze gezicht van George, dien avond! - den aap van 'n jongen bij zich liet komen, en 'm vijftig Mark buiten de college-gelden van de universiteit in de maand beloofde. Meer was niet noodig. Meer maakte weelderig. Toni had-ie ook voor z'n rekening, met zeventig Mark. Van die vastgestelde bedragen week-ie niet af. Onder geen voorwaarden. Hij zelf kwam met de voortreffelijke juffrouw Treibitz, die 'r kookkunst glad bij varkenslapjes, soepevleesch, gehakt en de bliekjes, die meneer uit de Mügelsee ophaalde, verleerde,

van een tot twee Mark per dag toe. Juffrouw Treibitz redderde zelf de wasch. Eenmaal in de week hingen meneer's onderbroeken naast de onderlijfjes en rokken van de huishoudster in den wind te bungelen. Juffrouw Treibitz dee de wasch en Oom Ludwig hield 't huishoudboek bij. Maandag aten ze gehakt, warm, Dinsdag gehakt, koud, Woensdag soep met soepevleesch - 't restantje Donderdag, met 'n half pond varkensvleesch in vier schijven gesneden - de slager wist 't - Vrijdag visch - Zaterdag haring met aardappelen - Zondag 'n extra, maar zuinig. In oom's huishoudboek had je kolommetjes voor alles, voor brood, melk, worst, boter, schmalz, eieren (die de eigen kippen leien), groenten, zout, fruit, olie, azijn, meel, rijst, gries, suiker, honig, koffie, thee, drank (bleef blanco), licht, kolen, zeep voor de wasch, kleeren, schoenen. Pas in 'r betrekking, had juffrouw Treibitz trucjes uitgehaald, 'n pondje zout of 'n half pond suiker of 'n ‘Viertel’ koffie te veel opgeschreven - iederen morgen lei haar briefje naast z'n bord - oom Ludwig leerde 't 'r in 'n minimum af. Z'n huishoudboek controleerde als 'n klok. Cijfers logen niet. Met 'n ‘Viertel’ koffie moest je 'n week rondkomen - móést je: als ze dat niet verstond was 't uit. Nu, na jaren, liep alles 'lijk 'n welgesmeerd raderwerk. Juffrouw Treibitz dacht aan 't testament, waarin ze tot 'r dood met 'n rentetje verzekerd was. Ze maakte geen opmerkingen, liet oom 'r boterhammen smeren - zij raakte den pot niet aan - was tevreden met 'r portie vleesch, gehakt of visch, omdat oom zelf niet meer nam, en verzorgde 't huisje met 'n toewijding en opgewektheid, als zelfs wijlen mevrouw 't niet beter gedaan zou hebben. Ze kende z'n gewoonten, z'n maniakale regelmaat, z'n zorg om z'n lichaam gezond te houden. 's Morgens zes uur, weer of geen weer, was-ie bij 't ontbijt van boerenbrood met honig. Van half zeven tot half acht, tuinierde-ie, wiedde-ie onkruid, harkte-ie de paadjes, doodde-ie in 't heete seizoen dozijnen luisjes, stak-ie de grasbanden bij. De geringste slordigheid, afwijking, stoornis hinderde 'm. Midden uit z'n krantelectuur kon-ie opstaan, om 'n afgewaaid boomblad op te rapen, of 'n schuinhangend gordijn recht te trekken. Elk voorwerpje in de kamer had z'n afgemeten, nooit varieerende plaats. Daar besteedde-ie weer 'n half uur aan. Acht uur precies,

behalve bij stormweer - regen telde niet mee - zat-ie in z'n boot, 'n platte, soliede op 't water liggende vlet, waarop-ie 'n zeiltje kon sjorren. 's Winters lag de wherrie onder stroo en lappen in de kleine schuur - 's zomers was-ie aan 'n ketting gemeerd. In die boot dreef oom Ludwig uren op de plas, 't eene pijpje na 't andere bezuigend, geduldig den dobber van z'n vischtuig beloerend. Ving-ie 'n lekkeren, dikken paling of wat mollige baarsjes, dan had-ie 'n kneuterpret of-ie 'n lot uit de loterij had getrokken, dan moest juffrouw Treibitz 'n verheugd gezicht zetten, kwam-ie zelf in de keuken-om-door-'n-ringetje-te-halen naar 't bakken kijken. Voor twaalf uur was-ie altijd terug. Dan nam-ie 'n luchtbad in 'n omheind vak voor in den tuin, werkte daar met 'n paar kleuter-halters. Dat en de gezonde lucht op 't water hadden 'm zoo frisch als 'n hoentje gehouden. Hij zag 'r uit als 'n vijftiger, mager, zonder buik, lenig, had enkel 'n soms wat paarsen neus, omdat z'n hart niet heelemaal in orde was, en lachte om den dorpsdokter, die 'm aan had geraden 't luchtbad bij kouder weer te laten, en zich met 't roeien tegen den stroom op te ontzien. Dokters waren kwakzalvers. 'r Was maar één geneesmethode: die van de natuur, en daarom dronk-ie iederen middag om een uur, voor-ie aan tafel ging, 'n glas kokend-heet water, dat de maag schoonspoelde, de maagspieren masseerde, en je 'n natuurlijken honger bezorgde. 's Middags sliep-ie - tegen den avond wandelde-ie 'n paar uur, gebruikte voor avondeten noten, appelen, sinaasappelen en sliep uitnemend van tien uur tot half zes, door de drie Newfoundlanders bewaakt. Buiten was 'n hond niets waard. Buiten kon je ze licht vergift voeren - binnen sloegen ze bij 't minste aan. En binnen had oom Ludwig ze noodig, omdat-ie zoo als 't avond werd, dat deel van z'n gezondheid 'twelk tegen angsten opgewassen is, verloor. De stilte op 't eindeloos-donkere water, de stilte op den straatweg, de stilte bij de buren ontrustte hem, deden 'm gevaar vreezen. 't Idee, in je eigen huis overvallen, vermoord te worden, vond-ie iets verschrikkelijks. Alle krantenartikelen met de hoofdjes ‘Moord en inbraak’ sloeg-ie over. Je maakte de misdadige schooiers door zulke kolommen vol descriptie hoe ze iemand z'n hals doorsnejen, hoe ze 'm met 'n hamer in 't donker op hadden gewacht, hoe ze door 'n tuimel-

raam binnen waren geklommen of 'n brandkast geforceerd, enkel wakker! Op z'n slaapkamer was - o, verspilling! - de telephoon met doorloopende nachtverbinding. Die en de honden en wat buitengewone veiligheidssloten met miniatuur-sleutels waren z'n toeverlaat. Hij had wel nooit geld in huis, maar dat wisten de slampampers niet. Je kon 't moeilijk met 'n briefje op je deur meedeelen! Juffrouw Treibitz sliep in de bovenkamer naast 'm. Als-ie tegen 't beschot klopte, werd ze wakker. Die behandelde-ie tegen den nacht met vrindelijke praatgraagheid, en 's morgens kort-aangebonden Soms dacht-ie 'r over 'n étage van een van z'n eigen huizen in 't veilige Berlin. W. te gaan bewonen, maar 't opgeven van de frissche buitenlucht, de kippen, 't bootje, 't luchtbad, 't heerlijke uitzicht over de Mügelsee, was 'm niet mogelijk.

Vandaag, jarig, 'n half uur vroeger opgestaan, ontbeet-ie bij 't glas met de anjelieren, overlei met de huishoudster hoeveel meer 'r voor 't middageten moest worden ingeslagen, omdat Toni 'n briefkaart geschreven had, dat ze met Jetchen, d'r oudste, Klärchen met de half-blinde oogen, Frida en Mariechen, persoonlijk kwam feliciteeren, en ook duizend tegen een Erich over zou wippen. Oom's jaardag was 'n pelgrimage voor de familie, 'n gedwongen tocht. Bleven ze weg, dan nam-ie 't kwalijk - verschenen ze, dan dee-ie opmerkelijk gastvrij.

'Laten we soep nemen en soepevleesch met augurken en gebakken aardappelen na', adviseerde juffrouw Treibitz - och, de tijd, dat ze 'Rehrücken' met opgevulde tomaten, filet van zeetongen met kapers, 'Krebsschwanzen' en sla van de beste vruchten klaar had gemaakt! -: 'twee pond soepevleesch en twintig Pfennig beentjes, vier augurken...'

'Nee!', zei oom Ludwig: 'ze houen niet van soep!'

'Gebrajen lapjes met spinazie?' vroeg de huishoudster.

'Nee', weigerde oom Ludwig: 'daar hou ik weer niet van...'

'Nou dan weet ik 't niet - mot u 't maar zeggen', besloot de juffrouw.

'Wat kost kalfsborst?', informeerde oom.

'Een mark-twintig...'

'Hoeveel hebben we daarvan noodig?', vroeg hij weer, ofschoon-ie 't drommels goed wist: 'we zijn, als Erich komt

met z'n - met z'n - hoe komt men met máár vier dochters tegelijk! - toe maar! - met z'n achten...'

'Mag 'k wel drie pond nemen', rekende de juffrouw: 'da's vreeselijk onvoordeelig - braait wel 'n kwart in...'

'Nee', zei oom. Met 't doorlurkt pijpje tusschen de bleekblauwe lippen - zinnelijk-platte lippen, die niet bij z'n ascetisch bestaan leken te hooren - bebroedde-ie de voordeeligste zaken van 't lichaam der koe en van 't zwijn, en zulks met 'n grimmigen, diepzinnigen ernst, of-ie bezig was de hoogte van de poolster met den vertikaalcirkel te bepalen. Z'n ruige wenkbrauwen trokken 'r bij saam, dat de haartjes bijna rechtstandig boven de grijze oogjes stonden. Z'n voorhoofdsvel kreukte in straffe, zinnende rimpels.

Toen zei-ie snel-besloten:

'Klops... Königsberger Klops...'

'Met bloemkool', knikte juffrouw Treibitz goedkeurend.

Klops maakte ze heerlijk klaar - ballen als kindervuisten - en Klops was 'n verstandige keus, bij zoo'n ongewoon bezoek, om te zoenen.

'En pruimencompote', zei oom Ludwig: ''k heb pruimen van twintig Pfennig 't pond gezien... Twee pond niet?'

'Kost veel suiker', merkte zij, nog zuiniger dan hij op.

'Kooksuiker', zei hij, opstaand om z'n tuinbezigheden te beginnen: 'en vier fleschjes bier...'

In 't weelderig tuintje, bij 't plezierig klotsen van 't water tegen de dansende boot - 't zou bij 't fameuze zomerweertje 'n volte op de Mügelsee worden - den heelen nacht waren 'r 'Mondscheindampfer' met muziek aan boord naar Mügelwerder en Rahnsdorf gevaren - de honden hadden 'r telkens bij gekreund - in 't lommerrijk tuintje, waar dauw aan de blaren glitterde en de rozeknoppen uit waren geloopen, dat 't 'n lust was, keek-ie eerst bezorgd naar de door 'n paar mollen, die te leep waren om in de knippen te kruipen - opgewoelde aardslangen. Goddank in de bloemperken waren de smeerpijpen niet geweest! Smakelijk dampend bukte-ie zich, om de verwaaide blaren te garen en 'n uit de kiezels opschietende onkruidplant met wortel en al uit te rukken. De honden aan de kettingen voor 't groote hok, naast de schuur, kwispelstaartten, als-ie in

de buurt kwam - de vogels tsilpten - de slakken trokken de voelhoorns in bij 't naderen van z'n stappen - 'n bij zoemde van roos naar roos, tusschen de dauw-flonkrende bloembladen neerstrijkend. Zorgvuldig, niets verwaarloozend, geen blad ongemoeid latend, doorspeurde 't fiksche mannetje de paden, 't mandje met afval vullend, bijharkend, bijstekend, snoeiend, stuttend.

Toen sloeg Hector aan - op 't zelfde uur. De post. Juffrouw Treibitz droeg de krant, 'n paar brieven en wat reclame-drukwerkjes den tuin in. In 't prieeltje bij 't water, waarop 'n 'Mondscheindampfer' met tetterende muziek terugvoer, keek oom Ludwig de brieven in, de postzegels, die-ie eens in 't jaar aan 'n liefdadigheidsvereeniging schonk, in z'n vestzak bewarend. Een brief van niemendal. Een van 'n onbekende firma, met den gedrukten firma-naam S e m m y L u b i n s k y & C o m p . , die 'm 'n onderhoud vroeg.

'Lubinsky?.... Lubinsky?', prakkizeerde oom Ludwig, z'n pijp uitkloppend en 'n nieuwe stoppend - op z'n morgenwandeling rookte-ie 'r twee -: 'ken 'k niet! Moeten maar telefoneeren, als ze wat te zeggen hebben - als - als - zal wel weer op gebedel uitdraaien!'

De krant en de drukwerken liet-ie ongelezen - werk voor den tragen avond, als de familie weg was. Op den kleinen aanlegsteiger van de wherrie, de hark en 't mandje naast zich, fijne rookslieren tusschen de tandstompjes, bedroomde-ie 't gekabbel van de Mügelsee, die 't licht van de zomersche zon met vonkende glansfonteinen en kolkend-knarsende zilverschubben kaatste. Midden in 't branden en schuimen van hemel en water, schoor 't slank silhouet van 'n vierriemsgiek. De spanen doken bruin-zwart langs den stralen-keilenden rand van de boot, wiekten omhoog met laaiende, stuivende, goud-opwroetende schokken, ketsten weer neer in 't kokend gedamp van de zon uit-hijgende golven.

Rustig-gehurkt bekauwde oom Ludwig z'n pijp. De komende dag - de dag van uit-z'n-doen-zijn - zat 'm dwars. Z'n drijven op den plas moest-ie opgeven, ook z'n luchtbad. Ging-ie van honk, dan had je kans, dat Toni met de meisjes in de kamers en in den tuin huishielden. En je bad vroeger nemen, zonder je eerst lekker in 't zweet geroeid te hebben, was niet dàt. En dan de verdomde kwajongen, die 't niet de moeite waard vond

met 'n simpel briefkaartje te zeggen, of-ie al of niet kwam - of-ie den datum bliefde te vergeten, zooals den vorigen keer, toen-ie eerst tegen den avond opdook!....

Ludwig Schüler hield van z'n neef. Toni met 'r vier dochters en 't slecht-oppassend zoontje, dat 't verdijde de handen uit de mouwen te steken! - Toni, met 'r eeuwig gelamenteer en 'r eeuwiger gekanker, om geld los te werken - Toni, met 'r gevlas op z'n dood - dat merkte, rook je an alles! - hing 'm de keel uit, kon-ie niet luchten. Erich, brutaal, geen poes-wat-heb-je-'n-mooie-jongen spelend - Erich met z'n eerlijke uitvallen en onafhankelijk karakter, Erich met z'n studentikooze grappen, z'n te trotsch zijn, om ooit 'n extra te vragen, z'n zelf met dien vriend van 'm (die erg bij 'm in de gratie was) 't huishoudentje voeren op twee kamers in 't Noorden, had 'm ingepalmd. Als neef 't gewild had, had oom 'm met 't groeien der late-avond-angsten graag bij zich in huis genomen. Eens had-ie 'r op gezinspeeld. ‘God, oom laten we geen nonsens beginnen,’ had Erich botweg geantwoord: ‘als we mekaar te dikwijls zien, vliegen we mekaar in de haren! Kom bij Poldi en mij, tegen 'n Mark per dag, in vol pension, ontbijt, middageten, souper, water à discrétion, logeeren, hahaha!, dan kost 't je nog minder dan bij Auto 9999!’....

Auto 9999 was juffrouw Treibitz, die de domheid begaan had, hèm van 'r verleden te vertellen....

Erich uit eigen aandrang wat toestoppen, deed oom Ludwig niet. 't Werd 'm niet gevraagd, en natuurlijk niet gevraagd, omdat tante Toni minstens 'n dozijnmaal 'r hoofd had gestooten, omdat Frida, die 't destijds bij de ziekte van twee tegelijk geprobeerd had, 'n afhap mee naar huis had genomen - en omdat oom Ludwig bij de uitbetaling der 50 maandelijksche Marken, 'n gezicht trok of-ie zich tot 't hemd uitkleedde. Erich zou zich liever de tong hebben afgebeten. In den grond haatte-ie den oom, met denzelfden haat waarmee-ie al wat aan 't verleden herinnerde haatte. Hij wist van de weigering - van den avond, toen George in de tuinkamer van D a h e i m gebedeld had - hij wist 't door tante Toni, die oom Ludwig, in dat opzicht, als 'n voorbeeldig-voorzichtig man prees. Als zij net zoo gehandeld had, zou 'r leven niet zoo verwoest zijn geworden.... Enkel omdat-ie

'm nóódig had, 'm niet kòn laten schieten - dee Erich 'n paar maal in 't jaar - op den glorieuzen geboortedag en op Kerst, de reis naar Friedrichshagen. Kerstnacht sliep-ie 'r in 't muffe zelden beslapen bed van de logeerkamer. De relatie met z'n oom, had-ie Poldi herhaaldelijk gezegd, was 'n zuiver-zakelijke. 'n Huisjesmelker bezocht z'n huurklanten - hij 't egoist, voorwereldsch verschijnsel, dat op de Mügelsee bliekjes vischte, en dat volgens de wetten der samenleving en van de natuur z'n lijf-eigen oom, 'n broer van z'n vader heette....

Oom Ludwig had humeurig de regelmaat van den dag opzij geschoven. Wel was 'r nog tijd geweest, om de pulletjes in de huis- en de dingskes in de tuinkamer, door juffrouw Treibitz' gestof 'n weinig uit den gewoonte-stand verzet, mathematisch-nauwkeurig te herplaatsen - dat leerde de huishoudster nooit zoo precies en zoo keurig als hij 't wou hebben - die had daar geen óóg voor - en wel had-ie z'n ouwerwetsch bureau-ministre afzonderlijk geordend, met wegsluiting van 't huishoudboek, waarin Toni eens belangstellend geneusd had, maar de genoegelijke harmonie der aan mekaar schakelende beweginkjes was voor de poes. Je wist niet of ze vroeg of tegen 't eten zouen komen - nà 't eten was bij Toni ondenkbaar - en dat gistte onzekerheid in je. De kippen waren met gerst, ouwbakken brood en zuur-geworden aardappels gevoerd - de lauw-warme eitjes hadden 'n plaats in de bijkeuken gekregen - 't water uit 't bootje was 'r met de puts uitgeschept - de geraniums van de verandah dropen van 't lekker gegiet - de postzegels waren uit den vestzak in de pul op 't bureautje gedeponeerd - alles was in bezonken, weldoende orde - toch stokte, haperde, hortte 't.

Zich vervelend, nam oom Ludwig 'n stoel bij de keukentafel, stopte 'n extra pijpje, wuifde den rook met z'n hand van de etenswaren, die juffrouw Treibitz in had geslagen, en keek zwijgend toe. Zij, door dat ongewoon bezoek meer dan in 'r knollentuin, sloofde zich uit. Met 'r vette knuistjes, twee-, driemaal gewasschen, waar-ie bij was, om 'm te toonen hoe kraakzindelijk ze kookte, kneedde ze de pap van geweekt wittebrood - bleef 'r 'n ‘Semmel’ of 'n ‘Schrippe’ over, dan werden die

tot in lengte van dagen bewaard - en perstte daar 't half pond gemalen varkensvleesch en 't halve pond rundgehakt met 'n tikje peper, wat notemuscaat en 'n fijngesneden uitje doorheen. Toen klutste ze de meelsaus met 'n scheutje azijn, 'n paar druppels citroen en - bij uitzondering, omdat meneer jarig was: anders beging ze nooit zulke excessen - de tien Pfennig kapers uit 't papieren toetje. De bloemkool had ze al afgehaald - de compôte pruttelde op 't petroliestel - de aardappels moest ze nog schillen. De kouwe van den vorigen dag - die van eergister hadden de kippen - zouden nog eens opgewarmd worden. Ze bewoog handig door 't keukentje, ouwe kranten op 't fornuis leggend, om 't spetten van water en vet tegen te gaan, telkens weer opruimend en den boel aan kant houdend. Van de groote surprise liet ze niets merken...

Over tienen, vroeger dan gewoonlijk - ze wou 'r den heelen Zondag voor nemen - verscheen Toni met de kinderen. Jetchen had 'n tafellooper voor 'm geborduurd, gaf 'm dien met 'n kus - Klärchen, die 'r oogen aan geen handwerkjes bederven kon, had bij Wertheim 'n 35-Pfennig zilveren luciferstandaard voor de slaapkamer gekocht, stopte 'm dat ontzaggelijk-blinkende met 'n kus in de handen - Frida droeg 'n bundeltje bloemen, op den Potzdamerplatz bij Fürstenhof ingeslagen, drong 'm die met excuses dat-'t-zoo-weinig-was en met twéé zoenen op - Mariechen, wikkelde 'n zelf met postzegels beplakt glazen aschbakje, waaraan ze 'n week besteed had, uit 'n 'Kriegsruf' van de Heilsarmee, zoende omdat ma en de zusters 't deeën, maar met saamgetrokken lippen, of ze levertraan dronk. 't Werd in 't voorhuis, bij 't afleggen van hoeden en mantels - voor den avond meegenomen: 't beloofde! - 'n gezellig gedrang, 'n hartelijk watelen van stemmen. Oom zag 'r prachtig uit! Oom kon je op veertig taxeeren! Oom was jonger geworden! Oom had 'n zoo gezonde kleur als niet een Berlijner! Oom werd door juffrouw Treibitz, die 'r ook patent uitzag vertroeteld! Hij - gedwongen-lachend, knikte - ergerde zich aan de vuile voeten, die ze 't keurige huis in-droegen - 't leek of de Berlijners in herbergen woonden... Jetchen had dadelijk dorst, verzocht 'n glas water, spette druppels op 't mahoniehout van de tafel - Klärchen wiebelde zoo met 'r stoel, dat de pooten voren in 't zeil groeven - Frida en

Mariechen, God dankend, dat ze 'n dag buiten waren, en zeker wetend, dat ze op 't water geen onvertogens konden uithalen, zaten na vijf minuten in de boot, en wiegelden dat 't schuim naar 't aanlegsteigertje woelde. De eenige die zich correct gedroeg, die 't karakter van 'r broer kende, was Toni. Maar die had weer zoo'n speciaal klachten-gezicht, en die hunkerde zoo om met Ludwig 'n ‘apartje’ te hebben, dat-ie met angst om 't hart in de buurt van de meisjes bleef.

Ze was grijs geworden, Toni, oud en zwaar-heupig, had slappe oogen, 'n bleek, opgezet gelaat en 'n mond met vermolmde tanden. Zenuwbabbelen, aan een stuk door, dee ze dat je 'r suf bij werd. Zooveel als zij in een uur, praatte Ludwig nog in geen verreljaar af.

‘Komt Erich, of komt-ie niet?’, vroeg hij, de druppels van 't tafelblad met z'n zakdoek drogend.

‘Hoe weet ik dat?’, kwebbelde Toni subiet: ‘hoe ken ik dat weten? Zien we 'm ooit? 's Kijken, 's kijken: wanneer was-ie 't laatste bij ons?... Die heeft voor de zuster van z'n vader geen tijd... Die plakt heele nachten en dagen bij 'n raar soort familie - is 't niet, Frida? - O, is Frida buiten! - ... Die zien we net zoo dikkels as jij!... Die sjeneert zich, zou 'k haast denken!... Nare jongen, hoor!... Niks geen aardigheid an!... Is maar is eens hartelijk voor ons geweest, toen Jetchen met koorts lee, en ik niet van me stoel op kon komen...’

‘Nou, ma...’, waarschuwde Klärchen, 'r bril verzettend: ‘daar heb-ie je woord op gegeven...?’.

‘Wat was dat dan?’, vroeg oom Ludwig nieuwsgierig.

‘Ach niks niemendal - niet de moeite waard...’, zei Toni voorzichtig: ‘een keer is-ie neef voor me geweest - en anders, anders... Nee, van je familie mot je 't zelden hebben...’

‘Ja, ja’, antwoordde oom, of hij niet van de familie was: ‘zeg dat wel!’

Omdat juffrouw Treibitz, die graag alles op 'r gemak dee, en door niemand geholpen wou worden, in de kamer begon te scharrelen, gingen ze naar 't prieel in den tuin. Daar spreidde de zon 'n jolig kleed van lichtloovers en wagglende schaduwtjes over de door oom zelf pas geverfde tafel - daar vlogen kanjers van vliegen, paarsblauw en met weerlichtend goud aan de vleugels, in en uit - daar dommelden spinnen, log en vadzig in zachtekens-

deinende netten - daar waagden zich vlinders, sneeuwwit en purper-met-zwart, onder 't koeplende dak, en klepten weer snel naar 't barnen der zon - daar babbelden de vrouwen, verwonderd over zooveel dagschijn, zooveel hemel, zooveel stilte, zooveel groen - zooveel àndere en ongewone dingen dan in de vochtige, donkere parterrewoning in 't Oosten - en toen juffrouw Treibitz ze 'n karaf frisch water met 'n zwak kleursel van 'Himbeersaft' bracht, omdat 't nog wel 'n paar uur kon duren eer ze aan tafel gingen, werden ze dronken door de weelde van 't buiten-zijn, 't geneurie van boomen en struiken, 't jolig geklots van 't water, 't gekakel der kippen, 't blanke gestraal van de goddelijke zon... Toni moest Frida en Mariechen telkens vermannen te blijven zitten. Ze zag aan de oogen van oom Ludwig, hoe lam-ie 't vond, als de voeten de gladgeharkte kiezels tegen de rasters der bloembedden trapten - ze voelde dat-ie 't als 'n schennis onderging, wanneer de wherrie waarvan ze niet af konden blijven, de golven bebeukte. Toen ook Jetchen en Klärchen, als ordelijke kinderen 'n rechtschapen wandelingetje, precies in 't midden der paadjes waagden, nam zij 'r zooveelste aanloopje, om 'm over 'r schuldjes bij kruidenier en melkhandelaar - Jetchen dronk 'n liter der dag - in te lichten.

'Ja, die kosten me, Ludwig - vier dochters en een zoon - die eten wat op...'

Hij knikte, antwoordde met de oogleden.

'En... en... Karl heeft niet veel plezier in z'n drukkerij... Die zou graag wat anders willen leeren...'

'Zoo', zei Ludwig ingehouden geeuwend.

Trrrrrr... Trrrrrr bromde 'n wesp, uitwijkend voor 't gedamp van de pijp. Allemachtigste, was 't moeilijk wat van je schatrijken broer gedaan te krijgen!

'Ludwig', begon ze opnieuw: 'denk nou is na... Ik wil 't je vandaag op je jaardag niet lastig maken... Maar as je zoo buitengewoon-goed zou willen zijn, en me deze maand twintig Mark meer geven - en - en me de volgende maanden vijf Mark afhouden...?... Hè?... Wat?... Dat komt toch op 't zelfde neer... Dat...'

'Laat 'k 't liever niet doen', zei-ie, ongemanierder geeuwend.

'Waarom niet?... 'k Vraag je toch geen extra...'

‘Nee, laat 'k 't liever niet...’

‘Je kan 't iedere maand - dan ben je in Januari weer bij...’

‘Nee, laat 'k 't liever niet’, herhaalde-ie voor de derde maal, en met de handen in de zakken, onvermurwbaar - had-ie 't niet geroken? - stond-ie van de tuinbank op:... ‘dat brengt je achterop, niewaar?... Dat verzuur je dan later...’

‘Allemachtigste’, zei ze bijna jammerend:... ‘'k heb alleen an den apotheker...’

De honden maakten 'n eind aan 't gesprek. Ze berukten de kettingen, blaften dat je geen woord meer verstond.

In 't huis klonk de schelle stem van Erich, die juffrouw Treibitz al dadelijk 'n schrik op 'r lijf had gejaagd - omdat-ie niet alleen kwam, omdat-ie (bang zich zoo'n heelen Zondag met oom, tante en nichtjes liederlijk te verkankeren...) den ongeoorloofden inval bestaan had, Poldi te inviteeren. 'r Was Königsberger Klops voor acht. Wel reuzeballen - met veel geweekt brood - maar voor acht afgepast. 'r Moest met handigen spoed herkneed worden...

Ook oom Ludwig keek in 't begin - hoezeer Poldi door z'n ernst en z'n goede manieren bij 'm in de gratie stond - minder honnig en opgewekt.

‘P. f!... P. f!... P. f!, oompje!’, riep Erich met 'n aanloop over 'n 'm hinderend perkje spingend - 't mokerde twee zwarte gaten in den grond en de kiezels stoven als granaat-blokken - maling had-ie aan de haringsla van omheinde anjelier- en andere bedden! -: ‘gefeliciteerd, oom! 'k Kom natuurlijk met leege handen, maar met 'n barstensvol gemoed, en met 'n uitstekend in vrijheid gedresseerd mee-eter, die om zich uit te sloven, twee-maal vier-en-twintig uur gevast heeft, om je voortreffelijk middageten en de spijskaart van Auto 9999 alle eer te bewijzen!’

‘Ik feliciteer u ook - en van harte’, zei Poldi, kippig, maar met z'n aimabelsten glimlach door de vonken-fonteinende brilleglazen kijkend, en met z'n reuze-lichaam bij zooveel publiek in 't prieel geen raad wetend.

‘Dank u wel, meneer Röse’, sprak oom - en stelde den nieuwen gast aan Toni en de vier meisjes voor.

‘Nou, Erich, jij ben me d'r een’, zeurde tante: ‘as we je

hiér niet te zien krijgen, zien we je nooit... Weet je niemeer waar we wonen?... Ken je geen oogenblikkie uitbreken?... Heb-ie 't zoo druk?...'

'Ontzaggelijk! Walgelijk! Om bij te bezwijken, tantetje! Heb geen tijd om te bikken!', betoogde Erich, half op 'n grasband staand: ''k ga met m'n boeken naar bed, 'k zweet geleerdheid, 'k zie nauwelijks de zon...'

''k Zou me niet zoo schrikkelijk overwerken', zei tante waarachtig-schalksch...

Juffrouw Treibitz droeg uit de serre 'n paar rieten stoelen aan - en ze zaten.

'Sigaretje, oom?', vroeg Erich, 'n nieuw doosje met den nagel van z'n duim openstekend

'Nee', weigerde oom: 'ik hou me bij m'n pijp - en - en - 'k begrijp niet dat jij zulke dure dingen rookt... 't Zit 'r an... 't Zit 'r an...'

'Ja', lachte Erich, Poldi 'r een presenteerend, toen tante - bij vergissing: bij Laurie was-ie 't gewend geraakt -: 'ik begrijp 't zelf ook niet... 'k Geloof dat 'k bedenkelijk boven m'n stand leef, hahaha!'

'Nou - dat lijkt 'r op', verweet oom: 'wat kosten die sigaretten...?'

'Christus, gaat u dat aan?', vroeg Erich in den vinnigen toon, zonder eenige gedweeheid, die noch tante noch een van de nichtjes aangedurfd zouden hebben - en dien oom in den grond plezierig vond: 'heb ik 't recht m'n maandelijksche renten, die 'k niet op kan, in sigaretten te beleggen, ja of nee, hahaha?'

Bij die mop, bij dien brutalen steek-onder-water, lachte zelfs tante Toni - en de meisjes keken mekaar met knipperende oogen van-waar-haalt-ie-den-moed-vandaan?, aan.

'Willen de heeren wat drinken?', zei juffrouw Treibitz, met de hapering van 'n vrouw, die de laatste 'Himbeersaft' uit de flesch op had gedragen.

'Nee, Auto 9999!', refuseerde Erich: 'we hebben meer honger dan dorst.... Wat krijgen we, versche kreeft, Rehrücken, of jonge gans....?'

'Dat zal u wel zien, als 't op tafel komt,' praatte de huishoudster, met 'r gelaat de partij van den ontstemd-smookenden

gastheer trekkend: ‘en als 'r niet genoeg is, is 't uw schuld! Had u niet effen 'n briefkaart kunnen schrijven....?’

‘Als 'r niet genoeg is, haal je nog maar wat bij, schat van 'n mensch!’

‘Welja - wel zeker - op Zondag!’, viel zij uit.

‘'r Is genoeg’, sprak oom: ‘en anders eten we allemaal 'n hapje minder, niewaar?’

Hij ergerde zich. Zoo ‘los’ had-ie neef nog nooit bijgewoond - sigaretten - 'n nieuwe das - en.... geen ring.... Daar zou-ie 'm straks over onder handen nemen.... Hoe dikwijls had Erich 'm niet gezegd, dat de ring van George niet van z'n vinger zou komen.... En hoe had-ie dat gewaardeerd....

Juffrouw Treibitz liep met poesestapjes, of elke kiezelsteen van porselein was, daar 't huis terug, bracht oom de versnapering van 't gloeiend-heet tumblerglas water, dat-ie voor z'n middageten placht te gebruiken. Daar giegelden Frieda en Mariechen, die 't voor geen geld aangeraakt zouen hebben voorzichtigjes om - en daar kwam 'n boom van 'n gesprek over los. Oom lei uit, dat 'r geen beter middel was, om je maag en je ingewanden gezond te houen - tante zei, dat ze 'r niet graag háár ingewanden an zou wagen - Jetchen meende bescheiden, dat als 'r nog wat thee of citroen bij was, maar zóó, zóó enkel kokend water.... - Poldi kwam op dreef met allemaal interessante, oom levendig interesseerende methoden van natuur-geneeswijze....

Over twaalf werd 'r gewaarschuwd, dat 't eten op was gedaan.

Juffrouw Treibitz had de tafel als 'n stilleven gedekt - 'n schoon tafelkleed met negen op de borden staande, kunstig gevouwen servet-pyramides, met blaadjes groen en bloempjes. Naast ieder bord lag 't massieve zilver, dat eenmaal per jaar 't daglicht zag, omdat 't tòch onderhouden moest worden. De schotel met de achttien Klopsen - twee waren 'r sinds Poldi's verschijnen bijgekomen - de schotel met de smakelijk-witte saus en den krans peterselieblaadjes, protzte als *pièce de résistance* in 't midden - die met de bloemkool, de aardappelen en de schaal met pruimen-compôte, blankten en blonken 'r naast. Alles blonk. Zelfs de vier fleschjes bier en de karaf water. Ook de schelp met zure komkommerschijfjes, door juffrouw Treibitz voor

'n paar weken ingelegd. Ook de stolp met 't Viertelpondje Tilsiterkaas, die voor pronk diende, omdat toch niemand kaas at.

Over 't zonnig pad traden ze de tuinkamer in. Alleen Toni en Poldi veegden zich de voeten. De rest van de bende had enkel oog voor de tafel.

'Klops', zei Erich droog - en teleurgesteld.

'Klops!', zei tante - had ze gister pas van overgebleven, niet heelemaal frisch vleesch voor 'r familie klaargemaakt.

'Klops!', zei Jetchen, met herinnering aan de zure balletjes, die ze voor drie en twintig uur had laten staan.

'Klops!', zeien Klärchen, Frida en Mariechen, mekander aankijkend. Ze hadden gedacht, dat 't alweer soep met soepevleesch na, als de drie vorige verjaardagen, zou zijn...

'Ha, Klops', zei Poldi, de eenige die 't met oprechte verheuging, omdat-ie 'r 'n liefhebber van was, en omdat-ie gister z'n maal met 'n gerookten 'Flunder' had gedaan, betoogde.

Juffrouw Treibitz zat aan 't hoofd van de tafel, om in de buurt van de keuken te blijven, oom Ludwig aan 't voeteneind.

En 't smaakte. Juffrouw Treibitz zegevierde. Zooals d i e Klops bereidde, volgens de regelen van de oude school, dee 't 'r geen tweede na. 't Was in een woord voortreffelijk, pittig, waard om in 'Bristol' of bij 'Austern-Mayer' te worden opgediend. De saus met de kapertjes, de bloemkool, de pruimen-compôte - alles was eerste-rangs. En toen de huishoudster schoone bordjes aandroeg, en 'n taart van ananas met slagroom - door haar voor verjaarsgeschenk gebakken - voor 'r eigen rekening - op tafel zette - en ze zich bescheiden-lachend excuseerde, dat ze 'r geen vier-en-zestig kaarsjes op had kunnen plaatsen - ging 'r 'n flateerend ge-hoera, gezucht en geloftuit op, werd de stemming feestelijk.

't Luidruchtigst van allen was natuurlijk Erich. Pas in den trein stappend, had-ie Poldi nauwelijks antwoord gegeven, was-ie ongenietbaar geweest. Vroeg op, zich door 'n notitie op den kalender van 't schrijfbureautje oom's verjaardag, waaraan-ie geen moment had gedacht, herinnerend, was-ie eerst nog bij Laurie aangewipt in de hoop Duczika alleen aan te treffen, om 'r te waarschuwen, dat-ie na tienen voor de groote huisdeur zou fluiten. De duivel speelde 'r mee. 't Was om uit je vel te

springen! Betty, alweer Betty, had e n p r o f o n d n é g l i g é opengedaan, en 'm met de hand om de slippen van 'r openhangende blouse gezegd, dat nog niemand bij de hand was, dat ze 'm niet binnen kon laten - dat Duczi met koppijn te bed lei, maar dat ze 'm den sleutel-van-benee zou geven, als-ie nog later binnen wou...

Duczi met koppijn - Duczi, die anders om vijf uur achter de trapmachine zat, nog niet op - 't maakte 'm ongerust - gister had ze 'r ellendig, afgetobd uitgezien...

Nee, Poldi in z'n sas met den vrijen dag en 't vooruitzicht van 'n week dagdienst, had geen woord uit 'm los-gewrikt. Maar bij 't loopen van 't station Friedrichshagen naar de villa D a h e i m , opgefleurd door de buitenlucht en 't zomersche groen, de nonsensgedachten van zich trappend, was-ie mensch geworden. Tegen vijf, zes uur, zou-ie met Poldi naar Berlijn verdwijnen, en z'n schade inhalen!

Oom, die 't matigst van allen gegeten had, omdat niets 'n lichaam zóó ondermijnde als misbruik van voedsel, gaf 't sein om op te breken. En dat was 't begin van de verveling. Zoolang ze aan tafel waren gebleven, was 't uit te houen geweest. Maar de middag - de wanhopige-lange middag - de middag zonder einde - de middag zonder onderwerp voor gesprek...

Jetchen, doodelijk-op - de volle lucht van de warmte-stralende Mügelsee verdroeg ze niet meer - lei boven in de logeerkamer uit te rusten - tante Toni sliep in den prieelstoel, af en toe wakkerschrikkend en met rooie lodderoogjes rondstarend - Klärchen geeuwde achter 'n handje, dat 't sparren van de lippen en de flets-bleeke tong niet omspannen kon, en zei dan voor de variatie, dat 't zoo'n heerlijk weer was, en dat ze wel eeuwig hier zou willen blijven zitten - Frida had van den kleerenstandaard 'r taschje gehaald, borduurde bloemen op 'n blousemouw, die ze mee had genomen - Mariechen las met 'n dikneerhangende lip, en telkens kuchend, den ‘Kriegsruf” van 't Heilsleger, waarin ze 'r cadeau aan had gedragen - oom Ludwig, met stijgend vies humeur, omdat-ie bij zooveel volk op dek 't tukje, waaraan-ie zich verslaafd had, in den steek moest laten, beknaagde z'n tabakloos pijpje en beloerde iedere beweging van Erich, die zoo totalier-krankzinnig was met den hak van z'n

schoen letters in 't grint van 't pleintje bij 't prieel te trekken, 't kraaien van den haan na te bootsen, zoo dat tante 'r van stuipte, en de eene sigaret na de andere, zonder 'ns 'n uurtje te pauzeeren, te gulzigen. Oom telde ze - de sigaretten en de op de teelaarde tusschen de stamrozen slordigende mondstukken. Erich en Poldi samen hadden 'r binnen 't half uur negen, zegge negen, verdampt - dat was voor vijf-en-negentig Pfennig minstens...

'Als 'k 't voor de meisjes niet liet', zei de onrustige lawaaischopper - nog geen tien tellen had-ie gezeten -: 'nam 'k hier 'n lekker bad! Is 't water bij den steiger diep?'

'Weet 'k niet', grommelde oom met twee lippen, 'n brok keel en de pijp: 'en ook als je nichies 'r niet waren, zou je 't laten, wat?... 't Is hier geen Freibad en 'r zijn buren...'

'O, die!', hoonde Erich, een van de rieten stoelen als hobbelpaard dresseerend - zwiepen dee-ie 'r mee, dat de rottingen pooten kraakten - paardevleesch leek de jongen gegeten te hebben! -: 'die zou 'k an m'n laars lappen! Buren! Buren! Buren heb je alleen, om ze te negeren!'

''k Zou den stoel liever niet heelemaal vernielen! Wat bezielt jou toch!', knorde oom Ludwig, over 't kregelige heen.

'Ach wat!', lachte de onhandelbare, en tegelijk, of oom 'm uit z'n wankelend evenwicht biologeerde, ging-ie met stoel en al ondersteboven.

Frida en Mariechen proestten 't uit, Klärchen, die met 'r bijziende oogen niet dadelijk zag wat 'r gebeurde, vloog met 'n gil van de bank, tante Toni, wit van schrik, stoof overeind.

'Nou ik d a n k je wel - ik dank je b i j z o n d e r!', viel oom vinnig uit: 'dat kost me 'n stoel! Met die vervloekte grappen...!'

Waarlijk, de eene poot was radikaal doorgeknapt.

'Christus, wat 'n bocht van 'n dingen!', zei Erich - toen oom's verwoedheid glad verwaarloozend, schaterde-ie 't onbetamelijk uit, omdat 'n spijker van den stoel z'n broek gemeen had gewinkelhaakt.

'Frida, schat!', lachte-ie met tranen in de oogen: 'leen me even je naald en 'n draad, dan zal 'k me 'n halve minuut bij Auto 9999 in de keuken absenteeren!'

'Dat ken je toch niet zelf!', lachte Frida, die 't kostelijk vond.

‘Daar zal je van opfrisschen!’

‘Laat mij 't liever doen, malle jongen!’

‘Denk 'r niet aan!’, gnuifde hij, den naald met den witten draad uit 'r vingers trekkend: ‘'k ben zoo handig als 'n kleerenfrik bij verstelwerk! En in m'n tricot kan 'k moeilijk blijven antichambreeren, terwijl jij 'r je oogen an bederft!’

Weg was-ie in de tuinkamer, waaruit-ie juffrouw Treibitz, die ook 'r diensten presenteerde, verjoeg. Voor oom's schrijftafel begon-ie 't gat te repareeren. Oom, met den stoel in de eene en den poot in de andere hand, kwam 'm grimmig na.

‘As je geluisterd had’, praatte-ie in ruzietoon: ‘was 't niet gebeurd...’

‘Zeg u dat wel!’, lachte neef: ‘en als God de wereld in geen zes werkdagen geschapen had, en den zevenden geen vacantie had genomen, gebeurde 'r aanzienlijk minder!’

Met naarstige steken, kruiswijze, 'n nieuwe sigaret rookend, naaide-ie 'r op los.

Oom stond mokkend bij de tuindeuren, stopte 'n pijp. Erich beviel 'm niet - Erich was de eenige, die zich op z'n jaardag onbehoorlijk gedroeg - aan tafel had-ie ook de helft van z'n Klops laten staan, in plaats wat minder te nemen, 'n heele halve-flesch bier voor z'n rekening genomen, en 'n onbehouwen portie kaas, waarvan niemand anders geproefd had, naar binnen gewerkt.

‘Jij doet zoo - zoo uitgelaten’, zette oom in, twee, drie lucifers vergeefs afstrijkend in z'n drift, om vuur te krijgen: ‘jij doet vandaag zoo - zoo studentekoos en je weet, dat 'k daar niet van gediend ben...’

‘Ach!’, zei Erich, zoo sterk aantrekkend, dat de draad in tweëen laveerde.

‘Ja, ach!’, sprak oom nijdigjes: ‘dat leven in Berlijn schijnt je geen goed te doen...’

‘Dat heb 'k ook wel 'ns gedacht’, spotte neef: ‘maar 'k ben de eenige niet!’

‘Jij kan!’, driftigde oom, op de schrijftafel leunend en 't spinneweb van den witten draad in 't zwarte goed besnauwend: ‘jij kan van 50 Mark in de maand onmogelijk zooveel sigaretten rooken, wat, wat?’

‘Nee, als 'k accuraat reken’, lachte Erich nog - maar 't gevraag begon 'm te prikkelen -: ‘als 'k 't mathematisch napluis kan 'k 't zeker niet...’

‘Je heb alweer, alweer 'n nieuwe das...’

‘Splinternieuw!... Dertig Pfennig contant!’

Oom zweeg 'n dreigend moment.

Toen vroeg-ie ongezouten-hard:

‘Waar is je ring?

‘Welke ring?’, herhaalde Erich onvast - niet op die vraag voorbereid.

‘Die van - van je vader! Wat duivel, je heb 'r toch geen twee?...’

‘Die is - die is..’, haperde neef, quasi ijverig bezig den draad in 't oog van den naald te peuteren: ‘die staat in den lommerd...’

Kort was 't in 'm opgeflitst de waarheid te zeggen - zonder gedraai te vertellen, dat-ie 'm eergisteravond in 't geschemer van 't portaal aan Duczi's vinger geschoven had - maar nee - dat kon niet - dat was onmogelijk - dan maakte je alle poppen aan 't dansen!

‘Zoo’, sprak oom met 'n kleur van opwinding, die z'n lippen verfletste: ‘zoo...! 'k Dacht dat die nóóit van jouw vinger kwam, dat je je woord had gegeven 'm nóóit, nóóit... omdat 'r zoo'n boel herinneringen...’

Driftig smeet Erich de broek op de schrijftafel, de post van dien morgen overhoop slierend. Dat liep de spuigaten uit! Dat vertikte-ie zich te laten welgevallen! Z'n tricot, waarin-ie 'n zonderling-heroischen indruk maakte, vergetend, vlamde-ie op:

‘Christus, laten we niet over herinneringen praten, oom! Als ik 't niet doe, doe jij 't dan ook niet! Dat is hier, waar George over je gezeten heeft, allerminst de aangewezen plek! Allerminst! Allerminst!’

't Was de eerste maal, dat de zoon van den zelfmoordenaar op de weigering van zooveel jaren geleden, de botte weigering met 't fatale gevolg, zinspeelde.

Oom zei niets, belurkte de pijp - Erich, z'n opvliegendheid bedwingend, zat weer op den stoel voor de schrijftafel, greep de broek, zette de pul met de afgescheurde postzegels, die 'r

inhoud over 't groene laken gestort had, overeind - en schrikte. Bij de verschoven drukwerken en de krant lei 'n enveloppe met 't firma-hoofdje S e m m y L u b i n s k y & C o m p . Christus, wat had die an oom te schrijven!... 't Enkele zien van den naam ontfutselde 'm plots de felle zekerheid, waarmee-ie den broer van z'n vader te lijf was gegaan.

'r Drensde 'n stilte. In de keuken klirde juffrouw Treibitz met 't vaatwerk - in den tuin praatte Poldi langzaam-stellig.

''t Is welletjes', redeneerde oom Ludwig eindelijk weer, maar zacht en bijna timiede: 'ik zal je op dat laatste geen antwoord geven... Alleen je vergist je, jongen... En dat zal je in je latere leven, als je mijn papieren eens onder je oogen krijgt, beter begrijpen... Ik heb 't goeie met je voor... En - en - 't dee me displezier, dat je sigaretten rookte van 'n ring, die - die - enfin - je moet 't zelf weten... Ik spreek 'r geen woord meer over, maar - maar laat 'k je 'n raad geven...' - hij hakkelde haast, zoo als-ie 'n nieuwen afhap van den driftigen rakker, voor wien 't geven van 'n raad, als 'n rooie lap pleegde te werken, vreesde -: '... laat 'k je anrajen geen domme dingen - geen leelijke dingen te doen... Schuld is 't ergste... Schuld is gemeener dan drank of ontucht...'

In andere omstandigheden zou Erich met hatelijken spot geantwoord hebben, dat oom de laatste was, om zulke voorbeeldige preeken te houen, dat schuldenmaken geen luxeding was - nu, lam-geslagen door den brief van Lubinsky - gehypnotiseerd door de drukletters en 't poststempel - niet gissend wat 't eenoogig gedrocht met oom Ludwig te correspondeeren had - bang dat-ie dadelijk méér te hooren zou krijgen - dat 't ellendig-rampzalige met 't accept en de akte uit was gelekt - antwoordde-ie tot diepste gebluftheid van oom - en dat voor 't eerst van z'n leven - in 'n toon van tamme onbeholpenheid:

'Ik doe geen domme dingen, oom - ik heb geen schuld die de - die de moeite waard is - en dat met George's ring - is zuiver spel, op m'n woord van waarachtig - zoowaar ik van vader gehouen heb en nog hou!...'

'Je zei toch dat-ie in den lommerd...?.. Of heb 'k dat verkeerd verstaan...'

'Dat zei 'k..., aarzelde Erich, niet wetend hoe 'r zich uit

te draaien - oom had nog meer 't land aan vrouwen dan aan schuld -: ‘dat zei 'k, maar dat bedoelde 'k niet zoo woordelijk... Ik geef je m'n woord, dat-ie geen Hebreeuwsch leert...’

‘Dat-ie niet wat?’, vroeg oom, 't laatste niet snappend.

‘Dat-ie niet in den Lommerd staat...’

‘Zoo - zoo’, twijfelde 't mannetje: ‘waar is-ie dan?’

‘Heb 'k zeker bij 't wasschen van m'n handen bij ons in de keuken gelaten...’

‘Zoo...’, zei oom mat - Erich loog - z'n stem loog - z'n oogen logen - schrikkelijk, schrikkelijk, hoe 'm dat tegen viel...

De naald gritste op en neer met groote ruziesteken - nog 'n paar happen en de scheur was dicht.

‘Kom, jongen’, begon oom Ludwig in 'n ongekend-hartelijken toon - de uitbrander van daarstraks had 'm geraakt -: ‘vertel nou 'ns eerlijk, zooals 'k dat van jóú gewend ben, en waarom 'k van jou meer dan van de anderen bij mekaar hou, hoe je zoo dik in 't geld zit, als de ring...’

‘Geboft bij den totalisator, verleden Zondag...’

‘Heb jij...?... Heb jij...?’

‘Ja...’

‘Zoo... Dobbel jij?’, sprak 't mannetje, 't hoofd schuddend: ‘maar daar moet je dan toch ook geld voor hebben...’

‘Daarvoor hebben we Poldi's remontoir - toen we geen rooien duit meer hadden - naar oome Jan gebracht, hahaha!... Ben je nou uit de zorg?... Hahaha!’

Hij schoot in z'n broek, had weer den ouwen vroolijken lach, klopte oom op den schouder.

‘Zoo... Zoo...’, praatte oom, de papieren op 't bureau ordenend:... ‘als je meent, dat 'k dat prettig vind, om te hooren, vergis je je...’

‘'k Wou, dat 'k iederen dag zoo'n buitenkansje had!’, spotte neef met z'n volle attentie bij 't stapeltje in oom's hand.

‘Geen schulden, niet spelen, niet hoereeren...’, zei oom, alles in 'n open la schuivend: ‘onthou dat Erich!... 'k Heb zooveel ondervinding in m'n leven met kennissen en vrienden gehad...’

‘Ja, ja’, lachte Erich, nog altijd zeldzaam-gedwee:... ‘dat's allemaal excellent, maar de braafste theoreticus, oom, k a n met

vijftig Mark in de maand in 'n ongezellig gedrang komen... Is 't niet?'

'Nee', ontkende oom Ludwig: 'met je vriend samen - met dien vriend, waarvan 't me alleen verwondert, dat-ie an zulke dobbelarij meedoet, heb je véél meer dan vijftig... En dan... En dan... *Jij* heb me toch nooit gevraagd...'

'Dank je wel', vinnigde 't uit Erich's mond: ''k heb me aan a n d e r e n gespiegeld...'

'Aan welke anderen?', dee oom onnoozel.

Weer had de jonge student moeite den naam van z'n vader niet uit te spreken. Glimlachend-ingehouden zei-ie enkel:

'Aan tante Toni en de meisjes...'

'Zoo! Zoo!', beet oom van zich af - en 't klassieke, schrapende mannetje was 'r opnieuw kompleet -: 'ik klee me niet uit voor 'k na bed ga... Daar denk 'k niet an!... Als je tante 'r kinderen 'n betere opvoeding had gegeven, zou ze mij niet als 'n melkkoetje hoeven te behandelen!... Neem je naald en 't garen mee.. Jullie laten letterlijk alles achter je slingeren!'

Juffrouw Treibitz, die 't koffie-gerei klaar wou zetten, stoorde ze - samen liepen ze naar 't prieel terug, waar de zonderling-verstelde broek met de zichtbare rijgsteken de meisjes dee schateren. Oom, humaner, nu-ie over z'n tukje heen was, begon de vertreden grintpaden systematisch te harken en mikte de sigaret-mondstukken uit 't rozenperk.

'Doe dat nou morgen, Ludwig', zei tante Toni met 'n gelaat van superbe verveling: 'we happen enkel stof!'

'Dat verbeel je je!', babbelde oom, onverstaanbaar door 't gekam van de harkpunten en 't gekauw op de pijp: 'in Berlijn zul je wel meer stof slikken, zonder dat je 't merkt!... Als we daar regen krijgen - let op: 'r komt regen! - dat blijft zoo niet vandaag! - zakt 't grint den grond in, als 'r niet behoorlijk geharkt is...'

Erich dee onrustig. Telkens wou-ie 't huis in - dan om 'n briefkaart te schrijven - dan om wat voer voor de kippen te halen - dan om te zien hoe laat 't op de gangklok was - telkens zat oom 'm op de hielen. 't Couvert met den firmanaam had 'm stil gemaakt, hitste 'm op. Voor-ie ging moest en zou-ie

weten wat de oplichter met oom uit had te staan... Maar zoover kwam 't niet.

Nog voor juffrouw Treibitz de koffie opdroeg, soebatten Frida en Mariechen, 'n uurtje te mogen roeien. Oom zei eerst nee, bang voor de boot, en bang voor de troebele wolkjes, die met de zon harrewarden, maar toen ze aanhielden, en-ie van den last af wou zijn, ontsloot-ie 't slot van den ketting, en gaf Erich en Poldi permissie - maar niet te ver - en vooral geen zeil opzetten...

Met z'n zuster en Klärchen, die 'r niet bij kon, en die bang voor water was, bleef-ie ze op den aanleg-steiger nakijken.

Erich roeide, Poldi zat met 'n wijs gezicht aan 't stuur, Frida en Mariechen luierden op de middenbank.

'Nou wil ik niet dadelijk kwaad spreken', ratelde Frida, en 'r oogen lichtten van genot: 'kinderen, wat 'n zaligheid, dat we 'r tusschen uit zijn getrokken! Zoo'n zielig wurm van 'n kereltje!... Zoo'n door-en-door akelig product!... 'k Zou met al z'n geld niet met 'm willen ruilen...'

'Ja, en wat 'n verjaarsdiner', babbelde Mariechen gretig na: 'wat had-ie nou nòg goedkooper dan Klops kunnen uitzoeken, hè?... Ik vind 'm 'n dierage... En jij, Erich?'

'Wat is 'r? Wat zeg je?', antwoordde de roeier verstrooid - hij kon de enveloppe niet uit z'n gedachten zetten.

'Vind jij oom geen mispunt?', vroeg Mariechen: 'vind jij 'm geen draak?'

'Welnee' spotte Erich: 'm'n zielsliefde is-ie bepaald niet, maar - Christus, trekt die boot zwaar! - maar 'n draak is 'n - 'n minder juiste terminologie...'

Hij hijgde. In geen jaren had-ie geroeid. En de stroom werkte gemeen tegen.

'Wil ik je aflossen?', vroeg Poldi, die 't voortsjokken van de diepliggende wherrie door z'n onhandig gemier met de koorden van 't stuur niet makkelijker maakte.

'Jij!', lachte Erich: 'jij!... Dan kan je de eerste dagen niet op je zitvlak corrigeeren... Ik heb al blaren bij de vleet!... Christus, is dat 'n karkas, om op 'n roeiwedstrijd mee uit te komen!...'

Zweetend, kort-ademig - z'n geturn thuis met de pootige

halters, die in de keuken bij de ratten huisden, hielp 'm geen zier - stroopte-ie z'n colbert en z'n vest af, de spanen terwijl met z'n kniëen vasthoudend. Dat dee de boot zwabberen, dat de meisjes 'r angstig bij werden. Dan, door 't vlotter gewiek van de jonge, sterke armen, ging 't met 'n smijdig vaartje, en 't water dat al dien tijd tot op den bodem doorzichtig gebleven was, werd van 'n donkerder, massiever, gefronster groen.

Frida liet 'r hand mee in 't spatten der golfjes drijven - Mariechen zat met de kin op 'r vuistjes gesteund - Poldi, moe en melancholiek: de rust, de stilte en 't dommlend gekabbel drongen 'm 'n sensatie van lichamelijke uitgeputheid, 'n zich erbarmelijk-oud-voelen, waartegen-ie zich nauwelijks verzetten kon, op - Poldi, dien ze miserabel vervelend vonden - hoe kon Erich 't met zoo'n saaien, geen woord pratenden vriend stellen! - sufte, knoeide zoo met 't roer, dat de roeier af en toe gezellig-nijdig opstoof.

'Christus, Pol, wat voer je in Jezusnaam uit! Stuur je of stuur je niet?... We drijven op die manier naar Mügelwerder af!... Bliksem-nog-toe daar komt 'n jacht!... Meer links! Meer links!... Wat bliksem, als ik meer links roep, moet je niet met je linker-, maar met je rechterhand trekken!... Laat Frida of Mariechen 't dan doen, als jij 'r geen lust in heb!...'

'De zaak is', verweerde Poldi zich droog: 'dat ik geen kompas heb, en dat als 'k enkel water zie de boot van zelf begint te draaien... Zoo, nou schieten we prachtig op...'

'Dat merk 'k!', snauwde Erich - 't zweet gudste 'm over 't gezicht en de winkelhaak in z'n broek hing weer aan flarden -: 'let op die Sterndampfer! Christus, *ik* heb geen oogen achter in m'n hoofd!'

'Beste jongen', antwoordde Poldi, niet uit z'n loome kalmte te porren: '... eer die stoomboot 'r is, zijn wij in New-York... 'k Zou even uitrusten, als dat ding met z'n gebel voorbij is...'

De golven door 't gewentel van de schroef hooger en wilder gezwiept, schokten de roeiboot, dat 't schuim over den rand barstte. Frida kreeg 'n scheut water over 'r witte jurk, Mariechen 'n plas over 'r knie.

'Nou', zei Poldi, zich den zwemmenden bril van den neus schuivend, omdat-ie geen land en geen horizon meer onder-

scheidde: ‘ben je tevrejen, kapitein? Heb 'k 't kranig volbracht...?’

De meisjes schudden van 't lachen, droogden zich de handen en 't gelaat met 'r zakdoeken - Erich vloekte en met reden - door z'n verwoed geruk, om de boot tegen de deining van de golven schrap te zetten, brak de rechterroeispaan nog afgepaster in tweeën dan de rieten stoel bij 't prieel.

't Was geen vergissing - de eene helft dobberde plezierig in 't zog van de stoomboot, de andere hing met vezels en afgeknapte splinters aan den ijzeren bout.

‘Christus, wat 'n vervloekte historie!’, raasde-ie, de gave spaan in de boot trekkend: ‘dat geeft nòg 'ns gedonder met oom!...’

‘Ja’, glimlachte Poldi: ‘... maar voorloopig nog niet... Tenzij jij kans ziet om met een van die lepels te racen...’

‘Christus! Christus!’, fulmineerde Erich, op zijn horloge kijkend - van 't bijtijds naar Berlijn terugkeeren kwam niets meer! - vervloekt! vervloekt! -: ‘als jij niet zoo beroerd en lamlendig gestuurd had, waren we nou niet voor de weerlicht!’

Even leunde Poldi nadenkend in den stuurstoel achterover, toen rekende-ie zachtzinnig:

‘Ad primum, Erich, zijn we niet voor de weerlicht, ad secundum zie ik geen causaal verband tusschen mijn voortreffelijk sturen en jouw gebroken roeispaan, ad tertium schijnt 't roerend eigendom van je oom niet zoo soliede als z'n onroerend.... Ad....’

‘Pol!’, viel Erich onhebbelijk-driftig uit: ‘je weet dat 'k niet tegen pesten kan! Hou je vernuft voor je!’

‘Integendeel’, hield de magere reus met z'n goedig-droomerig gezicht vol:.... ‘'k geloof dat 't incident als 'n beschikking der ondoorgrondelijke Voorzienigheid beschouwd moet worden.... Jij werkte je in 't zweet - en met 't zeiltje, dat 'k al lang zat te taxeeren, kunnen we ons, zonder eenige verdere afscheiding van jouw twee miljoen zweetkliertjes, als waarachtige renteniers laten drijven.... Wanneer de dames 'n tikje willen opschuiven....’

‘Blijf in Godsnaam zitten!’, zei Erich, half wrevelig, half op weg om de zaak in berusting te aanvaarden: ‘jij ben zoo uitgezocht onhandig, dat 'r ongelukken van komen!’

Lacherig-angstig zakte Frida aan de eene zij op de vochtige

planken van de boot, 'r zondagschen rok zoo hoog mogelijk omslaand - Mariechen dee 't aan de andere zij.

Erich, de beenen wijduit, om in evenwicht te blijven, wurmde den kleinen mast in 't gat van de middenbank, en toen 't zeiltje wind vatte, had-ie 'r zelf schik in. De resteerende spaan gebruikte-ie als zwaard - Poldi als stuurman af te lossen, leek 'm bij de lompe bewegingen van z'n vriend en bij 't gillen van de meisjes, die bij iedere lichte boot-kanteling 't opklotsend kielwater over de beenen kregen, onmogelijk.

't Glee als 'n arreslee vooruit, lekkertjes, zonder inspanning, zonder geploeter aan de riemen. De boot luisterde meer naar 't zeiltje dan naar 't zwakke geweld van de spanen. Je zag hoe je spurtte, maar je spurtte naar de verkeerde richting. Laveeren zonder zwaarden en met wind van den wal af, zou misschien met oom Ludwig zelf aan 't roer zijn gelukt - nu glejen ze - om helsch te worden zoo kwiek naar de overzij, waar je 't gele gespikkel van badende menschen en kinderen zag.

'Christus!', klaagde Erich: 'zoo komen we nooit meer terug!... We hebben ons wat aangehaald!'

'Wat pruttel jij!', zei Poldi, 'r met toegewijden ijver voor zorgend, dat 't zeiltje bol bleef: 'jij verkniest de beste oogenblikken van je leven met je ongeduld!... 'k Heb in geen jaren en jaren zoo'n voortreffelijk uurtje gekend!... En u, juffrouw?'

'Goddelijk!', zei Frida: 'heerlijk! ''k Word alleen 'n beetje nat...'

Ze dreef - ze zou nooit in presentie van de twee studenten durven opstaan.

'We moesten zoo de Spree kunnen opvaren!', zuchtte Mariechen - minstens zoo nat -: ''k zou best den heelen nacht willen uitblijven.'

'En ik - ik laat me voor stuurman van de koopvaardij monsteren...', praatte Poldi opgefrischt door 't gezuig en gesuis van de kostelijke lucht: 'ik wist niet, dat 'k nog zulke "sluimerende" kwaliteiten bezat!... 't Eenig bezwaar lijkt me 't geplas van die menschen... Zouen jullie niet met z'n allen willen schreeuwen, dat ze opzij gaan!,.. Héééé! Héééé!...! Moeten jullie 'r onder raken...?'

Frida schaterde 't uit - 't idee, dat je door 'n boot over-

rejen werd! - maar tegelijk hield ze zich verschrikt vast. 'n Plotse, geniepige rukwind, door niemand voorzien, deukte 't zeil met zulk 'n geweld, dat de kleine mast boog en de wherrie bijna water innam. 'n Grauwe, dof-gele wolk slokte 't laatste, amper nog door de wolke-randen heen-wittend zonnelicht, en in 'n bizar-onstuimigen overgang, wild en dreigend, woelend en met nijdige kammen op de golven, gromde de Mügelsee, of ze door 'n orkaan werd geteisterd.

'Allemachtig!', riep Poldi, die in de poging om z'n wegwaaienden hoed vast te grijpen, nog de zotternij beging, een van de koorden van 't stuur te laten glippen: 'allemachtig, dat wordt de schipbreuk van de M e d u s a !'

Erich zei niets. Voor 'n tweede rukwind op kwam zetten, had-ie 't zeil gestreken, boomde-ie de wherrie door 't gelukkig ondiepe water. De meisjes, door-nat, keken met doodsangstige gezichten naar 't geweld van den storm, die de boomen aan den oever in 't gekolk en gebuil van stoflawinen dee wijken, en de straks nog zoo rustige Mügelsee in één stuwing van mekaar bekrijschende, vernielende golven opzwiepte. Ze hadden de Tegelersee, de Nicolassee en de Mügelsee wel 'ns meer rumoerig gezien, maar 'n zoo woeste, grimmige uitbarsting, nooit. 'n Zeiljacht in de buurt, dat tegen de rukwinden trachtte te laveeren, leek in de branding der golven vast te loopen, en 'n vierriemsgiek, met 'n meisje aan 't roer, schommelde, dook, of ze 'r houvast kwijt was geraakt. De baders vluchtten, en tusschen de struiken, waar de menschen de kleeren neer hadden gelegd, werd 't 'n paniek, 'n hollen en draven, om voor den regen binnen te zijn.

Met 'n zachten schok schuurde de boot over 't zand. Erich trok z'n kousen en schoenen uit, stroopte z'n broek op, stapte in 't water. Een voor een droeg-ie de meisjes aan 't land, toen de wherrie, die water gemaakt had, nog zoo veel mogelijk meesjorrend, liet-ie Poldi, dien-ie geen lust had op z'n schouders te nemen, aan z'n lot over.

'Dank je wel', zei de magere reus, de veters van z'n bottines, die omdat ze al 'n paar maal gebroken waren geweest, vastgeknoopt zaten, lospeuterend: 'dank je wel - dat is 'n excellente gelegenheid, om 'n relatief noodig voetbad te nemen...'

't Duurde 'n poos voor-ie met de veters klaar was, en toen-ie eindelijk met z'n harige kuiten in 't gehos van de golven stapte, en de boot, die door 't verlies van zooveel ballast weer begon te drijven, voor anker had gelegd - zeemans-manipulatie, waarbij 'm 'n bottine ontviel, en waarbij de broekspijpen om beurten van de aantrekkingskracht der aarde getuigden - plaste de regen met snijdend-striemende stralen neer.

't Onbeholpen gescharrel van 't groote lichaam, 't verwilderd hoofd zonder hoed, de druipende broekspijpen, de verwonderde teenen en de als 'n dakgoot lekkende bottine waren zoo mal, zoo potsierlijk, dat de meisjes 't uitproestten.

'Christus, wat 'n misère!', zei Erich onder 'n sparreboom schuilend: ''k laat de smerige boot hier! Die moet oom morgen zelf maar gaan halen!'

'Nonsens', verzette zich Poldi, z'n zakdoek om z'n boord vouwend, om tenminste iets bij de catastrophe te redden: 'dat kan je niet doen! En zoolang zal de bui niet duren...'

'Gut, nee - Erich, hoe durf je...!', zei Frida, de slippen van 'r rok uitwringend: 'ik ga niet zonder de boot terug...'

'Ik ook niet', praatte 'r Mariechen na: 'je weet hoe oom is, Erich...!'

'Daar heb 'k lak an!', viel-ie opgewonden uit: 'we loopen eenvoudig naar 't eerste 't beste station! Anders zijn we niet voor 't nacht is in Friedrichshagen!... Wat weerlicht is 't onze schuld?... Kunnen wij tegen f o r c e m a j e u r e ?'

'Dwarskop', redeneerde Poldi met de rust van 'n niet-gehaaste: ''t is pas vijf uur!... 'r Gaan nog treinen om half een!... Heb-ie geen kans, om hier of daar in de buurt 'n roeispaan te leenen? Ik amuseer me best. Ik hou van 'n kleine variatie, ik ben blij dat ik 't meegemaakt heb - de sensatie van te vergaan en van 't behouden aankomen. Jammer alleen voor m'n hoed. 'k Geloof niet dat 'k 'n duplicaat bezit, tenzij jij zoo humaan wil zijn me morgen 'n afdanker te verhuren... Wil u mijn jas, juffrouw Frida?'

'Dank u', weigerde ze lachend: 'aan mij is niets meer te bederven...'

Dichter drongen ze om den boom, hulpeloozer stonden ze in de stortbui. 't Kletterde, stroomde, geulde met 'n vinnigheid,

'n pijndoend stralen-gehagel, dat zelfs Poldi, met de meisjes begaan, z'n mond hield. En de bulderende, onafzienbare plas met z'n stug-zwarte golven, z'n gewroet en geschuim, imponeerde tot stilte. 't Jacht door de rukwinden en 't water besprongen, had z'n zeilen gestreken, besteigerde den ankerketting - 'n aanstoomende boot parste 'r boeg in 't zwalpen van krijtwitte, sissende, aandreunende en weer neertuimlende brandingslagen...

't Was noodweer, maar tien minuten later, schurkend van plezier, brak 't zonnetje door...

Krankzinnig-laat, bij half negen, kwamen ze in D a h e i m voor 't aanlegsteigertje. Met groote moeite, en voor rekening van oom Ludwig, hadden ze 'n roeispaan geleend. Erich had zich dood-op gewerkt, Poldi had 'm afgelost, zelfs Frida met Mariechen hadden 't samen geprobeerd. Schipbreukelingen konden 'r niet erger uit zien! Oom zei niets. Wit zag-ie van ingehouden angst en woede. Zoo ergerlijk had hij in al die jaren niet in de boot huisgehouden! Als ze naar 'm geluisterd hadden! Hij kende de Mügelsee... En nou weer de herrie in de tuinkamer... Dat uittrekken van de natte bovenkleeren, 't gesiepel der laarzen op 't zeil!

Juffrouw Treibitz droeg van 'r eigen goed aan, durfde niet in oom's kleerenkast grabbelen. Ze gaf Mariechen, die nog harder dan Jetchen hoestte, een van 'r ouwe onderlijfjes en 'n wintersche blouse - en Frida 'n versleten ochtendjapon - en Poldi 'n afgedankte pet van meneer - en Erich, met allerhoogste goedkeuring, 'n schoon halfhemdje en 'n veel te wijd boord, omdat-ie anders voor schandaal zou loopen. Ja, ze dee méér dan ze mocht: ze zette versche koffie, en snee 't brood, dat door z'n ouwbakkenheid haast niet te japen was, met de resteerende boter op.

Oom, nog meer uit z'n doen - alles was 'r vandaag bij ingeschoten, z'n boottocht, z'n luchtbad, z'n tukje, z'n gewoonten, z'n rust en 't bijtijds naar bed gaan! - oom liep als 'n zenuwachtige juffrouw de kamer op en neer, soms 'n stekelige opmerking makend, dan weer maniakaal ruimend en redderend.

Bij half elf, tot aan den hoek der straat door hem en de honden begeleid, vertrokken ze eindelijk, eindelijk! En in 't

station Friedrichshagen, raakten ze mekaar bij 't gedrang der Zondagsmenigte, die naar Berlijn terug wou, natuurlijk kwijt. Tante Toni kwam met Klärchen en Jetchen in 'n stampvollen coupé - Frida en Mariechen in 'n anderen, waar ze door Erich binnen werden geduwd - Erich met Poldi in een van de achterste wagens, in 'n coupé met al vijftien passagiers.

'Dat was 'n héél gezellig dagje, 'n uitnemend uitstapje', begon Poldi met 'n droog-komiek gezicht, en zich met moeite aan 't bagagerek vasthoudend, te redeneeren: 'ik heb me zeldzaam geamuseerd. De Klops was voortreffelijk. Niets op af te dingen. Ook de bloemkool en de zeer aparte taart. 'k Had me alleen niet kunnen denken, dat de kleine rakker van 'n Mügelsee zoo'n herrie kon schoppen. Wil je gelooven...'

'Doe me 't genoegen, en klets niet!', zei Erich, die telkens met de vette knieën van 'n beroepsbierdrinker bufferde, en die stierlijk 't land had, omdat 't hemd aan z'n lichaam plakte, en-ie zich minstens zou moeten verschoonen, voor-ie naar Laurie ging: 'als je wat te vertellen heb, doe 't dan als we straks...'

Toen met 'n schrik die 'm bijna 't evenwicht dee verliezen, coupeerde-ie de paar woorden, die-ie nog wou zeggen, met 'n driftig: 'Wel vervloekt, vervloekt, vervloekt!'

'Wat heb je?', vroeg Poldi, 'r niemendal van snappend.

'Vervloekt!', herhaalde Erich, z'n natte broekzakken en die van z'n colbert door-grabbelend.

'Ben je je kaartje kwijt?', vroeg Poldi ongerust - z'n eerste gedachte was bij de boete, die betaald zou moeten worden...

'Vervloekt!' sprak Erich nog eens: 'de sleutel!'

'Ik heb 'r toch ook een...', zei Poldi, verbaasd over de opwinding om zoo'n kleinigheid.

''t Is niet de mijne', zei Erich, 't nutteloos gezoek opgevend - hij had 'm zeker bij 't verstellen van z'n broek, of bij 't tobben in de boot laten vallen -: ''t is die van Duczi... Nou kom 'k 'r van avond niet in...'

'Had je dan nóú nog...?', vroeg Poldi.

Hij kreeg geen antwoord. Met 'n gezicht of niemand 'm wat in den weg moest leggen, keek de jonge student naar de advertenties in den wagen.

Zoo'n miserabele pech kon alleen hem overkomen! Gister-

avond geen seconde mogelijkheid twee woorden met Duczika te praten - vanavond gedwongen zijn weg te blijven, terwijl ze 'm natuurlijk wachtte, en 'm dat kwalijk móést nemen - móést... Christus, aan de geheimzinnigheid maakte-ie 'n radikaal eind!... Morgen zou-ie met Laurie, ook al was Duczi 'r tegen, eerlijk spreken - en oom Ludwig 'n brief schrijven! 't Kind was te prachtig, te schattig, om de kat in 't donker te knijpen! Hoe had ze zich in 'n sublieme spontaniteit aan 'm gegeven - hoe had ze 'm gul-weg, groot, nobel 't beste geschonken, wat 'n vrouw had te schenken...

'Merkwaardig', begon Poldi, om 'm op te monteren: 'jij kijkt 'r naar en ik kijk 'r naar - 'n "Begrafenis-onderneming voor eerste-rangs-families"... Is 't Heelal geen grotesk ding?'...

Erich antwoordde niet.

En Poldi gaf zich geen verdere moeite. Hij vergiste zich niet. Duidelijk had-ie tranen in de oogen van z'n vriend gezien.

Voor 't eerst, zonder bolle verzekeringen, zonder gepraat, kreeg-ie 't bewijs hóé verliefd Erich op 't naaistertje met 't Madonna-kopje was.

Dat maakte 'm stil.

(*Wordt vervolgd*).

Het vergif[1] door Aart van der Leeuw.

Of onze tuin groot was of klein kan ik niet zeggen. In mijn herinnering breidt zij zich uit naar alle zijden, kleurig van bloemen en ruig van struikgewas; maar wie er mij over vertelt spreekt er zonder geestdrift van. Ik heb hem nooit weergezien. Wanneer ik de oogen sluit ligt hij daar als een zonnige, bloeiende ruiker aan de borst van den blauwen hemel, of fonkelt, door een kantwerk van juweelen overdekt. Het had dan geregend en de eerste straalbundel brak door de wolken. Ik danste van vreugde, want niet voor het droog werd mocht ik de vrijheid in. Moeder, gestreng en onvermurwbaar, verbood het nadrukkelijk. Hoe kon mij dat tarten en kwellen. De warandadeuren stonden open, de milde meiregen daalde in zware, rechte stralen, het suisde en ruischte, zoete geuren werden uit de aarde opgewoeld en, achter dit gordijn van geweven zilver, lokte mij de tuin, met de onweerstaanbare bekoring van iets begeerlijks, dat zich tenhalve verbergt en prijsgeeft. Ik streed niet lang, want bovendien beloofde de bui het heerlijkst geschenk dat ik kon wenschen, gróot te worden, een mán, die alles bezit waar kinderen naar mijmeren.

Als ik over den drempel sprong voelde ik niets dan ruime vreugde, mij er volkomen onbewust van dat ik een gebod overtrad en zondigde. Ik rende uitgelaten om de perken, blootshoofds, met mijn lage schoentjes aan. De droppen nestelden zich in mijn haren, ze maakten mijn wangen nat en kusten mijn lippen. Dan strekte ik de armen uit, in dat gebaar waarmee ik ook moeder omhelsde en zong het liedje:

1) Ziet ‘Voor een Venster’, afl. IX, September 1910, van dit tijdschrift.

Meiregen, maak dat ik grooter word, grooter word,
Grootzijn dat wensch ik zoozeer,
Moederlief was ik maar groot genoeg, groot genoeg,
'k Stond in den regen nooit meer.

Juichend ving ik het water op in de handen, het stroomde omlaag, het krieuwde over mijn schouders, en zijn lauwe koelte proefde ik op de tong. Ik pletste in een plas, zonder het te merken, mijn bloed vloeide rasscher en in mijn verbeelding wás ik al gegroeid. Heel uit de verte scheen dan een stem iets te roepen, dof en onduidelijk, dan nogeens en luider. Maar ik kon daar niet naar luisteren; zachte, lachende stemmen keuvelden mij toe uit de trillende twijgen, een goot borrelde, en een helle, tinkende toon klonk telkens daartusschen, zoo frisch en opwekkend, of de speelman, klaar voor zijn deuntje, op de snaren tokkelde. Dan merkte ik plotseling moeder, bukkend, een doek om het hoofd. Ik vluchtte. Ze zeide mijn naam, bondig en boos.

Binnen veegde zij, met ongeduldige rukken, over mijn hals en mijn wangen en bette het nat van mijn buisje. Eerst stond ik bedremmeld en beschaamd, dan keek ik alweer met open, zorgelooze oogen naar buiten, en het verlangen naar dien droppendans en hun zangetje werd tot een glimlach om mijn mond. Voor moeder beteekende dit mijn verstoktheid, zij sprak geen woord, maar zette mij met een bons op de strafstoel. Die wachtte daar geduldig op het onverbieëlijke kind, van den morgen tot den avond, een rechte, hoekige groote-menschen-stoel, hard en zonder medelijden. Mijn voeten raakten den vloer niet, ik kon het hoofd niet steunen tegen de scherpe punten van het kunstig-krullende hout, en het strakke, roerlooze aangezicht van de kamer belette mij heen te zweven op mijn bewegelijke droomen van vreugd. Het was een donkere hoek, waarin ik mijn straftijd uitzat. Naast mij rees hoog en glad de buffetwand en aan mijn slaap raakte zijn marmeren blad. De piano, zwart en gesloten, had niets te verhalen en wenkte mij zelfs niet met een lichtje. De spiegel wilde mijn beeld ook niet vangen, maar lag dof en stil boven den schoorsteen, als een grijs meertje in wintertijd. Hier moest het de blijheid verliezen; even stak zij nog een roodflakkerend vlammetje uit, dan doofde haar de asch en ik schreide. Ik meende dat het tranen waren van berouw en ik zóo moeder

betaalde; ik poogde mij te schamen over mijn vergrijp en in te keeren in mijzelven. Van alle oorden waar mijn ongebonden ziel zich zonde en dwaalde, zocht ik haar tesamen, om een verantwoordelijke persoonlijkheid te vormen, die borg zou staan voor mijn gehoorzamen wil en mijn eerbied; vol ouwelijken ernst, te vroeg een geweten wekkend, dat nog sliep met de onschuld en den rustigen adem van een kind in zijn wieg. Zoo verloor ik mijn zuiver geluk en vond niets om het te vervangen. Luider begon ik te krijten. Moeder kwam kijken, maar het half uur was nog niet om. Dan leidden de bleeke, verflenste bloemen van het vloerkleed mij af. In mijn wakker verbeelden vingen zij dadelijk aan te geuren en te bloeien; zij wonden zich samen tot kranzen en boeketten; kleine meisjes hadden ze gevlochten en om mij heen gelegd en het prinsje, op zijn troon gezeten, dankte hen met een lach en een handgroet.

Moeder vergat niet gauw. Ik geloof dat ik haar vaak door mijn overtredingen beleedigde. Uren na een zonde en de boete daarvoor, als ik al weer lang leefde in een zelf-geschapen wereld van licht door elkander spelende wondergestalten, en ik zocht haar vertrouwelijken blik, of ik haar bij de hand mocht nemen, om ze mede te voeren naar mijn geluk en mijn ruimte, dan zag zij mij aan in afwerend verwijten. Eerst begreep ik nog niet en moest zoeken en denken; langzaam en dreigend rees vóor me de klip van mijn laakbaar wangedrag en het blanke stroompje mijner blijheid brak daartegen in stukken. Zij heeft het altijd over zich gehad om in een nauwelijks-geopenden meikelk reeds het zaad van het najaar te verlangen.

Dit zal haarzelf tot leed zijn geweest, en zoo de regenwolken heen waren getrokken en de zonneschijn als een vlucht vogels de kamer binnendreef, mijn haren omfladderend, mijn wangen strookend, dan werd zij gaarne opgeroepen uit haar pijnlijke wrokken en lachtte mij toe, ontlast en tevreden. En, gelijk het licht heur hart had geopend, ontsloot ook zij het zwarte klavier, zoodat de witte toetsenrij mij vroolijk tegenschitterde en, even zich bedenkend, speelde zij een lustig walsje, dat ik herkende bij den eersten toon. Zachtjes bewogen mijn voeten en ik danste al. Vlugger huppelde de wijze, mijn beentjes konden hem niet bijhouden in den dartelenden sprong. Ik strekte de armen als wieken en

draaide zoo in het ronde, met gesloten oogen draaide ik sneller en sneller, tot mij de zinnen vergingen en een dronken duizel mij medenam. Eensklaps brak het liedje af, met een ruk stond ik stil, doch een golf hief mij op van den wankelenden bodem en smakte mij machteloos neer. Fel door een storm gezweept, rees en daalde de zee van de kamer, dan wervelde zij wild in een windhoos en, vergaand en verzinkend, klemde ik mij vast aan den slingerenden poot van de tafel, als een drenkeling aan de dobberende boei. Onuitsprekelijk genietend ging ik teloor in mijn eerste wellust, zoo gansch en vernietigd als ik het later, zelfs bij mijn liefste omhelzing, niet meer kennen zou.

Op warme zomermorgens lag de tuin voor mij open, een tooverparadijs, waarvan de toegang verbiedende banspreuk eindelijk krachteloos werd. Diep stak ik de handen in mijn zakken, het grint knerpte onder mijn kalmen tred. Waarom zou ik mij haasten? Kruiden en struiken beidden ingesponnen onder een blinkend stralennet en de bloemen wachtten mij rechtop en rustig met hun brandend kaarsje en hun gouden kroon. Eerst liep ik ernstig rond het rozenbed. De vol-gerijpten waren mij lief om heur geur en de blaadjes die loslieten bij den geringsten ademtocht; doch ik voelde een opgewekter vertrouwen voor de knoppen, aardig tesamen gevouwen, als een geschenk dat mij in een bont-papieren zakje geboden werd. Ik wilde ze loswikkelen, maar de kromme, puntige doren loerde op mij met zijn scherpen vogelbek. Daar teruggedreven deed ik mijn omgang langs een perk, waar dicht de heesters groeiden. Ik tuurde in lichte, groene grotten, in donkere holen, met heel ver een flauwen lampegloor; glansdroppen beefden langs ijlgeweven zilverdraden, vonkvliegjes dansten in een looverzaal en de zachte sneeuwvlokken der zonneschijven daalden geruischloos tusschen de takken en smolten allengs in het warme, bruine zand. Dan kwam ik aan een perk waar allerlei bloemen zich buitelend verdrongen. Bij name kende ik er geene, maar van elk wist ik vorm en eigen tint. De pasontlokenen begroette ik met een lachje, en die ik gisteren nog in hun luister had aanschouwd, maar die nu hun kroontjes lieten zinken, groette ik ook, in een lief en gelaten vaarwel.

Er moet een innige verwantschap hebben bestaan tusschen mij en dit bloeiende plekje. Zeker zullen de ouderen, als zij mij

over het haar en de wangen streken, met een plotseling heimwee aan zijige twijgen, frissche bloesems en blozende appels hebben gedacht; en ook nu nog zullen de vreemde bewoners van mijn oude huis, zoo zij langs de fleurige paden wandelen, een kind tusschen hun planten meenen te zien, dat zich neerbuigt en in zichzelven keuvelt, terwijl het de wiegelende kelken met voorzichtigen vinger streelt.

Het zijn de bláuwe bloemen die ik mij het best herinner uit dien tijd. Zij droegen de kleur van mijn toenmalig leven en weerspiegelden zich in mijn ziel gelijk de lucht in het water. Ik begreep ze beter dan menschen en als hun fluweelen gloed in mijn oogen scheen, leek ik een zoete, lauwe teug uit hun beker te drinken. Daarom hield ik van den helderen hemel óok zooveel. Ik zette mij schrap op de beenen en boog mij achterover, het hoofd omhoog. Als een klok zonder wanden en klepel verrukte mij die stille zee. Eenzaam en breedkronig rees de volbladige moerbei in haar diepen, vredigen glans. ‘Onze trouwe boom’ noemde hem moeder, zeker omdat hij elken herfst donker zag van de bessen en, als in een sprookje, ieder die de takken schudde, beregende met zijn zwarte, zwellende vrucht. Maanden tevoren tuurde ik al tusschen het loover naar een eersten, belovenden lonk; doch niets bespeurde ik aan dat dak van licht en schaduw. Dan wilde ik naar boven klimmen om beter te zien. Met de armen omklemde ik den ruigen stam. Hij was warm en gegroefd als de hand van vader; ik leunde droomend mijn hoofd tegen zijn schorsbast en vergat mijn plan.

Spoedig deed een nieuwe gedachte mij ontwaken, vlug liep ik met korte stappen, als had mij bij al mijn getuur en getreuzel toch eigenlijk dit éene doel maar getrokken, en dra zonk ik, als in een bedje zacht en behagelijk, in den heeten, goud-gelen berg van zand. Hij was expres voor mij gemaakt, hier waar de tuin eindigde. Ons huis lag verborgen achter de hooge heesters en rondom bouwden de struiken een hechten muur van groen. Er hing een reinere stilte dan overal elders, vróom zou ik haar nu noemen en de wijde klaarte kuísch. Ik kende toen nog niet den zin dier begrippen, maar het wonder hunner aanwezigheid maakte mij ongeweten aandachtig en blij. Rustig begon ik te spelen en dra gleed de werkelijkheid als een sluier van de wereld af.

Riket-met-de-kuif zat hier te tooveren in zijn koninkrijk. Onwillekeurig streek ik mijn haren naar boven en een scharlaken manteltje gleed over mijn schouders neer:

- Er was eris een koningin, die zoo'n vreeselijk-leelijk jongetje kreeg, dat niemand hem voor een menschenkind hield. Hij werd met een klein kuifje op het hoofd geboren en daarom heette hij Riket-met-de-kuif. Maar heel lief was hij en heel knap. Weer een andere koning, die daar dicht bij woonde had een dochtertje, wel mooi, maar zoo dom en onhandig, dat, als ze vier bordjes op den schoorsteenmantel moest zetten, ze er zeker een van breekt, en, als ze moest drinken, morst ze het halve glas over haar japonnetje. Riket wil met haar trouwen. ‘Goed’, zegt ze, ‘over een jaar’. Maar op den trouwdag is ze haar belofte en alles vergeten. Ze loopt dan door een bosch te wandelen. De grond splijt open en allerlei mannetjes ziet ze druk in de weer. De een roept ‘gauw geef me de ketel’, een ander pookt in het fornuis, de pannen dampen, en de koks staan er met hun lange messen bij. Een groote tafel wordt gedekt. Dat 's allemaal omdat Riket vandaag gaat trouwen.

Ik groef een diepe geul in mijn heuvel, dan, vlijtig plettend met de hand, timmerde en spreidde ik mijn tafel, uit de kleine, houten vormen de puddingen schuddend, nadat ik de pasteien al gebakken had. Zij verrezen in geordende rijen, kruimelig, als met een fijne suiker bestrooid. Dan stampte ik ongeduldig en riep om soep en groente, almaar starend naar een schemerpoort tusschen bloeiende seringen. Dwarrelend zweefde het licht over de jonge, malsche takken, de witte trossen schommelden, glans en schaduw gleden in en uit elkander, er scheen iets liefelijks te naderen, of een blondlokkig meisje uit het woudduister in een open weide treedt. Ja, mijn bruid boog de twijgen terzijde en zette reeds éen blank voetje in het mollige zand. Maar een vogel vloog op uit het loover en mijn droom verzwond.

Dan ging ik diepe gangen graven naar de dwergen hun schatten. In kelders hameren zij juweelen uit de steenen en door het honderdvoud flonkeren is het daar heller dan dag. Ik had de mouwen opgestroopt, mijn wroetende armen verdwenen, het zand werd vochtig en koel.

Een vluchtige, dubbele schaduw streek dansend over mijn

arbeid. Verrast keek ik omhoog; twee knisterde vlinders maakten door hun wiegende blankheid den hemel heerlijk- en oneindig blauw, en alle gedachten en verlangens werden mij uit het hart gekust. Roerloos lag ik te genieten. Ik was blootshoofds in den tuin gegaan, de warme zon knisterde in mijn haren en bedekte mijn rug met haar koesterende deken. In de ademlooze stilte hoorde ik een blaadje vallen van tak op tak, en de lucht woog zoet en zwaar van geuren. Tot mijn schouders zonk ik weg in de aarde, gelijk een plant, die haar met zijn wortels omklemt. En, niet anders ook dan een bloemkroon op z'n wankelend steeltje, liet ik mijn wetenloos hoofd stralen en gloeien in den geweldigen brand. Een nameloos geluk hield even mijn ziel zwevend op den rand van leven en ondergang, en ik vermoedde het allerschoonste geheim dat alle gewassen mijn broeders waren en ik evengoed woonde aan den uitersten grens van dien klaren koepel als hier, nietig en ineengedoken, op mijn kleine hoopje zand.

Dit gevoelen straalt nog zoo helder in mijn herdenken en ik begrijp het nu als mijn heiligste oogenblik. Soms op drukkende zomermiddagen, wanneer ik dommelend op mijn ruststoel lig - het vakerig gegons der insekten drijft binnen door mijn geopend venster en een blinkende vlieg danst in de teer-groene, tevreden kamerschemering - sterven opeens mijne gedachten, de kerker van mijn persoonlijkheid gaat zich ontsluiten, en even ben ik de kelk, de hemel en de zwoele windvlaag tegelijkertijd. Dan sla ik gelukkig de oogen op, ik zucht: ‘daar is het’ en meteen vliedt het weer henen.

Maar het kind kon nog ongestoord van zijn wonne genieten. Het had zich nog niet afgescheiden in zichzelven, terwijl hem de bewustheid nog niet was geboren, die met zijn tweesnijdend slagzwaard tusschen ons vurigst verlangen staat en het paradijs waaruit wij zijn gekomen. Lang lag ik te turen in het peilloos azuur en mijn kalme, regelmatige ademen gaf het eenige teeken dat het leven nog aan mijn lichaam gebonden was.

Een ruischen wekte mij, een snelle schim veegde over den zandbak. Ik sprong op, moeder drukte een harden breedrandigen hoed om mijn slapen, verwijtend en angstig vragend of ik dan met alle geweld een zonnesteek krijgen wou. Bezorgd streek zij

mij door de gloeiende haren. Ernstig hief zij de vinger, vermaande mij nogmaals en ging.

Aan spelen dacht ik niet meer, de zon was een vijand geworden, tersluiks poogde ik hem te beloeren...: soms wijken de gouden deuren vaneen, een ridder waakt voor den drempel, het blinken van zijn harnas maakt je blind, woedend spant hij den boog, mikt en zijn pijl dringt diep in je hersens; dan val je neer en je bent dood. Ik huiverde; dood docht mij erger dan de zwaarste straf; bij het langstrekken van de schapen voorbij mijn venster had ik er een voorgevoel van, dan wat later leerde ik meer van zijn kille verlatenheid en zijn tranenbrengend wee.

Vanuit vader-en-moeders slaapkamer zat ik vaak in den tuin van onze buren te staren. Ik leunde rustig over een rood-houten stoelleuning, mijn knieën op het riet. In het stil-blanke vertrek scheen nog een herinnering aan nachtelijken sluimer te waren, waardoor de frischte van koel linnen en reinigend water als een morgenbriesje blies. Bij helder weder speelden zilveren lichtvlinders over de dichtbegroeide perken en paden en, wie daar langs liep werd door die vlugge kapellen bedekt; doch, zoo de wolken over den hemel dreven, verzonk het duistere, bloemlooze schaduwtuintje tusschen de hooge muren en een donkere popel dreef, als een bang vertelsel, waarvan het einde nog niet gekomen is, maar dat zich uit de doffe stem en den somberen blik van den verhaler wel reeds raden laat. Soms schreed een oude, statige dame door het bruingroene licht, hetzelfde waarin ik mij mijn spannendste sprookjes droomde; zij leunde op een stokje en heur zachte haren lagen als een wit doekje om voorhoofd en slapen geplooid. Eerst zette zij het stafje neer en haar voeten volgden dan. Nog voel ik de vage beklemming, waarmee ik haar tastenden rondgang bespiedde; het was mij temoede of twee zware handen zich op mijn hart legden, de geluidenloosheid beangstigde mij, mijn oogen brandden en nu herken ik mijn eersten weemoed hierin. Ik kon weer herademen als haar kleinzoon buiten sprong. Ik vond hem heel groot, maar toch nog een jongen; zijn gladde zwarte haar sloot hem als een mutsje om het blozend hoofd, hij droeg een korte broek en blauw buisje. Ik bewonderde hem. Met een prachtigen spanboog schoot hij vogels en vruchten uit de boomen en, als hij ooit tegen mij gesproken had, zou ik

geen woord in mijn eerbied hebben gevonden. Dit ontzag werd niet gedeeld door vader; hij morde als hij de stukken van een warandaruit tesamen zocht en riep een boos woord over de schutting. Maar nu kwam hij mij nog dapperder voor, en in mijn fantazie werd hij een krijgsman.

Sinds weken had ik hem niet meer gezien, en eens aan de koffietafel - ik legde er den zoet-besuikerden broodreep weer voor neer op mijn bordje - vroeg ik naar hem. Vader, die mij vaak meer als een jong kameraadje, dan als den zoon waarover hij te waken en te gebieden had, beschouwde, hief het hoofd op en zeide: 'hij is dood, vandaag is hij gestorven'. Moeder schrikte, zij lei de vinger op de lippen, sprak een woord in vreemde taal, en dan tot mij: 'hij is alleen maar op reis gegaan, over een heel langen tijd zal hij terugkomen.' Door dit geheimzinnige doen mijner ouders werd mijn nieuwsgierigheid te sterker geprikkeld, en, als ik maar even een kans zag, sloop ik op de teenen naar het eenzaam slaapvertrek.

Op zichzelf al gaf het binnendringen in dit ongerepte heiligdom een warm genieten. De beide hooge, breede bedden wachtten hun gasten tesamen onder éene smetlooze sprei. In mijn liefde kon ik mij vader en moeder ook niet gescheiden denken, en daarom deed mij dit dicht naar elkander dringen van hun zwijgende sponden onbegrepen goed. Op eenzelfde waschtafel glom het blinkende kom- en kannenpaar, een goud-omkrulde spiegel verdubbelde hun sneeuw en hun lichtjes, en bewaarde verder alle heldere schatten der kamer als een schoon schilderij in haar lijst, ook mijn gespannen, aandachtig gezicht, als ik voorzichtig en geruischloos de eendere, stroeve laden opende. De eerste was van vader. Op het witte kastpapier rustten, zoo stil of zij overdag ook sliepen, de gele hoornen kam met de twee gebroken tanden, de borstel, de harde, stekelige haren overeind, een gesloten scheermes, een kommetje geurige zeep, een pakje pleisters, een horlogesleutel en een bruin, krakerig rolletje tafpapier. Moeders lade lag voller. Naast den kam en borstel kronkelde een vlecht als een zachte, goedaardige slang om een rond, gesteeld spiegeltje, waaruit mij de blos van een jongen groette en zijn stomme, verrukte lach. Het was of er een teer licht uit al deze geringe dingen straalde; zij behoorden

mij niet toe, nauwelijks waagde ik ze aan te raken en toch had ik ze lief alsof zij leefden. Duidelijk liggen zij voor me nu ik over ze schrijf, met al hun glanzen en vlekjes; zij wonen voorgoed in mij en 's morgens, als ik mij aankleed en voor mijn waschtafel sta, dan is het me te moede of de voorwerpen die ik daar aanvat slechts grove namaaksels zijn van de wonderen waarover ik mij in die oude, blanke kamer verheugde, ja of ik van alles wat ik zie en betast, een ganschen dag, den oorsprong en het oerbeeld reeds leerde kennen in den kindertijd. Even behoedzaam als ik ze opende schoof ik de laden weer toe, en nestelde mij geduldig in mijn uitkijkpost voor het venster.

Den derden dag werd ik beloond. Plotseling stond de oude moeder met haar stokje op het pad. Ik had haar nooit zoo donker gezien, want ook heur haren verhulde een zwart-kanten sjaaltje. Zij riep niet naar mijn krijgsman en hij kwam ook niet. Moeizaam strompelde zij voort, zoo gebogen als iemand die iets zoekt op den weg wat hij heeft verloren. Er scheen werkelijk ook wat kwijtgeraakt, want zij bukte zich. Zij raapte een stokje en dat was de pijl van den jongen. Ja het wás de pijl, maar zij keek er naar of ze het niet gelooven wilde. Dan nam ze haar zakdoek en drukte dien tegen haar oogen, ik zag haar schouders zachtjes schokken en haar luide snikken drongen door mijn dichte ruiten heen. Doodelijk verschrikt gleed ik af van m'n stoeltje; ik was nimmer bij een groot mensch geweest dat schreide; dadelijk vulden mijn oogen zich met tranen, in een hoekje ging ik staan huilen, dan bette ik voorzichtig mijn vochtige wangen, sloop naar beneden, en vertelde niets van mijn avontuur.

Den volgenden middag tuurde ik over de vaart en de spoorbaan. Ik mocht niet spelen in den tuin, want 's morgens had het geonweerd, en nu nog maakten de bruine, buikige wolken avond van den vreemden, bleeken dag. Ik hoorde wielen ratelen. Naast ons hield een wagen stil. De paarden, pluimen op den kop, droegen een langen, slependen mantel, en hun oogen keken dreigend door schuine gaten, als de betooverde duivels uit mijn sagenboek. Ook het rijtuig was zwart en schrikwekkend en de koetsier leek op het spook dat mij schreeuwend op deed springen uit een benauwden droom. Zwarte, leelijke mannen droegen een doos uit de huisdeur en schoven die langzaam in de wiegelende

koets. Wat ik toen dacht weet ik niet meer, maar wel dat ik koud werd, bitter-koud; mijn tanden klapperden en mijn klamme handen wrongen zich angstig tesamen. Toch bleef ik tot alles voorbij was, en ik den stoet niet meer kon volgen door een kromming van den weg. Dan stond ik langzaam op en keek in de kamer. Moeder zat aan haar naaimachien, genoeglijk snorde het wieltje en de traagzaam-dalende doek viel blank en kreukend over haar knieën. Met een sprong verschool ik mij in haar goeden, koesterenden schoot, en zei alleen maar met een vlakke stem: ‘ik ben zoo koud, moeder, zoo koud’. Eerst wreef zij mijn ijzige, paarse vingers tusschen de hare, dan borg zij mijn hoofd aan heur warme borst. Allengs voelde ik een gloed van liefde uit haar stroomen, ik lag zoo veilig als het kieken onder de vleugelen van de kloek, mijn bloed ging weer loopen, en een dommelige droomerigheid overmande mij, als 's Zaterdags in het dampende bad. Toch werd diep in mijn hart nog een plekje vergeten, en immer, als ik dacht aan den dood, of ik hoorde zijn naam, bekroop mij van daar uit een kilte, die deed rillen en, als ik mij niet spoedig aan moeder mocht vleien, ook tranen bracht.

Nú kwamen de tranen niet, wel dreigde mij die mikkende schutter, maar de bloeiende zomerdag hield mijn oogen droog, al kon hij de koude huivering in mijn bloed niet bezweren. Ik klopte het zand van mijn kleederen en bleef stil onder de schaduw van mijn hoedrand staren, als een oude, bedaagde man die voor de zorgen van zijn leven een zinnebeeld in de zichtbare wereld zoekt. Onbewust déed ik dit ook; want elke zielegestalte, de vroolijk-juichende niet anders dan de in het floers harer tranen verhulde, wenscht zich een eigen spiegel, die haar rouw of haar glimlach weerkaatst.

Mijn tuin vertoonde een dubbel aangezicht: het eindeloos-opene, waarvoor ik in verrukking nederzonk, en een grimmig-gerimpeld, dat mij tartte zijn frons te ontraadselen, doch immer gesloten bleef, boosaardig en koud. Daarheen wendde ik mij. Weer deed ik een omgang langs de perken, maar wat daar geurde en wuifde lokte mij niet. Ik boog mij over de lage, giftige groeisels, bedekt met kelken van geronnen violet, zwellende bessen brachten mij in verzoeking hun zoetheid te proeven die,

nauwelijks de lippen bevochtigend, reeds sterven doet. Zij hokten dicht aan den donkeren bodem; koplooze wurmen kropen naar hen op, en langs hun gemarmerde bladeren snelde een gruwelijk pootenbeest. Kronkelende heesters dreigden mij met de speren hunner doornen, hun takken lagen als gekruiste zwaarden over elkander, of sloegen naar mij met den doorspijkerden knoest van een knots. Bevend dwaalde ik door een martelkamer, dezelfde waarvan de meid mij Zondagsavonds verhaalde, als ik rechtop in de kussens zat, het nachtlicht flakkerde en beurtelings ons beider verschrikte gezichten grauw en geel werden in den bewegelijken gloed.

Ik was niet spoedig te verzadigen. Strompelend klom ik mijn zandhoop over, en drong vastberaden in het struikgewas. Een zwerm vliegen vloog op uit de schaduw, en zong in gonzend snaargeluid een tooverzang van der aarde heimelijkheid, ranken bonden mijn polsen en enkels, een takje zwiepte over mijn wangen en een netel beet mij in de bloote hand. Mijn hart bonsde hevig, of er een dubbel klokje tampte, één dat voor gevaren waarschuwde in koortsig noodgelui, en een tweede dat vol vreugde, lustig beierde, moed en krachten wekkend voor een ongelooflijk avontuur. Zoo moeten ook de kinderlijke helden uit legenden hebben gereden, door het woud van Oberon, of Klingsor's domeinen; zij waren zeker van hun ondergang, doch droegen, hoog aan hun lanspunt, een groene twijg van hoop en een witte bloem van vertrouwen. Met uitgestrekte armen baande ik mij een weg naar een duister laantje, eng ommuurd en overkoepeld door dicht zich ineenstrengelende stengels en kruiden. Tusschen de vochte stammetjes kroop een ondiep moddersloot voort. Dit beteekende de grens tusschen onzen tuin en het bleekveld. In het najaar en 's winters, zag ik het heldere linnen aan de lijnen zwieren en wimpelen; meisjes met opgestroopte mouwen spreidden het goed als een lichte sneeuw over de weide, en de knechten, rood en zwoegend, brachten achterovergebogen weer nieuwe manden aan. Doch in den zomer viel tusschen mij en die bezige verte een zwaar gordijn van loover neer. Soms hoorde ik een kort geflapper of een vage stem, zoo vreemd en ver als wel de straatgeluiden tot mij doorklonken, wanneer ik boven ziek in mijn bedje lag. Voetje voor voetje schoof ik voort langs den glibberigen oever, terwijl gespannen

turend naar het inktzwart gewiegel, waaronder de geesten zuchtten, zoodat hun adem in bleeke, ronde bellen uit de modder steeg. Dan stond ik weer vastgebannen stil, bleek van afgrijzen en eindelooze bewondering; fluks verschietende stipjes schreven een woord op het water, langs een slijmerigen rietsteel klom een vreeselijk monster op, maar in een zonnevlek, die als een juweel tusschen de halmen fonkelde, danste de vonk van een blauwe libel. Plots ratelde het luid in de takken, aan bonte sidderdraden daalden de spinnen neer, ik dorst niet verder en achteruit evenmin. Bang kwam de herinnering aan een tafreel uit mijn platenboek dit donkere angsthol bespoken: Een meisje wandelt een boschpad in, zij loopt in een wit kleedje en draagt een kransje rozen om het haar, zij wil bloemen plukken en spelen; maar eensklaps richt, recht op haar zachte gezichtje, een afgrijzelijke tarentella zijn klauwen als messen en een wijd-open vogelbek. Dat kon mij hier ook overkomen, ik was er zeker van dat uit dit onheilspellende zwijgen, dien verstikkenden kwalm, de sombere schemer en gladde drassigheid eens een wezen zou geboren worden, machtig als deze onbegrepen natuur zelve, dat mij aanvallen zou, en waartegen ik mij niet kon verdedigen.

Hel brak de dag door de bladeren, een schoof licht overstortte mij; ik kreeg een kroon om mijn lokken en een zilveren mantel aan. Een oogwenk werd ik mij bewust van mijn macht en mijn schoonheid, begrijpend hoe het kind, dat aan ieder moest gehoorzamen, toch heer en meester was over dit broeiende, wemelende leven dat hem eerst van vrees had verlamd. Ik klapte in de handen en snelde huppelend naar huis. Daar vulde ik haastig een glas met water, en buiten zocht ik een stokje uit. Zoo gewapend hurkte ik neder en zamelde de bessen en bloemen die mij het meest hadden beangstigd. Ernstig als een alchimist ze te samen mengend, zag ik de vage kleuren wolken en drijven door het klare kristal. IJverig stampte en draaide het houtje, een melkige nevel steeg op van den bodem, roode aderen kronkelden zich en een troebele droesem maakte het brouwsel dik. Trots had ik den boozen geest in mijn beker gebannen; hij wrong zich en worstelde; soms scheen hij in een damp te willen vlieden over den rand, of uit zijn kerker te breken in een snel weerlicht. Doch hij kon niet ontkomen, ik hield hem

gevangen en hij had mijn bevelen op te volgen als een geringe slaaf. Nu goot ik er modder bij en kroos uit het slootje, vol afschuw de ijle gedaanten volgend, die zich rekten en strekten in het wriemelende nat. Vreeselijk wie daarvan zou drinken, de kleinste teug al bracht den dood, het leek op het echte vergif uit de heksenverhalen en ik voelde een schuw ontzag voor mijzelven dat ik dit uit den duisteren slaap had gewekt. Nog vond ik een leeg slakkenhuis en een web, dat wiegde op den wind. De spin had zich in de schaduw van een steentje verscholen, maar zijn lichte kruis verried hem nog. Voor míj was hij veilig, want dieren deed ik geen leed.

Eens had ik een kapel gevangen en met een speld op een doosje gestoken. Het was avond, het rosse licht stroomde over mijn handen, of ze met het bloed bevlekt werden van dien moord. Den volgenden morgen stond ik al vroeg bij mijn slachtoffer en keek. Zachtjes bewoog hij nog met de vleugels en een rij gele, glanzende puntjes lag vlak langs zijn lijf. Ik schreeuwde. Moeder boog misprijzend het hoofd naar mijn werk, en zei met een meewarige stem: ‘ach hij heeft nog eitjes gelegd voor hij ging sterven’. Weer schreeuwde ik, dan brak ik in tranen uit, snikkend van grenzeloos berouw en medelijden.

Nog eenmaal keurde ik mijn verderfelijken drank, roerde en liet de geboeide krachten door elkander wemelen, dan hief ik voorzichtig het glas, droeg het zonder morsen en zette het in de keuken op het aanrecht neer. Ik nam een stoof van onder de tafel, schoof hem voor den gootsteen, ging er bovenop staan, draaide aan de glimmende kraan en liet het frissche water over mijn vingers loopen. Een verrukkelijke koelte vervulde mij; de droppen spatten en klaterden; zonder gedachten gaf ik mijn handen prijs, terwijl rustig-ademend in het ronde kijkend naar de heldere reinheid van het blank-geschuurde zink, de sneeuwwitte tegels en het stralende koper, dat in feestelijke guirlanden langs de wanden hing. Dicht over de ruiten vlocht zich een wingerd en een windje woei door de achterdeur. Het vuil was allang van mij weggespoeld, toch liet ik de straal maar bruisen, niets begeerend dan nooit meer hier weg te gaan, de klare kalmte van het water te voelen, het te hooren vallen en mijmerend te staren naar het getinkel en den vlekloozen glans. Dan, zonder

het te weten mij plotseling bedenkend, sloot ik de kraan, droogde mij af, en veegde den giftbeker met den handdoek zorgvuldig schoon. In korte, angstige pasjes vervoerde ik hem naar de kamer en zette hem op het buffetblad in de volle zon. Als een edelsteen stond hij te schitteren; in gloeiend gemengel speelden de grenzen van dood en leven ineen. Ieder die binnentrad zou er naar grijpen; maar trouw hield ik de wacht. Kraakte de deur dan klonk bij voorbaat mijn waarschuwing al, en wie er zich niet aan stoorde, maar overmoedig nader kwam, dien greep ik bij de kleeren en drong hem, hijgend en rood van inspanning, naar een veiligen ver-verwijderden hoek. Lachend liet men mij begaan.

Ik zie nu in dit glas een onbewuste krijgslist. Onbegrensde, vormenlooze liefde benauwde mij, daar ik haar niet kon uiten; met opzet schiep ik een gevaar en een bedreiging, opdat zich in de daad, die de mij dierbaren behoedde den klop van mijn hart en den drang van mijn bloed kon te ruste leggen en openbaren. Ik had zoo lief. De innigheid voor mijn ouders gaf alle bekoorlijkheid aan dagen en dingen. Ik kon geen bloem zien bloeien, geen vogel zien zweven, geen lekkernij genieten, of even, als de zucht van een adem, ging de gedachte aan hen beiden mij voorbij. Maar ook de anderen, mijn ooms en mijn tantes, hoe stroomde mijn brandende teederheid driftig naar hen toe! Als zij naast mij rezen, forsch en volmaakt, en dan op de knieën moesten gaan liggen om mijn mond te kussen en mij hun baard te laten streelen of, de vrouwen, de volle wrong van heur vlecht; wanneer zij door de kamer stapten, dat de vazen rinkelden, en hun woorden klonken als de galm van mijn Zondagsche klok, begreep ik, vol nederigen eerbied, dat zij reeds wáren wat ik later eens wezen zou en, gelijk een jonge plant zich vastklemt en heenwindt om den machtigen boomstam, zoo klampte ik mij aan hen die alles kenden en bezaten, opdat zij mij zouden leeren groeien en begrijpen, en zouden binnenvoeren in de wereld, die ik eindeloos om mij wist. Ja, het gezicht van de wereld te aanschouwen en de oplossing van hare geheimenis, die begeerte heeft als een vuur mijn gansche jeugd door gevlamd en maakte haar hel en heerlijk.

Intusschen was ik gebonden aan mijn huis en den landweg als een slakje aan zijn blad.

Vele sloppen en lanen mondden in onzen singel uit; ik hoorde hun namen noemen, ik zag er de gore, grauwe huisjes tegen elkander leunen, en mij werd allerlei wonderlijks van hunne bewoners verteld. Elke ongewone verschijning, die mij deed lachen of schrikken voor mijn venster, dook uit dit doolhof van stegen op. De dronken mannen die zwaaiden en zongen, de kwade jongens die handen vol steenen door de kletterende telegraafdraden smeten en soms ook naar de ruitjes van den trein, de luidruchtige meiden - zij reiden zich in paren om het orgel en draaiden langzaam, in heur waaiende rokken, op een slepende danswijs rond - de oude vedelaar, de knecht van den bleeker, snapske, lange pumme en de mutsenbol, zij alle hadden daar hun krotten en vochten, als het avond werd, met het bloote mes in de vuist. Ik mocht daar niet komen en ik dacht er ook niet aan. Ik wilde niet worden gestolen, leven op water en brood en, bont en blauw geslagen, uit bedelen gaan. Dus bleef mij de weg alleen. Uit hem zocht ik de wereld te doorgronden en bevolkte haar met de evenbeelden van wie ik, starend op mijn stoeltje, stadswaarts of landwaarts trekken zag. Alle boeren van de aarde moesten gezellig-gebuikt zijn en blozend als Noordam uit Noorderland en even oolijk en welgedaan. Uit een grijs bestje dat elken morgen langs kwam schuifelen, dubbelgeknakt in kapmantel en paarsen plooienrok, kende ik alle oude vrouwen die waar ook bestonden. In iedere straat van iedere stad moesten zij je zoó toeknikken, in tweeën gebogen, en goedig glimlachend uit een net van rimpeltjes, onder de stijfgepijpte neepjesmuts. Maar als ik mee mocht, zoet aan de hand van de meid, voor een boodschap, werd meer nog mijn droom van de wereld verrijkt. Vooral in den dikken, meelbleeken grutter ontdekte ik het onveranderlijke type van den winkelier. Nog zie ik hem waardig en rustig achter de glimmende toonbank prijken. Hij liet de ruischende suiker in de zakjes glijden, de koperen weegschaal wiegde aarzelend op en neer, een gewichtje tikte, de centen lagen naast elkander neergeteld en het pakje werd geborgen in de boodschapmand. Maar de klanten stonden te wachten in een lange rij. Hij haastte zich niet. Uit de hellende stroopkan vloeide de goudgelen, kleverige straal, de boonen rammelden als knikkers in hun bakken en een laatste trage droppel biggelde neer uit de oliekraan. Ik was

de meid allang ontslopen; onderzoekend duwde ik den duim in witbestoven balen en snoof, gelukkig en vol behagen, den bedwelmenden, kruiïgen geur; tenslotte talmend voor een ruitje waarachter het suikergoed in hooge, wijde flesschen kleurig opgestapeld lag. Ik schuifelde met mijn voet over de steenen; de baas kwam bij mij in zijn gelen kiel. Als hij de stop losschroefde voelde ik pijn aan mijn tanden, maar des te zoeter smaakte het zuurtje op de tong. Na een poosje nam ik het uit den mond; de figuurtjes waren nog niet verdwenen en genietend zoog ik door. Er was geen winkel te vinden of hij moest gelijk zijn aan deze, en overal hielp daar in zijn linnen jasje een aardige, gulle man.

Doch deze verbeeldingen deden mij nog maar meer naar het verre vreemde smachten. Geen morgen werd ik wakker of het verwachten beklemde mij de keel; in mijn nachtgoed liep ik naar het venster en, dat als immer de boomen ruischten en het water spiegelde, stelde mij vaag teleur. Wanneer ik overdag in spel de oogen even sloot, deed ik ze gespannen weer open, en luider klopte mijn hart. De klare klank van de bel gaf mij altijd weer nieuwe beloften met zijn blije, prettige stem, en 's avonds, voor ik insliep, peinsde ik een enkele seconde, met lichte droefheid, over het wonder dat de dag ook nú niet had gebracht.

Eens, wij hadden onder de gasvlam gegeten, werd mij de dikke winterjekker met vergulde knoopen aangedaan. Ik trok verwonderde rimpels, het goedennacht lei mij al op de lippen en het onherroepelijke van dit afscheid rustte reeds als een waas over mijn vroolijkheid. Vader lachte, hij was ook voor uitgaan aangekleed. Nu trad ik buiten, een ijle wind kwam met een vaartje aangeloopen uit de duisternis en de sterren straalden zoo hel aan den hemel, dat ik onwillekeurig moest zuchten. Moeder verscheen blootshoofds in de open deur; de drie wolkjes van onzen adem stegen tesamen naar boven, gezellig en vertrouwd. Vader tilde mij op den arm en moeder wikkelde mij zorgvuldig in haar groote, wollen sjaal. Nog voel ik hoe ze hem vouwde en plooide en mij als een pakje sloot. Een laatste slip dan wond zij om mijn gezicht heen en ik kon niets meer zien. Als van heel op een afstand hoorde ik nog groeten, maar mijn lippen konden niets zeggen door het warme, ruige, krieuwende

haar. Wiegend werd ik gedragen en ik wist niet waarheen; vaders zware stappen knarsten over het kiezel, zijn rustige adem was naast mij en zacht deinde ik op en neder, of ik in een bootje vaarde over de wijde zee. Eerst poogde ik nog een richting te raden, maar het scheen of wij in kringen gingen, wendden en keerden, eindeloos. Dan gaf ik mij in stomme verrukking over, het schijnsel der duizende sterren wemelde nog in mijn gedachten en de tijd ontglipte mij. Wel uren duurde die tocht. Het leek een droom en toch was ik wakker. Mijn arm lag om den hals van vader, en verder vleide ik mij dicht aan zijn veilige borst. De stad hadden wij allang verlaten, vader kende de vreemde wegen en wij zouden aankomen in een ander land. Misschien waren nu al de boomen veranderd en de menschen liepen in wuivende mantels of met een kroon van vederen om het zwarte haar. Zeker zouden zij een taal spreken die ik niet verstond, en zou ik met een jongetje mogen spelen, geler dan koper en naakt. Vader hield stil, een klokje tinkte, wij klommen; eensklaps werd ik op den grond gezet en de sjaal viel langs mij neer. Met juichen en handgeklap verwelkomden ze mij. De kamer zag licht en feestig. Een lustig deuntje dartelde. In een kring dansten zingende jongens en meisjes om een kussend paartje rond. Ruikertjes bloemen bloeiden uit kragen en kanten; linten en jurken wapperden roze-met-blauw. Op een witte tafel verrezen de prachtigste taarten tusschen blinkende glazen, kleurig-gevuld en de meiden en knechten lachten blozend en vriendelijk boven hun schuimige schaal. Met moeite hield ik mijn tranen binnen, want ik had iets ánders verwacht.

Ja, immer verwachtte ik iets anders dan werkelijk gebeurde. Maar een teleurstelling maakte mijn verlangen slechts warmer en reiner in dien rijken tijd. Toch ging mijn hart vaak zwaar van onbegrepen ongeduld en aan alles wat langs mij werd gevoerd in een vollen dag vroeg het diep in mijn ziel om antwoord en stilling. Even kreeg ik die ook. Nooit dreven en stoomden de schuiten en treinen voorbij, of ze toonden een lichten glimp van het wonder, de wolken droegen het mee op hun vleugelen en om den toren hing het soms als een sluier geplooid. Doch het was zooveel wat ik wenschte, hoe kon ik mij dan tevreden stellen met een enkele teug. Ook van vader hoopte ik de oplossing

niet. Ik kende zijn leven. Vaak nam hij mij mee naar zijn pakhuis. De knechten rolden de tonnen en kisten in en uit en zelf zat hij voor zijn breede bureau in dikke boeken te cijferen. Dit deed hij van den morgen tot den avond, zonder avonturen en geheimzinnigheid.

Alleen het bezoek van mijn ooms bracht van het gedroomde tooveroord een afglans en echo, en hun aanwezigheid verruimde de kamer, alsof die door open ramen den zomer binnenliet. Er waarde iets onuitsprekelijks om den zwier hunner kleederen, hun kalme gebaren en de bruine buitentint van hun huid. De wanden schenen hun verre blik te belemmeren, omdat zij gewoon waren te turen naar een onbegrensden horizon. Als een boeiend vertelsel dacht ik mij de bewogenheid van hun bestaan. Mijn oom, de kapitein, vocht tegen den vijand. Hij stormde door de vluchtende gelederen op een sneeuwwit, brieschend ros. Hij hief de sabel, zijn oogen schitterden, maar wie er vielen zag je door den dichten kruitdamp niet. Des avonds sliep hij onder den blooten hemel, dicht naast een gezellig, knappend vlammenvuur. Mijn oom, de zeeman, keerde altijd van een lange reis. In een breeden stroohoed, slap-gerand, in zijn stok van een geurige, vreemd-besnedene houtsoort, in de steenen zijner ringen en de los-gestrikte slippen van de bonte das, zag ik nog duidelijk het teeken van de zeeën die hij had bevaren en de palmen die hem hadden beschaduwd, ergends in zoo'n zonne-zengend land. Als hij mij kuste proefde ik het schuim van de golven en rook iets warms en stovends, zooals de dorre blaren in het najaar doen. Eens op een middag, toen wij beiden blij waren om het ademloos-spannend verloop van een prachtig gevaren-verhaal, nam hij me bij de handen om te zien hoe goed ik kon klimmen. Hij helde achterover, eerst zette ik mijn voeten tegen zijn knieën, dan zwoegde ik langzaam hooger en hooger, glijdend en hijgend, de hakken plantend in zijn middel en eindelijk, bijna zegevierend in zijn borst. Mijn spieren spanden zich, het bloed bonsde aan mijn slapen, maar ik juichte luiduit mijn overwinningskreet toen ik rechtop rees op zijn schouders. Was het een geluk om het door eigen krachten bereikte, dat mij die onvergetelijke zaligheid schonk, was het de trotsche duizel, die mijn lichaam als het ware uit het zijne liet groeien en mij deel deed hebben aan zijn volwassenheid en zijn sterkte? Ik kan het niet zeggen, maar wel weet ik dat

ik voortaan nooit naar hem op kon kijken, zonder in gedachte de kleine voetsporen te zien, waarlangs ik was omhoog gestegen, vol stille, zachte erkentelijkheid, zooals wij nú wel de vrienden dankbaar zijn, die ons, langs de treden van hun wijsheid, tot eene goddelijke waarheid hebben opgevoerd.

Ook hieraan dacht ik ongeweten, wanneer ik waakte bij mijn dreigend, giftig glas. Voor al de volwassenen die zich ooit naar mij toe hadden gebogen, sluimerde in mijn hart een dankwoord en bede. Zij hadden mij iets liefs aangedaan, dat ik nooit meer kon vergeten, òf ik verlangde van hen een onbestemde gave, die zij mij zeker gunden, evenals ik hun ook altijd gulweg mijn suikergoed bood. Zij waren mij allen zoo dierbaar. Niemand kon mij verdrijven van die post, waar ik zorgde voor hun heil, en voor hun dood verantwoordelijk was.

Zoo stond ik ook weer een zonnigen middag op wacht, schuw blikkend naar den flonkerenden beker. Ik achtte het mijn plicht te waarschuwen voor zijn verderfelijken inhoud, en toch bevatte hij niets dan een tuiltje van liefde dat ik daarin te kleuren en te geuren had gezet. De deur piepte en kierde, ik stelde mij in postuur en liet mijn alarmkreet hooren. De meid, die zelf als een kind was, lachte mij uit, nam mij bij de hand, en zei dat ik boven werd geroepen. Ik stribbelde tegen, maar, sterk door het bevel dat zij slechts had te volvoeren, hield zij mij stevig vast en trok mij op langs de trappen. Verwarde stemmen klonken ons tegemoet.

Ik herkende bijna de kamer niet, waar ik dagelijks tuurde voor mijn venster. Als een zinnebeeld van die verandering zat mijn poes met overeindstaand haar in een hoekje gedoken en in korte, harde slagen klopte zijn staart op den vloer. Pijlsnel schoot hij door tusschen mijn beenen en rende weg in een bolderende vlucht. Toen, door een blauwen in kringen drijvenden walm, zag ik eerst de rommelige tafel. In wijden kring schenen de halfgeledigde likeurglazen vergeten, de donkere flesschen vingen een glimlicht en uit een slank-kristallen kelkje fleurde donker en eenzaam één enkele, volontloken, roode roos. Reuk van drank en tabaksrook benauwde mij. In zulk een atmosfeer voelde ik mij onveilig en huiverig en ik zocht naar moeder. Ik vond haar niet. Ooms en tantes verdrongen zich voor de ramen. Er waren

ook nog vreemden bij geloof ik, want in mijn herinnering is het vertrek met een dichte, deinende menigte gevuld. ‘Aha daar heb je hem’ juichte een tante. Ik hield van haar niet het meest. Zij sloeg mij vaak op de vingers, maar ik bewonderde het glanzen en ruizelen van hare kleederen en de zich, als een gouden kroon, om haar slapen vleiende vlecht. Ook mocht ik in den visitekring wel leunen aan haar schoot, zij streek dan langzaam door mijn haren en zeide mij aardige, fluisterende woordjes, die zoo droomerig maakten of ik insliep onder ritselend loof. Er werd dan vriendelijk naar ons geglimlacht, wij bloosden beiden, en genietend gaf ik mij over aan dit bedriegelijke spel. Nu greep ze me bij den schouder en trok mij voor het venster. Ik gaf een gil en deinsde terug.

Ik vertel slechts schijnbaar wat er gebeurde als ik zeg dat op den weg een wild-geworden kudde koeien, in dolle warreling, door elkander stoof.

Vanuit haar groen en kalm zomersch heiligdom plotseling voor dit tooneel van razernij gesteld, vervormde mijn ziel het geziene tot een kranke zinsbegoocheling: Viervoetige demonen grijnsden mij aan uit een gehorend duivelsmasker, zij dansten op hunne gespleten hoeven, en bliezen uit metalen neusgaten een dichten damp van vuur. Het was dan ook de machtelooze gil van een in koortsvisioenen ijlende, die ik nu slaakte. Er werd gelachen, en de droge, strenge stem van een verstandige, die beter de waarheid wist dan een schreeuwende jongen, zeide dat ik een domoor was en dat die koeien heusch niet naar mij taalden. Èn zij waren juist voor míj gekomen, zij hadden al zoolang gespied en gezocht en mij nu eindelijk omsingeld. Hun booze oogen waren naar het raam gericht, zij bogen de nekken om krachtiger te treffen, en om mij beter te kunnen bereiken, gingen zij hoog op de achterpooten staan. Ik sprong achteruit en wilde vluchten. Sterke armen hielden mij tegen, er werd wederom hartelijk gelachen, de ouderen voelden zich groot en onfeilbaar en spotten met de vrees van een kind. Of ik dan dacht dat die beesten laddertjes hadden om op te klimmen van beneden, van den weg. Maar zagen ze dan niet dat het pad recht uitliep in mijn venster, dat het op eéne lijn lag met het laag kozijn, dat slechts een dunne, glazen wand mij van hun woede scheidde;

zij zouden dien breken en bij mij zijn. Ik gaf een korten, vreemden snik en ze lachten; de menschen die ik liefhad, naar wie mijn eerste toekomstdroomen vlogen als vogels naar hun nest, zij die ik vertrouwde en als het volmaakte vereerde, waarnaar ik groeien zou, zij láchten nu ik in nood was, en waar een drom van vijanden op mij toedrong, sloten ook zij zich aaneen en vielen mij tegelijkertijd aan van terzijde.

Ach, dat zij mij overgaven had ik hun wel vergeven. Ik mocht het niet eischen, dat een ernstige gedachte van mijn meerderen die ik beminde mij medelijdend opzocht in mijn benardheid en troostend heenleidde aan een veilige hand. Het was niet noodig zich neder te nijgen naar mijn kleine, gesmade leven en op de knieën te gaan liggen, zooals zij dat deden bij een vluchtigen kus. Wel stelt het kind zich rechter over alle dingen, doch hoe gaarne wil het vergeven, en wat vergeet het gauw. Ik zou wel een vergoelijking hebben gevonden en mij hun wreedheid hebben verklaard. Maar dat zij lachten met mijn ellende, dat zij schaterden over mijn tranen en een lustig spel speelden met de uitingen van mijn wanhoop en mijn stervensangst, dit heeft zich tot een gloeiend merk in mijn hart gebrand en nog draag ik de schreinende pijn daarvan door mijn latere dagen.

Stoomend en dreunend rolde de spoortrein voorbij, razender renden de dieren dooreen. Stofdwarrelend zwiepten zij de achterpooten omhoog, of stormden tegen elkander in, met de geweldige, plomp-schonkige lijven. Ik worstelde schreiend om vlucht en uitweg. Ik hoorde een schuchtere stem om genade sussen. Maar mijn oom de kapitein antwoordde barsch dat ik mijn bangheid moest overwinnen en dat hij het goed voor mijn opvoeding vond. Meteen rukte hij mij de handen weg van de oogen. Ik had mij wel blind gewenscht. Toch was ik hem dankbaar en mijn hoop stond weer op als een vertreden bloem. Ik had dit leed dus noodig, gelijk ik ook straf behoefde. Dat waren dingen die ik niet kon begrijpen, maar die zij richtten en regelden tot mijn wel en heil. Even klampte mijn liefde zich vast aan dat wrakhout voor zij verdronk. Toen klonk over een van mijn grappige schrikbewegingen weer een luide schaterlach, ook mijn oom vertrok zijn gramme gezicht en giechelde achter zijn knevel. De tante leunde aan de tafel, zij trippelde op de voeten en

ontbladerde in haar gedachtelooze lustigheid met korte rukjes de roode roos. Ik zag de blaadjes vallen als droppelen bloed en het werd mij zoo dor en treurig te moede.

Tenslotte hadden de drijvers de runderen bijeengejaagd en weggedreven, de opgestoven stofwolk legde zich allengs en langzaam, alsof zich dus de heugnis aan dit ellendig gebeuren verhullen en begraven liet. De vroolijke bezoekers zaten weer prettig te praten, het glas in de hand. Zij dronken en rookten en niemand dacht aan mij. Voorzichtig sloop ik heen. Ik moest mij vasthouden aan de leuning, om niet te struikelen door mijn snikken. Mijn knieën knikten of er een last op mijn schouders lag. Langs vele treden had ik te dalen in diepe eenzaamheid. De tuinkamer ontving mij met een reine stilte, die niet te gelooven was na dit oproerig geraas. Alleen een vogel begon te zingen, en in den binnenglijdenden zonnebundel zag ik een blinkenden dans. Door de open deuren koelde een zuchtje, dat het stroeve vertrek deed geuren als een rozenbed. Maar ik kon niet meer worden getroost. Wanhopig keek ik in het klare gelaat van den zomer en herkende zijn zuiverheid niet. Zij hadden mij afgezonderd en een naam gegeven en mij dan dood-alleen door de wildernis gestuurd. Moedeloos over de strafstoel hangend, werd onbewust mijn blik naar een kleurigen beker gericht. Op het buffetblad glansde hij rustig, lang geleden waren daarin bladeren en bessen gemengd en er werd angstig bij gewaakt uit innige liefde. Plotseling steeg het heete bloed naar mijn wangen, mijn vuisten balden zich, een machtig, nieuw gevoel maakte mij wreed en sterk. Ik verlangde dat de deur zou kraken. Iemand zou binnentreden en de hand uitstrekken naar den gifdrank; maar waarschuwen zou ik dan niet. Neen, ik zou nu niet waarschuwen, doch naar het drinken kijken, tevreden en voldaan. Met gebogen hoofd bleef ik wachten, rampzalig als een moordenaar.

De bron van China's wijsheid door H.S.M. van Wickevoort Crommelin.

Hertog Wen van Dsin trok uit om de rijksgrooten te verzamelen. Want hij wilde den staat *We* bevechten. Toen keek prins Tsjoe naar de lucht en lachte.

De hertog zei: 'Waarom lach je?'

Hij antwoordde: 'Ik lach om een buurman van me, die zijn vrouw begeleidde toen zij haar ouders ging bezoeken. Onderweg zag hij een meisje, die moerbeibladen plukte. Zij stond hem aan en hij maakte een praatje. Maar toen hij naar zijn vrouw omkeek, had die ook iemand gevonden, die haar toewenkte. Dat is de reden, waarom ik waagde, te lachen.'

De hertog begreep den wenk en bedacht zich. Hij leidde zijn leger terug. Maar nog vóor hij weer thuis was, waren, aan de noordgrens van zijn rijk, de Hunnen binnengevallen.

Deze anecdote uit een boek van oud-Chineesche wijsheid dat onder den titel 'Vom quellenden Urgrund' door Richard Wilhelm in het Duitsch is vertaald, geeft heel China's geschiedenis weer in een enkel beeld, ja verzinnelijkt de innerlijkste idee der Chineesche filosofie. Want evenals de Chineezen lang vóor Europa geboren was, met een machtige beweging, een geweldige explosie, de barbaren naar alle kanten tot aan de woestijn joegen, en zich dan, in eeuwenlange serene zelfgenoegzaamheid, achter hun muur opsloten, zoo is wel dit het wezenlijkste van China's wijsheid, dat zij zich aldoor rondom haar middelpunt gekristalliseerd heeft, en geen schoonheid in andere richtingen heeft gezocht.

Volkomen Oostersch is het gezegde, voorkomende in de gesprekken (Loen-ju) van Confucius: 'Een mensch zonder menschenliefde, wat baat hem de muziek?' Is dit het wat de Chineesche

filosofie zoo moeilijk begrijpelijk maakt voor het specialiseerende, Westen, dat tevreden is met het fragmentarische, ja verren uitgroei naar slechts één zijde zoekt?

Of is het misschien meer de Chinees dan zijn levensbeschouwing, dien wij niet doorgronden en wel des te minder, naarmate die levensleer ons duidelijker schijnt? Alle kenners van China zijn het eens met A.H. Smith dat 'they have the loftiest moral code which the human mind, unaided by divine revelation has ever produced'[1] - zelfs zonder dat eenigszins pretentieuze voorbehoud, waartoe Smith zich hier als zendeling natuurlijk min of meer verplicht voelt. Mevr. Archibald Little citeert in dat echt levende boek 'Intimate China' een zoo typisch Chineeschen raad van een vader aan zijn zoon, dat die de ondoordringbaarheid van den Chineeschen schijn een goed eind verklaart. 'Ik moet u zeggen - zoo vermaant deze vader - dat uw bewegingen te druk waren. Zijt gij thans rustiger? Ook spreekt gij veel te snel om duidelijk te zijn in uw uitspraak. Gij moet meer kalmte brengen in uw manieren. Verbetert gij u in deze beide opzichten? Deze twee raadgevingen moet gij steeds in gedachten houden en zien of gij geen verandering ten goede kunt bewerken'. Men moet, zegt Mevr. Archibald Little, in China altijd bedenken, dat de onaandoenlijkheid, die men rondom zich ziet, aangeleerd is, in overeenstemming met de etiquette, en dat er in werkelijkheid veel meer emotie gevoeld dan getoond wordt in een land, waar alleen straatjongens geheel natuurlijk durven zijn.

Zeer voelen de sinologen zich onder die onbegrijpelijkheid gedrukt. Dr. Morrison van de Times bekent vaak onmacht. Een ander Engelsch schrijver roept 'Wij weten wat de Chinees eet, niet wat hij denkt'. Ook Sir Robert Hart, die langer dan één Europeaan van beteekenis, in de gelegenheid was, China te leeren kennen, getuigde, dat niet alleen het Chineesche karakter, maar het dagelijksch leven in wijde kringen van het volk, voor hem een gesloten boek was. Zij zijn als menschen van een andere planeet, wier denken, geloof, oordeel, volkomen van de onze verschillen. De groote muur vervalt; de spoorweg dreunt er langs, de telegraafdraad gaat er overheen en voert diplomatieke instructies, bevelen, heftige woorden en vreedzame handelsbe-

1) 'China in convulsion'.

richten tot in het hart van China, maar de onzichtbare muur blijft.

Henri Borel vertelt in ‘Wijsheid en Schoonheid uit China’ van zijn ouden Chineeschen leermeester, die wel een uur lang op een hooge rots over de zee, in de lucht kon turen, in de volmaaktste rust stilzittende. ‘Ik begreep dit niet. Hij was een slecht mensch, een schobber, een bedrieger, als de anderen’. De man dacht, en peinsde (naar hij zeide) over niets; dat vond hij zoo prettig. Toen de ander verbaasd: ‘Maar wat doe je dan, wat moet je daar in de verte?’ En hij kalm en kortaf, als verveelde hem mijn gevraag: ‘Siao Jaô!’ (zweven!) ‘Dat - zegt Borel - is typeerend voor zoo'n Chinees. Zweven!’ - Conclusie: een Chinees begrijp je nooit.

Maar het is minder de Chinees, dan het Chineesche, dat ons interesseert. En daar zien we een verandering.

Zooals Japan niet meer het poppenland is China niet langer alleen het land der ‘très vieilles humanités, incompréhensibles pour nous’ zooals Pierre Loti erover schreef.

Douglas, Mevr. Archibald Little, Arthur H. Smith, Moule, Martin, Putnam Weale, in den laatsten tijd ook veramerikaniseerde of in Japan opgevoede Chineezen hebben deze beschaving, die minstens even oud is als de Egyptische en Chaldeeuwsche, het Westen nader gebracht. En China's kunst brengt openbaringen nu wij ze met verhelderd oog beschouwen kunnen.

Een sinoloog, die tegelijk artist en filosoof is, Raphael Petrucci leert in ‘La Philosophie de la Nature dans l'art de l'Extrême Orient’[1] het Westersche horloge op de Chineesche klok gelijk zetten. Om de Chineesche kunst te verstaan, zegt hij, moeten wij beginnen met onze Westersche begrippen opzij te schuiven en het nieuwe gezichtspunt te zoeken, waaruit wij onder het juiste licht de werken kunnen zien, die de verre afstand van tijd en plaats en het verschil van ras voor ons moeilijk genietbaar maken. Onze esthetica is van huis uit doordrongen van anthropomorphische mythologie, de Chineesche daarentegen, is door het primitieve geloof in rechtstreeksch contact gebracht met de natuurkrachten. Wij Westerlingen zien alles door het anthropomorphisme van de Grieksche legenden en den christelijken godsdienst. Heroën, goden, heiligen bedekken (*gnädig* zelfs) *mit Nacht und Grauen*

1) Paris 1911.

deze levende wereld, die men in hen heeft meenen te bezielen. Of, wanneer wij ons losmaken van dezen ballast, vervallen wij te dikwijls in plat realisme, in angstvallig precieze, onbezielde nabootsing van onze omgeving. De Chineesche kunstenaar, althans die der groote klassieke tijdperken, put uit het geloof aan allerlei machten een geweldige kracht. In een landschap ziet hij de worsteling der elementen. Aarde en water krijgen gedaante, worden wezens die elkander helpen of bestrijden. Zelfs bloemen dragen een diep innerlijk wezen: de schilder beeldt niet slechts haar vorm uit, maar haar ziel. Voeg bij dit diepe besef der krachten en symbolen, een intellectueele verfijning (daar de schilder tegelijk dichter, filosoof en dikwijls staatsman is); houd rekening met de zucht naar afzondering in de eenzaamheid der bergen, en, zoo zegt Petrucci, gij zult deze strenge grootheid, deze eenheid van compositie en tegelijk deze trilling van het leven, die uitgaan van een Chineesch werk van het beste tijdperk, vooral onder de dynastieën der Tang en Song van de 7e tot de 13e eeuw, beter begrijpen.

Het karakteristiek Chineesche heeft zich de eeuwen door gehandhaafd. En nu nog is de groote profeet van het China van alle tijden Confucius, de wijsheidsbron die het nieuwe China laaft. Ondanks alle uiterlijkheden is de revolutionaire beweging van thans onmiskenbaar confucianistisch en dit is een telkens terugkeerende herleving in de ontwikkeling der Chineesche maatschappij. Dynastie volgde op dynastie, maar de heerschappij van dezen wijze kon nooit geheel ten onder gaan, al werkte zij verschillend in verschillende tijdperken. Zoo is tijdens de Song-dynastie de oorspronkelijke leer van Confucius bijna teloor gegaan onder taoïstische, laoïstische en boeddhistische invloeden. Maar alle dynastieën, die sedert de twaalfde eeuw in China regeerden, hebben getracht, de vonken die onder de asch gloorden, weder op te rakelen, en, in de laatste jaren der thans verdwijnende Tsings, is het confucianisme weer tot een gloed aangeblazen. In China, zoo schreef een Chinees in de London and China Express, in een artikel aangehaald door Henri Borel[1] 'In China hebben wij gedurende de laatste 2500 jaar gewerkt op het geaccumuleerde kapitaal van onze voorvaderen, wier illustere

1) Het Daghet in den Oosten.

herinneringen en onsterfelijke werken voor ons zijn bewaard door de vooruitziendheid en de wijsheid van onzen grooten wijze Confucius. Zonder Confucius zou het verre oosten - China, Korea, Annam, en zelfs het nu machtige Japan - gezonken zijn in de diepste diepten van barbarisme'.

In al deze tijden heeft de leer van Confucius de Chineesche conceptie der sociale orde en organisatie tot in haar geringste bijzonderheden beheerscht. En zulk een eeuwige jeugd bezit zij, dat de revolutionairen, die in de universiteiten van Japan, Amerika en Europa de westersche wetenschappen bestudeerden - en bestudeerden met de intelligentie, die den Chinees tot den besten leerling ter wereld maakt - niet de minste moeite ondervonden, om de nieuwe begrippen in den ouden vorm te gieten en daarmede een sociaal stelsel hebben opgericht, eenig ter wereld.

Confucius leefde in een overgangstijd. Er was nog geen rijkseenheid, maar het centrale gezag - de keizer als hoofd der feudale vorsten - streefde naar de vestiging van een krachtig economisch geheel en organisatie van een ambtenarenstelsel, waarbij de geregelde loop der sterren en het hemelsche raderwerk tot voorbeeld dienen moesten, zooals zij ook in Egypte en Assyrië ten voorbeeld strekten aan het harmonische evenwicht tusschen regeering en maatschappij. Vroeger dan andere landen is men zich in China deze conceptie van een sociaal organisme bewust geworden, dank zij Confucius en zoo vindt men in zijn filosofie aandacht gewijd aan de sociale organisatie van den rijkdom en zijn verdeeling, aan de inrichting van den landbouw, aan de hechtheid van het staatsgezag, d.w.z. aan alle hetzij economische, hetzij administratieve of zuiver sociale krachten waaraan een groote beschaving haar levensvatbaarheid ontleent.

De leer van den grooten wijsgeer was niet alleen ethisch, maar bovenal sociaal. Dit vooral hebben de Chineesche 'encyclopaedisten' aan het licht gesteld toen zij hun volk den weg naar een betere toekomst wezen in het voetspoor der Europeesche volken, het tevens vóór alles vermanende, vast te houden aan Confucius' leer. Kangjoewei gaf aldus nieuw leven aan de studie der oude klassieken. In 'Confucius as a Reformer' schetste hij in kloeke lijnen de socialistische ideeën van Confucius, die schenen samen te gaan met ontzag voor China's monarchale

instellingen. Kang toont, dat Confucius de algemeene beginselen der staathuishoudkunde neerlegde in zijn erkenning van de drie beschavings-stadia. De eerste is de eeuw der barbaarschheid, gedurende welke als noodzakelijke voorwaarde voor vooruitgang en beschaving een soort van patriarchaal despotisme wordt vereischt, met strenge wetten tot beveiliging van de betrekkingen tusschen de menschen, en tot scheiding van de seksen om zedelijke redenen. In zulk een tijd wordt groote waarde gehecht aan etiquette, ceremoniën en sociale gebruiken, en wordt de menigte door enkele aanzienlijken geregeerd. De volgende beschavingstrap is het stadium van vooruitgang, wanneer het volk ter dege opgevoed is en een stem krijgt in het bestuur van het land. Dan nadert de tijd der democratie, waarbij de menigte de verantwoordelijkheid der regeering deelt, en de seksen gelijke rechten en voordeelen genieten. Het laatste bedrijf van dit werelddrama is nog niet gespeeld. Dat is het duizendjarig rijk, waarin de menschelijke kennis zeer verlicht zal zijn geworden en de mensch zijn vijandschap aan den mensch zal vergeten.

Ook Mencius' democratische leer werd bruikbaar gemaakt voor den tegenwoordigen tijd.

Met de historische werken van Kangjoewei begint een nieuw tijdperk in de intellectueele geschiedenis der Chineezen. Kangjoewei kreeg spoedig een talrijken aanhang, die een dagblad, een tijdschrift en een debating society stichtte. Men gaf een levensbeschrijving van George Washington in 't licht, het begin, heette het, van een encyclopaedie, die evenwel nooit voltooid werd. In Hoenan, Hoepe, Kwangsi, Kiangsjoe en andere provinciën kreeg Kangjoewei een ontzaglijken aanhang die zijn middelpunt in Sjanghai vond; letterkundige genootschappen rezen er uit den grond op. De vereenigingen tot bestudeering der opvoedkunde, de opleiding van vrouwen en bestrijding van de voet-misvorming duidden het vooruitstrevende karakter dezer wetenschappelijk-sociale beweging aan, die tot in het paleis wist door te dringen.

Hoe steeds weer Confucius de bron was waaruit men putte, leert ook het werk van een Chinees, Tsjenhoeangtsjang, ‘*The economic principles of Confucius and his school*’. Deze beginselen hadden de hervormers noodig voor het stichten van hun nieuwen staat. Confucius' ijzeren staatssocialisme tracht het individualisme

geheel op den achtergrond te dringen en meer een sociale eenheid dan een individu te vormen. Altijd staat de gedachte aan de samenleving hem voor den geest; het staatsraderwerk moet zoo gemonteerd worden, dat geen enkel rad op zichzelf kan draaien. Hoe sterk voelt men deze eentonigheid van het volkskarakter in Japan! In een tijd van algemeene anarchie heeft Confucius naar zulk een eenheid gestreefd, daartoe de lessen, die hij in oude boeken en onder zijn volk opspoorde, in zijn stelsel vereenigd en opnieuw aan dat volk gegeven. Door en door 'modern' is zijn beginsel van de 'groote gelijkheid', de verbreiding van de beschaving over de geheele wereld. Men vindt dat in Tsjens boek als volgt weergegeven.

'Wanneer het Groote Beginsel (of de groote gelijkheid) heerscht, wordt de geheele wereld een republiek; men kiest menschen van talent, deugd en bekwaamheid; zij bespreken een oprechte overeenstemming en beoefenen den wereldvrede. De menschen beschouwen dan hun ouders niet als hun eenige ouders, zij behandelen hun kinderen niet als hun eenige kinderen.

Voor oude lieden wordt een voldoende reserve weggelegd tot aan hun dood, voor hen die rijp zijn, bezigheid, en middelen worden verschaft om den jongeren op te voeden. Weduwnaren, weduwen, weezen, zij die geen kinderen hebben, zij die gebrekkig worden door ziekte, allen worden op voldoende wijze onderhouden. De rechten van ieder man, de individualiteit van iedere vrouw worden gewaarborgd. Men brengt rijkdom voort, en verhoedt, dat die op den grond vergaat, maar zonder dien voor eigen voordeel te nemen.

Met verachting van de luiheid, arbeidt men, maar alleen met het oog op een bijzonder voordeel. Persoonlijke meeningen op dezen weg worden tegengegaan en kunnen zich niet laten gelden. Dieven, bedriegers, verraders en rebellen kunnen niet bestaan. Van dat oogenblik aan blijven de buitendeuren open en worden nooit gesloten. Dat is de toestand dien ik noem de Groote Gelijkheid.

Thans, nu het Groote Beginsel nog niet ontwikkeld is, heeft de wereld zich door het gezin geconstitueerd. Iedereen beschouwt als zijn ouders zijn eigen ouders en behandelt als zijn kinderen zijn eigen kinderen. Ieders rijkdom en arbeid worden alleen voor een persoonlijk belang gevestigd. Groote mannen gelooven, dat

de wet wil, dat hun staten behooren aan hun eigen geslacht. Hun doel is, de muren hunner steden en voorsteden stevig en hun grachten zeker te maken. De eeredienst en de rechtspraak worden als de middelen beschouwd, waardoor zij de betrekkingen tusschen vorst en minister correct handhaven. De betrekkingen tusschen vader en zoon zijn die van edelmoedige achting; die van oudsten en jongeren broeder van eendracht; die tusschen den echtgenoot en de vrouw een gemeenschap van gevoelens. In overeenstemming hiermede regelt men het verbruik, verdeelt de gronden en de inwoners, onderscheidt de mannen, die militaire behendigheid bezitten en listig zijn, voltooit hun werk door te streven naar persoonlijk voordeel. Op deze wijs komen persoonlijke plannen en ondernemingen voortdurend te voorschijn en wordt de oorlog een onvermijdelijke gebeurtenis.

Bij deze evolutie van de rechten en het recht, gaven Joe, Tang, Wen, Woe, Tsjeng, Wang en de hertog van Tsjoe de beste voorbeelden van een goede regeering. Geen van deze superieure mannen gaf aandacht aan den ritus; wel zorgden zij dat het recht zich deed gelden, oprechtheid verwezenlijkt werd, dwalingen werden ontdekt, door het voorbeeld van goeden wil en de bespreking van hoffelijkheid, den volken alle volstrekte deugden werden voorgehouden. Indien een vorst, die macht en aanzien genoot, dezen weg niet volgde, zou hij verjaagd worden door de menigte die hem zou beschouwen als een vijand van het algemeen. Dat is de toestand dien ik noem de Groote Rust.'

Wij hooren hier bekende klanken. Dat is modernisme, ook (misschien vooral) in zijn naieveteit. Er was niet veel toe noodig om aan deze sociologische theorie de leuzen te ontleenen voor een sociale omwenteling in de 20ste eeuw, die sedert vele jaren doelbewust in de hoofden en harten van het volk werd voorbereid, doch waarvan niemand nog kan zeggen wat er uit zal worden...

Dan alleen, dat China blijven zal wat het in alle eeuwen was: een zee, die na de heftigste orkanen steeds weer terugkeert tot glanzende zelfvoldaanheid en zelfgenoegzaamheid.

Naar Brussel door Franz de Backer.

In dit Schelde-dorp, plek van kloeke bengels en blozende meiskens, was de matte blankheid van zijn wangen een pijnlijke uitzondering en zijn oogen, groot-open in hun blauwe kassen, namen soms zoo een droomerige, ongemeene diepte, dat de wijven bedenkelijk met het hoofd schudden en vezelden: ‘Het zal zijn moeder navolgen en ook uitteren, het bloeiken.’

Zijn vader, de dorpsonderwijzer, had, ergens op zolder, een heelen hoop verdufte boeken geworpen. Daar, in die oude rommel, bleef kleine Henri soms met heele uren lezen; wanneer hij maar eenigszins tijd had snelde hij naar boven en verslond oude vertellingen van heksen met leelijke brillen en monden zonder tanden, van zachte, mooie feeën en leutige kaboutermannekens.

Tot zijn vader, bemerkende, dat de jongen ongemeen bleek was en zijn oogen van de koorts schitterden na elke lezing, hem den toegang van den zolder ontzegde. Dan ging Henri eenzaam langs de Schelde liggen in het hooge gers en droomend nakijken de zware booten, die traagjes-aan van den éénen omdraai tot den anderen gleden, tot t' halven in 't vuile, grijze water.

Dien Zaterdagachternoen, wijl er verlof was, lag kleine Henri weer te staren langs den vloed. Zijn vader had dien morgen ter school verteld van Brussel, en nu wou het knaapje alleen zijn met zijn gedachten en zoetjes proeven aan zijn fantasieën over hetgeen vader zei.

Brussel scheen hem nu het wereldwonder en het grootste geluk moest zijn, er te wonen... Hij voelde sinds lang, dat er iets komen moest; dezen nacht nog was hij wakker geworden, weenend, zonder te weten waarom. En thans had hij het gevonden, Brussel

was het geluksoord, dat hij moest gaan bezoeken, in Brussel zou hij moeten wonen, of anders werd hij nog droeviger en zou met heele nachten weenen van verlangen in zijn ijzeren bedje.

En in verbeelding zag hij de stad rijzen met slanke torens en marmeren paleizen, die statig verhieven hun gouden daken tot in den hemel. En in de straten wandelden de menschen met de schoonste kleeren aan, fluweel en zijde, zilver en goud, en de vrouwen droegen diamanten kronen. Alleman was gekleed gelijk rijke prinsen en prinsessen, en lachte stillekens van loutere tevredenheid, en riep Henri, dat hij bij hen moest komen en schoone plunjes dragen en wijn drinken en wonen in een huis, waarin men kon stijgen tot in den hemel.

Sterker en sterker werd in zijn herteken het verlangen naar het verre oord en hij werd wonderbaar te moede, omdat hij wist wat er hem scheelde en omdat hij maar te gaan had, om te komen, waar men gelukkig was. Tot in Lebbeke wist hij den weg en daar, had vader gezeid, was een lange, breede weg, met zware boomen langs bei de kanten - en die weg zou hem voeren naar de schoone stad van zijn heimwee.

En het manneken, tot nu toe altijd lijdelijk en droomend, stond op, in een brusk voornemen blozend van opwinding: hij wou naar Brussel gaan, nu, seffens. Ginder kon hij aan vader schrijven om ook maar te komen en niet kwaad te zijn, en samen zouden ze rijk zijn en mooi.

Hij verliet zijn plaats, keek eens eventjes naar zijn dorpken, dat lag half verscholen achter een bosselken en sloeg den binnenwegel in, die leiden moest naar Lebbeke, het dorp, dat hij giste, ginder ergens achter het verre geboomt.

Daar kwamen schoolmakkers langs den weg. Toen ze hem zagen vezelden ze tegen malkander 't een of 't ander over Henri, en keken, verwonderd over zijn rap stappen en zijn opgewondenheid, en ze knikten, stug, na zijn bedeesden ‘goeiendag’.

‘Hebt ge gezien hoe valsch, dat hij keek?’ hoorde Henri vragen.

Dat verkoelde hem wel eenigszins, doch hij zette zijn weg voort en weldra blaakte weer zijn hoop als een zalig vuur en was hij gelukkig, naar die verre tooverstad te kunnen gaan. De bekende streek van rond zijn dorpken herzag hij voor de laatste maal, dacht hij. De wijde polderweiden lagen rustig in den

zonneschijn, hier en daar rees een troepken canada's op in kalme eenigheid, en aan de kim verblauwde de boomengordijn, die Lebbeke verstak.

En hij keek maar aldoor naar die verre boomen, tot ze meer en meer verkenbaar werden en plots het kerketorentje oprankte. En dan kwam hij langs een dubbele rij lage huizekens in 't nieuwe dorp. De menschen keken hem eens terloops aan en gingen gezapig weer voort met hun bezigheid. Hij vroeg den weg aan een oude vrouw, die hem met argwaan bezag, denkende, dat hij spotte.

‘Naar Brussel’, herhaalde ze, en haar oogen stonden plots zeer hard.

‘Ik moet langs den weg een commissie doen’, stotterde Henri, en zijn wangen kleurden hevig rond de slapen, want hij had nooit goed kunnen liegen. - Ze zei hem den weg en hij ging verder, tot hij, na langen tijd, de dreef insloeg, die hij hebben moest.

Maar hij werd moeite in de beenen gewaar en dat maakte hem zeer triestig. Ik ben al moe en Brussel is nog zoo ver, dacht hij. Nu en dan dokkerde een boerenkar op den steenweg voorbij, en hij keek die met verlangen na, maar hij dorst niet te vragen, of hij mocht meerijden. Hij sleepte met de voeten in 't stof der zijbaan, traag, diep ongelukkig, want zijn schoenen begonnen toch zoo onbermhertig te nijpen. Dan weer vermande hij zich, met de gedachte aan het doel, en ginder verre, waar een vierkantje lucht tenden de dreef blankte, droomde hij reeds het gouden beeld der stad van zijn verlangen. En opgewekt weer, bemerkte hij niet, hoe het vierkantje lucht altijd even ver bleef en zijn stappekens toch zoo klein en machteloos waren.

Kwam hij langs huizen voorbij, dan blafte een woedende hond hem op de hielen; de zoete droomerij was dan weer verzwonden en hij werd opnieuw zeer triestig, omdat hij nog zoo een klein ventje was, en niet goed stappen kon.

Dan ging de zonne onder en de dreef stond, dien najaarsavond, in een aangrijpend gelaai en de kwistige uitspettering van roode stralen op den grond deed spokerig, als in een benauwelijk vertelselken. Stilaan verminderde het geweldige vuren van alle dingen; - en kleine Henri werd nu ineens zeer bang,

omdat hij heel zeker dien heelen nacht zou moeten stappen... Zijn schoenen bleven hem toch zoo zeer nijpen, en hij kreeg krampen in de beenen en boven de knieën. Hij zette zich neer langs den weg, op den boord van een droogen gracht. Toen hij zijn schoenen uitdeed voelde hij iets vochtigs aan zijn afgepijnde voetjes: ze waren één wonde, rood van bloed.

Hij begon nu te beseffen, dat hij dien avond niet ver meer zou kunnen gaan, en zijn hert kromp ineen van 't danig leed, want hij had willen komen, nog voor den nacht, in de gulden en marmeren stad, en hij had zijn intrede reeds voluit gedroomd, monter te midden van verwonderde lieden met schoone kleeren, blijde antwoordende op hun nieuwsgierigheid; en hij had reeds een ander plunje voor hem gefantaseerd, blauw en wit satijn, met kostbare versiersels uit goud en edelgesteenten en ook had hij zich reeds gezien in een schoon paleis met fonkelende koepels; was wonnig-blij geweest in de schittering der weelde, die hem omringde.

En thans was de zonne ondergegaan; eenige teer-malve wolken dreven nog even, tot alles duister en duisterder werd en benauwend de nacht zakte.

Kleine Henri zat nog altijd langs den weg, gansch uitgeput. Een naar gevoel kwam hem rond het hert geslopen en zijn hoofdje begon te draaien. Hij zag zijn zwakte in, hij was nog zoo bitter-kleintjes - te klein om naar Brussel te gaan.

't Werd volop donker.

En plots begon de wind te huilen ‘hoe, hoe!’ als een reus, die de kinderen bang wil maken. De takken der boomen kraakten en daar buitelde ineens uit elken boom een kabouterken, dat een stuksken keers beschermde met bei zijn handen. En de gezichtjes der dwergen, fel-rood belicht, grijnsden vervaarlijk.

De mannekens schaarden zich rond kleine Henri. Ze hielden hun keerskens in de schelp van hun handen en ze dansten tergend en wild, en ze riepen ‘hoe, hoe!’ lang en vreeselijk. En ze lachten wreed, omdat de kleine jongen de tooverstad niet had kunnen bereiken en daar lag in den gracht, half dood van schrik en pijn. Ze stonden plots alle stil, en bliezen alle te gelijk hun keersken uit. Ze waren weg. Maar dan trok een stormende vlucht boven het hoofd van Henri en hij zag een menigte oude wijven, in hun hemd, te paard op een bezemstok, in de

lucht rijden. Ze riepen malkander luid en scherp toe, en hun tandelooze mond lachte afschuwelijk, toen ze het knaapje zagen. Ze wezen het aan malkander met 't kwaadste plezier, want zij ook waren blij omdat het ventjen onmachtig was.

En toen verdween alles en Henri lag te snakken naar asem, want zij, die ineens dwergen en tooverheksen zien, moeten sterven dienzelfden nacht.

Maar plots schoot uit alle hoeken een breed, gulden licht, dat schitterde meer en meer, en daar rees vóór den gelukkigen kleinen jongen een oneindige stad, met torens en paleizen tot in den hemel.

De menschen - in prachtige kleeren - ondervroegen hem nieuwsgierig en hij stapte monter door de schoone straten, die met zilver gekalseid waren en waarop men wit suiker had gestrooid, maar een groot, machtig huis. De menschen lieten hem binnen en hij schreef seffens een briefken naar zijn vader, om ook te komen. En hij besteeg de gouden trappen van het huis, hoog, hoog, tot hij gewaar werd een groote leegte in zijn hoofd en wolken zag drijven beneden en boven hem.

En daar spleten de wolken open en een jonge vrouw trad, verblindend van licht, naar kleine Henri en ze streelde hem zacht het klamme voorhoofd en ze zoende hem de gloeiende wangen.

En toen het manneken ze dierf bekijken, werd zijn borst te klein voor zijn uiterst geluk.

‘Moederken!’ snikte hij.

* * *

En als men 's anderendaags het arme bloeike vond - koud en het hertken klopte niet meer - dan werd ieder, die het zag, bevreesd voor die groote, grijze oogen, die zoo strak nog schenen te volgen een droom - een mooien, stouten kinderdroom.

Schets en toets van het ‘Rapport van de Staatscommissie voor de Reorganisatie van het Onderwijs, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 21 Maart 1903, N°. 49.’ door Mr. G.J. Grashuis.
I. Schets van het rapport.

Kort en zakelijk wensch ik te handelen over den arbeid van de Commissie, die in de zeven jaren van haar bestaan en van hare werkzaamheid allengs de treurige eer genoot om te worden verdoopt en bij de meesten te heeten:
I n e e n s c h a k e l i n g s - c o m m i s s i e , bij sommigen
A a n e e n s c h a k e l i n g s - c o m m i s s i e . In waarheid is zij ingesteld ter voorbereiding - door voorlichting van de Regeering - van ‘de Reorganisatie van het Onderwijs’. Toen in den zomer van het jaar 1901 de Nederlandsche Kiezer verkoos om, zoo als de Engelschen zeggen, op eene andere zijde te gaan liggen en ten gevolge daarvan de man aan het roer zijne plaats moest ruimen en overgeven aan een opvolger, nam deze zich voor het onderwijs in Nederland te r e o r g a n i s e e r e n . In de Troonrede van September 1901, een waar meesterstuk en een echt kunststuk, werd in verstaanbare taal van dat voornemen gesproken. Niet dadelijk werd er een aanvang gemaakt met genoemde Reorganisatie, want eerst met den nieuwen lentedag van 1903 stelde Hare Majesteit de Koningin de Staatscommissie in, aan welke werd opgedragen om de Regeering voor te lichten omtrent het Onderwijs in zijne verschillende

geledingen. Evenwijdig met den arbeid der Commissie in de twee eerste jaren van haar bestaan liep de arbeid der Regeering, die met kracht de hand sloeg aan de ‘Wijziging en aanvulling’ onzer Wetgeving en die zonder den raad der Commissie af te wachten, ons gansche Schoolwezen eene belangrijke verandering deed ondergaan. Enkele deelen daarvan zullen in den vervolge ter sprake komen bij de behandeling van de voorstellen der Commissie. Wat zij geeft en wat zij wenscht zal in twee hoofdstukken worden besproken. In de S c h e t s zal een O v e r z i c h t van het eigenlijke Rapport worden gegeven, enkele malen, waar het noodig is, vergezeld van eene opmerking. In den T o e t s zal een poging worden aangewend om op de gedane voorstellen een billijke c r i t i e k uit te oefenen, en wel door die voorstellen te toetsen aan elkander en aan de behoefte van het oogenblik.

Na de voltooiing van de schoone en eervolle taak, door de Koningin aan de Commissie opgedragen en toevertrouwd, richtte zij tot Hare Majesteit een uitvoerig schrijven, waaraan wij het allernoodigste zullen ontleenen. ‘Het heeft, zegt de Commissie, Uwe Majesteit behaagd, bij Besluit van 21 Maart 1903, n°. 49,

‘1°. eene Staatscommissie in te stellen tot het voorbereiden van voorstellen aan de Regeering tot reorganisatie van het lager, middelbaar en hooger onderwijs, voorzoover deze tot eene betere ineenschakeling van de onderscheidene deelen van het onderwijs noodig zal blijken, met bepaling, dat het door haar daaromtrent uit te brengen verslag zal vergezeld gaan van een beredeneerd voorstel bevattende de uitwerking van hare denkbeelden in den vorm van ontwerpen van wet.’

‘3°. tot leden dezer commissie te benoemen:

Dr. J. WOLTJER, hoogleeraar aan de Vrije Universiteit, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Amsterdam, tevens Voorzitter;

Mr. H.L. DRUCKER, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Leiden;

Pater J.V. DE GROOT, hoogleeraar, benoemd door het Roomsch-Katholiek episcopaat van Nederland bij de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam;

DR. W.H. NOLENS, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te Rolduc;

Mr. C. PYNACKER HORDIJK, oud-hoogleeraar, oud-Minister van Binnenlandsche Zaken en oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, te 's-Gravenhage;

Dr. B. SYMONS, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen;

Dr. J.Th. DE VISSER, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Amsterdam;

4°. aan deze Commissie als secretaris toe te voegen:

Mr. H.Th. 's JACOB, schoolopziener in het arrondissement Rhenen, te Leusden;

5°. goed te keuren, dat door deze Commissie te harer voorlichting ten aanzien van de verschillende deelen van het onderwijs sub-commissiën worden ingesteld en daarin personen worden benoemd buiten de leden der commissie;

9°. Uwer Majesteits 'Minister van Binnenlandsche Zaken' te machtigen de instructie voor deze commissie vast te stellen.

'Bij de installatie der Staatscommissie door den Minister van Binnenlandsche Zaken, den 15den April 1903, wees Zijne Excellentie er op, dat de commissie hare taak zoo ruim mogelijk had op te vatten, met dien verstande, dat niet een bepaald soort van onderwijs, openbaar of bijzonder doch het onderwijs in zijn geheel het voorwerp der beraadslagingen en adviezen zou uitmaken.

In de samenstelling der commissie had, toen reeds een groot deel van hare taak was afgedaan, eene verandering plaats door het onverwacht overlijden van Mr. C. Pynacker Hordijk, den 3den September 1908. Zijn heengaan was voor ons een groot verlies, want ook aan dezen, als aan zoo menigen anderen arbeid, wijdde hij met steeds onverzwakte belangstelling zijne uitnemende gaven. In zijne plaats werd bij Uwer Majesteits Besluit van 8 October 1908 benoemd Dr. A.A.W. HUBRECHT, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

Het secretariaat onderging meer dan eenmaal wijziging. Mr. H.Th. 's Jacob werd door eene oogziekte eerst gedurende eenigen tijd verhinderd zijne taak te vervullen en zag zich, toen, na aanvankelijk herstel, de ziekte terugkeerde, genoodzaakt ontslag te vragen als secretaris. In zijne plaats werd bij Uwer Majesteits Besluit van 26 October 1906 benoemd Mr. H.H. GROSHEIDE, te Amsterdam. Slechts korten tijd echter, nadat deze

zijnen arbeid aanvaard had, werd hij plotseling door een ernstige ziekte aangetast, waaraan hij na eenige maanden, 23 Februari 1908 bezweek. Daar in den aan vang der ziekte op herstel gehoopt mocht worden, werd Dr. R.H. WOLTJER uitgenoodigd tijdelijk het werk van den secretaris op zich te nemen. Na het overlijden van Mr. Grosheide werd bij Uwer Majesteits Besluit van 10 April 1908 Dr. R.H. Woltjer, hoogleeraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, tot secretaris benoemd.

'Dat het uit deze omstandigheden voortvloeiende gebrek aan continuïteit in het secretariaat voor den arbeid der Staatscommissie niet bevordelijk was, behoeft geen betoog.'

Omtrent de samenstelling der Staatscommissie mag wel worden opgemerkt dat bij het z e v e n t a l leden, buiten den President, twee bekende Catholieke voorstanders van Bijzonder Onderwijs en nog één Protestant, wel geen vijand van het Openbaar Onderwijs, maar toch wezenlijk een voorstander van het Bijzondere, worden aangetroffen. Van de drie andere leden is ongetwijfeld de hoogleeraar Symons te beschouwen als specialiteit voor de Nieuwere Talen. - In het schrijven wordt na de aangehaalde volzinnen medegedeeld dat 'de commissie, ten einde aan de veel omvattende opdracht te voldoen, eerst een overzicht trachtte te verkrijgen van het geheele terrein, dat zij te bewerken had,' - dat 'daarop de hoofdlijnen van het reorganisatieplan werden vastgesteld en nader uitgewerkt in een aantal verhandelingen of memoriën, die tot leidraad zouden kunnen dienen bij de samenstelling der wets-ontwerpen en der daarbij behoorende toelichtingen,' - dat 'daardoor de Staatscommissie zelf tot eene voorloopige eenstemmigheid kon komen over het geheele reorganisatieplan,' en dat zij 'wanneer dat plan in hoofdtrekken was uitgewerkt en gemotiveerd, over de verschillende onderdeelen advies kon vragen van d e s k u n d i g e n , vertrouwd met de practijk van het onderwijs in zijne onderscheidene geledingen.' - Wij hooren vervolgens dat 'naarmate de deelen van dezen leidraad in de commissie waren overwogen en vastgesteld werden, sub-commissiën werden benoemd, aan welke de leidraad werd toegezonden,' en wel om zich daaraan te houden. Dit geschiedde met een bepaald doel, namelijk: 'ten einde het daarin ontwikkelde en gemotiveerde plan van reorganisatie te overwegen en

er schriftelijk advies over uit te brengen aan de Staatscommissie.' Duidelijk blijkt uit die woorden dat de sub-commissiën eene bepaalde en beperkte opdracht ontvingen, en dat elke sub-commissie zich had 'bezig te houden met de bespreking van een duidelijk omschreven onderdeel van het geheele reorganisatieplan.' Op die wijze 'werd het gevaar vermeden, dat de eenheid van het geheel verloren zou gaan.' Die leidraad - ik schrijf leiddraad - is voor ons een geheim gebleven.

Achtereenvolgens werden nu sub-commissiën benoemd, en wel die 'voor het l a g e r o n d e r w i j s den 21sten December 1903.' Zij bestond uit de volgende leden: Bigot, Bijleveld, van Gemert, Ketelaar, Mej. Kooistra, Mostart en Brants. De eerste werd Voorzitter, de laatste secretaris, en Mej. Kooistra, directrice der Rijks-Kweekschool voor onderwijzeressen te Apeldoorn, werd 'ten gevolge van ongesteldheid en drukke werkzaamheden' spoedig vervangen door G. Meijer, directeur der Gemeentelijke Kweekschool voor onderwijzers te Amsterdam. Bijleveld, van Gemert en Brants waren in de sub-commissie de vertegenwoordigers van het Bijzonder Onderwijs. - 'De sub-commissie voor het m i d d e l b a a r o n d e r w i j s werd benoemd den 9den Juni 1904 en bestond uit de volgende heeren: IJzerman, van Berkum, Laméris, Modderman, van Schaik, Steyns, van Wijlen. Na de installatie koos deze sub-commissie tot Voorzitter den heer IJzerman, tot secretaris den heer van Wijlen en tot rapporteur Dr. van Berkum.' Bij deze sub-commissie zijn twee dingen opmerkelijk: vooreerst dat al die mannen, behalve den benoemden rapporteur, hoe kundig en hoe verdienstelijk ook overigens, geen bezitters zijn van een academischen graad, en ten tweede dat zij den eenigen Doctor in hun midden tot *rapporteur* kozen.

'De sub-commissie voor het v o o r b e r e i d e n d - h o o g e r o n d e r w i j s werd benoemd den 8sten Augustus 1904.' Zij bestond uit de volgende leden: Hubrecht, van Aalst, Brongersma, Corten, Flipse, van Geer, van Hamel, Hoogewerff, Kraus, van Oppenraay, Speyer en Jonkman. De eerste werd voorzitter, de laatste secretaris. De voorzitter werd later medelid van de Staats-commissie, zooals wij boven zagen, wat wel in strijd was met de bepaling, onder nummer 5 opgegeven, dat geen lid dier commissie tevens lid kon zijn van eene sub-commissie. Van de twaalf leden waren

er niet meer dan twee mannen zonder academischen graad, namelijk: Hoogewerff, Directeur van de Hoogere vijfjarige Burgerschool te Hilversum en Kraus, Hoogleeraar-Directeur van de Polytechnische School te Delft. 'Tengevolge van diens benoeming tot Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid in Augustus 1905, trad hij uit de sub-commissie, en deze opengevallen plaats is niet aangevuld.

"Deze drie sub-commissiën hadden zich te bewegen op een terrein, dat vrijwel afgebakend mocht heeten. Eén tak van onderwijs was er echter, die nog niet georganiseerd was, en dus niet gereorganiseerd kon worden, maar om een geheel nieuwen opbouw verlangde: het v a k o n d e r w i j s . De Staatscommissie had in haren leidraad aangenomen dat dit onderwijs zou omvatten alle onderwijs - behalve het hooger - dat niet algemeene ontwikkeling, maar voorbereiding voor bepaalde beroepen en bedrijven ten doel heeft." De Staatscommissie kwam er toe om "te besluiten eene sub-commissie te benoemen, die over het handelsonderwijs, het vakonderwijs voor meisjes en vooral over het technisch, het industrie- en het nijverheidskunstonderwijs de verlangde inlichtingen zou kunnen geven. Deze sub-commissie werd benoemd den 16^{den} Januari 1905." Zij telde zeven leden en wel de Heeren de Koning, Dony, Doorn, Dr. Hülsmann, Lichtenbelt, Nijhoff en Mevr. M. van Reenen, geb. Völter te Bergen (N.-H.).' Kort na dien tijd werd de Voorzitter de Koning door den dood weggenomen, en de secretaris Nijhoff bekwam ontslag wegens ziekte. De onvermoeide voorzitter der Staatscommissie 'nam nu op dringend verzoek van de sub-commissie zelf het voorzitterschap op zich, en de Heer Doorn werd nu eerste en de Heer Dony tweede secretaris. In plaats van Dr. Hülsmann, die overleed, werd op 3 Juli 1906 benoemd de Heer Toose. Op dienzelfden dag trad nog eene sub-commissie in het aanzijn en wel die voor het gymnastiekonderwijs. Zij telde drie leden: Dr. Reddingius, van Aken en van der Ley. De laatste werd voorzitter, maar bleef dat slechts korten tijd en hij werd vervangen door Dr. Reddingius.

Nog werd op den 3^{den} Juli 1906 door de Staatscommissie het besluit genomen om "aan de faculteiten der onderscheidene universiteiten de gedeelten van den leidraad toe te zenden,

waarin de vraagstukken, die de universitaire studiën betreffen, waren besproken, en haar advies daarover te verzoeken. In de jaren 1906 en 1907 kwamen de adviezen in van de verschillende sub-commissiën en van de faculteiten", behalve de memoriën van vijf leden uit de sub-commissie voor het vakonderwijs, die "in het einde van 1907 en het begin van 1908 werden vastgesteld." De rapporten van de sub-commissiën en de memoriën zijn als tweede Deel (979 bladzijden royaal octavo) bij het Rapport der Staatscommissie gevoegd. Uit "de adviezen der faculteiten is in de memorie van toelichting op het ontwerp van wet tot regeling van het hooger onderwijs (hoogeronderwijswet) het noodige medegedeeld", en dit komt voor in Deel I, tellende 843 bladzijden, zijnde het eigenlijke R a p p o r t . - Behalve de genoemde sub-commissiën en de faculteiten zijn nog verschillende deskundigen geraadpleegd, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, die allen met de grootste welwillendheid hunne gewaardeerde adviezen hebben gegeven'.

Onder de leiding van den Voorzitter heeft de Staatscommissie hare taak in den tijd van z e v e n jaren volbracht, en bij schrijven van 25 April 1910 kon zij 'als vrucht van haren arbeid aan Hare Majesteit de Koningin aanbieden:

1. als Inleiding: Algemeene beschouwingen betreffende de reorganisatie;
2. een Ontwerp van wet tot wijziging der wet tot regeling van het lager onderwijs, met een Memorie van toelichting;
3. een Ontwerp van wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, met eene Memorie van toelichting en Grondslagen van eenige Koninklijke besluiten;
4. een Ontwerp van wet tot regeling van het vakonderwijs, met eene Memorie van toelichting en Grondslagen van eenige Koninklijke besluiten;
5. een Ontwerp van wet tot regeling van het voorbereidendhooger onderwijs, met eene Memorie van toelichting en Grondslagen van eenige Koninklijke besluiten;
6. een Ontwerp van wet tot wijziging der wet tot regeling van het hooger onderwijs (hoogeronderwijswet);
7. twee nota's van leden, die betreffende een drietal punten van het wetsvoorstel tot regeling van het voorbereidend-

> hooger onderwijs hun van dat der meerderheid afwijkend gevoelen wenschen toe te lichten.'

Daar de Regeering reeds vóór de algemeene verkiezingen in het jaar 1905 hare 'Wijziging en aanvulling' onzer Wetgeving op het stuk van het Lager en van het Hooger Onderwijs had kunnen tot stand brengen, bleef der Commissie in zake de beide genoemde takken van Onderwijs niets overig dan op nieuw wijzigings-ontwerpen aan te bieden (2 en 6). Verder kwam zij met eene n i e u w e regeling van het Middelbaar Onderwijs, ter vervanging van de bestaande Wet van Thorbecke, en met eene nieuwe eerste regeling van het vakonderwijs en van het voorbereidend-hooger onderwijs als zelfstandig onderwerp van Wetgeving, en wel dit laatste ter vervanging van Hoofdstuk I der Hooger-onderwijswet van 1905 Naar waarheid zegt de I n l e i d i n g dat het op het gebied van het Onderwijs 'aan wetgevenden arbeid in de laatste vijftig jaren niet heeft ontbroken, (maar) dat hij toch niet gaf wat men met recht mocht verlangen (1).' De bladzijden 2-9 bevatten eenige wijsgeerige beschouwingen en geschiedkundige herinneringen. De steller van de Inleiding zegt: 'De eerste scholen waren niet die, welke wij lagere scholen noemen, en het waren evenmin universiteiten. De priesterscholen in Babylon en Egypte, de oudste die wij kennen, zijn een soort van centrum geweest, van waar uit de lagere en de hoogere scholen zich ontwikkeld hebben. Terwijl deze priesterscholen slechts voor een hooger deel van het volk toegankelijk waren, ontving het lagere deel onderwijs door leden van het gezin of van de familie. Allengs echter werd het noodig, dat ook het gewone volk van scholen gebruik maakte. Zoo ontstonden hoogere en lagere scholen (7).' In de beschouwingen, die dan volgen, zal ik met den schrijver niet medegaan, want dat zou mij brengen tot twistgeschrijf. Tegen hetgeen door den Voorzitter der Commissie, want van hem zijn zeker die beschouwingen afkomstig, wordt beweerd en geleerd, zou nog al het een en ander zijn in te brengen. Van meer beteekenis zijn de woorden waarmede § 5 aanvangt (9). 'Een factor, zoo wordt gezegd, van groote beteekenis in den nieuwen tijd, in tegenstelling met de oudheid is deze, dat de overheid er regelend op het gebied van het onderwijs is opgetreden en uit de openbare kas voor een groot

deel de kosten er van bestrijdt.' Hiermede komen wij op het terrein dat onze belangstelling verdient, het terrein der werkelijkheid. Ook zonder beschouwingen over 'vakonderwijs in tegenstelling met algemeen-vormend onderwijs,' en zonder kennis van of beroep op hetgeen wordt aangehaald uit 'het bekende werk van Dr. A. Petersilie, kunnen wij met ons nuchter gezond Hollandsch verstand wel komen tot verbetering en ontwikkeling van onze Wetgeving op het gebied van het Onderwijs. En dan moet ik met nadruk opkomen tegen hetgeen § 13 beweert, dat 'hooger onderwijs geen vakonderwijs' zou zijn. In de redeneering van den Schrijver wil ik mij niet verdiepen, maar alleen zeggen dat de betrekkingen of beroepen, waarvoor ons Hooger Onderwijs de leerlingen der Hoogere Scholen voorbereidt en vormt, wel degelijk vakken zijn. Het eene vak staat hooger en is edeler dan het andere, maar zoowel de vroegere plattelandsheelmeester als de tegenwoordige arts verdienen toch den naam van vakman. In § 14 wordt gesproken van 'Lager en middelbaar vakonderwijs' en daarover worden weder allerlei redeneeringen te berde gebracht. De hoofdzaak in deze is dat beide 'in een afzonderlijke wet' worden opgenomen, waarover wij straks zullen handelen. Over 'onderwijs voor meisjes' wordt in § 16 met oordeel en met verstand gesproken. Van groot gewicht is de beantwoording van de vraag: 'Is het voorbereidend-hooger onderwijs tot het middelbaar of tot het hooger onderwijs te rekenen?' Met het antwoord op die vraag komen wij in hetgeen de zwakte en de kracht van het Rapport mag worden genoemd, namelijk: aan het *lyceum*, waarin het Rapport 'de hoogere burgerschool met 5-jarige cursus en het gymnasium (wil) verbinden tot ééne inrichting ter voorbereiding voor alle hooger onderwijs.'

Van beteekenis boven alle redeneering en beschouwing is § 18, die 'De geschiedenis van de begrippen lager, middelbaar en hooger onderwijs in onze wetgeving' kort en duidelijk verhaalt. In § 19 komt de Staatscommissie van 1849 aan het woord, die 'meende het gymnasiaal onderwijs tot het middelbaar te moeten rekenen. Zij schrijft in de memorie van toelichting op art. 1 van het door haar ingediend ontwerp het volgende:

> Wat is *Hooger Onderwijs* en waardoor is het van elk ander onderricht kenmerkend onderscheiden?

Art. 1 van het Koninklijk Besluit van 2 Augustus 1815 n°. 14, dat op dit oogenblik nog het grondreglement op dit stuk hier te lande uitmaakt, schrijft voor, dat *onder den naam van hooger onderwijs wordt verstaan zoodanig onderwijs als ten doel heeft, den leerling na afloop van het lager en middelbaar onderwijs tot eenen geleerden stand in de maatschappij voor te bereiden.*
Men kan die bepaling juist achten, zonder zich nogthans met de in het Besluit aangenomen opvatting te vereenigen. Het hangt er van af wat men door *middelbaar onderwijs* verstaat.
De Commissie was eenstemmig van oordeel, dat het Besluit de Latijnsche scholen ten onregte van het Middelbaar Onderwijs afscheidde, en aan het Hooger aanhechtte.
In vroeger tijd kende men hier te lande slechts twee soorten van onderrigt, *hooger* en *lager* onderwijs. De Latijnsche scholen behoorden tot de inrigtingen van eerstgemelde soort.
Eerst in een rapport, in April 1809, door eene daartoe ingestelde Commissie, aan Koning Lodewijk uitgebragt, is de verdeeling van *hooger, middelbaar en lager* onderwijs voorgedragen.
De Fransche overheersching bragt de invoering van Fransche schoolinrigtingen mede; de Latijnsche scholen werden onder de middelbare gerangschikt.'

Wat nu de Schrijver, de Steller van de Inleiding zelf zegt: 'Onze Grondwetten van 1814 en 1815 behielden de drieledige splitsing', is juist, maar men vergete niet dat splitsing hier slechts beteekent: benaming. Het Koninklijk Besluit van 1815, het werk van Kemper, brengt de Latijnsche scholen terecht bij het Hooger Onderwijs, want het was voorbereidend Hooger Onderwijs, dat op die scholen werd gegeven. De Commissie van 1849 dwaalde dan ook met haar zeggen: 'De ontwerpers van het Besluit van 1815 zijn van alle historische antecedenten afgeweken'. Kemper keerde terug tot de opvatting van vroegeren tijd en verwierp de door Napoleon ingevoerde splitsing. De laatste volzin van § 19 is deze: 'Van Heusde, wiens invloed op zijn tijd, in 't bijzonder wat het onderwijs aangaat, niet gering te schatten is,

had krachtig gepleit voor goed middelbaar onderwijs, maar wilde de, beter in te rigten, gymnasia tot het hooger onderwijs gerekend hebben'. In § 20 gaat daarop de Schrijver aldus voort: 'Op hetzelfde standpunt stond de vader van de wet op het middelbaar onderwijs, die in 1863 tot stand kwam'. In § 21 van het slot hooren wij 'Minister Kuyper in zijne memorie van toelichting op het wetsontwerp tot wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het hooger onderwijs' zeggen: 'De gewone werkman moet voldoende worden gevormd door wat wij noemen de *lagere* school met inbegrip van de ambachtsschool, - wie zelfstandig dirigeerend op zal treden in de onderscheiden maatschappelijke kringen moet worden opgeleid door het *middelbaar* onderwijs, en wie niet alleen zelfstandig maar ook wetenschappelijk de kennis doorgronden en vermeerderen zal, moet gevormd worden door het *hooger* onderwijs'. In haar geheel moet § 22 hier worden overgenomen, omdat zij helder en duidelijk handelt, over den 'Tegenwoordigen stand van het vraagstuk'. 'Zoo, aldus wordt gezegd, is de stand van het vraagstuk in den loop der tijden eenigszins veranderd. Het kenmerkende van het hooger onderwijs kan niet meer uitsluitend in 'de *geleerde* vorming', in de studie van het Grieksch en Latijn als grondslag der opleiding gezocht worden, vooral thans niet, nu de technische hoogeschool is opgenomen in de hooger-onderwijswet. Van beteekenis is het vraagstuk thans echter nog uit het oogpunt van organisatie en van art. 192 der Grondwet.

'Er laat zich zeer wel eene constructie denken, bijv. naar den gemiddelden leeftijd der leerlingen en naar het grootste deel der vakken, die onderwezen worden, waarnaar men het voorbereidend-hooger onderwijs tot het middelbaar zou kunnen rekenen.

Wij hebben boven echter aangetoond, dat het meest geschikte principium divisionis gevonden wordt in de bestemming der leerlingen; naar dat beginsel is dan ook de organisatie in het voorgaande in algemeene trekken - de nadere uitwerking wordt gegeven bij de behandeling der afzonderlijke deelen - uiteengezet. Dien maatstaf heeft Van Heusde en heeft ook Thorbecke gebruikt. Ook Kuyper gaat van hetzelfde beginsel uit. In overeenstemming daarmede is dan ook, na rijpe overweging, in de wetsvoorstellen, die thans worden aangeboden, het voorbereidendhooger onderwijs tot het hooger onderwijs gerekend. De bestem-

ming der leerlingen om tot zelfstandige beoefening der wetenschap in staat gesteld te worden geeft ook aan het onderwijs, dat tot ontvangen van wetenschappelijk onderwijs in staat stelt, een veelszins ander karakter dan het middelbaar onderwijs heeft'.

Ten slotte geeft de Inleiding in § 25 een 'Schema' en in § 26 de 'Toelichting van het Schema' en zij besluit met de 'Dispositie der wetten' in § 27, en deze is van *technischen* aard.

Ten einde in een kort overzicht den rijken inhoud van het Rapport, voor zooveel de hoofdzaken aangaat, onder de oogen van de beschaafde Nederlanders te brengen, zal hier deze weg worden gevolgd, dat de voornaamste veranderingen in ons Schoolwezen, door de Staatscommissie voorgesteld, worden opgenoemd en beschreven. In den Toets zal de Schets op den voet worden gevolgd, en deze houdt zich zakelijk aan de volgorde van het Rapport. Van hetgeen men met den ouden naam van bewaarschoolonderwijs of met den nieuwen van voorbereidend lager onderwijs bestempelt, is geen sprake in het Rapport. Op de Inleiding (1-49) volgt het 'Ontwerp van wet tot wijziging der wet tot regeling van het lager onderwijs', dat wil zeggen: De Wet van 1905, of de Wet van Kuyper, die in ons Schoolwezen hoogst gewichtige veranderingen heeft aangebracht. De Commissie is van oordeel, dat in die Wet nog enkele verbeteringen moeten worden gemaakt. De voorgestelde wijzigingen (51-60) nemen niet veel ruimte in, maar zij zijn van beteekenis. De geldende Wet zegt in Titel I, Algemeene Bepalingen: 'Art. 1. Lager onderwijs is huis- of schoolonderwijs' en in 'Art. 2. Onder lager onderwijs begrijpt deze wet het onderwijs in: *a.* het lezen', enz. De vakken worden genoemd en op die wijze wordt verklaard wat *lager* onderwijs is in den zin der Wet. De Commissie gaat anders te werk, en zij stelt voor eene bepaling te geven op volgende wijze:

'Art. 1.

1. Lager onderwijs heeft tot hoofddoel die algemeene vorming, welke voor de geheele bevolking noodzakelijk geacht moet worden.

2. Het lager onderwijs, hetwelk niet anders beoogt dan het hoofddoel, in het eerste lid van dit artikel omschreven, wordt in deze wet *gewoon-lager onderwijs* genoemd.

3. Lager onderwijs kan ook, binnen grenzen door de wet aan te wijzen, voortzetting en uitbreiding geven van het onderwijs, in het eerste lid van dit artikel omschreven'.

Vervolgens komt het nieuwe Art. 2, en dit is het tegenwoordige Art. 1, waarvan het eerste lid boven werd opgegeven, en waarvan de beide andere leden dienen om te zeggen wat onder huisonderwijs en schoolonderwijs is te verstaan. De vakken thans opgenoemd in Art. 2, worden door de Commissie onder dak gebracht aan het slot van Titel I, en wel als de artikelen 15, *bis, ter, quater* en *quinquies.* Het oude Art. 15 wordt 14, en het nieuwe Art. 15 luidt aldus:

'Lager schoolonderwijs wordt gegeven aan:

a. scholen van gewoon lager onderwijs;
b. scholen voor blinden, doofstommen, spraakgebrekkigen en zwakzinnigen;
c. scholen van voortgezet-lager onderwijs;
d. scholen van uitgebreid-lager onderwijs.'

Wat hier onder *c.* voorkomt is het 'herhalingsonderwijs' van onze Wet in Art. 17. In Art. 3 wordt thans bepaald dat 'door waterschappen of provinciën geene uitgaven ten behoeve van het lager onderwijs worden gedaan'; de Commissie wil die bepaling aanvullen met de woorden: 'behoudens de bevoegdheid tot verleening van subsidie aan bijzondere scholen, als bedoeld in artikel 15 onder *b.*' Polderbesturen, dus en het Provinciaal Bestuur zouden dan de bevoegdheid erlangen om steun te verleenen aan hulpbehoevende bijzondere scholen voor blinden, doofstommen, spraakgebrekkigen en zwakzinnigen. - Als beginsel wil de Commissie aangenomen zien dat 'geen kweekeling als leerkracht in de school' mag dienst doen. Daarom wil zij Art. 8 en Art. 12 laten vervallen. De optelling van de leervakken, in de Wet thans *a.* tot en met *k.* blijft, en wel als 'gewoon-lager onderwijs', maar ontvangt een eigenaardig toevoegsel. Aan het slot van Art. 15*bis* wordt gelezen: 'Aan scholen van gewoon-lager onderwijs kan een cursus worden verbonden, waar, in uren buiten het gewone leerplan vallende, de beginselen der Fransche taal worden onderwezen ten behoeve van hen, die het onderwijs wenschen te volgen aan eene middelbare school of aan een lyceum'. In Art. 15*ter* heet het: 'Aan de scholen voor blinden, doofstommen,

spraakgebrekkigen en zwakzinnigen wordt onderwijs gegeven ten minste in: *a.* het lezen; *b.* het schrijven; *c.* het rekenen; *d.* de beginselen der Nederlandsche taal'. In Art. 15 *quater*: *1.* 'Aan de scholen van voortgezet-lager onderwijs wordt onderwijs gegeven aan leerlingen, welke het gewoon-lager onderwijs van artikel 15*bis* genoten hebben'. Dan wordt onder *2.* bepaald dat daar 'verplichte vakken zijn: het lezen, het rekenen en de Nederlandsche taal en voorts facultatief die vakken van praktischen aard, welke de plaatselijke behoeften noodig maken. De cursus duurt ten minste twee jaar. Aan dit onderwijs worden ieder jaar ten minste 120 uren besteed, gedurende 20, niet anders dan door vacanties onderbroken, weken, telkens 6 uur, bij voorkeur in de maanden October, November, December, Januari en Februari'. - In de reeks van de leervakken thans in de Wet voorkomende als facultatieve vakken van lager onderwijs, dat wil zeggen: van zoogenaamd uitgebreid lager onderwijs, namelijk: 'de beginselen van Fransch, Duitsch, Engelsch, Algemeene Geschiedenis, Wiskunde, het handteekenen, de beginselen van landbouwkunde en van tuinbouwkunde, benevens de gymnastiek en de fraaie handwerken voor meisjes', - wil de Commissie land- en tuinbouwkunde laten vervallen, en 'aan dezelfde leerlingen niet meer dan twee van de drie genoemde talen (laten) onderwijzen Art. 15, 5.' Land- en tuinbouw verhuist naar het v a k o n d e r w i j s . - Voorts wordt nog voorgesteld enkele andere Artikelen der Wet te wijzigen, een nieuwen Titel (III *bis*) in te voegen onder dezen naam: 'Van de getuigschriften en van verdere middelen tot bevordering van het schoolbezoek', en ten slotte wordt als wenschelijk aanbevolen ons tegenwoordig openbaar examen-stelsel ter verkrijging van acten van bekwaamheid te vervangen door eindexamens aan de vakscholen voor onderwijzers, waarover straks zal worden gehandeld. Voor schipperskinderen en dergelijke worden geene afzonderlijke bepalingen noodig geacht.

Veel zorg heeft de Commissie besteed aan het 'Ontwerp van Wet tot regeling van het middelbaar onderwijs,' dat met de 'Memorie van toelichting' en de 'Grondslagen van eenige Koninklijke besluiten' een belangrijk deel van het Rapport (90-232) uitmaakt. Door de verandering van de voormalige

Polytechnische School te Delft in eene Technische Hoogeschool, waarvan thans de wettelijke regeling is opgenomen in de Wet op het Hooger Onderwijs moest de Commissie er toe komen een geheel nieuw Plan van Middelbaar Onderwijs voor te stellen. Even als bij het Lager Onderwijs begint zij bij het Middelbare ook met eene bepaling en zij zegt in Artikel 1: 'Middelbaar Onderwijs heeft ten doel algemeene vorming van hen, die meer kennis dan het lager onderwijs geeft doch geene wetenschappelijke opleiding noodig hebben'. In Art. 13 wordt gezegd, dat 'M.O. wordt gegeven aan gewone middelbare scholen (*a.*) en aan middelbare scholen voor meisjes (*b.*)' De tegenwoordige Hoogere Burgerschool met driejarigen cursus wordt dan 'de gewone middelbare school,' en voor meisjes wordt die school onderscheiden in een school met driejarigen- en een school met vijfjarigen cursus. De vakken van de tegenwoordige driejarige en van de voorgestelde 'gewone middelbare school' zijn dezelfde, maar de vier talen gaan nu voorop en van eerste beginselen bij natuur- en scheikunde en van beginselen bij plant- en dierkunde wordt nu niet meer gesproken; het heet: 'de natuur- en scheikunde, de plant- en dierkunde.' 'Staatshuishoudkunde' valt weg en daarvoor komt 'boekhouden' in de plaats. Voor het vroegere: 'de geschiedenis' wordt nu gelezen: 'de vaderlandsche en de algemeene geschiedenis en de staatsinrichting van Nederland en zijne Koloniën en bezittingen in andere werelddeelen.' Voor 'hand- en regtlijnig teekenen' komt alleen 'teekenen' in de plaats. De leervakken van de scholen voor meisjes komen bijna geheel overeen met die van de gewone scholen, maar bij de eerste worden plant- en dierkunde eerst genoemd en daarna natuur- en scheikunde. Voor het teekenen komt hier het handteekenen, en voor het schrijven, vroeger schoonschrijven geheeten, komt het zingen in de plaats, volgende op de nuttige en fraaie handwerken, die de plaats innemen van het boekhouden aan de gewone scholen. Gymnastiek sloot vroeger en sluit ook nu de reeks. - De vakken aan de vijfjarige middelbare meisjesschool zijn die van de driejarige met deze toevoeging, dat bij elke van de vier talen de letterkunde wordt onderwezen. De burgerscholen en de landbouwscholen verhuizen naar het 'vakonderwijs.' - Eene rijke bron van contreversen, om eens eene uitdrukking te

bezigen van Prof. Buys, toen hij handelde over de kenmerken, vereischt in den Nederlandschen Kiezer, is het zoogenaamde M u l o , dat zich heeft ontwikkeld uit U l o , dat is: het uitgebreid Lager Onderwijs. In de Memorie van Toelichting (§ 6) geeft de Commissie een duidelijk overzicht van den stand, waarin dit netelig vraagstuk thans verkeert. ‘Bij de reorganisatieplannen drong de vraag zich op: is het goed, dat die beide soorten van scholen, de zoogenaamde volledige school voor uitgebreid-lager onderwijs,’ - dat is: Mulo, met vier talen -, en de hoogere burgerschool met driejarigen cursus, naast elkander blijven bestaan en concurreeren? In 't algemeen luidt het antwoord van hen die tot oordeelen in deze zaak bevoegd zijn, ontkennend; over de vraag echter, welke van beide scholen dan zou moeten blijven, loopen de meeningen, zooals te verwachten was, uiteen. De Staatscommissie was in den leidraad, waarop zij het advies van sub-commissiën heeft gevraagd, van oordeel, dat e r e e n e m i d d e l b a r e s c h o o l m o e s t z i j n , ofschoon niet in alles gelijk aan de bestaande H.B.S. met 3-jarigen cursus. De adviezen der sub-commissiën waren gedeeld. Die voor lager onderwijs beveelt e e n s t e m m i g het denkbeeld aan om de H.B.S. met 3-jarigen cursus te vervangen door... scholen met volledig M.U.L.O.,’ ingericht op eene wijze, die zij nader aangeeft. De sub-commissie voor het middelbaar onderwijs kwam tot deze conclusie:

‘Het M.U.L.O, moet b i n n e n d e p e r k e n van zijn oorspronkelijke bestemming worden teruggebracht; voor leerlingen van meer middelmatigen aanleg moet gelegenheid bestaan om, waar hun individueele behoeften, voortgezet (lees: uitgebreid) lager onderwijs ter algemeene ontwikkeling te ontvangen; in de regeling van dit onderwijs behoort in de wet op het l.o. te worden opgenomen;’ en wat het middelbaar onderwijs betreft:

‘Zij die wenschen a.o. - dat is: algemeen ontwikkelend - middelbaar onderwijs te ontvangen en daartoe tot heden de gelegenheid niet hadden, behooren hiertoe in staat gesteld te worden:

1°. door verbeteringen van paedagogischen aard aan te brengen in het onderwijs der tegenwoordige H.B.S. met 3-jarigen cursus;

2°. door uitbreiding van het aantal verbeterde H.B.S. met 3-jarigen cursus (middelbare scholen)... door middel van ruimere Rijkssubsidie.’

Zeer juist is wat de Memorie dan laat volgen in § 7. ‘De school, zegt zij, van uitgebreid-lager onderwijs zou leerlingen hebben van 6-15 of 16 jaar, verdeeld in twee groepen, van 6-12 en van 12-15 jaar, zoodat eigenlijk deze laatste groep alleen de school voor M.U.L.O. vormt; in enkele gevallen, namelijk op de school door deze commissie “de Centrale plattelandsschool voor M.U.L.O,” genoemd, zouden er leerlingen van 10-15 jaar gaan. De sub-commissie is van oordeel dat het onderwijs aan kinderen tot hun 15de à 16de jaar in *aard* en *karakter lager* onderwijs moet blijven. Negen jaren zouden de kinderen dus op ééne school blijven. Dat is te lang; ook voor kinderen is de overgang van eene lagere naar eene hoogere school eene gewenschte afwisseling, die de belangstelling verlevendigt. Ook zou het besturen van zulk eene school van negen klassen door één hoofd groote bezwaren medebrengen; het zou hem moeilijk vallen, op het onderwijs in de laagste en de hoogste klassen met denzelfden ijver en gelijke belangstelling toezicht te houden... Een hoofd, dat zulk eene zware taak te vervullen had, zou nauwelijks, of in 't geheel niet, zelf onderwijs kunnen geven, wat toch voor hem zelf zoowel als ten opzichte van de onderwijzers en de leerlingen zeer gewenscht is’. Ten slotte zegt nog de Memorie dat ‘eene school, waar aan leerlingen van 12-15 of 16 jaar onderwijs gegeven wordt in de drie moderne talen in de wis- en natuurkunde, enz., en dat alleen uit het oogpunt van de algemeene ontwikkeling eene m i d d e l b a r e school is, die hare leerlingen in staat stelt, zoo zij het verlangen, op eene v a k s c h o o l zich verder voor te bereiden voor hun toekomstig beroep of bedrijf.’

Thorbecke achtte noodig in de Wet van 1863 te bepalen: ‘Art. 18. Er zijn althans vijftien Rijks-hoogere burgerscholen, te vestigen in daarvoor meest gelegene gemeenten in de onderscheidene oorden van het Land. Daaronder zijn ten minste vijf met vijfjarigen cursus.’ Thans stelt de Commissie in Art. 17 voor: ‘Middelbare scholen, worden door het Rijk opgericht, waar en wanneer dit door ons noodig wordt geacht.’ Ook wil zij ‘Rijkssubsidie toekennen aan middelbare scholen, door provinciën of gemeenten tot stand gebracht (Art. 18).’ Zulk een subsidie acht zij ook wenschelijk voor bijzondere middelbare scholen (Art. 43). Al

heet nu het voorgedragen Ontwerp niet een ‘Wet tot wijziging,’ het ligt in den aard der zaak, dat een zeer groot deel van de oude bepalingen in dit voorstel zijn opgenomen. Dit geldt niet van de Hoogere Burgerscholen met vijfjarigen cursus, aan wier bestaan de Commissie een e i n d e wil maken door de g y m n a s i a te verdoopen in l y c e a en in deze de Hoogere Burgerscholen op te nemen als onderafdeelingen. Van de Middelbare School zal deze Schets dan ook overgaan op het Lyceum en daarna zullen de Vakscholen worden behandeld.

Het laatste gedeelte van het Rapport (543-802), bijna een derde gedeelte van het geheel, houdt zich bezig met ‘het voorbereidend-hooger onderwijs’ en wordt gevolgd door twee belangrijke Nota's (803-825). Ook nu wordt een ‘Ontwerp van Wet tot regeling van het voorbereidend-hooger onderwijs’ aangeboden. Art. 1 zegt: ‘Voorbereidend-hooger onderwijs heeft ten doel op den grondslag van het lager onderwijs op te leiden tot de studie aan universiteiten, hoogescholen en akademiën.’ Dat onderwijs wordt gegeven òf als huisonderwijs, of aan een school, die den naam draagt van l y c e u m (Art. 2), en dit kan zijn een openbaar of een bijzonder lyceum (Art. 3). Van beteekenis voor een overzicht is vooral hetgeen voorkomt in de Artikelen 12, 13, 14 en 15. In Art. 12 wordt bepaald:

> ‘1. Het lyceum heeft eenen cursus van zes jaren, verdeeld in twee deelen. 2. Het eerste deel omvat twee jaren, gedurende welke het onderwijs v o o r a l l e l e e r l i n g e n h e t z e l f d e is. 3. Het tweede deel omvat de vier volgende jaren en is gesplitst in drie afdeelingen A.B. en C.’ Art. 13 zegt:
>
> ‘In de eerste twee (lees: twee eerste) leerjaren wordt onderwijs gegeven in: *a.* de Nederlandsche taal; *b.* de L a t i j n s c h e taal, *c.* de Fransche taal; *d.* de Duitsche taal,’ en verder *e.* - *k.*: ‘geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, plant- en dierkunde, handteekenen en gymnastiek.’

Die reeks is met wijziging overgenomen uit Hoofdstuk I van de geldende Wet op het Hooger Onderwijs, handelende ‘V a n d e g y m n a s i a .’ Daar heet het in Art. 5 eerst: ‘de Grieksche taal- en letterkunde, de Latijnsche taal- en letterkunde, de Nederlandsche taal en letterkunde, de Fransche taal, de Hoogduitsche

taal, de Engelsche taal,' en vervolgens even als in het Ontwerp: 'geschiedenis enz.,' maar de Wet heeft: *m.* natuurlijke historie, dus meer dan plant- en dierkunde; *k.* natuurkunde en *l.* scheikunde, die in het Ontwerp wegblijven, en facultatief: *o.* gymnastiek, die nu imperatief wordt en *n.* Hebreeuwsche taal, die nu wegblijft in de voorbereidingsjaren en eerst in Afdeeling A facultatief wordt. In de Afdeelingen A en B wordt hetzelfde onderwijs gegeven, behalve dat Grieksch alleen voorkomt onder de vakken van A. De optelling daarvan is deze: 'het Nederlandsch, h e t L a t i j n, het Grieksch, het Fransch, het Duitsch, h e t E n g e l s c h ;' - dan komen de zes overige vakken van de voorbereiding terug, terwijl na de geschiedenis 'de staatsinrichting van Nederland en zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen' wordt ingevoegd, dus een nieuw gymnasiaal vak; aan de wiskunde de cosmographie als nieuw vak wordt toegevoegd, waarop dan natuurkunde en scheikunde volgen. - In de Afdeeling C worden de vakken van A mede onderwezen, 'met uitzondering van het Grieksch en het Latijn en met toevoeging van: "*q.* de mechanica en *r.* het lijnteekenen". Zoo wij met dat alles de lijst van leervakken op de tegenwoordige H.B.S. met 5-jarigen cursus vergelijken, zien wij dat die vakken worden verplaatst naar de Afdeeling C van het Lyceum, terwijl *h*: staatshuishoudkunde en statistiek; *p.* handelswetenschap met warenkennis en boekhouden en *q.* het schoonschrijven wegblijven en van *r.* het handteekenen wegvalt. - Art. 15 leert dat er zullen zijn: v o l l e d i g e lycea, met voorbereidingsjaren en "alle drie afdeelingen," en lycea met de twee eerste leerjaren en met e e n e of t w e e van de genoemde Afdeelingen.' Dan zegt nog het ontwerp: 'Inrichtingen, die slechts de eerste twee klassen van een lyceum omvatten, dragen den naam prolyceum (lees: van prol.). O p e n b a r e prolycea kunnen alleen met Onze toestemming worden opgericht.' - De verschillende Afdeelingen zijn bestemd voor aanstaande studenten, en wel Afdeeling A voor die in Godgeleerdheid, Letteren en Wijsbegeerte en Rechtsgeleerdheid; Afd. B voor die in Geneeskunde, Wis- en natuurkunde en de Technische Hoogeschool, en Afd. C alleen voor deze laatste inrichting van Onderwijs.

Eéne van de deugden der Wet van Heemskerk van het jaar 1876 was deze, dat de ouderwetsche Latijnsche scholen werden opgeruimd en de bestaande gymnasia aan eene wettelijke regeling werden onderworpen. In Art. 6 werd toen bepaald: ‘In elke gemeente, waar de bevolking twintig duizend zielen te boven gaat, wordt door het gemeentebestuur een gymnasium opgericht of naar de voorschriften dezer wet ingericht en in stand gehouden.’ Daar de Wet op het Middelbaar Onderwijs de bedoeling had om wat men noemt het particulier initiatief - hier in dezen zin dat particulier wil zeggen: de gemeente tegenover het Rijk - te wekken op het gebied van dat Onderwijs, werd in Art. 18 bepaald: ‘Er zijn althans vijftien Rijks-hoogere burgerscholen, te vestigen in daarvoor meest gelegene gemeenten in de onderscheidene oorden van het land. Daaronder zijn ten minste vijf met vijfjarigen cursus.’ Thans wil de Commissie, haar Lyceum stellende in de plaats van H.B.S. en Gymnasium, dat het Voorbereidend Hooger Onderwijs op volgende wijze zal worden tot stand gebracht.

> ‘Art. 16. - Vgl., zegt het Ontwerp *in margine*, M.O.W. art. 18. - Lycea worden door het Rijk opgericht, waar en wanneer dit door ons noodig wordt geacht.
> Art. 17. In elke gemeente, waar de bevolking vijftien duizend zielen te boven gaat en geen Rijks- of provinciaal lyceum gevestigd is, wordt door het gemeentebestuur ten minste één v o l l e d i g lyceum opgericht en in stand gehouden.
> Art. 18. - Vgl., luidt het weder, H.O.W. art. 6. -
> *1.* In elke gemeente, waar de bevolking minder dan vijftien duizend en meer dan twintig duizend zielen bedraagt en geen Rijks- of provinciaal lyceum gevestigd is, wordt door het gemeentebestuur ten minste één lyceum opgericht en in stand gehouden, dat evenwel n i e t alle afdeelingen, bedoeld in art. 12, *3*, behoeft te omvatten.....
> *4.* Aan de besturen van gemeenten, waar de bevolking minder dan twintig duizend zielen bedraagt, kan door Ons, onder voorwaarden bij algemeenen maatregel van bestuur vast te stellen, worden toegestaan, met een lyceum eene gewone middelbare school, als bedoeld in, art. 14 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, te verbinden.’

Alle aandacht verdient Art. 21, dat aldus luidt:

'*1.* Aan het hoofd van elk lyceum is een der leeraren geplaatst, die den titel draagt van r e c t o r.
2. De rector wordt in de leiding van en het toezicht op het onderwijs in de eerste twee leerjaren en, indien het lyceum meer dan één afdeeling omvat, ook in elke der afdeelingen door een der leeraren ter zijde gestaan.
3. Een dezer leeraren wordt aangewezen om den rector bij ontstentenis te vervangen.'

Bij deze laatste bepaling moet ons de verzuchting van het hart: Waarom moet de titel van c o n r e c t o r niet aan dien leeraar worden toegekend? Met bevreemding lezen wij ook in Art. 25: 'Voor de rectoren der lycea wordt gevorderd, behalve de in den aanhef van art. 23, *1* vermelde getuigschriften (van zedelijk gedrag en het paedagogisch getuigschrift van art. 67,) de graad van doctor, in de faculteit der letteren en wijsbegeerte of in die der wis- en natuurkunde verworven.' In margine staat: 'Vgl. H.O.W. art. 16, laatste lid, alwaar wij lezen: 'Voor de rectoren en conrectoren wordt de graad van doctor in de c l a s s i e k e letterkunde gevorderd.' De titel r e c t o r behoort bij de classieke Letteren, niet bij Wis- en Natuurkunde. Belangrijke verandering wil de Commissie brengen in de 'eindexamens' der H.B.S. en der Gymnasia. Thans worden voor de eerste 'commissiën' aangewezen, 'jaarlijks te benoemen door Onzen Commissaris in iedere provincie, waar Hoogere Burgerscholen aanwezig zijn (Wet M.O. art. 57),' en voor de laatste 'leeraren van het gymnasium, onder toezicht van een of meer gecommitteerden, door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken aan te wijzen (Wet H.O., art. 11).' In Art. 51 stelt de Commissie voor om dat examen te laten 'afleggen, voor eene commissie, bestaande uit: *a.* de leeraren der hoogste klasse van het lyceum in de vakken, waarover het examen loopt; *b.* deskundigen, door onzen Minister van B.Z. telken jare aan te wijzen.' - Nieuw is, zoowel hier als bij het Middelbaar Onderwijs h e t p a e d a g o g i s c h g e t u i g s c h r i f t, 'waaruit blijkt dat zij', die bevoegd zijn tot het geven van middelbaar en van voorbereidend-hooger onderwijs, - 'tot het geven van s c h o o l o n d e r w i j s ook uit een paedagogisch oogpunt theoretisch en praktisch voldoende

zijn voorbereid (Rapport, 106 en 561).' De Commissie heeft aan dit getuigschrift veel zorg besteed. Wij vinden voorgesteld eene 'Regeling van de paedagogische opleiding van leeraren bij het Middelbaar Onderwijs (681-684). (228-232)' en van leeraren bij het V.H. Onderwijs (681-684).

Aan het V a k o n d e r w i j s is eene ruime plaats gegeven in het Rapport (233-541), en daarin wordt achtereenvolgens aangeboden:

> Een 'Ontwerp van Wet tot regeling van het Vakonderwijs (233-277): eene 'Memorie van Toelichting' daarop (279-430), en 'Grondslagen van eenige Koninklijke besluiten, betreffende het ontwerp van wet tot regeling van het vakonderwijs (431-541).'

Bij het M.O. en bij het V.H.O. komen ook die 'Grondslagen' voor, maar zij nemen bij die beide takken van het Schoolwezen weinig plaats in: hier echter, waar zooveel te regelen valt, zag zich de Commissie verplicht met groote uitvoerigheid te werk te gaan. De Memorie van Toelichting is een kostelijk stuk werk, en daarin is veel stof ordelijk gerangschikt tot toelichting van het belangrijkste deel der taak, die aan de Commissie was toebetrouwd, voor zoover die taak haar plicht bleef *na* de belangrijke wijzigingen in het jaar 1905 aangebracht in het hoogere en in het lagere deel van onze s c h o o l r e g e l i n g . De Commissie handelt over 'L a g e r V a k o n d e r w i j s' ten behoeve van 'handel, zeevaart, zeevisscherij, landbouw en mijnbouw, ambacht, nijverheid en nijverheidskunst'; - 'vakscholen voor meisjes, cursussen voor verplegers en kweekscholen voor vroedvrouwen.' Dan gaat zij over tot het 'Middelbaar Vakonderwijs,' en daartoe rekent zij, 'kweekscholen en normaalscholen voor onderwijzers; middelbare handels-, zeevaart-, landbouw- en mijnbouwscholen, en middelbare technische scholen, industriescholen en nijverheidskunstscholen.' Een goed deel van het maatschappelijk leven trok zij op die wijze binnen haar gezichtskring. Moge er ook al in den eersten tijd weinig kans bestaan op verwezenlijking van de wenschen der Commissie ten aanzien van het Vakonderwijs, haar arbeid is geen verloren werk, maar blijft van waarde voor den toekomstigen Wetgever, die weinig last zal mogen hebben van p o l i t i e k ,

en veel lust zal bezitten voor waarlijk s o c i a l e Wetgeving. Voorshands zal het echter mogelijk zijn een deel van de voorstellen der Commissie om te zetten in werkelijkheid, en wel haar 'Plan' voor de Kweekscholen tot opleiding van onderwijzers. Die leemte in ons Schoolwezen moet spoedig worden aangevuld. - Dat laatste kan ik niet volmondig zeggen van de voorgedragen wijzigingen in de 'hoogeronderwijswet', waarmede het Rapport wordt besloten. Het Ontwerp van Wet telt slechts z e v e n bladzijden, maar de Memorie van Toelichting (693-802) is merkwaardig om den rijken inhoud. Daarin zijn de adviezen opgenomen, door de Faculteiten gegeven over de 'Doctoraten,' de 'Propaedeutische examens', het 'Candidaatsexamen', de 'Encyclopaedie' en de 'Doctorale examens'. Op dat alles volgen twee Nota's, behoorende bij het Verslag der Staatscommissie. In de eerste (803-815) geven, de Heeren Drucker, Hubrecht en Symons te kennen, dat zij in 'den onderbouw' van het Lyceum het Latijn niet willen opnemen, en in de tweede de Heeren Hubrecht en Woltjer, dat zij in het leerplan van het Lyceum, Afdeeling B ook het Grieksch willen opgenomen zien.

(*Wordt vervolgd.*)

DEN HAAG, 18 Februari 1912.

Verzen door Joannes Reddingius.

I.

Drie meisjes, kindren, zag ik, hun gewaden
wit waren zij als sneeuw, een krans van bloemen
droeg elk gezegend hoofd en om te roemen
de luister was van wie in jeugdpracht traden.

O wie vermag het zoet geheim te raden
van 't minlijk wezen, dat geen naam kan noemen?
Het was een dag van zon en zang en bloemen,
en bevend-zacht mijn lippen voor u baden.

Mijn jonkvrouw, schoon, eerbiedig was mijn groeten,
toen ik u zag en heel mijn ziel werd licht -
in wonder zag mijn geest uw bleek gezicht

Schooner dan àl, o wonder-vreemd ontmoeten,
en sedert draagt mijn hart die diepe wond,
maar 'k dank mijn God, dat hij dat lijden zond.

II.

Wat is toch liefde zou ik willen vragen,
is 't godenvreugd, die leve' en dood beduidt?
wat wil de gloed, die machtig-sterk breekt uit,
wat wil de kracht, die staêg het hart doet jagen?

Is liefde vreugd, hoe kan zij dan zóó plagen,
is liefde vrêe, hoe roept zij dan om buit?
O bruidegom, bemind, beminde bruid,
wat moet gij lijden en wat moet gij dragen!

O zoete pijn van eindeloos verlangen,
O liefde, heilig, die om liefde smeekt,
gij glinstert in den traan, die langzaam leekt,

Gij klaagt en stormt en juicht in dichter-zangen,
gij zijt de kracht, die draagt door nacht en dood,
gij doet ons zien nieuw-leven's uchtendrood.

III.

Daar waar uw hart is, kind, daar is uw schat,
gij kunt het echte van 't onechte scheiden
en rein staan in den dag en alle lijden
verzachten, daar gij nooit uw hart zóó hadt.

Ik heb uw wezen in een krans gevat
van louter witte rozen, àl mijn strijden
deed mij ze vinden, u, u wil ik wijden
die bloementooi, van uchtend-droppen nat.

Gij zijt een blank-wit kruis vóór uchtendgeel,
de groene rozen bloeiden langzaam open.
't Wordt dag, 't wordt dag, heel de Oosterhemel gloeit...

Ik luister stil naar 't vogelengekweel,
niet langer meer door droefenis beslopen,
sinds diep ik weet hoe schoon uw leven bloeit.

IV.

Vaarwel, vaarwel, dat vast uw lief u leide
door 't leven heen, zoo donker vaak en zwaar,
zóó droef, dat ik nadenkend naar u staar,
die gaat zoo ver, o lieve twee, gij beiden.

Vaarwel, vaarwel, het was een vinde' en scheiden,
na droom van heil, zoo veilig ep zoo klaar, -
licht was in mij, die smeekte: openbaar
mij door úw kracht àl pracht van alle tijden.

Ik was u goed, nietwaar, die oog in droomen
u, lieve, na, die 'k vruchtloos roepen zal...
Nu zult gij nooit meer tot uw dichter komen

Die lachen kon na leed en smaad en val,
herlevend gansch, o lieve, door uw blij zijn,
maar gij zult hem, dit weet ik, staêg nabij zijn.

V.

Een rozenhout, dat eenmaal bloemen droeg,
voert nu mijn hand, ik mijmer en zie leven
een schoon tafreel, een rozenhof, de dreven
vol vogelzang, het was me of alles loech.

En ik, die telkens u te komen vroeg,
zie licht u gaan, het lachend hoofd geheven,
wit is uw kleed en glinsterharen beven
in 't zonnelicht, dat uit den hemel sloeg.

O schoone droom, nu wijkt het schoon gezicht,
maar als een goudschat blijft het in mij wonen
en als Godin zal in mijn wereld tronen

Dat louterkind, zoo blinkend en zoo licht -
Het rozenhout zal witte rozen dragen,
die geurend-zacht uw stille aandacht vragen.

Roode rozen door S.G. Reddingius-van Harlingen.

De roode rozen bloeien stil
In wonderlijke teederheid,
Ze hebben mij zoo vreemd verblijd
Dat alles in mij schreit.

De roode rozen bloeien voort
Een glorie voor mijn moe gezicht...
Toen heb ik voor het eerst gehoord
En voor het eerst gedicht.

Nu zijn de roode rozen dood
En in het laatste zonnegoud
Zie ik zoo vreemd mijn rozen rood
En voel mij zelf zoo oud.

11 Nov. '11.

Verzen van Victor E. van Vriesland.

Oud liedje. -

Ik kan niet slapen dezen nacht:
- De stilte sluit zich om me heen -
Slechts een oud liedeke komt zacht-
-jes aangegleên.

Ik kan niet slapen dezen nacht,
- Zacht zingt het liedje van mijn jeugd -
Omdat wat één keer blijheid bracht
Nog jaren heugt.

Ik kan niet slapen dezen nacht.
- Het zilvren wijsje klangelt stil -
Veel dingen gingen die ik zacht
Beweenen wil...

1909-'10.

Ken je den weemoed...
Fragment.

Ken je den weemoed van het najaarswoud,
- Langzaam versomberen all' mooie dingen -
Ken je den weemoed van herinneringen
Die komen met het laatste najaarsgoud:
Gedichten van voorbijgegane dingen?

Ken je den weemoed van een oude laan
Wanneer de wind kreunt door de doode boomen,
Ken je den weemoed van de najaarsdroomen
Die zacht aansluipen over doode blaân
Wanneer de tijd van sterven is gekomen?...

- - - - - - - - - - - - - -

(aan: *Marie Huguenin.)*

1909.

Isolde door P.N. van Eyck.

***Isolde's schim*:**
Isolde - dit? Die vrouw, wier stem, wier lied,
Waar 'k eenzaam dwaal door 't duister van den dood,
Mij als een wesp rondom de slapen zoemt,
Die vrouw, mijn God, die 'k niet begrepen had,
Toen 'k leefde, siddrend had veracht, gesmaad
Om weeldigheid en zwakheid, had veracht,
En o, benijd toch om haar stilte, - draagt mìjn naam?
Ik zie haar thans. Zij heeft het week gemoed,
Dat nooit de groote honger heeft doorwoed,
Dat nooit de storm Verlangen heeft gezweept.
Ze is teeder en bedroefd. Wanneer de lust
Haar leden streelt, vertroebelt heel haar ziel,
Zij is zonder leed niet blijde, maar zij vindt
In leed de zoete pijn, die vreugde wekt.
Zij huivert over 't huivrend grensgebied,
Waar scheemrig, zwevend, bleek, onvatbaar-broos,
Gedempte ontroeringe' in elkaar vervloeien.
Zij kent en kweekt dier huiveringen spel
In 't loome lijf, zij voelt den zwaren wrong
Der gouden haren in heur hals een vraag
Om duizelig geluk, en aan haar vingers
Schuiven de ringen: vleiend-zachte drang
Naar weelderige schande, 't glinstrend meer
In roerlooze afgrond, waar een teedre damp,
Geruischloos over 't bodemloos geheim,

Met vreemdste schoonheid wreedste leegte dekt.
Schaduws en schijnen vlieten in haar oogen
Gestadig wisslend in elkaar, maar nooit
Brandt er de vlam, en nooit verwijdt de nacht
Hen tot een hemel, - somtijds schuilt hun glans
Onder de zware, lange, blanke scheel,
Die siddert van de drift naar lust om lust.
Zij voelt een zónde in haar begeerte, kent
Geen liefde, die, wat zonde is, niet beseft,
Niets weet, dan dat zij zelf haar eigen roem
En rijkste schoonheid is. Omdat zij móet,
Droomt zij een droom rondom haar lust, een heilging
Gelijk die teedre nevels langs dat meer:
Haar eigen zwakheid, die de kracht niet draagt
Van één ondoofbren drang, schuilt in den droom
Der eeuwigheid, die 't laffe hart ontsteeg.
Maar 't is een mom, zij kent ook 't zwellend licht
Dier liefde niet, die lichaamloos 't heelal
Tot in zijn versten wemelgloed doordringt.
Zoo werd haar alles vaag, zij zweeft in damp,
Bezit wordt broos, zij schendt haar eigen naakt,
Verborgen-bang voor haar verdorvenheid,
Met tooi van doode steenen, schendt den geest
Des levens, om 't verzaden van haar dorst,
Door 't droomen van den schoonsten droom der ziel
Tot masker voor der zonden week gewoel.
Zoo leeft zij, loome, duizelzieke vrouw,
Die breken zal, wanneer maar ooit één ding
Van wat zij voor haar krachtloos zijn behoeft,
Verzwakt, den zoeten leugen, waar ze in leeft,
Ontgaat. Dan ligt haar armoe bloot, dan schrompelt,
Plant in verdroogden grond, haar lust, haar schoon,
Haar droom in-een. Zij zoekt met de overvloed
Der tranen, met de luidheid van haar schrei
Haar ijdelheid te vullen, - één ding blijft:
De ontzettende stilte der ledigheid,
En door de holten koortsend: de angst voor 't sterven,
De laffe schrik voor de éénge weldaad: dood.

Isolde déze vrouw? Ik, die nog steeds
De wonden draag, die 't wilde leven sloeg,
Die nog steeds door den stormwind van 't Verlangen
Gedragen word, waarheen 't Verlangen wil, -
Dit week gemoed? Een gistende smart
Bruist op, mijn ziel dringt in me, opdat ik ééns
Nog spreke van haar liefde, een groote stem,
Die klinkend door de wereld, ieder hart,
Dat waarlijk leeft en diepten heeft, ontroert.
Want niets, niets was mijn leven dan een slaap
De plotselinge stonde tegemoet,
Dat ik, ontwákend uit dien slaap, mij zelf
Voor de eeuwigheid, toen 'k Tristan had aanschouwd,
Opnieuw verloor, en met hem stortte, stortte
Door duizend diepten, tot zijn sterke mond
Aan mijn mond gloeide, één flitsend oogenblik
De duizling week en ik mij hijgend vond
Onder zijn wild verlangen, in mijn armen
Zijn naaktheid sloot en wederom verzonk
In 't kolken van een wervelend geluk.
En daarna niets, dan de ééne lange drang,
Dat hij bij mij zou zijn, dat nooit één dag,
Eén nacht vergaan mocht, dat mijn lijf om hem
Niet had gezwoegd, dat hij, aan mij geklemd,
Met mij de wijdste grenzen van 't heelal
Niet te eng vond voor ons ónbegrensd geluk.
Daar leefde niets voor mij dan hij alleen,
Want de aarde was een zachte, kleurge droom,
Wazig rondom, - o somtijds strak en fel,
Als onze lijven bonsde' - een vréémde droom,
Die niets kon bieden, wat zijn oog, zijn mond,
Zijn hand niet bood, wanneer hij, met een blik
Van liefde bevend, hijgend tot mij kwam
En rond mijn lijf 't streelend gebaar deed gaan,
Dat als een zee geluk mij in den vloed
Van zijn begeerte nam, die sterk, onstuimig,
Verzaad was van zijn zoetste teederheid.
En anders niet. Dit hoog-op juichend uur

Van beider vreugde, en wen der lusten dreun
Verruischt was, van ons beider liefde droom,
Als we in elkanders arme' aan 't bonzend hoofd
Gepeinzen voelde' ontrijzen zóó vervuld
Van glans en wijdte en huivrende innigheid,
Dat alles week rondom de zachte kus,
Die elk vond wachten op des anders mond.
Dit daaglijksch, nachtlijksch uur, en dan de kramp
Der lange stonden, dat hij ver van mij
Zijn ziel verdoofde door 't verward gedruisch
Der menschen, tot die luidheid zwijgen mocht,
En hij, genaderd, wéér mijn lijf, mijn ziel
Vond hunkren naar zijn kracht van liefde en lust,
Ik weder, in den lichtkring van zijn blik,
De hoogste top der zaligheid besteeg.
Ik heb geen droom gekend, dan dien 'k met hem
Gelijk een vuurge lichtbloem heb geplukt
Op de stralende velden der eeuwigheid,
Geen lust, dan dien ik, ruige trossen schuim
Op hoogen vloed, ontwon aan 't wild bezit, -
Waarnaar ons beider sterk verlangen joeg, -
Van heel zijn brandend weze'. Ik was de vrouw,
Die mint, en niets, neen, nooit iets heb gekend
Dan één begeerte: gansch en al in hem
Met àl mijn liefde en hartstocht te verzinken
En niets te wenschen dan zijn blik, zijn kus,
Zijn handgebaar, het gloeien van zijn vleesch.
Toen kwam de smart, de wreede wereld nam
Zijn lichaam, maar zijn groote liefde niet,
Voor altijd van mij weg, ik ging door smaad
En schande, die voor mij geen schande was,
Een moede lach, wanneer der menschen hoon
Mij, sterke, die slechts één wet heb erkend,
Beschimpen wilde, of jaren van hun haat
Mij zóó kon pijnen als één uur gemis.
En eindlijk dan de dood, die 't leven brak.
Maar weet, dat ook mijn laatste, zwakste zucht
Een staamling was. Een stervend woord, zijn naam,

Zijn Naam zwol tot den storm, waarop mijn ziel
Mijn lichaam vlood. Daar lag het, op het altaar
Des doods als liefde's eeuwig offer, 't lijf,
Dat van Zijn kracht gezwoegd had. En mijn ziel
Zweefde van daar naar 't duister, met den pijn
Van al haar wonden rauw en ongeheeld
Nog in haar, maar geheiligd door den Roem,
Dien ook der menschen schelste smaad niet schendt,
Den Roem der Liefde, die niet ééne stond
't Geloof in de eigen zuiverheid verloor,
En die niets kón, dan altijd, dag na dag,
Van aarde en hemel één ding te verlangen:
Om gansch en al, en heerlijk, te vergaan
In 't groot geluk van Tristan's liefde en lust.

Literaire kroniek door Willem Kloos. *(Oók een 'kritikus.')*

In het geïllustreerde Weekblad 'De Wereld' van 15 Maart l.l. heeft een artikel gestaan, dat, met de misverstandjes, waarvan het wemelt, op zichzelf onbelangrijk, toch juist door zijn vergissingen als welkome reden kan strekken, om in 't kort iets principiëels te zeggen, wat de aandacht verdient.

Want de schrijver van dat artikel meent, (en hij verkondigt het met grappig zelfvertrouwen) dat de letterkundige kritikus 'een standpunt' tegenover het (door hem te beoordeelen) kunstwerk moet innemen. 'De criticus moet zich niet aanpassen en aanleunen aan het werk: hij moet *zich opstellen* tegenover het werk.' Hij heeft als kritikus alle werken te bezien van uit een 'idee', en dus van uit het 'idee', natuurlijk, dat hij, kritikus, in zich heeft, en als het Ware beschouwt.

In gemoede vraag ik aan ieder: heeft men ooit zoo iets zots, iets zóó volstrekt-ònkritisch' en subjectief's hooren aanprijzen als deze 'allernieuwste' en 'beste' methode van 'hoogere' kritiek? Want zóó noemt de schrijver, met kinderlijke vrijmoedigheid, zijn stelsel-van-kritiseeren, en hij schijnt niet eens te bemerken, dat hij zoodoende alleen den kritikus, en geenszins, gelijk billijk zou zijn, het te beoordeelene werk als hoofdzaak, want als bestaansreden en einddoel, van een letterkundige beoordeeling stelt, omdat hij het eenvoudig af laat hangen van het door den kritikus-zelf uit te kiezen standpunt, en dus van diens geloof, stand in de maatschappij, staatkundige overtuiging, hoe zijn letterkundig oordeel uitvallen zal. Want van standpunten

gesproken - ieder sterveling heeft natuurlijk zijn eigen, al naar gelang van de overtuigingen, die hij er op nahoudt, over de hoofdkwestie's van het leven: protestanten b.v. zien alle dingen een beetje anders als katholieken, liberalen als socialisten of anti-revolutionnairen, en de letterkundige kritiek, die beurtelings van een dier standpunten uitging, bij den eenen kritikus van het eene, bij den andre van het andre, zou dus letterlijk een chaos van meeningen worden, nog tienmaal verwarder dan de tegenwoordig-heerschende, en waarvan het publiek zich met recht onwillig afwenden zou. En dezelfde ‘kritikus’, die met zulke onbekookte stellingen als de laatste wijsheid van dezen tijd durft aankomen, ontziet zich tevens niet, den staf over de kritiek van De Nieuwe Gids te breken, met de betuiging dat deze verouderd zou zijn.

Laten wij daarom, in tegenspraak met zulke onnadenkende beweringen, even in herinnering brengen wat de kritische beginselen van De Nieuwe Gids zijn, hoe zij te werk gaan en wat zij hebben bereikt.

De Nieuwe Gids, dan, zegt, en heeft dat al bijna dertig jaren staande gehouden, het volgende: datgene wat de te beoordeelen kunstenaar denkt of voelt, welke opinie's hij ook moge hebben over de wereld en alles wat daarin is, mag voor den echten kritikus niets afdoen tot de waarde van het werk, dat deze beschouwen wil: zoowel een Katholiek toch als een atheïst, zoowel een Protestant als een Israëliet, zoowel een Boeddhist, als een aanhanger van een ander ‘isme’ kunnen kunstenaars wezen: en de kritikus heeft dus in zijn beschouwing boven al die particuliere overtuigingen te staan, of deze tenminste terzijde te laten, want de eenige vraag, die hij zich stellen mag is, of het kunstwerk, dat hij onder oogen krijgt, inderdaad een kunstwerk, d: i: een ontroerende, levende weergave van leven, 't zij dan van reëel of zuiver-psychisch leven, is.

En om daarover te kunnen oordeelen, heeft de kritikus dientengevolge de letterkundige werken te naderen, geheel en al onbevangen, dus zonder eenig ‘idee’ of andere vooropzetting in zijn hoofd, maar met de volle kracht zijner zinnelijke waarnemingsvermogens, en van zijn psychische gaven van doordringing, van objectieve doorvoeling en begrijping, zoodat hij

midden in het te beoordeelen kunstwerk komt te zitten, precies zooals de kunstenaar er zelf in heeft gezeten, op het oogenblik dat deze het schiep. Want zóó slechts kan de kritikus te weten komen, hoe het werk is, wàt de kunstenaar bedoeld heeft, en in hoeverre deze heeft bereikt wat hij wou.

Mij dunkt, dat dit - d.i. de kritische methode van De Nieuwe Gids - aan ieder onbevooroordeeld lezer de juiste en eenig-afdoende wijze van kritiseeren moet lijken, in tegenoverstelling aan die van den recensent in 'De Wereld', die de werken niet nabijkomt (hij leunt er zich zelfs niet aan, gelijk hij bekent) maar hen, hoogwijs, uit de verte blijft bekijken door een bril, met vreemd-geslepen glazen op zijn neus, of, zooals hij dat liever uitdrukt, met een of ander vooropgezet, en, natuurlijk, buiten het werk omgaand, 'idee' in zijn hoofd, waardoor de kritikus zich boven het werk van zijn object, den kunstenaar, gaat stellen, ja, in verfoeilijke waanwijsheid, zich met zijn van andren geleend 'idee', zelfs boven alle mogelijke kunstenaars der wereld plaatsen gaat. Als dàt de 'nieuwe' kritiek moet wezen, gelijk de schrijver van het artikel in De Wereld te verstaan geeft, wee dan der waarheid! Want de kritiek zal dan ophouden, zuiver-waarnemend, diep-doorvoelend en scherp-begrijpend te wezen, zooals de echte kritiek te zijn behoort, en zich omzetten in de ledenpoppige dienares van het een of andere dogmatische beginsel, dat met de kunst niets te maken heeft en er toch over heerschen wil als onverbiddelijk despoot.

Op die manier worden wij regelrecht teruggevoerd naar de Middeleeuwen - (de schrijver in de 'Wereld' is, naar ik verneem, katholiek) toen men óók alles van uit een Idee, n.l. dat van de Katholieke kerk, bezag, en wijsbegeerte, geschied-schrijving, wetenschap en kunst, aandachtig hadden te dansen naar de pijpen van de Macht, die destijds als de aller-aanzienlijkste wereldmacht stond. De wereld, de germaansch-romaansche, vormde toen een prachtige eenheid, en 't gezag dat daar als 't hoogste gold en onvoorwaardelijk erkend moest worden, had dus eenvoudig maar de ideeën aan te geven, waar ieder zich naar moest richten en waar geen enkle, in handlen, spreken of schrijven, buiten mocht gaan. Wenscht onze schrijver dien toestand terug - gedachten zijn vrij, en het is hem dus geoorloofd, maar hij moet dan, eerlijk-

heidshalve, niet bij een vluchtig-lezend publiek, welks hoofdzakelijke geestlijke bezigheid in het doorsnufflen van al of niet geïllustreerde periodieken bestaat, den schijn willen wekken, alsof het soort van kritiek, dat hij erkend wil zien als het eenige der toekomst, iets fonkelnieuws en door dezen tijd gebodens zou zijn.

Want wij wezen er reeds op: zijn voorschrift is zoo oud als de weg naar Rome, en bij ons heeft het tot '80 onweersproken geregeerd. Immers, de groote, ook door ons geliefde kritici van '40, Huet en Potgieter, mogen zich, in hun kritische studiën noch aan Rome noch aan Dordt gelegen hebben laten liggen, toch - het valt niet te ontkennen - stonden beide uitnemende schrijvers niet volkomen-objectief tegenover de boeken, die zij bespraken.

Huet b.v. ging, hoe verder hij kwam in zijn leven, ook hoe langer hoe meer uit van het zeker, op den rand van het tragische, hooge, maar door den opzwaai, dien de Nederlandsche letterkunde na zijn dood gemaakt heeft, gelukkiglijk volstrekt-fantastisch gebleken idee, dat het gedaan was met onze Kunst en met Nederland-zelf en dat alles bij ons op zijn laatste beenen liep. Huet was een scepticus: het geloof aan zijn vaderland, zoowel als aan het vroeger door hem verkondigde Opperwezen had hij zich voelen ontschieten, de twee steunpunten van zijn leven was hij kwijtgeraakt, en hij zette daarom alles in het dikwijls scherpverlichtende maar ook wel eens onzekere of valsche glanzen uitwerpende schijnsel van zijn spot. Huet's kritieken zullen om hun zegging en hun geest en hun vele wetenswaardigheden nog langen tijd gelezen worden, maar ware hij niet uitgegaan van een vast idee, en hadde hij dus de werken wat van dichterbij en aandachtiger, wat meer psychisch-indringend en met meer detailleerende preciesheid willen bekijken, ik weet zeker, dat zijn kritieken nóg sterker kans op de onsterflijkheid zouden hebben gehad. Dat hij van een niet uit zijn kritiseeren zelf gehaald idee wou uitgaan, is juist de zwakke zijde van zijn kritiek geweest: Want daardoor kwam het b.v., dat hij niets van de schoonheid van Jacques Perk kon bespeuren, dien hij zelfs waarschijnlijk nooit de moeite waard heeft gevonden, meer dan zeer oppervlakkig in te zien, omdat het bij hem vaststond, dat er uit Nederland niets goeds meer komen kon. En met Potgieter, ook al was deze heel anders, en geen scepticus, maar een eerwaardig

idealist, die verlangend terugkeek naar een lang-vervlogen verleden, met Potgieter was het een dergelijk geval. Ook Potgieter ging uit van een vast idee, dat bij hèm boven alles stond, de grootheid der 17e eeuwers, en werd daardoor blind zoowel voor de voortreflijkheid der 18e eeuwsche, als voor de ware toekomst der 19e eeuwsche literatuur. Als een schrijver-op-rijm maar een vaderlandsch onderwerp had gekozen, en het voorgeslacht verheerlijkte, al was zijn verswerk, voor 't overige, zoo ongenietbaar-droog en koud als dat van Cornelis Loots, vond zijn levenlooze productie, krachtens dat onderwerp, genade in Potgieter's oogen, en prees deze, ook door mij, hoogvereerde schrijver met nadrukkelijke sympathie wat een weerklank in zijn eigen, van dezelfde ideeën vervuld gemoed gevonden had.

Neen, als een kritikus de werken bekijkt, niet van uit de werken zelf, en zooals deze wezenlijk zijn, maar van uit vaste ideeën, die in zijne, des recensenten ziel, zijn gegroeid, (gelijk de blijkbaar nog weinig nagedacht hebbende essayist in de ‘Wereld’ durft eischen), dan krijgt men geen objectieve reëele kritiek, maar een soort van dogmatische verhandeling, en waar dus meer de aard van den verhandelaar-zelf, dan die van het verhandelde voor den lezer uit naar voren komen kan. De heer Dirk Coster - ik noem eerst thans zijn naam, omdat deze nog onbekend was, en er dus weinig toe afdoet - Dirk Coster wenscht, bij het kritiseeren, van het abstracte naar het concrete te stappen, op dezelfde wijze, als men dat in vroeger eeuwen met alles placht te doen: de waarlijk-moderne kritiek echter, die zich aansluit bij de richting van de heele moderne menschheid, begint met het concrete, het te beoordeelen werk, en komt van daar tot het abstracte, de karakteriseerende idee: want slechts zoodoende heeft men kans, om de objectieve waarheid te kunnen benaderen, en oordeelen uit te spreken, die iets anders als resultaten van willekeurige vooropzettingen zijn.

En met deze eenvoudige redeneering heb ik, dunkt mij, volkomen aangetoond, dat het standpunt des heeren C. geenszins een nieuw, maar integendeel een reeds lang verouderd, want geheel en al overwonnen standpunt moet worden genoemd en wordt de naïeve ondeskundigheid van dezen aankomenden literator voldoende gestaafd.

Want buitendien, waar bleef, als hij gelijk had, en de kunst dus van uit iets anders als zichzelve en haar eigen wezen, zou mogen beoordeeld worden, waar bleef, vraag ik, dan de eerbied, de liefdevolle vereering, die ieder ernstig kritikus voor de kunst, de waarachtige kunst, te voelen heeft? Hij: de ingebeelde kritikus met zijn onnoozele 'ideeën' die ieder zich voor een paar pop kan eigen maken, door zich het een of andere populaire handboek aan te schaffen, zou door zoo'n kleine commerciëele transactie onmiddellijk boven alle kunstenaars der wereld komen te staan! Hij heeft de werken niet eens meer ernstig te bestudeeren, hij heeft hen slechts te doorvliegen, om den hoofdinhoud te leeren kennen, en als deze dan niet strookt met de op zoo makkelijke wijze verworven ideeën van den kritikus, heeft de kunstenaar al zijn arbeid voor niets gedaan, want de aristarchus slaat hem dood met een verzameling oude denkbeelden verworven à raison van twee gulden de vier dozijn. En dàt moet de nieuwste kritiek verbeelden, door jongelieden van nog slechts weinig ontwikkeling gesteld tegenover de gezonde en rationeele, want bij de kunstwerken blijvende en op henzelf zich baseerende beginselen van De Nieuwe Gids niet alleen, maar men kan zeggen, van het heele jongere moderne geslacht! Heusch, men voelt lust, om rustig en ernstig al zulken jongelieden die met groote woorden schermen - 'ideeën' is er één van - inplaats van de theoretische kwesties, die zij tepas brengen, degelijk te overdenken, om hun, herhaal ik, met bedaarden nadruk toe te voegen: ga eerst eens ernstig werken, jongens, jaren lang hard werken en denken, totdat gij geheel bewust zijt kunnen worden van de beteekenis der door u gebruikte uitdrukkingen, en spreek dán weer meê. Volg het voorbeeld van de Nieuwe Gidsers na.

Toen deze opkwamen, waren zij jongelieden, die iets nieuws brachten, zoowel in kritiek als in kunst. En zoo is, mede door hun invloed, al hebben de gunstige omstandigheden natuurlijk mede moeten werken, de heele gesteldheid der Nederlandsche literatuur een andere geworden, een betere en rijkere dan zij vóor dien tijd was. Wij bezitten op dit oogenblik een letterkunde, van romans, drama's en lyriek, die beantwoordt aan de door de Nieuwe Gids gestelde beginselen, en die niet meer, zooals de vroegere, voor het meerendeel een dwaas, doch integendeel een

best, ja, op sommige punten zelfs een schitterend figuur slaat, vergeleken bij de tegenwoordige van het buitenland. Als *dit* geen 'resultaat' mag heeten, hoe noemt men het dan? En ook onze kritiek, heeft in haar verschillende ondersoorten bewezen er eene te zijn, die nieuwe inzichten opende en den aard en de beteekenis der letterkundige werken beter kennen doet. De beginselen, die door de Tachtigers, in hun verschillende groepen, werden opgesteld, staan thans, - en dit zij zonder eenige zelfverheffing bedoeld, voor zoover wij er persoonlijk toe hebben bijgedragen - omhoog als een geheel, dat later waarschijnlijk nog aangevuld, en hier en daar meer gedetailleerd zal kunnen worden, maar dat in zijn essentie onaantastbaar blijft, omdat het voort is gekomen, *niet* uit stemmingen of willekeurige vooropzettingen, die buiten de kunstwerken omgaan, maar uit wat de kunstwerken zelve leeren omtrent den ontroerenden en verheffenden indruk dien zij maken, en de oorzaken, waardoor die verheffing en ontroering ontstaan. De Nieuwe Gids beschouwt de kunstwerken als wat kunstwerken wezenlijk zijn, n.l. als gelukkig-makende en ontroerende psychische scheppingen, de heer D. Coster daarentegen schijnt hen alleen te beschouwen als verzamelingen-van-gedachten, die hij, de kritikus, dan met zijn eigen gedachten, door hem deftiglijk 'ideeën' genoemd, beoordeelen gaat. Men behoeft er eigenlijk geen woord meer aan te verspillen, want ieder ontwikkeld mensch van dezen tijd ziet in, dat die opvatting van kritiek, als zou deze te bestaan hebben in een beoordeeling der ideeën of gedachten van een kunstwerk door de gedachten of ideeën van den kritikus, in onzen individualistischen tijd, (waar geen enkel sterveling precies hetzelfde denkt als eenig ander, en er zelfs in de kerkgenootschappen en staatkundige partijen een belangrijk verschil-van-meeningen bij de leden onderling wordt aangetroffen, zoodat er telkens scheuringen en scheidingen plaats vinden) geen levensvatbaarheid kan hebben, maar reeds bij de geboorte tot ondergang is gedoemd.

De Nieuwe Gids, die wel geen dienaar des Tijds is, maar, toch het beste neemt van wat uit zijn tijd te leeren valt, heeft dit reeds bij zijn opkomst begrepen, en is dus al dadelijk - zooals zij het ook, nu reeds 27 jaar, heeft volgehouden - in

haar literaire kritieken uitgerezen boven alle menschelijke opvattingen en verschillen in zake godsdienst en politiek. Want hij wist en weet nòg, dat de ideeën, zoowel over staatkundige als kerkelijke kwestie's, in onzen onrustigen leeftijd haast met ieder geslacht wisselen, en dat zij dus - nog afgezien van het feit, dat zij tot het diepste Wezen der kunst, alleen in een zijdelingsch en ondergeschikt verband staan, - slechts een zeer onvasten bodem zouden kunnen bieden aan de ware, de naar objectieve vastheid strevende literaire kritiek.

De in een dichtwerk verkondigde meeningen en gedachten zijn dan ook geenszins - al moge het tegenwoordig door oppervlakkige denkers en slechte onderscheiders wel eens zoo beschouwd worden - geenszins, zeg ik, de hoofdzaak, het wezenlijke van een dichtwerk, dat er de eigenlijke waarde aan geeft.

Want ga maar eens na! Dante's Divina Commedia is een heerlijk gedicht, maar is de poëzie ervan daarin gelegen, dat er die en die gedachten, en beschouwingen uit op te diepen zijn? Immers neen: want men zou zich heel goed een ander dichtwerk kunnen voorstellen, gemaakt door een vriend en tijdgenoot van Dante, die precies zoo over alle dingen dacht als *Hij* deed, en die eveneens zijne gedachten, evenals Dante dit gedaan heeft, in een rijmwerk van langen adem had neergelegd, doch zonder iets ook maar van het innerlijke, stil-hartstochtelijke gevoel, dus zonder een spoor van de suggestieve muziek en verbeelding, waardoor Dante's dichtwerk nog heden den lezer verrukt. Welnu, gelooft men dan, dat zoo'n door de berekenende rede vervaardigd, verstandelijk rijmwerk denzelfden roem als dat van Dante zou hebben verworven, en uitsluitend door zijn verdienstlijken gedachten-inhoud door de eeuwen heen omhoog zou zijn blijven staan? Immers in geenen deele, er is geen kwestie van. Want het eenige wat een dichter onsterfelijk maakt, is de geweldige macht van zijn psychisch gevoel, en de daarmede in verband staande suggestieve kracht, die zijn verzen komen te bezitten, en het gansche geheel zijner ideeën, met al zijn interessantheid, zou tenauwernood de aandacht van het volgende geslacht nog kunnen trekken, indien de dichter niet door zijn diepe gevoel, zijn muziek en zijn verbeelding, zijn gedachten

geheel in de sfeer der schoonheid had weten te heffen, m.a.w., indien hij geen wezenlijk dichterlijk talent, genie, of hoe men het noemen wil, had gehad.

O, het is goed, dat dit alles eens duidelijk gezegd wordt: want het is tegenwoordig hier en daar als een mode geworden, telkens weer te roepen om ‘gedachte’ in de dichtkunst, als het eenig-noodige, en men ziet dan ook soms bundel na bundel verschijnen, die vol staan van wat men ‘gedachten’ noemt, in rijm-maat gebracht. Maar, o, als een inzichtig, zelfdenkend mensch, die weet wat denken beteekent, en dat het op straffe van niets waard te zijn, een beetje oorspronkelijk moet wezen, iets treffends, iets eigens, iets nieuws, als zoo'n ernstig zoeker die bundels aandachtig bekijken gaat, wat vindt hij er dan? Alles behalve dat wat zij voorgeven te zijn: want om een dichter van gedachten, een denkend poëet te worden, zooals o.a. Lucretius en Wordsworth, zooals Euripides en Potgieter, zooals Novalis en Shelley geweest zijn, om van alle soort van echt dichterlijk denken eens een voorbeeld te nemen, daartoe is het natuurlijk niet voldoende, dat men in eenigszins stroeve, weinig zangrige versmaat herhalen gaat de abstractie's die reeds honderden malen door anderen gezegd zijn, want een banaliteit-in-rijmmaat, al loopt zij over de gewichtigste onderwerpen, is eigenlijk nog onuitstaanbaarder, en zoo mogelijk nóg ondichterlijker dan een banaliteit-in-prozavorm kan zijn.

Na dit korte zij-uitstapje, waar de ontboezemingen van den heer D. Coster, nadat zij weerlegd waren, ons van-zelf toe gebracht hebben, kan het goed zijn, nog even ons tot hem te keeren, want wij vinden bij hem nog een ander even-principiëel zinnetje, dat niet minder verbazing, dan het eerst-behandelde wekt: Hij zegt toch:

> ‘De waarachtige, hoogere kritiek is een philosophische en aesthetische kruistocht naar de groote begrippen en gevoelens des levens.’

Uit dit zinnetje blijkt duidelijk, dat de schrijver geen denker, maar, als hij iets is, een orator moet worden genoemd. Want gaat men, nadat deze een beetje verbijsterende uitspraak langs

u heengewaaid is, nauwkeurig ontleden wat de schrijver eigenlijk gezegd heeft, dan merkt men, dat, zooals het met redevoeringen vaak het geval is, een degelijk onderzoek er geen schijn-van-zin zelfs in overlaat.

Kom, laten wij, een oogenblik, den blijkbaar nog slechts weinig in het denken en schrijven geoefenden heer D. Coster voetje voor voetje volgen.

'De waarachtige hoogere kritiek is een philosofische en aesthetische...'

Tot zoover lacht de op iets degelijks en ernstig-bedoelds gespannen lezer vriendlijk-goedkeurend. 'Juist' denkt hij, 'dát kan goed worden: nu moet het komen, en ongetwijfeld zal dit zijn: "beschouwing en door-dringing van de te beoordeelen werken,"... en verwachtingsvol leest hij door: (aesthetische) kruistocht naar de groote begrippen en gevoelens des levens.' Aiai! de lezer vóelt het, want hij komt plotsling uit de lucht vallen, waarheen de heer D. Coster hem in geweldige redenaarsvaart, mee heeft willen nemen, 'in 's Blaue hinein'. Ach! wij dachten iets te hooren over wat de hoogere (literaire) kritiek doet, iets nieuws en belangrijks, waarvan wij toch, in elk geval, iets op zouden kunnen steken, maar de heer Coster is een oolijk jong broekje, en hup! met een zetje is hij plotseling den afgrond over gesprongen, die de velden der literaire kritiek scheidt van die eener tant-soit-peu oud-scholastieke zedeleer, of liever dàt nog niet eens: maar van de velden van het voorafgaande onderzoek (kruistocht) waardoor men zich zoo'n zedeleer verwerven kan. Heeft men ooit zoo iets verwards, en onrijp-gedachts gelezen? Om den heer Dirk Coster, die blijkbaar nog eenige moeite heeft, om zijn eigen gedachten helder voor zichzelf te ontwikkelen, en hen in geregelde voor andren begrijpelijke volgorde op 't papier te brengen, wil ik hem hier wel even onderrichten over wat hij eigenlijk bedoelt, en hoe hij dat uit te drukken heeft.

De 'hoogere kritiek' dan is volstrékt geen 'kruistocht naar de groote begrippen en gevoelens des levens', want zoo'n kruistocht, om dat malle rhetorische woord, ten gerieve van den heer Coster, te blijven bezigen, moet juist aan alle kritiek, 't zij dan hoogere of lagere, vooraf zijn gegaan. Op zijn goed Hollandsch gezegd, zonder valsche beeldspraak, zou de bedoeling des

heeren Coster zóó kunnen uitgedrukt worden, dat de waarachtige kritikus een volkomen eerlijk mesch moet zijn, die om niets geeft dan om de waarheid, en die er van binnen precies zoo uitziet als hij van buiten zich toont. Maar dat is een oude waarheid, die door de Nieuwe Gidsers, zoowel als door ieder ander eerlijk mensch, volkomen beäamd wordt, die door sommigen, mijzelf b.v., óók al eens gezegd is en diè men dus wijzer doet, niet met een omhaal van gewichtige, beeldsprakige woorden, op te disschen als een geheel nieuwe formule, waardoor een nog niet verschenen, alleen-beloofde allernieuwste kritiek zich onderscheiden zal van de kritiek die op het oogenblik als de heerschende geldt.

De malle zinnetjes, uit dit onbegrijpelijk-dwaze jongensopstel, zijn hiermede nog geenszins allen opgeteld: maar ik kan, dunkt mij, volstaan met er nog slechts ééntje meer te laten zien.

> ‘Niet het meten der schoonheid die toch nimmer geheel te meten is, noch het geven van den juisten indruk van het boek maken de critiek in hoogsten aanleg.’

Dit zinnetje gaat in 's heeren Coster's artikel vooraf aan dat andere over den ‘kruistocht’, en is in verband met de er om heen staande weer bedoeld als een scherpe aanval op de beginselen van De Nieuwe Gids. Maar ook deze houw slaat er, evenals de anderen, volkomen naast. Want ‘de schoonheid te meten’, wat bedoelt de heer Coster daar eigenlijk meê? En wie denkt daaraan? De Nieuwe Gids stellig *niet,* evenmin als eenig ander mensch, die zijn gezonde verstand bezit. Wij hebben nooit iets anders gedaan, noch beweerd te doen, dan de letterkundige verdiensten en gebreken in het licht te stellen van de werken, die ons ter recensie gezonden zijn. De taktiek van den heer Coster, om ons onzinnige bedoelingen toe te dichten, die nooit bij ons bestaan hebben, en dan daartegen een goedkoope polemiek te voeren, waardoor een gedeelte van zijn lezers natuurlijkerwijs in den waan komt te verkeeren, dat hij ons volkomen verslagen heeft, is van zoo'n zonderling allooi, dat men dunkt mij, slechts de schouders er over ophalen kan. Overgroote domheid of verkeerde aanleg des gemoeds, een andere mooglijk-

heid, buiten deze twee, bestaat er niet, om de houding van een recensent te verklaren, die andren zoo'n ongerechtvaardigd want op niets steunend verwijt, zonder eenige schaamte, voor de voeten werpen gaat.

De Tachtigers hebben, zooals ieder bekend kan zijn, er nooit naar getracht, de schoonheid der letterkundige werken te ‘meten’ zij zijn niet zoo dwaas, om dit met filosofische abstracties te probeeren en hebben alleen wel eens gezegd, dat de schoonheid de essentie der hoogste Kunst heeft te zijn en de voorwaarden aangewezen, onder en door welke zij aan de kunstwerken inhaerent komt te zijn. Van de schoonheid van een letterkundig werk merkt de lezer niets dan de bijzondere emotie die door haar in hem wordt opgewekt, maar emotie's worden niet gemeten, doch gevoeld en hoogstens in hun oorzaken en aard nader bepaald. -

Aan één zoo'n geheel-en-al verzonnen woord-en-begrip, als ‘meten van de schoonheid’ dat ons dan door hem, zonder eenigen schroom, wordt toegeschreven of liever toegeinsinueerd, leert men het soort-van-kritiek, waartoe de heer Coster hier wou afdalen, geheel-en-al kennen. Ik wensch hem, voor hemzelven, toe, dat hij zich in zijn volgende artikelen niet meer in zoo'n scheve houding tegenover de feiten plaatsen zal.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXII.

> ‘Son nom seul fait frémir nos veuves et nos filles Et dans toute la Grèce
> il n'est point de familles Qui ne demandent compte a cette île de malheur
> D'un père ou d'un époux...’
> R a c i n e : *Andromaque.*

I.

Het begint duidelijk te worden, dat de Italianen, ziende in Tripolis niet verder te komen, aan hun onvoorzichtig begonnen strijd tegen Turkije een andere wending willen geven.

Ongeveer acht maanden duurt nu de oorlog. En met aanwending van alle kracht heeft Italië het in Afrika nog niet verder kunnen brengen dan het bezetten van een smalle strook aan de kust, die het met een talrijke troepenmacht en een aanzienlijke vloot, met de grootste inspanning en moeite moet beschermen. Bij alle dapperheid, alle geestdrift, alle offervaardigheid der Italianen is het nog niet gelukt van het reusachtige Lybische gebied iets meer te occupeeren dan die kustplaatsen.

Nu in de Lybische woestijn de zomer is aangebroken - de woestijnzomer, met ondraaglijke hitte bij dag, sterke afkoeling des nachts, - is er niet veel kans, dat voor het najaar een tocht naar het binnenland kan worden ondernomen, om de daar verzamelde Turken en Arabieren uiteen te slaan, en zóó de annexatie, die door de regeering is afgekondigd, door het parlement is goedgekeurd, tot een voldongen feit te maken. En als

dan, met alle hulpmiddelen waarover Italië beschikt, eindelijk tot den opmarsch wordt besloten, zal toch Tripolitanië eerst stap voor stap kunnen worden onderworpen en bezet - wat jaren kan duren.

Dat begint men in Rome, na den roes der eerste gemakkelijke overwinningen, in te zien, en daarom heeft de regeering een anderen weg gezocht; men wil Turkije tot toegeven in Tripolis dwingen, door optreden in de Aegeische zee en aan de Dardanellen.

De laatste poging is reeds gebleken een verkeerde te zijn. Italië kon geen beter middel bedenken, om Europa, dat tot nog toe zonder groote deelneming op den oorlog neerziet, in beweging te brengen en de neutrale mogendheden te noodzaken tot ingrijpen. Want er is wel geen land in Europa, dat geen politieke of economische belangen heeft bij het openhouden van den zeeweg tusschen de Middellandsche Zee en de Zwarte Zee. Al spoedig werden dan ook krachtige protesten vernomen tegen de beschieting en de sluiting der Dardanellen, waardoor handelsvaartuigen van verschillende landen in hun vrachtvaarders-bewegingen werden belemmerd.

De Italiaansche schepen hebben het bij een nuttelooze kolen- en munitie-verspilling gelaten, en zijn na een beschieting, waarvan de resultaten niet in verhouding stonden tot den veroorzaakten last en de verbittering in Europa, naar andere gewesten vertrokken.

Maar de zonderlinge wijze, waarop de Italianen de belofte schonden, die zij kort na het uitbreken van den oorlog aflegden, om den strijd niet op Europeesch gebied over te brengen, heeft toch een zekeren indruk gemaakt. Vooral toen de beschieting van de Dardanellen gevolgd werd door de bezetting van een aantal eilanden der Sporaden-groep.

Dit toonde, dat de schoen in Rome onheilspellend begon te knellen, en dat men naar een middel zocht, om op de eene of andere manier uit de moeilijkheid te komen. Want dit weet men in Rome thans zoo goed, als overal elders: dat voorloopig geen afdoende militaire voordeelen in Afrika zijn te behalen.

Maar als Italië Turkije geen slag kan toebrengen die het tot toegeven dwingt, dan kan het door benadeeling van den internationalen handel en van het scheepvaartverkeer tot een ‘international nuisance’ worden, zooals de Engelschen dat

noemen; dan kan het zoo onverdragelijk worden, dat de mogendheden moeten uitzien naar middelen, om aan dien toestand een einde te maken. En Italië kent de wereldgeschiedenis voldoende om te weten, dat de mogendheden, zoo zij daartoe besluiten, steeds hun gezag en hun invloed zullen doen gelden bij de partij, die zij als de zwakste beschouwen, en van wie het eerst toegeven, al is het dan ook ‘vi coactus’, zal zijn te verwachten.

Toch speelt Italië met vuur. Want het benadeelt niet alleen den handel der mogendheden; het is druk bezig den oorlogsbrand over te brengen naar den Balkan, en daardoor de pogingen, sedert jaren door de mogendheden aangewend om dien strijd te voorkomen, te niet te doen.

In Albanië is een opstand uitgebroken. De Turksche regeering is zuinig met haar berichten en doet het voorkomen, alsof deze beweging van weinig beteekenis is, en spoedig zal kunnen worden onderdrukt. Maar toch meent men de hand van Italië in dezen Arnauten-strijd te bespeuren, en wordt er vrij openlijk gesproken van Italiaansche agenten, die met geld, wapenen en ammunitie zeer vrijgevig zijn.

In Macedonië is de bendenstrijd weer begonnen. De hoop, dat thans de gelegenheid komen zal om bij een verdeeling van Turkije, ook voor Servië en Bulgarije een stuk van de taart te bemachtigen, is verlevendigd. En ondanks de officieele betuigingen van vrede en onzijdigheid worden in 't geniep de onruststokers in den Balkan gesteund en beschermd.

Maar het ergst is wel de herleving van het grooter-Grieksche idée, de wensch van de tallooze Grieken op de eilanden in de Aegeische Zee, om zich aan te sluiten bij het Helleensche moederland.

De koning van Griekenland en zijn minister-president Venizelos doen wel is waar alles wat zij kunnen, om Turkije elke aanleiding te ontnemen, ook Hellas in den strijd te betrekken; maar wat kunnen zij doen tegen het Grieksche volk, dat bij meer dan een gelegenheid blijk gaf, den wensch te willen verwezenlijken, eenmaal ook de Kretensers, met die van Samos, Rhodos en andere eilanden, tot de Hellenen te mogen rekenen.

Het is hier zeker wel de plaats, om deze regels uit Racine's *Iphigénie* aan te halen:

> ‘Et qui sait ce qu'aux Grecs, frustrés de leur victime
> Peut permettre un courroux, qu'ils croiront légitime?’

II.

De Kretenser quaestie toch is het ‘Schmerzenskind’ van Griekenland en Europa.

Sedert 1896 is het ‘Europeesche concert’ bezig de scheiding tusschen Kreta en Turkije, de vereeniging van Kreta met Griekenland tot stand te brengen. En het blijkt dat dit concert ernstig behoefte heeft aan een Mengelberg of een Viotta, opdat het eindelijk eens tot stand zal kunnen brengen, wat het ondernam. Iets van de vurige liefde voor een harmonische samenwerking, die deze heeren bezielt, zou waarlijk geen kwaad doen, aan den leider van het Europeesche concert, dat daardoor vereenigd en versterkt, met meer gevoel en overtuiging voor Turkije een symphonie zou kunnen spelen, met variaties op het thema:

> ‘Allez! laissez aux Grecs achever leur ouvrage
> Et quittez pour jamais un malheureux rivage!’

In 1896 noodzaakten de Europeesche mogendheden Abdoel Hamid de belofte af te leggen, dat op het eiland Kreta - en in Macedonië - hervormingen zouden worden ingevoerd, in den geest van een ontwerp, door de mogendheden opgesteld.

Toen echter in 1897 bleek dat de groote heer niet voornemens was zijn belofte te houden, zonden de mogendheden een collectieve nota aan Griekenland en Turkije, waarin zij mededeelden dat ‘hoewel onder de tegenwoordige omstandigheden Kreta niet kon worden vereenigd met Griekenland, het eiland toch reeds een autonome regeering zou krijgen.’

Op grond daarvan werd Griekenland uitgenoodigd zijn schepen en troepen van Kreta terug te trekken, en werd aan de Porte medegedeeld, dat als gevolg van de autonomie van Kreta de Ottomaansche troepen op het eiland geleidelijk moesten worden verminderd.

Dat was het begin van het tijdperk van tweeslachtigheid, dat nu reeds vijftien jaren duurt, en nog steeds niet heeft geleid tot bevrediging van Kreta, van Griekenland en van Turkije. Hadden de mogendheden toen den knoop doorgehakt, Kreta bij Griekenland gevoegd en tegen Turkije bij verzet dwangmaatregelen genomen, dan was de toestand thans helder en eenvoudig.

De scrupules van 1896 hebben echter hun onaangenamen nasleep gehad, die nog steeds voortduurt.

Dat begon in 1898 met een opstand der Mohammedanen op Kreta, en een grooten christenmoord. Honderden Kretenser christenen werden vermoord, een vijftigtal Engelsche officieren, matrozen en soldaten van het detachement dat poogde de onlusten te dempen, werden gedood of gewond. Met het gevolg dat de mogendheden de Porte last gaven binnen een maand haar troepen van het eiland terug te nemen. Geschiedde dit niet dan zouden de vier mogendheden (Oostenrijk en Duitschland hadden als in Haydn's bekend Abschiedssymphonie hun kaars uitgeblazen en hun instrument ingepakt) zich ontheven achten van de verplichting, om de Ottomaansche souvereiniteit op Kreta te eerbiedigen, en stappen doen, om op het eiland een bestuur in te stellen, in overeenstemming met de wenschen van de meerderheid der eilanders.

De tekst van deze nota was duidelijk genoeg. Had de Sultan een oogenblik geaarzeld de Turksche troepen terug te roepen, dan zou Kreta bij het Grieksche moederland zijn gevoegd.

Maar ook toen werd deze stap verzuimd.

De Turksche troepen verlieten het eiland. Een gendarmerie werd opgericht onder Grieksche officieren. Het eiland kreeg een eigen bestuur, een kamer van 65 leden, een raad van state van vier leden, en een Hoogen Commissaris, die namens de beschermende mogendheden het bewind zou voeren. In November 1898 werd op voorstel van Rusland de tweede zoon van den koning van Griekenland, prins George, tot commissaris benoemd, ondanks de protesten der Porte.

De prins benoemde een commissie van vijftien leden, om een grondwet voor Kreta te ontwerpen, die door de mogendheden is goedgekeurd. In die grondwet wordt ‘het eiland Kreta met de omliggende eilanden’ een staat genoemd, die volkomen autonoom is. Grieksch is de officiëele taal van den staat. De Commissaris, door de mogendheden aangewezen, voert het bewind. In zijn naam wordt recht gesproken, hij heeft het recht verdragen te sluiten, zijn beeldenaar te plaatsen op de munt en ridderorden toe te kennen. Aan de nationale bank van Griekenland werd in 1899 toegestaan een filiaal te vestigen te Kanea, dat het uitsluitend recht zou hebben tot het uitgeven van bankpapier.

In de jaren, die prins George van Griekenland als commissaris der mogendheden op Kreta regeerde, zijn duidelijk twee tijdperken aan te wijzen. Van 1899 tot 1905 werd op het eiland gewerkt aan de inwendige organisatie, en slechts van tijd tot tijd werd een motie aangenomen in de Kretenser wetgevende vergadering, ten gunste van de vereeniging met Griekenland, die de mogendheden voor notificatie aannamen.

Maar inmiddels werden allerlei maatregelen genomen, om de banden tusschen Kreta en Turkije losser te maken. In 1901 werd een conventie aangegaan tusschen de Ottomaansche schuld en Kreta, waarbij van alle rechten op een bijdrage van Kreta afstand werd gedaan, tegen betaling van 60.000 T.P. benevens een concessie voor een zout-monopolie op het eiland. In hetzelfde jaar noodzaakten de mogendheden de Porte om de door het bestuur van Kreta uitgegeven paspoorten, en de vlag, die de mogendheden het eiland hadden gegeven, te erkennen.

Van 1905 tot 1908 werd de aandrang om zich los te maken van het Turksche Rijk en zich aan te sluiten bij Griekenland sterker op het eiland. Een aantal diplomatieke nota's werden door de Kretenser volksvergadering aan de vertegenwoordigers der mogendheden te Kanea overhandigd. De antwoorden daarop waren steeds meer aanmoedigend voor de Kretensers. Telkens werden concessies gedaan, maar de mogendheden bleven bij hun besluit ‘dat het onder de tegenwoordige omstandigheden niet mogelijk was den politieken status van het eiland te wijzigen’. Slechts beloofden de mogendheden ‘het eiland niet te zullen annexeeren, noch toestemming te verleenen tot annexatie bij eenigen staat, zonder de toestemming der bewoners.’

Voorts verklaarden de mogendheden hunne troepen, op het eiland gestationeerd, te zullen terugtrekken, zoodra op Kreta een gendarmerie en een militie onder Grieksche officieren was gevormd.

Prins George bezocht in het voorjaar van 1906 de verschillende hoofdsteden der mogendheden, om persoonlijk de wenschelijkheid der annexatie te bespreken. Maar ook hij werd afgescheept met de mededeeling, dat de tegenwoordige toestand dit niet veroorloofde.

En in arren moede legde hij in September 1906 zijn ambt

neer en verliet hij het eiland, waarop hij niet had kunnen tot stand brengen, wat hij zelf, de Kretensers en de Grieken verwacht hadden.

En de mogendheden lieten hem gaan, met het antwoord, dat in Racine's *Andromaque* Pyrrhus aan Oreste geeft:

> 'Après cela, seigneur je ne vous retiens plus,
> Et vous pouvez aux Grecs annoncer mon refus.'

III.

Hoewel de autonomie, die de mogendheden aan Kreta hadden gegeven dus geleidelijk op de breedste grondslagen was gevestigd, en de eilanders telkens als 't ware versterkt waren in hun overtuiging, dat de unie met Griekenland binnen korten tijd zou tot stand komen, bleven de mogendheden weigeren den laatsten stap te doen. Zij hebben den goeden tijd daarvoor laten voorbijgaan, en moesten te laat ervaren, dat de methode van temporiseeren, die sedert jaren door de Europeesche kanselarijen wordt gevolgd, de meest noodlottige is, omdat van uitstel dan te vaak afstel komt.

In 1906 werd, na het aftreden van prins George, bepaald, dat de benoeming van een opvolger, telkens als de post van Hoogen Commissaris vacant komt, zal plaats hebben door den koning van Griekenland, in overleg met de gezanten der mogendheden te Athene. Zoover was dus de suzereine macht van den sultan al verminderd, dat diens advies zelfs niet meer, zij het ook voor den vorm, werd gevraagd. Hem zou slechts mededeeling van de benoeming worden gedaan.

Door dit besluit werd de invloed van den koning van Griekenland op de Kretenser zaken meer uitgebreid, dan door eenigen anderen maatregel, sedert 1896 genomen.

De vroegere Grieksche minister Zaimis werd tot opvolger van prins George aangewezen.

Maar aldra kon deze met het bekende woord van koning Menelaus uit 'La belle Hélène' vragen: 'Que diable vais-je faire en Crète?'

Want nauwelijks was Zaimis op Kreta aangekomen, of de revolutie brak uit, die in Turkije den geheelen stand van zaken

wijzigde. In Turkije werd de constitutie afgekondigd, de Jong-Turken kwamen aan het bewind. Voorziende dat een krachtiger, zelfbewuster bestuur dan dat van sultan Abdoel Hamid een groote verandering brengen zou in de buitenlandsche betrekkingen van Turkije, verklaarde de vorst van Bulgarije zijn land onafhankelijk en zette hij zichzelven de koningskroon op het hoofd; Oostenrijk-Hongarije kondigde de annexatie van Bosnië en Herzegowina af. Maar de wensch der Kretensers, om deel te mogen uitmaken van het Grieksche moederland bleef onverhoord.

Toen de berichten van al deze gebeurtenissen op het eiland bekend werden kwamen 10.000 eilanders samen, om opnieuw de annexatie bij Griekenland af te kondigen. De kamer bevestigde die verklaring, en benoemde een commissie van vijf leden, om Kreta namens den koning van Griekenland te besturen. De Grieksche grondwet werd voor het eiland van kracht verklaard, de Grieksche vlag geheschen op alle openbare gebouwen. Op de Kretenser postzegels werden als overdruk de woorden ‘Hellas’, en ‘Royaume de Grèce’ aangebracht. De ambtenaren, de militie en de gendarmerie werden beëedigd in naam van den koning van Griekenland, en de Grieksche rechtspraak werd ingevoerd, met aanwijzing van het hooggerechtshof te Athene als hof van appèl.

Maar voor dit alles vond Kreta geen genoegzamen steun bij Griekenland. De geestdrift die in de eerste jaren, in 1896 en 1897, voor de inlijving van Kreta bij Griekenland had geheerscht was verkoeld, de regeering van het Helleensche koninkrijk was bezadigder geworden. In 1897 meenden de koning en het ministerie te zullen worden verdreven, hun positie te zullen verliezen, zoo zij nog langer weerstand boden aan den algemeenen nationalen eisch, die de vereeniging van Griekenland en Kreta vroeg. Maar de toen uitgebroken strijd had het Helleensche volk, en meer nog den koning en de regeering doen zien, dat er om van Turkije iets af te dwingen meer noodig is dan geestdrift en groote woorden. Het Grieksche leger was beslist onvoldoende, om den Turken het hoofd te bieden. In den Kreta-oorlog van 1897 werd het telkens verslagen, en slechts de interventie der mogendheden kon verhoeden, dat Thessalië aan Griekenland ontnomen en bij het Turksche rijk gevoegd werd. Kreta, dat

kort voor de oorlogsverklaring in 1897 door kolonel Vassos in naam van den koning der Hellenen in bezit was genomen, moest door de Grieksche troepen worden ontruimd en het diplomatieke bestuur, dat van den vrede van Konstantinopel dagteekende had, zooals wij zagen, wel beloften gedaan, een verschiet voor de eilanders geopend, maar de annexatie niet kunnen tot stand brengen.

En hoezeer de regeering in Athene erkende, dat versterking der vloot, verbetering, reorganisatie van het leger noodig was, om opnieuw en met meer kans van slagen een beslissing met de wapenen in te roepen, de zeer verwarde en benarde toestanden in Griekenland hadden de uitvoering van dit plan ad calendas graecas doen verschuiven, zoo niet op een gegeven oogenblik het leger zelf handelend ware opgetreden. Van meening, dat de parlementaire regeering, steeds afwisselend tusschen Theotokis, Rhallys en Delyannis, geen verbetering kon brengen in den toestand, en aangemoedigd door het optreden der Jong-Turken sloegen de Grieksche officieren, onder leiding van kolonel Zorbas een anderen, meer revolutionairen weg in. Zij vormden een geheime vereeniging, die zich ten doel stelde een nieuw, militair krachtig Griekenland te doen ontstaan. Daarvoor eischten zij van den koning verwijdering zijner zonen uit het leger, de reorganisatie der strijdmacht door een buitenlandsch officier, en een radicale verandering van het bestuur. Door den uittocht der troepen uit Athene naar den Heiligenberg poogden zij aan die eischen kracht bij te zetten. Onwillig, doch door nood gedwongen stemde de koning in een deel der gestelde eischen toe, voornamelijk in het ontslag zijner zonen en in het bijeenroepen van een nationale vergadering, om de Grondwet te herzien.

En nu doet zich het dwaze verschijnsel voor, dat een Grieksche Kretenser, Eleutherios Venizelos, in Griekenland als minister-president optredend, met de regeling der nationale belangen werd belast. De oude partijen namen tegenover dezen ‘indringer’ een afwijzende houding aan, maar het volk toonde gediend te zijn van zijn flinke, doortastende maatregelen; en toen hij de eerste nationale vergadering, die hem geen waarborgen voor zijn plannen gaf, ontbond en verkiezingen voor een tweede uitschreef, bracht de volksstemming hem een aanzienlijke meerderheid, zoodat de

grondwetsherziening tot een goed einde kon worden gebracht en in 1911 kon worden afgekondigd.

Reeds bij de verkiezing der tweede nationale vergadering hadden de Kretensers afgevaardigden benoemd, die echter door de beschermende mogendheden werden aangehouden en in de Soedabaai opgesloten.

Maar toen na de afkondiging der grondwet de verkiezingen voor de nieuwe kamer in Griekenland werden uitgeschreven, liet ook de revolutionaire regeering op Kreta verkiezingen houden, alsof het eiland reeds deel van Griekenland uitmaakte. Zaimis, die in 1906 tot regeeringscommissaris benoemd werd, vertrok in 1908 met verlof en is niet meer naar het eiland teruggekeerd; en een andere regeeringscommissaris is niet benoemd. De vijf commissieleden, door de Kretenser kamer in 1908 benoemd, om namens den koning der Hellenen het bewind te aanvaarden, vormen nog steeds de, door de mogendheden niet erkende regeering van het eiland.

Enkele der door Kreta gekozen afgevaardigden bevonden zich reeds in Europa en begaven zich dus naar Athene, om daar te pogen tot de zittingen der Grieksche kamer te worden toegelaten. De overigen, die zich onlangs op den ‘Peloponesos’ inscheepten werden echter door het Engelsche oorlogsschip ‘Minerva’ aangehouden en opnieuw naar de Soedabaai overgebracht, waar zij nu door de bemanning der vreemde oorlogsschepen worden bewaakt.

De Grieksche minister-president Venizelos is geenszins van plan, om de Kretenser afgevaardigden tot de zittingen der Grieksche kamer toetelaten, evenmin als het hooggerechtshof te Athene, dat in de Grondwet belast is met het onderzoek der geloofsbrieven van de afgevaardigden.

Turkije protesteert bij de mogendheden tegen de benoeming der Kretenser afgevaardigden, en wil maar niet inzien, dat niemand het geval als ernstig opvat.

En de mogendheden pogen de Porte tot kalmte te manen, de Kretensers tot bedaren te brengen, en Griekenland over te halen om te volharden bij de afwachtende houding, die het sedert eenige jaren aannam. En dit alles met een beroep op de noodzakelijkheid den status quo te handhaven.

De status quo! Zou er een staatsman, een diplomaat in Europa zijn, die van dit veel gesmade, veel misbruikte begrip een definitie geven kan? Welke status quo bestaat er thans voor het eiland? Die van vóór of na October 1908? Er is op het eiland geen erkend bestuur; de consuls weigeren tot de commissie, door de kamer aangewezen, in betrekking te treden; een regeeringscommissaris is er niet; de annexatie bij Griekenland, door de eilanders besloten, wordt niet erkend; er is niets geregeld omtrent heden of toekomst.

Maar de 'status quo' moet gehandhaafd worden!

IV.

En nu komen de Italianen door hun optreden in de Aegeische zee deze ingewikkelde en moeilijke quaestie nog verwarder, nog ingewikkelder maken.

Zij hebben Rhodos bezet, en pogen de Grieksche bewoners van dat eiland er toe te brengen, om de inlijving bij Griekenland te eischen. Zij hebben hetzelfde reeds, en met aanvankelijk succes gepoogd te doen op Samos, waar de Vorst, Andreas Kopassis, vermoord werd en de bevolking de inlijving reeds afkondigde.

Wat kan het doel van deze operatie zijn?

Geen ander dan door de herleving van de Panhelleensche idee in Oost-Europa nieuwe onlusten te doen ontstaan, en daardoor de mogendheden te nopen maatregelen te nemen, om den brand te blusschen, voordat deze grootere afmetingen aanneemt.

Wat door de blokkade en de beschieting der Dardanellen begonnen is, moet door de bezetting der eilanden in de Aegeische zee, door het aanstoken der Helleensche beweging, en door het provoceeren van onlusten in Albanië worden voltooid. Wijl Italië begint in te zien, dat de verovering van Tripolis een langdurige en kostbare geschiedenis zal worden, die ondanks de reusachtige uitgaven en de vele menschenlevens toch altoos nog onzeker blijven zal, wil het Europa dwingen op de Turksche regeering invloed te oefenen, tot het verkrijgen van een vrede op de Italiaansche voorwaarden. Alle middelen zijn daarvoor goed, ook al zouden die leiden tot een uitbarsting in het Oosten, zooals Europa in lang niet heeft gezien. Want Italië

weet, dat de mogendheden alles zullen doen, om die uitbarsting te voorkomen. De geheele, sedert vijftien jaren gevoerde actie in Griekenland en op Kreta is daarvoor het bewijs.

Dit is een speculatieve onderneming, gebaseerd op den vasten wensch der mogendheden om den bestaanden toestand in den Balkan niet te wijzigen. Maar een gevaarlijke onderneming tevens. Want wie zal zeggen, waartoe deze Italiaansche slimheid leiden zal? Het zijn de Balkan-staten niet alleen, die belangen hebben in den Balkan. Achter Griekenland, Servië, Bulgarije en Montenegro, allen belust op een gebiedsuitbreiding, zoo zij die kunnen verkrijgen zonder zich te veel bloot te stellen, staan anderen, grooter, machtiger, sterker, die ook willen meespreken. Voor die allen zal het zaak zijn, de dwaze denkbeelden eener overspannen Italiaansche verbeelding te bestrijden, voordat het te laat is.

Want ook voor hen geldt nog steeds het woord van Curtius: ‘Parva saepe scintilla contemta magnum excitavit incendium’, wat Shakespeare bedoelde toen hij schreef:

> ‘A little fire is quickly trodden out,
> Which, being suffer'd, rivers cannot quench’.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

De Bakkerswet, de zooveel besproken en uit de kringen der belanghebbenden zoo fel bestreden Bakkerswet, de met heftige weeën gebaarde Bakkerswet, is er nu eindelijk in eerste instantie door, of tenminste, bijna door, want de eindstemming moet er in de Tweede Kamer nog over plaats hebben.

Maar wetende hoe de partijen op het Binnenhof tegenover de wet staan, kan men er gerust op wezen, dat zij zal worden aangenomen.

Maar door wien?

Door de rechtsche meerderheid, door de reuzenmeerderheid van Rome en Dordt, door het zwarte blok, door de coalitievrienden van den heer Talma?

Neen!

Als de Bakkerswet er komt, dan zal 't zijn bij de gratie der sociaal-demokraten, door den hoogen gunst van Troelstra en de zijnen. De socialisten hebben het parlementaire leven van dezen rechtschen Minister gered!

Vreemd, schijnbaar ongelooflijk, maar tòch waar.

Er schuilt humor in, dat de partij, die dezen Minister sinds vier jaar in woord en beeld 't allerheftigst bestrijdt, die den heer Talma juist op grond zijner sociale wetgeving rusteloos harraseert, die geen Zaterdag laat voorbijgaan, zonder hem in ‘De Notenkraker’ als Minister van sociale wetgeving aan den spot prijs te geven, en week-aan-week in ‘Het Volk’ de arbeiders tegen de produkten van wetgevenden aard van dezen staatsman met dreigenden vinger waarschuwt - dat deze zelfde partij tot tweemaal toe in de afgeloopen maand den heer Talma heeft gered. Hadden de socialisten bij de behandeling dezer wet

niet rechts gestaan, deze antirevolutionaire Minister zou thans al niet meer op zijn Departement zetelen.

De heer Talma had maar te roepen: ‘past op; dit of dat amendement is onaanneemlijk voor mij’, of de socialisten snelden toe om hem de hand toe te steken om hem voor verdrinken te behoeden.

De zaak zat zoo.

Krachtens het door den heer Talma in zijn wet belichaamd beginsel zal het absoluut verboden zijn gedurende den nacht brood te bakken; slechts voor de alleen werkende bakkerspatroons, dus voor hen die geen personeel in hun dienst hebben en ergo niemand kunnen noodzaken voor hen 's nachts te werken, wordt een uitzondering gemaakt; die zullen dus in de bevoorrechte positie komen, dat zij hun klanten 's morgens wèl versch brood zullen kunnen leveren. Een bevoorrechting dus van het *klein*bedrijf, ja, van het allerkleinste bedrijf, waarin de hygiënische toestanden en de arbeidsvoorwaarden 't allerslechtst zijn - men moet die kleine éénpersoonsbakkerijtjes op het platteland maar kennen. En dit ging onder de leus, dat men het bedrijf niet te veel aan banden mag leggen en niet te sterk ingrijpen in de individueele vrijheid van den bedrijfsondernemer.

Dit was verscheiden kamerleden echter niet naar den zin; dit ging hen te ver.

En dit was de reden, dat een tiental Unie-liberalen onder aanvoering van den heer Thomson een amendement indienden, om te bepalen, dat wèl nachtarbeid zou worden toegelaten in die bakkerijen, waar volgens het *drie*ploegenstelsel (met een maximum nachtarbeid van 8 uren) wordt gewerkt, terwijl de heer Snoeck Henkemans zelfs nòg verder wilde gaan, en deze vrijstelling ook wilde verleenen voor bakkerijen met het *twee*ploegensysteem. Deze amendementen stonden de socialisten zoo aan, dat zij door den heer Schaper lieten verklaren, dat zij er waarschijnlijk voor zouden stemmen.

Maar toen gebeurde het.

De heer Talma, die geen handbreed van het stelsel van zijn wet wilde afwijken, verklaarde deze amendementen onaanneemlijk, waardoor hij dus niet alleen te kennen gaf, dat hij geen enkele concessie wou doen aan het grootbedrijf met zijn zooveel betere arbeidsvoorwaarden, maar ook, dat als de heer Thomson of

Snoeck Henkemans van de Kamer zijn zin kreeg, hij als Minister heen zou gaan. En dit had tot gevolg, dat de socialisten op hun aanvankelijk voornemen om vóór te stemmen, terug kwamen en daarmee hielpen om een voorsprong te bezorgen aan die kleine bakkerijtjes, waarin de toestanden voor de consumenten en voor de patroons, die er in werken, 't minst goed zijn.

Het amendement-Snoeck Henkemans werd met 45 tegen 34 stemmen en dat van de heeren Thomson c.s. met 52 tegen 38 stemmen verworpen. Hadden de socialisten hun steun aan het eerste amendement gegeven, dan zou 't zijn aangenomen met 41 tegen 38 stemmen en zou waarschijnlijk het daardoor gewijzigde amendement-Thomson ook wel door de Kamer zijn geaccepteerd.

Maar 't heeft zoo niet mogen zijn - de socialisten hebben den Minister der ‘sociale wetgeving’ bij de haren uit de sloot gehaald. En de plaat, die De Winter in ‘De Wereld’ van 25 Mei aan deze gebeurtenis wijdde, teekende den toestand dan ook zeer juist: - men ziet Talma bezig een handwagen, volgeladen met sociale wetten, tegen een brug op te duwen; maar het vrachtje is hem blijkbaar te zwaar; en hij zou zijn karretje er dan ook niet bovenop gekregen hebben als Schaper er niet een lijntje aan had vastgemaakt en mee had helpen trekken, zooals op de Amsterdamsche sluizen de zware handwagens door een los man worden geholpen.

De motiveering van deze houding door de socialisten is deze, dat men den val van Minister Talma niet wilde riskeeren, omdat met zijn heengaan tevens de Bakkerswet zou zijn ingetrokken. Voor de bakkers zou dan in den eersten tijd niets zijn gedaan, en men meende van dien kant, dat 't beter was deze wet aan te nemen dan op 't oogenblik heelemaal niets voor deze kategorie van nachtarbeiders te doen. Omdat men nu ineens niet dadelijk àlles krijgen kon wat men hebben wilde - zoo redeneerde men - was 't nog niet gewettigd om af te stemmen wat nu aangeboden werd.

Moet dit op een veranderde zienswijze duiden bij de socialistische kamerfraktie? Want zóó hebben zij toch niet altijd geredeneerd en gehandeld! Stemden zij indertijd niet tegen de Leerplichtwet omdat zij toen niet alles krijgen konden wat zij wenschten, nml: de verplichting van schoolvoeding en kleeding? En dan, hadden de bakkers, als Talma was heengegaan, nu

werkelijk zoo lang behoeven te wachten om geholpen te worden? We gelooven van niet. Het Kabinet in zijn geheel was natuurlijk niet opgestapt; men had wel een lap op het gat in het Ministerie gezet; en voor den heer Talma was gauw genoeg een opvolger gevonden. Welnu, deze had dan spoedig met een nieuw wetsontwerp gereed kunnen zijn, als hij geweten had, dat de Kamer vrijstelling van nachtarbeid wilde geven aan bakkersbedrijven, die het twee- of drieploegenstelsel toepassen; een kleine omwerking van of toevoeging aan het ontwerp-Talma had in eenige weken klaar kunnen wezen en in het begin van het volgend jaar waren de bakkersgezellen ook geholpen geweest.

En, bovendien, wat zal de Eerste-Kamer nu doen, als de Bakkerswet, door de Tweede-Kamer aangenomen, ten slotte aan haar oordeel wordt onderworpen? Zal zij, juist omdat men aan de bedrijfsmogelijkheden van het Grootbedrijf niet is tegemoet gekomen, daarin geen aanleiding vinden om dit produkt van Talma's ‘sociale wetgeving’ af te stemmen? Men zegt, dat daar kans op is, omdat de grootkapitalisten aan die zijde van het Binnenhof waarschijnlijk meer zullen voelen voor het Groot- dan voor het Kleinbedrijf.

Maar nog iets ànders: - zou de heer Talma, zelfs na aanneming van bovenvermelde amendementen, ofschoon deze voor hem ‘onaanneemlijk’ waren, werkelijk zijn opgestapt? Of zou hij zich de politieke lenigheid en stoelvastheid van zijn kollega Wentholt hebben eigen gemaakt, en zijn blijven zitten?

Die is men echter gelukkig kwijt. Minister Wentholt bedoelen we natuurlijk. Maar 't heeft moeite gekost. Men wist, dat hij een held was in... 't zitten blijven, en dat er heel wat gebeuren moest eer hij aanspraak zou gaan maken op zijn pensioen. Hij had een dikke huid. Een fijngevoelig man was in zijn plaats toch al lang heengegaan.

Maar eindelijk en ten laatste is hij dan nu toch geloosd, en bij de Marine heeft men hem het heilige kruis nagegeven. ‘Dat is een opruiming, een opluchting!’ heeft men van Nieuwediep tot Hellevoet gezucht. En dat *is* 't ook. Als er ooit een man is geweest, die door de politiek zijn naam verloren, en er zijn karakter, in de algemeene achting, bij ingeboet heeft, dan is 't zeker deze oud-zee-officier geweest, die met huid en haar van

een linksch naar een rechtsch kabinet was overgegaan. En in 't laatste jaar ging 't zelfs zoover, dat zijn naam tot een voorwerp van aanfluiting was geworden.

Maar nu zijn we hem dan gelukkig toch kwijt, deze man met een branie-karakter, deze Jan Kanon, deze politieke schijn-athleet met voeten van leem. Weg, weg, voor goed weg, met zijn schip van 7600 ton, dat niet schieten en niet vluchten kon, en dat zeven millioen had moeten kosten.

Met 63 tegen 26 stemmen werd in de afgeloopen maand zijn aanvrage tot bouw van een nieuw oorlogsschip door de Tweede-Kamer verworpen. En wat 't teekenende en merkwaardige van deze stemming was, is, dat de anti-ministrieele meerderheid, die hem deed sneuvelen, niet alleen uit leden van links, maar voor een deel ook uit katholieken en antirevolutionairen bestond, zoodat de eigen coalitiegenooten van dit Ministerie hebben meegeholpen om den heer Wentholt den nek om te draaien.

Deze val van den Minister van Marine is tevens een moreele nederlaag voor Dr. Kuyper geweest. Want toen deze in den loop der diskussies zag, dat 't voor den heer Wentholt mis ging loopen, had hij in ‘De Standaard’ alarm geblazen en aangespoord het Kabinet toch te steunen. Maar dit hielp niet meer; de leiding was hem alreeds ontglipt en men luisterde niet meer naar zijn stem. Men liet hem staan en accepteerde de leiding van den heer Lohman tegen de wet. En toen 't op stemmen aankwam, schaarden zich van de 49 aanwezige leden van Rechts 23 leden achter den heer Lohman, van welken elf katholieken en zelfs 2 antirevolutionairen.

Zoo is de man gevallen, die een hoogst verdienstelijk vlagofficier als de heer Van den Bosch opofferde aan den vlootdominee. Zoo is hij afgemaakt onder de haat en 't schouderophalen van de geheele Marine. Zoo is hij moeten heengaan, omdat hij het geheele korps zee-officieren tegen zich had en niemand zijn schip kon of durfde verdedigen. Als een uitgestootene moest hij heen.

De woorden, die het enfant terrible der Kamer, de heer Duijs, uitriep toen de stemming over het schip bekend was geworden en de heer Wentholt zijn portefeuille pakte om heen te gaan, nml: ‘Nu kan hij weer liberaal worden!’, drukten, hoewel vlijmend en beleedigend, toch de denkwijze van velen uit over

de beginselvastheid van dezen bewindsman, die op zijn ouden dag nog aan ‘vromigheid was gaan doen.’

Niet alleen beladen met de haat van de gansche Marine is hij nu opgestapt, maar betreurt door niemand, is de heer Wentholt uit het Lange Voorhout verdwenen.

Maar wie zal nu zijn opvolger worden? Bevatten de geruchten waarheid, dan zou het voornemen bestaan om voorloopig nog geen definitieve Minister van Marine te benoemen, maar de loop der zaken eerst nog eens aan te zien. Die voorloopige toestand zou dan tot Juni van het volgend jaar moeten duren. Want de heer Heemskerk schijnt te willen afwachten, wat de uitspraak van den volgenden stembusstrijd zal wezen, om dan te bepalen wat er met de bezetting van het Departement van Marine zal gebeuren. Als de kiezers de rechtsche coalitie eens ontrouw werden, dan ware 't toch de moeite niet geweest een opvolger van den heer Wentholt te benoemen. En bovendien, hangende die uitspraak, zou 't nog de vraag wezen, of men een geschikte opvolger zou kunnen vinden, want een marineman met een goede positie zou zich nog wel tweemaal bedenken die positie op te geven met de risico voor oogen om mogelijk over een jaar weer te moeten opstappen. Het oogenblik is dus uiterst ongeschikt om een bekwaam hoofd voor het Departement van Marine te vinden. Ook zegt men, dat opnieuw de vraag wordt overwogen, die al meermalen op het tapijt is gebracht, of 't nml: niet wenschelijk zou wezen, om de Departementen van Oorlog en van Marine thans samen te voegen en te vereenigen tot één Departement, en wel tot een Departement van Defensie.

Maar hoe dan ook - we zullen binnenkort wel hooren wat de plannen der regeering zijn, want men zal er in de Tweede Kamer, die op 't oogenblik bijeen is om de ziektewet te behandelen, wel eens bij den heer Heemskerk naar informeeren - in afwachting van wat beslist zal worden, is de Minister van Oorlog met het beheer van Marine ad interim belast en berijdt de heer Colijn dus momenteel twee paarden.

En nu nog enkele woorden over een zaak, die ons persoonlijk na aan 't hart ligt, nml: de behandeling van het Ouderdoms-vraagstuk in de Vrijzinnig-Demokratische Partij.

Nadat op het Congres dier partij, in het afgeloopen najaar

te Zutphen gehouden, de V.D.B. besloten had om zich in beginsel uit te spreken voor een Ouderdomspensioen, waarvoor de belanghebbenden een rechtstreeksche bijdrage zouden storten - met vrijstelling van diegenen, wier inkomen beneden een door de wet te bepalen minimum zou zijn - waren er nog eenige punten voor uitwerking van dit principe overgebleven, waarover de partij zich nog nader zou hebben uit te spreken. Er werd een kommissie benoemd, die deze vraagpunten zou formuleeren. En op het partijcongres, dat in de achter ons liggende vier weken te Scheveningen werd gehouden, had de V.D.B. nu een antwoord te geven o.m. op de volgende vragen:

a. Zal de ouderdomsverzorging in beginsel alle mannen en vrouwen omvatten?
b Zal bij de regeling der bijdrage een bedrag van elk inkomen worden afgetrokken, waarover geen bijdrage zal worden berekend?
c. Zal een inkomensgrens worden gesteld, waarboven op uitkeering van ouderdomsrente geen aanspraak kan worden gemaakt?
d. Zal het bedrag dier bijdrage afhankelijk moeten worden gesteld van het inkomen van den belanghebbende?
e. Zullen de bijdragen door den Staat te betalen, volgens bovenstaande regelen, uitsluitend moeten worden gevonden uit de directe belastingen en het successierecht volgens de bepalingen van ons belastingprogram?

En op alle deze vragen heeft het antwoord bevestigend geluid. Hiermee is dus nu uitgemaakt, dat iedereen (en dus niet alleen *loontrekkenden*) beschouwd zal worden als belanghebbende bij de Ouderdomsverzorging en dat iedereen (behalve die een inkomen hebben beneden een bestaansminimum) een rechtstreeksche bijdrage voor zijn eventueel pensioen zal moeten storten, hoe rijk hij momenteel ook moge wezen, want de rijke van vandaag kan de arme van morgen worden. Die pensioenbijdrage zal het karakter hebben van een ‘retributie’ d.w.z. dat een ieder slechts zal bijdragen in verhouding tot het belang, dat hij eventueel bij een pensioen zou kunnen hebben, m.a.w. dat bijv: een rijke slechts zal moeten betalen over dat gedeelte van zijn inkomen, waarover hij op zijn ouden dag een pensioen zou uitbetaald krijgen, dus *niet* over zijn *geheele* inkomen. Het bedrag, dat de Staat zal moeten bijdragen ter aanvulling van hetgeen te weinig

wordt ontvangen uit de rechtstreeksche retributies der aangeslagenen (o.a. tot betaling van het pensioen der armeren, die van 't betalen van een bijdrage zijn vrijgesteld) zal, volgens de beginselen der vrijzinnig-demokratische partij, moeten worden gevonden uit *direkte* belastingen, geheven op progressieven grondslag, dus naar draagkracht, en ook uit een progressief successierecht.

Hiermee heeft de V.D.B. een goed en dapper stuk werk gedaan.

Dapper, omdat deze partij 't heeft aangedurfd dit vraagstuk met al zijn gevolgen onder de oogen te zien, en er niet voor is teruggedeinsd niettegenstaande er in haar gelederen groot verschil van opinie over de oplossing van dit zeer opineuse vraagstuk heerschte en men zelfs duchtte, dat 't tot scheuring aanleiding zou kunnen geven.

En *goed*, omdat men nu voortaan weet, wat men aan den V.D.B. ten opzichte van de Ouderdomsverzorging heeft.

De vrijzinnig-demokraten zijn thans de eerste partij, die van de vage hoogte van een algemeen beginsel is afgedaald naar de realiteit eener mogelijke verwezenlijking eener pensionneering van oude mannen en vrouwen. De S.D.A.P. staat op het standpunt eener Staatspensionneering van hen, die 't noodig hebben; maar zij heeft nog niet gezegd, hoe dat pensioen er uit zal zien en uit welke bronnen het geld zal komen; de Liberale Unie wil liefst *in de richting* van een Staatspensioen, maar, behalve die vage algemeenheid, weet men niet wat zij nu eigenlijk wil en hoe zij 't zich voorstelt.

Maar de Vrijzinnig-demokratische Partij heeft nu een systeem tot in bizonderheden uitgewerkt, dat neerkomt op een gemengd stelsel van Staatspensioen voor de armsten, en een pensioen door een retributie gekocht door de overige belanghebbenden.

Zij heeft dus een eersten stap gezet op den weg van het Staatspensioen.

Wel nog niet voldoende voor de zuivere Staatspensionneerders, maar deze moeten zich organiseeren om later met een nieuwe poging tot verwezenlijking van hun beginsel in de Partij terug te komen.

Maar wanneer men bedenkt, hoe kort 't nog maar geleden is, dat men voor Staatspensioen de schouders ophaalde, is dit voor hen toch het begin van een moreele overwinnning geweest.

Bibliographie.

Robert Browning.

Robert Browning, de zoon van een beambte aan de Engelsche Bank, die gehuwd was met de dochter van een Dundee'schen reeder, Wiedemann genaamd, werd geboren te Camberwell, den 7^{en} Mei 1812. Als jongen was hij sterk en flink ontwikkeld; hij hield veel van talen en muziek, schreef, op zijn twaalfde jaar, Byroniaansche verzen, en dweepte op zijn veertiende met Shelley en Keats; Shelley was het, naar wien hij zich richtte, in het eerste gedicht, dat hij publiceerde *Pauline.* Ook stond hij onder den invloed van de colleges in het Grieksch, die door George Long aan het University College werden gehouden, en van een vriendschap met Alfred Domett, een dichter van Nieuw Zeelandsche tooneelen en avonturen, die de *Waring* is uit Brownings *Dramatic Romances and Lyrics*, welk gedicht een zeer levensware schets van Domett geeft.

Toen hij ongeveer twintig jaar was, kwam hij met zijn vader overeen, dat hij zich niet in het bizonder op de kunst zou toeleggen, maar eerst zorg dragen voor zijn algemeene ontwikkeling, waardoor dan vanzelf zich wel zijn kunst zou openbaren. In December 1832 voltooide hij zijn eerste gedicht *Pauline*, het fragment van eens dichters bekentenis aan de vrouw, die hij liefheeft; geschreven is dit in Shelleyaansche rijmlooze verzen, en het is vol van lyrische ontroering en sterke verbeeldingskracht. De schoonheid der zegging maakte zoo'n indruk op den jongen Rossetti, dat deze het geheele gedicht overschreef van het exemplaar, dat zich in het Britsch museum bevond.

Van 1833-'34 maakte Browning een Europeesche reis, om zijn opvoeding te voltooien; hij bezocht Petersburg en het Noorden van Italië; en in de lente van 1835 deed hij het licht zien *Paracelsus*, waarover hij twee jaar had gewerkt.

Het karakter van Paracelsus, als dat van een pionier van nieuwe wetenschappelijke denkbeelden, wordt ontwikkeld in den vorm van een dialoog tusschen Paracelsus en zijn vrienden, Festus, en diens vrouw Michal, en Aprile, een Italiaansch dichter, die een vage vóórschaduwing van Sordello is. *Paracelsus* is opmerkelijk door verschillende zeer-oorspronkelijke en zeer-expressieve regels, door vier ingevoegde lyrische verzen van groote schoonheid, en doordat het alreeds de openbaring geeft van de voorkeur voor geleerde onderwerpen en ongewone lectuur, die zoo karakteristiek voor Browning is.

In 1835 maakte Browning kennis met Macready, en het resultaat daarvan was een verbazingwekkende tentoonspreiding zijner snelgroeiende analytische krachten, in het vijf-bedrijvig drama in rijmlooze verzen: *Strafford.* Dit werk werd in 1840 gevolgd door het zware en ietwat onbegrijpelijke, psychologische epos *Sordello.* De onbegrijpelijkheden werden in hoofdzaak veroorzaakt door een te groote snelheid en onsamenhangendheid in zijn wijze van denken, en kunnen hem dus niet zoo zeer als fouten worden aangerekend. Evenwel Browning zelf noemde, aan het eind van zijn loopbaan, slechts half ironisch, *Sordello* ‘absoluut onverstaanbaar.’

Thans naderen wij tot het zeer bizondere en fraaie drama, dat men een ‘poppen-spel’ zou kunnen noemen *Pippa passes*, welk werk, zooals door bijna iedereen wordt toegegeven, het meest volmaakte is van Brownings langere gedichten. Het hoofd-motief, dat van het kleine Asolo'sche zijdeweefstertje, Felippa of Pippa, die ‘voorbijgaat’ van het eene tooneel naar het volgende, en zonder het zelf te weten invloed uitoefent op de eene groep na de andere, alleen door de zangen, die zij uitjubelt in den nieuwjaarszonneschijn, - zegt men, dat in Browning opkwam, toen hij eens een wandeling maakte in een bosch bij Dulwich. Tevreden met haar leven van moeitevollen arbeid en haar enkelen jaarlijkschen vrijen dag, springt Pippa uit haar bed in haar zolderkamertje, vast-besloten niet één greintje van haar twaalfurigen vrijheidsschat te verspillen.

Pippa passes werd in 1841 uitgegeven als n°. 1 van een serie dichtwerkjes, *Bells and Pomegranates* genaamd; zestien pagina's in twee kolommen klein gedrukt voor dertig cent. De latere deeltjes hadden meer bladzijden, en werden verhoogd in prijs. In snelle

opeenvolging verschenen: *King Victor and King Charles* (1842) *Dramatic Lyrics*, waarbij o.a. *Cavalier Times*, *My last Duchess*, *Johannes Agricola*, *The pied Piper* (1842) *The Return of the Druses* (1843) *A. Blot in the 'Scutcheon* (1843) *Colombe's Birthday* (1844).

The Blot in the 'Scutcheon was een tragedie in drie acten, die door Macready in Drury Lane werd ten tooneele gebracht. De dichter en de dirigent hadden er een discussie over, want Browning meende, dat er niet half genoeg gedaan was, om het succes te verzekeren. Ofschoon Browning zelf bekende: ‘Als applaus hetzelfde is als succes, dan had dit verminkte en mishandelde stuk zeker succes genoeg.’ Phelps, die tezamen met Miss Helen Fawcit de hoofdrollen vervulde, deed het in 1848 te Sadler's Wells opnieuw vertoonen; wederom werd het toegejuicht, maar bleef toch slechts een paar avonden op het repertoire. *Colombe's Birthday* werd eerst in April 1853 opgevoerd, in het Haymarket Theatre.

In den herfst van 1844 bezocht Browning voor de tweede maal Italië. Het volgende jaar deed hij het zevende nummer van de *Bells and Pomegranates* verschijnen, dat bewonderenswaardige deel *Dramatic Romances and Lyrics.* Dit bestond, evenals de *Dramatic Lyrics* van 1842 uit korte gedichten, en bevatte de meeste, die in bloemlezingen worden herdrukt, o.a. de aangrijpende ballade: *How they brought the good News from Ghent to Aix;* en *The Italian in England; The Englishman in Italy*; *The Tomb at St. Praxed's; The lost Leader; Time's Revenge; Pictor Ignotus; Home Thoughts from abroad.*

In 1845 maakte Browning kennis met zijn toekomstige vrouw, Elisabeth Barrett Moulton Barrett (1806-1861) zelve een hoogstaande dichteres, die toen reeds bekend was door haar *The Seraphim* (1838) en *Poems* (1844).

Zij was een vrouw met een zeer teer en zwak gestel, die het grootste deel van haar leven liggende op een sofa doorbracht. Haar vader was er sterk tegen, dat zij een werkzaam leven zou leiden; hij vreesde, dat hij haar zou verliezen, en stond haar dus niet toe, in het huwelijk te treden, zelfs niet om voor haar gezondheid op reis te gaan. Van Browning zeide hij: ‘Ik heb niets tegen hem, maar mijn dochter moest liever aan een andere wereld denken!’ Het was totaal hopeloos, om te denken, dat

ooit zijn toestemming tot dit huwelijk zou kunnen worden verkregen; dus trouwden Browning en Elisabeth in het geheim in de Marylebone Parish Church, den 12^{en} September 1846. Enkele dagen later verlieten zij samen Engeland. Maar hoewel Elisabeth's gezondheidstoestand daarna aanmerkelijk verbeterde, en het huwelijk volmaakt gelukkig was, kon haar vader haar deze daad toch nooit vergeven. Haar brieven las hij niet eens. De beide dichters gingen eerst naar Pisa, daarna naar Florence, waar zij ten slotte hun intrek namen in het oude paleis, dat als *Casa Guidi* bekend staat. Hier werd hun eenige zoon, de latere schilder Browning, geboren, 'Pennini', zooals hij door zijn moeder werd genoemd.

In hetzelfde jaar als waarin zijn huwelijk plaats vond, publiceerde Browning het achtste (laatste) nummer van de *Bells and Pomegranates*, dat twee der schoonste en meest populaire zijner langere gedichten, *Luria* en *A Soul's Tragedy* bevatte. In 1850 volgden *Christmas Eve* en *Easter Day*, en twee gedichten, die handelen over het Laatste Oordeel en de Opstanding en andere punten uit de Christelijke geloofsleer, en die dit doen op een geheel nieuwe, maar geenszins sceptische wijze.

In 1855 eerst zag wederom een nieuw werk van Browning het licht, *Men and Women*, een verzameling, in twee deelen, van korte stukken in denzelfden geest als de *Dramatic Romances and Lyrics.* Hier bereikte hij misschien wel het toppunt van zijn grootste kracht. Een prachtvoller galerij van wat men 'schilderijen' der ziel zou kunnen noemen, is nimmer geproduceerd. Artiesten, musici, philosofen, staatslieden, minnaars, en menschen van de wereld, vertoonen zich hier, als 't ware onbewust, in hun meest typisch karakter. Niets zoo teekenachtig, zoo scherp en vast, zoo inzichtsvol doordringend in het diepere leven werd ooit geschreven. Opmerkelijk vooral in deze monologen is de ontroerende geschiedenis van den goddelijken schilder, Andreo del Sarto, wiens aspiraties worden gekneusd en vernield door zijn schoone, hartelooze vrouw, - en de incarnatie van een spitsvondig geestelijke, die geen eigenlijk gezegd geloof bezit, in *Bishop Blougram's Apology.* Deze zijn in *blank verse* geschreven, maar het dramaatje *In a Balcony*, en het stuk met den vreemden titel *A Toccata of Galuppi's* en *A Grammarian's Funeral* gaf hij in lyrische maat.

Vooral het laatste paarde aan fijne en diepe emotie een muzikalen klank, als slechts zelden bij Browning wordt aangetroffen.

The Grammarian's Funeral is een treffende weergave van den geest der Renaissance, zooals die werkte in de hersenen der geleerden, de Stephani en de Scaligers, die klassieke werken bereikbaar maakten voor de moderne wereld.

In 1856 verloor Browning zijn lieven jeugd-vriend, John Kenyon, die een schoolmakker van zijn vader was geweest, en aan wien Mrs. Browning haar *Aurora Leigh* heeft opgedragen. Aan den dichter en diens vrouw liet hij een aanzienlijk deel van zijn vermogen na.

Het grootste gedeelte der drie volgende jaren werd in Italië doorgebracht; te Florence, de baden van Lucca en Siena, en te Rome, waar de beide artiesten veel omgingen met Hawthorne, Leighton en andere kunstenaars. Hier schreef Browning *Sludge the Medium.* In de lente van 1861 ging Mrs. Browning's gezondheid plotseling sterk achteruit, en den 29^{en} Juni stierf zij in het Casa Guidi, - waardoor een innige verbintenis een einde nam tusschen twee verwante zielen, als waarvan de geschiedenis maar weinig voorbeelden bewaart. In datzelfde jaar, gebroken naar ziel en geest, vestigde Browning zich weer te Londen, om dichter bij zijn vader en zuster te zijn. In 1863, over zijn eerste groote droefheid heen, begon hij zich weer allengs meer en meer onder de menschen te bewegen; hij verkeerde veel in artistieke kringen, waar hij weldra een zeer geziene persoonlijkheid werd. En ondertusschen schreef hij te Pornic het grootste gedeelte van zijn belangrijk boek *Dramatis Personae* dat veel van zijn schoonste en meest karakteristieke werk bevat. Het verscheen in 1864, en is, evenals *Men and Women* een verzameling van dramatische monologen, of alleenspraken van personen, die ons in den een of anderen toestand, waardoor hun ware aard te voorschijn komt, worden voorgesteld. Het bevat behalve *Mr. Sludge* dat tegelijk een soort van aanklacht tegen en een buitengewoon subtiele verdediging van de spiritistische vertooningen van Home en andere mediums was, en *Caliban upon Setebos*, dat een ontwikkelingsproces in godsdienstige denkbeelden van een eenvoudig man geeft, ook *Abt Vogler* en *Rabbi Ben Ezra.* Verder het als een Italiaansch vignet zoo allerliefste *A Face*, en de nobel-gevoelde, maar vreemde en abrupte uittarting van den dood in de lange regelen van *Prospice.*

In November, December 1868 en Januari en Februari 1869 werd in vier opeenvolgende maandelijksche uitgaven *The Ring*

and The Book gepubliceerd. De ontvangst hiervan was een ware triomf voor den auteur, die thans, bijna zestig jaar oud, voor het eerst de plaats innam, die hem rechtens toekwam in de eerste rijen der letterkundigen. De verkoop zijner werken, die soms zoo traag was, dat er in een half jaar nauwelijks één enkel exemplaar werd gevraagd, ging thans geregeld door, en werd zelfs zeer groot, en met Brownings onbekendheid was het voorgoed gedaan. In 1869 kwam de tweede druk van het geheele *The Ring and the Book* van de pers. Dit boek bestaat uit twaalf 'melodramatische' monologen; elk verhaalt uit een verschillend gezichtspunt en op een andere wijze een beruchte Romeinsche *cause célèbre;* een moordzaak, waarvan wij achtereenvolgens het standpunt van den gevangene, van onderscheidene Romeinsche groepen van menschen, van de advocaten, en ten slotte de recapitulatie van den Paus, het laatste hof van appel, te hooren krijgen (hoofdzakelijk in ongladde, zelfs ietwat stootende rijmlooze verzen.) Brownings werk na 1870 vertoont over het algemeen een mindere verzorgdheid van de metriek, en een geringere duidelijkheid, ofschoon in geen enkel opzicht een achteruitgang in psychologische subtiliteit of analytische kracht. *Prince Hohenstiel Schwangau* (1871) en *Fifine at the Fair* (1872) zijn twee zeer eigenaardig-sophistische pleitredenen voor een *laissez-faire* en feitelijke beginselloosheid in de politiek en een zekere loszinnigheid van gedrag, welke de dichter doet uitspreken door Napoleon III en een Don Juan van het moderne Pornic. In deze werken, waarvan de meeste lang zijn, en in het koboldachtige sensationalisme van *Red Cotton Night-Cap Country*, en de chaotische verwarring van *Pacchiarotto*, overheerschen de zuiver intellectueele elementen vrijwel geheel die der fantasie. Deze strijd der onderlinge zielsfactoren ging gestadig door, met het resultaat, dat de liefelijkheid meer en meer verdrongen werd door bizarrerie, welke haar toppunt bereikt in *Parleyings with certain People.* Wie zich evenwel de moeite getroost zich geheel en met de meeste aandacht in deze gedichten te verdiepen, zal veel verborgen geleerdheid en geestelijke werkzaamheid daarin ontdekken; zij vertoonen een soort van mijngroeve van gedachten, evenals *Sordello* en *Paracelsus*; maar de denkbeelden zijn in een moeilijken, onfraaien vorm gegeven. Deze gedichten schijnen uit-

sluitend ten bate van de Browning Society geschreven te zijn, en het is niet gemakkelijk om in deze lengte van vijf- tot eenen twintigduizend verzen een plaats te vinden, die waarlijk schoon, begrijpelijk en artistiek kan worden genoemd. Terwijl in *Pacchiarotto* de dichter zich schijnt te vergenoegen met een zwak geluid in plaats van zich in zijn volle zangkracht te geven.

In 1887 verschenen de *Parleyings with certain People of Importance in their Day*, een onverdiend kompliment, wat de meeste van deze *obscurissimi viri* betreft.

Brownings laatste werk verscheen juist op zijn sterfdag: *Asolando*: *Fancies and Facts*, en was gedateerd 15 Oct. 1889 te Asolo. Merkbaar is het, hoe zijn fijne, verbeeldingsrijke en psychologische kracht hier geworden is tot een mechanische, en toch opzettelijke haarklooverij, en de rijkdom van taal tot een eindeloos ingewikkelden chaos. Toen hij de *Parleyings* uitgaf, was hij reeds vijf en zeventig jaar oud. Hij stierf in tegenwoordigheid van zijn zuster en zijn zoon in het Palazzo Rezzonico te Venetië, den 12en December 1889 en werd in de Westminster Abbey begraven.

Moge Browning ook geen echt dramaticus zijn geweest, hij wist op merkwaardig juiste wijze weer te geven de gedachte, welke gereed staat *daad* te worden. Hij dramatiseert om zoo te zeggen *de beweging der gedachte en van het gevoel* op psychologische wijze. Het feit zelf, dat hij eigenlijk gevoel mist, en niet wat men noemt ‘gemoedelijk’ is, dat hem ontbreekt de teedere melancholie van een Gray bijvoorbeeld, het hartstochtelijke streven van een Shelley, de peinzende verrukking van een Wordsworth, of de eindelooze droefheid van een Tennyson's *Tears*, *idle tears*, is waarschijnlijk juist bevorderlijk voor de helderheid en de koele verstandelijkheid zijner intellectueele zeggingswijze, als hij menschelijke karakters schetst in zijn werk; maar door zijn beschrijvingen bekoort hij ons niet. Hij ontroert ons niet door diep-dichterlijke teederheid, maar hij brengt ons in verrukking door zijn ragfijne ontleding van de roerselen der ziel. Bijna scheen het, alsof Browning's poezie alleen de nieuwsgierigheid kon wekken van hoogontwikkelde geleerde menschen. Hij brengt de verbeelding niet in gang, hij weet niet te bekoren door gratie of zoetvloeiende muziek. Waardoor Browning ons treft tot in het innigst van onze ziel, is ten eerste zijn

bizondere gave, om door te dringen tot in de diepste beweegredenen en aspiraties van menschen, die, wat omstandigheden en ontwikkeling betreft, zeer ver van ons afstaan, en ten tweede door den opwekkenden toon van zijn levensvreugde, waardoor hij als 't ware zoo diep neerdalen kan in de bronnen, waaruit de liefde voor en de blijdschap om het leven welt.

Men zou Dickens kunnen noemen *het Oog* van de 19e eeuwsche Engelsche literatuur, het opmerkzame, en alles-door-schouwende Oog; Tennyson, het Oor, dat gestemd was om de subtielste melodieën der natuur op te vangen; Thackeray, den Prediker in de Woestijn, lamenteerend over de ijdelheid der ijdelheden; George Eliot, het Peinzende Voorhoofd, en Browning den psycholoog, die het een of ander nieuw en vreemd gezichtspunt aan het uitleggen is. Tennyson was zoowel uiterlijk als innerlijk een dichter, zoowel in zijn studeerkamer als in het wereldsche leven; aldoor luisterende naar den klank zijner verzen, en ze over en nog eens over werkende, opdat zij de volmaaktheid zooveel mogelijk nabijkomen zouden. Browning was zich nooit *bewust*, een dichter te zijn; hij vermomde zijn Muze in het gewaad van een eenvoudig burgerman; hij was aangenaam en bescheiden in den omgang, en ontving iedereen op een wijze, die den bezoeker deed vermoeden, dat hij meer gaf door zijn gesprek, dan kreeg door Brownings woorden. In Tennyson's poezie vinden wij telkens nieuwe schoonheden; in Browning schijnen we daarentegen telkens nieuwe feilen te ontdekken. Waarom hij juist maat en ruim koos voor zevenachtste van zijn productie zal altijd een diep geheim blijven. Men zegt wel eens, dat Browning geheel de ziekelijke verfijnings-zucht miste, die zijn tijd eigen was. De processen, die zich afhandelden in zijn geest waren soms wel in primitief-onbeschaafden vorm, maar altijd prachtig-direct gezegd. De klank van zijn luide stem, de krachtige greep van zijn hand typeerden deze eigenschap reeds. In de bloem zijner jeugd, op drieëndertig jarigen leeftijd, werd deze robuste, krachtige, sterk-gezenuwde man voor het eerst van zijn leven verliefd op den geest en het talent van een veertigjarige, zeer zwakke dichteres, die hem van haar ziekbed sympathieke brieven schreef. Met oneindig veel moeite, daar de ouderwetsch-strenge vader allen omgang met menschen

belette, wist hij een persoonlijke introductie te krijgen, en het gezicht van deze teere vrouw met het mooie lange haar en de zachte donkere oogen, ‘haast enkel ziel’, en ‘schuw, als een fijn grijs vogeltje’, deed hem haar op het eerste gezicht liefkrijgen. De frèle zieke, met droeve herinneringen aan den dood van haar liefsten broeder, buiten de wereld levende, met boeken in plaats van menschen om zich heen, en visioenen en verbeeldingen als eenig gezelschap, voelde dat deze gezonde, schitterende jonge man, die een prachtige toekomst voor zich had, alles ging opofferen aan een droom, die *droom* blijven moest. En maanden van correspondentie, van uitgebreide en veelvuldige brieven, als zelfs bij de hartstochtelijkste minnaars iets ongehoords is, waren er noodig, om ‘Ba’ (zoo noemde Browning zijn vrouw) te overtuigen, dat hij haar niet lief had om haar letterkundige eigenschappen maar om haar zelf alleen. En daarop werden de brieven nog inniger en lyrischer dan voorheen. De brieven van hem, die zoowel als die van haar, zijn voor de kennis van beider karakter zeer kenmerkend. Miss Barrett, met haar hier weinig ter zake doende kennis, haar Grieksche en Hebreeuwsche citaten, haar eenige manier, om elk, zelfs het kleinste voorval van alle mogelijke kanten te bekijken; Browning, al te vol van gedachten, die iederen zin in het midden door allerlei toevoegingen onderbrak, die als een engel de wacht hield bij de gevangenis van zijn liefste, en die haar de wijze wees, waarop zij zou kunnen ontvluchten; en die allengs de voorzorgen nam om den tyrannieken en erger dan Edgeworth'achtigen vader te ontsnappen. Deze unieke roman van twee artiesten, die elkander vonden, deze liefdesgeschiedenis, zoo levendig, en toch zoo teeder, zoo bekoorlijk in één woord, heeft in de historie der liefde weinig gelijken. De een zoowel als de ander scheen door deze verbintenis tot hooger schoonheid te stijgen; Elisabeth Barrett schreef haar *Sonnets from the Portuguese*, in welke autobiographie een zeer sterke en oorspronkelijke ontroering ligt, (terwijl men in Aurora Leigh iets van Brownings manier bespeurt) en *hij* schiep zijn *Men and Women.* De verbreeding, die beider leven ondervond was veel meer dan een aanvulling alleen. En in hun huwelijk waren zij volkomen één in volmaakte sympathie en vertrouwen.

N.G.

Bibliographie door Frans Erens.

L. Simons, *Studies en Lezingen.* Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur. Amsterdam.

Zelden verschijnt er substantieeler bundel van verzamelde opstellen dan deze onlangs uitgekomen in de steeds aangroeiende collectie der Wereldbibliotheek. Hij is vol van degelijke en grondige beschouwingen over engelsche en hollandsche literatuur. Er komt ook een zeer lezenswaardig opstel over Molière's *Avare* en *Tartufe* in voor, dat wel niet tot het beste hier gebodene behoort, maar toch aanleiding kan worden voor den lezer, om vooral over *Tartufe* zijne indrukken van vroeger op te frisschen en een verder onderzoek naar de juistheid der beweringen in te stellen. Het meest uitgebreide en uitvoerigste dezer opstellen is dat over Meredith. Men moet nu eenmaal Engelschman zijn of, zooals de auteur, lang in England hebben geleefd, wil men Meredith kunnen waardeeren. En wanneer er critici geweest zijn, die Meredith op eene gelijke hoogte als die van Shakespeare stellen, durf ik niet opponeeren. Ik wil gaarne gelooven, dat hij tot de uitnemendste proza-schrijvers van zijn eeuw behoort en moet het bij het geloof laten. Mij zelven daarvan te vergewissen, zou mij stellig een paar jaren ernstige studie kosten. Misschien zoude ik zelf in England moeten gaan wonen, opdat de harde schil van mijn anti-engelschen aanleg eenigszins zou kunnen doorweekt worden. Daarvoor ben ik echter te oud en vastgeroest in de continentale gevoelsrichtingen, te veel van romaanschen zuurdezem doortrokken en te veel geacclimatiseerd aan de germaansche gevoelsnevels. Het zou niet interessant zijn,

wanneer ik hier alleen stond en ik veronderstel, dat deze maatstaf aan velen van 's heeren Simons lezers zou kunnen aangelegd worden. Waar incompatibilité d'humeur aanwezig is, kan deze misschien door de jaren afslijten, voor het oogenblik helpt geen verder praten. In opinies mag men verschillen, zelfs in vele dingen eene tegenovergestelde richting zijn toegedaan, men blijft tenminste begrijpen en men laat gemakkelijk eene tegengestelde meening gelden. Verschil van aanleg en zielebeweeg is onoverkomelijk of vereischt jarendurende pogingen tot samensmelting. Zoo staan velen tegenover Meredith en stonden eenigen reeds tegenover Thackeray. Voor zoover ik kan oordeelen, is dit niet geheel toepasselijk op de verzen van Meredith. Mij dunkt, dat ik hem in het stijgen zijner sentimenten, in het rhytmeeren zijner woorden gemakkelijker kan volgen dan wanneer hij aan den grond van zijn koppig proza zit vastgenageld.

Het voor de meesten belangrijkste gedeelte van dezen bundel zijn dan ook de studies over Vondel's Gysbrecht en die over Jeftha, waarin met groote degelijkheid en diep doordacht de structuur en de gang van deze tragedies wordt blootgelegd. ‘Beide Vondelstudies worden door de beoefenaars van Vondels werk nog geraadpleegd. Als “methode” van historisch-kritische studie vind ik ze zelf nog goed: er is in beide gepoogd den schrijver en zijn werk uit zichzelf te verklaren, inplaats van ze te gaan toetsen aan buitenafsche stelregels of te subjectieve indrukken’, zoo zegt de heer Simons. En inderdaad wij hebben weinige of geen vollediger studie over den Gysbrecht dan die van den directeur der Wereldbibliotheek. Aan een welverdiend zelfverwijt kunnen wij moeilijk ontkomen, wanneer wij de lijst betrachten van dat, wat er met nauwkeurige studie en geduld over 's lands grootsten poeet is geschreven. Uit zijne talrijke drama's is toch nog wel wat te halen, zooals Simons voor den Gysbrecht en den Jeftha heeft bewezen. De monographieen over Goethe's werken loopen reeds in de duizenden. Er bestaan in Duitschland verschillende series van uitleggingen van de beroemde drama's der duitsche litteratuur. Wij hebben niets dergelijks. Geen geleerde bronnenstudie is hier noodig, zelfs niet altijd gewenscht, maar een nauwgezette ontleding der handeling, een aanwijzen van de evoluties in het doen en laten der handelende personen.

Groote verwikkelingen vindt men bij onzen dichter niet, maar zijn concepties getrouw te volgen zou toch wel de moeite waard zijn, behoort zelfs tot onze verplichtingen tegenover hem en tegenover onze litteratuur, waarvan hij tot nu toe het erkende opperhoofd is. Na het lezen van deze twee Vondelstudies gaat men meer van den dichter houden. Op hunne basis verrijzen de schoone Vondel-Drama's in helderen luister. Valt men bij een stuk van Vondel met de deur in het huis, dan vindt men licht dingen, waaraan men niet gewend is en die men geneigd is met een zekere geringschatting voorbij te gaan. Doch na de studies van Simons ben ik de twee treurspelen van onzen dichter gaan lezen en hunne schoonheid maakte op mij dieperen indruk. Deze is misschien niet zoozeer te weeg gebracht door de juistheid van 's heeren Simons argumenten als wel doordat hij mij het zwaarwichtige van onzen grooten dichter heeft doen voelen, omdat hij dat zelf voelde.

De studie over Ibsen mag eenigszins droog, op het dorre af genoemd worden. Toch heeft de auteur éénheid in het werk van den Noorschen dramaturg gebracht, waarbij hij zeer gelukkig de overeenkomst bij de verschillende Ibsen-karakters laat zien. Deze beschouwing over Ibsen veronderstelt echter een grondige kennis van diens werk. Is de lezer niet daarmede voorzien, dan zal hij deze studie gerust kunnen overslaan.

Varia.

I.

Hoe wij beroemd worden in het buitenland.

Kort geleden gebeurde het, dat een onzer bekendste letterkundigen verrast werd met een aanvrage van den directeur der Parijsche *Dictionnaire Universel du Génie contemporain*, den heer Ch.H. Stéphane, 'ancien Consul', om biographische bizonderheden en eenige gegevens omtrent zijn werken.

Na aan dit verzoek te hebben voldaan, ontving evenwel onze letterkundige het volgende schrijven, dat hem droevig ontnuchterde. Want hij was namelijk *arm...* en daardoor zag hij zich helaas de kans benomen nog eens als Nederlandsche ster te schitteren aan het firmament der *Dictionnaire du Génie contemporain...*

> *Monsieur*,
> Nous vous remercions des documents que vous nous avez adressés.
> Nous venons vous prier en reconnaissance de ce que nous faisons pour vous (!) et pour nous dédommager de nos frais, de souscrire à un exemplaire du volume complet de 400 pages, payable à la réception. A cet effet il vous suffira de remplir le bulletin ci-joint, et nous l e retourner dans l'enveloppe (zoo gemakkelijk mogelijk nietwaar?) ainsi que votre photographie que vous avez omise de nous envoyer.
> Dès leur réception nous nous empresserons de remettre votre biographie à la composition et votre portrait au clicheur. (Welk zinnetje in al zijn eenvoud aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat!)
> Dans cette attente, nous vous prions de croire, Monsieur, á nos sentiments entièrement dévoués. (Niet geheel overbodig er dit verzoek bij te voegen.)
>
> CH.H. STÉPHANE.

Het gedrukte *Bulletin de Souscription:*

> Je soussigné... déclaire souscrire au Tome 1er du *Dictionnaire Universel du Génie contemporain* (un volume broché grand in-4° sur 3 colonnes, de 400 pages) contenant mon portrait et ma notice biographique, au prix de **30 francs** (*trente francs*), -

werd niet ingevuld, kon niet worden ingevuld. De letterkundige begreep opeens, dat de glorie eener beroemdheid in het buitenland alleen weg-gelegd is, voor wie, behalve hun talent, ook nog een schat aan ijdelheid en rijkdom bezitten...

Hoe worden wij beroemd in het buitenland?... *A raison de... trente francs!...*

II.

De Nieuwe Gids en Het Nieuws van den Dag. Ons laatste woord in deze zaak:

Dat de zich niet noemende recensent van het Nieuws van den Dag zijn gezag in literair-biographische kwesties boven dat van een bekende en erkende Engelsche literatuurgeschiedenis blijft stellen, laten wij gaarne voor rekening en verantwoording der N. v.d. D'sche redactie; wij echter, en zeker alle inzichtigen met ons, geven in deze beslist de voorkeur aan de Engelsche autoriteit.

N.G.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 27. Deel 2]

Rousseau 1712 - 28 juni - 1912 door Hein Boeken.

I.

Tot eenen verren vriend.

Nog ruischen de eiken bij het murmureeren
Der beken en het klateren van val
Met dien ondoofbren, altijd wakkren schal,
Die schijnt, al blijft hij, stadig te vermeeren...

O zijn daar die, als gij en ik, nog eeren
Die enklen die, boven 't ontelbre tal
Van wie daar leven naar gewoonheid al,
Van heilge Stem hun stemmen mochten leeren,

Die heil'ge Stemme, die uit woud en beek
Hun sprak en van een dieper waarheid zwol
Dan andren licht uit stof, papier en rol,

Die in hen lichtte dat de nacht hun leek
Een lichter dag met waerelden en scharen,
Die dezer schare en waereld 't voorbeeld waren?

II.

O menschen-beeld, hoe moeilijk is uw vondst!
Toch zóó nabij - 'k bedoel dat diepste wezen,
Dat ieder moest uit de oogen kunnen lezen
Van wie daar naast hem leeft - maar o ongunst

Van al wat is des menschen kracht en kunst:
Al wat hem mocht van 's levens leed genezen,
Hij ziet het rond als vijand opgerezen
En liefde's toog werd schier onvindbre gunst -

Toen, - Mozes slaand op rots-wand in woestijn,
Met liefde's staf en 't innigste gelooven,
Die aller dorst deed milde bronnen stroomen -

Zoo toen de mensch tot 't uiterst was gekomen
Van dorst en dorheid en 't al lag bestoven,
Was Hij 't die slaakte klaatrende fontein.

HILVERSUM, 28 Juni 1912.

Ducizka
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. VII.

Twee-, driemaal, hardnekkig-geduldig, met aan 't lichaam klittend, droog-broeiend goed, was-ie naar Laurie's huis gewandeld, op bewoners van een van de verdiepingen en op den nachtwaker loerend.

De pech hield aan, alles leek op dat nog niet late uur binnen.

En den wrangen portier, 't skelet met den kalen knikker, dorst-ie niet porren.

Toen, de vuisten gebald, zenuw-gehitst, down en kregel gaf-ie 't op.

In 't stikdonker portaal, waar-ie Duczi George's ring aan den vinger gestoken had, schuurde-ie in z'n verwoedheid, voor-ie licht kreeg, 'n paar waslucifers stuk - en schrikte.

Op een van de uitgeloopen traptreden, suffig, wezenloos, zat Wanda Stief. Ze hield 'r taschje in de eene, 'n dikken huissleutel in de andere hand. Van 't knarsend geschrap van de lucifers had ze niets gehoord, en terwijl-ie met 't waaiend waslichtje, verwonderd-vragend, voor 'r stond zag ze 'm niet.

‘Is 'r - is 'r iets gebeurd?’, vroeg-ie, 't allereerst aan de zieke moeder denkend.

Met 'r rood-gloeiende oogen - oogen van bloederig wit en gespannen pupillen, keek ze langs 'm heen, stond moeilijk-waggelend op.

‘Is je moeder...’, herhaalde-ie.

Zonder 'm op te letten, treuzelend van gebaar, met 'r voeten over 't cement stotterend, of ze dronken was, aarzelde ze naar de buitendeur.

'Moet je nog uit?', zei-ie 'r helpend, om de deur te ontsluiten - de sleutel rammelde onbeholpen tegen 't slot: 'is je vader nog niet thuis?'

Ze schudde 't hoofd, vertrok de lippen zoo stuipend, of ze zich bedwong 't niet uit te gillen.

't Maakte 'm angstig. Als dat kleine jonge ding, dat de gewoonte had 'm prettig toe te knikken, wanneer ze 'm tegenkwam, zoo overstuur was, móést 'r iets zijn.

'Wanneer je 'n dokter wil', drong-ie aan, den deurknop in de hand: 'kan ik 't vlugger!... Geef dan antwoord, kind!... Hoor je niet?... Scheelt 'r wat aan...?'

Midden op den stoep, niet wetend of ze links of rechts zou gaan, liet ze den huissleutel vallen, en verroerde zich niet om 'm op te rapen.

Wat drommel, wat heeft 't schaap vanavond - heeft ze met 'r moeder herrie gehad - is ze van plan 'r vandoor te gaan - wacht ze 'r vader op, omdat 'r boven iets an 't handje is?, dacht Erich, ongerust over 't houdingloos doen van 't meisje.

Maar toen ze den sleutel liet liggen, naar de zij van de spoorbaan willoos voortstapte, blies-ie den lucifer uit, ging 'r na.

'Je vergeet je sleutel, juffrouw Stief', zei-ie 'r bij 'n lantaarn inhalend, en opnieuw schrikte-ie door 'r kort-stootend geadem, of ze nasnikte: 'toe, wat is 'r? Kwestie gehad? Heeft je vader je...?'

Nog gaf ze geen antwoord.

Plots bleef ze staan, leunde tegen den post van 'n deur, smeet 'r taschje tegen den grond en met lippen, die de smart niet houen konden, kermde, kreunde ze in 't holle portiek van 't huis.

'Nou, nou, nou!', troostte-ie: 'zie je wel, dat 'r iets is...!'

Ze luisterde niet, klaagde als 'n door weeën gekwelde - ze koortsbeefde dat 'r hoofd 'r van schokte.

'Wees verstandig, juffrouw,' bazelde-ie 'r op los: 'en ga naar huis... Geef je arm!...

Even liet ze zich bewusteloos leiden, toen rukte ze zich los, jachtte in één wild gehaast de straat over.

Bijna in z'n gewurm, om de dingskes uit 't opengeklept taschje van den grond te grissen, was-ie 'r kwijt geraakt.

‘Wel, Christus, zèg dan wat 'r is!’, sprak-ie 'r arm voor de tweede maal grijpend.

‘Niemendal! Niemendal!’, hijgde ze, en ineens schel-vinnig uitvallend, riep ze uit: ‘laat me met rust!... Bemoei je niet met me!’

‘Larie! Nonsens!’, zei-ie: ‘waar wou 'n aap van jóúw leeftijd nog zoo laat heen?... Zal ik met je naar huis gaan, en je vader onder handen nemen...?’

‘Vader is niet thuis...’, hakkelde ze: ‘en 'k ga niemeer terug!’

‘Nonsens!... Doe niet zoo opgewonden!... Ben ik zoo'n vijand van je, dat je me niet vertrouwt...?... Kom!... Je heb niet eens 'n mantel an!... Willen we 'n endje oploopen, tot je gekalmeerd ben...?’

‘Nee... Asjeblief, asjeblief, laat me alleen!’

‘Denk 'r niet an!... Ja, al stap je nog zoo - 'k heb óók beenen!... Al wou je de H e e r s t r a s s e afkuieren: mij raak je niet kwijt!’

Hij babbelde tegen 'n doove. Ze nam geen notitie van 'm. Strak voor zich uit starend, als 'n slaapwandelaarster den stoeprand houdend, en daar niet van wijkend, bewoog ze de kleine voeten.

Misschien, 'r niets van begrijpend, en de dochter van Nathan Stief niet zoo kennend, om zich met geweld aan 'r op te dringen, zou-ie 'r in den steek hebben gelaten, als ze niet zelf, en dat op 'n zoo wonderlijke manier, of ze niet wist wat ze zei, of ze half-waanzinnig was geworden, was begonnen te spreken.

‘Wat 'n zacht weer, hè?’, praatte ze, zonder 'm aan te zien: ‘wat 'n gek weer, hè?... Hè?... Hè?... Ja, wat?’

‘Nou, dat schikt nog al’, zei-ie, met z'n houding geen raad wetend.

‘Ja - ja’, zei ze wezenloos: ‘waar zijn we hier zoo wat?... Gek, hè?, dat je zoo kan loopen suffen... Dat komt... God, wat heb 'k 'n vreeselijke, vreeselijke hoofdpijn... Zou 't nog ver zijn...?’

‘Wat?’, vroeg-ie.

‘Nou - nou - nou...’, wauwelde ze, te op om 'r gedachten te formuleeren.

Ze was ziek. Ze was overspannen. Hij vertikte 't 'r midden in den nacht - bij half twee - aan 'r lot over te laten.

Weer poogde-ie 'r te overreden naar huis te gaan. 't Eenige wat-ie 'r mee bereikte, was dat ze opnieuw stil bleef staan en zoo hartstochtelijk snikte, dat 'r zich voorbijgangers mee bemoeiden.

Toen, bang voor 'n oploopje, dwong-ie 'r in de eerste, de beste open Droschke, die voorbijkwam. Omdat ze klappertandde, telkens in krampachtige siddering de magere schouders in 't zomersche blousje tot dicht bij 't afslierend hoedje stiet, en dan rilde en kleumde, of de heerlijke nachtkoelte 'r bevangen had, sloeg-ie de vettige deken van de voorbank om 'r heen.

'Nou rij 'k 'n endje met je om, om je te laten bedaren', praatte-ie 'r bewusteloosheid toe: 'en terwijl vertel je... Waarom wil je niet na huis terug?... Nou?'

Ze antwoordde niet. Met gesloten oogen, de handen slap over de deken, hing ze achterover. Als niet 't licht der lantaarns, dat na ieder schaduw-gezwalp wit-plassend aanschoof, 'r werkenden mond en 't jagen der kleine neusvleugels grillig-schel had bevlamd, als 'r geadem niet 't gehort van 'n in z'n slaap na-kreunend, na-klagend kind was geweest, zou-ie zich hebben kunnen verbeelden, dat ze niet meer wakker zou worden - zoo weg-van-alles lei ze naast 'm. Even dacht-ie aan Grete Ginzel, de vrouw van den friseur - even aan Duczi, die eergister op z'n kamer, na 't zien van de prostituees in 't H o t e l D i e T a u b e, na 't sluiten der balkondeuren, net zoo aan 'r heele lichaam gebeefd en getrild had. Twee-, driemaal, dan z'n arm door den hare stekend, dan 'n kouwe hand in de zijne nemend, hernam-ie z'n aanloop, om 'r tot spreken te dwingen. 't Eenige waar ze op reageerde, was op de vraag of ze naar huis wou. Daar schudde ze 'r hoofd zoo maniakaal-onwillig, met zoo'n afkeer bij, dat scheen 'r zoo te prikkelen, dat-ie 'r stil bij werd, en 't niet nog eens vroeg.

Ik zal 'r, dacht-ie - zelf begon-ie door z'n nog niet opgedroogd ondergoed te huiveren - 'k zal 'r, als ze zoo blijft, eenvoudig de trappen opdragen, 'r bij Nathan deponeeren, en me overtuigen welke formeele idioot 'r in dien toestand heeft gebracht.

Zachtjes riep-ie den koetsier toe denzelfden weg terug te rijden, zachtjes gaf-ie 't adres op. Had-ie ook zonder die voorzorgen kunnen doen. Ze bewoog niet.

Vermoeid, met 'n pijnlijk gloeien van de blaren, die de roeispanen bij de vervloekte tocht over de Mügelsee, in z'n handen hadden geschrijnd - vermoeid, verveeld, down - was 't niet meer dan krankzinnig, dat de pech-dag met zulk 'n zot avontuur besloot? - luisterde-ie naar 't eentonig gehoefklap van 't lummelend paard over 't asfalt. Als-ie den sleutel niet verloren had, zou-ie nu bij Duczi, Laurie, Lotte en Betty, vier-hoog, zitten - de ruzie met Laurie dee 'm niks en aan Betty 'r fratsen - Christus, had hij 't uitgelokt? - zou-ie 'n eind maken! - als-ie 'r niet zoo nonchalant mee om was gesprongen, bij 't naaien van z'n broek of bij 't gescharrel in de boot, was 'm dit bekaaid geval, dat 'm maar half interesseerde, niet overkomen. Nathan Stief, de stomme bultenaar, was z'n overbuurman, meer niet. Door Wanda, die af en toe, als ze 'r niet waren, boodschappen voor hem of Poldi, meestal van minder ‘gezelligen’ aard, aan had genomen, daarna door de hulpbehoevendheid van de verlamde moeder, was de kennismaking gekomen - en door de kennismaking met Nathan, de ellende, de misère met den woekeraar Semmy Lubinsky. Daar had de bultenaar, zelf slaafje, geen schuld aan, integendeel: Erich mocht den goedigen, droogstoppeligen pianist van 't klein Café-Chantant, waar hij en Poldi 'n paar maal op bezoek waren geweest - toch had-ie de laatste maanden bij de vernederingen in 't ‘Lombard und Lagerhaus’, in 't bijzijn van den docielen, alles beluisterenden, nooit 'n syllabe meebabbelenden boekhouder, Wanda's vader meer dan onvriendelijk gegroet, als-ie 'm op straat of in 't trappenhuis ontmoette. Van de verhouding tusschen Nathan en z'n dochtertje wist-ie niets, niets van de groote genegenheid van de twee. Nu 't kind door 'n gril, in 't diepst van den nacht, met 'm rondree, leek 'm de eenige verklaring, dat ze van den bultenaar 'n pak rammel gekregen had. Misschien scharrelde ze met een van de kwajongens met lange haren en bleeke gezichten van 'r conservatorium, misschien...

Wrevelig speelde-ie met 't handtaschje, dat ze bij 't portiek tegen den grond had gesmeten, en waarvan-ie de klungel-voorwerpjes, al eens op had geraapt - wrevelig bukte-ie zich weer. 'r Zakdoek, beurs, handschoenen, boekje en potlood, waren naast de deken gevallen. Ook 'n blanco enveloppe met iets 'r in.

Poldi liet z'n heele, voor 'n deel waarlijk-schandelijke beertjes-

correspondentie op de schrijftafel slingeren: Erich zou 'r niet aan gedacht hebben 'n indiscretie te begaan. Papieren van 'n ander te doorsnuffelen vond-ie - hoezeer 't couvert met den ploertigsten firmanaam van de wereld, bij oom Ludwig 'm gefascineerd had! - 'n zoo vuns glupergedoe, dat-ie de enveloppe, zonder 'n hapering, met de overige dingen saam, in 't taschje stak. Toen, na 'n nieuwe vruchtelooze poging, 'r uit 'r ziekelijke apathie op te wekken - las-ie, las-ie toch. En was blij, dat-ie 't gedaan had, dat-ie eindelijk wàt begreep. Bij 't aanfloepend, weer weg-norschend licht der lantaarns, zag-ie gevlekte, morsige, nerveuze letters. Ze was den brief begonnen, was in den eersten zin blijven steken, had 't papier schots en scheef met den nog natten inkt toegevouwen - met de doorzichtige bedoeling 't geschrevene zóó niet te posten.

Op de bovenste helft van 't velletje, uit 'n schoolschrift gescheurd, klitten half-leesbare woorden - op de benedenhelft stond 't nog eens, in vervloeid spiegelschrift, als 'n stukgewaaid spinneweb.

Drie-, viermaal, zich bij iedere nieuwe lantaarn moeite gevend, herlas-ie, letter na lettergreep:

> Vadertje!
> Ik ben vanavond, omdat jij het wou, omdat jij
> van hem afhankelijk ben, bij meneer L. geweest,
> en omdat ik het je niet zeggen *durf*, schrijf
> ik je alles *voor* ik het besluit neem, jou,
> goeie, lieve vader, dat verdriet...

Duidelijk, dadelijk-duidelijk was 't niet. Maar de geëxalteerde toestand van 't kind en de laatste woorden die 'n bedreiging leken, drongen je 't idee van 'n ‘afscheidsbrief’ op.

Christus, die letter L...

L. beteekende natuurlijk Lubinsky, omdat Lubinsky de ‘chef’ van 'r vader was!

‘Omdat jij 't wou, omdat jij afhankelijk van 'm ben’ - ‘omdat ik het je niet zeggen *durf*’ - ‘durf’ onderstreept! - ‘voor ik het besluit neem, jou dat verdriet...’ - 't ‘aan te doen’ had ze niet meer geschreven... Christus, had de gedrochtelijke eenoog iets met de opwinding, 't gesnik van 't kind uit te staan?... Zou 't monster...? Nonsens! Bestond niet!...

Maar wat beteekende dan de aanhef van den brief: '... ik ben v a n a v o n d , omdat jij 't wou...' - v a n a v o n d . Dat was voor geen twee uitleggingen vatbaar...

't Rijtuig stopte. Ze waren 'r.

'Kom, juffrouw', drong-ie met vriendelijk geweld: 'geef je hand en stap uit! Toe, flink, flink! Ik zal je helpen...'

Opschrikkend, 't huis aan de overzij van 'Die Taube' met z'n verlichte ramen herkennend, stribbelde ze tegen, trachtte zich los te rukken. Maar in 'n wip - wat-ie vast had, liet-ie niet makkelijk los - betaalde-ie den koetsier, die 'r niet aan gewend was, dat paartjes in o p e n Droschken ruzie maakten - en eer ze 'r op bedacht was, stond ze achter de vlug gesloten deur van 't 'Vorderhaus'.

'Zoo', praatte-ie opgelucht: 'en nou een, twee, drie onder de wol, stijfkop!... Nee, niet hier blijven! Toe, 't is al zoo laat, kindje!'

Weer, als voor 'n uur, streek-ie 'n was-lucifer af. De afgetakelde gang met 't plompe duister van de binnenplaats, 't bord met de adressen van de huurders en de schemertrap met 'r uitgevreten treden leefden op - ook 't bleek-mager kindergezichtje, doodswit en ontdaan boven de bij de hals ingescheurde blouse.

'Als je niet wil, dat ik je draag', dreigde-ie glimlachend: 'haal ik je vader en doen we 't samen...'

Willoos, kapot-van-gebaar, de traptreden zonder besef bestappend, liep ze voor 'm uit. Een-hoog kon ze niet meer, zakte ze ineen.

De lucifer doofde - in 't donker sprak-ie 'r dringender toe.

'Wat is dat nou, kindje?... Christus, met 'n beetje energie...'

Ze richtte zich weer op en bij 't verder omhoog gaan kreunde ze of ze lichamelijke pijn had.

Drie-hoog moest ze opnieuw gaan zitten. Met 'n verschen lucifer in 't doosje gestoken, wachtte-ie tot ze weer kon.

'Bij wie was je vanavond?', vroeg-ie.

Ze zweeg, snikte met 't hoofd in de handen.

'Bij - bij Lubinsky?', hield-ie vol.

Ze schudde woest-driftig 't hoofd.

'Zoo', zei-ie, 'r helpend om op te staan: 'en wat wou je je

vader schrijven dat je 'm niet dorst zeggen?... Heb je je over dat gedrocht te beklagen?... Heeft-ie 't je lastig gemaakt...? Nou dan, kindje!... Je doet of 'r iets vreeselijks gebeurd is, en als men je soebat, hou je je mond!'

'Ik ben zoo moe, dat 'k niet praten kàn', antwoordde ze moeilijk.

'Wil je dan morgen?', vroeg-ie.

Ze knikte suffig, nauwelijks luisterend, en terwijl-ie de rechtsche deur, vier-hoog, ontsloot, leunde ze uitgeput tegen den wand.

Nathan Stief was 'r nog niet. 'r Brandde nergens licht - alleen in 't bed van de achterkamer klonk 't gemummel van de verlamde vrouw.

'Kun je je nu verder helpen, of wil je dat 'k op je vader blijf wachten?', zei-ie, toen ze 'r hoed af had gelegd.

'Ik ga slapen', antwoordde ze mat: 'ik ben zoo, zoo moe, zoo schrikkelijk moe...'

'Dan trek 'k de deur achter me dicht... Als je me noodig heb, hoef je maar aan te kloppen... Dag kindje...'

'Dag meneer...'

In 't schamel gangetje met z'n opstopping van kasten en rommel, treuzelde-ie, overwoog-ie of 't niet beter was 'r mee naar zijn kamer te nemen, of je 'r aan 'r zelf over mocht laten, maar Nathan, die iets bizonders aan 't handje moest hebben - zoo laat maakte-ie 't zelden - kon ieder oogenblik thuiskomen - 'r helpen uitkleeden kon-ie moeilijk - en, voor alle zekerheid, gaf-ie 'r 't taschje met de sleutels niet terug. Zoolang ze opgesloten zat, kon ze geen nieuwe dwaasheden, geen nieuw gekuier door de straten beginnen - morgen vroeg, als ze gekalmeerd was, kreeg ze de kleine bagage met den zonderlingen kladbrief terug. Door den deurkier zag-ie nog hoe ze werktuigelijk de knoopen van 'r blouse losvingerde, hoe de schommlende lamp over 'r oogen en mond schaduwtjes wiegde.

Poldi werkte in de zalig-eenzame stilte van den nacht. Om niet door de geluiden van buiten gestoord te worden, had-ie de balkondeuren gesloten. Met 'n pijp met 'n nattig-smeulend klitje tabak tusschen de breede lippen, met drie bijna onbeweeglijke kanjers van witte ratten op de schrijftafel en met de andere

tusschen de boeken, doorploeterde-ie heerlijk-helder van kop, omsponnen door de rust en de veiligheid van 't kamertje, 'n studieboek, waarin-ie om de zooveel bladzijden 'n brokje papier met aanteekeningen had gestoken. O, de sterke, gebenedijde uren, als 't kazerne-huis sliep, als 't nachtdonker je steun was, als je geen wrokkigen tegenstand ondervond, als je onaantastbaar heer en meester van je goddelijk beetje ik in de oneindige ruimten van 't Heelal was...

'Christus!', verweet Erich, de deur onhebbelijk opensmakkend - dikwijls verstoorde-ie zoo de beste stemmingsoogenblikken van z'n vriend -: 'da's hier jè lijkenluchtje! Smijt in godsnaam de deuren open! Hoe is 't mogelijk om bij zoo'n stank 'n oogenblik gezond te denken!'

Walmen als van 'n aanbrandenden Kartoffel-Puffer[1)] uit z'n reutelende pijp blazend, leunde Pol, zich smijdig-uitrekkend, achterover.

''k Wou', zei-ie, met 't gevoel van 'n jong-monter-hoentje - enkel de blaren van 't roeien hinderden 'm -: ''k wou me op zoo'n stank en zoo'n stilte graag 'n jaar abonneeren... De lucht van vanmiddag bij de schipbreuk van de M e d u s a heeft me zoo opgeknapt, dat 'k 'r m'n heelen nacht aan zou geven, als morgen m'n dagdienst niet begon!... Ben je de dames nog wezen opzoeken?... En heb je 'n taschje gemoerd?'

'Nee!', zei Erich gehumeurd: 'de boel was potdicht - dat ding is van hiernaast...'

'Zoo', antwoordde Poldi, geen verdere uitlegging vragend. Na de tranen, die-ie in de oogen van z'n vriend in den spoorcoupé had gezien, bij 't betrokken gezicht en de bruske gebaren na 't binnen-rumoeren, hield-ie zich aan de ouwe diskreete methode, om den ander - als-ie 'r lust toe had - uit eigen aandrang te laten praten.

Daar scheen Erich op 't oogenblik niets van te moeten hebben. Lusteloos - z'n bad bij de kraan in de keuken verwaarloosde-ie zelfs - kiepte-ie colbert, vest en 't versleten halfhemdje van oom Ludwig met 't te wijde boord op den stoel bij de slaapkamerdeur, en 'n sigaret opstekend, bleef-ie op 't balkonnetje, waar-ie Vrijdag met háár samen gestaan had, hangelen.

1) Aardappel-pannekoek.

‘Dat 's goed om 'n tering op te doen’, waarschuwde Poldi, die 'm met de afgedankte pet gezelschap kwam houden: ‘'k zou m'n jas aantrekken, jongen...’

‘'k Vat geen kou’, zei Erich koppig - de zoele nachtwind, over z'n halfnaakte borst, knapte 'm op.

Ouwergewoonte zwegen ze.

Boven 't hoekig dak van 't H o t e l D i e T a u b e met z'n geluw-doorspalkte stores, z'n licht-gekwijn achter neergelaten gordijnen - boven 't ‘Absteigequartier’ met z'n broeiende venstergaten, dreven wolke-vlokken zoo teer en zoo wazig, dat 't vlammen en flonkren der sterren 'r nauwlijks besluierd door leek. De melkweg, onpeilbaar van diepte, vaal-blauw, wijd-weg tot waar de damp uit de stad in rossig genevel opsteeg, vol vonkende trossen, tintel-bevende spetten en paars-doormarmerde dalen, lei in de bulting der daken gegroefd. En plots, als 'n wild-stuivend dwaallicht, phosphoresceerend, z'n baan als 'n stalen rapier langs vuur-knettrenden zwamsteen bekrijschend, met 'n naschreeuw van stuipende flarden en 'n bersting van gloeiende splinters, waar 't woelend-aanploffend lijf met andere, onzichtbare lichamen botste, dook 'n meteoor. Dwars, van dak naar dak, in één schuine zwieping, stak-ie over, en in 't karnend sterrengespeel van den melkweg, gaapte 'n leegte, 'n bizarre verwondering, 'n onbeweeglijk geluister...

Op een van de overzij-balkons, nog terwijl 't boven zwak toortste, werden de deuren geopend, en 'n vrouw, zwaar-heupig, met 'n blink-witten jekker, streek 'n lucifer af. 't Lauw-waaiend vlamke bedroop 'r kin en 'r nek en in 't sputtrend gewalm van 'r sigaar, hijgde 'n glunderend vuurtje. Dan, zich diep naar de zij van de straat buigend, wenkte ze wuiverig-druk iemand na, die uit 't Hotel kwam geloopen.

‘Heb je?’, vroeg Poldi, ongerust om 't dompe staren van Erich - hij beviel 'm niet: 'r moest iets onaangenaams gepasseerd zijn -: ‘had je de een of andere ontmoeting?’

‘Nee’, klonk 't futteloos: ‘'k voel me belabberd...’

‘Steek dan binnen je pijp op, jongen’, zei Pol hartelijk: ‘je ben natuurlijk kapot van de ongewone roeipartij... Heb je trek in 'n kop thee?’

‘Nee, 'k kruip in bed... 'k Vind 't leven door-en-door walgelijk!...’

‘Ja, ja’, troostte Poldi sympathiek - ‘Himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt’... onduidelijk was 'm 't psychologisch geval niet -: ‘op 't leven valt af te dingen, naar meer dan één kant, maar toch, toch...’

Hij beknabbelde z'n pijp in den stoel bij de schrijftafel, liet ‘Nietsche’ over z'n arm wandelen, keek grunnekend-glimlachend naar 't doen van den pessimist, die z'n broek uit had getrokken, en voor de tweede maal den winkelhaak bij 't kruis, met driftige rijgsteken repareerde. Schor, of-ie z'n keel schraapte, tikte 't wekkertje twee uur.

‘Is dat háár tasch?’, zette Poldi voorzichtig in.

‘'k Hèb je toch al gezegd, dat 'k 'r niet geweest ben!’, viel Erich geprikkeld uit.

‘Morgen is nog 'n dag’, merkte Poldi goedig-knikkend op - van 't handtaschje, dat niet van haar, dus van 'n ander was, snapte-ie niemendal - van de stemming van z'n verliefden vriend, die mèt Duczika's huissleutel zóó vroeg niet terug gekomen zou zijn - àlles. Om 'm af te leiden, begon-ie 'n ongemeen-opwekkenden boom op te zetten. Z'n specialiteit.

‘'k Was, toen je daar zoo monter binnen kwam vallen - 'k hinder je met m'n gebabbel toch niet bij je - werk...’

‘Stik!’, zei Erich, voor 't eerst na lange uren, om de ernstigzotte toespeling op 't naaien van de broek, lachend.

‘'k Was’, hernam Poldi, ‘Nietsche’ in balans op z'n hand houdend, ongevoelig voor de vriendschappelijke verwensching: ‘met 'n buitengewoon-merkwaardige studie, die haast als 'n paradox klinkt, over den “Zelfmoord bij dieren” bezig. 'k Zal 't boek bij je neer leggen, dan kun je 't morgen of overmogen 'ns inkijken...’

‘Bij dieren?’, vroeg Erich, even niet naaiend - daar had-ie nooit van gehoord, en als Pol geen mop bedoelde, wàs 't curieus.

‘Bij dieren’, knikte de ander: ‘'t voor en 't tegen bij scorpioenen, slangen, zeesterren enz., wordt uiteengezet. Wetenschappelijk-overtuigend is de historie niet, maar ze geeft je te denken niewaar Nietsche?...’

‘Dat moet a p r i o r i nonsens en a p o s t e r i o r i humbug zijn’,

zei Erich, weer met stevige steken aan 't kruis bezig - 't wijsgeerig evenwicht van den patenten kerel, die met 'n koningssnuit z'n toeterende pijp bezoog, nam 'm in de stilte van 't gemeenschappelijk kamertje te pakken - Christus, waarom was-ie zoo krankzinnig-down geworden - was 'r iets anders dan'n mislukte afspraak gebeurd? - was morgen geen morgen en geen nieuwe dag?...: ‘voor 'n zelfmoord is 't b e g r i p van dood en leven noodig... Nonsens!... Dat is bij geen dier te onderstellen!’.

‘Ja, ja’, sprak Poldi, ‘Nietsche’ wonderlijk-vreemd in de oogen kijkend: ‘daar heb 'k niets tegen in te brengen, dat wil zeggen betrekkelijk niets... 'k Heb mezelf na de lezing afgevraagd, of je 't begrip van den dood bij 'n dier mag en kan uitschakelen?... In de eerste plaats heb je den doodsangst, niewaar? - dien je bij elk dier waarneemt - in de tweede plaats de razernij van je minste soort, om te blijven leven... Als 'k “Nietsche” met 'n kat hier in de kamer opsluit, zal-ie 't zoo uitkrijschen als wijlen z'n vader in 't gevecht met den riool-smakker... Dat is natuurlijk niet enkel vrees voor pijn of voor 'n vijand, dat is logisch en volgens alle aannemelijke wetten de angst voor den dood!... Wanneer je twee honden tegen mekaar ophitst, 'r op of 'r onder, zullen ze mekaar knauwen en bijten, niet alleen uit lust, om mekander te verscheuren... Wie 't aflegt jenkt en zal 't laatste oogenblik probeeren te vluchten... Waarom?... 't L e v e n ... *Is* 't idee zelf-moord bij 'n dier, waar moord zulk 'n natuur-zaak is, zoo onmogelijk?... Als je voor 't geval van 'n scorpioen 'n verklaring kan vinden, blijft de mogelijkheid in principe bestaan, wat?’

‘Had jij vannacht zoo'n speciale behoefte over s u i c i d i u m na te denken?’, vroeg Erich, voor de tweede maal glimlachend - goddank, de ballast was-ie kwijt - Duczi zou 't begrijpen - Betty wist dat-ie naar Friedrichshagen gegaan was...

‘Jongen’, zei Pol met z'n zachtste kamerstem en 't licht van de studeerlamp besprenkelde z'n brilleglazen onder 't vierkant hoofd met 't gekarteld koper-bronshaar, of ze fonteintjes van violette, dof-paarse, parelmoeren stuivinkjes werden: ‘... 'k zie uur aan uur s u i c i d i u m van de beste qualiteiten, voornemens, bedoelingen, idealen, door maatschappelijke oorzaken, voor me... Juist in de rust van m'n werkhok - als 'k op dreef raak - voel 'k sterker dan anders den zelfmoord bij m'n correctie-

arbeid op de drukkerij... Ja, ja... En dan: 'k heb pas m'n hart aan 'n brok statistiek opgehaald... Om de tien, elf uur maakt zich iemand in Berlijn door verdrinken, 'n revolverschot, 'n opengelaten gaskraan van kant, om de tien, elf uur herhaalt 't zich...'

'Ja, ja...', antwoordde Erich, met de naald onbewegelijk in de hand. Hij dacht aan de kleine scène met oom Ludwig - over z'n vader.

'Pardon!', zei Poldi, 'Nietsche' brusk loslatend - hoe kon-ie zoo stupiede zijn, zoo ontzettend-ontaktvol, om na de confidentie van den nacht, toen Erich voor dag en voor dauw op was gestaan, op d a t chapiter door te boomen - dat-ie, ezel!, 'r dat van 'n opengelaten gaskraan uit had geflapt! -: 'pardon, 'k had natuurlijk geen oogenblik de intentie...'

'Ga gerust je gang', knikte Erich, den draad met z'n tanden doorbijtend - de reparatie was klaar en ditmaal stevig: ''t interesseert me - 'k had 'r geen flauw vermoeden van, dat 'r zooveel... Dus minstens twee in vier en twintig uur?'

'Ja', zei Poldi, snel doorpratend, om van 't gevaarlijk onderwerp af te stappen - jammer, dat-ie zoo bruut was geweest! -: ''t neemt eer toe dan af. Ook de misdaad! 'k Heb hier tabellen over moord, diefstal, aanranding, waarbij je gewoon gebluft zit! Om de zeven menschen heb je 'n "misdadiger"... En dat's nog relatief weinig, ontzaggelijk weinig, verbazingwekkend weinig... Reken 'ns an: 's winters loopen 'r in Berlijn van de dertig-duizend tot de vijftig-duizend zonder bestaan, zonder 'n hap brood, zonder 'n afdak rond! 's Zomers bij de dertig-duizend! Die zien in de straten luxe en luxe... Is 't geen godsgruwelijk wonder, en pleit 't niet voor de g o e d h e i d van 't kuddedier...' - van 't laatste woord hield-ie enorm -: 'dat 'r in verhouding zoo'n klein percentage misdaad is? De fout blijft dat ze 't niet dieper zoeken, en de stijgende misdaad met 'n stijgend aantal artikelen in 't wetboek-van-strafrecht de baas probeeren te blijven, de struisvogels, de impotentelingen...'

Ineens, in z'n doorzichtige veelheid van woorden gestoord - Erich begreep de bedoeling - leunde-ie star van schrik, met gespannen pupillen en 'n onbeweeglijk-luistrende, geen rookaarzling dampende pijp achterover.

'Wat was dat?', vroeg-ie gedempt, niet verwrikkend.

‘Weet 'k niet’, zei Erich, bleek, moeilijk en met 'n ril-huivering over 't achterhoofd, of 'n onzichtbare hand 'm over 't haar streek.

Zelfs de ratten op de schrijftafel zaten als versteende naaldklompjes.

'n Korte gil-snijdende schreeuw, snerpend-klagend, 'n angstgurgel, 'n rauwe noodkreet uit 'n gewurgde strot, zwonk door den stilstand der kamer, leek de hijgende lamp te omwieken, de hoeken bij 't rek en de kast in schaduw te deuken en verstierf. 't Kon boven, benee, naastan, op straat - in de kamer zelf zijn geweest. 't Had gegierd en met gele vonken gevlamd - 't was grijpbaar en tastbaar, één enkel bliksemend oogenblik - en 't versmolt in de duisternis, buiten, zonder echo, zonder weerklank, zonder zacht-nastuipend gerucht. Als 't geduurd zou hebben, lang-van-galm, log-van-krijsching, met 'n zekere aanvoeling wáár de plek was, zou de schrik minder heftig-pénetrant zijn geweest. Nu, bij 't looden gewicht van de aanplonsende stilte, keken ze mekaar verdwaasd aan.

‘Waar was 't?’, vroeg Poldi, zich langzaam oprichtend, en in z'n gebaar was iets van verweer.

Erich, die zich den tijd niet gunde in z'n broek te schieten, stoof op de balkondeuren toe, wierp ze met rinkelslag open, boog zich over de ballustrade. Niets. In de straatleegte was 't niet geweest. Bij ‘Die Taube’ liep 'n agent en van dwarsstraat naar dwarsstraat, plassing van lantaarnlicht voor zich uit, spurtte 'n auto.

‘Is 'r iets?’, vroeg Poldi nog eens, weifelend opstaand.

‘Nee’, zei Erich verwonderd: ‘Christus, 'k ben 'r koud bij geworden! 't Klonk zoo dichtbij, zoo vlak in de buurt...’

Ongerust, nog heelemaal wit, stapte-ie de slaapkamer in, staarde over 't kozijn. Niets. De binnenplaats lei log en somber in 'r walling van hoog-gaande muren. 'r Bewoog niemand. In 'r dichte schaduw-massiefheid scheen ze 'n afgrond.

‘Dan was 't bij de Italianen’, sprak-fluisterde Poldi, 't hoofd nog steeds in luistering genepen, om op 'n nieuwen smartgil verdacht te zijn.

Erich schudde 't hoofd. Nee. Van benee klonk 't ànders. Van benee kende-ie de geluiden. 't Was op de hoogte van 't raam...

En ineens, in plotslinge ingeving, krankzinnig-gehaast, te gejaagd om te spreken, rukte-ie de broek aan, greep z'n buis van den stoel, en in Wanda's taschje naar de sleutels grabbelend, holde-ie de kamer uit.

'Wat doe je, in Godsnaam?', riep Poldi 'm na. Toen, omdat-ie geen antwoord kreeg, dee-ie 't zelfde.

Vijf-, zesmaal verkeerd stootend, dan bij 'n bevenden waslucifer, wurmde Erich met 't deurslot. En bij 't eindelijk kreunend geknars van de scharnieren, zoog 'n driftige tochtwind de eigen deur toe, woei 't vlammetje uit. Ze stonden in 't donker der gang.

'Wat haal je voor nonsens uit?', vroeg Poldi, 'm onzeker nastommelend.

'Hou je mond!', praatte Erich schor.

In de kamer met de door 't getocht zwakjes-bunglende, roetstoomende lamp, zat Nathan Stief vaalbleek, verschrompeld, de eene plat-breede hand op 't kozijn van 't wijd-open raam, de andere in klauwing om 't los-gescheurd vest. Z'n voorhoofd stond in knoestige rimpels, z'n mond wrong, mummelde, worstelde of-ie iets zeggen zou. Zoo, toen-ie Erich zag, beukte-ie op van den stoel, en in de woest-gefolterde onmacht, om 'n verstaanbaar woord te spreken, dee-ie iets verschrikkelijks, monsterachtigs. Nathan Stief, de kleine, lomp-schoerige bultenaar, 't bochel-kereltje met 't plat-beenig gezicht en den goedigen hondeneus, besloeg zich den schedel, dat 't grommelend dreunde - huilde, griende, trok zich 't grijs-rossig haar van 't hoofd - heele bossen omklitten z'n vingers - en brulde. Hij brulde. Dat was 't ontzettende, afschuwelijke, onmenschelijke, aan 't geweeklaag van 'n gepijnigd dier herinnerende. De verkorven stembanden, die in geen jaren geluid hadden gegeven, de keel die niet kon, 't mishandelde strottenhoofd, werden door angst, woede, razernij, helsche smart, opgezwiept, krijsch-bulkten als 'n jakhals met haat-spuiende oogen in woud-donkerte, huil-loeiden als 'n in eenzaamheid kermende hond, krasten als vechtende, mekaar brokken ontrukkende lijkegieren. De tranen stotterden over z'n rimpelwangen - z'n jukken spaakten op naar de uitspitsende wimpers - z'n mond was 'n hideus litteeken - z'n oogen leien gevlucht in de kassen - heel z'n gelaat stikte in wanhoop, maar 't slijmrig gereutel, 't stokkend geroggel uit de verwoeste

strot, 't geklaag zonder klank, 't gerasp zonder zin, 't heeschdor geschrei, gingen 'r ver boven uit, waren 't erbarmelijk-desperate, ontroerend-smartelijke.

Even was Erich bij de deur teruggeweken, even had-ie 't gevoel, dat ze stoorden, dat dit de verklaring van Wanda's opgewondenheid kon zijn, dat 'r iets in de woning gebeurd was, waarmee-ie niet te maken had, dat z'n binnendringen op dit uur ongepast was - toen ondervroeg-ie koortsachtig, over z'n heele lichaam trillend - wie 'r gegild had - of-ie iets doen kon.

'Nee! Nee!', zei de stomme met gebaren, die schreeuwden, met mummellippen, die gierden, met afwerende, wild-betoogende handen, en zich langs den tafelrand naar den jongen student toe-sleepend, voet voor voet, strompelend-moeilijk, of-ie bij elken stap in mekaar zou zakken, greep-ie 'm, altijd schor-klagend, bij den pols, en 'm naar 't open venster mee-sleurend, wees-ie omlaag.

Weer boog Erich zich over 't kozijn, weer keek-ie de grauw-troebele, geen lijn en geen vorm doorlatende diepte in.

''k Begrijp je niet, Stief', zei-ie haperend, pratend met 'n stem, die de zijne niet was - dezelfde kil-klamme hand van zoo-even streek 'm opnieuw langs 't kleum-starre hoofdhaar: 'heb jij zoo geschreeuwd?'

'Nee, Nee!', raasde de bultenaar, doldriftig 't hoofd schuddend, en voor de tweede maal zwaaide z'n hand naar de zij van 't venstergat, 't dreigend-zwarte, flets-duistere, en Erich dwingend te bukken, z'n pols niet loslatend, brabbelde-ie wezenloos-dierlijke dingen.

'Is 'r iets gevallen?', vroeg Poldi, die langzaam begreep.

'Ja!', gier-steunde Nathan, en plots 'n waanzinnigen aanloop nemend, zou-ie 't raam uit zijn gesprongen, als de twee studenten 'm niet vast hadden gegrepen.

't Werd bij de te gruizel pletterende ruiten 'n kort, bezeten geworstel. Nathan trapte, beet, stompte, brulde, sloeg Poldi den bril van den neus, toen, zonder overgang, glee-ie uit Erich's armen bewusteloos op den grond.

'Heeft de vent te veel gedronken, of wat is 'r in Gods-naam aan 't handje?', vroeg Poldi kwalijk gehumeurd en lichtschuw tastte-ie rond naar den bril.

‘Christus, Christus’, zei Erich, duizelig neerzittend en zoo heesch of iemand, 'm de keel toekneep: ‘... 'k geloof dat 't meisje...’

Hij dorst 't niet uitspreken. De kamer, de tafel, de lamp, de paar portretten aan den wand, draaiden met 'm rond. Dronken opstaand, over den niet bewegenden Stief heenstappend, opende-ie de slaapkamerdeur. De vrouw in 't eene bed sliep, 't andere was leeg. Verder zocht-ie niet. Als ze in 't huis was geweest, zou ze bij dat rumoer niet weg zijn gebleven.

‘'k Zal 'n paar druppels voor 'm gaan halen’, zei Poldi, die z'n bril had gevonden, en bij Stief op de planken gehurkt zat.

Erich zag, hoorde 'm niet.

Voor de derde maal boog-ie over 't kozijn, zocht met nerveuze angstoogen de binnenplaats af. Zelfs van 't staketsel, waarin de merels 'r nest hadden gebouwd, van de stellage om de kleeden te kloppen, van de ijzeren vulnisbakken zag-ie niets. Aan den hemel glans-vonkten de sterren - benee was alles schaduw: enkel de dichtbije muur van 't overzijpand ketste iets van 't geluw-doorwasemde kamertje met Poldi's monstergroot hoofd naast 't gegrom van zijn schouders. Nergens brandde 'n licht, nergens brak 'n kleur door.

‘Ik ga’, zei-ie eindelijk, en z'n oogen waren omwald: ‘ik ga benejen kijken, Pol...’

‘Benejen? Waarom? Voor wat?’

‘'k Geloof, dat 'r iets gebeurd is...’

‘Gebeurd?’

‘Dat 't meisje...’ - z'n stem sloeg 'r bij over -: ‘uit 't raam...’

‘Ben je krankzinnig!’, stoof Poldi op, maar nu ook door de vreemde, lugubere stemming van de kamer, 't openstaand raam, Nathan Stief's gekrijsch en de loom-broeiende stilte, bevangen, bukte-ie zich bij 't kozijn, griste den bril van de oogen - 'r zonder zag-ie in de verte uitstekend - en staarde lang-aangehouden, zonder te ademen, recht naar de plek onder 't venster.

Zwijgend, bleek, haalde-ie 't hoofd binnen - zwijgend keek-ie Erich aan, knikte.

Hij had iets gezien - iets - iets wits.

Zwijgend, huiverend in de koelte van 't trappenhuis, lichtte-ie

Erich van vierhoog tot benee bij - zwijgend, beiden doodswit, bogen ze zich over 't lichaam van 't kindje, dat in 'r val 'n kelderrooster stuk had gerammeid.

De kaarsvlam bewapperde 'r wassen gezichtje. Uit 'r ooren purperde bloed. Ze was dood.

Laat op, ouwerwetsch laat, bleven ze dien nacht. Wanda's lijk had de politie eerst naar 'n 'Unfallstation' gebracht, toen voor de schouwing naar 't zelfde Ziekenhuis, waarheen ze den bewusteloozen Stief, die niet bij was te maken, hadden getransporteerd. 't Had in 't slapende huis enkel bij den portier opschudding gegeven, en 't had nog geen uur geduurd.

Poldi praatte nerveus - Erich zweeg.

'Daar hoef je, op m'n woord, niet over te piekeren', redeneerde-ie, op en neer stappend - dat van 't handtaschje was 'm nu duidelijk -: 'je heb meer dan je plicht tegenover 't stumpertje, dat je amper kende, gedaan! Je heb 'r, zoo degelijk mogelijk naar huis gebracht, bij 'r vader thuis - jij noch 'n ander, had dàt kunnen voorzien... En dan, jongen, was Stief 'r niet bij, toen 't ongeluk gebeurde? Dat zag je toch an z'n doen en laten, dat-ie 'r van wist, dat-ie 'r getuige van was!... Je zou 'r je misschien - ik zeg m i s s c h i e n - iets van an hebben te trekken, als ze 't in 'r eentje had gedaan... Maar nou?... 't Opgewonden kind zal van hem 'n uitbrander hebben gekregen, of op 't kozijn hebben gezeten, om 'n luchtje te scheppen, of...'

'Nee', ontkende Erich: ''k doe 'r 'n eed op, dat ze zich van kant heeft gemaakt, dat ze 't raam uit is gesprongen... 'k Had op Stief moeten wachten, 'r bij moeten blijven - dat zeg 'k je nog 'ns - 'k zal 'r gezicht nooit vergeten, nooit...'

Langzaam kleedde-ie zich uit.

Treuzelend stapte-ie in bed.

't Was om te snikken.

Op de snijkamer dee 't je niets, werd alles materiaal. Hier was 'n schepseltje - van dichtbij - onuitsprekelijk-wreed weggerukt...

Pol liep met de pijp in z'n hoofd. Telkens kwam-ie in de deuropening, telkens zei-ie wat.

''k Zou dat briefje bij de politie deponeeren, Erich.'

‘Dat zal 'k.’

‘Ofschoon 'r geen touw aan vast is te knoopen... Stief is de eenige, die 't geval kan ophelderen, als-ie bij bezinning is... En 't is goed, dat ze 'm mee hebben genomen... 'k Zou vannacht geen gerust oogenblik hebben gehad, als de kerel bij dat verdomde, open raam was gebleven... Als ze 'm niet lang genoeg houden, doet-ie 't 'r na!’

Weg was-ie van de deuropening - 'n oogenblik later klonk z'n stem weer.

‘Erich...’

‘Ja?’

‘Vind jij 't geen méér dan zonderlinge coincidentie, geen meer dan merkwaardig toeval, dat we met onze gedachten bij zelfmoorden waren, toen de gil... Wat?’

‘En hoe!’, antwoordde Erich met gesloten oogen - God, wat zat 'm 't gezichtje boven de afgebrokkelde spijlen van 't rooster dwars - wat was 't 'n beestige schrik geweest...

‘Dat krijg je nou morgen met twee, drie regels in de kranten - en afgeloopen...’

‘Ja, ja’, zuchtte Erich.

‘En over 'n paar dagen, als ze begraven is, kraait 'r geen haan meer naar... Wanneer 't jou of mij overkomen was, net zoo min... Je ziet: 't klopt, klopt met de dingen, waarover we zoo dikwijls spraken... Tel ik mee?... Tel jij mee?... Telt zij mee?... Telt iemand mee?... Alles leugen!... Alles bedrog!... Alles optisch bedrog...! 't Leert je je over niets moeilijk te maken... 'n Gil, 'n schreeuw, die je naaste buren 'n kouwe rilling geeft - en exit - afgeloopen... 'n Mensch is niet dàt waard - de menschen niet dàt... Denk an den meteoor van vanavond... Zou willen weten wáár-ie gebleven is...’

‘Zou je niet liever gaan slapen, Pol?’

‘Verveel 'k je?’

‘Ja... Je zwamt 'r zoo cynisch op los... Kan 'k op 't oogenblik niet hebben...’

‘Pardon’, zei Poldi bedrukt, en even, met z'n in den vroegmorgen groen-gelig snuit, 't mager, vermoeid, door 't daaglijksch geworstel zielig versleten gelaat, dat zelfs met 't matte gespiegel der brilleglazen doodskop-kontoeren had, glimlachte-ie zwak over

de pijp heen: ‘... 'k zwam niet, 'k doe niet cynisch... 'k Verbaas me alleen... 'k Wil je nou wel bekennen, dat toen 'k hier vanavond half-ziek van de lucht en 't licht van de Mügelsee - die moet je kunnen verdragen... - binnenstapte, 'k ook op ons zalig balkon heb gestaan, om de diepte te taxeeren...’

‘Jij? Ben je dol?’, zei Erich, klaar-wakker.

‘Ik’, sprak Poldi droog: ‘maar 'k geneerde me voor m'n reputatie, de buurtjes - en 't bekijks...’

‘Ga slapen - je ben moe’, praatte Erich zacht.

‘Da's 'n idee’, antwoordde Poldi - altijd glimlachend: ‘... 'k heb toen 'k lang genoeg getaxeerd had, de balkondeuren gesloten, ben uit nieuwsgierigheid met “Büchner” en “Nietsche” de statistieken gaan bestudeeren, en met meerderheid van stemmen - een blanco: Büchner was in de contramine! - zijn we tot de conclusie gekomen, dat 'r niets boven de statistiek gaat, en dat 'n pijp tabak geenszins verwerpelijk is...’

‘Ik’, zei Erich, en in z'n stem herleefde 't fel-zekere, ontembare: ‘'k zou eerder zes moorden dan zoo iets hopeloos begaan!’

‘Dan zou je’, rekende Poldi: ‘na eerst 'n poos voor zeven en dertig Pfennig per dag - zoo goedkoop doe ik 't niet - voor rekening van de gemeenschap ge- en doorvoed te zijn geworden, voor 't laatst je schoone ochtendlicht op de binnenplaats van de gevangenis in Plötsensee aanschouwen, en na met de bijl van Zijn Excellentie den beul, die 'n correct gentleman met veel gevoel voor muziek moet zijn, te hebben kennis gemaakt, zou je in een van tabellen van de “Statistik der zum Ressort des Königlich Preussischen Ministeriums des Innern gehörenden Strafanstalten und Gefängnisse und der Korrigenden”, voor 't zoo-en-zooveelste “Rechnungsjahr” worden opgenomen! 'n Statistiek ontloop je nooit... Ben benieuwd in welke *ik* terecht kom...’

‘Als 'k an dat kleine, vriendelijke ding, die stakkerige Wanda Stief denk’, viel Erich met gebalde vuisten uit: ‘an dat schaap, dat 'k 't laatst levend heb gezien, terwijl ze bij de lamp de knoopen van 'r blouse losmaakte, als 'k 'r an denk, hoe ze 'n kwartier later als 'n pakket op werd genomen, zou 'k 'r graag wat voor over hebben, om...’

't Genot, 't woeste plezier, om den satanschen jood, als-ie 'r

ook maar dàt mee uitstaande had, 't tweede oog met je vuist dicht te plakken!

‘Bij half vier’, geeuwde Poldi, die nauwlijks geluisterd had: ‘dan wordt 't tijd, dat 'k m'n boddie, m'n ziel en m'n geweten ter ruste leg...’

Zoetjes door z'n voortanden fluitend, lokte-ie de ratten de keuken in, en in de slaapkamer terugkeerend, ontkleedde-ie zich met 'n half-triestig woorden-gehaspel, waarvan Erich den Weltschmerz-ondergrond begreep.

‘Hier, vest, op je plaats in 't Heelal’, zei-ie 't kleedingstuk met de inktvegen aan de voeringzij, op den stoel strijkend: ‘en hier, bretels, op je plaats in 't Heelal - en hier, broek, op je plaats in 't Heelal - en jullie sokken, tricot en toffels op de aangewezen plek - in 't Heelal... En ik op m'n rug op m'n bed - in 't Heelal... En morgen met schoon-geschuierde schoenen naar m'n drukkerij, in 't Heelal... En als m'n restantnier 't niet meer hardt: wèg-wèg uit 't Heelal... Goeien nacht, goeien morgen!’

‘Nacht’, zei Erich, aan die gesprekken gewend.

Laat, bij elven - zóó vast had-ie geslapen, dat-ie Poldi zelfs niet had hooren opstaan en weggaan - sprong-ie z'n bed uit. Vreemd dat lekker-jong gevoel van uitgerustheid, na 't geworstel om de dingen van den nacht te vergeten - vreemd dat je kostelijk-onbewogen mafte, terwijl je kregel-opgewonden geen oog meende dicht te doen - 't gelaat van 't meisje met de reebruine oogen en de bloedslangen uit de ooren, je 'n obsessie was...

Ik ga, zon-ie op straat, in de smalle schaduwstrook bij de huizen blijvend - 't was nog heeter dan gister, nog ondragelijker-warm: ik ga eerst naar Duczi, om 'r te zeggen wat 'r gister op de Mügelsee met de lamme boot is gebeurd, dat 'k anderhalf uur voor 't huis schildwachtte, dat 'k 'n nieuwen sleutel zal laten maken, als de andere niet terecht komt - ik ga nou dadelijk, mal of niet mal, naar 'r toe - tot vanavond wacht 'k niet - en tot morgen, Dinsdag, vier uur, als ze de blouses wegbrengt, allerminst... Dan zou-ie 'r ook van 't afschuwelijk ongeluk met 't buurmeisje, dat ze dien avond in 't portaal had gezien, vertellen, en aan 't Ziekenhuis probeeren te informeeren,

hoe 't met Nathan Stief was... En, en, al zette Laurie nog zoo'n bek op: hij vróég 'r om Duczi's ‘hand’ - klonk dat gek - klonk 't bezopen, aan uitgezocht Laurie o m d e h a n d van 'r oudste dochter te vragen...

In den sigarenwinkel op den hoek van de straat kocht-ie 'n doosje Q u e e n s - in de ‘Stadtküche’ bij de spoorbaan 'n bus sardines - Duczi's speciale lievelingsdingen - toen, met de beurs in de zich wrevelig-spannende vingers, wikte-ie besluiteloos. Vervloekt! Vervloekt! Als-ie 't niet dee, als-ie 't nòg langer uitstelde, brak-ie ook dié 20-Mark stukken aan, ging 't geld wéér door de handen... Vrijdag was-ie 'r geweest, had-ie ruzie met 'm gehad - had de vent 'm met Duczi gearmd zien loopen - Zaterdag was 't 'r niet van gekomen - Zondag natuurlijk niet... Liep-ie nou bij Duczike an, bleef-ie 'r zoo zeker als twee maal twee vier plakken - 't liefst den heelen dag en den nacht 'r bij! - dan raakte de afzetter, de woekeraar, weer in 't gedrang - en dan - Christus, Christus, hoe dacht-ie 'r eerst nu, na den schrik en de herrie, aan! - de enveloppe met den firmanaam op 't bureau van oom Ludwig... Misschien dreigde de schobbejak niet langer - misschien begon-ie de laagheid, oom van 't gebeurde met 't accept en de akte, op de hoogte te brengen... Nee. Hij had 'r geen trek in bij Duczi op heete koolen te zitten... Eerst door 't vuil, 't zeer heenbijten... Eerst schoonschip... 'ns Kijken of 't gedrocht, de bloedzuiger, de formeele adder, niet te temmen was... Wat duivel, als je je 'r niet tegen inzette, werd 't 'n kanker, speelde zoo'n woekerjood 'n rol in je leven... Hij liet zich niet intimideeren - door geen dozijn parasieten... Hard tegen hard als 't moest...

De straat overstekend, recht door 't gloeiend, kokend zonnebad heen - 't asfalt voelde week aan onder je zooien - liep-ie fluitend, onverschillig op de vervelooze poort toe. En fluitend, ouwergewoonte telkens twee treden tegelijk, besteeg-ie de wenteltrap rondom de lift, de ijzeren deuren van de benedenste kantoorlokalen voorbij, tot-ie voor die met 't meer dan gekend opschrift: ‘Eingang zum Comptoir. Bitte zu klingeln. Geschäftszeit von 9-6’ stond. Bellen dee-ie natuurlijk niet. Dacht-ie niet aan. Met de handen in de zakken - de corvée! - haalde-ie de kierende deur nijdig met z'n voet open, en zonder 'n geluid te geven,

den hoed op 't hoofd, wachtte-ie ongeduldig tot 't Semmy Lubinsky behaagde. Maar 't behaagde Semmy, die in 't googeme spiegeltje naast 't vakken-bureau, met letterlijk één oogopslag den bezoeker herkend had, geenszins zich om te draaien. Kon wachten. Had geen haast. Als-ie klaar was. Most zelf as 'n gunst op 't pietsie rente wachten...

Met den rug naar Erich toe, den grijzenden kop met 't zwarte bandje over papieren en boeken gebogen, de schrale beentjes, de hielen tezaam, onder den stoel, bewoog-ie de loupe over 'n rekening, die z'n volste attentie had. De jalouzie bij 't bureau, half-neergelaten, om 't brandend zongeplas op dat uur te keeren - streek bij z'n voeten glans-witte lichtlijnen, stram en egaal naast mekaar, en de wekker op Stief's voor 't eerst sinds jaren verlaten lessenaar spartel-straalde in goud-druipende vloeiing.

Gemelijk lei Erich de bus sardines op 't betaalplankje van 't hekje, opzettelijk-luid telde-ie de geldstukken, een voor een, neer - vijftig Mark, twee van twintig, een van vijf - de rest halve Marken en nickel-dingen.

'Asjeblief', zei-ie ongemakkelijk - 't nonchalant doorwerken van 't kereltje hinderde 'm. Christus, hij was geen looper!

'Oogenblik!', snauwde Semmy Lubinsky, zonder zich de moeite te geven om te kijken: 'oogenblik, hè?'

Ongeduldig betrommelde Erich de betaalplank, wrevelig droogde-ie zich 't voorhoofd.

't Was 'n hitte om te bezwijken. Door de openstaande deur van den zolder broeide 'n dorre, muf-riekende, bedorven lucht, die je onpasselijk maakte.

Even bleef 't stil. De wekker tikte. Van buiten klonk 't geschraap van paardenhoeven op de binnenplaats en 'n trein op de spoorbaan aan de voorzij van 't huis, grommelde onweer.

'k Geef 'm nog 'n kwart minuut, wrokte 't in Erich - als-ie nog langer sart, strijk 'k 't geld weer op...

Rrrrrrr ging de telefoonschel over. Knorrig wiebelde Semmy van z'n stoel. Met 't gehavend gezicht dook-ie de zonnebaan, waarin 'n verdoolde vlinder vloog, door. En voor den toestel, de stem van Felix Krüger herkennend, babbelde-ie 'r zenuwachtig, zich geen seconde haastend, 't gesprek opzettelijk rekkend, op los. Nee, 't was 'm godsonmogelijk met Krüger samen te

eten!... De verdomde boekhouder had 'm, zonder boe of ba, zonder 'n fatsoenlijke boodschap, in den steek gelaten... Zoo pas had-ie 'm 'n ‘Rohrpost’ gestuurd, om 'm te vragen wat 'r an 't handje was...

‘Bij God, 'k zit op 'n eiland, Felix!... Ken niet weg!... Mot 'k me kantoor sluiten, wat?... Hoef-ie mijn te zeggen!... Dat raap-ie van de straat op!... Dat geef-ie te vreten!... Nou goed dan!... Maar hier in de buurt!... Nee, da's me te ver!... Goed, goed, dan hang 'k 'n briefje op de deur, da'k binnen 't uur werom ben... Hoe laat is 't nou?... Nee, ik heb 't twee minuten vóór half een... Da's me te vroeg, Felix!... Tien minuten voor een ga 'k de deur uit!... Wat klets je?... Smoes!... Smoes!... Hahaha!... Ha-je toch kennen ruiken!... Mot je niet zoo veel kaviaar naschen!...’

Felix Krüger scheen 'm nu wat te vertellen, 'n historie, 'n mop, die erg amusant was. Half in den blinkenden bundel van 't raam, half achter den smallen tusschenmuur, en met de zonderling-spottende slagschaduw van 'n uit z'n krachten gegroeiden, slanklijvigen jongen kerel met 'n waterhoofd, bij z'n opwippende voeten, luisterde de eenoog. Telkens werd-ie door stuiplachjes besprongen. 't Vette kantoorjasje zette zich te rimpel, te slobberwijd om de schurkende pret van de wrikkende schouderbladen te verdragen. En 'n geluiden, die 't tanig halsje tusschen de punten van 't boord proestte! 't Klukte, smakte, slobberde met keelschraapjes en kuchjes, dat de dartele stofjes in de montere zonnebaan vluchtten en buitelden, draaikolkten en stoven, of de wieken van 'n molen ze dreef. Soms met 'n kirrend slijmlachje, den ander op 'n interruptie antwoordend, zei-ie 'n giegel-hakkelend: ‘ja!’, maar dan weer opnieuw grunnekend en lodderend, schaterkefte-ie 't uit, en in de kleine, donkere grot, tusschen de hideuze kaken, glitterde 't goud van de brug, die de vernielde tandstompjes aaneen reeg.

Erich ziedde. In de niet te verdragen warmte van zolder en kantoor, steeg 'm 't bloed naar 't hoofd. 't Plezier van 't gruwleelijk ventje, 't paarse lachsnuit, 't zwabberend ooglapje, 't geschud van 't etensbuikje in 't openspalkend vest, 't gewiegel der misvormde beentjes, waren niet om aan te zien. Bedwongen vloekend - de hel, dat zoo'n afzetter je op de gijntjes en intieme

lol van een van z'n kornuiten trakteerde en je als kwajongen achter 't hek liet wachten! - wit van ingehouden drift, 't verdraaiend 'r langer getuige van te zijn, trok-ie de buitendeur open, en drentelde nerveus in de morsige gang naast de lift heen en weer. Zoo hoorde, zag-ie tenminste niet. Zoo onderging-ie de kwelling van 't gehoond worden minder.

Maar Semmy Lubinsky, die met 't eene oog z'n bewegingen had beloerd, die 't pakje met de sardines en 't uitgetelde geld als 'n sekure waarborg, dat-ie 'r nièt vandoor was gegaan, beschouwde, die zich door geen zenuw-voetstappen in de gang liet jachten, en die 'r z'n draai in vond te toonen wie de baas was, rekte 't gesprek of 'r z'n leven van af hing. Hem z'n zorg! As 't 'm niet lustte, kon-ie werom kommen! Nòg!...

Toen Felix Krüger niks meer te vertellen had, begon hìj lekker-langzaam, en toen de mantelfabrikant eindelijk van de telefoon weg werd geroepen, bleef-ie met de gehoorbuis aan 't oor traineeren, en om zich daarbij 'n logische en onvoorwaardelijk-natuurlijke houding te geven, probeerde-ie 't niet meer brandend brokje N o b l e s s e , dat met den afdruk der tandruines in 't platgekauwd mondstuk op 't broeiend kozijn had liggen drogen, met de vrije rechterhand, zonder hulp van de linker, opnieuw aan te steken.

't Onbeholpen gekras van den lucifer, de stilte, 't treiterendgewild doen, maakten Erich wild. 't ‘Pesten’ werd zoo doorzichtig, zoo driest, dat-ie de ijzeren deur met 'n smak achter zich dicht dreunde, en in 'n aanval van woede, die 'm bijna 't spreken belette, tegen den eigenaar van 't ‘Lombard & Lagerhaus’ losbarstte.

‘Christus nog toe, help je of help je me niet?... Als 'k nog één seconde moet wachten, ga 'k 'r vandoor!’

Omdat 't doosje lucifers bij 't gescharrel op den grond viel, hing Semmy Lubinsky de buis eindelijk in den haak, en zich met 'n opwindende kalmte bukkend, 't sigaarstompje tusschen de lippen, walmde-ie 'r eerst 'n paar maal door z'n harige neusgaten op los, voor-ie 'n venijnig antwoord in vooraad had.

‘Je heb me al Vrijdag op de trap afgesnauwd, kereltje’, zei-ie, weer in den stoel voor 't antieke schrijfbureau neerzittend, en de loupe, die met bijtende vlammen in de zon lei te branden verleggend: ‘je slaat hier 'n toon aan, of ik bij jóú in de schuld zit...

Dat mot uit wezen, verstaan?... En anders: daar is 't gat van de deur!'

Kwaadaardig wees-ie naar de zij van de gang.

'Dus je neemt 't geld niet?', vroeg Erich bleek van drift.

'Ik neem wat 'k nemen wìl!', snauwde Semmy: 'ik laat me niet door jou as bedelaar behandelen!... Stop jij me fooien toe?... Bewijs je me diensten?... Mot 'k opzitten en pootjes geven, as je twee maanden over je tijd blieft te betalen?... Neem 't mee!... Maak me geen cadeaus!... Hoe kom 'k 'r?... Wat begin 'k?... Nòg! Nòg!... De bretaliteit!... Eerst voor me deur leggen soebatten, me 'n papier-van-niks, van niemedal, da'k net zoo goed ken verscheuren, as onderpand geven, en me dan as 'n hond, as 'n hond, affronteeren!... Betaal niet!... Mijn me zorg!... Al kniel je dagen en nachten voor me: nog met geen honderd procent rente vernieuw 'k je accept!...'

De felle vinnigheid van z'n woorden ketste met hagelslag tegen 't pleister der wanden en van uit de leegte van den zolder doken de reutelgeruchtjes van 'n rondwarenden echo. Hij meende 't, meende 't waarachtig, vooral dien heeten morgen, nu Nathan Stief weg was gebleven en ie z'n onrust over 't gebeurde met Wanda - had ze tòch gebabbeld, tòch, terwijl-ie 'r zoo duur had bedacht...? - niet meester kon worden. Hij meende 't, zooals-ie 't altijd bij eersten kregeligheidsaanloop meende - hij meende 't vooral tegenover Erich's voelbare vijandschap. Daar, achter 't verveloos hek met de betaalplank, stond 'r een van 'n a n d e r ras, met 'n a n d e r lichaam - een, die van gezondheid bloeide - een met 'n dikken, botten schedel, maar met 'n slank-op, natuurlijk lijf en 'n blonden kop, waarbij je den antisemiet r o o k . Daar kon je je niet bij vergissen. Dat wist je op den tast. Van z'n jongste jeugd in Breslau af, toen z'n doofstomme vader 'm met teekens en manuaal 't berusten leerde, had-ie gebukt waar-ie mòst bukken, zich verweerd en van zich af gebeten, als 't bijten ongevaarlijk was. De superioriteit van 'christen' jongens, te stom om voor den duvel te dansen, maar zonder blok-van-afkomst aan de normaal ontwikkelde beenen - de suprematie van de anderen, die je met al d'r vrijgezindheid hoogstens duldden, die vroeg of laat toespelingen maakten en alleen je gezelschap zochten, as ze je noodig hadden, of as ze,

wormstekig geworden, door d'r eigen rasgenooten op 'n afstand werden gehouden - háátte-ie met den haat van 'n klein door 't leven geteisterd joodje. 't Zat 'm niet in 't geloof - geloof, nòg!, of 'r vandaag verschil, om je druk over te maken, bestond! - 't zat 'm in de soort. Nooit zou-ie zich in gezelschap van blonde, stevige, frissche, spier-sterke mannen thuis hebben gevoeld. Kon niet. Was averechts. Liet zich niet dwingen. Je zag 't an de joden in Berlijn W., de gammers, die as ze zich voor God weet wat 'n onzin lieten doopen, toch weer met gedoopte joden trouwden... Nee. Je lei geen brug van Pontus na Pilatus. Hij, in 'n uniform van 'n Garde-regiment - as officier! - was net zoo ondenkbaar, as zoo'n ànder - met koopmansverstand - op zijn stoel...

Van af 't moment, dat Nathan Stief 'm den lenigen, kloeken Erich Schüler als klant had bezorgd - van af 't oogenblik dat de akte en 't accept waren geteekend, had zich bij 't misvormd Breslauer manneke de wrok gezet. De geen pardon gevende heldergrijze oogen van den jongen student, die 't zelfbedwang miste om 't juk te dragen, werkten als 'n roode lap op Semmy's door kleinigheden te hitsen wreedheid. Bij wat toenadering zou-ie zich misschien uiterlijk-goedig hebben getoond - nu wou-ie de sterkste zijn, hield-ie 'm tusschen de vingers, had-ie 'r plezier in tyranniek heerschertje te blijven.

‘'t Is goed’, zei Erich, die den uitval van den eenoog met verbeten woede over zich heen had laten klotsen: ‘dan vernieuwen we 't accept niet, dan moet je je gang gaan...’

‘'k Heb je oom al geschreven!’

‘Voor mijn part schrijf je aan tien ooms!’, schreeuwde Erich door 't dolle heen, en met z'n vuist bebeukte-ie de betaalplank zoo heftig, dat 'n aantal nickelstukken over den grond tolden: ‘'r komt 'n end an je dreigementen! 'k Ben niet van plan je slaaf te worden, ongeluk van 'n kerel!’

‘Mijn slaaf, mijn slaaf!’, krakeelde Semmy Lubinsky: ‘heb ik je angehaald?... 's Kijken wat de opinie van je oom is!... 'k Laat me daar schelden op me eigen kantoor!... As je d'r binnen de tien tellen niet uit ben, telefoneer 'k politie, kwajongen, aap van 'n jongen, om iemand die je 'n weldaad bewezen heeft, as 'n stuk vuil te beleedigen!... Leen geen centen op 'n testament,

dat, ja, in de lucht hangt!... Loop niet met meissies gearmd bretaal-weg te kuieren, in plaats je verplichtingen na te kommen!... Dat speelt op!... Dat gaat as 'n krankzinnige tekeer!... Dat rent met z'n stommen kop tegen 'n muur!... As 'k 't iemand oververtel gelooven ze me, bij God, niet!...'

Z'n praten werd tammer en ook op Erich's gezicht begon de storm te bedaren. Nooit zou oom Ludwig, die nog pas gister tegen 't maken van schulden georeerd had, 't speculeeren op z'n dood vergeven. Als-ie de verdomde akte onder z'n levende oogen kreeg, de akte die van onvoorwaardelijke betaling binnen 'n week na 't overlijden van den rentenier L u d w i g S c h ü l e r te Friedrichshagen sprak, was alles glad uit, hoefde je 'r niet an te twijfelen, dat tante Toni en de kinderen aan 't langste eind trokken, of dat de een of andere sullige liefdadigheidsinstelling... En dan...

Bukkend om de geldstukken op te rapen, overdacht-ie de situatie in 'n tuimlende koorts van wikken-en-wegen. Liegen dee de jood niet. De enveloppe had-ie in de tuinkamer gezien. Als 't tot 'n catastrophe kwam, bleef-ie misschien zoo naakt als Pol... Liever de ploertige grofheden slikken, dan 't tot 'n uiterste drijven...

'U laat iemand ook zoo beroerd lang wachten', grommelde-ie, bereid te retireeren: 'Vrijdag kon 'k verkassen.. Vandaag...'

'En wat zou dat?', viel Lubinsky 'm met 't lekker gevoel, dat-ie domineerde, dat de ander zich gepast begon te vernederen, in de rede: 'is jouw gang 'n doktersgang?... Ben je de vorige maand niet heelemaal onder water gebleven...?'

'Toen had 'k 't niet...'

'Gaat mijn niet an...'

''t Eenige wat je bij oom Schüler bereikt, is dat-ie z'n handen radikaal van me aftrekt, en dat je naar 't geld kan fluiten... Schieten we een van twee daar mee op?...'

Semmy Lubinsky glee met 'n geschok van z'n schouders, of-ie 't geredeneer van den student als 'n ding van opperste verveling van zich af poogde te duwen, in den sloom-zwiependen kantoorstoel. Weer stak-ie 't vermummeld sigarenkauwsel, dat te nat was geworden om te trekken, aan 'n nieuwen lucifer op, en terwijl, elke paar woorden met 'n zuigend gelurk onderbrekend,

las-ie den zich gewonnen gevenden jongen man met 'n overvloed van hatelijkheden de les.

'Na me geld fluiten?... Of ik daar mee op schiet? Ziet u mijn voor 'n zuigeling an?... Al zeit uw oom honderdmaal nee, al leeft-ie u n b e s c h r i e j e met z'n hartkwaal nog langer as Methusalem... Weet u hóé lang Methusalem leefde?... Weet u 't niet?''

'Nee, en 't interesseert me niet!', viel Erich geprikkeld uit - zat 't gedrocht 'm 'r tusschen te nemen?...

'Al haalt-ie nog 'n eeuw meer as Methusalem: accept blijft accept, en as 't binnen de tijd, die mijn lust - mijn! niet u! - tot geen fatsoenlijke betaling komt, klaag ik u aan bij den officier van justitie...'

Met de gebalde vuisten in de zakken, den hoed nog altijd op 't hoofd, keek Erich - 'n ander had 'm zoo moeten sarren! - naar 't z'n sigaar bepruimend monstertje bij 't ladenbureau. De platvoeten schommelden tegen den sport van den stoel. 't Hoofd met 't zwarte ooglapje en de striembandjes over 't bleeke voorhoofd, week achter de spiralende tabakswalmen - de te breede schoeren leken 'r om heen te groeien. 'n Kobolt kon 'r niet afstootender uitzien. Alles aan dien woekeraar was leelijk. 't Gulle licht van de zon, 't gouden gespartel van Nathan Stief's wekker, 't stoeiend schaterlachen van de loupe op de papieren, 't teeder voltigeeren van 't donswit vlindertje tegen de kartelschubben der doorzeefde stofruiten, schenen dingen van leven op ander plan, naast 't spinrag-bestaan voor de loketkastentafel.

'Sta je met 'n mond vol tanden, kereltje?', praatte Lubinsky: 'ben je je praats kwijt?' - van 't beleefde ú ging-ie weer tot 't vertrouwelijke 'je' over -: '... as je niet betalen ken, mot je manieren en beleefdheid leeren... 'k Heb grootere heeren klein gekregen!... Asjeblief!... Een, twee, drie, vijftig, honderd, tweehonderd accepten...' - in de vereelting van z'n vingers liet-ie 'n stapel wisselformulieren als 'n spel speelkaarten bladderen -: 'asjeblief!... Handteekeningen van winkeliers, officiers, advocaten - noem ze zoo krom, zoo scheef as je wil! - allemaal menschen, die zich weten te gedragen, die geen onvertogen woord spreken, as ik de accepten blief te verlengen...

Geen zou 't in z'n hersens krijgen me voor “ongeluk” uit te schelden... Dat komt, omdat u...’ - hier liet-ie 't ‘je’ weer glippen - van uw teenen tot uw haar 'n antisemiet ben...’

‘Laat 'k nou maar betalen!’, verzocht Erich zich 't voorhoofd drogend - 't was om gek te worden van de hette, die van de muren droop: ‘hier liggen vijftig Mark en wees zoo vriendelijk 'n nieuw acceptformulier in te vullen... Den eersten van de volgende maand zal 'k precies op tijd zijn...’

‘Denk 'r niet an...’

‘In de akte zijn we toch overeengekomen...’

‘Klaag u mijn an!... Sleep u mijn voor 't gerecht...’

‘U houdt me toch àltijd vast, meneer Lubinsky...’

‘U vast?... Aan wat?... Heeft u mijn 'r niet in laten vliegen?... Ben ik niet door u opgelicht...?’

‘Wel Christus!’, stoof Erich op.

‘Laat u Christus 'r buiten - ik roep ook niemand an!’, sprak de woekeraar met 'n verveling over z'n geschonden gelaat of 't gesprek 'm dik-op de keel uithing: ‘u mag de rente betalen - u mag ze niet betalen - ik mot 'r vandoor - ik heb 'n afspraak...’

‘Dus u hernieuwt niet?’, zei Erich, zich duizelig aan 't betaalplankje staande houdend - 't zweet riggelde 'm in den nek - langs z'n borstharen kroop 'n verstikkende, stekende broeiing op - de zenuwangst dat de geldschieter 't verdraaide, dat de kogel door de kerk werd geschoten, deed 'm met dorre, moeilijk-bewegende tong praten:’ ‘... u weigert 't positief?’

‘Bij mijn en bij uw gezond’, antwoordde Lubinsky kort maar stellig - hij weigerde natuurlijk niet - hij weigerde alleen als 'r dringend gevaar was: hier most de ‘bretaliteit’ worden afgeleerd - vuil water bij vuil smijten was niet van z'n gading, niet z'n belang.

‘Goed’, gromde Erich, 't geld opstrijkend: ‘dan ga 'k nog vandaag naar oom Ludwig en vertel 'm alles... Op me knieën voor je kruipen doe 'k niet... Adieu!’

‘Adieu! Goeie reis!’, zei Semmy Lubinsky onverschillig z'n gekleede jas aantrekkend. Hem z'n zorg. Kwam niks van. Toch riep-ie den student nog even na: ‘Nou ziet u wat u met dwarsheid bereikt!... As u me hóógst-fatsoenlijk verzocht had, op

tijds verzocht, zou ik u de keel niet afgesnejen hebben... Adieu!'

Erich aarzelde. De heele dag was op die manier voor de weerlicht. Zóó naar Duczika gaan, zóó miserabel-opgewonden met 'r blijven praten... Nee... De last mòst van 'm af, hoe dan ook... De half open geduwde deur trok-ie weer dicht, en met 'n bloedrood gezicht door de opwinding van 't zoo moeten bedelen, sprak-ie Lubinsky's glimmenden rug toe.

'Moeten we zoo van mekaar...? Ik wil wel bekennen, dat 'k me 'n beetje anders had kunnen gedragen - dat 'k u voor 't hoofd heb gestooten - dat 'k aanleiding gaf...'

Hij kwam 'r niet uit. Hij stikte. De quasi-houding van den eenoog, die met 'n verbogen kammetje voor den kleinen wandspiegel z'n toilet maakte, die met speekselsmakjes 'n scheiding in 't rul-weerbarstig peper-en-zout-haar trachtte te dwingen, maakte je praten onmogelijk.

De eigenaar van 't 'Lombard & Lagerhaus' snoof door z'n neus. 't Ontredderd doen van den jongen student, die als 'n schooljongen hakkelde en wiens lippen zoo bevend vertrokken of 'r 'n grienbui op komst was, kikkerde 'm op, stemde 'm zoo niet tot meelij dan toch tot zekere behagelijkheid.

'Waarom?', vroeg-ie met wakkelende toeschietelijkheid in z'n stem: 'is u 'n maand weggebleven zonder 'n briefie te schrijven, zonder hier an te kommen?'

''k Wou iederen dag, maar 't lukte niet...'

'Zoo... Zoo-zoo...', zei Semmy, 't kammen der haartjes, dat de schouders en den kraag van z'n gekleede jas met stuifsel belei, hervattend: '... dat ken u ook niet lukken, as u mijn vergeet, om uw geld an meissies te spendeeren...'

'Als u dat denkt', verdedigde zich Erich onvast: 'vergist u zich...'

''k Heb u toch Vrijdag met 'n blouse-naaistertje gearmd zien loopen', glimlacherde Lubinsky, oolijk met z'n oog knippend: 'dat neem 'k u niet kwalijk - 'n jonge man mot wat hebben en 'k ben zelf ook niet van steen - maar dan mot u mijn niet as vulnis behandelen... Dan is u an 't verkeerde adres... Na, ik wil uw ongeluk niet - ik wil niemand z'n ongeluk. Kom u d'r in... Ga u zitten, dan zal 'k 't voor deze keer nog is door

de vingers zien, maar 'k waarschouw u, dat as u 't nog is uithaalt, as u weer Gods water over Gods akker laat loopen, 'k uw oom anspreek of 'n plainte indien...'

Met de loupe in de hand doorzocht-ie den stapel door Nathan Stief alphabetisch geordende acceptformulieren, die 's nachts in de brandkast lagen, en met snerpende penkrassen vulde-ie 'n blanco-formulier in - zaak die-ie in geen jaren persoonlijk had waargenomen.

Geleund tegen 't hekje, de beurs in de hand, om de rente voor de tweede maal uit te tellen, wachtte Erich Schüler. Z'n zakdoek bewoog werktuigelijk langs wangen en voorhoofd. Als 't nog langer geduurd had, zou-ie in mekaar zijn gezakt. 't Was òf tropisch-heet òf de ingehouden drift en de zenuwspanning hadden 'm overstuur gemaakt. Zoo walgelijk spitsroeden-geloopen als vandaag had-ie hier nog nooit. Bah, wat voelde je 'n minachting voor jezelf, na zoo'n moreele executie...

De zon blakerde rechtstandig 't kantoor in, glansgeulen borend tot bij de deur van den zolder. Ze dee de ballen van de copieerpers met schamplachjes tintelen, ravotte met 'n stalen vouwbeen, joelde 'n kachelpoot uit z'n stofbuilen op, pijnigde de kasten en piano's van de opslagzolders, die soms door 't werken van 't hout kraakten en knapten, of ze met beitels werden opengestoken.

'De vriend met wie 'k was, kent dat meissie, waarmee u liep en waarvoor u zoo galant 'n doos droeg', praatte Semmy Lubinsky, 't formulier vloeiend en den inhoud met de loupe controleerend: 'hoort u niet wat ik zeg?'

'Ja, zeker', knikte Erich: '... èn?'

'En niks...', lachte de eenoog: 'hoe oud is ze?'

't Vlamde in 't hoofd van den student. 'n Vinnig-snauwend antwoord dat-'t-'m-geen-bliksem-anging drong 'm naar de lippen. Moeilijk, met 'n geforceerden, hinderlijken glimlach, zei-ie ontwijkend dat-ie 't niet wist, dat-ie zulke dingen niet vroeg.

'Ach!... Nòg!', gijnde de geldschieter, Erich den lessenaar van Stief aanwijzend, om 't accept te teekenen: '... hoe oud ze zijn is alles, alles... Jullie jonge jongens kent je geluk niet!... Jullie krijgt 't geschonken, wij motten 'r voor betalen... As je gisteravond bij mijn thuis was geweest, had je wat kennen beleven... 'n Beeld van 'n meissie, om uit te teekenen, om te

portretteeren, om te schilderen... Eerst wou ze wel - toen wou ze weer niet - toen weer wel... En toen 't gebeurd was, 'n traantjes, 'n natte zakdoeken, tot 'r 'n pleister van 'n... - hoeveel zeg 'k niet, nòg! - weer in d'r humeur bracht... Nou, ken je je handteekening niemeer?... Wat kijk-ie?... Wat is d'r?...'

De penhouder zakte in Erich's hand. 't Zwakke, door geen bewijzen te stutten vermoeden - niets stelligs had Wanda in 'r wanhoopsbui losgelaten, niets stelligs zei 't onvoltooid briefje - leek door de gore toespeling van 't gedrochtje zekerheid te worden. Heel 't gruwel-gebeurde van den verloopen nacht, de gil, de lugubere stilte, 't rauwe krijschen van Nathan, 't liggen van 't meisje op de versplinterde spijlen van 't rooster, was door den letterlijken angst voor den bezitter van 't accept, die 'm zoo pas nog in de spitsen van z'n vingers gekneed had, naar den achtergrond gedrongen. 't Idee van den laten avond, dat Lubinsky bij 't geval betrokken was, had-ie in den koel-helderen morgen, los van nerveuze fantaziëen laten schieten. 's Nachts dacht je meer verwards, verhits, onmogelijks... Nu, raak over 'm, met 't soepele zonnelicht in 't goud van de vernielde onderkaak, met 'n grijnslach, die de litteekens vergrofde, stond Semmy Lubinsky, de woekeraar, die 'm maanden en maanden 't bestaan tot 'n walging had gemaakt, die 'm nog pas op de liederlijkste manier mishandelde, bij 'm, in 't bereik van z'n zich spannende knuisten - en die man, dat uitschot, dat onmenschelijk beest, vulde den ontbrekenden schakel aan...

Ongerust week de eigenaar van 't 'Lombard & Lagerhaus' 'n stap terug.

'Wat is 'r?... Wat heb-ie?... Wat mot je?', vroeg-ie slapverwonderd.

'Niets', zei Erich, suffig-langzaam, zonder 'r besef van te hebben, z'n naam dwars over den wissel schrijvend.

Dan plots onstuimig van de kantoorkruk glijdend, nam-ie de bus sardines weer in de hand, en vlijmend-scherp, voor 't eerst met 'n eigen, niet liegende stem, beet-ie 'r kort, knetterend: 'Ze is dood!' uit.

'Wie?... Wat?...', vroeg Semmy, 't accept bij de andere leggend, instinctief buiten 't bereik van den bezoeker - en zonder 'n jota van den zonderlingen uitroep te begrijpen.

‘Die van gister avond!’

‘Die van gistere-avond?... Wat smoes je?... Wat klets je?’

‘Wanda Stief!’

‘Wanda Stief...? Wanda Stief...?’, herhaalde Semmy Lubinsky vaal-bleek: ‘is 'r met - met de dochter van me boekhouder wat gebeurd...?’

Door den sterken zonschijn verblind, hield-ie de hand boven 't oog - Nathan weggebleven - de ‘Rohrpost’ niet beantwoord...

De kaakspieren in Erich's gelaat werkten. Hij zocht naar z'n woorden.

‘Wanda Stief is vannacht van vierhoog uit 't raam gesprongen...’

‘Uit 't raam...’, praatte Semmy toonloos na: ‘en, en?’

‘En op slag dood...’

‘Uit 't raam... dood...’, mumden de bloedelooze lippen van den ander - en nog vóór-ie den indruk van 't fatale bericht geheel had ondergaan, was-ie al op verweer bedacht, zwetste-ie 'r zonder houvast op los: ‘... uit 't raam... dóód... Waarom?... Voor wat?... Dan mot 'r toch 'n reden... Dan mot ze... Uit 't raam... vierhoog...’

Met oogen van diepste walging keek Erich den in z'n stoel hijgende aan.

‘Semmy Lubinsky’, zei-ie vernietigend - eindelijk, eindelijk was 't z i j n beurt: ‘ze was gister bij jou - bij jou thuis... Je heb 't me voor 'n halve minuut verteld...’

‘Bij mijn?... Bij mijn thuis!... Dat lieg-ie!... Dat lieg-ie!’, stoof de woekeraar op: ‘'k waarschouw je, begin niet overnieuw... Je kent me niet...’

‘Al schreeuw je de boven- en de benejenburen bij mekaar, ploert, schobbejak!’, praatte Erich heesch-driftig: ‘ze was gisteravond by je...’

‘Dat lieg je!... Dat verzin je!’

‘Jij heb dat kind...’

‘Me kantoor af!... D'r uit!... D'r uit!...’, raasde Lubinsky: ‘ken ik dat meissie?... En as 'k d'r ken, heit 'r eigen vader 'r niet bij me gestuurd voor de boeken?... Is ze niet vóór achten me huis uit gegaan?... Heit me huishoudster d'r geen kop koffie gebracht?... Ben ik d'r an schuld?... Weet ik d'r meer van as jij? Da's bij God om iemand 'n beroerte te be-

zorgen!... Jij liegt iemand de leugens, de smerige leugens in z'n gezicht!... Ik bijt me nog net zoo lief me tong af as jou je laatste accept werom te geven, kwajongen, leugenbrok!'...

Geel-wit, met vertrokken mond en den door z'n verwoede gebaren half-verschoven lap, die 'n schijf van de gapende oogkas ontblootte, leunde-ie aan de overzij van Nathan Stief's lessenaar.

'Je heb me gezegd', hield Erich onverwrikbaar vol: 'dat 'r gisteravond 'n meisje bij je was, dat ik wat bij je had kunnen beleven, dat...'

'Dat lieg je! Dat lieg je!', krijschte Semmy Lubinsky: 'dat was de dochter van me boekhouder niet!... Daar doe 'k 'n eed op!,.. Daar heb 'k getuigen voor... Daar ken 'k dat andere meissie in persoon voor laten kommen...'

'Dat moet de politie dan maar uitmaken!... Ik deponeer den brief waar-ie hoort...'

'De brief... 'n Brief?', bouwde de eenoog met schrik-stuip om de vleezige lippen na: 'wat mot je van 'n brief?'

'Dat 's mijn zaak!', snauwde Erich: 'en als de brief niet voldoende is, ben ik 'r nog!'

Met de intuitie, die 'm zelden in de moeilijkheden van z'n leven fopte - was z'n bestaan geen up en down, geen tusschen-hangen-en-wurgen, geen listig, geslepen ontloopen van de justitie geweest? - voelde Semmy Lubinsky, dat-ie dezen keer in 'n klem zat, die 'm meer dan gevaarlijk kon worden. Als 't kleine ding van gisteravond, dat-ie met geld en goeie woorden gesust had, dat alle eeden gezworen had 'r mond te houden, zoo'n waanzinnige stomheid bestaan had - uit 't raam was gesprongen - zich van kant had gemaakt - kreeg je hoe dan ook inmenging van de politie... Dee 'm niks... Dee 'm niemendal... Was niet te bewijzen... Maar 'n brief... En 't z'n mond voorbijpraten... 't Zweet brak 'm 'r bij uit... As-ie den aap van 'n jongen niet de baas bleef, as-ie 'm niet de duimschroeven anzette, as-ie 'm niet nòg kleiner kreeg as daarnet, as-ie ook maar zóóveel toonde, dat-ie nattigheid voelde, zat-ie 'r zoo zuur voor as in geen jaren. Pardon had-ie niet te wachten. Oogen as die van Erich Schüler waren oogen van 'n bloedsvijand.

Even had-ie tegen 't brandend zonlicht in staan treuzelen,

even leek 't of de laatste woorden 'm beduusden, toen met 'n gemaakte woede, door z'n zenuwen gezwiept en gehitst, greep-ie 't pas geteekend accept van 't schrijf bureau, roetschte 't aan flarden, en beknauwde Erich met de strieming van z'n dreigementen.

'Jij zal... Jij zal... Jij zal niks!... Is kijken of jij 'n fatsoenlijk man, op wie niet dàt is te zeggen, die je belogen en bedrogen heb, van wie jij met zwendelstreken af denkt te kommen - of jij die nog langer, nog ongehoord langer oplichten zal... Dat soebat eerst... Dat leit op m'n vloermat te smeeken... Dat dwingt me tegen me zin 'n uitstel van drie maanden op, en zoo as-ie vrij is, as-ie z'n handteekening - 'n handeekening, nòg! - op 't papier heit gezet - leit-ie me leugens in me mond - wil-ie me met geweld - met geweld, nòg! - dingen laten zeggen, waarvan 'k bij God niet gedroomd heb!... Nou is 't voor goed uit!... 'k Leg liever 'n jaar krom as nog is barmhartig te wezen!... En d'r uit! D'r uit!... Jij na de politie, ik na de politie!... Daar gane we werk van maken, op slag, nog voor 't eten!... As jij je op me wil wreken, zwendelaar, as jij me 'n hak wil zetten, omdat je accept al maanden over z'n tijd is, omdat je scheel ziet van zorg, mot je vroeger opstaan!... D'r uit!... D'r uit!'

''t Is goed', zei Erich, onwillekeurig voor 't bevende, lijkwitte mannetje terugwijkend: 'we zullen zien...'

Twee, drie stappen dee-ie naar de deur - toen zag-ie niets meer.

'Zoo de vader zoo de zoon!', krijschte Semmy Lubinsky 'm na: 'de vader 'n dief, 'n flesschentrekker, de zoon 'n struikroover!... Je vader heit je 't voorbeeld gegeven, om menschen in d'r ongeluk te storten... Binnen 't kwartier klaag 'k je an, wegens afpersing!... Je vader...'

Meer bracht-ie 'r niet uit. De vuist van den student sloeg 'm met zoo'n kracht tegen 't gelaat, dat-ie achterover tuimelde en den stoel met zich meesleurde.

'Moord! Hulp!', gierde de woekeraar, zich oprichtend en naar 't venster toe-tastend.

'Ploert! Ploert!', schreeuwde Erich, te dol van drift om zich te beheerschen: 'ploert, laffe ploert!'

Met de linkerhand hield-ie den zich met trappen verdedigenden eenoog bij de strot. Hij wist niet wat-ie dee. Hij had 'n misvormd

hoofd, waarlangs bloed gudste, 'n onmenschelijk hoofd, onder zich, beukte 't razend tegen de vakken van 't schrijfbureau. De worstelende, zich dierlijk-brullend verweerende sjaggeraar klauwde z'n vingers in 't vleesch van z'n hals, trok 'm klitten haar uit de slapen, beet 'm in 't vleesch van z'n duim: hij wurgde vinniger, helscher, waanzinniger en toen 't stuiptrekkend lichaam zich op poogde te richten, mokerde-ie nog eens en nog eens met de sardinebus, die-ie niet los had gelaten.

'Zoo, ploert!', praatte-ie hijgend, en in z'n kokende drift gaf-ie 't niet meer bewegend lichaam op den grond 'n schop: 'zoo had 'k je eerder moeten trakteeren...'

't Uit z'n vest gescheurd halfhemd duwde-ie recht, de van z'n pols gewrongen manchet griste-ie van 't zeil en den bij de worsteling gevallen hoed oprapend, liep-ie naar de deur. Zonder om te kijken, door de overschuimende woede, dat-ie de adder nog erger z'n bekomst had moeten geven, beheerscht, met de trilling van arm- en rugspieren in nagloeiende tinteling, ongevoelig voor de beetwond in den duim en de snijdende pijn, waar 't haar uit was getrokken, liep-ie de steenen treden rondom de lift af, en eerst benee, op den stoep, in de zengende warmte der zon, plonste 't bewustzijn in 'm terug. Z'n stok, z'n beurs, de sardinebus, alles had-ie in de wilde herrie boven achtergelaten. En dan... En dan...

Door den dronken nevel, de troebele zwaarte van z'n hoofd, begon de werkelijkheid van 't gebeurde - 't naast de omgevallen stoelen liggen van 'n lichaam - 't verwoeld stuiven van papieren - 't gapen van 'n oog met vergroeide, wimperlooze leden en 'n glazig-puilenden appel - 't rinkel-storten van den goud-spuwenden wekker - 't licht-lijnen plassen van de jalouzie - aan te schimmen. Weer zonder 'r bij te denken, door dezelfde zonderling-onbewuste energie gedreven, onevenwichtig van besluit en toch met 'n rapheid, die 'm geen seconde dee aarzelen, holde-ie over de wenteltrap terug.

De nog aanstaande deur smeet-ie open, smeet-ie dicht, en in de beklemmende stilte van 't kantoor en de zolders, waarin enkel 't neergestort wekkertje schel-tikkend rumoerde, en de vlinder de zonnebaan door-klapwiekte, greep-ie den stok van uit den hoek bij 't hek, de beurs van 't betaalplankje, en als-ie

de sardine-bus niet op 't schrijfbureau had zien liggen, zou-ie van Semmy Lubinsky geen notitie hebben genomen.

't Bloedend hoofd van den woekeraar met de grimmige wonden, waar de scherpe kant van de bus had gerammeid, 't monsterhoofd met de uitwiggende paarse tong en de t w e e zichtbare oogen - 't een gebroken, 't ander purper kollend - gilgierde 't onherstelbare op 'm toe.

'Sta op - laat 'k je helpen', brabbelde-ie, en met 'n saterend-gek reflexgebaar, bestiet-ie den rug van den zich niet bewegende. Toen bukte-ie verwezen, raakte de pupil van 't starende oog met 'n onwilligen vinger aan, betastte den pols, bevoelde de hartstreek met 'n gierig-vragende hand, en met 'n looden kramping in den nek opstommelend, week-ie tot bij 't hek terug. Hij had 'm stellig en zeker, om ook maar niet even te twijfelen, met de hartstocht van z'n knuisten gedood. 't Wond 'm niet op, sloeg 'm met geen deernis, verschrikte 'm niet - 't deed 'm inert, los-van-de-dingen, náást de afschuwelijke realiteit, staren en suffen. 't Beestige, afstootende, huiveringwekkende van de situatie begreep-ie eerst, toen de telefoonschel 'm wakker striemde. Driemaal, lang-aanhoudend, ging de schel over - driemaal schokte, trilde-ie mee. En begon te leven. Verstandig, met niets verwaarloozend overleg, zich telkens 't gezicht met den natten zakdoek drogend, onwezenlijk van kalmte, of 't zoo moest, of-ie niet anders kon, of 'n ander achter, naast, in 'm, elk gebaar dicteerde, of 't onvoorwaardelijk goed en uitnemend was, sloot-ie de deur op 't nachtslot, trapte den hinderlijken wekker naar den zolder, wiesch zich de handen onder 't fonteintje, en de bij 't gevecht vernielde doos Q u e e n s openrukkend, stak-ie 'n krom-gebogen sigaret op.

''k Zal', dacht-ie met dezelfde overspannen strakheid: 'hier vandaan naar 't politiebureau gaan - ze zeggen wat 'r voorgevallen is - met Wanda Stief - met George, dien 'k door zoo'n ploert niet heb te laten beleedigen... In Godsnaam, 'k moest 't doen... 'n Ander, Poldi, wie ook, zou 't zelfde hebben gedaan... 'k Zal ze zeggen...'

Voor de latten van de jalouzie, den rook rustig naar buiten blazend, zonder eenige opwinding naar 't sjouwen van werklui, die op de plaats bezig waren leege tonnen op vrachtkarren te

stapelen, kijkend, formuleerde-ie de zinnen, zooals-ie ze spreken zou. Woord voor woord beitste in de klaarheid van z'n hoofd. Maar toen 'r iemand aan de ijzeren voordeur morrelde, herhaaldelijk belde en nog eens klopte, kromp-ie klein en willoos ineen. 't Ging niet, kon niet. 't Was waanzin, je aan handen en voeten gebonden over te leveren. Als-ie zich aangaf - hielden ze 'm - kwam-ie niet los - was-ie verloren - zouen ze 't zelfde beweren, wat de ellendeling had beweerd: dat-ie bij 't 'Lombard & Lagerhaus' in de schuld zat, dat-ie om 't niet geprolongeerde accept... En de akte... En de dreigbrieven, die de afzetter geschreven had...

Nee. Hij moest tot bezinning komen...

Zich omkeerend lei-ie den handdoek van 't fonteintje over Semmy Lubinsky's hoofd, en in 'n nieuwe koel-zekere, door niets te keeren opwelling, greep-ie den stapel accepten van 't bureau met de ruïne papieren, scheurde ze bij dozijnen tegelijk stuk. Zonder bedoeling, door 'n vreemde kalmte gesuggereerd, niet aarzelend, maar ook niet met 't vòlle besef waarom-ie 't dee, stopte-ie de snippers in den vulkachel, streek 'n lucifer af, stak 'r den brand in. De walm sloeg terug. De pijp trok niet. Kwam 'r niet op aan. Hinderde niet. 't Was uitstekend, voortreffelijk....

Moe van hersens, uitgeput, de beenen moeilijk verzettend, bette-ie zich de slapen, en omdat-ie geen lust had over 't lichaam van den doode heen te stappen, om den kleinen wandspiegel uit den haak te lichten, liep-ie op z'n teenen, ineens, zonder overgang voor de geringste geluiden bevreesd, naar den grooten, hollen opslagzolder. Daar, tusschen 't druilend geschaduw der buffetten, tafels, op mekaar gestouwde sofa's, voorbij de vleugels en piano's, dicht op 't gesloten houten hek met de stapels koopmansgoederen, bekeek-ie zich in 'n geslepen penantspiegel. Hij zag 'r uit als altijd. Enkel z'n boord was verhavend en in z'n hals roodde 'n vurige plek. Niemand zou 'm nakijken. Geen sterveling. Ondenkbaar. Onmogelijk...

't Kraken van 'n kast dee 'm trillen, schichtig naar den donkeren hoek van de piano's met de witte etiketten staren. Toch bleef-ie kalm voor den spiegel z'n vest gladtrekken, z'n colbert dichtknoopen, z'n laarzen met 'n stuk gonjelap schoon

slaan. 'r Was òf iets in 'm gebroken, geknauwd, òf 'r was niets, dat 'm zelf, van dichtbij, persoonlijk raakte, gebeurd. 't Zachte dreunen van 't huis, bij 't voorbijstoomen van 'n trein over de ‘Stadtbahn’, dreef 'm als 'n gewoon nieuwsgierige, als een, die zich over de beving van de dikke muren verbaasde, naar 't spinragvenster. De roetige daken van de spoorwagons gleden benee in de kromming voorbij. De ombuigende rails leien als glinsterkabels over 't bruin-molmige steengebrokkel. Zwart en log stak de overzij-fabriek 'r cementen voorbouw in de weekblauwe lucht, nauwlijks 'n smal, soepel hemelpad sparend.

Zich omdraaiend om de deur uit te gaan, sloeg-ie woestdriftig en met 'n niet te bedwingen schreeuw van zich af. 't Vlindertje, dicht langs z'n oor gevladderd, stuiptrekte met 'n vernielde vlerk over den stof stuivenden vloer.

Voorzichtig voortsluipend, stap na stap, sloot-ie de zolderdeur. In 't zonne-dartelend kantoor keek-ie nog even rond of-ie niets vergeten had. Nee, niets. Semmy Lubinsky's vettig kantoorjasje raapte-ie van den grond, omdat-ie zich verbeeldde dat 't zoo moest - 't bekauwde brokje N o b l e s s e met 't half-verkoold bandje trapte-ie onder den lessenaar, omdat 't hinderde - 'n paar verdoolde snippers smeet-ie in 't zeurig-smeulend papiervuur, omdat-ie niets anders kòn - en als 't niet zooveel gerucht zou hebben veroorzaakt, zou-ie de andere, nog niet neergelaten jalouzie op dezelfde hoogte van die bij 't schrijfbureau hebben laten zakken, omdat dat slordig-ongelijkmatige z'n aandacht trok, 'm dwars zat, 'm prikkelde.

Met den deurknop van de buitendeur in de hand, luisterde-ie ingespannen of 'r niemand naar boven kwam. 't Was doodstil in 't trappenhuis, 'r bewoog niets.

‘Afgeloopen’, dacht-ie tam-rustig. Voor 't laatst keek-ie om, Van 't lichaam van Semmy Lubinsky bij 't achterste raam was door den lessenaar van Nathan Stief niets te zien. 'r Leek niets gebeurd - 'r wàs niets gebeurd. 't Eenige dat je opviel, voor 't allereerst opviel, was de bij de worsteling opengeklepte portefeuille met banknoten op de schrijfmap van den boekhouder. 'n Stapeltje grijs-blauwe biljetten lei tot aan de benedenste glooiïng vergleden. Dezelfde zonderlinge aandrift, die 'm pas had doen ruimen, drong 'm nog even de ziekelijke aarzeling op,

de portefeuille te sluiten - toen stapte-ie de gang in, waar-ie voor ruim 'n uur nerveus had loopen wachten. Zachtjes, zonder geruisch, trachtte-ie de ijzeren deur achter zich dicht te trekken - lukte niet - lukte niet dadelijk. En nog terwijl-ie 'r mee bezig was, hoorde-ie iemand, iemand die lenig treden bij treden tegelijk besprong.

Weer 't kantoor in te gaan en de deur aan de binnenzij te sluiten, durfde, kon-ie niet meer. Met 'n krankzinnige, zenuw-dolle snelheid, wipte-ie de wenteltrap naar vier-hoog op, luisterde, loerde met 'n hart, dat pijn dee van 't kloppen. De man, die naar boven gekomen was, schelde bij Semmy Lubinsky & Co. aan, duwde de deur open, bleef binnen.

En lang voor-ie weer buiten was, hijgend, buiten adem, maar zich door z'n kalm aanstappen van geen voorbijganger onderscheidend, wandelde Erich Schüler in de schaduwstrook van de huizen.

Achter 't hekje in 't kantoor, zei Arthur Fritz Ginzel van 't ‘Atelier voor moderne haarwerken’ 'n paar malen bescheidenlijk ‘Hum-hum!’, om de attentie te trekken - toen, omdat-ie niemand zag, hield-ie zich aan de ouwe gewoonte en liep den zolder op, waar-ie 't vlindertje met de vernielde vlerk van den grond opnam. Jammer!...

(*Wordt vervolgd*).

De Vierjaarlijksche door Cornelis Veth.

Deze laatste maanden kon men in treinen en trams, die onze goede hoofdstad tot doel hunner vaart hebben, gezinnen opmerken, blijkbaar behoorende tot den gegoeden stand, welker hoofd gewapend was met een tamelijk dik octavo boek, geen Baedeker, geen reisgids, maar de Gids of Catalogus voor de Vierjaarlijksche. De al of niet gehandschoende hand was dan gelegd - voor zoover het vorenvermeld boek niet gekaft was, maar dat was zelden het geval, want is niet belangstelling voor de schoone kunsten een maatschappelijke deugd, des men allerminst zich schaamt? - de hand dan was gelegd op een (eenigszins op de wijze van een kermiskoek met letters bewerkte) teekening van Rembrandt, den Westertoren voorstellende, welke in niet al te duidelijke symboliek een stedelijke Internationale Tentoonstelling van moderne kunstwerken aankondigend, den omslag cierde. Wiens lippen hebben, bij dit verheugend schouwspel, niet de woorden ‘Vreemdelingenverkeer’ en ‘Amsterdam Vooruit’ gefluisterd?

Het einddoel van deze (laat ons hopen winstgevende) immigratie was immers het Stedelijk Museum te Amsterdam, maar niet om de kunstwerken welke het gewoonlijk bergt te bezien toog de belangstellende provinciaal (en zelfs vreemdeling!) daarhenen, neen - de werken van Albert Neuhuys, Breitner, Toorop, de Zwart, Dysselhof, Witsen, van Looy, (om slechts enkele levenden te noemen) waren tijdelijk op stal (d.w.z. in het depot) gezet, om plaats te maken voor een zeer talrijke verzameling geëxposeerde schilderijen, beeldhouwwerken, werken van grafische kunst. Voor zoover er nu Hollandsche kunst te zien was, moesten het

ganschelijk nieuwe en nooit vertoonde stukken zijn, premières om zoo te zeggen, en indien het doel van de organisatoren dezer tentoonstelling geweest was (maar het zij verre van mij dit te vermoeden) alle voornoemde kunstenaars en anderen van den zelfden rang als exposanten te weren, dan hadden ze daarmee een probaat middel gevonden. Wat men er dus op eigen programma vond, waren feest- ofte gelegenheidsnummers, en wél een curieuze verhouding werd daardoor geschapen b.v. met de leeningen der Hongaarsche museumcollecties, die natuurlijk bestonden uit den zelfkeur dezer natie. Het is wel een zeer oorspronkelijke soort van gastvrijheid, zich in zijn hemdsmouwen aan het hoofd te zetten van de tafel, waar de genoodigden in rok en gala verschijnen. Dit was de wijze, waarop Nederland de reeks zijner internationale tentoonstellingen, die dreigde te worden gestuit, hervatte.

Intusschen, hieronder kon het Vreemdelingenverkeer nauwelijks lijden, immers naar het nieuwe en vele ging de trek, en de wereldwijze weet, dat aan een oogenblikkelijk en luid succes, de hoedanigheid van het vertoonde niets afdoet. Het gros der bezoekers, ook der buitenlandsche, heeft van een afwezigheid van het superieure niets bemerkt, want er was gezorgd voor afwisseling en rariteit, en hiermee kunnen zij zich troosten die gaarne onze eigen kunst een beter figuur hadden zien slaan. Ik heb nog een troostgrond voor hen. Tegenover heel veel van de buitenlandsche inzendingen deden de vaderlandsche van min of meer bescheiden herkomst het nog wonderwel, want zelfs het Hollandsche négligé bleek niet zelden deftig tegenover de slechtzittende frakken en galatoiletten der gasten en scheen in meer dan één geval een gunstig getuigschrift af te leggen voor den ernst, de oprechtheid en de deugdelijkheid die onze schilderkunst, zelfs in deze dagen van stilstand of achteruitgang, eigen blijft.

Nu zou men gereedelijk deze tentoonstelling uit geen ander oogpunt willen beschouwen en aan geen ander doel dan juist dat (toch eenigszins geringe) van vreemdelingen-attractie willen denken, ware het niet, dat de (luide en herhaalde) aankondiging en de breed opgezette voorbereiding dan toch van iets geheel anders spraken. Niet tevreden met de dankbaarheid van hôtelier en winkelier voor den toeloop van buitenaf, hebben de organi-

satoren echter zichzelf (ook al weer luide) bovendien nog die van den Nederlandschen schilder en beeldhouwer beloofd, immers hij zou door deze van een wissen dood geredde Vierjaarlijksche een les voor het leven ontvangen, en - dit was ongetwijfeld de bedoeling - zich laven aan deze verjongende bron van heilzame wateren, van her- en derwaarts toegestroomd op één wenk der uitnoodigings-commissie.

Naast de vereerende opdracht om iets tot stand te brengen waarnaar of waarover althans de zomerreis dit seizoen moest gaan, naast deze taak legden deze verdienstelijke lieden zich nog een andere op de gewillige schouderen, en maakten zich niet slechts tot de voorspellers van een verblijdende renaissance, neen tevens tot haar verwekkers. Geen wonder, dat zij het hoofd hoog droegen, nietwaar, geen wonder, nog eens, dat zij geen ongezalfde toestonden met roekeloosheid en profanen euvelmoed te dingen naar dit hun eigen gepatenteerde mentorschap, en toen de heer Conrad Kikkert ons met de beste bedoeling eenige curieuze (en als cultuurverschijnselen toch leerzame) Fransche schilders liet zien, hem en zijn Modernen Kunstkring met woede en hoon joegen uit... de kraamkamer *hunner* Internationale!

Nu ging er in nog andere kunstkringen dan *die* moderne toen ter tijd toch eenig zacht en half onderdrukt gemompel op. Men was daar - wie zou het gelooven, - ietwat sceptisch gezind. Want wie waren toch die ons van... den burgemeester gegeven leiders? Waren er lieden bij, toegerust met een prestige, een talent, en een organisatie-vermogen, eenigszins evenwaardig bijvoorbeeld, aan die van de ontwerpers van het Muziekfeest, Mengelberg, Royaards? Wij hadden van Berlage en de Bazel gehoord, hun namen schenen een antwoord op deze vrijpostige vraag - maar ziet, daar hadden deze hun ontslag ingediend! Want een tentoonstelling, ook van architectuur, ook van decoratieve kunst, een tentoonstelling van de gedachte-in-beeld, een ruim cultuurbeeld van de aanschouwelijke kunst, zou het nu toch maar eigenlijk bij nader inzien niet worden, die architecten vroeger zoowaar een zaal te veel! Reeds ontwaarde men in zich iets van deelneming voor de in hun illusies bedrogen ontwerpers dezer grootsche ideëele onderneming - toen het plotseling bleek dat zij zich volstrekt niet ongelukkig of teleurgesteld

voelden, maar integendeel dit verlies een winste achtten. Welaan, dacht men, het mentorswerk zal dan ofschoon minder grootsch, in beperkten zin zeker zeer volledig worden verricht en zij, die het volvoerden, kunnen door deze beschavingsdaad toch nog de reputatie erlangen, die ze reeds lang door stille zelfontwikkeling hadden verdiend.

Maar er was nog een categorie van menschen, die zich geen gouden bergen beloofden, voor den schat van kunstbesef aan te dragen door deze nieuwe Vierjaarlijksche. Het waren schilders, kunsthistorici, critici, die zich, wellicht ten onrechte en uit puur zelfbedrog, hadden ingebeeld, wel zoo ongeveer te weten wat er op het oogenblik alzoo buiten de grenzen gemaakt werd. Zij wisten zich, zeer zeker, vele bekwame, talentvolle en interessante werken voor den geest te brengen, - maar van een waarlijk lichtende en leidende nieuwe kunst wisten zij niet... Misschien dachten ze even aan Hodler. Maar Hodler, dit wist men, zond niet in. Men peinsde, wat dan toch wel de moderne kunst uit de Europeesche landen zou zijn, waaraan de hedendaagsche Hollandsche schilder zich opheffen en zijn geest zich laven zou, beter dan zij dit aan den inhoud onzer musea doen, en waaruit een keurcollectie van eventjes 1250 nummers te verzamelen viel... ....

Op dit alles gaf de Vierjaarlijksche, met zoo gemengde gevoelens tegemoet gezien, een... ontwijkend antwoord. Zij bleek eigenlijk gewoonweg, dit zeer voor de hand liggende te zijn, een tamelijk willekeurige Salon, zooals elk schilder, die te Parijs is geweest (en welk schilder is dat niet?) er gewoonlijk wel eens een even binnenloopt, om een bijzondere sensatie van duizeligheid toch althans te hebben meegemaakt.

Een verwarrend ratjetoe is zoo'n verzameling en de organisatoren vonden het oneigenlijk of een beetje jammer of de moeite niet, daarin iets te ordenen, zoodat gij om twee werken van een kunstenaar die u interesseert, of van twee uit één groep, die u verwant schijnt, naast elkaar te zien, aan elkaar te toetsen, een paar zaaltjes moet doorhollen. Gezonde en gepaste lichaamsbeweging, ook paedagogiek: maak het ze niet te gemakkelijk, wat weerga. Heel vriendelijk van de heeren.

En nu steken we ons, waarde lezer, in de huid, niet van den overconscientieuzen dagbladcriticus, die waarlijk voor niets staat, en bij elk nummer van de inposante lijst een aanteekening van goed of afkeuring geeft, feilloos en zonder dralen, niet in die van den oud-gast of collectionneur (op speculatie of uit liefde) die zich de weelde veroorlooft achter in den reeds genoemden catalogus naar de prijzen te kijken, en wiens oordeel in de veelzeggende woorden duur of niet-duur is vervat - neen in die van den Nederlandschen kunstenaar, die hier ernstig en met open oog en open hart poogt (te midden van voetgeschuifel, ontmoetingen, conversatie, oordeelvellingen van papa, mama en bébé) de les te verstaan en haar duiding in zich op te nemen. Hij is er reeds meermalen geweest, en heeft een vogelvluchtig denkbeeld (met noeste vlijt verkregen) van wat er zoo al is.

Er zijn, - mijn rangschikking is volgens de quantiteit:

Eenig ten deele zeer kloek beeldhouwwerk, vooral van Belgen;

zeer veel mondain portretwerk;

zeer veel gladde, tam-illustratieve zelfgenoegzame burgermanspeintuur;

zeer veel technisch bekwaam, maar inhoudsloos figuurschilderwerk, dat misschien hier bedoelt een verscheidenheid van motieven en mogelijkheden van brutale uitvoering aan de hand te doen (Corinth, de Rochegrosse enz.);

tamelijk veel imitatoren-werk, zeer fatsoenlijk ten deele, geïnspireeerd op de Barbizon-school en de Hagenaars;

eenig zeer opmerkelijk, groot schilderwerk, als van Mancini, Sims, van Rijsselberghe, ook graphisch werk van beteekenis, en enkele Hongaren;

heel weinig, en tusschen dit vele moeilijk uit te vinden en nog moeilijker vast te houden fijner klein-werk.

boeiende en werkelijk onzen horizon verwijdende uitheemsche kunst, zooals één rauw-gezond schilderij van den Zwitser Buri, een machtig, ofschoon barbaarsch opgezet doek van den Rus Goreloff, en vooral de forsche, eenvoudig- gedachte, figuurstukken der Spanjaarden Zuloaga, de beide Zubioaurres, Torres en Chicharro.

Bij dezen overzichtelijken staat is zeer veel niet zoo gemakkelijk in te deelen minderwaardigs, nog meer middelmatigs, en eenig

superieurs, zooals de groote Renoir, de Braquemond e.a. voorbijgezien, noch heb ik er den stemmigen penibelen fijnen Hongaar Rippl-Ronai in kunnen opnemen.

Maar meer dan een nauwgezet verslag lijkt voor den leergierige een korte karakter-aanduiding van groepen hier vereischte - het allermeest echter zal hij van deze tentoonstelling opsteken, wanneer hij, al het omringende vergetend, zich daar plaatst, waar, ook al weer verspreid helaas, die schilderijen hangen die ons waarlijk een kijk geven op een zeer sterke kunsttraditie, van de onze geheel verscheiden: de Spanjaarden. Zuloage met zijn indrukwekkend half-visionair doek, de Zubiaurres met hun prachtige mensch-figuren en stillevens, saamgeschikt tot stijlvolle geheelen, de Torres met zijn statieus-naieve verbeeldingen, Chicharro met één zeer trouwhartig-vroom landelijk stuk, en één in zijn eenvoud en directheid verrukkend straatgezicht.

Iets van groote stroomingen, diep bewogen, zwaar en machtig, geeft deze Vierjaarlijksche allerminst, maar waar wij in ons besef van het bewegen van den revolutionairen geest in de omringende landen door deze expositie zoo zeer weinig worden verrijkt, doet het althans goed, dat wij er het houvast in kunnen waardeeren, dat een gezonde, levende traditie geeft, ook elders.

Tommy's uitvaart door F.V. Toussaint van Boelaere.

In Mineur.

I.

Vóor zijn spiegel merkte Tommy plots, hoe zijn gelaat er van her zooveel bleeker uitzag. Zijn haar wist hij sedert lang al grijs. Hij had het nu zelfs bijna volkomen wit vóelen worden: want hij onderhield zijn óuwen dag als anderen hun glundere jeugd. Maar zijn gelaatskleur toch was altijd frisch en gaaf gebleven. En nu vertoonde ze onverwachts mat-gele vlekken! Flets, als van doode visch, leek daarbij nog de blik van zijn oog...

Met een licht angst-besef om het hart, neeg Tommy nog even zoo dicht mogelijk naar 't spiegelvlak. Halfverricht echter hield hij schokkend de beweging tegen. Het dasje, dat hij anders zoo pássend vond, - want het was van zwarte zijde met fijne, bescheiden-roodkleurige sfeeren - en nu teweeg was om zijn bord te snoeren, leî hij, gelaten, zorgvuldig in de open-gebleven doos terug: het leek hem te zwart. Terwijl hij het weêr opborg, en zorgzaam met bevende vingeren de doos sloot, moest hij zijn handen bekijken: wat waren ze óok rimpelig en gelig...

Sedert een paar dagen, ten andere, was hij niet goed te pas. Zijn maag deugde al sinds lang niet meer: dát ook wist hij; - doch in de laatste dagen had hij niet eens smaak gevonden in zijn gewoon avondmaal: twee eieren maar; en 't was al te veel. Niets had hij gebruikt, dan wat melk met daarin gedoopt brood.

Even glim-lachte hij: ‘finis’. En dacht: ‘eerst de maag, nu de lever... en de rest. We mogen ons pakje klaar maken.’

Het deed hem eigenlijk niets, nu al op te trekken; zijn tijd

had hij genomen. Heel lang had die wel niet geduurd. Toch moest hij, met een diep-in melancholischen glimlach, er even aan denken hoe zijn familie altijd door op hem had afgegeven, zich, uit ergernis, maar altijd opnieuw de vraag stellend: ‘hoelang hij tòch dat woest bachanaaltje uithouden zou!’

Hoe lang? - Wel zie' het: hij was al t' einde! Nauwlijks vijftig jaar was hij oud geworden; - vroeg grijs en wit, maar met gave tanden en frisch-róse gelaatskleur. De jonge dames der bars, die hem niet van vroeger kenden - en immer was hij er op uit geweest, de eerste gewone-klant te zijn van elken nieuwen bar - dié jonge dames noemden hem: ‘de witte appelbloem...’

Sedert anderhalf jaar, juist: sedert den dag dat zijn maagziekte hem was gaan kwellen, had hij geen voet nog in een bar gezet; geen likeur had hij meer gedronken, geen sigaar nog durven aansteken. Van allen omgang met dames had hij zich gespeend. Hij kon genezen, had de arts voorspeld...

Geregeld ging hij elken namiddag uit, in de vólle lucht. Sober en toch elegant gekleed, zooals het, naar zijn oordeel, een zich goed-verzorgende zieke toekwam en paste, - wandelde hij, kort van gestalte, de wangen nòg fleurig, met stillen, afgemeten pas langs de rumoerige binnen-laan. Op zijn ebbenhouten wandelstok, met gouden appel, scheen hij, op sommige dagen, lichtjes voorover-gebogen te leunen, maar 't was alleen uit coquetterie.

Hij dacht dus te zullen herstellen. Maar nu bewezen geelachtige vlekken in zijn gelaat, dat de ziekte voort had gewoekerd. Hij vermoedde 't wel; hij was sedert dagen toch niet als naar gewoonte; maar nù had hij voorgoed 't bewijs vóor oogen.

Nog even toch bekeek Tommy zich in den spiegel. Hij ging spotten met zich zelf: ‘Tot mijn tiende jaar was ik ‘Tommy’; van tien tot twintig ‘Antoine’; van twintig tot dertig streelden de dametjes mij de wang en zeiden: ‘chéri’; van dertig tot veertig al, wuifden ze naar mij toe met de hand - tot ik ze bij me riep! - ‘Hee, ouwe Tommy’; van veertig tot vijftig, mijn naam vergeten, ging 't *in petto* van: ‘de witte appelbloem’. Dit geeft, in klank en beeld, mijn curriculum vitae weêr. Er blijven nog enkele dagen te caracteriseeren Laat ons, om zèlf de kroon op 't werk te zetten, zeggen: dat, in zijn één en vijftigste jaar, Antoine den Tesch schuil liep onder den pseudo-pseudoniem:

‘patte de canard.’ Een ander moge er onder schrijven: ‘obiit aetatis suae... zóoveel!’

Tommy zweeg. Het somber-kleurig kostuum, dat hij, als gewoonlijk dacht aan te trekken, deed hij zonder nadenken weêr uit. In steê daarvan nam hij zijn smoking uit de kas, waar hij sedert lang, ook-ongebruikt hing... En van meet af herbegon hij zijn toilet. Uiterst veel zorg besteedde hij er aan: van her modieus. In de plaats van 't zwarte, met roode bolletjes versierde dasje, snoerde hij om het versche bord een strik van lichtere kleuren: hel grijs met ròse bespikkeld. Het stak voornaam af tegen 't schelle wit van zijn hemdsborst. Hij had zich al geschoren - toch ging hij, voor alle zekerheid, nog even met het droge mes over de gespannen huid. Hij meende een handdoek onder de kin te drukken, maar deed het dan toch niet... hij zag te bleek, te géel; van nu af, te doodsch.

Hij liet een paar druppels ‘Iris’ op zijn zakdoek vloeien, en sloeg dan met het wuivend linnen de stofjes weg, die op zijn schouders en zijn rug mochten zijn gevallen. Een fijne geur spreidde zich onzichtbaar om zijn hoofd, en drong frisch in Tommy door. Hij achtte zich opgeknapt, monter. Hij mocht gaan.

Even streek hij nog, of hij toch aarzelde, zijn hooge hoed met de mauw glad, en plaatste hem lichtjes schuinachterover op zijn haast zilver-wit haar. Wat was dit toch vreemd, zoo opeens!... 't Was of hij dien hoed voor 't eerst in zijn leven opzette... En na een laatsten blik in den spiegel, ging hij, met afgemeten stap, de kamer uit.

II.

Bij Smeth bestelde Tommy vier en twintig oesters. Hij had zich in een afgezonderd hoekje der gelegenheid, vóor het kleinste tafeltje neêrgezet. De acht mooiste oesters, wit en parelmoer getint, koos hij zich uit. De overige liet hij dadelijk al terugnemen. Déze acht zou hij dien avond gebruiken - met twee glazen moeselwijn. De maag zal er nu wel eens niet van weten.

Toen hij ze alle acht langzaampjes verorberd had, zóo had het hem gesmaakt, dat hij er spijt over voelde de andere te

hebben teruggezonden. Hij bedacht zich echter, dat het zoo beter was: want overdaad schaadt.

Warmer vloeide hem ten andere 't bloed door het gelaat: rósig moesten nu weêr zijn konen zijn. Onbewust keek hij even rond, te zien waar de spiegel was: zonder op te staan, kon hij er zich niet in aanschouwen. Hij liet het dan maar: doch met de hand bewreef hij zich tastend de wangen: de huid was werkelijk warm; zijn hoofd gloeide; rosig was onbetwistbaar zijn teint.

Nu hij dit teugje warmte weldadig in zich besefte te gisten, kwam een andere spijt in hem op: dat hij zóo laat was uitgegaan. Hij kreeg het gevoel dat hij zijn dag had verloren. Heerlijk zou 't anders zijn geweest, nu eens een groot koffiehuis te bezoeken: hij had er zekerlijk vele van zijn oude kennissen en vrienden ontmoet... thans gezette héeren.

Een vóor een waren zijn vrienden voor hem verloren gegaan: hij had alleen met hen omgang in hùn boemeltijd. De een vóor, de andere na verdwenen ze uit de beweging; trouwden - of stierven, en dat kwam op hetzelfde neêr. Nu bezochten zij enkel nog de een of andre deftige gelegenheid, door vrouw en kinderen geflankeerd. En sloeg nu en dan er een nog even 't zijpad in, hij richtte zijn koers toch maar op oude en versleten bars - bars? neen, kroegjes!... uit de mode en onoogelijk. Wie hij èlders soms had ontmoet, in de eersterangs bars: een aan lager wal geraakte vroegere makker, thans kelner of venter van uurwerken in Amerikaansch goud.

Hij alleen had zich overeind gehouden, onverzwakt. En wat een spijt dus, nu hij er zóo goed uit zag, dat hij eerst zóo laat was uitgegaan... En plots kwam over hem een weemoedig zelf-verwijt: in den laatsten tijd had hij zich laten gaan. Hij schrok er van, toen hij zijn weemoed besèfte: want 't kon hem kwaad doen; en hij voelde zich anders toch wellig, warm-bedrijvig en levensvol...

Rijk aan dit besef, vond hij er een bizonder genoegen in, nogmaals de oester-schelpen te beschouwen: de eene lagen grauw-en-ruig, als werkhanden; de andere glommen blank en paars en zacht als vochte zijde. In den roemer, onder 't licht der gloei-lamp, fonkelde nog een weinigje gouden wijn. Hij

tintelde en scheen geluidloos te glimlachen. ‘Alles moet uit!’ dacht Tommy met-eens. Hij dronk het glas tot den bodem leêg.

En hij stond op. Hij zou den tijd in geen triestige bespiegelingen laten vervliegen. Tot den bodem!... En, was niet, vóor enkele dagen, een nieuwe bar open-gegaan?...

III.

Toen, vóor Tommy, 't roodjassig negertje de deur wijd-open stiet van den Basium-Bar, stemden juist de musikanten hun instrumenten. Tommy bleef even haperen, of hij zich bezon. 't Was hem of hij ongelegen kwam. Maar 't amaranten vloerkleed drong zich dik en kleurenwarm aan hem op. En makkelijk liep zijn stap.

Zijn wandelstok onder den arm, de gouden knop een heel eind vóor zich uit, bleef hij dan ook slechts een seconde marren! Met één oogopslag had hij de gelegenheid al gekeurd: 't deed fijn, weelderig en gezellig aan... Maar hij zou 't straks wel bèter zien...

Langzaam, door den kelner op den voet gevolgd, richtte hij zich naar den versten hoek van 't niet zóo ruime lokaal, en nam plaats, neven den breeden schoorsteenmantel, vóor een rond tafeltje met malsch wit-marmeren plaat. Aan den anderen kant der schouw troepten de muzikanten, met klavier, cello en viool.

Hij zat prachtig in zijn hoekje. Het was er warm. Vóor hem zag hij de heele bar: het achterzaaltje en de gelagkamer, waar, rond den toog, aardig als ooievaars, de hooge stoelen leêg nog stonden. Het behangsel kleurde vieux róse. Aan de wanden hingen, in voorname schaarschheid, Engelsche prenten van zachte tint: een paar subtiele konterfeitsels van edelvrouwen, een langwerpige gravure, naar Hogarth, waarop, te midden van een zeldzaam dames-gezelschap, razige knechten vochten. Aardig daartusschen-in hing soms het kleur-streng beeld van een Derby-raspaard.

De breede luchter van gelig koper verspreidde een egaal licht. Het mahoniehout van tafels en stoelen glom gezellig. 't Wit der marmeren tafelplaten blonk smeïïg en soepel als amberen vrouwen-naaktheid. En als in een diepte gloeide, en doofde verder in schaduw weêr uit, de amaranten weelde van den tapijtvloed.

Tommy voelde zich thuis. Hij was er bizonder over tevreden,

dat hij zijn stadskleedij had aangetrokken: zij paste in dit kader. Tegen de deurpost - de deuren waren afwezig - die de twee vertrekken, waaruit de gelegenheid bestond, scheidde, leunde op zijn gemak de kelner. Zijn hemdsvoorste schitterde in de zwarte lijst van zijn rok. De pianist hing half over zijn stoel-rug en keuvelde met de twee andere muzikanten, geluideloos lachend met blinkende tanden-rij.

Er was nog niemand in den bar dan, in de voorkamer, een jonge dame op een steile stoel gezeten, de ellebogen op de schenktoog. Ze leek in druk gesprek met de patronne, die zelf was verdoken achter het hooge glazen kastje, dat op de toog stond tot berging der eetwaren: kaas, selder, tong, roastbeaf en hesp... Het gesprek was inderdaad druk. De breede hoed van zwarte stof verroerde staêg langzaam; terwijl de weidsche groene pluim die hem versierde, beefde en bij plaatsen herging, of hij voortdurend lichtjes werd geschokt.

Tommy verlangde niet dat er méer beweging kwam, dan er nu was. Zóo leefde alles stil, en kon hij 't nog genieten: wat er bij mocht komen, zou buiten zijn bereik gebeuren. Hij besefte wel dat zijn krachten op waren; dat geen inwendige geerte hem nog hooger op kon drijven, dan rustig te genieten van rustige weelde - gekruid met het anjer-geurige perverse dat een bar onderstelt...

Hij dronk even een slokje van zijn porto. ‘De smaak is weg,’ dacht hij, ‘de bon-bons lusten me niet meer; maar nog zijn de oogen belust op de fijne kleuren-schakeering der doos. Een dansend paar zou me thans tergend aandoen; maar genot vind ik er nog in, op een doos de zijdene zachtheid te aanschouwen der zoet-getinte kleêren en der ròze wangen van een dansenden herder met zijn herderin.’...

Hij voelde werkelijk geen de minste smart om de afwezigheid van diepere, manlijkere verlangens. Hij had het leven zorgvuldig geléefd, alleen luisterend naar de ingeving van zijn ijle fantasie: elk verlangen, dat in hem was gaan kiemen, had hij laten wassen, bloeien en weêr vergaan. Het waren gensters, die uit zijn gloeiend hart naar alle richtingen waren gesprongen; in de ijlte had elk een lichtende boog geteekend en, t' einde van den boog, had elk een oogenblikje sissend als opgeleefd en was

gaan dooven. - Hij was gezetter, kouder geworden; *voilà tout*... Elk jaargetijde toch bracht zijn genoegens.

Even kwam een glimlach om zijn vochte lippen spelen. Want hij had zijn Zomertijd goed gebruikt. De Herfst klopte aan de deur:... alleen die eerste dagen van zich onwel gevoelen waren hard geweest. Nu was hij er aan gewend. Hij zag er wat geel uit... 'patte de canard',... met rimpels rond de oogen. Maar flets waren zijn oogen toch niet meer; en zijn konen gloeiden nog altijd...

De portwijn was goed. Hij onderhield de innerlijke warmte... Met de naakte hand echter - want hij voelde eenige kou aan de vingertoppen - zocht Tommy zich andermaal te vergewissen of zijn gelaat nog rozig was. Hij voelde inwendig de warmte wel... maar wou tóch overtuigd zijn! Even bewreef hij zich de wang en, ten slotte, drukte toch de toppen der vingeren vast tegen de huid aan. Maar de scherp-puntige nagelen priemden in het vleesch - warmte voelde hij echter niet. Als hij de hand weêr neêr liet, bleef hem aan het oog een schroeiïng na, die lang aanhield.

Hij keek rond of iemand het merkte. Want allengerhand waren enkele klanten binnengekomen. Zacht speelde de muziek: klavier, cello en viool. Over de breede kast der donkere cello, bezijden van zijn blik, gleed de strijkstok heên en weêr als een matwitte bliksem.

Rechtover Tommy zat, tegen 't glimmend mahoniehouten beschot, een jonge dame, geheel in 't zwart laken gedost. Scherp-afstekend hing losjes om haar hals een zacht-blank hermelijnen stool. Een smalle, gláns-witte hoed, als een langwerpige mijter, waaraan een ongewoon lange, eveneens witte, struisvogelsveêr bengelde, kneep korvig haar goud-blond geverfd haar. Ze gebruikte een scotch-ale, met rood-gele chester. Vóor haar stond ook een hoog glas met selderstekken. De wêerkaatsing van 't licht op 't zoet-marmeren tafelvlak; de klaar-roode drank en de groene selderblâren deden tot mat-bleek uitschijnen 't blanke gelaat der vrouw; en verscherpten, in 't mager gezicht, tot een bloedige wond de al te roode lippen.

Tommy bekeek ze. Hij kreeg in zich een vreemd gevoel, of hij dat meisje vóor vele jaren had gekend. Dit gevoel deed onbewust vrees voor pijn in hem ontstaan... en de vrouw scheen

toch óok hem aan te halen, en tot haar te tronen met haar donkere oogen, die zacht en licht-loos belovend waren, als van een dier.

Tommy ondervond in zich zelf dat het niet mocht. Hij liet de blik zijner oogen dalen, naar den grond heên. Mooi-geschoeid, stond haar eene voet krachtig op 't donker amaranten tapijt. Over 't gekruiste been hing, onverlegen hoog, 't zwarte kleed, zoodat goed zichtbaar was de fijne knoesel en de beker der braai, gespannen in de dunne zijde der bleek-violette kous. Tommy's oogen bleven er op rusten. En 't nare gevoel van zooëven week langzaam uit hem. Zorgvuldig echter hield hij zijn blik van 't gelaat der vrouw afgewend...

Hij voelde zelfs diep-in vreugde, als hij zag hoe uit een onzichtbaren hoek de chasseur een grooten tuil van roode en witte rozen aanbracht en, zonder één woord, neêrlei op de tafel, neven de dame in 't zwart. Het docht hem dat hij den witten hoed, groetend en haast stijl-vol dankend, nijgen zag naar 't ongeziene, galante heerschap. De loopjongen keerde langzaam terug. Maar de vrouw riep hem weêr, en gaf hem royaal een fooi...

Tommy besefte dat hij dacht: ‘ha vroeger!’... Bewust dwong hij zich den chasseur te bekijken: hij had een oudeman's gelaat, vaal-mat; waarin als een ruige staak was geplant de lange en breede neus. Zijn lippen waren kleurloos-bruin. Zijn ravenzwart haar lag tegen het hoofd aangeplakt, met juist in het midden een klaar-grijze lijn.

Zijn oogen keken dof naar hem, Tommy. En Tommy keek naar de breede, en te lange, gekleede jas, die om zijn hoekig lichaam vlotte; - en, ter afwending zijner aandacht, kon hij alleen den blik laten dalen naar de vormlooze, te korte broekspijpen, die onbedekt lieten twee zware, ros-zwarte schoenen, flink drukkend in 't wollig-dik tapijt.... De lange, knoestige handen hingen van weêrszij. Zoodat Tommy aan een lijkbidder denken ging...

Twee dames waren opgestaan. De muziek speelde een wals, en zij begonnen te dansen, met schuin-loerende oogen, - terwijl kelner en loopjongen de stoelen in der haast wegschoven tot onder de tafels. Met langzaam versnellende beweging zwierden ze rond, geregeld aan Tommy voorbij-wiegend. De eene had een randomgeslagen hoed op, met dwars er over een wijnroode pluim, die bloot liet heur poppig-vol en rond vleeschig gelaat;

de andere droeg een breed afvallende hoed van mélusine met twee weidsche, groene vleugels versierd, en waardoor heur gelaat was overschaduwd en veronzichtbaard - behalve twee donkere oogen die puntige gouden gensters uit-gloeiden.

Tommy zag ze telkens aan hem voorbijwalzen: het opene, blanke gelaat; de wijn-roode pluim; en dan dat vage gezicht-in-schaduw met blikken die staêg weêr naar hem lijnden en ten slotte hem sprakeloos doorboorden. Het ging hem niet, zóo onophoudend onverschillig-vreemd te worden begluurd...

Het vermoeide hem. En hij voelde zuiver dat de warme, innerlijke gloeiing, die hem zóo lang al was bijgebleven, van her langzaam verzwond, en koude vlekken naliet in hem. Hij dorst het niet aan, eens nog zijn gelaat te betasten. Het leek hem zóo, dat de chasseur, van achter de dansende vrouwen, hem onafgewend bezag. Hij begreep niet wat hij daar bleef dóen. Zijn bitter lijkbiddersgelaat was een stoornis; maar bovenal nog ontstemde die lange, onmetelijke jas.

Even kneep Tommy de oogen dicht: zou hij nu tòch die zwarte verschijning niet uit zijn gezicht krijgen. Achter de oogschelen, was 't hem of de muziek vreeslijk schetterde... en weêr zoeter werd, en toen vreemd, uitstervend verklonk.

Hij opende van her de oogen: váag zag hij beweging. Maar die donkere vlek, vóor hem uit, was gebleven; ontzachlijk rees, na een oogenblik, des lijkbidders gestalte, 't gelaat nu boven Tommy's blik heên; en die gestalte zette zich verder uit als een zware onweêrswolk aan nabijen, donker-purpren einder, en gleed traag en massaal hooger, tot boven zijn neêr-gestopen hoofd, - tot plots, als een gebroken cello-koord, een grijnslach hagelde over hem...

Tommy sprong overeind. Een rilling was hem inwendig van de voeten naar 't hoofd gevloden, en had een oogenblik de hersenen als toegeknepen. Even bleef hij ineengezakt staan, de hand krampachtig op 't tafelvlak steunend, tot hij weêr tot zich zou komen. Hij voelde zich zoo koud aan als ijs. De walzende dames wijlden in de ruimte tusschen de tafels, nog gestrengeld als bij den dans. Even kusten ze malkaâr, met zorgzame lippen. En stram deed Tommy een paar stappen voorwaarts, of hij naar haar toe ging. Hij zag ze elkaâr toelachen met àl te witte tanden - en richtte zich, koud-rillerig, naar de koer.

IV.

De oude vrouw die de dames-privaten bediende, zag met wijde oogen Tommy aansukkelen als een automaat. Zijn gezicht was livide, met geluwe schijnselen en moeten; de lippen paars. Ze stond recht en, onbewust meêwarig, bood ze kijkend haar vouw-zeteltje aan, waar Tommy geknakt en weifelend op neêrzeeg.

‘- Mijn maag, mijn maag!’ viel hij eindelijk aan 't kreunen; en met de rimpelige vingeren bestreek hij machteloos zijn holle zijde, naar den kant der maag.

Aan zijn hand glitterde week een gouden ring met melkig-blauwen steen. Even beschouwde hem oplettend de vrouw; met als verren angst in de stem, kreet ze toen heesch:

‘- God, Tommy, zijt gij 't?’

Ze wou eigenlijk Tommy's hoofd omhoogheffen, om zich er van te vergewissen, dat hij het werkelijk was. Maar Tommy luisterde niet. Hij kreunde maar, uit zijn diepste wezen, haast onhoorbaar; en vroeg, eindelijk, de oogen flets naar heur richtend, om water... een beetje water...

De vrouw liep er naar de gelagkamer om; en kwam, na een oogenblik, met heur moeilijk-haastigen sloffen-stap terug, een druipend glas water vóor zich in de hand.

De loopjongen volgde... Maar zoodra Tommy zijn lange zwarte gestalte bewust werd, deed hij met de bevende hand wanhopig teeken, dat hij heên gaan zou...

‘- Toe, snotneus, wat hebt g'hier verloren?’, snauwde hem de vrouw korzelig toe.

‘- En gij hier gevònden?’, beet de chasseur terug; en woedend sloeg hij de deur achter zich dicht. Door 't sleutelgat floot hij nog:

‘- Nu is 't daar cabinet particulier!... Veel plezier er meê, zulde 't!’...

Tommy dronk langzaampjes het kille vocht. Killer, trouwens, voelde hij zijn voorhoofd aan: 't klamme zweet brak er uit, en schoolde tot druppeltjes, die in zijn wenkbrauwen hangen bleven of, vloeiend langsheên zijn neus, dropen in 't bevende glas.

Over hem bloeide gouden, in de wit-marmeren zaal, 't zuivere licht der elektrische lamp, tot zachtheid gezift door den matten bol.

Elleboog-gehurkt op de knie, zat Tommy voorovergebogen op 't lage vouw-stoeltje. Zijn linker hand hing zorgeloos neêr, tusschen de opgetrokken beenen, en 't half-leêge glas water was stortens-gereed.

Als een beschermgod stond de vrouw recht neven hem; heur grove vingertoppen rustten op zijn schouder. Tot ze, na een korte wijl, naar hem over neeg, en zei:

‘- Tommy, wat voelt ge?

- Er is iet in mij gebròken’...

Nauw hoorde men den klank van zijn stem. Toen plots de vrouw bedacht, dat hij haar tot nog toe niet eens had bekeken. En ze vroeg met zacht veië stem... want hij leek zóo ziek:

‘- Het zal niets zijn, Tommy, ge zult het zien. Maar herkent ge mij dan niet, Tommy?’...

Hij gaf geen antwoord. En, met opeens diep-in in heur de nare schrik dat hij sterven kon zonder haar herkend te hebben, drong ze scherper aan:

‘- Zeg, herkent ge mij dan niet, Tommy?... 't Is toch zoo eeuwig lang nog niet...’

Maar Tommy bleef voort kreunen, zachtjes aan. In zijn ongezien gelaat klabetterden stil de tanden tegen elkaâr. Toch, om de oude herinnering moederlijk, stelde de vrouw voor:

‘- Wil de chasseur om een rijtuig loopen?’

Er voer een schok door Tommy en, beslist, deed hij, onder waterstorten, een haast driftig gebaar dat zeggen wou: ‘néen’. Seffens daarop echter, schier onhoorbaar, voegde hij er gelaten aan toe:

‘- Hij nòg niet...

- Wacht!’ viel 't ineens de vrouw in, ‘misschien is mijn dochter daar!’...

Uit den barroom kwam ze druk-haastig terug, luid met het vondst-bericht dat heur dòchter er om was... om een taxi.

Inmiddels kleedde zij zich aan. Ze nam 't glas voorzichtig uit Tommy's hand en, bereid hem te laten drinken, vroeg ze goedig of hij even nog wat water verlangde. Tommy bewreef echter voortdurend en naar-geduldig zijn ijs-killen schedel; toch schudde hij treurig met het hoofd: ‘neen’.

De auto zoefde aan. En de jonge vrouw, die straks vóor

Tommy zat, achter de glorie van scotch-ále met chester en selder, drong wind-ruchtig binnen tot de koer. ‘Och!’ bleef ze schielijk staan; en, ook al meêwarig, boog ze lichtjes naar Tommy. Heur langwerpige, witte hoed met de eindelooze witte veêr, vervormde heur gebogen gestalte tot een aardig, winter-spokig wezen.

Tommy keek ze vreemd-erkentelijk aan. Eigenlijk wist hij niet dat hij ze zooeven nauwkeurig had beschouwd; maar de verschijning was als een gekende ontmoeting.

‘- Och, wat heeft hij?’

Moeitevol hielp zich Tommy wilskrachtig overeind; de moeder plaatste hem den hoed recht op 't lichtjes naar voren hangend hoofd; en, hem onder de oksels vattend, wou ze hem leiden naar de uitgang.

‘- Ik voel mijn beenen niet,’ zeî, en bleef beweegloos, de zieke... ‘er is iet in mij gebroken’...

‘- Toe dan, Lissie!’ besloot de vrouw, ‘pak gij hem van genen kant vast; steek toch ook een hand toe!’

Lissie vroeg zich juist af of niet ook zij den sukkel helpen zou. Zonder meer, ‘Ja wacht!’ joeg 't heur uit den mond. En even liep ze naar den room; kwam dadelijk terug met heur retikuul en de zomersche bloemengarf, die ze zoonet had gekregen. Den tuil in den gevouwen arm dragend, zoodat de witte en roode bloemen staêg bengelden, hield ze Tommy vast onder den linker schouder.

Tusschen de moeder, met heur dagelijksche kleederen, en de modieuse dochter in, stronkelde Tommy, met slappe beenen, langs de bar-lokalen door. Toen hij aller oogen, verbaasd, naar zich voelde gekeerd, liet hij dieper 't mat-gele hoofd hangen, de kin op de water-morsige borst. Ze togen langzaam, voorzichtig, de klanten op zîj verwijderend uit hun weg; de moeder bezig met Tommy; de dochter, half-verlegen om die gekke uitvaart, 't hoofd parmantig hoog.

't Was stil in den bar: de muziek was eensklaps gaan zwijgen. Maar toen het drietal bijna de straatdeur bereikt had, lichtte een zwanzer even den hoed op, alsof een lijkwagen ging voorbij. Een dametje, aan de schenktafel op een hoogen stoel gezeten, moest het van zenuwigheid uitproesten: en uit den langen halm, dien ze nog in den mond had, sproot tot op Tommy's rug een straal der Amerikaansche mixture, die ze juist aan 't op-zuigen was.

Over haar schouder keek Lissie, plots-toornig, met nijdigen blik naar heur toe, en snauwde:

‘- Imbécile!’

't Was haar beste vriendin.

‘- Mioesiek!’ gilde, vlug als een antwoord-bliksem, een klant.

En of ze slechts op dit order wachtten, zetten de musikanten meteên een razerig matsjisj in.

V.

‘- Ik ga toch nog eens uit,’ zeî Lissie, toen Tommy in zijn bed was gelegd, na moeitevol door haar beiden en den taxistoker bovengehaald en uitgekleed te zijn geweest, ‘en gij?’

Of dit van zelf sprak antwoordde de moeder dat zij bij hèm blijven zou; - en als ze bemerkte dat heur dochter, met halvelings spottende oogen, rond keek naar slaapgerief:

‘- Ik ken hèm wel’, leî ze uit, en toen: ‘'k zal ik hier in dien zetel wel een nachtje doorbrengen; 'k en zal daarvan nog niet dood gaan’...

Ze zweeg plots; - en, onthutst, keken meteên beide vrouwen samen naar Tommy's roerloosheid. De sponde leek overdreven breed, met al te ruime witte lakens. Des zieken mager hoofd drukte als een klein ivoren beeld in 't nauwelijks gekreukte kussen. Zijn lichtlooze oogen waren naar haar gekeerd... En door 't donkere portaal verdween de blank-en-zwarte sprookjes-gestalte van Lissie, met de bengelende, in-witte veder...

Tommy bleef roerloos liggen op zijn leger. Wat de vrouw hem ook vroeg, hij gaf geen bescheid. Een paar keer deed hij moeite om te spreken. Maar toen hij voelde dat 't nièt kon, de kop bloed-rood nog van inspanning, liet hij het weêr maar zóo. Hij hijgde soms; waarop van her volgde lam-aanhoudend gekreun.

's Anderdaags kwam Lissie om nieuws: want het was nu toch een dwaze geschiedenis, om onder malkaâr van te vertellen... De beide vrouwen overlegden saâm, en toen ging de dochter - 't was toch beter dat zij heur hoed thuis liet - om den eersten den besten dokter, het dichtst in de buurt: de zieke scheen er erg aan toe te zijn, en... had hij familie?

Wanneer de dokter Tommy had beschouwd en onderzocht, - trok hij de vrouw naar een hoekje meê, waar Lissie volgde:

‘- Zijt ge zijn vrouw?’ vroeg hij maar brutaal weg, terwijl hij zijn recept schreef.

De vrouw liet de oogen, of zij zonde bekende, naar den grond toe blikken, maar zeî geen woord. Lissie werd hoog-rood.

‘- Hô,’ ging de dokter voort, of hij begreep, ‘en dat is de dochter...

- Hoe is 't er meê?’ maakte de moeder bruusk een eind aan de ondervraging.

‘- Een geraaktheid - - en vijf en twintig andere dingen meer’... terwijl hij schouderophalend naar de deur toe keerde, met een ‘tot morgen’.

In de eerste dagen leek Tommy wat beter te gaan. Zijn ademhaal was zachter en zijn oogen konden zijn verpleegster soms volgen - als een vraag. Met moederlijke zorg werd hij opgepast; en soms kwam het de vrouw vóor dat Tommy haar nu herkende, en 't haar zeggen wou. Maar spreken kon hij niet, de gezwollenheid der tong week slechts heel langzaampjes aan.

Vaak vroeg ze, en telkens met meer aandrang:

‘- Zeg, Tommy, weet ge 't nog, herinner u, 't is een twintig jaar geleên... Lissie is kort daarop geboren, geen jaar daarop’...

Maar de zieke kon niet antwoorden. Tranen welden uit zijn oog. Het was van de moeite die hij deed, en 't hachelijke der vergeefsche pijn. Maar de vrouw dacht dat hij was ontroerd, en dat zijn aandoening sprak op de eenige wijze waarop het nog kon, uit erkentelijkheid om heur zorgen en misschien ook, en zekerlijk ook, uit herinnering aan hun korte - was ze zóo kort geweest? - minnarij. Ze had deugd aan die heete tranen en, zoo dikwijls als zij 't dorst, stelde ze opnieuw heur listige vraag: want hij moest het zich toch wel herinneren, zoo lang was 't nog niet geleên... Tot, ten slotte, Tommy alleen nog de oogen sloot, ten teeken van antwoord.

Na een drietal dagen kwam Lissie weêr om nieuws.

‘- Zie, daar is ons dochter’, riep de verpleegster blijde, toen de wit-en-zwarte verschijning zich in de deurpost vertoonde.

Maar Lissie was ontevreden. Ze had maling aan Tommy en

aan dien onzin. En bruusk ging ze neêrzitten op den stoel neven de tafel, waarop een paar arsenijfleschjes stonden en Tommy's glanzende hooge hoed. De beenen gekruist, werden zichtbaar de fijn-verniste lage Molière-schoenen met de breede snoeren en 't gulden knoop-vastzetsel. Heur al te spannende japon trok ze moedwillig hooger-op, terwijl de moeder, om een standje verlegen, zoet-doende rechtover haar kwam staan.

Even keek zij om naar Tommy, of hij iets van dat boze humeur mocht hebben bemerkt. Want ze was een en al zorg voor hem geworden; en in haar geest woelde 't gevoel dat zij hem eeren en dienen moest, en trouw wezen, alsof zij altijd samen waren gebleven, als man en vrouw. Want familie had hij toch niet, leek het wel...

Tommy had niets bemerkt. Zijn oogen waren wel gewend naar Lissie, maar rustten alleen met een soort gedempte klaarheid op de rustige vlek, die de vleeschkleurige kousen-zijde maakte tegen de zwarte stof van den rok. Gerust-gesteld vroeg de moeder wat er nu toch weêr gaande was. Lissie snauwde toe van een nooit schoongemaakte kamer, en of ze nu zèlf tot in de eeuwigheid heur maaltijd gereed maken moest...

De moeder begreep dat het een dagelijksch zagen zou worden. Even nog turend naar Tommy, die aldoor maar naar dezelfde richting keek, met nu als een tevreden glimlach om de blauwende lippen - en zeker thans van heur feit, deed ze met gemoedlijke stem 't voorstel: ‘Kom dan maar hier slapen en eten; 't zal immers niet lang meer duren.’ Heur eene hand rustte op de heup...

Zóo deed het Lissie. Ze ging 's morgens om de boodschappen en hielp door den band Tommy verplegen. En ze kreeg er eindelijk ook smaak in, zoo een tijdje ordelijk te leven; op zijn gemak en van vroeg in den avond al te bed te gaan, schoon de matras op de grond leî, toch dubbeldik!

En 't was dan ook met een trotsch hoofdje dat ze bij elke gelegenheid uitging, de huis-sleutel in de hand, en terug de voordeur langzaam opende en, even nog omziende, den dorpel overschreed.

Tusschen twee boodschappen in kwam ze rechtover Tommy zitten, aan de tafel waar zijn hooge hoed stond te glimmeren, door fleschjes geneesmiddel omringd. En iederen keer gleden

Tommy's oogen, of hij op de loer was, dadelijk terecht op de zachte kleurigheid harer half-ontdekte braaien...

Telkens wist de moeder er wat op te zeggen: ‘nu hebt ge weêr dezelfde kousen aan als gisteren’; of: ‘hebt ge weêral veranderd?’ en soms ook, tevreden omdat Tommy er bleef naar kijken: ‘die kleur staat beter.’ Eens ook, brutaal door de opgetogenheid die dat ordevolle leven in haar deed opborrelen, zeî ze luid tot Tommy: ‘En heeft ze geen prachtige beenen, onze’...

Ze zweeg. Even was op de deur geklopt. In de gedachte, dat soms de dokter nog eens was teruggekomen, want hij gaf al minder en minder hoop, riep ze eenvoudig ‘binnen!’. Maar 't was de dokter niet. In zijn plaats verscheen, in de donkere deurholte, een reeds bejaarde jonge dochter, geheel in het zwart, met filosellen handschoenen en een oud-modisch, fluweelen retikuul.

Het was Tommy's zuster, 't eenige familielid dat hem nog overbleef, sedert zijn jongste broeder te San Francisco bij de aardbeving heette omgekomen te zijn. Schuw keek ze met kleine muizen-oogjes bezig rond, en bleef bedremmeld staan. Tot wie moest ze zich richten? De aanwezigheid van dat jonge meisje bracht haar geheel van streek...

Er over verwonderd dat Tommy, tegen zijn van ouds onderhouden gewoonte in, om wekelijks een uurtje bij haar op bezoek te komen, sedert een paar weken niet was verschenen, had ze vóor enkele dagen van een gebuur kunnen vernemen - want nooit was ze op zijn kamer van heer alleen geweest - dat haar broêr ziek moest zijn, want sedert lang niet meer gezien. Daarop was ze vol weifelende wanhoop gegaan naar Tommy's gewonen geneesheer die, tot eigen verbazing, niets afwist van de zaak. Zoodat ze, na afloop van tijd, bevend minder nog van ongerustheid dan van onzekerheid omtrent het gewaagde van haar démarche, toch moest besluiten tot bij hem zelf, op zijn jonkmanskamer, om eenig nieuws te gaan.

Met heur armen over elkaâr geslagen over den schoot - en de retikuul hing haast tot aan haar voeten, zoo raar een oud en oogeloos ding! - stond ze, vóor de deuropening, met bezige

oogen te aarzelen. Ze kon merken dat Tommy in zijn bed moest liggen, maar zijn gelaat bleef onzichtbaar...

Lissie's moeder kwam naar heur toe, en vóor haar staande, vroeg ze koel, den weg versperrend door den boog van den op de heup rustenden arm:

‘- Is 't wel hier dat ge wezen moet, vrouwken?’

- Ik ben toch wel bij Antoine den...

- Ja, bij Tommy zîjt ge óok; maar wat moet ge van hem hebben?...

- Ik ben toch zijn zuster!’ kon ze alleen aarzelend inbrengen. 't Woord ‘zuster’ klonk haar toe als een profanatie.

Maar reeds had de vrouw haar bij den arm gegrepen en, gewichtig-verlegen doende, trachtte zij haar achteruit te tronen:

‘- 't Is héel erg... heel erg... Voorál geen familie bij laten, heeft de dokter bevolen.’

Halfmonds blies ze 't in Tommy's zuster's oor. Maar plots beseffend dat men haar buiten wou krijgen, en meteens tot in heur diepste ziel geërgerd, wrong de zuster zich vinnig los en beet heur toe, bevend-scherp:

‘- En 'k zou toch geloven dat ik toch de naaste familie ben!... En gij, wie zijt ge?’

Haar oude ronde oogen, die echter niets van hun jeugdigvochten glans hadden verloren, beschouwden tergend en beslist de indringster - zij, die haar broêr in 't verderf had gestort.

‘- Ik?’ weêrvoer de vrouw, onvoorbereid, ‘Ik’ - en schielijk beseffend dat ze zonder brutaalheid er geen weg zou meê kunnen: - ‘Ik, hoe kunt ge dat vragen!’ vervolgde heur stem, met tremolo-ironie: - ‘Wie 'k ben? Maar vraag 't dáar aan zijn dochter!’...

Lissie deed juist heur schitter-blanke hoed aan, met de eindelooze, bibberende veêr op - 't spel moe: en voor het eerst zag heur nu goed de zuster, hoe ze vóor den spiegel stond, hoerig gekleed; en hoe ze, de voilet hoog-geschoven, 't gelaat heel dicht tegen 't donker glimmend glas, zich nu nog even met poudre-de-riz de wangen blankette.

Over de zuster viel een gevoel van ‘'t kon niet anders’; en als een bliksemschot schoot vóor haar oog 't buitenissig leven van heur broêr voorbij, - de ellende die de ouders hadden

voorspeld. Alle moed ontzonk haar plots. Wanhopig keek ze naar Tommy's sponde - voor 't laatst. Daar roerde niets; daar bleef alles koud, wezenloos, vijandig. En, met een láatste vlaag van eerbied voor zich zelf, vrank heur broêr's minnares in de oogen starend, droop ze langzaam, achterwaarts, de kamer uit. Naar heur nìcht, dorst ze niet te kijken.

‘- Nu zal hier alles wel voor ons zijn,’ keerde de moeder, vuur-rood, zich om naar Lissie.

Maar meteen vloog ze naar 't bed van den zieke. Tommy's arm, boven 't witte laken, roeide heên en weêr, als, boven zonglimmend water, 't donker hand van een drenkeling. Bruusk schoot hij, uit de omgeworpen dekens, akelig-recht op zijn ontbloote beenen. De pezig-gespannen handen sloeg hij als klauwen naar de keel, onder 't kareel-roode, gele, stram-staroogend gelaat. Wat schuim zijpelde door de gebeten lippen. En hij viel bots neêr - in de armen der vrouw. Met zenuwige vlugheid duwde ze Tommy van her onder de dekens, waar hij uitgestrekt liggen bleef:

‘- Toe, toe, de dokter... z' heeft hem vermoord!’

Verward, opgezweept door angst, greep Lissie haar spannende japon vast, tot boven de vuur-roode zijdene kousen, waar de zwarte combinaison donker gloeide, en schartbeende de kamer uit. Als een roode-en-zwarte bom met een sleep witte rook, liep ze Tommy's zuster voorbij - die traagjes voort-sukkelde, onwezenlijk, met warm-lekende tranen en bevend-mummelenden mond...

1910.

Spinoza's oordeel over de wilsvrijheid door Dr. C.J. Wijnaendts Francken.

De ontkenning van de vrijheid van den wil vormt een der grondzuilen van Spinoza's leerstelsel. Die ontkenning wordt er overal consequent in doorgevoerd en als een roode draad loopt zij door alle boeken der Ethica heen. Terecht heeft onze wijsgeer ingezien, dat niet mocht worden in 't midden gelaten welk standpunt hij innam ten opzichte van deze kwestie, die bij alle onderdeelen der wijsbegeerte een zoo invloedrijke rol speelt; dat iedere philosoof, die een goed aaneensluitend en samenhangend stelsel wil opbouwen, aanspraak makende op logische constructie, eerst omtrent dat vraagstuk met zichzelven tot volkomen klaarheid dient geraakt te zijn en bereid daaromtrent kleur te bekennen; en eindelijk, dat van eenig schipperen in deze, een geven en nemen, een hinken op twee gedachten, een voldoen nu eens aan objectieve verstandelijke eischen, dan weer aan subjectieve wenschen en gemoedsbevredigingen, geen sprake mag wezen, ten minste indien men niet als zieleherder der menigte wil optreden maar zich opwerpt als geestelijk leidsman.

Spinoza heeft verder de verdienste, dat hij ook hier tracht alle dubbelzinnigheid te vermijden en zich nauwkeurig rekenschap te geven wat hij onder de door hem gebezigde termen verstaat: een gedragslijn, die wel is waar rechtmatig geëischt mag worden, maar waaraan desondanks zoo menigmaal *niet* wordt voldaan, omdat den schrijver over wijsgeerige onderwerpen zijn voorstellingen nog niet tot de gewenschte klaarheid zijn gekomen en hem nog niet helder voor den geest staan, maar hij desniettemin reeds zijn licht erover wil laten schijnen.

Spinoza's denkbeelden omtrent het vraagstuk van den vrijen wil zijn in zijn Ethica niet op een bepaalde plaats bijeengevoegd, maar liggen verspreid in de drie eerste boeken van dat werk en moeten daaruit worden bijeengezameld. Daarom stel ik mij thans ten doel zijn meeningen te dien opzichte in ordelijken samenhang uiteen te zetten, waarbij ik zal trachten zooveel mogelijk des wijsgeers eigen uitdrukkingswijze te behouden, voor zooverre daarmede althans niet aan de duidelijkheid der uiteenzetting wordt tekort gedaan.

Beginnen wij met een nadere praeciseering van de vraag waarom het gaat; in de eerste plaats met nader aan te geven wat wij onder den *wil* te verstaan hebben. Volgens Spinoza is deze als algemeenheid niet anders dan een abstract begrip; in werkelijkheid, psychologisch, bestaat de wil slechts uit de som van *enkele* willingen.[1)]

Wil en verstand zijn *onafscheidelijk*;[2)] de wil is slechts een toestand van het denken;[3)] in de ziel bestaat geen willen behalve zulk een willen als vervat is in de voorstelling als zoodanig.[4)] M.a.w. de wil is noodwendig verbonden aan zekere *voorstellingen*; de wil is niet een afzonderlijk vermogen, maar een uitvloeisel van bepaalde verstandelijke processen.

Onder 'wil' verder wenscht Spinoza *niet* te verstaan het *begeeren.*[5)] Zoo iets toch kan niet anders dan tot schromelijke verwarring aanleiding geven. Wil de vrijheid van den wil inderdaad een vraagstuk heeten, dan kan daaronder slechts verstaan worden de macht en het vermogen om *naar believen en verkiezing op hetzelfde oogenblik iets te kunnen doen of nalaten.*

Vragen wij ons dan af wat Spinoza dacht over het al dan niet bestaan van zulk een vermogen, dan blijkt dat hij ons daaromtrent niet in twijfel of onzekerheid gelaten heeft. Volgens hem toch bestaat er nergens in de natuur iets toevalligs, maar is alles met *noodwendigheid* bepaald en aangewezen om op

1) II 49 Dem. 'Voluntas nihil praeter ipsas singulares volitiones'.
2) II. 49 Cor.
3) I. 32 Dem.
4) II. 49: In mente nulla datur volitio praeter illam quam idea, quatenus idea est, involvit.
5) II. 48 Schol

zekere wijze te zijn en te werken.[1] '*Toevallig*' wordt een zaak of gebeurtenis slechts dáárom genoemd, omdat wij uithoofde van onze gebrekkige kennis niet voldoende bekend zijn met de oorzaken.[2]

Welnu, aan die algemeene en strikte noodwendigheid van gebeuren is *ook de wil* onderworpen. De wil kan niet een *vrije* oorzaak genoemd worden, maar slechts een noodwendige.[3] In de ziel bestaat geen onbepaalde of vrije wil, maar de ziel wordt tot dezen of genen wil bepaald door een oorzaak, welke evenzoo weer door een andere oorzaak bepaald is, en deze wederom door een andere, en zoo verder zonder einde.[4] De besluiten der ziel geschieden met een zelfde noodwendigheid als die welke wij in de *stoffelijke* wereld aantreffen; en wie gelooft uit vrij believen tot wilsbesluiten te geraken, droomt met open oogen.[5]

De ervaring leert evenals de verstandelijke overweging, dat de menschen zich slechts dáárom voor vrij houden, omdat zij wèl hunne handelingen en derzelver onmiddellijke beweeggronden kennen, maar zich niet de verder afliggende oorzaken bewust zijn, waardoor deze bepaald worden. Zoo waant het kind zich vrij in zijn begeeren van de melk; de vreesachtige verkeert in den waan dat hij vrijwillig vlucht; de dronkaard dat hij uit vrij besluit zijn geheim verklapt, ook al kon geen van die allen zich bedwingen.[6] Bezat de vallende steen bewustzijn, ook deze zou zich voor vrij houden en zijn vallen beschouwen als het gevolg van een ongedetermineerd besluit.

Spinoza's leer der noodzakelijkheid hangt ten nauwste samen met zijn zoo verheven *Godsvoorstelling*, die vrij blijft van alle klein-menschelijke anthropomorphische omkleeding.

Aan de onvrijheid, in den zin van niet anders kunnen dan feitelijk het geval was, is *ook God* onderworpen.

1) I. 29. Omnia ex necessitate divinae naturae determinata sunt ad certo modo existendum et operandum.
2) I. 33 Schol 1.
3) I. 32.
4) II. 48.
5) III. 2. Schol.
6) III. 2 Schol

Volgt een zaak b uit een andere a krachtens de natuur van a zonder eenigen invloed van andere omstandigheden daarbuiten, dan kan men a de *vrije oorzaak* noemen van b.[1)] In dien zin kan men God *vrij* noemen, aangezien zijn doen en laten, hoewel noodwendig zóó en niet anders, uitsluitend het gevolg zijn van Gods wezen zonder eenigen dwang van buiten.[2)]

Maar dit neemt niet weg, dat ook bij God geen sprake zijn kan van een vrijen wil in den zin van *naar believen anders* kunnen handelen.[3)] Immers alles vloeit met noodwendigheid voort uit Gods wezen en uit de Goddelijke natuur; de natura naturata is het noodwendig uitvloeisel der natura naturans.[4)] God is de bron en oorzaak van alles; maar niets daarvan kon op andere wijze of in andere volgorde zijn voortgebracht.[5)] God bezit *macht*, in zooverre hij de vrije d.i. directe, eenige, uitsluitende, op zichzelf staande oorzaak van alles is; maar alle gevolgen dier macht zijn noodzakelijk zóó, op die wijze, uit Gods natuur voortgevloeid, door zijn wezen aldus met noodwendigheid bepaald. Gods macht bestaat hierin, dat hij het Hoogste Wezen is, de eenige en alomvattende oorzaak; *niet* daarin, dat hij naar willekeur iets zou kunnen doen of laten, iets op deze of gene wijze zou kunnen tot stand brengen.

Immers, indien door Gods wil de *dingen* anders konden zijn dan zij feitelijk zijn, zou ook blijkbaar de *natuur Gods*, die hun eenige oorzaak is, anders moeten zijn. Want uit éénzelfde oorzaak kunnen niet tegelijkertijd twee verschillende gevolgen voortspruiten. Nu heeft echter God slechts één natuur; zijn wezen kan niet terzelfder tijd verschillende, elkander wedersprekende attributen bezitten, die van elkander verschillende werkingen zouden uitoefenen. Bijgevolg is het *onmogelijk* dat er *andere* dingen dan die er nu zijn, uit zouden hebben kunnen voortkomen.[6)]

Daarenboven Gods natuur zou, indien zij thans als oorzaak

1) I. Def. 7: Ea res *libera* dicitur, quae ex sola suae nuturae necessitate existit et a se sola ad agendum determinatur.
2) I. 17 Cor. 2.
3) I. 32 Dem.
4) I. 29 Schol
5) I. 33
6) I 33 Dem.

van al het bestaande *volmaakt* geacht wordt, onmogelijk ook in een *anderen* toestand volmaakt kunnen wezen.[1)]

En die noodzakelijkheid van Gods werking staat volgens Spinoza veel *hooger* dan ooit wilsvrijheid het zou vermogen. Nu toch worden Gods handelingen bepaald door zijn natuur, d.i. alzoo door iets wat Hemzelven toebehoort; terwijl, indien zeker *buiten* dat wezen gelegen *doelwit* die handelingen bestuurde, God eigenlijk niet meer zichzelven zou besturen, maar in zijn werken aan iets buiten hem zijn onderworpen.[2)] Daarenboven zou, handelde God volgens zekere doeleinden, hij daarmede bewijzen iets te begeeren dat hem alsnog *ontbrak*, hetgeen in lijnrechten strijd zou zijn met de hem toegekende volmaaktheid.

LEIDEN, Mei 1912.

1) I. 33 Schol. 2.
2) I 33 Schol. 2.

Tooneelbeschouwingen, *(slechts in verwijderd verband met het seizoen 1911/1912)* door Frans Mijnssen.

> Hoewel het ons voorkomen wil, dat de heer Mijnssen, sprekende van 's heeren Royaards' ‘schoon ideaal’ zelf óók eenigszins een mooie illusie najaagt, door de eischen, die hij aan den regisseur en den tooneelspeler stelt - immers verlangt hij niet eenigermate van hen het bovenmenschlijke, n.l. het opperst-volmaakte? - zijn wij toch veel te verheugd om de bij alle aanmerkingen zeer oprechte hulde aan Willem Royaards gebracht, aan den man, met de machtige capaciteiten, die, op misschien unieke wijze, de driedubbele ‘rol’ vervult van tooneelgezelschap-directeur, acteur en regisseur, om dit artikel niet gaarne een plaats te verleenen op de bladzijden van De Nieuwe Gids.
> *Redactie.*

Van de talrijke jubilea, die in het afgeloopen seizoen gevierd werden, hadden voor den belangstellenden tooneelbeschouwer twee wel een zeer bizondere beteekenis; een zeer bizondere beteekenis, niettegenstaande de andere acteurs en actrices, die op een 25- of 40-jarigen tooneelloopbaan terugzagen, - gelijk het heet, - personen waren, die ook ieder een eigen, en min of meer belangrijke, plaats op ons tooneel innemen.

De jubilea, die wij bedoelen, waren die van Mevrouw Théo Mann-Bouwmeester en Willem Royaards. Want eerden wij in Mevrouw Mann op haar feest niet mede: de groote tooneelspeelkunst? En werd in Willem Royaards niet ook nog iets anders gehuldigd, dan de altijd interessante en bizondere acteur?

Wij hebben herhaaldelijk gezegd, wat wij onder groote tooneelspeelkunst verstaan en aan onze bewondering voor Mevrouw Mann-Bouwmeester mochten wij meer dan eens beschrijvend uiting geven. Over haar kunst zullen wij dan ook thans niet spreken, ook omdat er alle reden is, ditmaal onze volle aandacht te schenken aan den heer Royaards.

In Willem Royaards, jubileerende, werd nog iets anders gehuldigd dan de altijd interessante en bizondere acteur. Bewust of onbewust is in hem tevens gehuldigd, die merkwaardige kracht, die, gesteund wel door de omstandigheden en door onzen eigenaardigen tijd, zich tot aan de spits van ons tooneelleven heeft vermogen op te werken. En dit laatste zeggende, doen wij niet anders dan een feit te constateeren. Want het staat wel vast, dat, voor de meerderheid der Nederlandsche schouwburgbezoekers, Royaards de man van het oogenblik is op tooneelgebied. Doch Royaards - en als wij zijn naam noemen, denken wij meer dan eens ook aan die andere merkwaardige kracht: Mevrouw Royaards-Sandberg - heeft meer bereikt. Hij heeft niet alleen het publiek meegekregen. Het gelukte hem immers tevens voor zijne pogingen de belangstelling te wekken van een niet gering aantal min of meer vooraanstaande of zelfs zeer vooraanstaande kunstenaars op ander gebied; hij verkreeg daarbij de medewerking van verschillende van die kunstenaars. Wij noemen wat de laatsten betreft: Diepenbrock; Roland Holst; Dr. van Moerkerken Jr.; P.C. de Moor; herinneren aan de twee ongenoemde buitengewone kunstenaars, die hunne medewerking verleenden bij de nieuwe ‘Elckerlyc’-monteering.

En al is het allicht waar, dat veel van hetgeen tot stand kon worden gebracht, achterwege had moeten blijven, indien niet een groep van financiers de onderneming-Royaards zoo krachtig had gesteund, vooral in de eerste, moeilijkste jaren, - het is niet minder waar, dat men groote sommen niet maar zoo in den schoot geworpen krijgt. Terwijl het feit, dat deze offervaardigheid der financiers werd opgewekt, nog meer beteekenen gaat, wanneer men bedenkt, dat voor de goede geld-gaven geenszins het recht werd verkregen de artistieke lakens uittegeven. Integendeel, de zaken van kunst werden, zooals het behoort, overgelaten aan den kunstenaar; deze bleef heer op zijn tooneel.

Royaards heeft in de jaren van zijn Directeurschap hard moeten werken. Het is enorm, zoo veel als hij heeft laten zien. Er werden series van een groot aantal voorstellingen gegeven van verschillende werken: Vondel's ‘Adam’ en ‘Lucifer’; Shaw's ‘Mrs Warren's Profession’; Balzac's ‘Mercadet’. Maar daar tusschendoor werd telkens een nieuw werk ingestudeerd, ingestudeerd met een hier in Holland nog bijna ongekende zorg.

Al werd ook in het afgeloopen seizoen avond aan avond gespeeld, men zou toch geneigd zijn te zeggen, dat, in vergelijking met vorige jaren, de heer Royaards wat meer rust gekregen en genomen had. Na een niet zeer aanslaande vertooning van het bekende ‘Vriend Fritz’, volgden immers de successen ‘De Violiers’ en ‘Mejonkvrouwe de la Seiglière’, welke den Directeur van ‘het Tooneel’ het seizoen doorbrachten en hem, te rekenen naar den grooten toeloop van publiek, brillante zaken deden maken.

De heer Royaards kon zijn jubileum dus wel met alle opgewektheid vieren: zijn huis scheen nu wel zeer stevig te staan, en hij genoot de bizondere bewondering of waardeering van een groot aantal zijner medeburgers, waaronder vele op wier gunstig oordeel hij uitteraard zal prijs stellen. En inderdaad, ‘een eeresaluut’ zou niemand dezen energieken werker willen onthouden. Ook hij niet, die niet alles even mooi heeft gevonden bij Royaards, en die zelfs zou moeten bekennen, dat hij ernstige principieele bezwaren had tegen sommige voorstellingen.

Men bewondert deze kranige energie; men vergeet niet het vele, dat, - ook voor hem die ‘niet alles even mooi vond’, - te aanvaarden overbleef; men huldigt Royaards niet het minst als den man, die, - hoewel dan niet alleen, wij noemen den naam Verkade, - een groot deel van het publiek den weg naar den Nederlandschen Schouwburg deed vinden of terugvinden.

***

Gaan wij thans den tooneelleider Royaards wat nader beschouwen, dan zullen wij ons niet beperken tot de voorstellingen, welke hij in het afgeloopen seizoen heeft tot stand gebracht. Wij zullen evenmin een bepaalde voorstelling uitvoerig bespreken, integendeel slechts hier en daar iets uit het werk van den heer Royaards naar voren brengen, dat ons van dienst kan zijn bij ons betoog.

Wij spraken van een grootere zorg waarmede de voorstellingen werden voorbereid. Die zorg gold zoowel de 'monteering' als het spel, en van dat laatste vooral de dictie. Van een in den regel maar aanpassen van oude décors en rekwisieten aan nieuwe vertooningen, kwam niets meer in. En de acteurs, die reeds gewend waren zich in bijna alle rollen te herhalen en niet veel minder slordig te doen en te spreken dan in het gewone leven (wij denken, dit zeggende, niet aan de werkelijke kunstenaars onder hen), werden te recht op nieuw aan het leeren van het a.b.c. der tooneelspeelkunst gezet. De aankleeding der stukken geschiedde met smaak; kosten werden niet gespaard; en getracht werd meestal, het spel te verheffen uit het zwaarwichtige-hollandsche tot het plan van een vlotte, fleurige geest.

Maar wat men ongaarne miste bij menige voorstelling en niet het minst bij de vertooning der tooneelwerken van beteekenis, dat was die leiding die vóór alles h e t g e h e e l ziet. Die haar eigen visie heeft van het geheel der voorstelling. Een leiding, die van te voren, in den geest, het geschreven drama als het ware ziet herboren worden tot die innerlijk-en-uiterlijke eenheid, welke zal zijn: de voorstelling, waargenomen uit de toeschouwersruimte.

En die zich daarbij, zooals nu van zelf spreekt, rekenschap geeft van de plaats, welke de verschillende deelen zullen innemen. Een leiding, die, ook omdat zij de middelen van het tooneel kent, weet h o e deze deelen, ieder voor zich, moeten zijn, willen zij te zamen de vooruitgeziene eenheid zooveel mogelijk doen ontstaan.

Behoeven deze woorden nog verduidelijking?

Wij spraken over: het herboren worden van het geschreven drama tot een innerlijk-en-uiterlijke eenheid: de tooneelvoorstelling, en bezigden het woord: 'herboren-worden' met extra-bedoeling. Wij dachten namelijk aan een zeer natuurlijk proces. Niet aan: een in elkaar fantaseeren van eene voorstelling, met het stuk slechts als aanleiding (men zou kunnen vreezen, dat Reinhardt soms op deze wijze te werk gaat); zoo doende ontstaat trouwens geene innerlijk-en-uiterlijke eenheid. Wij dachten aan eene geleidelijke herschepping, - beginnend in den geest van de leiding, - van het geschreven drama tot eene eenheid, bestaande uit: om het kort te zeggen: plastiek, kleur en stem. En die een-

heid gezien, - zeggen wij weer in het algemeen, - door een bepaalde individualiteit: den kunstenaar-leider.

Een herschepping (wij zouden spreken van: omscheppen, indien het niet zoo leelijk ware!): dus overeenkomstig het wezen, niet het minst den stijl, van het geschreven drama. Bij zulk een eenheid krijgen decor en costuum eene bizondere beteekenis. Wij lichten nader toe: Is het costuum niet van waarde in het geheel eener persoonlijke creatie van den tooneelspeler-kunstenaar? Denken wij b.v. aan een Shylock-creatie. De tooneelspeler, die den Shylock uitbeeldt, kan niet een costuum dragen, zooals de een of andere bejaarde jood uit Shylock's tijd en die daarbij zoo veel geld bezat als Shylock, z o u h e b b e n k u n n e n dragen. De tooneelspeler toch heeft zijn eigen visie van de Shylock-figuur; hij weet hoe hij de rol spelen zal. De bepaalde innerlijke mensch Shylock die de tooneelspeler ziet, kan voor hem nu slechts één bepaald uiterlijk hebben. Daartoe behooren dan ten zeerste snit, kleur, stof en versiering van zijn costuum (wij denken hierbij uitteraard aan Bouwmeester's Shylock). En wat nu geldt voor de persoonlijke creatie van den tooneelspeler-kunstenaar, - dit deel der voorstelling, - behoort niet minder te gelden voor de voorstelling als geheel. Behoort de tooneelspeler bij zijn verschijnen, door zijn uiterlijk reeds de verbeelding te wekken en in het goede spoor te leiden, ook het tooneelbeeld dat zich bij het ontsluiten van de gordijn aan onze oogen voordoet, behoort ons dadelijk de goede voorbereiding te brengen. En zooals wij bij eene geslaagde creatie van den tooneelspeler, den b e p a a l d e n mensch voortdurend ook voor ons stoffelijk oog zien leven op het tooneel, zoo zal ook het, - door het spel, de wijziging der groepeering, - staag wisselende geheele-tooneelbeeld, indien dit zeer goed is, ons tijdens de voorstelling aldoor aandoen, als het e e n i g m o g e l i j k e uiterlijk van de b e p a a l d e dramatische compositie.

Geschiedt dit inderdaad, aanvaardt de geest van den toeschouwer dit uiterlijk onmiddellijk als ‘het’ uiterlijk, en blijft hij dit onverdeeld aanvaarden tijdens de voorstelling, dan staat wel stevig vast, dat dit uiterlijk de zuivere mede-openbaring is van het innerlijke.

Dat wij in Nederland op deze wijze over de waarde van het uiterlijk der tooneelvoorstellingen zijn gaan schrijven, is het

gevolg van het streven, dat gebleken is uit sommige vertooningen door het gezelschap ‘De Hagespelers’; uit vertooningen als, b.v., van de werken ‘Lanseloet ende Sanderyn’, ‘Hamlet’, ‘Elckerlyc’, ‘Romeo en Julia’, ‘Een huwelijk onder Lodewijk XV’. (Men kan deze waarde ten volle erkennen, en toch gretig het spel van een Louis Bouwmeester aanvaarden in een overigens volkomen onvoldoend tooneelbeeld. Zooals men een Rembrandt in zijn grootheid - dus als iets subliems - blijft zien, al zou men zijne kunstuiting als de uitbouw van een deel beschouwen en hopen op het weer-een-worden der kunsten.)

‘Het Tooneel’ heeft herhaaldelijk voorstellingen gegeven, die er zeer smakelijk uitzagen; tevens: wier uiterlijk ook zeer wel het uiterlijk kon zijn van het bepaalde tooneelstuk; wij denken o.a. aan ‘Mercadet’, ‘Mejonkvrouwe de la Seiglière’, ‘Ware-Nar’, het tweede bedrijf van ‘De Barbier van Sevilla’. Ook kwam het echter voor, dat het uiterlijk nu en dan met de bepaalde dramatische werken in strijd was, hoe schoon men dat uiterlijk op zich zelf in sommige gevallen mocht vinden. En wij denken hierbij niet in de laatste plaats aan die voorstellingen, bij welke een der reeds eerder genoemde beeldende kunstenaars zijne medewerking had verleend Achter welk een grillig beschilderd masker waren de wezenstrekken van den Adam-in-Ballingschap verborgen! Hoe kwam de Hollandsche Vondel in zijn door Hollanders gespeelden Lucifer aan een Italiaansch voorkomen!? Prachtig was het tooneelbeeld, dat wij zagen bij het ontsluiten van de gordijn voor ‘Elckerlyc’. Een levend drieluik scheen het. Doch inderdaad, wij hadden op dat oogenblik iets als een tableau-vivant voor ons, het leven als stilstand, en dus wel iets anders dan het begin van eene handeling, bij welke het eerste beeld de mogelijkheid van het volgende reeds behoort in zich te hebben. Vervolgens: was het uiterlijk niet te pompeus voor het eenvoudige drama'tje? De letterkundige kunstenaar die het uiterlijk verzorgde, ook de tooneelschikking regelde, van de Musset's ‘Liefde is geen Speelgoed’, bereikte niet iets principieel-beters. En waar bij die voorstelling het gesproken woord de verbeelding ging wekken, werd deze telkens weer aangetast door voorwerpen uit de werkelijkheid, - levende boomen in bakken; een springend fonteintje, uit de ‘warme kas’, - die met

de verdere onwerkelijkheid van het tooneel en met het verbeeldingsspel van den dichter in tegenstelling kwamen, en den geest van den toeschouwer aan hunne enge en vaste werkelijkheid b o n d e n .

Wij wilden maar zeggen: er kan zeker geen bezwaar tegen bestaan, dat de regisseur een stuk van zijn werk aan anderen opdraagt; doch hij zal zich ervan hebben te overtuigen, dat het deel, dat door die anderen wordt tot stand gebracht, een plaats kan vinden in het harmonische geheel. Zooals de architect er uitteraard tegen waken zal, dat de schilder en de beeldhouwer zijn gebouw niet versieren op eene wijze, welke tegen de idee en den stijl van dat gebouw zouden indruischen. Hij zal, de regisseur, van te voren met zulke medewerkers tot overeenstemming dienen te komen, of, indien dit niet gelukt, van hunne medewerking afzien.

Decor en costuum hebben nog eene andere taak dan deel te zijn in eene harmonische eenheid. Wij gaven vroeger reeds uiting aan een bezwaar tegen het decor van het derde bedrijf voor ‘Mrs Warren's Profession’ - overigens een goed geslaagde voorstelling bij Royaards' gezelschap - en zeiden, dat dit decor, dat uitnemend op zijn plaats had kunnen zijn in de vertooning van een modern Engelsch b l i j s p e l , hier minder gaarne werd aanvaard. Want, betoogden wij: hier zou oude statigheid, gestyleerde rust goed hebben gedaan en de tegenstelling sterker hebben doen gevoelen tusschen deze plaats (de pastorie bij de kerk) en de gebeurtenissen in het bedrijf; de tegenstelling, die ook is in de figuur van den dominé zelve: zijn kleed en innerlijke frivoliteit, en tusschen den adel van John Crofts en John Crofts' daden. Wij schrijven deze onze opmerking uit ‘de Groene’ van 19 Juni 1910 over, omdat zij een duidelijk voorbeeld geeft: hoe het decor de voorstelling ook z i n v o l kan ondersteunen.

De regisseur, die de handeling ongezocht zinvol doet ondersteunen, - ongezocht: omdat de elementen ervoor reeds in het tooneelstuk aanwezig zijn, - telkens waar dit mogelijk is, zal natuurlijk den indruk welke de voorstelling maakt zeer versterken. Hij zal het tegenovergestelde vooral dienen te vermijden, en iets voorkomen als in het laatste bedrijf van ‘Adam in Ballingschap’ op het tooneel geschiedde. Adam en Eva, nog in den Eden-Hof, die na den

zondenval in het duister is gehuld, knielen op den grond en vóór boven hen is Uriel, die, staande in het licht, het oordeel uitspreekt. Dit is, indien men een v e r t o o n i n g, in den letterlijken zin van het woord, van den 'Adam in Ballingschap' aanvaardt, goed en zinrijk. Doch is het oordeel uitgesproken, dan maken Adam en Eva zich op, en treden, om hun straf te ondergaan, i n h e t l i c h t; zij verwijderen zich in dat licht. Wij krijgen dus dit vreemde, dat het Paradijs een somber verblijf wordt tegenover de Aarde.

**

Bij het bovenstaande hadden wij het uitsluitend over het tooneelbeeld. Om een duidelijker appreciatie te kunnen geven van een ander, en wel zeer belangrijk, deel van Royaards' regie, zullen wij eerst trachten enkele eigenschappen van den tooneelspeler Royaards te karakteriseeren, eigenschappen die dan gemakkelijk iets zullen verklaren.

Wij schreven, dat de heer Royaards meestal tracht: het spel te verheffen uit (wat wij wellicht eenigszins onbillijk aanduiden met:) het zwaarwichtige-hollandsche, tot het plan van een vlotte, fleurige geest. Dit geldt voor het 'ensemble', het geldt niet het minst voor zijn eigen spel. En hij heeft er soms uitstekende resultaten mee bereikt. Wat het ensemble betreft: men zal o.a. niet het verschil vergeten hebben tusschen de voorstellingen bij 'Het Nederlandsch Tooneel' en 'Het Tooneel' van de Rothschild's 'La Rampe'. En wat het spel van Royaards zelf aangaat: men denke eens aan: Mercadet! Wij hebben Royaards' 'Mercadet' herhaalde malen gezien en kunnen niet zeggen, dat de tooneelspeler zich altijd gelijk bleef; hij was niet elken avond weer: op zijn best. Doch gaf hij den 'Mercadet' op de hoogte zijner verbeelding, dan behoorde zijn spel zonder twijfel tot de groote tooneelspeelkunst, hoe anders van aard dit spel ook was dan dat van b.v. de Bouwmeesters.

Dat Royaards den 'Mercadet' zoo uitstekend speelde, had naar onze meening o.a. deze reden: hij forceerde zich niet. Zijn uiterlijk doen en zijne dictie beeldden te zamen een geheel uit, dat - wijl het bleef binnen de grenzen der eigen natuurlijke talenten - aldoor kunst was en dus aldoor leefde. Een fleurige en breede fantazie had de Mercadet-figuur gezien en de tooneelspeler wilde

niet iets a n d e r s (wij zeggen niet: iets meer) bereiken dan waartoe zijn eigen persoonlijkheid de levenskrachten verstrekken kon.

Een andere reden van dit welslagen was de reeds genoemde eenheid van uiterlijk doen en dictie.

Wij herinneren ons, dat de heer Royaards als jong tooneelspeler reeds de stelling verdedigde: een tooneelspeler moet alles kunnen spelen. Begrijpen wij het goed, dan bedoelde hij dit zoo: de tooneelspeler moet elke figuur kunnen spelen en wel volkomen zoo als hij, tooneelspeler, haar ziet. Inderdaad is dit een zeer schoon... ideaal. De werkelijk scheppende acteur zal niet telkens weer herhalingen van zich zelf op het tooneel brengen; zal niet telkens weer zichzelf spelen, hoewel dan onder andere omstandigheden, de andere omstandigheden welke de schrijver had vastgesteld. Dit is reeds vele malen ook door ons gezegd. Maar hij zal evenmin innerlijk en uiterlijk verder of in eene andere richting reiken dan zijne middelen gedoogen. Hij zal de figuur zien; en tevens zien, - ten deele bewust, - hoe hij, gegeven zijn innerlijke en uiterlijke middelen, haar spelen kan. Natuurlijk zal hij het w e z e n van de rol, zooals hij dit ziet, aldoor voor oogen houden; maar de belichaming daarvan kan op verschillende wijzen geschieden.

Het was niemand minder dan Gemma Bellincioni, die de juistheid van dit inzicht scheen te bevestigen. Sprekende over haren nieuwen werkkring te Berlijn, noemde zij als een der interessante kanten van haar werk, het doen instudeeren van de zelfde rol door verschillende individualiteiten. Het kwam er nu op aan, elke persoonlijkheid te leeren kennen, en de rol - nemen wij de Carmen - met en voor die persoonlijkheid te zien. Maar ook: een niet al te groote en min-of-meer stoere vrouw zal de Carmen anders moeten spelen dan eene slanke lenige. Is dit niet een pleidooi voor den n a t u u r l i j k e n scheppingsweg, die inderdaad tot eene levende creatie voert? Ook al zal niemand ontkennen, dat de v e r b e e l d i n g van den kunstenaar zeer veel kan bereiken: hebben wij niet Bouwmeester soms als een klein mannetje (‘Labeer’ in Buijsse's ‘Een Sociale Misdaad’!), doch in andere gevallen als een held gezien op het tooneel!? Doch ook Bouwmeester f o r c e e r t n o o i t zijne middelen.

Royaards heeft de Mercadet-rol als een Meester gespeeld. Zijn

Mercadet stond boven de realiteit, in dien zin, dat de creatie een fantazie was op de werkelijkheid; en toch, wat vonden wij hem m e n s c h e l i j k , dezen Mercadet. Op de goede avonden bleef onze verbeelding aldoor vaardig; er was in het spel geen: tasten-doch-er-naast-blijven.

Deze hoogte heeft Royaards met verschillende andere uitbeeldingen niet bereikt. Ook niet, om een rol uit den laatsten tijd te nemen, met zijn 'Markies de la Seiglière'. Hetgeen vooral daarom jammer is, wijl deze tooneelspeler met zijne bepaalde talenten, zeker van den 'Markies de la Seiglière' een gaver creatie had vermogen te geven. Doch anders dan bij den 'Mercadet' heeft Royaards, spelende den 'Markies de la Seiglière' en eenige andere rollen, zijne talenten wel geforceerd. Wij zullen probeeren dit nader toe te lichten uitsluitend aan de hand van de Markies-de-la-Seiglière-uitbeelding; deze is daartoe immers bij uitstek geschikt en wij allen hebben haar uitteraard nog zeer goed in onze herinnering.

Royaards is een intelligente persoonlijkheid die een figuur spoedig begrijpt. H o e hij die figuur begrepen heeft maakt hij ons bij zijn spel duidelijk. Doch zulk een figuur aldoor te doen l e v e n op het tooneel, dat gelukt hem niet steeds. Bij Royaards is de Markies de la Seiglière niet een h i n d e r l i j k -v e r w a t e n ezel, doch integendeel een b e m i n n e l i j k -o n b e w u s t e , die zijn dwaasheden met een heerlijke bonhomie debiteert. Een die van het leven nooit eenige 'Ahnung' heeft gehad, - om met den 'Baron' uit 'Nacht-Asyl' te spreken, - terwijl hij zeker nimmer tot dit inzicht van dien anderen Adellijke komen zal. Ook omdat het leven zoo gansch anders voor hem is geweest, behoudens dan het enkele ongenoegelijke intermezzo: zijn gedwongen uittocht. En is het leven hem niet welgezind gebléven? Op rijper leeftijd voelt hij zich nog fleurig. Zijn nog kranig corpus stelt hem nog steeds tot de beoefening van elken ridderdeugd in staat. En zal hij niet de mooie meisjes beminnen, het niet-te-versmaden 'groene blaadje'; houdt hij niet van een goede tafel! Het vroolijke jachtvermaak, waaraan hij met zooveel opgewektheid deelneemt, lijkt het niet een alleraardigst symbool van zijn leven?! O, ja, dezen landedelman is ook de kamerkleur wel bizonder vreemd.

Getuigt het niet van waardeering voor de uitbeelding van den

heer Royaards, wanneer wij zeggen, dat wij zijn Markies nimmer een ‘mispunt’ hebben gevonden; dat wij om dien Markies nooit smadelijk, doch welwillend begrijpend hebben gelachen? Dat wij voor daden, die ook als uitingen van een verfoeilijk egoïsme of van karakterloosheid konden worden aangemerkt, een vergoelijkende verklaring vonden!? En is het nu niet dubbel jammer, dat wij op deze waardeering, - en nu komt de keerzijde der medaille naar boven, - moeten laten volgen een ‘niettegenstaande...’? Niettegenstaande: de acteur in zijn dictie en in zijn doen de grenzen der natuurlijkheid overschreed. (Natuurlijkheid: dat behoeft zeer zeker niet te zijn: natuurgetrouwheid!).

De Markies is uitbundig, maar werd hij niet àl te luidruchtig? De Markies is een overvloedig eter en drinker, maar gedroeg hij zich aan tafel niet àl te onbehoorlijk? De Markies is bewegelijk, maar deed zijne bewegelijkheid niet vaak als artificieel aan? Waarom had deze Markies nu en dan zulk eene onwaarschijnlijk gekunstelde stem? Waarom - dwong de heer Royaards zich tot dit t e v e l e waardoor hij m i n d e r bereikte? Waar een ‘te-weinig’ is, blijft onze verbeelding uitteraard wat bleek, maar een ‘te-veel’ tast immers telkens die verbeelding aan!

Wij wilden eenigen tijd bij Royaards den tooneelspeler stilstaan, niet alléén om de reden die wij reeds noemden. Het eigen spel toch van den leider van ‘Het Tooneel’ in de voorstellingen, oefent steeds eene groote aantrekkingskracht uit. Doch wat de andere, eerder genoemde, reden betreft... als Royaards voor zichzelf blijkbaar niet vreest de grenzen van zijne innerlijke en uiterlijke middelen te overschrijden, - nog eens: bij i e d e r acteur zijn de mogelijkheden begrensd, - is het dan te verwonderen, dat hij niet altijd weer voor zijne medewerkers-tooneelspelers de uitbeelding van een rol ziet i n v e r b a n d met de eigen mogelijkheden van hem of haar die zulk een rol spelen zal!? Wij, en anderen, hebben vroeger al eens gewezen op wat toen genoemd is (niet door ons): ‘het laten Royaardsen van zijne medespelers’, dat de leider van ‘Het Tooneel’ bij sommige voorstellingen heeft gedaan. En wij trachtten thans door het bovenstaande eenigszins te verklaren, hoe hij daartoe is gekomen. Het valt echter niet te ontkennen, dat deze verklaring eene eenzijdige is; en hoewel wij de voorkeur geven aan spel, dat

beneden de opgaaf blijft, doch zuiver is, boven: spel, dat kunstmatig opgevoerd is, - wij begrijpen, dat het óok voor den regisseur, die zekere natuurlijke grenzen niet wil laten overschrijden, wel eens moeilijk zal zijn niet te zeggen tot sommige van zijn acteurs: doe dan in godsnaam maar na wat ik vóórdoe; zeg het mij na zooals ik het U vóórzeg. En dat de heer Royaards geneigd wordt meer en meer ruimte te laten aan de persoonlijke eigenschappen van zijne medespelers, indien zij werkelijk zelf iets kunnen, zou men opmaken uit eene zoo levende en complete creatie als b.v., - om er slechts eene, en uit den laatsten tijd te noemen, - 'Maurits van Keulen' ('De Violiers') door Jan Musch.

* * *

Wij deden reeds uitkomen, dat de heer Royaards geen gering deel van zijne aandacht wijdt aan de dictie. Dit geldt voor zijne eigen uitbeeldingen, het geldt niet minder voor zijn regie. En wie zou dit niet van harte toejuichen, vooral in ons land, waar aan dit belangrijke deel eener dramatische uitbeelding hoe langer hoe minder aandacht scheen te worden geschonken. Toen wij spraken van het a.b.c. der tooneelspeelkunst, dat den acteurs opnieuw te leeren werd gegeven, dachten wij ook aan het 'welzeggen'. Doch ook hier bleek een gevaar te schuilen. Want dit wel-zeggen behoort steeds m i d d e l te blijven. De tooneelspeler behoort vooral niet te ver te gaan in zijn zich verlustigen in de klank! De stem op het tooneel heeft deze dienende rol: het innerlijk van het Woord uitspreken (zonder de woorden te verknoeien) tot een bepaalden grens. Want ook: de stem behoort op hare plaats te blijven in het harmonische geheel: de creatie van den tooneelspeler, welke - zeggen wij ook hier nog eens - op hare beurt weer ondergeschikt is aan dat groote geheel: de voorstelling.

Kan men bij de stemmen, die wij van de 'Nacht-Asyl'-vertooning bij 'Het Tooneel' herinneren, nog van wel-zeggen spreken? Laten wij het woord ruim nemen en niet ook per se schoonzeggen eronder willen verstaan. Doch bleef de dictie bij 'Nacht-Asyl', bleef zij bij het, in het afgeloopen seizoen gespeelde 'Vriend Fritz' op hare plaats in het geheel? Wij wagen dit te betwijfelen.

Beide stukken verlangen bij de vertooning in de allereerste plaats dat er e e n e s t e m m i n g wordt gewekt. Zij brengen hun eigen, een zeer verschillende atmosfeer mee. Treedt de vertooning buiten die bepaalde atmosfeer, dan is het stuk verloren. De schrijver van 'Nacht-Asyl' heeft zeer zeker met bedoeling het geheele stuk in of bij het asyl-hol, - bij dat hol: het plaatsje midden tusschen de huizen-hooge muren, - doen spelen, en de ontboezemingen van het derde bedrijf in de stilte van den laten avond geplaatst. De stemmen maken zich los uit de stilte en het omhulde... En 'Vriend Fritz'? Wie, en vooral: hij die dat l i e v e land van den Elzas wel eens heeft bezocht, zou niet bereid zijn... zelfs een beetje sentimenteel te worden, als de maaiers terugkeeren onder het mat glanzende licht van den ondergaanden zon, terwijl Suzel, verlaten door haar vriend, alleen bij de bron is achtergebleven!?

Meer nog dan bij de vertooning van vele andere tooneelwerken, is de stem in voorstellingen van stukken als 'Nacht-Asyl' en 'Vriend Fritz' er voor iets anders. En met datgene wat min of meer verwant is aan 'het voordragen' (en dat dus meer i n z i c h z e l f c o m p l e e t is) zal men niet: het ware, - voor deze stukken, - bereiken. Evenmin als de vertooning gebracht kan worden 'op het plan van een vlotte, fleurige geest'. (Wij zijn ervan overtuigd, dat de heer Royaards dit laatste niet bedoeld heeft te bereiken bij zijn 'Nacht-Asyl'-vertooning; doch of hij dit evenmin heeft gewild bij zijne voorstelling van 'Vriend Fritz', daarvan hebben wij niet de zelfde zekerheid).

***

De kritiek-schrijver, die destijds de neiging constateerde van den leider van 'Het Tooneel', om somtijds zijne medespelers te doen 'Royaardsen', voegde aan zijne bemerkingen toe: Doch dit is te overwinnen. Inderdaad. En wij zeiden het reeds: de heer Royaards schijnt aan de persoonlijke eigenschappen van zijne medespelers meer en meer ruimte te willen laten. Het is verder te hopen, dat de heer Royaards, die gedurende zoo vele jaren uitsluitend de voordrachtskunst beoefende, maar nu toch alweer geruimen tijd op het tooneel staat, de dictie steeds meer zal

houden op de plaats, die de aard van het bepaalde tooneelstuk aangeeft. Hetgeen, - wij meenen het duidelijk te hebben gezegd, - allerminst beteekenen zal, een verslappen van Royaards' toegejuichten strijd tegen slordigheid en zwaarheid.

En wat nu het uiterlijk der voorstellingen aangaat, het uiterlijk dat zeer wel met het innerlijk van het tooneelwerk harmonieert - wij noemden reeds voorbeelden van dit laatste bij ‘Het Tooneel’. Er blijken tegenwoordig in Holland goede decorateurs te zijn, en meer dan waarschijnlijk zal de kunstschilder Fritz Lensvelt, die steeds beter en voor het tooneel bruikbaarder werk liet zien (het voortreffelijke interieur bij de Barbier-vertooning was van hem), een krachtigen steun voor den heer Royaards blijken te zijn.

Wij meenen door het bovenstaande van eene sterke belangstelling in de daden van ‘Het Tooneel’ het bewijs te hebben gegeven. Wij mochten vroeger een ander jong streven huldigend begroeten. Wij hebben herhaaldelijk getracht het te verklaren, en, naar de krachten van ons woord, hebben wij het gesteund. Het leek en lijkt ons, nog meer - wij zouden willen zeggen: i n h o u d te hebben. Doch zeer zeker zullen ook wij ons hartelijk verheugen over elke volgende goede voorstelling bij ‘Het Tooneel’; niet in de eerste plaats ter wille van den heer Royaards en van het steeds hechter en gemotiveerder worden van zijne groote reputatie, maar: ter wille van de kunst op ons tooneel en hare mogelijk nieuwe toekomst. Want daar gaat het ten slotte toch maar om.

***

Na dit lange stuk mogen wij niet veel meer zeggen over de praestaties der andere gezelschappen in het afgeloopen seizoen. Trouwens, over vertooningen als die van Shakespeare's ‘As you like it’ en Beaumarchais' ‘Mariage de Figaro’, bij de K.V. ‘Het Nederlandsch Tooneel’, zou men toch wel zwijgen willen. Van hetgeen Shakespaere Shakespaere doet zijn en Beaumarchais Beaumarchais, bleef niet veel behouden, en men zou ongaarne beweren, dat het in de plaats daarvan gebodene, op gelijke hoogte stond. Niettegenstaande het pittige spel van Mevrouw G. de Vos-Poolman als ‘Suzanne’; Mevr. de Vos, die ook in

het, aan het eind van het seizoen gespeelde, ‘De Klucht der Waarheid’, haar tooneelbloed niet verloochende. Meer naar den eisch was de vertooning van H.A.C. Roelvink's ‘Freuleken’. Meer naar den eisch: van het stuk. De heer Roelvink schijnt dus gemakkelijker te worden verstaan. Mevr. Gretha Lobo-Braakensiek bracht frischheid en levende levendigheid in deze voorstelling.

Ja, aan spel van bepaalde acteurs en actrices bracht het seizoen meer goeds, bracht het ook uitnemends. In het vorenstaande noemden wij hem reeds: Louis Bouwmeester, den genialen man op ons tooneel, den visionnairen tooneelspeler, die in oud en nieuw werk ook thans weer blijk gaf van een onverzwakte scheppingskracht. Zijne groote zuster deed zich opnieuw bewonderen in ‘Haar Groote Dag’; doch slechts één enkele nieuwe, en niet al te belangrijke, rol werd haar te spelen gegeven: de vrouw-en-moeder in Bourget's ‘Le Tribun’. Schoon en menschelijk was ook deze nieuwe creatie. Jan C. de Vos schetste met forsche trekken als een Meester den ‘Tribun’. Mevr. Chr. Poolman mocht steller dezes tot zijn spijt geen enkele maal zien spelen, Mevrouw Esther de Boer - van Rijk slechts in haar, weinig beteekende, rol in Heyermans' ‘Glück Auf!’ Een verrassing (inderdaad!) bracht Louis de Vries' Vader Lehmann in ‘De Familie Lehmann’. De heer de Vries heeft zich ditmaal terdege beheerscht. Hij had de figuur blijkbaar zeer sterk gezien en hield deze figuur-zijner-verbeelding (zullen wij maar kortweg zeggen) tijdens zijn spel aldoor vast. Zijn spel was roerend van eenvoud. Hij bracht ons een menschen-innerlijk nader, en daarmede iets algemeeners tevens: het innerlijk van den orthodoxen Joodschen Vader. Mevrouw W. v.d. Horst-v.d. Lugt Melsert gaf de diepte van haar gemoed aan de Nora-rol. Den dikwijls voortreffelijken Musch noemden wij reeds. Wij laten verdienstelijk spel van andere dames en heeren onbesproken.

In memoriam Léon Dierx door Jules Schürmann.

‘*Ecoute le passé qui gémit dans les bois*’.

Dichter, die de wouden minde
En in eenzaamheid mocht vinden,
Van uw oud verdriet
Dat ge in boomen hoordet ruischen
In de koele winden bruischen,
Het verhelderd lied.

Eenzaam waart gij met de boomen
Stil-gelukkig in uw droomen
Eenzaam, niet allèen;
't Schoon, verborgen in de dingen
Ging in uwe ziele dringen,
Vèr van menschen heen.

En gij leefdet in een toover
Die, gelijk de zon in 't loover
's Avonds flonkers strooit,
Aan uw ingetogen leven
Eed'le schoonheid heeft gegeven
En uw lied vermooid.

Dichter, d'aard heeft u genomen
Met uw weemoed en uw droomen
Voor alle eeuwigheid,
Maar uw lied zal immer klinken
Waarin lout'rend licht blijft blinken,
't Lied der eenzaamheid.

Juni 1912.

Uitzicht door François Pauwels.

Ik zie van uit mijn raam op een vuil tuintje neer:
het fletse heestergroen nijgt als vermoeid
ten bodem, waar het gras bij plekken groeit,
geen ordlijk pad of perk is t' onderscheiden meer.

Wat dof getok van kippen in een vaal-groen hok
en soms het schorre kraaien van een haan,
is 't eenigste geluid dat komt tot aan
het raam, waar 'k zwijgend kijk en zonder reden wrok.

Alleen staat midden in de tamme wildernis
een eenzame geranium, hel-rood,
gevangen koning van den grauwen dood
die rond zijn vorstlijk purper als een celmuur is.

En iedren dag komt op hetzelfde middaguur
een dorre grijsaard aangesloft die stil,
van uit zijn groene gietertje, wat schril
gestraal van water neergiet op de bloem van vuur,

zijn bloem, de vreugd' in wat hem nog aan leven rest
en weer terug bij d' open keukendeur,
liefkoost zijn oog nog eens de felle kleur
van zijn omzorgde plant, tot frisscher schoon gelescht.

Dan is hij weg en klinkt alleen nog maar het ras
gepik van snavels aan het traliewerk,
de kippen vragen voer met snebb' en vlerk,
alsof ook daar geen juist-bepaalde tijd voor was!

Maar 's nachts is mijn vuil tuintje een heimlijk paradijs,
een weeldebed waarin de wellust gilt,
in plotselinge kreten, duivelsch-wild:
van heel een wulpsche bende katten 't woest gekrijsch.

Soms is het even anstig stil... Wat zacht geklaag,
wat mokkend nageween, als van een kind,
dat snikkend zoekt en eindlijk moeder vindt,
komt smartlijk treuren door den nacht, gedempt en vaag.

Maar dan ineens, het tuimlen van een sluipend lijf,
en nagels, schampend langs de schutting heen,
rumoer, geblaas en plots een gil, maar een
als van een mensch in doodsnood onder moorders knijf.

Zoo vieren kat en kater een onzichtbaar feest
en paren in het duister keer op keer,
maar 's ochtends gaan z' op vilten voetjes weer
naar huis en drinken melk en zijn 't vertroeteld beest.

O, droeve morgen, als het eerste troeble licht
den nieuwen dag mij meldt, de schorre haan
zijn vreugde kraait, de heesters druipend staan,
dan is mijn tuintje een zieke met een bleek gezicht,

een afgetobde lijder die niet sterven kan
en telken dage met zijn mat gelaat,
al wie hem medelijdend gadeslaat,
zich zelven voelen doet als een verloren man.

De herinnering door Aug. Peaux.

Een burcht die niet de tijden konden sloopen,
Al liep de gracht van levend water leeg,
Al ging de hooge poort geen gast meer open,
Of luide klok haar zware klanken zweeg.

Hij wacht, verlaten achter sterke wallen,
Een voetstap die de wegen nooit verleert,
Een jonge lach, die klinkt als horenschallen,
Een kind dat van de velden huiswaarts keert.

Het kind vindt feilloos over barre heiden
De warmte van het oud-vertrouwde huis,
Den lichten haard en 't kleed van spinragzijde,
Dat zij bewaarden voor zijn komen thuis.

Het ziet de spiegel van de grachten blinken,
De ronde bogen van de steenen brug
En naar bemosten put, om koel te drinken,
Weet het door 't hooge gras den weg terug..

Het draalt en droomt in schuts dier hechte muren
Veilig te wezen voor zijn huidig leed,
Leest van den zonnewijzer gulden uren
En ziet hoe scherpe schaduw stil vergleed.

En 't avondrood, dat stierf op vale weiden,
Verlicht de tinnen met een dageraad,
Ontplooit zich voor het kind dat nimmer scheidde,
Als blijde vlag op huis van hoogen staat.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(*Albert Verwey over Gutteling's Shelley-vertaling).*

De heer Albert Verwey - een der meest zelfbewuste onder onze levende letterkundigen - heeft de goedheid gehad, om ongevraagd te probeeren, mij, in zijn laatste Beweging-nummer, eenige nieuwe inlichtingen te verstrekken omtrent mijn vriend, den dichter Shelley, wiens werken, nu reeds meer dan een derde-eeuw lang, niet uit mijn gedachten gegaan zijn, en voortdurend tot mijn lievingsstudiën hebben behoord. En de schrijver van Perséphoné - och, waar vliegen de jaren! - dient mij zijn hoogere wijsheid toe met zóó'n gemoedlijke neerbuigendheid, dat ik wezenlijk me in 't eerste oogenblik, eer ik precies had kunnen nagaan wat de waarde zijner mededeelingen was, geneigd voelde tot dankbaarheid voor een zoo vriendelijk-gegeven les.

Doch vóórdat ik mij door zijn toon van beschermende meerderheid geheel had laten innemen, schoot mij, gelukkig, bijtijds nog te binnen, dat ikzelf óók iets afwist van Shelley's edities en teksten; en ik begreep dus al gauw, dat het nuttig kon zijn, mijn langzaam- maar zeker-vergaderde kennis daaromtrent eens nauwkeurig te vergelijken met wat Verwey thans, mir nichts dir nichts, als onomstootelijke waarheid voor te stellen tracht. Gelukkig, herhaal ik, - want wat is mij toen gebleken? Wel niets minder dan dat mijn geachte konfrater, uit een stellig-lofwaardige, maar eener objectieve beschouwing van feiten ook zoo licht in den weg staande gehechtheid aan een kortelings overleden leerling, sommige dingen een beetje scheef ziet en dus anders voorstelt als zij wezenlijk zijn.

Verwey deed dit - neem ik gaarne aan - in volledige naïeveteit: hij wist eenvoudig niet beter. Maar des te grappiger verrassing schenkt dan ook de stellige toon, waarop hij het aandurft, een beslissing te geven in kwestie's, waarvan hij zich slechts zeer gebrekkig op de hoogte blijkt gesteld te hebben, en die hij niettemin met fiere onbeschroomdheid bepraat. Want, al mag het een nobele gemoedsopwelling heeten, de letterkundige nagedachtenis te willen hooghouden van een jonggestorven vriendje... als de waarheid onvermijdelijk bij die literaire 'eereredding' in het gedrang moet komen, is het kontrast tusschen willen en bereiken, waar *het komische* door ontstaan kan, voldoende aanwezig, en blijft dus bij den kalmen toeschouwer een glimlach niet uit.

Amicus Gutteling - mooi zoo! - sed magis amica Veritas: die kernspreuk blijft nog altijd haar waarde behouden, en de heer Verwey had dus wijzer gedaan, als hij, in plaats van zoo ingehouden-heftig in de lucht te gaan schermen, eerst het onderwerp, waarover hij autoritair wil meespreken, ernstig had bestudeerd. Want dan zou hij zich hebben kunnen hoeden voor de iedren Shelley-kenner tot vroolijkheid prikklende vergissingen, waaraan hij zich thans in zijn stukje telkens schuldig maakt, - en die hier nu rechtgezet moeten worden. En bovenal zou hij zich geschaamd hebben, om het vermoeden te opperen, dat ik, teneinde Gutteling's Prometheus-vertaling te kunnen afkeuren, mij van een minder betrouwbare (want, zooals hij het noemt 'de eerste de beste') uitgave van Shelley zou hebben bediend.

Dit laatste vooral is wezenlijk te mal om los te loopen, en Verwey moest dus liever, in plaats van zich verder door zijn persoonlijke gevoelens te laten meesleepen, aandachtig luisteren naar de volgende feiten, die hij voor een deel reeds in mijn vorige Kroniek heeft kunnen lezen, maar waar hij toen, blijkbaar in een eenigszins geïrriteerde stemming, niet op heeft gelet.

Ook wat ik er nu aan nieuwe inlichting bij zal voegen, is hem, merk ik, nog geheel onbekend, en ik hoop dus voor hem, dat hij zijn voordeel er mee zal willen doen.

***

Als volgt blijven de feiten: ik had Gutteling's eigen bekentenis - in diens Voorrede - gelezen en aangehaald[1] dat hij Shelley wel eens vrij vertaald had, dus dat zijn Hollandsche tekst niet overal precies overeenkwam met wat de Engelsche dichter schreef. En op grond van die door den jeugdigen, maar zichzelf blijkbaar hoog-stellenden Hollandschen probeerder, met een ongemotiveerden ‘sneer’ naar zijn vertaal-object, de werken van Shelley heen, afgelegde verklaring, heb ik mij dus verplicht gevoeld, Gutteling's vertolking zorgvuldig te vergelijken, niet met ‘de eerste de beste editie’, gelijk Verwey zijn lezers wijs wil maken, maar met de boven alle andren gezaghebbende, want op wetenschappelijk-exacte wijze bezorgde Library-edition in 4 groot-8° deelen, die de Shelley-kenner, H. Buxton Forman van de Poetical Works het licht deed zien.

Deze hoofd-uitgave van Shelley, waarvan de eerste druk in 1876 uitkwam, terwijl er in 1908 een herdruk in 5 deelen, door dezelfde hand bezorgd, bij George Bell, den uitgever der bekende serie ‘Bohn's Libraries’ van verscheen, deze monumentale verzameling van alles wat Shelley ooit gedicht heeft,[2] en waarin ook alle ernstig-te-nemene Variae Lectiones staan opgegeven, geeft den tekst der plaats van Shelley, waarvan ik Gutteling's vertaling af moest keuren, precies zooals ik hem in mijn vorige Kroniek liet zien:

> In each human heart terror survives The ruin it has gorged.

Deze lezing, die de algemeen-erkende Shelley-autoriteit Buxton Forman dus nu reeds 36 jaar gehandhaafd heeft, Forman, die zijn tekst eerst vaststelde na bestudeering en zorgvuldige vergelijking der handschriften en vroegere drukken, is dientengevolge onweersprekelijk de eenige, die recht heeft om beschouwd te worden als de wezenlijk door Shelley geschrevene, terwijl zij buitendien nog gerechtvaardigd wordt door den zin der passage zelve, die, indien men het door Verwey voorgestane ‘ravin’ leest, haar beteekenis, in verband met het er om heenstaande,

1) Mei-aflevering N.G. bladz. 902.
2) Alleen de eerst zeer onlangs teruggevonden knape-rijmen: ‘Victor and Cazire’ staan er natuurlijk nog niet in.

kwijtgaat, ja, die dan tot volslagen onzin wordt gemaakt. Er is hier immers, in de verste verte, geen sprake van een prooi (ravin) die door het menschlijk hart verslonden zou moeten worden, maar wel van de ellende en den ondergang (ruin) van alles, die dat hart om zich heen aanschouwt en stil verbijten moet.

'Ja maar, zegt Verwey, 'het (nl. 'ruin') 'komt niet voor in de uitgaaf van 1839, die naar een door Shelley opgestelde lijst van errata verbeterd is, en ook niet in een bewaard gebleven handschrift van Shelley-zelf. Die uitgaaf en dat handschrift hebben "ravin".'

Dat deze lezing voorkomt in de editie van 1839, die verbeterd is naar een lijst van drukfouten, door Shelley zelf voor de eerste uitgave van het gedicht in 1820 nagezonden, maar toen te laat gekomen, om nog gebruikt te kunnen worden, zoodat eerst Shelley's weduwe in 1839 er dienst van hebben kon, bewijst volstrekt *niets*, is mijn bescheid. Buxton Forman immers in zijn groote editie (dl. II, blz. 134), vermeldt de heele geschiedenis van die drukfoutenlijst, maar zegt aan het slot van zijn relaas: 'This (nl. dat Mrs. Shelley's tekstuitgave door middel van die drukfouten-lijst verbeterd zou zijn) 'we must understand with a reservation to allow for errors of the press in her own edition'. En daar hij het onzinnige van de lezing 'ravin' begreep, evenals het mij geheel uit mijzelf opviel, toen ik haar in Gutteling's vertaling ontmoette, heeft hij zich dan ook in zijn uitgave, die de eenige, om het zoo te noemen, klassieke, want vertrouwbare is, terecht gehouden aan Shelley's eigen lezing, zooals deze in de tijdens het leven des dichters verschenen editie staat.

En wat het 'handschrift' betreft, dat door Verwey gezegd wordt te bestaan, - zoolang deze *niet* preciseert, wèlke autoriteit het bestaan van een handschrift, waarin de lezing 'ravin' voorkomt, konstateert (het is immers ten slotte om de waarheid te doen en *niet* om een kinderachtige 'Rechthaberei') zoolang moet ik, en moeten wij allen, ons houden aan de editie van Buxton Forman, welke gewetensvolle uitgever álle handschriften van Shelley heeft gezien, maar toch de lezing der eerste editie (ruin) gehandhaafd heeft.

De lezing 'ravin', door Gutteling in zijn *verouderde* editie gevonden en door Verwey verdedigd, is dus waarschijnlijk

niet anders te beschouwen dan als een malle drukfout, die Mrs. Shelley, zooals wel eens meer bij haar gebeurde, bij ongeluk in haar uitgave heeft laten staan. Verwey heeft dan ook blijkbaar zelfs geen kans gezien, dat zonderlinge woord, dat heelemaal niet past in den zin van de strofe, voldoende te verklaren en aannemelijk te maken in verband met het er om heen staande: wijselijk waagt hij er zelfs geen enkele poging naar, maar wil mij alleen terloops toeduwen, dat mijn uitlegging van ‘ruin’ ‘wijdloopig’ zou zijn. Doch de heer Verwey begaat hier alweder een vergissing. Want vijf en een halve regel Hollandsch proza[1)] ter omschrijving van twee regels verkeerd-begrepene Engelsche poëzie, mij dunkt, dit moet nog al beknopt lijken, en Verwey zou dit ongetwijfeld zelf óók zoo gevonden hebben, indien het stille zelfbesef hem niet had gehinderd dat hij, evenals Gutteling, die plaats van Shelley vroeger verkeerd begreep.

Ja, met dat minder-prettige bewustzijn gaat hij, een oogenblik later, zelfs zóóver over de schreef heen, dat het leuk wordt om te zien.

Ik had er n.l. op gewezen, dat Gutteling een ander woord evenzeer verkeerd vertaald had, want desgelijks tegen-in de beteekenis van de heele strofe, waarin dat woord zich bevindt. Gutteling's vertaling van *dit* woord was zóó ontzettend-dwaas, zóó absoluut niet-passend in het zinsverband, dat ik, voor de aardigheid, een Engelsch woordenboek voor den dag haalde, in de hoop, daar op de een of andere manier een verklaring te kunnen vinden van den zotten flater door den blijkbaar nog weinig in Shelley's gedachtenwereld thuiszijnden jongen vertaler begaan. En zie, mijn intuïtie had mij niet bedrogen: het door Gutteling gekozene, maar verkéérd-gekozene woord, dat ik natuurlijkerwijze óók wel kende als een der equivalenten van het Engelsche, stond in het woordenboek op de plaats, onmiddellijk achter het Engelsche, en daarna eerst volgden de andere Hollandsche woorden, die Shelley's bedoeling precies vertegenwoordigden, maar waar de arme Gutteling niet op had gelet. Ik meende toen, dat ik door dit te vermelden duidelijk had aangewezen, dat Gutteling zich van een woordenboek bediend had, bij het vertalen, maar vond het niet noodzakelijk, dit nog

1) Mei-aflevering N G. blz. 905, r. 15-21.

eens, op den koop toe, nadrukkelijk te verzekeren, of het doode jongemensch een verwijt er van te maken, dat hij voor zijn Shelley-vertaling de diensten had noodig gehad van een Engelschen dictionnaire. Doch wat maakt Verwey hier nu van, om ten minste iets tegen mij in te kunnen brengen? Wel, met sophistische handigheid draait hij de zaken juist andersom als zij zijn, en laat hij eenige malen in zijn kleine stukje de fantasie los, dat ik-zelf, om Shelley te begrijpen, een woordenboek zou behoeven, doch dat zóó iets niet de goede manier is, om een dichter te verstaan! Mij dunkt, wie hier zijn voorstelling van mijn woorden met wat ik wezenlijk gezegd heb, oplettend vergelijkt, behoeft geen verderen commentaar, om aanstonds te begrijpen, dat Verwey het met juiste weergave van feiten, zoowel als met zuivere redeneering, niet zoo héél nauw neemt.

Doch dit daargelaten: Verwey tracht vervolgens een rechtvaardiging te geven van de door hem en Gutteling voorgestane beteekenis van het Engelsche woord ‘desolation’, dat ik, omdat ik den Prometheus en Shelley-zelf door-en-door ken, op een andere wijze, als zij deden, vertaald te zien wensch.

En hij heeft dan daarvoor niet minder dan 17 regels, dus meer dan driemaal zooveel ruimte noodig als mijne door hem ‘wijdloopig’ genoemde uitlegging van een andere plaats beslaat. Doch vooral aandacht verdient zijn slotsom, na dien langen commentaar met vertaling, ‘Mij dunkt, de zin is niet onduidelijk’ zegt hij voorzichtig, en hij heeft gelijk met zoo aarzelend te spreken, want zijn identificatie van ‘Hollow Ruin’ en ‘Desolation’ raakt voor ieder, die de beteekenis dezer verzen van Shelley goed doorvoeld en begrepen heeft, in waarheid, kant noch wal. Onder het eerste (Hollow Ruin) toch verstaat Shelley zooals hij onmiddellijk, na een dubbele punt, als nadere bepaling er van laat volgen:

> great sages bound in madness And headless patriots and
> pale youths who perished unupbraiding.

Maar stel u nu voor, dat dit tooneel van menschlijke ellende en ontgoocheling vervolgens, gelijk Verwey wil, als ‘Desolation’ betiteld, door den dichter gezegd zou worden ‘niet op de aarde te wandlen, en niet op de lucht te drijven, maar met sluimer-

wekkenden voetstap te treden en met geluidloozen vleugel te bewaaieren de teêre hopen, die in hun hart de besten en edelsten dragen.'[1)]

Hadde Shelley dit inderdaad gezegd, gelijk Verwey het wil voorstellen, door 'Hollow Ruin' en 'Desolation' als identiek te nemen, dan zou Hij waarachtig nooit over de heele wereld voor een groot dichter hebben kunnen doorgaan, maar zou hij slechts recht op den spotnaam van den 2^{en} Swaanenburg hebben gehad.

Neen, voor ieder inzichtig mensch, die zijn Shelley bestudeerd heeft, zijn 'desolation' en 'hollow ruin' hier volstrekt niet synoniem, en beduidt het eerste woord dus niet 'verwoesting' of zooals de jonge Gutteling, met zijn onvolgroeide verstand het noemde: 'het vernielende', doch kan alleen de andere beteekenis van Desolation te pas komen, n.l. die van een geestelijken toestand, een algemeene stemming van troostelooze verlatenheid, die door het aanschouwen van de als 'Hollow Ruin' geschilderde ellende in de harten van alle goede, dus waarachtige menschen moet ontstaan. Die geestelijke stemming toch alleen kan, als persoon gedacht, alle dingen doen, die door Shelley er aan toegeschreven worden en zóó eerst krijgen 's dichters verzen dus een verstaanbaren zin. Een geestlijke toestand immers kan verbeeld worden, vleugels te hebben, zooals Shelley aan de 'Desolation' toeschrijft, maar hetzelfde te beweren van het tooneel met die 'headless patriots': men moet al zeer weinig van Shelley op de hoogte wezen, of een verloren zaak á tort et à travers verdedigen willen, om zulken letterkundigen bombast voor te stellen, als iets wezenlijk door dien grooten poëet gezegds. Het beste voor mij en andre menschen is dus maar, er hartelijk om te lachen, en te denken: 'Niet iedereen, ook Albert Verwey niet, heeft van een subtiel en hoogheerlijk dichter, als de schepper van "Prometheus" is, verstand.'

Wat Verwey er dan verder, als bewijsmateriaal, in den vorm van een eigengemaakte combinatie bijvoegt,[2)] kan veilig gezegd worden onzin te zijn. Shelley iets van Southey overnemen! Tusschen Shelley's en Southey's poëzie zoowel als tusschen hun mensch-zijn, bestaat geen enkel dieper verband, ook al bedoelt

1) Ik maak hier gebruik van Verwey's eigen vertaling, zooals hij deze in zijn stukje geeft.
2) ... die hij zonder twijfel al van Southey overnam'. (De Beweging blz. 310 r. 8 v.o.)

men onder Southey's poëzie in 't bijzonder ‘Joan of Arc’ dat vers uit 's dichters besten tijd, toen deze nog jong was en revolutionnair. Shelley heeft éénmaal in zijn leven, en wel op 19-jarigen leeftijd, Southey gesproken, maar beide dichters waren volstrekt verschillende naturen, met aan elkander tegenovergestelde levensbeschouwingen, zoodat Southey Shelley verafschuwde, terwijl deze laatste in verderen tijd nooit meer aan zijn meer dan twintig-jaar ouderen tijdgenoot dacht. Bovendien Shelley was een oorspronkelijk dichterlijk genie, Southey slechts een middelmatig, tamelijk droog en stijf talent. Dat dus Southey het woord ‘Desolation’ in den door Verwey gewilden zin gebruikt heeft, is volstrekt geen bewijs, dat zijn tegenstander Shelley het in denzelfden zin moet hebben bedoeld. Even dwaas zou het zijn, de juiste beteekenis van een woord in Verwey's jeugdverzen te bepalen naar de beteekenis die dat zelfde woord in Mijn Lente of Geen Zomer van C. Honigh heeft. Nu is Verwey natuurlijk wel geen Shelley, en C. Honigh zelfs geen Southey, maar de verhouding waarin Southey tot Shelley stond, kan toch eenigermate gelijk gesteld worden aan die waarin Honigh zich staan voelde tot den jongen Verwey. En het toont dus, dunkt mij, een zonderling gebrek aan juist begrip van toestanden en verhoudingen, als men ter illustratie der beteekenis van een woord in een van Shelley's rijpste werken, een plaats gaat bijbrengen uit een vers van den lateren Engelschen hofpoëet. Terwijl het buitendien geheel onnoodig is, want ik heb volstrekt niet ontkend, dat het woord ‘Desolation’ ergens in de door Verwey-Gutteling aangegeven beteekenis kan voorkomen, maar alleen dat die beteekenis kan gelden voor deze strofe van Prometheus Unbound.

Dit zijn de door mij gemaakte opmerkingen over Gutteling's vertaling, die Verwey moeite heeft gedaan, om te ontzenuwen. Met welk resultaat, heeft men hiervóór kunnen zien. Van de overige, die zeker niet minder zijn aandacht verdienen, maakt hij zich met een nietszeggende machtspreuk af.

Shelley's tekst, een der min-gemakkelijke want subtielst-artistieke en wijsgeerige onderwerpen uit de nieuwere Engelsche letterkunde, is op grond van al het voorgaande gebleken óok voor Verwey, in zeer vele opzichten, nog een bovenwerp te

wezen, zoo goed als hij dat voor zijn leerling Gutteling was.

Op zichzelf is dit nu wel niet zoo erg, want niet iedereen kan volledig verstand van alles hebben, en ik zou dus Guttelings vertaling, ondanks haar tekortkomingen, waarschijnlijk ongemerkt hebben laten passeeren, indien de jeugdige véél-durver, met gepaste bescheidenheid, in zijn voorrede verklaard had, dat hij zich bewust was, Shelley's onvergelijkelijke schepping, in zijn eigen Hollandsch, niet nabij te zijn gekomen, en dat hij dus zijn vertaling alleen beschouwde als een liefdevolle poging, om Shelley iets meer bekend te maken in een land als het onze, dat dezen dichter slechts weinig leest. Maar nu hij, met jeugdige doordravendheid, zoo hoog wilde opgeven over zijn eigen begrips- en vertaalkrachten, terwijl hij den beroemden werelddichter in sommige opzichten zelfs voor zijn (Gutteling's) mindre wou doen doorgaan bij het publiek, en hij uit die zelfinbeelding bovendien het recht putte, om Shelley's tekst te gaan wijzigen, hier en daar,[1)] nu mocht ik niet nalaten, er op te wijzen en te bewijzen, dat zijn poging slechts aan uiterst matige eischen weet te voldoen. En ik vind het noodig, dit hier nogmaals te verklaren, omdat anders het publiek allicht zou kunnen gaan meenen, dat deze vertaling een getrouw beeld geeft van de schoonheid van 't oorspronkelijke, en dus den grooten Engelschen dichter zou kunnen gaan minderachten, omdat de vertolking hen slechts weinig treft.

Erratum:

In de vorige Literaire Kroniek, bladz. 1064. r. 12 v.o. staat: ‘naar ik verneem’, lees: ‘naar ik vermeen’

1) Zie de vorige Literaire Kroniek.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Friedrich Paulsen. - Inleiding tot de Wijsbegeerte. Vertaald door P.H. Hugenholtz Jr. en Meta A. Hugenholtz. Amsterdam, C.L.G. Veldt, z.j. XVI en 300 bladz. - *f* 2.50, geb. *f* 3-.

I. Het Ontologisch Probleem.

Twee mannen van beteekenis, die niet meer onder ons verwijlen, spreken tot ons in het boek, dat eene plaats verdient in de Kroniek. Een echte Nederlander, de kortelings overleden voorganger van de Vrije Gemeente te Amsterdam, in vereeniging met zijne dochter, spreekt als tolk van den in het jaar 1908 overleden echten Duitscher Paulsen. Hij werd geboren in het jaar 1846 en bereikte dus geen hoogen leeftijd, maar hij heeft gewoekerd met zijne dagen. Als Hoogleeraar in de Wijsbegeerte aan de Universiteit te Berlijn werkzaam, onderscheidde hij zich vooral door zijne buitengewone gave om te onderwijzen - de Duitschers zeggen zijn Lehrgeschick - en tevens door zijn talent om wijsgeerige - zedelijke, opvoedkundige en algemeen wijsgeerige - vraagstukken op heldere wijze voor te stellen en te verklaren voor beschaafde lezers. Drie werken van beteekenis gaf hij: zijne Einleitung in die Philosophie, zijn System der Ethik en zijn hoogst belangrijk werk: 'Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten.' Teekenend is wat hij zegt in den aanvang van het laatste werk: het teekent hem zelf en zijn geestesrichting. 'Fasst man' zegt hij, 'das innere Wesen der deutschen Uni-

versität ins Auge, so tritt als ihr besonderer Charakter hervor, dass sie zugleich Werkstätte der wisschenschaftlichen Forschung und Anstalt für den höchsten wissenschaftlichen Unterricht, und zwar sowohl für den allgemein-wissenschaftlichen als den fachwissenschaftlichen und beruflichen Unterricht ist. Wie die englischen Universitäten, bietet sie einen erweiterten und vertieften allgemeinwissenschaftlichen Unterricht; er ist besonders Aufgabe der philosophischen Fakultät. Wie die französischen facultés, bieteit sie den fachwissenschaftlichen Unterricht für die gelehrten Berufe, nämlich des Geistlichen, des Richters und des höheren Verwaltungsbeamten, des Arztes und des Gymnasiallehrers. Sodann aber ist sie, was die englische und französischen Hochschulen nicht sind, der vornehmste Sitz der wissenschaftlichen Arbeit in Deutschland und zugleich die Pflanzschule der wissenschaftlichen Forschung. Nach deutscher Auffassung ist der Universitätsprofessor zugleich Lehrer und wissenschaftlichen Forscher, und zwar steht letzteres in ersterer Linie, so dass man eigentlich sagen muss: in Deutschland sind die wissenschaftlichen Forscher zugleich die Lehrer der akademischen Jugend; womit denn gegeben ist, dass auch der akademische Unterricht in erster Linie ein rein wissenschaftlicher ist; nicht die Vorbildung für den praktischen Beruf, sondern die Einführung in die wissenschaftliche Erkenntnis und Forschung steht vorne an. In dieser Einheit von Forschung und Lehre besteht nun der eigentümliche Charakter der deutschen Universität. In Oxford und Cambridge gibt es vortreffliche Gelehrte, aber niemand wird die englischen Universitäten die Träger der wissenschaftlichen Arbeit des Landes nennen. Viele der berühmtesten Gelehrten Englands, Männer wie Darwin, H. Spencer, Grote, die beiden Mill, Carlyle, Macaulay, Gibbon, Bentham, Ricardo, Hume, Locke, Shaftesbury, Hobbes, Baco standen ausserhalb der Universitäten, und von manchem unter ihnen wird man sagen dürfen, dass er auf einer englischen Universität unmöglich gewesen wäre. Aber auch die Universitätsgelehrten sind nicht in dem Sinne wie in Deutschland die Lehrer der akademischen Jugend, sie halten wissenschaftliche Vorträge, aber der eigentliche Unterricht liegt in den Händen der fellows und tutors. Aehnlich in

Frankreich: die wissenschaftlichen Forscher, die grossen Gelehrten gehören der Akademie, dem Institut de France an, sie sind vielleicht auch Mitglieder des Collége de France oder der Sorbonne und halten als solche einige öffentlichen Vorträge, zu denen der Zugang jedermann offen steht; aber sie sind nicht, wie die deutschen Professoren, die wirklichen, täglichen Lehrer der akademischen Jugend. Umgekehrt wird von den Lehrern an den Fakultäten, - in Frankrijk - namentlich in der Provinz, nicht eben erwartet, dass sie selbständige wissenschaftliche Forscher sind. Dem gegenüber gilt in Deutschland die Voraussetzung: alle Universitätslehrer sind wissenschaftliche Forscher oder eigentliche Gelehrte; und umgekehrt: alle eigentlichen Gelehrten sind Universitätsprofessoren... Der deutsche Gelehrte ist zugleich akademischer Lehrer; darauf beruht seine Stellungen im Leben unseres Volks. Unsere Denker und Forscher sind unseren Volk nicht bloss als Schriftsteller vom Papier her, sondern als persönliche Lehrer von Angesicht zu Angesicht bekannt. Männer wie Fichte, Schelling, Hegel, Schleiermacher haben auf ihre Zeit vor allem als akademische Lehrer gewirkt; ihr Einfluss als Schriftsteller war nicht so gar gross, ein grosser Teil ihrer Schriften ist erst nach ihrem Tode, nach Aufzeichnungen für Vorlesungen oder aus Nachschriften ihrer Schüler, veröffentlicht. Ebenso waren Kant und Chr. Wolff Universitätsprofessoren'.

Geen lezer van de Kroniek zal het verdrieten zijne aandacht te schenken aan de vorenstaande eenvoudige en juiste schildering van den toestand in Duitschland. Paulsen gaat nog voort met het noemen van beroemde namen, en hij wijst er op dat 'unter den hervorragenden Dichtern des deutschen Volkes mehr als einer zugleich Universitätslehrer war, so Uhland und Rückert, Bürger und Schiller, Gellert und Haller'. Verder wijst hij op Hoogleeraren, die 'invloed (hebben) uitgeoefend op de staatkundige ontwikkeling en op de vorming van het Recht' en hij 'herinnert aan de namen Pufendorf en Thomasius, Savigny en Feuerbach, Niebuhr en Treitschke'. Ten slotte roept hij uit: 'Und was ist nicht mit der einen Tatsache gesagt, dass Luther und Melanchthon Universitätsprofessoren waren'.

Aan de ‘Inleiding tot de Wijsbegeerte’ laat Hugenholtz een inleidend woord voorafgaan. ‘Voor een populaire inleiding tot de wijsbegeerte schijnt het thans meer dan ooit de tijd. Wel is dit boek slechts in betrekkelijke mate populair. Een Duitsch philosoof toch, ook al streeft hij ernstig naar duidelijkheid van uitdrukking, geeft zijn gedachten altijd weer op een wijze die zijn werk niet tot een lichte lectuur en de vertolking daarvan tot een zware taak maakt, waarvoor de toegevende belangstelling van den lezer wel mag worden ingeroepen. Zoo onderstelt ook dit boek, bij hem, die het ter hand neemt, een ernstig streven om zich in wijsgeerige vraagstukken te verdiepen.’ De vertaler vertrouwde, toen hij aan den arbeid toog, dat ‘dit boek van Paulsen welkom zou zijn’, al hebben wij in Nederland reeds jaren geleden een dergelijk boek ontvangen van Professor Land, die ‘een paar jaar nà de eerste verschijning van Paulsen's I n l e i d i n g , in 1892, zijn eigen “Inleiding tot de Wijsbegeerte” in het licht gaf’. Maar dit boek ‘heeft een zuiver formeel karakter en is voornamelijk een k e n n i s l e e r ’. ‘De scherpe en fijne denker zegt H., leidt zijn lezers binnen in de wereld der streng-logische redeneering en toont hun den weg, dien de wijsgeer bewandelt bij de beantwoording der groote levensvragen, z o n d e r i n d i e v r a g e n z e l f i n t e g a a n ’. Dat laatste nu doet Paulsen, die ‘langs den weg van een idealistisch monisme streeft naar verzoening van godsdienst en wijsbegeerte. Paulsen is tegelijk een wijsgeerige en een godsdienstige persoonlijkheid. Niet neutraal staat hij tegenover de wijsgeerige problemen; hij kiest beslist partij. Maar juist daardoor tintelt zijn boek van warm en frisch leven; juist daardoor spreekt hij zijn lezers persoonlijk toe’. Van Paulsen's I n l e i d i n g geeft H. de eerste en grootste helft: ‘het tweede boek over de problemen der Kennisleer en het aanhangsel over de problemen der ethiek’ liet de vertaler ‘achterwege’. Al zegt H. het niet uitdrukkelijk, toch is het hoogst waarschijnlijk dat hij, als het ware zwijgend, voor de K e n n i s l e e r Land aanbeveelt, en uitdrukkelijk zegt hij: ‘wie zich in de problemen der ethiek wil verdiepen, neme Paulsen's omvang- en inhoudrijke Ethiek ter hand’. Wat ons dus hier wordt aangeboden is de behandeling van de ‘problemen der metaphysica’.

Paulsen zelf zegt in de ‘Voorrede voor den eersten Druk’ van zijn boek, dat hij ‘geen nieuwe wijsbegeerte wil aanbieden, maar een inleiding tot de wijsbegeerte’, en dat wel in ‘den vorm van een discussie over de vragen en gedachten’, welke betrekking hebben op ‘de groote problemen, die de wereld den denkenden mensch stelt’, eeuwenoude v r a g e n, die altijd weder als nieuw worden gedaan, en ‘g r o o t e gedachten, waarmee de geestelijke leiders der menschheid die vragen hebben beantwoord’. Al zegt dan ook Paulsen dat hij geen n i e u w e Wijsbegeerte predikt, hij biedt toch in zijn boek een Wijsbegeerte aan, want bij en door de discussie ‘wil hij tegelijk den lezer tot de erkentenis zoeken te brengen van de oplossing die hij voor de ware houdt’. Geen nieuw stelsel dus, maar wel een eigen opvatting en verklaring. ‘De beschouwing, zegt P., waarnaar mijns inziens de ontwikkeling van het wijsgeerig denken streeft, de richting, waarin de waarheid ligt, duid ik aan met den naam van het i d e a l i s t i s c h m o n i s m e. De tegenstellingen, waardoor deze beschouwing wordt begrensd en bepaald, zijn het s u p r a n a t u r a l i s t i s c h d u a l i s m e en het a t o m i s t i s c h m a t e r i a l i s m e. Het eerste is de schoolsche wijsbegeerte der kerkleer die, uit de middeleeuwsche scholastiek voortgekomen, in de Protestantsche nieuwe scholastiek tot in de achttiende eeuw werd voortgeplant. Het scheidt lichaam en geest als twee slechts toevallig en tijdelijk verbonden zelfstandigheden en tracht God en natuur als twee elkaar vreemde werkelijkheden uit elkaar te houden. Het atomistisch materialisme daarentegen is de wijsbegeerte waarin de mechanische natuurverklaring, sinds de zeventiende eeuw opgekomen, niet alleen haar eigen onderstellingen ziet, maar de eindgedachten over de wereld in 't algemeen... De wijsbegeerte zoekt overal, en ziedaar het bewegende moment in heel de ontwikkeling der nieuwere philosophie, de *godsdienstige wereldbeschouwing en de wetenschappelijke natuurverklaring met elkaar te doen overeenstemmen.*’

Die poging, het wordt terecht opgemerkt door Paulsen, is ‘naar veler inzicht hetzelfde als de quadratuur van den cirkel te zoeken’. Toch is men op wijsgeerig gebied nu reeds drie eeuwen lang bezig om ‘bij benadering’ de bereiking van dat doel te streven. ‘Uitgangspunt en onderstelling’ van dat wijs-

geerig streven ‘is de moderne natuurwetenschap en haar grondgedachte, dat al wat geschiedt aan vaste natuurwetten gebonden is. Wat deze gedachte niet bevestigt ligt buiten deze ontwikkelingsreeks. De tweede grondgedachte is, dat wat de natuurwetenschappen ons van de werkelijkheid leeren niet alles is wat van haar te zeggen valt; dat deze nog iets anders en meer is dan een volgens mechanische wetten bewogen lichamelijke wereld’. Die beide ‘grondgedachten’ vertoonen zich duidelijk ‘in de twee groote richtingen, waarin de wijsbegeerte der zeventiende en achttiende eeuw zich bewoog’. Twee reeksen van gedachten, - Paulsen zegt: ontwikkelingsreeksen - zien wij te voorschijn treden: de *rationalistisch-metaphysische* in Frankrijk, Nederland en Duitschland, en de *empiristisch-positivistische* in Engeland en mede in Duitschland. De ‘hoofdvertegenwoordigers’, liever zeg ik: de leidende denkers van de eerste School, om nu eens dat woord te bezigen, zijn Descartes, Spinoza en Leibniz. Zij gaan uit van ‘de erkenning der waarheid van de nieuwe physische wereldbeschouwing om die dan met een metaphysische beschouwing aan te vullen’. De andere School, ‘in Engeland inheemsch’, is de richting van Berkeley en Hume, en bij hun behoort ook Lotze. Ook zij gaan uit van ‘dezelfde onderstelling’, dat wil zeggen: zij hebben dezelfde physische wereldbeschouwing als de mannen van de eerste School. ‘Maar door nadenken over de Kennisleer worden zij geleid tot het inzicht dat de physische beschouwing niet de absolute werkelijkheid *is* (zegt P., maar het behoort te zijn: wedergeeft of verklaart), maar een toevallige meening; een projectie van de werkelijkheid op onze zinnen’. Bij dien stand van zaken verschijnt Kant, en ‘in hem ontmoeten en doordringen de beide beschouwingen elkaar op hoogst eigenaardige wijze’. Als een gevolg van Kant's optreden noemt P. ‘de veelbeteekenende wending, die den vrede tusschen de godsdienstige wereldbeschouwing en de wetenschappelijke natuurverklaring hierdoor zocht te bereiken dat zij de godsdienstige gesteldheid losmaakt van de verstandelijke functie en op den wil grondvest’.

Drie tijdperken van den wijsgeerigen ontwikkelingsgang in de negentiende eeuw, voornamelijk in Duitschland, onderscheidt P. ‘Het eerste, zegt hij, behoort aan de *bespiegelende* wijsbegeerte’,

het tweede aan ‘een *materialistische* metaphysica’, en in het derde, ‘het laatste derde deel der eeuw is de wijsbegeerte uit haar slaapzucht tot nieuw leven ontwaakt en heeft zij zich van nieuws ten taak gesteld de physische beschouwing niet te verdringen of te overweldigen, maar door een breedere en diepere opvatting der werkelijkheid, d u s e e n m e t a p h y s i c a, aan te vullen en te voltooien. Fechner en Lotze mogen gelden als vertegenwoordigers van een ouder, Lange en Wundt als die van een jonger geslacht’.

Uit drie deelen bestaat het boek dat voor ons ligt, en daarin wordt gehandeld over twee vraagstukken: ‘Het ontologisch probleem (42-126)’ en ‘Het Kosmologisch-Theologisch Probleem (127-298)’, voorafgegaan door eene ‘Inleiding (1-41)’, waarin wordt gehandeld over ‘Aard en Beteekenis der Wijsbegeerte’. Volgens Paulsen is ‘de wijsbegeerte niet anders dan de steeds herhaalde poging (van den menschelijken geest) om tot *een geheel van voorstellingen en gedachten over vorm en samenhang*, *zin en beteekenis van alle dingen te komen.*’ Zij is, ‘een algemeen menschelijke functie. Zoover er geestelijk leven gevonden wordt, zoover is er ook philosophie (2 en 3)’. In een elftal bladzijden (3-13) bespreekt de Schrijver ‘De verhouding van de wijsbegeerte tot den godsdienst en de mythologie’. ‘Er bestaat, zegt hij, geen wijsbegeerte zonder wijsgeer, daarom wordt zij naar den laatste genoemd en spreekt men van: Platonische, Spinozistische, Kantiaansche philosophie: Mythologie daarentegen ontstaat, evenals sage en taal, niet uit het bewuste werken van één persoon, maar is het product van den volksgeest (3).’ - ‘Wijsbegeerte ontstaat door den arbeid van het zoekende en denkende v e r s t a n d, de mythisch-religieuze wereldbeschouwing is de vrucht van de dichterlijke p h a n t a s i e, die de gegevens samenvoegt, aanvult en verklaart uit de betrekking tot een bovenzinnelijke wereld, die zij zich schept... In de wijsbegeerte komt het voor den mensch op *denken*, in de mythologie en den godsdienst op *gelooven* aan (4).’ Zonder bitterheid spreekt P. over ‘het merkwaardige feit in de geschiedenis van het geestelijk leven, dat tusschen wijsbegeerte en godsdienst veelal een *vijandige verhouding* bestaat’. Ter verklaring daarvan wijst hij

op beider ‘nauwe verwantschap’, en hij noemt het een ‘strijd van vijandige broeders of zusters in dit geval’. Immers ‘wil de oudere haar autoriteit erkend zien, de jongere wil zich daaraan onttrekken; zij wil niet meer als dienstmaagd van de theologie beschouwd worden, maar vrij en zelfstandig haar werk verrichten. Het is ten slotte de strijd van het individu tegenover de massa (5)’. De vraag van den Schrijver: ‘Of de vrede op handen is?’ beantwoordt hij op volgende wijze. ‘De teekenen schijnen gunstig. De wijsbegeerte heeft reeds lang de hand ter verzoening uitgestrekt. Het is het zwaartepunt van de philosophie van Kant: weten en gelooven twee functies, die beide tot het wezen van den mensch behoorende, naast elkaar moeten bestaan (11).’ Met den ontwikkelingsgang der Duitsche Wijsbegeerte van Kant, over Fichte, over Schelling, tot Hegel is P. niet ingenomen. Hij zegt (11): ‘Na den tijdelijken terugkeer tot het intellectualisme als gevolg van de heerschappij van Hegel's philosophie, oefent thans Kant's wijsbegeerte althans in Duitschland, weer den grootsten invloed uit; zij heeft aan den eenen kant een eind gemaakt aan de bespiegelende wijsbegeerte, aan den anderen kant aan het dogmatisch materialisme, die beide, ofschoon met verschillende bedoeling en in verschillende richting, het geloof door het weten willen opheffen en overbodig maken. Het zijn niet alleen wijsgeeren, maar ook natuurkundigen en physiologen, die zich tegenwoordig aan Kant's wijsbegeerte aansluiten.’ Dat ook in Engeland en Frankrijk de zoogenaamde *positivistische* Wijsbegeerte ‘erkent dat het weten op het gebied van het betrekkelijke den diepsten grond der dingen niet bereikt en dat er behoefte blijft bestaan aan uitingen van een andere zijde van ons innerlijk leven, aan een gevoelsverhouding zooals de godsdienst die altijd geboden heeft’, bewijst P. met het noemen van een drietal denkers, die in dit opzicht overeenstemmen, namelijk: Renan, Mill en Spencer

Opmerking verdient de volgende uitspraak van den Schrijver, die wij hier onverkort overnemen, vooral omdat zij ook van toepassing is op Nederland en op de zoogenaamde E t h i s c h e R i c h t i n g in de Godgeleerdheid en in de Kerk. ‘Aan den anderen kant, zegt hij, begroeten wij als een verblijdend teeken de krachtig optredende beweging in de Protestantsche theologie,

die het dogma, een nieuwe plaats en beteekenis in het kerkelijk leven wil geven. Tegenover de opvatting, die in het dogma de uitdrukking van theoretische waarheden zag, en die uit historische bewijzen of uit argumenten aan het bestaan der wereld ontleend, een wetenschappelijken onderbouw wilde optrekken of ze door bespiegeling verstandelijk meende te kunnen en te moeten verklaren, beschouwt *de nieuwe richting* het dogma als een uitspraak, die niet zoozeer het verstand als den wil bindt, die geen uitspraken omtrent geschiedkundige of natuurlijke werkelijkheid, maar een belijdenis bevat aangaande erkende waarheden, die het g e m o e d vervullen en den w i l richten. Deze beweging, die zich bij Luther aansluit, die tegelijk met de scholastieke philosophie en theologie de onzuivere eenheid van gelooven en weten verwierp, wil de Protestantsche theologie uit de verstandelijke bewijs- en stelselzucht, waartoe zij weldra weer verviel, bevrijden, om het kerkelijk leven op den grondslag van het evangelie der verlossing door geloof en liefde te stellen (12)'.

Veel ruimte geeft P. aan de bespreking van 'De verhouding van de wijsbegeerte tot de wetenschap'. Wat hij in drie en twintig bladzijden mededeelt over dit onderwerp is een overzicht, bij wijze van vogelvlucht, dat voor den beschaafden lezer groote waarde heeft. Hij vangt aan met eene opmerking, die eenvoudig, onwedersprekelijk en overtuigend is, namelijk dat 'de Wijsbegeerte met de Wetenschap als uitgangspunt de verstandelijke beschouwing van de werkelijkheid gemeen heeft; zij is zelf wetenschap'. Nu vraagt hij, en hij kon ook moeilijk iets anders vragen: 'Wat onderscheidt haar van de andere wetenschappen?' Zijn antwoordt luidt: 'Ik ga uit van een critische uiteenzetting van de bestaande opvattingen. Twee mogelijkheden doen zich allereerst voor. Wetenschappen onderscheiden zich door o n d e r w e r p en v o r m . Het onderscheid tusschen wijsbegeerte en andere wetenschappen kan òf in de stof, waarmee zij zich bezig houdt, òf in de wijze, waarop zij die behandelt, gezocht moeten worden. Beide opvattingen komen voor. Volgens de eerste heeft de wijsbegeerte haar *eigen gebied* waarop geene andere wetenschap zich beweegt... Volgens de andere opvatting behandelt de wijsbegeerte dezelfde stof op haar eigen wijze en onderscheidt zij zich dus door hare *methode.* Deze laatste opvatting,

die in de eerste helft der achttiende eeuw overheerschend was, is die der *bespiegelende wijsbegeerte* (14)'. Zoo kwam men er toe 'op de twee groote terreinen van menschelijke kennis: 'de natuur en de geschiedenis, naast elkander' te plaatsen: 'natuurwetenschap en natuurphilosophie, wetenschap en philosophie der geschiedenis'. Maar terecht roept P. uit: 'Met het geloof in de bespiegelende methode is deze opvatting uitgestorven. Onze tijd gelooft niet meer aan de mogelijkheid om door een dialectische', - door een redeneerkundige, in den regel door een redeneerkunstige - 'ontwikkeling van begrippen de gedachten of de beteekenis der werkelijkheid van te voren (dat wil zeggen: zonder voorafgaand *empirisch* onderzoek) te leeren. Hij kent, evenals één werkelijkheid slechts één waarheid en slechts één weg tot haar: de denkende ervaring. Denken zonder ervaring leidt even weinig tot kennis der werkelijkheid als ervaring zonder denken. De Wijsgeer heeft geen koninklijken weg tot de kennis der dingen; de zuivere bespiegeling is inderdaad niet anders dan nadenken over inzichten, die onbewust aan de ervaring ontleend zijn (15)'. De overtuiging, dat 'er geen afzonderlijke wijsgeerige methode bestaat' heeft geleid tot 'de opvatting dat wijsbegeerte zich door haar bijzonder onderwerp van de andere wetenschappen onderscheidt'. Deze opvatting 'thans de heerschende', heeft de denkers er toe gebracht om 'aan de wijsbegeerte een afzonderlijk gebied toe te kennen'. Wij komen hier aan een belangrijk vraagstuk, aan een moeilijk onderwerp. Zich beroepende op Kuno Fischer, zegt P. dat, naar veler opvatting, 'Kant de verdienste heeft, de philosophie een vaste plaats onder de wetenschappen gegeven te hebben, door haar een afzonderlijk gebied aan te wijzen, waarop geen andere wetenschap aanspraak maakt, namelijk h e t K e n n e n .' 'Voorwerp der ervaring zijn de dingen op zich zelf, voorwerp der wijsbegeerte is de ervaring, het feit van de menschelijke Kennis in het algemeen.' Tegen die leer heeft P. groot bezwaar, en hij zegt naar waarheid dat 'Kennisleer, sommigen zeggen: Kenleer, en de Duitschers spreken van E r k e n n t n i s k r i t i k , - reeds lang den naam van logica draagt.' Volgens de meening van P. is er geen 'onderscheid tusschen de wijsbegeerte en de overige wetenschappen', noch wat 'de bijzondere methode', noch wat 'de bijzondere stof' aangaat.

Hij omschrijft de Wijsbegeerte aldus: Zij is ‘de samenvatting van alle wetenschappelijke kennis onder algemeene gezichtspunten’, en verklaart dat nader met te zeggen: ‘Alle wetenschappen zijn deelen van een inéénsluitend stelsel, een algemeene wetenschap, welker onderwerp de geheele werkelijkheid is. Dit nooit voltooide stelsel, waaraan de eeuwen bouwen, dat is de wijsbegeerte (15).’ Kort is de beschouwing en beschrijving van den gang der Grieksche Wijsbegeerte (17 en 18). Helder en klaar is de beschrijving van den gang der Nieuwe Wijsbegeerte, beginnende met ‘de stichters of eerste vertegenwoordigers van de twee groote (wijsgeerige) richtingen’ - de empirische en de speculatieve met ‘Francis Bacon en René Descartes’. Het verdient de aandacht dat P., die Kant zeer hoog stelt, erkent: ‘Kant werd ondanks zich zelf de vader van de (nieuwere) bepiegelende wijsbegeerte (23)’, die ‘in Hegel haar toppunt bereikte’. Het slot van de beknopte verhandeling over het wezen en den aard der Wijsbegeerte bestaat uit twee opmerkelijke woorden, een woord van Kant en een woord van Goethe. De eerste heeft gezegd: ‘Wijsbegeerte is de wetenschap van de betrekking van alle kennis tot het wezenlijk doel van de menschelijke rede’. In zijn Tasso heeft Goethe gezegd, toen hij den wijsgeer teekende:

> ‘Zijn oor verneemt de klanken der natuur.
> Wat de historie schenkt, het leven geeft,
> Hij neemt het ras en willig in zich op.
> Het ver verstrooide brengt zijn ziel bijeen
> En zijn gevoel bezielt het levenlooze.’

Kort en zakelijk, eenvoudig en geleidelijk is de uiteenzetting, die Paulsen geeft in het derde gedeelte van zijn Inleidend woord, waarin hij handelt over de ‘Indeeling en Hoofdvragen der Wijsbegeerte’. ‘Alle mogelijke wetenschappelijke onderzoekingen, zoo vangt hij aan, kunnen onder drie gezichtspunten gebracht worden: zij betreffen of den aard van de werkelijkheid, of den vorm van het Kennen, of de taak, die van het handelen gesteld wordt. Zoo komt men tot de oude, in de latere Grieksche philosophie gebruikelijke, indeeling der wetenschappen in: physica,

logica en ethica; physica: de wetenschap van den aard der dingen; logica: de wetenschap die de kennis zelf ten opzichte van den vorm tot onderwerp heeft; ethica: de wetenschap van het goede en de waarde der dingen, van de eischen tot handelen en de beginselen van het oordeelen (36).' Dan wordt er door P. op gewezen dat de namen l o g i c a en p h y s i c a in de wetenschap allengs 'een meer beperkte beteekenis hebben gekregen'. Thans verstaan de mannen der Wetenschap 'onder logica gewoonlijk slechts het onderzoek naar bepaalde formeele verhoudingen in het wetenschappelijk denken'. Voor de beschouwingen over den aard, de beteekenis en den 'oorsprong van het kennen' gebruikt men den naam van 'K e n n i s l e e r'. Uit het oude begrip physica is de meer beperkte latere beteekenis voortgekomen. 'Wij hebben, zegt P., allereerst uit het begrip natuur' - phusis bij de Grieken - 'de geestelijke wereld uitgesloten' en thans 'heeft de physica of de natuurkunde alleen met de stoffelijke wereld te maken. Naast haar staat de p s y c h o l o g i e als de wetenschap van het zieleleven. Daarna heeft het begrip zich nog meer beperkt; natuurkunde omvat nog slechts een deel van de leer der lichamen; het onderzoek naar de meest algemeene verhoudingen van a l l e stoffelijke elementen is haar gebied; daarnaast houden de chemie, de mineralogie, de biologie enz. zich met de bijzondere verhoudingen der lichamen bezig.' De Grieksche, veel omvattende beteekenis van physica 'komt, zoo wordt naar waarheid door P. opgemerkt, eenigszins overeen met den naam metaphysica in ons spraakgebruik'. Immers 'bedoelen wij daarmee: een algemeen onderzoek naar den aard van de dingen, zoowel ten opzichte van het lichaam als van de ziel'. De metaphysica is dus 'een wetenschap die boven de physica en haar beschouwing der natuur uitgaat'.

'In ieder van de drie groote onderdeelen der philosophie leidt het onderzoek tot enkele hoofdproblemen.' Twee vragen brengen den denkenden mensch tot metaphysica, en die noemt P.: '1. het o n t o l o g i s c h probleem en 2. het k o s m o l o g i s c h e of t h e o l o g i s c h e probleem (37).' Het eerste luidt: 'Waarin bestaat de natuur van het bestaande als zoodanig?' In een anderen vorm uitgedrukt, kan het ook luiden: 'Zijn de natuurverschijnselen en de verschijnselen van het bewustzijn twee geheel verschillende

soorten van werkelijke dingen, of laten zij zich tot één oorsprong terugbrengen?' Die vragen werden en worden op verschillende wijze beantwoord, en wel door het Dualisme, het Materialisme, het Spiritualisme of Idealisme. Zeer juist is wat P. zegt, dat 'de Wijsbegeerte altijd neiging toont om over het dualisme heen tot *monisme* te komen', en dit treedt dan op met de bewering dat alles s t o f is, of dat alles g e e s t of g e e s t e l i j k is, terwijl het A g n o s t i c i s m e beweert dat 'de aard der werkelijkheid als zoodanig voor ons onkenbaar is'. - 'Het tweede groote probleem der metaphysica is de vraag: 'Welke voorstelling moeten wij ons van den s a m e n h a n g van alle dingen maken? Daarop wordt geantwoord door 'het Atomisme, het Theisme en het Pantheisme'. - 'Ook de K e n n i s l e e r laat zich tot twee eindproblemen terugbrengen: het vraagstuk van het *wezen* en dat van den *oorsprong* der kennis'. Op die vraag wordt, wat het *wezen* der kennis betreft, antwoord gegeven door 'het Realisme en door het Idealisme of Phaenomenalisme, en wat den *oorsprong* daarvan betreft door het Empirisme en door het Rationalisme. Ook in de Ethiek wordt gevraagd en wel aldus: 'Waarop berusten ten slotte alle waardeverschillen, inzonderheid die tusschen menschelijke handelingen en gezindheden?' Op dit gebied 'staan twee beschouwingen tegenover elkaar; de eene beweert: Op den practischen invloed op het leven; goed is wat gunstige, slecht wat ongunstige gevolgen heeft voor het leven van het individu en van de gemeenschap. Dat is de *theologische* of *utilistische* beschouwing. De andere, de *formalistische* of *intuïtieve* beweert: goed en slecht zijn absolute eigenschappen van handelwijzen en wilsrichtingen, die alleen waargenomen en erkend, maar niet eigenlijk afgeleid en gemotiveerd kunnen worden (39, 40 en 41)'. In de vertolking van Hugenholtz, het is boven reeds gezegd, wordt alleen gehandeld over 'de metaphysische vraagstukken, die den menschelijken geest het eerst tot wijsbegeerte drijven'.

In zijn 'Eerste Hoofdstuk: "Het ontologisch probleem" geeft P.: 1. een "Geschiedkundig Overzicht", beknopt (42-48), en daardoor onvolledig. Hij gaat uit van "de *gangbare meening*, dat er is: s t o f en dat er is z i e l". Hij noemt die een *vaag*

dualisme', waaruit zich '*materialisme* en *spiritualisme* ontwikkelt (43)'. - 'Bij den aanvang van de Grieksche wijsbegeerte, zegt hij, treden de beide ontologische problemen ons in een paar krachtige en kloeke denkers tegemoet: in Democritus en Plato. De eerste brengt al het bestaande tot de atomen terug'. Plato daarentegen leert dat 'de lichamen niet alleen *niet* zijn het eigenlijk werkelijke, maar dat zij in het geheel niet werkelijk zijn in zich zelf dat zij zijn verschijningen van iets anders. Het in zich zelf werkelijke is van geestelijke natuur, de wereld is een stelsel van bestaande "ideeën". Aristoteles nadert weer meer tot de heerschende voorstelling, en zijn ontologie is een tot *idealisme* overhellend *dualisme*'. Over de Wijsbegeerte van de Middeleeuwen zwijgt P. en hij gaat van die twee groote Grieken over op den nieuweren tijd. 'De *moderne* wijsbegeerte, zegt hij: volgt de paden, die de groote Grieksche denkers gebaand hebben: dualisme, materialisme, spiritualisme zijn de terugkeerende grondvormen'. Descartes, Spinoza, Hobbes, Leibniz, Berkeley, Kant, Hegel, Schopenhauer en Beneke treden dan achtereenvolgens voor ons op in een wel wat vluchtig overzicht (45-48), dat besloten wordt met het noemen van Spencer.

Aan de beschrijving van: '2. Het Materialisme' en '3. De practische gevolgtrekkingen van het Materialisme' heeft P. zijn volle aandacht geschonken (48-63), en in '4. Critiek van het Materialisme. De Parallelistische theorie van de verhouding van het physische en het psychische', gevolgd door: '5. Metaphysische gevolgtrekkingen uit de parallelistische theoriën. Albezieling (48-49)', staat P. voor ons in zijn volle kracht, maar tevens met bedaarden eenvoud, zonder scherpte of bitterheid. Overgaande tot het uitspreken van zijn oordeel over het Materialisme, - dat waarlijk nog niet dood is, zoo als door sommigen wordt geloofd en beweerd - zegt P. het volgende. 'Wij komen nu tot een onderzoek van de *theoretische* waarde der materialistische theorie. Is de bewering juist dat al het bestaande lichaam of werking van een lichaam is? Ik wil dadelijk bekennen dat ik daarvan niet overtuigd kan zijn. Deze opvatting moge voor het natuuronderzoek voldoende zijn, voor den opbouw van de geheele werkelijkheid niet. De algemeene of wijsgeerige beschouwing van de werkelijkheid gaat noodzakelijk boven de physische be-

schouwing uit; zij komt eerst tot rust in een *idealistische* theorie, die den geest als de ware werkelijkheid beschouwt (63)'. De stelling van het materialisme luidt dus: niet alleen de physieke, maar ook de *bewustzijnsverschijnselen zijn functies van de stof;* zij zijn als werking van het zenuwstelsel physiologisch te verklaren. Is deze bewering juist? Door denkende physiologen is dat steeds ontkend: bewustzijnsverschijnselen uit bewegingsverschijnselen te verklaren achten zij onmogelijk. Du Bois-Reymond is hier de algemeen bekende woordvoerder en (volgens hem) is 'Het bewustzijn uit zijn stoffelijke voorwaarden niet te verklaren (65)'. Nu laat P. den Materialisten tegenover die stelling volle recht wedervaren, en hij veroordeelt hen niet uit de hoogte. Zijne bespreking van dit onderwerp (65-76) behoort tot de beste gedeelten van het boek. Een deel van die bespreking is de uiteenzetting van de zoogenaamde 'parallelistische theorie', en de behandeling van de daaruit voortvloeiende 'Metaphysische gevolgtrekkingen' laat hij overgaan in de verklaring van de Leer der A l b e z i e l i n g , de Leer van Fechner. 'Van de dagen der Grieksche wijsbegeerte af, zegt P., tot op onzen tijd is de wijsgeerige, dat is: de algemeene beschouwing der werkelijkheid boven de physisch-astronomische beschouwingen uitgegaan en heeft zij 't als noodzakelijk beschouwd, aan het w e r k e l i j k e , in 't algemeen zoowel als in het bijzonder, een innerlijk, ideeel, geestelijk beginsel toe te voegen. Plato en Aristoteles, Spinoza en Leibniz, Berkeley en Kant, Schelling en Schopenhauer, Lotze en Fechner, hoever hunne denkbeelden overigens uiteenloopen, komen allen hierin overeen, dat het g e e s t e l i j k e in de wereld niet de rol speelt van een op zichzelfstaand nevenverschijnsel, dat veeleer al het lichamelijke wijst op iets anders, iets innerlijks, redelijks, op zichzelfbestaands, dat verwant is aan 't geen wij in ons eigen binnenste beleven (83).' Zijne belangstelling in Fechner's Wijsbegeerte spreekt P. duidelijk uit. Ook anderen noemt hij, en wel Wundt en 'den botanicus C. v. Nägeli, een beslist aanhanger van de leer der albezieling', en mede Fr. Zöllner. Van de door hem zelf aangekleefde beschouwing van het Ontologisch Probleem, 'de grondbeschouwing van het *objectieve idealisme*, zoo als hij die noemt, zegt hij het volgende. 'Van de dagen van Plato af tot op den tegenwoordigen tijd wordt zij

algemeen gekenmerkt door deze twee gedachten: *de lichamelijke wereld is verschijning;* wat in haar verschijnt is iets, *aan ons innerlijk leven verwant* (99).' Zijne vijfde afdeeling eindigt hij met deze woorden: 'Bij de traagheid van (der menschen) denken komen (nog) positieve hindernissen, die de idealistische beschouwing den weg versperren. Dat zijn vooral valsche voorstellingen van het wezen en de metaphysische samenstelling van het zieleleven. De twee volgende afdeelingen zullen trachten die ter zijde te stellen.

In de zesde en de zevende afdeeling wordt dan gehandeld over 'Intellectualistische en Voluntaristische opvatting van het Zieleleven', en over 'Het Onbewuste (6)', en vervolgens over 'Het Wezen der Ziel' en over 'Haar Zetel in het Lichaam (7)'. Binnen de korte ruimte van niet meer dan zes en twintig bladzijden (99-126) weet P. den lezer een overzicht te geven van hetgeen de nieuwere Wijsbegeerte leert aangaande des menschen Z i e l. Van belang is de aanvang der zevende afdeeling. 'De voorstelling, zoo lezen wij, van het wezen der ziel, die heerscht in de niet materialistische kringen, kan ongeveer met deze formule omschreven worden: de ziel is een *eenvoudige*, *onuitgebreide*, *onstoffelijke substantie;* als zoodanig is zij absoluut standvastig en onvergankelijk. Zij is draagster van krachten, waardoor zij de bewustzijnsverschijnselen bewerkt; zij heeft in een bepaald punt der hersenen haar zetel, van waaruit zij met het lichaam in wisselwerking staat. Deze beschouwing gaat gelijk Wundt aantoont, door bemiddeling der philosophie van Wolff, die in den tijd der verlichting de algemeene beschouwing beheerschte, tot Descartes terug, wiens wijsbegeerte, ook in dit opzicht, ondanks Spinoza en Kant, zeer duurzaam blijkt te zijn. Zij heeft het voordeel dat zij met haar houdzame begrippen met de algemeene voorstelling overeenkomt. Met Fechner en Wundt ben ik overtuigd, dat dit geen houdbare, zelfs geen mogelijke voorstelling is. *Er is geen op zichzelf bestaande*, *standvastige en onstoffelijke zielssubstantie;* het bestaan der ziel is één met het zieleleven, heft men de psychische verschijnselen op, dan blijft er niets zelfstandigs over. Het ziels-atoom is niets dan een overblijfsel van afgeleefde metaphysica (113 en 114)'. Kort daarop hooren wij P. zeggen: 'Wij blijven dus

bij 't geen wij weten: de ziel is de in het bewustzijn tot eenheid saamgevatte veelheid van zielservaringen; van iets zelfstandigs buiten, achter of onder de voorstellingen en gevoelens weten wij hoegenaamd niets te zeggen (115)'. Eenigen tijd gaat P. daar op voort met zijne beschouwing, en hij zegt eindelijk: 'Ik kom tot het slot van deze geheele beschouwing. Houdt men zieleleven en bewust denken voor hetzelfde, dan komt men er toe, even als de Cartesianen met hun verklaring van de ziel als een denkend ding, aan de dieren, in 't algemeen aan de wezens beneden den mensch een ziel te ontzeggen. Is daarentegen ook in het menschenleven het bewuste voorstellen en denken niet het geheel, is er onder de oppervlakte een onderbewust zieleleven, dan verhindert ons niets te denken dat er ook zieleleven is, waarin het in 't geheel niet komt tot een bewustzijn in den trant van het menschelijk zelfbewustzijn. Zelfbewustzijn onderstelt wereldbewustzijn met een vèrstrekkende herinnering, ja herinnering van de soort, dat is: geschiedkundig bewustzijn; zelfbewustzijn in den eigenlijken zin heeft het Ik alleen als geschiedkundig wezen. Zoo iets zullen wij aan de dieren niet toeschrijven; ook het verstandigste dier zou zijn levensgeschiedenis niet kunnen vertellen. Hun zieleleven zal gelijk zijn aan hetgeen wij in onszelf aantreffen o n d e r het zelfbewuste denken en willen (126).' Met die beschouwing 'zou, zoo eindigt P. deze afdeeling, tegenover de materialistische en de dualistische een *idealistische ontologie* in 't leven geroepen zijn. Zij berust wezenlijk op de parallelistische theorie der verhouding van het physische tot het psychische en op de zielkunde, die van den wil uitgaat. Haar sluitsteen vindt zij in de monistische oplossing van het cosmologisch vraagstuk, waartoe wij thans overgaan'. - Vol optimisme is P. met betrekking tot de Leer, die hij aankleeft en aanbeveelt. Ons oordeel over die prediking zullen wij geven, nadat wij in een volgende Kroniek eerst voor het tweede w e r e l d p r o b l e e m hebben gehandeld.

DEN HAAG, 15 Maart 1912.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Een bekende Hollandsche spreekwijze, zoo juist passend in het land met zijn honderden bruggetjes, zegt, dat men geen ho! moet roepen voordat de brug neer is.

De juistheid daarvan bleek ons opnieuw eenige dagen nadat ‘De Nieuwe Gids’ met ons laatste artikel verschenen was.

De vorige maand zeiden we in het kort aperçu, dat we gaven over den stand der behandeling van verschillende sociale wetten in de Tweede-Kamer, dat 't zoo goed als zeker was, dat de Bakkerswet, waarover toen de eindstemming nog moest plaats hebben, zou worden aangenomen.

En eenige dagen later was die wet verworpen.

Wie had dat verwacht?

Niemand. Of zoo goed als niemand.

Zelfs de avond vóór de stemming was er nog geen vuiltje aan de lucht; in geen enkele krant was die mogelijkheid voorzien; niemand die een oogenblik daaraan gedacht had.

Wel was 't bekend, dat voor velen, na de verwerping van de amendementen van de heeren Bos en Snoek Henckemans, die de mogelijkheid van nachtarbeid in bakkerijen, waar het ploegenstelsel bestond, in de wet hadden willen opnemen, de geheele wet onaanneemlijk was geworden en dat de stem van verschillende leden nu voor de wet verloren was, maar dat dit ten slotte nog op de afstemming zou uitloopen, neen, dit vermoeden was nog door niemand uitgesproken.

En tòch is 't zoover gekomen.

Maar wie is of zijn 't geweest, die deze nederlaag aan Minister Talma heeft of hebben bezorgd?

Nadat 't de socialisten waren geweest, die tijdens de behandeling der wet eenige malen het ministrieele leven van den heer Talma hadden gered, zijn 't per slot van rekening de coalitievrienden van dezen bewindsman geweest, die dit produkt zijner sociale wetgeving hebben doen schipbreuk lijden.

Hoe vreemd ziet de politieke konstellatie er op 't oogenblik dus uit! Welk een wild door elkander krioelen der politieke partijen! Velen hebben niet meer een eigen plaats en zijn meer te vinden waar men zou denken, dat zij thuis behoorden!

Een deel van Rechts met de socialisten stemde vóór de wet, en het restant van Rechts met de geheele Linkerzijde - met uitzondering van D. de Klerk, die misschien de stembus van 1913 in het voor hem zoo zwakke distrikt Rotterdam II, een arbeiderswijk, al zag staan - vormde de meerderheid, die de Bakkerswet deed sneuvelen.

Maar eenige van Talma's coalitievrienden waren voor de stemming weggeloopen. En Dr. Kuyper was op dit gewichtige moment weer buiten-af.

Zoo staat 't nu.

En wat thans? Zullen we nu heelemaal geen Bakkerswet in Nederland krijgen? Zullen de arme nachtzwoegers in de bakkerijen nu aan de willekeur der patroons, aan de grillen van een genotzuchtig publiek en aan de wreedheden van de konkurrentie tusschen de grootere en kleinere bakkers overgeleverd blijven?

Neen - als de geruchten in de pers waarheid bevatten. Die toch heeft dezer dagen het bericht gebracht, dat eenige kamerleden voornemens zouden zijn een nieuw ontwerp voor een Bakkerswet in te dienen, waarin dan rekening zou worden gehouden met de bezwaren, die men van eenige zijden tegen het afgestemde ontwerp had doen hooren. En we gelooven, dat dit de goede weg is, om uit de moeilijkheid te komen, waarin de koppige vasthoudendheid van den Minister aan vooropgezette meeningen onze wetgeving gebracht heeft.

Intusschen hebben de socialisten weer munt geslagen uit deze afstemming en kloppen zij een enorm succes uit druk bezochte bakkersvergaderingen, waar natuurlijk in booze woorden wordt afgegeven op de tegenstemmers, die den armen bakkers geen behoorlijke nachtrust zouden gunnen. Dat die snoode liberalen

van allerlei kleur, die wel hun mond vol hebben over de belangen der arbeiders, maar als 't er op aan komt niets voor hen doen, daarbij ook een veer moeten laten, behoeft natuurlijk wel geen verzekering.

Daarom is 't misschien niet ondienstig hier een enkel woord te zeggen over de motieven, die de vrijzinnig-demokraten bewogen hebben om, nadat zij vergeefs beproefd hadden verbeteringen in het ontwerp-Talma aan te brengen, ten slotte tegen te stemmen.

Zooals het ontwerp luidde, beteekende het een doodsteek voor het grootbedrijf, waar over 't algemeen de arbeidsvoorwaarden voor de gezellen beter zijn dan in het kleinbedrijf. Ware het amendement van Dr. Bos aangenomen, dan zou dit beteekend hebben, dat ongeveer 95 pCt. der gezellen voortaan geen nachtarbeid in de bakkerijen meer had behoeven te verrichten, terwijl de overige 5 pCt., die in het grootbedrijf met ononderbroken bedrijfskontinuatie een achturigen arbeidsdag zouden hebben gekregen met van elke drie weken telkens twee weken nachtrust en één week acht uur nachtarbeid (drieploegenstelsel).

Tegen den prijs van dit onmogelijk te maken, wilden de vrijzinnig-demokraten het ontwerp-Talma niet koopen. Zij wilden hun stem niet geven aan een wet, die koketteerde met een middenstandspolitiek op-zijn-smalst. Zij voelden weinig voor een wet, die gericht was tegen het grootbedrijf, waarin de arbeidsvoorwaarden op 't oogenblik voor de gezellen over 't algemeen nog 't gunstigst zijn.

De heer Talma had zich gericht tegen den vooruitgang van een bedrijf, waarin met het jaar voor de daarin werkenden de arbeidskondities beter worden. Alleen zij, die slechts naar één stand in de maatschappij kijken, met voorbijzien van de belangen van andere groepen van burgers, die met hun allen toch het maatschappelijk samenstel vormen, konden hun steun aan zulk een pogen geven en aan zulk een eenzijdige manier van wetten maken hun stem verleenen.

En dat de vrijzinnig-demokraten daarin niet mee zijn gegaan, spreekt dus wel vanzelf van een partij, die aan alle elementen in de maatschappij gelegenheid wil geven om zich te ontwikkelen.

Maar er is nog iets ànders en iets méér.

Het is namelijk wel merkwaardig dat waar de socialisten in ons land er zoo op staan, dat de nachtarbeid in de bakkerijen wordt afgeschaft - zóó zelfs, dat zij zich door een nonpussumus van den heer Talma zoo lieten imponeeren, dat zij tegen het drieploegen-amendement stemden - hun partijgenooten in het buitenland daar nog wel even anders over denken.

We vernamen daar onlangs een sterk staaltje van.

Een bekende vrijzinnig-demokraat, die niet lang geleden in Oostenrijk was, bracht daar een bezoek aan een groote sociaal-demokratische coöperatieve bakkerij, zoo niet de grootste van het land, die onder leiding staat van een bekenden socialistischen voorman. Na den rondgang stelde hij zijn geleider de vraag, hoe 't daar nu met den nachtarbeid stond, of die daar nu was afgeschaft.

En hoe luidde het antwoord?

- 'Nachtarbeid?... zoo zei men. Of die is afgeschaft? We denken er niet aan. Ons bedrijf staat en valt er mee'.

In die socialistische bakkerij zal natuurlijk het ploegenstelsel wel hebben gegolden, maar, men ziet, 't dat als de arbeidsvoorwaarden zoo goed mogelijk zijn geregeld, men in socialistische kringen nog wel eens verschillend denkt over den nachtarbeid wanneer de eigenaardigheden van het bedrijf de afschaffing op 't oogenblik nog bezwaarlijk maken.

Heeft de Kamer in de afgeloopen maand met de Bakkerswet dus negatieven arbeid verricht, tusschen de druppeltjes door heeft zij toch ook wat positiefs gedaan, want zij heeft tusschen die wet en de behandeling van de Ziekte- en Radenwet - dat andere onderdeel van Talma's sociale wetgeving - toch nog kans gezien een andere wet aan te nemen. We bedoelen een nieuwe wet op de Militaire Rechtspleging.

Of 'nieuw' was ze nu eigenlijk niet, want het ontwerp lag al lang gereed en op behandeling te wachten, totdat de Kamer er zich eindelijk over ontfermd heeft. We kunnen over deze wet echter gevoeglijk zwijgen, omdat zij, behalve in den kleinen kring van Nederlandsche militairen, voor ons maatschappelijk leven van weinig beteekenis is.

Liever willen we hier iets zeggen over de behandeling der

Ziekte- en Radenwet, waarmee na de afdoening der Bakkerswet, een aanvang is gemaakt en waarbij de rechterzijde der Kamer een allerzonderlingst en allertreurigst figuur heeft gemaakt.

Die houding doet ons aan 't onsmakelijk doen van een zeker soort van beestjes denken, nml.: aan dat van zeker soort van schoothondjes van nette huize. Men weet, dat deze diertjes, ofschoon zij thuis vertroeteld worden en volop van het lekkerste eten krijgen, dikwijls de vieze gewoonte hebben van op straat allerlei vuil te eten of er zich in rond te wentelen. En de angstige en ontstelde meesteres roept dan uit: ‘'t Is onbegrijpelijk! Het beest heeft thuis toch alles wat het verlangt! Hoe komt zoo'n beest zoo!’ Maar de meesteres vergeet, dat een hond een hondennatuur heeft.

In hetzelfde geval verkeert de rechterzijde der Tweede-Kamer.

Deze heeft ook een hondennatuur.

Over 't algemeen van goeden huize - veel adellijke exemplaren worden er onder aangetroffen - en over een meerderheid beschikkend, dat zij zich het lekkerste parlementaire voedsel verschaffen kan, doet zij toch, zoodra zij zich over de parlementaire straten beweegt, allerviest en is zij niet afkeerig van allerlei vuil.

Wat er met de amendementen van den heer Lohman op de Ziektewet is voorgevallen, heeft het bewijs voor de hondennatuur van de rechterzijde geleverd.

Wat was hier het geval?

De heer Lohman kon zich niet vereenigen met de positie, die door Minister Talma aan de Raden van Arbeid tegenover de Ziekteverzekering was toegekend, en diende, bijna op het laatste oogenblik, een reeks van amendementen in, welke de geheele Radenwet vrijwel overbodig zou maken. Werden deze wijzigingen aangenomen, dan zou de wet van Talma een geheel ander aspekt krijgen. En zij waren dus van zeer groot belang. Geen wonder dus, dat men 't noodzakelijk vond, vooraleer ze in behandeling te nemen, ze naar de Kommissie van Voorbereiding te renvoyeeren, om er haar advies over te vernemen. Hiertoe werd dan ook besloten. En ziehier nu wat Dr. Kuyper den avond nadat dit besluit gevallen was in ‘De Standaard’ schreef:

‘Het uitstel dat de Kamer nam tot Woensdagmorgen, is ontoereikend.

‘De amendementenreeks van den heer De Savornin Lohman plaatst tegenover het ontwerp van den minister een geheel ander stelsel.

‘Daarover kan de Commissie van Voorbereiding, met haar Bijzitters, in zoo korten tijd geen oordeel vellen. De invoering toch van de Bijzitters heeft geen zin, of de Bijzitters moeten gerugsteund zijn door bespreking van de zaak in de onderscheidene clubs, waarin de Kamer verdeeld is.

‘Dit kon thans niet geschieden. De tijd was hiervoor veel te kort.

‘Meer nog.

‘Nu een geheel nieuw stelsel is aangediend, is het billijk, dat dit stelsel vooraf in de Afdeelingen worde onderzocht; dat het daarna eerst in de Commissie van Voorbereiding kome; dat daarop nieuwe besprekingen met den minister volgen; en dat er alsdan een geheel nieuw rapport aan de Kamer worde ingediend.

‘Stel toch, dat men aan het stelsel-Lohman de voorkeur gaf, dan moet er toch gelegenheid zijn, om ook hierop amendementen in te dienen, juist zooals op 't oorspronkelijk ontwerp.

‘Kan dit thans niet afloopen, dan blijft er niet anders over, dan de geheele behandeling op te schorten. Zooals nu de zaken liggen, is de Kamer niet in staat tot het vellen van een rijp oordeel.

‘Zeker, er ware nog een andere uitweg. Deze, dat de minister terstond het voorstel-Lohman onaannemelijk verklaarde.

‘Maar zou dit billijk zijn?

‘En, ging men hiertoe over, liep men dan geen gevaar een beslissing te krijgen, gelijk die op dit oogenblik door niemand wordt gewenscht?’

De antirevolutionaire leider vond het advies der Kommissie van Voorbereiding dus voor deze gewichtige zaak nog niet voldoende, maar wilde amendementen zelfs eerst in de afdeelingen laten onderzocht.

Zeer juist en zeer wijs.

En conform het advies van Dr. Kuyper kwam de Kommissie daarom ook bij de Kamer met het voorstel (dat met 4 stemmen tegen 1 genomen), om de amendementen naar de sekties ter onderzoek te verwijzen.

Maar toen gebeurde het ongelooflijke, waarop we boven al wezen.

Toen den volgenden dag dit voorstel van de kommissie in behandeling zou komen, trok de heer Lohman plotseling zijn amendementen weer in. Zich ongerust makend over een boos gezicht van den Minister, die allesbehalve in zijn nopjes was over het vooruitzicht, dat zijn Ziekte- en Radenwet door dit uitstel mogelijk vóór 1913 niet zou kunnen worden binnengehaald, trok hij zich druipstaartend terug en blies hij overhaast den aftocht. Hij trok zijn amendementen weer in.

En dat terwijl hij alle reden had om te kunnen vermoeden, dat het voorstel der kommissie kans had om aangenomen te worden, daar zijn amendementen in den smaak vielen van vele leden van Rechts en men aan de linkerzijde der Kamer er ook sympathiek tegenover stond.

De houding van den heer Lohman heeft men in de pers een ‘raadsel’ genoemd, want 't was toch niet aan te nemen, dat deze veteraan op parlementair gebied toen hij zijn amendementen indiende de gevolgen niet overzien zou hebben, en ook niet, dat hij ze niet zou hebben ingediend, indien hij niet overtuigd ware geweest, dat zijn stelsel beter was dan dat van den Minister! En zou hij nu zoo maar dit betere voor het, in zijn oogen, slechtere van den heer Talma laten loopen?

Een waar menschelijk en parlementair raadsel!

Maar daarmee was deze treurige geschiedenis echter nog niet uit, want toen de geestelijke vader van deze intellektueele kinderen ze in den steek liet, ontfermde een Unie-liberaal zich over hen en adopteerde ze. De heer Roodhuijzen diende daarop de amendementen opnieuw in.

De Kommissie van Voorbereiding moest nu wederom van raad dienen, en wat natuurlijker dan dat men meende te mogen verwachten, dat waar zij, toen de amendementen van den heer Lohman afkomstig waren, van meening was, dat een voorafgaand onderzoek in de afdeelingen noodig was, zij dit ook zou adviseeren nu die amendementen op naam van een ander waren overgegaan

en het wezen van de zaak dus hetzelfde was gebleven. Maar neen! Nu kwam de Kommissie tot een tegenovergestelde konklusie, want haar meerderheid zag nu eensklaps de wenschelijkheid van een afdeelingsonderzoek niet meer in. De twee rechtsche leden dezer kommissie, de heeren Nolens en Van Vliet, gaven zich zelf een slag in het aangezicht en een brevet van karakterloosheid door hun vorig advies te désavoueeren en over te loopen naar den heer De Visser, die van het begin af, zelfs toen de amendementen nog van den heer Lohman waren, tegen verwijzing naar de afdeelingen was geweest. Maar voor hen was ‘There are something in a name’ vooral omdat het een ‘linksche’ naam was.

Daarmee was 't echter nog niet uit. De Rechtsche hondjes van goeden huize vergastten zich nòg meer aan het parlementaire straatvuil.

Ook Dr. Kuyper ging nu meesmullen.

Dezelfde man, wiens advies in ‘De Standaard’ we hierboven woordelijk aanhaalden en waarin hij zich, niet waar, rondweg uitsprak voor een afdeelingsonderzoek, kwam, alsof er alweer geen vuiltje aan de lucht was, zich tegen dit onderzoek verklaren, alleen omdat de amendementen nu op naam van den heer Roodhuijzen stonden. Dat hij deze folte face met allerlei sophismen beproefde goed te praten, spreekt wel vanzelf van dezen politieken duikelpop.

En nu gebeurde, wat toen ook wel te verwachten was: de Kamer weigerde de amendementen-Roodhuijzen in de sekties te gaan onderzoeken. Maar wat het comble was, is wel dit, dat tot de tegenstemmers ook behoorden... de heer Lohman zelf en de voorsteller van het afdeelingsonderzoek in ‘De Standaard’, dr. Kuyper!

En nadat de rechterzijde dit politieke heldenstuk en partij-immoraliteit had uitgehaald, werd een aanvang gemaakt met de behandeling der Ziekte- en Radenwet, welke weldra in zulk een verwarringsknoop geraakte, dat op dit moment nog niets te zeggen valt over de kansen van haar aanneming of verwerping.

Misschien dat we daarover de volgende maand wat meer weten.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXIII.

I.

Als Goethe in het eerste deel van zijn *Faust* Mephistopheles laat zeggen:

> ‘Die Kirche hat einen guten Magen,
> Hat ganze Länder aufgefressen
> Und doch noch nie sich übergessen,’

dan is dit als 't ware de stelling, waarbij zich de toepassing aansluit, die hij in het tweede deel laat geven, in het IVe bedrijf, door den aartsbisschop. Na het gevecht met den tegenkeizer, waarin de keizerlijke troepen met behulp van Faust en Mephisto en de booze geesten de overwinning hebben behaald, deelt de keizer de gaven en gunstbewijzen uit, die bij zoo'n gelegenheid onvermijdelijk schijnen. Doch wanneer dan de keizer de vorsten ontslaat, blijft alleen de aartsbisschop achter:

> ‘Der Kanzier ging hinweg, der Bischof ist geblieben,
> Vom ernsten Warnegeist zu deinem Ohr getrieben!
> Sein väterliches Herz von Sorge bangt um dich.’

zegt hij. En op de vraag, waarom? zet de bisschop uiteen, dat de overwinning, in verbond met den booze behaald, geen stand kan houden, wanneer niet een deel van het overwonnen gebied aan de kerk wordt gegeven:

‘Den breiten Hügelraum, da, wo dein Zelt gestanden...
Den stifte, fromm belehrt, zu heiligem Bemühn;
Mit Berg und dichtem Wald, so weit sie sich erstrecken,
Mit Höhen, die sich grün zu steter Weide decken,
Fischreichen klaren Seen, dann Bächlein ohne Zahl
Wie sie sich, eilig schlängelnd, stürzen ab zu Thal.
Das breite Thal dann selbst, mit Wiesen, Gauen, Gründen...
Die Reue spricht sich aus, und du wirst Gnaden finden.’

Maar daarmede is het nog niet gedaan.

Om daar een kerk te bouwen, moet er geld zijn! Welnu, daar moet de keizer ook maar voor zorgen:

‘Dann widmest du zugleich dem Werke, wie's entsteht
Gesammte Landsgefälle: Zehnten, Zinsen, Beth,
Für ewig. Viel bedarf's zu würdiger Unterhaltung
Und schwere Kosten macht die sorgliche Verwaltung.
Zum schnellen Aufbau selbst auf solchem wüsten Platz
Reichst du uns einiges Gold aus deinem Beuteschatz...’

Bovendien nog bouwmaterialen, die door het volk ‘vom Predigstuhl belehrt’, wel zullen worden aangevoerd. En reeds wil de bisschop, verheugd over 's keizers toezeggingen, heengaan, als hij zich nog bedenkt en terugkomt om te zeggen:

‘... Es ward dem sehr verrufnen Mann
Des Reiches Strand verliehn: doch diesen trifft der Bann
Verleihst du reuig nicht der hohen Kirchenstelle
Auch dort die Zehnten, Zins, und Gabe und Gefälle.’

Wat den keizer aanleiding geeft tot de bittere opmerking:

‘So könnt' ich wohl zunächst das ganze Reich verschreiben.’

In deze regels heeft Goethe willen schetsen, wat de kerk doet, zoo zij ergens de baas wordt. Dan neemt zij alles en nog wat voor zich, en gunt geen ander wat. In landen, waar zij nog onderligt, spreekt zij voortdurend van tolerantie en pariteit, maar dat alles vergeet zij, zoodra zij aan de bovenhand is. Dan is er niemand buiten haar, dan is zij de eenige, waarmede rekening moet worden gehouden, dan neemt zij ‘Kirch und Staat zum Lohn.’

En dat is juist de reden, waarom nergens de strijd tegen het clericalisme feller en met scherper wapens wordt gestreden, dan in landen, waar men den clerus aan het bewind heeft gezien en de schorpioenen kent, waarmede deze zijn tegenstanders weet te geeselen. Dit is de reden, dat in landen, waar het clericalisme eeuwenlang heeft geheerscht, de felste oppositie tegen die partij bestaat, omdat zij daar zich intolerant, hebzuchtig, fanatiek en vooral een vijandin van ontwikkeling en vooruitgang heeft getoond. Zooals in Luther's tijd reeds de spreekwijze gold: ‘hoe dichter bij Rome, hoe slechter Christen,’ - zoo is het in onzen tijd opmerkelijk, dat in de landen, waar de clericale heerschappij oppermachtig was, de handel is vernietigd, de welvaart gedood, de ontwikkeling tegengehouden, het onderwijs verwaarloosd. Nergens worden meer analphabeten aangetroffen dan in landen, waar de clerus de macht in handen had, nergens heerschen op intellectueel, moreel en sociaal gebied erger toestanden, nergens is de domheid grooter, het bijgeloof erger.

En het is daarom te begrijpen, dat in landen, waar de clerus heerscht, door de vrienden van den vooruitgang telkens krachtige pogingen worden aangewend, om de voortwoekerende macht dier partij te bestrijden, en háar zoo mogelijk te beletten, de toestanden, die in zuiver clericale staten zijn ontstaan, ook daar in te burgeren.

Voor eenige weken is in België die strijd gestreden - en door de anticlericale partijen verloren. Opnieuw zijn, voor vele jaren, de clericalen in België de baas, en kunnen zij hun destructieve politiek naar hartelust voortzetten.

Hoe anders is deze uitslag geweest dan verwacht werd! Met toenemend geweld hadden de anticlericale partijen zich verzet tegen de alleenheerschappij van het Katholicisme, en menige veer had deze partij in dien strijd moeten laten. Voor veertien jaren had de Katholieke partij nog in de Belgische Kamer de overweldigende meerderheid van 72 stemmen. Twee jaren daarna was deze meerderheid tot 54 geslonken; toen zonk zij voortdurend eerst op 26, toen op 20, op 12, op 8, en eindelijk voor twee jaren op 6 stemmen. Dit voortdurend toenemen van de anticlericale beweging in het land had plaats zonder uiterlijken dwang, kwam uit het volk zelf voort. En na de geestdriftige

betooging, die verleden jaar tegen de fanatieke schoolwet van het ministerie-Schollaert plaats had - een betooging, die den leider van het clericale kabinet tot heengaan noopte en instinctief tot de aaneensluiting van de liberale en de socialistische partijen leidde, meende men, dat thans de eindelijke overwinning van de linkerpartijen gewaarborgd was, dat thans aan het clericale bewind, nadat het 28 jaren in België had geheerscht, een einde zou komen.

Die verwachting is teleurgesteld. De verkiezingen hebben, in stede de clericale groep te verzwakken, haar versterkt, en de clericale meerderheid weder van 6 op 16 stemmen gebracht. De vereende pogingen van de linker-coalitie hebben niet tot de overwinning kunnen leiden. En voor vele jaren zal het lot van België weer in handen zijn eener regeering, die haar bevelen ontvangt uit de duizenden kloosters, en van een heerscher over de bergen, ultra montes.

Het is buiten twijfel, dat de leiders van het linker-cartel alles hebben gedaan wat zij konden, om hun partij de overwinning te bezorgen. Het program dat zij hadden opgesteld: openbaar onderwijs, ontdaan van geestelijken invloed; betere organisatie der landsverdediging, algemeene weerplicht; en algemeen, gelijk kiesrecht, hebben zij in de tallooze meetings, die aan de verkiezing voorafgingen, met consequentie en standvastigheid verdedigd. Maar de vrees, dat een deel der kiezers zich met de cartel-politiek niet zouden vereenigen, een vrees die door de liberale leiders sinds lang werd gevoeld en uitgesproken, is bewaarheid.

De uitstekend georganiseerde verkiezings-agitatie van de clericalen, de invloed der geestelijken, die op het platte land zeer groot is, de taktiek om de ‘leekenschool’ voor te stellen als de bron van alle onheil, als de kweekschool van misdaad en anarchisme, heeft vele stemmen voor de clericalen gewonnen; maar meer nog de vrees in sommige conservatieve kringen voor het roode spook. Meenende voor de keus te staan tusschen het clericalisme en het socialisme, hebben velen aan het eerste de voorkeur gegeven boven het laatste.

En toch had de uitslag in België een andere moeten en kunnen zijn, wanneer in dat land, inplaats van het zonderling samengesteld en ingewikkeld meervoudig kiesrecht het enkelvoudig,

algemeen en gelijk democratisch kiesrecht bestaan had. Dit zal de oorzaak wezen, dat de strijd om het algemeene, gelijke en geheime, enkelvoudige kiesrecht met vernieuwde heftigheid zal ontbranden, nu de strijd om de school voorloopig moest worden opgegeven.

II.

Het ging bij dezen strijd voornamelijk om de school. Het woord, eens door Schaepman gesproken: 'Wie de opvoeding van het kind in handen heeft, dien behoort de toekomst', is in België in de laatste kwarteeuw met groote consequentie door de clericalen in praktijk gebracht. Zij hebben alles gedaan, wat zij konden, om de staats- en gemeentelijke openbare, neutrale school te onderdrukken en daarvoor de clericale, de kloosterschool in de plaats te stellen.

Toen de clericalen aan de regeering kwamen waren er in België al 2124 kloosters met 32461 monniken en nonnen. Thans, na een kwarteeuw, is dat aantal ontzettend toegenomen, en telt men 4135 kloosters, met 85744 monniken en nonnen. Na de invoering van de scheidingswet in Frankrijk werden in een enkel jaar in België 500 nieuwe kloosters opgericht, waarin 6000 monniken, uit Frankrijk uitgeweken, een plaats vonden. Overal in de omstreken der groote steden en op het platteland ziet men kloosters oprijzen, en de waarde der onroerende goederen in de doode hand wordt in België op ruim 700 millioen francs geschat, het totale bezit van de kloosters op ruim drie milliard.

En nu is het de groote zorg der regeering geweest, om het onderwijs geheel in handen te brengen van deze kloosterlingen, waarvan velen niet de geringste bevoegdheid hebben om onderwijs te geven. Van de 12436 monniken en nonnen, die bij het onderwijs werkzaam zijn, hebben ruim een derde, 4137 geen enkele bevoegdheid. Vandaar dat het onderwijs zich in die kloosterscholen beperkt tot het van buiten leeren van gebeden en liederen, en dat de ontwikkeling van het volk in België steeds meer achteruit gaat.

In het jaar 1883, dus een jaar voor het begin van de clericale overheersching, waren in België 27 staats-kweekscholen voor

onderwijzers, en geen clericale. In 1911 waren er nog slechts 13 staats-kweekscholen tegen 40 clericale, wier kweekelingen bestemd waren, om ook het openbaar onderwijs in clericalen zin te geven. Het aantal gemeentelijke openbare scholen daalde, ondanks de toeneming der bevolking, van 4787 tot 4684; de door den staat ondersteunde clericale scholen echter namen toe van 10 op 2906. De gemeentelijke scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs verminderden in dien tijd van 2710 tot 2270. En daarbij dient in 't oog te worden gehouden, dat onder het clericale bestuur de openbare scholen geenszins neutraal of liberaal waren. In 1895 werd het godsdienstonderwijs op alle scholen verplichtend gesteld, en slechts onder zekere vrij beperkte voorwaarden kan een leerling daarvan worden vrijgesteld. Meer dan de helft der gemeenten hebben katholieke gemeenteraden, en deze zorgden wel, dat de scholen in hun ressort een clericaal karakter kregen.

De begeerte van de clericale partij om de school in handen te krijgen nam toe, naarmate de anticlericale stemming in het land sterker werd.

In 1884 werd een wet ingevoerd, waarin de gemeenten het recht verkregen, aan vrije, dat wil zeggen kloosterscholen, een bijdrage uit de staatskas toe te kennen. In 1895 werd het godsdienstonderwijs in alle scholen verplichtend gesteld en werden staatsbijdragen toegekend aan alle kloosterscholen, die aan zekere waarborgen voldeden. En in 1911 werd door de clericale regeering een schoolwet voorgesteld, waarin voor alle kloosterscholen staatsbijdragen worden aangewezen. Daardoor kon overal de stichting van kloosterscholen worden ter hand genomen, en kon de gehate openbare of leekenschool, de école laïque, overal worden leeggepompt!

Zoo zouden ook liberale of vrijzinnige gemeenten genoodzaakt zijn, naast de eigen scholen, de kloosterscholen te bekostigen; onder den schijn van ‘vrije keus der ouders’ zou aan de ouders een bewijs worden gegeven, waarop zij hun kind in de openbare of kloosterschool onderwijs konden laten geven, en werd de staat, de provincie of de gemeente verplicht die ‘schoolbon’ tegen contante waarde in te lossen. Bij den bekenden invloed, dien de geestelijkheid op haar gemeentenaren weet uit te

oefenen zou dit de totale vernietiging van de openbare, neutrale school na zich gesleept hebben. En de vrees voor de onafwendbare totale verdomming van het volk ontketende een storm van verontwaardiging, die geheel België in beweging bracht. Toen dwong koning Albert het clericale kabinet-Schollaert om af te treden, en de behandeling van die schoolwet uit te stellen tot na de algemeene verkiezingen.

In de plaats van den fanatieken minister Schollaert trad de welwillende, diplomatieke de Broqueville - maar ook hij kon zich niet onttrekken aan den invloed van de clericale heerschers achter de schermen. De geringe wijzigingen, die hij in het ontwerp-schoolwet aanbracht, wijzigden niets aan de grondslagen waarop dit berustte: het onderwijs geheel in handen te brengen der geestelijkheid. Dit bleek het best, toen de oudminister Schollaert het ontwerp-de Broqueville goedkeurde, wijl daarin zijn plannen en wenschen volkomen werden overgenomen.

Zelfs Belgische katholieken erkennen, dat de invoering van dit ontwerp de school nog slechter zal maken, dan ze al is. En hoe slecht het onderwijs is blijkt wel uit het aantal analphabeten, dat in 1910 bij de loting werd vastgesteld. Van de 1000 recruten konden er 89 niet lezen of schrijven. In Frankrijk bedraagt dit aantal 49, in Nederland 30, in Zwitserland 20, in Zweden 1 en Duitschland 0 per duizend. België streeft dus, met Spanje, Portugal, Italië en de Balkanstaten naar den voorrang onder de slecht onderwezen staten van Europa. De leerplicht, die in de meeste Europeesche staten is ingevoerd, behoort in België nog tot de door den clerus bestreden nieuwigheden: de conservatieven van het type-Woeste, hebben nooit willen inzien, dat de noodzakelijkheid bestond om het ‘compelle intrare’ niet alleen op de kerk, maar ook op de school toe te passen. Met het gevolg dat 100.000 kinderen in België absoluut geen onderwijs genieten!

Dit zijn de resultaten van de taktiek om het volk dom te houden, om het de noodige gelegenheid tot ontwikkeling te onthouden, opdat het des te gemakkelijker te besturen zou zijn; met ter zijde stelling van alle andere dan de uitsluitende partijbelangen heeft de Belgische clerus elke vooruitgaande beweging met moedwil tegen gegaan.

Om hun invloed en hun macht te behouden hebben de cleri-

calen ook steeds geweigerd den persoonlijken dienstplicht in te voeren, de plaatsvervanging af te schaffen. Voor een deel uit vrees voor den invloed van het kazerneleven in de groote stad op de plattelandsbevolking, voor een deel ook om die bevolking van den last der dienstverrichting in het leger te bevrijden. Met groote duidelijkheid hebben liberale senatoren en kamerleden uiteengezet, dat de landsverdediging in deplorabelen toestand verkeert; en zelfs de ministers van oorlog, die poogden daarin verbetering te brengen, werden genoodzaakt hun portefeuille op te geven.

Niet alleen om de antimilitaristische kiezers te ontzien, maar ook om de belastingen niet te verhoogen werd deze toestand bestendigd. De bekende senator Sam Wiener heeft in meer dan één redevoering, in meer dan één artikel aangetoond, hoe de regeering een ongezonden, onzuiveren financiëelen toestand heeft doen ontstaan, door jaarlijks ongeveer 120 millioen francs schuld te maken, en die door het verkoopen van staatspapieren te dekken, in plaats van de loopende uitgaven uit de gewone begrooting te voldoen. Met de eene hand werd het geld weggesmeten aan de kloosterscholen, met de andere werd geld geleend, en daardoor een ongeregelde financieëele toestand geschapen, zoodat de Belgische staatsrenten, die voor een kwarteeuw boven pari stonden, thans 14 pCt. onder pari genoteerd staan.

Dit alles wordt door de clericalen als verstandige politiek uitgekreten. Maar het gevolg ervan zal zich mettertijd wel laten gevoelen.

III.

De liberalen, verbonden met de sociaaldemocraten meenden, dat de dagen der clericale overheersching thans geteld waren. De vorige kamerverkiezingen hadden de clericale meerderheid telkens weer doen slinken, en men geloofde dat de nog slechts zes stemmen tellende meerderheid thans in een minderheid zou overgaan. Temeer daar het verzet tegen de schoolwet van Schollaert verleden jaar zulk een grooten omvang had aangenomen.

Maar zij hadden daarbij niet gerekend op de groote ‘grauwe massa’, die door haar talrijkheid de schaal zoo gemakkelijk naar de eene of naar de andere zijde kan doen overslaan. Die massa

bestaat niet uit overtuigde aanhangers van deze of gene partij, maar uit de berekenende materialisten, die niet in staat zijn zich voor een denkbeeld, een beginsel warm te maken, maar slechts denken aan hun eigen belang. Voor deze ‘middenstof’ was het verbond tusschen liberalen en sociaal-democraten de eerste aanleiding tot vrees. Dat verbond was noodig, wijl daardoor alleen in de kamer een meerderheid tegenover de clericalen kon worden verkregen. Maar de vrees voor het roode spook was in België grooter dan die voor het zwarte gevaar.

Met breedvoerigheid en duidelijkheid hadden de liberale leiders uiteengezet, dat de financiëele politiek voor het land noodlottig zal worden. De kiezers moesten inzien, dat verandering daarin noodig is. Maar zij redeneerden aldus: De linkerzijde acht die financiëele politiek verkeerd en zal dus, zoo zij aan de regeering komt, daaraan een einde maken. Dat zal echter geld kosten, nieuwe belastingen, verhooging der bestaande lasten.

Evenzoo ging het met de landsverdediging. Algemeene verontwaardiging heerscht, omdat de clericale regeering die zoo heeft verwaarloosd, dat de neutraliteit van België gemakkelijk kan worden geschonden. Maar brengt men de liberalen aan 't bewind, dan zullen zij den persoonlijken dienstplicht invoeren, en geld noodig hebben, om het leger in staat te stellen zijn taak te vervullen.

Dit heeft velen, uit vrees voor nieuwe heffingen, gedreven in de armen der clericalen, die alles wel bij het oude zullen laten.

Ten slotte hebben de groote vertegenwoordigers van de financiëele en de handelswereld, uit vrees voor het socialistische beginsel, en meenend dat de zegepraal daarvan voor den handel en de geldmarkt nog slechter zou zijn dan de clericale overheersching, de tegenwoordige regeering verkozen boven de onbekende gevaren, die hen boven 't hoofd zweefden. En de clericale partij heeft de verschrikkingen van een socialistische regeering met donkere kleuren geschilderd, om die ‘spokenvrees’ te doen toenemen.

Door al deze - en andere - oorzaken is, terwijl toch de geest onder het volk in België niet clericaal meer mag worden genoemd, de liberaal-socialistische coalitie verslagen. Vooral in Vlaanderen, waar het schrikbeeld voor het roode spook van het

socialisme nog grooten invloed heeft op de denk- en zienswijze der bevolking, is de nederlaag der linkerzijde ontzettend geweest, erger dan in het Waalsche deel van het land. De scheiding van België in twee gedeelten: het katholieke Vlaanderen en het anticlericale Walenland, wordt dan ook steeds duidelijker waargenomen. En de bestaande scheiding tusschen het Vlaamsche en het Waalsche deel, scheiding veroorzaakt door verschil van taal en verschil van landaard, zal daardoor een nog sterker, nog ernstiger karakter krijgen.

Voor lange, lange jaren is het vooruitzicht, in België een andere, vrijzinnige regeering te verkrijgen, vrijwel verkeken. Alles wat de clericale regeering thans kan doen, om haar macht en heerschappij te versterken, zal gebeuren. De invoering van het gelijke en algemeene stemrecht, door de coalitie beloofd, zal wel lang op zich laten wachten; de afschaffing van het meervoudig kiesrecht, dat door toekenning van een tweede en derde stem aan sommige klassen van kiezers zooveel bijdroeg om de clericale heerschappij te versterken, zal wel niet plaats hebben.

De regeering heeft doen verklaren, dat zij zich door de behaalde overwinning niet zal laten verleiden om van haar heerschappij misbruik te maken, dat zij een politiek van wijze matiging zal volgen. Het schijnt daarom vrijwel onmogelijk, dat de regeering de zoo veroordeelde schoolwet-Schollaert nog eens zal indienen. De haat tegen de kloosters, die den nijveren industrieel zoo groote concurrentie aandoen, is reeds groot genoeg, ook onder de katholieken in België, om werkeloos toe te zien als aan die instellingen uit de schatkist nog eens een twintig millioen francs per jaar worden toegewezen.

En de uitslag der verkiezing heeft toch ook wel bewezen, dat in België een groote partij is, die niet dulden wil en niet dulden zal, dat de Belgische jeugd aan de clericalisatie der kloosterlingen wordt uitgeleverd. Reeds nu heeft in verschillende deelen van het land zich ernstig verzet getoond tegen de clericale overwinning. Dat verzet was op het oogenblik, onder den indruk van de nederlaag, begrijpelijk, al was het niet te billijken. Doch het zal, openlijk onderdrukt, blijven voortwoekeren. En de geschiedenis van België toont, hoe machtig, hoe vreeselijk de geest van

verzet worden kan, wanneer zij eens losbreekt. De clericale meerderheid zal verstandig doen, niet toe te geven aan den wensch der uitersten, en zich niet al te kras, niet al te hard te verzetten tegen den geest van vooruitgang, wil zij niet heel spoedig haar eigen graf graven. Want ook voor België geldt het woord van onzen Hollandschen dichter Hooft:

> ‘Houdt vry der volken toom wel stadigh inder handt;
> Maar voor het uiterst schroom de teugel. Met verstandt
> Van wight den breidel rept, wat styver of wat zachter:
> Te ruim, dat struickelt vaak - maar al te kort leit achter.’

Boekbeoordeeling. door Dr. A. Aletrino.

***Naar het levend model. - De kinderen van Huize Ter Aar*, door Jeanne Reyneke van Stuwe. L.J. Veen, Amsterdam 1911.**
***Ver van de menschen,* door Josef Cohen. Uitg. v. Holkema & Warendorf, A'dam 1911.**
***De ruige hoeve,* door J. Eigenhuis. Uitg. Valkhoff & Co., Amersfoort.**
***Broze naturen,* door Alex Booleman. Uitg. Em. Querido, Bloemendaal.**
***Buiten den heerweg, een boek van liefde,* door Nico van der Ley. Uitg. V. Holkema & Warendorf, A'dam 1911.**
Philippe Monnier en Gaspard Vallette....

Naar het levend model. - De kinderen van Huize Ter Aar, door Jeanne Reyneke van Stuwe. L.J. Veen, Amsterdam 1911.

Er bestaan maar weinig artiesten, geloof ik, in wier werken onderling men zulke groote verschillen kan opmerken als in die van Jeanne Reyneke van Stuwe. Eerst 'Vrije kracht', dat uitstekend was, daarna 'De Illusie der doode Menschen', dat bijna niet is uit te lezen en nu 'De kinderen van Huize Ter Aar, dat - evenals 'Vrije kracht' - niet alleen onder het beste behoort, dat door de schrijfster is voortgebracht, maar ook dat in de laatste jaren in ons land is geschreven.

Even als in sommige van haar andere werken, openbaart zich ook hierin de merkwaardige eigenschap van de schrijfster, zich zóó in den ziele-toestand van anderen, zich zóó in omstandigheden, die haar geheel vreemd moèten zijn, te kunnen verplaatsen, dat het den lezer voorkomt alsof zij alles, wat zij beschrijft zelf heeft mee- en doorgeleefd. 'De kinderen van Huize Ter Aar' is een uitstekend boek. Wanneer men het heeft gelezen, voelt men spijt, dat het uit is en heeft men telkens het verlangen

het weer op te nemen en er nog eens en nog eens aan te beginnen.

Het is moeilijk den inhoud van dit boek weer te geven. Immers het is geen echte roman, er komen geen groote gebeurtenissen in voor, er zijn geen zenuw-schokkende tafereelen in beschreven, waarbij men met ingespannen aandacht en met koortsige haast de bladzijden 'doorvliegt' om het einde te weten, het bevat zelfs geen doorloopend verhaal. Het is de beschrijving van het rustige, betrekkelijk-gelijkmatige leven van een familie op een dier mooie, deftige buitens, zooals er vroeger zoovele aan de Vecht - vooral tusschen Nieuwersluis en Maarssen - waren gelegen, die langzamerhand meer en meer verdwijnen, maar waarvan er nog enkele in die streek over zijn. Zij worden bijna niet meer bewoond en vertoonen het beeld van een langzaamgedurig, stil, zwijgend verval en staren met hun dichte vensters en met hun moewe gevels over de hoog-oude boomen, over de gras-begroeide paden en de vijvers, volgewoekerd van plompenblad en andere waterplanten, terwijl de rivier in zachte, bijna-onhoorbare werveling langs ze voorttrekt in eeuwige, nooitzwijgende droom-fluistering van nu-verdwenen mooi en eensgeweeste grootheid, die nooit zal weer-komen.

De schrijfster vertelt ons het leven van die familie in een reeks, niet met elkaar samenhangende kinder-tafereelen, zonder dat zij zich zelfs de moeite geeft de verschillende scènes of hoofdstukken - op een enkele uitzondering na - met een doorgaanden band aan elkaar te koppelen. Maar de beschrijving van die kinder-tafereelen is uitstekend, zonder eenige gewildheid; de kinderen leven in hun spreken en in hun doen en laten en hun ziel, hun voelen is door de schrijfster op een wijze weergeven, die niet uitsluitend de herinnering van haar eigen jeugd ten grondslag kan hebben en die van andere kinderen, die zij gekend heeft, maar die ook het gevolg moet zijn van het zich weten te verplaatsen in wat er in een kinder-ziel omgaat. Er zijn van die kleine trekjes in haar beschrijving, even maar aangeduide gevoelens, kort maar aangegeven gedachten, die door het kinderbrein heengaan, dat ware meesterstukjes zijn. Om b.v. één uit de velen te noemen, waar Adèle op de kermis (die kermis zelf is uitstekend beschreven) - wanneer de man van het tentje met allerlei papiergerei haar een snauw geeft en haar zegt van

den boel af te blijven - op eens haar verontwaardiging en haar kinder-eigenwaarde voelt opkomen, dat die man zoo iets tegen háár, een kind van Ter Aar durft zeggen! Van dergelijke uitnemende opmerkingen is het boek vol en er is haast geen bladzij, zou ik bijna zeggen, waarop men er niet één kan vinden.

Twee tafereelen zijn er, die - dóór de herinnering van al het overig mooi, dat de schrijfster ons geeft - ons voortdurend bijblijven, namelijk de schildering van den vischvangst in den opkomenden mane-schijn en die van den namiddag, dien Adèle bij het ziekbed van kleine Otto doorbrengt, wanneer het daglicht langzaam heen-duistert naar den angstig-stillen avond, terwijl zij beurtelings zit te luisteren naar de vaag-verre geluiden in huis en naar het ademhalen van het zieke kind, met de obsedeerende vrees, dat het kind zal doodgaan en haar stil-schreiende behoefte, dat er iemand zal komen en dat zij niet langer alleen zal blijven.

Van iemand, die zulke stemmingen voelen kan en ze weet weer te geven op de wijze als de schrijfster heeft gedaan, van zoo iemand kan men gerust en met volle overtuiging volhouden, dat zij een artiesten-ziel heeft!

De eenige aanmerking, die ik zou willen maken is, dat men soms in verwarring geraakt met den leeftijd van Adèle die zoo ongemerkt, langzamerhand de hoofd-persoon van het verhaal wordt. Ik geloof niet, om een voorbeeld te noemen, dat een kind als zij - dat zóó denkt en voelt op het eene oogenblik - zich op het andere oogenblik zóó kan verdiepen in en zich vermaken met het uitkiezen van een porseleinen bad-poppetje, als de schrijfster het doet voorkomen. Daardoor maakt het soms den indruk, dat zij nog een klein kind is, terwijl men op het andere oogenblik den indruk krijgt - door haar voelen en door haar overpeinzingen - dat zij veel ouder is dan in den aanvang van den roman staat aangegeven. Ik ben ten minste eenige keeren gedwongen geweest de opgave van haar leeftijd na te slaan, om nauwkeurig te kunnen vasthouden, dat zij hoogstens pas tien jaar is.

Zulke aanmerkingen echter doen niets af aan het mooie en verdienstelijke van het boek, dat één van de serie ‘Zijden en keerzijden’ is, waarmee men de schrijfster geluk mag wenschen en waardoor men nog meer respect voor haar talent krijgt als men reeds heeft.

Ver van de menschen, door Josef Cohen. Uitg. van Holkema & Warendorf, Amsterdam 1911.

'Wel is 't misschien negenhonderd jaar, dat de Strie's in 't dorp Meerloo wonen. Ze waren de eerste boeren, die zich vrij wisten te maken van het lijfeigenschap, omdat zij trotsch waren, en geen moeite ze groot genoeg was, om onafhankelijke menschen te worden. En na hen werden natuurlijk alle menschen in het gehucht vrij; maar de Strie's waren de eersten geweest... de familie Strie was door dit feit machtig geworden, en ze voelde den gezwegen eerbied van het geheele kerspel. Daarom gaan de Strie's zoo rechtop, en krommen ze hun ruggen nooit... Er zijn godsdienstige Strie's geweest, en twijfelaars; de godsdienstigen stelden zich een God voor als het noodlot; de twijfelaars het noodlot als een God. Maar allen waren menschen van één geloof: fatalisten... De eerbied voor de Strie's was groot in die dagen. En hij dacht na, hoe de kleine hoeve toch zoo wijd-uit over het groote heideland zoo'n bijzonder-mystieken klank had. De Strie-boerderij, dat kleine, armzalige huisje! Groote hoeven stonden aan de zijden der IJsel-uiterwaarden; daar droomde het blanke, rijke vee op de zonnige weiden. En hoog wuifde er het graan. Maar in geheel Salland was de smalle Strie-boerderij bekend; het ontzag voor den naam was in den rijksten boer. Oude mythen klonken in den naam; want door honderden jaren waren de Strie's droomende denkers geweest, die niet omgegaan waren met de anderen in het dorp. En dat had hun magischen invloed vermeerderd. Ze hadden zich niet opgewerkt; ze bezaten dezelfde landerijen als voor vijfhonderd jaren; ze wilden nimmer zich in het openbaar leven bewegen; ze wilden eenzaam zijn en droomen.

En zoo werden legenden één met hun naam. Niemand durfde te tornen aan hun eenzaamheid. Men vond het geheel natuurlijk, dat ze de eenzaamheid zoo lief hadden... Want er was een legende, dat de Strie's te gronde zouden gaan, wanneer ze te veel deel zouden nemen aan het dorpsleven; ze moesten de herbergen mijden, en woeste gezelschappen, en het kaartspel. Als een Strie lagere lusten zocht, verbrandde in den hoogen hemel onze lieve Heer zijn levensboek, en schreef hem af van de lijst der bevoorrechten. Zoo had Gait Strie in 1835 het ouderlijk huis verlaten, en had drie dagen en drie nachten het

gemeenste kanalje als zijn vrienden gezocht. Toen hij den vierden avond naar Strie-hoeve terug wilde keeren, viel hij voorover van de brug in de schuimende wetering en verdronk. Nog geen zes jaar later was Gerrit Strie, die naar de Vrijdagmarkt in Deventer geweest was en op zijn wagen dronken naar huis terugkeerde, tegen den grond geslagen, toen hem de teugels van zijn paard ontglipten. En ook Aaltje Strie, die het in het dorpje niet meer uit kon houden, en die de wijde wereld wou zien, stierf op ellendige wijze in een der achterbuurten van Rotterdam. Daar was ook Gerrit Strie, dien men vier dagen had vermist, en die bij Lettele vermoord werd gevonden; de boeren hadden een half uur van het dorp een steenen kruis voor hem op het land gezet, om zijn dolenden geest - want het was het zwerversbloed van Gerrit Strie en zijn drang naar het onbekende, die hem ten val hadden gebracht - rust te geven... De Strie's waren uitverkoren menschen. Wanneer ze goed deden, rustte zegen op hun werk; maar dreigend staarde de vloek naar hun leven, als ze de zonde lief hadden. Een Strie stierf, wanneer zijn einde geteekend was: waar voor anderen nog uitstel werd gevonden, was 't lot van een Strie zonder besluiteloosheid beslist. Nooit was er een Strie geweest, die jaren achtereen op een ziekbed had gelegen, tot eindelijk de Dood wenkte. De Strie's stierven, zooals de korenhalmen vallen: door één slag, na een leven, rijk van droomen’.

Op deze symbolisch-mystieke legende is de roman gebouwd. En deze fataliteit, die op het geslacht van de Strie's rust, vindt men en voelt men den geheelen roman door. Het is onmogelijk den inhoud van den roman mee te deelen, die - in groote lijnen weergegeven - verhaalt, hoe Hannes Strie, de vader, ondergaat, omdat hij voor den tweeden keer - maar nu met een vrouw, niet alleen beneden zijn stand, maar die niet deugt - trouwt, daardoor aan den drank raakt en met het gezelschap van allerlei gemeen volk verkeert en hoe - na zijn dood - zijn zoon Peter het geslacht, na vele en verschillende avonturen, waarin ook weer de fataliteit, die op zijn geslacht rust, een groote rol speelt, door de hulp van een goede en deugdzame vrouw, van wie hij veel houdt, er weer bovenop haalt en in eere hersteld, doordat hij eindelijk weer een geregeld en deugdzaam leven gaat leiden.

Door en tusschen het verhaal van werkelijk gebeuren, heeft de schrijver verschillende legenden gevlochten, die nog in Overijsel in omloop zijn, zoodat men dikwijls niet weet waar de werkelijkheid ophoudt en waar de legende begint of waar de legende in de plaats van de werkelijkheid treedt. Daardoor kleurt - evenals in Gösta Berling, waaraan de roman telkens doet denken - over den geheelen roman een ernstige, teer-weeke, ik zou haast zeggen, melancholieke droom-stemming, die er een enorme charme aan geeft. Het is dan ook onmogelijk het bij één lezing te laten en onwillekeurig voelt men zich gedwongen sommige bladzijden en episoden niet alleen, maar het geheele boek over te lezen. En hoe meer men er in leest, des te meer voelt men, dat zich een echte dichter-ziel in dit werk heeft uitgesproken. Iemand die kan voelen en neerschrijven, wat Josef Cohen zegt: ‘soms gebeurde het wel, dat Hannes Strie zong: dan was het voor Peter of hij met zijn vrienden in het zonlicht ging. Maar hij moest heel stil zijn, en niet luidruchtig: of het zonlicht hem bedwelmde. Hij zou zich niet kunnen verroeren, zelfs al wilde hij het. Wanneer zijn vader gezongen had, leek het, of de klanken nog uren daarna bleven trillen in de lucht. Ja, den volgenden dag op school, wanneer het even stil was, klonken ze nog, en Peter begreep niet dat de anderen het niet hoorden... Hannes Strie zong de melodie, die in hem geklonken had na den dood van zijn vrouw; en de melodie toen Janna hem verlaten had; en de melodie, toen hij het verval van zijn ziel had gevoeld; en de melodie van zijn trots, en van zijn eenzaamheid’, iemand, die zulke dingen kan voelen en zeggen op die manier, is niet de eerste de beste!

Men zou dit boek een poème en prose kunnen noemen!

Ik weet niet of Josef Cohen al meer heeft geschreven, dan wel of ‘Ver van de menschen’ zijn eerste werk is. Heeft hij reeds meer geschreven, dan is het bijna niet mogelijk, dat zijn vorig werk beter dan dit kan zijn. Is dit zijn eersteling, dan ligt er een groote belofte in voor de toekomst, vooral wanneer hij op de keuze van sommige zijner woorden zal hebben leeren letten. Want, dat sommige zijner woorden, die hij gebruikt, nog wat ouwerwetsch zijn en niet nauwkeurig weergeven, wat hij wil zeggen, is de eenige aanmerking, die wij op dit hoogst-

sympathieke, mooi-gevoelde en teer-geschreven werk kunnen maken.

De ruige hoeve, door J. Eigenhuis. Uitg. Valkhoff & Co., Amersfoort.

Toen ik dit boek begon te lezen, had ik groote spijt, dat ik geen dochters heb. Immers, wanneer ik wèl de vadervreugde zou smaken er vrouwelijke afstammelingen op na te houden, dacht ik, zou ik dit kunstwerk zoo heerlijk op de tafel in de huiskamer kunnen laten liggen. Wat al een vreugd op zich zelf is! Dit boek, meende ik, toch is een deugdzaam boek, zóó deugdzaam, dat zelfs een zedelijkheids-specialist als onze tegenwoordige minister van Justitie - die langen tijd rechter is geweest en op wiens hooge intellectueele ontwikkeling en op wiens praktischen levensblik men dus vertrouwen mag - er geen aanstoot in kan vinden. Ja, misschien zou hij op Hoofdstuk VII aanmerking kunnen maken; je kunt niet weten. Zoo'n oud-rechter is nogal scherpzinnig en onze minister doet zoo erg zedelijk. Want er wordt in dat hoofdstuk verteld van drie jongens, die zoo maar naakt gaan baden (‘ze kozen wel alle drie een afzonderlijk plekje achter wilgenstruiken’ - bladz. 77 - maar ze zijn dan toch maar naakt!) en dan staan er een paar gemeene woorden in, die niet eens zwart zijn gemaakt. Een broer, wiens ‘aandacht steeds terugkeert tot de akelige voorstelling van zijn wuft-lachende zuster in een ontuchtig huis, gesmukt in een tooi, met ontucht gekocht’ en die over die zuster niet minder of meer nadenkt dan ‘Marie, die goeie, luchtige, kleine Marie, een lichtekooi’ (bladz. 82 en 83) dat noem ìk gemeene woorden. Het is waar, die zuster ontkomt haar straf niet. Want nadat zij haar huis ontloopen is en er weer in terugkeert, gaat zij ‘den volgenden dag’ in ‘ijlende koortsen’ liggen, de gewone bezigheid van zulke meisjes, na zulke strapatzen en dan sterft zij. En dan zijn er op eens twee dooden in huis! Want de vader, die aan den drank is en een heelen dag zit te rooken, reisbeschrijvingen leest en borrels drinkt, maakt zich zoo driftig, wanneer de dokter hem er over spreekt, dat hij wel eens naar zijn ijlende dochter mag gaan kijken, dat hij een beroerte krijgt en dood neervalt. Hij blijft in dien toestand, niettegenstaande de dokter ‘bij hem neerknielt

hem polsen en hart onderzoekend' en ook vervolgens, wanneer hij hem, met behulp van de meid op een bed heeft geholpen, 'de kleeren begon los te maken en zijn onderzoek naar de werking van het hart begon' (bladz 129). Dat de vader op een dag dood zou blijven was te verwachten, want al een heelen tijd 'wanneer hem een hoestbui overviel, pruttelde en reutelde het op zijn volle borst, of zijn longvliezen scheuren zouden' (bladz. 123).

Daarna wordt er een scène beschreven, die je haast niet kunt lezen van 'engheid'. Twee dronken zoons van den dooden dronkaard raken in de kamer aan het vechten en rollen tegen des vaders doodkist aan, zoodat deze met inhoud en al, van de stoelen valt, waarop zij is neergezet. Gelukkig blijft zij dicht, anders zou het nog enger zijn. Maar dat is zeker, vader of zoon zijnde, je kunt de schildering van dit tafereel niet met drooge oogen lezen.

Toch, niettegenstaande zulke waarschuwende tafereelen, waarin de on-braafheid wordt gestraft, moet ik den schrijver in gemoede opmerkzaam maken in het vervolg een beetje voorzichtig te zijn met zijn schrijverij. In den tegenwoordigen tijd, kan je nooit weten. Een scherpzinnige zedelijkheids-apostel, als onze minister van Justitie, die rechter is geweest en daardoor - ik herhaal het - erg scherpzinnig is geworden, zou zoo licht iets in het boek kunnen vinden, waarom en waardoor hij het onder de prikkel-literatuur zou rangschikken en den schrijver laten vervolgen. En daarin zou ik hem geen ongelijk kunnen geven!

Er komt niets meer of minder in dan van een braven zoon (de zoon van den ouden dronkaard en een broer van de twee jonge dronkaards), die zoo maar op klaarlichten dag met een meisje loopt te vrijen! En of dat al niet erg genoeg is, nemen zij (waartoe dat dient, mag de hemel weten) een hengst, - verbeeld je, een hengst - mee die 'heele einden op de achterpooten dansend meeloopt, woest wellustig de voorjaarslucht insnuivend, zijn bronstig gehinnik door de trillende lucht' laat klinken, 'dat de merries in de wei verlangend antwoorden' (bladz. 13 en 14). Dit is toch eigenlijk wel heel erg!

Die brave zoon nu, werkt heel hard om de hoeve te verbeteren, die door den dronken vader - toen hij nog leefde - en door

de twee dronken broers verwaarloosd wordt. Maar nu is het ongeluk, dat het meisje Roomsch is en de brave protestant of Ned. Hervormd of zoo iets en nu willen de ouders natuurlijk geen toestemming voor het huwelijk geven, zelfs niet wanneer de brave op een Zondag-achtermiddag ‘in een blauwgraniet nieuw costuum gekleed, met hoog boord, roode das en blauwgestreepte manchetten en bruin glacé handschoenen’ haar ten huwelijk komt vragen. (Waarin zij gelijk hebben. Twee gelooven op één kussen, slapen altijd met ruzie, zooals mijn tante altijd zei). Dan beproeft hij op hààr raad ook Roomsch te worden en gaat Roomsche boekjes lezen en idem-plaatjes bekijken en brengt ook een bezoek aan den pastoor en dergelijke nonsens meer. Maar de geest wil niet vaardig over hem worden en het Roomsche geloof blijft weg.

Nu wordt de geliefde, omdat zij toch blijven vrijen, naar een Roomsche kostschool gezonden en wanneer zij na eenige jaren terugkomt en hij nog niet Roomsch is geworden, weigert zij zelf ook.

Intusschen heeft de brave in die jaren hard gewerkt en heeft hij de boerderij er boven op gehaald. Maar, omdat zijn geliefde weigert met hem te trouwen, gaat hij, - aangemoedigd door een middernacht-zendeling, met wien hij, toen zijn zuster nog tralalala (ik durf het ware woord niet meer te noemen) was, kennis heeft gemaakt - in een schuur preeken om propaganda voor een protestantsche onze lieve Heer te maken. En op een avond komt zijn vroegere geliefde ook luisteren, met hartkloppingen, niet alleen omdat hìj preekt, maar ook omdat hij over een anderen onze lieve Heer dan de hare vertelt en dan komt de oude liefde - die eigenlijk nooit weg is geweest - weer boven, omdat hij zoo braaf is en dan is zij heel brutaal tegen haar ouders, en zij neemt hem toch.

Neen, eigenlijk ben ik blijde, dat ik geen dochters heb! Want wèl overdacht, kan je het boek toch niet in de huiskamer laten liggen om die naakte jongens, dien hengst, de brutaliteit van zoo'n meisje en nog zoo'n paar dingen. Het is wel jammer, want er komen van die heerlijke natuur-beschrijvingen in, b.v. op bladz. 47. ‘alleen het stil gewrok der kikkers in het ronde, als gemoedelijke, rustige slaapzangen. En vlak bij hem ineens

een opsjierpend krekelliedje, dat verderop en verderop beantwoord werd, kort en slingerend en helder, als opflikkerende slangetjes. Staartklapjes en zoengesabbel van vischjes in het water. Alles ingeweven in de zoete stilheid van den lentenacht, waarin het uitpuilende leven hoorbaar groeide'.

Maar dat is juist het verraderlijke van zulke boeken! Want je hebt kans, dat je dochters door zoo'n stemming - onder het mom van deugdzaam- en dichterlijkheid - nog meer van de wijs raken.

Nogmaals, waarschuw ik den schrijver in het vervolg voorzichtig te zijn, met het oog op de zedelijkheids-wetten en de prikkel-literatuur.

Broze naturen, door Alex. Booleman. Uitg. Em. Querido, Bloemendaal.

'Wat was zijn kunst...? Was de menschheid gebaat met zijn gesmeer?...' (bladz. 156).

Buiten den heerweg, een boek van liefde, door Nico v.d. Ley. Uitg. van Holkema en Warendorf, Amsterdam 1911.

Een boek van liefde? Een boek van slechte beeldspraak, van valsch sentiment, van opgeschroefde lyriek, van kwasi-losheid, van idioten stijl! Zoo zou ik nog een een bladzij kunnen doorgaan, om dit boek te karakteriseeren. Maar het is de moeite niet waard.

Een boek van liefde? Een buldering van woorden, aaneenlawaaiïng van klanken, alles van één geluid, van één gevoel (wanneer er van gevoel sprake kan zijn). Of je de eerste van de vier novellen leest, waaruit dat 'boek van liefde' bestaat, 'De dominee' genaamd, waarin het moet heeten, dat de opkomende en weer afgaande liefde van een juffrouw en een dominee (de juffrouw heeft 'iets' in haar leven gehad) door de juffrouw wordt beschreven, of dat je de tweede leest, getiteld 'Uit nagelaten papieren van Elize. Ewoud's brieven', een reeks onzinnige epistels, het is één pot nat, dezelfde branie-stijl, dezelfde kwasilosheid, dezelfde kwasi-bloemrijkheid, waaronder kwasi een diep sentiment en een diepe psychologie moeten liggen, terwijl zij beide den stempel dragen, dat zij door één persoon zijn neergeklodderd.

Het derde ‘De ladykiller’, heeft dezelfde eigenschappen, met dit verschil, dat het absoluut onbegrijpelijk is, wat de schrijver er mee bedoelt, wat hij er mee wil, wat de beteekenis is, die hij er in heeft willen leggen, terwijl het vierde, ‘Daar buiten’ getiteld, heelemaal niets om het lijf heeft en onleesbaar is van onbeduidendheid en leegte.

Eén eigenschap hebben de vier novellen gemeen, namelijk het ophakkerige, lawaaierige winderige en holle. Foei wat een boek! En wat moet die Nico van der Ley een vermoeiende schreeuwleelijk zijn!

Philippe Monnier en Gaspard Vallette.....

Nu men in deze dagen bezig is, om een gedenkteeken, naast het Collège te Genève, dat zij samen hebben bezocht en waarvan de herinnering in hun werk is bewaard gebleven, voor Philippe Monnier en Gaspard Vallette, op te richten, voel ik mij gedwongen met een enkel woord melding te maken van de twee beste schrijvers van Fransch Zwitserland der laatste kwart eeuw, die verleden jaar - heel kort na elkaar - zijn gestorven.

De Zwitsers, met hun onverwoestbaar chauvinisme, mogen zich toen ter tijd - al was hun smart over het verlies voor hun land, groot en echt-gemeend - getroost hebben met de gedachte, dat hen nog altijd de romancière Noëlle Roger overbleef, iemand, die onbevooroordeeld is, weet en voelt heel goed, dat deze schrijfster onmogelijk en nooit de plaats kan vervullen of in de plaats treden van één dezer twee.

Philippe Monnier was 47 jaar, toen hij - na een korten tijd ziek te zijn geweest - stierf en Gaspard Vallette, die een jaar jonger was, is hem veertien dagen later gevolgd, ‘mort d'amitié, mort de la mort de l'autre’. Jaren reeds leed hij aan een hartgebrek. Toch zou hij het misschien nog een heel langen tijd hebben kunnen uithouden in zijn rustig, stil-werkzaam leven, wanneer niet de groote, ontroostbare smart over het heengaan van zijn vriend in zijn bestaan gebroken had. De band, die hen vereenigde, was te sterk om te kunnen scheuren. Monnier heeft hem met zich mee-genomen: Ne moi sans toi, ne toi sans moi!

Toen de Dood hem heen-wees naar het graf van zijn vriend, was Vallette bezig de proeven te corrigeeren van de ‘Croquis

genevois', een verzameling der opstellen, die hij in het verloop der jaren als feuilleton in het Journal de Genève had gegeven. In de laatste, 'La sortie' - opgedragen A mon ami Pierre, waarmee hij Philippe Monnier bedoelt - vertelt hij de herinnering aan den tijd, toen zij beide nog op dezelfde school gingen en in eenzelfde klas zaten en toen het de gewoonte was, dat de eene jongen den anderen uitdaagde om - wanneer de school op Zaterdag-middag was gedaan - hun standjes uit te vechten: Je t'attends à la sortie! Hoe dikwijls hebben wij tweeën elkaar uitgedaagd, zegt hij: 'Te rapelles-tu, comme moi, le temps lointain déjà où collégiens tous les deux, nous nous lancions, à travers la classe, cette menace périodique: 'Je t'attends à la sortie'? En hij eindigt zijn Croquis - na een opsomming te hebben gegeven van de verschillende wijzen, waarop zoowel de jongere de school, als oudere hun werkplaatsen, wanneer de tijd gekomen is, verlaten - met de woorden: 'Et puis, il est une autre sortie, Pierre, que personne n'évite, que nous ferons à notre tour. Demain, bientôt, un autre jour, plus tard? Nous n'en savons rien, personne n'en sait rien. Au jour marqué, à l'heure dite, à la minute fixée, nous la ferons. La ferons-nous ensemble, Pierre, comme aux jours de Collège? Et si cette joie suprême nous est, par faveur accordée, est-ce toi, vieux camarade, qui me diras, est-ce moi qui te dirai à voix basse, comme jadis dans la classe silencieuse: Je t'attends à la sortie?'

Het is hier de plaats niet om het oordeel van hen, die meer competent zijn dan ik, mee te deelen of na te schrijven over het wetenschappelijk werk, dat zij hebben geleverd, Monnier 'Le Quattrocento, essai sur l'histoire littéraire du XVe siècle italien' en 'Vénise au XVIIIe siècle' beide door de Académie française bekroond; Vallette o.a. 'Jean-Jacques Rousseau', 'Mallet-du Pan et la Révolution française', 'Un humaniste genevois (Isaac Casaubon)'.

Het is bijna onmogelijk over den een te spreken, zonder den anderen te noemen! Zoowel als in het klagen om hun beider dood-gaan, hun namen steeds te zamen zijn genoemd, zullen in de herinnering, die van ze blijft, hun namen altijd vereenigd klinken: Monnier en Valette. Misschien ook om het tragische, dat er in ligt, van twee vrienden, die het bestaan samen, naast

en met elkaar hebben door-geleefd en die de Dood onafscheidbaar heeft verbonden, zeker en voornamelijk om hun literairen arbeid, die op één plan staat en waarvan sommige werken van den een die van den ander aanvullen. Wie nu en later op de hoogte wil komen van het leven, van het doen en laten der bewoners van Genève, van Genève zelf in deze laatste vijftig jaar, zal Monnier's ‘Le livre de Blaise’ en zijn ‘Causeries genevoises’, van Gaspard Vallette de ‘Croquis genevois’ en de ‘Croquis de route’ moeten lezen.

Zij waren een aanvulling van elkaar - en misschien was hun vriendschap daarom zoo onverwoestbaar en groot - omdat zij zoo verschillend van karakter, zoo verschillend in neigingen, in voelen waren. Dit verschil in voelen tusschen Monnier en Vallette komt het best en het meest duidelijk uit, wanneer men bovengenoemde werken van den laatste met ‘Le livre de Blaise’ en met ‘Mon village’ van den eerste vergelijkt.

‘Le livre de Blaise’, herinneringen uit zijn jeugd, neer-geschreven zooals hij ze heeft weer-gezien door het tenger-vagend waas van zijn tranen-vochte oogen, zooals ze na-klankten in zijn voelen met een week-webbende weving van heen-goudend geluid; ‘Mon village’, nu eens visioenen van zijn weemoed-volle fantaisie, dan weer een werkelijk-geweest gebeuren, heen voor altijd achter de nooit-rustende wisseling der dagen, opgrijzend uit de dofzwijgende neveling van tijd, teer-schemerend onder de schaduw, die de ruischlooze wiekslag der jaren er over heeft neer-gespreid.

Monnier was door en door een dichter-natuur, een droomer, vol fantaisie, gelukkig in de illusies, die hij zich schiep, nu eens lachend, dan weer melancholiek, teer, diep-trillend van emotie, in wiens werk men bijna altijd een zacht-schreiende droefheid voelt om het mooie, dat voorbij is. Hij ging door het leven vol vertrouwen in, vol enthousiasme over de visioening der menschen en der dingen rondom hem, waarmee zijn oogen waren vervuld, voort-schrijdend als in een drooming van sterren-lichtheid, die hem zijn weg wees en die helderder en wijder voor hem kleurde dan de flonkering der echte sterren, zich er niet om bekommerend of het zijn eigen gevoel was, dat in hem zong, zonder na te gaan of alles wel nauwkeurig overeenkwam met de werkelijkheid; Vallette daarentegen met zijn devotie voor al wat mooi is,

criticus, meer positief, met een scherpen blik, zich niet latende meesleepen door zijn impulsies of door zijn neigingen. Hij moest, om zoo te zeggen, een vasten ondergrond hebben, voordat hij zijn gevoel en zijn fantaisie kon uiten, getuigen zijn ‘Promenades dans le passé’, zoovele van zijn ‘Croquis de route’! Het gevoel voor nauwkeurigheid en de afkeer voor al wat illusie was en wat niet precies met de werkelijkheid evereenstemde, was hem ingeboren en al kleurde de illuzie ook nog zoo mooi, hij wendde zich toch - dikwijls met een zekere spijt - zonder aarzelen van haar af. Hij was oprecht in zijn werk, oprecht in zijn haat tegen alles wat onwaar is, tegen alles wat klank en hol-klinkend is onder den schijn van wetenschap, in zijn afkeer van emphase, van rhetoriek, van wat men gewoon is ‘literatuur’ te noemen, alles wat aan de gedachte wordt toegevoegd om haar schooner schijn te geven en met het enkele doel om te behagen. En daardoor is zijn stijl, zijn schrijven zoo helder, zoo zuiver, zoo precies, zoo eerlijk, zoo zeldzaam mooi. Toch was hij door en door artiest, tot in zijn minste zenuwen gevoelig, waardoor hij alles wat hij zag en dat hij weergaf kleurde met de heerlijke emotie, die klankte in zijn rijke ziel.

Critisch en scherp kon hij zijn, vooral waar hij zijn tijdgenooten zijn geestige, spottende opmerkingen voor de voeten wierp. Nooit echter met nijdigheid of met het opzet om pijn te doen. Men leze b.v. in zijn ‘Croquis de route’ het gedeelte ‘Silhouettes de chez nous’, in zijn ‘Croquis genevois’ sommige zijner ‘Causeries du jeudi’, enkele zijner ‘Silhouettes d'aujour d'hui’ om er van overtuigd te worden, dat lust om te kwetsen of leed te doen nooit bij hem heeft voorgezeten wanneer hij de rake opmerkingen schreef, die de fouten, de neigingen, het streven of de innerlijke drijfveeren van dat streven van zoovelen zijner tijden landgenooten in het volle licht stelden!

Het werk van Monnier en van Vallette is niet of heel weinig in het buitenland bekend. Toch behoort het onder het allerbeste, wat in de laatste jaren in het Fransch is geschreven. En het is overwaard, dat de schoonheid er van ver over de grenzen van hun kleine land wordt geopenbaard, dat de roem der twee groote, buiten Zwitserland onbekende schrijvers van onzen tijd, wijd buiten naar alle landen wordt verkondigd.

Er zijn dagen, waarop ik noch de boeken van Monnier, noch die van Vallette kon overlezen, omdat de zachte melancholie, de teere droefenis der stemming die er van beiden uit-klaagt, mijn tranen zacht en luidloos doen schemeren in mijn oogen, wijl de weeke, teer-schreiende rouwing om alles wat geweest is en heen is voor altijd, die door beider werk schreit, het snikken hoog-dringt in mijn keel...

Zwitserland heeft in hen zijn twee beste schrijvers verloren!

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. VIII.

De eene sigaret na de andere rookend, ging-ie veerkrachtig, niet haperend, zonder 'n omweg op 't doel, de woning van Laurie, af. Hij moest Duczi zien, 'r spreken, dadelijk, zonder uitstel. Hij zou 'r vragen de trapmachine, de blouses, voor vanmiddag in den steek te laten, met 'm naar Wannsee, Onkel Tom's Hütte of naar Treptow - waar dan ook, maar in 't g r o e n , niet tusschen de verstikkende huizen, te trekken. Hij wou, hoe dan ook, met 'r alleen zijn, 'r alles vertellen, 'r raad vragen, 'r uiteenzetten precies en duidelijk, zooals-ie 't zich nu schel en sterk herinnerde, wat 'r gebeurd was, met welk recht ie 't gedrocht te lijf was gegaan, dat-ie 't niet bedoeld had den kerel, waaraan nièts verbeurd was, zoo toe te takelen - 'r voor 't laatst op den mond kussen - den avond, den nacht - in 't groen - en zich dan toch, tòch - je ontkwam 'r niet aan - bij de politie, die al gewaarschuwd moest zijn, die 'm misschien zocht, aangeven.

't Was zulk 'n helder, wils-zeker besluit, dat-ie den portier, die in de vestibule van 't ‘Vorderhaus’ de loopers schuierde, en die de deur niet vlug genoeg opentrok, 'n korzeligen uitbrander gaf en de trap van 't ‘Gartenhaus’ zoo kwiek besteeg, of-ie gewacht werd. Maar, drie-hoog, uitwijkend voor de Italiaansche muzikanten, die zich voor 'n matinee op 't pad begaven, stond-ie met 'n vloedgolf van aarzelen, niet-kùnnen stil. 't Zweet brak 'm uit. Hij was gek. Hij dee ontoerekenbaar. Hij bewoog in 'n

delirium. 't Was om 't uit te gillen, dat z'n linkerhand de bus sardines nog in de broeiende lauwte van den broekzak omklemde, dat-ie haar die wou geven... Z'n hersens leken tegen z'n oogballen te drukken, z'n vingers brandden, deeën pijn. Alleen 'n volslagen krankzinnige kon op den inval komen, de kamer met Laurie, Lotte en hààr - zoo kort na de daad - binnen te stappen... Daar was geen houding bij aan te nemen... 't Was niet te doen... Met geen knoet dreven ze 'm over den drempel - in 't bereik van de twee omkringde, bruine oogen... Vanavond, vannacht, als-ie zich eerst in steenkoud water gebaad had, drie, vier, vijfmaal - niets van de gore hette van den zolder meer aan 'm kleefde - vanavond, vannacht, als-ie dorst, als 't minder vervloekt-warm, minder om in mekaar te zakken was - als ze 'm niet met d'r verwonderingsvragen wat-ie zoo vroeg, op zoo'n ongewoon uur kwam doen, zouen bestormen - als-ie z'n lust om te grienen onder de knie had - en 'n schoon boord aan had getrokken - en de trage last van z'n lichaam kwijt was - kon-ie 't probeeren - probeerde-ie 't stellig...

Den zakdoek over wangen, hoofd, haren, nek wrijvend, treuzelde-ie de trap terug, suffig naar 't spelen van de piano - Lotte begon te studeeren - luisterend. Voor den kaal-koppigen portier nam-ie verlegen z'n hoed af, en opnieuw in de gloeihitte van de zon, liep-ie willoos, verkeerd uitwijkend, te moe om over wat dan ook na te denken, naar z'n kamer. Goddank, Poldi had dagdienst. Goddank, niemand over 'm, bij 'm. De ratten zaten nog in de kist. Hij was alleen. Alleen in de stilte. Alleen met z'n reddelooze uitgeputheid, z'n neergeknotten wil, z'n afgebeuld aanvoelen der dingen. De open-schuinende balkondeuren schoof-ie dicht, en in de rommel-keuken, waar Poldi met de halters scheen getraind te hebben, waar de ontbijt-herrie nog net zoo op de tafel slierde, als-ie 'r achtergelaten had, dronk-ie met wilde gulzigheid 't eene glas water na 't andere. Toen, met dezelfde onleschbare dorst, floepte-ie 'n fleschje bier in één zuiging leeg, lei de bus sardines in den gootsteen, beitelde de blikken doos met 'n ouwe nijptang open, liet 'r de olie uitdruipen, duwde de visschen tot moes door 't rooster, en eerst toen-ie 't metaal plat had gemept en onder in den vulnisemmer verstopt, en telkens weer z'n handen gewasschen, om den oliestank kwijt te raken,

kreeg-ie 'n zotte sensatie van tevredenheid, smeet-ie zich languit op z'n bed. Dat was heerlijk, met je oogen toe, heerlijk, zalig. Zonder over iets na te tobben, zoo rustig of 't nacht was, sliep-ie in diepste bewusteloosheid in, 'n half uur, drie kwartier. 'n Geluid schrikte 'm wakker, dee 'm verdwaasd opzitten, dronken 't dek betasten, glimlacherig-onwerkelijk over 't absurde van 't geval, dat-ie bij vol daglicht, aangekleed, met schoenen en al, in z'n ledikant lei, soezen. Hoe kom 'k hier - wat is dat bezopen - heb 'k me zoo idioot verslapen...?, prakkizeerde-ie tot 't geluid zich herhaalde. 'r Werd gescheld, lang, nijdig. En ineens w i s t -i e weer, stond-ie gespannen-starend, z'n adem inhoudend, onbewegelijk, naast den vensterlap. Wie 'r ook was, hij hield zich niet thuis. Om dezen tijd, bij half drie, werd nooit gebeld.... Z'n schoenen uitsloffend, berekend-voorzichtiger dan op den zolder van 't Lombard & Lagerhaus, schuifelde-ie op z'n kousen 't portaaltje in, om door 't kijkgat van de deur te loeren wie 't geweest was. In de holte van 't trappenhuis resoneerden voetstappen - zien dee-ie niemand. Ongerust sloop-ie naar de voorkamer terug, stak 'n pijp op en dampte. Op den stoel, waarin-ie gisteravond z'n broek had zitten naaien, slap-voorover gezakt, de armen op de kniëen, de ooren in gretigste aandacht bij ieder gerucht, overwoog-ie voor 't eerst uitgeruster, bezadigder met volledig begrip van den toestand en dien weer met z'n ongerept verstand beheerschend, hoe-ie zou handelen. De bewusteloosheid op 't bed had 'm opgeknapt. Straks was-ie door de opwinding, den woesten driftaanval, de sloopende warmte imbeciel geweest. Nu kon-ie wikken, wegen, besluiten. Hij had - dat hàd-ie... De jood Semmy Lubinsky lei achter den lessenaar van Nathan Stief. Die zou hem en anderen niet langer tyraniseeren. Die had 'n meisje van zeventien, achttien, 'n kind dat zich niet had durven verzetten, in den dood gedreven. Je hoefde 'r niet aan te twijfelen. Geen seconde. Die had George zoo vuil beleedigd, dat je bloed nog kookte, als je 'r aan dacht. Die adder had-ie, als zoon, 'n pak rammel gegeven. En was in z'n opgewondenheid te ver gegaan. Te ver?... Dat zat nog. 'n Serpent vertrapte je onder je hakken. 'n Dollen hond schoot je neer - zonder wroeging. Niet zóóveel, maar ook niet zóóveel spijt voelde-ie na. 'r Was 'n beest minder op

de wereld. Een, die eerder onschadelijk gemaakt had moeten worden. En die nu, goddank, onschadelijk wàs. Geen tweede zou zich zoo hebben ingehouden. Als-ie 'r nòg voor stond, zou-ie 't kanalje, den oplichter, die 'm 'n accept voor 't dubbele af had genomen, die 'm, eind van den vorigen winter, toen-ie de eerste maal met 't betalen van de woekerrente in gebreke bleef, als 'n gunst toe had gestaan 'n schuldbekentenis van vijfhonderd Mark méér te teekenen, die 'm bij iedere gelegenheid om de woordkeus van de akte, waaraan hij part noch deel had, met den officier van justitie dreigde, die 'm de laatste anderhalf jaar vergalde, 'm tot in z'n slaap toe vervolgde en 'm geen minne insinuatie, geen scheldwoord, geen beleediging had gespaard - raker, hartstochtelijker de kracht van z'n vuisten hebben laten voelen! Ze mochten 'm op slag, vandaag, morgen, overmorgen arresteeren, 'm aan de Rechtbank in handen spelen - zich zelf aangeven, haha!: eer slikte-ie 'n dozijn sublimaat-pastilles! -: ze mochten 'm levenslang geven - geen sterveling zou 't 'm insmoezen dat-ie iets had gedaan, waarvoor-ie z'n rug had te buigen, waarvoor-ie berouw - berouw, haha! - oog om oog, tand om tand! - had te voelen...

De tabakspijp met 't geweld van z'n tanden stuk bijtend, kwaadaardigde-ie de rookbuilen van zich af. Hij ging zich opknappen en eten. Hij had honger. Stupiede, laffe, karakterlooze ‘misdadigers’, slampampers, die bang voor d'r daad waren, die zich te ‘verwijten’ hadden, liepen ‘vroeg of laat’ in den val. Hij niet, nooit. 't Werd 'n zaak tusschen hem en z'n geweten. Geen derde had 'r mee noodig. En geen derde mengde-ie 'r in. Háár ook niet. Háár 't allerlaatst. De fout was dat je 'n deelgenoot nam, die je verraadde. Nee. Hij was z'n eigen rechter en die van Wanda Stief geweest - hij krabbelde niet terug - vervloekte 't...

In de keuken kleedde-ie zich uit, spiernaakt, liet 't water over z'n boddie plassen, verschoonde zich, poetste z'n stoffige schoenen, knipte 'n ingescheurden nagel, lei 'n lapje om den met amonia behandelden duim, werkte met den schaar 't haar aan de slapen bij, en met 'n sigaret tusschen de lippen, ontsloot-ie de voordeur. 'n Papier ritselde mee. Christus, 'n telegram!... Had de telegrambesteller zoo staan luiden!...

Terug in de voorkamer, even popelend - begreep niet wie 'm te telegrapheeren had! - dan schouderschokkend, las-ie de dépêche van juffrouw Treibitz uit Friedrichshagen: ‘oom Ludwig ongesteld overkomst gewenscht’.

‘Wat haalt Auto 9999 voor nonsens uit!’, praatte-ie hardop: ‘als-ie ongesteld is, zal-ie wel weer beter worden!... Denk 'r niet an! Valt me niet in!... Dàt moet 'r bij komen!...’

Hij kende oom en z'n neurasthenische angstjes voor den dood. Verleden jaar was 't van 't zelfde laken 'n malloot pak geweest, was-ie ook hals-over-kop naar de Mügelsee afgereisd, om oom niet eens thuis te vinden. Van uit 't restaurant zou-ie 'n briefkaart schrijven, dat-ie aanstaanden Zondag over zou wippen - Christus, waren ze niet pas gister héérlijk-huiselijk samen geweest?

't Bierhuis, waar-ie dikwijls placht te eten, liep-ie voorbij Daar was 't nu vol van Kouleur-studenten, wier gezwam ie niet hebben kon. Liever geen belabberde ontmoetingen. De ‘Strammer Hund’ was 'n idee. In geen jaren was-ie 'r om dezen tijd van den dag geweest... Dan maar 'n eindje verder - en ongestoord. Omkijkend - en om dat reflexgebaar vloekend: 't kwam 'r wat op an, of iemand 'm zag! - stapte-ie de keldertrap af, zette zich aan 'n tafel, waaraan 'n matroos van de ‘Unterseeboot-Abteilung’ - in die warmte - 'n portie zuurkool met ‘Eisbein’ zat te laden, en bestelde. 'r Was haast geen stoel meer vrij. Chauffeurs, Droschkekoetsiers, kantoorloopers, tramconducteurs, 't gewone publiek was 'r - gelukkig geen studenten die-ie kende. Boven, door de kelderraampjes, kreunde 't rumoer van de Chausseestrasse - benee, bij 't buffet en in de achterkamer, watelde 't gewrijf der stemmen. Omdat de matroos 'm lachend aankeek, lachte-ie werom, maar toen de man 'm vroeg of-ie met z'n meid ruzie gehad had, omdat de vijf nagels van 'r hand in z'n keel stonden, ver-zat-ie gejaagd, stramde-ie de hals tegen z'n boord aan, en bleef, om duidelijk te toonen, dat-ie geen gesprek wou, 't biljet met 't 'n pijp rookend zwijn en 't onderschrift:

Eisbeine, Wurst, Schinken und Speck,
Rippen, Braten und Ohren,
Wenn ich das höre, lauf ich vor Schreck,
Ach, wär ich nie geboren!
Und doch bin ich stolz, was kann da sein,
So etwas liefert doch nur das Schwein,

dwaas-lang bestaren. Z'n bier dronk-ie in een teug leeg - de varkenskotelet met de groenten en aardappels liet-ie voor de helft staan. Smaakte 'm niet. De matroos met z'n malsche gezondheid, die 'n tweede portie van 'tzelfde genomen had en de heele aardappels, zonder ze te brokken, in z'n mond stouwde, hinderde 'm, prikkelde 'm, ergerde 'm door z'n eetlust en z'n gesmak. De opmerking over de krabbels in z'n hals, stoorde 'm in z'n veilige sterkte. Je stikte door de bedomptheid, den schemer, de vadzige etenslucht. Achterover leunend, de litteekens weg onder 't zwikken der kin, sloot-ie 'n oogenblik de oogen, bezoog z'n sigaret. Nee. Hij kòn niet naar Duczi. Ze zou zeker en minstens 't zelfde opletten, ook vragen wat-ie aan z'n duim had en wie 't haar bij z'n linkerslaap - 't gloeide - 't moest zichtbaar worden - weg had gesneden...

'Im strammen Hund wird jeder Gast, welcher schläft, auf die Stirn gestempelt!', zei de matroos schuddebollend van plezier en z'n zongebruinde hand wees naar 'n bord aan den wand, waarop dezelfde woorden stonden.

'Ja, ja', glimlachte Erich, glad-weg schrikkend door die stem in z'n denken - en hij betaalde. In den eetkelder hardde-ie 't niet langer en buiten, in de hel van de Chausseestrasse met 'r stofwalmen, trams en reutelende auto-bussen, overviel 'm dezelfde lichaams-beuheid, die 'm op z'n bed had laten inslapen. 'k Ga naar buiten - 'k ben ziek, zei-ie, op 'n tram springend. Bij 't zoeken van 'n 10-pfennigstuk kreeg-ie 't telegram weer in de handen, herlas 't, vond 't 'n uitkomst. Hij dee 't beslist. Hij pakte den eersten, den besten trein aan 't Station Friedrichsstrasse. En... En... 't Weerlichtte 'm door 't hoofd... Ezel!... Warkop! Beter bewijs dat-ie niet in Berlijn was geweest op 't uur en den dag, dat Semmy Lubinsky... - beter kon-ie niet leveren! Van uit de villa D a h e i m , aan de Mügelsee, dadelijk na aankomst, zou-ie brieven aan Poldi, Laurie, Duczika en aan nog twee, drie kennissen, om nauwkeurig, onaantastbaar-duidelijk vast te stellen, dat 'n telegram 'm naar Friedrichshagen geroepen had, schrijven. Tegen tien, elf uur, keerde-ie terug - en knap wie 'm iets bewees, waar niets te bewijzen viel. Aan 't station kocht-ie twee middagkranten, keek ze de trap oploopend in, smeet ze met 'n zenuw-glimlach weg. 't Was nog te vroeg -

Christus, dee-ie suf... Met den hoed over de oogen, sliep-ie voor den tweeden keer zoo loom en hoofdpijnachtig in, dat-ie de halte bijna voorbijspoorde. Slaapdronken stapte-ie de contrôle door, en denzelfden weg afwandelend, den weg dien-ie gister met Poldi gegaan was, verwaarloosde-ie niets meer van z'n voornemens. In de donkere achterkamer van 'n kleine Conditorei, bij 'n troebele kop koffie en 'n stuk Baumkuchen, maakte-ie 'n zestal Ansichtkaarten, met nagenoeg denzelfden inhoud gereed. Bij de eerste was z'n handschrift 'n weinig aarzelend, bij de latere en vooral bij die aan Duczi, herkreeg de pen 'r veerkrachtige zekerheid. ‘Hartelijke groeten uit Friedrichshagen, waar 'k door 'n telegram van juffrouw Treibitz heen ben geroepen! Oom Ludwig ongesteld. Tot vanavond! Je Erich Schüler’, schreef-ie. 't Was handig en luchtte op. Bedaard, opgewekt, zich ook maar niet even haastend, kuierde-ie werom, stak de kaarten in de bus bij 't station, en 'n kwartier later sloegen de honden voor 't groote hok naast de schuur in den tuin der villa driftig aan.

‘Christus!’, zei Erich, ongeduldig nog eens en nog eens bellend: ‘'k zal oom net als verleden jaar op de Mügelsee moeten zoeken! Treibitz is niet recht snik...’

Op 't punt heen te gaan - boven en beneden waren de stores, om de zonnelaaiïng te weren, gesloten - hoorde-ie voetstappen. De veiligheidsketting werd uit den haak gelicht, en de huishoudster, die zoo scheen te zijn opgestaan - 'r haar had ze met 'n paar spelden haastig saamgepiekt - opende de deur.

‘Christus, Auto 9999!’, verweet-ie luidruchtig: ‘ken je 't nog vlugger!... Dat 's goed om iemand 'n zonnesteek te bezorgen!’

‘Suscht!’, maande ze, en zich na uren van angst en ellende niet meer bedwingend, flapte ze 'r zonder voorbereiding, snikkerig en met zichzelf begaan uit: ‘hij is d'r niemeer, meneer Schüler!... Hij lei dood in z'n bed - met de honden, vanmorgen om zes uur...’

Tegen den kalkmuur geleund, 't voorschoot voor 't gelaat, huilde ze zoo dat-ie geen woord meer verstond.

‘Dood...?’, bazelde-ie na: ‘is oom Ludwig...?’

Ze knikte, de oogen in smart verknepen, vertelde 'm hortend, terwijl ze 'm naar de tuinkamer voorging, hoe ze geen gehoor

bij 'r kloppen gekregen had, hoe enkel de honden woest tekeer waren gegaan, hoe de smid de slaapkamerdeur met de buitengewone sloten en grendels niet open had kunnen steken, hoe ze met levensgevaar door den tuinman en den smid geholpen, over 'n dubbel stel ladders door 't raam binnen was geklommen - de honden zouden ieder ander vermoord hebben - hoe ze 'm gevonden had, zonder teeken van leven, met open oogen, of-ie pas wakker geworden was...

'Is de dokter gehaald?', vroeg Erich zenuwtrekkend voor zich uit starend. Zoo benauwend-vol woelde de koorts van den dag in 'm na, dat z'n eerste gedachten bij de pas verzonden Ansichtkaarten - met de onjuiste, niet kloppende mededeeling, waren.

'Natuurlijk', praatte de huishoudster snikkend: 'niks an te doen... Was al 'n paar uur gestorven... En dat 'k 'r niks van gemerkt heb, terwijl 'k, als-ie maar effen klopte, bij de hand was... As-ie één woord had gezeid... As 'k z'n stem maar 'n oogenblik had gehoord...'

''t Is beroerd', zei Erich, niet in staat 'r iets hartelijkers uit te brengen - hij had niet van z'n oom gehouden - te dikwijls had-ie met Poldi met cynische minachting over 't mannetje, dat-ie gedwongen opzocht, gesproken - maar, in dezelfde tuinkamer, bijna op 't zelfde uur, was-ie gister met 'm samen geweest, waren 'r woorden over de sigaretten, de nieuwe das, den ring, gevallen... 't Waterglas met de anjelieren, dat voor den verjaardag op de ontbijttafel had gestaan, leek op 't binnenkomen van 't mager heertje met den blonden vlassnor, de frissche gelaatskleur, den licht-paarsen neus, de zinnelijk-platte lippen, te wachten... Op 't ouwerwetsch bureau-ministre lei de post van den vroegmorgen. De pul van de afgescheurde postzegels gaapte. Aan den regelmatigen stand der dingen, door oom Ludwig geordend, door oom's handen verzet en geschikt, was niets veranderd. Je meende 'm op de grintpaden te zien bukken, om afgewaaide blaren en afval te rakelen... God, was 't beangstigend-vreemd, dwong 't je stem tot killig gefluister...

Juffrouw Treibitz, op 'n stoel bij de deur, 'r gewoonte-plek in de kamer met 't bureau, vertelde verder. Na de akeligheid met de ladders, 't als 'n dief bij 'n dooie binnenklauteren, 't Hector, den ongezeggelijksten Newfoundlander, die niet van oom's bed

af wou, met kracht en geweld aan den ketting leggen, had ze dikke tien minuten in 't keukentje van 'rzelf gelegen. De tuinman had 'r met azijn bijgemaakt. Toen de dokter kwam, waren 'r beenen nog zoo verlamd, dat ze de trap niet op kon. Ach, ach, was 't hard: denzelfden nacht dat-ie vier-en-zestig geworden was - en zoo monter en vroolijk voor zijn doen... Al z'n leven was de angst - hoe lijkwit had-ie 'r niet uitgezien! - bij 't schrikkelijk lang uitblijven van de boot - dachten ze niet allemaal, dat 'r bij 't noodweer 'n ongeluk was gebeurd? - 'm om 't hart, dat nooit goed in orde was geweest, geslagen... Om elf uur, toen ze 'r positieven terug had, had ze aan de familie gedacht en aan Erich geseind, omdat ze 't adres van tante Toni niet wist. En, Goddank, dat-ie zoo gauw was gekomen. Ze had niet ineens durven telegrafeeren, dat 't ergste gebeurd was...

''k Zat te werken', loog-ie - hij móést 't - boven z'n hersens liet de schaduw niet los - hij k o n niets anders beweren -: '...'k was m'n kamer nog niet uit geweest, toen de telegrambesteller kwam... Aan dàt, aan dat onverwachte, heb 'k geen moment gedacht... 't Is vreeselijk, niet te gelooven...'

'Wil u 'm zien?', fluister-praatte de huishoudster.

Daar zei-ie geen nee op - daar knikte-ie onderworpen ja bij.

Achter 'r aan liep-ie de trap met den netten looper en de koperen roeden op - laf en zwak, bleef-ie in de deuropening staan.

Eerst Wanda Stief op de verbrijzelde spijlen van 't rooster - toen 't kanalje achter den lessenaar - nu, in den schemer bij 't neergelaten gordijn en de zonnestores, 't geel-bleek gelaat van den man, dien-ie dikwijls gehaat had, gehaat met de vlammende onstuimigheid van 'n jonge, andere, nieuwe generatie - die 'n 'zuiver-zakelijke relatie' voor 'm geweest was - maar wiens hartelijk 'waarom 'k van jou méér dan van de anderen bij mekaar hou...' 'm nog in de ooren klonk.

Vroeger, met de zekerheid van den medischen student, die eindeloos dikwijls voor de sectietafel had staan prepareeren, zou-ie naar 't sterfbed toe zijn gegaan en allicht 'n koude hand in de zijne hebben genomen. Was 'm op dat oogenblik onmogelijk. Half in de gang, half in de deuropening, met dezelfde kleindomme benepenheid van de duizenden, waarmee-ie met Poldi pleegde te spotten - was 'r iets heiligs, plechtigs, indrukwekkends

aan 't ‘ontzielde’ lichaam van 'n kruidenier, wiens rijke en schoone ziel, tijdens z'n leven, je niet dàt interesseerde? - met dezelfde grutterige aarzelingen, die juffrouw Treibitz' angstig gelaat versmalden, hield-ie z'n adem bij 't kijken naar den doode in.

Buiten tjilpten de vogels, suizelde de wieging van takken en blaren, dook 't gerucht der zware, gedragen, gelijkmatige stilte van de Mügelsee. De zon drong tegen de stores, kabbelde deininkjes van licht en schaduw op de gordijnfranje, doorpurperde 'n roode baan van 't tapijt. Bij den aanlegsteiger van de ‘Sterndampfer’, in de buurt van den tuin, liet 'n boot 'r stoom uit. Toen werd 't weer de groote, zwaarmoedige, onpeilbare rust.

‘Wat 'n mooie dooie’ snikte juffrouw Treibitz ineens hard-op: ‘hoe-ie leit of-ie wakker zal worden...’

Erich sloot de deur. Benee, in de tuinkamer, stak-ie gejaagd 'n sigaret op, liep-ie op en neer, op en neer, van 't bureau naar de étagère, tot de huishoudster koffie binnen bracht. Ja, hij zou vannacht hier blijven, tante Toni 'n telegram sturen, de maatregelen treffen, die 'r genomen moesten worden. Op de vragen en antwoorden van de ouwe juffrouw, die te nerveus was, om alleen in de keuken te blijven, repliceerde-ie afgetrokken, verward, met z'n gedachten bij andere dingen. Ze had 'm de sleutels gegeven, de sleutels van 't huis, de safe bij de bank, de ingemetselde brandkluis van de slaapkamer, 't bureau-ministre. Een la van de schrijftafel opende-ie haperend, zag 't huishoudboek, sloot 'r weer. 't Leek unfair, terwijl 't lichaam nog boven aarde was. De klagend-jenkende honden, door Treibitz vergeten, gaf-ie 'n portie kaak - de kakelend langs 't hek van den ren trippelende kippen voorzag-ie van voer. En na 'n poos in de wherrie te hebben zitten tobben, zonder fut, met nieuwe besluipingen van ziekelijken slaap - de warmte alleen dee 't niet - wandelde-ie den straatweg langs, om aan tante Toni te telegrafeeren. Ook Poldi en Laurie zond-ie 'n telegram: ‘in aansluiting aan mijn kaart van heden morgen vroegtijdig: oom overleden’. Zoo. Nu k l o p t e alles. En wanneer 't niet klopte, raakte 't z'n kouwe kleeren niet. Hij voelde zich afschuwelijk afgemat en onverschillig. 't Weten, dat-ie door oom's dood vermoedelijk onafhankelijk was geworden, zelfs 't pogen Duczi's in 'n nevel van vermoeidheid

verwaasd gezichtje, terug te vinden, frischte 'm niet op. Hij was bek-af. Elke stap woog. Hij dacht aan den kerel, dien-ie voor goed tegen den grond had geslagen, aan 't lichaam met den handdoek over 't hoofd, in dat stoffig kantoor drie-hoog, bij de 'Stadtbahn', ergens in 't reuze-Berlijn, waarvan je hier geen geluid vernam - 't ontroerde, doorschokte, deerde 'm niet. Of ze 'm straks, of morgen, of heelemaal niet kwamen halen - 't had geen intresse voor 'm - als ze 'm maar lieten slapen.

'Wat scheelt u? Wat is 'r?', vroeg juffrouw Treibitz, ongerust om z'n bleek-mager gezicht, toen ze de deur opende: 'en, en, wat heeft u aan uw hals...?'

''k Voel me niet lekker... 'k Moet even gaan liggen....', sprak-ie dof-ontwijkend.

Op de sofa in de tuinkamer, 't hoofd op den antimakassar, waarop oom Ludwig jaren z'n middagdutje had gedaan, sliep-ie voor de derde maal dien dag kreunend in. Juffrouw Treibitz, die de deur aan liet staan, ongemakkelijk als ze de stilte van 't huis aanvaardde, begreep 'm niet, herkende 'm niet, schreef z'n houding aan chagrijn en kwaad geweten toe. Góéd, hartelijk voor z'n oom was-ie nooit geweest, zoolang zij over den vloer van de villa D a h e i m kwam.

Om acht uur wekte ze 'm voor 't avondeten. Hongerig, omdat ze nog letterlijk geen hap had genoten, sinds 'r schrik bij 't enkel blaffen van de honden, toen ze meneer had willen wakker maken, at ze gretig en met smaak van 't menu, dat de heer Ludwig Schüler nooit zou hebben goedgekeurd, als-ie met z'n spaarzamen blik had kunnen controleeren. Of door 'r gepraat in den kruidenierswinkel over 't noodlottige nieuws in de war geraakt, of alweer dadelijk op den losbandigen weg van vrouw, die 'r beste culinaire hoedanigheden onwaardig-lang had moeten onderdrukken, had ze 'n dingen ingeslagen, waarvoor 't huishoudboek nauwelijks vakken bevatte, en bij 't half pondje kalfsborst 'n keurige sla van komkommers, tomaten, stukjes augurk en schijfjes harde eieren bereid, als 'r nog nooit op de bijna vegetarische tafel van D a h e i m had gestaan. Ook Erich at als 'n wolf. Van af dat-ie in den 'Zum strammen Hund' z'n middageten in den steek had gelaten, was-ie op bier en koffie blijven teeren.

‘Ik was zoo beroerd’, zei-ie, 't laatste restant vleesch deelend: ‘dat 'k vandaag driemaal als 'n zoutzak heb liggen slapen...’

‘Da's de warmte,’ zei juffrouw Treibitz: ‘de warmte en de schrik... Ik had ook wel in m'n bed kunnen kruipen - en 'k kikte als 'k eten zag...’

Ze ruimde ordelijk af voor de kaas en 't fruit, smeerde z i c h z e l f 'n boterham - ook voor 't eerst sinds jaren - oom dee die principieele dingen persoonlijk - ze nam 'n waarlijk ongemanierd brok kaas - nog onwelvoegelijker dan Erich 't gister gedaan had - pelde drie pruimen, schilde twee peren, en verzadigd achterover leunend, sprak ze opnieuw met tranen in 'r stem over de uitnemende kwaliteiten van den gestorvene.

Buiten ravotten de zwaluwen, met mekaar in de zwoel-blauwe lucht, de zonderlinge lucht, zonder huizen en buren, stoeiend. De Mügelsee, drukker bevaren, vol zomeravond-klanken, echos en ver-dragende geluiden, klotste bij iedere stoomboot tegen de oevers op. Dan schuurde de wherrie aan 'r ketting, spatte 't schuim tegen den steiger, ritselden de halmen en biezen, zag je van af je plaats in de tuinkamer de deiningsgolven beven, zwieren en uitloopen. Zoo kalm-statig, zonder 'n enkele wolk aan den hemel, zette de nacht zelden in.

Sigaretten dampend, om zich de muggen en insecten, van 't lijf te houden, zat Erich in 't prieel, waar gister 't ongeluk met den stoel was gebeurd. 't Werd iets donkerder. 't Effen blauw van den hemelkoepel begon naar de verre overzij geel-paarse schollen te dragen. De witte leuning van 'n landingsbrug, straks haast onzichtbaar, leek dichterbij te raken. 'n Stoomboot droeg al 'n groen-flakkerend, tegen den dagschijn in-stotterend licht. Bij Mügelwerder met z'n huiskontoeren en boom-geraamten, vlerkte 'n purperen windstreep en 't nu glad liggend water, staal-blauw en grijs van diffusie in de dadelijk-tastbare omgeving van den tuin, glansde in z'n verbreeding met 't matte gekwijn van 'n troebel, stalen beslag.

‘Ik heb’, dacht Erich, achter de gesloten oogen de visie van dat weldadige behoudend - de purper-vlarden, de violette vervloeiing, 't aluminium-waterpantser, 't groen-wakkelend lichtje, zag-ie nog net zoo -: ‘ik heb niets gedaan, wat me ook maar even hindert. Anders zou 'k 't h i e r voelen, en niet zoo rustig

voor me uit ademen... 'k Heb 'r mee afgerekend... 't Bestaat niet meer... En als 't bestaat, bestaat 't niet meer voor mij...'

De oogen weer openend, liep-ie op de vlet toe, keek met de handen op den rug naar 't aankruipen van den nacht, 't grauwer kleuren van den plas, 't aan-geluwen van 'n venster bij de buren, 't glijden van 'n klaar-wit zeiltje, 't scheren van 'n giek. 'r Was volkomen evenwicht tusschen z'n eerlijkst binnenst-ik en de bezonkenheid van de natuur. De avondster brak door, starblinkend, zachtjes-huiverend, als altijd - de schaduwen droomden toe, als altijd - de planten en struiken en boomen neuriëden, als altijd - z'n leven was z'n leven gebleven, als altijd... Als 'r zoo-iets als 'n God bestond - zoo-iets ondenkbaars als 'n hier-namaals - zoo-iets dwaas als 'n Gericht - waren 'r daar ginder, achter 't web van sterren en hemel, achter de vaal-blauwe, violette en rossige drijvingen, drie mensche-zielen bijgekomen - de ziel van 'n meisje - de ziel van 'n beest - de ziel van den broer van z'n vader. Met 'n glimlach kon-ie 'r over peinzen. Z'n oogen hoefde-ie niet neer te slaan. Voor niemand. Zeker niet voor God - als-ie 'r was...

Meester van zichzelf en met de sensatie, dat als-ie nog 'n paar dagen bleef, de nachtmerrie zonder 'n spoor na te laten, zou verdwijnen, ging-ie naar de tuinkamer, waar juffrouw Treibitz 't licht op had gestoken, terug. De avondkrant lag onder de lamp. Over de huishoudster zittend, las-ie, zocht-ie zonder opwinding. Niets. Vreemd, dat wat om een uur 's middags gebeurde...

Om tien uur, druk-fluisterend van angst, dat ze naast de sterfkamer moest slapen, en 'r kamerdeur hoorbaar afsluitend, liet Treibitz 'm alleen. Zóó walgelijk-vroeg kon hij niet. Hij zou sluiten en de honden uitlaten...

Bij 'n versch-gestopte pijp bleef-ie dommelen, de tuindeuren wijd-open. De ongewone stilte maakte 'm triestig, op 't sentimenteele af. Nog nooit had-ie hier zoo behagelijk-tevreden gezeten, nog nooit zoo'n verzoenenden kijk op den gestorvene gehad. Tegen 't behang, met 'n licht-rozet 'r boven, hing 't vergeelde, nog duidelijk herkenbare portret van hem en haar - oom en tante - in den engagementstijd. Zij, 'n slank meisje, met 'n vriendelijk gezichtje - hij, 'n schrale, jonge man in soldatenpak. Kleine suikerbakker toen, was 't z'n trots geweest, zich in uniform te

laten photographeeren. Wat moest-ie van 'r gehouen hebben, zielsveel en buitengewoon, om na 'r vroegen dood zoo eenzelvig, zich alles ontzeggend, nooit klagend en nooit over 't verleden pratend, te blijven leven. Wat 'n wilskracht, soberheid en zelfbeheersching... Wat 'n in den grond fatsoenlijk type... Wat 'n mannelijke oerkracht en 'n vrouwelijk-verliefd zijn op kamervoorwerpjes en snuisterijen... Dat Japansche koopmannetje had zoolang-ie zich herinnerde tusschen de groepeering van 'n porcelein hondje, 'n miniatuur-bronsje, 'n gesmeed zilveren stoeltje, 'n antieke snuifdoos en 'n vergulde bonbonnière, die tante in haar tijd gedragen had, en dat alles in denzelfden, nooit wisselenden stand, op de étagère bij de deur gestaan. Ieder dingske, elk pulletje was voor den doode 'n souvenir, 'n zaak van genegenheid geweest. Den inktkoker met den dogge-kop, had-ie van de suikerfabriek meegebracht. Die werd rechts door 'n ivoren vouwbeen, 'n glazen presse-papier, 'n rekje voor penhouders en potlooden, links, door 'n Japansch pennendoosje, den pot voor de postzegels, 'n aschbak, 'n luciferstandaard en nog 'n presse-papier met 't opschrift 'Erinnerung an Marienbad', geflankeerd. Achter den inktkoker stond nog 'n portret van tante met 'n palmtakje, waarvan de naalden voor 't grootste deel waren uitgevallen. Nooit had 't vouwbeen aan de linker-, nooit de presse-papier met 't Marienbader opschrift aan de rechterzij gelegen. Nooit had 't portret met 't palmtakje anders of schuiner gestaan dan nu. Vreemd, vreemd, hoe dat alles, de zorgvuldigheid, 't hechten aan prullen, 't tikken van de klok, 't verleden van de portretten, intiemer tot je sprak, dan oom 't zelf ooit had gedaan.

De pijp in z'n hand was uitgegaan. Droomerig staarde-ie in 't licht van de lamp - en sprong met 'n heeschen schreeuw van den stoel op.

'Christus, Christus!', sprak-ie schor en met z'n vuist sloeg-ie van zich af. 'n Wit kapelletje, dat zich de vleugels verzengd had, was in 'r machteloosheid op z'n haar neergestreken, stuiptrekte bij z'n voeten. De honden, door z'n schreeuw en 't achteruit-bolderen van den stoel opgeschrikt, sloegen aan.

Bleek tot in de lippen en met 'n verkleumen van z'n achterhoofd, riep-ie ze vloekend toe stil te zijn. Wat duivel, wat weerlicht, bezielde 'm! Onzeker liep-ie den donkeren tuin in,

met den plots opwellenden inval, om zich te overtuigen of 'r niemand was, maar eerst toen-ie de deuren gesloten had, bedaarde 't geril van z'n tot stekels spichtigend haar.

Voor den tweeden keer opende-ie de middenla van 't bureau-ministre. De brief, waarvan-ie gister de enveloppe gezien had, moest 'r nog zijn. 'r Lag niets dan 't huishoudboek en wat net geordende doosjes. In de rechterla, door koordjes en elastieken op wiskunstig-gelijke distantie gevoegd, reiden bundels betaalde rekeningen, quitanties en prijscouranten. Op twee paketten was 'n lakstempel. Daar brandde-ie z'n vingers niet aan... De la dicht duwend, gaf-ie 't zoeken op. En leunde in scherp nadenken achterover. Juist!... Prachtig!... Genialer inval had hij niet kunnen hebben... Dat dee de deur zoo voor alle eeuwigheid toe, dat snee zoo formeel elk onderzoek af, was aan den anderen kant zoo prikkelend-brutaal, dat-ie 'r geen seconde mee talmde. 't Verscheuren van de accepten was 'n blunder, 'n stommiteit geweest - 'n zotternij, door z'n geëxalteerdheid, z'n verward hoofd, ingegeven... Dat zou ze natuurlijk in den kring van al de schuldenaren van den jood doen snuffelen, ze de kantoorboeken en stapels akten laten verifieeren... Daar hielp-ie 'n handje bij...

Uit de middenla nam-ie 'n gaaf velletje postpapier - oom had de gewoonte op de blanco-achterzijden van ontvangen correspondentie, die-ie weer netjes in tweeën vouwde, zakelijke mededeelingen te doen - en schreef 'r vlot op los:

> De Heeren SEMMY LUBINSKY & COMP.
> Lombard und Lagerhaus.
> B e r l i n . N.
> Mijne Heeren!
> ‘Tot mijn leedwezen moet ik u meedeelen, dat mijn oom, de heer Ludwig Schüler, hedenmorgen vroegtijdig overleden is. Conform de tusschen ons gepasseerde akte, geef ik u van dit overlijden nog heden kennis. Het spreekt vanzelf, dat zoowel de testamentaire bepalingen als de naam van den exécuteur-testamentair mij nog onbekend zijn. Het bedrag van het u verschuldigde zal vermoedelijk binnen enkele weken, tegen

overhandiging van het accept, terugbetaald kunnen worden Met verzoek
mij ontvangst van dezen brief hierheen te berichten',
Hoogachtend
ERICH SCHÜLER.
Friedrichshagen, 23 Augustus.
Villa 'Daheim'.

Rustig sloot-ie den brief in 'n enveloppe, plakte 'r 'n postzegel uit een van de doosjes op, en liep den tuin in, om gelijktijdig de onrustige honden uit te laten. Maar Hector, de kwaadaardigwaakzame, bliefde 'm in 't donker niet te kennen, gromde dreigend, stak door z'n onwil de twee andere aan, maakte 't loshaken van de kettingen onmogelijk. En dan: als ze eenmaal vrij waren, kreeg je 't grootste gescharrel, om ze weer vast te leggen. Treibitz moest 'r morgen zelf maar voor zorgen...

Alleen den straatweg bestappend, wandelde-ie zoolang tot-ie 'n brievenbus gevonden had, kuierde op z'n gemak terug. In de tuinkamer rookte-ie nog 'n paar pijpen, las de heele avondkrant, en lei voor twaalf uur in 't muffe bed van de logeerkamer, waarop de teringachtige Jetchen gister had liggen rusten. Merkwaardig hoe de buitenlucht op je inwerkte! Hier kreeg je vanzelf gezond slaap, terwijl je in 't smerig Berlijn, met z'n onnatuurlijk bestaan, eerst om dezen tijd goed wakker werd. Hij bleef minstens liggen tot tien, elf. Eerder zou tante Toni met de meisjes 'r niet zijn. Om door niets, niets gestoord te worden, dacht-ie aan Duczi, die nou natuurlijk nog op zat, aan 't madonna-kopje achter de naaimachine met 't snorrend vliegwiel, de grappig-stampende naald, 't bevend klosje garen - hoe dikwijls, ontelbaar-dikwijls, genoeglijk-dikwijls, had-ie 'r niet naast gezeten... - en sliep in, weldadig en diep bij de zoelte van 't open venster. 't Leek of-ie volle, rijpe uren geslapen had, of-ie zoo weer op kon staan, toen-ie wakker werd. Maar 't was buiten nog donker, en toen-ie, geprikkeld door 't jenken der honden 'n lucifer afstreek, om op z'n horloge te kijken, zag-ie dat 't pas half twee was. Vervloekt, vervloekt, dat de lastige krengen je in 't begin van den nacht porden! 't Raam sluitend, wat de dieren, gewend bij oom, aan 't voeteneind van 't bed te liggen, minuten dee blaffen, probeerde-ie opnieuw in te maffen. Ongeduldig woelde-ie van links naar rechts,

telde-ie z'n ademslingeringen: de bedomptheid van de kamer, de ouwbakkenheid van 't bed, 't om 't kwartier slaan van de gangklok, 't satansch gemier van de Newfoundlanders, die òf aan andere honden 't teeken gaven te keffen, òf de kettingen rinkelend berukten, òf huilden, òf de planken voor 't hok met de nagels bewroetten, maakten 't vergeten van de dingen, die z'n hersens doorspookten, de werkelijke en zich tot koortsige visioenen verklittende, onmogelijk. Tweemaal stond-ie op, om 't venster weer open te smijten, om 't hoofd in 't kommetje lauw water te spoelen - den derden keer bleef-ie op. Hij had genoeg geslapen, viermaal sedert den vorigen ochtend. Christus, hóéfde je met geweld tien uur in 'n nest, dat een-, tweemaal per jaar gelucht werd - Treibitz sloofde zich uit! - te blijven liggen?... Had-ie in Berlijn niet nachten aan een stuk doorgewerkt en had-ie den volgenden dag niet zoo opgewekt als 'n hoentje college geloopen?... Half vier. Even 'r voor. De dag traagde over 't water, dat dampte en mistte en in 'n teedere mysterie besloten lei. 't Zou, dat voelde je, gloeiend heet worden, misschien nog ondragelijker dan gister. Zoo, nu kleedde-ie zich aan - wat 'n lollig matineus gedoe - herinnerde 'm aan 't uitstapje in z'n eentje naar Wannsee, na de glorieuze fuif met Laurie en de meisjes! - nou liet-ie de beroerlingen op den straatweg uit, en als Hector z'n tanden liet zien, kreeg-ie 'n pak met de hondenzweep. Op z'n teenen liep-ie voorbij de sterfkamer. Juffrouw Treibitz, die geen oog toe had gedaan, hoorde 'm, vroeg angstig wie 'r ging.

‘Ik hou 't in de logeerkamer niet uit! Daar is 't om te stikken’, fluisterde Erich tegen 'r deur op: ‘'k ga 'n eindje roeien...’

‘Zal ik niet eerst koffie zetten?’, drong ze aan, bereid 'r bed uit te wippen - 't was bij die hette, de onrust van de honden, die anders niet kikten, 't gezoem van de muskieten, die je dwongen onder je laken te zweeten, niet te harden.

Nee, hij dronk zoo vroeg geen koffie. Als-ie terugkeerde tegen 'n uur of zeven, graag...

Zelfs Hector, de nerveuze, kwispelstaartte, toen de jonge student met de karwats in de hand, op 't hok toetrad. Dol en razend, holde 't dier de beschermde perken rond, vroolijk blaffend stoof-ie met de andere Newfoundlanders de gang door en den

weg op. 'n Kwartier bleef-ie met ze buiten, toen maakte-ie de boot los, stak van wal. De spanen klokten smijdig in 't water - de tuin en 't huis dreven af - de builend-warrelende damp omschutte de wherrie, volgroeide de volkomene eenzaamheid. Hij was alleen, voor niemand zichtbaar, alleen met 't aanzilvrend tjilpen der vogels. Bang te verdwalen, de riemen door z'n pijnlijken duim moeilijk hanteerend, belust op 'n stilte zonder stoornis, na 't hatelijk gedoe van den korten nacht, wierp-ie 't anker uit. De boot dreef even met den stroom mee, lei onbewegelijk.

't Hoofd op de handen, tegen de leuning van den stuurstoel gestut, keek Erich naar 't gewiegel der spanen, naar 't gronderig karnen van 't water-segment, naar den warmen, den adem beklemmenden nevel.

'Ik heb', zei-ie hardop - in 'n drang de eigen stem te hooren -: 'ik heb iets, dat me hindert, dat zich telkens aan me op-dwingt - anders zou 'k me zooals altijd voelen...'

Hij bazelde. Hij beweerde nonsens. Hij wist, dat-ie niet dàt had willen zeggen, dat z'n gedachten naast de zotte woorden, die z'n tong had meenen te moeten uiten, stonden, dat-ie met zichzelf komedie speelde, dat-ie midden in 'n zin bleef steken, om 't getob in 'm - te beliegen... Dat dee 'm de nagels in 't vel van z'n voorhoofd persen... Uit 'n drukkende droom werd je wakker - uit dit niet... Als je jezelf afvroeg: is 't gebeurd - is 't waarachtig gebeurd - kon je enkel kreunend knikken... Bestond 'r 'n geweten?... Was 'r 'n doorsnee-geweten?... Christus, de onzin!... 'n Man, die z'n vrouw met 'n mes had gestoken, gaf zich na 'n paar dagen bij de politie aan... 'n Fabrikant, die z'n werklui liet krepeeren, dee 't niet... 'n Moordenaar biechtte bij 'n pastoor, om 't uit te spreken - 'n generaal, die honderden den dood injoeg, kende geen bezwaren - en als-ie ze kende, was-ie gek... Geweten was 'n ding, 'n fictie, dat elk mensch naar eigen behoeften vormde, kneedde, herkneedde... Had Laurie, die 'r dochters exploiteerde, geweten?... Had de jood 'r zoo iets op na gehouen?... Had de vent, voor wien Duczi 'r gezondheid vernielde, 'n g e w e t e n ?.. Was 't begrip geweten, waar iedereen 'r mee sjaggerde, solde, knoeide, geen gedrochtelijk, je opgedrongen ding?... Heel z'n geaarzel, z'n onvast argumenteeren over en weer, 't toetsen van de daad

aan 'n denkbeeldigen, bedriegelijken norm, leek op de verschijnselen van 't traditioneel geweten van preeken en romans - was in werkelijkheid surrogaat. Meer niet...

Na 'n poos, wrevelig en onwillig, kleedde-ie zich uit. 'n Frisch bad, in de buurt van de boot - zien kon niemand 'm door den nevel - zou de ‘moeilijke plek in z'n hersens’ sjeezen. Graag was-ie met 'n plons weggedoken - de ondiepte van 't water belette 't. 't Reikte 'm tot de heupen, maar verderop ging 't heerlijk, raakte-ie den bodem niet meer, zwom-ie met sterke, krachtige, rustige slagen. Nu was ook de wherrie door den damp opgeslokt, glee-ie met niets-van-menschen, niets als z'n eigen beetje ziel, waarover-ie zèlf heer en meester was, door de zalige koelte. Lucht, nevel, water - hijzelf. En in Berlijn, driehoog, bij de pianos, buffetten en kasten - 'n in 'n stoffigen hoek getrapten woekeraar. Was 't waanzinnig... gloeiend-gloeiend-waanzinnig... Zich op z'n rug wrikkend, dreef-ie met gesloten oogen... Als-ie zonk, hier in den mist 'n zelfde soort hartverlamming als oom Ludwig kreeg - was 't uit - schaterde-ie 't geworstel, 't infernaal gekwel, met de laatste luchtbellen uit z'n strot in de dampen van de Mügelsee... Poldi had gisternacht ook den afstand van 't balkon naar de straat, staan taxeeren, haha, hahaha!... Koddige bende, hahaha!... Hij lachte hardop, verslikte zich omdat-ie water binnenkreeg, hoestte benauwd, en gestadig voortzwemmend, overviel 'm voor 't eerst de angst. De angst, dat-ie niet meer te beslissen, te kiezen had. Of-ie naar den oever toe zwom, of dat-ie 'r zich van verwijderde: 't was 'n je opwindend raadsel. Soms spurtte-ie met 'n zet naar 'n plek met 'n schaduw, waar-ie de wherrie meende te zien dobberen, soms, de armen over 't hoofd sluitend, liet-ie zich omlaag glippen, om de diepte te meten, soms onpasselijk van moeheid, dreef-ie op den rug, bewoog slap de handen, om niet door de zuiging van 't water meegevoerd te worden. In godsnaam, dacht-ie: dat 's ook 'n oplossing. Poldi zal zich met de huur geen raad weten - en Duczi zal 'n paar dagen, als de anderen 't niet opletten, over me huilen... En exit... Exit...

Voor den tweeden keer in dien jakker van uren, de kolking van gebeurtenissen, indrukken, afmattingen, schudde-ie 't zich niet verzettend beeld van 't blouse-naaistertje wrokkig van zich af.

'r Bolde 'n kramp om z'n hoofd, de toppen van z'n vingers werden wit. Stoer en onvermoeibaar zwemmer als-ie was, begon-ie 't op te geven. Toen, schijnbaar-dichtbij, bitser van aanslag door de draagkracht van 't watervlak, klonk 't geblaf van een, twee, drie honden. Daar was de oever. Dien kant moest-ie uit. Als-ie 't geluid niet gehoord had, zou-ie 't werktuigelijk uitspreiden van armen en beenen hebben opgegeven - nu hijgend, met de dorre lippen op 't water, blazend en kreunend, hield-ie vol, en toen-ie eindelijk grond onder de voeten greep, moest-ie 'n poos blijven waggelen, om op verhaal te komen.

In de wherrie, nog altijd door den nevel omsluierd, bleef-ie languit liggen, den colbert om zich heen. Luisterend naar 't geklots van 't water, naar 't fluiten der vogels, 't eentonig gewrijf van de spanen, voelde-ie de aandringende, behaaglijke warmte der de dampen inzuigende zon. 't Was 'n harde dobber geweest, om z'n haggie te bergen - nu rustte-ie als 'n koning uit.. Den heelen dag luierde-ie aan een stuk door... 't Prieel kwam-ie niet uit... En als tante Toni, die natuurlijk krokodillentranen zou huilen, 'm verveelde, te larmoyant dee, smeerde-ie 'm in de boot...

Over zeven - of-ie 't nauwkeuriger had kunnen afmikken! - landde-ie bij 't steigertje. Van 't boerenbrood met de versche eitjes, at-ie met geeuwhonger, juffrouw Treibitz, die zich evenmin onbetuigd liet, die de jaren puriteinsche onthouding aan vingerdik-besmeerde boterhammen wreekte, driedubbel de loef afstekend. 't Smaakte alles kostelijk, 't brood, de boter, de kaas. In 'n stemming van opgewektheid, die 'm haast liet neuriën, harkte-ie de grintpaden bij, rookte-ie bladluisjes in onmacht, knipte-ie uitgebloeide geraniums af, voerde-ie de kippen en haalde 't leghok leeg. Hij wist nog niet of-ie verder zou studeeren - hing van oom's uitersten wil af, maar àls-ie 't dee, verpestte-ie z'n longen niet langer met de stof van 't Berlijnsche asfalt, sleepte-ie Duczi naar de Mügelsee, Duczi, Duczi... om bij te loopen zingen... Duczi, als beeld van 'n wijfje, in je huis, aan je tafel, in je bed... Dat laatste zou-ie voor 'n week niet gedacht hebben, zou-ie als 'n ontheiliging van z'n genegenheid hebben beschouwd - nou wáren ze man en vrouw... Ze droeg zijn ring, haha!...

Met de kleine halters van oom Ludwig oefende-ie zich 'n poosje in hemdsmouwen in 't omheinde vak, waarin de overledene dagelijks z'n zonne- of luchtbad genomen had, en om den tijd te dooden schiep-ie 't water uit de boot met de handige houten puts. De hemel was hel-blauw, enkel-blauw - de zon klaterde goud in 't water - de kinderen der buren speelden dat 't gelach niet van de lucht was... kostelijk, kostelijk, 't leven!

Bij half negen ging juffrouw Treibitz inkoopen voor de te wachten familie doen. Ze vroeg Erich wat 'r moest wezen.

'Königsberger Klops!', lachte-ie spottend: 'voor ieder twee dikke ballen, Auto 9999!'

'Ik wou dat ik uw jaren en uw gezondheid had', zei ze goedig: 'hoe kan men onder deze omstandigheden...'

'Doe me 't genoegen, Treibitz', zei-ie afwerend: 'klagen en gelogen tranen, krijg je straks meer dan je lief zal zijn te hooren en te zien... Dat ligt niet in m i j n natuur...'

Tot aan de deur liep-ie met 'r mee, bukte zich - de post, de krant.

En in 'n hartstocht van aandacht las-ie, trillend, regels overslaand, her-lezend - krijtwit.

't Stond 'r. Op 't binnenblad. Met vette letters boven aan. En gelogen... RAUBMORD IM STUDENTENVIERTEL...Die Polizei auf der Spur des Mörders...

Duizelig, niet in staat de anderhalve kolom te volgen, zette-ie zich in oom Ludwig's stoel.... Raubmord... Raubmord... Christus, de ploerten... Z'n hart hamerde zoo, dat-ie in zonderlinge schudding heen-en-weer bewoog en 't papier niet stil kon houden. Raubmord... Raubmord... Hoe kwamen ze op 't verzinsel!... Maar je verdomde, slappe zenuwen bedwingen!... Sekuur, zonder 'n syllabe te verwaarloozen, of 't je niet persoonlijk anging, lezen - vóór Treibitz met de boodschappen terug was!... De letters schemerden, ratelden voor z'n oogen, zwalkten weg, joelden weer aan... S e m m y L u b i n s k y ... S e m m y L u b i n s k y ... 'n 'Geldbriefträger', die 's middags vier uur 'n aangeteekenden brief met geldswaarde had af te geven... Met 'n scherp voorwerp tegen het achterhoofd geslagen en gewurgd... De vernietigde papieren in den kachel... De dader in zijn bedrijf vermoedelijk gestoord... De l e e g g e r o o f d e portefeuille met

banknoten op den lessenaar van den boekhouder... Een vriend van den overvallene had kort voor zijn dood nog met hem getelefoneerd... De boekhouder, zekere Nathan Stief, spoorloos verdwenen... Volgens het kasboek, dat de vermoorde juist bezig was in te vullen, toen hij vermoedelijk door een slag op het achterhoofd getroffen werd, ontbrak er ruim twaalf honderd Mark... De vermoorde hield in de krampachtig-gesloten vingers vlokken blond haar en - drie, viermaal herlas Erich de gierende woorden - en 'n afgebroken manchetknoop, 'n beenen knoop, waarop naar alle waarschijnlijkheid 'n vrouw of 'n meisje met nagebootste, gebroken drukletters:

Ich bleib dir

4 + 4

geschreven en geteekend had. 'r Onder stond 'n initiaal B met 'n dikke uitgeloopen punt... Christus, Christus, zijn knoop, de knoop door Betty dien nacht in Laurie's keuken, toen ze ook 'r gedicht op z'n manchet schreef, gekrabbeld... 't Beenen bovenblad, dat-ie al Zondag bij de roeipartij meende verloren te hebben... Christus!...

Vaag las-ie nog dat 'r plakaten op de Littfas-zuilen, met de nauwkeurige beschrijving van den knoop waren aangebracht en dat 'r 1000 Mark belooning... - toen bij juffrouw Treibitz' voetstappen in de gang, knauwde-ie de krant tot 'n onzinnige prop, frommelde 'r in z'n zak, omknelde 'r in den dierlijken greep van z'n drifthand, en bij 't beminnelijk praten van de huishoudster, die zich haastte, om bij de familie van meneer 'r beste beentje vooruit te zetten, die op 'r eigen houtje, van te strenge teugels bevrijd, prima ‘Schmorbraten mit Nudeln’, citroenen voor citroenvla, blauwe pruimen, pisang en peren had ingeslagen, antwoordde-ie met zoo'n kregel-nijdige overstuurschheid, dat ze een en al verbazing z'n strak-bleek gezicht bekeek.

‘Hoor is,’ verweet ze voorzichtig: ‘meneer zaliger nagedachtenis had z'n buien, maar bij u weet iemand heelemaal niet uit welken hoek de wind blaast... Daar sloof 'k me voor uit, daar denk 'k u plezier mee te doen...’

Ze praatte zoo spijtig-teleurgesteld, dat-ie zich verontschuldigde. Hij had zich ineens weer onlekker gevoeld. Hij zou den dokter 'ns raadplegen. 't Kon 'm plotseling overvallen...

In den tuin begon-ie als 'n opgesloten beest op en neer te stappen, rondom de vlechtwerken der perken, van de schuur naar 't aanlegsteigertje. Even stapte-ie in de wherrie, wierp de prop papier in 't water, zag 'r met 't witte schuim van 'n Sterndampfer, die passagiers op had genomen, wegdrijven, en opnieuw doorhaastte-ie de paden, de handen op den rug, de lippen snauwend geplet. H i e r wachtte-ie z'n noodlot niet af. Aan polsen en voeten gebonden, leverde-ie zich niet over. Nathan Stief zouen ze gauw genoeg ‘ontdekken’, de stommelingen! En dan?... E e n , juist é é n wist van den manchetknoop. Die een was in Berlijn, in 't K a u f h a u s . Die had duizend tegen een de krant of de aanplakbiljetten, de rooie, op de Littfas-zuilen gelezen. Ze las ze altijd. Ze was gek met de sensatie-lektuur in de kranten. Daar smulde ze aan. En ze zou 'm na z'n grofheden in 't portaal, z'n bruut optreden, zoo al niet dadelijk verrajen, toch minstens en zeer stellig verdenken - 'r met Laurie en de meisjes over spreken, als ze vanavond thuis kwam...

Hij pakte den eersten trein naar Berlijn, zonder verder tijd te verliezen. Tante Toni kon 't zonder hem af. Maling had-ie aan haar en de rest. Christus, de gedrochtelijke leugen, dat-ie gemoord had om te stelen! Christus, 't niet meer meester zijn van 't geheim...

Juffrouw Treibitz geloofde 'm niet, toen-ie vertelde, dat-ie voor dringende zaken even heen-en-weer naar Berlijn moest, dat-ie niet voor 't eten terug kon zijn. Dat mòcht-ie niet doen. Niet uit respect voor den overledene, niet voor de familie, die 'r wat achter zou zoeken. Of-ie niet aftelegrapheeren wou...? Iedereen moest begrijpen, dat je onder zulke omstandigheden... Hij antwoordde verward, afgetrokken, beloofde zich te zullen haasten - zat 'n half uur later in den trein. Met 'n nieuwe, aan 't station gekochte krant. Daarvan verslond-ie 't bericht op de binnenpagina, zoolang-ie alleen in den coupé was en verscheurde 'r tot ontelbare snippers, die-ie uit 't raampje wierp. Ik doe krankzinnig en idioot - waarom doe 'k 't? - anders zou 't me niet invallen 'n krant te verscheuren - 'k dwing ze, om op

me te letten - 'k haal de eene stommiteit na de andere uit - dacht-ie, quasi-slapend, den hoed dicht om 't voorhoofd getrokken, de kin op 't boord, den duim in z'n vuist - de manchetten diep in de mouwen gevlucht. In de Friedrichstrasse stapte-ie uit, wandelde met de volte mee, stond 'n paar maal, met 't stellig voornemen 't allereerst dezelfde soort beenen knoopen te koopen, voor 'n winkel stil, aarzelde en liep verder. Beenen knoopen - nóú...! Christus, hij was z'n hersens kwijt! Als-ie niet oppaste, vloog-ie met geweld in de lamp...

Bij 'n Littfas-zuil, op den hoek der Unter den Linden, verdrongen zich menschen. Onverschillig, elk van z'n gebaren berekenend, las-ie de theaterbiljetten van 't ‘Deutsches Theater’, 't ‘Lessing-Theater’, den ‘Wintergarten’, 't Circus Busch - of-ie zich 'n keus voor den avond wou doen, draaide lanterfantend met de ronding van de zuil mee, en bekeek 't roode plakaat met 't opschrift 1 0 0 0 M A R K B E L O H N U N G ! en de beschrijving:

I c h b l e i b d i r

4 + 4
B.

Met de handen in de zakken, klam-heet over 't heele lichaam, paskwillig-gewild 'n walsdeun tusschen de tanden fluitend, slenterde-ie voort zonder 't bewustzijn om de gloeiende zonnebranding te mijden.

In 't nog niet druk bezocht Kaufhaus, met z'n houding geen raad wetend - nog nooit was-ie in de blousen-afdeeling geweest - je traineerend kuieren en loeren leek op 't gedoe van 'n ouwen heer, die op de ontdekking van 'n knappe, jonge verkoopster uit was! - vond-ie Betty nergens, en toen-ie eindelijk met de bleuheid van 'n gymnasiast aan wat collegas van 'r, om informatie vroeg, giegelden ze met de aanstellerij van bakvischjes, door 'n vreemde aangesproken. Nee, 'n juffrouw Zubransku kenden ze niet, hadden ze nooit van gehoord, werkte misschien op een van de andere verdiepingen, in 'n ander rayon, in de

afdeeling van de dames-confectie of in die van de ‘Damenwäsche’. Ze waren met over de twaalf honderd, enkel vrouwen. Hoe kon je daarvan de namen onthouen? En dan om dezen tijd, tusschen negen en elf, wisselde telkens 'n deel van de dames, om in de Kantine te ontbijten. Als-ie z e k e r wist, dat die juffrouw blouses verkocht, was ze mogelijk in de Kantine, in 't sousterrain, of ze maakte zich klaar om te gaan middageten - dat wisselde ook van elf tot vier... 'n Wantrouwig rayonchef, die 'r zich al over verbaasd had, dat zoo'n jonge kerel in de blousen-afdeeling, zoo lang met 'n lachende verkoopster babbelde, belette 't verder gesprek. 't Niet opgevend, met 'n zenuwachtige hardnekkigheid, zocht Erich den ‘Zwischenstock’ en de eerste verdieping af. Als ze weg was om te eten, dee ze 't - dat had-ie 'r meer dan eens hooren vertellen - in een van de ‘Pensionaten’ in de buurt van 't ‘Kaufhaus’, die 'r goedkoope ‘Mittagstische’ op na hielden. Maar waar? Christus, Christus, de pech! onderweg kocht ze de ‘B.Z.’, las de verdoemenis van den manchetknoop nog 'ns... Als-ie 'r niet trof, was-ie, kon-ie verloren zijn - maakte-ie zich van kant. Levend liet-ie zich niet opbrengen...

In de met elke minuut stijgende levendigheid van 't ‘Kaufhaus’, waar 't bij de liften naar de afdeeling-van-de-levensmiddelen storm liep, waar 't bij sommige artikelen zoo'n gedrang werd, dat je niet verder kon, waar enkele electrische kronen tegen 't weifelend daglicht in brandden, waar 'n piano ergens 'r versleten-getemperd geluid langs de reuze-stapeling der goederen stuwde, waar duizende voetstappen door den veerenden weerstand van loopers en tapijten in donzende dreuning verglejen, waar niemand scheen te praten en 'n toch nooit ophoudend, nooit inzinkend stemmengeroes tot van de verste gaanderijen aanluwde, waar 'n schril kindertrompetje tegen 't fluiten en rouleeren van door de herrie op dreef geraakte vogels in-toeterde, waar 'n zoetige geur van kruiden, zeep en odeuren bij de étalages dreef, waar de draaideuren wiekten, de ventilatoren snorden, de blaren der palmen bij de trappen door de zuiging der menschenmenigte zachtekens schommelden, waar 'n frou-frou van rokken eindeloos ruchtte, waar de contrôle-schelletjes van de betaalkassen tinkelden en ze queue maakten om de pakjes in ontvangst te nemen -

in dat nijver voortjagen van lieden, die allen gehaast schenen, van dames met kinderen en dienstmeisjes met volle inkoopbuidels, van knechts, die kipkarren door de paden rolden, toezicht houdende chefs en handig scharrelende verkoopsters, bewoog Erich zoo willoos en ontredderd, zoo doelloos en ellendig, dat 't 'm moeite kostte te blijven. Meer dan 'n half uur had-ie gezocht. Ze was 'r niet, stellig niet. 'r Roodblond haar zou-ie op 'n kwartier afstand herkend hebben - ze was slanker, grooter dan de meeste meisjes achter de uitstal-tafels. Als ze niet om de een of andere reden thuis was gebleven - ze spijbelde wel meer, omdat ze, volgens 'r eigen bewering, den rayon-chef van 'r afdeeling om 'r pink wond - behoorde ze tot den ploeg, die 't eerst ging eten, kwam ze niet voor half twee terug. Weer, in dezelfde onverklaarbare vermoeidheid, die 'm den vorigen noodlotsdag tot 'n hel had gemaakt, weer met dezelfde slaperige besluiping - en dat hij, die door geen nachten opblijven klein was te krijgen - bleef-ie in 'n leunstoel van den 'Erfrischungsraum' 'n lemon-squash slurpen, toen nog een. Als-ie zich niet gegeneerd had, zou-ie bij 't afmattend komen en gaan der bezoekers ingedut zijn. Wat was 't in 't water van de Mügelsee, toen-ie enkel damp zag, 'n godsgenade geweest... Waarom had-ie zich zoo erbarmelijk-laf aan 't liederlijke, bestiale leven vastgehouen?... Wat belette 'm nog naar z'n kamer te gaan en drie, vier pastilles uit de tube sublimaat of wat druppels uit een van de fleschjes van Poldi's V e n e n a te slikken?... Hij begon 't beu te worden... De misère steeg 'm naar z'n keel... Je zat in je verlaten eentje in 'n woestenij, in 'n folterkamer, in 'n verstikkend dwangbuis...

Gebukt, traag, zich niet de geringste moeite gevend, om de 'herkenningsteekenen' - de krabben, den duim, de manchetten - te verbergen, snakkend naar frissche lucht, met 't weeë gevoel, dat-ie van z'n stokje zou raken, stond-ie op, liep de trap naar de parterre-verdieping af - en daar de vette letters van 'n bordje U n t e r t a i l l e n b e s o n d e r s p r e i s w e r t suffig lezend, werd-ie door 't roepen van z'n naam fel-klaar wakker.

'Erich, jij hier!', zei Betty gebluft, meer dan gebluft - den heelen morgen, van af 't oogenblik, dat ze in de Untergrundbahn de door 'n buurman vergeten volkskrant op had genomen en

met eigen oogen 't roode plakaat op de Littfas-zuil bij 't ‘Kaufhaus’ gezien had, was ze met 'r gedachten bij 'm geweest. Wat typisch, wat typisch! 'n Beenen manchetknoop - met merkinkt beschreven - met háár halve drukletters - met háár initiaal B... Daar kon ze direct 'n eed op doen, dat 't de knoop van Erich was, dat ze dien avond in 't keukentje ook op den anderen knoop iets had willen tatoueeren, en dat Duczi 'r gestoord had... Wat typisch, wat typisch!... Dat zou 't grootste toeval van de wereld zijn als 'n ander op dezelfde manier... Dan moest Erich - gut, gut, wat 'n angstig toeval! - den knoop òf verloren hebben, òf aan 'n ander geschonken, òf z'n vriend Poldi... Hij zelf was Zondagmorgen al heel vroeg naar z'n jarigen oom in Friedrichshagen gegaan - zóó uit 'r bed gesprongen, met 'r haar nog niet eens opgemaakt en 'n openhangende blouse, had ze 'm den huissleutel gegeven, en den boodschap l e k k e r n i e t, om Duczi den smoor in te jagen, overgebracht - Zondag was-ie op Friedrichshagen gebleven - gister, Maandag, had-ie 'n Ansicht en 'n telegram gestuurd - *hij* was niet in Berlijn geweest... Als-ie den knoop nog had - maar dat kon haast niet - 't was zoo zeker als tweemaal twee vier háár *B*! - was 't zoo iets typisch, als je 't nog nooit had beleefd - had-ie 'm niet meer, dan verdiende-ie, zonder 'r moeite voor te doen, aan die akelige historie duizend Mark - duizend...

‘Gut, gut’, zei ze dien morgen aan een van 'r vriendinnen in de ‘Garderobe’ in 't sousterrain: ‘... 'r is 'n moord gebeurd, en 'k zou 'r op durven zweren, dat 'k de politie inlichtingen kan geven...’ Meer babbelde ze niet. Je kon niet weten. Als ze zich vergiste, haalde ze nonsens uit - als ze zich niet vergiste, moest ze zoo leep zijn 'r mond te houen tot ze met Erich gesproken had... Omdat 'n verkoopster in de afdeeling van de ‘Damenwäsche’ ziek was geworden, moest zij als handige, betrouwbare, door den chef geprotegeerde collega in 'n rayon, waar ze anders nooit kwam, inspringen. Niettegenstaande 't bordje ‘Untertaillen besonders preiswert’ had ze in de ochtenduren bijna niets te doen, hield ze zich, telkens zenuwachtig-geeuwend - de vreemde geschiedenis had 'r nerveus gemaakt - met 't verhangen, beter arrangeeren van de duurdere onderlijfjes bezig. De ‘koopjes’ lei ze op 'n slordigen hoop, die met kanten

en garneersel hechtte ze aan de nickelen stangen. Ze dee 't ook om de aandacht van den snoes van 'n nieuw kittig rayonchefje, dat zich bespottelijk op 'n afstand van 't damespersoneel hield, en 'n paar schatten van oogen had, te trekken - en om de zieke juffrouw, als ze morgen weer op 't appel was, met 'n ondersteboven gesmeten étalagetafel de dampen aan te doen. Toen 'r niets meer te verschikken viel, verveelde ze zich gloeiend. Niemand van de schaapskoppen hier kende ze. En ze was niet toeschietelijk genoeg van aard, om in 't wilde praatjes te maken. Naast de glimmende rekken met de opschriften ‘Grösse 42’, ‘Grösse 44’, ‘Grösse 46’, geprikkeld omdat 't rayonchefje meer attentie voor den detective van 't Kaufhaus dan voor haar had, verkankerde ze zich tot 't goddank ontbijttijd werd. In de Kantine, 'r plekje aan de lange tafels beleggend, bekwam ze, begon ze 'n brief aan Erich, waarin ze 'm schreef over de ontdekking, de duizend Mark en 'r voornemen, om zonder z'n tegenbericht, morgen bij de politie aan te loopen. Halfwege verscheurde ze 't velletje weer. Zoo kon-ie niet verzonden worden. Ze had moeten beginnen 'm met den dood van z'n oom te condoleeren, Laurie en Duczi zouen 't ook doen... En dan ze vertikte 't, door 'm in presentie van de anderen uitgelachen te worden, als-ie haar knoop nog had! Kleine hapjes van 'n boterham met ham nemend - de Kantine was 'n heerlijkheid, als je van kwart over acht af bezig was - zag ze den jongen student in elk van z'n bewegingen voor zich - 't frisch-fleurig gezicht, de heldere grijze oogen, die soms enkel pupil hadden - 't beeldig-kleine vlassnorretje - de leuke meisjeshanden - de gelijke, witte tandjes, als-ie lachte of een van z'n onbeschaamdheden beweerde - de bloedroode wangen, wanneer-ie zich opwond en waarop ze 'm 'n tik had gegeven, toen-ie 'r dien avond bij 't geworstel om 't geld, zeer dee - z'n zij-ig blond haar... Blond... Blond... Bij 't laatste stutte ze in schrik op. Blond haar èn de manchetknoop... Verbeel je!... Ze was niet wijs... Erich, precies Erich, ergens inbreken, iemand tegen 't achterhoofd slaan en met dikke twaalfhonderd Mark verdwijnen... Hoe kon je 'r ziekelijk op los fantaseeren!... Mal hoor!... Maar als-ie nou tòch... Hij had toch ook - waarachtig, waarachtig, 't was geen inbeelding - dat hoorde ze 'm nog zoo met z'n grappige

schelle stem zeggen: hij had bij 'n jood geld geleend - schimpte altijd op joden - en zou den woekeraar, die 'r 'm in had laten vliegen wel z'n nek kunnen omdraaien - gut, jakkes, was 't misselijk an zulken onzin te denken... Erich, die op Friedrichshagen zat - dat kon ze getuigen - die gistermorgen 'n Ansicht... Duizend tegen een had-ie den knoop aan z'n vriend Poldi gegeven... Droegen ze niet alles van mekaar?... Mekaar's boorden, manchetten, zakdoeken en dassen?...

't Kantine-schelletje waarschuwde. De schouders om 'r nonsens ophalend, ging ze weer aan 'r werk, verkocht in een zet vijf onderlijfjes - en zag 'm - zelf - persoonlijk - voor 't eerst zoolang ze verkoopster was, in 't Kaufhaus - niet op Friedrichshagen - niet bij den gestorven oom, waarbij-ie had móéten zijn.

'Jij, hier', herhaalde ze, en in onstuimige raakheid van vrouwelijk waarnemen, lette ze z'n ongewoon gelaat, de nagel-beten aan z'n hals, den omzwachtelden duim en 't geknel van z'n vingers om den manchetrand op.

'Goeien morgen... Hoe gaat 't met je?', zei-ie onwezenlijk-glimlachend.

'Ben je niet bij je oom?'

'Nee, 'k moest voor zaken...'

'Voor zaken...?'

'Ja, naar den advocaat, die, die... En toen wou 'k rouwhandschoenen en 'n witte das... Waar krijg je die hier...?'

Ze keek 'm met de 'r gelaat ontvluchtende oogen aan, werd doodsbleek bij 't zenuwtrekken om z'n mond. Was ze stapel, beeldde ze 't zich in, of was 'r iets aan 'm, dat 't bloed uit 'r hersens dreunde? Toch, in den bizar-leegen toon van menschen, die mekaar 'n poos gezien en mekaar vrindlijk-toevallig ontmoeten, praatte ze met 'm, gaf ze 'm antwoord op z'n vraag.

'De handschoenen en de dassen...? Ja, 'k geloof, maar zeker weet 'k 't niet... 'k Geloof, dat je links moet zijn, voorbij de nooddeur... Of wacht 'ns!... 'k Zal 't aan de juffrouw van de dameskousen vragen...'

'Nee, nee', weerde-ie af: 'geef je geen moeite... Zoo'n heksenwerk zal 't niet zijn den weg in jullie pakhuis te vinden...'

Hij lachte, probeerde 't met 'n grapje.

Toen zei zij, nog altijd wit:

‘Ik moet je nog wel condoleeren... 'k Hoorde 't vannacht, toen 'k thuis kwam... Heeft-ie lang gelejen...?’

‘Nee’, antwoordde-ie, en opnieuw sprak 'n derde, dien-ie niet in bedwang kon houen, die als 'n clown kletste en kalde: ‘... 'k kreeg 'n telegram op m'n bed, sprong in 'n trein, was nog vóór elven in Friedrichshagen, maar afgeloopen... Hartverlamming...’

‘Wat gauw, wat vreeselijk’, zei ze naar de brandende electrische kroon kijkend. Even zweeg ze. Dan, bij z'n brusk gebaar van 't z'n voorhoofd, waarop 't zweet parelde, drogen, vroeg ze haperend:

‘Heb je je duim bezeerd?’

‘We hebben gister’, antwoordde de dèrde: ‘uren lang op de Mügelsee geroeid... Stukgetrokken blaar, anders niets...’

‘Den heelen morgen’, sprak ze toen weer: ‘dacht 'k aan je...’

‘Aan mij?...’

‘Aan jou...’

‘Waarom?’, vroeg-ie verwonderd.

‘Nou, zoo maar - dat 's toch geen misdaad...’

‘Nee, dat 's zeker geen misdaad...’

Voor de tweede maal vertrokken z'n wangen en z'n mond, als die van 'n zenuwlijder.

‘'k Had je 'n brief willen schrijven...’

‘Waarom?... Waarover?...’

‘Over, over’, hakkelde ze, de oogen vol tranen: ‘...over de paar woorden, die 'k met merkinkt...’

‘Wat zwets je! Wat wil je, bedoel je?’, viel-ie met zoo'n verbeten woede uit, dat ze 'r bij achteruit week.

‘Ik bedoel...’, begon ze, maar 't kittig rayonchefje, dat Erich straks al betrapt had, kwam tusschenbeiden. Met 'n ironie, waartegen Erich in gewone omstandigheden onmalsch geprotesteerd zou hebben, maar waarbij-ie nu machteloos was, vroeg 't bewegelijk mannetje of meneer al z'n keus in onderlijfjes gedaan had, en toen Erich met 'n houdingloos ‘Adieu!’ Betty verliet, gaf-ie Betty in 't bijzijn van de andere meisjes zoo'n afhap, dat 'r kleur nog rooder dan 'r haar werd.

Slap, kapot drentelde Erich voorbij de aanschimmende étalages van dameshoeden, dameskammen, tafelkleeden, zijden kousen,

geborduurde zakdoeken, hemden, pantalons en de eindelooze reeks opruim-blouses, die voor 'n appel en 'n ei geprijsd stonden, nu 't seizoen haast voorbij was. Ergens - boven of benee - kocht-ie rouwhandschoenen - ergens, 'n witte das - ergens 'n knoopje voor z'n boord, dat-ie niet noodig had. Toen, schuw naar de plek met 't bord: 'Untertaillen besonders preiswert' terug-schuifelend, zei-ie kort en gejaagd tot Betty, die 'm niet had zien aankomen:

'Eten we samen?'

'Graag', antwoordde ze even snel, even gehaast.

'Hoe laat ben je vrij?'

'Half twee...'

Hij noemde 'r den naam van 'n restaurant in de buurt - ze knikte.

Maar in z'n onrust, kòn-ie 'r daar niet wachten. In de felle zon voor 't 'Kaufhaus', bij de deur met 't opschrift 'Verboden toegang', die voor de employés bestemd was, ouwergewoonte de eene sigaret na de andere rookend, bleef-ie op en neer wandelen.

'n Paar minuten na 't slaan van de klok, een van de eersten, kwam ze buiten. Ze had enkel 'r breeden stroohoed, die 'r haar door z'n witheid nog rosser kleurde, opgezet, liep zwijgend onder den crême parasol naast 'm.

'Heb je grooten eetlust?', vroeg-ie zonder 'r aan te kijken.

'Heelemaal niet', zei ze met weerzin.

'Heb je den tijd, om 'n kwartiertje mee om te rijden?'

'Al wou je den heelen dag', praatte ze bedrukt: ''k kan ook wel verder wegblijven...'

'Wegblijven? Hoe kom je 'r op!', viel-ie uit.

''k Hóéf vandaag niet meer terug', loog ze.

'Dat treft... Dat 's leuk', sprak-ie zwak.

Op 't plein stonden open autos en open Droschken. Die liepen ze voorbij, beiden met de gedachte, dat dat niet kon. Op den hoek van 'n zijstraat, sliep 'n koetsier van 'n gesloten Droschke, die bij dit weer nog niets te doen had gehad, op den bok - en 't paard sliep.

'Rij ons door den Tiergarten', zei Erich, den man wekkend.

Betty liet-ie in 't broeiend-heet ding stappen, toen volgde hij. Zoolang 't rijtuig sjokkend door de straten glee, spraken ze geen woord. Hij rookte, zij rookte. Met de gezichten van mekaar af, keken ze ieder door 'n raampje. En toen ze eindelijk in de

stoffig-groene lanen van den Tiergarten waren, leek 't zwijgen in ze vastgeroest.

Eerst in de open ruimte van den ‘Grosser Stern’, begon hij.

‘Wil je heusch niet wat eten?’

Ze schudde 't hoofd.

‘Wat 'n ontzaggelijk heet weer in de laatste dagen’, begon-ie opnieuw.

Ze antwoordde niet, verkneep de sigaret tusschen de vingers.

‘Zeg-ie niets?’

‘Wat moet 'k zeggen?’, ontweek ze, dwaas-angstig.

‘Christus!’, stoof-ie op: ‘moet ik alleen praten?’

Wrevelig, door z'n doffe opwinding gehitst, niet wetend wat-ie dee, wat-ie 'r uitflapte, waarom-ie zoo geïrriteerd tegen juist haar tekeer ging, verzat-ie naar de vensterzij toe, maar dadelijk weer, kleintjes en weifelend, klepte-ie 't bankje over 'r neer, wrong zich 'r op, de knieën dicht bij de hare, en 'r warme handen in zijn steenkoude nemend, nam-ie 'n aanloop om 't goed te maken.

‘... Ik ben - dat snap je misschien - niewaar?... - niewaar, Betty?... - ik ben door 'n hoop beroerde dingen overstuur - heb vannacht niet geslapen - heb geen oog toe gedaan - was 'r al om half vier uit - ben haast bij 't baden in de Mügelsee verzopen.... Christus, zit niet als 'n lijk....’

Met tranen in de oogen, trok ze 'r handen los, sloeg de armen om z'n hals, en 'r gloeiende wang tegen de zijne leggend, snikte ze 'm driftig in 't oor:

‘Al had je nog tienmaal meer gedaan, Erich, lieve jongen - ik hou van je - ik ga voor je door 't vuur.... 'k Laat me liever m'n tong uitrukken voor 'k je ongelukkig maak... Als je van mij ook maar 'n beetje houdt, als je niet zoo ruw voor me ben als Zaterdagnacht....’

't Gilde in 'm op, 'r toe te schreeuwen, dat ze bezeten was, dat-ie niets had gedaan, dat-ie 'r idioot-doen niet begreep, dat ze met 'r komedie uit moest scheiden, dat-ie 'r enkel mee had genomen, om ergens in de buurt wat te eten - de derde in 'm, kwam in opstand, wou van zich afbijten, zich verweren -: de zachte meisjeswang, de 'm streelende meisjeshanden, de loomheid, die z'n wil tot 'n machteloos vernevelend ding maakte,

de hijgende hitte in 't rijtuig, de pénétrant-zoete geur van 'r haar en 'r hals, dwongen 'm tot 'n staat van verteedering en overgave, waartegen-ie zich niet meer verzette.

'Ik ben Zaterdagnacht niet ruw geweest - hoe kom je 'r op...?', praatte-ie, z'n arm om 'r heen leggend: 'anders zou 'k je niet afgehaald hebben... Niewaar?... Dat geeft je gezond verstand je toch in... Ben 'k niet altijd 'n goed vriend voor jou - en de anderen geweest?... Wat?... Nou dan?...'

Toen zochten 'r lippen z'n mond, en hij kuste 'r terug.

'Ik wil méér dan 'n vriendin voor je zijn', zei ze, voor 'm op de kniëen inzinkend: 'ik wil, als jij wil...'

Ze zag 'r met 'r kleinen, scherpen neus, de opgewonden kleur, 'r door de zon betuimeld rood haar, de blanke hals en 't de à jour gewerkte blouse ontglippende vleesch van armen en schouders, prachtig uit - ze brandde met 'r lichaamswarmte tegen z'n afmatting, z'n zich-weer-veilig-voelen, z'n wils-ontreddering op - ze lei vrouwelijk-deemoedig, met den onaantastbaren drang om 'm te steunen, in z'n armen - ze meed elke vraag over de nachtmerrie - den manchetknoop - den gewurgden Semmy Lubinsky.

Dien avond was Laurie verbaasd over 'n briefje, door Betty met potlood geschreven, dat ze voor 'n paar dagen dringend op reis moest - kwebbelde tante Toni met juffrouw Treibitz en de meisjes kwaad over zóó'n harteloozen kwajongen, die bij 'n sterfbed nog niet de vormen in acht wist te nemen, die enkel 'n telegram stuurde dat-ie voor zaken in Berlijn bleef - voor zaken! - voor zaken! - en haar met de maatregelen van de begrafenis opscheepte...

Om vier uur aten Erich en Betty samen in 'n klein Weinrestaurant met 'n flesch witte wijn en twee flesschen 'Schaumwein' - om half zes, terwijl 't buiten na 'n kort onweer stortregende, bestelden ze 'n kamer in 't Hotel D i e T a u b e, waar ze dien nacht bleven - zij, waanzinnig-gelukkig - hij, half-dronken.

In 't vreemdelingenboek, onder den invloed van den wijn, schreef-ie bot lachend E r i c h S c h ü l e r u n d G a t t i n.

(*Wordt vervolgd*).

Hendrik Conscience door André de Ridder.

Wars van al het feestrumoer dat deze maand over gansch Vlaanderen klinkt, vreemd aan alle officieele redevoeringen en cantaten die opdreunen in luiden lofzang, bezijds alle stoeten en optochten die met het gewapper hunner vaandels en den praal hunner wagens, Conscience uitroepen als de groote tusschen de grooten, is het misschien de plicht van een paar Vlaamsche intellectueelen - gesloten voor alle vooropgezette nationaliteits-fierheid en allen te gemakkelijken geestdrift - zich af te vragen of heel die hulde wel wettig is, wat ze beteekent en of al dat gerucht niet al ras te lore zal gaan, zich in stilte over Conscience eene eigene overtuiging te vormen welke in hem naast zijn rol van volksschrijver ook zijne heele waarde zou betrachten. De vraag die ze op te lossen hebben, is deze: Welke houding mogen en moeten ten huidigen dage, de Vlaamsche intellectueelen tegenover Conscience aannemen, welk verband bestaat er tusschen Conscience en onze literatuur van nu en welke plaats zal Conscience, na een paar eeuwen, vermoedelijk in de geschiedenis onzer letterkunde bekleeden?

Slechts als uitgangspunt voor die betrachting, nemen we notitie van de bezondere, eenige gunst die Conscience bij ons volk mocht genieten, van de milde liefde die het hem nog altijd toedraagt. Geen enkele onzer schrijvers is zoo levend gebleven in het hart des volks, tot over de dood. Geen boer, geen werkman, geen huisvrouw of geen schoolkind in Vlaanderen die hem althans niet bij naam kennen en bijna geen die niet het een of ander boek van hem hebben gelezen. Hij is in de huisgezinnen lijk een goedigen grootvader, die ontroerende verhalen vertelt, die

wijze raadgevingen geeft, dien men zelfs als voorbeeld neemt en waarvan men met liefdevolle dankbaarheid ontvangt de liefde; men zou zijn woord niet kunnen missen. De bladeren zijner boeken zijn bevuild en versleten in de hoeken van al de schamele vingeren die ze beduimden; men beeldt zich in al de stoere, harde of fijne hoofden die zich bogen over die geschiedenissen van liefde, van heldhaftigheid, van glorie.

Omdat zijn werk in ruime mate voldoet aan wat het volk als ‘ideaal’ zich soms inbeeldt, voldoet aan zijn zucht naar avontuurlijkheid, grootschheid, moed, omdat het spreekt van zijn eigen schoonheid, omdat het predikt een evangelie van liefde, goedheid en opoffering - draagt het volk dat werk in het hart en heeft geene modeachtige minachting het er kunnen uit verdringen. En in den grond, is die bewondering gerechtigd en goed, en is Conscience's roem zuiver en edel, niet te danken aan gemeen, grof werk. Jammer genoeg dat in zekere kringen de belangstelling voor die boeken iets of wat vermindert ten bate van Buffalo Bill's, Nick Carter's en andere bloed-pornografie.

Niets zal, overigens, beter de intiemere redens van Conscience's roem als volksschrijver doen begrijpen, dan eene wat compleetere uiteenzetting van wat zijn kunst was en wat hij ermede bedoelde.

Wat eene vreemde, troebante gewaarwording ik heb beleefd wanneer ik deze laatste weken eenige van Conscience's romans herlas, die ik niet meer in handen had genomen sinds de reeds al te verre tijden van mijne eerste schooljaren... Ik herinner me nog dat het de eerste boeken waren die ik las. We spaarden tesamen, ik en een cameraad, al ons weekgeld bijeen om één voor één de verhalen van Conscience te koopen. Wat een ander leven! Ik kom een beetje in de atmosfeer van toen terug, voel weer iets van de zonnige vreugde, de kalme rust, het naïeve betrouwen dier jeugd wanneer ik nu Conscience herleze. 't Was werkelijk vreemd voor me en iets of wat melancholiek *De Loteling*, *Baas Ganzendonk*, *Het ijzeren graf* opnieuw te doorloopen, na al die andere literatuur die zich sinds alsdan is komen zetten tusschen mij en die boekjes. Niettegenstaande al heb ik ze nog met plezier gelezen.

Maar zie de zachtmoedigheid van dat werk, de stille liefde die er achter steekt: 't is het eerste dat U treft. Werk van

stille liefde voor de groote, glorierijke helden uit het verleden van Vlaanderen, stille liefde voor de kleine en onbekende helden uit het gewone bestaan van Vlaanderen. De aandoening van hem, die het schreef doet U, op uwe beurte, aan. Het overweldigt U met al zijn blij vertrouwen in het leven.

Conscience heeft zeker nooit gekend de Levensliefde, zooals we ze nu opvatten, die laaie, wilde drift voor het leven, die naakte, ruwe, barbaarsche adoratie van een Whitman, een Verhaeren, die als een modern epos klinkt, de basis van een soort modern evangelie daarstelt, die met al haar wortels diep in de gronden van dezen tijd al haar sap en haar gist zuigt en als de warme, nauwe omhelzing van den tijd zelf is, de vereeniging en de overgave aan een geest van lyrisch pantheisme, van bandelooze passie, van onstuimige menschenverbroedering, die als een instinct is zoo geweldig en als een wet zoo gebiedend - die het leven verheerlijkt en schoon vindt tot in zijne ontaardingen, tot in zijne verrotting, tot in zijn kwaad en den mensch bemint zelfs als misdadiger.

Conscience is sentimenteeler. Zijne liefde is de stille liefde van een stil man, die uit het volk was gesproten, in het volk was opgegroeid en het volk kende en er trouw aan bleef tot zijn dood. Misschien mogen we hem niet zoo zeer betrachten als een eigenlijk proletariër dan als een ‘kleinburger’; de kleine burger die hij was, belijdt zich in zijn leven en in zijn werk. Zonder eclectische cultuur, zonder ideologische overtuiging, zonder heel uitgestrekte wereldkennis, maar met aandoening, sloeg hij gade het gedoe van zijn volk, bewonderde hij de taaiheid en het geduld van zijn labeur. De kreet van vrijmaking, de eisch van maatschappelijke ontvoogding hadden nog niet geklonken, de sociale problemas die zich thans opdringen, waren nog niet gesteld. En al hadden ze reeds bestaan, al had het rumoer der nieuwe wereld gejoeld, hij had het waarschijnlijk niet gezien of niet gehoord. Hij leefde teruggetrokken, eenzaam. De kans volksleider te worden, stootte, hij af, al bood ze zich verscheidene malen aan, gedurende zijne loopbaan. Het lag niet in zijn aard te regeeren. Hij hield te veel van zijn vrij leven, van zijne droomerijen, van zijne verteederingen. Daarom waarschijnlijk draagt zijn werk niet het merk der zelfstandigheid van een tijd;

zoo blijkt het ook een beetje verouderd met al zijn idyllisme. En na overweging, dunkt me dat het meer een werk van *verteedering* is, van *aandoening* dan een werkelijk werk van *liefde.* De liefde is woester, onrustiger, pijnlijker. Conscience beteekent rust, betrouwen en gelatenheid.

Hij kende het volk, hij zag hoe het noch door tegenslag, noch door ziekte, noch door armoede, noch door verdrukking werd geknakt, hoe het gedurig - na wat kortstondige ontmoediging - weer aanhief zijn lied en heropnam zijn taak, hoe het schoon en heldhaftig was daardoor in al de oogenblikken van zijn leven. In dat zicht, putte hij vertrouwen in het menschdom; hij geloofde aan de grondige goedheid der menschen, vooral aan de deugd van het volk, aan de betering der boozen en den inkeer der verdwaalden; hij huldigde in zijne romans den moed en de opoffering, het geduld en de verdraagzaamheid, de ontbering en de liefde, de zachtheid en de vergevensgezindheid. In zijne romans, eindigen de goeden toch met te overwinnen en beloond te worden, de boozen worden gekasteid en vernederd of krijgen berouw; de ongelukkige verliefden trouwen niettegenstaande al, ‘en leven gelukkig en krijgen vele kinderen’. Hij zag het volk schoon, schooner dan het werkelijk is, zelf te schoon om in de ontzetting van het erge kwaad te dringen. Hij deed er een glans van stille schoonheid over stralen. Die schoonheid die hij aan het volk leent, maakt van zekere zijner romans werkelijke idyllen; denk op *De Loteling*, op *Bavo en Lieveken*, op *De arme Edelman*, op *Het IJzeren graf*, idyllen uit het volksleven. Zijne kunst werd aldus niet zoo zeer een expressie van *levensvereering* - dwars door alles heen, tot in de zonde, tot in den val - als wel van *levensblijheid.* Is het de rol van den dichter te toonen dat het leven *schoon* en *vreugdig* is? Conscience meende het. Hij sloot half zijne oogen om dat perspectief te verkrijgen, zooals de wandelaar doet die bij avond in de gulden deemstering van den zonneval, een heerlijker panorama wenscht te aanschouwen, waarin al de harde hoeken zullen weggevaagd zijn, al de schaduwen opgeklaard, heel de hemel vereffend in de zachtheid van het schemerend avondgoud. Hij stopte zijne ooren een beetje toe ook, om niet de al te rauwe kreten van opstand, de al te verscheurende snikken te moeten hooren.

Hij heeft in geen enkelen zijner romans gegeven dat beeld van lijden, van ellende, van verschrompeling, van ontaarding en verdierlijking dat van het menschelijke leven soms maakt de vreeselijkste hel die kan worden ingedacht, dat schrikkelijke, tragische beeld ons later gegeven door de Russen en Noren, door Flaubert en Zola. Daarom weigeren onze koelere, bewustere geesten in Conscience te herkennen een groot volksschrijver. Hij stond te veel nog *boven* het volk, ter wille van zijn optimisme, ter wille van zijne gelatenheid, ter wille van zijne voorzichtigheid en ter wille van zijn onschuld misschien, ter wille van zijn koppig vertrouwen en zijn onomstootbare hoop. Hij wou niet anders geven dan boeken van eer, goedheid en schoonheid, om de menschen op te beuren, te versterken en te troosten. Hij zou het vermoedelijk als een misdaad hebben aangezien van zijnentwege indien hij ooit hadde durven schrijven een boek van opstand, van aanklacht, van wrangen nood, dat moe zou maken, moedeloos en bitter. Tot zelfs de schaduwkanten die hij op een hoekje van zijn idyllisch levenstooneel werpt, doen beter uitschijnen de zonnige klaarte van het geheel en de distels en doornen die hij zaait stikken onder de tiering der rozen die elders onder zijne pen ontluiken.

Het idyllisch idealisme van Conscience is dus ten uiterste begrensd, even beperkt als het melodramatiek realisme van enkele romanciers uit latere tijden. Hij had een beetje de conventie van het *schoone* zooals anderen onder de conventie van het *leelijke* mank gaan.

Nu sluit deze opmerking geenszins uit dat Conscience in zijne romans het ‘leelijke’ erkende; vooral in zijne laatste werken is er te bespeuren eene zekere evolutie naar dat soort ‘realisme’... Maar daar hij leefde in de romantische tijdssfeer, wordt bij hem de expressie der driften altijd tot het uiterste gedreven: langs den eenen kant, overdreven expressie van het goed, legendarische deugd, bovenmenschelijke energie, sublieme opoffering; langs den anderen kant, overdreven expressie van het kwaad, duivelachtige sluwheid, opperste verlaging. De eenen zijn voorbeelden van ridderlijkheid, heiligen en helden, de anderen schelmen en schurken, booswichten en verraders van allerergst allooi. Hij nuanceerde weinig zijne menschen, omdat zijne psychologie, in den grond, heel oppervlakkig, eenvoudig was; in de meeste der

eenlingen die hij voorstelt leeft niet zoozeer eene individueele ziel als wel een principe van algemeenheid, een soort symbool van een deugd of een ondeugd Zijne personnages kennen niet de tragische tegenspraak der instincten, die pijnigende dubbelheid van het 'ik'. Ze incarneeren feitelijk een type, een goed of kwaad type: de gierigaard, de dronkaard, de wellusteling, de held, de heilige, de verliefde, de arme enz. enz. Slechts de algemeene trekken van het type dat ze vertegenwoordigen zijn dan in hunne psychologie aangegeven; ze zijn niet doordiept, niet doorgrond, niet begrepen in volledigheid. Ze blijven schematiek, gevoelerige creaties van een simpel-romantisch hart, en soms maken ze gebaren die een beetje theatraal zijn... Ofschoon vele dezer personnages volkshelden zijn, hebben ze een gevoel dat gevoelerigheid is of overgevoeligheid: Conscience beeldde ze te weinig objectief uit, te weinig als dramatieker. Ze spiegelen weer zijn eigen hart. Kwam het Conscience ten stade dat hij zoo weinig 'artist' was? Levende in denzelfden tijd maar elders, hadde hij voorzeker een heel ander werk voortgebracht.

Hij is een romantieker, ja, maar door en door een *Vlaamsch romantieker*, zooals hij het door het leven werd gemaakt. Neem een pastoralen roman van George Sand - den besten, bijv. *La Petite Fadette* - of een heroïken roman van Walter Scott en leg ze naast Concience's soortgelijke producten: ofschoon komende van menschen die dan toch allen 'romantiekers' zijn, wat een verschil! De uitleg van die verscheidenheid vindt men echter wanneer men eenvoudig het leven van die verschillende schrijvers nagaat, het midden waarin ze leefden, hun socialen stand enz.

En zoo believe het U Conscience even te volgen in zijn levenswandel - met hem een deel zijner jeugd vooral te herleven... Neem hem zelf als gids: hij liet eene *Geschiedenis mijner jeugd* na, die uiterst belangrijk is als document voor zijn kennis als mensch en voor het begrip van zijn kunstenaarsschap...

Hij was de zoon van heel eenvoudige ouders, kreeg een weinig verzorgde opvoeding en leefde vooral op straat. Met zijne kameraden liep hij langs de Schelde, ging op de werf naar de schepen kijken, hij speelde met hen blindemanneken of joeg den top op, maar liefst zat hij op een keldergat, bij vallenden avond, wonder-

bare sprookjes en legenden te vertellen. Tehuis las hij in de oude boeken de boeiende avonturen van de scheepsvaarders. Hij was nochtans dikwijls ziek en zwak, daarom een beetje schuw en beschaamd. Heel jong verloor hij zijne moeder; zoo vergrootte zijn inwendige vereenzaming. Van in den beginne was hij een droomer... Na de dood van zijn moeder, besloot zijn vader naar den buiten te gaan wonen, in een soort groote kajuit uit planken gemaakt, die hij zelf ineentimmerde. Hendrik telde nauwelijks 11 jaar; hij leerde nu de natuur beter kennen; hij zag het spel der zonne na, lag uren gebogen over het gras om er het gewoel der mieren na te gaan, volgde de gonzende vlucht der bijen, onderscheidde de verschillende kruiden en bloemen. Zijn teeder hart verweekte meer en meer. Maar de tijd brak aan dat hij man genoeg werd om mede het gezin te helpen steunen; zijn vader dwong hem eene plaats van schoolmeester te aanvaarden, en hij gehoorzaamde. Nu kwamen de kwetsuren aan zijn hart, al de kleine pijnigingen van het leven; hij trok zich in zichzelven meer en meer terug en keerde, voor zijn troost, weer naar het land der vertelselkens die moeder hem zegde als hij knaap was, der legenden die zijne makkers hem, bij avondval, mededeelden, der avonturen die hij las in de enkele bestofte infolios van zijn vader's zeemansbibliotheek, van de geschiedenissen die hij zoo levendig en rumoerig had hooren vertolken door de welsprekende poppen van den ‘Poesjenellenkelder’, zoo kleurig en vaak had uitgebeeld gezien op de mannekensbladeren die hij met zijne Zondagscents kocht. Hij zette voort ook zijne wandeltochten door de oude Vlaamsche stad, met hare smalle straatjes, hare uitgekantte gevels, hare lievevrouwebeelden en hare werf, die als een beeld der wereld was. De jonge droomer - beeldt hem u in met zijn fijngesneden, frisch gelaat en zijne gekroezelde lokken, lijk hij alleenig zwerft door stad en land - leefde aldus op in een innig geneuchte, vol teedere stemmigheid. Onder de freele schors, ontbrak het nochtans zijn hart niet aan moed. Nauwelijks ontvlamde de omwenteling van 1830 of Conscience deed zìch als vrijwilliger inschrijven; met het leger bezette hij langen tijd Limburg. Daar viel hij ziek, ondermijnd door de vermoeienis van het oorlogsleven, en weken lang verbleef hij in eene hut, verloren in de heide, liefdevol verpleegd door de schamele boeren.

't Is toen dat hij de heide leerde kennen, de prachtige heidestreek van Vlaanderen, die hij heeft bezongen met zoo'n dichterlijke aandoening en waarvan hij de eerste van allen de droeve, melankolische en stillende schoonheid heeft begrepen en doen waardeeren. Na den oorlog, kwam hij in kennis met de overtuigde Vlamingen van toen: Willems, Van Rywyck, Wappers, vereenigd in den bond 'De Olijftak'. Daar naakte voor 't eerst in hem het verlangen, het voorbeeld volgend van Theo van Ryswyck die alras zijn boezemvriend werd, ook te schrijven.

Het was als een lang voor onmogelijk gehouden droom die zich vóór zijne oogen opende; hij begreep plotseling de muziek van zijne ziel. Hij gaf in 1837, *Het Wonderjaar* en in 1838, *De Leeuw van Vlaanderen.* Onverpoosd ging hij daarna voort, lijk eenen weelderigen boom die jaar na jaar een rijken oogst van vruchten afwerpt; hij was een boom die vruchten droeg tot bij zijn sterven. En wanneer na de verschijning van zijn *Leeuw van Vlaanderen* de roem kwam, bleef Conscience eenvoudig en naïef gelijk hij heel zijne jeugd was geweest. Uit den overvloed van zijn mild hart en van zijne droomvolle verbeelding, liet hij geworden zijn werk. Hij bleef de frissche, geestdriftige en simpele volksjongen van Antwerpen, de romantische en verliefde jongeling uit den 'Groenen Hoek'. Zoo bleef hij tot het einde: eeuwig jong en edel, vol droom en betrouwen.

Zoo'n leven doet beter een werk als dat van Conscience begrijpen. Het gepassionneerde romantisme van een Sand wordt bij hem een *sentimenteel romantisme*, dat landelijker is, reiner en vreedzamer. In die formuul, geloof ik, kunnen we heel Conscience's arbeid samenvatten - zooals we uit het feit dat het volk die formuul heeft begrepen, kunnen afleiden heel zijne gunst en al zijn bijval.

Onze Vlaamsche dagbladen zijn op dit oogenblik gevuld met artikels over Conscience, waarin zijne gezonde, teedere, aandoenlijke kunst met haar goedig, zonnig en opwekkend optimisme, wordt gesteld tegenover het dof en naar, zwartgrillig realisme van de huidige producten onzer literatuur, en natuurlijk wordt daar dan, om te eindigen, bijgevoegd dat Vlaanderen weer wachtend is op een schrijver die opnieuw lente en vreugd en lach zal weven door zijn werk en ons het sombere afschilderen

van realistische toestanden door de kunstmatige letterknutselarij van heden misdreven, zal doen vergeten.

Indien de inspiratie van dergelijke opstelletjes niet zoo naïef en hun inzicht zoo braaf waren, zou men zich bij het lezen van zulk gezanik moeten boos maken. Conscience moet er, bij gelegenheid van zijn eeuwfeest, weer eens als voorwendsel dienen voor eene propaganda van 'volksliteratuur' die in feite dan bestaat uit *De Brooddraagster*, *De bultenaar*, *Mignon* en andere producten van de romanfeuilleton-fabrieken. Het ergste misverstand over wat *volkskunst* is en zijn moet, ligt aan dergelijke polemieken (wanneer ze rechtzinnig bedoeld zijn) ten gronde. 't Is al te simplistisch te beweren dat het noodig is gelijk Conscience te schrijven om bij het 'volk' ingang te vinden. Alles hangt af van de graad van ontwikkeling van dat 'volk' of van dat zoogezegde 'volk'; in Frankrijk worden Flaubert, Hugo, Musset enz. in honderd verschillende uitgaven gekocht, en zulks ofschoon ze heel weinig 'volksch' zijn, in den gemeenen zin dezes woords. Ik vind Conscience een pracht van verschijnsel voor zijn tijd, maar zou het hoogst noodlottig vinden hem op dit oogenblik zien school te maken, zooals enkele critici het in hun jubileum-koorts wel wenschen. Men herbegint nooit een verleden werk, men gaat mede met zijn tijd en met den wisselenden stroom van het leven. Men vergenoege zich in Conscience al de gaven te erkennen waar hij over beschikt en men leere bij hem, wat er te leeren bij valt. In zoo verre, is er en mag er spraak zijn bij de Vlaamsche jongeren van een terugkeer naar de traditie en een aanvaarden van de Conscience-discipliën. 't Is voorzeker waar dat de tijd der 'ivoren torens' voorbij is.

Wat we bij Conscience als voorbeeld kunnen nemen? Zijne scheppingskracht - zijnen compositie-zin - zijne verbeelding - zijne verscheidenheid, zonder meer...

Hij is een prachtig voorbeeld van literaire 'weelde' want zooals alle grooten in literatuur werkte hij overvloedig, stapelend roman op roman, onverpoosd aan het werk, gedurig in barensnood van nieuw leven, in drang van schrijven, zijne verbeelding ontstoken en koortsig. En hij dierf - zich steunend op die verbeelding - alle genren aan, de meest verscheidene boeken leverend, dan den avonturenroman - *Het Goudland*; *Batavia* -

dan den zedenroman - *Wat een moeder lijden kan*, *Siska van Rozewael* - dan den geschiedkundigen roman - *Jacob van Artevelde*, *De burgemeester van Luik* e.a. - luimige romans gelijk *Het geluk van rijk te zijn* en tragische zooals *Menschenbloed.* En uit allen spreekt werkelijk levendige verbeelding, allen zijn ze afwisselend en boeiend, getuigend van kracht. We kunnen vooral bij Conscience leeren wat een 'roman' is, hoe men een 'roman' moet schrijven. Hij bezat eenen uitzonderlijken brio, eene zeer opmerkelijke behendigheid voor wat betreft de samenstelling van een verhaal. Ongedwongen en onderhoudend is zijn trant, levendig en vol beweging.

Niemand heeft nog hier te lande een boek geschreven zoo grootsch, zoo statig, zoo episch als *De Leeuw van Vlaanderen;* Rooses zegt te recht dat hij met dit 'boek niet alleen zijn volk leerde lezen, maar het leerde leven en strijden voor het leven'. De beschrijving van den Groeningenslag is van een geweld, een sterkte, een beweging die we sedert dien niet meer in een Vlaamschen geschiedkundigen roman hebben aangetroffen, en dergelijke hoedanigheden ontdekt men eveneens in *De Kerels van Vlaanderen*, in *Jacob van Artevelde*, in *De Boerenkrijg.* Men vindt zeker niet in die romans die fijne, complexe atmosfeer van een tijd, zooals men ze aan de broze detailkunst van overbewuste historie-uitbeelders als Van Oordt, Van Schendel e. a dankt, in boeken waar de menschen in te voorschijn treden met eene plastiek zoo scherp als die van de heiligen en ridders die we op de kerkgevels der middeleeuwen bewonderen, gekleurd als gestalten van Gobelin-tapijten. Conscience heeft niet die kleur, die plastiek zoo innig gesnapt, maar in hém wat een jool, wat een leven, wat een geweld! Hij vat de tijd samen in eene groote synthese, die dreunt met het zware stemgeluid van een heldendichter in proza; hij ziet den tijd met den starren blik eens zieners en eigenlijk niet met den keurenden blik van een artist. Hij werpt op den tijd zijn geestdrift van vaderlander, zoekend naar voorbeelden van heldendom die hij zal kunnen doen rijzen vóór de oogen van zijn volk als zuilen. 't Is vooral uit zijne goede historische romans dat spreekt het bezonder talent van Conscience, de Dumas van Vlaanderen, bouwer van heldenboeken...

Ik weet heel goed wat er aan *De Leeuw van Vlaanderen*

ontbreekt - maar ik weet ook wat kracht erin zit en wat een leven - en om dat leven blijf ik hem gedenken als het meesterstuk van den Vlaamschen historischen roman, en ik vergeet gereedelijk zijnen gevoelerigen toon, zijne soms zoo oppervlakkige poezie, zijne schreeuwerige opgetogenheid. Ik huldig het *leven* van den *Leeuw van Vlaanderen* omdat er in de Vlaamsche literatuur te weinig *leven* en te weinig *epiek* is...

Het zou hier de plaats zijn uit te wijden over de historische waarde van Conscience zelf, stichter van den Vlaamschen roman - maar dit zou ons te verre leiden. We erkennen, overigens, allen dit belang...

Gekomen nà Conscience, kan dus - zooals men uit deze studie wellicht heeft opgemaakt - eene nieuwe literaire jeugd nochtans dien patriark onzer letteren blijven huldigen. We zijn bewustere, ongerustere, gecompliceerdere menschen, we willen ons werk lijk een hoogen paal in volle werkelijkheid planten, we gaan gebukt onder den zwaren last der driften en kennen de cynische waarheden van de wereld, we zoeken naar nerveuzere, meer genuanceerde uitdrukking van gevoel, naar schoonzingende en lichte woordkunst, we zijn een nieuw geslacht. En als zulks juist zullen we, zonder Conscience te willen herbeginnen, hem onze dankbare herinnering wijden. In hem leeft een deel der schoonheid van Vlaanderen.. Hij was anders, slechter en beter dan wij...

Eene nieuwe gedachte in Wales door Dr. A.G. van Hamel.

Voor mij ligt een eenige maanden geleden verschenen bundel gedichten uit Wales, waarin het een en ander voorkomt, dat ook de aandacht van Nederlandsche lezers verdient; want ik meen er tot nog toe in dat land onuitgesproken gedachten in aan te treffen. Er is daar een dichter opgestaan, die den moed gehad heeft, met eene richting, welke sedert het einde der zestiende eeuw in zijn land heerscht, te breken en eene nieuwe en eigene daarvoor in de plaats te zoeken. Evenwel, de litteraire toestanden in het verre Westen van Groot-Brittannië zullen slechts weinigen eenigermate bekend zijn, en ik zal daarom, alvorens op mijn bijzonder onderwerp te komen, iets over de Welsche poëzie in het algemeen meedeelen. Want, hoewel geenszins aan alle vreemde invloeden onttrokken, is toch de ontwikkeling der dichtkunst in Wales zóó zeer haar eigen en eigenaardigen gang gegaan, dat men, om een hedendaagsch werk in zijne volle beteekenis te vatten, van het verleden eenigszins op de hoogte moet zijn.

Sedert de vroegste tijden, waar wij van weten, woont in Wales eene Keltische bevolking, die ondanks hare langdurige onderwerping eigen taal en eigen gebruiken met taaie volharding heeft weten te bewaren. Niet alleen heeft zich het Keltendom aldaar, toen in de eerste eeuwen na Christus de Romeinen het huidige Engeland met Wales erbij onder hunne macht brachten, krachtig tegen verlatiniseering verzet, maar ook, toen in later tijd eerst de Angelsaksen, weldra de Normandiërs zijne zelfstandigheid bedreigden - hetgeen in 1284 met de volledige onderwerping van het prinsdom aan Engeland eindigde -, heeft dat nooit

aan het eigen opgewekt nationale leven der Welschen den genadeslag kunnen toebrengen. Ook heden nog bloeit de oude Keltische taal in Wales - en dat lang niet alleen onder de volksklasse -, en tal van oude nationale gebruiken worden nog steeds met eerbied en toewijding in zwang gehouden. Dit voortleven van veel ouds - oppervlakkigen zouden zeggen verouderds - is niet alleen te danken aan de geestkracht der Keltische bevolking zelve, maar mede aan de vrijzinnigheid van het Engelsche bestuur, dat het in stand houden dezer tradities eer bevordert dan tegengaat, getuige bijvoorbeeld de schitterende kroning van den jongen prins van Wales in de vorige Julimaand.

Tot deze opmerkelijke Welsche tradities behoort in de eerste plaats de dichterlijke. Indien ergens eigen taal eigen letterkunde meebrengt, dan in Wales. Reeds in de oudste tijden is daar de poëzie in eere geweest. Wij hebben gedichten over, die weliswaar niet - gelijk opgegeven wordt - in de 6e eeuw na Christus geschreven kunnen zijn, maar dan toch zeker in de 10e of 11e eeuw hun vasten vorm gekregen hebben. En van die periode af tot heden toe vormt de Welsche dichtkunst een onafgebroken keten, waarin tallooze namen te noemen zouden zijn, en sommige daaronder van voortreffelijke poëeten. Om met enkele te volstaan: Dafydd ap Gwilym, de veertiende-eeuwsche minnedichter, die vol van Fransche voorbeelden was; Iolo Goch, de oorlogszanger, die de daden van Owen Glyndwr, den nationalen held der vijftiende eeuw, verheerlijkt heeft; en Goronwy Owen, ik weet niet beter te zeggen dan de Welsche Bilderdijk uit de achttiende eeuw. Doch niet over al deze oude dichters kan ik gaan uitweiden, nu het mijn doel is, over een werk van onze dagen te spreken; maar wel wil ik wijzen op een algemeenen trek van het Welsche dichterleven alle eeuwen door: de voortdurende gebondenheid der kunst aan vaste regels.

Wij hebben gehad onze rederijkers met hun wetgever Matthijs de Casteleyn, onzen classicist Andries Pels en na dezen de dichtgenootschappen der achttiende eeuw, maar in de beste tijden onzer letterkunde heeft de vrijheid hoog gestaan. In Wales daarentegen zijn de regels het voornaamste kenmerk van poëzie, en is het strikte opvolgen van deze de allereerste vereischte; het is alsof de gedachte eerst in de tweede plaats

komt. Deze strenge gebondenheid heeft het noodzakelijk gemaakt, dat er een lichaam zou bestaan, om in hoogsten aanleg over de geldende regels te beslissen en alle dichterlijke voortbrengselen daaraan te toetsen. Dat lichaam nu is de z.g. Eisteddfod. Het Welsche woord beteekent letterlijk genomen niet meer dan 'zitting' en in verschillende tijden wordt er iets verschillends mede aangeduid. Tegenwoordig wordt er onder verstaan een jaarlijks terugkeerend nationaal feest, telkenmale in eene andere plaats gehouden, waar dichters, zangers en componisten hunne gaven doen bewonderen, dikwerf ten overstaan van vele duizenden, en waar de voortreffelijksten onder de kunstenaars met een schoonen prijs - voor de dichters is dit een gebeeldhouwde zetel - worden beloond.

Het zij mij vergund, in het kort de geschiedenis der Eisteddfod na te gaan.

Van de oudste tijden hebben wij geene voldoende kennis, maar eene aanwijzing van dichterlijke wedstrijden in de tiende eeuw is reeds te vinden in de wetten van koning Hywel Dda (907-948), waarin eene bepaling omtrent een 'wedstrijd om een zetel' opgenomen is. In 1176 had een groot dichterfeest te Cardigan plaats, waarvoor een jaar te voren uitnoodigingen zelfs in Ierland, Engeland en Schotland verspreid heeten te zijn. Dit feest was door een edelman, Rhys, op touw gezet, en inderdaad schijnen de tegenwoordig zoo demokratische Eisteddfodau in hoffeesten hun oorsprong te hebben, en dit karakter bleef nog langen tijd behouden. Immers lezen wij, dat in 1523 zulk een feest plaats had onder patronaat van koning Hendrik VIII - men weet, dat de Tudors een Welsch geslacht waren - en in 1568 kende ook Elizabeth nog zich het oppergezag erover toe. Welke waren intusschen de regels, die toenmaals voor de poëzie golden?

In 1451 werden op eene Eisteddfod te Carmarthen de regels der poëzie officiëel door den dichter Dafydd ap Edmwnd vastgesteld. Wanneer we zijn wetboek vergelijken met eene handleiding voor prosodie, die in een handschrift der 12de eeuw voorkomt, zien we, dat hij uiterst conservatief te werk ging. Hij stelde namelijk 24 metra vast, waarin voortaan gedicht mocht worden, en wijkt daarbij slechts in een tweetal van zijn onbekenden voorganger af. Het zou ondoenlijk zijn, de vaak zeer

subtiele verschillen der 24 metra uiteen te zetten. Maar om de gecompliceerdheid ervan aan te toonen, zal ik een voorbeeld geven van den belangrijksten versvorm, de *cywydd*. Hierin bestaat iedere versregel uit zeven lettergrepen. Alle consonanten van de tweede helft der regel moeten dezelfde zijn als die van de eerste helft; alleen de laatste der eerste helft en de *n* mogen daarbij overgeslagen worden. Van de versregels, die twee aan twee rijmen, moeten de onevene op meerlettergrepige woorden eindigen, de evene daarentegen op éénlettergrepige. B.v.:

*N*i *b*u *f*yn *neb f*wy i Awen
O*nd d*a *f*ardd Gl*an T*e*if*i wenn,[1)]
*Mab G*wi*lym* he*b g*ywe*ly*
He*b* i*ddo fr*awd ni *bydd fr*y.

De beste gedichten zijn in den cywydd-vorm geschreven, en vooral de groote Dafydd ap Gwilym heeft hem geadeld.

Ofschoon Dafydd ap Edmwnd nu een goed metrisch stelsel vervaardigd had, werd zijn streven toch niet algemeen goedgekeurd. Onder leiding van zekeren Gwilym Tew, een mysticus, scheidde zich een aantal dichters af, die in Zuid-Wales eene school stichtten, weldra ‘Gorsedd y Beirdd’ (Troon der Dichters) geheeten. Dezen beweerden de leer der oude Druïden uit den heidenschen tijd te bezitten, en beschouwden zich zelve daarom als de echte vertegenwoordigers der oude Keltische poëzie en wijsbegeerte. Om deze bewering kracht bij te zetten, vervaardigden zij allerlei onzinnige mystieke en kabbalistische geschriften, die buiten hun kring onbekend bleven, totdat in 1829 de zoon van een hunner leiders die pseudo-wijsheid in het licht gaf. Aanvankelijk hield men deze maaksels voor echt, zoodat zij op de Eisteddfodau grooten invloed uitoefenden. Zoo is bijvoorbeeld hieraan de belachelijke verkleedpartij te danken, die in onze dagen bij de Eisteddfod behoort: immers nog steeds komt de jury als Druïden, met witte gewaden, grauwe baarden en groene kransen getooid, ten tooneele, als het oordeel over de poëzie uitgesproken moet worden.

Maar ook nog op andere wijze werd het eenheidsstreven van

1) Deze regel voldoet niet geheel aan het gestelde schema. Om andere redenen is zij toch in den haak.

Dafydd ap Edmwnd c.s. tegengewerkt. Van ouds namelijk bestonden er in Wales ook ongereglementeerde dichters, rondtrekkende zangers, minstreels en dergelijke lieden, ‘clerwyr’ geheeten, die zich aan de regelen der hooge kunst in 't geheel niet stoorden. Deze drongen huizen en hoven binnen, bedelden daar op brutale wijze, en deden den ernstigen dichters afbreuk. Tegen zulke lieden moest opgetreden worden. Op de Eisteddfod van 1568 werd dan ook een besluit van koningin Elizabeth voorgelezen, waarbij allen, die niet op zoo'n dichterfeest gepatenteerd waren, het uitoefenen der kunst ontzegd werd. Men hoore de scherpe bewoordingen van dit stuk.

‘Elizabeth by the grace of god of England ffraûnce and Ireland Quene defendor of the fayth etc. To our trustie and right welbeloved Sir Richard Bulkley knight etc. (volgen nog twintig namen) Greating. Whereas it is come to the knowledge of the Lorde President and other our said Cunsaill in our marches of Wales that vagraunt and idle persons, naming theim selfes mynstrelles Rithmers, and Barthes, are lately growen into such an intolerable multitude within the principalitee of North Wales, that not only gentlemen and other by theire shameles disorders are oftentymes disquieted in theire habitacions. But also thexpert mynstrelles and musicions in tongue and connyng therby much discouraged to travail in thexercise and practize of theire knowledges and also not a litle hyndred in theire Lyvinges and prefermentes. The refourmacion wherof and the putting of those people in order the said Lorde President and Counsaill have thought verey necessarye and knowing you to be men both of wysdome and upright dealing and also of Experience and good Knowledg in the scyence, have apounted and aucthorized you to be Commissioners for that purpose. And forasmuch our said Counsaill of late travayling in some parte of the said principalite had perfect understanding by credible report that thaccustomed place for thexecucion or the like Commissyon, hath bene heretofore at Cayroes in our Countie of fflynt, and that William Mostyn esquioer and his auncestors have had the gyfte and bestowing of the sylver harp[1] appertayning to the Cheff of that facultie, and that a yeares warning at the least hath bene

1) Deze zilveren harp berust nog in het archief van Mostyn Hall.

acustomed to be geaven of thassembly, and execucion of the like Commissyon. Our said Counsaill have therfore apoynted thexecucion of this Commissyon to be at the said towne of Cayroes the monday next after the feast of the blessed Trynitee wich shallbe in the yeare of our Lorde god 1568.'[1)]

Zoo gaat het stuk nog eenigen tijd voort. Wij weten, dat de bedoelde Eisteddfod heeft plaats gehad, en dat daar een aantal testimonia is uitgereikt. Er bestonden voortaan vier dichterlijke graden, waarvoor het beheerschen der 24 metra vereischt werd; voorts werden ook graden verleend voor harp- en vedelspel. Of de maatregel van Elizabeth volkomen doel getroffen heeft, valt te betwijfelen. Het schijnt, dat de dichtwedstrijden niet geregeld volgehouden werden, en in 1594 hooren wij van een verzoekschrift, door een aantal Noordwelsche edelen aan de Koningin gericht, om nogmaals eene Eisteddfod uit te schrijven. Of zij aan den wensch der aanvragers voldaan heeft, weten wij niet, en ook daarna wordt slechts zeer sporadisch een dichterstrijd vermeld. De dichterlijke kracht der natie verslapte, en ofschoon er wel enkele uitstekende dichterfiguren in de zeventiende en achttiende eeuw aangetroffen worden, bestond de kunst als maatschappelijke beweging niet meer.

Eerst in het laatste kwart der achttiende eeuw kwam er eene kentering. De tijd der herleving brak aan, overal in Europa, en ook in Wales. Geen wonder, dat juist daar de invloed van het aangrenzende Engeland, waar de romantiek opkwam, sterk waarneembaar was. Nu was het inzonderheid de Zuidwelsche bardenschool - die, gelijk gezegd is, in 1451 door Gwilym Tew gesticht was, en zich door haar mystiek en metafysisch karakter onderscheidde - waardoor in de Welsche dichterwereld nieuw leven gebracht werd. In Engeland haalde bisschop Percy de oude balladen voor den dag, in Schotland begon Sir Walter Scott het verleden in herinnering te roepen, in Wales verschenen op aandrijven van den dichter Iolo Morganwg middeleeuwsche werken in het licht, die dan van inleidingen over het oude bardisme en druïdisme voorzien werden. Deze romantische beweging leidde tot de groote Eisteddfod van 1819; en niet lang daarna begonnen Sir Hugh Owen en zijne vrienden regelmaat in de nationale

1) Vgl. The Welsh People, by Sir John Rhys and David Brynmor Jones, blz. 518-520.

feesten te brengen, en zij verhoogden het belang ervan, door er het behandelen van maatschappelijke en oeconomische vraagstukken aan te verbinden. Tegenwoordig bestaat er een National Eisteddfod Association, die telkens een jaar te voren bepaalt, waar de volgende wedstrijd gehouden zal worden, en die de onderwerpen voor de dichtstukken vaststelt. Maar ook de muziek neemt nog steeds eene belangrijke plaats op het programma der Eisteddfodau in. De dichters zenden hunne kunstproducten in onder een aangenomen naam, meestal dien van een vroeger dichter, en eerst wanneer de daartoe aangewezen jury van drie de werken gekeurd heeft, wordt de ware naam der overwinnaars bekend gemaakt. De drie juryleden moeten ieder hun oordeel op schrift stellen, en hunne beoordeelingen worden later met de bekroonde werken in het licht gegeven.

Wat nu het karakter der negentiende-eeuwsche dichtwerken aangaat, dit wijkt sterk af van die der Middeleeuwen en der zestiende eeuw. Toen immers waren de twee dingen, waar het gansche hofleven in het bergachtige Wales om draaide, strijd en liefde. De barden bezongen toen de veeten hunner heeren en hun eigen min. Maar in de twee eeuwen, dat de Eisteddfodau stilstonden, was er heel wat veranderd. De hervorming was doorgedrongen en had van Wales een streng Calvinistisch land gemaakt. In den beginne was weliswaar de Engelsche staatskerk vrij algemeen aangenomen, maar weldra begonnen verschillende nonconformistische secten haar afbreuk te doen, zoodat in onzen tijd de staatskerk nog slechts een schijn van hare oude macht over heeft, en gelijk men weet, kort geleden voor Wales afgeschaft is. Het aantal protestantsche secten daarentegen is thans zeer groot, en derhalve ook het aantal predikanten. Deze laatsten vormen met de schoolmeesters verreweg het grootste gedeelte van de ontwikkelden der natie, en zij hebben ook in hoofdzaak de dichtkunst in handen. Het gevolg blijft niet uit: het aantal predikant-dichters is legio, en vrijwel alle officiëele poëzie is theologisch van aard. Zoo is het reeds de gansche negentiende eeuw door geweest. Nu wil ik niet ontkennen, dat onder die poëeten mannen van beteekenis voorkomen, en dat dichters als Defi Wynne en Islwyn de vergelijking met knappe verzenmakers als Ter Haar en Ten Kate best kunnen doorstaan. Maar evenals

wij dankbaar zijn, dat er ten minste in dat opzicht eene verandering in onze dichtkunst gekomen is, evenzoo zou men voor Wales ook iets nieuws en frisschers hopen. Dat toch zou voor de herleving van het Keltendom onzer dagen van het hoogste belang zijn.

In deze overtuiging bezie ik de uitgave der bekroonde werken van de Eisteddfod, in 1910 te Colwyn Bay gehouden, met buitengewone belangstelling. Want ik geloof, dat ditmaal de oude eerbiedwekkende vorm der gereglementeerde poëzie het hulsel is van zoo iets nieuws en frisch'. Ik geloof, dat de jonge mannen bezig zijn de oude tradities van hun volk te gebruiken, om met de sleur te breken en hun land nieuwe kracht te geven. Het zij zoo!

Merkwaardigheidshalve laat ik de voor dat jaar opgegeven onderwerpen voorafgaan;

1. Ode - onderwerp: 'De Zomer'. Niet langer dan 800 regels. Prijs: 20 pond en een eikenhouten zetel.
2. Pryddest y Goron[1)] - onderwerp: 'Ednyfed Fychan'.[2)] Niet langer dan 1000 regels. Prijs: 20 pond en een krans.
3. Cywydd - onderwerp: 'De Engel'. Prijs: 5 pond, 5 shilling.
4. Rhieingerdd[3)] - onderwerp: 'Deirdre' (Keltische sage). Prijs: 5 pond, 5 shilling.
5. Myfyrdraeth[4)] - onderwerp: 'Paulus in Arabië'. Prijs: 5 pond, 5 shilling.
6. Lierdichten - onderwerp: 'Dorpsleven'. Prijs: 5 pond, 5 shilling.
7. Cadwen o Englynion[5)] - onderwerp: 'De dalen van Wales.' Prijs: 3 pond, 3 shilling.
8. Hir a thoddaid[6)] - onderwerp: 'Het Mosterdzaad' Prijs: 2 pond, 2 shilling.
9. Englyn[7)] - onderwerp: 'De dageraad', Prijs: 1 pond, 1 shilling.
10. Dichtstukje, geschikt als verhaal voor kinderen onder de zestien jaar, niet langer dan 50 regels. Prijs: 2 pond, 2 shilling.

1) Een bepaalde vorm van dichtstuk. De Welsche namen zijn niet altijd te vertalen.
2) De held eener Welsche sage.
3) De beste vertaling ware 'Liefdesballade'.
4) 'Geestelijke beschouwing'.
5) Reeks van vierregelige strofen, in bepaalden vorm.
6) Zekere zesregelige strofe.
7) Zekere vierregelige strofe.

11. Libretto, geschikt voor eene opera in het Welsch, en over een Welsch onderwerp. Prijs: 10 pond.

Men ziet aan de opgegeven onderwerpen, wat de bedoeling van het Eisteddfod-Genootschap was: verheerlijking van het eigen land en zijne romantiek, en verder theologie. Wie verder den bundel doorleest, krijgt den indruk, dat aan dien wensch wel voldaan is. Alle Welsche poëzie heeft nu eenmaal door de klankschoonheid der taal en door de vaak roerende zeggingswijze eene zeer eigenaardige bekoring; maar daarvan afgezien, geeft het meeste in den bundel geene aanleiding tot bijzondere gedachten. Slechts één der bekroonde werken lijkt mij iets zeer bijzonders, zoowel om de dichterlijke waarde als om de gedachten, die althans in de Welsche litteratuur iets geheel nieuws brengen. Het is de Ode, die niet langer dan 800 regels mag zijn, van den Heer R. Williams-Parry, B.A., die den dichternaam 'Llion' aangenomen heeft. Over dit werk zal ik eenige bijzonderheden meedeelen en trachten aan te toonen, waarom ik het zoo hoog stel. Moge ik in staat zijn, hier en daar door eene zoo nauwkeurig mogelijke vertaling den lezer iets van de schoonheid van het oorspronkelijke te doen gevoelen.[1)]

De Ode 'De Zomer' bestaat uit een drietal gezangen, 'De Verloren Zomer', 'De Liefde-Zomer', 'De Eeuwige Zomer'. De wanhoop, waaraan de gewone mensch toegeeft, wiens zomer voorbij is, en wiens herinneringen dit verlies nog droeviger maken, is het thema van het eerste gezang. Het tweede geeft ons den echten zomer des levens met al zijne liefde en warmte, met zijn hooghartig afwijzen van al, wat denken aan minder blijde tijden heet. In het laatste gedeelte eindelijk lezen wij van het eeuwigdurend geluk van hem, die eenmaal het hoogste des levens gekend heeft, daardoor gelouterd is, en zichzelven een eindeloozen zomer daaruit heeft geschapen.

Elk der drie gezangen is weer onderverdeeld in drie gedeelten. Zoo vinden wij in den 'Verloren Zomer' deze drie: 'de Plek der Ontmoeting', 'het Zomer-meisje', 'de Zomer-jonkman'.

1) Men zal in mijne vertalingen rhythmus missen. Naar afwisseling van lettergrepen met en zonder klemtoon heb ik niet gestreefd. In het Welsch worden, als in het Fransch, de lettergrepen geteld.

De dichter ziet de droefheid van het verwelkend najaar en zit alleen, zoo begint het eerste gedeelte:

Terwijl de koude wind joeg
Het sombre heir der blâren,
't Woud uit zijn grenzen zwaaiend
Gelijk een held in 't streven
Van strijdgewoel, in geschok van schilden
- 't Gedruisch van legers in storm van speeren -,
Was 't droevig voor mij te nemen den weg
In groot wind-getier, ik zoo droef als hij.

Zoo komt hij op de plek, waar hij eertijds zijne geliefde placht te ontmoeten. Wij zien hier, waar deze jonge dichter zijne voorbeelden gezocht heeft: niet bij zijne onmiddellijke voorgangers der negentiende eeuw, maar bij de groote barden van lang vervlogen tijden, bij Dafydd ap Gwilym en de zijnen. Want die ontmoetingsplek - het woord zelf, ‘oed’, is nu reeds lang vergeten en klinkt ons zeer archaïstisch toe - is schering en inslag bij die zangrijke en minnezieke Middeleeuwers en komt thans weer, als eene blijde herinnering, terug. En wanneer de dichter eindelijk in het wintersche woud die verlaten plek gevonden heeft, ziet hij een wonderlijk beeld. Een oude grijze staat voor hem, met de harp in de hand, en heft een treurig lied aan. Eenmaal was het voor hem zomer, zegt deze, en alles was licht en lachend, en hij leefde voor de liefde.

En zoo was de gedaante
Van 't meisje: als roode appels,
Kleur'ge vrucht, haar aangezicht;
Wat waard' heeft andre schoonheid?
'k Liep langs 't graanveld, 't meisje te ontmoeten,
In 't jonge maanlicht naar haar te kijken,
Ik kwam op de plek van 't stralend meisje,
En sierlijk haar vorm langs de lijn van 't bosch.
En onder zomertakken
Uw schoonheid, o heerlijkste!
Uw oog vader van den dag,
Uw stem nachtegalenzang.

Ja zoo zijt gij. En ik sprong naar u toe,
Zomer was in de kersen van uw wang;
En boven hun schittrende kleur van bloed
Vlechten met een krans scharlaken rozen.

Zoo zingt de oude door, totdat die mooie herinnering aan gekend geluk plotseling voorbij blijkt, en het heden te akeliger voor den geest verschijnt:

‘Tijd van zomersch bekoren
Kom nog eens tot mij in 't bosch,
't Jonge meisje van achttien,
Haar blik glinstrend omlaag’.
Ik deinsde van smart. Onder heerscharen
Van dooden des wouds stond ik zoo eenzaam;
En hij, de wufte wind, blies telken maal
De schittring naar zijn duistre plaatsen heen.

De beide andere gedeelten van den eersten zang brengen ook visioenen: het zomer-meisje en den zomer-jonkman. In het eerste daarvan ziet de dichter zijne geliefde terug in het bosch, waar niets van droefheid spreekt, of roeiend op het water, dat even helder is als zijne eigen stemming. En met vreugde leert hij de zorgen van zijne liefde kennen, want: ‘zoeter is menige pijn der liefde dan wanneer zij ware zonder vloed en eb, en zonder stroom en keer’. Maar zoo blijft het niet:

Hoe lang duurt dat Paradijs?
In 't schijnsel der zware maan
Ben 'k gegaan, kort geleden,
Naar de plek. 't Zomersch priëel
Was zonder blâren; en 't woud had de kleur
Van een Decembernacht; zijn scharen weg;
En hij, de wufte wind, blies telken maal
De schittring naar zijn duistre plaatsen heen.
In 's levens Eden was ik,
Een scheur van smarte scheidde ons.
En midden in 't ruime woud
Leerde ik wanhoop kennen

Zij zag in het land van granaatappels
En sappig ooft onbereikbre velden;
Beter rijkdom, ver weg, begeerde zij,
Verliet mijn gebied voor de zuiderkim.

De ‘Zomer-jonkman’ brengt daarop den tegenhanger van het voorafgaand gedeelte. Het was geen gril, die de geliefde van hem deed weggaan en naar warmer streken verlangen, het noodlot beschikte het zoo. Hun zomer was voorbij, en ook de jonkman zocht dien elders terug, ook hij zag - dezelfde woorden keeren weer - ‘de onbereikbre velden van granaatappels en sappig ooft’, want de scheur der smarte was tusschen hen gekomen.

Hier is de dichter in taal en denkbeelden het gelukkigst, en ik zou gaarne dit gansche gedeelte vertalen, indien ik niet besefte, hoe gebrekkig hier eene vertaling den rijkdom van het oorspronkelijke moet weergeven. De liefde tot de natuur van het land, die reeds in de voorafgaande verzen in de beschrijving van bergen, rivieren en bosschen tot zoo verheven uitdrukking komt, schijnt nog te stijgen, nu de dichter ons naar de zee verplaatst. Hij staat aan het strand op een laten najaarsavond, als de ondergaande zon het watervlak tot den horizont toe goud kleurt. En in het naderen van den kouden nacht ziet hij de witte golven hunne pracht verduisteren, en evenzoo ‘verdonkert de somberheid van 't hart de onbevlekte flonkersteenen van twee blauwe oogen.’ Hij bedenkt, hoe schoon vroeger de dagen waren, en hoe kort zij gebleven zijn:

De schoonste geelroode zon
Gooide licht op den heuvel,
Zangmaten droeg de wind aan
En veldgeur in zijn honing.
Geen zwijgende zangvogel was nabij,
Eindloos de vreugd van d' onzichtbre leeuwrik.
Maar doffen toon van een bedroefde ziel,
Een vreemde stem, hoorde ik in 't gaan des winds:
‘Zomer-jonkman minde mij,
Iets mij vreemds kwam tusschen ons,
En bracht in mijn borst het vuur
Van 't onbekende leven.

En na 't ontkiemen van onze liefde
Had kleur en geur genoeg de jonge spruit,
En gonsde, als 't schuim der vredelooze zee,
't Geluid der vleugels van ontelbre bijen.

Zoo zingt de stem der geliefde voort, prijzend den zomer, weenend over het heengaan van den jonkman naar 't verre zuiden. Als het geluid ophoudt, blijft hij alleen staan:

En een zomerdag was het
D' avond weefde gezangen,
Liedren van vogels in 't woud,
Op den berg blaatten schapen.
Ik had de stonde der wanhoop gekend
Toen 'k haar, die 'k minde, bleek en droevig zag;
Niet wachtte ik weer den zomer en zijn pracht,
Noch ook terug te winnen ooit haar hart.

Hiermede eindigt de eerste zang. De zomer met zijn vreugden, en symbolisch staat hier de zomer voor den bloeitijd des levens, heeft wanhoop gebracht: dat is de kern der bedoeling dezer verzen. Die woorden, ‘ik had de stonde der wanhoop gekend’ geven den sleutel tot het begrip van de somwijlen duistre gedachten des dichters. Hierop zal hij verder terugkomen, over die wanhoop zullen de beide andere zangen handelen. Want zij behoeft er niet te zijn voor wie weet te leven. En wie zich in den zomer iets beters weet te vergâren, zal niet eens, om die wanhoop te ontvluchten, zich eene verwachting behoeven te scheppen van dingen, waar hij niets van weet. Dat is het groote woord, waar het heen moet, en waartoe deze eerste zang de voorbereiding is. En voor Wales is dat inderdaad een zéér groot woord.

‘Heden, ten minste, onnoodig het kruis op te richten’, is het motto, dat den tweeden zang, den ‘Liefde-Zomer’ inleidt. Na den droevigen mineur-toonaard, die den ganschen eersten zang beheerschte, doet thans de opgewekte stemming aangenaam aan; alles is vreugde en leven, en meer dan dat: kracht. In het eerste gedeelte, ‘Zwevende’ getiteld, zien wij, wat de dichter onder

Zomer verstaat. Evenals in den vorigen zang is het in de eerste plaats zíjn zomer, dat is de liefde, waarvan hij spreekt. Hoe dankbaar zijn wij voor den strengen vorm, wanneer hij zoo'n onderwerp behandelt! Hoe licht toch zou anders in los gezwets ontaarden, wat nu tot kunst van de hoogste soort geworden is. Schoon is ook het gestadige samengaan van natuur en menschelijk gemoed. Eenige der meest kenschetsende strofen wil ik aanhalen.

Eindlooze schoonheid vind ik,
Waar twee de wereld vormen;
D'winter voor twee wordt zomer.
Een hemel steeds is zomer.
Voor mij zijn lippen van room de hemel,
In lustpriëelen opent Eden's poort zich;
Der liefste glimlach is mijn zaligheid
En haar oogen zijn mijn zonnen, waarlijk.
Als sneeuw sterft, stijgt de zomer,
Met klokken roept hij opwaarts
Tienduizenden van schapen
Naar steilen top. Met 't meisje
Klim ik met lichten voet de bergen op,
Glorend daar hoog onder den leeuwerik,
En de hei der kale toppen verbleekt
Bij 't roode zomerfruit op hare wangen.
Zie nu naar den pronk der zee
Tusschen zon en 't breede strand,
Een late zonnestraal speelt
Met der zomerwolken dons.
Vóór ons stevent recht een lage wolk af
Op trotsche vesten. Koralen eilanden
Blaast hij uit 't onzichtbre. Weldra breidt zich
Als een gouden tooverij de kim uit.

Geen geloof zonder twijfel; zoo ook hier. Is het wel goed, zóó in het genot van een oogenblik op te gaan, in stede van te denken aan den ernst der toekomst, als de jeugd voorbij is? Deze vraag moest zich van zelf aan het geweten opdringen. In het tweede gedeelte van dezen zang verschijnt den dichter dan

ook op een somberen ochtend onder de groene ijven een man met droomend voorkomen: de Grijze Broeder.[1] ‘Hij is niet dronken van wijn, maar blijft, als wie van een bewolkten hemel houdt, laag op zijn weg.’ Deze zegt:

‘Van bosch naar kerkhof leidt een pad;
De stomme steenen komen,
Spijt meisjeslippen. Zien zult ge
Ouderdom op haar wangen.
Als boomen kaal zijn, bewolkt de hemel,
Wat kleur en geur blijft dan voor uw genot?
Als de gladde appels van 't verre land,
Zoo is 't al slechts schijn en waard'loos goed.’

Maar als de Grijze zoo eenigen tijd gesproken heeft, geeft de dichter hem zijn antwoord, om zijne eigen wijsheid, van leven en kracht, te stellen tegenover die van den ander:

‘Te zaam is bosch en kerkhof,
Noch steen en meisjeslippen.
Droef en broos zij het leven,
Men klage, ik zal zingen
Langs wei en veld; want zoolang nog mijn zon
Niet is verduisterd, kan ik niet weenen.
O, Grijze Broeder, 't meisje is als een droom,
Zelf zoudt gij zingen, als zij was van u!
Vol levenskracht in zomer,
Zal 'k peinzen om wat komt?
'k Zal in de Mei mijns levens
De Mei bezingen, waarlijk.
En voor mijn liefste zal 'k vlechten den krans,
Violen, rozen duizendwerf gestrengeld.
'k Geef aan bekoring toe; lange nacht komt:
Dat weten is genoeg, - Hopen is blij.’[2]

1) ‘Y Brawd Llwyd’ duidt gewoonlijk een Franciscaner-monnik aan.
2) Letterlijk staat er: ‘Hopen is wit’. Maar het Welsche woord voor ‘wit’ heeft eene zeer ruime beteekenis. Intusschen treedt natuurlijk juist om dit ‘wit’ in het derde gedeelte de Witte Broeder op.

De Grijze Broeder, de zorg voor een toekomst zonder licht en gloed, verdwijnt, en ‘zijn stem fluisterde dien ochtend voort als de echo van een droom’. Weldra echter, zoo lezen wij in het derde gedeelte van den tweeden zang vertoont zich een ander, die het jonge geluk verjagen wil. Het is de Witte Broeder, eene verschijning als een heerscher, met zwart haar, grauwe oogen, en 't kruis zijner liefde op de borst. Hij spreekt van Hoop. Maar van eene andere, dan de dichter zoekt, van de hoop op een volgend, een eeuwig leven. Dáár is niets vergankelijk zooals hier, dáár is geen smart, doch eeuwige vreugde en muziek. Maar ook nu weer verkondigt de dichter tegenover die schoone beloften zijn evangelie der Aarde:

‘Waarlijk, een meisje is tweewerf
Beter dan verre hemel.
Schoon was 't afgelegde deel
Der reis. Ik begeer geen Hoop.
Mooi is de zomer, zoet is genoegen,
Waartoe zou ander moois dan noodig zijn?
De eigen schoonheid is den dag genoeg.
Dus vogelen en vroege bijen, zingt!
Heil wie bij donk'ren hemel,
Iets beters kon verkonden;
Van zomer uit stormen laat
Dichters zingen der wereld.
Geef mij de schoonheid van het oogenblik;
Wee, wie in rijkdom haar te boven wil;
Mijn zon is bij mijn lief. 'k Wil mij verheugen.
Wat is mijn zomer, als 'k óók hopen moet?
Heden is hemel. Ons zijn
Liefde en lustwaranden;
En door sterken wijn versmaadt
De liefd' den heil'gen hemel.’
Hierop verdween de vreugdelooze ziel,
Wat hij gedaan had, bracht geen blijdschap voort;
'k Ging van den berg den kant uit van het bosch;
En danste naar mijn lief op leeuwerikszang.

Zoo heeft de overmoed van den jongen man gesproken. Hij versmaadt ernstig denken aan de toekomst en geloof aan het hiernamaals. Hoe zal het hem gaan, als de jeugd eenmaal uitgewoed heeft en het leven hem geen zomer meer bieden kan? Dat hooren wij in den derden zang: het vertrouwen op de Aarde overwint. Dat het eens genotene een duurzamen schat geeft, blijkt reeds uit het motto: ‘A thing of beauty is a joy for ever.’

De beginregels van het eerste gedeelte, ‘Herinnering aan Mei’, doen ons denken aan den aanvang der ode. De zomer is gegaan, de koude herfstwind jaagt de blâren voort, de zonneglans is met nevel bedekt. Des dichters lusttijd is voorbij, maar toch:

> Droevig om het henengaan
> Van den zomer en zijn licht,
> Voelde ik, dat hij toch niet is
> IJdel, - neen onsterfelijk!
> Van lang denken leerde ik één waarheid:
> Nooit gaat uit Zomer's heugenis, wat ik kreeg;
> Blijvend is liefde, die ik 's zomer's zwoer;
> Die 'k lief zal hebben, is die 'k liefhad.

Zoo keert de herinnering aan de schoone Meimaand rijk terug. Het in de jeugd opgegaarde blijkt een kracht voor 't leven, die elke toekomst maakt, zooals die zich zelve wenscht. Wat er ook gebeure, elk jaargetijde zal voortaan een Meimaand zijn.

Daar komt de Grijze Broeder weer - aldus het tweede gedeelte van dezen derden zang. Als een droom treedt de onheilspellende gedaante binnen, en zijn spottende stem is nog als vroeger. Wat heeft hij te zeggen? Wel, is niet uitgekomen, wat hij eens verkondigd heeft? Is de zomer niet voorbij, en heerscht de winter met zijne droefenis niet oppermachtig? Ware het niet beter geweest, intijds daarvoor te zorgen? Men hoore zijn verwijt:

> ‘Twee zag ik in de weiden,
> Toen 't zomer was, en in 't bosch;
> Eén ging van daar naar 't kerkhof,
> Eén blijft onder liefdesmart.

Bewolkt is de hemel, kaal de kruinen
Der boomen, te laat bedenkt gij nu eerst,
Dat uw dood en koud hart de appel is:
Zijn resten, waarlijk, zijn de asch van 't fruit.'

Neen, antwoordt de dichter, zoo is het niet. Eenmaal heeft hij den zomer ijdel geacht, gelijkend op een woud met duizenden verwelkte blâren,

'Maar Geloof heeft niet uit sinds
Druiven, en 't beste, vloden;
De jeugd vergâart druiven,
Hun gloed vind ik in den wijn.
Zomer's eindlooze pracht is verloren
In schittrenden rijkdom van mijn droom,
Mij zal steeds heugen, wat ontvangen is,
Want blijvend is zijn tooi in 't vuur mijns haards.'

En de sombere man gaat heen, voorgoed verslagen. Het Leven en de Aarde hebben overwonnen. De jeugd gâart den voorraad bijeen, waar wij gedurende ons gansche leven op teren kunnen, en de enkele herinnering aan het geluk van onzen zomer is voor de toekomst genoeg. Maar daarna? De Witte Broeder heeft gesproken van een leven na dit. Wat daarvan te denken en hoe daar tegenover te staan? Op deze vragen geeft het derde gedeelte van den laatsten zang het antwoord. Dit slotstuk heet: 'de Bode'. Het is Maart, sneeuw ligt op het land, in den haard ligt slechts asch. De dichter denkt aan de gele Julizon en de keur van bloemen, die zij beschijnt. Daar ziet hij buiten gespierde mannen, die het land bewerken - boden van den zomer. Daar ziet hij den hemel zijn zomerschen glans herkrijgen - boden van wat komt. Welaan, waarom dan ook voor hierna niet het beste te hopen? Zorgen maken geeft niets. Het kostbaar bezit, dat onze jeugd ons geschonken heeft en dat voor dit gansche leven zijne kracht bewaart, zal ook hierna wel niet verloren gaan. Geen sterveling weet, wat ons wacht, maar de Aarde is goed voor ons geweest en zal het wel blijven. Dit is de grondgedachte van de geheele ode, die in de vier slotstrofen het duidelijkst uitgesproken wordt.

En ik zag herwaarts komen
Twee, roeiend uit den lusthof;
En 'k hoorde 't schoone lachen,
Van 't rood gelipte meisje.
En 'k meende, toen het tweetal nog niet lang
Geroeid had op den stroom - en zomer in het land -
Dat 'k van den oever duid'lijk hooren kon
Mijn eigen naam gesproken van haar lippen.

Droef was vandaag 't ontwaken,
Leeg te zien den dooden haard
Zonder smeuling, en open
Mijn deur voor 's werelds leegte.
Maar zon deed uit den slaap verrijzen dal
En heuvel, zonder valschheid in haar straal.
Vlagen noch witte sneeuw bleven over,
Die twee waren verdwenen, als de nacht.
En op 't veld bij den lusthof
Voorspelde ik groei der Lente;
En zie, 'k bemerkte een bloempje
Van des Witten Broeders aard.
En in den middag bij de boomen daar
Ontwaakte mijn boezem in gefluister:
'Elke lier sinds heugnis zong op haar snaar
Hoe schoon 't Beloofde Land is. Doe dat ook.'[1)]
Zomer is dood voor 't leven,
Beter voor mij is 't verlies:
'k Zal leeren, als mijn zon daalt,
Of hij voor mij terugkeert.
Nooit heb ik een oogenblik gewanhoopt,
Of andermaal mijn lief weer bij mij komt;
Wie weet het eind der reis, die volgen zal?
Die onbekendheid zij der wereld Hoop!

Ik weet niet, of de lezer uit het bovenstaande een indruk gekregen heeft van de beteekenis dezer ode. Veel van de korte en pregnante maar tevens vloeiende zeggingswijze der Welsche taal

1) Woorden van den Witten Broeder, in II, 3.

moest natuurlijk in eene vertaling verloren gaan, maar om woorden was het mij niet in de eerste plaats te doen. Ik wilde de gedachten, die een jong dichter daar ver weg bezielen, wat meer bekend maken. En ik hoop, daarin geslaagd te zijn. Voor ons is veel ervan in groote trekken niet nieuw. Maar daar, in 't land der predikanten-poëzie was dit geluid nog nooit gehoord. Het kan dus de beginpaal van eene nieuwe toekomst worden. Intusschen zal het sommigen belang inboezemen, wat de jury der Eisteddfod van 1910 verleid moge hebben, om aan deze ode den prijs toe te kennen boven de dertien andere, die over hetzelfde onderwerp ingekomen waren. Ik laat derhalve in vertaling het een en ander uit het oordeel der drie juryleden volgen.

'*Llion.* Deze dichter gelooft in drietallen. Bij hem worden drie zangen aangetroffen, en weer drie afdeelingen in elk daarvan. Wat samenstelling en stijl betreft, is dit een ode met eigen karakter. Ze is van begin tot einde op dezelfde maat geschreven. Strofen van acht regels - vier op "cywydd" en vier op "hir a thoddaid". Zoo bevat de ode ongeveer honderd gelijkvormige strofen. Het is een soort minnelied, en vol natuurs. De dichter prijst den zomer niet, doch laat den zomer zichzelf prijzen in de heiligste betrekkingen des levens. Dit is het krachtigste Welsch van al het ingekomene, en het steekt scherp af bij de Welsche volkstaal. Een overvloed van oude vormen wordt aan de woorden gegeven - de oudste en meest juiste vorm ongetwijfeld - en uitgangen worden op de wijze der oude dichters afgekapt. Maar er zijn sommige dingen in de taal, die wij niet kunnen toelaten. [Nu volgen eenige opmerkingen over vermeende onjuiste vormen in woorden, die ik natuurlijk weglaat.] Wij hebben slechts één fout in de versificatie kunnen aantreffen. Hier en daar vinden wij een minder gelukkigen lapsus... Maar het is noodig, naar 't einde te spoeden. Bij het beschouwen der gebreken en verdiensten dezer oden, is het noodig ze als geheel te beoordeelen, ten aanzien van samenstelling en uitwerking. Het meerendeel der mededingers bewandelt dezelfde wegen, voelt volkomen dezelfde dingen, al zijn ze in verschillende kleuren voorgesteld. Maar deze dichter heeft zich een eigen weg gebaand, en is er in geslaagd dingen voor den dag te brengen, waaraan de anderen niet gedacht hadden. Zijn Ode weegt zwaarder en

is rijker, en eischt voor den schrijver de eer op, te zitten op den zetel van de Nationale Eisteddfod te Colwyn Bay. Het is mij aangenaam te verklaren, dat ons oordeel overeenstemt, en van elkaar onafhankelijk is. Op mijn eerewoord.'

Aldus de eerste beoordeelaar. De tweede is iets uitvoeriger. Het treft hem, dat de dichter eigenlijk niet over 't opgegeven onderwerp 'De Zomer' geschreven heeft. 'Door hem wordt niet regelrecht gezongen van het jaargetijde 'den Zomer', gelijk men daar gewoonlijk van denkt en spreekt; ofschoon dit toch ook dikwijls door het geheel van gevoelens heen gevlochten is. Voortdurend worden mooie beelden aan het jaargetijde ontleend, te zamen met gelukkige en getrouwe trekken uit de natuur. Er loopt eene zekere droomachtige geheimzinnigheid door dit gedicht. De personen, die erin voorkomen, zijn scheppingen der verbeelding: de wijze, waarop zij aangepakt zijn, is niet werkelijk en hunne bewegingen zijn bedriegelijk en onzeker. Zij verschijnen en verdwijnen op toovermanier; en geen wonder, dat hier soms iets verwards en duisters in te voelen is. De dichter schildert den Zomer af als het jaargetijde van geluk - den veroorzaker van alle genoegen - en hij doet dit door de vergelijking met de liefde van een jonkman en een meisje, die voor hen het geluk vermeerdert. Zóó beschouwt hij alle gedaanten des levens, gezichten der natuur en getijden van het jaar, t.w. als het genoegen van twee - hij en zijn liefje. En dit gevoel is niet nieuw en vreemd. Vindt men bij Pope niet:

> 'Even Spring displeases when she shines not here
> But, blest with her, 't is Spring throughout the year'.

En zegt Thomson niet:

> 'In rain the freshening fields appear:
> Without my love there is no Spring'.

Doch genoeg van deze kritiek. Tot geruststelling van den lezer zij medegedeeld, dat deze tweede beoordeelaar dezelfde ééne fout in de versificatie en dezelfde taalfouten gevonden heeft als de eerste. En toch, heusch, onafhankelijk van elkaar!

De derde beoordelaar is nog breedsprakiger. Niet alleen heeft

hij meer fouten gevonden dan zijne collega's, maar ook heeft hij eenige plaatsen bijeengezocht, die woordelijk aan het werk van vroegere dichters doen denken. Voor 't overige vindt hij het gedicht hier en daar wat duister, maar wel ziet hij in, dat het van groote eruditie getuigt. De dichter is als 't ware aan 't profeteeren. In zijn werk komen de pessimist, de optimist en de agnosticus voor. Maar of de Christen er in voorkomt, is twijfelachtig. Vooral heeft de criticus bezwaar tegen de uitlating dat ‘de liefde den heiligen hemel versmaadt.’

Het pleit ontegenzeggelijk voor de eerlijkheid der juryleden, dat zij aan een gedicht, welks strekking hun tegenstond, den prijs hebben toegekend. Alleen wekt het lezen hunner beoordeelingen de vraag, of zij het soms zoo mooi gevonden hebben, omdat zij het niet begrepen?

Slechts één punt wil ik nog aanroeren. Van waar in eens die rijkdom aan nieuwe denkbeelden? Deze jonge dichter zal toch ook in het oude spoor groot gebracht zijn, en hem stond zeker niet, als ons Hollanders, de gansche wereldlitteratuur open. Nietzsche's ‘Bleibet der Erde treu’ kan hij op zijn hoogst uit eene Engelsche vertaling kennen. Maar bovendien is de verwantschap zijner ideeën met die van Nietzsche slechts oppervlakkig. Bij Pope en Thomson zullen wij ook maar niet zoeken... Neen, een ander werk, dat voor het hedendaagsche jongere geslacht in Wales van de grootste beteekenis is, heeft waarschijnlijk op de vorming zijner denkbeelden een belangrijken invloed gehad. Het is Fitzgerald's Engelsche vertaling van Omar Khayyam. Men leze mijne aanhalingen, en men zal als grondslag van dit Welsche gedicht de levensvreugde en de loochening van het bovennatuurlijke van den ouden Pers gemakkelijk herkennen. Moge onder dien levenwekkenden wind ook voor Wales een nieuwe zomer aanbreken!

MIDDELBURG.

Pallieter. Een fijne morgend in de mei door Felix Timmermans.

In die Lievevrouwkensdagen was de Lente ziek. De zon bleef weg en klaterde maar van tijd tot tijd, zoo door een wolkenholleken, een bussel licht op de gele boterbloemen. Het versche groen dat zij langs alle kanten geweldig uit den grond, de boomen en het water had gezogen, zat er ongeduldig naar te wachten.

Pallieter zei, met een scheêve mond van bitterheid:

- 'Het spel is nor de knoppe!...'

Maar in den avond van dezen dag was de volle maan, rood lijk een blozende appel, uit de wolken gebroken en een dunne nevel was lijk een fijn gaas op de Nethe en de beemden komen staan. Zie, als Pallieter dat zag, maakte hij met speeksel zijn wijsvinger nat, stak hem in de lucht en als hij voelde dat zijn vinger koel wierd langs den Zuiderkant, schoot hij in een luiden lach, rolde spertelend in het gers en zong in den stillen avond dat het klonk tot over de Nethe:

'Die mi morghen wecken sal,
dat salder wesen die nachtigal
die nachtigale soete;
ick wille dan gaen in genen dal
die suvere bloemen groeten...'

Morgen was het opnieuw zonlucht!

Hij kon er moeilijk van slapen en had bijna den heelen nacht, met het venster wagenwijd open, wakker gelegen. Hij hield den wolkbrekenden hemel in 't oog, die na lang wachten gezuiverd

was en fijn blauw bleef, bedrest met bleeke sterren en gevuld met klaren maneschijn.

En in die stille, nieuwe heerlijkheid, waarin de dauw zoel neêrzeeg, speelde omhoog het perelende lied van een' jongen nachtegaal. Pallieter rilde. En hij dacht aan de zon, die nu nog ver achter de wereld zat, ievers bij de Moorkens en de Chineezen. Morgen zou ze opnieuw het zoete Netheland beschijnen en ze zou de boomen en planten van geweld doen spreken en klappen, de bloemen doen breken van reuken, de bosschen doen denderen van 't danig vogelengefluit en hemzelf, Pallieter, een' voet doen grooter worden. En hij sloeg van veel te groote blijdschap zijn beenen naar omhoog dat de lakens van het bed vlogen. Hij dekte zich weer onder en sliep met een lach op zijn' mond.

* * *

Als er in het Oosten een klaarte bibberde en er een haan had gekraaid, wipte Pallieter uit zijn bed, trok zijn hemd uit en liep in zijnen blooten flikker naar de Neeth. Over den grond en tusschen de hooge boomen hing een grijze smoor. Het was heel stil, het gers woog zwaar van den koelen dauw en van de boomen vielen groote lekken.

Pallieter liep en sprong zoo maar rats het hooge water in, duikelde naar onder en kwam weêr blinkend van water en geluk, naar asem scheppend, in het midden boven. De waterkoelte deed het bloed in zijn lijf opspringen, het deed hem deugd, en hij lachte.

Hij zwom tegen tij in, liet zich op zijn rug terugdrijven, duikelde, zwom op zijn hondekes, draaide en spertelde en stampte met armen en beenen dat het water sloeg en klotste en 't lisch en 't jonge riet deed buigen en wiegen.

Allengskensaan met het vergrooten van het licht waren de nevels dikker en witter gegroeid en hadden ze onvoorziens heel het land ingewikkeld. Fijn vogelengefluit regende nu uit de onzichtbare boomen en de nieuwgemaakte bloemenreuken dreven met heelder kladden door den mist.

En ginder over de Nethe was de groote, tomatroode zon als een lustige verrassing uit al die witheid opengebloeid.

Pallieter was er van aangedaan en riep:

- ‘'t Wordt flest vandaag! 't wordt flest vandaag!’

En hij dreste duizend druppels in de lucht.

Dan duikelde hij nog eens onder, als om de ziel van het water meê te nemen en liep dan blinkend, roos als een roos in de witte nevelen naar de Reynaert en hij zong:

‘Een oske deur man troske,
zoete, zoete Jadam,
Adam had zeve zone,
zeve zonen had Jadam...’

Hij was nog maar eenige minuten op zijn slaapkamer als het klare beggijnhofklokske door de witte landen galmde en hij Charlot haastig van het trapken hoorde gaan. Charlot bleef op hare kamer tot zij Pallieter op de zijne hoorde, want eens had zij hem in zijn geboortekleed zien weerkomen, en was met een kresch en de armen omhoog terug naar binnen geloopen. Dat mocht nooit meer gebeuren, liever nog de mis te laat komen of ze niet hooren dan op Gods wegen een mensch te moeten zien zooals hij uit de handen van God zelf gekomen is!

Als Pallieter gekleed was, ging hij naar beneden, stak de mechelsche stoof aan, zette de geel-koperen moor op het vuur en maalde koffie. Als het water begon te zingen, te grollen en te stuiven schonk hij door. O, de aangename koffiereuk, die een mensch zijn hart doet bekomen! Hij vulde rijkelijk de heldere lentekamer en Pallieter stond hem genietend op te snuffelen lijk een hond.

Buiten kleerde het op. Een zonnestraal kroop schuins het open venster door en rinkelde schitterend op de geelkoperen marmittekes en op het gulden bepappegaaid, brokaten manteltje van een wassen Lieve-vrouwken.

Pallieter stak met de gauwte zijn vinger in die lichtklad en zei: ‘Heunink heêd er ni aan...’

Hij sneed boterhammen, veegde er, nen halven pink dik, zuute boter over en haalde uit den kelder een volle schotel versche, hagelwitte plattekees.

En in den hof die nog nat was van dauw en besprongen wierd met plekken zon, ging hij radeskens plukken - Loebas met zijn vier jong' schoten uit hun vat en sprongen hem bassend rond de beenen. Hij gaf hun elk een stuksken suiker en dan liepen ze lijk zot over den natten blijk. Terwijl hij radeskens

waschte, kwam Petrus, de ooievaar, met een zilveren visch in den rooden bek naar zijn nest gevlogen, waar zijn wijf met eieren lag.

Als alles gereed was voor het eten ging hij in d'achterdeur staan en keek over het land dat opkleerde in de zon. Was dat geen deugdelijk oog- en neus- en oorenfeest, die lichtgroene, geurende verte met de blinkende waters van de Nethe erdoor en met koekoek-, haan- en vogelenstem er in? Zeg?...

Pallieter zette ook de voordeur open, zoodat er seffens een frissche wind door den gang stroomde en hij langs twee kanten die nieuwverlichte wereld zag.

Langs daar die verte van beemden en velden met blauwe bosschen en windmolens aan den horizon, en langs de voordeur de rijkelijke vest, het beggijnhof en, achter bloeiende hofkes en hobbelige huizendaken, de gele Sint-Gommarustoren die juist een dripselend rap kwartierken uitrammelde.

De heldere klokkenklanken waren als de blijde tong van het land.

- 't Duurt ni lank genoeg!' zei Pallieter, en hij greep het klokzeel in den gang en begon er zoo heftig aan te trekken dat de klok in het torentje bijna geen tijd had om omhoog en omleeg te gaan, en de machtige galm bolde gonzend over de wijde morgenlanden. Hij trok maar, trok, alsof het tot aan 't uiteinde van de wereld moest gehoord worden. En hij zag lachend over end' weêr naar 't beggijnhof en de beemden.

Nadatum heesch hij, ter eere van het goede weêr, in het voorhofken een groot wit vlag, waarin de wind klapperde en de zon speelde.

Het was verschietelijk den overvloed van het machtig vogelengefluit en getjirp in de breede vesteboomen na te hooren.

En ginder, met den vrede op haar gezicht, kwam Charlot terug van de mis met drie Kerkboeken onder den arm. Als Pallieter haar zag, zong hij haar toe:

'Zeg, kwezelken, wilde gij dansen?...'

- 'Het zal e schoe weer weurre, bruur!'

- 'Een heilig weer, wor de kwezels in misstaan!'

- 'Ik ben gin kwezel!

- ‘Dor zadde te vet veur! Maar waaroem gade dan zoe dikkels te biechte?...’

- ‘Daaroem!’ zei ze kwaadweg. Ze ging naar de keuken haar kleed uitdoen, en kwam terug in de lentekamer met een blauwbaaien rok en rood slaaplijf, waaruit hare dikke armen spannend en blinkend-vet uitkwabberden.

En zij dronken koffie, smeerden de plattekees twee vingeren dik op de lange boterhammen, dopten de ramenetsriekende radeskes in de kees en in het zout en smakten en klakten lijk twee zuigende kinderen.

En al etend zag Pallieter altijd maar aaneen naar den veldbuik waarboven de zon opklom. Er was daar reeds veel leven en beweging van werkende boeren. De roode wieken van den molen draaiden in den frisschen wind die de nevelen had weggevaagd en een witte ronde ballonwolk door het blauw van den hemel zond; en de reuk der witte en purpere kruidnagelen, van voor het venster, wandelde over de tafel heên.

Pallieter dronk het laatste eten in de maag en riep armenzwaaiend, terwijl Charlot met neêrgeslagen oogen een vaderonsken bad: - ‘O Heer, mijn billen worden licht als strooi en omhoogwillend lijk sprinkhanen. Het is, o Heer, alsof Gij in mijn' buik een orgeltje hebt geplaatst!’

Hij ging buiten, opende duiven- en hoenderkoten en strooide handsvollen kempzaad, spaansche terwe, rijst, vitsels, haver en koren. En 't was ineens een geharrewar, gekakel en geslaag van vleugelen. Er waren zwalpers, smieren, hennen, hanen, ganzen, kalkhoenen en een overschoone pauw.

Ze grabbelden met hun rappe bekken gulzig naar het eten, drongen tegen elkander, liepen ondereen en pikten naar de musschen die met groote kladden in den warrelenden hoop neêrvielen.

Wat was het toch schoon in die zilveren zon die glimmende krobben, waarop bruin, groen, blauw en rood goud weg en weêr danste, die witte, ros en grijze stippeling der kloeke vleugelen, de roode en gele bekken en pooten, de bloedroode kammen en de sterkgebouwde en lenige steerten vol wemelende koleuren lijk in de schelpen van de zee.

Pallieter aanzag het met halfopen oogen en zei: - ‘Rubes bleft er af!...’

Als de beste graantjes opgepikt waren ging elk der dieren naar zijn kant, naar den mesthoop, den stal of den blijk. De duiven vlogen in klapperende kladden de fijne morgenvelden in en de pauw wandelde met voorzichtige pooten fier in de weggeskes van den riekenden hof en ontvouwde als een nooitgedroomde koleurenweelde zijn breeden staart uiteen.

Pallieter zag bewogen hoe schoon hij daar stond in het doorzichtige groen, onder de witte kersen- en perelaars en de roze pruim- en perzikboomen en hoe de zon dat zoo rijk en kostelijk maakte alsof het een schoongelogen vertelsel was.

En daar vloog hij ineens op en zette zich in het hoogst van den bloeienden kastanjeboom. Daar viel zijn staart als een groene vlam over de witte keersenbloemen en hij scheurde driemaal met zijn' leelijken, rauwen kreet de stille lucht vaneen.

Pallieter draaide de waterkraan open, en ineens spoot er uit het blauwe vijvertje, waarin roode goudvisschen wiegden, een klaterend fonteintje omhoog. Dan stopte hij zijn pijp, en haalde uit den stal den geweldigen geitebok. Deze was pekzwart van koleur met een blauwe glans erover, droeg gele hoornen en had twee groote, lichtgrijze oogen. Zijn naam was Lucifer.

Als het beest buiten kwam, snoof het een stond de frissche lucht op en wilde dan met zijwippen vooruit, maar Pallieter greep hem bij de horens, sloeg zijn beenen scherlings over den hoogen rug, stak zijn pijp aan en reed dan, gemakkelijk gezeten op Lucifer, die den kop onstuimig vooroverboog, den hof door. Pallieter klapte in zijn handen, en daar kwamen de vijf honden aangebast en liepen met lange pooten dol vooruit. Lucifer droeg Pallieter door het achterpoortje dat op de Nethe uitgaf en volgde dan den slingerenden waterdijk.

Langs alle kanten opende zich nu in nieuwe heerlijkheid het wijde, zonnige, meigroene land dat heel in de verte in zilveren misten verblauwde. Dat haalde de ziel omhoog. Het was overal een bonte verschilligheid van bruin en groen, waartusschen hier en daar het felle geel der rapenbloemplekken geweldig kwam losschetteren. De weiden wiegden hun gers onder een witten wind en de Nethe schoof er blinkend haar rappe, koele wateren door.

De lucht, van alle kanten doorregen met vogelengetjirp, was vol aangename reuken, en de boomen op den Nethedijk stonden daar helder en vroolijkklaterend als waren ze versch uit den grond gerezen. Op de breede wilde rhubarberblâren langs den dijk lagen nog dikke dauwdroppelen te stralen en te blinken lijk echte diamant; Pallieter plukte al rijdend zoo een blad af, bracht het aan de lippen en liet de koele druppelen in zijn mond rollen.

- 'Het is goed, en smokt nor den hemel' - zei hij.

Langs alle kanten lag de gewillige aarde weer heel haren rijken schat te geven, bloemen, planten, erwten, peekens en allerhande vruchten; en allerhand gediert dat ontpopte, terwijl andere koppelden, en de lucht rook naar honing, en een spuitende beerkar doordrenkte den grond. Dàt is het Leven: altijd maar geven en koppelen, en 't een heeft nog geen dag gezien of het andere wordt reeds gemaakt. Zoo gaat het altijd voort en altijd rond, het eene maakt plaats voor het ander, en staat ge nu met uw tien geboden in het haar, of op uwen vinger te zuigen, de 'waarom' komt ge toch niet te weten.

- 'Mor da's niks', zei Pallieter, ''t is schoen, en lot er ons de sijs van aflakke...' en met den smaak van appelkokken en kersen in den mond zag hij naar de wit- en roosbebloemde boomen die de hoeven verborgen. Het deugdwater liep over zijn hert.

Soms galmde het lied van een jonge boer, en het gehinnik van een wit of bruin paard. Een ploeg blonk en op de Nethe trok een visscher zijn net omhoog waarin zilveren visch spartelde. Een zwaluw scheerde van den eenen dijk naar den andere, de honden stoeiden door de beemden, sprongen over grachten en rolden ondereen in het fluweelig gers waarvan zij onder 't loopen de tippekens beten. Hun geblaf vulde de lucht, hanen kraaiden, bijen bromden, en in den blauwen hemel stond een lenige pluim van kleine witte wolkskens.

En Pallieter zei: 'Nij is het leven zot als 'n hiet maagdeke'. En hij was geroerd door dit fel, heropbeurend leven en haalde een' ebbenhouten fluit uit den zak en begon er een blij liêken op te spelen dat klaar over de velden trippelde. Het was alsof het de Lente was die zong.

Pallieter was danig blij, greep al rijdend een handvol zurkel

die hij uitzoog, speelde weer een liêken, en zóó kwamen zij aan het Hofken van Ringen. Het was een oud, vlaamsch kasteeltje in rooden kareel met witte banden, met een steksch schaliëndak en een fijn torentje, oprecht gemaakt om den regen een schoone, zingende vloeilijn te geven. Er lag een breede groene vijver rond met nenuphars en dicht riet, en daarachter lag een hof van hooge boomen waarin veel vogels leefden. Het stond daar als met den grond vergroeid, als 'n bloem geboren uit al de schoonheden en de wilde krachten en elementen der vlaamsche natuur. Pallieter stapte hier van den bok die met zotte sprongen door de beemden wipte, hij zocht het malschte groen en dronk zijn dorst af aan de klare slootjes. Pallieter lei zich op den dijk den zotten wellust van den Mei te bezien. Wat later ging hij madelieven en boterbloemen plukken om Charlot blij te maken. Als hij zijn armen vol had, riep hij de honden en Lucifer en begon te loopen zoo hard hij kon. Dat was een spel! Loebas schoot een eind vooruit, de bok huppelde nevens Pallieter en de jonge honden kwamen achteraan. Er werd over grachtjes en slootjes gesprongen, en soms plonste een der jongen bij verrassing er midden in. Er werd geloopen, getuimeld en gerold tot men aan den Reinaert kwam.

En achterwaarts gezeten op Lucifer, de armen vol bloemen, reed Pallieter met een lachend gezicht den geurenden hof binnen...

- ‘Ha!’ riep Charlot als hij haar de bloemen gaf. ‘Die gon ek veur ons Luverijke lotte rieke, 'k zal ze strak in foskes zette...’ In afwachting stak ze den overgrooten tuil in een' koperen melkstoop, en 't was om af te schilderen.

- ‘Mor zeg is’, zei ze met verheuging in de stem, ‘Manhier Pastoer heèd hier gewest en heè kome zegge dagge vor e Zondag twìe eirebroeë mier zult moete bakke, want er kome drij kozentjes blootevoetpaters van Dendermonde hem bezeuke, en ze zulle mè twìe broeë ni genoeg hemme’.

- ‘Ja’ zei Pallieter, ‘de vasten is wer uit, en tege dat hem oeptenieft begint zen ze zoe vet as slakskes, da ze ni mier kunne. O Sinte Franciscus, die scheel zaagt van den hoenger!...’

Charlot grommelde iets in haar eigen, en Pallieter ging malen naar zijn meuleke. Het stond tenden den hof op een hoog groen

heuveltje, zoodat er langs alle kanten wind op botsen kwam. Tybaert kwam met opgeheven staart langs zijn beenen fleeren om te mogen meêgaan, en met een wip zat hij ievers tusschen het houtwerk van de witbestoven molenkamer te loeren achter muizen.

De zak terwe was bijna leêg, maar 't geen er was schudde hij in den bak. Strakskens zou hij om ander gaan. Hij keerde het molenkraam tegen wind in, liet de wieken los die lustig begonnen te draaien; de steenen wentelden en 't graan maalde kapot. Hij stak zijn kop door 't kijkgat en overkeek van uit de hoogte 't land. Hij ontstak zijn pijp, en de blauwe smoor wapperde als 'n fijne struisvogelenpluim in de gezonde lucht en het molentje tiktakte en kraakte in den wind. Hoe geweldig in de nieuwe zonneklaarte zag men alles bijderoogen groeien! Er zat in het groen als een haast om den verloren tijd in te winnen.

En als Pallieter dat zag, hoe alles de belofte van veel fruit en duizend zoetigheden bijhad, dan zei hij:

- 'Wie zij er wille steurve!...' En hij zong:

'De Winter is verganghen,
ic sie des meien schijn,
ic sie die bloemckens hanghen,
dies is mijn hert verblijt;
zoo ver in genen dale
daer is 't genoeghlijck sijn,
daer singet die nachtighaele,
voor mijn soet lieveckyn'.

Als hij het tweede koeplet meende te beginnen riep Charlot verblijd:

- 'Bruur, manhier Pastoer zit oep ij te wachte, en ha heè ginnen tijt, zeèt-hem'.
- 'Zegt dat hem mor oep manne meule komt!'
- 'Watte? denkte ga' da' manhier Pastoer mé zan goei soutane aan, zan eigen in oeve meule go smerig make?...'
- 'Charlot, 't is beter 'ne zak bloem op 'n zwette soutane, dan 'ne vliegescheet oep â ziel'.

Maar zie, daar kwam de Pastoor van 't Beggijnhof. Het was ne kleine, oude vent, met een goedig gezicht en een eirenkop met witte haren rond.

- ‘Wat peisde van de zon, Pallieter?’

- ‘Da ze de kreêm is van 't lêve!...’

- ‘Ze rapst man keêl droeg’.

- ‘En zoe vint ne mens tog altij 'n reden oem zan eigen deugd te doen. Kom, we gonter ientje pakke’.

Ze gingen in de Lentekamer, waar Pallieter een stoop kaves en een beschimmelde flesch wijn ophaalde. De Pastoor dronk den rooden wijn en Pallieter het bruine bier. De zon speelde in het bier en in den wijn en lei er warme, klare lichten in.

- ‘Apropos Pallieter,’ zei de Pastoor, ‘Charlot heèd oe worschijnlak al gesproke van die twie eirebroeë?’

- ‘As z'had moette steurve, ze zij leèfdig geweurre zijn oem het te kunne zegge, want gelle verstaat toch de kunst de wijve rond ellen duim te winne! 'k Wilde dakket oek kost...’

- ‘Wel, er is niks zoe gemakkelak: weurd oek Pastoer!...’

Pallieter pinkte:

- ‘Ik hem nog gin gusting manne God oep te ete, 'k zij ni gèren hemme dat er graten in man kèel bleve steke’.

- ‘Drink hem dan!’

- ‘Als hem in water verborge was, dan wel, mor in wijn betrijf ik hem ni’.

Daarmeê schonk Pallieter een versche pint die hij eens even voor de zon hield en dan smakkend uitklokte, zoodat hij naar asem moest snakken, en hij zei:

- ‘Hierin leeft de ziel der aarde, lot z'in ma lichom kome!’ En hij dronk een andere pint.

- ‘Zie, zie! dat land!...’ riep Pallieter, wijzend naar den veldbuik, ‘ik zij oe wille kusse van plizier, kom, lot ons danse!...’ En hij pakte den pastoor zijn handen, draaide hem meê rond en zong:

‘'t Is vandaag Mageritjesfiest,
lot ons viere, lot ons viere!
't Is vandaag Mageritjesfiest
lot ons vieren oemtermiest!

- ‘Ta, ta, ta’, zei de Pastoor lachend, ‘'k hem ginnen tijd, ik mut nog brevieren’.

En Pallieter liet hem gaan, maar riep nog:

- ‘Ik zal oe strak wa rijpe jeèrbeze lotte brenge!...’

- ‘Goe’, riep de Pastoor terug, ‘'k hem er dezen nacht justekes van gedroemd!’

En weg ging de grijze pastor, wandelend over de beggijnenvest. Hij opende zijn kerkboek en begon erin te lezen. Kladden zon schoven grillig door de hooge boomen op zijn zwarte soutane en zijn glimmenden tikkenhaan, en deden soms schitteren de gouden snede van zijn' brevier.

Pallieter, als hij dat zag, kreeg goesting om het goede weer te psalmeeren.

Hij lei den ouden geillimuneerde bijbel open op zijn armen, zette zich vóór het raam, en las luid-op:

- ‘Welgelukzalig is hij denwelken Gij uitverkoren hebt en doet naderen; in uwe voorhoven zal hij wonen; wij zullen verzadigd worden met de goedheid van uw huis en met de heiligheid van uw paleis...

Gij bezoekt het land en, hebbende het begeerig gemaakt, verrijkt Gij het grootelijks; de rivier Gods is vol water; wanneer Gij het alzoo bereid hebt, maakt Gij hunlieden koren gereed.

Gij maakt de omgeploegde aarde dronken; Gij doet ze dalen in hare voren; Gij maakt ze week door de regendroppelen en zegent haar uitspruitsel dat zich zal verblijden. Gij gebenedijt de Krone uws Jaars van uwe goedertierenheden en uwe voeten druppen van vettigheid; zij bedruppelen met vruchtbaarheid de weiden der woestijnen en de heuvelen zijn omvangen van verheuging.

De velden zijn bekleed met kudden en de dalen zijn bedekt met koren; zij zullen roepen en uwen lofzang zeggen...

O God, die zich omvangt met het Licht als met een kleed, die den hemel maakt als een gordijn, die zijne opperzalen zoldert in de wateren, die van de wolken zijn wagen maakt en wandelt op de vederen der winden... Die de fonteinen uitzendt in de valleien, dat zij tusschen de bergen zullen wandelen. Alle beesten des velds zullen er aan drinken en de wilde ezelen zullen er hunnen dorst mede laven...

Aan hunne boorden zullen de vogelen des hemels leven en van uit de steenrotsen zal hun gezang weerklinken. Hij ververscht de bergen en zet het land vol allerhande vruchten, voortbrengende gras voor de beesten en kruid tot den dienst der menschen,

doende het brood uit de aarde voortkomen, dat het hart des menschen versterkt, alsmede den wijn die het hart des menschen verheugt, doende het aangezicht blinken van olie...

De boomen des velds verheugen zich en ook de ceders van den Libanon. Daarin zullen de musschen hunne nesten bouwen en de ooievaars wonen. De hooge bergen zijn voor de herten en de steenrotsen voor de kornijntjes...

Ik zal den Heer zingen, lof zingen zoolang als ik ben!...'

Pallieter sloeg het boek toe.

Hij had onder het lezen goesting naar den smaak van honing gekregen, en hij at hem op een donkerbruin beschuitje.

Wat was het toch een goed weêr! Twee kinderen, een in 't rood en een in 't wit, plukten bloemen in het peerdenbeemdeken; twee beggijntjes wandelden nevenseen op den Nethedijk en lazen hardop overentweer hunnen paternoster af, en de drie oude, blinde venten, die in 't godshuis op 't Beggijnhof woonden, zaten nevenseen in het gers te lachen.

Er vlogen duiven en een kwiksteert en Pallieter voelde zijn hert van aandoening smilten tot een zoete zalf en hij zei, gelijk ons Lievevrouwke:

- 'Mijn ziel verheft den Heer!...'

En hij stak vóór haar wassen beeldeke een keerseken aan en zei:

- 'As da schoen weêr ij schuld is, dan hed het verdind'.

Hij ging voortmalen, tot Charlot om eten riep.

Zij diende eerst kervelsoep met aspergiën. Daarvan aten ze elk twee tellooren. Nadatum kwam er een varkensgebraad op met spinazie en bloemende patatten die 'ne smaak en 'ne wêersmaak hadden. Er was veel mostaard bij, om goed te kunnen drinken. Nadien smulden zij elk een half dozijntje koekebakjes die naar eieren en kaneel roken, en zij smeerden er nog boter, siroop en suiker over. En om 'nen anderen mond te hebben, aten ze 'n schotel schoone eerdbeziën lêeg, zoodat het roode sap van hun kin druppelde.

Het zweet stond op hun voorhoofd en Pallieter zei:

- 'O God! 't plizier is werral gedaan, geft er ons nog!...'

Pallieter. Een meiavond door Felix Timmermans.

Als Pallieter koffie had gedronken met rhubarberspijzenboterhammen, ging hij een stuk van zijnen hof bebeeren, om er nadien schorseneelen, postelein en bloemkooltjes op te planten. Hij schepte den drek uit het gemak in een beervat dat hij op een kruiwagen naar den omgeschupten grond voerde. Daar zwierde hij hem in breede geuten over den grond dat seffens heel de lucht er naar rook.

Charlot deed de deur toe.

- 'Die heèt deur wierrook en kèesriet eurre neus bedeurve...' dacht Pallieter en hij lachte in zijn eigen.

Als de aarde goed doordrenkt was, wreef hij verheugd in zijn handen en zei:

- 'Alzoo bestaan ik toch veur iet: wat de natuur ma' geft, geef ik heur vroem. Iet veur iet en niks veur niet'.

Hij waschte zijn handen en ging aan de deur een pijp zitten smoren en zag het spel der vele kinderen na.

Er kwamen eenige mannekens vragen:

- 'Menhierke, vertelt nog is iet...'

En Pallieter vertelde van de zeven kaboutermannekes en de put met de gevangene prinses. Zij luisterden de ooren van hunnen kop, en daar kwamen maar aaneen toe kinderen bij die drongen om van voor te staan.

Als het verken kwam met den langen snuit vroegen ze alle gelijk:

- 'Vertelt er nog is ien...' en ze noemden ondereen op: 'Van de waterkleudde, van de Zot nor Rome, van het Zilveren kruiske, het Haantje van den tore' en 'nen heelen hoop keldergatvertellingen.

- ‘Neeë, mannekes,’ zei Pallieter, ‘oep 'nen andere kier.’

Hij wilde opstaan, maar ze sloegen hun armkes rond zijn beenen en trokken aan zijn frak.

- ‘Arrè dan!’ zei hij en wierp eenige koperen centen in den grabbel. Op 'ne weerlicht lagen de kinderen op 'nen hoop te zoeken en te wroeten achter 't geld.

Pallieter lachte en ging zijn bootje losmaken om te varen.

Hij roeide tegen tij in tot voorbij het Hofken van Ringen, zoodat hij ervan zweette. Daar gekomen liet hij zich tij-mêe weerom drijven, stak zijn pijp aan en genoot zoo van den zuuten avond, die neerkwam op het wijde land.

Het licht van de zakkende zon vloeide lijk goud over de wereld, 't spoelde uit de lucht, dreef over de velden, lekte van de boomen, plakte op de stammen en vergulde de witte koeien en de witte gevelen der huizekes waarvan de ruiten gensterden.

Het water was drijvend goud. Daar was geen wolkske. Vleermuizekes trilden zwart op het verdonkerend blauw, waarin twee sterren schenen en dunne nevelen kwamen op het water, stegen over het lisch en de waterbloemen en schoven over den dijk de beemden in, die geurden.

En in die heilige stilte van den avond kwam de gele maan omhoog. Ineens tampte van heel ver het klaar beggijnhofkloksken los.

Toen liep Pallieter zijn hert over. Het was tè schoon om te zwijgen, hij moest den diepen vrede, het zuute avondgevoel met woorden tot zijn eigen kunnen zeggen. En hij zei:

> ‘'t Pardoent, en op de klokke slaat
> Gods Engel in een wolkgewaad.
> Ave Maria!
> 't Pardoent, en 't vleeschgeworden Woord
> bij arme liên te huis behoort.
> Ave Maria!...’

En hij liet zich zoo maar voortdrijven door de nevelen en den avondreuk.

Als hij aan kant wilde stappen bleef hij recht in het schuitje staan, luisterend naar een verre herder die toette op zijn horen.

En daar was een traan in zijn oogen..... .....

Toen is Pallieter in het porcelijnen-lamplicht aan 't lezen gegaan in den ouden perkamenten boek:

‘Hoe men uyt de differente planten ende bloemen ende alre kruydekens, salfkens ende pappekens ende olijen weet te maken voor 't genesen van allerhande brand- ende snijwonden ende kwetsuren ende alsook van al de inwendige als uytwendige ziekten van al de deelen des menscheliken lichaems’.

Zoo wist hij wat hij thans plukken en gereed maken kon om de boeren, de beggijntjes en de arme menschen en iedereen te kunnen genezen.

Van tijd tot tijd zag hij eens door het venster naar de maan.

Om half tien deed hij het venster toe, blies de lamp uit en ging naar boven om te slapen.

Charlot was op haar kamer nog half hardop gebeden aan 't zeggen.

Hij stond reeds in zijn hemd om in 't bed te trappen, maar hij ging nog eens door het venster zien naar buiten waar het vol nevel en maneschijn lag. De avond was kalm lijk fijn olie.

- ‘'t Is zonde nij te slape’ zei Pallieter, en hij bleef met zijn ellebogen op den vensterrichel geleund in den nacht zitten zien.

Daar floot weêr die jonge nachtegaal.

Pallieter beluisterde zijn gezang. Het waren eerst lange, stille trekken, zoo fijn als een naald; dan wierden het klaardere, breede klanken met een diepe, volle waterslag erin, en ineens brak het klimmend gefluit in rollende broebelingskens uiteen. En de stilte van den nacht die tusschen elke herhaling leefde, was als een deel van het aandoenlijk fluiten dat altijd-aan maar schooner en schooner wierd.

Pallieter kreeg er een keuteling van in zijn lijf en de quintessencie van zijn woelige blijdschap moest uitgeklonken worden.

Hij zocht zijn harmonica, zette zich op 'n stoel voor het venster en zóó, in zijn koel hemd, speelde hij een machtig lied vol zwaarstappende akkoorden, dressen van hooge noten en gedans van heldere middentonen. 't Wemelde ondereen tot een blijde marsch, die vèrweg klonk over de maanbeschenen landen van den geurenden nacht.

En dan eerst trapte hij in zijn bed en deed gerust zijn oogen toe.

Aanteekeningen over kunst en letteren door Hein Boeken. Rousseau herdacht.

I.

Waartoe nog de groote mannen te herdenken?

Ik heb eens de toch ook wel zeer bijzondere persoonlijkheid, die de dichter was van de ‘Max Havelaar’, in eene openbare alleenspraak van zijne allerlaatste levensjaren, het voor dwaas hooren uitkrijten de groote mannen, elk op zich zelf, zóó te vereeren om hetgeen juist hij had gedaan: ‘Indien niet Newton, dan ware het een ander geweest, die op de gedachte moest komen van zwaarte-kracht en haar bindende wetten - het was de Tijd, die het menschdom in deze richting, vooruit en niet achteruit wilde stuwen - wat was er aan gelegen of het deze of gene mensch was, die dezen wil uitvoerde?’

Evenzeer heeft, dunkt mij, gelijk degene, die tot u zegt: ‘Waarom zoo veel juist van die ééne vrouw, die ge de uwe noemt, gehouden? hadt ge háár niet, ge zoudt alevel eene andere goede vrouw hebben gevonden.’

Al het persoonlijke, eigene, gaat tengevolge van deze onwaardeering te loor: de samenleving wordt een liefdelooze, de historie een oogenlooze chaos om ons heen: geen personen meer, die voortstuwen, enkel stroomen, waarop personen zich laten mee-glijden.

En met de erkenning van personen en persoonlijke daden staat of valt die van alle geweten en verantwoordelijkheid, beide

namen van diezelfde bron, waaruit, als uit de zon het licht over deze zienbare wereld, alle licht en dus alle leven voor de geestelijke wereld ontspringt. En zoo moge het besef van deze lichtbron voor het geestelijke leven, door Rousseau erkend[1] als eerste voorwaarde van alle geloof, dienen als eerste rechtvaardiging van de herdenking van zijnen geboorte-dag.

II.

Frankrijk is het land, waar droom en daad het dichtst bij elkander liggen. Ook andere volken hadden hunne droomers en zieners, maar de droomen en gezichten van dezen bleven meer in de breinen waarin ze werden geboren: wèl waren er enkelen in wie ze als lichten weerkaatsten of als geluiden en stemmen, hunnen wedergalm vonden, maar de aandrift, die had gedreven tot droomen en zien, geen geestdrift mocht ze wekken, zooals die welke in Frankrijk een gansch volk deed opstaan tot strijd, tot zich zelven ja de wereld hervormenden strijd. In die andere landen is het 'dus', leidende van gedachte tot daad, leidende van het: 'ik zie dit, ik wensch, hoop begeer dit' tot het: 'ik doe dit,' een langere weg, die er zelden of nooit wordt afgelegd. Is het een traagheid van geest of grootere kennis van en derhalve eerbied voor de werkelijkheid, die den een weerhoudt van toetasten, terwijl de ander zich niet ontziet de werkelijkheid naar zijn inzicht te wijzigen?

Dit dunkt mij, ook na veel overweging, de geniaalste inval van Taine dat hij zoo helder ons voor oogen heeft gesteld[2] het onderscheid tusschen wat hij noemt den germaanschen en den latijnschen geest - eene benaming, die, al moge zij niet geheel nauwkeurig zijn, zeer bruikbaar is: den germaanschen geest, die begeert de geheele Werkelijkheid liefderijk te omvatten en te begrijpen, die in de kunst geeft de zéér grooten, die tegelijk realist en idealist waren, in de practijk, de gestadig-aan

1) 'Conscience! Conscience! instinct divin, immortelle et céleste voix; guide assuré d'un être ignorant et borné, mais intelligent et libre; juge infaillible du bien et du mal, qui rend l'homme semblable à Dieu... sans toi je ne sens rien en moi qui m'élève au dessus des bêtes, que le triste privilège de m'égarer d'erreurs en erreurs, à l'aide d'un entendement sans règle et d'une raison sans principe.' Profession de Foi du Vicaire Savoyard.
2) In de Origines de la France Contemporaine.

samenwerkende, een organisch groeienden, zich naar allerlei behoeften schikkenden en nieuwe vermogens verwervenden staat vormende en instand houdende mannen geeft: den latijnschen geest, die de werkelijkheid vereenvoudigt en daardoor gemakkelijker meent te overzien, te beöordeelen, en - zoo hem dat noodig of gewenscht voorkomt - haar hervormt en gewelddadig verandert. Wat deze geeft, hiervan kunnen ons fransche kunst, fransche staats-geschiedenis voorbeelden te overgeven: van wat gene geeft, de Britsche Staat, de kunst van duitschers, nederlanders en engelschen verstrekken er ons de voorbeelden van.

Is het wonder dat een volk, waarin de latijnsche geest leeft, wanneer hem een droom wordt voorgehouden in de gloeiende taal der hem lucht-kasteelen en aardsche paradijzen voortooverende Rede, dien droom voor verwezenlijkbaar houdt, - maar ook, wanneer het inzicht weer ietwat verandert, zijn eigen droomen verwenscht, en dengene, die hem den droom voorhield, verguist?

III.

De mensch is geboren om vrij te zijn. De mensch moet terugkeeren tot de natuur; kunst en beschaving hebben den mensch ongelukkig gemaakt. De mensch is van nature goed. De mensch moet zijnen aard, die van nature slecht is, overwinnen. Zoolang de staten van Sparta en Rome de individuen er toe wisten te dwingen het meest hunnen aard geweld aan te doen en hun eigen belang aan dien van het geheel te onderwerpen, waren zij groot, gelukkig en deugdzaam. De staat mag slechts gegrondvest zijn op het onderling goedvinden van de den staat vormende individuen.

Ziehier een aantal uitspraken[1)] evenzeer met elkander in tegenspraak als vat gevend aan bestrijding of verdediging, allen geput uit Rousseau's werk en nog met vele tientallen te vermeerderen. Stel u voor al deze uitspraken als volstrekte waarheden en dus als leefregels beschouwd en door een gansch volk, door kracht van rede, door kracht van wapenen in practijk gebracht - en ge zult moeten erkennen dat het moeilijk ja onmogelijk is dat

1) Zie het interessante artikel in de Mercure van 1 Juni ll La Notion de Vertu dans 1e premier Discours de J.J. Rousseau, door S. Schinz.

over een persoon, een filosoof, zooals hij genoemd wordt, die er de wereld mee vervulde eensgezindheid van oordeel zou bestaan.

Neem maar eens één argument van den meest begaafde[1] zijner bestrijders van heden: ‘Wàt wij noodig hebben is *niet* Rousseau's terugkeer tot de natuur, is een strengere moraal.’

Wie zal ontkennen dat wij *heden* iets anders noodig hebben dan wat Rousseau in de vóórlaatste eeuw heeft gegeven? - Hoe zoude eene behoefte zóólang hare voldoening overleven.

IV.

Wie in gedachte met den jongen Jean Jaques den tocht heeft medegemaakt, dien hij in zijne Confessions heeft beschreven, den tocht, wanneer hij den weg op naar Turijn de wereld ingaat, hij voelt dat daar een man de gewaarwordingen heeft neergeschreven hem bijgebleven uit zijn jongensjaren, de gewaarwordingen van iemand, die voor de geheele menschheid een nieuwe toekomst ontdekt. Hier is iemand die zijn geheel innerlijkste wezen weerspiegeld vindt in den hem ontvangende, de hem verwelkomende natuur. Wat de natuur hem in zijn later leven heeft toevertrouwd - zijne werken kunnen het ons leeren; welken nieuwen band hij heeft gelegd tusschen mensch en natuur, wijsbegeerte en kunst van gansch Europa[2] kunnen er van getuigen - dat wij, die aldus de menschheid verrijkt zagen, mee hebben mogen genieten van dien rijkdom, weer andere behoeften hebben, mag dat ons weerhouden den ontdekker van al dezen rijkdom dankbaar te herdenken?

Hilversum, Juli 1912.

1) Maurice Barres in de Kamer van Afgevaardigden.
2) Die zich in 't kort wil laten onderrichten over Rousseau's invloed in Europa zal den heer Gidéon Busken Huet zeer dankbaar zijn voor zijn artikel in 't weekblad ‘de Amsterdammer’ van 29 Juli ll.; meer speciaal over Rousseau's invloed in Engeland is zeer belangrijk het artikel in de Fortnightly Review 1 Juli van den eminenten Criticus Edmund Gosse: Rousseau in England in the Nineteenth Century.

Gedichten van Johan Borgman.

Wachten.

Ik heb je heel deez' avend-tijd gewacht
Met zomerdeuren open,
Ik heb mijn lief aan ons geluk gedacht;
Ik had je tegen 't schemeren verwacht
En hield de deuren open;
Bij dag was 't huis vol bloeme-vreugd gebracht,
Wat kaarsen rille-dropen...

Ten avend laat in lange gang
Bleven de bloemen open,
Ten late ure duurde lang
Het wachten in de lange gang,
De nacht kwam aangeslopen.

Ik heb je heel deez' avend-tijd gewacht;
Zacht flakk'ren bleeke kaarsen dezen nacht.

Wij waren één als 't nimmer was.

Wij waren één als 't nimmer was,
En 't nimmermeer zal wezen;
Ik had m'n arm om jou geleid,
Jij had je hoofdje aan mij gevleid.
Je oogen lachten als 'k je zag
Vastklemme' aan bei' 'm 'n handen;
Toen kind heb 'k in je ziel gelezen
Het heiligste van heel je wezen,
Mijn ziel was tot jou ziel gerezen;
Ons werd de avend roerend schoon.
Natuur was wel de goede woon,
Die liefde-harten openbaarde.
De avend, die rondom ons waarde,
Bracht warme weelde als blijvend loon.
Wij waren één als 't nimmer was,
En 't nimmermeer zal wezen.

Heide.

Wat oude mure' en zooden dak,
Wat ramen met gebroken ruiten;
Wat vogeltjes op boom en tak,
Die piepe-sjilpe' en fluiten;
Een smalle vonder over sloot,
Wat kleeren waaiend op aan touwen
En voor het huisje een vuile goot.
Een jonge' op drempel aan het kouwen
Op knollen en een roode biet;
Een moeder, die dicht bij hem staat
Met hande' op heupe' en teute-praat
Van heideland en dor verschiet. -
En dan een schilder aan 't penseelen,
Aan 't malen voor deez' armoe-zooi,
Hij mengt de kleure' en verve-strijkt
En maakt z'n heide wonder-mooi,
Zóó, dat 't een donderlucht gelijkt,
Veel zwarte plekken, roode en gele.

En verder niets dan stuivend zand,
Een blauwe lucht en zonne-brand.

Gedichten van G.H. Pannekoek Jr.

Schemer-zang.

Nu klinkt verlangen in mijn ziel...
Een cel klaagt zacht een liefde-lied;
't geluid, dat in de kamer viel
wekt oud en vaag verdriet.

Het duister huivert om me heen...
Wat is hier alles stil en grijs -
al de verlangens van 't verleên
herleven door die wijs.

Een laatste diepe liefdeklacht
klinkt door den avondschemer heen
naar mij, die stil en eenzaam wacht
en zacht om 't leven ween.

Melancholie.

Twee oogen... oogen... hopelooze oogen
onwendbaar op de mijne nu gericht,
twee starre oogen in een bleek gezicht
altijd naar mij gewend, of ik gebogen
over mijn werk die stilstarende oogen
ontwijke, of in een teêr-bemind gezicht
blij lachen zoek, dat vaak mijn smart verlicht -
ik voel 't strak staren van die sombre oogen.

Eeuwge Melancholie, die met mij leeft
en vaak uw armen om mij heen durft slaan,
ofschoon ge weet, dat 'k uw omhelzing háát,
zie hoe mijn lijf van angstge smarten beeft
voor 't leven waar gij samen mee blijft gaan
en dat daarom voor mij in droefenis vergaat.

Herinnering.

Weet je nog, toen je me zag
met de tranen in mijn oogen,
diep over mijn werk gebogen,
om mijn mond een lach?

Hoe je zachtjes tot me kwam,
zonder spreken naar me staarde
of er droefheid om me waarde,
en mijn handen nam?

Hoe je in dien zachten druk
al je liefde voor me legde
en ik fluistrend aan je zegde,
dat ik weende van geluk?

Regendag.

De lange dag ten einde neigt,
en eindelijk de regen zwijgt;
alleen de noodigste geruchten
vreemd verwaaien door de luchten;
een wijl, wat licht op lage kimmen
doet in weifel-valschen schijn,
nog natter alle dingen glimmen,
zwarter alle dingen zijn,
tot plots een vlaag in wilde jacht,
den hemel dekt met vroegen nacht...

REIMOND KIMPE.

4 Juli 1912 door Willem Kloos.

Of ik al bloemen om U henenbreidde,
Of ik U lachte met gelukk'gen mond,
Of ik al lieve woorden tot U zeide,
En lievre telkens na de laatste vond...

Het allerliefste, beste, meest gewijde,
Wat ik nog nooit zoo goed als thans verstond,
Wat, méér dan al, dees dag mij maakt ten blijde,
Ligt stil nog in mijns harten diepsten grond...

Maar thans, met teedre vastheid ga ik zeggen,
Terwijl 'k mijn handen om Uw hoofdje leggen,
En diep U mag in Uw klare oogen zien:

Nog nimmer, 't zij voorhenen of na dezen,
Kon één mensch liever, beter, warer wezen
Dan Gij, wie 'k tot mijn einde trouwlijk dien.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Een Romantische Jongen. Levensbeeld door Joannes Reddingius. Amersfoort. Valkhoff & Co. 1911).
I.

De algemeen-Europeesche letterkundige beweging, de Romantiek, die de eigenlijk-nationale, de middeleeuwsche poëzie boven de oud-klassieke verkiezend, de eerste harde slag op dat hoofd van Jut, het 17e en 18e eeuwsche klassicisme geweest was, maar die op haar beurt door het Naturalisme overweldigd, ten slotte geheel op den achtergrond raakte, begint langzaam-aan weer aardig naar voren te komen, en de plaats te herwinnen, waar zij recht op heeft.

Van Brentano, die met zijn geestigheid en innigheid Heine's voorganger geweest is, is een nieuwe volledige uitgave bezig te verschijnen, van den nog grooteren, want standvastigeren, koelsubtiel-fantastischen Achim von Arnim is er eene in voorbereiding, terwijl er van Novalis, in de laatste jaren, reeds twee, voor het eerst, complete editie's, die van Minor en van Heilborn, in omloop zijn.

Het ontwikkelde publiek bij ons kende tot dusver de twee eerstgenoemde auteurs in hoofdzaak alleen uit Brandes' Hauptströmungen, een met al zijn verdienstlijkheid, toch soms slechtvertrouwbaar boek, omdat de schrijver wel eens op een hoogen toon over werken blijkt te spreken, die hij slechts vluchtig heeft ingezien en dus geenszins ten volle kent. Ik leid dit b.v. af uit zijn zinsnede: (Arnim's) ‘Dramen, die nicht zu lesen sind’, terwijl ik-zelf bij de lectuur van vele dier tooneelstukken hooglijk genoot.

Zij maakten een even doordringenden indruk op mij, als sommige droomen doen, op het oogenblik des droomens, maar blijven ons, anders dan deze, nog langen tijd bij.

Novalis' novellistiek, met haar weinig vasthoudbare omtrekken, valt, met die van v. Arnim vergeleken, geheel en al in de schemering, maar als lyrisch dichter, schijnt hij, in enkle stukken, en als denker, in zijn spontane, dikwijls verrassend-geniale Fragmente, de toekomstige Meerdere van den koel-intellektueelen, nog altijd eenigszins 18e eeuwschen Goethe te zijn geweest.

Brandes met zijn moderne frases van ‘vrijheid’, etc., zoowel als met zijn geheel-verschillende-dingen-en-figuren-over-één-kamscheren, alleen door oppervlakkig-weg af te gaan op een, om enkele overeenkomsten, losweg gegevenen gemeenschappelijken naam, Brandes schijnt mij te lijden aan dezelfde groote fout, die ook zoovele andere literair-historici, als kritici, van twijfelachtige waarde doet zijn. In plaats van de letterkundige werken van een tijdvak elk op zichzelf aandachtig te onderzoeken, om het eigen karakter van ieder afzonderlijk van al de andren te leeren kennen, durft hij uit te gaan van vaste, algemeene begrippen, die buiten het innerlijk Wezen van de Kunst als kunst liggen, en er dus niet in een noodzakelijk verband meê staan, en keurt dan af of goed, al naar de inhoud der vluchtig door hem doorloopen werken past of niet past bij de denkbeelden, die hij zelf, met zijn zus-of-zoo gegroeide persoonlijkheid, de voortreflijkste vindt.

De methode echter der natuurwetenschap, die van het bijzondere gaat naar het algemeene, en niet omgekeerd, moet ook geldend geacht worden voor de literatuur-geschiedenis. En dit met des te meer recht, omdat de voortbrengselen van den menschelijken geest, in eenzelfde tijdvak, elk voor zich of bij groepjes het product zijn van afzonderlijke individuen, en dus, evenals de makers, veel meer onderlinge verschillen zullen vertoonen, en zich dientengevolge veel moeilijker tot één klasse tezamen zullen laten brengen, dan dat het geval is met de gelijknamige producten der ééne Natuur. Het is veel gemakkelijker, een plant of een dier te determineeren dan een letterkundig werk, dus als een literair-historicus, alvorens algemeene oordeelen over een heele reeks van, soms om bijkomstige oorzaken, gelijkgenoemde werken uit te spreken, niet ieder werk haarfijn op zichzelf gaat bestudeeren,

dan loopt hij telkens gevaar, om, evenals dit den scherpzinnigen Brandes óók wel eens overkomt, letterkundige doodvonnissen te vellen, waar hij een lauwerkrans had moeten aanbieden, alleen omdat hij alles te veel in 't algemeene ziet, zonder zeker te wezen, dat het bijzondere volkomen door dat algemeene wordt omspannen en overdekt.

Met zijn misleidende beweringen, 1°. dat romantisch en reactionnair synoniem zouden wezen - alsof Heine en Byron, Shelley en Victor Hugo, Arnim en Mrs. Browning, den vooruitgang der menschheid in den weg zouden hebben gestaan! 2°. dat de moderne literatuur haar stof uitsluitend in het leven om ons heen moet zoeken, alsof het binnenleven der ziel, denk hier alleen-maar aan Robert Browning! niet een even-sterke, zoo goed als tastbaar verschijnende realiteit zou bevatten, als het aldag's leven in de lucht om ons heen[1)], - is Brandes' veelgelezen hoofdwerk stellig een vrij eenzijdig, ja, soms precies het tegenovergestelde van de waarheid zeggend boek.

De beste definitie voor romantiek, waaronder alle verschijnselen, die men wel eens zoo genoemd heeft, vallen zouden kunnen, is geenszins de veel-aangenomene, waarin een liefdevol terugzien naar het Verleden, en een aanhangen van verouderde meeningen als de hoofdzaak gesteld wordt, want het klassicisme bemoeide zich feitelijk evenmin met het thans bestaande, en slechts een enkel, zij het een niet klein gedeelte der romantische talenten voelde zich tegen vooruitgang en moderne ideeën gekant. Neen, veelmeer het individueele van de persoonlijkheid des Makers, dat evenzeer uit zijn werken blijkt, als het eigen is aan hemzelf, is als datgene te beschouwen wat het eigenlijke cachet geeft aan de romantische kunstwerken, omdat het bij deze veel sterker naar voren komt, dan hetzij in de klassicistische, die in alles gestrenglijk naar de regelen der school hebben te loopen, hetzij in de naturalistische, die nooit tegen-in de bestaande en waarneembare werklijkheid mogen gaan.

1) Dit is tevens een antwoord op een vraag in de pers, naar aanleiding van wat ik schreef in mijn Kroniek van Juni l.l. blz. 1063 '... een kunstwerk d.i.: een ontroerende, levende weergave van leven, 't zij dan van reëel of zuiver psychisch leven', en welke vraag luidde, of zuiver psychisch leven dan geen reëel leven is? Met de uitdrukkingen 'reëel' en 'zuiver psychisch' bedoelde ik met andere woorden: een kunstwerk, geworden uit *de dagelijksche werkelijkheid*, òf ontstaan uitsluitend uit *de verbeelding* des kunstenaars.

De romantische kunst is dus vrijer in haar bewegingen dan elke andere, en het eenige, waarvoor zij heeft op te passen, is dat zij niet in de buitensporigheden eener koude, ziel- en zinnelooze willekeur vervalt.

In onzen tijd dus, waarin tegen-in de haar overheerschen-willende dogmatische machten, het klerikalisme en het socialisme, de menschelijke persoonlijkheid sterk opleeft en zichzelf wil behouden, krijgt het romantisme weer een natuurlijk recht van bestaan. En wel *niet* het romantisme, dat naar de Middeleeuwen terugkeek - want dat omzien naar en zich inspireeren op het eene of andere lang-voorbije tijdvak der historie is slechts iets toevallig-bijkomstigs van sommige zijtakken der romantiek: Potgieter b.v. was romanticus, en dacht toch volstrekt niet aan de Middeleeuwen, maar alleen aan het groote tijdvak van onzen vrijheidsstrijd, - maar alleen het meer groot-geziene Romantisme, in-'t-algemeen-genomen, dat de ontwikkeling der persoonlijkheid, naar de eigen keuze van deze, voorstaat en bevordert, en geen andren wetgever erkent dan de aandachtig-beluisterde stem van ons diepste Binnenst, dat ons meedeelt wat goed is en waar en schoon, en dat ons in staat stelt om eenige standvastigheid te betrachten in onze gestadig omhooggaande richting, omdat ons Binnenste geen veêr is, door iedren voorbijgaanden wind her-en-der bewogen, maar in mystisch verband blijft met den onkenbaren metaphysischen achtergrond van 't leven, die al de daden en woorden van den niet als een machine vanbuiten af gedrevene, maar alleen door eigen diepste inspraak bewogene langzaam maar zeker, en in voortdurende ontwikkeling, onnaspeurbaar bepaalt.

Deze achtergrond der wereld, van al het geestlijke, zoowel als van het stoflijke, waar alles uit voortkomt, en alles naar terugkeert, indien men voor een oogenblik aanneemt, dat hij bestaat, verklaart hij op afdoende wijze alles wat was en is en wezen zal, de heele fantasmagorie der menschlijke geschiedenis, de werken der kunst, zoowel als de ontdekkingen der wetenschap, en als het laatste maar geenszins het onbelangrijkste, de honderden verschillende godsdiensten en philosophieën die reeds geweest zijn, of nog zullen zijn.

Om ons ten slotte nog even tot het allerlaatstgenoemde te

bepalen: in haar uitgangspunt hebben alle philosophieën en godsdiensten gelijk: in zooverre men met dat uitgangspunt de bewering bedoelt, dat er nog iets anders en iets méér moet zijn, dan wat onze zintuigen waarnemen, en dat dus het betrekkelijkvlak-redeneerende verstand, dat het oorzakelijk verband zoekt tusschen waargenomen verschijnselen, geenszins de Bepaler der opperste Waarheid kan zijn. Er moet iets heel anders zijn, iets méér op-zich-zelf-bestaands dan wat onze zinnen aanschouwen, - dit is een onweerlegbare waarheid, die zelfs de meest atomistische materialist niet zal kunnen ontkennen, indien hij maar even wil afzien van zijn door de ontdekkingen der natuurwetenschap-zelve, in de laatste jaren, hoe langer hoe meer tenietgedaan dogma van de 'substantiëele' materie, als het eenige wat wezenlijk zou bestaan. En als hij het toch nog niet erkennen mocht, maar aan zijn omvergevallen stelsel blijft vasthouden, dan komt dit eenvoudig omdat hij terugschrikt voor de fantastische bouwsels, die de opeenvolgende menschengeslachten, telkens met bespotting van al de voorgaande verzinsels, op dat beginpunt, de onbenaderbaarheid van het Wezenlijk-Zijnde, hebben opgericht.

Godsdiensten en philosophieën, bij tientallen zijn zij opgekomen, en hebben aanhangers gevonden, maar zij zijn ook weer geheel of gedeeltelijk te gronde moeten gaan, alleen omdat het menschelijk verstand boven het voor de Rede bereikbare heeft willen springen, en tot een in zichzelf kompleet stelsel heeft willen uitwerken, wat niets meer dan een intuïtie, dan een meer of min bewust geworden aanvoeling blijven kon.

Al is het beginpunt van elken godsdienst en elke metaphysica volkomen-juist, nl., dat alles wat wij waarnemen slechts betrekkelijkheden en geen onafhanklijke, boven alles staande wezenlijkheden zijn, toch wordt door de veelheid van vaak gelijkwaardige godsdienstige en wijsgeerige stelsels gezoegzaam bewezen, dat de ontwikkelde mensch, die voldoende kennis heeft genomen van alles wat er aan theorieën of onthullingen door andre menschen bedacht is, onthullingen en theorieën, die elke weer iets verschillends beweren, niet beter doen kan, dan zich, met erkenning van een verborgen-blijvenden achtergrond der dingen,

volstrekt van alle nadere bepaling omtrent dien achtergrond te onthouden, en zich dus te noemen een ‘agnosticus’.

De agnosticus is volstrekt geen blinde, gemakzuchtige ontkenner, zooals sommigen het in den laatsten tijd trachtten voor te stellen: agnosticus is eenvoudig iemand, die rond-weg er voor uitkomt, *niet* te weten datgene wat, tenminste in de tegenwoordige ontwikkeling der menschheid, waarschijnlijk niet gevat worden kan door het menschelijk begrip. Doch dit neemt niet weg, dat hij zijn betiteling algeheel gestand doende, evenzeer blijft twijfelen aan het niet-kúnnen weten, als aan het door andren of zichzelf reeds geweten zijn, en dat hij dus, met behoud soms voor zichzelf van de oude uitdrukkingen der vroegeren, als God en onsterflijkheid, die deze precies te verstaan meenden, blijft zoeken, zonder eenige zekerheid van vinden, naar de juiste beteekenis ervan. Niets toch belemmert het vinden der waarheid meer dan het dogmatisme, en ook het niet-kunnen-weten mag dus voor den agnosticus geen onwankelbaar dogma zijn. Want door te blijven twijfelen, zelfs aan de juistheid van zijn eigen agnostisch standpunt, houdt hij niet op met te zoeken, en vindt ten slotte daardoor waarschijnlijk wel niet wat hij najaagt, maar ontmoet hij tenminste iets anders op den langen weg des peinzens, wat hem, hadde hij berust, geheel verborgen gebleven waar'.

II.

Ik weet, door mondelinge mededeeling, volstrekt niets van Reddingius' wijsgeerige overtuigingen, maar al moge hij over sommige kwestie's tot meer stellige slotsommen zijn gekomen, zoodat hij zichzelf bv. een geloovig protestant acht, toch zal hij moeten erkennen, meen ik, dat hij het in beginsel met de voorgaande beschouwingen niet oneens behoeft te zijn.

Want het grondwerk van zijn ‘Romantische Jongen’ moge een wezenlijk-bestaan-hebbende werklijkheid wezen, de geest van dezen schrijver, gelijk hij zijn herinneringen opdiept en voor zich haalt, is geen droogjes de feiten, die hij zich te binnen brengt, vermeldende, maar houdt wel degelijk verband met het diepste in hem-zelf, het mystieke, want niet volledig door ons begrip te omspannen, onbewust-psychische, dat nog in eenigerlei

verhouding, hoe vaag dan ook en zeldzaam, te staan schijnt met de eveneens onbewuste Psyche van het algeheele Zijn.

Deze laatste bewering - ik bedoel die over het verband tusschen den Enkelling en de Geheelheid, moge dengenen, die in hun ontwikkeling nog geheel afhankelijk bleven van de roemwaardig-accurate, maar ook stellig-eenzijdige Negentiende Eeuw, een beetje vreemd in de ooren klinken - ik twijfel er niet aan, dat, hoe verder wij komen in onze Twintigste Eeuw, een andere, ruimere opvatting, dan de hunne, de heerschende zal worden, die niet alleen, zooals de vorige, al haar aandacht en krachten aan het onderzoek van de oppervlakte des Levens zal besteden, maar die, even streng-wetenschappelijk, ook in de diepten zal trachten te dalen, om na te speuren wat daar aan waarheid te vinden moge zijn. Veel van het vroegere, wat nú nog krampachtig omhoog te staan tracht, zal dan blijken onherroepelijk tot het verleden te moeten behooren; maar de kern der wereld, die geenszins 'stof' is, en ook niet dátgene wat wij met onze beperkte waarnemingen en slotsommen 'geest' gelieven te noemen, zal door strenge waarneming en vertrouwbaar experiment naar boven heen aan den dag komen, en omhoog zich richten in het heldre licht des Bewustzijns, natuurlijk wel niet door den eersten den beste begrepen, maar door ieder tenminste stilzwijgend aanvaard.

* * *

De diepste geestlijkheid van Reddingius, zijn onbewuste Zelf, is, zijn Romantische Jongen getuigt het, een dichterlijke, in den waren, den eenigen zin des woords, omdat die geheimzinnige achtergrond van ons Zijn, die de oorsprong en maker van alle waarachtige kunstwerken is, een belangrijk aandeel heeft gehad in de tot-stand-koming van het beste dat hij schrijft en publiceert.

Men leide echter, uit al het voorgaande, geenszins af - ik weet bij ondervinding, dat een kriticus soms niet voorzichtig genoeg kan zijn in het kiezen zijner uitdrukkingen - dat Reddingius een soort van mysticus zou geworden zijn.

Integendeel, de kostschool die hij beschrijft en het leven daarop is zóó reëel voorgesteld, dat alles den lezer voor oogen komt en begrijpelijk wordt, alsof hij zelf er geleefd had en alles bijge-

woond. De verschillende jongelui, met wie wij kennis maken, worden, juist door die diep in den schrijver gloeiende, vormgevende kracht, tot leven gebracht, elk in zijn afzonderlijk karakter, en doen ons dus geenszins aan als de poppen van een kinematograaf, waar de door den vertooner erbij gesproken woorden vaak zoo moeilijk kunnen verbeeld worden van de voorgestelde figuren zelve te komen, maar lijken werkelijke menschen, met wie men meêleeft, omdat men hen vóór zich ziet en hun spreken en doen, en zwijgen en laten voelt en begrijpt als iets wezenlijk-bestaands.

Wij wisten van Reddingius reeds, dat hij een aangenaam dichter was, wiens beste verzen ook nog bij het nageslacht in den smaak zullen vallen, maar door dit laatste boek is het op verrassende wijs gebleken, dat hij ook een treffend uitbeelder van de door hemzelf geziene schoonheid des werkelijken levens weet te zijn.

Correspondentie.

Aan ‘Een oprecht vriend.’ - In hartelijken dank ontvingen wij uw mooie herinnering.
W. en J.K.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Friedrich Paulsen. - Inleiding tot de Wijsbegeerte. Vertaald door P.H. Hugenholtz Jr. en Meta A. Hugenholtz.
Amsterdam. C.L.G. Veldt, z.j. XVI en 300 bldz. - *f* 2 50, geb. *f* 3. -
II.
Het Kosmologisch-Theologisch Probleem.

Nadat Paulsen in een beknopt overzicht heeft gehandeld over ‘de vraag naar het *wezen* van de werkelijkheid’, dat is: over h e t o n t o l o g i s c h p r o b l e e m, gaat hij in den aanvang van zijn Tweede Hoofdstuk (127) op volgende wijze voort. ‘Het cosmologische probleem is de vraag naar den samenhang van het bestaande en zijn vorm als geheel. Ik noem eerst de feiten, die de vraag doen stellen. De gewone voorstelling ziet de wereld als een veelheid van *zelfstandige* dingen, waarvan ieder onafhankelijk van alle andere bestaat. Wel is waar staan zij niet geheel onverschillig naast elkaar maar tot elkaar in betrekking; zij *werken op elkaar in.* Maar deze samenhang door wisselwerking is voor het bestaan van ieder element op zich zelf niet onmisbaar. Gaan wij hierop nader in, dan doen zich een paar merkwaardige feiten voor. V o o r e e r s t *werken* en *ondergaan* komt niet nu en dan eens voor, maar *voortdurend* en *algemeen.* Ieder deel van de werkelijkheid staat met ieder ander in onafgebroken wisselwerking. Dat leert de natuurkunde... en wij worden tot de uitspraak geleid: alle bewegingen in den oneindigen tijd en de oneindige ruimte vormen inderdaad één

enkele beweging: de *stoffelijke wereld* is een *samenhangend stelsel* met een *samenhangende beweging.* Of met Leibnitz: ‘ieder lichaam voelt alles wat in de geheele wereld voorvalt, zoodat iemand die alles ziet, in al het afzonderlijke zou kunnen lezen, wat overal gebeurt, gebeurd is en gebeuren zal, terwijl hij in het tegenwoordige het in tijd en ruimte verafgelegene waarneemt.’ Niet ieder Lezer der K r o n i e k zal in dezen met Paulsen en met Leibnitz eenstemmig denken en spreken, wat hij wel zal doen als hij den Schrijver hoort spreken over de beide volgende feiten. ‘Een t w e e d e feit, zegt hij, dat in het samenstel der wereld op den voorgrond treedt, is de *heerschappij* van *algemeene wetten*... en daarbij komt eindelijk een *derde* feit van beteekenis: de *kosmische* verdeeling der werkelijkheid. Het groote samenhangende stelsel, dat wij wereld noemen, toont de neiging zich in kleine betrekkelijk afgesloten stelsels met een even betrekkelijk afgesloten eenheid van beweging te verdeelen (128 en 129).’ Als kort begrip van hetgeen die feiten ons leeren zegt Paulsen: ‘De natuurwetenschap stelt ons de werkelijkheid voor als een *kosmos*, *één en toch verdeeld met gelijkslachtige elementen en cirkelvormige beweging der deelen* (130).’

Tegenover die werkelijkheid van de natuurlijke wereld stelt de Schrijver een *tweede* wereld, en hij zegt: ‘'t Is gemakkelijk in te zien, dat de *geestelijke wereld*, voor zoover wij haar kennen, hetzefde karakter vertoont; eenheid en verdeeldheid (men leze: gedeeldheid) zijn ook hier de in 't oog vallende hoofdtrekken... De geestelijk-geschiedkundige wereld vormt een eenheid evenals de physische: alles in ieder en ieder in alles!’ Nu maken de natuur en de menschheid te zamen voor ons denken een geheel uit, en nu vraagt de denkende mensch, nu vraagt de wijsgeer, die in zekere mate zich uitspreekt in ieder mensch: ‘Hoe moeten wij die feiten verklaren of construeeren? Van waar dat de wereld niet een chaotische veelheid van jegens elkaar, absoluut onverschillige elementen is, wat ook denkbaar zou zijn; van waar de kosmische natuur van het werkelijke, de verdeeling en samenvoeging van alle dingen tot een systematisch verdeelde eenheid?’ Ter beantwoording van die vragen leert Paulsen: ‘Er zijn drie pogingen om dit probleem op te lossen; drie kosmologische hypothesen: het a t o m i s m e , het a n t h r o p o m o r p h i s c h

theïsme en het pantheïsme. Het atomisme dat niet noodzakelijk materialistisch is, - maar waartoe ook een streng doorgevoerde monadenleer behoort - neemt aan, dat, door het *toevallig naast elkaar* staan van op zich zelf volkomen zelfstandige elementen, *de schijn* der eenheid ontstaat. Het anthropomorphisch theïsme beweert daartegen: 't is niet denkbaar dat de eenheid, de verdeeling en ordening der werkelijkheid een resultaat van het toeval of van blinde wetmatige beweging is: de *vorm* der wereld is alleen te verklaren uit de werkzaamheid van een bouwmeester, die volgens een bepaald plan de indeeling en het verloop in gedachte vooruit vaststelde. Het pantheïsme eindelijk beschouwt het beginsel der eenheid als in de wereld inwonend. De werkelijkheid is een *enkel wezen*, dat een geheel vormt. Niet de eenheid, maar de veelheid is secundair. Of de elementen der werkelijkheid zijn geen zelfstandige dingen, welker som het geheel uitmaakt, maar ze zijn momenten, door het geheel gestelde bepalingen of wijzigingen van zijn wezen. In het organisme (dat beteekent bij P. hier: In elk organisme), welks eenheid zich in veelvoudige vormen openbaart ‘hebben wij den typischen vorm der werkelijkheid in 't algemeen (131)’. De omschrijving van de drie wereldhypothesen, om eens dat woord te bezigen, geeft P. op eenvoudige en duidelijke wijze. Aan de eerste voegt hij nog eene verklaring toe, die ik verplicht ben onder de oogen van den Lezer te brengen. ‘Een oorspronkelijke innerlijke samenhang der atomen bestaat in 't geheel niet, - dat wil zeggen: niet voor den Atomist - maar terwijl zij, op zichzelf onverschillig jegens elkaar, zich in de ledige ruimte bewegen en elkaar ontmoeten, ontstaan die voorbijgaande verbindingen, die wij dingen en samenvoeging van dingen noemen; terwijl oneindig vele elementen in de oneindige ruimte en in den oneindigen tijd zich door elkaar bewegen, moeten alle mogelijke combinaties bij wijlen werkelijkheid worden.’ - Over wereldwording, over wereldverloop en over wereldddoel denkt de zinnende mensch na, en hij zoekt een antwoord op allerlei vragen, welke in zijn geest ontstaan en voor zijne verbeelding oprijzen, alle betrekking hebbende op het bestaan, het ontstaan en het denkbare vergaan van de wereld, waartoe hij behoort en van welke hij zich niet los kan maken. Al is het nu

ook waar dat Land's ‘Inleiding tot de Wijsbegeerte’, ‘voornamelijk eene kennisleer is’, zoo als Hugenholtz zegt in ‘Een Woord Vooraf’, toch zal het den Lezer niet ongevallig zijn, dat hij kennis maakt met een belangrijk Hoofdstuk van dat boek. ‘Paulsen, zoo spreekt H., werpt ons aanstonds midden in de materie’, en dat doet hij ook bij de drie w e r e l d h y p o t h e s e n van Atomisme, Theïsme en Pantheïsme. Land daarentegen ‘toont zijn lezers den weg, dien de wijsgeer bewandelt bij de beantwoording der groote levensvragen (H.)’. Nadat Land in de Eerste Afdeeling heeft gehandeld over ‘De Taak der Wijsbegeerte’, en in de Tweede Afdeeling over ‘De Ervaring’, spreekt hij in de Derde Afdeeling over ‘De Onderstelling’. Het Negende Hoofdstuk van die Afdeeling heet: ‘De Metaphysica’. Dat korte, maar veelzeggende Hoofdstuk (152-155), even drie bladzijden groot, moge dienen tot Inleiding op onze bespreking van Paulsens Tweede Hoofdstuk (127-298), dat het Eerste in uitgebreidheid en in beteekenis verre overtreft. Land schrijft dan: ‘Na het gezegde zal men inzien, dat de o n d e r s t e l l i n g e n , die de geest onwillekeurig vormt betreffende een benedenbouw van zijn en verschijning, dingen en hoedanigheden, oorzakelijk en doelverband, krachten en stoffen en wat dies meer zij, waardoor hij de waargenomene verschijnselen verklaart, en uit de ervaring wetenschappelijke kennis bereidt, - niet op dezelfde lijn kunnen gesteld worden met onmiddellijk gegevene of onbetwistbare feiten. Een onderzoek naar de beteekenis die d a a r a a n - dat is: aan de onderstellingen - inderdaad toekomt, kan geenszins overbodig heeten. Te dien einde moeten de denkbeelden die wij ons van deze zaken achter de verschijnselen maken, allereerst zoo nauwkeurig mogelijk worden omschreven, en hunne toepasselijkheid op de erkende feiten nagegaan. Het onderzoek der algemeene onderstellingen omtrent de i n r i c h t i n g (of constitutie) van het zijnde is de taak der zoogenaamde m e t a p h y s i c a , of theoretische wijsbegeerte in engeren zin, die tevens tracht, waar de oude hypothesen van dien aard niet meer zijn vol te houden, ze door betere te vervangen.

Door gewaagde ondernemingen en al te voorbarige beslissingen is de goede naam dezer studie niet zelden in gevaar gebracht, en het moeilijke werk dat zij vordert, in verband met weinig

tastbare uitkomsten, is wel geschikt om menigeen voor zijn persoon den lust tot haar te benemen. Niettemin getuigt het van onwetendheid en niets meer haar als ontbeerlijk voor te stellen in een volledig stelsel van wetenschappelijke nasporing. Ook zijn het dikwijls dezulken, die het meest op haar smalen, wier eigen arbeid de blijken geeft dat zij zich zonder het te willen met hare vraagpunten inlaten, en beter deden met kennis te nemen van hetgeen door anderen, misschien hunne meerderen, daaromtrent is in het midden gebracht. Zoo geheel uit één stuk is toch geen menschelijk werk, dat zelfs een stelsel met onjuiste grondslagen op zijn hoogst als afschrikkend voorbeeld zou kunnen dienen. De groote denkers van elke richting onderscheiden zich niet enkel door het stoute en verrassende hunner invallen en gedachtenverbindingen, maar met hunne buitengewone gaven gelukt het hun, den vinger te leggen op velerlei overeenkomst, verscheidenheid en samenhang, die aan de aandacht van anderen ontgaat, en ook, voor hetgeen dezen duister voorzweeft, menige klare uitdrukking te vinden. Niet daarom loont het de moeite dat men omgang houdt met Plato, Spinoza, Kant of Hegel, omdat men wel doet met hem tot zijn heer en meester aan te nemen, maar omdat zijn denken veelzijdig genoeg is om, zelfs waar hij dwaalt, ook zijne minderen van nature op het spoor van nieuwe gedachten en ontdekkingen te brengen.

Voor zoover de samenwerking tusschen de bizondere wetenschappen naar behooren onderhouden wordt, geeft de metaphysica van een tijd - dat is: van een bepaalden tijd - de slotsom en de maat der verkregene wetenschap van het geheel der dingen, - van welke, naar wij vroeger opmerkten, de wetenschap betreffende de K e n n i s , zoowel als de n o r m e n waarnaar wij ons hebben te richten, onafscheidelijk is. Al de bizondere leveren theoriën van onderdeelen, verbeterde uitgaven van hetgeen reeds de ongeoefende geest naast en achter de verschijning begon te onderstellen; - doch deze moeten ineensluiten zoo zij de ware zijn. De overeenstemming met de feiten der ervaring hebben de mannen van ieder vak op zichzelf te bezorgen; de overeenstemming onderling volgens de eischen der rede gaat de wijsbegeerte aan. Zij overziet en keurt, zoover zij het vermag, het gedane met het oog op het einddoel aller wetenschap; en tracht

daarom al de meest aannemelijke theoriën (zoo noodig bijgewerkt) onder het zelfde gezichtspunt te verbinden. Wordt dit zoo goed gedaan als het van menschen op het oogenblik gevergd kan worden, dan blijft het nog altijd een bouwen van onderstellingen op andere onderstellingen. Het bezwaar, dat men in elke wetenschap ondervindt, van toenemende onzekerheid naarmate die bouw hooger wordt en wij ons verder van de eerste gegevens verwijderen, drukt hier sterker dan ooit. Doch in plaats van hen die zich dat getroosten, wegens menschelijke tekortkomingen hard te vallen, bedenken de meesters op elk bizonder gebied de wezenlijke eenzelvigheid van het streven van den wijsgeer en het hunne. Het gewaagde in zijne beweringen stellen zij voor een goed deel op rekening van het onvaste in de aanhechtingspunten die zijzelven hem vooralsnog vermogen aan te bieden. Zijne beschouwingen daarentegen leiden hen tot herziening van hunne eigene, en tot inslaan van wegen waaraan zij binnen hunnen meer beperkten kring niet gedacht hadden. Als werkhypothesen op groote schaal bewijzen die der groote wijsgeeren hare diensten aan allen, en door hun arbeid, hoe dikwijls ook miskend en veracht, wordt de wetenschap voor verbrokkeling bewaard en handhaaft haar karakter als een wel niet voltooid, maar toch een steeds wordend geheel, dat in de "metaphysica", zooals zij nu eenmaal genoemd wordt, om zoo te zeggen zijn "centraal orgaan" bezit'. - Dat schreef de voorganger van professor Bolland, en zonder omhaal van woorden teekende hij, om zoo te zeggen, in duidelijke omtrekken het beeld van den metaphysicus. Terwijl nu Paulsen in zijn eerste paragraaf handelt over 'Feiten en Hypothesen (127-131)', geeft hij in de tweede (132-139) eene korte, maar heldere uiteenzetting van de 'Atomistische en teleologisch-theïstische natuurverklaring'.

'De ontwikkeling, zegt hij, der tegenover elkaar staande hypothesen begin ik met uiteenzetting der tegenstelling tusschen de atomistische en de theïstische hypothese en wel allereerst in den vorm, waarin zij duizenden van jaren het denken der menschen beheerscht hebben, dat is zonder acht te slaan op de verandering van het probleem, die in onze (negentiende) eeuw de zich ontwikkelende biologie en kosmologie hebben aangebracht.

't Zijn de beide beschouwingen die voor het gewone denken ook thans nog voor de hand liggen; het a t o m i s m e is heerschend in natuurwetenschappelijke kringen; het menschvormig t h e ï s m e in de kringen, die onder den invloed der kerkelijke godsdienstige denkwijze staan. Waarbij ik aanstonds opmerk, dat de kerkleer zich op een belangrijk punt onderscheidt van de beschouwing, die ik met den naam van het anthropomorphisch theïsme aanduid, hierin namelijk, dat zij g e e n z e l f s t a n d i g b e s t a a n d e m a t e r i e aanneemt, dat zij in beginsel God *niet* als bouwmeester, maar als *schepper* der wereld uit niets beschouwt. Daardoor komt zij de derde opvatting, de pantheïstische, zoo zeer nabij, dat zij volgens haar begrip niet van haar gescheiden worden kan. Zij is in beginsel niet dualistisch maar monistisch; een wezen, dat alle overige uit niets schept, is noodwendig het eenig zelfstandige of waarachtig bestaande. Aan dingen, die door hem geschapen zijn en onderhouden worden, komt tegenover hem geen zelfstandigheid toe; zij zijn in verhouding tot God openbaringen of bepalingen van zijn wezen en hebben als zoodanig in hem hun bestand. De almacht kan alles, alleen niet haar schepselen zelfstandigheid tegenover zichzelf (lees: haarzelf) geven; dan moesten zij ophouden haar schepselen te zijn (132).'

In de eerste plaats spreekt P. over 'het *menschvormig theïsme*, dat steunt op de zoogenaamde t e l e o l o g i s c h e bewijsvoering', en kortelijk geeft hij die in de volgende woorden. 'Overal waar wij een veelheid van elementen, die in hun bestaan van elkaar onafhankelijk zijn, zóó geordend vinden, dat zij door hun samenwerking regelmatig een g e v o l g vol zin en orde voortbrengen, nemen wij aan dat de ordening der deelen bewerkt is door een verstand dat, het gevolg als d o e l (Grieksch: *telos*, en daarvan: *teleologie*) willende, de samenvoeging der deelen als m i d d e l aanwendde'. Ter opheldering van zijne bepalende omschrijving noemt P. een uurwerk, de levende wezens, het oog, ieder stelsel van organen. 'Als een architect der natuur, zegt P., zoo roept Trendelenburg, de vernieuwer der teleologie van Aristoteles in onzen tijd, vol bewondering uit, ontwerpt Cuvier uit het doel de middelen en den bouw van een diersoort. Een paar fragmenten van het geraamte van een uitgestorven diersoort zijn voldoende om den meester het plan van het

geheel te doen kennen en den bouw en de verrichtingen van het dier voor onze oogen te doen herleven. Hoe konden zulke vormen tot stand komen? Thans ontstaan zij door voortteling en groei; de vorm wordt door overerving van ouderlijke individuen afgeleid. Maar hoe zijn zij oorspronkelijk ontstaan? Op deze vraag geeft het atomistisch materialisme ten antwoord: door een spontane samentreffing van a t o m e n , die zich volgens algemeene natuurwetten bewegen... Is dat denkbaar? vraagt de teleoloog, en indien denkbaar, is het dan mogelijk te gelooven dat zoo iets werkelijk heeft plaats gehad? Aristoteles prijst Anaxagoras, die met de gedachte: het is de rede, waardoor orde in den chaos (der natuur) gebracht is, ons plaatst op den bodem van redelijke en denkbare gedachten... Anaxagoras sprak voor 't eerst in de Grieksche wereld de vruchtbare gedachte uit: uit den Geest alleen kan de orde (der natuur) geboren zijn, en Plato en Aristoteles hebben die gedachte overgenomen (132-136).' Hier rijst echter een bezwaar voor het denken, want terecht wordt door P. opgemerkt, dat bij dien Geest 'iets "anders" moet ondersteld worden, dat de "gedachten", ter eene zijde in zich opneemt, ter andere ook haar zuivere uitvoering belemmert, (of met andere woorden), een *onredelijke* factor naast de redelijke, dat is de *stof*. In welke verhouding staat de gedachte tot de stof? Van waar de macht, die zij over haar uitoefent?' Die vragen kan de teleologische natuurbeschouwing niet beantwoorden, en volgens P. 'doet zij afstand van een aanschouwelijke constructie, en ziet zij tegelijk af van eene natuurwetenschappelijke verklaring in 't algemeen (137).'

'Zoo, aldus gaat P. voort, is het d i l e m m a der werktuigelijke en der teleologische natuurbeschouwing gegeven: het keert terug in de geheele geschiedenis der philosophie (137). Eerst met de nieuwe biologische beschouwing, welker jongste ontwikkeling aan Darwins naam verbonden is, schijnt zich een uitweg, althans uit de naastbij liggende en drukkendste moeielijkheden, voor te doen. Doch eer ik daarop inga, wensch ik over de oude teleologische bewijsvoering een paar critische opmerkingen te maken; de zaak heeft toch ook heden nog niet een louter historisch belang (139).' Uitvoerig is de 'Critiek van het teleologisch bewijs' in paragraaf 3 (139-158), en daaraan laat P. een alge-

meene opmerking over de beteekenis van het teleologisch bewijs voor den godsdienst en de metaphysica vooraf gaan.' Enkele uitspraken van den Schrijver verdienen onze volle aandacht. In de eerste plaats wel deze: 'In vele kringen bestaat er ook nu nog in deze redeneering - welker eigenlijke kern dus deze uitspraak is: de vorming van de wereld der lichamen kan niet verklaard worden zonder een o o r z a a k aan te nemen, die, volgens een d o e l werkt - een deel van den wijsgeerigen ondergrond der theologie te zien of zelfs een onmiskenbaren steun voor het geloof in God; dientengevolge ziet men dan in de critiek daarop ook een aanval op den godsdienst.' Tegenover dat feit, een gevolg en een uitvloeisel van begripsverwarring bij lieden, die godsdienst voor een soort van wetenschap houden, plaatst P. zijne eigen beschouwing, die hij in de elfde paragraaf aan het slot van het Tweede Hoofdstuk, nader zal ontwikkelen en staven. 'Het komt mij voor, zegt hij, dat de godsdienst bij deze kosmologische beschouwingen in het geheel geen belang heeft. Hij berust evenmin op een hypothese omtrent den oorsprong der levende wezens als op een bepaalde meening, omtrent de astronomische gedaante der wereld. Het eenige, waarmee de godsdienst hier te maken kan hebben is de objectieve waarheid en de subjectieve waarachtigheid van o n s k e n n e n. Gevaarlijk is hier, zooals in alle menschelijke dingen, het verbond met dwaling en leugen (139)'. Verder deze stelling: '*Alles moet physisch toegaan en verklaard worden;* en *alles moet metaphysisch beschouwd en toegelicht worden.* Dat is de formule waarin natuuronderzoekers en wijsgeeren kunnen overeenstemmen, waarbij dan in 't midden blijft, hoeveel er aan beide zijden onverklaard blijft en aan welke zijde het meest (143)'. En deze redeneering: 'Nu richten wij onze opmerkzaamheid op het onderstelde d o e l. Inderdaad zal geen menschelijke teleologie dat elders kunnen zoeken dan in het bestaan van levende wezens; zonder leven zou de wereld ons volstrekt onverschillig en onverstaanbaar zijn. De taak van een leer van doeleinden zou dus zijn, aan te toonen, dat juist deze levende wereld, zoo als zij voor ons ligt, aan het hoogste doel beantwoordt, het absolute goed vertoont. Zij zal hebben aan te toonen, dat al die duizende(n) dieren en planten tot verwezenlijking van die beste wereld ver-

eischt zijn. Is zoo iets ooit gelukt of zelfs beproefd? Heeft men, gelijk de ontleder van een dichtstuk ons de innerlijke noodzakelijkheid van iederen persoon, van iedere handeling, van elk tooneel en iederen regel in het drama kan aantoonen, zoo de innerlijke noodzakelijkheid van iedere dier- of plantensoort aangewezen? Heeft men in 't licht gesteld, dat er iets zou ontbreken als deze wegviel? Of is dat niet noodig? Is de beteekenis en de waarde van iederen vorm zonder meer klaarblijkelijk, voelen wij die onmiddellijk als een verrijking der werkelijkheid! Zonder twijfel is dat niet het geval (148)'. Ten slotte deze hoogst belangrijke vraag: 'Hoe staat het met het d o e l en zijn bereiking op dat gebied der werkelijkheid, waar wij het duidelijkst zien en het zekerst oordeelen, in de menschenwereld? Is de *teleologie* der geschiedenis in 't volbrengen van haar taak gelukkiger geweest dan die der natuur? Van oudsher hebben de volken en de enkelen in de lotgevallen, die zij beleefden, in de overwinningen die zij behaalden, in de nederlagen die zij leden, in het geluk zoowel als in het ongeluk dat over hen kwam, de inwerking der goden, den vinger der voorzienigheid gezien. Is 't de wijsbegeerte der geschiedenis gelukt dit *geloof* in een wetenschappelijk *denken* om te zetten?... Klaarblijkelijk is ook hier de aanwijzing der taak voldoende om de onmogelijkheid van haar vervulling te doen inzien (151 en 152).'

Nadat P. duidelijk zijn afkeer heeft doen blijken van hetgeen zich aandient als wijsgeerige verklaring van het wereldraadsel langs teleologischen weg, gaat hij over tot de bespreking van het Darwinisme. In de vierde paragraaf: 'De Ontwikkelingsleer (158-170)' geeft hij een schets, die aldus aanvangt. 'Een nieuw tijdperk, in de behandeling van dit probleem, begint met het dóórdringen van de nieuwe biologische beschouwing in onzen tijd. De ontwikkelingsleer geeft aan het natuurlijke of spontane ontstaan der levende wezens een vorm, waarin men zich dit kan voorstellen. Zooals bekend is, neemt zij aan, dat de dieren en planten niet in de gedaante, waarin wij ze nu kennen, op zekeren dag, kant en klaar uit anorganische stof te voorschijn zijn gekomen, maar beschouwt ze als de resultaten van een langdurig vormingsproces... De eerste die 't ondernam deze voorstelling wetenschappelijk door te voeren, was de Fransche bioloog De Lamarck

in zijn *Philosophie zoölogique* (1809). In verwante banen bewogen zich de denkbeelden van gelijktijdige Duitsche natuurphilosofen: Schelling, Oken, Goethe (159).' Daarna wijst P. op de ontwikkeling der geologie en der paleontologie' in de eerste helft der negentiende eeuw, en hij noemt Lyell als den grooten schepper der nieuwe geologie. 'Zoo was, zegt hij, de tijd voorbereid voor de groote omwenteling in de biologische beschouwingen, die zich aan den naam van Charles Darwin verbindt. Het werk, waarin hij de nieuwe theorie 't eerst ontwikkelde: Over het ontstaan der soorten door natuurlijke teeltkeus (1859) geeft het begin aan van een nieuw tijdperk niet alleen in de biologie. 't Heeft met het volgende werk: De afstamming van den mensch (1871) op de geheele wereldbeschouwing, vooral op de historische wetenschappen, met insluiting van politiek en moraal een belangrijken invloed geoefend.' In zes bladzijden (160-165) beschrijft P. het Darwinisme, welks beteekenis hij niet gering acht, maar hij ziet zich genoodzaakt het volgende te zeggen. 'Dat in Darwin 'de Newton van den grashalm', wiens mogelijkheid Kant ontkende, zou verschenen zijn, gelijk Haeckel verzekert, dat zou Darwin zelf zeker zoo beslist mogelijk afgewezen hebben (165). Een weinig verder (170) verklaart hij zich nog duidelijker met de volgende woorden. 'Darwin heeft de biologie zoo weinig voltooid, dat hij haar veeleer voor nieuwe ontzaglijke eischen heeft gesteld. Dit kan men echter zeggen: de ontwikkelingsleer is werkelijk een theorie in dezen zin, dat zij een beginsel van navorsching heeft gegrond, dat tot werkelijke natuurwetenschappelijke inzichten op dat gebied leidt.'

In de vijfde paragraaf (170-182): 'De ontwikkeling op het gebied van het geestelijk-geschiedkundige leven' beweegt zich P. op zijn eigen terrein. Hij handelt met eenige uitvoerigheid over de taal en de taalwetenschap; hij spreekt, wel een weinig oppervlakkig, over *zede*, *recht* en *staat*, en over de *wetenschappen*, en komt tot de voldende 'slotsom'. 'Het opzettelijk maken, het vervaardigen volgens een plan, speelt ook in de geschiedenis der geestelijke wereld niet zulk een belangrijke rol. Dezelfde ontwikkelingswet - namelijk: het Darwinisme - toont haar heerschappij: zoowel in de lichamelijke als in de geestelijke

wereld; niet door een vooraf denkend verstand, maar door spontane ontvouwing uit aanvankelijke kiemen ontstaan de organische vormen in natuur en geschiedenis. Groeien, niet maken, is de hoofdcategorie der werkelijkheid; ook de werken van den menschelijken geest vertoonen in het groot den vorm van h e t w o r d e n z o n d e r b e d o e l i n g ; het maken naar oogmerken is maar een kleine nevenvorm van het worden (182).' - In de zesde paragraaf (182-192) wordt een betoog geleverd van de 'Ontoereikendheid eener atomistische metaphysica', en daarna gesproken over het 'Begrip der wisselwerking'. Dit laatste begrip verklaart P. aldus: 'De stelling: A en B staan tot elkaar in wisselwerking beteekent: als A in den toestand a overgaat, dan gaat B in den toestand b over en omgekeerd. *Regelmatige en spontane overeenstemming der veranderingen op verschillende punten der werkelijkheid* dat is alles wat wij van wisselwerking weten. Van uitvloeisels en invloeden, van banden en aaneenknooping, van dringen en dwingen is hier hoegenaamd geen sprake (187).' Korter nog drukt zich P. uit in deze woorden: 'Wisselwerking is een woord dat geen andere(n) inhoud heeft dan: *regelmatig correspondeerende verandering* (188).' Daarna gaat hij aldus voort: 'Het eenige voordeel, dat de mechanische overdracht van beweging' - zoo als bij 'biljartballen' - boven andere vormen van wisselwerking heeft, is, dat zij voor ons de meest gewone vorm van werking is; wij zelf bewegen en vervormen de lichamen door stoot en druk. Op zich zelf is zij niet begrijpelijker in haar innerlijke mogelijkheid en noodwendigheid of in de wijze van haar verloop dan iedere andere. Nog duidelijker is het ongepaste van de valsche voorstelling van het causaalverband, alsof de oorzaak het gevolg voor zich uitstiet in de psychische wereld... Als een bepaalde waarnemingsinhoud in het bewustzijn gegeven is, dan sluiten zich daaraan bepaalde voorstellingsgroepen en gevoelsaandoeningen aan. *Hoe* echter de waarneming te werk gaat om een voorstelling voort te brengen, of *hoe* door de voorstelling een gevoel geboren wordt, daarover kunnen wij eenvoudig niets verder zeggen; de physiologen mogen hersenen van honden doodmartelen zooveel zij willen, zij zullen daarvan niets te weten komen. Het feit dat, wanneer de eene factor intreedt, ook de andere te voorschijn komt, is al wat wij

weten (188 en 189).' Roemende en prijzende noemt nu P. David Hume (1711-1776) als 'den eerste die deze beschouwing van het wezen der causaliteit heeft doorgevoerd en dat geeft zijn 'Verhandeling over het menschelijk verstand' - 'Inquiry concerning human understanding' (1746), zijnde eene omwerking van 'Treatise upon human nature', Deel I, welk werk in drie deelen verscheen (1738-1740) - 'een gewichtige plaats in de geschiedenis der Wijsbegeerte'. Volgens Hume 'is er in 't geheel geen band, geen innerlijke aaneenknooping tusschen oorzaak en werking aan te wijzen, waardoor hun samenhang voor het denken noodzakelijk zou worden. Alles wat wij weten is het *regelmatig samengaan van verschijnselen in den tijd.* Kant's theorie der causaliteit, hoezeer zij overigens tegen Hume gericht is, is op dit punt met hem eenstemmig (189).' Na de vermelding van Leibniz en Lotze en van hunne metaphysische beschouwing eindigt P. zijn paragraaf als volgt.

'Zoo leidt het feit der algemeene wisselverwerking, als men het nagaat en de begrippen ten einde toe doordenkt, tot de gedachte van de eenheid der werkelijkheid; er is slechts een eenig wezen met een werkzaamheid, die in zichzelf een geheel vormt; de enkele dingen zijn alleen momenten van zijn wezen; hun, door wisselwerking bepaalde, werkzaamheden zijn in werkelijkheid fragmenten van een samenhangende zelfbeweging der substantie.

Mogen wij nu deze beschouwing, zich aansluitend aan de slotsom van onze ontologische uiteenzetting, volgens welke alle verschijnselen in de lichamelijke wereld even zoovele vingerwijzingen naar innerlijke verschijnselen zijn in de eenheid van alle kosmische bewegingen dezer wisselwerking, een weerspiegeling zien van de innerlijke overeenstemming van het onverdeelde innerlijk leven van een geestelijk al-eene? Dan zouden wij komen tot de beschouwing die met den naam (van) *pantheïsme* wordt aangeduid; men kan ze ook *monotheïsme* in den strengen zin des woords noemen: *God alleen is; alles wat is*, *is door God en in God.*

Eer ik, zegt nu de Schrijver, deze vraag tracht te beantwoorden, geef ik vooraf eenige opmerkingen over de verhouding van causaliteit en finaliteit,' - dat is: van oorzakelijkheid en

doelmatigheid. Over die beide wijsgeerige begrippen handelt de zevende paragraaf (192-206) die van den Lezer eemge inspanning eischt. Dat is ook het geval met paragraaf '8. P a n t h e ï s m e e n W e r e l d z i e l. In een tiental bladzijden (206-217) handelt P. met warme instemming over 'de Kosmologische hypothese van het idealistisch pantheïsme'. Hij zegt: 'Ik zal haar algemeene grondtrekken in een paar uitspraken samenvatten.

1. De werkelijkheid is een wezen, dat één geheel vormt; de afzonderlijke dingen hebben geen absolute zelfstandigheid; zij vinden hun aanzijn en wezen in het Al-ééne, welks meer of minder zelfstandige leden zij zijn. In Spinoza's formule: de werkelijkheid is één substantie, de afzonderlijke dingen bestaan in haar als wijzigingen of momenten van haar wezen.

2. Het wezen van het Al-ééne openbaart zich aan ons, voor zoover het zich openbaart, in de beide zijden der werkelijkheid: de *natuur* en de *geschiedenis.* In Spinoza's formule: de substantie ontwikkelt zich voor ons onder de twee attributen *uitgebreidheid* en *bewustzijn.* Deze stelling wordt dan door het nadenken, op de Kennisleer gebouwd, zóó verklaard, dat de geestelijke wereld het eigenlijke in zich zelf bestaande is en de stoffelijke wereld haar verschijning, zooals zij zich aan onze zinnelijkheid vertoont.

3. De algemeene wisselwerking in de stoffelijke wereld is de openbaring van de innerlijke aesthetisch, teleologische noodzakelijkheid, waardoor het Al-ééne zijn wezen in een veelheid van samenstemmende wijzigingen en een Kosmos van concrete ideën (monaden, entelechiën) ontvouwt. Deze innerlijke noodzakelijkheid is tegelijk absolute vrijheid of zelfverwezenlijking. Bij Spinoza: de substantie is oorzaak van zichzelf of vrije oorzaak; zij ontvouwt haar wezen met innerlijke (Spinoza zegt: logisch-mathematische) noodwendigheid (207)'.

Daarna volgt een betoog, geleidelijk en duidelijk, al mag het ook niet een ieder overtuigen. Paulsen zelf heeft dat laatste gevoeld, want nu hij in paragraaf 9 gaat handelen over 'De verhouding van het pantheïstisch Godsbegrip tot den godsdienst (217-237)' zegt hij het volgende. 'In het voorafgaande is een p o g i n g gedaan om de verhouding van de pantheïstische wereldvoorstelling tot de natuurwetenschappelijke opvatting te bepalen.

Thans voeg ik daaraan toe een beschouwing over haar verhouding tot den godsdienst. Is het pantheïsme vereenigbaar met godsdienst, dat is met een innerlijk godsdienstige gezindheid, niet met deze of gene dogmatiek of kerkleer?' Ontwijfelbaar en onwederlegbaar is wat P. dan laat volgen. 'Tot beantwoording van deze vraag zegt hij, moet men het eerst eens zijn over het *wezen van den godsdienst.* Daarover dus eerst een enkel woord. Godsdienst is niet een weten; er is een weten van den godsdienst, geschiedenis en wijsbegeerte der religie; maar dat is niet de godsdienst zelf. Godsdienst is ook niet een handelen; er is een handelen, waarin de godsdienst zich vertoont, de openbare eeredienst; maar deze is niet de godsdienst. De godsdienst zelf heeft zijn wezen in een eigenaardige stemming des gemoeds; twee zijden treden daarbij op den voorgrond, ik noem die *ootmoed* en *toevoorzicht* (dit is een Germanisme, aan de pen van de vertaalster ontsnapt, en het behoort te zijn: b e t r o u w e n), *godsvrucht* en *godsvertrouwen.*

Ootmoed is het gevoel van het kleine tegenover het groote, het eindige tegenover het oneindige... Dat is de eene zijde van de godsdienstige gemoedsstemming: Schleiermacher stelt ze op den voorgrond onder den naam van het gevoel van volstrekte afhankelijkheid'. - Volgens Schl. is R e l i g i o n A b h ä n g i g k e i t s g e f ü h l . - 'De andere en meer wezenlijke zijde is het *toevoorzicht* (lees: *betrouwen*) dat *de Oneindige tegelijk de Algoede is*, dat ik aan hem niet slechts als (aan) den Almachtige onderworpen ben, maar mij met alles wat mij lief en dierbaar is rustig aan hem kan toevertrouwen. Hierin bestaat eigenlijk het wezen van het godsdienstig geloof... Het komt niet uit het verstand, maar uit het gemoed en den wil (217 en 218)'.

Hierover gaat P. dan met eenige uitvoerigheid handelen, en daarna spreekt hij de volgende wijsgeerige belijdenis uit. 'Wij keeren nu terug tot onze vraag: is met zulk een geloof de boven aangeduide pantheïstische voorstelling van de samenstelling der werkelijkheid vereenigbaar? Naar 't mij voorkomt alleszins (223).' Vervolgens neemt hij het door hem beschreven Pantheïsme in bescherming tegen de theologen (224-228) en zijne opvatting drukt hij op eenvoudige wijze aldus uit. 'Een geloof, dat niets anders zijn wil dan een geloof, en een wijsbegeerte, die zich

bewust is van de grenzen der menschelijke kennis, vinden nevens elkander plaats. Ieder zal, naar zijn individueelen aanleg en vorming, meer naar de eene of naar de andere zijde overhellen, omdat hij òf meer op onderzoek en wetenschap, òf meer op kunst en poëzie is aangelegd, maar beide zijden van het geestelijk leven moet hij verstaan en eerbiedigen. Voor die beschouwing heeft Kant bij den laatsten grooten ommekeer der tijden de baan gebroken. Schleiermacher heeft de theologie daarheen geleid (228).'

Hoogst belangrijk zijn de beide laatste paragrafen van het Hoofdstuk: de tiende heet: 'Historische ontwikkeling der voorstelling van God en Wereld (237-279)' en de elfde: 'De verhouding tusschen weten en gelooven (279-298).' - 'Op de critisch-dogmatische behandeling van het vraagstuk van God en de wereld' laat P. 'een schets van een historische uiteenzetting volgen' en hij schrijft een beknopt en merkwaardig overzicht van 'de ontwikkeling der godsdienstige wereldbeschouwing, die uitloopt op een monotheïsme dat, consequent doorgevoerd, aan God alle eindigheid en beperktheid ontneemt en voor een naast God zelfstandige wereld geen plaats laat; wordt het monotheïsme ten einde toe doorgedacht, dan valt zijn algemeene wereldformule met die van het pantheïsme samen: God alleen is (238).' Van die ontwikkeling verklaart P.: 'Ik heb reeds gezegd, dat de ontwikkeling van het menschelijk denken zich in mijn oog schijnt te bewegen in de richting van een *idealistisch monisme*' hier een andere naam voor i d e a l i s t i s c h p a n t h e ï s m e. Over de 'drie grondvormen of trappen in de ontwikkeling van het Godsgeloof: *fetischisme* of *spiritisme* (ook animisme of naturisme genoemd), *polytheïsme* en *monotheïsme*' wordt het allernoodigste medegedeeld, maar het overzicht is onvolledig, en in de beperkte ruimte heeft P. te veel moeten samenpersen. Enkele treffende uitspraken van den Schrijver wil ik hier onder het oog van den Lezer brengen. 'De wijsgeerige wereldbeschouwing, zegt P., die voor de mythologische in de plaats treedt en in zekeren zin den ouden godsdienst (der Grieken) vervangt, is een *idealistisch pantheïsme.* Laat mij de historische ontwikkeling dezer beschouwing, die t o t o p o n z e n t i j d een der hoofdvormen van het denken, om niet te zeggen de grondgedachte der wijsbegeerte in het Westen uitmaakt, met een paar trekken teekenen. De

Wijsbegeerte van Plato is de eerste werkelijke toepassing van deze beschouwing. Wel heeft zij naast zich een andere opvatting der werkelijkheid, haar tegenstelling, *het materialistisch atomisme van Democritus.* Toch heeft reeds in de antieke wereld, en meer nog in de middeleeuwen en in den nieuwen tijd, de van Plato uitgaande richting het overwicht; ja zij is hier, in de leerstelsels der Kerk overgaande, hoewel met zeer sterke wijzigingen, een element geworden van de gewone voorstelling, die zij oorspronkelijk zoo vijandig bejegende. De feiten, waarvan zij uitgaat, zijn aan het Grieksche denken gemeen, de in de natuur, vooral aan den hemel heerschende zinrijke orde, en in de menschenwereld, zoowel in het bijzondere leven als in dat der volken, heerschende gerechtigheid. Deze feiten, die ook Democritus en Epicurus niet loochenen, maar op hunne wijze trachten te verklaren, verklaart Plato, die vele gedachten van voorgangers verwerkt en doorvoert, in zijn *ideeën-theorie* aldus: de werkelijkheid is inderdaad niets anders dan een *samenhangend systeem van bestaande overeenstemmende gedachten.* Dat is de ontzaglijke paradox, waarmee het wijsgeerig denken in het Westen zich definitief van de heerschende meening losmaakt (249 en 250)'.

'In gedachten, nauw daaraan verwant, vindt de wijsbegeerte van Aristoteles de slotsom harer wereldbeschouwing. Wel voelt Aristoteles de tegenstelling' (van *deze* wereld van verschijnselen en *het* werkelijk wezenlijke) 'en legt hij daarop allen nadruk;... niet gelijk Plato wil hij de bestaande gedachten van de werkelijkheid scheiden; niet buiten en benevens de dingen staan' - volgens hem - 'de ideeën; maar *in* de dingen als de werkelijk bestaande, in hen (lees: daarin) verwezenlijkte doelgedachten. Of anders uitgedrukt (want deze voorstelling zou Plato als een hem vreemde afwijzen; de ideeën zijn niet iets nevens iets anders, maar ze zijn juist het werkelijke): voor Aristoteles is de wereld der zinnelijk waarneembare, enkele dingen de ware wereld; de wereld der veelheid, van het worden en vergaan, die Plato als een louteren weerschijn van de gedachtenwereld in onze zinnen construeerde, is voor hem de werkelijkheid zelf; zij is voor hem 't voorwerp van zijn theoretische belangstelling en onvermoeide navorsching. Maar in de werkelijke verklaring der dingen, in de

metaphysica en natuurphilosophie, volgt hij toch geheel het voetspoor van zijn leeraar (lees: meester). In alle dingen vindt hij ook een dubbel iets: een redelijken factor, den "vorm", de idee, de gedachte aan een doel, en een onredelijken, het "andere", de materie, die in zich zelf gedaanteloos, onbegrepen en onbegrijpelijk, niet in gedachten op te lossen is. In de verhouding van ziel en lichaam hebben wij het schema van de tweeslachtigheid aller dingen in den meest sprekenden vorm voor ons: de ziel, de redelijke ideële factor van het levend wezen, de stof, waaruit zij het lichaam bouwt, de onredelijke factor. Ook hem is de redelijke factor niet alleen het eigenlijk kenbare, maar ook het eigenlijk werkelijke van alle dingen; de materie is op zich zelf iets niet bestaands of enkel mogelijks, dat eerst door de opname der idee of de gedachte aan een doel tot iets concreet werkelijks wordt. Trouwens, ook de gedachte aan een doel is niet op zich zelf werkelijk; zij wordt het eerst in haar verwezenlijking in de stof. Doch ten slotte behoudt', - voor Aristoteles - 'bij de afsluiting zijner gedachten, in de theologie' (dat is: de wetenschap van het volstrekte Zijn, zoodat de t h e o l o g i k ê p h i l o s o p h i a bij Aristoteles hetzelfde is als de p r ô t ê p h i l o s o p h i a, de eerste of hoogste Wijsbegeerte, namelijk de M e t a p h y s i c a, wier hoofdprobleem is de behandeling van het volstrekte Z i j n) 'de ideële factor de plaats van het alleen en op zichzelf werkelijke; alle ideeën zijn ten laatste opgesloten in de eene alomvattende idee, in de wereldgedachte of den wereldvorm, dat is in God. God echter is zuivere vorm zonder materie: de vorm zijner werkelijkheid is het zuivere denken; zijn bestaan is het denken van den absoluten denkinhoud, de zelfverwezenlijking der idee, die de werkelijkheid is, in het zelfbewustzijn (251 en 252).' - In een kort begrip, Hegeliaansch gekleurd, geeft hier de Schrijver Aristoteles, den Spiritualistischen Realist. Daarna zegt hij: 'In denzelfden gedachtenloop blijft ook de *Stoa.* Een albeheerschende rede, die met haar eigen innerlijke wetmatigheid heel de werkelijkheid doordringt en overal gedaante en orde, het redelijke en goede te voorschijn roept, is het laatste wereldbeginsel of de werkelijkheid zelf in haar eigen wezen. Naast dezen ideëlen factor der werkelijkheid kennen ook de Stoïcijnen het "andere", naast het redelijke het lichamelijke;

maar op eenigszins gedwongen wijze zoeken zij het dualisme weer meester te worden, terwijl zij verzekeren, dat het redelijke ook het lichamelijke is of omgekeerd: het materieele beginsel, het oorspronkelijk vuur, waaruit alles ontstaat en dat alles in zich oplost, is tegelijk het ideële beginsel, de alles doordringende rede... Een der laatste denkers van de oude Helleensche wereld, de Peripateticus S i m p l i c i u s ', - die na de sluiting van de School der Wijsbegeerte te Athene door Keizer Justinianus in het jaar 529 voor eenigen tijd met andere Heidensche wijsgeeren de wijk nam naar Perzië, - 'moge ten slotte deze gemeenschappelijke grondbeschouwing uitspreken. "Bron en oorsprong van alle dingen is het goede. Want dat is het doel van alle dingen, waarheen alles streeft en zich uitstrekt. En uit zichzelf brengt het goede alle dingen te voorschijn, de eerste en de middelste en de laatste. De eerste en hem naaststaande brengt het voort aan zichzelf gelijk, de eene goedheid vele goedheden, de eene eenvoud en eenheid, die boven alle eenheden gaat, vele eenheden, de eene oorsprong vele oorsprongen. Want één en oorsprong en goed en God is hetzelfde." Tot een dergelijk doel heeft de ontwikkeling der Gods- en wereldgedachten ook bij de(n) groote(n) oostelijke(n) tak der Arische volkenwereld, bij de Indiërs geleid (252 en 253).'

Na een kort woord over *Israël* en over het *Christendom* en de Kerkgeschiedenis geeft P. 'in hoofdpunten de historische ontwikkeling van de moderne wijsbegeerte (258-279)', om aldus in paragraaf 11 te komen tot 'een slotbeschouwing over 'De verhouding tusschen weten en gelooven (279-298)'. 'Philosophie, zegt hij, is geen religie en kan niet in haar plaats treden. Zij wil geen geloof, maar wetenschap zijn. Toch bevat iedere philosophie, voor zoover zij wereld- en levensbeschouwing zijn wil, ook een element van geloof, dat de wetenschap als zoodanig niet kent. Elke wijsbegeerte streeft er ten slotte naar, den *zin in de dingen aan te wijzen.* Deze zin is echter in den grond altijd een zaak niet van weten, maar van willen en gelooven. Wat voor den philosooph zelf het hoogste goed en het eigenlijke doel is, dat legt hij ook aan de wereld als haar doel ten grondslag en meent het dan achterna door beschouwing daarin te vinden. In dien zin bevat het woord van Augustinus: "het geloof

gaat aan de rede vooraf" een algemeen menschelijke waarheid, ja de(n) eigenlijke(n) sleutel tot verstand, ook van de wijsbegeerte, zoowel van de materialistische als van de idealistische, van de optimistische als van de pessimistische. Dit ligt voor de hand bij de *intellectualistisch-idealistische* wijsbegeerte, den grondvorm van het wijsgeerig denken van Plato tot op Hegel (279).' Paulsen, een bewonderaar en in zekeren zin een volgeling van Kant, een man, die zijn tijd kent en die de waarde van gelooven en weten erkent en weet te schatten, eindigt zijn Tweede Hoofdstuk met de volgende woorden. 'Wat kunnen wij doen om voor het volk zijn godsdienst te behouden? - Ik weet het waarlijk niet, tenzij dan dit, dat elk bij de vraag naar het behoud van den godsdienst allereerst aan zichzelf denkt.'

DEN HAAG, 16 Juni 1912.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

De Tweede Kamer is met zomervakantie.

En de Ministers zijn dat ook.

Niet allen.

Wèl de heer Heemskerk, die dezer dagen, jolig en blozend alsof hij nog geen vijftiger was, zijn zestigsten verjaardag zal vieren, en nu in Zwitserland zit uit te blazen en de Alpenwind door zijn welige lokken laat spelen; wèl de heer Colijn, die zich als waarnemend Minister van Marine op de reede van Texel vermaakt en zijn vege leven in onderzee- en torpedobooten waagt; wèl de Minister van Waterstaat, die op zijn landgoed bij Meersen den Prins der Nederlanden op noenmalen onthaalt...

Maar *niet* Minister Talma - *die* blijft in den Haag de zomerhitte trotseeren, om met zijn ‘sociale wetten’ te kunnen opschieten.

Want dit staat als een paal boven water - rechts wil vóór de Juni-stembus nog 't een en ander binnenhalen, om niet met ledige handen voor de kiezers te verschijnen en de mannen van Patrimonium niet al te veel te ontstemmen. Daarom moet er nog in de haast een wet doorgejakkerd worden. En om dit mogelijk te maken, heeft Rechts nog gauw, vóór 't uiteengaan der Kamer, een wijziging in het Reglement van Orde aangebracht, om alles wat dit jakker-systeem zou kunnen belemmeren, uit den weg te ruimen.

Nu is het hek van den dijk en Rechts heeft de vrije ruimte van het politieke weiland vóór zich, waarin het dus naar hartelust rennen en dartelen kan.

En dat is het voornemens om te doen ook.

Nauwelijks was de Radenwet door de Kamer die even vermoeid

was als de Minister, aangenomen, of de heer Talma stapte op een stoomboot, liet zich op zee wat doorwaaien, en keerde toen weer naar den Haag terug, om met de Kommissie van Voorbereiding de Ouderdoms- en Invaliditeitswet in behandeling te nemen.

Die moet er vóór Juni 1913 nog door, tenminste in de Tweede Kamer.

En daarom wil de regeering, dat zij in Oktober nog in behandeling zal komen, dus nog vóór de Begrooting. Wanneer men echter ziet, dat die behandeling nu nog niet verder is dan een overleg van den Minister met de Kommissie van Voorbereiding, welk overleg op 26 Juli nog niet verder dan artikel 8 der wet gevorderd was, en dat thans ook nog de schriftelijke behandeling door de Kamer, met het daaraan voorafgaand sectie-onderzoek, en de Regeering moet plaats hebben, dan vraagt men zich af, hoe dit alles in acht weken mogelijk zal zijn.

Tenzij de Minister en de rechtsche meerderheid er doorheen sabelen en aan de tegenstanders der wet, door niet te spreken of te antwoorden, een goede, gedetailleerde behandeling onmogelijk maken.

En, zooals zij zich in den laatsten tijd hebben leeren kennen, zijn zij er toe in staat.

Bij haar uiteengaan, heeft de Kamer echter heel wat werk onafgedaan laten liggen. Verschillende wetsontwerpen, die voor afdoening gereed waren, hebben nog niet eens een beurt kunnen krijgen. We zullen enkelen der belangrijkste noemen, o.a.:

de regeling der positie van vrouwelijke rijksambtenaren en onderwijzeressen bij huwelijk;

bepalingen in het belang van personen werkzaam bij het lossen en laden van zeeschepen;

bespoediging van de afdoening en vereenvoudiging der berechting van strafzaken bij de Kantongerechten;

aanleg van een gedeelte van de afsluiting der Zuiderzee;

wijziging en aanvulling der Kinderwet;

heffing van een debietrecht op de tabak;

administratieve rechtspraak;

verzekering van personen werkzaam in de landbouwbedrijven, het zeevisschersbedrijf en het zeevaartbedrijf;

wijziging der gemeentewet (leniging van den financieelen nood der gemeenten);
ontwerp-Ziektewet;
nieuwe Tariefwet;
heffing eener Inkomstenbelasting;
herziening der Ongevallenwet;
nadere wijziging van de Woningwet;
gedeeltelijke herziening der Leerplichtwet;
En hierbij zouden we nog een ‘enz.’ kunnen plaatsen.

Maar het bovenstaande lijstje is toch al voldoende om te laten zien, dat de Coalitie wegens gebrek aan werk heusch zulk een haast met de Ouderdoms- en Invaliditeitswet niet behoeft te maken. Wil zij zoo graag werken, en véél werken, dan kan haar hand genoeg te doen vinden, en is 't volstrekt niet noodig zoo met de bovengenoemde wet te jakkeren, dat de argumenten en bezwaren der tegenpartij niet tot hun recht kunnen komen.

Maar welk een koortsige haast de partijen van rechts bezielt, om tegen het einde van den vierjarigen politieken wedloop, toch maar ‘geplaatst’ te worden, heeft ook het gebeurde met de Radenwet bewezen.

In deze wet zullen Verzekeringsorganen in het leven worden geroepen, die hun werkzaamheden ten opzichte van de Ziektezoowel als tegenover de Ouderdomswet zullen moeten verrichten. Maar de Ziektewet is er nog niet; en 't zal nog wel wat duren eer zij er komt. En de Ouderdomswet kan heel goed in werking treden al mochten die Raden van Arbeid nog ontbreken. Er is dus in 't geheel geen haast bij 't in het leven roepen van deze Raden; dat kan nog gerust wat wachten. En 't ware dan ook zeer logisch om de Radenwet nog niet in te voeren voordat op zijn minst de Ziektewet zou zijn aangenomen. Vandaar ook, dat de heer Patijn een amendement indiende, dat mede onderteekend was door leden van andere linksche groepen, om te bepalen, dat de Radenwet niet in werking zou treden vóór de Ziektewet zou zijn aangenomen.

Men zou zoo zeggen, dat dit zóó vanzelf sprak, dat daar niets tegen in te brengen viel, want een naakte Radenwet zonder meer - een wet, die werk heeft te verrichten, dat andere wetten haar zullen opdragen - heeft immers geen zin vooraleer die

wetten er zijn. Bovendien, als de heer Lohman zijn zin krijgt en de nog aan te nemen Ziektewet zoo mocht worden gewijzigd, dat de Raden van Arbeid geheel overbodig worden, wat heeft men dan aan een Radenwet!

Maar zoo dacht de Regeering er niet over; zij wilde er niets van weten. Natuurlijk draaide zij om de zaak heen en zocht zij uitvluchten om aan de logica van dit amendement te ontkomen. Maar een der redenen, waarom zij zoo op de dadelijke aanneming dezer wet zal zijn gesteld, is bepaald deze - maar dàt kon zij zoo openlijk toch niet zeggen! - dat zij vele nieuwe vette baantjes schept. En wat is aanlokkelijker voor de partijgenooten van een ministerie tegen den verkiezingstijd, dan te weten dat als het Kabinet blijft zitten, er goede postjes vergeven zullen worden en dat daar natuurlijk de propagandisten, die zich in dien tijd verdienstelijk maken, 't eerst voor in aanmerking zullen komen. Burgemeestersbenoemingen onder dit ministerie hebben zulks reeds bewezen.

Maar wat te denken van een minister als Talma en wat te denken van diens houding, wanneer men nagaat wat hij zegt en doet bij de behandeling der Radenwet in de Kamer, en wat hij zegt en schrijft in de stukken over deze wet?

Men zie maar eens!

Tegenover het amendement-Patijn, dat ten doel had de Radenwet niet in te voeren voordat de Ziektewet is aangenomen, neemt hij een afwijzende houding aan en spreekt hij een non-possumus uit.

Neen, dat gaat niet - zegt de heer Talma.

En in de stukken, bij de schriftelijke behandeling, zegt deze zelfde heer Talma, dat deze wet *niet* is in te voeren '*zonder* dat ook de Ziekteverzekering wettelijk is geregeld en kan worden ingevoerd'.

Dus juist het omgekeerde!

Terecht heeft het Handelsblad er dan ook op gewezen, dat de houding der Regeering in het afgeloopen parlementaire jaar - dat hij een 'stormjaar' noemt, wegens de woeligheid in de Kamer en in de politiek - leelijk is geweest en haar prestige moet hebben verminderd.

Zij stond, in gewichtige kwesties, eigenlijk alleen dàn sterk,

wanneer de Minister van Oorlog haar vertegenwoordigde. Diens even beleidvolle als vaste figuur won niet alleen links en rechts vertrouwen en sympathie, maar vond rechts ook de, voor een gestadige politiek, zoo onontbeerlijke eenheid tusschen regeering en regeeringsmeerderheid.

'En na de mislukkingen die, op militair gebied, in vorige jaren onder dit Kabinet hadden plaats gehad (de verspilling van Minister Sabrons noodwet, daarna het falen van diens tweeploegenstelsel en eindelijk het struikelen van Minister Cool) kreeg het Kabinet, nu althans op dit hoofdpunt van zijn program, op 't stuk van oorlog, sukces. Op dat van Marine echter allerminst.

En in scherpe tegenstelling tot de kracht, die regeering en regeeringsmeerderheid in zake *oorlog* in 't afgeloopen jaar ontwikkeld hebben, stond de groote onzekerheid, de aarzeling en de zwakte van hen beiden op *sociaal gebied.* Telkens bleek daarbij òf een min gelukkige leiding achter de Ministerstafel, òf gebrek aan eenheid rechts, òf beide. Waarbij dan nog kwam, dat de Minister niet zelden socialistische hulp kreeg, die hem, minister van arbeid in een rechtsch, anti-socialistisch kabinet, eigenlijk nog meer schaadde in zijn prestige, dan het gemis aan steun van rechts. Zeer sterk is dan ook in dit jaar wel uitgekomen, dat de "beginselen, levend in de partijen der rechterzijde", niet die zijn waarop men, op den duur, een homogene, sociale politiek kan bouwen. Na meer dan vier jaar levens (d.w.z. langer dan een kabinet gemeenlijk van de kiezers te leven krijgt) is op 't stuk der groote sociale wetgeving, die, naast het militair vraagstuk, de hoofdtaak zijn moest van het ministerie-Heemskerk, nog geen enkele wet in 't Staatsblad gekomen. En het eenige fragment, dat het althans gebracht heeft tot aan de Eerste Kamer, de Radenwet, is, zooals het daar ligt, een hotel zonder gasten of een nest zonder vogels. Het is zeer twijfelachtig of het wel ooit inhoud krijgen zal.... en of het dus wel ooit zal worden uitgevoerd.

De Coalitie bleek eigenlijk alleen dàn nog waarlijk en van harte één, wanneer er onderwijssubsidies waren te halen, hier en in Indië. Dan stond men rechts geestdriftig pal voor een "bouwwetteke", dat weer 5 ton in de bizondere kassen stuwde; dan blaakte men voor het converteeren van Indische openbare

scholen en zendingsscholen, en dan wist men Minister Heemskerk in de Eerste Kamer en Minister Malefijt in de Tweede, wanneer dezen althans nog eenige matiging wilden betrachten, ongezouten aan 't verstand te brengen dat, op dit punt, verdraagzaamheid on-christelijk was. Geen tolerantie werd, zoodra men raakte aan de christelijke beurs, getolereerd. En de minister, die, in naïef besef van zijn ministerieele verantwoordelijkheid, dezen plicht als partijman niet recht bleek te verstaan, die werd... afschuwelijk misverstaan. 't Zal hem zijn heele leven heugen!

Overigens wist men, rechts en aan de regeeringstafel, de coalitie-eenheid nog te bewaren in zaken van oorlog, maar dat is gelijk gezegd, goeddeels te danken aan de figuur die daarbij achter die tafel stond.

En in de sociale wetgeving bleken de eerste groote pogingen òf te falen òf maar amper tot een schijn-sukces te leiden'.

Alvorens naar huis te gaan, deed de Kamer toch nog iets méér af dan de Radenwet.

Maar daarover zoo dadelijk.

Eerst willen we nog op iets wijzen, nml.: op de beteekenis van den loop der zaken bij de Radenwet.

Deze gang van zaken is niet meer of minder dan een sukces voor Dr. Kuyper geweest.

Men weet nog wel, dat de heer Kuyper geëischt had, dat de Ouderdomswet dit jaar nog behandeld zou worden; hij wilde dezen buit voor de aanstaande verkiezingen binnen hebben; hij stelde zelfs een ultimatum aan de Regeering; was de wet binnen den genoemden tijd niet afgehandeld, dan - zoo dreigde hij - zou hij zijn medewerking aan de overige sociale wetten van deze regeering onthouden. En zooals 't in het begin met de Ziektewet liep, liet 't zich aanzien, dat de Kamer ook niet meer aan de Pensioenwet toe zou komen.

Maar op 't laatst hebben de zaken nog een wending genomen.

Het is nu zeker, dat de Ziektewet vooreerst van het tapijt is; noch dit jaar, noch in 1913 zal zij in behandeling komen; zij ligt plat.

Maar daarvoor in de plaats is nu de Ouderdoms- en Invaliditeitswet gekomen; die moet er, zooals we hierboven al zeiden, in Oktober nog door.

En Dr. Kuyper heeft dus zijn zin. De Regeering heeft hierin

moeten berusten; zij heeft het hoofd moeten buigen voor de bedreiging van Abraham den Geweldige.

Dit beteekent dus, dat Dr. Kuyper de leiding aan den rechtschen kant weer in handen heeft!

En nu nog iets over de andere wetten, die de Kamer vóór het uiteengaan nog heeft afgedaan en aangenomen.

In de eerste plaats dan heeft zij een goeden ton (*f* 110.000) toegestaan als subsidie voor de Centrale Commissie voor het Plan 1913.

Een koopje!, zouden we zoo zeggen. De herdenking van de honderdjarige zelfstandigheid van een land betaald met een ton - nu, dàt brengt de duurte er niet in; minder kan 't al niet. En moet dit bedrag nu als de maatstaf beschouwd worden van wat Regeering en Kamer die zelfstandigheid waard vinden? Dan achten we de boosheid van den heer Schaper, die verklaarde dat hij en zijn partijgenooten het volgend jaar niet zullen meejubelen, wel wat overdreven, want veel te jubelen, zal er voor dien ton niet wezen, vooral als men weet, dat die 100.000 niet eens door ons zelf verjubeld mogen worden, maar dat zij gebruikt zullen moeten om in het buitenland bekend te maken, dat we honderd jaar onafhankelijk zijn.

Maar niet alleen, dat we het volgend jaar zullen laten zien hoe *onafhankelijk* we zijn, maar het buitenland zal dan ook te weten komen hoe *eerlijk* we zijn. Want we zijn aan officieele eerlijkheid gaan doen.

In de tweede plaats toch heeft de Kamer de Auteurswet aangenomen, die 't onmogelijk zal maken, dat men o.m. in het buitenland onze artiesten besteelt en tekort doet. We zijn echter overtuigd, dat alles zoowat bij 't oude zal blijven, en dat de letterkundigen, die men voor deze zaak heeft opgewarmd, zullen ervaren, dat, als er eenig profijt door te halen is, niet zij maar hun uitgevers het zullen empocheeren.

In dit opzicht is de wet voor een vier- of vijftal Nederlanders gemaakt (de heeren Heijermans, Van Eeden, Couperus c.s.), als zijnde de eenigen, voor wier werk men zich in het buitenland wel eens interesseert.

De derde der aangenomen wetten is echter de belangrijkste, nml.: de wet op het Staatsmijnveld.

Op 't oogenblik worden in Limburg door partikulieren 5 à 6000 H.A. mijnveld geëxploiteerd, terwijl het mijnveld van den Staat slechts 19.000 H.A. groot was. Door de nieuwe wet worden aan die oppervlakte nu een goede 7000 H.A. toegevoegd.

Op die manier blijft de Staat de partikulieren de baas.

En dat moet hij ook.

Niet alleen, dat 't wenschelijk is, dat de Staat de beschikking over een groot deel der kolen, die als brandstof voor de moderne industrie niet uitsluitend in handen van lieden gelaten mag worden, die er een spekulatie-artikel van maken en de industrie dus kunnen lam slaan, maar de arbeidsvoorwaarden in dienst van Staat zullen voor de mijnwerkers beter kunnen zijn dan bij partikulieren - het is dus ook in het belang der werklieden in dit bedrijf. Bovendien - en dat argument was van Dr. Nolens - stroomen nu in Zuid-Limburg allerlei vreemde werkkrachten het land binnen, en de Staat behoort te zorgen, dat dit deel van het land zijn nationaal karakter blijft behouden.

Deze wet lijkt ons dus goed toe.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXIV.

‘Doch mit des Geschickes Mächte
Ist kein ew'ger Bund zu flechten,
Und das Unglück schreitet Schnell’.

SCHILLER.

Er heerschte reeds sedert weken een sombere, gedrukte stemming in Konstantinopel. Zij was niet het gevolg van den oorlog: daaraan had men zich reeds lang gewend, als aan een noodzakelijk kwaad, dat men nu eenmaal op den koop toe moest nemen. Maar er waren andere omstandigheden, die zorg en bedruktheid deden ontstaan. Vage geruchten werden gehoord over de onlusten in Albanië, over muitende officieren in Monastir, over allerlei gebeurtenissen, die voor de regeering wel zeer onaangenaam moesten zijn.

Maar officiëele berichten waren niet te krijgen en zoo moest men zich tevreden stellen met de geruchten, die in de koffiehuizen van Pera en Galata werden besproken, en met de mededeelingen, die door Europeesche bladen werden ontvangen. Vooral onder de officieren in Konstantinopel in garnizoen was een zeer bijzondere stemming waar te nemen.

Het zelfbewuste optreden van de Turksche officieren was een der merkwaardigste verschijnselen van de nieuwe aera. Het was alsof zij allen het beroemde sonnet van Heine hadden geleerd:

‘Ich bin's gewohnt den Kopf recht hoch zu tragen.
Mein Sinn ist auch ein bischen starr und zähe:
Wenn selbst der König mir ins Antlitz sähe,
Ich würde nicht die Augen niederschlagen’.

Dat waren de officieren die zich den roem konden toeschrijven de revolutie van 1908 te hebben tot stand gebracht, de contrarevolutie van 1909 te hebben doen mislukken, de grondwet te hebben beschermd tegen den aanslag van Abdoel Hamid. Zoolang de tyran nog heerschte in Yildiz zag men weinig kranige officieren in de hoofdstad. Men ontmoette er slechts de weinig imposante troepenofficieren, die geen academische kennis hadden opgedaan, maar van soldaat af waren opgeklommen. In hen had de Sultan vertrouwen. Zij lazen geen buitenlandsche kranten, kenden geen vreemde talen, hadden geen omgang met buitenlanders, verkeerden slechts met elkaar en met hunne soldaten; zij waren niet besmet met West-Europeesche democratische denkbeelden. Zij waren trouw, geloovig, bereid alles te doen voor Allah, Mohammed en den Padisja.

En naast deze verwaarloosde, slecht geschoren, slecht gekleede beroepsofficieren, die in kleeding en voorkomen weinig verschilden van den troep, waaruit zij waren voortgekomen, zag men in de straten van Stamboel elegante moederszoontjes, tirés à quatre épingles, de adjudanten en gunstelingen van den Sultan, zoons van pasja's of andere hooge hofambtenaren.

Maar de élite van het Turksche leger, de luitenants en kapiteins die in Europa hun opleiding hadden genoten, en die met moderne denkbeelden over de wereld, over het geloof, over Allah, Mohammed en den Padisja waren teruggekeerd uit Frankrijk of Duitschland, waren niet in Konstantinopel. Zij waren naar Macedonië of Klein-Azië gezonden. Dat waren de samenzweerders, die van een nieuwen politieken toestand droomden, en die door de spionnen van den Sultan voortdurend werden bewaakt en nagegaan.

Kwam zulk een officier toevallig eens in Konstantinopel, dan paste hij wel op, den kop niet te hoog te dragen; want Abdoel Hamid hield dat voor een ziekte, die naar zijn meening het best kon worden genezen door het te hoog gedragen lichaamsdeel eenvoudig te laten afhakken.

Dat alles veranderde na de omwenteling van 1908.

De gunstelingen van Yildiz verdwenen, de onderofficieren in officiersuniform werden naar afgelegen garnizoensplaatsen gezonden. In de straten van de hoofdstad zag men nu de knappe jonge mannen, die trots het hoofd ophieven, wijl zij door ieder als de redders van het vaderland, de beschermers der grondwet werden geëerd.

Zij waren de uitvoerders geweest van de plannen der samenzweerders, die in de dagen van het Hamidische absolutisme in alle groote steden van Europa overlegden op welke wijze de autocratie kon worden bestreden, de constitutie kon worden ingevoerd. Zij waren de leiders en voormannen geweest van de geheime clubs, die in alle belangrijke plaatsen van Albanië en Macedonië waren gevormd; zij waren de dragers der vrijheidsgedachte, die door de militaire revolutie plotseling in geheel Turkije werd uitgesproken en weerklank vond in de allerwege geuite leus: 'Jaschaszyn watan, Jaschaszyn huriet!' Leve het vaderland, leve de vrijheid!

Met het ineenstorten van het absolute stelsel waren het deze clubs, die de politieke macht aanvaardden, en die onder de leiding van het te Saloniki gevestigde 'Comité voor Eenheid en Vooruitgang' in alle plaatsen als organiseerende en leidende vereenigingen optraden. En dat deden zij zoo snel en zoo goed, dat zij in 1909, toen Abdoel Hamid zijn contrarevolutie organiseerde, met de hulp van het Macedonische legerkorps, dat onder bevel van Mahmoed Schefket-pasja stond, de reactionaire poging van den vorst konden voorkomen en den kalief van den troon konden werpen.

Maar de Jong-Turken begingen in hun ijver voor de vrijheid een massa fouten. Zij gingen te ver. Zij waren gewoon aan de West-Europeesche toestanden, die de groote massa van het Turksche volk niet kende. Zij voerden nieuwigheden in, die op de geloovige Turken een ongunstigen indruk moesten maken. Zij stonden, dadelijk na de afkondiging der grondwet, toe dat Turksche dames zonder den sluier, den haïck, zich op straat vertoonden, iets wat voor ons van zelf sprekend is, maar door den islamiet als een zedelijke en religieuse monsterachtigheid wordt beschouwd. Zij begrepen niet, dat er een overgangstijdperk

moet zijn, dat het volk moet gewennen aan andere zeden en gewoonten, zoo goed als aan andere politieke gebruiken. Zij zagen niet in, dat in een paar dagen niet kon worden gewijzigd, wat door de eeuwen is gevestigd.

Zoo ging het ook op ander gebied.

Bovendien was er gebrek aan eenheid van opvatting. Het comité te Saloniki, dat onder leiding van Ahmed Riza stond, had centraliseerende en nationalistische beginselen; het comité te Konstantinopel onder prins Sabaheddin, een neef van den Sultan, was voor decentralisatie en uitgebreide autonomie. Het comité te Saloniki, dat de meest radicale denkbeelden had, kwam voortdurend in botsing met dat te Konstantinopel, dat een gematigde houding aannam en de grondwettige rechten van den kalief wilde beschermen.

En wat het ergst was, het comité wilde een kabinet hebben, dat uit gehoorzame dienaren bestond, en het wilde, over den Sultan en dat kabinet heen, zelf de leiding behouden, zelf alles regelen, zelf de regeering in handen hebben. Dit ging zoover, dat in de belangrijkste quaesties het comité zelf de beslissing nam, en met voorbijgang der Porte bevelen gaf aan provinciale en plaatselijke autoriteiten.

Het gevolg daarvan was, dat er weldra moeilijkheden ontstonden in de nationaliteitenquaestie. Het comité te Saloniki wilde centraliseerend optreden en sloeg de wenschen van de Macedonische en Albanische comité's, die op autonomie en nationale begrenzing der vilayets aandrongen, in den wind. Voor de christelijke bevolking werd lager onderwijs in de moedertaal toegestaan, maar in alle middelbare en hoogere scholen zou het onderwijs worden gegeven in het Turksch. Wat onmiddellijk aanleiding gaf tot protesten van Bulgaren, Grieken, Albaniërs en Serviërs in de Europeesche vilayets.

Er ontstond al spoedig twist en vijandschap tusschen het hoofdcomité en de provinciale comité's.

Wie vormden eigenlijk het hoofdcomité?

Niemand wist het. Diep geheim bleef de samenstelling. Voor ieder, die niet tot den ingewijden kring behoorde, was het een geheim, wie belast was met de leiding der zaken, met de regeling van het lot van het land. De zittingen hadden plaats met gesloten

deuren, liefst des nachts. In Saloniki werd alles geregeld, hier kwamen alle draden samen, hier werd alles bedisseld en beredderd; maar niemand wist door wie.

Dit geheimzinnige karakter gaf het comité in den aanvang een zekere beteekenis. De Oosterling houdt van het geheimzinnige; hij zweert graag samen, in 't geniep, des nachts, nu eens hier, dan weder daar.

Maar op den duur kon het niet uitblijven, dat er moeilijkheden ontstonden, wijl de comité-leden, nieuwelingen op het gebied der practische politiek, onverantwoordelijk en zelfs niet bekend waren.

Zooals het comité poogde te heerschen over den Sultan en de regeering, poogde het ook het parlement aan zijn invloed te onderwerpen. Door de organisatie, die over het geheele land was verspreid, werden de verkiezingen voor de kamer geleid; in alle plaatsen gaf het comité de namen aan van de kiesmannen en van de candidaten. Dit gaf al dadelijk aanleiding tot botsing tusschen de comité's en de zelfstandige liberale leiders.

Maar in het parlement kreeg het comité de overgroote meerderheid.

De ontevredenheid over den machtigen, grooten invloed van het comité, over het misbruik van gezag voor persoonlijke bedoelingen, over het nepotisme van comité-leden werd gaandeweg grooter. Het werd gewoonte in Turkije te spreken over het Comité van Eenheid en Samenwerking, dat de eenheid niet bevorderde en de samenwerking niet wenschte.

Het is zeker, dat ook de oppositie bij haar strijd tegen het comité onbillijk was. Want niemand kon vergen van het comité dat het, als door een wonder, alle nadeelen en noodlottige gevolgen van het oude stelsel, in eens zou wegnemen, dat het de noodige hervormingen als door een tooverslag zou doen tot standkomen.

De buitenlandsche gebeurtenissen deden den haat tegen het comité, die in menig district openlijk werd gepredikt, nog toenemen.

De onafhankelijkheidsverklaring van Bulgarije, de annexatie van Bosnië en Herzegowina door Oostenrijk-Hongarije waren de eerste openlijke nederlagen van het comité. De oorlogsverklaring door Italië en de aanval op Tripolis deden in de Turksche kamer

openlijk verzet ontstaan tegen het comité. Het werd beschuldigd niets te hebben gedaan, om de verdedigingsmiddelen van het land in goeden toestand te brengen, en de oppositie in de kamer wilde daarvoor zelfs de regeering van Hakki-bey in staat van beschuldiging stellen.

De onwettige sluiting der kamerzitting maakte aan dit kabaal een einde. En de nieuwe verkiezingen, die in het begin van dit jaar werden uitgeschreven, versterkten de macht van het comité in de kamer. Door de hulp der regeering en de onderdrukking van de oppositie werd elke tegenstand van de zich liberaal noemende partij onmogelijk gemaakt. De provinciale pers werd, zoo zij zich niet aan de bevelen van het comité onderwierp, eenvoudig gekneveld, de hoofdleiders van het verzet werden onder de wapens geroepen, of gevangen gezet. Met handen vol werd het geld uitgegeven, om stemmen te werven voor de candidaten van het comité. Het resultaat was, dat wel enkele leden der oppositie werden gekozen, maar dat de overgroote meerderheid der kamer uit aanhangers van het comité bestond.

Het gevolg van dit alles was, dat hoewel de kamer en de regeering met groote eenstemmigheid samenwerkten, de klove tusschen het volk en de regeering steeds grooter werd.

En nu deed zich het merkwaardige verschijnsel voor, dat de intelligente officieren, de mannen die in 1908 voor het comité hadden gewerkt, thans tegen dat comité gingen optreden.

Overal werden officiersvereenigingen opgericht, die zich verzetten tegen de door het comité gegeven bevelen. Mahmoed Schefket, de minister van oorlog in het kabinet Said pasja, heeft gepoogd door de wetgevende macht een besluit te doen uitvaardigen, waarbij aan de officieren verboden wordt zich met politiek bezig te houden. Maar het antwoord van de officieren was een weigering - zoodat de minister moest aftreden, en de uitvoering van de wet aan andere handen overlaten.

Het ergst toonen zich de zonderlinge toestanden, die in Turkije, en vooral in het leger heerschen, in Albanië. Sedert drie jaren beoogt de regeering de Albaniërs te ontwapenen en te onderwerpen, maar in hun zucht naar onafhankelijkheid zijn deze half beschaafde bergbewoners niet te temmen. Zij willen niet in het algemeene

gareel loopen, zij willen zelfbestuur hebben, hun eigen zaken regelen, zich niet laten regeeren uit Konstantinopel.

En terwijl Turkije in oorlog is met Italië neemt deze Albanische opstand voortdurend toe in omvang en beteekenis. De regeering in Konstantinopel had dien opstand als van weinig belang beschouwd en maakte zich niet druk erover. Met eenige bataljons meende zij dien gemakkelijk te kunnen onderdrukken. De eischen der Albaniërs werden geweigerd, en troepen afgezonden om de opstandelingen tot reden te brengen.

Doch nu gebeurde iets onverwachts. De officieren en soldaten, naar Albanië gezonden om de opstandelingen te bestrijden, weigerden die opdracht uit te voeren. Het leger wilde niet langer het werktuig zijn, om Ottomanen te bestrijden, geloofsgenooten dood te schieten. Een aantal officieren en soldaten deserteerden, liepen over naar de Albaniërs, versterkten de gelederen der opstandelingen.

Dat bracht het comité den nekslag toe.

Sedert het uitbreken van den oorlog met Italië was het prestige van het comité ontzettend gedaald, de opstand in Albanië heeft dit volkomen vernietigd. En zooals Mahmoed Schefket in 1909 zich opmaakte, om met de troepen uit Macedonië naar Konstantinopel te trekken en de contrarevolutie van Abdoel Hamid te vernietigen, zoo dreigde nu Tajar-bey, de aanvoerder der muitende officieren in Monastir, als de eischen der Albaniërs niet worden ingewilligd, met het garnizoen van die stad naar Konstantinopel op te rukken, om het kabinet en de kamer uiteen te drijven.

Het kabinet heeft de uitvoering van die bedreiging niet afgewacht.

Nadat eerst Mahmoed Schefket-pasja, de minister van oorlog, gepoogd had door zijn opoffering het kabinet-Saïd pasja nog te redden, is nu ook het geheele kabinet afgetreden, wijl het bleek dat de zee der ontevredenheid niet bedaarde, toen Jonas overboord was geworpen.

En zoo is, te midden van een buitenlandschen oorlog, in het Turksche rijk niet alleen een ministeriëele crisis uitgebroken, maar een crisis, die voor Turkije en voor geheel Europa ernstige gevolgen hebben kan.

Het Jong-Turksche comité toch, voortgekomen uit een militaire beweging, ziet zich in een hoogst ernstig oogenblik verlaten door het leger. Geen enkele generaal werd bereid gevonden de erfenis te aanvaarden van Mahmoed Schefket-pasja, die tot dusver met zijn zwaard, zijn gezag en zijn ervaring het comité steunde. En daardoor is de grond weggezonken onder de voeten der regeering niet alleen, maar ook onder die van de Jong-Turksche partij. Uit een hervormingspartij had deze zich geleidelijk ontwikkeld tot een militaire partij; maar een militaire heerschappij die niet meer den steun geniet van het leger en zijn aanvoerders is ondenkbaar. Met het kabinet-Saïd pasja valt dus ook de Jong-Turksche partij, het Comité voor Eenheid en Samenwerking.

En voor Europa ontstaat nu de groote vraag: welke gevolgen dit hebben zal voor de binnenlandsche en buitenlandsche staatkunde van Turkije. Niemand kan nog de gevolgen van deze wijziging voorzien. Sommigen meenen, dat de verandering het sluiten van den vrede met Italië zal bespoedigen, anderen zijn overtuigd van het tegendeel. Het leger, dat steeds meer besef krijgt van zijn macht, de officieren die meer dan ooit in Turkije ‘den Kopf recht hoch tragen’ zijn beslist tegen een vrede, zoo die in strijd is met de waardigheid van het land.

Ahmoed Moektar-pasja, de voorzitter van den Senaat aan wien de vorming van een kabinet is opgedragen en daardoor de taak om in de verwarring orde te scheppen is een der bekwaamste militairen, een der helderste koppen van Turkije. Maar zal hij in staat zijn de ontevreden officieren tot hun plicht te brengen, nadat zij geweigerd hebben zich te onderwerpen aan Mahmoed Schefket, nadat zij door hun houding het kabinet Saïd pasja en het comité hebben omver geworpen?

Het gezag dat thans in Turkije optreedt, moet zoo het iets zal kunnen tot stand brengen, door elkeen geëerbiedigd worden. En op dit oogenblik is er geen gezag, heerscht een toestand die erger is dan anarchie. In den strijd tegen Italië, in den strijd tegen allen die van Turkije's vernedering gebruik willen maken, om zich te verrijken, is eenheid meer dan ooit noodig. En overal waarheen men het oog wendt ziet men oneenigheid, twist, verschil van meenig, chaos.

Hoe moet daaraan worden tegemoet gekomen?

Het vormen van een nieuw kabinet is slechts een hulpmiddel. Want het is niet een kabinet, dat viel, maar een stelsel. Dit is geen crisis, maar een omwenteling. Met een groote snelheid wordt een nieuwe toestand in 't leven geroepen, waarvan niemand zeggen kan hoe hij er zal uitzien. Het Jong-Turksche comité kan nog heel wat meesleepen in zijn val - en zelfs voor den Turkschen staat kan die val noodlottig worden.

Want vrienden heeft Turkije niet. Overal staan ze op den loer, de wachtende erfgenamen, om over den zieken man heen te vallen, als hij straks den laatsten adem heeft uitgeblazen, om te pogen een stuk van de erfenis machtig te worden. Tegen den Osmaanschen staat worden openlijke en geheime plannen gesmeed. En wie zal in staat zijn die aanvallen af te slaan? Wie, het Turksche Rijk te behoeden voor de openlijke en geheime belagers?

Meer dan ooit moet Europa alle aandacht wijden aan den Balkan, zoo het niet plotseling uit zijn overpeinzingen wil worden opgeschrikt door een hevigen, onbluschbaren brand die grooter omvang kan aannemen dan iemand wenscht of vermoedt.

En daartegen waarschuwde Horatius reeds toen hij in zijn ‘Epistolae’ zeide

‘Neglecta solent incendia sumere vires’.

Mevrouw Bosboom-Toussaint herdacht door Willem Kloos.

Nu het den 16^{en} September a.s. een volle eeuw zal geleden zijn, dat Anna Louise Geertruida Toussaint werd geboren, mag hier waarlijk een woord van herinnering en hulde niet worden gemist.

Want juist, wijl het niet te ontkennen valt, dat de Nederlandsche letterkunde van dezen tijd een heel andere is, als Zij gewenscht kan hebben, ja, dat het tegenwoordige geslacht lijnrecht, met zijn denken en werken, ingaat tegen heel veel van wat Zij heeft mogen hopen en nastreven, juist daarom past het des te meer, dat wij eerbiedig ons opstellen aan deze zijde dier ondoorgrondelijke geul, die Leven scheidt en Eeuwigheid, en voor Hare nagedachtenis en de monumentale reeks van werken, die deze onsterfelijk zullen doen wezen, de verzekering komen brengen, hoe wij, met al verschil van geestlijk inzicht tusschen Haar tijd en den onze, Haar toch moeten vereeren en gaarne belijden als de allerbegaafdste Nederlandsche vrouw van de eerste drie kwartalen der 19de eeuw.

Het tegenwoordige geslacht van letterkundigen behoort slechts voor een klein gedeelte tot Hare geloofsgenooten en gelijk-gezinden, maar daar deze laatste, volgens Haar eigen niet ongerechtvaardigde klacht, de viering van Haar 70sten verjaardag bijna onopgemerkt lieten voorbijgaan,[1)] en zich dus blijkbaar te weinig aan Haar gelegen laten liggen, bestaat er voor ons andren een des te heiliger reden, om Haar, ook op dezen honderdsten verjaardag, te gedenken met stillen eerbied en dankbare vreugd.

Mevrouw Bosboom was - uit Haar geheele werk, ja zelfs uit bijna iedre van Haar andere uitingen blijkt het - wat men een orthodox-geloovige noemt. Maar Haar orthodoxie was er eene

1) Dyserinck blz. 229.

van een soort, waarmede ook een andersdenkende, zooal niet zich vereenigen, dan toch sympathiseeren kan.

Voor een waarlijk-vrijzinnige immers - dat is, voor iemand, die niet slechts om zijn ontkenning van sommige stellingen zich 'vrijzinnig' durft noemen, maar die het ook waarachtig, tot in zijn diepste Wezen, *is* - kan datgene wat een ander over de Wereld van het Metaphysische als de waarheid aanneemt, nooit een reden zijn om dien andere minder te achten, dan deze wezenlijk, door zijn geestlijke kwaliteiten, verdient. De tijden der blinde Multatulianen, die iederen geloovige voor per se verstandelijk-minderwaardig en dus een beetje belachelijk hielden, zijn gelukkig voorbij. Multatuli-zelf toch had, op zijn wijze, een knap hersenstel, maar geenszins was zijn intellekt van een hoogere orde dan dat van Dr. Johnson, Coleridge, Friedrich von Hardenberg, of andre zich een God denkende schrijvers is geweest. Ja, zelfs zijn de twee laatsten, door hun diepte en oorspronkelijkheid, stellig zijn geestlijke Meerderen te noemen. En het eenige wat de geloovigheid soms tot een minder-wenschlijk verschijnsel maakt, is geenszins de geloovigheid zelve in haar zuiversten aard - want daar moet men sympathie, ja, eerbied voor voelen - maar alleen de afdwaling harer eerzucht, om te willen heerschen over andersmeenende menschen, en hun te willen voorschrijven, wat zij hebben te denken en te doen, óók in kwestie's waar het geloof, in zijn mooiste verschijning, nl. als de hartstochtlijke zich-zelfovergave aan het als-persoonlijkheid gedachte Bovenaardsche, slechts in zeer los verband iets mee te maken hebben kan.

Ik geloof, dat Mevrouw Bosboom zelve het met deze beschouwingen niet oneens zou zijn geweest. Want zooals Dr. Johs. Dyserinck het in zijn leerzame en leesbaar-geschrevene biografie heeft uitgedrukt (blz. 279).[1)]

'Het was een sprekende karaktertrek in mevrouw Bosboom, dat zij steeds waar het pas gaf in hare werken het onomwonden heeft gelaakt, als de geestelijke leiders op de doolwegen der politiek traden, als zij verkiezingsagenten werden.'

Kan het zijn, dat dit standpunt der beroemde schrijfster haar geloofsgenooten minder voor Haar innam, en dus de oorzaak is

1) Zie ook bladz. 277 van Dr. Johannes Dyserinck, A.L.G. Bosboom-Toussaint. Levens- en karakterstudie. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

geworden van de weinige geestdrift, door de recht-zinnigen, bij Haar zeventigsten verjaardag, betoond? Waarbij nog gekomen kan zijn, dat, over het algemeen, de orthodox-geloovigen een predikant, die eenige bundels godsdienstige toespraken schrijft en uitgeeft, vaak voor een belangrijker letterkundige grootheid zullen houden, dan zelfs een vrouw als Mevr. Bosboom, die kunst en godsdienst in zich vereenigend, de laatste door de eerste te bevorderen dacht. Immers, iemand die niets dan een letterkundige is, wordt niet omglansd door de glorie, die van een geestlijke bediening afschijnt, en ter andre kon onze jubilaris in alle theologische, dus de ‘eenigbelangrijke’ kwestie's van het leven, onmogelijk zoo goed thuis zijn, als een geestelijke dat wezen zal.

Maar dit daargelaten. Mevrouw Bosboom wou niet kunstenares zijn alleen: of liever zij hield het ervoor, dat de letterkundige kunst nog iets anders had te doen als objectief het levende leven of de schoonheid uit te beelden; de kunst, volgens Haar, had te ‘stichten’, d.w.z. de lezers, door hen te wijzen op en te doordringen van het Hoogere, beter te maken dan zij voorheen waren geweest. En *dit* nu juist is het kardinale punt, waarop Mevrouw Bosboom's manier van werken van die der nieuweren, der thans levenden, te verschillen schijnt.

Het verschil tusschen Haar en de huidigen is, bij nauwkeurig bekijken, echter niet zoo groot als het lijkt. Want wel staat het geslacht van '80, in zijn geheel genomen, er algemeen bekend voor, dat het niets met stichting wil te maken hebben, en dat het dus, bij herhaling, zich heeft verzet tegen dat eigenaardige en indertijd meest algemeen-geliefde gedeelte der literatuur van '40, hetwelk de lezers niet wou brengen tot het leven of de schoonheid, doch, evenals godsdienstige toespraken en traktaatjes dit beöogen, tot het kerkgenootschappelijke Geloof. Maar er heeft hieromtrent altijd, zoowel bij een gedeelte van 't publiek als bij een aantal recensenten, een niet onbelangrijk misverstand bestaan.

Want wat de Tachtigers bestreden en, als het te pas komt, door blijven gaan te bestrijden, is geenszins de godsdienstige stemmingzelve, als essentie der kunst genomen, doch uitsluitend de hoogstonvoldoende wijze waarop sommige schrijvers die stemming in hun verzen hebben geuit, onvoldoende, doordat die stemming meer

in hen bestond als een nuchter-gewetene gedachte dan als een hun heele psychische Wezen vervullend en bezielend gevoel.

Mevrouw Bosboom daarentegen - het blijkt uit de beeldende kracht Harer werken, uit de, als een zeevlak, bij zachte, harmonisch-robuste windvlaag, onrustig-glijdende, breed-uitvloeiende zwiering Harer stil-voort golvende periodenreeksen, uit het aldoor-aangehoudene, maar ook steeds in de maat der schoonheid blijvende woord-geluid van haar groot-vrouwelijken stijl, - de Schrijfster van de 'Wonderdokter' en de 'Leycester-romans,' heeft de diepte van Haar arm menschlijk Wezen wèl voelen trillen door de ontroering van Haar streven, om het Eeuwige te benaderen en dus worden ook wij andersdenkenden, als wij Haar lezen, door de stil-innige echtheid dier ontroering gepakt. In haar mooie nederigheid durfde Zij slechts spreken van 'stichting' die Zij wou geven, maar Zij deed meer dan stichten, veel méer, want Zij gaf Kunst. O, als wij Mevr. Bosboom lezen, wordt het ons als loopen we door een stil, breed woud: en we hooren voortdurend een bedaard, statig ruischen hoog boven ons door de takken van de boome-reuzen gaan, terwijl van tijd tot tijd een zachte ademing schuin naar beneden langs ons voorhoofd waait.

Dit is de schoonheid van Mevrouw Bosboom, maar een schoonheid, waar men een beetje voor geoefend in het lezen moet zijn, om haar te kunnen gewaarworden, en die dus den gewonen godsdienstigen mensch, op wien, zooals op de meeste weinig-ontwikkelden, alleen een sterke, met kontrasten spelende redenaarskunst weet te werken, in de meeste gevallen te veel blijft ontgaan.

* * *

Ja, ondanks al het ongemeene Harer letterkundige gaven is Mevrouw Bosboom nooit populair geweest, en zal Zij dit hoogstwaarschijnlijk ook nimmer kunnen zijn. Want degenen die het met Haar geloof en Haar levensbeschouwing niet heelemaal eens kunnen wezen, - en onder de meest ontwikkelden in den lande vormen deze de meerderheid - komen er, uit den aard der zaak, niet zoo spoedig toe, om als lectuur een boek te kiezen van een, vóór al het andre, streng-godsdienstig auteur: terwijl de geestverwanten der groote Schrijfster - ik wees er zooeven reeds op - voor het meerendeel niet geestlijk hoog genoeg staan, of, juister,

het met een te groven letterkundigen smaak moeten doen, om behagen te kunnen scheppen in wezenlijke literatuur. De werken dezer Schrijfster gaan een beetje boven hun bevattingsvermogen, of, in elk geval, kunnen zij hen niet vlot genoeg verstaan, zoodat zij hen wel in abstracto goedkeuren, (omdat de Leiders hun dit voorpraten), maar er zelden een kijkje in nemen: want dan moeten zij, zooals zij bij ondervinding weten, dadelijk zichzelf bekennen, dat ze er weinig van genieten kunnen, omdat al die romans en novellen hun zoowel te geleerd-historisch, als te zelden aangrijpend van intrige zijn. Mevrouw Bosboom schreef dan ook, door de eigenaardigheid-zelve van Haar talent, dus zonder het te willen of te weten, alleen voor menschen, die veel begrijpen, zien en voelen kunnen, en dus van-zelf geschikt zijn, om zich te verplaatsen in een andere gedachtewereld en uitdrukkingswijze als de alledaagsche van jan-en-alleman.

Wie bv: den goedigen Van Maurik of den onbepaald zich uitrekkenden ouden heer Smits kan genieten, blijft niet-begrijpend, met open mond, voor Mevrouw Bosboom staan. Deze deelt dit lot met Potgieter, die evenals Zij en ieder waarachtig kunstenaar, er nooit toe is gekomen, om zijn eigen aard te verloochenen, ten einde den weinig gevorderden smaak der groote massa te kunnen bevallen, gelijk een aantal hunner tijdgenooten, tot schade van hun na-roem, het niet beneden zich hebben geacht om te doen.

Neen, Mevrouw Bosboom, in haar studeerkamer zittend, was er tevreden meê, te leven met de figuren van het door Haar geliefde Verleden, of met die Harer eigen verbeelding, en Haar gedachten en gevoel meê te geven aan de gedaanten, die voor Haar opdoemden, en die Zij dan deed uitgaan in de wereld op den kadans van Haar proza, tot een verrassing voor de betrekkelijk-weinigen, die kunnen genieten van wezenlijke Kunst.

En 't kwam nooit in Haar op, te vragen, zooals ook geen ander echt kunstenaar het ooit in zijn hoofd kan krijgen om te doen: Zou ik door anders te schrijven, als mijn geest uit zichzelf wordt gedreven om te werken, misschien meer kans krijgen, om de aandacht der goede lezers te trekken? En nooit ook kreeg Haar routine de overhand over Haar gave, en schreef Zij met nuchter bewustzijn, alleen om te preêken en dus praktisch nuttig te zijn. Zij schreef zooveel en zoodanig als Zij schreef, omdat en zooals Zij er aandrang

toe voelde, daar Zij van nature een goede en groote Schrijfster was.

En al wil ik natuurlijk met die betiteling volstrekt niet beweerd hebben, dat alles wat Zij op 't papier bracht, even voortreflijk, evenzeer van blijvende waarde zal wezen - trouwens dit is slechts met de werken van uiterst weinig schrijvers het geval - toch glom er in alles wat Zij schreef tenminste een vonk van Haar schoone Binnenste: geen bladzijde is er van Haar aan te wijzen, waar Haar psychisch Wezen niet aan meegewerkt heeft.

Om Mevrouw Bosboom, in Haar hoedanigheid van studie-mensch en schrijfster, volledig te kunnen beöordeelen, zou men ook moeten nagaan, in hoeverre de geschiedkundige achtergrond Harer voornaamste werken alles aan Haar heeft afgestaan, wat hij aan schoonheid en leven in zich bergt en slechts aan geestlijk-hoogstaande waarnemers onthult, en hoeveel Zij dus met Haar verbeelding en Haar eigen ideeën heeft moeten aanvullen, doordat de werkelijkheid Haar, bij gebrek aan oirkonden, te veel in geschiedkundigen schemer bleef: Maar misschien zou dit meer de taak van den zuiveren geschiedkundige zijn: de voornaamste plicht van den literairen kritikus blijft, te keuren, of het werk, dat hij beöordeelen gaat, hoe het dan ook ontstaan moge wezen, een levende en dus levenwekkende schepping kan worden genoemd. En voor dezen staat het vast, dat Mevrouw Bosboom moet heeten een scheppende geest, die het Verleden wist te bootsen, zooals Haar temperament en Haar overtuigingen het Haar zien lieten, een dichteres, die wij moeten vereeren en over Wie geen kwaad woord in den mond van den kritikus past. Zij heeft in die ons thans vreemd-lijkende negentiende eeuw, toen vlot-vloeiende gewoonheid, ondanks de protesten van Huet en Potgieter, door de meeste Nederlandsche schrijvers werd nagestreefd, als hun hoogste bestemming en door het publiek werd verheerlijkt als het sine qua non der Kunst, in zielvol werk na werk Haar mooie, diepe zelf aan Haar landgenooten gegeven als een levend bewijs, dat, ondanks alle teekenen des tijds, die op een stil voortwoekrend verval wezen, de ware geest van Holland nog geenszins was gestorven, maar onder den zwaren domper der loome tijdsomstandigheden, nog woelen bleef en gloren, gereed om op te laaien, zoodra er een nieuw geslacht zou opstaan als wegbezemster van den sleur.

Nogmaals, de huidige aera van kunst, die met '80 begon te

komen, nadat Emants, met zijn jeugdwerken, reeds eenige jaren vroeger het voorspel van de naderende literatuur had gegeven, die nieuwe aera, waarin zoowel de roman en de dichtkunst, als al het andere, tot nieuw leven ontwaakten, heeft Mevrouw Bosboom niet meer mogen beleven, heeft Zij nauwelijks als een paar heldere stralen aan de kimmen kunnen zien dagen. En het is zeer de vraag, of, als Zij de vermaard-geworden schrijvers-van-heden had kunnen opslaan, Zij eenige waardeering had kunnen voelen voor wat zóó ver afstaat van wat Zij als het hoogste en beste, ja, als het eeniggeoorloofde in de Kunst heeft beschouwd.

Maar het is eigenlijk gelukkig, dat dit zoo is, want juist, omdat er zoo'n zwakke historische band, zoo weinig geestlijke overeenkomst tusschen Haar en ons gevonden wordt, kunnen wij hier, met des te grooter kans op objectiviteit verklaren, dat wij van Haar houden en Haar vereeren, als de Kunstenares met het diepe gemoed, met de rijke verbeelding, en met den, voor wie Haar ernstig willen naderen, suggestieven schrijftrant, die Zij voor de besten onzer altijd geweest is, en voor de volgende geslachten ook blijven zal.

Fantasien[1] in december 1848 door A.L.G. Toussaint.

Wij zijn in de laatste maand van een hoogst merkwaardig jaar; en daar wel nooit eenige Decembermaand haren kring sluit zonder dat zij heeft uitgelokt tot overwegen, tot nadenken, tot terugzien, zal wel die van 1848 meer dan ooit, en bij meerderen dan immer, tot zulken terugblik stemmen.

Want wat niet al ligt daar weêr achter ons, sinds December 47 laauw en zwoel en toch donker van nevelen en raadselen eener toekomst, die zij niet vermogt op te klaren, haar gebied afstond aan de strenge Louwmaand, die toch niets deed dan het monster *grippe* ons op de keel werpen, en verder de orkanen van Februarij voorbereiden en plaats maken; - sinds dien December en deze dien wij nu zijn ingetreden, die zeer haast zal zijn doorgeleefd.

Vele groote volkeren zullen, met bloedige tranen, dus van maand tot maand hunne rekening maken, en met schaamte en weemoed het hoofd schudden over zich zelven, of met het knarsetanden van de wanhoop kermen over verdwenen volksgeluk, en over de verijdeling van luchtkasteelen, tot onmetelijke hoogte opgebouwd - maar topzwaar en zonder degelijk fondament - ineengestort bij de eerste aanraking met de werkelijkheid. Maar Nederland, ons Nederland, kan nu moedig en dankbaar het hoofd opheffen, kan nu rustig en fier op het verloopene twaalftal maanden terugzien. Nederland heeft weêr getoond wat het nooit heeft nagelaten te bewijzen, zoo vaak het op zulke proeven werd

1) Ter gelegenheid van de herdenking van Mevr. Bosboom's honderdsten geboortedag, herdrukken wij hier een artikel van Haar, dat ook in verband met het in 1913 te vieren feest onzer onafhankelijkheid, waarschijnlijk wel eenige belangstelling vinden zal. Voor zoover wij weten is dit prozastuk, na zijn verschijning in brochure-vorm, nooit meer op andere wijze gepubliceerd.
Red.

gesteld - dat het nog niet van de degelijkheid en van het gezond verstand der vaderen is ontaard, en dat waar het scheen voort te dommelen in de laauwheid eener onedele ruste, toch reeds de eerste wapenkreet van het zelfbehoud het wakker schudde en deed opstaan, opstaan niet tot de tuimeling van slaapdronkenen, die aangrijpen en afbreken wat hun in de handen valt; maar tot de nuchterheid en de helderheid van wie voelt, dat hij wel wat lange ruste heeft genomen, maar dat hij die kan inhalen door wijs en bedachtzaam werken.

De burgers van Nederland zich zelf bewust geworden, maar te wijs om loszinnig het tweesnijdend zwaard der zelfvernietiging uit de scheede te trekken, en de vlammende toortsen der vernieling over eigene daken te werpen, lieten met ernst en met klem, maar zonder onbesuisde aanmatiging hunne eischen en regten gelden, en wachtten vast en lankmoedig wat volgen zoude, maar niet zonder het gewigt te berekenen van iedere ure wachtens! En de Koning begreep die houding, begreep beter dan zijne toenmalige raadslieden de eischen van het oogenblik, overrekende snel de kosten van den strijd en de kosten van den vrede; of liever het bloed van Oranje sprak in hem, het bloed van Oranje, dat zich nooit verloochent, als het Nederlands welzijn geldt; hij beloofde vervulling van behoeften, die niet langer onvoldaan konden blijven, en hij stelde zulke mannen naast zich, die zeker van het vertrouwen en de instemming des volks, het schip van Staat konden voeren over klippen heen en onder stormen door in stiller wateren of in veiliger haven; mannen, die wisten wat zij wilden, en die deden wat zij moesten, en die bewezen hebben, dat de magt voor hen eene andere beteekenis heeft dan die van eigene grootheid.

Zoo heeft het volk van Nederland dan verkregen wat het met zoo ademloos verlangen heeft begeerd, en toch niet met ruw of boos geweld heeft gezocht; 3 *November* bragt hier zonder schok, zonder botsing, zonder iemands bloed en zonder iemands verderf zulke voorregten en zulke vrijheden, die dit tijdperk van onze eeuw nu eenmaal als onmisbaar heeft aangenomen, en om welke te verkrijgen men zich elders in dolle woede doodworstelt zonder eenen stap verder te komen, of het verkregene door eigene blinde uitsporigheid niet eens weet te genieten. Gelukkig, gezegend Nederland! wees gij dankbaar voor hetgeen gij nu hebt verkregen;

wees er rijk mede, en bovenal gebruik het, geniet het met wijsheid, met bedachtzaamheid, met kalmte, en zonder overspannen hersenschimmen. Overzie het jaar 1848 en wat het u heeft gebragt, en bouw u geene luchtkasteelen van volmaaktheid, die bij 't ineenstorten u sterker schokken konden; trek liever steen voor steen, maar op vaste rots, maar op hechte grondslagen, het gebouw van uw staatsgeluk op; bereken voorzigtig en met wijsheid de kosten; gebruik geene andere dan eerlijke en bekwame werklieden, en laat u niet ontmoedigen; al legt de uitvoering en de werkelijkheid u bezwaren voor, die niet vooruit in de omtrekken van het plan konden aangewezen worden. Verlies dan niet uw geduld, noch uwe lijdzaamheid, noch uwen ijver; verdenk dan niet terstond de bouwheeren of de werklieden, maar onderzoek en verbeter en beraad u goed eer gij afbreekt. Ziet gij, het jaar 1848 heeft u niet enkel eene gewijzigde Grondwet gebragt, het heeft u ook de gelegenheid gegeven den Munsterschen vrede te herdenken, waarvan het tweede eeuwfeest is verjaard. De Munstersche vrede, waarvan velen de beteekenis hebben vergeten of waarvoor zij de symphatie hebben verloren, gelijk die ook zeker meer op het gebied der historische herinneringen behoort, dan op het staatkundig leven van het tegenwoordige nog invloed vermag te oefenen; maar de zegepralen van een volk zijn nog geene nederlagen geworden, omdat overmagt van tijden en gebeurtenissen er de rijkste winst van hebben weggemaaid. De Munstersche vrede althans, die het eind was van tachtigjarigen strijd, van tachtigjarige worsteling, van tachtigvoudige teleurstelling welligt, waarbij toch altijd de geestkracht en het geduld tot nieuwe inspanning moed vatte; een tachtigvoudigen val welligt, door tachtigvoudig opstaan hersteld; de Munstersche vrede predikt althans, dat men langzaam kan gaan en toch zeker, en dat men met volharding ten einde komt, dat waar 't gezond verstand eendragt predikt, als middel tot zelfbehoud, zelfs de strijdigste belangen, de meest verschillende gevoelens zich met eenheid van wil tot hetzelfde doel kunnen aansluiten, en dat in het eind alle dingen medewerken ten goede, hen met wie God is, en wie vast houden aan Hem; want dat hebben onze vaderen gedaan. Zij hebben die tachtig jaren lang in vroomheid des harten geloofd aan de hulpe van God, zij hebben geknield in de vreeze Gods, en zijn altijd

opgerezen met nieuw vertrouwen op hun goed regt en hunne goede zaak; en het is dat gebed en dat vertrouwen, dat hen zoo rijk heeft gemaakt en zoo sterk; en het is daarom, o volk van Nederland! dat gij bij alle wapens van zelfverdediging uwer regten, die men u in 1848 in handen heeft gegeven, dat gij meer dan ooit u moet dekken tegen de verleidingen van de magt door het schild des gebeds. Zonder te gelooven, dat de Heer des Heelals zich beperken zou slechts de God van Nederland te wezen, is het immers duidelijk, dat Hij een geknield en geloovig volk eerder en rijker met Zijnen zegen zal bedeelen, dan volkeren in strijd en opstand tegen Hem, die Zijn bestaan loochenen, Zijne Almagt bespotten, zonder rouwe of schaamte zijne geboden overtreden, zijne inzettingen schenden, en de verheffing van een oproerig gemoed voor de bezieling der zelfstandigheid houden, waarmeê men de bliksems Zijner kracht kan trotseren. Volkeren, die rondtuimelen in vergoding van gedrochtelijke idealen, en die voor het gulden kalf der vrijheid een wanstaltig standbeeld hebben opgerigt, dat ineenstort zoo vaak zij er diensten van vragen, en waarvoor zij toch liever knielen dan voor het kruis der verlossing.

Maar wij noemden een standbeeld, en gij herinnert u allen, hoewel het niet met veel ophef aan uwe aandacht is gebragt, dat er in 1848 ook onder ons een standbeeld is opgerigt, en dat niemand dat als heiligschennis heeft beschouwd; een standbeeld voor Willem I., voor dien Prins van Oranje, die de Zwijger was bijgenaamd, en gij acht dit welligt onder de minstbeduidende gebeurtenissen van het merkwaardige jaar. Zeker, bij den eersten blik is het van zwak gewigt en schijnt het zonder invloed op het tegenwoordige, op de toekomst, en naauwelijks iets meer te wezen dan eene hulde aan het verledene; eene hulde, die eigenlijk reeds was gebragt; want in 't eind er was er een, een ruiterstandbeeld, waar velen meê te vreden zijn, maar dat op zijne tegenwoordige standplaats wel een weinig den indruk geeft of het daar is neêrgezet om de goede lieden schrik aan te jagen, die niet op de ontmoeting zijn voorbereid, hoewel dit toch niet de bedoeling kan zijn van onzen hoffelijken en kunstlievenden Vorst, voor of achter wiens paleis het is opgerigt. Ik heb verdriet van dit standbeeld; zoo dikwijls ik er eenen glimlach over waag, wordt mij geantwoord: ‘Ja, maar het paard is toch mooi.’ Men heeft

zeker alle regt om dat te antwoorden, maar zeker heeft de Graaf van Nieuwerkerke toch geene hulde willen brengen aan een paard? Anders ware het aardiger geweest het goede magere beest te bedenken, dat een andere Prins van Oranje bij Waterloo trouwe diensten heeft gedaan, dan ware het Fransche compliment aan den Hollandschen Vorst wel wat grover geweest, maar het had toch bij het volk zijn sympathie niet gemist.

Het andere, het nieuwe, waarvan wij moeten spreken, heeft nu reeds zijne plaats, en eene regt goede plaats naar ik mij voorstel. In 't midden van het plein, tegen over het paleis dat de erfgenaam der kroon bewoont met zijne zonen, die zijne erfgenamen zullen zijn, als wij hopen... Zekerlijk eene regt goede plaats in tweeërlei beteekenis!

Velen hadden gewacht, en ik was aan hunne zijde, dat dit monument daar zou zijn onthuld onder velerlei statelijke plegtigheden, ten aanzien niet enkel van het vorstelijk geslacht, dat als het ware zich zelve eerde in den grooten bloedverwant, maar ook ten aanzien van alles wat het volk van Nederland grootschs, aanzienlijks, eerwaardigs en beminnelijks heeft zamen te brengen; ten aanzien niet alleen, maar ook onder de toejuichingen der warme geestdrift van geheel de bevolking der hofstad, die op dat oogenblik geheel het volk van Nederland moest vertegenwoordigen, in zoo verre dat wel den wil had, maar de gelegenheid miste om zich in massa op ééne plaats zamen te dringen. Maar zoo is het niet geweest; de verschrikkelijke schokken, waaronder Europa stuiptrekkend hijgde - hadden ook als een nevel van moedeloosheid en onrust over Nederland gebragt, en de pijnlijke spanning waarin het zelf stond op dat oogenblik, vol bekommering voor het tegenwoordige, vol onrust voor de toekomst, was weinig geschikt om lange en levendige juichtonen aan te heffen, tot herdenken aan het verledene. De gedenkdag van den Munsterschen vrede zelf, die genomen was tot die plegtigheid, vermogt niet de gemoederen tot hoogen gloed op te heffen, en behalve hetgeen de Koning en de regering verordende, geschiedde er weinig dat van innige en levendige deelneming getuigde, en toch bestaat die deelneming, toch heeft zich de liefde van de natie sinds eeuwen en nog weêr voor eeuwen van geslachte tot geslachte voortgeplant op dien Willem van Oranje. Maar nu er

zoo veel aan dat feest dier onthulling heeft ontbroken om met regt een volksfeest genoemd te worden, nu zoo weinigen onzer geliefde dichters den dag of het beeld hebben bezongen en toegejuicht, en nu de dag lang - lang reeds is voorbijgegaan, nu er weken, maanden sedert zijn verloopen, nu welhaast het jaar waarin het is opgerigt zijnen kring sluit, nu andere indrukken, den flaauwen indruk van dien oogenblik hebben vervangen, zelfs voor hen, die er bij tegenwoordig waren en het mede vierden, nu het standbeeld er als voor goed staat, is het nu nog niet eens tijd om er naar om te zien, en naar de beteekenis te vragen van deze daad, of moet die worden beschouwd als eene afgedane, die welhaast vergeten is, vooral als men niet meer 1848 zal schrijven?

Staat het daar dan waarlijk op het Plein zonder andere beduidenis, dan als eene of andere futiliteit op eene étagère? of liever - om Royer's meesterstuk door geene onwaardige vergelijking te smaden - als een prachtwerk der kunst, waarop het oog met bewondering zal staren, waarop het oog van ieder' Nederlander die den Haag binnentreedt, met nieuwsgierigheid en met welgevallen zal rusten voor eene poos, en waarnaar de Hagenaar altijd met zekeren trots zal opzien, zoo vaak hij het Plein overgaat en - er toevallig aan denkt; en niet enkel dat alles omdat er een mooi standbeeld staat, maar ook omdat het een standbeeld van Willem I. is, zoo als men het heeft gewild en gewenscht dat het zijn zou. Daarmeê is het dan uit? Neen! daarmeê begint het eerst, naar het mij toeschijnt.

Hebben vorst en volk beiden er wel goed over nagedacht wat er toe hoort een standbeeld op te rigten voor dezen Prins van Oranje? Nagedacht - iedereen heeft tegenwoordig zoo veel te doen, dat men op zijn best denken kan aan hetgeen men doet en dan nog nadenken!... In een zoo veel bewogen tijd waarin men niet enkel door stoomkracht voortgejaagd wordt op reizen, maar zelfs door het leven... nadenken kan men niet, met het eeuwig voort! - voort! achter zich. Nu dan, ik die niet anders heb te doen dan aan mijne schrijftafel te zitten denken voor anderen, ik vraag het mijzelve af in mijne mijmering, en men moet mij vergeven zoo ik die vrage drukken laat om ze tot hen te brengen; zoo ik het doe met het oog op hetgeen er geschied is in 1848; dat ons zoò zoò verlaten gaat en met hetgeen er gebeuren kan in 1850, en in dien nieuwen halven eeuwkring die zich opent.

Ik stel daarom deze vraag: Wat hoort er toe om een standbeeld op te rigten voor Willen I., Prins van Oranje? Dat weten wij allen! wordt er zonder aarzelen geantwoord, door de enkelen die de vraag nog een antwoord waard achten.

Vooreerst: een groot kunstenaar die de klei weet te kneden, tot ze iets wordt als eene bezielde stoffe, die onder de toovermagt zijner vingeren de vinding van zijn vernuft gehoorzaamt, tot ze model wordt van de ernstige trekken, van de achtbare gestalte, van den beroemden aan wien de kunst op deze wijze als een nieuw leven wil schenken. Maar de kunstenaar was hier spoedig gevonden; wij hebben onder ons Royer; Royer, wiens kunstenaarsziel u toestraalt uit de flikkering zijner gitzwarte oogen, die zich uitspreekt door de toppen zijner vingeren, waar zij den fijnen beitel voeren, als eenen scepter, waarmeê hij heerscht over het onbuigzame marmer.

Dan nog behoort er brons toe, zegt gij verder, zoo veel brons zelfs, dat men moeite gehad heeft, om het goud zamen te brengen dat het betalen moest; maar ook dat heeft zich gevonden. Ons vorstenhuis is rijk, onze natie is niet arm, en beider giften zijn niet onbekrompen, als er barmhartigheid is te plegen aan wie onder haar lijdt, of hulde te brengen aan wie haar eert! De oprigting zelve bewijst beter dan iets anders, dat die zwarigheden overwonnen zijn, dat allen die er nog opkomen konden, zich lieten uit den weg ruimen.

Het staat er, dat feit doet alles af. Heel goed, maar dan zijn wij er nog niet. Zal eene zulke daad beteekenis hebben, dan moet zij niet enkel worden uitgevoerd met de handen, met het goud, als iets uiterlijks; maar dan moet men den zin hebben, die in harmonie is met de uiterlijke daad, of zij mist alle hoogere beteekenis, voor ons zelven, en anderen. Verbeeld u eens dat iemand door zijne positie - of wat ook genoopt, zijn goud toebrengt, tot dat wat men voor Rembrandt denkt op te rigten, terwijl hij vindt in zijn hart, dat die man even goed op zijnen molen had kunnen blijven, terwijl hij wel van zijne schilderijen heeft gehoord, en ze gezien heeft daarbij, maar toch eigenlijk zijne *Nachtwacht* niet bewondert, zijn licht niet ziet, zijn donker niet begrijpt; zou die man, omdat hij zijn geld gaf, aandeel hebben aan de hulde, den grooten schilder toegedacht? Of anders, denk u een' zeeman,

die de *statuette* van de Ruiter in zijne hut plaatst uit *esprit de corps* omdat het een Hollandsche admiraal was; maar zonder er verder iets bij te denken...

En nu, wie is die Prins van Oranje geweest, en wat heeft hij gedaan, dat nog na meer dan drie eeuwen de natie hem zoo lief heeft, om in jaren als de verloopenen, waarin zij naauwelijks brood heeft voor zich zelve, met vreugde, om Willem I. te eeren, zoo veel goud zamen te brengen; en wat moet eene natie doen, om ook een ander aandeel te hebben dan het uiterlijke, aan de eere, die zij toebrengt aan dezen Vorst; een aandeel, dat haar eert, en dat haar sterkt, dat haar roem brengt even als hem: een aandeel dat met woeker over haar terugbrengt, wat zij er voor afstond; een aandeel, dat zekerlijk de kroon zet op haar werk, en dat hem op een hooger voetstuk heft, terwijl het haar zelve als een rots tot fondament geeft. Wie hij was? Maar dat weet ieder. Hij wordt de Vader des Vaderlands genoemd, de Bevrijder van Nederland, de Martelaar voor de Vrijheid, de groote Zwijger, om het al te zeggen.

Hij wordt de Zwijger bijgenoemd, en hoewel zwijgen zeker eene groote kunst is, die alleen door groote zelfbeheersching, niet zelden met pijnlijke zelfverloochening verkregen moet worden, is dat toch eigenlijk een flaauwe lof, die slechts weinig uitdrukt wat hij geweest is; want in 't eind hij heeft niet altijd gezwegen en bij alles; er zijn tijden geweest dat hij heel goed wist te spreken en vrij luid ook; alleen hij sprak op zijnen tijd; hij sprak niet onvoorzigtig; hij sprak als anderen zwegen; of wel hij sprak eerst dan als anderen door te luide kreten verwarring hadden gesticht, en dan sprak hij goed, dan sprak hij juist, dan sprak hij waar, dan sprak hij vrijmoedig en vast, maar ook kalm en fijn, dan was de taal van gewond gevoel of van edele fierheid ook te gelijk die van wijze gematigheid en van behendige berekening; dan sprak hij als een Vorst, maar ook als een Christen, als een staatsman, die vrede raadt, maar ook als een held, die den oorlog niet vreest; dan wist hij te spreken als een onderdaan van Filips II., maar ook als een Vorst van het Duitsche Rijk; als een lid van de edelste ridderschap van Europa, maar ook als een burger van een opkomenden vrijen Staat, aan welks hoofd hij zijne plaats vond.

Zijne geschiedenis is te bekend onder ons, en wie haar niet kent moge blozen en haar schielijk lezen; - zijne geschiedenis is te bekend, om van ieder dier spreekwijzen proeven aan te voeren. Maar toch nu eens een fijn, kort woord, dan weder eene uitvoerige rede, ginds eene vertrouwelijke mededeeling vol ziel en leven, of een manifest vol ernst en waardigheid; ze bewijzen het allen, dat zoo spreken niet hetzelfde is als praten, wawelen, schreeuwen, dreigen of bluffen; zoo spreken niet is: lange redenen houden, die geene uitkomst hebben dan eene daad die ze weêrspreekt; zoo spreken niet is, prachtige rhetorische sieraden gebruiken, om schraalheid van denkbeelden aan te vullen; zoo spreken soms is woorden gebruiken, die de gedachten helpen verbergen, dan schijnt het mij toe, dat men Prins Willem van Oranje, die de Groote Zwijger is bijgenaamd, even goed de Welsprekende had kunnen noemen. Maar die welsprekende zwijger was wel niet minder een groot denker, getuige de schranderheid en de matigheid beide, waarmede hij de Unie uitdacht, zonder zich als den uitvinder vooraan te zetten; die fijnheid en die goede berekening, waarmede hij zich nooit op den voorgrond stelde dan waar de omstandigheden er hem toe dwongen; de behendigheid, waarmede hij menschen wist te kiezen en menschen wist te gebruiken, waarmede hij hunne krachten wist te meten, hun de plaatsen wist aan te wijzen; hoe hij ze bragt, waar ze zijn moesten, maar reeds vooruit had gezorgd, dat ze niet verder zouden gaan dan ze komen moesten. Zie hoe hij den volksgeest beheerscht, terwijl het scheen dat deze hem medesleepte; hoe hij de nuchtere bleef in 't midden van alle duizeling, en geen onvoorzigtige schrede deed, noch ter zijde, noch voor-, noch achteruit, wie er ook drong, of wie hem ook dreef. Zoo was zijn diepzinnig zwijgen te gelijk een scherpzinnig berekenen en een scherpzinnig denken! Wat hij gedacht had, voerde hij uit, wel voorzigtig, maar zeker, wel langs eenen omweg, waar het nood deed, maar altijd met plan om weer op den regten weg terug te komen. Voor het onmogelijke trad hij terug, hij wist wel dat men geene rotsen kan omhouwen, maar hij wist hoe men rotsen kan splinteren; hij wist dat men kan ondermijnen, wat men niet kan kloven; hij wist dat het vermorselde ten laatste wordt geeffend; hij wist hoe de waterdrop het hardsteen uitholt...

en waar hij zag dat de beitel zou afstompen, had hij het geduld waterdrop te zijn - waterdrop die de marmeren veste van Spanje's monarchie zoo gevaarlijke diepten heeft ingelekt... Iemand die zoo uitvoert heet met beter regt een man van daad, dan hij die in woesten overijver alles aangrijpt - dikwijls het eerst tot eigen verbrijzeling - die zich zelf nog eerder afmat door de overspanning zijner drift, dan den vijand; die zoo veel te gelijk wil omvangen, dat hij niets grijpt, en die zijn doel niet bereikt, maar voorbij rent.

Nog wordt Willem van Oranje martelaar genoemd voor de vrijheid en voor het Protestantisme. Hij is ten minste het slagtoffer geworden van den politieken haat dien zijne denkbeelden, zijne beginselen en zijn werkzame deelneming aan de vrijwording van een volk, bij een gekrenkt vorstenegoïsme hadden opgewekt, maar men noeme hem niet martelaar, omdat de kogel van Balthasar Gerards hem trof: dat had een' minder verdienstelijken kunnen overkomen, en dat martelaarschap had niet de verdienste der vrijwilligheid, en de eere der martelkroon kan door geen toeval worden verworven. Maar daarin bestaat zijne echt martelaarschap, daarom verdiende hij die kroon, die niet gegeven kan worden, omdat hij haar vooruit zag, met zijn helder doordringend oog zag, van het oogenblik af dat hij zich de heilige zaak der vrijheid aantrok, en dat hij de plaats innam, waarop hij haar vinden moest, omdat hij haar niet met trotschen overmoed uittartte, noch met roekelooze onberadenheid te gemoet liep, maar haar nooit ontweek, als hij den weg moest gaan, waar zij hem treffen kon; de woorden zelve, die hij stervende uitsprak kenschetsen hem als martelaar - zijn laatste zucht is een zucht voor het volk - zijne laatste bede eene bede voor de zaak waaraan hij zijn leven had gewijd, waarvoor hij als offer viel. Daarin bestaat de eer van zijn martelaarschap, dat hij geleefd heeft met dat Damocles-zwaard boven zijn hoofd waarvan Filips de greep nog had verzwaard door zijn goud, en dat hij dus heeft geleefd vele jaren lang, kalm, blijmoedig en gelukkig, zonder eenen pligt te mijden, of eenig noodig werk onvolbragt te laten; dat is het wat hem de eerekroon van den vrijwilligen martelaar heeft gegeven, niet dat pistoolschot van Gerards, omdat het beter trof dan dat van Jaureguy... en is het dan ook niet waar dat het

voorzigtiger is, en ligt meer nabij de waarheid, hem wel den martelaar voor de vrijheid te noemen, maar juist niet die voor het protestantisme. Want welk eene houding geeft men hem dan tegenover zoo vele ingeboren Katholijken, die toch ook moedig aan zijne zijde hebben gestreden tegen de Spaansche regtvertreders; wier afschuw tegen de Spaansche inkwisitie niet geringer was, dan die der Hervormden; die toch ook trouw en mild het offer hunner goederen hebben gebragt bij al het goud dat hij vragen moest om de vrijheidsvaan te doen zegevieren op den vaderlandschen grond.

Men moet niet vergeten, vooral niet in dezen tijd, waarin de band tusschen alle Nederlanders, van welke geloofsleer ook, naauwer dan ooit is gesloten door een zelfde gifte der vrijheid, hoeveel Katholijken er in Willems tijd zijn geweest, die zich eerder Nederlanders voelden dan afhangelingen van Rome en die bij den heftigen strijd tusschen Filips en Willem zich zonder aarzeling bij den laatsten hebben gevoegd, zelfs al dekt de eerste zijn tirannisch regtvertreden met het gewijd masker - de kerk. Zulke herinneringen zijn ons beter om in den geest van den grooten martelaar eendragt te bewaren in het vaderland, dan tallooze offers van bijgeloof en dwaling en zelfzucht op de rekening van eene religie partij te stellen, en door Willem I. op de andere zijde te plaatsen en te laten vallen als *haar* offer.

Neen, hij was geen martelaar voor het protestantisme alleen. Maar toch is het ook waar, dat hij een leven als het zijne niet zoo kan geleefd hebben en niet zoo hebben geëindigd, zoo niet een christelijke zin, zoo niet een geloof, vroom als helder - opregt als onwrikbaar de grondtoon van zijne ziel ware geweest en het fondament waarop zijne beginselen waren gevestigd; de frissche bron waaruit zijne handelingen voortvloeiden en waartoe zij terugkeerden.

Ik weet het, daar zijn er, die bij de vermelding van Willems verdiensten, al spreken zij dat niet luide uit, toch in hun binnenste oordeelen, dat hij nog een anderen bijnaam zoude verdiend hebben, dien van een goed berekenaar te zijn geweest; en die overwegen, dat hij in 't eind zoo slecht eene zaak niet heeft gedaan voor zich en voor zijne nakomelingschap, toen hij tot den verkoop van alle zijne goederen overging, tot onderstand van zijn Maasleger; maar wij gelooven veeleer, dat zelfs hij er niets in konde zien dan eene plaatsing *à fonds perdus*, waarvan de interest zelve door

niets gewaarborgd was. Immers reeds in zijnen tijd kon men weten wat dat zijn kan, eene interestbetaling van liefde en dank, door volk en tijdgenooten betaald aan hunne weldoeners, en met hoe weinig zekerheid men op den wuften volkszin kan bouwen. En dat Maas-leger zelf was immers eer een bewijs van zijne volharding, ondanks alles om eene zaak voor te staan, die hij zich eenmaal had aangetrokken, en waarin de omstandigheden hem dieper hadden verwikkeld, dan eene berekening van eigene toekomstige grootheid, veelmin die van zijn nageslacht.

En al kan men hem niet de eigenschap van een fijn staatkundig rekenaar ontzeggen, heeft hij zich dien althans niet kunnen toonen op een oogenblik, waarin alles nog zoozeer in 't nevelachtige lag, en waarin de beste uitkomsten, die er te berekenen waren, zeker eerder waren *tegen* den Koning van Spanje, dan *voor* een Graafschap in Holland; een Graafschap van Holland, dat hem dan ook trouwens niet is geworden... omdat... Balthazar Gerards er tusschen kwam?

Maar wat Willem van Oranje zeer zeker is geweest, gelijk hij ook veeltijds wordt genoemd, de Verlosser van Nederland! De Verlosser! welk een woord, welk een eeretitel! Volk van Nederland, vergeet niet wat het insluit; herinner u altijd goed waarvan hij uw Nederland heeft verlost: van het Spaansche dwangjuk, van Filips beulen, van zijne Inkwisitie; zeker, daaraan heeft hij zeer groote hulp toegebragt, maar honderden van edelen hebben daaraan mede hunne krachten geleend, en duizenden van burgers hebben er ook hun goed en bloed voor geofferd, en ten laatste zouden zij het toch bereikt hebben, ware het zelfs geweest, dat de laatste Nederlander tegenover de afgestompte bijl van den laatsten Spaanschen beul, nog het woord Vrijheid uitriep eer hij het hoofd legde op het noodlottig blok! want de Nederlanders van die eeuw waren niet de mannen om op te geven wat zij eens hadden aangevangen; - maar van een kwaad erger dan de ergste tyrannij heeft hij hen verlost, van regeringloosheid!

Het was zijn magtige geest, die tusschen alles door en over alles heen hen opwekte, veiligde, sterkte, matigde, maar bovenal bijeenhield, en uit iedere wanorde, die met het omwerpen van de oude grondvesten, met het afwerpen van de oude wetten onvermijdelijk gepaard ging, wist hij nog weêr die soort van regelmaat

te scheppen, die alleen voor volkomen oplossing kon behoeden.

Zelfs zijn openlijk vasthouden aan eenen Koning, wien hij in zijn hart reeds de gehoorzaamheid had opgezegd, en waartegen het volk, dat hij leidde, zonder ophouden de vermetelste ontkenning pleegde; die gehoorzaamheid in 't spreken en schrijven volgehouden tot over de grenzen van het natuurlijke, ondanks daden, die er naauwelijks de waarschijnlijkheid van toelieten, was eene moeijelijke en toch, met volharding doorgezette proeve van staatskunst, die alleen kon geleverd worden door dien eenigen; en dat bewijst, dat hij juist de voorbestemde man der Voorzienigheid was, die juist hem had toegerust met die gaven, met die deugden, met die krachten en met dat gemoedsgestel, dat *hem* Prins zoo tot den man van het volk maakte en *hem*, man van het volk, zoo tot den overheer van den adel, in een tijdperk, waarin het denkbeeld van zelfmeesterschap zich bij beiden begon te ontwikkelen, en dat *hem* onderdaan, toch zoo geducht maakte voor zijnen meester. Een weinig minder voorzigtig toegeven hier, een weinig minder volharding ginds, iets minder kennis van den geest des volks en van zijnen tijd, wat minder opmerkzaamheid op de verschijnselen, wat meer vastheid op zekere geloofsbegrippen, of de vrijzinnigheid voor anderen niet gestevigd door eigen vast geloof, waar het hoofdpunten gold; wat minder wijsheid bovenal in het kiezen van raadslieden en dienaren, wat minder scherp doorzigt in het onderkennen en gebruiken van de krachten en talenten dergenen, die als van zelf zich om hem hadden heengegroept, wat meer stoutheid in 't opdringen van zijne eischen, wat minder gunstig luisteren naar de stem van de hunnen, wat meer praalzucht met zijnen invloed, wat minder fijnheid in 't ontveinzen er van, zelfs bij het gebruik - en hoe ware het van het Verbond der Edelen ooit gekomen tot den dierbaren en kunstigen Unieband, die groote borstwering tegen de stormen van wanorde als tegen de baren van overmoedige nageburen; en zonder dat snoer, zoo fijn als hecht, zoo kunstig als krachtig, wat ware er ten laatste van Nederland geworden in den strijd tegen Spanje? Zonder de Unie heeft men al de verwarringen van het Leycestersche tijdperk, zonder een enkelen dam, waarop ze afstuiten, al de wanorde van een opstand zonder denkbare uitkomst voor de orde en het gevestigde volksbestaan.

Zonder de Unie heeft Filips slechts een hoop rebellen te straffen, waar hij nu te worstelen heeft tegen vijanden, daarna tegen eene mogendheid, waarmede hij onderhandelingen moet aanknoopen, wier regten hij ten laatste zal moeten ontzien en met welke zijne erfgenamen gelukkig zijn, een verbond te sluiten, dat voor hen ten minste zoo noodig was geworden als voor ons, om eindelijk in dien vrede te eindigen, waarbij Nederland zoo fier en zoo vrij hare voorwaarden stelde, nadat het zoo zegevierend hare krachten had gemeten, den vrede van Munster, waarvan wij nu weêr een eeuwfeest hebben gevierd.

Ziedaar, waarom Willem van Oranje bovenal de Verlosser van Nederland moet worden genoemd. Ziedaar welligt ook waarom het oude volk van Nederland hem zoo lief had, dat het hem Vader Willem heeft genoemd, en dat onze tijdgenooten hem dien naam met een zelfde gevoel van aanhankelijkheid blijven geven, hoewel met een meer onbestemd gevoel. Een titel, die voor hen en door hen zoo iets eigenaardigs heeft, dat eene doorluchtige hand, die de pen had gevat ter vertaling van eene welsprekende rede over dien Vorst, aarzelde er het Fransche *Père Guillaume* voor te zetten, en liever in haar werk het oorspronkelijke *Vader* behield. Aarzeling, die bewijst, hoe diep zij in de bedoeling des redenaars was ingedrongen, als in de geheimen van onze taal, en van onze historie hoewel vreemdelinge, opvatting, die haar even veel eere doet, als den beroemden redenaar, wien zij regt wilde doen; maar die ook juist bewijst wat wij wilden zeggen, en wat nog niet geheel het volk welligt zoo klaar heeft gezien.

Willem van Oranje was de vader van het volk aan welks hoofd hij geplaatst werd; maar hij was niet de weeke, onverstandige vader, die zijne kinderen bedierf, of tot bandeloosheid toe hen eene overvroege vrijheid liet. Hij was een wijs, en somwijlen zelfs een streng vader, die hunne gehoorzaamheid vroeg, en hen daaraan wilde gewennen; hij oefende ernstig en trouw zijne vaderplichten; hij vergat in geen moeijelijk uur zijne vaderzorg; maar hij eischte ook van hun kinderpligt, kinderlijke liefde, kinderlijken eerbied, kinderlijk vertrouwen; en waar hij zag dat het niet gegeven werd, zoo als het moest, of wel vermengd met een wantrouwen, dat hen onteerde, nog meer dan hem, daar voelde hij zich bedroefd en gegriefd in de ziele; dan achtte hij dien

vadernaam een spotnaam, en dan zou hij welligt zijne hand hebben afgetrokken van de zware taak dier opvoeding en vorming van geheel een volk, zoo hij niet tevens in de overtuiging had geleefd, dat die taak door hooger wil hem als levenstaak was opgelegd; en zoo zijn geweten hem geene betere dingen had gezegd dan somwijlen de stem van sommige eigenbatigen, die zich stelden als voorsprekers des volks. Die vadernaam besluit ook de reeks zijner titels, gelijk hij zich aan het begin er van zonder moeite aansluit, en wij voegen er niet gaarne nieuwen bij; zij besluiten alles wat hij was, wat hij heeft moeten wezen; zijne geschiedenis ligt in die namen. Zijne geschiedenis en die van het wordend Nederland; mogt die van het toekomend Nederland, van het onze, en van hen, die op het onze als het oude zullen nederzien, er aan beantwoorden!

Als een hulpmiddel daartoe staat het standbeeld daar; een magtig werkend hulpmiddel zelfs kan het worden, zoo allen gezamenlijk - vorst en volk - Oranje en Nederland - ieder voor zich zelve de gelofte doen en die houden, om ieder op eigen standpunt, ieder in eigen werkkring, zonder daar roekeloos buiten te treden, te zijn wat hij is geweest.

O! ik weet het, juist daarom rigt men standbeelden op voor groote mannen, omdat zij uitnemend zijn geweest, uitzonderingen waren, en dus niet mogelijk na te volgen - ik weet wel - een genie als Oranje - een man als Willem I. is geen bereikbaar voorbeeld voor een vorst; het is niet aan wie het maar zijn wil onder 't volk; maar is het aan ieder van het volk zoo gansch ondoenlijk uit zijn welsprekend zwijgen te leeren, hoe men spreken moet als er heilige regten, tegenover zware pligten moeten gewogen worden. - Is het ondoenlijk zijne wegen na te treden, gansch zijnen geest te vatten - onmogelijk mag men het niet noemen, te handelen met zijnen ijver, met zijne kracht, met zijne volharding en als hij zonder zelfzucht, waar nood en tijd het eischen; zoo men als hij het hoofd ten hemel heft en de handen vouwt; de poging althans dient gewaagd, als men zich afstammelingen roemt van de Nederlanders der 16de eeuw, als men een standbeeld oprigt voor Willem I. Het volk herinnert zich daarmede niet enkel zijne deugden en zijne daden, maar ook de deugden en de daden dier vaderen in wier midden hij leefde, met wier medewerking hij ze

verrigtte, tot wier belang hij zijne verdiensten ontwikkelde, en het legt zich dus niet enkel de verpligting op den grooten man te eeren, maar ook zijne tijdgenooten, niet door hunne deugden zonder ophouden en ten allen tijde te prijzen - met meer drift dan warmte hunne grootheid andere volken naar het hoofd te werpen, maar om hunne deugden na te volgen, en hunne fouten te mijden; dat moet niet, niet zoo gansch onmogelijk zijn, zoo veel eeuwen later, waar men van beiden de uitkomsten kan overzien, en beiden met kalmte en zonder vooroordeel behoorde te overwegen.

Niemand heeft het in zijne magt een groot en fijn denker te zijn als Willem I., maar men kan allen bedachtzaam wezen, men kan allen overdenken, eer men handelt, men diende allen zich te oefenen op wèl denken, - het goed gedacht en wel overdacht te hebben geeft eene mate van juistheid en kracht aan de daad, die evenzeer behoedt voor nuttelooze triomfkreten eer men zekerheid heeft iets gewonnen te hebben, als van voorbarig afkeuringkrijschen, dat slechts dienen kan om te verbijsteren, niet in te lichten. En nadat men goed heeft overdacht, zal men voorzigtig spreken; maar met ernst, maar met vastheid, niet als eene horde, die zelfregering wenscht als de modekreet van de eeuw die tot zelfvernietiging heenvoert - maar als een volk, dat blijft uitgaan van beginselen voor eeuwen met het dierbaarst bloed gevestigd, en slechts gewijzigd door den voortgang der eeuwen, niet omgekeerd - met den zandlooper van den tijd. En mogen dan van dat volk nog martelaarstranen of martelaarsbloed worden geeischt; hetzij door de mokerslagen van de rampzaligen, die niet weten wat zij doen en die aangevoerd door dezulken wier egoïsme in het verlies van velen de winst van eenigen zoekt, of onder den kogel van eenigen dweeper, die een nieuwe Balthasar Gerards, het edelste bloed in blinde geestdrift plengt en het eigene bloed daarvoor roekeloos ten beste geeft - of door de hand van nieuwe Alva's, die den tienden penning heffen, en den laatsten slag toebrengen aan de monarchie, terwijl zij gelooven die te redden; - ieder martelaarschap, hetzij in bloed of in schatten - zal dan een groot, een heilig en vrijwillig martelaarschap zijn, dat den martelaar wijdt tot een edelen bloedverwant van Willem I., hetzij hij burger van Nederland zij, of koningszoon van Oranje.

Een koning uit het huis van Oranje! een zulke voorzeker is

de naaste om Willem I., na te volgen, waar hij verlosser van Nederland was. Het is zoo, van het Spaansche dwangjuk heeft niemand ons meer vrij te maken, maar... zijn wij volkomen verlost van allen buitenlandschen dwang? Zijn daar geen overmoedigen meer, of geen heerschzuchtigen in den vreemde, die onze voorregten schenden, onze regten durven verkorten, die er op vlammen de bronnen af te leiden, waaruit ons de welvaart toevloeit; wordt den Nederlander nog niet menig zwaar juk opgelegd, dat hij niet behoorde te dragen, wordt hem niet menige onwettige overlast opgelegd, waarvan hij door eenen Willem van Oranje de ontheffing wacht?

Ik weet wel, de tijden zijn veranderd, de verhoudingen der natiën tot elkander omgekeerd - en waar vroeger eene vereeniging van kooplieden hare vloten uitzond om hunne regten te doen eerbiedigen door de volkeren, of hunnen wil voor te schrijven aan de vorsten, moet onze ridderlijke en dappere vorst, hoe ongeduldig hij ook de hand klemt om de greep van zijn degen - dien rusten laten in de scheede en de beslissing wachten uit vreemde kabinetten, waar het zijn eigendom geldt en dien van zijn volk; - maar in 't eind, 't is toch een volk aan welks hoofd hij staat - en toen Willem I, zich verhief tegen de Spaansche wereld-monarchie kon men, de bonte en verwarde menigte om hem heen toch geen volk heeten, aan welks hoofd hij stond, en de koning aan wien hij dus den oorlog verklaarde, was niet enkel de beschikker over het goud van een rijk, waarin nooit de zon onderging, niet enkel van de hand en het zwaard zijner onderdanen, maar ook van hunnen wil - van hunne ziel - en ieder zijner wenken deed millioenen handelen als uit eenen geest. En ik geloof niet, dat onze verdrukkers, en onze belagers, op zulke eenheid van wil en op zulke eenheid van handeling zouden kunnen rekenen, al hebben zij dan ook gelijken wensch om ons tegen te zijn. En toch heeft Willem I. met zijne getrouwen gezegevierd, of ten minste de zegepraal voorbereid. Waarom - ik bid u - waarom zou Willen II., met zijn volk, met zijn trouw en herboren volk, het niet kunnen, het niet aanvangen althans, ware 't ook dat een latere Willem het eindigen moest... maar de schuchtere aarzeling antwoordt - 't is niet meer de tijd van den strijd met het zwaard - watergeuzen en Maaslegers beslissen

niet meer het lot der Staten - in de kabinetten wordt het beslist; want in 't eind boven al de woelingen der volkeren, heerscht de gedachte der staatsmannen en hunne pen zal ten laatste uitwijzen, wat de ruwe kracht, en het ordeloos gejoel niet heeft kunnen ontwarren; volmaakt! - maar waarom kan dat ook niet eene kans zijn in ons voordeel? daar plagt een tijd te wezen, dat onze staatsmannen slechts hunne pen hadden te leggen in de weegschaal der Europesche belangen, om die te doen overslaan, dat alle andere hoofden zich bogen voor het overwigt hunner staatswijsheid - en zou dan het geslacht der Hollandsche staatsmannen, in die eeuwen tijds - van ontaarding tot ontaarding, tot zoo gansche verstorvenheid zijn gekomen, dat zich geene heldere hoofden, geene scherpe oogen meer uit hen zouden laten vinden, om daar buiten het vaderland te waken, te pleiten, te strijden voor het vaderland - met omzigtige wijsheid, met krachtige geestdrift, met fijn en behendig overleg? Om de diepten van der anderen list te peilen, en de draden van der anderen plannen te vatten en te ontwarren, en de ontwerpen van zelfzucht en kwade trouw te kruisen en te verijdelen; zouden dezulken niet meer zijn te vinden, gansch niet? - Ook niet als men zocht - als Willem II. zelf wilde zoeken, zonder juist te blijven staan op een zelfden trap der maatschappelijke rangen? zonder juist te staren op eenen enkelen - juist een der hoogeren - waar wel eens de hoofden het meest leêg zijn of opgevuld met ijdeltuitige kleinigheden, of draaijen en duizelen van zelfgevoel onder de grootschheden des levens, aan hunne voeten gelegd door hunne geboorte, zonder dat hunne verdienste er bij in vrage kwam. Zou Willem II. ze niet vinden, als hij zocht - en dat is zijne taak te zoeken. Willem van Oranje ging hem voor; - hij had Marnix - en toch - hij vond Barneveld - hij bezat Jan en Lodewijk van Nassau en toch, hij wist Villiers te waardeeren; waar hem Egmond niet dienen kon, gebruikte hij Brederode; en met den geest van Duifhuis in het harte, gebruikte hij Dathenus, als het zijn moest.

En is het meer dan ooit de tijd waarin de magt van den geest wordt erkend en gehuldigd, dan weet ik niet waarom wij al terstond en zonder mededinging, den voortred zullen afstaan aan de zaakverzorgers van groote mogendheden - *omdat zij*

groot zijn; wie aan zich zelf twijfelt - is al vooruit overwonnen, wie aan zich zelf gelooft - heeft zeker al de goede kansen voor zich, die lustig moed en groothartigheid geven kunnen.

Wie dat ook liefst en meest herhale, ik zie niet in dat het goed is, het volk altijd toe te roepen: 'Gij zijt gansch en voor immer vervallen van uwen vroegeren luister; geen spoor der aloude grootheid is meer in u. Gij zijt in laauwheid en flaauwheid weggezonken voor altoos, en gij ligt in het slijk der ontaarding zonder hope van opstaan.' - Want als het eindigt met aan dat alles geloof te geven, wat heeft men dan nog gewonnen - de verworpene wordt altijd meer der verwerping waard - en dat diep gevoel van onmagt dat van geen opstaan meer weet, is wel de laatste eigenschap, waardoor men tot opheffing komt en tot herstel. Veel liever geloof ik, en zeg dat luide, dat alleen de gelegenheid om zich te toonen ontbroken heeft, en komt de gelegenheid, de krachten tot denken of tot daden zullen niet blijven beneden den toestand.

Maar toch ik geef het toe, uitlandsche dwang is niet de ergste kwaal, waaraan dit volk lijdt, en er zijn diepere wonden geheeld of verhoed door den man, wien Nederland zijn verlosser heeft genoemd. Bovenal redde hij de zeven provinciën van regeringloosheid, van al de wanorden, al de verscheuringen en twisten, die een volk slingeren moeten, dat zich uit te enge banden losworstelt; en dat den teugel der gehoorzaamheid van zich afgeworpen heeft, terwijl ter andere zijde egoïsme en bekrompenheid, te midden van die worsteling, zich het woord geven om de jonge vrijheid behendig aan boeijen te leggen, eer zij over zich zelve heeft kunnen beschikken. Daartoe sloeg Willem van Oranje met zijne wijze en welmeenende raadsmannen de handen ineen; zij wikten en wogen; zij hielden vast of ze gaven toe; zij regelden ieders belangen met billijkheid; zij verweerden de zwakkeren en onderdrukten tegen de sterkeren en de behendigen; zij beperkten regten of breidden ze uit; ze hielpen wordende krachten zich sterken, of intoomen waar het nut was, en zoo trokken ze uit den chaos van dooreen warrende begeerten, wenschen, eischen en nooden de grondslagen op van een vast en welgeordend staatsgebouw, waarvan de voltooijing alleen door Willems overhaasten dood werd gestremd, maar dat toch vast genoeg was om alle schokken, waardoor het na dien

dood werd gebeukt en bestormd, zoo goed te wederstaan, dat het ten laatste toch nog naar het plan van den eersten bouwmeester werd voltooid.

Hetzelfde heeft Nederland in 1848 van den anderen Willem van Oranje gevraagd, en hij is begonnen het te geven - hij heeft gedaan wat hij doen kon, wat hij doen moest - maar hij is nog dààr om het oog te houden op zijn werk; het is aan hem om te zoeken en vast te houden wie het moeten voortzetten en uitvoeren; het is aan hem, om het niet ter prooi te geven aan nieuwe eischen der zelfzucht of nieuwe aanvallen van bekrompenheid, waren ze ook gedaan in anderen vorm, of gehuld in andere maskers. Daartoe heeft hij een krachtig voorbeeld, als een onbedriegelijke wegwijzer in zijn grooten voorganger; matiging in het geven zoowel als in het weigeren; zelfbeheersching, maar niet tot zelfverloochening toe; Willem I. liet zich niet op den achtergrond dringen, waar hij begreep dat hij op den voorgrond moest staan. In eenen tijd waarin men zooveel hoort van volksregten, is het tegelijk wel duidelijk gebleken, hoe hoog noodig het is, dat ook koningsregten gehandhaafd werden; ze mogen niet worden opgegeven, alleen ze moeten zamengaan met geloof aan vorstenpligten.

In dien verlosserspligt zal het beste deel der natie onzen Willem II. zeker steunen, zoo als Oranje gesteund werd door de edelsten en schrandersten; en opdat geen van beiden moge verslappen bij de taak, zullen beiden als eene nieuwe gelofte afleggen, als een nieuwen en vasten band sluiten, met het oog heengerigt naar Willem I. en diens standbeeld, dat zulke herinneringen opwekt, en zulke verpligtingen oplegt; dat zal eene nieuwe Unie zijn, waarvan hij de deelgenoot is; eene Unie, niet tusschen zeven provinciën, die ieder op zich zelf staan en het eerst op eigen belang zien, en dat het meest zoeken, maar eene Unie van geheel een volk, dat provincialisme heeft ter zijde gesteld voor begrippen van ruimer en zuiverder vaderlandsliefde, en tusschen een Vorst, die dat volk heeft begrepen, die er niet enkel zijn edel bloed voor heeft veil gehad, maar die zich ook ter regter tijd heeft herinnerd, dat een Oranje te weinig zoude doen, indien hij niet voor het volk wist te leven; dat afkomst verpligt, en dat hij een voorvader heeft gehad, die stervend zijne liefde voor dat volk heeft uitgesproken in eenen zucht en in eene bede - zucht en bede -

die hij in gansch zijn leven had uitgedrukt, en die zijnen nakomelingen aanwijst, wat ook het hunne moet uitspreken.

Zeker, het snoer dat Oranje en Nederland zamenbindt, is niet als een keten, die opgedrongen vorsten-familiën aan hunne onderdanen vasthecht voor eenen tijd; de Voorzienigheid zelve vlocht het zamen, en maakte het onbreekbaar als de banden der liefde, der innigste verwantschap; een stamboom, die zoo is ingeplant in zijnen grond, en die nog altijd voortgaat zulke vruchten te dragen, kan niet worden uitgerukt, en zoo hij ontworteld kon worden, het zou zijn met den grond zelve, die hem droeg; wie er de hand aan sloeg zou werken tot zelfvernietiging. Gezegend zij onze tijd, ons volk; het denkt slechts op zelfbehoud!

En hoe blijft het behouden? door voort te gaan op den weg, dien het reeds is ingeslagen: dien van stillen, bezaden vooruitgang, waarbij iedere schrede vooraf berekend wordt, maar dan ook met vastheid, en zonder aarzeling gedaan. Nederland kan nog de benijding der volkeren worden, met het standbeeld van Willem I. als baken voor zich; zwijgen en spreken als hij, denken en waken als hij, verdragen en gelooven als hij, gelijk hij, handelen als mannen, bidden als Christenen, strijden als helden, sterven als martelaars, aan ons zelf gelooven, geen menschen vreezen, op God vertrouwen, bij geen bezwaren terneêrzinken, liever eene schrede zijwaarts doen om eene hindernis te ontgaan, dan die in overijling omverwerpen, maar bovenal vasthouden aan de eendragt, vasthouden aan Oranje, vasthouden aan de vrijheid, in den hoogsten, heiligsten zin, en niet verslappen in den ijver, ieder wie het in zijne magt heeft iets te doen, om de oude deugden der vaderen van vroegere eeuwen nieuwe plaatse te geven in de harten der kinderen, terwijl men hunne hoofden versterkt en verlicht met de nieuwe kennis van de onze.

Gezegend zal het dan zijn van nu aan, het jaar 1849, wat het ook geven moge, zelfs al mogt het ons niet zonder rampen tot 50 brengen, en de tweede eeuwhelft zal dan ligt eene grootsche, zeker eene goede zijn voor het goede volk van Nederland, voor de doorluchte Vorsten uit Willems Stamhuis.

ALKMAAR 1848.

Een boek over J.K. Huysmans door Frans Erens.

Uitstekende levensbeschrijvingen van merkwaardige mannen of vrouwen behooren tot de meest instructieve lectuur. Het werk van Gustave Geffroy over Blanqui werd indertijd door een fransch litterator van naam tot een der tien mooiste boeken van de negentiende eeuw gerekend, doch was, naar mijne meening, van te speciaal en beperkt belang, dat iedereen met dit oordeel zou kunnen meegaan. De opzet, de degelijke en conscientieuze behandeling voldeden aan de eischen en zouden kunnen dienen als model. Eene volledige biographie van Goethe, welke aan iederen eisch voldoet, hebben wij niet. Die biographieën zijn of te kort en te summarisch, of de auteur stond niet op eene genoegzame hoogte om den reus met zijn verrekijker te kunnen benaderen, en de al te groote bewondering ontnam hem het noodzakelijke zelfbezit van zijn geest. Zoo werd de groote biographie door Bielschowski slechts een welverdiende huldetoast aan den kolossus van Weimar. Een der beste en degelijkste biographieën, welke er bestaan, is zeker die van Johnson door Boswell. Maar wie heeft nog in onzen tijd het geduld ze te lezen?

Een paar jaren geleden werd er in de fransche en in de couranten van andere landen gemeld; dat Jean de Caldain, de particuliere secretaris en vriend van Huysmans eene groote levensbeschrijving van den auteur van ‘A Rebours’ zou publiceeren. Daarvan kwam niets, en zooals ik heb vernomen, zou deze heer zijn plan hebben opgegeven. Men mompelde allerlei en de levensbeschrijving blijft uit. Doch nu is bij den bekenden antiquaar en uitgever Charles Bosse een klein boekje verschenen van Gustave Coquiot, dat den veel belovenden titel voert: *Le vrai Huysmans.* Coquiot heeft dezen

zeer goed gekend in zijne laatste jaren, was een echte famulus van den meester, kwam gedurende eenigen tijd bijna dagelijks bij hem, ging met hem den apéritif nemen en 's avonds in een stil café van den linker Seine-oever een bock drinken. Tegenover hem liet Huysmans zijn meest verborgen opinies los, aan zijn sarcasme den meest vrijen loop. Iedereen wist wel hoe Huysmans was, maar iedereen wil wel nog eens gaarne de bijzonderheden vernemen van zijn merkwaardig gedrag, van zijn karakter, van zijn levensintimiteit.

Dit boekje brengt nu wel wat, zelfs veel, maar wij meenen bij het lezen, lang niet genoeg. Daarenboven verrast de auteur niet door een diep inzicht in de ziel van zijn model, maar vertelt hier en daar vrij oppervlakkig, aan ons zelf overlatende uit de gegevens onze conclusies te trekken.

Een prachtige figuur die Huysmans! Met den eenen voet staat hij in de volle realiteit van het moderne leven en met den anderen zet hij zijn stap naar het audelà der mystiek. Zijn kritiek, vooral neergelegd in ‘Certains’ is zelf een meesterstuk van visie. Wat is hij onverbiddelijk geweest haast voor iederen schrijver en schilder! En toch zij verdienden het bijna allen, die troep fransche schrijvers van den huidigen dag: Ellendige arrivisten, die wanneer hunne bronnen van gedachten en sensaties waren uitgedroogd, zich wierpen op de Politiek met haar ‘amas d'infamies’ en die wanneer zij geen apostaten waren der litteratuur, zoozeer verlitteratuurden, dat er niets menschelijks meer aan hen overbleef. Hij is blijven knorren en morren, omdat hij boven al die peuteraars en grootsprekers stond en zich voelde staan en om niet meer in hun ijdeltuitig gezelschap te vervallen zocht hij het hooger op en daar heeft hij reëel gevonden bij de H. Theresia en St. Jean de la Croix voor de leer en bij de H. Lidwina voor de praktijk. Leven is voelen en voelen is oneindig in nuances en verschil. Het voelen begrijpen kunnen wij niet, wij verstaan en benaderen en gelooven alleen. Door welke mysterieuze macht is hij tot het voelen der heiligen gekomen? De geloovige heeft daarop maar één antwoord en dat antwoord was dat van Huysmans: de genade. Zijn vrienden van vroeger begrepen hem niet meer, maar eerbiedigden het mysterie van het menschelijk lot. Zijn vrienden waren immers geen gewone menschen, geen presidenten van politieke banquetten,

geen dansers in den heksensabbath van het arrivisme, geen kruipers voor hertogen en millardairs, maar zij behoorden tot de kleine gemeente, die het duurzame zoekt en zich bezig houdt met het ware goud in dit leven van zijn valsche ingredienten te ontdoen.

Meestal zijn de werken van een schrijver interessanter dan zijn levensloop, dan zijn psychische evolutie, dan zijn afkomst, dan zijne familie, dan zijne preferenties van smaak, in het litteraire of in de kunst en wetenschap in het algemeen, dan zijn preferenties van smaak in eten en drinken, maar toch bij eenige schrijvers treedt de persoon boven de werken uit, verheft zich soms ten koste van de werken. Bij Zola is dit laatste niet het geval. De persoon Zola was niet zeer merkwaardig, ten minste in verhouding tot zijn werk. Bij Huysmans is de persoon even belangrijk als het werk. Deze man, die iederen dag op een bureau zat en zelden of nooit reisde, altijd de zelfde straten liep, heeft heel Europa verbaasd en geinteresseerd, door zijn buitengewone zielshoedanigheden, door zijn woorden, door zijn bekeering niet alléén tot het gewone katholicisme, maar tot het hyper-katholicisme, van den echten heiligen mensch. Het eigenaardige van Huysmans is zijn vasthouden aan zijn eenmaal begonnen levensgewoonten. In dat opzicht was hij dezelfde bij zijn dood als dertig of veertig jaren vroeger. Er zijn menschen die niet van gewoonten veranderen en men is verwonderd hoe zij steeds de zelfden blijven, en sinds jaren en jaren op hun ouden dag handelen zooals zij deden, nadat zij het college of het gymnasium verlieten. Jean Moreas kwam in 1882 dagelijks in den café Vachette op den boulevard St. Michel en in 1909 zag ik hem terug en hij vertelde mij dat hij bijna dertig jaren lang dagelijks daar bezoeker was geweest. Sainte Beuve die toch veel had doorleefd en meegemaakt veranderde nooit van woning gedurende zijn lang leven.

Huysmans nog meer dan Moreas was een hardnekkige. Moreas had de ambities van een arrivist. Hij had zoo graag lid van de Academie geworden. Verlaine zelf, hoe weinig hij er den schijn van had, was vol eerzucht. Alleen offerde hij die soms op aan de vrouwen. Ik weet niet of ik het mis heb, maar Huysmans was te hoogmoedig om eerzuchtig te wezen. In zijn tegemoetkomingen aan de wereld ging hij alleen tot de grens van het strict noodzakelijke, maar op die grens snauwde hij ieder af, die meer van hem verlangde. Hij was een secure waakhond in zijn eigen sfeer

en heeft zijne persoonlijkheid zoo manmoedig verdedigd, zijne zielsomgeving zoo schoon geveegd van onbehoorlijke indringers, dat hij in vrijheid zijne ziel kon wenden, waarheen hij wilde, de vleugelen dier ziel kon uitslaan om de hoogte in te gaan, zich zelf uit die hoogte te zien in den afgrond van zijn verleden. Zoo zag men die opzienbarende bekeering en zijne vlucht naar de landen der mystiek. Daar heeft hij naar het schijnt begrepen, wat een heilige is en dat begrip is voor hem geen ijdel woord gebleven, maar hij heeft gevoeld wat een heilige was. Dit is hetgeen wij weten: wij veronderstellen, dat hij de genade ontvangen heeft om zijn leven daarnaar in te richten.

Het is wel een vreemd iets. Twintig jaren geleden scheen Zola zooveel grooter, zooveel beter schrijver dan Huysmans. Wij stonden toen vlak voor hunne hoogten. Maar nu zien wij hen op afstand en uit de verte en nu is er niet zoo een onderscheid meer. Integendeel wij hebben alles te zamen genomen nog meer aan het werk van Huysmans dan aan dat van Zola. Deze blijft schitterender, dat is ontegenzeggelijk, toch is de auteur van *A vau l'eau* de belangrijkste van de twee. Ja dit kleine boekje is een onsterfelijk meesterstuk; de trouwe uitbeelding van den einde-negentiende-eeuwschen celibatair, zoo diep ingaand doorploegd van triestheid, zoo vol weemoed en toch zoo vreemd aan alle sentimentaliteit. *A rebours* is een zoo merkwaardig boek als Zola er geen heeft voortgebracht, en dan *La Bas* en *En route*, en *Certains!* Stellig ja, zij zijn niet mooier die boeken van Huysmans dan die van den geschiedschrijver der Rougon-Macquard, doch zij verraden meer innerlijk leven en de ideeën en gestalten, die er zich in bewegen, hebben een ruimer terrein van sensaties en verscheidenheid. Niettegenstaande het groot verschil met Flaubert is er toch met hem die overeenkomst, dat zij beiden in hun werk eene grootere afwisseling hebben gebracht dan Zola, die in zijn arbeid meer uniformiteit en daardoor meer eentoonigheid heeft ontwikkeld.

Alhoewel het werk hier het belangrijker gedeelte is voor de litteratuur, is toch ook de mensch Huysmans eene zoo merkwaardige geweest, dat zijn leven eene bestudeering overwaard is. Daarvoor heeft nu Coquiot eene bijdrage geleverd, waaruit wij wel wat kunnen leeren, doch wij verlangen meer dan dit boekje ons biedt. Wij zijn den man niettemin dankbaar voor het gebodene. Doch

bij eene tweede uitgave vulle hij aan, wat hij maar ten halve heeft gezegd. Er zijn overigens in den laatsten tijd in Frankrijk meerdere kleine boekjes en brochures over den auteur van 'En route' uitgekomen, doch geene geeft nog dat compleet overzicht van zijn werken en van zijn leven.

Dat werk en dat leven is als uit een stuk gegoten. Zij zijn innig verbonden: Steeds vinden wij Huysmans terug, in zijn romans van vroeger even goed als in die van zijn later leven. Des Esseintes is de zelfde als monsieur Folantin en Eugene Legantel is niemand anders als Durtal. Cyprien Tibaille uit *Les Soeurs Vatard* is niemand anders. Het geheel omvat de evolutie van een 19de fin de siècle mensch, die boos en nijdig over zijn eigen zwakheid, de sterkte bezat zich zelf te overzien en zich te wreken over den gelukkiger begaafden, door dien reflex in een prachtserie van woorden te uiten, omdat hij de grenzen der gelukkigen dezer wereld even goed overzag, als de zijne. Hij kon aan de gelukkigen hun geluk niet vergeven en daarom ontnam hij hun in aanzien, wat hij kon. Hij toonde in hen aan het slechte en ijdele en toen hij in de katholieke kerk een bondgenoot vond in de verachting dezer aarde, in de afstraffing van de hoogmoedige gebaren en het zingenot, wierp hij zich in den schoot dier kerk, die meer dan eene andere gemeenschap toegeeflijk is als eene moeder. De openbare biecht was voorafgegaan: die biecht, dat is het compleete werk van Huysmans, waarin hij aan de menschheid zijn zonden en zijn tekortkomingen ontvouwd heeft. Omdat de litteraire wereld in Frankrijk zoo achteruitgaande is in de laatste jaren: de roman gezonken tot gewone feuilleton-productie; het tooneel niet meer in vergelijking kan komen zelfs met den tijd van Labiche, omdat de dichters elke individueele uiting missen en wat vaagheid en banaliteit hullen in enigmatieke rythmen, terwijl deze troep baantjes-, lintjens- en vrouwenjagers optrekken door de straten van Parijs met de leus van *vivre sa vie*, die zij meenen dat van Nietzsche afkomstig is, doet het goed en weldadig bijna aan in stilte ver van dien troebelen en corrupten menschenstroom een boek van Joris Karl Huysmans te volgen, die met zijn geesel en roede tuchtigt niet alleen, maar ook in zijn 'En route' en 'Sainte Lydwine' wijst naar de vrije en opene hoogvlakte.

De fransche litteratuur heeft in de laatste vijftig jaren ver-

schillende roomsche boet-predikers gehad. Vroeger stond dat soort menschen op den kansel. Velen hebben in onzen tijd de pen en het papier ter hand genomen. De hevige en breed aangelegde polemist Louis Veuillot, de zachte, sublieme Ernest Hello, de ridderlijke Barbey d'Aurevilly, de nijdige Huysmans. Zij zijn allen dood nu. Er leeft er nog een van het ras: de ongemeene, verwrongen stylist Leon Bloy, wiens volzinnen eenen zoo weelderigen rijkdom hebben, zoo overstelpend zijn van ideeën, dat zij vermoeiend werken, indien men er lang bij stilstaat. Ja, Leon Bloy maakt den indruk van een fou furieux, en toch bij aandachtige lezing en na eenigszins aan het geluid en gehamer zijner knodsslagen gewend te zijn, kan een zekere bewondering voor hem niet uitblijven. Huysmans verkropte zijn woede meer in zijn binnenste, Bloy zijn vroegere vriend en vijand tevens brult dien uit zonder schaamte. Huysmans was een angstige, hij durfde niet gaan buiten zijn kring, buiten den dwang zijner betrekking van employe van het ministère de l'Intérieur, buiten zijn straat, buiten zijn quartier: Bloy voelt zich als niets hebbende te verliezen, als de anarchist van de daad, die niets liever doet dan het vernietigen van alles wat ligt op zijn weg. En toch is Huysmans mij liever dan Bloy, omdat hij meer nadenkt en beter overweegt en daarom verder ziet.

Zee en mensch door Hein Boeken.

Tot Jozef Muls in dank voor zijn ‘Moderne Kunst’.
Antwerpen Anno D.MDCCCCXII.

Nu leen' de zee mij eenen forschen toon
Dat ik u danke voor dit deugdlijk boek,
Deugdlijk door hoop en jong vertrouwen kloek
Op Toekomst, wordend eens het trotsche loon

Van de bedienaars van het eeuw'ge Schoon,
Die, kennend 't leven tot den versten hoek,
Stellen op 't kleur-rijk, eêl-doorlijnde doek
Der arme menschheid fierste Schoon ten toon.

Want machtig schijn' de zee die nimmer wil
Noch doet dan wat haar lucht en licht gebieden
Van liefsten vrêe tot toorn in schuimendst zieden -

Wèl macht'ger is de mensch door wet en wil
Van eigen aard, die hoopvol voorwaarts gaat
In, wat van diepste liefde tuigt: de Daad.

ZANDVOORT, 9 Aug. 1912.

Gemoedsverharding door C. van der Pol.

Dronken buurman Dankel, gewoon bij thuiskomst den boel op stelten te zetten, hield zich d i e n avond rustig. 't Pak slaag van den stoelenmatter van beneden, had hem ontzag ingeboezemd. Deze ongewone stilte was 'n verademing voor den zieken Nol Loomberg, al had-ie 't dan nog benauwd genoeg in de vunzige bedstee. Want wel stond 't vensterraam hoog opengeschoven, maar op 't binnenplaatsje hing 'n kompakt saamgeperste lauwe lucht, die bij dikke, benauwende vlokken in de kamer drong.

Terwijl zilte druppels op haar voorhoofd parelden en ze smachtte naar wat frissche lucht, zat moeder bij 'n lampje, waarvan 't licht de duisternis in de kamerhoeken ongerept liet, kousen te stoppen. Huilerig prevelde ze nu en dan iets tot Annaatje, die, slaapdronken en bevangen door de warmte, over 'n gebedenboekje zat te suffen, ganschelijk onbewogen blijvend bij de drastische omschrijvingen van 's menschen laatste uur, waarop de steller van de ‘Gebeden der stervenden’ z'n medechristenen onthaalt. Kleine broer zat mee aan tafel, wijl ook hij het ‘vigilate et orate’ moest beoefenen. Maar dit was 't kind te machtig geworden: z'n hoofdje was willoos op de armpjes gezakt, en hij ronkte onbezorgd, als lag-ie in 't bedje, waarin-ie anders al eenige uren placht te hebben geslapen.

‘Anna’ - zei moeder, toen 't rusteloos tikkend klokje, tien tingde, - ‘ga je vader roepen... 't Is godgeklaagd, dat ie n o u nog niet kan thuis komme!... 't Is toch ook z i j n jonge, die daar lègt te sterreve!’

‘Moe, 'k durf haast niet... As 'k 'm roep, wordt-ie kwaad!’

‘Kom kind, hij zal nou wel geen schandaal make!... Ga maar

gerust de herberg binne, en zeg, dat Nol misschien straks mot worde bediend... Dan schrikt-ie natuurlijk, en zal-ie wel met je meegaan.'

Slaperig, beneveld ging 't meisje naar buiten, waar 't nog ietwat schemerde en hier en daar de buren op de stoepen elkaar hun meteorologische denkbeelden meedeelden, die daarop neerkwamen, dat 't wel zwaar weer zou worden, want dat de lucht zooveel warmte niet verdragen kon. En de krotbewoners hapten, met alle vensters en deuren wijd open, naar 'n tochtje, behalve de lui in de kroeg, boven wier deur, in 'n rooden transparant, 'n walmend lichtje Schippers Welvaren' in onbenullig gevormde letters te ontcijferen gaf. De kroegbaas was dan ook 'n welvarende primus inter pares onder de varensgasten, omdat-ie met z'n kroeg de beurzen van de anderen leeghevelde. Moeders en kinderen, die echtvriend en vader zochten, drukten tevergeefs de neuzen plat tegen de ruiten; want de heerlijkheden van 'Schippers Welvaren' gingen schuil achter dikke gordijnen en donkerblauwe horren. Eigenaar en bezoekers schenen te oordeelen, dat zij van frissche lucht ex officio zooveel genoten, dat in de uren van ontspanning deze zoo zorgvuldig mogelijk moest worden buitengesloten. Varietas delectat!

Aarzelend opende Annaatje de kroegdeur, waarin Zijne Majesteit Gambrinus, in vol ornaat, met 'n gouden kroon op 't hoofd en 'n schuimend glas bier in de opgeheven hand, haar norsch aangrijnsde. 'n Oorverscheurend gedrens van 'n harmonika, accompagneerend 't geral van 'n troep schorre zangers, die op gespannen voet stonden met den toondichter van hun lied, - 't heftige gezwets en gevloek, daar tusschendoor, - 't joeg 't kind schrik aan. En ze griezelde, toen 'r tegenlauwde de walm van spiritus, verkaand bier, smeulende tabak, teer en pek, gebakken visch, zure haring en van aan de zweetende lijven plakkende kleeren.

Met 'n zuigeling op den arm, stond in 't buffet van dof aangeslagen spiegelglas 'n papperigdikke vrouw jeneverbellen vol te schenken. Ze knipte nijdig met de ontstoken oogleden, toen ze 't meisje zag binnentreden. Op zulke boodschapstertjes was

de kasteleines niet gesteld. En evenmin waren dit de gasten, want 'n heetgebakerde varensgezel bulkte terstond:

‘Wat zelle me nou weer hebbe!?... Kom meid,... hoepel op!... Je hoort hier niet!... Je most voor dit en voor dat al lang in je mand legge!’...

‘Nou, wat mot je kind!?’ - snauwde de waardin.

‘M'n broer leit te sterreve’ - zei Annaatje bedremmeld - ‘en nou wou 'k vader...’

‘O-o-h, dàt verandert’ - vergoelijkte 't jeneverwijf, dat zich voor 'n oogenblikje meer m o e d e r dan w a a r d i n voelde. Ze schreeuwde boven 't geroezemoes in de gelagkamer uit: ‘Hein! 't Is om jou te doen!... Je zoon is zoo naar!... Je vrouw laat je roepe!’

'n Vloek siste over sommige lippen, maar 'n gebiedend ‘Stil!’ van 'n paar andere gasten voorkwam verdere ruwe aanmerkingen. Want 't gekrijsch van de waardin riep voor de in dit hol ‘ontspanning’ zoekende huisvaders op eens 'n verwijtend spook op: den grimmigen dood, die zoovelen van hun kinderen wegsleepte, zonder dat zij jegens die kleinen ooit vaderliefde of besef van vaderplicht hadden getoond. Uit den duizel van walm en stank en ongebonden konversatie was men even wakker geschud, voelde de beschamende gegrondheid van de verwijten, thuis door afgetobde en ontevreden vrouwen in allerlei variaties uitgekreten en dan vloekend en verwenschend teruggewezen: ‘Je bent 'n onverantwoordelijk zorgelooze en liefdelooze vader en man!... Vrouw en kinderen worden je vreemd!’

Dit voelde nu vooral levendig de stamgast, Hein Loomberg, 'n logge schipper. De klep van de pet diep neergetrokken over 't verweerde gezicht, stond-ie sprakeloos te staren naar 't buffet... ‘Ja’, stamelde-n-ie ten laatste, alsof-ie verschooning vroeg voor de ‘zwakheid’ van zich aan 'n boodschap van thuis te laten gelegen liggen, ‘m'n oudste kan 'r gauw geweest zijn;... 'k mot dus naar huis!’ - En met z'n rooden zakdoek wischte-n-ie zich 't drijfnatte gelaat af.

‘Nou’, - marden 'n paar andere schippers vergoelijkend, - ‘dat kan moeilijk anders... Kerel is 't zóó erg met je jonge?’...

Zwijgend schuifelde Hein Loomberg de gelagkamer uit en

vatte 't kille handje van z'n dochtertje. Z'n ruwe hand beefde toen de waardin moederlijk lijsde: ‘Nou Hein, ga maar gauw naar huis hoor;... 't beste met je jonge... Dag zussie, huil maar niet kind!’

Nauw was echter de kroegdeur achter vader en kind dichtgevallen, of de herbergierster oordeelde, dat er nu genoeg aan 't sentimenteele was gedaan. De harmonikaspeler kreeg van achter 't buffet 'n wenk, waaruit-ie verstond, dat er weer wat tierigheid onder de gasten moest komen. Met breeden armzwaai werd de jammerzak zoover mogelijk uit de vouwen getrokken en met gedurfde toonkombinaties en brallende bassen klonk 't ‘Laat de molen maar weer draaien, wij geneeren ons nog niet!’ 't Duurde niet lang of, meerallend, betuigden de kerels met deze levenswijsheid in te stemmen en spoelden de gedachten aan Hein en z'n stervenden zoon, aan eigen vrouw en kinderen en aan allerlei huiselijke narigheid met de verschgevulde jeneverbellen weg. ‘Wij geneeren ons nog niet!’ - brulden ze aldoor om 't hardst.

* * *

't Achterna gekrijscht kroeglawaai van z'n ‘vrienden’ sneed Loomberg thans door de ziel, nu opeens de vader in 'm was wakker geschud. Annaatje vertelde argeloos van broer Nol en van wat er dien dag met 'm gebeurd was. 't Trouwhartig kinderlijk relaas van z'n dochtertje deed Loomberg knarsetanden van woede... over zichzelf. Ja, hij besefte 't nu opeens duidelijk, dat-ie was 'n gevoellooze, plichtvergeten kerel... ‘Er moest toch 'n einde komen aan zulk leven’ - zoo verzuchtte-n-ie.

Onhoorbaar zette de anders zoo ruwe en onbehouwen gast z'n voeten op de traptreden. Om 't zieke kind niet te hinderen trad-ie op z'n teenen de kamer binnen. Voor 'n wijle weggerukt vanonder den invloed van de ruwe makkers, die elke openbaring van 't hoogmenschelijke als 'n den man onteerende daad, als 'n symptoon van onnatuur, belachten en vervloekten, kon Loomberg zich nu 'ns laten gaan als vader en echtgenoot. En zoo had er in dat gemoed 'n moreele omwenteling plaats, doordat daarin even opgloorde de ouderlijke teederheid, die zoo langen tijd was gesmoord onder de aschlaag van 't ruwe en

lage. Dit heilige vuur voelde-n-ie in zich aangeblazen door den zachten adem van de kinderlijke argeloosheid, waarbij 't als vanzelf sprak dat vader veel van z'n kinderen hield, ook al moest-ie in dit bange uur uit de kroeg worden gehaald. Zacht, ja week klonk nu z'n stem, toen-ie zei: ‘Dag vrouw... Hoe gaat 't met Nol?’

Moeder zag even op van haar kous, getroffen door dat ongewone ‘dag vrouw’. - In onheugelijk langen tijd had ze met haar man geen groet meer gewisseld. Hoe lang reeds rammelden beiden wanhopig aan de ketens waarmee zij door kerk en wet aan elkaar geklonken waren? En nu voelde ze hoe-ie haar op eens ietwat hartelijk tegemoet kwam. Ze was dan ook op het punt met 'n even vriendelijk ‘dag man’ te antwoorden. Maar als schaamde ze zich over die gemoedsverzachtende gewaarwording, gaf ze terstond weer vrij spel aan de zoo lang gekweekte minachting voor den gevoelloozen kerel, dien ze uit de kroeg moest laten halen, terwijl-ie toch wist, dat z'n zoon ernstig ziek lag; - die sinds jaar en dag geheel vervreemdde van z'n familie; z'n kinderen nooit dan 's Zondags te zien en te hooren kreeg... En dan was-ie gewoonlijk nog beneveld door den drank!

‘Nou, hoe is 't met Nol?’ - herhaalde Loomberg, eenigszins geprikkeld omdat-ie groet noch antwoord bekwam.

Grimmig beet z'n vrouw terug: ‘dat zal jou veel kènne schéle!’

‘Dat kan me zeker veel schelen!... Offe...?

‘Zoo,... kèn je dat wat schéle?... Wel, wel!... Ja,... dat zal wel!... Je kèn 't zoo goed merreke, as je zoo'n vent nog na tienen door 'n onschuldig kind uit 'n vuile kroeg mot late hale!’ - Droefheid en innige verachting streden op vrouw Loomberg's gezicht om den voorrang, toen ze deze verwijten uitsiste.

‘Wijf!..’ - knerste de man - ‘'t is je eigen schuld, as 'k niet thuis kom!... 'k Denk met schrik aan huis. Je bent toch zoo'n helleveeg,... zoo'n tang,... die je vent as 'n kwajongen behandelt’. - Met 'n kwalijk gesmoorden vloek, terwijl 'n traan uit z'n oog sprong, en-ie woedend op de tanden knerste, eindigde-n-ie deze woordenwisseling en liet z'n vrouw mokkend

zitten, nadenkend, maar te laat, over 's pastoors vermanend ‘Zalig de zachtmoedigen’. Terstond schudde ze dit opkomend verwijt van zich toen uit de bedstee 'n steenend gehijg zich deed hooren.

‘Heb je nou je zin loeder?... 't Kind is heel den avond zoo rustig geweest... Jij maakt 'm weer van streek!... Je bent 'n moordenaar van je jonge!’...

Loomberg bedwong zich en antwoordde dus niet. Hij ging naar den zieke en bevend fluisterend zei-ie: ‘Wees maar stil m'n jongen... Hoe gaat 't nou?’

‘O m'n hooffie, m'n hooffie!’... 't Doet me zoo zeer!’ - zei 't kind, half ijlend, nauwelijks de oogleden oplichtend.

Weer voelde Loomberg 't zelfverwijt van zooëven. Hij had nu wel voor 't bed kunnen knielen en tot z'n zieke kind zeggen: ‘vergeef je vader, dat ie zoo dikwijls heeft verwaarloosd en geërgerd en geplaagd... Je vader zal anders worden!’... Weemoedig stond-ie gebogen over z'n zoontje, en beloofde zichzelf nogmaals, dat er verandering zou komen in z'n gedrag. Maar weer trapte z'n vrouw 't opglorend heilige vonkje uit, door hem met 'r minachtend toesnauwen onduldbaar te vernederen.

‘Ga nou met je halfdronke gezicht bij 't kind vandaan!... Hij wordt misselijk van je asem... Je stinkt naar de gore kroeg!’...

Hij ging zonder tegenspreken van 't bed weg, want-ie erkende 't zichzelf: uit z'n mond kwàm 'n jeneverlucht. ‘Maar dat me 't zóó moet worden gezegd!’ klaagde-n-ie in stilte, terwijl-ie zich, vernietigd als 't ware, bij de tafel zette, schreiend, voornemens niet meer te antwoorden op de hatelijkheden van z'n vrouw.

Kleine broer lichtte, slaapdronken, even 't hoofdje op; zag z'n vader wel, maar zei niets. Ook hij telde vader niet veel.

‘Wil je wat drinke kind?’ - vroeg moeder den zieke - ‘Och, trek je maar niks an van je vader, hoor!... As je in den Hemel komt, bid dan voor je moeder, dat God 'r ook gauw haalt. En bid dan ook voor je vader, dat-ie niet zal stikke in de jenever,... dat God 'm niet al de straf zal géve, die-n-ie an vrouw en kindere heit verdiend!...’

Tergend langzaam kwamen deze moederlijke raadgevingen, de

een na de ander, eruit. Kleine Anna, helaas te vroeg levenswijs, trok moeder bij heur schort en fluisterde: ‘Hè moe,... hou toch op; aanstonds wordt vader weer kwaad!’

‘O kind’, - antwoordde moeder luid, - ‘'k kèn niet zwijge;... m'n gemoed is te vol!...’

Loomberg kon 't niet meer harden tegen zooveel prikkeling. ‘Zeg’, - viel-ie uit - ‘je moest je toch schamen, de kinderen zóó tegen me op te zetten!’

‘Schaam jij je maar liever,’ - hoonde z'n vrouw.

‘Goed,... al heb 'k dan nog zooveel misdaan,... je hoeft de kinderen niet tegen d'r vader op te stoken!’

Moeder Loomberg zette de vuisten uitdagend in de zijden. ‘Denk je dan, dat de schape niet vanzelf inzien, dat 'rlui vaar 'n schandaal is?!’ - krijschte ze.

‘Wijf, terg me toch niet zoo!... 'k Moet me ontzien;... anders...’

‘Nou, wat anders?’

Er werd bedeesd tegen den vloer geklopt. Dit deed buurman van beneden, de stoelenmatter, om zoo tot stilte te manen. Met z'n vrouw bleef-ie op, om, als 't noodig mocht zijn, voor 't zieke buurjongetje den pastoor te gaan roepen.

Zwaar zuchtend ging Loomberg naar beneden. ‘Je hebt gelijk buurman’, zei-ie, ‘we moeten ons stil houwen.... En 'k weet best, dat jullie dikwijls last hebben van ons gekibbel... Maar m'n vrouw verstaat ook zoo weinig rede,... ze kan je 't vuur zoo na aan de schenen leggen!’

De stoelenmatter zei, dat 't doen en laten van de buren hèm wel niet aanging, maar... ‘als er ongelukken te voorkomen zijn, dan moeten we toch als menschen voor mekaar zorgen... Bij 'n kind dat op sterven ligt mag niet gescholden worden. Zoo meende 'k maar even te moeten kloppen... Och ja,... 'k begrijp 't wel: je vrouw raakt natuurlijk afgetobd en is daardoor kort aangebonden... Verdraag nou wat en zwijg’.

Buurman's gemoedelijke woorden werkten hier als olie op woeste golven en zoo werd nu kalm beraadslaagd, of de nacht zou worden ingegaan zonder pastoor te halen, om Nol te bedienen.

‘Hij is heel min’, zei de stoelenmatter, ‘dus zal 't goed zijn als m'n vrouw alles klaar maakt. In dien tijd ga ik naar de pastorie... Langer moeten we niet wachten, want 't weerlicht zwaar, en als straks de donderbui losbreekt, mogen we er den pastoor niet door laten gaan.’

Fluks improviseerde de stoelenmattersvrouw naast 't bed van den zieke op 'n wrak tafeltje 'n altaartje. Ze spreidde 'n helder laken uit, zette 'n kruisbeeldje neer met 'n kandelaartje, waarin 'n stompje gewijde waskaars; 'n theeschoteltje diende als wijwatersvaatje, waarin 'n palmtakje om daarmee den aspergus, (de besproeiïng) te doen. Toen ze deze utensiliën had gereed gezet, haalde de geloovige vrouw uit haar pronkkamertje nog 'n paar stolpjes met helgekleurde kunstbloemen, ‘om Ons Heer te laten zien, hoe welkom Hij hier is’, zei ze tot de beide kinderen, die met verwonderd-vragende blikken alles aanzagen. Heen en weer dribbelend, leek de behulpzame, vrome buurvrouw met heur noordbrabantsche gepijpte huifmuts op 'n zedige non, die in 'n kloosterkapelleke sakristiediensten deed.

Met verwezen, doffe oogen, alsof 't hun weinig aanging, zagen vader en moeder Loomberg al die aanstalten maken. Pas toen buurvrouw de kaars aanstak, ja,... toen huiverde in hen de gedachte op, dat, als die kaars straks opgebrand was, hun nu zoo benauwd hijgend jongske daarmee zou zijn uitgelicht;... als 'n kil lijkje in die bedstee zou neerliggen. En dan zou morgen-ochtend de timmerman komen om de maat te nemen voor 't kistje, en, drie dagen achtereen, zou Nol daar nog liggen, onbeweeglijk en koud, om dan voor goed te worden weggebracht... Dit vooruitzicht greep moeder zóó aan, dat heur gezicht aschgrauw werd. Vader kwam verschrikt tot zichzelf en greep z'n vrouw nog tijdig bij den arm, anders ware ze duizelend neergeploft van den stoel.

Zusje en broertje begonnen van angst te schreien. De zorgzame stoelenmattersvrouw suste de kinderen. ‘Gâ-de-gullie de oomes en tantes (de buren) maar roepen, m'n kijnders’ - fluisterde ze - ‘en zeg dat aanstonds pastoor met Ons-Heerken komt... Ze hebbe gezeid, dat ze zou we komme bidden.’

Toen de stoelenmatter den pastoor binnenleidde, vond deze dan ook de benauwd-heete kamer vol met eerbiedig-stil wachtende

buren. Behalve 't amechtig hijgen van 't zieke jongske, 't zuchten van de ouders en 't tikken van 't kittige klokje werd er geen ander geluid vernomen.

De zwarte figuur van den priester met z'n marmerbleek diep ingevallen gezicht, bij 't gele licht van de waskaars, gebeden prevelend, 't gewijde etui ontpakkend, maakte in 't half-duister op die eenvoudige menschen 'n magischen indruk. Gehoorzaam zonken ze allen op de knieën, zoodra de priester 't fluisterend, verzocht. En toen-ie ze daar zoo zag, de handen vromelijk gevouwen en vol geloof blikkend naar 't blinkende hostiedoosje, waarin zij hun grooten God onder broodsgedaante persoonlijk aanwezig geloofden[1)], - voelde de pastoor zich door zoo kinderlijk betoon van geloof en godsvrucht zeer gesticht. 'Bidt nu, lieve vrienden', zei-ie zeer zacht sprekend, 'tot Uw Heer en Zaligmaker, dat Hij aanstonds z'n Engelen zal zenden, om de ziel van den zieke af te halen voor de hemelsche bruiloft...: Bidt voor uzelf en de uwen, opdat de Heer, die thans bij u is, allerlei zegen over u doe neerdalen.'

Met heilig ontzag sloegen de menschen kruisjes en lispelden hartelijke gebedjes. Ze hadden inderdaad zoo ontzaglijk veel te vragen aan den rijken en machtigen God, dien zij thans zoo dicht bij geloofden. Want ze voelden zich zoo arm en hulpeloos bij allerlei ellende en vertrouwden, dat in dit oogenblik uitkomst kon worden verkregen. In 't binnenste van hun gemoed werden dan ook de hartewenschen uitgesnikt in 'n taal, die alleen 'n God, die harten en nieren heet te doorgronden, vermag te verstaan.

Terwijl hier zulk 'n uitgelezen eerewacht van geloovige menschen haar Heer aanbad, oefende de pastoor z'n ministerie uit bij den zieke.

'Ben je bereid m'n kind, om de laatste heilige Sakramenten te ontvangen?' - vroeg-ie heel zacht fluisterend.

'Ja,... ja!' lispelde 't kind, met 'n glans van gelukzaligheid op 't afgematte gezichtje.

De pastoor fluisterde 'n innige ontboezeming over de goed-

1) De gekonsakreerde hostie is voor den geloovigen roomsche 'het waarachtige lichaam en bloed van Christus, zooals 't aan 't Kruis is geofferd', zoodat hij verplicht is daaraan 'goddelijke eer of aanbidding' te bewijzen. - Men zie hieromtrent o.m. de haarlemsche Katechismus van 1892, 27e les.

heid Gods, die Nol zoo'n gelukkig sterfbed had bereid. ‘De dood, Nolleke, is voor jou 'n bizonder groote genade... Want 't is voor ons immers beter te worden ontbonden en met Christus te zijn, dan in deze zondige wereld te leven?... Je gaat aanstonds den Hemel binnen,... en dan zal je God zien!... O, kind, je zal God zien!... God zien!’...

Wel tienmaal herhaalde pastoor, in toenemende vervoering, dat ‘God zien!’ 't Was of hijzelf dreigde te bezwijmen van heimwee naar z'n Heer, naarmate-ie zich in de beschouwing van God's aanschijn verdiepte. De zieke, en zij, die daar geknield lagen, staroogden op naar den geloovigen priester, die enkele oogenblikken scheen te vergeten, dat-ie zich onder andere menschen bevond, zich geheel overgaf aan verheven kontemplatie.

... ‘Ach kind’, - vervolgde de pastoor - ‘de taal der menschen bevat geen woorden, om je te doen begrijpen, wat geluk je wacht!... Geen oog heeft 't nog gezien,... geen oor heeft 't ooit vernomen,... 't is nog niet in 'n menschenverstand opgekomen te bedenken,... wat God voor je heeft bereid... Maar Hij is zóó rein en zóó heilig... 't Minste smetje op je ziel, Nol, zou Hem mishagen... Vraag daarom nog eens vergiffenis voor alles, waarmee je dien heiligen God ooit hebt beleedigd... Vóór 'k je 't heilig Oliesel toedien, moet je me dus nog eens uit den grond van je hart nazeggen: ‘Mijn Heer en en mijn God,... mijn zonden doen mij leed,.... niet omdat 'k straf heb verdiend,... maar omdat 'k U lief heb... En als 'k weer mocht genezen,... dan wil 'k met Uw hulp,... de geringste zonde... zoeken... te vermijden... Amen...’[1)]

De vrouw van den stoelenmatter kreeg 'n wenk, om Nol, waar noodig, even te ontblooten. Haar man moest wat bijlichten met 't lampje, dat op de huishoudtafel stond, en toen tipte de pastoor met 'n weinig gewijde olie bij den zieke oogen, neusvleugels, lippen, ooren, handen, borst en voeten aan, telkens met 'n schoon watje de olie wegwrijvend, na 't uitspreken van den ritueelen wensch, dat zouden worden vergeven de zonden, die de zieke met elk zintuig en in gedachten had begaan.

1) De met roomsche gebruiken bekende lezer zal hier opmerken, dat Nol eerst biechten moest. In 'n vorig hoofdstuk van 't boek, waarvan hier 'n fragment wordt gegeven, heeft de zieke dien namiddag reeds gebiecht.

Nadat deze zalvingen waren afgeloopen zag pastoor, vaderlijk goed, naar de ouders, die, versuft van droefheid en angst, daar geknield lagen tusschen de buren, - naar zusje en broertje, wier opengesperde glazige angstoogjes en zenuwachtig-trillende neusvleugeltjes hem schenen te vragen: ‘gaat broer nou heusch dadelijk dood?’

‘Jullie moeten niet zoo bedroefd zijn, vader en moeder’ - zoo troostte pastoor - ‘En zus en broer ook niet. Want straks is er voor u 'n heilige voorspreker in den Hemel bij God...’

Ouders en beide kinderen barstten in luid snikken uit. De pastoor wachtte even, wetend, dat uitgeschreid verdriet vaak heilzaam werkt op 't gewonde menschenhart. Dan boog-ie zich voorover naar de beide kinderen, en zei: ‘Als zusje en broertje braaf oppassen, dan vinden ze vroeg of laat Nol immers weer terug in den Hemel?...’

'n Schel weerlicht, dat voor 'n oogwenk 't binnenplaatsje op 'n ontbrandenden solferput deed lijken, op 't moment-zelf gevolgd door 'n knetterenden donderslag, waarbij 't oude huis stond te trillen, onderbrak pastoor's woorden. De toch al zoo geëmotionneerde menschen werden bleek van schrik, maar 't was tegelijk 'n uitkomst voor hen, dat er 'n stortbui begon te plenzen en 'n koude luchtstroom door 't open raam de ovenhitte in de kamer afkoelde. Spoedig rolden nieuwe donderslagen, majestueus voortgrommelend in de verte en verkwikkend perste de frissche lucht zich almeer door de benauwend heete huurkazerne.

Onverstoorbaar kalm ging pastoor met z'n bediening voort, nadat-ie over alle aanwezigen den zegen had uitgesproken. Plechtig hief-ie de hostie omhoog onder 't uitspreken van 't ritueele ‘Ecce Agnus Dei, qui tollis peccata mundi’ (ziet het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt).[1)] Driemaal zei-ie den zieke langzaam het ‘Domine non sum dignis’ (Heer, ik ben niet waardig, dat Gij komt onder mijn dak, maar spreek slechts één woord en mijn ziel zal gezond worden)[2)] voor. En telkens klopten, met den zieke, de aanwezigen, bij die woorden op de borst.

1) Naar Johannes I, 36.
2) Naar Lukas VII, 6 en 7

Met de uiterste voorzichtigheid legde pastoor daarna, onder 't uitspreken, in 't Latijn van den wensch ‘het lichaam en bloed van onzen Heer Jezus Christus beware uw ziel ten eeuwigen leven’, de hostie als teerspijs op de reis naar de eeuwigheid, op de tong van den zieke, en met 'n teugje water deed-ie de mogelijk nog in den mond achtergebleven partikels of restjes, wegspoelen. Terwijl Nol dadelijk in 'n innig gebed verzonk, bleef pastoor nog de gebeden der stervenden bidden, eindigend met 'n vaarwel aan de christenziel, bij haar vertrek naar het Paradijs.

De bediening was afgeloopen. Rustig ademhalend, zooals-ie in vele dagen niet meer deed, was de zieke van z'n dankgebed in 'n zoeten slaap overgegaan. De pastoor wees vader en moeder op deze merkbaar gunstige, voor hen bemoedigende, verandering. ‘'k Kom in den namiddag nog 's kijken, en als je zoontje dàn niet naar het Vaderhuis is vertrokken, zal-ie waarschijnlijk al op weg naar beterschap zijn.’

Na deze troost aan de ouders, wendde-n-ie zich tot de buren. ‘Vrienden, wel bedankt voor uw godvruchtig gebed... 't Is me 'n genot geweest onder zulke voorbeeldige geloovigen de heilige bediening te mogen uitoefenen. God zegene u allen. Goede nacht!’

De stoelenmatter bracht pastoor naar huis en liep bij thuiskomst nog even bij de Loombergs op, waar-ie z'n vrouw en de andere buren nog bijeen vond. Met hun gezelschap poogden ze de bedroefde ouders wat op te beuren.

‘'k Weet haast niet, wie er 't naarst aan toe is, Nol of die goeje pastoor’, - zei buurman. ‘'t Is nou buiten zóó heerlijk zacht, zóó verkwikkend na 'n benauwden dag, dat 't haast jammer is om te moeten slapen... Maar pastoor liep te bibberen als 'n juffershondje.’ - ‘Is u niet in orde, meneer pastoor?’ vroeg 'k. - ‘Och, beste man’, zei-d-ie, ‘ook m i j n tijd zal 't, hoop 'k, wel gauw worden, om me uit te lichten...’ ‘'k Had 't er toch zoo mee te doen;... want je kan aan alles zien, dat 't niet goed met 'm is!...’

‘Zóó'n bediening heb 'k nog nooit gezien’ - zei de stoelenmattersvrouw, nog sterk onder den indruk van de plechtigheid. - ‘Bij ons in Noord-Brabant gaat 't veelal roef-roef... Ze vragen wel niks âs 't is afgeloopen... maar âs ge geen'n gulden of

'nen riks afschuift, wordt ge scheel ângekeken...[1] 'k Zou deuzen pastoor geen geld dùrven geven... 'k Zou bang zijn die-'n man ermee te beleedigen... En ie doet alles zoo skôn en zoo hartelijk... Als alle pastoors zóó waren,... de minschen zouen heel wat meer van de kerk houwen!...'

Zeer zacht sprekend bleven de buren nog eenigen tijd lucht geven aan hun stichting en vereering voor den pastoor, tot de kaars begon te knetteren in 't kandelaartje, omdat ze op 't eind geraakte. 'Nou maar', - zei de stoelenmattersvrouw opgewekt fluisterend bij 't bed - 'Nolleken zal langer leven dan dit keerske!... Hij slaapt nou krek âs 'nen engel... Zie 's, met 'nen glimlachsken om z'n mundje... We zullen nog 'n tientje voor 'm bidden, en dan gane we allemaal gerust naar bed...'

De vrome vrouw bad met 'n rozenkrans in de hand, haast fluisterend 'n Onze Vader en tien Weesgegroetjes voor, en de anderen antwoorden telkens met zeer gedempte stem. Toen gingen ze heen, om althans nog enkele uren te kunnen slapen vóór de zware dagtaak weer begon. Reeds grauwde boven de geveltoppen op het binnenplaatsje de vale schemer, blijde boodschapper van zonnelicht, dat aanstonds weer zou vergulden de gezuiverde lucht en nieuwe levenslust schenken aan al wat uitgerust was van de afmatting en vermoeienissen van den vorigen dag. De nog in boomen en heesters en aan grashalmen en bloemkelkjes hangende regendruppels zouden in zooveel fonkelende paarlen worden omgetooverd door de zonnestralen, - die bij dit oude huis nimmer verder doordrongen dan... tot de dakpannen.

* * *

Ook de Loomberg's hadden nog voor enkele uren de bedden over den vloer uitgespreid. Vader noch moeder slaagden er echter in ook maar even de oogen te luiken. Beiden waren te zeer bezig met 't kind, dat bediend was èn: niet minder met zichzelf, - de een met de ander.

Stil snikkend had vader aldoor liggen peinzen. Rouwmoedig

1) In de zuidelijke provincien wil 't gebruik, dat, zelfs de allerarmsten, na de bediening van hun zieken den priester 'n "aalmoes" aanbieden, gewoonlijk 'n gulden of 'n rijksdaalder. Soms veel meer.

zelfverwijt stelde 't voor hem in 'n schril licht, hoe-ie thans 'n stervend kind had, en 't zóó ver kwam, haast zonder dat-ie 't wist. Hij schaamde zich diep over zichzelf, maar 't sneed 'm tevens zoo pijnlijk door 't gemoed, zich 'n voorwerp van minachting te weten voor vrouw en kinderen. Voor z'n kinderen, - natuurlijk, want moeder wond er in 't bijzijn van de argelooze kleinen nooit doekjes om, hoe ze over vader oordeelde. O, zoo gaarne zou-ie anders willen en 't kòn ook anders, als... ja, àls z'n vrouw 't maar niet zoo moeilijk maakte!... Hoe onbarmhartig vinnig stiet ze 'm niet terug, den avond te voren, toen-ie opeens zoo goed gestemd was?... Och, als ze slechts, heel even, 'n teeken van teederheid verkoos te geven,... 'n bewijsje van die tegemoetkomende vrouwelijke hartelijkheid, die zooveel, vaak 't ergste, doet vergeten; die mannelijke stugheid altijd doet smelten, de boosheid ontwapent... Goede hemel, 't behoefde voor den ruwen varensgast Loomberg geen sentimenteele scène te worden; 'n trouwhartig ‘kom man, laten we maar vergeten en vergeven,... weer goed met mekaar worden!’,... 'n kus, 'n omarming; - zóó weinig zou in deze uren van gemeenschappelijk gevoeld ouderleed meer dan voldoende zijn geweest, om voor heel 't volgend leven de echtelijke verhouding als bij tooverslag goed te maken... Maar z'n vrouw was klaar wakker - immers; ze stond, als hij, telkens op om naar Nol te zien, - verwaardigde zich daarbij niet hem, vader, ook maar met 'n enkel woord te zeggen, hoe ze 't kind vond.

Zeker, moeder hoorde zeer wel, hoe vader zuchtte en steende; ze merkte z'n groote onrust. Maar allerlei tegenstrijdige gevoelens jegens dien man drongen zich naar voren. 'n Bitter en bijtend ‘nou ben je ook 's kapot, hé!... Had je je maar wat vroeger van 't kind wat aangetrokken,... van je andere kinderen, ... van je vrouw!... Maar plagerijen en beleedigingen,... dàt was alles waarmee je me beloonde voor m'n zorgen en wurmen!... Voel je nou eindelijk zelf 's, hoe schandelijke vent je bent?’... - deze en dergelijke verwijten brandden 'r meermalen op de lippen. De majesteit van den hier rondwarenden dood, de nog nawerkende indruk van de verheven godsdienstige handelingen, - ze waren, althans voor enkele uren, bij machte om deze uitbarstingen van 'n verbitterd en ruw gemoed tegen te houden.

Door dit ongewone zelfbedwang kregen ook betere gevoelens gelegenheid zich even te doen gelden; zoo 't medelijden met den v a d e r, die toch even als zijzelf, - ja, dàt besefte ze wel - z'n kind verloor. Peinsde ze hierop even door, dan voelde ze zich zelfs op 't punt komen van te doen, waarnaar vader smachtte,... zou ze zich bijna, vrouwelijk teeder, laten gaan. Maar dan kwam weer opeens 't zelfbeklag, aangemoedigd door minachting, d o o r h a a t z e l f s; - ja, door die schier stelselmatig gekweekte, soms zoo furieus oplaaiende h a a t jegens 'die ongevoelige, ondankbare kerel, die me dag-in dag-uit verdriet andoet.' - Dan kreeg weer de overhand 't stugge verzet tegen de neiging tot 'n vergevensgezind tegemoetkomen als tegen 'n honend onrecht. Er fluisterde dan nog wel zoo iets in haar als 'n 'maar je bent toch zelf ook niet zonder schuld,... 'als je wat zachtmoediger was'... Daar bitste ze dan, knarsetandend bijna, tegenin: 'zal 'k na alles nog de minste zijn?!... Nee, néé,... want morgen is-t-ie weer vergeten wat er vannacht is voorgevallen;... overmorgen lacht ie me erom uit!'...

Zoo lagen ze daar inwendig te tobben, beiden zielsbedroefd, - de man als vernietigd, week, - de vrouw hoofdig, - zonder ertoe te komen 't simpel-eenvoudige trouwhartige woordje te zeggen, dat op 't gemoed zou werken als verzachtende en genezende balsem, - waardoor misschien 't leven voor man en vrouw voor altijd 'n gelukkigen keer zou hebben genomen. Ze beseften bij intuïtie hoeveel hier op 't spel stond; - de goede pastoor zou, ware-n-ie hier als raadsman opgetreden, hebben gesproken van 'n groote genade Gods, die niet ongebruikt mocht blijven. En toch?...

't Straatlawaai drong al tot in de kamer door, gebonk van paarden en karren, geschreeuw, 't maande man en vrouw tot opstaan. Hun eerste werk was natuurlijk naar de bedstee te gaan zien hoe Nol 't maakte. Moeder bleef onverzoenlijk achteraf staan, als vader bij 't bed stond, luisterend naar 't ademhalen, aflezend op 't wasachtig gezichtje de levenskansen, die er nog waren. Maar als moeder daar stond, gluurde hij steelsgewijze vanuit de verte, - altijd nog wachtend en hopend, dat z'n vrouw iets zou zeggen.

Nol werd wakker, witter haast en zeker meer afgevallen dan te voren; maar rustig ademend, zelfs met 'n glimpje van opgewektheid om de bloedelooze lipjes, moe en uitgeput van den doodstrijd; maar toch... overwinnaar. Nauwelijks hoorbaar was z'n ‘dag vâ’, ‘dag moe’.

‘Hoe is 't nou kind?’ - vroeg moeder.

‘O,... 'k heb zoo heerlijk geslapen!’ - lispelde 't ventje. - ‘En 'k heb zoo'n mooien droom gehad!...’

‘Zoo kind... Droomen is bedrog;... âs je dat maar niet vergeet.’...

‘'k Zag niks dan rozen,... prachtige rooje rozen!... En nog allemaal andere mooie dingen!’... 't Kind sloot behaaglijk de oogen en 't doorschijnend gezichtje glimlachte bij 't rozenvisioen - ‘'k Word beter... ja,... 'k moet heel gauw beter worden... 'k Wil die rozen ècht zien!’ - zoo ijlde-n-ie, blijkbaar gelukkig.

‘Wat zegt-ie?’ - vroeg vader nu niet meer achteraf kunnende blijven, en sinds de woordewisseling van den vorigen avond, nu de eerste woorden tegen z'n vrouw sprekend. - ‘Wat heeft-ie gezegd?’ vroeg-ie nogmaals, gejaagd.

‘Ie heit zoo mooi gedroomd,... van rozen!’ - Moeder schraapte de keel, als had ze zich met deze weinige woorden heesch gepraat.

‘Zoo,... van rozen!... Zou 't kind nog gelukkig worden?’... - Vader mompelde dit in zichzelf, en ging daarna even praten met z'n Nol. ‘Dag jongen!... Voel je-je nou wat beter?... Heb je zoo mooi gedroomd?... Gauw weer gezond worden, hé!’

Telkens knipte de zieke met de oogen en lispelde ‘ja vâ,... ja vâ!’

Vader gaf 'm 'n kus, en Nol vleide zich tegen 'm aan. - ‘Kom u vanavond vroeg thuis!?’...

‘Zeker kind,... 'k kom vanavond bij je zitten... hoor!’ - Loomberg kon 'n snik haast niet terugdringen. Hij bukte naar de andere kinderen, die nog sliepen, op de kermisbedjes, heel vast, en kuste hen ook.

't Heugde moeder Loomberg niet meer, wanneer ze haar man den kinderen zooveel blijken van teederheid had zien geven. Zeer, zéér schuchter zag ze, ja v o e l d e ze eigenlijk meer, hoe-ie ook even naar háár opzag. Maar gewild ongevoelig deed ze,

alsof ze 't niet merkte; onderdrukte zelfs met stijf op elkaar geperste lippen 'n zucht. ‘Hij eerst!’ grimde 't nogmaals in heur stug gemoed, en daarmee liet ze de laatste gelegenheid tot verzoening met haar man ongebruikt.

'n Oogenblikje nog bleef vader Loomberg midden in de kamer staan. Z'n van slaperigheid nog grauwbleek gezicht kleurde koortsig door den strijd in z'n binnenste, vooral door 't smachtend verlangen nu 's anders de deur uit te gaan dan sinds zoo langen tijd. Maar door de onverzoenlijkheid van z'n vrouw, kreeg 't pijnigend gevoel van onbeholpenheid de overhand, waaraan-ie met 'n stroef ‘gemorgen’ plots 'n eind maakte. Zonder te letten op 't stug ingehouden gefluister van z'n vrouw, dat ook 'n wedergroet moest verbeelden.

Loomberg ging naar z'n veerschuit. Allerlei in 'm opkomende droeve bespiegelingen deden 'm met voorover genegen hoofd langs de straat gaan, tot spoedig door de hurrie van laden en lossen de pijnende indrukken werden vervaagd. Later, rustig in den stuurstoel staande, jagend tusschen de sappig-opgefrischte landerijen, waarin 't weldoorvoede melkvee graasde en dartelde; langs deftige buitenverblijven, schuil gaand in weelderig gewassen hout, - toen vond-ie geen afleiding door de zoo vaak geziene dingen. In die rustige omgeving kwelden 'm weer de huiselijke narigheid. Droomerig den helmstok links en rechts duwend, foeterde-n-ie ten laatste in zichzelf: ‘Als de kinderen d'r niet waren, dan... ja, dàn liet 'k haar aan d'r lot over, want 't is geen leven zoo... Zoo'n feeks dwingt me as met geweld den verkeerden weg op!... Maar wat zou er van m'n kinderen moeten worden, als...?’

Voor 't eerst gaf de gedachte aan z'n kinderen wijding aan z'n ruwe leven. Even als andere dagen lang liggend vóór de sluis, voor-ie kon schutten, voelde-n-ie deze keer de kracht weg te blijven uit 't veerhuis, waar gewoonlijk, bij ruwe gesprekken, 'n offer aan Bacchus werd gebracht. De kornuiten wilden 't nu wel vergeven... ‘Z'n zoon legt ommers op sterreve!’ marden zij.

Afgemat en verdrietig kwam-ie 's avonds thuis; - vroeg ditmaal, want-ie dacht er geen oogenblik aan eerst! in ‘Schippers-Welvaren’ te gaan ‘opsteken’. 't Deed hem goed te zien, dat

z'n zoontje, hoe doodzwak ook nog, beterend was. 't Kind zei 't hem zelf: ‘'k Word beter vâ... Maar pastoor gaat misschien dood![1] - snikte-n-ie - ‘Nou kan 'k nog niet veel praten!...’

‘Ja,’ - snapte Annaatje, - ‘de dokter heit 't ook gezeid... En kijk u 's wat 'n lekkers er is gekomen!... D'r zijn 'n heeleboel rijke dames geweest, en die hebben allemaal wat meegebrocht.... En we magge nog zooveel hale as Nol lust!’

De kinderen keken met verrukking naar de kommen ijs en allerlei versnaperingen, waarmee 't tafeltje was beladen, en waarvan zij zich zelf 't leeuwendeel toedachten, ‘want Nol kon 't ommers toch niet gebruike?’...

Van de kinderen moest Loomberg vernemen, wat er was gebeurd. Z'n vrouw had geen woord en zat weer, stug kuchend, kousen te stoppen en in zichzelf te zuchten: ‘Hij wil niks meer van me wéte!... Ik ben niks,... niks meer voor 'm!’ - Ze lauwerde zichzelf als martelares van 't huwelijk, en kon er maar niet toe komen in haar man iets anders dan 'n beul te zien!

En hij deed geen moeite meer, om z'n vrouw anders te stemmen; vond dat 't nu toch wèl was. - Toen de kinderen te bed waren, strekte ook vader 't afgematte lichaam uit, vast inslapend, wijl nu niet meer gekweld door de vrees dat Nol sterven zou, en er met ‘haar’ immers toch geen land te bezeilen viel.

1) De pastoor was n.l. dien dag zeer onwel geworden, hetgeen in 'n volgend hoofdstuk van 't over eenige maanden, onder den titel ‘Van Zwart tot Rood’, verschijnende boek wordt geschilderd.

N afscheidsbrief van n verstandige vrouw door J.H. Speenhoff.

Je schreef me lieve malle jongen
Dat jij voor eeuwig van me houdt
En dat je me ondanks mn leven
Niet als n slechte vrouw beschouwt
Maar als ik jou je zin wou geven
En ook s van je houwen ging
  Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

En heb je me weer wat te zeggen
n Nieuwe grappemakerij
Of weet je soms weer lieve naampjes
Maar die j al duizend malen zei
En als ik die s wou gelooven
En ik jou ook zoo noemen ging
  Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

En zou je bij me willen zitten
Je weet wel voor me op de grond
En zou je dan mn haren zoenen
En zou je zoenen op mn mond
En als ik dat s lief wou vinden
En ik jou ook s zoenen ging
  Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

En moet t altijd bij ons blijven
Zoo als t was in t begin
En moet ik lieve woordjes zeggen
Tusschen jou stille zoenen in
Maar als de jaren dan s kwamen
Dat ik mn haren verven ging
    Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

En als we dan zoo samen waren
En als je moeder dan s kwam
En als ze met dr stille tranen
Jou zachjes mee naar huis toe nam
En als ik dan geen woord mocht zeggen
Wanneer je zoo de deur uitging
    Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

Want als ik jou nou toch geloofde
En ik me maar bepraten liet
Ach jongen dat zou aklig wezen
n Slechte vrouw bemint men niet
Want als je vrinden je vergaten
En jij me dan bekijken ging
    Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

Je zou me dan wel niet vervloeken
Want vloeken ken je meen ik niet
Maar denk s wat ik moest beginnen
Wanneer je zweeg bij je verdriet
Wanneer je op je stoel bleef zitten
Zooals n harde vreemdeling
    Trala lala lala laliere
Hoe moest dat dan mn lieveling.

En als je dan na vele jaren
Begreep wat of je had gedaan
En als ik jou dan niet kon missen
En zonder jou niet door kon gaan
Dan zou je t me gaan verwijten
Dat ik van jou hield lieveling
    Trala lala lala laliere
Dat ik van jou hield lieveling.
    zacht tusschenspel
Dan zou je t me kwalijk nemen
Dat jij van mij hield lieveling.

Het ‘Futurisme’ door B.H.J. van Dieren.

Sedert eenigen tijd kan men in dagbladen en tijdschriften telkens oordeelvellingen en kritisch-getinte mededeelingen lezen over het doen en laten en de opvattingen van eenige Italiaansche schilders die zich ‘Futuristen’ noemen omdat zij zich in hun werk aangesloten hebben bij de door den dichter Marinetti geproclameerde en ‘Futurisme’ gedoopte beweging.

Over het algemeen zijn die kommentaren, wanneer niet spottend op het minachtende af, allesbehalve welwillend gestemd, maar wanneer men zich met eenige verdenking afgevraagd heeft hoe die vele beoordeelaars in de gelegenheid geweest zijn met de zaken waarover zij spreken kennis te maken ziet men scherper toe en ontdekt dat de meesten van hen hun oordeel louter baseeren op wat zij van anderen gehoord hebben of elders gelezen en dat zij zich voor het meerendeel bemoeien met de uitspraken of de persoonlijkheid der futuristen maar niet met hun *werk* waarop het feitelijk aankomt, dat zij echter voor het meerendeel òf in het geheel niet kennen òf alleen van uitteraard gebrekkige reproducties.

De beteren buiten bespreking latend kan men vrij zeker aannemen dat dit niet anders is dan de gewone luiheid en traagheid die zich bij betaalde vak-beoordeelaars nog sterker uitspreekt dan bij het gewone publiek en die maakt dat zij elke nieuwe beweging, alles wat van het gewone pad afwijkt a priori afkeuren omdat ze zich daarmee de moeite besparen er over na te moeten denken, of zelfs hun aesthetisch schema, dat als onveranderlijke maatstaf voor hunne beoordeelingen hen in de oogen van lezers autoriteit moet verleenen, wellicht te moeten veranderen.

Een treffend voorbeeld leverde voor kort een van de bekendste Londensche kunstcritici die, zijn werkelijke capaciteit er buiten gelaten, in ieder geval zoo een populaire naam heeft dat Bernard Shaw hem uitkoos voor één van de vier die in een van zijn laatste tooneelstukken in een intermezzo op het tooneel verschijnen en discussieeren over het stuk waarin ze zoodoende meewerken. De man wond zich op naar aanleiding van het bericht uit Parijs dat eenige musici de grondstellingen van het 'Futurisme' op hun kunst zouden toepassen en 'futuristische' muziek schrijven met een nieuwe schaalverdeeling, nieuwe instrumenten enz. Dit was nog maar een bericht, niet meer dan een gerucht zelfs, maar de heer Baughan zag er aanleiding in om uit te roepen: 'Hoe lang zal die humbug nog geduld worden, het wordt nu toch werkelijk tijd...' dat de autoriteiten er zich mee bemoeien' zou de ingezonden-stukken-schrijver voltooien en zooiets bedoelde deze aestheticus ook, die zijn verzuchting eindigde met de merkwaardige woorden: 'Met schilderen hebben zij (de futuristen) geen vaardigheid getoond om te schilderen *wij* (journalistisch meervoud!) twijfelen er geen oogenblik aan dat ze in de muziek geen vaardigheid om te componeeren zullen toonen'. Deze beoordeelaar is daarmee in zijn ijver nog te ver gegaan, plus royaliste que le roi geweest, want de meest competente beoordeelaars hebben toegegeven, grif toegegeven, dat, zij mochten zich met de futuristische principes niet kunnen vereenigen, de futuristische schilders in hun werk een onmiskenbaar technisch meesterschap toonen.

Hierin kenmerkt zich de 'meester', de beheerscher, dat hij in staat is uit te voeren wat hij zich voorstelt, dat hij met zekerheid en niet bemoeilijkt door ontoereikende kennis van het handwerk, zijne gedachten, zijne fantasieën verwezenlijkt en dit kan ook erkend en gewaardeerd worden door hem die die gedachten en fantasieën zelf, niet bewondert of ondervindt als een uiting van wat hij zelf meent dat het begrip 'kunst' beteekent.

Is echter iets *op zichzelf* 'kunst', of wordt het niet pas dat door *de wijze waarop het door een kunstenaar* voorgesteld wordt?

Op het gebied der schilderkunst voert de toepassing van deze gedachte niet noodzakelijk tot het geringschatten van wat men 'het onderwerp' noemt, juist het ontbreken daarvan, zooals in

sommige impressionistische werken, wordt door de ‘futuristen’ niet als zaligmakend beschouwd. Maar zooals de dichter Marinetti het zoo juist uitdrukte in een lezing die ik bijwoonde: er zijn geen zaken die in zichzelf poëtisch zijn; een viooltje, een roos zijn op zichzelf niet ‘poëtischer’ dan een stoel of een bierflesch; het is de wijze waarop *de poëet* over een voorwerp spreekt die de schoonheid van zijn uiting teweegbrengt. Maar de praters en de schrijvers *over* kunst verkeeren hieromtrent in dwaling (Marinetti noemde Ruskin) en denken dat leliën en rozen en maneschijn en tortelduiven ‘poëtisch materiaal’ is. Zij zijn altijd onder de bekoring van wat er reeds geweest is, zwelgen altijd in herinnering en komen zoodoende tot de typische bewondering voor het verleden die alle zwakzinnigen kenmerkt. Maar het groote geloof en vertrouwen, de groote idealen van alle menschen zijn steeds voor de toekomst.

Voor ‘de kunst’ eischen zij het verleden, eischen zij zaken die aan de mythologie of aan de middeleeuwen aanknoopen; in een gedicht lezen ze graag over Phoebus' zonnewagen, maar vooral niet over een automobiel: een automobiel is ‘*prozaïsch*’, hoort niet in een gedicht thuis. De ‘liefhebbers’ van de kunst, zei Marinetti, zien graag opgegraven beeldjes en stukjes van Romeinsche bouwwerken maar ‘ik zie liever het gewoonste vaasje dat gisteren gemaakt is dan een geschonden opgegraven antiek stukje, omdat dat vaasje is uit *ons* leven zooals het *nu* is en niet van vergeten volkeren uit vroegere eeuwen’. En de kunst *is* het leven, en het leven is *ons* leven, het leven van vandaag, van morgen hoogstens nog. Evenmin als iets op zichzelf poëtisch is, is iets op zichzelf mooi; er bestaat daarom geen aesthetica of zoo iets, omdat mooi is, wat een kunstenaar maakt en een aesthetische leer nooit kan voorzien wat de kunstenaar scheppen zal. Wanneer ze dat kon was het werken van den kunstenaar geen scheppen meer.

Wanneer het streven van de ‘futuristen’ alleen dat naar volkomen vrijheid was zou men het onvoorwaardelijk moeten bewonderen, maar er schijnt mij een fout hierin te liggen dat zij ook weer *hun* vrijheid tot systeem maken door *alles* af te keuren wat vòòr hen is gedaan, daardoor worden zij even eclectisch als de menschen die zij bestrijden. Maar ook door hun heftigheid

in alles maken zij velen schuw voor hun beweging, hoewel ook die heftigheid oorsprong in hunne principes heeft die luiden: we zullen *alles* anders doen dan ooit gebeurd is, we willen de beteekenis van elk begrip omkeeren omdat we alles haten wat conventie lijkt, of het goed of slecht is. Wellicht zijn hier gegronde tegenwerpingen te maken maar we willen ze niet hooren al zijn ze gegrond, we weten al hoe ze luiden maar ze gaan ons niet aan. Verandering is vooruitgang, want de tijd loopt naar de toekomst, we willen vóóruit, *dus* anders; of het goed is of niet goed komt er niet op aan.

'Le progrès a toujours raison, même quand il a tort!'

We leven in het heden, we zijn voor het heden, we geven ons er aan; tot anderen komen die sterker zijn dan wij en ons omstooten, dan zijn *zij* de 'futuristen' en wij hebben uitgediend. Is dus de benaming 'futuristen' niet onjuist gekozen, vraagt de argelooze buitenstaander. 'Juist of onjuist' antwoordt de futurist 'gaat mij niet aan omdat ik nòch de noodzakelijkheid nòch de schoonheid der logica erken; al was het alleen al omdat iedereen steeds tracht logisch te zijn wil ik desnoods opzettelijk onlogisch zijn. Beschuldigt men ons van reclame-maken, goed, reclame hoort in onzen tijd, is iets van ons tegenwoordig leven, hoort dus ook in de kunst want de kunst *is* het leven van het oogenblik. We willen *on*bescheiden zijn, *on*ridderlijk, *on*logisch, *on*redelijk, omdat we geen axioma en geen maatstaf van wien ook aanvaarden en we willen niet naar tegenspraak luisteren omdat het niet in onze bedoeling ligt te argumenteeren en anderen te laten beslissen of we 'gelijk' hebben - we gaan onze eigen weg, luidruchtig en opzienbarend omdat we alle affekten en sentimenten willen uitleven zonder daarover te redeneeren of te moraliseeren.

Want wel willen we leven het leven van het oogenblik maar dat wil niet zeggen dat we denken en doen zooals iedereen op het oogenblik denkt en doet maar dat we ons voor alles van het oogenblik interesseeren in dier voege dat we alles *bestrijden* en alles tegenspreken van de daden en gedachten waarmede *anderen* de aandacht op zich vestigen. Daarom *bestrijden* we alle opzienbarende moderne uitingen van philosophie, kunst, wetenschap, politiek; daarom zijn we militaristisch, patriotistisch,

'militant' anarchistisch, verachten we vrouwen en haten we alles wat nuttig is. Omdat we den strijd, den oorlog verheerlijken als het eenige wat de wereld gezond maakt en houdt en waard om in te leven.

Daarom willen wij nooit schilderen wat andere '*mooi*' vinden maar wat zij als 'niet mooi' beschouwen; rookerige spoorwegstations, modderige straten met hun groote electrische ballons, locomotieven, vliegtuigen, onderzeesche booten, machine's, staal, snelheid. We zien meer schoonheid in het bosch waar werklieden alles omhakken en wegzagen en muren optrekken dan in het bosch waar geen menschen komen dan om er op een stille plek te mijmeren, omdat het *onze* tijd, *ons* leven is waarin men boomen omhakt en bloemen wegmaait om te kunnen bouwen, en *daarom is het mooi.* Het getimmerte van het huis, de heiningen en de hoopen stroo, houtkrullen, kalk, zand en palen, de bemorste en bemodderde werklieden die sjouwen en zwoegen aan de halfvoltooide muren: dàt bewonderen we, dàt genieten we - niet het voltooide huis; een dood stuk dat alweer tot het verleden hoort want schoonheid ligt niet in rust, maar in beweging; daarom zijn we onstuimig en heftig in al wat we denken en doen en niet bezadigd en bezonken, niet sereen, niet kalm en overlegd, niet olympisch, vooral niet olympisch, maar haastig, onbesuisd, nerveus, omdat dat het leven is, omdat dat schoonheid is.

Waar de futuristen spreken over wat 'men' *mooi* of *niet mooi* vindt geven zij blijk het ontwikkelde of kunstzinnige publiek meer smaak voor plakplaatjes-schoonheid en minder begrip van werkelijke kunst toe te denken dan het werkelijk bezit. Ze denken te veel aan de populariteit van de tafereelenschilders, de reproducties van wier werken burgermans-slaapvertrekken versieren; maar Jan Steen, maar Turner? Turner vooral met zijn latere schilderijen heeft de schoonheid van snelheid, modder, rook, en machine's toch weergegeven!

Maar dit is ook alles slechts het *praten* van de 'Futuristen' en dat zij daarmee van vele zijden kritiek uitlokken is licht te begrijpen. Hun gepraat is overigens onnoodig, wanneer zij schilderen willen wij hun *werk* zien, met één goed schilderij moeten zij meer kunnen bereiken, wanneer ook misschien niet snel genoeg naar hun zin, dan met eindelooze redevoeringen over de waarde en het doel van hun kunst.

Trachten we dit praten dus een oogenblik te vergeten, anders zou ik bij elk woord de waarschijnlijk ‘futuristische’ tegenspraak moeten gaan voegen bijv. ‘wanneer ons gepraat *onnoodig* is dan zullen wij daarom juist praten’ of zoo iets. Ik neem dus liever de futuristische principes voor een oogenblik als juist aan, wat mij het recht geeft die tegenspraak niet te achten en over hun werk te spreken zij het op on-futuristische wijze omdat ik mij daarmee slechts meester maak van het door henzelf gerechtvaardigde beginsel der anti-logica.

Men kan iemand *slechts door het werk zelf overtuigen*, alle voorafgaande of er op volgende redeneering heeft onvermijdelijk een verkeerde uitwerking. De toehoorder toch die bevooroordeeld is en een persoonlijke eisch voor kunst stelt, geeft zich op de redeneering stellig nooit gewonnen, misschien wèl bij bezichtiging van het werk. De onbevoordeelde heeft de redeneering niet noodig doch behoeft alleen het werk maar te zien, de redeneering kan hoogstens bewerken dat hij tracht de gedachtengang in zijn eigen fantasie te verwezenlijken als wanneer hij hoogstwaarschijnlijk wanneer hij voor het werk komt te staan *bevooroordeeld is geworden* omdat hij vasthoudt aan of minstens gehinderd wordt door de ideeële conclusie die hij zelf na de redeneering bereikte (men denke aan de Balzac's ‘Gambara’). Het werk nu van de ‘Futuristen’ is veel meer overtuigend, dan hunne in geschrift en lezing geuite grondstellingen die daarom reeds verwarrend moeten zijn omdat ze zichzelf opzettelijk steeds tegenspreken, ter vermijding van de ‘conventioneele’ logica. Daarenboven zullen velen aanstoot nemen aan het schreeuwerige, het reclame-achtige, het onartistieke, het stuitend pretentieuze en het banale daarin. Wellicht kunnen zulken zich, niet met de beweging, maar *met het werk* der futuristen verzoenen wanneer zij dat ten slotte te zien krijgen, want al maakt iemand lawaaiërige reclame en al verkondigt iemand zijn stellingen op hinderlijke marktschreeuwerige wijze daarom *kan* hij toch wel een goed kunstenaar zijn zooals bij eenige van de futuristen het geval is. Het zou jammer zijn wanneer ze zoo de algemeene aandacht op zich vestigden ten koste van de sympathie die vele van hunne werken en de bewondering die eenige ervan stellig toekomt.

Men moge aanvankelijk vreemd tegenover hun werk staan,

in ieder geval laat zich over de schoonheid van een werk niet strijden als over de al of niet juistheid van in woorden geuite beginselen. Ten slotte moet ik er nogmaals op wijzen dat ik die beginselen vermeld heb zooals die door henzelf geformuleerd zijn doch dat ik er in het geheel niet aan geloof maar veeleer meen dat schoonheid volstrekt niet van tijd of onderwerp athankelijk is. Het is mij volmaakt bijzaak of een schilderij uit de vijftiende, uit de zeventiende of de negentiende eeuw afkomstig is, of het van Bellini of Titiaan, van Rembrandt of Van Dijk, van Wisthler of van Israels is, of het een portret of allegorische voorstelling, een landschap of een stilleven, bloemen of vruchten of een zeegezicht of een antieke veldslag of een vliegmachine voorstelt. Ik tracht te onderscheiden of het een persoonlijke gedachte is die zóó is uitgevoerd dat het ontstane werk tot mij komt als een daad, die mijn geest spant, die mij beïnvloedt, die een zuivere emotie wekt; tot mij komt als een geschenk, als iets verrijkends waarvoor ik den schepper ervan dankbaar ben. Ik vraag mij niet af of het mooi of leelijk is, evenmin of ik het mooi of leelijk vind, omdat ik niet in de waan verkeer te *kunnen* weten *wat* mooi is of leelijk en ook niet tracht tot die wetenschap te komen omdat ik er van overtuigd ben dat er niets ‘mooi’ is en bijgevolg niets ‘leelijk’. Dat ik die woorden niettemin zelf gebruik, is omdat ik daarmee een voortdurend herhaalde omschrijving vermijden kan, overtuigd als ik ervan ben dat deze opvatting van mij volstrekt niet zoo ongehoord nieuw is, maar dat velen die daar wel eens over nagedacht hebben tot dezelfde conclusie zullen zijn gekomen en dus wanneer ik als aanduidend substituut voor een onvermijdelijk langdradige phrase het woord ‘leelijk’ of ‘schoon’ zet daardoor met hunne gedachten in dezelfde richting zullen gaan waarin zich dan de mijne bewegen.

Wanneer de schilder nadat hij zijn werk voltooid heeft oordeelt dat daarin bijvoorbeeld een heroïsche stemming tot uiting komt en op mij maakt de stemming de indruk van intieme huiselijkheid, dan zou ik niet met hem erom strijden maar dàt bewonderen wat ik zien kon - wellicht omdat mij als hoofdzaak zou opvallen wat de schilder als bijzaak beschouwde, maar dat doet niet ter zake want nu hij zijn werk voltooid heeft is het niet meer van hem; het wordt integendeel het tijdelijk eigendom van wie er naar ziet.

Zie ik nu mogelijk in de werken der Futuristen iets heel anders dan zij zelf; vind ik bijvoorbeeld dat zij niet 'futuristisch' zijn of geef ik aan zekere lijnen of groepen een andere beteekenis, dan denk ik niet dat ik het 'beter weet' dan zijzelf, maar het is evenzeer mijn onaanvechtbaar recht om ze te beschouwen zooals ik ze zie als het hunne ze te schilderen zooals ze zijn.

Van de vijf futuristische schilders die zich om den dichter Marinetti geschaard hebben exposeerden er vier in Londen. Van die vier meen ik dat men Gino Severini moet beschouwen als zijnde geen 'futurist' in den zin der futuristische principes zelve; hij behoort meer tot de moderne Franschen, de post-impressionisten, de synthetisten, de kubisten, die hij in opzet en techniek gelijkt. Zijn 'Pan-pan bij Monico' is een met groote zekerheid en in boeiende kleurmenging uitgevoerd doek, maar koel en cerebraal, wellicht imponeerend maar stellig niet ontroerend zoomin als zijn 'Reisimpressies' waarop kaleidoskopisch dooreengeschud de verschillende indrukken van een reis uit Italië naar Parijs. Zijn 'Boulevard'; 'The black Cat' (naar E.A. Poe) 'De danseres' en 'het Rhythme van mijn kamer' lijken mij vrij onbeduidend, eenvormig in techniek vooral; hij beheerscht het mozaïekprocédé en koketteert ermee, maakt er zich gemakkelijker af dan een kunstenaar geoorloofd is.

De twee onvervalschte 'futuristen' zijn Carlo Carrà en Luigi Russolo. Futuristisch in het opzettelijk ongewone van opzet der compositie en vooral in het tot hoofdzaak maken van eigenaardigheden als het over het schilderij trekken van zwarte lijnen, 'krachtlijnen', die zich niet met de compositie tot een geheel vereenigen en die dienen moeten om de psychologie der voorgestelde gebeurtenis weer te geven; het doorzichtig maken van personen en voorwerpen, het trachten ernaar om den beschouwer den indruk te geven dat hij niet vóór het schilderij staat doch er middenin dus de dingen vóór, achter en opzij van zich ziet, het onvolledig weergeven van omtrekken en figuren, gezichten met één oog en één oor (de aanduiding is voldoende), het afbreken en voortzetten van voorwerpen; een half been, drie centimeter verder de andere helft (beweging gedurende den oogopslag) het verveelvoudigen van bewegende dingen, een hollend paard met twintig pooten, een cirkel vol stokken voor een stok

die uit één punt ronddraait, en zoo verder. Dit kan op het eerste gezicht verwarrend zijn, het oog kan zich eerst verzetten tegen het ongewone; ten slotte zijn zulke dingen niet belangrijk, het komt er niet op aan of een schilder er zich mee ophoudt of niet, de vraag is alleen of hij wàt hij gedaan heeft, *goed* gedaan heeft.

Ik vrees dat Carrà, zeer 'futuristisch' gemeend heeft dat het publiek aan al die buitengewoonheden al genoeg zou hebben en daarom wat de feitelijke kern van zijn werk moet zijn veelal nonchalant behandelt. Nu kan weliswaar iemand die voor de eerste maal een onbekend gerecht eet niet dadelijk *proeven* of het goed klaargemaakt is maar daarom kan het *toch* slecht gedaan zijn en later zal hij dat wel leeren beoordeelen. Èn Carrà èn Russolo speculeeren geloof ik op deze manier soms op de verwarring die zij zeker kunnen weten dat ze bij het overgroote gedeelte van het publiek aanvankelijk zullen stichten.

Russolo's 'Rebellie' en Carrà's 'Begrafenis van den anarchist Galli' of 'Portret van Marinetti' blijken wanneer men de aandacht-afleidende bijzaken als zoodanig ziet, grof en slordig uitgevoerd en in fantasie op de hoogte van reclame-prent-stijl te staan. Van de elf geëxposeerde schilderijen van Carrà leek mij 'De beweging van het maanlicht' een der beste, van het kleine doek getiteld 'Uit de schouwburg komend'[*)] ben ik zeker, dat is een meesterstukje.

De 'Trein in volle vaart' van Russolo is fascineerend, merkwaardig ook zijn 'Herinnering aan een nacht' een visioen van straten, tunnels, vrouwengezichten, rijtuigen, theaters, restaurants, naar futuristisch beginsel zonder 'modulatie' dooreen, in vorm voor mijn gevoel niet bevredigend maar in kleur en stemming heel overtuigend. De sterkste geest en het grootste talent van allen heeft voor mijn innige overtuiging Umberto Boccioni. Ook Boccioni goochelt met krachtlijnen, Röntgenstralen, 'quasi-muzikaal rhythme en harmonie' spiritualisatie en wat al niet meer, maar niet als bij de anderen krijgt men den indruk dat hij dat alles 'er bij' doet omdat hij nu eenmaal een 'futurist' is maar men voelt wel degelijk dat het een onmisbaar gedeelte van zijn conceptie is.

Men voelt ook uit zijn werk meer dan uit een van die der anderen

*) Dit werd door den Londenschen Rothschild gekocht.

dat hij niet een vertegenwoordiger der principes van Marinetti is, doch een eigen en zeer sterke persoonlijkheid, dat hij ook geen 'oorlogvoerder' is maar een stille, overtuigde, rustige werker die voortbrengt uit eerlijke scheppingsdrang, zooals hij voelt en ziet en niet anders. Een onverzettelijke kracht en een bewust meesterschap spreekt uit elk van zijn werken, de schijnbare chaos lost zich bij rustige beschouwing tot een helder en straf gevormd geheel op; de opzet is kloek en breed, de détails zijn zorgvuldig uitgewerkt zonder op den voorgrond te treden, de composities getuigen van onbegrensde doch door den wil geheel beheerschte fantasie; idee, vorm, kleur, lijn, zijn met knellende kracht ineengegrepen en men voelt zich bij het bezien van het werk als door de zelfde machtige vuist die dit samenvoegde gepakt en tot het werk als samenstellend deel gebracht. Dit is de onmiskenbare dwang van den grooten kunstenaar; men kritiseert niet, bewondert niet, vraagt niet, analyseert niet, men wordt zèlf een stuk van het werk. Het is hiermee als bij het doorleven van een natuurverschijnsel, men vraagt niet waaròm het stormt, waaròm het regent, waaròm het onweert, men vraagt niet of dit schoon of niet schoon is, men voelt het als een wellicht doellooze maar evenzeer onvermijdelijke noodzakelijkheid en weet dat men zèlf een deel van dit natuurverschijnsel is; het plaatsgrijpende feit is niet alleen het onweer, evenmin de gevoelens die dat bij mij wekt maar die gevoelens èn het onweer samen, onafscheidelijk samengaand.

Van de tien voortreffelijke schilderijen die Boccioni in Londen tentoonstelde[1)] was er één dat nog ver alle andere in de schaduw stelde, evenzeer door de macht der conceptie als door het meesterschap der uitvoering.

Een reusachtig doek; muren en stellingen, palen en planken, mannen hoog in de lucht stapelen rood-blauwe baksteenen, dringend, haastend, vol scherpe beweging. Door de halfvoltooide muren stroomt het zonlicht in breede banen neer en verwaast op wolken rook, stof en puin die rood-blauw tintelen en woelen en wentelen, onstuimig vooruit, grooter en grooter, naar voren dringend... het zijn geen wolken meer, het zijn gigantische rood-blauwe gevleugelde paarden die heftig voortsteigeren en mannen voortsleuren die

1) Op de expositie in Den Haag zijn er nog slechts vijf overgebleven.

machteloos zijn tegen hun onweerstaanbare kracht. De stad die zich uitbreidt! Links en rechts, achter, halfgebouwde straten vol haastig doorstappende menschen; booglampen, electrische trams; alles beweegt en schuift over en langs elkaar, iedereen, mensch en machine en dier trappelt en rolt en draaft, alles werkt en streeft en dringt vóóruit en verder, àldóór en rusteloos, onstuitbaar - de stad groeit en groeit en wringt zich verder over de stoffige grond...

Op de tentoonstelling der 'Futuristen' in Londen is ook dit schilderij verkocht maar ik twijfel niet of, zal het ook wellicht tijdelijk uit de openbaarheid verdwijnen, het zal er weer terugkeeren en bewonderd worden wanneer ten minste Boccioni niet, zooals de futuristische beginselen eischen... met opzet zijn kleuren onbestendig heeft gemaakt om 'te vermijden dat ons werk in museums komt, want we haten museums, kerkhoven der kunst'. 'Als ons werk vergaan is zal er weer nieuw zijn, van anderen, beter en frisscher dan het onze.'

Ik hoop erin geslaagd te zijn op onpartijdige wijze iets mee te deelen over deze veelgesmade, weliswaar niet in alle opzichten sympathieke of overtuigende maar toch alles te saam genomen zoo merkwaardige en in zeker opzicht hartgrondig verfrisschende beweging. Of de stellingen der Futuristen juist of onjuist zijn, of ze belangrijk genoeg zijn om daarover te strijden zelfs, wat komt het er op aan, wanneer ze ook maar één of twee werken voortbrengen die het niet noodig hebben bediscussieerd te worden maar die de wereld verrijken als gave uitingen van geniaal scheppingsvermogen en kunnen.

LONDEN, Juni 1912.

Lyriek en dramatiek door Hein Boeken. *Voordracht te houden op het XXXII^{de} Congres in Aug. 1912 te Antwerpen.*

Kunnen wij nog weder aan eene nieuwe dramatiek geraken?
Kan onze tegenwoordige lyriek ons tot eene nieuwe dramatiek leiden?

Ziehier twee vragen, die ik u allen wil stellen, die ik wel wilde dat gij allen u zelven steldet en die ik voor mij al dadelijk met een 'ja' wil beantwoorden.

Maar nu zult gij mij terstond een nieuwe vraag stellen: 'hoe?'

Deze vraag is niet zoo gemakkelijk te beantwoorden. Toch wil ik het in deze weinige oogenblikken beproeven, en al moge, ook in het beste geval, deze poging nog verre van bevredigend zijn, ik wil u althans den weg aanwijzen, langs welken we tot de beantwoording van deze moeielijke vraag kunnen komen.

Maar tevoren moet ik mij even wenden tot de velen onder u, die mij terstond tegemoet zullen treden met de tegenwerping: 'Wij hebben reeds eene dramatiek, wij hebben reeds de dramatische kunst van Mevr. Simons Mees, gisteren door ons genoten, we hebben de kunst van Heyermans, wij hebben de kunst van Hegenscheidt, van die enkele anderen, die mij tengoede houden, hoop ik, dat ik hunne of hare namen hier niet noem.'

Nu heb ik allen eerbied voor de fijn getoetste tafareelen uit het dagelijksch leven van den gezeten burgerstand, die we te danken hebben aan Mevr. Simons; voor de forsch realistische,

altijd eenigszins tendentieuse spelen uit het volks- en arbeidersleven, waarop Heyermans ons telkenjaar opnieuw vergast; voor de poëtische pogingen om oude sagen en legenden ons dramatisch voor oogen te stellen, zooals de dichter van Starkadd dat heeft gedaan - maar toch is er iets anders dat ik bedoel en wel *omdat ik het voorgevoel heb* van eene andere dramatische kunst, die ons in de toekomst te wachten staat. Nu zult ge zeker verwijtend tot me zeggen: 'Hoe kunt ge tot ons komen, hier in den lichten dag der openbaarheid, onder de oogen van zoovele helder-ziende getuigen, samen gestroomd uit alle oorden van Noord- en Zuid-Nederland met zulk een schimachtig, spookachtig ding als een *voorgevoel*?'

Het is omdat dat voorgevoel voor mij al de tastbaarheid heeft van een levend lichaam, al de lichtheid en de helderheid van oogen van een levende persoonlijkheid.

En als ik naga hoe dit voorgevoel in mij ontstaan is, kan ik er wel degelijk, als voor een levend wezen, twee ouders voor aanwijzen - in het midden latend wie van de beiden de vader, wie de moeder is - te weten mijne kennis van het verleden, mijn inzicht in het heden.

* * *

Mijn kennis van het verleden, wat zegt mij die?

Ik denk aan den oorsprong van het Helleensche drama. Ik zie voor mij de menigte, die in Bacchantische vervoering over de bergen dwalend, eindelijk een rust-punt vindt en de stemming, die allen bezielt en ze met elkander vereenigt, in bandelooze gezangen uitjubelt. Maar ik verneem tevens dat er weldra deze en gene dichter was die woorden vond en vaste rhythmen, in welke deze stemming een uiting kreeg: die den dithyrambus vond en uitzong en mede deed uitzingen. En de personen, van wie die dithyrambus zong, de god Bacchus zelf, of enkele heroën, die Bacchus door zijn roes had verblind en tot grootsche, maar altijd buitensporige daden had verleid, zij werden door één, ook wel twee, hoogstens drie afzonderlijke *antwoorders* of tooneelspelers voorgesteld; de zang der schare, *de Rei*, wordt afgewisseld door beurtzang tusschen speler en rei of ook door gesproken woorden van den speler alleen of door samenspraken

van de spelers onderling: het drama, de handeling, het tooneel spel, dat eene handeling verbeeldt, is geboren.

* * *

En nu mijn inzicht in het Heden.

Is er iets in het Heden dat met de Bacchantische scharen van het Verleden overeenkomt?

Welzeker: het zijn de lyrische dichters van tegenwoordig: wij allen, gij allen uit Noord en Zuid hier saamgekomen: maar de band, die hen bindt, de Apollo-dienst, die den Bacchus-dienst loutert, die van den roes doet ontwaken, van den waan tot inzicht doet komen, die band, die dienst is nog niet gevonden, dien moeten wij zoeken.

* * *

Men vergeve mij dus als ik niet in de zeer-gewaardeerde gewrochten van onze hedendaagsche dramaturgen het drama erken dat ik voorgevoel. Waarom niet? Vooral om mijne liefde voor de lyrische kunst van Heden.

Waarom heb ik haar zoo lief? Om dàt wat zij is en - om dat wat haar ontbreekt, dus om eene belofte, die ik gevoel dat zij doet, maar nog niet vervult. En ook dáárom juist zie ik eene toekomst, *de* toekomst in haar.

Wat zij is, onze lyrische kunst, die fijne trilling der hersenen, der aderen, der polsen, die enkelen onzer noodzaakt in rhythmen te spreken, in regelmatig-deinende of meer of min afwisselende golvingen - ik behoef het nu niet te zeggen: laat ik liever nog even spreken:

ten eersten over wat onze lyrische kunst niet is, over wat haar ontbreekt dus over *hare belofte*;

ten tweeden een voorbeeld geven uit het Verleden, hoe lyriek alreede tot dramatiek is overgegaan;

ten derden gewagen van eene poging, reeds heden aangewend, om lyriek tot dramatiek te doen worden;

ten slotte mijn betoog in eene thesis samenvattend, iets zeggen van de voorstelling, die ik mij nu reeds maak van den band, die het nu nog verspreide tot eene nieuwe Eenheid moet samenvatten.

* * *

Ten eersten dan over wat onzer lyrische kunst nog ontbreekt.

Onze lyrische kunst - laat ik toch vooral met eerbied, de slechts schijnbaar door mij aangeklaagde toespreken; immers niet in boeien wordt zij ons hier voorgebracht, maar de onvrijheid, waarin zij, de schoone, de bedeesde, de schuchtere zich vertoont, het is immers de dwang door haar eigen bescheidenheid, haar eigen schroom haar opgelegd; is zij niet ons aller geliefde, ons aller godin? - onze lyrische kunst dan, zij spreekt nog te veel voor zich zelve; zij wacht geen antwoord; zij geeft geen antwoord; - zóó zelfs dat de lyrische dichters, hare dienaren, hare vereerders elkaar niet genoeg kennen, elkaar miskennen.

Laat ik u dit met een voorbeeld opluisteren. En tot voorbeeld neem ik iets dat onlangs gebeurd is tusschen uwen welbeminden kritikus en dichter Karel van de Woestijne en onze hoogvereerde dichteres Helène Swarth; gebeurd is, zeg ik, op het papier natuurlijk; want dàt is juist het ongeluk dat bij ons in de kunst alles op het papier gaat en niet of tenminsten slechts zoo hoogst zelden met het gesproken woord.

> ‘'k Wou, wijl ik leef, niet leeg van tranen zijn:
> Dàn welkten àl de bloemen van mijn lied,
> Wier wortlen baden in die ziel-fontein.’

Stelt u voor deze reeglen niet neergeschreven op 't papier, niet gekist en begraven in een boek - maar uitgesproken door de dichteres zelve, op eenige uitverkoren, daartoe bestemde plek, hetzij tempel, hetzij anderen gewijden grond, en aangehoord, niet maar gelezen door den jeugdigen dichter, die zelf, aangeblazen door de heiligheid der plaatse, die schoone tegenstelling hadde gevoeld van eigen krachtigen manlijken wasdom met de eerwaardigheid der veel beproefde, eerwaarde vrouw, wier ‘wereld ruig is met de terpen van hare dooden’, die zelve nog in de volle kracht van hare goddelijk gave, zij het ook van verre, den verdorrenden ouderdom voelt naderen en in zoo schoone woorden (waarvan ik u alleen de laatste herhaalde) de wreedste vrees uitspreekt: de vrees voor 't uitdroogen van de ziel-fontein der tranen, - hoe hadde hij niet, in stede van een kritiek te schrijven over de schrijfster, zelf met levende verzen, voortgekomen uit eigen weelige jeugd, de oudere priesteres getroost?

En ware niet in zulk een samenspraak, die tot ik weet niet welke beurt- en samenzangen aanleiding had kunnen geven, reeds een grondslag gelegd voor den bouw van het door mij voorgevoelde, in de verre toekomst vóórziene drama?

* * *

Ten tweeden een voorbeeld van lyriek alreede inderdaad overgegaan tot drama.

Gij weet het allen, Helena, de schoone Helena, Helena van Sparta, zij is niet dood; of althands hare gestalte, haar beeld leeft nog steeds en is evenmin als gedurende het leven van haar sterfelijk lichaam, aan tijd of plaats gebonden.

Immers ten tijde dat zij zelve met haar sterfelijk lichaam, in zedige eenzaamheid, op het Egyptisch Eiland Pharos vertoefde, was het hare gestalte, die door Paris geroofd, de Grieken en Trojanen in oorlog en ten slotte Troje in den brand stak. Nu, eenige tientallen van eeuwen later, is zij nog steeds in leven en in levende werkzaamheid. Is zij niet - om er slechts twee te noemen - ook nog in onzen tijd aan Verhaeren en aan Goethe verschenen? En heeft zij niet beide dichters, schoon op wijd verscheiden wijze in lyrische vervoering gezet, en door die lyrische vervoering beiden aan een drama geholpen; Verhaeren aan een drama, waarin alle zinnedriften, welke ellendige stervelingen kunnen teisteren, dezen in jammerlijke euvel-daad op daad tegens-één doet botsen; Goethe aan een drama, waarin de dichter zelf, de het noodlot tartende en overwinnende dichter, al de duistere machten, die de vergoddelijkte bedreigen, ter nederslaat, en tot schoonen minne- en eere-dienst gewijd en gehuldigd, in het bij-zijn der vereerde, de korte stonden van hoogste zaligheid mag genieten om de aangebedene dan weder in onbereikbare verten te zien verdwijnen, waarna al degenen, die van het hoog samen-zijn, zij het ook op eerbiedigen afstand, hebben getuigen mogen zijn, door al de schoonheden en verlokkingen der natuur tot zich getogen worden om met deze in onsterflijken staat vereenigd te blijven voortleven, terwijl de dichter zelf den zwaren levens-tocht verder voortzet.

* * *

Nu zij het mij even vergund te gewagen van de poging reeds gedaan om tot een nieuw drama te geraken. Wel moge ik mij nu

in het kleed der bescheidenheid hullen, want, - men vergeve het mij - ik moet nu de onbescheidenheid begaan van over mij zelve te spreken. Ik weet wel dat het velen, zoo niet den meesten, zoo niet allen van u een dwaasheid, misschien wel eene verblinding moet dunken dat ik datgene waarvan ik nu ga spreken, eene poging tot het nieuwe drama ga noemen. En toch, ik gevoel dat ik aldus spreek niet uit zelf-overschatting, maar door de overtuiging dat ik door aldus te spreken, door uwe aandacht te vragen voor eene poging, door mij zelven gedaan, wellicht een stoot kan geven aan de door mij voorgestane zaak, dat ik ook anderen kan aansporen om in de door mij, hoe onzeker misschien nog, ingeslagen richting voort te gaan.

Welnu, ik heb zooeven, zooals ge u herinnert der hedendaagsche lyrische dichtkunst verweten dat zij *te weinig zelve antwoord geeft op het spreken van* anderen; dat zij zelve *te weinig antwoordt wacht* op haar eigen spreken.

Ik heb zelf voor eenige jaren twee gedichten gemaakt. Het eene bestaat uit een reeks van zeven, het andere uit een reeks van vijf sonnetten. Beide gedichten maakte ik *in antwoord* op het werk van anderen. Het eerste gedicht maakte ik in antwoord op de Hymne tot de Schoonheid van onzen welbeminden Noord-Nederlandschen dichter; het tweede in antwoord op het muziekdrama Marsyas, het werk van een toondichter en eenen dramaturg tezamen. Het eerste was een Palin-odie op eene Ode: mijne weerpartij had der Schoonheid gebeden nog te marren met komen tot de menschheid op hare komst ware voorbereid, ik bad haar ons geen oogenblik alleen te laten. In het tweede gaf ik mijn verschil van opvatting te kennen van de door mijn weerpartij en door mij om strijd vereerde goden, stelde ik eene nieuwe verbinding voor van den Apollo- en den Bacchusdienst. Over het verloop van den voorgestelden strijd wil ik hier verder niet gewagen - te veel reeds van mijn eigen werk gerept. Maar ik vraag u, is in beide geschilpunten niet de kern te herkennen van een dramatisch conflict? Is het zelfverblinding dat ik die er in zie?

Klein is altoos de kiem, het zaadje waaruit de slanke spar, de forsche eik kàn ten hemel rijzen.

* * *

Zoo kan ik dus mijn betoog te zamen vatten in eene thesis, die velen uwer een dwaasheid, anderen hoogstens een paradox kan toeschijnen, en die ik het best meen te kunnen verdedigen door het woord van Augustinus: 'Credo quia absurdum est'.

Ik verwacht de geboorte van eene nieuwe dramatische kunst uit onze hedendaagsche lyriek. Ik verwacht haar uit de samenwerking van lyrische dichters, die elkaar eeren, maar bestrijden, ik zou liever willen zeggen dùs bestrijden, want aangezien twee kunstenaars nooit hetzelfde inzicht kunnen hebben in hunne kunst, in de wereld, in het leven, *moeten* zij, zoodra zij elkaar niet meer onverschillig zijn en elkaar niet onverschillig laten, *elkaar bestrijden. De strijd-dialogen*, *aldus ontstaan*, *zijn de kiem van het nieuwe drama.* En men werpe mij niet tegen dat het slechts een klein kringetje van gedachten is hetwelk de lyrische dichter overziet; - ik antwoord: 'de geheele wereld, het geheele leven, maatschappij en natuur beiden, bepeinsd en doorvoeld, zijn de stof van den lyrischen dichter, hij is het

> 'Wien grenzenloos de dreven
> Van aarde en hemel hoop op oogsten geven.'

Maar zulk een zangers-strijd moet verheven worden tot eene openbare handeling als het Antieke Drama was. De aanleiding tot die verheffing moet nog gevonden worden. Wel gunstig voor het vinden daarvan dunkt mij ons aller gemeenschappelijk vaderland. Wat al verscheidenheid van volks-aard biedt het niet in zijn bewoners. En verscheidenheid baart strijd, vreedzamen strijd hoop ik, een strijd waarvan ons wederom de weerga wordt geboden door het Helleensche drama - was dit niet in kern de verzoening van den Derischen en den Ionischen volks-aard; beide elementen evenzeer verscheiden als onze Noordsche, uwe Zuidelijke aard?

Het vinden dus van de aanleiding om den dichterstrijd te verheffen tot eene openbare handeling, wanneer wellicht de dichters hun werk zullen toevertrouwen aan uitvoerders, de tooneelspelers, aan de reien, die de verdeelde of eensgezinde massa zullen vertegenwoordigen - wij kunnen het met gerust vertrouwen aan de toekomst overlaten.

En in dit vertrouwen in de toekomst is niet onze kunst, de

dichtkunst, de gelijkgezinde en lotgenoote der bouwkunst, de bouwkunst, hare maatschappelijk zoo vèr bevoorrechte zuster?

Ik geloof ja.

Aanziet de bouwkunst, aanziet de dichtkunst van heden. De dichtkunst heeft al het zinledige en daarom nuttelooze uit haar zeggenswijze weggeworpen, heeft de taal zoo eenvoudig, zoo naakt mogelijk gemaakt maar daardoor versterkt en vernieuwd. Zij heeft de krachten van de menschelijke ziel tot nieuw leven gewekt en de aldus vernieuwde door de tooverkunst der taal naar *buiten* geroepen.

De bouwkunst heeft evenzeer de elementen, waarmede zij werkt, van alle zinlooze versiering ontdaan; zij zoekt naar een nieuwe verbinding van die elementen. Verder is ook zij nog niet, maar zij gelooft in de toekomst, waarin *een nieuwe blik op het leven*, een nieuwe *harmonie* in de maatschappij op nieuwe manier zich in hare gewrochten zal weerspiegeld zien.

Met de hoop uit te spreken, dat beide zusterkunsten zich niet bedrogen zullen zien, eindig ik.

21 Augustus 1912.

Aanteekeningen over kunst en letteren door Hein Boeken.

Anatole France, les Dieux ont soif. Paris, Calmann-Lévy.

Het komt mij wel eens voor dat Anatole France het geweten is van het Fransche volk. Niet het martelend of verontrustend geweten, dat wraak-godinnen uit de duisternis oproept om den gevallene te achter-volgen. Niet de geweten-stem die spreekt uit apostel of boet-profeet, die tot inkeer of bekeering wil brengen, de verschrikkingen voorhoudt van straffen hiernamaals of op aarde. Maar het geweten van den man, die zijn volk kent en het lief heeft, die zijn volk beziet bij het licht van zijne liefde en zijn ironie. Want deze twee zijn bij dezen man één. Zijne ironie staat niet naast zijne liefde; zij is het kind van zijne liefde. En van zijn geest. Ja, van deze twee. Van zijne liefde, die wilde dat alles zoo veel anders ware dan het is. Maar ook van zijn geest, die hem doet zien dat alles niet anders kan zijn dan het is. De samenkomst van deze twee is de oorsprong zijner ironie.

Ja, hoe kent hij zijn volk, hoe heeft hij zijn volk lief. En wel zijn die kennis en die liefde dat wat zijn volk te stade komt, dat wat het van noode heeft.

Want het Fransche volk is een volk dat tot bezinning komt. Maar weinig van zijn leiders zijn er, die van het volkomen recht van hùnne zaak zijn overtuigd. Apostelen en profeten zijn er niet die aan hun volk aankondigen dat zij hun den rechten, den eenigen weg kunnen aanwijzen.

Hoe en in wie openbaart zich die bezinning?

In enkelen, die hun volk willen diets maken dat al wat het als groot en goed beschouwde, in werkelijkheid van geen of luttel waarde is.

In anderen, die met nieuwe sophismen, half waarheid, half bedrog, het volk willen lokken en op deze wijze de half of bijna geheel gebluschte geestdrift weer willen doen opvlammen.

Tegenover deze beiden staat, met enkele anderen, Anatole France; en van hem alleen wil ik nu spreken.

* * *

Wat is er in de fijnheid der lucht van Parijs, wat in de geheime krachten van den grond van de aeloude slijkstad, wat in de geel-groene golven van de rustelooze Seine, dat de bewoners van die stad maakt tot wezens wier gelijken men te vergeefs overal elders ter wereld zoeken zal? Of is het het noodlot der volkeren dat deze stad tot het geestelijk middelpunt der wereld maakt, tot het tooneel waar de strijd van alle ideeën 'en action' wordt uitgestreden?

In dit middelpunt is Anatole France geboren. In dit middelpunt leeft hij. Van dat middelpunt is hij de ziel.

Wat is daar gebeurd, 'n honderd en twintig jaar geleden; aan die oevers van de Seine, in het verre gezicht van die twee torens van de Notre Dâme, aan de overzijde van Louvre en Tuileries?

Daar is een spel gespeeld met de grootste schatten, die Frankrijk in eeuwen had opgezameld; met een volks-rijkdom aan godsdienst en kunst, een spel met menschenlevens - maar wel zóó dat deze laatste inzet wel de minst kostelijke schijnt te zijn geweest.

En was er ooit volk dat meer te verliezen, meer aan godsdienst en kunst, meer aan allerinnerlijkste, alle standen van hoog tot laag doordringende cultuur? Om juist dit raadsel te verklaren, ik geloof dat vooral daartoe dit boek geschreven is.

Aldus dit boek beschouwende, krijgen we er, naar ik meen, den rechten blik op. Want al is het óók, door de rijke begaafdheid van den schrijver, wat men zou kunnen noemen een boeiende roman, nog meer is het een stuk historie, ons aan eenige, ik had bijna gezegd aan één persoon, gedemonstreerd en ons door de fijnste psychologie voor oogen gesteld.

* * *

Ik had bijna gezegd aan één persoon. Want van Evariste Gamelin houden wij de sterkste heuchenis. Het is de brave burgerjongen, schilder van eenigen aanleg, die in de ideeën en de practijk der revolutie alle heil ziet, door plichtsgevoel tot de politiek gedreven, door een buitenkansje lid wordt van een der secties van het Comité du Salut Public, in alle eerlijkheid meent dat hij geen heiliger plicht heeft dan zooveel mogelijk menschen naar de guillotine te helpen en wanneer hij zelf de beruchte kar bestijgt, die hem op zijn beurt brengt naar de guillotine, zijn dood beschouwt als de straf, door hem verdiend, daar hij niet nog méér menschen heeft doen veroordeelen. De schildering van dit fanatisme, langen tijd nog gevoed door zijn liefde voor Elodie, wier verleider, dien hij niet eens kent, hij onder de door hem veroordeelde aristocraten hoopt te treffen, is hoofdzaak van dit boek. Maar er tegenover staat nog behalve vele anderen, de figuur van, ik had bijna gezegd den abbé Coignard, den lezers van France welbekend, maar het is hier de oude Maurice Brottaux des Ilettes, de geboren aristocraat, die nu zijn kost moet verdienen met het maken van kinder-speel-poppen, de beminnelijke geestige raisonneur en filosoof, die tot op zijn laatsten tocht, ook op het beruchte karretje, wordt vergezeld door een beduimeld en stukgelezen exemplaar van zijn lievelingsdichter, Lucretius.

Hoe werkten de ideeën in het Frankrijk der Revolutie, welk noodlot dreef de terroristen, hoe ging het dagelijksch leven in Parijs ondertusschen zijn gewonen gang - wie zich van dit al een levendig beeld wil vormen, hem raden we ten sterksten de lezing van dit boek aan.

Duczika
Een Berlijnsche Roman door Herman Heijermans. IX.

Lotte had eens zoo zware wallen onder de oogen - Laurie kon 'r trillende vingers niet stil houden. Dagen en dagen waren ze met inkoopen en pakken bezig geweest, eerst alles in de mand-met-hang-slot, die in geen jaren van de ‘Hängeboden’ was genomen en waarvan de vermolmde bodem na 'n te stevige zeepsopbeurt in 't keukentje bezweek - toen wéér alles in 'n geleenden koffer met één hengsel van Palou - en omdat die voor de bagage van twee vrouwen, die zulk 'n reis, ja misschien zulk 'n tournée - wie kon 't voorspellen? - gingen ondernemen, veel te petieterig en te ondiep was, kwam 'r na 'n paar uur tobben 'n versleten valies, dat Mizzi zoo welwillend was af te staan, omdat ze toch geen sleutel van 't slot meer had, en omdat ze de twee riemen voor 'n door den alimenten-luitenant van 'r dochter Alice geschonken fox-terrier had versneden. Maar ook dat valies, hoezeer 't 'n buik kon opzetten voor twaalf van alles, bleek niet voldoende. De helft van de toilet-dingen, zoo handig mogelijk in doozen gestopt, lei op de tafel op 'n behoorlijk onderdak te wachten.

Toen hakte Laurie met 'n voor de omstandigheden passend breed gebaar, den knoop door. Ze verkocht 't eenig statiemeubelstuk van de kamer: de piano, destijds zesde-hands op afbetaling voor twee honderd vijftig Mark 't huis binnengedragen. Na loven en bieden met achtereenvolgens drie opkoopers, die 'n meer dan schandelijk bod deden, zei ze teleurgesteld ja op 'n vierde ergerlijker aanbieding van twaalf Mark vijftig minder.

Voor 't bloedgeld - twee en tachtig Mark vijftig!, voor 'n instrument met 'n zeldzaam-gaaf binnenwerk! - sloeg ze bij ‘Wertheim’ twee keurige, fatsoenlijke, overgroote koffers in - ze wist bij ervaring hoe je op reis naar bagage getaxeerd werd! - kocht voor zichzelf 'n paar nieuwe laarzen - ze bliefde in Rusland niet op 'r tandvleesch te loopen - voor Lotte drie nieuwe hemden, drie nieuwe broeken en 'n toonbare schminkdoos - ach, ach, 't gekonkel en kwaadspreken in de kleedkamers, als je niet behoorlijk voor den dag kwam! - en toen ze eenmaal in de verlokkingen van 't Warenhuis spartelde, dee ze nog 'n hoop andere excessen - 'n kam voor zichzelf, 'n tooneelomslagdoek voor Lotte, 'n flesch odeur en 'n tandenborstel voor zichzelf, 'n waaier voor Lotte, twaalf zakdoekjes voor zichzelf, 'n paar overschoenen voor Lotte, 'n en-tout-cas voor zichzelf, 'n doos postpapier met de initiaal D, bij wijze van attentie voor Duczika - allemaal nuttige, onvoorwaardelijk-noodzakelijke ingredienten, die je bij ‘Wertheim’ spot-goedkoop kreeg, bijna te geef, maar die, zonder dat je 't merkte, de piano met huid en haar verslonden.

Duczi, die den laatsten Zondag met slag-hoofdpijn in 'r bed was gebleven, en eerst tegen den avond opstond, was erg dankbaar voor 't postpapier. Na de Ansichtkaarten en 't telegram van Erich uit Friedrichshagen, duidelijk genoeg verklarend waarom-ie niet kwam en 'r doorzichtig waarschuwend, dat-ie 'r den Dinsdag niet bij de trap van de Untergrundbahn kon opwachten, was ze weer de oude geworden, lachte ze opgewekt om de herrie in de kamer, om de koorts van de twee anderen - en 't briefje van Betty, met de voor haar heugelijke mededeeling, dat ze de leugenaarster tenminste 'n poosje kwijt was, stemde 'r tot uitgelatenheid. In 'r onderlijfje, met bloote armen en naakte hals, achter de half-neerhangende tulle van 't raam, om niet door den vischhandelaar beloerd en lastig gevallen te worden, hurtte ze bij de trapmachine. De warmte was zoo ontzettend-sloopend, dat ze 't anders niet uithield. Aan Erich schreef ze 't eerste velletje postpapier met 't aristocratisch initiaal. Ze condoleerde 'm voorzichtig met den dood van z'n oom, durfde niets èrghartelijks zeggen, omdat Laurie en Lotte 'r ook 'n paar woorwoorden onder wouen pennen. Maar toen die klaar waren,

kon ze 't niet laten, moest ze 'r iets aan toevoegen - alleen voor haar en hem verstaanbaar. ‘Ik heb’, verzon ze met 'n de letters bestreelenden glimlach: ‘zoo geluierd, dat ik me schaam. Maar aan den anderen kant hindert het weinig, want Laurie en Lotte reizen Donderdagnacht naar Odessa, en daar ook Betty niet in Berlijn schijnt te zijn, heb ik van af Donderdagnacht het rijk zoo alleen, zal ik zoo ongestoord kunnen werken, dat ik de schade wel zal inhalen! *D.Z.*’ Als-ie dàt niet begreep, als-ie niet tusschen de regels door las, dat ze moeite had niet den heelen dag te zingen, was-ie 'n ezel, hoor! Maandag gestorven, Dinsdag, Woensdag, Donderdag - ze had 'r geen vermoeden van wanneer iemand begraven werd - hoe lang Erich in Friedrichshagen zou opgehouden worden... Hinderde niets... Nou Betty 'r niet was - God gaf dat ze nóóit meer terug kwam, dat ze 'r met den een of ander van door was: 't paste bij 'r karakter! - nou ze 'r malligheden van 't drinken uit 't glas, op d e z e l f d e plek, waaraan dié 'r lippen gezet had en 'r fantazie van 't zoo-lang met 'r praten, benee in 't voorportaal, onder de knie had, nou ze in 'r eentje bleef en-ie ieder uur bij 'r binnen kon wippen - dronken werd ze als ze 'r aan dacht - beven dee 'r hand, die de zij onder den naald van de machine schoof - mocht-ie buiten z'n zaken regelen desnoods veertien dagen lang! 't Goddelijk toeval had alles zoo voor háár geregeld, als ze 't niet had kunnen droomen... Den ring droeg ze nu met 'n lintje om 'r middel, onder 'r hemd. In de beurs was 't te gevaarlijk. De beurs was om 'n haverklap in Laurie's handen - om 'r hals ging 't nog minder. Zóó als de trein wegreed, kreeg-ie de plaats waar-ie hoorde, waar-ie niet meer vandaan kwam...

Tot 's nachts half drie, drie uur werkte ze - om zeven was ze 'r uit. 'r Gezichtje was kamerflets, maar 'r popelde in 'r oogen 'n blijmoedige gezondheid, 'n spot met de voorbereidselen van de groote reis, 'n levendigheid en 'n levenslust, dat Laurie 'r kregel van werd. Hoe kon men zoo zitten neuriën, zoo hatelijk *kalm* doen, als 'n moeder zich doodsjouwde en van zenuwachtigheid geen hap door 'r keel kreeg?... Hoe kon men zich zoo weinig voor 't gesappel, den tegenspoed met de in mekaar zakkende mand, 't rotte valies van Mizzi - als die iets cadeau

gaf, kropen de wormen 'r uit! - de zorg om de piano goed van de hand te doen, i n t e r e s s e e r e n ? Hoe kon je je zoo egoïst anstellen, om an niets anders dan an je blouses - blouses, godbeter! - te denken!...

‘Als ik niet voor de huur zorg, wie doet 't dan?’, lachte Duczi, 't uitschaterend om 't gepruts van mama, die om first-class in Odessa te arriveeren, voor tien Pfennig koperen spijkertjes mee had gebracht, en die onhandig en ongeduldig met 't botte eind van 't strijkijzer in de deksels van de koffers hamerde, om de voorletters van haar naam en die van Lotte caligraphisch na te bootsen. Als 't gelukt was, zou 't op 't nieuwe vernis tusschen de stootbanden, keurig en gedistingeerd hebben gestaan. Maar 't lukte niet. 't Eene spijkertje ging scheef, 'n ander verloor z'n kop, 'n derde boorde 'r horizontaal in - op onjuist-getaxeerden afstand, 'n vierde dee zoo weerbarstig, dat de top van Laurie's middelvinger den onhebbelijken tik te pakken kreeg, en mama, met 'n kwaadaardig: ‘Gedorie nog toe!’ 't strijkijzer tegen 't zeil smeet.

‘Laurie, Laurie!’, proestte Duczi, 't machine-pedaal kwijt door 't lachen: ‘als de meubelmaker van de overzij je ziet, holt-ie de trein achterna!’

‘Hou gedorie op met je gegrinnek!’, zei mama, met de verwoedheid van 'n zuigeling, die eindelijk weer de fopspeen te pakken heeft, den tintelenden vinger belurkend: ‘hou op met je gejudas!’

‘'k Zou de koffers op 't tooneel dragen, terwijl Lotte danst’, spotte Duczi, de bloote armen langs 'r natte oogen wrijvend: ‘en 'k zou ze hardop vertellen: menschen, dat kunstwerk heb 'k met tien vingers en 'n verroest strijkijzer gemaakt...!’

‘As je gedorie niet te lui en niet te egoïst was, om 'n handje te helpen!’, vloekte Laurie voor de derde maal: ‘zou je wijzer doen! En as je me nog langer sart, ga 'k op staanden voet na bed!’

‘Met of zonder de koffers?’, lachte Duczi - dan om de bres in Laurie's wankelend humeur te herstellen, liet ze de blouse in de machine, en nam zelf 't strijkijzer in 'r kleine knuist, om 't onderbroken gespijker voort te zetten. Monter, de kamer met 'r evenwichtige genoegelijkheid vullend, klopte ze 't ‘L.Z.’ en

't ‘C.Z.’ - Charlotte, niet Lotte, om niet tweemaal L te tikken - in de houten deksels, maar toen ze klaar was, lei ze onmachtig van plezier languit in 'n zonneplas op 't zeil, omdat de gezamenlijke spijkers, als 'n roskam, waaraan je bij 't minste mouvement je huid kon openhalen, aan de binnenzij van de koffers door 't linnen heenstaken. Laurie kreeg 't op 'r zenuwen. Bij God, ze geloofde dat Duczi niet goed bij 'r hoofd was! Hoe kon men bij zoo'n stommiteit, die ze had kunnen vermijden, als ze zich vroeger overtuigd had, zoo misselijk van pret leggen te kraaien! Jammer, dat 'r nou niet is iemand binnenkwam, om 'r zich van te overtuigen wat zij met 'r mirakels van kinderen te stellen had.

‘Ik kan niet meer’, hijgde Duczika na: ‘'k besterf 't zeker vóór jullie in den trein zitten!’

Dan weer in diepsten ernst, bang voor 'n nieuwe explosie - Laurie had 'r vinger met boter besmeerd, 'm met 'n stukje linnen omzwachteld, en zat in de houding van 'n martelares, meer dan tragisch, naast den kwinkeleerenden kanarievogel - sloeg ze met Lotte's hulp de punten zoo voorzichtig mogelijk stomp, en wies zich in de keuken, als 'n straatjongen fluitend, de stoffige handen, om weer achter de naaimachine te kruipen.

Woensdagmiddag, gelukkig! - zij hadden 'r bij 't haasten niet aan gedacht - kwam Palou oploopen, en vroeg of 'r voor passen was gezorgd. Nee! Dat was ze waarachtig door 't hoofd geschoten! Palou schreeuwde, dat zoo'n stupiditeit de spuigaten uitliep - Laurie, die nog afgemikt 't reisgeld derde klasse - voor de tweede reikten de finantiën niet meer - in reserve had, vloekte de schilfers van 't plafond. Zweetend, op van zenuwen, liep ze dien middag van den consul naar den gezant, dee 'r bijna 'n knieval, om de papieren nog bijtijds te krijgen. 't Was om 'r gek bij te worden! 't Kostte zooveel, dat 't reisgeld aangebroken moest worden. En omdat Palou ze - ook weer op 't laatste nippertje - waarschuwde, dat ze in Odessa minstens 'n week kamerhuur v o o r u i t zouen moeten betalen, wrong Laurie zich razend de handen en zat Lotte met 't gezicht van 'n zelfmoordenares op de koperen pennen van 'r koffer.

Duczika werkte den heelen nacht door, om de blouses klaar te krijgen - Lotte, desperaat, hielp 'r tot vier uur mee. De

rest kon ze alleen. Voor tienen was ze bij Neumann, om af te leveren, maar de ‘Zwischenmeister’, niet aan zoo'n vroeg uur gewend, was de stad in gegaan, werd eerst tegen twee uur terug verwacht.

‘Gedorie, gedorie!’, tierde Laurie: ‘dan krijgen we de papieren niet meer! Dan komen we 'n dag te laat voor de repetitie! Dan hebben we al de kosten voor niks gemaakt! 't Is om de boel stuk te smijten!’

Ze huilde van woede, verweet Lotte, dat ze bij Wertheim de waarde van 't geld niet had gekend, door dun en door dik nuttelooze dingen had gekocht - ze speelde tegen Duczika op, omdat die gisteravond geen briefkaart aan Neumann had geschreven, zooals ze 'r nog zoo had gezegd, en kon tenslotte 'r vuist door 'r hysterische opwinding niet meer openen. Duczi trachtte 'r te kalmeeren, dee 't alleronhandigst door te becijferen, dat 't beetje geld, dat ze van Neumann te vorderen had, toch nooit voldoende was, om 't tekort te dekken. Hoe je prakkizeerde en rekende: je kwam 'r niet. Ze wou niemand wat verwijten - integendeel - Laurie en Lotte hadden alles voor de reis nóódig gehad, maar toch, met 'n ziertje overleg, zouen de tachtig Mark van de piano...’

‘Wat schieten we met jóúw geklets op!’, keef Lotte: ‘we mòtten en we zàllen weg!... Dan ga 'k na den huisheer!’

‘Naar den huisheer! Ben je mal!’ viel Duczika gebluft uit: ‘wat moet je bij den huisheer?... Uitstel van de huur, die 'r stellig niet komt, vragen?... Naar den huisheer!... Je doet verstandiger als je je hoofd uit 't raam steekt, en 't an een van de buren!... God, wat 'n inval!’

‘En as ze 't wel doet’, interrumpeerde Laurie, de hand in 'n kom met koud water - in zoo'n bui was ze niet te genieten en flapte 'r de grofste beweringen uit - ‘as ze wel na 'm toegaat - gedorie, ben jij weer wijzer as God zelf? - ken-ie toch hoogstens nee zeggen! Zal ze an z'n nee doodgaan?... Heeft-ie geen pand genoeg an de meubelen, an de naaimachine? Gedorie, heb ik geen tweehonderd Mark voor de machine motten uittellen?.... Jij blijft 'r bij zitten! As 't van jou afhing, gebeurde 'r nooit wat!... *Ik* mot alles beredderen!... *Ik* mot de kat de bel anbinden!... Kan je an Neumann geen voorschot

vragen?... Kan je as de huisheer op z'n centen blijft braaien, an Neumann of an Krüger...'

'An Krüger!... An Krüger?', herhaalde Duczi, en 'r zachte oogen vlamden bij 't uitspreken van den naam - kende ze één onsympathieker schepsel dan de man met de grijze stekelharen, den zwart-geverfden snor, 't bol-bleek gezicht, 't door geen kuur in Mariënbad weg te drinken buikje en de hatelijk-loerende, vochtige oogen - de man, bij wien ze, als meisje van even veertien, toen-ie nog 'Zwischenmeister' was, afgeleverd had, die 'r toen al zoo fixeerde, en zoo walgelijk-lief met Laurie dee, dat ze rilde als ze aan de bezoeken dacht: 'an Krüger!... 'k zou me nog liever...!'

Driftigjes rakette ze de slingerende klosjes garen, de haken, oogen en knoopen in de naaidoos - van werken, zoolang ze bij Neumann geen nieuwe stoffen in ontvangst had genomen, en zoolang 't onheil van de verhinderde reis niet van de lucht was, kwam toch niets - gehumeurd - de verpletterende downheid van de anderen werkte aanstekelijk - dompte ze in 'r stoel.

Laurie gaf 't niet op - die begon eerst.

'Gedorie, da's je dank as moeder!... Daar ben je nacht en dag voor in touw, daar loop je met 'n gezwollen voeten, dat je je laarzen niet an kan trekken, en daar heeft zij 'n kouwe bereddering, of ze 'n dochter van den keizer is!... Doe 't niet!... Verdraai 't!... Denk an je zelf!... Dan gaan we niet, Lotte!... Dan blijven we hier!... Dan pakken we den boel weer uit!... Dan sturen we 'n telegram, dat je zuster 'n gekken kop heeft!... Bij God, 't is om je op te vreten!...'

'Ga u dan naar Neumann of naar Krüger!', zei Lotte, die alles passief onderging, maar geel-bleek van wrok om Duczika's onwil was.

't Verramponeerd Zwitschersch klokje met de verbogen wijzers sloeg in de vijandige stilte twaalf. Twaalf. Menschen met visschebloed zouen 'r dol bij geworden zijn.

'As jij dan te trotsch ben', ruziede Laurie, 'r weer gedeeltelijk ontspannen hand uit 't water heffend en 'r aan 't tafelkleed drogend: 'doe ik 't! Da's om niet te vergeten, hoor!... Of je 'r minder door wordt, om an iemand voor wie je zooveel jaren werkt, 'n dienst te vragen! *Ik* ben niet bang voor 'n affront!...

Ik schaam me niet voor m'n fatsoenlijke armoe!... *Ik* stel me niet an!'

Nerveus wriemelde ze de pen in 'r hoed, nerveus knoopte ze 'r blouse toe.

'Nou', zei Duczika onverschillig, maar met 'n kleur van ingehouden opwinding: 'je moet 't zelf weten!... Maar dan zou 'k liever de machine laten weghalen!... Ik zie geen kans 'n voorschot in te verdienen!... En ik sta 'r voor, als jullie in Rusland zijn!

'Jij staat 'r voor! Jij!', keef Laurie: '*ik* sta 'r voor! Ik sta voor alles!... Had mee gegaan!... Was niet dwars geweest!... 't Dubbele hadden we gekregen!... 't Heele zoodje wou 'k opruimen!... Is 't niet, Lotte?... 'k Zou nog zeggen, dat ik je dwing hier te blijven!...'

'In elk geval', praatte Duczi zwak - ze snakte 'r naar 't kijvend geluid niet meer te hooren, in de rust van 't kamertje alleen te zijn, zooals ze 't 's nachts zoo heerlijk was -: 'jij kan voorschot vragen, ik doe 't niet! En dan moet jìj maar zorgen, dat-ie 't terugkrijgt...'

'Wel allemachtigste God!', raasde Laurie: 'zijn we flesschentrekkers? Lichten we iemand op?... Stuur ik je geen geld uit Odessa?... Heb ik jou noodig? Vallen Lotte en ik je voor iets lastig?... Hè?... Wat?... Da's 't toppunt!... Zoo'n beestige egoïst as jij mot 'r nog geboren worden!... Jij, jij...'

Ze bleef half in 'r woede, half in 't geluister naar 't snerpend electrisch schelletje van de voordeur luisteren. Bezoek?... Palou?... Mizzi...?

Lotte maakte open. Nee, 't was Ginzel, de buurman van 't 'Atelier für moderne Haararbeiten', die net op dezen ongelegen tijd, met 'n allerkomiekst verzoek kwam. Z'n baard van 'n paar dagen verhavende 't hoekig, mager, verlept gelaat met de uitwiggende jukken en de diep-liggende oogen nog sterker - 't hoofd op de gekromde schouders leek voor 't glanzen der zon terug te deinzen. Zoo schooierig en doorzichtig-bleek van 't laat werken had-ie 'r nog nooit uitgezien, maar in z'n waterig-dooie oogen was 'n glim van plezier en de mond met de groene tandbrokjes lachte.

'Als 'k niet stoor', kwebbel-praatte-ie lichtschuw: 'wou 'k de dames vragen of ze zoo vriendelijk willen wezen een van de

drie, hier of bij me thuis, de nagels te laten behandelen...'

Laurie antwoordde niet - Lotte keek verveeld om de stoornis 't raam uit - Duczi, ook niet in 'r Zondagsch humeur, stond 'm te woord.

'De nagels behandelen...?', vroeg ze, 'm niet begrijpend.

'Manicure...', glimlachte de friseur, en 'r zwom 'n weeldenimbus om z'n snoeke-kopje: ''k heb 'n manicure-doos gekocht, en 'k wou graag probeeren of 'k 't niet verleerd ben... Heb 't in geen maanden en maanden gedaan...'

'Nou, Ginzel', lachte Duczi - ach ach, zag de stumper 'r afgejakkerd uit! -: 'als je me niet in m'n vleesch snijdt, wil ik morgen of overmorgen wel 'ns bij je komen, maar vandaag kunnen we niet... Moeder en Lotte hopen...' - dat 'hopen' zuchtte ze letterlijk - '... hopen vannacht naar Rusland af te reizen...'

'Vannacht al?', zei de barbier, blij dat-ie door z'n belangstellende vraag de zon in z'n rug kreeg: 'dat spijt me... Had me 'r zoo op gevlast de dames alle drie, om beurten, te manikurizeeren... Heb 'n pracht van 'n doos vanmorgen gekocht... Wacht, 'k zal 'r 'ns laten kijken...'

'Dat moet 'r nog bij komen!', snauwde Laurie voor den spiegel: 'me nagels!... Me nagels!... Dat je ook zoo stom ben den vent binnen te laten!'

'Ken ik dat ruiken?', beet Lotte van zich af: 'kan 'k zeggen dat we niet thuis zijn, als 'k zelf de deur open maak, en als-ie jou in den spiegel ziet?...'

'Adieu!... dan ga 'k', gromde mama: ''t is me gedorie wat moois dat *ik* de heete kastanjes uit 't vuur mot halen!...

''Asjeblief'', zei Ginzel, met de mahoniehouten doos in de kamer terug.

't Deksel klapte-ie met de door 't haar stuk-gevreten vingers open, en de lieve, beminnelijke lichtplasjes van scharen, vijlen, messen, tangen, de beenen heftjes der hazepooten en poederkwastjes, de ovaaltjes zeep en nagelpolitoer, dartelden de blauw-fluweelen bedding uit.

''Dat kost je wat'', taxeerde Duczi in de behoefte iets vriendelijks te beweren - 't genot van de bezitting straalde 'm de oogen uit - heel z'n schuchtere houding soebatte 'n loftuiting - en Laurie

en Lotte keken zoo zuur en deeën zoo wrang, dat 't 'n domper over 't snuivend genoegen van 't vroeg-ouwe mannetje lei.

"Dertig Mark, alles en alles", protzte-ie, 't fluweel met 'n eeltigen vinger streelend: "en contant betaald!... Geen schulden!"

"Dertig Mark..." zei Laurie met 'n klagerige zweving in 'r stem - zij was op 't punt bij Krüger te gaan bedelen! - en zoo'n halve gare friseur verdee z'n spaarpot aan speelgoed...

"Da's heelemaal niet duur", lei de barbier met de zekerheid van 'n kenner uit: "... ik ben zoo lang in 't vak, dat 'k deze doos nog met geen vijf Mark winst aan 'n collega zou overdoen..." 'r Zijn doozen en doozen, maar deze, deze...'

Met 'n verliefdheid-voor-eeuwig bekeek-ie de glinsterende spulletjes. Laurie, in de juiste stemming, om de vreugde van 'n ander te bederven, nam 'r den zegen af.

'Nou', merkte ze ongezellig op: 'ik geef 'r nog geen tien Mark voor...'

'U zou 'r ook niks an hebben', antwoordde Ginzel hoffelijk: 'maar voor mij om te manikurizeeren, niewaar?... Ik manikurizeer liever twee dames, as dat 'k 'n dozijn heeren scheer...'

Verlegen, teleurgesteld zakte-ie met de doos naar de deur af. Daar werd-ie toch nog even hartelijk.

'Ik hoop', mummelde-ie: 'dat u Grete nog gedag komt zeggen voor u weggaat, en as juffrouw Duczika zich alleen verveelt, of is bij ons wil eten, zal ze welkom zijn!... 'k Heb juist vanmorgen 'n varkenskop op de markt gekocht... Daar eten we strakkies de hersens en morgen de tong van... Wil u...?

'Graag', knikte Duczi lachend: 'anders kom-ie 'r niet door...'

'Zeg dat wel', glunderde hij: 'meer as tien pond... En 'n koopje... Vier Mark, tachtig... Dat wordt 'n kluif voor de heele week... Mahlzeit!'

Plotseling werd Laurie opvallend-dierbaar. Als Ginzel 'r zoo van leefde, als-ie op één morgen vijf en dertig Mark verteerde, verdiende-ie slordig geld, kon ze 't bij hem probeeren.

'Heeft u zoo'n haast, meneer Ginzel', sprak ze honnig: 'wil u geen kop koffie drinken?'

Daar dankte-ie beleefd voor. Een van de meiden uit 't 'Vorderhaus' had 'm gister 'r bij 't kammen langzaam-opgespaard haar - prachtig, goudblond haar, ongelooflijk lang - gebracht

- dat had-ie gewasschen, in de zon op 't balcon laten drogen, en dat moest nou behoorlijk geprepareerd worden.

'Ginzel', nam mama met 'n bewonderenswaardige bravoure 'r aanloop: 'zou u in de gelegenheid zijn me voor een of twee dagen, hoogstens voor 'n week, 'n dertig, veertig Mark te leenen... U ziet: de koffers staan gepakt - alles is kant en klaar, maar op 't laatste oogenblik wordt m'n dochter Duczika met de betaling door 'r patroon gedupeerd... Was je 'r niet vanmorgen. Duczi?... Hoor je niet wat 'k vraag?'

Duczi knikte stug. Hoe kon, hoe dorst Laurie 't!

'Dertig, veertig Mark', zei de barbier vreemd-onrustig: 'nee, da's onmogelijk.., 'k Heb alles wat 'k had bij mekaar geschraapt, om de manicure-doos te betalen, en nou zit 'k voor de eerste weken op zwart zaad...'

'Wat jammer, wat jammer', klaagde Laurie: 'Lotte heeft zoo'n pracht van 'n engagement in Odessa... We komen net 'n kleinigheid door onze twee passen te kort...

'Ach God, lieve Ginzel', smeekte Lotte met 'n gezicht, of ze wou gaan huilen: 'als we vanavond niet afreizen, heb 'k m'n contract verbroken en krijg 'k in de eerste jaren geen engagement meer! Toe, strijk je hand over je hart, als je 't maar eenigszins kan doen... Toe! Toe!'

Ginzel aarzelde. Met de vrije hand doorwoelde-ie z'n zak, of-ie 'r iets zocht. Toen, zich onnoodig-druk verdedigend, verlegen met den deurknop scharrelend, zei-ie, dat-ie geen seconde zou aarzelen, als-ie 't had, dat-ie te lang buur van ze was geweest, en te veel vriendelijks van ze ondervonden had, als Grete zich niet lekker voelde, om ze zoo iets te weigeren, dat-ie ze voor twee uur, vóór-ie de doos en den varkenskop betaalde, nog had kunnen helpen, maar dat-ie nou, zoo waarachtig als-ie voor ze stond, rut was. 't Eenige wat-ie 'r op wist, om ze as buurman behulpzaam te zijn, was 't op 'n tram springen en de manicuredoos voor 'n week te beleenen...

'Als u 't zou willen doen, als u zoo'n engel zou zijn', vleide Laurie met eerlijke tranen in 'r oogen - Ginzel's toegewijdheid ontroerde 'r werkelijk! -: 'vergeten m'n dochters en ik 't nooit, nooit!'

Toen de deur achter 't schuwe barbiertje dicht viel, was 'r

bij allen 'n verademing. Laurie zette blazend van geëchaufeerdheid 'r hoed af, trapte 'r knellende laarzen uit - Duczika, honderd pond lichter door de afgedreven onweerswolk van 't bij Felix Krüger aankloppen, kleedde zich aan, om voor den tweeden keer de Untergrund naar Neuman, die 'r nu ongeveer moest wezen, te nemen. Wanneer Ginzel 'n vijftien Mark kreeg en zij 't geld voor de blouses, liep alles van 'n leien dak, had je geen hulp van vreemden, en wat voor vreemden!, noodig.

Neumann was thuis. Ouwergewoonte hielp-ie 'r met z'n bloote voeten in stukkende pantoffels en 'n opgeslagen kraag van 'n colbert, die telkens neerwipte en 'n brok van z'n harige, naakte borst te kijk stelde. Z'n vrouw, die zich als vrouw nog minder geneerde, controleerde de blouses mee in 'n behaaglijk négligé, dat 'r armen en borst, met 'n moedervlek, groot als 'n muis, in natuurstaat etaleerde. 't Werk was niet zoo zorgvuldig als gewoonlijk. Daar kregen ze Vrijdag op 't kantoor van Krüger en Cahn last mee. Ook de taille-wijdte correspondeerde niet met 't monster. Spoed-afleveren moest geen slordig naaien worden. Zij knibbelde - hij knibbelde. Voorloopig - net de eerste maal zoolang ze voor de fabriek sloofde - chicaneerden ze buitengewoon, hielden 'r vijf Mark af, die bij de volgende leverantie verrekend konden worden, als Krüger & Cahn de fouten niet opletten.

Bij 't uitlaten van Duczi, maakte de ‘Zwischenmeister’ grappige toespelingen op de afgeloerde scène tusschen haar en Erich van den vorigen Vrijdag, zei-ie, dat meneer Krüger 'r ook met dat jongmensch gearmd had zien loopen, dat ze 'r pink maar had om te draaien, om iemand als meneer Krüger, die desnoods aan 'n lapje van duizend Mark z'n sigaret opstak, in vrijheid te dresseeren...

‘Als u daar nou nog 'ns over begint’, antwoordde ze kattig: ‘neem 'k geen werk voor Krüger & Cahn meer an...’

Z'n gurgelend, vet-buikig lodderlachen klonk 'r nog in de ooren, toen ze zich door de droog-gloeiende straten naar de Untergrundbahn haastte. Tegelijk met den huisheer van de linker-parterrewoning, zelfs bij deze warmte met 'n hoogen hoed en 'n hyper-modern paars vest, betrad ze 't voorportaal.

‘Zoo'n haast bij zoo'n tropische hitte’, sprak-ie 'r toe, 't keffen

van 't affepinstertje op z'n arm, met de streeling van z'n glacé-handschoen temperend. Na den dood van z'n vrouw, was-ie vrijgezel gebleven, had-ie - hoezeer-ie ook overgevoelig voor mooie oogen was - z'n diepste genegenheid op de vertroeteling van ras-echte miniatuur-hondjes geconcentreerd. Dan zag je 'm met een van z'n affepinstertjes, dan met 'n gitzwart schippertje, dan met 'n sneeuwwit poedeltje, dan met 'n kleuter-hazewind in 'n blauw-lakensch pakje. Persoonlijk maakte-ie 't eten voor ze klaar - persoonlijk liet-ie ze uit - zij en hij door 'n ringetje te halen - geduldig wachtte-ie dikwijls minuten tot zoo'n zwaarlijvig diertje iets dee, en herhaaldelijk, wanneer-ie zich daarbij veilig en onbespied waande, assisteerde-ie ‘Jenny’, ‘Molly’, ‘Männeke’ of ‘Tutu’ met 'n stukje closetpapier, waarvan-ie voorraad in z'n vestzak pleegde mee te dragen. Ze leien in de ‘Herrenzimmer’, elk in 'n gevoerd mandje - ze kostten 'm geweldig-veel belasting, maar vergoedden 't rijkelijk door 'n verwarmende aanhankelijkheid. Vandaag had-ie Jenny, die niemand in z'n buurt duldde, 't laatst uitgelaten, en na 'n welverzorgd middagmaal, was-ie in 't behagelijk stabiel evenwicht, om 'n amoureus avontuurtje te beleven. Even voorbij de portiersloge, zette-ie 't gesprek met 't beeld van 'n kindje, dat-ie onder z'n dak herbergde, in.

‘Ja, meneer’, zei Duczika: ‘mama wacht me...’

‘Maakt mama 't wel?’

‘Dank u’.

‘En uw zuster?’

‘Dank u...’

‘Heeft u geen lust 'n lekker-koel glas wijn bij me te drinken?’, vroeg-ie toen, waarlijk ondeugend glimlachend.

‘Dank u - ik drink geen wijn’, weigerde Duczi. Om zich bij z'n oogen, die 'r van 'r voeten tot 'r haar taxeerden, 'n houding te geven, en om 't vinnig refus - ze had 'm *zeker* binnen 'n paar dagen noodig - te verzachten aaide ze 't grappig naar 'r uitvallend hondje, en zei: ‘wat 'n dot!’

‘Precies zooals u’, praatte-ie galant: ‘wil u de andere niet 'ns zien?’ - hoeveel relaties had-ie op die manier niet aangeknoopt!

‘Dank u’, antwoordde ze opnieuw en bitser, en met 'n ‘adieu, meneer’ liet ze 'm staan.

‘Voor die mot u voorzichtig wezen, meneer’, sprak de portier,

die de trap afkomend, de laatste woorden gehoord had: '...da's uit 'n nest, dat niet deugt...'

'Heb 'k je advies gevraagd?', snauwde de huisheer 'm uit de hoogte toe...: 'sinds wanneer sta jij af te luisteren?'

'Ik luister niet af', verweerde 't skelet met den kalen knikker zich: 'ik hou me oogen open... 'k Heb meneer van de week al gewaarschuwd, dat 'r bij Wolff, op de tweede verdieping, 'n meid dient, die elke veertien dagen naar de contrôle op 't Polizei-präsidium mot - en op die daar, loeren de beambten... Meer zeg 'k niet...'

'Ach, je ben dol!', zei de huisheer, de parterre-deur openend.

'Zoo waarachtig als 'k nog honderd jaar oud hoop te worden', fluisterde de portier: 'Vrijdagavond was 'r een bij me...'

'Dan was die óók dol!', lachte de huisheer, den keffenden Jenny voorzichtig op den looper strijkend, en zonder zich verder met dat soort gezwets in te laten, sloot-ie de deur.

Boven vond Duczi niemand thuis. Laurie en Lotte, door Ginzel, die vlugger dan zij twintig Mark van de beleende manicure-doos was komen aandragen, geholpen, waren met 'n Droschke de stad ingereden, om voor de passen te zorgen. Des te beter. In 't keukentje bakte ze de overgebleven aardappels en de drie koteletten, en 'n kwartier later, aten ze in volkomenste ontspanning voor 't open raam, bij de koffers en doozen.

Om tien uur, lang voor den tijd, alle drie stil en bedrukt, maar valsch-vroolijk, om 't mekaar niet te laten merken, wachtten ze op 't perron van 't 'Schlesischer Bahnhof.' 't Was voor 't eerst, dat ze van mekaar af gingen. Laurie zat grauw-bleek van zenuwen op 'n bank, tusschen 't meegenomen valies van Mizzi - waren 'r op 't laatste oogenblik nog 'n onmisbare dingen, die de volgetjokte Wertheim-koffers niet stouwen konden! - 'n bakbeest van 'n hoededoos en 'n karton met 't onherroepelijk laatste allegaartje. Tot zelfs de portretten van boven de sofa, vooral háár portretten als tragédienne, had ze, kort voor Ginzel met de meisjes de bagage omlaag droeg, als souvenirs, waar Odessa 't niet buiten kon stellen, van den behangselwand gegrist. Verkleumd over 'r lichaam, met steenkoude voeten, leunde ze met 't ellendig gevoel, dat 'r leven 'n bezoeking was, dat ze op háár jaren nog zoo voor 't brood van 'r kinderen moest sappelen, achterover. In 'r trillende

paphandjes hield ze 'n buidel versnaperingen, 'n pak met broodjes en gekookte eieren, vier fleschjes bier, 'n toetje pepermunt - 'r ingewanden waren door 'r nervositeit gewoon van streek - twee fransche peren, door Duczi pas als attentie aan de stationskiosk gekocht en 'n flacon eau-de-cologne - 4711 - geschenk van den braven Ginzel, bij de voordeur in 'r handen gestopt. Lotte, nog groen-bleeker door den witten schijn van 't electrisch licht onder de stations-bekapping, liep als 'n gevangene van de bank naar 't seinhuisje op en neer, bij elk uitwippend bord van binnen-stoomende treinen, bij iedere twee vuurkollen op de rails, benepen stilstaand, in duizend-vreezen, dat 't de Russische trein was. Onder 'r arm klemde ze 'r mantel - in 'r eene hand de in 'n krant gewikkelde pantoffels, die Laurie vergeten had in te pakken, en waarvoor ze op 't uiterste nippertje Mizzi's valies noch 't karton had willen ontsluiten - in 'r andere 'n 30-Pfennigflesch met zuurtjes, cadeau van Grete Ginzel, 'n zelf ingeslagen geillustreerd weekblad, 't bagage-recu en de biljetten. Duczi, zonder mantel - zelfs hier op 't perron bleef 't drukkend en zwoel - dee 't luidruchtigst. De paar Mark in 'r beurs brandden 'r. Als ze Laurie zoo zag zitten, golfde 't wild-meelijdend in 'r op, dwaalden 'r oogen naar de uitstalling van bakjes fruit, Leibnitz-cakes, chocola en beugel-fleschjes cognac in de kiosk. Met wat kan 'k ze nog plezier doen?, knaagde 't telkens in 'r. Ze had, nu 't nog maar minuten kon duren, 'n schuldig-aanklagende sensatie, dat ze de verloopen week schandelijk-schandelijk onoprecht, gemeen, zelfzuchtig was geweest, dat ze soms de uren had geteld, ze in 'r verlangen naar Erich weg had gewenscht... 't Bekroop 'r onder de holle, dreigendneerhangende, triestig-stemmende stationskap met de eindeloosheid van groene, roode, witte lichtjes, dat ze ze terug had kunnen houden, als 't 'r wil en intentie was geweest... Ze had in de verste verte niet gelogen, toen ze Erich zei, dat ze van niemand, ook niet van Laurie en Lotte, gehouen had - al die tobbende jaren had ze vreugdeloos, eenzaam, geduldig, opofferend gewerkt - bukkend voor de grillen en ziekelijkheden van 'n moeder, die ze nooit als m o e d e r gekend had - en bij Lotte's berekenend flegma geen intiemere aanraking vindend - nu, terwijl 't gejacht der reizigers aan alle kanten om 'r heen was, nu, dan voor, dan achter, 't brullend gegrommel van 'n trein de ijzeren zuilen en

steenen bogen bestoof, en Laurie in 't gedaver en rumoer onder den stalen koepel, 't toekleppen van coupé-deuren, 't voorbijrammelen van wagens met koffers, 't neer-lawinen van menschen over de trappen, 't aanbuilen van stoom, 't lichtgeplas der ballons, 't roode en groene puilen der signaal-lantaarns - 'n zielig-verlaten, stakkerig schepseltje leek, nu dreef ze de nagels in 't vleesch van 'r handen, huilde 't in 'r, dat ze nooit 'n dochter, zelfs geen goeie vriendin voor de vrouw tusschen 't valiesje, de doos en 't karton geweest was. Met vochtige oogen liep ze op de kiosk toe, zocht 'n flacon met cognac van een Mark uit, en met vibreerende hartelijkheid in 'r stem, duwde ze dien in de kille handen van Laurie:

'Daar neem je maar 'ns af en toe 'n slok van, Laurie...'

'Dank je wel, kind', zei mama, Duczi's vingers vasthoudend - zoetelijk-verteederd, kwijnend-sentimenteel, maar toch bij God zoo gemeend - jessus, jessus, had ze niks begonnen, niks angehaald met die lamme reis na Odessa! - had Palou...

Mèt dat ze an 'm dacht, stapte-ie op 'r toe, chaleureus, 'r met 'n ruiker groote, gele bloemen bewuivend. Nee maar, dát was attent, allerliefst, charmant, dat-ie de heele reis naar 't Schlesischer Bahnhof, nog zoo laat voor ze ondernomen had. Hij joviaal, druk van gebaar - waarlijk zelfs hier kennissen groetend - bracht gelukkig zooveel prettige afleiding mee, dat Lotte 'r zenuw-gewandel staakte en mama weer zoo gezond op dreef kwam, dat ze 'r met 'n 'gedorie' aan dacht 't zout voor de eieren vergeten te hebben. Dat haalde Duczika toen. En Lotte stopte ze nog 'n tablet chocola en 'n pakje Leibnitzcakes toe.

Palou bleef aan 't woord. Tegen zoo'n reisje opzien? Hahaha!... Namen ze voor die paar uur, terwijl je eer je 't wist over de grenzen was, zulke hoeveelheden mondvoorraad, broodjes, eieren, fruit, bier, cognac, mee? Hahaha!... Die vrouwtjes! Die wijfjes! Hahaha!... Wanneer ze over 'n jaar, aan reizen en trekken gewend waren, en 'n tournée door God weet welke wereldstreek maakten, zouen ze om 't uitstapje van vanavond smakelijk lachen... Hij had, voor twintig, dertig jaar, precies zoo met z'n hart in z'n schoenen gestaan als z'n lieve vriendin Laurie Zubransku op 't oogenblik! Nou pakte-ie voor 'n tocht naar Chicago hoogstens

'n paar schoone boorden in, hahaha!... Maar, in ieder geval, dee 't 'm machtig veel genoegen, dat-ie z'n beste élève, waarin-ie altijd gelóófd had, aan de w e r e l d afleverde! Hij verwachtte bericht van aankomst en alle krante-knipsels over 't succes - want 'n succes werd 't - dat garandeerde-ie...

Midden in z'n gebabbel, dat geen interrupties en nog minder overdreven afscheid-nemen duldde, stoomde de trein 't station binnen. Dat gaf 'n zenuwschrik, 'n angstig haasten, om 't valies, de doos, 't carton en de kleine pakjes van de bank te grijpen. Eerst liepen ze dringend en gejaagd naar de locomotief-zij, toen nog gejaagder naar de achterste wagens. Daar, in de gang van de goddank bijna leege coupés, omhelsde Laurie, bang dat de trein Duczika en Palou mee zou nemen, allebei in 'n vloek en 'n zucht. Lotte schoof 't portierraam neer, en 't werd nog 'n kort praten, zonder hartelijkheid en zonder warmte, terwijl de bagage van de passagiers in den goederenwagen werd geladen. Palou, die 't meeste sprak, had de hoofdaandacht, was de oorzaak, dat Duczika en Lotte zwegen en dat Laurie onwerkelijke, théatrale, door de aanwezigheid van den dansmeester ingegeven dingen zei. 'r Valsch sentiment, 't komedianterig doen van de weer ontwaakte tooneelmoeder, die ‘op reis’ ging, drong 'r plotseling 'n larmoyant geteem in de Fransche taal op.

‘Ma pauvre, pauvre fille, qui va rester seule!’, kwijlde ze, den zakdoek voor de oogen: ‘mon cher Palou, mon cher ami, je vous en prie, ne l'oubliez pas!’

‘Mais non! Mais jamais de ma vie!’, verzekerde Palou, vaderlijk z'n arm door dien van Duczi stekend: ‘je vous assure, madame, que je suis parfaitement à sa disposition!’

‘Tu m'écriras chaque jour, ma fille chérie, ma Duczi adorée?’... zei Laurie nòg pathetischer, maar omdat 'n meneer achter 'r met 'n handkoffer hardhandig opdrong, viel ze zichzelf met 'n: ‘wel gedorie, wat is 'n zeker soort heeren toch allemachtig onbeschoft!’ in de rede.

Dat, met 'n druk herhaald: ‘Adieu! Adieu!’ waren de laatste afscheidswoorden. De trein glee de donkere gaping achter de stationskap in. Lotte's zakdoek wuifde en de staalglimming der rails liep de roode lantaarns van den treinstaart achterna.

‘Nou, nou, 't is niet voor eeuwig’, troostte Palou. 'r Snikken

bedwingend, stapte ze de trap af. Lieve God, was dat akelig, liet 't 'n leegte na...

Thuis was 'r al dadelijk iets schrikkelijk-vervelends. Laurie, die 't laatst boodschappen was wezen doen, had in 'r opwinding den eenen huissleutel van 't beneden-voorportaal vergeten te geven - den anderen - had Lotte 'r gezegd - moest Erich nog terug brengen. 't Scheen 'n buitenkansje, dat de portier en z'n vrouw nog met 'n paar meiden van 't 'Vorderhaus' van de wat afgekoelde lucht profiteerden, maar toen ze 'm vriendelijk vroeg de deur voor 'r open te sluiten, snauwde-ie 'r onhebbelijk toe, dat ze zelf sleutels had.

'Die heb 'k ook', verontschuldigde ze zich, in 'r beurs 'n tien-Pfennigstuk zoekend: 'maar mama heeft 'r een mee op reis genomen, en de ander is bij 'n kennis... 't Is lastig, 't spijt me erg... Wil u 'r mij een voor 'n paar dagen leenen...?'

'Denk 'k niet an!', weigerde-ie bot: ''t is hier geen rendezvous!'

Grommend, ingehouden-vloekend - de last met de bewoners van de 'Gartenhäuser' voor 'n portier! - 't fooitje niet aannemend, opende-ie de voordeur voor dien éénen keer, en terwijl Duczi boven, met 'n lamlendig gevoel van verlatenheid - hoe was 't anders dan ze 't zich gedacht had - hoe viel 't 'r tegen! - de kamer begon te ruimen, om 'r weer 'n tikje bewoonbaar te maken, na de aftakeling van Laurie en Lotte, terwijl ze hardop met den kanarie redeneerde, om 'n aanspraak te hebben, smoesde de portier met de meiden en z'n vrouw over 't schandaal van 'n kind van dien leeftijd, dat zoo brutaal 't kwaje pad opliep, en door 'r eigen moeder gesteund werd...

Dien Vrijdag verveelde Duczi zich ontzettend. Vroeg 's morgens had 't geonweerd. 't Stortregende tot den middag, bleef druilig, donker weer. Ze trapte achter de machine aan een stuk door, zonder zich de moeite te nemen behoorlijk te ontbijten. Gescheld werd 'r niet. De kanarie hield z'n bek. Als 't klokje niet getikt had, en de Italianen-van-benee, laat uit de Bar werom gekeerd, niet telkens weer met krakende schreeuw-stemmen geruzied hadden, en 'r op de binnenplaats geen concert, onder druipende parapluies, van twee vrouwen en 'n man van 't Heilsleger was geweest, zou

de morgen in absolute, monotone, droefgeestige stilte voorbij zijn gegaan.

Om een uur belde ze bij Ginzel aan. Ze had vandaag geen lust om te koken, en nog pas gister had-ie 'r zoo hartelijk geïnviteerd, dat ze zich niet lang bedacht.

Ginzel, die zelf openmaakte, dee bedremmeld, zei op 'r vraag, of ze niet ongelegen kwam, dat ze natuurlijk welkom was, maar dat Grete eerst in 'n half uur klaar zou wezen.

'Dan wacht 'k even bij jullie', praatte Duczika iets vroolijker: ''k heb van vanmorgen half vijf af nog geen menschelijke stem gehoord... 'k Zal je vrouw 'n handje helpen...'

Treuzelend, met nog schuwer gebaartjes dan anders, ging-ie 'r voor.

En 't eerste, dat ze op de tafel, naast de instrumenten voor 't plukken en mêleeren van de dotten haar, de knoeten ijzergaren, de strijkijzers en den brievenweger zag liggen, was de manicuredoos, die-ie gister voor Laurie beleend had.

'Heb je die alweer terug?', vroeg ze verbaasd: 'dat's vlug! En dat's heerlijk! 'k Was bang, dat je langer dan 'n week op 't geld had moeten wachten...'

Ginzel kreeg 'n bloedrooden kop, toen werd-ie bleek. Hij hakkelde, glimlachte verlegen, zei dat-ie onverwacht, door 'n gelukkig toeval, van 'n haarfabriek, die in geen maanden betaald had, die zoo goed als falliet was, die 'm honderd keer had laten loopen, 'n postwissel thuisgestuurd had gekregen, dat-ie nog geen kwartier later de doos terug was wezen halen...

Grete Ginzel, de zuigeling, die ze pas de borst had gegeven, op den harig-solieden arm - twee hoofden minstens was ze grooter dan de tenger-versleten friseur - stoorde ze. Ze zag 'r, nu ze in geen veertien dagen 'n toeval gehad had, frisch-sappig uit, lei 't kind in den wagen naast de roestige naaimachine, liet schuimend van plezier 'r tien nagels zien. Ginzel was aan 't 'manikurizeeren' bezig geweest, had de nagels geknipt, gevijld, de maantjes weggestoken, de randen gepolijst, de vingertoppen gekuischt.

'Daar het-ie', lachte de pootige vrouw met 'n gebit van gave, gele, konijne-tanden: 'van af dat je je moeder en zuster na den trein ben wezen brengen, van half tien tot half twaalf an gewurmd en vanmorgen weer...'

Weer steeg 't bloed naar de slappe oogjes van den barbier. Met z'n houding geen raad wetend, nu-ie zoo reddeloos leugenaar werd, scharrelde-ie op 't ondiepe balkon, waar de luiers van de zuigeling en de wasch van de twee andere kinderen te drogen hing, en zei 'n paar maal verlegend-grinnekend: ‘Hèhè! Hèhè!... Dat gekles!... Is dat klessen!... Hèhè! Hèhè!...’

Duczi glimlachte enkel, maakte van de kleine ontdekking geen misbruik. Hij zal 't voor Grete niet hebben willen weten, dacht ze: als ik 't van die goeie ziel verklap, krijgen ze kwestie...

Ze hielp in de onoogelijke, vervelooze keuken de tafel dekken, bewonderde de enorme restanten van den varkenskop, die nog voor de heele week moest dienen.

‘Als-ie in die warmte maar goed blijft’, praatte de barbiersvrouw, de aardappelen afgietend: ‘je ken rustig morgen weer komen meeschransen!... As Ginzel centen in z'n zak heeft, weet-ie 'r geen raad mee!... Voor twee menschen en voor wat kinderen, die haast niks lusten, meer as tien pond ineene in te slaan!... 'k Heb me gister al haast 'n besloten koliek an de hersens gegeten!... Net 'n kind hè?... Heelemaal geen overleg! Morgen krijg-ie ze koud met zuurkool, overmorgen kook 'k erwtensoep voor twee dagen... Heb-ie honger?... Ja, hè?... Arthur!... Arthur!... Kom-ie?...’

Met z'n vieren - 't jongetje sliep - had 't de laatste week in de ingewandjes - zaten ze aan. De vrouw schepte aardappelen op de borden, Ginzel snee voor. En 't werd 'n genoegelijk, rustig uurtje. De grammophoon - een op afbetaling - zong voor dessert liederen uit de ‘Troubadour’: ‘Ach, Eleonor, gedenke mein!’ en 't smartlied uit de ‘Paljas’ tot 't doddig driejarig meisje, dat nog geen muziek verdragen kon, begon te huilen.

‘Jammer’, zei Grete Ginzel, toen de friseur, die om half drie bij 'n klant moest zijn, weg was: ‘erg jammer, dat we den eersten verhuizen!... 't Werd juist zoo prettig tusschen ons buren, wat?...’

‘Verhuizen?’ vroeg Duczi - ze dacht aan de klachten van den avond, toen Grete naar 't bed in de vochtige slaapkamer gedragen werd -: ‘heeft de huisheer jullie de huur opgezegd?’

‘Ons?.... Ben je wel wijs?.... Kan-ie betere menschen krijgen?... Ginzel heeft vanmorgen 'n keurige, kleine winkel, niet te duur, met centrale verwarming - verbeel je! - en met

warm water - lekker, hè? - in de buurt van 't Bayrischer Viertel gezien... Die ga ik morgenochtend, terwijl hij op de kinderen past, kijken... De achterkamers motten wat donker zijn... Maar da's 't minste, niet?... Zal ik God op me knieën danken, as we hier weg bennen, as we eindelijk 'n eigen zaak-ie opzetten!...'

'Nou, als dàt lukt, is 't 'n felicitatie waard', knikte Duczi met 'n nauwelijks te maskeeren twijflen in 'r stem - hakte de barbiersvrouw op, of had Ginzel, toen ze met de flesch azijn overwipte, tegenover Erich, Poldi en haar over z'n armoe komedie gespeeld? -: ''n eigen barbierszaak, 'n eigen...? ... Kost dat zoo weinig?'

'Zoo weinig!', babbelde Grete, in toon van vertrouwelijkheid doorslaand - was zoo'n zitje met 'n dragende maag vóór je weer uren haren 'dressierte' en bij de rust van de drie slapende kinderen, om je ziel en je zaligheid bij te vergeten! - blies ze zelden op die manier uit, omdat Ginzel met 'n giftig-venijnige tong, als 'n waaksch keffertje, tegen 'r zware lichaam op kon krakeelen, wanneer ze de beste uren van den dag an niks-doen kwijt raakte! -: 'zoo w e i n i g ?... Daar gaat 'n kapitaal in steken!... Dat loopt in de duiten, juffrouw... Tel is op uw vingers, hè?... Daar heb-ie in de eerste plaats de installatie van de waschkommen, de spiegels, de kast met de zeepbakken van een tot honderd, de spuitjes, de scheerstoelen... Dat mot 'r goed uitzien, wat?... Je ken vandaag geen salon meer beginnen, of je mot nette klanten kennen ontvangen!... En dan de Damessalon!... As je zooveel jaar as wij haar mêliert en dressiert heb voor groote salons van de Potsdamerstrasse, de Tauentzienstrasse, de Kurfürstendamm, weet je wat 'r an de dames verdiend wordt! Ginzel ken 't maar hallef... Dat zegt-ie ieder oogenblik... Dames kappen is moeilijk, hoor!... Daar ken je maanden op studeeren, en as je 't op de vakschool geleerd heb, is 't nog 'n toer!... Ik heb 'r de slag van... Ik heb 't al gedaan voor 'k Ginzel leerde kennen... Ik versta 't shampoineeren, 't drogen met de electrische toestel en zooveel coiffures as je maar wil!... Hij voor de heeren-salon, ik voor de dames... Dan snijdt 't mes an twee kanten!... As 'r geen kinderen waren gekommen, die telkes den spaarpot leegmaakten, hadden we 't al veel eerder...

Nou heeft Ginzel, goddank, kennis an 'n paar rijke klanten, die 'm helpen... En da's geen opsnijerij... Zoo waarachtig as 'k hier voor je zit: hij mag - maar as je 't iemand oververtelt, zeg 'k je nooit meer wat! - hoor-ie, juffrouw? - hij mag tot duizend mark contant uitgeven... Nou, is dat fijn?... Had je dat van o n s kennen droomen?... Asjeblief!... Maar je mond houen!... Asjeblief: dat heeft-ie vanmorgen voor de drukkerij klaar geschreven... Dat wordt binnen de vier weken verzonden!...'

Gnuivend van genot haalde ze uit 't 'Atelier' 'n stukje carton, waarop de barbier met nette lettertjes geschreven had:

> Euer Hochwohlgeboren!
> 'Erlaube ich mir hiermit ergebenst anzuzeigen dass ich am I. October.... strasse... einen Friseursalon mit Spezial-Damen-Salon eröffnet habe. Meine langjährige Tätigkeit in In- und Auslande setzt mich in dir Lage, unter Beobachtung der neuesten sanitären Erfahrungen, bei grösster Leistungsfähigkeit unübertroffen das Beste zu bieten. Allerprompteste Bedienung in meinem auf das eleganteste ausgestatteten Salon mit separaten Boxen, sowie ausser dem Hause zu zivilen Preisen.
> Ich bitte, meinem neuen Unternehmen Ihr geneigtes Wohlwollen zu schenken und empfehle mit grösster Hochachtung
> ARTHUR FRITZ GINZEL.

Daaronder had de barbier z'n 'Preisverzeichnis' gereed gemaakt., alles ordelijk en systemathisch:

> SHAMPOONIEREN, NACHWASCHEN MIT EAU DE QUININE, ONDULATION UND MODERNE FRISUR,
> Im Abonnement: Mk. 1. -. Manicure: Mk. 0.75.
> Pedicure: Mk. 0.75.

MODERNE HAARARBEITE:

Locken, Chignons	von M. 2. - an.
Zöpfe	von M. 3. - an.
Unterlagen	von M. 2.50 an.
Vorderfrisur	von M. 6. - an.

‘'t Is keurig, prachtig!’, prees Duczi, zich vaag verbeeldend, dat ze een dergelijk soort reclame pas in den korridor van de eigen woning gevonden had, dat 't voortreffelijk proza van den kleinen friseur niet heelemaal oorspronkelijk was - maar wat dee 't 'r toe! - was 't geen waarachtig plezier, dat de oppassende menschen 't geluk hadden zich op te werken? -: ‘en al moet 'k 'r 'n halven dag langer voor werken: ik ben een van de eersten, om me door jou in je nieuwe Salon te laten kappen!...’

‘Dat wil ik je hier wel!’, lachte Grete Ginzel: ‘je hoeft maar te kikken!’

‘Jij me kappen en je man m'n nagels behandelen’, zei Duczika vroolijk: ‘'k zal 't onthouden tegen den tijd dat 'k de bruid ben!’

‘Daar hoef jij zeker niet op te wachten’, ginnegapte de barbiersvrouw, 'r vingertoppen met 'r zakdoek opwrijvend, om ze nog even in den voorbeeldigen staat, waarin ze door 'r mankunstenaar waren gebracht, te houden: ‘jij krijgt 'r an elke hand 'n dozijn, as je maar wil...’

‘Dat is niet meer noodig’, liet Duczi, met 'n korte opwelling van niet langer te kùnnen zwijgen, los: ‘met een ben 'k best tevrejen - en die een...’

‘Nou?... Verder?’, drong Grete Ginzel nieuwsgierig aan - ze begreep 't halve woord, wou dolgraag het heele weten...: ‘wat hou je midden in op...!’

't Lag Duczi op de lippen, om tenminste met iemand, i e m a n d uit te praten - 't heerlijk-drukkend geheim van de laatste dagen, dat 'r gedachten geen seconde met rust liet, tot in de kleinteerste détails uit te pluizen - 't koortsig-gebeurde nog eens met vloed van onstuimige woorden te doorleven - en Erich z'n naam telkens en telkens weer h a r d o p , verrukkelijk hardop te zeggen - 'r lippen werden warm en om 'r hoofd bewoog iets onpeilbaar-liefs -: 't stiet af bij 't grove gelaat van de barbiersvrouw, bij de zinnelijke lippen en de gele konijne-tanden. Gewild lachend, maakte ze 'r zich met 'n grapje van af, en 'n oogenblik later stond ze voor 't raam in de eigen kamer, drukte ze 'r voorhoofd tegen de ruit en snikte. Zondag, Maandag, Dinsdag, Woensdag, Donderdag, Vrijdag... Zes dagen... Zès... Ze hield 't niet uit... Als-ie vendaag niets van zich liet hooren, wéér niets, zond ze 'm 'n telegram naar Friedrichshagen, ging ze 'r zelf heen

- lieve God, zóólang kon je toch niet door 'n begrafenis van 'n oom, waarvan je niet eens gehouden had, in beslag worden genomen? Zóó kon je niet onder den indruk zijn, dat 'r geen tijd voor 'n briefkaart overschoot!... Misschien, misschien had-ie 't voor Laurie en Lotte gedaan, maar Dinsdagavond, vóór negen, had ze 'm 'r aan herinnerd - de woorden van 't postcriptum kende ze van buiten - dat ze ze Donderdagavond naar den trein zou brengen, en tot zelfs de kleine beleefdheid van 'n groet aan de vertrekkenden, was achterwegen gebleven... Z'n vreemde, onverklaarbare houding, z'n stilte, begonnen 'r plots te benauwen. Ze voelde wel, dat ze onredelijk dee, dat de ongewone rust van de kamer, de slaapkamer, 't keukentje, 'r tot die ellendige stemming van verlatenheid ophitste, dat ze 'r evenwicht kwijt was: ze snikte, omdat ze moest snikken, en toen de vischhandelaar, die bij 't afdragen van de koffers had staan toekijken, en ze allemaal had zien instappen, 'r met hinderlijke driestheid aan de overzij lastig viel, wierp ze zich languit op de sofa, 't gelaat in de handen, en terwijl 'r tranen door 'r vingers glejen, rekende ze den tragen gang der dagen na. Vrijdagavond had-ie 'r den ring, dien ze nu voor 't eerst werkelijk d r o e g , gegeven - Zaterdag, laat, was-ie - de lieve jongen - met de boschviooltjes, die nog in 't tumblerglas bij de naaimachine op tafel stonden, terwijl Mizzi met de meisjes op visite waren, op komen zetten, had-ie met Laurie ruzie gehad, had-ie 't bier, waarvan Betty eerst had gedronken, met z'n lippen op dezelfde plek van 't glas, in een teug geleegd, had-ie met de leugenaarster 'n eeuwigheid, meer dan zes waslucifers lang, in de vestibule benejen gesproken, had-ie den sleutel meegenomen - Zondag was-ie weggebleven, zonder 'n teeken te geven, zonder even te waarschuwen, terwijl zij met 'r gloeiende hoofdpijn toch tegen den avond op was gestaan en 'r goeie blouse aan had getrokken, in de popelende hoop, dat-ie natuurlijk zou komen - Maandagmiddag, na 't telegram: ‘in aansluiting aan mijn kaart van heden morgen vroegtijdig oom overleden’, had ze alles meenen te begrijpen, en Dinsdagmorgen, na de Ansichtkaart: ‘hartelijke groeten uit Friedrichshagen, waar ik door een telegram van juffrouw Treibitz heen geroepen ben. Oom Ludwig ongesteld. Tot vanavond. Je Erich Schüler’, was 't zelfverwijt, dat ze als 'n bedorven kind tekeer

ging, dat ze schandelijke gedachten over den lieven, eerlijken jongen had gehad, begonnen... Woensdag en Donderdag waren omgevlogen - de herrie bij 't inpakken, 't bezoek van Palou, 't geloop om de passen, 't tweemaal gaan naar Neumann... Vanmorgen had ze bij iedere post, om acht uur, tien uur, half twee, in onrustige afwachting gezeten, bij 't minste gerucht schrikkend - telkens denkend: als 'r geen brief komt, komt-ie zelf. En omdat ze dat zoo stellig dacht, had ze zich aangekleed - 'r bruinlakensche rok en 'r laag-uitgesneden blouse, waarin-ie 'r zoo graag zag, en waarin ze nog nooit had gewerkt - voor ze zich achter de machine zette. Nou was 't bij drieën - Vrijdag. Als-ie niet ziek was, was 'r iets gebeurd. Maar wat? Daar was geen excuus voor... Binnen 't uur was je van Friedrichshagen in Berlijn... Had ze 'r zich 'n feest van gemaakt - van 'r plannen - van 't die weken overdag alleen met 'm zijn - viel 't tegen, afschuwelijk tegen... Zou ze 't 'm haast niet kunnen vergeven dat-ie 'r zoo wanhopig in spanning gelaten had... 't Slaan van 't klokje w e k t e 'r. Een, twee, drie, vier... Lieve God, ze had geslapen - zij, midden in den dag... Als ze zoo van 'r vrijheid, 'r niet gestoord worden, profiteerde, haha!, beloofde 't wat! Gedorie, zou Laurie zeggen, haha!, die scha, dat meer dan erge luieren van een tot vier, haalde ze full speed in! Hoe had ze daarstraks als 'n malloot, als 'n niet toerekenbaar product, om zwartgalligen onzin liggen grienen! Laurie of Lotte moesten door 'n kier van de deur hebben kunnen kijken! Ze zouen van 't lachen zijn omgevallen! Gebeurde 'r niet een keer meer, haha! Honderd tegen een, was ze doodmoe geweest, had de geweldige portie varkenskop, die Ginzel op 'r bord had geladen, 'r bij de familiekwaal van de Zubranskus - de héréditair-slechte spijsvertering - 'n zotte en melankolieke bui bezorgd. Zij was en zij werd zoo niet! Voor 't spiegeltje in de slaapkamer, effende ze zich 't blonde haar, zag dat 'r blouse met 't gedecolleteerde halsje en de half-bloote armen als gegoten zat, en met den kanarie, die met de zwak-doorbrekende zon begon te babbelen, vroolijk-op redeneerend, hervatte ze 'r arbeid. 't Uur rusten had 'r goed gedaan. Ze kon nog wel veertien dagen wachten - en langer. Gek was 't leven! Voor wat maanden, toen ze door Frida nog geen kennis aan 'm had, bestond-ie niet voor 'r, en

nou-ie wèl voor 'r bestond, had ze niet 't geduld, om 'm 'n paar dagen niet te ontmoeten... Wanneer-ie vanavond, of morgen, of overmorgen, onverwacht zooals-ie 't altijd dee, met 'n kleine attentie kwam binnenvallen, zou ze niet eens den moed hebben 't 'm te biechten. Ze dronk twee groote kommen koffie, omdat ze zich in de maat voor zichzelf alleen, vergistte. Ze werkte, neuriede, sprak met den vogel, at 'n paar boterhammen met koude varkenstong, die Grete Ginzel zoo vriendelijk was 'r te brengen, en voor 't huis om tien uur gesloten werd, schepte ze bij 't inslaan van 'n paar kleinigheden, die ze voor den volgenden dag noodig had, nog even 'n luchtje. Om half drie, moe en opnieuw schrikkelijk down, stapte ze in bed, sliep met akelige droomen tot bij zeven, en zette den weer zonnigen dag met dezelfde blijmoedigheid van gistermorgen in, door 't verzorgd 'r haar opmaken en door 't opnieuw aantrekken van den blauwlakenschen rok en de Zondagsche blouse. Hij kwam. Hij kwam stellig. Dat voelde ze. Je gevoel bedroog je nooit. Voor geen geld wou ze 'm ontvangen in 't morsig werkpak, dat ze vroeger voor Laurie, Lotte en - Betty aan had móéten houen, om niet de aandacht te trekken! Ze knipte 'r nagels, poetste 'r tanden, twee-, driemaal - ze leken 'r niet zoo hagelwit als anders - ze haalde met 'n afgebrande lucifer, gewoonte van Laurie en Lotte, 'r oogwimpers bij, ruimde de kamer op, maakte de slaapkamer aan kant, zat later dan gewoonlijk achter den jagenden machine-naald. Gebukt over de zij en den voering, de stoffen onder 't voetje met 't zigzaggend garen aanschuivend, zag ze voortdurend, of ze 'r naar keek of niet, of ze wou, of dat ze 'r zich tegen verzette, 't matgoud van den massieven mannenring, die, te groot zelfs voor 'r middelvinger, door 'n windsel sajet vast werd gehouden. Wat lief, wat schattig, mijmerde ze, en 'r adem zong in 'r hoofd. Dan, plotseling, omspon 'r 'n bevreemding. 't Zwitsersch klokje tikte, maar bij de vogelkooi was 'n leegte.

‘Piet! Piet!’, riep ze: ‘wat doe je? Wil je vandaag niets van me weten? Piet! Piet!’

Hij hield zich weg. Zelfs geen veertje kwam boven den rand van den zandbak uit.

‘Piet!’, zei ze dringender en 'r voet hield 't pedaal stil. Vreemd, hij wipte niet op 't stokje, om met z'n listige, zwarte oogjes te

loeren. Angstig opstaand, zag ze 'm bij 't fonteintje liggen, den snavel in 't dons van z'n borstje gedoken, de pootjes saamgetrokken.

'Ach, ach', klaagde ze, 't lijfje in 'r handen verwarmend en voorzichtig de veertjes opblazend. Hij bewoog niet, was minstens al uren dood. Vreeselijk, vreeselijk jammer. Gister was-ie nog zoo gezellig geweest!... Spijtig, 'r handen afvegend, lei ze 'm eerst in de kooi, toen nam ze 'm 'r weer uit, om bij Ginzel aan te bellen. De zuigeling krijschte achter de deur - opengedaan werd 'r niet. Waren zeker samen naar 't winkeltje gaan kijken. Aarzelend keerde ze in de kamer terug, klepte 't hekje van de kooi toe, veegde 'r handen nog 'ns schoon, en hervatte 't werk. Maar 't vlotte niet. De stilte in den hoek bij 't raam, waar de zon, die den vogel anders deed opleven, 't fonteintje omjoelde, hinderde 'r. 't Idee van 'n dooie in de kamer, verdroeg ze niet. Ze zette de kooi in de slaapkamer, bracht 'r, omdat ze ook dat akelig vond, in de keuken. En sloot de deur, om 'r minder weet van te hebben. Als 'r moeder en zuster thuis waren geweest, zou ze 't niet zoo hebben gevoeld. Nu bleef de verlaten hoek 'r prikkelen, dacht ze 'r telkens over, waar ze 'm zou laten. In den vollen vulnisemmer, bij de weggesmeten aardappelen en 't koffiedik: nee. Tegen den avond liet ze 'm uit 't raam vallen, of begroef ze 'm in 't grasperk van de binnenplaats, als de portier naar bed was. En de volgende week, als 't maar even kon lijen, kocht ze 'n nieuwe. Mannetjes waren te duur. Dan maar 'n wijfje. Om den hoek niet zoo léég te laten...

't Kleine incident had 'r van streek gebracht. Van Laurie, die zelden naar bed ging, zonder zich de kaart te hebben gelegd, die bigot was tot in 't ziekelijke toe, had ze iets van 't geloof in voorteekenen geërfd. De plotselinge dood van 't diertje, leek 'r 'n omen. Dat-ie ook net moest sterven, terwijl ze met 'm alleen was - en net vandaag! Naar! Schrikkelijk naar! De machine snorde - en ze luisterde. Was 'r gebeld?... Zoo gehaast opspringend dat de stoel achterover buitelde, liep ze naar de buitendeur, keek door 't kijkgat. Eerst zag ze niemand, toen bolderden voetstappen de trap op. Twee, drie treden tegelijk grijpend, holde Ginzel de leuning-ronding voorbij. Op de bovenste tree, zoo hijgend dat-ie zich vasthield om niet te vallen, vaal-

bleek, met door 't koortsig ademhalen nog sterker uitpuilende jukken, boog-ie 't hoofd naar de diepte van 't trappenhuis, en voor-ie de deur van z'n woning ontsloot, borg-ie iets in den voering van z'n pet. 'r Niets van begrijpend, keek Duczi nog, toen de overzijdeur al dicht was. 'r Voet stiet tegen 'n papier, en zich verheugd bukkend - Ginzel ging 'r per slot van rekening niets aan! - raapte ze 'n brief op. Een uit Berlijn.

't Handschrift van Betty - aan Laurie p e r s o o n l i j k . Die waarschuwt dat ze terugkomt!, dacht ze teleurgesteld. God, had ze gehoopt dat-ie van hèm was! Driftig plukte ze 'n hoek van de enveloppe open - met weerzin smeet ze 'm neer. Als-ie voor Laurie ‘persoonlijk’ bestemd was, had zij geen lust 't gebrabbel van 't schepsel, dat zoo maar ongegeneerd vijf dagen en vijf nachten onder water bleef - had ze vroeger wel 'ns meer gedaan, maar nooit zóó brutaal lang! - te lezen. Dien stuurde ze vanavond precies zoo naar Odessa op! P e r s o o n l i j k ! P e r s o o n l i j k !... De echte, typische onbeschaamdheid van de leugenaarster - of zij en Lotte ook maar 'n óógenblik nieuwsgierig waren!...

Nerveus bestuwde ze 't pedaal, stikte ze de kanten op de mouwen der blouse. Tweemaal moest ze 't uitrafelen, begon ze opnieuw. 't Minste geritsel dee 'r gespannen luisteren. Ze hing uit 't raam, schold den vischhandelaar, die 'r in z'n slaapkamer fixeerde, terwijl z'n vrouw in de huiskamer met 't verstellen van z'n hemden bezig was, met 'n ingehouden schimpwoord uit, waagde zich op 't balkon, waar je iedereen door de glazen deuren binnen zag komen, hervatte den arbeid, zuchtte, zong, lei 't hoofd in de handen, volgde 't vinnig geslinger van de koperen wekkerschijf en belde kwart over een bij Ginzel aan - voor jezelf koken, alleen voor jezelf, lukte 'r niet - om nog eens van den varkenskop - koud met zuurkool vandaag - mee te happen. Duidelijk hoorde ze iemand op z'n teenen aansluipen en weer voorzichtig weggaan: geopend werd de deur niet. Ze schelde, klopte - 't bleef stil. Dat zou ze achter 'r ooren knoopen, gebeurde 'r geen tweeden keer! Wat onbeleefd! Jakkes! Je niet thuis houen, terwijl je zoo quasi-hartelijk geïnviteerd had!... Die Ginzel had 't duizend tegen een achter z'n mouwen. Met 't leenen van 't geld en 't naar den lommerd brengen van de

manicure-doos, was 't ook zoo'n raar gedraai geweest. En daarstraks dat gek de trap ophollen of ze 'm nazaten... Enfin, raakte 'r niet... Zoo'n ezel, om zich twee keer aan denzelfden steen te stooten, was ze bij langena niet!... Verveeld, treuzelend, met 'n doek voorgebonden, om 't spetten van 't vet tegen te gaan, braaide ze de gister gekochte worstjes en at ze met brood. Geduld voor aardappelen schillen en koken, had ze niet. 't Smaakte zoo best. De rest - met moeite slikte ze de helft - de zenuwen zaten 'r dwars - was voor 't avondeten. Weer hing ze uit 't raam. Achter 'r, in de kamer, loomde 'n verveling om bij te stikken - op de leege binnenplaats met de goor-morsige cementmuren, de ijzeren vulnisbakken, 't rek voor de kleeden, 't verdord beetje gras en struiken, droop verveling van de overal neergelaten jalouzieën. Diepe, radelooze zwaarmoedigheid knauwde 'r neer. Zoo nog 'ns, met 't zelfde knagend verlangen, den avond in te gaan, kòn ze niet. Ze bekeek zich in 't spiegeltje boven de waschtafel, schrikte van 'r bleeke kleur. Daar had ze zich nu al twee dagen voor aangekleed. Daar stond ze als 'n opgedirkte zottin met 'r zijden blouse. Daar voelde ze zich ongemakkelijk in 'r corset, dat bij de machine hinderde, je vlot werken tegenhield. Daar telde ze nou al van af Dinsdag de waanzinnige uren. Daarvoor had ze de zielige Laurie met de stumper van 'n Lotte voor weg laten gaan... Kreunend zette ze zich op den rand van 't bed - driftig nam ze 'n besluit. 'm Nareizen - naar Friedrichshagen - nee! Zóó belachelijk stelde ze zich niet aan, vernederde ze zich niet... En dat kostte te veel - de dag ging 'r minstens mee verloren - 't van Ginzel geleende geld - de huishuur... Ze telegrafeerde... Ze móést weten... 'r Was 'n ongeluk gebeurd... Hij was ziek... Zondag, Maandag, Dinsdag, Woensdag, Donderdag, Vrijdag, Zaterdag... Lieve God, hoe kòn-ie 't doen - zoo onhartelijk - zoo, zoo wreed...

Blootshoofd stak ze de straat over naar 't postkantoor, schreef 'n telegram naar Friedrichshagen en 'n Rohrpost naar z'n kamer. Een van twee moest-ie zeker krijgen. Maar toen ze 't telegram wou betalen, kwam ze geld tekort. Om 't toch te kunnen verzenden, schrapte ze wat onnoodige woorden, en glimlachte: nog precies vier Pfenning in 'r portemonnaie. Gezellig! Zou 'n dobber worden, om 't tot Dinsdag uit te zingen! Glimlachend - nu de

knoop door was gehakt, leefde ze weer op - loog ze den kruidenier, bij wien ze al jaren haalde, voor, dat ze 'r beursje op tafel had laten liggen, kocht 'n bus ‘Kaiserschoten’, drie ‘Matjesheringen’, 'n halve ‘Mandel’ eieren, 'n ‘Achtel’ Tilsiterkaas, 'n half boerenbrood en 'n Viertel ‘Schmalz.’ Meer voorraad had ze voor de eerste dagen niet noodig. Bij de deur keerde ze zich om. De inval, hahaha! Bier was 'r niet in huis, geen druppel. 't Feest met glasies water te vieren...? Geen denken an, hahaha!... Neumann had vijf Mark ingehouden: dan maar 'n buitensporigheid - niet nadenken, niet zwaar op de hand zijn, niet je jonge leven met prakkizeeren verdoen! Van 't rek met spotgoedkoopen wijn nam ze t w e e flesschen ‘Lobenheimer’ à acht-en-zestig Pfenning de flesch. Goed of slecht: voor hun werd 't 'n koningsdrank!... Zoo, snuivend van plezier, belast en beladen, liep ze de vestibule door, waar de portiersvrouw, bezig de marmeren voortrap te dwijlen, 'r giftig nakeek. Twee-hoog ontmoette ze den Italiaan, dien ze liefst mijlen ontweek. Hij zei 'r iets in gebroken Duitsch, dat ze niet verstond, kneep 'r in 'r bovenarm. Als ze 'r handen niet eivol had gehad, zou ze 'm 'n draai om z'n ooren hebben gegeven. Nu riep ze 'm enkel verwoed na, dat ze naar de politie zou gaan.

‘Wat is dat?’, vroeg 'n stem, boven aan de trap.

Gelukkig: ze had 'n getuige - de huisheer zelf. Met 'n kleur van opwinding dee ze 'r beklag - dat 't op die manier voor fatsoenlijke bewoners niet uit te houden was - dat de vischhandelaar 't 'r lastig maakte, dat die ieder oogenblik met 'n kijker binnenloerde - of dat mocht, of ze zich dat moest laten welgevallen? - dat de onbeschaamde Italiaan 'r in 'r arm had geknepen - dat ze zou verhuizen, als meneer geen maatregelen nam.

Lachend, z'n gelig snorretje, sappig-blond geverfd, bedraaiend, knikte-ie 'r toe, dat ze volkomen gelijk had, dat-ie aan dien ‘Unfug’ 'n einde zou maken, dat ze op 'm rekenen kon. 'r Waren meer buren, die zich over de herrie en den uienstank van de Italianen - die leken met gestoofde uien op te staan en naar bed te gaan, hahaha! - hadden beklaagd: hij had ze net de huur opgezegd...

Dan de flesschen wijn ziend, maakte-ie 'n grappige toespeling

op 'r weigering van gister, om 'n glas wijn bij hèm te drinken. Dat had ze ondeugend gejokt, dat ze geen wijn bliefde! Of ze, nu 'r mama en zuster op reis waren, geen idee had met 'm naar 'n theater te gaan? Hij zou voor biljetten zorgen... Geprikkeld zei ze, dat ze geen tijd had, en na nog wat hatelijk gebabbel met altijd de afstootende zoeking van z'n genepen oogen om 'r lichaam - bleven alle mannen, zonder uitzondering, schepsels-om-van-te-rillen! - sloot ze 'r deur.

In de eenzaamheid had ze 'n prettig, dol-heerlijk kwartiertje voor ze 't werk hervatte. Ze dekte de tafel. Op 't schoone tafelkleed lei ze twee vingerdoekjes met de initialen L.Z., die 't laatst voor den directeur uit Odessa voor den dag waren gehaald, 'n dubbel stel borden, de drie haringen, 't brood, de kaas, de acht eieren, den kurkentrekker, twee wijnglazen, en bij ieder bord zette ze 'n flesch Lobenheimer. Toen wikkelde ze de half-verdorde boschviooltjes los, schikte ze rond de schaaltjes en de kaasstolp. Hij kwam. Ze had 't zelfde voorgevoel van dien morgen. Hij kwam straks, of na achten of na tienen - den sleutel hoefde ze 'm niet meer te geven... Om 't zich makkelijk te maken - 't opgeprikt zitten hield ze niet uit - haakte ze 'r corset los, hing de blouse over 'n stoel. Als-ie belde, kon-ie wachten. Zij had 't zoo lang gedaan. Dezelfde dorre warmte van de vorige dagen doorzwoelde de kamer, de zon brandde rechtstandig tegen de gordijnen - hinderde 'r niet meer. Ze werkte zoo lenig en opgewekt, met zulk 'n onvermoeibaarheid, als in geen dagen, dronk 'n kop opgewarmde koffie van gister, onder 't naaien en garneeren door, keek naar de feesttafel, en dacht 'r over na hoe ze 't souper zou inrichten - eerst haring - dan 'n ommelet van geklutste eieren met ‘Schnittlauch’ - 'r wàs nog ‘Schnittlauch’ in de keuken - dan kaas - jammer, dat ze geen goedkoope bus sardines aan had gedurfd... Één seconde liet ze 't pedaal glippen, om een van de haringen - hoe kon ze zoo leep zijn! - in 't water te zetten - toen spurtte ze voort tot 't schemerde, en ze de lamp moest opsteken. Kwart voor negen. Voor den inkijk van de overzij, trok ze de gordijnen dicht. De kamer werd 'r nog eens zoo gezellig door. Nooit had alles 'r zoo opgeruimd-huiselijk uitgezien. De glimmende flesschen wachtten - de borden wachtten - de glazen wachtten - de

kaasstolp wachtte - 't tafelkleed wachtte - de boschviooltjes wachtten - de stoelen wachtten - zij wachtte. Zachtjes fredoneerend melodietjes zingend bij 't gesnor der machine, 't getik van den wekker, 't gesuis van de lamp, dreef ze den naald in de glanzing van den blousestof. Toen, net in 'n stilte, klonk de bel. Dat is-ie, vlamde 't met zoo'n weelde-golf in 'r op, dat 'r hart leek te ontspannen. Driftig gespte ze 'r corset toe, greep de blouse van den stoel, en de knoopjes dicht-peuterend, liep ze met 'n geroep: ‘ik kom, ik kom!’ naar de deur.

Maar toen ze 'r, zonder zich te overtuigen, opengetrokken had, overviel 'r 'n gevoel van verlamming. Hij was 't niet. Met den hoed in de hand, verlegen, met z'n groot lichaam geen raad wetend, stond Poldi Röse, met wien ze, Zondag voor acht dagen, kennis gemaakt had, voor 'r.

‘Derangeer 'k niet?’, vroeg-ie, verwonderd omdat-ie niemand anders in de kamer zag.

‘Is 'r met Erich Schüler wat gebeurd?’, vroeg ze wit tot aan de lippen.

‘Gebeurd, nee’, praatte-ie onzeker: ‘dat wil zeggen...’

‘Waarom is-ie dan niet meegekomen?’, vroeg ze nog eens, den deurknop in de hand, dan met de zelfbeheersching, om 'r dien vreemde niet in te mengen, ging ze 'm voor, bood 'm 'n stoel aan.

‘Is u alleen thuis?’, praatte-ie, probeerend tijd te winnen - van 't krankzinnig gedoe van z'n vriend, snapte-ie niets -: ‘zijn uw mama en uw zuster...’

‘Is Erich Schüler in Friedrichshagen?’, viel ze 'm in de rede: ‘of is-ie...?’

‘Dat weet 'k niet’, antwoordde-ie in poging 't beenig hoofd buiten den lichtkegel van de lamp te houden en talmend de brilleglazen nawrijvend.

‘Weet ù dat niet?’

‘Nee...’

‘Zoo...’, sprak ze met 'n verdwaasden, 'r wangen bestollenden glimlach, en 'n sloopende, weeïge moeheid, 'n duizeligheid, waartegen ze zich met krimpend-stuipende wils-ontreddering trachtte te verzetten, krampte van 'r hoofd naar 'r futlooze vingers.

‘Ik heb 'm’ zei-ie bedremmeld - wat duivel, had Erich 'n

ploertenstreek tegenover de tante en de nichtjes van Betty uitgehaald? -: ‘ik heb 'm sedert Zondagnacht niet meer gezien...’

‘En?’, vroeg ze, de handen om de zitting van 'r stoel, om niet tegen den grond te slaan.

‘Gisteravond kreeg 'k 'n brief van 'm, en daarstraks, toen 'k van m'n drukkerij thuiskwam, vond ik uw Rohrpost. 'k Kwam enkel waarschuwen - omdat u 't in die Rohrpost zoo dringend schreef - dat-ie niet komen kàn - omdat-ie 'r niet is... Heeft uw mama niets van 'm gehoord?’

‘Mama’, praatte Duczika wezenloos - ze bewoog in 'n diepte zonder houvast: ‘is op reis...’

‘Ben u dan hier alleen?’

Ze knikte, star, afwezig, 'm niet aanziend.

‘Ik begrijp niets van 'm’, hakkelde Poldi, schuw 'n plooi van 't tafelkleed recht trekkend - wat beteekende de gedekte tafel met de twee borden, de twee flesschen wijn? - wat de heele krankzinnige historie? -: ‘... Woensdagmiddag, terwijl ik op de drukkerij was, heeft-ie boorden, manchetten en rommel van de kamer gehaald, enkel twee regels achtergelaten, dat 'k me niet ongerust hoefde te maken, dat de dood van z'n oom... Luister u niet...?’

‘O, jawel...’

‘Dat 't overlijden van z'n oom 'm drong in Friedrichshagen te blijven... Donderdagmiddag is-ie nòg even boven geweest, 'k weet niet waarom... En in de brief van gisteravond, de eerste uitvoerige - heb 'k 'm bij me?... Nee!... - schreef-ie, dat-ie zich met uw nichtje Betty definitief had...’

Hij stokte, sprong zoo wild op, dat-ie zich 't hoofd aan de lamp die knarsend heen en weer bungelde, stiet.

't Elegante jonge ding over 'm, 't kindje met 't bleeke Madonnakopje, smakte van 'r stoel op den grond, lei bewusteloos op de meegesleurde stoelleuning.

Naast 'r bukkend, praatte-ie 'r angstig toe, nam 'r in zijn armen, droeg 'r naar de sofa, bette 'r hoofd, 'r oogen, 'r handen - ze kwam niet bij. Toen, benepen-aarzelend, met bevend-plukkende vingers, haakte-ie 't bovenste knoopje van 'r blouse los, om 'r meer lucht te geven, schoof de gordijnen opzij, duwde de ramen wijd-open - de warmte moest 'r bevangen hebben - was dat

hier 'n moorddadige temperatuur! en bette 'r nog eens. Ze bleef bewusteloos. 'k Zal de barbiersvrouw van hiernaast roepen, dacht Poldi, zich 't zweet van 't voorhoofd drogend. Die moet 'r in bed leggen. En misschien heeft die 'n calmans in huis. De deur liet-ie anstaan, maar bij Ginzel werd niet opengedaan. Niemand thuis. Vervloekt!... Toen liep-ie de trap af, klopte bij den portier aan, zei dat juffrouw Zubransku, van driehoog in 't 'Gartenhaus', in onmacht lag, of-ie zoo vriendelijk wou wezen in de een of andere 'Drogerie' 'n middeltje te gaan halen, waarvoor-ie 't recept zou schrijven.

'Dat is mijn afdeeling niet!', snauwde de man met den kalen knikker, 'en ik ken hier niet weg - me vrouw is uit...'

'Wat weerlicht!', vloekte Poldi: 'je kan de deur toch wel even open laten!'

'Dat is mijn zaak!', zei de man kwaadaardig: 'ik ben geen loopjongen!.. Doe 't zelf, as 'r zooveel haast bij is...'

Om geen tijd te verliezen, liep Poldi op 'n draf naar de apotheek, die 'n paar huizen verder was, kreeg door 't loketje van de gesloten deur wat-ie noodig had, en holde terug. Op de trap kwam-ie den portier tegen, die de lichten doofde, en die zoo vrij was geweest door den deurkier van Zubransku binnen te loeren - 'n bende! 'n schandaal zonder weerga! - 'n gedekte tafel voor 'n slemppartij en de meid languit op de kanapee! - as-ie daar geen boekie van opendee, konden ze 'm met z'n boeltje op straat smijten...

Langzaam, zonder besef van 't gebeurde, kwam Duczi bij. Suffig-verward, onder invloed van de druppels, die Poldi 'r tusschen de tanden gelepeld had, vroeg ze wat 'r met 'r aan 't handje was, waar Laurie en Lotte gebleven waren - en hoe laat of 't was - en waarom de ramen zoo wijd open stonden, terwijl ze bibberde van kou... Dan, Poldi herkennend, kreeg ze 'n niet te bedwingen zenuwlachbui, schaterde met gesloten oogen, dat-ie zoo mal, zoo vreeselijk gek, zoo schrikkelijk komiek, met dat fleschje en dat glas op z'n knieën over 'r zat - dat ze nog nooit zoo iets onzinnigs gezien had - dat-ie 'r met z'n brilleglazen zoo an 't lachen maakte, als ze nog nooit had gelachen - dat ze 'r pijn in 'r zij van had - dat ze niet tot bedaren kon komen...

‘Laat 'k u nog 'n paar druppels geven, juffrouw’, soebatte-ie, 'r hand grijpend om 'r te kalmeeren.

Zij, met tranen in de oogen - zoo iets zòt-zòts had ze nog nooit beleefd - wrong zich tegen den behangselmuur op van 't proesten, riep 'm de onwerkelijkste dingen toe:

‘Maar, meneer!... Wat wil u toch van me?... Hou u op, asjeblief!... 't Is om te gieren, hahaha!... Als 'k nog meer van dat goedje drink, word 'k dronken, hahaha!... 'k Zie alles dubbel, hahaha!... Is dat lachen, is dat lachen!...’

Krijscherig kreunend, naar adem snakkend, leunde ze tegen den muur. Omdat ze, ontzettend opgewonden, bij elk van z'n sussende woorden, opnieuw hysterisch lachte, stond-ie op, trok zich bij 't raam terug, om 'r in 'r eentje te laten bedaren. Daar vloekte-ie grimmig. Aan de overzij loerde 'n kerel met 'n tooneelkijker, die in de haast, om zich weg te maken, z'n venster zoo snel, zoo onhandig toesmeet, dat 'n ding, dat op 't kozijn had gestaan, op de steenen van de binnenplaats aan stukken viel. En ook beneden schenen 'r menschen naar 't ziekelijk geschater van de meisjesstem geluisterd te hebben.

Wrevelig sloot Poldi de ramen, rukte de gordijnen in den stand, zooals-ie ze gevonden had. In den leunstoel, waarin Laurie bij z'n laatste bezoek had zitten coqueteeren, wachtte-ie onprettig tot 't meisje tot 'r bewustzijn kwam. Goddank, ze lachte niet meer. 'r Handen leien op 't trijp van de sofa, 'r wonderlijk-fijn kopje, met 't gesloten mondje en de schaduwen van de lange wimpers, rustte als in slaap naast 't portret van den vader in z'n pels, dat Laurie niet mee in 't karton had gepakt. Op de teenen sluipend, om 'r niet te wekken, duwde-ie de deuren van slaapkamer en keuken open. Dat gaf tenminste 'n beetje tocht, zonder overlast van de buren...

Bij 'r in de kamer terug, sprak-ie 'r aan. Ze staarde met bloed-beloopen oogen naar de lamp, huiverde, gaf 'm geen antwoord. Maar toen-ie met z'n rug naar 'r toe stond, de uit de machine hangende blouse bekijkend, en met minachting aan Erich denkend, die 'n zoo verdomd gemeen spelletje met twee tegelijk speelde - of waren de tranen, die-ie Zondagavond in den spoorcoupé in z'n oogen gezien had, voor Betty geweest? - had-ie dien nacht gelogen, of zichzelf wat wijs gemaakt? -

toen-ie overwoog, wat-ie kon doen, om 't uitgeput zenuwschepseltje op de sofa, te helpen, schrikte ze 'm plotseling op.

'Wil u me, asjeblief, 'n glas water geven, maar koud, erg koud... De glazen staan in 't buffet...'

'Graag', zei-ie, blij dat ze op dreef kwam.

'Dank u', sprak ze, 't van 'm aannemend. Ze dronk met starende oogen, slokje voor slokje, knoopte 'r blouse dicht, zette zich aan de tafel, zocht geheugenloos de kamer af, glimlachte toen-ie 'r wou helpen, en scheurde den brief open, dien ze dien morgen niet had willen inkijken. Van de drie zijdjes schrift, dicht beschreven, las ze alleen den naam E r i c h , die 'r 'n paar maal in voorkwam. Ze begreep 't niet. De letters schimden voor 'r oogen. Weer zou ze op den grond zijn gevallen als hij 'r niet bijtijds vast had gegrepen.

'Ik ben zoo dronken', klaagde ze mat: 'de kamer danst met me op en neer...'

Voor den tweeden keer droeg-ie 'r bijna naar de sofa, en terwijl 'r oogwit vertrok, en ze op geen enkele vriendelijk-dringende vraag reageerde, stapte-ie onrustig van de machine naar 't gangetje.

Na 'n poos praatte ze zelf weer, lusteloos, onverschillig, zonder de oogen te openen.

'Ben u daar nog, meneer Röse?'

'Ja, juffrouw...'

'Wanneer was-ie in Berlijn?'

'Wie?'

'Hij...'

'Erich?'

'Erich', herhaalde ze toonloos.

'Woensdagmiddag...'

'En toen?'

'Donderdag...'

'En toen...-'

'Meer weet 'k niet...'

'Ik heb zoo'n vreemd gevoel in m'n hoofd... Daar ligt 'n brief... Wil u zoo vriendelijk zijn - als 't niet te veel moeite is - 'm voor te lezen...'

'Zal ik dat?', aarzelde hij: 'is 't niet beter dat u nog wat uit-

rust... De warmte heeft u bevangen... Hoe kwam u 'r toe met alles potdicht te zitten werken...?'

Even lag ze stil. Toen vroeg ze 't nog eens.

'Heusch, 'k voel me beter... Wil u?'

En hij las, goedig, geduldig, de wreedheid van den brief niet begrijpend...: 'Lieve tante! Wees niet boos, dat ik zoo langen tijd niets van me liet hooren en zoek er geen slechte dingen achter. Ik had al een paar maal aan willen loopen, om u een en ander te vertellen, maar telkens kwam er wat tusschen beiden. De hoofdzaak is, dat ik met een nieuwen rayonchef van het Kaufhaus, een akelig-naren dienstdoener, Dinsdag een hoogloopende ruzie had, omdat hij mij in het bijzijn van verschillende collega's beleedigde. Ik behoef mij zooiets niet te laten welgevallen, niet waar? Wanneer hij zijn opmerkingen zonder getuigen gemaakt had, zou ik niet zoo driftig geworden zijn. Kort en goed, ik ben Dinsdag, na het middageten, niet teruggekeerd, en kwam Erich Schüler, die bij zijn advocaat of bij den notaris moest zijn, dat doet er niet toe, tegen. Wel een wonder in Berlijn, vindt u niet? Ik vertelde hem van de onbeschoftheid van mijn chef en hij raadde mij aan een andere betrekking te zoeken. Daar ben ik nu nog mee bezig. Nu komt het groote nieuws, dat ik u liever het eerste schrijf, omdat u er niet blind voor was, dat wij meisjes alle drie, Lotte, Duczika en ik, de een al meer dan de ander op Erich Schüler een "beetje" verliefd waren. U haast ook, is het niet? Nu heeft Erich m i j g e v r a a g d , en kon ik natuurlijk, natuurlijk! - ik was vanaf het eerste oogenblik *dol* met hem - dat weet u zoo goed als Lotte en Duczika het weten! - nu *kon* ik niet nee zeggen! Wij hadden alle vier *ja* gezegd: is het niet? - en nu wou ik dolgraag, lieve tante, die ik altijd dankbaar zal blijven voor haar goedheid en gastvrijheid, dat u het Lotte en Duczika vertelt. Misschien vinden zij er niets aan en misschien nemen zij het mij kwalijk. Dat laatste zou ik ellendig vinden, want we hebben altijd goed met elkaar kunnen opschieten en het is mijn schuld niet dat hij mij eerlijk gevraagd heeft. Ik zou op Lotte en Duczika ook niet boos zijn geweest, ofschoon ik er menige traan om gelaten zou hebhen! Ik voel mij natuurlijk dol gelukkig. Erich erft waarschijnlijk een kleinigheid van zijn

oom, die Maandag gestorven is. Wij behoeven dus niet lang te wachten, tenminste waarschijnlijk niet, en als ik van mijn kant wat voor u en de nichtjes zal kunnen doen, zal ik het niet laten. Ik had op mijn spaarboekje een kleinigheid, dat komt dus goed te pas. Als er geen zure gezichten zijn, kom ik mijn goed de volgende week, Maandag of Dinsdag, afhalen. Schrijf mij een woordje, alsjeblief. En zeg dan meteen wanneer u denkt af te reizen! Ik wacht uw antwoord Poste restante S.W. 19. Met de hartelijkste groeten voor u, Lotte en Duczika, uw liefhebbende B e t t y .'

Nog nooit had Poldi iets zoo belabberds voorgelezen, nog nooit sommige zinnen zoo onverstaanbaar gebrabbeld. Telkens als-ie in de buurt van 'n woord dat 'm onaangenaam toescheen, kwam, haperde-ie, keek-ie schichtig over de brilleglazen heen naar 't niet bewegend figuurtje op de sofa, en eerst bij 'r monotoon 'verder!', nauwelijks hoorbaar gesproken, hervatte-ie de vervloekte lectuur, om bij de toespeling op de 'gezamenlijke' verliefdheid, of bij de herhaling van den naam Duczika, opnieuw te stokken. Toen-ie klaar was, lei-ie den brief in de schaduw van een van de flesschen Lobenheimer, vouwde de handen, keek met saamgeplette lippen naar 'n gat van 't zeil - en met wijd open schrikoogen naar de kleine, bleeke, afhangende hand met den mannering en 't windsel sajet. Wat weerlicht! Als dat dezelfde ring was, dien-ie zoo dikwijls aan Erich's hand had gezien - als ze juist d i e n ring van Schüler gekregen had, en met 'n bedoeling, begon 'm de consternatie van 't meisje duidelijk te worden. Toch leek 'm dat plots opwellend vermoeden te gedrochtelijk - en te unfair tegenover 'n vriend, dien-ie wel af en toe als 'n brutalen wildeman, als 'n ontembaren rakker en als 'n overdriftigen kameraad, nooit als 'n oneerlijk individu, had leeren kennen. Had-ie 'm niet, Zondag voor acht dagen, na de fuif van 't door den totalisator gewonnen geld, lachend verweten, dat 'r 'drie tegelijk op 'm verliefd waren'...? Had Erich niet spottend geantwoord: 'hoe meer ziel hoe meer vreugd'...? Had-ie niet werkelijk geloofd van 't kind op de sofa alleen te houden?... Kon je weten wat 'r voorgevallen was, dat-ie nu tòch Betty...? Hij wou z'n oordeel opschorten... In zoo'n geval, al voelde je nog zoo'n zielsmeelij met de eene partij, moest je ook de andere hooren, vooral als die ander de eenige 'Dutz-

freund' was - de eenige waarachtige vriend, dien je ooit in je leven ontmoette...

't Bleef 'n oneindige poos stil in de kamer. Ze leek onder den invloed van de druppels te zijn ingeslapen. 't Slaan van 'n deur in 't huis dee 'r opzitten, en dadelijk, of ze aan niets anders had liggen denken, vroeg ze of-ie gegeten had.

'Dat heb 'k', loog-ie.

'Heusch?'

'Heusch', verzekerde-ie, schuwer dan anders bij 't marmerwit lijdensgezichtje en de holle, gloeiende, 'm niet aankijkende oogen.

Weer over 'm aan de tafel, nam ze den brief op, las 'm kalm, verscheurde 'm, lei de snippers naast 'r bord, verontschuldigde zich dat ze zich, toen-ie pas binnenkwam, zoo ellendig had gevoeld.

'Ik heb', praatte ze voor zich heen: 'in geen tijden zoo hard gewerkt als juist vandaag, en met 'n nieuw corset aan, wat 'k anders nooit doe... Daar krijg je congesties van... Zal 'k 'n boterhammetje voor u klaar maken? Nee? 'n Glas wijn?'

Hij weigerde. 't Was 'm onmogelijk. 'r Gelogen kalmte, 'r over de dingen heenspreken, 'r glimlach, 'r gewilde zekerheid, ontrustten 'm. Hij trachtte 'r over den brief te polsen - ze ontweek, vertelde van Laurie en Lotte, die nu in Odessa aangekomen moesten zijn. Om twaalf uur, bij 't slaan van de klok, stond-ie op, nam z'n hoed in de handen.

'Heb u zoo'n haast?', vroeg ze, met opgierenden angst voor de eenzaamheid - ze had 'm al dien tijd niet gezien, met 'n ander, door 'n nevel heen, over dingen, die ze zich niet meer herinnerde gesproken - nou-ie weg wou, nou-ie met z'n goedigen acteurskop, de lachende brilleglazen, 't gekarteld koperbruin van z'n haar, boven de lamp uit stond, kromp ze vreesachtig samen.

'Haast, haast?... Nee, haast heb 'k niet... Maar 't is twaalf en u ziet 'r wat moe uit, na die kleine flauwte...'

Daar wou ze niet over hooren. Ze voelde zich best. Als-ie bleef, werkte ze niet. Als-ie 'r zóó vroeg vandoor ging, kroop ze uit verveling toch achter de machine. Om 'r te plezieren, en omdat-ie 't gezichtje aanbad, bukte-ie naar den stoel terug, trok 'n flesch open, omdat ze 't wóú. Terwijl ruimde ze de gedekte tafel af. Ze had gedekt voor 'r buurman Ginzel en z'n vrouw, die morgen bij 'r zouen eten - menschen, die erg goed

voor 'r waren geweest. Langzaam, of ze in droom bewoog, droeg ze de borden en schaaltjes naar de keuken. Waar-ie bij was, schudde ze de boschviooltjes van 't tafelkleed in de gapende diepte van de binnenplaats en liet 't raam open - ze had voor 'r buren geen geheimen.

'Die Erich is 'n wonderlijke jongen...', zei hij na 'n nieuwe stilte...: ''t spijt me, spijt me...!'

'Wat spijt u?', vroeg ze, 'm voor 't eerst aankijkend.

'Dat-ie soms zoo vreemd kan doen...'

'Wat doet-ie voor vreemds?', vroeg ze weer.

'Nou - niets... 'k Dacht 't...', antwoordde-ie ontwijkend, mateloos verlegen. Hij vergiste zich. De brief had 'r niets gedaan. Positief, 't was de warmte geweest... Bescheiden van 't glas wijn nippend, hield-ie 'r met z'n ernstig gebabbel bezig. Als ze voor zich keek, keek-ie 'r aan - als 'r oogen op 'm toedwaalden, vluchtten de zijne naar 't portret van den vader of naar de lamp of naar de kromme wijzers van 't Zwitsersch klokje. Van af dien Zondagavond had-ie aan 'r gedacht - hij, met de eene nier - hij, vriend van Erich. Nu was ze stellig 'vrij'..., zat-ie over 'r, of ze 'n ouwe vriendin van 'm was, of 'r al 'n tikje intimiteit tusschen ze bestond... En om zich 'n houding bij z'n gruwelijk versteven gebaren te geven, sprak-ie zwaar op de hand, gewichtig, topzwaar - altijd met de vreemde sensatie, dat ze niet luisterde, dat-ie tot 'n willoos lichaam betoogde. Zij dronk. Toen de eene flesch leeg was, trok ze de tweede open. 'r Oogen werden levendig. Ze lachte om 't geringste, als-ie zich versprak, als-ie z'n bril scheef op z'n neus duwde, als-ie van de ratten verhaalde, die zich ongelooflijk 'vermenigvuldigden', als-ie 'r verzocht matig te zijn. Ze was van 'n prikkelbare nervositeit, die 'm pijn dee, waarbij hij tenslotte op-schreien-af melankoliek werd. God, wat zaten ze zonderling over mekaar... Wat schimde 'r 'n hatelijke ondergrond bij ieder woord, ieder onnoozele zinswending!

Half twee ging-ie zeker. Ze joeg 'm weg met 'r wakker-zijn, 'r abrupte gebaartjes, 'r geen seconde stil zitten, 'r ratel-gesprekjes, 'r uit 't raam kijken, 'r plots onstuimig sigaretten rooken. Maar toen, op 't moment dat ze samen in den korridor stonden, bestierf ze 't van 't lachen. Was 't 'n paskwil, 'n onbetaalbare, kostelijke grap!... Of-ie wou of niet: 'm 'r uit laten kòn ze niet, hahaha!...

Mama had den eenen sleutel, Schüler - z'n voornaam zei ze niet meer - den anderen. Daar hoefde-ie niet zulke angstige gezichten bij te trekken: opeten zou ze 'm niet, hahaha!,.. Hij kon gerust op de sofa gaan liggen, en 'r den dag afwachten, hahaha!... Nee maar, die was goed!... Die was eenig! Hij maakte bezwaar. Zij schaterde. Ze kon 'm toch moeilijk met 'n eind koord uit 't raam laten zakken! En als-ie wel op de binnenplaats was, was-ie even ver, hahaha!... Och, och, die arme gevangen meneer Röse!...

Lachend, na 'r goeien nacht gewenscht te hebben, maakte-ie eindelijk van 't aanbod gebruik. Zij sloot de slaapkamerdeur, blies de lamp uit, vroeg 'm achter 't beschot of-ie goed lei - toen hoorde-ie 'r niet meer. Móést 't zoo zijn!... Was in z i j n leven nog 'n pover beetje zon mogelijk?... Zou 't goddelijk kindje 'r toe kunnen komen?... Met 'n glimlach sliep-ie in tot bij zevenen. Als ze niet geklopt had, zou-ie nog langer geslapen hebben. Of-ie weg wou gaan?... Ze moest in de keuken zijn, om water te halen... En of-ie 't 'r niet kwalijk wou nemen, dat ze 'm zoo'n buitenissigen nacht had bezorgd...!

'Mag ik nog 'ns terug komen, juffrouw?' vroeg-ie achter de deur, zelf verbaasd om z'n vrijpostigheid.

'Graag', zei ze, om wat te zeggen.

Glimlachend liep Poldi de trap af, glimlachend stapte-ie voorbij de portiersloge, waar de portier en z'n vrouw 'm met gezichten-van-walging nakeken.

Ze was niet uit 'r kleeren geweest. Voor 't raam van de slaapkamer, dan met 't hoofd in de handen, dan over 't kozijn gezakt, wakker en toch zonder besef waar ze was, had ze 't dag zien worden. Na Poldi's vertrek, afgebeuld, suf, bewoog ze als 'n slaapwandelaarster. De leege flesschen en den dooden kanarie - 't dee 'r niets meer - smeet ze in den vollen vulnisbak. Dien droeg ze omlaag, om 'm in de 'Mühleimer' te ledigen. Ze redderde, zooals ze 't iederen morgen gewoon was. Ze besmeerde 'n boterham met Schmalz, liet 'm staan. Ze betrapte werktuigelijk 't pedaal van de machine - ze had 't zooveel jaren gedaan - Dinsdag, vier uur, moest ze afleveren... Dan, in 'n aanval van razernij, wierp ze zich op de sofa, bonsde

'r hoofd tegen den muur, kwauwde 'r nagels in 't trijp, en om 'r kermend geklaag te bedwingen, beet ze als 'n waanzinnige in 't kussen. De beesten! De ellendelingen!... Die twee, die twee!... Ze wrong zich op 'r rug en brulde - ze viel tegen den grond, en snikte. 'r Hersens hielden 't rauwe gegurgel van 'r borst, 'r longen, 'r strot niet uit. Ze sloeg de handen voor 'r mond, om 't niet te hooren, wentelde zich op 'r buik, schuurde zich de vingers aan de zeilrafels stuk, hijgde gier-kreunend tot ze, op en heesch, niet meer kon. Tot dicht bij eenen lei ze zoo op den grond, soms met loom-gesloten oogen, soms halfbewusteloos de spinweb-scheuren van 't plafond bekijkend. Toen, moeilijk, met pijn in den rug en lam-geslagen schouders, kroop ze overeind. In 'n zonneplas op de tafel paste ze de snippers van den verscheurden brief, die bij 't gezwiep van 'r adem niet stil wouen liggen, hardnekkig-geduldig tezaam, en las ze, tien-, twintigmaal, 'r niet genoeg van krijgend - soms met inspanning en 'n looden gewicht aan de oogleden, de letters belodderend - soms met 'n krijschend-helder haatvisioen, dat de tanden in 'r lippen dreef. Nee, de leugenaarster loog dezen keer niet. Tegelijk met hèm was ze verdwenen. Woensdag, Donderdag, was-ie in Berlijn geweest - Vrijdag had-ie aan Poldi Röse geschreven... Dus, dat op z'n kamer was leugen - z'n zeggen, dat-ie nooit, nooit van 'n ander zou houen, was leugen - z'n lippen, die 'r gezoend hadden, gezoend, gezoend!, waren leugen, leugen!... Ze probeerde elk woord van dien Vrijdag, in 't geschemer van z'n kamer, elk woord dat zij en elk dat hij gesproken had, in de troebeling van 'r geheugen terug te vinden - hoe ze gezeten hadden - hoe 't was op 't balkon met z'n jas aan en z'n hoed op - hoe de stand van z'n oogen geweest was: ze kwam 'r niet uit, kreeg geen houvast - 't kon, kon, kon niet...

Zonder iets gegeten te hebben, zette ze om acht uur 'r hoed op. Ze moest 'r uit. Hier maakte 't aangrauwen van den schemer 'r gek. Ze ging naar z'n kamer. Aan z'n vriend, dien ze niets had k u n n e n zeggen, zou ze 't biechten. Ze zou 'm smeeken - of ze op 'm mocht wachten - of dat-ie 'r geld wou leenen, om 'm te zoeken. De brief was gelogen, schandalig gelogen...

In een koorts liep ze de trap af, de stillere Zondagstraten

door - trillend van moeheid beduwde ze den schelknop naast de twee visitekaartjes: Poldi Röse was niet thuis - 'r klonk enkel 't getrippel van de witte ratten in de gang. Dat sloeg 'r in 't donker van 't trappenhuis, waar de lichten nog niet op waren gestoken, met zoo'n lamheid, dat ze op de bovenste traptree moest uitrusten. Ze duizelde. 'r Wil was uitgeschakeld. 't Liefst had ze zich op 't ruige cement achterover laten glijden, om niet meer op te staan. Maar 'r kwam iemand naar boven, met 'n hond. 't Dier sloeg nijdig aan en 'n stok met 'n blauw-splijtende, ploffende spiritusvlam, steeg de wandronding langs.

'Bij wie moet u wezen?', kraakte 'n achterdochtige stem op 'r toe.

'Hier', wees ze: 'maar ze doen niet open...'

De stem zei iets - ze antwoordde iets - de hond blafte - en ze liep weer buiten - links - rechts - nog 'n zijstraat - dan rechtuit - rechtuit - door de Chausseestrasse, de brug over, de Friedrichsstrasse in... 't Zondagsgedrang van de stoepen omstuwde, omdrong, omherriede 'r. De autos toeterden, de bussen ratel-dreunden. 'r Donder-rommelde 'n trein over 't viaduct en 't geklipklap van 'n Droschkepaard behamerde 'n leeg-droge plek van 't asfalt, over 't voetgeschuifel, 't sloffen van zolen, 't lachen en praten heen. Vaag zag ze de volte bij de bierpompen van Aschinger - 't behappen van 'n in mosterd gestoken bruinglimmend worstje door 'n lippenmond onder 'n snor - 't verteederd zitten van 'n paar bij de spiegelruit van 'n 'Conditorei' - 't goudglanzen van remontoirs, broches en kettingen achter 'n fijnsponnen traliewerk - dan door 't geslinger van auto's uit de Dorotheenstrasse in 'n opklitting van menschenlichamen tegengehouden, keek ze wezenloos naar 't voorbijstampen van 'n zwaarbeladen, benzine-stank uitbrakende bus. Tweemaal werd ze aangesproken, eerst door 'n schriel kantoorklerkje, toen door 'n onderofficier. Ze antwoordde niet, schoof weg in de volte, dicht tegen de huizen op. Bij den hoek van de Unter de Linden, dicht in de buurt van de bereden agenten, die 'r 't verkeer regelden, kon ze niet verder. Auto's, Droschken, autobussen, voetgangers, alles stond stil, wentelde tot 'n klomp, stouwde zoo ver mogelijk naar den trottoirrand. 'n Bereden agent hitste z'n paard tegen de menigte op, hief de gehandschoende hand omhoog, riep:

‘... Majestät!’ En aan de overzij, bij Café Bauer, klonk 't scherp en bevelend: ‘Majestät!’... 'r Gaapte 'n scheur in de kolking van schouders, hoeden en blouse-kleurtjes - gespannen paardebeenen beknarsten 't asfalt - 'n hoornsignaal slierde aan - en 'n auto, wit en slank floepte in volle vaart naar de Pariser Platz. Met den weer opgolvenden stroom, niet op en niet rondkijkend, stak Duczika de straat over. Ze bestapte, om de wrijving der lichamen niet meer te voelen, 't leeger trottoir naar de Brandenburger Tor. De auto's dreven nu op 't wit-lichtend asfalt met 'n gouden zuile-weerkaatsing, waar 't geplas van de lantaarns den gladden bodem doorwroette. 'r Trottelde 'n Janpleizier met schemer-purprende lampions voorbij en de menschen 'r in builden lui tegen mekaar op, terwijl een naast den koetsier 'n harmonica bespeelde. Suffig, met gebogen schouders, drentelde Duczika voort. 'r Voeten deeën pijn, 'r oogen verdroegen nauwelijks de lichtnimbussen van de electrische ballons. Ze wist niet wat ze wilde en ze wilde niets. Ze liep enkel, smalletjes, klein, haveloos. De ring glee van 'r vinger en ze raapte 'm weer op, zonder begrip waarom ze 't dee. Bij de Brandenburger Tor passeerde ze de wacht en keek om. Iemand riep 'r naam. Ze knikte. Wie 't was zag ze niet.

‘Dat is 'n toeval’, zei Felix Krüger, beleefd z'n hoed afnemend - hij wandelde naar z'n club, om zich te verzetten - de miserabele historie met z'n vriend Semmy Lubinsky, de stumper, die vermoord was geworden, terwijl hij met hèm telefoneerde! - had 'm de heele week bedorven - nu, onverwacht, meer dan belust op 'n ontspanning, na de treurdagen, ontmoette-ie 't kleine ding met 't gezichtje-om-te-stelen: ‘zijn uw mama en uw zuster al weg?’

Ze knikte, herkende 'm niet.

‘Gaat u naar huis, of...?’

Ze knikte.

‘Mag ik 't genoegen hebben u 'n auto aan te bieden...?’

Ze knikte - ze zou bij alles geknikt hebben, leeg, wee, doodelijk-op als ze zich voelde.

‘Of heeft u lust eerst wat te eten...?’

Z'n vraag niet hoorend haalde ze de schouders op.

Hij hielp 'r instappen, greep onder 't rijden 'r handje. Ze

liet 't toe. Hij werd vrijpostiger. Ze staarde voor zich uit.

Toen keek-ie 'r angstig aan, vroeg bij 'r wit, bestorven gezichtje, of 'r iets scheelde. Ze schudde ontkennend 't hoofd. Toen vroeg-ie niet meer. 't Kind, waarop-ie zoo lang had gevlast, zat naast 'm, dicht tegen 'm aan - ze praatte niet, maar verzette zich niet tegen de vingers, die 'r nekje streelden.

Als ze 'n glas wijn heeft gedronken, zal ze bijkomen, dacht-ie - duizend tegen een heeft ze kwestie met dat blaag-van-'n-jongmensch, waarmee 'k 'r heb zien loopen - dat's 'n buitenkans - laat 'k me niet als 'n idioot gedragen!

Hij stond op, riep den chauffeur 'n adres in de buurt van 't Circus Schumann toe. Daar hielp-ie 'r uitstappen. 'r Hing 'n bord achter de ruit van de deur: ‘Zimmer auf Monate, Wochen und Tagen zu vermieten.’ Hij kwam 'r meer. 't Was 'n uitstekende, vertrouwde gelegenheid, rustig, comfortabel, discreet. Hij bestelde 'n flesch champagne schonk in. Ze dronk niet. Ze zei alleen dat ze zoo moe was, dat ze niet uit 'r oogen kon zien.

‘Zal ik je helpen uitkleeden?’, vroeg-ie.

‘Kan me niet schelen’, antwoordde ze, op 't punt 'r bewustzijn te verliezen: ‘als u maar niet tegen me praat... ik ben zóó moe, zoo vreeselijk moe...’

Haast met geweld drong-ie 'r 'n glas champagne op, en met bevende vingers begon-ie de Zondagsche blouse te ontknoopen.

Dien nacht, terwijl de heer Felix Krüger van de firma Krüger & Cahn, 'n sigaret naast 't zonderling-snurkend dochtertje van z'n ouwe kennis Laurie Zubransku lag te rooken, en zich voornam bij tijds op te stappen, omdat-ie nog nooit zoo'n ongezellig en dood avontuur had doorstaan, beleefde-ie 't vervloekt intermezzo van 'n inval van de ‘Sittenpolizei’, die door 'n anonymen brief van 'n teleurgestelde gewaarschuwd, de ‘Personaliën’ van de bezoekers kwam vaststellen. Hij legitimeerde zich behoorlijk, was bijtijds 's morgens op z'n kantoor, maar babbelde 'r nog wel twee dagen over na - over 't gemis aan takt van zekere politiebeambten. 'n Razzia in den Tiergarten: uitstekend! Maar 'n inval in 'n gesloten huis, 's nachts om half twee: ongehoord...

(*Wordt vervolgd*).

Literaire kroniek door Willem Kloos. (*Nogmaals over: óók een kritikus*).

Zooals te verwachten was, heeft de strijdlustige heer D. Coster iets in 't midden trachten te brengen tegen mijn Kroniek van Juni l.l., waarin ik zijn onhandig-gerichten aanval tegen de moderne literaire beginselen met een paar zakelijke argumenten te niet had gedaan. In niet minder dan drie lange artikelen, probeert hij zich nu te rattrapeeren: ik getroostte mij de moeite, die breedvoerige zelfverdediging te onderzoeken, en ik hoop, voor mijzelf, dat velen mijner lezers, na deze mijne Kroniek aandachtig te hebben gevolgd, desgelijks met de stukken van den heer Coster zullen willen doen.

Want dan zal hun het volgende blijken: had vriend Coster in zijn eerste polemische artikel reeds bewezen, *niet te kunnen denken:* door dit reeksje van nieuwe ontboezemingen brengt hij zijn lezers tot het stellige vermoeden, dat hij zelfs *niet schrijven*, ja, wat nog grappiger is, ook *niet lezen* kan.

Schrijven immers is: met haarfijne preciesheid weergeven wat in onze diepste innerlijkheid leeft en beweegt, zoodat de uiting ervan onaantastbaar omhoog kan blijven staan, ook in de latere tijden. De heer Coster vat het echter anders op: volgens hem, schijnt schrijven te mogen zijn: maar zoo losweg iets beweren, om dan een poosje daarna, als men door een ander (door mij, in dit geval) gecorrigeerd is geworden, zich te verontschuldigen voor zijn gebrekkige uitdrukkingswijze met de nieuwe bewering dat: een weekbladartikel zijn eigenaardige eischen heeft, en ‘dat het onmogelijk is, (daarin) een gedachte op eens in lengte en breedte uit te werken’. Ik voor mij echter zou zeggen: behandel

dan zulke ingewikkelde vraagstukken niet vluchtigjes in een weekblad, als gij zelf moet toegeven, het op die manier niet naar behooren te kunnen doen. En vooral schrijf *niet*, als gij, zooals de heer Coster er ruiterlijk voor uitkomt, tijdens het schrijven, ‘in een waan verkeerdet’, zij het dan ook ‘een optimistische waan’. Want zoo'n gebrek aan nadenken en ernst in een auteur is àl te gevaarlijk, zoowel voor hem die schrijft, als voor dengene die 't geschrevene leest.

Neen, de heer Coster kan nog geenszins schrijven, ernstig en degelijk schrijven, zóódat hij zegt wat hij inderdaad meent. Want anders zou hij toch waarlijk niet eerst op 't papier kunnen gebracht hebben, gelijk hij deed: ‘De criticus moet zich niet aanpassen en aanleunen aan het werk: hij moet zich opstellen tegenover het werk’: om dat dan later weer te herroepen, en, door mij onderricht, te erkennen, dat de criticus ‘met zijn volle vermogens moet trachten in een werk door te dringen’, gelijk de heer Coster thans op mijn voorbeeld, als de waarheid proclameert.

Wie in een kort tijdsverloop - een paar weken slechts - zichzelf zóó kan tegenspreken, is blijkbaar nog te weinig ver gevorderd in de zelfkritiek, om met kans op goed slagen, als beter-wetend veroordeelaar te fungeeren over een heele generatie van kritische denkers, zooals de heer Coster zich, langs zijn neus weg, verbeeldt te kunnen doen.

Zou het soms mooglijk zijn, dat wat de heer Coster vroeger met eenigen ophef kwam verklaren, maar wat hij nu weer heeft teruggetrokken, n.l. dat een kritikus zich op een afstand van en tegenover het door hem te beoordeelen werk moet plaatsen, een van die ‘waarheden’ is, waarvan hij zelf spreekt: ‘die in hun geboorte blijven stokken en daardoor op den langen duur onwaarheden worden?’

Deze en zulke vergissingen, dìt zich dikwijls tegenspreken van den heer Coster - ik zou er meer voorbeelden van kunnen geven - noemde ik slechts fouten van zijn schrijfkunst - men zou echter even goed kunnen zeggen, dat het fouten van zijn denkvermogen zijn: want ieder behoorlijk mensch - en daar wil ik den heer Coster ondanks zijn boven zichzelf uitspringen, nog voor blijven aanzien - schrijft natuurlijk precies zooals hij denkt, zoowel als omgekeerd.

Doch hoe staat het nu met de leeskunst van dezen zich-noemenden ‘kritikus’, die reeds gebleken is, even rad te praten als hij vlugbeslissend denkt?

Het spijt mij wel, dat ik het zeggen moet, maar ook deze schijnt bij hem nog in een primitief stadium te verkeeren, en tenminste maakt hij er gebruik van op een averechtsche manier.

Een redelijk-gezind mensch immers leest wat andren schreven, en maakt van de resultaten van zijn lezen een geoorloofd gebruik voor zijn eigen gedachten: maar dus is hij zich bewust, dat hij zoo handelt, en dat hij, door middel zijner lectuur, aan die of die gedachten van hem kwam.

De heer Coster echter legt het een beetje anders aan: hij leest en leert daardoor het een of ander, maar bijna onmiddellijk daarna verkondigt hij, want beschouwt hij, datgene wat hij las als een gelukkige vondst van hem-zelf, waar hij trotsch op mag zijn. Hij doet dit dan echter niet zoo heelemaal kinderlijk-naief, en ongegeneerd-vrijpostig: neen, om, óók voor zichzelf, tenminste een schijnbare reden te bezitten voor zijn parmantig optreden, voegt hij aan de gedachte van den andren man een kleinigheid toe van eigen vinding die zich heel deftig en belangrijk voordoet, maar die, als men haar aandachtig bekijkt, geen zin blijkt te hebben, zoodat ook het hoofddeel der gedachte, het van andren overgenomene, van den weeromstuit op een spel met leêge woorden lijken gaat. De beste, de waarste waarheden weet de heer Coster op die manier, door een dwaas aanhangseltje, dat zijn eigen hersens bedacht hebben, te maken tot een grappig-onzinnige woorden-verzameling, die, bij ieder wel-ingelicht en scherp-onderscheidend mensch, slechts hartelijken lachlust wekken kan.

Wat toch beweert de goede heer Coster?

Wel, hij geeft te verstaan, met de zelf-bewuste houding van een echten professor, dat de kunstenaar, bij het scheppen, moet gaan: ‘van de verstarde en doode idee door de waarachtige ontroering naar de levende gedachte.’

Uitstekend, begin ik met te zeggen, want dat is, op één enkel onderdeel na, precies hetzelfde als wat ik en vele huidigen met mij, reeds vaak gezegd hebben, indien men tenminste de beginuitdrukking, die ‘verstarde en doode idee’, door den heer Coster bedacht, en die volgens hem het uitgangspunt van den kunstenaar

heeft te wezen, maar stil laat liggen in de ouderwetsche, literair-historische katakombe waar zij thuis behoort.

In dezelfde kroniek van Juni toch, die de zich afpijnende heer Coster waant te bestrijden, heeft hij kunnen lezen:

'Want het eenige wat een dichter onsterfelijk maakt, is de geweldige macht van zijn psychisch gevoel, en de daarmede in verband staande suggestieve kracht, die zijn verzen komen te bezitten, en het gansche geheel zijner ideeën zou ternauwernood de aandacht van het volgende geslacht nog kunnen trekken, indien de dichter niet door zijn diepe gevoel en verbeelding, zijn gedachten geheel in de sfeer der schoonheid had weten te heffen.'

Ja, maar, valt de heer Coster mij hier haastig in de rede, met zijn allerleukste, een beetje jongensachtige zelfverzekerdheid: dat mag waar zijn, maar i k ben toch pas degene, die deze waarheid gekompleteerd heeft, door er de aandacht op te vestigen, dat de 'doode, verstarde idee' het eitje heeft te wezen, waar al dat mooi's uit voortkomen moet; al de rest, gevoel, verbeelding, gedachte, waar de Tachtigers van spreken, is maar bijzaak, 'de doode verstarde idee', die in het hoofd van den kunstenaar, als een mummie in haar doosje zit, dat stel *ik* voorop als het eerste en voornaamste der Kunst, want dat is meer waarlijk waard dan het levende Leven, met al zijn uitingen, waar de Tachtigers mee op en neer gaan.

Zoo spreekt de heer Coster nu wel niet, maar zoo blijkt hij toch te denken, daar hij zijne voor het grootste deel aan die der Tachtigers ontleende definitie van Kunst tracht voor te stellen als een geheel nieuwe, waarmede hij die zijner Leermeesters van de baan vegen wil. Wij behoeven er eigenlijk geen woord meer aan te verspillen, want ieder begrijpt, dat wie, zooals Coster, het 'doode en verstarde' in eigen hoofd, als beginpunt der Kunst stelt, een veel te weinig nadenkend en bovendien een volstrekt niet op de beteekenis zijner eigen woorden lettend mensch moet genoemd worden, en dat hij dus geenszins de bevoegdheid bezit, om, op een hoogen toon, in een publiek orgaan te gaan rechtspreken over een reeks van tijdgenooten, die allen getoond hebben, niet alleen zijn voorgangers-in-tijd, maar ook zijn Meerderen in denkvermogen te zijn.

Had de heer Coster wezenlijk goed gelezen, dat is alweer:

b e g r e p e n , wat ik schreef, dan zou hij zich voor zoo'n verknoeiend napraten en dan voor eigen gedachte uitgeven van wat ik, de door hem aangevallene, te schrijven had, voorzeker hebben gehoed.

Een ander voorbeeld van zijn niet kunnen lezen, is het volgende. ‘Uit enkel gevoel voor de wereld is nimmer groote kunst ontstaan’ leeraart hij, alsof hij daarmede iets bijzonders had gezegd, en of niet iedereen, ook ik, het daarmede eens zou zijn. Wezenlijk, deze vlot-oppervlakkige tegenprater zal zich zelf moeten bekennen, hier in het ijle te hebben geschermd, zoodra hij maar weer dezelfde Kroniek van Juni, maar nu op wat ernstiger en bedaarder wijze lezen wil. Dan zal hij zien, dat ik daar wel degelijk spreek over gedachtedichters en van elk soort van dichterlijk denken een voorbeeld noem. Eerst grondig onderzoeken en nadenken, meneer Coster! en dán pas schrijven, dat is de eenige manier voor een aankomend literator, zooals gij nog toont te wezen, om iets te praesteeren in het lang niet gemakkelijke vak, dat hij koos.

Verder: alweder precies op de wijze van sommige kinderen, die napraten wat ze eens van wijzeren hebben gehoord, en dan meenen, dat die wijsheid in hun eigen hersenstelletje is opgekomen, heeft de heer Coster het ook over den ‘grooten Geest, die dit ‘Ik omgeeft, met zijn oceanen van leven en denken’, welke groote Geest al dicht ik Hem geen ‘oceanen’ toe, en noem ik hem liever Onbewustheid of Andersbewustheid, herhaaldelijk zooals mijn lezers kunnen weten, in verzen en proza door mij is vermeld of aangeduid. Had de heer Coster maar wat nauwkeuriger de in hem bewust-wordende gedachten aangekeken, en onderzocht, waar zij vandaan kwamen, heusch, dan zou hij wel wat voorzichtiger zijn geworden en het nagelaten hebben te pronken met anderman's goed.

Zou de heer Coster deze laatste opmerking van mij over de manier waarop hij tot het waardehebbende in zijn gedachten is gekomen, weer ‘schelden’ noemen, zooals hij, in zijn verhitte geestesgesteldheid, heeft willen kwalificeeren mijn rustige Kroniek van Juni, waar geen enkel onvertogen woord in voorkomt, en die hoogstens, van tijd tot tijd, zachtmoedigjes schertst?

Dan gun ik hem gaarne dat genoegen, want al spreekt hij er een onjuistheid mede uit, op die manier krijgt zijn geprikkelde gemoed tenminste wat rust, en die rust kan heilzaam voor hem zijn.

Ik zou nog meer kunnen zeggen, doch ik eindig nu maar: Want de lezer heeft het reeds begrepen: op de drie artikelen van den heer Coster behoeft eigenlijk geen ander antwoord te worden gegeven als de Kroniek-zelve, waartegen zij zich richten, maar die na al dat drukke, doch wel wat ijdele geschermutsel, ongedeerd als te voren op haar plaats blijft staan. En allen die belang stellen in deze discussie worden daarom dringend verzocht, na de lectuur van Coster's stukken, nogmaals inzage te willen nemen van die Kroniek. Want dan kan den lezer blijken, dat het enkele redelijke en aannemelijke, wat de heer Coster, op zijn eigen ongeoefende wijze over literatuur zegt, en voor eigen denkproduct wil laten doorgaan, geput is uit dezelfde Kroniek, waarmede hij het volstrekt niet eens beweert te zijn.

Ten slotte wil ik nog even de aandacht vestigen op iets zoo grappigs, dat ik er mijn publiek gaarne van meêgenieten laten wil. Nadat ik jaren lang door een aantal menschen, met wie ik van opinie verschilde, voor te jong ben uitgekreten, te jong, om goede verzen te kunnen schrijven, en vooral te jong, om kritiek te mogen oefenen op het werk van andren, te jong kortom om iets, wat dan ook, te kunnen praesteeren in de letterkunde, is het deze antagonisten opvolgende clubje van hun soortgenooten plotseling zonder overgang van de tegenovergestelde opinie geworden, en vinden zij mij, die nog geen enkel teeken van den ouderdom, tot zelfs, laat mij maar eens schertsen, geen sporadische grijze haren vertoon, en die met lust en kracht den heelen dag zit te werken zonder ook maar een spoor van vermoeidheid te voelen, op eenmaal te *oud* om iets te kunnen doen. Zoodra ik thans iets schrijf wat den eersten den besten niet aanstaat, of hem, zonder eigen nadenken, niet begrijpelijk is, wordt dit geweten aan mijn hoogen leeftijd, zooals het, vlak dáárvoor, de schuld was van mijn jeugd. Men kan begrijpen, van hoe 'n intiem-prikkelende, komische werking dit coûte que coûte mij het zwijgen willen opleggen op mij den zichzelf steeds gelijkblijvende, en alleen door de jaren misschien wat breeder en veelzijdiger gewordene, moet zijn. Iets wat zich onmiddellijk hierbij aansluit, en mij niet minder vaak vroolijke oogenblikken heeft bezorgd, is dat mijn werk, mijn verzen en mijn proza, uit mijn eersten schrijverstijd vroeger, toen het verscheen, gehoond, gesmaad,

ja, voor onbegrijpelijke wartaal verklaard werd, zoodat men het zelfs in de tijdschriften te parodiëeren trachtte, en dat ditzelfde werk nu zoo mooi, zoo voortreffelijk, zóó superieur is geworden, tot zelfs in de opinie van hen, die het vroeger parodiëerden (en ook de heer Coster, met zijn wel wat dilettantische appreciatie, spreekt van het ‘vaste’ en ‘prachtige’, ‘deinende’ etc. proza uit mijn ‘eersten’ tijd) zoo volmaakt, in één woord, als ik het thans, volgens die enkele, in het ijle wegpratenden, absoluut niet meer kan. Men zou hieruit haast de gevolgtrekking kunnen maken, dat Nederland altijd een vijf-en-twintig jaren met zijn appreciatie's te laat komt.

Laat dit dan maar mijn troost zijn, terwijl ik me in de volle kracht des levens staan voel, om, zooals ik altijd deed, zonder te vertragen, maar vol hoop op de toekomst, rustig voort te arbeiden aan mijn levenstaak.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Op het oogenblik, dat wij ons gaan zetten om dit Overzicht samen te stellen, vergadert nog steeds te 's-Gravenhage het Congres voor Zedelijke Opvoeding, dat daar al eenige dagen bijeen is.

En over dit Congres willen we nu iets zeggen.

Niet in verband met de verschillende onderwerpen, die daar behandeld zijn, waaronder er waren die hoogstbelangrijk zijn en waarover zeer interessante referaten zijn gehouden.

Een bespreking daarvan ligt niet op onzen weg.

Maar we wenschen hier de aandacht te vestigen op de houding onzer regeering tegenover de deelnemers aan en de hooge beschermers van dit Congres.

En die is, op zijn zachtst genomen, zonderling.

Want tot de deelnemers behooren niet alleen staatslieden van gezag en geleerden van naam uit haast alle beschaafde landen, oud-ministers en professoren, pedagogen en filosofen, maar het staat ook onder de hooge protektie van de koningin-moeder, die er 't beschermvrouwschap van heeft aanvaard, en van prins Hendrik, die, meenen we, er het eerelidmaatschap van bekleedt.

Wel heeft laatstgenoemde er zich niet veel aan laten gelegen liggen en heeft hij de opening niet bijgewoond, want op den dag dezer plechtigheid heeft hij zijn intellektueel penchant gevolgd door liever te Nijmegen een concours van politie-honden te gaan bijwonen, maar dit neemt toch niet weg, dat dit congres de sanktie van het hof had, en de strekking en het doel geen bezwaar had ondervonden ‘am allerhöchste Stelle’.

En nu is de houding, welke twee ministers er tegenover hebben

aangenomen, weinig aangenaam en hoffelijk tegenover koningin Emma en prins Hendrik.

Terwijl deze toch geen bezwaar hadden er hun naam aan te verbinden en daardoor een zekere officieële wijding aan het doel en strekking van het Congres gaven, hebben de heeren Heemskerk en Talma juist op grond van dat doel en die strekking geweigerd er *hun* medewerking aan te verleenen.

Want het was h.i. een h e i d e n s c h congres.

Zedelijke opvoeding, die niet gebaseerd is op den godsdienst - en, men versta 't wel, godsdienst hier niet opgevat als een algemeen Christelijke levensbeschouwing, maar als een stuk d o g m a t i e k van menschenhanden - is voor deze ministers niet *de* ware opvoeding; zulk een z e d e l i j k e opvatting is voor hen uit den booze, ja, is *on*zedelijk, is paganistisch.

En daarmee wilden zij niets te maken hebben. Vandaar hun onthouding, hun zwijgende manifestatie, hun foei-gebaar tegen allen, die er hun medewerking aan verleend hebben, hun verkettering van dit heidensch congres.

Maar hebben de heeren Heemskerk en Talma dan niet begrepen, dat dit foei-gebaar, deze verkettering, ook de hooge beschermers moest treffen? Hebben zij niet ingezien, dat zij door hun houding de zwijgende beschuldiging tegen die hooge beschermers uitspraken, dat deze willen medewerken de zedelijke opvoeding van het volk in heidensche banen te leiden en dus hun sanktie hechtten aan iets wat den ‘waren’ Christen onwaardig is en dat hij behoort te verfoeien? Hebben zij niet gevoeld, dat *zij* nu in de oogen van de kleine luiden gaan poseeren als die ‘ware’ Christenen, en koningin Emma en prins Hendrik door hen worden neergezet als tweede-klasse Nederlanders?

In werkelijkheid zal 't nu wel zoo'n vaart niet loopen; men zal eens meesmuilen over de eigengerechtigheid van deze dienaren van den kroon, over de zelfverheffing dezer Christenen, die zich promoveeren tot de Staalmeesters der Zedelijkheid, en men zal schouderophalend zeggen, dat niet veel anders te verwachten is van de leden eener regeering, die de Zedelijkheid in wetten kodificeert. Maar er blijkt toch ook alweer uit, in welke gevaarlijke handen de beoordeeling der politieke moraliteit bij de partij der heeren Heemskerk en Talma is.

Dit zijn domme daden.

Maar een domme daad is ook de weigering van den Haagschen burgemeester om op den Rooden Dinsdag in den Haag langs den openbaren weg met een optocht van betoogers voor algemeen kiesrecht te trekken.

Van iemand als de tegenwoordige burgemeester van de Hofstad verwondert die weigering ons echter maar half; daarvoor heeft hij al te lang de hoflucht ingesnoven; daarvoor komt hij voort uit de maatschappelijke kringen, die in ieder betooger voor algemeen kiesrecht een hondje zien, dat zijn pootje tegen het heilig huisje optilt.

En dat heilig huisje is dan het Hof, met de hoofdletter H.

Alleen omdat zoo'n benauwd Haagsche zieltje, of zielig Hagenaartje, in een optocht voor algemeen kiesrecht een mindere ‘hoffelijke’ daad meent te zien tegenover de persoon, die op denzelfden dag de zitting der kamers heeft te openen, wordt een uiting van een verlangen van een aanzienlijk deel van het Nederlandsche volk op een kleinmenschelijke wijze bemoeilijkt.

Dom, en nòg eens dom.

In de motiveering der weigering werd o.m. ook gezegd, dat een herhaling van zoo'n optocht de beteekenis zou krijgen van een manifestatie tegen de persoon, die de daad der opening verricht. 't Kan zijn. Maar aan wie of wien de schuld?

Men denke maar eens aan wat het vorig jaar gebeurd is! Toen heeft de koningin, natuurlijk op advies van haar omgeving, de openingsplechtigheid zelf niet verricht. Het is niet bekend wat men haar over dien kiesrechtoptocht heeft wijs gemaakt of waar men haar vrees heeft mee aangejaagd, maar het resultaat was, dat zij Minister Heemskerk de troonrede heeft doen voorlezen. Men heeft haar daardoor in een moeilijk parket gebracht indien zij nu konsekwent wil handelen. Want dezelfde motieven, die haar raadslieden het vorig jaar konden doen gelden om haar van haar voornemen af te brengen om zèlf de Staten-Generaal te openen, zouden ook dit jaar weer van kracht zijn geweest wanneer ook nu weer de optocht ware gehouden; zij kon het eene jaar toch niet anders handelen dan het andere. De koningin had dus dit jaar haar taak weer aan den heer Heemskerk moeten overdragen. En zoo zou 't voortgegaan

zijn ieder jaar als op den dag der opening de kiesrechtbetoogers door de straten der Residentie waren getrokken. De koningin had dus, als zij zich zelf gelijk had willen blijven, in een reeks van jaren niet zelf meer de zitting der Staten-Generaal kunnen openen.

Dat was te mal!

Maar in deze impasse had men de koningin gebracht. En haar raadslieden moesten er haar dus weer uitredden, wat lang geen gemakkelijke taak was.

De eenige uitkomst, die in dit geval mogelijk was, was om de oorzaak weg te nemen, die de koningin beletten kon om dit jaar wèl zelf het openingsceremonieel te verrichten; dat klopte; dat was logisch; de raadslieden van den kroon zagen er geen anderen uitweg op.

Die akelige roode optocht moest dus verdwijnen!

En een wenk van het Binnenhof naar het Stadhuis in den Haag was voldoende, om te zorgen, dat de lange slang van kiesrechtbetoogers dit jaar op den derden Dinsdag van de maand September niet door de straten der Residentie zal kronkelen. Zoo is men het spook kwijt!

Dat de burgemeester van den Haag zijn weigeringsbesluit niet genomen zal hebben zonder voeling te hebben gehouden met de omgeving van het hof of met de regeering - want een jong burgemeester, die pas van een bureaukruk van een Ministerie overgeplaatst is op een burgemeesterszetel en voor het besturen eener gemeente noch de ervaring, noch het beleid bezit, heeft dit varken niet alleen durven wasschen - ligt in den aard der zaak. En men mag deze jeugdige functionaris, die zijn, hem gansch vreemd en nieuw vak nog leeren moet, dus niet alléén verantwoordelijk stellen voor deze domme daad.

Want dom is en blijft ze.

Het gevolg zal slechts wezen, dat de dag der opening der Staten-Generaal ditmaal in den Haag een woelige dag belooft te worden. Wie het vorige jaar den optocht in de Residentie gezien heeft, weet hoe rustig en ordelijk alles toeging. Maar zal 't nu ook zoo in goede orde afloopen? Het is nu al bekend, dat de kiesrechtbetoogers dien dag toch in den Haag aanwezig zullen zijn, en aangezien zij zich niet in een gedisciplineerden optocht kunnen vereenigen, zullen zij zich wandelend door de straten

in de nabijheid van het Binnenhof bewegen, iets wat de politie niet zal kunnen beletten, op welke manier de leiders de betoogers niet zoo goed in hun hand hebben, en opgehitste, aan het algemeen kiesrecht vijandige elementen allicht tot botsingen met de voorstanders aanleiding kunnen geven, of mogelijk wel relletjes zullen uitlokken.

En het mogelijk gevolg van dit alles?

Straatherrie inplaats van een ordelijke optocht: het omgekeerde dus van wat de autoriteiten, die voor de orde op den openbaren weg moeten instaan, behoorden te verlangen.

Maar er is ook nog een àndere mogelijkheid.

Als de betoogers nu eens op luidruchtige wijze aan hun eisch van algemeen kiesrecht uiting gaven als het koninklijk rijtuig passeert? Zou dat niet onaangenamer voor de koningin wezen en meer het karakter eener manifestatie tegen haar persoon dragen, dan wanneer een ordelijke stoet door de straten trekt als zij weer rustig in het paleis is teruggekeerd?

Of wanneer in het gebouw der Kamer zelf, bij het binnenkomen of het verlaten der zaal door de koningin een of meer kamerleden direct in haar presentie manifesteerden? Zou dit aan de koningin dan zooveel aangenamer wezen?

Zouden de autoriteiten dit dan zich zelf niet te wijten hebben? Maar zouden zij dan niet beproeven die verantwoordelijkheid aan de voorstanders van het algemeen kiesrecht in de schoenen te schuiven?

Het is te verwachten en de gezags-fanatici zijn er niet te goed voor.

Maar de regeering is bezig zich zelf te straffen met haar in den laatsten tijd gevolgd systeem van aan het hoofd van belangrijke gemeenten ‘ronds de cuire’ te plaatsen, jonge menschen met dubbele namen en vele titels - jonkheeren, meesters, doctors -, die jarenlang op een Ministerie of Stadhuis als ambtenaar hebben gediend, maar de opleiding en de ervaring missen, die in deze tijden geëischt mogen en moeten worden van de personen, die het burgemeestersambt in belangrijke plaatsen zullen bekleeden.

De burgemeestersbenoemingen van den Haag en Amersfoort zijn er bewijzen van.

Domheden kunnen dan ook niet uitblijven.

Vooral wanneer zoo'n jeugdige burgemeester in gemoede meent, dat men een onafwijsbaren eisch der opkomende demokratie kan onderdrukken of bemoeilijken door het verbieden van een optocht.

Gelukkig echter, dat het kwaad zich zelf straft, wat de Haagsche burgemeester misschien ook wel ondervinden zal.

Een andere vraag is, wat de Kamer zal doen als haar nieuwe zittingjaar op het einde dezer maand is geopend.

Natuurlijk krijgt men eerst de aanbieding der Begrooting voor 1913, het trekken der afdeelingen, het onderzoek der Indische Begrooting, en meer van die zaken, welke ieder jaar op het einde van September en in het begin van Oktober moeten worden afgedaan.

Maar dàn?

Er is al 't een en ander uitgelekt omtrent de plannen der regeering en der Coalitie. En zoo heeft men vernomen, dat 't in het voornemen der rechtsche partijen ligt om zoo spoedig mogelijk het Bakkerswetje van Mr. Aalberse in de sekties te doen onderzoeken. Men denkt, dat dit wel in een paar dagen zal kunnen afloopen, want dat er weinig over te praten zal zijn, aangezien er in dit nieuwe wetsontwerp weinig of niets voorkomt dat ook al niet in den breede is besproken bij de behandeling van de Bakkerswet van Minister Talma.

De heer Aalberse heeft bij de samenstelling van zijn wetsontwerp rekening gehouden met de motieven, die een deel der kamerleden bewogen hebben tegen de wet-Talma te stemmen. In hoofdzaak heeft toegegeven aan het bezwaar van hen, die hun stem aan die wet niet konden geven, omdat deze het ploegenstelsel in de bakkerijen in verband met den nachtarbeid niet toeliet. En daar sommige kamerleden in dit ploegenstelsel een verbetering der arbeidsvoorwaarden van de bakkersgezellen zien - mits de ploegen afwisselend in den nachtarbeid komen - en zich dus mogelijk wel met een Bakkerswet zouden kunnen vereenigen, die de mogelijkheid van de invoering van dit stelsel openlaat, zoo is door den heer Aalberse in zijn ontwerp aan dit bezwaar tegemoet gekomen.

Maar om tevens te voorkomen, dat het grootbedrijf, waarbij het ploegenstelsel alleen mogelijk is, het kleinbedrijf geheel zal kunnen dood drukken, omdat eerstgenoemd door het verrichten van nachtarbeid de klanten in den vroegen ochtend wel van

versch brood zou kunnen voorzien, wat de kleine patroon, die 's nachts niet zal kunnen werken, niet zou kunnen doen, heeft hij in zijn ontwerp een bepaling opgenomen, die het bedienen der klanten aan een bepaalden tijd bindt, zoodat het groot- en kleinbedrijf daardoor in gelijke konkurrentie-voorwaarden tegenover elkander komen te staan.

Het zou dus best kunnen gebeuren, dat, nu aan deze bezwaren wordt tegemoet gekomen, het nieuwe ontwerp van wet er vrij spoedig en zonder veel moeilijkheden door zal komen, en dat dus het volgende jaar de bakkersgezellen een deel hunner eischen ingewilligd zullen zien en dat in dit bedrijf voor een groot deel - al is 't dan ook niet geheel - de nachtarbeid zal zijn afgeschaft.

Maar wat dan verder?

Ja, men weet dat de Coalitie er ook nog de Invaliditeits- en Ouderdomswet dit najaar door wil jagen.

Maar hoe dat mogelijk zal wezen, is ons nog niet recht duidelijk.

Het overleg tuschen de Commissie van Voorbereiding en de regeering is afgeloopen, maar heeft niet veel resultaten opgeleverd.

De heer Talma heeft een paar kleine concessies en eenige vage, tot niets bindende toezeggingen gedaan. En meer niet.

De Minister heeft toegezegd, dat hij met zijn wiskundigen adviseur eens overleggen zou, of 't mogelijk zal wezen een hoogere rente dan 3%, zooals hij voorstelt, voor de belegde gelden (gestorte premiën) te berekenen en toe te staan. Tegenover het bezwaar van den ouderdomswachttijd van 1248 premiën, waardoor iemand pas na 24 jaar verzekerd te zijn geweest, ouderdomspensioen kan vorderen, heeft de Minister beloofd te zullen overwegen, of 't mogelijk is dien wachttijd in te krimpen. Meer ook al niet. De heer Talma zal er misschien, ter voorkoming van enormen administratieven rompslomp, voor te vinden zijn om den wachttijd op vijf jaar te stellen. We zullen zien.

Bij art. 62 heeft de minister toegezegd, dat bij de berekening van de uitkeeringen het 325-voud van het totaal premiebedrag niet gedeeld zal worden door het totaal aantal weken, waarover de verzekering heeft geloopen, maar dat daarbij b.v. de weken van de jaren na het 65ste jaar niet zullen meetellen. Daardoor zal worden voorkomen het groote bezwaar, dat iemand door tot zijn 70ste jaar te blijven werken minder zou ontvangen dan

wanneer hij op zijn 65ste invaliditeitsrente trachtte te verkrijgen. Met den wiskundigen adviseur zal worden nagegaan, of het mogelijk is, den grondslag met 12 pct. inplaats van met 10 pct. te verhoogen, evenals in het ontwerp-Kuyper.

Meer ook al niet.

En behalve deze heeft de heer Talma nog een paar fletsche toezeggingen gedaan, die even weinig als de bovenstaanden binden of eenig vast uitzicht openen.

Hiermee zijn natuurlijk de vele bezwaren van principieelen en redaktioneelen aard, die bij een groot aantal kamerleden tegen deze wet bestaan, niet opgeheven en vervallen.

En waar deze bij het voorbereidend overleg zich door de regeering niet zagen tegemoet gekomen, zullen zij natuurlijk door middel van amendementen de door hen verlangde wijzigingen trachten aan te brengen.

Een stroom van amendementen - het is nu reeds in het vooruitzicht gesteld - staat ons dus te wachten.

En dan de motie-Troelstra? Al wordt de wet nu aangenomen dan blijft deze motie toch haar beteekenis behouden, want de wet zal eerst in werking kunnen treden wanneer de gelden voor haar uitvoering uit de nieuwe Tariefwet gevonden zijn. En daar deze wet zeer zeker niet voor het volgend jaar in behandeling kan komen - en dan is 't nog zeer de vraag, of zij zal worden aangenomen - zullen er, in het gunstigste geval, nog wel een paar jaar mee gemoeid zijn eer er één pensioengerechtigde pensioen zal trekken. Maar in dien tusschentijd zullen de oude lieden, die in de termen der pensioengerechtigheid vallen en buiten hun schuld al dien tijd van pensioen verstoken blijven, toch geholpen moeten worden; dit is een plicht der rechtvaardigheid.

De behandeling der motie-Troelstra blijft dus urgent.

Hoe de Coalitie nu ook blaakt van verlangen om de wet er door te jakkeren, de stapels amendementen zullen toch behandeld moeten worden.

En hoe dat mogelijk zal wezen in de laatste drie maanden van het jaar, terwijl in dienzelfden tijd ook de Begrooting in de afdeelingen en in openbare zitting behandeld moet worden, is ons nog niet recht duidelijk.

Wie weet wat er nog gebeuren zal!

De strijd om de hegemonie in den Stillen Oceaan door Johan de Zeeuw.

Verschillende gewichtige vraagstukken van internationale politiek hebben in den loop der negentiende eeuw de aandacht der Nieuwe Wereld in onrust en spanning gehouden. De laatste jaren zijn zij, het eene na het andere, allengs op den achtergrond geraakt en heeft de openbare meening àl haar belangstelling saamgehoopt om dèze brandende kwestie:

'Bij wìe zal op den duur de hegemonie in den Stillen Oceaan berusten?

Wèlk volk zal op de kusten dezer wereldzee den oeconomischen voorrang en het staatkundig overwicht weten te veroveren en te handhaven?'

In Europa kan een dergelijk vraagstuk ten opzichte van den Atlantischen Oceaan zich niet voordoen, omdat daardoor verschillende staten bespoeld worden, welke volkomen bij machte zijn hun onafhankelijkheid te doen eerbiedigen.

De hegemonie in de Stille Zuidzee kan daarentegen slechts betwist worden aan de machtige Republiek der Vereenigde Staten van Noord-Amerika en het eenige rijk, dat zich daartoe durft vermeten, is - Japan.

De sociale en maritieme ontwikkeling van dit eilanden-gebied in het Oosten der Oude Wereld heeft een zóó zeldzaam snel en voorspoedig verloop gehad, dat het den opmerkzamen toeschouwer wel met verbazing, ja met bewondering moet vervullen. In een korte spanne tijds toch van veertig jaar heeft het weleer volkomen afgesloten rijk, waar middeleeuwsche toestanden en

patriarchale gebruiken eeuwen en eeuwenlang schier onveranderd hadden voortbestaan, zich weten òm te vormen tot een modernen staat, waarmede door de Oude zoowel als door de Nieuwe Wereld, niet alleen in de internationale politiek, maar evenzeer in den oeconomischen wedstrijd der volken, ernstig rekening moet worden gehouden.

Eerst sedert 1854 is er in dien toestand van volstrekt isolement verandering gekomen. Aan de Vereenigde Staten gelukte het den 31sten Maart van dat jaar voor het eerst een handelsverdrag[1)] met Japan te sluiten (hun succes was ten deele te danken aan de medewerking van den Nederlandschen commissaris Donker Curtius), dat allengs gevolgd werd door verschillende andere tractaten met Europeesche landen[2)], waarbij de invoerrechten tot ongeveer 20% verminderd werden. Toen in 1864 de positie der Europeanen in Japan onzeker en gevaarlijk was geworden en er in de Straat van Simonoseki[3)] vijandelijkheden tegen Europeesche schepen waren gepleegd, werden door een eskader van Engelsche, Fransche, Nederlandsche en Amerikaansche oorlogsbodems, onder den Engelschen admiraal Kuper, den 5^{den} en 6^{den} September de vestingwerken van Simonoseki vernield, de kanonnen weggehaald en de daimio van Nagato gedwongen een oorlogsschatting te betalen en de Straat voor altijd open te houden. Na dit bombardement daalden de invoerrechten zelfs tot 5% nominaal[4)], d.i. zij werden met de uitvoerrechten gelijk gesteld.

In 1862 waren er reeds eenige Japansche jongelui, o.w. de latere graaf Katsoe en de burggraaf Jenomoto, naar ons land afgevaardigd om op den aanbouw van twee oorlogsschepen toezicht te houden en onze marine-instellingen te bestudeeren. Maar een algeheele ommekeer van zaken werd eerst teweeggebracht door den grooten burgeroorlog van 1867, tengevolge

1) N.l. het Verdrag van Kanagawa, waarbij voor de Amerikanen voorloopig de havens van Shimoda en Hakodate werden opengesteld.
2) In 1854 met Engeland, in 1855 met Rusland en Nederland, in 1858 met Frankrijk, in 1861 met Pruisen en het Duitsche Tolverbond, in 1868 met den Noordduitschen Bond.
3) Handelsstad op de Zuid-Westpunt van het eiland Nippon.
4) Verdrag van Osaka, 25 Juni 1866.

waarvan in 1868 de shogoen[1] Hitotsbashi werd afgezet en de sedert 3 Februari 1867 regeerende 122ste Mikado Moetsoehito in het volledige bezit der alleenheerschappij geraakte.

Het oude feudale regeeringsstelsel viel uiteen, de waardigheid van daimio werd afgeschaft[2] en een algeheele wijziging van het staatsbestuur ging samen met de invoering der Europeesche beschaving. De omwenteling ('Restauratie') ging verwonderlijk snel in haar werk en vertoonde niet dien langen strijd van actie en reactie, van moedige vooruitstrevendheid en starre behoudzucht, welke men in den ontwikkelingsgang van de Europeesche staten bijna steeds heeft kunnen opmerken. Met ongeëvenaarde stoutmoedigheid volbracht Japan dezen reusachtigen salto mortale, zonder ook maar één oogenblik te duizelen of het evenwicht te verliezen, - een geheim, waarvan de verklaring alléén gezocht kan worden in den langen duur en de onafgebroken gelijkmatigheid van zijn staatsbestaan.

Naar het voorbeeld van keizer Nintokoe, die, om de welvaart zijner onderdanen te bevorderen, zelf in armoede leefde en drie jaren lang alle belastingen introk, deden thans vele adellijke heeren geheel vrijwillig afstand van de macht over hun onderhoorigen en hun bezit van den door dezen bewerkten grond, in het belang van de ontwikkeling des lands.

In 1870 werd door den Mikado een Staatsraad (een soort van ministerraad) ingesteld en als wetgevende vergadering een soort van Senaat, waarvan de leden aanvankelijk nog door den vorst zelf werden aangewezen. Maar reeds het volgende jaar werd er een commissie ingesteld voor de bestudeering van constitutioneele staatkunde en constitutioneele wetgeving. Gezantschappen werden naar West-Europa gezonden, jonge Japanneezen gingen daar studeeren, Europeesche geleerden werden aan de Japansche hoogescholen benoemd, belangrijke werken op allerlei gebied van wetenschap ging men in het Japansch overbrengen. Een vergelijkend onderzoek deed uit ieder land datgene overnemen, wat

1) Den daimio (bestuurder eener provincie) Joritomo gelukte het in 1192 de erfelijke waardigheid van veldheer der kroon (shogoen) en daarmede aandeel in de regeering te verkrijgen. Een zijner opvolgers, Jjejasoe, wist in 1603 zich met het staatsbestuur te doen bekleeden, waardoor het gezag van den Mikado tot dat van een louter geestelijk opperhoofd (van den Shinto-godsdienst) werd beperkt.

2) Bij keizerlijk decreet van 9 December 1867.

voor eigen natie het meest bruikbaar leek. Zoo werd de staatkunde naar Engelsch, het hooger onderwijs naar Duitsch, het politie-wezen naar Fransch voorbeeld geregeld; Engeland werd belast met de reorganisatie van de marine en het muntwezen, Frankrijk met die van het leger en de wetgeving; Duitschland hervormde de geneeskunde, Amerika het onderwijs.

In 1875 ruilde Japan met Rusland, tegen zijn bezit op het eiland Sachalin, de Koerillen en in 1876 verkreeg het de Bonin-eilanden; in 1879 werden de Lioe-Kioe-eilanden ingelijfd.

Bij keizerlijke boodschap van 20 Mei 1875 werd een adviseerend college ingesteld, waarin de voornaamste ambtenaren der verschillende plaatselijke rechtsgebieden zitting hadden en wier vergaderingen en beraadslagingen als die der volksvertegenwoordiging werden aangemerkt. Doordien de onderscheidene departementen ondergeschikt waren aan den Staatsraad, werd een spoedig afdoen van zaken ernstig belemmerd, waarom bij keizerlijke boodschap van 23 December 1885 staatsministers benoemd werden, met een Eersten Minister als algemeenen leider der politiek.

Den 11^{den} Februari 1889 kwam de Grondwet tot stand, welke in 1890 werd ingevoerd. Den 29sten November van hetzelfde jaar werd de eerste zitting der volksvertegenwoordiging plechtig geopend. Het strafrecht, het handelsrecht, de rechtsvordering en het burgerlijk wetboek werden in Westerschen geest herzien. Volkomen godsdienstvrijheid werd toegestaan, de magistratuur onafzetbaar verklaard en bepaald, dat de overheidspersonen alleen dàn benoemd zouden worden, wanneer zij bewijzen van deege studie en groote bekwaamheid in lagere betrekkingen hadden afgelegd. Leerplicht werd ingevoerd, het scholen-aantal tot bijna dezelfde hoogte uitgebreid als in Engeland en het onderwijs op hetzelfde peil gebracht als daar te lande.

En zoo had het in eeuwen-lang isolement versufte rijk zich binnen het tijdsverloop van een kwart-eeuw weten te verjongen tot een constitutioneele erfelijke monarchie, welke het meest overeenkomst vertoont met de Pruisische staatsregeling.

Na al deze binnenlandsche hervormingen met vastberaden voortvarendheid te hebben tot stand gebracht, kon Japan thans

zijn aandacht gaan richten op wat er buìten zijn grenzen voorviel. De verschillende tractaten, krachtens welke het niet de minste verandering in zijn buitenlandsche politiek mocht brengen tenzij met goedvinden van niet minder dan zestien staten, w.o. Hawai, Portugal en Peru, had het stilzwijgend verscheurd. Uit eìgen aandrang had het bìnnenslands gehandeld, naar eìgen inzicht zou het voortaan ook naar buìten optreden.

Zoo kwam het al spoedig in botsing met het stamverwante China. Met onverholen afkeer en woede werd het streven van Japan, om den staat overeenkomstig de Westersche stelsels en theorieën te reorganiseeren, door de Zonen van het Hemelsche Rijk gevolgd. Die plotselinge ontrouw aan de eeuwen-oude begrippen leidde tot een steeds grootere vervreemding tusschen de beide naburen. En zoo werd het Rijk van het Midden, dat de nieuwe denkbeelden haatte, maar de gevolgen der toepassing vreesde, allengs de heimelijke vijand van het Land van de Rijzende Zon. Telkens en overal wist China langs slinksche wegen Japan te dwarsboomen en tegen te werken. Met name in Korea. Daar heerschte sinds eenigen tijd een verregaande staat van ongeregeldheid en regeeringloosheid, waartegenover de koningin machteloos stond. Zulks zou begrijpelijkerwijze aan de Europeesche Mogendheden voorwendsels te over kunnen verschaffen om handelend in te grijpen. De aanwezigheid van vreemde troepenmachten op Korea, in zijn onmiddellijke nabijheid, zou dan echter ook voor Japan een bron van voortdurend dreigend gevaar vormen. Bovendien leek Korea voor het overbevolkte Japan een geschikt emigratie-gebied en een uitnemend afzetterrein voor zijn industrie. Korea was een onafhankelijke staat, China was echter gewoon, het te beschouwen als zijn onderhoorigheid en zoowel openlijk als in het geheim zich met de binnenlandsche aangelegenheden te bemoeien. In stilte maakte het krachtige oorlogs-toebereidselen te land en ter zee en toen deze voltooid waren, zond het niet alleen groote versterkingen naar Korea om met geweld de verwezenlijking zijner eerzuchtige plannen door te zetten, maar werden zelfs Japansche schepen in de Koreaansche wateren aangevallen. Toen dan ook in Januari 1894 een ernstige opstand op Korea uitbrak en de Chineezen, op verzoek der koningin, 2500 man hulptroepen zonden, kon

Japan niet langer weifelen, maar liet het óók zijn regimenten daar landen, waartoe de conventie van April 1885 het 't recht gaf.

Zoo ontbrandde 7 Februari 1894 de oorlog, nìet als een gevolg van Japanschen strijdlust en eigenwaan of van het verlangen, aldus de moeilijkheden en verwarringen te bezweren, welke in eigen boezem uit den tegenstand in het Parlement waren ontstaan - zooals wel beweerd is - maar als een noodzàkelijkheid, aan Japan òpgedrongen door den gang der gebeurtenissen, wier langdurige en verbitterende opeenstapeling ten langenleste geen anderen uitweg overliet.

De krijg had voor Japan een roemrijk verloop. Door den slag bij Pingjang verdrong generaal Jamagata den 16^{den} September de Chineezen uit Korea; den volgenden dag werd hun vloot bij de monding van de Jaloekiang verslagen. Den 24sten November veroverden de Japanners de oorlogshaven Port-Arthur, den 13^{den} Februari 1895 namen zij Wei-hai-wei in. Bij den Vrede van Simonoseki, welke den 17^{den} April 1895 tot stand kwam, verkreeg de overwinnaar de Pescadores (Ponghoe), Formosa en het schiereiland Liautoeng.

Door dit laatste zou Japan vasten voet krijgen op het Aziatische vasteland en met zijn vloot de Gele Zee kunnen beheerschen, welke dit schiereiland omsluit. Dit was Rusland een doorn in het oog. Deze staat toch was bezig, door Noord-Azië de groote Trans-Siberische spoorlijn aan te leggen en zocht aan de Gele Zee een ijsvrije haven, wijl het eindpunt Wladiwostok daartoe niet kon dienen. De vestiging van Japan in die streken zou echter begrijpelijkerwijze de verwezenlijking dier plannen vrijwel onmogelijk maken.

De handige Russische diplomatie, gesteund door de kabinetten van Berlijn en Parijs, wist er evenwel in te slagen den lastigen mededinger weer van het vasteland te verdrijven en tevens zichzelf de vrije hand in Mandsjoerije te verzekeren, door Japan te bewegen om, tegen schadeloosstelling, Liautoeng weer aan China af te staan. (In ruil voor die vriendelijkheid werden door China bij verdrag van 29 Maart 1898 de havens Port-Arthur en Talien-wan met hun kustgebied aan Rusland ‘verpacht’.)

Den 14^{den} Mei 1896 sloten Rusland en Japan een overeenkomst, dat zij gezamenlijk in Korea de orde zouden herstellen en

daarna de troepen terugtrekken en dat het koninkrijk Korea in een zelfstandig keizerrijk zou worden veranderd. Den 25sten April 1898 kwam tusschen beide staten een nieuw verdrag tot stand, waarbij beide werden aangewezen ‘om de rust, orde en onafhankelijkheid van het jonge Koreaansche keizerrijk te waarborgen en te verzekeren.’ En bij de publicatie van dit tractaat voegde het Russische regeeringsblad er deze merkwaardige zinsnede aan toe: ‘Door deze vriendschappelijke overeenkomst zal Rusland in staat zijn, al zijn zorgen en bemoeiïngen aan de gelukkige verwezenlijking zijner vreedzame historische taak aan den Grooten Oceaan te wijden.’

Bij den Vrede van Simonoseki had Japan in 1895 van China een oorlogsschatting van 37,7 millioen pond sterling met inbegrip van rente ontvangen, welk bedrag het geheel voor versterking van het leger en inzonderheid van de vloot wilde aanwenden. Reeds het volgende jaar werd op de begrooting een post van 22,65 millioen p. st. uitgetrokken voor nieuwe oorlogsschepen, verder 9,85 millioen p. st. voor een nieuw legerkorps en voor zeer uitgebreide kustverdediging. Op de begrooting voor 1897 kwam een bedrag van 6,6 millioen p. st. voor, dat, over acht jaren verdeeld, voornamelijk eveneens voor militaire doeleinden was bestemd. In 1899 stond het Parlement een aanvullingscrediet toe van 5 millioen p. st. en al deze sommen waren op het einde van 1903 verbruikt. Niet de geheele Chineesche oorlogsschatting werd voor de buitengewone behoeften aangesproken, doch slechts 30,6 millioen p. st. Het zeer beduidende restant werd door leeningen gedekt, zoodat de staatsschuld van Maart 1895 tot Maart 1903 met 26,4 millioen p. st. was gestegen. Behalve door de van China ontvangen oorlogskosten en de leeningen werd de schatkist nog gestijfd door nieuwe binnenlandsche belastingen, als in 1896, 1897 en 1899 door het Parlement werden toegestaan. De opbrengst der belastingen steeg in 1893 tot begin 1894 van 7,5 millioen p. st. tot 17,9 millioen p. st.

Voor militaire doeleinden had Japan in de acht jaren van 1888-1896, met inbegrip van de kosten van den oorlog met China, een totaal bedrag van 18,6 millioen p. st. uitgegeven, terwijl daarentegen van 1896 tot einde 1903 niet minder dan 78,75 millioen p. st. voor leger en vloot werd besteed, waarvan 39,5 millioen p. st. voor de buitengewone uitgaven der oorlogsbegrooting.

Intusschen waren er nieuwe handelsverdragen afgesloten met Engeland en Noord-Amerika (in 1894), Frankrijk, Italië, Rusland, België (in 1895), Duitschland, Zweden, Noorwegen, Zwitserland, Nederland en Oostenrijk-Hongarije (in 1896), welke in 1899 van kracht werden. Daarbij deden de verschillende staten afstand van de consulaire rechtspraak over hun in Japan verblijf houdende onderdanen en werd het Land van de Rijzende Zon dus definitief opgenomen in de rij der beschaafde Mogendheden.

Bij het uitbreken van den Bokseropstand in China, in 1900, nam Japan dan ook deel aan het optreden der Europeesche troepen, maar het kwam tevens op voor de onschendbaarheid van China's grondgebied en sloot den 31sten Januari 1902 een verbond met Engeland tot bescherming van China en Korea.

De weigering van Rusland om na den Vrede van Peking (7 September 1901) zijn troepen uit Mandsjoerije terug te trekken en de pogingen van dat rijk om zich in Korea te nestelen, veroorzaakten op 6 Februari 1904 het afbreken der diplomatieke betrekkingen tusschen beide volken.

De energieke minister Witte had in Rusland met staatsgeld en andere staatshulp een groot-industrie in het leven weten te roepen, welke echter uitteraard, als zijnde kunstmatig gekweekt en niet geboren uit de behoeften van het land, een uiterst kwijnend bestaan leidde. Daarom moest naar een geschikt afzetgebied worden omgezien en daarvoor had men het oog gericht op Mandsjoerije, het vruchtbare land met meer dan 10 millioen en Korea, met 12 à 15 millioen inwoners.

Japan, dat van Korea eveneens groote verwachtingen koesterde, verlangde van Rusland zekerheidswaarborgen, dat het geen pogingen zou aanwenden om dat land binnen zijn machtssfeer te brengen. De Russische regeering trachtte deze kwestie te combineeren met die van de ontruiming van Mandsjoerije en deed Japan voorstellen met betrekking tot Korea, waartegenover Japan dan moest beloven, dat het niet zou volharden in zijn eisch betreffende de ontruiming van Mandsjoerije. Deze aanbiedingen werden echter afgewezen, daar in Korea alleen Rusland en Japan belanghebbenden waren, terwijl daarentegen in Mandsjoerije Engeland en de Vereenigde Staten gelijke rechten konden doen gelden als Japan.

Ook in den oorlog met Rusland werden de Japansche wapenen zoowel te land als ter zee overal met de overwinning gekroond. De schitterende krijgsgebeurtenissen liggen nog versch in het geheugen. Generaal Koeroki zegevierde aan de Jaloe, maarschalk Omaja bij Liao-jang; Koeropatkin werd bij Moekden tot den aftocht gedwongen; Port-Arthur moest zich, na maanden-lange verdediging door Stoessel en Kondratenko, aan de Japanners overgeven; in de Straat van Tsjoesima werd de Russische vloot onder admiraal Rozjestwenski vernietigd en ook elders leden de Russen de eene nederlaag na de andere. Zij verloren veertien slagschepen, tien kruisers en tal van torpedobooten en andere kleinere schepen. De Japanners daarentegen slechts twee van hun grootere oorlogsbodems.

Door de bemiddeling van President Roosevelt kwam den 5^{den} September 1905 de Vrede van Portsmouth (in Noord-Amerika) tot stand. Japan verkreeg daarbij de beschermheerschappij over Korea[1)], het schiereiland Liautoeng met Port-Arthur en Dalni, benevens het Zuidelijk deel van het eiland Sachalin (tot 50° N.Br.). Uiterlijk den 15^{den} April 1907 moesten de troepen van beide Mogendheden Mandsjoerije ontruimd hebben.

Hierboven hebben wij er reeds met een enkel woord op gewezen, hoe Japan zich sedert den oorlog met China met alle kracht had toegelegd op zijn maritieme ontwikkeling. Eensdeels was dit geschied uit vrees dat de Westersche Mogendheden het wellicht op 's lands nationaal bestaan voorzien mochten hebben, anderzijds uit nauw te verkroppen ergernis over de vreemde-vloot-demonstratie van 1895. Tot in zijn diepste wezen gekrenkt, was het Japansche volk, één van zin met de regeering, bereid àlles ten offer te brengen om 's lands weerbaarheid te verbeteren en zijn prestige naar buiten te verhoogen. Bestond de marine in 1872 uit slechts 20 schepen en in 1894, tijdens den Chineeschen oorlog, uit 32 en dan nog uitsluitend kleinere kruisers en geringere typen van schepen met een totalen inhoud van ongeveer 60,000 ton, in 1901, bij het uitbreken van den strijd met Rusland, had de Japansche oorlogsvloot een water-

1) Den 20sten Augustus 1910 werd Korea definitief bij Japan ingelijfd als kolonie met den naam Tsjo-sen.

verplaatsing van ongeveer 280,000 ton, met de zwaarste slagschepen, pantserkruisers enz. in eerste linie, in totaal 61 oorlogsbodems en 77 torpedobooten. De handelsvloot was van 150,000 ton inhoud in 1895 gebracht op 650,000 ton in 1899. Had de regeering in 1894 slechts 50 schepen te harer dispositie om de legerdivisiën naar Korea, Port-Arthur en Wei-hai-wei over te brengen, in 1900 kon zij beschikken over een 150- à 160-tal bodems, welke op ieder oogenblik van den dag gereed waren om als transportschepen dienst te doen. In 1894 had Japan geen enkelen destroyer, in 1900 daarentegen een geheel flotille van dit type, met een waterverplaatsing van 279-339 ton en een snelheid van 32 à 35 knoopen. Met den groei van het materiëel had de uitbreiding van het personeel gelijken tred gehouden; telde de marine in 1894 in totaal een 7000 man, in 1900 bedroeg dat aantal omstreeks 30,000 man, d.i. bijna één derde gedeelte van de sterkte der Britsche bemanning.

Om dit alles te kunnen bereiken, had Japan zich begrijpelijkerwijze buitengewoon sterk moeten inspannen. En door den oorlog met Rusland was de schuldenlast nog aanmerkelijk gestegen. Het financiëele verloop en de stand van de oorlogsfinanciën op het oogenblik, dat de vrede gesloten werd, blijkt uit de volgende cijfers[1]:

Gewone ontvangsten volgens de laatste begrooting in vredestijd	467 millioen mark.
Kosten van den oorlog tot einde Augustus 1905	2424 millioen mark.
Verhouding van de oorlogskosten tot de gewone ontvangsten op de laatste begrooting in vredestijd	519%
Staatsschuld bij het begin van den oorlog	1170 millioen mark.
Bedrag der leeningen, tijdens den oorlog aangegaan	2676 millioen mark.
Verhouding van de oorlogsleeningen tot de Staatsschuld vóór het begin van den oorlog	229%

1) Ontleend aan een beschouwing over de financiëele zijde van den Russisch-Japanschen oorlog, door prof. Helfferich in de ‘Frankfurter Zeitung’ gepubliceerd (Geresumeerd in de ‘Hollandsche Revue’ van October 1905).

Jaarlijksche rente der oorlogsleeningen	136 millioen mark.
Jaarlijksche rente der oorlogsleeningen in verhouding tot het bedrag der gewone ontvangsten op de laatste begrooting in vredestijd	29%
Goudvoorraad bij de Centrale bankinstelling in Augustus 1905	260 millioen mark.
Beschikbaar bedrag der Staatskas, inclusief de goudvoorraad der Centrale bankinstelling omstreeks half Augustus 1905	900-1000 millioen mark.

Rusland was voor den oorlog financiëel belangrijk beter voorbereid dan Japan en bleef, door de kracht van zijn financiëele positie, ook na geweldige nederlagen altijd weer in staat, een taaien tegenstand te bieden en steeds weer opnieuw het beslissende einde van den krijg te verschuiven. Bovenstaande cijfers maken het dan ook wèl duidelijk, waarom Japan vóór de inneming van Wladiwostok en van Charbin bereid was vrede te sluiten en zich met voorwaarden te vergenoegen, waarbij het afzag van de oorspronkelijke aanspraken op de tweede helft van Sachalin, uitlevering van de in neutrale havens geïnterneerde Russische oorlogsschepen, beperking van de Russische maritieme macht in de Oost-Aziatische wateren en schadeloosstelling voor oorlogskosten.

De Japansche financiën hadden gedurende den oorlog een nooit eerder vermoede elasticiteit vertoond. De patriottische offervaardigheid van het Japansche volk had de oorlogsbelastingen tot een buitengewone hoogte weten op te voeren. Maar ten slotte werd toch eenmaal het punt bereikt, waarop de snaar, bij al haar ongedachte rekbaarheid, niet sterker kon worden gespannen. Zoo maakten de geldelijke zorgen het volledig uitvechten van den strijd voor het rijk van den Mikado onmogelijk en moest het zich tevreden stellen met een vredesverdrag, dat verre bleef beneden de verwachtingen, welke door de aaneenschakeling van glorieuse overwinningen ten volle gerechtvaardigd waren.

Dat het met de schatkist van den Mikado werkelijk treurig gesteld was, bleek wel uit de begrooting voor het dienstjaar 1906, waarop voorkwamen: 38 millioen pond sterling voor het terug-

brengen van het leger in Mandsjoerije; één millioen p. st. voor de vorming van vier nieuwe divisies; 2½ millioen p. st. voor de herbewapening van het leger; 334,000 p. st. voor de uitbreiding der verdedigingswerken ter zee, 2,200,000 p. st. voor de werken te Port-Arthur en 2 millioen p. st. voor herstellingen der vloot. Tevens werd de regeering gemachtigd een 4% rente-gevende leening van 50 millioen p. st. uit te schrijven, waarvan de helft tot aflossing van de 20 millioen p. st. 6% binnenlandsche leeningen en de andere helft voor de conversie der 22 millioen p. st. 6% buitenlandsche leeningen, met onderpand der douane-ontvangsten, was bestemd. De tot aflossing der binnenlandsche leeningen dienende 25 millioen p. st. werden door een internationaal consortium overgenomen, terwijl de uitgifte der andere helft voor later werd voorbehouden. Door het Parijsche huis Rothschild werd 12 millioen p. st. overgenomen, terwijl de overige 13 millioen over Engeland, Duitschland en Amerika (resp. 6½, 3¼ en 3¼ millioen) werden verdeeld.

Kort vóór het sluiten van den vrede met Rusland, n.l. den 12^{den} Augustus 1905, kwam er een nieuw tractaat tusschen Japan en Engeland tot stand, dat eenigszins een of- en defensief karakter droeg ten opzichte van de politiek dier beide landen in het Oosten. Doel heette in den aanhef: ‘de bevestiging en handhaving van den algemeenen vrede in Oost-Azië en Indië; het behoud van de gemeenschappelijke belangen van alle Mogendheden in China, door de onafhankelijkheid en onschendbaarheid van dat rijk en het beginsel van gelijke handelskansen voor alle volken te verzekeren; de handhaving van de territoriale rechten van Engeland en Japan in Oost-Azië; en de verdediging van hun bijzondere belangen aldaar.’

Het verdrag was eigenlijk een vernieuwing en uitbreiding van een reeds vroeger tusschen beide landen gesloten overeenkomst ter waarborging van de integriteit van China. Er was echter één cardinaal verschilpunt. Volgens het vroegere tractaat was Engeland alleen dàn gehouden Japan te steunen, wanneer dit land met een andere Mogendheid in oorlog geraakte en tegelijkertijd door een twééde Mogendheid werd aangevallen. Het nieuwe tractaat sloot de beide rijken veel nauwer aaneen, doordien het Engeland verplichtte de wapenen aan te gorden óók

wanneer Japan door slechts één vijand wordt aangetast. (‘Indien door een niet uitgelokten aanval of agressieve handeling, waar die ook geschiede van de zijde van eenige Mogendheid of Mogendheden, een van beide partijen in een oorlog wordt gewikkeld ter verdediging van haar rechten en belangen, zal de andere partij dadelijk haar bondgenoote te hulp komen, den oorlog gezamenlijk voeren en vrede sluiten bij wederzijdsch goedvinden’, artikel 2).

Al streefde Japan met uiterste krachtsinspanning naar de ontwikkeling zijner vloot, het leger werd daarom niet verwaarloosd. Vele eeuwen lang was de organisatie van het keizerlijk leger gebaseerd geweest op de beginselen van het feudale stelsel. In 1873 werd echter het stelsel der conscriptie ingevoerd en een Militaire Academie gesticht. Het keizerlijk plan was aanvankelijk een staand leger van 400,000 man, maar in de practijk bleek het slechts mogelijk een klein leger te scheppen van 40,000 man vredes- en 75,000 man oorlogssterkte. In 1883 werd dit leger uitgebreid tot 200,000 man en in 1896, na den oorlog met China, tot 500,000 man. In 1905 werd, overeenkomstig het rapport eener commissie van 31 officieren, onder voorzitterschap van generaal baron Nisji, inspecteur van het Militair Onderwijs, de oorlogssterkte aldus vastgesteld:

1 garde-divisie met 1 reserve-brigade	40,000 man.
10 legerkorpsen	480,000 man.
20 reserve-brigades van 8 bataljons	160,000 man.
53 reserve-regimenten der 2e linie	150,000 man.
20 reserve-regimenten artillerie	12,000 man.
3 regimenten spoorwegtroepen	7,500 man.
1 divisie op Formosa	18,000 man.
Landstormtroepen	40,000 man.
25 bataljons vesting-artillerie	10,750 man.
Troepen voor étappe-diensten	120,000 man.
Koelies (lastdragers)	100,000 man.
Totaal	1,138,250 man.

Behalve aan de reorganisatie en moderniseering van zijn weerbaarheid te land en ter zee, had Japan sedert den oorlog met

China al zijn aandacht gewijd aan de ontwikkeling van zijn handel en industrie. Het had zijn handelsvloot voortdurend uitgebreid, scheepswerven opgericht, scheepvaartmaatschappijen gevormd, stoomvaartlijnen geopend naar Europa, Noord-Amerika, Australië en Azië en zijn havens voor het Europeesche handelsverkeer opengesteld. Het grondgebied strekt zich in een smalle strook uit van Kamsjatka, in het koude Noorden, tot het tropische Formosa, wat een groote verscheidenheid van voortbrengselen verklaart. Aan alle zijden door water omsloten, is het door zijn ligging als aangewezen voor de zeevaart. Het bezit eenige van de uitnemendste havens der wereld en is begunstigd met een gematigd klimaat. De bodem is rijk aan steenkolenbeddingen, petroleumvelden, ijzer- en koperlagen, altemaal belangrijke hulpbronnen voor oeconomische ontwikkeling. Ruwe zijde en thee kan het in groote hoeveelheden uitvoeren. De groote waterrijkdom kan uitnemend worden aangewend tot het voortbrengen van electrische energie, wat een groote besparing van uitgaven beteekent en de productiekosten aanzienlijk vermindert.

Geschikte afzetgebieden voor zijn landbouw- en nijverheidsprodukten vond Japan in Korea, Mandsjoerije en Noord-China. De bruggen en wegen, tijdens den oorlog daar aangelegd, kwamen het handelsverkeer thans zeer ten goede. Tijdens den oorlog waren er ten behoeve van de legers in Mandsjoerije allerlei nijverheidsondernemingen ontstaan, o.a. voor de behoefte aan graan, en allengs was de meelproductie er dermate toegenomen, dat de vroegere invoer uit Japan en de Vereenigde Staten door uitvoer kon worden vervangen. In 1907 werd te Tokio een maatschappij gevormd, de Manchuria Flower Mill, met een aandeelenkapitaal van een millioen yen[1)], dat zestigmaal werd volteekend. De katoentjes leverden de Japanners in Korea en Mandsjoerije voor ongeveer één derde van den prijs, welken Amerika vroeg. De in hetzelfde jaar opgerichte Jalu Tumen Timber Company, met een kapitaal van anderhalf millioen, kreeg den geheelen houtkap aan beide rivieren in handen. Na den vrede met Rusland konden de Japanners ook de steenkolenmijnen bezuiden Moekden gaan ontginnen.

Met de opening van het Suezkanaal (16 November 1869)

1) Een yen heeft de waarde van *f* 1.25.

heeft het middelpunt van den wereldhandel zich van de Middellandsche Zee verlegd naar den Indischen Oceaan en bij den aanvang der 20ste eeuw de Stille Zuidzee bereikt. In 1872 bedroeg de totale uit- en invoer van Japan slechts ongeveer 3 millioen yen, in 1900 daarentegen 491,691,839 yen en in 1909 reeds 3709,229,638 yen.

Het is dus alleszins begrijpelijk, dat deze voorspoedige oeconomische ontwikkeling van Japan allerwege met leede oogen werd gevolgd, inzonderheid door de Vereenigde Staten, waarvoor het Land van de Rijzende Zon in den Stillen Oceaan een geduchte concurrent was geworden. In het voorjaar van 1907 werd de verhouding tusschen beide rijken zelfs zeer gespannen, tengevolge van moeilijkheden in Californië. Er viel in dien staat, vooral in die dagen, grof geld te verdienen en het is dus zeer verklaarbaar, dat tal van ondernemende Japansche werklieden daarheen emigreerden. De regeering van Californië weigerde evenwel, hen toe te laten. Europa mocht wel zijn slechtste en achterlijkste elementen naar de Nieuwe Wereld afvoeren, de energieke, schrandere Japanners werden echter onverbiddelijk geweerd. Terwijl men ijverig streed voor de gelijkheid-voor-de-wet van de negers, hield men voor het zooveel intelligentere gele ras de grenzen gesloten. Ook werden moeilijkheden in den weg gelegd aan de Japanners, die hun kinderen de Amerikaansche scholen wilden laten bezoeken. Vertoogen te Washington mochten niet baten. De regeering der Unie beriep zich op de Grondwet, krachtens welke zij niet bij machte was, in de inwendige aangelegenheden van Californië in te grijpen. Zoo groeide de ontevredenheid der Gelen met den dag. In sociale, oeconomische, maritieme en militaire ontwikkeling had het getoond Europa op zijde te kunnen streven, het wilde er thans niet in berusten, in Amerika bij de Westerlingen te worden achtergesteld.

Toen gebeurde er iets, wat de verbittering aan beide zijden ten toppunt voerde. Bij het fort San Diego, dicht bij de Mexicaansche grens van Californië, werd een Japansche officier gearresteerd, die in het bezit bleek van foto's van de torpedo-inrichting, de electrische centrale en de ontstekings-leidingen der mijnvelden voor de haven. Door de Amerikanen werd een reusachtige

protestvergadering belegd, welke door twaalf duizend personen werd bezocht en in de benedenstad, waar de Japanners woonden, kwam het tot ernstige kloppartijen. De verklaring der regeering te Tokio, dat de spionneerende officier niet in opdracht harerzijds gehandeld had, vond geen geloof. Door de Amerikanen werden reusachtige bestellingen aan Engelsche steenkolen op spoedlevering gedaan en op de werven werd dag en nacht gewerkt aan de uitrusting der vloot.

Japan sloot een verbond met Frankrijk, waarbij de beide landen elkanders grondgebied in Oost-Azië waarborgden en zich verbonden tot handhaving van den status quo in het Verre Oosten. Bovendien had het op de Amerikanen voor, dat zijn vloot beduidend sterker was en dat het zijn eskaders vereenigd kon houden, wat voor de andere partij, door den grooten afstand van de Oost- en de Westkust, onmogelijk was.

De tocht van de Amerikaansche vloot om het Zuidelijk halfrond verergerde de algemeene onrust en spanning. De ‘World’ kwam, terwijl de vloot te Rio Janeiro lag, met een telegram van daar, dat de ontdekking van een Japansch complot meldde, 't welk ten doel had de Amerikaansche oorlogsbodems in de lucht te laten vliegen. De Braziliaansche autoriteiten lieten het eskader toen door politiebooten bewaken. De ‘New York Herald’ wist zelfs te vertellen, dat een makelaar te St. Louis president Roosevelt gewaarschuwd had voor Japansche plannen om Straat Magelhaen door torpedo's te versperren. De in den Spaansch-Amerikaanschen oorlog bekend geworden zeeofficier Hobson hielp het vuur van wantrouwenden haat duchtig aanwakkeren. En al wist de verzoeningsgezinde houding van president Roosevelt en van den Japanschen gezant te Parijs Koerino de verontruste gemoederen weer eenigermate te kalmeeren, toch bleef men vrijwel algemeen een botsing onvermijdelijk achten. Dat de verbitterde kamp om de hegemonie in Oost-Azië en op den geheelen Stillen Oceaan - een kamp, welke tevens den strijd om de gelijkstelling van het gele met het blanke ras in zich zou sluiten - nog vóór de opening van het Panamakanaal zou, ja moèst, worden uitgevochten, werd door schier niemand meer betwijfeld.

Zóó was het drie jaren geleden. De profetieën hebben zich niet vervuld. Zonnig straalt thans de politieke hemel boven den

Stillen Oceaan en geen wolkje valt aan den horizont te bekennen.

Vanwaar die algeheele ommekeer? Zij vindt haar verklaring in de financiëele moeilijkheden, waarmede de regeering te Tokio te worstelen heeft. Een moderne oorlog verslindt reusachtig veel geld. En dat was er niet, of althans: niet beschikbaar voor den krijg. Maar niet stéédsd kon Japan blijven voortgaan met de helft van zijn staatsinkomsten te besteden voor militaire en maritieme doeleinden. Ook àndere takken van staatszorg, als onderwijs, justitie en openbare werken, welke ter wille van leger en vloot ernstig verwaarloosd waren, vroegen de aandacht der regeering. Van 1898 tot 1908 hadden de uitgaven voor landsverdediging bedragen (ter vergelijking die der Vereenigde Staten er naast):

	Japan.				**Vereenigde Staten.**			
			Per Hoofd.				**Per Hoofd.**	
1898	236	Millioen Mark.	5.39	Mark.	1246	Millioen Mark.	16.96	Mark.
1899	240		5.41		815		10.88	
1900	280		5.79		876		11.48	
1901	215		4.70		768		9.89	
1902	180		3.92		860		10.87	
1903	174		3.73		928		11.53	
1904	69		1.45		1020		12.27	
1905	160		3.34		973		11.50	
1906	192		3.98		965		11.25	
1907	407		8.33		1086		12.63	
1908	396		8		965		11	

Van de in den loop der laatste jaren herhaaldelijk door Japan aangekondigde plannen van vlootuitbreiding hoort men dan ook thans niets meer. Niettemin is de stand van de weermacht ter zee op het oogenblik veel minder gunstig dan vóór den oorlog met Rusland. De destijds moderne slagschepen zijn thans verouderd. Het op de Russen buitgemaakte materiëel, dat met groote kosten - meer dan 72 millioen gulden - hersteld werd, heeft ondertusschen nagenoeg alle gevechtswaarde ingeboet. Het aantal nieuw aangeschafte schepen is buitengewoon gering. De uitslag der poging om in eigen land bruikbare linieschepen te bouwen, beantwoordde niet aan de verwachtingen. Groote geschut-

bestellingen moesten wederom aan Engelsche fabrieken worden gegund. Zoowel in quantiteit als in qualiteit kan de Japansche staalfabricage niet met de buitenlandsche concurreeren. De ijzerrijkdom van het land is nog weinig ontgonnen; slechts ongeveer één vijfde van het benoodigde materiaal - 150,000 ton - wordt uit eigen bodem verkregen. De voor de staalfabrieken noodige kolen moeten, evenals het ijzer, van elders betrokken worden, hoofdzakelijk uit China.

De in Japan gebouwde linieschepen slaan verder met betrekking tot den langen duur van den bouwtijd nagenoeg alle record. De ‘Aki’ en de ‘Satsoema’ waren vijf jaar onder handen. Van de ‘Setsoe’ werd den 18^{den} Januari 1909 de kiel gelegd; eerst 28 maanden later, den 1sten April 1911, kon het schip van stapel loopen. Als moderne oorlogsbodems kunnen alleen de beide eerstgenoemde linieschepen in aanmerking komen, ofschoon het geen Dreadnoughts zijn; de zware bewapening bestaat uit vier stukken geschut van 30,5 cM. De ‘Setsoe’ en de in aanbouw zijnde ‘Kawachi’ zijn bewapend met twaalf kanonnen van 30,5 cM., die in zes torens zijn geïnstalleerd. Een eersteklasse schip zal de in Engeland bij Vickers bestelde slagkruiser ‘Kongo’ worden, welke een waterverplaatsing van 27,500 ton heeft. De zware bewapening bestaat uit acht kanonnen van 34,3 cM.; de kosten bedragen 30,6 millioen gulden. Den 17^{den} Juni 1911 werd de kiel gelegd, de contractueele bouwtijd is op 2½ jaar bepaald.

In een dezer dagen verschenen Witboek publiceert de Engelsche admiraliteit een vergelijkende statistiek, waaraan wij dit overzicht ontleenen van de schepen, welke sedert 31 Maart 1892 van stapel zijn geloopen:

Japan.

	Gereed.	**In aanbouw.**
Linieschepen	16	2
Slagkruisers	-	-
Gepantserde kruisers	13	
	2 1^{e} klasse.	
Pantserdekkruisers	12 2^{e} klasse.	
	5 3^{e} klasse.	
Torpedojagers	56	
Onderzeebooten	12	3

Vereenigde Staten.

	Gereed.		In aanbouw.
Linieschepen	31		6
Slagkruisers	-		-
Gepantserde kruisers	14		
Pantserdekkruisers	3 1e klasse.		
	15 2e klasse.		
Torpedojagers		40	
Onderzeebooten	20		19

De uitgaven voor de vloot over het dienstjaar 1912-1913 beloopen, volgens de mededeelingen van de Duitsche Vlootvereeniging, in vergelijking met die van het vorige jaar:

1911/12		**1912/13**
Japan	180,8 millioen mark,	194,6 millioen mark.
Vereenigde Staten	531,2 millioen mark,	542,0 millioen mark.

De overmacht der Amerikaansche vloot is blijkens bovenstaande cijfers de laatste jaren verpletterend geworden. De bijna algemeen in Japan geuite wensch naar spoedige versterking der maritieme macht was dus alleszins begrijpelijk, maar aan de uitvoering van dat verlangen stonden onoverkomelijke hindernissen in den weg.

Het opgestelde program moest danig besnoeid worden, bezuiniging en nogmaals bezuiniging was dringende eisch.

Wij herinneren in dit verband aan de bekendmaking, welke de keizer van Japan in October 1908 liet afkondigen en waarin deze merkwaardige woorden voorkwamen:

‘Met het oog op den onophoudelijken en spoedigen vooruitgang der beschaving welke, teweeggebracht door de gemeenschappelijke pogingen van alle naties - zoo in het Oosten als in het Westen - bijdraagt tot het algemeene welzijn van de geheele wereld, is het onze wensch om, tegelijk met het versterken van onze goede betrekkingen en verstandhouding en onze nauwe vriendschap met andere Mogendheden, ten volle te deelen in de voordeelen van de algemeene verbetering.

Ten einde gelijken tred te houden met den constanten vooruitgang van de wereld en te deelen in de zegeningen van

haar beschaving, is het tot ontwikkeling brengen van de natuurlijke hulpbronnen een zaak van het grootste belang. Het dient te worden aangenomen, dat ons land - nog slechts kort geleden uit een bloedigen oorlog gekomen - de krachtige werkzaamheid van verschillende takken van bestuur van noode heeft.

Het is onze wensch, dat alle klassen der bevolking zullen samenwerken, trouw zullen blijven aan haar beroepen, spaarzaam in de inrichting van haar huishouden, gehoorzaam aan de ingevingen van haar geweten, oprecht en eerlijk in haar manieren, eenvoud zullen betrachten, praal zullen vermijden en zich zullen gewennen aan harden arbeid, daarbij elken vorm van nalatigheid voorkomend.'

Verder spoorde de keizerlijke afkondiging tot krachtige samenwerking des volks aan, teneinde het edele werk der restauratie te voltooien.

Het rescript werd nog nader toegelicht bij de opening eener conferentie van provinciale gouverneurs, welke ongeveer terzelfder tijd te Tokio werd gehouden. Daar verklaarde de eerste minister Katsoera, dat de regeering voortaan de striktste zuinigheid zou betrachten en hij richtte tot de vergaderde gouverneurs het dringende verzoek, dat zij in hun administratie hetzelfde beginsel tot richtsnoer zouden nemen. Het algemeene vertrouwen, zoo verklaarde de minister-president, was eenigszins geschokt door een onverstandig en roekeloos financiëel beleid. Maar dat vertrouwen zou gemakkelijk kunnen worden teruggewonnen door blijk te geven van de begeerte om in de toekomst de paden der vreedzame ontwikkeling te bewandelen en de meest vriendschappelijke betrekkingen met alle landen te onderhouden. Bovendien sprak Katsoera de verwachting uit, dat de reorganisatie der Japansche financiën het beoogde doel zou helpen bereiken.

Het programma van Katsoera luidde dus: 'spoedige aflossing der schulden, conversie der leeningen om verlaging van den rentevoet te verkrijgen en vòòr alles: geen nieuwe schulden.' Leger- en vlootbestuur werden met betere tijden getroost. Om ze niet geheel met leege handen weg te sturen[1)], werden de rechten op suiker, sterkendrank en tabak verhoogd. Het aanvankelijk nog heerschende optimisme moest langzamerhand, door de steeds beneden de raming blijvende inkomsten en de daaruit

1) Japan geeft voor het leger jaarlijks 57,459,000 gulden uit (de Vereenigde Staten 278,025,250 gulden).

voortvloeiende snoeiïngen in de begrootingen, alle hoop verliezen en inderdaad, vòòr 1915 zal een verbetering der financiën - en dus een meer ingrijpende versterking der vloot - wel niet verwacht kunnen worden.

De kans op een aanval van Japan op de Vereenigde Staten vóór de opening van het Panamakanaal is dus voor de eerste jaren uiterst gering.[1)] Weliswaar is men den laatsten tijd gewoon geraakt, juist het tijdstip der voltooïïng van het Panamakanaal als het kritieke punt in de staatkundige betrekkingen tusschen beide staten te beschouwen. Het wil ons evenwel voorkomen, dat die zienswijze op valsche onderstellingen berust.

Ongetwijfeld vormt de mogelijkheid der benutting van den nieuwen verkeersweg voor de Amerikaansche vloot een niet gering voordeel. In den regel zijn de sterkste strijdkrachten - de eskaders der linieschepen - in den Atlantischen Oceaan aan de Oostzijde van het Noord-Amerikaansche vasteland gestationeerd, terwijl zich op de Westkust slechts een zwak eskader van gepantserde kruisers ophoudt. De weg van Hampton Roads om Kaap Hoorn naar San Francisco beloopt ongeveer 13,800 zeemijlen. Bij een gemiddelde snelheid van tien knoopen had de Amerikaansche vloot van zestien linieschepen, welke in 1907-1908 het Zuidelijk halfrond òmvoer, 63 dagen voor dien tocht noodig. Met gebruik-making van het Panamakanaal kunnen de Amerikaansche strijdkrachten uit den Atlantischen Oceaan in ongeveer veertien dagen zich vòòr San Francisco concentreeren, en daar dus eerder aankomen dan de Japansche vloot voor de Golden Gate zou kunnen verschijnen.[2)]

Deze beschouwing gaat uit van de onderstelling, dat Japan een gewapenden aanval op Californië in den zin zou hebben. Het wil ons echter voorkomen, dat zoo iets moeilijk te verwachten valt. Ook al ware de Japansche vloot nagenoeg even sterk als die der Unie, dan zouden de Gelen zich hoogstwaarschijnlijk nóg tot een defensieve houding bepalen, hoogstens een poging tot

1) Wie een goeden kijk wil krijgen op het willen en werken van Jong-Japan zij verwezen naar het in 1904 door Alfred Stead bijeengebrachte werk ‘Japan by the Japanese. A survey by its Highest Authorities’. (Ook in het Nederlandsch vertaald en uitgegeven door A.W. Sijthoff, Leiden.)

2) Zie ook mijn artikel ‘Het Panamakanaal. Zijn geschiedenis en zijn oeconomische beteekenis’ in ‘Vragen des Tijds’ van Juli 1912.

bezetting der Philippijnen wagen. Zij moeten er steeds naar trachten, de beslissing in eigen wateren uit te lokken en kùnnen er niet aan denken, zoolang de Amerikaansche vloot niet alle heerschappij ter zee heeft ingeboet, in Californië vasten voet te willen zetten. Zulk een tactiek vordert echter een langdurig rekken van den krijg. Maar daartegen verzet zich de financiëele zwakte van Japan. Daarentegen is de rijkdom van Noord-Amerika onuitputtelijk. De kansen der Unie-vloot, zelfs bij een beslissenden slag in Japansche wateren, laten zich niet met die van het Russische eskader onder Rozjestwenski vergelijken. De verschillende steunpunten op haar tocht over den Stillen Oceaan zoowel als in de Oost-Aziatische wateren (Hawai, Guam, Manila) zijn mede van groote beteekenis. Of de Amerikaansche strijdkrachten eenige weken vroeger of later tot den aanval overgaan, is voor de Unie van ondergeschikt belang. Uit een oogpunt van marine-politiek met betrekking tot Japan lijkt ons de beteekenis van het Panamakanaal dan ook volstrekt niet van zoo overwegend gewicht, als gemeenlijk wordt aangenomen.

Hoezeer de snelle en voorspoedige sociale, oeconomische en maritieme ontwikkeling van het Land der Rijzende Zon den opmerkzamen toeschouwer met bewondering moge vervullen, men kan de huidige politieke beteekenis van Japan ook overschatten. Men heeft, eenige jaren geleden, de vrees uitgesproken, dat de Japanners bezig waren zich zùlk een overwegenden invloed in China te verzekeren, dat binnen korten tijd de blanke rassen der wereld zich geplaatst zouden zien tegenover een vijandige coalitie der gele rassen, onder aanvoering van Japan. Er ontstonden legenden over een gansch leger van Japansche agenten, die, als Chineezen vermomd, een agitatie over het geheele Rijk van het Midden op touw gezet hadden om allerwegen de Chineezen tegen de vreemdelingen op te ruien. De Duitsche Keizer in eigen persoon ontwierp een allegorische teekening om de volkeren van het Westen te waarschuwen voor ‘het Gele Gevaar’, dat hen uit het Oosten bedreigde.

Nauwgezette studie leert echter, dat het nationale karakter en de persoonlijke aanleg van Japanners en Chineezen in zeer vele opzichten meer verschillen dan bij de twee meest uiteenloopende volken van Europa. Wij herinneren slechts aan de verbittering,

welke onmiddellijk tusschen beide volken rees na het Tatsoe-Maroe-incident, in het voorjaar van 1908, en aan de daaruit voortgekomen, in Zuid-China op-touw-gezette boycottbeweging tegen Japansche handelswaren. Van het vriendschapsverdrag van 29 Juli 1871 tot den oorlog van 1894-'95 verkeerde de Japansche handel zelfs in veel minder gunstige omstandigheden dan de Europeesche en Amerikaansche, wijl Japan niet eens op voet van meest begunstigde natie behandeld werd. Meer dan drie eeuwen geleden heeft trouwens Olivier van Noort reeds het groote karakterverschil tusschen beide volken opgemerkt en uiteengezet. En waar nu in àl die jaren het Westen, in spijt van alle vredesconferenties en verbonden en ententes, nog geen stàp nader gekomen is tot een vreedzame vereeniging der verschillende staten, waarom is men dan toch zoo bevreesd voor een plotselinge aaneensluiting van de Aziatische volken, die in ras en godsdienst en denkbeelden zoo gansch uiteenloopen en nog bovendien door zulke onmetelijke afstanden en reusachtige woestijnen gescheiden worden?

Binnen een afzienbaar tijdsbestek lijken ons dan ook geen geduchte veroveringstochten van het gele ras te vreezen. China zal de eerste jaren al zijn aandacht moeten wijden aan de binnenlandsche hervormingen. En op de afnemende beteekenis van Japans maritieme macht hebben wij hierboven reeds gewezen. De gevechtswaarde der andere linieschepen en kruisers zal door de noodzakelijk wordende opruiming van verouderde typen beduidend verminderen. En er bestaat weinig uitzicht, dat deze spoedig door moderne oorlogsbodems zullen worden vervangen.

Daaruit laat zich ook het verlangzaamde tempo der Amerikaansche vlootuitbreiding van den laatsten tijd verklaren. Slechts twee schepen worden er per jaar op stapel gezet en president Taft heeft verleden zomer reeds aangekondigd, dat men zich na de opening van het Panamakanaal zelfs tot één nieuwen oorlogsbodem 's jaars zal kunnen bepalen. De beteekenis van dezen nieuwen verbindingsweg hebben wij elders uiteengezet.[1)] Hier willen wij nog slechts wijzen op de allergunstigste bepalingen, welke de Vereenigde Staten in hun verdrag met de republiek Panama van 18 November 1903 hebben weten te bedingen.

De steden Panama en Colon behouden hun gemeentelijke zelf-

1) 'Vragen des Tijds', van Juli 1912.

standigheid onder de republiek, zoolang zij de orde en een goeden gezondheidstoestand handhaven ten genoege van de Amerikaansche regeering. Zoo niet, dan zal deze het recht hebben, haar wenschen met geweld door te zetten. De onaf- hankelijkheid van de republiek der Landengte loopt dus ernstig gevaar: Colon en Panama zijn er de eenige plaatsen van beteekenis. Haar zelfstandigheid en eigen rechten behoudt zij slechts voor den vorm, in werkelijkheid wordt zij behandeld als een territorium der Unie.

In het verdrag staat verder nog, dat de nieuwe verbindingsweg onzijdig zal zijn en gelijkelijk open voor schepen van alle natiën. Maar tegelijkertijd wordt het recht der Amerikaansche regeering erkend om aan de eindpunten van het kanaal naar goedvinden versterkingen aan te brengen, waardoor begrijpelijkerwijze het gebruik van den nieuwen waterweg geheel afhankelijk wordt gemaakt van den goeden wil der Yankees.

Zulks nu is ten eenenmale in tegenspraak met de in 1900 en 1901 tusschen Amerika en Engeland gesloten Hay-Pauncefote-verdragen - aldus genoemd naar den Amerikaanschen minister en den Britschen gezant, die ze teekenden. In het eerste verbindt de Unie zich, de neutraliteit van het kanaal te waarborgen en geen forten aan zijn oevers te bouwen; in het tweede wordt beloofd, dat het kanaal zal openstaan voor de handelsvloot en de oorlogsschepen van alle naties en dat alle schepen aan dezelfde voorwaarden onderworpen zullen zijn. Volkomen in strijd hiermede gaan de Vereenigde Staten de toegangen tot het Panamakanaal versterken en is bij het Congres een wetsontwerp ingediend[1)], waarbij aan Amerikaansche schepen feitelijk vrijdom van kanaaltollen wordt verleend. Officiëel zullen zij wel-is-waar bij de doorvaart volkomen op denzelfden voet behandeld worden als schepen van àndere naties, maar het ligt in het voornemen der regeering het betaalde later te restitueeren en metterdààd

1) Aanteekening bij de correctie:
Den 9den Augustus j.l. is dit wetsontwerp met 47 tegen 15 stemmen door den Senaat aangenomen, die den 15den d.a.v. met 48 tegen 18 stemmen òòk zijn goedkeuring gehecht heeft (evenals het Huis van Afgevaardigden den 17den d.a.v.) aan het rapport van de conferentie dier beide lichamen, krachtens hetwelk de kustvaart van het betalen van tol zal worden vrijgesteld en schepen, welke aan spoorwegmaatschappijen toebehooren, van de vaart door het Panamakanaal worden uitgesloten. (Een amendement-Burton tègen den tolvrijdom voor de kustvaart was reeds 7 Augustus door den Senaat met 44 tegen 11 stemmen verworpen). Het begrip ‘kustvaart’ omvat naar Amerikaansche opvatting òòk de vaart van de Oostkust der Unie naar de Westkust (b.v. van New-York naar San Francisco) en wordt zelfs tot Portorico en de Philippijnen uitgestrekt.

worden de vroegere overeenkomsten dus met voeten getreden.

Zeer terecht heeft Engeland dezer dagen tegen die verkrachting ernstig geprotesteerd, wat waarschijnlijk mede verband houdt met de groote schade, welke door dezen maatregel aan de Canadeesche spoorwegen en reederijen in hun concurrentie met de Amerikaansche vrachtscheepvaart wordt berokkend. Men herinnert zich, hoe dit protest in Amerika groote opwinding heeft verwekt en is opgevat als een ongepaste inmenging in Amerikaansche aangelegenheden, welke hoogst krenkend wordt geacht voor den nationalen trots der Yankees. Dat dit protest veel zal baten, wordt waarschijnlijk in Engeland zelf niet eens verwacht, maar het zou kunnen leiden tot onderhandelingen, welke de gelegenheid openen voor het bedingen van àndere voordeelen.

Van Engelsche zijde is er reeds op aangedrongen, de zaak aan het oordeel van het Haagsche scheidsgerecht te onderwerpen. Maar, zullen de Amerikanen hiertoe te bewegen blijken? Anderzijds zou een weigering een nieuwe tractaatsverkrachting beteekenen, wijl de Unie zich indertijd verbonden heeft geschillen, welke uit de uitlegging van een tractaat voortvloeien, aan arbitrage te onderwerpen.

Van Amerikaansche zijde wordt ter verdediging aangevoerd, dat de Hay-Pauncefote-verdragen niet moeten worden uitgelegd in dìen zin, alsof de Unie, toen zij de voorwaarden voor het kanaalgebruik door de schepen van alle natiën vastlegde, zich-zelf als tot ‘alle natiën’ behoorend beschouwde, maar àldus, dat de Unie op zich nam, het kanaal te beheeren op de in het verdrag voor haar houding jegens andere natiën gestelde voorwaarden. En waar nu het Panamakanaal eigenlijk nìet meer is - wat het oorspronkelijk wèl scheen te zullen worden - een internationale waterweg op Columbiaansch of Panameesch grondgebied, maar een bìnnenlandsch scheepvaartkanaal, daar acht Amerika alle vréémde inmenging in deze z.i. zuiver bìnnenlandsche aangelegenheid ten eenenmale ònduldbaar. Ook de oud-president Roosevelt deelt, blijkens zijn in de conventie der Vooruitstrevende Partij afgelegde ‘Declaration of Faith’, volkomen dit imperialistische standpunt.[1)]

1) Aanteekening bij de correctie;
President Taft is te dien aanzien blijkbaar minder gerust en heeft in een bijzondere boodschap aan het Congres den wenk gegeven, ter voorkoming van moeilijkheden, in de wet de toevoeging op te nemen, dat vreemde natiën het recht zullen hebben, de kwestie van den tolvrijdom door Amerikaansche gerechtshoven te laten uitmaken, wijl hij het van het hoogste belang acht, dat de buitenlandsche regeeringen van de goede trouw der Vereenigde Staten overtuigd blijven.

Straks, den eersten Januari 1915, wordt het Panamakanaal geopend en begint een nieuw tijdperk in de geschiedenis van den wereldhandel. Moge er dan al voor oorlogsgevaar in de eerstvolgende jaren weinig gegronde vrees bestaan, ongetwijfeld zal in de naaste toekomst de Stille Oceaan het schouwterrein worden van een geduchten oeconomischen wedkamp der volken, van een spannenden worstelstrijd, waarbij de belangen der geheele beschaafde menschheid betrokken zijn.

GRONINGEN, Mei - Juni 1912.

Naschrift.

Op het einde van Juli bereikte Europa de tijding van het overlijden van Moetsoehito, den keizer van Japan. Van welk een buitengewoon gewichtige beteekenis het tijdperk zijner regeering geweest is, blijkt voldoende uit den ontwikkelingsgang van zijn rijk op sociaal, maritiem, militair en oeconomisch gebied, zooals die in den aanvang van dit opstel is geschetst.

Ter aanvulling eenige biografische bijzonderheden.

Moetsoehito werd den 3^{den} November 1852 te Kioto geboren als zoon van keizer Komeï en volgde dezen den 3^{den} Februari 1867 op den troon op. Doch eerst nadat het volgende jaar het shogoenaat, na een bewind van twee-en-een-halve-eeuw, ten val gebracht was (Hitotsbashi), kwam hij in het volledige bezit der alleenheerschappij. Den 6^{den} November 1868 werd de nieuwe periode Meiji (het tijdperk der verlichte regeering) ingewijd, waarbij voor het vervolg de officiëele jaartelling werd ingevoerd. Den 26sten d.a.v. verlegde de Mikado zijn residentie van Kioto naar Jedo, dat sindsdien Tokio (hoofdstad van het Oosten) werd genoemd. Den 5^{den} Januari 1869 werden de vertegenwoordigers der vreemde Mogendheden te Tokio plechtig in audiëntie ontvangen. Gedurende den oorlog met China resideerde de Mikado te Hiroshima.

Moetsoehito was den 9^{den} Februari 1869 gehuwd met Haroeko, de dochter van een zijner hovelingen. Hij wordt opgevolgd door prins Yoshihito Haroenomiya, die den 31sten Augustus 1879 werd geboren als zoon van een van Moetsoehito's bijvrouwen en gehuwd

is met prinses Sadako, dochter van prins Koejo, die hem tot heden drie zoons heeft geschonken. De nieuw ingetreden regeeringsperiode zal Faisho heeten (het tijdperk der groote voornemens).

De keizer van Japan was eigenlijk nog een priesterkoning, de hoogepriester van den ouden Shinto-godsdienst, welke mèt hem door de omwenteling van 1867 over het Boeddhisme der vroegere adelheerschappij heeft gezegevierd. Zooals in het oude Perzië en in het begin van den Romeinschen keizertijd en van het Fransche absolutisme de sterke centralisatie der staatsmacht en de afschaffing der feudale toestanden gevolgd werd door een cultus van de nationale idee en in het bijzonder van de verpersoonlijking dezer idee - den vorst -, zoo ging het ook in het Land van de Rijzende Zon.[1)] De eigenlijke naam van den keizer - Moetsoehito - werd door zijn onderdanen bijna nooit genoemd en niet Mikado, maar Tenno, d.i. hemelsche keizer, was zijn titel. En met dien keizercultus ging samen het geloof, dat Japan zòò ver boven de overige volkeren verheven is als de Mikado krachtens zijn goddelijke waardigheid boven de overige keizers en koningen. Het is de onvergankelijke eer van Moetsoehito, dat hij de goddelijke macht, welke de volksoverlevering hem toeschreef, en het onbeperkte voorvaderlijke gezag, waarin de Restauratie hem hersteld had, uitsluitend heeft aangewend om in zijn rijk de Westersche begrippen der volkssouvereiniteit ingang te doen vinden, door zijn volk een Grondwet en een Parlement te schenken, teneinde, daardoor gesteund, Japan te kunnen verheffen tot een krachtigen modernen staat, welke met ongeëvenaarde energie zijn plaats in de rij der beschaafde Mogendheden heeft weten te veroveren en te handhaven.

De geschiedenis zijner regeering vormt een onvergankelijk gedenkteeken voor den overleden keizer uit het oude vorstenhuis, dat tot de oudste dynastieën der wereld behoort. Met Moetsoehito is weer een der ‘makers der geschiedenis’ heengegaan.

Augustus 1912.

1) Men leze de belangwekkende studie ‘Een nieuwe godsdienstvormíng. Het moderne Shintoïsme in Japan’ van den Berlijnschen hoogleeraar Edv. Lehmann in de Augustus-aflevering der ‘Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik’.

Varium.

Parnygraphie - Pornographie? Het is gebeurd, onlangs, zóó kort nog maar geleden, dat iedereen het zich herinneren zal, het is *werkelijk* gebeurd, dat, in onze goede stad 's-Gravenhage, een welbekende Leidsche firma van auctionnarissen, door de rechtbank aldaar, veroordeeld is (elk der leden) tot *f* 25. - boete of 10 dagen hechtenis, wegens het openlijk aankondigen van... *La Guerre des Dieux* van Parny, - als zijnde *aanstootelijk voor de eerbaarheid.*

La Guerre des Dieux anciens et modernes van Evariste Parny, *le premier poète élégiaque français*[1)], het werk, waarin *brille un talent poétique de premier ordre*, *et qui est considéré comme le meilleur poème de la langue française*, *après La Pucelle de Voltaire*, hier te lande veroordeeld, als aanstoot gevende aan de eerbaarheid! Let wel: *de eerbaarheid,* niet den godsdienstigen zin (wat zeker te danken is aan het feit, dat de laatste zang eindigt met *Le triomphe du christianisme* over de heidensche goden, Jupiter, Odin enzoovoort, en

> ... ce seul cri retentissait dans l'air:
> Vive la croix!...)

maar, indien dit boek 'aanstootelijk voor de eerbaarheid' blijkt te zijn, dan vraagt men zich verwonderd af, waarom juist de schrijver *Parny* moest worden veroordeeld, en zoovele anderen (laat mij voorzichtigheidshalve geen namen noemen!) vrij uit kunnen gaan. Want heusch Parny is verreweg de ergste nog niet. Heeft Sainte Beuve, - een, geloof ik, wèlgeacht en vertrouwbaar beoordeelaar, niet over hem gezegd: *Récitez à une jeune fille naïve une élégie de Lamartine*, *si belle qu'elle soit*, *et une élégie de Parny*, *vous verrez laquelle elle comprendra*, *laquelle elle retiendra...?* Welnu dan? waarom ons belet Parny te kennen, een dichter, ook door

1) Fontanes.

Chateaubriand gewaardeerd: '*Je n'ai point connu d'écrivain*', zegt deze, '*qui fût plus semblable à ses ouvrages: poète et créole*, *il ne lui fallait que le ciel de l'Inde*, *une fontaine*, *un palmier et une femme.*' Nietwaar, het beeld, dat Chateaubriand, - een, ook op zedelijk en godsdienstig gebied, vertrouwbaar beoordeelaar! - ons van Parny 'ophangt', is niet zoo heel afschrikwekkend? Begrijpt gij het, begrijpt iemand het, waarom juist *Parny* de rol moet spelen van het zwarte schaap...? Neen natuurlijk, gij begrijpt het niet, en niemand begrijpt het, wijl de wegen der Heilige Hermandad 'ondoorgrondelijk' zijn.

Gij herinnert u nog wel, het geval met de verboden briefkaarten, en gij vraagt u af, waarom een sportfiguur als de Discuswerper, een afbeelding van een Moeder, die, terwille van een practisch en *hoogst zedelijk* doel, zich wat laag heeft gedecolleteerd, in staat is 'de jeugd te prikkelen', terwijl de plaat *His first love*, waarop twee kindertjes elkander kussen, een blondkrullig coquetje, en een knap en ernstig jongetje in een matrozenpak, - men zou zoo zeggen een voorbeeld en aansporing voor de jeugd! - *niet* schadelijk schijnt te worden geacht, maar overal gezien en juist zoo 'snoezig' (wat de plaat dan ook is) gevonden, en met zulke verteederde oogen bekeken wordt!

Waarom, vragen wij alweder, dát heeft ons toch ten zéérste verbaasd! een premie gesteld op het aanwijzen van ooievaars-roovers, terwijl een land toch niet zedelijk kan worden genoemd, zoolang het niet gezuiverd is van dit bij uitstek *onzedelijke* dier! Is het niet inconsequent, en zou men niet éér verwachten, dat er een premie werd gesteld, op het *rooven* van een ooievaar? De wegen der heilige Hermandad zijn en blijven 'ondoorgrondelijk!'

Want, - foei, ik bloos, nu ik het woord neerschrijven zal, - want... nog altijd groeit de... kool, (oef! het is er uit!) weelderig op uitgestrekte velden, en is zelfs het graag-gegeten wintervoedsel van ons gansche volk. Neen, zoolang de kool (hè, wat een invulgair woord, *chou* klinkt toch nog beter) nog in volle vrijheid groent en roodt en geelt, zoolang is er, wij zeggen het met 'bloedend' hart, nog *something rotten in the state*, dat de krachtige hand der voormelde Hermandad eischt, om met wortel en kroon te worden uitgeroeid.

Waarom, gaat gij onwillekeurig voort met vragen, als Parny

niet toegelaten kan worden, dan wèl b.v. die ontzettende ‘verklarende’ woordenboeken en dictionnaires geduld, waarin men alle ‘gemeene’ woorden onomwonden genoemd vindt, en zelfs met een uitlegging erbij! Waarom überhaupt de geheele Fransche taal hier geduld, - want wie geen Fransch kent, zal de *Guerre des Dieux* niet lezen, - *Fransch verstaan* is dus in eersten aanleg de oorsprong van het kwaad! en veroorloofd, dat deze taal hier bijna het burgerrecht heeft verkregen, en in de hoogere kringen als omgangstaal werd gebruikt, ja, zelfs zóó algemeen is geworden, dat die hoogere kringen nu weer het Engelsch prefereeren! In 't geheel geen lezen leeren zou misschien nog het állerverstandigste zijn, - maar een mensch kan dan toch nog *hooren* en *zien*, en ooren en oogen vangen, helaas, zelfs zonder het te willen, zooveel onzedelijks op... Kom, laten wij geen halve maatregelen nemen, en radicaal het middel toepassen, het eenige, dat waarlijk helpen kan, namelijk, zoodra een mensch geboren wordt, hem in een narcotischen slaap brengen, en hem daarin houden, gedurende zijn geheele leven. De anaesthetisten-zelf kunnen de kuur natuurlijk niet op zichzelven toepassen, - maar ik twijfel niet, of er zullen helden gevonden worden, die deze dankbare taak willen op zich nemen, immers, ten allen tijde zijn er edele zielen geweest, die martelaren van hun overtuiging wilden zijn. En lang zullen zij hun eervollen arbeid niet hebben te vervullen, want in minder dan geen tijd zal alle leven (o, gelukkig, want in alle opzichten is ‘leven’ onzedelijk) van den aardbol verdwenen zijn.

Het is werkelijk niet, dat wij ‘gekheid’ maken. Integendeel, wij zijn in hoogen ernst. Wij hebben eenvoudig willen aantoonen, dat een Zedelijkheidswet, die haar actie niet tot de uiterste consequentie kan doorvoeren, feitelijk *niets* bereikt. En dat het onmogelijk is, om tot de verste grenzen te gaan, hebben wij hierboven bewezen, immers, het oorspronkelijkste levensprincipe zou daardoor worden aangetast: *Nec amare decebit...*

Om terug te keeren tot onzen Parny: wij eindigen met de woorden, die Sainte Beuve over hem sprak: ‘*Je ne crains pas le sourcil jaloux des censeurs; qu'ils viennent se montrer*, *s'ils osent... Je les renverrai*, *non pas couronnés*, *mais fouettés de roses*’.

N.G.

Ter herinnering aan Massenet door Dr. J. de Jong.

Wanneer een beroemd man heengaat, zwijgen voor een wijle alle stemmen, behalve die der vereering en bewondering. De majesteit van den dood werpt als het ware een sluier over zijn zwakheden en die van zijn werk. Maar wanneer het graf gesloten is en de bloemen, daarop gestrooid, zijn verdord, dan keert alles weer tot de gewone orde terug; het leven gaat zijn gang en 'les morts vont vite.' De geestdrift vervluchtigt en de tijdelijk bezworen, of bemantelde antipathie en afgunst steken het hoofd weer op.

In zijn loopbaan, zoo rijk aan succes en triumfen, heeft het Massenet nooit en vooral in de laatste vijf- en twintig jaren niet aan bestrijders en benijders ontbroken. Wat is hem al niet verweten door critici, bij wien de afkeer van al wat 'wälsch' is tot een beginsel is geworden; door critiseerende componisten, wien nooit iets inviel dat de moeite loonde te worden gedrukt of uitgevoerd!

Men heeft hem verweten dat zijn muziek zoetelijk week was[1)]. Dat hij evenmin voor den echten hartstocht als voor de ware vroomheid de overtuigende tonen wist te vinden. Dat het hem aan de eigenlijke dramatische kracht ontbrak, wat hij dan trachtte te bedekken door zijn toevlucht te nemen tot koper- en slaginstrumenten, m.a.w. tot geraas.[2)] Dat hij zwakker was in het karakteriseeren, dan in het schilderen, zoodat zijn vrouwenfiguren, hoe verschillend ook (Marie-Magdeleine, Grisélidis, Charlotte,

1) Er zijn er zelfs die beweerden en beweren dat Massenet arm is aan melodie!
2) In zijn jeugd had Massenet, om te kunnen leven, den triangel bespeeld in het 'Théâtre du Gymnase' en de pauken geslagen in het 'Théâtre Lyrique'. Men zegt dat hij als paukenist nog al eens knoeide, want hij placht op het trommelvel de gedachten, die hem invielen, op te teekenen. Massenet kon ook later werken onder het grootste rumoer; hij was trouwens geboren 'au bruit des pesants marteaux d'airain', heeft hij zelf verteld (zijn vader was 'maître de forges' ergens bij Saint-Etienne).

Manon, Dulcinée), in hoofdzaak dezelfde muzikale taal spreken. Dat hij zich lang niet genoeg om de lokale kleur bekommerde. Dat hij, steeds in de eerste plaats op het succes bedacht, en nauwlettend acht gevend op de teekenen des tijds, niet zijn eigen weg ging, maar zich door anderen op sleeptouw liet nemen. Dat hij, toen Wagner mode werd, zich van legenden en herinnerings-motieven begon te bedienen (*Esclarmonde*, *Le Mage*, *Werther*); toen Mascagni met zijn *Cavalleria Rusticana* de wereld had veroverd, door zijn *La Navarraise* toonen wilde dat ook hij een een-akter kon componeeren, waarvan de beide helften door een orkest-intermezzo bij open doek worden gescheiden, en dat het succes van Humperdinck's *Hänsel und Gretel* niet vreemd was aan de keuze van *Cendrillon* als opera-libretto. Dat hij vooral in de latere jaren, toen zijn naam reeds lang gevestigd was en terwijl hem geen geldzorgen konden kwellen, overmatig en overhaast produceerde.

Helaas, dat ik het neerschrijven moet, ik die den mensch Massenet hartelijk genegen was en tot zijn oprechte bewonderaars behoor, er is voor die verwijten veel grond. Massenet zelf heeft ongetwijfeld met zijn werk aan zijn tegenstanders geduchte wapenen tegen zich in handen gegeven. En dat zou voldoende zijn om voor de toekomst van dat werk bezorgd te zijn, ook al waren de uiterlijke omstandigheden hem niet meer en meer ongunstig geworden. Massenet bloeide op toen in Frankrijk de muziek begon te kenteren. Gounod en Ambroise Thomas hadden hun hoogtepunt achter zich, César Franck was in aantocht. Het kon geen aanbeveling voor Massenet zijn bij de tegenwoordige, veel minder bij de opkomende generatie, dat hij aan het Conservatorium den componist van *Mignon* tot leermeester in de compositie had gehad. Of dat hij te voren in de harmonie het onderwijs had genoten van den vrij obscuren Henri Reber[1]. Dat hij ook tot de klasse van François Bazin zou hebben behoord, blijkt niet juist te zijn en daarmee vervalt het verhaal van Pougin[2], dat Bazin den jongen Massenet wegzond, omdat hij niets met hem wist te beginnen.

1) ‘Musicien vieillot, au jugement étroit et arriéré’, zegt Vincent d'Indy van hem in zijn biographie van César Franck.
2) Arthur Pougin: Supplement op Fetis' ‘Biographie universelle des Musiciens’. Ook G. Servières maakt er gewag van, maar H. Imbert heeft in de archieven van het Conservatorium niets hieromtrent kunnen vinden.

- Dat zou anders heel pikant zijn geweest, want het was juist Massenet, die in 1878 Bazin als leeraar aan het Conservatorium niet alleen, maar ook als lid van het Fransche 'Institut' opvolgde, in welke laatste kwaliteit hij geroepen was de gedachtenisrede over Bazin uit te spreken!

Achttien jaren vervulde Massenet zijn ambt als leeraar; dat is precies evenlang als César Franck aan het hoofd stond van de orgelklasse aan het Conservatorium, nl. van 1872-1890. In 1872 zag het er met het onderwijs aan die instelling vrij treurig uit, dat moet gezegd worden: Victor Massé leidde met Reber en Bazin de cursussen voor compositie! 'Geen wonder', schrijft Vincent d' Indy[1)] 'dat het onderwijs van César Franck, gegrond op Bach en Beethoven en daarbij rekening houdend met elke nieuwere strooming en streven, aanstonds alle begaafde jongeren, die werkelijk hun kunst lief hadden, tot zich trok. En zoo, zonder zelfs daarvan bewust te zijn, draineerde de meester als het ware alle artistieke krachten, in de verschillende klassen van het Conservatorium verspreid, om niet te spreken van de leerlingen van buiten, die bij hem les kwamen nemen'. Twaalf jaren, van 1878-'90, werkten Franck en Massenet naast elkaar aan het Conservatorium. Franck was al vijftig jaar toen hij met het onderwijs begon, en werd weldra voor zijn leerlingen 'le père Franck' in den volsten zin van het woord. Zij droegen hem een onbegrensde hoogachting en kinderlijke genegenheid toe. De verhouding tusschen Massenet - zoo anders aangelegd dan Franck en daarbij veertien jaren jonger - en zijn leerlingen was uit den aard der zaak heelemaal niet vaderlijk. 'J'assistai à son premier cours', schreef Alfred Bruneau na zijn dood. 'Je le revois maintenant, accompagné d'Ambroise Thomas, le directeur d'alors, s'asseyant gaiement au piano, la figure encadrée d'une soyeuse barbe blonde, ses longs cheveux envolés, déchiffrant, chantant de sa voix jeune, ardente et caressante, les quelques pages que ses élèves lui avaient apportées. Il sut choisir pour chacun de nous le mot charmant et captivant qui devait nous attacher à lui et nous rendre inoubliable cette journée.'

De invloed dien beide meesters uitoefenden was groot. Beiden hadden een aantal leerlingen, die later naam hebben gemaakt. Tot

1) Vincent d'Indy: César Franck, blz. 226.

die van César Franck behoorden o.a.: Coquard, Duparc, De Castillon, Vincent d'Indy, Augusta Holmès, Ernest Chausson, De Bréville, Guy Ropartz, Charles Bordes, G. Lekeu. Tot die van Massenet: Alfred Bruneau, Georges Marty, Gabriel Pierné, Paul Vidal, Xavier Leroux, Gustave Charpentier, Reynaldo Hahn, Carraud, André Bloch, Henri Rabaud, Florent Schmitt[1]. Verscheidene van deze laatstgenoemden evenwel ondergingen ook den invloed van César Franck. Zoo b.v. Pierné, Marty en Vidal. En het is bekend dat Bruneau zich al heel spoedig los maakte van Massenet en hem in zijn critieken niet ontzag[2].

Hoewel Massenet met zijn tijd wist mee te gaan hield hij zich buiten de beweging, die César Franck inleidde. Hij bleef, zijn levendig temperament volgend, bijna uitsluitend op opera-gebied werkzaam, terwijl het moderner muzikale Frankrijk meer en meer, onder den invloed van de Duitschers, van Berlioz en Franck, op andere banen naar lauweren begon te streven. De suprematie van de opera had afgedaan. Wel was nog altijd het componeeren van een opera - die bijval vond - de kortste weg om tot beroemdheid (en zeker tot fortuin) te geraken, maar men zag toch in, dat er op muzikaal gebied nog iets anders, hoogers, edelers te bereiken viel. Op het gebied van orkest- en kamermuziek, waaraan Frankrijk tot dusverre arm was geweest, begon men zich geducht te roeren. Saint-Saëns en Ed. Lalo schreven operas, maar ook symphonieën, sonates, kwartetten, trio's, enz.

Nu heeft Massenet mooie suites en een ouverture voor orkest geschreven, maar aan een symphonie heeft hij zich nooit gewaagd en ook overigens in den strengen stijl zich weinig bewogen; een strijkkwartet bleef onuitgegeven en een klavierconcert vond geen

1) Men kan zeggen dat Massenet ook zijn stempel drukte op de geheele nieuwere Italiaansche school. Van *Le Roi de Lahore* af (1877) vonden de werken van Massenet in Italië veel verbreiding: een aantal er van zijn daar 'du répertoire courant.'
Ook in ons land deed zich de invloed van den Franschen meester gelden. De begaafde Gottfried Mann bv. kwam geheel onder de bekoring; hij componeerde liederen, die men aan Massenet had kunnen toeschrijven, en deze had zich niet behoeven te schamen over muziek als het driestemmig vrouwenkoor uit *Mélaenis* van onzen landgenoot.

2) Massenet en Bruneau kwamen tegelijkertijd op het denkbeeld een opera te componeeren op een tekst geput uit Zola's *Le Rêve.* Verkoos Zola den leerling boven den meester, of trok deze zich terug? Hoe dan ook, Bruneau, niet Massenet, componeerde *Le Rêve* en hij schreef, door Zola geinspireerd, of in samenwerking met hem, nog een aantal operas: *l'Attaque du moulin, Messidor*, *l'Ouragan, l'Enfant Roi, Naïs Micoulin, la Faute de l'abbé Mouret*, die wel opgevoerd zijn, maar waarvan geen gebleven is. Ik kan niet nalaten de meening uit te spreken dat Zola's *Rêve* bij Massenet in beter handen zou zijn geweest dan in die van Bruneau.

verbreiding. Ongetwijfeld won Massenet het in populariteit bij de massa verre van Lalo en Saint-Saëns, maar bij het muzikale gilde, de meer ontwikkelde dilettanten, stonden dezen in hooger aanzien. Toen ik voor het laatst te Parijs was, een jaar of acht geleden, en nog al eens met jongere musici verkeerde, merkte ik het wel, dat de ster van Massenet aan het tanen was. Noemde ik bij toeval zijn naam, dan trokken de lippen zich samen en men gaf een wending aan het gesprek. Wanneer het 'Institut' niet in 1878, maar twintig jaren later een lid had moeten kiezen, en dan voor de keus: Saint-Saëns of Massenet had gestaan, is het zeer de vraag of ook dan de eerste het tegen den tweede zou hebben afgelegd.[1)]

Gaandeweg werd het publiek onverschilliger, waar de Massenet-'premières' zoo snel op elkander volgden, terwijl de toon der critiek scherper en onwelwillender werd. Massenet vroeger, ook door zijn bewondering voor Wagner, voor modern gehouden, begon nu als conservatief in discrediet te geraken. Schrijvers als Jullien en Imbert, de 'Revue bleue,' Pierre Lalo in 'Le Temps' voerden eigenlijk voortdurend een campagne tegen hem - de laatste slechts nu en dan de wapens neerleggend (bij *Le Jongleur de Notre Dame* en *Don Quichotte*). Kenmerkend voor de schatting waarin Massenet bij de corypheeën van heden[2)] staat is de korte 'Nachruf' dien de nu vijftig-jarige Claude Debussy hem in 'Le Matin' wijdde:

'Massenet was de werkelijk meest geliefde van de hedendaagsche

1) Bij de verkiezing van 30 Nov. 1878 waren candidaten I Saint-Saëns, II Massenet, III Boulanger, IV Duprato en Membrée (ex aequo), V Louis Lacombe. Er werden 34 stemmen uitgebracht. Bij de eerste stemming kreeg Saint-Saëns 13, Massenet 12 stemmen. Bij de tweede haalde Massenet er 18, dus de volstrekte meerderheid (Saint-Saëns behield zijn 13). Massenet zelf zag in, dat Saint-Saëns, die 7 jaar ouder was en die, hoewel te Parijs als opera-componist nog niet tot aanzien gekomen *(Samson et Dalila* was alleen nog te Weimar opgevoerd*)*, zich op ander gebied reeds hoogelijk had onderscheiden, had behooren voor te gaan en hij zond na zijne benoeming het volgende telegram aan zijn mededinger: 'Mon cher confrère, l'Institut vient de commettre une grande injustice.'
In 1881 kon het onrecht worden goed gemaakt en koos het 'Institut' Saint-Saëns tot lid ter vervanging van Henri Reber.

2) Men zal den naam van Massenet te vergeefs zoeken in d'Indy's biographie van Franck, hoewel het toch voor de hand lag, waar de schrijver het onderwijs van Massé, Reber en Bazin - en terecht - als ten eenenmale onvoldoend had gebrandmerkt, dat hij althans een paar woorden aan Bazin's opvolger zou hebben gewijd, dien hij toch bezwaarlijk met Bazin op één lijn kan stellen.
Ook Romain Rolland noemt Massenet niet in zijn 'Le Renouveau': een overzicht van de muzikale beweging te Parijs sedert 1870 - dat is dus toen Massenet als opera-componist nog moest beginnen!

toonkunstenaars. En het is dan ook die liefde, die men Massenet heeft toegedragen, die hem de bijzondere positie schiep, door hem steeds in de muzikale wereld ingenomen. Zijn confraters vergaven hem moeilijk dat vermogen te behagen, dat eigenlijk een gave is. Om de waarheid te zeggen, die gave is, vooral in de kunst, niet onmisbaar en men kan, om een voorbeeld te noemen, verzekeren, dat nooit Johan Sebastiaan Bach behaagde in den zin, dien dat woord heeft wanneer er sprake is van Massenet. Heeft men ooit van jonge modisten hooren zeggen, dat zij de *Matthäus-Passion* neurieden? Ik geloof het niet. Terwijl iedereen weet dat, als zij 's morgens wakker worden, zij *Manon* of *Werther* zingen. Ongetwijfeld is dit een charmante roem, waarom hem meer dan een van die groote puristen zullen benijden, die tot hartsterking alleen hebben den wat beklemmenden eerbied der geleerde kringen.

Hij is ten volle geslaagd in hetgeen hij ondernam en men heeft gemeend zich daarover te wreken door te mompelen, dat hij de beste leerling van Paul Delmet was - een allersmakelooste aardigheid. Men heeft hem veel nagebootst.' Verder, na een tirade op de 'lutte pour l'art,' die niet door duidelijkheid uitmunt:

'Het is zeker thans niet het oogenblik om zijn geweldige vruchtbaarheid te betreuren, die hem soms van het vermogen om een keus te doen schijnt te hebben beroofd. En heeft men wel ooit het recht van iemand te vorderen, dat hij precies het tegenovergestelde zal zijn van hetgeen hij is geweest?'

En na een herinnering aan Napoleon besluit Debussy aldus: 'Il y a des destinées uniques. Dans son genre, la destinée de Massenet est une de celles-là.'

Men kan een collega niet beleefder, vriendelijker 'afmaken' dan Debussy het deed met deze regelen. Die modisten en de 'Matthäus-Passion,' die herinnering aan Paul Delmet - een Parijsch 'chansonnier,' die lang deel uitmaakte van den 'Chat Noir'! Mij dunkt, het kon niet erger.

In België ging het Massenet als in Frankrijk; ook daar had hij te lijden onder den veranderden koers in de muziek. In Duitschland is hij tot hiertoe weinig doorgedrongen en heeft bijv. *Manon* lang niet zooveel 'Anklang' gevonden als *Mig-*

non.[1] Wat Italië aangaat gaandeweg zal ook daar het terrein voor Massenet minder gunstig worden. De jongere Italianen hebben sedert *Le Roi de Lahore*[2] niet stil gezeten en een hunner, Puccini, die juist zijn eerste opera *Le Villi* produceerde in het jaar, waarin de Fransche meester *Manon* bracht (1884), is zelfs in Frankrijk zoo populair geworden, dat zijn operas daar als een gevaar voor de Fransche kunst worden beschouwd[3]. En de concurrentie werd nog verscherpt door de omstandigheid, dat Puccini in 1893 ook met een *Manon Lescaut* voor den dag kwam.

Het was de heldin van den wereldberoemden roman van Prévost d' Exiles, die tot de kennismaking van Massenet met ons land voerde. Toen de avontuurlijke abbé zijn boek schreef was hij in Holland en toen Massenet - na Halévy, Balfe en Auber - besloot Manon op de planken te brengen[4], begaf hij zich ook daarheen; hij stapte af in het Hotel de l'Europe, Lange Houtstraat, alhier, thans tot ministeriëel bureau ingericht. En het verblijf in het somber deftige, voor een Parijzenaar wel rustige hotel schijnt hem goed te zijn bevallen, want toen hij terugkwam, dat was in 1887, nam hij daar wederom zijn intrek. Ik had toen het voorrecht kennis met hem te maken en zag bij die gelegenheid de partituur van *Werther*, waarmede hij bezig was: geen enkele doorhaling was daarin te vinden. Massenet woonde een repetitie bij van zijn *Manon*, die in April van dat jaar voor het eerst hier werd vertoond[5], en ik bewonderde zijn levendigheid,[6] ook zijn

1) Daarentegen werd Weenen vrijwel een ‘feste Burg’ voor *Manon* en *Werther.* Aan de Hofopera aldaar waren in 1890 verbonden Frl. Renard en de Belgische tenor Ernest van Dyck, toen nog geen dertig jaren oud; voor beiden waren Manon en Des Grieux als geknipt en beider succes was dan ook zoo groot, dat de componist, die te vergeefs te Parijs had aangeklopt voor zijn *Werther,* besloot Weenen van die opera de ‘primeur’ te geven En hij had zich daarover niet te beklagen, want de opvoering was een ware triumf voor de vertolkers en den componist, zoodat Parijs zich haastte Weenen te volgen. Van dien tijd af is de naam van Massenet in Oostenrijk meer in aanzien dan in andere Duitsch sprekende landen.
2) Zie de noot op blz. 462. Puccini moet na den dood van Massenet hebben verklaard, dat de jonge Italiaansche school ‘Le Roi’ bovenaan stelt in het ‘oeuvre’ van den meester.
3) Zie mijn opstel ‘Muziek en Chauvinisme’ (Onze Eeuw, 1911).
4) Auber's *Manon* is van 1855. Alleen het lachlied daaruit, door Carlotta Patti op concerten gezongen, is gebleven. Charles Dickens noemde het 't eenige werkelijke lachlied.
5) Onder de directie-Desuiten. De twee hoofdrollen werden gebrekkig vertolkt. Alleen Villefranck (de oude Des Grieux) voldeed aan de eischen.
6) Naar de beschrijving van ooggetuigen, moet Massenet bij het instudeeren zijner werken sterk hebben doen denken aan V. Sardou, maar was hij niet zoo driftig. Er zijn ook overigens punten van overeenkomst tusschen beide meesters. Beiden waren inderdaad ‘meesters’ op hun gebied in kennis en techniek. Maar het werk van Sardou is veel meer ‘en façade’ dan dat van Massenet, en Sardou bracht geen eigenlijke ‘note nouvelle,’ of het moest zijn met de aankleeding van sommige zijner stukken.

handigheid in het afschepen van lastig-vragende artisten met nietszeggende complimentjes. In 1888 bracht hij zelf een Manon mede, de jonge, schoone en stembegaafde Amerikaansche Sibyl Sanderson, die onder den naam Ada Palmer bij ons de eerste schreden op het tooneel zette. Zij had Adrien Barbe tot partner, terwijl Villefranck de vaderrol behouden had. Men kan gerust zeggen, dat onze residentie eerst toen werkelijk *Manon* te zien en te hooren kreeg. Massenet leidde zelf het orkest en twee dagen later (4 Febr. 1888) de eerste opvoering van *Le Cid*. Het was bij die gelegenheid, dat hem door een comité van vereerders, met den toenmal igen burgemeester Patijn aan het hoofd, een herinneringsmedaille werd aangeboden. Bij dezelfde gelegenheid kwam het in de acte van het kamp, waar Don Rodrigue den Heilige Jacques de Compostella aanroept, tot een reddeloos 'Durcheinander.' Massenet klopte af en liet het tooneel van voren af aan beginnen. Hij dirigeerde nog een tweede opvoering van *Le Cid* (ook een te Rotterdam) en verder nog twee opvoeringen van *Manon*, met medewerking van Ada Palmer, die tusschen beiden nog in een Concert-Diligentia optrad (met Johannes Wolff). Sedert dien heeft *Manon* op ons repertoire voorgoed haar plaats, niet aldus *Le Cid* (waarvan de bezetting niet haalde bij die van *Manon*). En sedert dien bleven de directies der Fransche Opera niet in gebreke ons met andere werken van Massenet in kennis te brengen.[1] *Hêrodiade*, het oratorium *Marie-Magdeleine*, *Le Mage*, *Werther*, *La Navarraise*, *Sapho*, *Thaïs*, *Cendrillon*, *Le Jongleur de Notre-Dame*, *Grisélidis* en (het laatst) *Don Quichotte* verschenen in onzen koninklijken schouwburg. Stellig hadde men, in het belang van den componist zelf, beter gedaan niet zooveel achtereen van Massenet te geven (de keuze van noviteiten wordt - men weet het - niet altijd bepaald door beweegredenen op de kunst alleen steunend) en opera's als *Le Mage* en *Cendrillon*, ja zelfs als *Sapho* en *Grisélidis* konden ook geen blijvende verrijking van het repertoire beduiden. Zoo deed men aan de reputatie van Massenet bij ons meer kwaad dan goed.

1) Laat ik hier even aanstippen, dat de Opera-De Groot indertijd Massenet's *Don César de Bazan* opvoerde, met Albers, toen aan het begin zijner loopbaan, in de titelrol.

Een groot deel der critiek wendde zich van hem af en het werd een beetje gewoonte te vergeten, hoeveel schoons de meester reeds in vroegere werken had gebracht. Een altijd sluimerende, kwalijk verborgen antipathie tegen de Fransche Opera, die zich 'tant bien que mal' ondanks de geweldige concurrentie had weten staande te houden, speelde hierbij ook een rol en behalve *Louise* vond van hetgeen uit Parijs kwam doorgaans niets genade.

Dat ook Massenet's *Le Jongleur de Notre-Dame* door die anti-Fransche strooming onder de verdrukking kwam en na een paar opvoeringen van het programma verdween, heeft mij indertijd zeer verbaasd, ja met wrevel vervuld. Men werpe mij niet tegen, dat meesterwerken over alle oppositie zegevieren. Ja zeker, mits men ze daartoe in de gelegenheid stelt. Door den aard der stof, een eenvoudige middeneeuwsche legende, zonder vertoon, zonder eenige amoureuse verwikkeling (het stuk bevat geen vrouwenrol), richtte *Le Jongleur* zich uit den aard der zaak tot een meer ontwikkeld publiek, niet tot de massa. Misschien ware deze toch ten slotte gewonnen geworden, indien de directie had volgehouden en aan het niet den geheelen avond vullend werkje een andere kleine opera had toegevoegd. Dit geschiedde echter niet. Ontmoedigd door de eerste kleine recettes en door sommige ongunstige beoordeelingen, voerde de directie *Le Jongleur* van het repertoire af en het is te vreezen, dat men hem hier nooit weer zal te zien krijgen.

Want, naar verluidde - en het is niet tegengesproken - kreeg de directie een wenk om voortaan niet alleen *Hérodiade*, maar ook *Le Jongleur* niet meer te vertoonen.[1)] Het ligt niet op mijn weg hier de vraag te behandelen in hoever een dergelijke inmenging gewenscht of nuttig kan worden geacht. Waar het een opera als *Hérodiade* gold, die reeds jaren lang bij ons was vertoond, zou het misschien beter zijn geweest deze opera verder aan haar lot over te laten. Zeker zal ik niet treuren, zoo ik *Hérodiade* nooit weer zie, ondanks de groote en talrijke schoonheden dezer weelderige partituur, want het libretto is inderdaad belachelijk, erbarmelijk, ergerlijk, uit een historisch en een aesthetisch oogpunt.[2)]

1) *Hérodiade* werd nog een paar jaren geleden te Amsterdam opgevoerd, maar niet hier
2) De tekst was oorspronkelijk van den Italiaan Zanardini (*Hérodiade* was door Ricordi voor Milaan besteld). Milliet en Grémont werkten dien in het Fransch om. Saint-Saëns, toenmaals criticus van de 'Voltaire,' stak er als volgt den draak mee: 'A moi Regnault!, à moi Flaubert!, à moi vous tous qui vous-êtes épris de ce type étrange de puberté lascive et d'inconsciente cruauté qui a nom Salomé, fleur du mal éclose dans l'ombre du temple, énigmatique et fascinatrice! Venez et expliquez-moi, vous, les génies, expliquez-moi comment Salomé s'est changée en Marie-Magdeleine! Ou plutôt, ne m'expliquez rien, je ne chercherai pas à comprendre, et je ne m'occuperai pas des étrangetés d'un poême qui échappe à ma faible raison.'

Maar *Le Jongleur* is een ander geval. Hier is een echt poëtisch onderwerp (Anatole France maakte een novelle van de legende uit Auvergne en Maurice Léna putte hieruit zijn tekst) met groote fijnheid en ernst muzikaal behandeld. *Le Jongleur* is een naïef en rein kunstwerk en het zou te betreuren zijn zoo het de residentie voor goed werd onthouden. Het Hoofd van den Staat kan onmogelijk alles uit eigen aanschouwing leeren kennen en moet zich wel, in zaken van ondergeschikt belang, op de voorlichting van anderen verlaten. Dat die tot het weren van *Le Jongleur* leidde is jammer en het is niet om gelijk te hebben tegenover hen, die in ons land uit de hoogte over dit werkje oordeelden, maar met het oog op bovengenoemde, door niets gerechtvaardigde verbanning, dat ik den lezer, die er meer van weten wil, verwijs naar een opstel in 'Aus dem Musikleben der Gegenwart'[1] van dr. Leopold Schmidt, een Duitsche autoriteit, die men wel niet van Massenet-aanbidding zal beschuldigen. Hij zal daaruit zien hoe hoog deze bezadigde criticus over *Le Jongleur* denkt.

Nog bij een andere gelegenheid bleek men in ons land in billijke waardeering van Massenet tekort te schieten. Dat was toen Puccini's *Manon* in het Italiaansch, en later ook in het Fransch werd vertoond. Een vergelijking met de Fransche *Manon* lag voor de hand, hoewel de Italiaansche librettisten alles hadden gedaan wat zij konden om die uit den weg te gaan. Zij hadden aangedurfd, wat Meilhac en Gille hadden vermeden: een acte ten huize van Manon's 'entreteneur' G. en de acte waarin Manon als 'prostituée' te Le Hâvre naar Amerika wordt ingescheept. Daarentegen lieten zij zich het tafereel in St. Sulpice ontgaan, zeker opzettelijk omdat dat van de opera van Massenet het hoogtepunt was geworden. Bij Massenet sterft de heldin al op den weg naar Le Hâvre. Bij Puccini is de stervensscene door het decors roerender: een troosteloos verlaten oord in Louisiana, waar de wanhopige Des Grieux te vergeefs naar een droppel water zoekt voor zijn rampzalige vriendin. En de muziek van den Italiaan is hier ook bewogener dan die van den Franschman (deze laatste, misschien meer in overeenstemming met het karakter der heldin, staat

1) Berlijn. 1909. Blz. 126-129.

op zich zelf zeer hoog. Maar het kan, al ontbreekt het bij Puccini niet aan mooie momenten, geen oogenblik twijfelachtig zijn dat de Fransche partituur het in rijkdom aan vinding en kleur, in afwisseling, in gratie verre van de Italiaansche wint. Bij ons evenwel werd Puccini's werk met buitengewone warmte geprezen ten koste van dat van Massenet. De beide *Manons* zouden, juist omdat de librettos zoo sterk van elkander afwijken, heel wel naast elkaar kunnen voortleven, maar reeds schijnt de tijd uitspraak te hebben gedaan. De *Otello* van Verdi verdrong die van Rossini, zijn *Ballo in maschera* die van Auber, maar de *Manon* van Puccini heeft die van Massenet evenmin kunnen verdringen als Verdi's *Falstaff* Nicolai's *Lustigen Weiber* en zij is zelfs in Puccini's vaderland geen repertoire-opera geworden. Hierbij dient men, om billijk te zijn, in het oog te houden, dat in 1893 Puccini nog niet de techniek had, die hem bij zijn *Vie de Bohème*, *Tosca* en *Butterfly* ten dienste stond.

Na *Le Cid* is Massenet niet meer in ons midden geweest[1]. Er was nog een paar malen sprake van hem uit te noodigen, maar er kwam niets van. Trouwens, Massenet, die vroeger veel had gereisd voor het instudeeren en dirigeeren van zijn opera's (naar Italië, Oostenrijk, België, Hamburg enz.), werd langzamerhand hokvaster, alleen ging hij elken winter naar het Zuiden. Ik geloof dat die vroegere vele reizen en de verhalen over zijn triumfen er toe bijgedragen hebben de wereld van Massenet een indruk te geven, die zich met de feiten niet dekt. Men was geneigd hem zich voor te stellen, als den eeuwigen ‘jeune homme’ uithangend, ‘tiré à quatre épingles’, geparfumeerd, met een roos in het knoopsgat, de held van Parijsche salons, door schoone vrouwen omfladderd, vermaken najagend. In de werkelijkheid was Massenet geheel anders. Hij ging eenvoudig gekleed en had niets van een veroveraar. Hij ontving de velen, die hem dagelijks tusschen 3 en 5 bij zijn uitgever Hartmann wisten te zullen vinden, in een hoogst sober gemeubeld vertrek. Er was in zijn optreden niets van de hoogheid van iemand die de lakens uitdeelde en reeds jong het

1) Ook Ada Palmer - Sibyl Sanderson niet. Zij creëerde in 1889 te Parijs Massenet's *Esclarmonde* waarin zij o.a. door haar hooge toonen sensatie wekte (men sprak toen van Eiffel-noten). Saint-Saëns componeerde voor haar zijn *Phryné* (1893) en Massenet zijn *Thaïs* (1894). Zij stierf reeds op 38-jarigen leeftijd, kort nadat zij weduwe was geworden van Antonio Terry.

hoogste had bereikt. Ook niets van de quasi-bescheidenheid waarmee dezulken zich vaak te vergeefs omhullen. Opera-directeuren en orkest-dirigenten, zangers en zangeressen, die steun en raad, voorspraak en aanbeveling kwamen vragen, voor allen had hij een vriendelijk woord, allen hoorde hij beleefd aan; hij was steeds bereid te helpen als hij kon en als hij hielp deed hij het aanstonds. Die uren bij zijn uitgever vormden zijn voornaamste uitgang als hij te Parijs was. Hij bezocht zelden den schouwburg, zelfs niet wanneer er een première van hem was; ging vroeg naar bed, stond heel vroeg op en zette zich dan dadelijk aan het werk. Ik vroeg hem eens hoe hij in 's hemels naam, bij al hetgeen hij componeerde en te doen had, tijd kon vinden om de soirées te bezoeken die in de groote wereld te Parijs werden gegeven en waar hij volgens 'Figaro', of 'Gaulois', of 'Gil Blas' was opgemerkt. Hij antwoordde dat hij wel heel dikwijls genoodigd werd, maar dat hij niet dan bij uitzondering ging. En als de lijst der genoodigden maar in de courant verscheen dan was iedereen tevreden, voegde hij er schertsend bij. Massenet, die bij zijn teraardebestelling heel Parijs, met militaire muziek[1)] en bloemen, met al den praal der grooten had kunnen hebben, verkoos zonder eenig vertoon in de grootste intimiteit, in het stille Egreville te worden begraven. En wie de 'Pensées posthumes' uit zijn 'Souvenirs' leest[2)] zal de overtuiging bekomen, dat deze man van al het aardsche los was, behalve van zijn familie en van de natuur.

Massenet was iemand van middelbare lengte: hij ging al vroeg een beetje gebogen, maar bleef er lang jong uitzien. Hij had een fijn profiel, vriendelijke levendige oogen en een zeer aangename stem. Zelden heb ik beminnelijker mensch ontmoet. 'Il vous jeta le lasso', las ik ergens over hem. Inderdaad, er ging van hem een bekoring uit, waaraan men niet kon ontkomen. Met zijn blik, zijn stem en gebaar nam hij iedereen voor zich in. Dat het eeuwig vrouwelijke, dat zulk een hoofdrol in zijn werken speelt (ongeveer de helft heeft een vrouwennaam tot titel), ook in zijn leven een voorname rol heeft gespeeld, is dikwijls verteld en is ook niet onwaarschijnlijk, wanneer men bedenkt met hoeveel tooneelsirenes de muziek hem samen bracht. Maar ik kan mij niet her-

1) Hij was groot-officier van het Legioen van Eer.
2) Ik ontving die te laat om er nog uit te kunnen putten voor dit opstel.

inneren, dat ‘de adem van het schandaal’ ooit over hem is heengegaan. Hij had zich al vroeg verloofd met Mlle de Sainte-Marie, die hij in 1865 leerde kennen te Rome, waar zij bij Liszt studeerde. De moeder der jonge dame gaf muziekavonden en daar speelde Massenet met Liszt en Sgambati. Toen Liszt er over dacht priester te worden en hij Mlle de Sainte-Marie niet verder kon onderwijzen, ried hij haar zich onder leiding van Massenet te stellen, die aan het Parijsche Conservatorium ook een eersten prijs voor pianospel had behaald[1]. De jonge dame wordt als ‘délicieuse’ en ‘adorable’ geschilderd. Massenet was al spoedig tot over de ooren verliefd en vroeg haar ten huwelijk. De voorzichtige mama wilde echter niet dadelijk haar toestemming geven, want Massenet had zijn naam nog te maken. Het volgend jaar echter liet zij zich overhalen, het huwelijk werd voltrokken en dit huwelijk uit liefde was een zeer gelukkig huwelijk.

Massenet was zeer bevriend met Delibes en Bizet. Hij nam, toen Guiraud, die Delibes' nagelaten opera *Kassya* zou voltooien, stierf, die ondankbare taak over en besteedde daaraan vijf volle maanden. Bizet droeg hem zijn ouverture *Patrie*! op en toen Colonne in zijn eerste concert in 1875 den overleden Bizet wilde herdenken, componeerde Massenet een *Lamento* voor orkest voor die gelegenheid. Hij was mild in zijn oordeel over anderen, volgens sommigen zelfs te mild. Nooit brak hij iemand af en hij sprak vol bewondering over werken als *Pelléas et Mêlisande* van Debussy, of *Ariane ét Barbe-Bleue* van Paul Dukas, hoewel hij vèr daarvan af stond. Volgens Imbert was hij in zijn hart jaloersch wanneer anderen succes hadden en ging het hem als Méhul, den componist van *Joseph*, die eens zeide: ‘Ik geloof niet dat ik nijdig ben en toch doet het succes van anderen mij pijn; ik beken dat, om door die bekentenis er voor te boeten’. Maar zoo Massenet anderen benijdde, hij wist het althans in het openbaar uitstekend te verbergen. En hij was ook veel te verstandig om zich bloot te geven. Toen de directie van ‘Le Journal’ in 1894 een rondvraag over de muzikale beweging deed bij verschillende componisten, antwoordde Massenet: ‘Indien u mij een melodie vroegt, zou ik mijn best doen u te bevredigen. Maar tot het artikel dat

1) Massenet schreef verschillende stukken voor klavier. Men zegt dat ze aan Chopin en Stephen Heller doen denken.

u verlangt ben ik niet in staat. En dan: het is voor een toonkunstenaar, die nog in het gevecht staat, geen geringe taak het muzikale tijdperk te beoordeelen waarin hij strijdt. ‘J'aurais vraiment mauvaise grâce à ne pas trouver admirables tous mes confrères et ne pas les couvrir de fleurs’.

Hij was vol geestdrift voor Wagner. De Wyzewa, die toevallig in Augustus 1888 te Bayreuth bij een *Parsifal*-opvoering naast Massenet kwam te zitten, vertelt: ‘Hij trilde als iemand die koorts heeft, hij hijgde naar adem, zijn oogen fonkelden in het donker. En toen de voorstelling was afgeloopen hoorde ik hem tot iemand in den gang van den schouwburg zeggen: ‘Ah! qu'il me tarde de rentrer à Paris pour brûler mon Werther!’ Natuurlijk zegt men zulke dingen in opgewondenheid en bedenkt zich tweemaal, alvorens ze te doen (het zou jammer zijn geweest, indien *Werther* in de vlammen ware opgegaan.) En Massenet moet zich eens in een salon ook in dien zin hebben uitgelaten. Daar meende men den Franschen meester pleizier te doen door tegen Wagner los te trekken. Massenet richtte zich tot een der aanwezigen en zeide: ‘U zult dat begrijpen, u die van Bayreuth komt: Wagner's macht is zoo groot[1)] dat, wanneer men een zijner werken heeft gehoord, men zweert niets meer te zullen componeeren... en later - liet hij er met een zucht op volgen - vergeet men een beetje en men begint weer opnieuw’.

Massenet is tot het laatst altijd weer op nieuw begonnen. Er waren altijd een aantal onderwerpen waarvoor hij zich interesseerde en men kan ook niet zeggen dat zijn scheppende kracht met de jaren merkbaar afnam, getuige *Don Quichotte* (1910). Hij gunde zich echter al minder en minder den tijd zich te concentreeren en stapelde de eene partituur op de andere - misschien wel juist omdat hij besefte dat hij niet meer de vroegere macht had over het publiek. Van 1899 tot 1912 schreef hij 12 opera's en een ballet (hierbij meegerekend de posthume *Panurge*, *Cléopâtre* en *Amadis* die hij voltooid naliet). Onder zooveel koren mòest wel zeer veel kaf loopen. Zijn vrienden zagen dat met

1) Er werd eens over *Esclarmonde* gesproken in tegenwoordigheid van Ernest Reyer en men herinnerde aan een uitroep van Massenet: “Wagner, prodigieux génie! Je m'estimerais heureux d'arriver à sa cheville”. En Reyer sprak heel ernstig en met overtuiging: “Mais il y arrive, il y arrive!”

bekommering, zijn vijanden en collega's met leedvermaak en reeds in 1893 had Reyer met zijn vruchtbaarheid den draak gestoken[1].

Arme lieve meester! Men waande u gelukkig. Alles was u meegeloopen. Ge waart op uw 34e gedecoreerd, op uw 36e lid van het 'Institut' (daarmede nog Halévy achter zich latend, die eerst op zijn 37e in dat Genootschap werd opgenomen[2]. Ge hadt de wereld met uw opera's, de salons en de huiskamers met uw liederen veroverd. Maar sedert heel wat jaren reeds hadden de ooren geleerd gretig te luisteren naar de wijzen van anderen. Ge zaagt van uwe grootere werken bij de Groote Opera te Parijs *Le Roi de Lahore* en *Le Mage* in vergetelheid geraakt; *Ariane* en *Bacchus* daar slechts kort in leven gebleven, terwijl een reprise van *Le Cid* in het vorige jaar weinig indruk maakte[3]. En dacht ge aan de 'Opéra-Comique', dan zaagt ge ook daar vele uwer werken in het gedrang (*Sapho*, *Cendrillon*, *Grisélidis*, *Chérubin*, *Thérèse)*. Ik vrees dat wanneer ge in het rustige Egreville over het lot uwer geesteskinderen hebt loopen piekeren, het u dikwijls alles behalve vroolijk te moede zal zijn geweest!

Wat is moest zijn. Deze zoo schitterend begonnen en lang schitterend gebleven loopbaan is een beetje omfloersd geëindigd en de oogst der latere jaren heeft een zware schaduw geworpen op die uit een vroegere periode. Een groot deel van het 'oeuvre' van Massenet is ten doode opgeschreven, een deel er van is nu reeds onherroepelijk verloren. Toch is met Massenet een groot man heengegaan. Zelfs in zijn zwakkere werken komen heerlijke bladzijden voor. Met een opera die valt of niet blijft gaan vaak schatten te gronde. Hoeveel schoons is er niet bedolven van

1) Met het volgend gedichtje:

> *Le Mage* est loin, *Werther* est proche,
> Et déjà *Thaïs* est sous roche,
> Admirable fécondité!...
> Moi, voilà dix ans que je pioche
> Sur *le Capucin enchanté!*

(Deze titel kwam zoo in het rym te pas.)
Welk een verschil met Puccini! Tusschen twee opera's van hem verloopen doorgaans drie jaren.

2) Toen Ambroise Thomas stierf werd aan Massenet het directoraat van het Conservatorium aangeboden, maar hij bedankte.

3) *Thaïs* heeft zich tot dus verre bij de Groote Opera gehandhaafd, hoewel men daaraan in den beginne geen lang leven had voorspeld. Ik wil hier even aanstippen, dat het bij werken als die van Massenet in hooge mate aankomt op den dirigent, op zijn talent van nuanceeren. *Thaïs* en *Sapho* hebben bij ons eerst bijval behaald toen Paul Bastide, die volkomen in den stijl van Massenet is doorgedrongen, den staf zwaaide.

Spontini en Cherubini, van Rossini en Verdi, van Méhul, Boiëldieu, Auber, Gounod! En over hoeveel schoons van Massenet zal het stof zich verzamelen, wanneer bv. *Sapho, Hérodiade* en *Thaïs* voorgoed verdwijnen. Is het tooneel waarin Sapho Jean bij zijn ouders komt zoeken niet prachtig en het voorspel van het laatste tafereel niet als in tranen gedrenkt? Hoe meesterlijk is in *Hérodiade* (1e acte) in het trio van Herodes, Herodias en Jean de ontzetting van het echtpaar uitgedrukt, hoe waar het smachtend verlangen in Herodes' solo 'Salomé!', hoe mooi - en eenvoudig - is het verhoor van Jean weergegeven. Men noeme de 'Méditation' uit *Thaïs* zoet en spotte er mee gelijk men indertijd met die van Gounod (op het eerste preludium van Bach) heeft gespot, maar bekenne dat deze welluidende, 'einschmeichlende' melodie, meesterlijk voor de viool geschreven en geinstrumenteerd, het 'm altijd en overal 'doet' en dat het niet zoo heel gemakkelijk is het den componist na te doen (wat maar gelukkig is ook!) Ik zou zoo kunnen voortgaan en nog op menig juweeltje wijzen in *Grisélidis* (die ik te Brussel zag), in *Le Mage* (slot 1e acte), in *Cendrillon*, in *Esclarmonde* (die ik te Parijs zag en waarover de akten nog niet gesloten zijn, meen ik[1]. Maar waartoe? Heeft Massenet zich niet met eenige liederen en orkeststukken, de muziek bij *Les Erinnyes* (op zich zelf beschouwd, want het treurspel van Leconte de Lisle had stellig een krachtiger muzikale hand gevorderd), met zijn *Marie-Magdeleine*, dat als model van een bijbelsch drama[2] kan worden beschouwd, met *Manon* en *Werther*, met *Le Jongleur* en *La Navarraise* een grootsch monument gesticht?

Een groot man noemde ik Massenet. Hij had de vruchtbaarheid van de grooten, ook hun wijze van concipiëeren en werken. Hij bediende zich bij het componeeren nimmer van een klavier, dacht soms een paar jaren na over een opera, en schreef dan in dien tijd geen noot er van op. 'J'emmagasine tout dans ma tête, composant sans cesse, en *parlant*, en *dînant*, au théâtre, en voiture,

1) *Esclarmonde* is ook te Brussel opgevoerd (met Mlle. de Nuovina in de titelrol). Het is vreemd dat de Groote Opera te Parijs er nooit aan gedacht heeft dàt werk te annexeeren.

2) Massenet had een vrome moeder, tevens zeer muzikaal en artistiek aangelegd; zij was de dochter van den markies de Marancour en de tweede vrouw van den ouden Massenet - de eerste was een Duitsche van geboorte geweest. Van haar had Massenet den zin voor het mystieke, dien men zoowel in zijn laatste als in zijn eerste, in zijn profane als in zijn quasi gewijde werken dikwijls kon erkennen. Octave Fouque noemde Massenet op het punt van godsdienst, een door David Strauss en Renan beïnvloed 'dilettant'.

en chemin de fer,' aldus heeft hij zelf verteld. 'Mais je fais la plus grande partie de mon travail mental, en me promenant de long en large dans ma chambre à coucher, qui est mon lieu d'étude favori.' En dan verder: 'Puis, lorsque j'ai bien mon oeuvre en tête, je pars pour la campagne et c'est là que je *l'écris*. Ma plume court sur le papier de douze à quinze heures par jour d'une seule traite et sans corrections d'aucune sorte[1)]..... Je mets une telle ardeur à ma besogne que je ne bougerais pas de ma table, si ma femme ni me forçait littéralement à la quitter et à faire une promenade de deux heures, indispensable à ma santé.'

Hij had met de grooten nog de oorspronkelijkheid gemeen. Toen *Le Cid* te Weenen werd opgevoerd mocht wel een grappenmaker zeggen, dat een 'Masse nit' van hem was; het is waar dat hij in den beginne aan Gounod deed denken, in de groote ensembles zijner opera's een beetje op Verdi steunde en in navolging van Wagner in *Werther* het orkest voortdurend aan het woord liet, daarin zijn hoofdmotieven verwerkend.[2)] Maar dat hij een persoonlijkheid was, een zeer karakteristieke zelfs, is ook door zijn tegenstanders nooit betwist: 'Il a possédé plusieurs des dons les plus précieux que puissent faire les bonnes fées,' schreef Pierre Lalo na zijn dood: 'le savoir sans l'effort, l'adresse subtile et brillante, la grâce souple, caressante, amoureuse, et cette chose rare entre toutes: l'originalité de la mélodie, le tour personnel des idées musicales.'

'Une melodie de Massenet se reconnait entre mille,' aldus Bruneau, toen de meester was gestorven. 'Elle a une sensibilité pénétrante, une sensualité troublante, une grâce souple qui lui appartiennent absolument en propre et qui traduisent de fidèle manière le tempérament de son auteur.[3)]

1) Men zie hierboven, wat ik van *Werther* schreef, toen ik de partituur hier in manuscript zag.
2) In *Manon* had hij consequent het orkest als begeleiding gebruikt bij den gesproken dialoog (wat anderen vóór hem reeds nu en dan hadden gedaan). Vermogen de vertolkers hun spreekstem goed aan te passen bij den klank der instrumenten, dan kan hiertegen geen ernstig bezwaar worden aangevoerd. Ongemeen effectvol is het weemoedig gesprek van Manon met den ouden Des Grieux, door de luchtige ballet-muziek in de verte begeleid, en bijna onmerkbaar is de overgang van het gesproken tot het gezongen woord.
3) Het was, zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, de Belgische nachtegaal Dyna Beumer (later gehuwd met J. Lecocq), die hier het eerst liederen van Massenet zong (in een concert in den schouwburg); ik herinner mij nog een, dat begon met: 'Les Coccinelles,' een teeder, bijna recitatievisch gezang slechts hier en daar door een accoord gescandeerd. Ja, dat was wel een nieuw, een zeer bizonder geluid, waarvoor de aandacht werd gevraagd!

In de behandeling van het orkest legde Massenet een verbazende vaardigheid aan den dag en ook aan zijn orkestratie herkent men hem al heel spoedig. Hij was een muzikaal colorist van den eersten rang en in alle stemmingen op zijn gemak. Aan op zich zelf weinig belangrijke invallen wist hij door vernuftige combinaties van instrumenten en harmonische trouvailles waarde te verleenen. Hij legde vaak 'wat dik op,' maar zoowel daar, waar hij alle machten van het orkest ontketende als in momenten van beperking, was zijn muziek altijd helder, bevattelijk... en beknopt. Hij was vooral een virtuoos als 'peintre de l'amour.' Zelfs zijn vijanden geven toe dat hij een eigen taal, een eigen atmosfeer wist te scheppen voor tooneelen van zinnelijke liefde. 'Massenet a su parler aux sens de la femme et troubler celles-là, qu'avant lui aucun musicien n'était parvenu à émouvoir', schreef G. Servières in 1896 en van het groote liefdeduo uit *Esclarmonde*: dat het is 'd'une intensité de langueur sensuelle, de volupté pâmée qui n'a jamais été dépassée.' Onder vele duo's in Massenet's werken, kunnen bijv. die van *Hérodiade* (1e acte) en *Manon* (3e acte) als voorbeelden gelden in een niet legendaire sfeer, terwijl hij tevens bewees in *Werther* reiner passie zeldzaam roerend en teeder te kunnen verklanken.

Werther stel ik voor mij bovenaan in het 'oeuvre' van Massenet. *Manon* is door het onderwerp behaaglijker en men begrijpt dat Carvalho, indertijd directeur van de Parijsche 'Opéra-Comique,' tegen het libretto van *Werther* opzag als te treurig en eentonig. Inderdaad heeft Massenet den klip der eentonigheid niet geheel kunnen ontgaan; Albert is ook muzikaal zwaar op de hand, en Sophie's vroolijkheid lijkt een beetje gewild. Maar de partituur van *Werther* staat als geheel hooger dan die van *Manon*, waarin meesterlijke gedeelten door ruwe of banale episoden worden gescheiden. Op bewonderenswaardige wijze heeft Massenet in *Werther* de stemming weten te treffen en vast te houden. Zijn Werther en Charlotte zijn veel meer Duitsch dan Gounod's Faust en Marguerite en toch zijn zij echt Fransch gebleven; zij paren Duitsch sentiment aan Fransche gratie. En hadde Massenet niets anders geschreven dan de slotscene der 1e acte van *Werther*, het zoogenaamd duo 'du clair de lune,' muziek als het ware geweven uit bloemengeuren, zuchten en manestralen, deze componist zou tot de uitverkorenen behooren te worden gerekend.

Het is jammer dat Massenet zich dikwijls waagde aan tragische onderwerpen, die een forscher, geweldiger temperament eischten.[1)] Waar hij zich tot het meer intieme genre bepaalde, dat beter paste bij zijn in de eerste plaats beminnelijk en bevallig talent, daar heeft hij onvergelijkelijke dingen gedaan, nieuwe snaren doen trillen en het uitdrukkingsvermogen der muziek aanmerkelijk uitgebreid. Wat Auber was voor de eerste helft der 19e eeuw, dat was Massenet voor de tweede helft dier eeuw en in ruimer zin: de meest representatieve Franschman op opera-gebied.

NASCHRIFT. Uit de ‘Souvenirs’ van Massenet blijkt, dat hij Bazin's cursus volgde, maar dien na één maand verliet, wegens ‘la forme dure et peu aimable’ van het onderwijs (vergelijk blz. 460).

1) *La Navarraise* gelukte hem. De uitzondering bevestigt den regel en.... *La Navarraise* heeft slechts één acte.

[Mededeling]

Zooals wij in Dec. 1910 twee stukken, van Daan v.d. Zee en Gustaaf Vermeersch, *tezamen* plaatsten, om de toevallige gelijkenis, nemen wij thans tegelijkertijd op de schetsen van Richard Savels en H.H.J. Maas, waarin eveneens een onwillekeurige overeenkomst te bespeuren valt.

Red.

De burgemeester *(Proeve eener ernstige karakteristiek)* door Richard Savels.

De burgemeester voelde zich nog altijd onbehagelijk in zijne ledematen, waarin een brandend gevoel gloeide door den slapeloozen nacht, dien hij had doorgebracht in zijn bed, zich heen en weer werpend, nu eens liggend op zijne rechterzijde, dan op zijne linkerzijde, stootend en stampend met de voeten tegen de planken van het houten ledikant, dan weer met zijn vingeren knijpend op jeukende plekken van zijn rusteloos lichaam. Hij was toen maar vroeg opgestaan en gaan wandelen door de velden, die het dorp omringden en waaruit slechts een paar dagen te voren de laatste haver was weggevoerd naar de schuren en die nu kaal stonden met stoppels en jong opgroeiende klaver, geflankeerd hier en daar met de vettige malsche bladen der bieten en de kantige en lagere der knollen.

In zijn bed bij het eerste grijzende morgenlicht, nog vóór de opkomst van de zon had hij lang gezocht naar de vloo, die hem den slaap had ontnomen en die hij niet had kunnen vinden. Hij had de lakens in het bed doorzocht, maar er was niets te zien. Hij begon nu zich af te vragen, hoe hij die zou hebben opgedaan. Zijn hond had er nooit, en nooit, voor zoo ver hij wist, had die hem eene afgestaan. Maar daar was gisteren op de gemeentesecretarie eene vrouw uit het volk gekomen, eene vreemde arbeidster en die was zoo dicht bij komen staan, toen zij hem om een papier vroeg, dat zij het moest gedaan hebben: daar was geen twijfel aan. Wat had die vuile vrouw ook zoo dicht

bij hem te komen, bij hem den deftigen burgemeester, die toch al menigmaal met een jonkheer, ja met een baron aan tafel had gezeten? Hij was wel een boer geweest als jongen, maar nu was hij toch werkelijk de burgemeester, al was het dan ook maar die van een klein dorp, een burgemeester van boeren, werkluidjes was hij, ja dat was waar, maar hij was de uitverkorene der koningin, de plaatsvervuller van den commissaris des konings der provincie, die toch ook maar een burgemeester in het groot was, niet waar? Had hij niet onlangs in den verkiezingsstrijd van uit zijn raam den candidaat, een deftigen jonkheer naar binnen gewenkt, toen deze passeerde en was die niet gekomen gedienstig op zijn wenk, op den wenk van zijne koninklijke hand? En ging het dan aan, dat eene eenvoudige, arme vrouw zoo familiaar met hem durfde komen spreken? Nou, nou, dat was toch al te veel gevergd van zijne hooge waardigheid. Daar mocht niets aan afgaan van die waardigheid. Daarom kon hij ook niet op een fiets gaan rijden, dat paste niet voor een burgemeester, voor het opperhoofd eener gemeente, die toch dezelfde macht had daarin als de burgemeester van Amsterdam in de zijne, ja, meer!

Burgemeester Jan Gijs Smiecht van der Ganf zat alleen op de secretarie van het gemeentehuis voor de groene tafel in een grooten leuningstoel met rood leer overtrokken. Die leuningstoel had hij extra besteld bij den eersten meubelmaker van de naburige stad op kosten der gemeente, terwijl de stoelen der wethouders slechts de helft mochten kosten van den zijnen, had hij er bij den meubelmaker op aangedrongen, dat hij zeer kostbaar en deftig zou wezen, zoo dat hij best kon dienen voor den burgemeester van den Haag of van Amsterdam. De winkelier, die al gauw zag, dat hij een man voor zich had, die niet bizonder veel verstand had van meubels, had hem er toen een aangeboden, dien hij zeide met het fijnste mammouth-leder overtrokken te zijn, van een mammouth in Siberië onder het ijs gevonden, en het hout, zeide hij, dat was van eene tot nog toe onbekende soort uit Australië. ‘Dat is een werelddeel’ had de burgemeester gezegd, bang dat iemand zijn ontwikkeling in twijfel zou kunnen trekken. Zeker, zeker had de meubelmaker gezegd, een werelddeel zoo groot als heel Nederland. De kooper was ten zeerste

voldaan en de woorden ‘mammouth’ en ‘Australië’ klonken nog lang na in zijn hoofd, toen hij des avonds thuis was. Hij was in zijn schik, want voortaan zou de kostbare leuningstoel zijn aanzien verhoogen op de zittingen van den raad; de eerbied der boeren en werklieden zou toenemen onder de bevolking. Van uit dien stoel zou hij alles kunnen doen met hen, wat hij wou. Hij zou ze te pakken hebben, als het moest en zijn assuranties, waarvan hij agent was, zouden florisseeren en hem veel geld inbrengen, dat hij zoo hoog noodig had. Want zeide hij niet zelf, al deed hij het niet, dat hij zich in de naburige stad nu en dan zoo een portie oesters met champagne veroorloofde, dat een gewone restauratie waar bier werd gedronken hem te min was en hij alleen in fijne gelegenheden ging, waar mooi damast onder zijn schuimenden beker Cliquot zich spreidde, waarin jachtavonturen kunstig geweven hem aan de nobele passie der jacht herinnerden?

Jan Gijs Smiecht van der Ganf zat in zijn stoel en terwijl hij eenige papieren doorliep, rookte hij eene lange cigaar, die hij zei van Hajenius te bestellen, omdat deze de beste cigaren had van heel Nederland. Het was, zoo zeide hij dan ook, niet meer dan billijk dat hij Jan Gijs, de groote Jan Gijs onder de burgemeesters de beste cigaren rookte en niets wilde te doen hebben met den knasters, dien de boeren en werklui rookten. Nu en dan, wanneer hem een gedachte te binnen schoot, waarmede hij den een en ander kon pakken, draaide hij zijn gezicht naar de zoldering en blies langzaam den rook naar boven in een heel fijn kolonnetje met vooruitgestoken lippen. Zijn zwarte jachthond lag te slapen in een hoek en somtijds keek hij er eens naar uit behoefte van afleiding. Ook viel zijn blik beurtelings op eene geel doorrookte kaart van Nederland en dikwijls dacht hij: als ik eens al die steden en dorpen kende van het vaderland, wat zou ik de menschen in het café kunnen imponeeren, nog meer dan met het opsommen van wetsartikels, die hij wel niet begreep, maar die hij aan zijn geheugen trachtte in te stampen.

Doch op eens voelde hij weer een beet van een vloo op zijn been en hij zei: ‘Nu krijg ik je toch’. Gauw deed hij zijn broek uit en doorzocht zijn onderbroek, hij was immers alléén en hij had den sleutel der secretarie omgedraaid. Hij zocht, hij zocht.

Daar zag hij ze springen, maar weg was ze. Hij kneep al op de zwarte stippeltjes hier en daar in de broek met zijn zwarte nagels, maar tevergeefs, de vloo was het niet. 'Dat is een mislukte jacht', zei hij in zich zelf en hij trok zijn onderbroek en broek weer aan en hij stampte met den hak van zijn schoen zoodat de hond wakker werd en op hem toekwam, misschien was hij in de meening een geweerschot van zijn meester te hebben gehoord, want hij liep zoekend langs de muren en onder de tafel en de stoelen. 'Ga liggen, Canis', klonk het nu barsch uit den mond van den baas en deze ging weer in de papieren lezen, die voor hem lagen uitgespreid. Maar hij verzon een middel, hij dacht en dacht hoe hij in het vervolg dat gewone volk op een afstand zou kunnen houden, want des morgens vóór twaalf kon iedereen zoo maar binnen komen om papieren te vragen of andere aangiften te doen. Als hij eens liet aanslaan met groote, duidelijke letters, dat ieder die hem wenschte te spreken op een eerbiedigen afstand moest blijven. Die afstand stelde hij vast op één meter, liefst anderhalve, maar hij zou zien, hij wist het nog niet. Hij zou ook laten afkondigen door den veldwachter des Zondags na de hoogmis, dat voortaan vlooien onder schadelijk gedierte moesten worden gerangschikt, volgens eene wet van franschen oorsprong en die hier te lande nooit was afgeschaft, waardoor zij nog altijd rechtskracht had. Dat beweerde hij te hebben vernomen van den advocaat, wien hij steeds de gemeentezaken in handen had gegeven. Het plakaat dat bij zijn goeden vriend den drukker in de naburige stad moest gedrukt worden zou dan luiden: 'Ieder die den burgemeester wenscht te spreken op het gemeentehuis of elders moet zich opstellen op minstens anderhalven meter afstand van zijne Edelachtbare'. Zie zoo, dat was er, dat had moeite gekost. Zoo was het mooi, dat was nu eens een order of ordonnatie door hem uitgevaardigd. Napoleon kon dat niet beter. Hij was Goddank! niet doof en zelf zou hij wel schreeuwen, dat men hem verstond. Wat meer is, zoo had hij de gelegenheid te schreeuwen en barsch te spreken, dat men tegen een dichtbijstaander niet kon doen zonder voor een gek aangezien te worden. Maar hij, Jan Gijs, was om den drommel niet gek, dat zou hij ze wel leeren, dien langen slungel van een pastoor, dien onnoozelen kaplaan, dien brutalen schoolmeester, dien drinkebroer en kwaadspreker van

een koster, dien koordedanser van een harmoniepresident, dien dwazen dichter van de rederijkerskamer: 'Onder Ons'. Hij zou het hun allen laten zien en voelen, dat hij nog altijd was de groote, Jan Gijs Smiecht van der Ganf.

In eens stond hij op. Hij had bedacht, dat het al laat was in den namiddag en hij zijn ordonnantie, zijn bevelschrift nog naar de drukkerij in de stad moest brengen. Dat was nog een uur loopen. Zoodra de hond had gezien, dat zijn baas toebereidselen maakte om weg te gaan, liep hij opgewonden heen en weer. 'Hou je stil', snauwde zijn meester en hij stak het papiertje bij zich, toen hij in zijn zak naast zijn portefeuille nog een ander stukje vond, dat bleek eene rekening te zijn van den kleermaker, een der eersten natuurlijk van de stad. Het was eene reparatie en omdat hij het geld niet bij zich had, het waren maar negen gulden, nam hij het maar voorloopig uit de gemeentekas: dat zou hij wel weer aanvullen, dacht hij, binnen eenige dagen. Hij had ook nu zooveel te betalen. Die negen gulden was maar een bagatel.

Vergenoegd en tevreden over zijn knap geredigeerde ordonnantie stapte burgemeester Jan Gijs naar buiten op den weg en zijn bleek nijdig gezicht werd klaar verlicht door de volle stralen der ondergaande zon, waartegen de toren der dorpskerk scherp zwart afteekende, hoogrijzende tegen de blauwe wolkenlooze lucht. De werklui, die kwamen van hun werk, bekeek hij nauwelijks, wanneer zij hem groetten, ook arme vrouwen, die water hadden gehaald aan de pompen, ging hij stuursch voorbij. Het paste niet bij zijne waardigheid, hun dan goeden dag te zeggen. Maar toen een auto in de verte aankwam, dien hij herkende als dien van jonkheer Zig Zag, verloor zijne kaarsrechte gestalte iets van zijne stijfheid en zijn rug boog iets, onmerkbaar en hij nam diep zijn hoed af voor den jonkheer, die hem niet zag en voorbijvloog in een wolk van stof.

Burgemeester Jan Gijs de groote, stapte naar den drukker! Hij ging met stampenden pas in bedaardheid voort, met gefronste wenkbrauw om indruk te maken op de voorbijgangers. Zijn hond achter hem aan, snuffelend en zoekend en dan weer vooruitloopend, maar nooit ver achterblijvend. Nu en dan riep hij hem eens om zijn machtsgevoel te concentreeren, want ook tegen over zijn

hond had hij plezier zijne macht te uiten en ook deed hij dat om de voorbijgangers te laten zien, dat zij hem moesten volgen als een machtig persoon, als den man die, zooals de boeren zeiden eene hooge hand had, die beschermd werd door hooge ambtenaren, aan wien hij in het geheim in den jachttijd hazen en patrijzen zond.

In de luchten hing eene verfrisschende koelte en vóór dat de geheel roode zonneschijf aan den horizon was verdwenen, stond Jan Gijs voor het huis van den drukker, die hem zelf kwam opendoen. Deze een blond mannetje met kleine slimme oogjes was verheugd over de komst van den burgemeester, want hij verdiende aan hem veel geld doordat hij alles voor de gemeente bezorgde en ook de schoolboeken, pennen, potlooden en schrijfboeken aan de school in het dorp leverde, waar Jan Gijs burgemeester was.

Wanneer kan ik mijn plakaten hebben?

Morgen vroeg zal ik ze laten brengen. Dat is goed, dan heb ik ze nog voor de vergadering van den gemeenteraad. Met zes exemplaren heb ik genoeg.

Dat is in orde, mijnheer de burgemeester, zei hij, onderdanig glimlachend. Wilt u ook nog dat ik het als advertentie in mijn courantje zet? dan doe ik u dat zeer goedkoop.

Wat goedkoop? meende Jan Gijs. De gemeente betaalt het toch en hij mocht rekenen wat hij wilde.

Klein geniepig lachte de drukker. Hij verdiende toch zooveel aan die gemeente: daarvoor moest hij alleen in zijn gemeenteraadsverslagen alles opnemen, wat de burgemeester wilde en zoo ook moest hij alle berichten zetten in zijn bladje, die Jan Gijs hem opzond en waarbij dan voor zijn vijanden onder bedekte termen onaangename dingen werden gezegd.

Dat was nu goed bekonkeld. Wel wist de drukker Jan Piet niet wat van de ordonnantie de aanleiding was, dat het alleen de vloo was geweest, waar hij voegde zich in alles en gehoorzaamde blind, als hij maar eenige centen rijker werd.

Verheugd en tevreden stapte Jan Gijs door de straten der stad. Hij was gewoon in een tweede rangs café een glas frambozen-limonade te gaan drinken, waar de caféhouder en zijne vrouw en dochter hem om zijne waardigheid met eerbied aanspraken en hij het groote woord onder de bezoekers had, maar het was

nog zoo vroeg van avond en hij wilde toch te voren zich eens te goed doen. Hij voelde eens op zijn maag, die hem dacht leeg te zijn en lang had hij zich zelf niet meer eens getracteerd op een haantje met een fijne flesch Bordeaux. Gauw was zijn besluit genomen en hij ging naar een restaurant, waar alleen deftig publiek kwam. Het was daar nog leeg en hij bestelde vlug den haan, dien hij op het menu zag staan met een flesch wijn. Ik wou het gauw hebben, het moet niet lang duren, zei hij tegen den kelner. Ik ben de burgemeester. Dat weet ik zei de kelner. Ik ken u. U hebt mijn vader het huis doen afbreken, omdat u beweerdet dat het niet in de rooilijn lag. Maar ik zal u toch goed bedienen omdat ik ieder zonder onderscheid goed wil bedienen.

Dat is je ook geraden, antwoordde Jan Gijs en wachtte.

Daar verscheen de kelner met den dampenden schotel. Een haan wit als ivoor met hier en daar bruine plekken van het braden in puike, geurige boter en daarbij een kommetje met compote van peeren, rood-bruin zwemmend in een rood-bruin sop, heerlijk inmaaksel van de keukenmeid van het hotel, waarvan de waard niet wilde, dat men die dingen in de winkels kocht.

Jan Gijs schoof heen en weer op zijn stoel en wreef zich eens langs den mond, die weldra dat alles moest opnemen. Doch de wijn beviel hem niet erg en hij zeide, dat dat niet dezelfde was als Jonkheer Zig Zag hier gewoon was te drinken en die hem door dien mijnheer zoo was aanbevolen. De kelner beweerde, dat het precies dezelfde was en Jan Gijs zweeg, bang dat men zijn smaak in twijfel zou trekken, want hij wist zeer goed, dat hij niet beter een wijn kon beoordeelen dan de eerste beste boerenpummel. Intusschen had hij de beentjes van den haan voor het laatst bewaard; dat was het fijnste gedeelte, zoo had hij in de cafés dikwijls zelf verteld. De vleugels, nadat hij er het vleesch van had afgeknaagd, wierp hij aan den hond toe, die aandachtig op iedere beweging van zijn baas zat te wachten op de stukjes die hem werden toegereikt of geworpen. De beentjes gingen er nu aan en Jan Gijs nam te voren om zich op den smaak voor te bereiden een paar ferme teugen uit zijn glas, keek eens naar rechts en naar links en sneed voorzichtig eerst het vleesch met zijn mes af, terwijl hij het been aan den poot vasthield. Het was bruin sappig vleesch, niet zoo mooi wit als

dat van de borst, maar veel pittiger en sappiger. Dat was nog eens de moeite waard, dat je naar de stad gingt en dat had hem toch die vloo gedaan en dat wijf uit den geringen stand. Hij Jan Gijs behoorde nu niet meer tot dien stand van werklui of gewone bourgeois, was hij toch de burgemeester en waren niet zooveel jonkheeren en baronnen ook burgemeester en was die commissaris des Konings iets anders dan een iets grootere burgemeester! Zoo dacht Jan Gijs. Wat jammer toch, dat hij nooit burgemeester van Den Haag of Amsterdam kon worden. Ja, daarvoor was hij nu eenmaal niet in staat, maar hij was toch de eerste ambtenaar van den nederlandschen staat in een dorp, al lag dat dan ook maar in een achterlijke provincie.

Toen het vleesch van den haan was verslonden, de beentjes aan den hond gegeven en de wijn tot de laatste troebele druppels was leeggedronken, voelde hij naar zijn beurs, waarin alleen de guldens voor den kleermaker bestemd. Hij betaalde maar daarmêe, die kleerenfrik kon wel wachten.

Daar jonkheer Zig Zag ook nooit een groot drinkgeld gaf, legde hij ook maar een stuiver neer. Dat was genoeg en deed aan de deftigheid niet te kort. Hij zou nu maar naar zijn café gaan, waar de leerlooier Frederiks en de drogist Wippers ook meestal zaten des avonds.

Dat waren de stamgasten, maar er kwam dan nog de een en de andere; wisselende gasten, bevriend met den waard of met de vaste bezoekers. Het was dien avond druk in het café en er werd druk geredeneerd en verteld. Toen Jan Gijs binnen kwam, reikten de gasten hem de hand, doch niemand stond op, alleen de waard ging naar hem toe en vroeg, wat hij hebben moest. De gesprekken zwegen en niemand zei meer een woord.

'Geef maar eens een kop koffie' zei de burgemeester op heel gewichtigen toon, trachtend aan ieder zijner woorden eene indrukwekkende belangrijkheid te geven. Hij had daarenboven vandaag voor het eerst zijn nieuw pak aan en vóór dat hij ging zitten sloeg hij zorgvuldig het stof van de stoel en ging daarna langzaam vol met innerlijke belangrijkheid, zitten. Hij sloeg zijn beenen niet over elkander, want dat zou zijn nieuwe broek doen verslijten of uit de plooien trekken. Zoo zat dan Jan Gijs eindelijk neer vol gewicht in zijn café, waar hij gewoonlijk het groote

woord voerde en den kring der argelooze bezoekers met allerlei wetsartikels beduuste, waarvan hij zelf wel niets verstond, maar waarvan hij wist, dat de anderen ze niet verstonden. Omdat hij graag wilde, dat de bezoekers den duren prijs zouden weten, dien hij voor zijn pak had betaald, bracht hij het gesprek er op door te vertellen, dat hij voor een winkel oogenschijnlijk de zelfde stof had zien liggen, maar dan de helft goedkooper en toen hij was binnengegaan om de stof van nabij te zien, had hij gevoeld, dat hij niets was bij dien van zijn pak, dat dan ook veel meer geld had gekost. Iedereen bewonderde nu zijn pak en de oude molenaar, die er naar kwam kijken, brandde er met zijn sigaar bijna een gat in, doordat hij er te dicht bij kwam. Jan Gijs bang voor zijn pak bracht nu het gesprek op een artikel der jachtwet, waardoor hij dien rijken fabrikant, die pas kort geleden in zijn buurt was komen wonen en die meer pacht wilde geven voor een jachtterrein, zou weten te pakken. Hij zeide niet, dat hij de pachtsom van de jacht sinds jaren niet betaalde en dat de eigenaars, kleine boertjes, te bang waren, ze hem te vragen. Iedereen hoorde met aandacht toe, alhoewel het niemand kon scheelen of de fabrikant of de burgemeester het grootst aantal patrijzen doodschoot. Dan vertelde hij nog, hoe een werkman in zijn huisje een venster had laten vergrooten zonder voorafgaande permissie van het gemeentebestuur, waarop hij het weer had laten dichtmetselen, dat hem dat oude wijf, de moeder van den werkman, die beweerde meer licht noodig te hebben kon gestolen worden, hij burgemeester, zou zijn wil weten door te zetten. De artikelen der wet gaven hem daartoe de macht en dus ook het recht, zoo had men hem wel eens gezegd. Wij woonden hier niet in Duitschland, waar ieder ambtenaar van den staat op zijn vingers werd gekeken, maar wij wonen in een vrij land. Daarvoor was Nederland sedert eeuwen bekend en reeds vermaard bij de oude volkeren, toen de Batavieren hier zich kwamen vestigen, nadat zij uit Duitschland werden verdreven. Hij kende immers ook de Geschiedenis, zoo goed als de beste professor, zoo goed als die socialistische onderwijzer hier uit de stad, die nu in de Tweede Kamer zat. Hierbij zei de aannemer Leusen, dat hij, Jan Gijs, ook in de Tweede Kamer moest worden gekozen. De aannemer hing in veel van den burgemeester af en kreeg menige opdracht

van hem ook in den dienst van de gemeente, waarbij hij dan groote rekeningen aan het gemeentebestuur inzond. Iedereen in het gezelschap was het schijnbaar met Leusen eens en de waard haalde drie flesschen wijn om op de aanstaande candidatuur van Jan Gijs Smiecht van der Ganf te drinken. Deze triompheerde en artikelde maar door uit de gemeentewet, grondwet, jachtwet. Ja hij kende de wetten zoo goed als de beste advocaat. Laatst ging het er om, een franschen socialist over de grenzen te zetten. Hij had dat klaargespeeld met een artikel, dat de eerste advocaat van de stad niet eens kende. Als hij gekozen werd, zou hij vijf en twintig tonnetjes bier ter beschikking van den waard stellen. Hij zelf dronk geen bier, daar hield hij nu eenmaal niet van, hij dronk alléén gaarne oude Bordeaux of ook wel eens een goede flesch Bourgogne. 'Ter beschikking hoor!' zeide hij met eerbiedeischende beweging van zijn hand aan den waard!

'Dat blijft afgesproken, heer burgemeester'.

Niemand van de andere gasten sprak nu meer, de burgemeester had alleen het woord. De molenaar was intusschen in slaap gevallen en knikkebolde rustig. De anderen maakten zich nu ook gereed naar huis te gaan, de eene stoel na den anderen schoof en werd leeg totdat alleen Jan Gijs met den waard en diens vrouw overbleef. De burgemeester wilde zich dan ook niet langer meer ophouden want morgen zou er zitting zijn van den gemeenteraad en hij had daarvoor nog eenige dingen na te zien, notitiën te maken, zich op den een of anderen zet voor te bereiden, want hij moest nooit een gelegenheid laten voorbijgaan zijn slag te slaan.

Buiten was het reeds donker en daar hij nog ver had te loopen over een weg, die niet verlicht was, eene electrische aansluiting was er niet van zijn dorp met de stad, begon de angst hem toch door het lijf te kruipen, want er was menige arme drommel, dien hij had geplaagd, welke op hem loerde. De frissche lucht deed hem goed, maar bracht hem niet tot kalmte. Zijn angstgevoel klom meer en meer naar zijn hoofd en daalde tot in zijne beenen. Daarenboven was hij bang voor zijn nieuwe pak, dat altijd gevaar liep langs de paden met prikkeldraad afgezet. En ja wel! nauwelijks was hij buiten het licht der stadslantaarns, nog geen honderd passen was hij ver,

toen een groote kerel die een zakdoek voor zijn gezicht had gebonden, zoo scheen het hem bij het weinige, wat hij kon zien, hem een geweldige oorvijg gaf en hard wegliep. Jan Gijs kon niet gissen wie het was geweest, hij had zoovelen zijn wetsartikelen laten voelen en in het vrije Nederland werd hij immers door de overheden gesteund, zoo had hij zelf dikwijls in zijn café gezegd en brieven laten zien van hooggeplaatste personen die hem gerust stelden, wanneer de een of andere schavuit had gedreigd met vervolging.

Gelukkig kwam hij goed thuis, want hij had geen revolver meegenomen en een stok gebruikte hij nooit, wel een parapluie, als hij dacht dat regen kwam en dat was om zijn kleeren te beschermen.

Vermoeid, maar voldaan, over den avond in het café ontkleedde zich Jan Gijs Smiecht van der Ganf. Zijn kleeren vouwde hij zorgzaam te zamen of hing ze met persijzertjes voorzien aan den kapstok. Hij sliep gauw in, de vloo was verdwenen, hij wist niet hoe.

* * *

De vergadering van den gemeenteraad zou des anderen daags om tien uur beginnen. Tegen half tien kwam de burgemeester in de zittingzaal, vond er den secretaris Gijzels gebogen over zijn lessenaar, zijn vulpenhouder loopende vlug over het papier.

Jan Gijs nam plaats in zijn glanzenden leuningstoel, die vóór eenige dagen nog gepolitoerd werd en nu met glanzende plekken van licht straalde van luisterrijk gezag. De wethouder Terlinden was de tweede van het gemeentebestuur, die zijn intrede deed, klein en mager met vollen baard leek hij op een werkman maar was landbouwer. Daarna volgde de wethouder Bong, een slimme, een zwijger wiens blikken meer bewogen dan zijne lippen en daarna kwamen binnen de gemeenteraadsleden ten Bosch en Loofs, zij kwamen te zamen en schudden de hand aan de anderen. Klokslag tien verschenen nog de twee overigen, de Vrij, een lange magere, en Stoffels, een dikke breede boer.

De burgemeester als voorzitter nam het woord en vertelde het geval met de vloo, waarop hij de ordonnantie of plakkaten had laten drukken. Die moesten opgehangen worden in de ver-

schillende lokalen van het gemeentehuis. Is er ook iemand, die daartegen is? vroeg hij. Allen vonden dat zeer goed. Zij knikten de een na den ander met hunne hoofden, een paar zelfs met hun heele bovenlijf. ‘Dus dat is aangenomen met algemeene stemmen.’ ‘Ja, riepen zij allen, ‘dat is recht, dat is goed.’

‘En nu wilde ik nog dien weg langs de Tichelpoelen verbreeden. Tot nu toe is hij maar drie meter breed, maar hij ‘moet op zes komen. Dat is ten koste der eigenaars, die hun ‘perceelen langs den weg hebben. Van rechts en links moet ‘dus anderhalve meter worden afgenomen. Is daar iemand tegen?’

Niemand durfde tegenspreken en allen gaven hunne goedkeuring te kennen, de een zei: ‘het is goed’, de andere zei: ‘dat is beter’, een derde zei: ‘daar kan niemand iets tegen hebben’, een vierde: ‘Dat is opperbest’, een vijfde: ‘Ja, heer burgemeester, ik ben het geheel met u eens’, en de zesde: ‘De heer burgemeester weet het zeker beter dan wij en daarom stem ik voor het voorstel van den heer burgemeester.’

‘Zoo is dat aangenomen,’ zei de laatste en sloeg met zijn vuist als met een hamer op de tafel, dat de inktkoker danste en een druppel over het groene laken spatte, doch omdat er zooveel inktvlekken in waren sloeg men er geen acht op en de leden zagen er alleen een gepaste en gewone machtsuiting van hun voorzitter in.

‘Dan heb ik nog iets. De bewoners van het gehucht Berg, dat zooals de heeren weten, tot deze gemeente behoort, hebben gevraagd om eene pomp. Maar die kan de gemeente niet bebetalen. Ik stel voor, dat ten opzichte van dit verzoek afwijzend worde beschikt en dat aan de inwoners van het gehucht Berg worde kennis gegeven dat zij die pomp zelf moeten betalen. Indien er iemand tegen mijn voorstel zou zijn, wat ik van zulke verstandige menschen als de leden van dezen raad zijn niet verwacht, dan spreke hij.’

De leden spraken nu allen door elkander: De pomp moeten ze maar zelf betalen. De eene zei: daar kunnen wij ons niet mee bemoeien. Een andere: wat denken ze wel? De gemeente is arm en kan geen geld missen; en Loofs riep heel hard: ‘Goed

zoo, heer burgemeester.' Zoo waren zij allen voor het voorstel.

Dus met algemeene stemmen aangenomen en wederom sloeg Jan Gijs met zijn vuist op tafel, zachter nu met een zeker zelfbedwang.

'Dan stel ik nog voor en dit is mijn laatste voorstel op heden, dat onze gemeente de aankomst der nieuwe meubels op dit schoone raadhuis viere met schitterend souper, waarop verscheidene hooggeplaatste personen zullen genoodigd worden. In de eerste plaats Z.E. de Commissaris der Koningin, Z.D. Hoogwaardigheid de Bisschop, de president der rechtbank, de hoofden der scholen van den omtrek, de onderwijzers en onderwijzeressen in dit dorp, de pastoor en de kaplaan natuurlijk niet te vergeten. Ziet u, heeren! zoo is mijn plan. Onder het eten zullen de onderwijzeressen de dames Lucassen en Steffens een paar gedichten van een dichter declameeren en aan het dessert zal er getoast worden op den vooruitgang van deze schoone gemeente. Want vooruit moeten wij! Ik ben voor den vooruitgang en wil niet achterblijven.'

Dat vonden de heeren raadsleden een prachtig idée. Een souper op kosten van de gemeente. Dat koste hun niets en ze zouden het er eens goed van nemen. Dat kon er nog wel van af. De gemeente had zoo veel te betalen.

'Dus dat is aangenomen met algemeene stemmen. Glansrijk! en hiermede sluit ik deze vergadering', en hij sloeg weer met zijn vuist op de tafel. De inktkoker sprong wel een weinig, maar spatte niet.

'En nu, mijne heeren, heb ik voor u allen een zeer fijne cigaar, die ik laatst van mijne leveranciers uit Amsterdam heb laten komen voor rekening van de gemeente', en hij presenteerde ieder het geopende kistje, waarop een kleurig vrouwenhoofd was geplakt: en de cigaren zeer lang met vergulde bandjes schenen van zeer bizondere kwaliteit. In den dichter en dichter walmenden rook bleven zij allen nog een uurtje napraten, totdat de een na den ander begon te merken, dat zijn maag naar eten verlangde. Voldaan en tevreden snelden zij ieder naar hun huis in het blijde vooruitzicht van het feestsouper, dat hen binnen een paar weken stond te wachten. Burgemeester Jan Gijs Smiecht van der Ganf bleef alleen over. Hij wist, dat hij zijn middagmaal nog niet

klaar zou vinden en daar zijn cigaar nog niet op was, rookte hij die langzaam ten einde nog zittend in zijn blinkenden leuningstoel. Hij was toch, meende hij een man van beteekenis. Als burgemeester stond hij aan het hoofd van eene gemeente en de wet gaf hem zooveel macht, dat hij zich alles kon veroorloven, waarin hij lust had. Zijn vijanden allen zou hij wel te pakken krijgen. De heele gemeenteraad was op zijne hand. De eene veldwachter deed hem dienst als knecht en hij kon hem sturen waarheen hij wilde, en den anderen gebruikte hij als klerk. Zoo behoefde hij alleen maar zijn naam onder de stukken te zetten, zijn prachtigen naam: Jan Gijs Smiecht van der Ganf. Hij teekende somtijds alleen: Smiecht en dan weer voluit: Smiecht van der Ganf.

Was hij dan werkelijk de burgemeester? Heerlijk niet waar, de eerste burger van een dorp te zijn! Iedereen had hem noodig. In ons land kon je doen als burgemeester van een dorp, wat je maar wou. Daar kraaide geen haan na, als de boel ook nu en dan scheef liep. De autoriteiten waren zelf op hun eigen gemak gesteld en roerden niet in den modder. Gelukkig, dat hij niet in Duitschland leefde of zelf in Frankrijk, waar iedereen wat meende te zeggen te hebben.

Stil tikte de regulateur. Er was geen ander geluid in dit middaguur. In de huizen zaten de menschen overal te eten. Niemand passeerde in de verlaten dorpstraat.

Kom, zei Jan Gijs, laat ik er nog een opsteken en hij nam nog een cigaar uit het kistje.

Administratief bezoek door H.H.J. Maas.

Eindelijk, toen de komst van den Commissaris der provincie, die ook de kerken en de scholen van de gemeente bezoeken wilde, verwacht werd, kwam de burgemeester zelf eens in de school kijken.

Hij schrikte van het groote gat in den vloer.

- Maar meester, wat is dàt nu?...

- Ja, mijnheer de burgemeester, dat is al jaren zoo geweest... Ik heb u daar al eens over gesproken... Als u dat niet door het hoofd gegaan is...

- Juist, juist... nee, ik herinner mij niet... maar als burgemeester van zoo'n uitgestrekte gemeente heb ik zóóveel zorgen... ge kunt er u geen denkbeeld van maken... en dat komt maar altijd bij... altijd nieuwe wetten, en 't moet allemaal in de puntjes zijn, of er komen aanmerkingen...

Van Cuyk knikte gewichtigend, dat hij het wel begréép. Als men met hooger-hand te doen had, moest men de puntjes op de i's zetten, en anders was het geen goed weer. Hij kende dat óók...

- Nee meester, dat kunt ge u niet voorstellen, er komt voor een burgemeester zóóveel kijken... tenminste, als men zijn zaken in orde wil hebben, en dat wil ik... niet, dat ik iets om critiek geef, ik weet, wat ik te doen heb, en men kan 't niet iedereen naar den zin maken... maar een kleinigheid vergeet men wel eens... zooals dien vloer...

Hij trapte op den rand van het gat. Onder den druk van zijn

voet brokkelde weer een stukje plank af en hij struikelde bijna voorover. Een paar jongens grinnikten over zijn strompel-bewegingen. Van Cuyk blikte dreigend naar hen toe, en ook de burgemeester keek hoog in die richting. Om hun mond-trekken en hun spotoogen te verbergen bogen zij den kop diep over de lei en giechelden inwendig door de lach-kitteling in hun keel, achter de gedwongen effenheid van hun gezicht.

- Die vloer moet dadelijk gerepareerd worden, ik zal den timmerman sturen... 't Is niet, dat ik onverschillig ben voor het onderwijs, dat weet ge wel... Ik stel er heel veel belang in, want de scholen kunnen veel goed stichten... Ze moeten er zijn volgens de wet, en ze zijn ook noodig om de menschen eerbied voor het gezag in te prenten... vooral op den dag van vandaag, nu er zooveel ontevredenheid is...

Zijn oogen toornden nog even naar de jongens, die hadden durven lachen, om hèm...

- Zeker, mijnheer de burgemeester, iedereen kent uwe zorgen voor de scholen, en ik zeg zoo dikwijls, wat is het toch ergerlijk, dat de goede bedoelingen van mijnheer den burgemeester zoo schandelijk miskend worden, maar het spreekwoord is ook hier van toepassing: de beste stuurlui staan aan wal...

De burgemeester gemoedelijkte hem toe, een minzaam nederigdoend lachje trekkend om zijn mond:

- Och, het gaat met personen van hóóger gezag nog wel zoo... men moet zich daar maar in schikken, en voortgaan zijn plicht te doen...

Van Cuyk verontwaardigde, dat het dan toch onaangenaam was, en hatelijk, en dat het de moeilijke taak van mijnheer den burgemeester nog zwaarder maakte... Maar, vleide hij, terecht mocht gezegd worden: hooge boomen vangen veel wind...

De burgemeester deed in vrome berusting:

- 't Is nu eenmaal zoo in de wereld...

En somberde daarna, met veruit-gekijk van zijn plotseling staar-ernstige blikken naar onheilen in de toekomst:

- Het gaat verkeerd met de menschen... Dat kàn zoo niet blijven...

Een peins-donkerte kwam over zijn gezicht wolken, en hij hoofd-schudde bezorgd ‘neen’ tot bevestiging.

- Zooals 't tegenwoordig is... Wàt er van komen moet... Ik weet het niet... Maar niet veel goeds... 't Loopt mis... Allemaal ontevredenheid tegen het gezag...

Toen allen last van dreiging en kommernis maar van zich afzettend, met een gebaar, dat het tòch niet anders was, en in ieder geval de belangrijke zaken van 't oogenblik afgedaan moesten worden, keek hij naar de bestofte spinnewebben, die al overwinterd hadden in de hoeken en langs de muren, waar maar houvast was, en naar het vuil, dat de klompen der kinderen hadden afgeschuurd in een halve week tijds. Het zand, vermengd met stroo- en grasspiertjes en stratendrek, dat vastgekleefd onder de klompen mee naar school gebracht werd, lag in hoopjes onder de banken. Vlokken wolpluis van de dikke kousen van eigen-gesponnen garen - koopgoed was allemaal maar knoei en afzetterij -, klemden de boeren zich aan den ouden sleur vast - zweefden en rolden door den tocht van het beenbeweeg of van een rokkenslag der zich eens verzettende meisjes over den vloer. Vezeltjes warrelden in het licht omhoog, en leefden en wriemelden als een wereld van repping in de zonnestralen.

- D'r zal ook wel eens gepoetst moeten worden...

Van Cuyk had een gevoel, alsof hij een verklaring moest geven van den toestand, maar ofschoon hij in gedachte nog eens naluisterde, of er in de stem van den burgemeester iets aanmerkends had getoond, kon hij daarover tot beslissing niet komen. Die webben wegpoetsen hoorde niet tot zijn werk. Eens in de week vegen en in den winter de kachel aanmaken, dat was toch genoeg voor vijftien gulden in het jaar, hij moest zelf nog stroo en hout leveren...

En hij aarzelde tastend naar den goeden weg:

- Zeker, mijnheer de burgemeester... een overbodige weelde zou het niet zijn... 't is al over het midden van de week, en er baat geen poetsen aan bij zoo'n troep jongens met vuile voeten...

De burgemeester onverschilligde met gebaar van maar-ophouden:

- Nee, nee, het kàn in zoo'n school niet proper zijn, dat is eenvoudig onmogelijk... en dat hoeft ook niet, zóó zijn ze 't thuis ook niet gewend... door-den-tijd komt het niks nauw... in de boerenhuizen ziet het er nog wel anders uit, en dat moet

ook, want ik zeg maar, bij een boer, waar 't blinkt, zijn geen rijksdaalders in de kast... let maar eens op, meester, waar 't zoo mooi is, wordt niet gewerkt... een boer en een boerin moeten mest aan de klompen hebben, en smerige handen en vuile kleeren, door-de-week, en anders is 't mis... en dat moet er bij de kinderen al ingebracht worden... en dan praten ze van niet-gezond, ja, 't is onnoozel, om te lachen... maar ze moeten de kranten vòl hebben... nee, 't is voor door-den-tijd meer as goed, en beter kàn 't ook niet, waar zooveel kinderen loopen... wat een kosten zou 't zijn... maar als men hooge gasten verwacht, niewaar, dan knapt men zijn huis òp, en hier zullen hooge gasten komen... aan de gasten de eer!...

De burgemeester rechtte zich en kropte zijn kin.

Verder gaf hij te verstaan, dat het hem wel aangenaam zou zijn, als er wat versieringen aangebracht werden. Vlaggen en dennegroen zouden de kale muren heel goed bekleeden, vond meester ook niet? Vlaggen konden de meesters wel halen op 't raadhuis, en dennegroen was er genoeg te krijgen in de kasteelbosschen. De baron had er zijn toestemming voor gegeven, de boschwachter zou wel meegaan om aan te wijzen, waar gesneden mocht worden, en met de raadsleden van de ‘buitenijen’ was afgesproken, dat zij met de kar ieder voor zijn eigen gehucht zouden bijhalen. En dan, als Zijn Excellentie binnenkwam, een liedje, b.v. ‘Wien Neerlandsch Bloed’, niewaar, dat was toch dadelijk héél anders, meer feestelijk... 't gold toch het hoogste gezag in de provincie... men moest Zijn Excellentie een waardige ontvangst bereiden...

Van Cuyk praatte zich een roes in onder zijn intiemig-druk doen met den burgemeester. Hij vouwde zijn handen open en zwaaide zijn armen omhoog; hij trok de schouders op, zóó, dat zijn wangen op de jaskraag plooiden; hij kneep zijn lippen samen in een boog met de mondhoeken omlaag; hij spitste zijn kin vooruit, hij gooide zijn kop achterover, dat het hem te dom was; hij fronste zwaarwichtigend de wenkbrauwen; hij liet een denkgroef neerschieten op zijn oogen; hij schudde het hoofd over het ongehoorde, hij overtrok zijn gezicht met een laag verbazing, hij schokte een kort verstandhoudend gelach-tusschen-vier-oogen uit, hij gaf zijn blikken te glanzen, dat hij en de

burgemeester het samen wel wisten, hij vleide met klank en woord en oog en gebaar...

* * *

Toen de burgemeester vertrokken was, glimlachte hij nog tegen zich zelf, poseerde voor de schoolkinderen met een gewichtigend mompelen: ‘zoo-zoo, zit dáár de kneep!’, en ging pronken bij den onderwijzer.

Er kwam heel wat kijken in zoo'n gemeente, dat was wáár. De burgemeester was nog al intiem met hem, en zóó hoorde hij veel. Zoo had hij nu ook weer allerlei belangrijks in strikt vertrouwen vernomen, waardoor men een veel dieper inzicht in de politiek kreeg. Alles was politiek, van a tot z. Maar hij zei niet ja-en-amen op alles, wat de burgemeester vertelde, om den bliksem niet, hij durfde zijn opinie te zeggen; om met vader Vondel te spreken, wat op 's harten grond lei, dat welde hem naar de keel, en dàt wist de burgemeester ook goed; en dat hij zijn woord doen kon, daar had de burgemeester ondervinding van; enfin, dat was een gave, niet iedereen gegeven, en natuurlijk door studie en oefening en spreken op vergaderingen nog ontwikkeld. De burgemeester moest het tegen hèm altijd afleggen. Ja, ja, lachte de burgemeester dan, ge bent niet gemakkelijk, wie tegen u begint, moet goed beslagen ten ijs komen... Zij hadden het nu onder meer ook gehad over allerlei schoolkwesties, zooals over het poetsen en het schrobben, enz. voor de komst van den Commissaris. En het zou gebeuren, en het repareeren van den vloer ook!... De burgemeester gaf anders niet dàt om het onderwijs! De heele raad niet! Allemaal boeren! Voor de school was iedere cent te veel. Men moest zich eigenlijk ergeren over zoo'n troep. Ja, nou de Commissaris zou komen, nou was de burgemeester bang, dat-ie op zijn nummer gezet zou worden! Nou mocht er wat worden gedaan in de school, en nou moesten de naakte muren worden behangen met vlaggen en takken! Eerst hinderde het niet, dat er al jaren een groot gat in den vloer was en de muren zwart waren van de spinnewebben. En nu nòg, gloriede Van Cuyk zich zelf een schijn van durf aan, nu nòg had hij eerst den burgemeester moeten overtuigen van de noodzakelijkheid. Want anders was er weer niets gebeurd,

dan dat hij zonder vergoeding had kunnen zorgen voor 'n keer extra vegen. Hij had het wel gesnapt, met over-de-brug-komen waren ze niet gauw, als het voor zóó iets was, maar voor zich zelf en de vriendjes ging het maar uit den grooten buil! Hij had gezegd, afgezien daarvan, burgemeester, of de toestand hier van dien aard is, dat hij een onderwijs volgens de eischen des tijds mogelijk maakt, - ik wil daar te dezer plaatse niet over in finesses dalen - die toestand is zeker van dien aard, dat ik zulke hooge gasten hier niet behoorlijk kan ontvangen. Waarlijk, het zou een beleediging zijn jegens het vorstenhuis zelf, dat door Zijn Excellentie vertegenwoordigd wordt!... En daarmee was de burgemeester in eens schaakmat gezet!...

Anders, de burgemeester was altijd heel vriendelijk tegen hem, heel joviaal, enfin, práátte wel eens graag met meer gestudeerden, en wist natuurlijk altijd, wie hij voor had... de meeste onderwijzers waren bang voor den burgemeester, omdat hij zoo bullebakken kon en uit de hoogte op hen neerkeek. Maar Van Cuyk liep bij hem in en uit... enfin, als leeraar aan de Normaalschool en deskundige, dàt gaf verschil... de burgemeester wist, dat hij de politiek van-den-dag bijhield, ondanks zijn drukte, en wilde wel eens zijn opinie hooren...

***

Toen een kar sparregroen op de speelplaats was opgestooten, zouden de schoolkinderen aan 't werk gaan. Een plan van versiering had Van Cuyk niet, en zijn diepzinnig gekijk tegen de muren vond er geen. Ze moesten echter maar vast beginnen, hield hij zich groot.

Ja, maar wàt en hoe?...

Wat-bliksem, konden ze dan zelf weer niks? Moest hij weer alles voorzeggen en voordoen? Hadden zij dan nooit gezien, hoe haar oudere zusters deden voor bruiloften of zoo-iets?

Of de ‘groote meisjes’ dan ook mochten komen helpen?

‘Vooruit maar, als ze graag willen!’ begunstigde hij in breed omvatten het heele gehucht.

En 's middags kwamen heele troepen meiden aangiechelen, van dertien jaren af tot over de dertig toe. Met na het eten nog eens gewasschen, blinkend roode gezichten, in Zondagsche

blouse, met een klaterig stijf gesteven en gestreken en daarna in kleine vouwen samengeperst schort voor, zoodat het na uitplooiing hing als een veld met ruiten voor een kaart-teekening, sommige met nog plakkerig-natte naar achteren gestreken haren, andere met poney-krulletjes.

Zij hadden ploegtouwen en garen meegebracht.

Op de speelplaats groepten zij samen. De meesten wilden zich groote-menschig ernstig houden, keken half-verlegen voor zich, en zeiden een wijs woord over het weer, het dennegroen en het werk. Als Sjang van Scholten, de onderwijzer, langs kwam, of dien kant uitkeek, kropten zij de kin in, bewogen het lijf met korte rukjes, en deden druk tot elkaar. Eenige stootten elkander aan, en schoten dan telkens uit in een gierend proestgelach, met het schort voor het roodgezwollen gezicht, en het trillende bovenlichaam voorovergebogen. Zoodra er een bedaarde, schoof een ander, hijgend nog, even het schort weg van haar wilden, verhitten blik, en het begon opnieuw. Hooge klanken knepen zich tusschen de lachschokken uit:

- Schei uut... ik kàn nie mer...

De andere keken niet-wetend, maar moesten zich laten meelachen.

- Die Bet en Mien hebben 't wer op de heupe!...

- Pas op, da che 't nie op de zemele kriegt!...

Die geestigheid van een der vrijste meiden maakte ruimte voor den lachdrang.

- Die Nel toch!...

De onderwijzer was voor dezen keer - een afwisseling in het gangetje van sleur - een half uur vroeger gekomen.

Hij wilde graag toegeven aan het dringen van zijn gevoel, tegen die meiden ‘gewoon’ te moeten zijn en gekheid te maken. Anders zouden ze hem onder elkaar zeker uitlachen voor een ‘drogen piet’... Hij wist van-huis-uit ook wel, *hoe* een jongen tegen een boerenmeid moest praten om niet voor een drogen-piet gehouden te worden... Maar hier op de speelplaats?... En hij als onderwijzer?...

Hij liep eens heen-en-weer, keek, als hij bij het groepje was, alsof hij iets wou zeggen, maar wist niet wàt, deed druk tegen een van de schoolkinderen, die hem spotlachend aankeken om

zijn ongewoon-zijn, en haastte zich de school binnen, met doening van blikken en gelaat, dat er nog heel iets gewichtigs te beredderen viel, eer de lessen konden beginnen. In het holle vertrek galmden zijn stappen, kletsten boeken op de banken, kraakte het schuifbord en klapten de kastdeuren...

Onderwijl luisterde hij, of hij de stem van Van Cuyk niet hoorde. Maar Van Cuyk bleef binnen. Moest zijn vrouw zeker weer helpen met ‘schotelen wasschen’ na het middageten, dacht hij. En zou dadelijk wel weer over de ‘politiek’ van het buitenland komen zwetsen...

De meiden op de speelplaats snaterden en lachten nu zonder inhouding.

Dien bordveger laten uitkloppen...

Vlug ging hij naar buiten, en commandeerde:

- Willem, maak jij dat eens zuiver, hè!...

Maar Willem, een van de grootste jongens, die anders altijd liep om zulke karweitjes uit te voeren, vooral onder schooltijd, bleef nu liever de meiden plagen, en stribbelde tegen met oogen en houding.

- Vooruit, hoor!...

Schaamte over niet dadelijk gehoorzaamd te zijn, en zenuwachtigheid roodden zijn gezicht, en gaven de herhaling van het bevel een schreeuwerig-harden klank.

Willem traagde naar hem toe en ging met langzaam beweeg den veger tegen den muur slaan, terwijl hij steels gebaarde naar de andere jongens, die grinnikten over zijn gemelijke grimassen. Als er een kort bij hem kwam, klopte hij hem een stoffig-witte vlek op de jas of de pet.

Alle meiden keken nu naar den onderwijzer.

- Wat 'n lol, wàt 'n lol... begon hij iets te zeggen.
- We hebbe niks genne lol...
- Net zoo toch...

Hij ging wat dichter bij.

- Zeker wer over de vrijerij aan de gang...
- Ik heb genne vrijer...
- Ik ok nie...
- En ik ok nie...

Hij weerde met beide handen af, dat het hem te druk werd.

- Nie allemaol geliek!... Wel gelijk zingen, maar niet gelijk praten...

De kinderen kwamen nieuwsgierig om hem staan, en hij wenkte:

- Ga jullie maar spelen, hè... niet zoo nieuwsgierig zijn...

Ze weken even terug, toen hij zich omdraaide en zijn oogen streng zette, maar het getal en het ongewone gaven hun durf tot weigeren. Giechelend viel de een tegen den ander, afwachtend, wat er gebeuren zou...

Een paar meiden begonnen ook te lachen. Ze kenden hem als Sjang van Scholten, waren met hem opgegroeid als zijnsgelijken, en spotten met zijn deftig ‘Hollandsch’ praten en zijn meester-zijn.

Dat prikkelde hem, maar zette ook de kinderen aan. En hij maakte een beweging, alsof hij een jongen, die door de anderen vooruitgedrongen werd met een stoot in den rug, een oorveeg wou geven.

- Jao, ge mot ze mer um de oore slaon, meester!...

- Bent gij een kwàde meester?... brutaalde een andere meid.

Dat ‘Hollandsch’ praten tokkelde een hard gelach uit. Verlegen dwong hij er zich toe maar mee te lachen.

Toen, met geestig-doenden ernst:

- Mer ge most onder de hand es aan 't werk gaon, mit al dat geluier kumt er niks verrig...

Drieka, de dochter van den Toonenboer, een raadslid, vond dat ook.

- Jao, dat zegde goed, we staon hier wel te giebele, mer we doen niks...

Drieka was niet mooi, maar de Toonenboer was rijk, en wie niet minstens evenveel geld had, hoefde om Drieka niet te komen. Dat wist iedereen. Ook, dat Sjang van Scholten toch ‘om Drieka geweest was’. Een paar Zondagmiddagen, om de vier weken. Hij mocht dan tegenover Drieka aan een tafel zitten, terwijl haar moeder, in een vertrek er naast, met open deur, stuursch in een kerkboek bladerde, maar scherp loerde, of er niets ‘onvertogens’ gezegd of gedaan werd, en dadelijk vermanend humde, als hij even te fluisteren waagde. Van dat ‘gesmiesper’ moest ze niks hebben, zei ze vinnigend.

De knecht vertelde het in de herbergen, en er werd over ‘zoo'n vrijerij’ gelachen. De jongens en de meiden hielden Sjang

er mee voor den gek. Allerlei werd er bijgevoegd over Toonenboers vrouw, die zelf ‘een eerste gekke rammel’ was geweest in haar jonge jaren, en nu niet meer lijden kon, dat de zon in het water scheen, sinds de Toonenboer kerkmeester en lid van den raad was... Men wist een rij van staaltjes over haar vroegere ‘gekkigheid’ te vertellen.

't Was Sjang toegestaan aan huis te komen, omdat hij nog kans zou hebben op een erfenis van een rijken oom, maar onder voorwaarde, dat hij niet ‘met Drieka mocht gaan’ op straat, of naar een kermis. Dat was nog tijd genoeg. Toen de Toonenboer echter uitgevischt had, dat er van die erfenis niets komen kon, wijl de oom ‘alles had vermaakt’ aan een kerk, was het uit.

Sjang weerde zich, dat hij, als hij hoofd van een school werd, toch zeven honderd gulden traktement en vrije woning zou hebben. De Toonenboer had immers zelf ook in den raad gezegd, dat het ‘een schoonen trek’ was, veel te veel nog, en dat alle boeren lachen zouden, als zij zóóveel verdienden. Van zoo'n ‘trek’ kon men ieder jaar de helft overhouden! En de burgemeester had uitgerekend, dat het de rente was van een kapitaal van twintig duizend gulden geld...

De Toonenboer spotte ten antwoord, dat hij dan maar eens met die twintig duizend gulden ‘ien de tesch’ terug moest komen, en niet eer... En grofde daaraan toe, of hij nu al vergeten was, waar hij ‘van heen kwam’, nu hij pas ‘als schoolmeester liep’, op kosten van de gemeente... het zou hem beter staan, als hij wat nederiger bleef... ieder in zijn stand en stiel...

De meiden gluurden naar den onderwijzer, wat voor een gezicht hij zette, nu Drieka hem aansprak. Wat in-de-war gebracht, prees hij:

- Drieka is nog 't verstandigst...

Maar Drieka bleef effen kijken, als de verstandigste en de ‘deftigste’.

De meiden schimpten tot elkaar met sprekende oogen. Wat die zich inbeeldde! Een grootsche prie! En die Sjang, wat een gek toch, Drieka was toch niks ‘knap’...

Ook het praten van aan het werk gaan verwekte een mokkend verzet. Vele blikken donkerden haar toe. Maar zij, als de dochter van een raadslid en een rijken boer, hield zich hoog, en liet die afkeuring afglijden langs haar strak getrokken gezicht.

Het mopperde rond haar heen.

- Die Driek... die mot wer de baas zien...
- Jaasses, wat 'n behei...
- Die kan nie hebbe, dat we mit Sjang gekheid make...
- Da's nou altied zo'n heks...

Kinnen kropten zich in en oogen keven.

Ze moesten nu dan ook maar beginnen, zei Drieka. Maar wàt zouden ze maken? Een krans om de deur? Dat was ook gedaan, toen haar nicht getrouwd was. Maar daar diende dan nog gekleurd papier voor gehaald te worden, voor rozen. Dat stond zoo schoon. Witte en roode. 't Was toch zóó'n deftige bruiloft geweest, trotschte zij.

Van Cuyk kwam nu ook op de speelplaats, en hem dacht ook, dat het mooi zou zijn. Maar dan ook nog een krans voor binnen tegen den muur. Sjang moest dan twee opschriften maken: ‘Hulde!’ voor binnen en ‘Leve de Commissaris!’ voor buiten...

Drieka wees aan, wie met haar de takjes om het ploegtouw zouden binden, en wie de takjes afscheuren.

De meiden lieten zich op de knieën vallen in den hoop dennegroen.

- Au, dat pietst...

Drieka keek zuur over het lachen en stoeien.

De onderwijzers gingen binnen met de kinderen.

Sjang grappigde nog:

- Nou nie te gek doen... mer wat bidde...
- Jao, dàt kunde begriepe... dat doen we nie, schreeuwde het hem na.

Van Cuyk schold zachtjes op Drieka van den Toonenboer:

- Lomp trotsch volk! Niks aan!...

Maar Sjang wist, hoe hij er naar hunkerde, 's zondags in het gezelschap van den Toonenboer te zijn in de herbergen, en als dat lukte, hoe hij dan druk deed en vleide, en nog dagen daarna vertelde, maar alleen om te laten hooren, dat hij met den Toonenboer goed bevriend was...

Drieka vinnigde tot de anderen, dat Sjang zich schamen moest! Schande, zoo'n praat voor een meester...

Een kwartiertje later sleepte een minnelied zijn veel strophen

op een melancholische melodie door de stilte van het dorpsgehucht:

> En Somio was een rijke graaf,
> En zij een herderin...

Daarna wat gemurmel, en een nieuw klonk op:

> Komt vrienden, luistert naar mijn lied,
> Wat in Antwerpen is geschied.
> Een meisje van achttien jaren,
> Dat beminde eenen matroos...

Dan scherpe stemmen, wild, op een roffelmaat:

> Drie schoone tamboers, die kwamen uit het oosten,
> Drie schoone tamboers, die kwamen uit het oosten,
> Van rom, bom, bakajon,
> Die kwamen uit het oosten, van rom...

Drieka hief een bedevaartsliedje aan:

> Als wij dan naar Kevelaer gaan...

De andere meiden vielen in, met schreeuwstem, nabootsend het ruwe brallen van Meyereysche troepen kerels en vrouwen, die in den zomer te voet naar Kevelaer trekken, maar schoten bij den derden regel al in een proestend gelach.

- Ge meugt er nie mit spotten, deed Drieka vroom, spijtend over het mislukken, van wat *zij* had voorgesteld.

Maar haar afkeuring kreeg geen vat.

Andere liedjes, met pikanten inhoud, waarvan sommige de dingen zeggend in grove toespelingen, volgden. Die werden gezongen met verhitte gezichten en elkaar kittelende betoningen.

Met een vrijheid, die zich los voelt van den gewonen band, riepen de meiden de boerenjongens na, die er langs kwamen, en dan een oogenblik bleven.

- Ik zal es wat komen helpe...
- Och, geei kunt er toch niks van...
- Dat wette nog nie.,.

Opkirrend gelach.

- Van aovend koom ik...
- We willen ow nie d'r beei hebbe...

Onder speeltijd vroegen ze den onderwijzer, of ze later ook

getracteerd zouden worden. Sjang wist het niet. Zou eens vragen. Drieka deed gewichtig, dat de burgemeester daarover alleen wat te zeggen had. Dat stak Van Cuyk. Zijn blikken driftten naar die ‘vervelende meid’, maar hij hield zich in, bang voor oververtellen, en dacht, dat de meisjes zéker getracteerd zouden worden. Maar op koffie met suiker, geestigde hij, en geen jongens erbij.

- Nee, genne koffie, bier met suiker, en danse, anders is 't er niks an, protesteerde het.

Dat zou niet mogen, voorspelde Drieka.

- We doen 't toch... daor vraoge we nie nao...

Toen de avond aanschemerde, kwamen de ‘jongens’, en het werd een wilde stoeipartij in de schoollokalen en het kleine portaal.

* ⁎ *

Nadat het ‘Wien Neerlandsch Bloed’ gezongen was, trad de Commissaris voor de banken en liet een paar kinderen een gebed opzeggen.

Daarna richtte hij zich tot Van Cuyk:

- Hoe is 't, meester, leeren de kinderen braaf?...
- Jawel, mijnheer de Com... Excellentie...
- Zijn er geen deugnieten bij, geen vlegels?...
- Neen, Excellentie, dat gaat heel goed...
- En... ne... leeren ze allemaal goed?... Ook den Catechismus, want dat is toch maar het voornaamste?...
- Jawel, Excellentie...
- Dat doet me plezier... dat doet me plezier... En... ne... een heel mooie school, nietwaar?... Ruime lokalen... goed in orde... zindelijk...
- Jawel, Excellentie,... héél goed zelfs...

De burgemeester duwde zijn kop wat achterover.

- Ja, 't is een groote last voor de gemeenten, het onderwijs, en tegenwoordig hoort men van zoo'n hooge eischen, maar hier is de toestand naar wensch, dunkt me, de gemeente heeft er wat voor over...
- Zeker, Excellentie, bevestigde Van Cuyk, en vleide:
- Onze edelachtbare heer burgemeester doet véél voor het onderwijs...

De Commissaris sprak nu de kinderen toe.

Ze moesten altijd goed leeren. In de kerk en de school steeds braaf zijn. De wijze lessen, die de eerwaarde heeren geestelijken en de meesters hun inprentten zonder ophouden, nooit vergeten. Als ze grooter waren, zouden ze pas begrijpen, dat de scholen zooveel kosten aan het land en de gemeenten, maar daarom moesten zij zorgen er ook nut van te trekken door steeds hun best te doen en gehoorzaam te zijn, om op te groeien tot brave mannen en vrouwen, in liefde en dankbaarheid voor het beminde, geëerbiedigde vorstenhuis, dat bij de gratie Gods regeerde, in onderdanigheid voor het geestelijk en burgerlijk gezag, om niet in conflict te komen met de wetten, door de goede zorgen van de overheid in het belang der menschen ingesteld, waarvoor de menschen erkentelijk moesten zijn...

Ook voor de mooie versiering dankte hij nog. Die was hem het sprekende bewijs, dat de eenvoudige dorpsmenschen het gezag hoog hielden...

De pastoor kon niet nalaten Zijne Excellentie namens de heele parochie zijn dank te betuigen voor de goede zorgen voor het volkswelzijn, die in de eerste plaats omvatten den godsdienst, de geestelijke belangen der menschen, en hij hoopte, dat de provincie zich nog lang zou mogen verheugen in zulk zegenrijk bestuur...

Zijn Excellentie dankte den pastoor weer, en toen vertrok het bezoek.

Terwijl een in-gedresseerd ‘hoera’ hier en daar uit den kindertroep opaazrelde, en de onderwijzer met zijn aanmoedigend, dwingend, afkeurend, zenuwachtig gezicht-vertrekken en armgebaren geen beweging kon krijgen in de gaap-houdingen, deed het hoofd de heeren tot aan de deur uitgeleide, ceremonieel trachtende te stappen en nog te zeggen, wat hij zich voorgenomen had aan complimenteering, maar struikelend over zijn eigen voeten in het smalle pad. Niemand luisterde naar hem. Aan de deur hakkelde hij nog:

- Excellentie... de eer...

De Commissaris reikte hem de hand, en gloriënd keerde hij terug.

Daar zou hij haast een mooie gemaakt hebben, lachte hij. Hij had precies staan te denken aan een schoolmeester van den ouden

tijd, in de buurt. Toen de Commissaris daar ook eens de school bezocht, speelde die maar: ‘mijnheer de Commissaris!’ Verbeeld je! En in gedachten had *hij* haast hetzelfde gedaan! Anders, hij kènde zijn wereld natuurlijk, moest als leeraar met allerlei hooggeplaatsten omgaan... maar wat zoo'n gedachten een invloed konden hebben... hij kende daar méér voorbeelden van... een zielkundig raadsel, dat hij eens bestudeeren zou...

De onderwijzer kon er maar niet overheen, dat de kinderen zich zoo ‘lomp’ gedragen hadden. En 's morgens bij het oefenen hadden ze nog geschreeuwd, dat de school daverde... Toen waren ze bijna niet stil te krijgen geweest...

Een joviale man anders de Commissaris, vond Van Cuyk. Heel eenvoudig in zijn optreden. Wist iedereen dadelijk in te nemen. Echt man van de groote wereld, aristocraat in alles, dat kon men zoo direct merken aan houding en gang, enfin, aan de heele manier van doen proefde men het, maar men voelde zich in zijn tegenwoordigheid toch onmiddellijk op zijn gemak. Tenminste, als men een beetje wist, hoe het hóórde...

* * *

De boerenraadsleden waren in hun trouwpak en onder hun ouderwetschen hoogen hoed komen opzetten, gewichtig hun zware stevels neerstalperend op de straatsteenen, zonder links of rechts te kijken. De Toonenboer had er zich een paar manchetten voor aangeschaft. Het had Drieka heel wat moeite gekost, eer hij daarin toestemde, want vader wilde maar geen ‘handmesjette’ dragen, zei ze. En hij kon 't toch zoo goed hebben als 'ne burger.

Onderweg moest hij die ‘dinger’ maar aanhoudend opschuiven in de mouwen. Telkens schoten ze, met het zwaaiend beweeg der armen onder het gaan, op de hand neer. De Toonenboer frommelde ze weer terug en schold, dat het de eerste en ook de laatste keer was. Met die kaal komplemente!

Op de raadsvergadering vroeg de Commissaris inlichtingen over een veeziekte, die in de gemeente heerschte.

De oude boer-wethouder, die nog altijd met een hummelig lachje rond zijn versleten tanden had zitten te knikken op alles, wat Zijn Excellentie gezegd had, schoot nu op eens met een vaartje in zijn element.

- Jao, Excellentie, dat zal ik uw es zegge... as 'n rund die ziekte hit, dan sch...

De burgemeester trapte hem onder de tafel tegen het been.

- Ik wil zegge, dan is d'n aafgank dun... zo dun as...

Nu viel de burgemeester hem in de rede, en de Commissaris knikte, dat hij er wel alles van begreep.

Verder sprak Zijn Excellentie nog over de scholen en de wegen, en drukte den raad op 't hart, zuinig te zijn,... zuinig...

Twee boeren van een veraf gelegen buurt kwamen op audientie als afgevaardigden, om te spreken over verbetering van den weg. Herhaaldelijk hadden zij den burgemeester daarom gevraagd, maar er was nooit iets gedaan. Nu wilden ze het eens zóó probeeren; dat had iemand hun aangeraden, 't zou zéker helpen.

Zij kwamen ongeschoren, half-Zondagsch gekleed, met ongepoetste stevels, een rooden zakdoek om den hals geknoopt, en stapten met zware stamp-passen binnen.

- Excellenzig... we wooien es kome spreke... over oze weg... den is slècht... gen durkommen an... wat zegde geei, Beeres!...

- Jao slecht, grof slecht... Excellenzig...

- Ien de zomer, net as nou, gut het nòg al, mer ien de winter... niks als sliek en modder... ik lieg nie, want um leuges vraogt Excellenzig meei nie... Beeres mot mer zegge, of het nie de zuvere waorheid is...

- Jao 't is waor, beestig slecht, Excellenzig... de perd trekke zich kapot, en dan hit me nog lang gen neei... as de burgemeester d'r iederen dag dur mos...

- Den burgemeester!... Dèn dut niks vur oos... mer kopgeld betale, daor wete ze oos vur wone... ik weet nie, waor het geld blieft... mer d'r mos toch ok es wat aan de weg gedaon werre... 't is ongepermittierd, zo as 't hier gut, vur den boerenmins is alles te veul... We hebben heuren zegge, dat Excellenzig den oppersten baas is van de burgemeesters...

De Commissaris barschte de twee afgevaardigden toe, dat het al genoeg was, en ging scherp door, dat hun optreden op niets leek. Was dàt een manier van spreken? Zoo lomp uit te vallen over den burgemeester, het hoogste gezag in de gemeente? De raad had over de wegen te beslissen, tot hèm moesten zij gaan

met een fatsoenlijk request. De gemeente had een burgemeester, waarop ze trotsch mocht zijn, en het bestuur beheerde de financiën goed... Zij bemoeiden zich met zaken, die hen niets aangingen... Wie moest zoo'n weg betalen?...

De boeren suften verslagen de straat op, en een herberg in. Pas toen zij eenige glazen gedronken hadden, braken hun stemmen weer los, en scholden zij, dat zij nu of nooit naar geen 'Commesaris' meer gingen... allemaal een pot-nat, dat volk; bullebakken tegen 'ne boeremins...

En de eene herberg uit, de andere in, zeurden zij, dat zij hun zaak toch zoo goed voorgedragen hadden.

- Is 't nie waor, Beeres, heb ik me woord nie goed gedaon?... Nie goed gesproke?...
- Jao, jao, dat mot gezeet zien, mer ik ok...
- Geei ok, geei ok... mer ik mos 't eigelik doen...

Tot ze ruzie kregen over wie het beste gesproken had, en dan weer afdronken...

* * *

Op kosten van de gemeente bood het bestuur Zijn Excellentie een feestdiner aan in het dorpshôtel, waaraan deel namen de burgemeester en de tien andere raadsleden, mevrouw van den burgemeester, het lid van de Provinciale Staten, dat in de gemeente woonde, de secretaris en de gemeente-ontvanger, de negen plaatselijke parochiegeestelijken, een paar paters en nog eenige notabelen, die een baantje van kerkmeester of voorzitter van het Armbestuur waarnamen.

De overste van 't vrouwenklooster had bedankt.

Tegen 'halve maaltijd' kwam de fanfare een serenade blazen voor de deur van 't hôtel. De Commissaris verscheen op de stoep, de anderen bleven in de gang.

De president nam zijn hoed in de hand, trad naar voren, tot vlak voor Zijn Excellentie, en complimenteerde. Hij had zijn speech wel goed van buiten geleerd, maar voorzichtigheidshalve het papier toch in zijn hoed gelegd. En 't kwam goed van pas. Hakkelend begon hij van den heugelijken dag, het hooge bezoek, de groote eer, het gezag en het beminde vorstenhuis, keek herhaaldelijk op zijn papiertje en sprak zoo zacht, dat het

meegeloopen publiek niet meer dan een enkel woord kon te pakken krijgen. Maar op eens zwaaide hij zijn hoed, en riep: ‘Leve de Commissaris!’...

Een paar instrumenten schetterden en het volk schreeuwde:

- Hoera!...
- Nog eenmaal!
- Hoera!...
- Andermaal!
- Hoera!...

Toen boog de president en trad achteruit. Het publiek begaapte den Commissaris, die te danken begon, voor dat treffende getuigenis, en eindigde met een driewerf ‘hoera!’ te vragen voor het ‘beminde, geëerbiedigde vorstenhuis!’...

Het driewerf ‘hoera!’ werd gegeven, de fanfare toeterde het ‘Wilhelmus van Nassauwen’ en trok daarna weg, spelend:

Blaas de lichtjes uit, blaas de lichtjes uit...

De diner-gasten waren blij, dat het gedaan was, zij verlangden weer naar tafel. Het publiek stond nog een tijdje halzenrekkend te hunkeren naar iets van het feest te zien. Praatte, dat er schoon gesproken was, maar dat de president zoo zacht sprak, was jammer. Anders, dat laatste, ‘leve de Commissaris!’, dat was er vlot uitgekomen... hij had ook parmantig met zijn hoed gezwaaid...

Maar men kreeg niets meer te zien, en langzaam druppelde het troepje weg.

* * *

Binnen was het onderwijl woelig geworden.

De wijnen riepen den lust tot prijzend toasten wakker. De een na den ander ‘wilde enkele woorden zeggen om uiting te geven aan den drang van zijn gemoed, verdiensten te roemen...’, en te eindigen met ‘dit glas te leegen...’

De oude boer-wethouder zat zijn sigaar met een bamboeswindsel erom te verdampen, en moest maar drinken om den leelijken smaak uit zijn mond te krijgen. Zijn buurman, ook een boer-raadslid, fluisterde hij in het oor:

- Ze kunne zegge, wat ze wille, mer al is 't dan deftig zo'n sigare te smooëke... ik vur meei heb liever mien erde piep... as 'k nao bute kos gaon, smeet ik ze weg...

- As ze goed durgerokt is, jao... dat hald ik mit ow...

Deze zelfde had een gebraden lijster opgegeten en ook het ingewanden-balletje mee naar binnen gekauwd, waarbij hij had moeten spoelen met wijn. Toen de schaal nog eens gepresenteerd werd, trok hij een vies gezicht:

- Nee, dat dings lus ik nie... ik begeer d'r niks mer van...

Nu oordeelde hij tegen den wethouder:

- En dat geveugelt van strak, dat was bitter... het stonk me dur den hals uut... ik begriep nie, wat die grooëte luui daor vur lekkers an pruve...

Een ander raadslid, dat de schaal met gember had aangezien voor een pudding-gerecht, en zich bediend had van een groote portie - hij zou maar een flinken brok vatten, zei hij, want er moest toch evenveel voor betaald worden - liep over van het zweet. Hij bleef maar drinken om den brand in zijn maag te blusschen, en zat al gauw, lodderoogend, met knikkenden kop, over de tafel te gluren. Dan lachte hij dezen en genen toe:

- Nog mer e glas drinke, hè...

De ceremonie-meester, die er plezier in had, wilde hem telkens champagne inschenken. Maar dat weerde hij af:

- Nee, nee... gef me mer van dè rooie wien... dè kwast is me te machtig... dè trekt me dur de neus en de ooge...

En de Commissaris dankte voor het onthaal, sprak van zijn tevredenheid over den toestand der gemeente, prees het bestuur, complimenteerde de geestelijkheid, roemde de scholen, spoorde nogmaals dringend aan tot zuinigheid, en hoopte, dat de tijd spoedig mocht komen, dat door uitbreiding van het bijzonder onderwijs, na financieele gelijkstelling met het openbare, de gemeenten ontheven zouden worden van dien drukkendsten van alle lasten: de bekostiging van de scholen...

- Maar zuinig zijn, mijne heeren, zuinig zijn!...

Dat was het afscheid. Ook de geestelijken verlieten het feest.

Het vertrek van den Commissaris verloste de boeren-raadsleden van de beklemmende vrees, die zijn tegenwoordigheid toch op hen drukken bleef ook nog in hun toestand van bedronkenheid.

Nu kwamen zij los, sloegen den wijn door de keel, flesch op

flesch, schreeuwden om ‘botermelk’, zooals ze nu den champagne genoemd hadden, en hingen achterover op hun stoelen te lallen:

Waar kan men beter zijn dan bij zijn goede vrienden... Daarbij stampend op den vloer, en zwaaiend met het glas boven den kop.

De Toonenboer sprong op, en waggelde tegen de tafel aan:

- Mienheer den burgemeester... alla... ik wooi mer zegge... daarstelle... ik bin nie zo geleerd as geei... mer alla, waor, dat hoeft ok nie vur 'nen boer... mer we zien zoo van ennen doei... alla, ge bint 'nen burger en ik mer 'nen boer...

De manchet viel hem weer op de hand; hij sloeg ze van zich af, door het vertrek heen.

- Die schietdinger hebbe me lang genoeg geplaogd... mer we hebbe toch nog same gelot... jao, dat hebbe we, same gelot, dat zu' de toch nog wel wete, waor... we hebbe lol zàt gehad...

De burgemeester knikte, zijn mond tot een lach nijpend, en wenkte, dat het genoeg was. De anderen vielen al in met geschreeuw, maar de Toonenboer was nog niet uitgepraat en hakkelde door:

- Alla, laot me dan es uutsprêke...

Toen schoot hij in een gelach, dat hem een oogenblik de baas werd.

- Jao, ik docht daor krek an 't lotte... mot 'k toch es vertelle... we ha'n ien Haarst een worst gestolen ien 'n herberg... jao, jao, de burgemeester was 't er ok beei, heei hoeft nie te knikke, dat meugt iedereen wete, gerust, niks gen schand, heei hit altied goed mitgedaon... dat was goed, mer toe we die opgevrèten ha'n, vroege we... ha-ha-ha... ha-ha-ha... of ze gen dreumels mosse kooëpe... ien die herberg... ha-ha-ha... mer doew wier 't oozen tied!... ha-ha-ha... Daorum, burgemeester, mienheer den burgemeester, en allemaol... alla, lang zal ie leve!... zoep uut... santjes!...

En een spektakel van roepen, zingen en stampgedaver lawaaide op:

- Hoera!... goed gesproke!... goed aafgebrocht!... lang zal ie leve!... zalig zal ie sterreve... santé!... santjes!...

De omliggende dorpen noemden de inwoners van Haarst,

waar veel wevers gevestigd waren van oudsher, scheldend ‘de Haarster dreumels’. Het onderling elkander met een schimpnaam aanduiden, zooals dat uit de oude tijden was overgenomen en blijven voortbestaan tusschen vele dorpen, was geregeld het tartend uitlokken van - en het sein tot bloedige vechtpartijen, het moordend zich op elkaar werpen van troepen bedronken boeren.

De Toonenboer stond nog te hummel-lachen over de herinnering.

- 't Was verdommes plezierig... tiggeswoorrig is 't niks mer tigge vroeger... Wat hebbe we d'r ooët tussche gezete... we sloegen 'n heele herbergskamer leeg, dat het bloed tigge de muur opsprong... we gave nooët beei... nooët, al stoonde we zelf te bloeien as 'n rund... as 'k er an denk, mot ik nòg lache...

Opeens schoten zijn blikken vast op een aangesneden taart aan 't ander eind van de tafel. Hij gierde er heen, en waggelde een paar champagneglazen op den vloer. De scherven verknarsend onder zijn zwaren stevelvoet, riep hij:

- Da's niks... schrief mer op de rekening... de gemeint is er goed vur, daorvur zien we leeje van den raod, zeui 'k meine...

Toen nam hij een paar stukken van de taart af en duwde die in zijn jaszak tot kruimels, terwijl aan zijn vingers wat gelei plakte.

- Ik heb van dat dings nog niks gehad... ik lus 't ok nie, mer 't is vur oos allemaol betaald en den hospes mot me niks schenke... mien portie neem ik mer mit vur de vrouw, wiever zien erg op zo'n zutigheid, dan kan 'k ze nog es traktiere, waor, dat schuut er anders nie mer over, as me zo lang getrouwd is... 't gerei blieft iemend an de vingers plekke...

En hij sloeg de losse hand met korte rukbeweginkjes, dat de vlokken rond spatten...

* * *

Den volgenden morgen werden de vlaggen en het dennegroen weer van de schoolmuren genomen. De kinderen gooiden de takjes op de speelplaats, waar ze vertrapt werden en voortgeschopt, en eindelijk waren verdwenen.

De meisjes van het gehucht hadden een avond van bier-met-suiker. De ‘jongens’ kwamen en dronken mee op kosten van de gemeente. Tot in den nacht bleven zij dansen. De herbergier vertelde, dat hij nooit zoo'n ‘zatte en gekke vrollie’ had gezien, ze gaven nergens meer wat om...

Sjang van Scholten vroeg Drieka van den Toonenboer om een wals. Met op elkaar gebeten lippen en kwaad-flitsende oogen liet zij zich rondsleepen. En toen de dans afgeloopen was, liep zij de deur uit.

Een paar meiden, die haar achterna gingen, kwamen proestend terug, vertelden tusschen lachtrillingen door, dat ze stond te huilen op staaat... het was een gemeene boel daar, had ze gesnikt, zij deed nooit meer mee... een groote schand... van zo'ne schoolmeester... die hoefde met háár niet te dansen...

In de school ging alles weer zijn oud gangetje. De borden, waarvan de verf zoo dun geschuurd was onder den veger, dat de houtkleur er doorheen blonk, schoven krakend in 't raam. Op de naakte muren webden de spinnen vrij tot den ‘grooten poets’. Alles bleef op het oude.

Van Cuyk en de andere hoofden van scholen mopperden, dat ook *zij* niet waren uitgenoodigd tot het feestdîner. Alle onderwijzers hoefde niet, maar van iedere school de chef, dat was toch niets meer geweest dan rechtvaardig. Niet om het dîner, maar om het gezàg...

Later bleek, dat het dîner om de zevenhonderd gulden had gekost. En daarbij kwamen dan nog de tractaties.

Er werd druk over gepraat. Vooral de fanfare schold, omdat zij maar één ton bier had gekregen voor de serenade, en zij stond toch altijd bereid om de feesten in het dorp op te luisteren...

Een van de raadsleden stelde daarom voor, gedurende één jaar de presentiegelden te laten vervallen. Maar de Toonenboer stoof op:

- *Ik* nie... geei kunt doen, wat ge wilt... mer dan koom *ik* gen ens in 't heel jaor, kiek... dan mot ik mien persentiegeld veurut betaald hebbe... geei mit ow vervalle... jao, 't is

mooi... mer doew ge gekoze bint, hedde ok mer op breudjes met bier getraktierd, en weei allemaol op wien met sampanje...

De burger-wethouder vond ook, dat men boven dergelijk gepraat van het volk verheven moest zijn.

En de burgemeester, toestemmend, dat het feest duur was geweest, verzekerde, dat het geld goed besteed was. De gemeente moest immers haar naam ophouden, en dát had zij gedaan. Want hij had verscheidene dankbetuigingen ontvangen voor het schitterend onthaal. Ook de onkosten van tractaties mocht men niet als een verkwisting beschouwen. Immers, de goede bevolking had bewezen het gezag te eerbiedigen en te huldigen, en op den dag van vandaag, nu er zooveel ontevredenheid heerschte en opstand tegen het gezag, moesten de gemeentebesturen meewerken om eerbied voor de overheid in te prenten, al moesten daarvoor ook geldelijke offers gebracht worden om de brave, eenvoudige menschen ook eens wat te gunnen. Er zou voor den raad nog genoeg gelegenheid komen om de zuinigheid te betrachten, want de een vroeg om een kiezelweg, en de ander wilde verhooging van salaris... Alsof de gemeente niet wist, wát met het geld te doen!...

Mededeelingen over den veldtocht naar Rusland in 1812 door C.F. Gijsberti Hodenpijl.

Wanneer we ons een eeuw terugdenken, verplaatsen onze gedachten zich onwillekeurig naar het veelbewogen jaar 1812. We zien dan dien grootschen maar zoo rampspoedigen Russischen veldtocht voor onzen geest zich in al zijn bittere ellende, gelijk een film, voor ons afwikkelen. En hoe dieper we in dien krijg met al zijn verschrikkingen doordringen, steeds verrijst daaruit voor ons de figuur van den geweldige. Gedoken in zijn groenen pels, met muts op het forsche hoofd, zien we hem in zijn slede over de sneeuwvlakten voortsnellen, terwijl zijn door kozakkenbenden nagejaagd leger, waarin nu alle samenhang ontbrak, havenlooze, meest in lompe gehulde troepen, aan alles gebrek hebbende, zich trachtte voort te slepen tot het 'tempus abire' voor hen sloeg.

Hoevelen kwamen door koude, honger en ziekte - in hoofdzaak dyssenterie - niet om, maar hoe weinigen was het beschoren den vaderlandschen bodem terug te zien! Hoe vele gezinnen droegen niet den rouw in het hart na de publicatie van het 29ste legerbulletin, dat wel niet alle bizonderheden, maar toch de hoofdzaak der catastrophe bevatte, terwijl andere weer de stille hoop koesterden hun zoon of bloedverwant te mogen zien terugkeeren.

Zoo zou het ook den ouders vergaan van den wachtmeester Frölich. Hun zoon lag met een detachement van zijn regiment, het 11de huzaren, in Mei 1811 nabij Coblenz. In een eenvoudigen doch hartelijken soldatenbrief, welken hij van uit Coblenz aan zijn ouders richtte en we hier in zijn geheel laten volgen, trof het ons, dat er toen der tijd reeds vage geruchten liepen over

een naderenden veldtocht mogelijk naar het Czarenrijk. Het schrijven dat bij een zijner nazaten bewaard wordt is van dezen inhoud:

‘Coblentz, den 6 May 1811.

Waarde en Teeder Geliefde Ouders.

UE. missive dato den 4 April heb ik in gezondheid ontfangen en met de groote genoegens de uwe daaruit verstaan.

UE. zal zeekerlijk vreemd opzien dat ik zoo wijd afwezig ben, dog het is weynig verder als Arras[1)] van Holland af: wij leggen hier bij de burgers geïnquartierd maar het zijn hier geen Hollanders, want als men wat meebrengt dan heeft men wat en anders niet.

Wij zijn den 15 April met 300 man van ons en 600 man fransche Voltigeurs uit Arras gemarscheerd en den 4 May zijn wij hier gekomen, wij leggen overal verdeeld langs de Rhijn voor de requisitie en na alle gedagte zullen wij spoedig gedetacheerd worden op de dorpen. Wij hebben zooals UE. wel kunt nagaan een armoedige marsch gehad, want als men in een stad nagtquartier heeft daar krijgt men niets, dog op de dorpen bij de boeren daar hebben wij het nog al redelijk gehad en van 7 sous daags daar ken men niet veel meede doen: het algemeen zeggen is dat wij spoedig over de Rhijn naar Poolsche en Russische grensen zullen marscheeren. Dog het zijn maar losse geruchten.

Ik hoop niet dat mijn broeder het mij qualijk zult neemen dat ik op Zijn Ed. verjaardag niet heb gedagt, ik heb het glad vergeeten, dog ik houde mij aan de zelvde wensch, die ik aan UE. mijn lieve moeder heb gedaan. Waarde moeder ik hoop dat UE. eens ziet dat mijn zuster nog iets voor mij zende want men moet hier zoo bekrompe leeven: we moeten met 10 à 12 man in een huis kooken willen wij wat te eeten hebben, want van 7 sous kan men alleen niets koopen, daar heeft men qualijk vlees voor; ik zoude UE. er niet om lastig vallen zoo de nood mij niet dwong maar ik hoop dat zoo het in UE. vermogen is mij met UE. ouderlijke armen zult bijstaan; misschien is het

1) De garnizoensplaats van het regiment.

de laatste maal want als wij na 't veld gaan is het God bekend of wij elkander ooyt weeder zien, daarom lieve moeder hoop ik dat Gij UE. onophoudelijke ouderlijke liefde nimmer van mij zult aftrekken. Zoo UE. mij dan iets gelieft te zende of mijn zuster, zoo doet het dan met de minste kosten; zoo het niet in kontante kan gaan neemt dan een briefje, dog dit laat ik aan UE. over.

Na mij in UE. gunst en zorg te hebben bevolen heb ik d'Eer mij met de meeste Eer en Respect te noemen UEd. D.W. Geliefde Zoon

F. FRÖLICH.

Veelmaals mijn compt. aan mijn broeder, zuster en zwager en verdere vrienden, ik verzoek spoedig antwoord.

Adres A... F... F... Hussard dans la 4e compagnie 11e régiment d'Hussards à Coblentz.

P.S. UE. moet het adres wel duidelijk en letterlijk schrijven zoo 't hier staat.

Ik meende dat Limschot van Coblentz was dog ik heb hier na hem gevraagt maar is niet bekend.'

Evenals alle Fransche cavalerie-regimenten bestond het 11e Huzaren uit 4 escadrons en bij den aanvang van den Russischen veldtocht bedroeg de sterkte 1170 man. Het regiment maakte deel uit van de voorhoede der 'Grande Armée' en bereikte Moscou, na 98 dagen onder den blooten hemel te hebben doorgebracht. Eerst in de oude Russische hoofdstad kon het korps zich de weelde veroorloven de noodige rust te genieten. Met roem nam het tijdens den veldtocht deel aan de gevechten te Smolensk, 14 Augustus, bij Borodino, 7 September, waar het zware verliezen leed, bij Krasnoë, 17 November, en aan de Beresina, 26-28 November. Slechts een klein aantal officieren en manschappen keerden uit dezen krijg met zijn naamlooze ellende terug. Onder de omgekomenen behoorde Frölich, althans men heeft nooit meer iets na den terugtocht van hem vernomen. Het ligt hier niet in onze bedoeling de lotgevallen van dat regiment mede te deelen; deze toch worden omstandig beschreven in het werk van Jhr. J.W. van Sypesteyn 'Geschiedenis van

het regiment Hollandsche Huzaren'. Wat echter tot de minder bekende bizonderheden in verband met dien veldtocht kan worden gerekend is een overzicht van den toestand, zooals die voor en na den brand te Moscou bestond. Laat het ons thans vergund zijn daarvan een en ander mede te deelen uit een weinig bekend werkje van de hand van iemand[1)], die blijkbaar tot de gevestigde Fransche kolonie te Moscou, vóór de catastrophe, behoorde en een omstandig verhaal geeft van het leven in die plaats en de preparatieven, welke bij den opmarsch der Franschen werden genomen.

In het Czarenrijk wordt Moscou genoemd de 'heilige stad'. Wie zich - vóór den brand - van den weg van Smolensk naar Moscou begaf, werd getroffen door den betooverenden aanblik, dien de rijke kleurenpracht dezer half Aziatische stad bood. Op heuvelen gebouwd, had zij een amphitheater's gewijze bouworde, waaruit tal van klokketorens met hun vergulde koepels hel afstaken tegen de bijna altijd effen blauwe lucht. Toen der tijd telde deze luxe-stad circa 300.000 inwoners, waarvan het meerendeel in houten woningen gehuisvest was; de gefortuneerden bewoonden de paleizen. Steenen woningen trof men minder aan, aangezien het hardsteen schaars was in den omtrek der stad, terwijl de houten huizen dit voor hadden, dat zij warmer waren om te bewonen.

De kerken gebouwd van steen prijkten met een kruis op elken toren. De straten waren breed, maar het plaveisel - uit zware keien bestaande - had iets ongeriefelijks voor den voetganger en eischte telkens reparatie.

Onder de voornaamste gebouwen behoorden in de eerste plaats de om hare baroque architectuur bekende citadel 'het Kremlin' genaamd voorts de beurs, welke minder uitmuntte in stijl dan in grootte. In het vierkant was dit laatste gebouw omgeven door in een steen opgetrokken winkelgalarij, waar men behalve de Russische bevolking gewoonlijk allerlei nationaliteiten aantrof als Franschen, Perzen, Armeniërs, Turken, Grieken enz.

Dan had men een drietal hospitalen, namelijk één militair en een tweetal andere, respectievelijk door een prins en een graaf gesticht. Ook bezat de stad een Universiteit met een belangrijk

1) G.L. de Laveau (témoin oculaire). Moscou avant et après l'incendie. Paris 1814.

kabinet van mineralen, waarvan Prof. Fischer aan het hoofd stond. Als bibliotheek kon de collectie van graaf Boutourlin onder een der eerste van Europa worden gerangschikt, maar deze verging in den brand; de boekerij van graaf Golovkin was meer vermaard om zijn classici.

Het stadsgedeelte, waar de adel verblijf hield, de 'Beloye Gorod' kon doorgaan voor de Moscousche Chausseé d'Antin, waarvan een wijk behoorde aan de vreemde kooplieden. Van 12-2 uur was er in dat stadsgedeelte het meeste vertier, daar de dames zich dan naar de Maarschalksbrug begaven tot het bezoeken der winkels. Men was even verzot op alles wat uit Frankrijk werd geimporteerd, als men te Parijs dweepte met hetgeen van de Londensche markt kwam. Toen het Fransche leger echter Rusland binnenrukte, keerden de rollen om; tegen alles wat Fransch was ontstond toen een felle haat.

Door hare ligging in het centrum van het land was er veel handel en had men er het depôt van de Marine.

Tot den invoer der verschillende producten moet niet vergeten worden de thee, waarvan groote hoeveelheden, in looden kistjes verpakt, verbruikt werden en verder de pelterijen, welke een der voornaamste bronnen van bestaan uitmaakten.

Over het algemeen bood het leven te Moscou te dien tijde genoeg afwisseling, daar bals, concerten en tooneelvoorstellingen elkander opvolgden.

Er bestond een groote schouwburg en verscheidene kleine theaters; in den eerste werden zoowel Russische als Fransche tooneelstukken opgevoerd. Onder de Moscousche dames bevonden zich zeer goede musiciennes, terwijl vele groote heeren er een eigen, uit hun lijfeigenen gevormd, orchest op nahielden.

Daar de meeste Russen muzikaal aangelegd zijn, trof men er uitstekende zangers onder, welke, wanneer zij in koor zongen, elk daarin zijn partij had. Tot een zwak van den Rus behoorde het hazardspel en ofschoon dit te Moscou streng verboden was, nam zulks niet weg, dat er toch grof gespeeld werd, waardoor menigeen zich in een nacht ruïneerde.

Aan het hoofd van het stadsbestuur stond als militaire gouverneur, de sedert zoo bekend geworden generaal Rostoptchin. Een groot politiekorps, op militaire leest geschoeid, handhaafde

er de openbare orde. Het was in twee gedeelten gesplitst, namelijk de gewapende politie welke uit Dragonders bestond, waaraan somtijds kozakken werden toegevoegd voor patrouilledienſten, benevens uit politieagenten, welke waren aangewezen om degenen, die de wet overtraden, te arresteeren en tevens tot het houden van toezicht op de straatverlichting in verband met de houten woningen. In de 24 wijken waarin de stad verdeeld was bevond zich een politie-commissariaat, dat door een majoor gepresideerd werd. Alle dagen behoorden deze majoors zich op het rapport van den Grootmeester van Politie te melden. Ook bestond er een goed georganiseerde brandweerdienst, want in een dicht bevolkte stad als Moscou, waar de huizen zich grootendeels tot houten constructie bepaalden, kwamen branden veelvuldig voor. Ten einde nu spoedig met de brandweer ter plaatse te kunnen zijn, bezat elke wijk een hoogen toren, waar een schildwacht onophoudelijk moest uitkijken of hij geen vlam zag uitslaan. Dra had hij brand ontdekt of de brandweer werd gealarmeerd[1)] en spoedig konden de spuiten, welke steeds aangespannen stonden, vertrekken. Toen de groote brand bij de komst der Franschen uitsloeg, was er geen enkele spuit te vinden; de politie had al het bluschmateriaal heimelijk meegevoerd.

In hoeverre Napoleon gefaald heeft ondanks de waarschuwingen zich niet aan een krijg met Rusland bloot te stellen, is genoegzaam bekend. Een der voornaamste aanleidingen tot dien veldtocht is geweest deze, dat, aangezien de Fransche zeemacht niet krachtig genoeg was om een landingsexpeditie tegen het Albion te ondernemen, Napoleon den Czaar wilde dwingen, dat ook hij het afsluitstelsel van het vasteland zou handhaven, waardoor Engeland's handel dan nog meer zou worden getroffen. Napoleon vermeende, dat hij in Rusland een slaafsche bevolking zou vinden, die gereed stond zijne ketenen te verbreken, voorts een zwak gouvernement, dat reeds uitgeput was ten gevolge van den krijg tegen Turkije en dat niet over de noodige middelen en tijd zou kunnen beschikken om de lichtingen uit de ver verwijderde provinciën op te roepen. Maar keizer Alexander liet bij proclamatie het onrechtvaardige van dezen krijg, dien Napoleon hem opdrong, bekend maken en riep zijn volk te wapen. Bij den

1) De wijze waarop wordt niet gemeld.

aanvang der campagne begaf de vorst zich naar Moscou en wees op de gevaren, welke het vaderland dreigden en groote offers vorderden. Nu opende de koopmanswereld een inschrijving tot stijving der krijgskas, welke enorme bedragen opbracht. Zelfs decreteerde de adel een lichting van 80.000 man alleen in het gouvernement Moscou; andere gouvernementen namen dergelijke maatregelen. Aangezien er voor al die troepen vele vuurwapenen ontbraken, werden kozakkenbenden, zoowel te voet als te paard, georganiseerd en met lans en sabel gewapend. Deze militie behield het boerenpak, alleen was de muts voorzien van een kruis en 's keizers naamcijfer om aan te toonen, dat zij streden voor hun geloof en hun souverein.

Toen nu het Fransche leger zich ongeveer even ver van Petersburg als van Moscou bevond, zagen de Russen wel in, dat Napoleon op hun oude hoofdstad zou aanrukken. De ervaring van vele oorlogen toch had geleerd dat voor elk land de voordeeligste vredesvoorwaarden onder de muren van de hoofdstad werden verkregen. Daarom scheen Moscou door den aard zijner ligging, zijn rijkdommen, handel en den adel, die er verblijf hield, bij Napoleon de voorkeur te verdienen.

Tengevolge van den val van Smolensk werden de vreedzame Moscovieten niet weinig opgeschrikt, doch de gouverneur trachtte hen door proclamatiën moed in te spreken. Echter kritiek werd de toestand voor de Fransche kolonie, wie de schrik om het hart sloeg bij de gedachte, dat ze evenals hare landgenooten in Spanje bij de komst der Fransche legers aldaar aan vervolging zou blootstaan. Elke nieuwstijding van het slagveld was voor de Russen alarmeerend. Steden en dorpen, welke de Franschen doortrokken, waren door hen grootendeels in de asch gelegd, zoodat zeer velen harer ongelukkige bewoners, van have en goed beroofd Moscou binnen trokken. Aan den anderen kant brak er een lichtstraal door voor de bijgeloovige Moscovieten, toen het bericht verscheen, dat het heilige beeld der stad Smolensk als door een mirakel door de vlammen in de schendende hand van den vijand was gespaard gebleven en op weg om naar Moscou gebracht te worden. Met de noodige praal ging de Moscousche geestelijkheid het tegemoet, terwijl een talrijke menigte zich evenals bij een processie aansloot tot aan de kerk, waaraan het merkwaardige

beeld ter bewaring werd toevertrouwd. Zoo nam de verdere oorlog eenigszins den vorm aan van een strijd voor het geloof.

Sedert dat tijdstip waren er lieden, welke er openlijk voor uit kwamen, dat Moscou door vuur moest te gronde gaan, maar de sluwe gouverneur dreigde met hooge boeten degenen, die dergelijke geruchten durfden rondstrooien. Voorts werden de kostbaarheden der kerken en de schat van het Kremlin in veiligheid gebracht. Instellingen van de Kroon als de Universiteit, het Pension van adellijke jonge dames en dat der vondelingen verhuisden naar Kazan. Talrijke schuiten met groote hoeveelheden graan voerden dagelijks de Moscowa af, opdat deze niet in handen van den vijand zouden vallen. Aan het smeden van lansen en sabels werd met koortsachtigen ijver gewerkt en in de arsenalen deelde men wapens uit aan degenen, die er om verzochten. Batterijen werden op last van den gouverneur buiten de stad opgeworpen en bij publicatie liet hij bekend maken, dat hij met het wonderbeeld der maagd van Iversk met 150.000 man de Franschen zou te gemoet gaan. Soldaten der nieuwe lichting vulden de kazernes ten einde na drie dagen de bataillons te versterken. Van den gouverneur verscheen een proclamatie, waarin hij in raadselachtige termen den brand der stad als 't ware aankondigde. Hierin liet hij bekend maken, dat er een atelier was opgericht, waarvan de toegang aan een ieder streng was ontzegd, aangezien daarin gearbeid werd aan een brandstichtende ballon, welke naar het Fransche leger zou worden afgestuurd en een uitgestrektheid van wel 30 wersten door haar vernielend vuur zou verwoesten. Ongelukkig werd deze proclamatie geheel naar de letter opgevat en daardoor verzuimden de kooplieden hun magazijnen leeg te halen.

Groot was de consternatie in de stad na den bloedigen slag aan de Moskowa, welke 25 mijlen van Moscou geleverd werd. De bedachtzame zeventigjarige Kutusoff, in wien de Moscovieten een groot vertrouwen stelden, was eerst met zijn troepen al strijdende tot Mojaïsk teruggetrokken. Dáár kwam het den 7 September tot een ernstig treffen en bleef de overwinning ofschoon lang onbeslist aan Fransche zijde. Een gedeelte der Fransche cavalerie werd opgeofferd, toen zich drommen kurassiers op de Russische positiën wierpen. Maar het Fransche leger was genood-

zaakt te overwinnen en Moscou behoorde ten koste wat het wilde bezet te worden[1]. De onrust nam in Moscou toe naar mate talrijke gekwetsten en zwermen vluchtende boeren, die van alles beroofd, de heilige stad binnen trokken. Een groote vuurstreep van bivouacvuren en brandende dorpen zette den omtrek in gloed, waaruit men afleidde, dat de Franschen naderden.

In den nacht van den 13 op 14^{en} September trok het Russische leger in goede orde uit de stad. In dien zelfden nacht verliet nog een deel der bevolking - waarvan het gros reeds afgetrokken was - de stad om naar het land te trekken, waar haar hongersnood en doodstrijd wachtte, want voor de arme volksklasse was de broodsprijs veel te hoog gestegen[2]. Hoewel er batterijen voor de stad waren opgeworpen, bedienden de Russen er zich niet van. Met kalmte werd die merkwaardige plaats met zijn mengeling van gebouwen, geëvacueerd. De hospitalen echter waren vol gekwetsten, die niet konden worden weggevoerd en bestemd waren om in de vlammen om te komen. Arme kerels! De gouverneur vertrok eerst met alle autoriteiten eenige uren voor de intrede van den vijand.

Geruimen tijd konden de Franschen genieten van het prachtige panorama, dat die wonderbare stad met zijn veelkleurige tinten bij hun nadering te aanschouwen gaf. Zij meenden er alle comfort te vinden als vergoeding der doorstane vermoeienissen en ontbering; zelfs verscheidene officieren rekenden er op aan veel feestelijkheden te kunnen deelnemen, waarvoor de balcostumes zich in hun bagage bevonden. Hoe bitter zou hun ontgoocheling wezen!

Bij het binnenrukken den 14^{en} September 's namiddags verbaasde het den Franschen overal een doodsche stilte aan te

1) Deze moorddadige strijd wordt genoemd de slag bij Borodino.

2) De adel en de rijke kooplieden waren reeds naar ver gelegen landgoederen getrokken. De overigen hadden door den dwang, welken men op hen uitoefende en door het gerucht, dat de Franschen de stad in de asch zouden leggen, hun woningen met hun gezinnen verlaten, zooveel mogelijk hun kostbaarste bezittingen medenemende. De lagere volksklasse niet wetende waarvan zij nu leven moest, vervulde de lucht met gejammer en volgde het leger. Zij die wisten, dat de Franschen geen brandstichters waren, vonden het verkieselijker in de stad achter te blijven dan een leger te volgen, welks plannen men niet kende.
In paleizen, welke ruimschoots van levensmiddelen waren voorzien, waren enkele mannelijke bedienden achtergelaten, opdat de Fransche officieren gastvrij zouden worden ontvangen. De eigenaars hoopten dat daardoor hun bezittingen zouden gespaard blijven, daar zij niet vermoedden welk lot de stad beschoren was.
(Thiers. Historie du Consulat et de l'Empire, tome XIV, p. 367).

treffen, hetgeen hun kregelig maakte; slechts wapengekletter en tromgeroffel weerklonk in de ontvolkte stad. Al spoedig brak er brand uit in een magazijn nabij een brug, ook kleine branden sloegen hier en daar uit, waar eerst weinig acht op werd geslagen.

Met eenige officieren had Napoleon het vermaarde Kremlin betrokken; zijn norsche blik verried wat er in hem omging. Den 15^{en} brak er brand uit in de winkelwijk, doch men dacht niet anders of dit was aan de nalatigheid der soldaten te wijten. De Garde trachtte het vuur te smoren en toen ontwaarde men eerst niet zonder ontzetting, dat al het bluschmaterieel was verdwenen. In den nacht van 15 op 16 September was de lucht een en al vuurgloed. Ontbrandbare stoffen en vuur zag men toen van uit de torens op de houten huizen neerwerpen om den brand in omvang te doen toenemen[1)]. Den daarop volgenden morgen dreven zware rookwolken over de rampzalige stad, welke het daglicht verduisterden, terwijl de zonneschijf een bloedige tint vertoonde. Het vernielingswerk werd uitgevoerd door gevangenen, wien de gouverneur de vrijheid had geschonken, op voorwaarde de stad overal zooveel mogelijk in vuur te zetten. In handen dezer lieden had Rostoptchin het lot van de oude Russische hoofdstad gesteld en daarmede met zijn wilde hartstochten zijn doel bereikt[2)].

Wel waren er een week na den komst der Franschen nog wijken ongeschonden, was de vreemdelingenwijk vernield, waar

1) Dien nacht, zegt Thiers, toen eerst de hevige wind den brand niet weinig aanwakkerde, stelde het Russische leger, dat Moscou omtrok, in staat de sombere gloed waar te nemen. Algemeene verbittering wekte dit schouwspel uit. Hoewel Rostoptchin de schuldige van dit vernielingswerk was en Kutusof er niet in gekend was geworden, maar het vermoedde, verkondigde de openbare meening dat het de Franschen waren, die Moscou in brand hadden gestoken. Als een loopend vuur ging deze tijding door de Russische gelederen en van alle zijden gingen kreten van woede op, welke om wraak riepen.

2) Graaf Rostoptchin was, volgens Thiers, iemand met beschaafde vormen, maar een woest fanatiek vaderlandslievend man, die de Franschen haatte. Doordat de Franschen zoovele plaatsen in de asch gelegd hadden, rijpte bij hem het plan, zonder er iemand in te kennen, om Moscou aan de vlammen op te offeren. De bevolking moest de stad ontruimen en medevoeren al wat men kon, opdat de vijand geheel aan zich zelf was overgelaten. Om den vijand te vernielen, gaf hij voor een helsch werktuig te willen vervaardigen, waarvoor een groote hoeveelheid brandbare stoffen in een zijner tuinen was bijeengebracht en waarvan niemand de ware bedoeling kon gissen. Zelfs keizer Alexander bleef van alles onkundig en zou nimmer in de verantwoordelijkheid van het plan hebben gedeeld; de legerbevelhebbers eveneens, ook de Moscovieten zouden in den gouverneur, die zoo iets bedacht, nog grooter vijand gezien hebben dan in de Franschen zelf. Naderhand in Frankrijk wonende kwam Rostoptchin niet voor de waarheid uit maar trachtte die roekelooze daad van zich af te schuiven in een werkje ‘La Vérité sur l'encendie de Moscou’.

te midden der verwoesting de Fransche kerk staande was gebleven, maar het oude Moscou bestond niet meer[1]. Uit gehechtheid aan zijn standplaats had de waardige pastoor dezer kerk de stad niet willen verlaten maar getracht ongelukkigen zooveel mogelijk op te beuren. Zijn toewijding sloopte zijn levenskrachten geheel. Was het den Franschen bij het uitbreken van den brand eerst niet recht duidelijk wie de eigenlijke brandstichters waren, in den nacht van 15 op 16 September kwam de waarheid aan het licht. Toch vreezende dat zij als de uitvoerders hiervan zouden worden verdacht, stelden de Franschen een commissie van onderzoek in om de Russische brandstichters, welke intusschen gevat waren, te vonnissen.

In een uitgebreid proces-verbaal kwam een opgave voor van al het brandstoffenmaterieel, dat in een buitenplaats was gevonden en waar verondersteld werd, dat congrevische vuurpijlen en andere helsche werktuigen waren vervaardigd geworden. Men geloofde zelfs de sporen van een ballon te hebben ontdekt, waarover de gouverneur in een zijner proclamatiën had gesproken. De moreele gevolgen van het grootsche vernielingswerk waren ontzettend en het oordeel over Rostoptchins woest patriotisme is nog zeer uiteenloopend. Maar door zijn fanatiek ingrijpen had hij de Franschen feitelijk zoo goed als van niets beroofd, want in de stad bleef nog huisvesting over en voedsel, zoutevisch b.v., was er voldoende, behalve vleesch, dat geheel ontbrak, terwijl meel met moeite kon worden verkregen[2].

Een voornaam doel echter was toch bereikt namelijk de nationale hartstochten der Russen tegen de Franschen opgewekt, onderhandelingen onmogelijk gemaakt en het geschokte zelfvertrouwen in het Russische leger hersteld. Verwondering baart het dat Napoleon zoo lang draalde met Moscou te verlaten en dat nog wel niettegenstaande de woorden: ‘Ceci nous présage les plus grands malheurs’, welke hij den graaf van Lobau toe-

1) In de onlangs verschenen nagelaten aanteekeningen over den Russischen veldtocht van den Kolonel der Genie A. Kool komt over diens verblijf te Moscou o.a. voor, dat tot den 21 September de brand nog voedsel vond en meer dan drie vierden der stad door het vuur was vernield en niets was overgebleven als muren, asch en de koperen bedekking der gebouwen.

2) Vermoedelijk heeft dit betrekking op de dagen toen het verblijf der Franschen ten einde liep, immers in de genoemde aanteekeningen van den Kolonel A. Kool staat dat: ‘vleesch en brood werden dagelijks uitgedeeld, zoodat wij met de groenten, die in menigte in de moestuinen werden gevonden, gelegenheid hadden een vrij goeden maaltijd te bereiden.’

voegde, toen hij zijn blik over de brandende stad liet gaan[1]. Door dit dralen in de hoop dat Rusland met onderhandelingen op het tapijt zou komen, ving de retraite twee weken te laat aan (19 October) waardoor aan de 'Grande Armée' de genadeslag werd toegebracht.

Hiermede zouden we dit artikel kunnen besluiten, doch indachtig aan de woorden van wijlen den hoogleeraar Theod. Jorissen die ergens zegt, dat een historisch onderwerp weinig waarde heeft, wanneer op het Rijksarchief niet gesnuffeld is, wensch ik hier nog iets te laten volgen. In die schatkamer onzer manuscripten mocht ik, in de achtergelaten papieren van den Prins Stedehouder (Lebrun), een drietal brieven aantreffen, welke in verband met den veldtocht van 1812 ik hier in 't kort zal bespreken.

Zoo hadden de Fransche troepen den 14^{en} September hun intrede binnen de Moscovietische hoofdstad gedaan, of deze gebeurtenis werd naar alle windstreken verkondigd. Toen hier te lande de officieele tijding op 1 October verscheen, ontving de Prins Stedehouder van den Directeur-generaal van Politie te Amsterdam Duvilliers du Terrage de navolgende missive:

'Amsterdam, le 1^{r} Octobre 1812,

Monseigneur.

J'ai l'honneur d'adresser à Votre Altesse la copie d'un extrait d'une lettre officielle qui m'arrive imprimé par la poste du Nord; il contient la nouvelle de l'entrée de Sa Majesté l'Empereur à Moscou. Je me suis empressé d'en donner communication à tous les principaux fonctionnaires civils et militaires, et de la faire publier dans Amsterdam avec solemnité qui a produit le plus grand effet.

Daignez agréer Monseigneur l'hommage de mon profond respect.

Le Directeur-général de la Police en Hollande,

DEVILLIERS DU TERRAGE.

Extrait d'une lettre officielle:

La grande bataille du 7 a mis les Russes hors d'état de défendre Moscou, ils ont abandonné cette capitale. Il est 3 heures

1) Journal du Maréchal De Castellane 1804-1862, tome I p. 155.

et demie. L'armée victorieuse vient d'entrer à Moscou. S.M. l'Empereur Napoléon arrive à l'instant avec son quartier-général'[1].

Moscou, le 14 Septembre 1812.

Son Altesse Sérénissime le Prince Gouverneur-Général.'

Mocht deze voor de Franschen zoo heuglijke tijding en niet 't minst den ouden heer Lebrun veel vreugde hebben verschaft, hoe weinig dacht men toen, welk een ontzettende catastrophe de 'Grande Armée' nabij was. Toen Napoleon zich genoodzaakt zag de puinhoopen van Moscou te verlaten, nam een reeks van gevechten een aanvang, welke in de benarde omstandigheden waarin zijn troepen verkeerden, toch van zeldzame geestkracht getuigen.

Tot degenen, die roemvol sneuvelden, behoorde Lebrun's tweede zoon Alexander, die als kolonel van het 3e regiment Lanciers der Keizerlijke Garde te Leppel het leven liet.

Toen de noodlottige tijding Lebrun bereikte, schokte deze hem diep, te meer, daar het hier en daar begon te gisten in den lande. Aan deelneming ontbrak het hem niet en als curiositeit geef ik hier een condoleancebriefje van den ouden maarschalk Kellermann en waarin bij wijze van troost tot slot voorkomt, dat Napoleon zulk een beste gezondheid genoot. Ziehier den inhoud:

'Mon cher Prince.

J'ai pris la part la plus vive à la perte que votre Altesse Sérénissime a faite de son second fils mort glorieusement au champ d'honneur.

1) Devilliers du Terrage berichtte den 1en October 1812 aan den staatsraad Réal dat er den 30en September des avonds te zes uur te Amsterdam arriveerde een buitengewone koerier van den Franschen gezant te Berlijn. De depêches waarvan hij was voorzien, werden met het oog op een mogelijke gewichtige nieuwstijding, onmiddellijk opgezonden naar den Prins gouverneur-generaal, die toen nabij 's-Gravenhage - in het Huis in 't Bosch - verblijf hield. Voorts meldde hij hem de ontvangst van het schrijven met bulletin, dat we hierboven mededeelden, en dat deze tijding aan de Amsterdamsche ingezetenen werd bekend gemaakt door een ommegang van de Politie met muziek.
In zijn volgenden brief aan Réal van 2 October berichtte Devilliers du Terrage dat eerst in den namiddag van dien dag de tijding van den prins stedehouder van 's Keizers intrede binnen Moscou, hem bereikte. Verder dat de vreugde hierover zich te Amsterdam hoofdzakelijk uitte onder de burgerklasse en bij enkele lieden familiefeestjes plaats vonden, terwijl de oranjegezinden en de kooplieden, die hun geld in Russische staatsfondsen hadden belegd, de eenige waren welke hun leedwezen over den loop van zaken niet konden verkroppen. Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland 1810-'13, I, blz. 585, Nos. 802 en 803.

Au milieu de sa douleur V.A. sera bien aise d'apprendre que Sa Majesté l'Empereur a passé hier à Mayence à 7 heures du soir, se rendant à Paris et jouissant de la meilleure santé.

Je prie V.A.S. d'agréer l'assurance de tous mes regrets et l'hommage de tout mon attachement à sa personne.

Le M^{al} *de l'Empire*, *Sénateur*
DUC DE VALMY.
Mayence
le 17 X^{bre} 1812.'
(December).

De Politie-Directeur Devilliers du Terrage schreef eveneens aan Lebrun over den goeden staat van 's keizers gezondheid, hetgeen vermoedelijk verband houdt met een gerucht dat eerst was rondgestrooid, dat namelijk de geweldige niet meer tot de levenden zou behooren. Dit schrijven luidt:

'Amsterdam, 22 dec. 1892.

Monseigneur.

Je me hâte de prevenir Votre Altesse que je viens de recevoir de Hambourg la nouvelle suivante:

"Sa Majesté l'Empereur et Roi a passé par Dresde dans la nuit du 13 au 14 Decembre, Elle puissait d'une parfaite santé et se rendait à Paris avec sa suite."

Daignez agréer Monseigneur l'hommage de mon prefond respect
Le Directeur-général de la Police,
DEVILLIERS DU TERRAGE.'

In den besten welstand arriveerde Napoleon in den avond van den 18^{en} December te half twaalf uur te Parijs.

Werkte zijn overhaast vertrek uit Rusland ongunstig op het moreel der troepen, hij had dit gedaan, daar het noodzakelijk was geworden dat het in Frankrijk zich meer en meer openbarende misnoegen tegen zijn onbeperkt gezag alsook de vrijzinnige denkbeelden alleen door zijn tegenwoordigheid in zijn staten konden worden onderdrukt, terwijl nieuwe legerbenden behoorden te worden georganiseerd. Zijn doel werd bereikt en met vernieuwde kracht richtte de vleugellam gewaande adelaar zich weder op.

Het tweede internationaal congres voor zedelijke opvoeding door A.E. Thierens.

I.

Congressen zijn knooppunten in de menschelijke beschavingsgeschiedenis: ze sluiten perioden af en openen perioden. En evenals de knoopen in stengel of riet, doorgesneden, lijnen vertoonen van veelzijdige en op het oog verwarrend-door-een-loopende mengeling, zoo is gemiddeld ook de doorsnee-aanblik van een congres moeilijk te ontwarren. Men kan er althans niet dadelijk de beteekenis van den knoop ten opzichte van het hier en ginds, verleden en toekomst uit lezen. En zoo is het ook niet gemakkelijk, te zeggen of dit tweede congres voor ‘zedelijke opvoeding’ veel of weinig belang heeft gehad, en vrijwel onmogelijk om voor de toekomst eenigerlei verwachting uittespreken, tenzij men sinds eenigen tijd de lijnen heeft gevolgd, die in dezen knoop zijn samengekomen.

Maar zelfs dan nog blijft de ‘psychologie der congressen’ als men deze bizondere ‘*psychologie des foules*’ eens zoo betitelen mag, een moeilijk vraagstuk.

Oppervlakkig zou men zeggen: dit congres is niet veel meer - en zoo neen, dan ook zeker niet beter - dan het eerste, te Londen in 1908. Men heeft hier dezelfde meeningen tegenover elkaar hooren plaatsen: de confessioneele en de non-confessioneele school, ethisch en religieus zedelijk onderricht, *morale laïque* en *morale religieuse.* En, wanneer het niet beter is geweest dan het eerste, zoo rijst de vraag, of er dan wel een enkele vrucht van

is aan te wijzen. Het eerste was een succes. Hetzelfde succes een tweede maal ten tooneele gevoerd is eenvoudig noodeloos, eene mislukking en eene overbodigheid.

In *de Gids* van September 1909 schreef ik: 'nu liggen die meeningen aan beide zijden voor ons: iedere partij heeft de argumenten en beschouwingen van hare tegenpartij voor oogen. En wat nu?'

Dat 'wat nu' is beantwoord door de ruim twaalfhonderd bladzijden, welke de gezamenlijke verhandelingen, tevoren ingezonden, beslaan. Daarbij zal nog komen het analytisch verslag van de gevoerde besprekingen. Ruw geschat een vijftienhonderd bladzijden over opvoeding, karaktervorming en zedelijk onderricht. Wie heeft moed om zich daar doorheen te worstelen? Gaat daarin niet elk woord van licht, elke snedige opmerking, elke treffende vergelijking of redeneering verloren, als een speld in een hooiberg? Geleek het niet eenigszins op een *mea culpa*, toen juffrouw Dyserinck, de volijverige secretaresse van het congres, in de sluitingszitting aandrong op kortheid en beperking in den vervolge, bij eventueele volgende congressen van dezen aard? Mij deed dit denken aan den wanhoopskreet van Faust: - '*die Geister die ich rief, werd ich jetzt nicht mehr los!*' - Immers, de oproeping voor dit congres liet géén categorie in *de* opvoeding uitgesloten, van den hoogsten en diepsten mystieken grondslag tot de verzorging der tanden toe.

Vragen als deze rijzen: moet noodwendig elk congres een tentoonstelling worden? Moet, om belangstelling te wekken in voldoend ruimen kring, elk onderdeel behandeld en uitgeplozen worden en verscheidenheid hoogtij vieren? Leven wij ook in ernstige congressen nog zoo in eene wereldstemming, dat we niet tevreden zijn dan met bonte véélheid?

'In zijne openingsrede heeft de voorzitter, zoo merkte dr. Stanton Coït uit Londen op, vergeten te spreken van de *Union of Ethical Societies*, en deze was het toch, die den stoot tot het eerste congres heeft gegeven.'

Naar mij voorkomt, was er in geenen deele eenig persoonlijk gevoel van achterstelling bij den spreker, maar een bewustzijn, dat in de groote menigte belangrijke zaken, die dit congres te verhandelen vond, het eigenlijke uitgangspunt ten zeerste in het gedrang was gekomen, teweten de vraag, door genoemden ethischen bond

gesteld: ‘of er een gemeenschappelijke grondslag zou zijn aan te wijzen voor zedelijk onderricht’.

Er is thans niets gedaan om besprekingen over een dergelijken grondslag centraal te houden, ja, er is eigenlijk niets gekomen van een omschrijving van wát nu eigenlijk onder zulk een grondslag te verstaan is en wel in 't bizonder, gelijk door mij gevraagd werd: of men bedoelt een gemeenschappelijk *résidu*, een product, in den vorm van politieverordening en burgerlijke wetgeving òf een gemeenschappelijkheid van *beginsel*, wat de andere pool van het vraagstuk is.

De eerste zitting is geheel verspild aan herhalingen van wat op het eerste congres reeds was gezegd. De derde zitting voor een goed deel evenzoo. En dit waren de beide voornaamste bijeenkomsten: het waren de zittingen, waarin behandeld zou worden de ‘zedelijke opvoeding en karaktervorming, beschouwd van verschillend standpunt.’ Men had desnoods nog genoegen kunnen nemen met het behandelen van velerlei aanhangsels in sectievergaderingen, indien althans de hoofdzaak ware gecentraliseerd en in behoorlijk onderling overleg geregeld op deze beide ruime ochtendzittingen.

Het klinkt als een poolsche landdag, te hooren, dat er voor één ochtend veertig sprekers zijn ingeschreven. Tegenover zulk een vloedgolf kan een comité *ad hoc* niet veel anders doen dan geschiedde: elken spreker, tot zoolang de klok het uithoudt, vier of vijf minuten toestaan om aan de vergadering zijne diepste gedachten en geheimste wenschen voor te leggen.

Niet ten onrechte merkte hierbij een der Fransche afgevaardigden op: ‘*mais il faut du temps pour être court!*’

Het deed pijnlijk aan, sprekers in de ontwikkeling van een duidelijken gedachtegang, een warm betoog, te hooren onderbreken door het medoogenlooze schelletje, en zeer begrijpelijk was de ontboezeming van prof. Adler uit New-York, die in een der sectie-vergaderingen althans nog trachtte te geven, wat hem op het hart lag, maar zich afvroeg, of het voor hem en anderen, die duizende mijlen-ver en weken-lang gereisd kwamen, wel de moeite waard was geweest, hier gedurende vijf minuten te komen spreken.

Zooals de véélheid van onderwerpen het centrale punt in de

heele kwestie verduisterd heeft, zoo heeft ook de véélheid van sprekers de klaarheid van gedachten der ‘weinigen’ verduisterd. Nadeelen al te gader van den tijd van democratie zonder oordeel des onderscheids: iedereen een stem, iedereen een spreker, iedereen een schrijver. Niemand aandacht voor wat grooter, nobeler, meer wáár is dan hijzelf. Niemand die er over denken zou, zijn plaats af te staan aan beteren. Het is de ‘eeuw van het Kind’ zegt en herhaalt men. Ja, en vooral de eeuw van de kinderzielen, die overal aan het woord zijn en niet meer verkiezen te luisteren.

Stellig zullen weinigen zich een reis van duizende, zelfs niet eene van een honderd mijlen getroosten om nogmaals ditzelfde te hooren.

Verontwaardiging en verwijt klonken uit den mond van den Hindoe Sawadhikary, die op den tweeden ochtend van wederzijdsch krakeel uitriep: ‘*I have come here for light and inspiration and not to hear your petty disputes.*’ Houd toch op met het twisten over godsdienst of andere aspecten van uw geestesleven! Bij ons in Indie hebben wij Hindoes en Parsies en Muzelmannen en Joden en vele secten van Christenen, maar wij laten ieder in zijne waarde en zijn het eens over de eischen der moraal. Ziet toch in, wat onze oude Indische boeken zeggen: ‘*The Scriptures are many*, *and the teachers are many*, *but the Law is One.*’

Het groote, centrale vraagstuk flonkerde voor een oogenblik boven alles en allen uit: dat ééne diepe, geheimzinnige vraagstuk van het menschelijk bestaan... om na verstrijken der plichtmatig toegemeten vijf minuten weer plaats te maken voor een andere belangrijkheid.

Ik wil niemand te kort doen en wensch zelfs nadrukkelijk te verklaren, dat ik eigenlijk niemand heb opgemerkt onder de zoo talrijke sprekers, die nu eigenlijk den indruk maakte van een pedant, die zich zelf graag eens hoorde; integendeel, over 't algemeen was een ieder, op zich zelf genomen, heel ernstig, degelijk en ten volle het aanhooren waard geweest. Maar zóó gaat het toch niet langer. Willen congressen in 't algemeen, en deze bizonderlijk, niet in discrediet geraken en een groot deel van hun werkelijk belang verliezen, dan zal het m.i. noodig zijn, dat zij met een breeden blik geordend worden rond een centraal vraagstuk, als hoofdschotel tenminste, en dat de besprekingen groepsgewijze,

parlementair, worden voorbereid, opdat alleen door de ‘kopstukken’ van groepen of bizondere afgevaardigden en alléén over het centrale onderwerp-ter-tafel gedachten worden aangeboden, waaruit dan bijvoorbeeld als eene konsekwentie zou kunnen volgen, dat de eerste dagen aan dergelijke groepsvergaderingen werden gewijd en eerst in laatste instantie het congres zich in *pléniaire* zitting vereenigde om de verschillende inzichten samen te brengen.

Intusschen, noch kracht, noch substantie gaat verloren: wij behoeven evenmin te treuren om de vijftien honderd bladzijden druks, die zeker eene waardevolle encyclopedie der zedelijke opvoeding aan het begin van de twintigste eeuw vormen, als over den tijd, dien we op het congres doorbrachten. Om licht en warmte te kunnen geven, moet een zon eerst zòn zijn. Om waarheid en klaarheid over opvoeding te kunnen verbreiden, moest dit congres eerst zich zelf opvoeden en tot een lichtgevend centrum vormen. Moge het daartoe in deze tweede samenkomst aanleiding en materiaal gevonden hebben.

II.

Wat het samengebrachte materiaal betreft, veel, wat overigens zekerlijk encyclopedische waarde heeft en behouden blijft, kan hier op het oogenblik worden voorbijgegaan. Zoo de betoogen van religieuse of confessioneele zijde, die men, daar ze vele honderde jaren dezelfde zijn gebleven, niet nieuw kan noemen en dus bekend mag veronderstellen. Zoo ook de verslagen of mededeelingen over bepaalde scholen, opvoedingsinrichtingen, vereenigingen voor lichamelijke opvoeding, voor hulp en onderricht aan blinden en andere misdeelden enz., omdat dit alles natuurlijk evengoed ergens anders ware te vinden geweest, allereerst en vanzelfsprekend in de zeker-wel-bestaande prospectussen van bedoelde scholen, vereenigingen enz. Ook dit alles mag dus gevoegelijk als (encyclopedisch) bekend worden aangenomen en geeft bovendien naar den vorm slechts feiten, over 't algemeen weinig theoretische of principieele beschouwingen. Verder kunnen vele, zéér vele, te vele bladzijden worden voorbijgegaan, gevuld met desiderata, hoofdpunten en ondergeschikte punten, voornaamste deugden en ‘eveneens zeer belangrijke kwaliteiten’, door opvoeder en kweekeling te verwerven, die wel door niemand van de aanwezigen in twijfel

getrokken werden en die in vele kringen van leeken, op ouderavonden, in de stad en op het platteland, des winters bijvoorbeeld - eventueel met lichtbeelden! - nog stof voor dozijnen dankbare en vruchtbare lezingen kunnen geven, maar die op een congres gemeenplaatsen zijn, die men zorgvuldig diende te vermijden.

Wat onze aandacht trekt en verdient, is de vordering van de menschelijke gedachte, de groei van denkbeelden zóó, dat zij meer duidelijk en meer algemeen zich gaan afteekenen in de meeningen, het aanwassen van stroomingen van opinies en gedachten, die allengs groote macht zullen gaan uitoefenen op de maatschappij. En nu is het een gelukkig verschijnsel, dat bij véél toeslag ook het goudspaat niet ontbreekt. Het loont de moeite, eens na te gaan, welke zoo ongeveer als kenmerkende punten uit de *Mémoires* omhoog steken.

De inzendingen der Amerikaansche afgevaardigden of deelnemers zijn in een afzonderlijken bundel samengevat en leveren over 't algemeen veel minder stof tot bizondere aandacht, dan men oppervlakkig verwacht zou hebben. Deze bundel maakt den indruk, dat men daarginds een frissche opvatting van practische zedelijke opvoeding huldigt, welke doet denken aan het oude gezegde van *Old England:* '*the test of the pudding is the eating*'. Duidelijk is dit bijvoorbeeld neergelegd in de stelling, door prof. Adler uitgesproken, 'dat ethische filosofiën of theoriën beoordeeld moeten worden naar hunne vruchten, dat wil zeggen, naar de practische richtingen, waarheen zij voeren' (p. 19 Amer. bundel, noot). De practische Yankee vraagt: wat heb ik aan je in de maatschappij, in je werk, als burger van staat en stad? In de meeste opvoedkundige beschouwingen is dit de grondslag. Dr. H. Neumann uit New-York deed dit ook klaar en eenvoudig uitkomen in zijne mondelinge toelichting en voegde er bij, dat men zich in Amerika zeer verwonderde over al dat gekibbel in de Oude Wereld over de godsdienstige of andere stellingen waarop men hier meent 'karakter' te moeten gronden. Spr. bedoelde blijkbaar: karakter *is* karakter en het zal blijken in het dagelijksch leven, wanneer aan de persoonlijkheid zekere eischen worden gesteld, of iemand innerlijke kracht en 'waarde' bezit of niet. Daar is natuurlijk veel van aan, maar het laat de vraag

onaangeroerd en onopgelost: hoe men komt tot de ontwikkeling van karakter, waar dit, zooals bij de groote meerderheid van het menschdom, van volmaaktheid nog verre is. Die vraag wordt stellig door dr. Neumann evenmin als door zijne medewerkers uit den weg gegaan. Maar steeds vinden wij toch een 'practischen' geest in al deze Amerikaansche pedagogiek, frisch en zakelijk, van groote volkomenheid en vrij van noodeloos gezeur, zoodat ik dan ook deze Amerikaansche inzendingen gerust zou durven noemen de synthese van alledaagsche moraal, waarmee men nu, ook in de Oude Wereld wel eens een stap vooruit zou kunnen doen en ééns-voor-goed afschaffen de versleten, van-groote-belezenheid-getuigende, maar o-zoo-vervelende beroepen op specialiteiten. Er moet ééns - en op elk gebied! - een oogenblik in de ontwikkeling van menschelijk denken komen, waarop dit eene waarheid, eene kennis, op zichzelf waardeert, los van eenigen uitvinder of auteur, vrij van persoonlijke autoriteit. Niemand zal het meer in gedachten krijgen, in ernst nl., om zich vast te klampen aan het gezag van Bartjes, ter staving van den 'regel van drieën'. Zoo is het voor onzen tijd ook langzamerhand overbodig geworden, zich te beroepen op Spencer of Kant om te doen gelooven, dat de kwaliteiten van den opvoeder zelf zulk een groote factor in zijn werk zijn, zoo behoeft men niet meer te verzekeren, dat Fröbel overtuigd was van de groote waarde van het spel voor kinderen en kan men zich zonder eenig nadeel spenen van het machtswoord van kerk of filosoof, om eindelijk met prof. Adler te kunnen verzekeren, dat de groote kwestie van opvoeding is: 'Zoo te handelen, dat men het beste in anderen vrijmaakt, waarmee men tevens het beste in zich zelf zal losmaken' (p. 19).

Er zijn punten, waarover denkende menschen het langzamerhand op *eigen* gezag ééns kunnen zijn, die zij geleerd hebben en die daarmee deel van hun eigen 'ik' zijn geworden.

Mogelijk is een der groote beteekenissen van dit congres als een 'knooppunt', dat het eindelijk eens een *q.e.d.* stelt achter een groote menigte gemeenplaatsen en de uitspraken van eenige generatiën van beroemdheden onteigent ten algemeenen nutte.

Verder moge als eene zoo niet geheel nieuwe dan toch het overdenken loonende stelling genoemd worden de bewering van

prof. Adler, dat men ‘met het oog op eene ethische doelstelling het menschelijk wezen moet beschouwen als een serie van opklimmende terrassen, waarvan elke volgende boven zijne voorgangers uitgaat. Deze beschouwing van ethische ontwikkeling - ze moge genoemd worden de verticale beschouwingswijze - staat in scherp contrast met de algemeen aangenomen horizontale beschouwingswijze. Volgens de laatste zouden de ethische eischen practisch dezelfde zijn in alle perioden van het leven, enz. Volgens eerstgenoemde heeft elke levensperiode zijn duidelijk overwegende eigen noot’ (p. 16). Schr. onderscheidt dan de perioden van kindsheid, jongelingschap, vroegeren en lateren middelbaren leeftijd en ouderdom of tijd van ‘afstand doen’ (*abdication*). Deze beschouwing is blijkbaar als een bizondere stelling ter gelegenheid van dit congres gelanceerd en m.i. zeer de overweging waard, vooral ook, omdat ze zoo voor natuurlijke uitbreiding vatbaar is. Immers, men komt dan ook voor de vraag te staan of niet de heele menschheid verdeeld weer moet worden in kinder*zielen*, jongelings*zielen*, middelbare en oudere *zielen?* - daargelaten nu, welke dogmatische beteekenis men verder aan deze uitdrukkingen wil hechten. Wanneer een van de vorenbedoelde gemeenplaatsen ons hierbij nu eens tot steunpunt van redeneering mag dienen, nl. dat ‘een kinderziel géén onbeschreven blad papier’ is, dan is in elk geval zulk eene algemeene indeeling gerechtigd, want klaarblijkelijk komt de eene mensch met heel anderen aanleg ter wereld dan de andere. Dit voert dan weer tot gevolgtrekkingen, die een zeer-diep-grijpenden invloed op het democratisch staatsbeginsel zouden moeten hebben. Indien de jeugd moet zijn het tijdperk van ‘rechtmatige onderwerping’ en de jongelingsjaren besteed behooren te worden aan ‘het zich duidelijk voor den geest stellen van betrekkingen en voorbereiding’, - dan zal in de maatschappij de klasse der kinderzielen zich in algemeenen zin eveneens hebben te onderwerpen aan het ‘rechtmatig’ gezag der ‘ouderen’, die hunne van-nature-aangewezen ‘opvoeders’ zijn, en zullen de zielen in den ‘jongelingsstaat’ zich moeten leeren voorbereiden tot een rekenschap-leeren-geven van hunne maatschappelijke verhoudingen.

De kinderzielen zijn niet moeilijk te herkennen als de onontwikkelde volkeren en de lagere typen in de ‘beschaafde’ landen.

De tweede categorie zal tamelijk zeker beschouwd kunnen worden als de groote massa der middelklassen, wier voornaamste levensdoel schijnt te zijn de jacht naar bezit en persoonlijk vooruitkomen, - juist zooals de jongeling in persoonlijke eerzucht, althans persoonlijk streven, opgaat. Ik wil niet trachten, dit perspectief van eventueele verdere konsekwenties hier nader uit te werken. Het denkbeeld van prof. Adler verdient echter als betrekkelijk *novum* m.i. onze volle aandacht, vooral ook om die mogelijkheid van konsekwenties die, al heeft steller daaraan misschien zelf voorloopig niet gedacht, toch klaarblijkelijk het 'democratisch beginsel' zooals dat in zijn vaderland het eerst gehuldigd is, aantast en misschien verbetert, maar in elk geval meer relief brengt in het principieele vraagstuk der opvoeding.

Wat de Duitschers brengen is, als alles wat Duitschland in onzen tijd voor het licht brengt, gedegen, doorwrocht, solide, geweldig wetenschappelijk, maar niet diep.

'Hoe ontwikkelt men moraal', vraagt de leeraar Langermann uit Remscheid. *Uben! üben!! üben!!!* is daarop zijn antwoord kort en bondig. Dit nu doet ons te veel denken aan *Militair-diziplin*, draagt *te* zeer het Pruisisch karakter in zich, om universeel-aantrekkelijk te kunnen zijn. Ook in zijne mondelinge beschouwingen leverde deze afgevaardigde een zeer typeerend beeld van het hedendaagsche Duitschland, waar hij als palladium voor de opvoeding van zijn volk ten slotte 'geld' noemde: *Geld*, *meine Herrschaften*, *Geld müssen wir haben!*' Het kan waar zijn, maar het stond niet op de hoogte van het vraagstuk dat hier op te lossen is.

Merkwaardig zijn ook dr. Ostwald uit Saksen en zijn warme verdediger dr. Schneller uit Hongarije, die spraken over eene leer der *Energetik* en het menschelijk wezen vergelijken bij een energie-centrum (iets als een electrische centrale? - Th.) van samengestelden aard.

Ik kan hieromtrent niet veel meedeelen. Het schijnt wel zeer belangwekkend, maar van weinig practisch nut voorshands. Vooral, omdat wij gewoon zijn, onze 'electrische centrale' te bedienen op eene wijze die ons *zelven* nog verre van duidelijk is. Zoolang wij nog geen voldoende verklaring hebben, hoe en vanwaar wij onze energie krijgen, onze wilskracht bijvoorbeeld, zoolang als het

vraagstuk van leven en dood niet wetenschappelijk heel duidelijk is, zoolang kan een leer der *Energetik* van het menschelijk wezen ons niet bevredigen. Mogelijk heeft dr. Ostwalds theorie toekomst...?

Om billijk te blijven, moet intusschen erkend worden, dat de Duitschers hier niet op het voordeeligst uitkomen, want ook in Duitschland leeft heel sterk en diep de humane of 'humanistische' idee en beter dan men in de rapporten gedrukt vindt. Terecht verwees een der inzenders naar de groote *Freimaurer*-beweging in Duitschland, de *Humanisten-Gemeinde*, de *Comenius-Gesellschaft* (onder voorzitterschap van dr. Ludwig Keller), de *Gesellschaft für Ethische Kultur* (dr. Rudolph Penzig) vertegenwoordigd door Dr. Bruno Meyer e.m.

De inzendingen uit Nederland dragen over het geheel het karakter van hóóge middelmatigheid. Er is niets onder, dat uitsteekt en bijna niets, dat op de hoogte is van de groote centrale vraag of zelfs maar daaraan deelneemt, behalve één kort opstel, dat van pastoor Giran, de *libre croyant* uit Amsterdam over *l'Expérience Morale.* (*Supplément* 929). Vermelding verdient m.i. de 'stelling' van dr. W. Meyer, den 'vrijdenker' en Spinozist, luidende: 'Het hoogste goed, het geluk voor den mensch bestaat dus in 't volgen der voorschriften zijner rede, en dit is *zedelijk leven*'. (*Mémoires* 188).

Die stelling zoude in ons land uitgangspunt kunnen worden voor een breed-gedachte en breed-opgevatte beweging voor algemeene zedelijke opvoeding, in den geest als de internationale 'unie van ethische genootschappen' in Engeland, Amerika en Frankrijk, mits dan het woord 'rede' aan geen enkelen band gebonden, doch in zuiversten zin verstaan en daartoe voortdurend klaarder en dieper doordacht worde.

Vermelding verdient zeker ook de uitlating van ds. Cramer uit den Haag: 'Wie waarachtig het goede wil, dient Jezus Christus ook zonder het zelf te weten' (83). Ook dit kan een punt van aanknooping worden.

België treedt voornamelijk op als vertegenwoordiger van het Roomsch-Katholieke Christendom en vindt zijne steunpilaren in de heeren Dr. Perqui, den rechter Loslever, den pater Belpaire, kanunnik Van Langendonk en den heer Claes uit Leuven. Men kan, naar ik meende te mogen aannemen, deze richting reeds

voldoende bekend achten en zeker gekenschetst in de stelling van kanunnik Van Langendonk dat: ‘het beginsel van de neutrale school foutief’ is en deze school een ‘*école nulle*’.

De groote centrale vraag wordt eigenlijk alleen door Engeland en Frankrijk, in het algemeen gesproken, en dan in ernstige samenwerking, onder handen genomen.

Met grooten nadruk verklaart de heer Buisson, dat de *morale laïque* noch een *pis-aller*, noch een minimum is. Integendeel! - het ontwerp van opvoeding, zooals dat geboren is uit de Fransche revolutie en door de mannen van de Derde Republiek in de schoolwet gebracht, - ‘veronderstelt, dat het beste, zuiverste en meest authentieke zedelijk onderricht datgene is, dat de moraal op zichzelf voorstelt, als autonoom, waardevol in zich-zelf en alleen gezaghebbend uit zich zelf, zonder overigens aan iemand het recht te ontzeggen om er aan toe te voegen wat men belieft’ (943). Bedoeld zijn klaarblijkelijk filosofische of religieuse rechtvaardigingen of motiveeringen. Maar vergeten wordt m.i., dat voor den denkenden mensch ‘motiveeringen’ of ‘rechtvaardigingen’ wel achteraf kunnen worden *uitgesproken*, maar dat zij in den logischen gedachtengang grondslagen of *praemissen* zijn, géén toevoegingen, géén *arrière-pensées.* Op die manier zal de vrijdenker nooit met het religieuse geweten in aanraking komen. En tegenover het streven van de ‘Derde Republiek’ en hare *morale laïque*, ‘vrij van elken godsdienst èn van elke metaphysica’ (942) staat de zeer snedige en m.i. juiste opmerking van den katholiek, prof. Paul Bureau, medeburger van de Seine-stad, dat men eigenlijk over *niets* kan spreken, geen de minste handeling in zijn dagelijksch leven verrichten, geen halsboord omdoen, zonder de metaphysiek. (discussien).

De heer Paul Bureau, die blijkens zijn opstel over de *Expériences scolaires de la Troisième République* niet onverdeeld gunstig te spreken is over die ‘ervaringen’ met de leekenschool, is toch heel breed in zijne opvattingen. Hij wijst op de maatschappelijke verschijnselen onder de menschen, die door deze school (1880-1900 en d.a.v.) moeten zijn opgeleid en constateert, dat er heel veel aan ontbreekt. Vrage: is het billijk, dit aan het systeem van opvoeding te wijten? M.i. evenmin als - gelijk in een der zittingen door ds. Cramer werd opgemerkt - het billijk is, te spreken

van een ‘failliet van de Christelijke moraal’, omdat er nog misdadigers en in 't algemeen zeer vele onvolmaakte menschen onder dit stelsel leven. ‘Het is de menschheid, die nog niet op de hoogte van het Christendom gekomen is’, riep ds. Cramer uit, terecht hartelijk toegejuicht. Maar het is ook alweer de menschheid, zooals de ‘Derde Republiek’ die vònd, die nog niet op de hoogte van onze *morale laïque* gestegen is - kan de heer Buisson daarop antwoorden. Het is even onbillijk, volmaaktheid van het menschelijk ras op eenmaal te eischen van den eenen als van den anderen ‘opvoeder’.

Men zou moeten vragen: ware de gemiddelde burger beter, nobeler, rustiger, eerlijker, kuischer, waardiger geweest, wanneer hij onder de R.-K. staatskerk ware gebleven, dan na eenige *training* onder de leekenschool? Zulke vragen zullen nooit te beantwoorden zijn. Nutteloos ze te stellen. Even nutteloos, dáárheen het terrein van den strijd te brengen. Men zou moeten vragen: wààrom zoovelen niet meer, naar hun geweten of hun verlangen, hunne plaats in een kerk kunnen vinden, wààrom zij den godsdienst ‘afschaften’ en niet meer gelòòven.

Niet althans om voor den ernst des levens, dien de godsdiensten leeren, een gemakkelijker, meer egoïste levensbeschouwing in de plaats te stellen, een *quasi*-moraal, die ongerechtigheden veilig zou bedekken met een schoonschijnend vernis, gelijk aan ‘religieuse zijde’ wel beweerd is geworden. De groote ernst en de zeer hooge gedachten, de nobele geest en goede wil van de voormannen dier beweging spreken dit *de facto* volstrekt tegen.

De *confessionel* diene te gaan begrijpen, dat hij evenmin de beweging der ‘vrije gedachte’ - om nu maar eens een der vele pseudoniemen voor die beweging te gebruiken - afschaft, als de ‘vrijdenker’ *de facto* den godsdienst kan afschaffen. Beide verschijnselen bestaan, ze hebben hun grond in het menschelijk wezen en zijn ontsprongen aan zijne hoogste factoren, aan zijne levensbeschouwing en zijn geweten. Daarmee valt niet te spotten en halve aandacht leidt daarin tot voortdurend verdere verwijdering der partijen.

‘*Um der Welt gewachsen zu sein* - zoo schrijft de bekende Züricher pedagoog dr. F.W. Foerster - *dazu braucht die Seele mehr als bloss weltliche Motive*’ (7), daarbij aanhalend het boek

van prof. J. Delvolvé uit Montpellier '*Rationalisme et Tradition*', dat handelt over de 'buitengewoon oppervlakkige' fundamenten der 'nieuwe Fransche schoolmoraal'.

Maar wat zegt nu, aan de andere zijde, een der ethici, de Londensche afgevaardigde St. George Lane Fox Pitt:

'Er zijn, globaal gesproken, twee punten van beschouwing der moraal. Van uit het eerste is opvoeding niets meer dan een systeem van training, waardoor de individu de middelen kan verkrijgen of de vermogens verwerven om zich bij zijne omgeving aan te passen en aldus een levensonderhoud te verkrijgen en een positie in de wereld te veroveren', enz. Maar, 'het andere gezichtspunt, ingenomen door een betrekkelijk gering, maar gelukkig wassend aantal menschen, toont het doel van de opvoeding als de voorbereiding tot ontplooiing van al die schoonere eigenschappen van hart en verstand, die noodig zijn voor den opbouw van een waarlijk edel karakter' (285). 'Wanneer men aan "opvoeding" verbindt het woord "zedelijk", houdt dat in, dat de vorming van een hoog karakter niet slechts als *incidenteel* beschouwd moet worden, niet, om het zoo uit te drukken, als een bijproduct van het opvoedingsproces, maar dat dit beschouwd moet worden als het hoogste doel, waaraan alle andere doeleinden ondergeschikt zijn' (287).

Zoo spreekt de positivist prof. Emile Corra uit Parijs van het zedelijk opvoedingssysteem volgens de positivistische levensbeschouwing als 'eene religie der Humaniteit, een gedemonstreerde godsdienst (*démontrée*), *purement terrestre*, *purement civique*, die ten doel heeft, de familie, het vaderland, de Menschheid te leeren kennen, liefhebben en dienen' (193).

Prof. G. Séalles, van de Sorbonne, zoekt, evenals dr. W. Meijer, den grondslag der moraal 'in de rede, het individueel geweten en het maatschappelijk leven' en evenals de heer Buisson spreekt hij heel duidelijk van een *ideaal.*

En nu is, zooverre menschelijk begrip reikt en bedoelt, zoowel de 'rede' als het 'ideaal', dat door de rede gediend wordt, *per sé* verheven boven alle 'wereldsche motieven'. Het oog der 'non-confessioneelen' is wel degelijk gericht op 'wat méér dan wereldsch is', om den mensch voor zijn werk in de wereld geschikt te maken. We komen daarop terug.

‘Voor de *morale laïque* - schrijft prof. Séalles - is de menschheid noch een feit, noch een metaphysische waarheid, noch een godsdienstig dogma, zij is in de allereerste plaats een werk dat te verrichten valt, zij is de idee der menschheid, die ons toebehoort, nadat wij ze uitgedacht hebben’ (134).

‘De moraal - aldus de heer F. Buisson - is een menschelijk feit, even natuurlijk, even spontaan als de kunst en de wetenschap’, waarbij de schrijver dan verder aanteekent, dat alle drie, zedelijkheid, kunst en wetenschap geléérd moeten worden en men niets bereikt zonder cultuur en arbeid, maar dat men zich overigens niet moet vleien, er te komen in het opvoedingsvraagstuk door gedeeltelijke hulpmiddelen als:

- ‘onderwijzende demonstraties, theoretische of practische uiteenzettingen van verschillende gevallen, waarin de moreele verplichtingen worden afgeleid, opsommingen van plichten... enz.
- ‘sentiments-invloeden, onder welken vorm dan ook, van af de liefde tot God tot aan het medelijden, de sympathie, het altruisme... enz.
- evenmin echter ‘de vrees voor straf of de hoop op belooning, in het tegenwoordige of in het verschiet, aardsch of hemelsch, tijdelijk of eeuwig’ enz. (943-944).

‘Elk opvoeder weet door ondervinding, dat men geen enkel werkdadig effect bij het kind verkrijgt, wanneer men niet zijn geheele wezen erbij betrekt: zijn geest en hart, rede en verbeelding, wil en gewoonte’ (946). Zoo, eindigt schrijver zijn betoog ‘wordt de dierlijke natuur eindelijk overwonnen door een tweede natuur, die onze hoogere aard, de menschelijke aard is. Dit streeft de leekenmoraal na en dit bereikt zij.

‘Zij zou niets zijn, indien zij niet op hare wijze een godsdienst was: de godsdienst van het goede’ (947), wat schrijver dan in den loop der discussiën nog ongeveer volgenderwijze toelichtte: wij richten ons tot het zelfde innerlijk wezen in den mensch als waartoe de godsdiensten zich richten, en wanneer gij zegt, dat wij geen succes kunnen hebben, wàt verwacht gij dan van de godsdiensten?

Buitengewoon goed, zeker het meest innemende opstel van alle in deze *Mémoires*, is dat van den bekenden secretaris der *Moral Education League* uit Londen, Harrold Johnson:

‘Het einddoel van de Internationale Zedelijke Opvoedings-beweging is, naar ik meen, de eenmaking van het menschelijk ras. Het groote geloof, waarop de Beweging berust is, dat zulk eene eenmaking tenslotte voor verwezenlijking vatbaar is. Zulk een geloof, naar de verhouding waarin het bestaat en voorzooverre zijne intensiteit strekt, maakt van de beweging eene *religieuse* Beweging.

Ik noem dit een *groot* geloof - inderdaad het grootste van alle - omdat het bezit daarvan noodzakelijk insluit de aanname van voorstellingen, die niet toelaatbaar zijn voor de intellectueele of wetenschappelijke faculteiten alleen, zooals bijvoorbeeld: dat godsdienst en vrije gedachte elkaar zouden ontmoeten als tweelingszusters in eene grootere synthese, dat er diepere diepten zijn, dan alle verschillen, en dat éénheid aan alle verscheidenheid ten grondslag ligt’ (93).

Het zal, zoo vervolgt de heer Johnson, de bizondere taak van deze eeuw zijn, te zien of er eene brug gebouwd kan worden tusschen de vertegenwoordigers van den godsdienst aan de eene en die van de vrije gedachte aan de andere zijde. Veel is er in de nieuwe gedachtestroomingen, dat z.i. hoop geeft op de verwezenlijking van die gedachte, waarbij schrijver dan wijst op William James, Boutroux, Bergson en Eucken, het R.K. modernisme en het Bahaïsme, op vele verschijnselen in wetenschap en litteratuur, op het idealistisch realisme van Maeterlinck, G.F. Watts, J.F. Millet, Eugène Carrière en Rodin en, in de sociologie, op het mysticisme van Durkheim, dan ook op het reeds in 1887 verschenen boek van J.M. Guyau: ‘*L'irréligion de l'Avenir*’, met welke ‘*irréligion*’ schrijver bedoelde ‘het zoeken naar een ideaal, niet slechts individueel, maar sociaal en zelfs cosmisch, alle feitelijke werkelijkheid (realiteit) te boven gaande’ (*Mémoires*, 94).

III.

De heer Harrold Johnson voert ons tot het hoogtepunt van de kwestie van het oogenblik: we staan voor de vraag der samenwerking. En dan moge als een gelukkig verschijnsel worden geconstateerd, dat in het algemeen de partijen, hoewel nog tamelijk wel ieder op zijn eigen standpunt blijvende, elkaar

genaderd zijn, omdat zij elk zich tot op een iets hooger niveau verheven hebben. En zelfs acht ik de verdienste van eenigen der ‘vrijdenkers’, die zeggen alle ‘ruimte’ te willen laten voor den godsdienst, minder dan de stellige verzekeringen van bereidwilligheid tot samenwerking die thans van confessioneele zijde ontvangen zijn. Daar is allereerst de slotsom van het opstel van prof. Bureau luidende, dat ‘*le temps est proche ou l'on devrait reconnâitre*, *que le remède ne se peut trouver que dans la synthèse de l'esprit religieux catholique et de la pensée moderne* (926) waarbij men dan natuurlijk te bedenken heeft, dat de heer Bureau katholiek is, en ook, dat hij het woord *catholique* in den eigenlijken en oorspronkelijken zin kán bedoelen, het losmaken van Rome als centrum en het begrijpen als het wezen van alle godsdiensten. Ik bedoel: schrijver verstaat ‘*catholique*’ zeer waarschijnlijk als ‘algemeen’.

Dan werden wij verblijd door twee waardevolle verklaringen bij de mondelinge discussiën. Zoools reeds opgemerkt: twee kostbare ochtendzittingen waren zóó geducht verbeuzeld in wederzijdsch *Prinzipiënreiten*, dat zich duidelijk eene ongunstige *communis opinio* begon te vormen onder een deel van het congres-publiek. Toen kwam op den derden ochtend ds. Cramer ons verblijden met eene bondige verklaring. Men moet niet kunnen zeggen - aldus spr. - dat het Protestantsch Christendom geweigerd heeft, de hand te reiken tot samenwerking met anderen in deze zaak. Als leerling van zijn meester Jezus Christus, wil spreker zoeken wat vereenigt, niet alleen praten over theoriën, maar die eenheid toonen door samenwerking (*Avp.* 26 Aug. 1912).

Weldra volgde de Belgische dominikaner priester dr. Perqui met een evenzeer verheuglijke verklaring Z.i. is de Engelsche omschrijving ‘*character building at large*’ zeer gelukkig gekozen, want wij allen voeden elkaar op, en in de maatschappij moet en zal vanzelf iedereen meewerken aan de opvoeding van iedereen. Er gaat van mij invloed uit op anderen en anderen oefenen invloed uit op mij en zoo zijn wij allen mede-verantwoordelijk voor elkaar. Dit is een feit, waaraan niet te veranderen valt; en dáár kunnen wij samen over spreken. Er is veel terrein, waar onze samenwerking mogelijk is (part. aanteekeningen).

Indien de samenwerking in beginsel aanvaard wordt en mogelijk

geacht, dan moge reeds nu de vraag gesteld worden: hoe, op welke wijze?

De heer Bureau wees op de misdadigheid van velerlei aard in onzen tijd, maar, zoo riep prof. Adler uit in eene der sectievergaderingen, het opvoedingsvraagstuk, waarmede wij ons op het oogenblik bezighouden, is niet alleen de vraag, hóe de menschen te leeren, geen misdaad te begaan! Het is een kwestie van leven of dood voor de heele maatschappij: het is: den menschen te leeren méér *mensch* en minder *beest* te zijn (part. aant).

Deze Zedelijke-Opvoedings-Beweging wordt gedreven door een machtig begeeren naar méér menschelijkheid, naar een meer 'menschwaardig bestaan' in de positieve, subjectieve beteekenis en daartoe zal ieder willen en kunnen meewerken op zijne manier. Allereerst, zooals de heer Boutroux met Bl. Pascal zeide: '*Travaillons à bien penser*, *voilà le principe de la morale*' (144). Laat ons leeren, zuiver te denken over al deze kwesties. Zuiver denken ontwikkelt de rede, gaat boven vooroordeel en gevoelens van lust en onlust, partijdig enthousiasme en onredelijken tegenzin uit.

En is dan ook voor den meest religieusen mensch, van welke kerk of gezindte ook, niet de rede het hoogste goed, door de Godheid aan het menschelijk wezen geschonken en aldus ook het hoogste 'orgaan' - als men het zoo eens noemen mag - waarmede de mensch het wezen Gods waardeeren kan? Orgaan der hoogste waardeering aldus, waaruit dan zou volgen dat de *libre-penseur*, die inderdaad zijne rede in eerlijken strijd om waarheid ontwikkelt, noodwendig moet naderen tot het wezen Gods, of hij dit woord op de lippen nemen wil of niet. En volgens den Stichter van het Christendom is het beter, met het hart, dan met de lippen te eeren. Volgens Hem was het teeken Zijner goddelijke zending, dat hij 'de werken des Vaders' deed. Hoe kan dan het teeken van den waren Christen ooit in iets anders gevonden worden, dan in het handelen naar den onzichtbaren en onnoembaren geest des Christendoms? Is dan niet de naam bijzaak?

Zooals op elk gebied, moet ook op dat van den godsdienst - ja vooral dààr natuurlijk! - eenmaal een tijd komen, waarop de lessen geleerd, het gezag van eene wet, een gebod, eene waarheid z e l f aanvaard wordt en waarop niet meer gezegd wordt: ik

moet een goed mensch zijn, ik moet mijn naaste liefhebben als mij zelf, *omdat* Jezus dat heeft gezegd, of ik moet liefde voor de menschen, zachtmoedigheid en mededoogen hebben voor al wat leeft, *omdat* de Boeddha dit leeraarde, of ik zal mijne ouders eeren, *omdat* Kong-Foe-Tse dit voorschreef.

De tijd moet komen, dat wij zeggen: ik gevoel, ik weet, dat dit wààr is en daarom handel ik er naar. Dit vermindert niet de waarde der geestelijke Leeraren voor ons, maar legt ons de verantwoordelijkheid op, zelf een levende vertegenwoordiger van aangenomen waarheden te zijn. Géén godsdienststichter heeft ooit gezegd: beroep u op mij; de leeringen luidden steeds: doe zóó, betracht het Goede, doet de werken uws Vaders, verricht uwe werkzaamheden in deze wereld met een hooger licht in uw geest, als een opbouwende kracht en een helper der menschheid, weest mensch en 'doodt den tijger', het roofdier, in uwen aard. Dááraan zal men u, als mijn leerlingen herkennen, dat gij elkander liefhebt!

Aldus de leeringen voor de profanen in het openbaar uitgesproken.

Zeer stellig kan men aannemen, dat in het Christendom, evenals in andere godsdiensten, voor de 'ingewijden' geheime leeringen gegeven werden. De Christelijke evangeliën zeggen ons duidelijk, dat de discipelen sommige dingen konden begrijpen, die aan de menigte alleen in gelijkenissen werden voorgesteld. Het moet, dunkt mij, wel vanzelfspreken, dat in geestelijke ontwikkeling diepten te vermoeden, te gissen zijn, die voor het oogenblik en nog heel lang voor de groote menigte niet slechts onbereikbaar, maar volkomen onwaardeerbaar zijn.

Het bestaan van 'mysteriën' wordt door onbevooroordeelde geleerden als Dr. K.H.E. de Jong (*Das Antike Mysteriën-Wesen.* Leiden, E.J. Brill 1909) niet langer onmogelijk maar integendeel zeer waarschijnlijk geacht. Ik wensch mij in geen enkel opzicht hier te verdiepen in gissingen over den aard van zulk een diepere geestelijke ontplooiïng van het bewustzijn, maar wensch onder de aandacht te brengen dat m.i. *eenerzijds* de vrijdenker geen recht heeft zulk een mogelijkheid in de godsdiensten te ontkennen en eventueel zeer onredelijk doet door weg te werpen, wat hij nog niet begrijpt, aldus de vrijheid zijner gedachte willekeurig belemmerende, - *anderzijds* de godsdiensten en hunne priesters geen

enkele aanleiding, geen de minste aanspraak hebben om de *openbaar* door de Groote Leermeesters gegeven leeringen als particulier bezit voor zich zelf op te eischen of het te doen voorkomen, alsof de vervulling van deze leeringen alléén waarde zou hebben en echt zijn, wanneer daar achter óók aangenomen werd dat mysterie-wezen van den godsdienst of wel, hetgeen meestal het geval is, zekere verklaringen of dogma's *omtrent* dit veld van diepere kennis.

Het komt mij voor, dat wij op deze wijze ongeveer de twee zijden van de zaak kunnen zien. Bovenal echter wil het mij toeschijnen, dat een diepere geestelijke ontwikkeling nooit ter sprake kan komen, dan als vervolg op eene elementaire, zgn. 'exoterische' ontwikkeling en men m.a.w. zich nooit een 'hooger ontwikkelden geestelijken mensch' kan voorstellen, die niet begonnen is met een in alle deelen onbaatzuchtig, liefdevol mensch in den gewonen zin te zijn. Zeker bestaat er alle reden om, filosofisch en theologisch, de diepere grondwaarheden, mysteriën-Gods of hoe men die ook wenscht aan te duiden, te beschouwen als de eigenlijke gronden voor de in openbare leeringen der godsdiensten gegeven voorschriften. Maar in de ontwikkeling van den mensch naar het licht gaat het andersom: eerst door de schemering, dan de dageraad, daarna eerst het licht van den vollen middag. Eerst de eerste stap.

De groote '*Moral Education*'-beweging vraagt, dien stap te doen. Men heeft uitgeroepen op dit congres: 'Zijt gij Christenen, zoo toont het!' Daar kan ook geen enkel '*confessionel*' bezwaar tegen hebben. Wie zijn Christendom begrijpt, zal niet anders verlangen en geen wáár priester, in welke kerk ook, doet eigenlijk ooit anders dan daarop aandringen.

Maar wie werkt ten bate van de menschheid en wie opvoeding ziet als het ontwikkelen van karakterkracht, de innerlijke kracht, waaruit alle deugden en alle altruïsme voortkomen, die is *religieus.* Die werkt aan het *religare*, het vereenigen, éénmaken van de menschheid.

En... moet men ook in een ander punt niet komen tot de verwerkelijking der theoriën van den godsdienst? 'Het koninkrijk Gods is in u', 'gij zijt Goden' is er gezegd. Is het niet de schroom van over zich zelf te spreken, die tegenwoordig velen tegenhoudt, het woord 'God' te noemen? Of, anders gezegd, is het niet het

gevoel van immanentie, ontwaakt na eeuwen van leering, dat thans de nóódzaak doet gevoelen, te tóónen, wàt geleerd werd. Het goede te betrachten en zijn naaste lief te hebben als zich zelf uit eigen innerlijk gevoel, is God te dienen door 'God' te zijn, wat de eenige ware gods-dienst kan zijn. Al het andere, het gehoorzamen op gezag, is voorbereiding daartoe. Volkomen terecht merkte mevr. Kapteyn-Muysken uit Den Haag dan ook op, dat 'de idee van immanentie van het Godswezen' de grondtoon van de algemeene gedachtengang in de nieuwe opvoedings-beweging is (verslag *Avp.* 23 Aug.).

In geenen deele kan men daaruit besluiten, dat het werk der godsdiensten overbodig geworden is en, bijvoorbeeld, dat eene persoonlijke Maria- en Heiligen-vereering afgeschaft kan worden. Zooals prof. Adler opmerkt - en hier komen de Amerikaansche ideëen met hunne konsekwenties ons te hulp - de moraal is verschillend in hare eischen op verschillende plateau's of niveau's van ontwikkeling. Nu wil dat m.i. niet zeggen, dat ooit de grondgedachten veranderen, dat diefstal geen diefstal, echtbreuk geen echtbreuk, vrees geene vrees, haat geen haat, enz., is, voor elken trap van ontwikkeling. Maar zoowel deugd als ondeugd of gebrek aan deugd hebben andere betrekkelijke waarde op verschillenden trap van ontwikkeling. Het komt mij volkomen overbodig voor, een 'nieuwe moraal' uittevinden, waar de oude moraal nog voor het meerendeel der menschheid eischen stelt, die genoeg te verwezenlijken geven. En evenmin kan een 'nieuwe moraal' ooit afschaffen de supreme waardigheid van het ja, dat *ja* is en het neen, dat *neen* is. Wat men onder 'nieuwe moraal' verstaat, kan niet anders zijn dan een trapsgewijze verdieping van het begrip der innerlijke menschenwaarde van elk individu, trapsgewijze ontplooiïng van het innerlijk Godswezen in naastenliefde. Dit is de oude leer der Humanisten. En het is een heerlijk teeken, dat wij thans van een Roomsch Katholiek geestelijke, den dominikaan dr. Perqui eene opvatting hebben te hooren gekregen, die daarmee accoord gaat en de noodlottige dwalingen van (slecht begrepen) 'scholastiek' verlaat. De dwaling vooral, als zoude de mensch van den aanvang af verdoemd zijn en op Aarde alle gedoe toch uit den booze, ontwikkeling uitgesloten zijn. Alleen reeds het verschijnen van zoovele R.K. geestelijken op dit congres en

op het vorige scheen in te sluiten het geloof aan de mogelijkheid van opvoeding en karaktervorming. Géén der sprekers uit deze categorie heeft die mogelijkheid ontkend: alle daarentegen namen ze *impliciet* aan, door te spreken over de volgens hen eenige en noodzakelijke voorwaarden daartoe. Dr. Perqui sprak op dien derden zittingsochtend heel duidelijk van het vrijmaken van den innerlijken wil bòven de gevoelens en gedachten, waardoor alléén de mensch zijn leven besturen kan en meester over zich zelf wordt. De bedoelde dwaling acht ik dus in beginsel verlaten. De vrijheid van wil in dien zin als eene onderscheidende, bewuste macht boven de gedachten, gevoelens en handelingen, acht ik synoniem met het Koninkrijk Gods en het immanente Godswezen.

In verband met trapsgewijze moraal dienen toch een paar opmerkingen gemaakt.

Het is in den laatsten tijd voorgekomen, en misschien komt het nòg wel voor, dat op R.K. lagere scholen, ter gelegenheid van het onderricht in de geschiedenis, de moordenaar van Prins Willem I verheerlijkt of althans zeer geprezen wordt als iemand die véél voor zijn godsdienst over had. Ik haal het slechts aan als een staaltje of illustratie, niet als eene beschuldiging. In zulk een onderricht zie ik het dooden van moreel gevoel. Ik acht het heel waarschijnlijk, dat een deugd uitnemend onderwezen wordt aan kinderzielen door het concrete voorbeeld van een Heilige voor hunne oogen te stellen, maar ik acht het verheerlijken of prijzen van misdadigers, zelfs al zouden die onder een sluier van misverstand in oprechtheid gehandeld hebben, zeer verwarrend voor het moreel gevoel van een mensch op *elken* trap van ontwikkeling.

Een tweede wanbegrip, maar dat heel veel met het eerste overeenkomt, wordt in het menschelijk bewustzijn van onzen tijd gezaaid door sommige, zich noemende ‘socialistische’ elementen en die evenzeer ten onrechte als *de* socialisten beschouwd worden, als de bedoelde R.K. onderwijzers mogen doorgaan voor *de* vertegenwoordigers der R.K. kerk. Ik bedoel de leeringen der sabotage en het aansporen tot mishandeling of zelfs tot moord in den ‘strijd van arbeid en kapitaal’. Het zal voldoende zijn, daartoe te verwijzen naar de beruchte handelingen der C.G.T. in Frankrijk en het proces der Mac Namara's in de Vereenigde Staten -

om te zwijgen van enkele recente voorbeelden in ons eigen land. Begrijpelijk als symptomen van den dierlijken mensch, nooit verdedigbaar als een stadium van moraal op *welken* trap van ontwikkeling ook! Moraal is het verschijnsel van den menschelijken mensch.

Godsdiensten behoeven niet bevreesd te zijn, hun macht te verliezen, wanneer meer en meerderen van hunne aanhangers zullen overgaan tot het vrije denken. Want de macht en de waarde van de godsdiensten ligt in hun mysterie-wezen, dat is: in de Waarheid, die zij herbergen, en zij kunnen niet anders dan gesteund worden door iederen mensch, die in zijn denken die waarheid nadert. De kern van elken godsdienst, zoo was ook de opvatting van Origenes, bestaat uit hen, die vermogen iets positiefs omtrent die innerlijke waarheid te denken en iets daarvan te bevatten. De ware godsdienst bestaat alléén uit hen, die in hun handelen ware Christenen, Moslims, Boeddhisten, Brahmanen zijn.

Daarom ligt het op den weg van elken godsdienst, de vrije ontwikkeling der gedachte in den waren zin te bevorderen, te helpen en daaraan ook leiding te geven. Een godsdienst, die zijne kinder-zielen niet toelaat, op te groeien tot jongeling en tot rijpe *mensch-heid*, verdient niet, behouden te worden, heeft geen waarde *als* godsdienst en zàl mòeten verdwijnen voor den niet te keeren stroom van menschelijke ontwikkeling.

Zij die werken voor de verbetering der materieele welvaart, zien een ander aspect van het gehéél. Een *religion purement terrestre*, *purement civique* kan misschien hùn godsdienst of ethica genoemd worden. Maar het ‘wederkeerig dienstbetoon’ van Peter Kropotkine is een andere naam voor dezelfde zaak. Het is dezelfde ‘liefde tot den naaste’ in realiteit.

Toen enkele jaren geleden een groot theoloog eerste-minister van Nederland was, heeft men hem gevraagd: gelooft gij, kunt gij nu volhouden, dat men eerst het Koninkrijk Gods moet zoeken, en dat dan de aardsche goederen van-zelf wel in den schoot geworpen zullen worden? Zult gij niets voor ons doen?

Dr. A. Kuyper wilde inderdaad iets voor de behoeftigen doen. Maar zijn antwoord op de eerste vraag bleef hij schuldig. Het was althans zeer onvoldoende.

Dat antwoord is thans zeer vóldoende en duidelijk gegeven

door het congres voor Zedelijke Opvoeding, dat door de theologiseerende Nederlandsche regeering - ik durf niet zeggen ‘christelijke, want men moet met die woorden niet spotten - te onbelangrijk voor hare aandacht geoordeeld werd.

De heer Bureau heeft op den laatsten dag gesproken over *ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas* op dit congres.

Alles samengenomen, schijnt mij wat te zien was, een chaos, wat men niet zag, maar gevoelen kon, een groote gemeenschappelijke gedachte van liefde en menschelijkheid.

Wat men tenslotte uit dit congres overhoudt en waarmee men een volgend congres tegemoet gaat, is de overtuiging, dat het ontwaken van ‘het Koninkrijk Gods’ in vele van onze tijdgenooten de redding zal zijn van onze maatschappij die, volgens vele sociologen en economen, aan den rand van een afgrond, aan den vooravond van een *déblace* staat, zooals nog nimmer te voren. En het éénige middel tot redding, een ‘practische godsdienst’ of een practijk van *den* godsdienst, staat als een noodwendigheid voor ons. Niet alleen als een mogelijkheid, maar als een noodzaak. En dit is klaarblijkelijk het antwoord op den gemeenschappelijken grondslag voor alle systemen van zedelijke opvoeding. De metaphysiek moge daarachter liggen - ligt daar voor mijn begrip ook achter - maar de zedelijke opvoeding in deze wereld heeft, voor uiterlijke motiveering geheel voldoende aan, en moet haar motief ook, om echt te zijn, allereerst zoeken in, *het individueel geweten*, dat dan toch het *phenomenon* van alle metaphysiek in ons eigen wezen is.

‘Het is *nu* de tijd, wij moeten thans beginnen, zei de afgevaardigde uit Calcutta, en dan zullen onze kinderen in staat zijn om een gelukkiger leven, dat wil zeggen vooral een eenvoudiger leven te leiden, dan wij’ (part. aant.).

Het is de tijd, dat de ‘oudere zielen’ in het groote menschelijk huishouden hunne opvoedingsplichten moeten gaan inzien jegens de kinderzielen en jongeren in het algemeen. Menschelijk wederkeerig dienstbetoon moet gepaard gaan met een rechtmatige leiding van den m e n s c h e l i j k meerdere en zijne heerschappij ten algemeenen bate over de wereldsche goederen. Winstbejag en buitzucht moeten plaats maken voor het eervolle streven om intellect, kapitaal en arbeidskrachten te vereenigen in de productie van wáárde en kunst.

Democratie van gelijke aanspraken, als van broeders in het huishouden, moet gepaard gaan met broederlijke samenwerking in plichten, maar kan alleen standhouden onder de leiding van eene aristocratie van geest en karakter.

Men weet dit natuurlijk, maar men moet het ten uitvoer gaan leggen.

Zoo heeft m.i. de heer Harrold Johnson gelijk, dat wij hier staan voor eene groote r e l i g i e u s e beweging. En om te doen zien, hoe dit idee op verschillende plaatsen van den aardbodem zich vertoont, haal ik hier nog aan de openingswoorden van den heer Ismael Hamet, die schrijft over en namens *Moralistes modernes Musulmans*:

'*Issues de vérités éternelles*, *les lois religieuses sont toutes établies sur les mêmes principes de morale; en effet*, *si l'on les considère de très haut*, *seul ce fond commun reste visible. Et à le constater*, *on conçoit l'idée*, *que les groupes humaines*, *qui tiennent la plus grande place dans le monde*, *peuvent arriver à se comprendre et à fusionner dans un même culte d'amour universel*' (70).

Wanneer ik de herinneringen van dit congres aan mij laat voorbij gaan, dan klinkt mij nog boven alles uit de *mantram* van onzen Hindoe vriend Sawadhikary, dien hij vertaalde met:

De schriften zijn velen en de leeraren zijn vele, maar de Wet van liefde is één.

DEN HAAG, September 1912.

Aanteekeningen over kunst en letteren door Hein Boeken.

Verhaeren - Helène de Sparte, tragédie lyrique.
Rachilde - Son Printemps.
I.

Eene Russische danseres heeft de rol van Helena te Parijs moeten vervullen; een Russische leider heeft de tooneelspelers moeten onderrichten hoe zich van hunne taak te kwijten: moeten wij hieruit opmaken dat deze Helène de Sparte zéér ver af staat van den franschen geest? Ik geloof: ja; want dit vermoeden, gewekt door het vernemen dezer bijzonderheden, werd me door de lezing van het stuk zelf bevestigd. Fransch is de taal van dit stuk, fransch is niet de geest.

Of het fransch zuiver fransch is, gaarne laat ik het anderen over daaromtrent te beslissen; dat de Vlaming er in te herkennen valt, ook mij is het blijkbaar. Ik geloof dat vooral de tweede regel van het volgend paar, waar de bejaarde Menelaus zich schijnt te verkneukelen in het vooruitzicht op eenen kalmen ouden dag, eene dikheid van toon heeft, nooit door eenigen franschman in vers of proza nagestreefd.

> Tu vois donc que je puis sûrement m'en dormir
> Dans la paix des longs jours et des heures égales.

En ligt het aan mijn gebrekkige kennis van de fransche taal wanneer ik de volgende uitdrukking die ons Helena's alleroverweldigende schoonheid moet voor oogen stellen, als weer

> Et ce torse dardant les brasiers de ses seins?

nog wel meer barbaarsch dan vlaamsch of fransch moet vinden?

* * *

Zoo wij zijn werk vergelijken, vergelijken met Racine, met Sophocles, met Goethe, den toovenaar die door de meest heroieke daad van zijn lange kunstenaarsleven Helena, de schoone, de innemende, de onsterfelijke, voor ons aller oogen opriep - dan wijte de vlaamsche dichter dit niet aan ons maar aan zijnen russischen tucht- en dril-meester zelven, die bij de voorbereiding voor dit stuk noodig vond zijnen uitvoerders voor oogen te houden, dat zijn dichter heeft 'gebroken met het zachte - of zoete? - het overgevoelige Hellas, waarvan we nu eindelijk genoeg hebben' 'dat op den weg van voortdurenden vooruitgang waarop het leven, de kunst en de letteren zich voorwaartsbewegen, Verhaeren zich verre heeft verwijderd van Racine en Sophocles.'

Wien dringt niet zulk een aanbeveling tot vergelijken? Dat hij het verschil bevroede, zich in den vooruitgang verheuge?

* * *

Racine, - ik doorlees, doorleef wederom een van zijne stukken, in zoo vele jaren door mij ter zijde gelaten: Andromaque. Is dit stuk niet een kunstig gebouwd kasteel of paleis, een in streng volgehouden stijl aangelegde lusthof? Een ruim opgezet en diepzinnig opgelost psychologisch probleem? Spreken deze personen in verzen? Ja, wanneer men verzen noemt naar syllaben getelde en op elkaar rijmende regels, die ieder afzonderlijk of bij eenige tezamen korte of langere perioden van hoog-schrijdende prozataal vormen. Neen, wanneer men een vers noemt een stukje taalmuziek, zelf een organisch geheel, maar dat zelf ook onderdeel van een grootsche organische eenheid kan wezen. Op welk een hoogvlak van geestelijk en zedelijk leven bewegen zich deze wezens; zien zij de natuur om zich heen? Wellicht, maar zij leven er niet in noch de natuur in hen; zij maken geen deel uit van de natuur, noch is de natuur een deel van hun leven. Zijn deze menschen onderhevig aan driften? Jà, maar ze worden ze zich niet bewust; we veronderstellen ze als een diepen, onzichtbaren onderbouw van hun geestelijk leven. En hartstochten? Ja; maar ze overzien dezen, ook wanneer ze er door worden overheerscht en gestuwd tot voor hen zelf onverklaarbare daden; ze kunnen ze in woorden brengen zóó klaar doorzichtig ook voor ons, dat die hartstochten voor ons als voor hen in hun beloop en oorsprong geheel voor ons bloot liggen.

En Sophocles?

Ik mag nu wel goed vergeten hoe ik Sophocles' werk verleden jaar in de stad van Rembrandt en Vondel heb zien ten tooneele brengen, door Duitschers die er mede op weg waren om er Amerikaansche zenuwen mede te treffen. Maar Sophocles, zooals ge hem alleen door lezing kunt leeren kennen, zoodat ge toch een flauwen en verren afglans en nagalm krijgt van de plastiek en de muziek, die de voorstellingen in de oudheid moeten te zien en te hooren hebben gegeven - wie kent er dieper en doorzichtiger beelden van den mensch dan Sophokles' werken, beelden niet van zijn lichaam, niet van zijn ziel op zich zelf, maar van beiden tot één eenheid saamgesmolten, eene eenheid, waarin ook de natuur opgaat?

Nu hoor ik Emile Verhaeren tot mij zeggen: ‘Waartoe mij aldus te vergelijken? Ik ben maar een eenvoudig Vlaamsch dichter, die fransch schrijft, omdat ik onder fransch sprekende menschen ben groot gebracht. Ik ben een negentiende-, een twintigste-eeuwer, die met het verleden gebroken heeft. Racine, ja ik ken hem wel, ik heb hem wel op school moeten lezen, maar ik heb hem nooit als een deel van mijzelf gevoeld, ik heb hem nooit willen verbeteren. En Sophocles, ook hèm heb ik wel op school moeten lezen, maar dat was mooi voor het verleden. Dat was iemand die aan de oude goden geloofde, aan een noodlot - maar dat zijn dingen, waarmee wij voor goed hebben gebroken. Ik ben een Vlaming, die in mijn gedichten den mensch geef als een natuur-kracht, als iemand met natuur-driften, staande midden in de al-barende, ontembare natuur. En dat is mij op wondere wijze gelukt; en daar mijn gedichten in de fransche taal zijn geschreven, heb ik mij een internationale roem verworven, kon ik over internationale middelen beschikken. Ik kon een stuk schrijven, dat door goede vrienden en vereerders van mij vertaald, eerder in Rusland en in Duitschland zou worden opgevoerd dan voor mijn taalgenooten in België of Frankrijk. Ik heb als hoofdpersoon daarvoor gekozen Helena, de schoone Helena van Sparta. Ik verviel daardoor wel in de oude mythen, maar deze mythe bood mij juist de geschikte gelegenheid om de buitensporigste hartstochten op het tooneel te brengen. Wat kunnen

mij al die andere personaadjen schelen, ik maak er van wat in mijn kraam te pas komt; ik geef alleen Helena als de schoone vrouw, de schoonheid als natuurmacht, die allen die haar zien tot misdadige razernij brengt, die als een bom, in de omgeving, waarin ze wordt geworpen, alles en allen zonder hetzelf te willen of te weten, doet ontploffen - en dan verdwijnt.

Maar dan vraag ik terug: ‘Wat is dat voor eene schoonheid, van welke zulk een verwonderlijke, zulk een rampzalige macht uitgaat? Wat is dat voor een persoon die draagster is van die schoonheid? Is die schoonheid maar iets dat zij draagt als een kleed - of is het slechts de aardsche naam voor de betoovering die uitgaat van eene waarlijk goddelijke persoonlijkheid?’ Neen. Er is niets betooverends of goddelijks aan deze Helena, behalve de uiterlijke schoonheid, waarvan veel wordt gezegd in dit tooneelstuk, en die ons ook wellicht door de schoone vrouw, die deze rol moet vervullen, voor oogen kan worden gebracht.

Deze Helena is eene bejaarde dame, die niet levens-moede is - o neen want ook de levens-moeheid veronderstelt een heroiek verlangen, eene heroieke onbevredigdheid, een zucht naar wat anders dan het werkelijk leven ons geeft - maar die moede is van het onrustige leven, dat zij heeft doorstaan, die tevreden is met den kalmen ouden dag, die, naar zij bij 't begin van de tragedie zegt te hopen, haar wacht aan de zijde van den nog veel ouderen en nog veel meer vermoeiden koning Menelaus. Vergelijk daar nu eens mede de Helena van Göthe - waarom toch dat eeuwige vergelijken? Ja, ik *wil* vergelijken. Ik ben niet voor niet een negentiende-eeuwer, in wien - waarin ik ook moge achterstaan bij de kinderen van andere eeuwen - in wien ten minsten toch iets is blijven hangen van het allerschoonste en hoogste, wat de besten van mijn geslacht hebben doorleefd, hebben gewonnen op het leven en ons, later levenden, hebben mede gegeven.

Ja, aangenomen het is Verhaeren's bedoeling ons dichter bij de natuur brengen, wil dat zeggen dat hij me in zijn tragedie alleen personen moet te zien geven, die òf volkomen argeloos zijn, voor wie het geheele verleden dood is, die niets meer van het leven verlangen, niets meer noch vóór zich zelven noch van zich zelven eischen zooals Helena in Menelaus - of die door zulke

blinde passies geleid worden als Castor en Electra? Pollux staat tegenover alle dezen: hij is... ik had bijna een algemeen misbruikt woord gemisbruikt, term uit een veel genoemde, maar weinig gekende en begrepen filosofie - Pollux is iemand, die het geheele leven meester is en die tenslotte, wanneer hij alle menschen naar zijn hand gezet - d.w.z., degenen, wier dood door zijne belangen werd geëischt, gedood heeft of doen dooden - en dan Helena voor zich denkt gewonnen te hebben, doch - zeer natuurlijk - door haar afgewezen is, haar aldus toespreekt:

> Adieu! tu es vaincue et je ne tente plus
> De hausser jusqu'au mien ton front irrésolu;
> Tu n'es plus rien au monde, et tu n'es plus Helène,
> Je sépare d'un coup ta fortune incertaine
> De la mienne...

'Hebt ge dan volstrekt geen oog of oor voor de groote verdiensten van Emile Verhaeren?' aldus vraagt verwijtend mij de lezer. Ja zeker, maar ik vind dat datgene wat Verhaerens eigenlijk 'fort' is, zich weinig in dit drama vertoont - volstrekt niet zooals in het drama 'le Cloître' - ik vind met één woord dat dit drama een misgreep is van den forschen Vlaamschen lyricus en vond het mijn plicht deze mijne meening eenigzins uitvoerig toe te lichten.

II.

Rachilde. *Son Printemps.*

Ja, de groote dichters in Frankrijk, dat zijn de proza-schrijvers en... schrijfsters. Het fransche vers, wat een getob hebben zij er mee, dat vers dat zoo conservatief is gebleven tusschen alle wereld-omverwerpende revoluties heen; zelfs aan Emile Verhaeren tusschen al zijne onregelmatige lang en korte 'vers libres' ontsnapt nog menige ouderwetsche alexandrijn - dat vers, aan welks tyrannie Paul Fort, 'prince des poètes' zich voor goed heeft willen onttrekken door met min of meer rhythmisch soms ook rijmend proza te werken - doch een ander keer daarover meer. Hier hebben wij een geheelen roman, een gedicht in echt proza, 'Son Printemps' van Rachilde, Rachilde, die tusschen de uren van haar dagelijksche taak van vele romans te lezen en er het door-

dringend lancetje van haar fijn vernuft in te zetten, de minuten heeft gevonden om de tonen te noteeren van den zang, die als een levende beek in haar binnenste is blijven murmureeren en klateren.

Zijn het de herinneringen van door haar zelve doorgemaakt lijden - deze tragedie van een meisje, van een vijftienjarig meisje? - waartoe het te denken? De dichteres, die zoovele zielen in zich heeft, zij had ook deze herinneringen in zich. Het was juist het rechte oogenblik dat deze bij haar boven kwamen, haar in lang zwijgen ingesluimerde stem weer lieten hooren. Want het is niet maar eene kunstige oefening noch een psychologische studie, die hier voor ons ligt. Het is de stem uit het diepste die hier antwoordt op eene wereld, die rondom haar leeft en gewoelt, geleefd en gewoeld heeft jaren lang; de stem, die nu antwoordt met dit fijne, doordringende, klagende, jubelende nachtegalengeluid, uitzingend al het verlangen, al de teederheid, al den trots, ja vooral den trots van deze vijftienjarige:

> Plus fière fièrté, plus pudique pudeur
> Qui ne sais rougir à force d'être fière.
>
> Musique pour l'âme et parfum pour l'esprit.

Deze verzen voor 'n vijfentwintig jaar door Verlane tot deze dichteres gericht, zij hadden ook juist door dit boek kunnen worden ingegeven. ‘Très paisible guerrière’, zoo noemt hij haar ook. Strijdster dat is zij. Onsterfelijk, ik weet het, zijn de werken der schoonheid - maar, staande in het strijdgewoel van het Heden, het juiste woord te vinden, den juisten toon te treffen, weerklank vindend in de harten van de duizenden, die nu leven, dat is een oogenblik, dat vele onsterfelijkheden opweegt. Voort gaat het geestelijk leven in Frankrijk, een strijd, een concert (zoo ten minsten deze twee woorden eigenlijk niet het zelfde beteekenen) en daarin op eens deze stem, deze vrouwen-stem, teeder fijn, maar ook doordringend scherp als het fiere gemoed, wel zacht, maar alle wreedheid en wrangheid van het leven kennend, dat er eene uiting in vond.

HILVERSUM, 21 Sept. 1912.

Carl Larsson en David Edström *(naar aanleiding van een tentoonstelling in de Larensche Kunsthandel te Amsterdam)* door Corn. Veth.

Na een aandachtige beschouwing, opnieuw, van Carl Larsson's aquarellen, die ik uit de volmaakt eendere plaatwerken reeds lang kende, vroeg ik mij nog eens af, wat toch voor sommigen de bekoring is van dit werk...

Voor het meerendeel vind ik deze gekleurde teekeningen illustratief, en dan nog van een zeer sterk doorgevoerde actie. De erg opzettelijk in de breedte uitgerekte composities vertoonen allerlei gezochtheden, en laten door de willekeurige afsnijding en door de armelijke groepeering der figuren onbevredigd.

Mijn indruk is altijd geweest en is nu weer dat Larsson een niet ongezellige man is om bij te buurten, die in een museum van volksindustrie woont, dat hij vlijtig en smakelijk uitteekent, alsmede zijn aardige kinderen en lieve vrouw. Men wil mij echter met zeer veel nadruk bijbrengen - en het denkbeeld stamt, meen ik, van Larsson zelf - dat hij een zeer dichterlijk kunstenaar is met een blijhartig temperament en een kinderlijk gemoed, en zijn gansche arbeid één juichen om een sterk gevoeld geluk. Ik zou dit alles evenwel liefst vooral, weer alleenlijk uit de resultaten van dien arbeid zelf ervaren, die mij evenwel hardnekkig blijven aandoen als zeer gave en propere modelteekeningen van een binnenhuis-architect.

Zoo iets wordt het, hoe lijkt u dat? Dit nu zou mij niet ontstemmen, zoo er niet in die boven reeds aangeduide gezochtheid van compositie (figuren, waarvan men enkel de hand of de

beenen ziet, of aan weerszijden, boven en onder incompleet, ziet men het tafereel beheerschen) zoo er niet die eeuwig dominanto gele en groene kleuren waren, ter aankondiging en instandhouding van de ook alom aanvaarde zonnigheid.

Wanneer men nu de wijze, waarop Larsson voorwerpen en planten teekent, - een wijze deugdelijk en juist genoeg om er de waardeering van de zijde der kunstnijveren mee te verklaren - wanneer men de vraag van meer of minder teeder voelen en subtiel weergeven te berde brengt, dan legt deze ordentelijke teekenaar het bij verre af tegen Caldecott bijvoorbeeld, bij wien de blijheid haar verheerlijkend werk met een argelooze gratie doet, de dartelheid een zuiver-lustig liedje zingt in koele lichte geluiden.

Wanneer dan ook het geluk, het menschengeluk, te aanvaarden is als bron van kunstschepping, zou het dan niet door zijn broosheid zelf een uiting waarborgen van meer ingetogenheid, meer aarzeling en meer innigheid dan dit secure, zelfbewuste doen eigen is? In niet weinige van deze voorstellingen uit des schilders eigen leven, omgeving en bedrijf, zie ik iets van de zelfgenoegzaamheid, en den zelfcultus van een eenigszins filistreus iemand, van temperament bespeur ik te weinig, en evenzeer te luttel van de zachte en stille innigheid die zulk een verheerlijking des levens tot hooge lyriek zouden maken.

Het best bevalt mij in Larsson de vader, die zijn kinderen met zekere trouwhartigheid nateekent, hij heeft er twee vooral, een ongeveer veertien-jarig meisje en een jongetje, die hij met begrijpelijke liefde en humor weet aan te zien. Een zijner beste aquarellen 'Erwtendoppen' is niet zonder intieme trekjes, ofschoon ik zulk een sentiment door Oldach en Erwin Speckter met meer verdieptheid en meer eenvoud zag uitgedrukt.

Zoodat ik ten slotte mij zelf weer die eigen vraag doe, vanwaar plotseling deze roep over dit wel beheerscht en gekund, maar voor den geest middelmatig werk?

Wat David Edström betreft, deze andere Zweed lijkt mij als maker van portretbustes (zijn meer fantastisch werk vind ik gezocht) groote deugden te bezitten, zeer levend zijn die koppen, van weldoorvoerde typeering en kloek, toch sober modelé. Een van de beste is die van Dr. Franz Oppenheimer, die den zwaren

kop scheef houdt, tegelijk stug en gemoedelijk blikkend, een mensch, dien men hierdoor kent, en die oud-krijger, uitgevreten, vleeschloos, kranig, stram, zijn nekkoorden spannend en zijn tandeloozen mond vast-dicht-bijtend, één en al 'houding' nog. - Toch, of David Edström als portrettist niet zijn zwakke zijden heeft, en niet soms te gereede aanneemt, van zijn sujetten, dat zij zijn wat zij zouden wenschen te zijn?

Errata:

Pag. 562 regel 6 v.b. staat: 'zeer',	lees: 'niet'.
Pag. 562 regel 7 v.o. staat: 'weer'	lees: 'neen'.
Pag. 563 regel 1 v.b. staat: 'ziet'	lees: 'vindt'.
Pag. 563 regel 2 v.b. staat: 'dominanto',	lees: 'dominante'.
Pag. 563 regel 4 v.b. staat: 'zonnigheid',	lees: 'aparte belangrijkheid'.
Pag. 563 regel 17 v.b. staat: 'secure',	lees: 'vlakke'.
Pag. 563 regel 12 v.o. staat: 'beste'	lees: 'placiede'.
Pag. 563 regel 6 v o. staat: 'voor',	lees: 'naar'.

Oud-spinet door Jules Schürmann.

Aan Peter Spaan.

Hoewel gij niet zoo vol van toon meer zijt
Als jonger feller-klinkend instrument
Gij zult hem, die 't geheim der dingen kent
Een vreugde zijn: de tijd heeft u gewijd,

Want oud spinet, over uw toetsen glijdt
Meer droomerig de hand met u bekend
En in uw klank speurende geest herkent
Zij 't onbewust, de ziel van d'ouden tijd.

Zoo vele klachten, die eerst somber klonken
En droevige oogen, die van tranen blonken
Hebt gij gelouterd en verklaard, spinet!

En liefdewoorden hebt gij hooren fluist'ren
Zoo vaag en zacht dat geen ze kon beluist'ren
Dan gij daar stil in donk'ren hoek gezet.

Varium.

Futuristen.

Ze zijn de zonen en dochteren
Die niet tevreden blijven
Nu zij hunne gedichten
Geteekend hebben
Want ze zijn schilders
Die hunne schilderijen
Moeten beeldhouwen
En die hunne gebaren
Willen toonzetten.

J.H. SPEENHOFF.

Het armenhuis door M. Cohen Jr.

De grauwe, stroeve poort
Daar wachten ze nou voor.
Er tegen aangekropen.
De poort is nog niet open.

Deemoedig het gelaat,
Bestaren ze de straat.
Ze wáchten maar, en hopen
Dat de poort mag open.

Het gaat 'r stipt op tijd
Met kille starrigheid.
Dáar gaat 'n bel beginnen...
Ze mogen langzaam binnen...

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(R. van Genderen Stort, Idealen en Ironiëen. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.)

Hebt gij wel eens geloopen op de heide, lezer, als de wind hoog door de lucht waait, en in de wolken schietend, er telkens andre stellen van gedaanten schept? Gij kijkt er aandachtig naar, maar kunt er niets in vasthouden, want wat u, een oogenblik geleden, een veldslag kon lijken, is nu op eenmaal een bergenrij geworden, of wel - de zon is plotseling een beetje doorgebroken - een zaalwand met reusachtige futuristische schilderijen, waartusschen-in, op sommige plekken, een Wiertz te hangen schijnt.

Alle vergelijkingen gaan een beetje mank, maar ziedaar ongeveer den indruk, op een paar bijzonderheden na, dien men overhoudt, als men achter elkander op één enklen middag, al de schetsen leest uit het boek van v. Genderen Stort. De gedachte aan Wiertz evenwel, aan dien boven zijn macht grijpenden Willer, bij wien men niet zoozeer verstomd staat over het een beetje kinderlijk-griezelige der voorstellingen, als over het kontrast tusschen pretentie en talent, dat u uit bijna al die doeken als met een lach van verdwazing toeblaast, zoomin als die aan de eenigszins de verzen van Mallarmé in 't geheugen terugroepende tentoonstelling, die in Den Haag te zien was, kunnen u in de gedachten komen als men de levendige en levende schetsen en novellen van dezen nieuwen auteur bekijkt. Maar toch wel maken deze, in hun snel op elkander volgen, in hun aangenaam drukke afwisseling van scherp-getroffene en pittig-gevoelde levenstafreeltjes, zooals de schrijver er een achttal in zijn bundel

tezamenbracht, in hun als Gallische vlotheid en radheid den indruk van een prettig-bezighoudenden, suggestieven wolken-optocht, waarvan de werking u nog bijblijft en gelukkig maakt, ook nadat hij verdween.

Van Genderen's luchtigheid, die hem zelfs schijnt bij te blijven, als zijn onderwerpen iets tragisch' krijgen, is zijn dadelijk opvallende en aangenaamste eigenschap, te aangenamer omdat zij zeldzaam bij ons is. Hollandsche auteurs toch hebben, in overeenstemming met ons volkstemperament, in niet weinig gevallen, iets looms en gewichtigs, iets als achttiende-eeuwsch bedachtzaams, waardoor zij maar heel langzaam voortkomen in hun vertelling of hun betoog. Let wel, die langzaamheid van voortbeweeg heeft weinig te maken met de verdiensten van den auteur.

Bij de besten van vroeger, bij onze klassieken, komt zij even goed voor als bij sommige modernen. Waar deze een preciese beschrijving willen geven, trachten zij dit te bereiken b.v. door een bijeenzetting van adjectiva, die onderling niet zoo heel veel in beteekenis verschillen, voor één enkel zelfstandig naamwoord, waardoor de aandacht van den lezer onwillekeurig verflauwt, omdat er telkens de ongeduldige gedachte in hem moet opschieten: nu ja, dat weet ik al, dat heeft de schrijver al gezegd.

Zóó nu, heb ik een oogenblik gedacht, zou óók het boek van van Genderen moeten wezen, want het begin-stukje ‘Een Misdeelde’, leek mij aan het zelfde euvel te lijden, toen ik het te lezen begon. Ik werd sterk-getroffen door het sentiment dat iets Alfred Valettiaansch scheen te hebben, maar ‘het bleeke levenlooze licht,’ ‘sjovel en uitgedragen ondergoed’ en andere dergelijke, waarbij telkens het tweede adjectief maar weinig nieuws bij het eerste voegt, en in het algemeen, de heele stelmanier, die mij voorkwam met al zijn knapheid, iets al te bewust-gewilds te hebben, deden mij vreezen, dat het boek zou lijden aan het gebrek van te weinig door-en-door gevoelde, onbewust-psychische spontaanheid, dat een kunstenaar voor alles te vermijden heeft. Doch, gelukkig, hoe verder ik kwam in den bundel, hoe beter hij mij ging bevallen, en ik besloot dus maar te denken, dat dit openingsstuk ‘Een Misdeelde’, ook het oudste van den auteur, en dus, qua schrijfwerk, het minst geslaagde zou zijn.

Ja, die eerste indruk van aarzeling maakte spoedig, bij het verder lezen, plaats voor een prettige instemming en gezellig meegaan met de vlot-loopende, vlug alles in u prentende, sobere en toch niet schrale, wijl waarlijk-doorleefde manier-van-schrijven van van Genderen. En ik ga dus volstrekt niet te ver in mijn loftuiting, als ik hem noem een reeds meer dan een belofte gevend auteur.

Van Genderen schrijft behoorlijk Hollandsch, maar toch maakt hij, en wel uitsluitend door zijn rad-vloeiendheid van zegging, in sommige van zijn achttal den indruk van een halve Franschman te zijn. Want wat een Franschman zegt slaat dadelijk bij u in: gij leest en onmiddellijk begrijpt gij, en dat niet, zooals vroeger wel eens beweerd werd, omdat hij zoo oppervlakkig zou zijn, maar alleen omdat hij altijd het juiste woord te zetten weet op de juiste plaats. En zoo is het ook vaak bij van Genderen, op zijn beste bladzijden is ieder woord dat in hem opkomt en door hem neergeschreven wordt als het tikken van een telegrafist op zijn toestel, zoodat de preciese beteekenis, in het verband met de erom heen staande woorden, onmiddellijk wordt opgeroepen in uw eigen geest.

Om op het voorafgaande nog even door te gaan: de Duitschers hebben den naam van veel diepzinniger dan de Franschen te wezen: en daar kan wel iets van waar zijn: maar toch is het óók zeker, dat een goed deel van die diepzinnigheid slechts schijnbaar is, en de indruk ervan alleen gewekt wordt, doordat de Duitschers niet zoo volmaakt in de kunst van schrijven zijn. Zij maken lange perioden met allerlei onderdeelen en tusschenzinnen, die elk weer de aanduiding van een nieuwe gedachte zijn, en de schrijvers moeten dus, omdat zij zelf begrijpen nog niet duidelijk genoeg te zijn geweest, later hetzelfde met andere woorden nog weer eens herhalen in een geheel van het vorige verschillend verband. En het gevolg dan is, dat de lezer, die natuurlijk niet zoo thuis is in het onderwerp als de schrijver, een beetje in de war raakt en zich vervelen gaat, daar door dien rommeligen chaos van op een onjuiste plaats staande en half-uitgedrukte gedachten, de suggestieve kracht, die van iedren schrijver heeft uit te gaan tot zijn lezers, in haar verderen tocht wordt belemmerd en als in een labyrinth ronddwalend slechts

door een onvermoeibren wil van den lezer zelf kan worden opgespoord, en ingezogen door zijn naar begrijpen verlangenden geest. De Duitsche schrijvers, niet alleen de filosofen maar ook vele romanschrijvers, waaronder van de beroemdste, schijnen te meenen, dat de bekende regel van Horatius: ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici (zeg datgene alleen wat op het oogenblik gezegd moet worden) niet meer voor de modernen te gelden behoeft.

Door Van Genderen Stort echter is hij in eere gehouden, zoodat zijn boek een der aangenaamste is, die ik in langen tijd las.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Er worden op 't oogenblik in Den Haag extra-parlementaire konferenties gehouden.

Er broeit weer iets aan den politieken hemel.

De donderkoppen der linksche koncentratie beginnen zich weer te vertoonen.

Wéér! En we drukken op het woordje ‘weer’, omdat dit niet de eerste maal is, zelfs niet de eerste maal in dit jaar.

Het gerommel van de naderende bui deed zich reeds in het voorjaar hooren; het flauwe politieke zonnetje werd af en toe eens door een voorbijtrekkende perswolk lichtelijk verduisterd, en een regentje van officieuse artikelen koelde de atmosfeer wat af.

De ‘Vaderlander’, het officieel orgaan der Liberale Unie, de ‘Wereld’ (het dito van den Vrijzinnig-Democratischen Bond), en de ‘Nieuwe Courant’, de spreekbuis der oud-liberalen, waren in de lentedagen aan 't debatteeren geslagen over de wenschelijkheid en de mogelijkheid om in het volgend jaar bij de stembus samen te gaan tegen de zwarte koalitie van Rechts.

En waarom ook niet?

In principe waren deze organen 't er over eens, dat dit nog zoo mal niet zou wezen en dat een linksche koncentratie tegen Juni 1913 veel vóór zou hebben, indien zij mogelijk zou blijken. En die mogelijkheid zou bepaald worden door de punten, die men op het koncentratie-program zou plaatsen. Daar zat de moeilijkheid. De Unie-Liberalen en de Vrijzinnig-democraten zouden 't gemakkelijk genoeg eens worden; daar was men niet bang voor. Maar die oud-liberalen - daar zat men mee in zijn maag! Wat zouden deze doen tegenover het algemeen kiesrecht en

de sociale wetgeving? Dáár ging 't over; die punten zouden natuurlijk niet op dat program mogen ontbreken en daarover zou men 't dus in de eerste plaats onder elkander eens moeten worden.

En dat ging lang nog niet gesmeerd.

Enfin, men besloot de zaken nog maar eens wat aan te zien; men vond 't ook nog wel wat vroeg om nu reeds - in de lente - een besluit te nemen; de kwestie was nog niet rijp om al tot een definitieve afspraak te komen; men moest nog maar eens wat nadenken en er zich over beslapen. Wie weet, of de oud-liberalen in dien tusschentijd zich nog niets eens bedenken zouden en, of de vrees om in 1913 geïsoleerd te blijven staan en in den knel te komen tusschen links en rechts, deze konservatieve partij er niet toe brengen zou om, hetzij dan schoorvoetend, een paar passen naar links of schuinsch-links op te marcheeren.

Zoo besloot men zomervacantie te gaan nemen en de zaak voor eenige maanden te laten rusten.

Dat nu is gebeurd.

Maar dezer dagen zijn de onderhandelingen weer opgevat. De besturen der partijen van links zijn opnieuw over de koncentratie aan 't beraadslagen gegaan en zullen nu in ernst overleggen moeten op welken grondslag een gezamenlijk optrekken naar de volgende stembus mogelijk zal wezen.

Er worden dus op 't oogenblik in den Haag door de drie partijen van links extra-parlementaire konferenties gehouden.

En terwijl de buitenwacht belangstellend op den uitkijk staat, om te zien wat er uit dit gemeenschappelijk overleg terecht zal komen en welke punten er op het koncentratie-program een plaats zullen vinden, publiceert de ‘Vaderlander’, het orgaan der Unie-liberalen, een artikel, waarin het zegt, dat ‘er twee onmisbare punten zijn, waarop men eensgezind zal moeten wezen: primo het kiesrechtvraagstuk en secundo de ouderdomsvoorziening’. De vrijzinnige kandidaten zullen zich moeten vereenigen - zoo heet 't dan verder - allereerst met Grondwetsherziening om te komen tot algemeen kiesrecht, om kort te gaan. Daarnaast een voorziening voor mannen, zonder eenig korrektief dat daarvan de beteekenis verzwakt en de mogelijkheid van invoering van vrouwenkiesrecht, waarbij de toekenning niet afhankelijk mag zijn van welstand, geen censuskiesrecht, om kort te gaan’. Daarnaast een

voorziening van den ouden dag, die, welken naam zij ook drage, aan deze eischen allereerst zal moeten voldoen: dat ze niet alleen de arbeiders omvat, maar allen, die daarvoor in de termen vallen; en dat de kosten daarvan gedragen worden door den Staat.

Algemeen kiesrecht zonder korrektieven, en ‘Staatspensioen, dus. De ‘Vaderlander’ zegt dan verder, dat de Vrijzinnig-demokraten zich met deze punten kunnen vereenigen zonder tittel of jota van hun eischen in zake kiesrecht te laten vallen, terwijl Staatspensionneering door het overgroote deel der Vrijzinnig-demokraten wordt gewenscht. Aangaande de Vrij-liberalen zegt de ‘Vaderlander’ echter: Ook voor hen is de gevraagde stap te doen, nu mannen als de Beaufort en Tydeman reeds maanden geleden verklaard hebben, zich bij het algemeen kiesrecht te kunnen nederleggen, en de partij sinds de laatste jaarvergadering het amendementsrecht voor de Eerste-Kamer, niet meer voorstaat als onmisbaar komplement van algemeen kiesrecht.

Dit artikel lijkt ons een ballon d'essai van Unie-liberalen kant opgelaten, om eens te zien, hoever zij de andere partijen met zulk een program zou kunnen meekrijgen.

Maar daar valt nog wel over te zeggen.

Dat Unie-liberalen en Vrijzinnig-demokraten hand-in-hand zouden kunnen gaan inzake algemeen kiesrecht zonder eenig korektief mag men aannemen, ofschoon er toch wel eenige humor in schuilt, dat 't nu juist de Unie-mannen zijn, die zoo'n febrile haast met de oplossing der kiesrecht-kwestie maken, daar zij 't toch zijn geweest, die in 1901 over dat vraagstuk zijn gestruikeld, de urgentie er van niet aandurfden en de oorzaak der afscheiding der vrijzinnig-demokraten waren.

Maar basta. De oude kiesrechtkoe willen we niet meer uit de sloot halen.

De heeren Drucker en Goeman Borgesius zullen 't dus over de formuleering der kiesrecht-paragraaf op het koncentratie-program wel eens worden.

Maar over de Pensioen-paragraaf ook? Gelooft de steller van het artikel in de ‘Vaderlander’ 't zelf wel?

Hij zegt, dat de overgroote meerderheid der vrijzinnig-demokraten voorstanders van Staatspensioen zijn. Maar is dat wáár?

Ja en neen!

Ja, wanneer men hoofdelijk het oordeel van alle vrijzinnig-demokraten over dit vraagstuk vragen kon. Wij gelooven zeker, dat als men een referendum in de vrijzinnig-demokratische partij ging houden de meerderheid der leden zich vóór Staatspensioneering zou uitspreken; het getal der aanhangers in die partij is veel grooter dan de leiders wel weten en gelooven.

Maar *neen*, als men het resultaat der stemming over die kwestie in de partij nagaat; de meerderheid der aanwezige afdeelingen op één-na-de-laatste algemeene vergadering van den V.-D. Bond verklaarde er zich toen tegen. En zal het hoofdbestuur geen rekening hebben te houden met die uitspraak en zal het zich bij de onderhandelingen met de besturen der andere partijen over de pensioen-paragraaf niet door den uitslag dier stemming gebonden achten? Of zal het zich kunnen laten leiden door de nog niet uitgesproken meening van een meerderheid, welke nog niet tot haar recht is gekomen?

Wij nemen het eerste aan.

En we zullen dus moeten afwachten wat daarvan komt.

Maar nu de oud-liberalen?

Die staan er anders voor. En of deze zoo gemakkelijk in de koncentratie zullen zijn te krijgen, tenminste wanneer dit zal moeten gebeuren met een toegeven op de punten algemeen kiesrecht en staatspensioen, is aan gerechten twijfel onderhevig. Want voor deze konservatieve partij beteekent een instemming met deze punten een politieke Canossa-gang.

Wat zij ook mogen zeggen of schrijven, hoe zij zich ook mogen wenden of voordoen, in hun oud-liberaal hart moeten zij van die zaken niets hebben, ofschoon zij toch aardig aan 't bijdraaien zijn.

Maar dat er in die partij iets aan 't gebeuren is, en dat hetgeen daar gaande is de konservatieve heeren niet naar den zin is, valt gemakkelijk af te leiden uit de humeurigheid, die zij aan den dag leggen, en den geprikkelden toon van hun pers.

De bittere pil, die hen wordt voorgehouden, kunnen zij dan ook zoo maar niet ineens doorslikken. En voor den vorm sputteren zij daarom maar wat tegen.

Luister maar eens wat het blad der heeren Stork c.s., de ‘Nieuwe Courant’, het orgaan der oud-liberalen over het artikel van de ‘Vaderlander’ zegt:

‘Niet - dit zeggen wij er aanstonds bij - dat wij een accoord tusschen de vrijzinnige groepen op de twee door het weekblad aangegeven punten bij voorbaat uitgesloten zouden achten. Maar het is zaak, wèl te doen uitkomen dat de gewenschte offers hier uitsluitend van een der groepen, de meest gematigde, worden gevraagd, met, voor hen, het troostwoord dat “de rest vanzelf komt.”

Het blijkt uit het artikel niet duidelijk, of met dit slotwoord gemeend is te zeggen, dat als de namens de hoofdbesturen der drie partijen op dit oogenblik onderhandelende personen het maar op de twee genoemde punten eens worden, in den boezem van de drie besturen de rest vanzelf komt. Wil men dus enkel zeggen, dat er in dat geval geen moeilijkheid te wachten is bij de beantwoording van de vraag welke voldoening met name aan de offerende vrij-liberalen zal worden geschonken bij de opstelling van het gemeenschappelijke verkiezings- of hervormingsprogram? Is dat de bedoeling, dan zwijgen wij en wachten vertrouwend af.

Maar het kon ook bedoeld zijn in dezen zin: worden de onderhandelaars en de besturen het op die twee punten maar eens, of liever: brengt een der drie maar de door de twee anderen op deze punten verlangde offers, dan “komt de rest van zelf”. Dan is de concentratie perfect, dan gaan we samen met dit program in zee, dan moge die derde zien wat de loop der gebeurtenissen en de uitslag van den strijd voor de verwezenlijking van zijn wenschen en de erkenning van zijn beginselen oplevert.

In dat geval zou voor de vrij-liberalen de beteekenis van de komende stembus-campagne juist het karakter hebben, dat “De Vaderlander” verklaart er niet aan te willen geven: een strijd die louter tot einddoel zou hebben het omverwerpen van de coalitie. Alléén daarom zouden, zonder iets meer, de twee hoofdpunten van het program der Liberale Unie door hen zonder eenig voorbehoud worden aanvaard.

Wij kunnen niet aannemen, dat zulk een leeuwencontract uit de onderlinge beraadslagingen der vrijzinnigen zou voortkomen. Dit echter willen wij, zonder de goede bedoelingen van het Unie-weekblad een oogenblik in twijfel te trekken, wel zeggen: dat wat ons bescheiden part in de zaak betreft, de rest dan niet “vanzelf” zou komen.’

Men ziet, dat het oud-liberale orgaan geheel uit zijn humeur

is en dat het met een nijdigen ruk zijn slaapmuts heeft scheef gezet. En met een theatraal en Napoleontisch gebaar de hand tusschen jas en vest stekend, op de plaats waarbij een ander het hart maar bij dit blad de portemonnaie van den heer Stork zit, gromt het van onder uit zijn dreigende wenkbrauwen: ‘Pas eens op. Ik ben er ook nog’!

Ja, het blad is er en zal er wel blijven zoolang als de Storken het op den been houden en het subsidieeren.

En er is ook nog een oud-liberale partij.

Maar, zoo zouden wij willen vragen, is deze bruid de vrijage wel waard?

Doet men niet te veel moeite om deze partij in de koncentratie opgenomen te krijgen? Is het gewicht de vracht wel waard?

Een spotter heeft eens gezegd, dat 't tegenwoordig niet meer voorkomt, dat men in de politiek ‘niets’ meer is, tot geen partij meer behoort. Want als men ‘niets’ is, dan is men toch nog altijd oud-liberaal. Men durft niet meer te zeggen, dat men tot geen partij behoort, omdat men dan niet voor ‘vol’ wordt aangezien. En men noemt zich dan maar oud-liberaal.

Dat staat gekleed. Het is bon-ton, chic, om oud-liberaal te wezen. Er zitten zulke nette menschen met klinkende namen in, en op de vergadering blijft men in den kring van zijns gelijken; men behoeft zich niet met dat plebs van 'n arbeiders te encanailleeren, want die komen daar niet!

Maar deze satire ter zijde gelaten - overschat men de macht en beteekenis dezer partij niet? En zou 't niet beter zijn haar voor zich zelf te laten zorgen?

Neemt men haar in de koncentratie op, dan valt zij in tweeën: één deel zal met links meestemmen, maar dat zal een kleine winste wezen, en het andere deel, voor hetwelk algemeen kiesrecht en staatspensioen te ‘rood’ is, gaat op de christelijk-historischen over, waar het ook eigenlijk thuis hoort, wat o.m. bij de vorige verkiezingen te Haarlem gebleken is, waar de oud-liberalen bij de herstemming den vrijzinnig-demokraat in den steek lieten en den christelijk historische in de Kamer hielpen brengen.

Zal de opname van de oud-liberalen de innerlijke kracht der koncentratie niet verzwakken?

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXV.

‘Men kan niets zekers hier beschieten met ons oogh’.
J. van Vondel.

I.

In een spotlustige bui heeft Van Deyssel eens erg den draak gestoken met de geschiedenis en letterkunde van Bulgarije, in een geestig schetsje, dat voorkomt in den eersten bundel zijner ‘Verzamelde Opstellen’, op pag. 281. Tegenover de pogingen van sommige personen, om voor een soort van exotische litteratuur een propaganda te maken, die meer den propagandist dan de litteratuur gold, was die schets volkomen op z'n plaats, hoewel ook daarvan en toen het woord van Juvenalis van toepassing was: ‘Difficile est satiram non scribere’. Het zou echter onjuist zijn uit zulk een uitval op te maken, dat het werken en zwoegen van dien kleinen Balkanstaat, om een plaats onder de zon te veroveren, niet de moeite van een ernstige studie waard is.

De Balkan is en blijft ‘the danger zône of Europe’ zooals Charles Woods dat eens heeft genoemd, de streek in Europa die meer gevaar oplevert voor de rust en den vrede, dan de bewapening en de vloten van alle groote Europeesche bonden en ententes tezamen. Dat is al jaren geleden voorzien, en de schrijvers van het bekende fantasiewerk: ‘*The great war of 189-*’, de Engelsche schout-bij-nacht Colomb, de kolonel Maurice, de kapitein Maude, benevens de heeren Archibald Forbes, Charles Lowe, Christie Murray en F. Scudamore, begonnen dan ook hun

oorlogsverhaal in den Balkan, in Bulgarije, met een moordaanslag op vorst Ferdinand.

Want de gebeurtenissen in den Balkan zouden, naar de meening van de schrijvers dier oorlogsgeschiedenis, de aanleiding kunnen worden tot een reuzenstrijd, waarin geheel Europa betrokken werd.

Zulke oorlogsverhalen, in een niet al te verre toekomst spelende, zijn er meer geschreven; maar het waren niet deze profeten alleen, die inzagen en begrepen welke belangen de Balkanstaten hebben voor de toekomstige geschiedenis van Europa. De staatslieden zijn het daarover al lang eens. Oost-Europa is sedert jaren het tooneel van strijd of van aanleiding tot strijd geweest. En om tal van redenen zal het nog langen tijd een voortdurend gevaar blijven voor den wereld-vrede. De meening, dat aan den toestand van onderdrukking, die de Christelijke bevolking der Balkanstaten onder de regeering der Sultans hadden moeten verduren, een einde zou komen toen in Turkije de constitutie werd ingevoerd en de Jong-Turken het bestuur aanvaardden, is niet verwezenlijkt. Het bleek, dat het lood om oud ijzer was, en dat de Macedonische Christenen er volstrekt niet beter aan toe waren onder het Jong-Turksche dan onder het oud-Turksche bestuur. Charles Woods zegt, dat hij bij een bezoek aan Macedonië den toestand eer slechter dan beter vond. De belofte van volkomen gelijkheid, door de Jong-Turken na de revolutie gegeven, had op alle stammen en rassen diepen indruk gemaakt. De bendenhoofden waren uit het gebergte naar de hoofdplaatsen der vilayets gekomen, hadden de wapens ingeleverd, en vertrouwende op de belofte van amnestie hadden zij besloten hun lot aan dat van de Jong-Turken te verbinden. Het scheen, dat een nieuw tijdvak in de geschiedenis, een soort van duizendjarig rijk, zou aanbreken in den Balkan. De verwachting, dat nu aan alle lijden een einde zou komen, dat hervormingen zouden worden ingevoerd, dat het heffen van belastingen eerlijk en menschelijk zou gebeuren, en dat van onderdrukking en mishandeling geen sprake meer zou zijn, doch dat de Christenen op denzelfden voet als de Turken zouden worden behandeld en zelfs deel zouden hebben aan het landsbestuur, maakte allen begeerig, om de zegeningen van het nieuwe tijdperk te genieten.

De ervaring heeft doen zien, dat er van dit alles niets gekomen

is. De verwachtingen op de Jong-Turksche hervormingen gebouwd, zijn teleurgesteld. In de practijk bleken de Jong-Turken al even weinig vertrouwbaar als de Oud-Turken. En de toestanden in den Balkan werden eer slechter dan beter.

Onder het oude regime hadden de verschillende comités in de Balkanlanden benden in Macedonië onderhouden, benden die veel kwaad deden, en veel leed berokkenden aan Balkanbewoners, maar die de Mohammedaansche rooftochten, die in de tweede helft van de vorige eeuw zooveel van zich deden spreken, wisten tegen te gaan. Zoodra echter, na de afkondiging der Constitutie, de benden hun onderwerping hadden aangeboden en hun wapens hadden ingeleverd, kwamen de Mohammedaansche rooverbenden weer voor den dag. Die rooverbenden hadden vrij spel, toen in de meeste dorpen, ondanks het protest van de Bulgaarsche bewoners, weder Mohammedaansche veldwachters en gendarmes werden aangesteld. Want in plaats van de Christelijke bewoners te beschermen tegen de overvallen der Turksche roovers, werden zij de handlangers en helpers dezer laatsten. En de oude toestand met al zijn rampen en geweldenarijen keerde terug onder het nieuwe bestuur. Er ontstonden weder benden, die den kamp tegen de Turken hervatten. De strijd, die een oogenblik had gerust, begon weder in volle kracht.

Toen nam de Turksche kamer de wet tegen het bendenwezen aan, een wet die waarschijnlijk goed bedoeld was, maar die in de uitvoering bleek een nieuw martelwerktuig in handen der onderdrukkers te zijn. Die wet gaf vergunning vrouwen en kinderen van menschen, welke verdacht werden deelgenomen te hebben aan de daden van Bulgaarsche benden, te arresteeren; en zoo zij weigerden mede te deelen, waar de beschuldigden zich ophielden, werden zij uit hunne dorpen naar Saloniki of andere plaatsen overgebracht. Die wet werd door de gendarmerie op onmenschelijke wijze toegepast, en door martelingen zelfs werd gepoogd de familieleden der Komitadjis te dwingen, de verblijfplaats van hunne vaders, broeders of zonen te verraden. Werden de Komitadjis gegrepen, dan werden zij naar Klein-Azië verbannen, en hunne hoeven, woningen of bezittingen werden verbrand.

Zoo pasten de Jong-Turken in Macedonië de beginselen van ‘Eenheid en Vooruitgang’ toe, die zij in hun vaandel hadden

geschreven. En het is met te verwonderen, dat een Engelschman verklaarde:

> 'We had hopes of the Young Turk,
> The specious-of-tongue Turk,
> With reforms to the fore so;
> But that Young good-as gold Turk
> Proves merely the Old Turk -
> If anything, more so.'

Dat zulke toestanden niemand bevredigden, doch integendeel de aanleiding moesten worden voor nieuwe onlusten, is te begrijpen. De Albaniërs kwamen in opstand en trokken, roovend en plunderend, op naar Mitrowitza en Ueskjoeb. De Bulgaarsche benden overstroomden weder Macedonië en begonnen opnieuw den strijd met bommen en met mausers. In Oud-Servië kwam het tot bloedige gevechten tusschen Albaniërs en Serviërs. Op de grenzen van Montenegro gingen de Turken en de bewoners, der Zwarte Bergen elkaar te lijf. Overal in de Europeesche vilayets brak weder de strijd uit tusschen Turken en Christenen, tusschen de rassen en stammen, die den Balkan bevolken.

De toestand liet zich zoo dreigend aanzien, dat de regeeringen van enkele groote mogendheden het oogenblik gekomen achtten, maatregelen te nemen, om op te komen voor de rechten van de Christelijke bewoners van Turkije, tegen onderdrukking door de Muzelmannen. De minister van buitenlandsche zaken der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie, graaf Berchtold, verzond zijn veelbesproken circulaire aan de mogendheden, waarin hij een conferentie of diplomatieke bespreking der Balkan-quaestie voorstelde. Bij de meeste staten viel dit denkbeeld in goede aarde.

Want Europa zag in, dat nog steeds, als voor jaren, de Balkan het gebied was, van waaruit allerlei gevaren den Europeeschen vrede bedreigden.

II.

Het sterkst woedde de opwinding in Bulgarije. Nergens werd met meer vuur de oorlog tegen de Turken gepredikt dan in Sofia. En niet gering was de vrees, dat de regeering en koning Ferdinand op den duur geen weerstand zouden kunnen bieden aan den zoo heftig en zoo kras uitgesproken wil des volks. De

Bulgaren zijn door nauwe banden van stam- en bloedverwantschap met de bevolking van Macedonië verbonden. Voor Bulgarije is de Macedonische quaestie meer dan een gevoels-quaestie, het is een nationale quaestie; de Bulgaren willen de om hun rechten en hunne overtuiging strijdende stamgenooten niet alleen helpen in den strijd - maar zij willen tevens de idealen van een 'grooter-Bulgarije', die leven in de hoofden en harten der Bulgaarsche patriotten, pogen tot verwezenlijking te brengen.

En juist daarom is de geschiedenis van den Bulgaarschen staat, en van zijn eeuwenlangen strijd voor vrijheid en verlossing uit de Turksche heerschappij van zoo groot belang.

Eens hadden de Bulgaarsche Zaren geheerscht over den geheelen Balkan. Symeon (893-927) had zelfs zijne troepen tot voor de poorten van Konstantinopel gevoerd, en eeuwenlang moest de Keizer van Byzantium aan den Zaar der Bulgaren een jaarlijksche schatting betalen. Eerst onder den Turkschen veroveraar van het Byzantijnsche rijk werd de laatste Zaar der Bulgaren, Iwan Schisman, gedood en Bulgarije tot een vasalstaat van het Turksche rijk verklaard (1389).

Bijna vijf eeuwen zuchtte Bulgarije onder de Turksche onderdrukking. Herhaaldelijk poogden de Bulgaren zich aan dat juk der Turken te ontworstelen. De geschiedenis wijst van 1405, toen de eerste opstand onder Konstantijn en Fruzin plaats had, tot 1878, toen Rusland de Bulgaren bevrijdde, een onafgebroken reeks samenzweringen, opstanden en schermutselingen aan, van de onderdrukte Bulgaren tegen de begs en hunne troepen. De Beylerbeg van Roemelië beheerschte het land, in naam van den Sultan. Te Sofia, de residentie der oude Bulgaarsche vorsten-familie, werd diens konak gevestigd. De Mohammedanen, en vooral zij die den godsdienst van den overheerscher hadden aangenomen, werden als de bevoorrechte klasse beschouwd; de christenen waren de rajah, de rechtloozen, de 'gens taillables et corvéables à merci'. Uit hunne rijen kwamen de Heidukken voort, die door de romantiek met een soort voorliefde zijn bezongen, maar die feitelijk niets anders waren dan roovers en moordenaars, wier levensdoel het was, op de Mohammedaansche onderdrukkers al het leed en al de wreedheden te wreken, die de Christenen van hen hadden moeten lijden. Om die taak te vervullen, dat doel te bereiken,

offerden de Heidukken alles op, zoo noodig zelfs het leven. En de rechtstreeksche opvolgers dier Heidukken zijn de thans nog geheel in hun geest handelende Komitadjis, de roovende, plunderende en moordende benden, die door de Comités naar Macedonië werden gezonden, om daar propaganda te maken voor het Grooter-Bulgaarsche ideaal en voor de Bulgaarsche opvatting van het Christendom.

Beurtelings bij Oostenrijk en bij Rusland steun zoekend tegen de Turksche overheerschers hadden de Bulgaren in de onderdrukking geleerd zich vaster aan een te sluiten, en hun nationale bewustzijn te versterken. Trouw aan hun geloof en aan hun taal, zagen zij daarin de banden, die de Bulgaren bijeenhielden; en in hunne zangen en sagen, door de barden en priesters overgeleverd, werd steeds de hoop op een herleving van het Bulgaarsche nationale volksbestaan levendig gehouden.

In de tweede helft der negentiende eeuw, nadat Servië, Roemenië en Griekenland zich reeds aan de Turksche heerschappij hadden ontworsteld, ontwaakte steeds sterker dat verlangen naar de verlossing van het Bulgaarsche volk. Geen opstand kon tusschen 1860 en 1875 tegen de Turksche overheersching uitbreken, of de Bulgaren maakten er gebruik van, om strijdend tegen de onderdrukkers te pogen zich te bevrijden. Herhaaldelijk wisten de Bulgaarsche patriotten opstanden te doen uitbreken; maar de waakzaamheid der Turksche troepen, het gebrek aan een goede organisatie der samenzweerders en de weinige medewerking die zij vonden bij hunne landgenooten, deden die pogingen steeds schipbreuk lijden.

Vijf eeuwen van onderdrukking hadden bij het Bulgaarsche volk niet de zucht naar vrijheid kunnen uitdooven; doch wel had de knechtschap merkteekenen achtergelaten in het karakter van het volk. Zoodra de Turksche overheid zich opmaakte, om de samenzweerders te achtervolgen, waren de Bulgaren de eersten, om hunne bevrijders te verraden, teneinde zichzelven te vrijwaren tegen gevangenschap en marteling. Vaak vonden de samenzweerders eer steun en schuilplaats bij een Turkschen boer, dan bij een landgenoot, die uit vrees voor de wraak der baschi-boezoeks de deur zijner woning voor hun neus dicht sloot.

Eerst de hulp van Rusland in den oorlog van 1877-78 volbracht, wat de Bulgaren in zoovele jaren niet konden tot stand brengen.

Bij het vredestractaat van San Stefano werd het vorstendom Bulgarije opgericht, dat 170.000 vierkante K.M. groot zou zijn, en in verband met zijn geschiedenis, overleveringen en geografische ligging bijna geheel Macedonië, Rhodope en het grootste deel van Thracië zou omvatten.

Maar de regeeringen van Oostenrijk-Hongarije en Engeland toonden zich met deze en eenige andere bepalingen van het vredesverdrag niet ingenomen. Europa vreesde klaarblijkelijk, dat de vorming van een Groot-Bulgaarsch rijk een gevaar voor het behoud van het Turksche Rijk zou zijn, door te groote versterking van den Russischen invloed op het Balkan-schiereiland. Het congres te Berlijn, dat de mogendheden voor de herziening van den vrede van San Stefano en de regeling van de toestanden in den Balkan bijeenriepen, vergrootte den invloed van Oostenrijk in den Balkan door het met de occupatie van Bosnië, Herzegowina en den Sandjak Novibazar te belasten, en verminderde den Russischen invloed, door de grens, voor het vorstendom Bulgarije aangewezen, in te krimpen. Roemelië en Macedonië bleven onder Turksche heerschappij, en in plaats van een onafhankelijk vorstendom werd Bulgarije een schatplichtig vazal van Turkije, onder Russische voogdij.

Het congres hield bij deze regeling te veel rekening met den weerzin van Engeland en Oostenrijk tegen toeneming van Ruslands macht in den Balkan, en te weinig met den vrijheidszin van het Bulgaarsche volk en met den krachtigen wil van de besten onder de Bulgaren, om zich geen voogdij te laten welgevallen, ook niet van Rusland. Zij wilden den bevrijder dankbaar zijn voor de hulp die hij hun had verleend, maar zich niet vernederen tot zijn knecht.

Nu werd een oplossing verkregen, die niemand tevreden stelde, en die een bron van nieuwe onlusten in den Balkan worden zou. De hoop op een groot, onafhankelijk Bulgarije, dat de historische en nationale grenzen van het rijk uit de dagen van Symeon, Boris en Johan Asen zou herstellen, was teleurgesteld. Dit gaf aanleiding tot heftige demonstraties in Roemelië en Macedonië, tot niet minder heftig verzet in Bulgarije. De beweging tot vrijmaking van wat de Bulgaren op historische en nationale gronden tot het Bulgaarsche gebied rekenden, werd opnieuw aangestookt.

En dadelijk veroordeelde de bekende Zwitsersche professor Bluntschli de bepalingen, in het tractaat van Berlijn ten aanzien van Bulgarije gemaakt, met deze woorden:

'Die Teilung der Bulgarischen Nation in zwei, ja, in drei Teile musste in unserem Zeitalter, welcher die Bildung nationaler Staaten liebt und sucht, lebhaften Widerstand hervorrufen und ernstliche Unzufriedenheit erregen. Man kann getrost behaupten, dass diese Teilung sich auf die Dauer nicht wird halten können; eine Zeit wird kommen, in der sich die Vereinigung der heute noch zusammenhangslosen Glieder zu einem einzigen Volke vollziehen wird, genau so wie die italienische, die deutsche und die rumänische Einheit entstand' ('Revue de droit international', XIII, 1881).

III.

De geheele geschiedenis sedert 1878 bewijst, hoe juist Bluntschli, en velen met hem, den toestand inzagen, en hoe verkeerd de besluiten van het Congres van Berlijn voor Bulgarije in 't bijzonder, voor de toestanden in den Balkan in 't algemeen zijn geweest. Ondanks het gezag van het Congres en ondanks de daar verkondigde diplomatieke wijsheid werden de bepalingen van het tractaat van Berlijn eenvoudig beschouwd als van tijdelijken aard, en bestond van het eerste oogenblik af in Bulgarije de uitgesproken bedoeling die zoo spoedig mogelijk te wijzigen. Het ideaal van elken goeden Bulgaar moest worden de vereeniging van Bulgarije met Oost-Roemelië en de volkomen onafhankelijkheid van zijn land. Maar dat was slechts de naastbijliggende eisch. De innigste hartewensch was de uitbreiding van Bulgarije tot de historische grenzen, tot de Aegeïsche zee. Het deel van Macedonië, waarin het Bulgaarsch de voornaamste taal was en waarin de Bulgaarsche exarch heerschte als kerkelijk hoofd, moest bij het vorstendom worden gevoegd.

En terwijl de Bulgaren in Bulgarije werkten voor de onafhankelijkheid en de vereeniging met Oost-Roemelië, gingen de Komitadjis, de Bulgaarsche comité-benden, in Macedonië aan den arbeid, om het gebied van de Bulgaarsche taal, den invloed van de Bulgaarsche kerk zoo groot mogelijk te maken. Dit ging niet op de zachtste manier. Er werd gebruik gemaakt van middelen,

die door een humaner opvatting en een zachtaardiger omgeving zeker zouden zijn verworpen. Rooven, moorden, branden en plunderen in dorpen, door Servische, Grieksche of Koetzo-Wallachische Macedoniërs bewoond, was aan de orde van den dag. De benden hadden daarbij een dubbel doel voor oogen: uitbreiding van het Bulgaarsche taalgebied en agitatie in Macedonië, om door het voortdurend veroorzaken van onlusten de mogendheden te noodzaken tot interventie. Dit laatste slaagde uitstekend. Herhaaldelijk werden pogingen aangewend, om door een goede regeling van het bestuur in Macedonië de grieven der Christelijke bewoners weg te nemen, de onlusten te doen bedaren. De Turksche regeering, die maar niet kon of wilde inzien met welk een lankmoedigheid de groote Europeesche mogendheden alles in het werk stelden om de souvereiniteit van den Sultan te beschermen en de integriteit van het rijk te waarborgen, werkte in niets mede om de toestanden in den Balkan te verbeteren. De oude toestand van onderdrukking en willekeur, van afpersing en wanbeheer bleef bestaan; en dit gaf den Bulgaren, den Serviërs en den Grieken vrij spel, voor hunne propaganda-tochten in den Balkan. Het bendewezen werd spoedig een georganiseerde rooftocht, onder welwillenden steun van de regeeringen te Sofia, Belgrado en Athene ondernomen. Elk dier Balkanstaten poogde zijn taalgebied zoo veel mogelijk uit te breiden, om straks, bij de finale verdeeling, die zij als eindresultaat in het verschiet zagen, een zoo groot mogelijk stuk van Macedonië mee te krijgen.

De pogingen om de vereeniging met Oost-Roemelië tot stand te brengen, leidden in 1885 tot de revolutie te Philippopel. De Turksche gouverneur en zijn ambtenaren werden verjaagd, de aansluiting bij Bulgarije werd afgekondigd en met gejuich begroet. Vorst Alexander I van Battenberg vaardigde een proclamatie uit, waarin hij het bewind aanvaardde. Bij het voldongen feit moesten zelfs Rusland en Turkije zich neerleggen. De Sultan benoemde Alexander van Battenberg tot gouverneur van de provincie Roemelië, en Rusland, dat daarvan niets goeds verwachtte, doch de Unie niet ongedaan kon maken, begon met de intriges, die in het jaar 1886 leiden moesten tot den troonsafstand en het vertrek van Alexander van Battenberg.

Zijn opvolger, Ferdinand van Saksen - Coburg, heeft met

bedaardheid, overleg, en vooral staatsmanschap, weten te verkrijgen wat Alexander I onafgedaan moest achterlaten. In een regeering van een kwarteeuw heeft hij Bulgarije tot een buitengewonen trap van ontwikkeling weten te brengen; hij heeft het een sterk en goed geoefend leger gegeven, en toen hij zijn dynastie voldoende bevestigd, het land krachtig genoeg achtte, heeft hij de onafhankelijkheid van Bulgarije en de verheffing tot een koninkrijk afgekondigd.

Nu bleef nog slechts de laatste wensch der Bulgaren te vervullen over: de uitbreiding van het Bulgaarsch gebied tot aan de historische, nationale grenzen, dus de verovering van het Bulgaarsche deel van Macedonië, Rhodope en Thracië.

Het is deze wensch, die de geheele bevolking van Bulgarije voortdurend in spanning houdt. Zeker, er is een kleine, verstandige, intellectueele groep, waartoe in de eerste plaats de koning en zijn omgeving behooren, die inziet dat de tijden nog niet rijp zijn voor de vervulling van dien wensch. Zij weten, dat het koninkrijk, eerst sedert een menschenleeftijd ontworsteld aan het Turksche juk, veel heeft intehalen; dat het door krachtigen en aanhoudenden arbeid moet trachten bijtewerken, wat het door eeuwenlange onderdrukking is achter geraakt bij de andere Europeesche landen; dat het beter doet zijn geld en zijn kracht te besteden aan onderwijs, wegen-aanleg, verhooging van het beschavingspeil der bevolking, dan aan uitbreiding van grondgebied.

Maar die zoo denken vormen de minderheid. Een zeer sterke partij ziet ongeduldig uit naar de gelegenheid, om de Turken te verdrijven uit Macedonië, en dit tot de vlakte van Adrianopel, zoo mogelijk tot aan de Aegeïsche zee, te brengen onder Bulgaarsch bestuur. Herhaaldelijk heeft de regeering, heeft Ferdinand van Bulgarije, aan het streven en wenschen van die groep concessies moeten doen. Haar leus: ‘Bulgarije moet grooter zijn!’ is als 't ware de leus van den staat geworden, toen Ferdinand zich bij zijn koningskroning ‘Zar Bolgarski’ Koning der Bulgaren, noemen liet, daarmede dus te kennen gevende, dat ook de buiten het koninkrijk wonende Bulgaren feitelijk tot zijn onderdanen moeten worden gerekend.

Telkens wanneer er onlusten in Macedonië uitbreken, wanneer Turkije in moeilijkheden verkeert, wanneer er in den Balkan iets

broeit, acht deze Grooter-Bulgaarsche partij het oogenblik gekomen om haar slag te slaan. Zij is van meening, dat zoo Bulgarije, liefst in verbond met de andere Balkan-Staten, maar een handje meehelpt, de ineenstorting van het Turksche rijk onvermijdelijk is.

En sedert voor vier jaren de Bulgaarsche regeering de vasallen-verhouding tot Turkije eigenmachtig ontbond, en de onafhankelijkheid afkondigde, is meer dan eens de vrees geuit, dat de romantische gevoelens van dezen Slavenstaat, en de expansieve neiging die steeds bij hem was waar te nemen, er toe zouden leiden dat de wapens werden opgevat, om Turkije te bestrijden. Dit oogenblik scheen zeer nabij, toen dadelijk na de afkondiging van de onafhankelijkheid de gekrenkte nationale trots der Jong-Turken en de zelfbewuste kracht der Bulgaren tot een zeer gevaarlijke spanning leidden, die een botsing onvermijdelijk scheen te zullen maken. Het was toen aan de bemoeiïng van Rusland te danken, dat een verzoening ontstond en een tijdvak van toenadering werd ingeleid, waarin een soort Turksch-Bulgaarsche vriendschap scheen te ontstaan. In dien tijd bracht de koning der Bulgaren met zijne echtgenoote een bezoek aan Konstantinopel, waar hij met vorstelijke praal werd ontvangen.

Maar niet steeds bleek de vriendschap bestendig van duur. Spoedig was de verhouding weder als die van kat en hond. De bladen te Sofia sloegen een hoogen toon aan en dreigden met den opmarsch der Bulgaarsche troepen naar Macedonië, toen de Turksche regeering maatregelen nam om de Macedoniërs te ontwapenen en als gevolg daarvan Turksche soldaten gruwelijke geweldenarijen begingen tegen de Bulgaarsche bevolking der Turksche vilayets. Dit was het sein tot het oplaaien van den ouden haat tegen de Turksche overheerschers, wier zeden en manieren ook door de invoering eener grondwet niets waren veranderd. De Macedonische bendenstrijd, die onder den invloed der nieuwe aera een poos had opgehouden, begon weder, en krachtiger dan ooit klonk door Bulgarije de opwekking, die een Engelsch dichter aldus onder woorden bracht:

‘We are Christians, or think to,
We have a strong link so
With our fellow-confessors,

Of whom those same Young-Turks
These ought-to-be-hung Turks
Are the cruel oppressors.
Why from action then shrink so?
Why the futile cup drink so
Of mere meek intercessors?'

En sedert heerschte tusschen Sofia en Konstantinopel een meer correcte dan vriendschappelijke betrekking, die ondanks alle pogingen tot verzoening in de laatste weken nog ernstiger en gevaarlijker geworden is, en groote vrees voor een verstoring van den vrede in den Balkan deed ontstaan. Er zijn aan de grenzen en in Macedonië botsingen tusschen Bulgaren en Turken voorgekomen, die weliswaar tot nog toe door de beide regeeringen tot de gewone grensincidenten worden gerekend, maar die toch een ongewonen omvang hebben gekregen. Dat er gevochten wordt aan de grens, dat er geweerschoten worden gewisseld tusschen de grensposten, dat er in Macedonië bommen ontploffen, door Bulgaren gemaakt en aangevoerd, is niets ongewoons. In de laatste kwarteeuw gingen er weinig jaren voorbij zonder zulke incidenten. Maar dat de verbittering daarover zulk een omvang aannam en dat in meetings en bijeenkomsten beide wordt aangedrongen op oorlogsverklaring aan Turkije, dat maakt den toestand zoo ernstig.

Koning Ferdinand en zijn regeering zijn niet strijdlustig; zij hebben zich tot nog toe zeer terughoudend getoond, en zelfs zoo zij door de omstandigheden gedwongen worden, zullen zij met weinig geestdrift den strijd aanvaarden. Toch hebben zij gemeend zich van mogelijken steun te moeten verzekeren, en sloten zij een of- en defensief verbond met Servië, waarschijnlijk ook met Griekenland.

Maar koning Ferdinand weet te goed, dat de oorlog een hazardspel is, dat bij de twijfelachtige kans op winst evenzeer de kans op verlies - van kroon en positie zelfs - met zich brengt. Bij zijn volk echter wordt de haat tegen den vroegeren onderdrukker, die nog heden de Bulgaarsche broeders in Macedonië op barbaarsche wijze behandelt, aangevuurd door de romantische zucht, om eindelijk het ideaal te verwezenlijken, het oude Bulgaarsche keizerrijk te herstellen, zoo mogelijk de halve maan van de Aya Sofia te halen en te vervangen door het orthodoxe kruis, en ten

minste een groot deel van Bulgaarsch Macedonië bij het Bulgaarsche rijk te voegen.

En of de regeering in staat zal wezen weerstand te blijven bieden aan dezen drang, die door een groot deel der pers en vooral door het Bulgaarsche leger krachtig wordt aangevuurd - dat is een vraag, die er toe bijdraagt om den toestand zoo onzeker te maken, dat men met het woord van Vondel zou kunnen zeggen:

> 'Wie uit onzekerheit het zeker
> Moet putten, loopt geen klein gevaer.'

IV.

Nog is het zoover niet gekomen, dat er iets onherstelbaars geschied is. De door Bulgarije gestelde eisch voor autonomie aan de Macedonische vilayets was door de Porte reeds bij voorbaat ingewilligd, toen zij mededeelde, dat alle hervormingen, aan de Albaniërs toegestaan, ook tot de andere provincies van het rijk zullen worden uitgebreid. Dat is wel niet de volkomen autonomie, het zelfbestuur, de home rule, die Bulgarije eischte - maar het is toch een maatregel van zeer verre strekking, die aanvankelijk tenminste de aanleiding tot een directe botsing kan wegnemen. Wanneer die belofte dan maar door daden wordt gevolgd.

Maar zoo dat niet baten mocht om de opgewonden Pan-Bulgaren tot bedaren te brengen, zal Europa al zijn invloed moeten aanwenden, om de Balkanstaten tot de orde te roepen.

Het is zeker, dat de bevolking van Macedonië reden tot klagen heeft, de Bulgaarsche niet alleen. Sedert jaren hebben de mogendheden gepoogd de Turksche regeering over te halen, die aanleiding tot klagen weg te nemen door afdoende hervorming. De absolute Sultans hebben steeds beloften gegeven, die bleken minder waard te zijn dan niets. Het is thans aan de Jong-Turksche regeering om te toonen, dat zij beter is dan haar roep. Ook zij belooft verbetering, hervorming, verzoening. Maar zoo zij het eveneens bij woorden laat, en die niet omzet in daden, is er geen enkele reden meer om genade voor recht te doen gelden.

Waarlijk, Europa heeft geduld genoeg gehad. Het Congres te Berlijn van 1878 heeft een omvangrijk plan tot hervorming van het bestuur in de Europeesche vilayets opgesteld. Sultan Abdoel

Hamid heeft dat aanvaard. Maar toen hij gedwongen werd zijn bewind neer te leggen, was er nog geen letter van uitgevoerd. Reeds heeft Europa met bedreiging en met diplomatieke dwangmiddelen moeten werken, om eenige verzachting van den levensstrijd voor de bevolking van Europeesch Turkije te verkrijgen. Ook thans weer wordt de Europeesche diplomatie in 't werk gesteld, om door bespreking te pogen tot hervorming in Macedonië te komen. De Balkanstaten worden weerhouden hunne broeders krachtdadig hulp te brengen. Want voor alles willen de mogendheden den vrede handhaven, uit vrees voor 't overslaan van den brand, zoo die op den Balkan wordt ontstoken.

Maar zoo dit alles weer op niets zou moeten uitloopen, zoo de Jong-Turken, na een tijd van voorbereiding, ongeschikt of ongeneigd blijken, de hervormingen en verbeteringen in te voeren, die noodig zijn om in den Balkan eindelijk geordende toestanden en menschwaardige verhoudingen te doen ontstaan, dan moet Europa de regeling niet overlaten aan de kleine Balkanstaten, maar zelf de zaak ter hand nemen, en den Turk, maar dan met overtuigende kracht, toeroepen: ‘Tot hiertoe en niet verder!’

Dan zal het oogenblik gekomen zijn om de Europeesche mogendheden te herinneren aan deze slotregels van het Engelsche gedicht:

‘Leave our brothers forsaken?
Come, Europe, awaken!
Cast mutual fear out
And jealousies meagre.
Be instant. Be eager
This plague-spot to smear out.
Since for saving his bacon
His last chance he 's not taken.
Give him notice to clear out!’

[Mededeling]

Een artikel van den heer Frans Vink *Het Proces der Toonkunstbeoefening en de toekomstige Hoogeschool voor Muziek*, voor deze aflevering bestemd, moest door de ontvangst van ‘Ter herinnering aan Massenet’ tot de volgende aflevering blijven liggen.

RED.

De feestelijke optocht ter herdenking van Conscience's honderdsten geboortedag te Antwerpen door H. van der Mandere.

Met groote praal, met luister en wat meer zeggen wil, met piëteit heeft Antwerpen in de eerste plaats, geheel Vlaanderen daarna in den afgeloopen zomer het feest gevierd van de honderdste verjaring van den geboortedag van Hendrik Conscience. Wie het nog niet wisten, dat deze den 3^{en} December 1812 in de stad aan de Schelde het levenslicht aanschouwde in de nederige woning van zijn vader die, afkomstig uit Besançon, nachtwaker was; niet wisten, dat hij op ongeveer 25-jarigen leeftijd ten huize van zijn stiefvader in het dorpje Burgerhout zijn eerste letterkundige proeven aanving; niet wisten hoezeer hij in zijn neigingen van litterairen aard door de huisgenooten werd gehinderd en vooral gehinderd toen in een zijner vertellingen vele meisjes uit het dorp bespot schenen; niet wisten hoe 't slechts dank zij de helpende hand van de ouders van een zijner vrienden is geweest, dat hij den tijd vond om zijn eersten roman, het bekende ‘Wonderjaer’ te doen volgen door het werk, dat hem met één slag beroemd zou maken, met één titel zou doen spreken tot geheel het volk van Vlaanderen, zijn ‘Leeuw van Vlaanderen’ - wie dit alles niet wisten en zich misschien geheel een anderen levensloop dachten van dezen volksdichter bij uitnemendheid, zij hebben het in die dagen kunnen lezen in artikelen en in feestuitgaven. Men heeft Hendrik Conscience, dien men het bij zijn leven niet aan roem en eer liet ontbreken, gehuldigd met werkelijk gevoel en indien

er nog twijfel mocht bestaan aan den invloed dien hij heeft gehad op het ontluikende Vlaamsche leven, dan is dit alles zeker wel voldoende geweest om dien twijfel op te heffen. Het was alsof men in alle kringen der Vlaamsche Maatschappij wilde doen uitkomen hoezeer Conscience geëerd dient te worden, en tegelijk wilde vertolken hoezeer hij geëerd is. De Belgische Koning, die medeleeft met alles wat er in zijn volk omgaat voorzooverre hem dat van zijn hooge plaats mogelijk is, en zijn gemalin, die beiden zich in de Scheldestad in een zeldzame populariteit mogen verheugen, bleven hierbij niet achter en hunne tegenwoordigheid mede heeft de Conscience-feesten gemaakt tot een gebeurtenis van beteekenis.

Men zou Antwerpen slecht kennen en de Vlamingen evenzeer, wanneer men meende, dat zij er zich mede tevreden konden stellen Conscience te eeren in woord en geschrift, te eeren met muziek, te eeren door gedachtenisreden, gewijd aan zijn werk. Men wilde ook in beeld brengen wat hij geschapen heeft; niet alleen op het tooneel, waar dat alles toch slechts leeft in beperkte mate en leeft voor een beperkt aantal, maar vooral in beeld brengen in een optocht, die aan duizenden voorbij trekt en nog juister zou kunnen doen zien wat het is in het werk van Conscience, dat aantrekt en dat beïnvloedt. De Antwerpenaren, men weet het, zijn meesters in het vormen van groote optochten; men behoeft slechts te denken aan het ‘Landjuweel’, aan den rondgang ter eere van Van Dijck, om zich voor oogen te tooveren een van die stoeten, die in de zuidelijke landen zoo heel gewoon zijn en voor ons meer noordelijk wonenden en aangelegden immer een soort van tooverkracht bezitten. Men had maar enkele herinneringen op te halen aan deze stoeten, die eertijds door Antwerpen's straten trokken, waaraan geen geld gespaard was, waarvoor ook het geld met kunstzin werd gebruikt, om vooraf te weten, dat men ook nu iets zeer schoons, zeer levenwekkends tot stand ging brengen. Doch wat tevoren zoo gemakkelijk scheen, en in voorgaande gevallen zich als vanzelf aanwees, leverde hier moeilijkheden op, die zich samenspanden in deze vraag: op welke wijze kan men een dichter en een schrijver als Conscience in een optocht, hoe zinrijk ook aangekleed, hulde brengen? En men splitste daarom het werk van Conscience, dat zoo uitgebreid is, in drie deelen; men splitste het in zijn dorpsromans, die eenvoudige,

teedere vertellingen uit het volksleven der Vlaamsche dorpen, waarvan ‘De Loteling’ en ‘Rikketikketak’ wel de zeldzaamste exemplaren zijn; in zijn zedekundige en maatschappelijke romans, waarin ondeugden worden aan de kaak gesteld en gebreken worden afgestraft, teneinde op het volk in te werken en het te wapenen tegen ontaarding en onedele genietingen, van welk genre ‘De Geldduivel’, ‘De Burgers van Darlingen’ en ‘De Plaag der Dorpen’, de beste voorbeelden zijn; in zijne geschiedkundige romans tenslotte, welke in groote, breede tafreelen het verleden oproepen, welke vrucht zijn van dikwerf talrijke oudheidkundige en moeitevolle opsporingen, maar welke naast het wetenschappelijk doel, dat Conscience in zijn ‘Geschiedenis van België’ volvoerde, zich voor oogen stelden om het volk door het verleden den plicht van het heden, de roeping van de toekomst te doen kennen.

Vanzelf gevoelde men, dat de beide eerste deelen van Conscience's werk voor een optocht niet konden in aanmerking komen; hoe artistiek ook uitgebeeld, nimmer dien indruk zouden kunnen oefenen, welken men wenschte en welken men verschuldigd was aan den eerbied voor het werk van den Meester. Met de geschiedkundige romans was het iets anders; men stond tegenover elk dier romans als geplaatst in een ander tijdperk, in een geheel verschillende omgeving, in een milieu van andere kleuren en van andere lijnen; men begreep, dat hier inderdaad wat moois te maken viel, dat hier een werk kon worden gebracht tot leven voor het groote publiek. De gedachte was niet onjuist en 't is goed geweest haar tot uitvoering te brengen, maar toch mag tegelijkertijd reeds nu op den voorgrond worden gesteld, dat het aan bedenkingen onderhevig schijnt om een talent, al is het ook een zoo veelzijdig talent als dat van Conscience, slechts zoo van een enkelen kant te belichten, en dit te meer, omdat inderdaad de arbeid van Conscience in de drie genoemde deelen te splitsen is, doch niet in drie deelen, die elk afzonderlijk zijn, alsof deze geen onderling verband hebben willen houden en geen onderling verband erkennen. Wel verre van daar, het werk van Conscience is één geheel. Leert hij in zijn dorpsromans het karakter van het tegenwoordig volk kennen; geeft hij aan datzelfde volk in zijn zedekundige verhalen lessen van elders; zijn geschiedkundige romans passen zich daarbij aan door voor oogen te stellen wat

was en wat daardoor is of komen moet. Thans heeft men door dezen optocht aan de groote menigte getoond den Conscience, die breed en met groote trekken een tijdperk, een historisch tafreel wist te penseelen, maar men liet geheel ter zijde den Conscience, die innig kon zijn, die zijn geloof kon doen spreken aan het teedere leven van het Vlaamsche volk. Volkomen valt weer te erkennen dat dit, gezien den aard van een optocht niet te vermijden was, maar onmiddellijk valt daaraan ook juist de vraag te verbinden of door een optocht Conscience *kon* worden gehuldigd.

De optocht is drie keeren uitgegaan; drie keeren in één week en van deze drie keeren was het tweemaal, dat het regende; dat schrok echter het publiek niet af om in dichte drommen zich in de straten te scharen, waar de stoet langs kwam; schrok de deelnemers niet af om getrouw hun plicht te vervullen en dien plicht te vervullen met een zekere wijding, al waren er ook talrijken, die het niet konden nalaten uit hunne ernstige houding van voorouder van eeuwen her op te schrikken en hier of daar een buur of vriend of familielid toe te wuiven of toe te roepen. Men heeft ons gezegd, dat het inderdaad mooi was, dat de costumes in stijl en artistiek waren, dat de wagens aan gedurfdheid en aan praal niets te wenschen overlieten, maar dat men toch nog mooier gezien had. Wij gelooven het gaarne, maar niettemin blijven wij bewaren een uitnemende herinnering aan dezen stoet van bijna twee uren lengte, die daar in vrij ongestoorde orde door Antwerpen's overvolle straten trok, zich zelfs door de nauwste stadgedeelten bewoog met een gemak en een vaardigheid alsof het licht bestuurbare automobielen inplaats van zware en breede feestwagens waren, die in dezen optocht voorttrokken. Tien tafreelen telde de stoet; negen ontleend aan de beste historische werken van Conscience, een tiende dienende ter verheerlijking van zijn werk, ter verheerlijking van het Vlaamsche leven. Elk dier tafreelen was door een der letterkundige- of tooneelmaatschappijen, waaraan de Scheldestad zoo rijk is als geen andere, uitgebeeld en wanneer men weet wat voor betrekkelijk geringe subsidiën daarvoor werden gegeven, moet men de opofferingen waardeeren, welke elk dier maatschappijen voor dezen stoet heeft betoond. Alle waren zij in dit werk kunstenaars; beeldhouwers, bouwmeesters, decoratie-

schilders, ornamentisten werkten in die groepen samen en de beste costume-magazijnen stonden hen ter zijde om het geheel naar smaak en zooveel mogelijk in stijl uit te voeren. Verschillende groepen hadden muziek aan zich verbonden en brachten in de straten, waar dan dadellijk elk geluid verstomde, hunne liederen ten gehoore; vreemd maar tegelijk indrukwekkend klonk dat, hetzij het mannenstemmen waren die krijgsliederen aanhieven uit den ouden tijd, hetzij het een kinderkoor was, dat zong een lied van licht en feestelijkheid. Er was zorg aan elk dier groepen besteed, zorg voor het uitwendige en voor het inwendige, maar één nadeel kon al deze zorg niet opheffen, het nadeel dat wel elke groep op zichzelf een geheel en een mooi geheel vormde, maar dat er eenheid van stijl afwezig was in het geheel van den optocht, dat er geen ontwikkeling was in de kleur en lijnen in den totaalindruk, die geboden werd.

Het waren tien groepen, die elk op zich schitterend waren van harmonie en van samenstelling. Het eerst trok daar aan ons voorbij de voorstelling van den ‘Minnezanger’, met edellieden uit de twaafde en dertiende eeuw, die Jonker Wilfried van Isersteen vergezellen op zijn tocht, waarbij bij tenslotte in de achtervolging van het witte hert zou verdwalen in het vervallen slot van den toovenaar, die hem tot vijf jaren ballingschap opzendt en hem den tocht doet ondernemen, op welken hij zijn bruid Basilissa ontmoet. Dan kwam er de voorstelling van ‘Everard 't Serclaes’ den redder van Brussel in de dagen, dat hertogin Johanna vorstin was van Brabant en haar rechten op Mechelen werden betwist door den sluwen graaf van Vlaanderen; verdeeld in drie groepen, die de hertogin met haar schitterenden hofstoet inkomst deden houden in Brussel, die in den nacht van St. Crispijn de gevangeneming van den verrader Van Heetvelde weergaven, en die herinnerden aan den slag, waarin de hertogin haar groote overwinning behaalde. Vervolgens de groep van ‘Batavia’, er op wijzende hoe nauw ten allen tijde de betrekkingen tusschen Noord- en Zuid-Nederland geweest zijn, hier voorstellende de hopman Van den Broeck, die onderhandelde met de Javanen, later door hen werd verraden en slechts dank zij de tijdige hulp zijner landgenooten werd gered. Daarna de uitbeelding van het ‘Wonderjaer’, gelijk in de geschiedenis het jaar 1566 is geheeten en

vertoonende geheel het embroyo van den woeligen tijd, dat de Geuzen opstonden voor de gewetensvrijheid, dat men van IJperen naar Antwerpen kwam om er de beeldstormerij in de 'Onze Lieve Vrouwe Kerk' te beginnen, en de Vlaamsche edellieden door de Spaansche tyrannen werden weggevoerd, verdacht van medeplichtigheid. Dan weer de voorstelling van de 'Kaerels van Vlaanderen', die in 1125 den onmeedoogenden strijd voerden tegen de dwingelandij der trotsche ridderschap, tegen de adellijke vrijbuiters, welke slaafsche werktuigen waren der Leenheeren en die het volk de Isegrims noemde; hierbij volgend geheel den roman van Conscience met in verschillende tafereelen den aanval van den burcht, den moord op den graaf van Vlaanderen en diens praalgraf te Brugge, en tenslotte de wraak der Isegrims, voor wien uit in den stoet de Koning van Frankrijk reed, tevreden over den afloop van de vergelding.

En vervolgens opende een tweede deel van den stoet met den roman van Hlodwig en Clothildis, spelend tijdens het Frankische tijdperk en in twee zinnebeeldige voorstellingen weergevend de verloving, die der Franken koning naar oud heidensch gebruik en met oud heidensche eer dacht te vieren met Lutgardis, de heidensche maagd, welke echter wordt onderbroken door de tusschenkomst van de aanstaande Christenbruid, die in de tweede groep aan des konings zijde zal rijden in een stoet, welke door geheel zijn inrichting de overwinning toont van het Christendom in het Frankische rijk. Onmiddellijk daarna de 'Leeuw van Vlaanderen,' de tijd van den heldenstrijd der Vlaamsche gemeenten tegen de overheersching van Frankrijk; een groep, geopend door den grooten wapperenden standaard met den rooden leeuw van Vlaanderen, achtereenvolgens vertoonend de Valkenjacht van den graaf, de intrede van Philippe le Bel met Johanna van Navarra, omgeven door de Leliaerts, tenslotte na afloop van den Guldensporenslag in 1302, de fiere Klauwaerts voorafgegaan door het heldenpaar Jan Breydel en Pieter de Coninck, in riddergewaad, gelauwerd, meevoerend hun buit van Franschen oorsprong en in triomf trekkend den zegewagen van het vrije Vlaanderen. De volgende groep bracht een tweede beeld van dezen Vlaamschen heldenstrijd, gesymboliseerd in den 'wijzen man van Gent,' den grooten Jacob van Artevelde, die den wolhandel herstelde, Gent

en Vlaanderen machtig maakte naar buiten en naar binnen, de steden verbond met groote vorsten, tot dank voor dit al werd vermoord door de hand van zijn eigen volk. Niet zoo fiere tradities met zich dragend, maar daarom niet minder mooi was de laatste historische groep, uitbeeldend den 'Boerenkrijg,' dien werkelijken volkskamp, dien de Vlaamsche boeren in het laatst der achttiende eeuw voerden tegen de soldaten der Fransche republiek, en in bonte opeenvolging brengend den inval der Franschen onder het symbool van de Godin der Rede; grepen uit den tekst van Conscience's roman van dezen naam met de door hem beschreven hoofdpersonen, deelen van het Fransche en 't boerenleger met buit en met lauweren. En tenslotte de laatste groep, gevend de verheerlijking van Conscience, waarin Antwerpen vooraanging, waarin Kunsten, Wetenschappen en Letteren hem hulde boden, waarin de steden van Vlaanderen knielden aan zijn voet, waarin zijn eerste en zijn laatste werk in groote uitgave voor hem werden uitgedragen!

Het was een lust voor het oog dezen stoet te zien voorbij trekken. Hoe stout waren niet die wagens gedacht, waarop men geheel het stadhuis van Brussel zag afgebeeld, of waarop men Van Artevelde zag staan, vanaf het bordes van het raadhuis te Brugge toesprekend zijn volk; waarop in een 16-eeuwsche galjoot gevaren werd naar Batavia of in de kapel te Brugge het praalgraf werd vertoond van den vermoorden hertog; waarin de heidensche bruiloft van Hlodwig werd uitgebeeld of in de veertiende en vijftiende eeuw de monster-werktuigen ten krijg werden meegevoerd. Waarlijk, de artisten, die elk voor zich een groep hadden in beweging gezet, zij verdienden te worden genoemd en zij konden trotsch zijn op hun werk. Maar, en tot deze vraag hebben wij toch ook recht, heeft deze optocht ook maar aan één toeschouwer één indruk kunnen schenken van Conscience, van zijn werk in het algemeen, van zijn invloed voor Vlaanderen? Ons dunkt van niet. De beteekenis van Conscience in het bijzonder, van een volksliterator in het algemeen *is* niet te schilderen in een optocht; de omvang van het terrein, dat men daarbij bestrijkt eischt te grof effect dan dat men juist die fijne details kan naar voren brengen, welke somtijds tot het hoogtepunt van het werk leidden. Men had dat zelf gevoeld tevoren en krachtig, door de

drieërlei indeeling welke men van Conscience's werk maakte en waarbij slechts zijn geschiedkundig werk voor den optocht aanpasbaar werd geacht. Doch zelfs van de kracht, die er van zijn pen is uitgegaan toen hij de beelden van het verleden voor zijn volk schreef, heeft deze optocht geen zuiveren indruk kunnen geven. We hebben enkele tafreelen zien voorbij trekken, welke hen, die op de hoogte waren van Conscience's werk, met het programma in de hand oude vrienden en bekenden deden begroeten in de personen, die daar mede liepen in den stoet; welke hen, die niet thuis waren in Conscience's werk hebben ingelicht over sommige zijner romans en met eerbied hebben vervuld voor zijn kennis van détails in zooveel verschillende perioden der geschiedenis. Niet echter heeft de optocht vermogen te spreken van het groote wat er in Conscience is, van de machtige en de aangrijpende kracht, die er is uitgegaan van zijn alles beheerschend: Vlaanderen den Leeuw. Wat Conscience met dat eene boek heeft bereikt, heeft bereikt wel is waar, *omdat* oogst viel te garen; het is wonderbaarlijk geweest en juist in dat tijdperk, in die tooneelen had men de kracht moeten concentreeren teneinde een geheel te krijgen dat ook nu nog luider dan met bazuingeschal had gesproken tot de groote menigte. Men heeft dit niet gedaan en men heeft door een groot aantal tafreelen samen te stellen de aandacht afgeleid van wat alleen de hoofdzaak had mogen zijn. Men gaf die tafreelen zelfs in bonte mengelingen zonder eenige systematische opvolging; zonder eenig ander onderling verband dan dat de groep door een paar commissarissen van orde met andere werd verbonden. Men gaf Conscience zooals wij Van Lennep zouden kunnen geven; Van Lennep, die een zoo uitnemend geschiedkundig schrijver is geweest, die ons heeft thuisgebracht en met liefde doen denken aan prachtige typen uit de meest verschillende tijden, doch die daarom nimmer heeft en ook nimmer noodig heeft gehad te doen ontwaken dat stormende, bruischende gevoel, als huist in den ‘Leeuw van Vlaanderen’. Conscience was het, die niet alleen geschiedenis gaf, doch uit deze geschiedenis leven trok voor het volk van heden; die de Klauwaerts in forsche gestalten voor dat geslacht van heden plaatste, die tot het leven deed weerkeeren een nobele figuur als van Jacob van Artevelde, nimmer genoeg geacht in zijn eigen tijd. En van dien Conscience

was in dezen stoet van overdaad en van rijkdom niets te bespeuren.

Het is misschien ook daaraan te wijten, dat de indrukken, die naar men zegt de geschiedenis altijd naar voren brengt, uit dezen stoet niet sterk spraken tot de toeschouwers. Daar ging de standaarddrager van het vrije Vlaanderen en hij zwaaide zijn banier breed uit voor de beide gilde-helden, die hem te paard, met lauweren omkranst volgden; en er was slechts een zwak gejuich door de straten. Daar stond op de pui van het raadhuis van Brugge de wijze man, Jacob van Artevelde, die zijn stad redde van den hongerdood, zijn stad ontdeed van de papieren slavernij van eeuwen; en men zag slechts met bewondering naar dat papieren gebouw op dien wagen en geen ontroering vol ontzag ging door de menschen, denkende aan zooveel grootheid van ziel en van verstand. Daar traden in den stoet met trotsch gebaar de sluwe Lodewijk van Male, de onbeteekenende Philippe le Bel, aan wie Vlaanderen zoo zwarte bladen van zijn geschiedboek te wijten heeft; en men had slechts bewondering voor hunne fraaie costuums en dacht niet aan de schande! Alleen toen bij de uitbeelding van den Boerenkrijg de priesters werden meegevoerd, toen in de buit der republikeinen werd opgemerkt welk een innerlijke vernieling men in de kerken had teweeg gebracht, toen kwam er - waar men van deze groep gevreesd had clericaal betoog en tevoren geschreven had, dat de uitbeeldende letterkring dat daarin zou leggen - een zwak gejuich van blijkbaar anti-clericalen kant, dat nergens echter zich voortplantte. Men herinnert het zich misschien, dat bij het ontwerpen voor den grooten historischen optocht, die in 1913 door de straten van Den Haag zal trekken, de persoon van Alva weggelaten is, uit vrees dat hij antipathie zou inboezemen; dat men om de opname van de figuur van Napoleon I tegen te gaan het argument bezigde, dat velen daardoor hun sympathie voor deze nationale uiting zouden verliezen. De geschiedenis wordt zoo gauw vergeten en men kan integendeel nooit zorgvuldig genoeg die geschiedenis weer naar voren brengen, geheel gelijk zij is; de vernedering, die daaruit spreekt naast de glorie, welke er in te vinden is. De Vlamingen, heel wat meer opbruischend en warm van gevoelen dan wij nuchtere Nederlanders, zij zagen dien stoet van de beste en de

slechtste historische herinneringen kalm en koel aan zich voorbijgaan en zij slaakten geen kreet; zouden wij werkelijk te duchten hebben dat men een Napoleon, al staat hij ook vrij dicht tegen onzen tijd aan, zou beleedigen in den persoon, die hem uitbeeldt honderd jaren later; alleen omdat deze Napoleon een groot heerscher was, die geen maat wist te houden, een overweldiger werd, die misschien een wereldrijk had kunnen vestigen. Wij gelooven, dat men nuchterder tegenover de zaak zal staan en dat, zoo men eenige symboliek zal willen zien, men zal begrijpen dat de Napoleon van den oorlog thans dood is en dat voor ons slechts leven mag de Napoleon van het genie en staatskennis, op wiens vooruitziende staatsinstellingen nog thans een groot deel van het oude Europa berust.

Maar, als die optocht, die naar men gelezen heeft, in zeventien groepen de geschiedenis van Nederland vanaf de stichting van Den Haag in 1234 tot aan de vestiging der onafhankelijkheid in 1813, zal doen opleven voor het oog; zal doen voorbij trekken de vertegenwoordigers der grafelijke huizen, de Prinsen van Oranje en de staatslieden der Republiek; wanneer deze stoet even kleurrijk, even luisterrijk en even kunstvol is als de Conscience-optocht te Antwerpen, dan zal hij een succes worden en een herinnering van beteekenis. Want een optocht moge niet in staat zijn, naar ons oordeel althans, om een litterator in den waren geest aan de nakomelingschap en aan den tijdgenoot voor te stellen, hij is zeer zeker het uitverkoren middel om geheel de geschiedenis van rijke, gloedvolle beteekenis, gelijk Nederland die heeft, in beeld te brengen, uit te spreken op levenwekkende wijze.

Het proces der toonkunst-beoefening en de toekomstige hoogeschool voor muziek. (*Voordracht gehouden op 21 Augustus 1912 in de afdeeling Tooneel en Toonkunde van het 32e Nederlandsch Taal- en Letterkundig congres te Antwerpen*). door Frans Vink.

Bevredigend te beantwoorden is de vraag, hoe het met de muziek-wetenschap, de muziek-beoefening en het muziek-onderwijs in onze beide Nederlanden gesteld *was* en *is*, want Zuid en Noord, beiden handhaafden ten aanzien der toonkunst-beoefening tot op heden den eenmaal verworven en vèr over de grenzen doorklinkenden goeden en degelijken naam. Het gaat hier en thans echter om de beantwoording van een *nuttiger* vraag, namelijk: hoe *kan* en *moet* het muziek-onderwijs ten onzent en in de toekomst *worden?* -

Om deze vraag te beantwoorden, hebben we tot het *begrip* te komen van hetgeen als *beginsel* van muziek-wetenschap, muziek-beoefening en muziek-onderwijs in waarheid overal en altijd *gegolden heeft* en *gelden zal*, *doch* vanaf heden in werkelijkheid *algemeener diene te worden erkend* en door de toonkunst-paedagogie in het bijzonder diene te worden *toegepast en doorgevoerd.* -

Dit *begrip* kan slechts het *gevolg* zijn van een *redelijke doordenking* van de toonkunst-beoefening zelve. -

Zoo verhouden zich ‘het proces der toonkunst-beoefening’ en ‘de toekomstige hoogeschool voor muziek’ als *begin* en *beginsel.* -

De omvangrijkheid van deze onderwerpen en de beperktheid van den bespreektijd eischen van mij onmiddellijk terzake te zijn.

De muzikale werkzaamheid van den toonkunstenaar is scheppend òf herscheppend òf scheppend en herscheppend ineen.

Scheppend is zij de werkzaamheid van den *componist*, herscheppend is zij de werkzaamheid van den *executant*, scheppend en herscheppend ineen is zij de werkzaamheid van den *componist-executant* of executeerende componist.

Als scheppende werkzaamheid is zij *aanvankelijk inwendig*, wanneer de componist op slechts voor zich zelf *denkbeeldig* hoorbare, voelbare en verstaanbare wijze muzikaal schept.

Als herscheppende werkzaamheid is zij *eindelijk uitwendig*, wanneer de executant op voor zich zelf evenals ook voor anderen *werkelijk* hoorbare, voelbare en verstaanbare wijze de muzikale schepping van den componist herschept.

Als scheppend-herscheppende werkzaamheid is zij *aanvankelijk inwendig* en *eindelijk uitwendig*, wanneer de componist-executant *om te beginnen* op slechts voor zich zelf denkbeeldig hoorbare, voelbare en verstaanbare wijze muzikaal schept en *ten slotte* op algemeen werkelijk hoorbare, voelbare en verstaanbare wijze zijn muzikale schepping herschept, wanneer hij dus aanvankelijk inwendige schepping eindelijk herscheppend veruitwendigt.

Zoo is dus de scheppende werkzaamheid het *begin der verwerkelijking* van de slechts *eenmaal* mogelijke schepping en zoo is dus de herscheppende werkzaamheid het *eind der verwerkelijking* van de schepping, de verwerkelijking zelve, de herschepping, die ontelbare malen te *herhalen* mogelijk blijft.

Scheppende werkzaamheid en herscheppende werkzaamheid zijn *zeldzamerwijze* als *begin en eind* der verwerkelijking *in één werkzaamheid vereenigd*, tenzij in de werkzaamheid van den improvisator, die noch componist noch executant, doch slechts den meest natuurlijk en daarom minst geestelijk musiceerende mensch mag heeten, en die dan ook vaak musiceert, zooals de vogel zingt en het kind babbelt.

Scheppende werkzaamheid en herscheppende werkzaamheid zijn *geregelderwijze* als *begin* en *eind* der verwerkelijking, en als zoodanig schijnbaar zelfstandig, *schijnbaar gescheiden*, want

aanvankelijk inwendig treedt de *scheppende werkzaamheid* van den componist op, om voorloopig, ter uitstelling van de executie, *schijnbaar* en *uitwendig* te eindigen in een midden tusschen schepping en herschepping, waaruit dan, tot het geschieden van de executie, *inwendig* en *schijnbaar* beginnend, de *herscheppende werkzaamheid* van den executant eindelijk uitwendig optreedt.

Het *midden* tusschen schepping en herschepping is dus het *middel* tot schijnbare scheiding en wezenlijke hereeniging; deze *onderscheidings- en vereenigings-bemiddeling* verschaft aan den componist het middel om zijn door aanvankelijk inwendige werkzaamheid geworden schepping uitwendig schijnbaar te beëindigen èn de *herschepping uitstelbaar*, *uitvoerbaar* en *herhaalbaar* te doen zijn en zij verschaft aan den executant het middel om zijn door eindelijk uitwendige werkzaamheid te worden herschepping inwendig schijnbaar te beginnen èn zoo de *schepping* te verwerkelijken, werkelijk te doen *hooren*, *gevoelen* en *verstaan.*

Buiten en behalve deze ten behoeve van schepper en herschepper dienende beiderzijdsche bemiddeling behoeft de muzikale werkzaamheid van den toonkunstenaar nog schijnbaar *vele* en *verschillende andere middelen.* Wezenlijk vereenigen zij zich onderscheidend in *drie categoriën*, namelijk: *scheppingsmiddelen*, *herscheppingsmiddelen*, en de reeds genoemde *middelen ter hereeniging* van schepping en herschepping.

De scheppingsmiddelen zijn als middelen ter aanvankelijk inwendige werkzaamheid van den componist *theoretische* middelen en onderscheiden zich in vereeniging als toon, toongewicht en toonduur.

De herscheppingsmiddelen zijn als middelen ter eindelijk uitwendige werkzaamheid van den executant *praktische* middelen en onderscheiden zich in vereeniging als mechanisch, technisch en aesthetisch klankvermogen.

De hereenigingsmiddelen te midden van schepping en herschepping zijn van de *eene* zijde genomen, *eindelijk praktisch* en van de *andere* zijde genomen, *aanvankelijk theoretisch* te noemen; zij vereenigen zich in het begrip ‘muziekschrift’ en onderscheiden

zich in deze vereeniging als teekens ter veraanschouwelijking en aanschouwbaarheid van het resultaat der schepping en van de bedoeling ter herschepping.

Deze *dubbelzijdige* hereenigingsbemiddeling is van den componist uit, tot het schijnbaar beëindigen van zijn schepping, *de veraanschouwelijking*: een eindelijk praktisch middel ter veruitwendiging van de door aanvankelijk theoretische middelen mogelijk zijnde inwendige werkzaamheid; van den executant uit, tot het schijnbaar beginnen van zijn herschepping *de aanschouwbaarheid*: een aanvankelijk theoretisch middel ter verinwendiging van de door eindelijk praktische middelen mogelijk zijnde uitwendige werkzaamheid; als *beiderzijdsche* tusschen schepper en herschepper schijnbaar *op zich zelf staande* bemiddeling, *de aanschouwelijke voorstelling* zelve: het praktisch-theoretisch of theoretisch-praktisch middel der muzikale werkzaamheid.

Praktisch-theoretisch fungeert de aanschouwelijke voorstelling als *veraanschouwelijking ter herschepping* en *theoretisch-praktisch* fungeert zij als *aanschouwbaarheid der schepping*, doch bovendien is de aanschouwelijke voorstelling *op zich zelf* een zelfstandig bestaanbaar beeld; eigenlijk is zij het *eenig voortbestaanbaar beeld* der eenmaal ontstane schepping en ter herhaalbaar blijvende herschepping.

Zoo is de aanschouwelijke voorstelling op zich zelf een *verschijnsel*, beteekening, beeld of *verbeelding* van scheppende èn herscheppende werkzaamheid: van de werkzaamheid des componisten een *na-schijnsel*, na-teekening of *na-beeld der schepping*, van de werkzaamheid des executants een *voor-schijnsel* voorteekening of *voorbeeld ter herschepping.*

De aanschouwelijke voorstelling treedt ter hereeniging van schepping en herschepping *bemiddelend* op en deze bemiddeling is niet slechts dubbelzijdig doch ook *volledig*, want als veraanschouwelijking geldt zij als veruitwendiging van *hetgeen*, van *de wijze* waarop en van de *middelen waarmee* de *componist geschapen* heeft en als aanschouwbaarheid geldt zij als verinwendiging van *hetgeen*, van *de wijze waarop* en van de *middelen waarmee* de *executant herscheppen* zal.

Uit deze veruitwendigings- en verinwendigingsbemiddeling, de aanschouwelijke voorstelling, blijkt dus, 1°. dat in de aanschouwelijke voorstelling de *componist practisch beëindigt*, hetgeen hij *theoretisch begint* en dat uit de aanschouwelijke voorstelling de *executant theoretisch begint*, hetgeen hij *practisch beëindigt*, 2°. dat de *componist* de praktische *herscheppingsmiddelen* van den executant *theoretisch* en de *executant* de theoretische *scheppingsmiddelen* van den componist *praktisch* gebruikt, 3°. dat de muzikale werkzaamheid van den *componist zoowel als* van den *executant* dubbelzijdig of *theoretisch-praktisch* geschiedt, dat is aanvankelijk theoretisch of inwendig en eindelijk praktisch of veruitwendigend, en 4°. dat *compositie* en *executie* zich óok verhouden als inwendigheid en uitwendigheid, als *theorie en practijk*, als *bedoeling en resultaat.*

Hieruit volgt, dat ter *voorbereiding*, *ontwikkeling* en *voltooiïng* van de *muzikale werkzaamheid* van den toonkunstenaar, van den componist zoowel als van den executant, de toonkunstbeoefeningen in *drieërlei zin* en dan *dubbelzijdig of theoretisch* behoore te worden opgevat.

De *componist* behoeft de *kennis* en de *kunde* der gebruikmaking van *scheppingsmiddelen;* zoo behoeft de *executant* de *kennis* en de *kunde* der gebruikmaking van *herscheppingsmiddelen.* De *componist* behoeft vervolgens de *kennis* der *herscheppingskunst* evenals de *executant* de *kennis* der *scheppingskunst* behoeft.

En ten slotte behoeft de *componist* de *kennis* der *aanschouwingskunst* en de *kunde* van gebruikmaking der *veraanschouwelijkingsmiddelen;* zoo ook behoeft de *executant* ten slotte de *kennis* der *veraanschouwelijkingskunst* en de *kunde* van gebruikmaking der aanschouwingsmiddelen.

Ziedaar de *aanleiding* en *aanwijzing* tot de *analytisch-synthetische methode* der toonkunst-paedagogiek en zoo meteen het *beginsel* der toekomstige hoogeschool voor muziek.

Uit de synthetische analyse van het proces der toonkunstbeoefening blijkt, dat *theorie* en *praktijk* óok in de muzikale werkzaamheid van den toonkunstenaar als *keerzijden van hetzelfde begrip* te gelden hebben. Toch leert de geschiedenis der toon-

kunstbeoefening, dat nimmer nog de toonkunstbeoefening in *werkelijkheid* als een *dubbelzijdige*, theoretisch-praktische *muzikale werkzaamheid* gegolden heeft en dat de ervaringen van *eenzijdig theoretische* evenals van *eenzijdig praktische* toonkunstbeoefening zoo niet altijd dan toch zeer vaak onbevredigend waren.

Van den *componist* is de *dubbelzijdige* werkzaamheid *geaccentueerd theoretisch* en van den *executant* is de *dubbelzijdige* werkzaamheid *geaccentueerd praktisch*; dit heeft in het verleden maar al te zeer den *componist* de *praktische zijde* en den *executant* de *theoretische zijde* hunner dubbelzijdige werkzaamheid doen verwaarloozen.

En *toch verhouden* zich de *theoretische zijde* en de *praktische zijde* der werkzaamheid van den componist en den executant *evenals schepping* en *herschepping* als *inwendigheid en uitwendigheid*, als *bedoeling en resultaat;* juist dàarom leiden dan ook verwaarloosde of *onvolkomene praktijk* van den *componist* en verwaarloosde of *onvolkomene theorie* van den *executant* tot de ervaring, dat de *bedoeling* van den componist door den executant *niet geresulteerd* en het *resultaat* van den executant door den componist *niet bedoeld* wordt.

In hoeverre de bedoelende schepping door de resulteerende herschepping *kan* worden verwerkelijkt beslist de *componist.*

In hoeverre de resulteerende herschepping de bedoelende schepping *zal* verwerkelijken beslist de *executant.*

In zooverre zijn schepping van *herschepping* evenals herschepping van *schepping* en bovendien schepping en herschepping van *veraanschouwelijking in* en *aanschouwing uit* de aanschouwelijke *voorstelling* afhankelijk.

Zoo geldt het zichtbaar, ontleedbaar en beschouwbaar beeld der geworden schepping en der te worden herschepping eenerzijds als middel tot *critiek* over de *schepping* en anderzijds als middel tot *advies* ter *herschepping.*

Zal de veraanschouwelijking of veruitwendiging door den componist, zijn manuscript of autographie de *juiste critiek* van den executant kunnen *doorstaan*, dan moet de componist ook door middel van de juiste *veraanschouwelijkingsmiddelen* den executant

tot critiek over de geworden schepping en tot advies voor de te worden herschepping een zoo *zuiver* en *verstaanbaar* mogelijk beeld *verschaffen.*

Zal de aanschouwing of verinwendiging door den executant tot een *juiste herschepping* van des componisten schepping *leiden*, dan moet de executant tot een *juiste critiek* over de schepping *in staat* zijn en de adviezen ter herschepping trouw nakomen.

Doch *boven* en *behalve* deze bekwaamheid, welke gedacht is in verhouding tot de in de toekomst te verschijnen *volkomen aan alle eischen beantwoordende* autographieën der componisten, heeft de executant, ten aanzien van de *reeds bestaande*, in het verleden reeds verschenen en dus traditioneel *gebruikelijke* copieën der manuscripten of afdrukken der handschriften onzer muziekliteratuur, te kunnen *beoordeelen* in *hoeverre* de veraanschouwelijking der schepping en de aanschouwbaarheid ter herschepping *juist* zijn, *ingeval* het beeld of de aanschouwelijke voorstelling een *onnauwkeurige afdruk* van het handschrift òf een afdruk van een *onnauwkeurig handschrift* is, de *onzuiverheden* te kunnen *herstellen*, *ingeval* het beeld, hetzij *als afdruk,* hetzij *als handschrift*, *onvolledig* is, het *ontbrekende* te kunnen *aanvullen*, *in elk geval ondanks* alle *onnauwkeurigheden* en *onvolledigheid* in de aanschouwelijke voorstelling de *schepping gezuiverd* en *volkomen* te kunnen *herscheppen.*

Zoo is er dus nog een zeer omvangrijke doch gewichtige, vruchtbare en vèrstrekkende arbeid, *buiten* de scheppende en herscheppende werkzaamheid van den toonkunstenaar, weggelegd voor hen, die zich geroepen achten zich te wijden aan een werkzaamheid, waarmee Professor Doktor Hugo Riemann door zijn zoogenoemde ‘Phrasierungsausgaben’ een aanvang heeft gemaakt, namelijk: het doen *gezuiverd herdrukken* van de eenmaal in traditioneel gebruikelijke en gehandhaafde uitgaven verschenen doch *onzuiver veraanschouwelijkte* scheppingen der groote meesters.

Voorzoover echter de ontzaggelijk omvangrijke, ja, onmetelijke en onoverzichtbare muzieklitteratuur grootendeels verstoken zal blijven van gezuiverde uitgaafvernieuwing, zal *eenerzijds* de *componist* in zijn *toekomstig* scheppende werkzaamheid zich *praktisch volkomener* hebben te ontwikkelen, om zoo het aantal onzuiver

veraanschouwelijkte scheppingen niet te vermeerderen en zal *anderzijds* de *executant* in zijn *toekomstig* herscheppende werkzaamheid zich *theoretisch volkomener* hebben te ontwikkelen, om zoo in staat te zijn de eenmaal onzuiver veraanschouwelijkte scheppingen tòch gezuiverd te herscheppen.

Het zijn dus de *veruitwendiging* door den *componist in* en de *verinwendiging* door den *executant uit* de aanschouwelijke voorstelling, die in de voorbereiding, ontwikkeling en voltooiïng der toonkunstbeoefening in de toekomst de *bijzondere* aandacht der toonkunstpaedagogie vragen.

En is de aanschouwelijke voorstelling *veruitwendiging* van *inwendige schepping* en *verinwendiging* tot *uitwendige herschepping* en als zoodanig *hereenigingsmiddel* van scheppend *bedoelen* en herscheppend *resulteeren*, dan zullen componist en executant hun werkzaamheid *dubbelzijdig* hebben te verrichten; en *bovendien*, hoewel of *juist omdat* in de werkzaamheid van den *componist* het accent op *theorie* en in de werkzaamheid van den *executant* het accent op *praktijk* ligt: de *componist* zal meer dan ooit de *praktische* zijde en de *executant* zal meer dan ooit de *theoretische* zijde der werkzaamheid hebben te ontwikkelen.

Zullen dus de bedoelende schepping van den componist en de resulteerende herschepping van den executant elkander *complementeeren* en *te zamen* aan het *doel* der toonkunst *beantwoorden*, dan zullen ook *theorie* en praktijk als *keerzijden van hetzelfde begrip*, als *verinwendiging*, *van veruitwendiging* en *veruitwendiging van verinwendiging*, in de toonkunst-beoefening van componist en executant te onderscheiden èn te vereenigen, *vereenigend te onderscheiden*, *onderscheidend te vereenigen* zijn.

Zóó brengt ons het begrip der muzikaal werkzame werkelijkheid van verleden, heden en toekomst de waarheid en tevens de *eisch*, dat de leiding der toonkunst-beoefening of de *muzikale opvoeding* in de toekomst zich *ten doel stelle*:

in *algemeenen* zin de *dubbelzijdige* of theoretisch-praktische *voorbereiding* ter scheppende en ter herscheppende werkzaamheid

in *bijzonderen* zin de geaccentueerd theoretische doch vooral niet te veronachtzamen *praktische* ontwikkeling van den *componist*

en de geaccentueerd praktische doch vooral niet te veronachtzamen *theoretische* ontwikkeling van den *executant*, eindelijk

in *verenkelden* zin de *analytisch-synthetische volmaking* der scheppende en herscheppende muzikale werkzaamheid.

Ziedaar de *taak* der toonkunst-paedagogie, ziedaar de taak *der toekomstige hoogeschool voor muziek.*

De toekomstige hoogeschool voor muziek stelle zich ten doel de dubbelzijdige of theoretisch-praktische ontwikkeling der toonkunst-beoefening in den *volledigen* zin van het woord.

Zij geve dus academische opleiding aan den toonkunst-beoefenaar tot *componist*, *executant* en *paedagoog.*

Zij onderscheide de opleiding in *algemeene voorbereiding* ter scheppende, ter herscheppende en zoo meteen ter leidende werkzaamheid, *bijzondere ontwikkeling* van scheppingskunst, herscheppingskunst en zoo meteen van leidingskunst, *verenkelde volmaking* tot componist, executant en paedagoog.

Zij onderwijze *elk* vak *dubbelzijdig* of theoretisch-praktisch, aan toekomstige componisten bovendien de herscheppingskunst theoretisch en aan toekomstige executanten bovendien de scheppingskunst theoretisch, aan toekomstige paedagogen dubbelzijdig de scheppings- *zoowel* als de herscheppingskunst.

Zangkunst is *niet toonkunst* zonder meer, ook *niet spraakkunst* zonder meer, doch *vereeniging* van *toonkunst* en *spraakkunst*; dààrom diene naast de opleiding tot componist, executant en paedagoog der *toonkunst* ook opleiding tot componist, executant en paedagoog der *zangkunst* te worden gegeven.

Paedagogie beteekent in den strengsten zin des woords *leiding* en in zooverre onderscheidt zij zich in *dirigeerende*, *doceerende* en *philosopheerende* paedagogie.

Ondanks de *onderscheiding* van het *toonkunstenaarsberoep* in de functies van componist, executant, dirigent, docent, musicoloog, criticus enz., hetzij prakticus hetzij theoreticus, hetzij op vocaal hetzij op instrumentaal gebied, de *toekomstige hoogeschool* voor muziek *bepale* en *beperke* zich tot het *theoretisch-practisch* onderwijs ten behoeve van *componist*, *executant* en *paedagoog.*

De *algemeene voorbereiding* bestaat in het onderwijzen van de

kennis omtrent en van de *kunde* der gebruikmaking van *scheppingsmiddelen*, van *herscheppingsmiddelen* en van de *hereenigingsbemiddeling.*

De *bijzondere ontwikkeling* van *scheppingskunst*, die de toekomstige componist theoretisch-praktisch en de toekomstige executant theoretisch moet ondergaan, bestaat in het onderwijzen van de *techniek* der compositie van melodie en harmonie, metrum en rhythmus, eenerzijds en anderzijds, in het onderwijzen van de *aesthetiek* der compositie van inhoud en vorm in stijl; de *bijzondere ontwikkeling* van *herscheppingskunst*, die de toekomstige executant theoretisch-praktisch en de toekomstige componist theoretisch moet ondergaan, bestaat in het onderwijzen van de *techniek* der executie van melodie en harmonie, metrum en rhythmus, eenerzijds en anderzijds, in het onderwijzen van de *aesthetiek* der executie van inhoud en vorm in stijl.

Buiten en behalve de bijzondere ontwikkeling van *toonscheppingskunst* heeft de *componist der zangkunst* òòk nog de bijzondere ontwikkeling in *techniek* en *aesthetiek* van *zangscheppingskunst* en buiten en behalve de bijzondere ontwikkeling van *toonherscheppingskunst* heeft de *executant der zangkunst* òòk nog de bijzondere ontwikkeling in *techniek* en *aesthetiek* van *zangherscheppingskunst* te ondergaan; de zich in lied, oratorium of opera openbarende zangkunst onderscheidt zich in toon- en spraak- ja zelfs in dicht- en tooneelspelkunst; het spreekt dus van zelf, dat componisten en executanten der zangkunst ook aan deze andere bijzondere ontwikkelingen moeten deelnemen.

De *volmaking* tot *componist*, *executant* en *paedagoog* geschiedt ten slotte door het onderwijzen van *muziek-geschiedenis*, *muziek-wetenschap*, *muziek-paedagogiek* en *muziek-philosophie.*

Overeenkomstig dit paedagogisch systeem zal de toekomstige hoogeschool voor muziek het volgende methodische programma hebben te onderwijzen:

I. *a.* elementaire theorie van toon, toongewicht en toonduur;
b. de aanschouwelijke voorstelling: het muziekschrift;
c. elementaire praktijk: applicatie van het mechanisch klankvermogen;

II. *a.* scheppingstechniek: compositie van melodie en harmonie, metrum en rhythmus;

b. veraanschouwelijkingstechniek: muziekdictaat;
c. herscheppingstechniek: executie van melodie en harmonie, metrum en rhythmus;

II. *a.* scheppingsaesthetiek: compositie van inhoud, vorm en stijl;
b. aanschouwingsaesthetiek: analyse;
c. herscheppingsaesthetiek: executie van inhoud, vorm en stijl;

III. *a.* muziek-geschiedenis;
b. muziek-wetenschap;
c. muziek-paedagogie;
d. muziek-philosophie;

Ten behoeve van componisten, executanten en paedagogen der zangkunst zal de toekomstige hoogeschool bovendien onderwijs hebben te geven in: spraakkunst, zangkunst, dichtkunst en tooneelspelkunst.

Zeer wel mogelijk zal het nu zijn *dit* programma te *verbeteren* of *aan te vullen*; het *wil* dan ook *geen onverbeterlijk* of *volledig* programma zijn, neen, het wil slechts *beginsel-programma* of *programma-beginsel* wezen, want om het *beginsel* is het hier en thans te doen, en ook niet slechts om het beginsel van een *programma*, doch om het beginsel van de *toekomstige hoogeschool* voor muziek, om de toekomstige hoogeschool voor muziek *als* beginsel, als *beginsel* der *geheele toonkunst-paedagogiek.*

Ik heb getracht, voorzoover de beperkte tijd mij dit mogelijk maakte, het proces der toonkunst-beoefening doordenkend, *begrijpelijk* te maken, dat de *ware* muzikale werkzaamheid, *noch* van componist, *noch* van executant, derhalve ook *niet* van paedagoog mogelijk zou zijn, *zonder* haar dubbelzijdigheid te betrachten en dat *dientengevolge* ook *niet wenschelijk* is nog langer het onderwijs ter voorbereiding, ontwikkeling en voltooiïng van de bekwaamheid tot muzikale werkzaamheid *eenzijdig theoretisch* of *eenzijdig praktisch* te doen geschieden. Zoo zij de toekomstige hoogeschool voor muziek als beginsel de *richtsnoer* onzer toonkunst paedagogiek.

Het ligt *niet* in mijn bedoeling om hier en thans propaganda te maken tot het in *werkelijkheid* doen verrijzen van *zulk* een hoogeschool voor muziek in Zuid- of Noord-Nederland, want *Uw* Brussel evenals *ons* Amsterdam, *Uw* Antwerpen evenals *ons* Den Haag en *zoovele andere* centra ten *Uwent* zoowel als ten *onzent bezitten* hunne conservatoria en muzikale instellingen op paedagogisch gebied. *Evenmin* zou ik durven beweren, dat de toekomst onze Nederlanden *nimmer* een hoogeschool voor muziek in den door mij bedoelden zin zal verschaffen, want *hoever* wij ook nog van de *ware paedagogiek* op muzikaal gebied *verwijderd* zijn, het leven is een *aaneenschakeling* van *ervaringen* eenerzijds en van *hervormingen* anderzijds, de *hervorming* als zoodanig een gevolg van de eeuwigdurende activiteit des geestes, en zoo is in het *onderwijs* in het *algemeen* doch in het *muziek-onderwijs* in het *bijzonder* de *hervorming* of het streven naar volmaking *aan de orde van den dag.*

Hier en thans is het mijn bedoeling om als *Zuid-* en *Noord-Nederlanders* overeen te komen gezamenlijk te streven naar de toekomstige hoogeschool voor muziek *in den ideëelen zin van het woord*, namelijk door het muziek-onderwijs te leiden in *dubbelzijdigen* of theoretisch-praktischen zin, *bijzonder paedagogische zorg* te besteden aan de *praktische zijde* der *scheppende* werkzaamheid van den toekomstigen componist en aan de *theoretische zijde* der *herscheppende* werkzaamheid van den toekomstigen executant en zòò door middel van de *analytisch-synthetische methode* de toonkunst-beoefening in *volledigen* zin te *voltooien.*

Zoo staan wij thans als hedendaagsch paedagoog tusschen het verleden en de toekomst als *tusschen* de *oude* en *nieuwe* school.

Willen we van uit de oude in de nieuwe school geraken, dat wil zeggen, willen we in de toekomst een *hooger onderwijs der toonkunst* ontwikkelen, dat aan alle redelijke eischen voldoet, dan dienen we *Riemann's wijsgeerige zuivering van muziek-theorie en muziek-praktijk* te beschouwen niet alleen doch ook *aan te wenden* als de *overgang* van de oude naar de nieuwe school.

De thans 63-jarige Riemann heeft onze toonkunst-paedagogie sedert 1873 een *logica*, een logica van *theorie* en *praktijk* der muziek, verschaft, die nog wèl te *ontkennen* doch *niet* meer te

vernietigen valt en *waardoor* zoo niet alle dan toch *zeer vele vraagstukken* der toonkunst-beoefening tot *oplossing* zijn gebracht.

En ik zeg het daarom uwen geachten stadgenoot en medepaedagoog Emile Ergo in zijn ‘Elementair-muziekleer’ na: Riemann's naam zij gebenedijd! -

Riemann's arbeid is echter voor vele Nederlanders nog een *gesloten boek*; de oorzaak hiervan ligt echter in het midden; het is de *redelijk zwakke*, ja, laten we maar zeggen, de *betrekkelijk armoedige Duitsche taal*, die vaak het *doordringen* van *Riemann's wetenschap tot de ook minder ontvankelijke geesten belemmert.*

Beijveren wij ons echter om Riemann te onderwijzen in ons *redelijk zooveel krachtiger* en *betrekkelijkerwijs zooveel rijker Nederlandsch*, dan wordt *het gesloten boek Riemann's in* en *door* en *voor* ons *toonkunst-onderwijs Riemann's boek des muzikalen levens!* -

Zoo zien wij als *Zuid- en Noord-Nederlandsche muziek-paedagogen* of *in* het *Nederlandsch onderwijzende leeraars der toonkunst* ons *bevoorrecht*, door onze redelijk rijke taal Riemann's wijsgeerig gezuiverde inwendige en uitwendige toonkunst-beoefening aan toekomstige scheppers en herscheppers te besteden als een *overgang van de oude en naar de nieuwe school* en zoo weten wij ons *in staat* om *muziek-wetenschap*, *muziek-beoefening* en *muziek-onderwijs* in *Zuid- en Noord-Nederland* te onderscheiden en te vereenigen in de *toekomstige hoogeschool voor muziek.*

Mogen wij deze taak *aanvaarden* en *volbrengen!*

Over het dilettantisme door André de Ridder en Gust van Roosbroeck.

> ‘Le dilettantisme est beaucoup moins une doctrine qu'une disposition de l'esprit, très intelligente à la fois et très voluptueuse, qui nous incline tour à tour vers les formes diverses de la vie et nous conduit à nous prêter à toutes ces formes, sans nous donner à aucune. Il est certain que les manières de goûter le bonheur sont très variées...’
> Paul Bourget.
> *(Essais de psychologie contemporaine).*

Men heeft honderden malen reeds gezegd dat de literatuur maar de spiegel is van een tijd, de weerkaatsing van de heerschende psychologieën en dat we achter den literateur eerst en vooral den mensch moeten zoeken die zich in een boek uitspreekt. Maar in het gefoelied glas van deze eeuw is er eene wemeling van gevoelens en denkbeelden, die zich roeren lijk bonte marionetten in een warrelenden rondedans. We kunnen er zeker nog niet aan denken, op dit oogenblik reeds, eene synthesis van heel de intellectueele beweging aan te durven. We moeten nog brokgewijze, fragment na fragment, onzen tijd ontleden, onze psychologie van ‘modernen’ uitééndoen en zoeken naar de uitdrukkingswijze van onze gevoeligheid. En 't is voor een ontzaglijk werk dat we staan...

De eeuwenlange strijd tegen de theologische levens-conceptie in heel haren middeleeuwschen eenvoud, heeft een buitengemeene geestesinspanning in 't leven geroepen. Die kamp heeft den kritischen zin versterkt en verstaald, en het geloof in eene absolute, onomstootbare ‘Waarheid’ doen vallen. De oppervlakkige Cousin-philosophie, het niet-levende Eklektisme met zijn ideologische waarden ‘le Vrai, le Beau, le Bien’ was reeds een uiting van onzen algemeen-sympatischen en toch kritischen geestestoestand,

die - men vergete 't niet - volgde op de Encyclopedisten met hun methodische twijfelzucht. Zelfs het Rationalisme, als aanbidding der ‘Rede’, lag in het einde der XVIIIe eeuw besloten. Langs den anderen kant, hebben de eenzijdige systemen van het ‘Materialisme’ en ‘Positivisme’, ondanks hun onvolledigheid, heilzamen invloed op ons gehad doordat ze in de geesten een bezinksel van werkelijkheidszin hebben nagelaten, die mede een verscherping van den kritischen zin beduidt. Zij hebben ons wantrouwig gestemd tegen de abstrakties der theologie, tegen de redeneeringen der ideologie, tegen het ijle en leege van duizend logische vernuftigheden. Zij hebben ons geleerd, elk absoluut ‘iets’ glimlachend te beschouwen - ook elk absoluut ‘ja’ of ‘neen’. Zij hebben ons onszelven leeren voelen als gevangenen op een aarde klein in de onmetelijke ruimte, met het duister gevoel dat we niets grondig weten *kunnen.*

Het soort nihilisme dat uit dien gemoedstoestand ontstaat, kan men naderhand verloochenen en met een wilsdaad, zeer besloten terugkeeren tot een oud geloof of eene vroegere opvatting, ze als *nuttig* erkennend; en in dat besluit, ligt het geheim der ‘groote bekeeringen’ zooals we er in onzen tijd verscheidene kenden, Huysmans, Coppée, Brunetière, Bourget, Retté en anderen. Men kan ofwel er van uitgaan om een nieuw geloof te scheppen, een nieuw systeem, op eigen hand, saam te stellen, omdat we nu eens in ons leven een doel noodig hebben; en hierin ligt het geheim der groote wijsgeeren en van hunne ellende. Men kan, eindelijk, zich in dien toestand houden en er zich wel in bevinden, het zich er aangenaam in maken; en hierin ligt het geheim der dilettanten. Zoo wordt het dilettantisme, zooals Gabriel Seailles 't heette: ‘une ingénieuse théorie du divertissement, un art de transposer la vie, de lui faire gagner en extension ce qu'on lui fait perdre en intensité et en profondeur, de lui enlever tout ce qu'elle a de direct, d'immédiat, pour n'en laisser qu'une image dont on dispose à son gré, un décor mobile que la fantaisie transforme’.

Het dilettantisme is een amoralistisch verschijnsel. Bij sommige der jongeren, die het sterkst het gedachtenleven van hunnen tijd meêvoelden, werd het tot eene levens-aanschouwing; het heeft vormen van levensmoeheid, scepticisme, nihilisme, enz. tot gron-

slag, en is een bijna noodzakelijk gevolg van den ingewikkelden kamp der duizend overtuigingen, van het bitter bewustworden dat er eene onkenbaarheid schuilt in het leven. Is het een overgangstoestand? We peinzen het...

We gelooven wel dat het dilettantisme in zekeren zin eene zelfoverwinning is van den sceptikus, *die*, *aan niets geloovend*, *in niets betrouwend*, *toch*, *malgré tout*, *wil leven.* Of is het eene narcose? eene bedwelming, een middel om te vergeten, om de smart in te sussen, om de klagende ontevredenheid van den geest die geen waarheid vindt, te stillen? Lamennais om den keus te hebben gedaan tusschen 't geloof en de wetenschap, stierf in de laatste, hoogste wanhoop. Pascal werd krankzinnig door 't zoeken naar God. De dilettant weigert te sterven, weigert te verzaken. Hij heeft zijn hoofd reeds stuk geloopen tegen de muren die hem langs alle kanten omringen en waar hij toch niet over kijken kan. Waarom voortgaan die nuttelooze pogingen aan te wenden en te strijden, te kampen, te woelen - zonder uitkomst? De esthetiek der rust, de weelde der gelatenheid, de belangwekkendheid des twijfels als systeem gekozen, lokken hem van verre aan. Hij zal de vreugde zoeken liever, voor zoo veel hij 't kan, en 't leven huldigen als 't schoonste schouwspel dat hij ooit kan bijwonen dus.

Het dilettantisme is een intellectueel scepticisme, door genegenheid voor alle levensvormen ontwikkeld tot een theorie van het genot: een verstandelijk epikurisme dus.

Vermits zij er nu eenmaal niet aan helpen kunnen, dat het alles geen klaar geordend systeem is en niet evolueert volgens ‘eeuwige wetten’, zeggen de dilettanten: ‘welnu, het is toch heel vermakelijk die wereld te beschouwen, niet abstract zooals Spinoza van achter zijn zelf-geslepen brilglazen, maar met zachtmoedige liefde, en wat medelijdende ironie.’

De dilettanten maken van hun pijnlijke onzekerheid zelve een verstandelijk genot. Zij weigeren de illusie van een ‘vast geloof’ of een ‘sterkgesteunde overtuiging’ te aanvaarden en blijven leven met hun streven, hun hopen en verlangen waaraan zij geen doel meer geven. Want, wie zou nog willen streven, als zijn doel een voorafgeweten illusie is? Zij ontspannen de zeilen en - verlost van elk doel en van elke waarheid - laten zij zich lachend dobberen

op den levensstroom, en bewonderen de verschillende landschappen die het bestaan te rij zet langs de oevers...

Van de moderne psychologie is het dilettantisme ééne vorm, ééne uitdrukkingsmanier, eene dier tallooze verwikkelingen die het kenmerk zijn van den mensch van dezen tijd, misschien echter wel deze die het meest den overbeschaafden, overrijpen, subtielen en genotsverlangenden geest van deze 'fin de siècle' uitdrukt. We zullen dit 'tijdsbeeld' betrachten als eene levenshouding, een geestesmodus die aan velen onzer heel duurbaar is geweest en nog is, waaraan we dus den eerbied te betuigen hebben die tegenover elke menschelijke waarheid past...

Verre zij het van ons te meenen dat we over zulk een ingewikkeld verschijnsel als het dilettantisme meer dan aanduidingen kunnen geven - maar 't zou ons ten zeerste verheugen, konden we enkele nota's bijdragen waarin zij die dit vreemde zielsproces doorleefden, hun eigen beeld hervonden, een zwakken schijn van hun innerlijkste wezen en een vage echo van al de tegenstrijdige stemmen die in hun ziel spraken. Intusschentijd zullen anderen, rustig gezeten in den breeden zetel hunner 'overtuiging' er zich heel 'dilettantisch' met een lachje mogen van afmaken.

Want men heeft maar al te dikwijls aan het woord 'dilettantisme' eene beteekenis gehecht die er geenszins aan past: de beteekenis van 'amateurschap'; het moet dus allereerst begrepen dat hij niet, in filosofischen zin, zich 'dilettant' mag noemen, die zelf onmachtig tot eigenaardig leven, tot eigenhandig denken, tot persoonlijk scheppen, beurtelings meeloopt achter alle vanen, zijne onafhankelijkheid van mensch verloochent of eenvoudig de doodgewone kleurkladdekens van Mr. X nablauwselt, verzen 'maakt' in den aard van Mr. IJ of een vedel laat katten-jammeren lijk Mr. Z. Het dilettantisme, zooals we het hier, als filosofische opvatting, bedoelen is van al te zuiver-verstandelijke geaardheid en al te vrije critiek dan dat we niet tegen het al te dagelijksche en te gemakkelijke gebruik van dit woord, in toepassing eigenlijk op artistieke machteloozen, zouden protesteeren. We willen de leer zuiver maken, eerst, van alle vreemde invloeden.

Men heeft nog - in eene gelijke gedachten-orde - 'dilettantisme' willen synoniem maken van 'decadentie'; decadentie is ook verzwakking, verarming aan levenskracht, aan overtuiging,

aan waarheid. Men heeft vergeten dat dilettantisme eene waarheid is lijk alle andere, die moeilijker dan anderen is te bereiken en die zwaar en lastig is om te dragen; sterke schouderen moeten schragen den last van cultuur die 't filosofisch dilettantisme veronderstelt. De *decadentie* zal een der bloemen zijn die de dilettant zal lezen en bij zijn ruiker voegen, zooals hij een anderen dag plukken zal de bloem van 't gezondste leven, de simpelste plant des velds; hij zal niet eenzijdig poseeren als ‘decadent,’ noch als ‘dandy,’ daar hij evenzeer een anderen dag ‘Kraft-mensch’ of ‘proletariër’ zal wezen. En dit alles komt geenszins neer op geestelijk *narcisisme*, zooals men glimlachend zou kunnen meenen; de dilettant is geen zelfminnaar, integendeel: hij is de al te veelzijdige minnaar van de honderde levensvormen die buiten hem liggen, en zoo hij geen enkele vaste, nauw bepaalde en juist-omschrevene waarheid hieruit zal kiezen, dan komt zulks uit zijne te grootsche liefde en zijnen te scherpen relativiteitszin. Hij is erfgenaam van te veel eeuwen beschaving, van zooveel kunst en wijsbegeerte en hij draagt den last van te tallooze en te zware gedachten.

Wij allen die in ons opgenomen hebben de honderdvoudige kunst, de levens-essentie van alle vergane tijden, met een allesomvattende en altijd nieuw-willende weetgierigheid en een nooit rustenden speurzucht, zóó dat onze geesten geworden zijn als bergplaatsen van de schoonste overblijfselen der oude werelden - als museüms en mausoleën van heel de voorbije menschheid, - wij dragen de zenuw-verfijnende gevolgen van die verscheidene eeuwen kultuur. We hebben te veel gelezen, we kennen te veel sympathiën. Van uit de absolute filosofie die minder-ontwikkelden kennen, zijn we gegaan naar de filosofie der relativiteiten. Ons vast geloof en eene vaste wijsbegeerte verdwijnen. We weten dat het bijna onmogelijk is te kiezen tusschen de ontelbare tegenstrijdigheden die we ons hebben ingeënt, we vreezen den keus te doen, die zoo beslissend is. En dan: onze onzekerheid zelf is zoo voluptueus...

Het is eerst na door scherpe kritiek onze gedachten, principen en idealen als relatief te hebben erkend, en ze gelaten te hebben zien sterven - als we het *nihilisme* doorleefd hebben - dat we rijp worden voor het dilettantisme, dat hoogere egoïsme. Het is eerst

wanneer de grond van ons wezen vaak zoekend werd omgeroerd, dat daar die vreemdkleurige en gedoken-venijnige plant opfleuren kan, en met tallooze wortelen al de waarlijke levenskracht uit ons wezen opzuigen. Dan eerst ondergaan we dien wilsdoodenden, enerveerenden roes van duizende gedachten en gevoelens - passief onderworpen en gedwee - die de grootste veerkracht van ons wezen opslorpend, ons vervormt tot die al-te-bewuste wrangsmakers van alle levens-dingen: dilettanten.

De geestes-toestand dien 't dilettantisme *veronderstelt*, is dus een gevolg, bijna een noodzakelijk gevolg, onzer te verscheiden geesteskultuur en der ontwikkeling van den critischen geest sedert de laatste eeuw. Nu de grondvesten van een algemeen geloof allengerhand door twijfel-scherpte zijn omgekeerd en verbrijzeld, blijft niets over dan de wrangheid van ons 'niet weten' wat te verzoeten en ons goedwillig te leenen aan 't een of 't ander genot dat ons innerlijk leven zal vullen. Deze houding heeft, tegelijkertijd, in hare bewustheid waarde omdat zij *delikaat* is tegenover de ruwheid der positivistische filosofen en der realisten bijv. En in zoo verre misschien zijn we decadent: dat we zoo delikaat geworden zijn, zoo gevoelig voor teere nuancen, voor droeve sluimermuziek, voor half-gelispelde smart-verzen - voor alles waarmede we angstig onze veel-vragende ziel trachten te bevredigen. De leemte, de leegte in ons moet gevuld. En we beginnen te minnen de Byzantijnsche schildering, de literatuur van Baudelaire en Wilde, van Lorrain en Rachilde, *Tristan en Isolde* en *Parsifal*, de Schopenhauer-filosofie. Enkelen onzer hellen over naar socialisme en anarchie. Dragend in ons de groote begeerte het leven uit te leven met kwaad en met goed, volledig en krachtig, zoo lijk onze natuur er ons toe dwingt, dringen echter de sociale omstandigheden, de onoverschrijdbare levenstoestanden die krachten naar binnen terug; ons innerlijk zal onze eenige bekommernis worden, we zullen het ontleden, ontrafelen en egotist worden; of anders zoo we wenschen het te verbergen en maskers te dragen die ons schooner of leelijker zullen maken dan we zijn, zal men ons *dandy* heeten. In den grond zullen we dilettanten zijn en niets anders, gewapend met ons *nihilisme*, ons *scepticisme* en onze *genotzucht.*

Op de 'hoogte' van den dilettant, bereikt men de noodige

onverschilligheid voor denkbeelden en psychische feiten. Men aanvaardt ze allen, - alleen niet als absoluut van waarde, enkel maar als verschillende vormen en uitingen van 't leven; zonder zich aan een enkele te hechten, ziet men ze voorbijsnellen als schoone landschapsbeelden van uit een trein gezien, als kinematografische tafereelen. Bij elke vooropzetting, houdt men altijd een uitgang voor eene mogelijke vlucht open.

Het overwegend feit dezer geestelijke gesteltenis is: met koelen gemoede en scherp-zinnig verstand te spotten, luchthartig met de alles en ach! niets-omvattende theoriën en wijsbegeerten... alles te doorvoelen, alles te beseffen... alles te begrijpen en aan *niets zich te hechten*, om niets zich te bekommeren dan om de voordeelen van het eigen geestelijk 'Ik'... Men zal de schoone wezenlijkheid hervinden in alle dingen en hierin vooral wat voordeelig is aan 't eigen innerlijk wezen. De gedachten zal men glimlachend leeren bezien als een kind de bloemen aanschouwt, zondeloos aan de dingen weerschenken hun onschuld en hun eene bestemming geven die *rein* is: de aanschouwing, het vervreugdigen van een grijzig oogenblik, het licht maken van het leven. Het samenweven dagelijks van nieuwe gedachten en opvattingen, - en 't ontrafelen dagelijks der vorige fijn-gesponnen weefsels - en 't ontzeggelijk liefhebben van wat er zoo al omgaan kan in dat eeuwig-werkend brein - het liefkozen en omaaien der minste persoonlijke voorvallen - alleen begeerend te puren uit het leven den honig der hooger verfijnde geestelijke genietingen - zoo ruim, zoo veelzijdig en afwisselend mogelijk gegaard...

Bezie 't leven als een wonder-verscheiden bloemperk waar alle mogelijke overtuigingen gekweekt worden. Smaak het gevoel van elke waarheid zonder u te verslaven aan uwe ondervinding, en merk het heen en wedervlinderen der bijen boven die bloemperken, die den honig genieten uit elken kelk.

Dit zijn de twee eenige vaste punten van de leer; weest sceptisch en tracht te genieten van uw twijfel. De rust die ge niet kunt vinden in de zekerheid, zoek die in de veelheid uwer liefden; zoo zult ge niet immer lijden. Het dilettantisme moet zijn het voorbehoedsmiddel tegen die geestelijke wanhoop waarin zoovele schoone geesten zijn gezonken en verstikt, die te tragisch waren.

De tegenovergestelde type van den dilettant is de tragische

mensch, de twijfelaar of de dweper, of een die beiden is. De twijfel is tragisch, doordat hij de eenheid breekt van het individu, het vurig gevoel doet kampen met het koele intellect b.v.; botsing, pijn, strijd wakker roept in den mensch! De dweper is tragisch door zijn zich-offeren aan zijn geloof, tot het martelaarschap toe, door zijn zelfverloochening die ook weer pijn en strijd veroorzaakt. Wanneer beiden in één mensch leven: eene dwepende opzwiering naar alle idealen, een alles-verbrokkelende, neertrappende, verteerende twijfelzin dan juist wordt de groote tragiek bereikt. De dilettant daarentegen speelt met alle denkbeelden en overtuigingen het plezierig spelleken van zijn persoonlijk genoegen: hij kent geen twijfelpijn, want alles heeft voor hem dezelfde waarde: een oogenblik belangstelling. Hij is geen dweper; als elke overtuiging hem dezelfde is, met welke zou hij dan dwepen - en bijzonder voor dewelke zou hij zich opofferen? Hij kan glimlachen: hij is ten minste geen belachelijk-tragisch idealist, geen Don Quichotte, geen Peer Gynt. Don Quichotte en Peer Gynt zijn echte figuren van den enthousiast, den dweper tegenover den bezonnen en nuchteren, kritischen mensch. Boven den tragischen mensch, en boven den dilettant, boven den artist en den intellectueel staat die evenwichtige, goethiaansche natuur, die zoo weinige menschen bezitten, en die nochtans misschien de schoonste, omdat harmonischste, type van menschheid is.

Zoo hebben we genoegzaam het psychologisch proces van het dilettant-worden en de dilettantische levensaanvoeling beschreven. Voorbeelden in de geschiedenis en in de moderne letteren ontbreken niet. Enkelen willen we hier in oogenschouw nemen: Renan, Anatole France, Remy de Gourmont, Jules Lemaître, Maurice Barrès. Ofschoon aan 't dilettantisme werd verweten de *onpersoonlijke* overtuiging bij uitstek te zijn, gelukken al deze schrijvers er niet in de hoofdtrekken van hun karakter weg te moffelen.

Renan is daartusschen de twijfelzuchtige speler met levensconcepties in zijn niet overwinnen-kunnen van dat ééne probleem: het Kristusprobleem. Maar wat edele en zachtmoedige vorm heeft het dilettantisme aangenomen bij dien toegevenden en verdraagzamen geest! Het onoverkomelijk voelen en voelenblijven van de relativiteit der meeningen (als historicus kende

hij beter dan wie ook de wisselwerking der gedachten, de opkomst en 't verval van alle theoriën) was bij hem de grondslag van zijn vriendelijk en behagelijk scepticisme. Hij maakte zich het leven niet lastig, had zijn eigen opvattingen - niet rotsvast echter, een weinig wankel, een beetje lijk wipplanken waarvan hij van zijne tijdelijke, voorloopige zekerheden weer naar nieuwe gedachten sprong - maar nam ook de mogelijkheid aan dat die der anderen konden gegrond zijn; zoo was hij zonder vooringenomenheid; hij had eene weeke, verteederde natuur en had veel eerbied en veel liefde voor het leven, een soort mystieke adoratie voor de menschheid.

Hoeveel zenuw-fijner, intellectueeler, krachtdadiger maar hoeveel meer geposeerd schijnt Barrès naast Renan; hij is, inderdaad, romantischer en minder eenvoudig; minder goedhartig; hij heeft Nietzsche leeren kennen en treedt eenigszins als een veroveraar tusschen dezen die hij de Barbaren noemt, als een ‘homme libre’ die niets kent dan zijn eigene ‘culture du moi’. Zijn genot zal hij vinden beurtelings in 't stervend Venetiën en in zijne droevige Lorraine en die landschappen laat hij op zich inwerken lijk hij zijn lief Bérénice hem laat beheerschen, wetens en willens, leenend zijne ziel aan hunne invloeden en reacties. Alles is van gelijke waarde, meent Barrès, om de ‘petite secousse’ in 't gemoed te veroorzaken, die petite secousse die ons laat voelen dat we levend zijn en meester van onszelf, alles kan op zeker oogenblik tot verstandelijk vermaak dienen, dus, is alles even prijzenswaardig en even verachtenswaardig, alleen de toepassing hangt af van onze gemoedsgesteltenis, die zeer veranderlijk is.

Anatole France blijft socratisch en aristocratisch, fijngespitst en zachtmoedig, zijn dilettantisme - waaraan hij sedert de Dreyfuszaak grootendeels ontsnapt is - is de moreele houding van zijn luchthartig nihilisme, geboren uit het evenwicht in hem van een bezondere kritische scherpzinnigheid en een zeer gevoelig en medelijdend hart; eene breede bevattelijkheid van geest maakt hem minder egoïstisch dan Barrès, hij beleeft meer volupteit ook dan Renan, naief en schaamteloos. Hij is vooral zeer ironisch, en zijne ironie bevat veel achterdocht tegenover zijne eigen verteedering en vele genadevolle toegeeflijkheid tegenover de illusies der anderen. Hij is liberaal lijk de oude Grieken, athiek en anti-judaïsch,

verliefd op de schoone vormen vooral en op de gedachten slechts in zooverre ze schoon zijn, want hij gelooft niet aan de beschaving; meer dan wie ook pratikeert hij die esthetische moraal die de besten zich droomen. Er schuilt veel echt oosterschen geest in zijn werk; sierlijk boudhist, verklaart hij zich den vijand van alle nuttelooze opwindingen; hij zal trachten te leven in de diepte van zijn Ik, in de zuiverste en weeldevolste schoonheid ervan en niet, lijk Barrès, in de menigvuldigheid der aandoeningen, noch in de zeldzaamheid zijner gevoelens. Eene schoone, gave rust bezielt dien edelen toeschouwer van het leven, zoo koninklijk gedrapeerd in zijn helleensch peplum, en die bang is zich te mengen in 't gewoel, van verre het leven gadeslaat, zeer genegen, genadevol, goedwillig en glimlachend.

Remy de Gourmont door zijne veelzijdige en cerebrale ontwikkeling is meer typisch nog, sarcastischer dan al de anderen, plooibaarder, speelscher, oorspronkelijker. Zijne *Epilogues* vormen het volledigste leerboek van twijfel-kunst en gedachten-volupteit dat men in de moderne literatuur kan vinden; en 't is eene kunst zoo fijn, zoo uitgelezen als die van weinige dichters en eene gedachten-dissociatie zoo scherp, zoo rijk als die van weinige filosofen. In Remy de Gourmont vinden we de volledigste incarnatie van den modernen dilettant, volgens de ruimste opvatting der leer. ‘Il y a peut-être un sentiment nouveau à créer, celui de l'amour de la vie pour la vie elle même, abstraction faite des grandes joies qu'elle ne donne pas à tous et qu'elle ne donne peut-être à personne, si l'on réfléchit bien’. Bij de Gourmont, vinden we dat nieuw gevoel terug (*Un coeur virginal* enz.) en we mogen ook beweren dat de soort paganistische cultus voor het Leven die in de laatste tijden is ontstaan het rechtstreeksche gevolg is van dat dilettantisme waaraan men zoo dikwijls - ten onrechte - heeft verweten liefdeloos en dor te zijn, zonder baarkracht. Voor menschen die het meerendeel hunner illusies hebben verloren, is het dilettantisme een duchtig zwaard en een sterk harnas tegenover de vijandelijke buitenwereld, ze zijn goed verdedigd, ze wapenen zich eenvoudig voor het vreemde, het onbekende; ze vallen het niet aan. En 't is een schoon schouwspel de bijna klassieke rust van zoo'n geest die ontzaggelijke vijanden heeft overwonnen, zonder veel geschreeuw of getrommel, en nu alles omvatten kan in zijne sereene liefde - alles wat het leven biedt.

En lijk France zoo staat Remy de Gourmont in of naast het leven, met een vriendelijk optimisme en eene glimlachende desillusie, met eene luchthartigheid die elegant en zeer aristocratisch is. Hij laat zich door niets meer verwonderen, weert elke zelfbegoocheling en - ofschoon heel goed bewust van 't lijden des levens - verschoont nochtans deze der anderen. Met heel de fijnheid van zijn ziel en heel de gespitste gespannenheid zijner zinnen woont hij 't spektakel des levens bij; feiten, gedachten, gevoelens zijn tafereelen van éénzelfde levensbeeld dat hij met uiterste belangstelling, scherp-critisch, zeer bewust maar zonder haat of wrok, zonder verontwaardiging en met niet meer dan een oppervlakkig medelijden, gadeslaat. Hij kent de aangename voorliefde van het ‘relatieve’ en omschrijft met goedhartige en spottende gracie de waarde van alle inzichten en besluiten. Voorzichtige minnaar der ideëen houdt hij zich ver van de nuttelooze opwinding, de verdwaalde herrie der menschen en nonchalente filosoof, zachtaardige nihilist, kijkt hij glimlachend neer op de beweging van zijnen tijd. Egotist, kweekt hij vooral zijn eigen vermaak aan, en hij zoekt het langs alle kanten: de gedachten zelf, zijne eigene filosofie zijn maar motieven van 't broze concert dat met weemoedige tonen in zijn ziel afspeelt. Hij is de verliefde niet van zijn eigen gedacht - dat hij onzeker voelt en dat hij ziet veranderen van dag tot dag, met het weder en met de feiten - maar van al de gedachten der anderen; hij begrijpt ze één voor één, aanvaardt ze niet en verwerpt ze niet; de minste hunner zal wel een ietsje opleveren dat zijn gemoed verrijken zal, zijn geest aanvullen en hem wat plezier schenken. Zijne sympathie is zoo diep als zijn ziel en gaat zoo ver als zijne gedachtenkracht. Hij speelt tusschen de filosofieën, zooals een argeloos kind tusschen de bloemen, en raakt ze even aan en snuift hun geur op! 't Een programma wordt door het andere getemperd, het een systeem door 't ander gecriticeerd - want hij wil wel allen kennen en uit allen profijt trekken maar zich niet exclusief aan een enkel geven; en hij weet dat de tijd kort is, dat de dood ons allen wacht: gebruiken we elke minuut om van 't leven te genieten en uit die vrucht te persen al het sap dat ze inhoudt.

We hebben hier nog Lemaître met zijne *Contemporains.* Hij ook zal nooit uit de hoogte van een catheder spreken, maar glimlachend

zijn amateurs-meening zeggen en zijn ziel open zetten als een spiegel voor de waarheden die komen en gaan. Bij hem is zeer scherp het controol der geestesdaden; zijn scepticisme nochtans is oppervlakkiger dan dat van France of de Gourmont. Hij is fier op zijn vrijheidsbewustzijn, kent er heel goed de draagkracht van. Bijwijlen echter is er in hem een warmere en simpelere opdrang naar liefde, eene genegenheid voor een soort ver ideaal, dat hij opdoemen ziet en dat standvastig achter al zijn opstellen schuilt, hoe deze elkaar schijnbaar soms tegenspreken. Hij catalogeert de meeningen en de boeken van den dag lijk een hovenier, weinig bekommerd, in den grond, om hunnen duur, alleen maar om hunne schoonheid; Candide ook ‘cultivait son jardin...’

We zouden hier nog kunnen ontleden het werk van André Gide: die genotsvolle *Nourritures Terrestres* en dat smart-zachte *Enfant Prodigue* die ook de gedurige vernieuwing, de verst mogelijke uitstrekking onzer menschelijke grenzen, de verplaatsing van onze experimenten naar alle richtingen prediken...

En 't is eene veelvuldige en schoone galerij schrijvers die we in oogenschouw kunnen nemen: de meest bewuste en de meest gevoelige temperamenten van de moderne fransche literatuur. In de andere literaturen zijn ze eveneens te vinden. In Engeland incarneert de pracht-type Oscar Wilde een der oorspronkelijkste en treffendste uitingen van dezen tijdgeest. Ons inzicht was niet desaangaande eene volledige catalogeering van schrijvers te verrichten, maar met een paar voorbeelden slechts onze analyze te illustreeren. Het zijn een paar levende psychologiën die we hebben getracht te schetsen. Zonder vooringenomenheid, echter: het dilettantisme is terzelfdertijd de beste en de slechtste aller leeringen, volgens het gebruik dat men ervan maakt en het temperament dat ze toepast en volgens de doseering der twee bestanddeelen die we erin aantreffen: de sympathie en de achterdocht des geestes.

Er is op 't dilettantisme een zeer scherpe kritiek uit te oefenen. En zelfs is 't niet noodig zich daarvoor op een filosofiek standpunt te plaatsen: het dilettantisme is geen systeem, natuurlijk, 't heeft geen vaste vormen, geen eenheidsbasis, het is een agglomeraat van links en rechts gekozen bestanddeelen, een systeem zonder homogeniteit en zonder bepaald karakter.

Als theorie is 't dilettantisme dus zonder vastheid, zonder zekerheid,

zonder evenwicht; men kan beweren dat het eene moraal van zwakkelingen is, die niet den moed hebben te kiezen en voor hunne overtuiging te lijden, dat het eene mozaiëk-moraal is zonder definitieve oplossing. Die opwerpingen erkennen de dilettanten, maar ze stellen zich zelven erboven. Ze *willen* geene vaste, zekere, evenwichtige moraal omdat ze beweren die niet te kunnen vinden, hun inzicht te klaar zijnde op de tekortkomingen van alle filosofiëen en geen enkel idee waard zijnde dat men er de marteling voor ondersta.

Maar deze kritiek treft dieper: de dilettantische geesteskultuur verliest aan *diepte* wat ze aan *uitgestrektheid* wint, verliest aan staalsterke *kracht* wat ze wint aan flexiebele *plooibaarheid.*

De dilettant ontbreekt in zijn gevoelen, wat we een '*waardemeter*' zouden noemen kunnen, namelijk: de schiftende kracht, en de situatiekracht. Zijne eclectische 'breedheid' de onbekwaamheid om 'ja' of 'neen' te zeggen tot 't is gelijk welke gedachten- of kunstuiting. Hij is onverschillig tegenover de *menschelijke waarde* van ieder werk, tegenover zijn doel, strekking of invloed. Alleen de momentaneele kitteling van genot behaagt hem en kan hem in zijne beoordeeling leiden.

De dilettanten zijn als overrijke maar armbloedige kinderen tusschen de nijver-gegaarde schatten van de geslachten die vóórgingen, die nieuwsgierig dan alle kostbaarheden betasten, en ze uit verveling te gruizelen smijten - en even lachen om dat vluchtig plezierken... zóó kennen de dilettanten alle geestes-toestanden en smaken ze van alle wateren wat - zonder ooit hun leven te richten op ééne overtuiging. Hun denken en hun wil zijn gescheiden; ze kunnen niet *bevestigen* maar wel *willen - maar weten soms niet* wat te willen.

Misschien is het dilettantisme een vorm van levensmoeheid. Het instinct der sterk-levende volkeren waarschuwt tegen het fantastisch gespeel van het *dilettantisme* met alle geloofsleer. Zij begrijpen dat zij niet leven kunnen van dat eeuwig-veranderlijke scepticisme, - maar dat de affirmatie van den dweeper, van den profeet een toekomstkracht is, - die hun leven noodig heeft. Zelfs moesten de krachten van een volk verhoogd worden door eene of andere heerlijke illusie (zooals zijn sommige nationalistische overtuigingen, de heldenmoed van 't voorgeslacht, onzen

vrijheidszin, enz.) dan nog aanvaarden deze sterkeren die leugen omdat ze er van leven moeten. In elk geval kan het dilettantisme nooit gelden dan als heeren-moraal, als leer voor enkellingen die dit gevaarlijke speeltuig kunnen hanteeren. 't Is eene vorm van aristocratie die nooit kan gevulgariseerd worden en altijd zal besloten blijven in esthetischen kring.

't Is een leer van genot, wel is waar, maar eene leer die haar eigen verderf in zich draagt. Die verscherpte observatie-zucht die, eenerzijds, de ziel tot in 't uiterste ontvankelijk maakt voor duizende indrukken, waarvoor anderen gesloten blijven, en haar aldus het beste van hare ontroering bezorgt, is, langs den anderen kant, doodend voor het genot. Want, van 't oogenblik af dat we een genot beginnen te ontleden, blijft het niet meer, vervliegt het of verkwijnt het. De warmte van de ontroering en de kilte van de verstandelijke ontleding huizen niet te samen. De bewustheid heeft de bovenhand, ze doodt het spontane verheugen. In zijne *Essais de psychologie contemporaine* gaf Paul Bourget er het volledige bewijs van hoe de analyze-zucht, de auto-ontledingsmanie al de groote geesten van deze eeuw tot hun verderf hebben gebracht, dat is tot de levensangst, de gedurige onrust en het gedurige onvoldaan-zijn.

Niemand meer dan Baudelaire heeft onder die tortuur der knagende gedachte geleden. Laforgue's leven eveneens is niets dan een lange en bange strijd tusschen zijn dwepend gevoel, zijn enthousiaste levenszucht en zijne verstandelijke bewustheid die hem den blinddoek had afgerukt en hem klein, nietig, wanhopig plaatste tegenover de dreigende cosmogonie. Die zelfontleding-obsessie hoort tot de noodzakelijke gevolgen van den dilettantischen geestestoestand.

In den gronde, is 't dillettantisme wel niets dan een *spel* - een dier schoone maskers die men draagt, maar waarachter een heel ander gezicht soms, en eene andere ziel, zijn verborgen. Een groot, volledig, durend geluk kan het, uit oorzaak van zijne essentie zelf die alle absolute waarden verbant, niet geven; het verschaft een aangenaam, luchtig flirtje met het leven, maar geene schoone liefde, geene diepe passie. Zoo is een muur die men optrekt tegen de zon en 't gerucht, maar die u scheidt van de liefelijkste lichteffecten en van de zangerigste harmonieën van het leven.

En, ten laatste, bij hoevelen houdt het dilettantisme stand tot het uiterste? Het veronderstelt een al te scherpe zelfoverheersching, een al te volledige instinctsbedwinging. Het kan zijn een sierlijke mantel die men rond zijne schouders werpt, maar 't is niet een bestanddeel van ons echtste wezen. De instincten aarzelen tusschen twee uiteinden en gaan van 't eene uiterste naar 't andere. De middelmaat, het evenwicht rijpen als intellectueele vruchten, die, echter, vallen wanneer een geweldige wind den boom schudt op en neer. En op dezelfde wijze, wordt de schoone, kleurige mantel geschroeid soms door eene te hevige zon. Men kan heel sceptisch glimlachen gewoonlijk met den tegenspoed der anderen en onbevangen en sereen over 't leven in 't algemeen disserteeren en over de Moraal en over de Vrouw en andere entiteiten. De glimlach sterft uit wanneer men zelf lijdt en wanneer de storm over zijn eigen dak en zijn eigen leven woedt. Onze beschaving werd nog niet genoeg volmaakt dan dat we immer aan ons intellect de overmacht kunnen laten, en in ons verstikken den eischenden roep van 't instinct, de vranke en simpele stem der eeuwige en primitie menschelijkheid. De tranen wisschen uit het smink van alle systeemtjes en theorietjes dat we over ons wezen hebben gestreken en de kramp der pijn werpt af van ons hoofd de maskers die we hebben opgezet. Zoo zal de dilettant lijk alle andere menschen - tenzij hij zij een uitgemergeld en pover wezen, een nog bewegend lijk - het leven ondergaan in heel zijn diepte en uitgestrektheid. En naast het spel der gewone dagen, de virtuositeit van 't genot in 't klein, de sierlijkheid van al zijne posen, zal hij bewaard hebben de gezonde kern van zijne humaniteit. Aldus zal hij worden dubbel schoon: door de intellectueele schoonheid die hij zelf zich heeft geschapen en door de eenvoudige, oprechte en spontaan-lyrische schoonheid die de gave is van elken waarachtigen Mensch. De *theorie* van 't dilettantisme kan aldus worden aangevochten, maar boven de theorie, die in hem zal zijn verzwakt, zal deze dilettant bevestigen eene fellere levenskracht, eene menigvuldigere ontroering en eene ruimere liefde, dan alle andere schepselen - door de uitzonderlijke levensuiting die hij vertegenwoordigt - eenigszins een voorbeeld worden in de massa, een Held op zijne manier.

Pallieter door Felix Timmermans.

Den hof en den brief van Charlot.

Het smakelijke groen dat de malsche Mei zoo zot uit de boomen had geklopt, was opengevouwen en overdekte nu het aanschijn van de wereld.

De beemden waren één bloem en de reuken van kruidnagel, lisch en peterselie wandelden ondereen bij nacht en dage door de lucht. 't Was om er bij in slaap te vallen lijk een slang door zoet muziek...

Wie had het in den witten winter kunnen denken, dat er in die kale, harde aarde en in die bloote, zwarte boomen zulke macht van hartverheugend leven zat bijeengekoekt?

Pallieter zat in den hof het jonge groen te zuiveren. De grond was malsch lijk boter en blonk van vettigheid. De zon kwam lijk een warme adem op Pallieter zijn wit hemd en het deed hem zoo'n deugd dat hij er zijnen rug van ronddraaide, en hij zong.

Bij wijlen bleef hij een heele tijd naar de riekende weelde van den hof zitten zien en hij had nog oogen bij gewild, want er was meer schoonheid dan hij zag.

De boomen waren breed en vol en 't licht dat rond de stammen hing was groen lijk maneschijn; er stonden al veel bloemen uit, en witte en roode rozen.

Een dauwdrubbel schitterde op een zwarte pensée.

En in dat groene waterlicht speelde 't gefluit van een merel. Hij zat in den kastanjelaar, van binnen in de schaduw. In die frissche eenzaamheid haalde hij zijn hert eens deugdelijk op, en 't rilde

en 't sleep uit zijn keel een helderklinkend lied. Het klonk lijk in een kerk. Er lag een heiligheid in.

- 'Dor moet oep gedroenke weurre' zei Pallieter in zijn eigen, en hij riep met de hand aan den mond: Pastoorswijn, Pastoorswijn! en hij at een handsvol erwten.

Een beetje daarna kwam Charlot met een dikbuikig halve-liter kruikske en een fijn kristallen roomer. Hij rook aan de pasontkurkte kruik, deed er zijn mond van open en zijn oogen van toe en schonk in. Een zonnepriem schoot door het glas en vergulde den blonden klaren wijn.

Als Pallieter hem met trage zeupkens had uitgezogen, klopte hij met den duimnagel tegen het kristal en een volle ronde klank sprong in de lucht en singelde zich langzaam uit.

Charlot schonk voor haar ook in en Pallieter zag dan eerst de inktvlekken op haar rood gezicht.

- Woroem ziede zoe zwert?

- 'Wel, zei Charlot, ik ben nen brief on't schrijve oem nor de kèrmis te kome. Mor 'k hem gedoecht, voegde z'er rap bij, van Marieke, ma' petekind, oek te verzuuke, mag ek?...'

- 'As ze goe kan ete, zei Pallieter, lot ze dan mor kome, 'k wil da dink ook is zien...'

- 'Och 't is zoe schoen meske, zei Charlot vol bewondering, en brijf gelak 'nen engel. Ze kan nog gin vlieg kwa doen, lot goe' staan on ne mensch. As z'er ieste kommunne dêe...'

- 'Ja, ja, dat hem 'k al honderd kiere g'hoord, zei Pallieter, zegt da' ze mêe komt, me' nen lêegen buik en me' groeten honger...'

- ''k Zal 't zegge', zei Charlot en ze ging weg. En Pallieter dronk het stoopke leêg.

Hij wilde voortwerken maar daar werd zijn oog op zij getrokken door een vinnig licht. Hij zag op. en 't was een schip met overgroot wit zeil dat heel den hemel besloeg. De zon kletterde er op en de mollige wind deed het zwellen.

Pallieter stond op en leunde over de haag om het beter te zien.

De anijsreuk die van de hagedoornrozekes in zijnen neus kwam, deed hem het schip vergeten. Maar de jongen die het roer hield toette ineens op een horen; de klanken droegen ver over het land en vielen, na een kleine stilte, aan den blauwen horizon uiteen.

Het zeil schoof weg en daar had hij vóór zich het verre Netheland

vol aangename diepten. Het lag daar, lichtgroen, wijd en klaar van het malsche licht dat uit de diepe luchten vloeide. De hemel was van dat zuiver Lievevrouwenblauw, en nevens de aarde schoven hooge, gele, vette wolken, van boven wit verlicht, lijk sneeuw. De Nethe was nog dieper blauw, en kalm lijk fijn olie.

De molens draaiden langzaam rond, en de verre huizekens blekten wit en rood.

De overtollige boter- pis- en peerdebloemen in de weiden waren als levende plassen boter en melk. Een ganzendriehoek in de lucht en uit het blauwe bosch het lachen van een ekster.

- Oh, zei Pallieter er komen nog ballonkes in te kort.

En wat deed hij, ‘den Bruur?’ Hij haalde een koffiekom, maakte er met groene zeep en regenwater een zoppeken in, zocht de zuiverste pijp en zette zich weerom aan d' haag. Met de pijp blaasde hij in het water hard en lang, tot er babbelend een toren van opeengestapelde zeepbellen was uit opgerezen. Hij vatte een van de broze belletjes in zijn pijpekop, blies voorzichtig in den steel en zie een zilveren blaas ontbolde zich uit de pijp. In 't grooter worden kwamen er meteen fijne groene, roode, purpele en gouden kleuren in zwemmen, die dooreenliepen, rezen en daalden en inelkaar versmolten. Pallieter stond er van verpaft en zag er zijn eigen beeld, zijn huis en heel het landschap in.

- 't Is precies da'k mijn ziel uitblaas, zei hij.

En al ze twee kinderkoppen groot was, zwaar wegend van de koleuren, loste hij ze met een klein schokje van de pijp en zie de ijle bel steeg langzaam in de blauwe lucht.

- Wad e schoen dinge, 't is zonde da' k da' ni aan mijn plafon kan hange!

En hij maakte er nog grootere, kleinere en heel klein en allen dreven ze, als fier over zich zelven, kalm naar omhoog.

Ze teekenden zich goud, of rood of groen af tegen d' hemelblauwte en hongen daar te zweven nog schooner dan de sterren in den nacht.

Er gingen er heel hoog, anderen zakten neer op den grond, barstten kapot tegen een boom, maar de meesten brak de zon vaneen.

Petrus, de ooivaar, stond van op het dak met den bek in de pluimen, peinzend het spel na te zien. Pallieter zag het en poogde blazen naar den vogel te doen drijven.

Het ging, maar hij liet ze gerust voorbij gaan. Doch een, die hem te dicht bijkwam, - 't was juist een gouden purpele - sloeg hij met zijn rooden bek te niet.

- Bravo Peterus! riep Pallieter, ge kregt straks e stukske vliesch! En hij maakte voort blazen, want hij kreeg niet genoeg van de hemelsche verven.

Maar er ging een geritsel en beweeg onder de breede savooienblaren en daar kwam geel en zwart, de schildpad onderuit gekropen.

- Ei! Fille, zei Pallieter, 'k hem oe in twee dage ni mier gezien! Hoe is 't?... Kom is hier.

Fille, de schildpad, kwam en Pallieter klopte met zijnen kneukel op haar blinkende schelp. Ze bezag hem. Hij nam ze in zijn armen en met haren drogen harden kop wreef ze heên en weêr over zijn kaken.

- 'Gij goe stoem biestje, zei Pallieter haar neêrzettend, hier zie, dá's veur ij...' En hij vong met de hand een van de honderd zonvliegen die op de fijne lucht hingen te brommen en stak ze in de schildpad haren bek.

Daar luidde het noeneklokske zilver gonzend uit het begijnhoftoreken en Charlot kwam uit de keuken, roepend, met blijdschap:

- 'Hij is af!... 'k zal hem is veurleze!...'

Ze zette zich vóór Pallieter, die, op zijn knieën gezeten, luisterde. Een veeg zon schoof over haar rood slaaplijf en haren blauwen voorschoot. Een inktplak liep van haren neus naar de onderste lip, en er bibberde een zonneke op haar linker oog, dat ze daarom toedeed. En alzoo las ze van het wit papier:

'*Beste Nonkel Hanrie*,

Ik neem de pen in de hant oem oe den staat van mijn gezondheit te late wete en ik hoop van ellen hetzelfde. 't Is ezondag acht dage kèrremis en onze menhier Pallieter zij gèren emme dagge nor de fiest kwaamt lak passeerde jaar oem te smullen en te smeere. Hij heè gezeèt dagget on man hiel famille mor moet zegge, want anders mut ekik te veule brieve schrijve. Komt mor met de vapeur, oem 's zelfden uur as passeerde jaar. Onzen baas zal me' kar en peerd on de stasie staan oem de wijven oep te luië; de mannemense moette mor te voet gaan. De smet van on de Neeth zal e joenk vèrke doet doen oem oep t'ete, want,

gelak ge wet, onzen baas doe gin bieste doet, nog ginne pier. Da' kan em ni over zan hert krijge, zeètem, mor a' et ze toch oep. Hij wilt zelf gin biesten in huis hijve, en ik zij geren ne kaneurrevogel hemme, mor a wilt er vor den duuvel ni van wete. Ze moette vliege, zeètem. Ik hem al e' schoe keveke gekocht van vier frank, mor onzen baas zeè van er mor nen blekken kaneurrevogel in te zette. De joenge patatten en d'eèrte zullen er in abondanse zijn en oek de jeèrbeze.

De meid van den pastoer van 't Beggijnhof heèd e nief medikament verzonne oem appelkokketoerte te make. Ik zal er zoe is ien make. In ie woort, dor zal niks te keurt zijn. Mor leusterd: onzen baas heè gezeè dagge ma' petekind Marieke sito, sito mut meêbrenge, want dattem anders oep zanne poet zal spele. Ik geloef da 'k nij niks ni mier te zeggen hem, dan veul komplemente on Marieke en da'ze goe vor mij mut leze. In d' hoop dagge dan allemaal zult kome, schrijf ik met de pen en met het hart

CHARLOT BELLEKENS.'

'Pé, Sé - Seffes as 't doenker is zal onzen baas ballonnekes "aansteke, en e' groet vierwerk make."

CHARLOT BELLEKENS.'

En als 't gedaan was met lezen liepen er twee vette tranen over hare roode wangen en ze zei seffens daarop, met een krop in haar keel: 'Kom ete'.

Het vogelenbezoek.

Na het eten deed Pallieter klimsporen rond de beenen, nam een leerken op zijn schouder en trok de velden in om eens te zien hoe het met de eieren en de jonge vogelen stond. Hij deed bijna boom vòòr boom, zette het leerken tegen de strunken om in de holten te zien, of klom met een kattenrapte in de toppen van de boomen.

Hij zag alzoo de roze, groen- en zwertbespikkelde eikes in de donkere nesten glimmen, hij telde ze en had er deugd van ze eens met lichten vinger te kunnen bestreelen.

Maar het langst kon hij blijven stilstaan voor een nest met platte jongen, die met hun gulzige bekken wijd open lagen te schreeuwen naar eten.

De velden lagen in den vrede van den noen. Er waren weinig boeren op het land. 't Was alleen de zon, in den fijnbewolkten hemel, die het groote werk deed. Ze warmde door en door de vette groenigheden.

De peekens zwollen ervan in den grond en het groen-blauwe koren ging er zichtbaar bij omhoog.

De verten waren zuiver lijk op gothieke schilderijen. En Bruur beklom nog vele boomen, sprak met een boer of boerenmeid, zat het veld te bezien dronk zijn dorst af aan de beken en zoo was hij al 'n heele tap gegaan, en zijn maag keerde om van den danigen honger.

Hij meende naar huis te gaan maar daar zag hij ineens, gansch alleen op het bolle van de wijde streek een slanke populier torenhoog in de lucht rijzen, met erachter een ontzaggelijke Hollandsche witte wolk. Dáár wilde hij eerst nog op! In een ommezien zat hij in de kruin.

God van de zee! Wat was de wereld paradijsschoon van daarboven! 't Was alsof de aarde heur hert had open gedaan! Uren ver strekte het vruchtbare land onder hem. Hij zag wel twintig kerktorens en ik weet niet hoeveel hoeven langs alle kanten liggen. Alle dorpen hadden molens, en de roode daken en witte geveltjes lagen als fijne perelen van koraal en oesters in

de kostelijke weelde van al die verschillende groenen van bosschen, beemden en gevierkantte velden.

Zwarte treinen reden heel ver met 'n lange witte wolk achteraan, langzaam in die wijdte. Schepen schoven op de Nethe die glinsterend, in rustige bochten, den eenen horizont met den andere verbònd. En groot stond de hemel daarover, vijf keeren zoo hoog, en de zon vulde de aardkom met heur overheerlijk licht.

Alles scheen zoo klein en zuiver als een stuk nieuw speelgoed en Pallieter zei:

- 'Van hier gezien is de mens nog gin pijp toebak weerd!..'

Hij zat daar hoog en droog, als 'n reus, die baas was van dat land. En er kwam tot z'n groote vreugde, 'n wind het sop van den populier bewiegen Pallieter touterde mee en 't was alsof hij op een wolk waaide naar een ander land. Zonder dat hij 't zelf wist galmde er uit zijn keel een machtig lied dat tot tegen den hemel klonk.

't Was hier te schoon om naar beneden te gaan. Maar 't witte licht verguldde, en de zon wierd grooter en grooter, en rood. Het rood jubelde de wolken in en rolde over de wereld.

En achter verre blauwe bosschen zakte de zon in een kaos van rustige, helverlichte reuzenwolken. De schaduwen schoten lang uit en namen de klaarte weg. Beneden was de wereld in de schemering, maar op Pallieter plakte het zonnegoud nog lijk rood papier. Hij had zijn eigen willen bestreelen.

Heel ver zag hij twee reigers zweven. Zijn oogen verlieten ze niet, want ze waren grootsch in den wassenden avond. Hij volgde mêe de groote lijn die ze met wakken vleugelslag door de toesluitende avondlucht trokken. Soms bleven ze, 'n heele tijd, met wijd-uitgestrekten vleugel en schoven dan roerloos voort op het donkerende blauw. Ze waren vol mysterie en gaven een diepen indruk. En even roerloos en zwijgend als ze gekomen waren verdwenen ze in de purperen schemering van den tegenovergestelden einder.

Als ze weg waren was er als iets van hunne ziel in de lucht gebleven. De zonnetriomf was uitgestorven; er flakkerde ten westen nog een vage klaarte en in het veld brandde ievers een lichtje.

Dat was de avond.

Toen daalde Pallieter af, en ging met de gauwte naar huis want zijn beer grolde in zijn lijf. Maar hij zelf zweeg, want hij was aangedaan tot in het klokhuis van zijn ziel.

's Zaterdags vóór de kermis.

De zon wierd grooter en vlamde den hemel in een rijkelijk blauw.

De weelderige boomen waren eens zoo groot geworden en de Nethedijken de helft verhoogd van het lisch, het riet, de smeerwortel en de witte kervels. Het gers der beemden kwam boven de kniëen en duizend vette kruiden wasten ondereen tusschen honderd verschillende bloemen. Zurkel, suikerij, vergeet-mij-nietjes, peerdepoot, wilde klaverpluskes enz., eenen heelen boek.

En den eenen dag tegen den andere veranderden zij van uitzicht. Nu eens was geel de hoofdkleur, dan purper, dan roos en dan wêer groen, al naar gelang den groei der kruiden en der bloemen.

En dat was 'n blijdschap voor 't gezicht, en 'n wellust voor den neus.

De beken waren toe van 't groen, en het graan kwam boven de koppen der boeren.

De bosschen waren als bergen. En terwijl de zon daarbuiten de kroon bereidde van het jaar, dat zijn de zoete vruchten waren de menschen in en rond hun huis alles gereed aan 't maken voor de kermis.

Deze nu viel juist op Sinksen, het feest van God den Heiligen Geest.

En bij Pallieter stoof het er!

Charlot haar hert was maar een boon groot van blij verwachten, want de schoone Beggijnhofprocessie zou haren grooten ronde doen door het hof en over de Beggijnenvest, ze zou er mêe ingaan en alzoo veel aflaten voor zichzelven en de zieltjes verdienen. Een zoete lach krulde gedurig om haren mond.

Pallieter hielp haar mêe een volle waschmand strooisel snijden. Zij had rood, blauw, geel en groen blinkend papier gekocht, dat zij in vingersop-groote vierkantjes verdeelde; ze liep de katholieke kruidenierswinkels af om het zilveren papier van den Chocolade te krijgen, en den dag van de processie, zou zij er rozen, vlieren

en riekende kruiden bijvoegen. Het kon niet schoon genoeg zijn, want onze Lieve Heer zou het met zijn eigen voeten betreden. En terwijl ze sneed, zong ze liedekens uit de kerk.

Ze zou kunnen stoeffen en pronken met hare mand strooisel tegen de beggijntjes die meestal arm en gierig waren en tevreden moesten zijn met de gekleurde omslagen van oude St. Franciskus' en Marias boden.

- Wat zal onze Lieven Hier blij zijn mé zoe' schoe stroessel! zei Charlot handenwrijvend.

- Oewe Lievenhier mokt za' blij mé 'n doëe musch zei Pallieter. En Charlot was gram voor een half uurken.

De Zaterdag kwam, en er was geen wolksken aan den hemel. Geen windeke bewoog: alles stond stil als 'n huis en een pluimken in de lucht zou van zijn plaats niet verroerd hebben.

Charlot had haar handen vol. Ze zorgde eerst voor de lekkere merte, rolde het gekapt vleesch tot kinderkopdikke bollen, en, terwijl ze stoofden, maakte ze saus van bezensap en patattebloem. Als de frikadellen goed gestoofd waren en nadien met 'n bruin korstje in zoete boter gebakken, goot zij de roode saus er over. 't Was om er van te bekomen, zoo frisch.

Binst kookte een groote ketel rijstpap. Ze schudde ze in tafelgroote, schoengebloemde tellooren, en wat er in den ketel bleef, lakte ze met heuren vinger af.

Terwijl ze nieuwe erwtjes in haren schoot pelde schuimde Pallieter de soep. Die was om duimen en vingeren van af te lakken, want er was een fellen kempischen haan in, over de tweehonderd ballekens, twee kilo mergbeenderen en een reusachtig stuk bouilli.

Charlot stompte in een kuip de jonge patatten hun vel af, en Pallieter zorgde voor 't bereiden van het speenvarksken. Het vleesch en andere spijzen die morgen eerst mochten gereed gemaakt worden, lagen frisch en versch in den koelen kelder.

Zij kuischten nog salaad, sneden de bloemkoolen, liepen overend' wêer om dit en om dat, en de stille noenuren gingen vol warme zon over de vruchtbare wereld.

En rond vier uren opende Pallieter het zwarte bakhuis van den broodoven. 't Was alsof hij een heilige kast opende, zoo stonden zijn oogen nieuwsgierig gespannen. God! wat 'n warme,

zoete reuk van eieren, bloem en melk sloeg hem bedwelmend in 't gezicht! En wat een smakelijk gouden koleur bloemde op uit de schemering van den oven! Hij haalde de brooden er voorzichtigjes uit en lachte hardop om de diepbruine kleur die naar de kanten blond en geel neerdaalde. Er waren weelderige scheuren in, die het blanke brood-hart lieten zien, en Pallieter plukte er van goesting de losse zijlapjes af.

De toerten waren welgelukt en schoon en geurig om een Sint Antonius te verleiden. En de zon die door het venster plonsde blonk schitterend in de roode en gele confituren.

Maar ineens verduisterde het licht, en daar kwam een groote, grauwe wolk voor de zon geschoven. Pallieter kon het bijna niet gelooven en Charlot kwam in de bakkerij geloopen, lamenteerend:

- Ejé! dormêe is 't goë weer nor de knoppe!... En de kermis en de processe!... Och Jezus-Maria-Jozef, ik gon algij ne pattenoster leze!

Ze liep terug weg, naar heur kamer, waar ze nêerviel voor kaar scherpenheuvelsch Lievevrouwken en, met toeë oogen, begon te bidden.

En klets! daar viel de regen.

- Ja, mor dor van geproffeteerd! riep Pallieter.

Hij liet de toerten staan en liep naar buiten in den hof.

Op een' omzien stond hij uit te lekken lijk een waterhond en 't deed hem deugd'lijk aan een kouden bedelaar, warme melk met korentenbrood.

De koele, malsche regen ruischte frisch over het land, begoot de boomen en de planten, kletste op het water en kletterde op het dak. 't Was 'n symphonie van water!

De duiven en de kiekens sloegen hun vlerken over hun kop, om de warme puttekens van hun zwingen nat te laten worden.

Petrus de ooievaar stond roerloos met zijn wijf, elk op een been, in zijnen nest en de eenden lagen op den blijk met open vleugels bijeen geklodderd.

Pallieter was twee dagen te voren het haar rats nevens het hoofd afgesneden en nu kletterde en blonk de regen er op lijk op een' steenen bol.

Het regende, regende!... En, terwijl hier het water stroomde,

kwam er een balk zonnestralen door de wolken geboord, en daar was een vinnige plek lichtgroen land ginderachter in het veld. Het licht zifte door den vallenden regen, en nu was 't goud dat er viel, allemaal boonen goud. Pallieter keek zijn oogen uit.

- Dá's manna! zei hij, en hij wierp zijn' kop achteruit, opende den mond en liet er de gouden droppelen invallen.

En daar kwam wêer een straal, en ginder nog een, en 't was alsof de eerste frissche, groene Lente met de gauwte terug gekomen was.

Ginder, boven den veldbuik rees het uitgewaterd einde van de vlaag omhoog en de helft van het land schitterde in de zon, wijl het donkere gedeelte nog ruischte van den regen.

De vogelen schudden het nat van hun' zwingen, vlogen op 'nen anderen tak en daar begon een zoetelief te fluiten, een vink te kwetteren, en ineens was het er op: al wat maar bek had sloeg met een gekuischte stem de frissche vreugde uit. De haan kraaide en een leeuwerik steeg omhoog.

- Da's plizant hé? schampte Charlot, oe zoe late beregene!

- Och meske, zwijgt, 'k ben er ne voet mêe gegroeid zei Pallieter, en hij ging een zuiver hemd en een ander broek aandoen.

De natuur scheen veertig dagen verjongd; alle mogelijke reuken stegen omhoog uit den natten grond, en alle boomen zongen.

De hemel was wêer rein en blauw gelijk een vergeet-mij-nietje en de zon deed alles nog nat van den regen blinken.

Pallieter wandelde nu vol innerlijken vrede door zijnen hof.

Och, daar had dit kwartierken regen ineens de volle zomerweelde gebracht. Het nat haalde al de bloemenreuken omhoog, rozen, vlier, reseda en alles ondereen. Het had de berstensreede knoppen vaneen doen gaan, en nu stonden er eens zooveel bloemen. De boomen lekten nog en in alle bloemen straalden de regendruppelen zilver.

Er kwam een goed gevoelen in Pallieter. Hij nam zijn' doedelzak, zette zich nêer op de bank vóór de voordeur en begon te spelen oude doedelzakliederen, zooals: ‘Ick wil van de kerelen singen, al met hunnen langen baert...’ De grove klanken wandelden in het goud der ondergaande zon dat rond de dikke boomstammen draaide.

Beggijntjes kwamen luisteren, vertelden met Charlot die met hare

volle waschmand strooisel pronkte, en zij wandelden over de vest...

In de verschgeschuurde keuken smaakte het avondeten en het bier om driemaal opnieuw te beginnen.

De Nacht kwam, en de stilte; de grond dampte den regen in fijnen doom omhoog en pas was de laatste schemerklaarte weggestorven of de zon rees daar terug, rood lijk een oven vuur en 't leven herbegon.

't Was Zondag en sinksen, het feest van God den Heiligen Geest.

LIER.

Tucht en tuchteloosheid door J. Kleefstra.

I.

> *Tucht* is *gewenning* van het individu aan al wat de gemeenschap goed en noodzakelijk acht, om haar bestaansrecht, haar kracht, haar samenhang te versterken; *terughouding* van al wat de gemeenschap middellijk of onmiddellijk gevaarlijk acht voor haar levensbelangen.
> *Tuchteloosheid* is de *negatie* van al wat de gemeenschap uit instinct van zelfbehoud aan het individu oplegt.

Uit deze eenvoudige definities blijkt al dadelijk, dat tucht vijandig is aan 't wézen van 't individu, en de vraag dringt zich op:
Wàt is er dan in den mensch, *dat geen tucht verstaat?*

Aan den anderen kant gelooven wij allen aan *de mogelijkheid van tucht* en dus dringt zich de vraag op:
Welk hoûvast hebben we in het individu, *om hem de noodzakelijkheid van tucht te doen erkennen?*

II.
Over de oorspronkelijke natuur, den aard en het karakter van den mensch.

De mensch is van nature egoïst, d.w.z. wanneer hij zich vrij uitleven kan, is zijn heele streven gericht op zelfbescherming en zelfbevoordeeling, overeenkomstig zijn inzichten van het oogenblik en zoo noodig ten koste van al het overige geschapene. Hij tracht aan zich te onderwerpen, wat hem van nut kan zijn, te dooden of te vernielen, wat hem vrees of onrust, zelfs maar onbehaaglijkheid inboezemt.

Met zijn soortgenooten staat hij op voet van koele onzijdigheid of onverzoenlijke vijandschap, al naarmate hij hen onschadelijk acht, of gevaar en nadeel van hen vreest. Is er eenmaal een botsing van belangen ontstaan, dan ontwikkelt hij een buitengewone activiteit, om zijn tegenstander te verdelgen; en daarbij is geen middel hem te laag. Kan hij daarentegen de krachten van zijn soortgenooten dienstbaar maken aan zijn belangen, dan oefent hij zich met bewonderenswaardige behendigheid in het gebruik van alle middelen, die hem uit hoofde van overmacht, list en vleierij ter beschikking staan, om zich te bevoordeelen.

De machten, die boven en buiten zijn bereik vallen, maar aan wier invloed hij zich niet onttrekken kan, boezemen hem een onoverwinnelijke vrees in.

Hij slooft zich uit in opofferingen en listen, om ze gunstig te stemmen voor zijn belangen, en maakt daartoe gaarne gebruik van werkelijke of voorgewende wonderdadige invloeden van personen, in wier betrekking tot die hoogere machten hij gelooft.

Deze ééne, alles overheerschende natuurtrek bevat de motieven voor oorlog en alliantie, politiek en diplomatie, geloof en bijgeloof, vriendschap en verwijdering. Hij is *de haard van het leven.*

Dringen we aan de hand van groote historie-kenners diep door in het leven van verre voorgeslachten, dan overvalt ons weldra een siddering van afschuw over de rechtsverkrachting, de verdelgingswoede, de wreedheid, de roofzucht, waarvan wij slag op slag getuige zijn; of - wanneer wij bij uitzondering een oogenblik van vreedzaam volksleven treffen, dan glimlachen wij uit de hoogte van onze onvolprezen beschaving over de primitieve gewoonten en het onnoozele bijgeloof van deze oermenschen.

Maar - is het in den grond van de zaak wel zooveel anders geworden?

De gemeenschap heeft aan het individu een zekere ingetogenheid opgelegd, maar wie, die met onbevangen blik het leven der menschen bespiedt, voelt niet, dat achter het masker van uiterlijke beschaving nog de oude hartstochten woelen; en wie denkt niet aan het oude, onnoozele bijgeloof, wanneer hij menschen van allerlei rang en stand naar waarzegsters en wonderdokters ziet stroomen, zoodra ze daar hun voordeel in zien?

* * *

De mensch is van nature individualist. Hij voelt zich als een mogendheidje apart. Hij is in zijn ziel ontoegankelijk voor raad, waarschuwing, verbod en overreding, d.w.z. elk betoog, in welken vorm ook, laat zijn wil en overtuiging ongerept, en wanneer hij zich door dwang, redeneering of gevoelens van redelijkheid laat leiden, dan is dit, omdat hij zich de zwakste weet, of omdat zelfzuchtige overwegingen hem tot gedweeheid manen. De geschiedenis van de voorgeslachten spreekt evenmin tot hem als de geschiedenis van zijn tijdgenooten; d.w.z. hij neemt uit weetgierigheid hoogstens kennis van wat er vroeger gebeurd is, en wat er thans om hem heen gebeurt, maar hij ziet er geen leering in voor hèm. Zelfs persoonlijke ervaring is niet altijd een bron van wijsheid voor hem, want zijn eigenliefde vertroebelt zijn kijk op de dingen. In volkomen onafhankelijkheid, alleen gebreideld door de eindigheid van zijn kracht en vermogen ontwikkelt de mensch zich harmonisch naar zijn aard en aanleg; vindt hij op zijn manier geluk.

Als de man zijn natuur kon volgen, zou hij met vrouw en kinderen gaarne afgezonderd leven als onbetwist heer en meester in eigen omgeving.

Hoe dichter de opeenhooping van menschen is, te midden waarvan hij zich dagelijks moet bewegen, hoe meer zijn persoonlijkheid vervlakt en verwatert.

De cow-boy in de onmetelijke prairieën van Amerika, de boer, die eenzaam op het land woont, de zeeman, die op het ruime sop zwalkt, is dan ook in doorsneê een kleuriger, pittiger persoonlijkheid dan de stedeling, die geen vin kan verroeren zonder zich aan menschen te stooten.

Tot op den huidigen dag zien we in iederen rechtgeaarden jongen een onbedwingbare neiging tot vagebondeeren opkomen; en wanneer hij daaraan naar hartelust kan toegeven, ontwikkelen zich spelenderwijs die kostelijke begaafdheden en vaardigheden, waaraan voorzichtig opgevoede stadskindertjes, in weerwil van al hun gymnastieklessen en openluchtspelletjes gewoonlijk vreemd blijven.

Wie de menschheid het verloren en nog nimmer herwonnen geluk terug wilde geven, moest de aarde kunnen verruimen tot een onmetelijke uitgestrektheid van begeerlijke woonsteden, waar

ieder mensch naar eigen welbehagen zijn gebied kon afpalen, terwijl er nog genoeg onzijdige ruimte moest overblijven, om botsingen van belangen te vermijden.

En dan nog zou de beschaving een menschen-leeftijd stop gezet moeten worden, om ten koste van millioenen slachtoffers de individuen weer te harden tegen de talrijke gevaren en ongemakken, die onontkoombaar zijn, wanneer zij de veelzijdige zorg van het gemeenschapsleven moeten missen.

De mensch is van nature afkeerig van den geregelden, *plichtmatigen arbeid.* Heeft hij er de gelegenheid of de macht toe, dan belast hij andere menschen - vroeger slaven, overwonnenen, lijfeigenen, later: ondergeschikten - met het eentonige, dagelijks weerkeerende werk, voorzoover het niet door beesten, later ook machines, gedaan kan worden, terwijl hijzelf naar lust en luim arbeidt, luiert of vermaak zoekt in jacht, visscherij, sport en uitspattingen.

De mensch is van nature sensueel. Zoodra de geslachtsrijpheid is ingetreden, ontwaakt de behoefte aan geslachtsgemeenschap; en deze natuurdrang is bij zijn ontwaken zóó sterk, dat hij zoowel de lichamelijke als de geestelijke constellatie van den mensch volkomen beheerscht, al onze paedagogische berekeningen in de war stuurt, en ternauwernood den slappen teugel van onze rekbare beschavingseischen verdraagt.

De mensch bezit van nature een levendige, *grillige verbeelding.* In gedachte leeft hij gaarne in een sprookjeswereld, waarvan ruimte, kleur en stoffage grootscher worden, naarmate hij in leeftijd, ontwikkeling, welstand en ervaring vooruit gaat, en waarin hij altijd een heldenrol vervult. Zwakke naturen phantaseeren zich gaarne de mogelijkheid van noodlottige gebeurtenissen, waarvan zij op het nippertje af slachtoffer geworden zijn; sterke naturen behéérschen het noodlot. Zij redden zich uit elk gevaar, doorzien elke list, overwinnen in elken strijd, zijn de wrekers van de belaagde onschuld, de vergelders van brutale ongerechtigheid.

Deze natuurtrekken en alle menschelijke neigingen, die er uit voortvloeien zijn onuitroeibaar. Ieder gezond kind geeft er van

zijn geboorte af blijk van, ze ontwikkelen zich gestadig, ten spijt van al ons paedagogisch vernuft; ze zijn het kompas, waarop ieder mensch openlijk of bedekt zijn scheepje stuurt. Ze zijn de immer werkzame prikkels voor ons streven, de drijfkracht tot onzen rusteloozen arbeid, de bewerkers van verwoesting en wederopbouw, de oorzaken van den eeuwigen partijstrijd en persoonlijke wrijving. Ze zijn de duistere machten, die ons geluk verteren en ons doemen tot een onbevredigd leven, maar tegelijk de scheppers van troostende kunstwerken, die ons met het leven verzoenen.

Onze tijdgeest bepleit 't individueele recht om zich uit te leven, maar waar belanden wij dan? Heeft de geschiedenis van vroeger en later tijd ooit iets anders bewezen, dan dat de mensch, die toevallig de ruimte gevonden heeft om zich uit te leven, tot een beestachtigheid vervalt, waarbij vergeleken alles, wat in de dierenwereld gebeurt, maar kinderspel is?

Herinner U, om maar iets te noemen, de Congo-schandalen en de wreedheden op de rubber-ondernemingen in het Amazonengebied.

Natuurlijk is dan ook de bedoeling: zich uitleven *binnen zekere redelijke grenzen*, en daarmee zitten we ineens midden in een brandende paedagogische kwestie: *welke zijn die redelijke grenzen?* een kwestie, die ten eeuwigen dage onopgelost zal blijven, omdat ieder daar zijn eigen egoïstische meening over heeft.

Neem eens een klein kind. Het heeft een krachtig en volhardend natuur-egoïsme, dat zich aanvankelijk onbewust en vrij uitviert, maar zich langzamerhand met meer of minder inschikkelijkheid moet leeren voegen naar de eischen van het gezinsleven; welk een verscheidenheid van uitzicht wordt ons dan al niet geboden op de wijdte en de redelijkheid van die grenzen!

Gesteld eens: de kleine is luidruchtig, schreeuwerig - en vader moet in zijn nabijheid studeeren: moet dan het kind zwijgen, of de vader wijken?

Natuurlijk 't eerste!

Maar hoe dat gedaan te krijgen? De kleine is ten eenenmale ontoegankelijk voor argumentatie; dus dan maar heftig uitvaren of er òp slaan? Neen! Het argument moet m.i. telkens kort gezegd worden, en daarna moet 't kind in alle kalmte gesust, verwijderd of gestraft worden; het zal dan ongetwijfeld binnenkort geleerd

hebben in vaders nabijheid stil te zijn, als die zit te werken.

Gesteld nu: 't kind is buiten luidruchtig, zonder iemand te hinderen, maar moeder is bang, dat hij zijn longen kapot schreeuwt, of moeder vindt dat geschreeuw onbeschaafd. Wat dan? Moet het kind alweer zwijgen, of moet moeder haar angst en teergevoeligheid beheerschen?

Mij dunkt: 't laatste! al durf ik dit niet zonder voorbehoud zeggen.

Dit eenvoudige voorbeeld leert ons een redelijke grens vinden voor 't zich uitleven van een *klein* kind: *laat zijn natuur vrij spel*, *mits hij niemand hindert*, *nadeel doet of gevaar berokkent.*

Wanneer deze paedagogische wet eens geëerbiedigd werd door alle menschen, wat zou de wereld er dan al dadelijk anders uitzien!

Niet waar? ik ben daar in eens doorgedrongen tot den wortel van het begrip: beschaving! Wanneer wij zeggen, dat in de duizenden jaren van het menschelijk bestaan de beschaving nog zoo bitter weinig voortgang gemaakt heeft, dan bedoelen we eigenlijk, dat déze wet nog zoo weinig geëerbiedigd wordt, omdat zij een dagelijksch offer vraagt van het persoonlijk egoïsme aan de gemeenschap. Wij voelen aan de duizend kleine ergernissen, die het gemeenschapsleven ons baart, dat we voor een hopeloos geval staan: het natuur-egoïsme láát zich niet ringelooren; het vlijt zich onder de pressie van strafbepalingen en politietoezicht hoogstens naar de primitiefste eischen van het samenleven, of oefent zich in allerlei streken en listen, om onder een valschen schijn zijn slag te slaan.

Neem nu twee kinderen uit één gezin, en gij hebt de kleinste, hechtste gemeenschap. Wat ziet gij nu in den regel gebeuren?

Er ontstaat krakeel, doordat ieder van de twee zijn egoïsme bot wil vieren. Hierbij trekt de minst strijdvaardige, dat is de goedhartigste, altijd aan 't kortste eind, want zoo hij zich uit eigen beweging de kaas al niet geheel van 't brood laat eten, dan wordt hij daartoe door vader of moeder onder motto: ‘de wijsste zijn’, of ‘een beetje toegeven’, wel overreed. Deze om 's lieven vredes wille afgebedelde bevoorrechting van het brutale, dwingzieke egoïsme boven het eerlijke recht van den zwakste is de meest voorkomende misgreep van den zachten dokter, die uit liefde stinkende wonden maakt. Ik acht 't overbodig, u de

geschiedenis van dit gezin verder te ontwikkelen, want dagelijksche ervaring kan u leeren, dat de gezonde betrekking tusschen kinderen uit één gezin onder deze omstandigheden verschrompelt tot een vormelijke verhouding, of zelfs heelemaal afsterft.

Nemen we nu eens aan, dat 't op deze wijze in 't familieleven vertroetelde brutale egoïsme in botsing komt met 't gelijkgerechtigde natuur-egoïsme van een vréémd kind, dan wordt de bevoorrechting niet meer afgebedeld, maar op grond van overmacht of met allerlei drogredenen geëischt.

Een mijner oudste leerlingen trachtte een 9-jarig jongentje te weerhouden van een gevaarlijk spel. Toen woorden hiertoe niet hielpen, nam hij hem 't speeltuig af. Hierover in woede ontstoken, nam 't jongetje een klinker en wierp den grooten jongen een bloedende wonde aan zijn hand, waarna hij in huis vluchtte, om zich te beklagen. Een oogenblik later kwam de vader in groote verbolgenheid naar mij toe, zeggende dat hij niet 't minste gezag van groote jongens over kleine wilde dulden; en van mij eischende, dat ik den grooten jongen voor zijn bemoeizucht gevoelig zou straffen, ondanks de wond.

Wanneer gij u in dit algemeene zwak van ons familieleven eens goed indenkt, dan zal het u duidelijk worden, dat 't één van de oorzaken der tuchteloosheid is, en in zijn verst-strekkende gevolgen 't gemeenschapsleven alleronbehaaglijkst moet maken, omdat overmoed en schaamteloosheid de straat regeeren.

Geen mensch moest 't in zijn hoofd halen, 't natuuregoïsme bij zijn kinderen door bijzondere middelen op te wekken of aan te wakkeren.

Het is uiteraard bij de hand en gewikst genoeg, om zijn voordeel te zoeken, het maakt misbruik van elke goedhartige toeschietelijkheid, kent alle drogredenen, om zich in 't gelijk te praten, en is volleerd in allerlei listen en flikflooierijen, om vader en moeder tot schijnbaar onbeduidende tegemoetkomingen te bewegen, waaraan hun gezag te zijner tijd zonder genade wordt opgehangen.

Aan den anderen kant mag geen verstandig mensch het kind zijn natuur-egoïsme aanrekenen als een ondeugd. Het is het haardvuur van zijn leven, de prikkel tot ontwikkeling van al zijn goede gaven, in later tijd de drijfkracht tot volhardenden arbeid en koene ondernemingsgeest.

Laten we resoluut erkennen, dat ieder menschenleven is en uitteraard mòet zijn: een aanhoudende jacht naar persoonlijk belang en persoonlijke bevrediging, zooals ieder individu dit in het licht van zijn tijd, zijn beschaving, zijn aard en karakter ziet en voelt. Laten we elkaar toegeven, dat niet 't natuur-egoïsme zelf, maar enkel de wijze, waarop 't bevrediging zoekt, *goed* en *kwaad* kan zijn; *goed*, wanneer het zich bedient van betamelijke middelen en 't algemeen belang ontziet; *kwaad*, wanneer het zich aan 't algemeen belang vergrijpt.

We hebben dan de vraag onder de oogen te zien:

Moet de gemeenschap middelen aanwenden, *en zoo ja*, *welke middelen staan haar ten dienste, om het natuur-egoïsme van het jonge geslacht ten gunste van het goede aan te wenden*, *d.w.z. om 't met tact en behoedzaamheid onder een zekere tucht te brengen?*

Dat er middelen noodig zijn, acht ik buiten kijf.

De oudste middelen zijn: *het onvoorwaardelijk ouderlijk gezag*, zooals we dit nog eenigszins kunnen waarnemen in Joodsche families; *het kerkelijk gezag,* waarvoor zelfs keizers en koningen hebben gebeefd en dat in Katholieke kringen nog altijd een ontzaglijk tuchtmiddel is; *het staatsgezag*, dat het openbare leven tracht te regelen met wetten, verordeningen en strafbepalingen.

Voorts heeft de menschheid zelf middelen geschapen en weer verworpen, al naar den geest des tijds en de omstandigheden, waaronder zij leefde en 't karakter van de openbare meening, die er haar stempel op drukte.

Zoo speelden bijgeloof en spokenvrees in 't oerleven van alle volken een groote rol; in afgelegen streken is hun invloed nog maar weinig verzwakt en zelfs tal van beschaafde menschen kunnen er zich niet aan ontworstelen.

Het Chineesche volk is tot op den huidigen dag opzettelijk opgevoed in bijgeloof en spokenvrees; en eerst de revolutie heeft den toovercirkel verbroken, waarin dat reuzenvolk eeuwenlang heeft geleefd.

Zoo herinner ik u aan de heldenvereering, de ridderdeugden, de romans en de heldenzangen in de middeleeuwen; de sprookjes, de zinnebeeldige teekeningen, de teekenachtige uitdrukkingen, spreekwoorden en spreuken in later tijd, die alle slechts dan een groote opvoedende waarde hebben, wanneer er van de

gemeenschap een krachtige suggestie uitgaat, om ze in ernst op te vatten.

Het is stellig een groote flater van het huidige geslacht, dat wij al die oude plunje weggedaan hebben en nu met een verlegen gezicht in ons hemd staan. Want geen enkel geslacht heeft paedagogisch zoo gefaald als 't tegenwoordige. Wij hebben gedacht, en velen denken er nòg zoo over, dat een kind van den modernen tijd wel te sturen is met een beroep op zijn rede, of met een fijn uitgesponnen zedeles, maar voor redelijke overwegingen is een kind nog niet rijp en een zedepreek helpt tegen de opgelaaide natuur evenveel als het blazen van een kindermondje tegen een uitslaanden brand.

't Eenige wat ons gezag over de kinderen metterdaad eenigszins zou bevestigen, is: *goed-doordachte, logisch uit het geval voortvloeiende maatregelen nemen, waarvan de algemeene strekking door de gemeenschap zonder voorbehoud wordt gesteund*, zoodat wij volkomen zekerheid hebben van een beslisten weerstand in de samenleving tegen alle kwaadwillige oppositie. Ik zal mij veroorloven u ter verduidelijking van mijn bedoeling één voorbeeld uit de ervaring te geven, hoe een goede tuchtmaatregel uitstekend kan werken op de karaktervorming, *als de gemeenschap er haar sanctie aan geeft;* terwijl die karaktervormende waarde dadelijk te loor gaat, als de gemeenschap den maatregel zelf, of de middelen, waarmee hij bereikt wordt, ontwricht.

De kinderen, die mij op mijn vroegere school ter opvoeding toevertrouwd werden, hadden op een H.B.S. of een Gymnasium gewoonlijk al een heele misère doorgemaakt, tengevolge waarvan hun leergierigheid en arbeidzaamheid zeer geleden hadden. Het was nu de kunst, om hen aan 't werk te krijgen. Met praatjes, hoe welwillend ook van toon, hoe welsprekend ook van vorm, bereikt men niets, want zooals gezegd: een kind houdt van nature niet van den geregelden, plichtmatigen arbeid, en als nu door een samenloop van omstandigheden ook de léérsleur gebroken is, moeten er andere middelen te werk gesteld worden dan wijze woorden.

Nu zijn er tijden geweest, toen bij mij op school het voetbalspel en het tennisspel verbazend geliefkoosde ontspanningen waren. De middagen werden er grootendeels voor vrij gehouden,

prachtige speelvelden lagen op het erf en als regel gold: *wie onvoldoende gewerkt had, mocht dien dag het voetbalveld en de tennisbaan niet betreden.* Op zichzelf was deze maatregel volstrekt nog geen prikkel genoeg, om de tragen en de onverschilligen tot inspanning te bewegen. Maar nu gebeurde 't op de voetbaldagen dikwijls, dat 't geliefkoosde spel zeer onvolledig gespeeld moest worden, soms zelfs niet eens dóórgaan kon bij gebrek aan de allernoodigste deelnemers; of dat op de tennisbaan een spannende match niet gespeeld kon worden, doordat één of meer kampioenen achter de omrastering moesten blijven toezien. Natuurlijk werd mijn standvastigheid op een zware proef gesteld; daargelaten de vleiende verzoeken om genade van de boosdoeners zelf, kwam er een formeele petitie in, om op de speeldagen de schoolwetten buiten werking te stellen; maar ik bleef onverbiddelijk, en ziet, na eenigen tijd waren de voetbalelftallen en de tennisporturen door onnaspeurlijke invloeden soms weken achtereen voltallig. Het persoonlijk egoïsme was voor het egoïsme van de gemeenschap gezwicht en het onderwijs trok de zoete vrucht. Zoodra zoo iets gebeurt, zit er iets *in* die gemeenschap, (dat ik straks 't *karakter* zal noemen), waaraan men eenig hoûvast heeft, om de moeilijk te regeeren natuur van het kind onder tucht te brengen. Herinner u deze geschiedenis eens, als ik u elders meedeel, hoe in later jaren de heerlijke spelen door achterbaksche invloeden van verkeerde elementen in ongenade werden gebracht en bedenk dan eens, dat ik wèl *de spelen*, maar niet *de liefde* tòt die spelen en dus ook niet '*t karakter van de kleine gemeenschap* handhaven kon, zoodat mij de natuurlijke regeermiddelen uit handen werden geslagen en de school tegen wil en dank weer grijpen moest naar de gewone kunstmiddelen: standjes en straffen.

Behalve van een volhardend natuur-egoïsme geeft ieder gezond kind blijk van talrijke andere krachtige trekken in zijn natuur, die zijn verwantschap met den oermensch verraden: het heeft een levendige phantasie, een sterke neiging tot het avontuurlijke, een onuitroeibaar behagen in ruwheid, krakeel en gevecht; het zwalkt graag in bosch en wei; in zijn genietingen springt het van den hak op den tak; het is uiterst gevoelig, dikwijls bevreesd voor hevige natuurverschijnselen.

Daarentegen toont het in weerwil van een eeuwenlange beschavingscultuur nog maar zwakke sporen van beschavingsinvloeden. We kunnen hoogstens constateeren, dat het een zeker aanpassingsvermogen bezit, om zijn plaatsje in het maatschappelijk verband te vinden en te behouden, maar 't gaat met horten en stooten, en ieder stapje daartoe kost hem een veertje van zijn persoonlijk geluk. Het geluk van het jeugdleven bestaat juist hierin, dat 't kind met oogluikende instemming van zijn bloedverwanten, zijn natuur-egoïsme in zijn onmiddellijke omgeving tot op zekere hoogte uitleven mag, terwijl 't ook op school en op straat zekere voorrechten bezit, die aantoonen, dat de gemeenschap de tegenstrijdigheid tusschen natuur en cultuur goed heeft begrepen en langs den geleidelijken weg tracht, het jonge geslacht met de tegen zijn natuur indruischende eischen van een beschaafde samenleving in verzoening te brengen.

De vraag is alleen maar: stelt de gemeenschap een grens voor haar concessies en weet zij die grens te doen eerbiedigen!

De bijzondere natuur van het individu noemen we: *zijn aard.*

In den grond van de zaak staat de opvoeding even machteloos tegen den aard van een kind als tegen zijn natuur.

Hoogstens kan zij het kind in zóódanige omstandigheden brengen, dat de voor de gemeenschap onduldbare trekken van zijn aard zoo weinig mogelijk tot uiting komen. Of zij kan trachten den gevaarlijken trek van den aard zoodanig te omspinnen met goede gevoelens en begrippen, dat hij zich bij een kalm levensverloop rustig houdt. Maar de ervaring leert ons slag op slag, dat hij slechts sluimert! Onder zekere omstandigheden kan hij plotseling zijn boeien verbreken en met ontstellende hevigheid uitbarsten, evenals de zwijgende, maar ontembare vulkaan, die de waakzaamheid van den mensch zoodanig in slaap heeft gesust, dat hij het gewaagd heeft tuinen en boomgaarden aan te leggen op zijn vruchtbare hellingen.

Neem een kind, dat prikkelbaar en opvliegend van aard is. Nu kan men zich een huiselijke behandeling denken, tengevolge waarvan deze opvliegendheid zelden tot uiting komt, zoodat vader en moeder er op zouden zweren, dat ze 't euvel overwonnen hebben. Maar 't kind komt, volwassen geworden, in

nadeelige omstandigheden: trouwt ongelukkig of heeft een prikkelenden werkkring, en ziet! de opvliegendheid keert in ongekende hevigheid terug.

Neem een kind, dat diefachtig van aard is.

Vader en moeder bestrijden dit euvel met al de kracht van hun liefderijke overreding; bovendien ontbreekt 't hun niet aan middelen, om zooveel mogelijk te voorkomen, dat 't kind sterke begeerten heeft.

En zoo waarlijk, hun goede zorgen worden beloond: als 't kind volwassen is, heeft 't in geen jaren iets van diefachtigheid getoond. Nu komt 't in financieele zaken, krijgt op gezag van zijn naam en relaties 't beheer over belangrijke kapitalen. Jarenlang lijkt alles prachtig te gaan. Maar ziet! plotseling wordt de wereld geschokt door één van die catastrophen, waardoor alle vertrouwen op menschen ons begeeft.

Is de opvoeding dan niets dan een waan?

Moeten wij den mensch nemen, zooals de natuur hem gemaakt heeft?

Neen, niet geheel en al! Er is één breidel, die de opvoeding kan aanbrengen, dat is *karakter*.

Karakter geeft kleur aan de persoonlijkheid, brengt teekening in zijn daden.

Een jongen, die 't gevaar vlak onder de oogen ziet, vlucht gewoonlijk zoo snel als zijn beenen hem kunnen dragen. De eerste blik op het gevaar brengt hem dan zoodanig van streek, dat hij enkel maar gehoor geeft aan het instinct van zelfbehoud. Maar tot bezinning gekomen, schaamt hij zich toch wel; vooral wanneer andere menschen in 't zelfde geval verkeerd hebben en door moed en koelbloedigheid 't gevaar hebben bezworen. Zoodoende leert een jongen langzamerhand het instinct van zelfbehoud in bedwang houden door andere gevoelens, waarvan zelfvertrouwen, eerzucht en moed de krachtigste zijn. Hij ontwikkelt een persoonlijk karakter.

Laat zoo'n jongen kaptein van een schip worden en hij zal wellicht met den dood voor oogen rustig op de brug blijven, om zijn plicht te doen.

Tusschen zijn jeugd en zijn mannelijken leeftijd is er nu iets

in hem gegroeid, dat zelfs 't instinct van zelfbehoud geheel 't zwijgen oplegt, zoodat hij, gehoorzaam aan dien nieuwen prikkel, onversaagd in den dood gaat.

Dat is *beroepskarakter.*

Wat is nu de teekening in deze daad?

Niet, dat onze kaptein met zijn schip te gronde gaat.

Als hij dit deed, ergens weggekropen in een hut, waar hij zich de haren uit het hoofd trekt van angst en wanhoop, dan zou er niets te bewonderen zijn.

Maar wanneer hij in vol tenue, rechtop, onverstoorbaar op de brug blijft staan, tot de golven zich boven zijn hoofd sluiten, dan ontblooten zij, die de heldendaad zien, het hoofd en gaat er door 't hart van ieder, die er van hoort, een siddering van ontroering.

Zoo spreken wij van maatschappelijk karakter en van familiekarakter en van spelkarakter, en wij voelen zonder nadere aanduiding, dat dit *een breidel* is tegen natuurdriften, dat dit *de keur* is, die waarde toekent aan een overigens onbeteekenende handeling.

Zal een mensch geen slaaf zijn van de omstandigheden, dan moet hij zich bijvoorbeeld dagelijks verzetten tegen allerlei verleidings- en begeerigheidsprikkels. Doet hij dit onder aanhoudend gemor, dan maakt hij zich onuitstaanbaar, humeurig, zenuwziek. Doet hij dit met kalme overtuiging, alsof de verlokking van voor hem onbereikbare heerlijkheden geen vat op hem heeft, dan toont hij karakter.

Een vurig voetbalspeler zal in een woedenden tweekamp om den bal onder den prikkel van zijn oplaaienden hartstocht in de verleiding komen zijn tegenstander in de haren te vliegen, maar in toom gehouden door de spelregels en het wakend oog van den scheidsrechter, leert hij langzamerhand ook in de spannendste momenten zijn hartstochten beheerschen en blijft zijn spel fair, al moet hij de meerderheid van zijn tegenstander slag op slag erkennen: dat is *spelkarakter.*

De opvoeding moet dus karaktervormend zijn.

Maar dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan.

De ziel van een mensch is geen wastafeltje, geen schoone lei, waar de opvoeder op schrijft wat hij wil; geen stuk klei, dat zich gewillig laat kneden; zij is eer te vergelijken bij een telkens

wisselende photografische plaat, die slechts opvangt, wat degeen, door wien de momentsluiter beheerd wordt, haar wil toevertrouwen.

De vraag dringt zich dus op: wie is het, die den momentsluiter beheert?

Ten eerste: *de persoon zelf*; ten tweede: *de geest van zijn geslacht,* ten derde: *de geest van zijn tijd.*

Karaktervorming eischt van het kind *ontvankelijkheid.*

Maar deze ontvankelijkheid ligt niet enkel in den aard van het kind; zij is sterker of zwakker, naarmate zijn familie meer of minder op karaktervorming gesteld is en naarmate de gemeenschap meer of minder blijk geeft, karakteruitingen te waardeeren. Zij hangt dus nauw samen met suggesties van buitenaf.

Een krachtige gemeenschap *schept* de gunstige voorwaarden voor een karaktervormende opvoeding, een zwakke gemeenschap *vernietigt* ze.

Een krachtige gemeenschap brengt de beste opvoeders aan 't roer, een zwakke gemeenschap slaat hen 't roer uit handen.

Rousseau heeft niet voor niemendal geordonneerd, dat zijn Emile een wees zal zijn en tot zijn achttiende jaar in de eenzaamheid van het buitenleven, ver van alle menschen zal worden opgevoed.

Reeds kinderen kunnen elkaar zoodanig beïnvloeden, dat de karaktervormende leiding van den opvoeder een schijn krijgt van vijandigheid en meedoogenloosheid en daardoor niet 't minste effect heeft.

In hoe breeder kring karakter op prijs gesteld wordt, hoe zekerder de opvoeding karaktervormend zal zijn.

Een familie en een volk staan dan 't sterkste wanneer ze het toonen van karakter tot een nationale eer hebben weten te verheffen.

In den grond der zaak bewijst tuchteloosheid mangel aan karakter in het gemeenschapsleven.

Er is maar één middel, om tuchteloosheid te bestrijden:

Tóón karakter, eerbiedig karakter, prijs karakter.

Al de rest is kwakzalverij.

III.
Familiegevoel, Stamverwantschap, Nationalisme.

Op drie wijzen leeft de mensch samen met anderen: *in de familie, in zijn woonplaats* en *in zijn land*, en drie gevoelens

zijn het, die zijn natuurdriften en zijn persoonlijken aard zoodanig moeten breidelen, dat hij voegt in het maatschappelijk verband: *familiegevoel, stamverwantschap* en *nationalisme.*

Het familiegevoel is 't oudste en natuurlijkste.

De kern er van is de band des bloeds tusschen moeder en kind, die in den loop der jaren versterkt wordt door de warme, trouwe zorg, waarmee de moeder het kind omringt. Vaderliefde zit 't kind niet zoozeer in 't bloed en zij ontvangt in de eerste levensjaren zoo goed als geen voedsel, doordat de vader weinig aandeel neemt in de verzorging van het kind. Dat de vadernaam nog altijd een edelen klank heeft, zit 'm voornamelijk in de nawerking van oude tradities, herinnerende aan de oertijden, toen de vrouw ootmoedig tot den man opzag als de rechtmatige drager van het gezag en dit gevoel onbewust op het kind overbracht.

Vaderliefde is echter meer een weerschijn van de liefde tot de moeder en nog altijd zal ze zich het krachtigst ontwikkelen in de gezinnen, waar vader en moeder in kalme, innige gemeenschap met elkaar leven en ook voor de vrouw het mannelijk gezag nog niet geheel een doode letter is.

Voor de rest is het familiegevoel een door suggestieve invloeden kunstmatig gekweekte aandoening, sterker of zwakker naarmate de familieleden dieper of minder diep de maatschappelijke kracht beseffen van een goed aaneengesloten kring van elkaar verwante menschen, die elkaar met opoffering van eigen belangen in nood en dood bijstaan; alsook naarmate zij meer of minder gehecht zijn aan de vertrouwelijkheid, de tradities en de herinneringen van menschen, die de eer van een verleden hebben op te houden.

In sommige kringen is het familiegevoel versleten tot een kinderachtigen trots op een naam, die ieder bekend in de ooren klinkt, of een rang, dien ieder bewondert.

Zulk familiegevoel kittelt de ijdelheid, maar mist alle karaktervormende waarde.

Het familiegevoel vertoont zich in zijn gelukkigsten, immers meest gelouterden vorm bij oude, aanzienlijke geslachten, en in dien vorm is het tot op den huidigen dag één de van werkzaamste factoren voor een goede opvoeding. Een oude familie heeft vóór, dat zij een eigen geschiedenis heeft, die sterker tot haar spreekt dan de algemeene beschavingsgeschiedenis. Onder haar leden komen

beroemdheden en kopstukken voor, wier voorbeeld door hun realiteit vrij wat krachtiger prikkel tot navolging biedt dan een heele reeks zedelessen. In de levenservaring van haar beste voorzaten heeft zij een eigen rijke bron van aanmoediging tot het goede, waarschuwing tegen het kwade; van moeizaam vergaarde levenswijsheid, die niet bedriegt.

Een opkomende familie vecht zonder aanzien des persoons voor haar stoffelijke belangen, en eerst wanneer deze duurzaam bevestigd zijn, begint zij oog te krijgen voor de hoogere levensbeginselen, die haar voortbestaan moeten verzekeren: *karaktervolle daden, een onbezoedelden naam, een strenge familietucht.*

Wie iets dieper in de historie der volkeren doordringt dan de oppervlakkige en dikwijls historisch niet zeer betrouwbare schoolboekjes met hun bloederige vechtverhalen[1)] gewoonlijk veroorlooven, vindt in de geschiedenis van de Grieken en de Romeinen, in die van de Italiaansche republieken gedurende de middeleeuwen, in die van de Nederlandsche gewesten in de 17de eeuw telkens de treffendste voorbeelden, hoe de beste tijden van een volk samenvallen met den bloei en de grootheid van zijn beste families, terwijl de vervaltijd van een volk gekenmerkt wordt door persoonlijke genotzucht, brooddronkenheid en zedeloosheid in de opperste rangen der samenleving.

't Ligt voor de hand daaruit te besluiten, dat de bloei van een volk juist door de gezonde, strenge levensbeginselen van zijn beste families wordt voorbereid, niet zoozeer doordat de leden metelkaar wedijveren in braafheid, belangeloosheid en goede zeden, - integendeel mr. J.N. de Roever heeft ons omtrent de Amsterdamsche patricische families der 17de eeuw wel beter geleerd, en 't volksleven in de 17de eeuw is ons genoeg bekend om te weten, dat de menschen toen evenmin heilige boontjes waren als nu - maar doordat er *karakter* in de ondernemende burgers zit, waarmee ze onder 't najagen van hun persoonlijk

1) Er zijn ín de laatste jaren verdienstelijke pogingen gedaan, om kinderen van 12-18 jaar een beetje andere kost voor te zetten. Maar ook hier mag 't heeten: zet maar eens een vuist als je geen hand hebt! Kinderen houden uiteraard van avontuurlijke verhalen, waarbij bloed vloeit, gevaren dreigen, spannende momenten het hart sneller doen kloppen, maar de held tenslotte door wonderbaarlijke gaven of toevallen aan alle gevaar ontsnapt. Kinderen zijn totaal onverschillig voor de diepere cultuurgeschiedenis der volken. Trouwens, zou niet 9/10 van de volwassen menschen leven en sterven zonder iets van de geschiedenis der voorgeslachten te begrijpen?

belang toch 't algemeene landsbelang onbewust dienen; bovenal doordat in de bloeiperiode van een volk de flinkste, bekwaamste, talentvolste zonen van een land tot hun recht komen, en daden van moed en trouw in alle rangen worden geëerd.

Evenzoo lijkt 't mij een natuurlijke gevolgtrekking, dat verslapping van geestkracht en karakter in de families, gepaard gaande met weelderigheid, kliekgeest en kortzichtige politiek, 't *vervàl* van een natie veroorzaakt, doordat dan 't openbare leven bij gemis aan een goed voorbeeld en een krachtige leiding uit zijn evenwicht raakt, de massa zich overgeeft aan de dagelijksche ijdelheidskermis, waarin de grooten voorgaan, en de knapste mannen ten achter gesteld worden bij vleiers en partijgangers, doordat regeerende kringen geen zuiveren kijk op personen en zaken hebben, maar evenmin den wil laten gelden, om voor de meest verantwoordelijke posten de juiste personen te kiezen.

Ik kan natuurlijk bij het meerendeel van mijn lezers niet de in bijzonderheden afdalende historische kennis veronderstellen, om te kunnen verwachten, dat aan een ieder dadelijk uitvoerige familiegeschiedenissen voor den geest staan ter bevestiging van deze gevolgtrekkingen.

Noem ik u de namen: Medici, Doria, Sforza, Contarini, Toscari, die onverbreekbaar aan de gróótheid, maar ook aan den val der Lombardische steden verbonden zijn, herinner ik u aan een Breydel en de Coninc, die de Vlaamsche steden aanvoerden in den strijd tegen de Franschen, leg ik u de namen Bicker, Six, Witsen, Huydecoper voor, die met de geschiedenis van de stad Amsterdam zijn saamgeweven, de eene mag u een beetje bekender in de ooren klinken dan de andere, maar veel meer dan een klank zullen ze u niet zijn, en gij zult u in 't geheel niet bewust zijn, welke persoonlijke talenten, familiegewoonten en vaderlandsche deugden de dragers van deze namen eenmaal gehad en hoog gehouden moeten hebben, waardoor zij de zuilen waren, die de grootheid van hun land schraagden.

Maar het regeerende vorstenhuis in Duitschland, het huis Hohenzollern, kan u zooal niet onpartijdig bekend dan toch niet geheel vreemd zijn, en nu moogt gij over de Duitsche staatkunde en

den Duitschen volksaard denken, zooals gij wilt, het is toch voor den onpartijdigen waarnemer altijd prettig, in een familie *die* gezonde tucht, *die* vastheid van karakter en gezag waar te nemen, waardoor men zeker weet, dat een geslacht of een volk tot bloei zal komen.

Onlangs, bij een conflict tusschen den regeerenden keizer en zijn oudsten zoon, hebben wij kunnen waarnemen, dat de oude familietucht, die uit het kleine Brandenburg het groote en machtige Duitsche rijk heeft doen groeien, aan het Duitsche hof nog niet losgelaten is.

Was het niet, alsof wij den verren nagalm hoorden van het ééns zoo geruchtmakende ongenoegen tusschen den eersten koning van Pruisen en zijn talentvollen, maar weerspanningen zoon Frederik, die het vaderlijk gebod om te zijn: *een gehoorzaam zoon, een gehoorzaam burger* en *een gehoorzaam kroonprins*, in den wind sloeg en deze opstandigheid moest boeten met een jarenlange opsluiting in de vesting Küstrin?

Gij weet het, de vorstenzoon heeft eindelijk het hoofd voor zijn vader gebogen, wat hem niet belette, de groote Frits te worden, Pruisen ter overwinning te leiden en één van de aantrekkelijkste figuren uit de wereldgeschiedenis te zijn. Waarlijk, geen kind, behoeft zich ooit te schamen een strengen vader *gehoorzaamd* te hebben.

In overoude tijden loste de familie, naarmate de samenwonende menschen elkaar meer noodig hadden, zich op in den stam, wiens cement gevormd werd door goede buurschap, overeenkomst van zeden en gelijkheid van taal. Landbouwende stammen zijn nuchter en vreedzaam. Ze leven gezellig en gemoedelijk samen, maar poëzië en heldenvereering zijn hun vreemd. Zoo weten we bijvoorbeeld ter nauwernood, wat we de kinderen moeten vertellen van onze verste voorouders. De geschiedenis verhaalt van een gemoedelijk opstandje tegen de Romeinen, daarna levert zij tot het jaar 800 zoo goed als niets op. Zwervende, jagende en zeevarende stammen zijn avontuurlijker en oorlogzuchtiger. Ze staan dagelijks voor verrassingen en pikante tooneeltjes, ze snijen daarover op aan de bivakvuren; hun kinderlijke verbeelding, hun geloof aan het wonderbaarlijke toovert hun avontuurtjes òm, tot romantische gebeurtenissen, die samengevlochten en doorweven

met kleurige phantasieën den oorsprong vormen van sagen, legenden en heldenzangen. De onvruchtbaarheid van hun bodem en hun levensomstandigheden leiden er toe, dat ze zich van jongsaf harden en stalen voor het jacht- en rooversleven. Dan behoeft slechts de rijkdom van een naburig landje hun begeerlijkheid op te wekken, en de verdelgingsoorlog is geboren. Zoo behelzen de prachtige heldendichten van de Grieken, ontdaan van alle dichterlijke phantasie, niets anders dan een relaas van hun rooftochten tegen naburige stammen, waarop we een heel anderen blik zouden krijgen, als die stammen zèlf hun ervaringen hadden te boek gesteld. Vergelijk maar eens de sagen van de Noorsche zeekoningen, zooals ze in Denemarken en Noorwegen leven met 't geen onze eigen geschiedenis van de invallen der Noormannen weet te verhalen.

Zoo zien we een 3000 jaar terug in West-Azië die aaneenschakeling van vernielende oorlogen ontstaan, waarbij een enkel volk alles om zich heen vermoordt en verwoest, àl de schatten door menschenhanden verzameld en gewrocht naar zijn land sleept, zich gedurende eenigen tijd baadt in weelde en dan op zijn beurt besprongen wordt door een ander volk, dat zich menschenleeftijden lang heeft voorbereid tot den verdelgingsoorlog.

De einduitkomst was een onmetelijke en onherstelbare woestenij in een uitgestrekt gebied, dat de bakermat is van alle Indo-Europeesche volken en eenmaal beroemd was om zijn fabelachtige steden, zijn buitengewone vruchtbaarheid en zijn ontelbare bevolking. Sidderen wij thans van de verschrikkelijke tooneelen, die zich hier afgespeeld moeten hebben? Walgen wij van de beestachtige wreedheden, waartoe vechtende menschen in staat zijn? Och neen, de geschiedenis kent haar pappenheimers; zij bezingt alleen den *roem* van den *overwinnaar*, en het is opmerkelijk, hoe gaarne *kinderen* daarvan hooren, en hoe luchtigjes *kinderen* heenstappen over den prijs, waarvoor die roem gekocht wordt.

Onder de oude volken toonden de Romeinen voor het eerst eenig besef van centralisatie. Zij schiepen uit verspreide stammen een nationale éénheid, wier hart in Rome klopte, en wier bindende kracht bestond in de eer, om deel uit te maken van een alvermogend, zegepralend volk met een roemrijk verleden. In den grond van de zaak is tot op den huidigen dag alle nationale

éénheid op dezelfde wijze ontstaan. De Duitsche éénheid dagteekent van den roemrijken oorlog van '70-71; het Fransche nationalisme is gegrondvest in den eeuwenlangen strijd tegen het Habsburgsche huis, maar den ridderslag heeft het ontvangen in het glorierijke Napoleontische tijdperk.

Het Engelsche nationalisme heeft zich ontwikkeld in den langdurigen strijd om de oppermacht ter zee, maar zijn eigenlijken gloed heeft het ontleend aan den taaien, welgeslaagden weerstand van de Engelsche politiek tegen Napoleons veroveringsplannen in de eerste jaren van de 19de eeuw. Het Nederlandsche nationalisme klemt zich nog altijd vast aan den strijd voor gewetensvrijheid en onafhankelijkheid tegen Spanje. Voorzoover er te spreken valt van een Belgisch nationalisme, steunt het op de vrijmaking in 1830.

Overal, waar wij dus in het leven van menschen, families en volken de bronnen zoeken van geestkracht, welstand, gemeenschapsgevoel, ontwikkeling, zien wij bloed en tranen, wreedheid en verwoesting. Het is troosteloos, maar het is onbetwistbaar, dat de mensch slechts in strijd en gevaar zijn krachten ontwikkelen en stalen kan; *vrede* beteekent: verwording, bederf, ondergang; *strijd* beteekent loutering, verheffing, grootheid.

De mensch zoekt den *strijd* uit instinct van zelfbehoud.

Gelukkig echter is het thans niet meer enkel oorlogsroem, die het nationalisme van een volk moet voeden; zelfs wordt oorlog hoe langer hoe meer een schrikbeeld voor de volken, die iets te verliezen hebben, en wij zien aan den verren horizon de dageraad van een vredesbeweging gloren, waarvan de hoop wordt gekoesterd, dat zij de beslechting van internationale geschillen door het zwaard tot de hooge uitzonderingen zal maken.

De buitengewone ontwikkeling der verkeersmiddelen heeft voor handel en industrie, wetenschap en bedrijf afzetgebieden geopend, die vroeger onbereikbaar schenen; er is een onbloedige, hoewel niet minder heete wedijver onder de volken ontstaan, wie de eerste zal zijn op de wereldmarkten; wie een leidende rol zal spelen in de ontginning van nog ongerepte schatten in den bodem van verre landen; wie talent en kapitaal zal wagen voor de ontwikkeling van streken, die slechts op Europa's machtige hulpmiddelen wachten om hun rijkdommen bloot te leggen.

In dezen wedijver ligt voor ieder mededingend volk een machtige prikkel, om zijn zonen en dochteren toe te rusten met al de goede eigenschappen van lichaam, geest en karakter, waardoor zij in 't internationale strijdperk niet voor de eerste de beste op zij behoeven te gaan, alsook de noodige invloeden aan te wenden, dat het voor bekwame, ferme jongelieden een eer wordt, hun volk te vertegenwoordigen in vreemde wereldstreken.

Zoo is het in de 17de eeuw gewéést, toen overal in de wereld, waar Holland belangen had, de kloekste koopmanszonen de zaken van het huis bestierden op een wijze, die eerbied afdwong voor het Hollandsche karakter. Het is nog altijd wel de moeite waard, ons te herinneren, hoe tot diep in de Rijnprovincie de bevolking in taal en zeden meer Hollandsch was dan Duitsch; hoe Amerika er nog roem op draagt oud-Hollandsche voorzaten te hebben, terwijl die oud-Hollandsche namen thans nog een voornamen klank hebben in de beste Amerikaansche kringen; hoe elk koloniaal land bij Holland ter school heeft gegaan en menige industrie door Hollandsche werkkrachten in vreemde landen is ingeburgerd.

Stel daartegenover den tijd, die ons allen nog wel heugt, toen Zuid-Afrika en Amerika net goed genoeg werden gevonden, om tot toevlucht te dienen voor prullige, verpierewaaide, of verongelukte Hollandsche jongens van goede familie, zoodat in die verre streken waar andere volken zich met noeste vlijt een reputatie trachten te winnen, onze nationale naam te grabbelen gegooid werd, is het dan wonder, dat onze eer en goede naam in het buitenland bijna onherstelbaar hebben geleden?

In de oogen van talrijke vreemdelingen zijn wij een merkwaardige antiquiteit met een roemvol verleden, maar in het wereldverkeer hebben wij minder stem in 't kapittel dan naties, die wij beneden ons achten.

Wanneer de groote meerderheid van ons volk, los van sleur en traditie, maar kon getuigen, 't de moeite waard te vinden, deel uit te maken van haar nationaliteit, omdat zij met trots vervuld is over de prestaties van haar stamgenooten en iedere persoon van beteekenis zich in de beste positie voelt, waarop hij vergelijkenderwijs aanspraak mag maken, dan ontstond er een echt, waardig, maar onuitroeibaar nationalisme, dat zijn

bestaansrecht op prijs stelde en zou weten te doen eerbiedigen.

Men zou de waarheid groot geweld moeten aandoen, om te beweren, dat thans veel Nederlanders van dit edele nationalisme vervuld zijn, en 't is de vraag, of wij ons daartoe ooit zullen kunnen verheffen.

Want wij hebben nooit een echt nationale regeering gekend; wij bezitten de volkseenheid niet en de vaderlandsliefde niet, om boven de partijschap uit te groeien, integendeel, zooals het er thans voor staat, zakken wij meer en meer af naar een staatkundigen toestand, die een belangrijk deel van ons volk tot diepe onverschilligheid over zijn nationale toekomst stemt.

IV.
Het ontstaan van een volksaard door historische oorzaken.

Na deze algemeene inleiding vraag ik uw aandacht voor een korte beschouwing van onze eigen ontwikkelingsgeschiedenis, om straks wanneer wij een denkbeeld gekregen hebben van onzen volksaard, eens na te gaan, wat wij van onze veelbesproken, maar nooit juist omschreven tuchteloosheid hebben te denken, en wat wij tot bestrijding van dit euvel van de Tuchtunie hebben te hopen.

Drie stammen zijn het, die de geschiedenis van ons vaderland hebben gemaakt: de Hollanders, de Zeeuwen en de Friezen.

In de vroege Middeleeuwen bestaat hun land uit een aaneenschakeling van poelen en plassen; de bewoners veroveren hun grond op het water, leven van landbouw en visscherij, beschouwen zichzelf als de onbetwistbare bezitters van hun eigen erf en bekommeren zich weinig om den heer, die met de souvereiniteitsrechten over hun land is begiftigd. Hun vrijheidsgeest is even spreekwoordelijk als hun onderlinge tweedracht. Stadjes en dorpjes, op een geweerschot-afstand vanelkaar gelegen, bevechten elkaar met eene woede, die alle stamverwantschap, laat staan nationaliteit doet vergeten. Sommige eeuwenoude veeten hebben zich tot op den huidigen dag gehandhaafd. Dreigt het gevaar van vreemde overheersching - Hollandsche graven tegen West-Friesland en tegen Friesland, Stichtenaren tegen Holland, Hollanders tegen Vlamingen, - dan sluiten ze zich aaneen, om zich den indringer

van het lijf te houden, maar nauwelijks is het gevaar geweken, of zij rakelen de oude twisten weer op.

Hier en daar aan de rivieren en aan de Zuiderzee komen handelssteden op, republikeinsch in hart en nieren, die den landheer met echten koopmansgeest privilegies weten af te troggelen voor gereed geld, en géén souvereiniteit erkennen boven hun eigen poortersrechten.

De heele 14de eeuw verloopt onder een bijna onafgebroken reeks van binnenlandsche oorlogen, de 15de eeuw maakt 't niet veel beter, en 't getuigt wel voor de betrekkelijke ongevaarlijkheid van die heftige burgertwisten, dat de 16de eeuw deze gewesten aanschouwde als een reeks fiere en bloeiende stedenrepublieken en welvarende landgemeenten, die Karel V stilzwijgend beschouwden als hun gemeenschappelijken heer, mits hij zijn souvereiniteit maar niet verder uitstrekte dan tot een gul beroep op hun offervaardigheid.

De eerste helft van de 16de eeuw is de bloeiperiode van het vaderlandsche particularisme. Staatkundig zijn de 17 Nederlandsch-sprekende gewesten onder één hoofd vereenigd, feitelijk gloort nog niet het geringste sprankje van nationaliteit in den boezem van de burgerij. Maar de dagen van zware beproeving zijn niet ver meer.

Ons sober opgevoed, vrijheidlievend volk blijkt meerendeels ontvankelijk voor de strenge leer van Calvijn, waant zich even zeker van de gewetensvrijheid als van zijn eeuwenoude burgerlijke onafhankelijkheid, verschanst zich tegen de plakkaten van Karel V achter een barrière van duurgekochte privilégies en ziet zich na diens dood ineens overvallen door een machtig Spaansch leger, dat in opdracht heeft, de ketterij te vuur en te zwaard uit te roeien, en in zijn verwatenheid alle dierbare poort- en burgerrechten met voeten treedt. Onder de verschrikkingen van het Spaansche geweld wordt de eerste broederband gevlochten. Maar het is geen vurig nationalisme, dat in trappelend ongeduld wacht op den volksheld, die aan de spits van zijn vrijscharen den vreemden geweldenaar terug zal werpen, het is geloofssolidariteit, die neigt tot stille berusting in martelaarschap. Duizenden laten zich gedwee ter slachtbank voeren, de overlevenden

trekken zich ootmoedig terug in eigen huis, ieder slechts bedacht op eigen lijfsbehoud, op bescherming van eigen have en goed.

Prins Willem van Oranje valt met een leger huurtroepen het land binnen, het blijft stil. De mare van de overwinning bij Heiligerlee dringt dóór tot stad en dorp, het blijft stil. Onze volkshelden zijn Noordhollandsche boeren, Zeeuwsche schippers, en eenige zeeschuimers van verdacht allooi; onze heldenzangen gewagen van schermutselingen op glibberige dijken tusschen verbolgen wateren, waar een simpele bende van 14 man honderd Spanjaarden verslaat, of één onverschrokken tegenstander een heele bende Spanjaarden weerstaat, tot zijn makkers in veiligheid zijn. Onvermoeid tracht de Prins het volk over alle liniën in beweging te brengen, het nationaal gevoel te doen oplaaien; het lukt hem niet, het zou hem nooit gelukt zijn, als niet de tuchtelooze buitensporigheden van den vijand zelf in de bijna alweer met het Spaansche gezag verzoende Zuidelijke Nederlanden zijn staatsmansbeleid waren te hulp gekomen. Er volgt een zwakke poging tot verbroedering van al de 17 Nederlandsche gewesten, niet om gewetensvrijheid te bevechten, maar om den nationalen grond te zuiveren van de roofzieke Spaansche benden. Nog geen jaar na de plechtig bezworen eeden spat de machtelooze unie voorgoed uitéén.

De daarop volgende Unie van Utrecht tusschen de Zeven Noordelijke gewesten, met hoeveel wijsheid en voorzichtig beleid ook in elkaar gezet, brengt evenmin verandering in de lijdelijkheid van het volk: de oorlog blijft een politiek schaakspel tusschen Willem van Oranje en den Spaanschen Koning, maar van een nationale worsteling valt nauwelijks een begin te bespeuren. Na den dood van den Prins voelt de benarde regeering zich als een kudde zonder herder. De Algemeene Staten, in hun hulpeloosheid elke gedachte aan een onafhankelijk volksbestaan schuwende, bedelen eerst aan het Fransche, dan aan het Engelsche hof, om de souvereiniteit over de zeven provinciën genadig te aanvaarden, en eerst als zij weigeren, wordt er noodgedrongen en zonder gerucht een soort nationale regeering gevormd.

Inderdaad, wij hebben onze onafhankelijkheid veeleer te danken aan de afgelegenheid van Spanje, de schrielheid en het

slechte beleid van Philips II, de verzwakking van zijn opvolgers, dan aan de nationale geestdrift van de vereenigde Nederlanden.

Inmiddels heeft de burgerij, man voor man gestaald in het dagelijks dreigende gevaar van den oorlog, haar ouden ondernemingsgeest terug gevonden, en terwijl zij haar genialen stadhouder laat ploeteren, om den vaderlandschen bodem voetje voor voetje van vijanden te zuiveren, leidt zij haar alouden handel in nieuwe banen, daarbij volstrekt niet versmadende den nationalen vijand oorlogsbehoeften en mondvoorraad te leveren tegen goed geld. Als eindelijk in 1648 onze onafhankelijkheid wordt erkend, is ons land door handel en zeevaart tot ongelooflijken bloei gekomen; de kortelings nog zoo benarde Hollandsche, West-Friesche en Zeeuwsche stadjes zijn uitgedijd tot machtige, welvarende republieken, waar de burgerij met bewonderenswaardige energie werkt voor eigen verheffing, maar in politieken zin geen steentje aandraagt voor den opbouw van een nationale eenheid.

De pijlenbundel als zinnebeeld voor de onderlinge verknochtheid van de Zeven Vereenigde gewesten is een paskwil. Met het toenemen van de welvaart is het volk juist uiteengevallen in even zooveel mogendheidjes als er groote zakenmannen zijn. Maar dit is het heerlijke van de 17de eeuw: al die groote mannen zijn in hart en nieren *Hollander!* In *de opperste rangen* van de samenleving ontstaat een individueel nationalisme, dat aanstekelijk werkt op het gansche volk en een krachtig, onbedrieglijk stempel drukt op alles wat in die dagen wordt gewrocht. Nooit is onze kunst in al haar schakeeringen zóó origineel en zóó zuiver nationaal geweest als in de 17de eeuw. Nationaal zijn de gevels langs de beplante stadsgrachten, waar honderden vracht- en visschersscheepjes, zooals alleen Hollandsche scheepsbouwers ze weten te maken, een handelsdrukte brengen, die de beweging aan de havens evenaart. Nationaal is de schilderachtige kleedij van den ruigen schipper; den haastigen, zwoegenden sjouwerman; den schoenmaker in zijn pothuis; den jovialen handelsman, de meesteres van dat statige, forsche huis met zijn hardsteenen bordes. Nationaal zijn de massieve eikenhouten meubelen in de vorstelijke woningen van de beheerschers der zeeën, de behangsels, de versieringen, de portretten en schilderijen vooral. Nationaal eindelijk is de gemeenzame, ongedwongen omgang tusschen hoog en laag; de

jolige, ongekunstelde levenswijs in alle rangen en standen, doordat de echte Oud-Hollandsche burgerlijkheid zich het masker van stijve vormen en hoofsche manieren nog niet heeft laten opdringen. Maar politiek blijven de provinciën hopeloos verdeeld.

Nog geen twee jaar na den beroemden Westfaalschen vrede is de felheid van de binnenlandsche partijtwisten alweer tot zoo'n uiterste opgelaaid, dat de stadhouder zich aan het hoofd van een leger stelt, om het eigenmachtige Amsterdam tot rede te brengen. En alleen de onverwachte dood van Willem II behoedt ons land voor de beschamende tooneelen van den burgerkrijg. In de lange lijdensperiode van den tachtig-jarigen oorlog heeft het particularisme in staatkundigen zin niets geleerd. De weldra uitbrekende zeeoorlogen met Engeland héében nationaal, en zij hebben er ook den schijn van, doordat 't volk zich met eenige geestdrift beschikbaar stelt voor den dienst op de vloot, terwijl het nog nooit eenige warmte voor het leger aan den dag gelegd heeft; maar in waarheid zijn het concurrentie-oorlogen van de Hollandsche kooplui, die zich door het ontwakende Engeland in hun handelsmonopolies bedreigd zien. Zelfs in het rampjaar 1672, wanneer verwoestende Fransche legers ons land overstroomen, blijkt niets van nationaal verweer; het volk wacht lijdzaam af, hoe de krijgskans zich zal keeren. Ieder die met oordeel des onderscheids de historische gebeurtenissen uit die dagen volgt, voelt dat wij te land volkomen weerloos zijn, doordat de menschen hoogstens bedacht zijn op verdediging van eigen erf en goed, maar de verdediging van het vaderland gemoedelijk overlaten aan de overheid; voelt ook, dat de beteekenis van ons volk als zeemogendheid geheel afhankelijk is van de persoonlijke handelsenergie van zijn beste burgers. Nog in 1688 wordt Willem III met een machtige vloot en een goedgespekte beurs, voornamelijk door Amsterdam bijeengebracht, naar Engeland uitgeleid, en twintig jaar later wordt ons land plotseling als nul in 't cijfer uit de rij der eerste-rangs-mogendheden weggestooten, zonder dat het tegenweer biedt. Hoe nu? Zijn de kloeke, ondernemende kerels uit den gouden tijd van handel en visscherij bij het wisselen der eeuw eensklaps allemaal oude pruiken geworden? De schoolboekjes hebben 't u geleerd op gezag van mannen als Potgieter en Groen van Prinsterer, die meer fijne literatoren dan nuchtere

historiekenners waren en wier oordeel niet van een zekere patriottische tendenz is vrij te pleiten. Maar prof. Brugmans leert ons beter. Ons kleine land heeft in de 2de helft van de 17de eeuw ver boven zijn macht geleefd. De bijna onafgebroken oorlogstoestand met tot slot den Spaanschen successie-oorlog, toen ons minatuur-volk behalve een sterke vloot een leger van 100,000 man had te onderhouden, heeft 't staatkundig weerstandsvermogen van ons land totaal uitgeput. Het *is* geen eerste-rangs-mogendheid, het kàn zijn handels- en visscherij-monopolies niet handhaven, het snakt naar rust, en stelt zich daartoe zeer verstandig tevreden met een bescheiden positie, die het werkelijk òp kan houden. Het is niet waar, dat de handel plotseling stil staat, de visscherij te niet gaat, de welvaart kwijnt; aan rijkdom mankeert 't ons volk niet, maar het verliest zijn persoonlijk stempel, zijn nationaal karakter; en wat erger is, de regeerkracht van de op 't kussen zittende regenten faalt geheel en al. Zij kennen geen nationalisme, zij kennen alleen maar familie-egoïsme. Daardoor kunnen wij geen zelfstandig aandeel nemen in de intellectueele beweging, die in 't begin van de 18de eeuw heel Europa in beroering brengt, en raken wij in vaarwaters verzeild, die ons tot den ondergang voeren.

Daardoor ook laait weldra de burgertwist weer op, blijft 't staatkundig aanzien van ons volk de dalende lijn volgen, gaat 't proces van familie-ontaarding voort, totdat in 1795 het jammerlijk verdeelde volk onder luid gejubel zijn nationaliteit prijs geeft.

Roemloos gaan wij onder, roemloos en berooid komen wij in 1813 weer op.

Nergens eenige geestdrift over onze nationale wedergeboorte.

Aan het strand te Scheveningen stapt zonder noemenswaard gerucht een afstammeling der Oranje's aan wal, maar wel verre, dat deze vorst de wijsheid heeft, om evenals zijn schrandere voorzaat Prins Willem III bij zijn troonsbestijging in Engeland het parlementaire regeeringsstelsel te erkennen en zijn volk de grondwettelijke rechten te geven, die het misschien uit zijn diep nationaal verval zullen opheffen, verloochent hij, evenals de overige vorsten van Europa, de lessen der historie en de verwachtingen, die in de harten van duizenden branden. In Pruisen zien wij een woedend verzet van heel de denkende burgerij tegen deze schandelijke verzaking van de heiligste beloften. Nederland schikt

zich gelaten in zijn lot, Nederland is fatalistisch geworden en verzinkt in een lusteloosheid, die geen hoop op een verjongd, krachtig volksleven meer overlaat. Als na 1840 heel Europa in gisting geraakt, de bruisende stroom van frissche denkbeelden de kluisters van het absolutisme tracht te verbreken, het geweld van de massa de tronen bedreigt, dan ontvangt Nederland langs vreedzamen weg de constitutioneele rechten, die andere volken in vollen opstand hebben moeten veroveren, en al moeten wij de wijsheid loven, die ons kleine land behoedde voor de wilde tooneelen van oproerigheid, ziende met welke onverschillige lijdzaamheid ons volk van den eenen toestand in den anderen zeult, zou men haast wenschen, dat ook Nederland in 1848 eens goed uit de slof geschoten was, om de erkenning der volkssouvereiniteit aan het absolutisme te ontwringen.

Hoe dan ook, in 1848 beieren overal de klokken, om het nieuwe leven in te luiden; en zoo waarlijk, ook Nederland ontwaakt uit den dut.

Sedert zijn wij zoetjesaan tot nieuwe welvaart gekomen; een langdurig tijdperk van vrede heeft het bevolkingscijfer van ons land belangrijk verhoogd, onze industrie ontwikkeld, onze handel verlevendigd, onze ondernemingsgeest opgevoerd, onze rijkdom vermeerderd en dientengevolge nieuw leven ingeblazen aan onze kort te voren nog zoo armzalige kunst. Het is eensdeels een genot, te leven in deze periode van sterk individualisme, van noeste persoonlijke vlijt, van zaken-energie, geest- en smaakverfijning, van liefde tot al wat schoon is. Maar anderdeels: hoe zien we 't egoïsme hand over hand groeien; wat een woedende, niets ontziende concurrentie in de samenleving; wat een felle jacht naar eigen voordeel; hoe verzwakt de belangstelling voor de publieke zaak, en hoe ontzettend moeilijk is het, een beetje medewerking te winnen voor een goed doel. Wat moet er onder deze omstandigheden worden van ons nationalisme? Zijn wij thans allen warme patriotten? Voelen wij ons Nederlanderschap als een voorrecht? Ballen wij de vuist, werpen wij het hoofd in den nek bij de gedachte aan de mogelijkheid, dat in den altijd dreigenden tweekamp van Europa's grootmachten onze onzijdigheid zal worden geschonden, onze onafhankelijkheid zal worden bedreigd? Bestaat er een zweem van nationaal verband tusschen

ons? Voeden wij de jeugd op in eerbied voor onze taal, ons verleden, onze toekomst? Brandt in het intieme leven van onze families overal de krachtige begeerte, om van de kinderen ferme, werkzame, knappe vaderlanders te maken?[1)]

Ach neen, als iets opvallend is, dan is het wel, dat we ons hoe langer hoe meer individualiseeren. Overal in de mooie streken van ons land lachen ons tusschen groen en bloemen de buitenhuisjes tegen; eenvoudige woninkjes soms, maar toch met een eigen cachet, met bevallige lijnen en frissche kleuren. Wie er een blik in mag werpen, vindt gezellige hokjes, zonnige hoekjes, stijlvolle meubeltjes, smaakvolle versieringen.

Maar de menschen, die er in wonen zijn gewoonlijk mogendheidjes apart; neigende tot den oervorm van het leven, toen ieder heer en meester was binnen zijn eigen jachtgebied. En de gedachte benauwt ons, dat zij zich wellicht even behaaglijk zouden voelen in hun paradijsjes, wanneer t'avend of morgen de zwarte adelaar in plaats van de vaderlandsche oranjewimpel woei boven den nok van het koninklijk paleis.

Toen onlangs op een verbroederingsfeest van de Noord- en Zuid-Nederlandsche studenten en in talrijke Vlaamsche organen onze Vlaamsche Stamverwanten ons een verwijt maakten van onze koelheid voor den Vlaamschen taalstrijd en in 't algemeen van ons zwak nationalisme, blijkende bijv. uit het feit, dat de in België gevestigde Nederlanders hun nationaliteit liefst maar verloochenen, zijn in het orgaan van het Algemeen Nederlandsch Verbond dadelijk stemmen opgegaan, om deze karakterloosheid goed te praten met een beroep op onzen volksaard, onze praktische belangen en de minderwaardigheid van het Vlaamsch.

De conclusie luidde: ‘wij *zijn* nu eenmaal zoo, wij zijn nooit anders geweest, hoû dus je terechtwijzingen maar vóór je en néém ons eenvoudig zooals wij zijn.’

Ik zal niet ontkennen, dat er voor dit fatalisme eenige reden is.

Inderdaad, wie met onbevangen blik onze historische ontwikkeling nagaat en daarbij de simpele feiten vrijuit tot zich laat spreken, moet tot de slotsom komen, dat ons volk van huis

1) In een klasse van jongens en meisjes boven de 14 jaar werd de vraag of ze nationaal voelden, zonder uitzondering ontkennend beantwoord.

uit karaktertrekken heeft, die wij - ze mogen dan tuchteloos zijn of niet - eenvoudig hebben te aanvaarden:

1°. *Vrijheidsgeest* in den zin van *meester over zichzelf, souverein op eigen erf, eigengerechtigd in het openbare leven;* in talrijke gevallen overslaande tot *vrijbuiterij* in den zin van aan wets- en ordebepalingen trachten te ontkomen, om naar eigen lust te kunnen handelen, tengevolge waarvan ieder, die een deel der verantwoordelijkheid draagt voor den goeden gang van het openbare leven, gedwongen wordt tot reglementeering en contrôle, verfijnd en verscherpt tot hinderlijke, kleingeestige finesses, naarmate een treiterig, baldadig publiek tracht door de mazen van het net heen te sluipen.

2°. Een *sterke persoonlijke zelfbewustheid*, dikwijls overslaande tot zelfoverschatting en van den weerstuit geringschatting van anderen, tengevolge waarvan wij elkaar in de samenleving moeilijk kunnen zetten, en de gemeenschap verzuurd wordt door vitterige kleineering van elkaars persoon en arbeid.

3°. Een *sterke coteriegeest*, die de vrije mededinging in het burgerlijke leven belemmert; aan het talent zonder naam en fortuin bijna onoverkomelijke slagboomen in den weg stelt; geen wetenschappelijkheid erkent zonder akademisch stempel; groote nationale belangen over 't hoofd ziet uit partijzucht en klassebelang.

Deze eigenschappen zijn onze kracht en onze zwakheid, onze glorie en onze schande. Ze zijn het geheim van ons taai weerstandsvermogen in de donkere tijden van gewetensdwang en rechtsverkrachting, ze zijn de stuwkracht geweest tot onze grootheid in de 17de eeuw, de oorzaak van ons verval in de 18de eeuw, van onzen vooruitgang in dezen tijd.

Maar verklaren ze de koelheid van ons gemeenschapsleven? de onverschilligheid voor onze nationaliteit?

Men mocht wel blind zijn, om 't te gelooven.

Ons volk is van huis uit een burgerlijk volk. Het houdt van een gemoedelijke, prettige intimiteit tusschen hoog en laag, en wanneer dan de zaken floreeren, gelijk in de 17de eeuw, zet het den ganschen lieven dag de blommetjes graag buiten. De

Vlamingen hebben die losse gemoedelijkheid in den omgang bewaard, bij ons is het gemeenschapsleven verkild en verstijfd door een menschenleeftijden lang voortvretende vervreemding tusschen de hoogste kringen ten onzent en de burgerlijke maatschappij, alsmede door een zekere aristocratische aanstellerij in den middenstand, tengevolge waarvan het meerendeel van ons volk zich niet geven mocht, zooals het was, en zich dus heelemaal niet gaf.

Noem het een zwak als gij wilt, maar het is er niet minder reëel om, dat de groote massa van het ploeterende menschdom éven gevoelig is voor een hartelijk of prijzend woordje van zijn meerderen als een kind voor een goedkeurend knikje van den meester.

Wie arbeidzaam is, maar zich nooit eens koestert in het zonnetje van het welgevallen, neemt uit zelfgevoel allicht het air aan, alsof hij volstrekt geen behoefte heeft aan lof, maar wanneer een geëerbiedigde stem hem eens zoete woordjes van waardeering toespreekt, dan is hij toch maar wat in zijn nopjes.

Toen in 't midden van de 18de eeuw Frederik II bij zijn optreden als koning van Pruisen het ‘verlichte despotisme’ inluidde en uit geestdrift voor de ideeën van de Fransche Aufklärung dadelijk zijn volk aan zich begon te verbinden door hervorming van de rechtspraak, zorg voor het onderwijs en de middelen van bestaan, voor een goed beheer van de staatsdomeinen, voor de ontginning van woeste gronden en binnenlandsche kolonisatie, om die gronden te bevolken, heeft hij niet alleen de welvaart en de weerkracht van Pruisen in korten tijd aanmerkelijk verhoogd, maar hij heeft een ambtenaarstand geschapen, die door *zijn* geest was bezield, en door dit alles heeft hij zijn volk gestemd tot een liefdevolle vereering voor zijn persoon, die ons uit honderd aandoenlijke anecdotes tegen lacht.

Zoo zou ik meer voorbeelden kunnen bijbrengen van plotseling opflikkerende blijde stemmingen onder geheele volken, enkel door den invloed van een werkelijk grootmoedig vorst, ten bewijze, dat het volk in zijn geheel genomen gevoelig en dankbaar is.

Zou òns volk op dezen regel een uitzondering maken?

Is het dan niet waar, dat de schijnbare stugheid onder het volk als sneeuw voor de zon verdwijnt, wanneer het ongekunsteld en hartelijk wordt toegesproken?

Gaat er niet altijd een storm van geestdrift over het land, wanneer vorstelijke personen zich eens werkelijk vorstelijk aan het volk geven?

Welnu, laat het gebeuren, dat de zon eens geruimen tijd in 't water schijnt; en als het volk dan niet straalt van vergenoegdheid, niet smelt van blijdschap, niet jubelt van vreugde, dàn zal ik mij aansluiten bij het koor, dat spreekt van een fatale onverschilligheid in onzen volksaard.

* * *

Ik mag dit beknopte historische overzicht niet besluiten, zonder nog een enkel woord te wijden aan de omstandigheden, waardoor wij in de 18de eeuw vervallen zijn tot een geestelijke onmondigheid, die wij tot op den huidigen dag niet geheel te boven zijn gekomen, al zijn er thans wel verblijdende teekenen van een nationale wedergeboorte.

Rondom ons wonen drie volken met wie wij voortdurend in geestelijk en zakelijk contact gestaan hebben: Engeland, Frankrijk en Duitschland. Het Angel-Saksische ras, dat ons door familieverwantschap, volksaard en historische ontwikkeling 't naast staat, is door een kortzichtige politiek van ons vervreemd, en eerst dezer dagen nemen de Engelsche invloeden zienderoogen bij ons toe. In de voor ons nationaal bestaan zoo jammerlijke 18de eeuw hebben onze weelderige, verwijfde, van het aloude geloof vervreemde voorouders aansluiting gezocht bij het wufte, van geest tintelende Fransche volk, welke onvoorzichtige liaison eindigde met een smadelijk bankroet van ons volksbestaan; overigens varen wij geestelijk in het zog van Duitschland en tot op den huidigen dag leeren onze kinderen volgens Duitsche systemen, wordt hun lichaam getraind met Duitsche gymnastiek, wordt ons verstand gevoed met Duitsche wijsheid, ons gemoed gelaafd met Duitsche moraal.

Nu is het Duitsche volk ongetwijfeld het beste cultuurvolk van het vasteland, maar het heeft historisch een gansch andere school doorloopen dan wij. Tot 1848 heeft het nooit een anderen regeeringsvorm gekend dan het absolutisme, terwijl het zich daarna tevreden heeft moeten stellen met een schijn van politieke vrijheden, die wij positief hebben verworven. Het heeft de verschrikkingen

van den oorlog op eigen gebied bij herhaling gekend; zijn land is soms zoodanig verwoest en ontvolkt, dat het den ondergang nabij scheen; het heeft een sterk nationalisme, dat droomt van een nog veel meer omvattende Duitsche éénheid dan de roemrijke Fransch-Duitsche oorlog heeft geschapen, maar het heeft zich nog niet kunnen ontworstelen aan feudale toestanden, die fel afsteken bij de moderne opvatting van volkssouvereiniteit. Het is ten slotte een industrieel en landbouwend volk, tot voor kort zonder belangrijken handel en koloniaal bezit, tengevolge waarvan het ook economisch weinig aanrakingspunten met ons vertoont. Wie deze gegevens overziet, zal mij moeten toestemmen, dat het Nederlandsche volk in geen enkel opzicht past op Duitsche schablonen, en 't zou mij niet verwonderen, wanneer bij dezen en genen de vraag opkwam, hoe wij dan intellectueel zoo aan Duitschland vastgeklonken zijn. Welnu, het is juist twee eeuwen geleden, toen heel Europa in rep en roer gebracht werd door een geestelijke beweging, de Aufklärung, die er op aanstuurde, het door langdurige oorlogen geteisterde en door vorstelijke willekeur uitgeplunderde menschdom uit zijn verval op te heffen en gelukkig te maken. Al kon ik al de gaven van de Muzen leenen, dan zou ik nog geen kans zien, U een idée te geven van de geweldige onrust en geestdrift, die deze beweging onder alle lagen van de volken teweegbracht. Overeenkomstig den aard en het godsdienstig karakter van het Duitsche volk ontwikkelde zich in Duitschland de rationalistische philosophie, die de menschen geluk voorspiegelde uit het onderzoeken en begrijpen van alle dingen van hun oorsprong af. In Engeland ontwikkelde zich overeenkomstig den meer practischen aard van het Engelsche volk de empirische philosophie, die het menschelijk geluk meer verwachtte van veelzijdige praktische ervaring, en denkbeelden opwierp, waarvan 't tegenwoordige Engelsche volksleven en 't Engelsche opvoedingssysteem nog de trouwe afspiegeling zijn. Maar het hoogst steeg de vloed in Frankrijk, waar niet zoozeer de rustige, diepe denkers, als wel de vurige, hartstochtelijke literatoren de nieuwe denkbeelden als brandende fakkels in het gedrang wierpen. Ik behoef u slechts de namen van Voltaire en Rousseau te noemen, wier bezielende, opwindende geschriften in duizenden gezinnen den bijbel verdrongen, om een vonkje van

herinnering bij u op te rakelen, dat er toch wel een groote beroering geweest is in die veel gesmade 18de eeuw. Welnu, Nederland is in dien pruikentijd niet bij machte geweest een nationale philosophie te scheppen als bron van voor ons volk gezonde en versterkende levensbeginselen; de sympathieën van ons theatrale voorgeslacht gingen uit naar het ridderlijke land van vrijheid en broederschap, dat zijn beste zonen uitzond naar het om onafhankelijkheid worstelende Amerika; en toen wij na den smadelijken Franschen tijd onze vrijheid terugkregen als een aalmoes uit handen van onze Oostelijke buren, was het niet meer dan een plicht der dankbaarheid, dat wij ons gelaten schikten onder de geestelijke voogdijschap van Duitschland, welk land van stonden af ons onderwijs, onze opvoeding en ons gansche volksleven met de denkbeelden van de rationalistische philosophie doortrokken heeft.

(*Wordt vervolgd.*)

Carl Larsson en David Edstrom[1] (*naar aanleiding van een tentoonstelling in de Larensche Kunsthandel te Amsterdam*) door Cornelis Veth.

Na een aandachtige beschouwing, opnieuw, van Carl Larsson's aquarellen, die ik uit de volmaakt eendere plaatwerken reeds lang kende, vroeg ik mij nog eens af, wat toch voor sommigen de bekoring is van dit werk...

Voor het meerendeel vind ik deze gekleurde teekeningen illustratief, en dan nog van een niet sterk doorgevoerde actie. De erg opzettelijk in de breedte uitgerekte composities vertoonen allerlei gezochtheden, en laten door de willekeurige afsnijding en door de armelijke groepeering der figuren onbevredigd.

Mijn indruk is altijd geweest en is nu weer dat Larsson een niet ongezellige praatvâar is om bij te buurten, die woont in een museum van volksindustrie, dat hij vlijtig en smakelijk uitteekent, alsmede zijn aardige kinderen en lieve vrouw. Men wil mij echter met zeer veel nadruk bijbrengen - en het denkbeeld stamt, meen ik, van Larsson zelf - dat hij een zeer dichterlijk kunstenaar is met een blijhartig temperament en een kinderlijk gemoed, en zijn gansche arbeid één juichen om een sterk gevoeld geluk. Ik zou dit alles evenwel liefst vooral, neen alleenlijk uit de resultaten van dien arbeid zelf ervaren, die mij evenwel hardnekkig blijven aandoen als zeer gave en propere modelteekeningen van een binnenhuis-architect. Zoo iets wordt het, hoe lijkt U dat?

1) Daar, tengevolge van ontijdig afdrukken, in het artikel ‘Carl Larsson en David Edström’ uit ons October-nummer, eenige zinstorende fouten bleven staan, die niet door een erratum waren te herstellen, is thans dat artikel ten gerieve onzer lezers nogmaals opgenomen. *REDACTIE.*

Dit nu zou mij niet ontstemmen, zoo er niet in die boven reeds aangeduide gezochtheid van compositie (figuren, waarvan men enkel de hand of de beenen vindt, of aan weerszijden, boven en onder incompleet, ziet men het tafereel beheerschen) zoo er niet die eeuwig dominante gele en groene kleuren waren, ter aankondiging en instandhouding van de ook alom aanvaarde aparte belangrijkheid.

Wanneer men nu de wijze, waarop Larsson voorwerpen en planten teekent, - een wijze deugdelijk en juist genoeg om er de waardeering van de zijde der kunstnijveren mee te verklaren - wanneer men de vraag van meer of minder teeder voelen en subtiel weergeven te berde brengt, dan legt deze ordentelijke teekenaar het bij verre af tegen Caldecott bijvoorbeeld, bij wien de blijheid haar verheerlijkend werk met een argelooze gratie doet, de dartelheid een zuiver-lustig liedje zingt in koele lichte geluiden.

Wanneer dan ook het geluk, het menschengeluk, te aanvaarden is als bron van kunstschepping, zou het dan niet door zijn broosheid zelf een uiting waarborgen van meer ingetogenheid, meer aarzeling en meer innigheid dan dit vlakke, zelfbewuste doen eigen is? In niet weinige van deze voorstellingen uit des schilders eigen leven, omgeving en bedrijf, zie ik iets van de zelfgenoegzaamheid, en den zelfcultus van een eenigszins filistreus iemand, van temperament bespeur ik te weinig, en evenzeer te luttel van de zachte en stille innigheid die zulk een verheerlijking des levens tot hooge lyriek zouden maken.

Het best bevalt mij in Larsson de vader, die zijn kinderen met zekere trouwhartigheid nateekent, hij heeft er twee vooral, een ongeveer veertien-jarig meisje en een jongetje, die hij met begrijpelijke liefde en humor weet aan te zien. Een zijner placiede aquarellen ‘Erwtendoppen’ is niet zonder intieme trekjes, ofschoon ik zulk een sentiment door Oldach en Erwin Speckter met meer verdieptheid en meer eenvoud zag uitgedrukt.

Zoodat ik ten slotte mij zelf weer die eigen vraag doe, vanwaar plotseling deze roep over dit wel beheerscht en gekund, maar naar den geest middelmatig werk?

Wat David Edström betreft, deze andere Zweed lijkt mij als maker van portretbustes (zijn meer fantastisch werk vind ik

gezocht) groote deugden te bezitten, zeer levend zijn die koppen, van weldoorvoerde typeering en kloek, toch sober modelé. Een van de beste is die van Dr. Franz Oppenheimer, die den zwaren kop scheef houdt, tegelijk stug en gemoedelijk blikkend, een mensch, dien men hierdoor kent, en die oud-krijger, uitgevreten, vleeschloos, kranig, stram, zijn nekkoorden spannend en zijn tandeloozen mond vast-dicht-bijtend, een en al 'houding' nog. - Toch, of David Edström als portrettist niet zijn zwakke zijden heeft, en niet soms te gereede aanneemt, van zijn sujetten, dat zij zijn wat zij zouden wenschen te zijn?

Reclameplaat-prijsvragen door Cornelis Veth.

Er zijn dit jaar drie prijsvragen uitgeschreven ter verkrijging van aanplak-billetten tot aankondiging van tentoonstellingen. Het kan zijn nut hebben, de daarbij opgedane ervaringen eens wat in het algemeen te beschouwen.

Om te beginnen dan, is het feit van de uitschrijving zelve verblijdend. Het slechte voorbeeld, gegeven door de commissie eener kunst-tentoonstelling (de Vierjaarlijksche) had gevolgd kunnen worden, en zooals daar om een tentoonstelling van moderne kunstwerken aan te kondigen, een teekeningetje van den Westertoren door Rembrandt werd vergroot, had men voor de Gastentoonstelling (en dan nog altijd toepasselijker) een foto van een gasreservoir, voor ‘de Vrouw’ een kiekje van de Sphinx, en voor de Scheepvaart-expositie een teekening van Willem van der Velde kunnen vergrooten.

Men heeft de voorkeur gegeven aan een rationeeler en kunstzinniger methode.

Of nu aan het systeem der onbeperkte prijsvragen (wel te onderscheiden van de beperkte prijsvraag, die zeer veel vóór heeft) op den duur zal moeten worden vastgehouden, lijkt mij twijfelachtig. Het lijkt zoo mooi, iedereen een kans te geven, maar als men ziet, hoevelen zich voor niets moeite en tijd getroosten, en hoeveel werk van uitstekende hoedanigheden op zij gezet moet worden, als men daarbij bedenkt dat juist om die reden sommige van de besten niet meewerken, heeft het stelsel toch ook zijn tegen. Er is meer. Voor hen, die de drie tentoonstellingen van ontwerpen zagen, moet het duidelijk zijn, dat in twee van de drie gevallen gekozen moest worden, niet dat ontwerp, dat

het meeste talent, vinding, smaak en stijl vertoonde, maar dat waartegen de minste ernstige bezwaren rezen. De schoonheidsen oorspronkelijkheidsmaatstaf moest wel eens worden ter zijde gelegd, terwille van de nuttigheid. Bij een beperkte prijsvraag zou men met dezelfde kosten alle mededingers kunnen schadeloosstellen, en zou men vooruit den waarborg hebben, dat schoonheid en originaliteit aanwezig waren.

De belangrijkste resultaten leverde zonder eenigen twijfel de prijsvraag voor de Scheepvaart-tentoonstelling op, de minst belangrijke die voor ‘de Vrouw’.

Niettemin zal het eind-resultaat, het gekozen ontwerp uitgevoerd, bij de Gas-tentoonstelling wel het stelligst als een mislukking moeten blijven beschouwd. Ik laat mij niet gaarne in wrevel gaan tegen een mislukking, - het succes prikkelt mijn oppositie meer - maar om allen schijn te vermijden, alsof zij die tegen het domme Vierjaarlijksche-affiche opkwamen, naar buiten althans aan onderlinge bewondering leden, zij ook hier dat Gas-tentoonstellingsbillet genoemd wat het is, een goed bedoeld wanproduct. Het heeft decoratieve kwaliteiten, een fraaie ofschoon te gecompliceerde kleur, de opzet is stijlvol, maar het is niet gekund, en de zwier ervan werd tot een grimas.

Wat de rest van de ontwerpen voor dit eerste der drie affiches betreft, er was er één dat den tweeden prijs kreeg maar niet accepteerde, dat ik heel mooi vond, het was trouwens verwant aan het gekozene, dat in teekening eveneens zeer te waardeeren was. En er waren eenige eenvoudige, zeer bruikbare.

Van de ontwerpen voor ‘De Vrouw’ valt over het algemeen te zeggen, dat ze vrij slap waren. Het is curieus dat hier, evenals bij de Scheepvaart-tentoonstelling enkele den schijn konden hebben, - die natuurlijk niet bedoeld was - met het doel een loopje te nemen, dit kwam door het te illustratieve, te weinig algemeene en breede van de opvatting. Op zich zelf gezien allerlei aardigs vertoonde een ontwerp, met silhouetten in medaillons omlijst, dat evenwel ook al niet simpel en frappant genoeg was als oplossing. Gekozen werd bij deze gelegenheid, en niet geheel ten onrechte, een ontwerp zonder bijzondere kwaliteiten, een vrijwel kernloos dameswerkje, dat echter niet veel tegen zich had. Men zou in dit geval ook niet geweten hebben, welk van de

ten deele meer karakter toonende bruikbaarder te noemen.

Maar hier schijnt wel te gelden, dat alle goede dingen in drieën bestaan: de scheepvaart-tentoonstelling scheen het driemaal is scheepsrecht al bij voorbaat te willen demonstreeren.

Bij de 99 ontwerpen daarvoor ingekomen, waren wel een twaalftal werkelijk prijzenswaardige, en als men bedenkt, wie zooal meedoen (en wie niet meedoen!) aan zulke opgaven, is dat niet gering.

Het gekozene is een feestig ding in frissche beschaafde kleuren, waarmee men zeer zeker voor den dag kan komen. Aan het ontwerp dat den tweeden prijs kreeg, vind ik voor mij weinig voortreffelijks, veel mooier leek me 'Gouden Eeuw' dat eveneens op de nominatie heeft gestaan. Nog een paar anderen hadden in een zeventiende-eeuws schip met zijn rijken kloeken bouw een prachtig motief weten te waardeeren, bv. één met het motto 'Wapen van Amsterdam' geteekend. Verwonderd heeft het mij dat het simpele, geestig gevonden 'Batavia' zoo weinig door de jury is opgemerkt, het is een uitmuntend affiche met de witte letters op het zwart. Misschien vond men het vignet wat klein. Een stuurman aan het wiel (Roer) was wel weinig breed gedacht, maar gaf toch ook een goed affiche. Te louter ornamentiek, maar toch fraai, was 'Dwaal ik wacht U', waar in lettervormen op smaakvolle wijze scheepjes waren aangebracht.

Over het geheel kan nog gezegd worden dat een te mat en te ingewikkeld plan velen ervan heeft afgehouden om een bruikbaar affiche te maken. Een affiche, wil het opvallen, boeien en onthouden worden, moet nog meer dan velen begrijpen, een uitvinding zijn. Iets waarover misschien lang gedacht is, maar dat ineens er zijn moet.

Ondertusschen kan men met vreugde constateeren dat vooral deze laatste prijsvraag heel wat latenten aanleg voor zulke opgaven heeft geopenbaard en moet men én lastgevers én juries in alle drie gevallen dankbaar zijn. Den eersten voor de royale voorwaarden, den laatsten voor de groote moeite, gegeven aan de beoordeeling, en aan het opstellen der uiterst leerzame, want zoo rationeele en in den kern grijpende motiveeringen.

Aanteekeningen over kunst en letteren door Hein Boeken.

Paul Fort.
Paul Fort, l'Avonture Eternelle.

Is de gouden Eeuw voor Frankrijk aangebroken? Niet de gouden Eeuw van eenen Lodewijk, eenen Perikles of de Medicï - maar de echte gouden Eeuw, zooals die was onder koning Saturnes in het oude Italië, of in het Paradijs onder Adam en Eva... zooals die nu is onder Paul Fort en Mevrouw Suson - niet in een eenzaam Eden, alleen ten aanschouwe der geduldige, niet ijverzuchtige beestenparen, neen onder de oogen der hedendaagsche maatschappij, der gewone menschen, die er misschien niets van merken, - onder de oogen, de ooren, ten aanschouwe van alle van verre ziende, van nabij hoorende lezers van verzen en proza, van Vers et Prose, het tijdschrift van Paul Fort? Ja, die gouden Eeuw is gekomen. Zooals de dieren eenmaal den Leeuw tot hunnen Koning hebben gekroond, zoo hebben de dichters in Frankrijk en ook de dichteressen bijna eenstemmig, - en die op een ander hadden gestemd, zij zijn nu toch ook met deze keuze tevreden - zij hebben allen Paul Fort tot hunnen Koning gekozen en op een algemeen banket als hunnen Koning gehuldigd. Paul Fort - ge kunt hem zien afgebeeld met een paar lijnen in den Mercure van October 1897 - heeft hij niet een krachtigen kop, een regelmatigen kop, schoon door beiden, door kracht en door regelmaat? En zoo is hij de geboren zanger-koning en Prins der Poëten.

Al de oudere Koningen mede, de zee-koning van het sombere Noorden, Jean Richepin, de herder der volkeren van het vroolijke Zuiden, de vader der wijngaardenieren en der zijdewormleesters, Frederic Mistral, zij hadden allen hunne kronen afgelegd aan de

voeten van dezen jeugdigen uitverkorene om hem als hunnen Koning te huldigen. Waarlijk zij worden er mij te liever om, de dichters en dichteressen - er zijn er velen, hun aantal is legio, ge kunt ze allen opgesomd zien in deel XXIX van Vers en Prose - ik bewonder het dat zij allen nijdloos dezen Eenen hebben uitverkoren. Niets eert den dichter meer dan de eerbied, dien hij heeft voor zijn mededichters, zijn meerderen en zijn minderen, - vooral dit laatste is schoon, is zeldzaam: zijn minderen, van wie hij zich de meerdere weet, toch op de juiste waarde te schatten. Want is het me niet wel eens voorgekomen: mede-dichter is mede minnaar - hoe noode gunt de kunstenaar zijnen kunstbroeder het licht in de oogen, *zijnen* blik op de natuur, de wereld - die zelfde aangebedenen, die ieder voor zich alleen wil hebben!

***

Wanneer ik veel geld en veel tijd had, ik geloof zeker dat ik al de werken van Paul Fort zou koopen en zou gaan dóórwerken. Dat zou heel wat tijd en heel wat geld kosten want ik zie nu dat de bundel, dien ik hier voor me heb liggen - l'Avonture Eternelle - al de vijftiende is - en het zijn geen werken om even door te kijken of, zoo als men dat noemt, door te vliegen - het zijn werken om zinnetje voor zinnetje te proeven, te genieten. Het is alles wel heel eenvoudig maar heel fijn, men moet tijd hebben om al die fantasiën na te voelen, na te leven en te zien. Maar de tijd aan dit werk besteed, hij zou me niet rouwen, wel een gelukkige vacantie in mijn leven zou dat zijn.

Maar neen, ik heb noch tijd noch geld. Ik heb twee bundels van Paul Fort, een, Isle de France, dien ik heb ter leen gekregen, een, l'Avonture Eternelle die mij door den uitgever is ter bespreking gezonden. Daar wil ik uit halen wat ik kan, en zoo dezen triomphankelijken schrijver mijnen landgenooten wat nader brengen.

Ik zou er een duchtig artikel over kunnen schrijven. Ik zou er het Nationalisme bij kunnen halen - o ja gelijk Attica staat tot Athene, gelijk Toscane staat tot Florence, zoo staat Isle de France tot Parijs; Isle de France is dus het derde Vaderland der uitverkoren geesten. Maar neen - ik wil dat niet doen. En toch ik voel het: dit werk staat niet alléen. De stormen, die in Frankrijk hebben gewoed, de revoluties, het Naturalisme, het Romantisme, de verschillende dichterscholen met haar onderlingen

strijd, de invloed van Duitschland, van Engeland, ook van Italië; de strijd van enthousiasme en ironie, van geloof en ongeloof, dat alles is niet voor-niet over het woud der geesten henen gestreken: er is een windstilte, een vrede gekomen en die heeft ons Paul Fort gebracht.

Maar laat ik het niet te diep ophalen. Laat ik liever een paar staaltjes geven van Paul Fort's fijn gevoel, fijne fantasie.

Ten eerste: Het zijn geen verzen die hij schrijft, en toch rijmt het alles. Het rijm komt telkens als een verrassing overal waar je het niet verwacht, maar toch altijd welkom. Het rhythme, zonder eenige weifeling, heeft steeds een vasten zwaai, maar is van de grootste verscheidenheid en afwisseling, wordt nooit een deun of dreun.

Isle de France, een gansche zomertij, van Palm-Paasch tot laat in October daar gesleten - dat is het... schema zal ik het noemen, de roode draad, die alles bijeen houdt - al de tafereelen, klein en groot, enkelen maar even aangeduid, anderen meer uitgewerkt, allen in een verschillend rhythme en verschillenden rijm-val voorgedragen. Het is inderdaad of al het fijne, dat den franschen geest eigen is, dat zich tot nu toe alleen in allerlei handwerk en voorwerpen van smaak had geopenbaard, op eens hier in het rijk der poëzie te voorschijn komt.

Is het niet om uit zijn vel te springen voor iemand die al vele, bijna vijftig jaren zich verbeeldt dichter te zijn, - en zoo zijn er toch bij ons - misschien zelfs wel een oorspronkelijk, een geestig dichter en dan te zien dat Paul Fort je zulk een beeld voor de voeten heeft weggemaaid, dat je nog nooit op dit allerliefste, zoo voor de hand liggende beeld zijt gekomen: dat na een regenbui de aarde gansch verjongd danst van vreugde en als een jong meisje is dat touwtje springt met den regenboog - ja, hoe kàn dat? hadt je dat dan nooit gezien? - de regenboog *is* het touw, waarmee de aarde touwtje springt, - ware ik natuur-onderzoeker dan zoude ik bepaald zeggen: nu heb ik het gevonden: de regenboog is het touw waarmede de Aarde touwtje springt - en dan te zien dat die jonge Paul Fort je dat beeld, dat zoo voor de hand, voor het grijpen liggend beeld voor den neus heeft weggekaapt. Men kan zich alleen troosten met het idee dat men daarin gelijk staat met

Virgilius jazelfs met Homerus - dat ook dezen nooit op dat beeld zijn gekomen - o hoe vreeselijk om nu een geleerde te zijn en te weten, misschien te weten dat ergens, daar en daar, die vergelijking van het touwtje springen ook voorkomt - maar al kwamen zij mij met hun zes-en-dertigen vertellen dat op zes-en-dertig plaatsen van mij onbekende dichters de vergelijking ook al voorkomt, ik zou toch blijven beweren dat ik zeker weet dat Paul Fort haar van niemand anders heeft. Ten bewijze geef ik u een en ander uit de naaste omgeving van die vergelijking alles even fijn en oorspronkelijk - als is 't niet zoo direct opvallend - gevoeld en gezegd:

'Apres l'Ondée, sous ses voiles de mousseline, la terre vaporeuse est toute rajeunie, et danse de joie comme une petite fille, et saute à la corde avec l'arc-en-ciel.

Des ornements doux flottent sur ses voiles, tout vacillants d'aise: un soleil, une lune; des champs d'avoine folle, et de minuscules moissonneurs tendant des gerbes aux ciel pâle.

Un dernier éclair, fin comme une aiguille suivie d'un long fil d'argent et d'azur, coud sur la Nature le galon d'une route gaiement epinglée de poteaux qui brillent.

Danse, terre légère aux voiles magiques, irisés d'un vol d'aquatiques oiseaux sur les ruisseaux secouant des écharpes autour de Gonesse qui joue la harpe

avec ses clochers dans les peupliers'.

Men lette vooral op die maajers, die hunne garven reiken naar de bleeke lucht. Ik vind daar zoo iets bijzonder suggestiefs in. Je weet, ze strekken de armen om de garven op de schoven te doen komen - maar je ziet het pas geheel met meelevend oog wanneer het je zoo wordt voorgesteld: ze reiken ze *naar* de bleeke lucht.

En welk lezer deelt met mij mijn bijzondere sympathie voor dit eene zinnetje; waarin Parijs in zijn geheel van verre op het landschap wordt gezien:

'Paris est une abeille sur la nature en fleurs, et vibre à pleines ailes'.

* * *

Van 'l'Avonture Eternelle' brengt de aldus getitelde bundel ons alleen nog maar het eerste boek, met weer eene allerschoonste

voortzetting der ‘Ballades’ genaamd: en Gatinais: waarin weer een vers is dat ik mijnen lezers om zijn fijne fantaisie niet *màg* onthouden:

Libellules sur le ruisseau, les rayons du soleil vous piquent aux roseaux.

Zullen de volgende boeken, evenals dit eerste, ons allen herinneringen geven aan kindsheid, jeugd en later leven? Dit eerste verhaalt ons van zijn zijn als kind thuis, zijn eerste gaan naar Parijs:

‘La gare est un enfer qui bout et que ses démons veulent fuir... Où suis-je? Ah! oui. Plus de misericorde, - Paris!’ zijn zijn op een ‘college’, zijn ziek liggen daar enz.

Het zijn herinneringen, geloof ik opgekomen bij den dichter, in die periode van hoogste scheppings-kracht, waarin elke herinnering uit het verleden een weergalm wekt in het heden en verrijkt met sensaties van nu tot de meeste intense gedichten kunnen worden. Dit worden ze hier bij den dichter-koning Paul Fort, dien ik, verre van hem, zooals een duitscher het doet[1)], zijnen ‘ruchlosen Optimismus’ te verwijten, wel zou willen danken voor zijn vroolijkheid, aan welke waarlijk geen diepte, voor zijn kracht, aan welke geen tederheid als tegenwicht kunnen worden ontzegd. Want ook die vroolijkheid, zij is geen onnoozelheid, die kracht is geen grofheid - eer het verste tegendeel daarvan - maar beiden zijn een overwinning op al wat duister en zwak is, de overwinning door iemand behaald, die van eigen genot - en van al het lijden, dat in ons menschen-leven daarmede onvermijdbaar gepaard gaat, een offer en een gave maakt, die ons allen, minderbedeelden, ten goede zal kunnen komen.

Hoor hem zelven nog eens even spreken, in deze juichende en tegelijk weenende strophen, waarin hij bij zich zelven tot bezinning komt over de kracht van zijne herinneringen:

‘Comment est l'âme? - Pour une bruine, qui la fait rêver d'autrefois, voici qu'elle chante à toute voix comme un çoucou sur la colline.

Pour une bruine, pour un zéphir, voici qu' à travers ses souvenirs, elle court comme court l'hermine à travers une pile de bois.

Comment est l'âme, qui, déjà, oublie qu'elle est triste à mourir - pour une bruine, pour an zéphir, et le tonnerre au fond des bois?’

HILVERSUM, 20 October 1912.

1) Felix Vogt in ‘das Literarische Echo’ van 1 Oct.

Gedichten van Joannes Reddingius.

Hoe blinken de goudgele toppen
der heuvlen, heel ver in de hei,
heel even maar vielen er droppen,
de wind woei de regen voorbij.

Nu leef ik hoog-helder en luister
naar 't juichend òp-klinkend gezang -
goud glinstert de zon en gefluister
strijkt vleiend langs mijn wang.

[Hooge stammen staan in rij]

Hooge stammen staan in rij,
veel hooge, gladde stammen,
langs den bodem is geglij
van matte zonnevlammen.

Goud het loover, goud-rood-bruin,
goud tot in de verte,
door het bosch, een droomen-tuin,
dwalen ranke herten.

[Door stille lucht]

Door stille lucht
suist wiekgerucht.
't Zijn duiven boven mij -
Zij varen stout
naar 't beukenwoud,
hoog over veld en hei.

Het wiekgezwiep
heel zacht mij riep,
de lucht was vol gegons,
vol hoog gezang,
ik volgde lang
die duiven boven ons.

De lucht is stil,
ik leef en wil
heentijgen ver als zij,
mijn vleugelslag
klink' door den dag,
mijn makker is nabij.

[Op velden en wegen valt nu de regen]

Op velden en wegen valt nu de regen
staag in den nacht.
'k Hoor droppen òpspringen en luister naar 't zingen,
helder en zacht,
in windstillen nacht.

Zij komen gevaren langs takken en blâren
altijd maar door.
Zij fluistren en spreken, tikken en leken,
feestend in koor,
ja, altijd maar door.

O, mocht ik opvangen den zin van hun zangen,
van 't regengestroom.
Heel stil wil ik wachten en luistren naar 't zachte
gezang in mijn droom
van 't regengestroom.

[Hoe wapperdanst in de oude schouw]

Hoe wapperdanst in de oude schouw
het gretig, fel-getongde vier,
dat vechtend ons verdrijft de kou,
wat al gezwaai, gezwier.

Hoe loeit en jaagt en zucht en blaast
daar buiten wild de najaarswind,
die machtig gaat in groote haast,
ik huiver als een kind.

't Is schoon te luistren naar 't geloei
van wind, die woedt den avond lang,
't is schoon te zien het vlamgestoei,
de dans wordt zang.

't Is schoon te vechten als die vlam,
die àl verslaat, dat weerstand biedt;
wat ooit mij kwam, wat ooit mij nam,
verwint het lied.

[Blad daalt na blad]

Blad daalt na blad
op 't herfstig pad, -
de windbewogen blâren,
zij komen traag,
gestaag, omlaag
gevaren.

Een melodie,
week-zacht, en die
door teederheid doet weenen,
zweeft voort door 't woud,
in praal van goud,
ver henen.

Een hoog geruisch,
heimlijk gesuis,
van eenzaam zijn en zwerven,
om mij, in mij -
dit is 't getij
van sterven.

[De kamer met het rood geglans]

De kamer met het rood geglans
van gloeiend houtgeflonker,
die doet mij vredig droomen thans,
in 't donker.

Nu is mijn leven weder licht
bij 't schemeravond-duistren,
nu wilde ik wel een klein gedicht
gaan fluistren.

't Is spelen wat mijn hart begeert
op wisselende wijzen,
te dalen diep en onverveerd
te rijzen.

't Is spelen, durven in het spel
van dartel-blij bewegen,
nu diep en zwaar, dan hoog en hel
gestegen.

't Is spelen naar den vasten dans
van leven en van luister -
een droomer droomt bij 't rood geglans
in 't duister.

[Droppen, droppen]

Droppen, droppen
kloppen,
dansmuziek ik hoor,
tooverij het boomgeruisch,
tooverij het koor.

Even, even
beven
druppen op mijn hand,
klettrend valt de regenbui
neer op bosch en land.

Droomen, droomen
komen,
nu ik zingend ga,
onder hooge boomen loop,
durvend even sta.

Vallend, vallend
schallend
juicht de regen voort;
duizend stemmen zingen mij
hoog in koor hun woord.

[De blaren vallen, blad na blad]

De blaren vallen, blad na blad,
die allen sterven moeten,
zij dwarlen langs het herfstig pad
in huiverende stoeten.

Zij zwieren rond, omhoog, omlaag,
zij rusten en zij vluchten,
wild voortgedreven door een vlaag,
de laan is vol geruchten.

De blaren goud, de blaren geel,
de herfstwind doet ze vallen,
zij zinken na wat wild gespeel,
zij zinken, zinken, allen.

[Waaien, waaien van windekens]

Waaien, waaien van windekens
zachtekens over mij heen -
gegroet, gegroet mijn vrindekens,
ik ben niet meer alleen.

Ik loop u wakker tegen,
gij loopt mij wakker aan -
gij waait mij allerwegen,
licht dansend is uw gaan.

Waaien, waaien van windekens,
over de heide, zoo groot,
gegroet, gegroet mijn vrindekens,
ik ben uw speelgenoot.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

L. Leopold, *Nederlandsche Schrijvers en Schrijfsters,* Zesde druk. Groningen, J.B. Wolters, 1912.

Het dikke boek van den heer L. Leopold: 'Nederlandsche Schrijvers en Schrijfsters' heeft onlangs zijn zesden druk beleefd, en dit heuchelijk verschijnsel is wel de moeite waard, dat men er een oogenblik zijn gedachten over laat gaan.

Men vindt hier honderd negen en dertig auteurs vertegenwoordigd, en onder die allen, van Anna Byns tot Herman Teirlinck, zijn er inderdaad slechts weinige, die beter weggelaten konden zijn. Om er maar dadelijk voor uit te komen, ik geloof niet dat de goede Helmers, de uitsluitend door het vaderlandsche onderwerp van zijn langademigste werk bekend-gebleven rijmer, op zijn plaats is in een boekdeel van wel honderd jaren later, dat het uitnemendste der Hollandsche poëzie van alle eeuwen bevat.

Daar ik in mijn lectuur van Helmers' werken nooit iets van het psychisch-treffende, dat men poëzie noemt, had kunnen ontdekken, sloeg ik met begrijpelijke belangstelling de door Leopold gekozene verzen van den befaamden Nederlander op. Ik was de aangeblazen verstandelijkheid, de drukke redenaarsgebaren van De Hollandsche Natie nog geenszins vergeten, en las dus werktuigelijk verder, zonder mij al te zeer te verbazen, totdat ik plotsling op de volgende regels stiet:

Hij zwijgt: - verpletterd stort ik op een bouwval neder!
'k Herkom! - ja, alles daalt, verheft zich en daalt weder.

Het spijt mij, dat ik het zeggen moet, want den heer Leopold schat ik als praktisch schoolman hoog, - maar ik betwijfel zeer,

of het paedagogisch mag heeten, onzen aankomenden onderwijzers deze en dergelijke regels voor te leggen, als staaltjes van onze vroegere Hollandsche poëzie op haar best.

Niemand zal ontkennen, dat Helmers een lievenswaardig en hoogst respectabel mensch was, maar zijn aesthetische ontwikkeling en zijn dichterlijke gave waren van een soort, die het voor het tegenwoordige geslacht moeielijk maakt, om zijn werken te lezen, zonder dat telkens een geeuw van verveling of een gemoedelijke spotlach te zien komt op ons aandachtig gelaat.

Ik geloof, dat ik meer dan iemand anders hier te lande, getoond heb onze achttiende-eeuwsche dichters te waardeeren, en ik zal in de toekomst voortgaan, dat te doen. Maar juist dit geeft mij, dunkt mij, het recht, om met stelligheid te verklaren, zooals ik het ook bevonden heb, dat Helmers beter burger dan dichter geweest is, en dat dus, om de herinnering aan hem levend te houden, een standbeeld met een paar posthume ridderorden behangen, beter dienstig dan een plaats in deze bloemlezing zou zijn.

Alleen de aard zijner dichtstof heeft zijn gedachtenis doen bewaard blijven en had hij dus, in dezelfde innerlijk-koude, maar uiterlijk-opgewonden-galmende en soms smakelooze verzen b.v. een opstand der Polen tegen Rusland bezongen, ik geloof dat alles van hem, tot zelfs zijn naam, thans evenzeer bij ons in 't vergeetboek zou geraakt zijn, als al die andere minder-beteekenende schrijvers van vroeger, wier werken in het Woordenboek van Frederiks en Van den Brande vermeld staan als de opschriften op grafplaten, die, na de ruiming van een kerkhof, naast elkander in een museum zijn gezet, zonder dat iemand er zich verder om bekommert behalve een of ander overal-snufflend genealoog.

Wie, zooals schrijver dezes, de acht deelen van Helmers' werken verscheidene malen doorloopen heeft, tevergeefs met zijn fijnste aanvoelingsvermogen speurend, of er iets anders in viel te ontdekken, als iambenloop-op-stelten en deftig-doende geestdriftigheid in een zaal vol zwarte pandjesjassen, staat met recht verbaasd dat deze 't werklijk best-meenende, maar oppervlakkige, koelluide rijmer nog een plaatsje kan vinden in een moderne bloemlezing, terwijl een tamelijk aantal dichters van veel grooter waarde en leesbaarheid - ik noem slechts Rotgans, Smits, De Lannoy en v. Merken - stilzwijgend worden overgeslagen,

als hadden ze nooit bestaan. Voortreflijke gedichten als Boerekermis en Het Gastmaal b.v. die, met hun werklijkheidszin en hun menschlijkheid, zoo geschikt zouden geweest zijn, om bij het aankomende geslacht wat belangstelling te wekken voor onze 18-eeuwsche letterkunde - de heer Leopold vindt het zelfs niet de moeite waard, hun bestaan te vermelden, - terwijl een weiniggenietbaar rijmwerk, als de Hollandsche Natie, dat door zijn eentonige conventionaliteit eer neerdrukkend dan aanmoedigend op de vaderlandsliefde der thans levenden kan werken, den 20-eeuwschen lezer wordt voorgehouden als een schoon gedicht. En het gevolg zal natuurlijk wezen, dat vele jongelieden de dichtkunst niet als iets psychisch', maar als iets uiterlijks en lawaaiigs zullen gaan opvatten, en zich dus onwillig van haar zullen afwenden, met, even, de stille gedachte: Multatuli, die verzen en kletspraat tot synoniemen de-kreteerde, zal wel geen ongelijk hebben gehad.

Hetzelfde wat van Helmers geldt, nl. dat zijn verswerk geenerlei verband hield met het mysterieuse diep van 's menschen Onbewustheid, doch slechts meer of minder welsprekend verstandswerk was, kan ook geacht worden van toepassing te zijn op de dichtpogingen van Schaepman en Bernard ter Haar. Want ook deze twee, in vroeger tijd, beroemde poëten missen het wezenlijk-dichterlijke, dat is, uit 's menschen onbewustheid geborene, hetgeen reeds dadelijk blijkt uit hun louter rhetorisch-verstandelijken stijl, die zwaar-beladen voorthobbelt onder uiterlijke sieradiën, zoodat den modernen lezer, die hun boeken toevallig openslaat, weinig anders overschiet, als met een glimlach en een leuk schouderophalen, den bundel van zich af te schuiven, waar op bladzij na bladzij dat opzichtige fraaidoen praalt.

Ter Haar en Schaepman trachtten beiden naar 't ‘verhevene’, 't hoog-aan-gehouden lyrisch-epische, maar daar hun verdienstlijke, doch tamelijk middelslag-menschlijke persoonlijkheden er in 't geheel niet op aangelegd waren, om het zingende genie te spelen - den ontvankelijkren en vlotteren en fijner-hoorenden ten Kate lukte het aannemen en bewaren van zoo'n houding veel beter - werden zij treffende voorbeelden van den kwaden invloed, dien Bilderdijk's rijmende redenaarskunst op de halftalenten onder zijn navolgers heeft gehad. Hadde Ter Haar zich daaraan willen

onttrekken en eenvoudiger blijven - zijn Huibert en Klaartje, dat de heer Leopold jammer-genoeg over 't hoofd gezien heeft, bewijst, dat hij dit gekund had - dan waren wij van de rederijkersachtige gezwollenheid der St. Paulusrots verschoond gebleven en de generatie van '40 had een beminnelijk en eenvoudig dichter méér gehad. Schaepman daarentegen, wiens werk niets anders schijnt als het goedgeschoolde produkt van het onderwijs in de rhetorica aan de Seminaria zijner dagen, - iets wezenlijk-poëtisch', tenminste, iets psychisch-gevoelds en van uit de intimiteit van 's menschen binnenste Zijn gezongens valt er nergens in te ontdekken - Schaepman heeft zijn plaats onder de op hun manier bekwame regeeringspersonen van zijn tijdvak maar in de poëzie hoort hij, met zijn kil-drukke rijmexercitie's, volstrekt niet thuis. En temeer doet zijn verschijning als dichter hier zonderling aan, waar de tienmaal echtere Alberdingh Thijm en Hofdijk alleen met een paar bladzijden proza voor den dag komen, terwijl toch o.a. ‘Het Voorgeborchte’ van den eerste, ‘Helene’ van den laatste, vergeleken bij het hier gebloemleesde, zot-bombastische Aya Sofia, als fraaie Gothische kapellen naast een bont-beschilderde kermistent doen. Het is zeer te hopen, dat de heer Leopold, bij een volgenden druk, dien wij hem van harte toewenschen, dezen vriendlijk bedoelden maar ernstigen wenk ter harte moge nemen, en de meer op een feestlijken toast dan op wezenlijke poëtische verrukking lijkende ontboezeming van den braven dichter:

> Dichter zijn, 't is de aard beheerschen
> Met onbreekbaren vorstenstaf,

vervange door een waarachtig gedicht van een der zooeven genoemde, meer wezenlijke poëten, die, waarschijnlijk door het middeleeuwsche hunner stoffen, nooit populair zijn kunnen worden, maar in waarheid twee van de knapste en oorspronkelijkste, en dus ook thans nog belangwekkendste dichters van '40 zijn. De heer Leopold kent dan ook blijkbaar hun verzen - omdat er geen moderne editie's van bestaan - slechts bij name. Indien hij er echter toe besluiten kan, een kijkje te nemen in Hofdijk's, De Jonker van Brederode en Thym's, De Klok van Delft - dan zal hij ongetwijfeld tot de overtuiging komen, dat een keuze uit die fraaie gedichten, in een volgenden druk van

zijn werk, de plaats moet innemen, die nu aan het iedren kenner der dichtkunst pijn-doende Aya Sofia zoo onbedacht is gegund.

* * *

Ik zal nog even doorgaan met de verbeteringen aan te wijzen, die in deze bloemlezing aangebracht dienen te worden, wil zij ten volle worden wat zij bedoelt te zijn:

Hier bv. volgt een lijst van schrijvers die in een bloemlezing van moderne Hollandsche letterkunde niet mogen worden gemist: Teneerste de overledenen: F.L. Hemkes, Henri Hartog en F. Roosdorp. Dan onder de levenden: A.S.C. Wallis, Mr. François Erens, J. Hora Adema, J.H. Leopold, J. Reddingius, A. Moresco, Frans Mijnssen, Jeanne Reyneke van Stuwe, J.B. Schepers, Arthur van Schendel, Mevr. Simons - Mees, Aeg. W. Timmerman Willem Schürmann, Dr. H.J. Boeken, G.C. van 't Hoog, Jules Schürmann, M.H. van Campen, Henri Dekking, P.H. van Moerkerken, H. Thiry en Timmermans, Mevr. v. Gogh - Kaulbach, H.H.J. Maas, I.L. Walch, Jan Feith, J. Greshof, Josef Cohen, P.N. van Eyck, Giza Ritschl, Frans Verschoren, Speenhoff, Steynen, P. v.d. Meer, Maurits Sabbe, Eline Mare, G. Vermeersch, B. Canter, L. v.d. Waals.

Ziedaar in toevallige volgorde veertig schrijvers, van wie sommige zoowel door naam als talent zeker tienmaal meer verdiend hadden, in deze bloemlezing te verschijnen dan enkle, die ik tot mijn verwondering wèl opgenomen zag. Ik zal hier geen namen noemen: dat geeft maar haken en oogen, en spreek dus alleen de hoop uit, dat de heer Leopold in een volgenden druk van zijn nuttig werk in de gelegenheid of in de stemming zal wezen, om het meerendeel der zoo even genoemde auteurs de aandacht te schenken, die hun verschuldigd is. Er zijn er nog wel meer, maar die schieten mij op 't oogenblik niet in. Wordt het boek, dat nu reeds 700 bladzijden telt, op die manier te groot, dan zou het b.v. in 2 deelen, elk van 500 pagina's, kunnen verschijnen, waardoor er plaats-ruimte zou komen, zoowel om der 18^{e} eeuw te geven wat haar toekomt, als om onze tegenwoordige letterkunde te laten zien, zooals zij werkelijk is.

Onder de niet opgenomen modernen zijn er waarschijnlijk enklen, wier uitgevers geweigerd hebben - de heer Leopold verzekert echter in zijn voorrede, dat het aantal dier weerbarstige

handelslieden niet groot was - en ik vertrouw dus dat de achtenswaardige bloemlezer, door mijn wenk, er toe gebracht zal worden, om, in verdere drukken, zijn werk inderdaad te maken tot een goed overzicht onzer nieuwere literatuur.

* * *

Een der aantreklijkheden van dit boekwerk is, dat de heer Leopold sommigen zijner auteurs de gelegenheid schijnt geschonken te hebben, om zich uit te spreken over zichzelf en hun tijd. Dat geeft soms iets pikants. De schrijver Eigenhuis b.v. verklaart:

'Ik ben weinig onder den invloed der Nieuwe-Gids-beweging geweest: heb later met opzet geen nieuwe werken gelezen, om mijn oorspronklijkheid niet in 't gedrang te helpen.

Door geen "ismen" beïnvloed, niet geloovend, dat de kunst zich den weg laat voorzeggen, ben ik geisoleerd in de letterkundige bent.'

Dit lijkt heel flink en mannelijk gesproken, maar als men een beetje dieper doordringt in wat hier eigenlijk te lezen staat, blijkt het inderdaad niet veel zaaks te wezen.

De heer Eigenhuis verklaart, zeer bang voor 'invloeden' te zijn. Maar mag ik, daartegenover, de opmerking maken, dat alle goede, ja groote schrijvers van alle tijden 'invloeden' ondergaan hebben? Wie wezenlijk iets eigens in zich heeft, wie inderdaad iemand *is*, hij kan wel tegen zoo'n kleinigheid, en zoo hebben alle echte auteurs dan ook onbewust gevoeld, dat het niet wijs kan zijn, zich aan alles te onttrekken; zij voelden onbewust, dat het juist een bewijs van eigen zwakheid zijn zou, indien zij, zich geheel tot zichzelf bepalend, opzettelijk van zich afweerden wat op hen invloeien kon. Waarachtige schrijvers werpen zich, juist omdat zij zeker zijn van zichzelf, met vast vertrouwen in den schoonen stroom der bewegingen. Zij lezen alles en luisteren naar alles, omdat er uit alles wat te leeren valt voor een verstandig mensch. Want zij begrijpen, herhaal ik, dat het niets dan een bewijs van eigen zwakheid zijn zou, indien zij, zich geheel tot zichzelf bepalend, van zich afhielden alles wat, - al was het alleen maar door het kontrast met hun eigen gedachten, waardoor zij zich genoodzaakt voelen, deze beter door te denken -, tot hun eigen voordeel op hen inwerken kan. Zij willen alles begrijpen en waardeeren,

en juist daardoor, door die onbevreesdheid van houding tegenover het hen omringende, het tegelijk met hen levende en werkende, zijn zij geworden wat zij zijn en altijd zullen blijven, en dit zonder dat er een haar van hun oorspronkelijkheid is gekrenkt. Ik heb hier slechts te herinneren aan Goethe en Shelley, aan de Goncourt en Browning, of om ook eens Hollanders te noemen, aan Vondel en Potgieter, auteurs, wier oorsponkelijkheid niemand zal ontkennen, om den heer Eigenhuis de overtuiging te schenken, dat hij zich in zijn vrees voor zijn tijdgenooten, zoowel als in die voor de vroeger levenden, schromelijk vergist. Verbeeldt hij zich soms, van zichzelf, dat hij een week-kleien beeldje is, waaraan door iedren vingerdruk een andere vorm kan worden gegeven, of voelt hij zich zoo zwak, dat hij bang is zijn eigen Ik te verliezen, zoodra hij eens flink om zich heenkijkt, en belangstellend kennis neemt van wat anderen doen? En buitendien - hij vergeve mij, maar is hij wel zoo geheel zeker, van oorspronkelijk te zullen blijven, al hoort hij naar niemand en leest hij niets? Want als men Eigenhuis' werken leest, merkt men dat hij oorspronkelijk is, overal waar hij het uiterlijk leven weergeeft: doet hij dit, dan is hij geheel zichzelf, en dus genietbaar, maar zoodra hij zijn figuren van uit hun gevoelsstaten doet spreken, gaan zij zich dikwijls uitdrukken op een deftigjes-sentimenteele wijze, zooals geen natuurlijk mensch kan voelen noch praten, maar die onze schrijver heeft afgezien van eenige tweederangsauteurs van het vorige geslacht.

Ik zeg dit geenszins om Eigenhuis onaangenaam te wezen, maar alleen om hem te waarschuwen, dat hij blijkbaar op een verkeerd spoor van gedachten is geraakt. Want de eenige, waarachtige manier voor een auteur, om zijn eigen karakter te bewaren, is niet zich de lectuur van anderen te ontzeggen, maar wel, hen druk te lezen, om te zien, waarin men zelf van hen verschilt. Want daardoor krijgt men den wil, en met den wil het vermogen, om datgene van zichzelf wat geen ander heeft, te ontwikkelen, terwijl men bij een tegenovergestelde handelwijs, zooals die welke de heer Eigenhuis aanbeveelt, veel grooter kans loopt, na te gaan volgen en wel datgene wat in ons is blijven hangen uit onze vroegere lectuur, omdat men dit, door zijn eigengerechtigheid, allicht gaat houden voor iets van zichzelf, waar men aan niemand dank voor schuldig is. Ik stel er prijs op, den heer Eigenhuis,

voor zijn eigen welzijn, iets beter over hemzelf en zijn novellistische pogingen in te lichten, dan hij blijkbaar op het oogenblik is.

En daarom herhaal ik hier, zonder de minste bedoeling, om hem te hinderen, maar alleen omdat dit zoo is: zeer vaak waar Eigenhuis personen laat optreden, doen deze dit als zulke engboekerige, conventioneel-gevoelige harten, als misschien op Vesta of een der andere kleinsteedsche planetoïden worden aangetroffen, maar die onze ruimere en natuurlijker aarde gelukkig niet onder haar bewoners telt. En dat komt - ik zeg het nogmaals, omdat het hem goed kan doen, het te weten - omdat hij, misschien onbewust, tot de keel volzit van een soort novellistiek, dat in de vorige generatie opgeld doen kon, en toen ‘natuurlijk’ heette, maar waarvan men thans, gelukkig, reeds sinds lang het gekunstelde en onwezenlijke heeft ingezien.

Eigenhuis' werk is ten deele goed-modern, maar ten andren deele slecht-ouderwetsch, en deze hem-schadende tweeslachtigheid had de schrijver kunnen voorkomen, indien hij precies andersom gedaan had, als hij doet, en zich dus open had willen stellen, zoowel voor het den geest verruimende en onderrichtende literaire gedachteleven van deze dagen als voor de zoo rijkverscheidene kunst waar zijn land tegenwoordig roem op dragen mag.

Wij wenschen den heer Eigenhuis, wiens letterkundige verdiensten, voor zoover zij gaan, ik gaarne blijf waardeeren, voor de toekomst een wat ruimere opvatting van de plichten eens schrijvers zoowel als een juister inzicht toe in den aard van zijn tijd. Want dat zal slechts ten goede kunnen komen zoowel aan zijn eigen geestlijke ontwikkeling als aan die der leerlingen wier leidsman hij mag zijn.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Het Onder-Bewustzijn door J.P.F.A. Noorduyn *Arts* voor Zenuw- en Zielsziekten te Alkmaar.
Baarn, Hollandia-Drukkerij (No. 1 van Serie II: Uit Zenuw- en Zieleleven, 1912).

Toen ik in de Kroniek van Juli zeide: ‘Ons oordeel over die prediking (van Paulsens Leer) zullen wij geven, nadat wij in een volgende Kroniek eerst over het tweede w e r e l d p r o b l e e m hebben gehandeld’, heb ik met dat woord o o r d e e l niet willen te kennen geven, dat ik mij stel boven Paulsen. Neen, ik sta tegenover hem als een opmerkzaam hoorder, en als een zoodanige zal ik nu hier mijn b e z w a a r uitspreken, en dat is tegelijk mijn oordeel. Is, zoo sprak Paulsen, in het menschenleven het bewuste voorstellen in denken niet het geheel, is er o n d e r d e o p p e r v l a k t e een o n d e r b e w u s t zieleleven, dan verhindert ons niets te denken dat er ook zieleleven is, waarin het in 't geheel niet komt tot een bewustzijn in den trant van het menschelijk zelfbewustzijn.’ Met die beschouwing ‘zou, zegt Paulsen, tegenover de materialistische en de dualistische een *idealistische ontologie* in 't leven geroepen zijn. Zij berust wezenlijk op de parallelistische theorie der verhouding van het physische tot het psychische en op de zielkunde, die van den w i l uitgaat (126)’. Vroeger (74) had hij gezegd: ‘Ik herinner nogmaals dat ik deze (de parallelistische) theorie aanneem met een voorbehoud, aan de kennisleer ontleend; het voorbehoud namelijk, dat aan de beide zijden, de physische en de psychische, niet in gelijken zin werkelijkheid toekomt. Later zal ik trachten aan te toonen dat alleen het psychische werkelijkheid in absoluten, het physische als louter verschijning in relatieven zin bezit’.

Die *idealistische* ontologie van Paulsen, dit is mijn bezwaar, hinkt op twee gedachten: p a r a l l e l i s m e, 'vroeger door Spinoza, Leibniz, Kant en Schopenhauer op verschillende wijzen gepredikt, in onzen tijd door Fechner, Wundt en anderen ontwikkeld (74 en 75)', en het v o o r b e h o u d van Paulsen, die ons uitnoodigt om niet alleen te denken aan ons 'onderbewust zieleleven', maar nog dieper af te dalen met ons denken om te komen tot een 'zieleleven, waarin het in 't geheel niet komt tot een bewustzijn in den trant van het menschelijk zelfbewustzijn'. Volgens mijne meening ontkomt Paulsen niet aan het dualisme, maar wat hij zegt over 'het onderbewust zieleleven' is gegrond, en daarom is de mededeeling van mijn bezwaar tevens de overgang tot de bespreking van het belangrijk boekje, door Dr. Noorduyn ons aangeboden.

In den regel geven de Schrijvers van de werkjes over Z e n u w e n Z i e l e v e n eigen werk, maar het tweede nummer van de tweede Serie: 'L i e f d e e n P s y c h o s e' is vrij vertaald uit het Duitsch en door den vertaler 'met (lees: van) eene critische voorrede voorzien'. De vertaler vond de leer van den Duitscher al te bar. 'De poging van den schrijver toch, zegt hij, om het proces der liefde, in hare ontwikkeling, en in verband gebracht met de thans heerschende ethisch-maatschappelijke gewoonten niet alleen te vergelijken met, doch eigenlijk zelfs te beschouwen als een vorm van psychose en wel speciaal als een vorm van "paranoia" kon mij niet sympathiek zijn'. Daarom dient hij tegen die vreemde meening zijn protest in, al vertaalt hij ook het dwaze boekje, want zoo moet ik het noemen. Dr. Noorduyn staat anders tegenover hetgeen hij noemt: 'e e n e b r o c h u r e v a n D r. W a l d s t e i n: das unterbewusste Ich', en die brochure was voor hem 'de aanleiding zijner verhandeling (11)'. Hij geeft in ruim 27 bladzijden van het genoemde Duitsche boekje een overzicht, dat zich aangenaam laat lezen. De voorafgaande bladzijden (3-10) zijn van Dr. Noorduyn zelf, en met Dr. Waldstein stelt hij den Lezer in staat om op de hoogte te komen van 'Het Onder-Bewustzijn'. Hoewel ik nu reeds bij de bespreking van 'Het Pragmatisme van William James e.a.' in November van het vorige jaar moest handelen over het S u b l i m i n a l e zoo als de mannen van de 'Society for Psychical Research' zijn

gaan zeggen, en bij het verslag van het boekje, door Dr. Wijnaendts Francken geschreven '*Over het Bewustzijn*', 'den bewustzijnsdrempel' moest noemen, acht ik het toch niet overbodig het geschrift van Dr. Noorduyn ook in de Kroniek ter sprake te brengen. Ter inleiding van dit laatste en tevens, op één punt, ter aanvulling daarvan, deel ik vooraf nog het volgende mede.

Herbart is de man, die het eerst heeft gesproken van eene Schwelle, een drempel in het bewustzijn. Wel is genoemde wijsgeer (1776-1841) niet gelijk te stellen met Kant, al heeft hij ook even als deze vier en twintig jaren lang, van 1809-1833 - Kant was Hoogleeraar van 1770-1794 - te Koningsbergen de Wijsbegeerte onderwezen, maar zijnebeteekenis als Zielkundige is niet gering te schatten. Volgens hem is het bewustzijn de som van de betrekkingen, waarin de ziel staat tot andere wezens. De betrekkingen tot de voorwerpen echter en dus de daaraan beantwoordende voorstellingen zijn niet alle even sterk, de eene verdringt, spant, verduistert de andere, en wel in een verhouding van evenwicht, dat zich wiskundig laat berekenen. De onderdrukte voorstellingen verdwijnen evenwel niet geheel, maar zij wachten als het ware aan den drempel van het bewustzijn op het gunstig oogenblik, waarop zij gelegenheid bekomen, weder omhoog te stijgen, zij verbinden zich met verwante voorstellingen en zij dringen met vereenigde krachten te voorschijn. Die beweging der voorstellingen heeft Herbart op voortreffelijke wijze afgebeeld en zij kan, volgens hem, worden berekend naar de regels der Mechanica. De teruggedrongen en in het donker werkende voorstellingen, waarvan wij slechts ten halve een bewustzijn hebben, zijn de aandoeningen, *die Gefühle.* Zij openbaren zich, al naar mate het streven om te voorschijn te komen meer of minder gevolg heeft, als begeerten. De begeerte wordt een wil wanneer zij zich verbindt met de hoop op goed gevolg. - Op eigenaardige wijze is bij Herbart het romantische verbonden met het mathematische. Dien drempel nu van Herbart speelt in de nieuwere Zielkunde een rol van beteekenis, en aan de hand van Francken hebben wij er kennis mede gemaakt. Thans geven wij het woord aan een zielenarts, die theoretisch en practisch van het onderbewustzijn kennis heeft opgedaan.

Klaar en aanschouwelijk weet Dr. Noorduyn te handelen over zijn onderwerp. ‘Het bewustzijn, zoo vangt hij aan, sluit alle psychische werkzaamheid, van de elementairste zintuigs-waarnemingen tot de meest gecompliceerde begrippen, in zich. Wij spreken dan ook overal, waar psychische arbeid geschiedt van bewustzijn. Dit psychisch leven, is de verzameling van alle bewustzijnsinhouden zoodat wij even goed kunnen zeggen, dat alle op een zeker oogenblik duidelijke voorstellingen den bewustzijnsinhoud uitmaken, die dan alle ook onderling verbonden zijn, wel niet altijd met dezelfde intensiteit. Men kan ook naar de duidelijkheid der waarnemingen van g r a d e n van bewustzijn spreken wat het best blijkt, wanneer het na opgeheven te zijn geweest terugkeert. De voorstellingen die den inhoud van ons op een zeker oogenblik intact bewustzijn vormen en die zich dan aan elkaar opvolgende verbinden, zijn slechts e e n d e e l van onze psychische werkzaamheid. Vergelijken wij, zegt Loewenfeld, ons geestelijk leven met de handelingen op het tooneel, zoo zijn de bewuste gedachten gelijk aan hetgeen er op den voorgrond van het tooneel geschiedt. De werkzaamheid op het tooneel beperkt zich echter niet tot hetgeen wij op den voorgrond zien. Een behoorlijk speler heeft de medewerking noodig van achter de coulissen werkzame krachten, die ons elk afzonderlijk ontgaan. Evenzoo is de afwisselende inhoud van ons bewustzijn niet alleen afhankelijk van den daarin optredenden psychischen arbeid, doch van een reeks anderen (lees: andere), die zich daarbuiten afspelen. Men heeft vroeger dezen buiten het bewustzijn zich afspelenden arbeid o n b e w u s t of l a t e n t genoemd, ook wel *automatische* hersenfunctie. Ondertusschen leert de waarneming dat het bewustzijn niet voor alles, wat daar inkomt, evenveel interesse heeft, zoodat het sterkst bewuste in het midden van het bewustzijn ligt en al het bewuste naar de periferie van het bewustzijn afneemt. Naast de klaarste voorstellingen zijn in het bewustzijn weer andere, die aan duidelijkheid minder sterk zijn, waardoor dus een strenge scheiding tusschen bewust en onbewust moeielijk is (3 en 4)’.

Van o n d e r b e w u s t z i j n spreekt Dr. Noorduyn hier niet; dat zal hij straks doen. Alvorens hem echter daartoe het woord te geven, wil ik naar aanleiding van de vergelijking van het z i e l e l e v e n met het tooneel voor eenige oogenblikken het woord

geven aan drie dichters, aan Goethe, aan Beets en aan Augustinus, den dichter in ongebonden stijl. Het begrip *onderbewustzijn* was voor hun bewustzijn nog niet aanwezig, maar wat de *drempel* van Herbart beteekent en verklaart, wat *het Subliminale* aanduidt, beduidt, dat was hun niet vreemd. In de ‘Z u e i g n u n g ’ van zijn Faust I spreekt de wijsgeerige en in bijzonderen zin de zielkundige dichter de volgende woorden.

Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten,
Die früh sich einst dem trüben Blick gezeigt.
Versuch' ich wohl, euch diesmal festzuhalten?
Fühl' ich mein Herz noch jenem Wahn geneigt?
Ihr drängt euch zu! nun gut, so mögt ihr walten,
Wie ihr aus Dunst und Nebel um mich steigt;
Mein Busen fühlt sich jugendlich erschüttert
Vom Zauberhauch, der euren Zug umwittert.

Ihr bringt mit euch die Bilder froher Tage,
Und manche liebe Schatten s t e i g e n a u f;
Gleich einer alten, halbverklungnen Sage
Kommt erste Lieb' und Freundschaft mit h e r a u f;
Der Schmerz wird neu, es wiederholt die Klage
Des Lebens labyrinthisch irren Lauf,
Und nennt die Guten, die, um schöne Stunden
Vom Glück getäuscht, v o r mir h i n w e g geschwunden.

‘Er is, zegt de Apostel, verscheidenheid van gaven’, en dat komt in hooge mate uit op het gebied der Dichtkunst. Toch kan er aanleiding zijn om twee dichters die in rang en rijkdom ver van elkander staan, voor een oogenblik tegelijk te noemen. Dat doe ik hier, nu ik naast een woord van den Duitschen dichtervorst onzen Beets ga noemen. Hij zong eenmaal: ‘Hoe voele ik mij o m r i n g d , o m k r i n g d , Door beelden, geesten, schimmen, Me omzwevende in een halven nacht, Waaruit een dag wil klimmen’. Na hem noem ik Augustinus: ik ga vijftien eeuwen terug en hoor hem het volgende zeggen: ‘Ik zal dan ook die kracht der natuur’ - om ‘door het lichaam te gevoelen’, zoo als ‘het paard en de muilezel’ - voorbijgaan, bij trappen opklimmende tot Hem, die mij heeft gemaakt en ik kom aan de velden

en de ruime paleizen van het geheugen, waar de schatkamers zijn met tallooze beelden van allerlei waargenomen dingen binnengevoerd. Daar is v e r b o r g e n wat wij ook denken, of door vermeerdering, of door vermindering, of door eenige wijziging van hetgeen de zin heeft aangeraakt, en indien er iets anders is toevertrouwd en n e d e r g e l e g d, hetwelk de vergetelheid nog niet heeft verzwolgen en b e g r a v e n. Wanneer ik daar ben, eisch ik dat te voorschijn worde gebracht al wat ik wil, en sommige dingen komen terstond te voorschijn en naar sommige wordt langer gezocht en zij worden als het ware uit sommige meer v e r b o r g e n e bewaarplaatsen opgedolven, sommige komen bij hoopen voor den dag, en, terwijl iets anders wordt verlangd en gezocht, springen zij te voorschijn, als wilden zij zeggen: 'Zijn wij het soms?' en ik verjaag ze met de hand mijns harten van voor het aangezicht mijner herinnering, totdat zich o n t w o l k t wat ik wil en voor het oog te voorschijn komt uit het v e r b o r g e n e (Bek. X. 8)'.

De welwillende Lezer der K r o n i e k moge het mij hier ten goede houden, dat ik een aanhaling doe, die ik in Februari in een anderen samenhang noodig had. Hij heeft gewis ook mijne aanwijzing van bijzonderheden niet noodig om in te zien, dat de drie genoemde mannen handelden over wat thans met een nieuwen naam *onderbewustzijn* heet.

'Wanneer, aldus gaat Dr. Noorduyn voort, iemands bewustzijn door een of andere voorstellingsrij sterk in beslag genomen wordt, gebeurt het herhaaldelijk, dat b.v. op gedane vragen geantwoord wordt, zonder dat daarvan eenige herinnering overblijft. Hier moet toch nog wel een klein bewustzijnsmoment voor die vraag hebben bestaan. Zoo kunnen wij eveneens van een droom een bewuste herinnering hebben, terwijl de inhoud zelf voor ons verloren is. Dessoir is degene geweest, die voor o n b e w u s t de(n) naam o n d e r b e w u s t gegeven heeft, zoodat daarna van bovenen onderbewustzijn gesproken wordt. Aan het bovenbewustzijn behooren alle psychische werkzaamheden, die wij ons volledig bewust zijn, die tot onze geestelijke p e r s o o n l i j k h e i d behooren. Aan het onderbewustzijn behooren daarentegen alle psychische werkzaamheden, waaraan een volledig bewustzijn ontbreekt, die

o m en n a a s t het bovenbewustzijn optreden en die, aan welke wij een subjectieve bewustzijnszijde toekennen, n i e t op grond van innerlijke ervaringen, doch op grond van anologiegevolgtrekkingen. Deze beide zijden van het bewustzijn beïnvloeden elkaar op allerlei wijze. Voorstellingen die uit het bovenbewustzijn verdwijnen, vallen in het onderbewustzijn, waar zij op associatieve wijze voortwerken en dan weer als resultaat b o v e n k o m e n .... De associatieve werkzaamheid in de beide bewustzijnssferen is gelijk; toch is de onderbewuste psychische arbeid weer verschillend van de bovenbewuste. De onderbewuste wordt niet als de bovenbewuste door momentane indrukken en recente herinneringen beïnvloed; zij beweegt zich ook niet in nieuwe en moeilijk te associeeren banen, doch in veel gebruikte en daardoor geen bijzondere remmingen biedende gedachtenpaden. Zij verloopt meer automatisch en reflektorisch en is dan ook in staat juister en duidelijker datgene in het bewustzijn te brengen, wat met de levenservaring, de denkgewoonten en het karakter van het individu overeen komt, dan de bovenbewuste arbeid. Zij heeft ook voor haren arbeid een e i g e n onderbewust geheugen. Het bestaan van dit bijzondere geheugen is meermalen bij hysterie aangetoond. Toch kan men de beide bewustzijnssferen niet gescheiden denken, omdat zij steeds op elkaar inwerken, zoodat het resultaat bovenbewust meestal evengoed ten deele aan de werking van het onderbewustzijn toekomt. Nu gaat van de eenmaal opgenomen indrukken niets verloren, doch die, welke wij vergeten zijn, zijn eenvoudig uit het b e w u s t e leven verdrongen (4 en 5)'.

'De bestanddeelen van ons i k ondergaan, wat begrijpelijk is, voortdurend modificaties en aanvullingen. Onze levenservaringen vermeerderen met den dag en daarmee veranderen ook ten deele onze levensbeschouwingen en neigingen meer of minder. Het i k van den jongeling is dan ook geheel anders dan dat van den rijperen man. Tegenover de telkens zich momenteel in het bewustzijn afspiegelende verandering is het i k een constante grootheid, doch evenmin geheel onveranderlijk. Wordt ons i k in ons bewijstzijn betrokken, dan spreken wij van z e l f b e w u s t z i j n . Onze zelfbewuste persoonlijkheid vormt echter slechts een gering deel onzer geheele persoonlijkheid, die voor het grootste deel

aan ons bewustzijn verborgen blijft en die afhankelijk is deels van onze stoffelijke samenstelling en deels van de achtergebleven sporen van het doorleefd verleden. Het zelfbewustzijn dat een product is van langdurige ontwikkeling, komt tot stand, doordat het bewustzijn zich gaat richten op zich zelf. Ribot zegt, dat het besef onzer individualiteit te zoeken is in ons organisch geheugen; want eerst na een reeks ervaringen leert het kind zijn i k van een niet i k onderscheiden en die onderscheiding vereischt de voorstelling van het eigen lichaam tegenover de omgeving, welke verkregen wordt door de coördinatie van aan eigen lichaam waargenomen veranderingen met gelijktijdige inwendige organische gewaarwordingen (8 en 9)'... Wernicke verdeelt ons bewustzijn in drie deelen, n.l. in dat der persoonlijkheid, in dat der buitenwereld en in dat van ons lichaam. Het tweede deel is het resultaat van onze zintuigswaarnemingen, het derde dat onzer orgaanwaarnemingen, terwijl het eerste het resultaat is onzer geestelijke ontwikkeling... Deze drie onderdeelen zijn niet alleen innig met elkaar verbonden, doch evengoed van elkaar afhankelijk; dat der persoonlijkheid domineert over de andere deelen. Nu kan *elk onderdeel* verloren gaan, wat bij geestesafwijkingen optreedt, of *elk alleen* of *alle* te zamen; zoo kan dat der persoonlijkheid wegvallen voor een zeker tijdsverloop zoodat een oude vrouw meent jong meisje te zijn en zich daar naar gedraagt; evengoed kan de geheele persoonlijkheid blijvend wegvallen en hoort men dan den lijder van zichzelf als van een vreemde spreken in de(n) derde(n) persoon. Aan het bewustzijn der persoonlijkheid moet voor zijn tot stand komen reeds een zekere hoeveelheid psychische arbeid zijn voorafgegaan, een som van herinneringen, die niet snel, maar geleidelijk verkregen wordt, een deel, dat veel meer voor uitbreiding vatbaar is dan de beide andere deelen (9 en 10)'. Een overzicht van hetgeen in de ziel woont en werkt geeft hier Dr. Noorduyn ter oriënteering van zijne lezers, en hij besluit dat met de volgende alinea.

'Wanneer het geheele bewustzijn is opgeheven ontstaat de ziekelijke toestand, die(n) wij b e w u s t e l o o s h e i d noemen. Gewoonlijk treedt dit onder normale omstandigheden niet op; want dan, wanneer het bewustzijn het sterkst is uitgeschakeld zooals in den slaap, blijft er toch nog een gedeelte werkzaam,

nl. dat van het lichaam en van de buitenwereld. Lichte uitwendige prikkels, die den slaap niet verdrijven, zooals van het gehoor, worden als uitgangspunt der droomen verwerkt, terwijl orgaangevoelens door reacties worden opgevolgd. Wij weten allen, dat wanneer in den slaap de dekens worden afgewoeld en wij koud worden, de dekens (door ons) zonder te ontwaken worden opgetrokken; een bewijs, dat ons bewustzijn niet geheel is uitgeschakeld, wat wel mogelijk is, wanneer de opvolgende handeling een reflexbeweging is, zooals bij een afweerbeweging, wanneer ons in den slaap een mug steekt. Ik heb, zegt de Schrijver, met opzet over het bewustzijn uitgeweid, omdat ik meende dit te moeten laten voorafgaan aan het onderwerp, dat de aanleiding is dezer verhandeling, nl. eene brochure van Dr. Waldstein: das unterbewusste Ich (10 en 11)'.

Van nu af hooren wij niet meer den kundigen Nederlandschen zielenarts, wiens inleidend woord getuigenis geeft van zijn kennis en zijn inzicht en mede van zijne geschiktheid om zielkundige vraagstukken eenvoudig en duidelijk voor te stellen. Wij hooren verder den Duitscher, die, even als zijne landgenooten doen sedert de dagen van den ouderen Fichte, spreekt van het Ik. Wat hij in zijne verhandeling heeft willen geven leert ons Dr. Noorduyn kortelijk in de volgende woorden. 'Aan het einde van zijn beschouwing zegt Waldstein, dat hij getracht heeft aan te toonen, dat onze geestelijke persoonlijkheid opgebouwd wordt uit de som van alle indrukken, die wij gedurende ons leven opnemen, indrukken, die in de eerste plaats afhankelijk zijn van de eigenaardigheden van onze organische struktuur, die in ons den boventoon voeren.

'Natuurlijk behooren al deze indrukken tot de beide soorten' - dat wil zeggen: indrukken van buiten en indrukken van binnen komende - 'de bewuste op welke wij geleidelijk leeren onze aandacht te vestigen; wier resultaat ons bewuste ik wordt, dat dan weer onze opmerkzaamheid leidt en onze handelingen toelaat, omdat het in het bijzonder van invloed is op onze betrekking tot de buitenwereld. Door ons bewuste ik controleeren wij ook dat deel van onze ziel, waaruit de impulsen en stemmingen ontspringen, onze wensch ons eigen leven te leven, onze idealen te verwezenlijken, onafhankelijk van de omstandigheden om ons

heen. Daarvandaan komt het dualisme dat in den mensch woont en dat afhankelijk is van de grootte van het verschil tusschen ons bewuste en ons onderbewuste ik. De hoogste vreugde en de grootste smart hangen van deze verhouding af en alleen hij kan gelukkig zijn, die een zuiver evenwicht verkrijgt tusschen zijn intiemste wenschen, die uit zijn onderbewustzijn stammen, en de plichten die hij door zijn verstand heeft leeren kennen, plichten dus, die uit het klare bewustzijn zijner verantwoordelijkheid ontstaan zijn. Wie als mensch het meest tot zijn recht wil komen moet als doel voor oogen houden: zóó de beide deelen van zijn bewustzijn te ontwikkelen, dat zij in een juiste verhouding tot elkaar komen te staan. Want de ware t r a g e d i e in het binnenste van den mensch is de strijd tusschen deze twee deelen zijner ziel. En wanneer wij de werking van deze twee geestelijke machten in ons zelf zullen hebben begrepen, dan zal ook ons oordeel over onze medemenschen het zachtst zijn (37 en 38)'. Laat ons zien op welke wijze Dr. Waldstein te werk gaat om zijn doel te bereiken.

Aanvang en punt van uitgang is voor den Schrijver het eigenaardige n a t u u r p r o c e s , dat wij gevoegelijk kunnen aanduiden met den naam van z i n n e l i j k w a a r n e m i n g s v e r l o o p , en dat deels van physischen, deels van physiologischen aard is en onze ziel met de buitenwereld in verbinding brengt. Er is hier sprake uitsluitend van zinnelijke waarneming, want er is ook eene g e e s t e l i j k e waarneming, buiten en boven het zinnelijke, namelijk de waarneming van onze zelfheid, van onze persoonlijkheid, en die is niet physisch, die is zuiver p s y c h i s c h van aard. - 'Hoewel wij, zoo wordt gezegd, alle(n) dezelfde zintuigsprikkels waarnemen, wordt de herinnering daaraan door geen twee menschen geheel gelijk vastgelegd, opdat de opname van indrukken in het centraal orgaan' - in de hersenen - 'in de eerste plaats bepaald wordt door zijn organische eigenaardigheden. Onze zintuigsindrukken worden dus gemodificeerd door deze vaste eigenaardigheden; zij zijn echter ook afhankelijk van tijdelijke wijzigingen in de organen die de indrukken naar het centrum overbrengen, zoodat elk ding verschillend wordt waargenomen naar gelang van den domineerenden toestand op een zeker oogen-

blik, afhankelijk dus van de verandering in onze functioneerende energie. Op welke wijze en hoe sterk die indrukken ontvangen worden; steeds worden zij geregistreerd; geheel verloren gaan zij nimmer. Wij zijn wel niet in staat om ons willekeurig al onze indrukken te herinneren, die wij gedurende ons leven hebben opgenomen en daardoor te bewijzen, dat n i e t s verloren gaat; doch de tallooze voorbeelden, dat ons na jaren de zwakste indrukken plotseling weer voor den geest komen, zijn bewijs genoeg. Voorvallen uit onze vroegste jeugd komen onwillekeurig na jaren terug en toonen hunne stabiliteit in tijden, dat er voor selectie van herinneringen geen sprake zijn kan. Niet alleen in de hoogere zintuigen, doch evengoed in de lichaamsorganen heeft dit plaats; ook van hier uit gaan zooals van onze vegetatieve organen prikkels naar de hersenen, doch door hunne eentonigheid blijven zij vrij wel onbewust, ook al omdat sterkere prikkels van uit de zintuigen onzen geest bezighouden. Bij wijziging in den daardoor ontstanen tonus als bij ziekte of functioneele verandering wordt deze tonuswijziging ons duidelijk. Zoo komt, hoewel wij de maag niet voelen de indruk van de leege maag wel in ons bewustzijn. De voortdurende gelijkheid van zulke steeds bestane sensaties maakt dat deze vallen buiten ons bewustzijn, omdat zij buiten onze opmerkzaamheid blijven. Wanneer er een stukje van een tand afspringt voelen wij die verandering den eersten dag voortdurend, doch later maakt de eenvormigheid der waarneming deze minderwaardig, zoodat zij ons ontgaat. Toch gebeurt het vaak, dat vage klachten er op duiden, dat deze orgaangevoelens toch wel even ons bewustzijn kruisen (11 en 12)'. Aldus sprekende heeft zich Dr. Waldstein den weg gebaand om te komen tot de beschouwing en beoordeeling van de prikkels, die op onze zintuigen werken, en hij zegt dat wij 'de zintuigsprikkels moeten verdeelen in t w e e klassen': hij bedoelt blijkens het volgende b e w u s t e en de o n d e r b e w u s t e indrukken. Hij redeneert aldus: 'Wanneer wij onze opmerkzaamheid bij eenige waarneming willen bepalen moeten alle andere(n) worden uitgesloten. Hooren wij een gesprek, dan komen daarbij allerlei voorstellingen uit de omgeving, die zich aan het gehoorde associeeren. Hoe meer wij die door de omgeving aangebrachte voorstellingen elimineeren, des te duidelijker wordt de waarneming en ook het daarvan gevormde her-

inneringsbeeld en hoe minder wij in staat zijn die bijkomende voorstellingen uit te sluiten des te gecompliceerder en dus minder eenvoudig en scherp zal de herinnering zijn. Wij maken dan ook een onderscheid tusschen de b e w u s t e indrukken en de met deze geassocieerde hoewel niet direct binnen den kring van de opmerkzaamheid vallende, de o n d e r b e w u s t e indrukken. Wij zijn actief en selectief tegenover de bewuste(n), daarentegen slechts passief tegenover de onderbewuste(n). Doch deze laatste waarnemingen worden even goed geregistreerd en vormen een deel van ons geheugen en het behoeft geen betoog, dat het aantal van deze onderbewuste veel grooter zijn moet dan dat der bewuste(n), zoodat het grootste gedeelte van onze herinneringen bestaat uit de onderbewuste herinneringsbeelden, die dan ook ons gemoed, onze gedachten en onze handelingen beheerschen. Daarom moet dat deel van ons geheugen, dat uit onderbewuste indrukken bestaat een groote rol in ons individueel leven spelen. Tot dezen opbouw van onze intellektueele en emotieve individualiteit moet men ook meerekenen die fijnere indrukken, die onze vegetatieve organen bijbrengen (12)'.

In een uitvoerig betoog leert Dr. Waldstein, dat 'onderbewuste indrukken dikwijls bijzonder werkzaam zijn' om het verleden weer voor ons te doen herleven. 'Zoo kan, zegt hij, de reuk van een bloem een heele scène, die zelf geen dieperen indruk heeft achtergelaten en jaren vergeten was met groote levendigheid weer opwekken... Zoo kan in den winter een warme luchtstroom die het gelaat plotseling een exotischen geur toewaait, herinneringen opwekken uit een periode, die men voor vele jaren in het zuiden doorbracht (13)'. - Opmerking verdient deze uitspraak: 'Hoe grooter de gemakkelijkheid van een zintuig is om tot opmerkzaamheid te dwingen, hoe nauwer dus de verhouding is tusschen zijn arbeidsvermogen en het hoogere bewustzijn, des te eerder kunnen bewust geweest zijnde zintuigsindrukken willekeurig gereproduceerd worden', en dan wijst hij terecht op h e t o o g . Onwedersprekelijk is de volgende stelling: 'De wijzen van opvoeding in geciviliseerde landen, verschillen in hoofdzaak gering (lees: weinig) van elkaar, het bewuste ik is dan ook vrijwel hetzelfde waar de algemeene ontwikkeling gelijk is. Het onderbewuste ik echter dat opgebouwd wordt uit de tallooze

menigte onderbewuste indrukken en zijn verhouding tot omgeving, zeden, spraak enz. is verschillend. Het oordeel van een ontwikkelden duitscher zal weinig verschillen van dat van een franschman (15)'.

Omtrent de e r f e l i j k h e i d van eigenschappen wordt het volgende gezegd. 'In onzen tijd wordt veel van herediteitswetten gesproken, die men gebruikt om allerlei eigenaardigheden te verklaren zoowel physische als psychische en moreele, en allerlei voorbeelden worden aangehaald om deze wetten te illustreeren. Veelal wordt ook bij de d e g e n e r a t i e van deze wetten gebruik gemaakt, omdat andere verklaringen ontbreken. De kracht van vroegere indrukken, hunne herhaling, de corrigeerende invloed van vroegere opvoeding worden veelal geheel voorbijgezien om dingen te verklaren, die dan als gevolg der erfelijkheid worden opgegeven. Beter is het te trachten den onderbewusten oorsprong van dusdanige psychische verschijnselen aan te toonen. De invloed van het onderbewuste is veel gewichtiger om psychische en lichamelijke gewoonten te vormen en hij is in veel gevallen veel gemakkelijker te ontdekken dan de zoogenaamde erfelijkheid. Ja meer dan dat, wat vaak herediteit genoemd wordt is eenvoudig te verklaren uit het onderbewuste ik, waarvan de oorsprong in de vroegste jeugd moet gezocht worden, in den tijd, toen de handelingen der ouders en hun voorbeeld onderbewust werd opgenomen en door hunne voortdurende herhaling fundamenteele indrukken vormden die zoo een groot deel van ons geheugen uitmaken (15 en 16)'.

Kort, maar duidelijk drukt zich de Schrijver uit als hij zegt: 'De bewuste indrukken en hunne verzameling maken den intellektueelen, den berekenenden mensch. Uit alles wat uit de diepte, uit het rijke materiaal der onderbewuste indrukken opbloeit ontstaat de emotioneele, de spontane, de hartstochtelijke mensch. Het bewuste ik regeert de daden van den mensch in betrekking tot zijn omgeving, het maakt hem opmerkzaam zoowel op zijn verantwoordelijkheid tegenover de levende als tegenover de levenlooze wereld en tegenover zichzelf. Alle wenschen, instinktieve verlangens, nuttelooze pogingen worden in bedwang gehouden door dit deel van onze psychische natuur. Het is het bewuste ik, dat hoofdzakelijk concentreerende, dus exclusieve, onderdrukkende,

dus remmende functie uitoefent. Wanneer dit nu niet zoo was, zou de mensch uit den band springen, die de gemeenschap hem aanlegt. Toch zou het verkeerd zijn alleen aan het bewuste ik actieve krachten toe te schrijven en voor (lees: aan) het onderbewuste slechts receptieve functie, omdat het gebeurt dat actieve en productieve resultaten van onze psychische energie direct uit het onderbewustzijn ontspringen. De scheppingen van het genie kunnen slechts verklaard worden, wanneer men aanneemt dat zij spontaan ontstaan uit dat deel van onze psyche, dat bevrijd is van den druk, die het intellectueele deel daarvan uitoefent. De kunstenaar bekent dikwijls zelf dat hij geen verklaring heeft, hoe zijn werk ontstaan is en dat hij willekeurig tot zijn scheppingen niet in staat is. Ieder van ons kent toestanden, waarvan het ons schijnt, alsof wij onszelf niet zijn, waarin de zelfcontrole is opgeheven en waarin alles als van zelf tot stand komt. Wij noemen dit geïnspireerd zijn en de oorsprong zal wel diep in het onderbewuste te vinden zijn, welks kiemen wel ver terug in onze kindsheid gezaaid, door onze omgeving tot ontwikkeling gekomen zijn en vermeerderd door allerlei voorvallen, die buiten onze controle liggen (16 en 17)'. In haar geheel, onverkort, geef ik deze schoone bladzijde uit het nuttige en leerrijke opstel van Dr. Waldstein, die daaraan eenige voorbeelden toevoegt van kunstenaars op meer dan één gebied. Treffend is wat hij zegt van den kunstenaar, dat deze 'om het zoo uit te drukken, tot zijn tweede geestelijke natuur ontwaakt, wanneer hij plotseling het onderbewuste wezen zijner scheppingen met zijn critisch bewust ik bekijkt (20)'. Niet alleen voor den kunstenaar, maar ook voor ieder, die een kunstwerk aanschouwt en geniet is het onderbewuste van hooge beteekenis. 'De wezenlijke natuur, zegt Waldstein, der aesthetische vreugde is in het onderbewustzijn te vinden en de graad, die(n) zij aannemen kan, zal van de elementen afhangen die dit deel van ons geheugen uitmaken. Op grond hiervan zijn dikwijls hoog ontwikkelde menschen totaal ongevoelig voor muziek (20)'.

Dr. Waldstein gaat over tot een paedagogisch deel van zijn betoog. 'Van de geboorte af, zegt hij, omdat dan reeds de orgaangevoelens naar de hersenen geleid worden, begint in de ziel van het kind het verzamelen en bewaren van onderbewuste indrukken.

Zoo vormt zich het onderbewuste ik... Als de liefde voor het schoone, onze aesthetische stemming haar oorsprong in het onderbewustzijn vindt, hoe belangrijk moet het dan zijn het kind met alles wat harmonisch en schoon is te omringen en alles wat leelijk is buiten te sluiten... Voor het kind is van nog meer belang de wijze wààrop hem schoolkennis wordt bijgebracht dan de kennis zelf (21 en 22)'. Tot steun van zijne redeneering wijst Dr. Waldstein op het bekende voorbeeld van 'Helen Keller, de jonge vrouw van wie de heele wereld weet, dat zij trots de blindheid en doofstomheid, gekregen toen zij negentien maanden oud was, een hoogere intellektueele ontwikkeling verworven heeft (23)'. Van belang is de stelling dat, daar 'wij het begin van ons onderbewustzijn kunnen terugbrengen tot de eerste periode van ons leven, ons karakter afhangt van de natuur van ons onderbewustzijn en van die indrukken die daarmee nauw geassocieerd zijn (25)... De innigste en de langdurende karaktereigenschappen zoowel van het bewuste als van het onderbewuste ik worden in de jeugd gevormd; doch gedurende het geheele leven breiden deze beide deelen van onzen geest zich uit (26)'.

'Al kunnen, zegt verder Waldstein, bewuste en onderbewuste indrukken van elkaar gescheiden optreden, toch zijn er vele indrukken, die deels bewust en deels onderbewust zijn. Daarbij komt nog dat wij oogenblikken hebben, waarin wij gevoeliger zijn voor de eene of andere soort. Voor de bewuste indrukken is de opmerkzaamheid vereischte, omdat die alle andere indrukken buitensluit, terwijl de onderbewuste het liefst optreden wanneer onze wil wordt uitgeschakeld, bij fysieke vermoeidheid, bij ziekte of bij geestelijke uitputting (27)'. Hieraan wordt eene beschouwing en beschrijving van den slaap toegevoegd, en mede van het droomen (27-30)'. Drie bladzijden (30-33) zijn gewijd aan een korte bespreking van hysterie, neurasthenie en hypnose. Daarna komt de Schrijver tot de bespreking van den ouden dag. 'Het is, zegt hij, een dagelijksche waarneming, dat wij, wanneer wij oud worden gaan klagen over een optredende herinneringszwakte. Dit hangt echter niet zoozeer af van een gradueel verlies van herinneringsvermogen als wel daarvan, dat onze opmerkzaamheid achteruit gaat. Omdat de invloed van het tegenwoordige minder wordt en dus het actieve leven aan interesse verliest,

krijgt het verledene met zijn meer persoonlijke waarnemingen, grootere duidelijkheid en gewicht, totdat eindelijk onze geest op den ouden dag heelemaal onderbewust wordt en wij weer kinderen gelijken (33)'. Dan komt Waldstein terug tot de paedagogie. 'Bij de opvoeding, zoo leert hij, van het normale kind zou het onderbewustzijn eigenlijk alleen bestaan moeten uit herinneringen die als reine wij alléén in de natuur en de kunst vinden. Laat de grond voor de emoties, de bronnen voor de stemmingen opgebouwd worden uit inpressies, die in de natuur en de kunst gezocht worden... Zij, die in onzen tijd alléén de teekenen zien van de dreigende degeneratie, hebben geen begrip van de sterkende macht van den wetenschappelijken arbeid, kennen evenmin de opwekking, die er uitgaat van de toenemende liefde voor de natuur en de lichamelijke oefening en zij weten niet, hoe de rustige arbeid het verlangen naar nieuwe en sterke emoties onderdrukt (35)'. Een kort woord is nog gewijd aan de genezing van zielsziekten, voor zoo ver die in verband staan met het onderbewustzijn (35-37).

Wie met aandacht en belangstelling ons overzicht van Dr. Waldsteins boekje heeft gevolgd, zal, dunkt mij, niet klagen over geleden tijdverlies door de lezing der vorige bladzijden. Dr. Noorduyn deed een goed werk, toen hij de gedachte om zijn Duitschen collega aan ons voor te stellen in zijn klein, maar nuttig geschrift, verwezenlijkte in de bewerking van dit boekje. Bij alle dankbaarheid, die Ik zelf gevoel, mag ik echter niet nalaten tot den kundigen en menschlievenden zielenarts te Alkmaar, een bescheiden woord te richten omtrent het veelvuldig gebruik van bastaardwoorden. Uit de eerste bladzijden van de verhandeling, die voor ons ligt, zien wij dat Dr. Noorduyn zoowel zijn onderwerp als zijn moedertaal machtig is, en daarom is het te bejammeren dat de bewerking van Dr. Waldsteins brochure te veel met bastaardwoorden is gekleurd.

DEN HAAG, 8 Augustus 1912.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

De Tweede-Kamer is gezwicht voor het politieke deurwaardersexploit van Dr. Kuyper, die in de maand Juni had aangezegd, dat de maand November bestemd zou worden voor de behandeling der Invaliditeits- en Ouderdomswet, bij niet naleving waarvan hij dit Kabinet gedreigd had verder zijn steun aan de sociale wetgeving der Coalitie te zullen onthouden.

En men heeft gehoorzaamd.

Men heeft 't niet tot een politieken executorialen verkoop, met den hoofdredakteur van den Standaard als afslager, laten komen. Het dwangbevel had zijne uitwerking niet gemist.

De Kanaalstraat ligt dan ook dichterbij dan Canossa.

En zoo is een tweetal weken geleden, nadat de Indische en de Staatsbegrootingen voor 1913 in de afdeelingen waren onderzocht, een aanvang gemaakt met de openbare behandeling van bovengenoemde wet.

Ofschoon men op 't oogenblik nog niet verder is gekomen dan de algemeene beschouwingen en de Regeering, nadat sprekers van verschillende partijen reeds veertien dagen aan 't woord zijn geweest, nog niet eens in eerste instantie heeft gesproken, wenschen we hier toch 't een en ander in 't midden te brengen over hetgeen tot nu toe in die debatten aan 't licht is getreden. Maar alvorens daartoe over te gaan, dienen we in de allereerste plaats iets te zeggen over het Concentratieplan der drie vrijzinnige partijen met 't oog op den stembusstrijd in 1913.

We hebben dit plan - of liever het voornemen om zulk een plan te ontwerpen - hier ter plaatse al meermalen ter sprake gebracht en melding gemaakt van de onderhandelingen, die

tusschen de drie partijbesturen dienaangaande gevoerd werden. Tevens wezen we er toen op, dat volgens loopende geruchten dit concentratieplan drie punten zou bevatten, waarover de vrijzinnigen van alle groepen 't eens zouden zijn geworden en die als vrijzinnige leuze voor het volgend jaar dienst zouden doen, t.w. grondwetsherziening om tot Algemeen Kiesrecht te komen; Ouderdomsvoorziening; en handhaving van het Vrijhandelstelsel.

Zoo heette 't algemeen in de pers.

En men wachtte.

Maar nu zijn de onderhandelingen tusschen de partijbesturen der Vrijzinnig-demokraten, Unie-liberalen en Oud-liberalen afgeloopen; men is 't eens kunnen worden over een gezamenlijk Concentratie-program; en het ontwerp is thans aan de kiesvereenigingen ter kennisneming en konsideratie toegezonden. In den loop dezer maand zullen de drie vrijzinnige partijen nu op eenzelfden dag, maar ieder afzonderlijk, in algemeene vergadering bijeenkomen om over het lot van dit plan te beslissen.

Laten we nu eens zien, wat er in dit ontwerp te lezen staat.

Voorop zij gezet, dat 't uit twee deelen is samengesteld: - uit een kritisch en uit een opbouwend gedeelte, een beschouwing over wat men verkeerd vindt in den gang van zaken onder de huidige regeering, en een aangeven van wat men daartegenover stellen wil.

Er wordt aan herinnerd, dat het Ministerie Heemskerk bij zijn optreden het voornemen te kennen gaf in gematigden en verzoenenden geest te willen regeeren, maar dat daar niets van gekomen is en dat 't thans de tradities van het kabinet-Kuyper voortzet, zich scherp keerend tegen de vrijzinnige beginselen, welke sedert 1848 ons Staatsleven beheerschen. Onder den drang der Roomschen en Calvinisten is een reaktie ingeleid tegen de beginselen van vrijheid en recht, die den grondslag vormen van onze Staatsinstellingen; geloofsverschillen worden aangescherpt en het gevoel van saamhoorigheid gaat verloren. Dan wordt er gewezen op begunstiging van bepaalde kerkelijke richtingen, wat tot veinzerij voert; dat de bedrijfsvrijheid aan banden wordt gelegd; dat bij den opbouw van sociale instellingen niet gestreefd wordt naar ontwikkeling van eigen werkzaamheid van arbeiders en werkgevers, maar dat heil gezocht wordt in

overdreven vermeerdering van ambtenaren en ambtenaarsinvloed; dat de handelsvrijheid, waaronder landbouw en nijverheid, scheepvaart en handel bloeien als nooit tevoren, aan die averechtsche sociale plannen der Regeering ten offer worden gebracht; dat het rechtmatig streven der vrouw naar meer zelfstandigheid belemmerd wordt, wat o.m. blijkt uit de poging tot optreden tegen de gehuwde ambtenares en onderwijzeres; dat de meest dringende maatregelen tot verhooging van het peil van het openbaar en het bizonder onderwijs achterwege blijven en er slechts belangstelling is voor de eenzijdige bevoordeeling van de bizondere school ten koste van de openbare; dat de opgedrongen kerstening de Inlandsche bevolking van het Moederland dreigt te vervreemden; en dat het gevaar, aan den bestaanden politieken toestand verbonden, des te grooter is, wijl de door de machtsbegeerte bijeengehouden, schoon innerlijk verdeelde coalitie in de Tweede-Kamer, aan allen, die zich tegen haar beleid verzetten, op tyrannieke wijze haren wil oplegt en zelfs niet schroomde het Reglement van Orde der Kamer, tot dusver waarborg van de rechten der minderheden, aan haar stembus-politiek dienstbaar te maken.

Dit is de akte van beschuldiging tegen de Rechterzijde.

Men ziet 't: haar algemeene politiek, haar handels-politiek, haar onderwijs-politiek, haar koloniale politiek en haar sociale politiek worden er in afgekeurd.

Maar wàt wil de vrijzinnige Concentratie daar tegenover zetten?

Dat zullen we ook zien.

Niet genoeg kan hierbij in 't oog worden gehouden, dat aan het tweede gedeelte van dit nieuwe program niet alleen de beteekenis moet worden toegekend van bloot punten te zijn, waarover de drie linksche partijen 't nu, na meer of minder moeite, eens zijn geworden, en waarmee zij nu het volgend jaar in gesloten gelederen naar de stembus willen trekken. Er zit nog méér in. Want als men gezamenlijk ten strijde trekt, heeft men ook de bedoeling en de hoop om gezamenlijk te overwinnen. Dan wordt men op zijn beurt Regeeringspartij. En wel op den grondslag van het gezamenlijk programma.

Dit Concentratie-program zou dan Regeerings-program worden.

Maar met wier hulp zal men 't dan denken uit te voeren?

Met die van Rechts natuurlijk niet.

Maar met den steun der Sociaal-demokraten dan?

Ja en neen.

Neen, omdat deze niet in de Concentratie zijn opgenomen en niet op te nemen zouden zijn. Maar *ja*, in zooverre er mogelijkheid zou bestaan, dat er op dat program punten zouden kunnen voorkomen, die ook hier instemming zouden kunnen vinden.

Maar het program neemt positie naar beide fronten, naar Zwart en Rood. Want nadat het zich naar Rechts gekeerd heeft, maakt het ook een afwijzend gebaar naar de S.D.A.P. 'De vrijzinnigen - zoo zegt het - hebben strijd te voeren niet alleen tegen de rechterzijde, maar evenzeer tegen de sociaal-democratie, die, zich stellende op het standpunt van den klassenstrijd, tot bereiking van een hersenschimmig einddoel, de grondslagen van de hedendaagsche maatschappij ondermijnt'.

De drie partijen van links zijn dus op zichzelf aangewezen, zonder hulptroepen, en moeten zich dus bewust wezen, dat, als zij in Juni van het volgend jaar mochten overwinnen, zij ook dienen te weten, dat wat zij nù aan de kiezers aanbieden, in regeeringsdaden moet worden omgezet. En laten we dus eens zien, wat er in het Concentratieprogram te lezen staat.

Het begint met een verklaring over het kiesrecht. '*Algemeen Kiesrecht voor mannen* moet worden ingevoerd, zonder dat aan die hervorming als voorwaarde wordt verbonden het nemen van maatregelen tot verzwakking van den volksinvloed, dien men door algemeen kiesrecht tot volle ontwikkeling wil brengen. De *gelegenheid* moet worden geopend, *aan de vrouw het kiesrecht te verleenen*, zonder dat daarbij eischen van maatschappelijken welstand mogen worden gesteld. De beletselen tegen verkiesbaarheid van de vrouw moeten worden weggenomen. *Evenredige vertegenwoordiging* moet worden ingevoerd.'

In 't kort komt dit dus hierop neer: algemeen kiesrecht voor *mannen* zonder korrektieven (zooals bijv. amendementrecht voor de Eerste-Kamer, gelijk de oud-liberalen wilden), geen algemeen kiesrecht voor *vrouwen* (maar slechts de mogelijkheid scheppen, dat zij 't mettertijd ook eens zullen krijgen), en evenredige vertegenwoordiging.

Om het bovenstaande te bereiken, zal dus Grondwetsherziening noodig wezen.

Aangezien dit program na overleg van drie partijbesturen is tot stand gebracht en er dus over en weer koncessies moeten zijn gedaan om tot eenstemmigheid te komen, willen we eens even nagaan, hoe de verschillende vrijzinnige partijen er tegenover staan.

We beginnen dan met de Oud-liberalen. 't Blijkt dan, dat zij een weinig naar het algemeen kiesrecht zijn opgeschoven, want wat zij in hun beginselprogram over het algemeen kiesrecht voor *mannen* schreven, n.m.l. dat 'de uitoefening niet op grond van persoonlijke hoedanigheden of omstandigheden' mag worden ontzegd, hebben zij laten vallen. Zij verklaren zich nu voor algemeen kiesrecht voor mannen tout court. De eisch der korrectieven (b.v. het amendementrecht der Eerste-Kamer), opdat, volgens hun program, de beide Kamers 'nagenoeg gelijke invloed op de wetgeving zij verzekerd', hebben zij ook laten vallen. Op het punt van het kiesrecht voor *vrouwen* hebben zij hun zin gekregen, want ook zij eischen niet meer dan 't scheppen der *mogelijkheid* 't haar eenmaal toe te kennen. De proportioneele vertegenwoordiging hebben zij op den koop toe meegenomen, want daarover spreekt hun beginsel-program niet.

En thans de Liberale Unie.

Wel, die heeft reden zich in de handen te wrijven, want op het gebied van het kiesrecht krijgt zij zoo wat alles dat in haar beginsel-program te lezen staat: - algemeen kiesrecht voor mannen, kiesrecht voor vrouwen 'naar regelen door de wet te stellen' (dus vooreerst nog geen algemeen kiesrecht voor vrouwen), en evenredige vertegenwoordiging.

Deze paragraaf in het Concentratie-program is dus een zuivere Unie-paragraaf.

Maar de Vrijzinnig-democraten komen er minder goed af; die hebben er heel wat van hun demokratie bij ingeboet. Zij toch eischen Grondwetsherziening opdat mogelijk worde 'invoering van algemeen kiesrecht voor mannen *en vrouwen*, met toepassing van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging'. (Zie het V.D. Werkprogram). Het algemeen kiesrecht voor *vrouwen* heeft zij dus moeten prijsgeven en zij is aldus afgedaald naar de Unie-liberalen en Oud-liberalen. Zij heeft een slip van haar demokratischen mantel in den strijd gelaten en zij heeft er in

toegestemd, dat het algemeen vrouwenkiesrecht ad calendas graecas wordt verschoven.

Dit zijn de gevaren van een koalitie of koncentratie voor een demokratische partij; een deel van 't beste wat zij bezit, moet zij er gewoonlijk bij inboeten.

De eenige partij uit deze politieke Triple-Alliantie, die tevreden kan zijn over de kiesrechtparagraaf is ergo de Liberale-Unie.

Het tweede punt van het Concentratie-program eischt, dat de 'verhouding tusschen Kroon en Volk, zooals die in onze Grondwet is geregeld', moet worden bestendigd; - een algemeene frase, met welker aanvaarding niemand zich tot iets bindt. Het derde punt handelt over het Onderwijs en luidt aldus: 'Onverzwakt moet - ook als waarborg voor de deugdelijkheid van het geheele volksonderwijs - de openbare school worden gehandhaafd, waar ieders godsdienstige gevoelens worden geëerbiedigd. Herziening van het schoolwezen en verbetering van de opleiding en de positie der onderwijzers, ten einde het volksonderwijs op hooger peil te brengen, is dwingende eisch.'

Geen der vrijzinnige partijen heeft eenige koncessie behoeven te doen, om zich met de handhaving van de openbare school te kunnen vereenigen, dat spreekt vanzelf.

De overige punten luiden dan als volgt:

'Verandering in onze vrijhandelspolitiek moet worden afgewezen.

Noodzakelijk is eene algemeene voorziening op het gebied van de geneeskundige en geldelijke hulp bij ziekte en invaliditeit van on- en minvermogenden. Hiervoor zal eene wettelijke regeling van de ziekenfondsen en ziekenkassen en van den daarbij van Staatswege te verleenen steun het uitgangspunt moeten zijn.

Tot het verkrijgen van de voor sociale hervormingen benoodigde middelen zal, voorzoover die niet gevonden worden uit bijdragen van belanghebbenden en uit bestaande inkomsten van den Staat, niet mogen worden teruggedeinsd voor verhooging van directe heffingen.'

Wat er over de vrijhandel-politiek, over het vinden van de gelden voor de sociale hervormingen uit een verhooging der directe belastingen, en over een regeling van de ziekenfondsen en ziekenkassen met steun van Staatswege gezegd wordt, dáárover behoeven wij niets te zeggen; dat zijn politieke waarheden als

koeien; en de drie vrijzinnige partijen, die op deze drie punten door geen beginselen gescheiden worden, zullen dan ook wel niet veel moeite hebben gehad om een formule te vinden, die allen kon bevredigen.

Voor het punt, dat nog overblijft, willen we evenwel een uitzondering maken.

En dat is de paragraaf, die over de Ouderdoms-verzorging handelt. Zij is als volgt geredigeerd: ‘In de behoeften ontstaan door ouderdom moet voorzien worden door uitkeeringen uit de Staatskas, onverschillig of de behoeftigen al dan niet tot de loonarbeiders behooren. Verzekering van uitkeeringen boven het minimum, dat aan de behoeftigen wordt verstrekt, dient van Staatswege bevorderd en geldelijk gesteund te worden.’

Wanneer men dezen paragraaf nog eens overleest, dan zal men dadelijk bemerken op welk standpunt de samenstellers van het program de drie vrijzinnige partijen tegenover de Ouderdoms-verzorging willen plaatsen.

Tot tweemaal toe wordt er in gesproken over *behoeftigen.* En 't lijkt wel, dat men dit kwetsende woord opzettelijk gekozen heeft en bedoeld heeft te doen gelooven, dat iemand, die op zijn ouden dag pensioen gaat trekken een *behoeftige* is. De vrijzinnigen zullen dus moeten verklaren, dat pensioentrekkenden eigenlijk tot het leger der paupers behooren. Verzorging van den ouden dag door middel van pensioen zal dus niet als een *recht* erkend worden van de afgewerkte leden onder gemeenschap, die met hun arbeid aan de instandhouding der maatschappij hun deel hebben bijgedragen, de nationale welvaart hebben helpen verhoogen, en het nationaal vermogen hebben doen vermeerderen, van wier prestaties in de maatschappij anderen dus ook hun deel hebben opgestoken, maar als een onderdeel der *armenzorg.* ‘Je hebt geen aanspraak op pensioen, wil men hen toeroepen; je hoort eigenlijk bij de diakonie of bij den armmeester thuis’. Maar men heeft toch niet den moed hen dit ronduit te zeggen, en daarom maskeert men het woord, dat men zoo hardop niet durft te gebruiken, en spreekt men fatsoenshalve van ‘ouderdomsverzorging’. Ondertusschen blijft men ze als ‘behoeftigen’ kwalificeeren, d.w.z. als tweede of derderangs-menschen in ons midden.

Dit stempel wil men, dat de vrijzinnigen den personen, die

in de termen van een pensioen zullen vallen, op het voorhoofd zullen drukken.

Vrijzinnig moge dit wezen, *demokratisch* zeker niet, en van fijn gevoel getuigend evenmin.

Van Ouderdomsverzorging wil men dus een onderdeel van Armenzorg maken; men wil het afgewerkte lid der gemeenschap een ‘uitkeering’, (alias ‘aalmoes’) uit de Staatskas geven, en daarnaast eigen pensioensparing aanmoedigen.

Welke partij uit de Triple-Alliantie kan daar mee tevreden wezen?

De Liberale Unie niet. Die komt er 't slechts af. Want van haar streven om de Ouderdomsverzorging op te lossen in de richting van Staatspensionneering komt zoo niets terecht. Zij heeft aan de Concentratie dus een offer moeten brengen, dat met de opoffering van een beginsel gelijk staat. De demokratie heeft 't hier afgelegd.

De Vrijzinnig-demokraten met hun eisch van verzekering door middel van bijdragen van belanghebbenden, met vrijstelling der allerarmsten, kunnen zich met dezen paragraaf natuurlijk zonder gewetensbezwaar vereenigen, en de Oud-liberalen kunnen zich genoeglijk in de handen wrijven, want op dit punt is men naar hun toegekomen of tot hen afgedaald. Zij schrijven toch in hun programma: ‘Voorziening in de nooden van den ouden dag worde bevorderd door een stelsel van vrijwillige verzekering met steun van Staatswege. Als overgangsmaatregel zullen aan onvermogenden boven een te bepalen leeftijd uitkeeringen worden gedaan zonder storting hunnerzijds’.

De paragraaf in het Concentratie-program over de Ouderdomsverzorging is dus zoo goed als geheel uit het program der Oud-liberalen overgenomen; alleen heeft men de twee zinsneden van plaats doen verwisselen; de eerste is de tweede, en de tweede de eerste geworden.

Wanneer we nu onzen indruk van dit Concentratie-program mochten samenvatten, dan zouden we willen zeggen, dat de Demokratie bij de over en weer gedane koncessies er 't slechtst is afgekomen. In de belangrijke vraagstukken van Kiesrecht en Ouderdomsverzorging is een afzakking naar den minst demokratischen kant waar te nemen. In een gekombineerd leger, dat *vooruit* wil, zal men nu de snelheid van het geheel afmeten naar

den gang van degenen, die 't minst snel vooruit kunnen of willen.

Maar we zien nu, dat we al beschikt hebben over de plaatsruimte, die ons is toebedeeld, zoodat we nu geen gelegenheid meer hebben iets te zeggen over de verzekeringsdebatten in de Tweede Kamer. De volgende maand zullen we er echter op terug kunnen komen; men zit nu immers nog in de algemeene beschouwingen; en dàn zullen wij er meer overzichtelijk over kunnen schrijven.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXVI.

‘'t Geldt kamp bij kamp, een bitter, bloedig strijden
Voor huis en haard, der vrijheid heilge zaak!
Een heerschappij die al wat aêmt bevredig',
Die voorportaal des hemels de aarde maak, -
Wie marren moog' dat hij haar recht verdedig',
Haar toekomst aan de menschheid openbaar'!’

P o t g i e t e r : *Florence.*

I.

De strijd is uitgebroken.

Heel de Balkan staat in vlammen.

Koning Ferdinand van Bulgarije riep, in naam van 't Kruis, de Balkanvolken op ten strijde tegen de Halve Maan. Een nieuwe kruistocht dus, een herhaling van de middeneeuwsche oorlogen tegen de ongeloovigen, òmdat zij ongeloovig zijn, een terugkeer tot de dagen van religieuse onverdraagzaamheid.

Door dit manifest, door zijn oproeping aan de Balkanvolken tot een kruistocht, door in den strijd tegen Turkije als inzet het Kruis te plaatsen, tegenover de Halve Maan, heeft koning Ferdinand wellicht gemeend, den Balkanvolken een gemeenschappelijke leuze te geven, maar hij heeft daardoor tevens een merkwaardige geschiedvervalsching begaan.

Wat thans in den Balkan gebeurt is toch geen godsdienstoorlog, een begrip dat waarlijk in onzen tijd niet meer mocht voorkomen, nu wij zelfs de combinatie van ‘godsdienst’ en ‘oorlog’ hartgrondig afkeuren. Het is dan ook niets dan een groot woord, om een heel gewoon begrip te verbergen en een nobel blazoen te vinden voor een zuiveren veroverings-oorlog tegen Turkije, van

geen ander karakter dan Italië dien voerde in Tripolie. Dit is uit de verklaringen van de Balkanstaten voldoende gebleken.

Waarlijk, het was niet noodig dezen strijd op die wijze te maken tot een religieusen kamp, tot een oorlog van rassen en gelooven. Er was aanleiding genoeg voor de gewapende tusschenkomst van de Balkanstaten in Macedonië. En de schuld, dat het eindelijk tot een uitbarsting komen moest, ligt zoowel bij de Europeesche mogendheden, als bij Turkije.

Turkije is en blijft een vreemdeling in den Europeeschen statenbond. Uit Turkestan kwamen de Turken, na de Arabieren overwonnen te hebben en hun godsdienst te hebben aangenomen, naar Europa. Zij waren de sterksten, zij waren de heerschers geworden, en zij hebben zich de Arabische godsdienstige begrippen, de Arabische beschaving, de Arabische taal, zoo goed en zoo kwaad het ging, toegeëigend; zij hebben zelfs den Arabieren het khalifaat ontnomen, en de opvolger van den Profeet als Hoofd der Geloovigen is een Turk, geen afstammeling uit Mohammed's geslacht meer. Het waren kranige soldaten, die Turksche overheerschers, en in hun onweerstaanbaren tocht door Arabië, Klein-Azië en Europa was niets dat hen weerhouden kon. In 1356 trok Sultan Soleiman den Hellespont over, en in korten tijd had hij een groot deel van het tegenwoordige Europeesch-Turksche Rijk in zijn bezit genomen. Het verzwakte Byzantijnsche keizersgeslacht kon tegen den krachtigen aanval der door fanatisme aangevuurde Aziaten niet op, en zag stuk voor stuk zijn bezittingen vallen. Serven en Bulgaren, die in den Balkan naast het Oostersch-Romeinsche rijk woonden, waren evenmin in staat zich te verzetten; op het Amselfeld bij Kossowo werd de Servische Zaar Lazar verslagen en gedood, de vrijheid der Serviers vernietigd, en in hetzelfde jaar 1389 viel de laatste Zaar der Bulgaren, Iwan Schisman, en werd Bulgarije tot een vasalstaat van het Turksche Rijk verklaard. Zoo heerschten bij het begin der vijftiende eeuw de Turken reeds op den geheelen Balkan. In 1453 werd de Byzantijnsche hoofdstad Konstantinopel ingenomen, en het Oostersch-Romeinsche Rijk vernietigd. Steeds verder drongen de Turken door in Europa, in de vlakte van den Donau, tot voor de poorten van Weenen, in geheel Noord-Afrika, tot in Marokko.

De onderdrukking van de volken, die onder het Turksche

kromzwaard moesten bukken was ontzettend. In een schildering die Montesquieu in 1711 gaf van den toestand in de Turksche landen, in een zijner merkwaardige '*Lettres peranes*' lezen wij:

> 'J'ai vu avec étonnement la faiblesse de l'empire des Osmanlis. Ce corps malade ne se soutient pas par un régime doux et tempéré, mais par des remèdes violents, qui l'épuisent et le minent sans cesse.
> Les bachas, qui n'obtiennent leurs emplois qu' à force d'argent, entrent ruinés dans les provinces et les ravagent comme des pays de conquête. Une milice insolente n'est soumise qu' à ses caprices. Les places sont démantelées, les villes désertes, les campagnes désoleés, la culture des terres et le commerce entièrement abandonnés. L'impunité règne dans ce gouvernement sévère: les chrétiens qui cultivent les terres, les juifs qui lèvent les tributs, sont exposés à mille violences. La propriété des terres est incertaine, et par conséquent l'ardeur de les faire valoir ralentie: il n'y a ni titre, ni possession, qui vaille contre le caprice de ceux qui gouvernent...
> Incapables de faire le commerce, ils souffrent presque avec peine que les Européens, toujours laborieux et entreprenants, viennent le faire; ils croient faire grace à ces étrangers de permettre qu'ils les enrichissent...
> Voilà, cher Rustan, une juste idée de cet empire, qui avant deux siècles sera le théâtre des triomphes de quelque conquérant.'

In de twee eeuwen, die voorbijgingen, is er niet veel verandering gekomen in het voornaamste kenmerk dezer schildering. De Turk kan op geen enkele cultuur-daad bogen. Zijn land is verwaarloosd, zijn staatshuishouding moet door vreemdelingen worden geregeld, zijn financiën evenzeer; zelfs het Turksche leger moest door Duitsche officieren, zijn marine door Engelsche zeeofficieren worden georganiseerd en gedrild. De koene, onversaagde soldaten-natuur is den Turk gebleven, maar het is brute kracht, onderworpenheid, gehoorzaamheid aan gegeven bevelen, en fanatisme die hem leiden, niet de liefde tot zijn vaderland of de geestdrift voor een hoog doel. De Turk heeft 'weder sinnliche noch übersinnliche Werthe geschaffen', zeide Max Harden onlangs. En zijn bestuur over de onderworpen gebieden is het voorbeeld van wanbeheer, van een bewind zooals het niet zijn moet. Wij behoeven waarlijk niet terug te gaan tot de dagen van Montesquieu, of tot den nog veel dichter bij ons liggenden tijd, waarin Gladstone Engeland

en Europa in beroering bracht door zijn vlammende redevoeringen over de ‘Bulgarian atrocities’, de ongehoorde wreedheden bedreven door Turksche gendarmes, basji-boezoeks, Turksche soldaten en Turksche ambtenaren in Macedonië.

Wij weten immers, dat in het Turksche rijk een voortdurende ontevredenheid heerschte en heerscht over de onderdrukking, niet alleen van de Christenen in Macedonië, maar van alle niet-Turksche volksstammen, Christelijke en Mohammedaansche, in Europa, in Azië, in Arabië.

Hier zijn het de Mohammedaansche Albaniërs, die met hunne christelijke stam- en rasgenooten gemeene zaak maken, wanneer dezen in verzet raken tegen den Grooten Heer; daar zijn het de Arabische stammen in Yemen en Hedjas, die reeds jarenlang strijd voeren tegen het gezag van den Sultan; ginder zijn het de Drusen in Syrië, de Armeniërs in Armenië, de Koerden op de grenzen van Turkestan, die in opstand zijn en hun moedje koelen aan de in hunne nabijheid wonende Osmanen van anderen godsdienst of van ander ras. Heel het Turksche rijk is voortdurend in verzet. En de pogingen van de Jong-Turken, die de schuld daarvoor toeschreven aan het tyrannieke sultans-bestuur, om verandering daarin te brengen, zijn deerlijk mislukt.

Wij behoeven niet zoover te gaan als Max Harden, die de Jong-Turken vergelijkt met verboemelde studenten, om de regeering van het comité, dat na den val van Abdoel Hamid de macht in Turkije in handen kreeg, een brevet van volkomen onbekwaamheid toe te kennen. In de jaren na haar optreden is er niets verbeterd in Turkije. Integendeel. Sedert de mogendheden in 1903 aan Rusland en Oostenrijk een mandaat gaven voor de invoering der hervormingen, die bij de samenkomst te Mürzsteg werden vastgesteld, was er iets verbeterd. Maar na het optreden der Jong-Turksche partij aan het bewind, laaide een chauvinistische, nationalistische stemming op, die aan al den arbeid der vreemde controleurs in Macedonië een einde maakte. Dat zou te begrijpen zijn geweest, wanneer de Jong-Turken daarna zelf krachtig en ernstig den arbeid hadden ter hand genomen. Maar dat juist deden zij niet. Met groote woorden, holle redevoeringen, en frases verbetert men den toestand niet. Daarvoor moet ernstig worden gewerkt. Dat verzuimden de Jong-Turken echter. Zij lieten het

weinige, door de mogendheden verricht, teloor gaan, zij ontsloegen den commandant der gendarmerie, den Italiaanschen generaal De Giorgios, en lieten weder hun basji-boezoeks de vrije hand in Macedonië. Met het gevolg dat alles, wat sedert jaren was gedaan, vernietigd werd. En iemand, die onlangs een bezoek bracht aan Macedonië schreef daarover aan het weekblad 'Truth':

> 'I visited Macedonia four years ago when the Muerzsteg programme was at work, and found its condition bad enough then, but it is ten times worse now. The province is overrun with gendarmes, who are no better than wild beasts, and who are entirely out of hand, the officers being ringleaders in crime. In 1908 the Force was in good order owing to the presence of foreign officers, but directly they were recalled it lost all sense of discipline, and both officers and men now behave as badly as any of the criminals whom they are paid to suppress. They regard all Christian women as their lawful prey, and murder their male relatives in cold blood in order to possess themselves of their wives and daughters. What makes matters worse is that the Committee of Union and Progress approved of the policy of exterminating the Christian population of Macedonia, and the present Government has done nothing to prevent it. The Turk is incorrigible and must go, and it is a puzzle to me how any Englishmen, even when they have their eyes on the Turkish money bags, can support a Government composed of ravishers, assassins, and thieves'.

Het blijkt hieruit wel duidelijk: dat het Jong-Turksche comité niet de gelegenheid heeft aangegrepen, om de volkeren van het Balkanschiereiland tevreden en gelukkig te maken, en ze daardoor aan het land en de regeering te binden. Het heeft integendeel alles verzuimd wat noodig was, om het erfdeel, dat het van zijn vaderen ontving, te verwerven, opdat het dit zijn eigendom zou kunnen noemen. Voor den rechterstoel der geschiedenis zullen de Jong-Turken een zware verantwoordelijkheid moeten dragen.

Op hun hoofd komt een groot deel van het bloed, dat thans in den Balkan zal vloeien.

II.

Maar niet minder zwaar zal de verantwoordelijkheid zijn der Europeesche mogendheden.

In onbegrijpelijke zorgeloosheid hebben zij jarenlang met vuur gespeeld, en toestanden doen ontstaan, die in meer dan een opzicht alleen door hunne verregaande verwaarloozing zoo ernstig geworden zijn, dat ze thans niet meer zijn te redderen, zonder de scherpte van het zwaard.

O, zeker, de mogendheden hebben het aan waarschuwingen niet doen ontbreken; zij hebben zooveel papieren hervormingen ingevoerd, zooveel voorwaarden voor de verbetering der toestanden in Europeesch Turkije en Armenië gesteld, dat die paperassen te samen den Keulschen dom wel kunnen vullen; maar zij hebben alles nagelaten, om aan hunne circulaires, voorstellen, oekases, boodschappen, officiëele en vertrouwelijke waarschuwingen, ook maar eenig begin van uitvoering te geven.

Reeds voor en tijdens den Krimoorlog werden hervormingen beloofd voor Macedonië, maar zonder ooit ingevoerd te worden. De toestand bleef sleepende, en Europa had toen andere zorgen aan het hoofd, die het beletten, zich druk te maken over het lot der Turksche christenvolken. De geheele aandacht der kanselarijen werd toen bezig gehouden door de vrees voor Pruisen, door de Sleeswijk-Holsteinsche quaestie, door den strijd tegen Denemarken, den oorlog tusschen Oostenrijk en Pruisen, de Luxemburgsche quaestie, den Fransch-Duitschen oorlog, de Italiaansche en de Duitsche eenheid. Wat John Russel eens genoemd had: ‘een der voornaamste geboden voor de moderne staatkunde, de erkenning wan het onverbrekelijke recht van iedere natie om haar eigen leven te leven, haar eigen lot te bepalen, haar eigen regeering te kiezen’, gold wel voor Duitschland en Italië, maar niet voor de christenen in den Balkan.

Eerst de wreede vervolgingen, de gruwelijke Bulgarenmoorden, brachten den toestand in den Balkan weer eens onder de aandacht van de Europeesche mogendheden. Doch pas nadat enkele personen, in de eerste plaats Gladstone en de leden van het Engelsche Balkan-comité, daarop die aandacht hadden gevestigd. Protesten werden gericht tot den Sultan, met het gevolg dat in

1875 en 1876 herhaalde hervormingsbesluiten werden uitgevaardigd. Besluiten waarbij bepaald werd: dat alle klassen der bevolking in den Balkan - later werd dit uitgebreid tot het rijk - gelijke rechten zouden hebben en op den voet der meest volkomen gelijkheid moesten worden behandeld, dat dus een goede en onpartijdige rechtspleging moest worden ingevoerd, dat misbruiken bij het innen van belastingen moesten worden vermeden, dat vervolgingen wegens verschil van godsdienst moesten worden voorkomen, dat voor bescherming van eigendom, eer en leven van vrouwen en kinderen moest worden gewaakt.

In één woord, door het uitvaardigen van die besluiten en iradés, ál of niet onder den dwang der mogendheden, erkenden de Sultans en grootviziers, dat er, onder hun bestuur, in het Turksche rijk ongelooflijke misstanden bestonden, die moesten en konden worden uit den weg geruimd. Maar daarbij bleef het. Tot een begin van uitvoering zelfs kwam men niet.

Dat ging zoo door, totdat Rusland eindelijk, ter uitvoering van het oude denkbeeld, de verdrijving der Turken uit Europa, de inneming van Konstantinopel en vooral de vermeestering van de Dardanellen, de wapens ter hand nam en Sultan Abdoel Azis den oorlog verklaarde. Waarlijk, Rusland deed dit niet omdat de noodkreet der Balkanvolkeren, die toen hoog ten hemel steeg, hooger nog dan de vlammen der brandende dorpen, hooger nog dan de smartkreten van mishandelde burgers en van geschonden vrouwen, het had getroffen. Het maakte slechts gebruik van een gunstige conjunctuur, van een ontstanen Balkanstrijd, van de waarschijnlijke zwakheid der Turksche regeering, om zijn zelfzuchtige bedoelingen na te streven. De zoo hoog vereerde Tsaar-Bevrijder dacht niet aan de christenen in Turkije, en nog minder aan de bevrijding van Bulgarije, toen hij den strijd begon. Hij dacht slechts aan roem en zegepraal, hij zag slechts door de oogen zijner Panslavistische raadgevers de verovering van Konstantinopel in het verschiet.

Maar al vechtende, en vaak met heel weinig succes - zonder de hulp van Carol van Roemenië en zijn goedgeoefend leger, zou Rusland het niet eens zoover hebben gebracht - kwam het denkbeeld op, in den Balkan een nieuwen christenstaat te stichten. Die kon een voorpost van Rusland, een burcht van het

Panslavisme worden, en tevens kon daardoor het egoïsme van het officiëele Rusland eenigszins worden bemanteld, en worden gemaakt tot een hoog en edel doel: het bevrijden van de christenen in den Balkan uit de handen van de Turken.

En zoo werd, nadat, evenals nu, Montenegro den strijd had begonnen, Servië zich daarbij voegde, de opstand in Bulgarije en Roemelië uitbarstte, door Rusland de oorlog verklaard aan Turkije. Een oorlog die leidde tot de verovering van bijna geheel Macedonië door de Russisch-Roemeensche troepen en daarna tot den vrede van San Stefano.

Europa, dat verbaasd het nieuwe wonder had zien wassen, en dat genoeg wist van Rusland's ‘onzelfzuchtige politiek’, om gerechtvaardigd wantrouwen te koesteren tegen de Russisch panslavistische staatkunde, meende zich bij de vredesluiting te moeten doen gelden. Engeland en Oostenrijk vooral vreesden meer voor Rusland's uitbreiding - zij het dan ook onder een nieuwe firma, waarbij de Battenberger, een neef van de Russische keizersfamilie, als zetbaas zou fungeeren, - dan voor het voortbestaan van Turkije. Het congres van Berlijn, onzaliger gedachtenis, is een ‘failure’ geweest in de Europeesche politiek. Hoe groot de mannen ook waren, die daar over het lot van den Balkan beslisten, Bismarck, Disraeli, Salisbury, Andrassy, Karolyi, Waddington - zij konden zich niet losmaken van de vrees voor Ruslands hegemonie in het Oosten en gingen met allerlei lapmiddelen pogen, de Turksche quaestie te regelen, in plaats haar op te lossen. Oostenrijk werd met Bosnië en Herzegowina bedacht, Engeland maakte Cyprus buit, en Ruslands schepping, het nieuwe Bulgaarsche vorstendom, werd verkleind tot ongeveer de helft van hetgeen Rusland daarvoor bij het verdrag van San Stefano had weten te bedingen.

Maar er was één troost: in artikel 23 van het verdrag van Berlijn werd bepaald, dat in Turkije omvangrijke hervormingsmaatregelen zouden worden ingevoerd, in het belang van de christelijke onderdanen van den Sultan, onder toezicht der groote mogendheden, die hun vertegenwoordigers hadden gezonden naar de Berlijnsche conferentie.

Maar ook dit bleef ‘een onvervulde belofte’.

De ‘atrocities’, waartegen Gladstone zulk een geweldigen veldtocht had geopend, bleven voortduren, in Macedonië, Anatolië

Armenië, alsof er geen oorlog, geen congres, geen hervormingsactie was geweest.

Wel liet de Sultan, die op alles wat Rusland en de mogendheden hem voorlegden ‘ja en amen’ zeide, door zijn raadgevers een hervormingsplan opmaken, een lijvig stuk, van 450 artikelen, waarin tweemaal meer woorden voorkomen, dan in het Nieuwe Testament, - maar een ‘Blijde Boodschap’ werd het toch niet voor de Balkanvolken. Want nadat de Sultan het aan de mogendheden om ‘consideratie en advies’ had toegezonden, hoorde hij - en niemand - er ooit meer wat van. Het werd door de geadresseerde mogendheden aan een commissie ter hand gesteld, die commissie werkte een paar jaar heel ijverig om het lijvige staatsstuk te bestudeeren, maakte een héél lang rapport er over op, waarin zeer veel wijze raadgevingen voorkwamen, en tal van wijzigingen werden voorgesteld.

En sedert hoorde men er niet meer over spreken. Het was begraven onder een berg acten.

Totdat het dezer dagen plotseling door de Porte werd ontdekt en uit de vergetelheid opgegraven. In de dagen van verwarring en rumoer in den Balkan, toen het er toeging als in Schiller's gedicht *der Taucher* de woeste stroom:

> ‘Und es wallet und siedet und brauset und zischt,
> Wie wenn Wasser met Feuer sich mengt,
> Bis zum Himmel spritzet der dampfende Gischt
> Und Flut auf Flut sich ohn' Ende drängt...

toen herinnerde zich de Turksche regeering dat hervormingsedict van 1880, en zij poogde den woestschuimenden heksenketel te doen bedaren, door glimlachend het vergeelde perkament te voorschijn te halen, waarop in 1880 de hervormingsbeloften werden geschreven. Maar het tooverformulier had zijn kracht verloren. Wijl de Balkanstaten te goed weten, dat alles wat Turkije ooit beloofde, of ooit beloven zal, toch niet wordt uitgevoerd.

Na 1880 zijn nog wel een dozijn hervormingsdecreten, iradés en firmans uitgevaardigd, die evenmin iets gaven. Omdat geen besluit van boven af den geest kan veranderen, die alle gouverneurs, valis, moetessarifs, basji-boezoeks, alle hoogere en lagere ambtenaren bezielt - een geest van afkeer en haat tegen de

'kafirs', de ongeloovige honden, de schurftige schapen, in het Turksche Rijk.

En, wij moeten eerlijk zijn. Er is voor het Turksche standpunt iets te zeggen. Het zijn lastige kerels, die Bulgaren, Serviërs, Koetzo-Wallachen, Grieken, Armeniërs, Albaniërs, Mirditen, Malissoren, Arnauten en andere vreemde elementen; het zijn struikroovers, paardendieven, moordenaars, met bloedwraak belaste en door geen ontzag in toom gehouden roofridders, die om wet noch recht geven...

Maar, eilieve, aan wie de schuld:

> 'Dat zwakken zwak zijn, dommen dom
> En slechten slecht...?'

Sedert vijf eeuwen heerschen de Turken in hun rijk. Maar zij hebben verzuimd van de ruwe volkeren die zij daar onderwierpen beschaafde, ontwikkelde menschen te maken. Zij hebben de middeneeuwsche toestanden laten voortduren, en alles wat in West-Europa sedert het einde der dertiende eeuw is voorgevallen, is spoorloos voorbijgegaan aan Oost-Europa, aan den Balkan en zijn bewoners. Onderwijs, wetgeving, middelen van verkeer werden verwaarloosd, en wanneer nu de Jong- of Oud-Turken klagen, dan is het niet de verwaarloosde bevolking van hunne Europeesche of Klein-Aziatische bevolking die zij moeten aanklagen, maar zich zelf en hunne voorgangers.

En de mogendheden - die dit alles wisten, konden weten, en toelieten; die slechts nu en dan een zeer platonisch protest lieten hooren, maar verder Gods water over Gods akker lieten loopen, denkend 'après nous le déluge...'

III.

Nu is hij gekomen, de zondvloed, de banjir, de alles verwoestende en alles vernielende krijg.

En nu is Europa in bezorgdheid, nu is niet Leiden, maar de Europeesche diplomatie in last.

Nu zouden de mogendheden gaarne in veertien dagen hebben willen inhalen wat zij in jarenlange zorgeloosheid hebben bedorven. Nu bedreigen zij met hun toorn de Balkanstaten, die het marren moede eindelijk zelf naar de wapens grepen. Nu herstellen zij

plotseling de eenheid, die al lang verloren was; nu bannen zij het wantrouwen, dat sedert 1878 elke krachtige handeling onmogelijk maakte; nu denken zij aan congressen en conferenties en samenkomsten, en trachten zij het ergste te voorkomen.

Nu het te laat is!

De schoone, de verheven taak, vrijheid te gaan brengen aan onderdrukte volkeren, te gaan strijden voor

> '... der vrijheid heilge zaak,
> Een heerschappij, die al wat aêmt bevredig',
> Die voorportaal des hemels de aarde maak...'

hebben de mogendheden overgelaten aan de kleine Balkanstaten. Voor die Europeesche groote mogendheden zou dat, wanneer zij het zonder zelfzuchtige bijbedoelingen hadden ondernomen waarlijk een schoone, een verheven taak zijn geweest.

Voor de Balkanvolken is het slechts een leus, evenals de leus, uit het manifest van koning Ferdinand: met het Kruis tegen de Halve Maan!

Want in dezen strijd zijn egoïstische begeerten evengoed een factor als in vroegere en latere Europeesche oorlogen. Koning Nikolaas van Montenegro sloeg een kruis, nadat zijn kleinzoon, prins Peter, het eerste kanonschot had gelost. Hij zal wel een vroom man zijn, maar tot dezen strijd dringt hem minder zijn vroomheid dan de wensch, zijn gebied uit te breiden, en aan zijn bergland een vruchtbare vlakte, een strook aan de Adriatische zee toe te voegen. Wie weet, of niet in het diepste van zijn hart de wensch leeft naar de verwezenlijking van een langgekoesterd ideaal: een Groot Servisch rijk, van den Donau tot de Adriatische Zee, een rijk waarin Servië, Novibazar, Oud-Servië, Montenegro, en een deel van Albanië zullen zijn vereenigd onder het bestuur van een keizer uit het huis Njegosj. Den vorst der Zwarte Bergen is ook de eerzucht en de grootheidswaan naar het hoofd gestegen, sedert hij van zijn vorstendom een koninkrijk maakte en hij zichzelf, den Tsernagorischen dichter-vorst, op Goethe's geboortedag, 18 Augustus, de koningskroon op het dichterhoofd plaatste.

De Bulgaren en Serviërs zijn zeker te wapen geloopen uit medelijden met hun onderdrukte stamgenooten, hun broeders en

geloofsgenooten in Macedonië. Maar de sterkste beweegreden voor hun optreden is toch wel de hoop, met de bevrijding der Macedoniërs ook een deel van Macedonië te kunnen voegen bij hun gebied.

En Griekenland wenscht niet alleen nu eindelijk de annexatie van Kreta, wellicht ook van Samos, Chios en Astropalia, maar tevens de uitbreiding van het Grieksche Rijk naar het Noorden, door de inlijving van Epirus en het Turksche deel van Thessalië.

De leidende mannen van de Balkanstaten verbergen het niet, dat zij van hunne overwinning op de Turken meer verwachten dan alleen verbetering van het lot der Macedoniërs, dat zij meer willen ondernemen, dan een oorlog van het Kruis tegen de Halve Maan.

Zij worden geleid door denzelfden ontwikkelingsgang, die tot het ontstaan der nationale eenheden in Europa aanleiding gaf. Ook voor hen geldt de wet der ethische kristalisatie, de regel door Lord John Russel opgesteld. De Bulgaren willen de in Turkije levende Bulgaren tot zich trekken, en met hen in een nationale eenheid samenvoegen. En die verzoeking is vooral voor de Bulgaren sterk, omdat zij nog voor een dertigtal jaren met de Bulgaarsche Macedoniërs onder hetzelfde Turksche juk leefden en leden. Die drang naar vereeniging is te meer geprikkeld, wijl zij bij het verdrag van San Stefano reeds feitelijk werd tot stand gebracht. Bluntschli heeft, toen het Congres te Berlijn de bepalingen voor de Bulgaarsche eenheid wijzigde, voorspeld: ‘dass diese Teilung sich auf die Dauer nicht wird halten können’, en dat ‘eine Zeit kommen wird, in der sich die Vereinigung zu einem einzigen Volke volziehen wird, genau so, wie die italienische, die deutsche und die rumänische Einheit’.

De Bulgaren achten dien tijd thans gekomen. Zij hebben daarvoor den strijd aangebonden; en het lijden der Macedoniërs, de fouten en tekortkomingen van de Turksche regeering, zijn slechts de aanleiding om het verder liggende doel te bereiken.

Geheel hetzelfde geldt voor Servië, dat reeds lang den droom van een Groot-Servisch rijk droomt, met een uitweg naar den Oceaan, die het economisch onafhankelijk maakt van Oostenrijk-Hongarije. Het is maar de vraag of de dynastie der Njegosj of die der Karageorgewitsj in dien staat regeeren zal.

En hiermede is tevens aangewezen het kleinste gevaar, dat

na het einde van dezen Balkanstrijd dreigt: de onderlinge strijd over het verdeelen van den buit, zoo de Balkanstaten op Turkije de overwinning behalen. De Christelijke Balkanstaten hebben thans de vele veeten, die hen scheidden, op zij gezet, om gezamenlijk den strijd te aanvaarden tegen de Turksche vijanden. Maar al hebben zij een verbond gesloten voor den oorlog, zij hebben zich nog niet verstaan over de verdeeling van den buit daarna. Reeds over het beginsel van die verdeeling bestaat verschil. De Serviërs beroepen zich op hunne historische rechten en zouden gaarne alles hebben wat zij tot hun Groot-Servisch ideaal rekenen. Maar hetzelfde gebied heeft vroeger ook grootendeels aan de Bulgaarsche Zaren behoord, en nog vroeger aan de Grieken. Wie zal de scheidsrechter zijn bij de verdeeling?

Of zullen wij, na den strijd met den Turkschen Sultan, het merkwaardige verschijnsel zien, dat de overwinnaars elkaar gaan beoorlogen?

Er is echter een grooter gevaar, dat dreigt van Europa. En dit gevaar is zoo ernstig, dat de groote mogendheden reeds nu maatregelen willen nemen om het af te weren.

Wanneer de Balkanstaten winnen, zoo dreigt Europa, dan behoeven zij niet te rekenen op eenige wijziging van den ‘status quo ante bellum.’ In Macedonië zullen dan hervormingen worden ingevoerd, maar dat wil Europa nu ook doen; er zullen dan christelijke gouverneurs voor de autonome Turksche provincies worden aangewezen, en andere wenschen van de Balkanstaten zullen worden ingewilligd, maar de vurigste wenschen der Balkanstaten, de uitbreiding van hun gebied, de ethnische kristallisatie zal Europa niet dulden.

Doch wie zal de overwinnende legers tegenhouden op den weg naar Konstantinopel, wie zal het opnieuw wagen, als in 1878 het Congres te Berlijn, een verdeeling te doen voortbestaan, die toch op den duur niet houdbaar wordt geacht?

Zal Rusland toelaten, dat Europa opnieuw de vorming van groote, onafhankelijke Slavische staten in den Balkan zal beletten?

Zal Oostenrijk gedoogen dat de Sandjak Novibazar wordt gevoegd bij Servië of Montenegro of bij beiden, dat een groot-Servisch rijk ontstaat op de grenzen der Monarchie en haar den weg afsluit naar Macedonië?

Zal Italië kunnen toestaan, dat zijn illusie, de Adriatische zee te maken tot een Italiaansche binnenzee, worde verijdeld, door de vorming van een Servisch-Montenegrijnschen staat aan den Albanischen oever?

Zal Frankrijk eindelijk kunnen toestaan, dat het Turksche rijk, een der grootste schuldenaars van de Republiek, wordt teruggedrongen tot achter den Hellespont, en daarmede het onderpand voor de hypothecaire leeningen wordt verminderd in waarde?

En zal Engeland, dat als Frankrijk een Mohammedaansche bevolking heeft van vele honderden millioenen, lijdelijk kunnen toezien, dat de macht van den Kalief, van den Beheerscher der Geloovigen wordt geknot, en dat daardoor een nieuwe aanleiding wordt geschapen tot strijd tusschen Moslims en Christenen?

Dat zijn de vragen, die rijzen zullen, die rijzen moeten, wanneer straks de strijd is geëindigd tusschen de Balkanstaten en de Turksche regeering. En niemand kan overzien, welk antwoord daarop zal worden gegeven; wijl dat antwoord een uit zoovele onbekende factoren bestaande formule is.

Het was waarlijk niet ten onrechte, dat de schrijvers van '*The great war of 189-*' en van andere bekende fantastische oorlogsverhalen, den grooten Europeeschen oorlog deden voortkomen uit een Balkanconflict.

En wij zijn nog zeer ver van de voorspelling, neergelegd in de bekende aria uit den F r e i s c h ü t z:

> Und ob die Wolken sie verhüllen,
> Die Sonne bleibt am Himmelszelt,
> Es waltet dort ein heil'ger Wille,
> Nicht blindem Zufall dient die Welt.

Bibliographie door Dr. A. Aletrino.

Danseresje door Hans Martin. Uitg. W.L. en J. Brusse, Rotterdam 1911.

De onzichtbare leider door L.H.A. Drabbe. Uitgever W. Versluys, Amsterdam 1911

Jeugd door Frans Verschoren. Uitg. Meindert Boogaerdt Jr., Zeist 1910.

Prinskensdag door Ary Delen. Uitg. Meindert Boogaerdt Jr., Zeist 1910.

Danseresje door Hans Martin, Uitg. W.L. en J. Brusse, Rotterdam 1911.

Het gegeven is misschien voor velen een beetje sentimenteel met, misschien, een beetje banaal einde. Waarom wordt sentimentaliteit toch steeds een minderwaardige eigenschap genoemd? Ik voor mij, kan sentimentaliteit zoo erg afkeurenswaardig niet vinden, wanneer zij maar binnen de grenzen blijft, wanneer zij niet overdreven wordt en wanneer zij maar niet in grooter mate aanwezig is als bij ieder eenigszins gevoelig mensch. Ieder gevoelig mensch bezit een zekere dosis sentimentaliteit in zich en het is heel moeilijk aan te geven, waar het sentiment in sentimentaliteit overgaat en nog moeilijker de grenzen aan te geven tot hoever het sentiment mag en kan gaan, zonder sentimentaliteit te worden. In alle geval is de sentimentaliteit in 'Danseresje' niet overdreven of hinderlijk en moge zij al aanwezig zijn, dan staan er zooveel goede eigenschappen tegenover, dat men haar den schrijver gaarne vergeeft.

De inhoud van den roman is nogal eenvoudig. Boy van Atternbeeke, een stille, een beetje in zich-zelf-gekeerde, gevoelige jongen, met een hang naar het mystieke, vaag-godsdienstige, vaag fatalist, leeft - na een rustige, tamelijk gelijkmatige jeugd -

nogal teruggetrokken op zijn kamers in Den Haag, waar hij zijn tijd doorbrengt met lezen en studeeren voor zijn liefhebberij en met muziek. Hij heeft indertijd te Leiden in de rechten gestudeerd, maar - wijl hij, na den dood van zijn ouders, geld genoeg heeft om ruim te kunnen bestaan en hij zich eigenlijk niet op zijn plaats voelt in den omgang en het verkeer met menschen - praktiseert hij niet en kan hij aan zijn neiging tot afzondering toegeven. Eens, toen hij nog een jongen was, is hij verliefd geweest op een meisje, dat later met een ander verloofd en getrouwd is, maar waarvan hij nog steeds is blijven houden. De herinnering aan die jaren, toen zij ook van hem hield, is altijd in hem blijven voortbestaan als iets heel moois en teers, dat hem heeft teruggehouden en nog terughoudt van een leven, zooals vele jonge mannen van zijn stand zoo dikwijls leiden. Alleen is de wijde behoefte naar teederheid, naar het geven en te gelijkertijd ontvangen van teederheid, daardoor in hem gebleven en is die behoefte, die hij zich herinnert altijd te hebben gevoeld, nog grooter geworden. Op een avond ontmoet hij toevallig één van een troepje 'Irish and Indian Girls,' dat in Scala dans-vertooningen geeft en uit die kennismaking ontwikkelt zich, betrekkelijk snel, een groote liefde voor little Violet. Ook zij - die uit een goede familie stamt en een goede opvoeding heeft genoten, maar die er door allerlei omstandigheden toe is gekomen om 'dancing girl' te worden - gaat van hem houden en gedurende den korten tijd, dat zij met haar troepje in Den Haag voorstellingen geeft, verkeert zij elken dag met hem. Voordat zij naar Amsterdam vertrekt, om, zooals het contract met haar manager haar voorschrijft, ook daar voorstellingen te geven, spreken zij met elkaar af te zullen trouwen, zoodra haar contract (dat haar nog voor negen maanden gebonden houdt) zal geëindigd zijn. Hij belooft, dat hij haar zoo spoedig mogelijk, zoodra hij hersteld is (in de laatste dagen van haar verblijf in Den Haag voelt hij zich reeds ziek) in Amsterdam zal komen opzoeken. Zijn ziek-zijn duurt echter langer dan hij gedacht had en, niettegenstaande zij hem schrijft om toch te komen, wijl zij zijn steun en zijn moreele hulp noodig heeft om staande te blijven te midden van de ellendige omgeving, waarin zij gedwongen is te leven, kan hij niet en zij geeft toe aan de onweerstaanbare behoefte, die telkens, met langer of korter tusschenpoozen bij

haar opkomt, namelijk om eens los te breken en haar leven uit te vieren. Nadat zij dat in Amsterdam eens weer heeft gedaan, schaamt zij zich niet alleen voor Boy, maar voelt zij tevens, dat zij die behoefte nooit zóó zal kunnen bedwingen, dat zij haar er heelemaal zal kunnen onderhouden en voor goed. Zij durft hem niet meer te schrijven en laat langzamerhand haar verhouding met hem zakken. Nog eenmaal gaat hij haar in Rotterdam, waarheen zij in dien tijd is vertrokken, opzoeken en tracht haar mee naar Den Haag terug te krijgen, maar de overtuiging, dat zij toch nooit aan haar neiging zal kunnen weerstand bieden en zeker niet gedurende de lange negen maanden, dat haar contract nog duurt, daarbij de wanhopige vrees, dat zij hem, door die telkens weer op-dringende neiging, wanneer zij ooit zullen getrouwd zijn, ongelukkig zal maken, doen haar besluiten hun verhouding voor goed af te breken. Hij gaat naar Den Haag terug, zonder illusies, gebroken, en meer nog gebroken dan hij na de desillusie over zijn eerste verliefdheid ooit is geweest. Hij wordt ernstig ziek en daarna hoort of ziet hij nooit weer iets van little Violet, zijn kleine zusje, zooals hij haar altijd noemde. Ettelijke jaren later vindt hij haar te Rome terug, ouder geworden, veranderd, dezelfde, met dezelfde uitdrukking in haar doen als zoovele van haar soortgenoten, minder geworden, een navrant wrak voor zijn oogen, die haar nog altijd zagen, zooals zij hem, gedurende den korten tijd, dat hij haar heeft lief gehad, verschenen was. Op den avond van den dag, waarop zij elkaar nog eens hebben gesproken, sterft zij, doordat zij te veel chloroform - die zij gebruikt om in te slapen - op haar hoofdkussen strooit. Hij is de eenige, die in haar begrafenis meegaat.

Ik herhaal, wat ik hierboven schreef: misschien is het gegeven van den roman wat sentimenteel, misschien is het einde wat banaal, maar daar staat zooveel goeds tegenover, dat men den schrijver deze fouten - wanneer men het fouten mag noemen - moet vergeven. Onder het goede moet vóór alles de beschrijving van den middag, dat Boy met little Violet op zijn kamer zit te praten en de beschrijving van de stemming, wanneer hij met haar in het duin ligt aan het verlaten, eenzame strand te Scheveningen en waar zij hem haar leven en haar ziele-voelen uitvertelt, vermeld worden. Deze twee stemmings-beschrijvingen zijn de twee hoogtepunten van

den roman. En daarmee samenhangend, daaruit vóórkomend is de psychologie van het meisje uitstekend. Misschien is deze juist daardoor zoo goed, omdat zij niet met duidelijke woorden wordt aangeduid, maar meer door den schrijver laat vermoed worden. De behoefte, de neiging, die zij heeft om uit te barsten, om wild te zijn, een drang die soms plotseling in haar hoog dwingt om te lawaaien, te lachen, pleizier te hebben, te drinken en te dansen en die zij niet kan inhouden, waaraan zij geen weerstand kan bieden, al weet zij, dat zij er later berouw over zal hebben, die kan zij vertellen en die zegt zij ook. ‘Als een meisje van een jaar of zeven deed ik al gekke vagebondenstreken, twee keer ben ik een dag en nacht uitgeweest, omdat ik een standje had gehad en het thuis zoo vervelend vond opeens. Als m'n moeder dan te huilen begon kreeg ik berouw, maar een paar maanden later probeerde ik het weer. Toen al danste ik altijd. Ze lachten er om, vonden het wel grappig... Soms op eens heb ik den moed niet meer, wou ik dat het maar uit was, dat gezang, dat gedoe, jezelf aanstellen voor een volle zaal, voor een paar pond in de maand. Dan heb je een walg van je zelf en van alles wat je gedaan hebt al van klein kind af aan, van je bedelpartijen, meer is het toch eigenlijk niet, bij een of anderen willekeurigen kerel, om een dineetje, een souper, een tochtje. En dan denk je je te amuseeren, dan lach je en maakt gekheid, en dan kom je 's nachts thuis en dan komt het berouw, dat je maar niet liever naar huis bent gegaan en nog wat gelezen hebt. Dat je net zoo wordt als de anderen en eens misschien heelemaal je vergooien gaat aan den een of ander... maar toch, dan denk ik weer dat het wel in me zitten zal, dat rustelooze, die lust tot allerlei bijzonders. Een vriend heeft me er eens uit willen halen, heeft me les laten geven in type-writing en me toen een plaats bezorgd op een kantoor. Ik kon het niet uithouden; als er een orgel speelde, werd ik onrustig, wou ik dansen - dat heb ik van klein kind af, en dan werd ik wrevelig; ik wou niet den heelen dag op een kruk zitten, al verdiende ik m'n geld er mee. En na een paar weken was ik al aan een theater weer. Als je daarin opgegroeid bent, laat het je nooit meer los ook... Ja, toen ben ik weer bij het tooneel gegaan, en werkelijk, elken keer als ik de muziek van m'n song hoor inzetten, merk

ik het op eens in me - ik mag me nog zoo ziek en ellendig voelen, dan begint het in me te tintelen, begin ik al te trappelen met de voeten, onbewust. Ik kàn het niet helpen - ik verwensch het wel eens. Maar ik mòet. Nu zit ik hier zoo kalm hè? - het is ook zoo heerlijk hier, en ik ben zoo blij dat ik eens uitpraten kan, dat je naar mij luistert, me niet vervelend vindt, maar van avond, als de muziek speelt, word ik opeens een dol, leeg wuft kind, dans ik, lach ik, ben ik alles van van middag vergeten, en van avond praten we dan samen weer, ben ik ernstig. En van nacht, nu dan huil ik misschien omdàt ik zoo ben, omdat ik me voel gaan, langzaam maar zeker gáán'.

Die woorden echter zeggen alleen het symptoom, het verschijnsel. Het fond, de kwestie waarom het gaat, zeggen zij niet. En dat laat de schrijver Violet niet vertellen, omdat zij dit zelf niet weet, omdat zij dit alleen, om zoo te zeggen, bij instinct begrijpt. Dit is de reden, waarom zij - terwijl zij in die uitbarstingen toch altijd kuisch van lichaam is gebleven, terwijl die uitbarstingen eigenlijk niets om het lijf hebben en terwijl zij zich na die eene enkele, nadat zij dien korten tijd met Boy heeft omgegaan, er zich dubbel over schaamt en er zich ellendig over maakt - toch in een soort zelf-pijniging haar verhouding met Boy afmaakt. Want vraagt men of het dan zóó erg was, wat zij dien eenen keer heeft gedaan, dan moet men volmondig erkennen, dat die heele uitbarsting eigenlijk niets beteekent. Daarbij vergeeft Boy haar die ten volle. En toch voelt zij er een aanleiding in om het met hem af te maken!

Het fond van de kwestie, waar het om gaat, is de fataliteit, die op zulke naturen drukt, namelijk zich niet en nooit te kunnen schikken in een geregeld en ordelijk bestaan, zich nooit gelukkig en tevreden te kunnen voelen in een egaal en gelijk-vloeiend voortgaan van de dagen, van de maanden, van de jaren. Deze fataliteit is ook een van de voornaamste oorzaken, waarom zoovele 'gevallen meisjes', niettegenstaande zij voor een korten tijd gered worden, niettegenstaande zij geholpen worden, niettegenstaande zij een betrekking krijgen of men haar aan een betrekking helpt, waarin zij haar brood op een fatsoenlijke manier kunnen verdienen, weer in haar vroeger bestaan terugvallen en haar vroeger leven weer gaan leiden. Zij kùnnen niet anders, welke moeite

zij zich dikwijls ook geven om anders te willen. Dat soort naturen heeft de behoefte om nu en dan, om dikwijls, om telkens uit te barsten, om plotseling te breken uit den gewonen sleurgang van hun leven. Violet voelt die neiging zelfs in zich op-drangen, terwijl zij met Boy verkeert, terwijl zij waant, dat zij gelukkig en tevreden is, plotseling op een avond, dat zij met hem in een café zit en zij haar makkers ziet voorbij gaan, lachend, vroolijk, gekheid makend met heeren en zij weet, dat zij ergens naar een nacht-café gaan, waar zij champagne zullen drinken, lawaai maken en wild doen. Hield zij misschien niet genoeg van Boy? Heeft zij vroeger misschien niet genoeg van dien vriend gehouden? Kan zij nooit zóóveel van iemand houden, dat dat gevoel sterker is dan haar neiging en haar behoefte om uit te barsten? Wie zal en kan het zeggen!

Mannen met zulk een fond worden nooit zoo ongelukkig als een vrouw met zulk een natuur, omdat een man inderdaad - eerst als jongen, later door den levenskring en door den loopbaan, dien hij zich kan uitkiezen - die neigingen tot een zekere hoogte kan uitleven. Een vrouw kan dat niet en het hangt van de omstandigheden, van de omgeving af, waarin zij als meisje leeft en is opgebracht, of zij den zoogenaamden ‘slechten weg’ opgaat, dan wel of zij, op den goeden weg blijvend, een leven zal leiden, dat schijnbaar gelukkig en tevreden is, maar waarin altijd iets onvoldaans blijft klagen, het verlangen en de behoefte namelijk naar iets, wat zij zelf niet in woorden kan brengen en dat haar zelf niet duidelijk bewust is.

Ik zou het den schrijver als een verdienste willen aanrekenen, dat hij dit psychologisch proces niet ten volle heeft uitgewerkt, juist omdat het nooit of slechts bij uitzondering precies tot het bewustzijn van het individu doordringt en het voor den persoon zelf meestal niet duidelijk wordt. Misschien is dit diepere, is dit fond van de kwestie voor den schrijver zelf niet duidelijk geweest en kon hij - waar hij zijn (ik ben er van overtuigd) doorleefd geval heeft gegeven - het ook zijn persoon niet laten uitleggen. In alle geval vind ik het een van het vele mooie in den roman, dat de schrijver al van het eerste ontmoeten van Violet met Boy die fataliteit laat vermoeden en laat voelen - zelfs al zou de vriend van Boy hem niet hebben gewaarschuwd - dat er

niets aan te doen of te veranderen is en dat, in welke richting de verhouding tusschen die twee zich ook mag bewegen, het einde - zooals alles in het leven - één groote désillusie en triestheid zal zijn, dat de geheele verhouding op niets anders dan op smart en droefenis kan uitloopen. Want al vooraf weet en begrijpt een ieder - en Violet voelt het onbewust in zich, wat uit haar aarzeling (zij het dan ook slechts een korte) om toe te stemmen in een huwelijk met Boy dan ook m.i. blijkt - dat de illusie, die Boy zich nù van hun getrouwd-zijn maakt, nooit kan blijven, omdat zeker hùn verhouding dan een andere zal worden. Waar elke verloving een andere verhouding geeft dan de stille verliefdheid; waar ieder huwelijk iets anders wordt dan een verloving, omdat het groote verlangen naar elkaar verandert in een gewoonte-omgang, daar zal beslist hùn verhouding, ontdaan van het romantisch waas, waarmee zij op het oogenblik omgeven is en dat bij een verliefdheid, een verloving tusschen twee, laat ons zeggen, gewone menschen niet en zeker niet in dien vorm als bij hun tweeën bestaat, geheel veranderen. Niet, dat een huwelijk noodzakelijk minder, leelijker als de verliefdheid of de verloving is, integendeel. De heerlijke, intense, diep-gevoelde, soliede kameraadschap van een goed huwelijk, is zoo niet mooier, dan toch even mooi als de voorafgaande stadia om er toe te geraken. En toch is het niet meer dat eene, onzegbare... maar ik zou te wijdloopig worden!

Jammer is het, dat de taal waarin de roman is geschreven, dikwijls nogal te wenschen overlaat, dat de zinnen zoo dikwijls gewrongen zijn, de woorden niet gevoeld en dat de schrijver het hier en daar noodig heeft gevonden een verduidelijkende verklaring van het voelen van zijn personen te geven, wat de lezer, zonder die verduidelijking, uit de woorden waarin dat voelen is weergegeven, zelf moet begrijpen. En vooral jammer is de onduidelijke, vage mystiek, het onbegrijpelijke wat de schrijver wil met zijn redeneeren over God, het leven, enz. Dat had er best uit kunnen blijven. Ik vermoed, dat de schrijver het zelf niet goed begrijpt, anders zou hij het wel helderder en duidelijker hebben kunnen geven. Het zou den roman niet alleen niet hebben geschaad, maar het zou hem integendeel ten goede zijn gekomen.

* * *

De onzichtbare leider door L.H.A. Drabbe. Uitg. W. Versluys, Amsterdam 1911.

Ik weet het niet, ik kan het niet helpen, maar ik heb het niet op die Drabbe! Ik geloof, dat hij - terwijl hij zich als een ernstig, diepzinnig, degelijk, philosophisch, raadselen-oplossend, ziekte-gevallen-onderzoekend, menschen-bestudeerend, enz. enz. vorscher voordoet - eigenlijk een aartsgrappenmaker is, een schalk, een guit, een platje, die met het ernstigste gezicht van de wereld de heele wereld voor den mal houdt. Nu weer in dezen roman!

Hij beschrijft hierin een man (behept met wat deze 'uit reverentie voor zijn broer,' die aan gewone epileptie lijdt, *geestelijke* epileptie noemt), die de neiging heeft zuigelingen uit het raam te gooien en die daarom niet wil trouwen met een juffrouw van wie hij houdt en die hem lief heeft. Minder, omdat hij vreest, dat hij zijn eigen nakomelingschap als projectielen zal gebruiken, dan wel omdat hem uit die vreemdsoortige ziekte, 'welks naam de psycho-pathologen nog niet kennen,' blijkt, dat hij een verkeerde is en het daarom onverantwoordelijk vindt om te trouwen. Hij heeft zich zelf tusschen twee zulke aanvallen 'nauwkeurig *gepercuteerd*,' maar is tot het besluit gekomen, dat het wel degelijk waar is.

Die juffrouw nu heeft een nicht, Adri; die nicht heeft een zuigeling Diddy; die zuigeling heeft een oom, Edmond; die oom heeft een broer, Frederik. Die drie groote menschen hebben één vader gehad, die waarschijnlijk suicide heeft gepleegd; de zuigeling een vader, die aan typheuze koortsen is overleden. Oom Edmond voert niets uit, maar leert een spoorweggids uit zijn hoofd om zijn geheugen te oefenen. Oom Frederik doet ook dàt niet. Adri verzorgt haar zuigeling. De zuigeling houdt zich onledig met tijdgenoot te zijn. Maar alle vier houden zij veel van elkaar en wonen samen en houden met hun vieren ook weer heel veel van de nicht, die alleen heel veel van hun vieren houdt. In één woord: één groote van-elkaar-houd-partij.

Dat gaat zoo heel goed en het zou, wie weet hoe lang, goed zijn gegaan, wanneer die geestelijke epilepticus niet op een dag in huis zou zijn gekomen. Want die gooit roet in het eten (figuurlijk) door den zuigeling over het balcon te gooien (echt). En dan is de zuigeling dood (alleen een zuigeling van taai-taai

kan tegen zulke uitspattingen) en Adri wordt ziek en oom Frederik wordt raar en is niet van de gedachte af te brengen, dat de geestelijke epilepticus zich bij hen thuis verstopt heeft, en de verliefde juffrouw verdrinkt zich en de geestelijke epilepticus verdwijnt spoorloos en alleen oom Edmond blijft zooals en waar hij is. Waarschijnlijk is diens verstand door het werken met dien spoorweg-gids bestand tegen allerlei akeligheden geworden (vermoeden van mezelf).

Dat is, dunkt me, toch wel een verschrikkelijk verhaal! Maar nu komt het, waarom ik die Drabbe niet vertrouw en waarom ik hem verdenk een oolijkert te zijn. Men kan duidelijk twee gedeelten in den roman onderscheiden, het eene waarin het liefhebbende huishouden wordt beschreven en het andere, waarin een schildering wordt gegeven van het geval, van de verliefdheid, enz. van den geestelijken epilepticus. Het eerste gedeelte is meer jok en vroolijkheid, is in een opgewekte, in-en-in-grappige, geestige, losse, loszinnige, lollige, enz. enz. stemming ‘gehouden’ met een dialoog, waarin de vragen en antwoorden vlug, gevat, tintelend van vernuft à la Drabbe, comme un cliquetis d' épées, elkaar afwisselen; het tweede volop ernstig, betoogend, blijken gevend van diepe, ernstige studie, om de maan niet zoo maar neergeschreven en om te lachen, doch serieus als een leerboek, als een handleiding, als een professor met een toga en een baret. En wat lapt je me nu de schalk, die Drabbe heet? Hij richt het warempel zóó in, dat je bij het lezen van het eerste gedeelte zoo strak blijft als een hout, dat je met alle moeite geen glimpje, geen glimlachje op je gezicht kan krijgen, terwijl je daarentegen bij de beschrijving van het ziektegeval, bij den tragischen dood van den zuigeling (en ik ben heusch geen ongevoelig mensch en geen kindermoord van Bethlehem in het klein) en bij die van de verdere rampen, die over de gelukkige familie komen, telkens moet schudden van het onbedaarlijke lachen, dat in je op-kriebelt door de geweldige komiekheid en de aaneenschakeling van nonsens, die de schrijver daarin heeft gegeven. Dat moet de schalk, de oolijkert, het platje met opzet hebben gedaan; ik laat me niet wijsmaken, dat dit een toeval is! Immers zoo'n wetenschappelijke warboel, zoo'n leeken-nonsens, zoo'n hutspot van kwasi-diepzinnigen uitleg, zulk een ongaarheid, zoo'n rom-

melzooi van onleesbare hansworsterij krijg je niet onwillekeurig bij elkaar. Eigenlijk komt zoo'n mystificatie in een fatsoenlijke letterkunde niet te pas en het eenige excuus, dat ik er dan ook voor kan vinden, is dat deze Drabbiaansche grappenmakerij zoo volkomen is gelukt. En vraagt men mij op mijn gemoed af, dan geloof ik, dat de schrijver een parodie heeft willen geven op de tegenwoordige psychiatrische wetenschap, dat hij heeft willen doen zien hoe weinig men eigenlijk nog van alles afweet. Maar zeker weten, doe ik het niet. Het eenige wat ik zeker weet, is dat Drabbe een niet-te-vertrouwen psychiatrische en letterkundige guit is!

Zelfs vermoed ik dat de titel een mystificatie is en dat deze eigenlijk 'De onzichtbare l*ij*der' moet heeten. Die man toch, met de ziekte, waarvan de psycho-pathologen den naam niet kennen, is en blijft een heelen tijd onzichtbaar, eerst voor Adri, daarna voor de verliefde juffrouw, daarna voor de broers en daarna voor iedereen. Alleen de zuigeling ziet hem, helaas, maar al te goed. In alle geval is het een geweldig mal boek, een roman vol gelal en nonsens en ik vrees, dat vriend Drabbe aan een ziekte lijdt, welks naam zoowel psycho-pathologen als leeken wèl en heel goed kennen en die gewoonlijk 'imbecilliteit' of 'idiotie' wordt genoemd, maar die ik, uit reverentie voor mijn pennenhouder, met den naam maloterige pedanterie zal bestempelen. Die Drabbe, die Drabbe!

* * *

Jeugd door Frans Verschoren. Uitg. Meindert Boogaerdt Jr., Zeist 1910.

Zes verhalen, waarin de schrijver verschillende episodes uit het jongensleven vertelt, gevoelig, gevoeld en eenvoudig geschreven, zonder mooi-doenerij, prettig om te lezen en waardoor men het lieve, kleurige en zachte van het Vlaamsch volop geniet. Men leert er den schrijver als een sympathiek, gevoelig en aangenaam mensch uit kennen, die niet zoo maar de eerste de beste is, doch van wien men veel goeds en moois in de toekomst kan verwachten.

* * *

Prinskensdag door Ary Delen. Uitg. Meindert Boogaerdt Jr., Zeist 1910.

Ik kan hetzelfde niet van het bundeltje van Ary Delen zeggen. De vier verhalen, waaruit dit boekje bestaat, dat den titel van het eerste vertelsel draagt, hebben niet veel om het lijf en zijn meer aan den groven dan aan den fijnen kant. Zoo aangenaam en prettig om te lezen de verhalen van Verschoren zijn, zoo vervelend en onbelangrijk zijn deze.

Varium.

De heer Dirk Coster contra Willem Kloos. - De heer Dirk Coster heeft zijn ‘laatste woord’ in de discussie tusschen hem en mij gesproken: wil hij nu óók nog even naar het mijne luisteren?

Terwille der kortheid, wil ik hier alleen de twee belangrijkste punten uit zijn antwoord wêerleggen. 1°. Zou het geen aanbeveling hebben verdiend, als de heer Coster, waar hij het tegenovergestelde, van wat hij schreef, bedoelde, ook dat tegenovergestelde hadde gezegd? Ik haal even den heer C. aan:

‘Wil men de gehoopte, de vermoede en gedroomde ontwikkeling in de kortste woorden, zie hier: van de verstarde en doode idee door de waarachtige ontroering naar de levende gedachte. Zóó in het vers, zóó in het proza, zóó in de kritiek.’

Hier is de ‘verstarde en doode idee’ het *uitgangspunt*, het is niet anders te lezen. De heer C. heeft evenwel het juist andersom bedoeld, n.l., dat *niet* de verstarde en doode idee het uitgangspunt moet zijn, maar de levende gedachte (door de waarachtige ontroering heen). Maar dan had hij, zooals voor ieder duidelijk is, behooren te schrijven: inplaats van uittegaan van de doode, verstarde idee, moet het uitgangspunt de levende, door de waarachtige ontroering overgehaalde gedachte zijn. Men bespeurt dat er aan de zuiverheid van 's heeren Coster's schrijven nog wel iets ontbreekt.

2°. Het is op zijn zachtst gezegd niet slim van den heer Coster, om te wanen, dat ik een campagne voer tegen de door hem genoemde auteurs, omdat zij ‘gedachte-dichters’ zouden zijn. Want in waarheid keur ik hen uitsluitend af, omdat zij, waar zij gedachten in vers-maat brachten, dit niet zóó hebben weten te doen, dat zij tegelijkertijd waarachtige dichters, d.i.: ons binnenste ontroerende zangers, bleken te zijn. Terwijl ik daarentegen dichters als Shelley, Wordsworth, Browning, Vondel, Potgieter en Novalis, die zich wezenlijke gedachte-dichters toonden, omdat

zij door den gloed hunner innerlijke emotie hun gedachten wisten te bezielen en dus inderdaad tot diep-treffende poëzie te maken, altijd en overal, mijn heele leven door, hoog heb gehouden voor mijzelf en voor 't publiek.

Deze literaire misvatting omtrent mij, geeft - het kan niet ontkend worden - geen grooten dunk van 's heeren Coster's kritisch onderscheidingsvermogen.

En hiermede... basta!

WILLEM KLOOS.

Tucht en tuchteloosheid door J. Kleefstra. *(Vervolg.)*

V.
Een nieuwe koers. Enkele verschijnselen nader beschouwd.

Wanneer de menschen zich in een of andere levensrichting hopeloos vastgewerkt hebben, dan ontstaat er een geestelijke beweging, om zich uit het moeras te redden. Om niet te ver in de geschiedenis terug te gaan, herinner ik alleen maar aan de Renaissance in de 15de eeuw, de Hervorming in de 16de eeuw, de Aufklärung in de 18de eeuw. En al zijn deze namen thans niet veel meer dan klanken voor ons geworden, in den tijd toen die bewegingen opkwamen, brachten ze heel de beschaafde wereld in een geestdrift en een beroering, waarvan wij ons geen voorstelling meer kunnen maken.

Waarlijk van Jezus' prediking af tot op den huidigen dag toe heeft het de menschheid nooit ontbroken aan schoone denkbeelden, noch aan vurige predikers, maar zij heeft immer gefaald haar leven met die schoonheid en die geestdrift rijk te maken, doordat zij de verleiding niet kon weerstaan, haar egoïsme te voeden ten koste van het idealisme in plaats van zich met hart en ziel in dienst van het idealisme te stellen.

Wat ons volk aangaat, nóóit heeft het één van die groote bewegingen weten te nationaliseeren, het is altijd meegezeuld in het zog van andere volken, en slechts van het Calvinisme kunnen we zeggen, dat het ons volk tot groote dingen heeft gebracht.

Wij leven op onze beurt midden in een nieuwe beweging, die, gelijk de Aufklärung, ons wederom het veelbegeerde levensgeluk in uitzicht stelt, thans door smaakveredeling, schoonheids-begeerte en natuurgenot; en hierbij doet zich het verblijdende verschijnsel voor, dat zij van stonden af een nationale beweging geworden is, die ons volk in de kunsten, wetenschappen en bedrijven, waarin het van huis uit meesterschap bezit, binnen een spanne tijds aan de spits der beschaving heeft gebracht.

Wie zich de jaren omstreeks 1880 nog herinnert, toen 't met ons volk gedaan scheen, doordat 't op geen enkel gebied iets toonbaars tot stand vermocht te brengen, moet sedert meermalen verbijsterd gestaan hebben over de plotseling oplaaiende bedrijvigheid in literaire kunst en architectuur, in meubel- en sierkunst, in handel, scheepvaart en industrie, getuigende van een latente kracht in ons volk, die niemand in die jaren van doodelijke zelfgenoegzaamheid vermoed had.

Dank zij de snelle vervoermiddelen van den modernen tijd is de heerlijke, altijd troostende, altijd verrassende natuur voor ieder bereikbaar en zij wordt dan ook door duizenden gezocht, die haar vroeger veronachtzaamden.

De schoonheid is voor ieder, die smaak heeft, te geef.

De machtige moderne industrie heeft 't geheim doorgrond, om aan 't geringste voorwerpje van dagelijksch gebruik een stempel van bevalligheid te geven, en zelfs de kleine burgerman behoeft zich 't genot niet meer te ontzeggen van een eigen huisje met een gezellig interieurtje, waar 't zoet is, de uren van rust door te brengen.

Het is opmerkelijk en verblijdend, hoe goed de moderne Hollandsche kunstenaar onzen volksaard verstaat, ons puriteinsch gemoed begrijpt, dat immers door den vorm heen altijd naar het wézen zoekt.

Wij mogen ons een tijdlang vergaapt hebben aan goedkoope buitenlandsche prullen, op stuk van zaken is de natuur sterker dan de leer en keeren we terug tot de sobere massieve vormen, die onze vaderen liefgehad hebben. Al wat door uiterlijkheden onze aandacht tracht te trekken, beschouwen we zonder nader onderzoek innerlijk als leêg.

We hebben een natuurlijken afkeer van namaak en aanstellerij.

Een zwierig, modieus gekleed heertje wekt onzen glimlach en hij moet heelwat in zijn mars hebben, om ons met hem te verzoenen.

Wij zoeken in een literair werk door de mooie woorden heen altijd - ik zal niet zeggen naar de strekking, maar naar de waarachtigheid van de bedoeling.

Wij bewonderen katholieke kerken, maar we zijn daarom volstrekt niet allen katholiek, integendeel het is heel verklaarbaar, dat juist in de Noordelijke landen het strenge Calvinisme zoo'n warmen aanhang gevonden heeft.

Een kunst, die dit onloochenbare fond van onzen volksaard wilde miskennen, zou om uiterlijke schoonheden een groote bekoring op ons kunnen uitoefenen, maar op den duur ons gemoed van zich vervreemden.

Gij ziet, ik kan mij nauwelijks ontworstelen aan de verleiding om de zijpaadjes te volgen, waartoe mijn onderwerp mij verlokt; maar ik wil toch liever met u spreken over de hervormingsbeweging op onderwijsgebied, want het is voor iemand, die wat te beweren heeft, prettig zich thuis te weten in zijn onderwerp; voorts ontspringt de onderwijsbeweging toch uit dezelfde bron als alle andere geestelijke stroomingen terwijl zij zich ook op hetzelfde doel richt: den mensch weer een beetje te ontworstelen aan verouderde en ongerechtvaardigde beschavingsvormen; en ten slotte zien wij in al deze nieuwe stroomingen, 't zelfde verschijnsel: òf zij *laten* zich door den stroom van het groote leven gedwee opslorpen, òf de vloed van het leven loopt over hen heen en zuivert zich met hun wateren.

Schoolidealen.

De jonge republiek Amerika, zuiver democratisch, omdat ze geen aristocratie bezat, vrij in haar beweging, omdat ze niet aan oude beschavingsvormen en overleveringen vastgeklonken was, stichtte scholen voor Lager, Middelbaar en Hooger Onderwijs, zooals Europa ze helaas in de eerste eeuwen nog niet zal kennen. Iedere Hollander, die Amerika bezoekt, en met deze scholen kennis maakt, komt verrukt weerom. Zoo schreef de heer R.J.P. Tutein

Nolthenius te Amsterdam geestdriftige artikelen over een paar Hoogere Burgerscholen te Kansas-City, de eene bevolkt door 1767 leerlingen, waarvan 84 jongens en 155 meisjes op een feestelijken avond plechtig zullen promoveeren; de andere nog in wording, met een veelzijdig leerprogram, waarop handenarbeid een belangrijke plaats inneemt. Zoo doet dezelfde schrijver belangwekkende mededeelingen over de beroemde, maar zeer eenvoudige Harvard Universiteit bij Boston en over de rijke, prachtig ingerichte Columbia-Universiteit te New-York, die ook menig Nederlandsch geleerde in haar gehoorzaal heeft ontvangen.

Zoo geeft onze Consul-generaal in Zuid-Afrika, de heer F.M. Knobel ons een aantrekkelijk beeld van de beroemde hoogeschool te Ann-Arbor, in het gebied van de groote meren, waar 3200 studenten, waaronder 600 vrouwen, een opvoeding ontvangen, om van te watertanden.

Wat het heerlijke van die Amerikaansche scholen dan wel is?

Voornamelijk: *de geest*, *die er heerscht.*

Nu ja, in de meeste gevallen besturen de leerlingen zèlf de school en dit bekoort, omdat 't zoo goed gaat. Jongens en meisjes gaan er ongedwongen met elkaar om, en dit is aardig, omdat ze zoo'n frissche, gezonde verhouding weten te bewaren. Er zijn landelijke hoogescholen, waar de studenten intern zijn, in clubhuizen samenwonen; gemeenschappelijke vermaken hebben; het onderwijs is er alzijdiger; sport, handenarbeid en natuurstudie staan broederlijk op den rooster met wiskunde, klassieke talen en geschiedenis. Maar nogmaals: het bijzondere van die scholen is: *de geest*, *die er heerscht; de ernst*, *waarmee allen zijn bezield*, *het karaktervormende van den ouderlingen omgang;* zij toonen ons het land van den dollar op zijn best.

Geen wonder dus, dat het oude Europa, wanneer er een frissche, hervormende wind over zijn vlakten waait, ook eens een proefneming in die richting waagt.

Zoo stichtte vele jaren geleden de Engelschman dr. Reddie zijn vermaarde kostschool Abbotsholme, waar voor het eerst in Europa de leerlingen zelf hun school zouden besturen; spel, sport en handenarbeid op den lesrooster zouden worden geplaatst, jongens en meisjes in ongedwongen omgang hun opvoeding en onderwijs zouden ontvangen, tengevolge waarvan de door Dickens

zoo geestig gehekelde Engelsche kostschool in een gelukkig, intiem tehuis zou worden herschapen. Weldra ontstonden ook in andere streken van Engeland scholen in denzelfden geest, de eene weer een beetje conservatiever, de andere nòg vooruitstrevender, één zelfs zoo ultra-modern, dat de deelneming aan het onderwijs, den arbeid of de ontspanningen aan den vrijen wil van de kinderen zelf werd overgelaten. Maar in allen gevalle, wie deze scholen bezocht heeft, was verrukt over den geest, die er heerscht, en over den ernst, die leermeesters en leerlingen beide bezielt.

Nauwelijks had de faam den roep van deze scholen eenigszins verbreid, of in het ontredderde Frankrijk ontgloeide de geestdrift voor de Engelsche school-idealen. Men dacht er volstrekt niet aan, dat de ontwikkelingsmiddelen van een raszuiver volk als het Engelsche te zwaar op de maag van een minder krachtig volk als het Fransche kunnen liggen, neen! mannen van allerlei rang en stand maakten zich warm voor de nieuwe school-idée; minister Ribot rekende in een warme rede met de oude opvoedingssystemen af; Edmond Demoulins schreef zijn boek: l'Education nouvelle; en weldra verrees bij Verneuil, ten Westen van Parijs, de grootsche inrichting l'Ecole des Roches, geheel naar het model van Abbotsholme en door Engelsche onderwijsmannen bestuurd.

Ook hier breidde de beweging zich aanvankelijk uit, maar weldra doofde de opgelaaide geestdrift even snel als ze opgekomen was, en van l'Ecole des Roches dringt zelfs geen gerucht meer tot ons door.

In het land van de Pickelhauben stichtte dr. Lietz uit Jena, na een langdurig verblijf als tijdelijk leeraar op Abbotsholme, de bekende Landerziehungsheimen te Ilsenburg, Haubinda en Bieberstein, wel naar Engelsch model, maar in Duitschen geest gewijzigd. Deze apostel van de nieuwe school-idée was ongetrouwd, moest dus de interne aangelegenheden overlaten aan bezoldigde huishoudelijke hulpkrachten, maar toch moedigde het Duitsche volk hem aan, door hem met goede leerlingen te overstelpen.

Ook hier breidde de beweging zich uit en thans zijn er in Duitschland tal van landelijke scholen, alle met handenarbeid, sport en natuurstudie op hun program, alle ook strevende naar den

kameraadschappelijken geest, die de Engelsche scholen zoo aantrekkelijk maakt.

Geheel onbekend met deze beweging, maar geleid door de geheimzinnige geestelijke verwantschap, die men het instinct van den tijdgeest zou kunnen noemen, richtte ik te Hilversum de Brinioschool op in een oude, prachtig gelegen buitenplaats met een bunder of tien eigen bosch en een onvergelijkelijk uitzicht op de golvende heide. Door vroeg opstaan en verkorte lesuren kreeg ik de middagen vrij voor spel en handenarbeid, terwijl toch aan het onderwijs alle gewenschte zorg kon worden besteed. Wel brachten wij het niet tot schoenmaken, smeden, meubelmaken enz., wèl lieten de meisjesleerlingen zich wachten, wel durfde ik 't nog niet aan, 't bestuur van de school geheel aan de leerlingen zelf in handen te geven, maar wij voetbalden, tennisten, tuinierden dan toch; wij velden boomen, hakten en zaagden, ontgonnen kleine stukjes grond, maakten uitstapjes; de oudste leerlingen werden met eenig gezag over de schoolhuishouding bekleed.

Ik schreef mijn eerste kleine brochures: *wat wil de Brinioschool*, waarin ik de veelzijdige, vrije lichaamsbeweging onder leiding van goede krachten prees als onschatbare middelen voor algemeene opvoeding, die de verstandelijke ontwikkeling ontzaglijk steunen; waarin ik de hoop uitsprak, dat de beste kinderen van ons volk eenmaal tot mij zouden komen en alvast de beste mannen en vrouwen opriep, om met mij samen te werken.

Maar zij kwamen niet.

Geen Maecenas ontknoopte de koorden van zijn beurs, om mij over de eerste moeilijke tijden heen te helpen; geen man van wetenschappelijken of maatschappelijken invloed dekte mij met zijn gezag; de openbare meening had een glimlachje over voor mijn utopieën, of zij gromde van dwaasheden en rijkeluis-grillen, waarvan het fiasco zou blijken, wanneer er ook maar 't onnoozelste examentje in 't verschiet werd gesteld, maar ik had er volstrekt geen erg in, dat ik een klein spruitje van een machtigen wereldstroom uitmaakte en dus ploeterde ik welgemoed in mijn verlatenheid voort.

Toch zijn die eerste jaren van frisch streven de gelukkigste van mijn leven geweest.

En zoo ooit, dan heb ik toen kunnen leeren, van hoe

onschatbaar belang een voordeelige situatie is voor de opvoeding van het kind; ja, ik geloof, dat alle moeilijkheden van de opvoeding al ten halve overwonnen zijn, wanneer men het kind brengt in een mooie natuur met heerlijke, ruime gelegenheden voor arbeid, spel en ontspanning.

Inmiddels kwam de Brinioschool uiterlijk tot grooten bloei, maar de basis van dien bloei deugde niet. Een paar geslaagde opleidingen, de algemeene opgewektheid, de soms verrassende physieke ontbolstering van de jongens verschaften mij de ongelukkige reputatie van wonderdokter. Er moet al heelwat gebeuren vóór de menschen ten onzent aan een kostschool denken, en zelfs welgestelde menschen hebben voor 't onderwijs aan hun kinderen bitter weinig over, maar zoodra 't woord ‘wonderdokter’ hun oor bereikt, dan raken de arme tobbers in rep en roer. De menschen zonden mij dus hun kinderen over 't algemeen niet, omdat ze warm voelden voor de alzijdige opvoeding, en de weldaad hiervan begrepen, maar omdat ze van mij hoopten, dat ik spelenderwijs, vooral zònder tucht en strenge huiselijke regelen, zwakke verstandjes en verwende naturen terecht zou kunnen brengen. Daarentegen voelde *ik* mij slechts een goed onderwijzer, met hartelijke gevoelens voor kinderen, liefde tot den arbeid en handigheid in vele voor kinderen aantrekkelijke spelen en werkzaamheden.

Ten koste van alles, wat ik menschelijkerwijs aan de taak geven kon, heb ik een systeem van lichamelijke en geestelijke oefening met mijn leerlingen nagestreefd, dat voor bijna al de aan mij toevertrouwde kinderen onbetwistbaar goede uitkomsten heeft gehad, en waaraan toch zoowel door de kinderen als door hun ouders voortdurend getornd werd. Als leider van een school voor groote jongens behóórde ik mij te voelen als de verantwoordelijke kommandant van een zeeschip, ik voelde mij echter na die eerste gelukkige jaren als een kindermeisje in een groot woelig gezin, en dagelijks moest ik mijn schoolsysteem verdedigen, alsof 't ingegeven was door vijandschap tegen kinderen in plaats liefde tot kinderen.

In 1906 schreef ik mijn boek: *de school der toekomst en wat haar bij ons te lande in den weg staat*, waarin ik trachtte aan te toonen, dat de opwekking van een pittigen, karaktervormenden

schoolgeest door middel van een eerlijke, mannelijke leiding voorshands in ons land onmogelijk is, omdat ouders noch kinderen 't rechte besef hebben van de noodzakelijkheid van dagelijksche alzijdige oefening, om mannen van zessen klaar te vormen, en al de werkzaamheden, behalve 't schoolonderwijs door beide partijen opgevat worden als verstrooiing in plaats praktische opvoeding.

Had ik de gedachte gekoesterd, dat ik in een uitzonderingstoestand verkeerde en dus ook met uitzonderingsfouten te doen had, stellig zou ik mij de zaak niet zoo aangetrokken hebben, maar ik heb de besliste overtuiging, dat ik in dat boek den vinger gelegd heb op *algemééne* kortzichtigheden van onze openbare meening en *algemeene* zwakheden in ons familieleven, die ik alleen in hun *volle naaktheid* te zien kreeg.

De werkzaamheden, die voor een algemeene opvoeding juist van zooveel waarde zijn, raakten één voor één in ongenade: militaire oefening en slöjd liepen dood op lijdelijk verzet; tuinieren heette te kinderachtig; 't korfbalspel te flauw; 't voetbalspel werd eens met 28 van de 30 stemmen afgeschaft, omdat 't zoo'n ordinair spel begon te worden, waaraan de chique zich langzamerhand onttrok; één blaaskaak wist 't tennisspel tusschen 1 October en 1 April stop te doen zetten, omdat 't niet deftig stond, buiten 't officieele seizoen te tennissen. Natuurlijk heb ik tegen al deze fraaiigheden aanvankelijk mijn veto laten hooren, maar de kinderen kregen thuis niet den wind van voren over hun dwarsdrijverij, doordat de ouders nog volstrekt niet doordrongen zijn van de gelijkwaardigheid tusschen ernstige oefeningen in de werkplaats en op het speelterrein met de gewone leervakken. Als de kinderen blozend thuis komen, er frisch uitzien, en zeggen 't op school prettig te vinden, dan zijn de ouders wel erg dankbaar, maar een goed, veelzijdig leerplan steunen door alle kwajongensoppositie kort en kloek van de hand te wijzen, dat gaat 't begrip van Hollandsche ouderliefde te boven.

Stortte ik een enkele maal mijn hart uit in een vakblaadje, op hoop dat er uit het publiek eens een kloek woord zou klinken, dan werd er een peloton liefhebberij-pedagoogjes op mij losgelaten, in wier gedachte het kind nooit iets anders is dan een schuldeloos Engeltje in Gods wijde woning, en dan kostte 't maar weinig

moeite, om mij met eenige zoetelijke phrasen in 't hoekje van ongelijk te duwen.

Geen autoriteit kwam eens ronduit voor 't front met de erkenning, dat de openbare meening omtrent 't schoolonderwijs *van de kóók* is. Ieder onderwijzer met begrip van zijn vak schaamt zich diep, dat hij voor de klas zooveel kostelijken tijd staat te verpraten over onderwerpen, die hij zelf niet machtig is, terwijl de vingers van de kinderen jeuken om bezig te zijn. Onderwijs is *oefening;* niet alleen oefening van 't denkvermogen, maar ook van alle organen.

In mijn Brieven over opvoeding VII en VIII heb ik een schetsje opgenomen, hoe het den kleinen, glunderen Jopie verging, eerst op de Fröbelschool, toen op de Lagere school, om aan te toonen, dat 't schoolonderwijs voor goedbegaafde kinderen geestdoodend is. In andere artikelen, o.a. *de school voor het kind*, opgenomen in de April- en Mei-afleveringen van de *Vragen van den Dag* heb ik uiteengezet, dat de openbare meening omtrent onderwijszaken van de kook gebracht is door de aanbidding van het rationalisme, erfenis van de Duitsche Aufklärung uit de 18de eeuw. Het hielp mij niemendal, want ik *bereikte* de menschen niet; en de enkelen, die 't hartelijk met mij eens waren, zwegen naar vaderlandsche gewoonte als het graf. Ten slotte voelde ik mijn krachten niet toereikend, om den strijd vol te houden; ik raakte tegen wil en dank verbitterd, en wel begrijpende, dat dit een verboden gemoedstoestand is voor het hoofd van een groot gezin, heb ik een paar jaar geleden moe en ontmoedigd mijn mooie school opgeheven[1)] met het troostelooze gevoel, dat een inrichting van opvoeding, zooals er in Amerika, Engeland en Duitschland bloeien, in ons land even onmogelijk is als in Frankrijk, omdat er geen wijsheid en geen krachtig stuur in de leidende kringen van ons volk zit.

Inmiddels was de roem van de buitenlandsche modelscholen ook naar ons land overgewaaid. De Pulvermühle in den Harz, waar Dr. Lietz zijn eerste triumphen had gevierd, werd het Nederlandsche publiek voorgesteld als een droomland van kindergeluk; de glundere rotmütsen, de jeugdige leerlingen van die school, werden ons uitgebeeld als ideaal-kwajongens. Hoe ze léérden, dat hoorden we niet; hoe ze werkten, dat zagen we niet,

1) Natuurlijk niet alléén hierom. Volgens de in dit artikel getrokken lijnen hoop ik eerlang een plan van onderwijs en opvoeding te ontwerpen, waarin ik gelegenheid zal vinden, een andere klip te vermelden.

maar hoe ze stoeiden in het kristallen water van de Ilse, hoe ze na het luiden van de etensbel door deuren en ramen de eetzaal binnentuimelden en, na een goed maal, op dezelfde origineele wijze weer in Gods heerlijke natuur buitelden, dat werd ons in geuren en kleuren verteld.

Het wilde, dartele leventje van jong veulen in de wei, dat een Hollandsch jongetje op vaderlijke strengheid en moederlijke bangheid bevechten moet, heette daar aangemoedigd te worden uit pure paedagogische wijsheid.

Schrijvers en schrijfsters vatten vlam voor het verdrukte kind.

Ze gaven soms warmgevoelde schetsen, maar ook weeë verhaaltjes van poeslieve straatjongens en saamgeflanste levensgeschiedenissen van denkbeeldige Hollandsche rakkers. Zij maakten propaganda voor baldadigheid en vrijbuiterij, alsof dat de zegeningen moeten zijn van het nieuwe leven.

Zij kwalificeerden de school als een soort kinderbagno, waar verdwaasde schoolpotentaten de zwakke hersentjes overvullen met allerlei nutteloozen ballast, en met duivelsche kwelzucht de heetste zomermaanden uitkiezen, om de arme lieve jeugd te plagen met rapporten en examens.

Alsof de school niet staat onder wet en gezag!

Alsof het einddoel van het onderwijs niet staat onder de contrôle van de samenleving, die op straffe van achteruitzetting zekere diploma's van de jongelui eischt. Waarlijk, wij gooien onze eigen glazen in, door onze kinderen dronken te laten voeren met opgeschroefde verhalen over gewaagde wildebrasserijen.

O, ik kan de zon best in 't water zien schijnen, en een kind moet zijn joligheid vrij uitvieren, maar dit heeft met opvoeding niets te maken.

Opvoeding is ernst; opvoeding vraagt arbeid; opvoeding wil door dagelijksche oefening de krachten van het kind harmonisch ontwikkelen. Zóó is het in Amerika, en in Engeland en in Duitschland, zóó moet het hier zijn.

Inmiddels had de gevierde Zweedsche schrijfster Ellen Key de eeuw van het kind ingeluid. Stormenderhand veroverde deze begaafde en beminnelijke vrouw de harten van duizenden. Haar roem drong door tot ons land. Te Amsterdam werd zij juichend

begroet; haar schrander oog weidde over groote menigten, haar zachte stem klonk door volle zalen. Zij sprak in geestdriftige woorden over ‘het kind’; niet over jongens en meisjes in de moeilijke en beslissende jaren van 12-18; niet over het schoolgaande kind, maar over het mollige Engeltje van Rafaël, dat de eeuwige jeugd en de eeuwige schoonheid geniet. Zij sprak over ‘vrijheid’; niet over de ongeneerde luidruchtigheid, of de wilde aanstellerij, waaraan de Hollandsche jongen zich pleegt over te geven, als hij den teugel los voelt, maar over het heerlijke bohemièngevoel, dat de dichters bezingen en waarnaar wij allen een immer onbevredigd verlangen hebben. O, wij zijn zoo gauw geneigd te bewonderen en te juichen wanneer er uit verre landen iemand met goede introducties tot ons komt, en ons het oude liedje van verlangen voorzingt in een zoetklinkende, vreemde taal.

Sedert heb ik 't vuile water van de door een naburige fabriek verontreinigde Ilse zien vloeien langs de veelbezongen Pulvermühle, welke romantische naam mij bleek toe te behooren aan een oude Duitsche boerderij, op de meest primitieve wijze tot school ingericht. Ik heb daar op een zomerschen namiddag een 25-tal Duitsche jongetjes opgehoopt zien zitten in een slecht verlicht schoolvertrek, bezig hun huiswerk te maken op een tijd, dat ik ze met alle recht buiten had mogen verwachten in het rijpende graan van de nabije velden.

Wellicht heb ik 't daar niet getroffen, wellicht had die school geleden onder herhaalde wisseling van leider, en miste zij de oude bezieling. Maar toch kon ik de gedachte niet van mij afzetten: wat moeten wij voorzichtig zijn met het getuigenis van dichterlijke zieltjes, die met een vooraf opgestoomde geestdrift een buitenlandsche inrichting gaan bezoeken.

Ook vond ik gelegenheid, om in Engeland de praktijk van de nieuwe opvoedings-idealen op mijn gemak te bestudeeren. En 't eenige, wat mij diep trof, 't eenige, waarvan ik 't gevoel kreeg: daar kunnen we in Holland niet tegen op, dat waren *de kinderen.* Met zùlke zonen en dochteren kan Engeland 't nog lang bolwerken. Hun lééren, hun handenarbeid, hun sport, 't is allemaal ernst. Ik heb 't gezien, hoe daar *de onderlinge trouw* wordt beschouwd als voorwaarde tot de vrijheid; hoe die volkomen

betrouwbaarheid met onvermoeide zorg wordt aangekweekt, soms bij het wisselen van een groet of handdruk oog in oog wordt onderzocht; ik heb ervaren, hoe men daar inderdaad op de kinderen bouwen kan, als ze hun woord gegeven hebben; ik mocht van een dertienjarig meisje den franken oogopslag waarnemen, toen een paar vriendelijke oogen haar vroegen, of zij dien dag aan een verleiding weerstand had kunnen bieden; ik heb me verheugd in den blik van bevreemding, toen ik tegen een veertienjarigen snuiter de onderstelling waagde, dat hij wel eens een akkoordje met zijn geweten zou sluiten, wanneer 't voldoen aan een belofte hem ongelegen kwam.

Waarlijk, men behoeft niet alles, wat Engelsch is, te bewonderen, om te erkennen, dat dáár de opvoeding karaktervormend is, omdat daar eischen gesteld en geëerbiedigd worden, alsof 't vanzelf spreekt, terwijl vrijheid daar beteekent: binnen *redelijke* grenzen àl het goede, nuttige en prettige kunnen doen, zooals je 't zelf 't aangenaamste is, mits met inachtneming van de goede trouw.

Vraag u eens af, hoe het komt, dat de Engelsche jonge mannen in alle takken van sport onoverwinnelijk zijn en toch onberispelijk fair spelen. Tracht daar eens een andere verklaring voor te vinden, dan dat ze de tucht van het samenspel verstaan; niet alleen de tucht, om aan den leider te gehóórzamen, maar bovenal om individueel 't hoogste te bereiken, waartoe ze 't door inspanning en volharding kunnen brengen!

Staan *wij* in de opvoeding ook zoo beslist op betrouwbaarheid, vóór wij vrijheid geven? Begrijpen wij ook zoo goed als het Angel-Saksische ras, dat de zedelijke opvoeding eigenlijk maar één ding ten volle vermag, namelijk karaktervorming? Neen, wij geven veel *vrijheid*, maar de contrôle op betrouwbaarheid vinden wij een onwaardige komedie. Onze jongens en meisjes durven hun ouders en onderwijzers met een schijnheilig gezicht allerlei beloften doen, zonder ook maar 't voornemen te hebben, ze te houden. O, zij weten zoo goed, dat wij ons goedmoedig met flauwe uitvluchten laten afzouten, als wij hen op kleine woordbreuk betrappen. Wij zijn doodsbenauwd, dat de kinderen ons niet *aardig* vinden. Aardig gevonden te worden, dat wil in rond Hollandsch zeggen: bereidwillig om een loopje met ons te laten nemen, geldt inderdaad als hooger lof dan bekwaamheid, talent en arbeidzaamheid samen.

Het zal u wellicht een enkele maal getroffen hebben, dat een bejaard man van gevestigden naam en positie, zijn vader of zijn leermeester gedenkt als de persoon, van wien hij den stoot gekregen heeft tot al het flinke en goede, waardoor hij zich heeft onderscheiden. En als gij dan de moeite doet, een persoonsbeschrijving te vragen, dan krijgt gij tien tegen één te hooren, dat het een *strenge* vader of leermeester geweest is, die het goede heeft gewrocht, en 't zou mij niet verwonderen, wanneer u daarbij de bekentenis werd gedaan, dat de waarde van een strenge opvoeding eerst begrepen werd, toen de strijd om het bestaan de goedgeschoolde krachten opvorderde.

Ik kan de verleiding niet weerstaan, een lossen greep in mijn ervaring te doen, om door een paar voorbeelden te doen zien, tot welke lompheden en onhebbelijkheden onze in zwakke liefde opgevoede kinderen in staat zijn:

Een 8-jarig ventje viel bij tijd en ontijd de schoollokalen binnen zonder te groeten. Het hoofd der school nam hem hierover onderhanden, en kreeg ten antwoord: ik behoef mijn moeder ook nooit te groeten, waarom zou ik 't u dan doen! -

Een 15-jarige jongen haalde 's-morgens vroeg het ochtendblad uit de brievenbus en ging de courant op zijn bed liggen lezen, waardoor hij steêvast te laat aan 't ontbijt kwam. Dit verdroot zijn vader en die sloot de brievenbus af. Den volgenden morgen sloeg de jongen 't ruitje kapot en nam de courant toch mee.

Een andere jongen van dien leeftijd liet zijn vader een nota van *f* 60. - zenden voor dassen en handschoenen, die hij in een tijdsverloop van drie maanden had aangeschaft, doordat hemzelf eenig beheer over zijn garderobe was gegeven.

Zoo zou ik voort kunnen gaan, honderd uit, gelijk de schrijver van een sarcastisch gesteld vlugschriftje, dat ik dezer dagen ontving, werkelijk tot bij de 150 voorbeelden geeft van ergerlijke baldadigheden, als bloemlezing uit de jaargangen van verschillende bladen.[1)]

En dit alles lezende, weet men niet, waar zich meer over te moeten bedroeven: over de feiten zèlf of over de ongelooflijke brutaliteit, waarmee ze bedreven worden.

Maar wat bewijst dit alles?

1) 1813-1913. De bittere pil, door C.J. te Rotterdam.

Is het jonge leven van nature zoo, of wordt 't zoo gemaakt?

Helaas, 't wordt zoo gemaakt, doordat er noch in ons volk, noch in zijn regeering genoeg karakter zit, om zich tegen de heerschappij van Jan Rap en zijn maat krachtdadig te verzetten.

Mogen wij op een kentering hopen, dan moet zij m.i. uitgaan van het familie-leven, en wel doordat zich de familie-opvoeding algemeen zóó beslist op karaktervorming richt, dat wij binnenkort, evenals onze 17de eeuwsche voorzaten, evenals onze Stamverwanten in Zuid-Afrika, evenals de Engelschen en de Amerikanen, kunnen spreken van een nationaal karakter, waarop al het beschamende gedoe in ons openbare leven zich den kop te pletter loopt.

Maar hoe zullen wij in de familie een krachtige beweging tot karaktervorming opwekken, zoolang we de middelen niet bezitten, om haar te bereiken?

Er is altijd maar een uiterst klein kringetje van menschen, dat een werkzaam aandeel neemt in de beschavingsbeweging, door scheppen, studeeren en vergelijken. De groote massa leeft automatisch. Elke gedachte, die de openbare meening een andere richting geeft, moet vooraf door de ziel van dit kleine kringetje gaan en door haar gesanctioneerd worden.

Welnu, die geestelijke keurbende van ons volk is zoo goed als ontoegankelijk voor paedagogie. Alle arbeid op dit gebied is noodelooze moeite. Sommige schrijvers mogen een *succes d'estime* behalen, de zaak waarvoor ze opkomen, laat de groote massa totaal onverschillig. Er is nog geen enkel dagblad of tijdschrift, dat een rubriek wil openen voor onderwijs en opvoeding, terwijl het toch àl te vaak zijn kolommen vult met onbenullige artikeltjes en berichtjes, waar geen schepsel wat aan heeft.

Nu ja, ook op onderwijsgebied is er veel ten goede veranderd in de laatste kwarteeuw. Er zijn prachtige scholen verrezen, er is een rijkdom van smakelijke, doeltreffende leermiddelen, die 't saaie onderwijs van vroeger gemaakt hebben tot een minder geestdoodend bedrijf voor lesgever en lesnemer beide; overal is men in de weer met schoolpauzes en beperking van het huiswerk; tal van onderwijzers bekwamen zich als spelleiders. Er bestaat een bond voor lichamelijke opvoeding, een bond tot behartiging van de belangen van het kind, een bond voor schoonheid in onderwijs, een padvindersorganisatie, een weerbaarheidsvereeni-

ging, een gymnastiek-verbond, enz. Maar dit alles is, met respect voor de goede bedoeling, uit een oogpunt van volksopvoeding niet meer dan '*spielerei*', zoolang er geen centraal lichaam komt, waarbij al deze groepjes en kliekjes zich uit eigen beweging aansluiten.

Ze behoeven daarom hun zelfstandigheid niet op te offeren, ze moeten eenvoudig organen worden van een groote éénheid. En dit centrale lichaam moet dan àl 't gewicht van zijn aantal en zijn gezag in de schaal leggen, om te komen tot nationale karaktervorming *in* en *dóór* de goede dingen, die ik boven opsomde en nog zooveel andere, waarvoor 't initiatief genomen kan worden[1].

VII.
De geboorte van de Tuchtunie.

Toen dus in het najaar van 1908 op initiatief van den Heer Van Hoogstraten te Dordrecht aan talrijke belangstellenden een oproep werd gericht, om te Utrecht een constitueerende vergadering voor de Tuchtunie te houden en ook mij de eer van een uitnoodiging te beurt viel, steeg de blijdschap in mij op, dat ik straks getuige zou zijn van een historische gebeurtenis, die het verre nageslacht in de oogen zou schitteren als een daad van ongekenden moed in duistere tijden.

Ik kreeg een visioen van Witte van Haamstede, zijn banier plantende op den Blinkert, Hollands hoogste duin, om de helden der lage landen op te roepen ten strijde tegen de woeste Vlamingen; van Hendrik van Brederode, aan 't hoofd van 300 edelen optrekkende naar Brussel, om de Spaansche landvoogdes

1) Onlangs werd na de zwakke prestaties van ons nationaal elftal tegen Engeland, België en Duitschland in de sportrubrieken der dagbladen de vraag opgeworpen: *gaan wij achteruit?* Mag ik daar ook mijn antwoord op geven?
Des Zondagsmiddags bestaat er gelegenheid, om voor *f*0.50 à *f*1. - voetbalwedstrijden bij te wonen. Gewoonlijk staan er duizenden achter de lijn, het éérgevoel der spelers kan zich dus bevredigd achten. Gaat 't zooals 't behoort, dan electriseert 't oog van die duizenden de kampioenen: dat geeft *spelkarakter;* omgekeerd wordt 't publiek geëlectriseerd door den prikkelenden gloed, die van het spel uitgaat: dat geeft levendigheid en voldaanheid. Welnu: bestaat ten onzent nog die wisselwerking tusschen publiek en spelers? Zijn de slappe kwajongens-vertooningen, die we dikwijls te zien krijgen, evenredig aan de benijdbare, publieke belangstelling en de som der entrées?

een smeekschrift aan te bieden, waarmee onze roemrijke strijd voor vrijheid en onafhankelijkheid werd ingeluid; Van Mirabeau, die in 1789 met 500 afgevaardigden van Frankrijk den beroemden eed in de kaatsbaan aflei.

Straks zou ik het wellicht mee beleven, dat duizenden hooggestemde landgenooten, in heilig vuur ontstoken door een gloeiende rede van den held uit Hollands oudste veste, in de Maliebaan plechtig alle aparte vaandeltjes, baniertjes, strikjes en lintjes zouden offeren op het altaar der éénheid en zich met voorbijzien van al wat scheidt, zoekende naar al wat bindt, zouden oplossen in één algemeene vereeniging: de Tuchtunie, opdat Nederland in de rij der volkeren den rang zal behouden, waarop het recht heeft.

Ach, hoe voelde ik mij teleurgesteld, toen ik in de bisschopsstad in plaats van een bruisende, geestdriftige volksmenigte, een schamel twintigtal van die doodbedaarde, nuchtere Hollanders vereenigd vond, wien men het kan aanzien, dan zij niet dan met voorzichtig overleg en na rijp beraad een bescheiden stekje zullen planten, waaruit misschien in den loop der tijden een breedgetakte boom zal groeien.

Maar - is niet al het groote in Nederland uit klein begin geboren?

Stil luisterende naar het kalme openingswoord van den Voorzitter, dook uit het verleden de gestalte van den Monnikendamschen predikant Jan Nieuwenhuizen voor mij op, immers den Stichter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die in 1784 zeker niet gedroomd zal hebben, dat zijn uit bescheiden begin geboren vereeniging eenmaal het gansche beschaafde Nederland zou omvatten en de bakermat zou worden van al die heilzame instellingen op maatschappelijk en schoolgebied, waarvan in 't bijzonder de kleine burgerij nog steeds profijt trekt. Dus woonde ik in stille gelatenheid de geboorte der Tuchtunie bij, zonder te begrijpen op welk standpunt zij zich ten opzichte van het vraagstuk der tuchteloosheid zou stellen.

Inderdaad, er zijn twee in den grond uiteenloopende opvattingen van deze zaak mogelijk, waartusschen de Tuchtunie moet kiezen, als het tot een principiële verklaring komt; òf: een kleine kring van bevoorrechte menschen, van meening zijnde, dat de groote massa van het volk zich gedwee heeft te schikken naar het geheele

samenstel van wetten, verordeningen en openbare zeden, dat de machthebbers goed gevonden hebben uit te vaardigen, of te hunnen gerieve nog zullen uitvaardigen, - overwegende, dat een overdreven gevoel van persoonlijke eigenwaarde en een misplaatste vrijheidszucht van het Nederlandsche volk aanleiding geeft tot tallooze eigenmachtige en storende afwijkingen in de orde van het openbare leven, - besluit, alle middelen van overreding en dwang aan te wenden, om het weerspannige volk tot rede te brengen;

òf: een kleine kring van bevoorrechte menschen, van meening zijnde, dat het Nederlandsche volk redelijk aangelegd, kalm en ordelievend is, - overwegende, dat de wetten, verordeningen en openbare zeden, waaraan het volk heeft te gehoorzamen, niet alle even breed en tactvol zijn opgezet, zoodat zij dikwijls tot noodelooze stoornissen en overbodige formaliteiten aanleiding geven, - overwegende, dat van boven af te weinig is gedaan voor de vorming en instandhouding van volkskarakter als breidel tegen persoonlijke willekeur, - besluit een uitstekend voorbeeld te geven van zelftucht; overal aan te dringen op wegneming van redelijke bezwaren; de jeugd in het genot te stellen van ruime speelterreinen, en daarna het volk door taktvolle leiding te gewennen aan het behartigen van alle goede dingen, waardoor het openbare leven wordt veraangenaamd en de naam van ons volk wordt verhoogd.

Om u niet op mijn beurt in het onzekere te laten, zeg ik u maar dadelijk, dat ik de tweede opvatting van ganscher harte toegedaan ben. Maar om niet op mijn betoog vooruit te loopen, verschuif ik de toelichting tot straks.

Alzoo: den volgenden dag zag ik met weemoed, dat de ochtendbladen ternauwernood melding maakten van de blijde gebeurtenis, die toch nog altijd in mijn voorstelling leefde als een feit, dat aan ons geheele volksbestaan een beteren grondslag zou geven; ja, toen ik in ettelijke maanden geen levensteeken van de jonge spruit hoorde en door langdurige afwezigheid zelfs geen voeling met haar kon houden, bekroop mij de heimelijke vrees, dat 't kindje een doodgeborene zou blijken.

Maar neen, zij léét: de Tuchtunie.

Zelf verrast door haar voorspoedigen groei is het mij een

vreugde u te kunnen meedeelen, dat zich reeds 41 vereenigingen, te zamen duizenden en duizenden leden tellende, bij haar aangesloten hebben.

Zij heeft met die weinig geruchtmakende voortvarendheid, waarvan de actieve mannen van ons volk zoozeer 't geheim bezitten, als zij maar eenmaal aan den gang zijn, reeds acht belangrijke commissiën in het leven geroepen, n.l.:

een commissie tot *juridische voorlichting;*

id. tot *bevordering van verkeersveiligheid;*

id. tot *bevordering van sport en spel;*

id. tot *drankbestrijding;*

id. tot *verbetering van den volkszang;*

id. tot *behartiging van de belangen van het kind*,

id. tot *bevordering van zedelijke opvoeding;*

id. voor *redactie- en persaangelegenheden*,

samen vormende een phalanx van 24 mannen en vrouwen van gevestigden naam. Zij heeft zich ten slotte blijkens een request aan Z.E. den Minister van Justitie solidair verklaard met talrijke andere Nederlandsche vereenigingen en personen, die in snelle berechting van kleine overtredingen het beste middel zien, om één der meest ergerniswekkende euvelen van ons volksleven, dat is de baldadigheid en de straatschenderij, te bestrijden.

Hiermee heeft de Tuchtunie metterdaad de hoofdlijn van haar ontwikkeling in de naaste toekomst aangegeven:

Zij wil het middelpunt worden van de talrijke bonden en vereenigingen, die ieder op hun bijzonder gebied trachtten bij te dragen tot versterking en veredeling van ons ras.

En toch moet de Tuchtunie zich krachtiger weren, vooral meer geestdrift weten op te wekken, zal zij de gewenschte centralisatie ooit tot stand brengen. Het is niet voldoende, dat eenige belangstellende menschen uit verstandelijke overwegingen een centralen bond vormen, en de vereenigingen, die in hun lijn werken, trachten te overreden zich bij hen aan te sluiten; de Tuchtunie moet een koninklijken standaard voeren, dat is:

vorming van nationaal karakter en nationaliteitsgevoel.

Haar generale-staf moet koninklijke namen bevatten en haar manifesten moeten een edelen, patriottischen klank doen hooren.

Dan scharen zich de verschillende vereenigingen, die zij thans met beleidvolle taktiek moet lokken, vanzèlf onder haar banier; dan wint zij vanzèlf de macht en het gezag, om het volk met vaste hand te sturen in een richting van algemeene volksweerbaarheid, waarin de thans dikwijls nutteloos verspilde individueele krachten tot hun recht komen.

VIII.
Schijnbare Tuchteloosheid.

Uit de voorgaande beschouwingen blijkt ten duidelijkste, dat ik van de Tuchtunie heel iets anders hoop te zien groeien, dan een vereeniging tot bestrijding van baldadigheid en straatschenderij. Laten we deze nationale ondeugd, waarmee wij telkens aanleiding geven, dat Europa met een spotachig lachje op ons huiselijk leven neerziet, eens kalm en onbevooroordeeld beschouwen.

De buitenplaats, waar ik 15 jaar geleden de Brinioschool opende, lag onder den rook van een sterkbevolkte fabrieksbuurt. Nauwelijks bloeiden in het voorjaar de ribes, de jasmijn, de prunis en de wilde roos, of kleine boefjes slopen bij tientallen over mijn erf en rukten de takken van de heesters af tot vlak onder mijn ramen. In mijn uitgestrekten moestuin met tal van heerlijke vruchtboomen mocht ik in het vroege voorjaar mee genieten van den rijken bloei der abrikozen, pruimen, appelen en peren, maar ik oogstte nooit een enkel vruchtje, want lang vóór 't een of ander rijp was, werden de vruchten afgerukt, vertrapt en weggeworpen. Kreeg ik een enkele maal zoo'n deugniet te pakken, alleen zijn fel geschreeuw was al voldoende, om een dreigenden oploop van een honderdtal krijschende vrouwen voor mijn deur te veroorzaken.

Mijn telkens herhaalde aanvragen aan het gemeentebestuur, om een politiepost in deze omgeving te plaatsen, werden van de hand gewezen en de commissaris van politie gaf mij bij herhaling ronduit te kennen, dat de tusschenkomst der politie toch niet baten zou, omdat kinderen beneden de 16 jaar voor feiten van straat- en tuinroof niet strafbaar zijn.

Dáár wringt 'm de schoen! De overheid waarborgt den bedrijver van baldadigheid en straatschenderij een zekere straffeloosheid, terwijl het slachtoffer zich volkomen hulpeloos gevoelt, omdat hij zijn eigen rechter niet màg zijn en in kalm overleg ook niet *wil* zijn met het oog op totaal onberekenbare gevolgen. Nu had ik geen 'paedagoog' moeten zijn, om na deze hopelooze adviezen niet eens op eigen houtje te probeeren, of er nog iets aan te doen was.

In overleg met den meester van de fabriksschool speelde ik dien winter St. Niklaas voor de arme kinderen, bij welke gelegenheid ik schertsenderwijs herinnerde aan de dagelijks voorkomende baldadigheden en straatschenderijen. Toen het volgend voorjaar toevallig een overvloed van Meikersen bracht, bestelde ik in de Betuwe een mandje van 100 pond en trommelde de fabriekskinderen op een mooien avond bijelkaar, om ieder een portie in ontvangst te nemen.

En ziet! dien zomer plukte ik vruchten uit mijn tuin.

Natuurlijk was de vreugde van korten duur, want 't kwam me niet gelegen, de kostbare proef elk jaar te herhalen en 't zou ook tot rare toestanden voeren, wanneer het onvoldoend beschermde eigendomsrecht op deze origineele wijze eenigszins verzekerd moest worden, ik heb dus na lang getob moeten besluiten, mijn overigens zoo idyllisch gelegen woning te ontvluchten, maar ik wilde deze ondervinding even aanstippen als een bewijs, dat onder deze armelijke fabrieksmenschen, 't gevoel van redelijkheid nog lang niet verstompt was. En van de redelijkheid moeten wij 't hebben bij de bestrijding der tuchteloosheid.

Er is een tijd geweest, toen de couranten gewag maakten van woeste tooneelen bij het bestormen van de trams tijdens 't uitgaan van de publieke vermakelijkheden in de hofstad. Menig bezadigd Nederlander schudde bij 't lezen van die gruwzame dingen het wijze hoofd, dacht aan het onvolprezen buitenland, en wanneer iemand 't woord tuchteloos noemde, dan knikte hij met groote instemming.

In de eerste dagen na den storm van 30 September, toen 't Haagsche bosch door duizenden werd bezocht, kon men aan het eindpunt van lijn 3 dagelijks een eindelooze rij menschen zien, twee aan twee netjes in het gelid door palen noch kettingen

opgesloten, kalm wachtende tot het hun beurt zou zijn, om naar verkiezing in een open of gesloten tram te stappen, waartoe door een tweetal controleurs het sein gegeven werd.

Het was eenvoudig bewonderenswaardig.

Laten we de massa toch nemen zooals zij *is*, hier en overal elders.

Zij is leidzaam bij tactvolle leiding.

Ons publiek wordt maar al te dikwijls verantwoordelijk gesteld voor de fouten van gemakzuchtige bedrijfsleiders, die meenen, dat een ongeduldige menigte, zenuwachtig door de onzekerheid, of zij de begeerde plaats zal krijgen, zich zonder behoorlijke orde-maatregelen toch wel als een kudde schapen zal gedragen.

Dat ons volk waarlijk niet kwaadwillig is, zult gij mij toestemmen, wanneer ge U even met mij verplaatst naar het Centraalstation te Amsterdam.

De trein stroomt leeg; een deel van de reizigers snelt zijn familie tegemoet; een ander deel haast zich naar den aansluitenden trein, de groote massa zoekt den uitgang. Allen worden opgehouden door een versperring met een paar nauwe doorgangen voor één persoon, om een tartend secure contrôle uit te oefenen, die zooal niet geheel noodeloos, dan toch stellig op een voor het publiek minder hinderlijke wijze kon worden uitgevoerd.

Mannen, die uit vreemde landen komen, staan trappelend verre blikken te wisselen met hun smachtende vrouwen; haastige zakenmenschen zien uit de verte net den aansluitenden trein wegglippen, dien ze zonder oponthoud nog best hadden kunnen halen. Men hoort gegrom en gemopper van alle kanten, en toch wordt dat onnoozele losse hekje geëerbiedigd, alsof het een muur ware, waartegen toch geen stormloop iets vermag.

Ook wanneer wij tot de lagere rangen van het volk afdalen, zien wij geen onrustbarende verwilderingsverschijnselen.

Wij zijn àl te zeer geneigd, de breede rijen van het nijvere volk te verwarren met het schuim, dat de straten van groote steden onveilig maakt, en de zedelijkheid van de gansche hardwerkende massa af te meten naar de brooddronkenheid, die wij in het groote-stads-leven te zien krijgen.

Het *volk* is waarlijk zoo kwaad nog niet.

Zijn levensomstandigheden vormen een krachtigen breidel tegen zijn tuchtelooze neigingen. Van zijn prilste jeugd af wordt het

gedrild op hard werken, lijdzaamheid en ontbering. Het is in duizend penible gevallen aangewezen op onderlinge hulp, doorloopt daardoor van jongsaf een oefenschool in bereidvaardigheid en leert goede buurschap op prijs stellen.

De Tuchtunie moet alle verdenking van zich afwentelen, alsof zij zich tégen het volk zou keeren, om een bevoorrecht kringetje in zijn egoïstisch streven naar vrijheid en behaaglijkheid te steunen. Als iets op haar weg ligt, dan is het voor het volk *een redelijke behandeling* te bedingen van alle staats- en gemeente-ambtenaren, die thans in den regel aan een overdreven waardigheidsgevoel de onbeschaamdheid ontleenen, om de menschen voor wier bediening ze aangesteld zijn, op de onhebbelijkste manier te woord te staan.

Eenige jaren geleden werd Nederland opgeschrikt door geruchten van ontzettende tooneelen in het kannibalen-dorpje Staphorst aan den Rijksstraatweg tusschen Zwolle en Heerenveen, waar vreedzame automobilisten bekogeld werden met straatvuil en rotte eieren, zoodat 't niet mogelijk was in een open wagen deze twee uren lange, dichtbebouwde streek te passeeren, zonder in het vuil te zwemmen.

Wat was het geval?

De Staphorster boertjes hebben 't vee 's nachts op stal, zoodat in het seizoen de straatweg 's morgens om een uur of negen en 's middags om een uur of vier wemelt van koppels koeien, die naar de wei gebracht worden of er vandaan komen. Voorts leggen deze boertjes zich niet zonder vrucht toe op paardenfokkerij en ze zijn van ouder tot ouder gewoon hun prachtige, vurige, jonge zwartjes voor den boerenwagen in te rijden.

De spookverschijning van de automobiel was voor mensch en dier in deze vroeger van het verkeer afgesloten streek een ware ramp. Het losloopende vee rende er in razende vaart voor uit den weg, bracht ongelukken te weeg, moest uren nageloopen worden, om 't thuis te krijgen; de kittige spannetjes voor de lompe hooiwagens werden schichtig, sloegen den boel kort en klein, gingen op hol... Denk er u maar eens goed in, en vraag u af, of 't niet wonder boven wonder mag heeten, dat deze boeren geen gevaarlijker verweermiddelen in 't werk stelden dan straatvuil en rotte eieren? -

Het zou mij niet de minste moeite kosten, deze weinige aan de ervaring ontleende voorbeelden met talrijke andere te vermeerderen, want op het gebied van reis- en verkeersondervinding behoef ik voor niemand uit den weg te gaan. Maar ieder redelijk mensch, die te water of te land zijn geboortegrond heeft doorkruist, zal 't wel zonder nader betoog met mij eens zijn, dat landvolk en schipperij gemoedelijke, hulpvaardige menschen zijn, zoolang ze geen overlast ondervinden van onbesuisde kilometervreters.

Laat ik 't maar in ééns zeggen: de werkelijk onrustbarende tuchteloosheid onder ons volk heeft met klassegrenzen en ontwikkelingsgraden niets te maken. Zij zit in onzen volksaard, zij wortelt in ons particularisme, dat is de neiging, die wij allen hebben, om ons als een mogendheidje apart te beschouwen, meestal met een sterk familiezwak, op het platteland met een sterke gehechtheid aan het plekje, waar eenmaal de wieg heeft gestaan, maar met een zwak gemeenschapsgevoel en in den grond van de zaak zonder nationaliteitsgevoel.

Frankrijk moge in politieken zin zijn, wat het wil, in de ure des gevaars kan het rekenen op een gloeiend nationalisme - *wij* niet!

De Engelschen hebben hun nationalen trots, hun bijna testamentische gezinsverhoudingen, hun eerbiedwaardige tradities, - *wij* kennen ze niet.

De Noren hebben hun zuivere raskwaliteiten, hun alouden eerbied voor hun groote mannen en vrouwen, hun prachtige sagen en legenden; *wij* gaan prat op ons cosmopolitisme en kleineeren onze mannen en vrouwen van beteekenis, zoolang het buitenland hun geen lauwerkrans vlecht.

Kon men de individueele bekwaamheid, geestkracht, gaven en talenten van het Nederlandsche volk in een cijfer uitdrukken en samenstellen, dan zou men tot een reusachtig intellectueel kapitaal komen, dat ons aan zou wijzen als een van de best toegeruste volken van de geheele wereld, maar in den wedloop der volkeren blijven wij zelfs ten achteren bij het kleinere en veel minder toegeruste België, omdat wij onze duizendvoudig versnipperde krachten niet weten te centraliseeren.

Wij zijn eigenlijk geen natie in den waren zin van het woord, wij zijn een veelkleurige verzameling van vrijheidlievende personen,

die door toevallige historische gebeurtenissen tot een politieke eenheid gefatsoeneerd zijn.

Als niet toevallig onze levensomstandigheden een breidel vormen tegen tuchteloosheid, dan gaan wij in spannende momenten allemáál over de schreef. Wat wij op te wekken hebben, dat is het *massa-verantwoordelijkheidsgevoel.*

De padvinders probeeren het in navolging van Engeland en zij hebben ons een geheim geopenbaard.

Kent gij de tooverkracht van een goed gekozen attribuut?

Wij zien reeds den jeugdigen padvinder in uniform met een welgevalliger oog aan, dan de gewóne jongen van zijn leeftijd, want hij is de vertegenwoordiger van eenige ridderlijke eigenschappen: trouw, redzaamheid, hulpvaardigheid.

Beduidt niet de zedige kleedij van de verpleegsters: *zelfverloochening* en *zelfopofferende liefde?* Worden zij om hun kleed niet méér ontzien dan de gewone vrouw?

Vertolkt de blauwe knoop van den geheelonthouder niet: *matigheid* en *goeden burgerzin?* Is het niet *zijn* invloed geweest, die in weinig jaren de onafscheidelijke drankflesch van de tafel verbannen heeft en de soberheid in eere heeft gebracht in kringen, die voor de geheel-onthouding aanvankelijk niets dan spot over hadden?

Zoo zorgt ieder, die gezag moet uitoefenen in een kring, of die een goed beginsel in de samenleving wil doorvoeren, dat hij *als drager van dat gezag of dat beginsel herkenbaar is*, en *zèlf de waardigheid van dat gezag of dat beginsel òp houdt.* Moet de samenleving zich wennen aan een nieuwen leefregel of een nieuw inzicht, dan is zij daar aanvankelijk gewoonlijk vijandig tegen gekant, maar als een kleine kring voorstanders alvast het goede voorbeeld gaat geven en voorts in courant en tijdschrift haar zaak warm houdt, dan bereikt men in korten tijd *door praktisch handelen*, wat door klagen en vitten, door vergaderen en redeneeren nooit wordt bereikt.

Welnu, laat 't beste deel van het Nederlandsche volk, de kleine kern van het beschaafde, ontwikkelde, ieder in zijn kring zooveel vermogende publiek zich vereenigen in één Tuchtunie, enkel onder verband van *persoonlijke zelftucht* en onder verplichting een onderscheidingsteeken te dragen; laat ieder lid van

de Tuchtunie bij elke voorkomende gelegenheid een kort woord van protest uitspreken tegen baldadigheid, straatschenderij, opzettelijke beschadiging of vernieling, overtreding van het niet-rook-voorschrift in de derde-klasse-wagens van onze treinen, tentoonstelling van opengesneden beesten en afgehakte koppen voor de ramen van slagerswinkels, en duizend andere kleine ergernissen; laat ieder, die bang is voor een onhebbelijke bejegening, aan het voorbeeld van de onversaagde geheel-onthouders een klein beetje moed ontleenen, om aanvankelijk wat vernedering te verdragen, dan zal zonder veel ophef binnenkort een groot deel van de tuchteloosheid uit ons openbare leven verdwijnen, waar nu geen kruid voor gewassen schijnt. De rest moet de politie doen.

IX.
Werkelijke Tuchteloosheid.

Het wil mij dus voorkomen, dat wij blijk zouden geven van groote kortzichtigheid, wanneer wij de uiterlijke kenteekenen van een kwaal voor het euvel zèlf aanzien. Er is een *verfijnde tuchteloosheid*, een *geestelijke en moreele vrijbuiterij*, die buiten bereik van wet en verordening vallen en toch de eigenlijke oorzaak zijn van talrijke wrijvingen, strubbelingen en ongerechtigheden in het huiselijk en het openbare leven, die wij onder den algemeenen naam tuchteloosheid kunnen samenvatten. Het gaat er mee als met zooveel dingen, waarin we door oppervlakkige waarneming van uiterlijke verschijnselen tot een onjuiste diagnose komen van toestanden en levensverhoudingen, waaromtrent ons een heel ander licht zou opgaan, als ons een juist inzicht gegeven werd in de intieme omstandigheden van de patiënten zelf.

Zoo is 't een bekend verschijnsel, dat reeds 't Lager Onderwijs, in weerwil van de prachtige leermiddelen, de grootere bekwaamheid der onderwijzers, de verbeterde methodes, tegenwoordig lang niet zoo vruchtbaar is als men zou verwachten; integendeel, talrijke kinderen blijven hopeloos onwetend, en menig ambitieus onderwijzer beult zich af in een voortdurend geworstel met lusteloosheid, slappe belangstelling en gemakzucht.

Zijn de kinderen dan over 't algemeen zooveel dommer dan

vroeger? Volstrekt niet: hun verstandelijke vermogens zijn eenvoudig *niet beschikbaar* voor het onderwijs, doordat ze met duizend andere dingen worden afgeleid. Lectuur en spel, feestjes en pretjes, geliefhebber in electriciteit en machinerieën, en wijze gesprekken met volwassen menschen wisselen elkaar in snelle opeenvolging af; ze hooren 't onderwijs te veel bespreken als een noodzakelijk kwaad; ze hebben, zoo piepjong als ze zijn al een eigen opinie over de waarde van de leervakken; de school is voor velen een hinderlijke onderbreking van de genoegens, en terwijl de onderwijzer met de meest verlokkende middelen hun aandacht tracht te winnen voor de leerstof, is hun geest bezig met herinneringen aan pas genoten lectuur en vermakelijkheden, of met voorstellingen van de begeerlijkheden, die hun te wachten staan, wanneer ze 'het hok' weer kunnen ontvluchten.

We hebben hier ook te doen met een soort tuchteloosheid.

Wat er tegen te doen? De kinderen uitfoeteren? Het gebeurt gewoonlijk, want het bloed kruipt ten slotte, waar 't niet gaan kan, maar strikt rechtvaardig is 't niet. De kinderen zijn doortrokken van den géést in de samenleving; ze reageeren niet op 't absolute éthische of zedelijke woord, dat de verhoudingen in de samenleving beheerscht, maar op '*t karakter*, dat 't publiek-in-doorsneê er in legt.

Welnu, de publieke opinie is ten opzichte van 't onderwijs danig van den ketting. En gedachtig aan 't wijze woord, dat een goed ding nooit te vaak gezegd wordt, veroorloof ik mij, den vinger nog eens op de wondeplek te leggen.

Van een goed leeraar uwer oudere kinderen verwacht gij - behalve algemeene ontwikkeling, speciale vakkennis en routine, - humane opvattingen, een gelijkmatig humeur, opgewektheid, geduld en zelfbeheersching.

Moge de jongere leerkracht in één of meer dezer eischen nog dikwijls falen, de oudere heeft een lang leven van dagelijksche oefening achter den rug, en vooral wanneer hij 't tot een eervolle positie heeft gebracht, moogt gij gerust aannemen, dat hij menschelijkerwijs gesproken aan deze lang niet geringe eischen voldoet. Overigens heb ik elders[1)] breedvoerig uiteengezet, dat

1) *De school der toekomst en wat haar in den weg staat,* uitgave C.J. van Dishoeck, te Bussum.

er nog veel hapert aan de opleiding van den leeraar, en ik erken dan ook zonder voorbehoud 't recht van de samenleving, om voor den onderwijzer van de jeugd, van den geringsten tot den hoogsten, op zoodanige eischen van bekwaamheid en geschiktheid aan te dringen, dat zij zich zekerheid verschaft omtrent de vertrouwenswaardigheid van de mannen en de vrouwen, aan wie zij de leiding van de kinderen toevertrouwt.

Maar dan is ook de onafwijsbare eisch: *een onvoorwaardelijk en krachtig beschermd gezag voor de verantwoordelijke personen.*

Het kind op den leeftijd van 12-18 jaar is niet in zijn gemakkelijkste levens-periode, maar het zal toch den teugel van bekwame, waardige persoonlijkheden uitmuntend verdragen, als het maar goed weet, dat aan 't gezag van de school niet te tornen valt.

Het krachtig beschermde gezag als erkenning van goede zorg, arbeidzaamheid en toewijding, is in alle kringen van de samenleving de voorwaarde voor wederzijdsch vertrouwen, zelfbewustheid, ondernemingsgeest en al die menschelijke deugden, waarbij de maatschappij wèl vaart.

De eenvoudige handwerksman, die u naar eer en geweten goed dient, moet de volkomen zekerheid hebben, dat geen concurrent hem met goedkoope aanbiedingen bij u verdringen kan.

De financier, die uw vermogen beheert, moet beslist zeker zijn, dat gij hem in 't diepst van uw ziel niet beschouwt als een toekomstig bankroetier, anders is er geen vertrouwelijke gedachtenwisseling mogelijk. Het krachtig beschermde gezag is evenzoo de ziel van de verhouding tusschen onderwijzer en groote kinderen. Zoo kweeken bijvoorbeeld de Engelsche scholen, in weerwil dat ze, wat wetenschappelijkheid en onderwijskunst betreft, nauwelijks in de schaduw van de onze kunnen staan, een uitstekend jong geslacht, omdat ze dat gezag bezitten; terwijl ònze scholen, hoewel wetenschappelijk misschien de beste van Europa, ten koste van ontzettend veel arbeid en geduld, maar povere uitkomsten bereiken, omdat de samenleving hun kleineert en de bloedneiging van de ouders bij de minste botsing van belangen het gezag van de school ontwricht.

Laat ik de zaak eens in groote lijnen voor u uiteenzetten:

De verstandelijke, lichamelijke, en zedelijke ontwikkeling wordt

den mensch niet aangeboren, valt hem niet op een gegeven leeftijd zoo maar in den schoot, maar is een kwestie van *langdurige*, *veelzijdige*, *geduldige oefening.*

Daarvoor hebben wij middelen:

voor het onderwijs: *de leervakken*;

voor de lichamelijke opvoeding: *gymnastiek en sport*;

voor de zedelijke opvoeding: *goede huiselijke gewoonten*, *gewenning aan goede vormen en zedelijke manieren*, *godsdienstonderwijs.* -

De ouders willen hun kinderen gaarne zien opgroeien tot *algemeen ontwikkelde*, *krachtige en gezonde*, *zedelijk hoogstaande* menschen.

De natuur legt in een kind noch liefde tot den arbeid, noch zin voor schoonheid van lichaamsbouw, noch zelftucht.

Er is dus ten duidelijkste een groote tegenstrijdigheid tusschen natuur en cultuur en het is even duidelijk, dat wij de oplossing van die tegenstrijdigheid hebben te zoeken in een verzoening van de aangeboren natuur met de door de gemeenschap opgelegde cultuur. Om die verzoening in de hand te werken, moeten de vakmenschen onvermoeid zoeken naar de beste methodes en leermiddelen, ze dienen zich te onthouden van overbodige drilmaatregelen, ze moeten het kind zacht en liefderijk behandelen, maar - dit alles vooropgesteld - is het toch niet minder noodig, dat de gemeenschap de school dekt met al haar gezag.

Wat zien we echter? Allerlei buiten 't onderwijs staande menschen, die elke niet-deskundige inmenging op hun eigen gebied als pedante aanmatiging afwijzen, plaatsen te pas en te onpas ergens in een literaire kroniek, in een wetenschappelijk artikeltje, in een tooneelrecensie, in een novelle, ja waar niet al, zoo terloops een hatelijkheid tegen de schooltucht, tegen de leervakken en tegen de onderwijzers, alsof dit alles uitgevonden is, om de arme kindertjes te kwellen. Men kan met een schouderophalen beweren, dat ieder van deze onbekookte meeningen geen knip voor den neus waard is, maar te zamen hebben zij dan toch de openbare meening omtrent de school en haar taak al zoodanig van de wijs gebracht, dat men zich werkelijk begint af te vragen, of een zekere kring van menschen 't heele onderwijs, de daarvoor onmisbare oefening en de schooltucht als nutte-

loozen ballast wil gaan beschouwen? Meent gij, dat dit alles geen terugslag heeft op onderwijzers en leerlingen? 't Jammerlijkste is wel, dat door deze onbekookte kritiek 't onmisbare gelóóf van den leerling in den leermeester, dat is de sleutel tot geest en gemoed, wordt weggenomen. Even bedenkelijk komt 't mij vóór, dat er al kinderen beneden twaalf jaar zijn, die sommige leervakken met overtuiging veronachtzamen, omdat zij 't 'onzin' vinden er iets van op te steken.

Maar dit daargelaten, wat begeerlijks blijft er over aan het leeraarsambt, wanneer men ternauwernood zijn vak kan noemen, zonder er op aangezien te worden? Er zijn vakken genoeg, waarin het succes geheel evenredig is aan persoonlijke bekwaamheid en arbeidslust, maar in de school bestaat de kans, dat - óók geheel ten onrechte - iemand ondanks bekwaamheid en arbeidslust uit zijn positie wordt gedrongen, doordat hij geen persona grata is; of toevallig een klasse treft, waarin een paar moeilijk te loozen kwajongens den boel op stelten zetten.

Is het dan niet volkomen begrijpelijk, dat goedbegaafde menschen, liever dan na een langdurige, vermoeiende studie een karig bezoldigde betrekking bij het onderwijs te aanvaarden, die hun bij veel beslommering weinig kans op innerlijke voldoening biedt, hun toekomst zoeken in een tak van industrie, cultuur of technisch bedrijf, waar ze bij goede eigenschappen veel meer kans hebben op waardeering en welstand?

* * *

Er is in de laatste kwarteeuw in geheel Europa een beweging ontstaan voor een mildere levensopvatting; voor het recht van het individu, om zich uit te leven; voor het recht op afwisselend levensgenot naar eigen smaak; voor sociale rechtvaardigheid; altemaal verblijdende teekenen van een voortschrijdende beschaving, waarover alle weldenkende menschen zich zullen verheugen, zonder daarom te vergeten, dat eerst dàn een volk zijn vrijheid waard is, wanneer ieder individu zichzelf behoorlijk regeeren kan en de gemeenschap door zedelijken dwang de vrijheid binnen zekere perken houdt. We hooren aan den klank van de nieuwe levenseischen, dat thans niet de philosoof, maar de artiest aan

het roer zit, die 't geluk van 't bohémien-leventje heeft geproefd, en nu de heele menschheid de poort van dit paradijs wil openen, zonder te bedenken, dat niet ieder menschenkind genoeg smaak en aesthetisch gevoel heeft, om op den drempel van het lage en het gemeene terug te keeren.

Dus hebben in een roes van opgewondenheid zoowel de literaire kunst als de groote pers en de conversatie in toonaangevende kringen zich vergrepen aan de eischen van tact en zelfbeheersching door de zegeningen van een ideale persoonlijke vrijheid onversneden en bij volle bekers voor zichzelf op te eischen, terwijl ze heel goed weten, dat 't voorbeeld van boven af nog altijd de moraliteit van het geheele volksleven beheerscht.

Op enkele verschijnselen van verfijnde tuchteloosheid, die ik aan deze taktische fout toeschrijf, wil ik ten slotte het licht doen vallen:

1°. *het onderschatten en kleineeren van nationaal talent*, *initiatief en arbeidskracht.*

2°. *het verwaarloozen van de algemeene zedelijke opvoeding van het eigenlijke volk.*

Het eerste dezer verschijnselen zou een breedvoerige beschouwing ten volle waard zijn; stel u eens voor, dat op 't oogenblik de gansche breede schare van onafhankelijke, stoere werkers in ons kleine land achter mij post vatte, om door middel van mijn pen een vergelijking op te stellen tusschen de moeite, die ieder van hen doet, om zijn kunst of wetenschap vooruit te brengen en de waardeering, die hij daarvan ondervindt in het publiek, zou dan dit hoofdstuk niet een dóórloopende aanklacht worden tegen de vaderlandsche onaandoenlijkheid voor de gaven en talenten van 's lands beste burgers?

Een jaar of twintig geleden was ik in kennis met een clubje jonge artiesten, waaronder een brutale durver, die voor de toekomst heelwat beloofde. Kort daarna loste het clubje zich op en verloren wij elkaar uit het oog, maar sedert dien tijd bleef ik de carrière van enkelen met belangstelling volgen en zoo verheugde ik mij in den stijgenden naam als groot kunstenaar van mijn origineelen clubgenoot, die uit enkele waardevolle beoordeelingen tot mij doorklonk. Ik stelde mij den kunstenaar dikwijls voor als een fiere, jonge kerel, zelfbewust in zijn kracht, trotsch op zijn roem,

dankbaar voor de waardeering van de menschen. Onlangs stond ik plotseling tegenover hem. Ik zag een ruïne van een man, ineengeschrompeld, gebogen, met een zenuwachtig, verwrongen gezicht; en in zijn eerste woorden hoorde ik de verbittering al grommen over *onrecht*, *tegenwerking*, *miskenning*, *gebrek* en al die fraaiïgheden, waarmee ons kleine vaderland zijn groote mannen vernedert, als hun talent niet toevallig geschraagd wordt door een beetje eigen kapitaal. Op een kort daarna gehouden tentoonstelling van zijn werk, zag ik een eerbiedwaardige reeks van prachtige, forsche stukken, door kunstkenners om strijd geprezen, getuigende van een machtig talent, een origineelen kijk en een noeste vlijt; ik hoorde prijzen noemen, die in ons zuinige landje fabelachtig klinken en ik hoorde fluisteren van een schitterende toekomst, - maar ach, de man, die al dat schoons maakte, is kapot!..... Hoe dat komt?

Och, van de kinderen weten wij allemaal zoo goed, dat zij bij hun werken en streven en ploeteren behoefte hebben aan een bemoedigend woordje van degenen, die hen liefhebben. Een goedkeurend tikje op den schouder, een tevreden knikje, een enkel woord van lof kan wonderen doen.

Maar is het met òns groote menschen eigenlijk niet precies zoo?

Het klinkt wel aardig te beweren, dat vijandigheid aan een krachtig doorgevoerd streven een stille hulde is aan karakter, trouw en onafhankelijkheidsgevoel, maar wat baten alle troostende theorieën, als het hart dorst naar een warm woord van belangstelling?

Het klinkt wel gróót te zeggen, dat het ideaal zèlf de immervloeiende bron van werkkracht en zelftevredenheid moet zijn, maar dit zijn van die ouderwetsche drogredenen, waarmee een in den grond onverdedigbare toestand door zelfvoldane menschen wordt goedgepraat, zoolang hun eigen vleesch en bloed er niet onder te lijden heeft.

Evenmin als de beste *akker* kan een goed menschenleven vruchtbaar zijn, wanneer er geen zon in schijnt. Voor den groei en den bloei van een kinderleven is liefde, rechtvaardigheid, erkenning van het goede, een onmisbare voorwaarde; voor den groei en den bloei van een rijp menschenleven is dit alles niet minder noodig.

Wanneer de samenleving een geest van rechtvaardigheid en waardeering van verdienste ademt; wanneer de gemeenschap over 't geheel genomen het groote en goede onder zijn eigen stam hoog houdt, gelijk dit bijvoorbeeld in de Noorsche landen met name in Zweden 't geval is, dan ontstaat er een soort nationale vertrouwelijkheid, te midden waarvan vooral de kunstenaar zich veilig, rustig en prettig gevoelt.

Schiet daarentegen de samenleving in rechtvaardigheid en waardeering te kort, gelijk bij ons te lande in die mate 't geval is, dat de eerste de beste verwaten kwajongen een krenkende meening over onze verdienstelijkste mannen en vrouwen uit kan brallen zonder voor die schaamteloosheid gekapitteld te worden, dan ontstaat er een soort nationale onhebbelijkheid, die alle talentvolle werkers, maar vooral de kunstenaars in een stemming van wrok en verbittering brengt.

Ik stond eens in het atelier van een bekend Nederlandsch beeldhouwer voor een prachtige levensgroote vrouwenfiguur in bewondering verdiept, en onwillekeurig ontgleed mij de opmerking, wat een noesten volhardenden arbeid dat meesterstuk mij openbaarde.

Het scheen wel, alsof ik met dat simpele woord een schrijnend plekje in zijn ziel aanraakte, want plotseling barstte hij in felle, bittere woorden uit: ‘Arbeid! ja juist, dat mochten wij wel eens van de daken schreeuwen! We hebben in ons kleine land een heele boel knappe kerels, die ergens in een vergeten hoekje zitten te ploeteren, om met zichzelf in 't reine te komen. Wie neemt notitie van hen? Je hoort ze niet over de zweetdroppeltjes, die ze laten vallen, terwijl ze moeizaam den berg opklauteren; niet over den verlammenden twijfel, die hun als lood aan de beenen hangt, wanneer ze zich rusteloos uitsloven, om een détail te overwinnnen; niet over den angst, die hun de keel toesnoert, wanneer ze voelen, hoe gering de menschelijke kracht is en hoe ontzaglijk de kunst. De meesten blijven onderweg liggen, maar enkelen bereiken den top en als ze dan hijgend nog even terug zien op den zigzagweg, dien ze treedje voor treedje zelf uitgehakt hebben in den harden bergwand, dan kunnen ze gerust zeggen: dat is wèrken geweest!

Nu, voor deze mannen-broeders glück-auf! natuurlijk.

De rest van het menschdom in Nederland zwelgt in dilettantisme.

Je kunt geen voet verzetten, of je hoort het tjingelen uit de diepte van een salon, je hoort het galmen door wijdgeopende ramen, je ziet het staan schreeuwen op een ezel of een piedestal, het vloekt tegen je uit de gevels van de huizen; het grijnst je aan achter de ramen van modewinkels...

Ik krijg ze hier bij tientallen: de dilettanten, vooral jonge dames, gedistingueerd, een beetje verveeld, en enorm talentvol natuurlijk. Het dagelijksch menu van toiletmaken, uitgaan, tennissen, tea-en, flirten, vinden ze op den duur wat saai en daarom wouen ze maar eens in de kunst gaan. Ze hebben de verschillende dingen eens de revue laten passeeren; maar muziek is zoo algemeen en schilderen geeft zoo'n roezemoezig leven, 't is dus maar op beeldhouwen uitgedraaid en of ze nu les van me kunnen krijgen? Ze hebben alvast lange linnen schorten en een stelletje gutsen gekocht... Hoor eens, zeg ik dan nederig, *ik* heb eerst acht jaar lang dag in dag uit getéékend, vóór ik mijn eerste brokje klei in handen kreeg, en daarna heeft 't nog een mooi tijdje geduurd, vóór ik naar een beitel mocht kijken. Mijn vader was daarin een ongemakkelijk heer. Dus zou ik u raden... Maar nee! nee! *Zij* hebben hun zinnen gezet op 't beitelen van Carrarisch marmer en dan vragen ze mij, of ze ook niet eens mogen probeeren zoo'n dingetje te maken? Want al die vooroefeningen maken, dat vinden ze te kinderachtig, en als ze nu tòch talent hebben, gaat het immers wel vanzelf...

Weet je, hoe 't publiek denkt over een artiest?

Hij schudt in een verloren oogenblikje een kunstwerk uit zijn mouw, verkoopt 't voor een goeie bom duiten aan zijn kunstkooper en gaat voor de rest van den tijd bij wijntje en trijntje te gast.....'

Nu, ik zal deze ontboezening niet geheel voor mijn rekening nemen, maar dat het publiek in zijn onnoozelheid koeltjes en terughoudend staat tegenover het talent, zich weinig gelegen laat liggen aan den arbeid, die noodzakelijk met den aanleg gepaard moet gaan, om 't tot een zekere perfectie te brengen, maar zich ontzaglijk laat beïnvloeden door de parade van enkele uitverkorenen, die nog niet eens altijd 't kunst- of wetenschappelijk

karakter van een tijdperk 't zuiverst vertegenwoordigen, is volkomen waar.

Trouwens, wat is er tot voor weinig jaren ooit gedaan voor de aesthetische opvoeding van het volk? De school, blind volgeling van de 18de eeuwsche rationalistische philosophie, die immers zwoer bij *het begrip*, maar het *gevoel* veronachtzaamde, was gewoonlijk even povertjes gehuisvest als ingericht, en zij scheen wel 't consigne gekregen te hebben, om door middel van dorre leerboeken, zoutelooze lectuur en afschuwelijke platen elk sprankje van smaak en schoonheidsgevoel te dooven. De samenleving had haar vaste schoonheidsrecepten en haar officieele schoonheidsleveranciers; wie er deel van uitmaakte, had eenvoudig te luisteren naar het oud-Hollandsche spreekwoord: *wat de heeren wijzen*, *de gekken prijzen!* Kunstkritiek bestond niet. Een enkel groot tijdschrift prees, wat van de vriendjes kwam, kapittelde de vreemde eenden in de bijt; voor de rest gaf een of ander totaal onbevoegd persoon, wien toevallig de kolommen van een krant of tijdschrift ten dienste stonden, een lik met de stroopkwast of met de roskam, al naarmate hij er zich mee in 't gevlei dacht te kunnen brengen.

Sedert heeft Lodewijk van Deyssel gansch het jonge Nederland aan zich verplicht door in een reeks van prachtige pleidooien aanschouwelijk te maken, dat een strenge, rechtvaardige, fijnobserveerende kunstkritiek uitstekend samen kan gaan met een innerlijken eerbied voor de verdienste van den arbeid. Immers:

‘Wie is het, die de zwarte voren,
In golvend goud verandren doet?
Wie mesten en wie maaien 't koren,
Wie is het, die de wereld voedt?
Dat zijn de paarden en de ploegers,
Dat zijn de zweeters en de zwoegers,
Dat zijn de zaaiers van het zaad! -
Dat is de daad!’[1)]

en het kan op den duur niet anders dan verzachtend en beschavend werken op den onbehouwen toon in het openbare

1) C.S. Adama van Scheltema.

leven, niet anders dan zuiverend en versterkend werken op het volkskarakter, wanneer deze dáád om haar zelfswille geprezen wordt door den dichter en den kunstkriticus, door den econoom en den historicus, dus door het gansche keurcorps van de geestelijk begaafden, die ten slotte de opvoeding van de menschheid leiden.

Maar och, hoe duldeloos langzaam dringt een rechtvaardige, edele gedachte dóór tot het gemoed van de groote massa, waar zij haar beschavenden invloed moet laten gelden. Reeds zijn overal lichte, gezellige scholen verrezen en tracht de vereeniging 'Schoonheid in onderwijs' de middelen te vinden, om het leeren tot een aesthetisch genot te maken; reeds heeft de hofstad boete gedaan voor haar stiefmoederlijke behandeling van het Hooger Onderwijs door de stichting van haar monumentaal Gymnasium. Reeds zijn de bladen van de eerste kritische opstellen der tachtigers geel geworden van ouderdom en is er een geslacht opgegroeid, dat rustig vegeteert op de vruchten van hun zegepraal. Reeds hebben zij een machtige school van kloeke, begaafde kunstrechters gevormd, wier arbeidsveld alle schoone kunsten omvat, en die zich niet meer uitsluitend ten taak stellen, een kunstwerk te toetsen aan de door hen vastgestelde grondregelen, maar ook trachten den leek door analyses van schilderijen, teekeningen, voorwerpen van smaak en architectonische ontwerpen, op te voeden tot zelfstandige kunstkenners. Wie den gestadigen regen van goede daden en gedachten in den kleinen kring der uitverkorenen heeft aanschouwd zou kunnen wanen, dat de aarde van de samenleving er tot diep onder de oppervlakte mee gedrenkt moet zijn, maar als hij op onderzoek uitgaat en het bovenste donkere laagje wegstrijkt, komt hij tot de ontdekking, dat de grond nog zóó kurkdroog is, alsof er geen dropje van het levenwekkende vocht tot de diepte is doorgedrongen: nog altijd beschouwt de groote massa den arbeid meer als een vloek dan als een zegen; voert de oppervlakkigheid 't hoogste woord in de wereld; maakt en breekt een zeker deel van het publiek reputaties van onvermoeibare Nederlandsche werkers, op grond van losse praatjes en ondoordachte meeningen, die in verbijsterend aantal als zaadpluisjes door de lucht waaien en overal een willigen bodem vinden. Wat tengevolge heeft, dat tal van

verdienstelijke Nederlanders, die niet door den aard van hun werk aan onze grenzen gebonden zijn, het kleine vaderland den rug toekeeren,[1)] terwijl de overigen bijna zonder uitzondering in een stemming van fellen haat of mokkende lijdzaamheid voort blijven ploeteren.

* * *

De voorgaande beschouwing biedt mij een ongezochte gelegenheid, om nog een enkel woord te wijden aan het tweede punt: *de verwaarloozing van de algemeene geestelijke opvoeding van het volk.*

Onwillekeurig gaan mijn gedachten terug naar de oude Grieken, inzonderheid naar de Atheners, het klassieke volk, welks historie als twee druppels water op het onze gelijkt, en uit welks geschiedboeken ons volk alle wijze lessen en terechtwijzingen kan putten, die het tot leering en waarschuwing zouden kunnen strekken.

In den bloeitijd van de democratische republiek, ongeveer 500 v. C. nam het gansche volk deel aan de bedrijvigheid op 't gebied van wetenschap en kunst. De wetenschappelijk en artistiek fijnst besnaarde menschen waren tegelijk *volksonderwijzers* èn scheppers van onsterfelijke kunstgewrochten. Zij vormden als 't ware een generale staf, die zich beijverde, om het gansche volk lichamelijk en verstandelijk zoodanig te verheffen, dat de Atheners man voor man in ontwikkeling van geest en smaak bijna even hoog stonden als in bedrevenheid met de wapenen en vaardigheid in spel en sport, tengevolge waarvan aan het kleine volk zoowel de staatkundige als de geestelijke heerschappij over het geheele Middellandsche zeegebied ten deel viel. Ik kan de verleiding niet weerstaan, u een enkelen indruk te geven hoe een Europeesch geleerde[2)] dit tijdperk teekent.

‘In deze dagen voltrekt er zich in 't volk van Athene een reeds lang voorbereide omwenteling, een sociale verandering van den eersten rang, welke voor alle volgende cultuur beslissend zal worden. De wetenschap, eens ontstaan uit het teruggetrokken-zijn van eenzame denkers, beoefend in het gesloten heiligdom van enge scholen, de wetenschap gaat het

1) Uit de N. Rotterdammer van 9 Nov. 1912.
ALWEER ÉÉN.
Bert Nienhuis heeft zich metterwoon gevestigd te Hagen in Wesphalen, waar ook Lauwerik, Thorn Prikker en Zwollo wonen en waardeering voor hun kunstarbeid vinden.

2) Ontleend aan J. Klootsema's vertaling van prof. Windelbands Studie over Socrates.

marktplein op; haar stem verheft ze in 't gewoel van 't openbare leven en ze leent haar wapenen aan de hartstochten van den dag.

De massa luistert naar haar. Verschrikt, verblind, overweldigd, geeft ze zich over aan de nieuwe indrukken, die op haar los komen stormen; en zonder eenigen weerstand buigt ze zich neder voor deze nieuw geworden kracht in het sociale leven. Eerst nieuwsgierigheid, dan genot, eindelijk belangstelling - zoo wordt gansch Athene, zoo wordt geheel Griekenland aangegrepen door een onverzadelijk begeeren naar kennis en wetenschap - een beschavingskoorts grijpt de natie aan. En nu openen zich de tot heden nog zoo enge poorten van 't wéten: in plaats van de stille onderzoekers komen de openbare leeraars der wetenschap. Begeerig scharen allen zich om hen heen, die op de hoogte van hun tijd wenschen te staan; allen, die invloed willen hebben op de gemoederen van hun medemenschen. Voor 't eerst in de geschiedenis der menschheid ontmoeten we hier een volk, welks algemeene levensverhoudingen doortrokken zijn van geestelijke ontwikkeling; een volk, dat de leiding zijner openbare aangelegenheden in de handen gelegd heeft van de superieure macht des verstands; een volk met één woord, dat de beschaving heeft verheven tot een wezenlijk element van 't nationale karakter. Maar zoodanig grijpt deze hartstocht om zich heen, dat de Atheners zich binnen een halve eeuw in buitensporigheden verliezen: het wordt een bespottelijke jacht naar kennis, een oppervlakkige modezaak. In plaats van het weten komt het halfweten; het gedachteloos napraten; het verwaande zwammen: *de Bildungsschwindel.* De heerschappij van de sophisten heeft een aanvang genomen. Het hoort tot de eischen van een goede opvoeding, dat de jonge Athener aardig kan praten, een stuk of wat wetenschappelijke phrasen in 't geding kan gooien, een woordje kan meespreken over de nieuwste en allernieuwste theorieën. Het wordt een soort sport, om overal, waar 't jonge volkje samen komt, te disputeeren over de nieuwste hypothesen van de philosophie.

Dit vroolijke, lichtzinnige bedrijf loopt echter onvermijdelijk uit op een groot gevaar: de kern van den volksgeest, het cement van de gemeenschap, dat is het totaal van de overtuigingen, die de menschheid te voren heilig waren, wordt er door verwoest.

Daar gaan ze allen heen naar de rommelkamer: de groote goden van den Olympus, maar ook de eeuwenoude huisgoden, de heiligen van het familieleven, en met zich mee nemen ze: orde en zeden. Eigen lust en luim zijn voortaan 't richtsnoer van 't menschelijk handelen; waarom zou iemand nog luisteren naar wankele waarheden, die vandaag aangebeden, morgen verguisd worden?...'

Als gij in deze aanhaling Nederland leest in plaats van Griekenland, is het dan niet, of gij de vaderlandsche cultuur-geschiedenis van onze dagen hoort? Zijt gij nu niet benieuwd, hoe 't daarginder afgeloopen is? Welnu, nog geen honderd jaar later werd 't eens zoo onoverwinnelijke Griekenland in één slag door den koning van Macedonië veroverd, en hoewel zijn cultuur nog vele eeuwen het geheele Oosten heeft beheerscht, ging deze in 't moederland zelf toch gestadig achteruit.

Ongeveer in het begin van onze jaartelling had de geestelijke beschaving zich zoodanig vertijnd en gespecialiseerd, dat slechts enkele rijke, geestelijk bevoorrechte aristocraten de studie van kunst en wetenschap konden bijhouden en zich tot zulke ongenaakbare hoogte verhieven, dat zij alle voeling met de in het stof der aarde wriemelende groote massa verloren. Het herderlooze volk zocht verstrooiing in de meest geraffineerde liederlijkheden; bijgeloof, lichtzinnigheid, smakeloosheid namen hand over hand toe en 't is zelfs den toenmaals in de Grieksche gemeenten optredenden apostel Paulus, ondanks al zijn vurigen ijver en hartstochtelijke welsprekendheid, niet mogen gelukken, Griekenland te behoeden voor een diepen moreelen val, waaruit het zich nimmermeer heeft opgericht. Voor ieder, die hooren wil, ligt in deze geschiedenis de dreigende waarschuwing, dat een volk zijn innerlijke kracht vernielt, wanneer een kleine groep verfijnde intellectueelen kunst en wetenschap voor zich monopoliseert en in haar aristocratischen hoogmoed de groote massa van zich vervreemdt.

De middelen tot geestelijke volksopvoeding, genomen in de volgorde van hun beteekenis zijn: tooneel, lectuur, muziek, zang, illustratieve en plastische kunst. Wat de laatste vier betreft, schijnt er ten onzent een volkskunst in wording; wat tooneel en lectuur betreft, - juist de beide machtigste beschavingsfac-

toren, - maakt de verfijnde, eenzelvige, in aanbidding voor de klassieken verzonken woordkunstenaar de verwijdering tusschen zich en de breede rijen van het hardwerkende volk steeds grooter. Ieder, wien de bestaanszekerheid van zijn volk ter harte gaat, moet met leede oogen aanzien, hoe het kleine groepje van literair begaafde menschen, dat actief deelneemt aan de cultuur-beweging van onzen tijd, zich steeds vernauwt en vereenzaamt, terwijl de groote massa, onmachtig en onwillig, om in haar schaarsche vrije uren de diepe studie te volbrengen, die als voorwaarde geldt, om de hooge kunst te begrijpen, haar genot zoekt in de ordinaire gelegenheidskunst, die - wel verre van zich te bekommeren over volksopvoeding en volkskracht - enkel speculeert op de lagere hartstochten.

Ziedaar in enkele groote lijnen de tuchteloosheid geschetst, die onze natie onwaardig is, omdat zij de liefde tot het vaderland aantast, de eerbiediging van ons volksbestaan in de waagschaal stelt, den samenhang in ons volk verzwakt en het persoonlijk initiatief voor tal van groote en goede dingen verlamt, door elke idealistische poging tot veredeling en verheffing van de gemeenschap te doen stranden op onverschilligheid,, spot en benepen kritiek. Ik weet het, er is veel lek en brek in de samenleving, waarop ik in dit werk niet eens gezinspeeld heb, en er loopen veel menschen met een edele gedachte rond, die zich misschien persoonlijk bij de Tuchtunie aansluiten in de verwachting, dat zij zich zal uitgeven voor *specialist in het behandelen van sociale kwaaltjes en uitwendige ziekten*, maar het zou mij leed doen, wanneer zij zich in dezen koers liet dringen, want ik kan mij maar één groot en edel doel voor haar denken, dat is: de ontwikkeling van een *krachtig nationaal karakter*, waaruit geboren wordt: een *gezond nationaal bestaan*, dat tot zelfgenezing voert.

De gemeenschapsplicht der vrouw door W. Wynaendts Francken - Dyserinck.

> Zonder socialen arbeid geen ethiek.
> FOREL.

In de N.R. Ct. van 26 en 27 Januari 1912 kon men eenige ingezonden stukken lezen getiteld: ‘Vrouwenrechten - ook Vrouwenplichten?’ ingeleid door een ‘dr. H’ en vervolgd door een viertal even onbekende grootheden. Alle vijf bleken totaal onkundig van 't feit dat ‘vrouwendienstplicht’ een internationaal reeds druk besproken vraagstuk is, en de redactie van het eerste Nederlandsche dagblad, behandelde de kwestie en bagatelle door de discussie te sluiten, eer eenige ernstige bespreking van dit ingrijpend onderwerp had kunnen plaats hebben. Toch heeft juist de onkunde van de aan die polemiek deelnemenden mij zoo bizonder verheugd, omdat er uit bleek hoe het denkbeeld van een gemeenschapsplicht der vrouw spontaan, zonder eenige leiding of voorlichting, in ons volk begon te ontstaan. Want wat die vijf Rotterdammers dachten, zullen morgen wellicht zes Groningers of tien Maastrichtenaars denken, ook al zijn die even onbekend met de publicaties op dit gebied. En eerst wanneer geheel uit zichzelf een idee op allerlei verschillende plaatsen en binnen niet te lang tijdsverloop zich baanbreekt, is er kans om tot een vruchtdragende bespreking, tot een noodige organisatie wellicht te komen. Wanneer ik dan ook iets langer bij die ingezonden stukken stilsta, dan gegeven de weinige gewichtigheid ervan verdedigbaar lijkt, dan is dat omdat juist zulke uit de groote menigte oprijzende wenschen een zaak zeker niet minder nader bij een praktische toepassing brengen, dan de doorwerkte brochures of voordrachten van leidende persoonlijkheden.

Eigenaardig is het standpunt van den inleider die een vrouwendienstplicht voorstelt om de meisjes bij haar maatschappelijken loopbaan te handicappen!! ‘Waar door den militieplicht aan de jongelingschap van allerlei stand en ontwikkeling hoe langer hoe grooter bezwaren voor hun carrière worden in den weg gelegd, is het daar nu nog billijk, dat de meisjes hiervan geheel worden vrijgesteld?’

Bij de verdere inzenders is ‘eerst kiesrecht dan dienstplicht’ de roode draad die 't betoog bijeenhoudt, maar treffen we toch ook de opmerking van beter kaliber aan: ‘zou de vele bloedarmoede, bleekzucht en zenuwziekte niet verdwijnen, bij geregeld werken en... verplicht werken’. Al bleek ook hier weer de grenzenlooze eenzijdigheid der dame-feministe, die over 't hoofd ziet dat de vrouw uit de arbeidende klasse, dat is de meerderheid, meer dan genoeg werkt, en dat haar bloedarmoede op andere wijze bestreden moet worden, haar inlijving bij de vrouwendienstplichtigen om heel andere redenen gewenscht is.

Een bepaald houvast hadden we aan de mededeeling, dat ‘Volksweerbaarheid’ met raad en daad degenen ter zijde zou willen staan, die zich ‘vrijwillig in het verplegen zouden willen bekwamen’.

Te zeer intusschen klinkt door alle stukjes de toon van ‘militaire ziekenverpleging’. Persoonlijk heb ik zeker allerminst het recht daarover te vallen; want ik heb zelf ervaren hoe dit 't eerste en meest voor de hand liggende punt is, dat zich aan ons opdringt, wanneer de gedachten eenmaal in een dergelijke richting gaan. Toen ik in Aug. 1902 voor het eerst als spreekster optrad in een vergadering van 't landelijk comité voor Algemeen Kiesrecht, in Den Haag, heb ik met 'n enkel woord, daarna vrij geregeld en uitvoerig bij de bespreking van vrouwenkiesrecht dienstplicht-als-verpleegster verdedigd. Eerst langzamerhand heb ik 't onpraktische en eenzijdige er van ingezien, om ten slotte tot de verdediging van een gemeenschapsplicht op algemeen maatschappelijk gebied te komen. Ook een tweetal andere schrijvers dr. Lingbeek en generaal Staal hebben verplichtingen als verpleegster, de laatste in den vorm van vrijwilligen dienst bij het Roode Kruis, in dit verband en zonder die nadere uitbreiding verdedigd. Terwijl in Januari 1911 de bestuursleden der Vereeniging tot Verbetering van den Maatschappelijken en den Rechtstoestand der vrouw in

Nederland in een adres aan de Koningin betreffende de grondwet deze passage opnamen:

[ingevolge artikel 180 van de grondwet[1)]] ‘dienen ook vrouwelijke Nederlanders geroepen te worden om mede te werken tot handhaving der onafhankelijkheid en tot verdediging van het grondgebied. Een nieuwe Militiewet onder vigueur der grondwet en der tegenwoordige “verklaring” wie Nederlanders zijn, zal òf alle vrouwen “buiten staat” moeten verklaren, òf ook ten haren opzichte den dienstplicht regelen.

De ondergeteekenden, hoewel niet blind voor verschillen zoowel op anatomisch als op geestelijk gebied tusschen man en vrouw, zijn van oordeel, dat ook voor vele vrouwen b.v. op het gebied van administratie, intendance, verzorging van zieken en gewonden een taak ten opzichte van de landsverdediging kan worden aangewezen en dat zij op dit gebied niet behoeft te worden teruggedrongen’.

Het spreekt vanzelf dat deze werkzaamheden opgedragen zouden kunnen worden aan die dienstplichtige vrouwen, die daartoe reeds een zekere geschiktheid bezitten; - in het algemeen zal het materiaal dat beschikbaar komt eerst nog een zekere opleiding noodig hebben. Wil men - wat een onmisbare voorwaarde is om tot verwezenlijking van het denkbeeld te komen - de opleiding tevens min of meer *produktief* maken, dan zal men 't gebied van werkzaamheid voornamelijk *buiten* de kazerne moeten zoeken.

Men make zich natuurlijk los van de onverstandige concurrentie-opvatting: vrouwendienstplicht als struikelblok; plaatse zich boven de te eenzijdige behandeling van weerbaarheid en gezondheid van het bevoorrechte jongedametje[2)]; maar gunne natuurlijk die beide een plaats in het geheele stelsel.

Om niet noodeloos in herhalingen te vervallen, verwijs ik voor de nadere bizonderheden uit de vroeger verschenen litteratuur op dit gebied naar mijn artikel in de Nieuwe Gids van April 1909. In 't kort stip ik er slechts uit aan, dat in 1900 Frieda von Bülow

1) De meeningen der juristen zullen ook hierover wel uiteenloopen. Ik verwijs o.a. naar een artikeltje van Mr. Jules Keizer in ‘de Ploeger’ April 1908, correspondentieblad van den Nederlandschen Bond voor Vrouwenkiesrecht.
2) Vergelijk m'n artikel ‘Vrouwenplicht’ in de Nieuwe Gids afl. IV April 1909 blz. 414-415, en de brochure van Cath. v. Tusschenbroek ‘Over het gebrek aan levensenergie in onze jongemeisjes.’

over ‘Weibliche Einjährige’ schreef; in die Zukunft n°. 40, in datzelfde jaar in het Zeitschrift für Krankenpflege Jahrg. XXII, Dezember, de kwestie besproken werd; de Hygiënische Bladen van 1901 n°. 6 een opstel van dr. Lingbeek brachten; en prof. Zimmer in 1902 in Blätter für Volksgesundheitspflege 2^{e} Jahrgang Heft 19 beschouwingen over ‘die Bedeutung des Freiwilligenjahres der Frauen für die Gesundheit’ publiceerde. Daarna heeft generaal Staal in de Gids n°. 5 van 1908 zijn denkbeelden over ‘den persoonlijken dienstplicht der vrouw’ ontwikkeld en verschenen aan het einde van datzelfde jaar in ‘La Suffragiste’ artikeltjes van dr. Madeleine Pelletier. Als afzonderlijke uitgave wijs ik op ‘Ein Freiwilligenjahr für Frauen in der Krankenpflege’, Erfahrungen und Urteile von Schwestern des Ev. Diakonievereins, Berlin-Zehlendorf 1907, Verlag des Ev. Diakonievereins, 3te Auflage; Marie von Schmid ‘Mutterdienst’, Leipzig Felix Dietrich 1907, en ‘In die Kaserne mit der Frau’ Anregungen von Hans Eschelbach, Albert Ahn Berlin, zonder jaartal.

Einde October 1909 sprak dr. Ida Hilfiker op de algemeene vergadering van den Zwitserschen Vrouwenraad, te Bern gehouden, over een ‘Weibliches Dienstjahr’ en 1910 bracht in de Kunstwart 1stes Augustheft, van Richard Nordhausen een paar bladzijden over ‘Ein Mädchendienstjahr’; terwijl op het dezen winter ter gelegenheid van de tentoonstelling ‘die Frau im Haus und Beruf’ gehouden congres te Berlijn, de bekende Roomsch-Katholieke Elisabeth Gnauck-Kühne over ‘die Frage des Weiblichen Dienstjahrs’ sprak, welke voordracht is opgenomen in het bij Teubner verschenen congresboek onder 't hoofdstuk ‘Hauswirthschaft und Frauenfrage.’

Ook de novellisten Liesbeth Dill (Frau von Drygalski) en Rudolf Stratz (Duitschland), de journalisten Louis d'Hurcourt (Frankrijk), en Anna Plothow (Duitschland), voorts Ellen Key (Zweden), prof. Hilty en prof. Forel (Zwitserland) hebben zich in onzen geest geuit, en weldra zal de Nationale Vrouwenraad van Nederland, bij gelegenheid van den samenkomst van het Algemeen Bestuur en de Permanente Comités van den I.W.C., de openbare avondvergadering op 23 Mei a.s. aan dit vraagstuk wijden. Mocht naar aanleiding daarvan[1)] een begin gemaakt worden

1) Verg. N.G. 1909, blz. 417, 1ste alinea.

met een organisatie ten doel hebbend de theorie in praktijk om te zetten, dan ware reeds veel gewonnen. Allereerst de vermoedelijke medewerking van hen die van 't denkbeeld ‘staatsbemoeiing’ afkeerig zijn, in de tweede plaats van de ultra-feministen, die meenen dat alleen *na* invoering van aktief en passief vrouwenkiesrecht iets dergelijks aan de orde mag komen in onze wetgeving. Dat intusschen de vrouw *gehoord* moet worden, staat onomstootelijk vast; maar een Regeering die met 'n wetsvoorstel in deze richting zou komen, zonder door een voor de helft uit vrouwelijke leden bestaande commissie, het werk te hebben doen voorbereiden, is ondenkbaar.

Want men vergete het niet: de ‘gemeenschapsdienst’ - of welk ander woord men voor vrouwendienstplicht bedenken wil[1] - erkent de vrouw als gemeenschapswezen, als onmiddellijk deel van het geheel, niet alleen als gezinswezen en middellijk deel van de natie. Hoe men deze vrouwenplicht ook inkleede, zelfs in het enge pantser van moederdienst (verpleging van kraamvrouw en kind) door Marie v. Schmid voorgestaan, of van ‘perfekte Hausfrau und Köchin’, waar de uiteenzettingen van Elisabeth Gnauck-Kühne op neer komen, altijd wordt de vrouw door dien ‘plicht’ als burgeres een plaats in het volksbestaan aangewezen. Wie dat niet wil, wie de vrouw slechts als gehoorzame dienares van één bepaald man kan opvatten, ‘om wien alles in huis heendraait en zich voegt’ - zooals nog op 't einde der vorige eeuw 'n bruigom aan den vooravond van z'n huwelijk aan z'n bruid schreef (historisch).... nog net bijtijds om haar tot inzicht te doen komen - die zal zeker tot vrouwendienstplicht geen oogenblik medewerken.

Ook in de meergemelde N.R. Ct. discussie schrijft de secr. der afd. Volksweerbaarheid: ‘niet wachten tot de regeering dit als taak der vrouw voorschrijft, menig jaar zou dan nog onnut voorbijgaan. Neen het particulier initiatief moet hier helpen.’

Of op dit laatste intusschen te rekenen valt, betwijfel ik nog even sterk als toen ik m'n vorig opstel schreef[2]. Wel is natuurlijk

1) Voorslagen werden mij ‘landsplicht,’ ‘weerbaarheidsplicht’ ‘verplicht gemeenschapswerk’ en ‘gemeenschapsplicht’.
2) Vgl. N.G. 1909, blz. 415 1ste alinea.

met enkele goede werkkrachten weer een nieuwe vereeniging te stichten, maar vóór men de meisjes en de moeders zoover heeft dat een eenigszins omvangrijk praktisch-werken is verkregen, kan er nog heel wat water naar zee stroomen. Men vergelijke slechts de geringe vlucht van de meisjesgezellenvereenigingen bij die van Padvinders, Verkenners, Speurders en hoe de vaderlandsche geest van verdeeldheid ze al meer betitelen moge. Ondanks de massa arbeid die door de vrouw verricht wordt, ondanks de meisjesstudenten en de tienduizende loonarbeidsters is het stille verzet tegen al wat anders is dan huiselijkheid of pretjes nog ontzachelijk groot.. En dan vrage men zich af hoevelen zich om werkelijk hooge motieven bij de meisjesgezellenbeweging aansluiten. Toch lijkt me die een allereerst aarzelend stapje naar gemeenschapsplicht toe, en tevens karakteriseerend hóé moeilijk het zijn zal iets in dien geest tot stand te brengen[1)].

Sinds mijn vorig opstel in dit tijdschrift heeft men in 't buitenland niet stilgezeten, en een overzicht van de aldaar verschenen publicaties, geeft op zich zelf al een voldoende pleidooi voor het beginsel, al loopen de opvattingen zeer uiteen.

In zijn ‘In die Kaserne mit der Frau’ vangt Hans Eschelbach met een paar korte, rake beschouwingen over de vrouwenbeweging aan, die te weinig de vrouw uit de laagste klasse omvat. Wil er werkelijk algemeen een verhooging van de ontwikkeling der vrouw doorgevoerd worden, dan zal men het zonder dwingende maatregelen niet kunnen stellen. Welnu, waar de Staat het recht heeft zonder aanzien des persoons op iederen gezonden jongen man twee, drie of meer jaar beslag te leggen, daar komt hem ook ten opzichte der vrouw dat recht toe. De dienstjaren zijn voor den man van onschatbare waarde, omdat hij zelfbeheersching, tucht en orde leert. De opleiding tot ‘vredesdienst’ die de vrouw zal ontvangen, zal haar niet alleen gedurende den diensttijd, maar tijdens haar geheele volgend leven van blijvend nut zijn.

Evenals Marie von Schmid behoudt Eschelbach voorloopig de militaire terminologie voor de vrouwen, maar in één opzicht gaat hij verder dan al zijne landgenooten: hij wenscht twee, eventueel

1) In Zuid-Afrika slaagt de beweging wèl, echter is ze daar nog meer sportief, speciaal de club ‘The daughters of the Transvaal’ te Johannesburg. Voor nadere bizonderheden verwijs ik naar hoofdstuk II van ‘Uit het Zonneland’, Haarlem, Tjeenk Willink en Zn., 1912.

drie dienstjaren. Alleen na het afleggen van bepaalde examens zou hij ook vrouwen als ‘eenjarigen’ willen toelaten, en dit wel voornamelijk om de hoogst onbeduidende opleiding der meisjes uit de bevoorrechte kringen te verbeteren.

In de kazernes, die voorloopig alleen in groote steden opgericht moeten worden, worden de meisjes aan reinheid, d.w.z. licht, lucht en water gewend, ze moeten met open raam slapen, regelmatig baden, haar gebit verzorgen, kortom alles doen wat, is het eenmaal gewoonte geworden, de volksgezondheid verbeteren kan.

De uniform, die ze dragen moeten, kan bijdragen tot de verbetering der vrouwenkleeding.

Vrouwelijke doktoren onderzoeken regelmatig de meisjes, menige vrouwenziekte kan daardoor in den aanvang worden gestuit.

Turnen, zwemmen, dansen en groote wandelingen komen voorts de lichamelijke opvoeding ten goede.

Goed zingen, sprookjes vertellen, spelletjes leiden e.d. worden den meisjes, als aanstaande jonge moeders bijgebracht.

Het eerste jaar vinden de werkzaamheden in de kazerne plaats, keukendienst, kamerdienst, diensten in het waschhuis en in de naaizaal wisselen af. Werk zou er voldoende zijn daar b.v. de armverzorgers de wasch uit gezinnen waar de moeder ziek of te zwak was naar de kazernewasscherij konden zenden, terwijl ook hotels en particulieren zich spoedig genoeg tot een dergelijke inrichting zouden wenden. Op dezelfde wijze kunnen de vrouwelijke soldaten in centraalkeukens werken, waar ‘schoolvoeding’, volksgaarkeukens, soepschepperijen, oudemannen- en vrouwenhuizen het eten konden laten klaarmaken, terwijl de naaiïnrichting voor de soldaten- en armenkleeding enz. kon zorgen.

Later worden de dienstplichtingen als ‘hulp in de huishouding’[1] zoowel bij de armen als tegen betaling bij de bezittende klasse uitgezonden; in zuigelingenklinieken leeren zij de voeding en verpleging van het zeer jonge, in weeshuizen de behandeling van het oudere kind; in zieken en armhuizen leeren ze ouden van dagen oppassen en hun eigenaardigheden verdragen. Als laatste en gewichtigste detacheering komt die bij de kraamvrouwen-inrichtingen. Ook daar evenals overal elders wordt het onderricht uitsluitend door vrouwelijke leerkrachten, ook medicae dus, gegeven.

1) Gemakshalve zet ik voor zijn omschrijvingen maar de in ons land gebruikelijke benamingen.

De domme raad en de kwakzalverij van ‘buurvrouwen’, die zoo menige jonge moeder en kind benadeeld hebben, zullen daarmede van zelf bestreden worden. ‘Daarbij behooren de meisjes in waardige vorm de noodige inlichtingen over het geslachtsleven der vrouw, de hygiëne der zwangerschap, over geslachtsziekten, over zedelijke en lichamelijke gevaren van ongeregeld geslachtsgenot, over bevalling, miskraam enz. gegeven te worden. Vele meisjes, die nu als moeders van buitenechtelijke kinderen, als prostituées en draagsters van afschuwelijke ziekten de menschelijke, uit eigen schuld gesproten ellenden verbreiden, zouden misschien voor den beslissenden eersten misstap bewaard gebleven zijn, wanneer men ze bijtijds voor de haar dreigende gevaren gewaarschuwd had[1)].

Wel verwacht de schrijver dat in den aan vang fouten begaan zullen worden, maar ‘ons leger heeft eeuwen noodig gehad en millioenen gekost eer het op de tegenwoordige hoogte kwam’.

De aanvankelijke bespotting die de dienstplichtigen van de zijde van het gepeupel te wachten staat, zou spoedig genoeg wijken, daar zij door het verplegen van de armen, zieken en kinderen spoedig evenveel eerbied zouden afdwingen als de vrouwelijke heilsoldaat.

Een orde of broche zou verleend kunnen worden aan haar die zich op een of andere wijze, als vrijwilligster bij epidemieën e.d. had onderscheiden; en de man uit het volk die zich een levensgezellin zoekt, zou zeker op dergelijke eereteekenen letten. Zijn huis, dat nu door de fabrieksarbeidster met haar totaal gebrek aan kennis van koken, verstellen, schoonmaken, tot een hel wordt gemaakt, zou in aantrekkelijkheid weer toenemen. Het karakter van de vrouw zou winnen: ‘zij zal er niet meer naar streven den man onder de pantoffel te krijgen, ze zal echter ook niet langer z'n lastdier zijn, maar z'n metgezellin’. Zij zal meer begrip van de groote vragen des tijds krijgen en van den harden strijd om 't bestaan dien de man voert; ze zal als werkgeefster haar dienstboden beter behandelen en hooger achten, en op die wijze tot oplossing van het dienstbodenvraagstuk medewerken. Het walgelijk parasietenbestaan van de vrouw uit de meest bezittende kringen zou een moreele verbetering ondergaan, ze zouden zich bewust worden dat ze plichten tegenover de gemeenschap hadden,

1) Verg. N.G. '09 blz, 409 2e alinea.

dat ze in de uniform niets meer waard zijn dan haar armste medeschepselen[1].

De dienstplicht verhindert het sluiten van huwelijken op een leeftijd dat de huwelijkscandidate zelf nog opgevoed moet worden, dat ook hare lichamelijke ontwikkeling niet volkomen is.

Geen man zal een vrouw trouwen, van wie hij weet dat ze hem weer twee jaar wordt afgenomen, te minder omdat hij, is de vrouw al zwanger als ze wordt opgecommandeerd, voor het kind zal moeten zorgen, terwijl de zwangerschapsmaanden in de kazerne doorgebracht niet eens van den diensttijd worden afgetrokken. Wordt een meisje tijdens de dienstjaren zwanger, wat door de regelmatige medische onderzoekingen spoedig genoeg zou uitkomen, zoodat afdrijving kan voorkomen worden, dan moet ze eveneens nadienen. (Nog steeds is Eschelbach aan het woord.)

Het ‘vrouwen- en vredesleger’ zal veel geld kosten!

Maar leeft ons mannenleger soms van de lucht? Kost niet menig schot honderden ja duizenden? Wat de Staat voor de mannen uitgeeft, behoort hij ook, als hij rechtvaardig is, voor de vrouwen over te hebben. En de toekomst van den Staat hangt van het vrouwenleger niet minder af dan van het nu reeds bestaande.

Hoe heerlijk trotsch klinkt in dit verband het woord van Elisabeth Gnauck Kühne: ‘de geldmiddelen moeten voor de weinig bemiddelde klassen door het Rijk gedragen worden. Bij onze schitterende finantieele verhoudingen zou een nieuwe belasting onnoodig zijn. Waarom zouden we niet 25 van de 150 millioen overschot van 1911 voor de invoering van een vrouwendienstjaar toegewezen krijgen! Geen partij zal daartegen stemmen. Alle burgers zijn er even sterk bij betrokken dat de middelen worden verschaft, die een geslacht van gezonde, huiselijke, vroolijke moeders kunnen kweeken. Vroolijk zal dat geslacht bij z'n huiselijk werk zijn, omdat het met z'n bizondere geschiktheid overeenstemt, huiselijk zal het wezen omdat het 't huishouden en de beteekenis er van heeft leeren hoogschatten, en gezond zal het zijn omdat we onze stadskinderen door het dienstjaar uit de drukkende engheid der straten naar het land brengen, ze aan lucht, beweging en geregelden arbeid wennen, ze harden, haar gezondheid stalen’.

In dit laatste staat de schrijfster lijnrecht tegenover Eschelbach,

1) Verg. N.G. '09 blz. 416 1e alinea.

die juist in de stad met haar grootere ontwikkelings- en arbeidsmogelijkheid z'n kazernes wil oprichten. Eenigszins zonderling klinkt 't dan ook, dat eerstgenoemde haar opleidingshuizen aan zuigelingenklinieken, blindeninrichtingen, kinderkolonies, weeshuizen, volkskeukens en hospitalen wil aansluiten. Die twee laatste althans zal men wel nóóit op 't platteland in eenigen omvang vinden! Trouwens bij Elisabeth Gnauck Kühne missen we veel van den breeden grondslag, die we bij vele andere publicisten over dit onderwerp vonden. En bijna zou men daarin weer een nieuw bewijs zien, hoe niet alleen het feitelijk blijven binnen ‘vier muren’, maar zelfs het al te streng daarbinnen houden van z'n beschouwingen iemands geestelijken horizon beëngen kan.

‘Onder vrouwelijk dienstjaar versta ik een georganiseerde, algemeene, verplichte voorbereiding tot het beroep van huisvrouw’, aldus vangt zij aan, daarna aan Goethe's woord ‘Dienen lerne beizeiten das Weib’ herinnerend.

Maar diens: ‘zwanzig Männer verbunden ertrügen nicht diese Beschwerde, und sie sollen es nicht, *doch sollen sie dankbar es einsehn*’, is wat het gecursiveerde betreft voor de meeste mannen vergeefs geschreven. Voornamelijk omdat hun alle inzicht in het huiselijk werk ontbreekt. De wereldberoemde chemicus is niet in staat de behagelijke gezelligheid van z'n thuis te analyseeren, ook al omdat het beste en fijnste wat er toe meewerkt tot de ongrijpbare en onweegbare dingen behoort. Hoe geruischloozer het raderwerk gaat, hoe sterker de man den indruk krijgt dat er niets gebeurt; en meer dan eens heb ik zelf een zeer intelligent en hoogst ouderwetsch man hooren beweren dat ‘de meiden toch niets te doen hebben,’ - zonder eenig begrip hoeveel nadenken van de werkgeefster en hoeveel goede wil van beide zijden er toe noodig is om dien indruk van rust te wekken en alles op rolletjes te laten loopen.

De waardeering ontbrak.

En de machine met het fabriekswezen als gevolg had daarom makkelijk werk.

Zij dreef eerst de vrouw uit de onderste lagen het huis uit, *zonder dat iemand het beireurde.* Daarna volgde door allerlei oeconomische veranderingen de boekhoudster, typiste, telegraaf-, telefoon- en postbeambte. Weldra verliet ook de studente het

ouderlijk huis en bereidde zich op een beroepsleven voor en maar enkele kringen bleven van dit euvel bevrijd.

'Wie heeft den moed te loochenen dat (naast andere oorzaken) ook dit *misbruik van vrouwenkracht* met de vermindering van geboorten, 't afnemen van de lengtemaat der recruten, de verwildering van de jeugd en de toename van de criminaliteit in oorzakelijk verband staat?'

Tot de verschijnselen die met en door de verhoogde techniek ontstonden behoort de vrouwenbeweging.

Uit geestelijken honger verliet menig meisje 't huis, waar geen voldoende plichten haar wachtten, waar ze oeconomisch, intellektueel en moreel geen hoogere beteekenis had dan een vriendelijk zingende kanarie.

Te weinig heeft de man de vrouwenbeweging begrepen, maar de vrouwen zelf deden het evenmin. De man achtte de specifiek vrouwelijke beroepen minderwaardig, anders had hij de vrouw nooit met idioten, onmondigen en kinderen op een lijn gesteld in z'n wetten. Maar de vrouw zelf stond maar al te veel op 'n laag peil, hield geen voeling met het sociale gemeenschapsleven, en bleef koud voor de groote veranderingen die rondom haar plaats, grepen. Zelfs de dienstbodennood werd met onverschilligheid aanvaard of met een booze bui in plaats van door praktische, bij eigen tekortkomingen aanvangende verbeteringen bestreden. Maar het ergste is, dat de vrouw niet alleen door onverschilligheid en onkunde den man versterkt heeft in 't denkbeeld van de minderwaardigheid van het beroep van huisvrouw en moeder, zij was het feitelijk met hem eens.

Aan dit alles zou een vrouwendienstjaar een einde maken.

Het feminisme, dat den schijn gewekt heeft alsof het 't gezinsleven zou ondermijnen, zal dan blijken den bodem voorbereid te hebben tot veel goeds. Het heeft den vrouwen zelfkritiek en zelfvertrouwen geleerd; de vrouw heeft getoond dat ze niet minderwaardig is, dat ze veel arbeid verrichten *kan* als ze *wil*, dat ze buitenshuis haar terrein van werkzaamheden *kan* vinden als ze *wil.* Alles wat zij aan schatten in de vrouwenbeweging gezocht en gevonden heeft, wil ze neerleggen op den huiselijken haard, dien ze moest verlaten, maar dien ze weer terug wil winnen.

'Het vrouwendienstjaar is de strijd om den huiselijken haard!'

Wel is de hoeveelheid huiselijk werk verminderd, maar de kwaliteit er van moet in dezelfde mate stijgen. Dat kan slechts bij behoorlijke voorbereiding. Nog altijd zijn 77% van de vrouwen tusschen de 25 en 50 jaren gehuwd, en ook de ongetrouwde zal nut genoeg trekken uit wat ze in dat dienstjaar leert.

Kunnen we tot zoover met de beschouwingen van de schrijfster vrijwel accoord gaan, bij de praktische uitwerking is ze ons minder sympathiek.

Het huishoudonderricht dat in vele steden in de volksscholen reeds is ingevoerd moet uitgangspunt worden. De scholen met meer uitgebreid lager onderwijs moeten het als leervak opnemen en de herhalingsscholen eveneens. Dit wat de eigenlijke volksklasse betreft.

De meer bevoorrechten doen gewoonlijk al iets voor de meisjes, door de 'Haushaltungspensionnate' waar zij ze heenzenden, waarbij echter menige inrichting is die alleen met de pretzucht van de meisjes rekening houdt. Zij behoorden vervangen te worden door staatshuishoudscholen, waarvan 't bezoek verplicht was, en waarvan het einddiploma de *bevoegdheid tot het aangaan van een huwelijk verleende* (*!!!*)

Is men eenmaal zoover dan staan we onmiddellijk voor de deur die toegang tot het dienstjaar verleent. Ontbreekt nog de eigenlijke opvoeding en tucht. Daartoe moeten gemeenschapshuizen opgericht, niet bij wijze van kazernes, maar in pavilloensystemen op het land. Kinder- en ziekenverpleging worden in het leerplan inbegrepen, (Helaas dat leerplan is een ander voor de minder dan voor de meer bemiddelde. W.F.), en het vrouwendienstjaar zou onmiddellijk bij de school moeten aansluiten, zoodat de leerplicht een jaar langer duurde.

Nog een paar opmerkingen maakt de schrijfster over hygiënisch leven, 'bron van lichamelijke en geestelijke versterking', en dan:

'Hebben we dit ontwikkelingsstadium bereikt, dan komt *misschien* de dag, waarop we alle meisjes, aan gedisciplineerden arbeid gewend, voor den oorlog voorbereiden, zooals onlangs geëischt werd. Voorloopig moeten we aan het Roode Kruis het vredeswerk in oorlogstijd overlaten. Van 't dichtstbijliggende naar 't verafliggende, dat is gezonde ontwikkeling. Aan 't huis, aan 't dierbare sluit allereerst u aan, moeten we de Duitsche meisjes

raden. Is het daar vastgeworteld, dan kunnen we de plichtenketen schakel na schakel verlengen'.

Wat het doel betreft loopen de gedachten van deze schrijfster en van Richard Nordhausen parallel. 'De meisjes weer aan huis te wennen en tot degelijke huishoudsters op te voeden, moet naast de gezondheid-bevorderende faktoren hoofddoel van het dienstjaar zijn', schreef deze in zijn 'ein Mädchendienstjahr'. Het korte artikel begint met er op te wijzen, hoe reeds ten tijde van Aristophanes de spot reaktionnaire neigingen vertoonde, hoe machteloos zij echter gebleken is. Ondanks de Witzblätter is de vrouwenbeweging uitgegroeid tot het belangrijke kultuur-probleem onzer dagen: de moderne oeconomische ontwikkeling heeft aan de huwelijksidylle een einde gemaakt, en dwingt van elke drie meisjes één om zich zelfstandig een weg door het leven te banen. Daardoor begint de ongehuwde vrouw het onrecht van de officieele mannenheerschappij te voelen, die haar vroeger niet alleen geen nadeel deed, maar waar ze zelfs best mee af waren. Thans rust op de vrouwen de plicht te eischen, dat licht en schaduw gelijkelijk verdeeld worden, dat men haar, de zwakkere, den strijd om het bestaan niet bemoeilijke.

De vroeger vanzelf sprekende huisarbeid heeft opgehouden als eigenlijk beroep te bestaan, een ongewenscht, volksgevaarlijk feit, maar een waarmee rekening gehouden moet worden.

Tegen het: 'gelijke rechten, gelijke plichten' valt intusschen op te merken, dat de plichten niet gelijk zijn ook al betaalt de vrouw belasting en al gehoorzaamt zij aan de wetten. Moederschap is geen aequivalent voor den krijgsdienst en men ontwijdt het door 't als zoodanig op te vatten. Wanneer men er iets tegenover wil stellen, dan zij dat het onderhoud en de bescherming die de vrouw van den man ontvangt. Buitenechtelijk moederschap is goddank uitzondering en zal dat ook blijven. Zonder het huwelijk zou onze kultuur ineenstorten. - -

Natuurlijk is het ondoenlijk om de aangehaalde schrijvers voortdurend aan kritiek te onderwerpen. De lezer oordeele voor zich zelf. Maar toch kan ik dit punt niet stilzwijgend voorbijgaan, omdat het me toeschijnt dat de schrijver met eigen hand ondermijnt wat hijzelf en wat eenige zijner landgenooten trachten op te bouwen, wat een der hoofdmomenten - helaas niet is, maar - moest

zijn van de georganiseerde vrouwenbeweging. De wederdienst van ‘onderhoud en bescherming’ is en zij het *werk* der vrouw als huisvrouw. Hiervoor behoort de wet haar *recht* te geven op een deel van het inkomen van den echtgenoot, dat haar direkt wordt uitbetaald en waaraan de man zich niet door huwelijksche voorwaarden onttrekken kan. Dit is de eenige wijze om aan de minachting voor de waarde van het zoo belangrijke huiswerk 'n einde te maken; om het ultra-feminisme, het jachten naar oeconomische onafhankelijkheid der gehuwde vrouw - slechts in uitzonderingsgevallen mogelijk *zonder* schade voor het gezinsleven - tegen te gaan. Tegenover het geld dat de man in natura thuisbrengt behoeft de vrouw niets minder maar ook niets meer te stellen dan haar leiding en verzorging van het gezin, man en vrouw zijn dan oeconomisch volkomen quitte. Moederschap sta daarbuiten, zij een ideëel begrip, maar het heeft ook z'n groote waarde voor den *Staat.* Wel degelijk doet de vrouw die kinderen ter wereld brengt, daarmee den Staat 'n dienst, althans voor zoover haar kroost niet op de debetzijde te boeken valt en den Staat aan idiotengestichten, herstellingsoorden, ziekenhuizen en gevangenissen geld kost. Dat heeft de Staat dan echter zichzelf te wijten zoolang hij geen maatregelen neemt om de verwekking van een ziekelijk en achterlijk nageslacht zooveel mogelijk tegen te gaan.

Het gaat trouwens in hoofdzaak er niet om dat man en vrouw precies evenveel praesteeren, dat zal individueel toch altijd zóó sterk uiteenloopen, dat de ‘gelijkheid’ tot de zuivere theorie zal blijven behooren.

Keeren we terug tot Nordhausens beschouwingen:

Een eisch van volksgezondheid en volkskracht is het, dat ‘de verkwikkende weldaad van een tijdelijke bevrijding uit de fabriek’ het zwakkere geslacht evengoed ten deel valle als het sterkere. Moeten de bloedarme meisjes, de moeders van toekomstige nageslachten, die toch waarlijk niet alleen voor de schrijfmachine geschapen werden, nog erger uitgezogen worden? Het Duitsche meisje komt een jaar van vrijheid toe zoogoed als den Duitschen jongen. Ja het komt haar nog eerder toe, omdat zij een veel kostbaarder, zorgvuldiger te behandelen materiaal is. Dat de razende zucht naar gewin de mannen al scheef en krom maakt, moeten we misschien verdragen, dat zij aan de vrouwenkracht teert mag

niet geduld worden. Dat zijn we de toekomst tenminste schuldig.

De onwetendheid van arbeidster, kantoorbediende, gefortuneerd jong meisje op 't gebied van 't huiswezen is groot. Laat alle vrouwen, rijken en armen, gezonden en ziekelijken een jaar echt vrouwenwerk verrichten, de basis voor gelukkige huwelijken ware gelegd. De schrijver stelt zich voor dat de meisjes als ‘huisbeambte’ bij onbesproken families in dienst gaan, waar ze onder degelijke leiding het arbeidsonwillige, rebelsche en steeds zeldzamer wordend dienstmeisje hadden te vervangen, waar ze tevens als kind des huizes te behandelen waren. Overwerkt mag ze niet worden, veel tijd voor spel en sport en uitspanning zij haar gelaten. Want het dienstjaar moet een jaar van lichamelijke aansterking zijn, iets waartoe het geregelde en op zichzelf gezonde huiswerk reeds bijdraagt.

Verder zouden ze in de ziekenverpleging en kinderverzorging gebruikt kunnen worden, wanneer ze maar veel vrijen tijd daarbij ter beschikking houden.

Vóór alles zij het dienstjaar algemeen.

Pruisen heeft in bitter zwaren tijd de algemeene dienstplicht voor de mannen ingevoerd en Europa tot volgen gedwongen. Moge het ook ditmaal heeten: ‘Duitschland vooraan in de wereld’. De nieuwe hervorming is bijna even dringend noodig als die van 1808. -

Zeker is, dat de belangstelling in Duitschland in deze kwestie sterker is dan ergens anders, al begint men in Denemarken al vrij aardig naast dezen buurman te streven.

Zóó ver gebracht als in Duitschland, dat ook de Witzblätter ons al helpen, hebben wij 't ten onzent nog niet, wat ook daaraan liggen kan dat we geen enkel behoorlijk Witzblatt en maar weinige verdienstelijke karikaturisten hebben. Mogen die echter spoedig hun aandacht ook aan deze vraag wijden.

Het spreekt vanzelf, dat onze Oostelijke naburen veel gunstiger tegenover de kwestie staan dan wij.

Hoe heerlijk opgewekt klinkt het: ‘Hoe waardevol de door den soldatentijd gebrachte uitspanning voor onze manlijke jeugd is, daarover heeft de Kunstwart zich al herhaalde malen geuit. Twee à drie jaar komt de aankomende jongeling uit de stof en rook van werkplaatsen en kantoren; twee à drie jaar zijn aan

ingespannen lichamelijke bezigheid onder Gods vrijen hemel gewijd; twee à drie jaar heeft het industrialisme, die aangebeden almachtige afgod onzer dagen geen macht over de jonge lijven... Wat ons leger als bron van kracht en verfrissching voor de natie beduidt, wie kan het dankbaar genoeg prijzen!'

En niet minder vertrouwensvol schrijft dr. med. Ida Hilfiker - Schmidt: 'Als het de vredesvrienden lukken zou den militairen dienst overbodig te laten schijnen, dan zouden wij in Zwitserland de afschaffing van het militieleger moeten betreuren. Gebrek aan lichamelijke ontwikkeling zou voelbaar worden; de overwinning van de strapazen van den militairen dienst voorkomt pietlutterigheid... De militaire dienst brengt bij ons rijk en arm, brengt handenarbeiders en geleerden samen, versterkt in hooge mate den democratischen geest en laat tallooze vooroordeelen verdwijnen.'

Wanneer ziet of hoort men in ons ongelukkig anti-militair landje ooit eens iets van de voortreffelijke gevolgen van het dienen? Al was ons morgen aan den dag de zegening beschoren van den Dictator, die een algemeenen persoonlijken dienstplicht invoerde, zou hij eenige verbetering kunnen brengen in den geest van ons volk? Men moet maar eens in de gelegenheid zijn oud-militairen te hooren uitpakken! Hoe bij inkwartiering de stadsjongens geen spek 'konden' eten en geen in raapolie gebakken vleesch wilden eten, en in gewonen tijd liever hun laatste cent in de cantine uitgeven eerder dan capucijners aan te raken.

En als men ons met het Zwitsersche stelsel begenadigt, wie zorgt er voor dat de burgers vóór en na hun dienstmaanden de voortreffelijke schutters en wandelaars zijn die we daar vinden?

Wees niet 'de Sport' naar aanleiding van de Stockholmsche Olympiade er dezen zomer volkomen terecht op, hoe weinig we als natie beteekenen? Dat de stoere bergbeklimmers bij ons zich tot enkelen uit de bevoorrechte kringen bepalen, spreekt vanzelf; maar is ons volk soms op 't gebied van watersport, van roeien en zwemmen, wat de Zwitsers zijn op 't gebied van alpinisme? 'Spelevaren' ziet men in een waterstad als Leiden b.v. den burgerman nog wel doen, maar wee als 't ernst wordt en onthouding en zelfbeheersching noodig zijn. En over het zwemmen kunnen we wel heelemaal zwijgen. Ongetwijfeld er is een onmiskenbaar streven naar verbetering, de Bond voor

Lichamelijke Opvoeding, de padvinderij, ze doen iets, maar de breede lagen van middenstand en lagere volksklassen doordringt die beweging nog hoogst onvoldoende; en ‘de Sport’ had zeker geen ongelijk, toen ze sarcastisch schreef dat alleen in biljarten en biertjes drinken en koffiehuispraatjes-houden de Nederlanders andere volken naar de kroon konden steken.

Men vergete ook niet dat waar de sportzin in ons land zich baan brak, dit veelal tot excessen heeft geleid. Jonge jongens, die in 't buitenland al matches spelen zonder eenig toezicht, gaan hun studie *achter*stellen bij de sport. Alleen het heilzame Engelsche stelsel van sport in het leerplan en onder leiding van de leeraars, zou een werkelijke verbetering mogen heeten.

Maar - dat zou immers de deege degelijkheid van ons onvolprezen onderwijs aantasten en in strijd komen met den beroemden vrijheidszin van ons volk!

Wanneer men even de typische Hollandsche karaktereigenschappen de revue laat passeeren, dan kan men over de verwezenlijking van het denkbeeld van een verplichten gemeenschapsdienst der vrouw zich weinig illusies maken. En van een vrijwilligen al evenmin. Duitschland en Zwitserland zullen ons voorgaan; Engeland is ons reeds vooruit.

Kon ik omtrent het bereikte in laatstgenoemd land drie jaar geleden nog slechts aarzelend in een noot berichten[1)], sinds dien zag ik het daarvermelde vrouwencorps door London's straten trekken, in een uniform dat alle overeenkomst met de vroegere roode pakjes der Tommies vertoonde. Gedeeltelijk waren zij te paard, gedeeltelijk de groote Roode Kruis-wagens van den bok rijdend[2)]. Het is me intusschen niet gelukt betrouwbare nadere gegevens er over te verzamelen, evenmin als over een in 'n Duitsch blad uitvoerig besproken First Aid Women Yeomanry Corps, gesticht door lady Ernestine Hunt. Maar in elk geval er *is* eenige actie, zij 't in een beperkte richting. Hoe moeilijk het is betrouwbare inlichtingen uit het buitenland te verkrijgen, is me tijdens de bewerking van deze kwestie weer gebleken: behalve uit Frankrijk en van een officieele Deensche instelling bleven al m'n

1) N.G., blz. 410.
2) De Illustrierte Zeitung van 2 Juli 1910 gaf een vrij goede foto.

brieven, onbeantwoord. En iemand die me door een lid van ‘het jonge vrouwengilde’ was opgegeven als zéér geporteerd voor de zaak, pasteur Elie Gounelle deelde me mede dat zijn aandeel zich tot enkele losse uitlatingen bepaalde en hij nimmer iets van eenigen meerderen omvang publiceerde, noch omtrent den stand van het vraagstuk in Frankrijk of daarbuiten iets kon meedeelen. We kunnen dus slechts hopen dat, indien er buiten het in druk gegeven, in deze beide N.G.-artikelen besproken materiaal iets bestaat, de vergadering der N.V.R. daarover licht zal doen opgaan. Alle feiten, hetzij deze plaats vinden met een ‘gemeenschapsdienst’ als einddoel, hetzij zij geheel op zichzelf staan doch in dit kader zijn onder te brengen, zijn vooralsnog van belang.

Tot dit laatste zijn te rekenen de discussies in de Tweede Kamer, zoowel in de gewisselde stukken als in openbare behandeling, bij de staatsbegrootingen van 1903, 1909 en 1911. De eerste keer, dat de kwestie van de vrouw als verpleegster van zieke militairen op 't tapijt kwam, wilde de minister Bergansius er niet aan, zich daarbij houdende aan het advies van den inspecteur van den geneeskundigen dienst der landmacht, wiens hoofdbezwaar wel dit was, dat de zeer lichte in- en uitwendige zieken, de ter observatie opgenomen personen, waaronder simulanten en aggravanten, de venerischen enz., voor vrouwenverpleging niet in aanmerking komen. Worden alleen de ernstige zieken in handen van vrouwen gesteld, dan zal men in oorlogstijd niet over ervaren hospitaalsoldaten kunnen beschikken. Dat die vrouwen zich tot ambulancedienst zouden moeten verplichten, schijnt op dat oogenblik niet in de hoofden te zijn opgekomen!

Vijf jaar later werd opnieuw de zaak in 't Voorloopig Verslag en de Memorie van Antwoord ter sprake gebracht, en sprak in openbare zitting de heer Eland z'n waardeering er over uit, dat de minister bereid was er over te denken; terwijl de heer van Karnebeek allerminst voldaan was: ‘er valt niets meer te overwegen in zake de verpleging door vrouwen. In Engeland heeft men voortreffelijke vrouwelijke brigades.’

Welnu, sedert 1 Oct. '10 zijn in het militair hospitaal te Utrecht vrouwelijke verpleegsters werkzaam gesteld, en in de Memorie van Toelichting voor de begrooting van 1912 had de minister melding gemaakt van gunstige uitkomsten, die ermede waren verkregen.

Naar aanleiding daarvan vroeg men in het V.V. uitbreiding, wat in de M.v.A. werd toegezegd, ‘zoodra de in uitvoering zijnde verbouwing in het militair hospitaal te Amsterdam zal zijn afgeloopen.’

Eigenaardig was het, dat tegen de totstandkoming van dezen maatregel onmiddellijk stelling was genomen door de mannelijke concurrenten van de verpleegsters. De Nederlandsche Verplegers-Vakvereeniging wendde zich n.l. in een adres tot den Minister van Oorlog, waarin zij zegt:

‘dat zij het ten zeerste toejuicht, dat door de regeering pogingen zullen worden aangewend om de verpleging van zieke militairen te verbeteren;

dat zij echter ten zeerste betreurt de ministerieele toezegging om te overwegen, of in groote hospitalen, als bijv. in het militaire hospitaal te Utrecht, waar herhaaldelijk belangrijke operatiën verricht moeten worden en waar vaak ernstige zieken te verplegen zijn, de hulp van vrouwelijk personeel, zij het aanvankelijk op bescheiden schaal, zou kunnen worden aangewend;

dat zij eveneens betreurt het opnemen der clausule in het reglement voor den geneeskundigen dienst der landmacht, “dat ook verpleegsters kunnen worden aangesteld”; dat zij van meening is, dat de gewenschte verbeteringen verkregen kunnen worden door aanstelling van gediplomeerde verplegers, die in civiele algemeene ziekenhuizen hunne opleiding genoten hebben;

dat zij het laatste verkieselijk acht in het lichamelijk en zedelijk belang der zieke militairen;

dat er door aanstelling van verpleegsters in militaire hospitalen, een zedenkwetsende toestand in het leven wordt geroepen;

dat het grievend zou zijn voor de gediplomeerde verplegers, die een gelijkwaardige opleiding hebben genoten als hunne vrouwelijke collega's, zich te zien buitengesloten van mededinging bij de proefnemingen tot verbetering der militaire ziekenverpleging;

dat het een maatschappelijk belang geacht moet worden aan verplegers de voorkeur te geven boven verpleegsters, daar door uitgebreidheid van vrouwen- en kinderverpleging de vraag naar verpleegsters veelal het aanbod overtreft, daarentegen bijna voortdurend een overcompleet aan particuliere verplegers wordt waargenomen.

Adressante doet daarom tot den minister het verzoek het daarheen te willen leiden, dat bij de proeven tot verbetering der verpleging van zieke militairen, gebruik zal worden gemaakt van de hulp van gediplomeerde verplegers, die hunne opleiding in civiele algemeene ziekenhuizen hebben genoten.'

Over dit adres, dat ik alleen volledigheidshalve vermeld, valt weinig op te merken: het is wel een der kleinzieligste uitingen, die me ooit onder oogen kwam.

Karakteristiek dat 'zedekwetsend,' alsof een zwaar zieke militair, à plus forte raison een 8½ of 6½ maander in eens zoo'n ander soort man is dan zij, die dag in dag uit in de stedelijke ziekenhuizen worden opgenomen en door vrouwen verpleegd.

O, die moraliteit, die er altijd met de haren wordt bijgesleept als er ergens veranderingen dreigen en waarover ieder zich geroepen acht een woordje mee te praten, in plaats van voor 't vormen van z'n meening bij werkelijk bevoegden ter schole te gaan.

Persoonlijk kan ik me op 't oogenblik geen grootere denken dan Forel, den man die door z'n strijd voor geheel-onthouding, z'n geheele milde en tegelijk krachtige altruïstische levensbeschouwing, z'n veelzijdige studie, praktisch en theoretisch 'das menschenmögliche' voor de gemeenschap gedaan heeft op het hem aangewezen gebied.

In 'het Sexueele Vraagstuk'[1] schrijft Forel:

'In Zürich heeft men onlangs een school geopend voor verpleegsters om kraamvrouwen te verzorgen. De school zet haar deuren ook open voor die meisjes, die, zonder verpleegster te willen worden, een praktischen cursus voor ziekenverpleging wenschen te volgen, om in haar familie de zieken en voornamelijk de kraamvrouwen en de pasgeborenen te kunnen verplegen. Dat is een zeer prijzenswaardige nieuwigheid. Hoe onhandig, onnoozel en onbekwaam toont de jonge echtgenoote niet te zijn, welke van al die dingen niets afweet, en hoe duur moet zij die onwetendheid dikwijls niet betalen. Zoo eenvoudig als bij de dieren, wier instinkt voldoende is om hun jongen te verzorgen, zijn thans

1) Amsterdam, Uitgeversmaatschappij Vivat, 1908, blz. 540.

bij de menschen die zaken niet. Onlangs[1)] heeft mevrouw dr. med. Hilfiker in Zürich een veel verdergaand voorstel uiteengezet, waarbij evenwel de hulp van den wetgever noodig is. Zij zegt, de mannen hebben voor het trainen van hun spierkracht den militairen dienstplicht. Nu moest men voor alle gezonde meisjes, die daarin door geen beroep worden verhinderd, ter vervanging van den militairen dienst, na het voleindigde 18e jaar, een éénjarigen dienst in ziekenhuizen, toevluchten, vrouwenklinieken, crèches of volkskeukens instellen. Men zou de vrouwen daardoor tegelijk sociaal nuttig ontwikkelen en aan de betrokken inrichtingen bruikbare krachten toevoegen. Waarom zouden alleen de mannen een verplichten socialen dienst moeten verrichten?

Natuurlijk zal zulk een revolutionair idee groote verbolgenheid en oppositie verwekken. Vooral de moeders van den burgerstand zouden, in haar innigste gevoelens beleedigd, verklaren dat zij niet konden toestaan, dat haar dochters daar dingen te zien en te hooren krijgen, die tot aan haar huwelijk voor haar verborgen moesten blijven. O heilige onnoozelheid! Waarom verbergen? Ware het niet logischer onze dochters tot het huwelijk voor te bereiden door haar te zeggen wat het huwelijk is, wat het eischt en waartoe het verplicht? Ofschoon ook onbewust, is het toch een ware misdaad van de zijde der ouders en paedagogen, zich aan de plichten der zoogenaamde voorlichting te onttrekken. Jonge mannen weten beter wat zij doen als zij trouwen. Even wreede als onnatuurlijke zeden eischen daarentegen van onze jonge meisjes een dolzinnige onwetendheid, welke voor haar geheele toekomst dikwijls ontzaglijk gevaarlijk is. Wie kan toch dat belachelijke en verderfelijke idee het eerst uitgebroeid hebben, dat een rein meisje tot op het oogenblik, waarop zij zich voor haar geheele leven reeds heeft verplicht haar sexueele plichten te vervullen, beslist niets omtrent haar betrekkelijk natuurlijke rol en de op haar rustende verplichtingen mag weten? Het strafrecht straft hen, die andere lieden bepraten verplichtingen op zich te nemen, waarvan zij de ware natuur en gevolgen opzettelijk voor hen geheim houden. Moest men die ouders niet evenzoo straffen,

1) Dit slaat op de éérste publiceering van haar denkbeeld in de Neue Zürcher Zeitung van 1906. De hiervoor en hierna besproken voordracht van Ida Hilfiker verscheen in de "Frauenbestrebungen" van 1 Dec. 1909.

die hun onwetende dochters aan mannen geven, welke zoogenaamde onschuldige bruiden verlangen? Enkele vrouwen antwoorden daarop, dat het huwelijk te weinig bekoorlijk en te treurig is, als er geen illusies aan voorafgaan. Het zou erg genoeg zijn, indien men met zijn twintigste of vijfentwintigste jaar geen illusies had. Men heeft in zijn jeugd altijd illusies op elk gebied. Dezulken welke met de natuur der jeugd zelf samenhangen, zijn gezond en goed; niet daarentegen fantastische droomen, die met de werkelijkheid een krasse tegenstelling vormen, zoodat er een heftige ontgoocheling op moet volgen. Wie tot zijn huwelijk in ideale sferen leeft, loopt in den regel gevaar erge schokken te moeten doorstaan. Een verstandige, met sexueele voorlichting verbonden opvoeding zou aan jonge, al te vertrouwende vrouwen niet alleen plotselinge en wreede teleurstellingen besparen, maar tegelijk het ethisch niveau der gehuwde mannen verheffen. Weet de toekomstige gade precies wat zij doet, als zij huwt, dan zal zij van haar verloofde ook vaster waarborgen voor de toekomst, resp. bewijzen van het verleden eischen.'

Ziedaar een met den dienstplicht (volgens de denkbeelden eveneens van Marie von Schmid) bereikt bijkomend voordeel, dat zeer zeker ook uit 't oogpunt van volkskracht ernstige overweging verdient.

Voor Ida Hilfiker - naar aanleiding van wier streven Forel deze beschouwingen schreef, - is dit echter geen bepaald punt van bespreking geweest. Haar zeer korte, maar buitengewoon inhoudsrijke voordracht liet daartoe wellicht ook geen plaats.

Het gebrek aan sociaal denken en aan wijde gezichtspunten, dat de vrouwen kenmerkt, haar genoegen in kleine, onbelangrijke dingetjes wordt bevorderd door het ver-van-'t-openbare-leven-houden en haar-belangstelling-opzettelijk-bepalen-tot-haar-kring-van-aller-naasten. De klove tusschen arm en rijk is bovendien bij de vrouwen véél breeder dan bij de mannen. Die fouten zou een vrouwendienstjaar kunnen corrigeeren. De verpleegsters konden er door van groven arbeid ontheven worden[1]; en ook in crèches, in asylen, in volksgaarkeukens konden de dienstplichtigen nuttig werk verrichten. Uitzending als hulp in de huishouding gedurende het tweede halfjaar of laatste kwartaal zweeft ook deze Zwitsersche

1) Vgl. N.G. '09 blz. 414 reg. 12 en 13.

strijdster voor oogen. En hoogst praktisch lijkt mij haar plan een uitwisseling tusschen stad en land te doen plaats vinden. Hiermede ondervangt ze m.i. zoowel de bezwaren die 't stelsel Eschelbach als die welke 't stelsel Gnauck-Kühne aankleven. Van huishoudscholen wil Ida Hilfiker niets weten ‘die consumeeren, maar produceeren niet’. En een dure luxe zooals het mannenleger moet het vrouwenleger nu eens niet worden. De Staat neemt geen lasten er door op zich, de jeugd brengt het offer, zij stelt het kapitaal aan arbeidskracht beschikbaar; maakt men daar een verstandig gebruik van, *dan ontvangt de Staat produktieven arbeid.*

Het klinkt als een sprookje in de ooren van hen, die in eigen land de in vergelijking tot een vrouwendienstjaar onbeduidende wetten zien werken met 72 cts. administratiekosten per 100 cts. feitelijk nut of met voorzittersbaantjes van *f* 4000.-.

Ook deze Zwitschersche herhaalt wat we al van zoovele zijden hoorden: ‘wat ik bereiken wil is slechts door een obligatorium mogelijk. Nooit zult ge door vrijwilligheid iets dergelijks tot stand brengen. Slechts zij melden zich voor cursussen in “soziale Hilfsarbeit” aan, die hopen daardoor makkelijker een betrekking te zullen vinden of die op een andere wijze schipbreuk leden en een nieuwen levensinhoud zoeken... Wie het 't meeste noodig hebben uit haar leven van niets doen, haar denkluiheid, haar sleur gerukt te worden, zij komen niet uit eigen beweging.’

En dan denkt men onwillekeurig aan die rake beschrijving van Couperus:

‘O, wat vrouwen, die zich vervelen! O, wat tal van vrouwen, die planteleven in kleine pensions, juist zóo kunnende bestaan en leven van mediocre middelen, wel eens een lieve blouse dragen en zelfs wel eens naar de komedie gaan, maar verder hare arme levens van dag voortslepen naar dag in den schemer der nevelwade der grijze Verveling, die àltijd over haar heen zweeft; o wat vrouwen, die zich vervelen, zonder man en maag, zonder kind, dan het kind van den concierge, en zonder kat dan de kater van het pension, zonder bezigheid, zonder emotie noch om juweelen, die zij niet koopen kunnen, noch om kunst, die zij niet achten, zelfs bijna zonder lektuur! O wat tientallen, wat hònderden misschien van zulke arme, dubbelarme pensionwezens heb ik niet ontmoet, die wat tingelden op de piano en een

oogenblik bridge speelden, die vooral met onvermoeide kaken kletsen en kwebbelen en klepperen over àndere zich vervelende pensionaires, wie alleen een oogenblikje flirt nog de oogen kan op doen flikkeren, maar wie verder het leven is dag aan dag éene grauwe, grijze Verveling, éene Verveling, éene Verveling...'

Dien rampzaligen, zoo goed als den overwerkten arbeiderskinderen kan een dienstjaar tot onberekenbaren zegen zijn. *De arbeidende klasse heeft er niet minder behoefte aan*; en ook nu nog handhaaf ik wat ik nu al tien jaar verdedig, dat niet minder voor de minst als voor de meest bevoorrechten een dienstplicht dringend noodig is. Ik herinner hier alleen maar aan Dr. Addison, Parlementslid voor Hoxton[1)], die er op wees, hoe in Engeland 120.000 kinderen beneden het jaar sterven, hoe in de laatste 30 jaar de sterfte algemeen is afgenomen, *maar die van kinderen toegenomen*, en wel het ergst in fabrieksstreken of steden. In Preston b.v. is de kindersterfte beneden het jaar 244 op de 1000; in Cardiff daarentegen, waar niet veel fabrieken zijn 156 op 1000.

'Ook de gehuwde vrouw heeft immers recht op arbeid!!' hooren we de ultra-feministen betoogen.

[Ultra-]'feminisme en ras', waarschuwt prof. Steinmetz.

'Als men de meisjes aan het werk wil zetten, laat men dan zorgen dat zij een vak leeren en het daarna met nauwgezetheid beoefenen' leeraart mevrouw Wibaut.[2)].

Het moederschap *is* tot op zekere hoogte een vak en vordert grooter nauwgezetheid dan iets anders.

'Een natuurlijke en goede moeder moet zelf een geschoolde kinderverpleegster worden; dit behoort tot de levenstaak en tot het levensgeluk der vrouw. Bij de armen strandt de vereischte kinderverpleging op de behoeftigheid en de onwetendheid der moeders, dikwijls ook op haar lichtzinnigheid en onverschilligheid', hooren we van Forel.

Onwetendheid zeer zeker, die niemand de armen verwijten mag; maar wel hebben we recht tot verwijt aan hen, die zich als hun leiders opwerpen, en die met een 'het scheppen van een corps van dilettanten in ziekenverpleging en huisverzorging gaat niet

1) Hij diende een wetsontwerp in om de gezondheidsleer als verplicht vak voor de meisjes op de scholen in te voeren, welk voorstel met groote instemming in eerste lezing werd aangenomen.

2) 'Dienstplicht der vrouw', de Proletarische Vrouw 15 Febr. 1909.

in de richting van de ontwikkeling der maatschappij, immers wij komen meer en meer terug van de meening, dat alle vrouwen voor dezelfde bezigheden geschikt zouden zijn'[1], verdere discussie afsluit.

De vrouw *moet* geschikt zijn voor de moedertaak. Zoo niet, zoo men haar alleen het kind ter wereld laat brengen om 't in crèches, - en wat 't socialisme nog verder bedenken wil, niet als nuttig lapmiddel maar als nastrevenswaardig doel, - te laten grootworden, dan verlaagt men haar tot enkel geslachts- en arbeidsdier, véél erger dan de tegenwoordige maatschappij dat al doet. Dan is die socialistische heilstaat een schrede terug in de kultuur.

Laten we daartegenover stellen het schrijven van een lid der gezondheidscommissie uit Winterswijk.[2] 'In deze streken gaan meisjes en jongens na het verlaten van de school naar de fabriek. Wat weet dus het meisje van het eigenlijke huishouden, als zij in het huwelijk treedt? Een goede pot koken kan zij niet; van naaien en verstellen heeft zij zoo goed als geen begrip. De lorrenkoopman doet hier goede zaken. Als aan een kleedingstuk wat te veel hapert, wordt het aan hem voor een prikje verkocht, want de vrouw des huizes ziet geen kans het te herstellen. Wat zou in zoo'n gezin te bezuinigen zijn, als de vrouw de kunst van verstellen goed geleerd had. Zou de moeder niet veel meer schik hebben indien zij zelve haar kindje kon kleeden, dan nu zij alles in den winkel moet koopen?

Duidelijk is het, dat voor hetzelfde geld een vrouw, die verstand van koken heeft een heel wat smakelijker pot kan bereiden dan een andere, die daarin geen opleiding genoten heeft.

Een der vele wegen, die door onzen Volksbond bewandeld wordt om het drankmisbruik te bestrijden, is de bevordering der huiselijkheid. Volkomen juist! - Zoudt ge denken, wanneer de man na zijn arbeid in een gezellig en ordelijk tehuis belandt, dat hij dan zoo spoedig naar de kroeg zal loopen? Dank zij de Woningwet, verleent het Rijk tegenwoordig voorschotten voor den bouw van goede en hygiënisch ingerichte woningen en zullen de nare krotten langzamerhand gaan verdwijnen. Goede woningen zullen dan spoedig overal gehuurd kunnen worden; maar willen

1) Mevrouw Wibaut t.z.p.
2) J. van der Breggen c.i. 'Cursussen in Koken en Huishouden' in 'De Volksbond' April 1912.

ze den zin voor huiselijkheid aanwakkeren, dan moeten ze ook goed bewoond worden en dat hangt af hoofdzakelijk van de vrouw.

Bestaan er nu gelegenheden, het meisje uit de arbeiderskringen in dien zin te ontwikkelen?

Voor de meesten niet'. - -

Welnu, juist daarin zou het vrouwendienst jaar een zegen kunnen blijken. Zelfs al grepen de socialistische leerstellingen *ongewijzigd* om zich heen - wat ondenkbaar is - dan nog zal voor onafzienbare jaren het gezin zich handhaven en de voornaamste cel blijven, waaruit de maatschappij is opgebouwd, en mogen we dus gerust, zonder eenige vrees van ijdel werk te doen, bij ons hervormingswerk met het bestaan en de voortduring van het gezin rekening houden. En mocht dit op den duur toch uiteenvallen, dan nog zal het feit dat het zoolang het bestond zooveel mogelijk bijdroeg de volksgezondheid en de volkskracht te verhoogen, de dan buiten den huidigen gezinsvorm levende generaties ten goede komen.

Waar ik in ditzelfde tijdschrift de voordeelen, ja de noodzakelijkheid van een vrouwendienstplicht uitvoerig betoogde, geloof ik thans daaraan weinig te hoeven toe te voegen, te meer waar de hiervoren besproken brochures en artikelen, ieder voor zich, telkens een gedeelte van de materie op den voorgrond brachten.

M'n in de Nieuwe Gids van April 1909 uitgesproken wensch, dat de Nationale Vrouwenraad spoedig door een openbare vergadering nader de aandacht op het vraagstuk mocht vestigen, zal inderdaad in vervulling gaan. Mocht men niet bij die eerste stap blijven staan. Het jaar '13 zal onder meer een overzicht geven van wat de vrouw in een eeuw heeft tot stand gebracht, welke hare veranderde omstandigheden zijn. Dat is heel aardig en nuttig, maar 't is niet voldoende. Heel langzaam maar toch meer en meer komt de vrouwenbeweging in ethische banen. Wanneer de Nederlandsche feministen het onafhankelijkheidsgedenkjaar niet alleen wilden aangrijpen om nog eens in 't licht te stellen wat aan den maatschappelijken en rechtstoestand der vrouw ontbreekt en hoeveel de vrouwen al praesteerden, maar ook zich openlijk uitspraken dat er aan de vrouwen nog ontzachelijk veel te verbeteren valt en dat wij bereid zijn bij ons zelf te

beginnen, dan zou dat een werkelijke triomf van het ethisch feminisme beteekenen.

Het spreekt van zelf dat de nadere bespreking en voorbereiding van een verplichten gemeenschapsdienst der vrouw evengoed in '14 of '15 kan gebeuren, maar ‘men’ heeft nu eenmaal behoefte aan kapstokken, en aan den grooten kapstok 1913 is nog wel een knop over.

Wat in de afgeloopen vier jaar aan 't licht is gekomen, geeft een vingerwijzing welke organisaties in dezen gekend moeten worden, vanwaar medewerking te wachten, althans wenschelijk is. De Nationale Vrouwenraad en al de daarbij aangesloten vereenigingen: Volksweerbaarheid, de Volksbond, de Tuchtunie en de Bond voor Lichamelijke Opvoeding, kunnen het als binnen den kring harer werkzaamheid liggend beschouwen. Maar wil men een eenigszins vruchtbare discussie, dan dienen zoowel geneeskundigen als oeconomisten er in gekend, en stelle men alles in 't werk om het vraagstuk voorloopig althans buiten onze politieke Augiasstal te houden.

Ten slotte gaat het er toch in de eerste plaats om, de vrouw door sociale aanpassing te veredelen, haar uit de sleur van onwetendheid en vooroordeel te verlossen, en in die omhoogstrevende kultuur vanzelf den man mee opvoerend, een toekomst-maatschappij voor te bereiden, die natuurlijk geen ‘Paradijs’ zal wezen, maar die toch verre de voorkeur verdienen zal boven onzen tegenwoordigen Staat met z'n anarchistischen belangenstrijd. Hetzij men zich ‘Christelijk’ wil blijven noemen of alleen maar ‘zedelijk’ tracht te zijn, voor een dergelijk doel kùnnen allen samenwerken.

BAARN, Juli - Augustus 1912.

NASCHRIFT: Reeds was dit artikel afgedrukt, toen de couranten meldden dat het aantal verpleegsters in het militaire hospitaal te Utrecht met 4 zal worden uitgebreid en in A'dam 1 hoofdverpleegster en 3 verpleegsters werkzaam zullen worden gesteld. Tevens kwam me eerst toen onder oogen een artikeltje in Evolutie van 5 Juni 1912 over dienstplicht en ontving ik uit Denemarken zes stukjes over Kvindens Vaernepligt, in ‘Kvinden og Samfundet’ 1911 n°. 6, 8, 9, 10, 11 en 12.

October 1912.

Pallieter door Felix Timmermans.

Kermismorgend.

De morgenddamp hing nog in de lage struiken en op het water als van overal de klokken begonnen te luiden.

Als Pallieter zag wat een heerlijk weêr de dag ging brengen gooide hij zijn klak in de lucht en liep met lachend gezicht naar den zolder, op het donkere beiaardkamerken. Hij wierp er een houten dakdeurken open en het witte licht kwam binnengespoten, en van de eerste verblinding bekomen zag hij daaronder het frissche morgendland in al zijn deinende wijdheid bloot liggen. Seffens begon hij op de houten krukken te kloppen en te slaan; de ijzerdraden rinkelden, het hout piepte en kraakte, maar bovenuit klonken de heldere klokkenklanken, als tegeneenrinkelende kristallen bekers in de perelklare lucht. Door zijn hart gonsde de klokkenjubeling, en hij zong meê zoo hard hij kon.

Daarna stak hij door het dakvenster een nieuwe belgische vlag, en de zoetwandelende oostenwind roerde de felle koleuren. En nadat hij met Charlot koffie had gedronken met hesp met eieren in de pan, ging hij wandelen al smorend een fijne sigaar. De regen van gisteren was voor den grond een zalf geweest, en alles stond eens zoo schoon, zoo helder en zoo rein.

Met al de Kermiszorgen had Pallieter de beenen onder zijn gat uitgeloopen, en nu was hij gelijk een kind zoo blij den scherpen reuk van 't open veld te rieken. Hij lachte, riep echo's op, dronk ievers' bier en speelde met de kegelen.

Als hij weerkwam spande hij de zwertgevlekte witte merrie in de versch-geschilderde huifkar en reed ermeê weg naar de statie.

Alle huizen in de stad waren bevlagd en de beiaard van St. Gommarus' toren rammelde volksliekes over de daken, waarboven duiven toerden. Er wandelden reeds venten met balonnekens en wat verder klopte een Italiaansche orgel.

Terwijl Pallieter weg was stond Charlot in den war met haar eten. - ‘'t Mag zijn wa' wilt’, zei ze, ‘mor iest veur God gezorgd.’

En ze haakte aan den gevel blauwe keersarmen met lange keersen erin, en zette tegen de voorpoort een tafel met stijf wit laken over, waarop ze het kasken met het Lievevrouwen-beeldeken zette, een palmhouten krucifix en al de vele heiligen van haar kamer.

- Want allemaal meuge z'ons Lievenheer zien,’ zei ze. En daarrond en daartusschen zette ze zilverglazen vazen met bloemen, en kandelaren in oud koper met papier omkrulde keerskes in.

Ze zag dat het goed was en ging voortwerken aan de spijzen.

En in de stilte zongen de vogelen, klapperde de vlag en straalde de zon door de blâren van de boomen; ze schitterde in de vazen en in 't koperwerk en deed ketsen en blinken het goudbestikte manteltje van kindeken Jezus' Moeder....

Pallieter laadde het vrouwvolk in de huifkar. Als hij Marieken zag trok hij oogen lijk sauspannekens en zei met een zucht:

- ‘Och, wadde schoe kind!....

Het mannenvolk kwam te voet achteraan.

Het huifkarreke was van binnen in de gele klaarte een tuil van de overschoonste koleuren. De vrouwen hadden al hun zwaar goud aangedaan en de oudsten droegen fijne kanten mutsen met een stroohoed over waarrond een bleektonig lint stijf neêrhing.

Ze hadden zijden pompadouren châles om, waarbij er vuurroode waren, purpele en crème-witte met wijnroode bloemen in. Er was een vrouw bij met een zuigend kind.

Een kwartieken later waren ze aan den Reinaert. En het was met Charlot een gepol en lawijd gelijk een laatste oordeel.

Maar daar ineens, in blauw kleed met witte bollekens, en frisch gelijk een bloem in 't veld, stond Marieken vóór haar.

De tranen spoten uit Charlot haar oogen, ze pakte ze vast,

kuste haar op den mond, hief haar op en drukte haar haast te pletter op heur dik lijf.

- ‘Och wa' zijdde toch e' schoe' meske geweurre!’ riep ze. ‘O mij' Marieke, mij' Marieke!....’ En ze kuste haar nog eens, en haar tranen plakten op Mariekens gezicht.

De mannenmenschen kwamen bij, met getienen, en Pallieter deed al het volk binnenkomen, waar ze seffens begonnen bier te drinken en pijpen te smoren en te vertellen van hun aarde, hun beesten, hun kinderen, en het weer. Al het andere was hun vreemd al stond het in een boek. Ze wisten niet dat ze van voor of van achter leefden en Pallieter zei daaruit: nen boer me' verstand is e' staal van ne mensch.

Wat later trokken ze tegelijk den hof in, in afwachting van de processie.

Ze waren in groepjes verdeeld, en in dat rijke groen en schoone bloemen vlamden de koleuren van hun zijden halsdoeken. Er bleven er nieuwsgierig voor 't fonteintje staan dat op zijn hoogste spoot, en flitsperelend neerdripselde op den rug der rustige goudvisschen. Anderen zagen de kloeke Kempische hennen en hoendervogels na, en ieder stond verpaft van den schoonen pauwesteert.

De pijpen smoorden, en het goud schitterde, en daaromendom lag de wereld in de zon.

Ineens liep er een rietklankig lieken door den hof. Het was Pallieter die op een hobo speelde en met Marieken aangewandeld kwam.

Aan 't fonteintje gekomen waaronder Marieke heur hand openhield voor de waterperels, deed Pallieter het speeltuig van den mond en zei tot haar:

‘Lot ma' oe' nij is fijn bezien!’

Hij lei zijn handen op haar ronde schouders en bezag haar van het hoofd tot de voeten. In haar roodkakig hoofd perelden twee groote bruine oogen met een vinnig zwart kinneken, haar appelroode lippekens stonden hoog onder den fijnvleugeligen neus en in haar rechterwang was er een putteken als ze lachte. Haar kin stak verlangend vooruit en de melkwitte hals was rond en malsch om erin te bijten. Hare jonge, nog rechtstaande borstjes begonnen hoog, en hare heupen waren rond. Ze had donkerbruin haar en poezelige handen. Och, wat was ze toch schoon!

Over heêl haar wezen lag de asem van den buiten en de jonge, blijde groeikracht der groote Natuur. Ze stond daar, zoo natuurlijk als water en haar gezicht was lijk een open boek. 't Was melk en brood.

En de zon scheen rood dòòr de schelpen van haar ooren en poederde kranslicht in heur haar. En Pallieter zei:

- 'Ge komt niks te keurt as vleugeltjes.'

Ze lachte heur tanden bloot, en zag naar heur schoenen.

En Pallieter bleef haar bezien, en voelde een bol in zijn hert komen van verlangen. Maar zij hief terug haar hoofd op en vroeg:

- 'Spelt nog is e' lieke?'

En hij speelde opnieuw en ze gingen samen voort.

Maar daar schoot ineens de lucht vol groote klokkenklanken. Pallieter riep: - 'Z'is dor, z'is dor! Manne, kom!'....

En ieder haastte zich om aan de deur te zijn.

Terwijl ze achter de versierde tafel gingen staan, ontstak Pallieter de keersen en strooide op den zandweg bloemen en gesnipperd papier.

Van achter de trapgeveltjes der huizen kwam traag tromgeroffel, een djimslag, en dan een langzame feestmarsch van koperen muziek.

- 'Z'is dor!' riepen de kinderen en menschen die van uit de stad kwamen zien en gingen op het gers staan tusschen de hooge boomstammen om den blonden weg vrij te maken.

De boerinnen haalden hunnen paternoster uit den zak en begonnen te lezen.

En daar, van uit de breede poort kwam de processie op de overlommerde Beggijnenvest.

Die den stoet opende was de lange koster Lamdieke in roode soutane en wit koorhemd. De dag glom op zijn platten kletskop waarover een dunne klis zwart haar lag gekamd. Hij torschte een hoog mageren kruis en zijn oogen zagen naar omlaag.

Nevens hem stapten onverschillig twee koorknapen, die elk een zwaren zilveren kandelaar met brandende kaars droegen. De weesmeisjes, uit de Marollekens volgden op drie lange roten, ze waren deftig in 't zwart gekleed, waarboven hun gezichtje mager en bleekskes, (door 't binnen zitten) met rechtgesneden koorkalloteken, bedeesd uitkwam. Er waren dutskens bij van nog geen vijf jaar oud en ze hielden even nederig als de grooten, hunne oogen naar omlaag. Er waren veel kinderen bij van zatte

vaders. Nevens hen in wijde zwerte mantels en witte kappen met breede, zwierende vleugels stapten de strenge marollen. Ze waren allen mager en recht, alleen de moeder-overste was een klotteke vet.

Achter hen kwam een struische kerel, in roode soutane, nen echten Breughel, die de blauwe fluweelen vlag van Sinte Begga droeg. En dan een verblindende weelde van maagdekes, kleine kinderen allen in 't krakend wit, met vaantjes, en gouden horens van overvloed gevuld met bloemen, korenaren en riekend kruid.

De blijdschap blonk op hun gezicht en fier stapten ze met stijve beentjes op de maat der muziek en de gesteven witte rokskens ruischten als een zee.

De muzikanten waren oude venten, ze bliezen zoo hard ze konden en hun kleêren roken naar de kas.

Dan volgden vier struische kwezels, met witte maagdekleeren aan, waarvan de mouwen te lang waren. Zij droegen gesamen op een berd, dat met lederbeslagen krukken op hun schouders rustte, een blauw geschilderd Lievevrouwken, een duim groot. Het was hier ten tijde der spanjolen aangespoeld en wierd nu vereerd wel veertig uren in den ronde voor het keeren van de jaren.

Het was ‘de Honingzoete maagd uit Holland langs de baren der zee hier aangespoeld en in ons land gevaren’.

En daarachter luidopbiddende, kwamen al de vrouwelijke leden van de congregatie, ouden en jongen, en hunnen rappen, gedempten ‘bid voor ons’ antwoorde ring aaneen op de ijzerscherpe litaniestem van een struische beggijn. Ieder had zijn paternoster in de hand en het blauw lint met zilveren medalieken aan den halze.

Charlot was daartusschen, ze had wel plaats noodig voor drie en ze zag nog niet eens op naar Pallieter, Marieke en heure familie.

Kleine jongens in roode pauzen en purpele bischoppen gekleed, volgden met staf en lanteren.

Twaalf beggijnen in witte lakens, droegen met veel moeite de zware zilveren relikwiekwas van Sinte Begga. Zij blonk gelijk de zon en schoot stralen in de lucht.

En daarachter op vijf lange roten, allen met witte lakens die den grond raakten, over hun hoofd, volgden al de kinderen Begga's. Het waren lijk spoken en zij zongen met schraal verhongerd stemmeken slepende kantieken in 't latijn.

Alsdan een ruischende koleurenwemeling van zijden en fluweelen vanen, zilveren en koperen geschitter en stralengespetter van hooggestoken brandende lantaarnen en torschers. Daaronder met verpluisden witten zijden hoogen hoed op, en schoone halsdoeken om, al de oude peeën van 't begijnhof elk met een smokende flambauw van wel een arm dik.

En daarna in een zeeroogend geschitter van zonbeschenen goud, omgeven van gezang en belgerinkel en zoeten wierrooksmoor kwam den Baas van hierboven de processie sluiten.

Iedereen ging op zijn knieën zitten en vouwde d'handen saam.

Vier mannen in 't rood staken de gouden baldakijn omhoog waaronder de pastoor, in gouden koorkap, de blinkende remonstrantie, met 't Heilig brood er in, vòor zijn gezicht hield.

Zijn oogen waren toe, zijn blinkend kletshoofd stak een beetje boven de hooge stijve kap en zijn lange witte sluikharen waaiden nevens zijn ooren.

Menschen van den buiten en de stad, die den toer meededen kwamen daarachteraan.

En traag ging de processie voort onder het weelderige groen der hooge vesteboomen. De zon scheen erover en de koleuren blonken als diamant. De wind speelde met de kleeren en klapperde in de vlaggen.

De muziek ruischte de bellen rinkelden en de klokken galmden den grooten feestdag in de lucht.

Pallieter was door al dien eenvoud waaronder zoo'n groot geloof blonk, zoo geroerd dat er een krop van in zijn keel kwam.

- Kom, zei hij, we gaan 't er ook achter. En het boerenvolk met Marieke voegde zich bij den stoet en hij Pallieter, den Bruur, sloot de processie en droeg een brandend keersken.

Den ommegang ging zoo voort en schitterde van vers door de boomstammen. Twee nachtegalen begonnen tegen elkander te fluiten, de wierrook hing nog blauw en geurend in de boomen en was een reuk over de aarde als een balsem.

In de rustige Zondagvelden was geen mensch.....,.....

De processie was binnen. Pallieter wandelde met het boerenvolk op de vest en Charlot stond binnen te koken. Op het begijnhof was er in eens een blij gekres van kinderen en zie!

van uit de begijnenpoort kwamen joelend de witte maagdekes en de roode en purpele bischoppekes gedanst, elk met een paksken suikerboonen. Zij liepen algelijk in den beemd en riepen en lachten, al smullend en smerend hun vreugde in de lucht. Ze waren wel met veertig en 't was een ritseling en klatering van koleuren die tranen in de oogen keutelde. Ze sprongen over de slootjes, liepen achter elkaar en plukten hun armen vol bloemen en peerdesteert. Doch drie begijntjes kwamen hen berispen en joegen hen naar huis, maar de kinderen lachten er mee, sloten hen in een kring en dansten er zingende rond. De begijntjes vonden het heel plezierig dat ze seffens mee deden en nu kwamen al de jonge begijntjes, die op de vest wandelden, afgeloopen en dansten mee in 't ronde. De pastoor verscheen en riep hen weêr met den wijsvinger. Pallieter ging achter hem staan en wenkte de begijntjes met zwaaienden arm om den pastoor te komen halen. Zij verstonden het en leidden den pastoor willens of niet willens in de lachende schaar. En zij omsingelden hem en draaiden er rond en zongen:

> Is mijnheer Pastoor ni 't huis
> 'k Zou hem is gere spreke
> 't Aved in zijn huis.

En hij de pastoor zong terug met brekende stem, terwijl hij met de wijsvinger de maat sloeg:

> Ze zeggen dat ik ne voddeman ben
> Ze zeggen dat ik gi geld en hem.

Als Pallieter dat hoorde en zag, pakte hij Mariekes hand en trok het meisje mee naar de dansende bende en beiden voegden zich er tusschen. En ze zongen en draaiden; en 't was een beenengeslaag en rokkengezwaai dat de pastoor er zich krom van lachte. En Pallieter zong een ander lied, sloeg zijn beenen boven den kop en wilde van geen stilstaan weten.

Op de begijnenvest stond het boerenvolk, de oude en dikke begijnen en godshuismannekes te gichelen en te lachen en Charlot van uit de keukenvenster dat de tranen over haar gezicht liepen.

De nachtwake van Palinurus door Balthazar Verhagen.

Aan Alphons Diepenbrock.

‘Jaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
Aequatae spirant aurae; datur hora quieti’

Zoo had bij kalmen vloed wêer Troje's ranke vloot
Zich van Sicilië gewend en zee gekozen;
En de bezielde slag der riemen dreef de brooze,
Wel uitgeruste schepen door het avondrood
Naar 't heerlijk doel: om in vijandige gewesten
Het Hart der wereld, Rome, de Eeuw'ge Stad te vesten.

Nog lang had, peinzensmoede, roerloos aan den boeg,
Aeneas het verleden, al 't verwonnen lijden
Gewogen tegen hoop op vreugdevoller tijden,
Toen hem de nacht heur floersen om de slapen sloeg,
Vergetelheid en rust hem over de oogen vloeide,
En al zijn somberheid in blijder droom ontbloeide.

De vocht'ge nacht klom hoog ten Pool en nam heur keer;
De riemen hingen onbewogen langs de kielen,
De stoere roeiers, waar zij van de banken vielen,
Ontspanden hunne leden, strekten zich ter nêer,
Wanord'lijk, ruggelings, of 't voorhoofd zwaar op de armen,
En zonken in des sluimers vrede en mild erbarmen.

Met langen adem blies de koele wind in 't zeil,
Licht ruischende door 't want, en deed de masten kraken.
Maar aan het roer hield Palinurus trouwe wake:
Hij tuurde naar der sterren loop, mat mijl na mijl,
En stelde 't luist'rend oor, of door den zang der baren
Een luider schallen duidde op klippen en gevaren.

De breed geschouderde stond vast van hand en oog
En zwenkte stadig naar het went'len der Pleijaden,
Als wijze gids der vloot, die vlot langs gladde paden
Met blanke zeilen door de stille stonden toog.
Hij speurde of niet een wervelstrooming één der schepen
Ter zij, naar eenzaamheid en ondergang mocht sleepen.

Wijd, rondom, gleden door het suizelen der nacht
De waat'ren, rustig stuwend in bedwongen stroomen.
Zij deinden, vloeiden, in een eind'loos gaan en komen,
En trilden in den maneschijn, die bleeke pracht
Van huiv'rend zilver over trans en zeeën spreidde
En 't alles in een stil, geheiligd zwijgen wijdde.

Toen is, geruischloos glijdend uit het sterrenlicht,
De schaduwen der nachtlucht lichtelijk bewegend,
De God des Slaaps, o Palinurus, U bejegend.
Op donzen wieken streek hij voor Uw aangezicht,
Zijn donk're blik bracht, argelooze, U trieste droomen,
Toen hij bedwelmend fluist'ren U in 't oor deed stroomen:

‘O, zoon van Jasos, Palinurus, waakt gij thans?
De maan staat hoog, de sterren stralen, en geen vlagen
Bedreigen 't schip, dat door den veil'gen vloed gedragen,
Nu zelf zijn weg wel vindt in wiegelenden dans.
Voorspoedig is de vaart - strek thans Uw leden breeder
En sluit Uw moede wimpers, vlei Uw hoofd ter neder.

Uw koning ligt in droomen en vergeet zijn wee,
Gij hoort den adem van Uw sluim'rende gezellen,
Geen vogel heft zich, om door 't nacht'lijk ruim te snellen,
De visschen drijven blind'lings met de golven mêe -
Nu zijn de volk'ren blind, en blind de hooge goden:
Geen ziel waakt in dit uur, nu 't leven is gevloden.

't Is àl geheimnis van Oneindigheid en Rust,
Voleinding van het eeuwig smachtende Verlangen,
Een tijd van stillen hartslag, van verstomde zangen,
Een ademtocht des Doods, die 't woelend Leven kust,
Geheimnis, als geen menschen wakend zouden schouwen,
Die, stoer in 't licht, der wereld zware werken bouwen!'

De stuurman sloeg vermoeid zijn oogen op en sprak:
'O, wie gij zijt, een bode uit eeuwige aetherzalen,
Die mij der goden gunsten meldt in milde tale,
Of wel een kreet van 't eigen hart, dat loom en zwak
't Verlangen roept naar droomen en ter rust wil neigen,
O, Stem vol zoetheid en bekoring, wil mij zwijgen!

'Den kalmen glans der luchten en der baren rust,
Alle elementen in hun snelle wisselingen
Zou 'k onderkennen? Niet tot staren de oogen dwingen,
Nu mij de koning waakzaam waant en wel bewust
Van rampen, wen de koelten ons het veiligst wiegen,
Indachtig, dat de reinste schijnsels 't meest bedriegen?

Nog ligt het Oosten in den fellen gloed en damp
Van Troje's brand, en 't is of nog mijn ooren dreunen
Van 't storten der paleizen en het doffe kreunen
Van wie vertwijfeld vielen in dien laatsten kamp.
Maar macht'ger stem hoor 'k door de starre stilte breken
En manend mij van 't raadsbesluit der Moira spreken!

Indien mijn makkers rusten en mijn koning droomt,
Zoo is 't opdat de kracht en adel onzer vaad'ren
Zich sterken in hun bronzen borst en zwellende aad'ren,
En zij, wen aan de morgenkim Italië doomt,
Met vuur'gen wil in 't oog en onverwinb're leden
Het ons ten roem beschoren heilig strand betreden!

Speur 'k in den wind reeds geuren uit het Tiber-dal,
Het machtig ruischen van Cumaea's eeuwige eiken?
Daar wacht de priesteres Sibylla, die de rijken
Der dooden voor mijn grooten vorst ontsluiten zal,
Opdat hem 's Vaders Schim in de Elyseesche velden
't Geheim der toekomst en der goden wil zal melden.

'De kiem van 's werelds grootheid sluimert aan mijn voet:
't Geslacht, welks naam in 't goud der sterren staat geschreven,
De goddelijke held, die door het Lot gedreven,
In zwaren strijd der volk'ren bruisende gemoed
Tot reiner zeden temperend, zijn tocht zal richten,
Om 't fier Latijnsche Rijk en Rome's roem te stichten.

Uit zijn onsterflijk bloed zal dan in 't Capitool
Op zeven heuv'len eenmaal Caesar stralend tronen,
Den scepter strekken naar de verste regionen,
En 't toga-dragend volk verheffen tot symbool
Van mannendeugd en wijsheid, dat voor alle tijden
Zijn smetteloozen luister over de aard' zal spreiden!'

Hij zweeg - Als een orakel had de zware stem
Van Palinurus langs de wijde zee wêerklonken.
Zijn deinzende oogen, diep in 't bleek gelaat verzonken,
Hief hij nog ééns naar 't firmament - Met vasten klem
Greep hij het roer, zwaar leunend op den stang - hij hijgde,
En streed met de verdooving, die zijn hart bedreigde.

Toen hief de God zijn staf, gedrenkt in 't zoete vocht
Van eeuwig slapen en van doodelijk vermoeien,
En deed de droppen dauwend op zijn slapen vloeien,
Hem oog en geest bedwelmend, dat hij duiz'lend zocht
Naar steun - en wankelend, met anstige gebaren,
Het brekend hout omklemde en nêergleed in de baren...

Zijn kreten heeft die nacht geen mensch'lijk oor verstaan.
En toen de stervensnood zijn adem deed verstijven,
Zag hij het schip ontredderd van de vloot af drijven,
Eenzaam verdolend in den weifelschijn der maan.
De God verhief zich wiekend naar de sterren weder
En staarde op 't nachtlijk onheil onbewogen neder.

Maar toen de kiel naar der Sirenen rotsen voer,
De onheil'ge, waar 't gebeent' van velen ligt te bleeken,
Kwam 't luid gebruisch der branding 's konings droomen breken.
Hij snelde toe, greep zelf het onbeheerde roer,
En zocht den einder af, tot hij de witte zeilen
Van zijn genooten door de late nacht zag ijlen.

Hij weende en aan zijn borst ontwelde een diepe zucht:
‘O, gij, dien stille nacht en maanlicht overmanden,
Naakt zult gij liggen, vriend, aan onbekende stranden...
De sterren bleeken, 't morgenrood doorgloeit de lucht,
Op, mannen, aan de riemen laat den scheepsroep klinken,
Ons drijft het Noodlot voort: Ik zie de bergen blinken!’

2 Sept. 1912.

Gedichten door Giza Ritschl.

I.

Mit erhobener Brast, mit stolzem Sinn,
Geh ich durch die Welt,
Ich singe laut aus wer ich bin,
Und ich lebe wie es mir gefällt.
Doch die Menschen plaudern und schwätzen,
Und verwundern sich über mich,
Sie probieren zu reitzen, zu hetzen,
Und beschimpfen mich fürchterlich.
Doch ich, die stolz und mutig an ihnen vorübergeh
Ich, die stolz und mutig verbirg mein Leid und Weh,
Ja, ich stehe fest, mit erhobener Brust,
Und ich gehe und ich komme wieder,
Und ich singe voll stolz, voll trotziger Lust
Die schönsten Liebeslieder.

II.

Ich füge bei meinem Liede,
Lilien, Rosen und Trauben,
Und als Symbol von meiner Liebe,
Zwei weisze Turteltauben.
Auch mein Glauben, mein Sehnen,
Mein Hoffen, mein Streben;
Meine Schmerzen, meine Thränen,
Meine Freuden, mein Leben.
Ja, alles geht weg von hier,
Weit weg von mir, von mir.
Zu Ihm den ich bis zum Grabe,
In meinem Herzen trage.

III.

Van düstern und heiteren Tagen,
Wil ich Dir, mein Liebster singen;
Von Wonnen, von Freuden und Klagen,
Und von sehr verschiedenen Dingen.
Ja, vom Ringen, vom Kampfen und Streiten,
Von Liebe, von Lust und Schmerz,
Und von den schönsten Kostbarkeiten,
Von meiner Seele, von meinem Herz.
Auch von meinem Glauben und Sünden,
Von meinen Fluchen und Gebeten,
Ja, ich will Dir in meinem Lied verkünden,
Von allem was ich erlebte.

IV.

Ik ween, ik lach,
ik juich, ik schrei,
O wondre dag,
O schoone Mei!
En gij o rozen,
Zoo wonderlijk zoet,
Ik heb U gekozen!
Voor hem tot groet!
Nu moet gij mijn rozen,
Tot hem snellen,
En minnekoozend
Aan hem vertellen,
Van mijne liefde,
Die groeit en bloeit,
Van mijne liefde
Die voor hem gloeit,
Van mijne liefde
Sterk en groot,
Van mijne liefde
Tot in den dood.

V.

Ik werk niet, neen,
Ik droom alleen,
En mijn gedachte laat ik zweven.

Zoo gaat heel blij,
De tijd voorbij,
En ik verheug mij over 't leven.

In 't bosch, in de wei,
En op de hei,
Zwerf ik nu alle dagen.

Ja, ik ben verrukt,
Gesierd, gesmukt,
En ik durf maar alles te wagen.

O, lief en gij,
Zijt steeds bij mij
En ik vrij, en ik kus U teeder.

Zoo leef ik heen
Verblijd alleen,
En ik begin maar telkens weder.

VI.

O geluk, o vreugd,
Hij nam mijn liefde aan,
O geluk, o vreugd,
Hij heeft mijn hart verstaan.
O geluk, o vreugd,
Nu leeft hij alleen voor mij,
O geluk, o vreugd,
Het bangen is voorbij.

O geluk, o vreugd,
Ik mag zijn lippen kussen,
O geluk, o vreugd,
Hij zal mijn liefde sussen.
O geluk, o vreugd,
Hij wil mij alles geven,
O geluk, o vreugd,
Nu kan ik gelukkig leven.

VII.

Mijn hart is blij, mijn harte weent,
Mijn harte hoort, mijn hart verneemt,
Mijn hart ontvangt, mijn harte beeft,
Mijn hart bemint, mijn harte geeft.

Mijn hart is trotsch, mijn hart is rijk,
Mijn hart waarin een weelde prijkt,
Een liefdeweelde vol licht, vol pracht,
Een liefdeweelde heel fijn en zacht.

Mijn hart, dat eens zoo droef en arm,
Mijn hart is nu heel rijk en warm,
Mijn hart dat klopt nu, het klopt heel blij,.
Mijn hart vol vreugd, vol melodij!

Mijn harte zingt, mijn hart is dronken,
Mijn harte heeft van het geluk gedronken.
Het liefdegeluk van zijnen mond,
O zalige dag, o zalige stond.

VIII.

Waar en wanneer zal ik hem weerzien
Waar en wanneer?
Waar en wanneer zal ik hem weer biên
Mijn liefde en o nog meer!
Waar en wanneer zal mijn ziel en mijn
Zijn zich eens met hem verblijden;
Waar en wanneer zal het einde zijn
Van al dat minnen en strijden?
En, waar en wanneer zal ik eens rusten gaan,
Rusten onder boomen...
Ach! waar en wanneer zal het zijn gedaan
Met mijn liefde en met mijn droomen?

IX.

Waarom zoo een drukte met woorden, wees stil en luister naar het binnenste van Uw wezen. Volg Uw gedachte, geniet van het denken, en doe Uwe oogen dicht, dan ziet gij het licht van Uw eigen ik branden, hetwelk in de diepste diepte van Uw zijn voor U schijnt.

Ik ben nu eenzaam en alleen, mijn hart hoor ik spreken. Het spreekt van de smart, die zich niet laat verdringen. En o, die ik voel branden, als de pijnlijkste wonden.

Laat ik U, mijn stilte, niet ontvluchten, aan U liever vertellen mijn geheim, ook mijn droomen wil ik U vertrouwen, aan U, mijn stilte, heel alleen, eenzaam alleen met U, mijn stilte, en met mijn droomen, en met mijn geheim.

Ik kies den donkeren weg, om mijn eigen licht te kunnen zien branden, door het duister heen moet mijn licht mij leiden, op alle wegen. Ja, steeds diep en dieper gaan de duisternis in, zonder vreezen, zonder bangen.

Mijn ziel lijdt, maar wild en vol bewustheid strijdt mijn hart, het trotseert den storm, het wil winnen, de wil voere en geve kracht aan mijn hart om eens trotsch en grootsch vanuit de hoogte, ja vanuit de hoogste hoogte, het lange en gevaarvolle, het eindelijk overwonnen strijdterrein te overzien.

BLOEMENDAAL, 1912.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(*Verzen* door J.H. Leopold, bezorgd door P.C. Boutens en gedrukt in 80 exemplaren.)

Waarom het maar niet dadelijk gezegd? Nu ik dit boek met verzen van Leopold achter elkander in zijn geheel heb herlezen, is het mij hoe langer hoe klaarder geworden, dat deze dichter een der allerbeste is uit onze heele literatuur. Ja, ik ga volstrekt niet te ver, als ik kalm-verzekerend vaststel, dat hij, op zijne wijze, eenig is. Want bij geen enkel ander poëet, ook niet van 't verleden, komt men, als men hem leest, zóó in de onmiddellijke nabijheid te staan van het intiemste binnenleven, van het zacht-zingend voor zichzelf heen mijmeren eener ongemeensubtiele menschenziel. Bij geen is alle rijmende redenaarskunst, al spelend fraai-doen met rhetorische oneigenlijkheden, die voor verbeelding willen doorgaan, zóó volstrekt buitengesloten als juist bij hèm. Men krijgt hier nooit een kunstig-aangekleeden schijn, geen kil-opgetooide vertooning, maar de waarheid zelve van het psychisch-levende, van die wondere wereld van gevoel, gedachte en ziening, gelijk zij, als in een duizendvoudig spel van matte paarlemoer-kleuren, diep in het binnenste van den dichter droomt. Alles is bij Leopold intensief en toch getemperd en zijn poëzie wekt in haar rustig-diep doorleefde, stil bloesemende wijdte de gedachte aan een weelderig-begroeiden en hier en daar rijk-kleurig oplichtenden vijver, welks rustig-ontroerende schoonheid overal-heen tot den horizon reikt. Want alles wat in de onbewustheid van dezen echtsten der dichters woelde en zich weefde, het komt naar boven op de zachte stuwkracht zijner mysterieuse scheppingsgave en breidt zich uit in stille schoonheid, zooals het gedeind had en gewiegeld, door hem-zelf slechts

geweten, in het diepste zijner ziel. En zoo denkt men onwillekeurig: 't is of de schoonheid zelve hier op is gestegen, puur zooals zij geboren werd op den achtergrond van 's dichters psyche, en zonder een spoor ook maar dier dekoratieve draperieën, waarmede zooveel dwaze verzenmakers de produkten van hun nuchtere wilskracht ijdellijk omhingen, in den waan dat men deze dan houden zal voor gewrochten der natuur. Wezenlijk, Leopold's poëzie is méér poëzie, in den eenig-juisten zin dier uitdrukking, dan het meerendeel van wat in de negentiende eeuw bij ons als zoodanig gegolden heeft. De leêge bloemrijkheid van een stelletje beroemd-geworden Veertigers, hun vlot-weg spelen met geijkte figuurlijke uitdrukkingen, waardoor het toenmalige, weinig-verfijnde publiek hen voor verbeeldingsdichters kon gaan houden, heeft in onzen tijd, hoogstwaarschijnlijk als onbewuste reactie daarop, in sommige groepjes van letterkundigen een nuchtre schraalheid te voorschijn geroepen, een droge gelijkmatigheid en vlakheid van zegging, die voor den wezenlijken kenner even ongenietbaar, want evenzeer verstoken van psychische innerlijkheid is.

Doch deze beide soorten van verzenmakerij hebben in-waarheid met kunst noch poëzie iets van doen, al liet een weinig-inzichtig publiek, dat alleen naar den uiterlijken schijn keek, zich lange jaren door den rhythmischen vorm dier werken verleiden om hen aan te zien als belangrijke gewrochten van 's menschen scheppenden geest. O, als men weet wat dichtkunst is, en haar dus voelt als de precies-juiste weergave van 's menschen onbewuste Binnenste, zoodra dit, door bijzondere omstandigheden, tot zingend dansbeweeg gebracht is, en de fijnste vermogens van den geest gezamenlijk in een hoogeren toestand verkeeren, zoodat peinzen intuïtie, en weten aanschouwing wordt - o, als men daaraan denkt, hoe verzinkt dan al dat fraai-opgepoetste rederijkersmaakwerk met zijn alledaagsche gedachte en zijn ongeziene beeldspraak, waar de negentiende-eeuw bij ons vol van geweest is, spoorloos-weg uit onze gedachten, en hoog rijst voor ons op in zijn statige stemmigheid deze ééne bundel sublieme poëzie van den stillen Werker, die niets voor zich verlangt dan met zijn schoone Binnenste alleen te worden gelaten, en die er slechts met groote moeite toe-

gebracht is kunnen worden om toe te stemmen in deze uitgave, waardoor zijn naam en werk bewaard zullen blijven ook voor het nageslacht.

Dit gebrek aan de onbewuste stuwkracht, die men gewoonlijk eerzucht noemt, maar die eerst met recht zoo wordt geheeten, als zij in het bewustzijn treedt en zich van opzettelijk-gekozene, minder-fraaie middelen gaat bedienen, om haar doeleinden te bereiken, deze geringe mate aan innerlijke voortvarendheid bij dezen zeldzamen kunstenaar sluit zich volkomen aan bij, stemt geheel overeen met het zeer bijzondere karakter van zijn kunst. Diep-in is zij hartstochtelijk, zooals alie wezenlijke kunst dat is, maar uiterlijk blijkt er van dien hartstocht niets of weinig, en het rhythmus loopt met de breede, stille golving van een zacht-deinende zomerzee. Doch daaronder ligt de diepte, de oneindige afgrond, en niemand weet, schoon de kenners het wel vermoeden, hoe dat thans zoo rustige oppervlak gestormd heeft en geklaterd, voordat het zonnelicht der kunst er op viel.

O, het moet daar soms gewoeld hebben en gedreigd, gesmacht en gedonderd, al uitte 't zich niet naar buiten, en kon niemand er iets van zien.

Al is het boek niet in den handel, ik hoop toch dat het niet te onkiesch zal worden gevonden, als ik, om dit te bewijzen, iets aanhalen ga.

> Wij doen elkander zeer, het kon
> niet anders in een droeve en on-
> gewisse lach werd dit bevonden,
> dit smartelijke, dat wij van stonden
> besterven moesten in ons bejegenen,
> veranderen en wij toegenegenen
> vervreemden: want dat wij nu zoo dicht
> genaderd waren, dat ook een licht
> herkennen, een flauwe speling maar
> der trekken, een onbedoeld gebaar,
> een martelen voor den ander mocht
> worden, die in zijn wankelen zocht
> naar een toeknikken der fulpen oogen
> en hun belofte.....

Dit is oogenschijnlijk-kalm, maar in waarheid diep-bewogen en heftig-ontroerend voor ieder die weet wat echte ontroering is. En zoowel in voorkomen als in wezen, roept zoo een geestelijke passie, die uiterlijk stil blijft, sommige plaatsen in 't geheugen van dusgenoemde kerkelijke geschriften, uit de allereerste eeuwen van het Christendom. Ook het latijn dier Vaders, naar het uiterlijk weent het niet en klaagt niet en zucht niet, maar ieder moderne, die geen ziel van baksteen heeft, voelt nog heden, onder het lezen ervan, een zachte trilling in zijn keel. Een auteur als Augustinus b.v. wemelt van zulke eerste-rangs menschlijke schoonheden die tegelijkertijd kunst-schoonheden zijn, en waar men niet weet wat men méér moet bewonderen, de subtiele redenatie, of de menschelijke emotie, of wel de kalm-viriele kracht, waarmeê deze laatste wordt bedwongen en in haar fijnen, geconcentreerden eenvoud tot kunst gemaakt.

O, hadden onze Nederlandsche dichters van vroeger, - diegenen onder hen bedoel ik, welke er voor wilden doorgaan, zonder het waarlijk te zijn - hadden zoovele welsprekende en braafgezinde rijmers, die geen zenuw in zich trillen voelden, en wier bloedklop zoo rustig ging als een Hollandsche stadsgracht vóór de spuiïng, maar die op vaste onderwerpen geregeld-door wisten uit te weiden in technisch-knappe rijmmaat, hadden al die vlijtige versificatoren, die nu in vrede mogen rusten, maar beter geweten wat dichtkunst is, hadden zij maar wat ziel gehad, wat meer hartstocht en temperament, zij zouden ons volk hebben kunnen opvoeden tot waarachtige meevoelers en genieters van dichtkunst, en een waarlijk diep-innig en gelukkigmakend dichter, als deze J.H. Leopold, die als in onmiddellijk kontakt met het achter-wereldsche te staan schijnt, zou zich niet genoodzaakt hebben gevoeld, om zijn verzen alleen in deze privaat-uitgave te doen verschijnen, zooals hij thans heeft moeten doen, uit de niet-ongewettigde vrees, dat anders slechts een zeer klein gedeelte zijner lezers mee zal kunnen voelen met het rag-teêre en toch zoo in-diep-krachtige, met het heenvloeiend aetherische en toch zoo ontroerend-reëele leven zijner ziel. Moge de heer Leopold de kracht vinden in zichzelf om zoo door te gaan. Dit hopen wij en gelooven wij, en wij danken hem voor dit boek.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs. LXVII.

‘Mein Hirn das schwindt, mein Haupt empfindt
Ohnmachten und Hinfallen;
.....
Mein Alkoran und mein Divan
In schwerer Schwachheit liegen;
Mein g'habte Macht, mein g'führte Pracht
Liegen fast in den Zügen.’

J. ALBERT POYSEL (1683).

I.

Het schijnt, dat aan het lijden van den zieken man eindelijk een einde komen zal.

Hoe lang heeft Europa niet van den zieken man gesproken? Het bovenstaande gedichtje van den Baumburger koorheer J. Albert Poysel stamt reeds, volgens de Cod. germ. (4055, pag. 148-153), uit 1683, en in dezelfde Codices (4088, pag. 117) komt een artikeltje voor uit het jaar 1684 getiteld: ‘*Suldans Krankheit*’, waarin wordt verhaald, hoe de Sultan van Turkije over zijn ziekte klaagt en hoe hem door tien artsen (Europeesche landen) verschillende wenken daarover worden gegeven.

Het was in denzelfden tijd, in het laatst der 17e eeuw, dat de bekende Engelsche diplomaat Sir Thomas Roe, gezant van. Jacobus II te Konstantinopel, in rapporten aan zijn vorst schreef: dat het Turksche Rijk geleek, op het zieke, met wonden bedekte lichaam van een ouden man, die hoewel zich den schijn gevende goed gezond te zijn, zijn einde voelde naderen.

Hoe Montesquieu in het begin der 18e eeuw over de toestanden

in Turkije dacht blijkt wel uit hetgeen hij Usbeck laat schrijven aan zijn vriend Roustan (brief XVI):

'J'ai vu avec étonnement la faiblesse de l'empire des Osmanlis. Le corps malade ne se soutient pas par un régime doux et tempéré, mais par des remèdes violents, qui l'épuisent et le minent sans cesse'.

Voltaire schreef in Augustus 1770 aan Catharina II van Rusland: 'Votre Majesté dira que je suis un malade bien impatient et que les Turcs sont beaucoup plus malades que moi'.

In 1854 verscheen een Engelsch Blauwboek over de gesprekken van tsaar Nikolaas I van Rusland met den Engelschen gezant Sir George Hamilton Seymour, in de maanden Januari tot April 1853. Op 14 Januari noemde de tsaar in een onderhoud met dien gezant Turkije 'een aan ouderdomszwakte lijdende zieke, die plotseling onder de handen zou kunnen sterven.'

Seymour had dienzelfden dag een verslag van dit gesprek aan Lord Russell gezonden, die hem antwoordde: 'de dood van den patient kan wellicht nog heel lang, wellicht nog wel honderd jaren op zich laten wachten'. De gezant deelde dit den keizer mede, die op 20 Februari zeide: 'Ik verzeker u, dat de zieke man op sterven ligt'.

En toen graaf Julius Andrassy, de groote Oostenrijksche kanselier en vriend van Bismarck, nog minister was, zond hem de gezantschapsraad graaf Uexküll uit Konstantinopel een rapport, waarin de spoedige ontbinding van het Turksche rijk in uitzicht werd gesteld. Kort daarna kwam graaf Uexküll in Weenen.

'Beste graaf', zoo ontving Andrassy hem, 'dat is heel treurig wat ge mij daar geschreven hebt. Ik heb mij er alleen wat over kunnen troosten, toen ik bij het bladeren in oude acten uit den tijd der zalige keizerin Maria Theresia een verslag vond, waarin hetzelfde met ongeveer dezelfde woorden werd gezegd'.

Dit is in enkele kenschetsende, en historische, anecdoten het geheele ziekteverloop van den zieken man, wien reeds twee eeuwen na de verovering van Konstantinopel de kans om nog lang te leven werd ontzegd - en die het tot 1912 heeft kunnen uithouden. Maar wiens laatste ure nu wel zal geslagen hebben.

Het ging met den Turkschen staat, als met de bekende brug over den Gouden Hoorn.

Voor meer dan dertig jaren werd aan een Duitsch ingenieur opgedragen een grondig onderzoek naar den toestand van die brug in te stellen. De man deed het, met Duitsche grondigheid. Het was bekend, dat de brug bouwvallig was. Maar de ingenieur stond verbaasd over hetgeen hij vond. Wat niet verrot was, was vermolmd, wat niet vermolmd was, was verrot. Geen drie maanden, geen drie dagen kon de brug het meer uithouden; zij was een voortdurend gevaar. De pijlers hadden niet meer draagkracht dan lucifers. Zij kon ieder oogenblik instorten. Het verkeer moest dadelijk worden gestaakt, zoo men een ontzettende ramp wilde voorkomen.

De man leverde zijn rapport in, en ging nooit meer over de brug.

Maar theorie en praktijk dekken elkaar niet altijd, vooral niet Westersche theorie en Oostersche praktijk. Een kwart eeuw lang - er werd natuurlijk niets gedaan! - stond de brug er nog altoos; al dien tijd ging er een ontzaglijk verkeer over den Gouden Hoorn, van Galata naar Stamboel, van Stamboel naar Galata. Vrachtwagens, troepenafdeelingen, artillerie en cavalerie, en groote menschenmassas - alles ging over de brug.

Totdat op een goeden dag de noodzakelijkheid bleek om de brug te vervangen.

Even onverwoestbaar als die oude brug over den Gouden Hoorn scheen Turkije, al hadden sedert twee eeuwen alle doktoren het naderend einde voorspeld.

En met een variant op een bekend Duitsch liedje zou men kunnen zeggen:

> ‘Schier fünf Jahrhundert bist du alt
> Hast manchen Sturm erlebt....’

Nu is echter een storm gekomen uit een windstreek waarvan niemand hem verwachtte, en blaast de oude, verrotte, vermolmde bouwvallige brug weg.

Toen in 1453, op 29 Mei, de Turken Konstantinopel hadden veroverd en de laatste der Byzantijnsche keizers, Constantijn XI Paleologus, bij de poort van den Heiligen Romanus, die thans Top Kapoe heet, den heldendood had gevonden, veranderde

Sultan Mohammed II de Christelijke kerk, die door Justinianus de ‘goddelijke wijsheid’, de ‘Hagia Sophia’ werd genoemd, in een moskee, die later het heiligdom van den Islam werd.

Eerst hadden de Turksche overwinnaars, om den God der Christenen te hoonen, in dien tempel een ontzettend bloedbad aangericht onder de daarin gevluchte bewoners der stad; om hem geheel te ontwijden hadden zij er een stal van gemaakt, waarin paarden huisden. Het gouden kruis, dat op de kerk stond was er afgenomen en vervangen door de halve maan. De kostbare altaren, van goud en edelgesteenten, het zilveren priesterkoor werden gesmolten; de schitterende mozaieken, waarmede de muren waren versierd, werden met een kalklaag bedekt. Slechts de vleugels der Cherubim onder den koepel zijn nog behouden en door de vaak vernieuwde kalklaag schijnt nog steeds het reusachtige beeld van Christus.

En dit onzichtbare en toch zichtbare beeld van den Gekruisigde heeft bij de Muzelmannen, die het steeds poogden te verbergen en toch altoos weer door de kalklaag zagen verschijnen, de zekerheid gevestigd, dat zij eens dit kerkgebouw weer aan de Christenen zullen moeten afstaan.

Het oogenblik, waarop dit zal geschieden is in de laatste dagen nader gekomen dan ooit.

Het Turksche rijk in Europa is, in korter tijd dan ooit iemand had kunnen denken, uiteengevallen. De macht der Turken is gebroken. En wat Europa sedert tal van jaren steeds met groote zorg heeft pogen te voorkomen, wat het Rusland eenige malen heeft belet, zal thans geschieden, niet door Rusland, maar door Ferdinand van Coburg, koning van Bulgarije, keizer welhaast van den Balkan.

Het is wel een der merkwaardigste spelingen van het lot, een ironie der wereldgeschiedenis, dat de koning der Bulgaren thans zal kunnen doen, wat den Russischen keizers sedert eeuwen is belet, dat niet een Alexander of Nikolaas aan het hoofd zijner zegevierende troepen Konstantinopel zal kunnen binnentrekken, maar een Ferdinand van Coburg.

Het bezit van Konstantinopel als middel om daardoor meester te worden van de Dardanellen, is altoos een hartewensch der Russen geweest. Men moge, met Prof. Theod. Jorissen aannemen, dat het

testament van Peter den Groote, in 1836 door Gaillardet gepubliceerd, onecht is, de geest van dit testament is sedert den dood van Peter I die van de Russische regeeringen geweest, en zeker had Henri Martin gelijk toen hij in 1866 in zijn werk over dit testament zeide: ‘voici ce document, dont le gouvernement moscovite a souvent et encore récemment nié l'authenticité, mais dont il n'a jamais cessé de poursuivre la réalisation dans la mesure et avec les modifications réclamées par les circonstances’.

Catherina II, de groote opvolgster van den grooten Peter, strekte de hand uit naar alles wat, benoorden de Zwarte Zee gelegen, nog niet tot Rusland behoorde. Alexander I had den wensch en de hoop op dien weg voort te gaan en Konstantinopel tot zijn hoofdstad en residentie te maken. Hij onderhandelde daarover met Napoleon te Tilsit. In zijn werkkamer zat de overwinnaar van Jena en Friedland bij het schijnsel eener lamp over de kaarten gebukt.

‘Konstantinopel aan de Russen? Nooit!’ riep hij uit. ‘Dat zou wezen hun de heerschappij over de wereld in handen geven’.

Het is bekend, hoe Bismarck over dit woord: ‘wie Konstantinopel bezit heeft de heerschappij over de wereld’ dacht. In den Rijksdag beantwoordde hij een soortgelijke opmerking op 19 Februari 1878 met deze woorden: ‘Der Herr Vorredner sagt: Wer den Dardanellenschlüssel habe, der habe die Weltherrschaft. Er belehrt uns damit, dass der Sultan bisher die Welt beherrscht habe’. Een aardigheid, die de lachers op zijn hand bracht.

Keizer Nikolaas I van Rusland poogde Konstantinopel te verkrijgen door een overeenkomst met Engeland. Hij liet in zijn bekende gesprekken met Sir George Hamilton Seymour, waarin hij het naderend einde van den Turkschen zieken man aankondigde, Engeland aanbieden, dat het Egypte en Kreta zou mogen nemen, zoo het Rusland Konstantinopel overliet - als zaakgelastigde van Europa.

Doch Engeland weigerde. Het meende, dat de positie van den tsaar als zaakgelastigde van Europa niet voldoende zou zijn voor den langgekoesterden wensch van zijn volk, en dat de bezetting van Konstantinopel den naijver van andere staten zou kunnen opwekken.

En daar Nikolaas niet kon bereiken wat hij wenschte, onthield hij ook anderen, wat zij wilden bereiken. Hij decreteerde: geen zelfstandige staten in den Balkan, geen Panhelleensch Rijk en onder geen voorwaarde de bezetting van Konstantinopel door een andere mogendheid.

Wat Engeland in 1854 weigerde heeft het toch weten te verwerven: het is in het bezit van Egypte en Cyprus gekomen, zonder groote moeiten en zonder groote kosten.

En zal nu Rusland Konstantinopel niet krijgen?

In de dagen van het Panslavistische drijven van Katkof, den machtigsten woordvoerder van het Russische ideaal, werd het parool uitgegeven: Konstantinopel moest worden veroverd, maar over Berlijn en Weenen.

En in 1876 was het bijna zoover gekomen, zoo niet Oostenrijk en Engeland het hadden belet. Toen stonden de Russische troepen ook voor de laatste stelling der Turken, de linie van Tsjataldja.

De zekerheid dat Konstantinopel Russisch worden moest, wijl het heilige Rusland de opvolger was der Byzantijnsche keizers, was een geloofsartikel geworden, als ware het een kerkelijk dogma.

En zoo eerst Konstantinopel in Russische handen was, zoo de bepalingen van artikel IX van het testament van Peter de Groote waren vervuld:

'Approcher le plus possible de Constantinople et des Indes. Celui qui y règnera sera le vrai souverain du monde. En consèquence, susciter des guerres continuelles, tantôt au Turc, tantôt à la Perse. Etablir des chantiers sur la mer Noire. S'emparer peu à peu de cette mer, ainsi que de la Baltique, cequi est un double point nécessaire à la réussite du projet. Hâter la décadence de la Perse. Pénétrer jusqu'au golfe Persique. Rétablir, si c'est possible, par la Syrie l'ancien commerce du Levant, et avancer jusqu'aux Indes, qui sont l'entrepôt du monde...'

- dan zou voor Rusland het oogenblik aangebroken zijn ter verwezenlijking van dit andere woord, dat de schrijver van het *Testament van Peter den Groote* zijn held in den mond legt:

'Le peuple russe est appelé dans l'avenir à la domination générale de l'Europe.'

II.

Thans wordt aan die verwachting van Rusland de bodem ingeslagen door Bulgarije - door het rijk, dat voor een kwarteeuw aan Rusland zijn ontstaan te danken had, en dat nog jaren daarna door de regeering te Petersburg als een soort vazalstaat, als een satrapie werd behandeld.

Ferdinand van Bulgarije heeft in de kwarteeuw, die sedert zijn troonsbestijging in Sofia voorbijging, een schitterende carrière gemaakt. Niemand die den jongen Honved-officier in 1887 aarzelend, maar bezield met een gloeiende eerzucht, van Weenen naar Sofia zag vertrekken, had hem toen durven voorspellen, dat hij in het zes-en-twintigste jaar zijner regeering niet alleen koning der Bulgaren, maar keizer van den Balkan wezen zou, de opvolger van dien grooten Symeon, Boris'zoon, die aan de kennis van een geleerde de kracht van een veroveraar paarde, die de Grieken en de Magyaren versloeg, het Oostersch-Romeinsche rijk onderwierp en zich te Konstantinopel tot keizer der Bulgaren liet kronen, een titel die zijn opvolgers tot in de 14^{e} eeuw hebben gedragen.

Ferdinand van Bulgarije is een lid van het huis Saksen-Coburg-Gotha, dat aan Europa reeds vele vorstelijke families leverde, en dat in België, Engeland, Portugal en Bulgarije een koningskroon wist te verwerven. En hij heeft ook de echte Coburgsche karaktertrekken: het nuchtere verstand, dat zich niet door romantische voorstellingen van den practischen weg laat brengen; de menschenkennis, die hem in staat stelt de juiste mannen te kiezen om zijn plannen voor te bereiden en uit te voeren, en ook het cynisme, dat deze mannen weet op zij te schuiven als hun taak is volbracht, of zij te lastig worden: de voorliefde voor stadigen, harden arbeid, zonder ophef en in stilte, wijl het onnoodig de aandacht trekt, zoo men van zijn plannen en zijn arbeid te veel ophef maakt. De Coburgers bleken steeds op de hoogte van hun tijd te zijn, en volkomen opgewassen tegen de moeilijkheden van hun beroep. Maar het krachtigste bewijs van hun geschiktheid voor dat beroep konden zij nog geen van allen leveren, en dat is de takt op het oorlogsveld, als over het lot van hun land en hun dynastie moest worden beslist door de scherpte van het zwaard. Dit bleef overgelaten aan den jongsten Coburgschen heerscher.

En hij heeft die proef op schitterende wijze afgelegd.

De koele berekening, waarmede hij alle kansen vooraf heeft gewikt en gewogen, het taaie geduld, waarmede hij van het Bulgaarsche leger een bewonderenswaardig oorlogswerktuig heeft gemaakt, de volharding, waarmede hij zijn licht ontvlambaar volk

jaren lang in toom heeft weten te houden, totdat hij het juiste oogenblik gekomen achtte, de takt om zich door niets en niemand te laten meesleepen, maar zelf te zien, zelf te handelen, zelf te beslissen, doen den koning van Bulgarije kennen als een echten Coburger, die vreemde invloeden slechts zoover vat op zich krijgen liet als hij wilde, en die zich geen oogenblik de leiding uit de handen liet nemen. In dat opzicht is hij een echte neef gebleken van prins Albert Edward van Engeland, den Prince-Consort, die den takt had den almachtigen en opgewonden Lord Palmerston te bedwingen en binnen de perken te houden.

Voorzichtig, hoffelijk en koel ging Ferdinand in het vreemde land zijn weg, steeds op alles bedacht, en steeds bereid ieder te hooren en ieder te gebruiken, maar ten slotte niemand vertrouwend dan zich zelf, juist de man, om een leider voor zijn volk te zijn, ook in de moeilijke dagen, als de 'ultima ratio regum' alleen het woord heeft.

En hij bezit de twee groote eigenschappen, die in onzen tijd noodig zijn om in een onderneming te slagen: geheimhouding van zijn plannen tot het laatste oogenblik, en snelheid van handelen.

Op meesterlijke wijze heeft hij in het geheim alles voorbereid voor de vernietiging der Turken. Het sluiten van het verbond met de andere Balkanvorsten werd evenmin ontijdig bekend, als de militaire toebereidselen in de vier staten. Op alle berichten, die nu en dan in de pers opdoken werd een geheimzinnig stilzwijgen bewaard, zoodat de Europeesche diplomatie evenmin als de Porte het rechte van de zaak wist.

Het is later, onder meer uit de mededeelingen van dr. Wladan Georgewitsj, den Servischen oud-minister, wel gebleken, hoe lang en hoe verschillend de pogingen zijn geweest om een Balkanbond tot stand te brengen, eerst onder leiding van Turkije, later onder die van Oostenrijk-Hongarije - maar de zaak kwam eerst tot stand, toen Ferdinand van Bulgarije zijn schouders er onder zette.

Eveneens ging het met de militaire toebereidselen. In Bulgarije heeft Ferdinand een kwarteeuw gebruikt, om een goed leger tot stand te brengen. Zonder ophef, zonder er naar buiten iets van te laten blijken werd in zijn land in waarheid gedaan, wat Von der Goltz-pasja, de Turksche legerhervormer, voor vele jaren eens

als een ideaal aanprees: ‘das Volk in Waffen’. Met groote nauwgezetheid werden, met de hulp van generaal Sawof, die thans als legercommandant optrad, de troepen en kaders geoefend, op een wijze, die van de Bulgaren de Pruisen van den Balkan maakte. Maar daarbij bleef het niet. Aan de oefening en uitrusting van de Servische en Grieksche troepen werd op raad en voorbeeld van koning Ferdinand eveneens de uiterste zorg besteed.

En toen alles klaar was, voorraden waren opgeslagen, levensmiddelen in ‘Hülle und Fülle’ aanwezig waren, de troepen goed waren gewapend, gekleed en geoefend, kon de strijd aanvangen.

Toen toonde koning Ferdinand, dat hij ook in de snelheid het record zou slaan. In enkele dagen was het Bulgaarsche leger in staat op te rukken, stond het marschvaardig aan de grenzen. Voor de Turken kwam dit nog onverwacht. Want de kracht der Turken zit in hun spreekwoordelijke langzaamheid. In 1877 hadden zij maanden tijd om zich voor te bereiden. In dien Russisch-Turkschen oorlog had niemand haast: de Turken niet en de Russen nog minder. De Russische opmarsch tot aan den Donau duurde van 24 April tot 27 Juni, dus twee maanden, en eerst den 13^{en} Juli trokken de Russen den Shipkapas over. De Turken hadden drie maanden den tijd, om zich in Plewna te versterken en in te richten.

Thans ging het sneller. Dertig dagen, nadat de Bulgaren, de grenzen waren overgetrokken, hadden zij de Turken uit alle stellingen verjaagd, in vier groote veldslagen uiteengeslagen. ‘Hadden wij twintig dagen meer tijd gehad’, zoo zeide de Turksche generaal Moekthar-pasja, ‘dan zou onze organisatie in orde zijn geweest.’ Maar dat was juist de ‘Pointe des Stücks, die eigentliche Katastrophe’ zou Heine zeggen. De Turken vergaten, dat wij in een tijd van snelheid leven, en dat het thans niet meer gaat als in de dagen van Olim, van Selim II, die, toen hij in een oorlog met Perzië en Oostenrijk was gewikkeld, aan zijn tegenstanders vroeg om gedurende het slechte jaargetijde, den winter, niet te vechten, maar zich gereed te maken; Turkije zou desgelijks doen. Met het gevolg, dat in het voorjaar de Turksche troepen de Perzen konden verslaan, en in Europa hunne zegevierende legers tot voor de poorten van Weenen konden voeren.

Die tijden zijn voorbij. Wie nu niet klaar is, om snel en

krachtig toe te slaan, delft het onderspit. Dat hebben de Turken vergeten - zoo zij het ooit geweten hebben. En bloedig hebben zij de waarheid ervan moeten ondervinden.

Het rijk, dat Mohammed II in 1453 veroverde, ging in 1912 onder Mohammed V te gronde. In een oorlog, die dertig dagen duurde, werd de ruggegraat van het Turksche Rijk gebroken. Vernederd en vernietigd ligt het trotsche gebouw, dat echter van binnen vermolmd en vervuild was, en niets belet meer den Koning der Bulgaren zijn zegetocht naar Konstantinopel voort te zetten en als Triomphator de Top Kapoe binnen te rijden. Al moge hij-zelf, meer nog uit vrees voor de cholera, dan onder den druk van Europa die laatste zegepraal willen opgeven, zijn Zuid-Slaven zijn dronken van oorlogsroem en zegepraal, en zullen niet rusten voordat hun voeten den heiligen grond van het weder Bulgaarsch geworden Zarigrad hebben betreden.

Koning Ferdinand moge bij het overtrekken der grenzen den heiligen oorlog, den Kruistocht tegen de Mohammedanen hebben afgekondigd - hij deed ook dit meer omdat zijn volk het wilde, dan uit innerlijke overtuiging.

Van de Bulgaren toch vooral, kan in dezen tijd worden getuigd, dat zij zich met een geestdrift, die bewondering wekt, hebben geworpen, in wat zij meenden te zijn ‘een kamp voor huis en haard, der vrijheid heilge zaak.’ En op hen is zeker wel van toepassing wat Körner in den ‘Aufruf’ van zijn: ‘*Leier und Schwert*’ van den bevrijdingsoorlog in 1813 dichtte:

> ‘Es ist kein Krieg, von dem die Kronen wissen,
> Es ist ein Kreuzzug, ist ein heil'ger Krieg!’

III.

Maar daarmede is de zaak niet uit.

Integendeel, wij staan eerst aan het begin. Want naast ieder einde staat een begin. Wie met Goethe zeggen wil:

> ‘Das Alte stürzt. Es ändert sich die Zeit
> Und neues Leben blüht aus den Ruinen.’

wie op de ruïnen van het oude nieuw leven wil doen ontstaan,

moet plannen hebben gemaakt. De Europeesche bouwmeesters echter zijn het tot dusver nog niet eens kunnen worden over een goed uitvoerbaar plan. Het diplomatieke dak, waaronder de Europeesche volken zich in hun zelfverblinding veilig waanden, is zoo bouwvallig geworden, dat het vol gaten is, en men er de lucht doorheen ziet.

Het begin. Geheel Europa is bij de verdere afwikkeling van de zaak betrokken. En Europa niet alleen. Voor Azië komt de kalifaats-quaestie ter sprake. En chaotisch wordt in de dagbladberichten alles dooreen gehaspeld: Turken, Koerden, Armeniërs, Arabieren, Syriers, Rusland, Engeland, Frankrijk, Italië, Oostenrijk, Servië, Montenegro - een woeste dans, waarin allen onherkenbaar door elkaar warrelen.

Kan de Turksche heerschappij in Azië worden behouden, als zij in Europa vernietigd wordt? Zullen de onderworpen stammen in Azië, die reeds zoo vaak en zoo lang tegen den Sultan in opstand zijn, niet pogen zich ook vrij te maken? Is thans het oogenblik aangebroken, waarin het Arabische rijk zal worden hersteld, zooals dat reeds voor jaren werd uiteengezet door Negib Azoury, die in zijn werkje: ‘Le Réveil de la nation Arabe’ den eisch stelde: ‘Les pays arabes aux Arabes, le Kourdistan aux Kurdes, l'Arménie aux Arméniens, les pays turcs aux Turcs, l'Albanie aux Albanais, les îles de l'archipel à la Grèce, la Macédoine partagée entre les Grecs, les Serbes et les Bulgares’.

Het Afrikaansche deel van het Turksche Rijk bestaat niet meer. Maar in Azië moet de verdeeling nog plaats hebben, die in Europa door den Balkanbond reeds in beginsel is geschied.

En waar wij thans staan voor het einde van den Balkanoorlog, daar is het niet met blijde verademing, maar met angst en zorg voor de toekomst. Het is gemakkelijk geweest den zieken man dood te maken, en heel veel zal er niet aan verloren worden. De Oostersche quaestie, waarover de eene generatie na de andere zich het hoofd brak, waarvoor honderdduizenden jonge levens zijn vernietigd - de slagvelden in de Krim, in Bulgarije, bij Plewna en andere kunnen er van getuigen - dit raadsel van de Sphinx, die offers na offers eischte, is door den modernen Oedipus opgelost.

Maar de vraag: wat nu? dringt zich steeds meer op.

De leuze, waaronder de Balkanstaten ten strijde getrokken zijn: verlossing van de onderdrukte stamverwanten uit de Turksche heerschappij, is niet het einddoel van den strijd. Thans moet worden overeengekomen, hoe de Turksche bezittingen zullen worden verdeeld. Maar als de oorlog voorbij is, als de verdeeling van de erfenis zal worden opgemaakt, wil Europa ook nog een woordje meespreken. De Fransche minister-president Poincaré moge, bij zijn pogen om de Europeesche belangen onder een hoedje saam te brengen, nog zoo den nadruk leggen op de 'désinteressement territorial', er zijn nog andere interessen, waarvoor Europa meent te moeten opkomen.

Aan het feestmaal ter eere van den nieuw gekozen Lord Mayor van Londen, in het oude Guildhall, heeft de Engelsche minister-president Asquith 'entre la poire et le fromage' een politieke redevoering gehouden, waarin hij zeide: dat niemand er aan dacht de overwinnaars de vruchten van hunne overwinningen te ontnemen. Dat was een hard woord voor den ouden Kiamil-pasja, die zich in deze moeilijke dagen nog eens, op 85-jarigen leeftijd, het grootvizierschap liet opdragen, in de hoop, steun en bijstand van Engeland te verkrijgen. Met een kort gebaar van verachting verwerpt Asquith elke gedachte daaraan; en het volk dat zooveel offers gebracht heeft voor het behoud van het Turksche rijk applaudisseert en gunt den gevallen kolossus niet eens de aalmoes van het medelijden. In de Krim liggen zooveel duizenden Engelschen en Franschen begraven, die streden tegen Rusland, om Turkije te helpen; hun marteldood was vergeefsch, het vergoten bloed onnoodig, Sebastopol een heldhaftige dwaling. 'Wij hebben op het verkeerde paard gewed', zeide Lord Salisbury later - alsof het een race te Derby gold en niet het vergoten bloed van Inkerman, Alma en Balaclava...

Het verslagen en vernietigde Turkije bestaat voor Europa niet meer, het is niet langer een bestanddeel van het Europeesche evenwicht.

Maar wel heeft Europa belang bij de vraag: wat er van de deelen der vernietigde Turksche heerschappij worden zal?

En de vragen, die in de kanselarijen worden gesteld, die de diplomaten pogen te beantwoorden, waarover de ministers zich het hoofd breken en die de journalisten aanleiding geven tot

vele en velerlei beschouwingen, die zelfs de oorzaak zijn van groote verliezen of winsten aan de beurs voor jobbers en speculanten, - vragen, die wellicht al zeer spoedig zullen moeten worden beantwoord, zijn:

Zal koning Ferdinand zijn intocht in Konstantinopel houden, het Grieksche kruis planten op de Hagia Sophia, en zich in die opnieuw aan het Christendom hergeven kerk laten kronen tot keizer van het nieuwe Byzantijnsche of het Groot-Bulgaarsche rijk, met Zarigrad als hoofdstad?

Zal Servië, ondanks de waarschuwingen van Oostenrijk en Italië, doordringen tot de Adriatische zee en daar een haven inrichten tot handels- en oorlogs-haven?

Zal bij de verdeeling van den Balkan rekening worden gehouden met den wensch van Italië en Oostenrijk, om Albanië als autonomen staat, onder een door Europa aan te wijzen vorst, te erkennen?

Wat zal er met de Dardanellen gebeuren, deze stekelige quaestie voor Rusland, dat zich door het tractaat van Parijs de deur gesloten ziet, waardoor het gemeenschap zou kunnen hebben met de wereldzee?

En daarbij blijft het niet!

Moet een Europeesche conferentie bijeenkomen, om al deze quaesties op te lossen? Dan zijn wij nog verder van huis.

De geschiedenis van de Berlijnsche conferentie, van 1878, die aan de groene tafel wijzigde, wat op de slagvelden in Bulgarije en Turkije, bij den vrede van San Stefano was tot stand gebracht, ligt nog versch in het geheugen. Alle rampen en ellenden, die de Oostersche quaestie sedert dat congres in Europa heeft doen ontstaan, waren van die wijziging het gevolg. Om de Turksche heerschappij, die men noodig achtte voor het Europeesche evenwicht, te behouden, om Rusland de vruchten zijner overwinning te ontnemen, om Oostenrijk-Hongarije en Engeland te believen, werd Macedonië weer onder Turksche heerschappij gebracht.

Thans heeft een korte, bloedige strijd moeten goedmaken wat toen door de diplomaten bedorven is.

De diplomaten, die toen een groote rol speelden, hebben later hun fout ingezien. Nog dezer dagen verhaalde dr. Chedo Mijatowitsj, die vroeger gezant van Servië in Engeland en Nederland was, een gesprek, dat hij voor jaren had met den Engelschen minister

Lord Salisbury. Met een soort voldoening herinnert de gezant aan dit woord van den Engelschen staatsman:

‘De eenige natuurlijke politiek voor ons moest zijn, die welke Gladstone aldus formuleerde: de Turken met pak en zak uit Europa verdrijven. Maar ik kon die natuurlijke politiek niet verdedigen. Gij noemt onze politiek ongezond en onnatuurlijk. Maar de geheele toestand in Europa is onnatuurlijk en gekunsteld. De quaestie is door allerlei onmogelijke en onvermijdelijke bij-overwegingen verward.

‘Ons ideaal zou zijn, een vereeniging der Balkanstaten. Maar gijzelf, in den Balkan, hebt dat ideaal vernietigd, en in plaats u te vereenigen, hebt gij elkaar bestreden. Zoolang gij oneenig zijt moet het Balkanschiereiland de buit van een der naburige rijken worden’.

De voorwaarde, die Lord Salisbury stelde is thans vervuld. De eenheid in den Balkan is tot stand gekomen. De spreekwoordelijke oneenigheid der Balkanvolken, die evenals de spreekwoordelijke militaire kracht van Turkije, een factor was bij de beoordeeling van het Balkanvraagstuk, bestaat niet meer.

Maar de diplomaten kunnen het nu eenmaal niet laten quaesties op te werpen, die weder nieuwe aanleiding tot wrijving en wellicht tot strijd geven. En zooals in 1878 Rusland moest worden geknot in zijn plannen en voornemens, moet nu de Servische uitbreiding worden tegengegaan, omdat Oostenrijk-Hongarije zich voorstelt, dat het bezit eener Servische haven aan de Adriatische zee een gevaar voor de monarchie zal opleveren.

Oostenrijksche handelaren hebben tegen zulk een uitbreiding van Servië geen bezwaar - de tegenstand komt alleen van de staatslieden. En door de wijze waarop die diplomaten hun veto hebben uitgesproken doen zij een ontzettend gevaar ontstaan voor Europa, omdat zij zich te ver hebben gewaagd, een eervollen terugtocht onmogelijk maakten, en dus nu op hun eisch moeten blijven aandringen, en dreigen met een oorlog, als die eisch niet wordt ingewilligd.

En dat is het grootste gevaar van den toestand, die door den Balkanoorlog is ontstaan.

Heel Europa werkt mede, om dit gevaar te voorkomen. Duitschland en Italië beijveren zich, om door den Oostenrijkschen

eisch te steunen, een moreelen druk op Servië te oefenen, opdat dit dien eisch aanvaarden zal. De Triple Entente doet haar best, om door goeden raad Servië tot toegeven te bewegen. Officiëel sluit Rusland zich daarbij volkomen aan. Maar er is in het groote Russische rijk een macht achter den troon, die niemand vertrouwen kan. Men kan niet zeggen, dat de Russische regeering overeenkomsten aangaat, verklaringen aflegt, of plannen maakt, om die opzettelijk te verbreken. In waarheid maakt de een de overeenkomst, en een ander breekt die. Het rijk is zoo groot, dat de handelingen van de verschillende autoriteiten nooit met elkaar in overeenstemming zijn. Vaak zijn zij zelfs zoo met elkaar in strijd, dat het op dwaasheid, zoo niet erger op misleiding, lijkt. Maar hoe het ook gaat, hoe dwaas en onberekenbaar de staatkunde van Rusland ook is, er is altoos een zekere lijn, die door alle regeeringen, alle groepen, verantwoordelijke of onverantwoordelijke, door alle heerschers en door alle machten achter den troon wordt gevolgd. En dat is de lijn, die in het beweerde testament van Peter den Groote wordt aangegeven.

De overwinning van de Balkanstaten over Turkije wordt nu in Panslavistische kringen als een stap voorwaarts in die richting beschouwd. De zegepraal der Balkanstaten is een Slavische zegepraal, een overwinning van het Slavische ras; de verdeeling van Turkije zal nieuwe, groote Slavische staten doen ontstaan, die de Panslavistische, dus de Russische zaak zullen bevorderen.

Het is daarom een soort eerezaak voor de Panslavisten, om de Balkanstaten te steunen, bij de vervulling hunner wenschen. Ging het naar den wil der Panslavisten, dan zou niemand zich moeten verzetten tegen den Servischen wensch, om een haven aan de Adriatische zee, om verdeeling van Albanië. Dat Servië zich blijft kanten tegen den wil van Oostenrijk wordt in Weenen voornamelijk toegeschreven aan de hoop op Russische hulp, en die hoop wordt aangewakkerd door den Russischen gezant te Belgrado, den bekenden Panslavist Hartwig. De macht achter den troon, die reeds zooveel onberekenbare dingen veroorzaakte, doet haar best om dien steun te verleenen.

Kan Sasonof zich daartegen niet verzetten, laat Tsaar Nikolaas zich door dien Panslavistischen drang meeslepen om Servië werkelijk te steunen, dan staat Europa voor een veel ernstiger

conflict dan deze Balkanoorlog, dan de Oostenrijksch-Servische quaestie, dan alles wat in jaren werd gevreesd en voorzien.

Maar laten wij den 'geest des kwaads' niet aanroepen: laten wij aan Madame de Thèbes de gave der voorspelling van kwade dagen niet misgunnen en vooral niet pessimistisch worden voor den tijd. Laten wij liever hopen en vertrouwen op de 'common sense' van de Europeesche diplomaten, die trachten te voorkomen, dat na de verdeeling van den mantel een Europeesche oorlog ontstaat over een knoop. Want waarlijk - de heele Servische quaestie, het al of niet bezitten van een haven, en zelfs de autonomie of de verdeeling van Albanië, zijn dat niet waard! Het zou zijn de dwaasheid en de onberekenbaarheid op de spits drijven, als dat het gevolg van dezen strijd wezen moest.

Geheel Europa mag in deze dagen zich wel eens ernstig herinneren, wat Logau in zijn *Sinngedichte* zeide, onder het opschrift: *Krieg und Friede*:

> 'Ein Krieg ist köstlich gut, der auf den Frieden dringt:
> Ein Fried' ist schändlich arg, der neues Kriegen bringt!'

Bibliographie door J.R.v.S.

***De wijde, wijde Wereld,* door El. Wetherell.**
***Onder Moeders Vleugels,* door Louise Alcott.**
***Gouden Daden*, door C. Joh. Kievit, J.M. Bredée, Rotterdam.**
***Van oude Tijden tot Heden,* door Jacq M. Vos, P. Noordhoff, Groningen.**

Het is een, misschien wat weemoedig, maar toch innig genoegen, om een boek, dat men als kind gelezen heeft, op lateren leeftijd nog weer eens ter hand te nemen en te doorbladeren... allerlei lieve herinneringen herleven, lang vergeten omstandigheden komen ons weer helder voor den geest; wij zien alles nu wel veel nuchterder en bedaarder, dan toen, in het bekoorlijke, naieve enthousiasme der jeugd, maar *iets* van dat oude, warme gevoel wordt toch weer wakker in ons. Wij droomden weg in een verhaal, wij leefden het mede... en sommige personen zijn zoo onwrikbaar levend in ons geheugen gebleven, als hadden wij hen als kind met eigen oogen aanschouwd, met eigen ooren gehoord. Er zijn boeken, die, als het ware, een deel van onze jeugd uitmaken, waar wij onwillekeurig aan terugdenken, als wij ons den tijd van onze kinderjaren weer trachten voor te stellen. Eén dier boeken zal voor velen onzer ongetwijfeld *De wijde*, *wijde wereld* zijn, het beroemde, bijna ‘klassiek’ geworden kinderboek van Elisabeth Wetherell (pseudoniem van Susan Warner). Ook ik verlangde dit werkje nog eens te lezen, en toen het toevallig door een der goedkoope-boeken-firma's werd aangeboden, schafte ik het mij aan. Aanstonds zocht ik naar eenige tooneeltjes, die in vroeger jaren mijn aandacht hadden geboeid. Ik zocht... en

zocht... begon toen geregeld te lezen, - maar vond de bedoelde passages niet. Begrijpen deed ik het natuurlijk niet, alleen kon ik veronderstellen, dat ik een bij ongeluk misdrukt boek had in handen gekregen. Het speet mij, maar ik dacht er niet verder over na, totdat ik in een onzer couranten de volgende advertentie aantrof. *Bon. In plaats van* 3.90 *v. sl.* 50 *ct. De wijde, wijde Wereld. Nu kunnen de lezers van dit blad dat wereldberoemde prachtige boek van Wetherell krijgen voor* 50 *centen. Mooie uitgave op goed papier en duidelijk gedrukt vol platen*, *circa* 400 *pagina's. Het is een boek voor jong en oud, een boek hetwelk in één adem genoemd kan worden met Beecher Stowe De Negerhut van Oom Tom. Een boeiend boek*, *schoon van stijl*, *rijk van inhoud. Het is de volledige uitgave.*

Het is de volledige uitgave. Hooren wij het goed? *Het is de volledige uitgave.* Ik kocht het boek dus opnieuw, om tot mijn verbazing, neen, verontwaardiging, te moeten bemerken, dat het 't zelfde verminkte, uit elkaar gehaalde boek was, dat een parodie op de oorspronkelijke uitgave gelijkt, en waarvan ik reeds een exemplaar bezat.

De zaak was te ernstig, om niet eens grondig onderzocht te worden. Ik heb mij die moeite gegeven. Want wij zijn nu toch waarlijk heen over het standpunt, dat alle boeken voor kinderen goed genoeg zijn, hoe slordig verteld, hoe slordig vertaald, mits niet te ‘wijs’ en mits er maar niets in voorkomt van ‘liefde’. We zijn nu toch lang heen over kinderversjes zonder slot noch zin, als bijvoorbeeld:

> Warre, warre, warre,
> Drie boeren op een karre,
> Die riepen al van varre:
> Warre, warre, warre!

over kindervertellingen, die bij *bestaande* plaatjes worden gecomponeerd, - er *heeft* toch een kindertijdschrift langen tijd gebloeid, dat nog wel tot motto voerde: *Het beste is voor onze kinderen niet goed genoeg*, - terwijl aan de medewerkers plaatjes werden uitgedeeld, - waarbij dan verhalen moesten worden geschreven; met dit gevolg natuurlijk, dat het meisje, wat men met lang haar had leeren kennen, op het volgende

plaatje eensklaps kort haar had, of omgekeerd, of dat te midden van een spel of schooltijd opeens van kleeding veranderd was, of iets dergelijks; en met dit gevolg natuurlijk óók, dat de auteur, zich in de onmogelijkheid ziende, om, in een vertelling van een Hollandsch klein meisje en een ouden man, opeens bijvoorbeeld een visschenden neger te pas te brengen, zijn toevlucht maar nam tot een 'droom'. Zooals ik zeg, wij zijn nu toch waarlijk over dat verouderde en weinig liefderijke standpunt heen: in *alle* opzichten, in zake leerboeken, speelgoed, platen, kinderlectuur, kinderkleeding, spelen, ja, waarin niet, is juist een streven merkbaar, om het kind niet maar in schijn, maar in werkelijkheid, het *beste* te geven, wat verstand liefdevol weet uit te denken, en liefde verstandig toepassen kan. En nu weer opeens die griezelige terugval naar het verledene, - het *verkeerde* verledene, dat, naar wij dachten, reeds lang plaats gemaakt had, voor het beter-begrijpende en zuiverder-voelende heden.

Want wat is het erge, dat hier is gebeurd. Het boek: *De wijde*, *wijde Wereld*, beslaat in de Engelsche uitgave 279, bijna met de kleinheid der Dick's Edition-letter, over twee kolommen gedrukte bladzijden, die dan ook in de oorspronkelijke Hollandsche uitgave, waarvan in 1863 de tweede druk verscheen, een boek hebben gevormd van twee deelen (resp. 312 en 317 blz.) Deze omvang is, het laat zich begrijpen, te groot voor een goedkoope uitgave. En daarom werd het oorspronkelijk getal 629 blz. op 400 bladzijden terug-gebracht, - *aber fragt mir nur nicht wie!*

De *wijze*, waarop de verkorting geschiedde, zal ik zoo dadelijk bespreken. Maar eerst een woord over de inderdaad schandelijke uitgeversspeculatie, waardoor een boek uit zijn verband gerukt en gemutileerd, de wereld wordt ingezonden, terwijl de annonce uitdrukkelijk vermeldt: Het is de volledige uitgave. Waar blijven wij, waar is het einde, als zóó iets veroorloofd is! Ik bedoel niet *een verkorte uitgave* geven van een boek, de voorbeelden liggen voor het grijpen, waar zoo iets gebeurde en met succes. De editie van den Willem Leevend door Mevr. van Westrheene, b.v., - de Robinson Crusoë, de Don Quichot, die oorspronkelijk geen kinderboeken waren, en welker geschiedenissen men dus feitelijk *navertelde*; de Decamerone-verhalen, waaruit al het aanstoot-gevende verwijderd was gehouden. (Ik voor mij kan het

nooit verdedigbaar vinden, dat een boek niet in zijn geheel worde gelaten, zooals de schrijver het schiep: niemand behoeft het immers te lezen, als het hem of haar in den oorspronkelijken vorm niet bevalt; mij dunkt het in elk geval een aantasten van het goed recht van den auteur; maar, - als het publiek eerlijk wordt medegedeeld, wat er met het boek is gebeurd, en als de operatie met kundige hand, een voelend verstand en de uiterste zorgvuldigheid is geschied, - dan *kan* men het soms begrijpelijk achten om sommige redenen.) Maar als de eerste de beste, door den uitgever daartoe aangezocht, het levende organisme (wat toch een boek is) en dat niet past in het gereed staande Procustusbed, sommige ledematen gewoonweg afhakt, zoodat er ten slotte een vreemde romp met eenige uitsteeksels overblijft, dan moet men toch een woord van protest doen hooren, omdat wij er dan immers allen aan bloot staan, dat ons werk in later tijd, zóóveel jaren na onzen dood, door een uitgever misbruikt kan worden voor zijn onwaardig doel, en hij een aantal bladzijden wild-weg mag schrappen, zoodat de samenhang van het verhaal verbroken, en het boek weinig anders dan waardelooze misdruk wordt.

Zonder den geringsten eerbied, zonder ook maar éénige liefde of piëteit heeft degene, die *De wijde*, *wijde Wereld* 'behandelde' er een onbegrijpelijk, verwarrend en in de war zijnd, verhaal van gemaakt, zoodat zij, die dit boek niet anders kennen dan uit de goedkoope editie, - ik zal het bewijzen, - absoluut den indruk moeten krijgen, dat Miss Wetherell aan vlagen van verstandsverbijstering leed, zoodat zij het boek met een onheimelijk gevoel van weerzin, ja afschuw uit de hand zullen leggen.

Van *The wide*, *wide World* bestaat ook een *Duitsche* vertaling, waaruit de zoogenaamde 'godsdienstigheid' voor het grootste gedeelte is weggelaten. Waarom, als het boek nu eenmaal verkort *moest* worden, en de 'nieuwe' (ongenoemde) vertaler het toch uit een andere taal (Engelsch) dan de oorspronkelijke (Amerikaansch) overbracht (over dit *opnieuw uit het Engelsch vertaald*, wat het titelblad vermeldt, zal ik straks óók nog een woordje te zeggen hebben!) waarom dan deze Duitsche editie niet gebruikt, die weliswaar, zooals Ds. Gerdes indertijd opmerkte, de eigenlijke 'kern' mist, omdat het boek geheel is doordrenkt van een gevoeligvromen, Christelijken geest, maar die toch in elk geval een aaneen-

geschakeld, goed-loopend verhaal geeft, dat den werkelijkheidszin van de schrijfster geen geweld aandoet. Een ander voorbeeld van dit uitlaten van wijdloopige godsdienstige overwegingen en beschouwingen, is de nieuwe uitgave van Richardson's *Clarissa Harlowe*, dat thans een zeer aangenaam-leesbaar, zelfs modern aandoend boek is geworden, terwijl de oorspronkelijke uitgave altijd beschikbaar blijft voor hen, die deze zullen verkiezen.

Al dadelijk, op blz. 6 van de goedkoope uitgave der W.W.W. leest men, dat Ellen de thee *verder* ging gereed maken, terwijl er van thee nog geen sprake is geweest. Op bladz. 55 is een heel gedeelte uitgehakt, zoodat er thans is komen te staan:

... maar nu gevoelde zij zich eenigszins (door haar weenen) verlicht.

'O neen, Mijnheer.'

Op dit ongemotiveerde 'o, neen, mijnheer', volgt ook niet den minsten uitleg, daarna komt: Eindelijk haalde hij een boekje uit zijn zak, enz. Hier begint de vreemdheid dus al, maar het zal nog erger worden. Op blz. 76 vangt een hoofdstuk aan, dat tot titel draagt: *Modder - en wat er van kwam.* Daar uit dit hoofdstuk tien bladzijden zijn weggehakt, komt er in het geheel *niets* van modder in voor, zoodat men zich natuurlijk afvraagt, waarom het hoofdstuk zoo heet, en tot besluit maar eens op zijn voorhoofd tikt.

Ellen ligt te bed; (wat zij den geheelen dag doet, is uitgehakt) zoodat zij dus, *zoodra zij opstaat*, aan haar Moeder gaat schrijven, welken brief zij eindigt met de woorden: 'het begint donker te worden.' En zij is pas opgestaanf Mysterie! - Wat verder: de grootmoeder had Ellen den ganschen dag niet gezien. Den ganschen dag? En zij is pas opgestaan? Mysterie!... Op blz. 80: 'Ellen had het genot achter het geheim van den koperen ketel en de witte ahornschors te komen...' Maar we hadden nog *niets* van een ketel of ahornschors gehoord! *Ons* wordt het geheim *niet* opgelost, integendeel het blijft ons een drie dubbel, duister mysterie!

Blz. 115. Zij had nu ontdekt, hoe zij (het raam) moest openhouden. *Nu*? *ontdekt*? waar heeft de schrijfster het over? we wisten niets van een raam!

Alice berispt Ellen, omdat zij 'als dat' zegt. En zij had het nog in 't geheel niet gedaan?? Op blz. 182 brengt Ellen zich de woorden te binnen van Alice, die... deze nóóit heeft uitgesproken! Op blz. 223 en 250 hooren we opeens van een

linnen boordje, waarvan niet de minste sprake is geweest, terwijl er op gezinspeeld wordt, alsof men het weet.

Op blz. 263 is het winter, op blz. 264 opeens weer September, terwijl de lente en de zomer, die heel belangrijk voor Ellen waren, er zijn uitgehakt. Telkens wordt er gesproken over de ziekte van juffrouw Fortuna (blz. 274, 279, 282, 311, 358) waarvan we *niets* hadden gemerkt.

Op blz. 302 is Ellen bij Alice, maar daar er geheel is uitgehakt, *dat* zij daar blijven mocht, veronderstellen wij haar natuurlijk in haar eigen huis, en zijn zeer verwonderd, haar te hooren zeggen: *Zooals gij weet*, ben ik bij Alice. Noch degene, tot wien zij dit zegt, noch wij, hadden daar ook maar iets van gehoord. Nog veel onbegrijpelijker wordt het, als Ellen op blz. 308 opeens weer *wel* thuis blijkt te zijn, waar zij in de keuken zit boonen uit te zoeken. Ik vraag, wat moet een kind hiervan denken? Een kind maakt korte metten, zegt eenvoudig van de schrijfster: dat mensch is gek! en werpt het boek in een hoek.

Op blz. 341 hooren wij plotseling van allerlei dingen, die Ellen ‘inmiddels’ geleerd had, en deed. Hoe? bij wien? dat blijft ons een raadsel, en ook *waarom* zij deze dingen deed.

Op blz 383 hooren wij spreken over een mijnheer Muller, waarvan klaarblijkelijk wordt verondersteld, dat wij hem kennen, terwijl wij zijn naam op die plaats voor de eerste maal vernemen. Op dezelfde blz. had Ellen *bijna haar gewone uur gereden*, terwijl wij *niets* van een rijles wisten; op blz. 384 denkt zij aan *haar tante*, van wie wij niet vernomen hadden, dat deze bij haar was.

Op blz. 385 is weer een hoofdstuk weg-gelaten; een geheele scène van een boek, dat Ellen afgenomen werd, is uitgehakt, zoodat wij ongeduldig vragen, - als wij hooren, dat zij ‘alles aanwendde om haar boek weer meester te worden’, dat zij verzoekt: ‘Wilt ge mijn boek weder terug-geven, vader?’ - *Welk* boek? Wat beteekent dat gezeur? En op de laatste bladzijde lezen wij: Ellen peinsde gedurig, *wat toch wel het derde ding mocht zijn*, dat Jan van haar verlangde, - wij óók, wij peinzen daarover, want wij hadden daarvan nog niets gehoord!...

Nietwaar? Ik heb er niet te veel van gezegd. Op de slordigste, liefdelooste, brutaalste wijze, zonder een enkele poging, om het verband tenminste te behouden, en het uitgelatene in een paar

woorden te vertellen, is hier een goed en aardig, aan velen dierbaar boek uit de kinder-literatuur gruwelijk verminkt, en daardoor onbruikbaar gemaakt, terwijl het aangekondigd wordt, als zijnde '*de volledige uitgave*'! -

Maar alsof deze misleiding nog niet erg genoeg ware, vermeldt het titelblad ook nadrukkelijk: *Opnieuw uit het Engelsch vertaald.* Doch als wij deze 'nieuwe' uitgave met de vroegere en zeer voldoende, die ik mij thans voor mijn doel weer wist te verschaffen, vergelijken,[1)] dan blijkt ons, dat deze nieuwe vertaling bestaat in een *letterlijk* volgen van den ouden tekst, terwijl een enkele maal, - de 'vertaler' heeft waarschijnlijk het oorspronkelijke er bij gehad, - een woord is veranderd (over dit veranderen aanstonds nog meer) of wel ingevoegd. Hoe typisch getrouw de 'nieuwe' vertaler in de voetstappen van den eerste treedt, moge blijken uit een paar passages: In 't Engelsch staat: *that rider that breaks youth*, in *beide* vertalingen vindt men: 'die ruiter, die de jeugd welhaast weet tam te rijden'. Bij beiden treft men aan 'aangenamer uitzichten, die (Ellen) sedert lang *te beurt gevallen* waren', voor 'brighter visions dancing before her eyes than had been the case for some time'. Blz. 27 Gij zult zien, hoe scherp zij is, voor: how it works. Blz. 46. Nogmaals nam de uitdrukking van vrede op haar voorhoofd plaats, voor: the expression of peace settled again upon her brow'. Blz. 50 neemt de nieuwe van den eersten vertaler over de woorden *Spreek toch iets*, die er in het oorspronkelijke niet staan. Blz. 51. Een droevige nevel, voor: a sorrowful blank; Blz. 53 dondersteen voor: thunderbolt. Zelfs een drukfout als jok voor juk wordt nagevolgd, en een vraagteeken, waar een; moest staan. *Green* corn wordt *onrijp* koren, terwijl het een sóort van koren is; die *blonde* blijft, terwijl er staat *black* haired; de naam Jumper veranderen beiden in 'Karo'; pumpkin pies, mince pies, apple pies, wordt bij beiden *kaas*, taartjes, flensjes, en appeltaartjes; Op blz. 240 staat: Nu. Dat moest gij geweten hebben, wat in de eerste vertaling een *drukfout* was voor *Na* (after)! No 2 laat het evenwel pacifiek staan. - Beiden spreken van gepromoveerd *worden*, in plaats van promoveeren; waar No. 1 zich vergist, en

1) Van G. Jaspers. Verschenen bij van Nooten te Schoonhoven.

'Bruintje' schrijft, volgt de andere het gedweelijk na; evenals ook de fout: gij behoort *dus* mij, wordt overgenomen.

Mij dunkt, ik heb voldoende aangetoond, dat hier eenvoudig gebruik is gemaakt van de reeds bestaande vertaling, en dat dit 'opnieuw vertaald zijn' zacht uitgedrukt: een 'smoesje' is. Gaarne wil ik ook nog even laten zien, van welken aard de veranderingen zijn, die N°. 2 gemeend heeft zich te moeten veroorloven. Waar N°. 1 heel natuurlijk 'haar' of 'diens' schreef, maakt N°. 2 er 'derzelver' van, of 'deszelfs'; bagage wordt *pakkaadje*, horloge *horologie;* plaatsen *op* de boot nemen, wordt: plaatsen *in* de boot; fonkelende oogen, *v*onkelende oogen; het woord 'genoegen' wordt het stijve 'vermaak'; van waslucifers maakt N°. 2 *waspitjes*; niemendal wordt niet met al; nieuwtjes noemt hij 'nieuwe zaken'; ze zijn nog niet zoo kwaad, wat N°. 1 goed vertaalde van They are well enough, verandert in: ze zijn vrij wel; en toch is het zoo, wordt: en echter is het toch zoo; een suikerpopje, dat ik voor gezelschap bij mij heb, wordt *een suikergebakje;* kwam naar mij toe, kwam *tot* mij; Sint Nicolaas is iedereen, die u wat geeft, wordt zelfs fout: hij is een ieder, die u *niets* geeft; de teen van een kous, de *top* van een kous; gezondheidsdr*o*nken (toasten) worden opeens gezondheidsdr*a*nken; zij kon niet mooier worden, dan zij al was, zij kon niet *schooner* worden, dan zij *reeds* was; I know what you think, wordt: ik weet *echter* wat gij denkt; (iets) deed haar hart opspringen, wordt deed haar hart *huppelen*; aarzelend spreken wordt *twijfelachtig* spreken. She is so well as I am, wordt: zij is zoo wel als zij kan; ik drink het toch niet, zéér goed door N°. 1 overgezet van I shall not take it, wordt: *Ik zal het niet nemen*; is het niet lekker? wordt: is het niet goed? En het mooiste: een paard hinnekt niet, neen, het *grinnekt* volgens N°. 2.

Al deze veranderingen, ouderwetschheden en fouten, die in de 'nieuwe' vertaling zijn gekomen, wekken onweerstaanbaar den indruk, dat de oude vertaling de *nieuwe* is en de nieuwe vertaling de *oude*, en dat daarin, met recht vele verbeteringen zijn aangebracht!

En wáár nog een correctie viel te maken, waar bijvoorbeeld iets verkeerd begrepen is, of minder fraai vertaald, daar laat de nieuwe vertaler het zorgeloos staan, bijvoorbeeld: de gansche berg van kommer, die zich zoo diep in haar hart ge-

worteld had, voor het veel beter gezegde: The load of grief, that had been settling heavily on her heart. En bijvoorbeeld: *squire* blijft jonker, en *gentility* adeldom, terwijl er immers in Amerika geen sprake van adel is! En de woorden: Still silence. ‘Silence that spoke,’ die beteekenen, dat er nog altijd stilte heerschte, hoewel geen zwijgende stilte, maar dat men de *stem der stilte* kon hooren, is bij N°. 1 geworden, en bij N°. 2 *gebleven:* ‘Stil daar! stil, wie daar spreekt!...

Men zou nu waarlijk denken, dat het voldoende was, maar nóg is dit boek niet genoeg mishandeld. Fouten, (drukfouten?) als kust(t)e, breid(d)e, belo(o)ven, omdro(o)gen, wijs(s)elijk, kniën, zein, kwe(l)ling, to(o)nen (voor klanken) zuch(t)te, enzoovoort, enzoovoort staan overal op de bladzijden verspreid. En zelfs zijn er nonchalant regels uitgelaten: b.v.

- Dat zal hij toch niet willen doen, nietwaar?

Het kleine meisje, nu weder bemoedigd...

Waardoor bemoedigd? Zij had immers geen antwoord gekregen?..

Blz. 312. Waarom zijt ge blijde, Alice?

‘Och, ik weet het niet... Het komt mij zoo zonderling voor, het bevalt mij niets.’

Welk kind kan nu begrijpen, dat hier niet *Alice* antwoordt, wier wedervraag: Waarom zijt *gij* bedroefd, Ellen? er is uitgevallen, en dat de woorden: Het bevalt mij niets, van *Ellen* zijn?

Blz. 352. Sophia drong er op aan, dat zij niet vermoeid was. Alweder onbegrijpelijk, daar zij Ellen immers juist wat liet rusten! Niemand kan vermoeden, dat er eigenlijk moet staan: Sophia drong er op aan, dat zij wat zou gaan rusten, ofschoon Ellen haar verzekerde, dat zij niet vermoeid was.

Ziedaar dan het ‘wereldberoemde’, het ‘prachtige’ boek, het lievelingsboek van onze Moeders, de vreugde van onze eigen kinderjaren, tot ónze kinderen gebracht in een verwaarloosden en verminkten vorm, waarin het oorspronkelijke werk nauwelijks te herkennen valt. Nauwkeurig heb ik de teksten vergeleken van het Amerikaansch, de eerste vertaling en de zoogenaamde ‘nieuwe’. En ik hoop, dat niemand mij zal verwijten te ver te zijn gegaan, en te veel te hebben ‘gevit’. Want immers, juist met hetgeen voor ‘het kind’ is bestemd, komt het er zoozeer op aan. Een kind heeft nog geen ‘oordeel des onderscheids’, een kind heeft

nog geen begrip genoeg, om te zien, dat er een onrecht aan dit boek moet zijn begaan; (trouwens welke volwassene, die de oorspronkelijke lezing niet kent, zou het zoo gauw begrijpen?) voor het kind is, in den meest werkelijken zin van het woord *het beste niet goed genoeg.*

Lofwaardig is het denkbeeld zeker, om een standaard-werk in een goedkoope uitgave beschikbaar te stellen; maar als het zóó moet gebeuren, als met *De wijde*, *wijde Wereld* geschiedde, dan voelen wij ons gedrongen uit te roepen: Laat het dan liever, láat het in 's hemelsnaam! terwille van den naam des auteurs, maar ook, en niet minder, terwille van uwe eigene uitgevers reputatie!...

Ik heb mij verplicht gevoeld deze waarschuwing uit te spreken, omdat ik door een toeval op de hoogte der zaak ben gekomen, en andere ouderen het, zooals van zelf spreekt, niet zullen merken. Men koopt het boek, dat men uit eigen herinnering kent, en geeft het aan zijn kinderen ten geschenke, wetende, dat het een goed en boeiend en ook ‘leerzaam’ werkje is, - zonder het, waartoe zou dat noodig zijn, men kent het immers? - eerst nog eens over te lezen. Ook wordt het boek natuurlijk niet ter recensie gezonden, - vrij ongestraft kan dus deze kwade uitgeverspractijk, ik kan het niet anders noemen, worden uitgevoerd. En ik zeg het nogmaals, als een dergelijke speculatie veroorloofd is, dan ligt hierin een groot gevaar voor den naam van alle auteurs, wier werken ‘vrij’ zijn gekomen.

Iets dergelijks, wel niet zóó erg en ergerlijk, maar toch wel erg genoeg om er over te spreken, gebeurt bij een andere firma met een ander kinderboek, dat door alle ouders, paedagogen en de kinderen zèlf, wordt beschouwd als het ‘boek der boeken’, ‘het’ meisjesboek bij uitnemendheid, en dat in den loop der jaren het klassieke voorbeeld geworden is van ontelbaar veel kinderschrijvers; het liefste, innigste, diepst en zuiverst gevoelde, warmst levende, intensiefst de jeugd begrijpende boek: Louise Alcott's *Onder Moeders Vleugels.* Een halve eeuw geleden is dit boek verschenen, en nog, nog altijd is het 't lievelingsboek van aankomende meisjes, die er diep door worden ontroerd. Ida Heyermans vertelt zelfs in De Vrouw, dat zij dit werkje haren meisjes te lezen geeft, om door het oordeel, dat zij erover uitspreken, te

weten te komen, hoe hun karakter is. Dit boek is vol van een warme, bloeiende liefde, van een diep verstandelijk inzicht, en tegelijk een groote, gevoelige teederheid. En een bewijs, hóezeer het levend is in de geesten van hen, die zelve willen schrijven, is wel, dat de jonge Australische schrijfster Lilian Turner (de zuster van Ethel Turner) in haar: *De meisjes Perry* naïevelijk een familie schetst, die arm is geworden, en waar *vier* dochters zijn, waarvan de oudste les geeft, de tweede de 'man' is in het gezin, de derde huishoudelijk en de vierde een nufje, - precies zooals in O.M.V., terwijl de familie, *waar* het oudste meisje les geeft, zelfs den naam... King draagt! Verder zijn er nog allerlei reminiscenties in, bijvoorbeeld: de maaltijd buiten, de jongen naast de deur, het mislukte diner, 'Laat de zon niet ondergaan over uw toorn', Addie's minnaar, enz., enz.

De vertaling van *Little Women* door Almine is zéér voldoende. Een enkele maal treft ons een onnauwkeurigheid, zooals o.a. 'kandij' (candy) wat 'suikergoed' zou moeten zijn; *a handsome nose* is niet bepaald een 'lange' neus; *gallant* is niet 'grappig'; *lame* is niet lam, maar 'gebrekkig' (hoe kunnen lammen loopen?) *she had burnt the skin of her nose* is niet: zij had een zonnesteek gekregen; en Sairy Gamp, de bekende Dickens-figuur, kan, daar zij een vrouw is, geen 'vriend en makker' zijn.

En als ik zooiets lees, als: Haar handschoenen besloegen een teeder plaatsje *in haar hart*, dan ga ik gauw eens kijken in het oorspronkelijk of daar zoo iets dwaas' en ongevoelds werkelijk staat. Neen, - o, wat schrijft 'het buitenland' toch gewoonlijk zuiver! - daar staat het natuurlijk niet, daar staat: *Her gloves were a tender point with her.*

Maar dit zijn absolute kleinigheden: en, naar ik hoor, is de editie (welke *f* 1.25 kost), die ik hier bedoel, voor een nieuwen druk nog eens geheel nagezien door de bekende specialiste op dit gebied: Mej. G.W. Elberts, zoodat ik niet twijfel, of zij zal nu wel in orde zijn. Het doet mij zeer veel genoegen te kunnen constateeren, dat door den uitgever aan *deze* uitgave zorg is besteed, en hetgeen te waardeeren valt, verzwijg ik opzettelijk niet, om met te meer nadruk protest te kunnen aanteekenen tegen de editie, die, naast de eigenlijke, werkelijke, goedkoop verkrijgbaar wordt gesteld, en die door de allerslechtste verzorging, noch den naam van de schrijfster noch dien

van den uitgever eer aandoen kan. De drukfouten, weg-gevallen woorden, uitgelaten regels, verkeerde of ontbrekende punctuatie, - al deze dingen, die in een boek niet mogen voorkomen, beloopen hier *over de vierhonderd!* De dwaaste onbegrijpelijkheden zijn er in komen te staan: twee mannen treden hier op als vrouwen, Laura en Christiana; 'gedienstigheid' wordt 'godsdienstigheid'; wij hooren van een 'knetterend' zwaard; 'het warme weer maakte hem 'hongerig' inplaats van 'hangerig'; 'ben je van plan den heelen middag te preeken' wordt 'ben je van plan den heelen middag te 'spreken'; gij zult heel *wat* leeren lezen, staat voor 'gij zult heel *wel* leeren lezen, enzoovoort, enzoovoort. Voor deze goedkoope 75 cts. uitgave geldt hetzelfde, wat ik hierboven over de goedkoope editie van 'De wijde, wijde Wereld' schreef: als het niet anders gebeuren kan dan zóó, laat het dan, láát het dan liever!...

Natuurlijk heb ik geen tijd, om al de deeltjes der goedkoope Alcott-serie zoo nauwkeurig na te gaan. Een enkele blik vertelde mij evenwel, dat in den negenden druk van: *Op eigen Wieken* nog eenzelfde drukfout voorkomt, die ik reeds in den *tweeden* druk had opgemerkt!

Wat is het toch jammer, dat Nederland vaak zoo nonchalant voor den dag komt, waar in andere landen dergelijke uitgaven onherroepelijk als 'misdruk' zouden worden beschouwd. Ook in het buitenland verschijnen telkens weer nieuwe uitgaven der *Little Women* en *Good Wives*; de nieuwste zijn die der Queen's Treasures Series, en het is een lust voor de oogen deze goedgedrukte, onberispelijk uitgevoerde boekjes te doorbladeren, die met tact en sentiment door Miss Wheelhouse zijn geïllustreerd. Met een bewonderenswaardig aanpassingsvermogen heeft de teekenaarster het verhaal gevolgd, en geen plaatje is er, dat ons niet treft door de uiterste, fijne zorgvuldigheid, waarmee de aanwijzingen van den tekst zijn gevolgd. En wij stemmen dan ook geheel in met het oordeel van The Bookman: 'It was a happy fate which placed these gems of child-fiction in the hands of Misss Wheelhouse for illustration; in her graceful lines and delicate shades of colouring she proves how thoroughly she is in sympathy with the art of the writer.'

(Tusschen twee haakjes, hoe eigenaardig is het toch, dat zooveel 'echte' kinderboeken tot ons komen uit *Amerika.* De werken van

Miss Alcott; ‘De wijde, wijde Wereld,’ de aardige jongensboeken van Mark Twain: ‘Tom Sawyer’ en ‘Huckleberry Finn’ en ook dat veelgeliefde boek ‘De zilveren Schaatsen’ door Andriessen bewerkt naar het Amerikaansch van Mary Mapes Dodge...!)

Apropos van illustraties, die van O. Geerling bij het boek van C. Joh. Kievit *Gouden Daden* zijn ook wel aardig, en met veel zorg bewerkt. ‘Plaatjes’ in een boek met korte verhalen en van een soort als dit zijn dikwijls een opwekking tot lezen. Waar de teekening hem bevalt, begint het kind gewoonlijk te lezen, om te weten te komen, wat zij ‘beteekent.’ Daarom zij de waarde van illustraties niet onderschat, daar zij meer zijn dan een versiering, een aardigheid, en daarom zorge men ook steeds ze zoo goed mogelijk te geven.

Gouden Daden, - waarom niet liever ‘goede’ daden, of ‘groote’ daden; beteekent *gouden* daden nu werkelijk iets anders, of iets meer dan de door mij genoemde woorden? - is een verzameling van verhalen, die allen tot onderwerp hebben een daad van moed, zelfopoffering of energie. Over gebrek aan afwisseling behoeft men hierin niet te klagen: het boek begint met Jan van Schaffelaar; dan volgt Leonidas, daarna George Stephenson, en daarop krijgen wij ineens de geschiedenis van de ramp der stoomboot Berlin. Zóó gaat het voort: Jeanne d'Arc vormt met Niels Finsen, David Livingstone en Florence Nightingale een bonte rij, en nog meer, nog veel meer, komen wij te hooren: van De Ruyter en van Blériot, van czaar Peter den Groote, van Édison en van ‘Een trouwe Slaaf’... zoodat wij ons twijfelend beginnen af te vragen: is het niet te veel? Zeer zeker is *Gouden Daden* een kostelijke leerschool in heldhaftigheid en geestkracht en doorzettingsvermogen te noemen, maar overdaad schaadt, ook in dit opzicht. Een intelligente en leesgrage jongen van bijna twaalf jaar, wien ik het boek in handen gaf, sneed het, al lezende open, tot... bladzijde 209 (er zijn er 301). Toen vond hij het mooi genoeg, en verlangde weer naar iets anders. Ziehier een boek als ‘Gouden Daden’ aan het leven getoetst.

Misschien was het beter geweest dit boek in twee deelen te verdeelen; één met verhalen uit onze eigen geschiedenis, een met die van feiten uit den vreemde. En dan nog wat te schiften... Waarom bijvoorbeeld de ‘Romeinsche ontaarding’ aanschouwelijk voorgesteld, al die gruwelen van de Fransche revolutie nog eens

opgehaald, en in 't bizonder, dat afgrijselijk tooneel van het drinken van het menschenbloed door Marie de Sombreuil, - dat ook al voorkomt bij Andriessen's ‘Val van een Koningshuis.’ Mededeelingen daarentegen over de eerste spoorwegen, de eerste luchtballons, ontdekkingsreizen, enzoovoort, zijn zeker heel merkwaardig en aangenaam om te weten, en in dit opzicht bevat *Gouden Daden* zeer veel wetenswaardigs en belangrijks, zoodat het een boek is, om te bewaren, wijl men er telkens iets in opzoeken kan, omdat alles hier zoo gemakkelijk en beknopt bij elkander staat.

C. Joh. Kievit is een onzer prettigste moderne kinderschrijvers, zijn verhaaltrant is vlot, frisch en natuurlijk, en hij weet zich met een jeugdige, opgewekte, gezellige manier te verplaatsen in de kindersfeer. Het spreekt dus vanzelf, dat er ook in *Gouden Daden* veel te roemen valt: de eenvoudige, begrijpelijke wijze van vertellen, de animo, waarmee van mooie, moedige daden wordt gesproken, - en men voelt, hoeveel studie en onderzoek er toe noodig is geweest, en hoeveel zorg en geduld, om in een betrekkelijk klein bestek zóóveel wetenswaardigs samen te brengen.

Over het algemeen is de stijl van Johan Kievit zuiver, en vrij van bombast en aanstellerij, hoewel wij een enkele maal wel eens ouderwetschheden aantreffen, als ‘paarden, die *trotsch* schenen te zijn op den last dien zij droegen’, ‘de natuur, die rust en vrede *ademt*’, enzoovoort.

Ten slotte wil ik nog een enkel woord van waardeering zeggen over het bekende boek ‘Van oude Tijden tot Heden’ door Jacs. M. Vos. Dat van deze geschiedenis van ons vaderland reeds een elfde druk verscheen, is feitelijk al aanbeveling genoeg.

Het is een beknopt en zeer bevattelijk geschreven boek, dat op voldoende wijze een verslag geeft van de voornaamste gebeurtenissen, die in ons land voorvielen van de vestiging der Germanen tot op den huidigen dag. En omdat hier met tact en intelligentie een keuze is gedaan, loopt de historie van Nederland voort in één breede lijn, terwijl een verwarrende overvloed van namen is vermeden. En juist omdat dit werk, in zoo'n handzamen vorm, toch alles bevat, wat noodig of leerzaam is om te weten, zal het ook buiten de scholen goeden dienst kunnen doen, voor wie belang stelt in de geschiedenis van zijn land, en dus daarvan gaarne geheel op de hoogte wil zijn.

Bibliographie door Mr. G.J. Grashuis.

***Modernisme en Orthodoxie.* - Rede gehouden bij de overdracht van het Rectoraat aan de Vrije Universiteit op 20 October 1911 door Dr. H. Bavinck, Hoogleeraar in de faculteit der Godgeleerdheid. Kampen, J.H. Kok.**
***Middeleeuwsch Christendom.* - De Heiligen-vereering door Dr. F. Pijper, Hoogleeraar te Leiden. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911.**
***Van der Wyck*, *Gestalten en Gedachten.* Haarlem, de Erven Bohn, 1911.**
***Geestelik en Maatschappelik Leven* door Lod. van Mierop. Zwolle, Ploegsma en Co., 1909.**
***Een jaar arbeiden aan onszelf* door Dr. W.H. Denier van der Gon. 's-Gravenhage, W.J. van Paaschen, 1911.**
***De gave der gezondmaking* door H N. de Fremery. Uitgegeven bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum in het jaar 1911.**

Zes boeken, de beide laatste klein, het eerste matig van omvang, en de drie volgende zwaar en zwaarwichtig in hun lijvigheid, vragen onze aandacht. Op de twee laatste bladzijden van Bavincks R e d e deelt de ijverige Uitgever ons eene lijst mede van de werken, door den geleerden Professor aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, in den loop van ettelijke jaren geschreven. Met het laatste van het zeventiental grootere en kleinere werken, eene niet al te lange verhandeling, deed zich Bavinck reeds in zijne jeugd kennen als een tegenstander van de zoogenaamde E t h i s c h e T h e o l o g i e. Hij gaf een helder gestelde en duidelijk uitgedrukte verklaring van zijn G e l o o f in die ‘Bijdrage tot de Kennis der Ethische Theologie’, getiteld: ‘D e T h e o l o g i e

van Prof. Dr. Daniel Chantepie de la Saussaye.' Eerst aan het Seminarium te Kampen en weldra aan de Vrije Universiteit gaf Bavinck onderwijs aan aanstaande Gereformeerde Predikanten. Dat was hem niet genoeg, maar hij zette zich aan den arbeid en schreef eenige merkwaardige boeken. Voor godgeleerden, voor de mannen van het vak, stelde hij eene 'Gereformeerde Dogmatiek' op, die reeds een tweeden, zeer vermeerderden druk mocht beleven. Het is een werk in 4 deelen, gebonden kostende *acht* gulden per deel. Voor de schare in het Voorhof der Heidenen en in het Voorhof gaf hij den inhoud dier Dogmatiek, verkort, onder den titel: 'Magnalia Dei: Onderwijzing in de Christelijke religie naar Gereformeerde Belijdenis', en dit boek mag men een *modernen Vader Brakel* noemen. Want hoe antiek Bavinck in zijn Geloof en in zijne Wetenschap moge zijn, hij is een kind van den modernen tijd. Hoor hem in de tweede alinea zijner Rede (5) met blijdschap verkondigen: 'Wij hebben het voorrecht, te leven in een allermerkwaardigsten tijd. De laatste honderd jaren hebben grooter verandering aangebracht in onze inzichten en beschouwingen, in onze levenswijze en verkeer, dan eene gansche reeks van eeuwen, die daaraan voorafgegaan zijn. Onder den indruk van deze omwenteling kwam Troeltsch er toe, om de Reformatie nog tot de Middeleeuwen te rekenen, en den nieuwen tijd eerst te laten aanvangen met de beweging der Aufklärung in de achttiende eeuw. Hoe meer wij haar indenken, hoe grooter verhoudingen zij ook aanneemt en hoe verder haar beteekenis en invloed strekt.' Dan slaat de Hoogleeraar een blik op het eindelooze sterrenheir, en hij zegt: 'Buiten ons zonnestelsel, dat eene kleine, maar volgens Wallace toch eene centrale en bevoorrechte positie in het heelal inneemt, breidt zich naar alle zijden in eindelooze verten eene ontelbare menigte van sterren en sterrenstelsels uit (6).' Hij noemt nu eenige cijfers, en zegt dat 'zulke getallen alle verbeelding stil zetten en zich onttrekken aan alle berekening', en dat 'het begrip van het grenzenlooze ons reeds uit de wereld van het kenbare overvoert in die van het onvoorstelbare en transcendente (7).' Dan slaat hij een blik naar eene andere zijde. 'Even grenzenloos en onmetelijk, zegt hij, is de wereld, in de richting van het kleine doorzocht (7),' en hij

verklaart: ‘De grens van het onderzoek is echter evenmin in de wereld van het kleine, als in die van het groote, bereikt; telkens ontsluiten zich nieuwe wegen en openen zich onontgonnen velden (8).’ Kort drukt hij zich uit in deze woorden: ‘Ons wereldbeeld heeft eene machtige wijziging ondergaan, (en) tot deze verandering van ons wereldbeeld heeft ook de geschiedwetenschap het hare bijgedragen (9).’ Zijne schets van de verandering, die er heeft plaats gegrepen, eindigt hij op de volgende wijze: ‘Wij leven in eene gansch andere wereld, dan onze voorouders. En wij weten niet, wat er in de toekomst nog meer veranderen zal. Wij staan blijkbaar niet aan het einde maar aan het begin van eene ontwikkeling (11).’

Dezelfde man, die met blijde ingenomenheid spreekt over de vorderingen der Wetenschap, voor wier beteekenis hij een open oog heeft, treedt in zijne Rede op als een aanhanger en verdediger van de antieke Orthodoxie. Men is aan de Vrije Universiteit steeds op zijn q u i-v i v e. Om niet al te ver terug te gaan, wijzen wij op de Rectorale Rede van den Vader en Grondvester der Vrije Universiteit, Dr. A. Kuyper, die in October 1899 sprak o v e r e n t e g e n d e E v o l u t i e, en op de Rectorale Rede van het jaar 1910, niet zeer lang geleden, met aanteekeningen verrijkt, verschenen als een boekdeel van honderd en tachtig bladzijden, met den titel: ‘Het zedelijk karakter der Reformatie gehandhaafd tegenover Rome door Dr. H.H. Kuyper.’ Aan beide verweerschriften sluit zich dat van Dr. Bavinck aan, die niet mocht zwijgen bij de beschuldiging, ingebracht tegen de mannen, die ‘herleving der Gereformeerde Theologie’ in hun vaandel hebben geschreven. Zij worden daarvan ‘beschuldigd, dat zij een dubbelzinnig standpunt innemen, noch modern, noch orthodox, noch naturalistisch, noch supranaturalistisch zijn, en dat zij dus het best en het eerlijkst handelden, als zij naar het kamp der modernen verhuisden en daar hunne tenten opsloegen (5).’ Tegen die beschuldiging, of wil men het zachter uitdrukken: tegen die bewering komt Bavinck in verzet en in het openbaar laat hij zijne stem hooren. ‘De universiteit, zegt hij, die ons hier in deze ure samenbrengt, plaatste zich niet op orthodoxen, maar op Gereformeerden grondslag, en de kerken, met wie hare theologische faculteit in verband staat, heeten niet orthodoxe,

maar Gereformeerde kerken. En deze naam verdient verre boven dien van orthodox, en ook van Calvinistisch of neo-Calvinistisch de voorkeur. Want in den naam Gereformeerd ligt eenerzijds opgesloten aansluiting aan het verleden, historische continuiteit, handhaving van de Christelijke belijdenis, zooals ze in de Reformatie overeenkomstig de H. Schrift van Roomsche dwalingen gezuiverd werd; en anderzijds de eisch en de plicht, om naar deze Schriftuurlijke en historische beginselen leer en leven van eigen persoon en gezin, en voorts van onze gansche omgeving voortdurend te herzien. Reformati quia reformandi en omgekeerd (16 en 17).' Geen O r t h o d o x i e dus, maar S c h r i f t g e l o o f, dat leert en predikt de Vrije Universiteit, en met en aan haar Professor Bavinck. Maar ook geen M o d e r n i s m e, want 'toen de moderne theologie hier te lande omstreeks het midden der vorige eeuw opkwam, kenmerkte zij zich inderdaad door haar anti-supranaturalisme, door de besliste loochening van alle openbaring en wonder (18).' Juist daarin ligt dan ook de tegenstelling tusschen de Antieken en de Modernen: de eersten erkennen als waarheid den inhoud van het S c h r i f t g e l o o f, te weten: het geloof aan de Openbaring, de Revelatio of Onthulling en Ontdekking der Waarheid, en het geloof aan de wonderen. Professor Bavinck vindt dus gereede aanleiding om te zeggen, dat 'bij de quaestie van supranaturalisme of naturalisme niet eene of andere Christelijke belijdenis slechts, maar het wezen van het Christendom, ja van allen godsdienst betrokken is (22).' - 'De duizenden, zoo roept hij uit, vermenigvuldigen zich in den tegenwoordigen tijd, die met God hebben afgerekend en den godsdienst houden voor een waan, welke, evenals het spokengeloof, eens voor goed verdwijnen zal. Tegenover hen, die dit naturalistische wereldbeeld ons voor oogen houden, zijn de modernen, voorzoover zij den godsdienst op prijs stellen en handhaven willen, evenzeer tot verdediging geroepen als wij (22 en 23).'

Opmerkelijke waarheden spreekt B. uit in het verloop zijner Rede. 'Het is volkomen waar', zegt hij, 'dat de wetenschap zonder meer, ons zóó God niet kennen doet (als de godsdienst), en inzonderheid niet de wetenschap van den tegenwoordigen

tijd. In vorige eeuwen was dat bij de toen heerschende naïeve wereldbeschouwing wel eenigszins anders gesteld. God woonde in den hemel, welke boven de wolken gelegen was, en zag vandaar op aarde neer; Hij sloeg het gansch gedrag der stervelingen gade en bestuurde en regeerde alles naar zijn wijzen en heiligen wil; Hij was overal nabij, en zijne tegenwoordigheid werd alom gevoeld. Maar de Kopernikaansche wereldbeschouwing, de uitbreiding onzer kennis aangaande de tweede oorzaken, het inzicht in de heerschappij der causaliteitswet, de diepere psychologische en historische studie van de verschijnselen, hebben God als het ware van ons verwijderd. Het is, alsof overal de natuur tusschen Hem en ons komen in te staan. Nergens schijnt Hij onmiddellijk tegenwoordig en rechtstreeks werkzaam te zijn. Overal is zijne werkzaamheid door factoren van natuur en historie "vermittelt"; zelfs in het eigen zieleleven en in de diepste geestelijke ervaringen ontmoeten wij Hem niet van aangezicht tot aangezicht (26).' Die treffende gedachte heeft B. overgenomen, en zelf gaat hij dan aldus voort. 'De natuur moge God openbaren, zij verbergt Hem evenzeer. Ontelbaar is dan ook het aantal van hen, die aan geen persoonlijk God meer gelooven en dezen naam hoogstens nog gebruiken voor die onbewuste, absolute macht, die alles doordringt, veroorzaakt en beheerscht, voor dien oergrond aller dingen, die geen lieve Heer en geen barmhartig Vader meer heeten kan, maar alleen nog den kouden naam van het Absolute mag dragen. Doch het is even zeker, dat de godsdienst, dat wil zeggen, de mensch zelf in de kern van zijn wezen, daarin niet rusten en daarbij niet leven kan. Hij verlangt naar een God, die hem nabij is, die zijn gebed hoort, die hem redt uit den nood, bij wien uitkomsten zijn tegen den dood, die in één woord, niettegenstaande alle natuurkrachten en natuurwetten, wonderen kan doen en wonderen doet. De wetenschap doet ons dus tot zekere hoogte God kennen als een God van verre, die achter de natuur zich verbergt en niet anders dan middellijk werkt: en de godsdienst predikt een God van nabij, die als een Vader voor zijne kinderen zorgt en in al hun lichamelijke en geestelijke nooddruft voorziet (26 en 27).'

Eigenlijk is hetgeen B. ons hier doet hooren eene Geloofsbelijdenis, wier waarheid, wier recht van bestaan wordt betoogd

in een twaalftal bladzijden, welke geen moderne, geen onverschillige in het godsdienstige, die met zijn tijd wil medeleven, ongelezen mag laten. Zij zijn een bewijs dat de Hoogleeraar zelf met zijn tijd medeleeft, en dat hij, al mag hij een eenzijdig aanhanger van de Gereformeerde Belijdenis zijn, tegenover het Modernisme verdient te worden gehoord.

In onze dagen, nu het heet dat o r t h o d o x e Protestanten en R o o m s c h e Catholieken, voor zooveel de zaken des Geloofs aangaat, 'stoelen op één en denzelfden wortel', loont het de moeite, en ik mag wel zeggen: is het plicht aandacht te schenken aan de Rectorale Rede in dit jaar op 8 Februari te Leiden uitgesproken door Professor Pijper. Op den verjaardag van de stichting en grondvesting der oudste Noord-Nederlandsche Hoogeschool, welke werd opgericht als een bolwerk tegen Rome, sprak de Rector Magnificus over 'De R. Katholieke en de Protestantsche voorstelling van het Oudste Christendom'. Aan het slot zijner Toespraak drukt hij zijne hoop uit, dat eenmaal 'Roomsch-Katholieke en Protestantsche geleerden samen zullen opgaan en den tempel der geschiedenis bouwen, die, evenals thans reeds de universiteit te Würzburg, het opschrift dragen zal: Aan de Waarheid! Veritati!'. Zoo ver zijn wij nog niet, maar voor zijn deel is de Hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis met vlijt en ijver bezig om zich te kwijten van de hem opgedragen en toevertrouwde taak om aanstaande Nederlandsche godsdienstleeraars bekend te maken met het verloop der Kerkgeschiedenis en met de ontwikkeling van het Christendom. Behalve zijne lessen geeft hij ook aan beschaafde Christenen boeken in handen, waaruit zij kunnen leeren. Vóór mij ligt het ter bespreking ingekomen boek: 'Middeleeuwsch Christendom - De Heiligen-Vereering', een boek van twintig vellen druks, een vervolg op het eerste stuk van dat Christendom, dat tot ondertitel heeft: 'De Vereering der H. Hostie - De Godsoordeelen', een boek van even honderd en tachtig bladzijden. De Voorrede van het tweede, lijvige stuk vangt aldus aan: 'De welwillende lezer moge dit boek nemen voor hetgeen het wil zijn: een stukje "cultuurgeschiedenis", of liever e e n e p a r a g r a a f u i t d e g e s c h i e d e n i s v a n h e t g o d s d i e n s t i g - z e d e l i j k l e v e n, die mijns inziens het belangrijkste deel

van de geschiedenis des Christendoms uitmaakt. Ieder die gewerkt heeft in een of meer der 62 folianten, waarin de Bollandisten de levensbeschrijvingen der heiligen hebben uitgegeven, zal begrijpen, dat het onderwerp hier niet uitgeput is. Aan de nawerking bijv. van de niet-Christelijke godsdiensten op de heiligen-vereering der middeleeuwsche Christenen heb ik geen afzonderlijk hoofdstuk gewijd. Wie daar meer van weten wil, raadplege de voortreffelijke bladzijden die Hippolyte Delehaye er over geschreven heeft in het werk dat hierachter meermalen wordt aangehaald.' Bedoeld wordt: 'H. Delehaye, S.J., *Les légendes hagiographiques*, 2e ed. Brux. 1906'. - 'Eene bespreking van de redenen die de protestanten er toe geleid hebben de heiligen-vereering te verwerpen heb ik achterwege gelaten. Daarover is o.a. door mij gehandeld op tal van bladzijden der Bibliotheca reformatoria', waarheen ik mij veroorloof te verwijzen.' Verder zegt Prof. P. nog: 'Mijn doel is enkel geweest om geschiedenis te schrijven, niet om onderwijs te geven in de geloofsleer. Ik bestrijd niemand; ik verdedig niemand; ik wensch alleen te mogen verhalen'.

Achttien hoofdstukken gaan ordelijk aan onzen geest voorbij, en daarin wordt ons verhaald van den o u d e r d o m en den o o r s p r o n g der heiligen-vereering; van de v e r z a m e l i n g e n van heiligen-levens, en van de hedendaagsche c r i t i e k op die levens; van de h e i l i g e n als *zendelingen*, als *kerkenbouwers* en *kloosterstichters*, als *kerkvorsten* en *predikers*; van den s t r i j d der heiligen tegen *het vleesch*, tegen de boosheid der *wereld*, tegen de (inwonende) *zonde*, en tegen den *Duivel en de booze geesten*; van de w o n d e r m a c h t der heiligen; van de g o d d e l i j k e b e s c h e r m i n g, die zij genieten, en van de b e s t r a f f i n g dergenen die hen tegenstaan, en ten slotte, in drie hoogst belangrijke hoofdstukken van de g e l o o f w a a r d i g h e i d van mirakelverhalen, van de m o r a a l der heiligen in theorie en praktijk, van de heiligen als v o o r b e e l d e n, en van de b e e l d e n - en r e l i e k e n - v e r e e r i n g.

'De o u d e r d o m der heiligen-vereering', aldus luidt de aanvang van het boek, 'moet wel opklimmen tot het midden der tweede eeuw. Het eerste geslacht der aanhangers van Jezus Christus heeft haar niet gekend, misschien het tweede ook niet. Omtrent het derde is de zaak twijfelachtig. Maar bij het vierde geslacht

is zij zeker in zwang geweest. De grens van den tijd waarin zij al en waarin zij nog niet bestond, wordt met vrij groote duidelijkheid aangegeven door Tertullianus.' De Schrijver beroept zich dan op de volgende woorden van den Carthager, hoogstwaarschijnlijk 'nedergeschreven omstreeks het jaar 211': 'Op den jaardag brengen wij offeranden voor de overledenen, voor de geboortefeesten (dat is: *der martelaren*). Als gij uitvorscht wat omtrent deze en dergelijke gebruiken in de Schrift bepaald is, zult gij geen enkele bepaling vinden. De overlevering schiep ze, de gewoonte bevestigt ze, en het geloof bewaart ze (2 en 3).' Tegenover dien eersten getuige plaatsen wij het slot van het werk, de merkwaardige alinea, waarin Pijper den Monnik van Wittenberg laat optreden. 'De zielstoestand, zoo wordt gezegd, van den middeleeuwschen christen wordt op sprekende wijze weerspiegeld door de beschrijvingen van pelgrimstochten naar het H. land. Daarin wordt bij vele plaatsen opgegeven, welke r e l i e k e n men er bewaart. Vooral Breydenbach is in dezen uitvoerig; voortgaande van stad tot stad vermeldt hij de eene lange lijst na de andere. N i e m a n d heeft zich waarschijnlijk meer beijverd, en grooter geldsommen opgeofferd om relieken te verkrijgen dan Frederik de Derde of de Wijze van Saksen, in wiens gebied Luther is opgestaan. Bij zijn pelgrimstocht naar Jeruzalem heeft deze vorst vooral de vermeerding van zijne reliquiënschat in het oog gehouden. En indrukwekkend als geen andere is de lijst der reliquiën, door hem ten geschenke gegeven aan de slotkerk te Wittenberg, dezelfde, waaraan Luther op 31 October 1517 zijne stellingen heeft aangeslagen (299 en 300).' Inderdaad een waardig slot van het rijke en wel geordende verhaal, dat ons door den Hoogleeraar wordt aangeboden.

Enkele grepen willen wij doen om den Lezer te laten oordeelen over den eenvoud en de helderheid van Pijpers verhaal. Omtrent den 'Oorsprong' der Heiligen-Vereering zegt hij dat deze 'is ontstaan uit het gebruik der oude Chistenen om eens in het jaar eene gedachtenisviering van hunne dooden te houden en uit de onderlinge voorbidding der geloovigen. Op den dag waarop zij het aardsche omhulsel hadden afgelegd, werden de afgestorvenen door hunne familieleden herdacht. Ouders herdachten hunne

kinderen of de kinderen de ouders. Hiervan onderscheidde zich de gedachtenisviering van den dood der martelaren in zooverre, dat deze laatste het werk was van de geheele Christelijke gemeente.... Uit de onderlinge voorbidding der geloovigen, waarvan het heilzame voor de Christenen vaststond, vloeide straks voort dat de levenden baden voor de behoudenis der afgestorvenen. Daarnaast hield men zich overtuigd, dat het gebed der zaligen in den hemel, inzonderheid dat der engelen, martelaren, geloofsgetuigen, voor de levenden in verschillende nooden eene krachtige hulp kon zijn. De aanroeping van deze hemelsche gelukzaligen was hiervan het gevolg (12)'... 'Dat de Christenen in hunne grafschriften den datum van den sterfdag nauwkeurig pleegden te vermelden, moet met de jaarlijksche gedachtenisviering in nauw verband gestaan hebben.

'In dezelfde grafschriften worden veelvuldig wenschen uitgedrukt voor het heil der afgestorvenen. Het luidt bijv.: 'moogt gij leven in vrede!' of: 'Claudius, moogt gij leven in eeuwigheid!' of: 'moogt gij leven onder de heiligen!' of: Xéte, moogt gij leven in God!'....

'Soms drukt men zich uit in positieven vorm, bijv.: 'gij zult leven in God', of: 'hij zal opstaan met de heiligen (16 en 17)'... 'De dooden in het algemeen en de heiligen en de martelaren in het bijzonder worden al vroeg regelrecht aangeroepen. Men leest: 'Anatolius heeft dit gemaakt voor zijnen beminden zoon, die 7 jaren, 7 maanden, 20 dagen heeft geleefd. Uw geest ruste wel in God, en bid voor uwe zuster'; 'Anatolis onze eerstgeborene, die ons slechts voor korten tijd geschonken werd, bid voor ons'; 'Januaria, geniet verkwikking en bid voor ons (23, 24 en 25).'

Vier Hoofdstukken (III-VI) handelen over de b r o n n e n, waaruit de Schrijver heeft geput en deze zijn een bewijs van zijn ijverige studie en van zijne geleerdheid op het door hem betreden gebied. Van algemeen belang zijn des Hoogleeraars mededeelingen over 'De Heiligen als Zendelingen' en zijn zevende Hoofdstuk vangt aan als volgt. 'De onsterfelijke roem van een groot aantal heiligen bestaat hierin, dat zij hun leven gewijd hebben aan de verbreiding des evangelies. Welk een ommekeer op godsdienstig, zedelijk en maatschappelijk gebied

is teweeggebracht door de nederige mannen die, dikwijls zonder te mogen rekenen op eenigen wereldlijken steun, uitgegaan zijn, om de blijde boodschap van Jezus Christus te brengen aan heidensche volkeren? Gevaren moesten worden getrotseerd; om bespotting en hoon mochten zij zich niet bekommeren; hevige ontberingen moesten worden geleden, en vele teleurstellingen verdragen. Dikwijls werd liefde met haat beantwoord, na jaren van inspannenden arbeid en geduldig wachten werd soms ontdekt, dat geen vrucht viel te oogsten. Toch hielden zij vol. De schoone taak om de harten te openen voor de vertroostende en leerende stemmen des evangelies ging van den een op den ander over. Totdat soms onverwachts een groote verandering zich voordeed, eerst weinigen, daarna een grooter aantal, dan een volksstam, en eindelijk een geheel volk het Christendom omhelsde en zich in den naam van Jezus liet doopen. Voor tal van volksstammen, ja voor geheele volkeren is deze gewichtige gebeurtenis ten nauwste verknocht aan het optreden van een of meer bekende historische persoonlijkheden, wier gedachtenis men getrouw heeft bewaard. Voor de verbeelding van het dankbare nageslacht zijn zij komen te staan in een heerlijken lichtglans; is het zeer te verwonderen, dat men hen als meer dan gewone menschen, als heiligen is gaan vereeren (85)?' - Tal van voorbeelden worden dan aangehaald, en als Nederlander doe ik daaruit eene keuze en ik noem Wulfran, door Groen in zijn H a n d b o e k niet vermeld, wel door Pastoor Coppens, zoo als terstond zal blijken. 'Niets, zoo verhaalt Pijper, overtreft in schoonheid het optreden van Wulfran tegen het menschenoffer. In het opgesierde kleed der legende aanschouwen wij hier hoe de Christen-zendeling een der hevigste gruwelen van het heidendom moedig durft aantasten. "Toen hij predikte onder de Friezen, gebeurde het dat een knaap, zelf uit dat volk geboortig, bestemd werd om aan de goden te worden geofferd. Men leidde hem naar den strop. Doch Wulfran smeekte den nog niet gekerstenden hertog der Friezen: Schenk mij het leven van dezen knaap. Hierop werden de heidenen toornig en verijdelden zijne smeekbede, zeggende: Als Uw Christus hem uit doodsnood zal verlost hebben, mag hij voor altijd Christus en U toebehooren. De knaap blijft aan de galg opgehangen gedurende bijna twee uren. Intusschen stort

Wulfran met gebogen knieën zijn gebed uit voor den Heer. Het koord waaraan de knaap gehangen is breekt, en hij valt ter aarde. Wulfran vat zijne hand en zegt: In den naam van onzen Heer Jezus Christus: sta gezond op." En aldus geschiedde (86).' - Op die wijze teekent ons de Hoogleeraar de beteekenis van den Zendeling. Daarnaast leg ik het bericht dat Pastoor Coppens (in zijn 'Algemeen Overzicht der Kergeschiedenis van Noord-Nederland van de vroegste tijden tot het jaar 1581', een alleszins lezenswaardig boek, dat in het jaar 1900 verscheen bij de Wed. J.R. van Rossum te Utrecht) ons geeft van hetzelfde feit, en ik doe dat om den Lezer gelegenheid te schenken den Catholiek te vergelijken met den Protestant.

> 'Men verhaalt, zegt Coppens, dat deze Heilige eenmaal een jongeling ontmoette, O v o geheeten, die door het lot was aangewezen om door den strop aan de goden te worden geofferd. Met aandrang smeekte de Heilige den Koning R a d b o u d om het leven van den jongeling te sparen. Eerst weigerde de Koning, doch de Heilige bleef aanhouden en inderdaad zou de Koning ten laatste hebben toegegeven, als niet de heidenen eenparig hadden gezegd: 'Indien uw Christus hem aan de doodstraf weet te onttrekken, dan zij hij uw en Zijn dienaar voor eeuwig'. De jongeling werd opgehangen en bleef twee uur in dien toestand. De H. W u l f r a n wierp zich op de knieën en bad met vurigheid voor het behoud der ziel van den jongeling en de verlichting van dat heidensche volk. Zijn gebed werd verhoord. De strop brak en het lichaam van den jongeling viel beweegloos ter aarde. Dadelijk trad de Heilige toe, vatte hem bij de hand en sprak: 'Sta gezond op in den naam van onzen Heer J e s u s C h r i s t u s.' En de jongeling stond gezond op, liet zich doopen en werd later priester.'

Met aandacht en met belangstelling volgen wij Pijper bij zijne tochten naar verschillende oorden der ongekerstende landen van West-Europa. Het vermoeit ons niet de keurig gestileerde mededeelingen aan te hooren omtrent den beschavingsarbeid der Zendelingen, die hij in zijn achtste Hoofdstuk afmaalt als 'kerkenbouwers en kloosterstichters'. Naar waarheid zegt hij:

‘Het is moeilijk onder woorden te brengen, wat het bouwen van eene Christelijke kerk in lang vervlogen eeuwen voor menige streek moet hebben beteekend. Alleen zij die verkeeren in de gewesten waar het woord des evangelie-predikers thans eerst doordringt, waar Christelijke bedehuizen verrijzen op plaatsen, aan een afgrijselijken afgodsdienst gewijd, kunnen zich hiervan bij benadering eene voorstelling maken... Ieder kerkgebouw dat verrees moest (voor) de omgeving een middelpunt worden, van waaruit licht straalde naar alle zijden. Binnen die wanden werd geestdrift ingeboezemd voor zedelijke idealen, zoo verheven, als zelfs de besten van voor-Christelijke tijden niet gekend hadden; daar werd gepredikt, de onwetenden werden onderricht, de schuldigen vermaand tot boete, de mismoedigen vertroost, de wankelenden gesterkt. Wellicht had de Christelijke godsdienst in den vorm zooals zij door middeneeuwsche predikers werd voorgedragen, iets van hare oorspronkelijke zuiverheid ingeboet. Maar in één opzicht schoot zij niet te kort. Zij leidde op tot aanbidding van datgene wat boven al het tijdelijke en onvolmaakte verheven is. En in iedere Christelijke kerk werden de Psalmen gezongen, werd het Evangelie, de Bergrede gelezen (100 en 101).’

Enkele grepen uit het eerste derde gedeelte van het boek zijn hier gedaan, en daaruit moge de lezer afleiden, dat hetgeen verder volgt een geordende beschrijving is van den machtigen invloed dier mannen, welke de Kerk van Rome bestempelt met en vereert onder den naam van Heiligen.

‘Deze bundel’, zegt Prof. van der Wyck in de Voorrede van ‘Gestalten en Gedachten’, bestaat uit overdrukken. Wellicht zal men aan den toon bespeuren, dat de bladzijden over den Boerenoorlog niet gister zijn geschreven. Ik heb de uitdrukking van mijn onwil over de werkzaamheid van sommige ‘heroën’ op het wereldtooneel niet getemperd, ook al liggen de gebeurtenissen, op welke gedoeld wordt, thans wat meer achter ons.’ Over den Boerenoorlog wordt terloops gesproken (bladz. 14 en 58) en daaraan is geen artikel gewijd. Maar het is eene hebbelijkheid van den Schrijver, die eene groote belezenheid bezit, om in zijne opstellen, in zijne ‘causeriën’ moet ik zeggen, alles en allerlei aan te halen, wat hem voor den geest komt,

en dat te pas te brengen op eene wijze, die soms den Lezer een glimlach op de lippen brengt. Toch laat de 'bundel' zich aangenaam lezen, en de Hoogleeraar in de Wijsbegeerte weet als een gewoon mensch van kunde en studie tot ons te spreken en onze aandacht te boeien, terwijl hij onze kennis verrijkt.

Hoofdzakelijk 'Gestalten' rijzen op voor ons oog, en over Ruskin, over Ellen Key, over Giordano Bruno en zijn standbeeld, over Nietzsche en over Allard Pierson wordt gehandeld. 'Gedachten' worden gegeven in 'Noodlot en Vrijheid', het eerste, en in 'Wisselvallig Plichtbesef', het laatste stuk van het boek, en daarbij in 'Hegeliaansche Litteratuur', en in 'Waarom Midden-Europeesche Tijd?' - Reeds dadelijk spreekt de wijsgeer, die een hardnekkig tegenstander is van het Determinisme. 'Er is, zoo schrijft hij, op dit oogenblik een school van psychologen en physiologen, die, gelijk Lalande indertijd verklaarde, den geheelen hemel doorvorscht en nergens God te hebben gevonden, zoo op hare beurt verzekert, in het zieleleven des menschen enkel mechanisme, nergens een spoor van vrijheid te kunnen ontdekken. Volgens hen is de mensch een bezielde automaat (3).' Tegen de genoemde lieden trekt onze wijsgeer te velde, en één vertegenwoordiger van hen voert hij sprekende in (3-6) om den Lezer duidelijk te maken wat die lieden eigenlijk verkondigen aangaande des menschen ziel. Daarna zegt hij, en zijn optreden geeft aan zijne verhandeling iets levendigs: 'Tot dusver heb ik mijn geleerden vriend, den positivist, wiens gedachten zoo voortreffelijk zijn en met vele tooneelstukken en romans van den tegenwoordigen tijd rustig aan het woord gelaten. Thans houd ik hem staande (6).' In het voorbijgaan moet ik de opmerking maken dat van der Wyck, blijkens zijne s t u k k e n , veel 'tooneelstukken en romans' heeft gelezen. Hij houdt den positivist staande en vertelt hem dan het volgende: 'De leer, dat er geen *zelf* zou bestaan is van ouden datum. Plato legde haar reeds Protagoras, den prins der oude sophisten, op de lippen. Hij laat hem zeggen: "Denkt ge dat ik zal toegeven, dat een persoon, na veranderd te zijn, dezelfde is als voorheen? Als we elkander niet met woorden willen vangen, dan zullen we erkennen, dat ieder mensch niet één is, maar een veelheid, welke steeds aangroeit, zoolang de verandering voortgaat." Volgens deze schildering

zou dus reeds Protagoras hebben geleerd, dat het zieleleven enkel een stroom is. Dr. Paul Carus betoogt dat dit ook Boeddhistische wijsheid is. De Boeddhistische geleerden schijnen te leeren: er is geen ziener der gezichten, geen denker der gedachten, geen doender der daden. Het is een illusie. En een gevaarlijke illusie ook. Want die waan van individueele afgescheidenheid is de bron van alle snoodheid, de wortel van niets ontziende genotzucht, van nijd en haat. Wij hebben geen eigen bestaan. Dat is de blijde boodschap van het Boeddhisme, de waarheid, die den mensch hier vrij maakt (6 en 7).' Uit de Westersche wereld laat de Schrijver Cartesius, Spinoza, Hume en Kant optreden, en hij komt tot 'de groote Russische schrijvers, die dieper zielkunde er op na houden dan menig westerling.' Al voortredeneerende geeft de Hoogleeraar een betoog over den w i l en de w i l s v r i j h e i d, en in blijde stemming eindigt hij zijn opstel. 'De jongeren onder ons, roept hij uit, zijn hier te lande bezig een tijd voor te bereiden, waarin kloekheid van zin en gezonde levenslust opnieuw den boventoon zullen voeren. Uit instinktief zelfbehoud verwerpen zij leeringen, welke dreigen hun het merg uit de beenderen te zuigen. Een nieuwe geest werkt en woelt in hen. Zij zijn geneigd weer in zich zelf te gelooven en van zich zelf af te hangen. Men vleit (lees: vlijt) zich niet langer behagelijk bij het agnosticisme neder. Van het wijsgeerig denken wordt als van ouds de beantwoording van groote vragen geëischt. Men tracht Kant en de genieën uit zijn school, Fichte, Schelling en vooral Hegel te begrijpen... Een betere periode is ons volk binnengetreden. De tijd van slapheid, waarin men, om een fijngekozen term van een onzer voortreffelijke prozaïsten te ontleenen, "langs lijnen van geleidelijkheid" naar beneden gleed, schijnt te zijn verstreken. Er waait een frissche wind over Nederland. Het is nog maar de dageraad, doch die een schoonen dag belooft. Onze eeuw schijnt niet te zullen toebehooren aan slaperige, halfbewuste automaten, maar aan vrijen van geest, die oog en hart hebben voor de onzienlijke werkelijkheden, voor waarheid en gerechtigheid (34 en 35).'

Zijn hart, zijn volle liefde geeft de Schrijver aan John Ruskin, al moet hij ook erkennen, dat deze 'in sommige opzichten een tamelijk onpractisch man was (37)', want 'hij heeft, gedurende

een lange reeks van jaren, met onbezweken trouw, geheel onverplicht, de taak vervuld, welke de wereldschgezinde, voor het gouden kalf knielende geestelijkheid van het Protestantsche Engeland in den regel op ergelijke wijze verwaarloosde... Niemand heeft met zooveel nadruk als de leek Ruskin de waarheid verkondigd, dat het een mensch, ja zelfs een volk, niet baat, de gansche wereld te gewinnen, als men daarbij schade lijdt aan zijne ziel (38)'

Gansch niet tevreden is van der Wijck met het boek: 'Gekleurde Wolken, een boek in proza en verzen', geschreven door den Zutphenschen predikant van den Berg van Eysingha, en hier aangeduid met den naam van 'Hegeliaansche Litteratuur'. 'Ik was gezind, zoo lezen wij om (dat) boek te bewonderen, want men had mij verzekerd, dat de Schrijver een man van groote gaven was. Ik ben wonderlijk uit de koets gevallen. Bij de lezing ademt men een lucht in met onreine stoffen. Het is een slecht boek met hier en daar iets moois er in (66).' Tot staving van het harde oordeel over den Hegeliaanschen predikant geveld, doet de beoordeelaar allerlei aanhalingen en hij levert een betoog om te bewijzen, wat hij zegt, aan het slot van zijn artikel, waarin hij het volgende verklaart.

> 'Deze rijkbegaafde, thans nog zoekende geest, zou een weldaad worden voor zijn volk, wanneer hij kon besluiten de in zijn verbeelding voor anderen ontoegankelijke bergtoppen te verlaten, vanwaar hij met minachting neerziet op het menschengekrioel aan zijn voeten, op het kloeke, sterke, bedrijvige, hulpvaardige en liefhebbende volk onder hem. De massa is allerwege gezond. Wie het spoor bijster is, kan des noods van een eenvoudig en rechtschapen burgerman de levenskunst leeren. Ik heb bij voorkeur den nadruk gelegd op het slechte van dezen bundel, omdat ik wensch dat de schrijver, die thans een verleider is, een trouwe leidsman worde (79).'

Hoogst belangrijk is het artikel over Ellen Key, de Zweedsche schrijfster die 'in 1895 te voorschijn trad met haar boek "Individualisme en socialisme". Hierin beproeft zij die twee

tegengestelde stroomingen onzer dagen in één bedding te doen samenvloeien: aan Nietzsche en Tolstoj beiden wordt betrekkelijk gelijk gegeven.... Ellen Key heeft een reeks van dikke boeken geschreven, die in allerlei talen zijn verschenen. Zij heeft vooral in Zweden, maar ook buiten de grenzen van haar land een onnoemelijk aantal voordrachten gehouden. Zij is een der meest beroemde vrouwen van onzen tijd (103 en 104).'

Met sympathie zijn de bladzijden geschreven, die ons de g e s t a l t e der beroemde Zweedsche, hoogstaande vrouw voor oogen stellen: 'Nietzsche, zegt v.d. W., kan in menig opzicht haar geestelijke vader heeten. Ik trof de volgende merkwaardige karakteristiek van dien veel bewonderden schrijver bij haar aan.

> 'Op niemand zijn Goethe's woorden over den mensch meer toepasselijk: 'ein Sehnsuchtsvoller Hungerleider nach dem Unerreichlichen.' 'Iedereen die iets met zekerheid wenscht vast te stellen, moet Nietzsche op een afstand houden.'

'Vervolgens wijst zij op het groote verschil tusschen Kant en Nietzsche. Volgens Kant is de stem van het geweten, dat zich enkel van binnen uit wetten laat stellen, de stem van God in ons. Nietzsche daarentegen acht het geweten, gelijk de rest van onze natuur, 'van de aarde en aardsch.' Vandaar dat zijn denken met het doorboren van eene rots te vergelijken is.

> 'De diamanten punt van de boor is de vraag: waarom juist zedelijkheid? Waarom niet liever onzedelijkheid, zoo die den levenswil beter dient? Hoe is het goede het goede geworden? Was het misschien niet het voor de stijging der menschheid kwade? Welke waardemeter heeft over het verschil tusschen goed en kwaad beslist? Het doel van het doorboren der rots was een weg te banen, die voerde naar het 'Jenseits von Gut und Böse'.

Op die wijze teekent (109 en 110) Ellen Key in korte woorden die andere g e s t a l t e , waaraan de Schrijver voortreffelijke en leerrijke bladzijden (204-253) heeft gewijd.

Zijn opstel over Bruno (159-203) heeft den volgenden aanvang. 'Het standbeeld van Bruno, dat op 9 Juni 1889 te Rome onthuld werd, is een edel en voornaam kunstgewrocht.

Niet daaraan evenwel ontleent het zijn groote beteekenis. Het is nog iets anders en iets meer dan een kunstgewrocht. Het is een symbool - een symbool dat zeer verstaanbare, luid klinkende, forsche woorden spreekt, welke niemand onverschillig laten, de gemoederen in oproer brengen, gloeiende geestdrift wekken bij sommigen, afschuw, heilige verontwaardiging bij anderen, - een symbool, dat, als een vlag, als de roode vlag der Commune of als de nationale vlag der krijgsmacht van Versailles, vereenigt en verdeelt, menschen tot legers samenvoegt, legers vijandig aan elkander overplaatst.

Vraag den liberalen wat Bruno's standbeeld beteekent. Zij zullen u antwoorden: een protest tegen geloofsdwang.

Vraag het den clericalen. Zij zullen zeggen: hulde aan de ketterij, hulde aan opstand tegen het Christendom.

Vraag het den philosooph, den onpartijdigen toeschouwer, die zijn tijd wenscht te begrijpen. Hij zal u antwoorden, dat dit standbeeld, hetwelk de eene helft der Italiaansche natie vroolijk jubelend naar haar hoofdstad deed toestroomen, “met een ijver en vuur, waardoor men aan de groote dagen der Olympische spelen van Griekenland werd herinnerd,” terwijl de andere helft, als gold het een dag van nationalen rouw, haar huizen gesloten hield en den hemel om verlossing smeekte, - hij zal u antwoorden, dat dit standbeeld eene openbaring is van de verdeeldheid van het Italiaansche volk en van alle volken der beschaafde wereld, een teeken van den schoon bloedeloozen, toch zoo fellen strijd, die in onze dagen om den godsdienst wordt gevoerd (159 en 160).’ Die philosooph is van der Wyck en hij zegt: ‘Aan die drieërlei beschouwing wensch ik recht te doen wedervaren.’ Daartoe wendt hij een poging aan in het opstel, dat een sieraad is van het boek. Een tweede sieraad daarvan, is de hulde gebracht aan de nagedachtenis van één van de voortreffelijkste Nederlanders, dien wij hebben gekend en gehoord, van Allard Pierson. Die geniale mensch, die geniale schrijver was een kind van het R é v e i l, die als knaap ‘in het vroom en dichterlijk gezelschap van Da Costa, de Clercq, Capadose, de Liefde het voedsel vond, waaraan zijn zie van nature behoefte had,’ en die als jongeling kwam onder den betooverenden invloed van Opzoomer, zijn Meester en ook den Meester van onzen Schrijver. Het stuk over Pierson verdient niet

alleen te worden gelezen, maar te worden herlezen en te worden overdacht. Zelfs wanneer het bij de lezing tegenspraak wekt in onze ziel, bewonderen wij nog Pierson, zoo als hij voor ons staat in het licht, dat zijn bewonderaar op hem laat vallen.

Een streng moralist is van der Wyck: dat blijkt vooral uit het laatste opstel van den bundel: 'Wisselvallig Plichtbesef.' Kortelijk is de inhoud van het korte, maar veelzeggende artikel samengevat in de volgende woorden. 'Wij verwerpen dus de stelling van Rauwenhoff, dat "enkel de vorm van het plichtbesef, blijvend, maar de inhoud wisselvallig is." Juister achten wij het te zeggen, dat de vlag van het zedelijk gezag nagenoeg overal dezelfde lading dekt (333).' - Niet alleen van dit stuk, maar van het gansche boek moet men zeggen: het is eene kostelijke gave.

Wie onder ons, Protestanten, in onze dagen de geestesstroomingen aandachtig gadeslaat, wordt getroffen door een opmerkelijk verschijnsel. Terwijl velen zich los gevoelen of zich los maken van het Kerkelijk en dogmatisch Christendom, met het bewustzijn dat zij naar den geest leden zijn van eene onzichtbare Gemeente, die hooger is dan alle Kerken. Onder hen zijn er, die zich opgewekt gevoelen, om tegenover de stichtelijke lectuur met godgeleerde kleur eene andere lectuur te plaatsen, en wel bepaald tot stichting hunner medemenschen. Iets van dien aard wordt ons aangeboden door Lod. van Mierop in zijn 'Geestelik en Maatschappelik Leven', eene reeks van korte opstellen, deels van godsdienstigen aard, deels van zedelijke strekking. Eenigszins zijn zij te vergelijken met de 'Stichtelijke Uren' van Beets, niet wat betreft de leer of den kunstvorm, maar wat betreft het doel van den schrijver. Professor Chantepie de la Saussaye zegt van het laatstgenoemde werk: 'De Stichtelijke Uren hebben buitengewonen opgang gemaakt. De hoorders van Beets,' - die de stukken als preeken hadden hooren voordragen - 'de trouwe vrienden van Heemstede en Amsterdam', allen die aan de kringen van het Reveil min of meer aangesloten waren, juichten. Maar ook vroomen, die later geleerd hebben te gruwen van de 'ethische' richting, bij wie de gereformeerde traditie leefde, vooral op de Veluwe, ontvingen dit woord met blijdschap. Het was in menig opzicht een dorre tijd: hier star

dogmatisme, ginds rationalistische moraal; geen wonder dat de harten opengingen bij een eenvoudige, frissche, diepe, natuurlijke prediking als deze (N. Beets, 113).' - Eenigszins, zeide ik, is van Mierop, de onkerkelijke man, te vergelijken met den kerkdijken Beets. Hij geeft een 'Woord vooraf', en zegt daarin: 'Ik houd mij overtuigd, ook op grond van opgevangen uitlatingen en ontboezemingen, dat het hier bijeengebrachte, meerderen tot nut en zegen kan strekken.... Naar tijdsorde laat ik de stukken niet volgen, doch bij de rangschikking heb ik getracht in het algemeen te doen uitkomen hoe het geestelik leven in het maatschappelik leven z'n openbaring vindt en behoort te vinden'.

'Christus roept ons' zegt het opschrift van het eerste stuk, dat als aanhef de strekking aanduidt van het gansche boek.

'Het is Kerstdag, nu ik dit schrijf.

Kerstgloed is over mij gekomen, de herborene bezieling, de vernieuwde kracht van den levenden Christus.

De natuur is zonloos, vries-koud hangt ijzige mist over de landen, stil-wachtend rijzen boomstammen op in nabije omneveling. Eenzamer dan ooit liggen de wit-gesauste huisjes in omkransing van gaaf-groen denneloof berustingvolle plekjes in het grauwdonzige geheel van mysterieuze wijding.

Alles zwijgt, alles ligt droom-verzonken.

Zelden hoorde ik zo duidelik, wat het leven, dat ik in dat alles leven zie, te zeggen heeft. Tot diep in mij klinkt het door. Het spreekt van het kleine, dat het grote houdt omsloten. Van het nederige, dat het geweldige weerspiegelt. Van het waas-ijle, dat het zon-krachtige omhult. Van het schijn-dode, dat het eeuwig-levende in zich bevat.

Voor velen is de wereld ook zonloos. Verkleumend killen de levens van talloos veel mensen. Wachtend in wanhoop op wat na dit, nog komen zal. Eenzamer dan de kale berken en verlatener dan de onbetreden hei. Vreugdelozer en kreupeler dan het dor-bladerige eikenhakhout. Leeghartiger dan de uitgeholde knotwilg-stammen. Zoekens-moede in het grauw-duistere van zonde-nacht, ogen-sluitend voor het wreed mysterie van het leven.

In Kerstgloed hoor ik de roep van den Christus. Mij roept Hij en u roept Hij, en heel de wereld roept Hij. En Zijn roepen is trilling van Leven, zijn Woord is een boodschap van Verlossing, een blijde mare van Licht dat schijnen zal in de duisternis, van een gloed die verwarmen zal het meest verkleumde, van een Leven dat krachtiger is dan Zonde en Dood.

En al wie reeds eerder door den Geest van Christus tot een nieuw leven, tot het Ware Leven is herboren, hoort in volheid van Kerststemming hoe de Christus ons roept om mèt Hem en in Zijn kracht de van God vervreemde en in weedom verkommerende menschzielen, God in hun diepste Zelf weer te doen vinden.
25 Dec. 1908.'

In het tweede stuk geeft ons de Schrijver een leekepreek, 'Een Kerst-toespraak', die werd 'Uitgesproken bij een Kerstviering te Hilversum, op den avond van 24 December 1904,' - een kort, liefelijk en opwekkend woord (3-11). Daarna volgt (12-28): 'Zie de Mens!' 'Religieuse toespraak, gehouden op Palmzondag 1903 te Amsterdam, voor de Amsterdamse groep der Christen-Anarchisten,' waarin als grondtoon klinkt: 'Ziet op Jezus! Ziet, de Mens! Ziet, de Verlosser der Mensheid! O laten wij altijd op Jezus blijven zien!' - Rijk aan inhoud is het boek dat op vele bladzijden meeningen bevat, gansch en al afwijkende van de gewone denkwijze der hedendaagsche Christenen. Toch is het de lezing overwaard, en het staat voor ons als het getuigenis van een oprecht man.

Nog sterker afwijking van het alledaagsche en overgeleverde Christendom dan bij van Mierop voorkomt, vertoont zich in het geschrift van Dr. Denier van der Gon. Zelfoefening tot 'E e n w o r d i n g, dat is: bewustwording van ons eenzijn met God en, in Hem, met al wat leeft,' ziedaar de inhoud van het kleine boek, dat ons het gansche jaar door leiding wil geven om te komen tot die 'Eenwording.' Deels geeft de Schrijver toelichting en verklaring, deels tal van Spreuken. 'Aan den Bijbel, zegt hij in zijn V o o r w o o r d (VI) had ik ongetwijfeld zeer veel kunnen ontleenen, maar dit maakte een keus moeilijk en ik hoop ook,

dat menig Bijbelwoord den lezer van zelf voor den geest zal komen, als hij hier het overeenkomstige leest. Daarom heb ik uit den Bijbel niets overgenomen.' Is de eerste maand bepaald gewijd aan de behandeling van de 'Eenwording', de volgende maanden hebben tot inhoud: 'Eenheidsgevoel, Eenheidskennis of -inzicht, Zelfovergave (-opoffering, -verzaking), Zelfbeheersching, Waarzijn, Evenwicht, Godsdienst, Zelfvertrouwen, Zaligheid, Levenstichting en Inkeering'. - Het is een vreemdsoortig boek, in elk opzicht, dat wil zeggen, en wat den vorm en wat den inhoud betreft.

De spreuk van 31 December is deze:

> 'Als de Heere God *in Allen en in Allen Alles is*,
> Zal het licht zijn, eeuwig licht zijn, *Licht* uit licht en duisternis.
>
> (Da Costa).'

Den Heer de Fremery komt de eer toe dat hij, even als de beide Schrijvers, die zooeven zijn besproken, een o p r e c h t man is, die aan het slot van het kleine boekje over 'De Gave der Gezondmaking' den inhoud daarvan op de volgende wijze samenvat.

> 'Het magnetisme, steunend op het beginsel van een nog niet overtuigend aangetoond magnetisch-fluïde, wacht nog op erkenning door de officiëele wetenschap en zoolang deze niet is verworven, is het vergeeflijk, dat de zonen der Alma Mater er tegen ingenomen zijn. Maar nu meer en meer stemmen opgaan om het goed recht van het magnetisme te bepleiten; nu enkele medici en vele ontwikkelde leeken, op grond van door hen waargenomen feiten, de overtuiging verkregen hebben, dat enkele menschen ontegenzeggelijk de gave der gezondmaking bezitten, nu ware het te wenschen, dat de houding der doktoren over 't algemeen een andere werd, en zij niet meer dreigen, hun congé te zullen nemen, indien een patiënt genezing mocht willen zoeken bij een magnetiseur. Integendeel zou het toegeven aan zulk een alleszins gerechtvaardigd verlangen hun gelegenheid schenken tot het doen van hoogst waardevolle waarnemingen.'

DEN HAAG, 30 September 1912.

Bibliographie door H.J. Kiewiet de Jonge.

A.E. Thierens. - Cosmologie, De Astrologie als Levensleer. 's-Gravenhage, N.V. Electrische Drukkerij 'Luctor et Emergo' 1912, X + 160 pag. f 4.50

De weg dien Dante beschreden heeft om uit de aardsche hel het hemelsche paradijs te hervinden, kringt om den louteringsberg.

Bij de kruin, onder den Mystieken Boom staat Beatrice, zingend in het milde licht. Zij geleidt hem in den hemel van goddelijke vrede, tot de Liefde 'die zon en sterren voortbrengt', het heelal bestendigend.

Dante wist hoe de berg van loutering, dus van verlossing, uit de aarde verrezen was na den diepen smak van Lucifer daarin en hoe de helsche wegen van aardsche deernis door het duister ter louterende bevrijding leiden.

Ook Plato kende het antwoord op de oude vraag, de veel herhaalde: waar leeft het geluk? Het is voor hem daar waar het goede en schoone verworven, vervuld zijn (Symp. 202 C). Want het goede, de Idee van het goede, is de top der menschelijke bewustheid en het hoogst kenbare, het megiston mathema (Rep. VI 505 A). Van dien top verschijnen, als goden van den sneeuwigen Olumpos neerdalend, de Ideeën. Zij zijn de goddelijke inwezens der dingen. Want alles wat in openbaring bestaat is, voor Plato, de verschijning van een kosmische gedachte. En in hun staren op het geluk, verbeiden in alle menschen, de Oogen van het Leven, deze visio beatifica der Moeder-Idee, der Schoone Vrouwe van wie Dante zong.

Hoe zij aan den hemel staat en de Ideeën in een pyramide van licht haar ontstralen, om in de aardsche sferen te worden

weerkaatst, hebben ook de Egyptenaren gezien en in hun teekeningen verbeeld. (teekeningen cap. CL III[a] Doodenb. en o.m. bij Gruzon, Im Reiche d. Lichts, tafel V). En de menschheid wordt aan deze waarheid herinnerd bij elken keer als de zon heenschijnt door een gat in wolkerige lucht en langs een berg van licht den weg naar den hemel toont, wanneer de zeelui zeggen dat de zon weer op stutten staat.

Die Berg van Licht heeft het Oosten vereerd en onteerd, en ook in het Westen leeft de bewustheid van deze hierarchisch geordende ideeënwereld.

De Joden beseften hoe de harmonieën dezer hemelsche gedachten zich moesten weerspiegelen in het verband tusschen menschen en dingen op aarde, in de wet. Hun tien geboden of wetten, zijn uit het goddelijk licht van den Sinaï-berg aan de wereld verschenen.

Zoodra de Griek de vereeniging doorleefde van Idee en Vorm in de Schoonheid, zag hij de negen Muzen, zich reiend om Apollo, afdalen van den Parnassus.

En wanneer de Zoon zelve van den hemel verschijnt, leven de twaalf kosmische Ideeën om hem heen als visschers, apostelen, die een deel der verduisterde wereld opnemen in de Netten van het Licht.

Reeds op Babylonische reliefs vindt men deze heilige werkzaamheid afgebeeld evenals in het egyptische doodenboek (l.c.) waarin de doode zegt: ‘de opzichter der visschers is de hoeder van het goddelijk eigendom. Ik weet de naam van de offertafel waarop hij de visschen legt. Het is het altaar van Horus’, en Horus is het Christuswezen.[1)]

Het goddelijk eigendom in alle dingen zijn de Ideeën, en hun offertafel is de wereld.

Eenige middeneeuwen is er getwist of de Idee een naam dan wel een werkelijkheid was, - de strijd van nominalisten tegen realisten - een nieuwere eeuw of deze als ‘Ding an sich uns gänzlich unbekannt bleibt...’ (Kant Kr. d.r. V. 66) of als ‘Wille, Ursprung und Beherrscher’ (Schop. W.a.W.u.V. II C 15) dan wel ‘ein einziges Erzeugen’ is (Hegel. Log. III 242).

Maar, kan men opmerken, dat al is verleden. Een nieuwe

1) Deze analogieën mogen als vergelijkende godsdienstwetenschap wat abrupt zijn, het geldt hier echter symbologie.

levensleer geve bevrediging aan het moderne bewustzijn. En dit moderne bewustzijn leeft alleen in het hart, waarin de intensieve stroom van het geschieden uit de zich toespitsende pool van het verleden op die der toekomst vonkend overspringt.

Het merkwaardige is, dat men in dit vonkende heden de oude licht-pyramiden weer ontwaart in den jongen morgen van een nieuwen dag.

Want zoo vertoonen zich de gedachten der huidige monistische en vitalistische school van Ostwald c.s. Zij zijn, zooals bekend, de volgende.

Van elk wezen ervaart men dat het voortkomt uit een bepaalde groei-energie, en door een bepaald groeiproces zich ontwikkelt tot een bepaalde vorm. Deze drie bepaaldheden bestaan ook zonder een stoffelijke verschijningsvorm er van. Men kan bijv. vanaf de bevruchting van een bijzondere eicel tot de volwassen staat van het geboren wezen het geheele ontwikkelingsproces beschrijven zonder dat dit in werkelijkheid aanwezig behoeft te zijn. Nu hebben Driesch, Reinke, Prochnow e.a. voorondersteld dat in elk wezen deze algemeen geldende beginselen van energie, groei en vorm als immanente en intelligente principieën de oorsprong daarvan zijn, dus de Ideeën die in het organisme verschijnen, en op zichzelf steeds bestaan.

De energie-intelligentie van een organisme heet Dominant, bij Fouillée's Idée-force. De intelligentie's welke de krachten richten waardoor de Dominant zich verwerkelijkt zijn Richtkräfte, bij V. Hartmann Oberkräfte, en zij die de systemen of structuren bepalen, heeten Systembedingungen[1)]. Hiermee stemt overeen de gevolgtrekking van Heymans (Einf. Meth. 301) dat de ‘den Naturerscheinungen ueberhaupt zu Grunde liegenden reelen Processe, wahrscheinlich von psychischer Natur sein werden’.

Wijst Reinke reeds op een mogelijke hierarchische ordening dier psychische of intelligente principieën (Einl. theor. Biol. 198) zeer stellig doet dit Prochnow in Das Heilproblem (1e Beih. Ann. d. Nat. Phil. 1910. 54) ‘Jedes Zellorgan’, aldus besluit hij, ‘jede Zelle, jedes Gewebe, jedes Individuum, jede Art, jede Familie, Ordnung, Naturreich, ja jedes Himmelskörper und das Universum hat besondere organische Oberkräfte, indem jede Oberkraft mit speciellerem Gestaltungsbezirk die höheren als ein Glied ein-

1) Driesch heeft een andere terminologie - Dominant enz. is van Reinke - maar hunne definitie's dekken elkander volkomen, c.f. Reinke Einl. Theor. Biol. p. 208.

gefügt ist und, so alle harmonisch zusammenwirken'. Hetzelfde geldt eveneens voor Dominanten en Systembedingungen.

Hier verschijnt dus als object van wetenschappelijk onderzoek een hierarchie van Dominanten of Ideeën. In een pyramide van kosmische gedachten straalt weer de zon door lang bewolkte lucht. Haar verschijning bevestigt natuurlijk hoe de wijsheid van alle tijden met steeds volledige kennis en definitie's altijd hetzelfde zegt.

Aanvaardt men nu deze vooronderstelling, dan is het gedachtenveld van den schrijver over het hierboven betitelde onderwerp, toegankelijk.

Immers de Idee van een bijzonder deel der schepping is hierarchisch ondergeordend aan een hoogere, een meer omvattende Idee, zoodat alle harmonisch samenzijn. De Dominant van een natuurrijk, van het dierenrijk bijvoorbeeld, is de eenheid der Ras-dominanten van alle dierenrassen, deze is weer de eenheid van de afzonderlijke Dier-dominanten, elk dezer op zijn beurt van de Orgaan-dominanten en zoo vervolgens. Het bestaan van een Ras- of Soort-dominant wordt onder meer zeer waarschijnlijk door de onmogelijkheid van kruising met twee exemplaren van verschillend ras of soort.

Overeenkomstig hieraan is de Dominant der aarde de eenheid van die der natuurrijken, en de Zonnedominant van de Planeet-dominanten. Hiermee is dan de mogelijkheid erkend van een analogie tusschen bepaalde Planeet-, Ras- en Individu-dominanten.

De Zonnedominant is het beginsel van ons zonnestelsel, de Eene Idee, waaruit de verschillende Ideeën zich harmonisch ontwikkelen. Deze zijn de Planeet-dominanten en verdere, allen in hierarchische orde verbonden.

Hieruit volgt, dat de Planeetdominanten of planeetbeginselen op analoge wijze zich in alle andere beginselen van rassen, individuen, organen, enz. herhalen en omgekeerd dat elke Dominant den aard heeft van zijn overeenkomstige planetaire Dominant.

Dit brengt de kennis der tallooze beginselen tot die van enkele terug, n.l. tot die der planeten, de beginselen van ons zonnestelsel, welke zich voortdurend in andere verhoudingen

en in andere vormen in elke geschapenheid blijken te bestendigen.

De Dominanten of Kategorieën kunnen op twee wijzen worden onderzocht. Inductief in de verschijnselen welke de dragers of manifestatieën er van zijn, deductief van uit een besef a priori van hunne logische samenhang. De eerste methoden hanteeren de vitalisten, de tweede de astrologen. In een verleden jaar verschenen werk[1)] heeft de schrijver dit o.a. ontwikkeld. Daarin is het grondbegrip van elken Planeetdominant of planeetbeginsel logisch gededuceerd en empirisch gecontroleerd. De beide methoden verhouden zich dus als bijvoorbeeld die der Neu-Friesische Schule en de Hegelschool in hun bearbeiding van een leer der absolute begrippen.

Wanneer men het bestaan der Ideeën mede vooronderstelt, moet voor een levensleer hun verhouding tot het aardsch bestaan nog worden vastgesteld.

Immers, men kan met het 'ongelukkige bewustzijn' (Hegel) der middeneeuwen in een steilen gothischen zetel askese plegen en stil bepeinzen hoe verlossing en geluk aan de andere zijde van het leven liggen.

Men kan met den fijnen Horatius zingen: 'Het leven is zoo verrukkend, geniet de bekoring zoolang ge kunt'.

En het is ook mogelijk deze beide elkaar te laten doordringen, in het besef dat de Alheid in elk ding en elk ding in het Al staat. Dan aanschouwt men de enkele planetaire Ideeën die zich openbaren in alle bestaan en herkent hun godenwerk in de kleinste geschapenheid als de wijsheid en schoonheid daarvan. De menschheid tot deze bezonnen visie van liefde, wijsheid en schoonheid harmonisch te ontsluiten is het doel der astrologie. Ook Dante kende de mystieke waarheid, hoe de weg ter zaligheid door het hart voert van de aardsche hel.

Naarmate deze zelfontsluiting geschiedt, wordt men zich van de Ideeën en dus van eigen idealiteit bewust. Het is de zelfbevrijding. Want de wil, niet natuurlijk de handeling, is de souvereine macht van het innerlijk leven. 'Der wille ist die Souveränität der Seele, das Ich in seiner Freiheit' (Joël D. fr. W. 446, 447) Ze is de 'ursprungliche Energie des Bewusztseins' (Wundt o.m.

1) Elementen der Practische Astrologie, 1911 zelfde uitgever.

in Gr. phys. Psych. III 310), want ‘wir sind wesentlich Wille’ (Runze Met. 91).

En met dit probleem vangt de schrijver zijn werk aan (pag 11-27) er naar strevend daarin de invloed der verschillende planetaire beginselen te definieeren, en het individueele wilsprobleem in verband te zien met dat van den kosmischen Alwil.

Wanneer het wilsprobleem is doorleefd, volgt de vraag naar de verhouding tusschen wil en voorstelling, idee en vorm, zelf en niet-zelf en de ontwikkeling daarvan. Daaraan is het derde hoofdstuk gewijd.

De ontwikkeling van den wil in de voorstelling, van den geest in de persoonlijkheid, te leiden is het vraagstuk der opvoedkunde. De Idee is vrij, en niemand mag deze in het kinderzieltje benarren. Alleen de persoonlijkheid, de ranke boot waarin het de wereld inzeilt kan men tuigen en boegseeren. Maar de adem van de wind en de jonge stuurman zijn van god gezonden.

De vraag der opvoeding is, hoe en door wien de koers moet worden bepaald. Het antwoord daarop blijkt: elke Dominant elke Wil, wìl haar eigen richting. Deze is haar lijn, de weerspiegeling in de wereld van den straal, die de Geest is in het kind. En het kan wreede verspilling worden, dit te dwingen een koers te volgen waardoor zìjn hulkje nooit kan bereiken wat voor hem het strand van geluk is, en het zeil slap hangt.

Deze eìgen richting moet men kennen om den jongen zeeman door bakens en tuigage te leiden en te hoeden. Die richting is bepaald door het beginsel door het zelf, en hiermee is weer de aandacht gericht naar het wezen der Dominanten of planetaire Ideeën.

Daarbij wordt de voorloopige aanvaarding vereischt van nog een tweede vooronderstelling.

Men vraagt tegenwoordig veel aandacht bij de bestudeering van karakters voor de inwerking van de omgeving, het sociale milieu. Als iemands leven omringd is door kunstenaars, orthodoxen, geleerden en morphinisten, zal men allererst vragen naar den invloed welke deze op hem gehad hebben en de plaats waarop zij ten zijnen opzichte stonden. De invloed der beginselen, levend in de omringende personen, tracht men aldus te bepalen door de verhouding, waarin de dragers daarvan tot het bewuste karakter gesteld waren.

De beginselen die in elk mensch, elk orgaan, elke geschapenheid leven, bleken analoog aan de planetaire Dominanten, waarvan de planeten de dragers zijn.

Hieruit laat zich de vooronderstelling begrijpen, dat de verhouding waarin de planeten ten opzichte van een mensch staan, zoowel bij zijn geboorte als bij zijn verder leven, den invloed der planetaire beginselen op hem bepaalt, m.a.w. welke zijn eìgen beginselen zijn, en dus ook welke zijn richting of lijn van ontwikkeling moet wezen.

Want de Kosmische Ideeën die in iemand het machtigst werken, zullen het dringendst aan de opvoeder om liefdevolle ontwikkeling vragen. En het is de plicht van den paedagoog om het wezen dier Ideeën te schouwen en te erkennen. Terwijl de zelfopvoeding aan den schipper oplegt, in den nacht van het leven, zijn koers inderdaad aan den sterrenhemel af te lezen.

De bepaling van plaats en verhouding dier beginsel-dragers is de - terecht wegens bedrog zoozeer verdachte - horoscoop. Een verdenking die nu echter niet meer gerechtvaardigd is zonder onderzoek naar de juistheid der honderde empirische bewijzen, waarover de schrijver blijkt te beschikken.

Van die wondere schoonheid, het mysterie der geboorte te doorschouwen in zijn kosmisch wezen en in het kind de planeet-intelligentie's te herkennen aan wie zijn ziel verwant is, en die de oudheid goden, de Kerk engelen, noemde, spreekt hoofdstuk vier en elf.

Over den aard dier intelligentie's en de definitie der beginselen of Dominanten heeft de schrijver uitvoerig in zijn vorig werk gesproken en ook nu weer in de volgende bladzijden tot hoofdstuk negen.

De mensch is mikrokosmos van den makrokosmos, een cel waarin het wereldleven kiemt van het Moederlichaam. Overeenkomstig betoogde Prochnow (l.c.) reeds, dat er een analogie bestaat tusschen den Dominant van een physiologisch orgaan en van een hemellichaam. Hoe alle organen in hunne functiën de Ideeën weerspiegelen, dus kosmische functiën verrichten, behandelt het negende hoofdstuk. Het lichaam blijkt daarin een tempel waarin het heelal is gesymboliseerd.

Maar niet in het lichaam alleen.

Zijn vormen omsluiten het leven van aandoeningen en gedachten, zooals binnen den tempel het leven besloten is van de

gevoelens en overpeinzingen bij den priesterlijken dienst.

Met ons gemoed en temperament, karakter en geest nemen wij deel aan den dienst van den kosmos. Daardoor en daarin worden wij ons van het kosmische leven bewust, van ons eigen leven als Idee op de glanzende glooiingen van den Berg van Licht.

Dit is de erkenning in het gemoed van de hemel-intelligentie's in wier sferen men bestaat. Zoo wordt de temperamenten-leer der moderne psychologen als Heymans, Malapert e.a. in hun universeele strekking in het tiende hoofdstuk getoond.

En in het laatste wordt voorzichtig gewezen op de synthese der schoone en wijze bewustheden die de astrologie zoekt.

Elke levensleer streeft naar het geluk, het licht, geen belooning van deugd, maar er zelve een. (Spinoza Eth. XLII). De lichte mensch leeft in schoonheid, wijsheid of devotie al naar den aard van zijn gemoed, maar altijd in de vereenzelviging met de wereld-harmonie. Het vernemen harer accoorden doet de geest rhythmisch bewegen in den maatgang van het geschieden. Naar de zuiverheid, waarin deze rhythmus den geest stemt, zijn de klanken rein die hij daarvanuit over de menschheid verbreidt. Die zelfbeweging in de kosmische cadanzen is liturgie, het deelnemen aan het wereldleven in de groeiende bewustheid der Ideeën of sterrenmachten.

Dit is de siderische wedergeboorte, het doel van alle astrologie.

In zooveel mogelijk sobere denkbeelden behandelt de schrijver de hierboven kort ingeleide onderwerpen. Eigenlijk voeren zij in het laatste hoofdstuk eerst tot den aanvang eener levensleer, die een leer van Het Leven, dus van oorsprong, ontwikkeling en doel der menschheid in natuur, staat en cultuur bedoelt te zijn, een ontsluiting der ware liturgie. Deze ‘persoonlijke’ levensleer zij dus de inleiding tot een ‘werkelijke’.

Wegens de geringe algemeene bekendheid der astrologie blijve te dezer plaatse een beoordeeling achterwege. Alleen niet ten opzichte van het uitstekende werk van den uitgever wiens ‘typische’ zorg ieder lezer waardeeren zal.

Een symbolische voorstelling in kleuren geeft een beeld van den Berg van Licht en zijn verduistering in de stof.

AMSTERDAM, 13 XI '12.

[Mededeling]

Tot hun leedwezen zijn de heeren Heijermans en Netscher door zeer drukke bezigheden verhinderd ditmaal hun ‘Duczika’ en hun ‘Binnenlandsche Staatkundige Kroniek’ te vervolgen.

RED. N.G.